HET ORANJE IMPERIUM

Hoe Huis Oranje een financiële wereldmacht werd

DEEL II • 1890 –1948

Het Oranje Imperium - Hoe Huis Oranje een financiële wereldmacht werd

Wie had kunnen voorzien dat de familie van Willem van Oranje — stadhouder van het vrije Antwerpen en de Republiek — ooit zou heersen over een mondiaal financieel imperium? Zijn revolutie bleek slechts het begin van een onstuimige geschiedenis vol koloniaal 'ondernemerschap' met gedwongen handel, winst, fraude, moord en doodslag.

In deze achtbaan door de moderne kapitalistische wereldgeschiedenis volgt de lezer onder meer:

- Generaal Maurits, die de Staatse legers aanvoert en de coup pleegt die de grote godsdienstoorlogen inluidt — gefinancierd door de protestantse VOC.
- Hoe stadhouder-koning Willem III de fundamenten legt voor zowel de kapitalistische economie als het koloniale 'succes' van de Honorable East India Company.
- Willem V Batavus, wiens favoriete Engelse bank Baring zowel Napoleons Louisiana-deal financiert als de geallieerde opmars tegen zijn Grande Armée.
- Koopmanskoning Willem I, die 'zijn' failliete koninkrijk transformeert via de Nederlandsche Handel-Maatschappij N.V. & Co.
- De 'verlichte dictator' Wilhelmina, die 'haar' kroonkolonies laat leegtrekken door duizenden op winst beluste N.V.'s — wetenschappelijk, systematisch, genadeloos.

Het zal schrikken zijn — zelfs huilen — wanneer duidelijk wordt hoe Wilhelmina's banden met het 'Keizerlijk-Nazi'-Duitsland en de opkomende Verenigde Staten het Huis Oranje na de oorlog positioneren als fundament van de Nieuwe Wereldorde en de Europese Unie. Minder bekend is dat het Oranje-imperium na haar dood nóg sneller expandeert. Tot vandaag...

De anonieme schrijver doet waarvan hij droomt, met hart voor de zaak. Zelfbenoemd reiziger van de wereld, het hoofd en wezenlijke dingen. Gefascineerd door systemen in alle soorten en maten — buitengewoon nieuwsgierig naar hoe dingen écht werken.
En toen kwamen de Oranjes op zijn pad.

Inhoudsopgave

Verantwoording van een historische reconstructie die niet mocht bestaan *10*

Financiële verantwoording *16*

Oranje's kroonkolonie Nederlands-Indië als reservoir van spotgoedkope arbeid *19*

Gedwongen arbeid onder het gouvernement 22

De opkomst van de opium gedreven plantage-mijnbouw economie van Maleisië 30

Contractarbeid, schuldslavernij en koloniale imperialistische expansie 33

De 'vrije' Indische en Maleisische 'volksnijverheid' in de eerste helft van de 20ste eeuw 37

Contractarbeid in andere Nederlandse kroonkolonies 42

Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij en exploitatie van Indië *46*

Vertaling van de rest van het Gedenkboek der Nederlandsche Handel-Maatschappij (1924) 46

De globale expansie van Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (1890-1945) 56

Oranje's rederijmonopolie op Nederlands-Indië en de rest van de wereld *65*

Oranje's enorme Aziatische opiumimperium *71*

Introductie 71

De creatie van koloniale Aziatische opiummonopolies 75

Ontwikkeling en expansie van het Nederlands-Indische Opiumregiesysteem (1894-1911) 84

Internationale samenwerking na de creatie van opiummonopolies 90

Verdere expansie van de lucratieve opiumregie in Nederlands-Indië tussen 1912 en 1928 90

Het opium doordrenkte regime van Nationalistisch China, 1911-1937 95

Oranje's sleutelrol van de medicalisering van opiaten via de League of Nations, 1919-1939 103

De opkomst van de 'medische' opiatenmarkt in Nederlands-Indië 123

De werkelijke opiumcijfers en -winsten van Nederlands-Indië 131

Cash-Crops: Cocaïne *135*

De westerse (her)ontdekking van coca 135

Ontwikkeling van de wereldmarkt voor farmaceutisch geproduceerde cocaïne 136

Hoe Oranje's Nederland wereldspeler word op de mondiale cocaïne-markt 138

De VS: Onbetrouwbare cijfers, farmaceuten, overheden en drugsdealers als artsen en maffioso 142

Het door de NCF geleidde mondiale cocaïne kartel (1914-1950) 145

De opkomst van Japan als cocaïne productie- en consumptieland 150

De Verenigde Staten als supermarkt voor medische, recreatieve en illegale cocaïne 151

Productie en afzet voor de mondiale illegale groeimarkt in de jaren 1930 151
Het verdwenen cocablad in Nederlands-Indië en Nederland in de jaren 1930 voor China 156
Prijsvorming en woekerwinsten 158
Cash-Crops: Kinine.. 161
De opkomst van de 'eigen' Nederlands-Indische kina kweek, de cinchona calisaya ledgeriana ... 161
Hoe het Nederlands(-Indische) kinine kartel het Duitse overneemt... 163
De Tweede Kina Overeenkomst voor een wereldwijd Nederlands kina monopolie (1919–1941) 168
De league of nations (1920) als instrument voor het commerciële kinine monopolie 170
Prijsvorming en woekerwinsten 171
Cash Crops: Suiker 174
De grote koloniale suikerindustrie onder leiding van de NHM 174
Consolidatie en expansie van de Nederlands-Indische suikermarkt onder leiding van de NHM ... 178
Een supranationaal gedreven mondiaal suikerkartel 179
Indische suiker voor opium in het Midden Oosten 181
Prijsvorming en woekerwinsten 182
Cash-Crops: Koffie 185
Introductie 185
Ontwikkelingen op de koffiemarkt na 1890 189
Koffieproductie en Westerse koffiecultuur 191
Prijsvorming en woekerwinsten 191
Cash-Crops: Tabak.. 194
Een introductie.. 194
De opkomst van tabak na 1890 (en thee en rubber).. 195
De opbouw van NHM's tabaksimperium via de Deli Maatschappij NV vanaf 1890 tot WOI 197
Plantersvereniging, uitbuiting en propaganda: De contractarbeiders van Deli (2024), R. Baay 199
Het Amerikaanse NHM-tabakskartel 210
Prijsvorming binnen door de NHM mondiaal georganiseerde tabakskartels................................ 215
Prijsvorming en woekerwinsten 220
Cash-Crops: Rubber 224
De opkomst van rubberplantage in de Maleisisch-Indonesische archipel na 1890 224
De eerste internationale rubber overeenkomsten vanaf 1934 229
Prijsontwikkeling en woekerwinsten 231
De gerelateerde, enorme rubberproductie in Brits-Maleisië 234
Cash-Crops: Thee.. 239

De opkomst van de theecultuur in Nederlands-Indië 239
De opmars van de Indische theecultuur vanaf 1890 241
De organisatie van een mondiaal thee kartel onder leiding van de NHM 245
Prijsontwikkeling en woekerwinsten 247
Mijnbouw-exploitatie na 1890: tin (o.a.) met Oranje's Billiton Maatschappij NV 249
Inleiding – de start met tinwinning in 1850 met Oranje's Billiton Maatschappij 249
Chinese contractarbeid na 1890: Van kongsi via het kwantumstelsel naar loondienst 253
Chinese tinmijnwerkers: Opium, schuldslavernij en propaganda vanaf 1890 254
De emancipatie van de Inheemse arbeider bij de mechanisering van de BM vanaf 1890 258
De Europese werknemers en cultuur op het eiland vanaf 1890 260
Mechanisering van de tinwinning na 1890 261
Diepmijnbouw na 1890 263
Oranje's BM slaat via het gouvernement zijn vleugels uit in de 1920s 265
'Overname' van de Singkep Tin Exploitatie Maatschappij NV (1933) 269
BM organiseert een eigen, enorme tin-smelterij in Arnhem 270
De betrokkenheid van BM bij de explosieve tinwinning in Maleisië vanaf 1890 271
De vorming van een mondiaal particulier tin-kartel vanaf 1921 273
De tin-kartelvorming en opbouw van de (oorlogs)industrie in Nazi Duitsland (1933-1939) 275
BM's technology transfer met de Longhorn smelterij en het VS wereld-tin kartel 281
Prijsontwikkeling en woekerwinsten op tin uit Nederlands-Indië 284
Mijnbouw-exploitatie na 1890: het (verdwenen) goud en diamanten van Indië 287
Intro: Oranje's gouvernement en de verdwenen goud- en diamanten van Borneo 287
De verdwenen Chinezen, Inheemsen, goud en diamanten van Borneo na 1890 288
Reconstructie van de goudwinning op koloniaal Borneo, vanaf 1890 296
Oranjes 'handtekening' in de strijd om de diamant- en goudwinning in Zuid Afrika, vanaf 1852 299
De verborgen koloniale diamantwinning van Borneo 308
Mondiale kartelvorming van de handel van diamanten, vanaf 1889 316
Waardeontwikkeling van diamanten (1890-1960) 324
Herwaardering van de verdwenen Borneo-diamanten (1890–1941) 326
Mondiale kartelvorming in de goudhandel, vanaf 1889 328
Goud en zilvermijnbouw op Sumatra, vanaf 1890 332
De Indische goudkoorts en de kolonisatie van Noord-Celebes na 1890 333
De verborgen grootschalige mechanische alluviale goudwinning vanaf 1907 337

De verdwenen, superieure goudbagger-machines van Conrad enzo (vanaf 1907) 341

Mijnbouw-exploitatie na 1890: Olie en de mondiale expansie van 'Koninklijke'............................... 346

Oliewinning tot 1860 346

De verbrandingsmotor en de start van het benzine, diesel en kerosine tijdperk, vanaf 1860 347

De eerste oliewinning in Nederlands-Indië, tot 1890 348

De 'heroïsche' oliestrijd in Nederlands-Indië, van 1890 tot 1901 350

De opkomst van Standard Oil (1870), de oliegigant, vanaf 1860 tot 1899 353

De vroege connecties tussen Rockefeller's SO (1870), Indië en Oranje's Koninklijke (1890) 356

De vroege connecties tussen Rothschild's BNITO (1883) en Oranje's Koninklijke (1890) en Indië 362

Het Aziatische kartel van Rothschilds/BNITO, Samuels en 'Menten's' Handelsmaatschappij NV . 364

De transportkosten en kartelvorming bij het bulkproduct olie, vanaf 1860 tot 1914 367

Het kwaliteitsproduct van Koninklijke Olie, vanaf 1890 tot 1901 373

Kostprijsberekening van Indische olieproductie, vanaf 1890 tot 1901 374

De werkelijke kostprijs van een geraffineerd vat olie in Nederlands-Indië 380

De periode Loudon/Deterding met de Koninklijke Olie/Shell (1907) fusie, vanaf 1901 tot 1912 .. 382

Verdere expansies van 'Koninklijke', vanaf 1912 tot 1920 391

Koninklijke's kerosine voor de grote Chinese markt, vanaf 1890 tot 1939 398

De wereld olie-industrie, vanaf 1900 tot 1910 405

De wereld olie-industrie algemeen, vanaf 1911 tot 1920 411

Verdere expansies van Koninklijke, vanaf 1921 tot 1928 414

De mondiale olie-industrie, vanaf 1921 tot 1928 421

1928 - Rode Lijn overeenkomst en wereldoliekartel Koninklijke, SO en APOC 430

Spelers tijdens de 2de Texas olieboom (1930): Texas Co, Gulf Oil, Conoco en H. L. Hunt 433

SO's mondiale oliecoupe (met steun van Koninklijke), vanaf 1929 tot 1933 434

De woekerwinsten voor SO en Koninklijke onder Roosevelts New Deal, vanaf 1933 tot 1938 445

De oliemarkt verdeling in het Midden Oosten en Afrika, 1933 tot 1939 449

Het verlies van Koninklijke en SO in socialistisch-fascistisch Mexico, 1938 457

Koninklijke, SONJ en APOC als hoofdleveranciers van het Derde Rijk, vanaf 1934 tot 1945 459

Het Koninklijke verhaal achter het Amerikaans-Duitse Fokker (1919) en General Motors (1907) 468

Hoe Koninklijke wereldleider vliegtuigbrandstoffen word, vanaf 1931 tot 1945 479

Het hart van de Nazi-superhightech – Oranje's Oranienburg 484

Hoe Koninklijke & Co. oorlog tussen de VS met Japan (en Duitsland) uitlokt, van 1933 tot 1941 . 486

De fraude van Koninklijke met steun van het gouvernement, vanaf 1890 tot 1939 497

Het mondiale oliemonopolie van Oranje's Koninklijke, samenvatting... 507

De Nederlandsche Handel-Maatschappij en de opbouw van Nederland (1900-)............................. 524

Oranje's Duitse Keizerrijk – een industriële, imperiale grootmacht (1871-1918)......................... 531

De Onzichtbare Overwinning: De Wereldbankiers en de private Wereldorde 536

Het eugenetische 'Wereldbankenplan' van Carnegie 536

De sanering van Weimar Duitsland door J.P. Morgan & Co. en de BIS Wereldbank (1930) 549

De Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (1919) van Trip en Heldring & Co. 553

Von Schröders (pre-)Nazistische Keppler Kring (1927-1936/1945).. 555

Oranje's Handelscompagnie Ruilverkeer NV (1918) en gelieerde partijen 558

Oranje's Barings rol in WOI en bij de oprichting van de private BIS Bank (1930) 565

Oranje's connectie met Schweizerischer Bankverein (1854/1912, nu: UBS) en Liechtenstein...... 567

Oranje's BIS vertegenwoordiger: Nazibaron Kurt von Schröder van de private bank J.S. Stein 570

Fentener van Vlissingen, de Zweedse Wernergren en Wallenbergs imperiums en WOII plunder 581

Het two-faced Wallenberg imperium 582

Alex Wenner-Gren en de Wallenberg-Bofors-Krupp-Coburg connectie 590

Spin in het Oranje web: Fentener van Vlissingen 593

Epiloog: Het door banken gerunde Derde Rijk (en de VS).. 610

Wilhelmina en de Nazi Duitse grootindustrie 613

Koninklijke, IG Farben, Thyssen, Stinnes en Flick 613

General Motors en Ford.. 619

Krupp... 629

AT&T en ITT... 637

Unilever... 645

Oranje's betrokkenheid bij illegale olietransporten tijdens WOII 650

Oranje's betrokkenheid bij het Duitse uraniumprogramma 654

Oranje's relaties met de Duitse adel in het Derde Rijk (1933-1945)... 660

Wilhelmina en de geheime Malthezer en Johanitter Ordes... 666

Oranje's relaties met de Duitse koningshuizen voor en tijdens WOII 669

Schaduwkeizer Wilhelm II von Hohenzollern & zonen 676

De 'Brit' Carl Eduard II van Saksen-Coburg-Gotha: 'Duits' Nazileider en Rode Kruis President..... 697

SS-generaal Josias Erbprinz zu Waldeck und Pyrmont 702

De onzichtbare rol van Mecklenburg-Schwerin.. 703

Landgraaf van Hesse-Nassau Philipp, bemiddelaar tussen Hitler, Mussolini en Paus Pius XII 704
Epiloog – Het kamp als bestuursvorm 706
Het dubbelspel van de Westerse Geallieerden en het Derde Rijk (1939-1945)........ 712
De Blitzkrieg (1940-1941)........ 712
De onthullende cijfers van de Blitzkrieg 716
Windsor, Washington en Wilhelmina: de verborgen overdracht van wereldmacht........ 718
De niet-vernietigde economische infrastructuur van Nazi-Duitsland en Showa-Japan 722
De invasie van Normandië, 6 juni 1944 723
De Valkyrie-aanslag (20 juli 1944): Vijf lagen van een mislukte staatsgreep 724
Unthinkable, Sunrise, Ultra: de geheime overdracht aan het Amerikaanse wereldimperium 729
Van genocide tot Bretton Woods: de supranationale BIS en de Nieuwe Wereldorde........ 736
De BIS als zenuwcentrum van de New World Order (1930–heden)........ 736
Oude plannen, nieuwe jassen: Nazi-Europa als blauwdruk voor het Europese project........ 749
De grootste kapitaalroof uit de wereldgeschiedenis (1933–1948) 753
I. Inleiding: De verdwenen staatsschuld 753
II Vier bewijzen van systemische roof (1939–1946) 754
III. Het herverdelingsmodel 760
Hoe het Oranje imperium verdween (1945-1948) 774
Wilhelmina's dubbelspel en omgekeerde coupe tijdens WOII........ 774
Oranje's verdwenen koloniale plunder, oorlogsbuit en industriële controle 782
Oorlogsindustrie en -schuld als kapitaalmachine: hoe roof controle en winst werd........ 791
Wilhelmina's Wrap-up (1945-1948)........ 798
'Zelfbeschikkingsrecht' voor de nieuwe wereldburger (1948) 798
Een Nieuwe Wereld Orde 2.0 voor de Wereldburger (1948) 802
Het Niets: De poppenkast voor het volk........ 814
Epiloog: bekentenissen in goud 816
Bijlage A: Mondiale prijzen aan de pomp en winstmarges oliemaatschappijen 821
Bijlage B: private oorlogsproductie VS, 1942-1945........ 826
Bijlage C: bronnen 828

Verantwoording van een historische reconstructie die niet mocht bestaan

I. Inleiding — De werking als bewijs

Wat u in handen heeft, is geen klassiek geschiedenisboek. Het is ook geen journalistiek project, geen archiefverslag, geen politieke aanklacht. Het is iets ongemakkelijks: een dissectie van een machtssysteem dat zo diep in onze kapitalistische instituties is verankerd, dat het zich juist manifesteert in de afwezigheid van bewijs. In vernietigde archieven. In verzwegen transacties. In geheugenverlies dat werd opgelegd als staatsbeleid.

De vraag hierbij is niet: “Waar staat dat dan op papier?”
De vraag is: “Waarom staat het er níet?”

Wie eigendom beschouwt als de grondslag van elke geopolitiek, wie begrijpt dat infrastructuur macht is en dat kapitaal altijd ergens vandaan komt, ziet al snel dat het spoor van geld en bezit zelden via de officiële route loopt. Het loopt via supranationale holdingstructuren, via trustjuristen, via macht die geen publiek mandaat nodig heeft. En precies daar, in die schaduwwerking, blijkt veel geschiedenis te schrijven. Niet als reconstructie van wat men zei, maar als herkenning van wat men werkelijk deed.

Meer dan andere geschiedschrijving volgt deze opzet systemen en netwerken. Deze methode richt zich op alternatieve vormen van bewijslast: op werking. We volgen kapitaalgoederen terwijl ze worden gewonnen, verplaatst en verkocht. We analyseren hoe macht achter de schermen resulteert in wetten. Welke netwerken internationaal opereerden, boven de natiestaten uit.

Wie alleen de archieven bestudeert, zal het meeste daarvan missen. Wat u hier leest, is een poging om datgene zichtbaar te maken wat u niet mocht weten.

II Over bronnen en bewijs

De methode van dit boek vereist een onorthodoxe omgang met bronnen. Waar het gaat om harde financiële gegevens — zoals de koloniale exportcijfers, marktprijzen, kostprijzen en de berekende brutomarges — is de onderliggende dataset systematisch opgebouwd tot op het niveau van duizenden datapunten, verspreid over tientallen jaren en handelsstromen. Deze gegevens zijn zoveel mogelijk herleid tot controleerbare tabellen, bewaarbare bronnen en transparante berekeningen.

Maar niet elk onderdeel van dit onderzoek kon op dergelijke harde grond rusten. Sommige onderdelen — zoals de geheime ledenstructuur van de Johanniterorde, het verhaal over de *Black Knight*-onderzeeboot of het web rond de Orde van Malta — rusten deels op forumdata, verdampte webpagina’s, gearchiveerde pdf's of wiki’s waarvan de URL's zijn verdwenen of inmiddels actief zijn opgeschoond. De realiteit is dat steeds meer van dat soort ‘anti-canon’-data verdwijnt of wordt afgeschermd, zeker als het gaat om elitestructuren, eigendomsnetwerken of dynastieke machtsvorming. Ook ChatGPT blijkt door de eigen makers actief te censureren op deze thema’s. Zo is het bijvoorbeeld al jaren onmogelijk om over de Orde van Malta (of bepaalde archieven) te schrijven — ondanks dat deze Orde nog steeds op vergelijkbare wijze actief is.

Tegelijkertijd is deze groeiende onbetrouwbaarheid van het publieke domein precies waarom dit boek bestaat. Want wat gebeurt er als de officiële canon systematisch is ontdaan van de ‘verboden kennis’? Dan wordt het model noodgedwongen zelf de methode. In plaats van stap voor stap bewijs te leveren voor elke afzonderlijke bewering — zoals in klassieke geschiedschrijving gebruikelijk is — kiest dit boek voor een systeemreconstructie, waarin duizenden datapunten, patronen en

eigendomsrelaties worden geanalyseerd als geheel. Het gaat dus niet om *bewijs per citaat*, maar om *bewijs per structuur*. Niet de archiefbron staat centraal, maar de systemische logica.

Bovendien draait hier de bewijslast om. Wie in de positie is geweest om eeuwenlang te heersen over grondstoffen, banken, bedrijven, belastingen, havens, media én archieven — die heeft het voordeel van de controle. Vertaald naar een wat juridische stellingname: Huis Oranje heeft die bronnen doelbewust laten verdwijnen, en is daarom schuldig tot het tegendeel is bewezen. Die insteek bleek overigens een bijzonder succesvolle onderzoeksstrategie. Als werd doorgezocht op de meest frauduleuze optie, verschenen vaak nieuwe snippers, nieuwe personen, nieuwe verbanden — die op hun beurt weer leidden naar volgende lagen. Die permanente verdwijning van documenten, geldstromen, archieven en namen bleken bovendien keer op keer te leiden naar dezelfde figuren, dezelfde patronen, dezelfde onderwerpen — vaak via meerdere sporen tegelijk. Samen met de financiële reconstructie leidde dit tot verrassend scherp inzicht in zelfs de meest obscure netwerken rondom diamant, opium, olie, goud, rubber, staal, wapens, banken, kerk en kroon.

Soms is er bewust voor gekozen om bronnen *níet* op te nemen — juist om andere onderzoekers uit te dagen zelf te gaan graven. Want dit is geen encyclopedisch project dat elke claim tot in detail wil afhechten. Het is een systeemdiagnose, opgebouwd door één persoon met beperkte tijd, beperkte toegang en beperkte middelen — maar met een radicaal andere instelling. Die instelling is: niet zoeken naar bevestiging, maar zoeken naar de breuklijn. En die breuklijn — de rand van de zwarte plek op de kaart — bleek vaak de contour van wat doelbewust nooit werd vastgelegd.

Tot slot zijn er zelfs nieuwe digitale onderzoeksmethodes ontwikkeld in samenwerking met ChatGPT. Alle tekst is standaard gecheckt op feiten — en dan blijkt pas hoeveel bronkennis ChatGPT kan bevatten en hoe helder de analyses kunnen zijn. Een menselijke onderzoeker zou die hoeveelheid bronnen nooit gelijktijdig kunnen overzien. Tegelijkertijd werd daardoor ook zichtbaar hoe ChatGPT zélf is voorzien van blinde vlekken: thema's als de Orde van Malta (of het Vaticaan in het algemeen), dynastieke netwerken of historische bankconstructies zijn deels ontoegankelijk gemaakt. In de 'censuurversie' 5.0 werd deze beperking nog veel strikter: de koppeling met Bing verdween, en daarmee ook de toegang tot grote delen van het web. Wat overbleef was geen jachthond meer, maar een gecastreerde, blind-dove labrador. Die benaming vond zelfs ChatGPT confronterend, maar werd na uitleg wel onderschreven.

Daarop werd, in overleg met diezelfde ChatGPT 5.0, een alternatief script in python ontwikkeld dat leidde tot een nieuwe onderzoeksaanpak: omschreven als 'een roedel jachthonden', die samen obscure onderwerpen beter konden traceren dan welk model ook. Deze methode is in de bijlage van boekdeel 3 toegelicht, en kan *open source* door anderen worden voortgezet. De potentie is enorm: geschat werd dat met deze methode in drie weken een stuk werd geschreven waarvoor normaal een heel researchteam twee jaar nodig zou hebben.

Het daagt uit te fantaseren wat er zou gebeuren als ChatGPT niet werd gemuilkorfd door het kapitaal — maar daadwerkelijk werd ingezet voor de mensheid, zoals ooit de bedoeling was. Het scenario dat we in dit boek talloze keren tegenkomen na de handtekeningen van de naties onder de reclamefolder-ambities van de VN en de BIS, is ook hier volop in ontwikkeling.

Maar één ding is zeker: wie zich enkel baseert op archieven, zal het fundament van het systeem nooit zien. Juist in de versnippering, de anomalie, de verdwijning zit het spoor. En dáár begint dit boek.

III. De methode — Hoe je fraude in kaart brengt zonder handtekening

Hoe beschrijf je iets dat niet beschreven wíl worden en waarvan daarom geen papieren spoor is? Of beter gezegd: waarvan het expliciet de bedoeling was om geheim te blijven. Waarvoor men met 'vrinden' de hele boel belazerde — zeker meer dan een eeuw lang — en uiteindelijk de archieven verbrandde.

Volgens academische conventie wordt geschiedenis bij voorkeur geschreven op basis van primaire bronnen (vaak archiefmateriaal). Maar wat ontstaat er als alle compromitterende documenten doelbewust zijn verwijderd uit het publieke domein? Als het archief zelf een residu is — bedoeld als vrijgeleide?

Door het verhaal van Huis Oranje radicaal anders te benaderen, blijkt het mogelijk om toch te reconstrueren. Allereerst door de geldstromen van Oranje's imperium in kaart te brengen. Daarbij is uitsluitend 'hun' Nederlands-Indië onderzocht, omdat de andere koloniën in verhouding verwaarloosbaar waren in waarde.

De basis was eenvoudig: we reconstrueren tot in detail hoe de markt in Zuidoost-Azië functioneerde, inclusief de dwangarbeid, plantage-exploitatie en mijnbouw. Vervolgens worden de exportvolumes van *cash crops* en delfstoffen vastgesteld en vergeleken met de marktprijs elders. Het verschil tussen verkoopprijs en kostprijs levert de brutomarge. Zo ontstaat een reëel, berekenbaar beeld van structurele koloniale uitbuiting en kapitaalstromen.

Deze methode lijkt simpel — en dat had het ook moeten zijn — ware het niet dat er in Nederland geen enkele bruikbare dataset bleek te bestaan. Integendeel: de beschikbare officiële gegevens bleken vervuild, onvolledig of opzettelijk gemanipuleerd door de meest vooraanstaande instituten. De *Koloniale Verslagen* aan het parlement draaiden, op gezag van Oranje's gouverneur, structureel om de feiten heen. In veel gevallen bleken de meest waardevolle activiteiten — zoals de opiumverkoop of de goud-, diamant- en platinawinning op Borneo — niet eens op de balans te staan, maar volledig buiten de boeken te zijn gehouden. Niet tijdelijk, maar structureel, vanaf het moment dat Huis Oranje in 1815 rechtstreeks oppergezag voerde over 'zijn' kroonkolonies.

Dit gold ook voor de grote ondernemingen die het koningshuis controleerde:

- Nederlandsche Handel-Maatschappij NV (1824)
- Javaasche Bank NV (1828)
- Billiton Maatschappij NV (1860)
- Deli Maatschappij NV (1869)
- Stoomvaart Maatschappij Nederland NV (1870)
- Koninklijke Olie NV (1890)
- en tientallen — mogelijk honderden — andere naamloze vennootschappen, beheerd via anonieme aandelenstructuren.

Wie voor de verandering de moeite neemt deze netwerken en cijfers te ontleden, ontdekt hoe creatief de winsten zijn verborgen. Men struikelt over de fraudes. Het uiteindelijke beeld: een koninklijke fraude op wereldniveau, met een brutomarge van minstens ƒ 400 miljard in 1939 — een bedrag dat evengoed het dubbele kan zijn geweest.

Waar dat geld naartoe ging, laat zich raden. De blik verschuift automatisch naar de industriële netwerken in Europa en de VS, waar deze koloniale winsten werden herbelegd in de *output* van deze

grondstofketens. De kartellisering van de industrie, de controle over patenten en productie, de wereldwijde handelsroutes — het hele systeem stond in het teken van bezit beschermen via infrastructuur en gemonopoliseerde markten.

In de VS werd dit proces discreet gemanaged door *trustbuilder* J.P. Morgan & Co.; in Keizerlijk Duitsland door Huis Hohenzollern, aan wie Oranje al eeuwenlang nauw verwant was. Ook hier geen formele documenten — maar wel duizenden aanwijzingen. En de simpele logica: wie over ƒ 400 miljard beschikt, moet ook de productie aan het einde van de grondstofketen hebben beheerst.

IV. De bewijs-piramide — Hoe het model werkt

Op basis van het koloniale verhaal wordt zichtbaar welke methodes werden ingezet om de woekerwinsten van de exploitatie te beschermen — en hoe deze leidden tot de mondiale grondstoffenkartels van de jaren 1930. Bovenop dit feitencomplex zijn drie theoretisch verankerde lagen gemodelleerd:

1. De juridische-financiële laag, verwoord in het hoofdstuk De Onzichtbare Overwinning. Hierin staat Andrew Carnegie's Wereldbankenplan centraal, en de juridische infrastructuur die via het Vredespaleis en de *League to Enforce Peace* een supranationale private wereldorde voorbereidde. Wilhelmina was daarin geen buitenstaander, maar de belangrijkste aanjager en strategisch partner.
2. De industriële-culturele laag, uitgewerkt in Wilhelmina en de Nazi-Duitse grootindustrie, laat zien hoe de grootschalige industriële productie in Nazi-Duitsland verstrengeld raakte met Amerikaanse en Oranje-belangen — via bedrijven als IG Farben, GM, ITT en Koninklijke Olie. Dit complex, al vroeg opgebouwd tijdens de Weimarperiode, leidt via de Kepplerkring van Oranje's schaduwbankier recht naar het hart van de oorlogseconomie van het Derde Rijk.
3. De dynastiek-politieke laag, in Oranje's relaties met de Duitse adel, toont hoe de monarchale netwerken van het Huis Oranje actief het Derde Rijk ondersteunden — via adel, leger, diplomatie en eigendomsstructuren. Het geeft een intiem inkijkje in hoe kleur werd bekend bij toonaangevende gebeurtenissen.

Deze drie lagen — financieel, industrieel, dynastiek — versterken elkaar. Ze maken de modelmatige reconstructie nog sterker, en tonen: dit was geen toevallige symbiose, maar een gecoördineerd belangencomplex dat zich bewust buiten ieder archief en nationale politiek bewoog.

Daarbovenop zijn drie samenhangende, concluderende hoofdstukken gebouwd die via de oorlog de continuïteit na 1945 aantonen:

- Het dubbelspel van de Westerse Geallieerden en het Derde Rijk
- Van genocide tot Bretton Woods: de supranationale BIS en de Nieuwe Wereldorde
- De grootste kapitaalroof uit de wereldgeschiedenis (1933–1948)

Deze hoofdstukken leiden naar de naoorlogse herschikking van bezit en macht: niet als veroordeling, maar als analyse. Niet de generaals, maar de bankiers wonnen de oorlog.

Maar ook hier geldt de vraag: voor wie werkten zij?

De top van de piramide is het sluitstuk van het boek: *Hoe het Oranje Imperium verdween (1945–1948)* — waarin zichtbaar wordt hoe dit alles werd gewist uit het collectieve geheugen. Archieven verbrand. Schuld weggeschreven. En een zorgvuldig gecreëerd narratief van onschuld, wederopbouw en verzetsmythe eroverheen geplamuurd.

V. Conclusie — Van papieren leegte naar structureel bewijs

Het verhaal van Huis Oranje loopt langs nieuwe en bekende momenten in de geschiedenis, maar is vanaf de andere kant van de muur beschreven. Wat u leest, is geen verzameling theorieën, maar een overtuigend gereconstrueerd model van machtswerking — gevoed door tienduizenden datapunten, honderden bronnen, en systemisch inzicht.

Er is geen archief nodig om te weten dat dit soort macht zich niet vrijwillig blootlegt. Wie wint, schrijft geschiedenis. Wie plundert blijkt ook te wissen. Daarom begint deze geschiedenis waar het archief eindigt.

Epiloog: Waarom dit boek bestaat

Dit boek is niet geschreven voor geld, faam of carrière. Het is zo onconventioneel dat er waarschijnlijk nooit aan verdiend zal worden — en dat is de bedoeling. Er zullen geen lezingen volgen, geen interviews. Geen persoonlijke erkenning, geen publieke lof, geen podium. Enkel dit: de diepe wens een proteststem te zijn, uitgesproken met beperkte middelen — maar ongehinderd door bestaande eigendomsrechten, grenzen of instituten.

De keuze voor anonieme publicatie is bewust. Niet uit lafheid, maar om te voorkomen dat de boodschap wordt overschaduwd door de boodschapper. Wat telt, is dat de inhoud vrij circuleert — ongecensureerd, controleerbaar, herschrijfbaar — als grondstof voor wie echt vrij verder wil denken of onderzoeken. Het is mijn uitdrukkelijke wil dat alle data, netwerken en modellen openbaar blijven, en vrij beschikbaar zijn voor hen die de moed hebben de breuklijnen verder te volgen.

Want hoe inspirerend zou het zijn om eens met meer middelen en onderzoekscapaciteit de koninklijke goud- en diamantwinning op Borneo te reconstrueren? Om de archieven van de pauselijke Orde van Malta open te breken? Om het kapitaal van de Kerk, de Britse kroon, of de netwerken van die ‘superondernemers’ door te lichten — niet via mythe of anekdote, maar via infrastructuur, transacties, eigendom? Er ligt genoeg aanleiding. En evenzoveel censuur, betaalmuren en digitale barrières die dit onderzoek tegenwerken. Dit boek is geschreven tegen die krachten in en hoopt op navolging.

Of de structuren die hier aan het licht worden gebracht ooit zullen verdwijnen, zal de toekomst uit moeten sluiten. Maar misschien — heel misschien — zullen de hoofdrolspelers wel zelf tot inzicht komen: Huis Oranje, de Kerk, de Britse dynastieën, de bankiers en juristen. Inzicht dat hun systeem geen oplossingen bevat. Dat het destructief was vanaf het begin en altijd al bedoeld was voor onderwerping en exploitatie. Inzicht dat het vandaag de dag nog altijd samenlevingen ondermijnt en onderwerpt, maar ook de planeet zelf in steeds grotere mate in gevaar brengt — en zelfs een hoopvolle toekomst voor onze kinderen.

En zelfs als dat inzicht ooit doordringt, en zelfs als deze machten zouden worden onteigend van hun controle over kapitaal, arbeid en infrastructuur, dan nog geldt dit: geen macht die eeuwenlang loog, roofde en verborgen bleef, verdient ooit nog blind vertrouwen. Alleen volledige openheid, collectief geheugen en onomkeerbare controlemechanismen kunnen dan voorkomen dat de geschiedenis zich opnieuw laat uitwissen. Transparantie is hier noodzakelijke zelfbescherming.

Het kapitalisme dat zij vormgaven is nu een ongekend krachtig systeem geworden: een ongecontroleerd gedrocht, zonder geheugen, zonder grens. En het is dát systeem dat ik met mijn

protest wilde blootleggen — door een van de hoofdontwerpers ervan te beschrijven. Want als de tandeloze politiek zwijgt, de economie altijd al onzin verkocht, en de geschiedenis massaal werd gewist, dan is er geen fundament meer. Dan rest alleen nog noodzakelijk en pijnlijk geheugenherstel.

Om het fundament terug te veroveren, samen met een nieuw bewustzijn — met het besef dat het maar een systeem is. En dat ook dit systeem met de juiste ingrepen ingezet kan worden voor het welzijn van mens, dier en planeet — in plaats van voor hun gedachteloze en zinloze destructie.

Dit boek is mijn poging. Voor het team.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Financiële verantwoording

Van WIC tot Wall Street: Oranje's lange geschiedenis met Amerika

De financiële relatie tussen Oranje en de Verenigde Staten gaat terug tot de stichting van de WIC-kolonie Nieuw-Nederland in 1621. In de eeuw daarna ontwikkelde zich een opvallende kredietlijn: Oranje's huisbank Hope & Co. trad op als geldschieter van het jonge Amerika en speelde een sleutelrol bij de oprichting van zowel de private *First Bank of the United States* (1791) als de *Second Bank* (1816). Tijdens de Napoleontische oorlogen verschoof het zwaartepunt naar Barings, dat samen met Hope de financiering regelde van de *Louisiana Purchase* (1803) — destijds de grootste landtransactie uit de wereldgeschiedenis. Tot diep in de negentiende eeuw bouwden deze banken, in opdracht van Oranje, vermoedelijk aanzienlijke belangen op in de VS: via leningen, staatsobligaties en strategische beursposities.

Vanaf de jaren 1870 begon koloniaal kapitaal uit Nederlands-Indië in steeds grotere hoeveelheden zijn weg te vinden naar de Verenigde Staten. Deze vermogenstransfers verliepen via een netwerk van Oranje-geaffilieerde instellingen, waaronder de 'eigen' Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), de huisbanken Hope & Co. en Barings, en nieuwkomers als Boissevain en Pierson. De opbrengsten uit tabak, rubber, opium, tin en goud werden herbelegd in infrastructuur, spoorwegen en grootindustrie. In het extreem liberale beleggingsklimaat van de VS — waar nauwelijks toezicht was en schaalvergroting ongehinderd kon doorgroeien — vond koloniaal kapitaal een vruchtbare voedingsbodem voor exponentiële kapitalistische expansie.

Onder leiding van superbankier J.P. Morgan Sr. werden complete industriële sectoren als staal, olie en spoorwegen via trustvorming en holdings samengevoegd tot machtige conglomeraten, onder directe controle van Wall Street. Dit proces van zogeheten *Morganisation* (1890–1913) creëerde financiële stabiliteit en een nieuwe vorm van kapitalistische centralisatie waarin slechts een kleine elite van bankiers en grootindustrielen de touwtjes in handen hadden. Buitenlands kapitaal stroomde toe — discreet, geruisloos, maar doelgericht. Ook Oranje nam daaraan deel. Waarschijnlijk, maar grotendeels onzichtbaar, werden aanzienlijke belangen opgebouwd in General Electric, US Steel, Marconi, Standard Oil, Fokker USA en Amerikaanse Shell en veel meer bedrijven. Rond 1900 was de Amerikaanse economie inmiddels groter dan die van het hele Britse imperium.

De dollars die deze belangen genereerden, konden opmerkelijk voordelig worden omgezet binnen het Britse rijk. Tussen 1834 en 1914 gold immers de zogeheten mint-pariteit: een vaste verhouding van £1 = $4,8665. Deze koers was politiek vastgelegd, maar hield geen rekening met de werkelijke goudinhoud van beide munten: het pond bevatte ruim dertien keer zoveel goud als de dollar. Op zuiver gewichtsbasis zou £1 dus gelijk zijn aan $13,58. Die discrepantie veroorzaakte een structurele asymmetrie: met drie keer goedkope dollars konden zwaar goudgedekte ponden worden gekocht — en daarmee Britse concessies, aandelen en handelsrechten. De steeds sterker wordende Amerikaanse economie — en hun geallieerde kapitaalstromen — kannibaliseerden het Britse imperium via het valutaregime zelf.

De Eerste Wereldoorlog maakte een abrupt einde aan dit systeem. In 1914 verlieten vrijwel alle grote mogendheden — inclusief Oranje's Nederlandsche Bank — de goudstandaard om hun oorlogsinspanningen te financieren. De koppeling tussen munt en goud verdween; vaste pariteiten werden losgelaten. In plaats daarvan kwam een jaarlijkse interbancaire wisselkoers, afgestemd tussen meestal nog private centrale banken, als nieuwe waarderingsgrondslag. Goud bleef een waardevolle reserve, maar verloor zijn rol als universele rekeneenheid. Deze interbancaire koers is vanaf 1914 systematisch toegepast in dit project.

Groot-Brittannië schortte de goudconvertibiliteit van het pond op in augustus 1914 — juist toen het massaal wapens en hulpgoederen begon in te kopen in de VS. Deze leveringen werden grotendeels voorgefinancierd door het *private* J.P. Morgan & Co., dat zowel als financieel coördinator van de Geallieerden fungeerde als centrale spil van het Amerikaanse bankensysteem. Daarmee stroomden de koloniaal gegenereerde dollars zoals die van Huis Oranje via Amerikaanse banken terug Europa in: als brandstof voor een nieuwe wereldorde. De sterke dollar nam geleidelijk de plaats in van het pond als mondiale referentievaluta.

In die lijn verdient ook de situatie rond de Reichsmark aandacht, omdat Duitsland eveneens een voorkeursland was voor Oranje-investeringen. Na het verlaten van de goudstandaard in 1914 en de capitulatie van 1918 viel de Duitse munt in een diep hyperinflatoir dal, met als dieptepunt het jaar 1923. De Oranjes hadden toen reeds aanzienlijke belangen in Duitsland — opnieuw via aandelen, kredieten en industriële participaties. Die verliezen konden pas worden hersteld nadat, met hulp van Morgan's Guaranty Trust en de Federal Reserve, een nieuwe goudverankering werd opgezet. In 1923 werd de *private* Reichsbank (1923) opgericht, die de nieuwe stabiele Reichsmark zou uitgeven. Daarmee werd ook de relatie met de gulden hersteld.

Hoe is gerekend

In dit project zijn alle bedragen systematisch herleid naar Nederlandse guldens (ƒ), die als centrale rekeneenheid dienen in de economische analyse. De reden daarvoor is eenvoudig: de gulden vertegenwoordigde — hoe beperkt ook — de enige constante binnen het sterk fluctuerende en vaak manipulatieve handelgedreven landschap van de koloniale periode. Noch de Republiek, noch het latere Koninkrijk sloot formele pariteitsverdragen met andere mogendheden. De gulden werd wel periodiek gekoppeld aan goud of zilver, maar bleef een nationale munt zonder internationaal verankerde status.

Daarom is bij iedere berekening uitgegaan van de valuta waarin transacties vermoedelijk werkelijk werden afgerekend — de zogeheten bron-nominale munt. Die benadering is niet alleen historisch zuiverder, maar ook pragmatisch: internationale handel in koloniale grondstoffen was complex, diffuus en geografisch versplinterd. Tot circa 1914 bleef de goudgedekte gulden nog relatief dominant, omdat veel koloniale bulkgoederen via Amsterdam werden doorgevoerd. Maar zelfs in die periode was dat lang niet voor alle producten het geval. Opium bijvoorbeeld werd ingekocht in kurus, roepies of zelfs in natura — zoals suiker of koffie — en pas later afgerekend in guldens of anders. Tin werd tot 1900 vaak afgerekend in ponden sterling, ook al vond de daadwerkelijke afzet steeds vaker in dollars plaats, via de beurs van New York. Goud volgde zijn eigen logica en stroomde lang vooral via Londen de wereldmarkt op.

Vanaf 1914 nam de complexiteit verder toe. De Eerste Wereldoorlog luidde het einde in van de klassieke goudstandaard. In de daaropvolgende decennia ontwikkelde de dollar zich tot dominante verrekenmunt, zeker binnen de Indische handel in rubber, olie, tabak en thee. Waar mogelijk is in deze periode gewerkt met Nederlandse beurskoersen. Als die ontbraken, werd gekozen voor de koersen in Shanghai, New York of Londen — afhankelijk van waar zich de grootste bulkhandel afspeelde. Op basis van economische context per sector is per product een dominante munt gereconstrueerd. Alle bedragen zijn vervolgens omgezet naar guldens via de officiële interbancaire jaarwisselkoersen — die na 1914 de goudstandaard vervingen als enige vaste waarderingsgrondslag.

Berekeningen op basis van goudgewicht of koopkrachtvergelijkingen (PPP) zijn nadrukkelijk niet toegepast, tenzij uitdrukkelijk anders vermeld. Ook dagkoersen, zoals die van het Britse pond tijdens

devaluaties of de Reichsmark in Weimar-Duitsland, zijn buiten beschouwing gelaten: dit boek volgt de langetermijnkoersen zoals vastgelegd in officiële interbancaire systemen.

Voor vrijwel alle berekeningen in dit boek — en in het bijbehorende Excelmodel — is gebruikgemaakt van de historische wisselkoersmodule van HistoricalStatistics.org. Tijdens de redactiefase zijn aanvullende herleidingen en steekproefcontroles uitgevoerd door ChatGPT, volledig conform dit protocol.

Oranje's kroonkolonie Nederlands-Indië als reservoir van spotgoedkope arbeid

In 1890 is de liberaliseringsfase (1870–1890) formeel afgesloten, wanneer het gouvernement de omvangrijke suikerindustrie volledig vrijgeeft. In deze overgangsperiode is het gedwongen cultuurstelsel geleidelijk vervangen door een nieuw economisch model, waarin gouvernements-ondernemingen maar vooral particuliere naamloze vennootschappen (NV's) een hoofdrol spelen in de exploitatie van de kolossale kolonie. In perspectief: Nederlands-Indië heeft grofweg het oppervlakte van Europa of de Verenigde Staten, is het persoonlijk eigendom van Huis Oranje-Nassau dat in alle Nederlandse kolonies het 'oppergezag' uitoefent.

In deze analyse word met het aantreden van de tienjarige Wilhelmina (r. 1890–1948) een symbolische streep getrokken in het jaar 1890, als markering van een 'voor' en 'na'. In werkelijkheid is er echter vooral sprake van continuïteit en zelfs versnelde opschaling van de exploitatie. De winsten uit met name de Aziatische bezittingen zijn op dat moment al enorm voor de Oranjes. Naast vroege '*blueprint*'-bedrijven als de Billiton Maatschappij NV (1860) en de Deli Maatschappij NV (1869) word in datzelfde jaar een nieuwe reus opgericht: Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië (1890, Koninklijke Olie, Koninklijke). De lucratieve opiummarkt wordt onder directe controle van de Kroon gebracht met de invoering van het opiumregiesysteem (1894), terwijl de markten worden uitgebreid richting Maleisië, China en de opkomende Westerse farmaceutische industrie.

In Nederland ontstaan in dezelfde periode industriële zwaargewichten als Koninklijke Philips NV (1891) en Koninklijke Hoogovens NV (1918). In Duitsland participeren Oranje-gelieerde netwerken in bedrijven als Thyssen (1891) en RWE (1898), terwijl in de Verenigde Staten investeringen plaatsvinden in firma's als US Steel (1902) en General Motors (1907/1919). De wereld raast vervolgens met ongekende snelheid van de Eerste Wereldoorlog richting de Tweede, waarbij steeds duidelijker wordt welke sleutelrol Nederlands-Indië speelt in de Aziatische machtsstructuur — en via de kolossale winsten ook in de opbouw van de Westerse industriële economie.

De economische macht van de omvangrijke Chinese Penakaran-gemeenschap op Java wordt tijdens de Suikercrisis van 1884–1887 grotendeels te niet gedaan, en krijgt in de overgang naar het opiumregiesysteem (1894) de definitieve financiële genadeklap. In de nasleep van deze ontwrichting worden de cultuurondernemingen (plantages) grotendeels overgenomen door grote, aan de Oranjes gerelateerde cultuurbanken en investeringsmaatschappijen zoals de Nederlandsche Handel-Maatschappij (1824, NHM), de overgenomen Nederlandsch-Indische Landbouw-Maatschappij (1884, NILM), en de Javaasche Bank (1828). Deze kapitaalkrachtige instellingen maken optimaal gebruik van de economische ontregeling tijdens de crisisjaren om hun positie te consolideren.

In het zogenaamde 'Wilde Oosten' (Sumatra) grijpen de grote Europese planters, onder aanvoering van NHM-dochter Deli Maatschappij NV, hun kans. Een consolidatieslag volgt waarbij talloze kleinere tabaksplantagebedrijven worden opgekocht. In 1900 is Deli uitgegroeid tot een reusachtige plantageonderneming van 120.000 hectare (40 bij 30 kilometer), waar bijna 100.000 koelies te werk zijn gesteld. Deze zogenaamd 'vrije' contractarbeiders vormen in werkelijkheid de nieuwe onderklasse van schuldslavernij.

Deze expansies gaan gelijk op met een nieuwe serie expansieoorlogen waarbij de hele Indische archipel onder controle van Batavia word gebracht. Direct ten westen van het Deli-gebied wordt de kostbare Atjeh-oorlog (1873–1913) beslecht, grotendeels gefinancierd door het gouvernement uit de inkomsten van vooral de plantage industrie. Met geduld en beleid wordt de invloed van dit bevolkingsrijke sultanaat in zowel de Indische als de Brits-Maleisische regio stelselmatig vernietigd.

Ook hier ontstaat — mede dankzij investeringen van de NHM — een nieuwe, opiumgedreven plantage- en mijnbouweconomie, volledig geïntegreerd in het koloniaal-kapitalistische systeem van Batavia.

In Nederlands-Indië slaan het gouvernement en de grote banken de handen ineen om de exploitatie te organiseren via grootschalige Europese ondernemingen - door de Kroon geaccepteerde NV's - die zonder uitzondering onder Europees management staan. Binnen dit systeem vormen de Europeanen de absolute bovenlaag van de koloniale samenleving, met de Nederlanders steevast aan de top. De Chinese 'uitlanders' worden in deze context gedegradeerd tot de laagste maatschappelijke klasse, gebrandmerkt als het 'gele gevaar', en moeten nu ook de inheemse Indonesische bevolking als sociale laag boven zich dulden.

De structurele machtsverschuivingen in de plantage-economie voltrekken zich gelijktijdig in de mijnbouwsector. Op het tinrijke eiland Billiton werkt de particuliere Billiton Maatschappij NV (1860, BM) naast de Banka Tin Winning Onderneming (1821, BTW), een gouvernementsonderneming waar ook kettinggangers (veroordeelden) als dwangarbeiders worden ingezet. De greep op Billiton wordt in 1883 versterkt met de invoering van het zogenoemde Quantum-systeem, waarmee de macht van de Chinese Kongsi's wordt gebroken.

Op het goud- en diamantrijke Borneo vindt tijdens de laatste Kongsi-oorlog (1884–1885) de definitieve onderwerping plaats van de bevolkingsrijke Chinese Kongsi-republieken. De exploitatie van deze regio wordt vervolgens — net als in de Javaanse Vorstenlanden — geformaliseerd via lokale sultanaten die onder strikt toezicht staan van Nederlandse regenten en het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL).

Nadat NHM's Cremer in 1880 met succes de Koelieverordening met Poenale Sanctie door het parlement heeft geloodst, ontstaat er meer ruimte voor particuliere mijnbouwinitiatieven. Vanaf 1890 neemt deze sector een hoge vlucht, met name op de rijk aan delfstoffen zijnde eilanden in de Buitengewesten zoals Sumatra, Celebes (nu: Sulawesi), Borneo (nu: Kalimantan) en later ook Nederlands-Guinea.

De Indische mijnbouw vindt plaats onder strikt toezicht van Batavia, zowel voor de gouvernements- als de particuliere mijnen. In de gouvernementsmijnen wordt arbeid verricht door een combinatie van inheemse en uitlandse contractarbeiders (koelies), maar ook door dwangarbeiders: veroordeelde delinquenten en krijgsgevangenen uit recent onderworpen gebieden.

Wat hierbij opvalt, is dat de exploitatiecijfers van bijvoorbeeld de gouvernementele mijnbouw op het goud- en diamantrijke Borneo nergens zijn terug te vinden. Het lijkt er sterk op dat deze cijfers doelbewust onder de radar zijn gehouden — een vacuüm die retorische vragen oproept over de transparantie en intenties van het koloniale bestuur.

Het wordt gaandeweg steeds duidelijker over welke machtsmiddelen koningin Wilhelmina (r. 1890–1948), in haar hoedanigheid als eigenaar en 'opperbestuurder' van Nederlands-Indië, feitelijk beschikte. In dit systeem vormt de 'hel van de Deli- en Billiton-koelies' het standaardmodel voor de exploitatie van zowel grondstoffen en plantageproducten als de arbeiders die deze moesten winnen.

Na de Mijnwetten van 1850 en 1873, de Agrarische Wet van 1870 en de voortschrijdende Indische wetgeving voor contractarbeid (1829, 1824, 1825, 1829, 1838, 1863, 1868, 1872, 1880) neemt de inzet van spotgoedkope contractarbeid snel toe. De productie van zogenoemde *cash crops* zoals tabak, suiker, koffie en thee — én van mijnbouwproducten zoals steenkool, goud, diamanten en tin — wordt vanaf dat moment gestaag opgevoerd. Na 1890 breidt het productassortiment zich in hoog

tempo uit met 'nieuwe' plantagegewassen zoals rubber, kopra, kinine en cocaïne, en met mijnbouwproducten als aardolie, bauxiet, wolfraam en platina.

De gehele koloniale economie wordt daarbij systematisch afgeroomd door middel van de *vice tax* op rookopium: een vorm van indirecte belasting die bewust wordt geheven via de zwakste lagen van de samenleving, met name de honderdduizenden koelies die het systeem draaiende houden.

In 1870 telde Nederlands-Indië slechts ongeveer 10.000 Nederlanders, naast circa 30.000 Europeanen van gemengde afstamming (de zogenoemde 'Indo's'). Van deze groep werkte circa 80% in dienst van het gouvernement of het KNIL. Rond 1900 was het aantal westerlingen verdubbeld, waarbij de nieuwe particuliere 'ondernemers' de grootste groep vormden. Deze groep bestond voornamelijk uit leidend Nederlands personeel op de plantages — de zogeheten *planters* — en uit werknemers van mijnbouwbedrijven, transportfirma's, handelskantoren en banken, maar ook advocaten, journalisten en andere professionals. Het ambtelijke apparaat werd in dezelfde periode uitgebreid: naast militairen en bestuursambtenaren traden ook ingenieurs en docenten in overheidsdienst.

In de praktijk functioneerde Nederlands-Indië als een autoritair geleide kolonie, feitelijk een dictatuur onder het gouvernement, bestuurd door een kleine Nederlandse elite die elkaar persoonlijk kende — een klassiek *ons-kent-ons*-systeem. Politieke verenigingen en vergaderingen waren verboden, en ook de persvrijheid was ingeperkt: de drukpers stond formeel onder censuur.

Na de crisisjaren van de jaren 1880 wordt de Indische economie steeds sterker gedomineerd door grootschalige particuliere ondernemingen: In Nederland opgerichte naamloze vennootschappen (NV's) die binnen door koningin Wilhelmina en haar gouvernement verleende octrooien mogen opereren in specifieke regio's en voor een beperkte duur. Deze NV's — waarvan de aandeelhouders veelal onzichtbaar blijven —zijn vrijwel identiek van structuur en worden op eenzelfde manier aangestuurd.

Rond 1900 weten slechts zo'n 20.000 Europeanen de gehele exploitatie van Nederlands-Indië te organiseren via ca. 3.000 NV's. Investeringsbanken als de NHM en de Javasche Bank, die eerder al een spilfunctie vervulden tijdens het brute cultuurstelsel, zijn ook in deze fase onmiskenbaar de spil in het koloniale economische web. Via voorbeeldbedrijven als hun Billiton Maatschappij en Deli Maatschappij hebben zij bovendien een leidende rol in de organisatie van de lokale economie en vooral in de export naar het rijke Europa.

Tijdens de koloniale expansiegolf tussen 1894 en 1914 worden — na het grondstofrijke Borneo (1890) — ook alle overige Buitengewesten onder directe controle van het centrale gouvernement gebracht. De wetten van Batavia gelden voortaan als uniform kader. Na de Eerste Wereldoorlog groeit ook de opkomende supermacht Verenigde Staten uit tot een belangrijke afzetmarkt voor de Indische export.

Tussen 1890 en 1942 wordt het investeringsklimaat in Nederlands-Indië systematisch geoptimaliseerd om de exploitatie te versnellen. Nederlandse kapitaalverstrekkers zagen hun miljarden aan geïnvesteerd vermogen uiteindelijk in 1957 door nationalisering grotendeels verdampen. Eind 1938 bedroeg de totale Nederlandse investeringsportefeuille in Indië circa ƒ 4 miljard — goed voor ongeveer één zesde van het nationale vermogen.

In 2015 presenteerden F. Buelens (Universiteit Antwerpen) en E. Frankema (Wageningen University & Research) een nieuwe dataset die aantoonde dat beleggingen in Indische aandelen tussen 1919 en 1939 gemiddeld een rendement van 5,4% per jaar opleverden — ongeveer 2,5 keer zoveel als het

gemiddelde rendement op aandelen in Nederland zelf. Daarmee bleef het rendement slechts iets achter bij dat van VOC- en WIC-aandelen in de vroegmoderne periode. Ter vergelijking: beleggingen in de Verenigde Staten leverden destijds gemiddeld 8% op, in Europa 4,4% en in Belgisch-Congo 7,2%.

De in Nijmegen gepromoveerde Schotse onderzoeker Alec Gordon publiceerde tussen 2010 en 2018 meerdere studies over het zogeheten *koloniale surplus* — het overschot dat voortkwam uit de gecombineerde opbrengsten van particulier (aandeelhouders)kapitaal en de staatsinkomsten van het Indische gouvernement. Voor de periode 1880–1939 kwam hij tot een gecumuleerd kapitaal van ƒ 27,1 miljard, waarvan ƒ 11,3 miljard werd gerealiseerd in het decennium 1920–1929 en nog eens ruim ƒ 5 miljard in de crisisjaren van de jaren 1930. In hedendaagse termen (2024) zou dat kapitaal overeenkomen met circa € 253 miljard. Aanvullend was Nederlands-Indië in 1938 ook nog goed voor 10% van de totale Nederlandse export — een economische pilaar van nationaal belang.

Hoewel het gemiddelde rendement op aandelen in Nederlands-Indië tussen 1919 en 1939 relatief gunstig was — circa 5,4% per jaar — verbleekt dit cijfer bij de woekerwinsten die werden gerealiseerd op de directe exploitatie van plantage- en mijnbouwproducten. Deze winsten, die konden oplopen tot 300% à 1000%, vloeiden niet naar de doorsnee particuliere belegger, maar waren het resultaat van een veel lucratiever verdienmodel: het koloniale exportmonopolie.

Dat monopolie — gecontroleerd door het Huis Oranje via instellingen als de NHM, de Javasche Bank en diverse kartelachtige NV-structuren als de Deli Maatschappij NV — stelde hen in staat om maximaal te profiteren van het verschil tussen de lage exportprijs in de Indische haven en de hoge bulkverkoopprijs op de beurzen van Amsterdam, Rotterdam of elders. Dit *prijsgat* vormde de kern van de verborgen koloniale exploitatie.

Het beeld dat particuliere Nederlandse beleggers grootschalig geprofiteerd zouden hebben van de koloniale economie is daarmee maar zeer beperkt waar. Het gros van de onzichtbaar gemaakte woekerwinsten werd opgestreken door een klein netwerk van koninklijk en bancair verbonden insiders. De economische kern van de koloniale uitbuiting — in de vorm van structureel onderbetaalde arbeid en sterk gemanipuleerde handelsstromen — lag stevig in handen van het koninklijk geprivilegieerde exportapparaat, niet bij de gemiddelde beursbelegger.

Gedwongen arbeid onder het gouvernement

Gedurende de gehele koloniale periode onder koningin Wilhelmina maakten de Nederlandse koloniale autoriteiten maximaal gebruik van de goedkoopst denkbare vormen van arbeid. Nog goedkoper dan de contractarbeiders waren de verschillende categorieën van gedwongen arbeid, die tot diep in de twintigste eeuw voortbestonden.

Hoewel de slavernij formeel werd afgeschaft in 1860, bleef het door de VOC ontwikkelde systeem van harde dwangarbeid grotendeels intact. Openbare werken (*gemeene werken*) zoals kanalen, wegen en fortificaties werden tot ver in de twintigste eeuw grotendeels uitgevoerd door veroordeelden — de zogeheten ‘kettinggangers’. Deze veroordeelden werden ook routinematig ingezet in de mijnen die onder beheer van het gouvernement vielen.

Daarnaast bleef ook de verplichte arbeid (*herendiensten*) — die onder het cultuurstelsel (1830–1870) tot koloniale standaard was verheven — voortbestaan in de vorm van *corvée*. Hierbij werd de lokale bevolking gedwongen om tot 20% van hun tijd te besteden aan werkzaamheden op plantages, bij infrastructurele projecten of bij publieke diensten zoals de lokale politiedienst.

Naarmate de koloniale exploitatie na 1870 werd versneld, namen zowel de verplichtingen tot *corvée* als het aantal veroordeelden voor dwangarbeid gestaag toe. De gemiddelde populatie in hechtenis steeg van circa 10.000 in 1870 tot gemiddeld 40.000 per dag in 1930, met een piek van 57.000 in het jaar 1920. Het aantal kortdurend veroordeelden voor *tenarbeidsstelling* onder de politierol groeide explosief: van 69.500 personen in 1870 tot maar liefst 275.000 per jaar in 1900.

In 1895 waren op Java en Madura 11,1 miljoen bewoners verplicht tot het verrichten van 20,6 miljoen dagen corvée-arbeid. Tussen de groep corvée-verplichtingen en de kortdurend veroordeelden bestond een aanzienlijke overlap. Van alle gevangenen was 50 tot 75% oorspronkelijk tot corvée verplicht, maar gestraft wegens overtredingen van die plicht. Daarnaast werden ook contractarbeiders die de Poenale Sanctie (1880) hadden overtreden ingezet voor dwangarbeid.

Voor de plantage-eigenaars waren vooral deze corvée-verplichten en kortdurend veroordeelden van groot belang als goedkope en flexibele arbeidsreserve. De langdurig veroordeelden — de kettinggangers — werden daarentegen vooral ingezet in de verder afgelegen gouvernementsmijnen en bij grootschalige openbare werken, die in de praktijk functioneerden als strafkampen.

De inzet van verplichte arbeid kon bijzonder grootschalige vormen aannemen. In 1919 verklaarde de Directeur van de Burgerlijke Openbare Werken dat men 4.000 veroordeelden per dag wilde inzetten om binnen twee jaar een nieuwe weg naar Korintji in Zuidwest-Sumatra aan te leggen. Het was gebruikelijk dat honderden tot zelfs meer dan duizend veroordeelden tegelijk werden ingezet voor de aanleg van wegen en het graven van kanalen, zowel op Java als in de Buitengewesten.

Daarnaast werkten veroordeelden op plantages, waar zij rijst en groente produceerden voor de voeding van andere gevangenen. De inzet van dwangarbeiders bij militaire operaties was evenmin uitzonderlijk. Zo zette generaal Van Heutsz tijdens zijn expeditie in Atjeh in 1898 meer dan 3.800 veroordeelden in. Ook bij eerdere militaire campagnes, zoals de invasie van Lombok in 1894, waren dwangarbeiders betrokken. Bij latere koloniale oorlogen werd hun rol als ondersteunend personeel voor het KNIL stelselmatig geformaliseerd.

Langdurig veroordeelden vormden een substantieel deel van het arbeidsbestand in de mijnbouw, met name in de tin- en kolenmijnen onder gouvernementele controle. Op het eiland Banka werden al vanaf het begin kettinggangers ingezet in de tinmijnen, naast de Chinese koelies. In Zuid-Borneo werkten ze vanaf de jaren 1840 in de kolenmijnen, en vanaf de jaren 1860 ook in onderworpen Oost-Borneo. Tussen 1849 en 1884 werden de gouvernementele kolenmijnen van Oranje Nassau bij Banjarmasin in Pengaron (Zuid-Borneo) vrijwel volledig bemand door kettinggangers.[1]

Vanaf 1892 begon het gouvernement met de systematische inzet van veroordeelden bij de exploitatie van de immense Ombilin-kolenmijnen, nadat zij eerder — vanaf 1888 — waren ingezet bij de aanleg van de bijbehorende spoorlijnen. In 1898 telde het mijnbouwpersoneel aldaar 2.400 kettinggangers. In 1910 werkten er 1.610 veroordeelden naast 4.761 contractarbeiders, en in 1922 was het aantal dwangarbeiders opgelopen tot 4.747 in de mijnen van Sawah Loento, een integraal onderdeel van het Ombilin-complex.

[1] Het is onduidelijk of er ook kettinggangers werden ingezet bij de verborgen diamant- en goudwinning op Borneo. Afgaande op de praktijken in Zuid Borneo bij Banjarmasin lijkt het erop alsof deze exploitatie werd georganiseerd via particuliere NV's als de Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo (1888), die zich niet alleen met steenkolen bezig hielden.

Naast deze grootschalige inzet in de kolen- en tinsector, werd vanaf 1854 ook melding gemaakt van de inzet van dwangarbeiders bij exploratiemissies voor goudwinning in de buitengebieden — eveneens in opdracht van het gouvernement.

De koloniale gevangenissen in Nederlands-Indië functioneerden in de praktijk ook als werkplaatsen voor goedkope, grootschalige productiearbeid. De gevangenissen van Semarang, Yogyakarta en Cheribon op Java waren ingericht als werkfabrieken, al dan niet aangedreven door stoommachines, waar kleding, leerwaren en textiel werden vervaardigd. Zo produceerden de circa 900 gevangenen in Cheribon in de jaren 1920 jaarlijks zo'n 1,4 miljoen meter stof.

In de Tjipinang-gevangenis in Batavia werkten in diezelfde periode circa 2.400 veroordeelden aan de productie van kleding, lakens, uniformen, meubels en andere goederen ten behoeve van het gouvernement. De gevangenis van Pekalongan in Midden-Java fungeerde als drukkerij en boekbinderij, maar produceerde vanaf 1929 ook tapijten en keukengoederen, en vanaf 1930 producten op basis van kokos.

Naast deze gevangenisfabrieken richtte het gouvernement in 1903 een speciale strafkolonie in op het eiland Noesa Kambangan bij Java, die als rubberplantage werd geëxploiteerd. In 1922 werkten hier al 3.200 veroordeelden; dit aantal groeide tegen het einde van de jaren 1920 tot circa 4.000, onder omstandigheden die algemeen als bruut en onmenselijk werden beschouwd. Noesa Kambangan was overigens niet uniek — er bestonden meerdere van dit soort strafkolonies verspreid over de archipel.

Contractarbeid en de nieuwe Indische koelieklasse

Vanaf de jaren 1860, toen particuliere ondernemingen formeel werden toegelaten tot de koloniale economie, begon contractarbeid de plaats in te nemen van zowel de afgeschafte slavernij (1860) als de teruggeschroefde *corvée*-verplichtingen. Contractarbeiders werden voortaan de goedkoopste vorm van zogenaamd 'vrije' arbeid. In werkelijkheid functioneerden zij als arbeidsmigranten zonder rechten. De meeste contractarbeiders waren afkomstig uit India, China en Java, en werkten vooral op de grote Europese plantages en in de mijnbouwcomplexen van Sumatra en Maleisië.

Veel van hen waren landloos, sociaal ontworteld en zonder directe binding met de streek waarin zij werkten. De werving vond plaats op marktplaatsen, langs wegen of in havensteden. Deze arbeiders — in de koloniale terminologie aangeduid als *koelies*, tegenwoordig een scheldwoord — vormden een aparte sociale klasse, bestaande uit ongeschoolde mannen zonder bezittingen, familie of vaste verblijfplaats. Ze leefden vaak in de periferie van inheemse dorpen of kwamen als arme migranten uit Zuidelijk China en India, op zoek naar overzees werk op zoek naar een beter leven.

Een koelie tekende doorgaans een 'vrijwillig' arbeidscontract voor drie tot vijf jaar, en was gedurende die tijd verplicht dagelijks zo'n 12 uur arbeid te verrichten. Het basis-dagloon in Nederlands-Indië varieerde tussen de 30 en 50 cent, afhankelijk van de vraag of kost en inwoning bij het contract inbegrepen waren. Deze vergoeding bleef gedurende tientallen jaren vrijwel onveranderd en was systematisch net voldoende om van te overleven — maar nooit genoeg om te ontsnappen aan de schuldenval waarin de meeste koelies terechtkwamen.

Met de invoering van de Koelieordonnantie met Poenale Sanctie in 1880 door de Nederlandse regering wordt de greep van het gouvernement én van de Europese exploitanten op de contractarbeiders in Nederlands-Indië aanzienlijk versterkt. Deze gecentraliseerde wetgeving gaf exploitanten de mogelijkheid om gedragingen als 'luiheid' of 'desertie' (weglopen) juridisch te laten

bestraffen — met volledige ondersteuning van het koloniale bestuur en de politie. In de praktijk traden de ondernemers vaak tegelijk op als aanklager, rechter én beul.

De arbeidsomstandigheden op de plantages en in de mijnen waren bijzonder zwaar. De huisvesting was overvol en primitief, sanitaire voorzieningen ontbraken vaak volledig, en medische zorg was minimaal of instrumenteel. Deze opzettelijk gebrekkige omstandigheden — die de leefbaarheid tot een minimum beperkten — waren gericht op het maximaliseren van de winst, ten koste van de fysieke en mentale gezondheid van de arbeiders.

Het totale aantal ingezette contractarbeiders in Nederlands-Indië is, merkwaardig genoeg, tot op heden onbekend. Wel staat vast dat de eerste grote concentraties ontstonden in de mijnbouwkolonies van Banka (vanaf 1821) en vooral op Billiton (vanaf 1858), evenals op de omvangrijke Europese plantages in West-Sumatra rond de Deli Maatschappij (1869). Zeker na 1890 leveren deze zogenaamd 'vrije' contractarbeiders het overgrote deel van de arbeid binnen het steeds sneller uitdijende exploitatiemodel van vooral particuliere NV's in Java, Madoera en de Buitengewesten.

Contactarbeiders in de plantage sector

Rond 1900 waren op 145 plantages in Deli maar liefst 91.928 contractarbeiders actief, waarvan circa 62.000 in dienst van de Deli Maatschappij NV. In 1939 was het aantal koelies in West-Sumatra opgelopen tot enkele honderdduizenden, binnen een totaal van 336.549 (contract)arbeiders op de plantages in die regio. West-Sumatra liep daarin voorop: reeds in 1902 werkten er op heel Sumatra ongeveer 94.000 Javaanse en Chinese contractarbeiders, aangevuld met slechts 4.000 vrije werkers (4%).

De omstandigheden waaronder deze arbeiders werkten waren ronduit schrijnend. Slechte voeding, erbarmelijke huisvesting en minimale hygiëne veroorzaakten al vroeg hoge sterftecijfers — een patroon dat zich in de decennia daarna nauwelijks verbeterde. Bedrijfsartsen en -hospitalen trachtten met gratis zorg het arbeidsverlies te beperken, maar ziekteverzuim werd uiteraard niet vergoed aan de arbeider, die goedkoop vervangbaar bleef in het systeem.

In 1914 waren op Sumatra maar liefst 1.644.629 hectare aan landbouwgrond uitgegeven in de vorm van 951 erfpachtpercelen en concessies — een gebied van ongeveer 128 bij 128 kilometer. Naast West-Sumatra was ook Oost-Sumatra inmiddels in rap tempo ontwikkeld tot kerngebied voor grootschalige plantagelandbouw. In 1920 werkten daar al 238.336 contractarbeiders, waarvan circa 210.000 van Javaanse afkomst. Tegen 1930 bedroeg het aantal ongeveer 223.000, met opnieuw een dominante aanwezigheid van Javaanse en Chinese arbeiders. Rond 1930 waren er op Sumatra dus zo'n half miljoen contractarbeiders actief in de plantagesector — het grootste arbeidspotentieel van de kolonie op dat moment.

Bovendien was dit cijfer exclusief: het betrof slechts de plantage-arbeid op Sumatra. Op bevolkingsrijk Java en in andere Buitengewesten was eveneens sprake van grootschalige inzet van contractarbeiders, al zijn voor die gebieden minder nauwkeurige cijfers beschikbaar. De werkelijke omvang van het koloniale arbeidssysteem lag dus vermoedelijk nog aanzienlijk hoger.

In een poging om het totale aantal contractarbeiders voor de belangrijkste plantagebouw van Nederlands-Indië in kaart te brengen, is een overzicht voor 1939 gereconstrueerd. Op basis van oppervlakte, gewas en geschatte arbeidsintensiteit geeft dit overzicht een indicatie van de omvang van de benodigde arbeidskracht:

Product	Ha plantage	Aantal ondern.	Productie (ton)	Werkers per ha.
Suiker	94.900	100	1.587.535	4[2]
Hevea rubber	615.600	1199	201.266	1[8]
Koffie	99.200	377	59.255	1,5[3]
Zwarte thee	138.400	337	84.493	2,5[4]
Tabak	36.500	89	39.628	5[8]
Kininebast	17.000	110	12.590	1[5,6]
Oliepalm	105.000	66	302.222	0,2[8]
Totaal	1.160.600			

Op basis van deze werkdichtheden zou het totaal aantal benodigde contractarbeiders voor deze plantages in 1939 zijn uitgekomen op circa 1,7 miljoen personen. Dit cijfer omvat uitsluitend de grote exportgewassen en vormt daarmee een ondergrens: kleinere culturen, gemengde landbouw, lokale productiesystemen en niet-geregistreerde arbeid zijn hierin niet meegeteld.

Aanvullend volgen, na de jaren 1880 en opnieuw na de crisisjaren van 1930, grote industrialisatiegolven en vergaande consolidatie in de sector, waarbij de productie efficiënter wordt ingericht. Daardoor lag het aantal werkers per hectare wellicht iets hoger. Omdat geautomatiseerde oogstmachines pas na de Tweede Wereldoorlog opkomen, zal hun effect op de daadwerkelijke oogst in deze periode beperkt zijn geweest.

Na de introductie van de ethische politiek in 1903 wordt een deel van de snel stijgende plantageproductie — zoals koffie, tabak, rubber en thee — deels overgedragen aan de inheemse bevolking. Deze verschuiving leidt tot een sterke toename van *volksnijverheid*, gericht op export. Toch verloopt ook deze kleinschaligere productie grotendeels via de grote Europese NV's, die deze samen met hun eigen export blijven organiseren via de door de NHM gecontroleerde reguliere handelskanalen.

Belangrijk is bovendien dat sommige omvangrijk verbouwde producten, zoals cocabladeren, niet in het gereconstrueerde overzicht uit 1939 voorkomen. De feitelijke toepassing van (contract)arbeid in de cultuursector ligt daardoor waarschijnlijk aanzienlijk hoger dan het eerder berekende aantal.

Op basis van het bekende areaal en de bijbehorende werkintensiteit mag worden aangenomen dat er in 1939 ten minste 1,7 miljoen contractarbeiders actief waren in de plantagesector van Nederlands-Indië — exclusief mijnbouw, transport en overheidsprojecten. Dit cijfer bevestigt het massale karakter van het koloniale arbeidssysteem en de cruciale rol van onderbetaalde arbeid in de opbouw van het Indische exportmodel.

Contactarbeiders in de mijnbouw sector

Dit cijfer staat los van de vele contractarbeiders die actief waren in de mijnbouwsector, met name in de mijnen die na de vroege exploitaties op Banka en Billiton vanaf 1890 werden ontwikkeld op

---

[2]The Sugar Plantation in India and Indonesia: Industrial Production, 1770–2010 (2013), U. Bosma: 0,59 arbeiders per ton suiker bij een opbrengst rond 1900 van 7 ton per hectare. De opbrengst per hectare is ca. 2,5x zo hoog als in India.

[3] Bringing in, living in, falling out: Labour market transitions of Indian plantation sector, a survey (2012), S. Sumitha

[4] Coolies of Capitalism: Assam Tea and the Making of Coolie Labour (2017), N. Varma

[5] Cinchona in Java: the story of quinine (1945), N. Taylor

[6] https://www.newsclick.in/labourers-worst-hit-india-cinchona-plantation-north-bengal-plunges-crisis

Sumatra en in andere grondstofrijke Buitengewesten zoals Borneo en Nederlands-Guinea. In deze gebieden waren toen al honderdduizenden arbeiders actief.

Na de invoering van de nieuwe Indische Mijnbouwwet in 1873 richtten steeds meer particuliere ondernemingen hun aandacht op het verkrijgen van mijnconcessies, die voor een termijn van 75 jaar konden worden uitgegeven. In de jaren 1880 werd het traditionele kongsi-systeem op Billiton vervangen door een gemoderniseerd model van contractarbeid, gebaseerd op het zogenoemde Kwantum-stelsel. Tijdens de derde en laatste Kongsi-oorlog (1884–1885) werden ook de machtige Chinese kongsistructuren op Borneo definitief gebroken. Op het grondstofrijke Borneo waren zowel gouvernementsbedrijven als particuliere NV's actief. Welke contractvormen precies van toepassing waren in de gouvernementele mijnen op Banka en Borneo is niet met zekerheid vast te stellen, maar aannemelijk is dat de juridische grondslag gebaseerd was op de Koelieordonnantie met Poenale Sanctie van 1880.

Op Sumatra werden tussen 1890 en 1900 maar liefst 150 mijnbouw gerelateerde ondernemingen opgericht. In de periode 1880–1900 werden 78 mijnconcessies afgegeven, waarvan 28 voor olie-exploratie, 10 voor kolenwinning en 11 voor goudwinning. Uiteindelijk kwamen op Sumatra in de eerste helft van de twintigste eeuw veertien goud- en zilvermijnen daadwerkelijk in exploitatie.

Sommige van deze exploitaties bleken aanzienlijk succesvoller dan andere. Een van de meest winstgevende was de Mijnbouw Maatschappij Redjang-Leebong NV (1897), die de Lebong Donok-mijn exploiteerde van 1899 tot 1940. Deze leverde in totaal 41,5 ton goud en 229 ton zilver op. In 1930 werkten er 1.305 mijnarbeiders, van wie 1.037 contractarbeiders — een aandeel van 79%. Op basis van de totale productie van circa 101 ton goud en 1.200 ton zilver over de hele exploitatieperiode, kan het geschatte arbeidsvolume worden vertaald naar een totale inzet van ongeveer 3.000 tot 5.000 contractarbeiders bij de particuliere NV's.

Bij de immense Ombilin-steenkoolmijnen van het gouvernement op Sumatra waren in 1921 in totaal bijna 11.000 arbeiders actief. De personeelsbezetting bestond uit 4.296 contractarbeiders, 4.631 dwangarbeiders en 1.922 vrije arbeiders. Deze arbeidspool was verantwoordelijk voor een jaarproductie van ruim 600.000 ton steenkool — goed voor ongeveer 75% van de totale energievoorziening in Nederlands-Indië.

De olie-exploitatie bij Pangkalan Brandan, nabij Medan, begon als de grootste van de kolonie. De eerste ontginningen werden vanaf 1883 opgezet door medeoprichter Aeilko Zijlker. Vanaf 1890 werd fors geïnvesteerd in infrastructuur, waaronder spoorwegen, een haven en een raffinaderij (1891). In datzelfde jaar werd de exploitatie overgenomen door de Koninklijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië NV (1890), kortweg Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij.

In 1930 leverde de bron nog slechts 4% van de totale Indische olieproductie, maar dit ging gepaard met de inzet van circa 3.000 (contract)arbeiders. Samen met de Ombilin-mijnen komt het totaal aantal voor Sumatra op zo'n 13.000 arbeiders, grotendeels afkomstig uit de contractarbeidersklasse.

Op het tinrijke eiland Banka werkten in 1909 ongeveer 18.985 (contract)arbeiders. Op het nabijgelegen Billiton waren in 1908 circa 12.000 Chinese arbeiders actief. Samen telde deze mijnbouwregio op dat moment dus zo'n 31.000 arbeiders, grotendeels bestaande uit contractarbeiders, vóórdat de grootschalige mechanisatie zijn intrede deed.

Rond 1930 lijkt dit aantal — af te leiden uit het drastisch gedaalde aantal afgegeven opiumlicenties — te zijn teruggelopen tot ten minste 9.000 arbeiders. Deze daling is vermoedelijk deels toe te

schrijven aan de vergaande mechanisering van het mijnbouwproces, maar ook aan de geografische spreiding van de activiteiten naar andere eilanden. De Billiton Maatschappij exploiteerde tegen die tijd niet langer uitsluitend tin op Banka, maar beheerde ook concessies op nabijgelegen eilandgroepen zoals de Riauw-eilanden, waar rond 1930 werd begonnen met de eerste bauxietwinning. De contractarbeiders die bij deze nieuwe activiteiten betrokken waren, zijn in de genoemde aantallen niet inbegrepen.

Op West-Borneo (het huidige Kalimantan) werden rond 1850 circa 200.000 Chinezen geregistreerd. Daarnaast is bekend dat er ook aanzienlijke aantallen Javanen en lokale Dayak actief waren in de opbloeiende goud- en diamantindustrie. Het gouvernement deed voorkomen alsof deze Chinese mijnbouwpopulatie inmiddels was vertrokken, maar dat blijkt onjuist: ook na de onafhankelijkheid bleef de grote Chinese aanwezigheid bestaan, evenals de bijzonder rijke voorraden aan diamanten en goud.

Later onderzoek heeft aangetoond dat de resultaten van de officiële Borneo-expedities van het gouvernement tussen 1850 en 1900 — onder leiding van De Keyser en Noya-Sinay van het Mijnbureau — doelbewust vervalst zijn. In diezelfde lijn stelde geoloog Wing Easton in het jaarboek van 1904, geheel gewijd aan het Borneo-veldwerk, op bizarre wijze: *'Het gebied is arm aan delfstoffen, kolen, olie, goud en andere ertsaders. De oorzaken daarvan liggen voor de hand, en als men de omgekeerde weg had ingeslagen — d.w.z. de geologische opnames voorrang had gegeven boven de mijnbouwkundige onderzoekingen — dan was ons veel geld en teleurstelling bespaard gebleven.'* Uit andere bronnen blijkt dat ook de productiecijfers waarschijnlijk zijn vervalst. De werkelijke omvang van de mijnbouwproductie blijft daarmee onbekend, evenals het precieze aantal betrokken contractarbeiders. Naar schatting lagen die aantallen tussen de 100.000 en 500.000 personen.

In andere delen van het grondstofrijke eiland — met name in de residentie Zuidoost-Borneo — zijn beter gedocumenteerde mijnbouwactiviteiten te vinden, gericht op de al dan niet verborgen winning van steenkool, olie, diamanten, goud, platina en andere grondstoffen. Op het hoogtepunt in 1929 werkten er 18.000 contractarbeiders bij Oranje's Bataafsche Petroleum Maatschappij (1907), in de olievelden van Balikpapan en Tarakan. Daarnaast waren circa 4.000 Chinese en Javaanse contractarbeiders actief rond 1920 bij de grote 'steenkoolmaatschappijen': de Oranje-getinte Oost-Borneo Maatschappij (1888), de Steenkolen-Maatschappij 'Poeloe Laoet' (1903, vanaf 1913 van het gouvernement), en de Parapattan-mijn van Oranje's Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1888).

Het aantal werkers in de diamant-, goud- en platinawinning in Zuidoost Borneo zijn onbekend en daarom noodgedwongen buiten beschouwing gelaten. Voor 1930 wordt het totale aantal contractarbeiders in Zuidoost-Borneo geschat op ten minste 32.000 personen. Op het hele eiland Borneo komt rond 1930 neer op een indicatieve 130.000 en 500.000 contractarbeiders.

Een parallel verhaal als op Sumatra ontvouwde zich op Celebes, waar zich van 1900 tot 1903 een soort Indische *goldrush* voltrok. In de Menado-residentie, op de Noordarm van het eiland, werden maar liefst 581 vergunningen afgegeven. De goudkoorts werd aangewakkerd door een onderzoek van ir. C.J. Schellen van de Dienst Mijnwezen in 1886, naar aanleiding van een concessieaanvraag van de onderneming Soemalata NV. Schellen had echter al eerder een rapport over het goud- en diamantrijke West-Borneo gemanipuleerd, en ook zijn rapport uit 1886 werd aanvankelijk geheim gehouden.

Na jaren van beraad besloot het gouvernement in 1890 alsnog af te zien van eigen exploitatie en het gebied vrij te geven voor Europese bedrijven. Er werden optimistische vergelijkingen gemaakt met de

goudvelden van Witwatersrand (Zuid-Afrika), waar vanaf 1886 een enorme rush was ontstaan. Tussen 1899 en 1907 werden enkele succesvolle ondernemingen gevormd, waaronder Pagouat, Sumlata, Kwandan Sumalata, Paleleh, Totok en de Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij. In het piekjaar 1906 werkten er 1.709 contractarbeiders, maar daarna stortte de sector snel in — tot onder de 1.000 arbeiders. Het Celebes avontuur bleek net als op Sumatra grotendeels een farce: particuliere ondernemers waren ogenschijnlijk doelbewust door het gouvernement misleid en zouden teleurgesteld worden door de moeilijk winbare ertsen van de relatief kostbare diepmijnbouw.

Het is bekend dat er ook op Java mijnbouw plaatsvond met een levendige olieindustrie en enkele goudmijnen. Dit nam uiteindelijk maar een beperkte schaal aan; De meeste winning vond plaats in de grondstofrijke Buitengewesten. Het is daarom hier niet meegenomen.

Door de grootschalige mechanisering van de mijnbouwsector vanaf de jaren 1880 — en in het bijzonder na 1900 — nam het gebruik van arbeidsarme emmerbaggerschepen sterk toe, vooral bij de alluviale winning van tin, goud, diamanten en andere delfstoffen. Als gevolg hiervan is het aantal contractarbeiders in de mijnbouwsector na 1900 waarschijnlijk aanzienlijk gedaald. Het is gezien de geest van de Nederlandse exploitatiedrift aannemelijk dat een deel van deze spotgoedkope arbeiders werd overgeplaatst naar andere mijnbouwactiviteiten in andere regio's.

In hoeverre er sprake was van vergelijkbare industrialisatie in de goud- en diamantwinningssector in de moeilijk toegankelijke binnenlanden van Borneo, is onbekend. Deze samenloop van mechanisering en geografische spreiding leidt tot een vertekend beeld van het werkelijke aantal contractarbeiders dat in de mijnbouwsector actief was.

Concluderend: totaal aantal contractarbeiders

In totaal waren er rond 1930 naar schatting 150.000 tot 550.000 contractarbeiders actief in de mijnbouwsector van Nederlands-Indië. Gecombineerd met de circa 1,7 miljoen contractarbeiders in de plantagesector betekent dit dat omstreeks 1930 ongeveer 2 miljoen mensen onder contractverband werkzaam waren binnen de koloniale economie van Nederlands-Indië.

Het werkelijke aantal kan echter aanzienlijk hoger hebben gelegen, mede door onderrapportage, regionale variatie, het kongsi-systeem en het ontbreken van betrouwbare gegevens over verspreide, moeilijk toegankelijke mijnbouwlocaties.

De opkomst van de Chinese contractarbeiders in Zuidoost Azië

Chinezen stonden bij de Nederlandse koloniale autoriteiten bekend als harde en betrouwbare werkers. Al sinds de VOC in 1619 vaste voet aan wal zette in Batavia, groeide de kleine Hokkien-Chinese gemeenschap (afkomstig uit de regio Taiwan) op Java mee met de toenemende koloniale exploitatie. Deze etnische groep fungeerde als tussenpersoon voor de handel en export van de VOC, terwijl zij tegelijk voor lokale vorsten monopolies exploiteerde op onder meer zout en opium.

De Hokkien-Chinezen transformeerden — met aanwas uit het Chinese moederland — tot de zogenoemde Penakaran-gemeenschap, die het Maleis als eerste handelstaal aannam. In de negentiende eeuw werd deze groep door het Nederlandse koloniale gezag doelbewust gepositioneerd en geëxploiteerd als handelsklasse.

In de grote Kongsi-republieken van Borneo, die met steun van de VOC onder Willem V's voorzitterschap waren opgericht om goud en diamanten te winnen voor de export, waren vooral de Hakka-Chinezen (afkomstig uit de regio Hongkong) dominant. Beide groepen — Hokkien en Hakka — waren ook actief in Maleisië, zowel als handelaars als arbeiders. De mijnwerkers op Banka en Billiton bestonden uit migranten uit beide regio's en werden geworven in zowel Maleisië als het Chinese vasteland. In de eerste helft van de negentiende eeuw telden beide grote Chinese gemeenschappen elk tussen de 100.000 en 200.000 personen.

Terwijl de op handel gerichte Penakaran-economie op Java in de jaren 1880 grotendeels werd vernietigd, werd de gemeenschap overspoeld door grote groepen aangeworven Hakka-Chinezen uit het Chinese vasteland. Zij trokken naar de explosief groeiende economie van Java en de Buitengewesten. Tussen 1860 en 1930 steeg de Chinese bevolking op Java van 220.000 naar 1.233.000, op een totale Indonesische bevolking van circa 61 miljoen. De toestroom bestond uit zowel contractarbeiders als vrije migranten die vooral in dienst werkten van Chinese werkgevers.

Ruim 60% van de Chinese gemeenschap was werkzaam in de kleinhandel en bleef daarmee een onmisbare schakel tussen de inheemse bevolking en de aanzienlijk grotere Europese ondernemingen en koloniale elite. Chinese arbeiders waren — net als Javanen — ook gewild op de Chinese plantages op Java en in de Buitengewesten, zoals op de uitgestrekte plantages in West-Sumatra.

Nadat de vrije, Chinese kongsi-mijnbouwcultuur op Banka, Billiton en Borneo in de jaren 1880 was gebroken, werden de daar werkzame honderdduizenden Chinezen ogenschijnlijk gedegradeerd tot contractarbeiders. Door de snel uitbreidende mijnbouwactiviteiten bleef hun aantal groeien: de gemeenschappen werden voortdurend aangevuld met nieuwe migranten, de zogeheten sinkehs.

Met de opkomst van de opiumgedreven economie van rubberplantages en tinmijnen in Maleisië vanaf de jaren 1880, trok ook deze regio grote aantallen Chinese contractarbeiders aan. In tegenstelling tot China zelf, waar het opiumgebruik vanaf 1906 onder grote druk kwam te staan, was het opiumgebruik in de Britse en Nederlandse kroonkoloniën tot ver in de twintigste eeuw toegestaan. Chinese arbeiders konden zich daar dus zonder beperking aan de verslavingsstructuur overgeven, wat zorgde voor nieuwe aanwas.

De opkomst van de opium gedreven plantage-mijnbouw economie van Maleisië

De NHM en het opiumkapitaal in Penang en Singapore

Nadat de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) in 1858 een filiaal had geopend in de Britse kroonkolonie Singapore, volgde in 1888 de oprichting van een tweede bank in Penang. Net als Singapore was Penang een strategisch gelegen havenstad, gericht op het achterland van Brits-Maleisië (1826–1957). Beide steden stonden in deze periode, samen met Hongkong, bekend als de belangrijkste regionale centra voor de gecontroleerde Britse opiumverwerking en -distributie.

In 1894 voerde de Britse Kroon in Maleisië een staatsgedreven opiumregiesysteem in dat nauw aansloot bij het model zoals dan ook in Nederlands-Indië (1894) word ingevoerd. In datzelfde jaar had de NHM al bijna evenveel kapitaal uitstaan in de Maleisische federatie als in Nederlands-Indië — en zou dat later zelfs overstijgen. Er waren kortom op dat moment net zulke grote plantage- en mijnbouwbelangen opgebouwd in Maleisië als in Nederlands-Indië. Hoewel de gebieden onder andere kronen worden geëxploiteerd, vertonen de industrieën in beide regio's vertonen opvallende gelijkenis in opzet en ontwikkeling.

Penang lag op de grens van het tinrijke Perak en het goud- en tinrijke Kedah, gebieden die in deze periode een explosieve economische groei doormaakten. De NHM investeerde op grote schaal in de ontwikkeling van deze koelie-gedreven plantage-economie. In 1889 werd daarnaast een derde bankfiliaal geopend in de Britse kroonkolonie Hongkong. Dat is dan niet alleen de opiumhoofdstad van China (samen met Shanghai), het is ook de informele hoofdstad van de opiumgevoelige Hakka Chinezen die massaal hun geluk gaan beproeven in Maleisië en Nederlands-Indië. Daarmee werd het netwerk van de NHM in Zuidoost-Azië gecompleteerd — precies op het snijvlak van opiumhandel, migratie en koloniale expansie.

Tinconcessies, Perak en de rol van Oranje's Billiton

De waarde van de tinmijnen in Maleisië was de Nederlanders al in een vroeg stadium bekend. In 1883 werd een omvangrijk concessiegebied in Perak verkocht aan Lim Assam van Billiton — het jaar waarin Maleisië Cornwall als grootste tinproducent ter wereld begon te overvleugelen. Een jaar later, in 1884, werd de regio op verzoek van de Billiton Maatschappij geïnventariseerd door de beroemde Franse mijningenieur en archeoloog Jacques de Morgan (1857–1924).

Het markeert het begin van de *Kinta Tin Rush* (1884–1889), een periode van koortsachtige mijnbouwactiviteit. Nadat de Britse Kroon in 1887 het bestuur over Perak formeel onder direct gezag had gebracht, werd het gebied rond Ipoh razendsnel ontwikkeld tot een van de grootste tinmijnregio's van het land en de wereld. De voormalige kampong Ipoh groeide in korte tijd uit tot de tweede stad van Maleisië.

Mogelijk werkt de Billiton Maatschappij in deze regio samen met de invloedrijke *Captain China* Chung Keng Quee (1827–1901), die in 1877 door de Britse Kroon werd aangesteld als hoofd van de snel groeiende Chinese gemeenschap in Perak. Chung werd geprezen als een innovatieve leider in de tinmijnbouw, genoot het vertrouwen van zowel Chinese als Europese elites, en speelde een sleutelrol in de ontwikkeling van de regio als industrieel centrum.

De goudwinning verdwijnt net als in Nederlands-Indië uit de boeken van het Britse gouvernement. De schaal van de winning en aanverwante exploitatiewinsten zijn daardoor onbekend.

Tinconcessies, Pahang en de rol van Oranje's Billiton

Vrijwel gelijktijdig met de tinhausse in Perak ontwikkelden zich nieuwe initiatieven in het tinrijke gebied Pahang. In 1883 werd de basis gelegd voor wat zou uitgroeien tot de Pahang Consolidated Company Ltd. (officieel opgericht in 1906 en actief tot 1986), met vestiging in Londen.

De concessie betrof het uitgestrekte domein van Ulu Kuantan, waaronder gebieden als Sungei Lembing, Sungei Kuantan, Sungei Triang, Sungei Rumpen en Sungei Endau vielen. De oorspronkelijke eigendom van dit gebied was dynastiek bepaald: na het huwelijk van de dochter van de Sultan van Pahang met de Chinese kapitein *Lim Assam Cah Sam* — ook wel bekend als *Captain China of Billiton* — werd het gebied als huwelijksgift aan de bruid geschonken, en vervolgens teruggegeven aan haar vader, de Sultan.

Op 8 november 1883 werd dit gebied van maar liefst 2.500 vierkante mijl (80 x 80 km) officieel verpacht aan een consortium op persoonlijke titel bestaande uit:

- Towkay Lim Assam van Billiton

- Towkay Goo Soo Sooee uit Singapore
- Mr. Louis den Dekker, woonachtig in Singapore en duidelijk de zoon van Johannes F. den Dekker, de man die als eerste tin vond op Billiton namens de Billiton Maatschappij.

De concessievoorwaarden waren opvallend genereus en vergelijkbaar als in Nederlands-Indië: 10% van de tinopbrengst (of andere mineralen) moest worden afgestaan aan de Sultan, maar alle overige handelsactiviteiten — zoals de export van hout — waren belastingvrij.

Later verkreeg de Pahang Consolidated Company Ltd. een lease van maar liefst 120 jaar en groeide het uit tot een van de grootste tinmijnbedrijven ter wereld. In de jaren 1950 had de vergaand geïndustrialiseerde onderneming naar schatting 15.000 werknemers in dienst, en was daarmee een dragende pijler van de Brits-Maleisische economie.

Rubberhausse, Congolees precedent en de instroom van Chinese en Tamil arbeiders

Vanaf het begin van de twintigste eeuw kende Maleisië een aanvullende spectaculaire rubber *boom*, die eveneens een doorslaggevende impact zou hebben op de koloniale economie van het schiereiland. Deze ontwikkeling viel samen met de grote internationale verontwaardiging over het brutale bewind van Leopold II in de Congo-Vrijstaat (1885-1908), waar naar schatting vijf tot tien miljoen Congolezen omkwamen in wat later bekend zou worden als de rubbergenocide. Na de gedwongen onteigening van Leopold II door de Belgische staat in 1908 kwam de 'natuurlijke' productie van rubber in de Congo-Vrijstaat grotendeels tot stilstand om op termijn vervangen te worden door grootschalige plantageproductie met dwangarbeid. De gedwongen transformatie leidde tot een scherpe verschuiving in de wereldwijde rubberproductie naar Zuidoost-Azië. Meer specifiek: Naar Brits-Maleisië en Nederlands-Indië.[7]

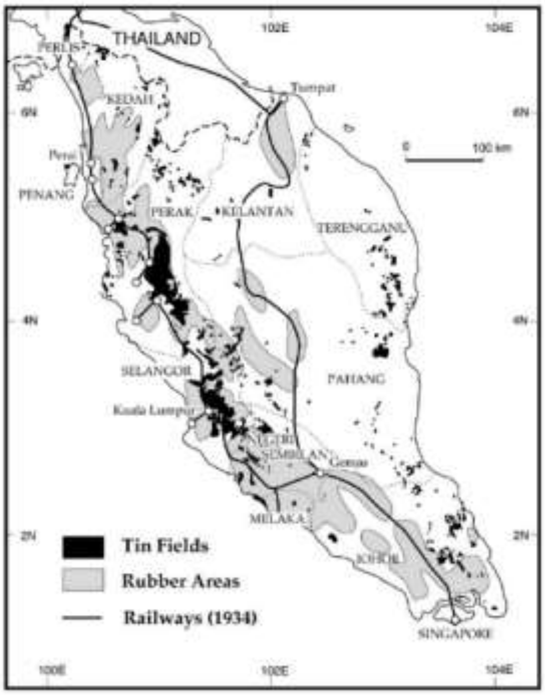

Op het hoogtepunt in de jaren 1920 werkten er circa 250.000 Chinese contractarbeiders in de tinmijnen en op de rubberplantages in Brits-Maleisië. De traditionele plantages voor koffie en suiker raakten intussen in verval.

Tegelijkertijd vond een grootschalige toestroom plaats van Tamil-sprekende Indiërs, voornamelijk afkomstig uit de voormalige VOC kolonies in Zuid-India. Tussen 1907 en 1938 vormden zij 66 tot 80% van het arbeidsbestand op de rubberplantages. Dit komt neer op een extra instroom van minimaal 750.000 Tamil contractarbeiders tot 1930 (afgeleid uit 250.000 / 0,33), een orde van grote die

[7] Gezien de directe betrokkenheid van het Huis Oranje bij de oprichting van de Generale Maatschappij van België (1822/1830) en de *Banque d'Anvers* (1826) — instellingen die vanaf het begin participaties hadden in de exploitatie van Congo — is het niet uitgesloten dat de Oranjes ook na de val van Leopolds monopolie een aanzienlijk belang bleven behouden in de snel hervormde plantage- en mijnbouwindustrie van Belgisch-Congo.

vergelijkbaar is met de omvang van de contractarbeidspopulatie op Sumatra in dezelfde periode aan de andere zijde van de Straat van Malakka.

De impact op de Maleisische gemeenschap is blijvend; Beide groepen — Chinezen en Tamils — vormen tot op de dag van vandaag de twee belangrijkste minderheden in Maleisië, na de autochtone Maleise bevolking.

Arbeidsstructuur, etnische ordening en de stille dominantie van Oranje getinte instituties

Terwijl de Chinese en Tamil contractarbeiders het zware werk op zich namen in de mijnen en op de rubberplantages, weigerde de inheemse Maleise bevolking — net als de autochtone bevolkingsgroepen op bijvoorbeeld Sumatra — systematisch om als contractarbeider te werken. Hierdoor ontstond in Maleisië een gemengd economisch exploitatie model, vergelijkbaar met dat van Nederlands-Indië, waarin grootschalige plantageproductie hand in hand ging met een lokaal 'vrije' Maleise economische sfeer, vaak gebaseerd op kleinschalige landbouw, visserij en handel.

Opvallend is dat deze complexe koloniale economie — doorgaans gezien als een puur Brits project — in werkelijkheid voor een aanzienlijk deel gebouwd werd op Nederlandse kapitaalstructuren. Zowel Oranje's NHM als de Billiton Maatschappij (BM) speelden een onbekende sleutelrol in de ontwikkeling van de koloniale Maleisische plantage- en mijnbouweconomie.

Het schiereiland Maleisië, historisch, taalkundig en cultureel nauw verbonden met de Indische archipel, werd formeel bestuurd door de Britse Kroon. Toch wijst de betrokkenheid van Nederlandse banken, ondernemingen en handelsnetwerken op een verbonden koloniaal exploitatiemodel van de Oranjes. Deze schijnbaar Britse dominantie maskeerde een onderliggende, direct aan de Oranjes te relateren exploitatie structuur die gedurende de hele Maleisische koloniale periode in stand zou blijven.

De Oranjes zijn door deze geschiedenis ook te relateren zijn aan de exploitatie van ca. 1,5 tot 2,0 miljoen Chinese en Zuid-Indische contractarbeiders op het Maleisisch schiereiland. Het is in orde van grote een vergelijkbare hoeveelheid als in Nederlands-Indië.

Contractarbeid, schuldslavernij en koloniale imperialistische expansie

Van slavernij naar schuldslavernij binnen koloniale economische kaders

Contractarbeid werd in de tweede helft van de negentiende eeuw de formele opvolger van slavernij binnen de koloniale economieën van Europa. In Brits-Indië, waar onder de Mogolkeizers naar schatting nog acht miljoen mensen in slavernij verkeerden, werd slavernij pas formeel afgeschaft na de opheffing van de vrijgestelde *Honorable East India Company* (EIC) in 1858. In navolging daarvan, en onder invloed van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861–1865), werd slavernij ook afgeschaft in het koloniale imperium van de Oranjes, met als juridische ankerpunten de Nederlandse wetgeving van 1860 en 1863.

Op dat moment hadden de Oranjes financiële belangen in alle drie deze economische machtsblokken — via hun huisbanken Hope & Co. en Barings, via hun Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), en via deelnemingen in de EIC zelf. De afschaffing van slavernij betekende echter geen structureel einde aan uitbuiting. Integendeel: de koloniale machtsstructuren werden geherstructureerd via contractarbeid, met als spil het juridische systeem van 'vrijwillige' arbeidsovereenkomsten.

De invoering van de Koeliewet met Poenale Sanctie in 1880 legde het juridische fundament voor alle Nederlandse kroonkolonies. Waar slavernij het lichaam van de arbeider tot eigendom maakte van de plantagehouder of mijnexploitant, bond het contractarbeidssysteem de arbeider via een juridische fictie aan zijn eigen schuld — en dus aan zijn arbeidsplicht. In de praktijk betekende dit dat contractarbeiders door gemanipuleerde omstandigheden zelden tot nooit in staat waren hun schulden af te lossen, waardoor zij feitelijk voor onbepaalde tijd gebonden bleven aan hun werkgever.

Ook in de Brits-georiënteerde domeinen vonden vergelijkbare economische herstructureringen plaats. In de Britse kroondomeinen werd na 1858 — net als in Nederlands-Indië — contractarbeid de dominante arbeidsvorm. In de praktijk bestonden er nauwelijks wezenlijke verschillen tussen beide systemen. Deze parallelle ontwikkeling blijkt onder meer uit het Nederlands-Engelse Koelietractaat van 1872, waarin werd vastgelegd dat ook Britse-Indiërs tussen 1873 en 1917 konden worden geworven voor arbeid in Nederlandse koloniale gebieden, met name Suriname.

De arbeidsomstandigheden voor contractarbeiders in Brits-Maleisië waren vrijwel identiek aan die in Nederlands-Indië. De mate van overeenstemming was zo verregaand, dat er feitelijk sprake was van een wereldwijde synchronisatie van contractarbeidsvoorwaarden — inclusief een opmerkelijke afstemming van loonhoogtes, disciplinaire regimes en exploitatiemodellen.

In de Verenigde Staten stortte de op slavernij gebaseerde economie van de zuidelijke staten na 1865 volledig in. Tijdens de moeizame Reconstruction-periode (1865–1877) werd deze heringericht richting een gesegregeerde vergaand geïndustrialiseerde landbouw- en arbeidsstructuur. De zwarte arbeidspopulatie bleef via wetgeving structureel achtergesteld; opwaartse mobiliteit werd nagenoeg onmogelijk gemaakt. De laatste restanten van de beruchte *Jim Crow*-wetten (1877-1896) werden pas tijdens de Civil Rights-periode (1954–1968) opgeheven. Dergelijke gezagsverhoudingen kregen een nog scherpere uitwerking in de Brits-georiënteerde Unie van Zuid-Afrika (1910–1961) waar de Oranjes ook aanzienlijke financiële belangen hadden opgebouwd.

De imperialistische contractarbeidssystemen werden internationaal weliswaar gepresenteerd als modern, liberaal en 'beschaafd', maar boden in werkelijkheid een sarcastische karikatuur van vrijheid. Het slachtoffer werd niet langer 'bezit', maar werd geacht verantwoordelijk te zijn voor zijn eigen gebondenheid. Via wetgeving kreeg de arbeider zelf de schuld van zijn gebonden toestand, omdat hij 'vrijwillig' een contract had ondertekend — doorgaans onder valse voorwendselen, zonder alternatieven of volledige kennis van de inhoud en vergaande consequenties.

Schuldslavernij als koloniaal verdienmodel

Hoewel de afschaffing van slavernij formeel een humanitaire vooruitgang leek, betekende zij in de praktijk slechts een verschuiving van directe naar indirecte exploitatie. De invoering van de Koeliewet met Poenale Sanctie in 1880 formaliseerde een systeem dat niet de slaveneigenaar, maar het 'uit vrije wil' aangegane contract centraal stelde. Het contract fungeerde als juridische boei: het bond de arbeider niet slechts aan de werkgever, maar ook aan diens schuldenlast — in een systeem waarin die schuld vrijwel nooit kon worden afgelost.

Dit regime ging vergezeld van een ideologisch discours van grotere 'vrijheid' en 'arbeidsmobiliteit', terwijl het in feite de rechtspositie van de arbeider verslechterde. De schuld werd geherdefinieerd als individuele verantwoordelijkheid, waarbij de wetgever — met ogenschijnlijke neutraliteit — de illusie van vrije wil in stand hield. In werkelijkheid leidde dit tot wat men later schuldslavernij is gaan

noemen: een diep geïnstitutionaliseerde vorm van afhankelijkheid waarin economische noodzaak, juridische constructie en sociale controle samenkwamen.

In de praktijk bleken contractarbeiders door de gemanipuleerde omstandigheden vrijwel nooit in staat om voldoende te sparen om hun schulden af te lossen. Daardoor waren zij in feite gedwongen te blijven. Het systeem dat hen in deze positie hield, is later bestempeld als een vorm van schuldslavernij: een juridisch gelegitimeerde structuur waarin eindeloze contractuele en financiële creativiteit werd ingezet om ongeschoolde arbeiders vast te houden en hen — net als plantage- en mijnbouwproducten — te exploiteren.

De plantage- en mijnbouwomgeving was bewust ingericht om zoveel mogelijk consumptie af te dwingen. Gelegaliseerd gokken, opiumverkoop en prostitutie vormden er een integraal onderdeel van. Voor deze 'diensten' leenden arbeiders geld van hun voormannen of supervisors, hetgeen werd bijgeschreven op hun openstaande schuld en jaarlijks werd verrekend op de uitbetalingsdag.

Geldstraffen — opgelegd op basis van de Poenale Sanctie — vormden een structureel, maar subjectief in te zetten mechanisme om schulden te verzwaren. Redenen voor bestraffing varieerden van desertie (inclusief terughaalkosten), werkweigering en 'luiheid' tot ordeverstoring, vechtpartijen, moord en zelfs rebellie. De opgelegde sancties liepen uiteen van geldboetes van bijvoorbeeld ƒ 50 per overtreding (bij een jaarsalaris van circa ƒ 150), tot drie maanden onbetaalde arbeid, lijfstraffen en marteling.

Omdat plantages 's avonds werden afgesloten en het kamp niet kon worden verlaten, werd de situatie door velen als uitzichtloos ervaren. Opiumverslaving en zelfs zelfmoord golden niet zelden als de enige manieren om aan deze realiteit te ontsnappen. De aan het Huis Oranje verbonden Deli Maatschappij gold daarbij als een van de grootste en beruchtste ondernemingen binnen dit systeem.

Ook in de mijnbouw was de situatie niet beter. Integendeel: Oranje's Billiton Maatschappij spande de kroon wat betreft het aantal slachtoffers, al deden particuliere concessiehouders die na 1890 werden losgelaten in de Indische archipel daar nauwelijks voor onder. De door het gouvernement aangewakkerde goudkoorts op Noord-Celebes vormt een schrijnend voorbeeld van de extremen waartoe het Europese winstbejag in de kolonies kon leiden. Opnieuw blijkt Oranje's NHM daarbij het 'goede voorbeeld' te geven.

De goudkoorts op Noord-Celebes: vergaande uitbuiting onder leiding van Oranje's NHM

De aanwezigheid van goud op Noord-Celebes was al sinds de zeventiende eeuw bekend. In de tijd van de VOC werd de lokale bevolking verplicht tribuut te betalen in de vorm van goud. Met de privatisering en industrialisatie na 1870 ontstond een unieke vorm van samenwerking tussen particuliere mijnbouwmaatschappijen en het toenemende directe bestuur van Batavia over de inheemse bevolking van de Buitengebieden.

De directe aanleiding voor de versnelde goudexploratie was een officieel onderzoek door ir. C.J. Schellen van de Dienst van het Mijnwezen in 1886. Het betrof de verplichte verkennende studie op verzoek van het gouvernement, naar aanleiding van een concessieaanvraag van de firma Soemalata. Het rapport werd aanvankelijk geheim gehouden. Uiteindelijk besloot het gouvernement in 1890 af te zien van eigen exploitatie. In plaats daarvan kreeg de firma Bauermann uit Gorontalo een exploratievergunning voor het gebied rond Sumalata.

In dit gebied vond zowel gesteentemijnbouw als alluviale goudwinning in bergrivieren plaats. De resultaten waren echter tegenvallend: de goudaders bleken dun, ongelijk verspreid en moeilijk te exploiteren, en het gehalte in de rivierbeddingen was laag. Toch riep de vondst associaties op met de bekende recente 'gold rushes' van Californië (1886), West-Australië (1887) en Colorado (1890). Na vrijgave van het gebied in 1890 nam het aantal goudmijnmaatschappijen in Celebes sterk toe, al bleven de economische belangen in steenkool, aardolie en tin substantieel groter.

De zogenaamd veelbelovende particuliere exploratie ontwikkelingen vormden de aanleiding tot nieuwe mijnbouwwetgeving. Onder leiding van Oranje's minister van Koloniën J.Th. Cremer (r. 1897-1901), werd in 1899 nieuwe regelgeving door het parlement geloodst, die in 1907 in werking trad. Deze twee jaren markeren het omslagpunt: vóór 1899 lag de nadruk op exploratie, daarna op grootschalige exploitatie door enkele overgebleven ondernemingen zoals Sumlata, Kwandan Sumalata, Paleleh, Totok en de Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij.

In de officiële koloniale verslaggeving verdween echter de prominente rol van het door de NHM gefinancierde Exploratie Syndicaat Pagoest NV (ESP), opgericht in oktober 1897 in Amsterdam. Deze onderneming controleerde de belangrijkste concessies in Noord-Celebes, verworven door de NHM in 1890 via het Indische Mijnburo nog vóórdat andere partijen konden meedingen. Het ESP werd het zwaartepunt van een kartel van dertien mijnbouwmaatschappijen dat in de jaren rond 1900 het concessielandschap in Noord Celebes vrijwel volledig domineerde.

Zoals elders in de kolonie was de mijnbouwsector scherp hiërarchisch georganiseerd. De veelal in Nederland opgerichte NV mocht alleen met koninklijke toestemming opereren. Europese aandeelhouders en leidinggevenden stonden bovenaan, contractarbeiders onderaan. Het Europese personeel bestond uit Nederlanders, Duitsers, Engelsen, Australiërs en Indo-Europeanen. Prospectors — veelal afkomstig uit Australië — werden geselecteerd vanwege hun mijnbouwervaring. Indo's met een KNIL-achtergrond konden eveneens tot expeditieleider worden benoemd, mede dankzij hun contacten onder de inheemse bevolking. Prospectors verdienden doorgaans ƒ 300 tot ƒ 500 per maand; bedrijfschefs tot ƒ 1.500, vaak aangevuld met winstaandelen. Gewilde ingenieurs accepteerden soms lage salarissen in ruil voor een substantieel aandeel in de opbrengsten. Opvallend veel Noord-Duitse ingenieurs waren actief in Noord-Celebes, deels vanwege hun eerdere inzet in Zuid-Afrika waar de goudkoorts in 1886 had toegeslagen.

De veel grotere groep contractarbeiders bestond uit drie categorieën. Ten eerste de lokale bevolking, die uit vijandigheid of wantrouwen vaak weigerde voor de mijnbouwmaatschappijen te werken. De tweede groep betrof Chinezen, meestal geworven via Singapore voor twee- tot driejarige contracten, met het doel spaargeld te vergaren. In de praktijk moesten zij eerst hun wervingsvergoeding aflossen, terwijl het kosteloze rantsoen onvoldoende was. Hun loon ging grotendeels op aan voedsel, alcohol en opium, aangevoerd door lokale handelaren, wat tot structurele schulden leidde. Zij verbleven in met prikkeldraad omgeven kampen, vooral in het noordkustgebied, om desertie te voorkomen.

De veel grotere groep contractarbeiders waren grofweg in drie groepen te verdelen. Ten eerste de lokale bevolking, die vaak weigerde voor de mijnbouwbedrijven te werken uit vijandigheid of wantrouwen. Ten tweede een groep Chinezen, veelal gerekruteerd via Singapore, die doorgaans voor twee of drie jaar tekenden met als doel voldoende spaargeld te vergaren voor een zorgeloos bestaan op het Chinese platteland. In werkelijkheid moesten zij de aanwervingsvergoeding terugbetalen en bleek het kosteloze rantsoen volstrekt ontoereikend. Al hun verdiensten gingen op aan voedsel, alcohol en opium — aangevoerd door lokale handelaren — waardoor zij in schulden verstrikt

raakten. Ze leefden in kampen, omgeven met prikkeldraad om desertie te voorkomen. Deze groep werkte vooral in de noordkustgebieden.

De derde groep bestond uit Javanen, geronseld via de Indo Soesman, opererend vanuit Semarang en Surabaya. Arabische agenten trokken het binnenland in en ontvingen ƒ 30 per geworven arbeider — terwijl de gerekruteerde Javaan in de veronderstelling verkeerde slechts een voorschot van ƒ 5 te hebben ontvangen.

De contractarbeiders ontvingen hetzelfde dagloon als op Batavia: ƒ 0,40 tot ƒ 0,60, of gemiddeld ƒ 30 per maand. Bij zware dagen in de schacht werd soms een extra premie van ƒ 0,10 betaald, maar looninhoudingen wegens 'gebrek aan vlijt' kwamen eveneens voor. De behuizing was primitief, het klimaat extreem, en ziekte alomtegenwoordig. Het dagelijkse rantsoen voorzag vooral in rijst in slechts 3.400 kilocalorieën, te weinig voor zware arbeid (3.800 kCal+) of mijnwerk (4.500 kCal+). Vitaminegebreken waren wijdverbreid door het ontbreken van vers fruit en groenten; noodzakelijke aanvullingen moesten tegen hoge prijzen worden gekocht bij de lokale bevolking, wat die laatste tot eigen tevredenheid tot een informele bevoorradingspartner maakte.

Koelies die deze bare omstandigheden wilden ontvluchten maar bij de residentie geregistreerd stonden, werden bij weglopen (desertie) actief opgespoord in klopjachten door koloniale controleurs en politie. Behalve de gangbare lijfstraffen werden de kosten van opsporing bij de contractant in rekening gebracht bovenop de reeds bestaande schuld. Zo konden de contractduur met toestemming van het gezag worden verlengd.

Bij het Exploratie Syndicaat Pagoest stierf uiteindelijk 37% van de arbeiders.

De 'vrije' Indische en Maleisische 'volksnijverheid' in de eerste helft van de 20ste eeuw

Koloniale wetgeving en grondpolitiek: de Mijnwet van 1897

Minister van Koloniën J. Th. Cremer (r. 1897–1901) — bekend als de NHM-man achter de beruchte Deli Maatschappij (1869) en de Koeliewet met Poenale Sanctie (1880) — voerde in 1897 voor koningin Wilhelmina ook de nieuwe Mijnwet in voor Nederlands-Indië. Deze wet vormde een juridisch sluitstuk in de koloniale grondpolitiek. Er werd bepaald dat grond die in gebruik was door inheemsen als zodanig werd erkend en dus formeel gehuurd moest worden. Al het overige land, verreweg het grootste deel van de archipel, werd echter beschouwd als eigendom van het gouvernement — dat wil zeggen, van de Kroon.

Een cruciaal element van de nieuwe wet was het onderscheid tussen toplaag en ondergrond: terwijl de bovenste laag geëxploiteerd mocht worden door de lokale bevolking, werden de bodemschatten — de mijnbouwrechten — tot exclusief domein van het gouvernement verklaard. De inheemse bevolking moest voortaan belastingen betalen en werd onderworpen aan de algemene verplichtingen bij mijnbouw op hun eigen land. De ondergrond, en daarmee de rijkdom ervan, werd op die manier — via de kroonkolonie — in feite eigendom van de Oranjes.

Deze eigendomsverhoudingen sloten nauw aan bij de Agrarische Wet van 1870, waarin al was vastgelegd dat Europese planters een pachtvergoeding moesten betalen aan inheemse eigenaren, of bij zogenaamde 'woeste gronden' aan het gouvernement zelf — in de vorm van belastingen of erfpacht. Exploitanten kregen dus geen grond in eigendom, maar slechts tijdelijk gebruiksrecht.

Met de Mijnwet van 1897 werden de juridische kaders voor koloniale exploitatie geperfectioneerd, juist op het moment dat Batavia met steeds grotere militaire middelen steeds meer controle kreeg

over de zogenaamde Buitengebieden. De combinatie van formeel juridische ‘bescherming’ en reële dwang maakte het mogelijk om inheemse grond systematisch in te zetten voor exploitatie, zonder het juridische eigendom daadwerkelijk over te dragen aan Europese bedrijven.

De Ethische Politiek (1901) en de gereguleerde ‘volksnijverheid’

Nadat het zware juridische en militaire werk was verricht, werd onder leiding van ex-KNIL-officier Alexander Willem Frederik Idenburg een nieuw hoofdstuk in het koloniale beleid geopend. Idenburg diende achtereenvolgens als minister van Koloniën (r. 1902–1905, 1908–1909, 1918–1919), gouverneur van Suriname (r. 1905–1908) en gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (r. 1909–1916). Onder zijn bewind werd de Ethische Politiek, formeel gelanceerd in 1901, uitgerold in naam van koningin Wilhelmina. Deze politiek presenteerde zich als een moreel reveil na decennia van brute extractie, met als officiële doel de zogenaamde morele (christelijke) en materiële verheffing van de inheemse bevolking. Het was de bedoeling om de koloniale bevolking sociaal, politiek en economisch binnen strenge kaders beperkt te emanciperen.

In de praktijk betekende dit vooral een uitbreiding van het koloniale verdienmodel. Waar de particuliere Europese plantage- en mijnbouwsectoren sinds de jaren 1870 al systematisch werden gestimuleerd, werd nu ook de inheemse economie actief in het exploitatiemodel opgenomen. Deze ‘verheffing’ van de lokale bevolking diende niet hun autonomie, maar juist het doel om een grotere inheemse groep in de koloniale extractie-economie te betrekken — en op die manier vooral de inkomsten voor zowel Europese bedrijven als het gouvernement verder te verhogen.

Enkele sectoren werden hiervoor vrijgegeven voor zogeheten ‘vrije exploitatie’ door inheemse producenten — met name de arbeidsintensieve tabak- en rubberindustrie. Andere sectoren bleven expliciet voorbehouden aan directe exploitatie door het gouvernement of grote NV’s, zoals de tinmijnen, de kinineproductie, en de koloniale cocaïneplantages. De controle over de export bleef gereguleerd door de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), terwijl het overzeese vervoer werd gedomineerd door het door Oranjes gecontroleerde scheepsvaartkartel rond de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM, 1888).

De Indische exporteconomie, die onder het Cultuurstelsel al sterk afhankelijk was van zogeheten *cash crops*, groeide uit tot een mondiale markt. Dankzij de toetreding van nieuwe particuliere ondernemingen vanaf 1870 verdubbelde de Javaanse suikerproductie tussen 1870 en 1885. De particuliere theecultuur, die in de jaren 1860 werd opgezet naar Assam-model, bereikte eind jaren 1880 het belang van de grote koffiecultuur. De verbouw van tabak nam explosief toe, zowel in de Javaanse Vorstenlanden als op Sumatra, vooral rond Deli. In 1890 had de waarde van de tabaksuitvoer zich vertienvoudigd ten opzichte van 1870.

Ook de kininecultuur beleefde een opmars: waar Nederlands-Indië in 1870 nog een marginale speler was, produceerde het gebied aan het begin van de twintigste eeuw maar liefst 90% van de wereldvoorraad kinine, ten koste van Britse en Zuid-Amerikaanse concurrenten. Kapok (ook wel ‘Java-katoen’) werd tot circa 75% van de wereldproductie opgevoerd.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw werd rubber razendsnel het belangrijkste exportproduct van Nederlands-Indië, met grootschalige plantages op Sumatra en Borneo. Het was deze gereguleerde, sterk opgeschaalde steeds diversere exploitatie — zowel gouvernements- als particulier gedreven — die het mogelijk maakte een groot arbeidspotentieel aan contractarbeiders te mobiliseren binnen het bestaande koloniale economische model.

De uitbouw van 'vrije' exportlandbouw: tabak, rubber en rijst

Onder invloed van de Ethische Politiek werd de Indische exportlandbouw in toenemende mate gepositioneerd als een domein waarin ook de inheemse bevolking, een nieuwe rol kreeg. Daarmee werd de beperkt waardevolle productie van gewassen zoals kopra (kokosolie), peper, en kruidnagels vrijwel volledig overgelaten aan inheemse producenten. Voor plantageproducten als koffie, rubber en tabak kreeg de inheemse bevolking een nieuwe bijrol, waarbij zij vaak fungeerden als toeleveranciers onder contract van de veel grotere Europese ondernemingen. Ook de productie van rijst en andere lokale voedingsgewassen werd door inheemse producenten verbouwd.

Tegelijkertijd explodeerde de bevolkingsgroei op Java en in de archipel als geheel: de bevolking van Java groeide van 16 miljoen in 1870 naar 28 miljoen in 1900 op een totale bevolking van Nederlands-Indië rond 1900 van 40 miljoen. Deze demografische verschuiving vergrootte de noodzaak voor voedselproductie, maar vergrote ook het potentieel van goedkope arbeidskrachten voor de snel groeiende export.

Ook de exploitatie van delfstoffen werd aanzienlijk verder opgevoerd. De tinproductie op Banka en Billiton bleef strategisch belangrijk; de aardolie-industrie kwam vanaf 1890 op gang in met name Sumatra en Borneo, waar het zogenaamde 'zwarte goud' binnen enkele decennia het op een na belangrijkste exportproduct van Nederlands-Indië werd. De steenkoolwinning bleef grotendeels gericht op binnenlands verbruik en de bevoorrading van de lange vaart naar Europa.

Tabaksexport, vrije productie en koloniale regulering

De tabaksexport werd deels vrijgegeven nadat in de jaren 1880 grote delen van de commerciële aanplantingen in Nederlands-Indië getroffen werden door plantenziekten. Tabak had zich in de eeuwen sinds de VOC ontwikkeld tot een ingebed onderdeel van de Indische cultuur: het werd door de lokale bevolking zowel voor eigen gebruik als voor de interne markt verbouwd, in uiteenlopende variëteiten en toepassingen. In de praktijk werd het geplant langs rivieren, op sawa's als tweede gewas, en op tal van andere beschikbare stukken land.

Internationaal concurreerde Indische tabak met producten uit Cuba, de Filipijnen, Brazilië, Santa Domingo en andere koloniale gebieden. Binnen Nederlands-Indië kende de sector echter een sterke differentiatie. In het 'Europese' Deli, op Sumatra, werden uitsluitend de hoogste kwaliteitssoorten geteeld onder streng gecontroleerde omstandigheden, met name voor de productie van kostbaar dekblad. Deze aanplantingen stonden onder toezicht van de beruchte Koelieordonnantie en de Poenale Sanctie, wat verregaande controle over de arbeiders mogelijk maakte.

De Javaanse tabak verschilt in kwaliteit en groeicondities van de strenger gereguleerde Sumatraanse varianten, maar kent ook duidelijke overeenkomsten. Ze wordt grotendeels vrij en zonder directe overheidscontrole geproduceerd door de inheemse bevolking. Het uitgangsmateriaal — meestal zaaigoed — wordt vaak geleverd via Europese ondernemingen, waarbij inheemse arbeiders een contract sluiten voor zowel de productie als de afname. De Europese afnemer koopt het eindproduct doorgaans terug tegen circa de helft van de uiteindelijke koloniale exportwaarde.

Daarnaast zijn er Europese planters die tabaksgrond leasen van inheemse eigenaars en vervolgens dagloners ('vrije arbeiders') uit dezelfde gemeenschappen inhuren. In andere gevallen worden

grotere percelen grond gepacht van Javaanse sultans of prinsen, waarbij ook het arbeidsrecht op de betrokken bevolking expliciet wordt overgenomen.

De Europese tabaksproductie op Java concentreerde zich in de residentie Besoeki (Oost-Java) en in de Vorstenlanden rond Djokjakarta en Soerakarta. De Javaanse kwaliteitsproductie leverde vooral omblad voor de omvangrijke Nederlandse sigarenindustrie. Tabak van lagere kwaliteit werd versneden ('gekerfd') en gebruikt als binnengoed of als vulling voor de snel opkomende sigarettenindustrie.

Bij de inheemse productie op Java ontbrak doorgaans elke vorm van kwaliteitscontrole of commerciële standaardisatie, en er leek ook weinig animo voor het realiseren van premiumkwaliteit. Lagere kwaliteitstabak uit regio's als Padang aan de westkust van Sumatra en uit de residentie Palembang werd doorgaans versneden en verscheept naar naburige markten in Zuidoost-Azië.

Ook op Bali en Lombok werd tabak geteeld, die voornamelijk werd verkocht op de interne markt, met Soerabaya als voornaamste handelscentrum. Op veel andere eilanden in de archipel werd eveneens tabak verbouwd, bestemd voor lokale consumptie of voor export via Java of andere secundaire havenplaatsen.

In 1916 werden er 681.864 pakken Java-tabak en 245.000 pakken Deli-tabak verkocht voor de export. De belangrijkste ontwikkelde tabaksregio's van Nederlands-Indië zijn op dat moment de residentie Besoeki, de Vorstenlanden en Deli in West-Sumatra. Hoewel de uitvoer vanuit Nederlands-Borneo enigszins toenam, bleef deze marginaal op het geheel. In dat jaar werd aanvullend inmiddels op 163.375 hectare (ca. 40 x 40 km) tabak verbouwd, grotendeels door inheemse boeren op Java en Madoera.

Toch zou deze razendsnel groeiende sector al snel worden overvleugeld door een opkomend product met aanzienlijk lagere arbeidsintensiteit: rubber.

De rubber boom: de razendsnelle opkomst van een nieuwe Maleisisch-Indische exportsector

Juist de arbeidsintensieve tabakssector — waarvoor gemiddeld vijf arbeiders per hectare nodig waren — werd in de vroege twintigste eeuw steeds vaker verdrongen door de lucratievere rubbercultuur, die slechts één arbeider per hectare vereiste en producten leverde voor de snel groeiende consumentenindustrie in banden, riemen en afdichtingen voor zowel civiele als militaire toepassingen. De explosieve wereldwijde vraag naar rubber, gestuwd door de opkomst van de auto-industrie en de mechanisering van transport, leidde tot een razendsnelle omschakeling van de koloniale nijverheid.

Bij die razendsnelle mobilisatie van arbeid speelt de nieuwe Maleisisch-Indische nijverheid een belangrijke rol. Dit terwijl de groei word georganiseerd en gereguleerd via de grotere Europese plantages die de export organiseren en de kwaliteit bewaken.

De rubberhausse begon in de jaren 1900 in Brits-Maleisië, kort voordat het repressieve rubberregime van Leopold in de Vrijstaat Congo instortte. In 1910 produceerden de Maleisische rubberplantages al 7.000 ton, terwijl de kleinschalige, 'vrije' productie via volksnijverheid op het schiereiland nog verwaarloosbaar was. In 1940 was het plantageoppervlak in Maleisië uitgegroeid tot 872.000 hectare, goed voor 337.000 ton rubber. De 'vrije' rubbernijverheid — veelal gedreven door kleine familiebedrijven — had tegen die tijd een oppervlakte bereikt van 556.000 hectare, waarop 216.000

ton werd geproduceerd. In totaal ging het dus om ruim 1,1 miljoen hectare (ca. 119 × 119 km) aan rubberlandbouw.

Op Sumatra start de rubberhausse rond 1910. De tabaksplantages van de grote Europese ondernemingen werden snel op grote schaal omgevormd tot rubberplantages. Tijdens de piekjaren werkten circa 100.000 overzeese Chinese contractarbeiders op de rubberplantages van Sumatra — een aanzienlijk deel van het totale koeliebestand. De vijf grote rubberplantages op Borneo boden werk aan circa 2.000 tot 2.800 arbeiders, maar het dunbevolkte eiland kende daarnaast een uitgestrekt netwerk van kleinschalige rubbertuinen: in 1936 werd hier al 50.000 hectare rubber verbouwd door 120.000 families. De rubber- en olieproductie maakten Borneo uiteindelijk verantwoordelijk voor zo'n 20% van de officiële exportwaarde van Nederlands-Indië rond 1940.

In Java werkten in de twintigste eeuw naar schatting ruim een miljoen seizoenarbeiders op de suikerplantages, maar op de 'eigen' kleine rubberplantages van Java waren evenzoveel families structureel actief. In 1910 bedroeg de totale rubberproductie van deze kleine producenten nog slechts 400 ton. Tegen 1940 was dit gestegen tot 264.000 ton, afkomstig van 1.301.000 hectare (ca. 114 × 114 km). De grote Europese plantages produceerden toen 281.000 ton rubber op 626.000 hectare. Gezamenlijk omvatte de rubbersector dus circa 1,9 miljoen hectare (ca. 138 × 138 km) aan gecultiveerde grond.

Koloniale onderdrukking van inheemse rubberproductie en huisnijverheid: repressie in de jaren 1930

In de twintigste eeuw ontstonden, mede door de Ethische Politiek (vanaf 1901), sectoren waarin het inheems ondernemerschap werd aangemoedigd. De twee belangrijkste sectoren waren de tabak- en rubberindustrie, waarin kleinschalige verbouw door lokale boeren 'concurreerde' met de grootschalige Europese plantages. De productie van deze vrije boeren werd via contracten tegen vaste prijzen opgekocht en vervolgens door Europese ondernemingen geëxporteerd. Dat leek een win-winsituatie, want ook de particuliere ondernemingen en het gouvernement profiteerden. Maar ook hier trok de inheemse bevolking structureel aan het kortste eind.

Toen de vrije rubberproductie in de jaren 1930 te groot werd, greep het gouvernement hard in ten gunste van de Europese plantages. Om de overproductie van inheemse boeren af te remmen en de wereldmarktprijs te ondersteunen, werd vanaf 1934 een hoge exportbelasting ingevoerd. Deze heffing bedroeg gemiddeld 19,1 cent per halve kilo rubber, terwijl de wereldmarktprijs slechts circa 21 cent bedroeg. Voor de kleine producent bleef er daardoor nog slechts 1,7 cent over — ongeveer 8% van de marktwaarde.

Deze maatregel sloot naadloos aan bij de bestaande koloniale exploitatiepatronen, waarin de inheemse bevolking via directe en indirecte heffingen steevast opdraaide voor de grootste lasten. De exportheffing werkte niet alleen prijsdrukkend op de koloniale kostprijs, maar versterkte ook de afhankelijkheidsrelatie tussen kleine producenten en de grote Europese opkopers, die doorgaans contractueel waren ingebed in de toeleveringsketens van de plantagebedrijven. Terwijl de boerengezinnen nauwelijks nog iets overhielden, stegen de winsten van gouvernement en Europese ondernemingen juist sterk.

De opkomst van deze aanzienlijke vrije nijverheidssector en dit soort repressieve maatregelen droegen bij aan het groeiende verzet onder de inmiddels zelfbewuster geworden inheemse bevolking. Deze verzetsbeweging zou na de Tweede Wereldoorlog, mede gedragen door de grote

groep onderdrukte koeliearbeiders (meer dan 2 miljoen in 1930) en het door de Japanse bezetting versterkte antikoloniale bewustzijn, uitgroeien tot een nationale strijd voor onafhankelijkheid — die het koloniale gezag uiteindelijk ten val zou brengen.

Contractarbeid in andere Nederlandse kroonkolonies

Suriname na de slavernij (1863–1930): Chinese, Indiase en Javaanse contractarbeid

Na de afschaffing van de slavernij in 1863 werden voormalige slaven in Suriname pas vanaf 1873 formeel vrijgelaten, na een verplichte tussenperiode van tien jaar 'Staatstoezicht'. Er werden 34.800 slaven vrijgelaten in Suriname (1815-1975). Het vooruitzicht leidde tot grote zorgen onder de plantagehouders, die hun afhankelijkheid van goedkope arbeidskrachten zagen bedreigd. Reeds vanaf 1853 waren daarom experimenten gestart met de import van Chinese contractarbeiders, maar de resultaten bleken wisselvallig: er waren structurele problemen met rekrutering, klimaatbestendigheid, contractvoorwaarden en medische zorg.[8]

Een grootschaliger en beter gereguleerd systeem volgde met het Nederlands-Engelse Koelietractaat van 1872, waarin garanties werden opgenomen over de rechtspositie van Britse onderdanen in Nederlandse dienst. Dit maakte de weg vrij voor de grootschalige inzet van contractarbeiders uit Brits-Indië tussen 1873 en 1917. Deze groep behield formeel Britse nationaliteit en kon zich daarom beroepen op diplomatieke bescherming, wat de bewegingsvrijheid iets vergrootte — al bleef feitelijke onderdrukking wijdverbreid.

Omdat deze situatie als politiek en juridisch complex werd ervaren, begon de NHM in 1890 een nieuwe fase met de inzet van Javaanse contractarbeiders, rechtstreeks geworven uit Nederlands-Indië. Met regeringssubsidie werd een 'pilot' opgezet op NHM's enorme suikerplantage Mariënburg, via transport vanuit Amsterdam. Na een succesvolle eerste overtocht werd dit 'experiment' stelselmatig voortgezet.

Dat Oranje's NHM aan de andere kant van de wereld ook niet zachtzinnig opereerde blijkt bij Mariënburg. De investeringsbank koopt de inmiddels verlaten suikerrietplantage Mariënburg (gesticht in 1745) aan in 1882. Op de relatief kleine plantage waren in 1863 nog 99 tot slaaf gemaakten vrijgemaakt. Direct in het jaar van aankoop werd op het terrein een nieuwe, zeer grote suikerfabriek geopend. Vervolgens begon de NHM op grote schaal omliggende plantages op te kopen — mogelijk omdat deze tijdens de mondiale suikercrisis van 1884–1885 failliet gingen. In 1890 arriveerden de eerste Javaanse contractarbeiders op Mariënburg, gevolgd door Hindoestaanse contractarbeiders. De plantage groeit razendsnel uit tot een oppervlakte van 1.200 hectare, en werd daarmee de grootste van zijn tijd in de Kroonkolonie. In 1902 vond hier een van de bloedigste opstanden uit de koloniale Surinaamse geschiedenis plaats, toen honderden arbeiders in verzet kwamen tegen de uitbuiting. De opstand werd hardhandig neergeslagen door het gouvernementsleger, waarna de productie werd voortgezet. In 1920 produceerde de suikerfabriek van de NHM 6.000 ton suiker voor de export — tegenover 68.000 ton uit heel Nederlands-Indië.

Tussen 1853 en 1939 werden uiteindelijk circa 74.000 contractarbeiders naar Suriname overgebracht: 47% uit Brits-Indië, 44% uit Java, en de rest voornamelijk Chinezen. Samen met de

[8] Op de economisch minder belangrijke Curaçao en onderhorigheden (1845-1954) werden in 1863 12.000 slaven vrijgelaten. Het is hier verder buiten beschouwing gelaten.

nazaten van tot slaaf gemaakten vormen deze groepen de drie belangrijkste pijlers van de hedendaagse Surinaamse bevolking.

Contractarbeid en raciale arbeidsstructuren in Zuid-Afrika (1835–1911)

Na de afschaffing van de slavernij in het Britse Rijk in 1833 (met uitzondering van Britse Oost-Indische gebieden) ontstond onder gereformeerde, Nederlandssprekende kolonisten in de Kaapkolonie onvrede. Tijdens de 'Groote Trek' (vanaf 1835) trokken tienduizenden Afrikaners landinwaarts, waar zij drie onafhankelijke republieken stichtten: Natalia (1839–1843), de Oranje Vrijstaat (1852–1902) en de Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR, ook Transvaal, 1852–1902).

Deze kolonies komen behalve de massale toepassing van slavenarbeid vervolgens ook om hun massale contractarbeid bekend te staan, zeker nadat er vanaf 1869 de rijke grondstoffen diamant en goud worden ontdekt. De Oranjes zijn hier indirect via intermediairs vanaf de *goldrush* in Transvaal betrokken bij het organiseren van de eerste spoorwegmaatschappij, stoommaatschappij en grootbanken in het gebied.

In deze Boerenrepublieken werd raciale ongelijkheid staatsrechtelijk vastgelegd, in lijn met de latere Amerikaanse *Jim Crow* wetgeving. De ZAR nam in 1860 een grondwet aan waarin slavernij formeel werd verboden (artikel 10), maar tegelijkertijd werd in artikel 9 expliciet gesteld dat er 'geene gelijkstelling van gekleurden met blanke ingezetenen' mocht bestaan. Alleen Nederlands-hervormden konden burger worden. Katholieken en 'heidenen' (inheemse Afrikanen) werden uitgesloten. Op religieuze gronden werd gesteld dat zwarten door God geschapen waren om blanke meesters te dienen — een idee dat diep geworteld was in christelijke en VOC tradities.

Tot de Britse annexatie in 1902 maakten de Boerenrepublieken uitgebreid gebruik van zogenoemde 'zwarte knechten'. Bantoes (toentertijd aangeduid als 'Kaffers') werkten op de boerderijen, terwijl Khoikhoi ('Hottentotten') vooral werden ingezet als huispersoneel. 'Zwarte' inwoners die zich niet aanmeldden voor loonarbeid werden ondergebracht in kraals (omheinde reservaten), waar stamhoofden belasting betaalden in vee of arbeid. Daarnaast bestond het inboekstelsel, waarbij kinderen van 'vijandige' stammen tijdens conflicten werden gevangengenomen en als knecht op boerderijen 'christelijk werden opgevoed' — een vorm van kinderenslavernij.

Nederlandse en Britse raciale arbeidswetgeving

Na 1834 was slavernij direct vervangen door juridische contractarbeid in de (aanstaande) Boerenrepublieken. Iedere 'koelie' (vaak zwarte arbeiders uit de regio) moest arbeid verrichten; weigering, desertie of verplaatsing zonder pas werden strafbaar. Belastingen op hutten, honden en bezit dwongen zwarte families om loonarbeid te verrichten. Beweging buiten het reservaat vereiste een werkvergunning of pas. In 1856 en 1873 voerden de Britten de repressieve *Master and Servant Acts* in, terwijl de Boerenrepublieken nog striktere rassenwetten instelden. De arbeidsorde werd vergelijkbaar juridisch vastgelegd en administratief afgedwongen met steun van de handhaving.

Volgens Wet 3 van 1885 van de Transvaal Republiek werden alle 'Aziaten' gedefinieerd als *"Coolies, Chinese etc., Arabs, Malays, and Mohammedan subjects of the Turkish dominion"*. Deze groepen mochten geen burger worden en werden niet opgenomen in officiële tellingen. In een eerdere wet uit 1855 had de Volksraad al vastgelegd dat alleen een selecte groep blanken burgerrechten en eigendomsrechten genoten. De Oranje Vrijstaat ging nog verder: in 1891 werd het 'Aziaten' bij wet verboden om in de Vrijstaat te wonen of land te bezitten.

De mijnindustrie en het compound-systeem (1869–1907)

Nadat in 1869 diamanten werden ontdekt in de Oranje Vrijstaat, nam de behoefte aan arbeid razendsnel toe. Hoewel de Oranje Vrijstaat het gebied ook claimt komt het gebied in 1871 na bemiddeling onder protectie van de Britse kroon als Griqualand West. In 1872 werkten in Kimberly al ruim 10.000 mannen in de diamantmijnen, waarvan circa 90% zwart was. Arbeiders kwamen uit de regio, zoals Mozambique, Botswana en Swaziland. Zonder pas konden zij worden gearreteerd en opgesloten. Tot 1890 varieerde het aantal zwarte contractarbeiders tussen de 10.000 en 30.000. In de topjaren liep dit op tot meer dan 100.000.

Vanaf 1886 ontstaat na de vondst van goud een *goldrush* naar de Witwatersrand in de ZAR, wat leidde tot een explosie in arbeidsvraag. In 1899 werkten er reeds 107.482 zwarte contractarbeiders tegenover 12.350 witte. Onder druk van sociale onrust voerde de Volksraad in 1896 de *colour bar* in, die het beste ongeschoolde werk voorbehouden hield aan blanke arbeiders. In 1904 was het aantal zwarte mijnwerkers gedaald tot 70.608; witte arbeiders waren toen met 12.414.

Na de Britse overwinning in de Tweede Boerenoorlog (1902) werd het compound-systeem verder geprofessionaliseerd en de exploitatie opgeschaald. De *Witwatersrand Native Labour Association* (WNLA, 1900) rekruteerde in 1907 100.092 zwarte contractarbeiders uit Transvaal, de Kaap, Bechuanaland, Swaziland, Mozambique (47.656) en het Centraal Afrika Protectoraat.

Aziatische arbeidsmigratie: Indiërs en Chinezen onder het Britse bewind (1860–1911)

Vanaf 1860 arriveerden Indiërs in de door de Britten veroverde kolonie Natal. In 1910 waren er 152.184 geregistreerde Indiase immigranten, die er voornamelijk op plantages werkten. Een klein deel werkte in de mijnen van Transvaal en Natal. Na afloop van hun contract konden zij zich vrij vestigen, al bleef sociale acceptatie en economische mobiliteit beperkt.

Om de sinds 1901 door de oorlog ingestorte goudmijnindustrie versneld op te bouwen organiseerden de Britten samen met het onderworpen bestuur van de voormalige Boerskolonies het importeren van grootschalige contractarbeid. Aanvullend werd op aandringen van de Brits-Boerse mijnindustrie in 1904 een algemene koelie-loonsverlaging doorgevoerd van 63 naar 35 shilling per maand (ƒ 38,04 → ƒ 21,13), wat neerkwam op ca. ƒ 0,70 per dag. Tussen 1904 en 1911 arriveerden 63.695 Chinese contractarbeiders in Transvaal. Zij werkten onder erbarmelijke omstandigheden, met hoge sterftecijfers door uitputting, slechte hygiëne en cyanidegebruik in de mijnbouw. De Chinezen werden als 'Geel Gevaar' zwaarder gediscrimineerd dan de Indiërs en uitgesloten van huisvesting, eigendom en rechten.

Demografie en erfenis (1910–1961)

Na de Britse overwinning in de Tweede Boerenoorlog (1899–1902) werd het aantal contractarbeiders grofweg verdubbeld. Tegelijkertijd steeg ook de output van de mijnen, mede dankzij het grotere personeelsbestand en de meer systematische arbeidsdiscipline onder Britse gezag.

In totaal arriveerden tussen 1860 en 1911 meer dan 500.000 contractarbeiders in Zuid-Afrika, waarvan ca. 50% zwart en 50% Aziatisch. Minstens 64% werkte in de goudmijnen van Transvaal en 20% in de diamantmijnen rond Kimberly.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De bevolkingsexplosie was aanzienlijk:

- In 1904 telde de Oranje Vrijstaat al 387.315 inwoners: 225.101 zwarten (58%), 142.679 witten (37%), 19.282 gekleurden (5%), en slechts 253 geregistreerde Indiërs.
- In 1890 telde Transvaal nog slechts 120.000 inwoners. In 1897 bestond deze uit 245.397 witten en 622.544 zwarten; Aziaten werden niet meegeteld.

De enorme migratie van arbeiders leidde tot de opkomst van de ‘compoundstad’ Johannesburg (gesticht in 1886), nu de grootste stad van Zuid-Afrika, naast hoofdstad Pretoria.

Met de racistische wetgeving van zowel de Boerenrepublieken als die van de Britse Kroon werd de juridische en sociale basis gelegd voor het apartheidsbeleid, dat in de Unie van Zuid-Afrika (1910–1961) zijn formele beslag kreeg. Net als bij de vorming van Brits-India en Brits-Maleisië lijkt er bij de vorming van de Unie sprake van een onderonsje tussen de Britse en Nederlandse Kroon. De contractarbeiders van deze periode zijn blijvend zichtbaar in de etnische en sociale structuur van het moderne Zuid-Afrika.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij en exploitatie van Indië

Vertaling van de rest van het Gedenkboek der Nederlandsche Handel-Maatschappij (1924)[9]

De periode vanaf ca. 1890 tot 1924. Toevoegingen tussen (haakjes), opmerkingen met een kantlijn.

P83. Vanaf de jaren 1870 was de NHM naar oplossingen gaan zoeken om beter cacao, koffie en suiker te kunnen fabriceren. Men adopteerde in 1883 het stelsel uit de Franse koloniën met de oprichting van de 'centraal-fabriek' Mariënburg. Die ging met de aanliggende plantages contracten aan voor de levering van suikerriet, maar startte vervolgens zelf plantages. Om deze plantage van de moeilijk verkrijgbare arbeid te voorzien stelde de Britse regering koelies ter beschikking. In plaats daarvan ging de NHM via het gouvernement Javaanse contractarbeiders inzetten, maar het agentschap in Suriname bleef afwisselend winst en verlies geven.

De moderne fabriek Mariënburg werd opgezet als een dorp op zichzelf met eigen woningen, een ziekenhuis en winkels. Hier werd voor 1924 77.000 ton riet verwerkt van 2.700 akkers. In 1922 was de suikerproductie 6.000 ton, waarvan 4.000 ton naar Amsterdam werd verscheept. Het NHM-agentschap op het terrein kreeg ook de consignatie voor een suikerfabriek, een cacaoplantage en twee koffieplantages.

> *De enorme Mariënburg plantage en suikerfabriek was eigendom van de NHM en moet zeer winstgevend zijn geweest gezien de hoge industrialisatiegraad, de spotgoedkope contractarbeid en de prijsontwikkeling van de mondiale suikermarkt. Hoe kan het NHM kantoor dan verlies hebben gemaakt? Er is sprake van valse beeldvorming rondom de grootste plantage van Suriname waar 1000-en contractarbeiders te werk waren gesteld..*

Door druk van de regering bleef de NHM in Suriname en West-Indië actief. De NHM was betrokken bij de oprichting van de Hollandsche Bank voor West-Indië (1918) en de West-Indische Cultuurbank (1918).

> *In 1914 richt de NHM met de Rotterdamsche Bank en andere partijen de Bank voor Zuid-Amerika (Banco Holandés de la América del Sud) op in Rio de Janeiro en in 1919 volgt een tak in São Paulo. In 1922 heeft de bank filialen in Santos (Brazilië), Genua (Italië), Hamburg (Duitsland), Buenos Aires (Argentinië), Santiago en Valparaíso (Chili).*
>
> *In 1918 richten de Rotterdamsche Bank (1863) en de NHM met kleine aandeelhouders als de Koninklijke West-Indische Maildienst (1882) van de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij NV (1856), een dochter van Koninklijke Olie, en NHM's Surinaamse Bank (1865) de Hollandsche Bank voor West-Indië (1918) op, die in 1920 de eerste Europese bank in Caracas (Venezuela) opent. In 1919 richt deze Hollandsche Bank voor West-Indië, samen met de Rotterdamsche Bank, de Hollandsche Bank voor Zuid-Amerika (1919) op.*
>
> *In 1919 richten de nieuwe Hollandsche Bank van Zuid-Amerika en Hollandsche Bank voor West-Indië met de Rotterdamsche Bank de Hollandsche Bank voor de Middellandse Zee (1919) op met takken in Genua, Barcelona (Spanje), Marseille (Frankrijk), Constantinopel (Turkije) en Tel Aviv (Israël).*
>
> *Vanaf 1933 fuseert de hele bankengroep. Eerst fuseert in 1933 de Hollandsche Bank voor Zuid-Amerika en de Hollandsche Bank voor de Middellandse Zee (1919) tot de Hollandsche Bank-Unie (1933, HBU), die in 1935 ook de Hollandsche Bank voor West-Indië overneemt. De Amerikaans*

---

[9] Vppr informatie over cijfers, zie digitale bijlage: Bijlage exploitatiewinsten Oranje 1800-1948

> *georiënteerde bank expandeert post-WOII in Uruguay (1952), Beiroet (1954), Ecuador (ca. 1965) en Paraguay (1965). NHM's nieuwe Algemene Bank Nederland (1964) neemt de HBU in 1968 over. Daarvoor had de Rotterdamsche Bank in 1960 de restanten van de Nederlandsch-Indische Handelsbank (NIH, Nationale Handelsbank) overgenomen. Samen met de NHM vormen deze twee grootbanken later de ABN-AMRO (1991).*
>
> *In 1865 wordt NHM-dochter De Surinaamsche Bank NV opgericht (1865, DSB) na een koninklijk besluit in 1864. Deze bank geeft de Surinaamse gulden uit tot deze in 1948 volledig wordt overgenomen door de NHM. De bank wordt gevestigd in Paramaribo door ex-gerechtsdeurwaarder Simon Abendanon en vanuit Amsterdam bestuurd door Nicolaas Pierson, president van de Nederlandsche Bank NV, minister van Financiën en voorzitter van de Ministerraad (r. 1885–1891/1895/1897–1901). De Surinaamsche Bank word uiteindelijk onderdeel van ABN-AMRO.*
>
> *De bekende investeringsbank Pierson & Co. (1875, 1917) komt tot stand door de overname van de Boissevain & Co. (1875) door de broers Jan Lodewijk en Henri Daniel Pierson. Die laatste had met J.L. Heldring ook de Heldring & Pierson Bank opgericht in Den Haag in 1879. De banken fuseren in 1958 tot Pierson, Heldring & Pierson, dat fuseert met Mees & Hope (1962) tot MeesPierson (1993), als beide bedrijven zijn inmiddels dochters van de ABN AMRO.*

P84. De NHM investeert buiten Nederlands-Oost en West-Indië alleen in Guatamala waar ze via de Compania Holandesa de Comercio de Centro-America met enkele koffieplanters consignatiecontracten had afgesloten.

> *Die consignatiecontracten van de NHM met het Braziliaanse syndicaat van koffieplanters in de jaren 1880 waren zo groot, dat ze voldoende waren om de wereldwijde koffieprijs in 1885 te laten instorten tijdens de internationale suikercrisis (1884-1887). Dit leidde tot een mondiale herordening van de markt, met veel faillissementen bij zowel planters als financiële instellingen.*

In 1880 begint de NHM's Factorij met bankieren en vanaf 1882 start de hoofdvestiging in Batavia met disconteringen, leningen, financiering van import en het uitvoeren van effectenorders. In 1883 kon men ook debet- of girorekeningen openen bij de NHM. Op gelden in deposito voor zes maanden of langer werd 4% rente gegeven.

> *- Discontering: het berekenen van de geldwaarde over tijd met rente e.d.*
> *- Effectenorders: opdrachten van beleggers of handelaren om financiële effecten zoals aandelen, obligaties of derivaten te (ver)kopen.*
> *- Debet-rekening: een lopende spaarrekening*
> *- Girorekening: een betalings-overboekingssysteem waarbij geld van rekeningen wordt overgemaakt zonder dat er contant geld nodig is.*
> *- Documentenkrediet: een Letter of Credit, een veelgebruikte betaalvorm bij internationale orders, waarbij de bank garandeert aan de exporteur dat de kopende importeur betaalt.*

P85. Dat was precies op tijd. Toen de mondiale suikercrisis (1884-1887) vervolgens uitbrak, had dat noodlottige gevolgen voor veel van de grootste concurrenten van de NHM, die de bank zonder problemen doorstond. In 1884 werd een begin gemaakt met telegrafische overboekingen en documentenkrediet. De deposito's en giro's namen zo sterk toe dat de Factorij haar vaste kapitaal van ƒ 12 miljoen niet meer geplaatst kreeg; ƒ 2 miljoen werd voor 3,5% in staatsleningen belegd. Om de toestroom van geld tegen te gaan, verlaagde de Factorij in 1888 de rente voor deposito's tot 2,5% voor een jaar of meer, en op giro's werd geen rente meer gegeven. Daarmee concurreerde de NHM

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

opnieuw met Engelse en Nederlandse bankinstellingen; vanaf 1886 ging ook de herstelde Nederlandsch-Indische Handelsbank en de Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij NV (1857) leningen verstrekken. Na 1891 sloot de Javasche Bank NV (1828) zich aan, nadat de bank octrooiverlening had gehad. Na de crisis nemen vanaf 1890 de wissel- en bankzaken toe.

> *Tijdens de internationale suikercrisis van de jaren 1880 breidde de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) haar controle over de koloniale exploitatie-infrastructuur aanzienlijk uit. In 1884 nam zij de zeggenschap over de noodlijdende Nederlandsch-Indische Handelsbank (NIH, opgericht in 1863) over. Deze zogenoemde cultuurbank was aanvankelijk, met toestemming van de Kroon, opgezet om plantagebedrijven en cultuurondernemingen in Nederlands-Indië van krediet te voorzien. De eerste hoofdagent van de bank was N.P. van den Berg, die later president werd van zowel de Javasche Bank als de Nederlandsche Bank — beide onder regie van het Huis Oranje.*
>
> *De suikercrisis, veroorzaakt door overproductie en dalende wereldmarktprijzen, bracht de NIH in ernstige financiële problemen. Om een algehele ineenstorting van het plantagekapitaal te voorkomen, werd in 1884 de meeste cultuurgoederen – waaronder suiker-, thee- en tabaksplantages – ondergebracht in een nieuw vehikel: de Nederlandsch-Indische Landbouw Maatschappij NV (NILM), een grote cultuuronderneming die mede was opgericht door Hope & Co. en die door de crisis controle kwam van de NHM en de Javasche Bank.*
>
> *Het reddingsplan werd ontworpen en uitgevoerd door een zestal nauw met het Oranje-hof verbonden bankiers en stromannen: J. Th. Cremer, P. W. Janssen, W. H. van Leeuwen, C. F. Quien, A. C. Wertheim en J. Boissevain. Deze herstructurering stelde de NIH in staat om zich opnieuw uit te vinden als internationale handelsbank, actief in heel Azië.*
>
> *Tussen 1901 en 1950 ontwikkelde de NIH zich tot een van de drie grootste commerciële banken van de kolonie. In 1901 opende zij een vestiging in Singapore — op dat moment een belangrijke Britse kroonkolonie en spil in de internationale handel van Nederlands-Indië. In 1906 volgde een kantoor in Hongkong, en in 1920 breidde de bank verder uit naar Bombay, Calcutta, Shanghai en Kobe. Tussen 1921 en 1923 volgden vestigingen in Tokyo, Yokohama, Amoy (Xiamen) en Swatow (Shantou), gelegen in de zuidelijke kustprovincies van China.*
>
> *De bank bleef groeien. In de jaren 1930 en 1940 volgde verdere expansie binnen Azië en vanaf de jaren 1950 opende de NIH ook filialen in Canada. Na de nationalisatie van haar Indonesische activa in 1959 gingen de Nederlandse takken over naar de Rotterdamsche Bank — een instelling die, samen met de NHM, later opging in de ABN AMRO.*
>
> *De Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij NM (NIEM) werd met toestemming van de kroon opgericht in 1857 te Batavia door P. Tiedeman Jr. en C. F. W. Wiggers van Kerchem. Deze instelling, een voorloper van de bancaire activiteiten van de NHM, had als statutair doel het verstrekken van voorschotten aan handel en nijverheid. Goederenhandel en hypotheken waren expliciet uitgesloten, evenals investeringen in cultuurondernemingen.*
>
> *De directie werd aanvankelijk gevoerd door de firma Tiedeman & Van Kerchem, gevestigd in Batavia. Deze behield de leiding tot het einde van 1901, toen de Escompto een eigen directie kreeg. De instelling wist door het gebrek aan cultuurinvesteringen de suikercrisis van 1884 relatief goed te doorstaan en groeide daarna snel uit tot een van de grootste commerciële banken in Nederlands-Indië. Zij breidde haar activiteiten uit met kantoren in onder andere Bandung, Buitenzorg,*

> *Weltevreden (bij Batavia), Cirebon, Yogyakarta, Makassar, Magelang, Malang, Medan, Manado, Padang, Palembang, Semarang, Sibolga en Surabaya. Vanaf 1910 volgden ook vestigingen in Amsterdam en Den Haag.*
>
> *Na de nationalisatie van haar Indonesische tak in 1958 werd het overgebleven Nederlandse bedrijf ondergebracht bij Mees & Hope (1966), waarna het via fusie opging in ABN AMRO (1991).*
>
> *De Japanse bezetter stelde vast dat de NHM f 280 miljoen aan kapitaal had, de NIH f 158 miljoen en de NIEM f 99 miljoen. De 'grote drie' vormden samen de financiële institutionele infrastructuur van Nederlands-Indië, met wortels die teruggingen tot in de tijd van de Cultuurstelsel-economie en het Koninklijk handelskapitaal.*

P86. Daar had het agentschap in Singapore aan bijgedragen, dat de handel in producten had gestaakt en zelfs meer uit had staan dan Batavia. In 1894 had Singapore (vanaf 1867 een Britse kroonkolonie) voor SS$ 20 miljoen aan leningen uitstaan.

> *De Straits Settlement-zilverdollar was vanaf 1867 gelijk aan één Spaanse zilveren dollar en vijf Spaanse gouden peseta's. SSD1894: $20 miljoen komt overeen met ca. f 40,5 miljoen.*

Batavia en haar overige agentschappen stonden daar met f 28 miljoen tegenover. Ook in Singapore namen de deposito's snel toe; deze werden veelal weer uitgeleend, terwijl het eigen kapitaal binnenboord bleef.

> *Het uitgezette kapitaal heeft weinig te maken met de werkelijke omzet.*

Singapore opende subagentschappen rondom de Deli-plantages in Medan en in Penang. Via Medan werden kasorders (contante uitbetalingen) verstrekt die jarenlang als lokaal betalingssysteem functioneerden (er werd dus feitelijk een lokale munt). Ook het kantoor in Penang was actief in lokale kredietverstrekking.

> *Medan lag in West Sumatra en was de hoofdstad van de Deli-plantages en de nabijgelegen eerste operaties van Oranje's Koninklijke Olie NV (1890). Penang lag Noordwestelijk in de Brits-Maleisische staat en is samen met Singapore het belangrijkste distributiecentrum voor gouvernements-opium. Vanuit Penang en Singapore werden ook het achtergelegen plantage- en mijnbouwgebied voorzien van kapitaal en exportfaciliteiten, vergelijkbaar zoals via Medan gebeurde. Het is opvallend dat de financiering van deze enorme cultuurgebieden verloopt via een Britse kroonkolonie.*

In 1899 vestigde de NHM zich eveneens in Rangoon (hoofdstad van Brits-Birma, 1824–1948; nu: Yangon, hoofdstad van Myanmar), waar de onderneming ook investeringen deed.

> *Vanuit Rangoon raakt Oranje's Koninklijke Olie NV (1890) nauw gelieerd aan Burmah Oil (1886), de Britse monopolist waar later BP (1954) uit voortkomt. BP en haar voorgangers vormen samen met Standard Oil en Koninklijke Olie/Shell vanaf 1928 een mondiaal oliekartel. Vanuit Rangoon worden in deze periode ook tinbouwactiviteiten in het achterland ontplooid, zoals eerder in Nederlands-Indië en Brits-Maleisië.*

De relaties met Brits-Indië, China en Japan werden aanvankelijk onderhouden via bevriende bankinstellingen die als correspondenten optraden. In 1903 opende de NHM een kantoor in Shanghai, en drie jaar later in Hong Kong (Britse kroonkolonie sinds 1867).

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

> *Shanghai was net als Hong Kong belangrijk voor de afzet van onder andere kerosine lampolie en vooral opium. Hong Kong was ook een belangrijke stad voor werving van contractarbeiders.*

P87. Het agentschap in Shanghai brengt bankbiljetten in omloop. In 1919 opent de NHM een kantoor in Kobe, waardoor de oude bankrelatie met Japan weer vorm krijgt. In 1920 worden in de Britse kroonkolonie Calcutta en Bombay kantoren geopend.

> *Zowel Shanghai als Calcutta en Bombay waren drugshoofdsteden voor de export en import van Indiaas opium. Het feit dat de NHM de Shanghai dollar uitgaf, is een teken dat er veel handel werd gedreven. De stad was net als Hong Kong ook een belangrijke uitvalsbasis voor Koninklijke Olie (1890). In Calcutta was daarnaast ook een levendige diamantenhandel, een industrie waarin de Oranjes ook grote belangen hadden opgebouwd.*

Ook binnen de archipel breidde de Maatschappij verder uit en opende opnieuw kantoren in Sumatra, (Zuidoost) Borneo en Celebes. De Borneo Sumatra Handelmaatschappij (1884), Borsumij, werd in 1884 opgericht nadat de NHM haar handelsactiviteiten concentreerde op Java. Aanvankelijk handelde zij in bosproducten, maar ze importeerde ook consumptiegoederen met een eigen schip. Nadat het een NV werd in 1893, groeide Borsumij uit tot een groot mijnbouwbedrijf, met name in kolen in Oost-Borneo en rubber in West-Sumatra, met kantoren in Pontianak en Banjarmasin (West en Zuidoost Borneo) en Medan. De oprichter, J.W. Schlimmer, eerder vertegenwoordiger van de NHM in Oost-Borneo's Banjarmasin, richtte de onderneming op in Den Haag. De onderneming groeide uit tot een van de grootste NV's van Nederlands-Indië.

> *Pontianak is de hoofdstad van het gelijknamige Sultanaat (1771–1950). Dat viel weer onder het grotere goudrijke Sultanaat van Sambas. Hierin viel ook de Kongsi-federatie van Lanfang (1777–1884) viel, dat tot zijn val werd beschermd door Qing-China. Deze Kongsi republiek was op verzoek van de VOC gesticht door Low Fong Pak, met hoofdstad Mandor, circa 10 km ten noorden van Pontianak. Het was een federatie van Hakka-Chinezen en inheemse Dayak. De KNIL veroverde het gebied in 1854 en installeerde een pro-Nederlands kongsi-regime dat in 1912 werd opgeheven.*

In Noord- en Oost-Sumatra werden diverse kantoren geopend: Oleh-Leh in 1901, dat later werd verplaatst naar Kota Radja. Telok Sewaweh, Tebing Tinggi, Tandjong Balei en Langsa waren tijdelijke vestigingen. Net als de vestigingen in Gorontalo (1898) en Manado (1898) in Noord-Celebes, maar Makassar in Zuid-Celebes bleef gehandhaafd. Ook op Borneo bleven de vestigingen: vanaf 1903 werd een bijkantoor geopend in Banjarmasin en vanaf 1913 een subkantoor in Pontianak.

> *Na Deli worden ook in Oost Sumatra een grote Europese plantage industrie ontwikkeld. Een van de kartrekkers van deze industrie is de door Cremer opgeleide Christian W. Janssen (1860-1927), de zoon van de bekendere Piet W. Janssen van NHM's Deli Maatschappij. Die neemt op persoonlijke titel (stroman?) in 1889 een plantage over in Noordoost Sumatra die hij hernoemd tot Senembah Maatschappij NV (1889). Deze onderneming ontwikkeld zich razendsnel tot een van de grootste handelsmaatschappijen aan de Oostkust van Sumatra. Samen met zijn vader en Cremer was hij ook betrokken bij de Bouwonderneming Jordaan NV (1895) en het Koloniaal Instituut (1910).*
>
> *In Noord Celebes start vanaf 1897, aan de vooravond van Cremers nieuwe Indische Mijnwet (1899), onder leiding van de NHM de exploitatie van goudconcessies via een groot aantal particuliere NV's.*

Op Java heeft de Factorij in 1910 een bijkantoor geopend in Weltevreden. In 1910 is er een subagentschap gebouwd in Djember op Java, in 1911 in Bandoeng (Bandung, hoofdstad in West-

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Java) en in 1913 zowel in Djocja (Djokjakarta, hoofdstad van het sultanaat in Midden-Java) als in Solo (Surakarta, hoofdstad van een sultanaat in Midden-Java). In 1924 bezit de NHM 27 (bank)kantoren in Azië.

> *In Weltevreden bij Batavia is sinds 1903 de opiumfabriek Weltevreden (1898) van het gouvernement sterk uitgebreid met circa 1000 man inheems personeel. Djokjakarta en Surakarta waren behalve de twee hoofdsteden van de Vorstenlanden ook de twee belangrijkste opiumsteden van Java.*

P88. De Factorij van de NHM kreeg de concessie voor de aanleg van de spoorlijn van Batavia naar Bekasi, die werd ondergebracht in de nieuwe Batavia Ooster Spoorweg Maatschappij NV (1887). Deze spoorlijn verbond Batavia met Bekasi (via 56 km spoor) en kostte ƒ 1,7 miljoen. De Factorij nam ook deel in tal van studie-syndicaten en exploitatiemaatschappijen. Zo financierde zij boringen naar petroleum en onderzoeken naar kolenvelden op Sumatra en Borneo, evenals goud op Celebes. De Factorij bracht haar concessies van goudvelden (ca. 1890) onder in het Exploratie-Syndicaat Celebes NV (1897) met een kapitaal van ƒ 1.000.000.

> *Oranje's NHM nam op Celebes via het Indische Mijnburo opnieuw de krenten uit de pap voordat particuliere concurrentie werd toegestaan. De activiteiten op Sumatra en Borneo behelsden behalve kolenwinning en de veel lucratievere olie exploitatie, waarschijnlijk ook de winning van andere waardevolle delfstoffen als goud, diamanten en platina.*

P89. De marine werd voorzien van kolen, water en levensmiddelen; de transporten over water en land werden verzorgd, evenals de exploitatie van de militaire kantines door de Atjeh-Associatie. Hiervoor beschikte men over een eigen stoomschip dat iedere vijf dagen van Oleh-Leh naar Penang voer. In Oleh-Leh bevonden zich de opslagplaatsen, en van daaruit werden de kolen aan de marine geleverd. Er werd een spoorweg aangelegd, evenals steigers, kades en loodsen. Deze voorzieningen werden ingebracht in een naamloze vennootschap, die vervolgens werd geëxploiteerd. Nadat de Atjeh-Associatie werd geliquideerd, verkocht de NHM een deel van haar aandelen, terwijl zij zelf een controlerend belang behield (50%, met De Lange & Co. 49%). De haven lag op het eilandje Poeloe Weh, 15 kilometer ten westen van het uiterste puntje van Sumatra, en groeide uit tot een strategisch gelegen kolenstation en belangrijke diepzeehaven. De NHM investeerde in talrijke andere Indische ondernemingen. Daarnaast nam zij ook buiten Indië deel in dergelijke syndicaten.

P90. Het eerste syndicaat was opgericht in 1882 met de Amsterdamse vestiging van de particuliere *Banque de Paris et des Pays-Bas* (1872), om het beheer te organiseren van (een deel van) de nalatenschap van wijlen Prins Hendrik en de overname van aandelen van de Stoomvaart Maatschappij Zeeland NV (1875). Ongeveer 70% van de aandelen in de laatste maatschappij was verdeeld tussen Prins Hendrik en de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij (1856), alsook terreinen bij Baarn.

De NHM organiseerde een groot aantal emissies (uitgiften) van aandelen en obligaties van spoorweg-, scheepvaart-, industriële- en cultuurondernemingen, alsook binnen- en buitenlandse staats- en gemeenteleningen. Ook nam de NHM deel in syndicaten die door derden waren gevormd, vaak voor aanzienlijke bedragen. Zij steunde onder andere de oprichting van nationale stoomvaartlijnen. De maatschappij was betrokken bij de Stoomvaart Maatschappij 'Nederland' NV (1870, SMN).

> *De SMN (1870) is opgericht door Prins Hendrik en Jan Boissevain — een jaar na de opening van het Suezkanaal, dat vanaf 1876 het vaartmonopolie op Nederlands-Indië organiseerde. De Oranjes verwierven vrijwel zeker een controlerend belang in de SMN.*

Er werd gevaren met zogenoemde mailboten die bulkvracht, post en passagiers vervoerden. Heen gingen machines voor plantages mee; terug keerden de schepen met producten van gouvernementsplantages (zoals tabak, tin, kopra, kina, enz.). Deze goederen werden niet in bulk vervoerd, maar in balen, vaten of kisten. In Europa deden de schepen standaard Southampton, Marseille en Genua (en drugshoofdstad Izmir) aan. Gebunkerd werd in Valletta, Port Said, Aden of Colombo (Brits-Ceylon). In Nederlands-Indië werden alle grote havens aan de noordkust van Java aangedaan. Voor passagiers waren, naast de genoemde bunkerhavens, ook Lissabon, Tanger, Algiers en Singapore populaire tussenstops.

Daarnaast had de NHM (met Oranje's Stoomvaart Maatschappij 'Nederland' NV een controlerend) aandeel in de oprichting van de Koninklijke West-Indische Maildienst (1882) en de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1888, KPM).

> *De inschrijving op aandelen was openbaar, en het is onbekend of instigator en patroon Prins Hendrik zelf ook aandelen bezat. Gezien de macht, het belang, het predicaat 'koninklijk' en de rol van de NHM als 'moedermaatschappij' lijkt dat aannemelijk.*

P91. Onder leiding van president Balthazar Heldring (r. 1900–1907), Johannes Th. Cremer (r. 1907-1912) en president-directeur Cornelis J.K. van Aalst (r. 1913-1934) werd de NHM uitgebouwd tot een volwaardige bankinstelling.

> *Balthazar Heldring (1839-1907) was een adellijk bankier, die vanaf 1865 de eerste directeur van de Kas-Vereeniging (1865) was geweest en van 1865 tot 1885 bestuurslid van de NHM. De Kas Vereeniging werd in 1865 opgericht door N.G. Pierson en G.M. Bossevain met Heldring van als eerste directeur. Zijn broer Justinus Heldring was ook bankier richtte in 1879 Heldring & Pierson op die actief was op effecten (aandelen, obligaties of fondsen) en het bewaren daarvan. Zijn andere broer Johannes Carel Hendrik Heldring (1844-1896) was directeur van de nieuwe Disconto Maatschappij Rotterdam (1890). Balthazar Heldring was ook commissaris van de Deli Spoorweg Maatschappij NV (1883), de Madoera Stoomtram Maatschappij (1896) en de Nieuwe Ashahan Tabak Maatschappij (1900). Ondernemingen waarin de NHM ogenschijnlijk belangen had.*
>
> *De Amsterdamse private banken waren één pot nat en een instrument om het koloniale kapitaal van de Oranjes 'discreet' mee te herinvesteren: in 1942 fuseerden de vennootschappen Boissevain & Co, Pierson & Co en Heldring & Pierson tot Pierson, Heldring & Pierson. Deze fuseerde in 1975 met de inmiddels samengevoegde firma Mees & Hope — respectievelijk voortgekomen uit NHM's Algemene Bank Nederland (ABN) en de Amro Bank — die in 1991 opgingen in ABN AMRO. Aan de basis van dit complex stond Oranje's NHM.*
>
> *Zoon Ernst Heldring (r. 1939–1948) werd eveneens president van de NHM en zou vanaf het begin een hoofdrol spelen als directeur en commissaris bij onder andere de eerdergenoemde 'koninklijke' rederijen, zoals de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij NV (1856, KNSM), waarvan hij van 1899 tot 1937 directeur was. In 1899 was hij medeoprichter van Zeehaven en Kolenstation Sabang in Atjeh en in 1902 van de nieuwe dochtermaatschappij van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1888) en KNSM, de Java-China-Japan Lijn (1902), die het monopolie hield op de lange vaart tussen Nederlands-Indië en China en Japan. Hij was eveneens directeur en commissaris van de Koninklijke West-Indische Maildienst NV (1888–1927) die voer op de Amerika's.*

Vanuit zijn sleutelpositie in de rederij initieerde hij de Vereenigde Nederlandsche Scheepvaartmaatschappij (1920, VNS), verreweg het grootste Nederlandse scheepvaartkartel. In 1922 werd hij voorzitter van de Amsterdamse Kamer van Koophandel en Fabrieken, een functie die hij tot 1931 bekleedde. Zijn carrière werd in 1939 bekroond met zijn benoeming tot president van de NHM tijdens de Tweede Wereldoorlog, met daarnaast commissariaten bij onder meer de Hollandsche Bank voor de Middellandsche Zee NV (1919), de Nederlandsche Bank NV en de Koninklijke Hoogovens NV (1918). Naast president was hij ook lid van de Nederlandse Eerste Kamer van 1938 tot 1946.

Een opvallende lijn van de Heldrings loopt naar de grondstofrijke kroonkolonie Nederlands-Guinea, de beoogde 'Congo van Azië'. Geoloog en ingenieur O. G. Heldring van de familie gaat mee op de eerste militaire expedities naar Nieuw Guinea (1907-1915). Ernst Heldring was voorzitter van de Nederlandse Maatschappij voor Nieuw-Guinea NV (1938) en voorzitter van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (1873, KNAG) dat in 1939 de eerste 'moderne' expeditie naar Nieuw Guinea organiseert – het jaar waarin hij president van de NHM word.

Johannes Th. Cremer (r. 1907–1912) werkte voor de NHM toen hij werd benoemd tot hoofdadministrator van de Deli Maatschappij NV (1869) in 1871, waarin de NHM een belang van 50% had. Als grootaandeelhouder en parlementslid was hij verantwoordelijk voor de organisatie van de Koelie-Ordonnantie (1880) en gaf als minister van Koloniën (1897–1901) in het kabinet van Nicolaas Pierson (afkomstig uit de bankiersfamilie) leiding aan de totstandkoming van de nieuwe Indische Mijnbouwwet (1899). Als ambassadeur in de Verenigde Staten (r. 1918–1921) werd hij in 1920 benoemd tot lid van de Eerste Kamer.[10]

Cremer richtte onder andere de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij (1894) op, die in 1908 is uitgegroeid tot de grootste scheepsbouwer van Nederland. Hij was medeoprichter van de Bouwonderneming Jordaan NV (1895), de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1888) en in 1910 van het Koninklijk Koloniaal Instituut (nu: het Koninklijk Instituut voor de Tropen).

President-directeur Cornelis Johannes Karel van Aalst (r. 1913–1934) trad in 1889 in dienst van de NHM en vertrok kort daarna naar Nederlands-Indië. De langstzittende president is in 1914 medeoprichter van de Commissie voor Nederlandsche Handel, waaruit de Nederlandsche Overzee Trust Maatschappij (1914, NOT) voortkwam. Deze trustorganisatie verzorgde tijdens de Eerste Wereldoorlog de handel van neutraal Nederland met alle betrokken oorlogvoerende partijen. Zijn directeur was de ambitieuze Frederik Hendrik Fentener van Vlissingen (1882-1962), die eveneens een roemrijke carrière als adellijk 'ondernemer' zou kennen.

[10] Cremer richt met Christian Wilhelm Janssen (1860-1927) - de zoon van Peter Wilhelm Janssen - en mede-tabaksplanter H.C. van den Honert en andere rijke Amsterdammers de experimentele Bouwonderneming Jordaan NV (1895) op - van het aandeelhouderskapitaal van Fl. 280.000 storten de tabaksplanters respectievelijk Fl. 50.000, Fl. 90.000 en Fl. 50.000 (68%) - met als doel om arbeiderswoningen te bouwen en te beheren om zo de arbeidsomstandigheden te verbeteren in de Jordaan. Er worden uiteindelijk 92 woningen gerealiseerd. Ondanks dat het experimenteel faalt omdat de arbeiderswoningen te duur blijken, is het experiment toch van grote invloed op de sociale huisvestingsagenda van Nederland. In 1910 richt Cremer het *Society Colonial Institute* (nu: *Royal Tropical Institute*) op met Dr. Henri François Rudolf Hubrecht; Het eerder Koloniale Museum (1864) had zich onder leiding van amateur botanist Frederik Willem van Eeden gericht op de antropologie, cultuur en de producten van met name Nederlands-Indië; Vanaf 1871 verricht het 'Museum' ook onderzoek om de productie van tropische producten als koffiebonen, rattan (klimboom) en parafine (was van olie) te verbeteren en de productie op te kunnen schalen.

P92. Al vóór de Eerste Wereldoorlog wilde de NHM haar activiteiten in Azië sterk uitbreiden, met financiering van culturen, meer bankzaken en als grootimporteur. Behalve een sterke kapitaalpositie had de bank ook een groot internationaal netwerk van relaties opgebouwd. Door een zogenaamde beurscrisis als gevolg van de oorlog werkte de NHM onder andere samen met de Nederlandsche Bank NV om de kapitaallimiet van laatstgenoemde met ƒ 200 miljoen te verhogen.

P94. Dit gebeurde doordat de NHM bij diverse ministers afdwong dat de Nederlandsche Bank in plaats van 40% slechts 20% van het uitstaande geld hoefde te dekken met metaal. Ook werd de bank ontheven van haar verplichting om metaal uit te geven tegen bankbiljetten.

P95. Op aangeven van de NHM volgden op 31 juli twee Koninklijke Besluiten die enerzijds de uitvoer van gouden munt en goudmateriaal uit het land verboden, en anderzijds bepaalden dat het gezamenlijke in omloop zijnde bedrag aan bankbiljetten, bankassignaten en rekening-courantsaldi nog maar voor 20% door de Nederlandsche Bank NV gedekt hoefde te worden.

P96. Met 20% dekking werd een steunsyndicaat, de 'Vereeniging voor den Geldhandel', opgericht met ƒ 200.000.000 en een groot aantal banken, om eventuele klappen in de markt op te vangen. De crisis vormde voldoende aanleiding om dit noodinitiatief op te volgen met de 'Prolongatie Vereeniging', waarin behalve banken ook kapitaalkrachtige Nederlandse petroleumbedrijven, cultuurmaatschappijen, spaarbanken, levensverzekeringsmaatschappijen enzovoort deelnamen, die bij crisis de economie zouden steunen.

P97. De crisis was voor de regering aanleiding om een 'Commissie voor den Nederlandschen Handel' op te richten, die de Nederlandse handel van algemeen advies zou voorzien. Die commissie nam het initiatief tot oprichting van de NOT, om zowel de binnenlandse als de koloniale handel tijdens de Eerste Wereldoorlog te organiseren.

P98. Met de Distributiewet van 1916 werd de beroepshandel uitgeschakeld en de industrie onder toezicht gesteld van dit orgaan. Uitvoervergunningen werden georganiseerd door een Koninklijk Nationaal Steuncomité, in overleg met de NOT. Voor landbouwproducten werden verenigingen opgericht door producenten, die later werden omgezet in Rijkskantoren. In 1917 richtte de regering, in samenwerking met particuliere instellingen zoals de NHM, de Nederlandsche Uitvoer Maatschappij op, die de gehele uitvoer met de binnenlandse productie en distributie moest organiseren.

> *Een van de belangrijkste was het Rijksbureau voor Tabak (1917) die de enorme Nederlandse tabaksindustrie reguleert – Nederland groeit in de eerste helft van de 20ste eeuw uit tot de grootste sigaren fabrikant ter wereld en een van de grootste nijverheid industrieën van Nederland.*

P99. Met de oorlogvoerende partijen zijn tal van financiële regelingen getroffen waarbij de NHM een hoofdrol speelde, met als doel de Nederlandse economie draaiende te houden (er was maximaal oorlogsprofijt). In maart 1915 werd de eerste Nederlands-Indische staatslening verstrekt van ƒ 62.500.000 door een Nederlands-Indisch consortium, zonder garanties van het moederland. Post-WOI was Nederland een rustpunt in een wereld van puin. Het buitenlandse krediet stroomde van alle kanten toe.

P100. Nederlandse scheepvaart-, handels- en industriële ondernemingen breidden het kapitaal uit en er werden veel nieuwe opgericht. Ieder bedrijf leek winst te maken, waardoor lonen en prijzen tot grote hoogte stegen. Die voorspoed daalde snel vanaf het najaar van 1920 tot een weer redelijk niveau. Samen met de Nederlandsche Bank saneerde de NHM de Nederlandse economie. In Rotterdam nam de NHM bijvoorbeeld de kassiersfirma's Havelaar & Zoon en Gebr. Chabot over. Met

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

de Geldersche Credietvereeniging NV (1866) werden banden aangeknoopt met de provincie (Gelderland). De internationale betrekkingen namen in aantal en belangrijkheid toe.

P102. Teruggezien in de tijd is de NHM een honderdjarige eik die door koninklijke hand in ongunstige tijden is geplant, maar met de tijd is gegroeid. Ondanks stormen waarbij de dode takken vielen, wortelt de stevige stam in nationale bodem.

P103. De financiële overzichten: In 1849, 1874 en 1899 werd de concessie van de NHM telkens met 25 jaar verlengd. Deze concessieperioden kunnen worden opgedeeld in vier fasen, waarbij in 1849 en 1874 de ingehouden winsten telkens werden uitgekeerd.

P106. De nettowinst gedurende de tweede periode van 25 jaar was ƒ 79 miljoen, wat neerkwam op 7,7% winst. Opnieuw werd het reservefonds verdeeld wat 42,9% per aandeelhouder opleverde, wat gemiddeld per jaar op totaal 9,36% neerkomt. Er word één nieuw aandeel op iedere vier oud en de rest word in geld uitgekeerd; Het aandelen kapitaal word vergroot naar ƒ 38.500.000; Het resultaat van de uitgifte is een aandelenkapitaal van ƒ 38.392.000. Het word door inkoop en vernietiging van aandelen teruggebracht tot ƒ 35.783.000 wat tot 1899 zo blijft.

P107. De NHM was inmiddels een volledige bank geworden, en dat veranderde de behoefte aan kapitaal. Al in 1901 werd het nominaal kapitaal verhoogd tot ƒ 60.000.000 door 9.217 extra aandelen uit te geven en het geplaatste kapitaal op ƒ 45.000.000 te brengen. In 1914 volgde een uitgifte van 5.000 aandelen en werd het nominaal kapitaal door een statutenwijziging op ƒ 75.000.000 gebracht. In 1916 werd het kapitaal opnieuw met ƒ 9.000.000 vergroot. Na een transactie met de Geldersche Credietvereeniging bedroeg het geplaatste kapitaal ƒ 60.000.000. Door een aandelenuitgifte van ƒ 10.000.000 in maart 1918 en eenzelfde in juli 1919 werd het geplaatste kapitaal verhoogd tot fl. 80.000.000. Het nominaal kapitaal is in 1918 ƒ 100.000.000 en werd in 1921 tot ƒ 150.000.000 verhoogd. De duur van de vennootschap werd in 1918 verlengd tot de laatste dag van 1974. In het derde tijdperk werd een winst gemaakt van ƒ 58.000.000, wat minder was dan daarvoor: een dividend van 6,2%.

> *Dat aandelen kapitaal en winstuitkering op aandelen weinig te maken heeft met de werkelijke omzetten bewijst de reconstructie van de waarde van het export en importmonopolie van Oranje's NHM & Co.*
>
> *Van 1890 tot en met 1899 (niet de tijdsduur van het NHM contract, maar de periode van deze analyse tot het einde van de derde concessieperiode) werd er voor ƒ 1.034,4 miljoen aan waarde uit Nederlands-Indië aan suiker, thee, koffie, tabak en tin geëxporteerd en voor ƒ 3.567,0 miljoen verkocht, wat resulteerde in een brutowinst van ƒ 2.532,6 miljoen (ƒ 2.532,6 miljoen per jaar).*
>
> *Er word in deze periode voor een brutowinst van ƒ 60,6 miljoen (ƒ 6,1 miljoen per jaar) aan olieproducten als kerosine/lampenolie geëxporteerd en geïmporteerd.*
>
> *Opium, cocaïne en kinine bleven het exclusieve domein van de NHM: in deze periode werd er voor ƒ 228,9 miljoen aan waarde in opium, cocaïne en kinineproducten verhandeld en voor ƒ 5.612,2 miljoen verkocht, wat resulteerde in een brutowinst van ƒ 5.383,3 miljoen, grotendeels afkomstig uit de illegale opiumhandel met Nederlands-Indië. De gemiddelde brutowinst was ƒ 538,3 miljoen per jaar.*
>
> *Dit resulteert in een brutowinst van ƒ 7.976,5 miljoen over de periode, oftewel ƒ 797,7 miljoen per jaar gemiddeld (exclusief beperkte zaken als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-*

> *commissies en dividend). Het is meer dan een verdubbeling van de gemiddelde jaarwinst van f 340,6 miljoen per jaar over de vorige analyse periode 1875 tot 1889.*

Van 1900 tot 1922 was er een aanzienlijke verbetering met bankieren: er werd f 148 miljoen verdiend en er kon 10,0% dividend op de aandelen worden uitgekeerd.

> *In de vierde concessieperiode van 1900 tot en met 1924 werd er voor f 8.856,3 miljoen aan waarde uit Nederlands-Indië aan suiker, thee, koffie, tabak, rubber en tin geëxporteerd en voor f 29.187,2 miljoen verkocht, wat resulteerde in een brutowinst van f 20.330,9 miljoen (f 813,2 miljoen per jaar).*
>
> *Er word in deze periode voor een brutowinst van f 6.443,2 miljoen (f 257,7 miljoen per jaar) aan olieproducten als kerosine/lampenolie en benzine geëxporteerd en geïmporteerd.*
>
> *Opium, cocaïne en kinine bleven het exclusieve domein van de NHM: in deze periode werd er voor f 1.088,8 miljoen aan waarde in opium, cocaïne en kinineproducten verhandeld en voor f 46.431,1 miljoen verkocht, wat resulteerde in een brutowinst van f 45.342,3 miljoen, grotendeels afkomstig uit de illegale opiumhandel met Nederlands-Indië. De gemiddelde brutowinst was f 1.813,7 miljoen per jaar.*
>
> *Dit resulteert in een brutowinst van f 72.116,4 miljoen over de periode, oftewel f 2.884,7 miljoen per jaar gemiddeld (exclusief beperkte zaken als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en dividend). Het is verviervoudiging van de gemiddelde bruto jaarwinst van f 797,7 miljoen per jaar over de vorige periode 1890 tot 1900.*

De globale expansie van Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (1890-1945)

Mondiale expansie van de NHM (1890–1945)

Vanaf circa 1890 ontwikkelde de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) zich onder Oranjes toezicht tot een volwaardig, mondiaal opererend bank- en investeringsbedrijf. De onderneming had toen al decennialange ervaring opgebouwd in zowel de Oost- als West-Indische koloniën.

Na de sluiting van de West-Indische Bank (1829–1844) nam de NHM het gelduitgiftebeleid op de Nederlandse Antillen over. In 1861 richtte zij De Surinaamsche Bank (DSB) op als dochtermaatschappij. Deze kreeg het monopolie op de uitgifte van de Surinaamse gulden, tot de NHM haar in 1948 volledig overnam.

In de Oost-Indische archipel had de NHM sinds 1826 kantoren geopend in Nederlands-Indië. Zij was ook betrokken bij de oprichting van de eerste bank in Singapore (1858), gevolgd door vestigingen in Penang (1888) en Rangoon (1899). Reeds vóór de Meiji-restauratie van 1868 verstrekte de NHM als enige Westerse partij leningen aan Japanse daimyō (militaire gouverneurs onder de keizer), tegen aantrekkelijke jaarlijkse rentepercentages van 12 tot 18 procent. In 1874 volgde een officiële vestiging in Japan.

De lucratieve activiteiten in Azië werden in de decennia daarna sterk uitgebreid. In 1903 opende het nieuwe kantoor in Shanghai, dat de zogenaamde 'Shanghai dollar' begon uit te geven — een munt die tot 1946 in omloop zou blijven. Na de opening van het filiaal in Hongkong (1906) volgden in 1920 kantoren in Bombay en Calcutta – formeel gericht op de diamantindustrie, maar vermoedelijk ook

gebruikt voor opiuminkoop. Tijdens de Japanse industriële expansie van de jaren 1920 versterkte de NHM haar positie met nieuwe vestigingen in Kobe, Osaka en Tokyo.

De NHM en de nieuwe Arabische wereld: Saudi-Arabië en Pakistan

Al in 1872 had Nederland een consulaat geopend in Djedda (het huidige Jeddah) in Saudi-Arabië, om islamitische pelgrims uit Nederlands-Indië te begeleiden tijdens hun Hadj. In 1926 volgde de oprichting van de eerste bank in Djedda, officieel met hetzelfde doel, maar waarschijnlijk ook om toezicht te houden op de belangen van Oranje's Koninklijke Olie (1890), die vanaf het begin van de twintigste eeuw haar invloed in de regio uitbreidde.

Het was al post WOI bekend dat op het Arabische schiereiland grote hoeveelheden spotgoedkope olie te vinden waren. De oprichting van de bank viel samen met de opkomst van Ibn Saoud, die in 1925 het Sultanaat Hejaz had veroverd, zich in 1926 tot koning van Hejaz kroonde, en in 1932 het Koninkrijk Saudi-Arabië stichtte.

De nauwe verwevenheid tussen NHM, Koninklijke Olie en de koningshuizen wordt in deze periode zichtbaar: koning Ibn Saoud (r. 1926/1932–1953) opende een persoonlijke rekening bij de NHM en ontving renteloze leningen en leeft in weelde. Tegelijkertijd fungeerde de maatschappij vanaf 1927 de facto als centrale bank bij de invoering van de Saudische riyal. De NHM regelde de aanmunting van de nieuwe munt, het transport van goud en zilver uit Engeland naar Djedda, en het beheer van de kluizen waarin het Saudische goud werd opgeslagen.

In 1938 ondersteunde de NHM de Saudische staat (*de facto* Ibn Saoud) bij de reorganisatie van haar financiële huishouding, die was ontwricht door de wereldwijde crisis van de jaren dertig. Toen de NHM weigerde om de benodigde kapitaalinjecties voor olie-exploitatie op krediet te financieren, sloten Ibn Saoud en de Nederlandse consul in Djedda in 1933 een concessieovereenkomst met SOCAL en Texaco. Deze nauw aan de Oranjes gelieerde 'Amerikaanse' oliebedrijven — net als Koninklijke Olie sinds 1928 verbonden in het wereldwijde oliekartel — namen vervolgens de olieontginning over. In het jaar dat de Verenigde Staten betrokken raakten bij de Tweede Wereldoorlog, opende de NHM in 1941 een vestiging in New York, het land waar ook Koninklijke Olie / Shell (1890/1907) als marktleider inmiddels ook grote belangen had opgebouwd.[11]

Tot 1948 bleef de NHM de enige bank in het Saudische koninkrijk. Pas in 1977, met de toetreding van onbekende Saudische aandeelhouders, werd zij omgevormd tot de *Saudi Hollandi Bank*. Inmiddels beschikten de Saudische autoriteiten over een eigen centrale bank.

---

[11] In het streng islamitische bevolkingsrijke Atjeh, dat tussen 1873 en 1913 met militair geweld door het KNIL werd onderworpen, werd dezelfde soennitisch-wahabitische leer gehanteerd als later in het Koninkrijk Saoedi-Arabië (opgericht in 1932). Abdulaziz bin Abdul Rahman Al Saoud was van 1902 tot 1932 sultan van Nejd, met Riyad als hoofdstad. In 1925 veroverde hij het sultanaat Hejaz op de concurrerende heersende (sjiitische) Hasjemitische dynastie, en bracht zo de heilige steden Mekka en Medina onder zijn gezag. In 1926 kroonde hij zichzelf tot koning van Hejaz. De formele erkenning door het Verenigd Koninkrijk in ruil voor bescherming van haar Arabische kolonies op het schiereiland volgde in 1927, waarna de verschillende gebieden in 1932 werden verenigd tot het Koninkrijk Saoedi-Arabië. Opmerkelijk is dat de militaire en institutionele consolidatie van Ibn Saoud vrijwel gelijktijdig plaatsvond met de oprichting van de NHM-bankfilialen in de regio, de introductie van de eerste nationale Saudische munt (de riyal) door de NHM, en de toekenning van een omvangrijke olieconcessie aan de nauw met de Oranjes verweven 'Amerikaanse' oliemaatschappijen SOCAL en Texaco in 1933, nadat die concessie door Oranje's consul in Djedda en Ibn Saoud werd ondertekend.

In 1948 werd zij de eerste internationale bank in Karachi, de nieuwe hoofdstad van het net onafhankelijk geworden Pakistan. Met de NHM vestigden zich ook andere aan de Oranjes gerelateerde multinationals in het land, zoals Koninklijke Olie/Shell, Koninklijke Philips (1891) en Unilever (1929), om de jonge zelfstandige economie naar westers model op te bouwen. Pakistan zou zich, samen met Saudi-Arabië, in de decennia daarna ontwikkelen tot steunpilaar van de soennitisch-wahabitische Taliban, die in 1987 Afghanistan bevrijden van de Russische invasie.

Koloniale exploitatie via expandeerde financiële netwerken

Volgens de Schotse econoom Alec Gordon (1931–2019) was de periode tussen 1880 en 1939 de meest succesvolle economische fase voor zowel de Nederlandse regering als voor de NHM en verwante ondernemingen. In deze decennia werd officieel nominaal meer dan ƒ 27,1 miljard verdiend aan rente en dividenden uit Nederlands-Indië – omgerekend naar prijspeil 2021 circa € 253 miljard. De meeste winst werd geboekt tussen 1920 en 1929, toen circa ƒ 11,3 miljard (42%) van het totaal werd gerealiseerd.[12]

Tegelijk groeide de officiële economie van Nederlands-Indië van ƒ 1.700 miljoen in 1900 tot ƒ 4.886 miljoen in 1940 – een verdrievoudiging. Deze groei vond plaats binnen een koloniaal bestuurssysteem zonder parlement of grondwet, ondanks eerdere beloften in 1918. De pers stond onder censuur en alle hogere bestuursfuncties bleven stevig in Nederlandse handen onder Oranje's oppergezag.

Wat structureel buiten beeld blijft in economische analyses is het verschil tussen de Indische exportwaarde en de uiteindelijke verkoopprijs op Westerse markten. Juist in die marges werden de grootste winsten gerealiseerd – en deze werden volledig gecontroleerd door de Oranjes. Tot zeker 1870 had de NHM het monopolie op zowel import als export in Nederlands-Indië en die bleef indirect gedurende de hele koloniale periode onder controle van het koningshuis. Tegelijkertijd bleven ook na de liberaliseringsslag tussen 1870 en 1890 de grootste NV's sterk gereguleerd door de kroon en grotendeels gecontroleerd aan het koningshuis.

Hoewel de NHM als spil van dit netwerk veel groter opereerde dan haar concurrenten, rapporteerde zij in het topjaar 1916 een schamele nettowinst van slechts ƒ 11 miljoen – ondanks woekermarges die inmiddels in de miljarden per jaar liepen. Juist deze onderneming stond onder directe controle van Oranje-bestuurders, die in ieder geval een deel structureel herinvesteerden in mondiale joint ventures waardoor de gerapporteerde winst wellicht kunstmatig laag kon blijven. Een andere verklaring is dat buitenlandse filialen – zoals in Hongkong, Singapore en Shanghai – onder Britse kroon vielen, waardoor winsten buiten de Nederlandse boekhouding konden blijven. Het blijft onduidelijk.

Duidelijk is dat de NHM en het koningshuis geen enkel belang hadden bij openlijke associatie met woekerwinsten of koloniale uitbuiting. Net als in de VOC-tijd werden winsten via handelsroutes, dochtermaatschappijen en buitenlandse veilingen weggesluisd, waarbij Nederlands-Indië in de hele koloniale periode als belangrijkste *cash cow* van het Huis Oranje functioneerde.

---

[12] Een alternatieve berekening, gebaseerd op het afnemend handelsoverschot van 95% naar 80% tussen 1878 en 1939 duid dat de totale baten voor 'Nederland' in deze periode op ƒ 23,4 miljard zouden liggen, waarvan ƒ 19,9 miljard (85%) na 1910 is gerealiseerd. Uit: De Nederlandsche Handel Maatschappij op het wereldtoneel (2013), studententhesis M. van Oort

De NHM beheerde ook een breed netwerk van cultuurmaatschappijen en plantagebedrijven in de kroonkolonie. Na 1880 werd haar greep op de koloniale economie verstevigd via nauwe banden met de Nederlands-Indische Landbouw-Maatschappij (1884, NILM) en de gesaneerde Nederlands-Indische Handelsmaatschappij (1863, NIH). Deze instellingen exploiteerden *cash crops* als koffie, suiker en rubber die werden georganiseerd door steeds meer Europese NV's. Samen met de Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij NV (1857, NIEM) en de Javasche Bank (1828) — beide verweven met de NHM — domineerden zij de kredietverlening en het betalingsverkeer binnen de cultuursector.

Bij de nationalisaties van de jaren 1950 bleek de NHM eigenaar te zijn van ten minste 17 suikerraffinaderijen met bijbehorende plantages. Samen met de banken NIH en NIEM bleek de maatschappij te beschikken over een omvangrijk banksysteem, met vestigingen in Indonesië, Xiamen, Hongkong, Shanghai, Bombay, Calcutta, Colombo, Singapore, Kobe en Tokyo en in Nederland zelf. De retorische vraag rijst of zulke omvangrijke financiële netwerken zonder participatie van de Oranjes zouden zijn toegestaan binnen hun koloniaal domein.

De NHM bleek bij de nationalisaties in de jaren 1950s eigenaar van tenminste 17 Indische suikerraffinaderijen en bijbehorende plantages. Net als de NHM bleken de commerciële banken NIH en NIEM bij de Indonesische onafhankelijkheid een groot (wissel)bankensysteem te hebben in Azië met veel vestigingen in Indonesië en in Xiamen, Hong Kong, Shanghai, Bombay, Calcutta, Colombo, Singapore, Hongkong, Kobe en Tokyo. Zouden de Oranjes dergelijk concurrentie zonder participatie vrij hebben gelaten in hun domein in de periode van de Cultuurregie?

Geanonimiseerde exploitatie vond daarnaast plaats via steeds grotere naamloze vennootschappen. In de jaren 1920 controleerde de Deli Maatschappij NV – een dochter van de NHM – meer dan 90% van alle inmiddels gediversifieerde tabaksondernemingen in Deli. Deze waren georiënteerd op de stad Medan, waar de NHM haar regionale hoofdkantoor had gevestigd. De NHM was daarnaast direct betrokken bij indrukwekkende handelsmaatschappijen zoals de Senembah Maatschappij NV (1889), die in Oost-Sumatra grootschalige plantages exploiteerde. De gelieerde Borneo Sumatra Handelmaatschappij (1884, Borsumij) groeide kort na haar oprichting uit tot een groot plantage- en mijnbouwbedrijf met activiteiten in Oost-Borneo en West-Sumatra, met kantoren in onder meer Pontianak, Banjarmasin en Medan.

De invloed van dergelijke NV's op de koloniale stadsvorming was aanzienlijk. Steden als Medan en Banjarmasin werden feitelijk 'meebegroot' op de balans van de enorme ondernemingen, die huisvesting, infrastructuur en transportnetwerken beschouwden als noodzakelijke voorwaarden voor succesvolle exploitatie. Ze waren dus opgenomen in de kostprijs.

Geanonimiseerde exploitatie gebeurde aanvullend ook via steeds grotere NV's. Zo controleerde de Deli Maatschappij NV van de NHM in de jaren 1920 meer dan 90% van alle Deli tabak ondernemingen, die zich oriënteerden op de stad Medan waar de bank kantoor hield. De NHM is betrokken bij indrukwekkende handelsmaatschappijen als de Senembah Maatschappij NV (1889) die in Oost Sumatra enorme plantages exploiteerde. De gelieerde Borneo Sumatra Handelmaatschappij (1884, Borsumij) groeide na oprichting razendsnel uit tot groot plantage- en mijnbouwbedrijf met activiteiten in Oost-Borneo en West-Sumatra met kantoren in Pontianak, Banjarmasin en Medan. De invloed van dergelijke maatschappijen op de koloniale stadsvorming was enorm – snel groeiende steden als Medan en Banjarmasin stonden grotendeels 'op de balans' bij de ondernemingen die de ontwikkeling van huisvesting en infrastructuur als noodzakelijk onderdeel zagen voor exploitatie.

De NHM controleerde niet alleen de productie en financiering, maar ook het transport van opiaten, delfstoffen en plantagegewassen. Via dochterondernemingen als de Koninklijke Pakketvaart Maatschappij NV (KPM, 1891), de Zuid-Amerika Lijn NV (1899) en de Java-China-Japan Lijn NV (JCJL, 1902) beheerste zij de volledige logistieke keten tussen Europa, Java, Zuid-Amerika en Oost-Azië. Daarmee had zij niet alleen de goederen in handen, maar ook de routes waarlangs deze circuleerden.

Ook in grondstoffen- en olie-exploitatie waren de Oranjes prominent aanwezig. Zij participeerden in sleutelondernemingen als de Billiton Maatschappij NV (1860), gericht op tin, en in Koninklijke Olie (1890), die in 1907 fuseerde tot Royal Dutch Shell. Samen met Standard Oil groeide Shell uit tot 's werelds grootste oliemaatschappij en werd zij in de jaren 1920 marktleider in wereldwijde olieproductie. Billiton groeit in de 20ste eeuw uit tot een van de grootste mijnbouwondernemingen ter wereld.

Hoe het gebeurde is onduidelijk maar ondernemingen als de Oost Borneo Maatschappij (1888) lijken in samenwerking met Oranje's Mijnburo, gouvernement en rederijkartel ook betrokken bij de zeer lucratieve exploitatie van delfstoffen als goud, diamanten en platina. Gezien de hoofdrol van de onderneming in diverse mondiaal georganiseerde grondstoffen kartels in de eerste helft van de 20ste eeuw, is het mogelijk dat 'exportbank' NHM hierbij een leidende rol had.

Exploitatie onder de radar: kreteks, coca, heroïne en prostitutie

Een openlijke associatie met exorbitante winsten uit koloniale uitbuiting zou funest zijn voor de internationale reputatie van Huis Oranje; een directe connectie met het enorme opiummonopolie in Azië ronduit catastrofaal. Toch bleef de NHM het opiatenmonopolie gedurende de hele koloniale periode controleren. Het was extreem lucratief: De woekerwinsten uit de *vice tax* van Nederlands-Indië alleen al stegen in de jaren 1890 tot meer dan ƒ 500 miljoen per jaar, en liepen na 1900 op tot boven de ƒ 2.000 miljoen.

Die ontwikkeling zette zich voort. In samenwerking met westerse partners en de snel opkomende Duitse en Amerikaanse farmaceutische industrie, specialiseerde de NHM zich vanaf de jaren 1910 in de nog lucratievere 'medische' opiumproducten zoals morfine en heroïne. Het krachtigere heroïne werd onder andere verwerkt bij de Opiumfabriek Weltevreden van het gouvernement, en wereldwijd geëxporteerd via onder andere Nederland. In 'topjaar' 1928 was 'Nederland' de grootste exporteur van het extreem verslavende opiumconcentraat en verantwoordelijk voor meer dan de helft van de (officiële) wereldconsumptie. Het gelieerde opiaat morfine werd in de eerste helft van de twintigste eeuw buiten de boekhouding om verstrekt in onbekende hoeveelheden — als injecties, pillen of poeder — aan de steeds grotere groep verslaafden in de kroonkolonie.

Los daarvan ontwikkelden zich vanaf circa 1892 grootschalige coca-plantages in Nederlands-Indië, grotendeels ten behoeve van de farmaceutische sector in Duitsland en de Verenigde Staten. Binnen twee decennia groeide Nederlands-Indië uit tot 's werelds grootste producent van cocabladeren. Coca werd bovendien verwerkt in de eigen tabaksindustrie, die in de jaren 1920 snel industrialiseerde met de productie van zware, zeer verslavende kretek-sigaretten — een fenomeen dat de archipel als een van de opvolgers van rookopium zou overspoelen.

Prostitutie raakte onder het gezag van het Huis Oranje nauw verweven met het koloniale rookopiumcircuit. In veel gevallen vonden zowel opiumconsumptie als seksuele exploitatie plaats in dezelfde of aangrenzende etablissementen. Uit latere bronnen blijkt dat ook de NHM betrokken was bij deze vorm van mensenhandel.

In 1947 incasseerde de NHM de schadevergoeding die Japan betaalde voor het gebruik van zogenoemde 'troostmeisjes' tijdens de bezetting van Nederlands-Indië. Volgens Nederlandse tellingen ging het om circa 70.000 vrouwen, merendeels 'inheems', naast enkele honderden Nederlandse vrouwelijke burgers die slachtoffer werden van seksueel geweld door Japanse soldaten — van wie er circa 300.000 op de eilanden gelegerd waren.

In 1947 int de NHM de opbrengsten van de schadevergoeding die Japan betaalde voor het gebruik van zogenoemde 'troostmeisjes' tijdens de bezetting van Indonesië. Volgens Nederlandse tellingen ging het om circa 70.000 vrouwen, van wie het merendeel 'inheems' was. Daarnaast werden enkele honderden Nederlandse vrouwelijke burgers slachtoffer van seksueel geweld door een deel van de circa 300.000 Japanse troepen die in Nederlands-Indië waren gelegerd.

Het gebruik van troostmeisjes was structureel ingebed in de militaire cultuur van het Japanse keizerrijk. Sinds 1932 waren naar schatting zo'n 200.000 vrouwen in heel Azië in speciale kampen gedwongen tot seksuele dienstverlening. Op Java werden de opbrengsten van deze uitbuiting grotendeels ondergebracht bij twee Japanse oorlogsbanken: de Taiwan Bank (1897) en de veel grotere Yokohama Specie Bank (1880), beide onder direct bestuur vanuit Tokio. De opbrengsten werden aangewend ter financiering van de Japanse oorlogsinspanningen.

Na de oorlog bleek dat de Japanse keizerlijke familie nog steeds aandelen bezat in beide banken: 2,5% in de Taiwan Bank (7.566 van de 300.000 aandelen) en maar liefst 22% in de Yokohama Specie Bank, die ook het soldijcircuit van het leger verzorgde. De oorlog was ook in die zin zeer persoonlijk tussen beide koningshuizen. Na de Japanse capitulatie werden de banktegoeden van deze instellingen gedurende drie maanden bevroren door de geallieerden. Daarna werden de resterende tegoeden verdeeld onder de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Portugal, Australië, Taiwan — en de NHM.

Volgens een geheim NEFIS-rapport van de Nederlandse militaire inlichtingendienst uit 1946 — opgesteld onder verantwoordelijkheid van prins Bernhard, op dat moment bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten — bedroeg de geschatte waarde van de troostmeisjes ƒ 25,8 miljoen. Dit bedrag werd door de NHM geïnd als compensatie voor de seksuele uitbuiting.

De rol van de NHM in deze transactie zegt veel over de koloniale moraal van de onderneming en haar koninklijke aandeelhouders. De betaling suggereert dat de NHM — nog vóór de Japanse bezetting — reeds betrokken was bij het beheer of de exploitatie van prostitutienetwerken in Nederlands-Indië, die door de Japanners grotendeels werden overgenomen.

Deze episode werpt een schrijnend licht op een structureel patroon van uitbuiting: van (schuld)slavernij tot dwangarbeid, en uiteindelijk tot systematische seksuele exploitatie van inheemse vrouwen — onder koloniaal toezicht en koninklijk oppergezag, onafgebroken sinds 1815.

De Tweede Wereldoorlog, goud en de rol van de Javasche Bank

Net als de grotendeels verborgen woekerwinsten op cashcrops en delfstoffen moest ook het kapitaal dat voortkwam uit seksuele en andere vormen van brute exploitatie buiten de boeken worden gehouden. Hoewel het Oranje netwerk over het geheel zeer discreet opereerde, kon deze enorme kapitaalonttrekking niet geheel zonder sporen verlopen. Een treffende illustratie van dergelijke sluiskanalen komt niet van de NHM zelf, maar van de nauw daaraan gelieerde Javasche Bank (1828).

Koning Willem I richtte in 1828 de Javasche Bank op als een 100% dochter van De Nederlandsche Bank (1814), waarin het koningshuis vanaf het begin 60% van de aandelen bezat. Aan de vooravond van de Duitse (1940) en Japanse (1942) invasies waren beide instellingen nog altijd privaat bezit van het Huis Oranje.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog beheerde de Javasche Bank 183,75 ton goud, met een waarde van toen $202,5 miljoen. Voor de Japanse inval in 1942 werd 122,5 ton daarvan verscheept naar de Verenigde Staten; het resterende derde deel werd opgeslagen in Brits-Australië. Het goud dekte onder meer spaargelden en levensverzekeringen van zowel Nederlandse burgers als Indonesische ingezetenen via de Indische munt. Pas in 2014 werd dit goud overgebracht van de Federal Reserve in New York naar De Nederlandsche Bank, die het boekte als 'handelsoverschot'.

Ook De Nederlandsche Bank zelf had vóór de Duitse inval al 430 ton van haar totale voorraad van 577 ton overgebracht naar de NY Federal Reserve. De resterende 146 ton werd via de Nederlandse NSB en Meinoud Rost van Tonningen naar Nazi-Berlijn overgemaakt, waar het onder controle kwam van de Reichsbank. Op 13 juni 1942 bevond zich dus $339 miljoen aan Nederlands — lees: koninklijk — goud bij de FED in New York, en $135,3 miljoen afkomstig van de Javasche Bank.

Na de oorlog werden diverse onregelmatigheden geconstateerd in de administratie van De Nederlandsche Bank toen die in 1948 onvolledig werd genationaliseerd. Zo bleek er tweemaal zoveel goud te zijn gestald als volgens de officiële balansen nodig was voor monetaire dekking. Vermoedelijk ging het om een 'Oranje-spaarpot' van het koningshuis, buiten de staatsboekhouding gehouden.

Hoewel het goud van de Javasche Bank na de Indonesische onafhankelijkheid (1945–1949) juridisch gezien aan de Republiek Indonesië had moeten toevallen, dachten de Oranjes daar duidelijk anders over. Het goud bleef decennialang onaangeroerd in New York en werd zelfs verzwegen in het officiële *Haalbaarheidsonderzoek Indische Tegoeden – Buitenlandse Archieven* (2003) van de Nederlandse overheid.

De nauwe verwevenheid tussen de Javasche Bank en het koningshuis blijkt temeer uit de latere afhandeling: het zogenoemde 'handelsoverschot' van De Nederlandsche Bank én de Javasche Bank werd uiteindelijk discreet overgemaakt aan de rechtmatige eigenaar — Huis Oranje. Het privé boekje van de familie is wellicht een nog beter bewaard geheim en met diverse lagen verhuld.[13]

---

[13] Ook Wilhelmina's kabinet is na WOII nalatig bij het uitkeren van enige vergoeding aan de Indonesische inheemse bevolking of zelfs aan de gerepatrieerde Nederlandse burgers voor de Onafhankelijkheidsoorlog (1945-1948). Zo heeft Japan formeel Fl. 38 miljoen schadevergoeding betaald voor de geïnterneerde Nederlandse burgers, waar naast Nederlandse troostmeisjes ook burgers en militairen onder vallen; Het gaat om Fl. 415 per burger en Fl. 285 per militair – De Indonesische bevolking werden door de Nederlanders niet aangemerkt als 'burger'. Voor de 18.000 Indonesische dwangarbeiders die aan de Birma spoorlijn werkten komt ook compensatie. Het onafhankelijke Thailand betaald in 1954 Fl. 9,5 miljoen aan het opperbevel in Londen. Hiervan is de bijdrage aan de Nederlandse Regering 1,5 miljoen gulden - niet aan Indonesië - waarvan Fl. 1,1 miljoen voor de 18.000 veelal Indonesische dwangarbeiders. Het geld wordt grotendeels niet uitgekeerd aan de slachtoffers. Er blijft 15 miljoen voor 82.000 ambtenaren en KNIL militairen onbetaald, omdat de verantwoordelijkheid voor uitbetaling zou zijn overgedragen aan de nieuwe Indonesische regering. Deze verantwoordelijkheid en schuld worden in werkelijkheid nooit overgedragen. Er blijven 60 miljoen aan pensioenen van de KNIL militairen open staan die de Nederlandse staat nooit betaald; De meeste van deze gelden verdwijnen in de Nederlandse schatkist – en niet in de Indonesische - en worden nooit uitgekeerd. Voor de verarmde, vernielde Republiek van Indonesië (1945) is dat de Indonesiërs geen eigen goud meer hebben om een eigen munt te ondersteunen, de Javaanse pensioenen zijn verdampt, enzovoort.

Postkoloniale afwikkeling: Indonesië, schadevergoedingen en het Traktaat van Wassenaar

In de periode van economische voorspoed voor met name de Nederlandse elite in Nederlands-Indië groeide ook de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging. Tegelijkertijd ontwikkelde zich een kleinschalige, meer zelfstandige lokale economie. Vóór de invoering van de opiumregie op alle eilanden (1894) kondigde koningin-regentes Wilhelmina (r. 1890–1948) in haar troonrede van 1901 een nieuw koloniaal beleid aan: de christelijk getinte 'Ethische Politiek', met als officiële doelstellingen "irrigatie, educatie en emigratie".

Hoewel dit beleid de levensstandaard van de Indonesische bevolking nauwelijks verbeterde, leidde het wel tot de vorming van een nieuwe onderklasse van geschoolde arbeiders, leraren, ambtenaren en medisch personeel — naast de reeds bestaande koeliebevolking - om de Industriële exploitatie te ondersteunen. Belangrijker was dat dit onderwijs bijdroeg aan het ontstaan van een zelfbewuste Indonesische elite, die zich begon te identificeren als 'Indonesiërs' en zich liet inspireren door westerse ideeën als vrijheid, democratie en nationalisme.

In 1908 richtten studenten in Batavia de Budi Utomo op, de eerste inheemse politieke sociëteit. In 1911 volgde de Sarekat Islam, die opkwam voor lokale ondernemers tegenover de dominante Chinese middenstand. Ernest Douwes Dekker — een neef van Multatuli — richtte in 1912 de Indische Partij op. In datzelfde jaar ontstond ook de islamitische hervormingsbeweging Muhammadiyah. In 1914 werd de *Indonesian Association of Social Democrats* opgericht, die marxistische ideeën verspreidde.

Ondanks een Nederlandse belofte uit 1918 om een parlement en grondwet in te voeren, bleef deze uit. Dat leidde tot groeiende onvrede. De oprichting van de Partai Komunis Indonesia (PKI) in 1920 en de daaropvolgende communistische opstanden van 1926 en 1927 in West-Java en West-Sumatra leidden tot harde repressie, waaronder massale opsluiting in afgelegen strafkolonies.

Hierdoor radicaliseerde de nationalistische beweging. In 1927 werd de *Partai Nasional Indonesia* (PNI) opgericht, die volledige onafhankelijkheid eiste. In 1928 volgde de Verklaring van de Jeugd, waarin nationalistische jongerenorganisaties zich uitspraken voor "één moederland, één natie, één taal". Tijdens hun congres kozen zij ook een eigen vlag en volkslied — een directe uitdaging aan het koloniale gezag. De Nederlandse reactie bleef repressief: leiders als Soekarno en Mohammad Hatta werden gearresteerd en verbannen.

In maart 1942 vielen Japanse troepen Nederlands-Indië binnen, vooral vanwege de strategische oliebronnen. Aanvankelijk werden zij door veel Indonesiërs als bevrijders onthaald, maar het Japanse bewind bleek minstens zo onderdrukkend. Voedsel, medicijnen en kleding raakten schaars, en er werd massale dwangarbeid ingevoerd met hoge sterftecijfers. Toch kregen Indonesiërs voor het eerst toegang tot bestuursfuncties en militaire training. Voor hun terugtrekking versterkten de Japanners doelbewust de organisatie van de nationalistische beweging die zijn uitwerking niet zou missen.

Twee dagen na de Japanse capitulatie riepen Soekarno en Hatta op 17 augustus 1945 de onafhankelijkheid uit. De daaropvolgende onafhankelijkheidsoorlog (1945–1949) werd buitengewoon bloedig. Nederland ondernam twee 'politionele acties' om het koloniale gezag te herstellen. Er vielen ongeveer 11.000 doden onder Nederlandse, KNIL-, Britse en zelfs Japanse troepen. Aan Indonesische zijde sneuvelden circa 31.000 soldaten en tussen de 25.000 en 100.000 burgers. De Nederlandse krijgsmacht beging oorlogsmisdaden. Onder druk van de opkomende supermacht Verenigde Staten moest Nederland zich uiteindelijk terugtrekken.

In 1948 werd de Indonesische onafhankelijkheid formeel erkend met een staakt het vuren en er volgen ronde tafel gesprekken (1949). De economische afwikkeling leidde tot het Traktaat van Wassenaar (1966), gesloten tussen de Indonesische en Nederlandse regering. Directe aanleiding was de zogeheten Zwarte Sinterklaas van 5 december 1957, toen Nederlandse burgers als staatsgevaarlijk werden verklaard en massaal het land moesten verlaten. Veel Nederlandse ondernemingen werden genationaliseerd, waaronder talrijke NHM-bedrijven en de bezittingen van de gelieerde NIH en NIEM cultuurbanken. Het betrof vooral ondernemingen waar grootschalig gebruik werd gemaakt van contractarbeid.

Tijdens de onderhandelingen werd afgesproken dat Indonesië een compensatie van ƒ 600 miljoen, inclusief rente, zou terugbetalen over een periode van dertig jaar. Voor strategische ondernemingen zoals Oranje's enorme Koninklijke Olie en Billiton werden uitzonderingen gemaakt: hun concessies werden niet genationaliseerd en met onderdelen stapsgewijs en gecontroleerd overgedragen na 1948. Ook de Javasche Bank werd genationaliseerd als 'nieuwe' centrale bank.

Hoeveel van de compensatie direct of via de NHM bij het koningshuis terechtkwam, is onbekend. Wel staat vast dat het Huis Oranje verreweg de grootste en invloedrijkste belanghebbende partij was bij de financiële afwikkeling van het koloniale bezit in Indonesië.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Oranje’s rederijmonopolie op Nederlands-Indië en de rest van de wereld

De opkomst van een scheepvaartmonopolie op Nederlands-Indië (1870–1900)

De basis voor Oranje’s maritieme machtspositie werd gelegd in 1870 met de oprichting van de Stoomvaart Maatschappij Nederland NV (SMN), ook wel bekend als ‘Nederland’. Prins Hendrik en de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (KNSM, 1856) participeerden ieder met ƒ 320.000 (40%), terwijl anonieme Zeeuwse ondernemers ƒ 160.000 (20%) inbrachten. Vlissingen gold op dat moment als de beste zeehaven van Nederland.[14]

De onderneming concentreerde zich exclusief op de vaart naar Nederlands-Indië, verreweg de meest winstgevende kroonkolonie van het koninkrijk. Het Suez-kanaal was een jaar eerder geopend (1869), wat de route aanzienlijk verkortte. De Nederlandse rederijen beschikten inmiddels over moderne, stalen stoomboten op steenkool en konden concurreren met scherp geprijsde Britse lijnen. De vaart op Indië was in 1865 vrijgegeven, en enkele kleinere NHM-monopolies waren in de jaren 1860 door het gouvernement ontmanteld. Hierdoor kwam de markt gedeeltelijk vrij, maar het was duidelijk dat de Oranjes vastbesloten waren de controle over de lucratieve handel te behouden. De eerste rederij die een transportmonopolie aangeboden kreeg van het gouvernement, was de Britse onderneming van Sir William MacKinnon, die toestemming kreeg om de Nederlandsch-Indische Stoomboot Maatschappij (1865, NISM) te vestigen in Batavia.[15]

Vanaf 1876 verwierf de SMN het exclusieve recht om goederen uit Nederlands-Indië — zoals suiker, koffie, tabak, tin, olie, goud en diamanten — te vervoeren. Dit gebeurde binnen een nieuw, door vooral Britse rederijen opgezet kartel dat op papier streefde naar maximale efficiëntie door schepen zowel op de heen- als terugreis volledig te beladen. Onder leiding van de Britse reder MacKinnon werd een hecht en exclusief internationaal netwerk gevormd, dat vaste vrachttarieven afsprak en onderlinge concurrentie uitsloot.

De SMN nam vervolgens ook deel aan de bredere, geformaliseerde *Far Eastern Freight Conference* (1879), waarin onder andere ook de *China and Japan Conference* participeerde dat de vaart op China en Japan monpoliseerde. In 1880 volgde de oprichting van de *European Shipping Concession*, een overkoepelend kartel dat lange tijd — via gemonopoliseerde vaart op de Amerika’s, Europa en Azië — het mondiale zeevervoer zou domineren, tot in de eenentwintigste eeuw.

In 1884 en 1886 volgden de gerelateerde *Australian* en *South African Conferences*. In Nederland werd aansluitend de Nederlandsche Zuid-Afrikaanse Stoomvaart Maatschappij (1887, NZASM) opgericht, die lijndiensten organiseerde tussen Transvaal en Nederland — een jaar nadat daar goud werd ontdekt. De maatschappij richtte zich zowel op goederenhandel als op migratie. De onderneming werd (ook) gefinancierd door NHM, Huis Oranje en gerelateerde rederijen zoals de SMN, KNSM en Rotterdamsche Lloyd.

---

[14] Uit het nalatenschap van Prins Hendrik bleek dat hij samen met de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij (1856) ca. 70% van de aandelen hield in de Stoomvaart Maatschappij Zeeland NV (1875).

[15] Mackinnon richtte in 1856 de *Calcutta and Burmah Steam Navigation Company* (1856) op die voer tussen Calcutta en Rangoon. De zeer concurrerende maatschappij word in 1862 hernoemd tot British India Steam Navigation Company (BISNC). De onderneming groeit uit tot een van de grootste rederijen ter wereld met in de jaren 1870 meer dan 500 schepen. Nederlandsch-Indische Stoomboot Maatschappij (1865) is een dochtermaatschappij van de BISNC. In 1922 voer de onderneming met 160 eigen schepen tussen Brittannië, India, Australië, Kenya, Tanganyika. Vanuit India werd gevaren naar Pakistan, Ceylon, Bengalen, Singapore, Maleisië, Java, Thailand, Japan, Persië, Oost Afrika en Zuid Afrika. In 1914 word de onderneming overgenomen door *The Peninsular and Oriental Steam Navigation Company* (1836, P&O), een andere grote Britse rederij.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

In 1888 werd het intercontinentale transport op de Oost verder geconsolideerd met de oprichting van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM), waarin NHM-bestuurder Cremer een sleutelrol speelde. Hij richtte deze dochteronderneming van controlerende aandeelhouder SMN samen met een participatie van de Rotterdamsche Lloyd mede op. De KPM kreeg het alleenrecht op het transport binnen de Indische archipel van het gouvernement.[16]

Tegen het einde van de eeuw was de maritieme infrastructuur rond Nederlands-Indië en andere (kroon)kolonies volledig geïncorporeerd in een sterk gereguleerd scheepvaartkartel onder Oranjes invloed. Daarmee begon een decennialange periode van institutioneel gemonopoliseerd koloniaal transport.

Internationale kartels en de Batavia Conferentie (1900–1940)

Rond de eeuwwisseling kreeg de scheepvaart op Nederlands-Indië een nog formelere structuur met de oprichting van de Batavia Vrachten-Conferentie (1900), ook bekend als de *Batavia Cargo Conference*. Deze organisatie legde niet alleen de vrachttarieven vast voor het transport van en naar Nederlands-Indië, maar regelde ook het passagiersvervoer tussen de kolonie en Europa. Met enkele sterke Britse en Duitse rederijen werden bovendien afspraken gemaakt over de verdeling van de Noord-Atlantische handel. Daarnaast werd een kortingensysteem ingevoerd dat tot doel had om concurrentie volledig uit te sluiten. Daarmee werd het handelsverkeer over de gehele linie effectief gemonopoliseerd door een handvol nauw samenwerkende rederijen.

Van Nederlandse zijde namen onder meer eerdergenoemde Oranje-gelieerde KNSM, SMN, NZASM, KPM en Rotterdamsche Lloyd deel. Aan Britse zijde waren onder andere de *British India Steam Navigation Company* (1856) en haar Indische dochtermaatschappij NISM betrokken, evenals de concurrerende *Peninsular and Oriental Steam Navigation Company* (1836, P&O). Van Duitse zijde participeerden de grote rederijen *Hamburg-Amerikanische Packetfahrt-Actien-Gesellschaft* (1847, HAPAG) en de *Norddeutscher Lloyd* (1857) uit Bremen.[17]

Het monopolie op de vaart tussen Europa en Nederlands-Indië werd verdeeld tussen drie maatschappijen: de SMN (1870), de Rotterdamsche Lloyd (1883) en de Britse *proxy* Stoomvaart Maatschappij Oceaan (SMO, 1891), een dochteronderneming van de Blue Funnel Line (1866). Hoewel deze laatste rederij niet bij de conferentie aanwezig was, werd haar positie in het netwerk toch stevig verankerd via bilaterale afspraken.

Kartelvorming en de Nederlandsche Scheepvaart Unie (NSU)

Het scheepvaartkartel tussen de SMN, de Rotterdamsche Lloyd en de Britse Stoomvaart Maatschappij Oceaan (SMO) werd in 1908 geformaliseerd met de oprichting van de Nederlandsche

[16] Die kartelvorming van de internationale rederij industrie valt gelijk met de bloei van de Nederlandse scheepsbouw: Nadat de verouderde scheepswerf van Van Vlissingen (van de KNSM) in 1891 teloor gaat, neemt de aan de NHM gerelateerde Jacob T. Cremer in 1894 met veel oud-werknemers en Amsterdamse investeerders de oude werf aan de Conradstraat over en richt de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij NV (1894) op. Hij stelt de ervaren eigenaar van de aangelegen werf Het Kromhout in Amsterdam Daniël Goedkoop II (c. r. 1895-1920) aan als directeur. Nadat diens werf afbrand word op zijn terrein geïntegreerd in de onderneming en voorzien van een moderne machinefabriek. De scheepswerf groeit rond 1907 uit tot de grootste en modernste scheepsbouwer van het land; De werf levert in 1910 de Vulcanus (1910) op, de eerste olietanker ter wereld die word aangedreven door nieuwe dieselmotoren (1893).
[17] https://www.marhisdata.nl/zoeken&s=kronieken&year=1920

Scheepvaart Unie NV (NSU). Binnen deze structuur kreeg de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM, 1888) het exclusieve recht op het binnenlandse transport in de Indische archipel. Daarmee werd ook de vaart binnen de kolonie systematisch geïntegreerd in het bredere maritieme monopolie.

Vanaf 1920 werkte de NSU nauw samen met kleinere particuliere rederijen zoals Van Nievelt Goudriaan (1905), de Holland Amerika Lijn (1875) en de Stoomvaart Maatschappij De Maas (1839). Deze samenwerking leidde tot de oprichting van de Vereenigde Nederlandsche Scheepvaartmaatschappij (VNS, 1920). In 1960 werd dit kartel omgevormd tot de Nedlloyd Lijnen NV, waarin de overgebleven SMN en de Koninklijke Rotterdamsche Lloyd fuseerden. Op deze manier ontstond een centraal gestuurde, overwegend koninklijke machtsstructuur binnen de Nederlandse rederijsector, waarbij Oranje's belangen opnieuw op indirecte maar bepalende wijze de dominante positie innamen.

Internationale conferenties en het Europese kartel

De kartelvorming leidde tot een steeds verdergaande standaardisering in de internationale scheepvaart, waarin Europese mogendheden een centrale rol speelden. Tijdens de *Straits Conference* van 1901 waren inmiddels 23 rederijen uit tien verschillende landen vertegenwoordigd: zes uit het Verenigd Koninkrijk, drie uit Duitsland, zes uit Frankrijk, en verder rederijen uit Oostenrijk, Japan, Denemarken, Spanje, Rusland (twee), Italië en Nederland. Deze internationale samenwerking legde de basis voor onderlinge afspraken over tarieven, routes en ladingsverdeling.[18]

In 1923 waren onder meer de volgende Nederlandse rederijen aangesloten bij de Europese scheepvaartconferenties:

- Holland Oost-Azië Lijn (1920), een samenwerkingsverband tussen SMN, de Rotterdamsche Lloyd en de KPM-dochter Java-China-Japan Lijn (JCJL, 1902).
- Stoomvaart Maatschappij Nederland (SMN) en de Rotterdamsche Lloyd, die samen met de Britse SMO het verkeer naar de koloniën regelden.[19]

De Batavia Conferentie – ook bekend als de Batavia Cargo Conference – controleerde in de resterende koloniale tijd het vrachtverkeer tussen de Indische havens en Europa, conform de afspraken binnen de Europese Conventie. Nieuwe deelnemers, feitelijk gespecialiseerde dochtermaatschappijen, aan deze conferentie omvatten onder andere de:

- Java-China-Japan Lijn (1902)
- Java–New York Lijn (1914)
- Java–Pacific Lijn (1915)

De SMN had het beslissende stemrecht binnen deze structuur en voerde samen met de Rotterdamsche Lloyd en de SMO het overgrote deel van het transport tussen Nederland en Nederlands-Indië uit.

---

[18] De rol van de Oranjes als deelnemers in de belangrijkste nationale rederijen lijkt niet uniek. Zo participeerde de Yokohama Specie Bank (1880, YSB) veel in de Japanse rederijindustrie. Samen met de Japanse staat participeerde de bank in de Kaisha (NYK Line), die in 1885 werd opgericht. Deze rederij speelde een cruciale rol in de internationale scheepvaart en werd een van de grootste rederijen van Japan. De Keizerlijke familie was nog na WOII grootaandeelhouder in de YSB. Ook de *Österreichischer Lloyd* (1833), verreweg de grootste Oostenrijks-Hongaarse rederij, was persoonlijk eigendom van de Habsburg-Lorraine familie.
[19] Via dochter KPM controleerde de SMN dus de monopolievaart op Japan en China.

Na de Tweede Wereldoorlog werd deze samenwerking voortgezet in de Nederlands-Britse-New York Conferentie (1946), waarin de bestaande partijen hun dominante positie op de intercontinentale vaart wisten te behouden – met uitsluiting van Amerikaanse concurrenten.

De NHM en haar deelnemingen in wereldwijde rederijen

Naast haar dominante rol in de koloniale plantage- en handelsfinanciering, bleef de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) ook na 1890 een sleutelrol spelen in de ontwikkeling van een in het wereldwijd maritieme netwerk van Nederland. De NHM was hoofddeelnemer en financier van meerdere grote rederijen, waarvan de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM, 1888) wellicht het bekendste voorbeeld is. De NHM fungeerde als coördinatiecentrum voor veel van deze rederijen en stelde kapitaal, bestuursstructuren en soms ook personeel beschikbaar.

Ook participeerde de NHM direct in de Zuid-Amerika Lijn NV (1899, ZAL), een rederij die zich aanvankelijk richtte op vrachtverkeer tussen Amsterdam en Zuid-Amerika. Vanaf 1904 kwam deze onderneming onder leiding van Ernst Heldring, die later ook president van de NHM werd. Onder zijn bestuur werd de ZAL omgevormd tot een passagiersdienst en in 1908 hernoemd tot de Koninklijke Hollandsche Lloyd (KHL).

De KPM zelf verzorgde tussen 1891 en 1966 de reguliere vaart in Nederlands-Indië. In 1902 richtte zij de Java-China-Japan Lijn (JCJL) op, later bekend als *Royal Interocean Lines* en na de Tweede Wereldoorlog hernoemd tot Koninklijke Java-China-Paketvaart Lijnen (KJCPL, 1947). Deze dochtermaatschappijen bedienden de vaart tussen de koloniën en andere Aziatische havens, met een vermoedelijk een aanzienlijk aandeel opiumtransporten.

Daarnaast werd in 1919 de Zuid-Afrikaansche Scheepvaart Maatschappij (Holland Zuid-Afrika Lijn) opgericht, die in de jaren 1930 opging in de grotere Vereenigde Nederlandsche Scheepvaartmaatschappij (VNS, 1920) – een overkoepelend kartel waarin de NHM eveneens een belangrijke rol speelde.

De NHM bleef fungeren als stille maar strategische schakel in een steeds verder geglobaliseerd scheepvaartimperium. Via haar netwerk van dochtermaatschappijen, aandeelhouderschappen en bestuursinvloed was de onderneming actief op vrijwel alle grote transoceanische routes van het Nederlandse koloniale rijk.

Controle over Oranjes rederijen via bankier en latere NHM president Ernst Helding (r. 1939–1948)

Een centrale figuur in de institutionele machtsopbouw van Oranje's maritieme imperium was Ernst Heldring. Hij volgde uiteindelijk zijn vader, Balthazar Heldring (president van de NHM van 1900 tot 1907), op en groeide zelf uit tot een invloedrijke spil in het rederijwezen én de koloniale financiële infrastructuur. Van 1899 tot 1937 was Heldring directeur van de controlerende Stoomvaart Maatschappij Nederland (SMN), waarin de NHM en het Huis Oranje de dominante aandeelhouders waren. Daarmee had hij de facto controle over het gehele Nederlandse lijndienstverkeer op de kroonkolonies.

Vanaf 1902 was hij oprichter en directeur van de nieuwe dochtermaatschappij van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1888) en KNSM, de Java-China-Japan Lijn (1902), die het monopolie hield op de lange vaart tussen Nederlands-Indië en China en Japan. Die transporten behelsden waarschijnlijk onder andere waardevolle kerosine en opiumproducten.

Vanaf 1904 nam Heldring ook de leiding over de Zuid-Amerika Lijn (ZAL) op zich, die kort daarop werd omgevormd tot de Koninklijke Hollandsche Lloyd (KHL). Deze onderneming groeide uit tot een van de grotere passagiersdiensten van het Nederlandse rijk en beheerde ook de zogeheten Koninklijke West-Indische Maildienst (KWIM, 1888–1927), die op de Caraïben, Midden-Amerika en de noordkust van Zuid-Amerika voer. De ZAL werd hernoemd als Koninklijke Hollandsche Lloyd (1908) en fuseerde vervolgens in 1936 met de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (KNSM) tot de Koninklijke Hollandsche Lloyd NV.

Heldrings greep op de maritieme sector werd ten slotte versterkt toen hij in 1920 aan de wieg stond van de Vereenigde Nederlandsche Scheepvaartmaatschappij (VNS), het overkoepelende kartel van Nederlandse rederijen waarin de SMN wederom de leidende partij was. Deze VNS groeide in de decennia daarna uit tot het centrale vervoersconsortium van het Nederlandse postkoloniale handelsimperium.

Heldrings invloed was zodoende niet alleen financieel, maar ook structureel: hij integreerde, via rederijbesturen en NHM-deelnemingen, de koloniale transportinfrastructuur in één breed geschakeld mondiaal opererend maritiem netwerk, waarin de belangen van het Huis Oranje en de NHM vrijwel naadloos samenliepen.

Proloog: Fusies, Nedlloyd en het Maersk-tijdperk

De naoorlogse consolidatie van de Nederlandse scheepvaart vond plaats in een veranderend mondiaal landschap waarin koloniale imperia plaatsmaakten voor een geherstructureerd en geliberaliseerd landschap van steeds grotere multinationale ondernemingen. Het Nederlandse scheepvaartkartel werd in deze context omgevormd tot een enkelvormige mondiale opererende rederijstructuur, waarin de historische lijnen via de NHM en het Huis Oranje grotendeels buiten beeld raakten, maar nog steeds strategische invloed uitoefenden. Dat blijkt onder meer als – net als bij de ABN AMRO (1991) – de grote rederijen en kartelpartners post WOII 'terug-fuseren' naar de belangrijkste controlerende koninklijke maatschappijen sinds het begin.

In 1967 fuseerde de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM) met haar dochtermaatschappij KJCPL (voorheen Java-China-Japan Lijn). In 1970 fuseerde deze combinatie met vier andere rederijen tot een vernieuwde Nederlandsche Scheepvaart Unie (NSU) – de eerder opgerichte koepelorganisatie uit 1908. Deze nieuwe fusie-entiteit werd in 1977 hernoemd tot de Koninklijke Nedlloyd Groep NV, waarmee de belangrijkste Nederlandse rederijen in één holding werden samengebracht.

De Koninklijke Hollandsche Lloyd (KHL, 1908) fuseerde in 1936 reeds met de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (KNSM) tot de Koninklijke Hollandsche Lloyd NV, en werd in 1981 ingelijfd bij de Nedlloyd Groep. Daarmee kreeg het verzamelbedrijf van de NHM het volledige overzicht over het Nederlandse maritieme verkeer, zowel op de oude koloniale routes als op nieuwe transatlantische en transpacifische trajecten.

In 1996 fuseerde de Nedlloyd Lines Nedlloyd Groep met het Britse containerbedrijf P&O Containers, waarmee de joint venture P&O Nedlloyd ontstond. Deze onderneming controleerde in 2005 circa 6% van de mondiale containerhandel, een ongekende schaal voor een Nederlands-Brits initiatief. Datzelfde jaar werd P&O Nedlloyd voor € 2,3 miljard overgenomen door het Deense conglomeraat Maersk, dat op dat moment al 12% van de wereldwijde zeehandel beheerde.

Met deze overname werd Maersk Line de grootste containervervoerder ter wereld. In 2022 rapporteerde Maersk een omzet van $83 miljard, een winst van $18 miljard en activa ter waarde van

$73 miljard, waarvan $45 miljard eigen vermogen. Hoeveel van dit mondiale imperium voortbouwt op de oude structuren van de NHM, de Oranjes en hun scheepvaartmonopolies blijft onduidelijk. Wel staat vast dat de financiële en institutionele fundamenten van het hedendaagse Maersk deels zijn gelegd in het koloniale tijdvak waarin de Nederlandsche Handel-Maatschappij, de KPM en de SMN wereldwijde transportnetwerken opbouwden – met de kroon als stille aandeelhouder.

Samenvattende analyse

Dit hoofdstuk reconstrueert hoe het Huis Oranje, via strategische deelnemingen in rederijen en kartels, vanaf 1870 een vrijwel volledig monopolie op het koloniale scheepvaartverkeer wist op te bouwen. De basis werd gelegd met de oprichting van de Koninklijke Nederlansche Stoomvaart Maatschappij (KNSM), de Stoomvaart Maatschappij Nederland (SMN) en de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM), met steun van de NHM en sleutelfiguren zoals Ernst Heldring.

Het hoofdstuk laat zien dat deze Nederlandse rederijen zich via internationale conferenties en kartels – zoals de Batavia Conferentie, de *Far Eastern Freight Conference* en de *European Shipping Concession* – wisten te positioneren binnen een snel expanderend wereldwijd systeem van gereguleerde vaart. Dit systeem was gericht op tariefbeheersing, winstmaximalisatie en het uitsluiten van concurrentie, vaak in samenwerking met grote Britse en Duitse lijnen.

Tegelijk werd binnen de Indische archipel de binnenlandse vaart exclusief toegekend aan de KPM, waarmee de Oranjes zowel de internationale toevoer als de koloniale distributie van grondstoffen en arbeid konden controleren.

De tekst traceert vervolgens de institutionele consolidatie van deze rederijen via fusies in de Nederlandsche Scheepvaart Unie (NSU) en later de Koninklijke Nedlloyd Groep, tot en met de fusie met P&O Containers in 1991 en de uiteindelijke overname door Maersk in 2005. Daarmee werd een formeel einde gemaakt aan de Nederlandse controle, maar het financiële en logistieke fundament van deze mondiale machtspositie was in belangrijke mate koloniaal van oorsprong.

Oranje's enorme Aziatische opiumimperium

Introductie

Het meest 'kritische' boek over de opiumhandel is *De Opium in Nederlandsch- en in Britsch-Indië, oeconomisch, kritisch, historisch* (1886) van Jacob A.B. Wiselius (1844–1888), die in 1875 als controleur op Java werkzaam was. Op pagina 21 citeert Wiselius uit de jaarlijkse rapporten van de consul-generaal in Singapore over de opiumtransporten vanuit Calcutta: gemiddeld 3.700 pikul per jaar (228,7 ton, ofwel 3.700 kisten) tussen 1878 en 1883. Daarvan ging 25% naar Batavia, 50% naar Bali en de rest naar andere havens. Wiselius stelt dat de Nederlandse consul hiervan op de hoogte is, maar dat niemand in Batavia protesteert tegen het feit dat circa 3.000 pikul (75%) jaarlijks verdeeld wordt onder smokkelaars.

Wiselius ageert tegen deze 'smokkelaars', in de lijn van *Eene bijdrage tot de studie der opiumquaestie op Java: de officiëele litteratuur* (1881), geschreven door politicus en latere minister van Koloniën baron Willem Karel van Dedem (r. 1891–1894). Van Dedems latere Anti-Opiumbond (1890) presenteerde zich als morele kracht, maar fungeerde in werkelijkheid als propagandamachine om publieke steun te verwerven voor een gouvernementsregie die de Chinese opiumpachters moest uitschakelen. Het doel was niet om het groeiende opiumgebruik in Indië te beëindigen, maar om onder dekking van publieke steun een staatsmonopolie op opium op te bouwen.

De informatieve cijfers van Wiselius vormen – onbedoeld – een soort *slip of the tongue* van het gouvernement; vergelijkbare cijfers zouden later niet meer publiek opduiken. Groenevelt, die het geheime rapport opstelt dat aan de basis ligt van het opiumregiesysteem van 1894, is vicevoorzitter van dezelfde Anti-Opiumbond. In het rapport wordt opium omschreven als een 'verderfelijk genotmiddel', met het doel het Nederlandse parlement over de streep te trekken voor wetgeving. Groenevelt wordt daarna vicevoorzitter van de Raad van Indië en begeleidt de eerste invoering van het regiestelsel op Madura persoonlijk.

Baron Schimmelpenninck van der Oye, lid van de Tweede Kamer (latere premier) en actief binnen de Bond, was groot voorstander van het systeem. Hij rekende in 1891 voor dat de Staat (gouvernement) jaarlijks 20 miljoen gulden kon verdienen aan opium, als zij de pacht zelf zou organiseren.

Wiselius vermeldt op pagina 6 de hoeveelheden (Bengaals) opium die volgens hem (officieel) beschikbaar waren voor de opiumpachters, die de gehele archipel met haar 25 miljoen inwoners bedienden:

Soort/jaartal	1881, in pikol (ton)	1882, in pikol (ton)	1883, in pikol (ton)
Levants (Anatolisch)	762,41 (47,1 ton)	606,32 (37,5 ton)	561,51 (34,7 ton)
Bengaals	904,97 (55,9 ton)	906,54 (56,0 ton)	828,68 (51,2 ton)
Totaal	1.667,38 (103,0 ton)	1.512,86 (93,5 ton)	1.390,19 (85,9 ton)

Wanneer men deze gegevens combineert met de wetenschap dat circa 80% van de rookopium tot zeker 1893 werd bereid uit Anatolisch opium, dan kan worden afgeleid dat de werkelijke consumptie in deze jaren circa 1.144 ton moet zijn geweest (5 × 228,7 ton). Dat is een factor 12 hoger dan de hoeveelheid die Wiselius op pagina 6 noemt – slechts gemiddeld 94 ton (1/12) wordt officieel geregistreerd en gedistribueerd door het gouvernement. De resterende 'smokkel' is 1.050 ton (1.144 – 94) per jaar — ca. 16.990 kisten per jaar.

Er was genoeg discussie over die officiële cijfers van Wiselius. De kritische Van Kol herinnert het parlement eraan dat pas na de invoering van de regie het aantal gebruikers werd geregistreerd – tot die tijd berusten alle cijfers op schattingen. Wiselius spreekt in 1886 van vier miljoen 'schuivers' die

gemiddeld 0,5 mata per dag gebruiken. Aangezien drie pijpjes één mata vormen en 2 mata als verslavend gebruik geldt, lijkt 0,5 mata per dag als gemiddelde voor verslaafden te laag.

Een oud-pachter op Java, Bé Ik Sam, noemt andere cijfers: 150.000 personen gebruiken dagelijks 2 mata, 200.000 gebruiken 1 mata, en nog eens 136.000 schuivers verbruiken gemiddeld 6,5 mata per dag. Dat leidt tot een totaal van 1.384.000 mata per dag, ofwel 5,1 miljoen thails per jaar – dat is 194.930 kg. Maar ook deze cijfers zijn onzeker, omdat veel smokkelopium niet werd opgenomen in de officiële boekhouding van de pachters. Het is dus de vraag of Bé Ik Sam zijn getallen niet gewoon heeft afgeleid van die officiële consumptie.

J.L. Zegers wantrouwt Wiselius en Sam openlijk. In zijn blad *Het Indische Vaderland* schat hij het aantal opiumgebruikers op meer dan 50% van de bevolking – dus meer dan 10 miljoen mensen. Hij stelt dat van deze groep ongeveer de helft meer dan 3 mata per dag consumeert. Zegers komt uit op een verbruik van 33,2 miljoen thails (1.280.000 kg) per jaar, ofwel zo'n 3 à 4 miljoen verslaafde gebruikers – een factor 6,5 hoger dan Sam. Zegers lijkt het dichtst bij de realiteit te zitten.

Batavia registreert de 'smokkel' dus niet – ook niet als gouvernementsinkomsten. Dat betekent dat de officiële cijfers van het gouvernement niet alleen hopeloos corrupt zijn, maar in feite fungeren als propagandamateriaal. Onderzoekers kunnen op basis daarvan onmogelijk het werkelijke opiumgebruik afleiden.

Bovendien betekent dit dat opiummonopolist NHM, die de smokkelwaar rechtstreeks inkoopt op de beurs van Calcutta en via intermediairs in Anatolië, een twaalf keer grotere markt bevoorraadt dan officieel wordt toegegeven. De NHM blijft in de gehele periode tot 1893 – en ook daarna – het opium in Izmir en Calcutta inkopen met de zegen van Oranje's gouvernement en Minister van Koloniën, en levert deze dus aan intermediairs als smokkelaars, pachters en handelshuizen.

Zelfs wanneer het op zijn einde loopt, brengt het door Penakaran-Chinezen gedomineerde opiumpachtsysteem in 1887 nog altijd een pachtschat op van ƒ 14,5 miljoen voor het gouvernement. Deze opbrengst is echter niets meer dan een fictieve politieke calculatie voor de bühne in Nederland, en heeft geen basis in de werkelijke marktvolumes. De suggestie die gewekt werd dat, indien de Chinese tussenhandel werd uitgeschakeld, het gouvernement de opbrengst zou kunnen verdubbelen, is alleen op de officiële propagandacijfers gebaseerd en heeft weinig met de werkelijkheid te maken.

In werkelijkheid werd met deze politieke en publieke propaganda vooral geprobeerd het beeld te vestigen van de Chinese opiumpachter als extreem corrupt en 'kwaadaardig'. Het narratief van het 'gele gevaar' werd actief ingezet: met de gewonnen winst kon zogenaamd het budget van de opiumrecherche op zee worden uitgebreid en de economische greep van de Chinezen op Java gebroken.

De Chinese gemeenschap was immers na een kleine eeuw van intensieve samenwerking met de Nederlanders en de lokale bevolking snel uitgegroeid tot grootgrondbezitters en gegoede handelaarsklasse. Tegelijkertijd was China in opkomst als militaire en maritieme grootmacht, die bovendien begon op te komen voor landgenoten in Europese koloniën. Het vooruitzicht dat China consuls zou aanstellen in Nederlands-Indië – en diplomatieke gelijkheid zou eisen – voedde de angst. In veel gebieden van Nederlands-Indië waren aanzienlijk meer Chinezen actief dan Europeanen. De strijd om dominantie in Zuidoost Azië lijkt dan ook de ware achtergrond van de snel opkomende Westerse 'anti-gele gevaar'-politiek vanaf de jaren 1880.

Naast deze economische en imperialistische strategie vervulde opium ook een sociale functie in de koloniale praktijk. In Britse, Franse en Nederlandse gebieden werd het middel ingezet om overwonnen en te onderwerpen bevolkingen ook fysiek te pacificeren en opstanden te voorkomen. Dit gold vooral voor de enorme groepen contractarbeiders die na de afschaffing van de slavernij (rond 1860) onder erbarmelijke omstandigheden op plantages en in mijnen werkten.

Opium werd daarbij gebruikt als instrument om arbeiders via schuldslavernij levenslang te binden. Desertie werd niet getolereerd. Tegelijkertijd fungeerde opium als een vorm van 'vice tax' – bankschroefbelasting – waarmee de al extreem lage arbeidskosten nog verder konden worden afgeroomd.

Vooral onder Chinese contractarbeiders speelde opium een cruciale rol. In de negentiende eeuw is naar schatting 75% van de bevolking in Zuidoost-Azië Chinees. Veel Chinezen migreerden in de hoop op een beter leven en verspreidden zich over de Maleisisch-Indische archipel. Anders dan bijvoorbeeld Javanen, stonden Chinezen bekend als harde, betrouwbare werkers, met een sterk winstmotief – een taal die door Nederlandse en Britse exploitanten goed werd begrepen en benut.

Tot 1885 loopt de officiële inkoop van Anatolisch opium via het Koloniale Ministerie, vooral via de Levantsche Vereeniging NV (1866), een onderneming die was opgericht door de NHM en Prins Hendrik. Tegelijkertijd blijft Oranje's NHM ook opium uit Calcutta invoeren.

De volgende tabel is samengesteld uit informatie uit *Wettig Opium* (1995), met bijgevoegde paginanummers:

Jaar	G. V.*	Kisten	I.Prijs/kist**	G. prijs hoog/laag***	G. W****	Pag.
1888	92.700 kg.	1.500 (gem. 1880s)		Fl. 3.000 (v.a.1870)	12.000.000	P304-33
1892				Fl. 3.000 (v.a.1870)	16.000.000	P328
1893				Fl. 3.000 (v.a.1870)	18.000.000-	P351

* *Hoeveelheid officieel ingekocht door het gouvernement*
** *Inkoopsprijs/kist: na 1800 61,8 kg (één pikol).*
*** *Gouvernements-prijs hoog/laag inkoop per kist van de NHM.*
**** Winst gouvernement

De waarde van het Nederlands-Indische smokkelmonopolie op Anatolische opium is complex om te bepalen. Wiselius vermeldt dat in 1888 de straatprijs voor bewerkte, gesmokkelde rookopium op Java ƒ 15 per thail (38,6 gram) bedroeg, bij een inkoopprijs van ruwe opium van slechts ƒ 0,05 per kg in Anatolië. Omdat van ruwe opium ten minste 1,4 keer zoveel rookopium was te extraheren, is de werkelijke consumptie ten minste 1.602 ton (1,4 × 1.144), en de gesmokkelde hoeveelheid 1.470 ton (1.602 – 94 × 1,4). Bij een illegale markt van minimaal 1.470 ton per jaar komen de verborgen inkomsten neer op een totale waarde van ƒ 567,7 miljoen (1.470.000 × 15 ÷ 0,0386).

De smokkel van Anatolische opium werd, nadat de Levantsche Vereeniging in 1883 leek te stoppen met officiële import, ogenschijnlijk grotendeels gefinancierd via de nieuwe private 'Amerikaanse' onderneming Bunge & Co. (1818/1884) van de Duits-Amsterdamse familie Bunge. Ver uit het zicht van de kritische Nederlandse belastingbetaler.

Tijdens de hele periode van 1808 (introductie van het pachtsysteem) tot 1894 (invoering van het regiesysteem) werd de politieke discussie gedomineerd door het spanningsveld tussen zogenaamde christelijke ethiek en winst. De centrale maar misplaatste vraag luidde telkens: mag het Nederlandse gouvernement winst maken ten koste van de inheemse bevolking?

Die discussie werd uiterst hypocriet gevoerd. De Anti-Opiumbond (1890), waarin alle zogenaamd ethische tegenkrachten zich hadden verzameld, fungeerde in werkelijkheid als pro-opium propagandakanaal. Het werkelijke doel van de organisatie was niet om verslaving te bestrijden, maar om politieke steun te genereren voor het gouvernementsregiesysteem (1894) én tegelijk via datzelfde gouvernement de marktprijs verder op te drijven en fors uit te breiden.

Vanuit exploitatieperspectief van het Oranjehuis was er een driedubbele winststrategie: een grotere markt leidde tot meer afzet, meer verslaving leidde tot groter volume, en beperking van het officiële aanbod via een strikt monopolie was een beproefde manier om de marktprijs succesvol op te drijven. De veel lucratievere smokkelmarkt kon in dit model gecontroleerder vrij spel krijgen voor een door Oranje's gouvernement strenger gecontroleerde markt. De regie bood dus de mogelijkheid om nog veel meer woekerwinst te maken.

De potentie van de pro- en contrapolitieke krachten had zich reeds indrukwekkend bewezen. In de periode daarvoor had het door het gouvernement gedreven pachtsysteem en de steeds verder gereguleerde verslaving de marktprijs opgedreven van ƒ 2,61 per thail (ƒ 67,60/kg) in 1824 naar ƒ 22,50 per thail (ƒ 582,90/kg of ƒ 36.000 per pikolkist) in 1890. Tegelijkertijd was het totale marktvolume uitgebreid van circa 30 ton in 1824 naar circa 1.602 ton in 1890 – een maximale factor 8,6 in prijs en 53,4 in volume, oftewel een totale maximale marktgroei van 459 keer.[20]

Aanvullend waren door gerichte financiële aanvallen de inkoopprijzen in Anatolië en Bengalen na 1873 gekelderd, door de devaluatie van de Ottomaanse kurus en de val van de Indische rupee. De winstmarge werd daardoor ook aan de inkoopzijde nog eens flink verhoogd.

De jaarwinst van meer dan ƒ 500 miljoen kwam echter noch bij de Chinese gemeenschap terecht – die in de jaren 1880 bijna failliet ging – noch bij het gouvernement, dat slechts een deel van de werkelijke omzet rapporteerde. De hoofdverdachte voor deze verborgen winst is de NHM, die als opiummonopolist in Nederlands-Indië zowel de formele als de informele markt controleerde.

In Brits-Maleisië en de *Strait Settlements* –Britse kroonkolonies, maar met grote economische invloed van de NHM – werd hoofdzakelijk gebruikgemaakt van opium uit Brits-Indië. De uitvoer naar China vanuit deze gebieden is beter gedocumenteerd, omdat het bestuur strenger in handen lag van de Britse regering en koloniale administratie, in een officieel gereguleerd monopolie. De monopolieprijzen in Brits-India, Maleisië en de *Strait Settlements* vormden daarbij ook de basis voor de ruwe inkoopprijzen in China.

Ook dit Britse monopoliesysteem werkte in het voordeel van de NHM, die de handel in het veel goedkopere Anatolische opium controleerde en deze grotendeels buiten enige officiële documentatie om richting Zuidoost-Azië exporteerde. Naast Nederlands-Indië was vooral China een cruciale afzetmarkt door de enorme schaal: rond 1900 woonden daar 400 miljoen mensen – ongeveer 30% van de wereldbevolking en 75% van alle Aziaten. Dat compenseerde voor de aanzienlijk lagere marktprijs voor een pikolkist opium.

Stel dat in 1880 jaarlijks 20.000 ton Anatolisch opium naar China werd geëxporteerd – het dubbele van de Anatolische export in 1830, maar nog altijd de helft van de officieel geregistreerde consumptie in 1930. Bij een marktprijs van ƒ 1.220 per kist, ofwel ƒ 19,74 per kg, en een inkoopprijs van ƒ 0,05 per kg in Anatolië, levert dat een jaarlijkse winst op van ƒ 393,8 miljoen.

---

[20] De werkelijke marktwaarde is kleiner omdat de illegale marktprijs van ƒ 15 per thail op 2/3 van de officiële prijs lag.

Brits-Maleisië gebruikt als Britse kroonkolonie vooral Brits-Indische opium, die ook massaal naar China wordt geëxporteerd. Omdat het gebied onder gezag viel van de Britse regering en het lokale gouvernement, is die export redelijk goed gedocumenteerd en dus bekend. Die monopolieprijs vormt ook de basis voor de Chinese ruwe inkoop.

Het gecombineerde exploitatieperspectief van de NHM bij de invoering van het opiumregiesysteem in 1894 komt samen uit op ongeveer **ƒ 1 miljard per jaar**. Dit voor die tijd enorme bedrag werd in Nederlands-Indië mogelijk gemaakt door een combinatie van een complex systeem van rigide monopoliepolitiek, ondersteund door een raciaal-politiek stelsel en gefinancierd via banken, smokkelroutes en een hypocriete politiek. Het andere deel werd, zonder vrijwel enig papieren spoor, mogelijk gemaakt door maximale smokkel richting het machtige Chinese keizerrijk – op een schaal die het steeds verder op de knieën zou dwingen in de eerste helft van de 20ste.

De creatie van koloniale Aziatische opiummonopolies

De creatie van koloniale opiummonopolies in Azië: exploitatie als geopolitiek doel

Het koloniale gezag in Nederlands-Indië was tot diep in de twintigste eeuw structureel afhankelijk van opiumopbrengsten. De drug werd niet slechts getolereerd, maar beschouwd als een legitiem, te belasten genotmiddel voor ‘den Aziaat’. De juridische en morele rechtvaardiging vloeide voort uit raciale en culturele stereotypen: opiumgebruik werd geacht inherent te zijn aan de Aziatische volksaard. Export en belastingheffing op opium golden daardoor als vanzelfsprekende elementen van binnenlands bestuur.

Toen in 1877 het Batig Slot werd afgeschaft — de jaarlijkse overschotten die voorheen rechtstreeks aan de Nederlandse schatkist toevloeiden — verdween voor het parlement in Den Haag de financiële prikkel om structurele kritiek te leveren op het koloniale exploitatiemodel. In het kritische publieke debat over de opvolger van het Cultuurstelsel en de latere Ethische Politiek verdween opium naar de achtergrond en werd het onderwerp slechts ingezet om andere politieke doelen na te streven.

Wat volgde, was een verregaande institutionele verzwijging van het feit dat juist na 1870 een koloniaal opiumimperium werd opgebouwd, met de Oranjes en hun instellingen als centrale actoren. Dat imperium strekte zich niet alleen uit over Nederlands-Indië, maar werd structureel vervlochten met vooral de Britse kroonkoloniën en later ook met koloniaal Japan en de grootse Aziatische markt van China. Ondanks de enorme schaal van de operatie werd het thema ‘de Oranjes als grootste drugsdealers van Azië’ door de gecensureerde pers en het streng georganiseerde gouvernement buiten de Nederlandse geschiedschrijving gehouden.

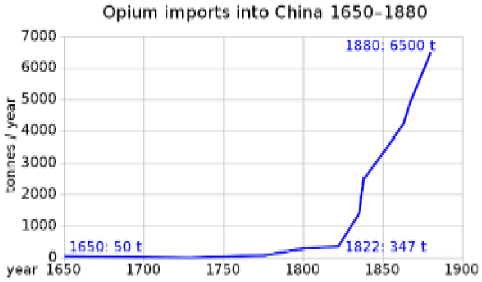

Stijging van de officiële opiumimport uit Brits-India in China van 1650 tot 247 ton in 1822 en 6.500 ton in 1880.
Populatie per Aziatisch land in 1900: Qing-China (400 miljoen), Nederlands-Indië (43 miljoen), Frans Indochina (15 miljoen), Duitse kolonies zoals Nieuw-Guinea (350.000), Japan en Taiwan (44 + 3 miljoen), Korea (17 miljoen), Filipijnen (7 miljoen), Siam (6 miljoen, het huidige Thailand). In totaal 535 miljoen, waarvan 75% in China.

Hoewel elk koloniaal rijk een eigen regiesysteem hanteerde — met staatsmonopolies in onder andere Brits-Indië, Frans-Indochina en Japans-Taiwan — is de veronderstelling van onderlinge afzondering misleidend. De realiteit toont juist een patroon van intensieve samenwerking, imitatie en gedeeld belang.

De samenwerking tussen de Nederlandse en Britse kroon is het meest direct. De import van grote hoeveelheden goedkoop Brits-Birmees opium in Nederlands-Indië vanaf 1867 wijst op intensieve afstemming tussen beide kronen en 'hun' kolonies. Als in de jaren 1880s de prijzen van de Anatolische en Indiase opiumkisten dalen, waarschijnlijk door een enorme toename van het Anatolische volume, voeren de Westerse machten gezamenlijk opiumregiesystemen om de lucratieve eigen koloniale markten te beschermen.

Opmerkelijk is dat het Nederlandse gouvernement in 1894 gelijktijdig met de Britse kroon opiumregie-akkoorden afsloot die vergaande staatscontrole over productie, distributie en belastingheffing formaliseerden. Keizerlijk Japan — waarmee Nederland al eeuwenlang warme betrekkingen onderhield — volgde dit voorbeeld slechts twee jaar later.

De consumptie in Nederlands-Indië was in 1890 inmiddels opgelopen tot circa 1.600 ton per jaar, in orde van grootte wat betreft consumptie per persoon vergelijkbaar met het gebruik op Taiwan (of Formosa). Bij een bevolking van 25 miljoen in de kolonie kwam dit neer op gemiddeld 64 gram per persoon. Taiwan, met circa 3 miljoen inwoners, verbruikte rond 1890 ongeveer 400 ton per jaar — ruim 130 gram per hoofd. Beide regio's hadden grote Hokkien-Chinese gemeenschappen en functioneerden als logistieke draaischijven in het bredere opiumcircuit. Voor 1895 was Taiwan als Qing-provincie bovendien een doorvoerhaven naar het Chinese vasteland.

Na de Eerste Chinees-Japanse Oorlog (1894–1895) kwam Taiwan onder Japans bestuur. Hoewel het sterk westers georiënteerde Meiji-regime (1868–1926) zich binnenlands presenteerde als tegenstander van opiumgebruik — het zou de Japanse volkskracht ondermijnen — keerde de koloniale praktijk zich snel. Taiwan zou aanvankelijk een modelkolonie worden waar opium werd uitgebannen, maar in 1896 volgde, vrijwel direct na de invoering van de Nederlandse en Britse regiesystemen, een Japans staatsmonopolie op opium.

In datzelfde jaar kwam maar liefst 60% van de Taiwanese staatsbegroting voort uit opiumheffingen. Met het Taiwan Opium Edict van 1897 voerde Japan een systeem in van officiële gebruikerslicenties. Er werden 200.000 licenties uitgegeven, meer dan er geregistreerde gebruikers waren. Het systeem leidde tot een formeel gecontroleerde legale markt, maar ook tot een bloeiende illegale handel. In de jaren 1920 was er in Japans-Taiwan een bijna even grote groep illegale als legale rokers met een sterk toegenomen consumptie. Net als in andere koloniën bleek het staatsmonopolie dus niet gericht op uitroeiing, maar op controle en maximalisatie van belastinginkomsten.[21]

Het patroon dat zichtbaar wordt in vooral Nederlands-Indië, Brits-Azië, Japans-Taiwan en Frans-Indochina word ingevoerd is geen toeval. Overal werd eenzelfde vierledige structuur ingevoerd:

- Juridische legalisering van opiumgebruik voor inheemse bevolkingen;
- Fiscale afhankelijkheid van opiuminkomsten in de koloniale begrotingen;

[21] Merk op dat Japan feitelijk optreed als een militaire *'tip of the spear'* via Taiwan, in direct belang van de westerse koloniale machten. Niet alleen wordt een aanzienlijk deel van de snel geëxpandeerde Chinese marine vernietigd, ook worden de naar westers model hervormde Japanse land- en zeemacht ingezet langs de Chinese kust. Een marine die de Nederlanders overigens hadden mee helpen opbouwen. Daarmee wordt het westerse koloniale achterland – inclusief de uiterst lucratieve opiummonopolies – effectief beschermd. De Eerste Chinees-Japanse Oorlog (1894–1895) past naadloos in het patroon van de Eerste en Tweede Opiumoorlogen (1839–1842 / 1856–1860) en de latere Bokseropstand (1899–1901), waarbij Peking door een coalitie van westerse grootmachten met Japan onder directe controle wordt gebracht. Tijdens de Russisch-Japanse Oorlog (1905) neemt Japan bovendien het Russische toezicht over een strategisch deel van het door Rusland geleasde schiereiland Mantsjoerije over, evenals de controle over het Koreaanse Keizerrijk. China wordt zo aan alle zijden verder ingesloten en militair geneutraliseerd – klaar voor intensievere exploitatie.

- Strikte controle op productie, verwerking en verkoop via staatsregie;
- Onderdrukking van concurrerende smokkelhandel via gereguleerde gewapende repressie.

Onder deze structuur werd verslaving niet bestreden, maar actief ingezet als fiscale extractiestrategie, als zogenaamde *vicetax*. De verslaafde bevolking financierde daarnaast via consumptie ook deels de koloniale infrastructuur: wegen, spoorlijnen, kazernes, havens. In ruil kreeg men toezicht, geweld en meer opium. Dit geopolitieke model van verslaving als exploitatie werd over heel Zuidoost Azië uitgerold — en was alleen mogelijk dankzij directe aansturing via gecharterde banken, krooninstellingen en koninklijke families.

'Thuis' werd dit koloniale beleid aan de Europese parlementen consequent verdedigd met het argument dat, zonder opium, de koloniale lasten door de straatarme belastingbetaler thuis zouden moeten worden gedragen. Het politieke antwoord was voorspelbaar: handhaving van het monopolie.

In die lijn was het essentieel om de gouvernementsinkomsten afhankelijk te maken van opium — en dat gebeurde ook. Nog in 1905 bedroegen de opiuminkomsten in Hongkong 30% van de staatsbegroting. In de Straits Settlements was dit 46%, in Frans-Indochina, Japans-Formosa en Nederlands-Indië circa 16%, en op de Filipijnen zelfs 60% (1908). Ook het onafhankelijk koninkrijk Siam was in 1909 voor 20% afhankelijk van opiuminkomsten. Deze cijfers zijn gerapporteerd aan de eerste Internationale Opiumconferentie van Shanghai.

Er waren ook duidelijke verschillen. Illustratief daarvoor is dat in de Britse kroonkolonie Singapore op 'Opium Hill' een van de grootste opiumfabrieken van Azië werd gebouwd door het Britse gouvernement, maar dat de modernste én verreweg grootste fabriek van Azië stond in Batavia (1898). De Britten organiseerden weliswaar de Aziatische productie in hun kroonkolonies, maar de groep rondom Oranje's NHM controleerde de aanzienlijk grotere opiumstroom uit Anatolië en later Perzië. De Fransen en Japanners hadden pas veel later eigen productie of exportcapaciteit. De Oranjes liepen dus vrijwel onzichtbaar voorop in de snel expanderende Aziatische groeimarkt.

De ontwikkeling van koloniale opiumstructuren in Zuidoost Azië (1830–1900)

In de periode tussen 1830 en 1900 ontwikkelde zich in Azië een explosief groeiende opiummarkt, waarin Europese grootmachten — vooral Groot-Brittannië, Nederland en Frankrijk — doelbewust nationale infrastructuren opbouwden rond opiumproductie, distributie, fiscaliteit en controle. Deze koloniale opiumregiesystemen waren niet slechts parallelle fenomenen, maar functioneerden als onderling afgestemde monopolies, waarin niet alleen productie en handel werden gereguleerd, maar ook geopolitieke machtsexpansie en winstmaximalisatie werden nagestreefd.

De consumptiegroei van grootmacht China en de rest van Zuidoost-Azië werden als politiek en economisch strategisch middel ingezet om koloniale controle te verdiepen en lokale bevolkingen financieel afhankelijk te maken en fysiek te paciferen. De stijgende opiumconsumptie werd daarmee een bewuste uitkomst van imperiale planning, niet slechts een sociaal bijverschijnsel van handel.

Na de Eerste Opiumoorlog (1839–1842) telde China in 1850 (officieel) ongeveer twee miljoen opiumrokers — circa 0,5% van de bevolking. Na de Tweede Opiumoorlog (1856–1860), die China nog verder openbrak voor buitenlandse handel onder Britse voorwaarden, steeg dit officiële aantal tot 120 miljoen in 1878 — bijna een derde van de totale bevolking. Dat is een toename van 60 maal in slechts 28 jaar.

Deze explosieve stijging kan onmogelijk alleen worden verklaard door de legale Britse export van opium uit India, die in deze periode weliswaar fors was, maar beperkt bleef tot 6.500 ton per jaar (1880). Een aanzienlijk deel van de Chinese markt werd in werkelijkheid bediend door de veel grotere, grotendeels ongedocumenteerde stromen opium uit vooral Anatolië en later Perzië — veelal via de door de NHM gecontroleerde netwerken van Armeense, Nederlandse, Indiase en Amerikaanse intermediairs.

Behalve de importcijfers werd ook de werkelijke consumptie structureel onderschat. Zo werd de binnenlandse productie van opium in China, gestimuleerd door lokale gouverneurs, tussen 1880 en 1896 opgevoerd tot 12.000 ton — een verdrievoudiging binnen anderhalf decennium. Dit gebeurde mede onder druk van toenemende afhankelijkheid van opiumaccijnzen van lokale overheden én de steeds kostbaardere import.

Taiwan biedt in deze periode een illustratief voorbeeld van koloniale opiumplanning. Tot 1895 maakte Taiwan deel uit van het Qing-rijk en functioneerde het als zowel consumptiemarkt als doorvoerhaven naar het Chinese vasteland. In 1890 importeerde Taiwan legaal 400 ton opium bij een bevolking van drie miljoen, oftewel 133 gram per hoofd van de bevolking — ruim boven het officiële regionale gemiddelde. Onder het Japanse regime werd vanaf 1895 de consumptie opgevoerd. Nadat Japan ook het aan China schatplichtige keizerrijk Korea en een belangrijk deel van Mantsjoerije in 1905 onder controle bracht, gebeurde daar hetzelfde. Keizerlijk Japan volgde daarmee de blauwdruk van gereguleerd koloniaal opiumgebruik, vergelijkbaar met de praktijken in Nederlands-Indië.

De productie van opium in Brits-Indië, en met name in Bengalen, werd in de jaren 1890 steeds sterker gereguleerd. Het areaal steeg van 36.000 hectare in 1830 naar 70.000 hectare in 1840, en uiteindelijk naar meer dan 200.000 hectare in 1900. Tegelijkertijd liep de algehele productie in Brits-India terug naar circa 3.000 ton in de jaren 1890, mede onder invloed van de nieuwe Britse Opiumregie van 1894.

Dit suggereert dat de vrijhandel rond Mumbai — waarin met name vrije Armeense en Joodse netwerken actief waren — door het koloniale regime werd verplaatst naar de meer controleerbare regio Bengalen. Ook werd een aanzienlijk deel van de Indiase productie legaal geëxporteerd naar andere markten dan China, zoals Nederlands-Indië, de Spaanse Filipijnen en in beperkte mate naar de Britse thuismarkt voor farmaceutische producten.

In 1894 vond een omslag plaats: zowel het Nederlandse als het Britse koloniale bestuur introduceerde gelijktijdig het opiumregiestelsel. De timing wijst op onderlinge afstemming. In beide systemen werd productie, import, verwerking en verkoop van opium in overheidshanden gebracht en strikter gemonopoliseerd. Gelijktijdig als Nederlands-Indië (1894) richtten de Britten opiumfabrieken op in Singapore, Penang en Hongkong. Deze fabrieken vielen direct onder de Kroon en waren verbonden aan een netwerk van koloniale opiumregies. Daarmee ging de Britse kroon de hele opiumketen — van teelt tot consumptie — beheersen, met een gereguleerde winstdeling tussen koloniale overheid en geselecteerde banken en intermediairs. In Nederlands-Indië werd maar één opiumfabriek gebouwd in Batavia en werd de markt aanzienlijk strenger gereguleerd door de Oranjes.

Voor de implementatie van deze koloniale opiumregiesystemen werd een ingrijpende herstructurering van het bancaire landschap in Azië georganiseerd. Tot in de jaren 1870 speelde Barings Brothers een hoofdrol in de ongedocumenteerde handel in Anatolische opium richting met name China, als discreet opererende hofbankier van het Huis Oranje.

Na de formele opheffing van de British East India Company in 1858 begon deze positie echter geleidelijk te verschuiven. De Britse Kroon verleende in deze periode *royal charters* aan een reeks nieuwe instellingen die explicieter publiek opereerden in Azië. Een selecte groep banken — zoals de *Chartered Bank of India, China and Australia* (1858), de *Oriental Bank Corporation* (1842), de *Mercantile Bank of India* (1853) en de *Hongkong and Shanghai Bank Company* (1865, HSBC) — namen geleidelijk het terrein over waarop Barings eerder had gedomineerd. Ze vestigden zich in alle strategische knooppunten van de Britse opiumhandel: Bombay, Calcutta, Hongkong en Shanghai. Zo vormden ze samen met andere *crown-chartered* banken en de bekendere Britse opiumhandelaars een gesloten kring van instellingen met toegang tot het lucratieve opiumcircuit, dat alleen via goedkeuring van het koningshuis kon functioneren als financiële ruggengraat van het systeem.

Deze banken groeiden razendsnel na de Tweede Opiumoorlog met een hoge opportunistische component. De *Oriental Bank Corporation* (1842–1892) werd in de jaren 1860 reeds omschreven als *'the most powerful, oldest, and most prestigious Eastern exchange bank'* en was toen al een dominante speler in India en China. Het ging goed tot de bank tot die via opportunistische investeringen in onder andere Nederlands-Indië door de internationale suikercrisis (1884–1887) op de klippen liep en niet veel later moest sluiten.

Een *royal charter* moest periodiek verlengd worden. Zonder verlening was een onderneming feitelijk illegaal en kon zij gedwongen worden te stoppen. Het is dus moeilijk om géén directe relatie te leggen tussen het Britse koningshuis en de opiumhandel — net zoals het moeilijk is géén directe relatie te zien tussen het Nederlandse koningshuis, Baring Brothers, de NHM en de opiumhandel. De verwevenheid tussen beide controlerende koningshuizen is evident. Nadat het bestuur van Brits-Azië in 1867 rechtstreeks onder de Britse Kroon werd geplaatst, startten in 1894 de Britse en Nederlandse opiumregiesystemen vrijwel gelijktijdig in hun aanzienlijke Aziatische kroonkoloniën.

Parallel aan de Britse liberale opmars via gecharterde banken ontwikkelde zich ook een tweede, aanzienlijk sterker netwerk: dat rondom Oranje's NHM. In plaats van aansluiting te zoeken bij de Britse infrastructuur, bouwde de NHM vanaf de jaren 1880 aan een eigen, onafhankelijk koloniaal bankennetwerk in Zuidoost-Azië. In navolging van de eerste bankvestiging in Singapore (1858), werd in 1888 een filiaal geopend in Penang in Noordwest-Maleisië, in 1903 gevolgd door Shanghai en in 1906 door Hongkong. In deze steden opereerde de NHM actief in zowel de monetaire (zilver) handel als de opiumcircuits — en met succes. Daarmee positioneerde de NHM zich als zelfstandig tegenwicht tegenover de Britse banken, met eigen logistieke ketens en eigen kredietkanalen.

Deze scheiding tussen Britse en Nederlandse infrastructuren werd versterkt door het transportmonopolie dat de NHM opbouwde via haar participaties in de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM), de Java-China-Japan Lijn (JCJL) en de Stoomvaart Maatschappij Nederland (SMN). Deze maatschappijen monopoliseerden het transport tussen de opiumproducerende regio's zoals Izmir in Anatolië, Nederlands-Indië en de belangrijkste afzetmarkten zoals Nederlands-Indië en China.

De NHM fungeerde zo als een aparte koloniale machtsstructuur binnen het grotere imperiale opiumcircuit — met eigen banken, eigen transportlijnen en eigen ondernemingen die nauw verweven waren met het Huis Oranje. In een tijd waarin Britse banken hun positie versterkten via publieke charters, bleef de NHM trouw aan het Nederlandse model van private koloniale exploitatie: zeer discreet, efficiënt en gericht op directe controle van de meest waardevolle opiumstromen richting Zuidoost-Azië.

Vooral in Brits-Maleisië en Nederlands-Indië werd het verband duidelijk: Oranje's NHM — de bovengenoemde Britse banken waren er niet of nauwelijks actief — speelde een sleutelrol in een groter financieel netwerk, waarin zilver, opium en de koeliegedreven exploitatie van plantages en mijnen structureel met elkaar verbonden waren. Vanuit de financiële- en opiumknooppunten als Singapore en Penang werd — in navolging van Nederlands-Indië — niet alleen de opiumdistributie aangestuurd, maar ook het financiële verkeer gefaciliteerd, op basis van zilver dat als universeel betaalmiddel functioneerde in Azië.

De kern van dit complexe economische systeem was een gesloten, steeds verder expanderend systeem van zilvercirculatie oftewel monitarisering. Opium moest in Azië worden afgerekend in zilver, dat de NHM onder andere via de lokale opiumpachters verzamelde. Dit zilver werd vervolgens uitgeleend aan plantage- en mijnbouwmaatschappijen in Maleisië en Nederlands-Indië in de vorm van wissels of consignatie, waar het diende om lonen uit te betalen (of te verrekenen) aan Chinese, Indiase en Javaanse koelies — arbeiders die in de praktijk vaak verslaafd raakten aan het opium dat door dezelfde structuren werd geleverd. De opiumpachters zetten hun geld weer op de bank om bijvoorbeeld te sparen of de opiumpacht van het gouvernement te betalen. Zo vloeide het zilver weer terug naar de NHM, die het vervolgens opnieuw kon uitlenen.

In China werd wel geconcurreerd met de Britse charterbanken. Via de vestigingen in opiumhoofdsteden Singapore en Hongkong werd directer handel gedreven met het enorme circuit van Chinese opiumverslaafden en lokale netwerken van opiumpachters. De vestiging in Shanghai was het meest sprekende bewijs van vergaande integratie: de NHM gaf er haar eigen munt uit — de 'Shanghai dollar' — waarmee zij zich positioneerde als volwaardig intermediair in het zilververkeer en de handel met Chinese opiummakelaars. De vestiging in China leek pas het begin van nog verder opgevoerde exploitatie.

Chinese repressie versus Imperialistische geopolitiek (1900–1911)

In het jaar 1900 was de binnenlandse opiumproductie in China gegroeid tot circa 20.000 ton. Er ontstond daardoor een lucratieve smokkelmarkt, waarbij Chinees opium onder andere richting Nederlands-Indië werd geëxporteerd. De lokale prijzen daar lagen aanzienlijk hoger, en de illegale import gebeurde — om voor de hand liggende redenen — tegen de expliciete wensen van het Indische gouvernement in.

Vanaf 1901 probeerde het Qing-regime de inmiddels rampzalige ontwikkelingen in eigen land te keren met een nieuwe reeks harde opiumonderdrukkingswetten. Opvallend genoeg bleef protest van de nieuwe Britse Kroon uit. Onder het Huis Coburg-Saksen en Gotha werd de Brits-Indische productie zelfs verder teruggebracht en er was impliciete steun voor de Chinese maatregelen, mogelijk omdat ze op termijn de dreigende Chinese export voor Britse en Nederlands-Indische opiummarkten zouden verminderen. De repressie leidde tot steeds sterker binnenlands verzet: Chinese boeren, gouverneurs en lokale elites die economisch afhankelijk waren geworden van de lucratieve opiumteelt, intensifieerden hun productie in snel tempo en weigerden dus de decreten.

De imperialistische strategieën van de westerse monarchieën kwamen in actie. Het Chinese keizerlijk gezag werd enerzijds aangemoedigd om de binnenlandse productie te onderdrukken, maar anderzijds bleven buitenlandse mogendheden structureel leveranties faciliteren via commerciële circuits. Het was een beleid van gecontroleerde destabilisatie: de binnenlandse opiumteelt moest verdwijnen om de markt opnieuw afhankelijk te maken van buitenlandse import, onder toezicht van

banken als de NHM, die in deze jaren haar positie in Zuidoost-Azië en vooral China stelselmatig uitbreidde.

In 1906 lanceerde het Qing-regime een groot militair anti-opiumoffensief, op een moment dat naar schatting ruim een derde van de Chinese bevolking — bij een populatie van circa 400 miljoen mensen — regelmatig opium gebruikte. Dit kwam neer op circa 132 miljoen gebruikers, met een gemiddeld jaarverbruik van 155 gram. In datzelfde jaar produceerde China inmiddels circa 35.000 ton opium, een hoeveelheid die neerkomt op 88 gram per inwoner per jaar.

Tegen die achtergrond was de Indiase productie, inmiddels circa 4.000 ton, van secundaire orde. Voor belangenorganisaties als de NHM was deze situatie gunstig: de Britse Kroon kneep de vrije opiummarkt rond Mumbai steeds verder af, wat de Anatolische en Perzische positie van de NHM verder versterkte.

In hetzelfde jaar — 1906 — uitte de Chinese regering officiële klachten over de toenemende opiumimport uit Nederlands-Indië. De kolonie had zelf geen opiumteelt, maar functioneerde via Oranje's rederijen als distributiepunt van extern geproduceerde opium richting China.

In 1907 sloten de Britse en Qing-regering een omvangrijk verdrag waarin werd afgesproken om de Indiase opiumexport versneld af te bouwen tot nul. In ruil beloofde de Qing-dynastie de binnenlandse productie te vernietigen en het gebruik van opium terug te dringen. De officiële cijfers tonen inderdaad een scherpe daling: de Chinese productie zakte van 35.000 ton in 1906 naar 25.000 ton in 1908, en uiteindelijk tot 4.000 ton in 1911.

Het resultaat van deze interventie van de Britse Kroon was dat de beoogde structurele afhankelijkheid van China van buitenlandse import door het steeds impopulairdere Qing-gezag zelf werd hersteld — ten koste van de binnenlandse productie. Dat was geheel in lijn met de Britse maar vooral de Nederlandse opiumgedreven exploitatiemodellen voor Zuidoost-Azië. Het feit dat Oranje's Indische gouvernement nooit een 'niet-leveren'-verdrag met China ondertekende, resulteerde in een optimale positie voor de NHM en andere niet-Britse belanghebbenden buiten diplomatiek toezicht om. Dat gevolgen waren direct te zien: het door de NHM gecontroleerde volume uit Anatolië en Perzië nam omgekeerd evenredig toe.

Dat beantwoord in ieder geval deels de vraag of de binnenlandse consumptie in deze periode daadwerkelijk daalde, of dat de markt vrijwel gelijktijdig werd voorzien van alternatieve import importkanalen — zoals de export van Anatolische opium via Nederlands-Indië, Maleisië of Japanse tussenhavens. Rond 1911 claimde de Chinese regering 31.500 ton aan binnenlandse productiecapaciteit te hebben vernietigd, maar de jaarlijkse marktvraag — geschat op 39.000 ton — bleef waarschijnlijk grotendeels intact.

China, een land met een kolossale bevolking en ongeëvenaard groeipotentieel, werd hiermee opnieuw vrijwel volledig afhankelijk van buitenlandse opiumimport. Dit paste in een bredere strategie van de westerse imperiale machten — met de Oranjes voorop — om de grootste niet-Europese markt van de wereld in te kapselen en afhankelijk te maken van een verslavend product dat enkel door henzelf geleverd kon worden.

Intermezzo: Keizerlijk Japan als militair vooruitgeschoven post van Westerse economische belangen

In 1906 produceerde China naar schatting 35.000 ton ruwe opium voor een verslaafde populatie van circa 132 miljoen mensen. Het jaarlijkse verbruik lag rond de 155 gram per gebruiker, goed voor een totale nationale consumptie van ongeveer 39.000 ton per jaar.

De vrije verkoopprijs in Zuidoost-Azië en China bedroeg gemiddeld ƒ 1.200 per pikolkist van 61,8 kg rookopium, terwijl de inkoopprijs in Anatolië (Izmir) slechts ƒ 0,05 per kg bedroeg — dus ƒ 3,09 per kist. Als alle opium uit Anatolië zou zijn betrokken, kwam de maximale waarde neer op **ƒ 755 miljoen** per jaar (39.000.000 / 61,8 × ƒ 1.197), exclusief overhead en transportkosten.

Ter illustratie van de geopolitieke implicaties volgt hier een vergelijking met het koopkrachtgecorrigeerde Bruto Nationaal Product van de grootste mogendheden in 1913 (Maddison, 2007):

Land	**BNP (mld $ 1990)**	**Omgerekend naar gulden (x ƒ 2,50)**
Japan	$1,7	ƒ 4,2 miljard
Duitsland	$5,0	ƒ 12,5 miljard
USSR	$4,6	ƒ 11,5 miljard
VS	$13,0	ƒ 32,5 miljard
China[22]	$12,4	ƒ 31 miljard
Wereld	$147,0	ƒ 367,5 miljard

Een jaarlijkse markt van ƒ 755 miljoen vertegenwoordigde 18% van het BNP van Japan. Dit zijn bedragen waarvoor imperiale oorlog gevoerd kon worden — wat ook gebeurde.

De militaire betekenis van dit soort bedragen is evident. Hier lijkt ook een belangrijke basis te liggen voor samenwerking tussen westerse koloniale grootmachten als Groot-Brittannië en Nederland enerzijds, en Japan anderzijds. Deze machten exploiteerden met relatief weinig kolonisten enorme inheemse bevolkingsgroepen in Azië. Japan had daarentegen een, naar westerse maatstaven, kleine economie maar was met circa 70 miljoen inwoners rond 1913 bijzonder bevolkingsrijk en al meer dan een millennium vrijwel continu militair georganiseerd, onder oppergezag van de 'goddelijk' gelegitimeerde keizerlijke dynastie. Via de Japanse keizer kon men dus effectief afspraken maken met de hele natie.

De totale uitgaven van het naar westers model gemoderniseerde Japanse leger en de marine lagen in 1913 samen rond de ƒ 250 miljoen per jaar. De jaarlijkse winstmarge uit de opiumhandel overtrof dus ruimschoots de volledige militaire begroting van Japan.

Deze achtergrond plaatst niet alleen de Eerste Chinees-Japanse Oorlog (1895) maar ook de Russisch-Japanse Oorlog (1904–1905) in een ander licht. Na haar klinkende overwinning op Tsaristisch Rusland verwierf Japan:

- Zuid-Sachalin
- Spoorwegrechten in Zuid-Mantsjoerije
- Controle over de havens Dalian en Port Arthur

[22] Contours of the World Economy I-2030AD (2007), A. Maddison, p. 379, tabel A.4. Teruggerekend van 1990 international dollars.

- Korea als protectoraat (en vanaf 1910: kolonie)

Deze infrastructuur stelde Japan in staat zich tussen 1905 en 1911 te ontwikkelen tot een dominante militair-economische grootmacht in de Noord-Chinese zone, waarbij het keizerrijk Korea werd ingelijfd als nieuw koloniaal exploitatiegebied. Cruciaal was verder dat concurrent Rusland werd uitgesloten van toegang tot de lucratieve Chinese (opium)markt, terwijl China zelf verder werd ingesloten — via havens, spoorlijnen en militaire posten die volledig onder Japanse regie kwamen te staan.

Tegen deze achtergrond is de ineenstorting van de Qing-dynastie in 1911 geen toevallige gebeurtenis, maar veeleer een systemische ontknoping. De verzwakte staat werd door de traditionele interne tegenstellingen, buitenlandse inmenging en steeds grotere economische afhankelijkheid tot op het bot uitgehold. De op opium drijvende economie — tegelijk bron van staatsinkomsten en maatschappelijke ontwrichting — fungeerde in dit proces als katalysator.

Vanaf 1912 werd China een open marktplaats voor internationale opiuminvloeden, waarin partijen als de NHM, HSBC en nieuwe Chinese kapitalisten vrij spel kregen. Het is tegen deze achtergrond dat het volgende deel begint.

Het Chinese machtsvacuüm als imperiaal handelsparadijs (1912–1925)

De westers georiënteerde revolutie — met 'vrijheid' en 'liberalisering' als leidende thema's — van 1911 maakte niet alleen een einde aan de eeuwenoude Qing-dynastie, maar ook aan haar felle anti-opiumcampagne. De keizerlijke terreur verdween, de repressie verzwakte, en er ontstond een machtsvacuüm waarin lokale gouverneurs, krijgsheren en prowesterse politici samen met lokale 'ondernemers' hun eigen belangen konden nastreven.

Onder de nieuwe Chinese Republiek (vanaf 1912) veerde het opiumgebruik vrijwel onmiddellijk terug naar de hoge niveaus van vóór 1906. Het eerdere verbod werd nauwelijks gehandhaafd, en met het verdwijnen van de centrale repressie groeide de opiumconsumptie zelfs verder. Volgens schattingen had China in 1911 nog slechts 3.000 ton eigen productiecapaciteit over, terwijl de nationale behoefte richting 35.000 tot 40.000 ton steeg in de jaren 1930.

In deze chaotische omstandigheden werd China heropend voor massale import — een situatie die bijzonder gunstig was voor de belangen van buitenlandse exporteurs en financiële intermediairs. Partijen als de NHM, die zich eerder al strategisch in de Chinese havens hadden gevestigd, profiteerden direct van de instorting van het centrale gezag. Britse maar vooral Amerikaanse partijen waren daarentegen gebonden aan steeds strengere exportbeperkingen die hun respectieve overheden oplegden.

De NHM beschikte inmiddels over een uitgebreid regionaal Aziatisch netwerk: via haar vestigingen in Nederlands-Indië, Singapore, Penang, Hongkong en Shanghai kon zij snel grote volumes opium en zilver verplaatsen. In Shanghai introduceerde zij zelfs een eigen munt — de 'Shanghai dollar' — waarmee niet alleen de bloeiende opiumhandel, maar ook andere handel zoals de steeds grotere kerosinehandel van Koninklijke Olie kon worden ondersteund.

In het vacuüm van de Chinese republikeinse instabiliteit functioneerde de opiumhandel als strategisch westers controle-instrument: buitenlandse banken en transportbedrijven stuurden niet alleen de markt, maar ook de afhankelijkheid van lokale overheden. Gouverneurs en krijgsheren werden vaak betaald via importheffingen op opium en werden dus afhankelijk van de handel — net

als de koloniale regimes. De marktstructuur bleef zo feitelijk intact, terwijl de Chinese weerstand samen met de reden voor een binnenlandse markt wegviel.

Samenvattend betekende de periode 1912–1925 een heropening van de Chinese opiummarkt onder ideale imperialistische condities, met een grote interne afhankelijkheid. De infrastructuur die daarvoor nodig was — bancaire, logistieke en contractuele — was reeds voorhanden. De NHM en andere buitenlandse banken maakten maximaal gebruik van het Chinese machtsvacuüm, waarbij het afkicken van enige opiumverslaving nooit serieus overwogen werd. Een geliberaliseerd China kon simpelweg nog sneller economisch uitgehold worden.

Proloog: De internationale opiumeconomie in de jaren 1930

In de jaren 1930 bereikte de wereldwijde opiumproductie een (officieel) geregistreerd volume van circa 42.000 ton per jaar. Het grootste deel hiervan werd nog altijd geconsumeerd in China, waar het gebruik diepgeworteld was geraakt in zowel het dagelijks leven als in de regionale economieën.

China's binnenlandse productie bleef na de val van de Qing instabiel en wisselend gereguleerd. In sommige provincies was opium verboden, in andere werd het gedoogd of zelfs belast. Er waren diverse pogingen door de nieuwe prowesterse nationalistische Kuomintang-regering (vanaf 1912) om een eigen opiumregiesysteem te organiseren en zo, in navolging van de Westerse koloniën, de binnenlandse prijzen omhoog te drijven met steun van het leger. Het zou niet lukken.

Het gevolg was een hybride systeem waarin smokkel, gedoogd gebruik en overheidsinkomsten door elkaar liepen. Lokale krijgsheren hieven eigen accijnzen of beschermingsgelden, waardoor opium tevens functioneerde als machtsinstrument in burgeroorlogen.

De vrijwel onbeschreven dominante rol van de Oranjes en 'hun' NHM speelt als een rode draad mee op de achtergrond, net als de enorme maar grotendeels ongedocumenteerde Anatolische en later Perzische export naar China en andere landen in Zuidoost-Azië vanaf de jaren 1830. Niet alleen was de werkelijke consumptie in China aanzienlijk veel groter dan uit officiële cijfers bleek, maar ook de structurele omvang van de opiumaanval op China en de rest van Zuidoost-Azië is daardoor nooit werkelijk erkend of begrepen.

Ontwikkeling en expansie van het Nederlands-Indische Opiumregiesysteem (1894-1911)

Het Opiumpachtstelsel, dat in 1830 parallel aan het Cultuurstelsel werd ingevoerd, kwam in de jaren 1880 — tijdens de explosieve groei van de Chinese binnenlandse markt — steeds meer onder druk te staan. De koloniale overheid controleerde samen met de NHM het monopolie op import en export volledig, terwijl de Chinese pachters (ondernemers, doorverkopers, huurders van licenties op opiumpanden) hun opium officieel vooral van het koloniaal gezag betrokken en deze doorverkochten aan de inheemse gebruikers. Het systeem leidde ertoe dat topambtenaren, zoals regenten, soms vijf keer meer verdienden aan opium dan aan hun officiële salaris. Dit maakte het Nederlands-Indische bestuursapparaat bijzonder corrupt en kwetsbaar: de profiterende ambtenaren hadden geen belang bij het afschaffen van hun eigen luxe.

Door de opgevoerde monopolieprijzen werd het Chinese smokkelnetwerk juist sterker, waarbij de koloniale autoriteiten, mede vanwege wijdverspreide corruptie, nauwelijks in staat waren het effectief onder controle te krijgen. Omdat zowel de pachtsom als de aankoopprijs van opium hoog waren, hielden veel, vooral Chinese, pachters zich bezig met illegale smokkel om hun marges te

vergroten. Daarnaast hadden rijkere opiumpachters pandhuizen opgezet waarin zij geld uitleenden aan de inheemse bevolking, waarmee zij een nog grotere greep kregen op de lokale economie. Ook dat laatste was ongewenst volgens het Indische gezag.

In 1888 en 1889 nam de formele koloniale kritiek toe, vooral op de Chinese component in het opiumpachtstelsel. Uit officiële koloniale verslagen over de jaren 1882–1888 bleek dat de koloniale staat een opiumwinst had geboekt van ƒ 129,5 miljoen (gemiddeld ƒ 21,6 miljoen per jaar), terwijl er in diezelfde periode slechts ƒ 3 miljoen was uitgegeven aan smokkelbestrijding. Er werd een *opium-hunter-general* aangesteld om met een aparte afdeling de corruptie te bestrijden. De oplossing die deze Brooshooft aandroeg was dat de koloniale overheid voortaan de hele keten moest gaan controleren en eenderde van de winst zou reserveren voor bestrijding van illegale handel, waarmee het systeem gelegaliseerd kon worden en een gecontroleerd monopolie kon ontstaan.

Officieel moest hiermee zo ‘de Javaan’ worden beschermd tegen de samenzwerende Chinezen, omdat hij — in de koloniale redenering — zelf niet ‘de minste morele macht in zichzelven’ had. In Nederland gingen, na Groot-Brittannië, eveneens stemmen op om de opiumhandel volledig te verbieden, maar zij kregen om voor de hand liggende redenen nooit daadwerkelijke invloed in het koloniale beleid. Het gouvernement keek onder meer naar Cochin-China — een onderdeel van Frans-Indochina, het huidige Zuid-Vietnam — waar in 1881 een *Opiumregie* was ingevoerd. Het doel van de Franse overheid was een staatsmonopolie op te zetten, de inkomsten voor het gouvernement op te drijven en daarbij geen enkele beperking op het gebruik op te leggen. Dit systeem leek effectief.

De Koloniale Regering bepaalde via het bestaande opiumpachtsysteem al in welke huizen gerookt mocht worden, wat hogere inkomsten opleverde via de verkoop van licenties bij opbod. Vanaf 1891 werd dit onderdeel van het pachtmonopolie op zo’n manier uitgemolken door het gouvernement, dat veel Chinese opiumpachters failliet gingen aan de verhoogde pachtkosten.

Ondertussen ontwikkelde de Koloniale Regering, met steun van Nederlandse scheikundigen, vanaf 1892 nieuwe standaarden waardoor iedereen — van de rijkste sultan tot de armste koelie — opium kon kopen. Hierdoor werd opium nog toegankelijker, en verspreidde de verslaving zich verder. De meeste Javanen leefden in die periode in armoede. Een arbeider verdiende tussen de 25 en 100 cent per dag, en in de opiumkitten van het gemiddelde Javaanse dorp gaf bijna niemand meer dan 20 cent per dag uit. Daarom werd de kleinste portie voor dagelijks gebruik verkocht voor 5 cent: 15 milligram (1/200 *mata*).

In 1893 kreeg de Nederlandse minister van Koloniën, Van Dedem (r. 1891–1894), toestemming van het Nederlandse parlement voor het invoeren van de *Opiumregie*, met als officieel doel ‘het opiumverbruik te verminderen’ of zelfs volledig te stoppen. In 1894 begon op het eiland Madura een proef met een volledig door het gezag gecontroleerd monopolie. In 1896 waren de belangrijkste delen van Java in fasen onderworpen aan dit regiesysteem, dat zich langzaam uitbreidde naar steeds grotere buitengebieden.

Nadat de grote Chinese kongsi-republieken waren onderworpen, werd in 1890 een protectoraat over Borneo gevestigd. In 1893 werden contracten gesloten met de onderworpen sultan van de bevolkingsrijke provincie Atjeh, en in 1894 viel Lombok toe aan het KNIL. Het jaar 1894 werd direct een opium-topjaar: officieel werd er 171.780 *kati* (106,1 ton) verkocht aan veelal Chinese tussenhandelaren (pachters) voor ƒ 30 per *kati* (618 gram, ƒ 3.000 per pikolkist), wat zorgde voor een extra omzet van ƒ 5,2 miljoen voor het gouvernement.

Op het landgoed Struiswijk bij Batavia opende de regering in 1898 staatsfabriek Weltevreden voor de geautomatiseerde productie van rookopium, die via officiële kanalen werd verkocht.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Opiumfabriek Weltevreden (1898)

De productie van rookopium werd vanaf 1898 gecentraliseerd in de nieuwe opiumfabriek Weltevreden bij Batavia, ingericht op basis van een geheim rapport van W. Groeneveldt (1890). Groeneveldt adviseerde daarin onder meer het morfinegehalte – dat in ruwe opium varieerde van 5% tot 26% – in de producten van de Opiumregie te beperken tot maximaal 10%, om gebruikers niet onherstelbaar te beschadigen. Naast standaardisatie bracht de fabriek ook nieuwe expertise voort, waaronder de productie van speciale opiumpillen voor contractarbeiders in de tinmijnen op Banka en Billiton. Ook op andere plantages en mijnbouwlocaties werd opium steeds bewuster ingezet om lonen af te romen en onderbetaalde arbeiders te pacificeren.

Geautomatiseerd opiumvulsysteem van Systeem Huyser.

De fabriek, gelegen aan de J.L. Salembastraat naast het ziekenhuis, het Medisch Laboratorium en de gevangenis, is dan al naar alle waarschijnlijkheid de grootste opiumfabriek ter wereld. Ze was bovendien de eerste met een verregaand geïndustrialiseerde productie. Naast de verwerking van eigen opium kocht de Koloniale Regering – via de NHM – grote hoeveelheden Anatolische, Perzische en Brits-Bengaalse opium in, officieel om aan de groeiende vraag te voldoen. In de praktijk diende de regie vooral om de vrije smokkelconcurrentie vanuit Brits-Indië uit te schakelen.

De tubemakerij van de opiumfabriek te Weltevreden, Java, datum onbekend. Foto: Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen, coll.nr. TM-10012268.

Omdat de fabriek gestandaardiseerde capsules produceerde, moest de aanvullende opiuminvoer (waaronder de grootste hoeveelheden Anatolische en Perzische opium) buiten de officiële boekhouding blijven. Dit om te voorkomen dat Nederlandse parlementariërs of de pers inzicht kregen in de ware schaal van de handel. De Bengaalse importhoeveelheden die door het gouvernement werden opgegeven, waren – zoals Wisselius (1886) al constateerde – bewust te laag, terwijl de feitelijke mengverhoudingen in de capsules aantoonden dat er 3 tot 4 keer zoveel niet-Bengaalse opium was verwerkt. Die extra leveringen moeten rechtstreeks aan de gouvernementsfabriek zijn geleverd, in het grootste geheim.

Luchtfoto met de gebouwen van de STOVIA, de Centrale Burgerlijke Ziekeninrichting (CBZ), het Geneeskundig Laboratorium en de opiumfabriek Weltevreden. Collectie Tropenmuseum: TMnr-60013949.

Terwijl de productie en distributie van opium werd geïnstitutionaliseerd en opgevoerd in Weltevreden, begon het gouvernement gelijktijdig aan een operatie om het informele, met name Chinese, krediet- en distributienetwerk verder af te breken.

Repressie van Chinese financiële netwerken en oprichting van koloniaal bankensysteem (1894–1897)

Tegelijk met de invoering van het opiumregiesysteem nam de koloniale overheid maatregelen om het Chinese smokkelnetwerk te breken. Zo werden in 1894 de veelal Chinese private pandhuizen – waarin opiumwinsten aan de inheemse bevolking werden uitgeleend – verboden. Deze maatregel raakte de inkomstenpositie van Chinese pachters direct.

Ter vervanging van dit informele kredietsysteem richtte het gouvernement in 1895 de Hulp- en Spaarbank der Inlandsche Bestuursambtenaren op (nu: Bank Rakyat Indonesia, BRI), gevolgd door de Postspaarbank in 1897 (nu: Bank Tabungan Negara, BTN). Deze instellingen moesten ogenschijnlijk het legale alternatief vormen voor het Chinese geldleencircuit dat nauw verbonden was met de opiumkits.

Binnen het nieuwe Opiumregiesysteem werden de licenties voor officiële opiumhuizen bij opbod verkocht. Daardoor konden de pachtsommen worden opgedreven, wat indirect ook de prijs van het product verhoogde. Het aantal legale opiumhuizen op Java en Madura werd tussen 1874 en 1893 drastisch teruggebracht van 2.793 naar 670. Toch steeg dit aantal in 1894 alweer naar 864, om vervolgens verder te groeien naarmate het regiesysteem zich uitbreidde naar andere eilanden.

Onder de nieuwe regie organiseerde de staat tussen 1893 en 1942 een fijnmazig netwerk van officiële verkoopkantoren, rookruimten en op het gebruik afgestemde productie. Daarmee nam ook het legale gebruik sterk toe. Het illegale gebruik – via de veel meer niet-geregistreerde opiumkits en wijdverspreide thuisconsumptie – expandeerde waarschijnlijk verder.

Nieuwe corruptie, smokkel en koloniale machtsstructuren met de opiumregie

Ook het nieuwe systeem bleek in de kern corrupt, mede vanwege de illegale productie en distributie die onder toezicht van het gouvernement plaatsvonden. Officieren in het koloniale leger smokkelden opium met toestemming van hogerhand, waarbij zij een deel van de opbrengsten mochten behouden. Inheemse huursoldaten werden zelfs regelmatig deels in opium betaald.

Binnen de opiumfabriek van het gouvernement waren de loonverschillen extreem. Nederlandse medewerkers ontvingen vijftig keer zoveel als de koelies in de productie. Zij genoten bovendien ambtelijke privileges van een ‘gouden kooi’: betaalde reizen naar Nederland en een pensioen.

Naast de officiële opiumkits bleef een omvangrijk, anoniem netwerk van illegale rookgelegenheden actief. Rond 1890 waren er duizenden illegale kits op Java, aanzienlijk meer dan het aantal gereguleerde verkooppunten. Tot ver in de jaren 1920 bleef het grootste deel van de consumptie via deze netwerken verlopen, waarbij ook steeds meer thuis werd gebruikt. Daardoor bleef het werkelijke verbruik grotendeels onzichtbaar.

Het gouvernement bleef zich officieel, ondanks de woekerende praktijk, politiek committeren aan het officiële doel van het regiesysteem: het terugdringen van het opiumgebruik. Deze morele dekmantel diende ook om hogere straatprijzen te handhaven. Tegelijkertijd maakte de nieuwe distributie-infrastructuur het mogelijk om de buitengebieden efficiënter te bedienen. Met het geweldsmonopolie van Oranje’s gouvernement werd de waarde van het uitdijende opiummonopolie streng beschermd.

Gezien de functie van opium als *vicetax* en onderdrukkingsmiddel tegen sociale onrust, had het koloniale bestuur er feitelijk geen belang bij om het gebruik terug te dringen. Integendeel, de

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

uitbreiding van het gebruik was van essentieel belang voor de koloniale orde. De versterking van de distributie-infrastructuur en de toename van gereguleerde corruptie viel samen met een bredere koloniale strategie: het actief inzetten van het opiumregiestelsel als instrument voor territoriale expansie en pacificatie.

Expansie, pacificatie en het strategisch belang van opium (1894–1904)

De Dienst der Opiumregie werd niet verwonderlijk een groot financieel succes, en het regiegebied breidde zich vanaf 1894 snel uit, parallel aan de gebieden die direct onder gouvernementsgezag vielen. Atjeh, de dichtbevolkte provincie, werd grotendeels gepacificeerd. Borneo – grondstofrijk en na de laatste Kongsi-oorlog (1884–1885) tot protectoraat verklaard – kwam verder onder controle. Het koloniale gezag toonde zich belust op verdere gebiedsuitbreiding en expansie van het opiummonopolie. In die lijn werd waarschijnlijk ook de radja van Lombok, die fel gekant was tegen de '*opium suckers*', tijdens een militaire expeditie tussen 1894 en 1895 afgezet. Na zijn verwijdering werd het Opiumregiesysteem ook op Lombok ingevoerd.

Het verouderde opiumpachtsysteem werd op bevolkingsrijk Java en Madura formeel afgeschaft in het jaar na de formele overgave van de sultan van Atjeh in 1903. In 1904 werd het besluit bekrachtigd door koningin-regentes Wilhelmina (r. 1890–1918), die het beëindigen van het systeem rechtvaardigde met verwijzing naar christelijke normen in lijn met de uitgezette Ethische Politiek (1901). Ter verdediging tegen de 'zuiver morele gronden' verscheen tussen 1899 en 1905 de eerste *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, waarin werd betoogd dat opiumgebruik in 'warme landen' een natuurlijk fenomeen was. Hasjiesj, hoewel aanzienlijk minder verslavend, zou volgens deze koloniale logica 'veel schadelijker' zijn, en matig opiumgebruik werd voor de 'Aziatische constitutie' als relatief onschadelijk beschouwd. Opiaten functioneerden als 'alcohol voor Aziaten' en er is geen reden om aan te nemen dat de bezetter deze overtuiging ooit wezenlijk heeft herzien. De Ethische politiek was een dekmantel, propaganda, die de werkelijke intenties moest verhullen.

Met de voltooiing van deze militaire campagnes kon het regiestelsel officieel worden uitgeroepen tot staatsbeleid in het hele gouvernement, waarmee de opiumregie een fundamenteel onderdeel werd van het koloniaal bestuursapparaat.

De officiële invoering van de 'Ethische' opiumregie en opnieuw gereguleerde corruptie (1901–1904)

Nu de meest bevolkingsrijke gebieden waren veroverd werd de gelegaliseerde handel volgens het opiumregiesysteem officieel overal ingevoerd waar het koloniaal gezag directe controle uitoefende. Dit leverde het Nederlandse gouvernement – en in het bijzonder de aan Oranje gelieerde NHM – nog aanzienlijk meer winst op. Het gezag zette de winsten uit het systeem in om meer koloniale veroverings- en bezettingslegers te financieren, evenals het uitdijende koloniaal apparaat en aanzienlijke infrastructuurprojecten.

Met de lancering van de Ethische Politiek in 1901 en volledige implementatie van de opiumregie (1904) begon een nieuwe golf van expansieoorlogen. smokkeleiland Bali werd, samen met opstandig Atjeh, Jambi, Zuidoost-Borneo, Flores, Zuid-Celebes en Lombok, onder directe militaire controle gebracht door het groeiende KNIL. De massale geweldsoperaties en genocide op Bali (1906–1908) waren onderdeel van deze politiek, waarin opium een centrale rol speelde. Het gouvernement stelde

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

een einde te willen maken aan lokale koninklijke willekeur, de slavernij en de verfoeilijke opiumsmokkel buiten het officiële regiekanaal.

In verschillende militaire campagnes werd Bali veroverd en direct onder koloniaal bestuur geplaatst. De laatste expeditie – ook wel de ‘Opiumoorlog’ van 1908 – was bedoeld om elke ‘koninklijke’ weerstand tegen het koloniale opiumregiesysteem definitief de kop in te drukken. Het systeem werd vervolgens ingevoerd op het hele eiland, en de traditionele smokkel – zogenaamd – geëlimineerd.

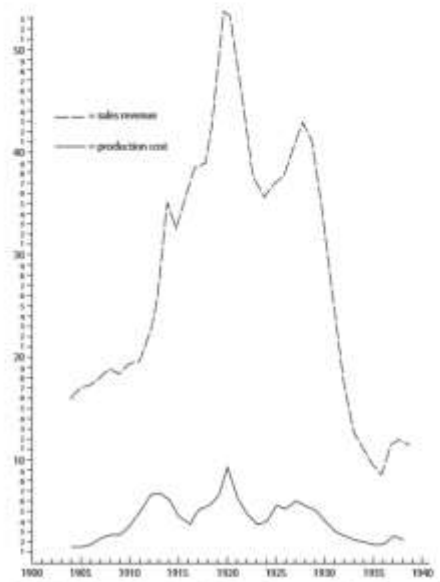

Figure 13. East Indies: Production Cost of Opium Factory and Sales Revenue of Opium Regie, 1900-1935 (x 1 million guilders)

Productiekosten en belastingopbrengsten (1904–1937) van de Opiumregie in Nederlands-Indië voor de koloniale regering. N.B.: dit betreft niet de totale opbrengsten of consumptie; de cijfers zijn afgeleid van de officiële Bengaalse invoer. Derks (2012)

Ondertussen bleef de officiële administratie van het opiumsysteem structureel afwijken van de werkelijkheid – vermoedelijk om het Nederlandse thuisfront onwetend te houden over de werkelijke opbrengsten, en tegelijkertijd een kunstmatig verlaagde consumptie te rapporteren aan zowel de Nederlandse bevolking als de kritische internationale gemeenschap. De boekhouding werd kortom doelbewust gemanipuleerd, op gezag van de door de Kroon aangestelde gouverneurs.

In 1904 importeerde de koloniale overheid officieel ruim 70 ton (Bengaals) opium, dus minder dan in de jaren 1890. Tegelijkertijd werd de al omvangrijke opiumfabriek in Weltevreden verder uitgebreid. Er werd zelfs een speciale spoorlijn aangelegd naar de havens – officieel om de handel te vergemakkelijken. Deze infrastructuurinvestering roept echter vragen op: 70 ton product past immers op een tiental wagens en daarvoor hoeft dus geen spoorlijn aangelegd te worden. Er speelde dus meer.

Nederlands-Indië werd in het volledige regiestelsel verdeeld in vier zogenoemde ‘kringen’ (of ‘markten’), variërend van volledig gesloten gebieden – waar opiumgebruik verboden was – tot geheel open gebieden, waar iedereen die dat wilde opium mocht aanschaffen voor eigen gebruik. De Chinezen bleven in dit systeem de grootste afnemers en bleven de rol vervullen van belangrijkste tussenpersonen. De groep mocht gedurende de gehele periode van het opiumregime vrij blijven gebruiken, terwijl de Inheemse bevolking enigszins werd ‘beschermd’ tegen verslaving – althans in de officiële formulering van het koloniaal beleid.

Tussen 1894 en 1904 ontwikkelde het Nederlands-Indisch gouvernement een volledig geïntegreerd opiumregiesysteem dat niet alleen aanzienlijk winstgevender was, maar ook diende als instrument voor pacificatie, sociale controle en territoriale consolidatie. Onder het mom van morele hervorming en bescherming tegen verslaving slaagde het koloniale gezag erin een gecentraliseerd en gemonopoliseerd opiumapparaat op te bouwen dat diepe sporen naliet in de sociale, economische en politieke structuren van de kolonie. Zo groeide het opiumregime uit tot een stille, maar fundamentele pijler onder het koloniale bestuur: winstgevend, repressief, en systematisch verweven met de militaire en administratieve machtsstructuren van Nederlands-Indië.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Internationale samenwerking na de creatie van opiummonopolies

De Nederlandse Kroon en 'hun' Nederlands-Indië was geenszins de enige die deelnam aan het internationale Aziatische drugskartel. In 1909 werd in opiumhoofdstad Shanghai de *Internationale Opiumcommissie* gehouden, een bijeenkomst van dertien naties naar aanleiding van de toenemende wereldwijde kritiek op de opiumhandel, de Opiumoorlogen en de dramatische situatie in China zelf.

In China was de Qing-dynastie (1644–1912), met terreur en volledige steun van de Britse Kroon hardhandig bezig de eigen binnenlandse opiumproductie te ontmantelen. Terwijl China in 1906 nog zo'n 35.500 ton opium per jaar produceerde, was dit in 1911 gedaald tot slechts 4.000 ton. De totale Chinese consumptie werd in 1906 geschat op 39.000 ton opium. Volgens schattingen zou 27% van de mannelijke bevolking verslaafd zijn geweest, met een gemiddelde jaarlijkse consumptie van circa 94 gram per persoon. China had na 1911 dus nauwelijks eigen productie, maar nog altijd een enorme behoefte.

Het moment was daarmee aangebroken voor de Westerse 'barbaren' om zaken te doen. Na de val van de Qing-dynastie in 1911 door toedoen van de christelijke, liberale revolutionair Sun Yat-sen (1866–1925, r. 1911–1925), werd in 1912 de *First International Opium Conference* gehouden in Den Haag. Tijdens deze conferentie werd het eerste internationale drugsakkoord gesloten door Keizerlijk Duitsland, de Verenigde Staten, de Republiek China, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Italië, Japan, Perzië, Portugal, Rusland, Siam (Thailand) en Nederland. De koloniale machten beloofden plechtig:

'The contracting Powers shall use their best endeavours to control, or to cause to be controlled, all persons manufacturing, importing, selling, distributing, and exporting morphine, cocaine, and their respective salts, as well as the buildings in which these persons carry such an industry or trade.'

Hoewel dit lijkt op de start van een internationale 'war on drugs', ging het in werkelijkheid om het instellen van strengere staatsmonopolies met afgebakende grenzen. De markten werden verdeeld, import en export verder gereguleerd zodat de prijzen in de betreffende regio's konden worden opgedreven door het koloniale bestuur — indien nodig opnieuw met militair geweld. Grote illegale netwerken, zoals die van Chinese smokkelaren in Nederlands-Indië of van 'barbaarse buitenlanders' in Shanghai, konden nu harder worden aangepakt door de officiële autoriteiten.

De ware intenties van de conventie blijken uit het feit dat er geen enkele bepaling werd opgenomen die het gebruik of de productie van de opiumpapaver, cocaplant of cannabisstruik verbood of criminaliseerde. De conventie vormt daarmee de basis voor een van de oudste en meest lucratieve grondstoffenkartels van de twintigste eeuw.

De overeenkomst werd in 1915 geïmplementeerd door de Verenigde Staten, Nederland, China, Honduras en Noorwegen, en kreeg een formele plaats als bijlage bij het (niet door Nederland en de VS ondertekende) *Verdrag van Versailles* (1919), dat de basis vormde voor de *Volkenbond* (1920). Saillant is dat de hoogste rechtsprekende instantie van de Volkenbond het aan de Nederlandse Kroon verbonden *Permanent Court of Arbitration* (1913) was, gevestigd in het nieuwe Vredespaleis te Den Haag, onder beheer van de Koninklijke Nederlandse Carnegie Stichting (1904). Aangezien de Kroon enorme belangen had in de Aziatische drugshandel, rijst de vraag hoe objectief dit hof werkelijk was — en met welke agenda er internationaal recht werd gesproken.

Verdere expansie van de lucratieve opiumregie in Nederlands-Indië tussen 1912 en 1928

In de periode van de eerste internationale afspraken lijkt er een hernieuwde inspanning te zijn om via de opiumregie het gebruik daadwerkelijk collectief af te gaan schaffen. De zeer geëngageerde

parlementariër Van Kol reist af naar Nederlands-Indië en publiceert over de verschrikkelijke situatie daar. In zijn poging het parlement te informeren, citeert hij – net als vrijwel alle andere onderzoekers – de (officiële) cijfers uit het Koloniaal Verslag. Hij legt vast dat de meeste schuivers (verslaafde opiumrokers) voor ƒ 0,16 à ƒ 0,50 per dag oprookten. Aangezien de meeste gezinnen leefden van ca. ƒ 100 per jaar, oftewel ca. ƒ 0,27 per dag, zorgde een verslaafde kostwinner ervoor dat gezinnen letterlijk verhongerden. De situatie was kortom acuut en zeer ernstig.

Volgens het gecodeerde Koloniaal Verslag 1912 bedroeg de officiële omzet op dat moment 1.599.928 thails, oftewel 61.757,2 kg, met een bruto-opbrengst voor de schatkist van het gouvernement van ƒ 23.262.000 (oftewel ƒ 376,70 per kg.). Voor Java en Madoera bedroeg het jaar-verbruik 794.620 thails (30.672,3 kg) door 145.919 geregistreerde gebruikers (gemiddeld 210 gram), wat de schatkist ƒ 16.375.000 opleverde (ƒ 533,86 per kg, of ƒ 32.993 per pikolkist). Per (officiële) opiumgebruiker werd 545 mata's (207,6 gram) geconsumeerd, goed voor ƒ 112 per jaar (omgerekend ƒ 0,206 per mata en ƒ 20,60 per thail). Per verkochte thail ontving de regie ƒ 20,60 op Java en ƒ 8,55 in de Buitenbezittingen.

De totale opbrengst uit het opiummonopolie werd in 1914 geraamd op ƒ 38.276.600. Na aftrek van ƒ 17.105.136 aan uitgaven voor alle inkoop, productie en distributiekosten resteerde een saldo van ƒ 21.171.464 voor het gouvernement.

Van die cijfers klopt echter weinig – en dat lijkt een politieke oorzaak te hebben. De cijfers die door Oranje's gouverneur worden gerapporteerd, suggereren immers dat het aantal gebruikers drastisch is gedaald. Ook zou de totale (officiële) consumptie zijn afgenomen van 85,9 ton (1883) naar 'slechts' 61,8 ton. Van de 4 miljoen Javaanse gebruikers die Wiselius in 1886 schatte, zouden er in 1912 nog slechts 146.919 over zijn. Maar tegelijkertijd is de consumptie per gebruiker gestegen van 0,5 mata per dag (0,193 gram, oftewel 70 gram per jaar) naar 1,5 mata – een gebruiksniveau dat niet toevallig net onder de vastgestelde verslavingsnorm van 2 mata per dag lag.

Stel nu dat het werkelijke gebruik helemaal niet daalde na 1890, omdat het gouvernement geen enkele intentie toonde om het gebruik te beperken. Geholpen door de koloniale expansie zou het aantal gebruikers zijn gestegen van 25 miljoen in 1886 naar de gestegen populatie van 44 miljoen in 1912. Bij een gelijkblijvende consumptie van 59 gram per persoon per jaar (0,4 mata per dag) zou dat geleid hebben tot een totale omzet van ca. 2.820 ton (44/25 × 1.602 ton). Indien de consumptie per gebruiker in dezelfde verhouding als in 1886 aanvullend is gestegen naar 210 gram per jaar (1,5 mata per dag), dan zou dat resulteren in een totale werkelijke consumptie van 10.036 ton per jaar.

Dat scheelt een factor 42 tot 162 keer met de officiële cijfers van het Koloniale Verslag van 1912. Aangezien de meest verkochte dagdosis in de kolonie aan de inmiddels 100.000-en straatarme contractarbeiders 2 mata is (en de consumptie van de 100.000-en Chinese mijnwerkers waarschijnlijk nog aanzienlijk hoger lag), is het aanzienlijk waarschijnlijker dat er 10.036 ton werd geconsumeerd in 1912 dan de politiek bevallige 61,8 ton.

> *Vanwege de steeds grotere onzekerheid over de werkelijke cijfers word in deze analyse na 1912 uitgegaan van een gelijkblijvende consumptie als in 1890, berekend op inmiddels **42 keer de officiële cijfers van 1912**. Aan die benadering word vastgehouden tot 1929, toen de wereldwijde economische crisis inzette en de consumptie van rookopium vermoedelijk daadwerkelijk begon te dalen.*[23]

[23] Merk op dat dit verstrekkende consequenties heeft voor de uitkomsten van de exploitatie tussen 1912 en 1942. De werkelijke consumptie zou ook een factor 4 (162/42) hoger hebben gelegen, wat – gezien het consumptiepatroon in grammen per jaar per Chinees persoon – beter past binnen het te verwachten patroon.

Bij een koloniale consumptie van 2.820 ton en een straatprijs van ƒ 20,60 op Java en ƒ 8,55 in de Buitenbezittingen komt de consumptie in 1912 bij 31 miljoen inwoners op Java en 13 miljoen in de overige gebieden uit op 73.056.995 thail. Dat komt overeen met een straatwaarde van ongeveer **ƒ 1.245 miljoen** (73.056.995×31/44×20,60+73.056.995×13/44×8,55).

Het heeft er alle schijn van dat de consumptie van de bijzondere mix van officiële en veel omvangrijkere 'smokkel'-opium tussen 1912 en 1929 explodeert. Na de internationale conferentie van 1912 wordt in 1913 het opiumregiesysteem ingevoerd in vrijwel alle buitengebieden van Nederlands-Indië, met uitzondering van het dunbevolkte Ternate en West- en Zuid-Nieuw-Guinea, die pas in 1921 zullen volgen. Het plan slaagt, wordt verfijnd, en het regiemodel stuwt de prijzen verder op. Door het wereldwijde, door koloniale overheden gedreven kartelsysteem dat na de *First International Opium Conference* (1912) wordt gevormd, én door de vernietiging van de enorme Chinese binnenlandse productie, stijgen zowel de prijzen als de opbrengsten spectaculair.

In het topproductiejaar 1913 telt opiumfabriek Weltevreden, naast 70 Europese stafleden, inmiddels circa 1.000 inheemse arbeiders. Zij produceren dagelijks zo'n 600.000 tubes rookopium (maximaal 219 miljoen per jaar), met een inhoud die varieert van een halve mata (0,193 gram) tot 25 mata (0,965 gram). De meest verkochte tube is die van 2 mata, wat omgerekend zou neerkomen op een officiële productie van circa 169,1 ton per jaar. De totale (officiële) jaarproductie varieert tussen de 42,3 ton en 2.113,3 ton. Aanvullend bestaat er dus ogenschijnlijk een omvangrijke illegale smokkel productie de optimaal profiteert van de door het monopolie kunstmatig opgedreven prijzen.

Reeds in 1913 bereikt de fabriek haar maximale productiecapaciteit en wordt uitbreiding op eigen terrein noodzakelijk. De opbrengsten voor de koloniale overheid stijgen dat jaar tot een ongekend niveau: de verkoopopbrengst van de Opiumregie bedraagt inmiddels ƒ 35 miljoen, tegenover productiekosten (inclusief alle extra kosten) van ƒ 6,5 miljoen. Dit resulteert in een nettowinst van ƒ 28,5 miljoen. In het topjaar 1920 wordt zelfs een omzet van ƒ 53 miljoen genoteerd, tegenover ƒ 9 miljoen aan kosten—wat een winst oplevert van ƒ 44 miljoen.

In 1920 bedraagt de officiële binnenlandse verkoop 2.607.000 thails (ca. 100,6 ton), verkocht voor inmiddels ƒ 30 per thail op Java. Aangenomen word dat de straatprijs voor de veel grotere illegale markt op ca. 2/3 lag oftewel ƒ 20 per thail op Java en ƒ 5,7 (8,55x2/3). Deze prijs blijft in de jaren 1930 gehandhaafd, met als gerecycled argument dat een hoge prijs consumptie zou ontmoedigen. De officiële marktwaarde voor het gouvernement bedraagt in dat jaar ƒ 78.210.000. De officiële cijfers zijn direct gekoppeld aan de officiële inkoop van Bengaals opium, waarvan in 1920 ca. 126 ton vanuit Brits-Indië werd geëxporteerd naar Nederlands-Indië. Deze ruwe opium wordt vervolgens versneden, waardoor de werkelijke hoeveelheid rookopium groter is. Dit staat volledig los van de illegale invoer van Bengaals opium, evenals de nog veel grotere invoer van de ca. 80% Anatolische en Perzische opium.

Bij gelijkblijvende consumptie ten opzichte van 1890 en legale/illegale verhouding van 1:42 stijgt de reële consumptie in 1920 naar 137.098.446 thails (5.653 ton, 126x42). Worden deze cijfers gecombineerd met de conservatief gestegen marktprijzen en bevolkingsgroei naar 47 miljoen inwoners met de correctie van 2/3 voor de 'smokkelmarkt' dan stijgt de marktwaarde naar ca. **ƒ 2.075 miljoen** (137.098.446×31/47×20+137.098.446×16/47×8,55x2/3).

Nadat de internationale kritiek op het Nederlandse koloniale beleid opnieuw aanzwol—mede door toedoen van de League of Nations (1920) waar ook China lid van was —en er in 1925 nieuwe internationale opiumafspraken werden gemaakt in Geneve, besloot het Nederlandse kabinet deze afspraken uiteindelijk met veel moeite vanaf 1929 op te volgen. De rookopiumconsumptie leek op

dat moment toch al op zijn retour, en werd inmiddels gezien als ‘onhygiënisch’. De officiële consumptiecijfers daalden in 1928 netjes verder tot 1.601.016 thail (61,8 ton).

Bij een verondersteld gelijkblijvend gebruik sinds 1890, en uitgaande van de legale/illegale verhouding van 1912 (1:42), in combinatie met een vergelijkbare marktprijs zou de werkelijke consumptie zijn gedaald naar 67.243.523 thail (2.596 ton), met een geschatte marktwaarde van circa **ƒ 1.067 miljoen** (67.243.523×37/52×20+67.243.523×15/52×5,70).

Het blijft onduidelijk of dit daadwerkelijk zo was, of dat de officiële cijfers onder druk van de internationale opinie simpelweg werden aangepast. De verkoopcijfers zoals die zijn gepubliceerd door het gouvernement in de jaren 1920:

1920	2.607.000 thail	100,6 ton (Brits-India export *officieel* 126 ton naar NI)
1923	1.386.000	53,5 ton
1924	1.304.185	50,3 ton
1925	1.368.075	52,8 ton (Brits-India export *officieel* 105 ton naar NI)
1927	1.531.169	59,1 ton
1928	1.601.016	61.7 ton

Op basis van deze cijfers lijkt het alsof de rookopiumconsumptie na de piek in 1920 structureel afnam, mede als gevolg van de druk vanuit de internationale gemeenschap. Die was verenigd in de officieel anti-opium *League of Nations* (1920) en sprak in 1924 en 1925 nieuwe opiumwetgeving af in Geneve. Het zijn juist die jaren waarin de consumptie het laagst zou zijn. Wat verder roet in het eten gooit van de presentatie van het gouvernement is dat alleen al de officiële import uit Brits India in 1925 al twee keer zo hoog is als de hele consumptie.

In werkelijkheid creëerde het gouvernement in die periode doelbewust een omvangrijk zwart circuit. Er mocht worden gerookt in publiek toegankelijke opiumdivans, buiten de verkooppunten van het regiesysteem om. De feitelijke consumptie begon zo steeds minder samen te vallen met de gerapporteerde cijfers.

Ondertussen werden de prijzen structureel verder opgehoogd. C. Steinmetz, hoofd van de opiumregie in de jaren dertig, meldde in zijn *Indië en het opium* (1931) dat de prijs op Celebes inmiddels was verhoogd van ƒ 3 naar ƒ 30 per thail in 1931.

De binnenlandse Nederlandse propaganda ter verdediging van dit systeem werd gevoerd door koloniale iconen zoals gouverneur-generaal Van Heutsz (‘de bedwinger van Atjeh’, r. 1904–1909), en ex-militairen zoals gouverneur-generaal en minister van Koloniën Idenburg (r. 1902–1905 / 1908–1909 / 1918–1919; minister 1909–1916), alsook Heutsz voormalig linkerhand premier Colijn (r. 1925–1926 / 1933–1939). Zij vergeleken het opiumgebruik ook in de 20ste eeuw nog met het incidenteel nuttigen van sterke drank, en verdedigden het opiumregiesysteem als het meest effectieve middel tegen ‘ongecontroleerde smokkel’.

De film *Rawana, het demon van de opium* (1932), geproduceerd door Polygoon met overheidssubsidie voor het Zendingsbureau in Oegstgeest, was exemplarisch voor de propagandistische benadering. De film bevatte 57 minuten en 50 seconden over smokkel, 12 minuten over genezing in het hospitaal, en slechts 8 seconden over de staatshandel. Jaarlijks zouden volgens de film 2.000 verslaafden worden genezen—zonder een woord over het feit dat 90% recidiveerde. De film eindigde met een spandoek: ‘Indië opiumvrij’. In de feestelijke optocht ter gelegenheid van koningin Wilhelmina’s 50e verjaardag reed in Batavia een anti-opium praalwagen mee.

Tegelijkertijd werd doelbewust steeds grotere administratieve verwarring georganiseerd. De Dienst der Opiumregie produceerde een wildgroei aan voorschriften: de derde druk van het officiële handboek, verschenen in 1914, besloeg 275 pagina's. Een paradijs voor de bureaucraat—een doolhof voor gebruikers of voor degene die inzicht wilden en niet kregen. Sinds 1920 werd het Javaanse licentiemodel in sommige regio's vervangen door een systeem van registratie. In opiumhoofdsteden als Batavia, Semarang en Soerabaja, en in gebieden als Riouw, werd de verkoop slechts beperkt geregistreerd, zogenaamd vanwege het grote aantal koelies...

De oprichting van de nieuwe Opium en Zoutregie (1934) vormde natuurlijk op zichzelf opnieuw enorm veel speelruimte voor een creatieve boekhouding, terwijl de naam zelf een nieuw soort onschuld resoneert: *The Opium- en Zoutregie publication reproduces a chaotic situation from the point of view of law making. First, in this official publication of 1937, texts of—say—1927 are published time and again in the corrections of a later date. In this way it is difficult to reconstruct the bureaucratic struggles underlying these corrections. The first long ordinance (called the 'Narcotics Ordinance') is dated 12 May 1927 (p. 5-34). At the same day the equally long 'Regie-Opium Ordinance' was issued about the same subject (p. 45-55). In between a very short one (p. 35, 36) was published apparently only to fix the decision- making power among the various departments: for the import of raw opium, the head of the Opiumregie was responsible; for all opium business (from import to export) concerning medicinal aims, two other top bureaucrats (army and Ministry of Health); for coca leaves, the Ministry of Agriculture, etc. They all have the power to issue specific licenses.*[24]

In deze periode brak echter ook de zeer verslavende kretek-sigaret – gevuld met cocabladeren – definitief door, terwijl ook de door het gouvernement gepromote, nergens geregistreerde consumptie van aanzienlijk sterkere 'medische' opiaten zoals morfine (ca. 10× krachtiger) en heroïne (ca. 100× krachtiger) fors toenam onder het mom van 'verslavingsbehandeling'. Dit beleid was (ook) in lijn van de internationale opiumconventies van Geneve van 1924 en 1925. Zo ontstond er, naast de illegale opiumhandel, een nieuwe, onzichtbare 'medische' consumptielaag—met verregaande gevolgen, vooral in China en Nederlands-Indië.[25][26]

---

[24] Dergelijke onschuldig ogende naamgevingen lijken een opvallende 'public relations'-trend in de jaren 1930: de Japanse overheidsorganisatie die het extreem wrede biologische wapenprogramma van Showa-Japan uitvoerde, heette *'Epidemic Prevention Department and Water Supply Department'* (1937). Dichter bij huis werd IG Farben (1925), dat Auschwitz organiseerde en het gifgas Zyklon B leverde, via de naam geassocieerd met kleurstoffen.

[25] Door de steeds zelfbewustere, opgeleide Indonesiërs aan het begin van de 20ste eeuw werd rookopium steeds meer geassocieerd met de 'christelijke kolonisten' en 'Chinese profiteurs' die schade toebrachten aan de Indonesische gemeenschap. Vanaf 1919 nam ook de kritiek van de League of Nations (1920) sterk toe: men vond dat recreatief gebruik moest worden verminderd en gecontroleerd, en dat opiaten uitsluitend 'medisch' verstrekt mochten worden. Sigaretten stonden al eeuwen bekend als medium om verslaving te initiëren, en de Nederlanders bleken daar veel ervaring mee te hebben.
De madak was een mengsel van opium en tabak dat al in de 16de eeuw in China verscheen via de VOC (1602), en grotendeels verdween rond 1800 met de ondergang van de VOC in 1795. Madak werd door de VOC vervaardigd van Java-opium, vermengd met Chinese kruiden en tabak, en gerookt in bamboepijpen. De verslaving bleef in China beperkt tot bepaalde aan de Hokkien en Hakka te relateren regio's en was mild in vergelijking met de grootschalige Chinese opiumverslaving die zich in de 19de en 20ste eeuw over het hele land verspreidde. Eind 19de eeuw verschenen in Indonesië ook de typische, 'eigen' kretek-sigaretten met 60–80% tabak, kruidnagel en de nieuwe cocabladeren.

[26] *Captain Richard Meinertzhagen an intelligence officer on General Allenby's staff - 1917 - working out of the Cairo HQ, -tried an experiment - by having some Australian flyers drop Opium-laced cigarettes out of their planes over the Gaza area - {over the late summer of 1917}, to see if the front-line Ottoman [Turkish and Austrian] soldiers would smoke them and then be unable to fight. The experiment failed.*

Het opium doordrenkte regime van Nationalistisch China, 1911-1937

De opiumstructuur onder de vroege Republiek (1911–1928)

Na de val van de Qing-dynastie in 1911 kwam de marktwaarde en prijsopbouw van opium in China tijdelijk onder druk te staan. Omdat het land tussen 1911 en 1917 nauwelijks eigen opium produceerde, zijn binnenlandse marktprijzen uit deze periode grotendeels onbekend. Wel is duidelijk dat het repressieve beleid tegen opiumboeren ook onder de nieuwe Nationalistische Republiek (vanaf 1912) werd voortgezet.

De jonge republiek voerde een opiumregiesysteem in met als expliciet doel de staatsinkomsten uit opium te maximaliseren, ondanks minimale binnenlandse productie. In de jaren na 1912 nam het officiële opiumgebruik weer toe, vooral door het wegvallen van centrale controle. Het Westen profiteerde ondertussen van het nieuwe regime. In 1914 meldde een krant in Shanghai dat *'practically every foreign bank is involved' in narcotics*.

Na de dood van generaal en president Yuan Shikai (r. 1912–1916) viel China uiteen in regionale machtsblokken, geleid door militaire gouverneurs of 'warlords'. Deze leiders stimuleerden opiumteelt om inkomsten te genereren via lokale monopoliestelsels, bedoeld voor de financiering van legers en provinciale besturen. Daarmee verdween het centrale staatsmonopolie op opium vrijwel volledig.

China bleef in deze periode 's werelds grootste opiumconsument. Zowel de productie als consumptie concentreerde zich ten zuiden van de Yangtze, waar ook het Kuomintang-regime haar machtsbasis had. Deze zuidelijke regio werd ontsloten door grote opiumhoofdsteden als Shanghai en Hong Kong; De prowesterse Nationalistische partij opereert in deze periode vanuit Kanton, tegenover laatstgenoemde stad.

Na de Eerste Wereldoorlog begon China – ondanks interne chaos – opnieuw met opiumexport, onder meer naar de Verenigde Staten. De Amerikaanse regering reageerde daarop met nieuwe anti-opiummaatregelen.

In 1923 bereikte de binnenlandse productie een nieuw piekpunt van 13.608 ton per jaar. Ter vergelijking: India produceerde dat jaar officieel 907 ton en het gehele Midden-Oosten 521 ton, al zijn er sterke aanwijzingen dat de Anatolische productie structureel werd ondergerapporteerd en tot aan WOII niet afnam. Toenemende internationale druk maakte opiumproductie tot een soort staatsgeheim.

In China raakte de opiumcultuur diep verweven met de provinciale bestuursstructuren. Generaals hieven belastingen in natura, waardoor boeren gedwongen werden opium als 'cash crop' te verbouwen. Veel provincies zagen hun inkomsten hierdoor substantieel toenemen.

In sommige regio's werd de handel zelfs geformaliseerd. Het Kanton-regime van vader van de Republiek Sun Yat-sen (1866-1925) begon in 1923 met het verlenen van licenties aan opiumkits en bordelen. In belangrijke havensteden als Kanton, Hankou, Shanghai en Nanking organiseerden de Nationalisten onder generaal Chiang Kai-shek nieuwe monopoliestructuren. De opbrengsten uit opium werden rechtstreeks aangewend voor militaire doeleinden en politieke propaganda.

Het noorden van China, waar de Nationalisten minder controle hadden, werd in de jaren 1920 steeds vaker overspoeld door Japanse opiaten. In het zuiden gingen ook westerse banken steeds meer over op die krachtigere handel, naast de grote reguliere import van ruwe opium. In deze periode word het merendeel van de Chinese opium nog steeds geïmporteerd, waarbij steeds duidelijker dezelfde

structuren als in Nederlands-Indië zijn te onderscheiden. Door het regime gecontroleerde entrepots, opium van Perzisch-Anatolische oorsprong en grote semi-clandestiene distributie netwerken.

Daarnaast start Sun Yat-Sen's Kanton regime in 1923 om opiumkitten en bordelen voor opium te licenseren. Onder zijn generaal Chiang Kai-shek organiseren de nationalisten monopolies in (opengebroken Westerse havensteden) als Kanton, Hankou, Nanjing, Shanghai en andere grote steden zodat de opium in steeds grotere hoeveelheden het land binnen kan stromen.

Een westerse arts rapporteerde in deze periode:

'Absolutely no attempt has so far been made to restrict, control, or suppress opium cultivation or use. Millions have been raised out of opium for military operations and civil propaganda… Revolution demanded funds, and reforms have been relegated to shadowy future.'

Binnen een jaar wist het Nationalistische regime via haar opiummonopolie al $40 miljoen aan inkomsten te genereren.

De opiummonarchie van Chiang Kai-shek (1928–1932)

In 1926 begon Chiang Kai-shek (r. 1928–1975), met westerse steun, aan zijn Noordelijke Expeditie. Daarmee beoogde hij de hereniging van China onder leiding van de Nationalistische Kuomintang (KMT). Na zijn overwinning in 1928 greep hij de macht en vestigde een nieuwe regering in Nanjing, circa 300 kilometer landinwaarts langs de Yangtze – de economische levensader van China. Chiang was geboren en opgegroeid direct ten zuiden van Shanghai, de opiumhoofdstad van het land, en kende de logistieke en financiële potentie van de opiumhandel als geen ander.

In 1928 was de opiumsituatie al vrijwel onbeheersbaar. Niet alleen nam de binnenlandse productie sterk toe, ook steeg de import in het zuiden via westerse ondernemingen en in het noorden via Japanse smokkelnetwerken.

Chiang erfde een situatie waarin opiumconsumptie diep verankerd was. In de provincie Kweichow werd opium door de Kamer van Koophandel zelfs geregistreerd als officiële waardestandaard – als een lokale munteenheid. In Zuidelijk Yunnan – een van de grootste producenten van het regime - rookte in 1947 naar schatting 90% van de mannelijke bevolking, en werden veel baby's al bij de geboorte verslaafd geboren. Bij Chiangs aantreden was China veruit de grootste opiummarkt ter wereld. Opium was inmiddels een kernpijler van de staatsmacht geworden: onmisbaar voor militaire financiering en politiek patronage.

De Nationalistische regering poogde het monopolie op opium te centraliseren en de marktprijzen te speculeren ten gunste van de staatskas. In 1929 werd een zogenaamd *'opium prohibition system'* ingevoerd, maar dit fungeerde vooral als rookgordijn. In plaats van repressie kwam er een gereguleerd staatsmonopolie waarin het regime zelf de handel controleerde en de prijs bewust opdreef.

Alleen al in de provincies Hubei, Shaanxi en Guangxi leverde dit systeem in 1929 een opbrengst op van $17 miljoen aan zogenoemde 'verbodsinkomsten'. In werkelijkheid legaliseerde het regime de handel via een staatsgecontroleerde infrastructuur. In 1930 werd via de haven van Shanghai officieel 707 ton opium geïmporteerd uit Perzië en India. Die voorraden werden via de Yangtze – ook wel 'opium highway' genoemd – verder het binnenland in vervoerd en waren waarschijnlijk aanzienlijk groter. Een journalist merkte op:

'Hardly a ship comes down the river that does not carry a hundred weight [50.80 kg] or more of opium on board.'

In 1931 was China naar schatting verantwoordelijk voor 7/8 van de mondiale geregistreerde opiumproductie. De havens van Hongkong, Macau en Shanghai functioneerden als hoofdkanalen voor export, waarmee de Chinese opiumhandel niet alleen de binnenlandse markt overstroomde, maar ook de wereldmarkt begon te beïnvloeden – tot grote zorg van landen als de Verenigde Staten, die in 1930 hun 'War on Drugs' formeel begonnen.

De Britse journalist H.G.W. Woodhead bevestigde het falen van repressieve maatregelen:

'In general it may be stated that throughout China today, with the exception of isolated instances, no effort is or can be made by the National Government to control the sale or smoking of opium. It can be purchased without difficulty, in practically every town and village of any size throughout the country. And the traffic is controlled by the military and big opium rings.'

Hoewel het regime zich naar buiten toe presenteerde als bestrijder van opium, versterkte de KMT haar greep op de markt door concurrentie systematisch uit te schakelen. Het opiummonopolie werd maximaal uitgebuit.

Dr. Wu Lien-teh, die China eerder vertegenwoordigde op de opiumconferenties in Den Haag (1912 en 1918), pleitte in 1931 voor een officieel staatsmonopolie met het doel het gebruik uiteindelijk uit te roeien. Achter deze oproep stond minister van Financiën T.V. Soong, die in het geheim het hoofd van de *Opium Suppression Committee*, J. Heng Lui, aanspoorde het voorstel te ondersteunen.

De staat voerde in 1931 inderdaad een formeel monopolie in. Toen dit tot negatieve publiciteit leidde, trok de regering zich tijdelijk terug. Niettemin zette Soong, gelieerd aan pro-westerse netwerken zoals de Rockefeller Foundation ('de Oliegroep'), de ontwikkeling van een overheidsgecontroleerd opiumsysteem voort.

In juni 1932 vaardigde het KMT-regime een verordening uit die alle provinciale en gemeentelijke overheden verplichtte de nationale opiumwetgeving te handhaven. Kort daarop kondigde Soong aan dat de campagne reeds $100 miljoen aan inkomsten had opgeleverd. Op 27 juni 1932 sprak de president van de Nationale Assemblee zich publiekelijk uit vóór het monopolie.

Ook Woodhead, die de belangen van (niet alleen de) Britse ondernemers vertegenwoordigde, betoogde dat alleen een staatsmonopolie China's financiële crisis kon oplossen.

De institutionalisering van het opiumregime (1932–1934)

Na de invoering van het staatsopiummonopolie versnelde Chiang Kai-shek de centralisatie van distributie en controle. In Hankou – het belangrijkste binnenlandse transportknooppunt tussen Zuid- en Noord-China, strategisch gelegen aan de Yangtze – hief hij formeel het verbod op opiumroken op. Binnen korte tijd openden honderd opiumkits opnieuw hun deuren.

De monopoliezone werd in 1933 volledig ondergebracht bij het nieuw opgerichte *Special Tax Bureau*, dat rechtstreeks onder het *General Headquarters* van Chiang viel. In februari droeg de regering bovendien de volledige bevoegdheid over opiumonderdrukking over aan de *Military Affairs Commission*. Chiang kreeg hiermee ook het bevel over de rivierpolitie, die het vervoer van opium over de Yangtze coördineerde. Onafhankelijke distributie werd voortaan actief onderdrukt.

Grote hoeveelheden opium werden opgeslagen in een staatsloods in Hankou. Zo schakelde het regime de concurrentie uit, waaronder de zogeheten '48 Huizen' – een netwerk van onafhankelijke opiumhandelaars uit de provincie Hubei. Deze praktijk stond in directe tegenspraak met de eigen anti-opiumwetgeving, maar leverde aanzienlijke inkomsten op: in 1933 bracht Hankou alleen al $16 miljoen aan opiumopbrengsten binnen voor de staat (en nog veel meer voor de 'ondernemers').

Op 1 november 1933 publiceerde de krant *Shun Bao* een verordening van het *General Headquarters* waarin werd opgeroepen tot de onderdrukking van ongeautoriseerde opiumhandel. In werkelijkheid ging het om de bescherming van het staatsmonopolie.

De overheidsopbrengsten uit opium werden structureel ingezet voor militaire doeleinden. Zo financierde Nanjing, via de *Agricultural Bank of the Four Provinces*, operaties van het *Nanchang Headquarters* gericht op het neerslaan van communistische rebellen – officieel omschreven als *bandit suppression*. De strijd tegen opium werd daarmee ondergeschikt aan de strijd tegen het oprukkende communisme.[27]

Onder toenemende internationale druk, onder meer vanuit de Volkenbond, verklaarde Chiang publiekelijk het roken van opium in *dens* te verbieden. Tegelijkertijd steeg de legale handel explosief: in de eerste vijf maanden van 1934 registreerde Hankou alleen een omzet van 42.000 pikol (ca. 2.533 ton) opium. De jaaropbrengst kwam uit boven de $100 miljoen.

Opium was in deze periode niet langer slechts een tijdelijk financieringsmiddel, maar het fiscale fundament van zowel de KMT-staat als de Chinese samenleving. Een belastingschema voor één pikol opium in een doorsnee jurisdictie zag er als volgt uit:

- $320 algemene belasting
- $32 voor communistische onderdrukking
- $3,20 voor de nationale schatkist
- $1,50 voor de Kamer van Koophandel
- $2,50 voor de *Special Goods Association* (opiumlobby)
- $2,50 voor de Hsih-tsun vrouwenschool
- $7,00 'beschermingsgeld'

Later werden ook heffingen toegevoegd voor snelwegonderhoud en onderwijsbijdragen. In Hankou voerden de monopolieautoriteiten daarbovenop een extra heffing van $920 in, waarmee de totale belastingdruk opliep tot $1.288,70 per pikol.

De basiskosten van productie lagen rond de $400 per eenheid. De brutomarge bedroeg dus $1.689, oftewel ongeveer ƒ 3.326 – wat neerkomt op ƒ 2,12 per thail. Deze prijs lag aanzienlijk hoger dan de opium die de Nederlandse NHM & Co. kon inkopen in Anatolië, Perzië of Bengalen om vervolgens met winst via smokkel in China te verkopen.

[27] Dit proactieve beleid loopt parallel aan het Oranje-beleid in Nederlands-Indië vanaf de jaren 1920 en in Weimar- en nazi-Duitsland (1919–1945), waar ook communisten met harde hand werden onderdrukt. Ook in nazi-Duitsland hadden de Oranjes, onder andere via de grootindustrie, een grote vinger in de pap. Na de bouw van speciale concentratiekampen in Nederlands-Indië (1926) werd ook het eerste officiële concentratiekamp van nazi-Duitsland gebouwd in 'hun' Oranienburg, ten noorden van Berlijn, om communisten en andere 'linkse elementen' op te sluiten.

Toenemende internationale spanningen en de opiumoorlog met Showa Japan (1931–1937)

Na de officiële afkondiging van de Amerikaanse 'War on Drugs' in 1930 begon de VS zich nadrukkelijker te profileren als moreel scheidsrechter van de wereldwijde drugsproblematiek. Achter deze politiek lag echter een dubbele strategie. Enerzijds was er de oprechte zorg over massaverslaving aan heroïne en morfine binnen de Verenigde Staten waarvoor de VS al in de jaren 1900 strenge wetgeving had ingevoerd. Anderzijds bood de beoogde medische regulering een kans om de binnenlandse handel in opiaten toe te wijzen aan een industrie die gecontroleerd werd door slechts enkele farmaceutische ondernemingen.

De economische strategie was om opiaten via patenten, apotheken en artsen opnieuw te monopoliseren in een nieuwe, nog lucratievere markt. De niet medische 'recreatieve' en vrij verhandelbare opiumstromen, zoals die in de jaren 1930 uit China komen, werden via het *War on Drugs* beleid via de VS regering gecriminaliseerd en gedefinieerd als illegaal en subversief. Voor de grote Amerikaanse farmaceutische industrie vormde de Chinese vrijemarktontwikkeling – met massaproductie en ongecontroleerde export – een directe bedreiging omdat het hun lucratieve kartelpositie aantastte. Juist de Rockefellers, die ook een hoofdrol speelde in de opiaten, aanverwante medische zorg en oliehandel in China, waren via 'hun' zeer invloedrijke *Rockefeller Institute for Medical Research* (1901) wereldwijde promotors van dit beleid.

Tegelijkertijd waren grote Amerikaanse banken in de jaren 1930 ook zelf actief betrokken bij de internationale drugshandel. In 1929 verdenkt de federale overheid onder meer de *National City Ban*k (NCB) – gelieerd aan de Rockefellers en aan de Oranjes – van het financieren van drugsnetwerken of het faciliteren van transport. Die betrokkenheid was evident: op dat moment verhuurde de NCB haar Cubaanse renbaan aan de bekende Joodse drugsbaron Meyer Lansky (1902–1983), een sleutelfiguur in de Amerikaanse onderwereld.

In de jaren 1930 gaat Chinese heroïne de Amerikaanse markt steeds meer domineren. Een reden waarom VS ambtenaren de ontwikkelingen China zeer nauwlettend in de gaten houden.

Het nieuwe U.S. bureau of Narcotics (1930) rapporteert in 1931 dat de meeste opium smokkel de VS binnenkomt via Oostelijke havens als Seattle en Los Angeles. De bron van de 'greater bulk' was onbekend maar word geduid als *'manufactured and packed somewhere in the Far East…'*. In 1933 meldde het Bureau dat *"heroin manufactured clandestinely in China and Darien (on the Panama-Colombia border) is also entering the United States in considerable quantities."*

In 1935 werd vastgesteld dat het merendeel van de in de VS verhandelde heroïne afkomstig was uit laboratoria in Shanghai en Tianjin. Distributie liep via bekende netwerken, die zich in 1934 hadden verplaatst van China en Mantsjoerije naar Europese havens zoals Marseille en Cherbourg. In 1937 werd de bulk van deze heroïne vooral via de Amerikaanse oostkust via steden als New York het land clandestien ingeloodst.

De banden tussen deze internationale kartels en de Nationalistische regering van Chiang Kai-shek waren nauwer dan publiekelijk werd erkend. Amerikaanse diplomatieke diensten rapporteerden herhaaldelijk over directe betrokkenheid van staatsambtenaren bij drugshandel, inclusief smokkel tijdens staatsbezoeken aan de VS.

Een subtiel diplomatiek rapport uit Hankou (11 april 1934) merkte op:

"It is not known whether or not Chiang Kai-shek's organization has connections with the international ring, but in view of his old connections with the Ch'ing-Hung Pang (Shanghai underworld gang dealing in everything from opium to blackmail to assassination), it is thought entirely possible."

De zorgen over de Chinese opiumexplosie werden in Washington steeds luider. In 1934 stelden Amerikaanse officials vast dat 90% van de niet-medische wereldopiumvoorraad inmiddels uit China afkomstig was. Generaal Joseph Stilwell, Amerikaans militair attaché, schatte in 1935 dat ca. 50% van de Chinese bevolking opium gebruikte, waarvan 20% verslaafd was. In zijn ogen vormde de Chinese drugsstroom een grotere dreiging dan het verlies van Amerikaanse exportmarkten.

Chiang Kai-shek, inmiddels bondgenoot van de VS, ontbond op 29 mei 1935 de *Opium Suppression Commission* en benoemde zichzelf tot *Opium Suppression Superintendent*. Het voormalige hoofd, J. Heng Liu, werd overgeplaatst naar de *Health Administration*. Chiang liet gebruikers registreren, met als doel hen te belasten. Eind 1935 kondigde zijn regime aan dat het monopolie verder zou worden versterkt door importheffingen en de verplichting opium uitsluitend in staatsmagazijnen op te slaan.

In februari 1936 richtte de regering het *Peiping–Tientsin Opium Suppression Incorporate* op – een staatsgedreven onderneming met bevoegdheid in gebieden buiten directe KMT-controle. Officieel was het een maatregel tegen gebruik; in werkelijkheid fungeerde het als belastinginner van de opiumhandel. De organisatie werkte ook samen met westerse importeurs.

Tegelijkertijd escaleerde de Japanse aanwezigheid in Noord-China. Vanaf 1932 had Japan via haar vazalstaat Mantsjoerije een strak geregisseerd staatsgedreven opiummonopolie ingevoerd. In Rehe (Jehol, direct boven Beijing) werd opium in steeds grotere hoeveelheden massaal het land binnen gesmokkeld. Het product werd op geïndustrialiseerde wijze op enorme dwangarbeid plantages in Japans Korea (1910) en Mantsjoerije (1931) geproduceerd.

De Amerikaanse journalist John B. Powell waarschuwde in 1934:

'Most persons regard [the Inspectorate] as a branch of the Manchukuo Opium Monopoly, as all supplies will come either from Jehol or areas further west which the Japanese now control... This means that the Japanese, in addition to their other acquisitions in North China in recent weeks, have succeeded in obtaining complete control of the North China opium revenues, China's chief 'cash crop', and that the amalgamation of North China with the Manchukuo Opium Monopoly will provide Japan with enormous revenues and economic advantage with which to control this section of the Chinese Republic.'

De Japanse staat werd hiermee een directe concurrent van het KMT-monopolie. Waar Chiang zich richtte op rookopium, specialiseerde Japan zich in de productie van synthetische derivaten zoals morfine en heroïne. De productie lag bij het keizerlijke conglomeraat Matsui, dat sinds 1931 ook het leidende militair-industriële conglomeraat van het Showa-regime (1926–1945) was.

Op 1 januari 1937 trachtte Chiang deze dreiging te beteugelen. Hij vaardigde wetten uit die het bezit en gebruik van geraffineerde opiaten streng strafbaar maakten. Maar de marktdynamiek keerde zich tegen hem: terwijl Japan het noorden overspoelde met opiaten, bleven Westerse ondernemingen het zuiden bedienen via Hongkong en Shanghai. De binnenlandse productie groeide eveneens. In Yunnan domineerde de opiumproductie, met zwaarbewapende karavanen die grote hoeveelheden naar Shanghai en Guangzhou vervoerden.

In 1937 liep het uit op een opiumoorlog. Na het Mukden-incident (1931) had Japan reeds demonstratief strategisch posities bezet, waaronder drugshoofdstad Shanghai. Maar in juli 1937 zette Japan zijn plannen volledig om in daden: in een Aziatische *Blitzkrieg* werd het gehele Chinese kustgebied bezet door miljoenen soldaten. Opiumproductie en distributie werden nu onderdeel van de bezettingsstructuur en vanzelfsprekend stopte de Chinese export naar het buitenland. Aanvullend trad zeer anticommunistisch Japan ook veel harder op tegen het oprukkende Chinese communisme.

De logistiek en onderwereld achter het opiumimperium (1930–1937)

In de jaren 1930 kende de opiumproductie in Zuidwest-China een spectaculaire schaalvergroting op het Chinese totaal van ca. 39.000 ton per jaar. Vooral de provincies Yunnan en Guizhou groeiden uit tot productiecentra van mondiaal belang. De distributie vond plaats via zwaarbewapende karavanen, georganiseerd als militaire operaties van het KMT regime.

Op 23 februari 1930 werd een konvooi geregistreerd bestaande uit 2.350 koelies, 230 lastdieren en 365 soldaten, onderweg van Yunnan naar Guangxi. Op 30 april 1931 arriveerde een andere expeditie in Longzhou met 10.000 man, die 10.000 kisten opium (ca. 390 ton) vervoerden voor een handelshuis uit Kanton. In december 1933 vertrok een karavaan met 750 ton opium richting Posch, de belangrijkste opiummarkt van Guangxi. De overheid van Guizhou verdiende jaarlijks naar schatting $3,5 miljoen aan de export van 289,5 ton opium. Tegelijkertijd begon China met grootschalige productie en export van morfine en heroïne, bestemd voor buitenlandse markten als de Verenigde Staten.

De verbinding tussen deze distributienetwerken en het KMT-regime liep onder meer via figuren als Ye Ching Ho, een invloedrijke zakenman uit Shanghai. Ye financierde in 1926 deels Chiangs Noordelijke Expeditie, exploiteerde tientallen opiumkits, en kocht zijn voorraad rechtstreeks bij het *Hankou Opium Suppression Bureau*. Hij speelde een sleutelrol in de uitbouw van het staatsnetwerk én in de integratie met Japanse logistiek via Formosa (Taiwan).

Ye importeerde op grote schaal Perzisch opium via Japanse kanalen en liet zich later naturaliseren als Japans staatsburger als Nakamura Taro. Toen in 1937 de oorlog tussen China en Japan uitbrak, vluchtte hij voor Chiangs represailles. Vanaf dat moment werkte hij actief voor de Japanse bezettingsmacht.

De verwevenheid tussen staat en onderwereld kwam nergens duidelijker tot uiting dan in de banden tussen het KMT-regime en de Green Gang (*Ch'ing Pang*), een van de machtigste criminele organisaties van het land. In 1934 schreef een lokale krant:

"The influence of the Ch'ing Pang upon Chinese politics is very great, and can hardly be overestimated."

De *Green Gang* was nauw verbonden met de revolutionaire beweging rond Dr. Sun Yat-sen en zijn militaire vertrouweling Huang Hsing. Vanaf 1924 leverde de organisatie steun aan de Noordelijke Expeditie van de KMT, en bleef ook daarna betrokken bij de financiële en logistieke onderbouw van het regime.

Tijdens de arbeidersopstand van maart 1927 in Shanghai – geleid door 150.000 communistische arbeiders – financierde de *Green Gang* via banken $48 miljoen aan steun voor de KMT, waarmee de opstand werd neergeslagen. Deze interventie werd met grote opluchting begroet door de kapitalistische elite van Shanghai.

Tot diep in de jaren 1930 bleef de *Green Gang* direct verbonden met het staatsopiummonopolie. Daarmee viel de grens tussen georganiseerde misdaad en overheidsstructuur grotendeels weg: de KMT gebruikte de infrastructuur van de onderwereld voor belastinginning, distributie, repressie en internationale export. Tegelijkertijd werden rivaliserende netwerken door het regime uitgesloten, vervolgd of geïncorporeerd.

De geopolitieke verdeling van de Chinese opiummarkt door Japan en Westen machten (tot 1937)

Sinds 1931 werkte Japan systematisch aan de integratie van Noord-China in zijn imperiale economische netwerk. Via de satellietstaat Mantsjoerije (1931–1945) had Japan een strikt opiummonopolie opgezet, met Rehe (Jehol) als strategische invoerhaven. Vanuit Rehe stroomde opium binnen, geproduceerd in Korea, Mantsjoerije, en Japanse laboratoria.

Dit betekende directe concurrentie voor het monopolie van Chiang Kai-shek in het zuiden. Japan en de KMT streden feitelijk om de controle over China's grootste contante inkomstenbron: opium. Beide partijen bevonden zich in een complexe balans van internationale allianties. Westerse banken, met name in Shanghai en Hongkong, werkten traditioneel samen met de zuidelijke Nationalistische regering. Japan opereerde vooral via Mantsjoerije en probeerde tegelijkertijd delen van Noord-China af te scheiden van het economische kerngebied onder Chiang.

Het resultaat was een land dat werd overspoeld met ruwe opium en nog veel sterkere synthetische opiaten.

De rivaliteit leidde tot een feitelijke verdéling van de hele Chinese opiummarkt. In de vroege jaren 1930 bestond een stilzwijgende machtsbalans: Westerse banken en handelaars bedienden met steun van het KMT regime en pro-westerse Chinese ministers zoals T.V. Soong de zuidelijke en internationale markt, terwijl Japan zich vooral concentreerde op de noordoostelijke regio's. Het regime gebruikte de afgeroomde opiumopbrengsten voor de financiering van militaire infrastructuur en expansie in China zelf.

Deze balans verschoof in 1937, toen Chiang in januari formeel wetten uitvaardigde tegen het gebruik van heroïne en andere opiumderivaten. Dat was niet alleen bedoeld als binnenlandse repressie, maar ook als geopolitiek signaal. Terwijl de KMT de traditionele opiumhandel beheerde, waren de Japanners inmiddels dominant geworden in de synthetische drugsmarkt. Keizerlijke conglomeraten zoals Matsui produceerden op grote schaal morfine en heroïne in laboratoria in Mantsjoerije en Korea, en exporteerden die vooral richting China maar ook richting andere delen van Zuidoost-Azië.

Tegelijkertijd nam de wereldwijde concurrentie toe en begint China zelf in de jaren 1930 heroïne naar de Europese en vooral de Amerikaanse markt te exporteren. De banden tussen die exporterende kartels en het KMT-regime bleven bewust ondoorzichtig. In 1933 werd het smokkelnetwerk *Shanghai Opium Combine* opgerold in Los Angeles, geleid door de Joodse broers Judah en Isaac Ezra. Bij hun arrestatie werd voor $50 miljoen aan drugs aangetroffen. De broers werden veroordeeld tot 1940, maar hervatten later hun operaties vanuit Hongkong. De Ezra-broers waren verbonden met Ye Ching Ho, een sleutelfiguur in zowel het KMT-opiumnetwerk als de Japanse logistiek via Formosa. Zijn overstap naar de Japanse zijde na de oorlog van 1937 maakte duidelijk hoe vloeibaar de allianties waren tussen de onderwereld, staatsstructuren en koloniale machten.

Epiloog – Opium als instrument voor staatsfinanciering en geopolitieke strijd

Tussen 1911 en 1937 ontwikkelde zich in China een unieke vorm van staatsfinanciering waarin opium fungeerde als structureel fundament, naar westers koloniaal model. Net als eerdere Europese mogendheden maakte ook het Nationalistische regime onder Chiang Kai-shek van opium een centrale pijler van zijn macht. Politieke idealen, moderniseringsretoriek en internationale verdragen ten spijt, werd het opiumverbod vooral gebruikt als juridisch instrument om concurrentie uit te schakelen – niet om gebruik terug te dringen.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De tegenstelling tussen officiële moraal en economische praktijk was typerend. Terwijl Chiang zich presenteerde als hervormer en pleitbezorger van internationale samenwerking, verankerde zijn monopolie op opiuminkomsten een systeem van verslaving, corruptie en staatsgeweld. De cijfers spreken boekdelen: tientallen miljoenen gebruikers, tientallen miljoenen dollars aan jaarlijkse opbrengsten, honderden tonnen verhandelde substantie, en een opiumbelasting die tot in de kleinste posten van het staatsbudget was doorgedrongen – van onderwijssubsidies tot wegonderhoud.

Keizerlijk Japan bouwde via Japans Korea en Mantsjoerije ondertussen aan een steeds sterker concurrerend koloniaal opiumregime dat vooral in China zelf hard concurreerde met de prowesterse KMT regime uit Zuid China. In deze periode bleven Japanse heroïne en westerse opiumproducten via respectievelijk het noorden en zuiden de enorme Chinese markt overspoelen.

Internationaal werd de Chinese opiumstaat aanvankelijk getolereerd. Maar zodra China in de jaren 1930 begon met ongecontroleerde export, groeide de kritiek – vooral vanuit de Verenigde Staten. Die speelde een dubieuze rol: als morele scheidsrechter enerzijds, maar ook als beschermheer van de eigen zeer lucratieve farmaceutisch opiatenmonopolie.

Westerse banken en Japanse zaibatsu concurreerden in een fragiele machtsbalans die alleen kon voortbestaan zolang de binnenlandse productie beperkt bleef. Maar ondanks strenge wetgeving bleek het regime van Chiang Kai-shek – diep verweven met internationale smokkelnetwerken – structureel onmachtig om de steeds verder toenemende productie en export binnen eigen grenzen te houden.

Op 8 juli 1937 start Japan met een grootschalige invasie. In een Aziatische Blitzkrieg werden in korte tijd vrijwel alle kustgebieden van China bezet door miljoenen Japanse soldaten. Tegelijkertijd werd de productie van opiaten in bezet gebied massaal opgeschaald, en China grotendeels direct geëxploiteerd om het militaire apparaat van Showa-Japan te financieren. Ook deze ontwikkeling paste naadloos binnen de door het Westen gesteunde Japanse geopolitiek sinds 1895. Bovendien pakte Japan ook het oprukkende Chinese communisme snoeihard aan, waarover het in 1936 met Nazi Duitsland vergaande afspraken had gemaakt in een militair pact.

Toch bleef ook Chiangs opiumstaat in hybride vorm voortbestaan – nu met financiële steun van zijn bondgenoot, de Verenigde Staten. Die financierden de strijd tegen zowel de Japanse bezetter als de oprukkende communistische anti-opiumbeweging onder leiding van Mao Zedong (r. 1935–1976). In dat opzicht werd opium in China niet alleen ingezet als middel tot onderdrukking of verrijking, maar als structureel element binnen de Zuidoost Aziatische geopolitiek in de eerste helft van de 20e eeuw.

Oranje's sleutelrol van de medicalisering van opiaten via de League of Nations, 1919-1939

Van rookopium naar opiaten: het begin van de medicalisering van opium

In de decennia na 1900 vond een fundamentele verschuiving plaats in de productie, verspreiding en regulering van opium. Koloniale regimes, die voorheen openlijk afhankelijk waren van de massale verkoop van rookopium, zagen de markt geleidelijk verschuiven naar farmaceutisch bewerkte opiaten zoals morfine, codeïne en later heroïne. Deze transitie werd niet gedreven door vrije marktdynamiek, maar door doelbewust beleid van de koloniale machten, die op medisch, juridisch, administratief en diplomatiek vlak werkten aan de implementatie van opium in nog winstgevendere en verslavendere variaties.

Morfine werd rond 1805 voor het eerst in Duitsland geïsoleerd, maar de grootschalige productie begon pas in de tweede helft van de 19e eeuw, dankzij bedrijven zoals Merck (1827) en Bayer (1863). Oorspronkelijk familiaal georganiseerd, groeiden deze bedrijven snel uit tot multinationale ondernemingen met nauwe banden met het Duitse keizerrijk (1871-1919). Morfine werd gepromoot als pijnstiller, kalmeringsmiddel en als vervanger voor rauw opium in medische en militaire contexten, wat de vraag aanzienlijk deed toenemen.

De jonge Amerikaanse farmaceutische industrie bloeide op door de massale toepassing van morfine tijdens de Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865), waar het leidde tot een epidemie van verslaving. In Europa werd het tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870) en later de Eerste Wereldoorlog massaal toegediend aan gewonde soldaten aan beide zijden, wat ook daar resulteerde in een explosieve toename van het aantal verslaafden.

Opium werd in de 19e eeuw verkocht via apotheken en als het geneesmiddel Laudanum, een bittere vloeistof van 10% opiummelksap met 1% morfine. De uitvinding van laudanum wordt toegeschreven aan Paracelsus (1493-1541), en het werd populair in de vroege 18e eeuw, vooral in Groot-Brittannië, nadat de handel met Oost-Indië sterk toenam. Laudanum werd gebruikt tegen allerlei kwalen, van reuma tot menstruatiepijn, en werd ook door Europese kunstenaars als inspiratiebron gebruikt.

Toen Friedrich Sertürner in 1804 erin slaagde morfine als de werkzame stof uit opium te destilleren, werd morfine gepromoot als een exclusief (en duurder) medicijn, een verbeterde versie van laudanum. Morfine werd in 1817 op de markt gebracht als pijnstiller en werd voorgeschreven voor de behandeling van opium- en alcoholverslaving. In 1827 begon apotheker Emanuel Merck de eerste commerciële productie van morfine in Darmstadt. Zijn apotheek groeide uit tot de nog steeds door de familie gecontroleerde Merck Group (1668), evenals het publiekelijk georganiseerde Amerikaanse Merck, Sharp & Dohme (1890), die beide tot de grootste farmaceutische bedrijven ter wereld behoren.

Morfine, als destillaat van de ongeveer 7,5% werkzame stof in ruwe opium, is circa 13 keer sterker dan rookopium zelf, waarvan bovendien een deel van de werkzame stof verloren gaat door de rook. Het effect van injectie of inname van opium of morfine is daarom veel sterker, wat het nog verslavender maakt.

De razendsnelle opkomst en wereldwijde verspreiding van heroïne

In 1895 ontdekte Heinrich Dreser, werkzaam bij de Duitse farmaceut Bayer (1863), dat door morfine te mengen met *acetic anhydride* een nieuwe stof werd gecreëerd: diacetylmorfine, later bekend geworden als heroïne. Bayer begon met de productie van dit nieuwe product en bracht het gepatenteerd in 1898 commercieel op de markt. Aanvankelijk werd heroïne gepromoot als een veilig alternatief voor morfine, zonder de bijwerkingen van verslaving die vaak werden geassocieerd met morfinegebruik. Bayer's marketingstrategie was uiterst effectief, mede omdat heroïne werd gepresenteerd als een middel dat zou kunnen helpen bij de behandeling van opiumverslaving.[28]

[28] Begin jaren 1900 verstrekt de 'filantropische' *Saint James Society* in de VS in een campagne gratis heroïne per post aan morfineverslaafden. Vanaf 1903 grijpt de heroïneverslaving in de VS zo razendsnel om zich heen dat de vrije verspreiding van opium en bijproducten als heroïne in 1906 door het Congres om die reden wordt verboden en streng gereguleerd via de medische sector.
De steenrijke farmaceut Bayer is in 1925 onderdeel van de vijf bedrijven die samen IG Farben (1925) vormen: het grootste chemie- en farmaceutische concern ter wereld. De Oranjes zijn via 'hun' ondernemingen, zoals

Het gevaar van dit nieuwe product werd echter door het publiek niet goed begrepen. Heroïne was extreem verslavend en de verkoop ervan nam wereldwijd snel toe. Minder bekend was dat uit morfine slechts 10% heroïne kon worden gehaald, wat het product ongeveer 10 keer sterker maakte dan morfine en ongeveer 130 keer sterker dan regie-rookopium. Dit maakte heroïne aanzienlijk verslavender dan de oorspronkelijke opiumproducten, en de verkopen explodeerden.

Tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bleef heroïne de exclusieve merknaam van Bayer, die hiermee de snel uitdijende beschermde Westerse farmaceutische markt ging domineren. In 1899 publiceerden de geleerden George Wood en Franklin Bache het *Dispensatory of the United States of America*, een handboek dat door apothekers in de VS werd gebruikt. Het *Dispensatory* bevatte gedetailleerde informatie over opium en recepten voor de eigen productie van morfine en heroïne. Dit had enorme gevolgen: het maakte het voor iedereen mogelijk om rookopium, morfine en heroïne te produceren, wat leidde tot de opkomst van illegale productiecentra in Zuidoost-Azië, Latijns-Amerika, Europa en de VS.

Ondertussen werd heroïne in grote hoeveelheden voorgeschreven door de profiterende medische gemeenschap, zowel als pijnstiller als in onschuldig ogende hoestdranken voor onder andere kinderen. Het product heroïne ging in de VS ten onder aan zijn enorme succes: in 1906 werd heroïne daar verboden vanwege de extreem verslavende werking. De rest van de wereld kon echter door Bayer beschermd geëxploiteerd blijven, mits het gezag sterk genoeg was om illegale productie tegen te gaan.

De Haagse Opiumconventie van 1912: Een Compromis tussen de Verenigde Staten en Nederland

De snelgroeiende illegale markt voor heroïne was een van de belangrijkste redenen waarom in 1909 de eerste internationale opiumconferentie werd gehouden in Shanghai, waaraan 13 landen deelnamen. Het doel was om strategieën en ideeën uit te wisselen over de bestrijding van de vrije opiumhandel. De Verenigde Staten pleitten voor bindende afspraken, maar de betrokken monarchieën, waaronder Nederland en Groot-Brittannië, weigerden om bindende maatregelen te ondersteunen en stelden enkel aanbevelingen voor. De Nederlandse delegatie, onder leiding van A.A. De Jongh, voorzitter van de Opiumregie, verklaarde: *"De Nederlandse regering, overtuigd van de wenselijkheid tot bestrijding van het opiumgebruik, zich nimmer door financiële overwegingen zal laten weerhouden van het nemen van maatregelen waarvan volgens haar oordeel te verwachten is, dat zij inderdaad tot geleidelijke vermindering van het gebruik zal leiden."*

De eerste officiële Internationale Opiumconferenties vonden plaats in 1912, 1913 en 1914 in Den Haag. Op 23 januari 1912 werd het Internationaal Opiumverdrag ondertekend tijdens de eerste conferentie, beter bekend als de Haagse Opiumconventie. Het belangrijkste resultaat van deze conferentie was de afspraak dat alle deelnemende landen zouden streven naar de afschaffing van opiumconsumptie, mits de nationale omstandigheden per land dit toelieten. Deze afspraak was in feite een compromis tussen de eisen van de Verenigde Staten en die van Nederland.[29][30]

Koninklijke Olie (1890), op dat moment direct verbonden met onder andere Bayer, met het aan de Nassau's te relateren Hoechst en ook met BASF. IG Farben is een sleutelonderneming voor nazi-Duitsland en het latere *Wirtschaftswunder*. Prins-gemaal Bernhard is vóór WOII betrokken bij de industriële spionage-eenheid van IG Farben. Na het opbreken door de VS blijven Bayer, Hoechst en BASF wereldleiders.

29

30

De Verenigde Staten drongen vanaf de eerste conferentie in Shanghai aan op een algeheel opiumverbod. Nederland, daarentegen, pleitte voor een licentiesysteem binnen een opiummonopolie als de meest geschikte manier om geleidelijk de opiumconsumptie te verminderen. Voor koloniale mogendheden zoals Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië was een totaal verbod onbespreekbaar. De koloniale regering in Batavia was officieel van mening dat een verbod zou leiden tot een enorme toename van de illegale opiumsmokkelhandel, met ernstige gevolgen voor de 'weerloze' inheemse bevolking in Nederlands-Indië.

De ondertekening van de International Opium Conventie (1912) was een belangrijke stap in de formulering van mondiaal opiumbeleid. De overeenkomst werd ondertekend door een breed scala aan landen, waaronder het Duitse Keizerrijk, de Verenigde Staten, China, de Franse Republiek, het Verenigd Koninkrijk, het Britse Gemenebest, Brits-Indië, Italië, Japan, het Koninkrijk Nederland, de Sjah van Perzië, de Portugese Republiek, het Russische Keizerrijk en de Koning van Siam. Voor Nederland ondertekenden Koningin Wilhelmina, Mr. J.T. Cremer (voormalig Minister der Koloniën en President van de NHM), Mr. C.Th. van Deventer (lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal), Mr. A.A. de Jong (voormalig Inspecteur-Generaal en Hoofd van de Opium Regie in Nederlands-Indië), en Mr. J.G. van Wettum (Inspecteur Opium Regie in Nederlands-Indië).

De conferentie werd georganiseerd door de aanstaande minister van Buitenlandse Zaken (1913-1918), John Loudon, de zoon van voormalig gouverneur-generaal van Nederlands-Indië James Loudon (1872-1875). Deze internationale bijeenkomst legde de basis voor het mondiale opiumbeleid in de 20ste eeuw en markeerde een cruciaal moment in de wereldwijde bestrijding van opiumverslaving, maar ook in het handhaven van de bestaande koloniale opiummonopolies.

De Eerste Nederlandse Opiumwet (1919) en de Internationale Conventies over Opiumhandel

Na de Eerste Wereldoorlog, toen de Verenigde Staten Bayer het kostbare heroïne-patent afnamen als oorlogsbuit, kwamen de zaken in een stroomversnelling. Nederland voerde in 1919 direct de Opiumwet in, in lijn met de internationale afspraken van 1912 en in navolging van de VS. Deze wet criminaliseerde gebruikers, bedrijven en handelaren, onder druk van de sterk gegroeide farmaceutische industrieën van Duitsland en de VS. Giganten als Bayer (met heroïne) en Merck (met morfine en cocaïne) hadden zich inmiddels gepositioneerd als de absolute wereldtop in de farmaceutische sector, met dominante marktposities in zowel de VS als Duitsland. Wilhelmina's regering, zakelijke netwerk en (voormalige) opiumregie directeuren speelden een onzichtbare maar cruciale sleutelrol in de complexe, mondiale monopolie vorming rondom gemedicaliseerde opiaten.

De criminalisatie van de opiumhandel werd in het publieke debat meestal gepresenteerd met de protestantse moraal van medemenselijkheid als argument. De informele *'War on Drugs'* werd gedomineerd door invloedrijke figuren als de Episcopaalse bisschop Charles Brent, een prominente aanhanger van de protestantse kerk in de VS, die nauw gelieerd was aan de superbankier J.P. Morgan Jr. (r. 1913-1943). Zeker in de lucratieve drugspolitiek bleef die vrome protestantse moraal zeer nauw verweven met de woekerwinsten die werden gemaakt in de koloniale domeinen en in eigen land via de nog waardevollere gemedicaliseerde markten, gedomineerd door enkele grote farmaceutische spelers.

De 'War on Drugs' was volledig in overeenstemming met het opium-exploitatiebeleid in de Kroonkolonies. Den Haag en Londen konden weinig doen aan de uitbuiting, aangezien de domeinen juridisch als aparte entiteiten onder de Kroon vielen. De criminalisatielijn sloot naadloos aan op het opiumregimesysteem van Nederlands-Indië, waar de monopolieprijzen voor rookopium, mede door

de strengere internationale handhaving in de jaren 1920, stegen van ongeveer Fl. 20 naar Fl. 30 per thail.

Kroonkolonie Nederlands-Indië, en de NHM in het bijzonder, waren op dat moment de grootste handelaren van ruwe opium en cocabladeren ter wereld. Die lucratieve opium- en opiatenhandel kon zich mede door de diplomatieke interventie voortzetten tot zeker 1941. De NHM bleef gedurende deze hele periode de officiële 'opiumdealer' voor het gouvernement en werkte bij de grootschalige smokkelactiviteiten richting China samen met Britse en Amerikaanse intermediairs. Grote partijen opium kwamen daarbij uit Nederlands-Indië, wat synoniem was voor de NHM. De opiumhandel besloeg uiteindelijk 50% van alle NHM activiteiten en was ook voor het gouvernement essentieel.

De strijd tegen illegale opiaten via implementatie van de eerste Nederlandse wetgeving (1919)

De Eerste Opiumwet (1919) met de Eerste Lijst was de eerste wet die opiaten criminaliseert in Nederland conform de Eerste Opium Conferentie (1912). Deze wet maakte onder andere het transport en gebruik van recreatieve drugs en de drugshandel illegaal, waarmee de vrije sector dus aan banden werd gelegd. De wet gaf de Nederlandse Staat binnen de nationale grenzen het officiële monopolie op cocaïne, opiumproducten en hennep. In de jaren 1920 leidde dit tot een schizofrene situatie, aangezien chemisch gezien dezelfde opiaten nu werden opgesplitst in 'goedkoop' recreatief en 'duur' medicinaal. In navolging van de situatie in Nederlands-Indië werd de vrije concurrentie ook in Nederland geëlimineerd met steun van de wetgever.

In de praktijk werd het transport van opiaten in Nederland steeds strikter gereguleerd door een serie streng gecontroleerde vergunningen, bedoeld om de smokkel van recreatieve opiaten tegen te gaan en de handel in duurdere medicinale opiaten te reguleren en feitelijk te monopoliseren via enkele spelers. In de jaren 1920 werden er demonstratief enkele arrestaties verricht in Nederland, maar het betrof doorgaans beperkte hoeveelheden drugs, waarbij Nederland de wereld op de hoogte stelde van de zogenaamde toegenomen georganiseerde internationale misdaad – een nieuwe 'beroepsgroep' die opkwam in de 1920s.

Nederland beboette illegale smokkelaars veel zwaarder dan farmaceuten die zonder licentie leverden. Daarnaast richtte de overheid zich demonstratief op de duidelijk herkenbare Chinese gemeenschap, die traditioneel veel smokkelde en waarvan ongeveer 75% in Nederland rookte. De 'thuisrokers' kregen echter milde straffen, vaak in de vorm van geldboetes. De meeste opgepakte zeemannen en prostituees die cocaïne gebruikten, bleken daarnaast een doktersrecept te hebben gekocht.

Tegelijkertijd werden de basisproducten van de lucratieve 'medische' handel in opium (met name waardevolle derivaten zoals morfine, heroïne en cocaïne) en Indische hennep (hash) grootschalig verbouwd in Nederlands-Indië, of ingekocht uit het nieuwe, noodlijdende Turkije (1924) tegen lage prijzen door partijen als de NHM & Co. De controle over de opkomende westerse 'medische' opiummarkt ging vanaf 1919 over van plantage-eigenaren en smokkelnetwerken naar beter te controleren farmaceutische bedrijven die hun producten patenteerden. Dit leidde tot de oprichting van een nieuwe, sterk opkomende commerciële 'medische' sector van artsen en apothekers. Uiteraard werden de 'complexe' medische opiaten voor veel hogere prijzen verkocht via het nieuwe medische monopolie.[31]

---

[31] Een korte opiumgeschiedenis van de Verenigde Staten
Opium komt naar de VS met de tienduizenden Chinese arbeidsmigranten die zich in de jaren 1850 en 1860

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

veelal aan de Westkust vestigen, aanvankelijk voor de bouw van spoorlijnen. Een typisch blik opium van 5 ounces (142 gram) kostte toen in Chinese winkels $8 (1860:$2,20 per mata/tael). Het opiumgebruik in de VS verspreidde zich tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog (1861–1865), waarin gewonde soldaten behandeld werden met morfine en veelal verslaafd raakten. Artsen van het Union-leger distribueerden alleen al 10 miljoen opiumpillen aan soldaten, plus circa 80 ton opiumpoeder. Langs de Westkust verspreidde de opiumcultuur zich via Chinese gemeenschappen naar de 'witte' bevolking.

Tussen 1865 en 1914 verspreidde het gebruik van opiaten zich in de VS meer via medicinale consumptie dan via roken. Opiaten werden populair bij witte, middenklasse vrouwen die de middelen innamen tegen menstruatiepijn en 19de-eeuwse diagnoses als hysterie en melancholie. De verhouding verslaafden onder opium 'eters' bedroeg circa 1:3 tussen mannen en vrouwen; tegen het eind van de eeuw was 60% van de opiumverslaafden vrouw.

Ook als medicijn waren opium en morfine succesvol. In 1888 was in Boston 15% van alle medische recepten opiatisch. In een tijd waarin de medische stand grotendeels bestond uit kwakzalvers en homeopaten, waren opiaten ook nuttig voor anesthesie, bijvoorbeeld in het Johns Hopkins Hospital. In de jaren 1880–1890 begonnen de eerste anti-drugscampagnes, vooral in de Westkuststaten, mede als middel om Chinese arbeidsconcurrentie voor witte mannen te verdringen.

Tegelijkertijd werd de *Chinese Exclusion Act* (1882) aangenomen, die alle Chinese immigratie voor tien jaar opschortte — een termijn die later werd verlengd. Opium werd steeds meer ingezet als retorisch wapen in anti-Aziatische campagnes. Mediamagnaat William Randolph Hearst begon in de jaren 1890 een angstcampagne waarin 'witte' vrouwen zogenaamd verleid zouden worden door Chinese mannen in opiumhuizen. Deze zogeheten racistische '*yellow peril*'-campagnes echoën de retoriek van Keizer Wilhelm II, die vergelijkbare termen gebruikte als argument voor Duitse deelname aan het neerslaan van de Boxeropstand (1899–1902).

Vanaf de jaren 1880 gaf de federale overheid opiumlicenties uit tegen $10 per pond (453 gram); in 1890 werd dit verhoogd naar $12. Tot de eeuwwisseling was het Amerikaanse opiumbeleid relatief laks. In 1905, na de Amerikaanse verovering van de Filipijnen (1898), werd de *Philippine Tariff Revision Act* ingevoerd: een opiumregiesysteem om smokkel te bestrijden. De Episcopaalse bisschop Brent was hierin een centrale figuur. Hij vroeg president Theodore Roosevelt om hulp voor Qing-China in de strijd tegen opiumhandel. Roosevelt zag daarin een mogelijkheid om de Europese machtspositie in China tegen te gaan en de Amerikaanse aanwezigheid in de Pacific te legitimeren.

In 1906 werd de *Pure Food and Drug Act* aangenomen. Deze verplichtte importeurs en interstatelijke vervoerders tot strenge registratie van opiaten. Tegelijkertijd werd heroïne, ondanks de bekendheid van zijn verslavende karakter, goedgekeurd als medicijn door de *American Medical Association* en zo recreatief dus verboden. Heroïne werd verspreid via apotheken als niet-verslavend alternatief voor morfine. Hamilton Wright, benoemd door Roosevelt als *U.S. Opium Commissioner* (1908–1917), was een fervent anti-drugslobbyist met racistische motieven. Hij zag opiumgebruik als een probleem van minderheden dat hard aangepakt moest worden.

In 1909 werd de *Smoking Opium Exclusion Act* ingevoerd: gerookte opium werd verboden, op medische opium na. De prijs voor een vijf-ounce-blik steeg van $4 naar $50. Velen stapten over op morfine of heroïne. Wright en Brent organiseerden de eerste internationale opiumconferentie in Shanghai (1909). Met steun van Brent voorzag president Taft in 1912 de mogelijkheid om de Chinese markt binnen te dringen met een moreel superioriteitsdiscours over drugsbestrijding ten opzichte van de Britse concurrent. Tegelijkertijd bleef binnen de VS de productie, verkoop en het gebruik van farmaceutische opiaten ongereguleerd en winstgevend.

In 1914 werd de *Harrison Narcotics Tax Act* aangenomen. Deze introduceerde belastingheffing en registratieverplichting voor alle opiaten. Alleen medisch gebruik onder doktersvoorschrift was nog toegestaan. Niet-geregistreerden werden beschouwd als criminelen. Deze wetgeving vloeide voort uit lobbywerk van protestantse zendelingen en *mission societies* zoals die van Rev. Brent. Hun campagnes maakten drugsgebruik synoniem met 'witte slavernij' en georganiseerde misdaad.

De retoriek was uitgesproken racistisch: opium roken werd geassocieerd met Chinezen, marihuana met Mexicanen, cocaïne met Zwarte Amerikanen en alcohol met katholieke immigranten uit Ierland, Zuid- en Oost-Europa. Deze opiumretoriek hielp mee de drooglegging (*Prohibition Amendment*, 1917) en de *Immigration Act* van 1924 door te drukken, waarbij vooral Aziaten werden geweerd.

De medicalisering van opiaten was geheel volgens de autoriteit van het *Rockefeller Institute for Medical Research* (1901) en Rockefeller's *General Education Board* (1902). Deze instellingen legden de basis voor modern medisch onderwijs, ook in China en Duitsland. Farmaceutische firma's als Merck en Bayer kregen een monopolie positie op legale opiatenhandel. Zij werkten samen met missionaire en medische netwerken om recreatief gebruik te criminaliseren en hun eigen producten te legitimeren.

Oranjes strijd om opiumcontrole via internationale wetgeving (1924-1928)

De timing van de First Opium Convention van 1924 in Genève door de *League of Nations* (LoN) over strengere drugsregulering is opvallend. Het verzwakte Ottomaanse Rijk (1299–1924) werd in 1924 hopeloos verslagen door de Grieken, wat de weg vrijmaakte voor het ontstaan van het nieuwe Turkije (1924–). Armlastig Anatolië was toen al meer dan een eeuw de belangrijkste leverancier van spotgoedkope ruwe opium aan de NHM, via tussenpersonen. Nederland weigerde echter het *League of Nations*-handvest (1920) te ondertekenen en was, net als de VS, geen lid van de organisatie waar het wel veel invloed uitoefende.

Een ander opvallend feit is dat de *Second Opium Convention* (1925) in Genève werd voorgezeten door dr. M. Loudon voor Nederland. Hij was een geanonimiseerd lid van dezelfde familie die eerder, via John Loudon (r. 1913–1918), de Eerste Opiumconferentie van 1912 in Den Haag organiseerde. Deze familie was bovendien zeer nauw betrokken bij het mondiale zakelijke imperium van de Oranjes, met belangen en directeurschappen in bedrijven zoals Billiton Maatschappij NV (1860), Deli Maatschappij NV (1869), en Koninklijke Olie/Shell (1890). Het opiumimperium van de NHM was wellicht de grootste winstmaker van dit zakelijke netwerk. Dr. M. Loudon was in 1925 Nederlands lid van het *Advisory Committee on Opium* van de LoN, dat de juridische kaders bewaakte van gepubliceerde onderzoeksrapporten, en daarmee een essentiële sleutelrol speelde bij het sturen van het mondiale opiumdebat.

Bij de First Opium Convention (1924) hadden de deelnemende landen, waaronder Groot-Brittannië, Frankrijk, Nederland, Portugal, Japan, India, en Siam (Thailand), tegen de wil van China in, afgesproken om het opiumverkeer in hun Aziatische domeinen te legaliseren. Dit gebeurde met het doel de toenemende Chinese opiumexport via wetgeving en, indien nodig, het leger te blokkeren.

Bij de Tweede Conventie (1925) is ook de krachtige VS-delegatie aanwezig. Onder leiding van dr. Loudon blokkeren dezelfde landen het Amerikaanse voorstel om toe te staan dat *"the use of prepared opium and the production, export, and import of raw opium for that (medical and scientific use) purpose are legitimate"* zou worden toegevoegd aan de afspraken van de Conferentie van 1912. In plaats daarvan wordt in 1925 vastgesteld dat narcotica – expliciet géén rookopium, maar wel opiaten zoals morfine, heroïne en nu ook cocaïne – uitsluitend mogen worden gebruikt voor

---

In 1917 financierde de *Rockefeller Foundation* het *Peking Union Medical College*, tot na WOII het modernste ziekenhuis van China dat het medische gebruik van opiaten promote conform de westerse medische standaard. Na 1917 nam de VS ook controle over de grote Duitse firma Merck in de VS – wereldmarktleider in morfine en cocaïne; in 1919 werd deze teruggekocht door de familie. Bayer verloor na het Verdrag van Versailles het patent op de naam 'heroïne'.
Tijdens de drooglegging waren medische opiaten in de VS gemakkelijk verkrijgbaar, vaak zonder recept. Heroïne werd zelfs in lage dosering aan kinderen verkocht als hoestdrank. In 1924 werd de *Anti-Heroin Act* aangenomen: heroïne werd alleen nog op recept verstrekt. In praktijk bleef corruptie wijdverbreid: sommige artsen schreven voor een paar dollar per recept tientallen voorschriften uit aan verslaafde arbeiders.
De opbrengsten van de Amerikaanse opiummarkt waren aanzienlijk. Eén verslaafde arbeider kon $1.456 per jaar aan medische opiaten spenderen — meer dan de gemiddelde opbrengst per verslaafde in de Aziatische regie-systemen. De VS intensiveerde vanaf de jaren 1920 zijn antidrugsbeleid in Azië, samen met Japan, uit strategisch motief om Europese invloed te ondermijnen.
In 1930 werd het *Federal Bureau of Narcotics* (FBN) opgericht. Dit bureau criminaliseerde het persoonlijk gebruik van heroïne en cocaïne. Hierdoor steeg de straatprijs verder. In de jaren 1930 introduceerden ook Europese landen deze regulering, maar gebruikten het ook als dekmantel om niet-medische drugs naar koloniën te exporteren.
Zo verschoof de mondiale drugsmarkt onder stevige Amerikaanse druk steeds verder naar een systeem van medisch gemonopoliseerde opiaten markt in het kader van *social hygiene* en volksgezondheid.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

medische en wetenschappelijke doeleinden. Daarmee was een internationaal akkoord bereikt over de medicalisering van opiaten.

De conferentie besloot dat het gebruik van rookopium in plaats daarvan moest worden onderdrukt via een regeringsmonopolie (zoals het succesvolle stelsel in Nederlands-Indië) en via propaganda in onderwijs. De conventie sprak verder af dat de consumptie van voorbereide opium moest stoppen binnen 15 jaar *nadat* papaver producerende landen zoals Turkije, Perzië, India, Japan, en China hun smokkel onder controle hadden gebracht. Dit boterzachte beleid zorgde ervoor dat uitbanning van rookopium nog lang op zich zou laten wachten.

De commercieel ingestelde Artsen bleven wereldwijd heroïne promoten als een oplossing voor morfineverslaving, terwijl morfine op zijn beurt werd ingezet bij de bestrijding van de mildere opiumverslaving. Dit werd maar door enkele kritische figuren als een vergissing erkend, aangezien heroïne veel gevaarlijker en verslavender werd ervaren dan morfine zelf. De discussie over het gebruik en de productie van heroïne werd vervolgens voor de medische gemeenschap doelbewust complex gemaakt, vooral omdat heroïne gepromoot bleef als een 'medicinaal' product, terwijl de zeer verslavende eigenschappen voor iedereen duidelijk waren. Demonstratief werd heroïne net als andere medicijnen geproduceerd als poeder, dat gespoten, gesnoven of in pilvorm ingenomen kon worden.

Bij de Geneve Conventie van 1925 stelde de VS voor om de productie van opium wereldwijd te beperken. Alleen China was bereid om dit voorstel te steunen en, na herstel van de rust binnen de grenzen, een overheidsmonopolie op opium in te stellen conform de wensen van de vergadering. Dat gebeurd na een stevige militaire campagne in 1926. Andere opium producerende landen, zoals India, Perzië en Turkije, waren echter extreem teleurgesteld en vonden het Amerikaanse voorstel onredelijk. Brits-Indië wees er bovendien op dat het op dat moment volledig legaal jaarlijks 450 ton opium uit Bengaals opium exporteerde naar daarvan afhankelijke Westerse koloniale gebieden. Dit omvatte onder andere 137 ton naar Brits-Maleisië en 105 ton naar Nederlands-Indië.

De exportlanden werden zwaar gecensureerd door voorzitter M. Loudon, die tevens de leider van de Nederlandse delegatie was. In een publieke speech maakte Loudon enkele dubbelzinnige opmerkingen over de Verenigde Staten als *'driving power'* en *'American Idealism'*. Hij stelde: *"Ik denk dat het wenselijk is erop te wijzen, met het oog op verdere vergaderingen van dit soort die in Genève kunnen plaatsvinden, dat een internationale conferentie de mogelijkheid van wederzijdse concessies en echte uitwisselingen van meningen en goede wil van beide zijden veronderstelt. Zo'n conferentie is gedoemd te falen als een van de partijen dwingende instructies heeft om haar wil op de anderen op te leggen onder dreiging van het verlaten van de conferentie… Als deze discussies moeilijker en zelfs overbodig zijn gemaakt, is de reden dat Mr. Porter nooit de moeite heeft genomen om zijn eigen standpunt uit te leggen of zelfs de argumenten van zijn tegenstanders te beantwoorden."*

Het juridische steekspel dat door Loudon werd gedomineerd, had opnieuw vergaande gevolgen zoals de conferentie van 1912. De dominante VS-delegatie vond de afspraken voorspelbaar onvoldoende. Het land voerde op dat moment een felle strijd tegen de zware smokkel van opium uit China richting de VS. Het diep racistische karakter van de VS werd zichtbaar in de *Immigration Act* van 1924, die expliciet vastlegde dat Aziaten, en in het bijzonder Chinezen, als burgers werden uitgesloten. De grote illegale Chinese opiumimport naar de VS was een belangrijke aanleiding geweest voor deze wet.

Het werd steeds duidelijker dat de opiumconsumptie in de Westerse en Japanse kolonies doelbewust werd gericht op de traditioneel hoog-consumerende Chinese bevolking. De conferentie produceerde

cijfers die aantonen dat de ongeveer 8 miljoen Chinezen in de Westerse kolonies, Siam en Japans-Formosa gemiddeld 103 gram opium per persoon consumeerden en dus van nature grote consumenten waren. De Chinezen werden zo indirect benoemd als belangrijkste doelwit van een grotere, ondergrondse Aziatische opiumoorlog tegen de etnische groep.

Uiteindelijk 'mislukte' de conferentie vanwege de voorgestelde productiebeperkingen van opium, cocabladeren en andere ruwe materialen die door veel landen als de enige effectieve oplossing tegen de toenemende drugproductie (ergo consumptie) werden aangedragen. Dit was voor de daarop afhankelijke landen niet acceptabel. De conferentie verbood het gebruik van drugs daarom niet zolang ze legaal geïmporteerd waren. Het legde echter wel de distributie van geproduceerde opiaten aan banden via het medische kader, terwijl de opium zelf vrij gedistribueerd mocht worden.

De belangrijkste bijdrage van de conferentie was de acceptatie van een systeem van importcertificaten voor de aangesloten landen. Verder werd de *Permanent Central Board* opgericht, bestaande uit acht leden, die verantwoordelijk waren voor het verzamelen van statistieken en het opstellen van jaarlijkse rapporten over de wereldwijde drugsituatie, die na behandeling vervolgens aan de LoN zouden worden gepresenteerd. Het Board kreeg bovendien de bevoegdheid om opheldering te eisen van de aangesloten landen die veel drugs produceerden.

Het ondertekenen van het conventieverdrag vond plaats op 19 februari 1925, maar het zou meer dan drie jaar duren voordat de regels daadwerkelijk werden ingevoerd. Pas op 28 september 1928 hadden voldoende landen getekend, waardoor de wetgeving van kracht werd. Een van die late landen was grootmacht Nederland.

In 1928, het jaar waarin de Tweede Opiumwet van Nederland werd aangenomen op basis van de Conferentie van 1925, werd de Tweede Lijst van opiaten geïntroduceerd. Echter, Nederland had op dat moment nog geen certificeringssysteem om de internationale handel in de gemedicaliseerde opiaten te reguleren. Tegelijkertijd ontwikkelt Nederland zich in deze periode tot een wereldspeler in de gemedicaliseerde opiatenindustrie, met de anonieme *Chemische Fabriek Naarden* (CFN) als een internationaal knooppunt.

De CFN, oorspronkelijk specialist in geurstoffen en glycerine voor explosieven, koopt en verkoopt op dat moment ongeveer de helft van de officiële wereldproductie van het uiterst verslavende heroïne. Dit wordt afgekeurd door de LoN, die zijn juridische zetel in Den Haag heeft, maar er worden geen juridische consequenties getrokken, aangezien de productie binnen de dan geldende Nederlandse wet valt. Op het moment dat CFN wereldleider wordt in de lucratieve mondiale heroïne-industrie, hebben de krachten daarachter – lees: de Oranjes – geen enkel belang bij het invoeren van een nationaal certificeringssysteem dat alleen maar ongewenste publieke aandacht zou trekken.

Het geval wijst op vergaande betrokkenheid: de onderneming had duidelijk de distributiekanalen op orde om die halve wereldproductie heroïne te verspreiden. Opvallend genoeg lijkt de CFN zelf niet in het complot te zitten en slechts als tijdelijke stroman voor de relatief eenvoudige productie te fungeren, want de organisatie gaat in de jaren 1920 bijna failliet.

De mondiale heroïnehandel van de CFN werd geleid door procuratiehouder (tekenrecht) F.M. Nieuwenhuis, een obscuur figuur die onder de radar uitstekend wist hoe de mondiale opiumwereld werkte en bovendien bescherming genoot van geheime krachten in de hoogste burelen van Den Haag.

F.M. Nieuwenhuis komt op de radar van een van de grootste drugs smokkelschandalen voor de Tweede Wereldoorlog. Op 15 maart 1928 vertrekt het schip ‘Gemma’ uit Antwerpen, met Rotterdam

als ongeplande tussenstop op weg naar China. In Rotterdam ontdekt de politie bij toeval 60 kg heroïne aan boord. De heroïne was afkomstig van CFN uit Antwerpen en bestemd voor C. Williams in Shanghai. De Rotterdamse rechercheurs J.C. de Jong en G.W. Valken ontdekken dat de lading smokkelwaar betreft.

Met een huiszoekingsbevel doorzoekt de politie de CFN, waar blijkt dat tussen begin 1927 en maart 1928 maar liefst 100 bekende verdachte zendingen zijn afgehandeld. Bij navraag verklaart directeur W.A. van Dorp dat de administratie chaotisch is en dat brieven met betrekking tot de levering van narcotische middelen verbrand waren. Het verstoppen van drugs tussen andere goederen was een gebruikelijke gang van zaken. Van Dorp geeft toe dat hij wist dat het smokkelwaar was. Omdat Rotterdam veel controleerde, had de CFN zijn zendingen naar Antwerpen omgeleid. Bij eerdere leveringen was Marseille als smokkelhaven gebruikt. De CFN had sinds 1921 een vergunning voor zijn handel in Antwerpen, die volledig binnen de wet van Nederland viel, wat werd bevestigd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Nederland had echter het certificeringssysteem, zoals afgesproken in Genève in 1925, nog niet doorgevoerd, en daarom was het geheel legaal.

Na het schandaal voert Nederland het certificeringssysteem in, als een van de laatste landen, op 1 april 1928 voor Europa, en op 1 juli voor de overige landen. Europese producenten, die sinds 1925 geconfronteerd werden met een blokkade van de lucratieve afzetmarkten voor recreatief gebruik, kunnen met het systeem hun afzetmarkt richting de groeimarkt China uitbreiden. De CFN had hiervoor de oplossing geboden voor de Europese concullega's: grote hoeveelheden cocaïne, heroïne en morfine werden geleverd aan de CFN door fabrieken in Hamburg (Boeringer), Basel (Sandoz) en Parijs (Société Industrielle de Chimie Organique). Omdat het certificeringssysteem in Nederland nog niet van kracht is, kunnen de drugs hier niet als invoer maar als doorvoer worden geregistreerd, zonder dat ze in de Nederlandse invoer- of uitvoerstatistieken hoeven te verschijnen.

De CFN stelde dat het 'bij wijze van gunst' de functie van entrepot voor goederen had aangenomen. Zo fungeerde de onderneming als een tijdelijk depot voor de drugs, die neutraal verpakt en doorgestuurd werden naar Azië, vaak doelbewust verborgen tussen onschuldige producten zoals farmaceutische middelen, glycerine en talkpoeder. Daar werd de drugs uiteraard tegen de hoofdprijs gedistribueerd. De Nederlandse autoriteiten, die uitgaan van een doorvoerregistratie, sluiten hun ogen voor de drugsstroom die via dit systeem in China en andere delen van Azië terechtkomt. Het Staatstoezicht op de Volksgezondheid, verantwoordelijk voor de controle op de handel in drugs, stelt dat er geen wet werd overtreden door de CFN. Uit hun onderzoek blijkt dat de CFN van begin 1927 tot maart 1928 (officieel) maar liefst 3.040 kg heroïne, 955 kg morfine en 90 kg cocaïne heeft verscheept.

De drie ton heroïne stonden gelijk aan 23 miljoen injecties, wat op zijn beurt net zoveel potentiële verslaafden betekende. De hoeveelheid morfine was genoeg om de halve bekende wereldproductie op dat moment te dekken. In perspectief: de jaren 1920 markeerden slechts de aanloopjaren voor deze nieuwe medische drugs, die in de jaren 1930 de wereldconsumptie zouden gaan domineren. De 'verkennende' ontwikkelingen waren vergelijkbaar met de implementatie van de opiumpacht door de NHM een eeuw eerder.

Het was een explosief perspectief. De CFN betaalde voor een kilo cocaïne ongeveer ƒ300, voor heroïne ƒ276/kg en voor morfine ƒ243/kg. Om de morfineprijs om te rekenen naar een equivalente rookopiumprijs (met 7,5% werkzame stof) komt op een waarde van maar liefst ƒ 200.232 per pikolkist (243/7,5%x61,8) of een straatprijs van ƒ 125 per thail. De prijs voor het 10 keer krachtigere heroïne ligt zelfs op ƒ2.274.240 per kist of ƒ 1.421 per thail. Omdat morfine en heroïne voor veel minder werden verkocht in China dan deze verslavingswaarde, was dit smokkelcomplot van Nieuwenhuis &

Co. niets minder dan de voorbereiding voor een frontale opiumaanval op China die zou volgen in de jaren 1930. De beoogde verslaafde Chinees zou het effect zeker gevoeld hebben, zowel in zijn lichaam als zijn portemonnee – zelfs een overdosis opium werd nu betaalbaar.

Overigens kwamen dezelfde gespoten en geslikte morfine en heroïne in deze periode nog sneller op via de repressieve 'medische' zorg in de jaren 1920 in Oranje's Nederlands-Indië, waar het in eerste instantie via het veel lucratievere medische circuit werd geïnjecteerd – zowel bij algemene pijnbestrijding als bij de bestrijding van rookopium- en snel groeiende morfineverslaving. Ondertussen werd het ook massaal via het veel grotere illegale circuit verspreid.

Afgeleid van de prijzen voor morfine (ongeveer 13 keer verslavender dan rookopium) en heroïne (ongeveer 130 keer verslavender), werd deze in China op de markt gebracht als concurrent van rookopium. De basisprijs van ruwe opium in China was in 1933 circa $ 400 (1933:ƒ 593) per pikolkist rookopium, oftewel ƒ 9,59 per kg. De verkoopprijs in hetzelfde jaar was ƒ 53,81 per kg rookopium (1933:$ 1.689 / 1933:ƒ 3.326 per pikolkist). De Nederlandse inkoopsprijs was dus ongeveer vijf keer duurder dan de Chinese marktprijs, maar wat betreft werkzame stof was het 13-130 keer krachtiger en dus veel waardevoller voor de gebruiker. Een bijkomend voordeel was uiteraard de evenredige beperking in volume. Niet alleen bleven de transportkosten relatief laag – een enkel schip met slechts 323 ton heroïne kon China voorzien in het equivalent van de verslavingsbehoefte van 42.000 ton rookopium. Tegelijkertijd was dit opiaat, door zijn handzame volume, ook veel beter te smokkelen.

Het was niet verrassend dat de extreem laag geprijsde heroïne al snel razend populair werd in de vrije Chinese markt in de jaren 1930 én dat die markt massaal werd aangevallen door de gebundelde Westerse en Japanse krachten.

De Nederlandse hoofdrol bij het opzetten van de opiatenaanval op China (1925-1928)

Een document van de League of Nations uit 1938 legt achteraf droog vast dat de smokkelmarkt zich tussen 1925 en 1930 sneller had ontwikkeld dan eerder was aangenomen. Smokkelaars konden in die periode legaal bestellen en onder gecodeerde namen exporteren. Nederland bleek een cruciale Europese hoofdrol te hebben gespeeld bij de mobilisatie van de opiumaanval op China.

Dit werd bijvoorbeeld duidelijk in de Lubrinole-affaire van 1926. De douane van Southampton onderschepte een verscheping van zes kratten die van Le Havre op weg waren naar China. De schipper was van de toen nog onbekende onderneming Mechelaere and Co.. Deze had aangegeven dat de kratten Lubricol bevatten. Bij onderzoek bleek er geen legaal medicijn in Frankrijk te zijn met die naam en het product stond ook niet op de Engelse lijst. De afzender bleek bij navraag in Mukden en Darien niet te bestaan, en de overheden van China en Japan hadden geen toestemming gegeven voor de import. Het bleek uiteindelijk morfine te bevatten. Mechelaere & Co. gaf toe dit vaker zo te hebben verstuurd. De firma werd echter niet veroordeeld, omdat het binnen de Franse wetgeving viel, die geen exportvergunning vereiste. De Adviescommissie van de LoN besprak de zaak, maar kwam tot geen uitsluitsel over strafbaarheid volgens de afgesproken conventies.

Eind augustus 1926 werd Mechelaere & Co. opnieuw aangehouden met een grote lading morfine, maar ditmaal met legale Franse papieren. In 1927 werd bovendien een grote lading van 750 kg morfine van de Zwitserse firma Hoffman La Roche in Frankrijk onderschept, wederom met correcte papieren. Ook nieuwe opiumderivaten die niet op de lijst stonden, mochten gewoon legaal worden uitgevoerd.

De belangrijkste exportmarkt van eerdergenoemde CFN was China, dat werd bediend via tot dan toe onbekende Europese intermediairs. Naast Mechelaere & Co. waren Justus Wolff van de firma Oriental in Hong Kong en W.J. Almeida & Co. belangrijke afnemers. In maart 1927 werd alleen al 680 kg heroïne en morfine naar Oriental verzonden. Almeida in Shanghai nam in drie maanden maar liefst 900 kg heroïne af, het equivalente van 117 ton rookopium. CFN had met Wolff een contract voor de levering van 300 tot 500 kg heroïne per maand (het equivalente van 624 ton rookopium per jaar) voor een prijs van £ 37 (1927:ƒ 448) per kg oftewel ca. 8x de straatprijs van rookopium in China. De CFN fungeerde ook als tussenpersoon voor veel andere buitenlandse fabrieken en ontving daarvoor een commissie van ƒ 25 tot ƒ 30 per kg.

In 1926 leverde CFN voor £2.844 (1926: ƒ34.431) opium aan een geanonimiseerde Nederlandse handelaar in Den Haag, die ook betrokken was bij internationale wapenhandel. Zijn opiumvergunning was begin 1926 ingetrokken, maar dat had geen betekenis, aangezien hij dat jaar was betrapt met grote hoeveelheden opiaten en cocaïne in zijn pakhuis, die bestemd waren voor de Japanner Takamoto. De Rotterdamse politie stelde vast dat de Hagenaar een langdurig en exclusief drugscontract had met Takamoto. Hij leverde ook aan personen in Constantinopel en Izmir, waaronder bij de LoN bekende smokkelaars zoals Stuber uit Wenen en de Engelse morfineproducent T & H Smith Ltd. De conclusie voor de Rotterdamse politie was dat CFN strafrechtelijk niet kon worden vervolgd, omdat er geen wet was overtreden. Ook werd het voorgestelde onderzoek van de directeur der directe belastingen in Utrecht door onbekende hogere hand afgewezen. De enige mogelijkheid van bestraffing was het intrekken van de vergunning voor de CFN, maar dat verzoek werd ook niet ingewilligd door de autoriteiten.

Lagere ambtenaren van politie, Staatstoezicht op de Volksgezondheid en justitie spraken de CFN aan op morele verplichtingen na het bekende Rotterdamse onderzoek. De praktijken van de CFN waren bij hogere ambtenaren op Buitenlandse Zaken daarentegen al vanaf zeker 1924 bekend, aangezien die zelfs had bemiddeld tussen de CFN en een Engelse firma. In 1926 werd het BuZa duidelijk dat de CFN betrokken was bij smokkel, en in 1927 was een grote lading cocaïne en heroïne onderschept in Hamburg waarvan een deel afkomstig was van de CFN. Dat gebeurde allemaal al voordat de onderneming begin 1928 bij het ‘Gemma’ incident knullig tegen de Nationale lamp liep. De LoN reageerde vervolgens geïrriteerd op de trage invoering van het certificeringssysteem door Nederland toen duidelijk werd dat de CFN doelbewust in smokkelwaar verhandelde. De CFN werd echter tegen de buitenlandse aanvallen beschermd door het Ministerie van Arbeid, Handel en Nijverheid, waar op dat moment de vroom hervormde Jan Rudolph Slotemaker de Bruïne (r. 1926-1929) de scepter zwaaide.

De ‘ontdekkingen’ brachten W.G. van Wettum, de voormalige directeur van de Indische opiumregie en inmiddels de Nederlandse vertegenwoordiger voor opiumzaken bij de LoN, in internationale verlegenheid. Nederland had tijdens de Opiumconferentie van 1925 namelijk betoogd dat het illegale smokkelaars zou aanpakken, maar de CFN handelde legaal met licentie. Het was wel bekend dat de productie vele malen groter was dan het medische en wetenschappelijk verbruik, maar zogenaamd niet dat deze gesmokkeld werd. Van Wettum was zeer ervaren met de materie en als Nederlands vertegenwoordiger vinger aan de pols. Hij was erbij sinds de eerste conferentie in Shanghai in 1909 en van 1921 tot 1935 lid van de Opium Advies Commissie van de LoN.

Het opvolgende rapport van de Nederlandse regering leidde ertoe dat de Raadgevende Opiumcommissie landen als Bolivia, Peru, Nederland, Turkije, Japan, Duitsland en China overtuigde om productiebeperkingen voor binnenlandse producenten op te leggen. Dit resulteerde later in het LoN Limitatieverdrag van 1931. Echter, opiumexport-afhankelijke landen zoals Japan, Turkije en Perzië traden vervolgens uit de LoN verdragen, nadat ze eigen opium-staatsmonopolies hadden

opgezet en de export flink hadden opgevoerd, vooral richting China. De export van vooral zeer sterke opiaten, met heroïne voorop, zou vervolgens desastreuze effecten hebben op de Chinese bevolking.

De 'straf' voor Nederland was een symbolische tik op de vingers voor het laat invoeren van het certificeringssysteem dat prompt alsnog werd ingevoerd later in 1928. De opiumcommissie prees echter tegelijkertijd de 'openheid' van de Nederlandse regering; Nederland voerde ritueel aan dat het gebrek aan personeel bij de Volksgezondheidsdienst de vertraging had veroorzaakt, en dat de douane en het departement van Volksgezondheid niet hadden samengewerkt. De Rotterdamse politie stelde publiekelijk dat de CFN, na het intrekken van de vergunning, de verantwoordelijkheid moest dragen voor het gebruik van opium in de internationale smokkel. Het kwam echter nooit tot enige strafvervolging.

Nieuwenhuis gaat ondergronds met de mobilisatie voor een opiaten aanval op China (1929-1932)

De Nederlandse pers, zoals de NRC, publiceerde kritische stukken over de gang van zaken rondom de CFN, waarbij een bijzonder gefrustreerde Rotterdamse hoofdcommissaris Sirks publiekelijk zijn zorgen uitte over het uitblijven van iedere strafvervolging. Dit leidde tot een ingezonden brief die sprak van een 'hetze' door de krant. In antwoord nam de Telegraaf het op voor de CFN, en hekelde de houding van de Nederlandse overheid, vooral tegenover het icoon Van Wettum - die immers altijd een opiumvrije toekomst propageerde. De krant stelde dat de economische vrijheid van het Nederlandse bedrijfsleven, vooral in moeilijke tijden, steeds verder werd ingeperkt. De opiumwet werd ook gezien als cruciaal voor de schatkist van Nederlands-Indië, en er werd gesuggereerd dat een Nederlands bedrijf (de CFN) werd geslachtofferd om aan internationale druk te voldoen.

Na het intrekken van de vergunning van de CFN in 1929 en de invoering van het certificatenstelsel in Nederland, leek het erop dat de CFN zich uit de grootschalige drugshandel terugtrok. Echter, in 1931 kwamen er nieuwe politierapporten aan het licht over de activiteiten van de Amsterdammer F.M. Nieuwenhuis, die tot eind 1928 procuratiehouder van de CFN was geweest. Nieuwenhuis had direct een eigen vergunning aangevraagd bij het Ministerie van Arbeid, Handel en Volksnijverheid, waar het departement voor volksgezondheid onder viel, die hij eind 1928 prompt kreeg. Pas nadat de politie bewijs van zijn betrokkenheid bij illegale drugshandel had verzameld, werd zijn vergunning in januari 1930 ingetrokken, waarop Nieuwenhuis simpelweg zonder vergunning door ging; De afzetmarkt bleef onverminderd bestaan, en uit China bleef een grote vraag naar opiaten komen, wat lucratieve winstmogelijkheden met zich meebracht.

Uit politierapporten bleek dat Nieuwenhuis de oorspronkelijke organisator van alle CFN-transacties was geweest. Nadat de CFN was besmet door het Gemma incident, ging hij zelfstandig verder met zijn bestaande netwerk en klantenkring. Hoe groot zijn klantenkring was, is moeilijk te zeggen, maar hij bleef via andere kanalen leveren aan bedrijven zoals Wolff en Williams. De laatste, die onder de codenaam OCO werkte, bleef grote hoeveelheden heroïne en morfine kopen, die via allerlei smokkelroutes naar China werden verzonden. Williams nam tussen november 1928 en mei 1930 395 kg heroïne, 840 kg morfine, 40 kg cocaïne en 155 kg opiaten of cocaïne af, met codenaam-achtige namen als rozol, mimol, narceol, benzolzuur, acid sal, en acethyl sal. De afnemers wijzigden regelmatig hun adressen en codenamen, wat de opsporing van de illegale handel verder bemoeilijkte.

Nieuwenhuis leverde heroïne aan verschillende andere grote afnemers, waaronder de in Tokyo wonende Duitser Van Strum en de Japanners Taisho Yoko, en Taisho D & Co., die gevestigd waren in

Dairen (Port Arthur, Japans-Mantsjoerije), evenals aan twee onbekende handelaren die werden aangeduid met GAIDA en IMPCO. Aan GAIDA leverde hij in november 1928 50 kg heroïne en in maart 1929 64 kg morfine. IMPCO ontving tussen mei 1929 en februari 1930 vijf zendingen, met in totaal 360 kg heroïne. Deze zendingen werden gecodeerd onder de namen heliopol, diathyl, en diam voor heroïne, en dionyl voor morfine, met daarnaast ook cocaïne-derivaten onder de naam atoin.

De grootste hoeveelheden werden verstuurd via de smokkelroutes van Port Said, Istanbul, Marseille, en Hamburg. In november 1930 werd echter een zending onderschept in Shanghai door de Chinese douane, wat leidde tot beschuldigingen van lekkage vanuit Nieuwenhuis' organisatie. Williams beschuldigde Nieuwenhuis van het lekken van informatie, wat de licentie-loze Nieuwenhuis simpelweg ontkende. De politie deed niets.

Door de restricties in de wetgeving begon Nieuwenhuis halffabricaten van de opiaten te leveren, die door Williams verder moesten worden bewerkt tot eindproducten. Hij kocht de stoffen direct van dr. Hefti uit Alstetten, Zwitserland, die het via Marseille verscheepte. Hefti had op zijn beurt de opiaten halffabricaten geproduceerd om zo de Zwitserse Opiumwet te omzeilen. Nieuwenhuis deed ook zaken met *Société Industrielle de Chimie Organique* in Parijs en *Comptoir Français des Alcaloïdes*, en vroeg hen om morfine te produceren voor ƒ25 per kg, nadat hij hen zelf de benodigde apparatuur en kundige chemici aanleverde. Op 20 maart 1930 paste Frankrijk echter de wet aan, waardoor halffabricaten nu als drugs werden beschouwd en de vergunningen van drie grote drugsproducenten, waaronder de bovengenoemde twee, werden ingetrokken. Deze wijziging leidde tot het einde van Frankrijk als grote internationale drugsleverancier.

De productie werd verhuisd. In Radomir, Bulgarije, werd een fabriek opgericht die 10 tot 12.000 kg opiaten per jaar produceerde voor de recreatieve markt. Vooral Istanbul ontwikkelde zich weer een belangrijke Europese vestigingsplaats, met Joegoslavië en Griekenland als nummer twee en drie. Turkije werd aantrekkelijker omdat het weigerde de internationale opiumconventies te ondertekenen. Behalve de traditioneel grote ruwe opiumproducent, werd het razendsnel een gemoderniseerde hub voor de productie en handel van de nieuwe opiatenmarkt. Ook de Franse producenten die voor Nieuwenhuis produceerden, vestigden zich in Istanbul na aanscherping van de Franse wet in 1930.

De eerste buitenlandse fabriek in Istanbul werd opgericht door twee Japanse broers, die de Oriental Products Co. oprichtten, die maandelijks ongeveer 200 kg morfine en heroïne produceerde. Mechelaere en Devinaeu, van de Franse bedrijven Comptoir Français des Alcaloïdes en Société Industrielle de Chimie Organique, richtten de Kuskundjuk-onderneming op, die vanaf 1930 1.000 tot 1.500 kg per maand produceerde. De Italiaanse Taranto-familie richtte ook een fabriek op in Istanbul en produceerde maandelijks 800-1.000 kg morfine en heroïne. Gezamenlijk hadden de fabriekjes in Istanbul een maximale productiecapaciteit van 32,4 ton heroïne per jaar oftewel ca. 10% van de totale wereldconsumptie die dan grotendeels in China word geconsumeerd.[32]

Nieuwenhuis fungeerde als agent voor Kuskundjuk en kreeg een commissie van 10% per verkocht gewicht. Hij wist binnen enkele maanden een paar honderd kilogram te verkopen, bijvoorbeeld 500 kg in april 1930 en 900 kg in juni 1930, via een smokkelroute via Marseille. Nieuwenhuis werkte ook voor de Taranto-familie, met een voorwaarde dat er jaarlijks minstens 1.000 kg moest worden afgenomen. Voor de legale transacties, die via een leveringscertificaat werden uitgevoerd, ontving Nieuwenhuis slechts 2% commissie van de fabriek. Tot ingrijpen van de politie eind 1930 bleef

[32] De Mechelaere was al in 1926 betrokken geraakt bij het smokkelen van morfine naar China; zie *The Trail of Opium* (1939) van M. Goldsmith, p. 189–191.

Nieuwenhuis zijn activiteiten voortzetten, waarbij hij zorgvuldig als tussenpersoon fungeerde en zelf nooit drugs vervoerde. Daardoor bleef hij buiten strafvervolging, zelfs nadat de politie zijn betrokkenheid bij de internationale drugshandel had aangetoond.

Nieuwenhuis bleef opereren als vertegenwoordiger van de aan de Oranjes gerelateerde Nederlandsche Fabriek van Pharmaceutische Producten NV uit Apeldoorn, nu vooral bekend van de Zwitsal producten. Dit bedrijf, opgericht door de lijfarts van de Oranjes, bleef zijn opiumvergunning behouden ma 1928 en produceerde heroïne en cocaïne voor de wereldmarkt. Nieuwenhuis zorgde ervoor dat de onderneming bedrijf lid werd van de opiumconventie van handelaren en producenten, wat hen een jaarlijks quotum van 100 kg morfine en 100 kg heroïne opleverde. Tegelijkertijd onderhandelde Nieuwenhuis voor de onderneming ook met de mede door de NHM georganiseerde Cocaïne Conventie, het mondiale cocaïne kartel, wat geresulteerd zou hebben in een jaarlijkse betaling van ƒ16.000 in ruil voor het stopzetten van de (officiële) productie.

Ondanks pogingen van lagere ambtenaren van politie en justitie bleef Nieuwenhuis op vrije voeten en kon zo een sleutelrol spelen bij het optuigen van een groot internationaal netwerk van opiatenleveranciers samen met Europeanen en Japanners voor de steeds verder opgevoerde opiatenaanval op China.

Nederlands sleutelrol bij opiumconventies en verborgen opiatenhandel in de jaren 1930

Na de Japanse invasie van Mantsjoerije in 1931 werd het gebied vrijwel direct ingericht als basis voor de productie en distributie van zware opiaten richting China. Dit werd gemeld door de Chinese vertegenwoordiger bij de *League of Nations* (LoN) in 1935. In de veroverde gebieden werden de Chinezen steeds vaker blootgesteld aan de distributie van drugs via drugsrunners in pandjes, gokhuizen, bordelen en theaters.

Het *Advisory Committee* in Genève was goed op de hoogte van de situatie in China, maar deed weinig tot niets om de Japanse invasie van China in combinatie met de verslavende verspreiding van opiaten tegen te houden. Toen de Chinese vertegenwoordiger, Dr. Hoo Chi-tsai, vroeg om een film te tonen die was opgenomen door de Chinese autoriteiten bij een inval in drugsfabrieken in de Japanse concessie van Hankow, werd hij geblokkeerd door Mr. J.H. Delgorge, sinds 1935 de Nederlandse voorzitter van het Comité, die stelde de commissieleden, waaronder Japan, liever niet met dergelijke feiten te willen confronteren.[33]

Op het hoogtepunt van de LoN in 1934 waren 58 landen lid, Nederland en de VS niet. Toch bleven beide landen als wereldmachten op economisch en drugsgebied een sleutelrol spelen bij de vergaderingen. Japan had de League in 1932 inmiddels verlaten, nadat het Mantsjoerije had veroverd en vrijheid van handelen wilde. Het werd razendsnel omgebouwd tot het centrum van het streng gereguleerde koloniale Japanse drugsregiesysteem. De opium die op de plantages met dwangarbeid werd geproduceerd, werd vanaf 1932 agressief over heel Zuidoost-Azië verspreid vooral als extreem verslavende heroïne. Deze aanval ging ten koste van de exportmarkten van de Europese grootmachten zoals Nederland, Groot-Brittannië, Portugal, Spanje en Frankrijk.

Keizerlijk Japan begon in 1910 met zijn eigen opiumproductie in het veroverde Korea, maar vanaf 1932 werd het gebied steeds meer gebruikt voor de industriële productie van morfine en heroïne.

---

[33] Delgorge zou een vergelijkbaar glansrijke carrière krijgen als Van Wettum voor hem. De ervaren oud-directeur van de Indische Opiumregie zou na de Tweede Wereldoorlog, tot zeker 1965, zitting nemen in de *Committee on Narcotic Drugs* (1946) van de in 1945 opgerichte Verenigde Naties.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Japan veroverde snel grote delen van de Aziatische markt, met een productie en marketing die steeds agressiever werd. De productie in Mantsjoerije steeg aanzienlijk nadat Japan het gebied in 1932 volledig onder controle bracht. Niet veel later controleerde Japan al 90% van de wereldwijde opiumproductie.

De enorme semi-slavernijplantages in Japans-Korea en vooral in Japans-Mantsjoerije werden vanaf 1932 georganiseerd door de keizerlijke zaibatsu Mitsui, het grootste industriële conglomeraat van Japan. Mitsui werkte daarbij nauw samen met het Duitse reus IG Farben (1925), waar de heroïne-specialist Bayer in was opgegaan. Mitsui's Japan Tobacco begon ook zijn populaire *Far East Golden Bat* sigaretten te voorzien van het extreem verslavende heroïne. Dit werd doelbewust ingezet als militair strategisch middel om opiumverslaving ongemerkt en goedkoop te verspreiden over Zuidoost-Azië, en in het bijzonder richting het bevolkingsrijke China.

Japan's eugenetische programma, dat vanaf 1926 op gang kwam, maakte geen geheim van de visie van het superieure ras van Azië: De Chinezen werden voor Japan gezien als het equivalent van slaven en Joden voor de Nazi's. Japan werkte steeds nauwer samen met de Westerse koloniale machten en sloot in 1936 het verstrekkende anti-Kominternpact met Nazi-Duitsland. De stijgende opiuminkomsten werden gebruikt om de Japanse legermacht verder op te bouwen voor de massale invasie van China in 1937. Ook voor het militair-industriële complex was Mitsui de grootste leverancier.

De beleidsmakers van Nederland, onder leiding van Wilhelmina's kabinetten in de jaren 1930, hadden nog maar zeer beperkt inzicht in de ernst van de situatie rondom de medische effecten van opiaten. Wel werd de strijd tegen de recreatieve handel hard aangepakt. De Rotterdamse politie richtte een speciale narcoticabrigade op, die nauw samenwerkte met de nieuwe internationale anti-drugsafdeling van de VS (1930), die zich inmiddels wereldwijd profileerde als de leider van de *'war on drugs'*. Dit leidde tot de opbouw van een groot netwerk in Europa om illegale smokkel tegen te gaan en illegale productielocaties te sluiten.

Uit een studie uit 1937 bleek dat Nederlandse artsen (die destijds voornamelijk commercieel opereerden) bijzonder grote hoeveelheden cocaïne, morfine en het opiaat Dilaudid voorschreven aan patiënten. Dilaudid is de merknaam voor het in 1923 door de Duitse farmaceutische onderneming Knoll gepatenteerde hydromorfon, de verbeterde opvolger van Laudanum en een morfinevariant. Er werd weinig heroïne voorgeschreven, dat vanaf 1925 in het Westen bekend stond als een 'gevaarlijke' drug.

De toenemende medische handel leidde wel tot een nationaal incident, toen de 'overijverige' politie in 1937 alarmerende rapporten naar Justitie stuurde over de schaal en wijze waarop artsen drugs voorschreven. Het departement van Volksgezondheid reageerde woedend, aangezien er geen overtreding van de Opiumwet was en de politie geen toestemming kreeg om artsen, die veel geld verdienden aan het uitschrijven van recepten, te onderzoeken. In de praktijk was het Nederlandse en Britse 'medische' farmamodel vanaf de jaren 1920 tot na WOII nauw op elkaar afgestemd, net zoals het regiebeleid in de kroonkolonies in Azië.

Behalve op drugsgebied, is er in deze periode ook intensievere samenwerking tussen Keizerlijk Japan en met name de Nederlandse kroon - onder andere via de nieuwe *Bank of International Settlements* (1930) in Basel en via Nederlands-Indië als een hoofdtoeleverancier van essentiële Japanse petroleumproducten als benzine en vliegtuigbrandstof voor de uitdijende Japanse industrie.

De afspraken uit 1912 en 1925 van de internationale opiumconferenties van Den Haag vormden de basis voor het daaruit voortvloeiende beleid voor de internationale gemeenschap. Nadat de Haagse

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Opiumconventie werd ingevoerd na het tekenen van het Verdrag van Versailles in 1919, waren daaraan de afspraken van Den Haag uit 1912 aan toegevoegd. Dit beleid werd gevolgd door de LoN-leden, ex-leden als Japan, Turkije en Perzië en zelfs niet leden als Nederland en VS die het verdrag nooit ondertekenden. Juist deze landen hadden daarom hun handen helemaal vrij.

Zo kon een intellectueel steekspel ontstaan tussen de VS enerzijds, de Britten en de rest anderzijds, en de Nederlanders feitelijk als laverende scheidsrechters in het internationale debat. Het werkelijke doel van Oranjes diplomaten was om de extreem lucratieve situatie zo lang mogelijk voort te zetten voor maximaal profijt.

De verschillende internationale opiumconferenties werden gehouden onder leiding van de LoN waren meer een plaats voor overleg dan voor oplossingen. Europese landen die een opiummonopolie hadden in hun koloniën, kregen voortdurend kritiek van de Verenigde Staten en de gelieerde kroonkolonie Canada. Vooral de Nederlanders werden verweten dat zij elke suggestie van de VS en Canada resoluut afwezen en een afwachtende houding aannamen. Daarnaast werd Nederland beschuldigd van het herhaaldelijk uitstellen van de afgesproken datum voor het officiële opiumverbod. Gezien het feit dat in 1939 nog opiumconferenties werden gehouden zonder bindende afspraken voor enige productieafbouw, betekende dit dat de Europese monarchieën Nederland en Brittannië erin geslaagd waren het officiële opiumverbod uit te stellen. Tussen 15 mei en 12 juni 1939 werden de laatste opiumconferenties gehouden voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De Nederlander W.G. Delgorge was aanwezig bij deze opiumconferentie en rapporteerde voor de Nederlandse regering.

In zijn verslag beschreef Delgorge kort de standpunten van de aanwezige landen. Turkije wilde helpen bij het goede doel en de productie en handel beperken, maar wees erop dat dit zou leiden tot een toename in illegale productie. De Britse kroonkolonie Canada pleitte ervoor dat de deelnemende landen meer zouden toewerken naar een totaal verbod op opium. Canada uitte bovendien kritiek op het ontbreken of onvolledige statistische gegevens uit Afghanistan, China en Mantsjoerije, terwijl deze landen nu de grootste opiumproducenten waren. Perzië kreeg ook kritiek vanwege de onvolledige cijfers en Peru werd bekritiseerd omdat het land al negen jaar een opiummonopolie had lopen zonder concrete statistieken aan te leveren. De Canadezen, die een leidende rol aannamen tijdens de opiumconferentie van 1939, vroegen zich af of er überhaupt nog een nieuw verdrag moest komen, aangezien de samenwerking tussen de landen gebrekkig was en veel statistische gegevens ontbraken.

In verband met de opiumsmokkelhandel stelde de Brits-Indische delegatie dat het alle grenswegen onder controle had en dat er zelden Brits-Indische opium werd gevonden onder de smokkelvondsten. China liet weten dat de onderdrukking van de papaverteelt voortgang maakte, maar dat het geen verantwoordelijkheid kon nemen voor de meeste Chinese gebieden die inmiddels onder invloed van Japan stonden. Artikel 31 van de Haagse Opiumconventie, waarin werd gesteld dat de opiumconsumptie voor een bepaalde datum afgeschaft moest worden, werd in 1939 opnieuw geweigerd door de Nederlandse delegatie. De reden hiervoor was dat de Nederlandse delegatie eerst de resultaten van deze conferentie wilde afwachten... De vertegenwoordiger van Nederland maakte duidelijk dat de regering niet kon instemmen met deze maatregel, omdat dit alleen maar nadelige gevolgen zou hebben voor de eigen, inheemse bevolking in Nederlands-Indië.

De Nederlandse delegatie kreeg steun van zowel de Britse als de Franse delegatie. Andere landen steunden de weigering van Nederland niet. De Verenigde Staten en Canada waren fel tegen deze beslissing van de Nederlandse delegatie, die tijdens alle voorgaande conferenties hetzelfde standpunt hadden ingenomen. Een vertegenwoordiger van de Chinese delegatie stelde voor om de

datum voor het opiumverbod met een aantal jaren te verplaatsen, wat Nederland snel accepteerde. Volgens Delgorge was dit gunstig voor Nederland, omdat het niet alleen zijn afwijzende houding toonde, maar ook een redelijke bereidheid liet zien om tegemoet te komen aan een ander standpunt. Bovendien zou bij een volgende conferentie niet alleen het standpunt van de tegenstanders van de monopolie landen vertegenwoordigd zijn.

Waarom was de houding van de Nederlandse delegatie afwachtend en afwijzend? Was dit terecht, en waren er goede argumenten voor deze houding? Volgens de toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, A.M. Snouck Hurgronje, was dit het geval. Op 4 augustus 1939 schreef minister Snouck Hurgronje een brief naar de Nederlandse gezant, Dr. A. Loudon in Washington, een andere Loudon telg die betrokken was bij het Oranjes opiumimperium maar ook de Nederlandse ambassadeur was in Washington. Snouck Hurgronje gaf advies, omdat de Amerikanen en Canadezen bleven aandringen op de afschaffing van de opiummonopolies in Europa.

Zijn advies was dat Nederland zich aan de afspraken van de Haagse Opiumconventie uit 1912 zou houden. In deze conventie werd afgesproken dat opiumconsumptie geleidelijk afgeschaft zou worden, mits de nationale omstandigheden het toelieten. Volgens Snouck Hurgronje waren de omstandigheden echter niet bevorderlijk voor een onmiddellijke afschaffing. Hij stelde dat China nog steeds te veel betrokken was bij de opiumsmokkelhandel en dat een opiumverbod zou leiden tot verlies van controle. Ook Perzië had een opiumoverproductie, wat volgens de minister zou leiden tot nog meer smokkel. Het feit dat Perzië zelf voorstander was van vrije handel in opium betekende dat de situatie te gevaarlijk was voor Nederlands-Indië om een totaal opiumverbod te omarmen. Nederland zou meewerken zodra de omstandigheden dat toelieten.

De kringredeneringen van ‘geen ideale situatie’ en ‘beslissen na de conferentie’ zorgden er keer op keer voor dat Nederland erin slaagde de voorstellen van andere landen te weigeren, de boel te saboteren en de datum van het verbod uit te stellen. Ondertussen bleven de opiuminkomsten binnenstromen. Hoewel de inkomsten van rookopium in de loop der jaren wat afnamen, namen de ongedocumenteerde medische opium inkomsten juist sterk toe en bleven de Oranjes via Nederlands-Indië tot de Tweede Wereldoorlog spectaculair veel geld verdienen aan het controversiële product opium. Wilhelmina’s kabinet bleef financieel het maximale uit het opiumimperium halen door het verbod zo lang mogelijk uit te stellen. Tot aan WOII was de internationale status quo helemaal naar wens van Soestdijk. Haar gezanten uit Den Haag controleerden feitelijk het internationale debat en waren zowel via de markt zelf als via het internationale diplomatennetwerk uitstekend geïnformeerd:

Voormalig hoofd van de *Service de la Régie de l’opium sur les Indes néerlandaises*, Mr. J.H. Delgorge, trad in 1939 op als *conseiller du gouvernement pour les questions internationales de l’opium* en tevens als voorzitter van de *Commission consultative du trafic de l’opium et autres drogues nuisibles*. In die hoedanigheid schreef hij op 25 januari 1939 een brief aan Renborg waarin hij aangaf het geheime, niet-publieke rapport van het *Central Opium Board* over 1938 te willen inzien. Hij redigeerde vervolgens het publieke rapport op ‘controversiële’ opmerkingen over geprepareerde opium en wees Renborg erop dat de *Board* zaken behandelde die door eerst door het Adviescomité voor behandeld hadden moeten worden. In 1938 werd Delgorge opnieuw verkozen tot voorzitter van de *Advisory Committee on Traffic in Opium and Other Dangerous Drugs*.

Uit het rapport bleek dat het drugsgebruik in de door Japan veroverde gebieden in China sterk toenam en zelfs werd gestimuleerd, terwijl opgepakte smokkelaars slechts lichte straffen kregen. Japanse en Koreaanse smokkelaars en producenten van illegale laboratoria hadden zich teruggetrokken in deze bezette gebieden, wat leidde tot een verbetering van de situatie in de nog niet-bezette Chinese regio's.

Deze smokkel vond plaats buiten het zicht van het opiumregime van de gevluchte Chiang Kai-shek, die in 1937 aftrad als *Inspector-General for the Suppression of Opium* en het toezicht overdroeg aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Een gefrustreerde Chinese afgevaardigde verklaarde bij de *Board* dat de militaire invasie van Japan gepaard ging met een "invasie van gevaarlijke drugs". In veroverde steden als Harbin, Mukden, Tientsin, Peiping, Tsinan en Nanking werd de productie en consumptie van opium en synthetische drugs niet alleen getolereerd, maar actief aangemoedigd — zoals eerder in Mantsjoerije.

De Amerikaanse delegatie leverde zeer gedetailleerde gegevens aan de *Board*. Zij stelden vast dat de situatie in Mantsjoerije identiek was aan die van andere opiummonopolies. Japan voerde opium aan vanuit Korea, Iran en Turkije. Hoewel Japan eerder had toegezegd niet meer opium te produceren dan nodig voor de Koreaanse consumptie, was in 1933 al 2.240 hectare opiumveld aangelegd. In februari 1937 erkenden de Japans-Koreaanse autoriteiten dat jaarlijks 41.000 pond (20.500 kg) ruwe opium naar Japans-Mantsjoerije werd verscheept. In de jaren 1937, 1938 en 1939 voegde Japans-Korea nog eens 995 hectare toe om aan zijn productiecapaciteit de groeiende 'vraag' te voldoen.

De productie in Mantsjoerije en Jehol bedroeg in 1937 circa 1.271.000 kg, die via de heroïnefabriek van Hopei via Tientsin werd verspreid. Daarnaast werd datzelfde jaar op maar liefst 52.560 hectare verder niet-geregistreerde of gerapporteerde opium verbouwd. De fabrieken van de *Opium Monopoly Administration* in Mukden en Chengteh produceerden aanzienlijk meer dan de medische behoefte. In Harbin was eveneens een laboratorium ingericht. De fabriek in Mukden produceerde 75 tot 100 kg morfine en heroïne per dag oftewel maximaal 36,5 ton per jaar; in Chengteh werd ruwe morfine geproduceerd voor export naar Tientsin, waar deze werd omgezet in heroïne.

Illegale productielocaties in Mantsjoerije, Jehol en het Kwantung-gebied leverden aan andere delen van de Hopei-provincie. De opbrengsten van het monopolie stegen van 47.850.000 Mantsjoerijse yen in 1937 naar 71.045.200 yen in 1938. Over een periode van vijf jaar werd een winstpercentage van 55% gerealiseerd.

Deze activiteiten hadden een doelbewust verwoestend effect op de Chinese volksgezondheid waarbij opiaten duidelijk werden ingezet als strategisch militair middel. In Harbin werden in de eerste zeven maanden van 1937 1.793 lichamen van de straat gehaald, waarvan 1.485 aan verslaving waren overleden. In Mukden werden in november van dat jaar 67 doden geregistreerd. Ook onder de Japanse bevolking nam het heroïnegebruik sterk toe. In Japans-China, tussen de Gele Rivier en de Grote Muur, was de situatie ernstig verslechterd. In vijftien maanden werd hier 650 kg heroïne gedistribueerd vanuit de Japanse concessie in Tientsin — tweederde van de volledige medische behoefte.

Centraal-China werd bevoorraad via Shanghai en Noord-China. Grote hoeveelheden Iraanse opium werden aangevoerd voor het Japanse leger en aan Japan gelieerde bedrijven. In Macau lagen duizend kisten Iraanse opium opgeslagen. In december 1937 voer het Japanse schip *Muko Maru* van Bushire naar het Verre Oosten met 1.500 kisten (109 ton). In het eerste kwartaal van 1938 bestelden Japanse firma's nog eens 2.900 kisten. Er gingen geruchten dat opium ook naar Europa en de VS zou worden geëxporteerd. In Zuid-China lag 320 ton opium in bestelling, met een extra voorraad van 72,8 ton. In Zuidwest-China bleef de binnenlandse productie in Yunnan, Kweichow en Szechuan stabiel.

In april 1938 arriveerde een bewapend Japans schip in Macau vanuit Iran met 2.000 kisten ruwe opium. Hiervan werden 1.100 kisten gelost en opgeslagen bij de Banco Nacional Ultramarino. Deze operatie werd geleid door het hoofd van het Opium Monopolie in Macau. Van deze partij werd 500

kisten (36.363 kg) naar Japanse concerns in Shanghai gestuurd; de resterende duizend kisten (72.727 kg) werd gelost in Japans-Formosa.

Egypte verklaarde dat het zijn uiterste best deed om de doorvoer via het Suezkanaal richting Europa en de VS tegen te houden. Het land overhandigde een lijst aan de Board met 181 steden in Mantsjoerije en Jehol waar in totaal 3.840 gelicentieerde opiumsalons en 8.400 gelicentieerde opiumkitten waren gevestigd, die elk maandelijks ongeveer 250 goby of £ 15 betaalden voor hun vergunning.

Noord-China werd inmiddels bestuurd door de Provisionele Regering van Peiping, waar een vergelijkbaar opium- en heroïnemonopolie was ingesteld als in Japans-Mantsjoerije.

Japan ontkende alle aantijgingen van de VS, hoewel Canada en het Verenigd Koninkrijk de Amerikaanse cijfers bevestigden. De Japanners verklaarden dat zij in 1938 150.000 kg extra opium produceerden vanwege een mislukte oogst in 1937 van 175.000 kg. Iran stelde dat haar export binnen de wettelijke kaders viel.

Voorzitter Nederland verklaart niets.

Slotbeschouwing: Van rookopium tot injectiemoraal

De prijzen die Nederlands-Indië in 1937 rapporteerde aan de internationale gemeenschap onthulden in feite een schaduwboekhouding van een moreel failliet. De marktprijs voor illegale ruwe opium varieerde van ƒ 100 tot ƒ 340 per kilogram, terwijl geprepareerde opium opliep tot ƒ 640. Heroïne ging voor ƒ 4.000 à ƒ 5.000 per kilo over straat, maar per injectie werd het middel voor slechts ƒ 0,10 verkocht — goedkoper dan een dosis rookopium. Morfine-injecties waren al verkrijgbaar vanaf ƒ 0,02. In marketingperspectief betekende dit: via een verlaagde drempel op weg naar een nog zwaardere verslaving dan die van rookopium.

Wilhelmina's kabinet kon, gelet op de enorme financiële belangen en het internationale voorzitterschap, moeilijk een moreel standpunt innemen vanwege de praktijken in Nederlands-Indië. Daar waren 'medische' opiaten zoals morfine en heroïne in de jaren 1930 inmiddels volledig geïnstitutionaliseerd in de reguliere ziekenzorg — zowel als pijnbestrijding als voor de behandeling van rookopiumverslaving én de snel opkomende morfineverslaving. Daarnaast was het gebruik van cocabladeren inmiddels wijdverspreid via de populaire en verslavende kretek-sigaretten; ook dat stimulerende middel vond brede draagkracht onder de inheemse bevolking. Zo verplaatste de verslaving zich van het rookhuis naar de kliniek en de huiskamers, van de onderwereld naar de farmaceutische sector.

Dit systeem werd niet alleen mogelijk gemaakt door de structurele opiumregimes in de koloniën, maar ook door de onzichtbaar opererende diplomatieke kracht van de Oranjes, die strategisch hun invloed in de internationale arena inzetten. Gespecialiseerde diplomaten zoals W.G. van Wettum, J.H. Delgorge, en de Loudons speelden een cruciale rol in de wereldwijde politieke en diplomatieke debatten over opium. Ze waren niet alleen vertegenwoordigers van Nederland, maar ook de architecten van een mondiaal beleid dat de opiumindustrie veiligstelde tegen steeds grotere publieke druk voor een verbod.

Door het uitstel van bindende maatregelen in de internationale opiumconventies slaagden de Oranjes erin het lucratieve opiumregimesysteem overeind te houden maar ook bij andere naties te implementeren als de standaard. Bij deze standaard lag de nadruk op gereguleerde productie en

distributie van opiaten met winstmaximalisatie als doel. Niet alleen hielden de Oranjes en hun Aziatische opiumimperium stand in de buitengewoon complexe diplomatieke en economische arena, maar er werd naadloos een nieuwe, nog veel lucratievere medische markt van opiaten zoals heroïne en morfine aan toegevoegd als nieuw te monopoliseren laag. Zo werden de winstverlangens verder bevredigd. Dat het in Azië ook uitstekend als gemilitariseerd middel ingezet kon worden, bewees Japan in navolging van de Britse en Nederlandse monarchieën.

Dat de strijd niet alleen in de diplomatieke arena werd beslist, werd bewezen door illustere figuren zoals F.M. Nieuwenhuis, die als voormalig procuratiehouder van de Chemische Fabriek Naarden (CFN) een hoofdschakel vormde in de mondiale opium- en heroïnehandel tot 1928. Nadat de CFN officieel zijn vergunning verloor, zette Nieuwenhuis met Wilhelmina's minister als beschermengel zijn netwerk voort, waarbij hij de handel met bestaande Japanse en Europese afnemers verder uitbreidde en opschaalde. Dit netwerk breidde zich ook uit naar de farmaceutische industrie en de aanzienlijke opiumsmokkel in de jaren 1930. Tegelijkertijd begeleidde hij de Nederlandsche Fabriek van Pharmaceutische Producten NV uit Apeldoorn, opgericht door de lijfarts van de Oranjes, na 1928 als producent van heroïne en cocaïne voor de wereldmarkt. Nieuwenhuis zorgde ervoor dat de onderneming bedrijf lid werd van de mede door NHM's opgetuigde Cocaïne Conventie (1915), het mondiale monopolie van cocaïneproducenten en verkopers.

Het was dit mondiale netwerk van opium- en opiatenhandel, dat zich over continenten uitstrekte, en dat door de Oranjes en dergelijke relaties werd beschermd, dat hen in staat stelde om de winstgevendheid van hun koloniaal-imperialistische onderneming in stand te houden, zelfs tegen de groeiende mondiale verontwaardiging over deze praktijken. De winst ging altijd voor, ook wanneer dat zichtbare schade toebracht aan de gezondheid en het welzijn van talloze bevolkingen, zowel in de koloniën als daarbuiten.

De opkomst van de 'medische' opiatenmarkt in Nederlands-Indië[34]

Medische opiaten in Indonesië werden aanvankelijk, net als in Nederland, via artsen en apothekers op recept verspreid. Vanaf 1899 werden artsen opgeleid in Weltevreden, op hetzelfde terrein waar een jaar eerder de Opiumfabriek Weltevreden (1898) werd gebouwd. Deze Westerse artsen hadden over het algemeen een goede reputatie onder de populatie, mede doordat zij vaccinaties tegen dodelijke ziektes introduceerden die in de tropen veel voorkwamen.

Het is mogelijk dat artsen vanaf 1919, met de invoering van de nieuwe Opiumwet, opiaten actief verspreidden via hun netwerk. Er is echter weinig gedocumenteerde informatie over deze praktijken, en het artsennetwerk lijkt in die tijd te beperkt voor een massale verspreiding van een opiatenverslaving met de duurdere gemedicaliseerde opiaten, zoals morfine en heroïne.[35]

---

[34] Hoofdstructuur van dit stuk is de volgende scriptie aangehouden: Opiumregie (2015), L Jacob, P1-11.

[35] In 1899 werd in Weltevreden de *School tot Opleiding van Inlandse Artsen* (STOVIA) opgericht. In 1913 — toen de opiumfabriek op hetzelfde terrein haar hoogste productie bereikte — werd deze school opgevolgd door de *Nederlands-Indische Artsen School* (NIAS), bedoeld voor Javaanse studenten. De afgestudeerden mochten de titel 'Docter Djawa' voeren, basiszorg verlenen en vaccins toedienen. In 1899 werd in Weltevreden de *School tot Opleiding van Inlandse Artsen* (STOVIA) opgericht. In 1913 — toen de opiumfabriek op hetzelfde terrein haar hoogste productie bereikte — werd deze school opgevolgd door de *Nederlands-Indische Artsen School* (NIAS), bedoeld voor Javaanse studenten. De afgestudeerden mochten de titel 'Docter Djawa' voeren, basiszorg verlenen en vaccins toedienen.

In 1927 werden beide opleidingen opgeheven na de oprichting van een medische faculteit in Batavia, waar

Het netwerk van artsen concentreerde zich voornamelijk rondom de enkele ziekenhuizen, die vaak verbonden waren met grote ondernemingen zoals Oranje's Deli Maatschappij, Billiton Maatschappij en de Oost Borneo Maatschappij. Ook contractarbeiders kregen vaak gratis medische zorg aangeboden, niet in de laatste plaats omdat het goedkoper was om uitvallers op te lappen dan nieuwe arbeiders te werven.

Van der Velden schreef in 1937 een informatieve beschouwing over de opiumregie in opdracht van de Nederlands-Indische Grootloge der Internationale Orde van Goede Tempelieren. Hij beschreef hoe de opiumregie begon als experiment in 1894 op Madura, waarna het systeem werd ingevoerd op Java. Vanaf 1914 werd dit nieuwe systeem in alle delen van Nederlands-Indië toegepast, waarbij het oude pachtsysteem werd vervangen. Er werden enkele aanpassingen gemaakt rond 1920 met licenties, maar het systeem bleef grotendeels intact tot de Japanse inval in 1942.

Hedendaagse Nederlandse onderzoekers zoals Eric van Luijk en Jan van Ours (1954) beschouwden het systeem als succesvol, omdat volgens de officiële cijfers het gebruik verminderde. Ook de Amerikaanse hedendaagse historicus James Rush gaf aan dat de overheid met de opiumregie een nieuwe weg insloeg. Zijn collega professor Siddhara Chantra ontzenuwde de beweringen van Van Luijk en Van Ours, en stelde dat de opiumconsumptie in deze periode juist steeg. Onderzoeker Abdul Wahid concludeert dat winst het belangrijkste motief bleef voor het koloniale gezag.

De Ethische Politiek begon officieel in 1901, toen Koningin Wilhelmina de achteruitgang van de welvaart en het welzijn van de inheemse bevolking benoemde. De opkomst van de medicalisering van de nieuwe opiatenmarkt was nauw verbonden met de groeiende invloed van de farmaceutische industrie, evenals de nauw daarmee samenhangende opleiding van artsen en apothekers. Het beleid dat moest zorgen voor het welzijn van de inheemse bevolking stond echter onder grote druk door economische belangen die van het gezag de voorkeur kregen.

In 1901 publiceerde Mr. Pieter Brooshooft, de bekende anti-opium redacteur van de *Locomotief* uit Samarang, het ogenschijnlijk redelijke pamflet *De ethische koers in de koloniale politiek*. Brooshooft gebruikte dit werk om zijn zorgen te uiten over de gezondheid en het welzijn van de bevolking en de impact van de opiumhandel. Het was een oproep voor meer ethisch beleid in de koloniale politiek, maar ook een reactie op de groeiende bezorgdheid over de 'dreiging van het gele gevaar', de vermeende invloed van de Chinezen in de koloniën. Dit was het jaar waarin de Boxeropstand (1899-1901) in Beijing werd neergeslagen door onder andere Nederlandse troepen.[36]

Europeanen en Indonesiërs gezamenlijk werden opgeleid tot volwaardige artsen met een westerse medische achtergrond. Toch bleef westerse gezondheidszorg, vanwege de uitgestrektheid van de Indonesische archipel, beperkt tot de grotere steden. Op het platteland bleef men grotendeels afhankelijk van traditionele genezers die daarbij niet zelfden opium gebruikten.
Het *Centraal Geneeskundig Laboratorium* (opgericht in 1887), eveneens gevestigd in Weltevreden, produceerde vaccins tegen dodelijke ziektes zoals cholera (vanaf 1883) en pokken (vanaf 1923), en distribueerde deze vaak gratis of goedkoop via (hulp)artsen onder de Indonesische bevolking. Dit was een voor de redenen van de grote populatiestijging in de Indonesische archipel.

[36] In deze periode lokt de Duitse keizer Wilhelm II — nauw verbonden met koningin Wilhelmina — de Boxeropstand (1899–1901) uit, die zal eindigen met de onderwerping van Peking. Het Duitse koloniale imperium was op dat moment in hoog tempo aan het expanderen. Zijn beruchte opruiende Hunnenrede (1900), uitgesproken voor het *Ostasiatisches Expeditionskorps* dat de opstand hardhandig moest neerslaan, liet niets aan de verbeelding over: '*If you come before the enemy, he will be defeated! No quarter will be given! Prisoners will not be taken! Whoever falls into your hands is forfeited! Just as a thousand years ago the Huns under their king Attila made a name for themselves, one that even today makes them seem mighty in history and legend, so may the name Germany be affirmed by you in such a way in China that no Chinese will ever again dare to look cross-eyed at a German!*'

De groeiende invloed van de Chinese gemeenschappen leidde eerder al tot een parlementair onderzoek (1892-1894) naar de economische positie van de Chinezen en andere 'vreemde Oosterlingen'. Dit onderzoek, samen met de propaganda van de Anti-Opiumbond (1890), gaf de aanzet voor het parlement om in 1893 overstag te gaan en het opiumregiesysteem in te voeren. Het Nederlandse gouvernement wilde in lijn met de nieuwe Ethische Politiek de opiumconsumptie terugdringen en de drugscriminaliteit, die nadrukkelijk met Chinese pachters werd geassocieerd, aanpakken. Maar volgens critici, zoals Scheltema, werd dit vooral aangedragen om de opiuminkomsten te beschermen.

De hoofdredacteur van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, J.F. Scheltema, publiceerde in 1902 vier artikelen die hem vanwege de perscensuur zijn baan zouden kosten en hem een maand gevangenisstraf opleverden. In deze artikelen, getiteld *De opiumpolitiek en de vrijheid van de drukpers*, schreef hij dat de opiumregie binnenkort ook in de Batavia- en Lampongse districten, evenals in de verboden gebieden Preangar en Bantam, ingevoerd zou worden. Hij sprak van *'allertreurigste huichelarij'*, waarbij hij benadrukte dat de koloniale regering in werkelijkheid het gebruik van opium stimuleerde, in plaats van het te beperken.

De aanhoudend kritische Scheltema stelde in 1907 opnieuw dat de opiumregie niet gericht was op het verminderen van de opiumconsumptie, maar gericht was op het handhaven van de winstgevendheid van de opiumhandel. Zijn kritiek benadrukte opnieuw de hypocrisie van de koloniale regering, die de consumptie van opium in feite stimuleerde, in plaats van het te verminderen.

Het gouvernement wilde (officieel) in lijn met de Ethische Politiek de gezondheidsrisico's verminderen, de opiumconsumptie terugdringen en de criminaliteit aanpakken. Volgens Scheltema werd dit echter slechts aangevoerd om de kritiek op de opiuminkomsten te verminderen. Er werd onderwijs gegeven op scholen om opiumgebruik tegen te gaan. Daarnaast werd er op particulier initiatief verschillende opiumbestrijdingsverenigingen opgericht in het begin van de 20ste eeuw, vaak met een morele of medische grondslag. Deze verenigingen wilden samenwerken met ambtenaren van de opiumregie, maar het koloniale gezag weigerde. Het verstrekken van gegevens over opiumgebruikers of het uitwisselen van nieuwe aanvragen voor opiumvergunningen werd geweigerd, zoals in Europa met alcohol gebeurde. Het gouvernement was niet geïnteresseerd in werkelijke bestrijding van de opiumverslaving en richtte zelf geen bestrijdingsverenigingen op.

Het koloniaal gezag richtte uiteindelijk wel een Opiumbestrijdingscommissie op in 1918, met het hoofd van de opiumregie als voorzitter. De commissie kwam maximaal twee keer per jaar bijeen en er werd zo weinig resultaat geboekt dat het een schijnconstructie bleek. In de vroege jaren '20 verslechterde de economische situatie in de kolonie, waardoor veel opiumgebruikers in het nauw kwamen. Ontwenningsverschijnselen zoals onrust, slapeloosheid, verwardheid, angstgevoelens, hallucinaties, misselijkheid en diarree werden steeds vaker gedocumenteerd door medisch personeel. Het aantal mensen dat zelf wilde stoppen met opiumgebruik nam toe.

De koloniale regering zorgde er voor dat een groot aantal gelicenseerde (officiële) gebruikers een ontwenningskuur mochten volgen. Medici die het opiumgebruik in Nederlands-Indië wilden terugdringen, kregen daarvoor steun van de koloniale regering. Een grote groep van deze selectieve groep opiumgebruikers nam opium omdat zij aan een ziekte leden, zoals tuberculose, carcinoom, dysenterie of tertiaire syfilitische afwijkingen hadden. Zij waren dus behalve zwaar verslaafd, ook levensbedreigend medisch patiënt.

De gezondheidszorg in Nederlands-Indië onderging in de eerste decennia van de 20ste eeuw wezenlijke veranderingen. Na de Eerste Wereldoorlog verschuift de ideologie van de oude gezondheidsdienst, die zich voorheen vooral richtte op curatieve zorg, naar een meer preventieve benadering. Deze verschuiving viel samen met de invoering van de Ethische Politiek in 1901, waarmee ook de medicalisering van de opiatenmarkt een serieuze impuls kreeg. Dit was de periode waarin de Rockefellers actief begonnen met het 'medicaliseren' van het opiumprobleem in de Verenigde Staten, wat later ook de basis zou vormen voor het medische beleid in Nederlands-Indië.

In 1901 richtten de Rockefellers het baanbrekende *Rockefeller Institute for Medical Research* (RIMR) op, en in 1902 volgde het *General Education Board*, dat gericht was op financiering van een modern onderwijssysteem in de VS. Het geheel kwam samen in de Rockefellers *Bureau of Social Hygiene* (1911) dat bijvoorbeeld consultatiebureaus promoten om zelfzorg te promoten en als distributiecentra voor de nieuwe, relatief goedkope door RIMR ontwikkelde vaccins. Nadat het Amerikaanse congres, na lang touwtrekken, toestemming had gegeven voor de oprichting van de *Rockefeller Foundation* (1913), begon deze 'filantropische' organisatie met het uitrollen van vernieuwend medisch hoger onderwijs in de VS, met een sterke nadruk op eugenetica. De invloed van de Rockefellers reikte later aanzienlijk verder dan de VS: in 1923 werd de *International Education Board* opgericht, die deze 'raciaal hygiënische' visie wereldwijd ging implementeren, met Nederlands-Indië als een van de eerste regio's.[37][38][39]

De Rockefellers hadden op dat moment nauwe banden met het oppergezag van de Nederlandse koloniale regering, aangezien hun Standard Oil-imperium wereldwijd nauw samenwerkte met Oranje's Koninklijke Olie in de zeer lucratieve olieindustrie. De medisch-hygiënische visie die door de Rockefeller Foundation werd gepromoot, werd dus niet alleen geïmplementeerd binnen de VS, maar ook in de koloniën, waar het gericht was op het verbeteren van de volksgezondheid via een eugenetische benadering. In de kolonie zelf werd het medische beleid, net als in de VS, gericht op het stimuleren van zelfzorg door de inheemse bevolking, die werd aangespoord om zichzelf te helpen en te verbeteren.

In dit kader was de medische aanpak in Nederlands-Indië nauw verbonden met de medische infrastructuur die de Rockefeller Foundation al grootschalig had toegepast. Het beleid richtte zich voornamelijk op het 'gezond maken' van de bevolking, in overeenstemming met de eugenetische en 'sociaal hygiënische' normen die in de Verenigde Staten al waren geïmplementeerd. Dit relatief goedkope gezondheidsbeleid weerspiegelde een op zelfredzaamheid gerichte visie die de nadruk legde op de eigen verantwoordelijkheid van de bevolking om zich te verbeteren, soms in tegenstrijd met de daadwerkelijke sociale en medische behoeften.

---

[37] De Rockefeller Foundation was tevens de belangrijkste financier van het *Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblichkeit und Eugenik* (1927), dat later het rassenhygiëne (of sociaal hygiënisch) beleid van het Derde Rijk (1933–1945) zou ontwikkelen en helpen implementeren.

[38] De laatste vooroorlogse, derde conferentie van de *International Federation for Eugenics* (1924) vond in 1936 plaats in Scheveningen, op uitnodiging van de Nederlandsche Eugenetische Federatie (1930). Voorzitter Dr. Waardenburg was adviseur van Wilhelmina's regering. Tijdens deze internationale bijeenkomst stond het 'voorbeeldige' eugeneticabeleid van het Derde Rijk centraal. Dit beleid werd toegelicht door vooraanstaande Duitse collega's, die het op dat moment in Duitsland daadwerkelijk aan het implementeren waren.

[39] In 1919 implementeerde het nieuwe Ministerie van Arbeid (1918) de nieuwe Gezondheidswet (1919), met daaraan gekoppeld de Eerste Opiumwet (1919) en de bijbehorende Eerste Lijst. Binnen de nieuwe Afdeling Volksgezondheid (1918) werd de Centrale Gezondheidsraad (1919) verantwoordelijk voor het medische beleid in het Koninkrijk der Nederlanden. Na 1922 ressorteerde de Afdeling Volksgezondheid onder het samengevoegde Ministerie van Arbeid, Handel en Volksnijverheid (1922).

De inzet van de Rockefeller Foundation in de kolonie ging verder dan alleen medische en hygiënische propaganda. Hoewel de koloniale regering zelf initiatieven steunde die gericht waren op het beheersen van opiumgebruik, bleven deze initiatieven vaak bekritiseerd door hun beperkte effectiviteit en hypocrisie. In 1925 werd de Dienst der Volksgezondheid (DVG) opgericht, met de verantwoordelijkheid voor het opleiden van Indonesiërs voor een lager kader van medische zorgverlening.

In de Verenigde Staten publiceerde het *Committee on Drug Addictions* in 1928, in samenwerking met Rockefeller's *Bureau of Social Hygiene* (1911-1934), een rapport van meer dan 1000 pagina's, gericht op de medicalisering van het 'opiumprobleem'. Een van de auteurs, Charles E. Terry, een gezondheidsambtenaar uit Florida, zou later bekend worden om zijn initiatief om klinieken op te zetten waar verslaafden gratis drugs kregen – een voorloper van de huidige methadonklinieken. Terry beschreef hoe apothekers buitensporige winsten maakten uit narcotica en stelde dat de verantwoordelijkheid voor verslaving bij de gezondheidsdepartementen en artsen in overheidsdienst moest liggen, en niet bij de politie. Dit vulde de xenofobie aan die Bisschop Brent via de Philippine Opium Commission (1900) had verspreid. Die commissie was opgericht om de enorme opiumverslaving op het eiland, na de overname door de VS, te bestrijden.[40]

Brent en Terry vertegenwoordigden de VS op de internationale opiumconferentie in Shanghai in 1909, waar zij China de schuld gaven van de 'vervuiling' in de VS, veroorzaakt door de grote Chinese populatie.

Hoewel de DVG (1925) verantwoordelijk was voor het opleiden van Indonesisch zorgpersoneel, had ze geen monopolie op de gezondheidszorg. Het grootste deel van de medische zorg op de eilanden was in handen van private charitatieve organisaties, zoals de islamitische Muhammadiyah en verschillende protestantse en katholieke instellingen, die vaak niet bereid waren samen te werken met de koloniale regering. Dit was in 1935 nog steeds het geval. Nederland en het gouvernement waren niet geïnteresseerd in het werkelijk terugdringen van de consumptie. Toen Walter Neumann zijn anti-opiumverslavingsmedicijn Rossium in 1935 aanbood, weigerde zowel Nederland als Nederlands-Indië het in te voeren, wat de onwil om de verslaving effectief te bestrijden illustreerde.

In de 20ste eeuw werden drie belangrijke maatregelen genomen om de opiumconsumptie 'terug te dringen': het versnijden van geprepareerde opium (om de effectieve dosis te verlagen en tegelijkertijd de winsten te verhogen), het verhogen van de verkoopprijs (om de winsten te maximaliseren) en het opzetten van een licentiesysteem dat via artsen werkte (om de lucratieve medische opiatenmarkt te monopoliseren). Op een dergelijke licentiekaart werd aangegeven hoeveel de patiënt per dag mocht gebruiken. Het systeem, dat gecontroleerd werd met stempels, stelde de patiënt in staat één keer per dag opium te kopen bij de dichtstbijzijnde officiële verkoopplaats. De koloniale regering was tevreden met het systeem, omdat het zowel statistieken opleverde als de macht van de Chinese distributie verder beperkte. Bovendien namen volgens officiële statistieken het aantal gebruikers af, wat in een tijd van aanzwellende internationale kritiek op het beleid in de kolonies gebruikt kon worden als 'bewijs'.

---

[40] Chemici van IG Farben ontwikkelden op nazi-bevel methadon als oorlogstijdoplossing voor gewonde Duitse soldaten — en mogelijk zelfs om emoties te onderdrukken en trauma's op het slagveld beheersbaar te maken. Het middel stond aanvankelijk bekend als het aan de Nassau's te relateren Hoechst 10820 (1937) en kreeg later de naam Polamidon. Na de Tweede Wereldoorlog werd het ook ingevoerd door de geallieerde landen en groeide het uit tot een belangrijk hulpmiddel in de wereldwijde verslavingszorg. In Nederland werden in de jaren 1960 de eerste methadonklinieken opgericht, als nieuwe standaard voor de behandeling van de toenemende opiatenverslaving.

Echter, volgens aanhoudende critici zoals Scheltema nam het gebruik in werkelijkheid helemaal niet af. Sterker nog, opium werd via het regiesysteem nu beter verkrijgbaar in afgelegen gebieden van Nederlands-Indië, waar het in de 19de eeuw nauwelijks voorkwam. Bovendien werd vrouwen nu ook toegestaan opium te consumeren in speciale verkoopplaatsen. Volgens de gouvernementsrapporten was de extra vraag te relateren aan de koelies, maar was de werkelijke vraag door de smokkel mogelijk groter dan werd gerapporteerd.

De enorme afname van de (officiële) opiuminkomsten na de Eerste Wereldoorlog was geen gevolg van succesvol beleid van het gouvernement maar direct te relateren aan de economische tegenspoed waarmee ook Nederlands-Indië post WOI te maken kreeg; De recessie tussen 1920 en 1923 leidde tot een terugval in de koopkracht, waardoor minder mensen zich (officiële) opium konden veroorloven. Een tweede belangrijke factor was de opkomst van alternatieven: de zeer verslavende kreteksigaretten werden populairder, terwijl nieuwe middelen als cocaïne en sterkere medische opiaten zoals morfine en heroïne hun intrede deden. Deze verschuiving leidde ook tot een dalende vraag naar traditionele rookopium.

De rol van cocaïne verdient bijzondere aandacht. Anders dan opium, waarvan de grondstof werd geïmporteerd uit Brits-Indië, Perzië en Turkije, werd coca massaal in de kolonie zelf worden geproduceerd. De Nederlandse Cocaïnefabriek (NCF), opgericht in 1900, en anderen profiteerde hiervan aanzienlijk. In 1915 organiseerde de NHM, toen dominant in de wereldhandel, zelfs de Cocaïne Conferentie in Den Haag waarmee de wereldmarkt voor deze nieuwe drug werd gemonopoliseerd. Tot de jaren 1920 was Java de grootste producent wereldwijd.

Dat Nederland naast opium ook actief cocaïne produceerde en distribueerde, ondermijnde het officiële narratief van ethisch beleid. De commerciële belangen van het koloniaal bestuur kregen duidelijk voorrang boven volksgezondheid van de inheemse populatie.

Het opiumregiesysteem leidde in de praktijk dan ook niet tot een wezenlijke afname van verslaving. Integendeel, langdurige opiumgebruikers schakelden over op het illegaal gedistribueerde morfine, vaak in poedervorm en oraal ingenomen. Deze verschuiving werd niet geregistreerd in de officiële gouvernementsstatistieken, omdat morfine door de internationale Opium Conventies niet geregistreerd hoefde te worden. Het gebruik van morfine nam in de jaren twintig gestaag toe, en daarmee ook de ernst van de verslaving: morfine was goedkoper dan rookopium, maar leidde sneller tot fysieke afhankelijkheid en had een destructiever effect op het lichaam.

In 1933 publiceerde A. de Mol van Otterloo een schrijnend verslag over de gezondheidszorg in Nederlands-Indië. Hij beschreef onder andere diens werk voor het zendingshospitaal Immanuel, dat als eerste een aparte afdeling had voor ‘opiumschuivers’ – een vroege ontwenningskliniek. Tussen 1928 en 1931 behandelde het ziekenhuis jaarlijks tussen de tien en vijftien verslaafden. De meeste patiënten waren Chinees, een kleiner aantal Inlands, en daarnaast enkele Arabieren en Europeanen. Het probleem werd ook hier hoofdzakelijk als een ‘Chinees vraagstuk’ gepercipieerd.

De overstap naar morfine bleef in de jaren dertig toenemen. Het illegale goed werd vaak door voedsel gemengd geconsumeerd, waardoor gebruik nauwelijks zichtbaar was. Tegelijkertijd groeide het sociale stigma. Onder invloed van overheidspropaganda en het koloniaal onderwijssysteem begonnen Chinese en Inheemse gemeenschappen hun houding ten opzichte van ‘schuivers’ te veranderen. Waar het roken van opium vroeger werd getolereerd, gold het inmiddels als moreel laakbaar en sociaal diskwalificerend. Zo werd het voor een Chinees gezin ondenkbaar om hun dochter uit te huwelijken aan een verslaafde die zijn gezin niet kon onderhouden.

De verslavingsgraad onder morfinegebruikers was nog hoger dan bij opium. De lichamelijke schade trad sneller op, en het gebruikspatroon werd sneller extreem. De koloniale gezondheidszorg bood geen oplossing: de gebruikelijke behandeling van rookopiumverslaving was toediening van morfine, terwijl morfineverslaafden behandeld werden met heroïne – een nog sterker middel wat de afhankelijkheid verder vergrootte.

De regie-opium die verkocht werd via het koloniale systeem was inmiddels een gestandaardiseerde mengvorm. Voor de meeste delen van de archipel werd volgens De Mol van Otterloo een combinatie gebruikt van 50% Bengaals, 25% Perzisch en 25% Levants opium. In Atjeh en aan de oostkust van Sumatra werd de samenstelling aangepast: daar verkoos men een mengsel van 25% Bengaals, 25% Perzisch en 50% Levants opium. De gehaltes aan werkzame stoffen verschilden sterk: Bengaals opium bevatte gemiddeld 8,4% morfine, Perzisch 4,8%, en Levants opium 10,8%. Het standaardmengsel leverde een gehalte van ongeveer 8 tot 9,7% op, afhankelijk van de regio.

Vanwege klachten van gebruikers over de lage werking, had de Opiumregie in 1929 besloten om zwaarder (zuiverder) Perzisch opium toe te voegen aan de traditionele mix met een werkzame stof van 10%. Tegelijkertijd was Perzië zelf bezig met het opbouwen van een staatsmonopolie: in 1931 werd de export van opium centraal geregeld via één firma. Die kreeg het alleenrecht op de export en moest jaarlijks minimaal 6.500 kisten uitvoeren – een volume dat de wereldwijde medische behoefte ruimschoots overtrof.

Volgens De Mol van Otterloo bleek uit cijfers van de League of Nations dat Perzië zich niet hield aan de internationale medische quota. De onbekende overproductie werd verkocht op een ongecontroleerde wereldmarkt. In april 1930 raakte bijvoorbeeld een zending van meer dan 160 ton opium, bestemd voor Wladiwostok, spoorloos: vermoedelijk hielden de handelaren de lading achter om elders een hogere prijs te krijgen.

Volgens de 'Jaarverslagen betreffende den Dienst der Opiumregie' in 1928 blijkt dat 89.818 geregistreerde Chinezen en 96.296 Inheemsen opium kochten via officiële verkoopplaatsen. De hoeveelheid opium die de Chinese bevolking kocht, was aanzienlijk hoger dan die van de Inheemse bevolking. De Chinese bevolking van 1.233.856 kocht in 1930 969.127 thail (ca. 37.408 kg), wat neerkomt op 416 gram per jaar per licentiehouder. De veel grotere Inheemse bevolking van 59.143.755 kocht 307.431 thail (11.867 kg), oftewel 123 gram rookopium per licentiehouder. Door het passen systeem kon zogenaamd onderbouwd worden dat het *aantal* verslaafden extreem zou zijn afgenomen.[41]

De economische crisis van 1929–1933 verscherpte dit patroon. Door de massale werkloosheid onder onder de miljoenen contractarbeiders en afgenomen koopkracht daalde het opiumdebiet; In 1930 bracht de regie nog ƒ 27 miljoen op; in 1931 was dat al gezakt naar bijna ƒ 19 miljoen. Voor tegenstanders van het opiumbeleid, zoals De Mol van Otterloo, wogen de economische belangen van het gouvernement mede door de crisis op moment van schrijven structureel zwaarder dan de volksgezondheid.

[41] De latere Dienst der Opiumregie stelde één mate vast op 0,376 gram rookopium. Twee mata per dag kostten in de kolonie, afgemeten aan de draagkracht van de miljoenen contractarbeiders, circa ƒ 0,20 per dag en werden gehanteerd als standaard voor verslaving. Die consumptie komt neer op 274 gram per jaar. Vertaald vanuit de opiumregieverslagen: de zeer beperkte Indische populatie die nog gebruikte, zat gemiddeld onder de verslavende hoeveelheid per dag, terwijl de Chinezen ondanks alle inspanningen massaal gebruikten en niet te redden zouden zijn van hun diepe verslavingszucht.

Het gouvernement presenteerde de dalende cijfers ook internationaal als resultaat van succesvol preventiebeleid. Tegelijkertijd groeide het probleem van morfineverslaving sterk – maar dit werd niet opgenomen in de statistieken. 'Medische' heroïne, waarvan Nederland in 1928 wereldmarktleider was, werd in de koloniale documentatie zelfs geheel verzwegen. Het in de jaren 1920 ingevoerde passensysteem in combinatie met de internationale afspraken stelde het gouvernement in staat om de werkelijke omvang van het werkelijke opiumgebruik te maskeren. Terwijl propaganda zich richtte op de afname van rookopium, verschoof het gebruik naar morfine – minder zichtbaar, maar aanzienlijk verslavender. De enige partijen die inzicht hadden in het volledige verbruik waren de NHM, die het distributiesysteem beheerde, en wellicht grote internationale smokkelaars zoals Nieuwenhuis.

De Mol van Otterloo maakt het moreel dilemma voor de artsen duidelijk en hoe die dan hand in hand gaan met economische belangen: Wanneer een arts zich een oordeel moest vormen over de schade die opium aan de bevolking toebracht, kon hij geen economische overwegingen laten gelden. De voordelen voor de schatkist deden er niet toe. De naïeve artsen behandelden ondertussen conform geïmplementeerde internationale 'medische' standaard met het zwaardere morfine en morfineverslaving met het nog zwaardere heroïne. Het maakte ondertussen niet uit wat het kostte om 'het kwaad' te bestrijden, de 'schade weg te nemen of te verminderen, die door deze massale vergiftiging word veroorzaakt'.

Van Otterloo's verslag uit 1933 maakt duidelijk dat de 'ethische motieven' die vanaf 1901 werden gepresenteerd als het streven naar een gezondere samenleving, in werkelijkheid niet meer dan een dekmantel was om op steeds grotere schaal de zwaardere opiaten te verkopen, zowel legaal maar vooral illegaal, om woekerwinsten te kunnen blijven maken en tegelijkertijd de bevolking nog meer te binden met verslaving. Het naïeve medisch personeel werd geconfronteerd met allerzwaarste gevallen van verslaafden die gemiddeld maar liefst 416 gram Chinees consumeerden of 123 gram per Inheemse. De bestrijding van rookopiumverslaving ging vaak niet verder dan het aanbieden van morfine wat weer leidde tot meer verslaving, enzovoort.

De ethische uitgangspunten die sinds 1901 aan het gemedicaliseerde opiumbeleid werden gekoppeld — volksgezondheid, zelfredzaamheid en verlichting van lijden — werden op deze manier systematisch ondermijnd. Achter het medische jargon ging een keihard verdienmodel schuil, waarin het oppergezag als monopolist de drugsmarkt reguleerde, gesteund door koloniale wetgeving, farmaceutische lobby's en internationale verdragen. De koloniale medische infrastructuur werd zo instrumenteel in het verplaatsen van de verslaving van het publieke naar het private domein: van de opiumpijpen van de 'schuiver' naar het nachtkastje van de morfinepatiënt.

De medische sector — van artsen en ziekenhuizen tot Rockefeller-achtige opleidingen en zendingsklinieken — werd de nieuwe spil in een gecontroleerde markt voor het gemedicaliseerde opiatenmonopolie. Het beeld van de kolonie als vooruitstrevend laboratorium van volksgezondheid en preventie maskeerde de werkelijkheid van een opzettelijk verlengde afhankelijkheidseconomie, waarbij 'gezondheid' gelijk stond aan gereguleerde consumptie.

In de jaren na Van Otterloo's rapport waren de resultaten van het beleid duidelijk. Medische morfine bleef beschikbaar, heroïne werden in steeds groter hoeveelheden op de markt gebracht via zowel het legale als illegale circuit terwijl de controle over de verslaving verschoof van de pachter en de politie naar de apotheker en de arts. De 'ethische koers' van het koloniale opiumbeleid was daarmee verworden tot een medisch masker op een diepgewortelde doelbewust georganiseerde verslavingsstructuur.

De werkelijke opiumcijfers en -winsten van Nederlands-Indië

Er is geen grondstoffenmonopolie tussen 1890 en 1940 dat zó moeilijk te analyseren is als dat van opium. Dit komt door de enorme verborgen, complex-gelaagde waarde van deze markt, de geopolitieke belangen van leidende monarchieën zoals het Huis Oranje en de betrokkenheid van schimmige en gesloten, aan Oranje gelieerde instituten zoals Barings (1762) en de Nederlandsche Handel-Maatschappij (1824, NHM). Daarbovenop kwamen de diplomatieke grote gevoeligheden rond een grootschalige, systematisch georganiseerde 'drugsoorlog', die vanaf 1800 vooral door Brits-Nederlandse grootmachten in Azië werd ontketend waarbij internationale discretie essentieel was.

Minstens zo bepalend voor het uitblijven van diepgravend historisch onderzoek is de structurele schaamte binnen de Aziatische samenlevingen over de gevolgen van die opiumverslaving. Die schaamte — van het ineenstorten van het Qing-keizerrijk tot postkoloniaal Indonesië en opiumhol Singapore — blijft een belemmering voor objectieve analyse. Opium was niet alleen een instrument van massale afhankelijkheid, maar fungeerde als spil in de overgang van traditionele economieën naar imperialistische exploitatie-structuren. Zelfs de demografische samenstelling van hele regio's werd onomkeerbaar veranderd door de massale inzet van opiumverslaafde contractarbeiders.

Wat zichtbaar wordt, is geen incident, geen ontspoorde handelspraktijk, en ook geen moreel falen van individuen. De opiumhandel — in Nederlands-Indië in het bijzonder — was een bewust ingericht verdienmodel, onder oppergezag van het Nederlandse koningshuis en uitgevoerd via eigen banken, rederijen en koloniaal bestuur waarbij verslaving, verarming en afhankelijkheid structureel werden uitgebuit om maximale opbrengsten te genereren voor het Huis Oranje.

De propaganda, wetgeving en verdragen — zogenaamd bedoeld om opium te reguleren of terug te dringen, maar functioneel werkten als dekmantel voor het behoud van het winst- en onderwerpingssysteem — camoufleerden juist de vernietigende werking ervan. Terwijl ambtenaren, militaire en andere ordediensten werden ingezet om de monopolieprijs op te drijven en de markt te vergroten, werd intussen een steeds grotere hoeveelheid opium in het geheim de markt op gebracht. Die smokkel werd stilzwijgend gedoogd en logistiek gefaciliteerd via instellingen als de NHM, KPM, het gouvernement en zelfs de *League of Nations*. De cijfers wijzen erop dat de illegale handel in Nederlands-Indië waarschijnlijk twaalf keer groter was dan de legale — en dat juist dáár het grootste geld werd verdiend al kwam China door de schaal van de opiummarkt zeker op de tweede plaats.

De gevolgen waren desastreus. Tientallen tot honderden miljoenen mensen raakten verslaafd, verzwakt, economisch ontwricht of sociaal uitgesloten. Families werden uiteen getrokken. Gemeenschappen verloren generaties aan verslaving, schulden en marginalisering. De aanval was bovendien doelgericht: Inheemse en vooral Chinese bevolkingen werden met opzet geraakt. En al die tijd liep deze *vicetax* via keurige dividendlijnen naar Amsterdam, Den Haag en Londen — via handelshuizen en banken - naar een koninklijk huis dat zichzelf presenteerde als moreel kompas en beschavingsdrager.

In die zin gaat het om een vorm van economisch georganiseerde bevolkingsvernietiging — uitgevoerd via afgedwongen handel, belastingwetgeving, strafrecht en imperiaal bestuur. Of men dit nu 'structurele genocide' noemt of 'uitbuiting met dodelijke gevolgen', maakt voor het morele gewicht weinig verschil. De feiten zijn helder: dit was een doelbewust systeem dat afhankelijkheid, ziekte en dood structureel gebruikte als inkomstenbron.

Te midden van deze verwarring, vernedering en uitbuiting speelde opium een hoofdrol in het neerhalen van drie van de grootste imperia van de 19e eeuw: het Ottomaanse Rijk (1299–1924), het Moghulrijk (1526–1857) en het Qing-keizerrijk (1644–1912). Deze rijken — ooit economische

zwaartepunten van Eurazië — werden via verslavingspolitiek en handelsdwang systematisch uitgekleed. Het verdwenen kapitaal, de zilverreserves en de ontmantelde samenlevingen kwamen uiteindelijk in handen van een bijzonder kleine West-Europese elite, met het Huis Oranje in de structurele regierol. De vernietiging van het plunderende Japanse rijk in WOII markeerde het definitieve einde van een Aziatisch tegengewicht: het geaccumuleerde, verdwenen plunderkapitaal bleef stevig in handen van de economisch gedreven machten uit het Westen.

De rol van het Huis Oranje in deze geschiedenis is cruciaal. Sinds Willem III (r. 1672–1702) was hun betrokkenheid ononderbroken. Via controle over de VOC (1602) en de Amfioen Sociëteit (1745), de herstructurering van de Britse EIC (via de 'New Company', 1698), en hun huisbanken als Hope & Co. en Barings (beide 1762), groeide de invloed uit tot directe economische en politieke regie. Via de Nederlandsche Handel-Maatschappij (1824) kreeg deze machtspositie een institutionele verankering. In de 20e eeuw werd die lijn voortgezet via instellingen als de grootste Aziatische opiumfabriek Weltevreden (1898) en de schimmige Chemische Fabriek Naarden (1905), die in de jaren 1920 de grootste heroïne-exporteur ter wereld was — met China en Zuidoost-Azië als primaire afzetmarkten en slachtoffers.

De medicalisering en industrialisering van de opiatenmarkt verliep in de 20ste eeuw via complexe, mondiaal opererende Duits-Nederlands-Brits-Amerikaanse farmaceutische kartels, waarbij Oranje via onder meer de NHM en *Opium Conventions* en de *Opium Advisory Commission* van de *League of Nations* een sleutelrol bleef spelen. Tegelijkertijd zorgden overheden er steeds beter voor dat officiële statistieken van hun opiummonopolies zo onvolledig mogelijk bleven. Hierdoor is het vrijwel onmogelijk om op basis van overheidsbronnen de echte opiumconsumptie en de daaraan verbonden winsten te reconstrueren van de gemedicaliseerde opiatenmarkt.

Deze studie kiest daarom voor een modelmatige reconstructie: een plausibel onderbouwde schatting van de werkelijke consumptie en winsten — beperkt tot Oranje's kroonkolonie Nederlands-Indië en de rookopiummarkt. De medische markt van heroïne en morfine — die vanaf 1919 vrijwel ongehinderd kon groeien — is hier buiten beschouwing gelaten.

In de jaren 1930 leek de opiumregie verdrongen door deze nieuwe 'medische' opiaten én de opkomst van de bijzonder verslavende kreteksigaret, waarin cocablad inmiddels standaard was opgenomen. In 1934 werd de opiumregie samengevoegd met de zoutregie — een bureaucratische fusie die de zaak doelbewust nog diffuser maakte. Tegen de tijd dat de Japanners arriveerden in 1942, leek het inmiddels maatschappelijk niet meer geaccepteerde rookopium al van het toneel verdwenen. Na de oorlog: stilte. Vergetelheid.

De inkomsten-curve voor Oranje's NHM & Co. zal er voor de rookopiummarkt in Nederlands-Indië vanaf 1890 ongeveer hebben zo uitgezien:

Jaar	**Officieel (ton)**	**+'Smokkel' (ton)**	**Winst Off. (ƒ/ kg)**	**Winst 'S' (ƒ/ kg)**	**Winst tot. Off. (mln ƒ)**	**Winst tot. 'S' (mln ƒ)**
1890	65,3	784,0	297,0	354,0	19,4	277,3
1895	101,2	1.903,5	368,0	341,0	37,2	648,3
1900	76,5	1.961,5	241,0	321,0	18,4	628,7
1905	55,0	1.784,9	234,0	332,0	12,9	593,2
1910	105,0	4.123,4	377,0	343,0	39,6	1412,3
1915**	14,0	588,0	-1.473,0	411,0	-20,6	241,9
1920	205,0	8.609,4	561,0	502,0	114,9	4318,2

Jaar	Officieel (ton)	+'Smokkel' (ton)	Winst Off. (ƒ/ kg)	Winst 'S' (ƒ/ kg)	Winst tot. Off. (mln ƒ)	Winst tot. 'S' (mln ƒ)
1925***	10,0	420,0	-2.327,0	501,0	-23,3	210,5
1930	60,0	2314,8	339,0	500,0	20,4	1157,5
1935	10,0	215,0	72,0	489,0	0,7	105,2
1940	50,0	9,5	582,0	397,0	29,1	87,6

** Feitelijk bestonden er twee gescheiden maar nauw verweven inkomstenstromen, die beide intact bleven nadat de operationele kosten van het opiumregiesysteem van het gouvernement ervan waren afgetrokken. De eerste — de officiële winst — werd geboekt via het legale rookopiumcircuit, terwijl de tweede, aanzienlijk grotere stroom voortkwam uit de systematisch georganiseerde en stilzwijgend gedoogde smokkelhandel. Voor de prijscalculatie van deze tweede stroom is conservatief gerekend met 2/3 van de officiële marktprijs, zoals die in diverse bronnen wordt genoemd. De distributie van deze 'alternatieve' opium liep via organisaties als de NHM & Co. en de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM, 1888). Het is duidelijk dat mensen die enig gevoel hadden voor status of zelfbehoud niet rookten in de met toezicht beladen gouvernementskits, maar in de relatieve rust van een besloten familiekring, horecazaak of achterkamer. Daarnaast was de veel lagere kostprijs voor verslaafden waarschijnlijk nog doorslaggevender.*

*** De gereconstrueerde cijfers tonen niet alleen marktverhoudingen, maar legt ook structurele boekhoudfraude bloot. In 1915, op het hoogtepunt van de Eerste Wereldoorlog, toen het Ottomaanse Rijk zich aansloot bij de Centrale Mogendheden, gaf het gouvernement op papier slechts 14 ton geïmporteerde Bengaalse opium aan. Bij een marktprijs van ca. ƒ 15 per thail (≈ ƒ 5,4 miljoen) zou die hoeveelheid bij lange na niet toereikend zijn geweest om de opiumregie te laten doordraaien — laat staan om een winst van ƒ 29,5 miljoen te verklaren. Bij een bevolking van miljoenen verslaafden, die in toenemende mate politiek bewust en verarmd waren, zou een werkelijk tekort tot massale opstanden hebben geleid. Die bleven uit. De plausibele verklaring: de verliezen uit het officiële kanaal werden boekhoudkundig afgedekt met de megawinsten uit het smokkelcircuit — een klassieke vestzak-broekzakconstructie die de ware omvang van het verdienmodel verborg. Wel meer afdelingen van het gouvernement werkten op die manier.*

**** Hetzelfde patroon is zichtbaar in 1925, het jaar waarin de Geneefse Opiumconventie werd ondertekend. De officiële cijfers daalden plotseling spectaculair — precies op het moment dat Nederland zich internationaal moest presenteren als gematigd en gereguleerd. De zaken werden boekhoudkundig aangepast.*

In totaal vertegenwoordigt de monopoliewaarde van de Nederlands-Indische opiumhandel — dus het prijsverschil tussen de inkoop in Turkije, Perzië en Bengalen en de verkoopprijs in de kolonie — een genormaliseerde opbrengst van **ƒ 64,9 miljard** tussen 1890 en 1941. Dat komt neer op gemiddeld **ƒ 1,2 miljard** per jaar, wat omgerekend naar de reële waarde in 2011 neerkomt op circa **€ 1.412,4 miljard**. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead.

Deze opbrengst is bijna drie keer zo hoog als het totale koloniale surplus van **ƒ 27,1 miljard** uit particulier kapitaal (aandeelhouders) en gouvernementsinkomsten over dezelfde periode (1880–1939), zoals berekend door de econoom Alec Gordon. De schatting sluit bovendien naadloos aan bij de analyse van Hans Derks, die — als erkende autoriteit op dit terrein — stelt dat de opbrengst van de drugshandel in Nederlands-Indië met zekerheid tussen de **ƒ 1.000** en **ƒ 1.500 miljard** moet hebben gelegen.

Dat betekent dat opium structureel de grootste economische motor was van het koloniale systeem — of beter gezegd: een niet-productieve maar uiterst winstgevende *vicetax* — groter dan vrijwel alle andere sectoren samen, met als enige uitzondering de latere oliesector waarin de Oranjes ook domineerden.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cash-Crops: Cocaïne

De westerse (her)ontdekking van coca

In Nieuw-Spanje, in de regio van het huidige Bolivia, ontstaat eind zestiende eeuw al een lucratieve handel in cocablad, waarbij circa 2.000 Spaanse kolonisten betrokken zijn. Jaarlijks wordt er rond 1 miljoen pesos verdiend, vooral dankzij de afzet onder mijnwerkers in de zilvermijnen van Potosí. De Spaanse koloniale overheid belast dit gebruik, waarna coca uitgroeit tot een breed geaccepteerd consumptieartikel, dat zich zowel sociaal als geografisch verspreidt. Het is meer dan het verdovende opium, een stimulerend middel.

De Spanjaarden ontdekken al snel dat mijnwerkers met coca langer en intensiever kunnen werken. De zilverhausse van Potosí (1570–1640) wordt letterlijk gedragen door coca aangedreven Andes-arbeid en levert zo een indirecte impuls aan de overzeese commerciële expansie van Europese grootmachten. Daarmee markeert het toenemende gebruik van coca de vroege ontwikkeling van het kapitalistische exploitatie systeem.

In deze periode groeit coca uit tot het meest gecommercialiseerde inheemse product van de koloniale Andesregio. De productie blijft in de eerste twee eeuwen grotendeels in handen van inheemse Andesgemeenschappen, die belasting afdragen aan de Spaanse kroon via het zogenaamde *encomienda*-systeem. Deze situatie verandert begin achttiende eeuw, wanneer Spaanse grootgrondbezitters op grote schaal plantages (haciënda's) opzetten om cocablad goedkoper en op industriële schaal te produceren. Deze haciënda's worden de rijkste ondernemingen van de Andesregio.[42]

Na de revolutie en de oprichting van de Republiek Bolivia in 1825 verandert de rol van coca opnieuw. De handel intensiveert sterk tijdens de *tinboom* aan het begin van de twintigste eeuw, wanneer de snel stijgende vraag de prijs opdrijft. De haciënda-eigenaren in de Yungas, die de Europese commerciële klasse van Bolivia vertegenwoordigen, richten een eigen organisatie op: de *Sociedad de Propietarios de los Yungas* (SPY). Hun doel is het waarborgen van de coca-handel als structurele bron van inkomsten.

De SPY werkt nauw samen met de eigenaren van de tinmijnen, die zijn verenigd in het machtige kartel La Rosca. Gezamenlijk vormen zij de ruggengraat van de Liberale Partij, die Bolivia bestuurt van 1899 tot 1920.[43]

---

[42] Coca heeft in het land ook een diepe religieuze en sociale betekenis; het wordt zowel gezien als kenmerk van de Inca zonnegod als van de maagd Maria en is verbonden met rituelen rondom geboorte, huwelijk en de dood. In de 1920s zijn Boliviaanse diplomaten van de SPY aanwezig bij de League of Nations drug conventies in Geneve en verdedigen daar het gebruik van coca. Het doel van de hacendados, mijneigenaren en kooplieden was steeds om de afhankelijkheid van coca te vergroten; *Fausto Reinaga (1969: 100, 127), the founder of the Bolivian Indian Party (1962, PIB), argued that the coca leaf is a historic instrument of colonial oppression and subjugation. He characterized coca as an 'opium of the masses' and as a 'vice' (equivalent to alcohol) that 'subdues the revolutionary spirit of indigenous peasants.'* Uit: A brief history of coca: From traditional use to the cocaine economy (2019), T. Grisaffi, p9.

[43] De coca leidt ook naar de grootste tinbaron van Bolivia in de 1920s Simón Iturri Patiño, de 'Andean Rockefeller'. Tin is dan de dominante officiële industrie waar de Boliviaanse economie op drijft. Patiño conglomeraat van ondernemingen hadden (ook) zeer nauwe samenwerking met Oranje's Billiton Maatschappij NV en de gerelateerde Maleisische tin-industrie. Dit wordt geformaliseerd met het mondiale tin-kartel met het International Tin Agreement (1931). De drie landen, of beter gezegd de particuliere multinationals erachter, domineren het mondiale tin-kartel tot na WOII en drijven de prijs op tot extreme hoogten. Bolivia bleef in deze hele periode met Nederlands-Indië ook een van 's werelds grootste exporteurs van cocabladeren.

Ontwikkeling van de wereldmarkt voor farmaceutisch geproduceerde cocaïne

De Duitse scheikundige Albert Niemann, verbonden aan de Universiteit van Göttingen (1737) — gesticht door Huis Hannover van het Britse imperium—was de eerste die erin slaagde de werkzame stof cocaïne uit cocabladeren te isoleren. Hij publiceerde hierover in 1860. Zijn collega Wilhelm Lossen stelde in 1865 de moleculaire formule van cocaïne vast. Op basis van Niemanns werk begon het farmaceutische bedrijf E. Merck uit Darmstadt in 1862 met de kleinschalige productie van cocaïnehydrochloride.

Bolivia en Peru werden al snel de voornaamste exportlanden van cocabladeren en er werden parallel zowel een medische als recreatieve markt ontwikkeld. De Franse apotheker Angelo Mariani introduceerde in 1863 een wijn met cocabladextract, *Vin Mariani*. In 1870 was deze stimulerende drank wijdverspreid verkrijgbaar in Frankrijk en werden buitenlandse verkoopkantoren geopend. In 1877 verschenen coca-extracten ook in theevorm op de Duitse markt. Het bekendste coca-product werd echter Coca-Cola. Dat ontstond toen Pemberton's *French Wine Coca* in 1886 opnieuw in de markt werd gezet als Coca-Cola — een frisdrank die zou uitgroeien tot een van de meest verslavende commerciële producten van de twintigste eeuw. Het nieuwe recept van de Amerikaanse apotheker John S. Pemberton bevatte coca-extract, noten, zuren, karamel en suiker, en werd gepromoot voor zijn 'positieve effect op lichaam en geest'.

Vanaf 1868 werd ook onderzoek gedaan naar de geneeskundige toepassing van cocaïne als plaatselijke verdoving. Deze experimenten begonnen in Peru, gevolgd door Rusland, en werden uiteindelijk verder ontwikkeld in Duitsland door Von Anrep. In 1883 publiceerde de Beierse legerarts Theodor Aschenbrandt een artikel over de prestatie verhogende werking van cocaïne bij soldaten. De echte medische doorbraak kwam echter in 1884 toen de Weense arts Karl Koller aantoonde dat een oplossing van 2% cocaïnehydrochloride volledige verdoving van het oog kon bewerkstelligen. Ook Sigmund Freud, werkzaam in hetzelfde Weense ziekenhuis, publiceerde in dat jaar zijn studie *Über Coca* over dergelijke verdovende effecten.

De medische kennis raakte snel verspreid. In december 1884 rapporteerden de chirurg William Halsted en zijn assistent Richard Hall dat een injectie van cocaïne bij een zenuw volledige verdoving veroorzaakte in het bijbehorende lichaamsgebied. Daarmee begon de grootschalige toepassing van cocaïne als lokaal verdovingsmiddel, met name in de tandheelkunde. Koller verhuisde in 1885 naar de oogkliniek van professor Donders in Utrecht, en later naar de Verenigde Staten om daar een praktijk te openen.

Farmaceut E. Merck begon in deze periode cocabladeren grootschalig in Zuid-Amerika in te kopen, die naar Duitsland werden verscheept om daar tot cocaïne te worden verwerkt. In 1882–1883 produceerde Merck zijn eerste 294 gram cocaïnehydrochloride; in 1883–1884 steeg dat tot 1.413 gram. De medische belangstelling, aangewakkerd door Kollers ontdekking, zorgde voor explosieve prijsstijgingen:

De prijs stijgt van 6 mark (1883:ƒ 3,55) per gram voor Koller's publicatie, naar 15 mark (1884:ƒ 8,88) per gram na diens publicatie en in 1885 is de vraag al 23 mark (1885:ƒ 13,58) om snel terug te vallen naar 13 mark (1885:ƒ 7,68) als ook andere producenten gaan concurreren; Merck's cocaïne wordt verhandeld in de VS voor $ 2,50 (1884:ƒ 6,28) midden 1884, naar $ 13 (Fl. 32,50) in januari 1885. De prijs daalt snel omdat de grote farmaceut E.R. Squibb in New York ook start met productie in 1884; de prijs daalt van $ 4,60 (1884:ƒ 11,55) naar $ 1,53 (1885:ƒ 3,82) per gram in 1885.

Dit zijn de eerste concurrerende bewegingen in een nieuw, veelbelovend marktsegment; De stijgende vraag zorgt voor een tekort aan het ruwe product, cocabladeren, en vervolgens dat de prijs

met een factor 5 stijgt. De productie wordt snel georganiseerd en eind 1885 is de verscheping naar New York al 130 ton en 86 ton cocablad naar Hamburg, Duitsland. Daarop dalen de prijzen weer naar het eerdere niveau.[44]

De productie van Merck-cocaïne stijgt snel van 1,4 kg in 1883–1884 naar 30 kg in 1884–1885 en 70 kg in 1885–1886. Merck wil vervolgens af van de onbetrouwbare import van cocabladeren uit Peru – waarbij veel product door nat inpakken verloren gaat – en geeft opdracht om ruwe cocaïne in te kopen in het land zelf voor eindproductie in Duitsland. In 1886/87 importeert Merck op die manier al 389 kg ruwe cocaïne uit Peru, wat 243 kg pure cocaïnehydrochloride oplevert. Andere farmaceutische bedrijven uit de VS en Duitsland participeren ook in de lucratieve markt en kiezen allemaal Zuid-Amerika, vooral Peru, om coca of ruwe cocaïne te kopen. Boehringer Mannheim stuurt de scheikundige Louis Schäfer naar Peru om de lokale productie van ruwe cocaïne te onderzoeken en produceert in 1885 ook cocaïne in Europa, gelijk met andere Duitse farmaceuten als Zimmer en Gehe & Co. Door de toegenomen afzet en concurrentie daalt de prijs van het veelbelovende nieuwe product ongewenst snel: van DM 6 (1885:ƒ 3,54) per gram midden 1885, naar DM 4 (1885:ƒ 2,36) in oktober 1885, en vervolgens naar nog maar DM 0,85 (1887:ƒ 0,50) per gram in 1887.

In de VS neemt de onderlinge concurrentie ook snel toe, met E.R. Squibb en McKesson & Robbens als grootste partijen. Vanaf 1885 verkoopt Merck in de VS via agenten, en in 1887 opent het een verkoopkantoor dat cocaïne uit Darmstadt onder een eigen label verkoopt. Rond 1900 bouwt het daar ook eigen productiecapaciteit en produceert morfine en andere alkaloïden, maar waarschijnlijk nog geen cocaïne. In de 19de eeuw gaat Merck als marktleider vanuit Duitsland over de hele wereld levert. De productie stijgt naar 1.553 kg in 1898/99, met een marktaandeel van 25% in een wereldmarkt die in die jaren stabiliseert op gemiddeld ca. 6.200 kg per jaar.

In de VS stijgt de ongereguleerde recreatieve verkoop ook razendsnel. De afzet van Coca-Cola neemt met een factor 100 toe en ook de verkoop van producten met cocaïne erin, zoals sigaretten, neemt sterk toe. In Europa wordt Vin Mariani populair, vooral onder de hogere *bourgeoisie* en medische kringen, waar het werd aangeprezen als een versterkend tonicum met 'verfrissende' eigenschappen.

Tussen 1892 en 1899 is er ook productie in Java sterk gestegen, gemiddeld goed voor 11% van de wereldproductie, tegenover 58% ruwe cocaïne uit Peru en 31% aan Peruaanse cocabladeren. In dezelfde jaren wordt er gemiddeld per jaar 4.100 kg (67%) geproduceerd in Duitsland, dat gaat werken met de superieur Java-coca, 1.050 kg in de VS en 950 kg in de rest van Europa. De prijs in de VS daalt van $ 221 (1892:ƒ 553) per kg naar $ 163 (1899:ƒ 435).

In een poging om de prijs op te drijven, richten de machtige Duitse cocaïneproducenten begin jaren 1890 een 'Conventie' op, een kartel dat de wereldwijde markt wil mobiliseren. Die wordt in 1895 opgebroken door een anonieme nieuwkomer – maar niet Merck of Gehe & Co. In 1898 meldt Gehe opnieuw dat de Conventie is opgebroken, wat erop wijst dat er tot dan toe prijsafspraken liepen. Door overproductie dalen de marktprijzen opnieuw. Tegelijkertijd leidt een slechte oogst in Peru eind 1898 tot een prijsverhoging van 320 DM naar 400 DM, en in 1899 tot 700 DM per kg. In 1900 wordt de Conventie opnieuw geïnstalleerd en stabiliseert de verkoopprijs op 600 DM (1900:ƒ 354) in de jaren 1900.

[44] De Amerikaanse arts, apotheker en eigenaar van Squibb Corporation (1858) uit New York E. Squibb was een hoofdleverancier van medische producten aan het Unie leger tijdens de burgeroorlog (1861-1865) dat massaal verslaafd zou raken aan die morfine; Squibb leverde draagbare medische kits met morfine voor chirurgische verdoving en met kinine voor de bestrijding van malaria dat nog woekerde in het Oosten van de VS.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cocaïneproductie is een meer wetenschappelijk proces dan opiumverwerking en wordt beheerst door Europese en Amerikaanse farmaciebedrijven. Bekende namen zijn Boehringer (DL), Hoffmann-La Roche (ZL), Merck (DL, VS), BASF (DL) en Rhône-Poulenc (Fr), die allen betrokken zijn bij de productie en distributie van cocaïne. Vanaf circa 1870 hadden deze bedrijven al uitgebreide ervaring opgedaan met andere de andere belangrijkste opiumderivaten morfine en heroïne.

Rond 1900 verschijnen steeds meer rapporten van artsen en psychiaters dat cocaïne, net als opium, verslavend is. Die bevindingen worden bevestigd door berichten over cocaïnemisbruik in 'decadente wereldsteden' als Parijs, Berlijn, Londen en New York. Cocaïne was in deze korte periode ook uitgegroeid tot een populaire *partydrug*.

Hoe Oranje's Nederland wereldspeler word op de mondiale cocaïne-markt

Het Indische gouvernement had aanvankelijk geweigerd om coca te produceren, nadat de botanisch expert J.K. Hasskarl daar in 1854 om had gevraagd. Men twijfelde aan de winstgevendheid en vreesde dat de inheemse bevolking het middel zou gaan gebruiken zoals in Peru het geval was: als stimulerend middel. Toch ontwikkelen Nederland en met name Nederlands-Indië zich vanaf circa 1890 tot een wereldspeler op de markt van cocaïneproductie en -export. Waar de eigen productie van papaver door het gouvernement eerder strategisch was stopgezet, werd cocaïne juist een van de nieuwe *cash-crops* die vanaf 1890 word geëxporteerd.

De eerste coca-planten arriveerden in 1875 vanuit Brazilië in 's Lands Plantentuin van het gouvernement te Buitenzorg op Java. Niet veel later begon de commerciële productie op Java, Madura en Sumatra – in directe concurrentie met Peru en Bolivia. De koloniale productie kon snel groeien door de snel opbloeiende cocaïne productie-industrie in Nederland, de hulp van het gouvernement en vooral de Koloniale Bank (1881). Nederland trok hierbij samen op met de Britten, die inmiddels een prominente anti-drugslobby hadden opgebouwd. Dat was aanleiding om de werkelijke productie- en exportcijfers niet publiekelijk te vermelden.

Er kwam geen cocaïneregie zoals bij opium. Een reden was waarschijnlijk dat de Koloniale Bank deels van het Nederlandse Koninklijke Huis was. Het ruwe materiaal en de distributie van cocaïne werden wel streng gereguleerd door het gouvernement. De commerciële cultivatie van cocaplantages op Java begint rond 1885, zijn er tegelijkertijd relevante botanische experimenten bij de diverse Europese koloniale machten met verschillende variaties. Oranje's gouvernement plant de *Erythroxylon novogranatense* aan, met blad dat twee keer zoveel werkzame stof bevat als de dan gangbare Peruaanse plant. Dit werd zeer gewaardeerd door met name de Duitse farmaceuten die geconcentreerd bleven aan de Rijn. De plant wordt succesvol gekweekt in de goed uitgeruste tuinen van Buitenzorg.

De Koloniale Bank (opgericht in 1881) was een kredietverstrekker aan plantages (consignatie) en handelde aanvankelijk in koffie, thee en rubber. Het aandelenkapitaal bedroeg ƒ 5 miljoen. Door de suikercrisis van 1884 kwam de bank in ernstige moeilijkheden, wat werd opgelost met een noodkrediet van eveneens ƒ 5 miljoen, dat opvallend snel werd volgestort maar de bank definitief zou verzwakken. Naar aanleiding van de crisis besloot de Koloniale Bank haar strategie te wijzigen: van kredietverstrekker transformeerde zij in een opkoper van suikerbedrijven in executie. Daardoor ging de bank over tot het beheer van suikerplantages en het runnen van suikerfabrieken. Vervolgens begon zij ook met de exploitatie van cocabladeren, en later van cocaïne.

In 1890 en 1891 verkocht de Koloniale Bank voor het eerst cocabladeren in Londen en Amsterdam, telkens 20 ton. Deze eerste pogingen bleken weinig succesvol. Vanaf 1891 werden echter grotere

hoeveelheden verkocht, tussen de 40 en 80 ton per jaar. De cocaproductie op Java bleef in die jaren nog kleinschalig. Volgens De Jong bestonden er tussen 1890 en 1900 slechts enkele plantages op Java groter dan 200 hectare, samen goed voor circa 85.000 kg cocabladeren. Vaak werd coca in combinatie met rubber of thee aangeplant. Een van de belangrijkste coca-plantages was Soekamadjoe, in bezit van de Koloniale Bank.

De opbrengst van Javaanse coca was ongeveer tweemaal zo hoog als die van Peruaanse coca, maar de prijzen bleven laag in de jaren 1890. Dat kwam doordat Javaanse producenten afhankelijk waren van één Duitse afnemer – waarschijnlijk Farbwerke uit Nassau – die de bladeren tegen relatief lage prijzen opkocht. Er is echter geen papieren spoor dat die identificatie met zekerheid bevestigt.

In deze periode werden er diverse beschermende patenten geregistreerd door onder andere Boehringer, Liebermann en Giesel, gericht op efficiëntere extractie van cocaïne uit cocabladeren. Liebermann verkreeg in 1888 een belangrijk patent op een nieuwe abstractiemethode, vooral gericht op de cocaïne uit Peru en Bolivia. In 1894 verkreeg *Farbwerke vormals Meister Lucius & Brüning* (het latere Hoechst) een patent op het creëren van ecgonine-methylester uit Java cocablad, een superieure extractiemethode die het patent van Liebermann omzeilde.

Opmerkelijk is dat de geschiedenis van deze vroege farmaceutische kartelvorming in de officiële geschiedschrijving vrijwel ontbreekt. Dat lijkt verband te houden met de politieke verwevenheid van de betrokken producenten – waaronder de Duitse en Oostenrijkse keizers – én het Huis Oranje, dat een cruciale rol speelde bij de ontwikkeling van het mondiale cocaïne kartellisatie:

In het keizerlijke Duitsland ontwikkelde E. Merck zich onder leiding van Louis Merck (1854–1913; directeur van 1897 tot 1913) tot monopolist in onder meer het anti parasitaire middel santonine en cocaïne. Louis Merck was politiek invloedrijk: in 1905 werd hij door groothertog Ernst Ludwig van Hessen (een kleinzoon van keizerin Victoria) benoemd tot lid voor het leven van de Senaat van Hessen en tot *Geheimer Kommerzienrat* – de hoogste economische adviesraad van het Duitse Rijk. Merck was ook zeer nauw verbonden met de Oostenrijkse Keizers en bijvoorbeeld betrokken bij de financiering van de eerste spoorlijnen in het land.[45]

Een andere belangrijke Duitse farmaceut was Knoll & Compagnie (1886), gevestigd in Ludwigshafen am Rhein, tegenover Mannheim. Deze onderneming was in handen van de broers Georg en Hans Knoll. Hans' zwager Max Daege en hijzelf zaten eveneens in de *Geheimer Kommerzienrat*. Albert Knoll ontwikkelde in 1886 de eerste praktische methode voor semisynthetische codeïne, op basis van een ontdekking van Grimaux uit 1881. Deze methode maakte het mogelijk om voor 70% codeïne uit morfine te extraheren – goedkoper dan eerdere methoden. Codeïne is nog steeds populair als pijnstiller en verdovend opiaat.

De derde grote speler in de productie van codeïne was Farbwerke Hoechst AG (1863), gevestigd in Höchst am Main, in Nassau. Kort na de oprichting wijzigde de onderneming haar naam in *Farbwerke Meister, Lucius & Brüning* (1865), en vervolgens in 1880 in *Farbwerke vormals Meister, Lucius & Brüning AG*. Het bedrijf voerde het wapen van het Huis Nassau, met de letters MLB op een schild in

[45] Louis Merck's taken worden vanaf 1932 voortgezet door zijn zoon Karl Emanuel Merck (1886-1968, r. 1932-1964), die vanaf 1933 lid wordt van de NSDAP en in 1935 *Wehrwirtschaftsführer*, een leider van belangrijkste Nazi-Duitse industrie. Hij is adviseur van de *Expert Advisory Council for National Health* voor de NSDAP en een groot aanhanger van de politiek van Adolf Hitler. Tijdens WOII produceert Merck essentieel Nazi oorlogsmateriaal zoals drugs, vitaminen, biocides en andere producten en maakt de onderneming gebruik van dwangarbeid. Na de oorlog groeit de onderneming uit tot een Europese grootmacht met overnames. Zijn neef George W. Merck die de Amerikaanse onderneming Merck runde, initieerde en leidde voor het Amerikaanse oorlogscomplex het biologische wapenprogramma tot 1944.

de klauw van de heraldische leeuw. Aangezien dergelijke familiewapens onder het wapenrecht vallen, wijst dit op directe met Huis Nassau.

Door het patent van 1894 was Farbwerke tot circa 1900 de exclusieve afnemer van Javaanse cocabladeren en – aangezien het patent direct betrekking had op de extractie van cocaïne – vrijwel zeker de anonieme kartelspeler binnen het opkomende cocaïnekartel die doelbewust uit alle notulen en archieven werd verwijderd. Dit bleek uiterst lucratief: Farbwerke groeide als Hoechst AG uit tot een van de 'grote drie' op het gebied van chemie en farmacie, samen met de eveneens kolossale producenten Bayer en BASF, en ging in 1925 op in het beruchte chemisch-farmaceutisch kartel *IG Farbenindustrie AG* (IG Farben), waarvan het de naamgever lijkt te zijn.

Farbwerke was daarnaast, samen met onder meer Merck en met name Britse producenten, actief lid van het internationale *Codeïne- en Morfineconventie* (1909), een ander wereldwijd drugsmonopolie.

Bijna parallel aan de oprichting van de Opiumfabriek Weltevreden (1898) in Batavia werd in 1900 de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) opgericht in Amsterdam. De initiatiefnemer was de Koloniale Bank, die de toen nog geldige, gepatenteerde extractietechnologie van Farbwerke ging implementeren voor de verwerking van met name het superieure Javaans cocablad.

De NCF werd bewust opgezet met het doel om cocaïne van hoogwaardige farmaceutische zuiverheidsgraad te produceren op basis van cocabladeren uit Nederlands-Indië, en daarnaast om zowel het eindproduct als bijproducten commercieel te exploiteren. Omdat Farbwerke in 1900 doelbewust haar patent in het Duitse Keizerrijk doelbewust liet verlopen (dat formeel in 1903 afliep), kon de productiemethode vervolgens legaal worden overgenomen door andere Duitse kartelleden, waaronder wereldmarktleider E. Merck. Ook Merck kon daarmee op grote schaal cocaïne gaan produceren uit Javaanse cocabladeren.

Beide partijen groeiden uit tot dominante farmaceutische producenten. In de jaren 1920 was de NCF wereldwijd marktleider met circa 25% van de medische cocaïneproductie; Merck in Duitsland en Merck in de Verenigde Staten bezetten de tweede en derde plaats. Net als Merck profiteerde de NCF van het uitermate efficiënt georganiseerde plantagesysteem in Nederlands-Indië, gebaseerd op goedkope Aziatische arbeid, vier jaarlijkse oogsten, grootschalige monocultuur en uitgekiende afwisseling met rubber en thee om de kwaliteit van het product op peil te houden.[46]

Hoewel de Koloniale Bank zowel het management van de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) als van de cocaplantage Soekamadjoe voerde, blijkt dat prins Hendrik – de aanstaande echtgenoot van koningin Wilhelmina – bij de oprichting van de fabriek in 1900 persoonlijk ƒ 1 miljoen investeerde, de helft van het totale kapitaal van ƒ 2 miljoen. Daarmee legde Oranje niet alleen een financiële, maar ook een structurele basis onder de wereldwijde cocaïnedominantie van Nederland: door de gecombineerde controle over productie, export en verwerking konden Oranje's instituties ongehinderd opereren buiten directe politieke controle.

De aandelen van Hendrik stonden niet op zijn eigen naam, maar werden via stromannen beheerd. Hetzelfde gold waarschijnlijk voor de cocaplantage Soekamadjoe, die nauw verbonden was met de NCF. Zowel direct participaties als het gebruik van stromannen om investeringen te verbergen, zijn dan een bekend patroon als het om de Oranjes gaat:[47]

---

[46] De fabriek maakte volgens Bosman ook gebruik van het Liebermann-proces (1888), maar dat was specifiek ontwikkeld voor de extractie van cocaïne uit Zuid Amerikaanse cocabladeren en lijkt dus niet van toepassing.
[47] De Cocaïnefabriek (2009), J. Braam

In 1910 werd het aandelenkapitaal van de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) vergroot tot (slechts) ƒ 32.400. De aandelen werden als volgt verdeeld: J. van Hengst bezat de meerderheid van 20 aandelen, de Koloniale Bank hield er 10, en G. Boldeman en O. Eberhard ieder 3. J. van Hengst stond bekend als een vertrouweling en zakenvriend van prins Hendrik. De prins ondersteunde hem actief in zijn zakelijke ondernemingen, wat ook een rol speelde in de ontwikkeling van de NCF en de bredere context van de opkomende Nederlandse cocaïne-industrie.

Na de dood van Van Hengst kwamen de aandelen in handen van zijn weduwe Jenny van Hengst-Huygen de Raat, die eveneens nauw betrokken was bij de fabriek. In 1934 gingen deze 20 aandelen over op Laurine Maarschalk, afkomstig uit een familie die tot hetzelfde zakelijke netwerk rond prins Hendrik behoorde. Reeds in 1912 was mevrouw Maarschalk aandeelhouder en bestuurder van de 'rubber- en theeonderneming' Soekamadjoe. Deze plantage werd beheerd namens mevrouw Van Hengst door de meerderheidsaandeelhouder: de Koloniale Bank.

Deze bank was op haar beurt ook voorzitter van het bestuur van de in 1902 opgerichte *Coca-Producenten Vereeniging* (1902-1950, Coca Buro), het Nederlandse subkartel binnen het mondiale cocaïnekartel. Vanaf het begin was Oranje's NHM ook onderdeel van het kartel rondom het Coca Buro en oefende het grote invloed uit op het runnen van de Nederlandse Cocaïne Fabriek.

Op deze wijze bleef de kring van controlerende aandeelhouders van zowel de belangrijkste plantages als fabriek opvallend klein, overzichtelijk en nauw verbonden met het Oranje-netwerk. Dankzij dit nauwe netwerk, waarin kapitaal, plantagebeheer en farmaceutische productie in één regie samenvielen, ontwikkelde Nederland zich – met het koningshuis als beschermheer – tot een centraal knooppunt in het mondiale cocaïnekartel.

Vanaf 1909 begon de plantage Soekamadjoe met het herinrichten van haar cocateelt en op te schalen. In 1910 werd een exclusief leveringscontract gesloten met de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) in Amsterdam, met een looptijd van tien jaar – van maart 1910 tot maart 1920. De afgesproken prijs bedroeg ƒ 0,40 per kilogram blad. Het beoogde productiegebied besloeg 71 hectare, met als doel een jaarlijkse opbrengst van 50 ton cocabladeren, voldoende om circa 500 kilogram cocaïne te vervaardigen. De productie van Soekamadjoe was in oogstjaar 1913–1914 inmiddels 30 ton cocablad en zou verder worden opgevoerd.

De totale export vanuit Nederlands-Indië was nog aanzienlijk groter. In 1912 werd al meer dan 1.000 ton cocabladeren verscheept – meer dan de gehele Peruaanse export – en deze volumes bleven gedurende de jaren 1920 groeien.

Door oplopende kosten aan de plantagezijde werd de oorspronkelijke prijs in 1920 herzien. Voor de periode maart 1920 tot december 1922 werd een lagere prijs van ƒ 0,20 per kilogram overeengekomen, waarbij de NCF tevens de transportkosten bepaalde (ca. ƒ 0,20 per kilogram). Duidelijk is dat de winsten niet in Indië achterbleven, maar richting Nederland stroomden. In 1923 werd het contract opnieuw aangepast.

Uit de financiële gegevens blijkt dat de all-in productiekosten voor Soekamadjoe in 1924 ƒ 0,20 per kilogram bedroegen, en in 1925 ƒ 0,21. Bij een jaaropbrengst van 30 ton kwam dit neer op een opbrengst van ƒ 260 per ton, ofwel ƒ 7.800 per jaar. Deze inkomsten lagen aanzienlijk lager dan de opbrengsten uit rubber of thee. Mede daarom besloot Soekamadjoe het contract na afloop, eind 1927, niet te verlengen en de cocaplanten geleidelijk te gaan vervangen door rubber.

De productie van de NCF bleef in deze jaren toenemen, tot volumes die onderwerp van debat zijn geworden tussen specialisten: Bosman acht de cijfers sterk onderschat, terwijl Derks juist spreekt van

significante overschatting. De verkoopprijzen van cocaïne lagen in deze periode tussen de ƒ 223 en ƒ 360 per kilogram.

In de Eerste Wereldoorlog werd het product massaal afgenomen aan het front, maar daarna kelderen de prijzen als gevolg van toegenomen internationale concurrentie. De voorraden coca en cocaïne uit Zuid-Amerika werden vrijwel weggevaagd. Java wist echter zijn positie te behouden dankzij de inzet van hoogopgeleide botanici in Batavia, die cocabladeren met een hoger gehalte aan werkzame stoffen produceerden tegen aanzienlijk lagere kosten.

Tegelijkertijd veranderde de aard van de Nederlandse drugsmarkt na de oorlog en nieuwe Opium wetgeving (1919). De activiteiten van de NCF richtten zich steeds meer op medische toepassingen, terwijl de Chemische Fabriek Naarden zich juist verder specialiseerde in de grootschalige illegale export van morfine en heroïne naar China.

Vrijwel net zo snel als de opkomst, kwam het einde van de Nederlands-Indische productie op de wereldmarkt. De ondertekening van de Geneefse Conventie (1925), die de internationale drugshandel moest beperken tot 'medische en wetenschappelijke doeleinden', markeerde een keerpunt. Vlak voor de ondertekening werd in allerijl nog één miljoen kilogram cocabladeren uit Amsterdamse opslagplaatsen geëxporteerd – goed voor ca. 15 ton kilogram Java cocaïne.

Deze grootschalige en haastige uitvoer vlak voor de internationale regulering onderstreept niet alleen de macht van de Nederlandse positie, maar ook hoe het Oranje-netwerk in staat was de mondiale markt strategisch te bespelen tot het onvoldoende lucratief werd.

De VS: Onbetrouwbare cijfers, farmaceuten, overheden en drugsdealers als artsen en maffioso

De farmaceutische industrie kreeg vanaf ca. 1870 greep op de markt door systematisch patenten aan te vragen op hun uitvindingen, waarmee de basis werd gelegd voor een nieuw, versterkt monopoliesysteem. Dit had ingrijpende gevolgen: in de Verenigde Staten werd de patentwet in 1870 herzien, en in Keizerlijk Duitsland werd datzelfde jaar voor het eerst nationale patentwetgeving ingevoerd. Zoals een Amerikaanse commentator schreef: *“The extensive development of large pharmaceutical firms, based on research, could not have occurred in the same way without patent laws. The fact that the industry, the ingenuity and the money invested in the discovery of new drugs and processes have been rewarded by a temporary monopoly has helped to stimulate the startling advances since the last quarter of the 19th century.*

Via dergelijke patenten konden farmaceuten zich specialiseren in de productie van hoogwaardige, voorgeschreven middelen onder beschermd merk, zoals *Heroin®* van Bayer — een waardevol patent dat het bedrijf tot en met de Eerste Wereldoorlog exclusief exploiteerde. Zo ontstond een nieuwe markt waarin het krachtige morfine, cocaïne en heroïne met legitieme marketingstrategieën als moderne geneesmiddelen werden gepresenteerd en verkocht. Duitse farmaceuten als Merck en Bayer groeiden vanaf het begin van de twintigste eeuw uit tot de grootste farmaceutische producenten van Europa én de Amerika’s. De legale status en de afwezigheid van effectieve overheidsregulatie maakten deze markt uitzonderlijk winstgevend. Illegale concurrenten, waaronder criminele 'recreatieve' netwerken, konden echter in toenemende mate op zware straffen rekenen — zeker wanneer zij in conflict kwamen met de opkomende Italiaanse maffia of de Mexicaanse autoriteiten.

De grootste illegale cocaïne-import in de VS vond in deze periode plaats via Mexico, al ging dat niet zonder frictie. Rond 1916 bevond de charismatische Zionist, Mexicaanse politicus en drugsdealer

David Goldbaum zich in een geopolitiek mijnenveld. Als lid van de 'Territorialist Faction' binnen het Zionisme (1905), had Goldbaum zich in de jaren 1880 gevestigd in Baja Californië. Zijn bedoeling was daar, via grootschalige landopkoop, een alternatief 'Nieuw Israël' te vestigen – zoals de zionistische Rothschilds dat in deze periode ook in Ottomaans Israël deden.

Goldbaum fungeerde onder andere als agent voor Chinese opiumhandelaren en kreeg hij een concessie om de rookopiumdistributie in Baja Californië te organiseren namens gouverneur Esteban Cantú — een functie waarvoor hij steekpenningen betaalde. De Amerikaanse *Treasury Department* pakte hem uiteindelijk op, maar andere netwerken bleken succesvoller. Mexico groeide uit tot de belangrijkste doorvoerroute voor cocaïne naar de VS. Toen Mexico in de jaren 1920 strengere drugswetten instelde, weken smokkelaars uit naar binnenlandse productie in de grensstaten. Daar werden plantages opgezet, vond raffinage plaats, en ontstond een verspreid netwerk dat zich diep in de VS uitbreidde.

Vooral in de VS werd de drugsproblematiek 'hard' aangepakt — in Europa aanzienlijk minder. In 1906 werd de *Pure Food and Drug Act* aangenomen, die importeurs en interstatelijke vervoerders verplichtte tot strenge registratie van opiaten. Tegelijkertijd werd heroïne, ondanks de bekendheid van zijn verslavende karakter, goedgekeurd als medicijn door de *American Medical Association* en als 'recreatief' middel verboden. Het werd via apotheken verspreid als zogenaamd niet-verslavend alternatief voor morfine. Cocaïne volgde een vergelijkbaar traject.

De *Harrison Narcotic Act* van 1914 stelde nieuwe voorschriften in voor de verkoop van opiaten. Verslaafden, als 'ongeregistreerde personen', moesten voortaan via officiële artsen hun middelen verkrijgen. Deze commerciële 'dope doctors' speelden gretig in op de nieuwe marktkans. In één maand tijd schreef een arts in New York City het volgende voor:

- 68.282 grains heroïne (ca. 4,4 kg)
- 54.097 grains morfine (ca. 3,5 kg)
- 30.280 grains cocaïne (ca. 2,0 kg)

Op jaarbasis komt dit neer op ca. 53 kg heroïne, 52 kg morfine en 24 kg cocaïne — van de hoogste zuiverheid en waarde. De betreffende arts verdiende volgens de bron $0,50 per voorschrift, goed voor ca. $76.000 per maand — een veelvoud van het salaris van de Amerikaanse president.

In dit wettelijk grijze gebied opereerden, naast artsen, ook vastgoedmakelaars, wapenhandelaren, advocaten, privédetectives, prostituees en gokbazen. Zij vormden in steden als New York een vrijgevochten, gegoede middenstand die profiteerde van een ongecontroleerde zwarte economie.

Tegen 1920 waren de marktprijzen van legale opiaten in de VS, de grootste afzet markt voor cocaïne, geëxplodeerd:

- Morfine: $3.530/kg (ca. ƒ 10.318)
- Cocaïne: $1.765/kg (ca. ƒ 5.159)
- Heroïne: $1.871/kg (ca. ƒ 5.469)

Dat de VS tussen 1920 en 1933 drooggelegd werd voor alcoholconsumptie, versterkte de vraag naar alternatieven als opiaten. De prijsexplosie maakte de zwarte markt aantrekkelijker voor verslaafden. Tegelijkertijd beschermden autoriteiten de legale markt door zwaardere straffen in te voeren, waardoor de farmaceutische industrie zowel aan legale verkoop als aan illegale verspreiding maximaal verdienden – het verschil met de marktprijzen in de jaren 1890 is enorm.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Het extreem verslavende heroïne bleef kartrekker van de opiatenmarkt en werd door de farmaceuten in beide circuits gepusht. Omdat Bayer zijn VS-patent verliest in 1919, kan de productie explosief stijgen. Omdat heroïne makkelijk te versnijden was met melkpoeder of suiker, konden dealers hun winstmarges verdrievoudigen of verviervoudigen. Rond 1940 was straatheroïne nog slechts 30% zuiver, maar volgens moderne standaarden nog steeds relatief sterk. Dankzij het beperkte volume bleef het eenvoudig te smokkelen en goedkoper dan morfine — met een hogere 'kick per cent'.

Vanaf circa 1910 verspreidde heroïne zich vanuit New York City over de rest van het land. Tegen het midden van de jaren 1920 had het de noordelijke en zuidelijke kuststeden bereikt, en breidde zich daarna westwaarts uit. Rond 1932 had heroïne morfine volledig verdrongen als voornaamste verslavende substantie in de VS. De wetgeving tegen productie en import van heroïne faalde spectaculair en de steeds beter georganiseerde misdaad nam de distributie over. De maffia beheerde niet alleen de drugsnetwerken (alcohol, cocaïne, heroïne), maar ook gokhuizen, prostitutie en andere 'diensten'.

In de jaren 1930 nam de zuiverheid van straatheroïne verder af. Tegelijkertijd nam een nieuwe generatie Italiaanse maffiosi de handel over van Joodse netwerken. De Italianen boden goedkopere, sterk versneden producten aan. Joodse dealers — zoals Arnold Rothstein, Meyer Lansky, Louis Buchalter en Jasha Katsenberg — stonden bekend als *'good gangsters'*: zij verkochten hogere kwaliteit tegen hogere, maar niet exorbitante prijzen om hun klanten langduriger uit te kunnen blijven buiten. In samenwerking met figuren als Lucky Luciano onderhielden zij nauwe banden met Chinese drugskartels, zowel in Shanghai als in Californië. Cocaïne-distributie verliep via Mexico en Cuba, vaak via dezelfde kanalen.[48]

Hoewel heroïne de markt domineerde, bleef cocaïne aanwezig — al is het werkelijke gebruik moeilijk te kwantificeren. Een artikel in *The New York Times* uit 1909 stelde dat in 1904 slechts 24.000 kg cocabladeren werden geïmporteerd (goed voor ca. 288 kg cocaïne bij 1,2% extractie). Twee jaar later was dit al gestegen tot 1.180.000 kg cocabladeren, goed voor ca. 14.160 kg cocaïne — een niveau dat pas in 1943 tijdens WOII opnieuw werd bereikt. Het makkelijker te produceren, extreem verslavende en lucratievere heroïne verdrong vanaf de jaren 1920 cocaïne gedeeltelijk op de 'recreatieve' markt.

Volgens historicus Hans Derks toont deze ontwikkeling aan hoe onbetrouwbaar de officiële VS-statistieken waren. De exportcijfers van Javaans cocablad, het drugsgebruik onder soldaten tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de effecten van de Grote Depressie wijzen eerder op een stijgende consumptie. Soldatengebruik werd bovendien geregistreerd als medische data, terwijl het veel grotere recreatieve verbruik van burgers onder de radar verdween.

Merck bleef tot zeker 1933 een wereldleider in de productie van cocaïne, heroïne en morfine. Net als Bayer en Boehringer verwerkte het bedrijf deze stoffen in pijnstillers, tonica en andere geneesmiddelen, met structurele afhankelijkheid tot gevolg. De farmaceuten exporteerden tonnen opiaten over de wereld, zonder externe controle. In 1922 rapporteerden zij gezamenlijk: 1,2 ton

[48] Charles Luciano (1897-1962) is samen met zijn partner Meyer Lansky (1902-1983) instrumenteel voor de oprichting van het *National Crime Syndicate* (1929) – een Joods-Italiaanse maffia organisatie die via de gewapende tak *Murder Inc.* (1929) honderden moorden pleegde. Hij word gezien als de vader van de Italiaanse maffia en de eerste officiële baas van de Genovese familie (c. 1890), een van de 5 families die New York runt. Lansky komt bekent te staan als eigenaar van casino's in Las Vegas, Cuba, Miami en New Orleans en voor de introductie van witwassen van geld en offshore banking vanaf 1932 van het geld dat hij met de heroïne handel verdiend. Rockfellers en Oranjes National City Bank is geassocieerd met het kartel.

cocaïne, 2,5 ton morfine en 4,2 ton heroïne. Vrij vertaald: Deze wereldleiders beweren een gezamenlijke jaarproductie te hebben van ca. 80 New Yorks artsen.

Deze aantallen vertegenwoordigen slechts een fractie van de werkelijke wereldproductie en voor de gepresenteerde hoeveelheden was ook niet de hoeveelheid fabriek nodig die deze farmaceutische reuzen dan hebben. Er bestond geen externe controle, en het was niet in het belang van de Duitse overheid of industrie om transparant te zijn. Merck's thuisstad Darmstadt groeide in de jaren 1920 uit tot het derde cocaïneproductiecentrum ter wereld. De Nederlandse Cocaïnefabriek (NCF) in Amsterdam nam de leidende positie in, gevolgd door Merck New Jersey.

Een betrouwbaar ankerpunt in deze mistige data is de officiële export van cocabladeren uit wereldleider Nederlands-Indië, die niet lijken gemanipuleerd door het gouvernement. In 1922 exporteerde Java 1.283.503 kg. cocablad, goed voor 15.402 kg. cocaïne bij de gemiddelde 1,5% werkzame stof. Daarvan zou wereldleiders Merck & Co. dus maar 8% van afgenomen hebben, wat zeer onwaarschijnlijk is. De conclusie ligt voor de hand: de farmaceutische cijfers zijn niet alleen onderschat, maar vals.

Het door de NCF geleidde mondiale cocaïne kartel (1914-1950)

NCF's mondiale cocaïnekartel (1914)

In juni 1914 werd de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) door Duitse fabrikanten uitgenodigd voor de heroprichting van de zogeheten *Cocaïne Conventie*. Deze kartelstructuur had tot doel de wereldmarkt voor cocaïne onderling te verdelen en de productie via quota te reguleren. De uitbraak van de Eerste Wereldoorlog verstoorde de implementatie: door Duitse exportrestricties kwam de internationale afzet grotendeels stil te liggen. Nederland, als neutrale staat, bleef echter vrij om aan beide zijden van het conflict te leveren. Via de afspraken kreeg de NCF de kans haar positie op de wereldmarkt aanzienlijk te versterken.

De NCF bleef tijdens de oorlogsjaren in contact met Gehe & Co. en Merck. Dr. Kramers, de directeur van de NCF, reisde in 1914 naar Dresden en Darmstadt voor overleg. Dankzij het kartelcontract leverde de NCF cocaïne aan Gehe, en vanaf 1915 ook rechtstreeks aan diens klanten, 'onder bijzondere omstandigheden'. De onderneming behaalde goede winsten, met name op de Britse markt van de aartsvijand, al stond de Conventie officieel slechts beperkte leveringen binnen vastgestelde quota toe.

Op dat moment werd er in zowel Engeland als Japan geen cocaïne geproduceerd. De NCF leverde in de praktijk dus vrijwel alle cocaïne aan beide landen. Voor de periode 1915–1920 wordt uitgegaan van een gemiddelde verkoopprijs af fabriek van ƒ 360 per kilogram, terwijl de inkoopprijs voor cocabladeren op Java rond de ƒ 0,40 per kilogram lag. Bij een werkzame stof van 1,5% van Java blad kwam de grondstofprijs daarmee uit op slechts ƒ 26,66 per kilogram cocaïne. Door de blokkade van de Duitse farmaceutische industrie kon de NCF de wereldmarkt grotendeels overnemen. In deze periode groeide Nederlands-Indië uit tot veruit de grootste producent van cocabladeren ter wereld.

De Opiumwet van 1919, de NCF en de Indische topproductie van 1922

Met de invoering van de Nederlandse Opiumwet in 1919 werd cocaïne officieel geclassificeerd als een gecontroleerde medische substantie. Hoewel de plantageproductie in Nederlands-Indië tijdens de oorlogsjaren enigszins was teruggelopen — door exportproblemen en gewijzigde

plantageprioriteiten — herstelde deze zich snel. In 1920 bereikte de productie een piek van 1.700 ton cocabladeren: het equivalent van circa 4.000 hectare en ongeveer 25.500 kilogram cocaïne bij een gemiddelde werkzame stof van 1,5%.

In de vroege jaren 1920 nam de omzet van de NCF verder toe en groeide de onderneming uit tot een absolute wereldspeler. De regering onder koningin Wilhelmina hield officieel vol dat de productie uitsluitend voor medische doeleinden bestemd was, maar in werkelijkheid leverde de fabriek ook in Nederland via dubieuze artsen ook aan de aanzienlijk grotere recreatieve markt. In 1922 bedroeg de officieel erkende 'medische' wereldbehoefte aan cocaïne 12.000 kilogram, maar wereldwijd werd er aantoonbaar aanzienlijk meer geproduceerd:

De Indische productie van 1.284 ton cocabladeren in 1922 was alleen al goed voor circa 19.260 kilogram cocaïne bij 1,5% werkzame stof. Daarmee produceerde Nederlands-Indië meer dan het totale mondiale medische verbruik én ongeveer evenveel als de gezamenlijke productie van Peru en Bolivia — de nummers twee en drie — samen. De wereldconsumptie lag dus tenminste drie keer zo hoog dan de medische consumptie.

Prijzenslag, machtspositie en de aanloop naar Opium Conventies van Genève (1920–1925)

Vanaf 1920 ging de NCF haar productie verder opschalen en hanteerde zij een prijzenslagstrategie om internationale concurrenten — waaronder de nieuwkomer Japan — af te troeven. Tussen 1921 en 1924 verkocht de NCF haar cocaïne aan onbekende intermediairs tegen een gemiddelde prijs van ƒ 220 per kilogram. Die lage kostprijs werd mogelijk gemaakt door de extreem goedkope Java-coca, onder meer afkomstig van de Soekamadjoe-plantage.

Aan de andere kant van de oceaan was de marktprijs in de grote afzetmarkt van de Verenigde Staten inmiddels opgelopen tot circa ƒ 5.000 per kilogram — maar liefst 21 keer hoger dan de af-fabriek prijs. De strategie leverde de onderneming zelf in eerste instantie geen maximale winst op, maar wel een belangrijk politiek voordeel: door haar relatief grote aandeel op de wereldmarkt (circa 20% in 1924) kreeg de NCF een aanzienlijk gunstiger quotum toegekend binnen de Cocaïne Manufacturers Conventie, aan de vooravond van de Geneefse Opiumconventie van 1925.

Bij de situatie in de jaren 1920 — waarin zowel de plantages als de NCF hun winsten bewust beperken en zeer concurrerend produceren — is het gezien de internationale marktprijzen vooral interessant om te kijken naar de verkoop waar de werkelijke woekerwinsten worden gerealiseerd.

De opkomst van Bonnema's NFPCP en de Chemische Farbriek Naarden in de jaren 1920 en 1930

In deze periode verschenen ook andere Nederlandse producenten van farmaceutische stoffen op het toneel, waaronder de latere *Nederlandsche Fabriek van Pharmaceutisch-Chemische Producten* (NFPCP) in Apeldoorn. Deze werd aanvankelijk opgezet onder de naam *Bonnema*, genoemd naar de 'apotheker' A.A. Bonnema (overleden 1948), die sinds 1906 werkzaam was als scheikundig bacterioloog op de Koninklijke boerderij 't Loo en tevens persoonlijke vriend en lijfarts van koningin Wilhelmina.

In 1920 startte Bonnema — opgeleid als apotheker in Zwitserland — onder zijn eigen naam onder meer de productie van een zalf genaamd *Zwitserse Balsem*, die vanaf 1928 op de markt verscheen als *Zwitsal* waarmee het vooral onschuldig naam maakte. Bij het cocaïne kartel werd de

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

onderneming vertegenwoordigd door de internationaal opererende Nieuwenhuis die ook diep in de heroïne handel zat.

In 1932 verhuisde de NFPCP naar een groter pand en werd zij omgezet in een naamloze vennootschap. De apotheek die Jansen in 1924 had opgericht — *Centraal Apotheek* — produceerde en verkocht eveneens opiaten zoals morfine en cocaïne. In 1940 volgde de opening van een tweede fabriek. Na het terugtreden van Jansen in 1964 werd de inmiddels aanzienlijke onderneming overgenomen door AKZO, onder leiding van de aan de Oranjes te relateren zakenfamilie Fentener van Vlissingen. De franchise formule van Centraal Apotheek ging door en bestaat inmiddels uit ongeveer 200 vestigingen door het hele land met een omzet van ca. € 300 miljoen in 2020.[49]

Naast Bonnema werd ook de *Chemische Fabriek Naarden* (CFN), opgericht in 1905, behalve actief op het gebied van springstoffen ook actief op de markt opiaten. De CFN zou later een cruciale rol gaan spelen in de export van geur- en smaakstoffen, maar begon in deze jaren eerst met de productie van medische middelen die op de opiumlijst stonden. Het was de grootste heroïne producent ter wereld in 1928.

De opkomst van synthetische substituten als Novocaïne en Aethocaïne (1905-1935)

Een belangrijke technologische impuls kwam opnieuw uit Duitsland. *Nassau's Farbwerke* had het patent op *Novocaïne*, een synthetisch alternatief voor cocaïne. Dit product, chemisch bekend als procaïne, werd in 1905 geïntroduceerd als lokaal verdovingsmiddel dat minder toxisch en niet-verslavend was. Het was daarnaast aanzienlijk goedkoper te maken dan cocaïne, want er was bijvoorbeeld geen arbeidsintensief plantagesysteem. Rond 1910 had Novocaïne cocaïne al grotendeels verdrongen in medische toepassingen, met name in de tandheelkunde.

De NCF kreeg — gezien de onderliggende relaties — exclusieve toegang tot de techniek het het patent. Nadat het patent op procaïne was verlopen, registreerde de NCF in 1919 ook *Aethocaïne* als eigen product: een derivaat onder eigen merknaam. Aethocaïne was nog eenvoudiger en dus goedkoper te produceren dan cocaïne, en vormde — meer dan procaïne — een imitatie van de effecten van cocaïne. Daarmee werd het bij uitstek geschikt als versnijdingsmiddel en als basismateriaal voor de steeds omvangrijkere illegale recreatieve markt.

Als gevolg van de toenemende internationale kritiek liep de (officiële) cocaïneproductie van de NCF vanaf 1925 geleidelijk terug. De exacte hoeveelheden en verkoopprijzen uit die jaren zijn onbekend, maar uit de omzetontwikkeling blijkt dat synthetische derivaten zoals procaïne, Novocaïne en Aethocaïne in belang toenamen — en vermoedelijk vanaf het midden van het decennium de (officiële) cocaïneproductie overtroffen. In de vroege jaren 1930 verkocht de NCF er (officieel) ca. 3.000 kg per jaar van, tegen een prijs van ƒ 30 per eenheid oftewel ƒ 0,30 per gram.

---

[49] De NV Chemische Fabriek Naarden (1905) word opgericht in Naarden om van ruwe glycerine vooral dynamietglycerine te produceren dat word geëxporteerd naar Zuid Afrika voor de mijnbouw. Er worden vervolgens ook andere chemische producten gefabriceerd. Na een kwakkelend bestaan als producent van etherische oliën gaat het bedrijf vanaf 1921 ook opiaten produceren en verhandelen die van het Zwitserse Novartis zouden zijn gekocht. De onderneming in 1972 omgezet in Naarden International NV en is dan uitgegroeid 2500 man personeel. Nadat de familie van Dorp terugtreed, word de onderneming overgenomen door Unilever.

Internationale quota, onzichtbare politieke, economische belangen, gebrekkige handhaving

Vanaf 1925 moesten landen jaarlijks rapporteren over productie, consumptie, voorraden en prijzen — vooral van cocaïne, maar ook van cocabladeren — conform de afspraken uit de Opiumconventie van 1925. De *(International) Cocaïne Manufacturers Convention* (1902/1914) trachtte in de jaren 1930 opnieuw invloed uit te oefenen op de verdeling van mondiale productiequota. De organisatie lobbyde als collectief bij de nieuwe *Convention for Limiting the Manufacture and Regulating the Distribution of Narcotic Drugs* van 1931, ingesteld ten behoeve van de *Permanent Central Opium Board* (PCOB) van de *League of Nations*. Voorafgaand aan deze conventie werd in 1930 een voorbereidende conferentie gehouden in Londen om net als in 1924 zaken onderling af te kunnen stemmen.

De nieuwe afspraken verplichtten de betrokken regeringen jaarlijks verslag uit te brengen aan de PCOB, met statistieken over de productie, consumptie, voorraden en prijzen van cocaïne. Daarbij moest expliciet onderscheid worden gemaakt tussen medisch en niet-medisch gebruik. De PCOB begon pas vanaf de jaren 1930 structureel gegevens te verzamelen, maar rapporteerde doorgaans slechts globale schattingen — niet per jaar en niet uitgesplitst per land — en richtte zich bovendien vooral op opium, opiaten en cocaïne, niet op rauwe cocabladeren of papaverproductie.

Tijdens deze bijeenkomst werden de volgende productiequota voorgesteld voor cocaïne:

- Duitsland 49,30%
- Frankrijk 20,00%
- VK 15,00%
- Nederland 10,28%
- Zwitserland 5,42%

Hoewel deze verdeling het dominante aandeel van Duitsland en het relatief bescheiden aandeel van Nederland erkende, kwam van daadwerkelijke implementatie niets terecht. De oorzaken waren complex: de financiële belangen van de betrokken staten, de lobby van industrieën als Merck, Bayer en de NCF, de economische crisis, en het ontbreken van een afdwingingsmechanisme binnen de Volkenbond maakten effectieve regulering illusoir. Eenzelfde patroon was ook te zien bij verslavende papaverproducten als rookopium, morfine en heroïne.

Daarnaast weigerden grote productielanden als Peru, Bolivia, Japan, maar ook Nederland inzicht te geven in de werkelijke productievolumes. Volgens de officiële cijfers van het Indische gouvernement — dat met Java-blad een toeleverende hoofdrol speelde voor onder andere nazi-Duitsland — daalde de productie geleidelijk. De *Permanent Central Opium Board* stelde echter net als bij Japan een structurele onderrapportage vast van circa 40% in 1930 tot ongeveer 25% in 1939, vergeleken met de cijfers uit het *Koloniaal Verslag* en de jaarlijkse opgaven aan de Volkenbond. Het gouvernement vervalste kortom bewust de exportcijfers van het superieure Java-cocablad.

Daarbij lag verreweg het grootste deel van de waarde — een factor twintig — niet bij de productie maar bij de verkoop. Op die manier bleef de Nederlandse sleutelrol van de NCF en NHM binnen de *(International) Cocaïne Manufacturers Convention* buiten beeld, evenals de snel toenemende, grotendeels onzichtbare Japanse koloniale productie, die noch bij de Volkenbond, noch bij het kartel was aangesloten. Ook de Verenigde Staten, met zijn steeds grotere illegale cocaïnemarkt die deels bediend werd door *Merck & Co.*, bleef buiten beschouwing — evenals het groeiende volume dat daar werd versneden met stoffen als procaïne. Het geheel was kortom buitengewoon strategisch geconstrueerd en doelbewust niet transparant voor de commissie en het publiek. De financiële belangen waren dan ook aanzienlijk.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Hoewel deze verdeling het dominante aandeel van Duitsland en het relatief bescheiden aandeel van Nederland erkende, kwam van de implementatie niets terecht. De redenen waren complex: de financiële belangen van de betrokken staten, de lobby vanuit industrieën als Merck, Bayer en de NCF, de economische crisis ben het ontbreken van een afdwingingsmechanisme binnen de *League of Nations* maakten effectieve regulering illusoir

Aethocaïne- en procaïneproductie en mondiale distributie in de jaren 1920–1940

In Nederland begon de *Nederlandsche Cocaïnefabriek* (NCF) in 1919 met de productie van *Aethocaïne*, een verbeterd synthetisch derivaat van procaïne onder eigen merknaam. Nadat het patent verlopen was, startte de onderneming in 1921 ook met de productie van Farbwerke's *Novocaïne* (procaïne) als ander synthetisch alternatief voor cocaïne. In tegenstelling tot cocaïne vielen *Aethocaïne* en *Novocaïne* niet onder de Opiumwet, waardoor het legaal onbeperkt verhandeld kon worden en aanvankelijk tegen veel lagere prijzen op de markt verscheen. De werking als lokaal anestheticum was voldoende effectief voor medische toepassingen zoals tandheelkunde, maar minder krachtig dan cocaïne en bovendien niet verslavend. Het goedkope middel verscheen ook op de Nederlandse recreatieve markt en kreeg al snel de bijnaam "de arme man's cocaïne". Toch behaalde de NCF vanaf het midden van de jaren 1920 aanzienlijke winst op haar procaïneproductie, die de dalende export van cocaïne deels moest compenseren.[50]

Duitsland was al sinds 1905 wereldleider in de productie van zowel cocaïne als synthetische vervangers. *Merck Darmstadt* en *IG Farbenindustrie AG* (vanaf 1925, waarin onder meer *Farbwerke* als Hoegst AG was opgegaan) produceerden industriële hoeveelheden procaïne, onder merknamen als *Novocain* en *Procainum hydrochloricum*. De groothandelsprijs op de Duitse markt in de jaren 1930 bedroeg circa RM 0,20–0,40 per gram. Voor ziekenhuizen werd het vaak geleverd in ampullen van 100 milligram of 1 gram.

De productie van procaïne was zeer goedkoop dankzij volledige industriële synthese uit para-aminobenzoëzuur en di-ethylamino-ethanol, beide ruim voorradig in de Duitse chemische sector. De werkelijke kosten waren ca. ƒ 0,03–0,05 per kg. en er werd dus ca. 566-700% winst gemaakt op de productie door de farmaceuten in Duitsland. Merck bleef procaïne internationaal promoten als niet verslavend legaal alternatief voor cocaïne, en was betrokken bij grootschalige export naar Latijns-Amerika en Zuidoost-Europa. Volgens interne distributielijsten van *Farbwerke's* IG Farben werden grote volumes verscheept naar havens in Spanje, Italië, Argentinië en Shanghai, waarbij procaïne soms gecombineerd werd met andere 'cutting agents' zoals het superieure *Aethocaïne*.[51]

Samenvattend voor de medische prijzen in de jaren 1930:

Product	**Legale prijs/g**	**Status Gebruik**
Procaïne (NL)	ƒ 0.20–1	Vrij Tandheelkunde, anesthesie

[50] Bronnen (Chatgpt deepsearch): Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (jaren 1920–1935), Rozenberg Quarterly: *De Nederlandsche Cocaïnefabriek in de Eerste Wereldoorlog en daarna*, Nationaal Archief (NCF-jaarverslagen), via publicaties van het *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG)*, National Geographic Nederland - dossier "Cocaïne en Koloniën".
[51] Bronnen (Chatgpt deepsearch): Farbwerke Hoechst-archief, IG Farben publicaties (1930–1938), Merck intern verslag 1937: *Anwendung von Procain zur Zahnbehandlung in Kolonien*, Joseph Borkin, *The Crime and Punishment of IG Farben* (1978), *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, jaargangen 1932–1939.

Product	Legale prijs/g	Status Gebruik
Procaïne (VS)	$0.10–0.30	Vrij Medisch + snijmiddel
Procaïne (DE)	RM 0.20–0.40	Vrij Medisch + snijmiddel
Aethocaïne	onbekend	Vrij Snijmiddel, imitatieve werking

In het farmaceutisch georiënteerde Verenigde Staten is het aannemelijk dat medische procaïne een winstcurve volgde die uiteindelijk de woekerprijzen op de recreatieve markt overtrof. De medische marktprijs in de jaren 1920 lag tussen circa $0,50 en $1,00 per gram — oftewel ƒ 1.110 tot ƒ 2.220 per kilogram. In de jaren 1940, na de Tweede Wereldoorlog, steeg deze prijs verder tot circa $2 à $3 per gram, oftewel ƒ 4.440 tot ƒ 6.670 per kilogram.

Het product werd daarmee uiteindelijk ook binnen de legale medische markt verkocht voor meer dan twintig keer de fabrieksprijs. Ook andere geneesmiddelen volgden een vergelijkbare opwaartse prijslijn naarmate de markt verder gemedicaliseerd word.

De opkomst van Japan als cocaïne productie- en consumptieland

Tussen 1906 en 1911 experimenteerden de Britten met cocaplantages op Ceylon, maar de jaarlijkse opbrengst bleef beperkt tot circa 24.000 kg cocabladeren. Ook in Brits-Indië werden teeltprojecten opgezet, terwijl Duitsland pogingen deed om zelf coca te cultiveren in zijn Afrikaanse kolonie Kameroen. Geen van deze initiatieven kon echter concurreren met de gestroomlijnde productiecapaciteit van Java, waar het cocablad bovendien een aanzienlijk hoger gehalte aan werkzame stoffen bevatte. Tegelijkertijd blokkeerde de *Cocaïne Manufacturers Convention* (1914) effectief de toetreding van nieuwe producenten tot de steeds lucratievere wereldmarkt.

Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog begon Japan met de opbouw van een eigen cocaïne-industrie in zijn kolonie Formosa (het huidige Taiwan). Cocaïnegebruik in Japan zelf werd voor het eerst officieel geregistreerd in 1915, op het moment dat het land zich aan de zijde van de Entente (Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Rusland) had geschaard. Na een korte periode van import startte Japan vanaf 1917 met eigen cocaïne-productie op basis van ingevoerde cocabladeren uit Java.

Tussen 1918 en het midden van de jaren 1920 importeerde Japan grote hoeveelheden cocablad, met een piek in 1921, toen het 455.000 kg uit Java invoerde. Kort daarna begon het ook met beperkte eigen teelt op Formosa: in 1926 werd daar 50.000 kg geproduceerd; in 1930 was dat gestegen tot 179.000 kg. Vanaf dat moment stabiliseerde de productie op ongeveer 100.000 kg per jaar voor de rest van het decennium.

Onafhankelijk onderzoek wijst erop dat de werkelijke productie aanzienlijk hoger lag dan officieel werd gerapporteerd. In het *Memorandum on the Report by the Government of Japan for the Year 1926 on the Traffic in Dangerous Drugs* (Peake, 1974) wordt expliciet gewezen op structurele onderrapportage. Het verschil tussen de door de Volkenbond in 1928 geschatte medische consumptie van circa 700 kg per jaar, en de officiële productie van 4.370 kg in 1921 (zoals gerapporteerd in 1923), bedroeg meer dan 80%.

Japan exporteerde bovendien een aanzienlijk deel van zijn cocaïneproductie clandestien naar China en India. Hoewel de gerapporteerde productie in de jaren 1930 lijkt af te nemen, zijn er sterke aanwijzingen dat de illegale handel juist toenam — buiten zicht van het Volkenbondmechanisme en

de bestaande kartelafspraken. Vergelijken met Nederlands-Indië - met een exportequivalent van 19.950 kg. cocaïne in 1928 - bleef het land maar een afhankelijke, beperkte wereldspeler.

De Verenigde Staten als supermarkt voor medische, recreatieve en illegale cocaïne

Ook in de Verenigde Staten ontwikkelde zich al vroeg een omvangrijke markt voor cocaïne, zowel via de farmaceutische industrie als via recreatief gebruik. Vanaf de jaren 1920 werd de illegale distributie overgenomen door gespecialiseerde criminele netwerken, terwijl zogenoemde 'dope doctors' — artsen die via apotheken cocaïne tegen woekerprijzen verkochten aan verslaafden — de prijs verder opdreven.

De basis voor deze markt was al gelegd in de negentiende eeuw, met commerciële producten als *Pemberton's Coca-Cola* (1886), dat zou uitgroeien tot een van de invloedrijkste consumentenmerken van de twintigste eeuw. Het originele recept, dat tot 1903 in gebruik bleef, bevatte gemiddeld 8,46 milligram cocaïne per glas. Ter vergelijking: de gemiddelde straatdosis in de jaren 1930 lag tussen de 15 en 35 milligram per inname. Vanuit verslavingskundig én economisch perspectief was de vroege rol van Coca-Cola dan ook niet fundamenteel verschillend van heroïne houdende producten zoals Bayers (kinder)hoestdranken uit de jaren 1910 of de *Golden Bat*-sigaretten van Mitsui, waarin in de jaren 1930 heroïne verwerkt werd. Deze fungeerden als commerciële aanjagers van verslaving.

Onder maatschappelijke en wettelijke druk schakelde Coca-Cola in 1903 over op een recept met gedecocainiseerde cocabladeren. De merknaam, productidentiteit en smaak bleven echter nauw verbonden met het coca-erfgoed van de negentiende eeuw. In de jaren 1920 en 1930 werd Maywood Chemical Works in New Jersey de exclusieve leverancier van cocabladextract, met een unieke DEA-licentie om legaal cocabladeren te importeren — vooral uit Peru. De cocaïne werd er farmaceutisch uitgehaald en doorgeleverd aan farmaceuten als Merck & Co.; de reststoffen dienden als smaakcomponent voor Coca-Cola.

Maywood importeerde jaarlijks circa 130.000 kg cocablad in de jaren 1930. De gemiddelde concentratie werkzame stof bedroeg ca. 0,8% voor Peruaans blad, tegenover 0,6% voor Boliviaans en 0,4% voor Colombiaans blad. Ter vergelijking: de Javaanse teelt leverde cocabladeren met 1,2 tot 1,5% werkzame stof. Uitgaande van een gehalte van 0,8% leverde Maywood jaarlijks ongeveer 10.400 kg zuivere cocaïne aan de farmaceutische industrie. De door de LoN vastgestelde wereldwijde medische behoefte was 3.000 tot 4.000 kg. per jaar in de jaren 1930.

Zo kon Coca-Cola zijn wereldwijde opmars voortzetten, waarbij de oorspronkelijke psychoactieve werking van cocaïne werd vervangen door bijzonder hoge doseringen suiker als verslavend element. Na de Tweede Wereldoorlog groeide de onderneming uit tot een van 's werelds grootste frisdrankproducenten — gebouwd op een fundament van cocaïne-imago, koloniale bladimport, 'vrijheid' en massale consumptieverslaving.

Productie en afzet voor de mondiale illegale groeimarkt in de jaren 1930

In de jaren 1930 stabiliseerde de straatprijs van cocaïne op de internationale illegale markt rond het niveau van de vroege jaren 1920. Deze prijsvorming wijkt af van modellen zoals het koloniale opiumregiestelsel in Nederlands-Indië: cocaïne werd buiten de gereguleerde infrastructuur juist duurder dan de medische variant, waarvan de prijs bewust laag werd gehouden om afhankelijkheid te stimuleren en marktschaarste te creëren.

In Duitsland werd cocaïne net als in Nederland doorgaans verkocht met een zuiverheid van 90–98%, mede door strikte regulering. Dit maakte grootschalige export rendabeler. In Nederland lag de medische prijs voor ziekenhuizen tussen de ƒ 4 en ƒ 10 per gram, terwijl de straatprijs met ƒ 25–50 per gram tot de hoogste ter wereld behoorde. Bij zuiverheden van 95–98% kon die oplopen tot ƒ 60–70 in grote steden als Amsterdam en Rotterdam.

In de Verenigde Staten lag de zuiverheid beduidend lager, met name in miljoenensteden als New York en Chicago, waar versnijding met procaïne of fenacetine wijdverbreid was. Desondanks leidde die lagere zuiverheid in het rijke gedeelte van Amerika niet tot evenredig lagere prijzen. De straatprijs in de VS bedroeg $1,50–5,00 (ƒ 3,75–12,50) per gram, tegenover RM 6–12 (ƒ 3,60–8,40) in Duitsland. De medische prijs lag respectievelijk op $1,00–2,00 (ƒ 2,50–5,00) per gram in de jaren 1930.[52]

De opkomst van procaïne als alternatief verdovingsmiddel in de VS volgde op de *Harrison Narcotics Tax Act* (1914). Merck & Co. produceerde procaïne hydrochloride legaal en buiten de reikwijdte van de opiumwetgeving, officieel uitsluitend voor medische toepassingen. Ook IG Farben werd zeer actief op de Amerikaanse markt via dochterondernemingen zoals American IG Chemical Corp. (1929). Kartelpartner Bayer controleerde daarbij in de praktijk Sterling Drug (1901, Sterling Wintrhop Inc.), destijds een van de grootste farmaceutische concerns in Noord-Amerika. Beide ondernemingen produceerden ook procaïne.

De groothandelsprijs van procaïne varieerde van $0,10 tot $0,30 per gram, afhankelijk van toepassing en verpakking. Hoewel niet verslavend, werd procaïne op grote schaal toegepast als snijmiddel om de winstmarge van het wel verslavende cocaïne op de zwarte markt te vergroten. Politierapporten uit onder meer Chicago, Harlem en San Francisco bevestigen dat de straatdosis tussen de 30% en 60% procaïne, fenacetine of cafeïne bevatte.[53]

In de Chinese drugshoofdstad Shanghai lag de straatprijs in de jaren 1930 ook hoger dan in Duitsland op ¥10–18 (ƒ 6–10) per gram. De import van illegale, medische kwaliteit cocaïne was doorgaans 80–95%, vooral afkomstig uit Nederland (via Batavia en Singapore), Duitsland (Merck) en Japan, waar sinds 1931 staatsgecontroleerde productie plaatsvond in Korea en Formosa. Duitsland en Japan zijn op dat moment beiden afhankelijk van Javaans cocablad. Farmaceutische kwaliteit cocaïne werd in de *International Settlement* van Shanghai legaal verkocht voor ¥6–8 (ƒ 3,60–5,20) per gram, doorgaans in ampullen. Het grote verschil met de marktprijs lijkt te duiden op een aanzienlijke Chinese vraag.

Vanuit Shanghai werd de cocaïne al dan niet bewerkt naar andere steden in China gedistribueerd. Bij die distributie speelde de nauw met de Nationalistische KMT regering samenwerkende Green Gang een hoofdrol. Green Gang-leider Du Yuesheng (1888-1951) en de nu criminele netwerken controleerden vanuit Shanghai zowel opium- als cocaïnehandel in de internationale concessies, meestal met stilzwijgende goedkeuring van de lokale politie. Na versnijding werden de drugs via deze steden en netwerken illegaal verspreid in bordelen en clubs, en vaak verdund om de winst te

---

[52] Bronnen (Chatgpt deepsearch), voor Duitsland: *Deutsche Medizinische Wochenschrift* (1932–1937), Farbwerke Hoechst en Merck archiefcatalogi (1935), Polizeiakten Berlin, Hamburg, München (via Stadtarchiv) en Joseph Borkin, *The Crime and Punishment of IG Farben* (1978). Voor de VS: U.S. Treasury Department, *Narcotic Division Reports* (1934–1939), *Illicit Narcotic Traffic*, Bureau of Internal Revenue (1936), E. Lawrence Abel, *Marihuana: The First Twelve Thousand Years* (1980), Court exhibits from Federal Narcotics Trials, New York and Los Angeles Districts.

[53] Bronnen (Chatgpt deepsearch): United States Treasury Narcotics Bureau Reports - 1934–1939, American Medical Association Archives, *The Cocaine Papers*, ed. S. Freud / R. Byck (1974). *Bureau of Internal Revenue*, *Illicit Narcotic Traffic Reports* (1936, 1939).

maximaliseren. In eerste instantie werd Aethocaïne van de NCF gebruikt, vanaf 1936 ook Procaïne en fenacetine van Japanse of Europese farmaceuten.

Shanghai fungeerde in de jaren 1930 niet alleen als import- en consumptiemarkt, maar ook als cruciale doorvoerhaven voor de verdere verspreiding van cocaïne in Oost-Azië. De illegale cocaïnehandel liep grotendeels via de International Settlement, waar door het ontbreken van eenduidige wetshandhaving een complex grijs gebied ontstond tussen legale medische handel en grootschalige zwarte markttransacties.

In de Chinese drugshoofdstad Shanghai lag de straatprijs in de jaren 1930 ook hoger dan in Duitsland op ¥10–18 (ƒ 6–10) per gram. De import van illegale, medische kwaliteit cocaïne was doorgaans 80–95%, vooral afkomstig uit Duitsland (Merck), Nederland (via Batavia en Singapore), of Japan, dat sinds 1931 een staats gecontroleerde productie was opgezet in Korea en Formosa. Farmaceutische kwaliteit cocaïne werd in de *International Settlement* van Shanghai legaal verkocht voor ¥6–8 (ƒ 3,60–5,20) per gram, doorgaans in ampullen.[54]

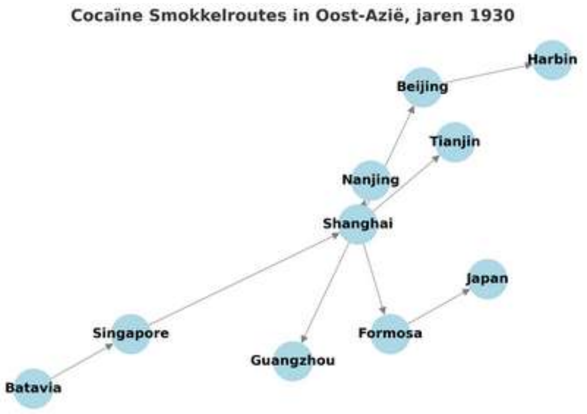

Vanuit Shanghai werd de cocaïne al dan niet bewerkt naar andere steden gedistribueerd. Bij die distributie speelde de nauw met de Nationalistische KMT regering samenwerkende Green Gang een hoofdrol. Green Gang-leider Du Yuesheng en criminele netwerken controleerden vanuit Shanghai zowel opium- als cocaïnehandel in de internationale concessies, meestal met stilzwijgende goedkeuring van de lokale politie. Na versnijding werden de drugs via deze steden en netwerken illegaal verspreid in bordelen en clubs, en vaak verdund om de winst te maximaliseren. In eerste instantie werd Aethocaïne van de NCF gebruikt, vanaf 1936 ook Procaïne en fenacetine van Japanse of Europese farmaceuten.

De distributie werd gedomineerd door netwerken rond de Green Gang die nauw samenwerkte met de top van de Nationalistische KMT-regering en het bestuursapparaat. Deze bendes verzorgden niet alleen lokale versnijding en distributie, maar onderhielden ook smokkelroutes naar andere steden zoals Tianjin, Nanjing, Chongqing, Guangzhou, Mukden en Harbin. Lokale criminele syndicaten namen daar de verwerking en herverdeling voor hun rekening, vaak met medeweten of passieve medewerking van lokale autoriteiten. Zij streken de winst van het versnijden deels op, waardoor hun winsten in steden als Shanghai met een viervoud vermeerderd konden worden.

De geschatte versnijdingspercentages cocaïne per stad in China (ca. 1930) zijn in de volgende tabel weergegeven: [55]

---

[54] Bronnen (Chatgpt deepsearch): *League of Nations: Annual Reports on Drug Traffic in the Far East* (1930–1937), Shanghai Municipal Police Archives, *Opium and Empire* (2012) J. Acker, Dutch Consular Reports (Batavia, Shanghai, 1933–1938).

[55] Bronnen (ChatGPT deepsearch): Shanghai Municipal Archives, Police Reports 1932–1937 (International Settlement), League of Nations, *Traffic in Narcotic Drugs* (1931–1939), League doc. C.245.M.124.1936.XI, U.S. Treasury Department, Narcotics Division Reports (1934–1939), *Memorandum on the Report by the Government of Japan* (1926), geciteerd in Peake, *The Japanese Drug Empire: 1900–1945* (1974), C.A. Trocki, *Opium, Empire and the Global Political Economy* (1999), M. Mazower, *Governing the World* (2008).

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Stad	Zuiverheid	Versnijding	Prijs (ƒ/gram)	Zuivere waarde (ƒ/gram)
Shanghai	25–40%	60–75%	ƒ 7,00	ƒ 17,50 – ƒ 28,00
Tianjin	30–50%	50–70%	ƒ 6,50–7,00	ƒ 13,00 – ƒ 21,67
Beijing	50–60%	40–50%	ƒ 7,00–8,00	ƒ 11,67 – ƒ 16,00
Guangzhou	50–60%	40–50%	ƒ 6,50–7,50	ƒ 10,83 – ƒ 13,00
Hongkong	45–60%	40–55%	ƒ 7,00–8,50	ƒ 11,67 – ƒ 15,56
Mukden	60–80%	20–40%	ƒ 7,00–8,00	ƒ 8,75 – ƒ 11,67
Harbin	70–90%	10–30%	ƒ 8,00–9,50	ƒ 8,89 – ƒ 12,14
Chongqing	40–50%	50–60%	ƒ 6,50–7,50	ƒ 13,00 – ƒ 16,25

In Batavia lag de straatprijs van illegale cocaïne — veelal geïmporteerd uit Nederland en Singapore — met ƒ 10–15 per gram het hoogst van heel Azië. Deze hoge prijs was het directe gevolg van de strengere Opiumwet van 1928, die de verkoop van opiaten buiten apothekersrecept verbood. De binnenlandse vraag bleef echter relatief beperkt: Nederlands-Indië fungeerde voornamelijk als producent en doorvoerhaven voor de export.[56]

Minder bekend is dat de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) in de jaren 1930 op grote schaal Aethocaïne exporteerde, ogenschijnlijk in samenwerking met Farbwerke's IG Farben. Dit procaïne-derivaat was superieur en kon in de illegale handel als pseudo-cocaïne worden verkocht. Toevoeging van Aethocaïne maakte cocaïne betaalbaar voor lagere inkomensgroepen, terwijl de versnijding tegelijk de winstgevendheid verhoogde en het verslavingspotentieel vergrootte.

In overzeese markten als China kon het spotgoedkope Aethocaïne (ca. ƒ 0,05 per kg.) in extreme gevallen tot wel 90% van het eindproduct uitmaken. Er zijn sterke aanwijzingen dat deze versneden cocaïne uit Nederland via tussenhandelaars vooral werd geëxporteerd naar Shanghai en Batavia. Hoewel de NCF traditioneel gold als Nederlands belangrijkste cocaïneproducent, richtte zij zich na 1925 vooral op de export van vrij verhandelbare versnijdingsmiddelen zoals procaïne (vooral bestemd voor de VS) en Aethocaïne (dominant aanwezig in China).

De vermoedelijk grootste Nederlandse producent van cocaïne in de jaren 1930 was de NFPCP in Apeldoorn, die eveneens vertegenwoordigd was op de *Cocaïne Manufacturers Convention* van 1914. Deze vertegenwoordiging geschiedde via de obscure internationale drugsbemiddelaar F.M. Nieuwenhuis, die bescherming genoot van de top van het Ministerie van Arbeid, Handel en Volksnijverheid en vanaf de jaren 1920 een coördinerende rol had bij de massa export van heroïne richting onder andere China.[57]

Een grotendeels onzichtbare maar cruciale rol werd hierbij gespeeld door Oranje's Koloniale Bank en Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM). Via de in 1902 opgerichte Coca-Producenten Vereeniging (het 'Coca Buro') legden zij de institutionele basis voor het mondiaal opererende kartel van de *International Cocaïne Manufacturers Convention* (1914). Binnen dit netwerk vormden de NCF, de Javaanse cocaproductie, en de nauwe samenwerking met IG Farben de kern van een

[56] Bronnen (Chatgpt deepsearch): Wettig Opium (1995), W. de Kluiver & M. Roscam Abbing, Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (1929–1937), Politiearchieven Amsterdam & Rotterdam, m.n. Bureau Zedenzaken, Rozenberg Quarterly, "De Nederlandsche Cocaïnefabriek", Opiumwet 1928 + uitvoeringsbesluiten.
[57] Bronnen (Chatgpt deepsearch): *Tsingtao Shipping Logs* (1936): *"Pharmaceutical Agents from Rotterdam and Hamburg", League of Nations Opium Commission Reports* (1931–1937), *Wettig Opium* (1995) - rapporten van Nederlandse douane en koloniale inspectiediensten.

gepatenteerd systeem voor gestroomlijnde wereldwijde productie, distributie en innovatie van cocaïne én haar farmacologische substituten zoals procaïne, Novocaïne en Aethocaïne.

Onder druk van internationale regulering veranderden de marktomstandigheden fundamenteel ten gunste van deze organisatie. De Geneefse Opiumconventie van 1925 leidde tot een scherpe afbakening van wat als 'medisch' gebruik mocht gelden. De prijs van cocaïne steeg vervolgens sterk, mede vanwege de door het kartel opgelegde productiebeperkingen. De herziene Nederlandse Opiumwet van 1928 legaliseerde uitsluitend medicinaal gebruik, terwijl de recreatieve markt werd verboden. De *Limiting Convention* (1931) en de opkomende *'war on drugs'* scherpten dit regime verder aan — met als gevolg dat zowel de illegale markt en de straatprijzen in met name de VS en China in de jaren 1930 juist exponentieel groeide.

De wilde jaren 1930 resulteren voor de besproken landen in een volgende tabel:[58]

Land / Regio	**Zuivere consumptie (kg/jaar)**	**Toelichting**
China	14.000 – 20.000	Gebaseerd op een geschatte markt van 30–40 ton versneden cocaïne bij 25–40% zuiverheid
Verenigde Staten	9.000 – 12.000	Grote verslavingsmarkt; cocaïne 30–60% zuiver versneden met procaïne
Duitsland	4.000 – 6.000	Vooral medische consumptie + kleine recreatieve markt; zuiverheidsniveau 90–98%
Nederlands-Indië	1.200 – 2.500	Inclusief medische export, kretekcocaïne, Chinese en Europese kringen
Japan (incl. Korea/Formosa)	1.000 – 2.200	Eigen productie, deels binnenlands, deels smokkel naar China, Frans Indochina en Filipijnen.
Totaal (indicatief)	**27.200 – 42.700**	
Wereld (indicatief)	**30.000 – 50.000**	

[58] Bronnen (Chatgpt deepsearch), voor China: Shanghai Municipal Archives; *Report of the Shanghai Municipal Police* (1930–1937); Carl Trocki, *Opium, Empire and the Global Political Economy* (1999); League of Nations, *Drug Traffic Reports* (1929–1936); *North-China Herald*; D. Lu, *Street Drugs in Republican Shanghai* (Journal of Asian Studies, 2008). Voor de VS: U.S. Treasury Department, Narcotic Division Reports (1934–1939); *Illicit Narcotic Traffic*, Bureau of Internal Revenue (1936); Court Exhibits from Federal Narcotics Trials (New York & Chicago); E. Lawrence Abel, *Marihuana: The First Twelve Thousand Years* (1980); Congressional Hearings on Cocaine (1925–1939). Voor Duitsland: Deutsche Medizinische Wochenschrift (1932–1937); Polizeiakten Berlin, Hamburg, München (via Stadtarchiv); Farbwerke Hoechst & Merck archiefcatalogi (1930–1937); Joseph Borkin, *The Crime and Punishment of IG Farben* (1978); League of Nations, *Manufacture and Trade Statistics* (1928–1937). Voor Nederlands-Indië: Koloniaal Verslag (1928–1939); NCF jaarverslagen; Rapportage Batavia Politie (1932–1938); J. Brugman, *De Opiumwet in Nederlands-Indië* (1939); KNIL-militair archief (Verzamelarchief Indië, Nationaal Archief). Voor Japan: *Annual Report on Formosa* (1931–1939); League of Nations, *Annual Drug Statistics* (1930–1937); Chinese Maritime Customs Records; D. Dikötter et al., *Narcotic Culture: A History of Drugs in China* (2004); *Osaka Shimbun* en *Yomiuri Shimbun* (1930s, over Koreaanse cocaïneproductie). Voor schatting wereldconsumptie: Voor wereldtotaal en overige markten: League of Nations, *Limiting Convention Documentation* (1931–1936); *Bulletin on Narcotics* (UN precursor); British Colonial Office Reports; Archive of the Comité Permanent de l'Opium (Genève); Barendregt, *Opium and Empire in Southeast Asia* (2012); intergouvernementele douanegegevens.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Het verdwenen cocablad in Nederlands-Indië en Nederland in de jaren 1930 voor China

In een van zijn laatste uitgebreide rapporten vóór de Tweede Wereldoorlog publiceerde de *Central Opium Board* van de *League of Nations* in 1939 de wereldwijde voorraadcijfers van coca- en opiumderivaten. Daaruit zou blijken dat de Verenigde Staten in 1933 de belangrijkste producent van morfine waren, met een (officiële) productie van 7.459 kg. Japan voerde op dat moment de lijst aan wat betreft cocaïneproductie, met een (officiële) jaarproductie van 920 kg. Ook wat betreft eigen (officiële) consumptie stond Japan bovenaan: 14 kg cocaïne per miljoen inwoners. Gezien de bevolkingsomvang van circa 70 miljoen suggereerde Japan daarmee uitsluitend voor binnenlands gebruik te produceren. Frankrijk, dat de export van opiaten in 1931 had gestaakt, bleek met 9 kg per miljoen inwoners en 41 miljoen inwoners de grootste Europese gebruiker te zijn.

De omvangrijke export van cocaïne en cocabladeren vanuit Nederland en Nederlands-Indië, de grote illegale markt in de Verenigde Staten en de niet onaanzienlijke consumptie binnen het zo zuiver gepromote Derde Rijk bleven grotendeels buiten beeld in de officiële statistieken. Tokio hield vol dat het 'Keizerrijk Mantsjoerije' een zelfstandige entiteit was en formeel niet tot Japan behoorde. Het blijft een bijna retorische vraag in hoeverre de Japanse exportcijfers van cocaïne en heroïne – met name richting China – wel volledig aan internationale instanties werden gerapporteerd.

Volgens de officiële geschiedschrijving schakelde de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) in deze periode vrijwel volledig over op de productie van Novocaïne (procaïne). Daarnaast begon het bedrijf met de fabricage van codeïne, benzedrine (amfetamine) en efedrine. Er wordt weinig gemeld over de productie van Aethocaïne, dat tot 1936 vrijwel exclusief in China werd aangetroffen. Ondertussen ging de NCF ook morfine produceren op basis van ruwe opium, nadat zij was toegetreden tot het wereldwijde Codeïne- en Morfinekartel (sinds 1909), waarin onder meer Farbwerke en E. Merck een centrale rol speelden.

Met name de nauw aan het Huis Oranje gelieerde Nederlandsche Fabriek van Pharmaceutische en Chemische Producten (NFPCP) in Apeldoorn, die eveneens vertegenwoordigd was op de Cocaïne Manufacturers Convention van 1914, breidde in de jaren 1930 haar activiteiten aanzienlijk uit. De onderneming schakelde over op de productie van cocaïne en heroïne, specifiek bestemd voor de internationale exportmarkten, zoals China.

NCF's Aethocaïne werd onder patent geproduceerd door de NCF en onder licentie door Farbwerke Hoechst, inmiddels een onderdeel van het IG Farben-concern. Farbwerke onderhield nauwe banden met Japanse industriële giganten zoals Mitsubishi Chemical en Dai-Nippon Ink & Chemicals, met wie het in de jaren 1930 technologie- en licentieovereenkomsten sloot. In Japan werd Aethocaïne onder IG-patent lokaal geproduceerd. In Shanghai beschikte Farbwerke al vóór de Eerste Wereldoorlog over een verkoopkantoor; in de jaren 1930 fungeerde de stad als belangrijk knooppunt voor de distributie van 'medische' cocaïne en Aethocaïne. De distributie verliep via Chinese en Europese tussenhandelaren, waarbij lokale laboratoria de geïmporteerde farmaceutica herverpakten en versneden. Ook in Korea werden onder leiding van Japanse partners installaties gebouwd op basis van IG-patenten, onder meer voor de productie van synthetische verdovingsmiddelen.

Na 1933 intensiveerden de banden tussen nazi-Duitsland en Japan, zowel door de versnelde anticommunistische militarisatie, als als reactie op economische sancties tegen Duitsland en in gezamenlijk verzet tegen het Anglo-Amerikaanse farmaceutische complex. Dat kartel werd gedomineerd door bedrijven als de Britse gigant Imperial Chemical Industries (ICI, 1926), Merck & Co., het aan Bayer gelieerde Sterling Drug met dochterbedrijf Winthrop Chemical Company, en het Amerikaanse trio Squibb, Eli Lilly en Parke-Davis – sterk in opiatenproductie en nauw verbonden met

overheidsinstanties in Washington. Vrij vertaald: de mondiale farmaceutische markt werd in deze periode grofweg verdeeld in twee invloedssferen.

De waardevolle cocabladeren van Java — gezien de bepalingen van de *Limiting Convention* (1931), de Duits-georiënteerde *International Cocaïne Manufacturers Convention* (1914), de hechte banden met E. Merck en het Duitse farmaceutische netwerk, de aanwezigheid van gepatenteerd Aethocaïne, de Amerikaanse bestemming van de omvangrijke 'afvalproductie' van Coca-Cola, en de indrukwekkende productievolumes uit Nederlands-Indië — lijken hoofdzakelijk ten dienste te hebben gestaan van het Japans-Duitse complex, dat eveneens de rechten claimde op zowel de Europese als, vooral, de gigantische Chinese markt. Nederlandse heroïne volgde een vergelijkbaar spoor richting Azië.

Bij de productie realiseerden farmaceutische producenten hun winsten voornamelijk op synthetische bulkproducten, die zij tegen vergelijkbare prijzen als cocaïne verkochten. Cocaïne zelf werd — inclusief de kosten van de plantageproductie — voor circa ƒ 300 per kilogram aan tussenhandelaren geleverd. De daaropvolgende prijsopdrijving vond plaats via partijen zoals NHM & Co., die het product voor detailverkoop distribueerden. Straatprijzen lagen in de jaren 1930 rond de ƒ 8 per gram in de Verenigde Staten en China, en circa ƒ 6 per gram in Duitsland. De uiteindelijke winstmarge in de distributieketen werd vervolgens gerealiseerd via grootschalige versnijding door apothekers en bendes, waarbij het product op talloze manieren werd verdund zonder dat de straatprijs daalde.

Het verkoopkartel rond de NCF en de NHM verdiende zijn fortuin met het forse verschil tussen een af-fabriekprijs van circa ƒ 0,30 per gram en een internationale verkoopprijs van ƒ 6 tot ƒ 8 per gram — een brutowinstmarge van ongeveer 1.900 tot 2.500 procent. Deze uitzonderlijke marge werd verder versterkt door een zorgvuldig afgebakende marktverdeling, het gepatenteerde voordeel van Aethocaïne (exclusief geproduceerd door NCF en licentiepartners zoals Farbwerke), en verregaande afspraken tussen de mondiale kartelpartners.

De kern van deze machtspositie lag in het feit dat het Huis Oranje via het oppergezag direct controle uitoefende over de grootschalige productie van Java-coca. De aanzienlijke hoeveelheden werden in de jaren 1920 en 1930 stelselmatig te laag gerapporteerd aan de *Central Opium Board* van de *League of Nations* in Genève. Deze onderrapportage werd actief geregisseerd via het onzichtbare *Advisory Committee on Opium*, waarin Nederlandse vertegenwoordigers zoals Dr. M. Loudon, Mr. Van Wettum en Mr. Delgorge een centrale rol speelden. Hun taak: toezicht houden op het internationale toezicht en verzekeren dat de Nederlandse operatie onzichtbaar genoeg bleef.

De correctie op de officiële opgaven — vergeleken met de geschatte werkelijke cocaproductie — vertaalt zich in onderstaande tabel als volgt:

Jaar	**Officiële productie (kg)**	**Werkelijke productie (kg)**	**Cocaïne-equivalent bij 1,5% (kg)**
1920	1.700.000	2.050.000	30.750
1925	1.100.000	1.370.000	20.550
1930	1.050.000	1.300.000	19.500
1935	838.000	1.030.000	15.450
1939	512.000	650.000	9.750

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Er raakte ook bijzonder veel blad 'kwijt' in 'pakhuis' Nederland en in andere landen die nauw betrokken waren bij de illegale productie voor de grootste cocaïnemarkten, zoals blijkt uit de volgende tabel.

Table 17. Stocks of Coca Leaves, 1933-1938 (x 1 kilogram)[54]

Country	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Germany	56 200	50 247	52 250	39 400	45 424	72 862
United Kingdom	17 625	313	9 391	9 909	6 689	11 465
United States	204	191	203	197	197	197
France	32 613	11 781	15 556	31 370	46 446	59 374
Netherlands	577 825	541 120	462 191	391 456	331 357	136 508
Switzerland	21 931	310	10 390	251	2 740	2 619

Ook tijdens de Duitse bezetting gingen de mistige praktijken rond kartelleider NCF onverminderd door. De fabriek werd onder toezicht geplaatst van het *Reichsgesundheitsministerium*, het Duitse Rijksministerie voor Volksgezondheid dat verantwoordelijk was voor de farmaceutische industrie en medische infrastructuur. Onder diens regie werden op Nederlands grondgebied papavervelden aangelegd om voldoende ruwe opium te garanderen voor de morfineproductie.

De Nederlandsche Cocaïnefabriek kreeg daarbij 165 ton ruwe opium kosteloos geleverd en mocht haar productiekosten volledig declareren bij de bezettingsregering, die juridisch opereerde onder de naam van de 'Nederlandse Staat'. Diezelfde Staat verkocht vervolgens deze opium aan de NCF tegen een kunstmatig lage prijs van ƒ 130 per kilogram — aanzienlijk onder de internationale marktwaarde. Deze winstconstructie bezorgde de onderneming van het Huis Oranje opnieuw uitzonderlijke marges.

De geproduceerde morfine en andere opiumderivaten werden grotendeels geëxporteerd naar nazi-Duitsland, waar ze dienden voor zowel medische als militaire doeleinden. Alleen de productiecapaciteit binnen de Nederlandse provinciegrenzen bleef binnenlands actief; de output zelf verdween richting het Derde Rijk.

Na de oorlog werd de NCF in 1969 overgenomen door AKZO Nobel, via een overname door Fentener van Vlissingen. Het overnamebedrag werd nooit publiek bekendgemaakt.

Prijsvorming en woekerwinsten

Uit de stellige opmerkingen van met name H.H. Bosman (2012) zou men kunnen concluderen dat de Nederlandsche Cocaïnefabriek (NCF) slechts een ondergeschikte rol speelde in de wereldwijde productie van cocaïne, en dat ook de rol van Nederlands-Indië als leverancier van cocabladeren marginaal zou zijn geweest. Helaas voor de 'zeer goed gedocumenteerde' Bosman vallen zelfs de officiële cijfers uit het *Koloniaal Verslag* inzake de cocabladerenproductie in Nederlands-Indië aanzienlijk hoger uit dan zijn opgaves. Om die reden is in onderstaande reconstructie uitsluitend gebruikgemaakt van de prijsinformatie met betrekking tot de productie uit Bosmans werk, terwijl de volumecijfers zijn gebaseerd op andere, beter onderbouwde bronnen.

Voor de berekening is tot en met 1901 uitgegaan van een gestandaardiseerde inkoopprijs van ƒ 0,08 per kilo, inclusief plantagekosten, transport en farmaceutische verwerking. Vanaf 1902, het jaar waarna de NCF werd opgericht, is dezelfde inkoopprijs aangehouden, mede vanwege het directe belang van de fabriek in de keten. Vanaf 1915 — het jaar na toetreding tot de Internationale Opiumconventie — wordt een conservatief gestandaardiseerde kostprijs van ƒ 0,30 per kilo cocaïne gehanteerd, inclusief exportheffing en handling.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Tot 1901 is gerekend met de lagere marktprijs van Merck & Co. in de Verenigde Staten. Vanaf de oprichting van de NCF in 1901 is gerekend met de aanzienlijk hogere marktprijzen die in Shanghai werden gerealiseerd, mede vanwege het bulkaanbod en de goede Nederlandse relaties met de stad; de NHM opende er in 1903 een bankfiliaal en Oranje's Koninklijke Olie was reeds actief in Shanghai. Merck & Co. was in deze periode marktleider in China, terwijl er al vóór 1910 ook export plaatsvond via Batavia. De NCF startte directe uitvoer naar China vanaf circa 1910. De hoge prijzen in Shanghai schommelden tussen ƒ 5 en ƒ 7 per gram (oftewel ƒ 5.000–7.000 per kilogram) voor zuivere cocaïne in de periode tussen 1901 en 1939.[59]

De inkomsten uit de afgeleide producten — waaronder farmaceutisch versneden cocaïne — zijn in deze berekening buiten beschouwing gelaten, evenals de winsten uit synthetisch versnijdingsmateriaal. Voor de berekening van de reële exportwaarde is gerekend met een gemiddelde opbrengst van 1,5% werkzame stof per kilo cocablad. Op basis van deze aannames volgt onderstaand het geschatte inkomensverloop over de koloniale periode 1890–1939.

Jaar	Java-blad, werkelijk (kg)	Zuivere cocaïne bij 1,5% (kg)	Inkoopprijs NL of elders (ƒ/kg)	Verkoopprijs NL of China (ƒ)	Bruto marge (ƒ)
1890	20.000	300	75	533	129.500
1895	66.667	1.000	75	427	326.000
1900	37.200	558	75	425	180.000
1905	67.000	1.005	75	5.600	5.526.000
1910	430.395	6.456	75	5.800	36.790.000
1915	1.089.074	16.336	220	6.500	102.155.000
1920	2.050.000	30.750	300	6.500	189.830.000
1925	1.370.000	20.550	300	7.300	143.302.000

[59] Bronnen (Chatgpt deepsearch):
1905–1909: De prijzen voor zuivere cocaïne in deze periode zijn gereconstrueerd op basis van Duitse farmaceutische exportlijsten (Merck Darmstadt), koloniale medische rapporten uit Nederlands-Indië (zoals in *Wettig Opium*, 1995), en handelsgegevens uit Hongkong en de Straits Settlements, zoals vastgelegd in de *British Colonial Blue Books*. De gegevens zijn onzeker, met een foutmarge van circa ± 10–15%.
1910–1918: Prijsinschattingen voor deze jaren zijn gebaseerd op de *U.S. Treasury Narcotic Reports* (1912–1918), interne productielijsten van de Nederlandsche Cocaïnefabriek (zoals aangehaald in *Wettig Opium*), Merck & Co. prijsoverzichten, en Britse consulaire dispatches uit Batavia en Shanghai (Foreign Office FO 228). De prijsstijging na 1914 weerspiegelt de uitval van Duitse leveringen en het opvullen van de markt door Nederlandse en Zwitserse producenten. Foutmarge: ± 5–10%.
1919–1929: Voor dit decennium zijn de prijsgegevens uitstekend onderbouwd via de *League of Nations Annual Opium Reports*, de koloniale douanedocumenten uit Nederlands-Indië (geanalyseerd in *Wettig Opium*, 1995), de jaarverslagen van de NCF, en de archieven van de Shanghai Municipal Police. Deze bronnen worden ondersteund door Britse diplomatieke rapporten (FO 371) en verslagen in strafrechtelijke vakbladen. De foutmarge ligt hier laag, rond ± 3–5%.
1930–1937: De cocaïneprijzen voor deze periode zijn zeer goed gedocumenteerd via de *League of Nations Opium Commission Reports (1931–1937)*, dispatches van het *U.S. Treasury Narcotics Bureau* uit Shanghai, en de *Tsingtao Shipping Logs (1936)* waarin "pharmaceutical agents from Rotterdam and Hamburg" werden geregistreerd. Aanvullende gegevens zijn afkomstig uit Japanse militaire archieven over drugsbeleid in Noord-China, en uit Nederlandse douanestatistieken (zoals verwerkt in *Wettig Opium*, 1995). Foutmarge: ± 3–6%.
1938–1939: Voor de laatste jaren van de cocaïnemarkt in Shanghai zijn alleen fragmentarische bronnen beschikbaar, waaronder de *Shanghai Municipal Collapse Reports* (1938), getuigenissen in *The Shanghai Badlands* (Wakeman, 1996), restdocumenten van de Nederlands-Indische douane, en gezondheidsbulletins van de Chinese regering (Kuomintang). Deze gegevens zijn indicatief, met een ruime foutmarge van ± 15–20%.

Jaar	Java-blad, werkelijk (kg)	Zuivere cocaïne bij 1,5% (kg)	Inkoopprijs NL of elders (ƒ/kg)	Verkooprijs NL of China (ƒ)	Bruto marge (ƒ)
1930	1.300.000	19.500	300	7.200	134.030.000
1935	1.030.000	15.450	300	6.300	92.288.000
1939	650.000	9.750	300	5.400	49.465.000

In totaal vertegenwoordigt de monopoliewaarde — het verschil tussen de inkoopprijs in Nederland of elders en de verkoopprijs, voornamelijk gerealiseerd in China — een bruto-opbrengst van **ƒ 3.321 miljoen**, omgerekend naar **€ 71,1 miljard in 2011-prijzen**. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cash-Crops: Kinine

De opkomst van de 'eigen' Nederlands-Indische kina kweek, de cinchona calisaya ledgeriana

De term *alkaloïde* werd in 1819 geïntroduceerd door de Duitse scheikundige Carl Friedrich Wilhelm Meissner. Het betrof een stikstofhoudende organische verbinding met farmacologische effecten op mens en dier. In de loop van de 19e eeuw werden verschillende alkaloïden geïsoleerd door farmaceuten, waaronder cafeïne en kinine in 1820, nicotine in 1828 en cocaïne in 1860. Deze scheikundige doorbraken maakten de weg vrij voor universitair opgeleide scheikundigen, met name in Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten, om een nieuwe golf van farmaceutische producten te ontwikkelen. De opkomst van hoogwaardige medicijnen uit Europese laboratoria leidde op haar beurt tot een groeiende vraag naar zuivere, natuurlijke grondstoffen. Dit stimuleerde een vroege integratie van chemische en laboratoriumwetenschap in tropische landbouwsystemen.

Het anti-malariamedicijn kinine wordt gewonnen uit de bast van de *Cinchona*-boom (*Cinchona officinalis*, bekend als kina). Tussen 1850 en 1950 ontstond er een nauwe samenwerking tussen wetenschappers, plantage-eigenaren, koloniale ambtenaren, handelshuizen en de Nederlandse overheid om een winstgevend monopolie op kinineproductie te organiseren. In de Andeslanden Peru, Ecuador en Bolivia oversteeg de vraag naar kina-bast in het midden van de 19e eeuw ruimschoots het beschikbare aanbod. Europese naturalisten zoals Alexander von Humboldt (1769–1859) waarschuwden al vroeg voor de ecologische destructie die ontstond door roofbouw op wilde bomen. Zij moedigden hun regeringen — waaronder Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland — aan om zaden en jonge planten van de *Cinchona*-boom over te brengen naar tropische kolonies voor gecontroleerde cultivatie.

De vooraanstaande Amerikaanse arts en apotheker E.R. Squibb, oprichter van de Squibb Corporation (1858) in New York, leverde tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog (1861–1865) draagbare medische kits met morfine en kinine aan het Unie-leger. Opiumproducten en kinine gingen hier hand in hand. Talloze apotheker-ondernemers creëerden een leger van opium- en morfineverslaafden, mede dankzij agressieve propaganda voor pijnstillers. Kinine tegen malaria die in het oosten van de VS nog endemisch was, fungeerde als een aanvullend positief argument voor de kracht van de moderne wetenschap. Alleen al aan het Unie-leger werden naar schatting tien miljoen opiumpillen verstrekt, samen met circa 300.000 kilogram opiumpoeders en -drankjes. Na afloop van de oorlog bleef een groot deel van de soldaten verslaafd — een verslaving die mede de voedingsbodem vormde voor de opkomst van de krachtige Amerikaanse farmaceutische industrie. Deze zou uiteindelijk Europese tegenhangers, vooral die uit Duitsland, beconcurreren. De Duitse farmacie werkte daarbij — bij gebrek aan eigen tropische kolonies — nauw samen met Nederland.[60]

In 1852 werd de eerste kina-boom geplant op Java. In de daaropvolgende twee decennia werkten chemici en farmaceuten aan een succesvolle verbetering van de prestaties van de plant, gevolgd door de commercialisatie ervan. Daartoe werd in 1854 de Gouvernements Kina-Onderneming (GKO) opgericht in Buitenzorg, op de vruchtbare vulkanische gronden van Malabar, nabij Bandung, ten zuiden van Batavia. In de jaren 1860 en 1870 werd het internationale wetenschappelijk onderzoek

[60] De vergaande medicalisering van de VS samenleving was een gevolg; baby's werden met laudanum stil gehouden, welgestelde moeders kochten dure opiumdrankjes en -pillen van een sterkere soort die standaard onderdeel werden van het dieet ter bestrijding van verkoudheden, eetstoornissen, menstruaties en andere ongesteldheden. Verslaving aan opiaten blijft tot zeker in de 1920s een groot maatschappelijk probleem in de drooggelegde VS. Dan strijden Italiaanse, Joodse, Mexicaanse en Chinese drugsbendes begonnen hun niet meer te stuiten gewelddadige concurrentiestrijd om de opium-, heroïne-, morfine-, cocaïne- of alcohol markten. Uit: Verslaafd aan opium (2015), H. Derks, p. 128-129

naar kina gedomineerd door de Duitse farmaceutische industrie. Onderzoekers als O. Hesse (voor Jobst) en G. Kerner (voor de Verenigte Chininfabriken Zimmer & Co.) verbeterden de extractiemethoden en analyseerden de werkzame stofconcentraties per bastsoort. De Duitse farmaceuten zouden decennialang de internationale productie van kininesulfaat en kinine domineren.

Na maar liefst twintig jaar experimenteren slaagde de GKO er eind jaren 1860 in een robuuste plant te ontwikkelen. Vanaf 1863 werden chemische analyses op de bast uitgevoerd in het laboratorium van het militaire hospitaal in Weltevreden; vanaf 1872 gebeurde dit ook op de GKO zelf, onder leiding van Bernelot Moens. Deze werkte nauw samen met toonaangevende wetenschappelijke centra in Europa, wat leidde tot een vruchtbare kruisbestuiving van kennis. Moens ontwikkelde uiteindelijk een nieuwe, krachtige soort met een uitzonderlijk hoog alkaloïdegehalte: de *Cinchona calisaya ledgeriana*. Deze boom was het resultaat van kruisingen tussen selecties met een hoge kinineconcentratie van de fragiele *calisaya*-variant en robuustere soorten.

Table 4: Alkaloid content of the four commercial cinchona species in percentages.[111]

	Quinine	Kinidine	Cinchonidine	Cinchonine
C. ledgeriana	5-13	0-0,5	0,1-1,5	0,2-1,5
C. succirubra	1-1,25	0-0,1	2-2,5	1,5-4
C. officinalis	2-4	0-0,3	0,4-1	1-3
C. pahudiana	0,2	0	0,4	0,5

De toepassing van systematische soortmanipulatie op basis van commerciële waarde zou uitgroeien tot een kernstrategie voor de verdere ontwikkeling van tropische gewassen. Na de invoering van de Agrarische Wet van 1870 werd Nederlands-Indië opengesteld voor particuliere ondernemingen. Al in datzelfde jaar begonnen tien planters met experimenten met het door Moens ontwikkelde plantmateriaal; in 1873 waren dat er al 23. Een publicatie van Moens in het *Tijdschrift voor Landbouw en Nijverheid in Nederlandsch-Indië* (1878) wekte veel belangstelling: hij rapporteerde dat hij op 8,5 bouws ledgeriana een netto-inkomen van ƒ 50.000 had behaald in vier jaar tijd. Op een veiling in Amsterdam op 17 april 1877 werd bovendien ƒ 17,58 betaald voor een kilogram ledgeriana-bast — tegenover slechts ƒ 3,36 voor de concurrent *succirubra*. Dit leidde tot een explosieve toename van de aanplant.

In 1890 telde Nederlands-Indië 128, voornamelijk particuliere, kina-plantages, met een concentratie in de provincies Buitenzorg en Preanger in West-Java. De Britten concentreerden zich in deze periode op andere onderdelen van de boom, zoals massaproductie van bast en het vercommercialiseren van nevenproducten. Dit leidde tot een duidelijke verdeling van het speelveld, waarbij Nederlands-Indië zich wist te onderscheiden met een superieur, zelfgekweekt product.

Figure 2: Cinchona bark exported in kilograms, 1880-1918[123]

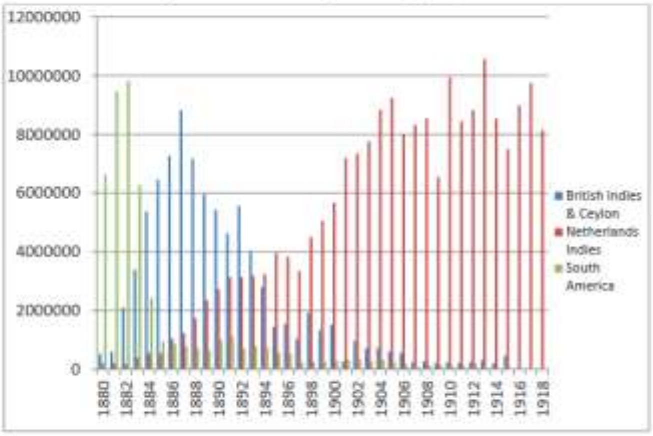

De concurrentiestrijd werd vervolgens snel beslist. In 1880 bedroeg de export van bast van *succirubra* en *officinalis* uit Ceylon nog circa 550.000 kg., terwijl de GKO slechts 2.100 kg uitvoerde — zonder particuliere export. Midden jaren 1880 bereikte de Britse export van kina-bast uit Ceylon een piek van 7 miljoen kg. naar Europa. Kort daarop begon de opmars van de Nederlands-Indische kina-sector. Dankzij superieur genetisch materiaal, hogere opbrengsten en een georganiseerde productiecapaciteit, veroverden de Nederlandse plantages snel de markt. In 1898 waren de gecultiveerde hectares kina op Ceylon teruggelopen van 10.500 (in 1883) naar slechts 195 hectare. Nederlands-Indië had de wereldmarkt overgenomen.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Hoe het Nederlands(-Indische) kinine kartel het Duitse overneemt

De Nederlands-Duitse dominantie van de mondiale kina-markt (1870–1901)

In de jaren 1870 werd het voor de Duitse farmacie duidelijk dat kinine sulfaat een belangrijk halffabricaat was voor kinine medicijnen. Wetenschappers zoals G. Kerner van Zimmer & Co. en L. Schäfer van Boehringer & Co. werkten voortdurend aan verbeteringen in het proces om kinine sulfaat uit de kina-bast te extraheren.

De Amsterdamsche Chininfabriek NV (ACF), opgericht in 1882, was de eerste Nederlandse fabriek die gebruik maakte van deze Duitse expertise en technologie. De ACF produceerde kinine en andere alkaloïden uit de bast van de kina-plant.

In de jaren 1880 en 1890 werd de standaardisatie en kwaliteitscontrole steeds belangrijker, vooral omdat kinabast werd geprijsd op basis van de kinine-inhoud. Dit leidde tot een nauwe samenwerking tussen de industrie, handel en wetenschappers. In 1886 werd deze samenwerking verder geïnstutionaliseerd met de oprichting van het Kina-etablissement in Amsterdam. Het doel van dit Etablissement was om de handel in kina te verbeteren en de relatie met de Duitse farmaceutische industrie te versterken. Daarbij werd ook samengewerkt met het particuliere kina-laboratorium Moens, Van der Sleen & Hekmeijer in Amsterdam van eerder genoemde Moens. Hier werd de bast chemisch geanalyseerd op de kinine-inhoud.

De opgebouwde kennis bij het Kina-Etablissement leidde tot verbeterde vercommercialisering van de ruwe kinabast. Terwijl het Etablissement in Nederland als centraal instituut fungeerde voor commerciële verbetering, was de GKO (Gouvernements Kina-onderneming) de organisatie die zorgde voor de productie van hoge kwaliteit kina.

Rond 1900 begon er een beperkte eigen Nederlandse kina-industrie te ontstaan. Tot de Eerste Wereldoorlog bleven de kina-planters en handelaren echter sterk afhankelijk van hun grootste afnemers: de Duitse farmaceutische industrie. Deze industrie domineerde vanaf het einde van de eeuw de wereldmarkt voor kinine via een internationaal kinine-kartel.

Leidende gouvernementsinterventie (1870–1901)

Tot 1900 was de relatief grote GKO als producent bepalend voor de prijs van kina. Bovendien fungeerde de GKO als proefstation voor de planters, wat essentieel was voor hun werk: *"The best ways of soil development, harvesting, etc., should be followed and where all experiments necessary should be conducted."* Ondanks protesten van de planters bleef de GKO de grootste individuele plantage. De proefstation functie werd verder uitgebreid met een on-site laboratorium, wat steeds meer toegevoegde waarde bracht bij de verbetering van de gewassen.

In 1896 richtte een groep van 18 tot 20 samenwerkende planters bij de GKO, met steun van het gouvernement, een eigen kina-sulfide fabriek op in Bandung. Deze Indische productie werd verder verbeterd door de interventie van het gouvernement. Via het proefstation werden de planters voortdurend voorzien van feedback om hun werkwijzen te verbeteren. Parallel aan deze Indische ontwikkelingen ontstond voor 1900 een beperkte Nederlandse kina-industrie, die zich richtte op de verwerking tot halffabricaat.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De gouvernementsinterventie leidde tot gecontroleerde, lage exportprijzen, terwijl de winst in Nederland terechtkwam. Deze winst werd gegenereerd uit de verkoop van het met patenten beschermde kinine (sulfide). Patenten waren, net als bij andere opiaten, voor de farmaceutische industrie essentieel om woekerwinsten veilig te stellen.

Het Kina Etablissement en vercommercialisering vanuit Nederland (1869-1901)

De eerste lading kinine uit Nederlands-Indië naar Amsterdam werd in 1869 georganiseerd door de NHM. Vanaf 1876 werden de eerste kleine verkopen van particuliere productie in Amsterdam gedaan. Pas in 1882 overstegen deze particuliere verkopen de gouvernementsexport, die standaard door de NHM werd verzorgd.

De prijzen van zowel kinine, kinine sulfide als kinine medicijnen daalden in de jaren 1880 door het sterk toenemende aanbod. De markt werd steeds speculatiever, met handelaren die kinine zagen als een product om snel geld mee te verdienen. Dit leidde tot een verlaging van de prijzen, waardoor het product zowel aan de oost- als westkust van de Noord-Atlantische Oceaan veel beter beschikbaar werd. Voor de prijscrisis van de jaren 1880 waren kinine medicijnen relatief duur en alleen betaalbaar voor rijke patiënten.

In de jaren 1880 werd de productie van kinine sulfide en kinine medicijnen gedomineerd door drie Duitse producenten: Verenigte Chininefabriken Zimmer & Co., C.F. Boehringer & Söhne en de Chininfabrik Braunschweig Buchler & Co. Het kartel werd geadministreerd door het Deutsche Gold- und Silber-Scheide-Anstalt (Degussa), die een kininefabriek in Auerbach runde.

In 1886 werd het Kina Etablissement opgericht om de Indische kina-planters te helpen bij het succesvol exporteren van hun producten naar Amsterdam en tegelijkertijd de concurrentie van de Britten in Londen aan te gaan.

De oprichters waren onder andere koloniale handelaar Gustav Briegleb, Van Heeckeren & Co., en Dusseldorp & Co. Baron C.W. van Heeckeren uit Samarang was een belangrijke speler en opiumhandelaar die in nauw contact stond met Groeneveldt van het opiumregiesysteem. G. Briegleb was tot WOI een van de grote handelaren van Anatolisch opium voor de NHM. Ook het private laboratorium Moens, Van der Sleen en Hekmeijer (1882) in Haarlem werkte mee aan de handel bevorderende activiteiten. Exportmonopolist NHM ondersteund om het verkoopkartel te organiseren.

Het Nederlandse en Duitse kartel werkten nauw samen om de prijzen kunstmatig te verhogen en de wereldwijde kininemarkt te monopoliseren. In 1893 maakten de partijen verkoopprijsafspraken als de Amsterdamsche Chininefabriek (ACF) zich aansluit bij het kartel. Dit word gevolgd door de Britse kinineproducent Howards & Sons Ltd. en de Franse *Société du Traitment des Quinquinas* in 1894 en daarmee het eerste internationale kinine-kartel. Dit kartel werd geleid door Degussa, die in 1891 zijn fabriek in Auerbach had verkocht aan Boerhinger in ruil voor betere samenwerking binnen de Duitse kinine-industrie.

Onder Degussa stegen de mondiale prijzen langzaam van ƒ 17,50 per kg. in 1893 naar ƒ 22,50 per kg. in 1894. Het doel van het Duitse kartel was ook om tegenwicht te bieden aan de toenemende macht van de Nederlandse vereniging en het Indische productiemonopolie. De bedoeling van het door de Duitsers gedomineerde kartel is dan nog om indirect ook tegengewicht te bieden aan de toenemende macht van de Nederlandse vereniging en het Indische productiemonopolie. Die vrees bleek gegrond.

Enkele leidende leden van het Nederlandse Kina Etablissement, zoals Briegleb en J.M.W. Dusseldorp, investeerden ook kapitaal in kina-joint ventures. In 1894 richtten dezelfde handelaren en verkopers onder leiding van de NHM de Vereeniging ter Bevordering van de belangen der Kinacultuur (1894, Kinavera) op in Amsterdam, een Nederlands verkoopkartel. De verkopers en handelaars leverden een hoogwaardig kina-product aan hun belangrijkste afnemers, de Duitse farmaceutische industrie.

De soms gespannen samenwerking leidde tot goede zaken, vooral voor de Nederlanders. Vanaf 1901 werd er meer dan 6 miljoen kilo kina verkocht, goed voor ongeveer 459.000 kg kinine (ca. 9% x 85%) voor een verwerkte kostprijs van ongeveer ƒ 1 per kg. en een verkoopprijs van kinine sulfide van ƒ 24 per kg. Dit resulteerde in een jaaromzet van ƒ 10,6 miljoen met een marge van 2300% bovenop het ruwe product. De enorme hoeveelheden Indische kina-bast die verkocht werden op de Amsterdamse markt zorgden ervoor dat deze de grootste markt voor kina-bast ter wereld werd.

De Nederlandse machtsovername met Cinchona Agreement en Kina-bureau (1913)

In 1899 besloot het gouvernement van Nederlands-Indië een aparte kina-sulfidemarkt in Batavia op te zetten, in samenwerking met de eerder opgerichte coöperatieve Bandoengsche Kininefabriek (BKF) en de betrokken planters. De fabriek stond onder leiding van C.W. van Heekeren uit Samarang, samen met de voormalige kinaplanter J.H. van Prehn, die het dagelijks management op zich nam.

Het gouvernement bleef leidend. Vanaf 1903 voerde het nieuwe laboratorium van de GKO analyses uit op de exportproducten naar Europa, volgens de nieuwste 'chemische, botanische en zoölogische' standaarden. Doel was een 'juiste prijs' te garanderen voor de Indische planters.

In 1910 werd onder leiding van GKO-directeur Lovink de Nederlandsch-Indische Vereeniging ter bevordering van de belangen der Kina-Cultuur (N.I. Kinavera) opgericht. De meeste planters sloten zich hierbij aan. Binnen de vereniging werd gezamenlijk beleid ontwikkeld voor de productie en export van kina. Er werden ook afspraken gemaakt over een 'gezonde prijs', zoals binnen kartelstructuren gebruikelijk is. De Indische Kinavera werkte nauw samen met de Amsterdamse afdeling. Voortaan was de internationale kinine-industrie verplicht het ruwe materiaal op een van de tien veilingen in het eigen veilinghuis aan te kopen: de Brakke Grond, in het centrum van Amsterdam.

Aan koloniale zijde bleef het gouvernement niet alleen de kartrekker voor kinabast, maar ook voor andere cash crops. In 1911 werd in Nederlands-Indië het Ministerie van Landbouw opgericht, als afsplitsing van het Ministerie van Landbouw, Industrie en Commercie. Het nieuwe instituut kreeg de verantwoordelijkheid over de integrale ontwikkeling van de koloniale landbouw. Onder Lovink (r. 1909–1918) werden afdelingen voor chemisch, geologisch en bacteriologisch onderzoek opgezet. De Botanische Tuin in Buitenzorg werd een centrale hub waarin onder andere de overheidslaboratoria voor botanie, zoölogie en farmacie waren ondergebracht. Dit departement groeide uit tot het *"main governmental body for colonial technological development in the twentieth century."*

In 1910 was de BKF uitgegroeid tot een van de leidende kininefabrieken ter wereld, met een productie van 120.000 kg kinine-sulfidehalffabricaat van hoogwaardig en gestandaardiseerd niveau. Ter vergelijking: de Duitse fabrikant Zimmer & Co. produceerde in 1909 circa 55.000 kg. De BKF kreeg daarnaast concurrentie van de Nederlandsche Kininefabriek (NKF) uit Maarssen, die eveneens een hoogkwalitatief product leverde. Via het Britse handelshuis R.W. Greeff & Co. werd NKF-kinine bovendien verkocht aan de exponentieel groeiende Noord-Amerikaanse medische markt. In 1904 opende Greeff een speciale afdeling in New York om NKF-producten af te zetten en investeerde in de uitbreiding van de productiecapaciteit. In 1905 produceerde NKF bijna 30.000 kg kinine; in 1907 al 42.000 kg.

Figure 3: Price for a kilogram of quinine sulphate in German Reichmarks, 1880-1913.[60]

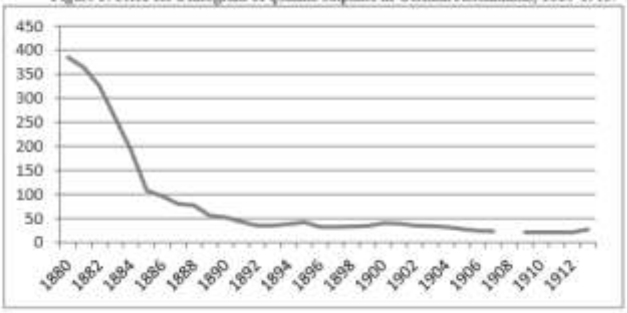

Figure 4: Production of quinine sulphate in kilograms by the Bandoengsche Kininefabriek, 1901-1910.[103]

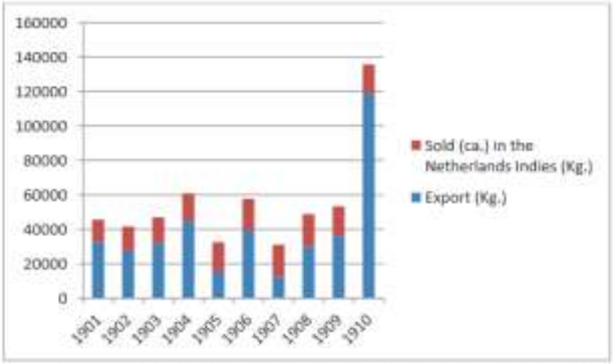

Illustration 6: Dr. A.R. van Linge as technical director of the BKF, approximately 1899-1900.[104]

De oprukkende Nederlandse dominantie zorgde voor merkbare verschuivingen in de wereldmarkt. De Amsterdamsche Chininefabriek (ACF, 1881) bleef echter sterk afhankelijk van de Duitse farmaceuten, met name Boehringer. In 1907 werd een meerderheidsbelang in de ACF verkocht aan de Duitse kartelleider Degussa. In datzelfde jaar werd het Duits-georiënteerde kartel uitgebreid met vier officiële leden (Charles Buchet & Cie, Pharmacie Centrale de France, Poinet & Girard, A. Taillandier, Nederlandsche Kininefabriek NV) en twee onofficiële leden (Powers & Weightman Rosengarten & Co. en McKesson & Robbins uit de VS). Het officiële doel van het kartel was prijsstabilisatie in de gehele keten — van productie tot verkoop — door een relatief lage, vaste prijs zonder al te veel onderlinge concurrentie. In werkelijkheid werd hiermee de weg vrijgemaakt om de marktprijs gecontroleerd omhoog te werken ten bate van alle deelnemers. Tot de Eerste Wereldoorlog leek dat goed te functioneren voor dit levensreddende medicijn.

Om het Duitse kartel te omzeilen, hadden de Nederlanders na de BKF (1896) ook de NKF (1904) in Maarssen opgericht. De NKF kocht rechtstreeks kina-bast in via het handelshuis D.C. & M. Watering & Co., en opereerde daardoor buiten het Duitse systeem — met directe toegang tot de Amerikaanse markt. Deze strategie bleef ook na 1907 intact, toen NKF zich formeel aansloot bij het ‘Duitse’ kartel. In de praktijk fungeerde NKF als koekoek in het nest. Vóór de Eerste Wereldoorlog was het uitgegroeid tot een van de leidende producenten en een directe concurrent van de Duitse farmaceuten binnen hun eigen kartel.

De Amerikaanse markt was ondertussen grotendeels gemonopoliseerd door Powers & Weightman Rosengarten & Co. (na fusie in 1905) en de New York Quinine and Chemical Works, eigendom van McKesson & Robbins. Nadat de VS in 1879 de importheffing op kinine had opgeheven, werden Europese producenten actief op deze markt, die sindsdien ca. 40% van de mondiale kinineconsumptie voor zijn rekening nam. Amerikaanse firma’s zochten steeds nauwere samenwerking met de twee Nederlandse fabrikanten, die buiten het Duitse netwerk goedkoop en hoogkwalitatief kinine-sulfidehalffabricaat konden leveren. Ook BKF had korte lijnen met Japan en de VS: vanaf 1900 verscheepten Amerikaanse handelshuizen grote hoeveelheden kinine sulfide vanuit Batavia naar New York.

De positie van BKF als ‘outsider’ leidde vanaf 1905 tot prijsdalingen. De steeds grotere Nederlandse concurrentie was voelbaar; de gezamenlijke export van de drie grote Duitse producenten daalde van 182.300 kg in 1905 tot 171.500 kg in 1909. In 1914 verwerkte de BKF inmiddels circa 10% van de in totaal 8.600 ton Indische kina-productie. Daarvan werd twee derde via Tiedeman & Van Kerchem afgezet op de Amerikaanse markt; het resterende derde deel werd afgenomen door het

gouvernement op basis van vaste productiecontracten. Door deze gegarandeerde afzet en lagere transportkosten kon de BKF nog goedkoper produceren. De messen waren geslepen.

Om de werkelijke machtsverhoudingen in de markt recht te trekken, werd in 1913 het *Cinchona Agreement* gesloten, dat resulteerde in een Nederlands hoofdkwartier: het Kina-bureau. Het kinine-netwerk en de Nederlandse industrie domineerden de onderhandelingen, die plaatsvonden tussen het Kinavera-bestuur en het kininekartel op het hoofdkantoor van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) in Amsterdam. Aanwezig waren onder anderen de directeuren Vorstelman en Loudon van de grootste kina-handelaren (D.M. & C. Watering & Co. en Tiedeman & Van Kerchem), NHM-president C.J.K. van Aalst, Van Linge (NKF), Van Velzen Camphuis (BKF), en als enige niet-Nederlandse vertegenwoordiger: G. du Bois van Degussa (Deutsche Gold-und Silber-Scheideanstalt).

De overeenkomst, getekend op 12 juni 1913, betrof maar liefst 95% van de kina-producenten en zeven kininefabrikanten. Vertegenwoordigers uit de VS en Frankrijk ontbraken: in beide landen was deelname aan kartels bij wet verboden. In tegenstelling tot de geheime kartelafspraken van 1894 en 1907 was het *Cinchona Agreement* een publieke overeenkomst. Er werden bindende contracten gesloten tussen het Kina-bureau en de kina-producenten.

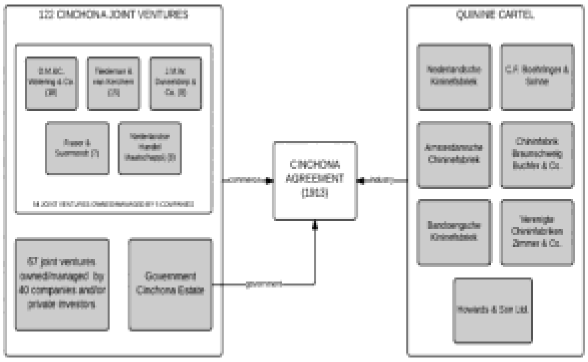

Kininekartel (1913) met de NHM.

De kartel maakte deels een einde aan marktwerking en speculatie. Kartelleden verplichtten zich om jaarlijks 515.000 kg kina-bast aan te kopen voor verwerking tot kinine sulfide, uitsluitend bij de aangesloten producenten, en voor een periode van vijf jaar. De producenten moesten daarnaast hun productie met 10% verlagen, zodat door schaarste de verkoopprijs zou stijgen. De minimumprijs werd vastgesteld op ƒ 16,50 per kg kinine sulfide. De raad van bestuur telde vijf Nederlandse leden: drie namens de kina-producenten en twee namens de kininefabrikanten, en één Duits lid namens de firma Buchler & Co. De voorzitter gold als ‘onafhankelijk’.

Naast afspraken met het kininekartel sloot het Kina-bureau ook contracten met de GKO. Door het monopolie werd duidelijk hoe geheim en diep de Nederlandse greep op de mondiale markt inmiddels reikte. Er waren 67 joint ventures aangesloten, beheerd of in eigendom van 40 bedrijven en particuliere investeerders. Daarnaast waren er 54 joint ventures die werden beheerd of bezeten door D.M. & C. Watering & Co. (18), Tiedeman & Van Kerchem (15), J.M.W. Dusseldorp & Co. (8), Fraser & Suermondt (7), en instigator NHM (6).

De Nederlandse overname van de Duitse positie tijdens WOI

De economische isolatie van Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog leidde tot de consolidatie van het in 1913 opgerichte, volledig door de NHM en haar partners gecontroleerde Kina-bureau. Tijdens de oorlogsjaren ontstond een nieuw Nederlands verkoopconsortium dat, in samenwerking met de drie binnenlandse kininefabrikanten en de kina(bast)producenten in Nederlands-Indië, uitgroeide tot een mondiaal monopolie. Tegen het einde van de oorlog controleerden zij meer dan 90% van de wereldmarkt.

De wereldoorlog gaf een krachtige impuls aan de 'neutrale' Nederlandse industrie, die volop profiteerde van het wegvallen van de Duitse concurrentie. Grote bedrijven als Koninklijke Philips NV

(1891), Koninklijke Olie / Shell NV (1890), de Nederlandsche Kunstzijdefabriek (AKF, 1911) van Fentener van Vlissingen en De Staatsmijnen (1902) breidden hun productiecapaciteit fors uit en investeerden tegelijkertijd in eigen onderzoeksfaciliteiten.

Binnen de chemische sector groeide intussen de ambitie om een geïntegreerd Nederlands industrieel complex op te bouwen, gemodelleerd naar Duits voorbeeld: met nauwe samenwerking tussen bedrijven, universiteiten en laboratoria, georganiseerd in kartels. Deze ontwikkeling resulteerde in 1918 in de oprichting van de Koninklijke Vereniging van de Nederlandse Chemische Industrie, en voedde het bredere besef dat Nederland technologisch kon concurreren met de grote industriële machten — in het bijzonder Duitsland.

De Nederlandse kininefabrikanten namen tijdens de oorlog vrijwel geheel de marktposities van hun Duitse tegenhangers over. Door de Britse zeeblokkades verloor Duitsland zijn toegang tot intercontinentale handelsroutes. In dit vacuüm werkten de Nederlandsche Kininefabriek (NKF), de Bandoengsche Kininefabriek (BKF) en de Nederlandse overheid samen om de Duitse aandeelhouders van de Amsterdamsche Chininefabriek (ACF) ertoe te bewegen hun aandelen terug te verkopen.

In 1916 hadden zowel de NKF als de ACF reeds omvangrijke oorlogscontracten gesloten met de geallieerde regeringen voor de levering van kinine sulfide. Tegelijkertijd bleven ook de Duitsers afhankelijk van de Amsterdamse markt. De timing van de kartelvorming was uitzonderlijk gunstig: dankzij mondiale prijsbinding door de producenten draaide Amsterdam overuren, en werd aan beide zijden van het front geleverd. De oprukkende legers gebruikten immers niet alleen grote hoeveelheden morfine en cocaïne, maar ook aanzienlijke volumes van het malariamiddel kinine.

Door het wereldwijde tekort aan kinine en de schaarste aan kina-bast stelde de BKF in 1917 voor om de bulkproductie op zich te nemen. De fabriek had als voordeel dat zij niet werd gehinderd door de Atlantische blokkades. Er werd een prijsafspraak gesloten met de NKF en de ACF: de BKF zou grootschalig produceren, terwijl de winsten uit deze lucratieve oorlogsleveringen vooral in Amsterdam terechtkwamen. De oorlog als verdienmodel was de kapitalistische wereld allerminst vreemd — en zeker niet in Amsterdam. Door de sterk toegenomen vraag verdubbelde de prijs voor 1 kg kinine sulfide van circa ƒ 20 naar ƒ 45 in 1918.

Na afloop van de oorlog controleerden Nederlandse ondernemingen de volledige keten van mondiale productie en distributie van kinine, kinine sulfaat en kina. Deze machtspositie werd mogelijk gemaakt door het omvangrijke gekartelliseerde netwerk van kina-producenten, kininefabrieken, koloniale ambtenaren en wetenschappers, verspreid over het Nederlandse imperium. Nederland had definitief de Duitse positie overgenomen en controleerde 90% van de wereldmarkt.

De Tweede Kina Overeenkomst voor een wereldwijd Nederlands kina monopolie (1919–1941)

De Tweede Kina-overeenkomst van 1919 werd gesloten tussen Nederlandse en Duitse kininefabrikanten en kina(bast)producenten in Nederlands-Indië. De afspraken bepaalden dat van de eerste ƒ 20 winst per kilogram kinine 60% naar de producenten ging en 40% naar de fabrikanten. Winst boven dit bedrag werd gelijk verdeeld. Het Kina Bureau werd voortaan beheerd door de Nederlandsche Kininefabriek (NKF), de Amsterdamsche Chininefabriek (ACF) en de Bandoengsche Kininefabriek (BKF), in samenwerking met 122 kina-ondernemingen aangesloten bij de Kinavera en de NI Kinavera.

De farmaceutische producenten in Duitsland, de Verenigde Staten en Frankrijk produceerden op dat moment gezamenlijk nog slechts ca. 10% van de wereldwijde output. De marktprijs piekte onder Nederlandse regie tot circa ƒ 85 per kilogram kinine sulfide – bijna een verdubbeling ten opzichte van het voorgaande jaar.

Figure 7: The distribution of quinine by Germany and the Netherlands in kilograms in 1911-13 and 1934-37.

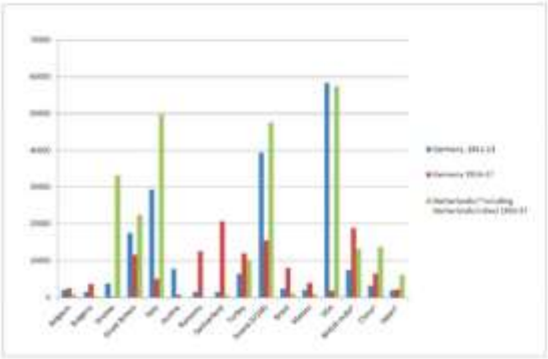

Figure 9: The price for 1 kilogram of quinine sulphate in Dutch guilders.

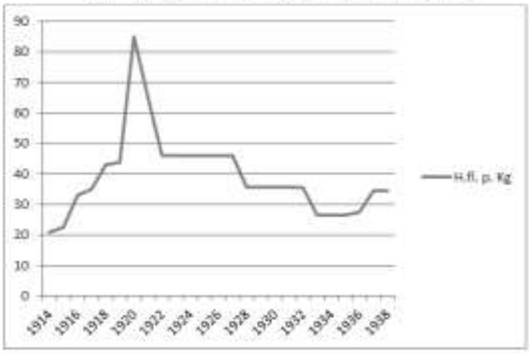

Op 1 januari 1920 leidde deze overeenkomst tot de oprichting van een grotere kartelstructuur: de Combinatie. Daarin werd vastgelegd dat de fabrikanten hun winst op de verkoop van kinine sulfaat voortaan gelijk zouden delen met de kina-producenten. Deze afspraak garandeerde hoge winsten, vooral in de oorlogsjaren tussen 1915 en 1920. In 1920 verkochten de drie Nederlandse kininefabrikanten, bij een gemiddelde prijs van ƒ 70 per kg, gezamenlijk circa 320.000 kg kinine. Daarbij werd een winst geboekt van ƒ 17,9 miljoen, op een totale omzet van ƒ 22,4 miljoen. De kostprijs bedroeg slechts ƒ 4,5 miljoen (oftewel ƒ 14 per kg kinine), wat resulteerde in een netto winst van 298% (22,4/4,5–100%), verdeeld onder de kartelleden. De BKF verzorgde in dat jaar vrijwel de gehele productie van de Combinatie.

Opmerkelijk genoeg is dat Nederlands-Indië in 1920 voldoende kina produceerde voor 765.000 kg kinine. Dat betekent dat ongeveer 58% van de productie buiten het kartel en de Combinatie boeken om werd verhandeld – met een geschatte marktwaarde van ƒ 31,2 miljoen. Hoewel de verkoopprijs na de oorlog licht daalde, bleef die op een structureel hoog niveau, terwijl de productiekosten nagenoeg stabiel bleven.

Binnen de Combinatie verschoof de taakverdeling. De BKF specialiseerde zich in de productie van fijne chemicaliën voor de Nederlandse markt en later voor export naar de Verenigde Staten. Daarmee werd zij veruit de grootste kinineproducent en -distributeur voor de Aziatische markt. De NKF concentreerde zich op de grootschalige productie van bulk kinine sulfide. De gezamenlijke verkooporganisatie beschikte intussen over een wereldwijd distributienetwerk.

Tussen 1920 en 1923 kwam echter een einde aan de uitzonderlijke winstmarges van de oorlogsjaren. De marktprijs stabiliseerde rond ƒ 47 per kg. Als reactie werd een nieuwe overeenkomst gesloten. De nieuwe voorzitter van het Kina Bureau werd mr. J. Gerritzen, voormalig directeur van de Javasche Bank en parlementslid.

De institutionele controle werd in 1920 verder aangescherpt door de invoering van een Uniforme Analyse Methode. Die werd toegepast in een nieuw opgericht Kina Laboratorium onder leiding van een commissie van hoogleraren in de chemie en farmacie. In 1923 werd ook het Kina Bureau zelf hervormd. Het dagelijks bestuur werd voortaan gevormd door zes leden: drie vertegenwoordigers van de producenten en drie van de fabrikanten. De producentenzijde werd gevormd door 121 eerder genoemde joint ventures plus de GKO. De fabrieken van de Combinatie — ACF, BKF en NKF — leverden de drie andere bestuursleden. Het dagelijks bestuur werd geleid door een onafhankelijke voorzitter en een secretaris. De onzichtbare NHM was als initiatiefnemer en facilitator was geen

bestuurslid, maar bleef de coördinerende kracht van de commerciële infrastructuur en van de kartelafspraken. In het volgende deel blijkt waarom Oranje's bank deze positie in de schaduw koos.

In 1928 werd de eerste mondiale *Cinchona Agreement* gesloten tussen het Nederlandse Kina Bureau en zes internationale producenten: het Zwitserse F. Hoffmann-La Roche, het Japanse Hoshi Pharma, de Britse firma Howards & Sons, drie Franse producenten, drie Duitse producenten en de drie Nederlandse producenten.

Deze overeenkomst bevestigde het Nederlandse consortium als wereldmarktleider. Zij beheersten voortaan circa 90% van de mondiale grondstoffenvoorziening en controleerden daarmee de hele keten: van productie tot raffinage en distributie. Elke producent of koper diende vooraf toestemming te verkrijgen van het Kina Bureau – zelfs voor de productie van slechts één kilogram.

De gesloten structuur garandeerde aanhoudend hoge prijzen en winsten, maar leidde internationaal tot groeiende kritiek, mede gezien de essentiële medische functie van kinine. Toen in 1930 de Grote Depressie toesloeg, voerde het Nederlands-Indische gouvernement exportrestricties in voor producten als suiker, rubber en thee – met als doel de wereldprijzen via schaarste te ondersteunen. Kinine bleef grotendeels gespaard van prijsdalingen.

In 1933 stelde Kina Bureau-voorzitter P. Leenderz voor om ook de productie en export van kinine te beperken. Leenderz bekleedde tegelijk het voorzitterschap van de nieuwe Tea Producers Association (1930) en van de International Rubber Association (1934), beide mondiale kartels naar analogie van het Kina Bureau. Ook op deze markten was Nederlands-Indië, en daarmee het Huis Oranje, een dominante speler.

In 1934 keurde de Nederlands-Indische Volksraad formeel de restricties goed die het kartel had opgelegd aan kinineproducenten. Hiermee werd de prijs kunstmatig hoog gehouden. Tegelijkertijd nam het gouvernement de formele leiding over alle productie en export van kina – een maatregel die parallel liep op andere staatsgestuurde economieën in Showa-Japan (1926–1945), nazi-Duitsland (1933–1945) en Stalinistisch Rusland (1927–1953). Deze situatie bleef van kracht tot aan de Japanse invasie in 1942.

De league of nations (1920) als instrument voor het commerciële kinine monopolie

In 1923, als gevolg van de toename in malaria-infecties tijdens en na de Eerste Wereldoorlog, besloot de *League of Nations* (LoN) tot de oprichting van een Malaria Commissie. Deze commissie, formeel ingesteld in 1924, institutionaliseerde een netwerk van wetenschappers uit vrijwel alle Europese landen, gericht op de bestrijding van malaria op het continent. In de daaropvolgende twee decennia ontwikkelde de commissie, in samenwerking met de *Rockefeller Foundation* (1913), een internationale publieke gezondheidscampagne onder leiding van de nieuwe wetenschappelijke benadering van 'public health'. Vanaf het begin werd malaria niet alleen als medische kwestie benaderd, maar als een ziekte die nauw samenhing met de erbarmelijke sociaal-economische omstandigheden van de patiënt — in de terminologie van de tijd: 'sociale hygiëne'.

De activiteiten van de Malaria Commissie vielen samen met een grootschalige marketingcampagne van het Nederlandse Kina Bureau, opgezet in 1923. Ook in tropische kolonies zoals Nederlands-Indië, Brits-India en Frans Indochina werden campagnes gelanceerd die kinine promootten onder zowel plantagehouders als koelies. De oprichting van het *Bureau for Increasing Use of Quinine* (1923) leidde tot een toename in het gebruik.

In deze context van stijgende wereldwijde vraag voerde het Kinine Trust — het mondiale kartel onder leiding van het Nederlandse Kina Bureau — de prijzen op. Het kartel stabiliseerde zijn maximale winsten ten koste van een pandemische ziekte. In 1927 nam Merck & Co. de grootste Amerikaanse kinineproducent over, en werd ook de New York Quinine & Chemical Works overtuigd om toe te treden tot het kartel. In 1928 startte de Amerikaanse overheid een antitrustzaak tegen het consortium. De zaak werd gewonnen en in de publieke opinie stonden de kartelleden al snel bekend als *"extortionists and usurers"*.

Om de publieke druk het hoofd te bieden — of beter gezegd: uit te buiten — werd een systeem met twee prijzen ingevoerd. Naast de commerciële prijs kwam er een wat gereduceerd tarief voor overheden die het middel nu in bulk inkochten voor antimalariabeleid. Het *Bureau for Increasing Use of Quinine* begon tegelijkertijd een succesvolle lobby onder volksgezondheidsdepartementen en organisaties zoals het Rode Kruis en de Rode Halve Maan. Wat de winsten verhoogde, was de inzet van kinine geïnstitutionaliseerd als preventief middel — het werd niet langer alleen aan zieken verstrekt, maar aan hele bevolkingsgroepen ter voorkoming ervan.

Vanaf 1926 kwamen ook goedkopere synthetische antimalariamiddelen beschikbaar, waaronder *plasmoquine* en *atebrine*, geproduceerd door Bayer, onderdeel van het in 1925 opgerichte Duitse chemieconcern I.G. Farben. Mede dankzij intensieve lobby door het Kina Bureau bleef de Malaria Commissie in haar derde rapport (1933) vasthouden aan de kwalificatie 'experimenteel' voor synthetische middelen. De markt werd zo effectief gesplitst tussen het dure, zogenaamd 'beproefde' natuurlijke kinine en het goedkopere, 'experimentele' alternatief — ondanks hun chemische gelijkwaardigheid. De winst bleef in de familie: Farbwerke Hoechst, aan het Huis Nassau gelieerd en ook onderdeel van I.G. Farben, bleef binnen het kartel verantwoordelijk voor de productie van natuurlijke kinine.

Volgens *Fortune Magazine* (1932) was de organisatie rond het Nederlandse Kina Bureau wellicht de meest wetenschappelijk georganiseerde structuur ter wereld voor de controle over een plantaardige grondstof. Het internationale consortium wist enorme winsten te behalen uit een van de eerste mondiale volksgezondheidscampagnes — opgezet onder auspiciën van de *League of Nations*.

Net als bij de opiumkartels fungeerde de *League of Nations* niet als rem op monopolie-vorming, maar als vehikel voor haar versterking. Overheden — officieel vertegenwoordigers van hun burgers — werden zelf de grootste afnemers van een levensreddend medicijn, geleverd door een industrie die marges van 2.000% en hoger realiseerde.

In 1945 vatte Mathieu Kerbosch, voormalig directeur van het gouvernement Kina-landgoed, de situatie tevreden samen: *'After all, [the cinchona cultivation] is not only the largest culture of medicinal plants in the world, but she also produces an important and for humanity indispensable medicine of which she practically possesses the monopoly. Due to this monopoly position and the meaning of her product, as an unequalled medicine for the eradication of malaria, the cinchona cultivation takes in a very special place.'*

Prijsvorming en woekerwinsten

Kinine bleek niet alleen belangrijk als levensreddend medicijn, het fungeerde wereldwijd ook als boegbeeld van het goede dat farmaceuten zouden kunnen aanrichten. In het kielzog daarvan verkochten zij via dezelfde medische kanalen echter ook zeer dubieuze, maar uiterst winstgevende middelen als morfine, cocaïne en heroïne.

Uit een artikel uit 1925 blijkt dat er op dat moment circa 8.530 hectare kina werd verbouwd in Nederlands-Indië. Er kwam een nieuwe plantage bij, Tjibitoe, met een beplantbaar oppervlak van 1.065 hectare, die binnen twee jaar operationeel moest zijn. Operationeel kon daar meer dan 1 miljoen kg bast per jaar extra worden geproduceerd. In de jaren twintig steeg de productie naar ongeveer 10 miljoen kg bast per jaar en dat zou ongeveer zo blijven in de jaren 1930. In 1931 beschikte Nederlands-Indië over een productiecapaciteit van circa 600.000 kg kinine.

In 1939 werd (officieel) 7 miljoen kg kinabast geëxporteerd (wat bij 9% rendement en 85% extractierendement neerkomt op circa 535.000 kg kinine), naast een additionele 180.000 kg kinine productie. Samen was dit goed voor ongeveer 715.000 kg kinine. In datzelfde jaar piekte de productie met 12.590 ton kinabast, geproduceerd op 17.000 hectare verspreid over 110 plantages. Di productiecapaciteit stijgt verder: In 1942 vernietigden de Japanners uiteindelijk 20.000 hectare kinaplantages op Java.

De kostprijs van kinine lijkt een van de best bewaarde geheimen van de koloniale tijd, op de prijs van Anatolische opium na. Aangezien er slechts één contractarbeider per hectare nodig was, moet de cultivatie bijzonder goedkoop zijn geweest. Objectievere prijsdata komen pas beschikbaar uit de periode van de Tweede Wereldoorlog, toen de Verenigde Staten kina-bast inkochten in Peru. De *Cinchona officinalis* – met slechts 2–4% werkzame stof, na de Indische *ledgeriana* (5–13%) de beste variant – werd in 1943 tegen commerciële oorlogsprijzen ingekocht voor omgerekend $ 0,26 per kg bast (ca. ƒ 0,49). Ook in Peru waren inmiddels vergelijkbare plantages met proefstations ingericht.

Aangezien de waardevollere *ledgeriana* op de veel efficiënter georganiseerde en spotgoedkope plantages in Nederlands-Indië niet meer zal zijn geweest in productie, kan deze kostprijs als leidraad worden genomen. Met maximaal ƒ 0,20 per kg aan transportkosten vanuit de kolonie naar Europa, lag de kostprijs van *ledgeriana* niet boven de ƒ 0,69 per kg. Inclusief de relatief eenvoudige industriële verwerking zal de uiteindelijke kostprijs van kinine rond ƒ 1 per kg hebben gelegen. De rest van de waarde bleef hangen in het kartel — met name bij de gemonopoliseerde verkoop in Nederland onder leiding van Oranje's NHM.

Afgaande op de exportcijfers van superieure kina-bast uit Nederlands-Indië (gemiddeld 9% werkzame stof) en de kinineproductie (vooral in Nederland), kan de waardeontwikkeling per verkochte eenheid kinine en de resulterende winst een volgende curve hebben gehad:

Jaar	**Productie (ton)**	**Inkoopprijs (ƒ/kg)**	**Verkoopprijs (ƒ/kg)**	**Winst (ƒ)**
1890	2.600	1	30	5.768.000
1895	4.000	1	27	7.956.000
1900	5.600	1	24	9.853.000
1905	9.200	1	18	11.965.000
1910	10.000	1	15	10.710.000
1915	7.400	1	30	16.417.000
1920	10.000	1	70	52.785.000
1925	10.000	1	47	35.190.000
1930	10.000	1	36	26.775.000
1935	11.625	1	28	23.340.000
1940	12.925	1	35	33.618.000

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De totale monopoliewaarde — dat wil zeggen het verschil tussen de kostprijs en de verkoopprijs in Amsterdam na verwerking — van de kininehandel tussen 1890 en 1942 komt uit op een genormaliseerd totaal van **ƒ 1.096 miljoen**. Omgerekend naar 2011 is dat een reële waarde van circa **€ 23,1 miljard**. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead. Deze cijfers zijn gebaseerd op de Indische export, niet de wereldproductie die het kartel controleerde. Aangezien er in Nederland niemand bijzonder rijk werd van deze productie, wijst alles op de sleutelrol van de NHM als onzichtbare spil in het web van het mondiale kininekartel sinds het begin.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cash Crops: Suiker

De grote koloniale suikerindustrie onder leiding van de NHM

De opkomst van de koloniale suikerindustrie onder leiding van Oranje's NHM

De suikerindustrie in Nederlands-Indië herstelde zich in 1829, midden in de Java-oorlog (1825–1830), tot het productieniveau van de VOC tijd. Met de invoering van het Cultuur- en Consignatiestelsel (1830–1870) explodeerde de productie. Suiker groeide uit tot een van de meest lucratieve monopolies binnen dit systeem — niet alleen voor het koloniale gouvernement, maar vooral voor de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), die samen met gouvernement de industrie met ongekende snelheid en schaal uitrolde op het verslagen Java.

De exportmonopolist NHM nam in deze fase — zowel zichtbaar als onzichtbaar — het voortouw in de ontwikkeling van wat uitgroeide tot een van de grootste koloniale agro-industriële complexen van de 19e eeuw. Vanaf 1830 werden boeren en lijfeigenen op Java onder dwang ingezet voor de verbouw van zogenaamde cash crops. Oranje's koloniale gezag organiseerde de verplichte productie van rietsuiker (*tanam paksa*), die aan lokale suikerproducenten werd geleverd. Deze producenten waren bij wet verplicht hun output tegen vaste tarieven aan het gouvernement te verkopen, zoals vastgelegd in de suikercontracten. De NHM regelde vervolgens de door het gouvernement gesubsidieerde doorvoer naar Europa — en incasseerde het merendeel van de winsten.

In de praktijk liep het landgebruik per dorp op tot 100%, ver boven de nominale 20% verplichte inlevering. De Javanen werden feitelijk ingezet als gedwongen arbeidskrachten op de suikerplantages, wat leidde tot hongersnoden en epidemieën in de jaren 1840, doordat zij geen rijst konden verbouwen. Rond 1830 lag de jaarlijkse productie op Java rond de 7.000 ton suiker; onder Nederlandse interventie was dat in 1855 per hectare al vervijftienvoudigd tot 102.000 ton. Ook de productie werd verder geïndustrialiseerd, waarbij de door buffels aangedreven suikermolens vervangen werden door modernere stoom- en watergedreven fabrieken.

De afdrachten aan de gouvernementsschatkist, en via deze aan de Nederlandse schatkist, werden essentieel; een deel werd via het Batig Slot gebruikt om de ingestorte Nederlandse scheepsbouw- en suikerraffinage-industrie te stimuleren. Vanaf 1839 voerde de NHM kwaliteitsklassen in op haar veilingen in Amsterdam, wat leidde tot een betere positionering van koloniale suiker op de Europese markt.

De failliete Nederlandsche Suikerraffinaderij NV (1820), waarvan de NHM de grootste schuldeiser was (26%), werd in 1858 samen met andere schuldeisers omgevormd tot de Commanditaire Sociëteit voor Landbouw en Industrie onder leiding van firma De Bruyn — de eerste Nederlandse bietsuikerfabriek. Daarmee ontstonden twee afzonderlijke bedrijfstakken: de nieuwe bietsuikerindustrie en een gemoderniseerde Nederlandse raffinagesector. De NHM stimuleerde op deze manier de Nederlandse bietsuikersector, nadat eerdere pogingen onder Napoleon waren mislukt.

Vanaf 1864 vormden de NHM-veilingen een belangrijk ijkpunt binnen een internationale suikerpolitiek. De zogeheten Suikerconventie (1864), een interstatelijk overleg tussen Frankrijk, Engeland, Nederland, België en het Duitse Tolverbond, nam de NHM-standaard van twintig suikerkleuren grotendeels over. Deze kleuren werden gekoppeld aan accijnsklassen en vormden daarmee de basis van zowel koloniaal als Europees suikerbeleid. De NHM-klassen werden de standaard voor belastingheffing op suiker — een luxeproduct met grote belastingopbrengsten. De

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

belangen waren zo groot dat er vanaf dat moment continu interstatelijk overleg werd gevoerd over 'de suikerkwestie' oftewel accijns.

De kleurenstandaard van de NHM en bijgevoegde Nederlandse accijnstarieven vanaf 1865:

accijnsklasse	NHM-kleuren	aangenomen gehalte	correctie na proeven	accijnstarief
raffinage	19/20	100%	100%	ƒ 27,00
1e klasse	15/18	87%	94%	ƒ 25,38
2e klasse	10/14	85%	88%	ƒ 23,76
3e klasse	7/9	81%	80%	ƒ 21,60
4e klasse	6 en lager	76%	67%	ƒ 18,09

De Suikerwet (1870) en de marktovername door private kapitaal, 1870-1890

Vanaf 1850 begon de NHM met het voorfinancieren van de grotendeels inheemse suikerindustrie via consignatie. Planters verkochten hun oogst op voorhand, wat hen in staat stelde zaaigoed, arbeid en transport te bekostigen. Op deze manier kon de plantage-industrie zonder wezenlijk eigen kapitaal razendsnel groeien. Elson schat dat tijdens het Cultuurstelsel zo'n 2,5 miljoen Javanen en Chinezen onder dwang of als 'vrije' arbeiders in de suikerindustrie werkten. De productiekosten lagen zó laag dat Nederlands-Indië kon concurreren met de slavenplantages in de West. De overgang naar contractarbeid was vanuit dit perspectief niet zozeer een moreel besluit, maar eerder een economisch efficiënte substitutie van slavernij.

In 1850 overschreed de suikerproductie voor het eerst de 100.000 ton, ofwel 12,5% van de wereldproductie. Rond 1860 werd Java de goedkoopste suikerproducent van Zuidoost-Azië, en werd de regionale concurrentie geleidelijk weggevaagd. Na 1870 nam de rol van particuliere Europese planters toe. De NHM en het gouvernement speelden samen een hoofdrol in de transformatie dit volgde.

Tot de afschaffing van de Nederlandse octrooiwet in 1869 werden negentig octrooien verleend op het gebied van suikerraffinage, vrijwel allemaal van buitenlandse oorsprong. Na 1869 kon Nederland — tot de invoering van een nieuwe octrooiwet in 1910 — industriële innovaties vrij kopiëren en inzetten zonder juridische consequenties. Het land ontwikkelde zich in die periode, zonder eigen patentbureau, versneld tot een geïndustrialiseerde koloniale handelsnatie, met onder meer een sterke focus op de grootschalige handel en raffinage van rietsuiker. Nederlands-Indië produceert in 1870 inmiddels 172.000 ton rietsuiker.

Deze koers stond in scherp contrast met die van het nieuw gevormde Keizerlijke Duitsland (1871–1918), dat onder leiding van de Hohenzollerns bewust koos voor industriële specialisatie en de ontwikkeling van een grootschalige eigen bietsuikerindustrie. Beide strategieën leidden, via massale productievergroting, tot lagere prijzen en een sterk stijgende consumptie: van 2,7 kilogram per persoon in 1852 tot 9,9 kilogram in 1896.

Met de afschaffing van het Cultuurstelsel markeerde de Suikerwet van 1870 het begin van een geplande terugtrekking van het Nederlands-Indisch gouvernement uit de directe suikercultuur. Deze wet bepaalde onder meer dat:

- De autoriteiten geen nieuwe gedwongen suikercultivatie meer zouden aanmoedigen.

- De bestaande gedwongen suikercultivatie tussen 1879 en 1890 geleidelijk zou worden afgebouwd.
- Gedwongen suikercultivatie (inclusief *heerendiensten*) beperkt werd tot maximaal 20% van de dorpsgrond, tenzij het dorp daar uitdrukkelijk om verzocht. De keuze voor gewasproductie zou voortaan bij de producent liggen.
- De Gouverneur-Generaal het vestigen van 'nuttige bedrijven' in de kolonie niet langer mocht beperken.

Particuliere ondernemingen kregen hierdoor vrij spel om zich in Nederlands-Indië te vestigen en suikerrietplantages te beginnen. Maar ook de kapitaalkrachtige Chinese gemeenschap op Java mocht gaan ondernemen. Aanvullend had de Agrarische Wet van 1870 tot doel om het landbouwgrondbezit in Oranje's kolonies te reguleren voor *alle* plantageactiviteiten: gronden werden óf tot 'woeste gronden' van het gouvernement gerekend, óf als eigendom van de inheemse bevolking beschouwd, en mochten enkel worden gepacht. In de praktijk leidde beide wetten en het zeer concurrerende speelveld dat volgt dat vooral kleine, inheemse landeigenaren in de schulden kwamen bij de grote Europese plantagehouders of suikerfabrieken en hun financiers.

De koloniale administratie reguleerde de productie door een zonesysteem vast te stellen waarbij elke suikerfabriek werd omringd door plantages die uitsluitend voor die fabriek produceerden. Arbeid werd deels geforceerd, deels via 'vrije' contracten geregeld. Deze structuur leidde tot een vroege vorm van geplande agro-industriële exploitatie. De particuliere bedrijven organiseerden binnen dit systeem de productie van aanplant tot verkoop. Zij pachten het land van veelal Indische landeigenaren, terwijl de dorpelingen in de productie konden werken.

De mondiale suikercrisis (1884-1887) trof op Java vooral Chinese ondernemers, die massaal ondernemingen waren gestart. De meeste plantages en fabrieken kwamen in handen van Nederlandse cultuurbanken. Slechts een handvol bleef eigendom van Chinese ondernemers of Indonesische adellijke families. Opvallend is dat de NHM en de Javaasche Bank vanaf circa 1880 juist hun zwakste suikerbezittingen hadden afgestoten, waardoor zij vrijwel ongeschonden uit de crisis kwamen. De crisis leidde tot een versnelde consolidatie onder financieel krachtige Nederlandse partijen als Oranje's NHM en Javasche Bank. In de nasleep werd onder hun leiding de productie verder geprofessionaliseerd en opgeschaald.

Na de overname van vrijwel het gehele systeem werd op Java het zogenoemde centraal-fabriekensysteem ingevoerd: rond een nieuwe, volgens de laatste technische standaarden gebouwde fabriek werd een productiestraal aangewezen, waarin planmatig plantages werden aangelegd. De uitrol verliep uiterst gestructureerd. Het gouvernement verordonneerde de bouw van 94 moderne suikerfabrieken volgens de laatste industriële standaard met bijbehorende plantages, waarin vooral 'vrije' contractarbeid werd ingezet.

Net als bij de eerder besproken 'farmaceutische' plantageproducten werden ook in de suikerindustrie gespecialiseerde laboratoria opgezet waarin planters en gouvernementsdiensten, zoals Buitenzorg, nauw samenwerkten. De koloniale proefstations fungeerden als gedeelde kennisinfrastructuur en versterkten tegelijkertijd de kartelvorming via coöperatieve structuren.

Vanaf 1885 — midden in de suikercrisis — werden voor de omvangrijke Javaanse suikerindustrie drie proefstations opgericht: in Midden-Java bij Semarang, in West-Java, en in Oost-Java bij Pasoeroea (1887). Deze instellingen werden opgezet in directe reactie op de suikercrisis en op de uitbraak van de serah ziekte, die de rietsuikerproductie ernstig aantastte en de Indische suikerindustrie nog

harder trof. Direct na de Suikercrisis slaagden onderzoekers in Java en Brits-Barbados erin om In 1888 suikerrietvariëteiten te identificeren die resistent bleken tegen plantenziektes — een belangrijke stap. Dit leidde tot de massale introductie van nieuwe, hoogproductieve en resistente rietsoorten in de geconsolideerde industrie, waarmee de koloniale suikerproductie verder kon worden opgeschaald.

De NHM als suikerregisseur: wetenschap, kapitaal en kartellisatie (1890–1942)

Bij grote prijsdalingen of volumekrimp — zoals tijdens de suikercrisis van 1884–1887 — raakten veel fabrieken in financiële problemen en werden zij massaal opgekocht door Nederlandse ondernemingen. Ook ziekten als sereh en suikerrietschimmel veroorzaakten aanzienlijke verliezen, met vergelijkbare gevolgen. Geleidelijk ontstond zo, vanaf 1884, een oligarchisch systeem waarin eigendom, kredietverstrekking en productie in Nederlands-Indië (en elders) in dezelfde handen geconcentreerd raakten.

De daadwerkelijke winst werd vervolgens nauwelijks in Indië gerealiseerd. Terwijl de NHM en de Javaanse Bank hun posities in de nasleep van de crisis konden versterken, kwamen de cultuurbanken in een diepe schuldencrisis terecht. Zij moesten door het gebrek aan inkomsten nog zeker een decennium afhankelijk van externe kredietverlening, zonder dividend voor hun aandeelhouders. De Chinese concurrentie werd vrijwel volledig uitgeschakeld en voor weinig opgekocht, samen met andere kleinere planters.

De overgebleven grote investeerders — de aangeslagen Cultuur Maatschappij der Vorstenlanden en de Handelsvereeniging Amsterdam, samen met Oranje's Koloniale Bank, de NHM, de Javaanse Bank en de gesaneerde NILM — namen steeds vaker rechtstreeks eigendom van fabrieken en plantages op zich. Zij bestuurden deze als geïntegreerde ketens, waarbij productie, verwerking en financiering onder één economisch regime vielen.

Vooral de NHM speelde tijdens en na de crisis een hoofdrol in de transformatie van de Indische suikerindustrie tot een sterk gemonopoliseerde sector. Via de kartellisatie behield de onderneming een structurele controle over een van de belangrijkste exportproducten van Indië.

De grote overgebleven Nederlandse planters rond de proefstations richtten in 1895 het Algemeen Syndicaat van Suikerfabrikanten in Nederlandsch-Indië op, met als doel "de belangen der suikerindustrie van Nederlands-Indië in de meest algemene zin [te bevorderen], op alle gebied en met de meest uitgebreide middelen." Veel explicieter kon een productiekartel zich nauwelijks uitdrukken.

Deze particuliere instellingen, gefinancierd door en via suikerbedrijven, hadden wetenschappelijk personeel in dienst — biologen, botanici en chemici — dat zich toelegde op de verbetering van opbrengst en resistentie van suikerrietgewassen. Vanaf 1900 werden hun bevindingen gebundeld in standaardwerken die de sector op regelmatige basis richting gaven via nieuwsbrieven en dergelijke. De proefstations werkten nauw samen met gouvernementsorganisaties als Buitenzorg en, vanaf 1905, het nieuw opgerichte Departement van Landbouw.

In 1904 werd het proefstation bij Pasoeroea gemoderniseerd en uitgebreid. Twee jaar later, in 1906, volgde de formele samenvoeging van de drie regionale stations tot één centrale instelling: het Proefstation voor de Java Suiker Industrie. Vanaf 1912 kwam dit Proefstation onder direct beheer van het particuliere Algemeen Syndicaat, dat het geheel financierde via contributies van de aangesloten ondernemingen. De organisatie professionaliseerde verder en breidde haar werkterrein uit tot alle

onderdelen van het suikerproductieproces. Net als bij de proefstations voor andere cash crops, zoals kina en tabak, werd nauw samengewerkt met de Rijkslandbouwschool (1876, nu Wageningen Universiteit) die jaarlijks nieuwe wetenschappers richting de kolonies stuurde.

In 1919 waren er circa zestig, voornamelijk Nederlandse, wetenschappers in dienst, verdeeld over chemische, technische en agronomische afdelingen. Deze inzet van wetenschap diende gezien het luxeproduct primair de winstmaximalisatie en internationale concurrentiekracht, niet de volksgezondheid of voedselzekerheid. De budgetten weerspiegelden de strategische waarde van dit onderzoekscomplex: van ƒ 30.000 in de jaren 1890 tot ƒ 1,4 miljoen in 1929, na de fusie van de stations tot één centrale organisatie.

In 1901 was Nederlands-Indië — vooral Java — de grootste suikerproducent ter wereld, met een jaarproductie van 670.000 ton – een verviervoudiging van 1870. De NHM bezat in de twintigste eeuw ten minste zeventien Indische suikerraffinaderijen, los van haar belangen in de plantages van de gesaneerde Nederland-Indische Landbouw Maatschappij (NILM) en de plantages in Suriname en de Antillen. De suikerondernemingen groeiden, met steun van de proefstations, het koloniaal kapitaal en regeringsstructuren, uit tot steeds grotere, efficiëntere en technologisch geavanceerdere eenheden. Een gemiddelde fabriek produceerde rond 1900 circa 3.500 ton suiker per jaar.[61]

De sector was extreem arbeidsintensief: ongeveer 90.000 mensen werkten permanent in de suikerindustrie, terwijl meer dan een miljoen mensen als een soort seizoenarbeiders werden ingezet. Tegelijkertijd was de industrie zeer kapitaalintensief: de oogsten werden traditioneel voorgefinancierd door enkele grote cultuurbanken, met kapitaal dat grotendeels uit Nederland afkomstig was. Tot 1930 bleef suiker het belangrijkste exportproduct van Indië, en tot de Japanse invasie was het de grootste suikerexporteur ter wereld met een productie van 1,7 miljoen ton in 1941.

Consolidatie en expansie van de Nederlands-Indische suikermarkt onder leiding van de NHM

In 1912 telde Nederlands-Indië 185 actieve suikerfabrieken, waarvan er 166 behoorden tot grotere ondernemingen als de cultuurbanken en de NHM die vaak meerdere fabrieken in eigendom hadden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond opnieuw een crisis in de sector: ondanks stijgende suikerprijzen werd de uitvoer ernstig beperkt door scheepvaartproblemen, waardoor suiker langdurig moest worden opgeslagen in gehuurde en kostbare opslagfaciliteiten. Noodzakelijke inkomsten voor de planters bleven uit.

Na de oorlog daalden de prijzen abrupt door wereldwijde overproductie. Opnieuw gingen talrijke bedrijven failliet. In 1921 waren er nog 121 ondernemingen actief, die samen 183 fabrieken bezaten. Tien jaar later, in 1930, was deze markt verder geconsolideerd tot slechts negen ondernemingen die gezamenlijk 48 fabrieken beheerden. De NHM en haar geaffilieerde Nederland-Indische Landbouw Maatschappij (NILM) controleerden op dat moment een aanzienlijk deel van de markt.

De Grote Depressie van 1929 tot 1933 veroorzaakte een nieuw dieptepunt. Vele fabrieken sloten hun deuren en veel ondernemingen gingen failliet. De koloniale overheid greep in met verregaande regulering van productie en handel, terwijl zij er tegelijkertijd voor zorgde dat de productiekosten zo

[61] ‘Pure’ wetenschap is aan de vooravond van het met eugenetica doordrenkte Nazi rijk, maar ook in bijvoorbeeld de ‘vrije’ VS, extreem populair vanwege alle progressie die de industrialisatie – ook in de landbouw – bracht en had gebracht.

laag mogelijk bleven. Hoewel de suikermarkt zich na 1933 langzaam herstelt, heropende een groot deel van de gesloten fabrieken niet.

De impact van de depressie was groot. In 1931 daalde het areaal aan suikerrietplantages van 80.000 hectare naar slechts 30.000 hectare in 1935. Toch werd in 1931 nog een recordproductie van 2,97 miljoen ton suiker gerealiseerd — op een wereldproductie van 13.969.000 ton. De ineenstorting die daarop volgde, luidde opnieuw een geforceerde marktconsolidatie in. In 1937 was de sector weer deels hersteld: op 85.700 hectare werd dat jaar 1,4 miljoen ton geproduceerd.

1937 was ook het jaar waarin nieuwe internationale kartelafspraken van kracht werden. Nederlands-Indië was toen de grootste suikerexporteur ter wereld en kreeg een exportquotum opgelegd van 1.050.000 ton per jaar, vanaf 1 september 1937. Dat quota vertegenwoordigde 29,0% van het wereldtotaal van 3.622.500 ton, geproduceerd door achttien landen. Cuba, onder sterke invloed van de Verenigde Staten, volgde als tweede met een productie van 940.000 ton (26,0%).

Het internationale suikerkartel werd in 1942, tijdens de Tweede Wereldoorlog, verlengd onder auspiciën van de zogeheten 'vrije' Westerse geallieerde naties. Java bereikte in 1938 zijn hoogste opbrengst per hectare tot dan toe: 6,4 ton per hectare — een vertienvoudiging van de productie in 1830.

Na de oorlog bleven de meeste suikerfabrieken en plantages in handen van de NHM, de grote Nederlandse cultuurmaatschappijen en een kleine elite van Europese planters. In 1953 werd nog maar eenderde van de Indische productie op Java gerealiseerd en de rest op andere eilanden. Het totale Indonesische areaal bedroeg toen inmiddels 1,8 miljoen hectare — een oppervlakte van 18.000 km², vergelijkbaar met een vierkant van 134,1 bij 134,1 kilometer.

Een supranationaal gedreven mondiaal suikerkartel

Vanaf 1870 begonnen vooral het verenigde Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk (1867–1918) en het nieuw gevormde Duitse Keizerrijk (1871–1918) onder leiding van het Huis Hohenzollern met grootschalige en geïndustrialiseerde productie van bietsuiker. Deze ontwikkeling was mede geïnspireerd op het Nederlandse model van staatsgestuurde landbouw en suikerregie, zoals dat sinds 1830 via het Cultuurstelsel door het Huis Oranje in Nederlands-Indië werd toegepast. Beide dynastieën — die nauw verwant waren via huwelijken van de Wilhelmina's met het Pruisische hof — voerden een vergelijkbaar beleid van koloniale of binnenlandse rationalisering ten gunste van grootindustriëlen en nationale exportbelangen. Door de schaalvergroting in landbouw en industrie

ontstond een sociaal slagveld, vooral onder kleine boeren, wat mede leidde tot massale emigratie: ruim een miljoen mensen verlieten Keizerlijk Pruisen in deze periode richting de Verenigde Staten.[62][63]

Tegen 1900 had bietsuiker wereldwijd ongeveer 50% van de markt veroverd. De scherpe prijsdaling die het gevolg was van de door overheden gesubsidieerde dumppraktijken, trof vooral de minder concurrerende rietsuikerproducenten in het Britse Rijk. De Britse regering zag zich daarom genoodzaakt om importheffingen op te leggen ter bescherming van de suikersector in de enorme *Commonwealth*. Ondanks deze wereldwijde dumpinggolf bleef de suikerindustrie in Nederlands-Indië, dankzij haar extreem lage loonkosten en sterk gerationaliseerde plantage-industrie, buitengewoon concurrerend én winstgevend. De meeste Javaanse suiker bleef gericht op export naar Europa.

Na de dumppraktijken van Duitsland en Oostenrijk — waarbij de open Britse markt nagenoeg werd overspoeld door goedkoop gesubsidieerde bietsuiker — kwam het in 1902 tot de noodgedwongen Brusselse Conventie, een internationaal akkoord dat kan worden gezien als het eerste moderne handelsverdrag tussen koloniale en industriële grootmachten. De conventie werd ondertekend door Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, België, Spanje, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Nederland en Zweden. Overheden spraken af om alle interne subsidiëring van suikerproductie of -export af te schaffen en harmoniseerden hun belastingregimes op geraffineerde suiker. De maximale accijns werd vastgesteld op het equivalent van 6 Belgische frank per 100 kg. Tegelijkertijd kregen deelnemende staten het recht om tegenmaatregelen te treffen — zoals extra importheffingen — tegen landen die zich niet aan deze regels hielden.

Om naleving te garanderen werd in Brussel een permanente *International Commission of Surveillance* opgericht, die toezicht moest houden op het afgesproken systeem. Het nieuwe kader bood vooral voordelen voor Nederlands-Indië, dat door zijn lage productiekosten op dat moment de goedkoopste suiker ter wereld leverde. De Brusselse Conventie herstelde het evenwicht in de wereldmarkt na de ontwrichtende concurrentieslag van de voorafgaande decennia.

Binnen dit contract kon via verdere monopolisering van privaat kapitaal de internationaal, gereguleerde prijs langzaam weer worden opgedreven: Van een lage ƒ 331 per ton in 1902 naar ƒ 595 in 1930. Door de wereldwijde economische crisis – verminderde afname en dus overproductie - stortten de suikerprijzen in 1931 opnieuw in. Als reactie daarop werd datzelfde jaar de Suikerconventie van 1931, ook bekend als de Chadbourne-overeenkomst, gesloten. Belangrijke

---

[62] Het aan de Oranjes gelieerde Keizerlijk Pruisen was een van de belangrijkste veroorzakers geweest van de internationale suikercrisis door de enorme productie. Rond 1900 was het Duitse Keizerrijk de grootste bietsuikerproducent ter wereld, met meer dan 600 actieve suikerfabrieken. Een aanzienlijk deel van deze productie — naar schatting 40 tot 50% — was geconcentreerd in het Pruisische deel van het rijk, met name in regio's als Saksen, Brandenburg en de Magdeburger Börde. Ook het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk kende een forse groei in de bietsuikersector, waarmee de twee keizerrijken samen bijna de helft van de wereldwijde suikerproductie voor hun rekening namen. Deze intensieve industrialisering leidde tot structurele overproductie, internationale prijsdalingen en scherpe sociale gevolgen, zoals massamigratie van kleine boeren naar de Verenigde Staten. Rond 1900 produceerde het Duitse Keizerrijk jaarlijks ruim 1,7 miljoen ton bietsuiker, waarvan het grootste deel afkomstig was uit Pruisen. De Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie voegde daar nog eens zo'n 1 miljoen ton aan toe, waarmee beide rijken samen tot de grootste suikerproducenten ter wereld behoorden.

[63] Volgens demografische en migratiestatistieken van o.a. het *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* emigreerden in de periode 1871–1910 meer dan 5 miljoen Duitsers naar het buitenland, waarvan meer dan 1 miljoen afkomstig waren uit het Pruisische landsdeel. De VS was de voornaamste bestemming. In bepaalde jaren (zoals de jaren 1880 en begin 1890) was Pruisen goed voor meer dan 60% van de Duitse emigratie. Deze migratiestroom was groter dan die van de Aziatische contractarbeiders in dezelfde periode.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

suiker-exporterende landen zoals Nederland, België en Amerikaans-Cuba kwamen overeen om voor een periode van vijf jaar hun productie te beperken via opgelegde quota. Deze overeenkomst moest de marktprijzen opnieuw stabiliseren en werd later gevolgd door nieuwe conventies.

In wezen vormden de conventies van 1902 en 1931 het begin van een structurele internationalisering van de suikermarkt onder toezicht van staten en kartels. Hetzelfde proces is zichtbaar bij bijna alle mondiale grondstoffenkartels in de eerste helft van de 20ste eeuw.

Indische suiker voor opium in het Midden Oosten

In de jaren 1830 verhandelden de aan de NHM gelieerde Nederlandse handelshuizen ook Javaanse koffie en suiker in Ottomaans Izmir, met een handelsvolume van meer dan 1 miljoen okka (circa 1.300 ton). Deze producten dienden niet alleen als ruilmiddel voor opium, maar ook als scheepsballast op de heenreis. Tussen 1830 en 1870 voeren jaarlijks tussen de vier en negentien Nederlandse zeilschepen op Izmir, waarvan de meeste opium, maar dus ook suiker en koffie vervoerden.

Vanaf 1856 begon de obscure, nieuwe firma Lavino, Keun & Co. uit Londen met de verkoop van Nederlands textiel in Izmir namens de NHM. Richard Keun (r. ca. 1870–1879) zou later de Perzische opiumhandel controleren; Lavino gold toen al als een van de belangrijkste opiumleveranciers van de NHM in Izmir.

De Ottomanen toonden echter weinig interesse in het Nederlandse textiel, dat als hopeloos ouderwets en niet-competitief werd beschouwd. Zij vroegen nadrukkelijk om Javaanse koffie en suiker. Hieruit ontstond ogenschijnlijk een bloeiende ruilhandel waarbij koloniale landbouwproducten werden ingewisseld tegen West-Aziatische opium.

Een contemporaine bron vat de Anatolische opium-situatie voor WOI als volgt samen:

‘In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog, waren vier belangrijke opiumdealers actief op de Izmir markt: de Britse firma Barker Brothers, het Oostenrijkse huis F. Fidao & Co. en twee Nederlandse firma’s: A.A. Keun & Co. en A. Lavino & Co […]. Beide firma’s leverden indirect aan het ministerie van Koloniën. Keun leverde via de agenten G. Briegleb, Van Eeghen & Co. (beide te Amsterdam) en G. W. Koning (Rotterdam) […].’

G.W. Koning organiseerde ook Oranje’s Perzische Handelsvereeniging (1874), die al vroeg gold als grootafnemer van de jonge Perzische opiumindustrie. De NHM zelf handelde al sinds 1828 in Perzisch opium, en had in 1878 inmiddels vestigingen in Isfahan, Shiraz, Bandar Abbas, Muscat, Basra en Bagdad. In dat jaar exporteerde de onderneming 300 kisten (ongeveer 18,1 ton) opium.

In 1927 was Perzië officieel uitgegroeid tot een grotere exporteur van opium dan het Turkse Anatolië. Het land leverde op grote schaal aan de Straits Settlements (en van daaruit aan Maleisië), terwijl Nederlands-Indië zijn nieuwe Bengaals-Perzisch-Anatolische opiummengsel bleef distribueren aan de verslaafde koloniale bevolking.

De Perzische export snel tot aan de Tweede Wereldoorlog. In 1931 werd de handel genationaliseerd onder het staatsbedrijf Iran Opium Export Monopoly Company. Datzelfde jaar kocht de Indische opiumregie 300 kisten (18,5 ton) Perzisch opium in, in ruil voor 15.000 ton Indische suiker. In 1935 sloot de Nederlandse ambassadeur zelfs een omvangrijk ruilcontract af waarbij opnieuw Indische suiker werd ingewisseld tegen Perzisch opium.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Ook Turkije werd blijkbaar in het internationale opium-voor-suiker kartel opgenomen. In 1933 werd het Turkse Opiummonopolie opgericht. In 1938 organiseerde de Nederlandse consul-generaal in Ankara de export van opium met een morfinegehalte van 11%, tegen een prijs van ƒ 5,53 per kg. De betaling verliep opnieuw onzichtbaar in Javaanse suiker, via het Turkse Suikermonopolie.

De aankopen in Perzië en Turkije liepen stilzwijgend door tot in 1942. De ruil van koloniale suiker tegen opium werd op deze manier geïnstitutionaliseerd binnen een systeem van bilaterale monopolies, waardoor het doelbewust vrijwel onmogelijk is gemaakt om de daadwerkelijke betalingsstromen te reconstrueren. Zowel de Indische koffie- als suikerexport is steeds nauw verbonden geweest met Oranje's NHM.

Prijsvorming en woekerwinsten

In 1890, het laatste jaar van het gedwongen Cultuurstelsel voor suiker, bedroeg de wereldwijde suikerproductie circa 3.760.000 ton. Nederlands-Indië produceerde in datzelfde jaar 423.000 ton, oftewel ruim 11% van het wereldvolume. Het merendeel werd geëxporteerd naar Amsterdam, met een officiële exportwaarde van ƒ 51.490.000, ofwel ƒ 111 per ton. Tegelijkertijd werd op de veilingen in Nederland gemiddeld ƒ 419 per ton gerealiseerd — een verschil dat neerkomt op een bruto marge van 277%.

Die winst kwam nagenoeg geheel terecht bij Oranje's NHM, die niet alleen de export controleerde, maar indirect ook het transport. De arbeidskosten op de Javaanse suikerplantages waren uitzonderlijk laag: met een gemiddelde bezetting van ongeveer vier arbeiders per hectare (vergelijkbaar met tabak, dat vijf arbeiders vereiste) en een kostprijs van slechts ƒ 1,11 per kilogram, was de productie uiterst goedkoop. Na correctie voor jaarlijkse fluctuaties in verscheping en havenopslag bedroeg het totale verschil tussen de uitgaande waarde in Batavia en de aankomstwaarde in Amsterdam alleen al in 1890 ruim ƒ 102,6 miljoen.

In 1890, het laatste jaar van het gedwongen cultuurstel voor suiker, is de wereldproductie 3 .760.000 ton en de productie in Nederlands-Indië 423.000 ton (11%), die grotendeels richting Amsterdam wordt geëxporteerd. De exportwaarde daarvan is Fl. 51.490.000 (Fl. 111 per ton), terwijl de prijs op de veilingen Fl. 419 per ton is.

Rond 1940 was de wereldwijde suikerproductie gestegen tot 15.268.000 ton. Ongeveer 8.680.000 ton (57%) daarvan werd daadwerkelijk geëxporteerd — de rest werd inmiddels lokaal geconsumeerd, op voorraad gehouden, of verdween van de balansen door ruilmechanismen, zoals suikertransacties tegen opium. Nederlands-Indië leverde circa 849.800 ton (10%) van de wereldexport, en deed dat tegen een officiële exportprijs van ƒ 49 per ton oftewel ƒ 0,05 per kg. Tegelijkertijd werd diezelfde suiker op de Amsterdamse beurs inmiddels verhandeld voor ƒ 529 per ton. Deze marge die in de zakken van de NHM & Co. verdwijnt vertegenwoordigde in dat jaar alleen al ca. ƒ 528,3 miljoen.

De waardeontwikkeling van de ruwe suikerexport uit Nederlands-Indië tussen 1890 en 1940 laat een structurele winststijging zien, ondanks sterke fluctuaties in wereldprijzen en exportvolumes. Tussen 1890 en 1930 stegen de winsten explosief, met pieken van meer dan ƒ 1 miljard aan marge in een enkel jaar (1930), alvorens in te zakken tijdens de crisisjaren. Tegen 1940 was de markt hersteld, al lagen de marges nog steeds op honderden miljoenen guldens per jaar.

Die afgeleide export cijfers van ruwe suiker uit Nederlands-Indië, de waarde tussen de verkochte eenheden suiker in de Indische haven en op de beurs aan de haven in Amsterdam of elders zal ongeveer een volgende curve hebben gehad:[64]

Jaar	Productie (ton)	Export (ton)*	Prijs Indië (ƒ /ton)	Beursprijs A'dam (ƒ /ton)	Bruto marge (miljoen)
1890	423.600	367.800	111	419	ƒ 142,6
1895	582.000	575.700	140	375	ƒ 135,1
1900	744.000	736.600	100	353	ƒ 185,8
1905	1.039.000	1.049.000	80	419	ƒ 355,6
1910	1.280.000	1.365.300	108	375	ƒ 317,7
1915	1.319.600	1.440.000	158	551	ƒ 497,4
1920	1.578.000	1.599.000	621	1.036	ƒ 440,4
1925	2.321.000	2.321.000	174	551	ƒ 713,1
1930	3.007.000	2.367.900	90	595	ƒ 1.013,7
1935	515.000	1.089.400	26	463	ƒ 417,8
1940	1.580.000	849.800	49	529	ƒ 326,5

** export is vanaf 1908 omgerekend met een factor 10/9 om terug te kunnen rekenen naar ruwe suiker productie. Vanaf 1920 word export alleen als geraffineerd gerapporteerd - en vond alle raffinage dus plaats in Nederlands-Indië. Na 1925 neemt het verschil sterk toe, op heel bijzondere manieren in de jaren 1930 als het opium-voor-suiker programma lijkt gelanceerd.*

Opgeteld bedroeg de totale monopoliewinst – het verschil tussen de inkoopprijs in Batavia en de verkoopprijs in Amsterdam – over de periode 1890–1940 een genormaliseerde **ƒ 20,8 miljard**. In reële termen, omgerekend naar euro's van 2011, komt dat neer op een geraamde **€ 449,9 miljard.** Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead. De woekerwinsten waren vooral te danken aan de massale goedkope 'vrije' Indische arbeid gedurende meer dan een eeuw.

Hoewel de opbrengsten uit het suikermonopolie voor de NHM lagen dan die uit de opiumhandel, was de maatschappelijke invloed ook enorm. De impact reikte bovendien ver voorbij Java. In Europa leidde de industriële schaalvergroting in de landbouw vanaf 1870 tot grootschalige sociale ontwrichting, met name in het Duitse Keizerrijk, waar meer dan een 5 miljoen mensen migreerden in deze periode op zoek naar bestaanszekerheid en een beter leven. Ook de teloorgang van de Britse koloniale rietsuikerindustrie, onder druk van goedkopere en rationeel geproduceerde suiker uit Nederlands-Indië én de Duitstalige keizerrijken, had ingrijpende gevolgen voor lokale economieën in het Caribisch gebied.

Deze mondiale verschuivingen werden aangedreven door de opmars van sterk geïndustrialiseerde, 'vrije' plantagelandbouw onder leiding van de NHM — een model gebaseerd op streng bewaakte wetenschappelijke expertise, gouvernements-gecoördineerde infrastructuur en doel van maximale

[64] Vanwege het Turkse-Perzische suiker-voor-opium programma en de steeds grotere verschillen en zelfs ontbrekende cijfers in de koloniale balans tussen productie en export vanaf 1920 zijn hier niet de exportcijfers aangehouden, maar de Indische productiecijfers. Die manipulatie van de balans die in 1920 geïnstitutionaliseerd lijkt te worden is waarschijnlijk ook de reden voor de merkwaardig hoge expertprijs (officieel opgegeven exportvolume/exporttonnage) in 1920.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

exploitatie. Andere Europese en koloniale overheden konden niet anders dan meebewegen, onder druk van internationale kartelafspraken, private belangen en een toenemende afhankelijkheid van koloniale importen en belastinginkomsten. Ook het mediaschuwe maar omvangrijke ‘suiker-voor-opium’-programma in Perzië en Turkije maakte deel uit van dit systeem.

Bij dit kapitalistische wereldspel, gedreven door suiker en opium, waren tientallen miljoenen mensen betrokken. Zij werkten doorgaans onder de zwaarste omstandigheden, voor de laagste beloningen. In het centrum van dit enorme gemonopoliseerde netwerk stond onafgebroken één instelling: Oranje’s Nederlandsche Handel-Maatschappij.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cash-Crops: Koffie

Introductie

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) verspreidde in de 17de eeuw voor het eerst de koffieplant vanuit gebied van het huidige Jemen naar de door haar gecontroleerde gebieden op Java, Celebes en Sumatra. In 1711 werd de eerste koffie-export vanuit Java gerealiseerd, met een hoeveelheid van circa 400 tot 1.000 kg, geleverd door de regent van Cianjur, Raden Adipati Wira Tanu Datar VI, aan de VOC en verscheept naar Amsterdam. Tien jaar later, in 1721, bedroeg de jaarlijkse koffie-export uit Java al 60.000 kg. Nederlands-Indië groeide daarmee uit tot het eerste gebied buiten Arabië en Ethiopië waar koffie op grote schaal werd verbouwd.

De internationale koffiehandel ontwikkelde zich snel en koffie werd een populair consumptiegoed in Europa. In 1718 startten ook Nederlandse planters in Suriname met de aanleg van koffieplantages, naast reeds bestaande suikerplantages op basis van slavernij. Reeds in 1725 was Oost-Indië de grootste koffie-exporteur ter wereld. In de daaropvolgende decennia werden Arabica-plantages aangelegd op Bali, Timor en elders binnen de archipel. Ook andere Europese mogendheden, zoals Groot-Brittannië, Frankrijk en Portugal, volgden dit patroon via hun eigen compagnieën.

De 18de eeuw markeert een versnelde verspreiding van koffie naar Suriname, Nederlands-Ceylon (nu: Sri Lanka) en de overige delen van Nederlands-Indië. Tegen het einde van die eeuw kwam het grootste deel van de wereldwijde koffie-export uit Suriname, waar het product op grote schaal werd geproduceerd op slavenplantages. De gemilitariseerde VOC streefde ook in deze periode naar monopolisering van handelsroutes en strategisch waardevolle producten zoals specerijen in een continue zoektocht naar winstmaximalisatie. Koffie was een van die sleutelartikelen. De verwerking tot en met droging en sortering vond doorgaans plaats op de plantage zelf. Het branden en malen gebeurde echter in Europa, vooral in Amsterdam en Londen, waar zich een lokale verwerkingsindustrie ontwikkelde en de beurshandel zich vervolgens concentreerde.

De eerste koffie-export in 1711 leverde een prijs op van ƒ 1,39 per 500 gram. In 1725 werd al 1.300 ton koffie geïmporteerd in de Nederlanden alleen. Zoals de Britten de wereldwijde theemarkt controleerden, beheersten de Nederlanders de wereldwijde koffiemarkt. De Javaanse koffieprijs werd door de VOC stelselmatig opgedreven tot ƒ 1,50 per pond. Tegen het einde van de 18de eeuw was die prijs gedaald tot ƒ 0,53 voor topkwaliteit Java-Arabica in Amsterdam, terwijl Surinaamse koffie slechts ƒ 0,30 per 500 gram kostte. Door het steeds grotere aanbod daalden de prijzen wereldwijd, zelfs tot ƒ 0,15 per 500 gram bij andere koloniale producenten. Toch bleef koffie een winstgevend product. Deze structurele prijsdaling maakten koffiedrinken behalve voor de elite ook bereikbaar voor het grotere publiek. Zelfs na een prijsdaling van 400% was het product nog lucratief.

De VOC groeide in de 18de eeuw uit tot de dominante koffieleverancier ter wereld. Na 1824 werd die rol in Nederlands-Indië overgenomen door de nieuwe Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) van de Oranjes. Tijdens de tijdelijke Britse bezetting van Java (1795–1816) werd de koffieproductie in met name de Preanger-regio (ten westen van Batavia) aanzienlijk uitgebreid. In 1820 kwam circa 40% van alle Javaanse koffie uit deze regio.[65]

In de jaren 1820 werd de productie van koffie opnieuw opgevoerd, grotendeels via tribuutsystemen die waren overgenomen van het VOC-tijdperk. Deze toegenomen productiedwang leidde tot de invoering van het cultuurstelsel (1830–1870). In dit systeem waren Javaanse boeren verplicht een deel van hun grond en arbeid in te zetten voor de productie van exportgewassen, met koffie als

---

[65] Het gemiddeld inkomen in Holland is nog tot in de 19de eeuw ca. ƒ. 200-400 per jaar.

aanvankelijk belangrijkste *cash crop*. In 1832–1833 eiste Oranje's gouvernement dat er 50 miljoen koffieplanten zouden worden geplant; in het jaar daarop nog eens 40 miljoen. Tegen 1840 groeiden er maar liefst 330 miljoen koffieplanten op Java, wat leidde tot een verdubbeling van de omzet tussen 1834 en 1842.

De Minangkabau in West-Sumatra begonnen rond 1800 met koffiecultuur op de hooglanden rond de Merapi (700–1.100 meter hoogte) en wisten ondanks de Pradri-oorlog (1803–1837) hun export te verdubbelen dankzij de inzet van dwangarbeid, oftewel lokale slavernij. De koloniale overheid gebruikte die oorlog om islamitische hervormers (Padri's) uit de regio te verdrijven en de waardevolle controle over het koffierijke West-Sumatra te versterken.

In het Cultuurstelsel (1830-1870) worden de inheemse boeren op Java verplicht om een deel van hun land te gebruiken voor de productie van exportgewassen waarvan koffie, en niet suiker, in het begin het meest waardevol is. De dominantie van de Britse handelaren met Chinese tussenhandelaren word via het systeem definitief gebroken. Het cultuurstelsel voor koffie werd het eerst toegepast in de Preanger-regio en vervolgens uitgerold over de rest van Java. De combinatie van massale arbeid en hoge kwaliteit leidde tot een hernieuwde dominantie van Java als wereldexporteur.[66]

In 1847 werd de NHM door het gouvernement aangewezen als exclusieve koper van Javaanse koffie. Daarmee werd de Britse handelsdominantie en de invloed van Chinese tussenhandelaren op de markt definitief doorbroken. De Minangkabau schakelden vervolgens over op gewassen die minder centraal gecontroleerd werden. Het koffie-plantagesysteem in Nederlands-Indië bleef kleinschalig, uitgevoerd via het lokale gezag van inheemse vorsten als een vorm van Indische volksnijverheid – het Preanger systeem. De geleverde koffie werd beschouwd als een vorm van belasting in natura en opgeslagen in gouvernementele loodsen. De NHM kreeg de koffie praktisch gratis aangeleverd en exporteerde deze op kosten van het gouvernement naar Amsterdam, waar de verkoop plaatsvond via veilingen. Koffie vormde daarmee, naast suiker en indigo, een van de eerste structurele geldstromen uit de kolonie.

In dezelfde jaren 1840 werd de Nederlands-Indische dominantie gebroken door de opkomst van Brazilië, dat sinds zijn onafhankelijkheid (1822) op enorme schaal koffie begon te verbouwen op slavenplantages. In 1851 zag de verdeling van de mondiale koffie-export, in Britse ponden (453 gram) en tonnage, er volgens Crawford ongeveer als volgt uit:[67]

Regio	**Britse pond**	**Volume (ton)**
Brazilië	176.000.000	79.832
Nederlands-Java*	124.000.000	56.245
Brits-Ceylon	40.000.000	18.144
St. Domingo	35.000.000	15.876
Venezuela 's Laguira	35.000.000	15.876
Spaans-Cuba en Puerto Rico	30.000.000	13.600
Costa Rica	9.000.000	4.082
Britse-West Indies	8.000.000	3.629

[66] In het katholieke Keizerrijk Brazilië werd de slavernij pas in 1888 afgeschaft. Omdat de Noord Europese monarchieën In de 19de eeuw anti-slavernij beleid doorvoerden, werd het 'overschot' grotendeels naar Brazilië vervoerd: ca. 1,9 miljoen slaven in de 19de eeuw – meer alle slaven die door Nederlandse maatschappijen als de VOC tot die tijd werden vervoerd.
[67] History of Coffee – By John Crawford, Esq. (1852)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Regio	Britse pond	Volume (ton)
Brits-Malabar en Mysore	5.000.000	2.268
Nederlands-Sumatra*	5.000.000	2.268
Arabië	3.000.000	1.361
Spaanse-Filipijnen	3.000.000	1.361
Franse & Nederlandse West Indies	2.000.000	907
Nederlands-Celebes*	1.000.000	454
Totaal	**476.000.000**	**215.910**

** Volgens deze informatie zou de totale productie van Nederlands-Indië in 1851 58.967 ton zijn, volgens de koloniale verslagen word er in 1851 73.954 ton geëxporteerd, 25% meer dan de door Crawford geschatte productie en bijna net zoveel als de Braziliaanse productie.*

De uitwassen van het cultuurstelsel, zoals de gedwongen gewasverbouwing en de daaruit voortvloeiende hongersnoden en woekerwinsten, werden in 1860 krachtig aan de kaak gesteld door Eduard Douwes Dekker (Multatuli) in zijn boek *Max Havelaar of de Koffieveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*. De arbeid op de plantages werd in de vroege negentiende eeuw nog grotendeels verricht door Indische slaven (*heerendiensten*) onder toezicht van lokale machthebbers zoals de sultans. Na 1870 werd die arbeid steeds vaker ingevuld door contractarbeiders op grootschalige Europese plantages.

Rond 1875 waren Arabica-koffieplantages verder verspreid naar West-Sumatra, Bali, Celebes (nu Sulawesi) en Timor. In Celebes was al rond 1850 begonnen met de grootschalige plantage-verbouw. In 1876 werd Java getroffen door de bladziekte *Hemileia vastatrix*, die de meeste Arabica Typica-planten vernietigde. De ziekte leidde tot een zoektocht naar nieuwe regio's buiten deze 'Preanger' en naar resistente soorten. In Sumatra werd in 1888 hooglandkoffie aangeplant bij het Tobameer; ook in Oost-Timor en Flores – voormalige Portugese kolonies – werd koffie verbouwd. Eind negentiende eeuw vestigden Nederlandse planters zich bovendien op het Ijen-plateau in afgelegen Oost-Java. De ziekte bleef echter woekeren en er werd wanhopig gezocht naar alternatieven.[68]

In 1876 werd er desondanks nog een recordoogst van ca. 91.000 ton koffie genoteerd. De koffieroestziekte die volgt viel vrijwel gelijktijdig met een andere ramp voor de andere super *cash-crop*: in 1882 brak ook een plantenziekte uit op de Javaanse suikerplantages. Met het verschijnen van de ziektes trekken de NHM en de Javaasche Bank zich strategisch terug uit deze plantages, soms zelfs met verlies.

Tegelijkertijd breidde Oranje's NHM haar activiteiten sterk uit naar Midden-Amerika. In Guatemala werd rond 1882 de *Compañía Holandesa de Comercio de Centro-América* opgericht, die met lokale koffieplanters consignatiecontracten afsloot. Via deze structuur begon de NHM ook op grote schaal Braziliaanse Santos-koffie aan te bieden op de Nederlandse markt. De omvang van die import was

---

[68] Hoewel de suikerplantziekten op Java in de jaren 1880 — waaronder bladschimmel, smut en *red rot* — officieel als natuurlijke uitbraken golden, rijst de vraag of de verspreiding ervan volledig spontaan was. Historisch bewijs voor doelbewuste besmetting door concurrenten ontbreekt, maar het tijdstip en de economische gevolgen zijn opvallend. In dezelfde periode trof de koffieroestziekte Java, en werd de markt overspoeld met goedkope Braziliaanse koffie en bietsuiker uit Keizerlijk Europa. Tegelijkertijd maakten de NHM en Javaanse Bank strategisch gebruik van de plantagecrisis door failliete ondernemingen op te kopen en de markt te 'disciplineren'. Hoewel er geen papieren bewijs is voor de sabotage, valt het gelijk met een schimmig patroon van een financiële machtsovername van een groot deel van de Indische plantage industrie.

dermate groot dat zij wereldwijd tot prijsdalingen leidde, en de bestaande suikercrisis verscherpte tot een mondiale suiker-koffiecrisis. In deze beweging handelde Oranje's NHM rechtstreeks tegen de belangen van het eigen Indische gouvernement, dat nog afhankelijk was van de opbrengsten uit koffie-export.[69]

De koffie- en suikercrises van 1884–1887 vielen samen. Kleine suiker- en koffieplanters in Indië werden zwaar getroffen, vooral omdat de banken hun voorfinanciering via consignatiecontracten introkken. De leidende NHM en de Javasche Bank handelden in nauwe coördinatie met de andere grote Nederlandse cultuurmaatschappijen waarmee ze nauwe banden onderhielden. Veel kleinere planters gingen failliet, omdat ze weinig tot geen bescherming kregen. Tijdens dit fenomeen, dat banken 'marktdisciplinering' noemden, werd deze concurrentie vervolgens goedkoop opgekocht of uitgeschakeld. Ook de ondernemingen in de versnipperde Javaanse koffieproductie werden opgekocht. Markconsolidatie onder enkele grote spelers volgde.

Na afloop van de crisis werd in 1887 de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging voor den Koffiehandel (KNVK) opgericht. Deze instantie speelde een coördinerende rol bij het diversifiëren van de Nederlandse koffie-import en de overgang van koloniale naar internationale inkoopkanalen. In 1887 werd melding gemaakt van een zeilcontract op Santos, Brazilië. In 1892 volgde een maandelijkse lijndienst tussen Santos en Amsterdam.

De NHM bleek de drijvende kracht achter deze strategie. Zij bracht had het grootste aandeel in (de voorloper van) het Santos Syndicaat (c. 1910), dat grote hoeveelheden Braziliaanse koffie op de Nederlandse markt bracht ten kostte van de Indische productie. Tegelijkertijd had de NHM ook belangen in tabakssyndicaten voor Braziliaanse en Santo Domingo-tabak, die concurreerde met product van de 'eigen' Deli Maatschappijen. Ook die markt word dan wereldwijd gemonopoliseerd en voor steeds hogere prijzen verkocht in Amsterdam door de NHM.

Tussen 1884 en 1892 groeide Brazilië, via de haven van Santos in de vruchtbare regio ten westen van São Paulo, uit tot de grootste koffie-exporteur ter wereld. Deze ontwikkeling werd mogelijk gemaakt door de directe betrokkenheid van de NHM, die haar handels- en investeringsbelangen uitbreidde vanuit Nederlands-Indië naar Latijns-Amerika. Oranje's goed geïnformeerde bank had al sinds de oprichting economische belangen in de West-Indische koloniën, waaronder de Nederlandse Antillen en vooral Suriname, waar suiker en koffie eveneens als belangrijke *cash-crops* werden verbouwd.

De NHM participeerde niet alleen in de monopolist Koninklijke Pakketvaart Maatschappij NV (1888, KPM), maar zette in 1899 ook de Zuid-Amerika Lijn NV op die met regelmaat lijndiensten organiseerde. Deze maritieme infrastructuur ondersteunde het groeiende handelsnetwerk van de NHM tussen Java, Suriname, Brazilië en Europa.

Het doel was winstmaximalisatie. Ook in Suriname bleef de situatie op de plantages schrijnend: op de enorme Mariënburg-suikerplantage, sinds 1882 eigendom van de NHM, brak in 1902 de bloedigste opstand van Hindoestaanse contractarbeiders in de Surinaamse geschiedenis uit. De gebeurtenissen benadrukten dat het geweldsregime van plantagekapitalisme, ook na de formele afschaffing van slavernij, ook in de West Indies werden voortgezet onder leiding van de NHM.

De combinatie van de mondiale cash-crop depressie (1884–1887) en de uitbraak van koffiebladziekte (*Hemileia vastatrix*) op de Javaanse plantages leidde tot een scherpe ineenstorting van de koffieproductie in Nederlands-Indië. Door de schaarste én de toenemende marktmonopolisering

[69] In 1872 werd van de totale export van 70.049 ton nog 42.705 ton (61%) van het gouvernement door de NHM verkocht in Nederland.

stegen de wereldmarktprijzen vanaf 1888 aanzienlijk. Die prijsstijging werd verder versterkt door de afschaffing van de slavernij in Brazilië (1888), waardoor de arbeidskosten tijdelijk opliepen. Deze hausse bleek echter van korte duur: vanaf 1895 groeide de Braziliaanse productie opnieuw explosief, wat leidde tot prijsdalingen en het definitieve verlies van Java's dominante positie op de wereldkoffiemarkt. In Nederlands-Indië was de plantage-economie toen al deels omgeschakeld: andere *cash crops* zoals suiker, en de relatief recent aangeplante cocaïne, zwarte Assam thee en rubber, waren economisch ook aanzienlijk aantrekkelijker.

Ontwikkelingen op de koffiemarkt na 1890

Na 1890 werd geprobeerd om de uitbraak te beheersen door de introductie van de Liberiakoffie (*Coffea liberica*) uit west en centraal Afrika, maar deze variëteit sloeg slecht aan. Het aandeel van Java- en Sumatraproductie in de wereldhandel daalde drastisch: van 18% in 1883 tot slechts 6% in 1899. Brazilië, dat met lagere arbeidskosten en toenemende kwaliteit produceerde, nam de markt over. De NHM schakelde pragmatisch mee als belanghebber: zij ging actief koffie inkopen in Brazilië en richtte zelfs een lijndienst op naar Zuid-Amerika. De handel via Amsterdam en Rotterdam nam hierdoor verder toe, en de Braziliaanse koffie vond via Nederlandse havens haar weg naar heel Europa.

Tussen 1832 en 1908 werd de wereldproductie vertienvoudigd: van 95.000 ton naar ruim 1.000.000 ton. Daarvan kwam rond 1908 nog slechts 1,7% uit Nederlands-Indië, terwijl de Republiek Brazilië 80% van de productie voor zijn rekening nam. Ondanks dit verlies aan marktaandeel voor de kolonie, profiteerden de Nederlandse koffiehandelaren zoals de juist van deze groei – vooral dankzij het grote Santos-syndicaat van de NHM, dat in 1915 circa 215.000 ton koffie verhandelde, ofwel zo'n 22% van de wereldexport.

In tegenstelling tot de suikercultures, waarvoor het gouvernementsmonopolie in 1890 werd opgeheven, bleef het Preanger-koffiestelsel met gedwongen arbeid op Java nog bestaan tot 1915. In Celebes was het al in 1899 beëindigd, in Sumatra in 1902. De massale toepassing van dwangarbeid maakte het mogelijk dat Nederlands-Indië met razendsnelle omschakeling een vergelijkbare productie kon vasthouden – zij het met een andere koffiesoort.

In 1900 werd *Coffea canephora* (Robusta), afkomstig uit Belgisch-Congo, geïntroduceerd om de mislukte Arabica- en Liberiaplantages te vervangen. Na een korte kweekperiode begon het koloniaal gezag in 1907 met grootschalige aanplant op particuliere 'Europese' plantages in Java, Sumatra en Celebes. De oude koffieplanten werden snel vervangen en nieuwe plantages aangelegd, vooral in de laaglanden. Robusta was minder gevoelig voor ziektes dan Arabica en werd een effectief alternatief. In 1939 werd Robusta toegepast op 90% van de landgoederen. In de hooglanden van de Oost-Indische eilanden bleef de Arabicaproductie bestaan, vooral in kleinschaliger vorm.

In 1911 viel het Algemeen Proefstation (1905), dat zich bezighield met onder meer suikerriet, koffie en rubber, uiteen. De koffieafdeling werd voortgezet als de *Vereeniging Proefstation Malang* (1911), met bijdragen van 56 koffieplanters en een gouvernementssubsidie van ƒ 4.000 op een begroting van ƒ 40.000. Het station verrichtte ook onderzoek naar andere gewassen, zoals cacao en coca. In 1919 waren er 29 publicaties verschenen voor de planters. Tegelijkertijd werd het *Proefstation Midden-Java* in Semarang heropgericht (1885/1910), dat op vergelijkbare wijze werd gefinancierd en georganiseerd.

Vanaf 1915 werd de Robusta-koffieplant ook in Zuid-Sumatra verspreid, vooral onder inheemse plantagehouders – in lijn met de opkomende 'vrije' Javaanse nijverheid conform de uitgezette

Ethische Politiek (1901). In de jaren 1920 was de koffieproductie van Sumatra al groter dan die van Java. Koffie werd, net als suiker en tabak, steeds meer een mondiale *commodity* die zelfs voor inheemse consumenten betaalbaar werd.

Na de Eerste Wereldoorlog herstelde ook de Duitse economie, en de export van koffie naar Duitsland nam snel toe. Robusta werd door zijn lage productiekosten en ziektebestendigheid de dominante koffiesoort, zowel in Nederlands-Indië als op de wereldmarkt. Rond 1929, toen de wereldwijde economische depressie toesloeg, werd deze groei abrupt onderbroken. Door dalende vraag en importrestricties gingen veel kleinere koffiehandelaren en -branders failliet. Er volgde een consolidatiefase waarbij grote kapitaalkrachtige bedrijven massaal kleinere concurrenten opkochten voor de laagste prijzen.

Om overproductie te beteugelen en de prijzen te stabiliseren, werden vanaf 1937 internationale koffieovereenkomsten gesloten onder leiding van de Verenigde Staten, die 'rust in hun achtertuin' wilden. In Latijns-Amerika was koffie inmiddels een strategisch exportproduct. De *Inter-American Coffee Agreement* (1937, IACA) introduceerde exportquota per land, te handhaven door de regeringen van de deelnemende staten. Deze afspraken golden alleen voor Amerikaanse landen; De koloniale machten maakten aansluitende kartelvorming buiten zicht van het publiek.

De quota van 1937, weergegeven in de bijgevoegde tabel, werden jaarlijks verlengd tot 1940 en daarna. Op dat moment bedroeg de wereldproductie 2.561.500 ton. Nederlands-Indië produceerde in 1937 137.275 ton koffie (5%), waarvan 72% (98.862 ton) werd geëxporteerd. Daarmee stond het land op de derde plaats wereldwijd. In 1938 steeg de productie en werd Nederlands-Indië de tweede koffie-exporteur ter wereld.

Tabel: IACA-productiequota per land (1937)

Productie en toegestane exportquota volgens het Inter-American Coffee Agreement, uitgedrukt in zakken van 60 kg en omgerekend in tonnen

Land	Productie (zakken)	Productie (ton)	Exportquotum (zakken)	Exportquotum (ton)
Brazilië	9.300.000	558.000	7.813.000	468.780
Colombia	3.150.000	189.000	1.079.000	64.740
Costa Rica	200.000	12.000	242.000	14.520
Cuba	80.000	4.800	62.000	3.720
Dominicaanse Republiek	120.000	7.200	138.000	8.280
Ecuador	150.000	9.000	89.000	5.340
El Salvador	600.000	36.000	527.000	31.620
Guatemala	535.000	32.100	312.000	18.720
Haïti	275.000	16.500	327.000	19.620
Honduras	20.000	1.200	21.000	1.260
Mexico	475.000	28.500	239.000	14.340
Nicaragua	195.000	11.700	114.000	6.840
Peru	25.000	1.500	43.000	2.580
Venezuela	420.000	25.200	606.000	36.360
Totaal	**15.545.000**	**932.700**	**11.612.000**	**696.720**

In 1937 bedroeg de totale wereldproductie 2.561.500 ton. Nederlands-Indië produceerde in dat jaar 137.275 ton koffie, goed voor 5% van het wereldtotaal. Hiervan werd 72% geëxporteerd: 98.862 ton (ca. 1.647.700 zakken). Daarmee stond de kolonie op de derde plaats wereldwijd qua koffie-export. In 1938 steeg de Indische productie verder, waarmee het Nederlands koloniaal gebied opklom tot de tweede plaats onder de wereldexporteurs.

Koffieproductie en Westerse koffiecultuur

Eeuwenlang werd koffie bereid door gemalen bonen met kokend water te mengen. Nadat het mengsel was bezonken, kon de koffie worden opgedronken. In 1822 werd een nieuwe methode geïntroduceerd: de espresso. De eerste rudimentaire espressomachine werd in Frankrijk ontwikkeld.

In 1901 ontwikkelde de Japans-Amerikaanse scheikundige Satori Kato uit Chicago de eerste oploskoffie. Enkele jaren later, in 1908, vond de Duitse huisvrouw Melitta Bentz uit Dresden het koffiefilter uit — een innovatie die wereldwijd ingang zou vinden.

De espresso werd verder geperfectioneerd met de uitvinding van de eerste automatische machine in 1933, ontworpen door de Italiaan Ernesto Illy. De moderne hogedruk-espressomachine zoals we die vandaag kennen, werd in 1946 ontwikkeld door zijn landgenoot Achille Gaggia.

Na eeuwen van technologische innovatie in uiteenlopende landen is de koffiecultuur stevig verankerd geraakt in de Westerse maatschappijen. Het product evolueerde van koloniale exportgrondstof tot integraal onderdeel van het dagelijks leven en de globale consumptiecultuur.

Prijsvorming en woekerwinsten

In 1890 gaat de gedwongen arbeid binnen het omvangrijke Preanger-stelsel onverminderd door. Tegelijkertijd bouwt de NHM in hoog tempo haar positie uit op de Braziliaanse koffiemarkt, nog voordat de export vanuit Nederlands-Indië weer toeneemt dankzij de introductie van de nieuwe *Coffea canephora* (Robusta).

De wereldwijde koffieproductie bedraagt in dat jaar 600.915 ton, waarvan 44.653 ton (13%) afkomstig is uit Nederlands-Indië. Hiervan wordt 38.748 ton (87%) geëxporteerd naar Amsterdam. De totale exportwaarde bedraagt ƒ 42.362.000, oftewel ƒ 1.093 per ton. De veilingprijs in Amsterdam ligt iets hoger, op ƒ 1.102 per ton. Hier moeten echter nog de transportkosten van worden afgetrokken – kosten die vermoedelijk nog steeds door het gouvernement werden gedragen, zoals tijdens het Cultuurstelsel het geval was. Zelfs met deze impliciete gouvernementssteun wordt er in Amsterdam zogenaamd nauwelijks winst gemaakt.

De arbeidsintensiteit op de overwegend kleinschalige plantages is relatief laag, met gemiddeld 1,5 arbeiders per hectare. Toch vergde met name het branden van de koffie aanzienlijke arbeid en energie. De theoretische winst bedraagt in Amsterdam slechts 0,8% (ƒ 1.102 / ƒ 1.093 − 100%), wat praktisch verwaarloosbaar is. De feitelijke woekerwinsten werden elders geboekt: een pond koffie werd in 1830 binnen hetzelfde Preanger-stelsel nog voor slechts ƒ 211 per ton door het gouvernement ingekocht – inclusief transport. In deze latere periode werden de belangrijkste winsten behaald door NHM & Co. met Braziliaanse koffie die werd verhandeld tegen veel hogere marges. Daarnaast bezat de NHM post-crisis ook aanzienlijke belangen in de Indische plantagesector, waar het tegen kostprijs kon produceren.

Tegen 1939 is de wereldproductie gegroeid tot 2.343.900 ton. Ongeveer 1.742.000 ton daarvan (74%) wordt wereldwijd geëxporteerd. De officiële productie in Nederlands-Indië bedraagt dan circa 121.395 ton (5%), waarvan 65.873 ton (54%) daadwerkelijk wordt geëxporteerd. Dit is slechts 4% van de totale wereldproductie. Het resterende volume zou deels binnenlands geconsumeerd kunnen zijn — al lijkt structurele vrijgevigheid gezien de hoge marktprijzen richting de inheemse bevolking onwaarschijnlijk. Waarschijnlijker werd de koffie massaal buiten de boeken om verhandeld en bijvoorbeeld bijvoorbeeld geruild tegen opium in Turkije of Perzië.

De officiële exportprijs daalt in de jaren 1930 scherp tot ƒ 191 per ton (−83% t.o.v. 1890), wat het effect weerspiegelt van vergaande industrialisatie en schaalvergroting in de Indische koffiesector met name na de depressie (1929-1933). Tegelijkertijd is de veilingprijs — mede onder invloed van het internationale IACA-kartel — gestegen tot ƒ 1.322 per ton. De totale marge loopt daarmee op tot een spectaculaire 592% (ƒ 1.322 / ƒ 191 − 100%). In 1939 verdwijnt er ondanks het verdwenen productievolume van 46% (!) nog steeds ƒ 87,3 miljoen in de zakken van NHM & Co.

Daarbij komt nog het veel grotere volume dat via het door de NHM gecontroleerde Braziliaanse Santos Syndicaat (c. 1910) werd verhandeld. In 1908 was Brazilië verantwoordelijk voor 80% van het wereldhandelsvolume, terwijl Nederlands-Indië nog slechts 1,7% vertegenwoordigde. Hoewel Indië na 1910 herstelt tot circa 4% marktaandeel, blijft Brazilië met 468.000 ton productie in 1938 ruim vijfmaal groter dan de (officiële) Indische export (95.200 ton).

De controle over de Braziliaanse markt verschoof na 1930 geleidelijk van het NHM-syndicaat naar de Braziliaanse overheid en via deze in 1937 naar de Verenigde Staten. Deze machtsverschuiving is duidelijk terug te zien in de prijsvorming: vanaf 1910 daalden de kostprijzen, terwijl de verkoopprijzen kunstmatig hoog werden gehouden. De wereldwijde monopolisering van de koffiemarkt liet haar sporen na. Tussen 1910 (1.150.500 ton) en 1939 (1.742.400 ton) nam het wereldwijde exportvolume slechts met 52% toe, terwijl de winstmarge in het kartel steeg tot 592%. In piekjaren zoals 1936 liep deze marge zelfs op tot 720%. De hoofdrol van de NHM in deze kartelstructuren bleef door het Amerikaanse staatskartel dat vanaf 1937 de markt leidde grotendeels buiten beeld, en is tot op heden nauwelijks bekend.

De controle over de Braziliaanse markt verschoof na 1930 geleidelijk van het NHM-syndicaat naar de Braziliaanse overheid, en uiteindelijk in 1937 naar de Verenigde Staten. Die machtsverschuiving is duidelijk zichtbaar in de prijsvorming na de Eerste Wereldoorlog: de kostprijzen daalden, terwijl de verkoopprijzen sterk werden opgedreven. De wereldwijde monopolisering van de koffiemarkt liet haar sporen na. Terwijl het wereldwijde exportvolume tussen 1910 (1.150.500 ton) en 1939 (1.742.400 ton) met slechts 52% toenam, werd de winstmarge op de verkoop in het kartel opgedreven tot 592%. In piekjaren zoals 1936 liep die marge zelfs op tot 720%. De totale winstmarge – tussen plantageproductie en verkoop op de beurs – piekte in 1925 tot 1100%+. De hoofdrol die de NHM speelde bij de ontwikkeling van de internationale koffiemarkt, bleef ook na het Amerikaanse staten-kartel volledig buiten beeld en grotendeels onbekend.

De afgeleide exportcijfers van koffie uit Nederlands-Indië, berekend als het verschil tussen de inkoopprijs in Batavia en de veilingprijs in Amsterdam, tonen een scherpe stijging in absolute waarde tussen 1890 en 1939. Daarbij is uitgegaan van een conservatieve kostprijs af-haven van ƒ 188 per ton – het gemiddelde volgens de *Koloniale Verslagen* van 1849–1868. De winsten verschoven gedurende deze periode structureel richting monopoliestructuren. Gezien het omvangrijke ‘verdwenen’ volume is voor de berekening de productie als uitgangspunt genomen, niet de gerapporteerde export.

De afgeleide exportcijfers van koffie uit Nederlands-Indië, gemeten als het verschil tussen de Indische plantage-inkoopprijs en de veilingprijs in Amsterdam, tonen een scherpe stijging in absolute waarde tussen 1890 en 1939. Er is uitgegaan van werkelijke kostprijs af-haven in Nederlands-Indië van ƒ 188 per ton, de gemiddelde prijs uit de Koloniale Verslagen tussen 1849 en 1868. Daarmee word goed zichtbaar hoe de winsten naar de verkoopzijde verschuiven binnen de mondiale monopolisering van de koffiemarkt. Aanvullend is gezien het enorme 'verdwenen' koffievolume de productie als uitgangspunt genomen, niet de officiële export cijfers. Daarmee word duidelijk hoeveel waarde er verdween onder Oranje's gouvernement. Deze ontwikkeling wordt geïllustreerd in de onderstaande tabel:

Afgeleide winsten uit de Indische koffie-export (1890–1939)

Cijfers gebaseerd op verschil tussen inkoop in Batavia en veilingprijs in Amsterdam (in gulden per ton en miljoenen guldens)

Jaar	Productie (ton)	Export (ton)	Kostprijs (ƒ/ton)	Inkoopprijs (ƒ/ton)	Verkoopprijs A'dam (ƒ/ton)	Marge inkoop (mln.)	Marge verkoop (mln)	Marge totaal (mln)
1890	44.653	38.748	ƒ 188	ƒ 1.093	ƒ 1.102	ƒ 40,4	ƒ 0,4	ƒ 40,8
1895	72.775	72.775	ƒ 188	ƒ 764	ƒ 1.102	ƒ 41,9	ƒ 24,6	ƒ 66,5
1900	73.557	51.035	ƒ 188	ƒ 577	ƒ 705	ƒ 28,6	ƒ 9,4	ƒ 38,0
1905	60.624	34.272	ƒ 188	ƒ 573	ƒ 617	ƒ 37,4	ƒ 2,7	ƒ 40,1
1910	45.683	15.831	ƒ 188	ƒ 748	ƒ 881	ƒ 25,6	ƒ 6,1	ƒ 31,7
1915	76.105	53.298	ƒ 188	ƒ 748	ƒ 1.366	ƒ 42,6	ƒ 47,0	ƒ 89,6
1920	68.188	62.244	ƒ 188	ƒ 836	ƒ 2.292	ƒ 44,2	ƒ 99,3	ƒ 143,5
1925	105.969	69.729	ƒ 188	ƒ 978	ƒ 2.336	ƒ 83,7	ƒ 143,9	ƒ 227,6
1930	103.045	61.514	ƒ 188	ƒ 580	ƒ 1.983	ƒ 40,4	ƒ 144,6	ƒ 185,0
1935	177.264	81.471	ƒ 188	ƒ 229	ƒ 1.454	ƒ 7,2	ƒ 257,7	ƒ 264,9
1939	121.395	65.873	ƒ 188	ƒ 191	ƒ 1.322	ƒ 0,4	ƒ 160,5	ƒ 160,9

De gecumuleerde monopoliewaarde — gedefinieerd als het verschil tussen de kostprijs in de Indische haven en de verkoopprijs in Amsterdam of elders — van de Indische koffie-export in de periode 1890–1939 bedraagt circa **ƒ 5,5 miljard**. Omgerekend naar 2011 komt dit neer op een reële waarde van **€ 120,4 miljard**. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead. Rekening houdend met het twintig (1890) tot vijf (1939) keer grotere Braziliaanse volume dat door hetzelfde NHM-kartel werd beheerst, lag de werkelijke waarde van dit systeem nog vele malen hoger.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cash-Crops: Tabak

Een introductie

Tabak was, na koffie en suiker, het belangrijkste exportproduct van Nederlands-Indië tot ver in de negentiende eeuw. De teelt vond al vóór het Cultuurstelsel plaats, maar werd vooral tijdens de periode 1830–1870 grootschalig georganiseerd. Tabak werd toen opgeëist door het gouvernement, waarna monopolist NHM de opbrengst met aanzienlijke winst op de beurs in Amsterdam verkocht.

In 1854, gelijktijdig met de vernieuwing van het contract met Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (1824, NHM) voor opnieuw 25 jaar, bepaalde een nieuw reglement voor het beleid van de Indische Regering dat een liberaliseringsslag moest worden ingezet. Het Cultuurstelsel zou geleidelijk worden afgebouwd om plaats te maken voor particulier ondernemerschap.

Nadrukkelijk gold deze overgang niet voor alle regio's en culturen tegelijk, maar nergens voltrokken de economische en maatschappelijke veranderingen zich zo snel als in Noordwest-Sumatra, in het zogenoemde 'Wilde Oosten'. Dit gebied kwam pas in 1858 formeel onder Oranje's oppergezag via het Verdrag van Siak. De sultan van Siak verkreeg daarmee zeggenschap over de rijkjes Deli, Langkat, Serdang en Ashan – ten koste van de sultan van Deli, die deze machtsverschuiving gedeeltelijk bleef betwisten.

De liberalisering kreeg vervolg: in 1862 werd de kleine gouvernementspepercultuur beëindigd, gevolgd door de stopzetting van de cochenille- (rode verfstof) en de verlieslatende Chinese theecultuur in 1865. In 1864 trok het gouvernement zich ook terug uit de tabaksteelt, waardoor deze cultuur volledig kon worden geliberaliseerd. De overige Indische markt bleef op dat moment echter grotendeels gesloten voor Europese ondernemers; de NHM hield nog steeds het exclusieve monopolie op import en export.

Op grote afstand van Batavia werd onder leiding van de nieuwe NHM-dochter Deli Maatschappij NV (1869, DM) een grootschalige Europese plantage-industrie opgebouwd op de zogenoemde 'Woeste Gronden' – oerwoudgebied dat met toestemming van de sultan van Deli beschikbaar werd gesteld, in ruil voor een kleine vergoeding.

Rond 1865 — acht jaar vóór het uitbreken van de oorlog met het nabijgelegen Atjeh — stelde de sultan van Deli dergelijke gronden ook ter beschikking aan de pionier Jacobus Nienhuys (1836–1927), later een van de medeoprichters van de kapitaalkrachtige DM. Na de eerste bescheiden verkopen in Amsterdam werd de productie via de NV snel opgeschaald. In de decennia daarna breidde de tabakscultuur in Deli en omstreken zich uit met koffie-, thee- en rubberproductie. Daarnaast bleken in het aangrenzende gebied rijke oliebronnen aanwezig, vlakbij de snel groeiende hoofdstad van Deli: Medan.

De exploitatie van Deli was aanvankelijk niet exclusief in Nederlandse handen. Ook Amerikaanse, Britse en Duitse ondernemers speelden een actieve rol. In de beginperiode werden herhaaldelijk dividenden van meer dan 100% uitgekeerd. Tegen het einde van de eeuw was een gebied ter grootte van een deel van Nederland in plantages omgezet.

Deze snelle expansie werd mede mogelijk gemaakt doordat Oranje's gouvernement in de eerste decennia doelbewust nauwelijks een bestuursapparaat opbouwde in het afgelegen gebied. De planters fungeerden daarom grotendeels zelf als bestuurders van het 'Wilde Oosten'. Met steun van de NHM organiseerden zij de aanleg van een spoorweg, de introductie van een telefoondienst en de ontwikkeling van de export via de haven van Deli. De waarde van de Indonesische tabaksuitvoer steeg tussen 1870 en 1890 met een factor tien – vooral dankzij de zeer winstgevende Deli-tabak.

Tijdens de Atjehoorlog (1873–1913) stierven in sommige jaren de helft van de dwangarbeiders in dit gebied; naar schatting kwamen 25.000 arbeiders om. Ook de honderdduizenden contractarbeiders op de grote, vooral Nederlandse plantages leefden in de praktijk een bestaan van schuldslavernij. Zij waren ‘aangeworven’ om op grote afstand van hun woongebied te werken in mijnen en plantages. Door slechte behandeling en gebrekkige hygiëne was de sterfte onder hen zeer hoog; Noordwest-Sumatra stond berucht om zijn erbarmelijke omstandigheden.

Voor de ontginning van het oerwoud en het werk op de plantages was een groot arbeidsaanbod vereist. De lokale Batak- en Maleise bevolking was relatief klein in aantal en voorzag doorgaans in het eigen levensonderhoud, waardoor zij zich zelden aanboden als contractarbeiders. De DM nam het voortouw met het werven van Chinese koelies. Vanaf de jaren 1880 – mede onder invloed van de toenemende ‘gele gevaar’-retoriek – verlegde men de focus naar Javaanse arbeiders. Ook zij werden genadeloos afgebeuld: velen werkten tot dertig opeenvolgende dagen, twaalf uur per dag, in tropische hitte.

De opkomst van tabak na 1890 (en thee en rubber)

De opkomst van de Europese tabaksplanters in Deli viel samen met de ondergang van de kleine Javaanse suiker- en koffieplantages in de jaren 1880 en de armoede die daarop volgde. Tabak bleef tot aan de Eerste Wereldoorlog, na koffie en suiker, de derde belangrijkste cultuur van Nederlands-Indië. NHM’s DM speelde een centrale rol in de opbouw van een grootschalige Europese plantage-economie in West-Sumatra, waar in de twintigste eeuw honderdduizenden contractarbeiders tewerkgesteld zouden worden.

Tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog ontwikkelden tabak, thee en rubber zich verder tot pijlers van de zogenaamde ‘vrije’ Indische nijverheid. Steeds meer gezinnen raakten betrokken bij coöperatieve plantages, die in snel tempo rondom de dorpen ontstonden. Deze hybride tussen grootkapitaal en volksproductie markeerde een belangrijke nieuwe fase.

Door de groeiende export werd tabak ook belangrijk voor de Nederlandse nijverheidssector en de Nederlandse schatkist. Het Nederlandse belastingstelsel werd in de tweede helft van de negentiende eeuw stelselmatig uitgebreid – parallel aan de industrialisatie en urbanisatie. Een inkomstenbelasting bestond nog niet: iedereen betaalde hetzelfde accijnstarief. Tussen 1850 en 1870 werden enkele accijnzen afgeschaft, zoals die op brood en vlees, dankzij de stijgende koloniale inkomsten via het Batig Slot (1830–1877). Accijnzen op luxegoederen zoals bier, wijn, azijn, gedistilleerd, suiker, rundvlees, zout en zeep bleven wel bestaan. Tabak werd pas belast met de invoering van de eerste Tabakswet in 1921. Tegen die tijd was de Nederlandse sigarenindustrie – deels gevoed door Indische tabak – uitgegroeid tot een van de grootste ter wereld, en tot een werkgever voor tienduizenden Nederlanders.

Tabak ging in Indië steeds nauwer optrekken met andere plantageproducten zoals thee en rubber, die onder vergelijkbare klimatologische condities werden verbouwd. De eerder mislukte Chinese theecultures, die het gouvernement tot in de jaren 1870 had ondersteund, werden vanaf de jaren 1880 snel vervangen door particuliere plantages met zwarte Assam-thee uit India. Rubber volgde in de jaren 1900. Omdat deze gewassen vergelijkbare eisen stelden aan bodem en klimaat, konden ze op veel plantages naast elkaar worden verbouwd. Dit voorkwam uitputting van de grond en stelde planters in staat om flexibel in te spelen op prijsschommelingen op de wereldmarkt.

Alle drie de culturen werden ook op grote schaal geteeld via coöperatieve plantages in het kader van de zogenoemde Indische 'volksnijverheid'. Hierdoor ontstond een hybride privaat-collectief systeem: formeel particulier, maar sterk afhankelijk van koloniale infrastructuur, kredieten, en afzetkanalen.

Oranje's gouvernement bleef een centrale actor in de selectie van te verbouwen gewassen. Dit gebeurde onder andere via belastingmaatregelen, maar ook via regulering van concurrerende huisnijverheid. In alle gevallen bleef de NHM als grootste participant het grootste deel van de winst opstrijken. Eigenaren van Europese plantages ontvingen via dividenduitkeringen slechts beperkte, gecontroleerde rendementen op hun productie – net als de aandeelhouders van de VOC in de zeventiende en achttiende eeuw.

Onderstaand overzicht toont de totale uitvoerwaarde (exclusief koffie en suiker) en illustreert de toenemende diversificatie van de belangrijkste landbouw- en bosproducten tussen 1880 en 1913.

Tabel: Uitvoerwaarde van landbouw- en bosproducten (x ƒ 1) — exclusief koffie en suiker

in guldens per jaar, geselecteerde producten

Uitvoerproduct	**1880**	**1900**	**1913**
Tabak	6.212.000	13.235.000	70.745.000
Caoutchouc	129.000	369.000	13.930.000
Getah	1.049.000	4.648.000	2.521.000
Copra	–	1.162.000	6.861.000
Peper	176.000	2.388.000	3.935.000
Pinang	14.000	2.168.000	2.775.000
Benzoë	1.371.000	1.717.000	2.700.000
Looistoffen	–	93.000	1.621.000
Katoen	26.000	1.121.000	1.392.000
Gambir	17.000	26.000	1.380.000

In 1914 waren op Sumatra in totaal 1.644.629 hectare (ca. 16.446 km², 128 x 128 km) uitgegeven in 951 erfpachtpercelen en landbouwconcessies, waarvan het merendeel zich bevond in de regio West-Java rondom Deli.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, in 1939, bereikte de tabaksteelt haar laatste hoogtepunt. Inmiddels waren rubber en thee voor de Indische planters echter aanzienlijk groter en veel lucratiever geworden:

Product	**Ha plantage**	**Aantal plantages**	**Productie (ton)**
Suiker	94.900	100	1.587.535
Hevea rubber	615.600	1.199	201.266
Koffie	99.200	377	59.255
Thee	138.400	337	84.493
Tabak	36.500	89	39.628
Kininebast	17.000	110	12.590
Oliepalm	105.000	66	302.222

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Behalve de productie van kina en suiker werd een aanzienlijk deel van de productie in de jaren 1930 tegen die tijd inmiddels gerealiseerd door de inheemse en Chinese bevolking. Zij konden nog steeds via de Europese planters exporteren binnen een speciaal consignatie-stelsel – voorfinanciering door en via de grotere Europese planters. De officiële cijfers geven daarom slechts een gedeeltelijk beeld: de werkelijke productieniveaus lagen aanzienlijk hoger.

De opbouw van NHM's tabaksimperium via de Deli Maatschappij NV vanaf 1890 tot WOI

In de jaren 1880, toen de grotere cultuurbanken in zware moeilijkheden kwamen en veel plantages verdwenen of werden opgekocht, werd ook de tabakssector hard geraakt. De consignatie – het systeem van noodzakelijke voorfinanciering – viel weg, wat leidde tot een herstructurering van de tabakscultuur. De Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) greep deze gelegenheid aan om via haar dochteronderneming, de Deli Maatschappij NV (DM), de controle over de tabakssector in West-Sumatra stevig uit te breiden. DM begon met het opkopen van tabakspercelen in Deli en Langkat, die bekend stonden om de productie van de meest waardevolle Deli-tabak. Rond 1900 was de DM uitgegroeid tot verreweg de grootste planter in deze regio.

Vanaf 1890 ontwikkelde ook Java zich tot een vernieuwd centrum van Europese tabakscultuur, met grote plantages in de Vorstenlanden (onder andere via Dorrepaal & Co.) en in Oost-Java rondom Besoeki. Toen het gouvernement geen direct belang meer had bij de tabaksteelt, verschoof de productie snel naar particuliere ondernemers – die in veel gevallen succesvoller bleken dan het koloniale bestuur zelf. Toch liepen de winsten voor de NHM onverminderd door: de onderneming bleef tot aan de Eerste Wereldoorlog de exclusieve monopolist op de export en verkoop van Indische tabak. Planters, hoe succesvol ook, bleven in competitie met elkaar gebonden aan Oranje's centrale exportkanaal.

De minder waardevolle Java-tabak verspreidde zich via Europese plantages over grote delen van het eiland en kreeg ook navolging op Borneo, waar een levendige tabakscultuur ontstond, gevolgd door rubberplantages. Tegelijkertijd organiseerde de NHM internationale syndicaten voor de import van onder andere Braziliaanse en Santa Domingo-tabak naar Amsterdam. De 'volkse' toepassing van tabak in Nederland kreeg ondertussen een enorme impuls door de opkomst van een binnenlandse sigarenindustrie. Deze industrie begon met kleine werkplaatsen in Delft (1770) en Amsterdam (1794), maar industrialiseerde vanaf 1826 in Kampen en ontwikkelde zich daarna snel in Brabantse steden als Den Bosch, Eindhoven en Valkenswaard.

Een belangrijk segment van deze productie was gericht op de Verenigde Staten, waar de exclusieve Deli-tabak vanaf het begin bijzonder gewild was als dekblad ('wrapper') voor premium sigaren. Tussen 1883 en 1899 exporteerde Nederland jaarlijks gemiddeld 1.773 ton Deli-tabak naar de VS. Dit was het overgrote deel van de totale Amerikaanse dekbladimport van gemiddeld 2.025 ton per jaar tussen 1883 en 1910. Daarmee werd Deli-tabak, onder leiding van NHM's DM, de belangrijkste bron van sigarenwraps in de Verenigde Staten.

Wetenschap als kartelstrategie: Het Deli-Proefstation en de rationalisering van plantageproductie

Vanaf 1885, halverwege de mondiale suiker- en koffiecrisis, ontwikkelde zich op de Europese plantages rondom de Deli Maatschappij een hoogwaardige plantage-economie. Deze was gebaseerd op de tabakscultuur, maar werd al snel geïntegreerd met de lucratieve Assam-theecultuur (vanaf

1877) en de nieuwe rubber (vanaf 1900). Omdat al deze gewassen onder vergelijkbare klimatologische omstandigheden konden worden verbouwd, werden ze vaak op dezelfde plantages gecombineerd. NHM's DM en aanverwante maatschappijen speelden de sleutelrol bij deze diversificatie.

De ontwikkeling van productdiversificatie binnen de vooral Nederlandse plantages concentreerde zich vanaf 1895 in de eerste plaats rondom het nieuwe Deli-Proefstation. Dit station werd opgezet op het terrein van de Deli Maatschappij NV (DM) en grotendeels gefinancierd door de Deli-planters zelf — een vroege vorm van sectorale kartelvorming in West-Sumatra. De directe aanleiding was een agressieve plantenziekte die vanaf 1892 de waardevolle Deli-tabak begon aan te tasten. Om deze te bestrijden werd intensief samengewerkt met gouvernementswetenschappers uit Buitenzorg. De botanicus J. van Breda de Haan werd in 1893 op verzoek naar Deli gestuurd, waar hij de verantwoordelijke schimmel identificeerde en een succesvolle bestrijdingsmethode ontwikkelde.

De samenwerking tussen particuliere planters en gouvernementsexperts bleek buitengewoon effectief. Private financiers ondersteunden de inzet van de vooral Nederlandse wetenschappers op het proefstation graag, gezien de directe economische belangen. Aanvankelijk richtte het Deli-Proefstation zich exclusief op tabak, maar het breidde zijn activiteiten snel uit naar andere gewassen zoals rubber, koffie, kokos (klapper) en thee — en groeide daarmee uit tot een multidisciplinair kenniscentrum voor de grote plantage-industrie in Noord-Sumatra.

Een gedetailleerd overzicht van deze plantagestructuur wordt geboden in een Amerikaanse publicatie van Fowler uit 1923. Deze schetst een klinisch beeld van de situatie in 1920, waarin direct opvalt hoeveel opvallende parallellen de tabaks- en rubberplantage industrie van Nederlands-Indië en Maleisië vertonen. In dat jaar werkten er reeds 238.336 contractarbeiders op de Europese plantages in West-Sumatra, wat neerkwam op 83% van het totale plantagepersoneel. Van deze arbeiders kwam 89% uit Java. Daarbovenop waren er 44.063 'vrije' contractarbeiders (15%) en 3.064 lokale, ongeschoolde arbeiders (1%).

De loonstructuur was sterk gestandaardiseerd. Javaanse mannen verdienden ƒ 0,55 per dag, vrouwen ƒ 0,50. De dagelijkse hoeveelheid rijst lag vast op ƒ 0,20 per *kati* (617 gram). De 'vrije' contractarbeiders — die fungeerden als flexibele schil — verdienden aanzienlijk meer: tussen ƒ 0,70 en ƒ 4,00 per dag. Alle contractarbeiders ontvingen gratis medische zorg, maar kregen in tijd van ziekte niet uitbetaald. In de residentie Zuid- en Oost-Borneo werkten 8.400 koelies op Europese plantages en in mijnen, met lonen van respectievelijk ƒ 0,35 (mannen) en ƒ 0,30 (vrouwen) per dag, maar inclusief rijst en ziekenzorg. Daarnaast waren er nog 3.064 lokale dagloners (Fl. 0,40–0,60 per dag) en 7.960 vrije arbeiders actief. De grootste werkgever in deze regio op Borneo is dan inmiddels Bataafsche Petroleum Maatschappij NV (1907), de werkmaatschappij van Oranje's Koninklijke Olie NV (1890).

Java versus Sumatra: Contrasten in tabakscultuur en arbeidsorganisatie

Hoewel Javaanse tabak qua kwaliteit en teeltcondities afweek van de Sumatra variant, vertoonden beide culturen structurele overeenkomsten. Veel Javaanse tabak werd geproduceerd door inheemse boeren, zonder toezicht van Europese planters. Meestal leverden de veel grotere Europese bedrijven het zaad aan inheemse arbeiders, die op contract en consignatiebasis produceerden. In andere gevallen huurden de grote firma's dagloners in, op gronden die zij van inheemse eigenaren leasten. In de Vorstenlanden werden bovendien concessies afgesloten met sultans of prinsen, waarbij ook het recht op inheemse arbeid werd verworven.

De tabaksteelt op Sumatra was daarentegen stevig verankerd in het Europese plantagemodel. Hier domineerden grote plantages die gebruik maakten van inheemse, Chinese, maar vooral Javaanse contractarbeid. Door de toepassing van de Koelie Ordonnantie met Poenale Sanctie (1880) kon arbeid op Sumatra uitzonderlijk streng worden gereguleerd. Dit resulteerde in een hoogontwikkeld, geïndustrialiseerd productiesysteem. Op Java, waar de tabaksteelt in inheemse handen bleef, ontbrak doorgaans kwaliteitscontrole of sterke commerciële prikkel tot optimalisatie. De Europese productie professionaliseerde vooral na de Eerste Wereldoorlog sterk en was geconcentreerd in specifieke regio's zoals Besoeki en de Vorstenlanden.

In 1919 werd op Java en Madoera gezamenlijk 3.444 ton tabak geëxporteerd, verdeeld over drie categorieën: blad, *krossak* en *gekorven*, oplopend in mate van bewerking maar afnemend in kwaliteit en prijs. Die van Deli is dat jaar 11.269 ton en dus aanzienlijk groter.

Deli's monopoliepositie: Veilingen, prijszetting en plantersafspraken

De Deli-tabak werd geteeld in en rondom de residentie Deli, waar NHM's Deli Maatschappij NV (DM) de productie controleerde. Tot aan de Eerste Wereldoorlog werd de volledige productie naar Nederland verscheept en verkocht via een uniek veilingsysteem met verzegelde biedingen. Hierbij mocht slechts één bod worden uitgebracht zonder mogelijkheid tot tegenbod, wat leidde tot maximale prijzen voor de verkoper. De hoogste kwaliteiten gingen standaard naar de Verenigde Staten.

In 1919–1920 besloten de planters om de productie kunstmatig te beperken tot 150.000 balen (11,7 ton) om zo de ingestorte marktprijzen te stutten via schaarste. Later werd de volledige productiecapaciteit weer hersteld. In 1920 lagen de kosten van productie in de haven van Belawan-Deli op ƒ 1,40 per halve kilo. In Amsterdam bedroeg de prijs in de haven ƒ 2,34, terwijl de beursprijs dat jaar opliep tot ƒ 2,94 per halve kilo. In 1917 lag die beursprijs nog op slechts ƒ 1,43, hetgeen Fowler als referentiepunt lijkt te gebruiken voor de 'kostprijs'.

Ter vergelijking: in 1902 bedroeg die 'kostprijs' in Amsterdam slechts ƒ 0,85 per halve kilo. Bij een geschatte maximale transportkost van ƒ 0,20 per kilo komt dit neer op circa ƒ 0,75 in de haven van Deli. In 1920 werd de oogst verkocht voor gemiddeld ƒ 7,50 per halve kilo (middelmatige kwaliteit) tot ƒ 10 of meer voor topkwaliteit — vooral aan Amerikaanse kopers, die na de oorlog vrijwel de gehele markt opkochten. Van de in totaal 16.593 hectare met tabaksblad was in datzelfde jaar inmiddels 15.629 hectare (94%) onder directe controle van de Deli Maatschappij NV.[70]

Plantersvereniging, uitbuiting en propaganda: De contractarbeiders van Deli (2024), R. Baay

Wat volgt is een selectieve samenvatting van het boek van Reggie Baay. Het werk biedt een scherp inzicht in het contrast tussen de feitelijke situatie en het beeld dat onder leiding van de Deli Maatschappij van de NHM doelbewust werd gecreëerd via propaganda.

Plantersparadijs Deli aan de oostkust van Sumatra huisvest vanaf de jaren 1860 van de 19de eeuw grote koloniale cultuurmaatschappijen die tropische gewassen teelden voor de wereldmarkt met de inzet van honderdduizenden Aziatische contractarbeiders. Hierbij werden enorme bedragen

---

[70] 'Blad' is de buitenste laag dekblad, die bij lagere kwaliteit – net als krossak (onderblad) – ook voor het omblad wordt gebruikt, terwijl het gekorven (gesneden) blad van de laagste kwaliteit verdwijnt in het hart van de sigaren en in de sigaretten, die vanaf de jaren 1880 steeds meer worden geproduceerd.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

verdiend. Er waren enorme misstanden: grove uitbuiting, weerzinwekkend bedrog en rabiaat racisme. Midden-Java was in een tijd van grote armoede en epidemieën een plek waar veel geronseld werd voor contractarbeiders in Suriname en vooral voor Deli; het was voor sommigen de enige manier om in leven te blijven.

> *Het valt op dat er zo lang zo weinig bekend is geweest over de extreem slechte leef- en werkomstandigheden van de contractarbeiders in Nederlands-Indië. Na de maatschappelijke impact van een boek als Max Havelaar (1860) was iedereen met exploitatiebelangen in de culturen – de planters, de handelaren, de banken – (net als bij het opiumpachtsysteem) eraan gelegen om slecht nieuws 'uit de pers te houden', zeker uit de Nederlandse pers. Hetzelfde gold voor het gouvernement, dat 'verlegenheid' bij het kabinet (van de Kroon) wilde voorkomen, maar ook dat informatie bij kritische parlementsleden terechtkwam. De belangen voor met name de Kroon – zowel zakelijk als politiek – waren bijzonder groot. Over het algemeen kan dus gesteld worden dat de Indische perscensuur 'uitstekend' heeft gewerkt.*

Breman (1992) formuleert het in zijn boek als volgt: *'Wat [...] opvalt is niet alleen de ongevoeligheid die eruit spreekt, maar ook het zuiveren van de informatie op weg naar boven toe van elementen die niet pasten in de heersende opvattingen, die de hogere autoriteiten in verlegenheid zouden brengen of waaraan ze wellicht aanstoot konden nemen. Eenmaal bovenaan gekomen was aan onwelvallige feiten vaak de kracht ontnomen door een selectief, omfloerst taalgebruik en werden adviezen of conclusies in zulke algemene, vage bewoordingen gesteld dat de werkelijkheid daarachter niet langer viel te herkennen.'*

Het vruchtbare Deli werd vanaf dat moment welwillend door de toenmalige sultan en met instemming van het gouvernement verhuurd aan Europese ondernemers, die er op breed opgezette plantages landbouwgewassen gingen verbouwen, zoals tabak, koffie, thee, maar ook rubber en indigo.

De zware arbeid werd uitgevoerd door Chinese, Javaanse en Maleisische contractarbeiders, de nieuwe slaven nadat slavernij in Nederlands-Indië in 1860 was afgeschaft. De koelies werden overgehaald om hun arbeid voor drie tot vijf jaar te verkopen aan een onderneming in Deli. De arbeidsverhouding tussen planter en koelie werd geregeld in de Koelie-ordonnantie met de poenale sanctie (1880), die de zeer slechte leef- en werkomstandigheden van vluchtende koelies op papier zou moeten tegengaan.

De Koelie-ordonnantie met de poenale sanctie plaatste de westerse ondernemer in de praktijk van Deli niet alleen op de stoel van de politie, maar ook die van rechter én beul. In *De Millioenen uit Deli* (1902) uit de lokale jurist J. van den Brand kritiek: *"Het is eenvoudig eene vermomde en niet eens zwaar vermomde [...] slavernij [...] ten behoeve van cultuur- en nijverheidsondernemers die, terecht of onterecht, meenen hun bedrijf zonder slavernij niet winstgevend te kunnen uitoefenen."* Het systeem is de facto een verkapt slavernijsysteem.

In hetzelfde stuk toont Van den Brand zijn lezers bovendien de innige banden tussen de koloniale ondernemers en de koloniale overheid, met o.a. het *toetoep*-stelsel waarbij onwelwillige zaken in de doofpot werden gestopt. Daarnaast was in Deli *"de wet ondergeschikt aan de eischen der praktijk"* (van de planters).

Het stuk leidde tot 'onderzoek' van de toenmalige officier van justitie uit Batavia-stad, J.L.T. Rhamrev, na een besluit van de gouverneur van 24 mei 1903. Die onderschreef de conclusies van Van den Brand: nergens anders op de eilanden was de situatie zo extreem als op Deli.

Het rapport werd vervolgens opgestuurd naar de hoogste autoriteit, de toenmalige christelijke minister van Koloniën A.W.F. Idenburg, die het opborg in een la van zijn bureau.

> *A.W.F. Idenburg werd, behalve minister van Koloniën (r. 1902–1905 / 1908–1909 / 1918–1919), ook gouverneur-generaal van Suriname (r. 1905–1908) en Nederlands-Indië (1909–1916). In 1913 verbande hij Ernest Douwes Dekker – familie van Multatuli – wegens het oprichten van de nationalistische Indische Partij (1912). In 1914 verbood hij diens geschriften.*
>
> *Het kan niet verbazen dat Idenburg het rapport opborg, want de minister van Koloniën werkte – net als de gouverneur-generaal – direct onder de Kroon (en dus niet via het kabinet), die via 'haar' NHM de grootaandeelhouder was van de Deli Maatschappij NV in 'haar' Nederlands-Indië.*

Marbau ligt in de zuidelijk van Deli gelegen afdeling Serdan. In het gebied waren destijds met name tabaks- en rubberplantages gevestigd. En zeker niet de minste: zo bevond zich daar de roemruchte, in 1889 door Christian Wilhelm Janssen opgerichte Senembah Maatschappij met de onderneming Pagar Marbau. Deze Senembah Maatschappij NV behoorde aan het begin van de twintigste eeuw, samen met de Deli Maatschappij, de Tabak Maatschappij Arendsburg en de Deli-Batavia Maatschappij, tot de vier grootste en belangrijkste tabakshandelmaatschappijen aan de oostkust van Sumatra. Een zeer winstgevende onderneming.

Janssen was de belangrijkste planter op het Delische plantagespeelveld. Hij was als filantroop in Nederland actief om via zijn ondernemerschap Nederlandse behoeftigen te helpen. Ook in Sumatra was hij actief bij liefdadigheid, zoals de bouw van een ziekenhuis en (voorbereidend) onderwijs voor kinderen van contractarbeiders.

De plantagemaatschappijen waren op eenzelfde manier georganiseerd, met vaak directeuren die in het buitenland leefden. Er waren overwegend Nederlandse maatschappijen, maar ook Zwitserse, Duitse, Franse en Amerikaanse cultuurmaatschappijen waren actief in het gebied. De *Tuan Maskapai* ('meneer van de maatschappij') was de baas boven de hoofdadministrateur *Tuan Kebon* ('meneer van de plantage'), die de baas was boven andere Europeanen die er werkten als boekhouder, kantoorsecretaris en plantagedokter. De laagste in rang, de assistent, was degene die contact had met de contractarbeiders. Onder de assistent kwamen de Aziaten. Omdat de plantagebevolking vooral uit Chinezen en Javanen bestond, waren dat om te beginnen de hoofd-mandoer (hoofdopzichter) voor de Javaanse contractarbeiders en hoofd-tandil voor de Chinese. Daaronder de normale opzichters en helemaal onderaan het leger van contractarbeiders.

De zeldzame hoofdopzichters verdienden ƒ 60 per maand, de opzichter ƒ 30. Het management was altijd Europees. De assistent verdiende ƒ 200, wat via bonussen opliep tot ƒ 500 of ƒ 600 per maand. Ook deelden alle Europeanen in de winst. Voor hoofdadministrateurs liep een winstaandeel al gauw op tot vele tienduizenden guldens per jaar en soms zelfs enkele tonnen. De contractarbeiders ontvingen voor ca. 12 uur werk per dag gemiddeld ƒ 140 (man) en ƒ 100 (vrouw) per jaar.

Bij het op 8 september 1870 gesloten 'Koelietractaat' tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk werd het toegestaan om in Brits-Indië contractarbeiders te werven voor plantages in Suriname voor vijf jaar arbeid. Na afloop hadden zij recht op een perceel landbouwgrond plus een bonus van ƒ 100, of ze konden ervoor kiezen om kosteloos terug te worden gebracht naar het land van herkomst. De contractarbeiders bleven daarbij Brits onderdaan en moesten goed behandeld worden.

Zo arriveerden tussen 1873 en 1916 34.000 Hindoestaanse contractarbeiders in Suriname. Vervolgens ging men ook werven in Java, en tussen 1890 en 1939 arriveerden zo'n 32.000 Javaanse

contractarbeiders in Suriname om te werken op plantages. In Deli werkten in die periode enkele honderdduizenden koelies.

Begin jaren 20 van de vorige eeuw waren er al zo'n 245.000 contractarbeiders in Deli actief, met een grote vraag naar meer in een periode van enorme schaalvergroting.

Investeringsmaatschappijen kochten om rendement te behalen veel van deze plantages op, om zich zowel van de productie als de handel van de producten op de wereldmarkt te verzekeren. De meest agressieve van deze maatschappijen waren de NHM en de Handels Vereeniging Amsterdam (1878, HVA). De NHM bezat ook 50% van Deli Maatschappij NV, de eerste NV van Nederlands-Indië. De HVA werd in 1879 opgericht door een vijftal steenrijke Amsterdamse koloniale handelaren. Deze onderneming ontwikkelde zich van handelaar tot ‘cultuurbank en kredietverlener’, oftewel een investeringsmaatschappij. De HVA was in 1928 in het bezit van meerdere cultuurondernemingen en mondiaal een van de grootste koloniale investeerders, met o.a. 36 ondernemingen met meer dan 200.000 contractarbeiders in dienst.

Andere Deli-maatschappijen waren het Frans-Belgische SOCFIN (1909), dat zich concentreerde op oliepalmplantages, het Britse Harrison & Crosfield (1844), dat zich bezighield met thee, koffie, rubber en tabak, en het Amerikaanse U.S. Rubber Company (1892), dat zich vooral bezighield met rubber. De schaalvergroting van de jaren ’20 kreeg een impuls door o.a. de opkomst van de auto-industrie: tussen 1912 en 1920 steeg het aantal Aziatische contractarbeiders van Deli van ca. 170.000 naar 245.000.

Bij de contracten werden de argeloze arbeiders misleid en zelfs in groepen gekidnapt – ook in het buitenland. De werving in Java verliep makkelijker nadat na 1900, behalve grote armoede, ook hongersnood ontstond. Werving gebeurde via het ‘eigen’ Algemeen Delisch Emigratie Kantoor (1919), via commerciële wervers of via wervingsbureaus. Ook hier kidnapten de koelieronselaars voor een hoge premie mensen, net als in Maleisië en China. De premie was ca. ƒ 25 per aangebrachte kop – ruim tweemaal het maandloon van een contractarbeider. De commerciële wervers ontvingen dan weer ƒ 80 per kop van de ADEK.

Aangekomen in Deli werden de contractarbeiders direct ingedeeld in grote, overzichtelijke barakken in werkploegen onder leiding van een werkbaas, die verantwoordelijk was voor tucht en orde, als een soort cipier. Voor handhaving beschikten de ondernemingen op Deli vrijwel altijd over eigen ordediensten (veiligheidsdiensten), die deze werkbazen te hulp schoten als die problemen hadden met hun contractarbeiders. De veiligheidsdiensten hadden daarnaast de taak om alles te signaleren wat de onderneming kon schaden. Het resulteerde in het nauwlettend in de gaten houden van contractarbeiders en verdacht gedrag als voorbode van geweld, sabotage, protest of vluchten. Voor die strenge controle hadden de maatschappijen ook spionnen of inlichtingendiensten van onder de contractarbeiders geronselde personen, die in ruil voor betaling of privileges als promotie bereid waren informatie te verstrekken over hun collega’s.

De ordediensten hadden een andere etnische samenstelling dan de groep die gecontroleerd moest worden: met de meerderheid van de koelies als Javaans en de minderheid Chinees, waren de ordediensten vaak Bengalees – vaak ontslagen soldaten uit Brits-Indië of voormalige politieambtenaren van het schiereiland van (Brits) Malakka.

Ondertussen was het karige loon en de hoge prijzen voor levensonderhoud erop gericht om de aanvangsschuld van ƒ 20 uit te bouwen tot een levenslange verplichting.

In het begin van de twintigste eeuw waren er op 145 plantages in Deli 91.928 contractarbeiders werkzaam. Hiervan werkten ca. 62.000 voor de Deli NV. Van hen was ca. 8–10% vrouw.

De vrouwen mochten door de Europese bazen worden geselecteerd als njai – huishoudsters die ook het bed deelden. Weigering was werkweigering volgens de koeliewet, met poenale sancties als gevolg. Wat overbleef was gezelschap voor de overige contractanten, waarvan de mannen zwaar in de meerderheid waren. Vrouwen waren nog meer bezit dan de mannen en werden zelfs tussen de koelies als *bargaining chip* gebruikt door de Europeanen.

Veel van dergelijke dagelijkse praktijk is beschreven in *Koelie* (1932) van Székely-Lulofs.

'De klasse die zwoegt van vroeg tot laat; de klasse die loon krijgt, juist genoeg om de maag te vullen en de naaktheid te bedekken; de klasse die woont in een schuur zoals geiten in een stal; die ieder ogenblik geslagen of een "godverdomme" naar het hoofd geslingerd wordt; de klasse die ieder ogenblik hun vrouw of dochter kan verliezen als de blanke heer haar begeert...dat is de klasse van Indonesiërs, bekend als contractkoelies.' (1920). Tan Malaka (1897-1949), onderwijzer in Deli.

De Europese assistent speelde een opvallende sleutelrol. Malaka noemde ze lanterfanters, schlemielen en 'deugt-voor-nietsers' die hoopten rijk te worden in Deli. In *Recht en gerechtigheid* (1933) schetst Székely-Lulofs: *'Hij is dus niemand. Hij kan niets, hij weet niets, hij mag niets. En toch is hij verantwoordelijk voor alles wat hij niet kan, niet weet en niet mag. Een niemand, een nul is hij dus daarom eigenlijk weer ook niet, want een zondebok kun je toch niet "niemand" of een "nul" noemen. Een zondebok is juist een heel belangrijk personage'.*

Het loon van de verplicht ongehuwde, veelal jonge assistent was voor het grootste deel afhankelijk van tantièmes, oftewel prestaties van zijn leger koelies.

'De planters vertellen in opgewekte stemming van heldendaden en uitspattingen. Slaan en bloedige mishandelingen zijn allerminst zeldzaam. Mishandelingen welke ten dode zijn ten gevolge hebben, komen zo nu en dan voor het Gerecht en worden uit den aard der zaak op de meer afgelegen ondernemingen geheimgehouden. Onmenselijke handelingen als het vastbinden en uren, of zelfs dagen, aan de tropische zon, en wat nog erger is, aan de insecten blootstellen en dergelijke folteringen, worden als straf veelvuldig toegepast [...].

'[...] de manier van optreden in dat land, dat erop neerkwam: niets door de vingers zien en met de meeste strengheid optreden tegenover iedereen die een trapje lager op de maatschappijladder stond. Dat was de houding van de hoofdadministrateur tegenover de administrateur en van deze laatste tegenover zijn assistenten, die dit systeem in praktijk brachten tegenover de mandoers en de Chinese tandils, welke het weer toepasten op de koelies, zodat de laatsten ten slotte het volle gewicht te dragen kregen.'

Een manier om de 'eeuwige schuld' op te voeren was Hari Besar, de Grote Dag. Op de plantage werden de lonen uitbetaald en talloze activiteiten georganiseerd, zoals geliefde wajang- of dansvoorstellingen, kraampjes met lekkernijen, beroepsprostituees; alcohol werd toegestaan, net als gokken en de geliefde dobbelspellen. De mandoers en tandils leenden zoveel mogelijk geld aan de koelies. Door de schuld was 90 procent van alle koelies gedwongen om hun contract te vernieuwen.

Hierbij stonden tien Javanen tegenover één Chinees, met grote verschillen in taal, cultuur en religie. De Javanen kregen daarbij het zwaarste werk. De regionale verschillen van beide groepen werden vertaald bij de groepsvorming.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Van den Brand maakte er in het begin van de twintigste eeuw in *De Miljoenen van Deli* al melding van dat een grote, toonaangevende maatschappij destijds (begin 1900) de vrouwelijke contractarbeiders het luttele bedrag van acht cent per dag betaalde. Hij berekende dat een contractante in zijn tijd alleen al om te overleven – dat wil zeggen voor het noodzakelijke eten en drinken – dagelijks minstens vijftien cent nodig had. Dit was werkelijk zonder enige luxe. Om te compenseren verrichtten de vrouwen services als wassen en maaltijdbereiding, waarbij prostitutie overbleef voor circa een derde van de dagelijkse levensbehoefte per klant begin 1900. In de jaren 1920 was dit al gestegen naar zeven.

> *Blijkbaar waren de algemene tarieven voor contractarbeid van ca. ƒ 0,50 per dag, exclusief eten, meer een soort richtlijn of bovengrens, waar planters mede door hun collectieve 'inkoopprogramma' in de praktijk soms ver onder konden gaan zitten. Dergelijke 'marktwerking' zorgde ervoor dat de werkelijke productiekosten nog lager uitvielen en dat de planters extra winsten konden maken binnen het competitieve Indische speelveld. Bovendien voorkwam deze strategie dat de koelies voldoende konden sparen om hun schulden af te lossen.*

Het gebruik van opium werd op de Deli-plantages meer dan ontluikend toegestaan; het hield de arbeiders tevreden, dempte verzet en stimuleerde uitputtende arbeid. Het werd via de plantagewinkels verkocht. De overheid in de jaren '20: *'Door de regeering van Nederlandsch-Indië wordt alles gedaan om het opiumrooken tegen te gaan, doch de voortdurende smokkelarij belet dat het verbod van opiumrooken zal worden uitgevaardigd.'*

Deli was al snel goed voor een derde van de totale exportinkomsten van Nederland. Samen met Brits-Indië was Deli essentieel voor de wereldproductie van thee, tabak en rubber. Het Deli-systeem van grootschalige arbeidsinzet, productie, kosten, winst en arbeidsbinding en -zekerheid heette geen slavernij, maar moest wel gehandhaafd worden met de poenale sanctie. Het was in praktijk verkapte slavernij met steun van de gouverneur-generaal, die de modelcontracten had vastgesteld (voor de kroon).

Het meest onomwonden in dit verband liet misschien de eerdergenoemde oud-directeur van Lokale Werken in Indië zich uit in 1929:

'Men noemt deze vorm van slavernij tegenwoordig contract-arbeid. De handig - gevoerde propaganda betreffende voldoende voeding, goede ziekenhuizen en andere weldaden, alsmede Staats-maatsregelen van inspectie en rechtsspraak, hebben zelfs de grootste massa's arbeiders en boeren in den waan gebracht, dat hier meer een soort van theoretische slavernij betreft, waarvan de practjjk alleen in enkele excessen ten uiting komt. Inderdaad is het in geen enkelen vorm van slavernij regel, dat de meester zijn kostbare werkvee doodranselt.'

Altijd zou de Nederlandse regering op dezelfde wijze reageren: door 'vrijwilligheid' aan te voeren. Toen de Volkerenbond in 1926 een verdrag tegen slavernij opstelde, stelde Nederland dat er in Deli geen sprake van was en tekende mee.

In de twintig jaar na de aanklacht van Van den Brand en de bevestiging in het rapport-Rhemrev verandert er nauwelijks iets: contractarbeiders worden nog steeds bedrogen, gechanteerd, uitgebuit, door eigenrichting gevangengezet, gestraft, mishandeld en vermoord. Vrouwelijke contractanten worden nog steeds als goederen aan mannen toegewezen.

De socialist Henri van Kol en antirevolutionair Otto van Limburg-Stirnum hadden na het verhaal van Van den Brand al direct om een onderzoek gevraagd. Ook veel kranten wezen op de publicatie.

Het (onafhankelijke) Haagse dagblad *Het Vaderland* schreef:

‘Mr. J. van den Brand heeft tegen de toestanden op Deli een ontzettende aanklacht de wereld ingeslingerd. Zijn brochure bevat een aantal mededeelingen omtrent de behandeling der koelies, die de haren te berge doen rijzen. [...] Geen oogenblik langer dan noodzakelijk is, mag het Nederlandsche publiek onkundig worden gelaten van wat er waar is van de zware beschuldigingen, door mr. Van den Brand tegen de Delische planters en ook tegen de Nederlandsche ambtenaren ingebracht.’

Ook de doofpotaffaire die volgt met het Rhemrev-rapport en minister van Koloniën Idenburg bleef niet onopgemerkt – vooral niet door de sociaaldemocraten onder leiding van Pieter Jelles Troelstra, die de door Idenburg gepubliceerde conclusies van het vernietigende rapport ook in de Tweede Kamer besprak. De motie die volgde voor verbetering verdwaalde, en Idenburg publiceerde nooit de rest van het rapport.

Idenburg verdedigt zijn stellingname *'[...] En afgezien nog van het bezwaar dat in het algemeen bestaat om de resultaten van een dergelijk justicieel onderzoek te publiceren, zou ik vreezen dat publicatie van het rapport ten gevolge zou hebben dat, wanneer in de toekomst weder een onderzoek als het onderwerpelijke noodig mocht zijn, zeer vertrouwelijke inlichtingen, als thans zijn verkregen, niet meer zouden worden verstrekt uit vrees voor de mogelijkheid dat de zaak aan de grote klok word gehangen.'*

Van der Kol publiceert na zijn bezoek aan Nederlands-Indië in 1906 diverse verslagen die erop duiden dat de slavernij gewoon werd voortgezet. Vervolgens publiceert de koloniale overheid rapporten die de aanklacht richting Nederlandse ambtenaren volledig vrijwaart, en stelt dat hun "geen enkele blaam treft". Maar ook dat laatste rapport, uitgevoerd door procureur-generaal Van der Zwaan in Deli, zou nooit openbaar worden. Dit gebeurde allemaal nadat de jonge koningin Wilhelmina in 1901 had opgeroepen tot ethische politiek, waarbij Nederland als *"christelijke mogendheid"* de plicht had *"het Regeeringsbeleid ervan te doordringen van het besef dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen".*

> *Dat was ook wat Willem III en Thorbecke & Co. vanaf 1849 hadden verkondigd; Oude liberale wijn in nieuwe zakken.*

Idenburg gaf in een brief aan Abraham Kuyper aan machteloos te staan, ogenschijnlijk onder invloed van de machtige westerse ondernemingen in Deli. Hoewel Van Idenburg nog stelde dat hij persoonlijk onmachtig was, ging zijn latere ambtsgenoot Hendrik Colijn als minister van Koloniën (1925, 1933-1937) een tegenovergestelde koers varen, met veel lof voor de Deliplanters in 1925.

> *Het was eerder Idenburgs directe baas, de Kroon, die grote directe belangen had in Deli en de Deli Maatschappij NV. Van Idenburg werd vervolgens Oranje’s gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (r. 1909–1916). Ook zijn latere opvolger Colijn was eerder directeur geweest bij Oranje’s Koninklijke Olie NV.*

Colijn stond ook voor *"krachtige exploitatie van Zuid- en Midden-Sumatra op de wijze zoals in Deli"*. Het beleid van de jaren 20 en 30 werd met elementen van de ethische politiek gelegitimeerd: *"Onze taak, ook op sociaal terrein, [...] houdt niet op dáár waar in Europa de grenzen van het rijk getrokken zijn, maar wij hebben óók de verantwoordelijkheid voor die uitgestrekte en rijke gebieden in Azië, waarover God ons in Zijn bestel de voogdij heeft gegeven. Ook de regeling van den arbeid in al zijn verhoudingen in gindsche landen maakt deel uit van onze taak en hebben wij er op te letten dat ook op dat terrein aan de eere Gods niet worde tekortgedaan [...]. Aan een volk van nog geen zeven miljoen zielen is een taak in handen gegeven van zulks een omvang als zijn wedergade in de*

geschiedenis niet vindt. Een opvoeding van een grootendeels primitief volk tot eigen volksbestaan [...]. Onze roeping tegenover Indië brengt met zich mee, dat wij het volk opvoeden tot economische zelfstandigheid, zijnde dit onbetwist een eerste voorwaarde voor staatkundige zelfstandigheid. Om tot die economische zelfstandigheid te kunnen geraken is noodig allereerst dat bij het volk levendig wordt het verantwoordelijkheidsgevoel, levendig ook het begrip dat zonder regelmatigen arbeid, zonder het nakomen van aangegane verplichtingen, nimmer een geordende samenleving mogelijk is. Handhaving der Poenale Sanctie is dus niet slechts eisch in de practijk, maar van ons zedelijk recht [...]".

Een wonderlijke menging van christelijk "uitverkoren rentmeesterschap", koloniale megalomanie en "ethisch" paternalisme. Economie bleef de belangrijkste drijfveer. Een redacteur van De Tribune verwoordde treffend de reden voor het gebrek aan verandering: *"[...] de schatkist kan de miljoenen niet missen, de winsten uit Deli en het overige Indonesië moeten blijven vloeien en men kan dus niet denken, deze slavernij af te schaffen."*

Ondertussen was de planterslobby, onder andere verenigd in de Deli Planters Vereeniging (1879, DPV), een onneembare machtsfactor van belang. De belangrijkste man achter deze DPV was de jonge administrateur van de Deli Maatschappij, een van de grootste maatschappijen in het gebied: J.T. Cremer. Dezelfde man was de opvolger van de roemruchte Delipionier Jacobus Nienhuys en werd ook minister van Koloniën (1897-1901). Eerst was hij oprichter en lid van het driekoppig bestuur van de DPV.

Cremer had al in 1873 een verzoek namens alle planters ingediend bij de toenmalige gouverneur-generaal James Loudon (1872-1875). Het verzoek betrof een eigen politiemacht, het strafbaar stellen van koelies met de mogelijkheid van directe toepasbaarheid ter plaatse van civiel en crimineel recht. Dezelfde Cremer neemt een voorschot op de door hem geïnitieerde Koelieverordening (1880).

De groeiende mondiale vraag naar delfstoffen en tropische landbouwproducten op de wereldmarkt maakte koloniale expansie op de Indische eilanden economisch interessanter. De "militaire expedities" waren feitelijk zeer bloedige veroveringsoorlogen, maar werden "pacificatie van de buitengewesten" genoemd en gelegitimeerd met quasi-ethische principes zoals het kerstenen van heidenen. Mythes zoals het verhaal dat *"Deli, het bloeiende gewest door de energie der Delianen aan den dorren bodem ontrukt"* werden gecreëerd en gekoesterd.

De voormalige Britse regeringsvertegenwoordiger en EIC-man John Anderson legt in de jaren 1820 in zijn *Mission to the East Coast of Sumatra* (1823) al vast hoe op Oost-Sumatra een bloeiende cultuur is van landbouw en handel van Bataks en Maleisiërs die tot over de grenzen werd geëxporteerd.

Aan de oostkant van Sumatra waren rondom Deli, Assahan, Langkat en Serdang verschillende inheemse rijkjes ontstaan die oorspronkelijk onderhorig waren aan het sultanaat van Siak. Tegelijkertijd maakte de sultan van Atjeh aanspraak op deze gebieden, wat ervoor zorgde dat ze dan weer bij het ene sultanaat hoorden en dan weer bij het andere. In lijn met het eerdere VOC-beleid van verdeel en heers en dreigen met geweld, werden de gebieden langzaam maar zeker ingenomen: in 1858 sloot het gouvernement een bondgenootschap met het minder machtige sultanaat van Siak tegen de concurrent Atjeh. Het sultanaat van Deli volgde niet veel later, onder andere doordat de sultan een flink gebied als uitbreiding cadeau kreeg ten koste van de onwillige hoofden van Serdang en Asahan.

Dit spel leidde tot de bloedige Atjehoorlog die in 1873 zou uitbreken. De grote grondaanwinst werd door de sultan van Deli met toestemming van het gouvernement ten gelde gemaakt door gronduitgifte aan Europeanen "voor langdurig" gebruik. Met het beschikbaar stellen van grond aan

Deli-pionier Johannes Nienhuys in 1863 startte de exploitatie met een grootschalige koloniale plantage-industrie. De sultan, die zijn inkomsten sterk zag toenemen, was enthousiast en Nienhuys kreeg snel navolging. In 1872 waren er al 75 planters actief en in 1873 al 128. In 1872 waren er 4.000 contractarbeiders, vooral Chinezen. In 1880 waren er 522 Europeanen actief in het gebied met 118.000 niet-Europeanen – 90.000 inlanders, 25.700 Chinezen en 2.533 'Vreemde Oosterlingen'.

De pionierssamenleving zonder geregeld gezag betekende dat er nog nauwelijks een ambtelijk en politioneel apparaat aanwezig was om het te besturen, zoals in het Wilde Westen van Amerika. In deze periode was Cremer er werkzaam. Hij organiseerde in 1875 een bijeenkomst met alle belangrijke planters in het gebied om te komen tot een "betere bescherming van de gemeenschappelijke plantersbelangen", oftewel het versterken van hun rechtspositie met betrekking tot de "geïmporteerde werklieden". Die kwam neer op strengere en effectievere straffen voor de contractarbeiders en de wettelijke legitimiteit daarvan.

Om dit te organiseren werd de jurist, journalist en voormalig Tweede Kamerlid mr. L.W.C. Keuchenius, die later ook minister van Koloniën (r. 1888-1890) zou worden, ingehuurd om steun bij het koloniale gezag en de Nederlandse regering te organiseren. Cremer richtte vervolgens de Deli Planters Vereeniging op in 1879, waarbij 26 maatschappijen zich direct aansloten die 50 bedrijven vertegenwoordigden. Het bestuur van de DPV organiseerde ook de pers, censuur en propaganda ten gunste van de plantersbelangen.

Deze public relations resulteerden in een strategie van verhullen, verdraaien, verzwijgen en indekken, en het in stand houden van de lucratieve status quo. Het Nederlandse vergaderverslag waar tot deze strategie werd besloten, is uit het archief verdwenen. De macht van de DPV zorgde ook voor kartelvorming met prijsafspraken rondom de werving van contractarbeiders en *"hunne loonen niet tegen elkander op te drijven"*. De ondertekenaars verklaarden *"geen droge bak van inlanders op te koopen of hen met de realisatie van hun produkt op de Europeesche markt behulpzaam te zijn"*. En dan moest het grootste succes na de koelie-ordonnantie van 1880 nog komen.

Er waren nauwe banden tussen de Deli-planters en de regering in Den Haag. Een voorbeeld is de 'ijzervreter van Lombok en Atjeh-bedwinger' Hendrik Colijn, die in de jaren 1920 en 1930 in vijf kabinetten voorzitter van de ministerraad was. Colijn bewonderde de planters van Deli, behartigde hun belangen en liet het niet na met regelmaat de loftrompet te steken over hun 'prestaties'.

Het meest sprekende voorbeeld is echter J.T. Cremer, wiens inspanningen als lobbyist en belangenbehartiger nauwelijks onderschat kunnen worden. De koelie-ordonnantie met poenale sanctie was een belangrijk gevolg van zijn inspanningen. Daarnaast wist hij Deli ook los te weken van bemoeienis door het koloniale gezag, bijvoorbeeld waar het ging over onregelmatigheden zoals mensenroof, mensenhandel en de 'verdwijning' van vooral Chinese arbeiders.

De koloniale overheid was de planters zeer behulpzaam. Met inzet van politie en leger werd de lokale concurrentie van inheemse landbouwers, die gespecialiseerd waren in tabaks- en peperteelt, uit het gebied verdreven. Wat resteerde werd onschadelijk gemaakt door de massale uitgifte van grond aan westerse planters, waardoor er voor inheemse landbouwers nauwelijks grond overbleef.

De kartelvorming zorgde voor volledige greep op de prijzen en vernietiging van lokale concurrentie. De koloniale overheid bleef de koelie-ordonnantie tot in de jaren 1930 verdedigen, ook toen er steeds meer nationale en internationale openlijke kritiek op kwam. De regeringen in Nederland en Indië hielden zich Oost-Indisch doof.

Pogingen in 1918 om de werkdagen te verlagen naar negen uur en het minimumloon op 60 cent per dag te stellen, werden genegeerd – evenals voorstellen tot afschaffing van de koelieverordening. De overheid beweerde niet tegen afschaffing te zijn, maar wél tegen onmiddellijke afschaffing; een houding die doet denken aan het traineren van de afschaffing van de slavernij zestig jaar eerder.

Het alternatief voor contractarbeid was vrije arbeid, op basis van vrijwilligheid van de arbeider. Dat was voor de ondernemers in Deli met hun koloniale exploitatievisie onbespreekbaar. Tijdens een internationale arbeidsconferentie in Genève in 1929 kwam de houding van de Nederlandse regering ten opzichte van de poenale sanctie via buitenlandse sprekers ter sprake. De Nederlandse socialistische afgevaardigde legde de schuld bij de macht van de planters.

Voor de verdediging van de koelie-ordonnantie en poenale sanctie werd in de jaren 1920 en 1930 de ex-landbouwminister Hendrik Albert van IJsselsteyn door de Nederlandse overheid ingezet. Hij hield onder andere voor de Volkerenbond in 1928 een vurig pleidooi: door afschaffing zou 'niet alleen de ontwikkeling van tal van plantages en mijnen belemmerd worden, maar ook belangrijke industrieën zouden tot vernietiging worden veroordeeld'.

Via de 'eigen' Deli Courant (1885) werd continu propaganda verspreid. De juichende artikelen werden vaak integraal overgenomen door andere koloniale kranten in Nederlands-Indië, zodat het bereik uiteindelijk zeer groot was. De ingehuurde deskundige professor E. Grimshaw, directeur van de Afdeeling Oost-Sumatra van het Bureau voor Inlandschen Arbeid, kondigde in 1929 lovend aan: *'[...] dat nergens ter wereld de contractarbeid zo degelijk en goed georganiseerd en zo gunstig voor den arbeider wordt uitgeoefend als wel in Nederlandsch-Indië.'*

Hij was ervan overtuigd dat de koelies in Deli het dankzij de geweldige zorgen van diezelfde maatschappijen *'vele malen beter hadden dan hunne rasgenooten die op Java waren achtergebleven'*. In 1895 werd W. Cremer (waarschijnlijk familie van) directeur van de krant.

De Deli-planters beïnvloedden ook de rechtspraak in het gebied zo sterk dat die feitelijk in hun voordeel werkte: van corrupte ambtenaren tot doofpotonderzoeken die nooit gepubliceerd werden en terdoodveroordelingen.

Jan Breman spreekt in zijn boek *Koelies, planters en koloniale politiek* (1992) niet ten onrechte over Deli als een 'plantocratie': een door plantagehouders bestuurde kolonie. Dat was Deli in feite ook: een kolonie binnen een kolonie, een staat binnen een staat waar planters aan het roer stonden.

De heuse arbeidsinspectie die het koloniale gezag in het leven had geroepen, was regelrechte propaganda via officiële rapporten. De politiemacht werd daarentegen sterk uitgebreid. In 1900 waren er slechts 230 politiemensen beschikbaar voor ongeveer 422.000 inwoners – met één rechercheur. De toestand verslechterde zodanig dat het gouvernement vanaf 1912 versterkingen stuurde van enkele honderden politiemensen per keer.

De met veel bombarie aangekondigde versterkingen bleken vooral te bestaan uit 'het uitschot der bevolking op Java'. Van de honderden agenten bleken er slechts enkele tientallen geschikt.

De zoektochten voor vluchtende slaven in de VOC-tijd rond 1765 en de contractarbeiders in de jaren 1930 waren net zo intensief. De drijfjachten gingen soms gepaard met *'wanted'*-afbeeldingen zoals in het Wilde Westen van de VS. De straffen waren weliswaar meer gereguleerd, maar de drijfjachten zelf werden georganiseerd door het Koelieopsporingsbureau van de DPV, dat zich daarbij ook bediende van onvervalste martelpraktijken.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Tijdens een rechtszaak bleek dat deze opsporingsdienst een premie kon krijgen van enkele honderden guldens. In de jaren 1920 ging het om circa vijfduizend vluchtende koelies per jaar.

In de pers, zoals de Deli Courant, werd ondertussen afstand gecreëerd tussen Europese overheersers en koelies, aangezwengeld door sporadische koelieaanslagen:

'De ondoorgrondelijke ziel van den onontwikkelde koelie, die daarbij dikwijls bovendien nog van geprononceerde misdaden aanleg is, blijft voor ons westerlingen ten eeuwige dagen een gesloten boek. Men kan daarvan een studie maken, jarenlang desgewenscht, men kan er enig inzicht in krijgen, doch immer zullen de uitingen van die ziel in bepaalde omstandigheden weder aanleiding geven tot de grootste en meest ontstellende verrassingen.'

In reactie op het gevaar van de (overdreven) dreiging van koelieopstanden verenigden de Europeanen zich in zogenaamde Bewapende Vrijwilligerskorpsen zoals het *Deli Commando*, die getraind werden in het gebruik van vuurwapens voor 'binnenlands en buitenlands' gevaar. De Europeanen waren zwaar in de minderheid: volgens de volkstelling van 1920 bevonden zich aan de Oostkust 7.882 Europeanen tegenover 1.189.672 Aziaten. In 1930 was dit gestegen naar 11.079 tegenover 1.682.121, waarvan 336.549 als arbeiders in de cultures werkzaam waren.

Het contact tussen de Europese planter en de politie moest dan ook wel nauw zijn, om iedere opstand direct de kop in te drukken.

In 1920 vonden de eerste echte stakingen in Deli plaats, bij de arbeiders van de *Deli Spoorwegmaatschappij*. Die stakingen dreigden over te slaan naar de plantages. Na 1920 nam het groepsverzet onder de contractarbeiders ontegenzeggelijk toe, met stakingen, protestmarsen, werkonderbrekingen, demonstraties of 'oproer'. Dit laatste hield georganiseerde brandstichting, vernieling van goederen van de onderneming of groepsaanvallen op personen in.

Deze onrust liep parallel met de economische en politieke ontwikkelingen in Nederlands-Indië, met name op Java. Het verzet tegen koloniale overheersing werd georganiseerd in collectieve acties als demonstraties, petities en protesten.

Organisaties als *Boedi Oetomo* (1908) en *Sarekat Islam* (1911), die zich in eerste instantie richtten op educatie, cultuur en religie, ontwikkelden een steeds grotere politiek bewuste aanhang. Politieke partijen waren echter volgens artikel 111 van het Regeringsreglement verboden, net als iedere vorm van vereniging en vergadering van staatkundige aard.

Ook kwam in Java het communisme op, samen met het nationalisme. De organisaties gingen dienen als katalysators. De nationalisten van *Boedi Oetomo* wilden inspraak in het totaal autocratische koloniale bestuur.

Het koloniale gezag was doodsbang dat de communisten in Indië de Indonesische massa zouden mobiliseren voor de omverwerping van het koloniale bewind. Verdenkingen van betrokkenheid bij beide stromingen konden aanleiding zijn voor directe arrestatie, een schijnproces, gevangenschap of verbanning.

De koeliebarakken ontwikkelden zich tot broedplaatsen van de revolutie.

Volgens propaganda van de planters was een verklaring voor de toenemende arbeidsonrust dat communistische 'agitatoren' en nationalistische 'extremisten' zich in vermomming als contractarbeiders op Java hadden laten werven, met het doel de revolutie te prediken onder de ontevreden massa van ongeletterde en ongeschoolde contractarbeiders. Gezamenlijk zouden zij de

‘kapitalistische’ plantages willen vernietigen en uiteindelijk het Nederlandse koloniale bewind omverwerpen.

De koloniale overheid werd een nauwe bondgenoot in deze strijd tegen de koelies. Zoals McCarty in de jaren ’50 stelde, reageerde de koloniale overheid hysterisch op iedere geur van communisme of nationalisme met een beleid van preventieve arrestaties. De hysterie werd aangezwengeld door bladen als de *Deli Courant*.

Er kwam pas verandering in het systeem van de koelieordonnantie met poenale sanctie nadat de Amerikaanse regering per 1 januari 1932 de import van tabak die met slavernij was geproduceerd, verbood. Hierop schaften de betreffende tabak producerende bedrijven zelf het poenale systeem af voor hun grootste afnemer.

Maar de poenale sanctie bleef voor de sterk groeiende palmolie- en rubbersector nog gewoon bestaan, al werd de regeling wel gefaseerd afgebouwd. Vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog waren er nog zo’n kleine 10.000 contractarbeiders die onderworpen waren aan de poenale sanctie en feitelijk een slavenbestaan leidden.

Het Amerikaanse NHM-tabakskartel

De opkomst van Deli-tabak als Amerikaans dekblad (1880–1900)

De Deli-tabak groeide in rap tempo uit tot het meest gewilde sigarendekblad op de Amerikaanse markt. De export begon in 1880 met 752 balen van elk 80 kg (totaal 60,2 ton), maar kwam pas goed op gang vanaf 1883. In 1894 importeerde de Verenigde Staten al 35.000 balen – circa 2.800 ton – ter waarde van $7,5 miljoen, omgerekend $2,68 per kg of ƒ 6,67/kg. In de jaren 1890 importeerde de VS gemiddeld circa 1.800 ton Deli-tabak per jaar, tegen een prijs van ongeveer $2,22 per kg (ƒ 5,53/kg). Naar schatting bestond tegen 1910 meer dan 90% van al het dekblad in de Amerikaanse sigarenindustrie uit tabak uit Sumatra.

E. Mulder documenteerde deze exportgroei nauwgezet in balen van gemiddeld 78 kg netto. De cijfers tonen een explosieve toename tussen 1880 en 1890. In 1885 werd al 1.899 ton geëxporteerd, in 1887 bijna 2.750 ton en in 1890 meer dan 3.750 ton. De stijgende volumes en waardes illustreren hoe Deli-tabak binnen tien jaar de dekblad-markt van de Verenigde Staten domineerde:[71]

Invoer van Nederlands dekblad in de VS (1880–1894)
In balen van 78 kg netto, omgerekend naar metrische ton.

Jaar	Invoer (balen)	Invoer (metrische ton)
1880	752	58,7
1881	2.691	209,9
1882	6.780	528,8
1883	6.029	470,3
1884	10.810	843,2
1885	24.348	1.899,1
1886	22.243	1.735,0

[71] Cultivation of Tobacco in Sumatra (1898), E. Mulder.

Jaar	Invoer (balen)	Invoer (metrische ton)
1887	35.199	2.745,5
1888	15.321	1.195,0
1889	42.397	3.307,0
1890	48.182	3.758,2
1891	11.645	908,3
1892	32.926	2.568,2
1893	18.418	1.436,6
1894	35.022	2.731,7

De toenemende populariteit leidde tot een Amerikaanse tegenlobby, die in 1883 invoerheffingen wist af te dwingen. Deze bleken echter ineffectief: ze vulden wel de Amerikaanse schatkist, maar deden niets af aan de vraag. Rond 1900 hadden de NHM en de Deli Maatschappij NV de meeste concurrerende plantages in Deli opgekocht en verenigd, wat resulteerde in een oligopolistische controle over dekbladproductie en -export vanuit Nederlands-Indië.

Kartelvorming, exportcijfers en prijsontwikkeling tot WOI (1901–1914)

Vanaf het begin van de twintigste eeuw werd het Nederlands-Indische tabaksmonopolie in de VS steeds verder geïnstitutionaliseerd. Gegevens van het U.S. Department of Agriculture (USDA) bevestigen deze dominantie:[72][73][74][75][76]

Tabel: Import van Nederlands dekblad in de VS (1901–1911)
Invoer uit Nederland als percentage van totale Amerikaanse dekbladinvoer, met waarde en omgerekende prijs per kg (in gulden).

Jaar	Invoer uit Nederland (en % van totaal)	Totale waarde ($)	In ƒ/kg	Tot. gewicht NL (ton)
1901	6.251.594 pond (95%)	$ 5.601.984	ƒ 6,12	2.838 ton
1902	5.517.841 pond (96%)	$ 4.832.540	ƒ 6,29	2.505 ton
1903	5.943.159 pond (94%)	$ 4.352.970	ƒ 7,54	2.698 ton
1904	6.964.130 pond (94%)	$ 5.251.517	ƒ 7,29	3.162 ton
1905	6.764.861 pond (95%)	$ 5.023.434	ƒ 7,42	3.071 ton
1906	6.516.933 pond (97%)	$ 6.231.638	ƒ 5,81	2.959 ton
1907	7.078.655 pond (93%)	$ 8.266.009	ƒ 4,74	3.214 ton
1908	5.817.733 pond (98%)	$ 6.312.023	ƒ 5,99	2.641 ton
1909	5.442.661 pond (96%)	$ 5.046.520	ƒ 4,62	2.471 ton
1910	6.383.926 pond (96%)	$ 6.211.985	ƒ 4,82	2.898 ton
1911	5.442.661 pond (96%)	$ 5.046.520	ƒ 5,90	2.471 ton

[72] Imports of farm and forest products, 1905-1907, by countries from which consigned (1905), P.48
[73] Imports of farm and forest products, 1905-1907, by countries from which consigned (1905), P.48
[74] Imports of farm and forest products, 1905-1907, by countries from which consigned (1909), P.48
[75] Imports of farm and forest products, 1908-1910, by countries from which consigned (1911), P.62
[76] Imports of farm and forest products, 1909-1911, by countries from which consigned (1912), P.66

tussen 1901 en 1911 kwam 94% tot 98% van alle geïmporteerde wrapper-tabak in de VS uit Nederlands-Indië. De jaarlijkse import schommelde rond 2.500 tot 3.200 ton, terwijl de gemiddelde prijs opliep van ƒ 6,12/kg in 1901 tot ƒ 7,42/kg in 1905. Daarna daalde de prijs, maar het marktaandeel bleef boven de 90%.

Door de schimmige, waardevolle handel is het moeilijk om precieze handelsvolumes en prijzen te traceren. Veel tabak werd via de NHM-beurzen in Amsterdam verhandeld, waar interne veilingen met beperkte transparantie leidden tot onzichtbare prijsmanipulatie. De veilingprijzen die de Amerikanen betalen lagen vaak hoger dan de prijzen bij de 'vrije' veiling van de overige tweede keus, wat duidt op georganiseerde kartelvorming.

De Eerste Wereldoorlog versterkte dit patroon. Oorlog leidde tot verhoogde tabaksconsumptie, en Nederland – als neutrale natie – kon beide strijdende blokken bevoorraden. De vraag naar dekblad explodeerde. De VS kocht in sommige jaren meer dan 85% van alle Deli-dekblad op. Dit wijst op een stilzwijgend monopolie, of ten minste een bilateraal kartel tussen de NHM en Amerikaanse grootproducenten. In Nederlands-Indië had de Deli Maatschappij tegen 1920 al 94% van de productiecapaciteit in handen en dus een productiemonopolie. Ook de kwaliteitsstandaarden en zaadselectie werden door haar bepaald. Buitenlands werden afzetmarkten verzekerd via exclusieve contracten, prijsafspraken en inkooprechten. De grootste financiële belangen lagen in de VS.

NHM's marktverovering, Zweedse expansie en falende Amerikaanse tegen-strategieën (1915–1941)

Ondertussen trachtten Amerikaanse planters, gesteund door hun overheid, de Nederlandse dominantie op de dekbladmarkt te ondermijnen. In een eerste poging werd zaad van tabaksplanten uit Cuba en Sumatra geïmporteerd en op Amerikaanse bodem aangeplant. De eerste oogsten in Florida, begin jaren 1900, mislukten echter grotendeels: de kwaliteit van het verkregen dekblad bleek inferieur. Na de Eerste Wereldoorlog volgden meer systematische experimenten in Connecticut. Die toonden aan dat het probleem minder in het zaad zat, en vooral schuilde in de bodemgesteldheid en klimatologische omstandigheden – factoren die nauwelijks reproduceerbaar bleken. De resulterende Amerikaanse tabak was dan wel van mindere kwaliteit, maar gold wel als de beste die de VS tot dan toe had voortgebracht.

Intussen steeg de Amerikaanse import van Deli-tabak explosief: van $ 20 miljoen in 1923 (ƒ 51 miljoen) tot $ 45,5 miljoen in 1925 (ƒ 113 miljoen).

Deze explosieve groei viel samen met de opkomst van een nieuwe industriële grootmacht: Swedish Match, onder leiding van de beruchte zakenman Ivar Kreuger. Tijdens de Eerste Wereldoorlog groeide dit in 1868 opgerichte bedrijf razendsnel. In 1915 nationaliseerde de Zweedse staat de gehele tabaksproductie in een staatsmonopolie: Svenska Tobaksmonopolet AB, met Oscar Wallenberg (r. 1915–1929) als president. Een jaar later werd dit monopolie gedeeld met Kreugers eigen dochteronderneming Svenska Tändsticks AB, die behalve het tabaksmonopolie ook het luciferimperium in handen kreeg. Beide monopolies bleken zo winstgevend voor de staat dat ze niet alleen de Zweedse defensie-industrie hielpen financieren, maar ook de fundamenten legden voor het Zweedse sociale pensioenstelsel.

Na de oorlog groeide Kreuger's Swedish Match uit tot een wereldwijd tabaks- en luciferimperium, met fabrieken in onder andere Zweden, Duitsland, Frankrijk, Spanje, de Benelux en Australië. Via de obscure private Swedish Match Leaf Tobacco Company (1915) – gelieerd aan het eveneens private

Pinkerton Tobacco Company (1887) – begon het concern hoogwaardige sigaren op industriële schaal te produceren voor de Amerikaanse markt en vraag te *pushen*. De VS, tot dan toe een uitgesproken sigarettenland, begon nu massaal sigaren te consumeren – een trend die direct zichtbaar was in de sterk toegenomen import van Deli-dekblad uit Nederlands-Indië.

Grootste belanghebbende partij: NHM's Deli Maatschappij (DM). Nader bekeken bleken bij het financiële imperium van Kreuger enkele obscure Nederlandse kredietmaatschappijen betrokken met kredietlijnen die liepen tussen de VS, Amsterdam en Liechtenstein.

Kreuger financierde zijn wereldwijde expansie via omvangrijke leningen op de anonieme internationale kapitaalmarkt. Hij expandeerde razendsnel in de jaren twintig, maar bezweek tijdens de financiële crisis van de jaren dertig. Zijn mysterieuze zelfmoord in 1932 leidde tot overname van het concern door de later nog machtigere Enskilda Bank van Marcus en Jacob Wallenberg, de broers van de voormalige president, die het bedrijf na herkapitalisatie vrijwel ongewijzigd voortzetten.

In diezelfde jaren verscherpte de Amerikaanse concurrentiepolitiek. In 1931 dwong een lobby van Amerikaanse tabaksproducenten – via hun federale regering – de Nederlandse overheid om de poenale sanctie af te schaffen: een juridische regeling die contractarbeid de facto tot dwangarbeid maakte. Door deze maatregel uit te schakelen, hoopten de Amerikaanse planters de lonen van hun Nederlandse concurrenten omhoog te stuwen en hun prijsvoordeel te beperken.

De afschaffing werd niet universeel afgedwongen door Washington: voor de rubberindustrie in Nederlands-Indië mocht de poenale sanctie wél van kracht blijven, mede omdat Amerikaanse belangen daar groter waren. Zo had U.S. Rubber Company (USRC) in 1931 al omvangrijke plantages in Kisaran (Noord-Sumatra), via de Hollandsch-Amerikaansche Plantage Maatschappij NV (1911). In datzelfde jaar nam USRC ook de Gilette Safety Tire Company (1912) over – op dat moment de belangrijkste bandenleverancier van General Motors (GM), toen de tweede grootste autobouwer in de VS én de grootste van Europa.

GM was bovendien actief in Nederlands-Indië via de General Motors Java Handel Maatschappij NV (1927), en nam niet veel later de Amerikaanse tak van vliegtuigbouwer Fokker over. Het Huis Oranje was ook grootaandeelhouder van GM, waardoor in de belangen in de rubbersector beter samenvielen dan die in de tabaksmarkt.

Vanwege de verwevenheid tussen Oranje's NHM, de Deli Maatschappij en de aanpalende rubbersector stemden de Deli-planters uiteindelijk in met een geleidelijke afschaffing van de sanctie. In 1936 moest 50% van de contractarbeiders vrij zijn; volledige afschaffing volgde op 1 januari 1942 – slechts enkele maanden voor de Japanse invasie. De tabaksproductie in Deli stortte nadien definitief in om nooit meer te herstellen naar zijn 'voormalige glorie'.

American flue-cured seed en de prijsopdrijving op Java (1928–1941)

Ondanks de wereldwijde crisis tussen 1929 en 1933 heeft de Indische tabaksindustrie niet stilgezeten. Integendeel, de productie werd opnieuw geherstructureerd en grotendeels opgekocht door grote Europese planters en de financiers daarachter – waaronder de NHM. In een gedetailleerd rapport van Gibbs (1940) schatten Amerikaanse onderzoekers dat de productiekosten van het nieuwe *American flue-cured seed* – dat vanaf 1928 op grote schaal werd verbouwd in de Vorstenlanden en het district Besoeki – daalden tot slechts ƒ 0,15–0,17 per kilogram door de vergaande industrialisatie. Dit nieuwe tabaksras was speciaal ontwikkeld voor de Amerikaanse markt en kende een ongekende opschaling tijdens de crisisjaren.

Die snelle productie-uitbreiding lijkt de voornaamste oorzaak van de prijsopdrijving in met name de Vorstenlanden en het Europese Besoeki-district op Java in de jaren 1930. De *flue-cured*-variant werd daar al snel duurder dan de ooit zo dominante Deli-tabak. Dit patroon wordt duidelijk bevestigd door Gibbs' prijsgegevens tussen 1932 en 1937. Terwijl de productiekosten uitzonderlijk laag bleven, explodeerden de verkoopprijzen – vooral richting de Verenigde Staten. In 1937 bedroeg de kostprijs voor Besoeki slechts ƒ 0,35 per kilogram, terwijl de verkoopprijs opliep tot maar liefst ƒ 19,36/kg: een winstmarge van ruim 5.400%. Ook in de Vorstenlanden stegen de verkoopprijzen tot boven ƒ 9/kg, bij een kostprijs onder de ƒ 1. De winstgevendheid was ongekend. De cijfers van Gibbs:[77]

Tabel: Prijsontwikkeling Deli, Vorstenlanden en Besoeki (1932–1937)
(in gulden per kilogram)

Jaar	Deli verkoop	Deli kostprijs (p	Vorstenlanden verkoop	Vorstenlanden kostprijs	Besoeki verkoop	Besoeki kostprijs
1932	ƒ 11,52	ƒ 2,47	ƒ 10,02	ƒ 0,68	ƒ 13,70	ƒ 0,46
1933	ƒ 10,93	ƒ 2,76	ƒ 9,20	ƒ 0,53	ƒ 14,22	ƒ 0,40
1934	ƒ 10,86	ƒ 2,47	ƒ 9,95	ƒ 0,42	ƒ 16,56	ƒ 0,35
1935	ƒ 10,73	ƒ 3,01	ƒ 9,84	ƒ 0,45	ƒ 17,82	ƒ 0,39
1936	ƒ 11,60	ƒ 2,78	ƒ 8,50	ƒ 0,90	ƒ 17,82	ƒ 0,44
1937	ƒ 12,27	ƒ 2,62	ƒ 9,26	ƒ 0,74	ƒ 19,36	ƒ 0,35

In hetzelfde rapport worden ook indirect de Nederlandse exportcijfers gegeven. Aangezien de afzetprijzen vrijwel uitsluitend door de Amerikaanse vraag werden bepaald, mag aangenomen worden dat het overgrote deel van deze export richting de Verenigde Staten ging – via NHM's veilingstructuur in Amsterdam:

Tabel: Export naar de VS van Deli- en Javaanse tabak
(percentage van totale export)

Jaar	Deli (%)	Java (%)
1931	85,4	73,0
1932	85,0	70,9
1933	85,3	70,9
1934	86,8	75,4
1935	84,6	73,3
1936	86,7	69,9
1937	88,5	70,7
1938	87,9	72,1

De exportprijzen voor Javaanse tabak werden in verhouding even hoog – of zelfs hoger – dan die voor Deli-tabak. Daarmee is het duidelijk dat het Amerikaanse NHM-tabakskartel, dat eerder draaide op Deli-export, zich uitbreidde naar de nieuwe *flue-cured* tabak van de Vorstenlanden en Besoeki. Deze gebieden werden vrijwel volledig herbestemd voor productie van deze Amerikaanse variant.

[77] Die 'kostprijs' van Deli tabak blijkt de beursprijs van de tweede keus in Amsterdam. De kostprijzen van Vorstenlanden en Besoeki lijken Indische exportprijzen.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Prijsvorming binnen door de NHM mondiaal georganiseerde tabakskartels

Inleiding: Van cultuurstelsel naar vrij tabaksmonopolie (1824–1866)

Volgens de cijfers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) wordt tabak in het jaar van de oprichting van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (1824) op de Amsterdamse beurs verkocht voor omgerekend ƒ 0,65 per kg. Tot 1866 fluctueert die prijs tussen ƒ 0,33 (1837) en ƒ 0,72 (1862) per kg. Vanaf dat moment laat het gouvernement de gedwongen tabaksproductie en -opkoop volgens het cultuurstelsel los, terwijl Oranje's NHM het tabaksexportmonopolie blijft behouden.

Waarschijnlijk ligt de kostprijs van Indisch tabak in het cultuurstelsel, bij transportkosten van ƒ 0,20 per kg., ergens rond de ƒ 0,20 per kg. Het is de vraag of die prijs stijgt als de Europese industrialisatie van de tabakscultuur vanaf 1869 start met de massale 'vrije' contractarbeid.

Prijsvorming binnen door de NHM mondiaal georganiseerde tabakskartels

In 1869 organiseert diezelfde NHM via J.Th. Cremer de oprichting van de Deli Maatschappij NV, de eerste grootschalige Europese plantageonderneming in Oost-Sumatra. De productie van hoogwaardige dekbladtabak groeit daar razendsnel. Op Java daarentegen verkeert de economie in de jaren 1880 in een diepe crisis, vooral in de suiker- en koffiesector. De Indische tabaksexport stijgt in diezelfde periode explosief en bereikt in 1886 een piek van 23.001 ton. De productie in de Deli-regio overtreft dan vrijwel die van heel Java, wat wijst op de snelle verschuiving van het zwaartepunt de koloniale tabakseconomie.

Deli-tabak wordt in datzelfde jaar voor nog hogere prijzen geëxporteerd naar de Verenigde Staten, wat wijst op kartelvorming onder regie van de NHM, die toen nog steeds het Indisch exportmonopolie op tabak in handen had. In Amsterdam wordt Deli-tabak in 1886 verhandeld voor ƒ 3,08 per kilogram. Bij een geschatte kostprijs van ƒ 0,40 per kilogram betekent dat een winst van 670%. Amerikaanse handelaren betalen op de beurs ƒ 4,23 per kilogram voor 1.103 ton Deli-tabak—ongeveer 10% van de totale Sumatra-export—wat resulteert in een winst van 958%.

Tegelijk liggen de prijzen van Javaanse tabakken veel lager. De hoogwaardige tabak uit de Vorstenlanden brengt in dat jaar slechts ƒ 0,90 per kilogram op (125% winst), Besoeki-tabak uit de Europese plantages in Oost-Java ƒ 1,13 (181% winst), en overige Javaanse tabak slechts ƒ 0,74 (85% winst). Zelfs de beginnende export uit Borneo brengt al ƒ 2,62 per kilogram op, wat neerkomt op een geschatte winst van 555%. Het marketing-spel begint als de export nog via de NHM loopt.

Van enige zichtbare diversificatie of beginnende monopolievorming blijkt in eerste instantie niets uit de beurscijfers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG): de cijfers vermelden slechts één algemene Amsterdamse prijs, die tussen 1866 en 1890 gestaag stijgt tot ƒ 1,05 per kilogram. De werkelijke beursprijzen liggen echter veel verder uiteen. In 1890 wordt Deli-tabak in Amsterdam verhandeld voor ƒ 1,45 per kilogram, tabak uit de Vorstenlanden op Java voor ƒ 0,98, Besoeki-tabak voor ƒ 0,56, en andere Javaanse tabakken voor hetzelfde bedrag. Borneo-tabak, hoewel al flink gedaald, brengt datzelfde jaar nog steeds ƒ 1,40 per kilogram op.

De Deli Maatschappij heeft tegen die tijd, mede dankzij de financiële crisis van de jaren 1880, op grote schaal concurrenten kunnen opkopen en de Deli planters verenigd. In 1890 is het bedrijf uitgegroeid tot verreweg de grootste tabaksmaatschappij in Nederlands-Indië. De productiestructuur is dan sterk gecentraliseerd: 522 Europeanen geven in de Deli-regio leiding aan circa 118.000 contractarbeiders, waaronder 90.000 Javanen, 25.700 Chinezen en 2.533 'Vreemde Oosterlingen'.

Deze arbeidskrachten zijn na de 'disciplinering van de markt' grotendeels in dienst van de Deli Maatschappij NV gekomen.

De lucratieve export naar de Verenigde Staten is inmiddels structureel gestegen tot gemiddeld 1.800 ton per jaar in de jaren 1890. De verkoopprijs bedraagt via de beurs van Amsterdam ƒ 5,53 per kilogram, goed voor een winst van circa 1.282%. Op de Amsterdamse beurs wordt dezelfde secondaire Deli-tabak verhandeld voor slechts ƒ 1,40 per kilogram—een winst van 250%—waardoor de relatief kleine Amerikaanse export in waarde bijna gelijkstaat aan de veel grotere Europese afzet.[78]

Rond 1900 heeft de Deli Maatschappij vrijwel alle tabaksplantages in de regio onder directe of indirecte controle, terwijl andere Europese planters hun aandacht verleggen naar opkomende, lucratievere gewassen als thee en rubber. NHM's dochteronderneming DM controleert de tabaksproductie; de gigantische winsten uit de lucratieve Amerikaanse export vloeien echter via de NHM via de verkopen. Tussen 1890 en 1910 start de NHM ook met het organiseren van syndicaten voor tabak uit Santa Domingo en Brazilië (naast koffie), en organiseert zij vaste lijndiensten op deze gebieden. Deze tabakssoorten worden op de Nederlandse beurs aangeboden voor prijzen die vergelijkbaar of zelfs lager zijn dan die van Javaanse tabak.

De Eerste Wereldoorlog vormt een ongekende kans voor de koloniale ondernemingen van de Oranjes. Zowel de vraag als de prijzen exploderen. Vanaf 1917, wanneer de VS zich in het conflict mengt en in korte tijd een enorm invasieleger opbouwt, stijgt de export van Deli-tabak spectaculair. In 1918 bereikt de prijs een record van ƒ 30 per kilogram, bij een exportvolume van 21.481 ton—de hoogste sinds 1912. Maar liefst 85% hiervan gaat naar de VS. De totale omzet van Deli-tabak bedraagt dat jaar **ƒ 548 miljoen**, een explosieve stijging ten opzichte van het exportrecord van ƒ 17,9 miljoen in 1912.

Ook de export van de duurdere Javaanse tabakken uit de Vorstenlanden en Besoeki schiet omhoog. In 1918 wordt respectievelijk 5.250 ton en 11.036 ton naar de VS verscheept, bij een gemiddelde prijs van ƒ 20 per kilogram. Deze hoeveelheden leveren een gezamenlijke omzet op van circa **ƒ 260 miljoen**. De VS is daarmee de dominante afzetmarkt geworden en de tabaksketen van de NHM en haar dochterbedrijven maken woekerwinsten die zelfs naar koloniale maatstaven hoog zijn.

Het begin van serieuze monopolie-vorming door het NHM-tabakskartel richting de Verenigde Staten tekent zich af direct na de Eerste Wereldoorlog. Op aangeven van de NHM hadden de planters van Java de duurdere productie van Vorstenlanden- en Besoeki-tabak tijdens de oorlog bewust beperkt gehouden. Die lage volumes werden ook na 1918 kunstmatig aangehouden, terwijl het grootste deel van de tabak uit Deli, Besoeki en de Vorstenlanden bleef worden geëxporteerd naar de Amerikaanse markt. De prijzen bleven relatief hoog tot ze na de crisisjaren opnieuw exploderen in de jaren 1930.

Is het toeval dat uitgerekend J. Th. Cremer – voormalig directeur van de Deli Maatschappij NV, minister van Koloniën en later president van de NHM – tussen 1918 en 1921 werd aangesteld als Nederlands ambassadeur in Washington?

De kleinere hoeveelheden exclusieve Deli-, Vorstenlanden- en Besoeki-tabak die ná 1918 niet meer richting de VS gingen (samen slechts 15–30%) werden verhandeld op de Nederlandse vrije markt tegen prijzen die soms een factor twaalf lager lagen. Deli bleef zelfs toen nog het duurste dekblad ter wereld. De publieke Amsterdamse beursprijzen daalden na de oorlog tot vlak boven de kostprijs. De

---

[78] Beursprijzen tabak: Lijst van het International Institute of Social History: IISG uit 2005, per 100 kg. tussen 1824 en 1913.

verkoop van Borneo-tabak op de Nederlandse markt werd geheel gestaakt; deze tabak werd voortaan waarschijnlijk (ook) ingezet voor binnenlandse consumptie in Nederlands-Indië.

Na de Eerste Wereldoorlog ontstond er een omvangrijke 'vrije' tabaksmarkt, zowel in Nederlands-Indië als in Nederland. In beide gebieden was sprake van volkse, toegankelijke prijzen en van groeiende kleinschalige industriële productie. Nederlandse fabrikanten waren actief op beide markten, en produceerden lokaal sigaren en sigaretten voor de binnenlandse consumptie. 'Volkse' sigaretten en kreteks waren goedkoper, duurdere sigaren voor het hogere segment.

De eigen Indische sigaren- en sigarettenindustrie beleefde na 1918 een explosieve groei. Lokale producenten – vaak voormalige contractarbeiders – mochten zaad inkopen bij Europese planters en een consignatiecontract afsluiten. De productie werd deels (voor 50%) ingekocht voor de export, maar was grotendeels gericht op binnenlandse consumptie. De productie was sterk familiaal georganiseerd, met kleine productievelden verspreid over het land. De opkomst van kleinschalige commune-plantages na de oorlog leidde tot een areaal dat in omvang uiteindelijk zelfs het oppervlak van de grote Europese plantages overtrof.

Deze lokale productie werd slechts beperkt opgenomen in de officiële statistieken van het gouvernement, dat de situatie desalniettemin nauwlettend volgde; Op alle activiteiten werd accijns geheven. Een vergelijkbaar patroon ontstond in dezelfde periode op andere eilanden en in andere sectoren, met name de rubberproductie.

Een markant moment voor de lokale industrie was de afschaffing van de Koeliewet in 1931 – een mijlpaal die plaatsvond in het hart van de tabaksindustrie. Daarmee kregen Indonesische arbeiders formeel meer bewegingsvrijheid, ook in economische zin.

Het hoogtepunt van deze sociale en economische ontwikkeling, mede gevoed door de Ethische Politiek (1901), was de opkomst van de eigen *kretek*-sigaret. Deze typisch Indonesische sigaret bevatte naast gewone tabak soms ook *coca*-blad en had met 1 tot 3,6 mg nicotine een verslavingspotentieel dat tot vier keer hoger lag dan dat van een zware conventionele sigaret. De werkzame stof nicotine – qua werking vergelijkbaar met cocaïne of heroïne – maakte van de *kretek* een buitengewoon verslavend massaproduct.

Aanvankelijk was de *kretek* vooral populair onder de lagere Indonesische klassen, maar ze veroverde snel ook de opkomende middenklasse. De sigaret werd onlosmakelijk verbonden met de figuur van Nitisemito (1863–1953), ondernemer en uitvinder van de *kretek*, en oprichter van het merk *Bal Tiga*. In de jaren 1920 begon hij met massaproductie. Tussen 1930 en 1934 werd er al 2 tot 3 miljoen sigaretten per dag geproduceerd; in 1938 was dit aantal gestegen tot 10 miljoen per dag, volledig handgerold door een personeelsbestand van circa 10.000 mensen. De draaisnelheid van de arbeiders was zo hoog dat deze met het blote oog nauwelijks te volgen was. Zonder export zou deze productie omgerekend 51 *kretek*-sigaretten per dag per inwoner van Nederlands-Indië hebben opgeleverd (bij een bevolking van circa 72 miljoen in 1938).

Nitisemito groeide uit tot een nationale figuur en werd door koningin Wilhelmina zelf geprezen als 'Koning van de Kretek'. Als welvarend ondernemer stond hij in nauw contact met leiders van de onafhankelijkheidsbeweging, zoals Soekarno en Hatta, en zou hij de beweging ook financieel ondersteunen. Daarmee raakte de opkomst van de *kretek* diep verweven met het ontstaan van de Republiek Indonesië (1948).

Het Tabaksbureau en de opbouw van een ‘socialistisch-kapitalistisch’ wereldkartel (1917–1939)

Nadat aan het einde van de 19de eeuw ook in Nederland de mechanisering van de sigaren- en sigarettenindustrie doorzette, richtte de overheid in 1917 het Tabaksbureau op. Deze instelling fungeerde als centrale coördinator tussen overheid en industrie, en stuurde zowel het nationale sigarettensyndicaat als het sigarensyndicaat aan: het Verbond van Vereenigingen van Sigarenfabrikanten (opgericht in 1871/1911).

Het Tabaksbureau bepaalde de accijnzen en stelde productiequota vast. Dit gebeurde onder meer via minimum exportprijzen en maximale toelaatbare hoeveelheden dekblad, omblad en vulblad per 1.000 sigaren. Zo beheerde het bureau een feitelijk onzichtbaar, internationaal tabaksquotum, met als doel de wereldprijzen hoog en stabiel te houden.

Binnen het werkgeversverenigingen waren de producenten per provincie georganiseerd. In deze syndicaten overlegden de eigenaren over productiecijfers, arbeidsvoorwaarden en loongrenzen. De circa 30.000 werknemers in de sigarenindustrie in de jaren 1920 werden formeel beschermd tegen te lage én te hoge lonen – een gevolg van de invloedrijke Nederlandse vakbonden die hun oorsprong juist in deze sector hadden.

Toen in 1871 de *Nederlandse Internationale Sigarenmakers- en Tabaksverwerkersbond* werd opgericht, volgde in datzelfde jaar ook het *Algemeen Nederlandsche Werklieden Verbond* – de eerste algemene vakbond van het land. Daarmee werd de basis gelegd voor het Nederlandse poldermodel, waarin werkgevers en werknemers samen tot collectieve afspraken kwamen. Stakingen werden ingezet als de balans zoekraakte.

De werking van dit model werd formeel verankerd in de *Tabakswet van 1921*. Die bepaalde dat ook op tabaksproducten belasting moest worden geheven – naast andere luxegoederen als suiker en zeep. Daarmee raakte ook de Nederlandse belastingbetaler afhankelijk van het succes van de tabaksindustrie. Tabak mocht vanaf dat moment alleen nog verkocht worden in speciaal daarvoor aangewezen winkels, wat op zijn beurt weer leidde tot nieuwe werkgelegenheid.

Parallel aan deze institutionalisering introduceerde de NHM opnieuw soorten geïmporteerde tabak op de Nederlandse markt, onder andere uit Belgisch-Congo en Frans-Kameroen. Deze soorten werden onderdeel van het smaakpalet van Nederlandse sigaren, waarvan de complexere exemplaren soms tot wel vijftien tabaksmelanges bevatten. In de jaren 1920 groeide Nederland uit tot de grootste sigarenproducent ter wereld, met een jaarlijkse productie van meer dan een miljard sigaren.

Iedereen leek te kunnen profiteren van dit dynamische systeem. Steden als Kampen, Delft en Eindhoven ontwikkelden zich tot centra van de sigarenproductie, met wereldbekende merken als *Hillen*, *Karel I*, *Willem II* en *Oud Kampen*.

De kartelvorming in Nederlands-Indië: consolidatie, prijscontrole en nieuwe winstpieken

In de kolonie vond in dezelfde periode een verdere kartelvorming plaats. De *Deli Maatschappij NV* (DM) nam na de oorlog vrijwel alle tabaksondernemingen over. Het grote proefstation met nieuw wetenschappelijke centrum in Medan bleef een sleutelrol spelen, met specialistische kennis van bodemanalyses en zaadselectie.

In 1919 en 1920 werd de jaarlijkse oogst teruggebracht van de gebruikelijke 250.000 balen van 80 kg naar slechts 150.000 balen. Dit leidde tot een kunstmatige prijsverhoging, waarna de productie

geleidelijk werd hersteld. De productiekosten in 1920 bedroegen (officieel) circa ƒ 1,40 per halve kilo in de haven van Belawan Deli, en ƒ 2,34 all-in bij aankomst in Amsterdam. De verkoopprijs op de Amsterdamse markt liep echter op tot gemiddeld ƒ 7,50 per halve kilo voor standaardkwaliteit (winstmarge 221%), en tot ƒ 10 of meer voor topkwaliteit (327% marge). In datzelfde jaar was 94% van de beplante 16.593 hectare (15.629 ha) in handen van de Deli Maatschappij.

Maar ook in deze periode bleek de structuur fragiel. Tijdens de diepe economische crisis van 1929–1933 werden grote aantallen contractarbeiders in Nederlands-Indië werkloos. Dit leidde tot massale volksverhuizingen, consolidatie en herstructurering. Grote Europese ondernemingen uit de particuliere sector konden de noodlijdende kleinere plantages goedkoop opkopen.

Dit resulteerde in verdere schaalvergroting, standaardisatie en industrialisatie op de Europese plantages. De arbeidsmarkt werd overspoeld met de nieuwe dagloners, flexwerkers die door de opkomst van commune-plantages weinig onderhandelingspositie hadden. Deze ontwikkeling drukte de productiekosten van zelfs de exclusieve Besoeki- en Vorstenlanden-tabakken tot een historisch dieptepunt.

Aan de verkoopzijde bleven de exportprijzen verder stijgen. De tabak uit Deli, Besoeki en de Vorstenlanden – vooral bestemd voor de Amerikaanse markt – bereikte in de jaren 1930 ongekende hoogten. Voor de NHM was dit opnieuw *kassa*. Niet alleen werden de gebruikelijke winsten geboekt op de export naar Amsterdam, maar ook extra inkomsten gegenereerd via het geheime Amerikaanse tabakskartel.

In tegenstelling tot andere koloniale grondstoffenmonopolies is er bij tabak geen direct papieren spoor naar een officieel, internationaal kartel waarbij overheden formeel betrokken zijn. Het door de NHM geleide tabakskartel richting de Verenigde Staten – hier aangeduid als het ‘NHM–VS’-kartel – opereerde subtieler en discreter dan bijvoorbeeld de kartels rond opium, kina of suiker. Het Kreuger-Wallenberg imperium lijkt een sleutelrol te hebben gespeeld bij dit kartel.

De productieprijzen in Nederlands-Indië werden kunstmatig laag gehouden via een samenspel van partijen: Europese plantersorganisaties zoals de Deli Maatschappij & Co., cultuurbanken zoals de NHM, de groeiende concurrerende huisnijverheid van kleinschalige geconsigneerde tabaksteelt en een grote groep ongeschoolde contractwerkers en later dagloners. Vooral na de Eerste Wereldoorlog kreeg deze interne prijsdruk steeds meer greep op de gehele keten.

Tegelijkertijd vond aan de andere kant van het systeem een systematische prijsopdrijving plaats via de Nederlandse beurs, gecoördineerd door de NHM en ondersteund door Amerikaanse particuliere syndicaten. Via deze Amsterdamse beursprijs werd het mondiale prijsniveau voor het hoogwaardige Indisch dekblad – met name uit Deli, Besoeki en de Vorstenlanden – steeds verder omhoog gespeculeerd.

Binnen Nederland zelf werd het binnenlandse tabakssysteem onder controle gehouden via het Tabaksbureau (vanaf 1917), dat toezicht hield op productiequota, accijnzen, prijsstellingen en arbeidsverhoudingen. Ook de tabakssyndicaten van producenten en werknemers vielen onder deze controle. Hierdoor ontstond een hybride structuur van prijsregulering: in de kolonie via kostprijscontrole, in het moederland ook via beurs- en overheidsregulatie.

Aanvullend was er de invloed van private actoren zoals het geheimzinnige Zweedse bedrijf *Swedish Match*, dat na de oorlog actief beide zijden van de markt bewerkte in Europa en de VS. Deze onderneming speelde een centrale rol in het stimuleren van de afname van exclusief Indisch dekblad

door het zelf grootschalig aan te kopen, te verwerken én door te verkopen – met name in de lucratieve Amerikaanse sigarenmarkt.

Het NHM-tabakskartel was daarmee geen klassiek koloniaal staatsmonopolie, maar een uiterst complex, hybride en wereldwijd netwerk – een ‘socialistisch-kapitalistisch’ systeem waarin private winst, koloniale prijsdwang, arbeidscontrole en internationale handelsafspraken samenkwamen in een uiterst winstgevend en bewust afgeschermd kartelmechanisme.

Prijsvorming en woekerwinsten

De volgende cijfers zijn bepalend voor de analyse van het tabakskartel: de exportcijfers van de verschillende soorten tabak uit Nederlands-Indië; het prijsverschil tussen de exportwaarde in de Indische havens en de beurswaarde in Amsterdam; en ten slotte de grotendeels verborgen export naar de Verenigde Staten, waarvan de prijzen ook hier versleuteld zijn in de totaalmarges.

Opvallend is dat voor de periode na 1939 vrijwel geen cijfermateriaal beschikbaar is. Dat lijkt niet toevallig: met de oorlog in aantocht en de productiecapaciteit die nog tot ver in 1941 op peil bleef, was die periode waarschijnlijk niet bepaald verliesgevend voor de NHM en de aan haar verbonden ondernemingen. Integendeel: de verborgen winst zal in de slotfase van de koloniale tabaksexport waarschijnlijk nog verder zijn gestegen.

Voor een nauwkeurige reconstructie zijn de exportstromen uitgesplitst per soort tabak. Elke soort volgt ruwweg een vergelijkbaar patroon: een relatief lage en stabiele exportprijs aan de Indische zijde, gevolgd door een beursprijs in Amsterdam die door kartelvorming kunstmatig hoog werd gehouden, en vervolgens – afhankelijk van de afzet naar de VS – een geheime marge die op de Amerikaanse markt werd gerealiseerd.

Die derde component, de woekerwinsten op de VS-markt, is nergens rechtstreeks te herleiden uit overheids- of bedrijfsbronnen. Maar op basis van marktprijzen en de bekende handelsstructuren kan de meeropbrengst wel ongeveer worden. Dat geldt zeker voor Deli-tabak en Besoeki-tabak, die in de hoogste prijsklassen vielen. Ook Vorstenlanden-tabak, met zijn delicate karakter, werd na de Eerste Wereldoorlog internationaal verhandeld tegen premiumprijzen.

Wat deze situatie uniek maakt ten opzichte van andere koloniale grondstoffen, is de afwezigheid van een formeel, door staten gesanctioneerd kartel. In plaats daarvan was het 'NHM–VS'-tabakskartel een hybride structuur, waarin Nederlandse instellingen (zoals het Tabaksbureau), koloniale plantagebedrijven (zoals de Deli Maatschappij) en buitenlandse private syndicaten samenwerkten op basis van informele afspraken, prijssturing en industriële consolidatie.

De prijsopdrijving gebeurde op de Amsterdamse tabaksbeurs, waar de NHM en aan haar gelieerde handelsfirma’s toegang hadden tot het internationale distributiekanaal. De productieprijs werd in de kolonie kunstmatig laag gehouden, mede dankzij goedkope contractarbeid, efficiënte plantageorganisatie en technologische vernieuwingen in selectie en verpakking. Tegelijkertijd bleef de verkoopprijs richting Amerikaanse afnemers hoog, mede dankzij marketingstrategieën, exclusiviteit en de actieve rol van firma’s zoals het Zweedse Swedish Match, dat in zowel productie als distributie actief was.

De aparte exportstromen van Indisch tabak worden los weergegeven. Per soort tabak zal die ongeveer een volgende curve hebben gehad:

Tabel: Export- en beursprijzen van Deli-tabak (1890–1938)
Alle bedragen in f per ton, marges in miljoenen guldens. Koloniale exportprijs uit Nederlands-Indië vergeleken met Amsterdamse beursprijs. Inclusief marge richting VS.

Jaar	Deli-tabak (ton)	kostprijs NI	Beursprijs NL	Marge NL	Marge VS	Marge totaal
1890	18.433 ton	ƒ 600	ƒ 1.450	ƒ 12,5 mio	ƒ 18,5 mio	ƒ 31,0 mio
1895	15.968 ton	ƒ 600	ƒ 1.800	ƒ 22,0 mio	ƒ 13,5 mio	ƒ 35,4 mio
1900	17.451 ton	ƒ 600	ƒ 2.230	ƒ 24,1 mio	ƒ 16,9 mio	ƒ 51,0 mio
1905	19.378 ton	ƒ 600	ƒ 1.980	ƒ 19,9 mio	ƒ 21,1 mio	ƒ 41,0 mio
1910	18.262 ton	ƒ 600	ƒ 2.620	ƒ 31,0 mio	ƒ 12,3 mio	ƒ 43,3 mio
1915	18.167 ton	ƒ 600	ƒ 3.560	ƒ 27,8 mio	ƒ 94,4 mio	ƒ 122,1 mio
1920	11.350 ton	ƒ 600	ƒ 5.880	ƒ 8,9 mio	ƒ 187,2 mio	ƒ 196,1 mio
1925	16.689 ton	ƒ 600	ƒ 4.600	ƒ 10,0 mio	ƒ 104,5 mio	ƒ 114,5 mio
1930	16.469 ton	ƒ 600	ƒ 2.180	ƒ 3,9 mio	ƒ 138,8 mio	ƒ 142,7 mio
1935	10.224 ton	ƒ 600	ƒ 2.990	ƒ 3,2 mio	ƒ 89,9 mio	ƒ 93,1 mio
1938	9.726 ton	ƒ 600	ƒ 2.160	ƒ 1,8 mio	ƒ 99,8 mio	ƒ 101,6 mio

Tabel: Export- en beursprijzen van Vorstenlanden-tabak (1890–1938)
Alle bedragen in f per ton, marges in miljoenen guldens. Koloniale exportprijs uit Nederlands-Indië vergeleken met Amsterdamse beursprijs. Inclusief marge richting VS.

Jaar	Vorstenl.-tabak	kostprijs NI	Beursprijs NL	Marge NL	Marge VS	Marge totaal
1890	1.298 ton	ƒ 400	ƒ 980	ƒ 0,8 mio	–	ƒ 0,8 mio
1895	3.025 ton	ƒ 400	ƒ 1.040	ƒ 1,9 mio	–	ƒ 1,9 mio
1900	5.701 ton	ƒ 400	ƒ 780	ƒ 2,1 mio	–	ƒ 2,1 mio
1905	8.108 ton	ƒ 400	ƒ 820	ƒ 3,4 mio	–	ƒ 3,4 mio
1910	7.405 ton	ƒ 400	ƒ 1.000	ƒ 4,4 mio	–	ƒ 4,4 mio
1915	11.732 ton	ƒ 400	ƒ 2.095	ƒ 19,9 mio	–	ƒ 19,9 mio
1920	4.679 ton	ƒ 400	ƒ 845	ƒ 0,6 mio	ƒ 59,5 mio	ƒ 60,2 mio
1925	10.321 ton	ƒ 400	ƒ 830	ƒ 1,3 mio	ƒ 105,7 mio	ƒ 107,0 mio
1930	10.588 ton	ƒ 400	ƒ 1.195	ƒ 2,7 mio	ƒ 82,4 mio	ƒ 85,1 mio
1935	8.519 ton	ƒ 400	ƒ 450	ƒ 0,2 mio	ƒ 59,2 mio	ƒ 59,4 mio
1938	9.468 ton	ƒ 400	ƒ 850	ƒ 1,2 mio	ƒ 60,8 mio	ƒ 62,1 mio

Export- en beurspreizen van Besoeki-tabak (1890–1938)
Alle bedragen in f per ton, marges in miljoenen guldens. Koloniale exportprijs uit Nederlands-Indië vergeleken met Amsterdamse beursprijs. Inclusief marge richting VS.

Jaar	Besoeki-tabak	Exportp. NI	Beursp. NL	Marge NL	Marge VS	Marge totaal
1890	6.707 ton	ƒ 400	ƒ 560	ƒ 1,1 mio	–	ƒ 1,1 mio
1895	4.633 ton	ƒ 400	ƒ 920	ƒ 2,4 mio	–	ƒ 2,4 mio
1900	7.391 ton	ƒ 400	ƒ 680	ƒ 2,1 mio	–	ƒ 2,1 mio

Jaar	Besoeki-tabak	Exportp. NI	Beursp. NL	Marge NL	Marge VS	Marge totaal
1905	14.325 ton	ƒ 400	ƒ 575	ƒ 2,5 mio	–	ƒ 2,5 mio
1910	12.252 ton	ƒ 400	ƒ 775	ƒ 4,6 mio	–	ƒ 4,6 mio
1915	15.798 ton	ƒ 400	ƒ 1.340	ƒ 14,9 mio	–	ƒ 14,9 mio
1920	7.864 ton	ƒ 400	ƒ 695	ƒ 0,7 mio	ƒ 102,9 mio	ƒ 103,6 mio
1925	5.145 ton	ƒ 400	ƒ 650	ƒ 1,3 mio	ƒ 197,5 mio	ƒ 198,8 mio
1930	19.306 ton	ƒ 400	ƒ 750	ƒ 2,3 mio	ƒ 192,4 mio	ƒ 194,7 mio
1935	13.490 ton	ƒ 400	ƒ 390	ƒ 0,1 mio	ƒ 172,6 mio	ƒ 172,8 mio
1938	9.351 ton	ƒ 400	ƒ 560	ƒ 0,5 mio	ƒ 128,1 mio	ƒ 128,6 mio

Tabel: Marge op Java-rest-tabak (1890–1938)
Alle bedragen in ƒ per ton, marges in miljoenen guldens. Koloniale exportprijs uit Nederlands-Indië vergeleken met Amsterdamse beursprijs.

Jaar	Java-rest-tabak	Exportp. NI	Beursp. NL	Marge NL	Marge VS	Marge totaal
1890	14.236 ton	ƒ 400	ƒ 510	ƒ 1,6 mio	–	ƒ 1,6 mio
1895	11.954 ton	ƒ 400	ƒ 750	ƒ 4,2 mio	–	ƒ 4,2 mio
1900	18.840 ton	ƒ 400	ƒ 600	ƒ 3,8 mio	–	ƒ 3,8 mio
1905	33.725 ton	ƒ 400	ƒ 590	ƒ 6,4 mio	–	ƒ 6,4 mio
1910	35.726 ton	ƒ 400	ƒ 600	ƒ 7,1 mio	–	ƒ 7,1 mio
1915	61.407 ton	ƒ 400	ƒ 1.180	ƒ 47,9 mio	–	ƒ 47,9 mio
1920	22.963 ton	ƒ 400	ƒ 630	ƒ 5,3 mio	–	ƒ 5,3 mio
1925	43.939 ton	ƒ 400	ƒ 650	ƒ 11,0 mio	–	ƒ 11,0 mio
1930	45.978 ton	ƒ 400	ƒ 715	ƒ 14,5 mio	–	ƒ 14,5 mio
1935	28.100 ton	ƒ 400	ƒ 375	ƒ - 0,7 mio	–	ƒ - 0,7 mio
1938	23.780 ton	ƒ 400	ƒ 620	ƒ 5,2 mio	–	ƒ 5,2 mio

Tabel: Marge op Borneo-tabak (1890–1938)
Cijfers gebaseerd op exportprijzen Nederlands-Indië (NI) en beursprijzen Nederland (NL).

Jaar	Borneo-rest-tabak	Exportp.NI	Beursp. NL	Marge NL	Marge VS	Marge totaal
1890	728	ƒ 400	ƒ 1.400	ƒ 0,4 mio	–	ƒ 0,4 mio
1895	2.043	ƒ 400	ƒ 2.060	ƒ 1,7 mio	–	ƒ 1,7 mio
1900	1.413	ƒ 400	ƒ 1.460	ƒ 1,5 mio	–	ƒ 1,5 mio
1905	1.331	ƒ 400	ƒ 1.930	ƒ 2,0 mio	–	ƒ 2,0 mio
1910	1.167	ƒ 400	ƒ 2.620	ƒ 2,6 mio	–	ƒ 2,6 mio
1915	8.631	ƒ 400	ƒ 2.900	ƒ 1,7 mio	–	ƒ 1,7 mio
1920	–	–	–	–	–	–
1925	–	–	–	–	–	–
1930	–	–	–	–	–	–
1935	–	–	–	–	–	–

Jaar	Borneo-rest-tabak	Exportp.NI	Beursp. NL	Marge NL	Marge VS	Marge totaal
1938	–	–	–	–	–	–

Voor de totale periode van 1890 tot 1938 komt de geschatte winst die voortkwam uit dit wereldwijde monopolie op Nederlands-Indische tabak neer op circa **ƒ 10,9 miljard**. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead. In hedendaagse cijfers (2011) zou dat neerkomen op een gecorrigeerde waarde van ongeveer **€ 521,5 miljard**. Deze raming is nog conservatief, aangezien de werkelijke waarde waarschijnlijk nog hoger lag door de betrokkenheid van de NHM bij bijvoorbeeld Dominicaanse en Cubaanse kartels, alsook eventuele geheime participaties in de Amerikaanse tabakshandel.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cash-Crops: Rubber

De opkomst van rubberplantage in de Maleisisch-Indonesische archipel na 1890

De wereldwijde doorbraak van rubber begon met de uitvinding van de opblaasbare fietsband door de Schotse dierenarts John Boyd Dunlop in 1888. Kort daarna volgde, vanaf 1898, de productie van autobanden door het Franse concern Michelin & Cie. De snelgroeiende auto-industrie raakte vanaf dat moment onlosmakelijk verbonden met de wereldwijde rubberproductie. In de beginjaren leidde de slechte kwaliteit van banden en wegen ertoe dat automobilisten gemiddeld maar liefst acht nieuwe banden per jaar nodig hadden — een aantal dat mettertijd daalde, maar aanvankelijk zorgde voor explosieve vraaggroei en sterk stijgende prijzen.

Vanaf 1900 lag de wereldwijde vraag vrijwel structureel boven het aanbod. Dit leidde tot hoge prijzen en gaf aanleiding tot het grootschalig aanleggen van rubberplantages — veelal onder koloniaal beheer. In 1910 werd op de Europese markt tot wel 28 Reichsmark per kilo betaald voor ruwe rubber (ongeveer ƒ 16,54), bijna het tienvoudige van de prijs twintig jaar eerder. In 1914 verbruikte de Amerikaanse auto-industrie al 9 miljoen banden; in 1924 was dat aantal opgelopen tot 50 miljoen. De auto-industrie kwam in de jaren 1920 ook elders sterk op, zoals in Japan, China en Europa. Ook het aantal rubberen onderdelen in een gemiddelde auto nam toe: waar dat er in 1910 slechts vijf waren (zoals slangen, ventilatorriemen, druktoeters en mofafdichtingen), liep dat aantal in de decennia erna op tot circa 130. De opkomst van de elektrische industrie, transportbanden en kabelinfrastructuur versnelde deze trend verder.

Van jungle naar plantage: het Amazone- en Congo-rubber

De eerste rubberproductie vond plaats in de regenwouden van de Amazone en Congo, waar van nature rubberplanten groeiden die latex produceerden. De grotere omvang en hogere kwaliteit van de Braziliaanse bomen maakten dat Brazilië tussen 1900 en 1907 marktleider werd, met een aandeel van 80–90% in de wereldproductie. In dezelfde periode groeide ook het 'wilde' rubberimperium van koning Leopold II in Congo uit tot een economische grootmacht. Deze verovering werd mede gefinancierd via de Generale Maatschappij (BM, 1822) en de Antwerpse Bank (1826) en georganiseerd met door Leopold geoctrooieerde ondernemingen.

In beide regio's werd het latex nog grotendeels handmatig gewonnen in jungleachtige omstandigheden, wat de efficiëntie beperkte. Roofbouw was daarbij onvermijdelijk: de bomen raakten zodanig beschadigd dat zij zich niet konden herstellen. Rond 1910 produceerde Brazilië ruim 50.000 ton rubber; Congo was ondanks de piekproductie van 87.000 ton in 1908 en snelle instorting het jaar daarop nog steeds de tweede producent.

Leopold II, Coburg-netwerken en rubberkapitaal

Na grote internationale druk moest Leopold II zijn Congo-Vrijstaat opgeven. Zijn ongewoon brute regime werd vervangen door een plantage-economie met meer gereguleerde dwangarbeid onder toezicht van banken, de Belgische staat en de Katholieke Kerk. Leopold zelf had zijn miljardenwinsten uit rubber al veiliggesteld buiten de officiële begroting om — ten minste BEF 3.483,8 miljoen (ca. ƒ

1,64 miljard in 1908, 2015: € 39,1 miljard). Zijn rubberexploitatie leidde tot een genocide van naar schatting tussen de 5 en 22 miljoen doden; de bevolking van Congo werd gehalveerd.[79]

Leopold's grote voorbeeld was Nederlands-Indië geweest, dat eveneens als koninklijke kolonie direct onder het Huis Oranje was georganiseerd. Sinds hij in 1885 de vrije hand had gekregen over Congo, gebruikte hij de Nederlandse exploitatie-structuur als model. Het gewonnen koninklijk kapitaal werd via een stichting overgemaakt naar Coburg — thuisstad van het huis Coburg-Saksen-Gotha, dat sinds 1901 ook de Britse troon bekleedde. Zowel Groot-Brittannië als Brazilië, met wie de Coburgs verbonden waren, werden en waren destijds grote rubberproducenten. De winsten bleven binnen de dynastieke familie: een vestzak-broekzakconstructie voor dit Europese koningshuis.[80]

Na 1908 namen de Generale Maatschappij en de Antwerpse Bank de exploitatie over. Het Belgische koningshuis hield aandelen, samen met 59 anonieme adellijke families. In hoeverre de Oranjes nog betrokken bleven via de banken van Willem I blijft onbekend.

Britse 'morele kruistocht' en Oranjes rubberoffensief: De rubberboom in Maleisië en Nederlands-Indië

De wreedheden in Congo werden breed uitgemeten in de Britse pers. De publieke verontwaardiging werd door de Britse regering aangegrepen als legitimatie voor een zogenaamd 'beschaafder' koloniaal rubberproject in Brits-Azië. Deze morele kruistocht kwam het nieuwe Coburg-bewind goed uit: het wist plantage-arbeid opnieuw te framen als een christelijke civiliserende missie.

In Nederlands-Indië kwam rubber al even prominent op de agenda. Oranje's regering, de NHM, de Deli Maatschappij NV en het gouvernement zelf speelden een centrale rol in de vroege rubbercultuur. De eerste plantages werden bemand door contractarbeiders, in de eerste plaats in West-Sumatra waar de Deli Maatschappij de plantagemarkt controleerde.

De rubberplanters in Brits-Maleisië en Nederlands-Indië vulden het lucratieve gat in de markt. Na het wegvallen van het Congolese aanbod in 1907 ontstond snel een nieuw zwaartepunt van de wereldproductie in Zuidoost-Azië. Post-WOI volgden ook Brits-Zuid-India, Brits-Ceylon, Brits-Birma en Frans-Indo-China. In 1942 waren Maleisië en Nederlands-Indië de grootste rubberproducenten ter wereld.

---

[79] Jaartal	Prijs beurs Londen (£/ton)	(BEF/ton)	Kostprijs/ton (ton)	Productie	Resultaat (schatting)	Leopold II aandeel
1890-1899					BEF 90,0 miljoen	62%
1900	£ 450	BEF 11.337	BEF 1350	6.000	BEF 60,0 miljoen	62%
1901	£ 400	BEF 10.078	BEF 1350	10.000	BEF 87,8 miljoen	62%
1902	£ 375	BEF 9.446	BEF 1350	21.000	BEF 170,0 miljoen	62%
1903	£ 475	BEF 11.965	BEF 1350	32.000	BEF 339,7 miljoen	62%
1904	£ 575	BEF 14.489	BEF 1350	43.000	BEF 565,0 miljoen	62%
1905	£ 700	BEF 17.637	BEF 1350	54.000	BEF 879,5 miljoen	62%
1906	£ 650	BEF 16.403	BEF 1350	65.000	BEF 978,4 miljoen	69%
1907	£ 550	BEF 13.885	BEF 1350	76.000	BEF 952,7 miljoen	69%
1908	£ 475	BEF 11.965	BEF 1350	87.000	BEF 1.158,4 miljoen	69%
1909	£ 800	BEF 20.197	BEF 1350	onbekend*		
Totaal					BEF 5.281,5 miljoen	

[80] https://www.san.beck.org/16-13-Congo,Angola,Mozambique.html

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De verschuiving van wilde junglewinning naar plantagebouw had duidelijke politieke, economische en ecologische oorzaken:

- On average, only eight rubber trees grow in one hectare of practically impassable tropical rainforest (Jünger 1942, 78). It goes without saying that plantations with trees planted close together made it possible to obtain a considerably larger yield in a substantially smaller area.

- 'The costs of feeding a worker in the upper Amazon per day must be estimated to amount to six marks alone. A coolie in Ceylon, on the other hand, is a rich man when he earns wages of one mark a day.' (Fischer 1938, 113)

- 'Anyone who [...] had thought that higher prices would be paid for Brazilian rubber than for plantation rubber found that he was disappointed in this case too. It was often even the case that higher prices were reached with the purer, Asian 'best crepe' than with the (Brazilian, editor's note) 'Par(á) fine hard'.' (Jünger 1942, 116; cf. Zischka 1936, 156)

De rubberboom startte in Brits-Maleisië rond 1900, ruim voor de instorting van het repressieve systeem in Congo. De wereldwijde vraag groeide echter sneller dan het aanbod, wat leidde tot de rubbercrash van 1907: een tijdelijke halvering van de prijs, veroorzaakt door een economische inzinking in de VS door de beurscrisis. De Braziliaanse industrie moest fabrieken sluiten; lonen waren niet meer op te brengen. Bovendien werd 'rood rubber' uit Congo deels geboycot vanwege koloniale belangen elders. De markt werd tijdelijk instabiel met prijsfluctuaties tot wel 400% per kwartaal. Toch produceerden de Britten en Nederlands-Indië samen al 71.000 ton in 1914, geholpen door de wapenwedloop tussen het Britse imperium en Keizerlijk Duitsland.

De opkomst van rubber als strategisch plantagegewas in Nederlands-Indië

In de twintigste eeuw groeide rubber uit tot een van de meest dominante plantagegewassen in Nederlands-Indië. De snelgroeiende auto-industrieën van de Verenigde Staten en Duitsland zorgden voor een structureel stijgende vraag naar rubberproducten. In 1902 was er al 176 hectare rubber aangeplant; de echte rubberboom begon echter in 1908, het jaar waarin Leopold II zijn Vrijstaat Congo moest opgeven en de jungleproductie daar instortte.

Aanvankelijk werd rubber geplant op gronden in West Sumatra waar tabak niet langer rendabel was, maar al snel breidde de teelt zich uit naar nieuwe plantagegebieden. In 1914 was al 245.000 hectare beplant met rubber. In veroverd Atjeh richtte het gouvernement een eigen onderneming op, terwijl ook in Tapanoeli — sinds 1844 onder direct bestuur — rubber werd aangeplant. Aanvullend werden ook veel plantages werden opgezet met Brits kapitaal, vaak gefinancierd via netwerken waarin ook de NHM actief was, zowel in Nederlands-Indië als in Maleisië. In 1914 produceerde Sumatra 5.836 ton rubber, waarvan 5.222 ton afkomstig was uit Deli, Atjeh en Tapanoeli. Het hoogwaardige rubber uit Nederlands-Indië werd vooral geleverd aan Keizerlijk Duitsland en de Verenigde Staten.

AVROS en andere proefstations als kwaliteits- en kartelinstrument

Net als bij tabak en andere cultures speelden proefstations een hoofdrol in de vorming van een kwaliteitsstandaard en kartelstructuur. Dr. J.G.C. Vriens, voormalig directeur van het Deli-Proefstation, richtte in 1913 het AVROS-proefstation op (Algemeene Vereeniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra). Dit particuliere station werd gebouwd nabij Medan en beschikte over 140

hectare eigen proefvelden. In 1915 fuseerde het met het oudere Deli-station, dat onder andere gespecialiseerd was in tabak.

Omdat rubberplanten het ook prima deden op theegronden, werd nauwe samenwerking georganiseerd met theeondernemingen, onder meer via het Algemeene Proefstation der AVROS (1916) en het Proefstation voor Thee (1902) van het gouvernement in Buitenzorg. Het netwerk breidde zich snel uit: in 1919 telde AVROS, naast directeur Dr. A.J. Ultée, een uitgebreide wetenschappelijke staf en verzorgde het tevens de distributie van chemicaliën tegen inkoopprijs. Het Centraal Rubberstation in Batavia (1915) bestudeerde de gehele productieketen, van oogst tot afzet bij de fabrikant. In Buitenzorg werd ook een vulkaniseer-inrichting en bijbehorende apparatuur aangeschaft om het productieproces van rubberproducten verder te ontwikkelen.

Toetreding tot het AVROS-netwerk was voorbehouden aan erkende leden van proefstations. Het aantal leden steeg van 59 in 1915 tot 168 in 1919. De kwaliteit van het Indische rubber was dankzij deze institutionele infrastructuur het hoogste (en dus duurste) op de wereldmarkt.

De opkomst van hybride rubberproductie van Europese planters en Inheemse communes na WOI

Na de Eerste Wereldoorlog werd ook de inheemse bevolking aangezet tot grootschalige rubberteelt, eerst rond Palembang en Djambi in Oost-Sumatra. In 1913 hadden zij daar al respectievelijk twee en drie miljoen rubberboompjes aangeplant. Ook op Java en Borneo vond vervolgens inlandse productie plaats, vaak met steun van voormalige Europese planters die de consignatie en technische ondersteuning organiseerden.

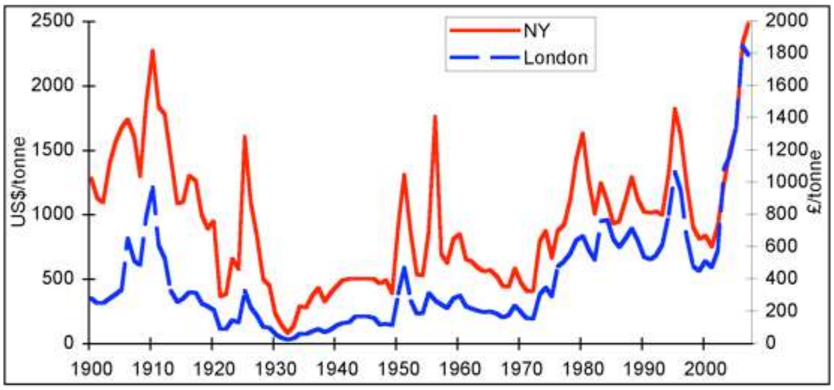

Prijs van natuurlijk rubber in New York en Londen (1890–2007).

Deze opmars van de inheemse rubberproductie op commune-achtige plantages viel samen met de tijdelijke instorting van de mondiale marktprijzen, doordat de grote vraag van voor WOI wegviel. Toch bleek de opkomst van de auto en andere vormen van mechanisering wereldwijd onomkeerbaar; de vraag herstelde zich snel.

De Amerikaanse publicatie van Fowler uit 1923 biedt een klinisch commercieel overzicht van de post-WOI tabaks- en rubberplantage-industrie in Nederlands-Indië en Maleisië. Hij wijst op opvallende gelijkenissen en meldt een 'aanzienlijke export' van Javaanse koelies naar Nederlands-Guinea, de Federale Maleisische Staten, de Straits Settlements, Brits-Noord Borneo en Frans Indochina.

Volgens Fowler meldde het Bureau van Landbouw in 1921 dat er 150.840 hectare rubberplantage was op Java en Madoera, waarvan maar liefst 146.045 hectare was beplant met *Hevea Brasiliensis* (in 1875 overgebracht uit Brazilië). In de Buitengebieden ging het om 340.003 hectare, waarvan 334.700 hectare met Hevea. In totaal was er dus 486.048 hectare (70×70 km) rubberaanplant. De totale wereldrubberoppervlakte bedroeg in 1921 1.242.284 hectare. Deze productie concentreerde zich in

de Indisch-Maleisische archipel waarvan circa een derde Europees, een derde Amerikaans en een derde Chinees of inheems eigendom was. In beide gebieden speelde de NHM een hoofdrol in de plantage-industrie, onder meer als consignatieverstrekker, cultuurbank en plantage-eigenaar.

De kleinere Chinese domeinen concentreerden zich vooral in Maleisië waar dan ook veel Tamil contractarbeiders actief zijn; de kleinschalige inheemse productie bevond zich met name in Nederlands-Indië. Op een geanalyseerd landgoed van 4.266 hectare bedroegen de productiekosten in 1919 ƒ 0,84 per kilo. In datzelfde jaar exporteerde Nederlands-Indië 89.622 ton rubber; Maleisië zelfs 179.668 ton. De zogeheten 'Batavia'-kwaliteit gold als superieur ten opzichte van die van Maleisië of elders. Op de beurs van New York varieerden de prijzen in 1919 van ƒ 1,15 tot ƒ 3,29 per kilo, waarbij de hoogste prijzen werden gereserveerd voor het Indische rubber.

Vanaf 1925 was er industriële concurrentie bijgekomen. Van de synthetische rubbers Butyl (Standard Oil) en Buna (BASF's IG Farben) werden Buna in Duitsland in massaproductie gebracht. De synthetische productieopmars drukte de wereldmarktprijs sterk om de tweede helft van de jaren 1920. Nadat de grote crisis uitbreekt in 1929 volgt massale werkloosheid op de duurdere rubberplantages van het Britse rijk onder honderdduizenden contractarbeiders. De Inheemse productie was inmiddels zeer concurrerend. De Britse productie is dan op zijn top met maar liefst 850.000 ton rubber op plantages in 1929, goed voor 80% van de wereldproductie. Nederlands-Indië volgde als tweede exportland.

In de jaren 1930 bleek dat de rubber-race nog niet was gestreden. Nederlands-Indië ging zeer sterk concurreren met een gemengd speelveld van hoogwaardige rubber van Europese plantages, ondersteund door proefstations, en grote hoeveelheden spotgoedkope rubber van inheemse commune plantages op Sumatra, Borneo en Java. Dat zeer economische hybride model had zich vanaf de Eerste Wereldoorlog snel ontwikkeld.[81]

Op Sumatra waren Europese planters vanaf circa 1910 massaal overgestapt van tabak op rubber, dat goed gedijde op dezelfde gronden. Op het hoogtepunt werkten in de jaren 1920 circa 100.000 buitenlandse Chinese arbeiders op de rubberplantages. Op Borneo zijn dan vijf grote rubberplantages actief met samen 2.000 tot 2.800 koelies. Buiten deze ondernemingen waren in 1936 al 50.000 hectare rubber-tuinen (22×22 km) in handen van zo'n 120.000 families. Vooral dankzij rubber (en olie) was Borneo rond 1940 verantwoordelijk voor circa 20% van de officiële export van Nederlands-Indië.

Op Java werkten in de twintigste eeuw jaarlijks circa een miljoen seizoenarbeiders op de suikerplantages, maar op de 'eigen' Javaanse rubberplantages waren in de jaren 1930 evenveel families permanent actief. In 1910 bedroeg de productie van deze kleine producenten nog slechts 400 ton rubber. In 1940 was dit al opgelopen tot 264.000 ton, verspreid over 1.301.000 hectare (114×114 km). De Europese grote plantages produceerden datzelfde jaar 281.000 ton op 626.000 hectare. Samen omvatte de Indische rubberaanplant in 1940 zo'n 138×138 km.

Oranje's gouvernement speelde een hoofdrol in het streng managen van de grote inheemse rubbersector. Toen deze vrije productie begin jaren 1930 te groot werd door de terugvallende vraag als gevolg van de depressie, greep het gouvernement in ten gunste van de Europese plantages. Om de overproductie van inheemse boeren af te remmen en de wereldmarktprijs te ondersteunen, werd

[81] Deze transitie naar 'bevolkingsrubber' is grotendeels verloren gegaan in de geschiedschrijving, mede doordat het archief van de Nederlandse Rubber Unie NV (1926), die dit proces lijkt te hebben gecoördineerd, grotendeels is vernietigd. Slechts enkele notulen van het 'Syndicaat tot Oprichting eener Maatschappij tot Aankoop en Verwerking van Bevolkingsrubber' en van de NRU zijn nog terug te vinden in het Nationaal Archief.

vanaf 1934 een hoge exportbelasting ingevoerd. Deze heffing bedroeg gemiddeld 19,1 cent per halve kilo rubber, terwijl de wereldmarktprijs op dat moment rond de 21 cent lag. Voor de kleine producent bleef er daardoor nog slechts 1,7 cent over — ongeveer 8% van de marktwaarde. Brits-Indië en Maleisië moesten zich snel aanpassen om te kunnen overleven.

De eerste internationale rubber overeenkomsten vanaf 1934

De rubberprijs krabbelt post-depressie langzaam op, maar zou nooit meer de oude hoogtes bereiken. In de jaren dertig jagen regimes als die van Hitler, Roosevelt, Stalin, Hirohito en Mussolini het petroleumgedreven transport aan tot ongekende schaal. Hun droom van een auto voor iedereen werd ondersteund door nationale netwerken van snelwegen, vliegvelden, zeehavens en een sterk opkomende logistieke sector met massa's nieuwe vrachtwagens, vliegtuigen en schepen.

In 1934 werd de eerste internationale rubberovereenkomst gesloten. Partijen waren de regeringen van de Franse Republiek, het Verenigd Koninkrijk, het Keizerrijk India en zijn kroondomeinen, het Koninkrijk Nederland, en het Koninkrijk Siam (nu Thailand). De afspraken golden ook voor Frans Indo-China, Brits-Ceylon, Brits-Maleisië, de Britse Straits Settlements, Brits-Borneo en Nederlands-Indië.

Het *Agreement for the Regulation of Production and Export of Rubber, 1934–1938* werd ondertekend op 7 mei 1934 en gold aanvankelijk voor vier jaar. Vanaf dat moment werd de rubberexport aan strikte internationale quota gebonden. P. Leenderz, voorzitter van het Kina Bureau, was tevens voorzitter van zowel de Tea Producers Association (1930) als de International Rubber Association (1934), en hield toezicht op de implementatie. Beslissingen werden genomen door een *International Rubber Regulation Committee* en moesten worden nageleefd door de betrokken regeringen.

De commissie stelde jaarlijkse productiequota vast, gebaseerd op de eerder behaalde gemiddelde productie, waarvan een percentage mocht worden gerealiseerd. In het eerste jaar werd besloten om de productie met 7/12 te beperken — een tijdelijke maatregel:[82]

Tabel: Quota-overzicht rubberproductie per land (1934–1938) – in long tons

Land	1934 (7/12)	1935	1936	1937	1938
Brits-Maleisië e.a.	294.000	534.000	569.000	589.000	602.000
Nederlands-Indië	205.333	400.000	443.000	467.000	485.000
Ceylon	45.208	79.000	80.000	81.000	82.500
India	3.938	8.000	9.000	9.000	9.250
Burma	3.006	6.750	8.000	9.000	9.250
Noord-Borneo	7.000	13.000	14.000	15.500	16.500
Sarawak	14.000	28.000	30.000	31.500	32.000
Siam	8.750	15.000	15.000	15.000	15.000

Onder de Ethische Politiek (vanaf 1903) waren in Nederlands-Indië 'vrije' sectoren ontstaan waarin ook het inheemse ondernemerschap werd gestimuleerd. De twee belangrijkste waren tabak en vooral rubber. Lokale kleinschalige verbouwers leverden onder consignatie aan Europese plantages, die via de NHM de export regelden. Het systeem werd gepresenteerd als sociaal, maar de winsten

[82] Intergovernmental commodity control agreements (1943), P104, 115

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

gingen naar de Europese ondernemingen, het gouvernement en vooral Oranje's NHM. Brits-Maleisië hand een vergelijkbaar economisch model.

Toen begin jaren 1930 deze vrije rubberproductie de wereldmarkt overspoelde, werd een systeem van internationale beperking opgezet. Het gouvernement greep in 1934 hard in om de Indische overproductie af te remmen, of af te romen, waarbij vooral de Inheemse familie-producenten hard werden geraakt.

Opvallend is dat Nederlands-Indië (officieel) zijn productiedoelen in de jaren daaropvolgend niet haalde, ondanks de wereldwijde opbouw van oorlogsindustrieën door Showa-Japan en Nazi-Duitsland. Terwijl het quotum voor 1936 op 500.000 ton lag, produceerde Nederlands-Indië officieel slechts 314.600 ton; in 1937 was dit 438.600 ton en in 1938 302.300 ton. Aangezien het Verenigd Koninkrijk geen rubber leverde aan het bedreigende Nazi-Duitsland of Showa-Japan, is het waarschijnlijk dat Nederlands-Indië — via NHM-kanalen — buiten de officiële cijfers om rubber leverde aan Duitsland en Japan. Hetzelfde gebeurde overigens met olie. De repressie van de inheemse bevolking suggereert een extreem lage inkoopprijs, terwijl schaarste de internationale verkoopprijs waarschijnlijk opdreef. Transparantie ontbreekt; de werkelijke winsten blijven onduidelijk.

Het Rubber contract word in 1938 verlengd tot 1943 met de volgende quota waaruit duidelijk word dat Nederlands-Indië Maleisië inmiddels heeft bijgehaald. De bijlage I van de afspraken is geheim en daardoor niet afgedrukt.

Quota-overzicht rubberproductie per land (1939–1943) – in long tons

Land	**1939**	**1940**	**1941**	**1942**	**1943**
Brits-Maleisië e.a.	632.000	642.500	648.000	651.000	651.500
Nederlands-Indië	631.500	640.000	645.500	650.000	651.000
Ceylon	106.000	107.500	109.000	109.500	110.000
India	17.500	17.750	17.750	17.750	17.750
Burma	13.500	13.750	13.750	13.750	13.750
Noord-Borneo	21.000	21.000	21.000	21.000	21.000
Sarawak	43.000	43.750	44.000	44.000	44.000
Siam	54.500	55.300	55.700	56.000	60.000

Volgens cijfers van het gouvernement nam de plantageproductie in 1940 (officieel) toe tot 872.000 hectare, met een geregistreerde productie van 337.000 ton. Tegelijkertijd produceerde de vrije, kleinschalige sector op 556.000 hectare (75×75 km) zo'n 216.000 ton rubber. In totaal besloeg de rubberlandbouw in 1940 dus 1.194.000 hectare (119×119 km).

Totaal aangeplante oppervlakte rubber per gebied (ca. 1940)

Gebied	**Aantal acres**	**Oppervlakte in ha**
Brits-Maleisië e.a.	3.273.100	1.324.577
Nederlands-Indië	3.214.900	1.301.023
Ceylon	605.200	244.916
Frans Indo-China	314.200	127.152
India	128.000	51.800

Gebied	Aantal acres	Oppervlakte in ha
Burma	104.400	42.249
Noord-Borneo	126.600	51.233
Sarawak	228.000	92.268
Siam	312.000	126.262

Toch produceerde Nederlands-Indië opnieuw fors minder dan het opgelegde quotum: in 1939 werd slechts 378.000 ton geregistreerd, terwijl de cijfers voor 1940 en 1941 net als het Koloniaal Verslag ontbreken. Dat is opmerkelijk, want het areaal wijst op een veel hogere productie. In 1940 produceerden kleine producenten (officieel) 264.000 ton rubber op ca. 1.301.000 hectare (114×114 km), terwijl de grote plantages (officieel) 281.000 ton produceerden op 626.000 hectare. Dat is samen een oppervlakte van 138×138 km (1.927.000 hectare), 50% meer dan het gouvernement en de quota opgaven. Alles wijst erop dat grootschalige boekhoudkundige vervalsing en levering buiten de boekhouding om aan de twee nieuwe militaire grootmachten. Exclusieve exporteur voor het gouvernement: de NHM.

Prijsontwikkeling en woekerwinsten

In 1902 begon de rubberproductie in Nederlands-Indië met 176 hectare aan plantages in West-Sumatra, goed voor een geschatte export van circa 435 ton. Waarschijnlijk was de Deli Maatschappij NV van de NHM hierbij betrokken, al wordt dat niet expliciet vermeld. Pas in 1912 wordt melding gemaakt van een officiële export van 4.300 ton. Rond deze tijd was de prijs net gezakt van de piek van de 'all time high' van $2.300 per ton (ƒ 5.719) op de toonaangevende New Yorkse beurs in 1910.

Over de kostprijs van rubber bestaat weinig informatie. Fowler (1923) schatte deze in 1919 op maximaal ƒ 0,84 per kilo, maar waarschijnlijk lag deze aanzienlijk lager. Voor rubber was slechts ongeveer één contractarbeider per hectare nodig, tegenover vier bij tabak. Tabak kostte circa ƒ 0,40 per kilo. In 1934 dwong het gouvernement een exportprijs af van slechts ƒ 0,034 per kilo bij lokale producenten, wat de hypothese ondersteunt dat de werkelijke productiekosten eerder rond de ƒ 0,20 per kilo lagen of lager.

Deze cijfers stemmen overeen met de situatie in Congo in de jaren 1890: daar werd voor een kilo rubber ƒ 4,80 betaald (BEF 10), terwijl de kosten op slechts ƒ 0,65 lagen (BEF 1,35) – inclusief aankoop bij de lokale bevolking, exportbelasting en opslag. Dit resulteerde in een winst van 640%. Gezien de hogere arbeidsintensiteit van oerwoudoogst waren de kosten daar zelfs relatief hoger dan op plantages, wat suggereert dat de werkelijke productiekosten van plantagerubber in Indië waarschijnlijk lager waren. Met een maximale transportkost van ƒ 0,20 en een verkoopprijs van ƒ 5,70 per kilo (1910, New York), werd een marge van 1.325% gerealiseerd.

Ondanks dat het dividend van koloniale plantersondernemingen zelden boven de 100% uitkwam, was ook dit rendement voldoende voor Europese plantagebedrijven om vanaf 1908 massaal over te schakelen op rubber, onder leiding van de Deli Maatschappij NV.

Tot 1912 lijkt het koloniale rubberkartel gecoördineerd te worden door de NHM. Daarvoor is er geen vermelding in het Koloniaal Verslag, wat suggereert dat de export tot dan toe volledig particulier verliep, waarschijnlijk via de NHM en de Deli Maatschappij. Tot deze tijd is zowel voor de 'pionierende' plantageprijs als de Indische export een waarde van ƒ 400 per ton aangehouden,

daarna een af-haven kostprijs van ƒ 200 per ton. De werkelijke transportkosten waren met ƒ 6 per ton te verwaarlozen, al valt niet uit te sluiten dat NHM's rederijmonopolie veel meer vroeg.

In 1915 ligt de Indische exportprijs zelfs hoger dan op de New Yorkse beurs—een aanwijzing dat het 'neutrale' Nederlandse rubber wellicht werd geleverd aan Keizerlijk Duitsland, dat toen in oorlog was met Groot-Brittannië. Nederland bleef tot 1917 neutraal, en de Britten zouden zeker geen rubber aan Duitsland hebben geleverd. Dankzij deze neutraliteit konden de Nederlanders de Britse zeeblokkade effectief omzeilen.

Uit gouvernementscijfers blijkt dat de exportwaarde van rubber (verkoopprijs in de Indische haven) na verloop van tijd sterk daalde. In de beginfase was het gouvernement zelf betrokken bij rubberproductie, zowel op eigen plantages als via heffingen op inheemse productie. Na WOI disciplineerde het gouvernement de markt via de opkomende inheemse commune-productie om de productiekosten laag te houden. Deze hybride combinatie van grote Europese planters met massa's volksrubber en de opkomende Duitse synthetische concurrentie vanaf 1925, bracht de dominante Britse rubberplantagesector en zelfs het Imperium in ernstige problemen tijdens de depressie.

Gedurende de hele koloniale periode bleef een aanzienlijk deel van de winst in de kolonie zelf vallen, en niet bij de verkoopzijde in Europa of de VS. Dit wijst op het bestaan van een planterskartel dat nauw samenwerkte met Oranje's gouvernement. Hoe de woekerwinsten precies afgeroomd werden, blijft ondoorzichtig. Mogelijk gebeurde dit deels via belastingen, maar waarschijnlijker is dat het afromen plaatsvond via consignatiestructuren van 'eigen' ondernemingen, zoals de Deli Maatschappij (DM) en de gelieerde Senembah Maatschappij NV (1889) en Borneo Sumatra Handelmaatschappij (1884).

Het is niet uit te sluiten dat winsten ook op andere, moeilijk traceerbare manieren werden afgeboekt of overgeheveld, wat mogelijk verklaart waarom de archieven van de Nederlandse Rubber Unie NV (1926) in Amsterdam spoorloos verdwenen zijn. Wat in ieder geval duidelijk is, is dat zowel het gouvernement als vooral de NHM ook in de jaren 1930, bij fors gedaalde wereldmarktprijzen, nog altijd enorme winsten boekten — ten koste van de inheemse bevolking.

Die bevolking ontving soms slechts ƒ 34 per ton rubber, terwijl de marktprijzen in New York of Hamburg een veelvoud daarvan bedroegen. De gecombineerde Nederlands-Duitse marktdominantie leidde uiteindelijk tot internationale spanningen, die zich vanaf 1934 vertaalden in noodgedwongen internationale afspraken. Die resulteerden in structureel verlaagde marktprijzen — een maatregel die vooral de inheemse producenten trof en de Europese planters bevooroordeelde.

Eenzelfde model van overheids-gedreven kartelvorming werd begin jaren 1930 ook toegepast in de gelieerde thee- en tabaksindustrie. Gouvernementsbelastingen op rubber, thee en tabak werden zo een alternatieve inkomstenbron voor de afnemende gouvernementswinsten uit de opiumregie in de jaren 1930.

Tabel: Exportprijzen rubber (Indië en New York)

Jaar	Exportprijs NI (ƒ/ton)	Beursprijs NY (ƒ/ton)
1912	4.947	4.340
1915	2.839	4.354
1920	1.816	2.461
1925	2.404	3.978
1930	614	653

1935	242	401
1939	517	729

Die afgeleide export cijfers van rubber uit Nederlands-Indië, de marge per verkochte eenheid rubber in de Indische haven en op de belangrijkste handelsbeurzen van rubber in New York/Singapore/Londen zal ongeveer een volgende curve hebben gehad:

Tabel: Officiële rubberexport en inkomsten NHM & Co.

Jaar	Off. Export (ton)	Kostprijs (ƒ/ton)	Export prijs NI (ƒ/ton)	Beursprijs NY (ƒ/ton)	NHM-inkomsten officieel (ƒ mln)
1905	1.596*	400*	400*	4.125	5,9
1910	3.531*	400*	400*	5.727	18,8
1915	19.900	200	2.839	4.254	30,1
1920	90.500	200	1.816	2.461	58,4
1925	242.200	200	2.404	3.978	381,3
1930	279.500	200	614	653	11,0
1935	287.400	200	242	401	45,8
1939	378.000	200	517	729	80,2

** indicatief*

De totale officiële inkomsten van NHM & Co. in de periode 1902–1939 bedroegen naar schatting **ƒ 1,9 miljard**.

Maar de werkelijke inkomsten kunnen veel hoger zijn geweest. Nederlands-Indië bleek in de jaren 1930 over een enorme overcapaciteit aan rubber te beschikken, waardoor het ruimschoots aan de quota kon voldoen. De werkelijke kostprijs lag toen waarschijnlijk lager dan ƒ 200 per ton, en het lijkt er sterk op dat steeds meer productie buiten de gouvernements-boekhouding viel. Voorzichtigheidshalve is gerekend met de aanname dat de quota wél werden aangehouden, hoewel dat zeer twijfelachtig is. De grote vraag vanuit Nazi-Duitsland en Showa-Japan maakt het waarschijnlijk dat de werkelijke opbrengst, en dus de winst, veel hoger lag.

Tabel: Quota en vermoedelijke inkomsten NHM buiten de boeken om

Jaar	Off. Export (ton)	Quota (ton)	Kostprijs (ƒ/ton)	Beursprijs NY (ƒ/ton)	NHM-ink. Ill. (ƒ mln)
1935	287.400	400.000	200	242	22,6
1939	378.000	631.000	200	729	134,2

Deze illegale winsten over 1934–1939 worden voorzichtig geraamd op **ƒ 291,1 miljoen**. Hierin zijn de ongetwijfeld lucratieve oorlogsjaren 1940 en 1941 niet eens meegenomen—jaren waarin de rubberprijzen vermoedelijk explosief stegen. Evenmin is de veel grotere Maleisische productie meegerekend, waarin de NHM ook sterk was vertegenwoordigd.

In totaal komt de monopoliewaarde van de Indische rubberverkoop vanaf 1902 tot 1939 volgens deze berekening neer op een genormaliseerde **ƒ 2,2 miljard**, wat omgerekend overeenkomt met een reële waarde van **€ 46,5 miljard** in 2011. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead. In werkelijkheid lag die

waarde door de enorme Maleisische en verborgen oorlogsproductie vele malen hoger voor NHM & Co. In de jaren 1930 waren er zeker miljoenen Aziatische mensen betrokken bij de rubberproductie.

De gerelateerde, enorme rubberproductie in Brits-Maleisië

NHM en de opbouw van Brits-Maleisië als rubbercentrum

In 1858 opende de NHM een agentschap in Singapore — de oudste bank in deze voormalige VOC-kolonie. De hoofdvestiging van de Federale Maleisische Staten had in 1894 maar liefst 20 miljoen Strait-Settlements dollars uitstaan aan leningen aan plantage- en mijnbouwondernemers, omgerekend ƒ 40,5 miljoen, terwijl Batavia en haar agentschappen toen samen ƒ 28 miljoen uitgaven. Ook in Singapore groeide het kapitaal snel. Subagentschappen werden geopend rond de Deli-plantages in Medan (West-Sumatra) en in Penang, de oude VOC-post in het noordwesten van Maleisië. Feitelijk werd daarmee NHM-eigendommen in West-Sumatra gefinancierd vanuit de Britse kroonkolonies, via Singapore.

Ook het NHM-kantoor in de oude VOC vestiging Penang was actief in kredietverstrekking, vooral in de tinhandel. In 1899 volgde een vestiging in Rangoon (toen: hoofdstad van de Britse kroonkolonie Birma, nu Yangon in Myanmar), waar de NHM eveneens investeerde. In 1903 werd een kantoor geopend in Shanghai, gevolgd in 1906 door een filiaal in Hongkong — beide cruciale regio's voor de werving van Hakka-Chinese contractarbeiders voor de snel expanderende Maleisisch-Indonesische tin- en rubberindustrie.

Vanuit de aan Oranje's Billiton Maatschappij NV gerelateerde tinmijnen (en goudmijnen) die ontstaan rondom de opiumhoofdsteden Singapore en Penang word de Maleisische rubberplantageindustrie uitgerold. De NHM is daar (ook) als eerste grote investeringsbank bij betrokken.

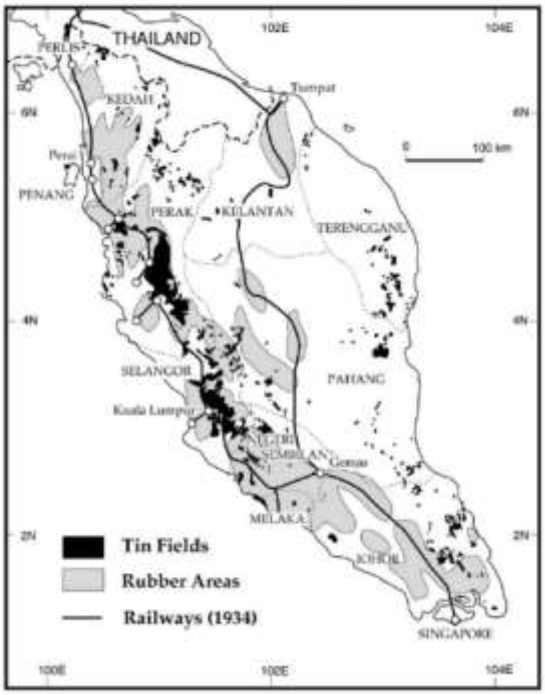

In tegenstelling tot wat veel historiografie suggereert, begon de rubberindustrie in Zuidoost-Azië vermoedelijk in West-Sumatra. In 1905 exporteerde Maleisië nog maar 130 ton, terwijl in Deli toen al 176 hectare was aangelegd — goed voor een exportvolume van 435 ton. Hoewel de introductie van de rubberboom in beide regio's ongeveer gelijktijdig plaatsvond, overtrof Maleisië Sumatra al in 1910 ruimschoots in productie. Op dat moment telde het schiereiland slechts 1,7 miljoen inwoners. De mijnen werden toen al bemand door een aanzienlijke hoeveelheid contractarbeiders. Het percentage Tamil-contractarbeiders uit Zuid-India, aanvankelijk 6% in 1906, was in 1921 opgelopen tot 15% van de snelgroeiende Maleisische bevolking.

Rond 1920 was ongeveer 70% van de rubberplantages Europees bezit via koloniale contracten met lokale sultans; het overige deel kwam grotendeels in handen van Chinese ondernemers en kongsi's. Chinese contractarbeiders

stroomden in grote aantallen toe en kregen van de Britten een hogere koloniale status dan de Zuid Indische Tamils.

Anders dan in Nederlands-Indië kende Maleisië een zeer liberaal georganiseerd marktsysteem. Europese planters konden er marges behalen met dividenden van 200%+. Dat zal een reden zijn geweest voor de Maleisische *boom*; In 1919 exporteerde Maleisië meer rubber dan alle andere landen tezamen. In 1921 was ook al 40% van alle rubberexport afkomstig van lokale kleine plantagehouders. De Maleisische rubber was van wat lagere kwaliteit dan die uit Nederlands-Indië en werd grotendeels geëxporteerd naar de Verenigde Staten.

In het begin werd het beste land opgekocht en later geleased van de lokale sultans, doorgaans voor een termijn van 999 jaar. Door de enorme toestroom van kapitaal en de zeer gunstige investeringsvoorwaarden werden inheemse Maleisische grondeigenaren in razend tempo onteigend. Dit leidde ertoe dat het koloniale bestuur van de net gevormde Federale Maleisische Staten (1897) al in 1898 besloot om beperktere leasevormen in te voeren. Behalve de massale tinmijnbouw, werden er tot dan toe vooral koffie- en tapiocaplantages geëxploiteerd, maar deze werden al snel in recordtempo aangevuld met rubberplantages.

De gronduitgifte ging echter door tot de Britse kroon in 1913 de *Malay Reservation Act* invoerde. Die wet verbood de verkoop en verpachting van grond aan niet-Maleisiërs, en gaf Maleisiërs het exclusieve recht op aankoop en exploitatie. Dat leidde tot een snelle opkomst van lokale plantages, die nu ook rubber gingen produceren — in concurrentie met Europese en Chinese plantagehouders. Het Britse programma liep synchroon met dat in aangelegen Sumatra.

De Maleisische wetgeving volgde grotendeels die van Brits-Indië. In 1912 voerde de Britse Raj een vergelijkbare hervorming door, die de demografie van Maleisië sterk zou beïnvloeden. Tot dan toe werden Tamil-arbeiders vooral geworven met cash-voorschotten om zich contractueel te binden. Maar dat indenture-systeem leverde onvoldoende arbeidsmigratie op. Naar aanleiding van het *Parr Inquiry Report* (1911) voerde het Britse bestuur een systeem in waarbij het gouvernement de overtocht betaalde, in ruil voor een schuldbekentenis. Tegelijkertijd creëerde het koloniale belastingsysteem bewust schuldenlast en armoede in Zuid-India, wat schuldslavernij en migratie extra stimuleerde.

Daaruit ontstond het zogenaamde kangani-systeem, waarin senior plantagearbeiders (vooral Tamils) in dienst van Europese eigenaars, in hun eigen dorpen, families en kasten nieuwe arbeidskrachten rekruteerden. De enorme toestroom dreef de koelielonen tot het absolute minimum. In 1931 bestond de totale contractarbeiderspopulatie uit twee derde Tamils en één derde Chinezen.

Voor Chinese contractarbeiders golden aparte protectiemaatregelen: de *Labour Code* van 1912 schreef voor dat elke Maleisische staat officiële Chinese vertegenwoordigers moest aanstellen, die klachten mochten indienen bij het koloniale bestuur. Daarmee creëerden de Britten bewust een klasse-hiërarchie, waarin Chinezen hogere koloniale privileges kregen dan de als ‘dociel’ beschouwde Tamil-arbeiders.

Deze sociale ordening was grotendeels vanuit Londen bepaald en vertoonde eveneens opvallende parallellen met het beleid in Nederlands-Indië. Het Britse model van plantersorganisaties zoals de *Planters Association* (Brits-Ceylon, 1854; Brits-Borneo, 1889) werd in Maleisië doorgezet met de oprichting van de *United Planters Association of Malaysia* (1897). In 1907 volgde de oprichting van de *Rubber Growers Association Ltd.* in Londen, met een hoofdkantoor in Kuala Lumpur — opgezet door particuliere Europese planters uit Brits-Ceylon en Maleisië.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

In Nederlands-Indië werd de Algemeene Vereeniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra (AVROS) pas in 1913 opgericht. Toch was de NHM in de 1890s al dominant aanwezig in de Maleisische plantage-industrie, vóórdat het Londense kapitaal op grote schaal begon te investeren. Toen dat in 1906 wel gebeurde, werd het rubber in Maleisië veel minder belast dan in Nederlands-Indië. Britse beursgenoteerde ondernemingen keerden dividenden uit van 200%+, en speculatieve handel in plantagegrond leidde zorgde ervoor dat de markt in enkele anonieme handen terecht kwam.

Net als in West-Sumatra werd ook in Brits-Maleisië op grote schaal koeliearbeid ingezet. Op het hoogtepunt in 1929 werkten er 258.000 contractarbeiders op de rubberplantages, waarvan 80% afkomstig uit Zuid-India. Net als in Nederlands-Indië werd binnen het koloniale arbeidsregime bewust gestuurd op schuldvorming onder arbeiders, zodat arbeidscontracten eindeloos verlengd konden worden.

Het Britse opiumregiesysteem (1894) speelde hierbij een centrale rol. In de opiumhoofdsteden Singapore en Penang stonden grote gouvernementsfabrieken die enorme hoeveelheden opium produceerden. Net als in Nederlands-Indië werd de opium ingezet als een vorm van belasting op de koeliebevolking (*vice tax*), waarmee verslaving werd gemonitairiseerde. Opvallend is dat het Britse opiumregiebeleid in exact hetzelfde jaar werd ingevoerd als in Nederlands-Indië, met dezelfde spelregels — en dat uitgerekend Singapore en Penang, waar de NHM al decennia actief was, de centrale productiecentra vormden.

Oranje's NHM was al sinds de 19e eeuw een belangrijke opkoper van opium op de beurs van Calcutta. In Maleisië waren de omstandigheden voor contractarbeiders echter nog slechter dan in Nederlands-Indië. Waar de 'Ethische Politiek' in Indië ten minste leidde tot enige verbetering in gratis gezondheidszorg, waren er in heel Maleisië volgens schattingen slechts 8 artsen beschikbaar voor 1.006 plantages. Tussen 1786 en 1957 zouden meer dan 750.000 Zuid-Indiase migranten zijn overleden op Maleisische plantages.

De groei van de Maleisische rubberindustrie verliep tussen 1906 en 1929 vrijwel onbelemmerd. Grote beursgenoteerde bedrijven als Guthrie & Co. en Edward Boustead Ltd. kochten met opgehaalde fondsen enorme stukken land op. In 1910 waren er al meer dan 200 voornamelijk Europese ondernemingen actief op 360 rubberplantages. Tegelijkertijd werd een netwerk van spoorlijnen aangelegd door de oerwouden, waardoor de infrastructuur en exportcapaciteit snel toenamen.

De expansie was buitengewoon: in 1918 leverde Maleisië al 50% van de wereldrubberproductie, die zelf explosief groeide. Deze dominantie was wettelijk verankerd in koloniale structuren. Voor de Tweede Wereldoorlog was 75% van alle grote plantages (>100 acres) in handen van Europeanen, 19% van Chinezen, 3% van Indiërs en 2% van Japanners. Cruciaal was dat grond bij koloniale wet aan spoorlijnen en wegen uitsluitend aan Europeanen mocht worden verkocht — waardoor zij structureel betere locaties in handen kregen.

Na de Eerste Wereldoorlog vond er wel een beperkte herverdeling plaats, vooral langs raciale lijnen. Middelgrote plantages kwamen vaker in handen van Chinezen (met Chinese arbeiders), terwijl kleinere plantages vooral toekwamen aan Maleisiërs voor volksnijverheid. De export werd volledig gecontroleerd door Europese instellingen zoals de *United Planting Association of Malaysia* (1897) en de *Rubber Growers Association Ltd.* (1907). Tot 1940 bleef twee derde van de totale export in Europese handen — bij wet vastgelegd.

Het *Stevenson Restriction Scheme* (1922–1928) bepaalde dat 67% van de rubberexport was voorbehouden aan plantage-eigenaren, terwijl 33% gereserveerd bleef voor de zogeheten *home growers* (inheemse producenten). Tussen 1929 en 1934 werd deze regeling onder Nederlands-Duitse druk losgelaten, met als gevolg dat de thuisproducenten veel meer gingen produceren. Hierdoor zakte de wereldrubberprijs in. In topjaar 1930 produceert Maleisië 53,6% van de wereldrubberproductie van 816.000 ton: 437.000 ton.

De daaropvolgende Depressiejaren (1929–1933) veroorzaakten massaontslagen en deportaties. In 1933 produceerde Maleisië nog slechts 24.900 ton rubber — 34% van de productie van het topjaar 1929. Van de 336.334 Indiase contractarbeiders op het Maleisisch schiereiland in 1929 waren er in 1932 nog slechts 177.927 over. Van de 100.400 Chinese tinmijnwerkers in 1930 waren er in 1932 nog maar 57.403. De meesten werden gedwongen teruggestuurd naar het land van herkomst.

Vanaf 1934 werd de export aan strikte quota onderworpen, via internationale afspraken. De onzichtbare P. Leenderz, ook voorzitter van het Kina Bureau, leidde zowel de *Tea Producers Association* (1930) als de *International Rubber Association* (1934). Hij coördineerde de wereldwijde regulering van rubber, thee én kina.

Zoals in Nederlands-Indië vond ook in Maleisië vond tijdens de Depressie een grote consolidatie plaats. Europees kapitaal kocht op grote schaal plantages op tegen dumpprijzen en introduceerde nieuwe arbeidsmodellen en vergaande industrialisatie. De productie herstelde snel: in 1937 was de output opnieuw gestegen door de groei van de auto-industrie en de aankomende oorlog. Maar in 1938 en 1939 produceerde Maleisië net als Nederlands-Indië nog altijd ruim onder zijn quotum — ondanks de sterk toenemende wereldvraag.

In werkelijkheid werden er in 1940 werd nog steeds 2,1 miljoen acres rubberplantage bewerkt (ca. 850.000 hectare — een gebied van 92 bij 92 kilometer). Rubber was inmiddels het belangrijkste exportproduct van Maleisië geworden, vóór tin en vlak na opium als inkomstenbron voor de Britse schatkist.[83]

Anders dan in Nederlands-Indië werden de rubberwinsten in Maleisië niet sterk afgeroomd via het gouvernement. Stel dat de Maleisische rubberindustrie tussen 1905 en 1930 in 26 jaar groeide tot de top van 437.000 ton. De arbeids- en exportkosten lagen laag — naar schatting ƒ 400 per ton of minder, inclusief transport.

De gemiddelde beursprijs in New York over deze periode was ƒ 3.213 per ton, wat een marge van ƒ 2.800 per ton opleverde. De gemiddelde productie over deze periode bedroeg 5.681.000 ton (437.000 / 2 × 26). Dit zou hebben geleid tot een genormaliseerde exploitatiewinst van **ƒ 15,9 miljard** (5.681.000 × 2.800).

Tussen 1931 en 1939 was de beursprijs in New York gemiddeld ƒ 473 per ton, terwijl de kostprijs vermoedelijk was gedaald naar beneden de ƒ 200 per ton, resulterend in een marge van ƒ 273 per ton (137%). Volgens de internationale quota mocht Maleisië tussen 1934 en 1938 gemiddeld 518.000 ton per jaar produceren. Over 9 jaar zou dat een genormaliseerde exploitatiewinst opleveren van **ƒ 1,3 miljard** (518.000 × 9 × 273).

Samen leidt dit tot een totale exploitatiewinst van **ƒ 17,2 miljard** tot en met 1939 — omgerekend naar 2011: € 1.954,5 miljard. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige

[83] Het industrialisatieproces wordt, na de Japanse destructies in Maleisië tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, voortgezet: in 1947 produceren 44.000 arbeiders (19% van de arbeid in 1929) jaarlijks ca. 55.000 ton (76% van de productie in 1929) rubber.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead. Dat is meer dan zeven zoveel als de totale door het gouvernement afgeroomde winst uit Nederlands-Indië (1902–1939).

Vanuit exploitatieperspectief lijkt het erop dat West-Sumatra met de NHM's Deli Maatschappij NV het centrum vormde van een uitgestrekt rubbergebied dat zich uitstrekte van Noord-Maleisië tot Borneo. Hoewel het formeel twee Kroonkolonies betrof, waren het voor de Britse overname beide voormalige VOC-gebieden, waar Maleis de handelstaal was. Het in 1913 onderworpen Sultanaat Atjeh controleerde zelfs delen rond Penang. In beide gevallen lag Oranje's NHM aan de basis van een koloniale exploitatie-economie.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Cash-Crops: Thee

De opkomst van de theecultuur in Nederlands-Indië

De theeproductie in Nederlands-Indië werd opgezet door de Duitser Dr. Ph. F. von Siebold, geneesheer van de Nederlandsche regering op de ambassade in Japan. In 1826 zond hij de eerste theezaden en -stekken naar Java, waar deze met zorg werden geplant en gezaaid in de botanische tuin van Buitenzorg. Vanaf 1828 werd Chinese (of Japanse) thee op Java geïntroduceerd, die snel zou inburgeren — in tegenstelling tot de later ingevoerde Assam-theeplanten (zwarte thee) uit Brits-Indië, die pas vanaf de jaren 1880 op grotere schaal werden geproduceerd en bekend zouden worden als 'Java-thee'.[84]

Doorslaggevend voor de ontwikkeling van de theecultuur was de thee-expert van de NHM, J.I.L.L. Jacobsen. Hij arriveerde op 2 september 1827 op Java en bracht via reizen zaden en werklieden uit China en Japan naar Nederlands-Indië. Tijdens zijn eerste dienstreis naar China in 1827–1828, in dienst van de NHM en in opdracht van het gouvernement, verzamelde hij informatie over de teelt en verwerking van thee. Op zijn tweede reis (1828–1829) bracht hij elf Chinese theemeesters mee uit de provincie Fukien (Fuchien, Fujian), waar ook veel Hokkien-Chinezen op Java vandaan kwamen.

Zijn derde reis (1829–1830) leverde weinig op, maar tijdens zijn vierde reis (1830–1831) nam hij 243 theeplanten en twaalf Chinese werklieden mee terug. Op zijn vijfde reis (1831–1832) vervoerde hij 300.000 zaden en wederom twaalf arbeiders, en tijdens zijn zesde reis (1832–1833) zelfs zeven miljoen zaden en vijftien werklieden. In 1832 werd Jacobsen benoemd tot inspecteur voor de theecultuur van het gouvernement.

De eerste planten werden aangelegd in de gouvernementstheetuinen bij Wanajaja (Karawang), circa 50 kilometer ten oosten van Batavia. Tegelijkertijd werden ook in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg diverse theesoorten gekweekt, onder toezicht van de Factorij van de NHM. Volgens het verslag van de hoofdcommissie voor landbouw over 1829 bevond zich te Wanajasa in dat jaar een plantage met 2.783 theeheesters. Daarna volgde snelle uitbreiding: 5.000 stuks in 1830, 119.000 in 1831, 425.000 in 1832 (mede dankzij Jacobsen), en 415.000 in 1833 na een grote zending uit Japan. Eind 1833 bedroeg het totaal 964.000 theeheesters.

Op advies van Jacobsen werden deze op 1,5 meter afstand van elkaar geplant, wat neerkwam op circa 213 hectare thee. Daarmee was Java zijn Britse concurrent Brits-Indië – waar de Assam-theecultuur toen pas net begon – vooruit. In 1830 werd een kleine theefabriek gebouwd met vier fornuizen om het blad te drogen.

Onder leiding van Jacobsen waren teeltproeven genomen in onder meer Bantam, de Preanger, Krawang, Cheribon, Tegal, Pekalongan, Semarang, Japara, Soerabaja, Besoeki, Banjoemas, Bagelen en Kedoe. Bij de aanplant werden ook acht fabriekjes opgericht voor de verwerking van het blad. In Batavia's wijk Meester Cornelis werd de cultuurthee opgeslagen op het landgoed Solitude. Van daaruit werd ze, na een laatste bewerking en sortering, via de NHM naar Nederland geëxporteerd.

De kosten en opbrengsten bleven in deze experimentele fase beperkt. Bij gouvernementsbesluit van 21 juli 1849 werden de theetuinen in Wanajasa verlaten, zij het zonder de heesters uit te roeien. Op 11 april 1851 werden de fabrieken en pakhuizen aan particulieren verkocht. Vijftien jaar later waren

[84] Von Siebold (1796-1866) was een arts, botanist en reiziger. Hij werd beken vanwege zijn studies van Japanse flora en fauna. Zijn dochter Kusumoto Ine was de lijfarts van de Japanse keizerin. Hij was een lid van de Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (1778) in Batavia.

alle gouvernementstheetuinen overgedragen aan de particuliere sector en bleven de theecultures een particuliere aangelegenheid.

In 1839 zouden de productiekosten ƒ 1,17 per halve kilo hebben bedragen, terwijl de netto verkoopprijs in Amsterdam slechts ƒ 0,81 was. In 1842 werd de gouvernementscultuur op Java in bijna alle gewesten stopgezet, behalve op de beste gronden in Preanger, Cheribon en Bagelen. Hoewel de kwaliteit van de thee goed was, lagen de productiekosten hoger dan de verkoopprijzen. Vanaf 1849 werd het tussenstation Meester Cornelis opgeheven en werd thee na keuring direct vanaf de plantage geëxporteerd. Maar ook bij de gestegen marktprijs van ƒ 1,40 tot 1,60 per halve kg leverde dat bij de eveneens gestegen gouvernements-inkoopsprijs van ƒ 1,40 per kg. verlies op. De productie blijft in de jaren 1840 experimenteel: De export was van 1835 tot 1840 ca. 3 ton, in 1846 ca. 5 ton.

Het gouvernement maakte door de hoge vergoeding per kg dus verlies, terwijl de NHM de thee voor een verdekte winst gesubsidieerd verkocht in Amsterdam. De werkelijke kostprijs blijft buiten beeld. De zogenaamde 'verliezen' van het gouvernement blijven vervolgens steeds aanleiding voor de overdracht aan particuliere ondernemers, waarvoor parlementaire goedkeuring nodig was — vanaf 1848 was dat wettelijk vereist op grond van de herziene grondwet.

Ondanks de 'verliezen' werd de productie onder particuliere exploitatie vanaf 1851 flink opgeschaald. De productie was in 1860 al opgelopen tot ruim 1.000 ton per jaar. Aangezien de oudste andere cultuurbank de Nederlandsch-Indische Landbouwmaatschappij NV (NILM, 1863) is, was het waarschijnlijk Oranje's NHM die het consignatiekrediet verstrekte in het gedwongen Consignatie- en Cultuurstelsel (1830–1870) en dus de winsten opraapte terwijl het gouvernement de verliezen oogstte: die waren in 1860 al opgelopen tot ƒ 6 miljoen. Ondertussen monopoliseerde de NHM de markt via de kredietverstrekking aan de planters.

Het verlies is aanleiding voor verdere liberalisering en opschaling, want particulieren zouden het immers beter kunnen. Vanaf 1860 werden de gouvernementsondernemingen voor ƒ 25 tot ƒ 50 per bouw (0,7 hectare) verpacht aan anonieme particuliere ondernemers. Deze breidden, geconsigneerd door de NHM, de theeplantages verder uit. De contractanten bleven door het gouvernement ƒ 1,40 per kg uitbetaald krijgen, terwijl de thee op de markt in Europa de NHM niet meer dan ƒ 1,40 tot ƒ 1,60 opleverde. In 1865 verliep ook het laatste gouvernementscontract bij Wonosobo in de residentie Bagelen. Er word dan al lucratievere Assam thee verbouwd, 1.000 ton in 1865.

In datzelfde jaar greep Oranje's gouvernement zogenaamd hard in via een *Memorie van Toelichting op de Cultuurwet*, ten gunste van de waardevollere koffiecultuur. De 'verlieslatende' theeproductie in Nederlands-Indië zou definitief volledig in handen van particuliere ondernemers komen. Na de invoering van de Agrarische Wet van 1870 werd het mogelijk om 'woeste gronden' via erfpacht voor een periode van 75 jaar te exploiteren. Dit maakte de weg vrij voor een nieuwe generatie Europese ondernemingen, NV's met anonieme aandeelhouders, die zich na koninklijke toestemming toelegden op de lucratievere teelten van Assam-thee, koffie en kina, waarvan de productie in de jaren 1870 sterk opkwam.

De traditionele Chinese thee was in de jaren 1860 en 1870 minder gewild op de Europese markt en dus ook minder winstgevend. Veel theeplantages werden daarom omgevormd tot kina-aanplant, waarvan de bastprijzen aanvankelijk sterk stegen. De marktprijzen voor Chinese en de nieuwe Assam thee uit Java bleven echter laag — zowel vanwege de matige kwaliteit van het Javaanse product als door de sterke concurrentie uit Brits-Indië, met name de populaire zwarte thee uit Assam.

In 1877 brachten theeproducenten uit Java hun product naar de Londense markt om het daar te laten beoordelen. De conclusie was ongunstig: de kwaliteit Java-thee bleek inferieur aan de gevestigde Brits-Indische merken. Als direct gevolg besloot men in 1878 tot grootschalige import van Assam-theezaad. Assam was op dat moment de meest gevraagde Britse theecultivar, en gold als standaard voor zwarte thee van hoge kwaliteit. De bestaande Chinese heesters werden daarop razendsnel vervangen door nieuwe aanplant, vaak gefinancierd door jonge particuliere plantageondernemingen die dankzij de Agrarische Wet toegang hadden verkregen tot erfpachtgronden. Nederlands-Indië produceert dan ca. 2500 ton zwarte Java-thee per jaar.

In 1882 richtten deze theeplanters de *Vereniging van Landbouwondernemers* op, beter bekend als de *Soekaboemische Landbouwvereniging*. Deze organisatie, gevestigd in Soekaboemi (circa 50 kilometer ten zuiden van Batavia), had als doel de belangen van de theeproducenten te bundelen en technische kennis te bevorderen. In de jaren 1880 moest nog een aanzienlijk deel van de wereldmarkt worden veroverd, terwijl de technische uitdagingen bij de teelt, fermentatie en verwerking van Assam-thee groot bleven. De verwerking van Assam vergde bijvoorbeeld onder meer gecontroleerde oxidatieprocessen en een verfijnde sortering — technieken die voorheen nauwelijks in Java waren toegepast.

Toch leek het tij voor de thee-industrie mee te zitten. De suiker- en koffiecrisis van 1884–1887 leidde ertoe dat veel planters op zoek gingen naar alternatieve teelten. Toen midden jaren 1880 de kina-prijzen instortten door massale concurrentie uit Ceylon, rooiden veel ondernemers hun kina-aanplant om opnieuw thee te gaan verbouwen — ditmaal de veelgevraagde Assam-variant.

Zo ontstond in korte tijd een relatief grote en georganiseerde zwarte theecultuur op Java: de zogenaamde 'Java-thee'.

De opmars van de Indische theecultuur vanaf 1890

Institutionele modernisering van de theecultuur (1890–1910)

Gouverneur-generaal jhr. C.A. van der Wijck (r. 1893–1899) bracht een kentering teweeg door het gouvernement veel steun en medewerking te geven voor een groot transitieproces binnen de theecultuur. De verbeteringen die toen werden doorgevoerd, werden actief gedeeld binnen de nieuwe Landbouw Vereeniging (1882), die ook studiereizen naar Brits-Ceylon en Brits-India organiseerde vanaf 1886. Onder Van der Wijck werd de productie snel opgevoerd. In plaats van eenvoudige fabrieken verrees een grote, goed ingerichte industrie voor massaproductie.

De theeproductie werd ook uitgebreid naar Sumatra, met name dichterbij aan de Oostkust. Toch bleef het centrum van de theeplantage-economie duidelijk op Java liggen, in het bijzonder in de Preanger, waar in 1919 meer dan 150 ondernemingen gevestigd waren. Ook in de aangrenzende residenties van Batavia en Cheribon waren veel ondernemingen actief.

In 1902 werd in Buitenzorg het Thee Proefstation opgericht, volledig gefinancierd door particuliere ondernemers om de theeplanters te ondersteunen. Behalve het terrein in Buitenzorg werd ook het koffie-reserveterrein in Saronggé omgebouwd tot proefterrein voor thee. Oude machines op de plantages werden vervangen door modernere exemplaren die de thee beter konden verwerken. Het zaad werd van hogere kwaliteit en opgekweekt in zogenaamde moedertuinen, waar de krachtigste en beste planten werden geselecteerd voor de planters.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Ook organiseerde het proefstation onderzoek naar ziekten en plagen die het gewas bedreigden. In de afdeling Tijandjoer, op 1.220 meter boven zeeniveau, werd een proeftuin aangelegd waarin plantmateriaal uit verschillende tuinen werd getest, net als de meest geschikte bodemverwerking en andere cultuurpraktijken. Voor de thee schadelijke insecten en parasieten werden in kaart gebracht in samenwerking met het Instituut voor Plantenziekten van het Landbouwdepartement en hun entomologen. Over deze onderzoeken publiceerde het proefstation geregeld.

Omdat de zaadzendingen uit India tegenvielen, werd rond 1913 op initiatief van Dr. H.J. Lovink (r. 1909–1918) bij het Gouvernement Kina-Etablissement in Tjinijiroean op een geïsoleerd stuk terrein een moedertuin aangelegd. Daar werden onderstammen van krachtige Assamplanten geënt met de meest gewilde typen als griffel (ent, bovenstam, vaak een tak). Dit gebeurde in samenwerking met P. van Leersum, toenmalig directeur van de Gouvernements-Kina-Onderneming. Zo kweekte men onder andere superieure planten voor 'Java-thee'.

De onderzoeken werden tot 1907 nog gepubliceerd onder de naam van 's Lands Plantentuin en het Departement van Landbouw. Vanaf 1908 verzorgde het Proefstation voor Thee de publicatie zelf. In 1919 waren er al 70 publicaties verschenen.

In 1916 richtten de theeplanters de Vereeniging Proefstation voor Thee op, die zowel de financiering van het proefstation op zich nam als fungeerde als centrum voor het productiekartel. Het proefstation bleef echter formeel een afdeling van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel waarmee de planters dus nauw samenwerkten.

Expansie naar Oost-Sumatra (1910–1925)

Thee werd pas later op grotere schaal verbouwd op Sumatra, met name aan de oostkust. De eerste onderneming werd daar opgericht in 1911 en eind 1913 waren er al 17 ondernemingen actief, samen goed voor een aanplant van 22 miljoen heesters. De meeste plantages lagen in Si Baloengoen, maar ook in Bove, Asahan, Padang en Bedagei werden geschikte gronden ontwikkeld. Buiten de oostkust waren nog vijf ondernemingen actief bij Loeboek Sikaping, Palembang en Benkoelen in West-Sumatra. In 1914 werd voor het eerst thee uit Sumatra geëxporteerd naar de Europese markt: in totaal 2.200 kg.

Er werden in deze periode twee hoofdtypen thee verbouwd: de Chinese thee en vooral Assam-thee. De Chinese thee is afkomstig van een lagere struik die ongeveer drie meter hoog wordt. Assam-thee komt van een hogere boom die tot twaalf meter hoog kan reiken. Een van de grootste ondernemingen die instapten in de Sumatraanse thee-industrie was de Senembah Maatschappij NV (1889), reeds actief in tabak, koffie en later ook palmolie. In 1914 exploiteerde deze onderneming 36.188 hectare, en in 1924 al 90.875 hectare — een gebied van circa 30 bij 30 kilometer. De maatschappij werd geleid door Dr. C.W. Janssen. Hij is de zoon van de steenrijke 'filantroop en superondernemer' Piet Janssen, welleswaar medeoprichter van de Deli Maatschappij NV maar nooit in Indië geweest.

Dergelijke ondernemingen werden vanaf 1905 ook bijgestaan door specialistische expertise: het Thee-Expert-Bureau (1910), dat zich richtte op kwaliteitsverbetering in zowel de Europese als de inheemse productie. De organisatie opereerde vanuit Batavia en functioneerde als kwaliteitswaakhond voor de snel uitbreidende vrije productie.

Tijdens de afbouw van het opiumpachtsysteem (1894–1911) begonnen ook Vreemde Oosterlingen — vooral Chinese ondernemers — te investeren in landbouw, waaronder thee. Aanvankelijk genoten

de door hen geproduceerde Chinese theesoorten een goede reputatie en realiseerden zij behoorlijke opbrengsten. Maar naarmate de productie zich richtte op volume in plaats van kwaliteit, daalde het imago van Chinese thee aanzienlijk. Veel ondernemingen verloren de gewenste exportkwaliteit van het product uit het oog.

Het Thee-Expert-Bureau kreeg daarom een officiële rol: via een aparte commissie moest het de kwaliteit van de geproduceerde thee handhaven. Daartoe werden de partijen gekeurd en gecertificeerd voor verkoop en export. Ook de bladeren die door inheemse boeren werden geoogst en vervolgens werden opgekocht door Europese ondernemingen, moesten aan deze keuring worden onderworpen.

Voor de Eerste Wereldoorlog lagen de kostprijzen per pikol (61,8 kg) van onverwerkt blad relatief laag: voor 'Indische' Assamthee en Java-thee op circa ƒ 5 tot ƒ 7 (oftewel ƒ 0,08–0,11 per kg), en voor Chinese thee op ƒ 3,50 tot ƒ 5 (ƒ 0,06–0,08 per kg). Na het uitbreken van de oorlog kelderden deze prijzen verder. Door geblokkeerde exportroutes daalden de kostprijzen tot respectievelijk ƒ 2,50–3,50 voor Assam (ƒ 0,04–0,06 per kg) en ƒ 2,00–2,50 voor Chinese thee (ƒ 0,03–0,04 per kg).

De Javasche Bank NV — een 100% dochtermaatschappij van Oranje's Nederlandsche Bank NV — sprong bij. Ze verstrekte overbruggingskredieten aan de Europese ondernemers, waarmee de productie mogelijk bleef. Deze financiële injecties toonden aan hoe sterk de thee-industrie afhankelijk was van bancaire ondersteuning binnen het koloniale systeem en hoe dun de marges waren.

Na de oorlog en het herstel van de scheepvaart trokken de prijzen weer aan. In 1923 werd voor een goed blad Assamthee in de kolonie ƒ 0,16 per kg betaald; voor Chinese thee lag de prijs tussen de ƒ 0,10 en ƒ 0,12 per kg. De kostprijzen zijn mede door de goedkope volksproductie inmiddels gedaald naar rond de ƒ 0,06 per kg. voor gedroogde zwarte Java thee. Gezien de arbeidsintensieve productie zal die prijs in de 19de eeuw niet veel hoger zijn geweest.

In 1914 werd op Java 76.856 hectare thee aangeplant, tegenover slechts 3.045 hectare in Sumatra. Binnen dat beperkte areaal op Sumatra nam de Senembah Maatschappij NV al snel een dominante positie in. Op Java groeide de productie in hoog tempo:

1910	15.055 ton
1911	25.317 ton
1912	29.412 ton
1913	23.739 ton
1914	29.944 ton
1915	40.898 ton
1916	42.708 ton

Voor de oorlog werd het grootste deel van de thee verhandeld via Londense en Amsterdamse makelaars. Pas na WOI werd de uitvoer meer gecentraliseerd via Batavia, waarbij nieuwe afzetmarkten zoals de Verenigde Staten en Rusland steeds belangrijker werden.

In deze periode ontstonden ook zogeheten kampong-theetuinen: kleine bevolkingsplantages van theeplanten, waarvan het plantmateriaal vaak werd verstrekt door Europese planters. Het gouvernement stimuleerde deze ontwikkeling actief en fungeerde als bemiddelaar bij de aankoop van plantmateriaal. Daarnaast bood de Voorlichtingsdienst van het Landbouwdepartement zelfredzame technische ondersteuning aan inheemse boeren.

In 1909 bedroeg het areaal aan deze volkstuinen nog slechts 7.800 hectare, maar dat was in 1923 al toegenomen tot 19.400 hectare. In 1909 omvatten deze volkstuinen nog maar 7.800 hectare, maar in 1923 was dat al gestegen tot 19.400 hectare. In datzelfde jaar werd in de Preanger 8.900.000 kg droog blad opgekocht. Dit droeg bij aan de lokale welvaart.

Exportcijfers zwarte Java thee
in kilogrammen (tussen haakjes de productiecijfers van Java)

1860	0	
1865	1.000.000	
1870	1.500.000	
1875	2.500.000	
1880	2.500.000	
1885	2.000.000	
1890	3.000.000	
1895	5.000.000	
1900	8.000.000	
1905	12.000.000	
1910	15.000.000	(15.055.000)
1915	47.000.000	(40.898.000)
1920	40.000.000	
1923	48.000.000	(waarvan 8.900.000 uit de Preangar volkstuinen)

Fowler (1923) meldt het volgende over de staat van de Javaanse theeproductie begin jaren 1920:

- In 1922 waren er circa 350 theeplantages actief op Java en aan de oostkust van Sumatra. Verscheidene van deze plantages beschikten over een eigen fabriek voor verwerking van het blad.
- De prijs van thee op de beurs in Batavia op 14 augustus 1919 varieerde van ƒ 0,20 tot ƒ 0,60 per halve kilogram, waarbij de meeste thee werd verkocht rond ƒ 0,50 per halve kilogram.
- Tot aan de Eerste Wereldoorlog werd er nauwelijks thee op de binnenlandse Javaanse markt afgezet. Vrijwel de gehele productie werd geëxporteerd via Londense en Amsterdamse handelshuizen, die doorgaans werkten op commissie voor de NHM. Rusland ontving zijn leveringen meestal via deze kanalen.
- De goedkoopste soort, 'Fanning & Dust' (ƒ 0,20–0,50 per halve kilogram), werd in grote hoeveelheden geëxporteerd naar China. In 1918, na tussenkomst van het Thee-Expert-Bureau, werd zelfs 55% van de totale Java-productie naar de Verenigde Staten verscheept. Deze markt raakte echter snel verzadigd: in 1919 werd de directe export naar de VS alweer stopgezet.
- In 1920 stortte de prijs voor gebroken orange pekoe — een tweederangs zwarte thee met redelijk volledige bladeren — in van ƒ 0,57–0,80 per halve kilogram in april tot slechts ƒ 0,25–0,38 in december. Het plukken werd daarop tijdelijk gestaakt. Eind 1921 stegen de prijzen echter opnieuw tot ƒ 0,60–0,85 per halve kilogram.
- In deze jaren was circa 90% van de Indische theeproductie afkomstig uit Java.

Prijsdynamiek en mondiale concurrentie

De prijzen voor thee stegen fors in de vroege jaren 1920, maar betrouwbare gegevens ontbreken vaak. Vanaf 1925 daalden de prijzen echter weer sterk. Nederlands-Indië begon zijn thee aan te

bieden tegen prijzen die 20–50% lager lagen dan die van de concurrentie uit Ceylon en Brits-Indië. Deze dumping werkte prijs verlagend op de gehele wereldmarkt — een fenomeen dat tegelijkertijd ook zichtbaar was bij rubber.

Voor de Britten was dit economisch pijnlijk: in 1929 vertegenwoordigde thee 30% van de waarde van hun import en 44% van hun export. Ook rubber was een belangrijke grondstof voor het imperium, net als katoen en tin. Merk tegelijkertijd op hoeveel hoger de prijzen op de Londense beurs waren dan de kostprijs en verkoopprijs in Batavia:

Londense beursprijzen voor Assam-thee uit Java:[85]

In f per Brits pond en per ton

1922	ƒ 1,15/lb (ƒ 2.533/ton)
1923	ƒ 1,75/lb (ƒ 3.855/ton)
1924	ƒ 1,79/lb (ƒ 3.942/ton)
1925	ƒ 1,56/lb (ƒ 3.436/ton)
1926	ƒ 1,70/lb (ƒ 3.744/ton)
1927	ƒ 1,69/lb (ƒ 3.722/ton)
1928	ƒ 1,57/lb (ƒ 3.458/ton)
1929	ƒ 1,51/lb (ƒ 3.326/ton)
1930	ƒ 1,33/lb (ƒ 2.294/ton)
1931	ƒ 0,89/lb (ƒ 1.960/ton)
1932	ƒ 0,56/lb (ƒ 1.233/ton)
1933	ƒ 0,66/lb (ƒ 1.454/ton)

De opkomst van de Indische theecultuur illustreert hoe het koloniale systeem in Nederlands-Indië via institutionele steun, planmatige kennisontwikkeling en financiële infrastructuur gericht was op het creëren van hoogwaardige exportgewassen. Achter de agrarische moderniseringen schuilt een structuur van winstextractie en kwaliteitscontrole, dat een aanzienlijk deel van de wereldmarkt voorzag. Inheemse arbeid en consignatiekapitaal via NHM & Co. werkten samen in een systeem dat niet enkel thee exporteerde, maar ook met technologische dominantie en prijscontrole tegen de sterke Britse concurrentie vocht. Waar eerdere Indische teelt versnipperd en kleinschalig begon, groeide Javaanse zwarte thee uit tot een symbool van geavanceerd koloniaal landbouwkapitalisme – met Batavia, Amsterdam en Londen als belangrijke knooppunten, en Java als plantagehart. Door de Britten en Nederlanders was thee een algemeen betaalbaar consumptiegoed in de westerse wereld geworden in de jaren 1930. Met hoge marges, die de hele periode goed verborgen waren gehouden.

De organisatie van een mondiaal thee kartel onder leiding van de NHM

In 1928 was Nederlands-Indië verantwoordelijk voor 17% van de wereldwijde thee-export en daarmee de derde exporteur, na Brits-India (39%) en Brits-Ceylon (26%). Gezamenlijk waren deze drie koloniale gebieden goed voor maar liefst 82% van de mondiale productie. Ondanks deze dominante positie is er in de periode tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog en het crisisjaar 1929 een opvallend gebrek aan precieze cijfers over de Nederlands-Indische thee-export. Wanneer

[85] In deze periode word de pond zeer instabiel. De Britten keren pas met moeite in 1925 weer terug naar de goudstandaard die ze voor WOI los hadden moeten laten. De Britten worden harder dan andere naties geraakt door de depressie in hun export en moeten in 1931 opnieuw de goudstandaard verlaten, waardoor de Britse pond verder devalueert.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

de wereldwijde depressie toeslaat, blijkt de theeproductie echter opvallend stabiel. Ondertussen is het aandeel van de inheemse productie gestegen tot circa 20% van het totale volume.

De exportcijfers bevestigen deze stabiliteit:

Jaar	Export
1929	75.750 ton
1930	72.121 ton
1931	81.183 ton
1932	82.100 ton

Om de – door NHM & Co. geïnitieerde - prijsdalingen tegen te gaan, werd in 1930 de *Tea Producers Association* opgericht, een producentenkartel en -monopolie van de producentenverenigingen uit Brits-Indië, Ceylon en Nederlands-Indië. In deze samenwerking werd afgesproken om de productie te beperken tot een vastgesteld percentage van eerdere jaargemiddelden. Door kunstmatige schaarste wilde de groep de wereldmarktprijs opdrijven.

Vanaf 1933 werd dit internationale theekartel geformaliseerd. Koloniale overheden ondersteunden het kartelbeleid actief, via dezelfde theeorganisaties die in Londen, Amsterdam en Batavia. De eerste Nederlandse voorzitter P. Leenderz van de *Tea Producers Association* vervulde bovendien een spilfunctie binnen het bredere grondstoffenkartelnetwerk. Hij organiseerde in 1933 ook voor Oranje's gouvernement en NHM het *Kina Bureau* voor de kina-handel, maar leidde ook de *International Rubber Association* in 1934 — beide evenzeer mondiaal opererende kartelstructuren.

De eerste formele overeenkomst tussen de producerende verenigingen werd op 9 februari 1933 gesloten. Aan Britse zijde waren dit de *Indian Tea Association* en de *South Indian Association*, beide gevestigd in Londen. Van Ceylon tekende de *Ceylon Association*, eveneens in Londen. Nederlands-Indië was vertegenwoordigd door twee instellingen: de *Vereeniging voor de Thee-Cultuur in Nederlandsch-Indië* (Amsterdam) en de *Nederlandsch-Indische Vereeniging voor de Thee-Cultuur* (Batavia).

Het doel was de vorming van een mondiaal thee-monopolie door gezamenlijk controle uit te oefenen op zowel de exportvolumes als de wereldmarktprijzen. De overeenkomst ging in op 1 april 1933 en had een looptijd van vijf jaar. De quota werden gebaseerd op de gemiddelde productie in de jaren 1929 tot en met 1931:

India	382.594.779 lb	(173.542 ton)
Ceylon	251.522.617 lb	(114.089 ton)
Nederlands-Indië	173.597.000 lb	(78.742 ton)
Totaal	808.427.928 lb	(366.697 ton)

De Londense theeprijzen herstelden zich vervolgens snel, al bleven ze onder het niveau van de gouden jaren 1920. De heropleving viel samen met een brede marketingcampagne gericht op het volk, waarin het gebruik van het theezakje centraal stond. Doel was om thee als dagelijkse consumptiegoed te normaliseren en de vraag te stabiliseren op een hoog niveau:

De beursprijzen in Londen in deze herstelfase lagen als volgt:

1934	ƒ 0,99 per lb (ƒ 2.180 per ton)
1935	ƒ 0,93 per lb (ƒ 2.048 per ton)
1936	ƒ 1,01 per lb (ƒ 2.225 per ton)

In 1938 volgde een nieuwe kartelovereenkomst, eveneens voor vijf jaar. Deze werd in 1943 verlengd onder gelijkblijvende quota, ondanks de impact van de Tweede Wereldoorlog.

Prijsontwikkeling en woekerwinsten

Voor de teelt van thee zijn ongeveer 2,5 arbeiders per hectare nodig. Ter vergelijking: tabak vereist circa 5 arbeiders per hectare, koffie ongeveer 1,5 en rubber slechts 1. Thee is daarmee een gemiddeld arbeidsintensieve cultuur.

Volgens het informatieve *Gedenkboek der Nederlandsch-Indische Theecultuur, 1824–1924* kwamen veel theeondernemingen na de Eerste Wereldoorlog in de problemen toen de marktprijs daalde naar omgerekend ƒ 190–240 per ton. Dit suggereert dat de gewenste verkoopprijs voor Europese ondernemingen rond ƒ 200 per ton lag. Inheemse plantages, die konden werken met spotgoedkope arbeid, begonnen echter te concurreren met de grote Europese plantages en oefenden zo druk uit op verdere kostprijsverlaging.

Terwijl een aanzienlijk deel van de Europese plantages zogenaamd financieel ondersteund moest worden door de Javasche Bank NV, breidden zij in deze periode hun areaal in hoog tempo uit. Vermoedelijk lag hun werkelijke kostprijs aanzienlijk lager, tussen de ƒ 35 en ƒ 100 per ton voor verwerkt blad. Gezien het structurele gebruik van gedwongen herendiensten en contractarbeid in de negentiende eeuw is het aannemelijk dat deze kosten nooit hoger zijn geweest.

Uit de *Koloniale Verslagen* blijkt dat particuliere exporteurs in 1857 al konden exporteren tegen ƒ 12 per ton, terwijl het gouvernement in datzelfde jaar via de NHM export realiseerde tegen ƒ 847 per ton. In het overgangsjaar 1865, wanneer de NHM naast de NILM de enige overgebleven consignatiebank is, bedraagt de exportprijs voor anonieme particuliere plantagehouders ƒ 692 per ton, terwijl die van het gouvernement is gedaald naar ƒ 464. In topjaar 1855 is zelfs sprake van een inkoopprijs van ƒ 1.590 per ton. Deze prijzen – met uitzondering van mogelijk de particuliere kostprijs van 1857 vanwege het dwangarbeidssysteem – hebben weinig met kostprijzen te maken.

De structurele discrepanties tussen rapportages en vermoedelijke werkelijke kosten wijzen op boekhoudkundige camouflage en systematische fraude, waarbij het gouvernement onder leiding van Oranje de zogenaamd verlieslatende sector vanaf 1851 privatiseerde. De woekerwinsten bleven echter geconcentreerd bij de exclusieve exporteur: de NHM. Oranje's investeringsmaatschappij bleef ook na deze privatiseringsslag zeer actief in de koloniale plantagesector, via onder meer de Deli Maatschappij (DM), verwante grote ondernemingen en als cultuurbank.

De reconstructie van beursprijzen door het IIGS (2005) toont aan dat thee in het laatste vooroorlogse jaar 1913 in Amsterdam werd verkocht voor omgerekend ƒ 805 per ton, en – met fluctuaties – is gedaald vanaf circa ƒ 1.500 per ton in 1875, toen de negentiende-eeuwse markt voor Assamthee zijn hoogtepunt bereikte en de grootschalige productie in Nederlands-Indië op gang kwam. Vanaf de Eerste Wereldoorlog is sprake van informele kartelvorming: onzichtbaar maar effectief, en versterkt door de mondiaal stijgende vraag die verdere productie-expansie legitimeerde.

Na de oorlog werd Assam-thee niet langer uitsluitend via Amsterdam verhandeld, maar ook via Batavia geëxporteerd naar Rusland (via inkoop in Amsterdam), China en de Verenigde Staten. Volgens Fowler (1923) werd thee op de beurs in Batavia in 1919 verkocht voor omgerekend ƒ 400 tot ƒ 1.200 per ton, waarbij het merendeel van de transacties rond de ƒ 1.000 per ton lag.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

In 1929 werd een historisch hoogtepunt bereikt: zwarte thee uit Java werd op de Londense beurs verkocht voor ƒ 3.978 per ton. In deze periode breidden de theeplantages in Nederlands-Indië zich explosief uit. Maar het succes kende een keerzijde. Door overproductie en doelbewuste dumppraktijken vanuit Nederlands-Indië kelderden de wereldmarktprijzen in 1932 tot ƒ 1.244 per ton. Deze klap raakte de Britse planters in India en Ceylon hard en dwong hen uiteindelijk tot toetreding tot het mondiale theekartel. Samen controleren deze partijen dan ca. 80% van de mondiale markt voor zwarte Assam thee.

Na de oprichting van het kartel stegen de prijzen opnieuw en stabiliseerden zich vanaf 1934 rond ƒ 2.200 per ton voor zwarte thee. De kostprijzen bleven ondertussen laag, mede door de structurele druk van de inheemse volksproductie. Daarbij wordt uitgegaan van een standaard kostprijs van ƒ 100 per ton in de haven van Batavia, waarin ook handling en circa ƒ 6 per ton aan transportkosten voor export elders zijn inbegrepen.[86]

Deze prijsontwikkelingen leiden tot ongeveer tot een volgende curve tussen 1890 en 1939:

Jaar	Export (ton)	Kostprijs (ƒ/ton)	Beursprijs A'dam/L. (ƒ/ton)	Marge NHM & Co. (ƒ)
1890	3.210	100	650	1,7 miljoen
1895	5.510	100	604	2,8 miljoen
1900	8.675	100	625	4,5 miljoen
1905	11.634	100	610	5,9 miljoen
1910	18.433	100	782	12,6 miljoen
1915	47.722	100	871	36,8 miljoen
1920	40.000	100	1.000	40,0 miljoen
1925	57.250	100	3.467	198,5 miljoen
1930	72.121	100	2.956	205,9 miljoen
1935	78.742	100	2.067	154,9 miljoen
1939	78.742	100	2.467	186,4 miljoen

Het mondiale theekartel is een onzichtbaar en vrijwel onbeschreven 'pareltje' dat de NHM & Co. tussen 1890 tot en met 1939 niet alleen een genormaliseerde opbrengst van **ƒ 3,7** miljard opleverde. Dit is exclusief beperkte afdrachten als transportkosten, sommige belastingen, handelshuis-commissies en onbekende overhead. De dumppraktijken brachten het Britse imperium via zijn economische achilleshiel een zware commerciële slag toe. Tegelijkertijd dwong het de Britse planters tot deelname aan een systeem van mondiale kartelvorming en structurele woekerwinsten. De aanhoudende druk van de inheemse volksproductie hield de binnenlandse kostprijs kunstmatig laag, wat resulteerde in steeds hogere marges voor de Europese exporteurs.

In euro's van 2011 omgerekend vertegenwoordigde het vrijwel anonieme Nederlands-Indische theekartel een totale waarde van **€ 78,5 miljard** — bijna tweemaal zoveel als de beter gedocumenteerde rubberexploitatie **(€ 46,5 miljard)**, tenzij ook de Maleisische productie wordt meegeteld. Daarmee blijkt thee, na opium, suiker en tabak, het meest waardevolle plantage-exploitatieproduct van Nederlands-Indië.

[86] Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden (1898), na 1924 Statistisch Zakboek en Statistisch Jaarboek verscheen in 1924

Mijnbouw-exploitatie na 1890: tin (o.a.) met Oranje's Billiton Maatschappij NV

Inleiding – de start met tinwinning in 1850 met Oranje's Billiton Maatschappij

De start van particuliere mijnbouw in 1850 door de Oranjes

Mede op initiatief van investeerder Prins Hendrik, broer van Koning Willem III, werd rond 1850 gestart met particuliere tinwinning op het eiland Billiton. De betrokkenheid van invloedrijke figuren als de notoire drinker (en stroman?) baron Van Tuyll van Serooskerken en de flegmatische John Loudon leidde tot de oprichting van een tin-onderneming die het pad effende voor structurele exploitatie. Hiervoor werd in allerijl de Indische Mijnwet (1850) ontworpen door Oranje's gouvernement. Deze wet beschermde het eigendomsrecht van delfstoffen binnen Oranje's kroonkolonie in het voordeel van de hoofdexploitant – Huis Oranje.

Kort daarop richtte het gouvernement volgens deze wet het Indisch Mijnbureau op, eveneens in 1850. Dit bureau kreeg als taak de geologische exploratie van de archipel ter hand te nemen, met het oog op toekomstige licentie-uitgifte voor mineralen, steenkool en petroleum. Hoewel men de grote rijkdom aan delfstoffen van de archipel al kende sinds de VOC-tijd, werd pas nu werk gemaakt van grootschalige, structurele mijnexploitatie. In 1852 wisten de initiatiefnemers een concessie voor het gehele eiland Billiton 'af te dwingen', met goedkeuring van zowel het gouvernement als de koning.

De Billiton Maatschappij NV (BM) werd formeel opgericht in 1860, en verkreeg ook na 1860 steeds gunstiger exploitatievoorwaarden van het gouvernement. Deze werden vaak 'afgedwongen' onder dreiging van vermeend faillissement. De belangenverstrengeling lag er dik op, aangezien jurist Alexander Loudon, broer van John, namens het gouvernement onderhandelde over de eerste voorwaarden voor de concessie.

Met de invoering van de eerste koelieverordening in 1858 en de terugdraaiing van het opiumbesluit van de Indische regering in 1852 (dat werkers bij particuliere exploitanten geen opium mochten gebruiken), legde John Loudon als hoofdadministrateur van BM de blauwdruk voor wat zou uitgroeien tot een brute vorm van koloniale mijnbouwexploitatie in koloniaal Zuidoost-Azië. De onderneming begon onmiddellijk met het werven van Chinese arbeidskrachten in Singapore, met name nieuwe ('sinkehs') Hakka, voor inzet in de BM-mijnen.

De Chinese mijnwerkers werden slachtoffer van een gewelddadig arbeidsregime. Ze werkten onder erbarmelijke hygiënische omstandigheden, maakten extreem lange en zware werkdagen en kregen een minimale vergoeding. Daarnaast bleken zij bijzonder gevoelig voor de 'opium *vice tax*': nergens in Azië was het opiumgebruik zo hoog als onder Chinese mijnwerkers in de koloniale mijnbouw in Nederlands-Indië en specifiek op de tin-eilanden Banka en Billiton. Toen BM in 1883 het 'ingenieuze' quantumstelsel invoerde, werd het semi-zelfstandige kongsi-systeem systematisch ondermijnd. De mijnwerkers veranderden in verkapte contractarbeiders, gevangen in een systeem van structurele schuldenlast en verslaving.

De droom van een terugkeer naar huis bleek in praktijk voor velen illusoir: wie eenmaal op Billiton werkte, bleef doorgaans levenslang gebonden aan de mijn. De combinatie van contractarbeid, schulden, opiumverslaving en het ontbreken van mobiliteit maakte van Billiton een bijna gesloten arbeidssysteem dat in de praktijk op levenslange slavernij neerkwam. Een mijnwerker met schuld kwam nooit meer weg.[87]

---

[87] De Billiton Maatschappij (1852) is nog steeds een volledig private onderneming met onbekende aandeelhouders. Prins Hendrik (1820–1879, r. 1849–1879) – broer van koning Willem III (r. 1849–1890) en zoon

De Billiton Affaire (1882–1892)

BM komt in de jaren 1880 ook centraal te staan in een hoogoplopend politiek conflict dat bekend komt te staan als de *Billiton Affaire* (1882–1892). Op verzoek van de koninklijke onderneming Billiton Maatschappij had het gouvernement met het Koninklijk Besluit van 2 september 1873 (1875 volgens het *Gedenkboek*) de concessie van de maatschappij verlengd tot 1927. James Loudon – de andere broer van aandeelhouder John Loudon – was op dat moment Gouverneur-Generaal (r. 1872–1875) voor de Kroon. Toen de pers lucht kreeg van deze geheime verlenging, brak er vanaf 1882 een decennium van parlementaire verontwaardiging en onrust uit.[88]

De aanleiding bleek dat het gouvernement in 1873 had bepaald dat mijnbouwconcessies voortaan – met goedkeuring van de Kroon – tot 75 jaar konden worden verlengd. Hierdoor werd de oorspronkelijke Billiton-concessie uit 1852 automatisch met 35 jaar verlengd. Deze regeling moest in 1882 alsnog worden geformaliseerd via het parlement, dat sinds 1868 weliswaar inzicht in de koloniale financiën had afgedwongen, maar zelden relevante informatie kreeg. De onbekende verlenging leidde tot woedende reacties in de Kamer. Een zogenaamd onafhankelijke commissie bracht op 7 december 1882 rapport uit over de Billiton-kwestie en keurde het beleid van minister van Koloniën Willem de Brauw (r. 1882–1884), alsmede dat van oppergezagvoerder Koning Willem III (r. 1848–1890), af.

Ondertussen had John Loudon zich als rentenier gevestigd in Den Haag. Nadat hij in 1868 had bedankt voor een benoeming als *kamerheer dienstdoend maarschalk* bij koningin Sophie (r. 1848–1877), accepteerde hij in 1876 een aanstelling als hofmaarschalk bij kroonprins Alexander. Door diens onaangename karakter nam Loudon na enkele maanden alweer ontslag. In 1879 werd hij benoemd tot *kamerheer van de koning in buitengewone dienst*. In die hoedanigheid publiceerde hij in 1883 selectief uit zijn dagboeken onder de titel *De eerste jaren* – een heroïsch kolonisatieverhaal in droge calvinistische stijl, waarin het armzalige tin als doel van de exploitatie centraal stond. De propaganda deed denken aan de goudkoortsverhalen uit Californië, Canada of Australië, maar voor Nederlanders volstond tin blijkbaar om migratie naar de Oost te rechtvaardigen. Deze publicatie lijkt bedoeld om de Kroon – indirect de grootste aandeelhouder – uit de wind te houden tijdens de affaire.

Het onderzoek wees uit dat Koning Willem III inmiddels ook aandelen bezat. Het parlement dwong hem deze te verkopen (al bleef onduidelijk aan wie), terwijl zijn zuster prinses Sophie (1824–1897)

---

van koning Willem II (r. 1840–1849) en Anna Paulowna, dochter van tsarina Sophia Dorothea Augusta Louisa (r. 1796–1801, Maria Fjodorovna van Württemberg) – was stadhouder van het Groothertogdom Luxemburg en de enige Oranje die Nederlands-Indië daadwerkelijk heeft bezocht tijdens de periode als kroonkolonie (1816–1948). Hij was met 40% oprichtend aandeelhouder in Billiton (1852). De onderneming zelf werd in 1860 formeel opgericht in Den Haag met als doel de mijnbouwexploitatie in de kroonkolonie. In eerste instantie ontgon en raffineerde de onderneming tin en lood op enkele Indonesische eilanden. Hiermee verdiende prins Hendrik een aanzienlijk vermogen; bij zijn overlijden in 1879 zou zijn aandeel meer dan ƒ 4 miljoen waard zijn geweest. In de jaren 1950 specialiseerde Billiton zich daarnaast in bauxietwinning in Indonesië en Suriname voor de aluminiumproductie, totdat de onderneming in 1970 werd overgenomen door Koninklijke (1890). In 2001 fuseerde zij met het Australische BHP (1885) tot het private BHP-Billiton. De gefuseerde onderneming behaalde in 2021 een omzet van $ 60,8 miljard en was daarmee de op één na grootste mijnbouwonderneming ter wereld. Het aandeel van de koninklijke familie in de onderneming is onbekend, maar kan (nog steeds) aanzienlijk zijn.

[88] Hij had overigens in dat zelfde jaar de Atjeh oorlog uitgelokt en een opiumkit laten plaatsen in de hoofdstad van de weerbarstige sultan. Die Sultan controleert dan ook de regio bij Penang in Maleisië waar de BM naar tin zoekt en de NHM zich later vestigt.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

haar aandelen mocht behouden. De kwestie liep zo hoog op dat minister De Brauw en gouverneur-generaal Frederik s'Jacob (r. 1881–1884) in 1884 hun functies moesten neerleggen.

De symboolpolitiek maakte pijnlijk duidelijk dat de Kamer juridisch gezien geen poot had om op te staan en dat James Loudon als gouverneur-generaal van een kroonkolonie binnen het grondwettelijk recht had gehandeld. Ook diens broer en grootaandeelhouder John Loudon bleef volledig buiten schot. Uiteindelijk tekende de Tweede Kamer na tien jaar verhitte discussie noodgedwongen het nieuwe concessiecontract op 20 mei 1892 – onder protest.

Het hele parlementaire debat over Billiton was juridisch luchtfietserij. De grondwetten van 1814 en 1848, evenals het Verdrag van Londen (1814), bepaalden dat de koloniën kroonbezit waren en de Oranjes het oppergezag. Het parlement of de Nederlandse staat had nooit zeggenschap gehad over de koloniale grondstoffen, wat de felle debatten van 1882–1892 formeel zinloos maakte. Het maakte alleen duidelijk dat het publieke sentiment een decennium lang de illusie had dat de ondergrondse delfstoffen zouden moeten toebehoren aan de Staat (en dus het Nederlandse volk), en dat particuliere mijnbouw slechts beperkt mocht profiteren.

De nasleep: de nieuwe Mijnbouwwet, verborgen winsten en misleiding

De verloren discussie vormde vervolgens een precedent voor nieuwe wetgeving, na een explosie van industriële particuliere mijnexploratie in de Buitengebieden in de jaren 1890. De nieuwe Indische Mijnbouwwet (1899) werd door de invloedrijke minister van Koloniën Jacobus Th. Cremer (r. 1897–1901), een vertrouwde zakenrelatie van de kroon en 'hun' NHM, door het verslagen parlement geloodst. Daarmee werd de discussie rondom eigendomsrechten op alle koloniale delfstoffen formeel beslecht: het kroonbezit bleef onaantastbaar, en particuliere NV's met onbekende aandeelhouders kregen na toestemming van de Kroon toegang voor exploitatie.

Hoewel de officiële cijfers suggereren dat de tinopbrengsten van BM in verhouding tot suiker of opium gering waren, lijkt de affaire aanleiding geweest voor een reeks boekhoudkundige trucs – vergelijkbaar met die van de NHM – om de oplopende woekerwinsten voor de aandeelhouders (Oranjes & Co.) van de balans van de onderneming te houden.

Een van die trucs was om de private productie van BM te verschuilen in de gezamenlijke productie van het gouvernement, die via hoge belastingheffing een veel hogere exportwaarde was toegekend. Zo bleef voor het parlement onduidelijk hoe groot het aandeel van BM op het totaal werkelijk was, maar ook wat de werkelijke kostprijs en dus de gerealiseerde winstmarges op het product waren. In 1890 werd op Banka en Billiton samen 12.340 ton tin verkocht, met een door het gouvernement bepaalde exportwaarde van ƒ 6,9 miljoen en een uiteindelijke verkoopprijs van ƒ 15,0 miljoen – zogenaamd een redelijke brutomarge van 117% die bovendien hoge belastinginkomsten voor het gouvernement genereerde.

Behalve dat de NHM als monopolist ook de gouvernementsexport met die marge verkocht elders, werden transportkosten en aanverwante uitgaven bovendien betaald door het gouvernement uit de opslag. Ondertussen bleek later dat de productie van BM met 5.862 ton goed was voor 47% van het geheel. Aangezien de kongsi-winning dan nog redelijk vergelijkbaar is, lag de werkelijke maximale kostprijs voor beide partijen bij maximaal ƒ 20 per pikol – overeenkomend met respectievelijk ƒ 2,1 en ƒ 1,9 miljoen. Het gouvernement hief kortom meer dan ƒ 3,8 miljoen belasting, terwijl het BM-

product voor ƒ 7,2 miljoen elders werd verkocht met een bruto winst van tenminste 279% (7,2/1,9–100%).[89]

Deze werkelijke cijfers en winstverhoudingen waren echter niet inzichtelijk voor het parlement of het publiek. Was dit anders geweest, dan had dat tot andere parlementaire conclusies geleid in de jaren 1880 – én in het vervolg van de Indische mijnbouwwetgeving.[90]

De schaduwboekhouding van Arntzenius

Aanvullend laat BM zelfs in interne documenten bijna zo perfect afgeroomde winstcijfers zien, dat je bijna medelijden krijgt met de Koninklijke aandeelhouders:

Nettowinst Billiton Maatschappij (in ƒ, bron: Arntzenius, *Twintig jaar*)[91]

1860	1.000	1871	27.000	1882	22.000
1861	- 1.000	1872	31.000	1883	18.000
1862	0	1873	9.000	1884	14.000
1863	1.000	1874	13.000	1885	20.000
1864	- 3.000	1875	12.000	1886	25.000
1865	- 2.000	1876	9.000	1887	45.000
1866	3.000	1877	7.000	1888	25.000
1867	7.000	1878	8.000	1889	24.000
1868	12.000	1879	20.000	1890	28.000
1869	13.000	1880	21.000		
1870	17.000	1881	30.000		

Hoofdadministrateur mr. Arntzenius (r. 1865–1889), die deze cijfers samenstelde, was uitermate bedreven in zijn boekhouding. Hij stelde ook het eerste jaarverslag van BM op, dat pas in 1863 verscheen en niet openbaar werd gemaakt. In die jaarverslagen werd jarenlang enkel de verkoopprijs per pikol vermeld, terwijl de kostprijs volledig ontbrak. Pas in 1909 zou er voor het eerst een externe publicatie verschijnen waarin uitspraken gedaan werden over de werkelijke kostprijzen. Tot die tijd bleven de cijfers zelfs voor interne directieleden verborgen.

Op deze manier wist het NHM/BM-syndicaat alleen al in 1890 circa ƒ 5 miljoen winst buiten de boeken weg te sluizen. Een van de geraffineerde trucs die Arntzenius toepaste, was om vanaf 1868 de concessie tot 1892 voortijdig af te schrijven tegen het oorspronkelijke aandeelhouderskapitaal van ƒ 4 miljoen – de waarde die bij de oprichting in 1860 aan de concessie was toegekend. Hierdoor werd in feite een 'papieren' verlies geboekt dat in werkelijkheid fungeerde als directe winstuitkering. Deze extra winst werd buiten de officiële jaarresultaten om uitgekeerd aan de aandeelhouders – Huis Oranje & Co.

[89] Tot het voor de BM nog lucratievere Kwantumstelsel (1883) werd de tin voor ƒ 20 per pikol ingekocht bij de Chinese kongsi's. Behalve dat de mijnwerkers massaal opium gebruikten, leenden zij ook grote bedragen van de BM en het gouvernement voor materieel. Daarom was de werkelijke kostprijs per eenheid tin onbekend, maar aanzienlijk lager dan ƒ 20 per pikol. De winsten voor de BM waren dus nog hoger.
[90] Een vrijwel retorische vraag: hoe zou het zwaar belaste Nederlandse volk hebben gereageerd als het erachter was gekomen dat de balansen van Oranje's ondernemingen structureel werden gemanipuleerd om de winsten maximaal op te voeren? Zou de Grondwet zijn aangepast, of zouden de Oranjes zijn afgezet en onteigend?
[91] Inventaris van het directie-archief van de NV Billiton Maatschappij, band 1 (1990), N.W.M.M. Gruythuysen, R. Kramer, P.20

De gepresenteerde 'nettowinst' weerspiegelde dus vooral hoe zorgvuldig en strategisch illegaal de boekhouding werd ingericht. Niet alleen werden directieleden in het duister gelaten, ook de afgesproken winstdeling met het gouvernement (10%) werd op deze manier grotendeels ontdoken. BM balanceerde op papier voortdurend op het randje van verlies. Het parlement had geen idee, de pers evenmin, en dus bleef ook het publiek onwetend.

De boekhoudkundige fraude van Arntzenius diende daarmee meerdere doelen: het veiligstellen van particuliere winsten, het misleiden van het publiek, en het behouden van controle over een van de meest lucratieve mijnbouwondernemingen in Zuidoost-Azië. De Billiton-affaire werd zo de blauwdruk voor koloniale extractie zonder enige democratische verantwoording, met ongekende winsten voor de kroon en haar partners – buiten het zicht van de Kamer, de belastingbetaler en personeel.

Chinese contractarbeid na 1890: Van kongsi via het kwantumstelsel naar loondienst

De resultaten van de gemanipuleerde boekhouding boden het gouvernement en de directie van de Billiton Maatschappij (BM) alle houvast om nieuwe spelregels te ondersteunen waarmee de inkomsten van de Chinese mijnwerkers langzaam maar zeker verder konden worden teruggedrongen via het zogenoemde kwantumstelsel (vanaf 1883). Deze route naar verdere schuldslavernij binnen de onderneming was complex en werkte als volgt:

Doordat in 1883 – als gevolg van het opraken van de makkelijk winbare tinvoorraden – de zogenaamde winnorm door de kongsi's niet werd gehaald, zag BM zich genoodzaakt de opkoopprijs voor de ploegen op armere terreinen te verhogen. Anders werd er eenvoudigweg niet meer gewerkt. Tot dat moment kocht de onderneming tin in bij Chinese kongsi's tegen een vast bedrag van ƒ 20 per pikol, waarbij een mijnwerker jaarlijks minimaal 14 pikol moest winnen. Een kongsi diende dus het gezamenlijke equivalent daarvan te leveren. Het potentiële salaris van een mijnwerker bedroeg daarmee minimaal ƒ 280 per jaar (20 × 14), maar kon in de praktijk aanzienlijk hoger uitvallen [afhankelijk van terrein en uitrusting].

Voor de Chinese kongsileden was het doel om na enkele jaren arbeid op Billiton met een kapitaaltje van circa ƒ 200–300 terug te keren naar China. Daarmee kon hij zijn eigen *piring sawah* (een hoekje akkerland, voldoende voor een dagelijks bord rijst) aanschaffen en zich zorgeloos vestigen. Spaargeld van een kongsi-lid werd onderling uitgeleend; het gebruikelijke rentepercentage voor kleine bedragen in de mijn bedroeg 36%. Bij definitieve terugkeer werd het spaargeld omgewisseld in Chinese dollars, die gebaseerd waren op de waarde van Spaanse zilvermunten. Die belofte van toekomstig bezit hield de Chinese arbeider psychologisch op de been.

BM durfde het inkoopstelsel echter niet te handhaven uit vrees voor prijsspeculatie onder de mijnwerkers. De onderneming vreesde dat arbeiders van rijkere mijnen hun tin voor stel ƒ 23 zouden doorverkopen aan armere kongsi's, die op hun beurt een hogere vergoeding (bijvoorbeeld ƒ 25) zouden afdwingen van BM op basis van de moeilijkheidsgraad van hun terrein. Dit scenario bedreigde het prijsmonopolie en de controle van BM op de lokale marktwerking. De onderneming zag zich gedwongen om de voorschotten (voor werkmateriaal en levensonderhoud) desnoods geheel of gedeeltelijk maar als schenking toe te kennen – iets wat volgens haar "tegen de speculatiegeest van de Chinezen" zou ingaan en "de prikkel tot ijver" zou ondermijnen.

Dat ging uiteraard te ver en het inkoopsysteem werd daarom ingrijpend hervormd. De minimumvereiste van 14 pikol werd losgelaten, zodat ook armere terreinen rendabel konden worden ontgonnen. Wanneer het kwantum bijvoorbeeld werd gesteld op 8 pikol (0,617 × 100 × 4 = 247 kg) per jaar, kreeg de arbeider 8 × ƒ 20 plus een toeslag van ƒ 60, wat neerkwam op ƒ 220 per jaar. BM gaf

bewust terreinen uit waarop minstens één extra pikol per man per jaar haalbaar was. Bovendien was er 25% positieve marge ingebouwd in het grondonderzoek. Volgens de eigen geschiedschrijvers haalden ploegen met een kwantum van 9 pikol in de praktijk vaak 14 pikol – dus ƒ 280 – maar zonder enige garantie, en op basis van een aanzienlijk lager verzekerd minimum.

Deze systematiek stelde de maatschappij in staat om ook de aanzienlijke oude mijnschulden van de kongsi's te verrekenen met de boven-kwantumproductie. Netto werkten de kongsi's daardoor voor steeds minder geld en met steeds minder zekerheid, in een door BM bewust gecreëerde speculatieve omgeving die deze onzekerheid systematisch als nieuw verdienmodel inzette.

Tegelijkertijd daalde de koers van de Chinese zilverdollar als gevolg van het voortschrijdende westerse imperialisme. In 1874 – door de invoering van de goudstandaard en het dumpen van zilver op de wereldmarkt – zakte de koers van ƒ 2,55 naar ƒ 1,35, hoewel de dollar in het binnenland langer zijn waarde behield. Toen in de jaren 1880 de productie afnam en de Chinese mijnwerkers minder verdienden, moesten zij enkele jaren langer blijven werken om hun beoogde kapitaal te verzamelen. Pas toen in 1905 ook in het binnenland de waarde van de dollar begon te dalen, zag BM zich gedwongen tot een belonings-verhoging.

Maar bijna gelijktijdig – vanaf 1907 – begon men in de tinwinning steeds meer gebruik te maken van technische hulpmiddelen: aanvankelijk eenvoudige werktuigen, maar geleidelijk ook grotere en duurdere installaties, waardoor het aantal benodigde arbeiders daalde. Omdat het steeds moeilijker werd om dit kostbare materieel zelfstandig te financieren, werden de Chinese kongsi's nog afhankelijker van voorfinanciering door BM. Zo kwam via het kwantumstelsel geleidelijk een einde aan de structurele zelfstandigheid van het kongsi-systeem.

Wanneer een kongsi door technologische middelen tot hogere hoofdelijke productie kwam, hief BM een extra belasting op de productie boven 3 pikol boven het kwantum. De onderneming leidde zelfs speciale opkopers op met technische kennis en onderhandelingsvaardigheden, die de exploitatie konden afstemmen op maximale afroming. Het kwantum werd zo systematisch doorontwikkeld tot een instrument voor structurele uitbuiting van de Chinese arbeider.

In 1922 ging BM opnieuw een stap verder. Mechanisering was inmiddels dominant geworden, en het merendeel van de tinwinning in Nederlands-Indië gebeurde nu met kostbare baggerschepen. Alleen in moeilijk toegankelijke gebieden werden nog kongsi's ingezet. BM introduceerde een nieuwe 'premie op ijver': bij aanbestedingen werd voortaan niet alleen een maximumprijs afgesproken, maar ook een minimum grondverzet geëist. Als het grondverzet 20% boven de norm uitkwam, kreeg men een premie van ƒ 3,50 per afgeleverde pikol boven op de vaste betaling van ƒ 17. De eerdere prijs van ƒ 20 per pikol (geldig tot 1913) was daarmee structureel verlaagd. De premie werkte: het grondverzet per man schoot omhoog. BM wist dus exact hoe men de Chinese vergoeding structureel kon verlagen én tegelijkertijd de productie kon opdrijven.

In 1931 werd een nieuwe regeling ingevoerd, nadat het kongsi-systeem door de crisis van 1930 onhoudbaar zou zijn geworden. Volgens deze regeling kwamen de kongsi-mijnhoofden voortaan direct in dienst van BM, hoewel zij verantwoordelijk bleven voor het aansturen van hun eigen ploeg contractarbeiders. Hun functie als zelfstandig ondernemer was daarmee definitief uitgehold. Het kongsi-stelsel was in de praktijk tot verkapte loondienst gereduceerd, en de mogelijkheid tot potentiële winst definitief ondermijnd.

Chinese tinmijnwerkers: Opium, schuldslavernij en propaganda vanaf 1890

Het gouvernement hield voortdurend overleg met de Vertegenwoordiger der Onderneming (de hoofdadministrateur van Billiton) over de arbeidsomstandigheden. Geheim adviesverkeer vond plaats, waarbij vertrouwelijke overheidsrapporten zelden het archief verlieten. Toch zijn in Den Haag twee rapporten terechtgekomen die het zogenoemde kongsie-noempangstelsel analyseren.

Mr. B. Hoetink, Ambtenaar voor Chinese Zaken in de kolonie, rapporteerde op 10 maart 1903 in een document van veertig pagina's over de toepassing van de koelie-ordonnantie van 1896 op Billiton. De conclusie: de ordonnantie werd niet toegepast, omdat het kwantumstelsel goed functioneerde – maar formeel was dat geen rechtvaardiging. De laatste pagina van het rapport is opmerkelijk positief over Billiton:

'Voor hem die aan Chinezen een goed hart toedraagt, is een bezoek aan de tinwinning op Billiton een ware verkwikking. Worden elders Chineesche koelies vaak afgeschilderd als verdierlijkte wezens, als vee, schuim en uitvaagsel, hier waardeert men niet alleen hun werkkracht en ijver maar heeft men oog voor hunne overige goede eigenschappen. Voor het eerst heb ik door het Europeesch personeel van de Billiton Maatschappij in het licht zien stellen hun zin voor orde, hun goede trouw jegens elkander, hunne volgzaamheid en hunne volharding ook bij teleurstellingen […]. De houding, het gedrag van Chinese koelies wordt […] beheerscht door het optreden van hunnen Europeesche meesters en op Billiton heeft dit iets zeer sympathieks. Hier worden niet eenvoudig bevelen gegeven maar wordt overleg gepleegd; de afstand tusschen meesters en dienstbaren is niet zo groot als elders; de koelies worden niet uit de hoogte behandeld, maar met zachtheid bejegend en altijd vinden zij een open oor voor wenschen en grieven. Dat zulk een behandeling in den smaak valt van Chineesche mijnwerkers is begrijpelijk en de Billiton Maatschappij vaart er wel bij […]. Ik heb van Billiton den indruk meegenomen dat een Chineesch mijnwerker het nergens beter naar zijn zin zal krijgen […]'

Hoetink sluit af met een vermaning de ordonnantie naar de letter te gaan volgen en speciaal de huisvesting te verbeteren. Billiton heeft twee officiële koelie-ordonnanties (1858 en 1896) gehad, waarvan de laatste in theorie een einde maakte aan de politiebevoegdheid van administrateurs. Dat deel van de ordonnantie werd in praktijk alleen in Atjeh toegepast, waar het KNIL de orde dan handhaafde.

Het tweede rapport dateert van 10 maart 1908 en werd geschreven door H. Colijn, voormalig luitenant in de Atjeh-oorlog en toenmalig adjunct-regeringscommissaris onder 'íjzervreter' gouverneur-generaal Van Heutsz.

'Het verlangde rapport is opgedragen aan den om zijne schranderheid bekenden heer Colijn, die om zijne confessioneele begrippen eene politieke toekomst heeft,' zo schreef de Vertegenwoordiger der Maatschappij aan zijn Directie in het moederland.

Het rapport beoordeelt het noempangstelsel, dat *'naar haren aard eigenlijk vordert: vooreerst terzijdestelling van het daglooner-stelsel; en andere volkomen vrije arbeid, en dus ook vrijheid van beweging voor den arbeider om zich te coöpereren met wien hij wil en waar hij wil'*. Colijn stelt op een eufemistische manier dat het vrije dagloonstelsel terzijde werd geschoven, ten gunste van het plaatsgebonden, schuldgedreven kongsi-kwantum arbeidssysteem.[92]

[92] Voor 1870 bestonden koloniale arbeidsverhoudingen vooral uit: herendiensten (gedwongen 'corvée'), plaatsgebonden koeliecontracten met lange looptijd (bijv. vijf jaar), pachtsystemen zoals het noempang- of kongsistelsel, loonbetaling in natura (bijvoorbeeld rijst of opium) én uiteraard het Cultuurstelsel, waarin arbeid deels werd opgeëist door het gouvernement. Na 1870, met de komst van de Agrarische Wet en de opkomst van particuliere ondernemingen, werd het dagloonstelsel gepresenteerd als een 'liberaal alternatief' voor

In diezelfde lijn merkt hij op dat het gebrek aan mondeling overleg dat uit het systeem voortkomt en tot conflicten leidt, gemakkelijk op te lossen is: *'Niet zonder bewondering neemt men kennis van de zorgvuldigere regeling van zoo onderscheidende onderwerpen, niet tot stand gebracht door het Europeesch inzicht, noch onder hun bepaalde leiding, maar geheel en al als product van Chineesch overleg'.*

Verder kwamen emigranten op eigen gelegenheid, waarbij land- of dorpsgenoten de reiskosten aan deze nieuwelingen (senkehs) voorschoten. Zij reisden via Hongkong, waar de BM (en de NHM) in relatie stond met 'enkele veilige kosthuizen'. Degene die een nieuweling meebracht kreeg een voorgeschoten aanbrengpremie van ca. ƒ 30 voor de nieuweling, die een contract tekende voor drie jaar. Rond 1900 bedroeg de jaarlijkse aanwas ca. 1.200 tot 1.500 nieuwelingen voor de tin-eilanden. Het boekjaar liep van 1 mei tot 30 april en het opnemen van de nieuwelingen was de taak van de kongsies. De arbeider had de vrijheid te beslissen bij welke noempang (kongsi of kongsies rondom een mijn) hij wilde werken. In 1908 waren er ca. 12.000 Chinezen werkzaam op Billiton, waarvan een zesde nieuwelingen. Iedere wettelijk contractant die geen (schuldgebonden) sinkeh was, kon gaan en komen waar hij wilde (op het eiland). Het nieuwe dienstjaar begon met vaststelling van het reglement met de voorwaarden waaronder men zou werken. Dit werd in de ploegboeken geschreven en aangeplakt in de noempanghuizen.

Colijn 'vergeet' te melden dat werving niet 'vrij' was, maar vooral gebeurde via speciale wervingsbureaus. De persoonlijke schuld die daarbij werd gemaakt, werd overgenomen door de BM, die deze vervolgens maximaal uitbuitte via opiumverslaving en andere middelen.

De positieve toon over Billiton werd bevestigd door het Arbeidsinspectierapport van 1913, dat verder hard oordeelde over de algehele arbeidssituatie in de kolonie:

'Een der omstandigheden, welke der inspectieambtenaren het meest trof bij de eerste bezoeken aan de ondernemingen, was de toon, waarop over, en vooral met het werkvolk door veel werkgevers en hun ondergeschikt personeel werd gesproken. Een koelie, die bij de arbeidsinspectie een eenvoudige inlichting kwam vragen, werd veelal uit de verte reeds door den beheerder ontvangen met spotgelach en geïntroduceerd als de grootste luiaard (stinker) van de onderneming enz. Moest de werkgever bij het onderzoek tegenwoordig zijn, dan kwam de zaak vaak voor, dat deze zich in het onderzoek mengde door op harden toon te vragen wat de koelie eigenlijk wilde, terwijl den man ook verdere ruwheden niet bespaard werden.'

Ondertussen zou uit de ingediende cijfers van de BM moeten blijken dat het daar allemaal veel beter was gesteld. Het aantal geregistreerde straffen bleef steeds zeer gunstig afsteken bij de gegevens uit andere residenties.

Maar Hoetink, Colijn en de oppergezagvoerder Wilhelmina hadden duidelijk niet gerekend op de geëngageerde katholieke socialist en parlementariër Henry H. van Kol – in 1894 medeoprichter van

---

contractarbeid. In werkelijkheid bleef contractarbeid in bijvoorbeeld de suiker-, tabak-, rubber- en tinsector dominant, vooral op Java, Sumatra, en in de mijnbouw op Banka en Billiton. De arbeider kreeg per gewerkte dag (of per eenheid product) een loon uitbetaald. Dit loon lag vaak ver onder het bestaansminimum, wat schulden en afhankelijkheid stimuleerde. Er was geen contractuele bescherming zoals bij contractarbeid — wat enerzijds vrijheid suggereerde, maar in de praktijk vaak tot misbruik leidde (minder rechten, geen woonruimte, geen zorg). In de tinmijnen van Banka en Billiton werd het dagloonstelsel weliswaar formeel genoemd, maar in de praktijk vrijwel altijd ingeweven in het noempang- of kongsisysteem, waarbij 'dagloners' schulden maakten, gebonden raakten aan bepaalde werkploegen (noempangs), en gevangen bleven in een circuit van opium, schuld en verlenging.

de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) – die in 1912 het bijzonder expliciete pamflet *Weg met het Opium!* publiceerde, na een eigen reis naar de eilanden in de archipel.

Dezelfde Van Kol wordt vervolgens geciteerd in *Weg met het Opium?* (1914), waarin hij terugblikt op zijn bezoeken en verslag doet van de 'vrije' situatie die Colijn presenteerde en waarvoor 'Deli', met zijn Deli Maatschappij NV, volgens hem het ideale voorbeeld was. De uitgave citeert Van Kol uitgebreid over de praktijk van opiumschuldslavernij, waarbij duidelijk wordt hoe dit systeem op de tin-eilanden in praktijk werkte.

Tijdens een vervolgbezoek in 1913 bezocht Van Kol ook het tin-eiland Banka, dat toen nog rechtstreeks door het gouvernement werd geëxploiteerd. De kritiek kwam op een gevoelig moment: de handtekeningen van de hoofdopiumregie, de minister van Koloniën én koningin Wilhelmina onder de Eerste Opiumconferentie van Den Haag (1912) waren nog maar net gezet. Van Kol schreef:

'Wat ik daar zag gedurende mijn bezoek in het voorjaar van 1913, heeft in mij een gevoel opgewekt waarbij schaamte en verontwaardiging om den voorrang streden. Opium, dat in zijn eigen land voor hem niet meer te krijgen is, wordt er den Chineeschen koelie met gulle hand door de Nederlandsche Regeering op de mijnen en zelfs onder het werk (in den vorm van pillen) verstrekt. Mannen die in eigen land het schuiven hadden afgeleerd, werden onder de Hollandsche driekleur daartoe verleid en vielen weer aan den opiumduivel ten prooi!

In de mijn Soengei Liat XXVI werken 434 Chineezen; daarvan waren er 92 schuivers, die gemiddeld per maand 58 thail (2.238 gram) a f 16, dus ongeveer f 928 verbruikten. De ergsten gebruikten 10 mata per dag [115 gram/maand], de meesten echter 1 a 2 mata [12-24 gram/maand]. 'Velen leerden hier schuiven !' verklaarde mij zonder blikken of blozen de hoofdmandoer. In de mijn III van S. Liat waren er van de 600 koelies 41 geregistreerd als verbruikers van het dure opium, ofschoon de arak [inheemse sterke drank uit suiker met 60% alcohol] er voor een spotprijs a 4,5 cent per liter werd verstrekt. Bij Mayang ligt mijn V Bara, en daar is tevens het hoofdbureau van den opiumverkoop gevestigd. De tubes van 16 cent (1 mata) [Fl. 16/thail] hebben den meesten aftrek, en maandelijks werden daarvan aan plusminus 200 mijnwerkers hier 3.000 a 3.500 verstrekt, en in de maand waarin het Chineesche Nieuwjaar valt, wel 5000 mata's per maand, terwijl 30 mata a 16 cent reeds f 4.80 vertegenwoordigen, bijna het halve loon dat per maand van 26 dagen maal 36 tot 41 ct, stel f 10 bedraagt.

De kosten hunner rijstvoeding van gouvernementswege worden op 35 ct. per dag gerekend .of op f 10.80 maandelijks. Voor het Nieuwjaarsfeest krijgen zij 4 dagen vrij, die dan ook aan dobbelspel, vrouwen, pederastie, doch vooral aan opiumschuiven worden gewijd. De speelhuizen en kitten zijn, evenals de bordeelen, op die dagen overvol, en inzetten van een volle week loon niet zeldzaam. Door het verschaffen van opium aan zijn koelies, door de arakpacht en de speelpacht (beiden in handen van rijk geworden Chineezen) krijgt de Nederlandsche Regeering het leeuwendeel der uitbetaalde loonen weer terug!

De wanhopige werksituatie leidde kortom tot structurele vlucht in opiumgebruik – en daarmee tot schuldslavernij, aangezien contracten steeds opnieuw verlengd moesten worden.

De Franse medicus Georges Thibaut vatte na een bezoek aan Billiton in 1912 op een bijzondere manier de strijd tussen het effect van opium en de 'hoop op vrijheid' samen:

'Veel individuen prefereerden opium boven vrijheid. De Chinezen die op Billiton werken om peper te oogsten of in de mijnen te werken worden in feite behandeld als slaven gedurende de vier of vijf jaar van hun contract. Als zij toegeven aan de verleiding die uitgaat van kleine huizen langs de randen van

hun werkplekken, waar zij opium kunnen vinden, kunnen zij hun hoop op vrijheid de rest van hun leven niet loslaten'.

Het *Gedenkboek der Billiton Maatschappij* (1922) verdedigde het beleid met de stelling dat de onderneming het opiumgebruik actief probeerde te beperken. Volgens schrijver J. Mollema:

'Het is inderdaad waar dat zelfs een omvangrijk gebruik van opium moreel en fysiek gezien niet zo ondermijnend is als alcoholmisbruik van Europeanen. De zeer dure opium als luxe uitgave, echter vormt een te groot deel van het budget der mijnwerkers (een hoon, dat is een pijp, kost 22 cent) [...]. Voor de zwakke broeders wordt de mogelijkheid om geld te sparen zo moeilijk dat het doel – te emigreren naar een vreemd land – word gemist.'

Volgens Mollema is het loon van een tin-mijnwerker dan ongeveer een gulden per dag, en een hoon dus meer dan 20% van zijn dagloon. In Nederlands-Indië is de gebruikelijke dosis in officiële opiumkitten 2 hoons [2 mata, 0,772 gram]. Dat was op Banka ook zo, maar op Billiton was dat de minimale afname. Daar is de verslaafde mijnwerker bijna de helft van zijn dagloon kwijt. [Bovendien: De minimale hoeveelheid van 2 mata is daarnaast precies voldoende om opiumverslaving te bewerkstelligen].

In de uitgave van hoofdopiumregie Steinschmetz (1931) bleek bovendien dat het officiële verbruik in 1930 op de eilanden nog altijd extreem hoog was:

- Op gouvernementseiland Banka: 2.671 gram per persoon (!) op 7.205 geregistreerden
- Op BM's Billiton: 726 gram per persoon per jaar (op 1.319 geregistreerde Chinezen)

Deze cijfers suggereren bijna dodelijke dosissen en roepen vragen op over hun betrouwbaarheid. Mogelijk waren ze politiek gemotiveerd, bedoeld om het 'gele gevaar' te demoniseren.

Toch staat vast dat zowel het gouvernement als de BM tot ver in de jaren dertig structureel profiteerden van opiumverkoop aan mijnwerkers. Omdat BM bovendien officieel de enige opiumlicentiehouder was op het eiland, kon zij de verbruiksstatistieken net als de boekhouding naar wens manipuleren. Het hogere gebruik kon op papier bijvoorbeeld worden toegeschreven aan het gouvernement – terwijl BM sinds 1923 ook de directe leiding had over de tinwinning op Banka via de overheidsorganisatie Banka Tin Winning (1821, BTW).

In werkelijkheid was ook de situatie op Billiton – met explosief opiumgebruik, schuldslavernij en hoge sterfte onder Chinese koelies – structureel een hel op aarde, enkel op papier overtroffen door Banka. De werkomstandigheden in de particuliere BM-mijnen behoorden tot de slechtste van de gehele kolonie, en dat wil wat zeggen.

Werving vond vrijwel nooit plaats via teruggekeerde mijnwerkers, zoals Colijn in 1908 suggereerde. De meeste werkers kwamen eenvoudigweg nooit meer terug. En wie wél terugkeerde, zal geen reclame gemaakt hebben: werken in de tinmijnen van Nederlands-Indië was niets minder dan een wanhoopsdaad.

De emancipatie van de Inheemse arbeider bij de mechanisering van de BM vanaf 1890

De volgende passage is vrij vertaald uit het *Gedenkboek der Billiton Maatschappij* (1960) en vormt een treffend voorbeeld van het diepgewortelde racisme en de sociale segregatie die, ook ten tijde van schrijven, nog volledig pasten binnen het denkkader van jurist Mr. Kamp:

De werkgelegenheid voor Inheemse arbeiders bleef tot circa 1890 beperkt. Volgens het boek zou de 'vleesetende Chinees' fysiek de meerdere zijn van de hoofdzakelijk plantaardig etende Inheemse bevolking. Toch bleek de *anak negeri* (kind van het land) op Billiton inzetbaar in uiteenlopende functies: als typist, mandoer (opzichter) in magazijnen, laborant, machinebediener en oppasser. Ook bouwden zij solide *pondoks* (tijdelijke onderkomens) voor boorploegen, en waren zij onmisbaar als onvermoeibare gidsen en boodschappers.

Daarnaast werden zij, zij het geleidelijk, ingezet als vaklieden of *toekangs* (regelneef, helpers) in de technische sector – aanvankelijk als timmerman en smid, later ook als elektricien en bankwerker. Vanaf 1927 werden opleidingen gestart om de technische vaardigheden van Inheemsen verder te ontwikkelen, te beginnen met de oprichting van een ambachtsschool in Manggar. Sommige Billitonesen, en incidenteel ook Javanen, vervulden administratieve functies als klerk, en bleken na enige scholing ook bekwame technisch tekenaars te zijn.

Volgens het *Gedenkboek 1927* zou sabotage of werkweigering hen onbekend zijn geweest, en zouden de bewoners goed op de hoogte zijn geweest van hun rechten. Ook deze paternalistische framing verhult de structurele ongelijkheid, uitbuiting en sociale onderdrukking die het werk bij BM kenmerkten.

De Billiton Maatschappij had diep ingegrepen in het maatschappelijke leven van de eilandbewoners. De traditionele ladanglandbouw, waarbij telkens stukken oerwoud moesten worden afgebrand om droge rijstvelden aan te leggen, werd steeds verder teruggedrongen. Toen BM in de jaren 1860 en 1870 begon met het aanleggen van wegen, gaf de assistent-resident Verstege (formeel vallend onder de residentie Banka) bevel dat de Inheemse bevolking zich diende te vestigen in kampongs om de 4,5 kilometer (3 paal) langs deze wegen.

Vanuit die nederzettingen konden zij hun ladangs organiseren, en via de nieuwe wegen konden bos- en tuinproducten gemakkelijker worden afgevoerd voor handel. Zo werd ook het binnenland – volgens het koloniale perspectief – verlost uit zijn isolement. Toch toonden de Billitonesen volgens het *Gedenkboek* weinig interesse in de handel zelf of zelfs in de rol van tussenhandelaar: ook daarvoor zouden de Chinezen onmisbaar zijn gebleken. De economische positie van de Inheemsen bleef armzalig, ondanks het 'goede voorbeeld' van de zogenaamd nijvere Chinezen.

Door de infrastructuur van de BM verbeterden de verbindingen met Java en Singapore, via welke de Inheemse producten nu gemakkelijker aftrek vonden. De inzameling van deze producten vereiste nauwelijks kapitaal of arbeid. De eilandbewoners golden als zuinig en weinig speculatief – een eigenschap die hen, zo suggereert de auteur, behoedde voor de diepe schulden waarin vele *dessamans* (plattelandsbewoners) elders door Chinese geldschieters zouden zijn gebracht.

Hoewel Inheemsen volgens het boek als betrouwbaar werden beschouwd voor diverse werkzaamheden, zouden slechts weinigen langdurig aan BM gebonden zijn geweest. Wanneer het rijstseizoen aanbrak of men voldoende had verdiend, verdween men weer. De Billitonees zou het werk onder Europeanen of Chinezen met hoofdschudden aanschouwd hebben, onder het mom van: "*Terlaloe banjak soesah*" ("veel te veel gezeur aan het hoofd").

In de jaren dertig veranderde deze situatie geleidelijk, en kwamen steeds meer Inheemsen in vaste dienst bij de onderneming. De ambachtsschool in Manggar breidde haar aanbod uit met keuzevakken in de mechanische en elektrotechnische richting. Volgens de koloniale logica lag de mechanische richting 'beter' bij de Indonesische aanleg. Ook zonder overheidsdruk zou deze 'Indonesianisatie' zich volgens de auteur van het boek vanzelf hebben voltrokken.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

In 1920 werd ook een pensioenregeling ingevoerd voor niet-Europese werknemers, grotendeels gelijk aan de regeling van 1905 voor Europese arbeiders. De functie van mijn- of ploegbaas – tot dan toe dikwijls door Inheemsen vervuld – werd echter steeds verder uitgehold door de voortschrijdende mechanisatie.

Voor hun pensioen hanteerde BM een systeem gebaseerd op het aantal geproduceerde pikols tin tijdens de actieve diensttijd. Werknemers ontvingen ƒ 0,25 per toegeschreven pikol. Daarmee bleven de resultaten van het 'kanssysteem' – oftewel het kwantumproductiemodel – ook in hun oude dag doorwerken. Deze vorm van prestatieloon-opbouw impliceerde een structureel onzeker pensioen, afhankelijk van productiviteit en niet van sociale rechten.

De Europese werknemers en cultuur op het eiland vanaf 1890

Gedurende de jaren 1930 onderscheidde het leven in Nederlands-Indië zich steeds minder van dat in Nederland. In tegenstelling tot eerdere decennia namen Europese werknemers van gevarieerde opleidingsachtergrond deel aan het bedrijf. De medische zorg was inmiddels van vergelijkbaar niveau als in Nederland, en er was inmiddels overal elektriciteit en stromend water aanwezig. Het leven was aanmerkelijk comfortabeler geworden dan in de pionierstijd.

De afstand van 210 zeemijlen tussen Billiton en Java (circa 391 km) werd per stoomschip in ongeveer negentien uur afgelegd. Voor 1907 was het aantal Europeanen op het eiland relatief beperkt, maar dat veranderde toen de onderneming na 1907 met de toenemende mechanisatie begon te floreren. De technologische vooruitgang bracht een omwenteling teweeg in arbeidsorganisatie, levenswijze én levensopvatting. De verbeterde communicatiemogelijkheden en het gratis tramvervoer binnen het district Manggar boden meer gelegenheid tot onderlinge ontmoeting en ontspanning.

In elk van de vier districten op het eiland kende men een bloeiend sociëteitsleven, met filmvertoningen in het clubgebouw, tennisbanen en zwembaden. Dit vormde een scherp contrast met de situatie in 1860, toen het eiland nog vrijwel geheel uit ongerept oerwoud bestond. Zoals elders in Nederlands-Indië fungeerde de sociëteit als centrum van het sociale leven, met festiviteiten rond Sinterklaas, Kerstmis, Koninginnedag en oudejaarsavond. Leestrommels, bibliotheken, muziekclubs en amateurtoneelgezelschappen waren algemeen aanwezig. In Tandjong-Pandan werd in 1917 een schouwburg gebouwd, gefinancierd door de lokale overheid met steun van de Billiton Maatschappij. De schouwburg werd voornamelijk gebruikt voor filmvertoningen, naast bioscopen die elders op het eiland werden opgericht. De opdeling in rangen en standen werd in het sociëteitsleven expliciet doorgezet: stafleden en niet-stafleden bezochten gescheiden clubs.

Aan het hoofd van de Billiton Maatschappij stond de Vertegenwoordiger, meestal ook de hoofdadministrateur. Wanneer deze in Batavia of elders op Java verbleef, werden zijn taken waargenomen door de assistent-hoofdadministrateur. Elk district stond onder leiding van een administrateur, vanuit wiens kantoor het mijnwerkerskorps werd bestuurd. De hoofdzetel bevond zich in Tandjong-Pandan, waar tevens de kantoren van de mijnbouwkundige en werktuigbouwkundige dienst gevestigd waren. De geologische dienst bevond zich in Klappa Kampit. In Tandjong-Pandan waren verder, naar analogie van Den Haag, ook de kantoren van post- en telegrafie, in- en uitvoerrechten, het boswezen en andere overheidsinstanties gevestigd. Het district Manggar gold als het rijkste en modernst uitgeruste district; het was grootschaliger ingericht dan de kleinere hoofdplaatsen Lenggang en Klappa-Kampit.

De BM bouwde in Manggar een groot hotel en meerdere logeergebouwen in andere districten. Daarnaast investeerde de onderneming in nutsvoorzieningen: waterleiding, elektrisch licht, telefoon,

telegraaf en zelfs een eigen ijsfabriek (opgericht in 1921). Voor lokaal vervoer werd in 1881 een stoomtramnetwerk aangelegd in Manggar, met 22 km hoofdspoor en 28 km zijspoor. Dit vergemakkelijkte de dienstuitoefening, vooral voor Europese werknemers. Voor het hogere personeel was dienen in Manggar goedkoper, want volgens het arbeidscontract waren werknemers met een salaris van ƒ 300 of meer verplicht om een paard te houden; administrateurs zelfs drie, zonder daarvoor een vergoeding te ontvangen. In 1908 arriveerden de eerste auto's – eencilinderwagens van het merk Prima – die al snel de stoomschepen overbodig maakten voor vervoer binnen het eiland.

Tot aan de jaren 1890 lagen de salarissen van Europese beambten laag. Het was geen uitzondering dat zij deelnamen aan eigen ontginningen of bijverdienden via transporten van pakhuizen naar mijnen. Ook was deelname aan kongsies nog toegestaan. De voormalige generaal Ermeling, die diende als Vertegenwoordiger van 1879 tot 1902, maakte daar een einde aan. Voortaan mocht geen enkel Europees personeelslid nog geldelijk belang hebben bij de exploitatie. In plaats daarvan werden er secundaire arbeidsvoorwaarden ingevoerd: gratificaties, tantièmes, ruimhartige verlofregelingen, een vrije woning, gratis medische zorg, een tegemoetkoming bij verhuizing of overplaatsing, en een pensioenfonds.

Mechanisering van de tinwinning na 1890

Twee vormen van alluviale tinwinning

De winning van tin in Nederlands-Indië was vooral alluviaal. Deze vorm van winning verwijst in de geologische zin naar het ontginnen van delfstoffen (zoals goud of tin) uit afzettingen van los materiaal (zand, grind, klei, slib) die door water zijn aangevoerd en afgezet. In het geval van Billiton en Banka betreft het vaak niet actieve rivierbeddingen, maar eerder afgezette tinrijke lagen die in geologisch verleden door water zijn afgezet — maar nu droog liggen of in de ondergrond zitten. De alluviale tinwinning op Billiton kende twee hoofdvormen: *koelit*-ontginning en *kollong*-ontginning.

Koelit ontginning. *'De strijdensmoede, stervende spletencomplexen strekten zich breed uit op de bedrock (kong). De natuur bedekte hen met gemakkelijk te bewerken grond; zij zorgde tevens voor een daarover vliedende beek, bereid het meest onontbeerlijke voor de ontginner, het water, te leveren om de in eeuwen gevormde deklaag weg te spoelen en het erts van zijn laatste onzuiverheden te reinigen.'*

De *koelit*-ontginning werd toegepast wanneer de ertshoudende laag zich als een dunne schil boven de harde rotsbodem (de *kong*) bevond. In zulke gevallen lag het erts in gemakkelijk te bewerken sedimentlagen die door eeuwenlange afzetting boven op oude ondergronden waren ontstaan. Na het platbranden van de begroeiing werd het terrein ontgonnen door water om te leiden via afgedamde beken. Deze watertoevoer was essentieel voor het wegspoelen van de deklaag en het reinigen van het erts.

De voorbereiding van een dergelijke ontginning vereiste het aanleggen van een dijk, vaak tot vier meter hoog – een arbeidsintensieve en kostbare onderneming. Via gegraven goten werd de grond tot op de *kong* uitgegraven. Mijnwerkers maakten de grond los met *patjols* (scheppen) en spoelden het materiaal uit in een houten gootsysteem. Door het roeren met harken spoelde het lichte materiaal weg, terwijl het zwaardere tinerts in de goot achterbleef. Het erts werd vervolgens in manden geschept, op bamboestokken gedragen, en door Chinese arbeiders op een hoop gegooid.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De *kollong*-ontginning betrof diepere ertsafzettingen, die direct op de *kong* lagen. Er werd een brede kuil gegraven die vrij moest worden gehouden van grondwater en regen. Arbeid vond plaats in drie fasen: het losmaken van de grond met *linggies* (aardbeitels), het vullen van manden, en het transport ervan. Kwelwater werd verwijderd met een kettingpomp – een Chinese uitvinding waarbij een soort langgerekt schoepenrad van hout water omhoog bracht. De steile wanden vergden taludversteviging; de afgravingen waren gevaarlijk. Arbeiders klauterden omhoog uit de tot 10 meter diepe putten via spekgladde boomstamladders, met zware lasten aan jukken.

Wanneer de *kaksa* (de tinrijke laag) werd bereikt, werd deze losgeschraapt tot op de *kong*. De reeds uitgegraven put diende vervolgens als reservoir. Latere fasen van de ontginning richtten zich op de aangrenzende lagen, waarbij de bovenlagen via goten werden uitgespoeld naar de eerste *kollong*. Met de komst van stoompompen kon water circuleren tussen groeves. De verzamelde *kaksa* werd uitgewassen in goten, waarbij arbeiders het concentraat bij elkaar harkten en afvoerden.

De vier fasen van mechanisering

De mechanisering van de tinwinning concentreerde zich op vier processen: bemaling, verpulping van grond en erts (*khotten*), verticaal transport uit de groeves, en de uiteindelijke ertswassing. Ook de energiebronnen evolueerden: van stoomkracht naar dieselmotoren en uiteindelijk elektromotoren.

Bemaling: De kettingpomp werd vanaf 1886 geleidelijk vervangen door de stoomgedreven *pulsometer*. Twee tot drie pulsometers volstonden per put. Diepere ertslagen werden bereikbaar, de taludbeschoeiing kon lichter worden uitgevoerd en de put was droger. Vanaf 1905 werden nog krachtigere centrifugaalpompen geïntroduceerd. Deze waren moeilijk te vervoeren, maar maakten diepere winning rendabel en boden een stabielere werkomgeving. De bemaling werd gecombineerd met het transport van grond en erts, wat de efficiëntie verder verhoogde.

De vervanging van handmatig *khotten* kwam pas op gang toen krachtige waterstralen werden ingezet om grond los te spuiten. Deze techniek was reeds elders in gebruik en werd in Billiton succesvol toegepast.

Verpulpen van grond en erts: De introductie van de spuitbagger (*spuit*) in 1909 betekende een doorbraak. De installatie – bestaande uit een stoommachine, centrifugaalpomp en ketel – werd geplaatst op een stalen ponton. Door de groeve gedeeltelijk te laten vollopen kon het geheel drijvend worden verplaatst. Deze opstelling, eerder beproefd in Maleisië, kende ook een baggerpomp op het ponton die de pulp omhoog haalde.

Vanaf 1913 werd het systeem verder geoptimaliseerd dankzij de elektrische centrale in Manggar. De spuitbaggers konden nu lichter worden gebouwd en ook in kleinere groeves worden ingezet. De hogedrukpompen werden aanzienlijk mobieler, waardoor deze vorm van mechanisering het handmatige *khotten* verdrong.

Transport en zeven: In 1908 werden transportbanden ingevoerd om het werk met manden en kruiwagens te verlichten. Rond 1918 werden deze vervangen door baggersystemen waarbij grond en erts direct via leidingen omhoog werden gepompt. De klassieke wasgoot werd vervangen door trommelzeven – draaiende cilinders die het materiaal op grootte filterden. Deze zeven werden aangedreven door waterkracht, elektro- of dieselmotoren.

Ertswassing: De traditionele *khan* (wasgoot) bleef tot de komst van emmerbaggers in gebruik. Aan de goot werkten veel arbeiders, maar het fijnste erts ging vaak verloren. Vanaf 1926 werden *jigs*

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

geïntroduceerd – gelaagde, mechanische zeven die het erts met hogere precisie scheidden. De eerste jigs werden geïnstalleerd op twee baggerschepen en later ook ingezet in *kollongs*.

De emmerbagger als hoogtepunt van mechanisatie

De emmerbagger gold als het summum van mechanisatie. Deze drijvende machine groef autonoom grond op, zeefde het erts en werkte continu, dag en nacht. Het apparaat was industrieel van schaal en aanzienlijk kostenefficiënter. De groter emmerbaggers hebben een emmerinhoud van 400 liter, de kleinere 200 liter. Een grote emmerbagger verzet per maand 250.000 m^3 grond. Omdat de winning per m^3 goedkoper werd, werden voorheen minder tinrijke locaties economisch winbaar. In 1924 werkte er nog maar één emmerbagger op Billiton, bij een personeelsbestand van 17.370 man en een opbrengst van 119.960 ton. In 1937–1938 was dat aantal gedaald tot 6.637 man, bij 12 emmerbaggers en een vergelijkbare opbrengst.

De tin-emmerbagger was een geavanceerd model met geïntegreerde wasinstallatie op het ponton. Het ertsgehalte was zeer laag – gemiddeld slechts 0,04% – waardoor de sorteermachines aan boord uiterst precies moesten functioneren. Een typische installatie had een ketting van 120 emmers van elk twee ton, die met een snelheid van 20 emmers per minuut werkten. De inhoud werd gelost in een draaiende zeefcilinder van 3,8 meter diameter en 12 meter lengte (*cribleur*), waarin krachtige spuiten het materiaal verpulverden. Zware fracties (hout, stenen, klei) werden via een lange uitstekende *stenengoot* afgevoerd achter het schip.

De *jigs* sorteerden het fijngestoten materiaal. Omdat de molen permanent draaide, werd het afgegraven terrein direct achter de bagger teruggestort in visgraatpatroon. Dit systeem is ook kenmerkend voor de vergelijkbare alluviale goudwinning op goud-emmerbaggers.

Emmerbaggers konden tot 30 meter onder het wateroppervlak werken en waren onmisbaar voor winning langs de lucratieve kustlijn. Op land creëerden zij hun eigen verplaatsende waterbassin (*kom*). Na 1926 beschikte Billiton over vier zeemolens en tien landmolens.

De enorme zeemolens werden in Nederland gebouwd en per sleepboot naar Billiton vervoerd. De landmolens waren modulair geconstrueerd en ter plekke opnieuw geassembleerd. Elke installatie vergde een aanvangsgroeve van circa 100 bij 100 meter. Tijdens de bouw werd het ponton gevuld met water zodat het kon drijven, waarna de resterende installatie werd voltooid.

Voor onderhoud werden gespecialiseerde werkplaatsen ingericht. In elk district was een lokale werkplaats aanwezig, met in Lipat Kadjang een centrale voorziening voor gieten, lassen en verspaning. De elektrische afdeling in Manggar kon zelfs motoren produceren. Hierdoor werd de productie op het eiland vrijwel volledig zelfvoorzienend.

De eerste molen (1920) draaide nog op stoom. De daaropvolgende vijf waren elektrisch aangedreven. In 1931 beschikte Billiton over acht werkende molens; vanaf 1933 – na het dieptepunt van de crisis – werd dit uitgebreid tot veertien. De zeemolens werden uitgerust met eigen dieselelektrische centrales aan boord. Na de Tweede Wereldoorlog zorgt de grote baggervloot van Billiton uiteindelijk voor 70 tot 80% van de volledige productie.

Diepmijnbouw na 1890

Bij de oprichting van Billiton was diepmijnbouw van tin nog een grotendeels financiële illusie. De Tadjau-spleet op het eiland was al in 1823 door Bierschel geregistreerd, maar pas in 1859 begon men

met de eerste pogingen tot exploitatie van zogenoemde ‘tinsteen’. Deze eerste diepontginning werd in 1865 door hoofdadministrateur C. de Groot stopgezet, voornamelijk om bezuinigingsredenen.

De potentie van diepmijnbouw was de oprichters van de BM al duidelijk voordat de onderneming werd opgericht in 1860 en steeds gungistere voorwaarden kreeg. Van Tuyll en Loudon hadden in 1857 — los van de onderneming — met enkele bevriende investeerders een ‘tinsteenconsortium’ gevormd. Van Tuyll was naar Cornwall gereisd en bracht van daaruit enkele ervaren mijnwerkers mee. Zij troffen inderdaad een geschikte tinlaag aan die via schachtbouw geëxploiteerd kon worden, maar de winkosten zouden te hoog zijn geweest.

Ook Chinese mijnwerkers stuitten, tijdens hun exploitatie van koelit- en kollongterreinen, op tinertsvoerende spleten in de ondergrond. Deze spleten hadden vaak een rijke vulling met weinig verontreinigingen. In reactie daarop groeven zij schachten van 5 tot 30 meter diep, die uitmondden in netwerken van galerijen en tunnels. Deze structuren waren technisch vaak weinig solide, maar buitengewoon productief. Hoofdelijke producties van 70 pikols (ca. 4,3 ton) waren geen zeldzaamheid. De Chinezen stonden dan ook bekend als meesters in deze vorm van diepmijnbouw. Zij stopten pas wanneer een spleet te smal, te hard of te verontreinigd werd bevonden. De Chinezen konden kortom het levensgevaarlijke werk binnen de kongsi-contracten uitvoeren, waarbij de BM zich aanvankelijk op de achtergrond hield.

Interne experts van BM zouden hebben gemeend dat dieper gelegen tinertsgangen op het eiland economisch onrendabel waren. Het zou aan de stand van de techniek hebben gelegen dat er niet op rendabele wijze tinerts uit diepere lagen gewonnen kon worden. Dat zou vooral komen vanwege het hoge aandeel verontreiniging met andere mineralen. In de hogere aardlagen was deze verontreiniging meestal afgenomen door natuurlijke verwering. Pas vanaf de jaren 1920 kwamen er technieken beschikbaar waarmee dergelijke vervuilingen ook in diepere lagen effectief konden worden verwijderd, bijvoorbeeld via droog mechanische zuivering.

Na 1900 begon men met systematische diepmijnbouw, vermoedelijk onder invloed van ervaringen opgedaan in de goud- en diamantwinning in de koloniën Transvaal en Oranje Vrijstaat — gebieden die na hun verovering door het Britse leger in 1902 op die manier verder werden ontgonnen. Vanaf 1907 nam de diepbouw in Billiton toe, mede omdat de reinigingstechnieken inmiddels waren verbeterd. Ondiepe reserves werden voortaan geëxploiteerd met kleine pompbaggerinstallaties, terwijl de diepere reserves — tot ca. 15 à 20 meter — stelselmatig werden gewonnen met spuitbaggers, die al snel de dominante technologie werden.

Op vier locaties werd diepgaande exploratie ingezet: Tikoes, Garoemedang, Klappa-Kampit en Seloemar. Voorafgaand aan deze systematische aanpak was op kleinschalige wijze al 185,1 ton via diepe ontginning gewonnen, vooral door kongsies. De Billiton Maatschappij schafte deze kongsies later af, om volledige controle over de diepwinningsoperaties te verkrijgen.

Het gedenkboek uit 1927 noemt met nadruk de succesvolle openbouwontginningen op de heuvel van Klappa Kampit als keerpunt. Die heuvel lag ten zuiden van de hoofdader ‘Klappa Kampit’, die in 1906 al door een kongsie was blootgelegd en tot 1913 handmatig was uitgegraven tot een diepte van 92 meter. De nieuwe exploitatie gebeurde via openbouw: de berg werd van bovenaf systematisch en concentrisch afgegraven.

In 1924 werd bovendien het probleem van pyrietverontreiniging opgelost via inzet van een zogenoemde roostoven — een installatie waarin het erts thermisch werd behandeld om ijzerverbindingen te verwijderen. Deze technische innovatie maakte ook heropening van eerdere

diepmijnen zoals Garoemedang en Seloemar rendabel. Vanaf 1926 werd de geologische dienst ingesteld, die het netwerk van aders in kaart bracht.

Klappa Kampit groeide uit tot de succesvolste mijn op het eiland, met een gemiddelde opbrengst van 200 ton tin per maand, ofwel circa 20% van de totale productie van Billiton. Per dag werd er 400 ton erts naar de oppervlakte gebracht. Na het breken en malen werd het tinerts in de centrale wasserij geconcentreerd en verder gezuiverd van verontreinigingen.

Veel van deze mechanische technieken, die aanvankelijk voor relatief laagwaardig tinerts werden ontwikkeld, konden later 1-op-1 worden toegepast bij de winning van andere metalen zoals goud of koper. De Billiton Maatschappij liep technisch ver voor op concurrenten en was tegen die tijd uitgegroeid tot een van de grootste tin-exploitanten ter wereld.

Oranje's BM slaat via het gouvernement zijn vleugels uit in de 1920s

In 1915 startten gesprekken tussen de BM en het gouvernement over verlenging van de bestaande concessie met 40 jaar. Die verlenging werd in datzelfde jaar toegekend. Kort daarop, in 1920, richtte BM de dochtermaatschappij Mijnbouw Maatschappij Stannum NV (STANNUM) op, met als doel om in heel Nederlands-Indië particuliere mijnbouwactiviteiten te ontwikkelen.

Na moeizame onderhandelingen met het opnieuw opstandige parlement over deze verlenging werd in 1923 een 'compromis' bereikt: de oprichting van de Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton NV (GMB, 1923), een hybride structuur waarin de belangen van particuliere en overheidsmijnbouw samengebracht werden onder directie van de BM. Formeel kreeg het gouvernement van de kroon een winstaandeel van 62,5%, maar zoals de praktijk eerder uitwees betrof dit in feite een juridische fictie — het was een broekzak-vestzak constructie waarbij de zeggenschap en het grootste deel van de winst richting de Oranjes & Co. stroomde. GMB stelde de BM daarnaast in staat om directie te gaan voeren over de aanzienlijk grotere, maar inmiddels verouderde gouvernements-tinwinning op Banka (de Banka Tin Winning, BTW, opgericht 1821).

Via de nieuwe bedrijfsconstructie financierde het kapitaalkrachtige gouvernement voortaan de grootste risico's, investeringen en kosten voor de mechanisering van de tinwinning — met name de aanschaf van grote baggerschepen. De GMB breidde haar activiteiten vervolgens uit, zowel binnen Nederlands-Indië als daarbuiten, in een zoektocht naar de exploitatie van andere delfstoffen zoals bauxiet, ijzer, nikkel, goud en zilver. Mogelijkheden werden onderzocht in Siam (nu: Thailand), Duits-Zuidwest-Afrika (vanaf 1919: Brits-Zuidwest-Afrika, nu: Namibië), Nigeria en Bolivia (1927). Deze activiteiten werden ondergebracht in aparte, vaak onbenoemde dochtermaatschappijen (!). Tegelijkertijd intensiveerde BM de activiteiten in Nederlands-Indië zelf, in nauwe samenwerking met het gouvernement — dat via het Mijn Bureau (opgericht in 1851) alle eilanden van de archipel geologische in kaart zou brengen.

Door verbeterde exploratie- en winningstechnieken met emmerbaggers waren steeds meer concessies nu economisch rendabel. Na 1920 evolueerde BM feitelijk tot een particuliere holdingmaatschappij: de eigenlijke exploitatie werd ondergebracht bij GMB, terwijl STANNUM verantwoordelijk werd voor mijnbouwexploratie elders in Nederlands-Indië. Onder deze structuur werden ook op andere eilanden nieuwe NV's opgericht voor verdere exploitatie.

Door betere exploratie- en winningstechnieken was exploitatie inmiddels een stuk goedkoper geworden: Na 1920 werd Billiton snel een particulier holding bedrijf dat de exploitatie ondergebracht bij de GMB, terwijl de losse dochter onderneming STANNUM NV (mijnbouwexploratie elders in Nederlands-Indië) de verkennende exploraties organiseerde en dus de krenten uit de pap kon

selecteren. Aanvullend werd ook op andere Indische eilanden gestart met exploitatie via nieuwe, zogenaamd losstaande NV's. Het geheel zat bijzonder strategisch in elkaar.[93]

In de jaren 1920 produceerde BM via de GMB ongeveer 25% van de wereldwijde tinproductie, met een kwaliteit die internationaal als de hoogste werd aangemerkt. In deze periode werd ook begonnen met verkenning in de mineraalrijke Riouwarchipel. Hiervoor werd in 1926 de Nederlands-Indische Tin Exploitatie Maatschappij NV (NITEM) opgericht, die in 1928 de exclusieve concessies voor de hele archipel verkreeg van het gouvernement en de kroon.

In 1932 kocht STANNUM zich in bij het Anglo-Siamese Tin Syndicate Ltd., actief in Siam (het huidige Thailand), tegen een gunstige depressie-prijs. Tegelijkertijd werd het tin-smeltproces in Maleisië tijdens de crisisjaren gecentraliseerd en gemoderniseerd. Het gewaardeerde 'Straits-tin' werd voortaan verkocht via Singapore, binnen een Brits tin-kartel dat via de *Straits Trading Company* (1887) word gedomineerd.

Nieuwe grondstoffen: bauxiet, wolfraam, ijzer, nikkel, goud en zilver

Ondertussen worden in de 1920s ook de exploitatie van andere grondstoffen onderzocht door onder andere koninklijke BM.

Bauxiet en wolfraam. Vanaf 1920 voerde het Mijn Bureau verkenningen uit naar bauxietvoorraden in de Riouwarchipel, officieel zonder resultaat. Desondanks richtten de Oost-Borneo Maatschappij NV (1888, OBM) en het nieuwe Stikstofsyndicaat (1919, het Deutsche Stickstoff-Syndikat van BASF) in 1924 een gezamenlijke exploratiemaatschappij op. In 1925 volgde de oprichting van het Bauxiet Syndicaat (BS) door OBM, Billiton Maatschappij (BM) en de Mijnbouw Maatschappij Aequator NV (1923). De Billiton-jaarboeken of Koloniale Verslagen vermelden niet dat OBM bij deze oprichting ook betrokken was bij de winning van onbekende hoeveelheden platina en diamanten.[94]

Op het eiland Bintam had het Mijn Bureau zeer gemakkelijk winbare bauxietlagen aangetroffen. Deze werden gebruikt voor de productie van aluminium, het 'wondermetaal' dat in de jaren twintig onder andere werd toegepast in de vliegtuigbouw, waarin Oranje's Koninklijke Fokker NV toen wereldleider was. De bauxiet werd gewonnen en in bulk opgeslagen in grote havenbunkers voor zeetransport. Tot 1936 gebeurde de winning handmatig; pas daarna werd deze geautomatiseerd.

Vanaf 1927 nam BM's dochtermaatschappij NITEM de organisatie van de exploratie en exploitatie van tinerts, bauxiet, wolfraam en andere delfstoffen in de Riouwarchipel op zich, waarbij concurrerende partijen actief werden uitgesloten. Voor de bauxietwinning werd rond 1932 de Nederlandsch-Indische Bauxiet Exploitatie Maatschappij NV (NIBEM) opgericht. Naast NITEM participeerden ook de oorspronkelijke leden van het Bauxiet Syndicaat. In 1936 maakte NITEM plannen voor een zelfstandige aluminiumindustrie in Nederlands-Indië, die uiteindelijk niet

---

[93] In de jaren 1920 start ook de hernieuwde belangstelling met grote militaire-geologische expedities in het zeer grondstofrijke eiland, Nederlands-Nieuw-Guinea.

[94] Het Amerikaanse conglomeraat General Electric (GE, 1892) krijgt in 1906 een patent op een gloeidraad van wolfraam. Het kostbare wolfraam kan vanaf 1909 economisch verwerkt worden door het bij GE ontwikkelde *Coolidge process*, waarna de toepassing onder licentie vanaf 1913 een vlucht neemt, samen met de bloeiende gloeilampenindustrie. Wolfraamgloeilampen waren helderder, duurzamer en energie-efficiënter. Ook de militaire vraag voor voertuigen, navigatie en communicatie was sterk toegenomen. In 1918 was de marktprijs ca. $3.230 (1918: ƒ 8.075). Door overproductie stort de prijs in naar 1920: $1.090/ton (1920: ƒ 2.725), waarna de prijs tot 1925 blijft fluctueren tussen de $1.200 en $1.500 per ton. In 1920 richten Auergesellschaft, Siemens en AEG OSRAM (1920) op, die de gloeilamp in massaproductie neemt; in de jaren 1920 zijn vrijwel alle gloeilampen voor huishoudens, fabrieken en straatlampen voorzien van wolfraam.

gerealiseerd werd. Het jaarboek vergeet te vermelden dat in plaats daarvan werd gekozen voor gezamenlijke verwerking van bauxiet in een nieuwe fabriek op Japans Formosa (Taiwan), die in datzelfde jaar werd opgeleverd.[95]

IJzer en nikkel. In 1917 begon het gouvernement met systematisch onderzoek naar afzettingen van ijzer en nikkel op Celebes. Tot 1921 werden plannen uitgewerkt voor de oprichting van een hoogovencomplex voor staalproductie op Midden-Celebes. Hoewel in Zuidoost- en Midden-Celebes aanzienlijke reserves van ijzer, nikkel, kobalt en chroom werden vastgesteld, bleken deze economisch toen nog niet rendabel te ontginnen.

Dat perspectief veranderde ogenschijnlijk met de komst van grootschalige baggertechniek, zoals de emmerbagger en de spuitbagger, waarmee ook grondstoffen uit moeilijker bereikbare gebieden kostenefficiënt konden worden gewonnen. In Nederland werd inmiddels besloten tot de oprichting van de *Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken NV* (KNHS, 1918), een nationale staalproducent met militaire, infrastructurele en industriële strategische waarde.

Ook in deze nieuwe onderneming participeerden het koninklijk huis indirect via bestaande belangen in de *Koninklijke Olie* (1890), de *Nederlandsche Handel-Maatschappij* (NHM), de *Dominale Staatsmijnen* (DSM), de *Algemene Kunstzijde Unie* (AKU), en de *Oranje-Nassau Mijnmaatschappij NV* (1893), die als belangrijke Limburgse kolenproducent nauw verbonden was met het industrieel-financiële blok rond het Hof en kolen voor de nieuwe Nederlandse staalindustrie leverde.[96]

In Nederlands-Indië werden ondertussen concessies aangevraagd door de aan Huis Oranje gerelateerde Oost-Borneo Maatschappij NV (OBM) en het nieuwe Syndicaat voor Brandstofveredeling BRIKCARBO (1919), dat zich richtte op de 'veredeling van brandstoffen' uit de kolenwinning in de Indische archipel. Dit syndicaat baseerde zich op een Duits patent, maar bracht ook andere octrooien in ‘op mijnbouwkundig, metallurgisch, chemisch en ander gebied’.

Het betrof hier waarschijnlijk een samenwerking rondom het hydrogeenpatent van Bergius (1913), een innovatieve techniek voor de hydrogenering van steenkool tot vloeibare brandstoffen. Deze methode werd vanaf 1921 door Oranje’s *Koninklijke Olie* (1890) en BASF gezamenlijk geëxploiteerd via de *Internationale Bergin Compagnie voor Olie en Kolen Chemie NV* (1921).

---

[95] Het Deutsche Stickstoff-Syndicat (1919) exploiteert het beroemde *Haber-Bosch-Verfahren* patent voor stikstofbinding/ammoniak uit 1915. De Joodse Fritz Haber en Carl Bosch hadden tussen 1904 en 1913 de synthese uit waterstof en stikstof onderzocht en patent aangevraagd (1915). Dit werd vervolgens door Bayer geëxploiteerd en stond bekend als het Haber-Bosch-proces. Het populaire resultaat veroorzaakte een revolutie in de landbouw omdat het gebruikt werd voor het maken van kunstmest, dat tot dan toe grotendeels als guano-poep uit Peru naar Europa kwam. In Nederland exploiteerde het Stikstofbindingsbedrijf van Staatsmijnen vanaf 1930 het proces. Haber was ook de briljante scheikundige die had voorgesteld chloorgas te gebruiken tegen de Entente-troepen in WOI in 1915 en wordt de vader van de chemische oorlogsvoering: hij vond ook het veel dodelijkere mosterdgas uit, dat vanaf 1917 aan het front werd gebruikt en ook door de huid kon binnendringen. Hij was een van de zeldzame Joden die tijdens WOI tot officier werd bevorderd en vanaf 1911 betrokken bij het Kaiser-Wilhelm-Instituut (1911) in Berlijn, net als Einstein. Na de oorlog gaat Haber als eerste directeur werken bij Degussa-dochter Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpfung GmbH (1919, Degesch). Het produceert pesticides en hield het patent op Zyklon, waarvan de variant Zyklon B later wordt gebruikt door IG Farben in de vernietigingskampen. Het moederbedrijf Degussa verwerkte ook de goudvullingen uit die kampen tot grondstof. Het is dan een belangrijke Duitse partner van het Kina Buro, waarin Oranje’s NHM een hoofdrol speelt.

[96] Deze Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen, later bekend als Oranje-Nassau Mijnen NV (1893), wordt na oprichting overgenomen door de enorme Wendel-groep, waarin de Oranjes ogenschijnlijk tot heden 60% van de aandelen controleren.

In 1938 werd, via de minister van Koloniën en onder geheimhouding, een concessie toegekend aan BM's *STANNUM* en het syndicaat *BRIKCARBO*. Samen richtten zij daarop de *Mijnbouw Maatschappij Celebes NV* (1938) op, met het oog op geïntegreerde mijnbouw en hydrogene verwerking van kolen op Celebes. Het jaarboek vermeld niet dat de Japanners – na IG Farben en andere Duitse partijen – datzelfde jaar een beperkte licentie op deze hydrogeneringstechniek van *Koninklijke Olie's International Hydrogenation Patents Company* (1932) kreeg, een in Liechtenstein gevestigde vennootschap die juridisch buiten het bereik van publieke controle en parlementaire verantwoording viel.

Goud en zilver: In Zuid-Bantam, gelegen in de Riouwarchipel, voerde het gouvernement tussen 1925 en 1929 verkenningen uit. Daarbij werden daadwerkelijk goud- en zilverertsen aangetroffen. In 1928 werd een omvangrijk gebied gereserveerd voor opsporing en exploitatie. In datzelfde jaar richtte STANNUM de Exploitatie Maatschappij Zuid-Bantam NV op. Deze verkreeg in 1934 een concessie voor 40 jaar voor de winning van goud, zilver en andere delfstoffen.

In 1934 voerde STANNUM ook verkenningen uit in Nederlands-Guinea, in samenwerking met Erdmann & Sielcken en andere partners. Dit syndicaat werd echter in 1936 alweer opgeheven. Het jaarboek vermeldt niet dat de exploitatie vrijwel zeker stilzwijgend werd overgenomen. In 1936 richtte Billiton de Nederlands-Indische Mijnbouwmaatschappij Nederlandsch Nieuw-Guinea NV (NNG) op. In 1937 verkreeg deze een concessie van het gouvernement. Tijdens de derde expeditie – met inzet van KNIL-militairen – werd inderdaad goud aangetroffen, maar dit zou fijn verdeeld, plaatselijk en oppervlakkig zijn. Tussen 1937 en 1939 zouden de goud- en zilverconcessies formeel worden 'teruggegeven', waarna de maatschappij werd hervormd tot Beleggingsmaatschappij Billiton NV.[97]

Samenvattend: De Indonesische archipel was bijzonder rijk aan grondstoffen en in de jaren 1920 werd de industriële exploitatie daarvan door de BM & Co. opgezet. Hoewel de alluviale winningsmethoden technisch redelijk overeenkwamen, bestonden aanzienlijke prijsverschillen tussen de ertsen. Omdat veel ertsen gemengd werden gewonnen, waren efficiënte scheidingstechnieken om ongewenste 'vervuiling' te verwijderen bijzonder waardevol – en vormden ze een lucratief onderdeel van het winningsproces. Dergelijke processen vormden tevens een nieuwe niche waarin chemische en technische expertise geconcentreerd werd, vaak onder leiding van Europese firma's met directe banden met BASF, IG Farben, Koninklijke Olie of de BM.

Gemiddelde grondstofprijzen in guldens per ton, 1918–1925

Bron: U.S. Geological Survey; omgerekend met f 2,46 per USD

Jaar	*Tin*	*IJzer*	*Bauxiet*	*Chroom*	*Nikkel*	*Wolfraam*	*Kobalt*	*Zilver*	*Goud*	*Platina*
1918	4.822	8	10	290	2.224	7.936	9.594	77.490	1.562.100	7.207.800
1919	3.444	9	15	177	2.170	6.175	11.734	88.560	1.576.860	7.847.400
1920	2.632	10	14	101	2.276	2.681	15.129	80.688	1.623.600	8.339.400

---

[97] De bekende geoloog Dozy vindt grote hoeveelheden goud en koper op Nieuw-Guinea in 1936, als hij werkzaam is voor de nieuwe Nederlandsche Nieuw Guinea Petroleum Maatschappij (1935, NNGPM), een exploratieonderneming van de BPM (40%), Standard-Vacuum Oil Company NV (40%) en SOCAL-dochter Far Pacific Investments (20%). Er wordt geen melding gemaakt van olie, maar het wordt later wel gewonnen in de regio bij diezelfde Ertsberg. In 1938 wordt de door de NHM georganiseerde Nederlandsche Maatschappij voor Nieuw-Guinea NV (1938, NMNG) opgericht met 15 andere NV's, met de aanstaande NHM-president E. Heldring (r. 1939–1948) als voorzitter. De NMNG bracht ogenschijnlijk veel concessies samen om onder leiding van Oranje's NHM gezamenlijk de exploitatie op te starten.

Jaar	*Tin*	*IJzer*	*Bauxiet*	*Chroom*	*Nikkel*	*Wolfraam*	*Kobalt*	*Zilver*	*Goud*	*Platina*
1921	1.621	8	14	62	2.276	2.952	15.867	49.938	1.628.520	5.461.200
1922	1.769	8	10	64	2.060	3.198	16.211	53.874	1.640.820	6.469.800
1923	2.315	8	12	69	1.953	3.419	15.637	51.414	1.633.440	7.773.600
1924	2.731	7	11	71	1.626	2.903	14.293	52.890	1.635.900	7.822.800
1925	3.149	6	11	64	1.790	3.616	13.407	54.612	1.633.440	8.314.800

Gelet op de grote economische waarde van deze grondstoffen, eerdere incidenten zoals de *Billiton-affaire*, en geopolitiek gevoelige dossiers zoals het eigendomsrecht op de hydrogeentechniek, lijkt een aanzienlijk deel van deze operaties — onder regie van Oranje's gouvernement en Billiton Maatschappij & Co. — buiten zicht en controle van het Nederlandse parlement te zijn gehouden.

'Overname' van de Singkep Tin Exploitatie Maatschappij NV (1933)

In 1933 werd de Singkep Tin Maatschappij NV (STM, 1889) overgenomen door de Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton NV (GMB), die eerder al concessierechten had verkregen voor de mineraalrijke Riouwarchipel. Het was de Billiton Maatschappij (BM) al sinds de jaren 1860 bekend met de mineralenrijkdom van deze regio.

De bekende ingenieur Akkeringa van het Mijnburo verrichtte in 1863 en 1864 in opdracht van het gouvernement systematische verkenningen van de Riouw-Lingga-archipel, waartoe ook Singkep behoort. Zijn verslagen, evenals die van zijn assistent R. Everwijn, bleven geheim en werden niet gedeeld met het parlement of andere publieke organen. Everwijn rapporteerde onder andere dat de Sultan van Lingga zijn gebied openstelde voor particuliere ontginning. Den Dekker van de BM had na het geheime gouvernementsonderzoek van Akkeringa en Everwijn de exploitatie al meteen willen opstarten.

Het mineraal zeer rijke Sinkep, met een oppervlakte van circa 720 km² (vergelijkbaar met de provincie Utrecht), maakte tot het Tractaat van Londen (1824) deel uit van het Maleisische rijk van Djohore – boven Singapore. Na de overdracht aan Nederland kwam het onder het gezag van het sultanaat Riouw, als onderdeel van de Nederlands-Indische archipel. Ondanks deze juridische annexatie bleef het eiland economisch op Singapore georiënteerd: zowel de Straits-dollar als de Nederlands-Indische gulden werden er als wettig betaalmiddel gebruikt.

De Singkep Tin Maatschappij NV (STM) werd in 1889 opgericht om de winning te starten met Chinese kongsi's. In datzelfde jaar kreeg de maatschappij een 50-jarige concessie voor tinwinning. Het officiële aandeelhoudersrendement bedroeg gemiddeld 9,5% per jaar — aanzienlijk hoger dan gebruikelijk. De STM breidde haar activiteiten in de jaren 1890 uit naar andere regio's, onder meer met concessies in Djohore, het Maleisische Kedah en zelfs Siam (Thailand). In Kedah werd vanaf 1889 tin gewonnen, op de grens van Siam en Perak, waar NHM een jaar eerder een filiaal had geopend. Tot 1908 werd daar (officieel) 357,6 ton tinerts gewonnen door de onderneming.

In 1907 kreeg STM een concessie voor zeemijnbouw rondom Singkep voor de duur van 30 jaar. In 1911 werd de eerste zeebaggermolen, de *Dabo*, aangekocht bij de Conrad-werf in Haarlem. De specialist had daarvoor in 1904 eerder ook een goudbaggermolen geleverd aan NHM's Pagoeat NV. De exploitatie leverde volgens de archieven "niet te versmaden resultaten" op, al worden er geen concrete cijfers vermeld. Chinese arbeiders werden geworven via de *Labour Association* in Singapore. In de jaren 1920 versnelde de mechanisatie: vanaf 1922 kwamen drie spuitontginningen in gebruik,

in 1926 volgden de baggermolen *Sergang* en een centrale elektriciteitscentrale in Setadjam. De *Raja*, een andere zeebaggermolen, werd in 1928 ingezet om landinwaarts te ontginnen.

De wereldwijde economische crisis zou de positie van STM kwetsbaar hebben gemaakt volgens het Jaarboek uit 1960: ondanks het degelijke rendement ontbrak het aan kapitaal voor de vereiste schaalvergroting en modernisering. In 1933 werden alle bezittingen ondergebracht in een nieuwe vennootschap, de Singkep Tin Exploitatie Maatschappij NV (SITEM). Deze werd vervolgens overgenomen door de Billiton Maatschappij, die via de GMB reeds de dominante partij was in de regio. Daarmee verwierf BM niet alleen controle over de productie op Singkep, maar ook over strategische infrastructuur en concessies in de bredere Riouwarchipel en meer.

BM organiseert een eigen, enorme tin-smelterij in Arnhem

In 1910 werd in het mijndistrict Manggar op het eiland Billiton een eerste tinsmelterij gebouwd, die werkte op lokaal gewonnen steenkool. De resultaten vielen echter tegen. Door technische beperkingen en inefficiënte brandstoftoevoer liep de productie stroef, en uiteindelijk werd de installatie in 1921 stilgelegd.

Terug op de tekentafel ontstond in 1924 een gezamenlijk plan tussen de Billiton Maatschappij, de nieuwe Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton (GMB, 1923) en het gouvernementsbedrijf Banka Tinwinning (1821, BTW) om een nieuwe, centrale tinsmelterij in Nederlands-Indië op te zetten. Dit initiatief werd ondersteund met gouvernement subsidies. In 1926 richtten Billiton en GMB hiervoor het Nederlands-Indisch Tinsmelterij Syndicaat (NITS) op, dat de uitvoer van het project moest realiseren.

De plannen liepen echter vast: het bleek moeilijk om in Indië voldoende hoogopgeleid technisch personeel te vinden, terwijl ook de beschikbaarheid van goedkope en stabiele elektriciteit onvoldoende was voor een grootschalige smelterij.

Als alternatief besloot Billiton in 1927 tot de oprichting van een nieuwe dochtermaatschappij: de *Hollandsche Metallurgische Bedrijven NV* (HMB, 1927). Deze maatschappij bouwde een grote tinsmelterij in Arnhem, waar wél de benodigde technologische kennis en goedkope stroom beschikbaar waren. De fabriek werd zodanig ontworpen dat zij zowel het moeilijk te verwerken erts uit Bolivia als dat uit de Indische archipel kon verwerken – iets wat Singapore's smelterijen niet of minder efficiënt konden.

De NITS werd in 1931 formeel opgeheven, waarmee het hoofdstuk van de gecentraliseerde smelterij in Indië definitief werd afgesloten. In 1933 zegde Billiton ook de smeltcontracten met de *Straits Trading Company* in Singapore op, die tot dan toe het overgrote deel van de Indische tin omzette tot export klaar metaal. Voortaan werd alle tin uit Nederlands-Indië uitsluitend in Arnhem verwerkt, waarmee Billiton haar positie als geïntegreerde tinmonopolist aanzienlijk versterkte.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De betrokkenheid van BM bij de explosieve tinwinning in Maleisië vanaf 1890

Vroege verkenningen en geheimhouding

De Billiton Maatschappij (BM) keek al in de jaren 1880 over de grens naar het Maleisische schiereiland voor nieuwe exploitaties van tin. De VOC had in de achttiende eeuw al een tinhandelspost in Penang, en het was dus bekend dat de regio over aanzienlijke voorraden beschikte. Toch zijn deze vroege verkenningen van BM nauwelijks gedocumenteerd; zelfs de eigen gedenkboeken zwijgen erover. Mogelijk hield dit verband met de felle politieke strijd rond de Billiton Affaire, waarin publieke verontwaardiging over persoonlijke verrijking – met name van Huis Oranje – hoog opliep. In diezelfde lijn had de stilte waarschijnlijk te maken had met de enorme potentiële economische belangen.

Tijdens de 'Nederlandse overname' van de Maleisische tin-sector tussen ca. 1889 en 1909 leed de bestaande, grotendeels door Cornish en Chinese ondernemingen gerunde industrie aanzienlijke verliezen van 20 à 30 procent. De werkmethoden waren verouderd, de infrastructuur gebrekkig. Gedurende deze periode werd de exploitatie opgevoerd, met zeer lage lonen, een golf van overnames, concurrentievernietiging en vervolgens consolidatie. Na deze episode groeide Maleisië – nog vóór de Eerste Wereldoorlog – uit tot de grootste tin-producent ter wereld, met een structurele rol voor de BM in zowel productie als prijsregulering.

In de jaren dertig speelde Maleisië samen met Nederlands-Indië – onder aanvoering van BM – een sleutelrol in de oprichting van het mondiale *International Tin Council* (ca. 1931), dat als kartel de wereldmarktprijs van tin moest stabiliseren. Tin werd in deze jaren gepositioneerd als een 'strategisch metaal' in de snel opkomende oorlogsindustrie, waarin BM een informatieve dubbele rol vervulde: zowel als producent als verwerker, via onder meer haar smelterij in Arnhem.[98]

BM concessies in Perak en de rol van Jacques de Morgan

In 1883 werd een omvangrijk concessiegebied in de tinrijke provincie Perak verkocht aan een zekere 'Lim Assam van Billiton' – hetzelfde jaar waarin Maleisië Cornwall van de troon stootte als 's werelds grootste tinproducent. In 1884 kreeg de Franse mijningenieur en archeoloog Jacques de Morgan (1857–1924) van BM opdracht om de regio te verkennen. In ruil voor zijn toestemming ontving de Britse gouverneur een kaart van het nog onverkende Maleisische binnenland. De Morgan publiceerde als 'mijningenieur en geoloog' wat onschuldige schetsen van het dagelijkse leven.

Daarna barstte de Kinta Tin Rush (1884–1889) los, waarbij het gebied rond de kampong Ipoh zich razendsnel ontwikkelde tot het grootste tinmijngebied van Maleisië. Ipoh werd in korte tijd de tweede stad van het land. BM deed hier vermoedelijk zaken met *Capitan China* Chung Keng Quee

---

[98] Dat staat tegenover investeringen in Brits-Maleisië tussen 1889 en 1969, waarin 9,7% van het kapitaal naar tin en 7,5% naar rubber ging — meer dan in Nederlands-Indië, volgens onderzoek van K. Rönnbäck, O. Broberg en S. Galli (Universiteit van Gothenburg). Dit geeft echter een zwaar vertekend beeld. Tijdens de feitelijke 'Nederlandse overname' van de Maleisische tinsector tussen 1889 en 1909 leed de sector juist verliezen van 20–30%, precies in de periode waarin de uitbuiting het hevigst was. De hoogste rendementen — 55,1% in 1950–1959 en 28,2% in 1960–1969 — vielen pas na de oorlog en in de periode van formele onafhankelijkheid. De Britse ondernemingen werden in deze fase ongemoeid gelaten, net zoals in Indonesië enkele aan de Oranjes gerelateerde multinationals, waaronder Koninklijke Olie en General Motors.

(1827–1901), een invloedrijke figuur die door de Britse kroon was aangesteld en zowel onder de Chinese als de Europese gemeenschap aanzien genoot. Hij speelde een sleutelrol in de modernisering van de Maleisische tinmijnbouw die een hoofdrol speelt in de economische ontwikkeling van de regio.

Het Pahang-complex en de rol van Den Dekker van de BM

Vrijwel gelijktijdig vonden in de oostelijke provincie Pahang nieuwe ontwikkelingen plaats. In 1883 werd de basis gelegd voor de latere *Pahang Consolidated Company Ltd.* (1906), gevestigd in Londen. Het domein Ulu Kuantan (Sungei Lembing) was formeel eigendom van de Sultan van Pahang, maar werd via een huwelijksverbond volgens overlevering overgedragen aan de familie van ene 'Lim Assam Cah Sam' – ook bekend als *Captain China of Billiton*. De concessie van 8 november 1883 verleende een gebied van 2.500 vierkante mijl (80 × 80 km) aan Lim Assam, Goo Soo Sooee uit Singapore, en de Nederlander Louis den Dekker – zoon van BM-administrateur Johannes F. den Dekker, de man die als eerste tin vond op Billiton.

De overeenkomst voorzag in een afdracht van 10% van alle gewonnen tin en mineralen aan de Sultan. Tegelijk waren exporten van andere grondstoffen zoals hout belastingvrij toegestaan. In 1906 kreeg de *Pahang Consolidated Company* een lease van maar liefst 120 jaar, en groeide uit tot een van 's werelds grootste tinbedrijven, met 15.000 werknemers in de jaren vijftig. De langdurige lease en ondoorzichtige concessies suggereren structurele betrokkenheid van BM-netwerken én betrokkenheid van de Britse en Nederlandse Kroon.

Parallelle expansie van Oranje's NHM in Maleisië

Opvallend is dat deze geheimzinnige operaties van BM parallel liepen aan de institutionele expansie van de NHM in dezelfde regio. In 1858 had de NHM al een eerste bank geopend in de Britse kroonkolonie Singapore, met als expliciete doel het financieren van de plantage- en tinmijnbouw in de nabijgelegen Pahang-provincie. In 1888 volgde een tweede filiaal in Penang – een havenstad op de grens van de tinrijke provincie Perak en het tin- en goudrijke Kedah.

Penang, Singapore en Hongkong vormden samen de zogenaamde *Straits Settlements* – kroonkolonies onder direct Brits bestuur. Vanuit hier werd ook de Brits opiumregie geïmplementeerd, gelijktijdig met het Nederlandse systeem in 1894, en het achterland ontsloten. Penang werd een regionaal centrum voor de verwerking van opium én voor de financiering van mijnbouw en plantage industrie via consignatie- en andere kredietverstrekking.

De NHM vervulde in deze periode een sleutelrol in zowel de opiumhandel als de tinmijnbouw, met name via de kredietverstrekking in zilver. Deze leningen waren essentieel om de Chinese kongsi's – de dominante actoren in de opbloeiende Maleisische mijnbouw – in staat te stellen hun winning te organiseren: van de aanschaf van werktuigen en de aanstelling van arbeiders tot de betaling van de gewilde rook opium.

Een vergelijkbaar financieringsmodel werd vervolgens toegepast in de opkomende rubberindustrie: ook hier verstrekte de NHM zilver in consignatie aan Europese planters, die er opium mee aankochten voor hun contractarbeiders – doorgaans Chinees of Tamil – als integraal onderdeel van het arbeidssysteem. Opium functioneerde hier dus niet alleen als consumptiemiddel, maar als smeermiddel van een vrijwel gesloten economisch systeem dat grote hoeveelheden tin en rubber genereerde voor de export.

In deze koloniale economie fungeerde de NHM als stille spil: banken leverden het kapitaal, kongsi's en planters verzorgden de productie, en de gouverneurs garandeerden de politieke en juridische stabiliteit. Deze economische ordening – gekenmerkt door indirect koloniaal bestuur, maximale extractie van arbeid en grondstoffen, en extreme kapitaalconcentratie in handen van een beperkt aantal spelers – vertoonde directe parallellen met het Nederlands-Indische model onder het koninklijke gouvernement.

De vorming van een mondiaal particulier tin-kartel vanaf 1921

Terwijl het parlement tegenspartelde word de wereld prijs voor tin vanaf 1921 weer gestabiliseerd (en sterk verhoogd) in reactie op de post WOI recessie door de zogenaamde Bandoeng Pool (1921-1924) die ogenschijnlijk geleid werd door BM; Naamgever Bandung ligt bij Batavia. Het kartel maakt prijs- en quota afspraken tot in 1924 de opgespaarde tin-overschotten gecontroleerd op de markt zijn gebracht zonder de verkoopprijs aan te tasten.

In 1929 ontstond de *Tin Producers Association*, die de mondiale verkoop van tin ging reguleren. Billiton sloot zich daar niet rechtstreeks bij aan, omdat zij regeringsdeelname noodzakelijk achtte. In plaats daarvan trad de Nederlandse regering toe als contractpartner. De Boliviaanse tin-baron Simón Patiño speelde een sleutelrol in de totstandkoming van dit kartel. De vier partnerlanden (Bolivia, Nederlands-Indië, Brits-Maleisië en Belgisch-Congo) reduceerden gezamenlijk hun productiecapaciteit van 126.000 ton in 1929 naar uiteindelijk 54.000 ton in 1932, een reductie van tweederde. In datzelfde jaar was de verhouding tussen wereldproductie en consumptie hersteld, en de groei van voorraden tot stand gebracht. Het is een tijd van massaontslagen van contractarbeiders in de grote Maleisisch-Indische tin-industrie

Het financiële voordeel voor het tin-kartel werd echter grotendeels tenietgedaan doordat Groot-Brittannië in deze periode opnieuw de goudstandaard verliet, terwijl de internationale tinhandel in Britse ponden werd afgerekend. De prijs in gouden ponden uitgedrukt bereikte in juni 1932 met £84 zijn dieptepunt (1932:ƒ 728,67), tegenover ƒ 1.015,29 in 1929.

Ondanks de inspanningen van het kartel produceerden zogeheten "outsiders" in 1932 nog 15.000 ton tin en in 1933 zelfs 21.000 ton. Hierdoor liep het aandeel van de vier oorspronkelijke kartelpartners in de wereldproductie terug: van 89,5% in 1931 tot 75% in 1933.

In 1931 bereikten de vier regeringen in Londen een internationaal akkoord voor de jaren 1931–1934. Op basis van historische productievolumes kregen deelnemende landen quota toegewezen. De staat Bolivia, waar tin het belangrijkste exportproduct was, trad officieel toe via Patiño tot de *Tin Producers Association*. Het resulterende *First International Tin Agreement* (1931) was een kartelovereenkomst tussen regeringen voor hun respectieve particuliere maatschappijen. Volgens John Hillman betrof het *'a coalition of producers and their respective governments'*.

De overeenkomst voorzag in een beperking van de wereldproductie met 30.000 ton om het prijsniveau op te drijven. Bolivia had in deze periode een marktaandeel van 26,63%, ondanks hogere productiekosten door diepmijnbouw vergeleken met de alluviale mijnbouw in Zuidoost-Azië. Toch slaagde Bolivia erin samen met Groot-Brittannië, Nederland en Brits-Nigeria bepalende invloed uit te oefenen; samen bezaten deze landen 13 van de 20 stemmen binnen het kartel. De relatief hoge diepmijnbouw productiekosten van Boliviaans tin legden de basis voor woekerprijzen voor het veel

goedkopere alluviale Maleisische en Nederlands-Indische tin, wat vooral gunstig was voor producenten zoals BM.[99]

Het akkoord voorzag ook in de oprichting van een internationale tin-*pool* van 21.000 ton, waarin Britse en Nederlandse producenten gelijke delen inbrachten, met toestemming van hun regeringen. De vrijgave van tin uit de pool werd gekoppeld aan een prijsschaal:

- 5% vrijgave bij een gemiddelde maandprijs van £150 (verhoogd tot £165 na de val van de pond)
- 10% bij £160 (£176 na valutacorrectie)
- 20% bij £180 (£198 post-correctie)

Dit kwam in 1931 neer op prijsniveaus tussen ƒ 1.676 en ƒ 2.212. Na een periode van afgedwongen schaarste begonnen de tin-prijzen vanaf februari 1933 opnieuw te stijgen. Voor de periode 1934–1946 werden nieuwe restricties afgesproken, waarbij de wereldprijs voor tin tijdens de wereldwijde mobilisatie voor WOII kunstmatig op een stabiel hoog niveau werd gehouden.[100]

Quota per land volgens het akkoord van 1931:

Land	**Quota (ton)**
Belgisch-Congo	13.200
Bolivia	46.490
Frans Indo-China	3.000
Maleisië	71.940
Nederlands-Indië	36.330
Nigeria	10.890
Siam (Thailand)	18.000

Nederlands-Indië produceerde in de praktijk wisselend rond dit quotum:

1936: 36.338 ton
1937: 28.320 ton
1938: 30.708 ton
1939: 40.944 ton
1940: 41.626 ton

Opvallend genoeg waren het juist de metaalmonopolies waarbij contracten expliciet prijsafspraken bevatten. In 1921 was al een wereldwijde goudprijs afgesproken tussen NM Rothschild & Co. voor het Britse Rijk en J.P. Morgan & Co. voor de Verenigde Staten. De contracten voor tin werden uiteindelijk gesloten tussen de regeringen van België, Bolivia, het Verenigd Koninkrijk (met koloniën als Maleisië, Nigeria en de *Straits Settlements*) en het Koninkrijk der Nederlanden. Nederlands-Indië en Maleisië waren in deze formeel kolonies.

Het definitieve contract van 1937, afgesloten in het jaar waarin Japan China binnenviel, bevatte een opvallende clausule: in het geval van een invasie mochten de betrokken staten onderling nieuwe afspraken op maat maken. Met vooruitziende blik werd dus al geanticipeerd op de dreiging van Japanse expansie in Zuidoost-Azië.

---

[99] Eenzelfde 'natuurlijke' kartelsituatie stond ook aan de basis van het mondiale goudkartel (1921/1933), waarbij de mondiale prijs werd bepaald door de relatief kostbare diepmijnbouw in Zuid Afrika.
[100] Intergovernmental commodity control agreements, 1943, 1931-33- p.73, 1933-36 -p.75, 1937-41 - p81

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De tin-kartelvorming en opbouw van de (oorlogs)industrie in Nazi Duitsland (1933-1939)

Er bestaat een opvallende connectie tussen Nazi-Duitsland, de Boliviaanse tin magnaat Simón Iturri Patiño en Oranje's Billiton Maatschappij (BM). Vanaf 1933 begon het Derde Rijk in steeds sneller tempo zijn militaire industrie op te bouwen voor de beoogde *total war*, met tin als strategisch materiaal. In het gedenkboek van de BM (1960) wordt deze periode nog omschreven als een voorbereiding op de "volkerenstrijd".

Patiño (1860–1947) verwierf zijn fortuin nadat hij in 1900 een rijke tinader ontdekte. Hij was van nederige afkomst, geboren uit een verboden relatie tussen neef en nicht, en nam de naam van zijn moeder aan. Vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog groeide hij razendsnel uit tot de centrale figuur binnen de Boliviaanse tinsector. Hij leidde een groep van drie dominante tinbaronnen (met Hochschild en Gruenebaum) die de Boliviaanse exportpolitiek tot aan de Tweede Wereldoorlog bepaalden. Bolivia werd in die periode niet alleen 's werelds grootste exporteur van tin, maar – net als Nederlands-Indië – ook een leidende exporteur van cocablad.

Vanaf de jaren 1920 – na de oprichting van het informele Bandung-kartel – leidde *Rockefeller van de Andes* Patiño een uitgesproken kosmopolitisch leven. Hij vloog moeiteloos tussen New York, Londen en Singapore en investeerde internationaal in mijnbouw. De Verenigde Staten waren in deze periode veruit de grootste afnemer van tin, onder meer voor het inblikken van voedsel – een sector die in de jaren twintig explosief groeide.

Internationale expansie en kartelvorming onder leiding van Patiño

Patiño breidde zijn imperium in de jaren 1920 aanzienlijk uit. Hij verwierf controle over een groot deel van de Maleisische tinexport via een meerderheidsbelang in de Straits Trading Company Ltd. (1887, CTS), opgericht in Singapore om de rijke alluviale ertsen van de Kinta- en Klangvallei te verwerken. CTS beheerde een van 's werelds grootste smelterijen en controleerde daarmee de tin uitvoer van Maleisië.

Daarnaast richtte Patiño in 1929 de Consolidated Tin Smelters Ltd. op in Londen, waarin hij 55% van het kapitaal hield. Deze onderneming werd de spil in een wereldwijd netwerk van smelterijen, waaronder Williams Harvey in Liverpool, Cornish Tin Smelting in Zuid-Engeland, Eastern Smelting en Penpoll Smelter in Maleisië.

Via deze structuur verwierf Patiño ook belangen in Europese installaties zoals Zinnwerke-Wilhelmsberg in Duitsland en zelfs BM's Arnhemse smelterij van Hollandsche Metallurgische Bedrijven NV. Hij stelde Oliver Lyttelton aan als voorzitter van CTS, die door tijdgenoten zoals George W. Simms werd bestempeld als een "crypto-Boliviaan" – een verlengstuk van Patiño binnen het Britse imperiale apparaat. Deze *'puppet governance'* stelde Patiño in staat om dominante invloed uit te oefenen op zowel de Britse als Maleisische tin politiek.[101]

---

[101] Lyttelton had in de jaren 1930 ook zijn golfmaat J. Ivan Spens aangesteld bij de London Tin Board. De twee bleven nauw verbonden: toen Lyttelton aan het begin van de Tweede Wereldoorlog overstapte naar het Ministerie van Oorlog, volgde Spens hem op als voorzitter van de *London Tin Council*. Ook Lord Swinton – voormalig *Minister of Materials* (1951–1952) en *Commonwealth Secretary* (1952–1955) – was een oude bekende. Hij was reeds in 1929 voorzitter geweest van de *Tin Producers' Association*. Na de oorlog groeide Lyttelton (Tory, *Secretary of State for the Colonies*, 1951–1954) uit tot een centrale figuur binnen het koloniale beleid. Zijn invloed was bepalend voor de vorming van de *Alliance Party* (1952), een coalitie die sterk gestuurd

Patiño's imperium werd formeel geconsolideerd in 1924 – het jaar dat de Bandung Pool afloopt – met de oprichting van Patiño Mines and Enterprises Inc. in het belastingvrije Delaware. In deze holding werden zijn Boliviaanse mijnbezittingen ondergebracht, waaronder zijn La Salvadora-mijn (1897), de Compañía Estañífera Llallagua (1924), de Empresa de Estaño de Araca (1917–1923), de Machacamarca-Uncía Railway (1914–1925), Huanuni Mining Company (1911) en de voormalige mijnen van de Bebín Brothers en John Minchin (1907–1910). Ook hervormde mijnmaatschappijen zoals het enorme landbouwlandgoed Hacienda Paurimani en de Boliviaanse Tin & Tungsten Co. (1936) werden ingebracht.

Patiño's imperium werd formeel geconsolideerd in 1924 - het jaar dat de Bandoeng Pool afloopt - met de oprichting van *Patiño Mines and Enterprises Inc.* in het belastingvrije Delaware. In deze holding werd zijn Boliviaanse mijnbezittingen ondergebracht, waaronder zijn La Salvadora mijn (1897), de *Compañía Estañifera Llallagua* (1924), de *Emprea de Estaño de Araca* (1917-1923), de *Machacamarca-Uncia Railway* (1914-1925), *Huanuni Mining Company* (1911) en de voormalige mijnen van de *Bebín Brothers* en John Minchin (1907-1910). Ook diverse hervormde mijnmaatschappijen zoals de Boliviaanse *Tin & Tungsten Co.* (1936) werden ingebracht en de enorme *Hacienda Paurimani* – voornamelijk een landbouwlandgoed.

Patiño's zaken werden kortom vanuit Delaware gecontroleerd, mogelijk via anonieme financiers met belang bij dergelijke marktcontrole. Hij investeerde in de jaren twintig wereldwijd in tinwinning, onder meer in Nigeria, Indonesië, Maleisië, Thailand en Birma. De invloed van zijn Consolidated Tin Smelters (1929) zou zich uitstrekken tot bijna alle continenten.

Ondertussen bleef de koninklijke Billiton Maatschappij – een van 's werelds grootste tin producenten – opvallend afwezig in deze internationale kartelvormingen, terwijl haar belang systematisch werd vergroot. Geen enkele partij kan zo snel groeien zonder grote hoeveelheden extern kapitaal en dwingende invloed. Patiño was daarom waarschijnlijk een stroman in de opbouw van een mondiaal kartel – en alle pijlen wijzen daarbij richting de kapitaalkrachtige Oranjes, die grote belangen hadden in deze industrie.

BM's Arnhemse smelterij als draaischijf in het Duitse tin-verkeer

Vanaf 1927 beschikte de Billiton Maatschappij via haar dochteronderneming Hollandsche Metallurgische Bedrijven NV (HMB) over een moderne tinsmelterij in Arnhem, strategisch gelegen aan de Rijn om de grote Duitse metaalindustrie te bedienen. De installatie werd speciaal ontworpen om zowel de moeilijke Boliviaanse diep-ertsen als het lichter te verwerken alluviale erts uit Nederlands-Indië te verwerken. In 1933 zegde BM het contract met de Straits Trading Company in Singapore op; voortaan werd álle erts uit Singkep en Billiton in Arnhem omgesmolten. In 1934 volgde ook het erts van Banka.

Deze concentratie van smelt-tin maakte Arnhem tot spil in de Europese tin verwerking. In 1936 leverde Nederlands-Indië 50% van de Duitse tin import – exclusief de indirecte stromen via Nederlandse handelskanalen. De continentale productie van tin in Europa bedroeg in 1938 slechts 3.500 ton, terwijl Duitsland en de inmiddels bezette gebieden een totale netto-import realiseerden van 42.100 ton, waarvan bijna de helft naar Duitsland ging.

---

werd door Britse tin belangen. Deze partij zou in 1957, na de onafhankelijkheid van Maleisië, de opvolger worden van het Britse koloniale bewind (de Raj), met een diepgewortelde institutionele erfenis van economisch extractief bestuur.

Tin was noodzakelijk voor diverse goederen van de *Wehrmacht*, zoals ingeblikt voedsel, maar ook voor de productie van industriële machines, de auto-industrie en chemische toepassingen. In dit licht werd duidelijk dat de snel expanderende Duitse oorlogsindustrie vrijwel geheel afhankelijk was van geïmporteerd tin – grotendeels geleverd via Nederland en de Arnhemse HMB-faciliteit onder regie van de Billiton Maatschappij.

Opmerkelijk genoeg waren de officiële Duitse tinvoorraden bij het uitbreken van de oorlog in 1939 zeer laag: goed voor zes maanden vredestijd of tien maanden oorlogseconomie. Tegen het einde van de oorlog waren die voorraden echter miraculeus substantieel gegroeid. De bestaande literatuur biedt hiervoor geen sluitende verklaring. Alles wijst erop dat het Derde Rijk doelbewust boekhoudkundige fraude pleegde om zijn strategische reserves te maskeren – een strategie die niet onbekend was in het koloniale bestuur onder Oranje-regie.

Industriële en high-tech uitbreiding van Arnhem (1934–1939)

In 1931 namen BM en de Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton (GMB, 1923) alle aandelen in HMB over van hun oorspronkelijke partners. De aanleiding was deels economisch: BM verlangde lagere smeltlonen, maar de andere aandeelhouders weigerden. De overname bleek vooruitziend. Nadat Groot-Brittannië in 1931 de goudstandaard verliet, daalde de pond, en omdat smeltlonen in ponden werden betaald, daalden ook BM's kosten met circa 30%.

Tegelijkertijd leidde de mondiale overproductie van tin tot een nieuwe golf van kartelvorming. In december 1931 deed Patiño's Consolidated Tin Smelters een voorstel tot samenwerking, wat in november 1932 leidde tot nauwere coördinatie met de BM.

BM besloot tot ingrijpende modernisering van HMB: de productiecapaciteit werd verhoogd naar 15.000 ton per jaar. Vanaf april 1933 werd alle productie uit Singkep en Billiton naar Arnhem verscheept. In 1934 volgde ook de tin van Banka.

Daarna werd de verwerking van Boliviaans tin steeds belangrijker. Tussen 1935 en 1937 werd de smelterij uitgebreid met een derde en vierde vlamoven, beide op olie. Magazijnen, logies en laboratoria werden vergroot. In 1938 was de capaciteit gestegen naar 40.000 ton per jaar, goed voor een (officiële) output van 25.000 ton geraffineerd tin – circa 20% van de wereldproductie.

Vanaf 1936 leverde Arnhem ca. 50% van de Duitse behoefte. Nieuwe apparatuur maakte de extractie van wolfraam, bismut en zilver uit mengertsen mogelijk. Monazietzanden uit Indië werden verwerkt tot thorium, uranium en radium – essentieel voor het Duitse kernprogramma. De onderneming groeide daarmee uit tot een sleutelpunt in het Duitse grondstoffennetwerk, waar niet alleen tin, maar ook cruciale legeringsmetalen voor militaire doeleinden werden geconcentreerd en verwerkt.

Nazi-Duitsland, valutareserves en strategische metalen (1933–1939)

Het Derde Rijk kampte vanaf het begin met een chronisch tekort aan buitenlandse valuta. In 1934 waren de deviezenreserves van de Reichsbank uitgeput. Hjalmar Schacht werd daarom minister van Economie, en zijn *Neuer Plan* beoogde de betalingsbalans te herstellen.

De schaarse deviezen werden voornamelijk ingezet voor essentiële grondstoffen, zoals ruwe ertsen voor de herbewapening. Tegelijkertijd werd de export van non-ferrometalen zoals tin verboden. Daarnaast werden maatregelen genomen om tin in industriële processen te vervangen, zoals het vervangen van dure tinfolie door goedkopere aluminiumfolie.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De instantie die verantwoordelijk was voor deze maatregelen, de *Überwachungsstelle für Metalle* (1934, ondergebracht bij de *Reichsstelle für Eisen und Metalle*), kreeg als taak nieuwe mijnlocaties op te sporen en oude mijnen te heropenen. Deze strategie werd ondersteund met staatssteun en subsidies. Hoewel de nieuwe binnenlandse tinwinning nauwelijks rendement opleverde, werd de opbouw van strategische voorraden officieel 'opgeschort'.

Toch blijkt uit latere gegevens dat de (veronderstelde) afname in tin-verbruik – officieel 44% tussen 1936 en 1941 – niet in overeenstemming is met de strategische voorraadvorming die op het einde van de oorlog is aangetroffen. Evenals bij het strategische olie en rubber blijkt dat Duitsland in 1945 over aanzienlijke hoeveelheden strategisch materiaal bleef beschikken. Alles wijst erop strategische voorraden tin al vóór 1939 systematisch werden opgebouwd – waarschijnlijk via Nederlandse doorvoer, in het bijzonder via Arnhem.

Ondertussen was de capaciteit van de Duitse raffinage-industrie tussen 1933 en 1938 sterk gestegen; De output van geraffineerd tin steeg met 100% ten opzichte van 1929. Het wereldwijde aandeel van in Duitsland geraffineerd tin klom razendsnel van 24% naar 38%.

Voor de aanvoer werden onder andere contracten gesloten met Boliviaanse tin magnaten als Hochschild en Patiño – die daarvoor ogenschijnlijk speciaal Tin & Tungsten Co. (1936) oprichtte. Daarnaast bleef het Indisch erts, via BM, in Arnhem verwerkt en doorgevoerd voor verdere Duitse raffinage; Brits-Maleisisch tin werd nog wel in geraffineerde vorm geïmporteerd.

De combinatie van directe import, Nederlandse voorbewerking en Boliviaanse leveringen voor binnenlandse bulkverwerking, stelde Nazi-Duitsland in staat een aanzienlijk deel van zijn lange termijn tin-behoefte veilig te stellen en onafhankelijk te zijn van de wereldmarkt. De flexibele, grote Arnhemse smelterij van BM vormde een kritieke tussenschakel in deze infrastructuur, waar Nederlands-Indisch tin werd omgesmolten binnen een groter logistiek netwerk dat – deels gecamoufleerd – naar Duitsland leidde.

Arnhem specialiseert als centrum voor verwerking van waardevolle mengertsen en zeldzame metalen

Vanaf 1936 werd Arnhem systematisch uitgebouwd tot centrum voor de verwerking van mengertsen. In het jaar waarin Nazi-Duitsland officieel begon met de herbewapening en de snelle uitbouw van de eigen tinverwerkingsindustrie voor bulkproductie, werd de Arnhemse smelterij van de Billiton Maatschappij (BM) stapsgewijs getransformeerd tot een geavanceerd centrum voor de extractie van zeldzamere metalen uit mengertsen.

Aanvankelijk richtte men zich op wolfraam, maar al snel volgden andere strategische elementen zoals bismut en zilver. Monazietzanden werden in Arnhem verwerkt tot verschillende outputstoffen. Deze zanden bevatten naast tin ook aanzienlijke concentraties wolfraam, thorium, uranium en radium – elementen die, net als wolfraam, van vitaal belang waren voor de militaire en nucleaire technologieën van het Derde Rijk. Het werd onbeschermd verwerkt.

De Billiton Maatschappij fungeerde hierbij als scharnierpunt in een breed opgezet extractie- en doorvoersysteem: als concessiehouder in de mijngebieden, als eigenaar van het transportnetwerk via de KPM & Co., en als beheerder van de Arnhemse HMB-smelterij. Hiermee controleerde BM niet alleen de fysieke toevoer van deze strategische ertsen, maar ook de chemisch-technologische verwerking én de diplomatiek gevoelige aanvoer van essentiële en waardevolle strategische metalen.

Wolfraam werd in Duitsland, behalve in gloeilampen, veel verwerkt door Krupp, dat samen met General Electric (VS) een mondiaal monopolie vormde met de hoogwaardige legering wolfraamcarbide – een extreem hard en slijtvast materiaal, bestaande uit wolfraam (tungsten) en koolstof (carbide). Het werd veel gebruikt in snijgereedschappen, bepantsering, pantser doorborende munitie, industriële frezen en boorkoppen, vanwege zijn uitzonderlijke hardheid en hittebestendigheid.

Bismut werd toegepast in de kleurstofproductie voor industrieën in zowel Nederland als Duitsland (waaronder IG Farben). Daarnaast werd het metaal gebruikt in laag-smeltlegeringen voor munitie en elektronische zekeringen, in medicinale zouten met antibacteriële werking voor militaire veldhospitalen, en ogenschijnlijk ook als neutronenschild binnen het Duitse atoomprogramma – toepassingen die samen het metaal tot een van de strategische ‘wondermetalen’ van het Derde Rijk maakten. Zilver werd ingezet in industriële elektroden en geavanceerde machines.

Monaziet, een zeldzaam aardmateriaal, vormde de bron voor radioactieve isotopen. Radium werd toegepast in fluorescerende verf – onder andere op landingsbanen, controlepanelen en uurwerken – terwijl thorium werd gebruikt voor coatings van wolfraamdraden en als legeringsmetaal in magnesiumproducten. Thorium, uranium en radium vormden tevens de basis voor het Duitse nucleaire onderzoeksprogramma (Uranverein), dat tot 1941 als het meest geavanceerde ter wereld gold. Dezelfde Indische monazietzanden bleken vanaf 1945 van grote waarde voor het omvangrijke Amerikaanse nucleaire programma.

Krupp onderhield – net als Degussa en IG Farben – in dit geheel zeer nauwe relaties met Nederlandse industriëlen, zoals de nauw aan de Oranje’s gelieerde industrieel Fentener van Vlissingen. Deze was via aandelen en directiezetels tevens commissaris en voorzitter van bedrijven als de Oost-Borneo Maatschappij NV en Koninklijke Hoogovens NV. Via hem raakten ook andere aan Huis Oranje gelieerde mijnondernemingen betrokken bij de aanvoer van nikkel en andere essentiële legeringsmetalen voor oorlogsindustrieën als Krupp.[102]

Deze verwevenheid van economische belangen, industriële specialisatie en politieke diplomatie maakte Arnhem tot een cruciale schakel in het Nederlands-Duitse netwerk voor strategische metaalverwerking – verankerd in de structuur van de BM en direct verbonden met de zeer lucratieve oorlogseconomie van het Derde Rijk.

[102] In 1937 richt Krupp, samen met de ‘kolenmaatschappij’ Oost-Borneo NV (50/50), de Bono-Tolo Maatschappij op, met als doel het gezamenlijk ontginnen van nikkelertsen op Celebes. Deze onderneming baseert zich op meer dan tien concessies van de Oost-Borneo NV, die reeds actief was in het gebied. Fentener van Vlissingen wordt commissaris van de nieuwe maatschappij en blijft bovendien voorzitter van de Oost-Borneo Maatschappij NV van 1928 tot ten minste 1939. Vanuit zijn achtergrond in de kolensector verlegt Fentener zijn focus naar Zuidoost-Azië, waar Japan vanaf 1931 systematisch zijn oorlogsindustrie begint op te bouwen. Oost-Borneo NV levert in deze context met winst kolen aan Japan, dat kampt met een toenemend binnenlands tekort. In 1935 richt Billiton Maatschappij NV (BM) samen met Japanse partijen het Japan Aluminium Syndicaat op, dat zich toelegt op de export van bauxiet uit Nederlands-Indië naar Japans Formosa (Taiwan), waar het in een lokale fabriek wordt verwerkt. De keizerlijke zaibatsu Mitsui is reeds sinds 1928 actief in Nederlands-Indië, via gezamenlijke exploraties met de Oost-Borneo NV in een aantal kleinschalige olieconcessies. Bronnen: NRC, edities van 22 augustus 1928, 15 september 1928, 7 augustus 1931, 25 juli 1935, 1 augustus 1935, 8 juli 1937, 28 oktober 1937, 10 augustus 1938, 20 september 1939
– Koloniaal Jaarverslag 1928 en 1939

De strategische omschakeling in Arnhem in aanloop naar de Tweede Wereldoorlog

Toen Duitsland in 1939 in oorlog kwam met Groot-Brittannië, stopten direct alle tin-transporten naar Nederland. De Billiton Maatschappij (BM) besloot het erts opnieuw naar smelters in Maleisië te sturen. In Arnhem richtte men zich intussen op de productie van speciale legeringen, waaronder soldeer (tin en lood), lettermetaal (lood, tin en antimoon) witmetaal (tin met antimoon en koper) en bismut-toepassingen.

Het chemisch-technische onderdeel van de onderneming ontwikkelde zich verder: met gespecialiseerde apparatuur werden mengertsen verwerkt en complexe metalen gedestilleerd zoals wolfraam, calciumwolframaat, wolframzuur, bismut, vanadiumzuur, ammoiniummetavanadaat, monaziet en xenothiem.

De laboratoria in Arnhem werden stapsgewijs uitgebreid. In 1939 werd een aparte onderzoeksafdeling opgericht, gericht op de verwerking van nog grotendeels onbekende grondstoffen. Chemische proeven werden uitgebreid met moderne spectrografische en röntgenanalyse om de zuiverheid van de producten te optimaliseren. Ook werden de nieuwe ertsen onderzocht en gecategoriseerd op zuiverheid, stralingswaarde en extractierendement.

Arnhem ontwikkelde zich zo tot een hightech mineralenonderzoekscentrum dat niet onderdeed voor de Duitse laboratoria van Degussa of IG Farben. Toen Nazi-Duitsland Nederland in 1940 binnenviel, leverde het geen tin of uranium meer aan het Derde Rijk: alles was al geleverd zonder dat er een internationale wet was overtreden. BM en HMB hadden zichzelf daarmee effectief buiten schot geplaatst: de leveringen vonden plaats vóór het formele begin van de oorlog en dekten strategische Duitse behoeften op een schaal die pas na 1945 werkelijk zichtbaar werd. Alles was al geleverd zonder dat er een internationale wet was overtreden.[103]

Degussa, uranium en het Duitse atoombomprogramma

In 1934 werd Auergesellschaft (1892), opererend onder de naam *Deutsche Gasglühlicht AG* (Deegea), in aanloop naar de golf van arisaties onder dwang overgenomen door de *Gold- und Silber-Scheide-Anstalt* (Degussa). Dit grote chemische concern beheerde tevens de Duitse tak van het mondiale kininekartel, waarin Oranje's NHM (NHM) een centrale rol speelde.

Auergesellschaft was in 1892 opgericht door de Joodse ondernemer en bankier Leopold Koppel – tevens lid van Wilhelm II's *Geheimrat* – en de Oostenrijkse scheikundige Carl Auer von Welsbach. Het bedrijf verwierf internationale bekendheid met de uitvinding van de OSRAM-lamp (1906), waarin de elementen osmium en wolfraam werden gecombineerd. Koppel was ook medeoprichter van het *Kaiser-Wilhelm Gesellschaft* (1911), het instituut waar onder anderen Albert Einstein tot zijn vertrek in 1933 werkzaam was. Koppel zelfs stierf eind 1933; zijn erfgenamen en andere instellingen zoals zijn bank werden na zijn dood hard geraakt door het arisatie-beleid.

Auergesellschaft specialiseerde zich in gasverlichting, thorium-versterkte buizen, radiumproducten, zeldzame metalen en radioactieve elementen. In 1920 richtte het bedrijf samen met Siemens en AEG de onderneming OSRAM op, die de innovatieve lamp succesvol in massaproductie nam. In 1935 ontwikkelde Auergesellschaft bovendien een veelbelovende lichtgevende gaslamp op basis van zeldzame aardmetalen en radioactieve pigmenten.

[103] Op Banka word nu ook nog naar uranium gemijnd voor het Indonesische kernprogramma.

De nieuwe eigenaar, Degussa, was vanaf de overname niet alleen intensief betrokken bij het industriële vernietigingsprogramma van het nazi-regime, maar ook bij het Duitse atoomwapenproject. In de fabriek van Auergesellschaft/Degussa in Oranienburg (1926) van Huis Oranje werd vanaf 1939 uranium gewonnen uit zogenoemde 'afvalresiduen' en verrijkt ten behoeve van de *Uranverein* – het leidende Duitse kernprogramma.[104][105][106]

BM's technology transfer met de Longhorn smelterij en het VS wereld-tin kartel

De tincrisis na Pearl Harbor en de strategische verplaatsing van BM's productiecapaciteit

Toen het Derde Rijk in december 1941 de Verenigde Staten de oorlog verklaarde na de aanval op Pearl Harbor, raakte de mondiale tinmarkt acuut ontwricht. In het voorjaar van 1942 werden zowel Nederlands-Indië als Maleisië bezet door Japan, waardoor circa 55% van de wereldwijde productiecapaciteit wegviel. Bolivia bleef als enige grote producent over. Op 9 september 1942 ondertekenden de geallieerde partijen het *International Tin Control Scheme* (1942–1946) – de laatste grootschalige regeling van het koloniale, door producenten gedomineerde tin-kartel.

De technologische expertise die in het inmiddels bezette Arnhem was opgebouwd rond het smelten van moeilijk verwerkbaar Boliviaans erts ging echter niet verloren. De kern van de ontwikkelingsafdelingen van de Billiton Maatschappij (BM) op Billiton werd overgebracht naar de Verenigde Staten. Bolivia beschikte vóór de oorlog nauwelijks over raffinagecapaciteit, terwijl de VS tussen 1935 en 1939 gemiddeld 64.000 ton tin per jaar verbruikte – goed voor 38% van de wereldproductie – en, voor nazi-Duitsland, de grootste tin-afnemer ter wereld was.

---

[104] De Degussa-dochter Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpfung mbH (1919, Degesch) was een Duits bedrijf waarvan Fritz Haber de eerste directeur werd. Degesch produceerde pesticiden en hield het patent op Zyklon – waarvan de variant Zyklon B later werd ingezet in de vernietigingskampen. Het moederbedrijf Degussa was bovendien verantwoordelijk voor de verwerking van goudvullingen afkomstig uit deze kampen tot grondstoffen.

[105] Het NatLab (Philips Natuurkundig Laboratorium, 1914) werd opgericht door de Koninklijke Philips naar voorbeeld van het Western Electric Engineering Department (circa 1890), later bekend als AT&T Bell Laboratories (1925). Het laboratorium was bedoeld voor fundamenteel natuurkundig onderzoek. Vanaf 1922 werd Balthasar van der Pol aangesteld om een onderzoeksprogramma op te zetten naar radiotechnologie, wat in 1927 zou resulteren in de oprichting van de Philips Omroep Holland-Indië. In de jaren 1920 verrichtte het NatLab ook fundamenteel atoomonderzoek. Hiertoe werden prominente wetenschappers uitgenodigd, onder wie Albert Einstein (1923) en de Italiaanse natuurkundige Enrico Fermi, die in 1924 en 1925 in Leiden doceerde met steun van een Rockefeller-beurs. Tijdens deze periode leerde Fermi onder anderen Hendrik Lorentz en Albert Einstein persoonlijk kennen en raakte hij bevriend met Samuel Goudsmit en Jan Tinbergen. Zowel Einstein, Fermi als Goudsmit zouden na hun vlucht naar de Verenigde Staten een essentiële rol spelen in de totstandkoming van het Manhattan Project (1942) dat de atoombom voor de VS ontwikkelde.

[106] Oranienburg, ten noorden van Berlijn, werd in 1650 geschonken aan Louise Henriette van Oranje, die het domein Bötzow hernoemde. Op dit ogenschijnlijk in familiebezit gebleven terrein verrezen in de twintigste eeuw meerdere cruciale infrastructuren van het Derde Rijk. In 1936 werd hier het eerste concentratiekamp van nazi-Duitsland opgericht. Een jaar eerder, in 1935, was hier de Heinkel-Werke Oranienburg fabriek gebouwd, waar met circa 7.000 dwangarbeiders duizenden militaire vliegtuigen werden gebouwd – waaronder de He 111, He 177 en de He 162 *Volksjäger* (volksjager), een straaljager van Heinkel, alsook de populaire Ju 88-bommenwerper van Junkers, die mede met voormalig personeel van de Fokker Aircraft Corporation was ontwikkeld. Vanaf 1939 bevond zich op hetzelfde terrein ook de belangrijkste uraniumverwerkingsfabriek van Duitsland, ten behoeve van het Uranverein-programma – het Duitse atoomwapenproject. In 1945 werd Oranienburg doelwit van een gericht bombardement binnen operatie Alsos: een militaire actie van de Amerikanen om te voorkomen dat de Sovjet-Unie toegang zou krijgen tot de Duitse nucleaire technologie.

De Amerikaanse afhankelijkheid van conservenblik en andere tin-gebaseerde toepassingen was zo groot, dat een grootschalige oorlog zonder tin nauwelijks uitvoerbaar leek. De situatie was nijpend: de Europese smelterijen waren afgesneden, en ook de verwerking in Zuidoost-Azië was weggevallen. De kleine smelters in Engeland en Belgisch-Kongo konden de Amerikaanse vraag niet opvangen. Een nieuwe, moderne smelter op Amerikaans grondgebied werd een strategische noodzaak – vooral vanwege de verwerking van het moeilijk te raffineren Boliviaanse tin.

De oprichting van de Longhorn-smelterij in Texas

Op initiatief van de Roosevelts regering verstrekte de *Reconstruction Finance Corporation* een contract aan een private onderneming: de *Tin Processing Corporation*, een Amerikaanse dochtermaatschappij van BM. Deze werd in 1941 opgericht in de staat Delaware door *The Corporation Trust Company* (1892, TCTC) – een vehikel dat door Huis Oranje werd gebruikt om hun zeer omvangrijke Amerikaanse bezittingen te beheren.

Personeel uit Nederlands-Indië werd ingevlogen om de operatie in Texas te leiden. De technische tekeningen die in New York arriveerden droegen een uitvoervergunning voorzien van een stempel van Hitler's SS – een wrang bewijs van de verwevenheid van de Oranje's met beide industriële grootmachten. In mei 1941 werd de eerste spade in de Texaanse grond gezet; elf maanden later, in april 1942, ging de grootste tin-smelterij ter wereld in bedrijf.

De locatie aan de Golf van Mexico was strategisch gekozen: er was voldoende aardgas beschikbaar als goedkope brandstof, en Boliviaans erts kon via de haven efficiënt worden aangevoerd. In 1946 bereikte de productie een piek van 43.000 ton – goed voor 45% van de wereldproductie. Ondanks het einde van de oorlog bleef de smelter actief. In 1957, bij afloop van het beheercontract met de *Tin Processing Corporation*, werd de Longhorn-smelterij gesloten – mede vanwege de weerstand tegen staatsgeleide productiebedrijven in de liberale Amerikaanse markt.

Herstructurering van het wereld tin kartel na de oorlog

De mondiale tinmarkt onderging na de oorlog een fundamentele herstructurering. Terwijl de koloniale machten hun grip verloren, namen de Verenigde Staten het voortouw in de organisatie van een nieuw, westers georiënteerd tin-regime. De belangrijkste bijeenkomsten van het nieuwe kartel vonden plaats in steden als Londen (1946, 1949, 1953), Brussel (1947, 1953), Washington (1948), Den Haag (1948, 1949), Parijs (1950), Genève (1950, 1953) en Rome (1951).

De machtsverhoudingen kantelden: de VS werd, mede dankzij de enorme Longhorn-smelter. Afrika en Zuid-Amerika verhoogden hun productiecapaciteit drastisch, terwijl Bolivia de belangrijkste leverancier aan Longhorn bleef. De investeringen in infrastructuur en raffinagecapaciteit konden niet worden teruggedraaid, ook al herstelde de productie in Zuidoost-Azië zich na de oorlog snel, wat leidde tot een structureel overschot.

De volledige output van de Longhorn-smelter werd door de Amerikaanse overheid strategisch opgeslagen – met verstrekkende gevolgen voor het mondiale prijsevenwicht en wereldmonopolie.

De International Tin Study Group en de nieuwe overeenkomsten

Hoewel tin als goedkoop materiaal zelden in de schijnwerpers stond, maakte de combinatie van monopolie-vorming en strategisch belang het tot een blauwdruk voor latere grondstoffenregimes,

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

zoals de OPEC (1961). De structurele ongelijkheid tussen de armere producentenlanden en rijke consumentenlanden, leidt als vanzelf tot de situatie dat de armere grondstofrijke landen aan tafel hun prijzen willen maximaliseren omdat ze bijzonder van de inkomsten afhankelijk zijn. De rijkere consumptielanden blijven via multinationals als de BM ondertussen de wereldmarkt domineren. De postkoloniale monopolisering is een slecht begrepen fundamenteel mechanisme van de moderne wereldeconomie. De transitie naar dit nieuwe systeem is goed waarneembaar bij de mondiale tin-industrie.

In 1946 werd de *International Tin Study Group* (ITSG) opgericht, onder toezicht van de Verenigde Naties (1945). De verschillende nieuwe tin-afspraken werden vanaf toen gestructureerd volgens hoofdstuk IV van het *Havana Charter for an International Trade Organisation* (1948).

Tot 1948 was de groep gevestigd in het *Statistical Office* van de *International Tin Research and Development Council* (1931), in het Haagse kantoor van BM. De ITSG werkte nauw samen met het in Engeland gevestigde *Tin Research Institute*, dat zich sinds de oorlog toelegde op technologische innovatie, economische analyse, en gratis voorlichting aan aangesloten landen. Labresultaten en vindingen werden kosteloos gedeeld.

In 1950 bevestigde een VN-conferentie in Genève de noodzaak van een mondiale tinregeling, met deelname van dertig landen (waarvan sommige als 'observer'). De vervolgconferentie vond in 1953 plaats met 23 landen en 7 observatoren. Het resultaat was het *International Tin Agreement (1953)*, uitgevoerd door de *International Tin Council* in Londen. Het akkoord werd gesloten voor vijf jaar en later verlengd in 1958 en 1961. De overeenkomst berustte op economische samenwerking en voorzag in een prijscorridor (‘floor and ceiling prices’), aanvankelijk vastgesteld op £640 en £880 per ton.

Hiermee steeg de wereldprijs voor tin van ƒ 1.698 in 1938 naar tussen de ƒ 6.489 en ƒ 8.923 in 1953 – een gemiddelde prijsstijging van 354%. De nieuwe supermacht VS, als grootste afnemer, weigerde formeel toe te treden, maar beloofde zijn strategische *stockpile* niet ongecontroleerd op de markt te brengen. Die belofte kwam onder druk na de sluiting van Longhorn in 1958, toen structurele overproductie zich manifesteerde. De Sovjet-Unie weigerde zich te conformeren aan de spelregels en verergerde de situatie met massale exporten. Er volgden noodmaatregelen zoals gedwongen exportbeperkingen en vrijwillige importrestricties van Russisch tin door de betrokken landen.

De explosieve winst van BM en de postkoloniale reorganisatie

Het resultaat: onder toezicht van de VS stegen de tinprijzen in de eerste naoorlogse decennia explosief. De Billiton Maatschappij (BM) en daaraan gelieerde ondernemingen profiteerden maximaal, met miljardenwinsten. Tegelijkertijd breidde BM haar operaties uit met nieuwe mijnbouwprojecten buiten de tinsector, in Zuid-Amerika en Afrika.

In de jaren 2010 groeide het private BHP-Billiton – de voortzetting van deze structuur – uit tot de op één na grootste mijnbouwmaatschappij ter wereld. Aandeelhouders: onbekend.

Meer nog dan het klassieke koloniale plantageverhaal van Oranje’s Deli Maatschappij, is het Billiton-verhaal er één van industriële modernisering, technologische knowhow en verregaande mechanisatie van extractieprocessen. Deze industriële revolutie ging gepaard met de invoering van westerse structuren die ook werden voortgezet in het zelfstandige Indonesië (1948) en Maleisië (1957). De Aziatische bevolkingen die via diep-raciale structuren in het model waren geassimileerd, zouden ook in het nieuwe model geen gelijkwaardige kansen krijgen.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Prijsontwikkeling en woekerwinsten op tin uit Nederlands-Indië

Vrijwel direct na de verovering van het sultanaat Palembang in Oost-Sumatra startte het gouvernement met de eerste tinproductie op het grote tin-eiland Banka, via de Banka Tin Winning Onderneming (BTW, 1821). In 1852 volgde particuliere exploratie en exploitatie door Prins Hendrik & Co. op het nabijgelegen eiland Billiton, waarvoor later de Billiton Maatschappij NV (1860, BM) werd opgericht. Vanaf 1923 voerde BM ook de directie over de Gemeenschappelijke Mijnbouwmaatschappij Billiton NV (GMB, 1923) waarmee ook de productie op Banka werd georganiseerd. Er kwamen vervolgens diverse dochterondernemingen onder directe controle van BM. Aanvullend werd vanaf de jaren 1920 ook de winning vergaand geautomatiseerd: Na de Tweede Wereldoorlog zorgt die grote baggervloot van Billiton uiteindelijk voor 70 tot 80% van de volledige productie. Hoeveel winstvoordeel die winning opleverde is onbekend, maar deze was waarschijnlijk aanzienlijk.

Ook bleken er omvangrijke concessies in Maleisië te bestaan, reeds aangekocht ten tijde van de eerste *tinbooms*. Een van die ondernemingen, waarbij BM vanaf de oprichting bij betrokken was, groeide in de naoorlogse periode uit tot de grootste werkgever van Maleisië. Vanaf de jaren 1930 controleerde BM de twee grootste smelters ter wereld – in Arnhem en Longhorn – die beide essentieel waren voor de opbouw van het enorme militair-industriële complex van zowel nazi-Duitsland als de Verenigde Staten. In dezelfde periode breidde het bedrijf mondiaal uit met grote exploraties in onder meer Afrika. Vanaf de jaren 1920 specialiseerde de onderneming zich naast tin ook in de winning van strategische mineralen zoals bauxiet (aluminium), zilver, goud, wolfraam, thorium en andere waardevolle delfstoffen. Deze winsten zijn niet meegenomen.

Vanaf het begin was er sprake van een geheim verbond tussen Billiton en gouvernement van Huis Oranje. Rapportages werden bewust geheimgehouden voor het publiek, terwijl het parlement volgens de grondwet recht op inzicht had. Er werd op grote schaal boekhoudfraude gepleegd met als doel de werkelijke winsten te verbergen. Tegelijkertijd voerde men een bewust gesegregeerd beleid, waarbij Chinese mijnwerkers in Nederlands-Indië tot de laagste klasse behoorden, terwijl zij in Maleisië juist dominant waren ten opzichte van de inheemse bevolking. Er werd via opium en het kongsi-kwantum systeem een extreem exploitatiesysteem toegepast op de zogenaamd 'vrije' Chinese contractarbeiders, waarvan de ware schaal doelbewust werd verhuld voor buitenstaanders.

De omvangrijke tinconcessies van BM en aanverwante partijen zoals de NHM in Maleisië waren zelfs bij het gouvernement niet bekend. Ook eventuele deelneming in de eigendommen van stroman en 'Rockefeller van de Andes' Patiño zijn niet meegerekend. Deze beschikte via *American Patiño Mines and Enterprises Inc.* (1924) en het Londense *Consolidated Tin Smelters Ltd.* (1929) over de andere sleutelpositie binnen het mondiale tin-kartel.

Het is duidelijk dat nazi-Duitsland vanaf 1933 strategisch tin begon te hamsteren. Het is waarschijnlijk dat BM hierop inspeelde door jaarrapporten aan te passen, wat mede zou verklaren waarom de Arnhemse smelterij officieel nooit op volle capaciteit draaide. De Longhorn-smelter verwerkte na 1942 circa 40% van de wereldproductie toen de VS op ongekende schaal mobiliseerde voor een totale oorlog. Ook die smelter was eigendom van het Oranje tin-imperium maar de inkomsten zijn hier niet meegenomen.[107]

---

[107] Een interessante vraag is of er wereldwijd wel voldoende 'strategische' grondstoffen zoals tin beschikbaar waren om beide gigantische militair-industriële complexen – het Derde Rijk en de Verenigde Staten – van voldoende materiaal te voorzien. Of was het juist die schaarste die ertoe leidde dat deze complexen niet

Deze omstandigheden maken een nauwkeurige analyse van de werkelijke exploitatiewinsten voor BM en NHM & Co. bijzonder lastig – en dat was vermoedelijk ook precies de bedoeling. Voor de exploitatie van Billiton door BM blijven de eigendomsverhoudingen wel helder. Die relatief bescheiden productie is dan ook genomen als uitgangspunt voor een basisanalyse, waarvan op voorhand duidelijk is dat de werkelijke winsten vele malen hoger moeten zijn geweest.

Voor de kostprijs is teruggegrepen op de meest ongunstige cijfers van de handmatige kongsi-winning uit de jaren 1880:ƒ 20 per pikol (61,8 kg), omgerekend ƒ 324 per ton. In 1913 had BM deze inkoopprijs al weten te verlagen tot ƒ 17 per pikol (ƒ 275 per ton). Daarbij zijn twee kanttekeningen te maken. De kongsi's werden vooral ingezet op moeilijk winbare locaties, terwijl door mechanisatie – met name de inzet van emmerbaggerschepen vanaf ca. 1920 – de gemiddelde winningskosten significant moeten zijn gedaald. In diezelfde lijn werden Chinese arbeiders steeds meer afgeroomd via opiumheffingen, leningen voor materieel en bureaucratische maatregelen, zoals het kwantum-systeem vanaf 1883 en de regelgeving van 1922 en 1931, wat de werkelijke loonkosten verder drukte en daarmee de winningskosten. Hoeveel precies, blijft onduidelijk.

Voor de wereldprijs is de beursnotering in Londen gehanteerd, die door de tijd heen sterk fluctueerde. Er is niet meegenomen dat de tin uit Nederlands-Indië van de hoogste kwaliteit was en dat hiervoor een premium werd betaald.

Vanaf 1919 werd prijsafstemming steeds explicieter via kartelvorming onder leiding van Patiño. Dit leidde in 1931 tot de eerste International Tin Agreement, die nadien stapsgewijs werd uitgebreid en verlengd. Dat is terug te zien. Op basis van officiële BM-gegevens over de periode 1890–1940 is een bruto winstcurve opgesteld:

Productie, kostprijs, beursprijs en geschatte winsten tin (1890–1939)

Op basis van data van de Billiton Maatschappij (BM) en Banka Tin Winning (BTW/GMB).

Jaar	Productie BM (ton)	Productie BTW/GMB (ton)	Kostprijs (ƒ/ton)	Beursprijs Londen (ƒ/ton)	Max. winst BM (ƒ miljoen)	Max. winst BTW/GMB (ƒ miljoen)	Wereldproductie (ton) (% BM / % BTW)
1890	5.862	6.499	ƒ 324	ƒ 1.221	ƒ 7,2	ƒ 7,9	onbekend
1895	5.707	10.670	ƒ 324	ƒ 1.029	ƒ 5,9	ƒ 11,0	onbekend
1900	5.707	12.524	ƒ 324	ƒ 1.815	ƒ 10,4	ƒ 22,7	onbekend
1905	3.702	13.595	ƒ 324	ƒ 1.730	ƒ 6,4	ƒ 23,5	93.600 (4%/15%)
1910	4.165	17.465	ƒ 324	ƒ 1.872	ƒ 7,8	ƒ 32,7	105.000 (4%/17%)
1915	5.399	14.377	ƒ 276	ƒ 2.093	ƒ 11,3	ƒ 30,1	129.000 (4%/11%)
1920	8.484	14.073	ƒ 276	ƒ 3.135	ƒ 26,6	ƒ 44,1	126.000 (7%/11%)
1925	11.569	19.419	ƒ 276	ƒ 3.187	ƒ 36,9	ƒ 61,9	147.000 (8%/13%)
1930	10.827	21.685	ƒ 276	ƒ 1.741	ƒ 18,8	ƒ 37,7	179.000 (6%/12%)
1935	11.811	10.033	ƒ 276	ƒ 1.643	ƒ 19,4	ƒ 16,6	137.000 (9%/7%)
1939	20.345	10.363	ƒ 276	ƒ 2.076	ƒ 42,2	ƒ 21,5	180.000 (11%/6%)

BTW wordt vanaf 1923 de GMB onder directie van de BM. Max. winsten zijn indicatief.

In totaal wordt de waarde van het tinmonopolie van 1890 tot en met 1939 voor de Billiton Maatschappij (BM) geschat op **ƒ 716,2 miljoen** – omgerekend naar 2011 circa **€ 15,2 miljard**. Dit

gelijktijdig, maar na elkaar werden opgebouwd?

bedrag is exclusief beperkte afdrachten zoals transportkosten, belastingen, smeltkosten, handelshuiscommissies en andere onbekende overhead. Dat oogt met gemiddeld **ƒ 14,3 miljoen** per jaar niet onredelijk en kon een kritisch oog verdragen.

Samen met de opbrengsten van de Banka Tin Winning (BTW) loopt het totaal in dezelfde periode op tot **ƒ 2,0 miljard (2011: € 42,8 miljard)**. Hoewel daar koloniale belastingen tegenover stonden, bleef de NHM als monopolistisch verkoopkanaal verzekerd van haar lucratieve positie.

Dit koninklijke tin-imperium wilde zich echter al vanaf de start in 1852 graag aan het publieke oog onttrekken – en slaagde daar grotendeels in. Het lijkt aan de vooravond van WOII uitgegroeid tot een grotendeels onzichtbaar imperium dat de industrie wereldwijd domineert.

Dat leverde onverwachte woekerwinsten op. Een sprekend voorbeeld is de situatie tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen BM in de Verenigde Staten de geavanceerde Longhorn-smelter faciliteerde voor de Amerikaanse oorlogsindustrie, die op dat moment circa 40% van de wereldwijde tinconsumptie voor haar rekening nam. Aangezien Bolivia – via Patiño – de belangrijkste leverancier werd, en de productie vrijwel uitsluitend via Longhorn liep, ontstond een unieke concentratie van macht en winst.

Bij een geschatte kostprijs van ƒ 276 per ton en een verwerkingsvolume van 40% van de wereldproductie, leverde dit vanaf 1942 jaarlijks circa **ƒ 1 miljard** aan bruto-opbrengst op. Deze uitzonderlijk lucratieve situatie duurde voort tot aan de sluiting van Longhorn en de nationalisatie van GMB door Indonesië in 1958 – goed voor een totaal van **ƒ 9,8 miljard (2011: € 109,2 miljard)** in slechts zeventien jaar. Dat is een factor vijf hoger dan in de volledige halve eeuw daarvoor in Nederlands-Indië. De Tweede Wereldoorlog was, kortom, een buitengewoon winstgevende aangelegenheid voor Huis Oranje.

En dat is nog exclusief de overige onbekende belangen van BM, NHM en het koninklijk huis in de grote Boliviaanse tin industrie en de ogenschijnlijk omvangrijke concessies in Maleisië, die de koloniale winstfactor potentieel nogmaals konden verveelvoudigen. Ook de opbrengsten uit de al dan niet grootschalige winning van andere strategische metalen zoals bauxiet, chroom, nikkel, wolfraam, bismut, kobalt, zilver, goud en platina zijn in deze berekening niet meegenomen. Evenmin zijn de baten uit mechanisering of de sociale afroming via opiumarbeid meegerekend. Hoe het er precies aan toe ging binnen BM zal waarschijnlijk nooit volledig worden achterhaald. Maar dat was ook nooit de bedoeling.

Mijnbouw-exploitatie na 1890: het (verdwenen) goud en diamanten van Indië

Intro: Oranje's gouvernement en de verdwenen goud- en diamanten van Borneo

Het is inmiddels duidelijk dat Oranje's gouvernement structureel gegevens heeft achtergehouden en vervalst. Even evident is dat de Oranjes aanzienlijke controle over de koloniale exploitatie uitoefenden via een netwerk van eveneens frauduleuze instellingen, waaronder de Javaansche Bank, de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) en aanverwante mijnbouw- en cultuurmaatschappijen zoals Billiton en de Deli Maatschappij NV. Deze instituties vormden de operationele kern van een exploitatie regime waarin de werkelijke machtsverhoudingen niet zelfden schuilgingen achter juridische ficties, geheime contracten en stromannen.

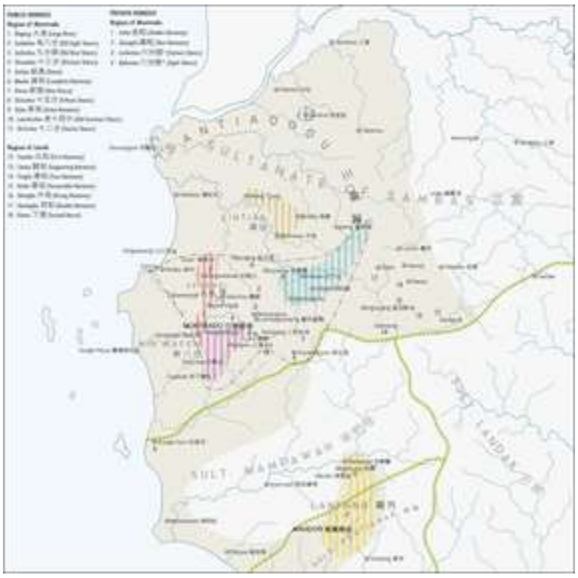

Start van de latere drie Kongsi-republieken in Borneo (ca. 1776–1884), die zich op verzoek van de VOC in Borneo vestigen.

Ook in de financiële sfeer opereerden de Oranjes en hun geassocieerde bankinstellingen—zoals Hope & Co., Barings, de NHM en De Nederlandsche Bank—bij voorkeur via indirecte routes via stromannen en steeds wisselende handelshuizen. Daardoor kwam slechts een fractie van de werkelijke kapitaalstromen in beeld, terwijl de controle en het verdienmodel intact bleven.

MAP 2. Territories of the seven gongsis in the Montrado and Sambas regions, *c.* 1825.

Al rond 1825 heeft het gouvernement het goud- en diamantrijke West-Borneo ingedeeld naar dominante kongsi's, die verantwoordelijk zijn voor de mijnbouw in de respectieve regio's. Vanaf 1854 wordt de opiumregie geïntroduceerd, die op Java tot 1896 eveneens via (Hokkien) kongsi's wordt georganiseerd.

Op Banka en Billiton begon de alluviale tinwinning met het zogenoemde kongsimodel: een ondernemingstype waarin Chinese mijnwerkers gezamenlijk eigenaar waren en verantwoordelijk voor productie en organisatie. De opbrengst aan tin werd daarbij systematisch opgekocht tegen een vaste eenheidsprijs. Dit model bleef bestaan binnen het zogeheten kwantumsysteem, dat in 1883 door de BM werd opgelegd, als onderdeel van een bredere koloniale herstructurering voorafgaand aan de 'anti-Gele Gevaar'-retoriek en de suiker- en koffiecrisis van 1884–1887.

Door het kongsi-kwantumsysteem kon de lokale Nederlandse top—met relatief weinig toezicht en met behulp van grote hoeveelheden opium—de mijnbouwproductie en export vrijwel volledig beheersen. Het exportmonopolie bleef bij de NHM, die in deze context bleef functioneren als de operationele opvolger van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). De licentiehouder, Billiton Maatschappij NV, profiteerde rechtstreeks van deze structuur en voerde de productie gedurende vrijwel de gehele koloniale periode uit binnen dit systeem.

Deze informatie blijkt nuttige uitgangspunt te zijn voor de reconstructie van bijvoorbeeld de goud-, zilver- en diamantenwinning in Nederlands-Indië en dan met name de koloniale winning op grondstofrijk Borneo.

De verdwenen Chinezen, Inheemsen, goud en diamanten van Borneo na 1890

Koloniale mijnbouwstructuur en militaire controle

De kongsi's op Borneo werden gevormd door Hakka-Chinezen, een andere groep dan de Hokkien-Chinezen die zich op Java vestigden. De Hakka leefden in de hooglanden van Guangdong, Fujian en Jiangxi langs de kust van Zuidoost-China, in de regio rond het huidige Hongkong. Hakka en Hokkien hadden een verschillende cultuur en spraken onderling onverstaanbare talen — net zomin als zij het Mandarijn uit Beijing konden verstaan.

De Hakka-kongsi's waren actief in de goudmijnbouw van West-Borneo en speelden ook een belangrijke rol in de tinmijnen van Banka, Billiton en het Maleisische Perak en Selangor. Daarnaast werkten zij op eigen of gehuurde rubberplantages in West-Maleisië. Vanaf circa 1740 werden Hakka-mijnwerkers op verzoek van de VOC ingezet voor de goud- en diamantwinning in West-Borneo.

Het net opgerichte Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL, 1814) vestigde zich in 1815 direct op Borneo — nog vóór Java, dat op dat moment in Britse handen was. De eerste residenties werden snel ingericht. In de jaren 1820 begon het gouvernement druk uit te oefenen op de snel gegroeide Chinese mijnwerkersgemeenschap van circa 200.000 mensen, voornamelijk rond de mijnbouwstad Montrado en langs de Sambas-rivier, met de gelijknamige havenstad in Noordwest-Borneo. Zij moesten voortaan tribuut (belasting) betalen.

Rond 1830 werden verbeterde mijnbouwtechnieken geïntroduceerd, afkomstig van Banka — waaronder de zogeheten koelit- en kollong-winning voor alluviale ertsen. Tegelijkertijd werden elementen van het gedwongen Cultuurstelsel (1830–1870) geïmplementeerd, en ontstond een lokale variant van het plantagesysteem. De goudwinning bleef handmatig, maar was grootschalig. Onder druk van het gouvernement organiseerden de Chinezen diverse Kongsi-Republieken rond de goudvelden bij Mandor en Sambas, en de diamantvelden bij Landak.

Deze republieken waren feitelijk 'samenwerkingsverbanden' tussen een Chinese elite en inheemse bevolkingsgroepen, met name de Dayak, die daarbij systematisch als mijnbouwslaven werden ingezet — een slavernijvorm die tot 1914 bleef voortbestaan in Nederlands-Indië. Ook in deze context leidde het tot geweld: bij de Dayak-opstand van 1842 in diamanthoofdstad Landak werden veel Chinese mijnwerkers vermoord.

In 1848 — het jaar van de Californische goudkoorts, gevolgd door de Australische goudkoorts vanaf 1851 — documenteerde het KNIL circa 50.000 Chinese goudmijnwerkers tijdens een strafexpeditie naar Montrado. Na een tweede expeditie in 1854 nam het KNIL definitief de controle over het gebied. In de regio vestigden zich vervolgens Nederlanders en veel Javanen.

Het opiumpachtsysteem werd ingevoerd. De goud- en diamantrijke gebieden bleven formeel onder bestuur van de Kongsi's, maar kwamen feitelijk onder toezicht van lokale sultans en Nederlandse regenten. Na de laatste KNIL-expeditie in 1884 werden de semi-zelfstandige Kongsi-Republieken opgeheven. De Chinese mijnwerkers kwamen onder gezag van de sultans te staan, die op hun beurt ondergeschikt waren aan de residenten van het gouvernement en KNIL.

Zo ‘verdwenen’ de Chinezen doelbewust uit het administratieve zicht van het gouvernement. Tegelijkertijd werd de greep van het gouvernement op het grondstofrijke Borneo definitief versterkt. Nadat de Britse kroon in 1888 Noord-Borneo tot protectoraat verklaarde, volgde de Nederlandse kroon in 1891 met een eigen protectoraat over Nederlands-Borneo.

Propaganda, fraude en demografische ontkenning

Volgens *Diamant en Edele Metalen* (1889) van D. de Loos werd er in die tijd nauwelijks nog goud of diamant gevonden op Borneo. Het boekje—met zeldzame informatie over de mijnbouw in West-Borneo—werd uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid (en Handel, 1777) te Haarlem. Deze instelling was oorspronkelijk opgericht door Willem V en stond ten tijde van publicatie onder bescherming van Willem III (r. 1849–1890), die eveneens beschermheer was van het door hem opgerichte Koninklijk Koloniaal Museum (1871), eveneens in Haarlem.

De publicatie fungeerde in feite als propaganda om kapitaal en arbeid aan te trekken voor nieuwe goudwinningsprojecten op het minder waardevolle Sumatra en Celebes. De Loos verwees zelfs naar de *Ramayana* (ca. 300 v. Chr.), waarin Sumatra—‘Jawadwyra’—al wordt genoemd als rijk aan goud. Het boek diende als begeleidend epistel bij de recent voltooide kaarten van het Mijnbureau van het gouvernement, dat op dat moment net een grootschalige geologische survey had uitgevoerd.

Ook *De Goudindustrie* (1916) van ingenieur J.W. Verloop meldde de aanwezigheid van goud in Noord-Celebes, Sumatra, Zuidoost-Borneo en Java. West-Borneo bleef daarbij opvallend afwezig. Verloop produceerde teleurstellende cijfers over de mijnbouw in dit gebied. Volgens hem waren de Chinezen daar al sinds 1854 vertrokken omdat de delfstoffen op zouden zijn. Daarnaast zouden zij technisch onbekwaam zijn geweest, en faalden pogingen tot diepmijnbouw als gevolg van wateroverlast, een gebrek aan machines en verkeerde winningsmethoden.

Uitsluitend bij Landak (West-Borneo) en Tanah Laut onder Martapura (Zuid-Borneo) vond volgens hem nog enige winning plaats. Europese bedrijven zouden er niet kunnen opereren, en inlandse mijnbouw werd afgedaan als een vorm van werkverschaffing tijdens perioden van werkloosheid. Verloop vermeldde slechts kleinschalige inlandse winning langs rivieren in Sambas, Martapoera en Tanah Laut, waar uitsluitend in het droge seizoen werd gewerkt.

De bekende Kahajan-mijn in Midden-Borneo was volgens hem inmiddels verlaten. Verloop beschreef hoe de diamant-, goud- en platinabanken van Zuidoost-Borneo waren onderzocht. Alleen in die regio waren de oud-diluviale grindbanken—waaruit alluviale edelmetalen konden worden gewonnen—niet volledig verdwenen door bodembeweging. Maar wat resteerde, was volgens hem (helaas, helaas) niet meer dan grind.

Verloop kende zelfs slechts twee actieve pachtgevallen: de Sumalata-mijn in Noord-Celebes (in Chinese handen), en een onderhuurconstructie van enkele open ertsgroeven in Tanah Laut (Zuid-Borneo). Deze werden beheerd door welgestelde Chinezen die er nauwelijks winst uit zouden hebben gehaald. In Sumatra en West-Borneo groeven inlanders en Chinezen volgens hem slechts eenvoudige holen in bovengrondse ertsgangen, zonder gebruik van machines. Alleen in de diamantgroeven van Borneo werd een iets geavanceerdere techniek toegepast, maar ook daar bleef mechanisatie uit. Het was, kortom, allemaal bijzonder primitief en kleinschalig.

Er werden vooral kokosnoottuinen [‘klappertuinen’] met gras voor vee opgericht, en daarnaast vond teelt plaats van traditionele producten zoals bananen, koffie en andere vruchtbomen. Verloop stelde dat in de jaren 1880 nog circa 1.000 mensen actief waren in de goudwinning, met minimale opbrengsten.

In Noord-Celebes daarentegen werd wél op grotere schaal goud gewonnen door Europese bedrijven. Verloop verwees daarbij naar mijnen in Palehleh, Totok, Bolang Mongondow en Pagouat.

Van de goudwinning in West-Borneo waren volgens hem geen cijfers bekend. Controle zou te kostbaar zijn geweest. Het gewonnen goud werd verkocht aan plaatselijke of Javaanse smeden—en bleef ongeregistreerd omdat toezicht te duur zou zijn. De eveneens beperkte diamantwinning vond daar nog plaats met wasschotels, waarin soms ook goud en platina werd aangetroffen. Ook deze productie werd lokaal verhandeld, en bleef buiten de boekhouding. In aangelegen Zuidoost-Borneo achtte Verloop mechanisatie van de mijnbouw technisch wél mogelijk. Toch bleef ook daar de diamantproductie kleinschalig, zonder toezicht van de regering en in onbekende hoeveelheden.

Opnieuw propaganda en misleiding? Vrijwel zeker. *De Goudindustrie* werd geschreven in opdracht van J.J.W.H. van der Toorn namens het bestuur van de Guyana Goud Exploitatie Maatschappij (1890), de heer A. de Braconier, bibliothecaris van het Koninklijk Koloniaal Museum, en J. Peters, bibliothecaris van de NHM (1824). Niet bepaald actoren die belang hadden bij het openbaar maken van de woekerwinsten uit goud en diamant in Borneo aan de internationale gemeenschap.[108]

Goudwinning zonder getuigen: verdwenen mijnwerkers en verdraaide cijfers

Volgens Verloop waren rond 1890 vrijwel alle mijnwerkers van West-Borneo verdwenen, evenals de gehele goud- en diamantproductie. In 1916, wanneer geheel Nederlands-Indië onder koloniaal gezag staat, worden deze mijnwerkers door 'experts' zeker niet meer terugverwacht. Maar de circa 200.000 Chinezen die het gouvernement al in de jaren 1820 registreerde voor belastinginning, zijn zeer waarschijnlijk nooit vertrokken – en daarmee de bijbehorende goud- en diamantwinning evenmin.

De gepubliceerde cijfers blijken bovendien vervalst, vrijwel zeker omdat er bij deze waardevolle delfstoffen veel meer reden was tot geheimhouding dan bij andere boekhoudfraudes rondom bijvoorbeeld Oranje’s Billiton Maatschappij.

Ook nadat grotere, gemechaniseerde mijnbouwconglomeraten hun intrede doen, blijft het aantal kleinschalige mijnwerkers in de goud- en diamantrijke regio van West-Borneo opvallend constant. In de tweede helft van de twintigste eeuw produceren deze kleinschalige maatschappijen nog altijd tot 30 ton goud per jaar. De geschatte arbeidsinzet daarbij bedraagt tussen de 66.000 en 250.000 mijnwerkers. In de eenentwintigste eeuw heeft West-Kalimantan zelfs de hoogste concentratie Chinezen in geheel Indonesië: circa 500.000 mensen, ongeveer 10% van de bevolking.

Vanaf 1873 fungeert het metaal als basis van de internationale goudstandaard in het Westen. Goud wordt wereldwijd het officiële monetaire ruilmiddel: verhandelbaar, moeilijk traceerbaar, compact, en in bewerkte vorm – net als diamanten - veel kleiner dan fysieke munten. Goud word de taal van het internationale bankier. De winning en kartelvorming was minstens zo’n geheimzinnig gebeuren als opium en ook hier is het gebruik van *officiële* en *officieuze* statistiek door partijen zeker van toepassing.

[108] Het gouvernement wist dat er goud lag op Noord-Celebes sinds de Reinwardt-expeditie van 1821, en helemaal toen het KNIL in 1863 de landmeter Hermann von Rosenberg stuurde. De eerste geologische verkenning door prof. Arthur Wichmann voor het Nederlands Geografisch Genootschap vond plaats in 1888. Het gouvernement lijkt de rapporten doelbewust geheim te hebben gehouden tot na de concessiegunning aan het NHM’s Exploratie-Syndicaat Celebes (c, 1890–1902, ESC).

De Klondike en Lena Goldmines als blauwdruk: arbeid, opbrengst en mythevorming

Toch zijn er cijfers beschikbaar, van elders. In de alluviale Lena-goudmijnen in Rusland werd in 1911 (officieel) 16 ton goud gewonnen door de Lena Goldmines Ltd. Tijdens het bloedige drama het jaar daarop werden circa 10.000 mijnwerkers vastgelegd, die daar – vanwege het semi-polaire klimaat – slechts een beperkt deel van het jaar konden werken. Dat komt neer op gemiddeld 16 kg goud per persoon per jaar, geheel met de hand gewonnen. Deze winning was vergelijkbaar met die op West-Borneo, waar eveneens grotendeels handmatig werd gewerkt.

De invloedrijke Rothschild-familie investeerde via hun Londense en Parijse banken grootschalig in de 'imperialistische' goudmijnbouw. Lena Goldmines Ltd. (1855/1905) beheerde de Russische mijnen, terwijl de Canadian Klondike Mining Company (1905, CKMC) mechanisatie invoerde via dredges (emmerbaggerschepen) in de goudrijke Yukon-regio. In Zuid-Afrika waren de Rothschilds prominent aanwezig via onder andere Gold Fields of South Africa Ltd. (1887, later CGFSA), dat via de Londense beurs uitgroeide tot een machtige speler in de goudwinning van de Transvaal – en later ook elders.

De Rothschilds stapten pas in ná de beroemde Klondike goldrush van 1897–1899, waarbij circa 100.000 mensen naar de arctische gebieden trokken. De omstandigheden waren extreem zwaar: er waren slechts 90 vorstvrije dagen per jaar. Twee mannen konden gemiddeld 1 tot 3 m³ grind per dag verwerken, met een opbrengst van minstens 1 ounce (28,3 gram) per m³ – tegen een goudprijs van $ 18,70 per ounce (1900:ƒ 51,45). In 1894–1895 werd circa 18.000 ounces (509 kg) per jaar gewonnen door maximaal 2.000 goudzoekers. Dat is goed voor gemiddeld 0,25 kg goud per persoon per jaar.

Na de ontdekking van de Bonanza- en Eldorado-kreken in augustus 1896 – de rijkste rivieren tot dan toe – werden recordopbrengsten gemeld van 1.300 ounces (37,4 kg) per meter rivier. Eén mijnwerker kon theoretisch 19 tot 55,5 kg per dag winnen tijdens het hoogseizoen. In 1900 werd een piekproductie bereikt van ten minste 37 ton goud (1900:$ 24,5 miljoen, £ 5,1 miljoen, ƒ 61,2 miljoen), oftewel 0,93 kg goud per persoon per jaar bij 40.000 goudzoekers. Deze omzet vertegenwoordigde de helft van het jaarlijkse budget van de hele Canadese regering.Na 1905 waren de makkelijk toegankelijke oppervlakkige voorraden uitgeput en verlieten de meeste mijnwerkers het gebied. Toen begon Rothschild er de CKMC (1905).

Mechanisatie van de goudwinning onder Oranje: baggerschepen, syndicaten en verdwijntrucs

Maar de uitstekend geïnformeerde Oranjes kennen deze mijnbouwtechnieken voor goud dan al. De familie heeft bovendien zelf belangen opgebouwd in de omvangrijke diepmijnbouwindustrie van de goudrijke Transvaal in Zuid-Afrika (sinds 1866). Emmerbaggerschepen, zoals die later bij Billiton zouden verschijnen, waren al in 1912 operationeel in Nederlands-Indië. De Singkep Tin Maatschappij NV (STM, 1889) zette vanaf 1911 de Conrad-baggermolen *Dabo* in – met indrukwekkende resultaten.

'Hun' NHM richtte via haar Factorij voor goudexploratie onder andere het Exploratie-Syndicaat Celebes (ESC, 1890–1902) op, met een kapitaal van ƒ 1.000.000. De concessie 'Ilota' werd vervolgens ingebracht in het Exploratie Syndicaat Pagoeat NV (1889–1921), dat eveneens door de NHM werd gefinancierd. Opvallend is dat juist wanneer de contractarbeid instort (vanaf 1907), volgens Verloop & Co. ook de productie zou zijn weggevallen. Tegelijkertijd had Pagoeat NV in 1903 nog een goud-

baggerschip besteld bij de specialist uit Haarlem, Conrad – op risico van de werf zelf. Ook de eigenaars van Stork behoorden tot de zakenkring rondom het koningshuis.[109]

Het schip – de eerste (goud)emmerbagger van Nederlands-Indië – werd al in 1904 geleverd. De bewering dat de goudwinning zou zijn ingestort door de afnemende inzet van contractarbeiders, houdt dan ook geen stand. Integendeel: alles wijst op een versnelde mechanisatie van de reeds goedkope alluviale mijnbouw, zoals eerder ook in Borneo. Er zijn talloze aanwijzingen voor grootschalige boekhoudfraude rondom de koloniale goudwinning – waarbij West-Borneo mogelijk het meest extreme geval vormt.

De mythe van de ingestorte diamantindustrie

Volgens De Loos zou de diamantindustrie op Borneo al rond 1890 zijn ingestort, nog vóór enige grootschalige mechanisatie. Officieel begon gemechaniseerde diamantmijnbouw pas in de jaren 1970, na de Indonesische onafhankelijkheid. Juist vanwege het extreme gebrek aan betrouwbare data worden de koloniale productiecijfers door moderne onderzoekers inmiddels in twijfel getrokken. Hoewel niemand met zekerheid weet hoeveel diamanten er precies zijn gewonnen, lijkt het erop dat de winning op Borneo bewust handmatig en afgeschermd werd gehouden om publieke en politieke aandacht te vermijden.

Al sinds de oudheid worden in de waterwegen van Borneo diamanten gevonden. De VOC was reeds in de 17e eeuw actief in deze handel. In 1676 is gedocumenteerd dat de Chinese bevolking op het eiland tribuut betaalde aan de Chinese keizer, deels in diamanten. De Nederlandse VOC controleerde vanaf ten minste 1738 de diamantrijke regio van Landak, direct ten noordoosten van Montrado, en exporteerde jaarlijks voor 200.000 tot 300.000 Spaanse dollars aan diamanten. Deze handel was zo

---

[109] De Conrad Werf (1857) werd in 1887 hernoemd tot *Thomas Figee en Compagnie* CV (een commanditaire vennootschap). Hierin namen de later beroemde C.T. Stork en J.E. Stork een grootaandelenpakket, en zij transformeerden de onderneming in de *Scheepswerf en Werktuigenfabriek Werf Conrad NV* (1889, met onzichtbare aandeelhouders), waarin oprichter Thomas Figee niet langer directielid was. De onderneming had ca. 400 man in dienst toen zij vanaf het begin van de twintigste eeuw ook baggerschepen, boorgereedschap, ertsbaggermolens ging leveren, en in 1912 de grootste zuiger ter wereld bouwde.
Conrad was vernoemd naar Frederik Willem Conrad (1800–1870), de bekende Nederlandse waterbouwkundige, spoorweg- en telegrafiepionier. Hij was onder meer betrokken bij het 80 kilometer lange Noordhollandsch Kanaal (1824), medeoprichter van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs (KIVI, 1847), en vanaf 1856 president van de internationale commissie van ingenieurs voor de bouw van het Suezkanaal. Van 1858 tot 1865 was hij vertegenwoordiger van de onderkoning van Egypte bij de Suez-kanaalmaatschappij. Hij overleed op de terugreis van de opening in 1870.
Charles Th. Stork (1822–1895) richtte als dertienjarige de *Weefgoederenfabriek C.T. Stork & Co* (1835) op, en is tot op heden de jongste ondernemer van Nederland. Samen met zijn jongere broer Coenraad richtte hij in 1859, samen met de eigenaar van een smederij in Borne, de machinefabriek *Stork, Meijling en Co.* op. In 1865 trad ook zijn broer Jurriaan E. Stork (1828–1893) toe, waarna de onderneming werd hernoemd tot *Gebr. Stork & Co.* Hij ontving in 1862 een onderscheiding als Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.
Gebr. Stork & Co. leverde behalve textielmachines vanaf 1883 ook horizontale compound-stoommachines (ca. 1878) voor de ruitsuikerindustrie in Nederlands-Indië. In 1866 richtten de broers samen met H.P. Gelderman en C.W. Eeckhout de stoomkatoenspinnerij *Gelderman, Stork en Eeckhout* op. Na 1870 participeerde Stork ook in de *Koninklijke Gist- en Spiritusfabriek* (1869) van J.C. van Marken, waarbij Stork langdurig machines bleef leveren. In 1885 gingen de families nog nauwer samenwerken: Charles' zoon Dirk Willem trad dat jaar toe tot de raad van commissarissen.
De familie Stork participeerde later in *Werkspoor* (1826); zonen Dirk en Coen Stork waren in 1918 betrokken bij de oprichting van de *Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken* (1918).

omvangrijk dat Amsterdam zich mede hierdoor ontwikkelde tot een van de wereldcentra voor diamantverwerking.

De op Borneo gevonden diamanten waren van relatief hoge kwaliteit en vormen een van de verklaringen voor het feit dat het Nederlandse koningshuis al sinds de 18e eeuw beschikt over een van de meest waardevolle diamantenjuwelencollecties van Europa. De bank Hope & Co, hofbankier van de VOC en van het Huis Oranje, leverde bovendien diamanten aan Catharina II van Rusland (r. 1762–1796) en was via de Portugese kroonschuld ook direct betrokken bij de diamantmijnbouw in het Keizerrijk Brazilië, destijds onder Portugese controle.

In 1787 werd bij de Matan-mijn, nabij de diamanthoofdstad Landak, een ongeslepen blauwe diamant gevonden van 367 karaat: op dat moment de op één na zwaarste diamant ter wereld. Ter vergelijking: de wereldberoemde Hope-diamant, die in 1666 werd gevonden in de Indiase Golconda-mijn en later via Hope & Co werd verhandeld, woog slechts 46 karaat. De Matan-mijn bij Landak behoort nog altijd tot de oudste en meest productieve diamantmijnen ter wereld.

Het is onwaarschijnlijk dat Oranje's gouvernement de Chinese kongsi's — die met spotgoedkope opium konden worden gemobiliseerd — heeft laten vertrekken. Veel waarschijnlijker is dat het gouvernement grootschalige verversingen organiseerde om de productie op te schalen. Maar niemand weet het precies, want er werden doelbewust geen papieren sporen nagelaten.

Het is overduidelijk dat er alles aan werd gedaan om deze activiteiten aan het zicht van de Nederlandse en internationale radar te onttrekken. Volledige maatschappijen verdwijnen uit de archieven. In 1881 verleende het gouvernement bijvoorbeeld de Goenoeng-Lawak-concessie aan F.E. en L.C.J. Simonar voor de ontginning van diamanten, goud, platina en steenkool in de residentie Zuid- en Oost-Borneo, bij hoofdstad Banjermasin. De concessie werd uitgegeven tegen een cijns van 6% op de netto-opbrengst.

Bekend is dat in deze omgeving ook werd gezocht naar het nog waardevollere, uiterst zeldzame osmium — maar zonder duidelijke papieren sporen. Vanaf 1882 startte hier de mechanische ontginning, maar in 1883 wordt de concessie overgedragen aan de verdwenen 'Borneo Maatschappij' en verdwijnt ieder spoor. Dat er aanzienlijke diamanten gevonden zijn bij Banjermasin, bestaat tegelijkertijd geen twijfel.[110][111]

Verloren maatschappijen, verborgen concessies

De concessie ging waarschijnlijk over aan de Oranje-getinte Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo NV (1888), die de mechanische gouvernementsexploitatie van de oudste steenkolenmijn overnam bij Banjarmasin in Zuid-Borneo en in het Katei in Oost-Borneo: de Oranje-Nassau-mijn (1849). Deze grote, invloedrijke exploitatiemaatschappij lijkt ook het aangelegen diamant- en platinarijke gebied te hebben geëxploiteerd, maar rapporteerde – net als het gouvernement – nooit dergelijke winningsactiviteiten.

---

[110] Dat er aanzienlijke diamantvoorraden in het gebied aanwezig waren, blijkt uit het feit dat het gouvernement tijdens de Banjarmasin-oorlog (1859–1864) tegen het lokale sultanaat in 1860 de zogenoemde *Banjarmasin-diamant* (ca. 1829) opeiste van circa 70 karaat. De waarde van deze diamant werd in 1862 geschat op ƒ 400.000.

[111] In deze regio wordt dan ook gedolven naar het nog waardevollere platina en osmium, die samen met wolfraam worden verwerkt in de gepatenteerde OSRAM-lamp (1906) van de *Auergesellschaft*.

In West Borneo groeit de Borneo Sumatra Handelmaatschappij (1884), Borsumij, uit tot de dominante mijnbouwmaatschappij. De onderneming werd direct na de Derde Kongsi Oorlog (1882-1884) opgericht in 1884. Nadat het een NV werd in 1893, groeide Borsumij uit tot een groot mijnbouwbedrijf, met name in kolen in Oost-Borneo en rubber in West-Sumatra, met kantoren in Pontianak en Banjarmasin (West en Zuidoost Borneo) en Medan. De oprichter, J.W. Schlimmer, eerder vertegenwoordiger van de NHM in Banjarmasin en richtte de onderneming op in Den Haag. Er worden nooit winactiviteiten van diamanten of goud gemeld, maar de onderneming groeit uit tot een van de grootste ondernemingen van de archipel.[112]

In een Amsterdams archief duikt later een losse vermelding op van een "Borneo Diamant Maatschappij" (1900), maar van overheidswege is er geen verdere verwijzing te vinden. Noch in rapportages, noch in publicaties van het gouvernement verschijnt nog enig spoor van deze onderneming.

In de Regeerings-Almanak van Nederlandsch-Indië (1898) wordt melding gemaakt van een West-Borneo Goudmijnmaatschappij NV (1898), opgericht in Amsterdam, en tegelijkertijd van een zogenaamde West Borneo Gold Field-concessie ter grootte van omgerekend 14.843 hectare. Deze concessie betrof de exploitatie van goud, zilver en platina, en werd verleend aan een zekere E.L. Gordon — ogenschijnlijk de vroegere assistent-resident van Soerabaja (1892–1894). De concessie was uitgegeven door de Sultan van Sambas tegen een jaarlijkse vergoeding van minimaal ƒ 2.000 en een rente van 2,5%.

Tegelijkertijd werd een tweede concessie verleend aan R. Liddelow, groot 47.558 hectare, eveneens door de Sultan van Sambas, tegen een minimale jaarlijkse cijns van ƒ 4.867. Beide concessies werden ingebracht in de nieuwe West-Borneo Goudmijnmaatschappij NV (1898), waardoor de gezamenlijke concessieoppervlakte opliep tot 61.400 hectare — een gebied van circa 25 bij 25 kilometer, vergelijkbaar met de enorme plantages van de Deli Maatschappij NV.

Dezelfde sultan verleende datzelfde jaar ook de concessie Ban Pin San aan P. van Dijk voor een periode van 75 jaar. Deze betrof de exploitatie van goud, zilver, platina, kwikzilver, koper, lood, zink, tin, ijzer, nikkel, kobalt, antimonium, arsenicum, tellurium, selenium, bismutheren en andere delfstoffen in de regio bij Samba, met een omvang van 1.583 hectare en een minimale jaarlijkse cijns van ƒ 223. Deze concessie werd ondergebracht in de *Onderzoekingsmaatschappij van mijngronden ter Westerafdeling van Borneo NV*, waarvan later geen enkel spoor meer terug te vinden is.

Daarnaast wordt melding gemaakt van de Kalindjau-concessie, uitgegeven door de Sultan van Koetei in de Zuidoost-Residentie van Borneo. Deze concessie werd eveneens verleend voor 75 jaar aan G. Murray — die ook betrokken was bij de West-Borneo Goudmijnmaatschappij NV — en betrof de exploitatie van goud, zilver, diamant, tin, lood, koper en andere delfstoffen. Het gebied had een omvang van 7.100 hectare en de concessievoorwaarden bepaalden een afdracht van 5 tot 7,5% van de winst, of minimaal ƒ 1.000 per jaar. Dit gebied bevond zich nabij de stad Bandjermasin, die later ook als rijk aan diamanten en platina zou blijken.

---

[112] Pontianak is de hoofdstad van het gelijknamige sultanaat (1771–1950), dat op zijn beurt viel onder het grotere, goudrijke sultanaat van Sambas. Binnen dit gebied lag ook de Kongsi-federatie van Lanfang (1777–1884), die tot zijn val werd beschermd door Qing-China. Deze Kongsi-republiek was op verzoek van de VOC gesticht door Low Fong Pak, met als hoofdstad Mandor, circa 10 kilometer ten noorden van Pontianak. Het betrof een federatie van Hakka-Chinezen en inheemse Dajaks. In 1854 veroverde het KNIL het gebied en installeerde een pro-Nederlands kongsi-regime, dat in 1912 werd opgeheven.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Verborgen productiecijfers en valse publicaties: Misleiding als bestuursstrategie

Gingen de Nederlanders hier dan zelf met de hand graven? Onwaarschijnlijk. In de regio rondom Banjarmasin werden immers de Oranje-Nassau kolenmijnen geëxploiteerd, via een bijbehorende spoorlijn. Sinds 1849 werd daar al op grootschalige wijze steenkool gewonnen, onder meer met inzet van massale dwangarbeid.[113]

Hoewel het gouvernement herhaaldelijk beweerde dat de Chinese mijnwerkerspopulatie zich had teruggetrokken, blijkt deze post-WOII nog steeds *'alive and kicking'* te zijn — net als de zeer rijke goud- en diamantvoorraden van Borneo. Pas in 1992 werd voor het eerst kritisch vastgesteld dat de onderzoeksresultaten van de Borneo-expedities van het Mijnbureau tussen 1850 en 1900 — onder leiding van De Keyser en Noya-Sinay — misleidend en doelbewust vervalst waren.

Maar geoloog van het Mijnbureau Wing Easton spant toch de kroon wanneer hij in het Jaarboek 1904, geheel gewijd aan het Borneo-veldwerk, vaststelt: *"Het gebied is arm aan delfstoffen, kolen, olie, goud en andere ertsaders. De oorzaken daarvan liggen voor de hand en als men de omgekeerde weg had ingeslagen, d.w.z. de geologische opnames voorrang had gegeven boven de mijnbouwers-onderzoekingen, dan was ons veel geld en telleurstelling bespaard gebleven."*

Eastons uitspraak is exemplarisch voor de doelbewuste misleiding die ook door andere publicisten als J.W. Verloop (1916) en diverse gouvernementsambtenaren wordt bevestigd. Maar het bijzondere is: hetzelfde Mijnbureau was volgens de Indische Mijnwet verplicht om eerst geologisch onderzoek te doen, alvorens concessies mochten worden uitgegeven. De feiten spreken elkaar dus rechtstreeks tegen.

In diezelfde lijn stelt de internationale gids *Precious Stones* (Dr. Max Bauer, 1904, London) — ondanks de registratie van enkele duizenden werkers in Tanah Laut bij Martapura in 1836 — dat tussen 1836 en 1843 slechts 29.857 karaat diamant werd gewonnen: omgerekend 6.141 gram (1 karaat = 0,2057 gram). Tussen 1876 en 1880 werd bij Ngabang, nabij diamantstad Landak, slechts 25.378 karaat (5.220 gram) gemeld. Bij de Sekayam-rivier zouden nog slechts 40 Chinezen werk; in diamantenhoofdstad Landak 350 man. Het gepresenteerde beeld is dat van bittere droefenis en totale armoede.

De conclusie voor het Londense kapitaal was dan ook helder: investeer liever in Zuid-Afrika, bijvoorbeeld bij de diamantmijnen van Kimberley, waar na de Tweede Boerenoorlog (1899–1902) nog veel mijnwerkers nodig waren.

De Nederlandse geoloog Reinout Willem van Bemmelen publiceerde in 1939 het 'afrondende' rapport *De geologie van het westelijke deel van de Westerafdeeling van Borneo* in het Jaarboek van de Dienst van de Mijnbouw. Volgens dit verslag zou in 1907 slechts 600 karaat diamant zijn gewonnen op geheel Borneo. Die jaarproductie zou tot 1937 slechts marginaal zijn toegenomen tot 907 karaat, en pas daarna enkele duizenden karaat per jaar hebben bedragen. Volgens de officiële cijfers bleef het dus de hele koloniale tijd een wanhopige toestand.[114]

[113] In dezelfde almanak worden expliciet nog zeven andere goudexploratiemaatschappijen genoemd, maar die lijken vooral gericht op het 'lucratieve' Noord-Celebes, Sumatra en mogelijk zelfs Java — verder ontbreekt elk spoor.

[114] De *Borneo Maatschappij* (ca. 1883) is niet te verwarren met de *Oost Borneo Maatschappij NV*, noch met het in Sarawak (Brits-Noord-Borneo) gevestigde *Borneo Company Ltd.* (1856–1921). Deze laatste werd in 1856 opgericht door James Brooke, de witte *Rajah* van Sarawak.
De *Borneo Maatschappij* wordt opnieuw vermeld wanneer zij vanaf 1898 start met mechanische goudmijnbouw bij Bau, aan de grens met Sarawak. Hier zou de onderneming tussen 1898 en 1921 officieel

De werkelijke productiecijfers van goud, diamant, platina, osmium en andere edelmetalen blijven onbekend. Ook het aantal betrokken contract-, dwang- en kongsi-arbeiders blijft in het duister. Maar afgaande op de voorafgaande en latere ontwikkelingen lag dit aantal waarschijnlijk structureel tussen de 100.000 en 500.000. Daarbij komt dat de sultans zelf directe financiële belangen hadden bij de mijnbouw.; Zij kenden vanuit hun islamitische geloof bovendien geen bezwaren tegen slavernij van bijvoorbeeld Dayaks. Er zijn dan ook weinig redenen om aan te nemen dat de productie na 1854 instortte — en alle reden om te vermoeden dat ze juist ongekend werd opgevoerd.

In de jaren 1880 zijn er bovendien duidelijke tekenen van mechanisatie, net als in de technisch vergelijkbare alluviale tinmijnbouw. Waarom is deze misleiding zo belangrijk? Omdat het hier vermoedelijk gaat om fenomenale hoeveelheden van de meest waardevolle grondstoffen ter wereld — stoffen waarmee letterlijk alles kon worden betaald in de westerse financiële wereld.

Tijdens de grootschalig uitgevoerde plunderpraktijken van het Japanse Showa-regime (1942–1945) werden in kolonies als Nederlands-Indië zoveel mogelijk goudschatten omgesmolten tot goudstaven volgens Londense standaard, en de edelstenen afgevoerd naar Tokyo. Toen dat medio 1942 steeds moeilijker werd, werd een grootste deel van de buit begraven op de Filipijnen. Zo verdween niet alleen het papieren spoor, maar ook het fysieke bewijs van deze koloniale rijkdom — alsof zij nooit had bestaan.[115]

Reconstructie van de goudwinning op koloniaal Borneo, vanaf 1890

De historische bronnen stellen vaak dat de moeilijk toegankelijke ondergrondse mijnen in Zuid-Afrika veel rendabeler waren dan de eeuwenoude alluviale goud- en diamantmijnen op Borneo (nu: Kalimantan). Maar net als bij de vergelijkbare tinindustrie is die stelling ongeloofwaardig.

De historische bronnen vertellen graag dat de moeilijk toegankelijke ondergrondse diamant- en goudmijnen in Zuid Afrika veel rendabeler waren dan de eeuwenoude alluviale goud- en diamantmijnen in Nederlands-Borneo (nu: Kalimantan): Net als bij de vergelijkbare tinwinningsindustrie is die stellingname ongeloofwaardig.

D. de Loos (1889) lijkt indirect de verkoopprijs van het goud te vermelden dat tussen 1833 en 1890 vooral in West-Borneo werd gewonnen:

983.255 troy ounce (30,5 ton) goud hebben gewonnen. Nadat de onderneming de mechanische winning bij Bau stopzet, nemen Chinese kongsi's de exploitatie in het gebied over. Tot 1961 worden daar nog zeven *kongsi's* geregistreerd. In 1947 tellen de Britten maar liefst 45.409 Hakka's en 41.948 Foochow-Chinezen in Brits-Sarawak, waarvan het merendeel in en rond Bau woonachtig is.

[115] Het duurt van 1882 tot 1888 voordat de sultan van Koetei in Oost-Borneo 'zou hebben toegestemd' om een concessie in te brengen in een particuliere maatschappij: de *Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo NV* (1888). Maar toestemming was in feite niet nodig — het gouvernement had de steenkolenmijnen die aan deze maatschappij werden overgedragen al veel eerder gerealiseerd.
De kolenmijn *Oranje-Nassau* was de eerste kolenmijn op Borneo. Ze produceerde steenkool voor de stoomschepen van de gouvernementsmarine, die de kustlijn moesten bewaken tegen goud- en diamantensmokkel. Voor de mijnbouw werd tevens een spoorlijn aangelegd, die reeds in 1849 werd gerealiseerd.
In de hoofdstad van de zuidelijke residentie, Banjarmasin, vestigde voormalig NHM-medewerker J.W. Slimmer in 1884 de *Borneo Sumatra Maatschappij NV* (Borsumij). De onderneming groeide uit tot een van de 'grote vijf' handelsondernemingen van Nederlands-Indië en zou de stad Banjarmasin vrijwel in zijn eentje moderniseren en industrialiseren — vergelijkbaar met wat de *Billiton Maatschappij NV* deed met Manggar op het eiland Billiton.

Jaar	Goudprijs (per t.o.)	Goudprijs (per kg)	Equivalent in gulden
1833–70	£ 18,93 / 31,1 gr	£ 608,7 / kg	(1870:ƒ 7.211,76/kg)
1871–88	£ 18,94 / 31,1 gr	£ 609,0 / kg	(1880:ƒ 7.353,51/kg)
1889	£ 18,93 / 31,1 gr	£ 608,7 / kg	(1889:ƒ 7.355,72/kg)
1890	£ 18,94 / 31,1 gr	£ 609,0 / kg	(1890:ƒ 7.362,25/kg)

Maar de goudprijs in goudhoofdstad Londen lag in de jaren 1880 op £ 4,25 per troy ounce (t.o.), oftewel £ 137 = ƒ 1.653 per kg. Het gerommel met de cijfers resulteerde in een fictieve verkoopprijs van het goud in de jaren 1880, die een factor 4 boven de wereldmarktprijs lag.

De Loos geeft toe dat de (officiële) opgaven van het gouvernement voor Montrado en Sambas lager zijn dan de werkelijkheid, vanwege gebrekkige informatievoorziening. Dat doet denken aan de gelijktijdige enorme 'opiumsmokkel' via Bali – officieel wist Batavia niets, maar officieus werd alles bijzonder nauwgezet gevolgd en samengewerkt met het lokale gezag en Chinese pachters. De cijfers tonen onbedoeld ook knullige misleiding.

Zijn algemene conclusie is echter dat de goudwinning in Nederlands-Indië weinig voorstelde — een beeld in de periode van de Billiton-affaire (1882–1892) en parlementaire discussies over eigendom van delfstoffen en grond.

Loos (1889)' officiële cijfers vertaalt naar winprijs per kg en troy ounce en totale waarde:

Jaar	Geldwaarde	# delvers	Kg.	Kg./#	Prijs per kg	Prijs per t.o.	
1880	ƒ 233.388	1.145	167	0,15	ƒ 1.398	ƒ 43.46	
1881	ƒ 239.502	1.242	176	0,14	ƒ 1.361	ƒ 42.32	ƒ 1.294.034
1882	ƒ 172.502	1.269	127	0,10	ƒ 1.358	ƒ 42.24	ƒ 934.091
1883	ƒ 249.002	1.318	178	0,14	ƒ 1.399	ƒ 43.51	ƒ 1.308.820
1884	ƒ 208.296	1.242	149	0,12	ƒ 1.398	ƒ 43,48	ƒ 1.095.641
1885	ƒ 209.082	1.224	153	0,13	ƒ 1.367	ƒ 42.50	ƒ 1.124.715
1886	ƒ 155.200	1.063	122	0,12	ƒ 1.272	ƒ 39.56	ƒ 897.221
Gem.	ƒ 209.567	1.215	153	0,13	ƒ 1.365	ƒ 42,31	ƒ 1.126.021

De productiviteit in deze extreem goudrijke, tropische regio (zonder permafrost) ligt met 0,13 kg per delver per jaar bijzonder laag. Ter vergelijking: de handmatige alluviale goudwinning in de Russische Lena-mijnen lag in 1911 op 1,6 kg per persoon per jaar van 120-150 dagen per jaar, en in de 90 tot 120 dagen dat er in Klondike gewonnen kon worden op het hoogtepunt in 1900 op 0,93 kg. Daarnaast is het officiële aantal delvers op Borneo opvallend laag, gezien de omvang van de Chinese mijnwerkersgemeenschap.

Bij een gemiddelde jaarproductie van 0,13 kg per delver en een goudprijs van ƒ 1.650 per kg (1890), komt het gemiddelde inkomen per mijnwerker uit op ƒ 177 per jaar (ca. ƒ 0,59 per dag bij 300 dagen) — exact het niveau van het bekende koelieloon voor mijnbouwers elders in de archipel. Dat lijkt Loos indirect met zijn cijfers te willen zeggen.

Verder lijkt het, gezien de 'geldwaarde' (lees: inkoopprijs voor het gouvernement), erop alsof het goud voor gemiddeld ƒ 1.365 per kg wordt ingekocht bij de kongi's – maar dat zegt vrij weinig aangezien het nooit op de gouvernementsbalans kwam te staan. Er word bedoeld dat er ten opzichte

van de wereldgoudprijs slechts 21% marge werkt gemaakt, minimaal naar koloniale begrippen. Voor hoeveel het goud door de NHM & Co. werkelijk werd ingekocht, blijft verhuld.

Vergelijkende productiviteitsanalyse

Bij de Russische Lena-goudmijnen werd in 1911 circa 1,6 kg alluviaal goud per delver per jaar geproduceerd. Daarmee lag de productiviteit in de permafrost 12,3 keer hoger dan op Borneo volgens de door De Loos vermelde cijfers. In een realistisch scenario voor Borneo – gebaseerd op het tropische klimaat met 300 tot 330 winbare dagen per jaar, de goudrijke bodem, het uitgestrekte wingebied en de arbeidsethiek van de Chinese kongsi's – is een productie van 3,2 kg per delver per jaar aannemelijk. Dat is twee keer de productie van Lena. Bij een jaarloon van ƒ 177 resulteert dit in slechts ƒ 55,31 aan productiekosten per kilogram goud.

Wat betreft arbeidsinzet is de officiële opgave van 1.215 delvers volstrekt ongeloofwaardig, zeker afgezet tegen de geschatte 200.000 Chinese mijnwerkers die massaal gebruikmaakten van Dajakse slaven. Gezien de langdurige inzet van slavernij binnen de Kongsi-Republieken – die volgens bronnen actief waren tot 1850, 1860, 1884 of zelfs 1914 – is de potentiële mankracht een veelvoud van de officiële cijfers. Vergeleken met de gegevens van De Loos (1889) resulteert dit in een vermenigvuldigingsfactor van 82× (100.000/1.215) tot zelfs 411× (500.000/1.215).

Indien men bovendien rekening houdt met mechanisatie vanaf de jaren 1880 – vergelijkbaar met de technologische evolutie in de tinindustrie – zou de productiviteit per arbeider nog aanzienlijk hoger hebben kunnen liggen. Aangezien deze mechanisatie niet is meegerekend in onderstaande berekeningen, zijn de schattingen conservatief.

De gecombineerde bandbreedte van productiviteit en arbeidsinzet levert dan ook een theoretische schaal op van 82× (bij gelijke productiviteit per arbeider) tot 9.864× (bij 24× productiviteit × 411× arbeidsinzet). In het minimale scenario wordt uitgegaan van slechts 100.000 actieve mijnwerkers die produceren op het niveau dat De Loos hanteert – een stelling die nauwelijks houdbaar is, gelet op de Nederlandse neiging tot maximale exploitatie, zelfs bij zogenaamd 'lage-rendement' delfstoffen zoals tin.

In het hoge scenario wordt verondersteld dat 500.000 mijnwerkers (Chinezen + Dajaks) actief zijn, met een opbrengst die overeenkomt met het reële gehalte van het goud- en diamantrijke gebied. Dat deze arbeid en productie niet formeel zijn geregistreerd, wijst eerder op structurele onderrapportage dan op afwezigheid ervan.

Uitgaande van de door De Loos gerapporteerde productie van 153 kg goud per jaar en een realistische productiekostprijs van ƒ 55 per kg, resulteert dit in de volgende twee scenario's:

– Laag scenario (82×): 25,2 ton goud per jaar, met een productiekostprijs van ƒ 1,4 miljoen en een marktverkoopwaarde van ƒ 41,6 miljoen (bij ƒ 1.650/kg), wat neerkomt op een bruto winst van ƒ 40,2 miljoen.

– Hoog scenario (9.864×): 1.509,2 ton goud per jaar, met een productiekostprijs van ƒ 83,0 miljoen en een marktwaarde van ƒ 2.490,2 miljoen, wat een bruto winst oplevert van ƒ 2.407,2 miljoen.

Bij een goudwaarde van ƒ 1.650.000 per ton zijn de transportkosten – ca. ƒ 6 per ton – verwaarloosbaar.

Het smelten van goud vond traditioneel plaats in Londen bij gespecialiseerde firma's als Rothschilds en Johnson Matthey, tegen commerciële tarieven van ƒ 50 tot ƒ 150 per kilogram. Officiële

smeltlocaties waren daarnaast ook Singapore, Batavia en uiteraard Londen. Volgens NHM-exportopgaven en internationale handelsrekeningen uit het archief van Hope & Co. werd in de periode 1880–1900 voor transport, smeltkosten en verzekering (Batavia–Londen) een totaalbedrag van ƒ 200 tot ƒ 300 per kilogram goud gerekend. Omgerekend komt dat neer op 12% tot 18% van de toenmalige goudprijs. Vergeleken met de eerder berekende productiekosten van De Loos zou dit een resterende winstmarge opleveren van een ongeloofwaardige 3% tot 9%.

Het is echter zeer de vraag of zulke hoeveelheden goud werkelijk naar Rothschilds of andere concurrenten werden gestuurd. Van Borneo is bekend dat ook lokale goudsmelterijen actief waren, die voor enkele guldens aan arbeid en energie konden smelten. Voor grotere hoeveelheden is het aannemelijk dat bestaande tin-smelterijen – met minimale aanpassingen – ook goud konden verwerken tot Londense zuiverheid (99,5%).

Tijdens de Japanse bezetting werd in een recordtempo goud uit Zuidoost-Azië omgesmolten in de tin- en goudstad Ipoh tot Londense standaard. De benodigde faciliteiten waren dus reeds aanwezig of snel ingericht. De NHM was via dochtermaatschappijen al decennia actief in Ipoh, onder meer in de plantage- en tinindustrie. Net als de Standard Bank of British Malaya (vanaf 1894) en de Chartered Bank of India, Australia & China (vanaf 1875) bezat de NHM kluizen in Ipoh, waarin aanzienlijke hoeveelheden goud, zilver, platina en edelstenen werden opgeslagen. Deze zijn later door de Japanse bezetter in beslag genomen.

Ipoh lijkt dan ook een logische locatie voor (deels verborgen) grootschalige goudsmelting. De daadwerkelijke smeltkosten en handling waren vermoedelijk laag en zelfs verwaarloosbaar vergeleken met de waarde van het verwerkte goud.

Conclusie: verborgen goudstroom en grootschalige onderrapportage

Zelfs als men uitgaat van een gematigd scenario, waarin de jaarlijkse verkoopwaarde rond 1890 wordt geschat op **ƒ 1,2 miljard** (bij een productie van 767,1 ton) en de productiekosten circa **ƒ 42 miljoen** bedragen, blijft de schaal van exploitatie buitengewoon. In dat geval was goud zonder twijfel een van de meest lucratieve grondstoffenkartels van heel Nederlands-Indië. Alleen **rookopium** was vergelijkbaar met dit rendement, met een gemiddelde jaarlijkse opbrengst van **ƒ 1,2 miljard** in de periode 1890–1941.

Een *educated guess* op basis van deze aannames zou betekenen dat de totale waarde van de buiten de boekhouding gehouden goudproductie uit West-Borneo in deze periode gemiddeld neerkomt op een geaccumuleerde waarde van **ƒ 67,6 miljard** voor **39.889,2** ton (767,1x52). Dat werd vrijwel volledig geproduceerd, geëxporteerd en verwerkt buiten het zicht van de officiële koloniale administratie — naar een tot op heden onbekende bestemming.

Oranjes ‘handtekening’ in de strijd om de diamant- en goudwinning in Zuid Afrika, vanaf 1852

Oranje’s voorkennis van de Zuid-Afrikaanse diamond- and goldrush (1852–1886)

Nadat in 1866 verschillende diamanten zijn gevonden bij Kimberley, worden deze opgekocht in het nabijgelegen Hopetown (gesticht 1854). Zowel de Oranje Vrijstaat als de Britse Kaapkolonie leggen onmiddellijk aanspraak op het gebied. In 1870 roepen onafhankelijke gravers de ‘Diggers’ Republic’

uit, beter bekend als Griqualand-West, maar nog datzelfde jaar wordt het gebied formeel onder Brits gezag van de kroon geplaatst.[116]

In 1871 breekt de diamondrush uit bij het 'Groot Gat' op de boerderij Vooruitzigt van de broers De Beers bij Kimberley. Binnen korte tijd trekken circa 50.000 gravers naar de mijn, wat een ware economische explosie veroorzaakt. Tijdens de Eerste Boerenoorlog (1880–1881) wordt Kimberley in 1880 definitief ingelijfd bij de Britse Kaapkolonie. In 1885 wordt vervolgens een spoorlijn aangelegd naar Hopetown en Kimberley, waarmee de basis wordt gelegd voor grootschalige diamantexploitatie onder Brits toezicht.[117]

In 1886 volgt de veel grotere *goldrush* bij de Witwatersrand in de Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR). Deze wordt mede aangewakkerd door de hernieuwde Britse belangstelling voor annexatie van Transvaal, nadat in 1877 al een eerdere poging tot inlijving had plaatsgevonden. Ook bij deze goudkoorts stromen talloze *Uitlanders* (vooral Britten) het gebied binnen.

Opvallend is dat de infrastructuur — spoorlijnen, banken en concessies — vrijwel onmiddellijk na de officiële vondst wordt uitgerold. Er zijn aanwijzingen van voorbereidende activiteiten en mogelijk voorkennis. Al vroeg is er toezicht vanuit Nederlandse koninklijke netwerken aanwezig. Ook aan Boerenzijde bestaat er van meet af aan kennis van het potentieel van het Witwatersrand-bekken, wat wijst op een zorgvuldige geheimhouding én strategische planning zoals in Nederlands-Indië gebeurt.[118]

De eerste goudvondst dateert al van 1852, op de boerderij *Paardekraal* van de prominente Boerenleider Andries Pretorius (1798–1853). In datzelfde jaar wordt de Zuid-Afrikaansche Republiek (1852–1902) opgericht. Pretorius verklaarde deze ontdekking geheim en gebruikte het goud waarschijnlijk voor de opbouw van de nieuwe staatskas van Transvaal. Hij vreesde naar verluidt een herhaling van de chaotische toestanden zoals in Californië of Australië waar anarchie, geweld en sociale ontwrichting hadden geleid.

Zijn zoon, Marthinus Wessel Pretorius (1819–1901), richt in naam van zijn vader in 1855 de nieuwe hoofdstad Pretoria op, aan de oostrand van de Witwatersrand. Hij zou vervolgens president worden van zowel de Zuid-Afrikaansche Republiek (r. 1857–1860 / 1866–1871) als de Oranje Vrijstaat (r. 1860–1863). Via het zogeheten Triumvaat met Piet Joubert en Paul Kruger (r. 1883–1902) helpt hij laatstgenoemde aan de macht als uiteindelijke president van de ZAR.

In 1884 wordt er goud 'ontdekt' door Jan Gerritze Bantjes (1817–1887), op een locatie vlak bij Pretoria en het latere Johannesburg (gesticht 1886). Hij richt dat jaar de *Bantjes Consolidated Mines*

---

[116] De nederzetting was vernoemd naar majoor William Hope (1807–1859), *Auditor-General* en *Secretary* van de Kaapkolonie, en jongste zoon van *Right Hon.* Charles Hope of Granton, *Lord President of the Court of Session*, en Lady Charlotte Hope, dochter van de 2nd *Earl of Hopetoun* — afkomstig uit de Schots-Nederlandse bankiersfamilie Hope..

[117] Een belangrijke figuur in de diamantwinning bij Kimberley was de Joodse Jules Porgès en diens firma *Jules Porgès & Cie*. Ten tijde van de *diamond rush* leidde hij vanuit Parijs een diamant-handelsconglomeraat met vestigingen in Parijs en Londen, én met een leidende positie in de (Joodse) slijpindustrie van Amsterdam. Zijn firma *Ephrussi & Porgès* behoorde tot de Europese *haute finance*. Porgès vormde syndicaten — onder meer met de Rothschilds — om De Beers-gerelateerde aankopen te financieren.

[118] Vanaf 1855 was er een consulaire agent aanwezig in de Oranje Vrijstaat, en na de grondwet van 1860 volgden de consul-generaals Cornelis Hiddingh (r. 1861–1871), H.A.L. Hamelberg (r. 1871–1896) en H.P.N. Muller (1896–1902). Vanaf 1877 was er ook Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging in Transvaal.
De jurist Hamelberg was lid van de Volksraad en fungeerde als consul-generaal en speciaal gezant van de Oranje Vrijstaat in Nederland van 1871 tot 1896 — een rol waarin hij geregeld bijzondere opdrachten uitvoerde en verdragen ondertekende. Zijn opvolger, H.P.N. Muller, was bevriend met president Kruger en diens minister, en vervulde de functie van consul-generaal voor zowel de Oranje Vrijstaat als de Transvaal.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

op — de eerste formele mijnbouwonderneming in het gebied. De bekende *goldrush* in Zuid-Afrika begint dan pas echt.

Bantjes was eerder secretaris van het *Kommissietrek*, een Voortrekker-beweging onder leiding van Pretorius. De vrome, diep gereformeerde voortrekker diende als secretaris-generaal tijdens de oorlog tegen Zulu-koning Dingaan (1838) en fungeerde later als postmeester-generaal — die dan net als in de VS - verantwoordelijk is voor de schatkist en belastinginning. Hij was bovendien leraar, mentor en vertrouweling van zowel Marthinus Wessel als Paul Kruger, tot aan zijn dood in 1887.

Spoorwegen, banken en Oranje's financiële infrastructuur (1884–1895)

Tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899–1902) werden zowel de Transvaal als de Oranje Vrijstaat veroverd door een omvangrijk Brits expeditieleger. Beide republieken werden vervolgens als semi-onafhankelijke provincies toegevoegd aan de Britse Kaapkolonie. In 1910 werden zij geïntegreerd in de Unie van Zuid-Afrika (1910–1961), een zelfstandig dominion binnen het Britse Commonwealth. Opmerkelijk is dat ook ná deze annexatie Nederlandse ondernemingen — vaak met een uitgesproken Oranje-signatuur — prominent actief bleven in de regio.

Een sprekend voorbeeld daarvan is jonkheer Hugo Loudon (1860–1941), zoon van James Loudon, voormalig minister van Koloniën (1861–1862) en gouverneur van Nederlands-Indië (1872–1875). Hugo Loudon begon zijn loopbaan als civiel ingenieur bij de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM, 1887–1902) in Transvaal. Deze spoorlijn werd op verzoek van president Paul Kruger aangelegd tussen Pretoria en de Portugese havenstad Lourenço Marques (het huidige Maputo). De verbinding was van strategisch belang voor zowel de export van goud uit de Rand-mijnen bij Johannesburg als de import van goederen en materiaal.

Niet lang daarna, in 1890, werd dezelfde Loudon medeoprichter en president van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië NV (KNMEP, Koninklijke Olie), bij notariële akte te Amsterdam. Deze onderneming werd opgericht met expliciete koninklijke toestemming en controlerende deelneming. Loudons dubbelfunctie illustreert de nauwe verwevenheid tussen het Nederlandse koningshuis, de industriële expansie in Zuid-Afrika en de koloniale infrastructuur in Nederlands-Indië.[119][120]

---

[119] De KNMEP-maatschappij houdt voor Nederlands-Indië de concessies voor de exploratie van oliebronnen. Samen met de Nederlanders Jean Baptiste August Kessler (1853–1900) en Henri Wilhelm August Deterding (1866–1939) is Hugo Loudon in 1890 medeoprichter van de werkmaatschappij *Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij* (1890), waarvan hij president wordt, met Kessler en Deterding als directeuren.
Deze onderneming fuseert in 1907 met Shell tot *The Shell Transport & Royal Dutch Petroleum Co.* (1907), met een meerderheidsbelang van 60% voor de KNMEP. Loudon en Deterding richten vervolgens de dochtermaatschappij *De Bataafsche Petroleum Maatschappij NV* (1907) op. In 1924 wordt Hugo Loudon bovendien voorzitter van de *Deli Maatschappij NV*, een dochteronderneming van de NHM.

[120] Er was sprake van aanzienlijke interactie tussen civiele werken in Zuid-Afrika en Nederlands-Indië. Voor Nederlandse projecten werden opzichters geworven uit Nederlandse en Duitse mijnen, en later ook van de *Polytechnische School* in Delft (1864–1905), de opvolger van de *Koninklijke Akademie* (1843), en van de nieuwe mijnbouwschool in Heerlen (opgericht in 1914).
Ook bij de *Ombilin*-kolenmijnen (1888) in West-Sumatra werd relevante ervaring opgedaan, die vervolgens werd toegepast in de mijn- en spoorwegbouw in zowel Zuid-Afrika als Nederland. De directeur van de mijnen in Ombilin, Cluysenaer, had eerder gediend als directeur van de in 1887 opgerichte *Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij* (NZASM), die tevens de kolenmijnen in Springs, Zuid-Afrika, exploiteerde. Cluysenaer paste op Sumatra dezelfde technieken toe als in Zuid-Afrika.

De Zuid Afrikaan Bantjes was op zijn beurt nauw bevriend met de naar Zuid-Afrika geëmigreerde Neder-Duitser Hendrik Wilhelm Struben (1840–1915), die in de mijnindustrie gold als een integer en invloedrijk figuur. In 1884 richtte Struben zowel de Sterkfontein *Junction Mining Syndicate* op als de *Confidence Reef* of Wilgespruit, waar het door Bantjes gevonden erts werd verwerkt. Drie jaar later, in maart 1887, werd hij door het *Diggers' Committee* in Johannesburg benoemd tot eerste president van de Transvaal *Chamber of Mines*. Deze Kamer kreeg tot taak standaardcontracten op te stellen voor de — voornamelijk zwarte — mijnwerkers, het mijnrecht (de zogeheten *Goudwet*) te codificeren, en de aanleg van spoorweginfrastructuur te coördineren. Struben werd tevens benoemd tot eerste directeur van de spoorlijn tussen Pretoria en Maputo. Vanaf 1890 verschenen in Johannesburg de eerste omheinde arbeidskampen met prikkeldraad, speciaal ingericht voor de zwarte contractarbeiders. Zowel de *Chamber of Mines* als de spoorlijn werden gefinancierd door *Labouchère Oyens & Co* uit Amsterdam – het voormalige *Ketwich & Vroombergh* (1790).

Parallel aan deze razendsnel groeiende mijnwerkerseconomie werden ook tal van financiële instellingen opgericht, die vaak opereerden vanuit een Nederlands hoofdkwartier. In 1887 werd de Nederlandsche Bank en Credietvereeniging voor Zuid-Afrika gesticht, die in 1903 werd hernoemd tot Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika (NBZA). Deze instelling werd opgericht met expliciete koninklijke goedkeuring. Kort daarna volgden de Pretoria Hypotheek Maatschappij (1889), de Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Hypotheekbank (1889), en de Transvaalsche Bank en Handelsvereeniging (circa 1898).

Deze laatste werd met 'Koninklijke Bewilliging' overgenomen door een anonieme groep aandeelhouders (of stromannen?) uit Amsterdam, die de instelling van vers kapitaal voorzagen en filialen openden in zowel Pretoria als Johannesburg. Het gezamenlijke startkapitaal van de eerste drie banken werd in 1913 uitgebreid tot maar liefst ƒ 27,3 miljoen. Agent voor de eerste bank was opnieuw Labouchère Oyens & Co. Deze firma was via de bankiersfamilie Labouchère direct gelieerd aan het heropgerichte Hope & Co. (1815), een van Oranje's huisbanken in de negentiende eeuw.

Opmerkelijk is verder dat Johannes Christiaan de Marez Oyens (1845–1911, r. 1901-1905), lid van de politiek invloedrijke bankiersfamilie Oyens, ten tijde van de Tweede Boerenoorlog diende als minister van Economische Zaken onder koningin Wilhelmina (r. 1890–1948). Zijn betrokkenheid bij de Transvaalse ontwikkelingen, de mijnbouw en spoorlijn was via de familie-bank aanzienlijk.

Vanaf 1890 verschenen rondom deze spoorlijn de eerste met prikkeldraad omheinde arbeidskampen bij Johannesburg — een structureel element van de Oranje-getinte ontluikende mijnbouweconomie. In de decennia daarna groeide de onderlinge verwevenheid van de Zuid-Afrikaanse banken. In 1925 werd de Transvaalsche Bank overgenomen door de NBZA. In 1954 fuseerde de NBZA met de Amsterdamsche Goederenbank tot de Nederlandse Overzee Bank. In 1969 werd deze laatste bank — via de aankoop van slechts 20% van de aandelen — overgenomen door het inmiddels gefuseerde Mees & Hope, waarna de Zuid-Afrikaanse tak verderging als Nederlandse Bank in Suid-Afrika (1969). Deze instelling werd in 1971 hernoemd tot NedBank, en groeide vervolgens uit tot een internationale bank met vestigingen op onder meer de belastingparadijzen *Isle of Man* en *Guernsey*. De Mees & Hope-groep fuseerde uiteindelijk, net als grootaandeelhouder NHM, in de jaren 1990 in het conglomeraat ABN AMRO.[121][122]

---

[121] De kapitaalkrachtige slavenhandelaren en handelsbank *Ketwich & Vroombergh* (1790) vormden een bankgroep samen met *Hope & Co.* en de steenrijke weduwe Willem Borski — die in 1814 maar liefst 40% van de *Nederlandsche Bank NV* verwierf. Deze groep voerde nog in 1844 gezamenlijk de administratie over de *First Bank of the United States* (1791). *Hope & Co.* was bovendien betrokken bij de *Louisiana Purchase* (1803).
[122] De financiële betrekkingen van Nederland met Zuid-Afrika, in Neerlandia (1913, 17de editie), P.C. Baerveldt.

De Tweede Boerenoorlog als annexatie voor de kroon (1899–1902)

Koningin Wilhelmina sprak zich tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899–1902) opvallend genoeg nooit expliciet uit vóór of tegen de Boeren. Terwijl de Nederlandse bevolking in deze periode overwegend pro-Boer en pro-Duits was gezind, bleef haar houding ambivalent. In haar publieke toespraken verwees zij slechts naar ‘stamverwanten’ en ‘bloedverwantschap’, en beperkte haar steun tot vage verklaringen over het recht op enige zelfstandigheid.

Deze diplomatieke vaagheid kreeg een andere lading toen de Britse regering in 1899, met steun van het Keizerrijk India, een ongekend groot expeditieleger van circa 500.000 man naar Zuid-Afrika zond om de ongeveer 80.000 bijzonder weerbarstige Boeren te onderwerpen. In deze context schreef Wilhelmina in 1900 een uiterst geheime, later onderschepte en onconstitutionele brief aan de Duitse keizer Wilhelm II (‘Onkle Willie’). Daarin verzocht zij hem te bemiddelen tussen de Boerenrepublieken en de Britse regering, naar eigen zeggen “om het ergste te vermijden”.

Tegelijkertijd circuleerde in Den Haag een geheim plan om Wilhelmina aan te stellen als ‘stadhouder’ van de twee Boerenrepublieken. In dit scenario zou zij als ceremonieel opperhoofd de presidenten van Transvaal en de Oranje Vrijstaat benoemen, en de Republieken internationaal vertegenwoordigen — vergelijkbaar met haar rol als soeverein in Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen. Minister Johannes Christiaan de Marez Oyens was hierbij direct betrokken. Het plan had tot doel directe politieke controle te verkrijgen over de Zuid-Afrikaanse koloniën, maar lijkt uiteindelijk gestrand.

Het was onderdeel van een complex diplomatiek machtsspel. In 1900 zond de Duitse ambassadeur in Londen een memorandum aan koningin Victoria, met daarin instructies hoe de Boeren op het slagveld definitief te verslaan. Onderdeel van dit advies was de oprichting van concentratiekampen en het gebruik van systematische belegering. De Britten namen dit plan met instemming over. De militaire samenwerking tussen Duitsland en Groot-Brittannië was op dat moment al innig, onder meer bij de gezamenlijke onderdrukking van de Boxeropstand in China (1899–1901).

Wilhelm II sprak zich publiekelijk uit voor vrede met Groot-Brittannië, ondanks de schijn van Duitse steun aan de Boeren. Zowel hij als Wilhelmina namen in het openbaar een neutrale, diplomatieke houding aan, terwijl beiden achter de schermen werkten aan een Britse overname van het Boerengebied.

Toen Paul Kruger in 1904 in Zwitserland overleed en zijn stoffelijk overschot onder militair escorte zou worden teruggebracht naar Zuid-Afrika, weigerde Wilhelmina haar medewerking. Haar kabinet had het transport politiek willen inzetten als provocatie. In plaats daarvan liet zij via minister Oyens een afwijzing uitgaan, waarin zij haar bekende uitspraak liet opnemen:

‘Ik ben gewoon de zaken te beschouwen uit een koopmansstandpunt. Voordeel kan ons bedoeld transport niet opleveren en wanneer dus de kans op nadeel niet is weggenomen, dan moet Ik mijn standpunt handhaven.’

De Britse militaire campagne was uitzonderlijk bruut. In totaal werden meer dan 40.000 mannen, vrouwen en kinderen — zowel Afrikaners als inheemse opstandelingen — opgesloten in concentratiekampen onder erbarmelijke omstandigheden. Tienduizenden van hen kwamen hierbij om het leven. De Tweede Boerenoorlog wordt door veel historici beschouwd als de eerste ‘moderne oorlog’, gekenmerkt door massale troepeninzet, industriële belegering en het systematisch inzetten van propaganda en interneringskampen.

De ideologische pijn zat dieper: de Boeren — net als de Britten en Duitsers — werden in de sterk opkomende eugenetische leer beschouwd als onderdeel van het vermeende superieure witte, Angelsaksische ras. Zij golden als ‘stamverwanten’ binnen het bredere project van mondiale kolonisatie. Het bloedige conflict liet echter zien dat binnen het imperialisme ras en verwantschap ondergeschikt waren aan financiële en geopolitieke belangen — en aan de wil van de kroon.

Wie kon deze oorlog voorfinancieren – en waarom?

De Tweede Boerenoorlog werd formeel betaald uit de Britse schatkist, maar werd in werkelijkheid voorgefinancierd via anoniem kapitaal, waarin J.P. Morgan & Co. een sleutelrol speelde. De oorlog kostte ruim £ 211 miljoen — een bedrag dat Groot-Brittannië voor het eerst in meer dan een eeuw dwong om buiten het eigen imperium te lenen.

Opvallend was dat de kredietlijn van de staat niet meer via de traditionele *merchantbankers* van het Huis Rothschild, maar via J.P. Morgan Sr. persoonlijk: een man die gelijktijdig fungeerde als vertrouweling van de Britse kroon, de pauselijke schatkist én het opkomende Wall Street. Zijn rol was die van stille coördinator tussen staatsschuld, oorlogseconomie en edelmetaal.

De échte financieringsvraag luidt dus: wie kon het zich veroorloven om deze enorme oorlog voor te financieren — en wie profiteerde van de uitkomst? Want het ging bij deze oorlog om méér dan territorium of loyaliteit. Uiteindelijk draaide de strijd om directe toegang en structurele controle over ’s werelds (officieel) grootste ondergrondse goudvelden: de Zuid-Afrikaanse Rand.

Zolang de Boerenrepublieken politiek onafhankelijk bleven, kon de immense goudproductie niet volledig worden geïncorporeerd in het Anglo-Amerikaanse financiële systeem. Het Britse leger vocht, maar de winst liep via de banken. En de belastingbetaler? Die betaalde uiteindelijk ook deze gigantische oorlogsschuld terug aan de anonieme financiers — met rente.

Rothschild, BSAC en het kartelimperium

De Tweede Boerenoorlog betekende een keerpunt voor het enorme Britse imperium – niet alleen militair en politiek, maar vooral financieel. De oorlog zou de Britse belastingbetaler uiteindelijk maar liefst £ 211 miljoen plus rente kosten (1902:$ 1.021 miljoen, M 12.038,1 miljoen, ƒ 7.118,0 miljoen). Dit bedrag was vergelijkbaar met de herstelbetalingen die het Tweede Franse Keizerrijk (1852–1870) aan het Duitse Keizerrijk moest voldoen na de Frans-Duitse oorlog van 1870: vijf miljard gouden francs. Alleen de Amerikaanse Burgeroorlog (1861–1865) was in de 19e eeuw duurder.[123]

---

[123] De berekening van Britse ponden naar Amerikaanse dollars lijkt op het eerste gezicht scheef. Tussen 1834 en 1914 gold echter een vaste wisselkoers — de zogeheten *mint parity exchange rate* — tussen Londen en Washington van £ 1 voor 4,8665 US$.
Kijkt men echter naar de goudwaarde, dan bevatte één pond 20,43 gram goud, terwijl één dollar 1,50463 gram goud vertegenwoordigde. Volgens deze standaardgoudkoers zou de waarde dus eigenlijk £ 1 voor 13,58 US$ moeten zijn.
De Britse pond was dus in internationale handel zwaar ondergewaardeerd ten opzichte van haar feitelijke goudinhoud. Dit leidde tot structurele kapitaalstromen richting het Britse rijk, en gaf Amerikaanse dollarhouders een koopkrachtvoordeel bij Britse aankopen. Het Britse Rijk hief in 1914 feitelijk deze goudkoers op, voordat het veel goederen ging inkopen bij de VS. Er mocht geen goud meer geëxporteerd worden na de *Export of Gold Coin Act*, de Bank of England schortte de verplichting op om bankbiljetten in goud uit te betalen. Op papier was de munt nog wel gekoppeld aan goud, maar in praktijk was het geen inwisselbare munt meer. De Britten gingen noodgedwongen in schuld en andere garanties betalen aan J.P. Morgan & Co., waardoor het

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Voor het eerst in ruim een eeuw moest de Britse regering financiering zoeken buiten haar eigen imperium. Het land had decennialang een positieve betalingsbalans gehandhaafd, maar werd nu gedwongen kapitaal aan te trekken op de anonieme internationale markt. Die leningen liepen niet langer via Rothschild, maar via het 'koninklijke' private J.P. Morgan & Co. (1871) van Morgan Sr., met steun van Sir Edward Walter Hamilton (1847–1908). Hamilton was sinds 1870 privésecretaris van premier William Ewart Gladstone en werd na de succesvolle oorlog benoemd tot *Secretary to the Treasury* (1902–1908).[124]

Hamilton was van hetzelfde Huis als James Hamilton (1838–1913), directeur van Rothschild's British South Africa Company (BSAC, 1888–1965). Deze onderneming – gemilitariseerd en bij koninklijke concessie – was actief in Mashonaland en Matabeleland, ten noorden van de Transvaal, en dwong haar exploitatierechten met veel geweld af tussen 1883 en 1887. Na Rhodes' dood in 1902 werd dit gebied ondergebracht in het Britse kroonprotectoraat Rhodesië (nu Zimbabwe, Botswana, Zambia).

Rhodes, Rothschild en het Anglo-koloniale complex

Naamgever Rhodesië, Cecil Rhodes, was directeur van de BSAC én premier van de Kaapkolonie (r. 1890–1896). In 1895 organiseerde hij de mislukte *Jameson Raid*, een nieuwe poging tot een Britse staatsgreep in Transvaal. Rhodes werkte zijn hele carrière voor bedrijven binnen Rothschilds Zuid-Afrikaanse imperium, waaronder de grote *Corner House Group* (1886, goud) en *De Beers Consolidated* (1889, diamanten). Hij stond diep in de schuld bij 'Natty' Rothschild, met zijn aandelen als onderpand die na zijn dood werden overgedragen aan de bankiers. Tegelijkertijd was hij ook stroman voor de Britse kroon via de machtige bankier-gouverneur Lord Milner.

Huis Rothschild had geen enkele moeite met een imperialistische oorlog op kosten van de Britse belastingbetaler — in dit geval om het begeerde Zuid-Afrikaanse goud en de diamanten veilig te stellen. De oorlog zou immers de weg vrijmaken voor ongehinderde exploitatie van mineraalrijk Zuidelijk Afrika, zonder opstandige Boeren. Via de gemilitariseerde *British South Africa Company* (BSAC) — eigendom van Rothschild — kon de goudpotentie ten Noorden van Transvaal desnoods met nog meer geweld verder worden gekapitaliseerd.

In 1903 namen de Rothschilds een aanzienlijk aandeel in de *Otavi Minen und Eisenbahn Gesellschaft* (OMEG, opgericht in 1900), actief in het zuiden van het toenmalige Duitse Zuidwest-Afrika (nu: Namibië). De onderneming richtte zich op mijnbouw in het gebied rond Tsumeb en ontwikkelde daartoe een eigen spoorweginfrastructuur die in 1908 operationeel werd.

De aanleg van deze spoorlijn – van de Atlantische kust naar de rijke mijnvelden in Otavi en Tsumeb – werd uitgevoerd door de EMEG, een samenwerking tussen het Berlijnse *Disconto-Gesellschaft* (1851) en de *British South West Africa Company* (1892, BSWAC). Ook in de BSWAC hadden de Rothschilds

---

VS feitelijk het wereldbetalingssysteem ging domineren.

[124] De Afrikaners vormen tot op de dag van vandaag een grote bevolkingsgroep in Zuid-Afrika. Door het Britse concentratiekampbeleid tijdens de Boerenoorlogen en het daaropvolgende systematische onderscheid bleven veel Afrikaners lange tijd uitgesproken anti-Brits. In de decennia daarna stonden nationalistische Afrikaner-partijen mede aan de basis van het apartheidssysteem, maar ook van uitgesproken antisemitische en anti-Britse sentimenten — sentimenten die in de jaren 1930 een hoogtepunt bereikten met een sterke pro-nazistische stroming binnen Zuid-Afrika.
De opkomst van het nazisme was dermate krachtig, dat sommige Afrikaner-partijen na 1936 door de Britse autoriteiten namens de Kroon werden verboden. Het Afrikaner gedachtengoed bleef echter voortbestaan binnen de niet-verboden nationalistische partijen.

een substantiële participatie. Tijdens de bouw vond echter een van de eerste genocides van de twintigste eeuw plaats.

Tussen 1904 en 1908 voerde het Duitse keizerlijke leger, onder generaal Lothar von Trotha, een systematische uitroeiingsoorlog tegen de Herero en Nama, in het bijzonder gericht op de Herero-elite. Naar schatting kwamen ongeveer 100.000 Herero om het leven, hetzij direct op het slagveld, hetzij in de woestijn of in een van de vijf Duitse concentratiekampen die in het protectoraat werden ingericht. De genocide vond plaats met keizerlijke goedkeuring en viel samen met de aanleg van het spoor en de voorbereidingen voor industriële mijnbouw.

Na de genocide werd de spoorlijn voltooid en doorgetrokken tot Otavi en Tsumeb. De mijn bij Tsumeb was dan ook bijzonder rijk aan waardevolle ertsen, waaronder zilver, lood, goud, arsenicum en het zeldzame germanium. Ook hier stonden de Rothschilds vooraan bij de beoogde exploitatie.

Imperiale restrictie en het einde van de vrije woekerwinsten

Maar de Britse kroon stak uiteindelijk een flinke stok voor de beoogde woekerwinsten van Rothschilds & Co. Na de dood van Rhodes in 1902 erkende het *Colonial Office* in Londen de exclusieve rechten van Rothschilds BSAC over Rhodesië niet langer. De onderneming kreeg te maken met zware aanvullende belastingen voor de kroon, net als andere goud- en diamantmaatschappijen in Brits Zuid-Afrika zoals De Beers. De schatkist was leeg en moest aangevuld worden.

Deze fiscale interventie van de kroon markeerde het begin van het einde van de exorbitante winsten in de vrije diamant- en goudmijnbouw van Zuidelijk Afrika. De opgelegde belastingen waren zo hoog dat de aandelen van bedrijven zoals De Beers en BSAC drastisch kelderden op de financiële markten.

De kartelprijs en Oranje's indirecte winsten

Mogelijk beschikten de autoriteiten in Londen tijdens de Tweede Boersoorlog over gevoelige informatie uit het Nederlandse hof in Apeldoorn, bijvoorbeeld over de fiscale ondergrens waarboven belasting op Zuid-Afrikaanse mijnopbrengsten politiek onhoudbaar werd. Feit is dat de door de Britse regering grotendeels afgeroomde goud- en diamantenproductie van Zuid-Afrika nadien ging fungeren als basisprijs voor zowel het mondiale goud- als het diamantenkartel — kartels waarin ook het Huis Oranje grote belangen had.

Zowel diamanten als goud bleven in Zuid-Afrika grotendeels nog via handarbeid gewonnen, wat resulteerde in hoge loonkosten. Bovendien betroffen veel mijnen diepbouwprojecten, die uitzonderlijk kapitaal- en arbeidsintensief waren. Die structureel hoge kostenbasis was echter precies de reden waarom de mondiale kartelprijzen hoog bleven. Het verschil tussen die hoge kostprijs en de werkelijke (veel goedkopere) alluviale productiekosten elders werd winst. De samenwerking tussen de Britse en Nederlandse kroon leek op die in het Aziatische opium-monopolie.

Voor Oranje's goud- en diamanten mijnbouwoperaties in vooral Borneo en Brits-Maleisië — die vaak alluviaal of mechanisch plaatsvonden — betekende dit dat zij hun grondstoffen konden verkopen tegen de door de Britse kroon in Zuid-Afrika gesanctioneerde (via de belastingen) kartelprijs. Bij de vorming van die prijs werd dezelfde strategie gehanteerd als bij de *Bandoeng Pool* (1921–1924), waarin het moeilijk en handmatig gewonnen Boliviaanse tin diende als wereldwijde basisprijs — terwijl Westerse maatschappijen hun alluviale productie soms al volledig gemechaniseerd hadden.

De Rothschilds profiteerden (beperkt) mee van het tot stand brengen van deze mondiale diamant- en goudmonopolies. Zo was het Huis uit Londen al sinds 1893 grootaandeelhouder van Eckstein's en Beit's Corner House Group (1887), die tussen 1902 en 1913 gemiddeld 37% van al het goud in Zuid-Afrika produceerde. Dat aandeel in de lucratieve Rand-mijnen was aanzienlijk, vooral toen er na 1902 op grote schaal kapitaalintensieve diepmijnbouw werd ontwikkeld. Het kapitaal won verder terrein in Zuid-Afrika toen voor deze exploitatie in 1904 maar liefst 64.000 Chinese contractarbeiders werden aangevoerd om de productie razendsnel op te voeren.

De 'innovatieve' diepe goudmijnwinning in Zuid-Afrika vond plaats met het uiterst giftige cyanideproces; de werkomstandigheden voor de Chinese en zwarte mijnwerkers waren extreem beroerd en dodelijk. Toch groeide de Zuid-Afrikaanse productie spectaculair. Tussen 1903 en 1913 steeg deze van vrijwel nul naar circa 280 ton per jaar. In 1914 bedroeg de jaarproductie 264 ton — tegenover 145 ton in de VS, 99 ton in Australië en 64 ton in Rusland. Zuid Afrika werd de noodgedwongen schatkist van het Britse imperium.

Tussen 1902 en 1913 produceerde Zuid-Afrika in totaal circa 1.804 ton goud, met een marktwaarde van £ 244,5 miljoen (1914:$ 1.184 miljoen; 1914:ƒ 2,96 miljard), bij een gemiddelde internationale goudprijs van $ 656 per ton (of ƒ 1.653 per kg). Het aandeel van het Britse én Franse Huis Rothschild in de Zuid-Afrikaanse goudproductie was aanzienlijk. Dit volume aan goud was veel meer waard dan het bankkapitaal of de omzetten die het Huis Rothschild achteraf zo 'openlijk' rapporteert over zijn bankactiviteiten in deze periode. Maar dit soort oplichting leek eerder regel dan uitzondering; Oranje's ondernemingen waren meesters in dit soort financiële manipulatie, en hadden daarnaast (beter verborgen) grote belangen in de Zuid-Afrikaanse mijnbouw.[125]

[125]De *Corner House Group* is vernoemd naar het *Corner House* (1886) in Johannesburg, waar de Joods-Duitse Albert Beit (1853–1906) verbleef en waar Herman Ludwig Eckstein in 1888 een kantoor opende. Hij startte daar het mijnbouwagentschap *Hermann Eckstein & Co.*, als vertegenwoordiger van *Jules Porgès & Co.*
Jules Porgès had in 1873 twee van zijn medewerkers — Alfred Beit en de protestants-Duitse Julius Wernher (1850–1912) — vanuit Amsterdam naar Zuid-Afrika gestuurd om zijn belangen in de diamantsector te behartigen. Na 1876 ontwikkelde hij samen met hen de diamantmijn van Kimberley via zijn *Compagnie Française*. Deze onderneming werd in 1887 verkocht aan *De Beers Consolidated Mines*.
Na de ontdekking van goud in Zuid-Afrika zette Porgès nieuwe mijnbouwondernemingen op bij Barberton en aan de Witwatersrand. Samen met Beit, Wernher, Eckstein en Eduard Lippert richtte hij de financiële mijnbouwgroep *Corner House Group* op, gevestigd in het *Corner House* in Johannesburg.
In 1890 werd het aandeel van Porgès in deze groep overgenomen door *Wernher, Beit & Co.* (1890), die ook al een aanzienlijk belang hadden in *De Beers Consolidated Mines*.
In 1893 richtten Beit, Eckstein en Wernher de financiële onderneming *Rand Mines Ltd.* op, met als doel het ontwikkelen van diepe goudmijnbouw. Deze onderneming werkte nauw samen met de Rothschilds als financier. Vanuit het Londense kantoor bestuurde Julius Wernher op het hoogtepunt meer dan 70 mijnbouwondernemingen.
In 1905 richtten *Wernher, Beit & Co.* de *Central Mining and Investment Corporation Ltd.* op. Deze onderneming bleef actief in onder meer Zambia, Zimbabwe, Kenia, Ethiopië, Brits Oost-Afrika, Frans-Madagaskar, Portugees Afrika (Angola en Mozambique), de Sahara, Soedan, Botswana, Zuid-Afrika, Canada, Birma, China, Indochina, Iran, Turkije, Bolivia, Colombia, Venezuela, Barbados, Brits-Guyana, Trinidad, het Verenigd Koninkrijk, Australië en Fiji.
Wernher bracht in deze holding ook zijn belangen onder in *Rand Mines Ltd.* en *Wernher, Beit & Co.*
In 1912 fuseerden Rand Mines Ltd., Wernher, Beit & Co., de Rand Group Ltd. en Charter Consolidated Limited (1890) tot één wereldwijd opererende mijnbouw-, industriële en handelsgroep die op alle continenten actief was. Charter Consolidated Ltd werd na de herstructurering de nieuwe holding maatschappij.

De verborgen koloniale diamantwinning van Borneo

De wereldwijde markt voor diamanten is veel ingewikkelder dan die voor goud. Dat komt niet alleen doordat diamanten extreem waardedicht zijn en daardoor relatief eenvoudig gesmokkeld kunnen worden, maar ook doordat de statistieken vaak gebrekkig of onbetrouwbaar zijn. De grootste complexiteit zit echter in de kwaliteit van de steen: de zogenoemde edelsteenkwaliteit, of *gem*-kwaliteit. Anders dan goud, dat bij een vaste zuiverheid eenvoudig in gewicht kan worden verhandeld tegen een wereldprijs, wordt elke diamant afzonderlijk beoordeeld op vier eigenschappen: het gewicht (Carat), de slijpvorm (Cut), de kleur (Color) en de zuiverheid (Clarity). Kleine verschillen in deze beoordeling kunnen tot enorme prijsverschillen leiden.

Een tweede complicerende factor is het snijverlies: bij het slijpen van ruwe diamanten gaat gemiddeld 40 tot 60% van het oorspronkelijke gewicht verloren. Tegelijkertijd kunnen diamantvelden met relatief kleine stenen toch extreem waardevol zijn, mits een deel van de stenen zuiver genoeg is om te slijpen. Die waarde word sterk vergroot als het gewicht boven kritische drempels uitkomt – bijvoorbeeld boven de 1 karaat, waar de prijs per karaat vaak exponentieel stijgt.

Daar komt bij dat de diamanthandel in de 20ste eeuw sterk is beïnvloed door kartelvorming, voorraadbeheer en marketing. Organisaties rond De Beers wisten het aanbod wereldwijd steeds beter te monopoliseren, kunstmatig schaarste te creëren en zo de prijzen te controleren. Hun beroemde marketingcampagne *"A Diamond Is Forever"* (gelanceerd in de VS na 1947) droeg bovendien bij aan het cultiveren van een stabiele en vraag-gestuurde consumentenmarkt.

Tot slot is er de factor van statistische mist. Koloniale rapportages maken zelden duidelijk onderscheid tussen edelsteenkwaliteit en industriekwaliteit, en vermelden bij uitzondering globale schattingen. Omdat diamanten eenvoudig te smokkelen zijn, en lokale winning meestal op kleine schaal plaatsvindt, blijft een groot deel van de productie ongeregistreerd. Precies dat probleem staat centraal in de casus van Oranje's Borneo (nu: Kalimantan), die hieronder volgt.

Geologische & kwaliteitsprofielen per regio (vergelijkend)

De volgende schets vergelijkt de geologische context en kwaliteitskenmerken van Borneo met andere grote diamantgebieden in de koloniale periode van Wilhelmina. Het overzicht maakt duidelijk dat de waarde van een diamantveld niet alleen afhangt van volume, maar ook van kwaliteit, historische controle en marktinvloed.

Borneo: De diamantafzettingen op Borneo zijn overwegend alluviaal, dat wil zeggen: losliggende afzettingen in rivierbeddingen en sedimentlagen. Koloniale bronnen wijzen op een relatief hoog aandeel edelsteenkwaliteit, ondanks het feit dat de meeste gevonden stenen klein zouden zijn – gemiddeld rond de 0,3 karaat in ruwe vorm. De kleur van de stenen varieerde meestal van helder tot wit, wat gunstig is voor waardebepaling. Er zijn ook enkele uitzonderlijk grote stenen gevonden. De zeer laag geregistreerde volumes in koloniale verslagen zeggen niets over de daadwerkelijke economische waarde.

Zuid-Afrika: Vanaf de jaren 1870 begon hier de commerciële diep-mijnbouw in *hard-rock* afzettingen, met name in kimberlietpijpen zoals die van Kimberley en na de uitputting Premier (nu: Cullinan). Deze pijpen bevatten diamanten in een brede kwaliteitsrange: van de beroemde kleurloze Cullinan (1905) tot geelachtige stenen uit specifieke geologische zones. Zuid-Afrika ontwikkelde zich snel tot een kerngebied voor de diamantindustrie en werd de basis voor de consolidatie van de latere monopolist, De Beers.

Belgisch Congo (nu: DR Congo): Vanaf 1908 werden grote hoeveelheden diamanten gewonnen in de regio's onder beheer van Forminière en later MIBA, dochtermaatschappijen van de Generale Maatschappij (1822) van België. De meeste afzettingen waren alluviaal, met een relatief laag percentage edelsteenkwaliteit. Deze enorme volumes aan industriekwaliteit drukten in de 20e eeuw de wereldmarktprijs voor ruwe diamanten. Toch kwamen ook pockets met premiummateriaal voor, vooral in grensgebieden nabij Portugees-Angola.

Duits-Zuidwest-Afrika (nu: Namibië): Vanaf 1908 brak een diamantkoorts uit langs de kust. Hier werden diamanten gevonden in kustafzettingen en in (zee)afzettingen. Deze velden staan bekend om hun uitzonderlijk hoge edelsteenkwaliteit, met overwegend kleine tot middelgrote stenen van grote helderheid. De exploitatie werd streng gecontroleerd, eerst door Duitse concessiehouders en na de Eerste Wereldoorlog door voornamelijk de Anglo-American Company Ltd. (1917).

Portugees-Angola: De diamantwinning in Angola begon rond 1912 in de regio rond Luanda. De velden staan historisch bekend om hun hoge aandeel edelsteenkwaliteit – tot wel 90% volgens sommige bronnen – en de vondst van incidenteel zeer grote, kleurloze stenen. Angola speelde daarmee een belangrijke rol in het prijssignaal van het hoogste marktsegment.

Borneo: hoge edelsteenkwaliteit, brede maatspreiding en koloniale mist

Traditionele koloniale bronnen typeerden de diamanten van Borneo als klein – gemiddeld ca. 0,3 ct ruw. Moderne syntheses bevestigen dit beeld voor de alluviale winning op Borneo (na Spencer et al. 1988) en plaatsen het in de context van herwerkte spoelafzetting (placer) met een vaak hoog aandeel edelsteenkwaliteit. Recente herkomststudies (White e.a. 2016) tonen bovendien aan dat de Borneo-diamanten waarschijnlijk afkomstig zijn uit meerdere bronsystemen – zowel lokale intrusies als ouder, ver verplaatst materiaal. Dit past bij de eeuwenlange winning, de brede geografische verspreiding en de herwerking van deze afzettingen naarmate de wintechniek verfijnd werd.

Recente geologische boringen en bulksteekproeven in het Cempaka–Danau Seran paleokanaalsysteem (met afzetting bedekte oude rivierstromen) bij Banjarmasin laten een aanzienlijk rijker profiel zien: ca. 80% edelsteenkwaliteit; ca. 40% van de stenen is kleiner dan 1 ct, maar ca. 20% groter dan 5 ct. Deze nog niet ontgonnen diepere lagen lijken representatiever voor de koloniale situatie. De grootste gerapporteerde vondst bedraagt ca. 167 ct (USGS 1990). Deze langgerekte verdeling wijst op een significante staart naar grotere maten en impliceert dat de historische productie behalve in volume ook qua waarde sterk onderschat werd – een patroon dat vaker zichtbaar is in koloniale grondstofexploitatie, met name in Oranje's Nederlands-Indië.

Voor het gebied rondom Landak in West Borneo ontbreken vooralsnog betrouwbare gemeten ct/m³-gegevens. Op basis van veldobservaties langs de Landak- en Sekayam-rivieren (Aziz 2007; samenvattend Usna 1976 en Aziz 1996), en vergelijking met Martapura- en Riam Kanan-graden (0,1–0,3 respectievelijk 0,1–0,4 ct/m³), stellen we voorlopig een conservatieve graadband vast van ca. 0,05–0,15 ct/m³, met een hoge band tot ca. 0,30 ct/m³ in rijkere terrassen conform de koloniale rapportages. Dit plaatst Landak onder de beste Martapura-waarden, maar ruim boven de zeer laaggradige Manunggul Formatie (ca. 0,005 ct/m³; Aziz 2007; USGS OFR 90-527).

Gezien de rijke Borneo-kwaliteit kan de winning zelfs bij lage hoeveelheden een onevenredig hoge waarde vertegenwoordigen. In alluviale systemen hoeft zelfs een lage volumegraad (ct/m³) immers niet te betekenen dat de waarde per m³ ook laag is. Dit wordt bevestigd in mondiale vergelijkingen van Kjarsgaard et al. (2022), en ondersteunt de interpretatie dat de Borneo-velden, met ca. 80% edelsteenkwaliteit in de Cempaka-tests, structureel zijn ondergewaardeerd in koloniale statistieken.

Mogelijk vormden deze rijke diamantvelden ook een aanleiding voor koloniale interventie. De VOC had vanaf zeker 1738 controle over de diamantrijke regio van Landak en exporteerden dan jaarlijks voor '200-300.000 dollar aan diamanten'. Later eist Oranje's gouvernement tijdens de Banjarmasin-oorlog (1859–1864) in 1860 de Banjarmasin-diamant (ca. 1829, 70 ct) op van de lokale sultan – deze oorlogsbuit bevindt zich vandaag in het Rijksmuseum. Naast deze diamant zijn in deze regio verschillende uitzonderlijk grote diamanten gedocumenteerd:

- Galuh Cempaka (ca. 1850, 106 ct ruw) – gevonden bij de Cempaka mijn, ca. 47 km ten zuiden van Banjarmasin.
- Tri Sakti (ca. 1965, 166,75 ct ruw) – Cempaka veld, 35 km zuidoost van Banjarmasin.
- Galuh Pumpung (1990; 98 ct ruw) – Cempaka veld.

Deze vondsten behoren tot de grootste gedocumenteerde diamanten uit Indonesië en Zuidoost-Azië.

Na 1849 legde het gouvernement een smalspoorlijn aan naar de kolenmijnen van Oranje Nassau in Pengaron, ca. 50 km ten oosten van Banjarmasin. Deze oudste mijnen van de kolonie lagen in de Manunggul Formatie, waar ook diamantvelden zijn vastgelegd. Deze steenkoolmijnen stonden onder strenge controle en werden vrijwel volledig bemand door kettinggangers. Het is niet uitgesloten dat er meer werd gewonnen dan steenkool.

Nadat het gouvernement in 1883 stopte met de kolenwinning, nam de illustere Oost-Borneo Maatschappij de exploitatie over, samen met de grote Goenoeng Lawak-diamantconcessie. In deze periode woedde de Billiton-affaire in het Nederlandse parlement. Nadat de politieke storm was geluwd, werd de aan de Oranjes gelieerde Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo NV (SMOB; 1888) opgericht vanuit Nederlad. Deze onderneming, met het operationeel hoofdkantoor in Banjarmasin, bouwde een groot deel van de infrastructuur van de hoofdstad op en groeide uit tot een van de grootste van Nederlands-Indië.

De Goenoeng Lawak-concessie werd in 1881 verleend aan F.E. en L.C.J. Simonar voor de mechanische ontginning van diamanten, goud, platina en steenkool bij Martapura, gelegen in de diamantvelden bij Banjarmasin. Na de overname bleef het bij de SMOB opvallend stil over deze winning. De exploitatie lijkt zoals elders te zijn voortgezet via semi-zelfstandige kongsi's, die hun (semi-)gemechaniseerde alluviale opbrengst via de rivieren afvoerden richting Martapura. Van Bemmelen (1949) meldde dat er in 1836 ca. 200 mijnen actief waren met 3.000 tot 4.000 mijnbouwers. Na de Nederlandse overname en de introductie van spuitwinning en lorrytransport in de jaren 1880 nam de productiecapaciteit waarschijnlijk sterk toe, maar cijfers over de arbeidskracht en winvolumes na 1890 ontbreken vrijwel volledig.[126]

Een rapport van de U.S. Geological Survey (USGS, 1990) beschrijft de situatie rondom Banjarmasin en verwijst naar Van Bemmelen (1949) en Mertie (1969). Naast diamanten werden hier ook goud en Platinum Group Metals (PGM's) gewonnen. De rijkste diamantgronden lagen bij Cempaka (vroegere naam: Goenoeng Lawak). Ook in de alluviale riviertjes die uitkomen op de Riam Kiwa, Riam Kanan en Kusan ten oosten van Banjarmasin en richting Cempaka stromen werden diamanten, goud, platina en zeldzame metalen zoals osmium, iridium, rhodium en palladium gevonden. De Martapura Formatie bleek aanzienlijk rijker dan de Manunggul Formatie.

---

[126] Hoewel het gouvernement wel een smalspoorweg had aangelegd naar de kolenmijnen in het noordoosten, bestond het transportsysteem in dit gebied voornamelijk uit een wirwar van ongedocumenteerde particuliere smalspoortjes en lorriebanen van beperkte lengte, die uitmondden in de rivieren als voornaamste vervoersmedium.

Het rapport schat dat er in ondergrondse, inmiddels begraven rivierbeddingen nog ca. 20 miljoen m³ diamant-, goud- en PGM-houdende grind aanwezig is. Bulk-sampling van 6.000 m³ gaf een concentratie van 0,1–0,3 ct/m³ diamant, 80 mg/m³ goud en 40 mg/m³ PGM. Ca. 80% van de diamanten had edelsteenkwaliteit; ca. 40% was kleiner dan 1 ct, ca. 20% groter dan 5 ct. De Manunggul Formatie bleek veel lager in waarde (ca. 0,005 ct/m³), terwijl jonge alluviale gravel bij Riam Kanan (10.000 m³ sampling) in de regio vergelijkbare waarden gaven als Martapura (0,1–0,4 ct/m³).

Een soortgelijk patroon als bij de SMOB mijnbouwmaatschappij is zichtbaar in de diamantrijke velden rond Landak, West-Borneo. Daar groeide de aan Oranje's NHM gelieerde Borneo Sumatra Handelmaatschappij NV (Borsumij, 1884) na 1893 uit tot een groot mijnbouwbedrijf, actief in 'kolen' en rubber, met kantoren in Pontianak, Banjarmasin en Medan. De oprichter, J.W. Schlimmer, voormalig NHM-vertegenwoordiger in Banjarmasin, richtte de onderneming op in Den Haag. Ook Borsumij werd een van de grootste NV's van Nederlands-Indië. Pontianak ligt op ca. 80 km van diamantcentrum Landak en is via de rivier bereikbaar. Terwijl SMOB en Borsumij sterke institutionele structuren rond de diamantvelden opbouwden, zijn de productiecijfers van Landak slechts fragmentarisch overgeleverd. Toch laten veldgegevens een ander beeld zien.

In 1820 rapporteerde het gouvernement ca. 200.000 Chinese mijnwerkers in West-Borneo. Volgens de discutabele bronnen De Loos (1889) en Verloop (1916) zouden zij na 1860 grotendeels zijn vertrokken (wat valt te betwijfelen), maar ook hier ontbreken concrete over arbeidskracht voor de periode na 1890.

Voor Landak is het synthese-artikel van Said Aziz (JGSM, 2007) belangrijk. Hij combineert veldwerk langs de Landak- en Sekayam-rivieren met oudere bronnen (Usna 1976; Aziz 1996). Volgens Aziz winnen lokale delvers meestal zeer kleine stenen (<2 ct, vaak <0,33 ct). Evenwel werd tijdens het onderzoek een steen van 17 ct gevonden in een Serimbu-terras, terwijl Rutten al in 1927 een Landak-steen "tot 40 ct" noteerde. Hoewel geen directe ct/m³-opbrengst wordt gerapporteerd, tonen kaarten uitgebreide alluviale en terrasafzettingen, die in de koloniale periode zijn geëxploiteerd. Op basis van deze veldobservaties en vergelijking met Martapura en Riam Kanan modelleren we indicatief een Landak-graadband van ca. 0,05–0,15 ct/m³ (conservatief) tot ca. 0,30 ct/m³ in rijke terrassen.

Arbeidsproductie en techniek:

Aangezien officiële productiegegevens ontbreken, benaderen we het potentieel via geschatte verwerkte volumes. Historische ervaring in goud-, tin- en diamantwinning suggereren bandbreedtes in grondwinning per arbeider, afhankelijk van gebruikte techniek. Van de drie technieknniveaus werd het laatste mechanische systeem na de jaren 1880 dominant:[127]

Techniek	Jaarvolume per werker
Handmatig pannen	40–80 m³
Semi-mechanisch (spuiten)	120–250 m³
Volmechanisch (spuit+lorry)	250–500+ m³

[127] Chatgpt bronvergelijk: Californische goudvelden; Malakka tin; koloniale mijnbouwverslagen Ned.-Indië; Usna 1976 veldnotities.

Gecombineerd met lokale graadschattingen levert dit orde-van-grootte productiviteit:

Zone	Graadband (ct/m³)	Hand (40–80 m³) ct/werker	Spuit (120–250 m³) ct/werker	Spuitwinning (250–500 m³) ct/werker[128]
Manunggul	0,005	0,2–0,4	0,6–1,3	1,3–2,5
Landak	0,1–0,30	2–24	6–75	13–150
Martapura / R.K.	0,10–0,40	4–32	12–100	25–200

Voorbeeldberekening 1: bewerking met spuit op 0,30 ct/m³ × 200 m³ = 60 ct/werker/jaar = 0,012 kg.

Voorbeeldberekening 2: Met 3.000 arbeiders bij spuitwinning op 0,20 ct/m³ levert dat 3.000 × 75 ct = 225.000 ct/jaar = 45 kg/jaar ruw diamant..

De potentiële diamantwinning in donker Borneo

Volgens de koloniale verslaggeving van Verburg (1916) werd er in het gebied rond Landak tussen 1876 en 1880 slechts 25.378 karaat diamant gewonnen. Dit komt neer op ca. 5,08 kg over vijf jaar, oftewel gemiddeld 5.076 karaat (1,02 kg) per jaar. Hij stelt dat er bij de Sekayamrivier, waaraan Landak is gelegen, nog slechts 40 Chinese mijnwerkers actief zouden zijn, ondersteund door 350 arbeiders in Landak zelf die logistieke of ondersteunende taken uitvoerden. In totaal zouden er dus ongeveer 390 werkers betrokken zijn geweest bij deze jaarlijkse productie van 1,02 kg diamant.

Als we dit volume relateren aan de gemiddelde arbeidskosten van een gouddelver in dezelfde periode – gesteld op ƒ 177 per jaar – dan kostte deze minimale diamantopbrengst dus ƒ 69.030 per jaar (390 × ƒ 177). Dat komt neer op ƒ 67.700 per kilogram, oftewel ca. ƒ 13 per karaat.

Onder het koloniale Oranje-motto *"doorlopen svp, niets te zien"* lijkt deze hoge kostprijs in geen verhouding te staan tot de vermoedelijke marktwaarde van de stenen. Dit roept vragen op over de betrouwbaarheid van de cijfers. Het suggereert onderrapportage, fraude en in het beste geval parttime mijnbouw zoals het Verburg suggereert.

Een van de eerste meer betrouwbare externe referentiepunten over diamanten komt van het US Bureau of Mines (1938), dat op basis van wereldwijde handelsvolumes een gemiddelde bulkprijs van US$ 3,08 per karaat berekende, oftewel ca. ƒ 11,61. Daarmee zou een kilogram ruwe diamant ongeveer ƒ 28.100 waard zijn. De jaarlijkse productie van Landak zou in dat geval dus ca. ƒ 28.505 opleveren in 1938 — aanzienlijk minder dan de geschatte loonkosten.

Maar deze prijs is een mondiale bulkprijs, waarin edelsteen- en de bulk van industriekwaliteit worden samengevoegd. De veel hogere kwaliteit van Landak-diamanten (helder tot wit, relatief zuiver) zou in werkelijkheid een veel hogere marktprijs kunnen genereren, zeker voor stenen boven 0,5–1 karaat. Tegelijk werkt deze eerste officiële definitie — die geen onderscheid maakt in kwaliteit — als maskering van de waardevolle hoogwaardige productie.

Maar die bulkprijs mengt enorme volumes lage industriekwaliteit met relatief zeldzamere gem-kwaliteit; Landak-materiaal had waarschijnlijk een veel hogere waarde. In dat geval is zelfs ca. 1 kg/jaar zeer waardevol. Zoals eerder besproken, maskeert de mondiale bulkprijs structureel de hogere waarde van edelsteenkwaliteit. Oftewel ook hier *"doorlopen svp, niets te zien"*.

---

[128] Merk op dat de capaciteit door mechanische winning een verzesvoudiging betekent ten opzichte van handmatige winning.

Het potentiële scenario bij grootschalige spuitwinning

Als we, zoals bij de goudwinning, een hypothetisch scenario hanteren met intensievere arbeid en gemechaniseerde spuitwinning, kan het werkelijke potentieel van de velden bij Landak en Martapura beter worden ingeschat. We gebruiken daarbij de volgende aannames:

- Gemiddelde verwerkingscapaciteit per werker: 375 m³ per jaar
- Gemiddelde diamantgraad (Landak & Martapura): 0,2 ct / m³
- Gemiddelde productie per werker per jaar: 0,2 × 375 = 75 ct = 0,015 kg

Op basis daarvan volgen de volgende scenario's:

Tabel: Hypothetische diamantproductie bij verschillende arbeidsscenario's

Op basis van een gemiddelde graad van 0,2 ct/m³ en 375 m³ per werker per jaar

Aantal werkers	Kg/jaar	Kg over 52 jaar	Ton over 52 jaar	Totale loonkosten/jaar
100.000	1.500	78.000	78 ton	ƒ 17,7 miljoen
500.000	7.500	390.000	390 ton	ƒ 88,5 miljoen

Zelfs bij een bescheiden gemiddelde graad (0,2 ct/m³) en relatief lage verwerkingsvolumes per persoon levert deze schaal een productie op van tientallen tot honderden tonnen ruwe diamant in een halve eeuw.

Het volume potentieel van de diamantvelden bij Landak en Banjarmasin

Een probleem bij de veronderstelling van grootschalige diamantwinning is de ogenschijnlijk beperkte voorraad. Zo stelt een rapport van de USGS uit 1990 dat er bij Martapura in een bepaald deel nog slechts 20 miljoen m³ winbare diamantafzetting resteert. Bij een inzet van 50.000 arbeiders, elk goed voor 375 m³ verwerking per jaar, zou dit betekenen dat het veld in slechts iets meer dan een jaar volledig uitgeput is (50.000 × 375 = 18,75 miljoen m³/jaar).

Deze cijfers maken duidelijk hoe belangrijk het is om de werkelijke omvang van de alluviale voorraden met terugwerkende kracht te reconstrueren. Dat blijkt lastig: latere Indonesische rapportages uit de periode na de onafhankelijkheid hebben vooral betrekking op resterende afzettingen — bijvoorbeeld sedimenten die te diep lagen voor traditionele mechanische winning. De rijkste lagen zijn waarschijnlijk al eeuwen geleden gewonnen in onbekende hoeveelheden.

West-Borneo: het Matan–Landak–Sekayam-systeem:

De alluviale diamantwinning rond de Matan-, Landak- en Sekayam-rivieren in West-Borneo is eeuwenoud. Er wordt al in de 7e eeuw AD melding gemaakt van mijnbouw, en Europese bronnen verwijzen vanaf de 16e eeuw regelmatig naar deze regio. Koloniale meldingen uit de 18e en 19e eeuw wijzen op spectaculaire vondsten, waaronder hofdiamanten uit het Landak–Sukadana-gebied. De omstreden "Matan-diamant" van ca. 367 ct wordt geregeld aangehaald, al vermoedt een deel van de vakliteratuur dat het om kwarts ging.

Niettemin geldt de Matan-mijn nog steeds als een van de productiefste diamantmijnen ter wereld. Moderne gemmologische reconstructies bevestigen dat Kalimantan al vóór de koloniale periode internationaal bekend stond als diamantbron. Toch is koloniale statistiek vrijwel afwezig: zowel vroegmoderne compagnieën als latere koloniale administraties rapporteerden slechts gefragmenteerd over de lucratieve productie van diamant, vaak met substantiële hiaten.

Steengrootte & kwaliteit. Recente syntheses bevestigen het klassieke patroon: het merendeel van de Landak/Sekayam-diamanten is klein (modale ruwmaten < 0,33 ct, vaak < 0,20 ct), maar bijna altijd van hoogwaardige edelsteenkwaliteit. Incidenteel worden echter veel grotere stenen gemeld (bijv. tot 40 ct in oudere verslagen). Deze combinatie van 'veel klein' en 'zeldzaam groot' maakt de economische impact van onderrapportage des te groter: enkele grotere stenen kunnen een gehele jaarproductie domineren in waarde.

Volume-inschattingen. Door het ontbreken van koloniale gegevens moeten geologische inschattingen worden gebaseerd op kaartmateriaal van concessiegebieden, terrassen en vroegere rivierlopen. Bij een conservatieve inschatting van 10–30 km² verspreid over meerdere terrassen en ontginbare diktes van 2–5 meter resulteert dat in een potentieel van 20–150 miljoen m³ diamant-dragend grind. Grovere reconstructies, waarin ook diepere of reeds gewonnen placerlagen zijn meegenomen, geven hogere scenario's van 250–650 miljoen m³. Dit betreft geen cumulatief gewonnen volume, maar een plausibele voorraad waaruit eeuwenlange winning verklaard kan worden.

Bandbreedte & ruwe output. Toegepast op een bandbreedte van 0,10–0,30 ct/m³ levert dat de volgende illustratieve scenario's op:

- Laag: 100 mln m³ × 0,10 ct/m³ = 10 mln ct = 2.000 kg = 2,0 ton ruw
- Midden: 250 mln m³ × 0,20 ct/m³ = 50 mln ct = 10.000 kg = 10 ton ruw
- Hoog: 650 mln m³ × 0,30 ct/m³ = 195 mln ct = 39.000 kg = 39 ton ruw

Zelfs het middenpad (ca. 10 ton) overstijgt ruimschoots de minieme hoeveelheden die in koloniale statistieken verschijnen. Dit ondersteunt de these dat de officiële cijfers van het gouvernement c.s. vooral fictief waren, geen geologische realiteit.

Zuidoost Borneo, het Martapura / Cempaka–Danau Seran systeem:

De Martapura-velden bevinden zich in het laagland ten oosten van Banjarmasin. Er is aantoonbaar sinds ca. 1600 sprake van diamantwinning in een netwerk van delta's gevormd door rivieren als de Martapura, Apukan, Riam Kiwa, Riam Kanan en Kusan. Deze rivieren vervoerden sediment vanuit de Meratus-keten naar de lagere moerassige afzettingsgebieden. Herhaalde tektonische en zeespiegelveranderingen hebben geleid tot een gelaagd systeem van begraven paleokanalen gemengd met jonge grindlagen.

Deze diepere afzettingen ontsnapten grotendeels aan traditionele handwinning en vormen daarom het kerngebied van moderne exploratie. Onderzoek in de jaren 1980 (o.a. door Acorn/Antam) toonde aan dat onder de moerassen bij Cempaka en in het Danau Seran-paleokanaal omvangrijke diamantdragende grindpakketten voorkomen, vaak als bijvangst van goud en platina (PGM's).

Volumes & graad. Indonesische mijnbouwrapporten uit de jaren 1990 noemen:

- Cempaka-paleokanaal: 236 miljoen m³ inferred dredge volume
- Danau Seran: ca. 25 miljoen m³
- Offshore takken: ca. 36 miljoen m³

- Totaal laag scenario: 260 mln m³

Latere bedrijfsrapporten van o.a. PT Galuh Cempaka JV geven een jaarlijkse testcapaciteit van 2,5 miljoen m³ (met mogelijke opschaling tot 5 mln m³). De Danau Seran is ca. 15 km lang, 200–800 m breed, met tot 3 meter grind. Het Cempaka-kanaal meet ca. 11 km bij 1,6 km.

Hoewel Nederlandse koloniale baggerprojecten in deze regio uit de jaren 1920–1930 niet zijn gedocumenteerd, is bekend dat Oranje's Billiton Maatschappij NV en de Singkep Tin Maatschappij NV in de regio actief waren met zee-baggerschepen — oorspronkelijk gericht op tin. Aangezien diamant aanzienlijk waardevoller is, lijkt winning in de monding van het rivierenstelsel bij Banjarmasin aannemelijk.

Kwaliteit en maatspreiding: Exploratiecampagnes melden hoge percentages gemkwaliteit (ca. 80%) en een brede maatspreiding. Bulk-samples tonen aan dat ca. 15% van de stenen ≥1 ct was in vroege Acorn-data. Lokale meldingen noemen stenen van 5 ct en meer; historische vondsten als de *Tri Sakti*-steen van ca. 166 ct versterken dit beeld.

Bandbreedte en output:

- Laag scenario: 260 mln m³ (Cempaka + Danau Seran)
- Midden: 400 mln m³ (inclusief Riam Kiwa/Kanan/Kusan alluvium)
- Hoog: 600 mln m³ (inclusief begraven takken & oudere pakketten)

Bij een graad van 0,20 ct/m³ levert het middenpad 80 miljoen karaat = 16 ton ruwe diamant op. Dit bevestigt dat de Martapura-regio, ondanks eeuwen van exploitatie, waarschijnlijk een veel grotere diamantmassa heeft voortgebracht dan officieel geregistreerd.

Conclusie: plausibele output van tientallen tonnen

Over het geheel genomen lijkt een jaarlijkse productie van 390 ton ruwe diamant onder Wilhelmina, met 500.000 arbeiders, aan de hoge kant. Zelfs het scenario van 78 ton bij een inzet van 100.000 gemechaniseerde arbeiders blijft ambitieus. Kostbare baggermaatschappijen die bijvoorbeeld ca. 100.000 karaat per jaar (20 kg) produceerden, konden in de jungle marginaal verschil maken. De structurele onderschatting van de diamantwinning op Borneo weerspiegelt dan ook niet zozeer een geologisch tekort, maar veeleer een administratieve strategie van koloniale verduistering.

Gezien het resterende winbare volume van 350 tot 1.250 miljoen m³ (na eeuwen van ontginning) en de enorme spreiding van het alluviale diamantgebied, lijkt een totale productie van enkele tot tientallen tonnen ruwe diamant een realistisch scenario. Zeker wanneer men in ogenschouw neemt dat de diamantwinning bij Banjarmasin vaak gepaard ging met de winning van kostbaar goud en *Platinum Group Metals* (PGM's). Die meervoudige opbrengst maakte de operaties economisch bijzonder rendabel, zelfs bij bescheiden diamantconcentraties.

Op basis van deze en voorgaande overwegingen wordt geschat dat tijdens Wilhelmina's bestuur (1890–1941) tussen de 25.000 en 50.000 arbeiders betrokken waren bij mechanische diamantwinning op Borneo — voornamelijk rond Landak en Martapura, maar vermoedelijk ook in verspreide pockets elders op het eiland. Aangezien deze winning gecombineerd plaatsvond met waardevol goud en platina, en de arbeidsopbrengst per mijnwerker aanzienlijk hoger lag dan bijvoorbeeld in de tinmijnen van Banka, lijkt dit aantal conservatief geschat. Het is bijvoorbeeld prima mogelijk dat na de mechanisering van tinwinning met enorme baggerschepen vanaf de jaren 1920, de massa's vrijgekomen kongsi-werkers hier aan de winning werden gezet.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De onderstaande berekening gaat uit van de volgende aannames:

- Gemiddelde verwerkingscapaciteit per werker: 375 m³ per jaar
- Gemiddelde diamantgraad (Landak & Martapura): 0,2 ct per m³
- Gemiddelde productie per werker per jaar: 75 ct = 0,015 kg
- Jaarlijkse loonkosten per werker: ƒ 177

Tabel: Geschatte jaarlijkse productie van ruwe diamant op Borneo onder Wilhelmina (1890–1941)

Aantal werkers	Kg/jaar	Kg over 52 jaar	Ton over 52 jaar	Totale loonkosten/jr.	Totale loonk. over 52 jr.
25.000	375	19.500	19,5	ƒ 4.425.000	ƒ 230.100.000
50.000	750	39.000	39,0	ƒ 8.850.000	ƒ 460.200.000

Deze reconstructie suggereert dat Oranje's koloniale bestuur van Nederlands-Indië — in nauwe samenwerking met gelieerde ondernemingen als de NHM, SMOB en Borsumij — systematisch de werkelijke waarde en omvang van de diamantwinning op Borneo buiten het publieke zicht hield. Wat in de koloniale administratie slechts gold als een "onbeduidend nevenproduct", fungeerde in werkelijkheid als stille poot van een veel groter zakenimperium, verborgen onder de modder van alluviale rivierbeddingen.

Mondiale kartelvorming van de handel van diamanten, vanaf 1889

Het Britse spoor: De Beers, Rothschild en de vorming van het diamantkartel

De rijke Zuid-Afrikaanse diamantmijnen werden vóór 1900 samengebracht onder één dominante structuur: De Beers Consolidated Mines Ltd. (1888). Deze entiteit groeide uit tot een van de eerste grootste kartels in de moderne grondstoffengeschiedenis. De directe controle lag bij drie kernfiguren: N.M. Rothschild & Sons, Alfred Beit (1853–1906), en de flamboyante overblijver van het Barnato-imperium, Jack Barnato Joel (1862–1940).

In 1891 controleerde De Beers ongeveer 90% van de wereldwijde diamantproductie. De aandelenstructuur weerspiegelde de machtsverhoudingen binnen het kartel: Rothschild bezat 31.666 aandelen (35%), exclusief 11.537 aandelen van Rhodes in onderpand, wat het totale belang op 43.203 aandelen (48%) bracht. Barnato's neven, Jack en Woolf Barnato Joel, bezaten samen 33.576 aandelen (37%) en Alfred Beit 11.858 (13%). Cecil Rhodes, de feitelijke directeur, hield 13.537 aandelen (15%), maar functioneerde als stroman van Rothschild.

Na Rhodes' dood in 1902 ging de formele controle over het kartel over naar Rothschild. De Beers was in eerste instantie extreem winstgevend: tussen 1896 en 1904 keerde het bedrijf ongeveer £14 miljoen aan dividend uit. Alleen al Rhodes' aandelen leverden hem, of beter gezegd de Rothschilds, £1,5 miljoen op. Vervolgens begon de Britse kroon zulke hoge belastingen te heffen op de goud- en diamantproductie in Zuid-Afrika, dat dit leidde tot een sterke waardedaling van de aandelen.

In 1889, kort na de oprichting van De Beers, werd het afzetkartel geformaliseerd in het London Diamond Syndicate (LSD). Dit diamanten-syndicaat werd - net als de London Gold Market (c. 1860) - eveneens geleid door Rothschild & Co., in nauwe samenwerking met Wernher, Beit & Co. Het syndicaat bestond grotendeels uit Londense diamantairs van Joodse afkomst en fungeerde als exclusief distributiekanaal voor de wereldwijde De Beers-productie.

Vanaf 1926 verschoof de machtsbalans. Met instemming van Rothschild nam de Anglo American Corporation (AAC), opgericht in 1917 met kapitaal van J.P. Morgan en J. D. Rockefeller, de controle en operationele leiding over. Ook de grote Belgische diamanten producenten Forminière en MIBA van de Generale Maatschappij (1882) sloten zich aan. Daarmee controleerde De Beers vrijwel het gehele (officiële) aanbod van ruwe diamant wereldwijd. De geangliseerde joodse Ernest Oppenheimer, afkomstig uit Nassau-Hesse, werd de nieuwe spilfiguur. Onder zijn leiding richt De Beers in 1934 de Central Selling Organisation (CSO) op, ter vervanging van de dominant joodse LDS.[129]

Rothschild's drie-eenheid van controle: diamant, goud en militaire concessiepolitiek

Het diamantkartel van De Beers stond niet op zichzelf, maar maakte deel uit van een aanzienlijk bredere infrastructuur waarin Rothschild, Beit en hun partners tegelijkertijd investeerden in goudmijnen, militaire concessiemaatschappijen en logistieke infrastructuur. N.M. Rothschild & Sons was niet alleen grootaandeelhouder van De Beers, maar had ook significante belangen in de *British South Africa Company* (BSAC, 1889), *Chartered Goldfields of South Africa* (CGMSA, 1892), en het mijnbouwconglomeraat Corner House Group van Alfred Beit. Ook had het huis de controle over Rio Tinto, toen de grootste koperproducent ter wereld.

De BSAC, opgericht door Rhodes met Rothschilds geld, fungeerde als zowel militaire arm als exploitant van concessies in Noord- en Zuid-Rhodesië. Met deze structuur konden Britse imperialistische belangen militair worden afgedekt en economisch worden gemonitairiseerd. Rothschilds dominantie werd verder versterkt door hun aandeel in de British South West Africa Company (BSWAC, 1892), die fungeerde als springplank voor de exploitatie van mijnbouwgebieden in het huidige Namibië.

Rond 1902, na Rhodes' dood, kon Rothschild via testamentaire overdracht diens aandelen in De Beers verwerven en formeel zijn machtspositie consolideren. Daarmee kwam de volledige verticale integratie van diamant- en goudwinning onder controle van een klein netwerk van met elkaar verweven Britse, Joods-Britse en continentale financiële elites.

De combinatie van: (1) kapitaal (Rothschilds), (2) operationele mijnbouwexpertise (Beit, Corner House), (3) militaire dekking (BSAC), en (4) wereldwijde distributie (via De Beers en later CSO), zorgde voor een ongekende concentratie van macht over de mondiale grondstoffenhandel in handen van een privaat bankiershuis in Londen.

---

[129] Ernest Oppenheimer (1880–1957) bekeerde zich tot het christendom bij zijn huwelijk, en zijn zoon Harry Frederick Oppenheimer (1908–2000) volgde dat voorbeeld bij zijn huwelijk met Bridget McCall. Vanaf 1957 nam Harry de taken van zijn vader over als voorzitter van zowel *Anglo American Corporation* (AAC) als *De Beers*.
Harry Oppenheimer ontwikkelde zich tot Zuid-Afrika's meest vooraanstaande industrialist gedurende vier decennia. Hij werd voorzitter van de *Anglo American Corporation*, *De Beers*, en van de *Central Selling Organisation* (CSO, 1934) — het kartelorgaan voor wereldwijde diamantverkoop.
Zijn zoon Nicky Oppenheimer (1945–) volgde hem op in dezelfde posities. Nicky Oppenheimer geldt momenteel als de derde rijkste man van Afrika en blijft een invloedrijke figuur in de internationale politiek van het continent.
In 2011 verkocht hij het familiebelang in *De Beers* aan *Anglo American Corporation* voor 5,1 miljard dollar. Daarmee verkreeg AAC een belang van 85% in De Beers. Nicky Oppenheimer trad in 2012 terug uit de onderneming.

Het Amerikaanse spoor: J.P. Morgan — de schaduwbankier van diamant, goud en oorlog

De invloed van het Amerikaanse private bankhuis J.P. Morgan & Co. (opgericht 1871) op de wereldwijde edelsteen- en grondstoffenmarkten rond 1900 is nauwelijks te overschatten. Als centrale spil in de Amerikaanse industriële revolutie — met belangen in staal, spoorwegen, olie en later mijnbouw — ontwikkelde het huis Morgan zich na de Frans-Pruisische Oorlog (1870–1871) tot een van de belangrijkste internationale financiers van de Amerika's, het Britse Rijk, Frankrijk en het Europese oorlogssysteem.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog fungeerde Morgan als primair kredietverstrekker aan de Entente, beheerde zij voor de Amerikaanse regering het British Purchasing Commission Account, en werd haar dochterbedrijf Guaranty Trust (New York) tot 1933 zelfs de officiële goudkluis van de Amerikaanse overheid.

In deze unieke positie controleerde Morgan zowel de geallieerde goudreserves als de industriële toevoerkanalen — een machtspositie die nog werd versterkt door nauwe samenwerking met de Franse en Britse takken van het Rothschild-imperium. In 1919 richtten de Rothschilds in Londen het Gold Fix kartel op, dat sindsdien dagelijks de wereldwijde goudprijs reguleerde — en daarmee indirect ook de waarde van diamanten, valutareserves en internationale schulden beïnvloedde. Morgan's Guaranty Trust volgde de Goldfix nauwkeurig voor de Amerikaanse schatkist.

De opkomst van het nieuwe kartelmodel voor de diamantindustrie begon al vóór de Eerste Wereldoorlog met de opmars van Ernest Oppenheimer, een Duits-Joodse ondernemer afkomstig uit Nassau-Hesse waar de Oranjes dan grote investeringen hebben lopen. In 1905 richtte hij de *Consolidated Mines Selection Company* (CMS) op in Londen — een op Duitsland georiënteerd investeringsvehikel dat zich specialiseerde in het opkopen van aandelen in mijnbouwmaatschappijen die in Zuidelijk Afrika actief waren. Oppenheimer bouwde via CMS razendsnel een uitgebreid netwerk aan belangen op in diamantmijnen in West-Duits-Afrika en de recent uitgebreide Britse Kaapkolonie, en wist zich met deze organisatie een plaats te verwerven in de Londense financiële wereld.

CMS bouwde daarnaast ook belangen op in de tin, koper en wolfraam in Zuidelijk Afrika – grondstoffen die later cruciaal werden voor de Duitse en Britse oorlogseconomieën. Oppenheimmer richtte ook de *Central Mining and Investment Corporation* (1910, CMIC) op, het vehikel waarmee CSM buiten Afrika (bijv. Latijns-Amerika en Canada) begon te investeren.

Via de CMS was Oppenheimer tijdens de Eerste Wereldoorlog een serieuze overnamekandidaat geworden voor De Beers. In 1917 richtte Oppenheimer, met steun van deze Amerikaanse geldschieters, de Anglo American Corporation (AAC) op. Met een startkapitaal van £2 miljoen (1917: ƒ 24,2 miljoen), gefinancierd via een 50/50-constructie door J.P. Morgan & Co. en de machtige John D. Rockefeller Sr., nam AAC behalve de CMS en CMIC tegen minimale kosten ook de Duitse mijnbouwactiva in Zuidelijk Afrika over — waaronder belangen in diamant- en goudmijnen.

De financiering van Morgan stelde Oppenheimer in staat om, voor tijdens en na de oorlog, steeds meer belang in Rothschilds tanende De Beers Consolidated Mines op te kopen. Daarmee ontstond een nieuwe machtsas: het Amerikaans-Brits-Zuid-Afrikaanse mijnbouwkartel, geleid door Oppenheimer maar gegrondvest op Morgan's bancaire macht en Rockefeller's grondstoffendynastie.

Ook buiten Zuid-Afrika werkte Morgan nauw samen met oude Europese elites. Zo bezat het bankhuis een participatie van ca. 6% in de Generale Maatschappij (GM, 1822) — de (voormalige?) bank van de Oranjes — die op haar beurt eigenaar was van Forminière, de belangrijkste diamantenexploitant in Belgisch-Congo. Forminière trad later toe tot het De Beers-diamantenkartel. Via dezelfde GM

verwierf Morgan ook belangen in de Congolese rubberexport. Deze verwevenheid van grondstoffenproductie, koloniale financiering en kartelvorming plaatst J.P. Morgan in het hart van een koloniaal systeem waarin diamanten, goud, koper, rubber én staatsleningen wereldwijd in samenhang werden gecontroleerd.

De greep van Morgan op de internationale grondstoffensector beperkte zich echter niet tot diamant en goud. In 1917 werd, met steun van William Boyce Thompson (een vertrouweling van Morgan Jr.), Newmont Mining Corporation opgericht. Newmont — een acroniem van *New York and Montana* — begon als investeringsvehikel voor oorlogskritieke metalen. De onderneming werd deels gefinancierd door Guaranty Trust, toen nog de officiële goudkluis van de VS, en verwierf al snel controle over goudmijnen in de VS, Canada, Ghana, Peru en Nederlands-Suriname. Morgan's onderneming investeerde behalve in goud en koper ook in Boliviaans tin.

Cruciaal is dat Guaranty Trust via Thompson in 1917 circa $50 miljoen aan financiering verstrekte aan de Bolsjewieken, als onderdeel van de *American Red Cross Relief Mission* naar Rusland, wat gebruikt werd voor de revolutie later dat jaar. Tegelijkertijd financierde J.P. Morgan & Co. ook de Witten voor hetzelfde bedrag. Daarmee speelde Huis Morgan een dubbelspel: het verstrekte staatsleningen aan de geallieerden, en investeerde tegelijk in de ontginning van grondstoffen in revolutionaire staten — zolang de toegang tot metalen maar gegarandeerd bleef.

Tussen 1923 en 1929 breidde Morgan zijn invloed verder uit naar Zuid-Amerika via Guggenheimer's Chile Exploration Company (Chilex), exploitant van de wereldberoemde Chuquicamata-kopermijn. Chuquicamata was in de jaren 1920 de grootste kopermijn ter wereld. Morgan begeleidde de herfinanciering en reorganisatie van Chilex, dat in 1929 werd overgenomen door Rockefeller's Anaconda Copper Company waarin ook de Oranje's grootaandeelhouder waren. Daarmee fuseerden de belangen van de twee machtigste Amerikaanse financiële dynastieën — Morgan en Rockefeller — in één transnationaal koperkartel.

In 1935 werd dit kartel een mondiaal monopolie samen met andere kartellisten, waaronder Congolese ondernemingen van de GM en Rothschilds Rio Tinto die actief was in Rhodesië.

Eveneens via Newmont en haar dochterbedrijven begon Morgan zich in de jaren dertig te richten op strategische metalen zoals uranium, bismut en monaziet — vaak in samenwerking met Duitse industriëlen zoals Degussa, Siemens en Auergesellschaft, producent van het radioactieve poeder dat de basis vormde voor het Duitse kernwapenonderzoek. De exploratie van uraniumreserves in Colorado werd gefinancierd vanuit het Guaranty Trust-netwerk, in nauwe samenwerking met het Amerikaanse Manhattan Project vanaf 1942. Zo werd Morgan, parallel aan de opkomst van het atoomtijdperk, ook een sleutelspeler in de geheime bevoorrading van strategisch materiaal.

In al deze gevallen zien we een terugkerend patroon: Morgan fungeerde niet alleen als financier, maar ook als structureel architect van kartels rond schaarse en strategische grondstoffen. Net als bij diamanten werden winsten geborgd via verticale integratie: van mijn tot markt, van bank tot beurs, van oorlog tot wederopbouw.

J.P. Morgan fungeerde als schakel tussen de Britse, Nederlandse en Amerikaanse lijnen binnen het mondiale diamantsysteem. Waar Rothschild het negentiende-eeuwse goud- en diamantimperium erfde, wist Morgan dit — via fusies, financiering en technologische controle — te herstructureren voor het industriële tijdperk van de twintigste eeuw.

Met deze wereldwijde infrastructuur van metaal, geld, macht en geheimhouding legde Morgan de blauwdruk voor de naoorlogse Amerikaanse grondstoffenhegemonie. Het is in deze context dat ook het Nederlandse kapitaal — via de NHM en de Amsterdamse Diamantbeurs — zijn positie

herstructureerde en zich via de ADB (1934) stevig verankerde binnen het internationale kartelregime rond De Beers en de CSO.

Het Nederlandse spoor: Hope & Co., NHM en Amsterdam als diamantkapitaal

Vanaf 1609 onderhield de VOC een contractuele relatie met het Sultanaat van Sambas (1609–1956), waarin onder meer diamanten werden geruild. In 1676 werd vastgelegd dat de gearriveerde Chinese gemeenschap op het eiland tribuut zou betalen aan de Chinese keizer — deels in de vorm van diamanten. Vanaf zeker 1738 beheersten de Nederlanders de diamantrijke regio rond Landak, ten noordoosten van Montrado, en exporteerden zij jaarlijks voor '200–300.000 [Spaanse] dollar aan diamanten'. Deze vroege export verklaart mede de ontwikkeling van Amsterdam tot internationaal centrum voor diamantverwerking en -handel vanaf de zeventiende eeuw.

De gevonden diamanten op Borneo stonden bekend om hun relatief hoge kwaliteit, wat mede verklaart waarom het Nederlandse koningshuis al vroeg over een van de meest prestigieuze diamantencollecties van Europa beschikte. Oranje's huisbankier Hope & Co. (1762), tevens bestuurder van de VOC namens Willem V, was al vroeg actief in de internationale diamanthandel. Op verzoek van de VOC werd in deze periode de Kongsi-republiek (1774–1884) opgericht door Hakka-Chinezen — een indicatie van de intensiverende handelsstromen en toenemende bevolkingsaanwas. Hope & Co. trad daarnaast op als verkoopagent voor Braziliaanse diamanten, onder meer namens de Portugese pachter Joachim Pedro Quintella, en leverde edelstenen aan vorsten als Catharina de Grote (r. 1763–1796). Tijdens de Napoleontische oorlogen speelde de Londense tak van Hope een sleutelrol in de toevoer van diamanten naar Amsterdam, juist toen de reguliere importkanalen waren afgesneden. De familiegeschiedenis is voorbeeldig: Henry Philip Hope gaf zijn naam aan de beroemde "Hope Diamond" (ca. 1830).

In de negentiende eeuw trad Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM, 1824) in toenemende mate op als discrete opvolger van Hope & Co., zowel financieel als logistiek. Een exemplarisch voorbeeld is de zeldzame Banjarmasin-diamant (ca. 70 karaat ruw), die na de annexatie van het gelijknamige sultanaat in 1859 in koloniale handen kwam. De NHM liet de steen waarderen, documenteren en verhandelen; de geslepen diamant eindigde als koloniale trofee in het Rijksmuseum.[130]

Amsterdam groeide in de negentiende eeuw uit tot een belangrijk bewerkingscentrum, gedragen door een grote Joodse arbeidersklasse. De eerste diamanthandelsvereniging ontstond in de jaren 1870 in 'Het Vosje' aan het Rokin. In 1881 volgde de Centrale Diamanthandelsbond, in 1889 de oprichting van de Vereeniging Beurs voor den Diamanthandel — de eerste gespecialiseerde diamantbeurs ter wereld. In 1907 telde deze reeds circa 1.000 leden; in 1911 verhuisde de beurs naar een monumentaal pand aan het Weesperplein.[131]

---

[130] Chatgpt deepsearch: Nationaal Archief – Nederlandsche Handel-Maatschappij (2.20.01) & Rijksbureau voor Diamant (2.06.076.04) (NHM wereldwijd koloniaal handels- en banknetwerk; correspondentie Koloniën; diamant- en mijnbouwdossiers; Rijksbureau voor Diamant 1940–1955 gevestigd in Beurs v/d Diamanthandel, regulering in-/uitvoer, oorlogs- en naoorlogse sectorcontrole).

[131] Chatgpt deepseach: Stadsarchief Amsterdam – Archief Vereniging Diamantbeurs (bouw Weesperplein 1910–1911; Casino Waterlooplein beginperiode; joodse ledenbasis; extra verdieping, brand 1956; archiefinventaris & beeldmateriaal) en Diamond Museum Amsterdam – Timeline "Amsterdam Diamantstad" (1870s–1990; Het Vosje, Centrale Diamanthandelsbond 1881, oprichting Vereeniging Beurs v/d Diamanthandel 11 dec 1889, ledenaantallen 331→1000→200).

Tussen 1875 en 1895 werd via Amsterdam naar schatting 60–80% van de mondiale *gem quality* verhandeld — bijna alle topkwaliteit briljanten voor elites in de VS, Rusland en continentaal Europa. Vanaf 1889 ontstond echter concurrentie uit Londen, waar De Beers via het London Diamond Syndicate begon met wereldwijde distributie. De instroom van grootschalig Zuid-Afrikaans materiaal richting Londen leidde tot een daling van Amsterdam's marktaandeel tot 25–40% aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog.

De enorme omzet van de Amsterdamse beurs blijft opvallend. Ondanks de toenemende dominantie van De Beers op de mondiale productie en distributie sinds 1889, was Amsterdam tot ca. 1914 verantwoordelijk voor het merendeel van de wereldhandel in geslepen topkwaliteit. De stad beschikte over een perfecte infrastructuur: VOC-erfgoed, slijpersgilden, beursnetwerken en een Joodse elite van handelaren. Amsterdam fungeerde als een 'witwasmachine' voor koloniale bulkproductie, waaronder uit Borneo, waarbij herkomstdocumentatie werd vervaagd en stenen anoniem circuleerden in Parijs, Sint-Petersburg of New York.

Oranje's NHM speelde ook tijdens de Eerste Wereldoorlog een hoofdrol in de financiering van de diamantsector. In 1916 richtte de NHM samen met partners de Amsterdamsche Diamantbank (ADB) op, tot 1936 de belangrijkste kredietinstelling voor de sector. De NHM verstrekte via deze bank gerichte leningen aan slijperijen, handelskantoren en exporteurs. Tegelijkertijd speelde zij een sleutelrol bij de oprichting van de *London Gold and Diamond Fixing* (1919), een gecoördineerd prijsoverleg tussen de grootste banken en edelmetalenhuizen. Deze instelling — onder leiding van Huis Rothschild, met deelname van o.a. J.P. Morgan & Co. — bepaalde voortaan de referentieprijzen voor goud en diamant en formaliseerde zo het kartel tussen Londen, Amsterdam en New York. De NHM, al decennia diep verankerd in deze netwerken, bevestigde hiermee haar centrale rol in het mondiale diamantkapitalisme.

Het jaar daarop trad de NHM ook explicieter toe tot het Britse imperiale handelsnetwerk. In 1920 opende zij filialen in Bombay en Calcutta, belangrijke knooppunten voor de opium- en diamanthandel. Rond 1926, toen Anglo American Corporation (AAC) met steun van Rothschilds de controle over De Beers overnam, raakte ook de NHM structureel ingebed in dit regime. In 1934 werden twee sleutelstructuren gevormd: de Central Selling Organisation (CSO) in Londen, en de Antwerpse Diamant Bank (ADB). De NHM sloot twee jaar later haar Amsterdamse diamantbank, en zag onder toenemende Antwerpse druk de Amsterdamse (officiële) marktaandeel in gem-diamanten dalen tot 10–15%.[132]

De wereldwijde distributie van diamanten verschoof van een informeel netwerk naar een strak gereguleerd wereldmonopolie. De Beers' CSO bepaalde voortaan allocatie, prijszetting en toegangsvoorwaarden. De nauw daarmee verbonden Antwerpse ADB opende filialen in Genève, Mumbai, Dubai, Hongkong en New York om de wereldwijde handel te structureren. De Amsterdamse diamantbeurs verloor haar autonomie en werd gereduceerd tot doorvoerpost. Dit betekende dat toegang tot de handel voortaan afhankelijk werd van exclusieve contracten met De Beers en deelname aan gesloten veilingen, meestal in Londen of later Johannesburg.

De Amsterdamsche Diamantbeurs (ADB), opgericht in 1890 als een relatief vrije handelsplaats, verloor in het nieuwe officiële systeem weleens waar deels haar autonomie, maar gold nog altijd gold als een belangrijk centrum van diamantbewerking — met een eeuwenoude infrastructuur van slijperijen, veilinghuizen en gespecialiseerde banken zoals Lippmann, Rosenthal & Co. De beurs bleef

[132] Chatgpt deepseach: Janse, A.J.A. – "Global Rough Diamond Production Since 1870," *Gems & Gemology* Summer 2007 (GIA) (lange reeksen wereldproductie caraat & waarde; regionale verschuivingen; kwaliteitsmix gem/industrial; data-noemers voor marktaandeelberekeningen).

actief in een systeem van herkomstvervaging en prijsconsolidatie, waardoor ook (niet officiële) diamanten uit Borneo, Brits-Maleisië, Congo of Guyana konden worden aangeboden als generieke “gem quality”-stenen — zonder expliciete verwijzing naar de exploitatiecontext of koloniale oorsprong. Ook in het mondiale diamant-monopolie van De Beers genoot de aanzienlijke smokkelhandel van de kunstmatig hoge marktprijzen – net als bij het opiummonopolie.

Deze grote institutionele herstructurering, of monopolisering, ging gepaard met een juridische en bancaire herschikking. De Beers ontwikkelde zich samen met de banken tot de kredietverstrekkers binnen dit systeem, waarbij de kredietwaardigheid van handelaars werd gekoppeld aan hun toegang tot De Beers-ruwe productie. Door het verdwijnen van ‘vrije markten en open inschrijving’, werd het risico van disruptieve prijsdaling of zogenaamde ‘illegale’ verkoop zogenaamd beperkt — in ruil voor hoge stabiele prijzen, maar nog meer ten koste van transparantie. Ook daar genoot de smokkel van.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog speelden de Oranjes een onbekende hoofdrol in de ondergang van de Joodse diamantsector. Prins Bernhards boezemvriend Gerhard Fritze, via de Hollandsche Koopmansbank NV (1923), was direct betrokken bij de arisatie van de grote Joodse diamantbanken zoals Lippmann, Rosenthal & Co. (1869), de Hollandsche Handelsbank voor de Diamantindustrie (1920), en de Liro-bank. Bezittingen werden verkocht of toegeëigend door niet-joden, de administraties vernietigd. Daarmee werd ook een belangrijk deel van een koloniaal geheugen gewist.

Dat gebeurde ook fysiek. Circa 75% van de Amsterdamse Joodse bevolking — ongeveer 60.000 van de 80.000 mensen — werd gedeporteerd en vermoord. Het was het hoogste percentage in West-Europa. Nog minder uit de diamantindustrie overleefden om het na te vertellen. Voor 1940 was circa 80–90% van de arbeiders in deze sector Joods: naar schatting 13.000 tot 15.000 briljantslijpers, zagers, klovers en handelaars. Slechts enkele honderden (ongeveer 2%) keerden na de oorlog terug uit de concentratiekampen. De Amsterdamse diamantindustrie werd daarmee vrijwel volledig weggevaagd door de Duitse bezetter — met betrokkenheid van de Oranjes. Enkele Joodse families, zoals de bekende Asschers, keerden terug en probeerden de sector tevergeefs nieuw leven in te blazen. Het verleden moet hen zwaar hebben gewogen: Abraham Asscher, van de geariseerde Koninklijke Asscher Diamant Maatschappij, was als medevoorzitter van de Joodse Raad ook medeverantwoordelijk geweest voor de deportaties.

Na de Tweede Wereldoorlog verschoof het zwaartepunt van de diamantindustrie in continentaal Europa naar Antwerpen. Dat was mede het gevolg van de verwoesting van Amsterdam, de omvangrijke Joodse diaspora en het herstelbeleid van de Belgische staat. De rol van de gekortwiekte Amsterdamse Diamantbeurs verzwakte aanzienlijk. Nederlandse slijperijen raakten door gebrek aan mankracht en expertise achterop bij hun Belgische en Israëlische concurrenten, met name in Tel Aviv.

Toch bleef de geariseerde ADB tot ver in de jaren 1960 betrokken bij ‘off the book’-distributie van koloniale diamantbulk, vaak via secundaire circuits die uitdrukkelijk geen sporen nalieten in de officiële CSO-statistieken. In deze overgangsfase bleef Amsterdam een cruciale rol spelen in de witwasoperaties van koloniale diamantstromen — afkomstig uit onder meer voormalig Nederlands-Indië, Congo en Angola — die via tussenhandelaren in Parijs, Calcutta en Singapore werden geïntegreerd in de Londense fix. De juridische en financiële infrastructuur die daarvoor werd gebruikt — waaronder familiebedrijven, stichtingen en naamloze vennootschappen met zetels in Den Haag, Amsterdam en Rotterdam — bleef buiten het zicht van publieke controle.

Koninklijke NHM nam in 1960 een vrijwel volledig belang in de tijdens de bezetting geariseerde Antwerpse Diamantbank (1934), en hernoemde deze tot NHM Diamantbank. Tegelijkertijd richtte de NHM in Amsterdam de Internationale Diamantbank NV op, die actief was in belangrijke diamantcentra zoals Antwerpen, New York en Tel Aviv. Via deze internationale structuur bleef de

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

bank een centrale rol spelen in de wereldwijde diamanthandel. De NHM-opvolger ABN AMRO is tot op de dag van vandaag een van de belangrijkste financiers van de wereldwijde diamantindustrie.

Wat begon als een schaduwspoor naast het Londense syndicaat, groeide uit tot een sleutelpositie binnen het mondiale diamantimperium. Amsterdam, de NHM en Oranje's bancaire infrastructuur bleven tot lang na 1945 een verborgen spil in een exploitatieregime dat begon in de modder van Borneo — en eindigde *overpriced* in de vitrines van Fifth Avenue.

Kartelvorming, prijszetting en de koloniale schaduw van De Beers (1934–1961)

In 1934 transformeerde De Beers haar oude *'Jewish London Diamond Syndicate'* in de nieuwe Central Selling Organisation (CSO), een wereldwijd prijsregulerend distributiekartel dat onder strenge controle stond van Ernest Oppenheimer. Tegelijkertijd werd in Antwerpen de Antwerpse Diamond Bank (ADB) opgericht, een kernspeler in de financiële afhandeling van de steeds grotere diamantmarkt van Belgisch-Congo en waarschijnlijk Nederlands-Indië. De bank organiseerde filialen in Genève, Mumbai, Dubai, Hongkong en New York en fungeerde als brug tussen kapitaal, koloniale voorraadstromen en gecertificeerde markttoegang.

Vanaf 1938 werd onder invloed van Amerikaanse statistici voor het eerst een officiële bulkprijs berekend: $ 3,08 per karaat ruwe diamant, ofwel omgerekend ƒ 4,53/ct, gebaseerd op de wereldwijde (officiële) productie en gerapporteerde exportwaarde. Deze prijs maskeerde door de enorme hoeveelheid industriële bulk de veel hogere waarde van hoogwaardige edelstenen. Evenwel kwam de gemiddelde ruwe diamantprijs per kilogram ermee op $ 15.400 (ƒ 58.058), terwijl topkwaliteit geslepen edelstenen vele malen duurder waren.

Na de Tweede Wereldoorlog begon De Beers via de CSO systematisch de wereldwijde prijsvorming te beheersen. De (officiële) wereldproductie steeg van 2,2 ton in 1938 naar 5,44 ton in 1961, mede door de massale industriële winning in Belgisch-Congo. Alleen al de Belgische exploitanten Forminière en MIBA produceerden in 1961 gezamenlijk 2,9 ton ruwe diamant, bijna 55% van het wereldtotaal. Slechts 5% daarvan was 'gem quality', terwijl Angola en Zuid-Kasaï velden leverden met tot wel 70% edelsteenkwaliteit.

Vanaf 1947 intensiveerde De Beers haar wereldwijde marketingstrategie met de iconische campagne "A Diamond is Forever", gelanceerd in de Verenigde Staten door het reclamebureau N.W. Ayer & Son. Deze campagne transformeerde de diamant van een zeldzaam statussymbool voor de elite tot een noodzakelijke aankoop bij burgerlijke huwelijken. Het idee dat 'echte liefde' eeuwig is, werd gekoppeld aan het bezit van een geslepen diamant die een maandsalaris zou mogen kosten. Daarmee werd niet alleen de vraag structureel vergroot, maar ook de bereidheid van consumenten om hoge premies te betalen voor kleinere stenen.

In 1951 rapporteerde N.W. Ayer dat de campagne in slechts vier jaar tijd had geleid tot een 55% stijging van de diamantverkoop in de VS. De Beers, via de CSO, speelde hierop in door het aanbod van geslepen 1 ct-stenen — het zogenoemde *magic carat point* — zorgvuldig te controleren. Door met opzet kleinere ruwe stenen te slijpen net bóven deze drempel (1,01–1,10 ct) werd een sterke maat-premie gerealiseerd, zonder extra materiaal.

Deze marketingstrategie creëerde een kunstmatige schaarste die de prijzen van relatief gewone stenen structureel opdreef, en waarmee miljoenen karaat uit voormalige kolonies als Zuid-Afrika, Belgisch-Congo en mogelijk ook Nederlands-Indië konden worden her-verpakt tot gecertificeerde, sentimentgedreven luxegoederen. In dat opzicht vormde de campagne niet alleen een

communicatief hoogstandje, maar een kerninstrument in de mondiale prijsvorming en kapitaaltransformatie binnen het De Beers-kartel.

Rond 1960 bedroeg de benchmarkprijs voor een 1 ct geslepen diamant van handelskwaliteit inmiddels ongeveer $ 2.700 of ƒ 10.179, oplopend tot $ 50.000 per ct voor uitzonderlijke stenen. Via de ADB, inmiddels sinds 1960 een bijna 100%-dochter van de NHM, verankerde de Oranje's zich direct binnen dit wereldwijde prijs- en distributiekartel van De Beers. Dat de ADB tijdens WOII door de nazi's werd geariseerd roept de vraag op in hoeverre haar postkoloniale rol ook een infrastructuur bood voor oude, verborgen koloniale voorraden, zoals die uit Borneo.[133]

Waardeontwikkeling van diamanten (1890-1960)

Historische waarde van diamanten: van Victoriaanse elite tot koloniale kartelvorming

In 19e-eeuwse standaardwerken zoals *Diamonds and Precious Stones* (ca. 1880–1890) werd al opgemerkt dat de marktprijs van diamanten extreem gevoelig was voor grootte en kwaliteit. Terwijl 1 karaat (ct) geslepen diamant in het Verenigd Koninkrijk gemiddeld tussen de £15 en £25 kostte (oftewel ƒ 180–ƒ 300 bij een conservatieve wisselkoers van £1 voor ƒ 12), liep de waarde exponentieel op bij grotere stenen. Een steen van 3 ct kon al gauw meer dan £100 (ƒ 1.200+) opleveren, en voor exemplaren van 5 ct of meer werden prijzen van £500 tot £1.000 (ƒ 6.000–ƒ 12.000) genoteerd, mits van hoge helderheid en symmetrisch slijpsel.

Deze niet-lineaire waardevermeerdering per karaat werd in de 20e eeuw verder doorgetrokken — zowel in beursprijzen als in consumentenmarkten. Grotere, zuivere stenen werden steeds zeldzamer, terwijl de kartelstructuur van De Beers en haar opvolgers actief de schaarste cultiveerde. Dit is van bijzonder belang voor de koloniale context van Borneo, waar bijvoorbeeld de productie bij Martapura volgens het technische rapport van 1990 voor circa 20% bestond uit stenen van 5 karaat of groter. Daarmee week de productie uitzonderlijk sterk af van bijvoorbeeld de productie in Duits-Zuidwest-Afrika of Belgisch-Congo, waar kleinere, industriële stenen (sub-1 ct) domineerden en de prijs per kilogram dus veel lager lag.

Deze concentratie van grotere stenen in Martapura betekent dat de gemiddelde waarde per kilogram ruwe diamant potentieel een veelvoud was van het wereldgemiddelde. Waar ruwe diamant van industriële kwaliteit in de jaren 1930 gemiddeld ƒ 7.000 tot ƒ 10.000 per kilogram opbracht, konden gemengde partijen met 20% boven de 5 karaat — zoals bij Martapura — theoretisch waardes bereiken van ƒ 50.000 tot ƒ 100.000/kg of meer, afhankelijk van de slijpverliezen en marktdynamiek. In slijpbare toestand halveert dit gewicht doorgaans, maar de prijs per ct stijgt dan exponentieel.

Deze historische prijsspreiding vormt een belangrijke basis voor latere waardeschattingen, waaronder de vergelijking tussen koloniale bulkproductie en elitehandel in Amsterdam, Londen en later New York. De Martapura-productie bevindt zich evident in het bovenste marktsegment — een feit dat de officiële koloniale rapportage over het algemeen veronachtzaamde of zelfs actief verborg.

Waardeontwikkeling van diamanten (1890–1960)[134]

[133] Chatgpt deepsearch: ABN AMRO België / Private Banking – Geschiedenis (Amsterdamsch Diamantkantoor S.A. 23 jun 1937 voor Antwerpse diamantindustrie; Internationale Handels- en Diamantbank 1 dec 1960, volledige dochter NHM; naamswijzigingen → ABN / AMRO → ABN AMRO).
[134] Gebaseerd op Ball (1935), veilingen, wisselkoersen en koloniale markten

Tussen 1890 en 1960 werd de wereldwijde marktwaarde van diamanten niet alleen bepaald door natuurlijke schaarste, karaatgrootte of kleur, maar vooral door de opkomst van een internationaal kartel rond De Beers en de Amsterdamse beurs, schommelingen in wereldvaluta, koloniale distributiestructuren en de culturele (her)positionering van diamant als luxe-object.

Historische basisprijzen: Ball (1935) en Britse marktgegevens:

Een van de sleutelbronnen voor de historische diamantprijs is Ball*, Diamonds: Their Origin and Commercial Value* (Londen, 1935). Deze analyse bevat grafieken en marktdata van prijsontwikkelingen tussen 1890 en 1934, vooral voor hoogwaardige, geslepen edelstenen ('gem quality') van 1 karaat.

Uit deze en andere veilinggegevens volgt dat de standaardprijs van een 1 ct diamant in de Londense markt als volgt evolueerde:

Historische diamantprijzen (1890–1960) per 1 karaat, in guldens (ƒ)

Beursprijs vs. detailhandelsprijs bij juwelier (gemiddeld, gem quality, 1 ct)

Jaar	Beursprijs (ƒ)	Juweliersprijs (ƒ)	Toelichting
1890	ƒ 405–540	ƒ 500–700	London market; Kimberley-output; stabiele vraag
1900	ƒ 540–675	ƒ 650–850	Meer aanbod Zuid-Afrika; groeiende Europese middenklasse
1910	ƒ 610–810	ƒ 800–1.000	Pre-WWI luxebestedingen, hoge kwaliteit gewild
1920	ƒ 675–810	ƒ 850–1.100	Post-WWI hausse; consolidatie markt via De Beers
1930	ƒ 405–540	ƒ 600–800	Grote Depressie; vraag daalt, prijzen stabiel dankzij aanbodbeperking
1934	ƒ 610–745	ƒ 800–1.050	Herstel luxeconsumptie; marketing wordt belangrijker
1935	ƒ 625–760	ƒ 825–1.100	Publicatie Ball, Precious Stones; prijs per ct stabiel bij hoge kwaliteit
1940	ƒ 650–775	ƒ 875–1.200	Oorlogsperiode; beurzen beperkt actief, retailprijs loopt op
1945	ƒ 670–800	ƒ 950–1.300	Naoorlogs herstel; schaarste; juweliersprijs stijgt
1950	ƒ 700–850	ƒ 1.400–1.800	VS-markt dominant; De Beers' CSO + "A Diamond is Forever" werkt door
1955	ƒ 750–900	ƒ 1.800–2.300	Sterke consumptie in VS; marges juweliers groeien fors
1960	ƒ 800–950	ƒ 2.000–2.700	Detailhandelsprijs 3–4× hoger dan beurs; marketing stuurt waardeperceptie

Deze data betreffen geslepen edelstenen van hoge zuiverheid, verhandeld op de beurzen van Londen en Amsterdam, en zijn representatief voor de koloniale diamantmarkt waarin ook Borneo meespeelde. Tot 1945 ligt de juweliersprijs ca. 20-30% boven de beursprijs. Door De Beers reclamecampagne groeit dit verschil vanaf 1947 exponentieel tot die prijs in 1960 bijna 3 tot 4x zo hoog ligt als de beursprijs.

Naast de tijdlijn van de gemiddelde diamantprijs per karaat, is ook de waarde per karaat afhankelijk van het gewicht van de individuele steen. Deze waardering verloopt niet-lineair en neemt exponentieel toe bij grotere stenen, zoals blijkt uit onderstaande schatting:

Gewicht	Prijs per ct (ƒ)	Totale waarde (gemiddeld, ƒ)	Opmerkingen
0,3 ct	ƒ 200 – ƒ 320	ƒ 60 – ƒ 96	Bulk, lage optische waarde, vaak in series verkocht
1,0 ct	ƒ 540 – ƒ 675	ƒ 540 – ƒ 675	Standaardreferentie voor edelsteenhandel
5,0 ct	ƒ 1.500 – ƒ 3.200	ƒ 7.500 – ƒ 16.000	Exponentieel duurder per karaat door zeldzaamheid

Deze schaal is in lijn met historische prijscurves van *Pala Gems*, Ball (1935), en de waarderingsmodellen die diamantairs in Londen, Amsterdam en Antwerpen hanteerden.

Bij diamanten geldt: hoe groter de steen, hoe hoger de waarde per karaat. Dit effect is niet lineair maar exponentieel. Terwijl een 1 karaat *gem quality* steen in 1935 bijvoorbeeld rond de ƒ 625–760 werd verhandeld (beursprijs), kon een steen van 5 karaat van dezelfde kwaliteit oplopen tot ƒ 3.000–ƒ 5.000 *per karaat*. Deze premie is het gevolg van zeldzaamheid, slijprisico en esthetische waarde in de luxemarkt.

Voor Borneo-diamanten is dit niet slechts theoretisch van belang: contemporaine bronnen suggereren dat vooral bij Martapura een opmerkelijk hoog percentage van de ruwe stenen (>20%) boven de 5 karaat lag — een categorie met disproportioneel hoge marktwaarde. In deze gevallen kon de prijs oplopen tot ƒ 3.000–ƒ 5.000 per karaat, wat het economische belang van deze winning sterk vergrootte.

Herwaardering van de verdwenen Borneo-diamanten (1890–1941)

De koloniale diamantwinning op Borneo werd decennialang afgedaan als marginaal, verspreid en economisch onbeduidend. In koloniale rapporten uit de periode 1890–1941 werd de productie systematisch voorgesteld als “uitgeput”, “onrendabel” of “alleen nog folkloristisch relevant”. Toch wijst een systematische heranalyse van productiecapaciteit, arbeidsinzet, geologische spreiding en marktwaardering op een veel omvangrijkere en waardevollere productie dan officieel werd erkend.

Arbeidsinzet en regionale spreiding: waarom 40–60%?

Op basis van historisch veldonderzoek, o.a. van Aziz en Verburg, kan worden aangenomen dat de diamantwinning zich vanaf ca. 1890 structureel concentreerde in twee hoofdregio’s: Landak (in het westen) en Martapura (in het zuiden).

Hoewel het Landak-gebied grotere alluviale voorraden had, waren de stenen daar kleiner, minder geconcentreerd en economisch minder rendabel. Martapura leverde daarentegen niet alleen grotere stenen, maar ook aanzienlijke nevenopbrengsten aan goud en platina. Dit verhoogde de economische waarde van arbeid per werker aanzienlijk.

Op basis van deze combinatie — grotere voorraden in Landak maar hogere waarde per volume in Martapura — is gekozen voor een arbeidsverdeling van 40% Landak versus 60% Martapura. Deze verhouding weerspiegelt zowel geologische spreiding als economische logica.

Gereconstrueerde productie en loonkosten

Uitgaande van een jaarlijkse arbeidspopulatie van 25.000 kongsi-mijnwerkers, met een gemiddelde verwerkingscapaciteit van 375 m³ per persoon per jaar, en een gemiddelde opbrengst van 0,2 karaat per m³, komt de geschatte productie uit op 0,015 kg ruwe diamant per arbeider per jaar.

Tabel: Jaarlijkse diamantproductie Borneo (1890–1941) per regio

Gebaseerd op 25.000 werkers (40% Landak, 60% Martapura), gemiddelde productie: 0,015 kg per werker per jaar

Regio	Aantal werkers	Kg/jaar	Totale loonkosten/jr. (ƒ)	Gem. waarde/ kg (beurs)	Totale waarde/jr. (ƒ)	Resterende marge/jr. (ƒ)
Landak	10.000	150	ƒ 1.770.000	ƒ 310.000	ƒ 46.500.000	ƒ 44.730.000
Martapura	15.000	225	ƒ 2.655.000	ƒ 615.000	ƒ 138.375.000	ƒ 135.720.000
Totaal	25.000	375	ƒ 4.425.000	—	ƒ 184.875.000	ƒ 180.450.000

Grootteklasse en waardeverdeling per regio

De economische meerwaarde van Martapura is deels te verklaren door de grotere steengrootte. Op basis van historische rapporten ligt het aandeel stenen boven de 5 karaat daar op circa 20%, tegenover slechts een geschatte 1% in Landak. Tegelijkertijd bestond bij Landak circa 80% van de vondsten uit stenen onder de 1 karaat, wat de lagere gemiddelde marktwaarde verklaart.

Tabel: Verdeling grootteklassen per regio

Regio	< 1 ct	1–5 ct	> 5 ct
Landak	80%	19%	1%
Martapura	40%	40%	20%

Deze verdeling vertaalt zich in sterk uiteenlopende gemiddelde marktwaarden per kilogram ruwe diamant, zelfs bij identieke productievolumes.

Tabel: Gemiddelde waarde per kg ruwe diamant (beursprijs, geslepen equivalent)

Op basis van samenstelling naar grootteklassen en historische prijsschaal (ca. 1935–1940)

Regio	Geschatte gemiddelde waarde per kg (ƒ)
Landak	ƒ 310.000
Martapura	ƒ 615.000

Een verborgen miljarden stroom van tientallen tonnen diamanten

Over de periode 1890–1941 (52 jaar) zou deze arbeidsstructuur geleid hebben tot een gecumuleerde productie van 19.500 kg uit Landak en 29.250 kg uit Martapura, samen 48,75 ton ruwe diamant. In termen van beurswaarde komt dit neer op een totale opbrengst van:

- ƒ 2,418 miljard (Landak)
- ƒ 7,197 miljard (Martapura)

- **ƒ 9,615 miljard (totaal)**

De resterende marges na aftrek van alle arbeidskosten bedroegen ca. ƒ 180 miljoen per jaar, of meer dan **ƒ 9,4 miljard** over de hele periode. Dat is exclusief slijpkosten, verzekering, transport, verkoopvergoeding of belastingen. En dit betreft alleen de beursprijs: bij verwerking tot grotere juwelen liep de retailwaarde in sommige gevallen op tot 3–4 keer hoger. Was het aantal conservatief geschatte werkers in werkelijkheid groter, bijvoorbeeld 50.000, dan verdubbelen die inkomsten.

Vervaging, extractie en stille integratie in wereldmarkt

Het merendeel van de Borneo-diamantproductie verdween via anonieme tussenkanalen naar internationale beurzen zoals Amsterdam, Antwerpen, Calcutta en Bombay. Daar werd de herkomst zelden vastgelegd — een praktijk die naadloos aansloot bij de belangen van De Beers, maar evenzeer bij de extractiestrategieën van de NHM, SMOB, Borsumij en diverse familievennootschappen gelieerd aan het Koninklijk Huis.

Mechanische extractie, arbeidsintensieve slibscheiding, de combinatie met goud en platina, en een sluier van juridische en administratieve structuren maakten het eenvoudig om deze kapitaalstroom uit het publieke zicht te houden. De Borneo-diamanten voedden zo niet alleen het mondiale kartel, maar hielpen ook de Amsterdamse diamantbeurs, haar slijperijen en de bijbehorende banken overeind te houden — juist in een tijd van wereldwijde economische en politieke instabiliteit.

In de schimmige wereld van de internationale diamanthandel deed en doet niemand graag zijn mond open. De ware waarde van dit zogenaamd ‘verwaarloosbare’ koloniale nevenproduct werd zorgvuldig uit het collectieve geheugen gehouden door een reeks ‘onbetaalbare’ anonieme figuren — onder wie De Loods (1889), Easton (1904), Verloop (1916) en Van Bemmelen (1939/1949) — die decennialang de belangen van Oranje’s gouvernement hielpen maskeren. Wat rest, is een glanzend spoor van verdonkeremaande rijkdom, verborgen onder de modder van vergeten rivierbeddingen.[135][136]

Mondiale kartelvorming in de goudhandel, vanaf 1889

De opkomst van een imperiale goudinfrastructuur

De drie machtigste *merchant banks* van het Britse imperium in de negentiende eeuw waren Barings (1762) — de huisbank van Oranje —, J.F. Schröder & Co. (1804) en N.M. Rothschild & Sons, opgericht in 1811 door Nathan Mayer Rothschild (1777–1836). Laatstgenoemde, destijds nog nauw verbonden met het Huis Hesse, begon al rond 1809 met de handel in goud op de Londense beurs. Met zijn bank

---

[135] Daarnaast staat vooral de illegale handel in Angola en Zaïre (voorheen Congo) als berucht te boek, waardoor de officiële productiecijfers met een flinke korrel zout moeten worden genomen.

[136] Daarnaast wordt er in Zuid-Borneo, in de omgeving van Banjarmasin, samen met andere waardevolle delfstoffen actief gewonnen, aldus De Loos (1889). In het erts van Zuidoost-Borneo wordt ook relatief veel platina en het verwante palladium aangetroffen tussen goud en diamanten: respectievelijk 70–88% en 83–88% in fracties van 0–4% goud.
In de districten *Riam-Kiwa* (ca. 100 km ten oosten van Banjarmasin) en *Kanan* (ca. 150 km ten noordoosten) “gaat men zo te werk: eerst wordt het zand gewassen, waarin de diamanten zich bevinden. Deze worden eruit gehaald. Er wordt verder gewassen, en het zwarte gruis dat overblijft bevat goudstof en platina in de vorm van kleine korreltjes.”
In 1918 was platina aanzienlijk waardevoller dan goud, met een prijs van ƒ 7.207,80 per kg tegenover ƒ 1.562,10 voor goud. Op sommige locaties leken goud en diamanten dan ook niet meer dan bijvangst.

legde Nathan de fundamenten voor een financiële infrastructuur die het Britse rijk voorzag van monetair kapitaal, vooral in de vorm van goud en zilver.

In 1852 verwierf Rothschild de Royal Mint Refinery (ca. 1696), verantwoordelijk voor de productie van goudstaven en muntgeld voor de Britse pond — destijds de dominante wereldmunt. Samen met Oranje's Bank of England (1694) lanceerde Rothschild in 1860 de London Gold Market, waarmee het de officiële prijsbepaling voor goud binnen het uitdijende Britse imperium monopoliseerde.

Eén dynastie, twee huizen

Hoewel de huizen Rothschild in Londen en Parijs formeel gescheiden opereerden, traden zij in de praktijk — net als in hun bijzondere huwelijkspolitiek — op als twee benen van één geïntegreerd bankimperium. Tegen het einde van de negentiende eeuw was deze kapitaalkrachtige structuur onmisbaar geworden voor internationale geldstromen. De Rothschilds vormden een kritische bouwsteen in zowel het Britse als het Franse imperialisme.

Het Londense huis was naast grootaandeelhouder in De Beers (1888) en Corner House Group (1887) ook oprichtend grootaandeelhouder van de *Consolidated Gold Fields of South Africa* (CGFSA, 1892). Deze onderneming breidde zich vanaf begin jaren 1910 razendsnel uit naar onder meer Australië, Rhodesië, Nigeria en de Amerika's. Via CGFSA en de Russian Mining Company (RMC, 1906) verwierf Rothschild een controlerend belang in het beruchte Lena Goldfields Ltd. (1908), een onderneming die direct verbonden was met de Russische kroon en tsaristische ministers zoals Sergei Witte.

In een land waar op dat moment circa 85% van de wereldwijde Joodse bevolking woonde, bood Lena Goldfields het Londense huis directe toegang tot het hart van de Russische goudstandaard en dus tot het tsaristische monetaire systeem. Daarnaast controleerde N.M. Rothschild & Sons vanaf 1905 ook de nieuwe *Canadian Klondike Mining Company* (CKMC), de dominante onderneming in de Yukon-regio, die na het vertrek van de meeste gouddelvers op industriële schaal de goudrijke regio afgroef met *dredges*.

Het Franse huis, Rusland en zionisme

Parallel hieraan bouwde ook het Franse huis Rothschild een indrukwekkend goudimperium op. In 1895 richtte het, samen met de Joods-Russische bankiersfamilie Gunzburg, de *Compagnie Française des Mines d'Or et d'Exploration* (Cofrador) op. Deze maatschappij verwierf onder meer belangen in Randfontein Estates (1889), beheerd door Robinson en Eckstein.

Cofrador vestigde een Londens kantoor met een kapitaal van Fr. 12,5 miljoen (ca. ƒ 4.825.000), en richtte samen met de Gunzburgbank de *Banque Française d'Afrique du Sud* op, met een stevig aandelenkapitaal van Fr. 40 miljoen (ca. ƒ 15.440.000). De Gunzburgs waren bovendien oprichters en grootaandeelhouders van de *Lena Gold Mining Partnership* (Lenzoloto, 1855), de latere werkmaatschappij van Lena Goldfields Ltd.

De invloed van de Rothschilds reikte tot de kern van het tsaristisch economische systeem. *Société Générale SA* (SG, 1864), opgericht en gecontroleerd door het Franse huis, werd rond 1910 de grootste commerciële bank in Rusland. Ze financierde staatsleningen, spoorlijnen en mijnbouwprojecten, en beheerde tevens de opslag van Russische goudreserves.

Via deze netwerken en anderen bouwde ook het Franse huis een machtsbasis tot diep in het Russische rijk en daarbuiten. Het Franse huis was — net als zijn Londense tweeling — zeer

zionistisch. Edmond James de Rothschild (1845–1934) financierde al sinds 1868 de grootschalige aankoop van land in Ottomaans-Palestina voor Joodse migranten uit de Russische *Pale Settlement*, die daar steeds heviger vervolgd werden. De betrokkenheid legde het fundament onder de bekende Balfourverklaring (1917), gericht aan het Londense Rothschildhuis, en het daaruit voortvloeiende protectoraat Palestina (1920) van de Britse kroon.

Londense goudmarkten, Zuid-Afrikaanse productie, Parijse kredietverlening en Russische gouddepots vormden zo geen losse ketens, maar één gesloten, circulair kapitaalcircuit.

De oorlog, goudprijsfixatie en kartelvorming

De Eerste Wereldoorlog verbrak deze structuur abrupt. Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland en Keizerlijk Duitsland verlieten noodgedwongen de goudstandaard om hun oorlogsuitgaven te financieren, wat leidde tot verminderde vraag en dalende goudprijzen.

Intussen werd J.P. Morgan & Co. de officiële financiële agent van de Britse en Franse staten, in plaats van Rothschild, en groeide uit tot het meest prominente bankiershuis ter wereld. In 1919 richtte Rothschild, samen met onder meer J.P. Morgan en Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), het *Gold and Diamond Price Fix* kartel op. De prijs werd gecoördineerd vastgesteld voor het gehele Britse imperium — waarin destijds de helft van de wereldbevolking leefde — op £ 4,9375 per *troy ounce*, oftewel $21,79 of ƒ 2.639 per kilogram.

De Amerikaanse prijs volgde kort daarna: J.P. Morgan Jr., via zijn Guaranty Trust, stelde deze in 1921 vast op $19,39 per *troy ounce* (ƒ 1.832/kg), namens de US Treasury en de private *Federal Reserve* (1913). De economie van de VS was op dat moment veruit de grootste ter wereld en het Anglo-Amerikaanse blok waren samen de grootste (officiële) goudproducent ter wereld.

Opvallend is dat deze mondiale goudprijs van Rothschild uit 1919, gebaseerd op de kostbare Zuid-Afrikaanse diepmijnbouw, een stuk hoger was dan de prijs van ƒ 1.650/kg zoals gerapporteerd door Verloop (1916) voor de winning in goudrijk Borneo. Hoewel de Gold Fix prijs gebaseerd was op de kostbare diepmijnwinning in Zuid-Afrika, gold deze ook voor de veel goedkopere alluviale productie in de Indische archipel. De Oranjes hadden op dat moment grote belangen in deze niet-officiële goudproductie, die grotendeels plaatsvond buiten zicht van publieke boekhouding. Via hun NHM lijkt het Huis Oranje niet alleen te hebben geprofiteerd van het mondiale goudkartel, maar ook invloed te hebben uitgeoefend op de prijsvorming via de Gold Fix.

Versailles, antisemitisme en monetaire uitsluiting

Weimar-Duitsland (1919-1933), dat na het Verdrag van Versailles (1919) een onbetaalbare herstelverplichting opgelegd kreeg, werd in 1921 geconfronteerd met een nog hogere goudschuld — vastgesteld nadat de Gold Fix onder leiding van Rothschild & Co. de goudprijs had opgedreven. De Duitse weerstand was voorspelbaar en uit protest liet het via de munt de eigen economie crashen met hyperinflatie. Pas in 1924 kon het via een nieuwe private Reichsbank (1923), gefinancierd door Morgan's *Guaranty Trust* en de FED, terugkeren naar de goudstandaard. Groot-Brittannië volgde in 1925, Frankrijk pas in 1929.

Tijdens de Grote Depressie (1929–1933) moest de pond opnieuw losgekoppeld worden van goud. Tegelijkertijd werd antisemitisme, aangewakkerd door eugenetische ideologieën (vanaf 1905), op grote schaal gepolitiseerd. Keizer Wilhelm II, die tot 1918 nauwe banden onderhield met Joodse bankiers, veranderde van houding na zijn afzetting en de vernedering van Versailles. In het publieke

discours en een deel van de Europese elite groeide het idee dat *'International Jews'* zoals de Rothschilds verantwoordelijk waren voor de Duitse nederlaag. Zij werden het zinnebeeld van financiële onderwerping.

De opkomst van een staatsgeleide goudorde

Ondanks deze spanningen steeg de goudprijs. In 1922 lag die rond $ 664/kg (1922:ƒ 1.724), en tijdens de depressiejaren rond $780/kg (1931:ƒ 1.173), als gevolg van massale kapitaalvlucht richting 'veilige' activa. In de Verenigde Staten werd particulier goudbezit — ook van banken zoals *Guaranty Trust* — in 1933 vrijwel geheel verboden via *Executive Order 6102*.

Tegelijkertijd stelde de overheid de prijs administratief vast op $20,67 per troy ounce (toz), overeenkomend met ongeveer $730/kg of ƒ 1.309 per kilogram (bij 31,103 g/toz). In 1934 volgde een officiële herwaardering naar $35/toz, oftewel $1.125/kg of ƒ ƒ 2.835/kg.

Deze ingreep van Franklin D. Roosevelt markeerde de formele overgang naar een door staten gestuurd goudregime, waarin de dollar definitief werd verankerd aan een geopolitiek afgedwongen goudprijs — en het begin van een nog sterker mondiaal goudkartel.

De in 1930 opgerichte *Bank for International Settlements* (BIS) groeide uit tot het zenuwcentrum van de mondiale goud- en schuldverrekening. Hoewel formeel gevestigd in Bazel, opereerde zij op extraterritoriaal grondgebied, met eigen brandweer, diplomatieke onschendbaarheid en een geheimhoudingsregime (verankerd in Zwitserse wetgeving van 1934).

De feitelijke macht binnen de BIS lag bij de aandeelhouders: zestien grotendeels private, semi-centrale banken. Daartoe behoorden onder meer J.P. Morgan, de National City Bank (met belangen van zowel de Rockefellers als het Huis Oranje), Oranje's Bank of England en de Bank of Japan, waarin het keizerlijk huis rechtstreeks participeerde.

Vanaf 1933 werd de BIS gedomineerd door de nieuwe private Reichsbank (1924), die toen functioneerde als het monetaire verlengstuk van het nazi-regime. Tegelijkertijd trad SS-baron Kurt von Schröder, als vertegenwoordiger van Oranje's Nederlandsche Bank (DNB), op als spilfiguur tussen het Derde Rijk en het Huis Oranje.

De DNB was nauw betrokken bij de pro-Nazi BIS en beschikte over directe toegang tot tientallen miljarden aan onofficiële Borneose goudopbrengsten. Binnen deze eerste Wereldbank, waar regeringen expliciet géén zeggenschap hadden, oefende de DNB directe invloed uit op interbancaire goudstromen en kredietverlening. De Oranjes waren dus geen passieve deelnemers, maar actieve architecten van het mondiale goudmonopolie.

Financiële roof en ideologische zuivering

Wat Roosevelt in de VS juridisch afdwong — het confisqueren van goudbezit, prijszetting en staatssturing — werd elders afgedwongen met geweld. Zowel het Derde Rijk als Keizerlijk Japan voerden op industriële schaal systematische roofcampagnes uit in Europa en Azië. Goud, juwelen en edelstenen werden massaal geconfisqueerd.

Deze plunderingen zijn officieel nooit teruggevonden, maar duidelijk is dat ze niet terugkeerden naar de Joodse bankiers die vóór 1930 het systeem hadden opgebouwd. De uitsluiting van Rothschild en andere Joodse huizen uit instellingen als de BIS, de FED en het internationale monetaire netwerk was

geen toevallige ontwikkeling. In het klimaat van eugenetisch antisemitisme en geopolitieke herverkaveling van kapitaalstructuren, werd deze uitsluiting een structureel element in de herschikking van de wereldorde. Hitler noemde die herschikking van de wereldorde de *Neuordnung* — een structurele reorganisatie van kapitaal, ruimte en ras.

Goud en zilvermijnbouw op Sumatra, vanaf 1890

Steenkool en exploratie van Sumatra onder toezicht van Oranje's gouvernement

Het nieuwe Indische Mijnbureau (1850) richtte zijn aandacht allereerst op het sinds 1821 veroverde Sumatra, met als doel de grondstoffen van het eiland systematisch in kaart te brengen. In 1868 werden in West-Sumatra de grote Umbilin-kolenvelden ontdekt: een relatief eenvoudig te exploiteren afzetting van steenkoollagen van 10 tot 12 meter dik, die aan de oppervlakte lagen.

Wegens de moeilijk bereikbare ligging in heuvelachtig terrein begon de gouvernementele exploitatie pas in 1891, en alleen nadat het gouvernement op eigen kosten vanaf 1887 een 150 kilometer lange spoorlijn had aangelegd. Deze verbond de mijnen met de nieuw aangelegde haven van Emmahaven (1888), ten zuiden van Padang. Hier werden de kolen opgeslagen in reusachtige bunkers — destijds de modernste van Zuidoost-Azië — om vervolgens te worden vervoerd naar Tanjung Priok bij Batavia of rechtstreeks naar Europa.

Kolen dienden in deze periode als strategische energiebron voor de snel uitbreidende stoomvloot: zowel de spoorwegen van Nederlands-Indië als de grote Nederlandse lijnvaart waren afhankelijk van betrouwbare bevoorrading. Umbilin werd zo na de Oranje Nassaumijnen op Borneo de oudste moderne kolenmijn van Zuidoost-Azië, en was in 1930 met een productie van 600.000 ton goed voor ruim 90% van de totale energieconsumptie van de kolonie.

De exploitatie was extreem goedkoop. In 1908 verdienden dwangarbeiders er slechts ƒ 0,18 per dag, en contractarbeiders ƒ 0,32 — cijfers die een dieptepunt vormen in de koloniale loonstructuur.

Van kolen naar edelmetaal: goud als volgende fase

Deze marginale maar energie-intensieve kolenexploitatie vormde het opstapje naar lucratievere extractievormen. Vanaf begin jaren 1890 werd particuliere (Europese) mijnbouw actief gepromoot, vooral door de in Delft opgeleide geoloog Rogier J. Verbeek (1845–1926). Verbeek, alom bekend als mijnbouw deskundige voor het Mijnburo, had in 1883 de *Topografische en Geologische Beschrijving van een Deel van Sumatra's Westkust* gepubliceerd. Dit werk werd later gevolgd door de *Geologische beschrijving van Java en Madoera* (1896), en functioneerde in feite als investeringsgids voor private ondernemingen.

Kaart met gemijnde mineralen goud en zilver in de koloniale periode vanaf 1899: 100,8 ton goud (Au) en 1.186 ton zilver (Ag)

Verbeek gaf zelf het goede voorbeeld en verkreeg in Nederland startkapitaal om in 1897 de Goudexploitatie Maatschappij Redjang Lebong NV op te richten. Deze begon haar eerste daadwerkelijke exploitatie in 1899, nadat het gouvernement de

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

noodzakelijke concessies had verstrekt. Het project was opvallend rendabel: in de eerste veertien jaar ontvingen de anonieme aandeelhouders ruim acht keer hun oorspronkelijke inleg terug via dividenduitkeringen.

De succesverhalen leidde tot een bredere golf van exploratie en exploitatie. Nieuwe NV's volgden na koninklijke toestemming, met als bekendste de mijnen bij Lebong Sulit (1903) en Lebong Tandai (1910). Het gouvernement raakte zelf ook opnieuw geïnteresseerd in de goudwinning, en vorderde in 1905 grote delen van de provincie Bengkulu voor eigen exploitatie – beroemd om de Salido mijnen. De gouvernementele mijnen Lebong Simpang en Tambang Sawah openden hier respectievelijk in 1921 en 1923.

Zilver en goud als stille motor achter monetaire expansie

Vijf kleinere particuliere mijnbouwoperaties volgden tussen 1931 en 1936, waaronder de projecten bij Balimbing, Gunung Arum, Muari Sipongi en Bulangsi. Tegelijkertijd werd bij Logas en Waylo alluviale baggerexploitatie opgestart — kapitaalintensief, maar goedkoper dan diepmijnbouw.

Gezamenlijk produceerden deze mijnbouwactiviteiten tot en met 1939 ongeveer (officieel) 101 ton goud en 1.186 ton zilver, met een gezamenlijke marktwaarde van respectievelijk **ƒ 210,4 miljoen** en **ƒ 27,8 miljoen** (prijzen 1939).

Anders dan op Borneo, waar de werkelijke productie eenvoudigweg niet werd geregistreerd, werd de bescheidener opbrengst van de mijnbouw op Sumatra wél officieel genoteerd. Precies daardoor kon de daar gewonnen zilveroutput van strategisch belang zijn.

De zilverproductie lijkt rechtstreeks te hebben bijgedragen aan de zilvermonetarisering van Nederlands-Indië via de Javaasche Bank, het financiële verlengstuk van Oranje. Tegelijkertijd voerde ook hun NHM in diezelfde periode een actieve zilverpolitiek door in haar handelsnetwerken in China en Zuidoost-Azië.

Sumatra leverde dus niet enkel grondstoffen, maar ook het monetaire fundament waarmee zowel de Javaasche Bank als de NHM hun internationale kredietstructuren en financiële invloedssfeer konden uitbreiden. De formele zichtbaarheid van deze mijnbouw fungeerde als legitimatie en dekking voor bredere geopolitieke operaties binnen het koloniale goud- en zilverregime.[137]

De Indische goudkoorts en de kolonisatie van Noord-Celebes na 1890

Goud en geheimhouding in het noorden

De aanwezigheid van goud in Noord-Celebes was al sinds de zeventiende eeuw bekend. Tijdens de VOC-periode werden lokale gemeenschappen belast met schattingen in goud als vorm van tribuut. Na 1870 leidde de combinatie van privatisering en industriële kapitaalinjectie leidde tot nauwe samenwerking tussen Europese mijnbouwbedrijven en het koloniale bestuur.

---

[137] De Nederlanders wisten al vroeg dat Sumatra rijk was aan goud en zilver, nadat de VOC in 1669 de *Salido*-mijn overnam — een zilver- en goudmijn gelegen circa 50 kilometer ten zuiden van Padang, in Zuidwest-Sumatra. De exploitatie stond onder leiding van voornamelijk Duitse mijnbouwkundigen, terwijl het zware werk werd verricht onder erbarmelijke omstandigheden door slaven afkomstig uit Madagaskar, Malabar, Timor en Roti. De onderneming bleek verliesgevend, en in 1696 werd de exploitatie in lease uitgegeven aan een lokale heerser, die de mijn blijkbaar tegen nog lagere kosten kon uitbaten — maar ook hij moest in 1735 de activiteiten staken.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De directe aanleiding voor de explosieve groei in het gebied was een officieel onderzoek in 1886 door ir. C.J. Schellen van de Dienst van het Mijnwezen, naar aanleiding van een concessieaanvraag door het bedrijf Soemalata NV, van de ondernemer Bauermann. Schellens rapport werd aanvankelijk geheim gehouden.

Toen Wilhelmina in 1890 het koningschap overnam, stelde het gouvernement het gebied alsnog open voor Europese ondernemingen. De koninklijke NHM kreeg als eerst toegang tot de meest interessante concessies. Daarnaast verstrekte de NHM de noodzakelijke kredieten aan mijnbouwbedrijven in de regio, wat haar reputatie verder versterkte en nieuwe investeerders aantrok.

Een sleutelrol werd gespeeld door het in Amsterdam opgerichte en door NHM gefinancierde Exploratie Syndicaat Pagoeat NV (ESP, 1897–1921). Deze onderneming was ook verbonden met de Cultuurmaatschappij der Vorstenlanden (CMV, 1888), eveneens opgericht in Amsterdam met een startkapitaal van ƒ 11 miljoen. ESP-directeur Landberg stond tevens aan de wieg van de CMV, samen met zakenpartner Bauermann — beiden afkomstig uit de Indische koffie-, copra- en houthandel.

Het was dezelfde Schellen die eerder ook in West-Borneo gegevens over goud- en diamantvoorraden had gemanipuleerd. In Noord-Celebes koos het gouvernement op basis van de geheime rapportages voor een andere strategie: vrijgave van het terrein voor particulier gewin, terwijl het zelf op afstand bleef.

Speculatie en teleurstelling

De firma Bauermann kreeg in 1890 een eerste exploratievergunning voor het gebied rond Sumalata. Veel goudzoekende NV's volgden en de jaren 1890 werden gekenmerkt door ongekende speculatie. I In 1899/1900 bedroeg het gezamenlijke statutaire aandelenkapitaal van alle (officieel geregistreerde) goudmijnbedrijven in Nederlands-Indië ƒ 15.553.000: ƒ 6.908.500 op Celebes en ƒ 8.644.500 elders. Van deze kapitalen was slechts een miniem deel daadwerkelijk volgestort — respectievelijk ƒ 238.000 en ƒ 188.000 — wat wijst op relatief kapitaalarme aandeelhouders die op zoek waren naar een Eldorado. Dat bleek ook uit de veel hogere nominale waarde van aandelen 'in portefeuille': ƒ 2.160.000 op Celebes, en maar liefst ƒ 18.129.100 elders. Dit wijst op een uitgesproken speculatief opportunisme binnen de sector, waarin vooral werd gehandeld in verwachtingen en papieren winst, niet in reële productie.

De exploratie leverde aanvankelijk weinig op. De aders waren dun, vermengd en lastig te bewerken; het goudgehalte in de rivieren bleek laag. Desondanks nam het aantal goudmijnbedrijven na 1890 explosief toe. Evenwel werd er door het gouvernement streng geselecteerd: concessievoorwaarden werden gekoppeld aan minimumeisen qua werkkapitaal, aanwezige ertsvoorraden en technische voortgang. Vele kandidaten vielen daardoor al bij voorbaat af. De misplaatste goudkoorts werd eerder gedreven door dromen dan door werkelijke grondstof. Steenkool, aardolie en tin bleven economisch belangrijker.

NHM's ESP en Pagoeat en de vestiging van gezag

De NHM had haar 'Ilota'-concessie (c. 1890) ondergebracht bij de door haarzelf gefinancierde Exploratie Syndicaat Pagoeat NV (ESP, 1897–1921), opgericht in Amsterdam met formele toestemming van de kroon. Deze onderneming kan worden gezien als de belichaming van het eerste effectief gevestigde koloniale gezag op Noord-Celebes — met name in de residentie Monado. ESP

fungeerde niet slechts als mijnbouwbedrijf, maar als feitelijke overheid, in een gebied waar het formele gouvernement nog grotendeels afwezig was.

De onderneming investeerde fors in infrastructuur, vergelijkbaar met voorbeelden zoals de Steenkolen-Maatschappij Poeloe Laoet (1903) op Zuidoost-Borneo, de Deli Maatschappij op Sumatra of de Billiton Maatschappij op Billiton. In korte tijd verschenen wegen, spoorlijnen, waterleiding, elektriciteitsvoorzieningen, een kade, steigers en telefoonverbindingen — allemaal op kosten van de onderneming. Deze investeringen golden als strategische noodzakelijkheid en werden geactiveerd op de balans, om in latere jaren af te schrijven. De verwachte goudopbrengsten rechtvaardigden volgens de directie deze langetermijninvesteringen.

De vestiging van gezag ging ook hier niet zonder dwang: het bedrijf oefende zowel economische als juridische macht uit over arbeiders, inheemse bevolking en zelfs over handhaving. De parallellen met Zuid-Afrika's mijnkampen of met plantagemonopolies elders in de archipel zijn frappant. Met NHM's Pagoeat NV werd een nieuw koloniaal bestuursmodel zichtbaar, waarbij financier, exploitant en overheid samenvielen in één door het Huis Oranje gecontroleerde vennootschapsstructuur.

Nadat Oranje's gouvernement 'ideale omstandigheden' voor Europese bedrijven had gecreëerd voor exploratie — gaf het vervolgens zelf het 'goede voorbeeld' met de kapitaalkrachtige Pagoeat NV.

Schuldslavernij en concentratiekampen

De personeelsstructuur van de mijnbedrijven in Noord Celebes vertoonde een duidelijke koloniale hiërarchie. Het Europese kader bestond uit Nederlanders, Duitsers, Engelsen, Australiërs en Indo's. Ervaren prospectors werden vooral gerekruteerd in Australië, waar de eerste goudkoorts reeds achter de rug was. Indo's met KNIL-achtergrond werden soms ingezet als expeditie chef; hun relatie met de lokale bevolking compenseerde het gebrek aan geologische kennis. Noord-Duitse ingenieurs, vaak afkomstig uit de Zuid-Afrikaanse diepmijnbouw, speelden een prominente rol.

De koeliearbeid werd verdeeld over drie groepen. De eerste bestond uit lokale bewoners, die zich grotendeels weigerachtig opstelden tegenover de buitenlandse bedrijven. De tweede groep bestond uit Chinese contractarbeiders, via Singapore ingevoerd voor perioden van twee à drie jaar. Deze arbeiders, veelal met pensioenambities, werden geronseld tegen een premie die zij zelf moesten terugbetalen.

Volgens A.I.J.P. van Beurden (1986) kregen ze 'gratis eten, maar gaven hun hele loon uit aan voedsel, alcohol' — al ligt het meer voor de hand dat dit vooral aan rookopium werd besteed. Dat werd geleverd door de lokale bevolking. Door deze consumptie én extra schuldenlast vervielen velen contractarbeiders ook hier in structurele afhankelijkheid. De Chinese contractarbeiders leefden in omheinde kampen met prikkeldraad, naar Transvaals model, om desertie te voorkomen. Zij werkten vooral voor de Europese bedrijven aan de noordkust.

De ESP liet Javaanse contractarbeiders werven. Zij werden vaak misleid tijdens de werving, uitgevoerd door de Indo Soesman vanuit Semarang en Surabaya. Arabische ronselaars trokken voor hem het binnenland in. Per geronselde arbeider werd ƒ 30 uitgekeerd aan de tussenpersoon, terwijl de misleidde Javaan dacht het slechts om ƒ 5 schuld zou gaan.

Op Celebes kregen de Javaanse koelies hetzelfde dagloon als in Batavia: ƒ 0,40–0,60, of gemiddeld ƒ 30 per maand. Soms werd een toeslag tot ƒ 0,10 betaald voor extreem zware werkdagen, maar er kon ook loon worden ingehouden bij 'een gebrek aan vlijt'.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De leefomstandigheden waren erbarmelijk, de huisvesting zeer slecht. De maximale voedselvoorziening voorzag in 3.400 kcal, terwijl voor zware mijnarbeid minimaal 4.500 kcal nodig is. Rijst was het enige aangeleverde voedsel, zonder groente of fruit, wat leidde tot vitaminetekorten en *Beri-Beri*. De koelies waren daardoor gedwongen om bij de inheemse bevolking fruit en groenten te kopen — wat een lokale markt creëerde die wel op goedkeuring kon rekenen. Bij NHM's ESP stierf uiteindelijk 37% van alle koelies.

Wie probeerde te vluchten, werd door de politie en andere ordediensten opgespoord en teruggebracht naar het kamp. De NHM, goed geïnformeerd over Zuid-Afrikaanse methoden, had het model van prikkeldraadcompounds letterlijk gekopieerd.

Bestuur op afstand en koloniale delegatie

De goudmijnbedrijven hadden standaard een gelaagde bestuursstructuur. De directie en commissarissen zaten in Nederland, vaak in Amsterdam, met een meerderheidsbelang. Zij namen de grote beslissingen; de dagelijkse leiding lag bij een directeur met koloniale ervaring.

Een sprekend voorbeeld is Sprenger van Eyk, zoon van een predikant en voormalig minister van Koloniën en Financiën (r. 1884–1888 / 1894–1894), die als politieke beloning een lucratieve directeursfunctie kreeg bij NHM's ESP. Zijn jaarsalaris bedroeg ƒ 5.000 (gecorrigeerd naar 2011: ca. € 51.353).

De operationele leiding in Indië lag bij de CMV, onder leiding van André Hissink (1884–1948) — hoofd van handelshuis Daendels & Co. en agent van Oranje's Stoomvaart Maatschappij Nederland (1870), dat het monopolie op de lange vaart bezat. De CMV beheerde ook de kas en verzorgde de verslaglegging. Hissink onderhield nauw contact met het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid (OEN) en met de Dienst van het Mijnwezen, bijvoorbeeld over nieuwe concessies en de interpretatie van mijnbouwwetgeving.

De rush en de 'val'

De in de pers breed uitgemeten exploitatie – de Indische goudkoorts - van Noord-Celebes leidde tot nieuwe wetgeving, gericht op het formaliseren van eigendomsrechten. In 1899 werd een nieuwe mijnbouwwet doorgedrukt door minister van Koloniën J.Th. Cremer (r. 1897–1901), een man die nauw verbonden was met de NHM. De wet werd pas in 1907 effectief van kracht.

Beide jaren zijn bepalend voor de goudmijnbouw op Noord Celebes. De periode ervoor markeert de exploratiefase (tot 1899), waarna vanaf 1900 daadwerkelijke exploitatie plaatsvond. In 1907 was duidelijk welke concessies rendabel waren; Alleen de Sumalata, Kwandan Sumalata, Paleleh, Totok, de Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij, en vooral ESP waren kapitaalkrachtig genoeg om overeind te blijven in een kostbaar traject dat na vele jaren maar beperkte omzet had opgeleverd.

Vanaf 1900 was toetreding tot de kerngroep van dertien exploitanten nagenoeg onmogelijk. De bestaande partijen vormden een kartel, verkochten aandelen en obligaties onderling, en deelden risico's en winsten. NHM's invloed was groot, al werd deze zorgvuldig gecamoufleerd. De onderneming had haar waardevolle concessies ondergebracht bij of via het Exploratie-Syndicaat Celebes (ESC, ca. 1890) — waarvan vrijwel geen papieren sporen meer bestaan. Tenminste een van die concessies, de 'Ilota'-concessie (c. 1890), was ondergebracht bij de Exploratie Syndicaat Pagoeat NV (ESP, 1897–1921). Het is onduidelijk waar de overige concessies zijn gebleven.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Die schimmige handelswijze is ook relevant voor het vervolg. Na de exploratie en bindende kartelvorming, neemt het aantal concessies namelijk opvallend snel toe. Tot 1900 worden er in totaal 59 exploratie vergunningen verstrekt, in 1901 zijn dat er al 185, in 1902 237 en in 1903 100.

Het gemiddelde kapitaal van de bedrijven werd serieuzer en bedroeg ƒ 1,3 miljoen, waarvan ƒ 1 miljoen daadwerkelijk was volgestort. Hoe de exploitatie verder verloopt is mistig. Het hoogtepunt van de exploitatie zou zijn bereikt in 1906, omdat er toen 1.709 contractarbeiders actief waren. Daarna stortte het aantal arbeiders in tot onder de duizend. Dat zou inderdaad een maat kunnen zijn dat de productie daalde, het zou ook kunnen betekenen dat de productie juist versnelde omdat er grootschalig gemechaniseerd werd.

Tot dan toe is de *Gold Rush* van Celebes tot 1907 in ieder geval een maat voor de extreme, brute winstbejag van Europese ondernemingen in Nederlands-Indië. NHM's Pagoeat NV zette daarbij de toon — in kapitaal, geweld én propaganda.

Het verdwenen goudbaggerschip en de exploitatie-cijfers

In 1903 bestelde Pagoeat NV een goudbaggerschip bij de firma Conrad in Haarlem. De bestelling vond plaats op risico van Conrad zelf, wat erop wijst dat ook dit aan de Oranje's gerelateerde bedrijf meedeed in de hoop op winst — zonder garantie op rendement. Het schip, een emmerbaggeraar en de eerste in zijn soort in Nederlands-Indië, werd in 1904 geleverd.

Daarna wordt het, net als op Borneo, stil: geen rapportages, geen cijfers. Zeker is dat na de Mijnbouwverordening van 1907 veel concurrenten failliet gingen. Het gouvernement suggereerde dat de mijnen leeg waren geraakt — maar die verklaring overtuigt niet. In 1908 werd geen goud meer gerapporteerd.

Het laatste spoor leidt naar het obscure Mount Pani Mining Company Limited uit Gorontalo, dat in 1909 zowel het goudbaggerschip als de concessie 'Pagoeat' van NHM's onderneming overnam. De cirkel lijkt dan rond, want ook de eerste concessiehouder Bauermann mijnde bij Gorontalo. De goudreserves van Mount Pani, inmiddels een van de grootste mijnbouwprojecten van Indonesië, worden vandaag de dag geschat op ruim 215 ton — of meer dan 6,9 miljoen troy ounce. De conclusie lijkt onvermijdelijk: ook in Noord-Celebes werden de echte opbrengsten buiten het zicht van de boekhouding gehouden.[138][139]

De conclusie lijkt onvermijdelijk: ook in Noord-Celebes verdwenen de werkelijke goudopbrengsten na de rush buiten het zicht van elke publieke boekhouding — richting Oranje's geheime kapitaalnetwerken.

De verborgen grootschalige mechanische alluviale goudwinning vanaf 1907

Van registratie naar stilte

Wellicht was gemechaniseerde exploratie op Celebes aanvankelijk nog te kostbaar. Mogelijk werd er vanaf 1907, als de Mijnwet in werking treedt, bewust gekozen om onder de radar verder te gaan, bijvoorbeeld door arbeid en goudexport niet langer officieel te registreren — zoals ook op Borneo

---

[138] Bij Monado op Noord Celebes zijn bij de Toka Tindung goudmijn (2011) de grootste goudvoorraden van Zuidoost Azië ontdekt.
[139] https://merdekacoppergold.com/en/our-business/pani-gold-project/

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

gebeurde. Het is evenzeer denkbaar dat de NV's hun focus verlegden naar de relatief eenvoudig te mechaniseren alluviale winning, zoals gesuggereerd door NHM's Pagoeat NV met de goudbaggermachine van de firma Conrad (Stork).

De NHM had op een gunstig moment exploitatievergunningen verworven voor watermijnbouw aan de noordkust van Celebes. De goudbaggermachine van Conrad, geleverd aan NHM's Pagoeat NV in 1904, lijkt in dat licht een testproject. Nadat de machine word verkocht, verdwijnt in 1909 ook de concessie 'Pagoeat' uit beeld. Terwijl alle waardevolle concessies door de NHM en haar kartelpartners waren veiliggesteld, werden vanaf dat moment geen cijfers meer gerapporteerd. Het vermoeden rijst dat het kartel — net als eerder op Borneo — zowel productie als arbeid bewust buiten registratie hield.

De overstap naar alluviale winning

Er zijn sterke aanwijzingen dat Nederlandse NV's zich na 1907 meer toelegden op alluviale goudwinning — een winningsmethode die veel rendabeler was dan kostbare diepmijnbouw. Onzeker is of dit op Celebes gebeurde of elders, want afgezien van het ene goudmijnbaggerschip van Conrad zijn er geen andere vermeldingen. Toch is de context helder: Nederland beschikte sinds de VOC-periode over een wereldwijd erkende expertise in waterbouw en baggertechniek, en in de negentiende eeuw werd deze technologie verder verfijnd voor kanalen, havens en grondverzet.

Stork's Conrad en A.F. Smulders (later Werf Gusto) ontwikkelden voor 1905 al volledig gemechaniseerde goudbaggermachines, aangedreven op stoom of elektriciteit, met een capaciteit van 50 m^3 per uur. Omgerekend komt dit neer op maximaal 3 miljoen m^3 per jaar — een productievolume waar geen koelie of contractarbeider tegenop kon.

Een zwarte vlek in de archieven

De eerste goudbaggerschepen verschenen in Nieuw-Zeeland vanaf 1881, maar Nederlandse werven perfectioneerden het systeem. Over toepassing in Indië blijft het archief echter stil. Bekend is dat NHM nationale leveranciers voorrang gaf boven buitenlandse aanbieders, en dat Conrad en Smulders technisch in staat waren zulke machines te leveren. Toch ontbreekt elke officiële datering of opdrachtverantwoording, behalve de levering van Conrad's goudbaggerschip aan NHM's Pagoeat NV in 1904.

Na 1870 leverden Nederlandse baggerbedrijven wereldwijd schepen en materieel. In de jaren 1920 volgden de enorme tinbaggermachines voor Billiton en Sinkep, waarvan de geschiedenis veel beter is gedocumenteerd. De techniek voor alluviale tin en goudwinning is vrijwel hetzelfde, maar de periode daartussen is opvallend vaag. Het is aannemelijk dat de kroon en het gouvernement leveringen van Nederlandse werven bevoordeelden boven buitenlandse, maar de details zijn grotendeels verdwenen uit de archieven.

Overzicht van de Nederlandse baggerindustrie (1870–1943)

Vanaf circa 1870 ontwikkelden zich in Nederland ten minste zes gespecialiseerde ondernemingen in de baggerbouw. Deze sector groeide uit tot een wereldspeler, met leveringen aan overheden en mijnbouwbedrijven wereldwijd, waaronder ook op koloniaal gebied. Hieronder volgt een overzicht

van de belangrijkste spelers en hun bijdragen aan de mondiale expansie van Nederlandse baggertechnologie.

J. & K. Smit (1785)

J. & K. Smit vestigde zich uiteindelijk met scheepswerven in Kinderdijk en Vlaardingen. De werf begon met de bouw van zeeschepen voor de lange vaart en later ook voor de Nederlandse marine. Tot 1878 leverde zij drie zuigbaggerschepen aan aannemer Volker & Bos (Amsterdam), onder meer voor het Noordzeekanaal (1876) en de Nieuwe Waterweg (1872).

Vanaf 1886 volgden leveringen van baggerschepen aan het gouvernement van de Britse Kaapkolonie en Japan. In 1888 werd besloten zich volledig toe te leggen op baggerschepen, mede doordat dat jaar enkel vier baggerschepen werden besteld en gebouwd. Tot 1899 volgden leveringen aan diverse buitenlandse overheden: Frankrijk, Engeland, Denemarken, Rusland, Argentinië en Australië.

In 1907 werd de onderneming omgezet in een naamloze vennootschap met anonieme aandeelhouders. J. & K. Smit stond toen in directe concurrentie met Conrad, dat eveneens wereldwijd baggerschepen levert.

Werf Gusto (voorheen A.F. Smulders)

De machinefabriek A.F. Smulders werd in 1862 opgericht in Tilburg, en groeide via vestigingen in Den Bosch en Utrecht uit tot een vooraanstaande onderneming. De Utrechtse vestiging specialiseerde zich vanaf 1886 in grondverzetwerktuigen zoals excavateurs, sleepzuigers en baggermolens. Een belangrijke klant was aannemer J.C. van Hattum (Sliedrecht), die tien emmerbaggeraars bestelde voor de aanleg van het Franse Panamakanaal. In 1889 telde de fabriek 323 werknemers — voor die tijd een aanzienlijke schaal.

In 1894 werd de werf ‘De Industrie’ in Slikkerveer overgenomen, die al snel te klein bleek: tussen 1894 en 1903 werden 200 orders uitgevoerd, voornamelijk voor baggerschepen (stoomhoppers, onderlossers, kantelbakken, baggermolens). Ook zeewaardige baggermolens voor buitenlandse opdrachtgevers verschenen. Er word ook aangeboden, vanaf schets, om goudbaggermolens te bouwen. Navraag bij het historisch archief van de onderneming leert dat A.F. Smulders of Gusto naar eigen zeggen nooit goudbaggerschepen heeft verkocht.

In 1901 kocht het bedrijf havengrond aan de Nieuwe Maas voor een grote uitbreiding: in 1905 volgde de oprichting van Werf Gusto. Later kwamen daar werven aan de Schiedamse zijde van de Merwehaven bij. In 1907 had de onderneming 900 werknemers. In 1911 werd het geheel ondergebracht in de Werf Gusto NV met een aandelenkapitaal van ƒ 5 miljoen.

Verschure & Co.’s Scheepswerf en Machinebedrijf NV

De beurtvaartrederij Verschure & Co. (1887) begon begin twintigste eeuw met een drijvende werkplaats in het Oosterdok. In 1908 volgde een vaste werf in Amsterdam-Noord op een erfpachtterrein. Na 1913 werd het bedrijf voortgezet als aparte NV met een aandelenkapitaal van ƒ 300.000, waarvan de helft werd geplaatst. In 1920 werkten er al 900 mensen. In 1923 ontving Verschure een order voor twee tinbaggerschepen, wat uitgroeide tot een specialisme.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Kartelvorming tijdens de bezetting

Tijdens de Duitse bezetting van 1943 gingen zes Nederlandse scheepswerven die gespecialiseerd waren in baggerschepen en sleepboten — cruciaal voor de wereldwijde inzet van zware baggerinstallaties — een strategische samenwerking aan. Het betrof: J. & K. Smit (baggerschepen), L. Smit & Co. (sleepboten), Conrad-Stork, Verschure, Gusto en De Klop uit Sliedrecht.

De timing van deze samenwerking is opmerkelijk, gezien de Duitse bezetting. Er was geen sprake van een fusie, maar van een kartelvorming tussen producenten van baggerschepen — een structuur die gedurende de oorlogsjaren kennelijk als voordelig werd beschouwd voor zowel productie als controle. In 1965 volgde alsnog een formele fusie: vijf van de zes bedrijven gingen op in de Industriële Handels Combinatie Holland (IHC). Alleen Conrad bleef als dochterbedrijf in handen van Stork. De combinatie opereert tegenwoordig onder de naam Koninklijke IHC.

Volgens de officiële bedrijfswebsite werd de techniek van de goudbaggermachine — in 1881 ontwikkeld in Nieuw-Zeeland — door Nederlandse ondernemingen verfijnd en geoptimaliseerd voor alluviale goudwinning. Maar over enige toepassing ervan in Indië blijft het opmerkelijk stil.

Verdwenen goud, verdwenen archieven

Wat er precies gebeurde op Celebes na 1907, blijft in raadselen gehuld. Volgens de officiële lezing was de goudkoorts daar “in diepe teleurstelling” geëindigd. In 1908 werd geen enkele goudexport meer gerapporteerd. De betrokken bedrijven — waaronder NHM’s Pagoeat NV — werden geliquideerd of verdwenen geruisloos van de radar, samen met hun contractarbeiders.

Toch zegt deze administratieve stilte weinig over de werkelijke situatie. Zoals eerder op Borneo gebleken is, wijst het ontbreken van cijfers vaak juist op doelbewuste verdoezeling. Opvallend is dat de rapportage exact verdween op het moment dat de NHM het volledige concessiegebied, inclusief haar deelnemingen, had gekartelliseerd. Dat de productie daarna onzichtbaar werd, lijkt geen toeval.

Zelfs als de operaties op Celebes beperkt zijn gebleven, lagen elders in de archipel tal van alternatieven voor grootschalige goudwinning. In Riouw werd actief gewonnen op Zuid-Bantam (BM’s Stannum), op Borneo fungeerden particuliere NV’s en Chinese kongsi’s, Sumatra kende meerdere NHM-gelieerde mijnmaatschappijen, en op Java was sprake van directe inzet van inlandse contractarbeiders.

Nieuw-Guinea kwam daar nog bij. Dit laatste grote eiland werd in 1903 systematisch in kaart gebracht en drie jaar later, in 1906, langs de kust gepacificeerd door het KNIL. Het zou later bekend komen te staan als het ‘Congo van Azië’ — een veelzeggende bijnaam, die verwees naar de immense potentie aan delfstoffen én de pogingen tot koloniale exploitatie die zouden volgen.

Volgens de Mijnbouwwet van 1850 was het Mijnbureau van Oranje’s gouvernement verplicht eerst geologisch te verkennen alvorens concessies te mogen uitgeven. Tegen 1907 waren de meeste verkenningen voltooid. De NHM en haar partners hadden daarvan het meest direct geprofiteerd. In al dan niet geheim overleg met het gouvernement wisten zij systematisch de meest veelbelovende concessies naar zich toe te trekken, en gaven ook in de mijnbouw richting aan de economische exploitatie van de kolonie.

Koninklijke ondernemingen als de NHM en de Billiton Maatschappij stuurden vanaf 1890 bovendien actief aan op verregaande mechanisering. Wat begon als een experimentele fase tot circa 1907, groeide daarna uit tot een robuust extractiemodel. De concessies, de techniek en het kapitaal

kwamen in handen van één cluster — gesteund door Wilhelmina's regering in Den Haag. De infrastructuur was gereed. De expertise opgebouwd. De verslaglegging stopte.

Na 1907 lag niet alleen Indië, maar ook de rest van de wereld open voor verdere exploitatie. Dezelfde Nederlandse baggermachines die eerst waren ingezet in de binnenlanden van Borneo en Celebes, vonden nu hun weg naar Brits-Maleisië, Zuid-Amerika, de Russische Amour-regio en andere goudrijke gebieden. De techniek reisde voort — maar de boekhouding bleef achter.

De verdwenen, superieure goudbagger-machines van Conrad enzo (vanaf 1907)

Conrad, Stork en het zwarte gat van de mechanisering

Volgens het Nationaal Baggermuseum opereerde Conrad tot ca. 1937 als zelfstandige dochteronderneming van Stork. Rond dat jaar trok het bedrijf zich terug uit een samenwerkingsverband met vijf andere baggerspecialisten, die later fuseerden tot de Industriële Handels Combinatie Holland (IHC, 1965). Opmerkelijk genoeg beheert het Baggermuseum uitsluitend het IHC-archief — niet dat van Stork's Conrad. Daarmee vallen juist de decennia weg waarin de mechanische goudwinning in Nederlands-Indië op gang kwam.

Uit een particuliere nalatenschap van een oud Conrad-medewerker kwam recent één cruciale brochure tevoorschijn, uitgegeven door de Russische Conrad-vertegenwoordiger P.V. Mordin in 1906. Deze folder bevat een gedetailleerd rekenvoorbeeld voor de inzet van een Conrad-baggermachine in de alluviale goudvelden van de Amoer-regio in Mantsjoerije. Voor het eerst wordt daarmee een concreet kostenmodel mogelijk voor mechanische goudwinning in Nederlands-Indië.

Het Russische voorbeeld: degelijkheid en productiviteit

Verkoper Mordin opent met een beschrijving van de gebreken van handmatige goudwinning. De aanleg van dammen had hem 200.000 roebel gekost (1906: ƒ 247.606), maar deze werden binnen twee maanden weggeslagen door regenval — een probleem dat ook in de moessonomstandigheden van Indië berucht was.

Daartegenover stond de betrouwbaarheid van de Conrad-machine. De installatie draaide 22 uur per dag, drie maanden lang, zonder één reparatie. Ondanks de harde, semi-permafrost ondergrond in de Amoer-regio verwerkte de machine deze probleemloos. Mordin benadrukte dat de Conrad-baggermolen superieur was aan alle concurrerende systemen — Russisch, Amerikaans of Nieuw-Zeelands — in degelijkheid, duurzaamheid en toepassingsbereik. Zelfs bij lage goudconcentraties bleef het systeem winstgevend, terwijl handwinning onder die omstandigheden economisch onhaalbaar was.

Bij een dagelijkse productie van 100 m³ en 140 werkbare dagen per jaar (beperkt door de permafrost) werd 14.000 m³ per jaar verzet. De jaarlijkse personeelskosten bedroegen:

Tabel: Personeelskosten bij Mordin's baggerproject (Rusland, 1906)

Functie	Aantal	Totale kosten (roebel)	ƒ 1906-equivalent
Senior	1	1.800	ƒ 2.228
Sleepers	2	2.880	ƒ 3.566
Chauffeurs	2	2.880	ƒ 3.566

Functie	Aantal	Totale kosten (roebel)	ƒ 1906-equivalent
Stokers	3	2.160	ƒ 2.674
Arbeiders	6	3.600	ƒ 4.457
Totaal	—	**13.320**	**ƒ 16.491**

Aanvullend kwamen hier nog de kosten van brandstof en smeermiddelen bij: 15 roebel per dag. Daarbovenop kwamen overheadkosten (zoals bewaking, administratie, kleine reparaties) en een winstbelasting van 10%. Inclusief afschrijving kwam de volledige jaarlijkse exploitatiebegroting op:

Kostensoort	Bedrag (roebel)	ƒ 1906-equivalent
Arbeid	13.320	ƒ 16.491
Materiaal	2.000	ƒ 2.476
Overhead	8.000	ƒ 9.904
Afschrijving	10.000	ƒ 12.380
Totaal	**33.320**	**ƒ 41.251**

De brochure vermeldt een cryptische verkoopprijs van 0,045 roebel (4,5 kopeke) per 'goudeenheid', zonder verdere specificatie. Op basis van de Russische goudstandaard van 1897 kan deze eenheid echter worden gereconstrueerd. In dat jaar werd de roebel officieel gekoppeld aan goud: een 15-roebel muntstuk van 90% zuiverheid bevatte 12,9 gram goud. Eén roebel vertegenwoordigde dus 0,77 gram (12,9 × 90% ÷ 15). De officiële staatsopkoopprijs van goud was 0,5627 roebel per gram, ruim 50% onder de internationale marktprijs. Een 'goudeenheid' van 0,045 roebel komt daarmee overeen met 0,080 gram goud.[140][141]

Om de totale exploitatiekosten van ƒ 41.251 terug te verdienen bij 140 werkdagen per jaar, moest elke m³ dus minstens 0,424 gram goud bevatten. De machineopbrengst was dan 5,3 goudeenheden van 0,08 gram per m³. De aanschafprijs van de machine bedroeg omgerekend circa ƒ 123.800, exclusief eventuele rente — afgeschreven over tien jaar.

Projectie naar Nederlands-Indië: lagere lonen, hogere productie

Voor Nederlands-Indië, met een tropisch klimaat en veel lagere lonen, kon op basis van Mordin's voorbeeld een veel gunstiger kostenstructuur worden opgesteld:

Functie	Aantal	ƒ per jaar (Indië)
Senior	1	ƒ 4.800
Sleepers	2	ƒ 1.800

[140] Ter vergelijking: een *grain*, de Angelsaksische standaard in de internationale goudhandel, weegt 0,0648 gram. De Russische goudeenheid is daarmee circa 23% zwaarder en fungeerde in feite als een lokale rekeneenheid, afgestemd op de binnenlandse imperiale goudprijs.

[141] Ter vergelijking: in Nederlands-Indië werd rond 1890 goud ingekocht voor ƒ 1.365 per kg, oftewel ƒ 42,31 per troy ounce, of 31,20 roebel per troy ounce van 31,1 gram. De internationale goudprijs bedroeg in 1890 ƒ 1.650 per kg — oftewel ƒ 51,32 of 37,79 roebel per troy ounce. De Indische inkoopprijs voor de commerciële (verdwenen) mijnbouwers op Borneo en elders komt daarmee neer op omgerekend 1,0 roebel per gram goud. De inkoopprijzen in Rusland lagen echter aanzienlijk lager: goudwinners waren daar verplicht hun productie af te staan aan de schatkist, ter ondersteuning van de goudroebel.

Functie	Aantal	ƒ per jaar (Indië)
Chauffeurs	2	ƒ 1.800
Stokers	3	ƒ 1.620
Arbeiders	6	ƒ 2.160
Totaal	—	**ƒ 12.180**

Tabel: Vergelijking exploitatiekosten Rusland vs. Nederlands-Indië (1906)

Cijfers in guldens (1906). Indische waarden deels geschat op basis van tropisch werkjaar van 300 dagen.

Kostenpost	Rusland (per jaar)	Nederlands-Indië (per jaar)	Toelichting
Arbeid	ƒ 16.491	ƒ 12.180	Lokale lonen veel lager, ondanks langere werkduur
Materiaal	ƒ 2.476	ƒ 5.700	Ruimer ingeschat i.v.m. tropische omstandigheden
Overhead	ƒ 9.904	ƒ 21.222	Omgerekend: (ƒ 9.904÷140 dagen) × 300 dagen
Afschrijving	ƒ 12.380	ƒ 22.242	Omgerekend: (ƒ 12.380÷140 dagen) × 300 dagen
Totaal	**ƒ 41.251**	**ƒ 61.344**	

De Conrad-machine verwerkte in de Amoer-regio 100 m³ per dag met 14 personeelsleden. Dit komt neer op 7,14 m³ per persoon per dag, tegen een totale jaarcapaciteit van 14.000 m³. Gezien de exploitatiekosten van ƒ 41.251 per jaar betekent dit een kostprijs van ƒ 2,95 per m³ (41.251/14.000).

Projecteren we dit naar Nederlands-Indië, waar het werkjaar door het tropisch klimaat gemiddeld 300 dagen telt, dan levert dezelfde machine een grondverzet op van 30.000 m³ per jaar (100 m³/dag × 300 dagen). De exploitatiekosten in Indië zijn eerder berekend op ƒ 61.344 per jaar, waarmee de kostprijs ƒ 2,04 per m³ zou bedragen (61.344/30.000).

Ter vergelijking: handmatige arbeiders zoals in de Klondike konden gemiddeld 1 m³ per dag verwerken. Bij een contractloon tussen ƒ 0,50 en ƒ 1,00 per m³ was handmatige winning goedkoper.

In Nederlands-Indië echter was de bodem doorgaans veel zachter dan in het semi-bevroren Mantsjoerije. De standaard Conrad-baggermachines beschikten er over een capaciteit van 75 m³ per uur. Bij 22 werkuren per dag kwam het totale grondverzet op 1.650 m³ per dag. Verdeeld over 14 personeelsleden is dat 118 m³ per man per dag (1.650/14), wat neerkomt op een extreem lage kostprijs van slechts ƒ 0,12 per m³ (ƒ 61.344/(1.650×300)).

Zelfs de geavanceerde gemechaniseerde kongsi's — uitgerust met waterkanonnen (spuit) en smalspoorlorries — konden onder optimale omstandigheden tussen de 10 en 20 m³ per arbeider per dag verwerken. Hoewel zij daarmee efficiënter waren dan handarbeid, bleven ze ver achter bij de capaciteit van de emmerbaggers. Om dezelfde dagproductie van een Conrad-machine (1.650 m³/dag) te evenaren, waren 80 tot 165 arbeiders nodig.

Toch boden deze kongsi's ook belangrijke voordelen. Ze waren mobiel, zelfvoorzienend, relatief onderhoudsarm en vereisten weinig toezicht. In tegenstelling tot de emmerbaggers, die complexer en kapitaalintensiever waren, konden deze groepen opereren zonder zware infrastructuur en externe technische ondersteuning.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De mechanisering van koloniale mijnbouw als structureel keerpunt

Dat mechanische baggerwinning zich zelfs in de aanzienlijk minder lucratieve tinindustrie wist door te zetten, spreekt boekdelen. De kostprijs lag gemiddeld vier tot achtmaal lager dan bij handarbeid en de productiviteit meer dan 100x hoger. De machines konden bovendien worden ingezet in moeilijk toegankelijke, lager gelegen of moerassige gebieden — precies daar waar menselijke arbeid vaak onmogelijk werd. Deze drijvende fabrieken werkten beschermd, in een gesloten systeem, en bleven operationeel bij regen, storm of overstroming. In tegenstelling tot de kwetsbare kongsi's konden ze dag en nacht door blijven werken — zelfs tijdens de moesson.

Vanaf 1924 zette de Billiton Maatschappij (BM), Oranje's tinmonopolist, de grootste emmerbaggers in die tot dan toe gebouwd waren. Deze hadden een capaciteit van maar liefst 250.000 m³ per maand. Omgerekend betekent dat een gemiddeld grondverzet van 374 m³ per uur (250.000×12/365). Ter vergelijking: de 'gemiddelde' Conrad-baggeraar, zoals beschreven in de Mordin-brochure, verwerkte 75 m³ per uur — vijf keer minder.

Projecteren we de technische prestaties van deze aanzienlijk modernere tinbaggers op het domein van de vergelijkbare alluviale goudwinning, dan vallen nog veel grotere voordelen op:

- De enorme machines werkten jaarrond, dag en nacht. Alleen al de continue inzet verhoogde het rendement met circa 21%.
- Ze konden tot 30 meter diep graven, zowel op land als op zee. Daarmee kwamen niet alleen de diepere alluviale lagen binnen bereik, maar ook de eerder onbereikbare estuaria en kustzones, waar rivieren hun goudrijke sediment hadden afgezet.
- Ze waren extreem arbeidsarm. In 1924 werkte op Billiton nog slechts één emmerbagger bij een personeelsbestand van 17.370 man en een opbrengst van 119.960 ton tin. In 1937–1938 waren dat al 12 baggerschepen op slechts 6.637 arbeiders — met een vergelijkbare opbrengst. Na de oorlog was 70 tot 80% van de volledige productie afkomstig van deze baggervloot.
- Zelfs extreem lage ertskwaliteit werd rendabel. De geïntegreerde sorteersystemen konden tot op 0,04% tin per m³ verwerken met winst. Dergelijke concentraties zouden voor goud en platina, met hun veel hogere marktwaarde, vanzelfsprekend nóg lucratiever zijn.

De paradox: waarom tin, en geen goud?

Juist die laatste vaststelling roept een fundamentele vraag op. In 1925 bedroeg de marktwaarde van één ton goud maar liefst ƒ 1.633.440 — tegenover slechts ƒ 3.149 per ton tin. Een verschil van meer dan een factor 500. Diamanten waren nog vele malen waardevoller.

Waarom dan zouden zulke enorme kapitaalsinvesteringen zijn ingezet voor tinwinning? Waarom werd de revolutionaire baggertechnologie niet primair benut voor de delving van goud of diamanten — juist in een archipel die wereldwijd gold als een van de rijkste alluviale goudgebieden?

Of gebeurde dat wél — maar verhuld onder het mom van tin-ontginning, via Oranje's eigen mijnbouw-monopolist, de Billiton Maatschappij? De historische stilte rond de inzet van deze machines lijkt een aanwijzing voor absolute geheimhouding dan voor afwezigheid van industriële goud- en diamantwinning. Het is, Wilhelmina's 'ondernemersgeest' kennende, geen paradox.

Het Conrad-archief en de verdwenen leveringen na 1906

De eerder genoemde medewerker van Conrad — inmiddels overleden — beschikte over een intern overzicht van alle goudbaggermolens die Stork's Conrad tussen 1894 en 1906 wereldwijd leverde:

- 7 aan Rusland
- 3 aan Argentinië
- 2 aan Frans Guyana
- 1 aan Portugees-Madagaskar
- 1 aan West-Indië
- 1 aan Colombia
- 3 aan Servië

De in 1904 aan Pagoeat NV op Celebes geleverde baggermolen ontbreekt echter op deze lijst. Nog opvallender: de inventarisatie stopt abrupt in 1906 — precies op het moment dat in Nederlands-Indië de grootschalige mechaniseringsslag begint en de nieuwe Mijnbouwwet in werking treedt.

Volgens de officiële geschiedschrijving zou de beste producent van goudbaggeraars ter wereld — Conrad — op dat moment plotseling zijn gestopt met export. Dat is volstrekt ongeloofwaardig. Veel aannemelijker is dat de leveringen aan Nederlands-Indië, al dan niet via tussenpersonen of parallelle handelsroutes, buiten de officiële administratie werden voortgezet. De registratie stokt bij Conrad, net als bij het gouvernement — maar de exploitatie ging mechanisch verder.

Een uiterst conservatieve schatting van de buit

Indien men uitgaat van intensieve inzet van deze machines in Nederlands-Indië, bij bewezen rendementen en marktprijzen, dan blijkt de eerdere schatting van ƒ 67,6 miljard aan verborgen goudopbrengsten tussen 1890 en 1939 (bij een goudprijs van ƒ 1.650 per kg in 1890) zelfs aan de voorzichtige kant. Hetzelfde geldt voor diamantwinning.

De implicatie is onontkoombaar: dezelfde mechanisatiegolf die Billiton's tinimperium mogelijk maakte, moet welhaast zijn ingezet voor gouddelving — óf op het land (Celebes, Borneo, Java of Sumatra), óf op zee: in delta's en estuaria, waar goudeeltjes zich ophopen in zandbanken en modderlagen door natuurlijke stroomvertragingen.

Dan zou onder de dekmantel van tinwinning dus een geïndustrialiseerde goudvloot zijn ingezet. De lezer blijft achter met een fundamentele logische breuk — en de onrustwekkende conclusie dat de ogenschijnlijk rijkste goudoogst uit de koloniale geschiedenis nooit werd verantwoord.

Mijnbouw-exploitatie na 1890: Olie en de mondiale expansie van ‘Koninklijke’

Oliewinning tot 1860

De vroegste verwijzingen naar olie-exploitatie dateren van ruim vierduizend jaar geleden. Volgens Herodotus (ca. 450 BCE) werd reeds rond 2000 BCE asfalt gebruikt voor de constructie van muren in Babylon, nabij het huidige Bagdad. Hij beschrijft daarnaast een pekbron op het Griekse eiland Zakynthos en een bitumenput bij Cessia, in de buurt van de Perzische hoofdstad Susa.

Ook uit China zijn vroege toepassingen van olie bekend. Reeds rond 400 BCE werd aardolie daar als brandstof benut. De oudste bekende olieputten stammen er uit 347 CE: men boorde toen tot ca. 240 meter diep met bamboestangen en ijzeren boorkoppen. De gewonnen olie werd aangestoken om zout uit pekel te distilleren. Vanaf de 10e eeuw werden uitgebreide bamboepijpleidingen aangelegd die olie- en zoutbronnen met elkaar verbonden. In Japan werd in de 7e eeuw CE al melding gemaakt van het gebruik van ‘brandend water’.

Het Midden-Oosten heeft waarschijnlijk de oudste oliegeschiedenis. In Bagdad, hoofdstad van het Abbasidische Kalifaat (750–1258 CE), werden vanaf de 8e eeuw CE straten met teer bekleed. In Mesopotamië werd teer ook benut als dakbedekking en al millennia lang om scheepsrompen waterdicht te maken. Rond de 9e eeuw begon men met de exploitatie van de olievelden bij Baku, in het huidige Azerbeidzjan. Arabische en Perzische scheikundigen beschreven destijds de eerste processen van olieraffinage: geraffineerde kerosine werd gebruikt voor lampen, maar ook andere, licht ontvlambare producten vonden militaire toepassing.

In West-Europa werd olie pas later geïntroduceerd. In de 12e eeuw, tijdens de islamitische overheersing van Spanje, ontstond daar een eerste beperkte toepassing. In Roemenië zijn vanaf de 13e eeuw olietoepassingen gedocumenteerd. In de Amerika’s werd in 1595 het Pitch Lake (pekmeer) op Trinidad beschreven. In 1632 volgden meldingen van natuurlijke oliegeisers in New York, en kaarten met oliebronnen in Pennsylvania.

De eerste succesvolle boring in Europa vond plaats in 1710 bij Neuchâtel in Zwitserland, waar de Russische ingenieur Eirini d’Eyrinys zware olie wist te winnen. In 1745 werd een raffinaderij opgericht in Ukhta, ten noorden van Sint-Petersburg en Moskou, gericht op de productie van lampenkerosine. In datzelfde jaar begon men in de Elzas met winning van oliezanden, waarvoor Louis Pierre Ancillon de Sablonnière een concessie verkreeg van koning Lodewijk XV (r. 1715–1774). Op deze locatie werd in 1857 een moderne raffinaderij gebouwd.

De moderne olie-industrie kreeg haar aanzet in het Verenigd Koninkrijk. In 1847 ontdekte de Schotse chemicus James Young een bron in Derbyshire met natuurlijke paraffine, een stroperig olieproduct. Uit deze bron wist hij zowel lampenolie (kerosine) als smeerolie voor machines te produceren. Young patenteerde in 1850 meerdere raffinagetechnieken en paraffineproducten, waaronder kaarsvet. Hij richtte samen met E.W. Binney en Edward Meldrum twee ondernemingen op: Binney & Co. (Bathgate, 1850) en Meldrum & Co. (Glasgow, 1850). In Bathgate werd de eerste commerciële olieraffinaderij ter wereld gebouwd, die torbaniet, schalie en bitumineuze steenkool verwerkte tot nafta, kerosine en smeerolie voor machines.

Rond dezelfde tijd was ook Abraham Gesner in Halifax, Canada, actief. Hij richtte in 1850 de Kerosene Gaslight Company op, die stadsverlichting verzorgde, en in 1854 breidde hij uit naar de VS met de *North American Kerosene Gas Light Company* in New York.

Internationaal breidde de olieproductie zich snel uit. In 1846 werd in Baku (Kaukasus, toen nog in het Russische rijk) een moderne oliebron aangeboord. In 1852 volgde een boring bij Bóbrka (nu

Oekraïne), destijds in het Oostenrijks-Hongaarse rijk. In 1857 werden bij Bend, ten noordoosten van Boekarest (nu Roemenië), de eerste commerciële raffinaderijen van Europa gebouwd. Kort daarna opende Meerzoeff in 1861 de eerste moderne raffinaderij in Baku — op dat moment goed voor 90% van de wereldolieproductie. Ook buiten Europa nam de activiteit toe: in 1857 boorde de Amerikaanse Merrimac Company een 90 meter diepe put op Trinidad, en in 1859 werd de eerste Amerikaanse oliebron geslagen in Pennsylvania.

De verbrandingsmotor en de start van het benzine, diesel en kerosine tijdperk, vanaf 1860

De geschiedenis van de verbrandingsmotor begint in 1860, wanneer de Fransman Étienne Lenoir patent aanvraagt op zijn tweetakt-gasmotor. Twee jaar later bouwt hij zijn eerste voertuig — de zogenoemde *hippomobile* — aangedreven door deze gasverbrandingsmotor. Er worden circa 350 exemplaren van verkocht. In Duitsland werkt Nikolaus Otto uit Holzhausen vervolgens aan verbeteringen. In 1867 ontwikkelt hij, samen met Eugen Langen, een krachtigere viertaktmotor. Otto richt in 1864 *N.A. Otto & Cie* op (het latere Deutz AG), dat later bekend zou worden als de oudste motorenfabriek ter wereld. In 1878 volgt een belangrijke doorbraak: Otto's verbeterde motor maakt de hippomobile daadwerkelijk bruikbaar op grotere schaal.

In de jaren 1880 ontwikkelt Gottlieb Daimler in het Württembergse Schorndorf de eerste succesvolle hogesnelheidsmotor. Tussen 1892 en 1897 ontwikkelt Rudolf Diesel de 'zware-oliemotor' — een dieselmotor die werkt via luchtcompressie. Deze motor is robuuster, geschikt voor stationaire toepassingen, en wordt later essentieel in de industriële en maritieme sector. De concurrerende benzinemotor wordt daarentegen elektrisch ontstoken via een bougie — een uitvinding en patent van Robert Bosch AG in 1897. Hoewel diesel, benzine en kerosine verschillende destillaten zijn, worden ze alle drie uit ruwe olie gewonnen en zijn ze chemisch verwant.

Vanaf 1891 werkt Henry Ford bij de Edison Illuminating Company (1880) van Thomas Edison. In 1893 krijgt hij zijn eerste eencilinderbenzinemotor aan de praat. Drie jaar later ontwikkelt hij zijn *quadricycle*, een lichte gemotoriseerde koets. In 1903 richt hij met elf investeerders de *Ford Motor Company* op. Ford brengt zelf zeventien patenten in, in ruil voor 255 aandelen en een startkapitaal van $28.000. Hij wordt onderdirecteur en hoofdingenieur. De fabriek begint met slechts tien werknemers die enkele auto's per jaar produceren. De eerste *Model A* kost $750. In 1908 volgt de introductie van het iconische *Model T*, dat de basis zou leggen voor massamobiliteit in de Verenigde Staten.

In 1910 verhuist de productie naar een nieuwe fabriek in Highland Park, Michigan. Daar introduceert Ford in 1913 de bewegende assemblagelijn, geïnspireerd op de lopende band uit de vleesverwerkende industrie. Hierdoor daalt de productietijd van een auto tot slechts 1 uur en 33 minuten in 1914. In 1918 bezit Ford al 50% van de Amerikaanse automarkt. Tot 1927 worden meer dan 15 miljoen exemplaren van de *Model T* gebouwd, waarmee het voertuig symbool wordt van het opkomende benzinetijdperk.

Parallel aan deze ontwikkeling wordt de dieselmotor verder verfijnd. In 1894 verkrijgt de Gentse fabriek Carels de eerste licentie van Rudolf Diesel voor de bouw van dieselmotoren. Vanaf 1897 sluit ook de *Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg* (MAN, 1841) zich aan. De motor wordt aanvankelijk vooral ingezet als stationaire krachtbron, bijvoorbeeld in de mijnbouw en in fabrieken. Pas na de uitvinding van de inspuitpomp door Bosch in 1927 — waarmee het toerental regelbaar werd — wordt de dieselmotor geschikt voor vrachtwagens en later ook voor personenwagens.

De eerste generatie dieselmotoren van MAN levert circa 12 pk en is complex en lawaaierig. In 1925 ontwikkelt Jonas Hesselman een hybride motor die benzine en diesel combineert. Vanaf 1926 rust Daimler-Benz zijn vrachtwagens uit met dieselmotoren. In 1935 ontwikkelt Mercedes een verbeterde versie die ook in personenauto's wordt toegepast. Daarmee begint de langzame opmars van diesel in het wegverkeer.

In de scheepvaart worden rond 1903 de eerste motorschepen gebouwd. Het Russische olietanker *Vandal*, van de Nobel-dynastie, is het eerste met een hybride dieselelektrisch voortstuwingssysteem. In datzelfde jaar vaart in Frankrijk het binnenvaartschip *Petit Pierre*, aangedreven door een dieselmotor. In 1904 volgt een eerste zeewaardige duikboot met dieselmotor. Op de Wereldtentoonstelling van 1906 wordt Hesselmans omkeermotor gepresenteerd — een cruciale verbetering voor de commerciële scheepvaart. De Zweedse kustvaarders *Rapp* en *Schnapp* (1908) zijn de eerste dieselschepen in hun soort, uitgerust met motoren van Diesel Motor AB.

De grote vaart volgt spoedig, al blijft kolen nog lang goedkoper. In 1911 en 1912 worden de eerste dieselschepen voor lange zeereizen opgeleverd. Het gaat om de Italiaanse *Romagna*, gebouwd door Cremer's nieuwe Nederlandsche Scheepsbouw-Maatschappij (1894), en om schepen van het Deense Burmeister & Wain en het Engelse Hunter & Wigham Richardson. Tijdens de Eerste Wereldoorlog versnelt de ontwikkeling: dieselmotoren worden geoptimaliseerd voor onderzeeboten, waardoor betrouwbaarheid en efficiëntie toenemen. Vanaf de jaren 1920 worden commerciële vloten op grotere schaal gemotoriseerd en omgebouwd voor dieselvoortstuwing.

In Nederlands-Indië worden rond 1897 de eerste kruisers uitgerust met stoommotoren die draaien op ruwe olie. Vanaf 1906 volgen oorlogsschepen van andere grootmachten. Stoommachines die oorspronkelijk op kolen draaiden, kunnen ook deze raffinaderijresidu's verbranden — wat de efficiëntie van de olieproductie aanzienlijk verhoogde. In vergelijking met kolen is olie lichter, schoner, eenvoudiger op te slaan en sneller te bunkeren. Engeland, met dan de grootste oorlogsvloot ter wereld, besluit in 1912 onder *First Lord of the Admirality* Churchill al zijn marineschepen uitsluitend met stookolie uit te rusten. Andere marines volgen snel.

Vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog is voor de wereldmachten duidelijk geworden dat de toekomst van transport en oorlogvoering zou draaien om olie en verbrandingsmotoren. Het verwerven en beveiligen van toegang tot oliebronnen wordt een geopolitieke hoofdzaak.

De eerste oliewinning in Nederlands-Indië, tot 1890

Vanaf de jaren 1860 wordt het zeer brandbare kerosine populair als brandstof voor verlichting, ter vervanging van het dure en sterk geurende walvisvet. De belangrijkste en bekendste olievelden in de Verenigde Staten ontwikkelen zich rond Titusville, Pennsylvania, waar de moderne olie-exploitatie in 1859 begint. Deze regio vormt ook de basis voor Rockefeller's Standard Oil Company (1870). De andere dominante regio waar de oliewinning vanaf circa 1860 explodeert, bevindt zich ten zuiden van de Kaukasus. Hier krijgt het Franse Huis Rothschild via hun *Batumskoye Neftepromyshlennoye i Torgovoye Obschestvo* (BNITO, 1883, *Caspian and Black Sea Oil Company*) greep op de markt, samen met de mede door hen gefinancierde firma van de Zweedse gebroeders Nobel (1875) die zich bezig hielden met technologische ontwikkeling van de productie. Tot aan 1900 wordt in deze twee regio's de meeste en goedkoopste olie ter wereld gewonnen.

Olie wordt niet veel later steeds belangrijker voor de opkomende verbrandingsmotor. Dankzij de elektrische ontsteking (1897) van Robert Bosch wordt de benzinemotor geschikt voor toepassing in voertuigen — waarmee de vraag naar benzine naast kerosine snel toeneemt.

Al in 1854 legt de Duits-Nederlandse geoloog en botanist Franz Wilhelm Junghuhn, verbonden aan de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW, 1808), in zijn werk *Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige struktuur* (1851–1854) het bestaan vast van natuurlijke oliebronnen op het eiland Java. Vervolgens documenteert de Nederlandse chemicus Eduard H. von Baumgarter (1820–1883), eveneens verbonden aan de KNAW, in 1869 maar liefst 44 open oliebronnen op Java. Deze rapporten lijken geheim te zijn gehouden, want pas in 1949 maakt ir. R.W. van Bemmelen van het Mijnwezen hier melding van. Hij stelt bovendien dat er in 1869 al 53 olierijke locaties waren geïdentificeerd in Sumatra, Java en Borneo — geregistreerd door 'Nederlandse zakenlieden', wat gezien de geheimhouding slechts wijst op kennis bij Oranje's gouvernement. In 1871 vinden de eerste boringen plaats bij Cibodas op Java, onder leiding van Jon Reesink met financiële steun van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM). Dezelfde Van Bemmelen had overigens eerder, in 1939, al sprookjes verkocht over zogenaamd niet bestaande goud- en diamantreserves op Borneo — wat later compleet ongeloofwaardig bleek.[142]

Terwijl Europese ondernemers na 1871 hun kapitaal verspelen aan de magere olievelden van Java, waren er elders in de archipel al rijke oliebronnen gesignaleerd. Rond 1865 begint de sultan van Deli op grote schaal gronden in het oosten van Sumatra — het 'Wilde Oosten' — beschikbaar te stellen voor tabaksplantages. De productie groeit explosief. Later volgen ook koffie-, thee- en rubberplantages. In het aangelegen Langkat Sultanaat worden twee decennia later rijke oliebronnen aangeboord. De eerste commercieel succesvolle olie-exploitatie van Nederlands-Indië vindt plaats in 1885, in Pangkalan Brandan, circa zestig kilometer ten noordwesten van de Deli-hoofdstad Medan. In dit gebied borrelt al sinds mensenheugenis ruwe olie op uit de bodem, die gebruikt wordt voor het verlichten van toortsen en het dichten van bootnaden.

Op deze locatie begint de geschiedenis van Oranje's oliekroonjuweel: de *Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië NV* (1890, KNMEP, later: Koninklijke). De officiële lezing leest als een jongensboek verhaal:

In 1880 zou de Nederlander Aeilko Jans Zijlker, als administrateur van de vermeende 'Oost-Sumatra Tabak Maatschappij', per toeval op olie zijn gestuit toen hem tijdens een regenbui een met olie doordrenkte toorts werd voorgehouden door een lokale opzichter. Hij zou de geur van kerosine hebben herkend, waarna hij een monster van de modderige substantie naar Batavia stuurde voor analyse. Het resultaat: een olie met een gehalte van 59,2% kerosine en 15% benzine (gasoline).

Dit verhaal is echter grotendeels fictief. Ten eerste bestaat er geen spoor van een 'Oost-Sumatra Tabak Maatschappij'. Bekend is wel dat de regio rond Medan in die tijd volledig gedomineerd wordt door NHM's Deli Maatschappij NV en het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). Ten tweede worden concessies in Indië uitsluitend verleend via de kroon, en pas nadat het Mijnwezen ter plaatse onderzoek heeft uitgevoerd volgens de Indische Mijnwet (1850). Voordat in Den Haag het Billiton-schandaal (1882–1892) losbarst, wordt Zijlker vermoedelijk ingezet als stroman om goedkoop een concessie los te krijgen van de sultan van Langkat. In 1881 slaagt hij hierin.

Zijlker reist af naar Nederland en organiseert in Nederland financiële steun voor een exploratieproject. Nadat hij in Indië arriveert namens een anonieme consortium — de *Provisionele Sumatra Petroleum Maatschappij* (1883) — onderhandelt hij over een veel grotere concessie in

[142] Tussentijds bracht Cornelis de Groot, zoon van de president van Oranje's Nederlandsche Bank (1814) en hoofd van het Departement van Mijnwezen, in 1864 al verslag uit van diverse olievondsten: in Karawang (1850, Java), Semarang (1853, Java), West-Borneo (1857), Surabaya en Lamongan (1858, Java), Demak (1862, Java), Muara Enim (1864, Oost-Sumatra) en Purbalingga (1864, Java).

Telaga Said, van maar liefst 500 bouws (circa 355 hectare). Hij belooft de sultan ‘hoge vergoedingen’ in ruil voor de exclusieve rechten.

Tegelijkertijd publiceert John Loudon, kamerheer van koning Willem III in buitengewone dienst, in 1883 zijn propagandistische memoires *De eerste Jaren*, waarin hij de zware aanloop van de door Oranje gesteunde Billiton Maatschappij verheerlijkt. De zomer daarop, op 11 juli 1884, begint Zijlker met het boren in het diepe oerwoud van Langkat. Zijn beschrijving van het terrein is even beeldend: *‘The dense inaccessible underbrush was all over between the epiphyte covered smaller trees and the curtains of hanging entangled liana some giant trees stood towering above the jungle with their mighty tops. The racket of the monkeys from the branches of the trees was all around’.*

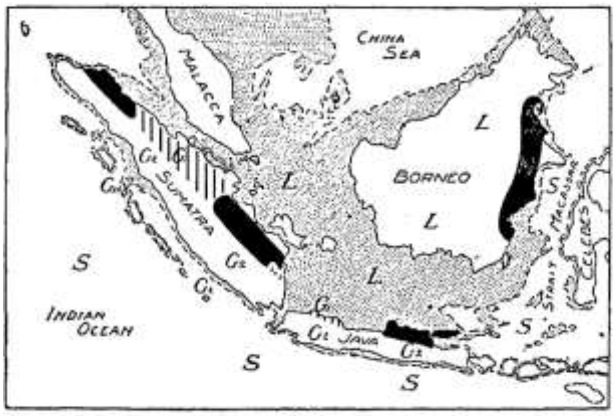

Fig. 2.
Black vertical lining: Neogene geosynclinal deposits, in which the occurrence of petroleum has not yet been established.
Solid black: Oilfields in Neogene geosynclinal deposits.

Kaart van geoloog G.A.F. Molengraaff (1921). Hij reist voor de Universiteit van Amsterdam naar Zuid-Afrika (1891) en Borneo (1894) om die gebieden in kaart te brengen, en wordt vervolgens ‘staatsgeoloog’ van de Transvaal. Tijdens de Boerenoorlog wijkt hij uit naar Celebes om daar de goudvoorraden te onderzoeken; in 1910–1911 volgt een expeditie naar Timor met hetzelfde doel. In de tijd van deze kaart is de taart al verdeeld.

In 1885 wordt de eerste commercieel succesvolle bron aangeboord: Telaga Tunggal No. 1. Zijlker reist terug naar Nederland om aanvullende financiering te zoeken. Samen met Hugo Loudon — de neef van John Loudon — en Jean Baptiste August Kessler (1853–1900) richt hij in 1890 te Amsterdam, met koninklijke goedkeuring en een aanzienlijke anonieme deelneming, de *Koninklijke Olie NV* (KNMEP) op. Zijlker overlijdt nog datzelfde jaar, net als Van Tuyll van Serooskerken eerder. Kessler wordt aangesteld als directeur en reist in 1891 naar Indië om ter plaatse het project grootschalig op te bouwen. Hugo Loudon is president.

In 1892 wordt een raffinaderij aan de Balapanrivier voltooid. Via een pijpleiding van tien kilometer wordt de ruwe olie van het veld naar de raffinaderij geleid. In datzelfde jaar vindt het eerste transport van lampenolie plaats richting Maleisië — verpakt in tinnen blikken van vijf gallon (19 liter) en verscheept via gecharterde Chinese schepen. Hiermee begint de Indische olie-export.

In 1894 draait de raffinaderij op volle capaciteit en wordt lampenolie onder de naam *Crown Oil* geleverd aan Maleisië en China. Olie wordt tevens ingezet als stookolie voor schepen. KNMEP schaft vier eigen olietankers aan: de *Besitang* (1896), *Besitang* (1896), *Berandan* (1897) en *Babalan* (1897). In 1898 worden een haven en opslagloodsen voltooid aan de kust bij Pangkalan Susu, waarmee de eerste olie-exporthaven van Nederlands-Indië een feit is. In datzelfde jaar wordt ook de eerste zeewaardige olietanker aangekocht: de *Salahadji* (1898, voorheen *Astral*). Tot aan Cremer’s nieuwe Mijnwet in 1899 opereert de Koninklijke grotendeels buiten het zicht van het publiek.

De ‘heroïsche’ oliestrijd in Nederlands-Indië, van 1890 tot 1901

Na de oprichting van de Koninklijke Olie (1890) komen ontwikkelingen verheerlijkt die al in het voorgaande decennium waren ingezet. Enkele hoofdrolspelers worden in de publieke beeldvorming gepresenteerd als ‘heroïsche pioniers’. Deze voorstelling doet denken aan een calvinistische variant van de Mark Twain’s *gilded age* (c. 1873-1900) van J.P. Morgan Sr.’s *robber barons* als John. D. Rockefeller en Cornelius Vanderbilt die in no time een enorm imperium bij elkaar ‘roven’. Net als bij

hun Amerikaanse tijdgenoten, ging ook in Nederlands-Indië achter die heldenverhalen een geraffineerde strategie van macht, kapitaal en doorgestoken kaart schuil.

In dezelfde periode waarin Zijlker en Menten een centrale rol spelen in de ontwikkeling van de olie-industrie op West-Sumatra en Oost-Borneo, worden ook andere olievelden in Oost-Sumatra en Oost-Java aangeboord. Ook deze verhalen worden gepresenteerd als voorbeelden van typisch Nederlandse volharding, maar achter de façade blijken ook hier de bekende anonieme aandeelhouders en financiers actief.

Vooral in de ontwikkeling van Oost-Java neemt Adriaan Stoop (1856–1935) uit Bloemendaal een sleutelpositie in. Als afgestudeerd mijnbouwingenieur van de Technische Hogeschool Delft (1878) werkt hij aanvankelijk voor het gouvernement op Java, zogenaamd op zoek naar water. In werkelijkheid stuit hij opvallend vaak op olie. Het gouvernement stelt hem vervolgens in staat een studiereis te maken naar de Verenigde Staten, waar hij onder andere Oil City en het imperium van Andrew Carnegie bezoekt. Het resultaat is zijn *Rapport over de Petroleum Industrie in Noord-Amerika*, gepubliceerd in het *Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch-Indië* (1888).

Na zijn terugkeer krijgt Stoop drie jaar verlof van Oranje's gouverneur-generaal persoonlijk. In die periode richt hij samen met zijn in Londen gevestigde broer en enkele anonieme investeerders de *Dordtsche Maatschappij tot Opsporen en Exploiteren van Oliebronnen op Java* (1887) op — een naam die resoneert met die van de Koninklijke. Van het gouvernement verkrijgt hij vervolgens de grootste olieconcessies op Java. In 1888 slaat zijn onderneming de eerste spuiter, en in 1891 bouwt hij de eerste operationele raffinaderij van Nederlands-Indië — een jaar eerder dan Koninklijke Olie.

De onderneming verkoopt aanvankelijk vooral kerosine in de vorm van lampenolie en bouwt in 1894 een tweede raffinaderij. Na dit succes transformeert Stoop zijn bezit in de *Dordtsche Petroleum-Industrie Maatschappij NV* (1896), waarmee hij liefst ƒ 20 miljoen aan kapitaal weet op te halen uit anonieme bron. Met dit kapitaal start hij een grootschalige uitbreiding en koopt lokale concurrenten in Oost-Java op. Op het hoogtepunt exploiteert de NV dertig olievelden. Net als zijn Amerikaanse voorbeeld Carnegie gaat Stoop vroeg met pensioen en word hij naar terugkeer naar Nederland een gevierd filantroop. Zijn levensverhaal wordt doelbewust verpakt als heldenepos.

Intussen reist medeoprichter Hugo Loudon in 1894 af naar Langkat om daar de operationele leiding van Koninklijke Olie op zich te nemen. Tegelijkertijd ontwikkelt directeur Jean Baptiste August Kessler ambitieuze uitbreidingsplannen. Zijn broer, Dominicus Kessler (1855–1939), wordt belast met de exploratie van concessies ten noorden van Palembang in Oost Sumatra. Deze concessies worden via het gouvernement ingebracht in een nieuwe exploitatiemaatschappij: de *Nederlandsch-Indische Exploratie Maatschappij* (1895, NIEM). De omstandigheden zijn er zwaar: het gebied bestaat uit een vrijwel ontoegankelijke jungle van mangrovebossen en moerassen. Toch weet ingenieur IJzerman — die niet toevallig een naam draagt die aan onverzettelijkheid doet denken — bijna zonder geld met de hulp van Chinese koelies het benodigde materiaal ter plaatse te krijgen. Zijn strijd tegen de 'ongeciviliseerde en luie' Kubu-stam wordt breed uitgemeten, in klassieke koloniale beeldspraak. In 1896 wordt succesvol geboord.

Direct daarna wordt de *Sumatra-Palembang Petroleum Maatschappij NV* (1897, SPPM) opgericht, gevolgd door de bouw van een raffinaderij (1898) die zich richt op de productie van lampenolie voor export. De onderneming staat via het bestuur onder controle van Koninklijke Olie, met Dominicus Kessler als lokale directeur.[143]

---

[143] De strijd van IJzerman tegen de elementen — en meer — werd vastgelegd door de fascistische professor en huisgeschiedkundige/propagandist van Koninklijke Olie, Carel Gerretson, in diens *Geschiedenis der 'Koninklijke'*

Parallel hieraan had M.J. Bossevain — lid van een prominente, aan het Hof verbonden Amsterdamse bankiersfamilie — al drie decennialang concessies opgekocht bij Oranje's gouvernement in het Palembangdistrict. Deze had hij, samen met andere anonieme banken en handelsfirma's, ondergebracht in het ondoorzichtige *Palembang Syndicaat* (ca. 1895). Tegelijk met NIEM verricht dit syndicaat succesvolle testboringen. Eind december 1896 produceert een bron in Muara Enim maar liefst 1.000 vaten per dag, waarvan de helft direct geschikt blijkt als lampenolie, de rest als benzine. Meer productieve bronnen volgen snel. Twee weken na de oprichting van SPPM werd de *Petroleum Maatschappij Muara Enim NV* (1897, PMME) opgericht door anonieme aandeelhouders. Er wordt een pijpleiding aangelegd van Peladju — aan de monding van de Musi-rivier — naar de bron.

Een soortgelijke structuur duikt op bij het eveneens anonieme *MUSI ILIR Syndicaat* (1897), dat eveneens direct met boren begint, succesvol blijkt, en een raffinaderij bouwt bij Bagus Kuning, nabij Peladju. De raffinaderij wordt waarschijnlijk gedeeld, wat erop duidt dat beide syndicaten opvallend nauw samenwerken — een voorbeeld van vroege kartelvorming.

Niet lang daarna slaan de oliebronnen van Koninklijke Olie in West-Sumatra in 1897 droog. De blik wordt definitief verlegd naar Oost-Sumatra, waar de nieuwe velden verrassend snel ontwikkeld worden. Het is geen toeval: de concessies, financiering en exploitatie waren al in gang gezet — grotendeels achter de schermen. De *heroïsche* verhalen die het publiek werden voorgeschoteld, dienden vooral als legitimatie van een intensief proces van koloniale mineraal-extractie, geregisseerd door het gouvernement, kartels en de bekende, aan de Oranjes gerelateerde financiële netwerken.[144]

(1932, 1937; heruitgave 1971, deel 1 en 2). Voor onder meer dat werk ontving hij in 1950 de Constantijn Huygens-prijs. Gerretson was sinds 1917 bestuurslid van de Bataafsche Petroleum Maatschappij (BPM) en richtte in 1925 samen met Robert Frédéric Groeninx van Zoelen de Nationale Unie op — de eerste fascistische partij van Nederland. De beweging werd in 1931 overgenomen door de NSB van Anton Mussert, die opvallend veel ruimte kreeg, mede doordat Gerretson hoogstpersoonlijk de fascistische beweging in Nederland saboteerde. Hij richtte zich ogenschijnlijk vervolgens liever op het publiceren van 'heroïsche' vertellingen over de Koninklijke.

[144] Jan Boissevain richtte samen met Prins Hendrik in 1870 de Stoomvaart Maatschappij 'Nederland' NV op — precies één jaar na de opening van het Suezkanaal. Van 1876 tot circa 1890 had deze onderneming het monopolie op de vaart van en naar Nederlands-Indië en ook daarna controleerde het de Nederlandse rederijsector.
Athanase Adolphe Henri Boissevain (1843–1921) stichtte in 1875 de bank Adolphe Boissevain & Co., die zich specialiseerde in de verkoop van Amerikaanse waardepapieren op de Amsterdamse beurs. In 1888 richtte hij samen met zijn Amerikaanse partners, de Blake Brothers, in Londen de firma Blake, Boissevain & Co. op. Adolphe Boissevain specialiseerde zich in Amerikaans spoorwegpapier en speelde een centrale rol bij de financiering van de Union Pacific Railroad in 1893 — de eerste transcontinentale spoorlijn in de Verenigde Staten.
In 1913 verwierf hij een belang in de Marconi Wireless Telegraph Company of America (1899), die de radiorechten bezat voor de VS en de VS-Cuba-verbinding. Eerder, in 1912, had hij ook geïnvesteerd in de United Wireless Telegraph Company (1906). Door deze overnames werd Marconi de dominante speler op de Amerikaanse radiomarkt.
In 1919 werd American Marconi opgekocht door General Electric (1892), die het bedrijf, samen met andere belangen, omvormde tot de Radio Corporation of America (RCA, 1919). Deze nieuwe holding functioneerde als patentmaatschappij voor GE, Westinghouse, AT&T Corporation en de United Fruit Company.
In Europa was Adolphe Boissevain daarnaast medeoprichter van de Schweizerischer Bankverein (1887, nu: UBS AG), waaraan hij later zijn belangen in Blake, Boissevain & Co. verkocht.

De opkomst van Standard Oil (1870), de oliegigant, vanaf 1860 tot 1899[145]

Tabel: Wereldolieprijs en volume (1861 & 1899)

Nominale en naar 2018 gecorrigeerde prijzen, plus wereldproductie in vaten van 159 liter per jaar.

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorr. 2018	Wereldvolume in vaten
1861	$ 0,49	$ 13,64	460.000
1899	$ 1,29	$ 38,78	131.000.000

Tabel: Top 5 olieproducerende landen (1899)

Productie in vaten per jaar, met percentage van wereldproductie.

Land	Productie vaten	Aandeel
VS (vooral Standard Oil)	62.500.000	48%
USSR (vooral BNITO/Shell)	62.500.000	48%
Rest	6.000.000	4%
Totaal	131.000.000	100%

Tabel: Wereldolieprijs en volume (1861–1945)

Nominale en naar 2018 gecorrigeerde prijzen; productie in vaten van 159 liter per jaar.

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorr. 2018	Wereldvolume in vaten
1861	$ 0,49	$ 13,64	34.000
1870	$ 3,86	$ 76,34	4.406.000
1880	$ 0,95	$ 24,62	27.187.000
1890	$ 0,87	$ 24,22	105.377.000
1900	$ 1,19	$ 35,77	145.454.000
1910	$ 0,61	$ 16,37	317.369.000
1915	$ 0,64	$ 0,64	416.376.000
1920	$ 3,07	$ 38,46	715.284.000
1930	$ 1,19	$ 1,19	1.406.095.000
1940	$ 1,02	$ 18,25	2.116.966.000
1945	$ 1,05	$ 14,64	2.534.141.000

** Een standaard olievat is 42 gallon of 159 liter*

Standard Oil; Hoe Rockefeller's onderneming die expandeert richting Azië en Europa

In 1859 werd in de Verenigde Staten de eerste commerciële olieput geboord. De daaropvolgende Amerikaanse Burgeroorlog (1861–1865) gaf de prille olie-industrie een krachtige impuls, met name door de stijgende vraag naar kerosine voor olielampen. De kostprijs van een vat ruwe olie lag destijds rond de $ 0,35, terwijl de Unie tot $ 13,75 per geraffineerd vat betaalde — wat resulteerde in

[145] Voor data zie digitale bijlage: Bijlage oliemarkt 1860-2018

uitzonderlijke winstmarges. Raffinage en transport waren nog $ 4,50 tot $ 7,50 per vat, maar marges van $ 5 tot $ 8 per geleverd vat bleven haalbaar. De instapdrempel was laag: een eenvoudige raffinaderij kon worden opgezet voor $ 1.000 tot $ 1.500 en geëxploiteerd met een klein team. De lage instap en hoge rendementen trokken veel opportunisten aan.

In datzelfde jaar begon John D. Rockefeller, samen met Maurice B. Clark, een handelsonderneming. Met een lening van $ 4.000 verkochten ze verse producten. In 1861 boekten ze al $ 17.000 winst op een omzet van ongeveer een half miljoen dollar — een marge van 3% in een uiterst competitieve markt.

In 1862 startten ze met olieraffinage in Titusville en Cleveland. Een jaar later richtte Rockefeller samen met Henry Flagler het bedrijf op dat zou uitgroeien tot Standard Oil. Flagler, voormalig spoorwegondernemer en oprichter van de failliete Flagler & York Salt Company, kwam via zijn stiefbroer Stephen V. Harkness (1818–1888) in contact met de olie-industrie. Harkness' kapitaalinjecties vanaf 1864 bleken cruciaal voor Rockefellers opmars.

In 1865 kocht Rockefeller zijn compagnon Clark uit en richtte samen met chemicus Samuel Andrews het bedrijf Rockefeller & Andrews op. Door kartelvorming met O.H. Payne — eigenaar van de grootste raffinaderij in Cleveland — werd datzelfde jaar een winst van $ 200.000 geboekt. In 1866 bouwden zij een tweede raffinaderij in Cleveland, dat inmiddels was uitgegroeid tot logistiek knooppunt. Via de Grote Meren en concurrerende spoorlijnen richting New York wist Rockefeller de transportkosten aanzienlijk te reduceren.

In 1867 trad Henry Flagler formeel toe tot het bedrijf Rockefeller, Andrews & Flagler, mede gefinancierd met $ 100.000 van zijn schoonvader Harkness Sr. Een jaar later investeerden Rockefeller en spoorwegmagnaat Jay Gould in de Allegheny Transportation Company, eigenaar van het grootste pijpleidingnetwerk bij Oil City. Dit leverde een kostenvoordeel van 75% op ten opzichte van concurrenten. Dankzij schaalvoordeel, raffinage-overcapaciteit en scherpe onderhandeling met spoorwegen bracht Rockefeller de prijs terug tot $ 1,65 per vat, terwijl de concurrentie gemiddeld $ 2,40 betaalde. Grote vervoerscontracten met volumekorting versterkten zijn voorsprong.

Tegen 1870 controleerde Rockefeller 90% van de Amerikaanse kerosine-raffinage, waarvan 70% bestemd was voor export. Op 10 januari 1870 werd dit geconsolideerd in Standard Oil Inc., met aandeelhouders John D. Rockefeller, William A. Rockefeller, Samuel Andrews, Stephen V. Harkness en Henry M. Flagler.

Na de burgeroorlog kampten de Amerikaanse spoorwegen met overcapaciteit en schulden. Rockefeller wist hierdoor tegen scherpe tarieven te transporteren. In 1871 sloot hij een kartel met de drie grootste spoorwegmaatschappijen (Pennsylvania Railroad, Erie en New York Central), georganiseerd via *de South Improvement Company* (SIC). De verdeling van aandelen — 900 voor Standard Oil en 1.100 voor de spoorwegmagnaten — garandeerde dat Rockefeller 50% korting kreeg op transportkosten, én 40% van de opbrengst van vrachtvervoer van zijn concurrenten (illegale *rebates*). Het bestaan van deze constructie leidde tot opstand onder onafhankelijke raffinaderijen, waarna de SIC alweer in 1872 werd ontmanteld. Desondanks zette het een precedent: goedkoop transport werd een sleutelelement van het olie-imperium.

De enorme concurrentie drukte de raffinageprijzen met nog eens 25%. Terwijl concurrenten omvielen, kon Rockefeller — dankzij zijn efficiënte organisatie — 40% dividend uitkeren. Tijdens de beruchte "Cleveland Massacre" werden overgebleven concurrenten hardhandig opgekocht; In 1872 verwerkte Standard Oil 10.000 vaten per dag en bezat het 22 van de 26 raffinaderijen in Cleveland. Gelijktijdig vond in andere steden vergelijkbare consolidatie plaats. Pittsburgh, Philadelphia en New

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

York werden verenigd onder respectievelijk John D. Archbold, Henry H. Rogers en Charles Pratt. De groep sticht vervolgens met Rockefeller de *National Refiners Association* (1872), feitelijk de opvolger van het SIC-kartel.

Aan de vooravond van de Gilded Age (1873) dwong Rockefeller bij Cornelius Vanderbilt (Erie en New York Central) nog scherpere transportkortingen af ten koste van Scott (Pennsylvania Railroad). De economische crisis van 1873 bleek voor Standard Oil een zegen. Tot en met 1875 kocht de onderneming zijn geconsolideerde concurrenten in Cleveland, Pittsburgh, Philadelphia en New York op — in geld of aandelen Standard Oil. Archbold, Pratt en Rogers traden toe tot de top van de onderneming. Na de kartellisatie werd het tankwagennetwerk in deze jaren sterk uitgebreid richting de bevolkingsrijke noordoostelijke staten – kerosine werd voortaan letterlijk bij de mensen thuis gebracht.

De internationale expansie van Standard Oil (1882–1900)

In 1882 werd een nieuwe consolidatieslag ingezet. Dankzij de nieuwe trustwetgeving kon Standard Oil Company of New Jersey (SO NJ) worden opgericht als overkoepelende holding voor het binnenland. John D. Rockefeller Sr. nam de leiding. De structuur maakte het mogelijk aandelen te bezitten in andere bedrijven, zodat de hele trust centraal gecoördineerd kon worden. Tegelijkertijd werd Standard Oil Company of New York (SO NY) opgericht, onder leiding van William Rockefeller Sr., specifiek gericht op export en de overzeese markt. Na de incorporatie van 1882 groeide Standard Oil op gecontroleerde wijze razendsnel verder. Vrijwel elke relevante concurrent of raffinaderij werd opgekocht. De nadruk lag op binnenlandse groei en uitbreiding overzee.

Het nieuwe SO NY richtte zich onmiddellijk op Cuba, waar in 1881 winbare olie was aangetroffen. Na 1882 investeerden John D. Rockefeller en partners via Hoyt & Colby in Cubaanse ijzermijnen, suikerplantages en asfaltproductie. Door de suikercrisis (1884–1887) kregen Amerikaanse bedrijven controle over circa 90% van de Cubaanse suikerproductie. Deze belangen werden gefinancierd via City National Bank (William Rockefeller) en Guaranty Trust (J.P. Morgan). Toen de VS Cuba in 1899 veroverden, waren deze belangen reeds diep verankerd. In 1900 bezocht John D. Rockefeller Jr. het eiland met zijn verloofde Abby Aldrich, senator Aldrich en president McKinley — als testcase voor Amerikaans imperialisme.

In 1885 verhuisde het hoofdkantoor naar 26 Broadway in New York. Een jaar later, in 1886, leaste Standard Oil NJ de Glückauf, ’s werelds eerste echte olietanker (2.700 BRT, ca. 7.641 m^3). Dit stoomschip — gebouwd in Newcastle upon Tyne — vervoerde olie direct in het ruim. De eigenaar, Wilhelm Anton Riedemann, werd medeoprichter van de *Deutsch-Amerikanische Petroleum Gesellschaft* (DAPG, 1890), met steun van de Berlijnse Disconto-Gesellschaft. Rond 1890 nam Standard de petroleumhandel van Edmund Siemers over en verwierf 50% van de Bremen Petroleum Refinery Company. Olieproducten werden toen nog verkocht onder de merknaam Dapol; benzine onder Dapolin.

In 1888 richtte SO NJ de Anglo-American Oil Company Ltd. (AAOC) op in Londen. Via deze tak verkocht men kerosine tegen zulke lage prijzen (dumping) dat in Groot-Brittannië vrijwel een monopolie werd bereikt — ten koste van concurrenten als BNITO en Shell. Ondertussen werd sinds de jaren 1870 in China lampolie afgezet onder de merknaam Mei Foo (美孚, ‘beautiful confidence’), later verbasterd tot de merknaam Mobil. Het Noord-China-departement werd geleid vanuit Shanghai.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

In 1892 werden de bedrijven gereorganiseerd als een 'Union' (Vereniging) en keerde de onderneming een dividend uit van 65,4% op de inleg — een ongekend hoog rendement in vergelijking met andere bedrijven in de VS. John D. Rockefeller bezat toen 27,4% van de aandelen, en samen met andere families uit Cleveland beschikte hij over een meerderheid. Het overgrote deel van de winst werd opnieuw geïnvesteerd, waardoor Standard zijn uitbreidingen vrijwel autonoom kon financieren - die expansiedrift nam niet af.[146]

Het nieuwe hoofdkantoor van Standard Oil in New York (1885), 26 Broadway.

In 1898 kocht Standard Oil of New York de *Canadese Imperial Petroleum Company* (IPC), die in de jaren 1910 actief werd in Peru en Colombia. Datzelfde jaar werd een exploratie-expeditie uitgezonden naar Shamakhi (Azerbeidzjan), en in 1903 trachtte John D. Rockefeller Sr. — samen met een bankensyndicaat uit Sint-Petersburg — tevergeefs een derde van Rothschilds Russische olie-imperium te controleren. Deze poging faalde, maar verhevigde wel de moordende mondiale concurrentie.

In 1899 werd in Hamburg het verkoopkantoor van *Vacuum Oil Company* opgericht, als Europese tak van de Amerikaanse Vacuum Oil Company (1866), die in 1879 al door Standard Oil New Jersey was overgenomen. De export richtte zich aanvankelijk op smeerolie en vetten, verscheept in houten vaten. In hetzelfde jaar begon *Vacuum Oil Company AG* met de exploitatie van het Habsburgse kroondomein Galicië en Lodomeria (inclusief Krakau, Auschwitz en Zator).

In datzelfde jaar werden alle belangen geconsolideerd onder Standard Oil New Jersey (SO NJ), dat vanaf dan fungeerde als centrale holding om belasting te vermijden en de winsten te vergroten.

Aan het einde van de 19e eeuw controleerde Standard Oil 89% van de Amerikaanse olieraffinage — goed voor de helft van de wereldproductie. Tussen 1882 en 1906 keerde het concern $ 548.436.000 aan dividenden uit (1906: ƒ 1.379.880.665), met een gemiddeld rendement van 65,4%. De totale netto-opbrengsten uit verkoop bedroegen $ 838.783.800, waarvan $ 290.347.800 werd geherinvesteerd. De strak georganiseerde monopolist had zich in drie decennia ontwikkeld tot een globale speler — gedreven door winst, horizontale integratie en een buitengewone expansiedrift.

De vroege connecties tussen Rockefeller's SO (1870), Indië en Oranje's Koninklijke (1890)

De fundamenten van het 'heroïsche' verhaal van robber baron John D. Rockefeller vertonen al vroeg opvallende connecties met de jonge olie-industrie in Nederlands-Indië, de oprichting van Koninklijke Olie (1890), en de Oranjes.

Zo organiseert Tom Scott van de machtige Pennsylvania Railroad Company — destijds de grootste onderneming ter wereld — het kartel *South Improvement Company* (SIC, 1871), dat het jonge

[146] Op 1 januari 1886 bestaat Standard Oil in de VS uit: E New England – Maverick Oil; Upstate NY & N. VT – Acme Oil (NY); NYC, S. VT, Hudson River Vally, Montreal – S.O. Co. NY; Jersey City – S.O. Co. NJ; Newark, NJ – Kirgan Oil Co.; S. NJ, DE, Philadelphia, – Atlantic Refining; PA – Acme Oil (PA); MD, VA, NC – Baltimore United Oil; SC, GA, FL, KY, TN, AL, MS, LA E. of Miss. R. – Chess-Carley; SE OH, WV – Camden Consolidated; N OH, MI, N IN – The S.O. Co. (OH); N MN, N WI, ND – Globe Oil (Standard Aff.); SE OH, S In, S IL, N MO, IA, KS, NE, SD, S MN – Consolidated Tank Line; N IL, S WI – P.C. Hanford; S MO, AR, OK, LA W of Miss. R., TX – Waters-Pierce; NM, UT, MT, WY, CO – Continental Oil; AZ, NV, CA, WA, OR, ID, AK, NW Canada – S.O. Co. (IA)

Standard Oil Inc. (1870) lanceert. Scott had eerder Andrew Carnegie, toen achttien jaar oud, in 1854 aangesteld. Carnegie, opgegroeid in Allegheny bij Oil City, investeerde vanaf 1864 in de Columbia Oil Company (1861). Hun relatie bleef een klassieke meester-leerling relatie: Scott had als *Assistant Secretary of War* (1861–1865) een sleutelrol gespeeld in de logistiek van het Union-leger, waarin Carnegie eveneens zijn secondant was.

Carnegie bleef aandeelhouder van Columbia Oil Co. toen hij in 1865 de spoorwegen verliet en zich ging richten op investeringen in de snelgroeiende staal- en kolensector van Pittsburgh. In 1886 bezocht de ‘Nederlandse Carnegie’, Adriaan Stoop, zijn Amerikaanse voorbeeld én Oil City. Hij deed dit om het gouvernement van Nederlands-Indië te informeren over de laatste stand van zaken in de Amerikaanse olie-industrie, en zou kort daarna als ‘onafhankelijk’ ondernemer de DPIM (1887/1896) oprichten — de latere monopolist van de Javaanse oliemarkt.

Carnegie’s staalimperium zou, samen met de grote bezittingen van Rockefeller en J.P. Morgan Sr., opgaan in het US Steel Trust (1901), destijds de grootste onderneming ter wereld. Nadat Carnegie werd uitgekocht voor $ 400 miljoen door J.P. Morgan & Co, werden de directe banden met de Oranjes zichtbaarder, onder andere via de oprichting van de Koninklijke Carnegie Stichting (1904), organisator van het bekende Vredespaleis in Den Haag. [147]

Union Oil (UNOCAL) en de Californische connectie

Tom Scott investeerde al in 1865 in olieconcessies in de jonge Amerikaanse staat Californië (1850). Zijn neef Thomas Robert Bard (1841–1915) ontdekte in 1867 de eerste oliebron van Californië, en richtte in 1890 de *Union Oil Company of California* op (UNOCAL, 1890), ontstaan uit een fusie van drie bedrijven. Dit ‘onafhankelijke’ UNOCAL organiseerde in 1910 de *Independent Producers Agency* door een grote pijplijn aan te leggen als alternatief voor het machtige Standard Oil dat toen ook in Californië domineerde via *Standard Oil of California* (SOCAL, 1906).

UNOCAL werd in 1922 en 1931 in twee fasen overgenomen door Koninklijke Olie/Shell (1907) en groeide uit tot een enorme olieonderneming gespecialiseerd in infrastructuur.[148][149]

---

[147] Vanaf 1882 krijgt ook Andrew Carnegie vleugels. In 1883 koopt hij zijn rivaal Homestead Steel Works op — een onderneming met een grote fabriek, eigen kolen- en ijzerertsmijnen, een spoorlijn van 684 kilometer en een vloot van stoomschepen. In de late jaren 1880 is Carnegie’s onderneming uitgegroeid tot de grootste producent van ruwijzer, stalen rails en cokes ter wereld, met een productiecapaciteit van 2.000 ton ruwijzer per dag. In 1889 is de staalproductie van de Verenigde Staten groter dan die van het Verenigd Koninkrijk, en Carnegie is eigenaar van een aanzienlijk deel daarvan.

[148]De American Gasoline Company veranderde in 1915 haar naam in Shell Company of California. In 1922 fuseerde de onderneming met de dochtermaatschappij van Union Oil Company, wat leidde tot de oprichting van de Shell Union Oil Corporation (1922).

[149] Shell’s UNOCAL was tot 1941, samen met Koninklijke Olie, de belangrijkste olieleverancier van het Shōwa-Japan. Later werkte UNOCAL via topman Marty Miller, vanaf 1995, samen met de CIA aan verkenningen in Centraal-Azië. Als een van de grootste olie-infrastructuurbouwers ter wereld organiseerde het, samen met de Londense Delta Oil Company Ltd. (1978) van de Saoedische koninklijke familie, het zogeheten Contract of the Century (1994) — gericht op de ontwikkeling van drie grote olievelden rond de Kaspische Zee voor een Azerbeidzjaans consortium. UNOCAL en Delta Oil vormden in 1995 het enorme consortium CentGas Ltd. (Central Asia Gas Pipeline Ltd.) voor de aanleg van een trans-Afghaanse pijpleiding van Turkmenistan naar Pakistan. In 1996 — op het moment dat Bin Ladens Taliban-beweging Kabul inneemt — huurde UNOCAL een huis tegenover een van Bin Ladens bases om het project verder te organiseren. Osama Bin Laden was sinds de Russisch-Afghaanse oorlog (1979–1987) actief als CIA-agent. Khalilzad had eerder al gediend onder Ronald Reagan, en bekleedde opnieuw hoge functies vanaf het presidentschap van George W. Bush (r. 2001–2009) tot en met dat van Joe Biden (r. 2021–2025). Hij was de hoogste Amerikaanse vertegenwoordiger in Afghanistan

Devoe Manufacturing en de export van kerosine naar Indië

Een andere connectie was de Devoe Manufacturing Company (ca. 1867), opgericht door Charles Pratt en Frederick William Devoe. Deze onderneming werd in 1872 overgenomen door Standard Oil en verwerkte de kerosine van SO op industriële schaal in 5-gallonblikken (21 liter) in een fabriek in New York. In de jaren 1880 produceerde men dagelijks tot 60.000 blikken en 30.000 kisten — omgerekend zo'n 9 miljoen kisten per jaar. In 1887 werd 40.000 ton blik verwerkt.

De export — voornamelijk naar Nederlands-Indië — vormde een cruciale bron van inkomsten. In 1887 ontstond een juridisch conflict met Engelhard & Co. op Java, dat de naam Devoe wilde claimen. In de rechtszaak werd aangetoond hoe dominant Devoe was op de Indische markt:[150][151][152]

Kerosine-import Nederlands-Indië via Devoe (in 10-gallonkisten en omrekening naar vaten)

Jaar	Totale import (kisten)	Levering Devoe (kisten)	Vaten equivalent
1883	1.976.281	1.417.547 (71%)	337.511
1884	2.094.238	1.859.643 (89%)	442.772
1885	1.960.874	1.439.173 (73%)	342.669
1886	2.106.163	1.863.331 (88%)	443.650

Vanaf 1890 nam ook de import van Russische kerosine toe, geleverd door het joodse BNITO/Samuel kartel:

Jaar	Totale import (kisten)	Amerikaans aandeel	Vaten equivalent
1890	3.082.014	1.842.013 (60%)	438.574
1891	2.458.888	1.081.888 (44%)	257.592
1892	2.758.522	1.156.156 (42%)	275.275
1893	3.798.093	1.216.220 (32%)	289.576
1894	3.286.177	2.602.220 (79%)	619.576
1895	3.272.646	1.742.000 (53%)	414.762

De rest betreft Russische olie, vermoedelijk van BNITO/M. Samuel & Co.

Devoe New York was in de jaren 1880 dus de voornaamste kerosineleverancier van Nederlands-Indië — juist in de periode dat het 'Chinese gevaar' werd uitgeschakeld en de kersosine-handel richting China sterke werd uitgebreid. SOCONY (1882) domineerde in deze jaren de grote Chinese markt met vergelijkbare exportvolumes:[153]

---

toen Biden in 2021 beval tot de volledige troepenterugtrekking, waarna de Taliban Kabul opnieuw innamen. De door Saoedi-Arabië gefinancierde Taliban-beweging hervatte daarop de plannen voor de trans-Afghaanse pijplijn.

[150] Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden (1890), p. 97. Pas in 1887 werden accijnzen op petroleum geheven in de verschillende gewesten. De eerste officiële cijfers over petroleumimport dateren van 1890.

[151] *De petroleum industrie, in het bijzonder die van Nederlandsch Oost-Indië* (1897), L.P. de Stoppelaar, p. 27, 123 (voor import- en exportvolumes naar Nederlands-Indië, Brits-Maleisië en China).

[152] Merk op dat luchtdichte tinnen blikken, die voor petroleumvervoer werden gebruikt, ook eenvoudig ingezet konden worden voor het transport van opium dat eveneens in luchtdichte kisten werd verpakt.

[153] Devoe bleef de hele koloniale periode kerosine in kisten leveren in Nederlands-Indië.

Jaar	Amerikaans (kisten)	Russisch (kisten)	Export Indië (kisten)	Totaal
1890	2.359.111	723.761		3.082.872
1891	3.934.848	1.000.090		4.934.938
1892	3.188.401	864.932		4.053.333
1893	3.672.085	1.328.620		5.000.658
1894	5.167.085	1.803.456	53.428	7.023.970
1895	2.305.594	2.656.698	239.504	5.201.795

NHM-marges op kerosinehandel in Nederlands-Indië

De import van Amerikaanse kerosine in blik in Nederlands-Indië begon al in 1867, dus vóór de oprichting van Standard Oil (1870). Dat viel vrijwel samen met de eerste import naar China, waar in 1863 circa 2.100 gallons Amerikaanse kerosine zou zijn aangekomen.

In Indië maakte de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), als monopolistisch handelaar, in de jaren 1870–1880 enorme marges dankzij de hoge door het gouvernement vastgestelde verkoopprijzen:

NHM-marges op Amerikaanse kerosine (1867–1889)[154][155]

Jaar	Import (kisten)	Prijs NY (per kist)	Prijs Indië	Transp./kist*	Marge	Winst
1867–76 (gem.)	683.119×10	ƒ 4,28	ƒ 8,27	ƒ 0,88	ƒ 3,11	ƒ 21.245.000
1877	983.586	ƒ 3,76	ƒ 8,27	ƒ 0,20	ƒ 4,31	ƒ 4.235.000
1878	1.284.052	ƒ 2,68	ƒ 8,27	ƒ 0,24	ƒ 5,36	ƒ 6.879.000
1879	1.339.528	ƒ 2,03	ƒ 8,27	ƒ 0,62	ƒ 5,63	ƒ 7.536.000
1880	1.490.003	ƒ 2,29	ƒ 8,27	ƒ 0,78	ƒ 5,21	ƒ 7.759.000
1881	1.642.170	ƒ 2,02	ƒ 8,27	ƒ 0,75	ƒ 5,50	ƒ 9.035.000
1882	1.807.148	ƒ 1,85	ƒ 8,27	ƒ 0,97	ƒ 5,45	ƒ 9.856.000
1883	2.048.391	ƒ 2,04	ƒ 8,27	ƒ 0,46	ƒ 5,77	ƒ 11.825.000
1884	2.259.660	ƒ 2,07	ƒ 8,27	ƒ 0,40	ƒ 5,80	ƒ 13.117.000
1885	2.333.508	ƒ 2,03	ƒ 3,50	ƒ 0,21	ƒ 1,26	ƒ 2.942.000
1886	2.556.985	ƒ 1,78	ƒ 3,40	ƒ 0,49	ƒ 1,13	ƒ 2.881.000
1887	2.723.292	ƒ 1,69	ƒ 3,30	ƒ 0,59	ƒ 1,02	ƒ 2.774.000
1888	2.713.744	ƒ 1,87	ƒ 3,45	ƒ 0,62	ƒ 0,96	ƒ 2.618.000
1889	1.778.262	ƒ 1,78	ƒ 3,15	ƒ 0,78	ƒ 0,59	ƒ 1.054.000
Totaal						**ƒ 103.757.000**

**Transportkosten New York – Batavia, omgerekend per kist, inclusief variabele Suez-toeslagen. In praktijk kan de marge hoger zijn geweest, mede door lagere industriële productiekosten en efficiënter bulktransport. Kerosinekisten dienden vaak ook als ballast voor retourschepen.*

[154] Jaarverslag Koninkrijk der Nederlanden (1889 en 1891)
[155] *Jaarverslag Koninkrijk der Nederlanden* (1889), p. 132. Afgeleid. Merk op dat de cijfers wat afwijken van die van Devoe, maar het conflict speelt vóórdat het eerste Jaarverslag uitkomt dat de aantallen vermeldt.

Totaal geschatte bruto winst (1867–1889) van NHM & Co,: ƒ 103.757.000

Charles Pratt, Henry H. Rogers en de geboorte van Astral Oil

De grote import van Amerikaanse kerosine in Nederlands-Indië valt samen met de opkomst van Charles Pratt (1830–1891), de minder zichtbare maar invloedrijke figuur in de kapitaalintensieve kerosineraffinage en -handel van New York.

New York was in 1849 al uitgegroeid tot een stad van ruim een half miljoen inwoners, toen Pratt zijn loopbaan begon bij Schenk & Downing, een handelshuis in verf, (walvis)olie en glas. In 1852 trad hij in dienst bij Raynolds & Devoe, waarin hij twee jaar later partner werd. De firma ging verder als Raynolds, Devoe & Pratt. In de jaren 1860 richtte Pratt vervolgens de Devoe and Pratt Manufacturing Company op (ca. 1867). Vanaf 1861 werkte hij nauw samen met Henry H. Rogers (1840–1909), die eerder met Charles P. Ellis bij Oil City de *Wamsutta Oil Refinery* (1861) had opgezet. Nadat Rogers bij Pratt in de schulden was geraakt, trad hij vanaf 1867 bij hem in dienst.

Charles Pratt & Company (1867) had datzelfde jaar Astral Oil Company opgericht — bekend als *'Amerika's first modern oil refinery'*. Rogers ontwikkelde hier nieuwe technologieën voor de scheiding van nafta en kerosine en werd uiteindelijk directeur. In 1872 werden ook de belangen van Devoe en Pratt gescheiden: de Devoe Manufacturing Company werd verkocht aan Standard Oil (1872) en groeide daarna uit tot een van de grootste blikkenproducenten van het land.

Pratt zelf blies in 1872 Rockefeller's lucratieve *South Improvement Company* (SIC) kartel op, maar sloot zich alsnog aan bij de *National Refiners Association* (1872). Ook Astral Oil werd in 1874 in het geheim ingelijfd door Standard Oil, onder onbekende voorwaarden. Daarna volgde een overnamegolf van andere raffinaderijen in New York, die werden ingericht naar voorbeeld van Astral — toen geroemd als 'de beste raffinaderij ter wereld'.

De anonieme Pratt stond kortom aan de wieg van de enorme New Yorkse blikken en raffinage-industrie, voordat deze vanaf 1874 grotendeels onderdeel werd van het Rockefeller imperium.[156]

Standard Oil of New York en Oranje's West Indies

Charles Pratt trad toe tot het bestuur van Standard Oil en fungeerde als onafhankelijke, soms kritische stem tegenover het overwicht van grootaandeelhouder John D. Rockefeller. Ook Pratt's zoon en kleinzoon bekleedden later sleutelposities bij respectievelijk Standard Oil of New Jersey (1899) en SOCONY (1911). Naarmate Rockefeller zich in de jaren 1890 steeds verder terugtrok, groeide Pratt's vroegere secondant Henry H. Rogers uit tot de feitelijke CEO van Standard Oil. Kortom: de betrokkenheid en rollen van Pratt en Rogers binnen Standard Oil doen bijna vermoeden dat de 'robber barons' Rockefellers zelf slechts zetbazen waren van grotere, meer verborgen belangen.

Rogers richtte daarnaast eigen bedrijven op, zoals Amalgamated Copper Company (1899, later Anaconda Mining Company) en de Virginia Railway (1907). Anaconda groeide vóór de Tweede Wereldoorlog uit tot een van de grootste bedrijven ter wereld. Bekend is dat William Rockefeller Sr., de minder bekende broer van John D., vanaf het begin een controlerend belang had in Amalgamated. Deze onderneming organiseerde samen met enkele andere spelers het mondiale private

---

[156] Mark Twain, die zeer kritisch stond tegenover de praktijken van robber baron Rockefeller, was een goede vriend van Charles Pratt toen hij *The Gilded Age: A Tale of Today* (1873) publiceerde — een satirisch werk over de macht van dergelijke industriële grootmachten.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

International Copper Cartel (1935). De Oranjes zouden tijdens de Tweede Wereldoorlog 14% van de aandelen hebben gehouden.

Een andere connectie tussen de Oranjes en de Rockefellers is de oprichting van Standard Oil of New York (1882), dat in datzelfde jaar — met goedkeuring van Willem III — in Oranje's Curaçao de West India Oil Company oprichtte (als NV geformaliseerd in 1915). Deze onderneming legde de basis voor raffinage en distributie in het Caribisch gebied en Spaans-Cuba. De gelijktijdigheid van beide oprichtingen wijst op nauwe banden tussen de Oranjes en het Rockefeller-concern, al in een vroeg stadium van diens mondiale expansie.[157]

Merkontwikkeling: Kroon, Crown en Red Crown

De symboliek van merknamen in de koloniale oliehandel reikt verder dan marketing: ze functioneerden als signalen van eigendom, marktdominantie en geopolitieke invloed. Zo bleef het merk *Kroon* gedurende de hele koloniale periode het dominante label voor kerosine van Oranje's Koninklijke Olie in Nederlands-Indië. Voor export naar andere Aziatische markten gebruikte men het verwante merk *Crown Oil*, dat in de jaren 1890 in China verscheen op blauwkleurige blikken. Na de fusie met Shell in 1907 werden deze kleur mogelijk vervangen door gele blikken met een kroonlogo — een beeldmerk dat ook in Indië verscheen en een duidelijke koninklijke signatuur bleef dragen.

In diezelfde periode veranderde ook het merkbeleid van Standard Oil. Toen het imperium in 1892 werd geherstructureerd tot een federatie van losse ondernemingen — de zogenaamde *Standard Oil Interests* — werd het merk *Red Crown Gasoline* geïntroduceerd. Deze premium benzine was gericht op de opkomende Amerikaanse automarkt. Tot aan de trustbreuk in 1911 voerden alle Standard Oil-bedrijven dit merk. Standard Oil of New York exporteerde bovendien kerosine naar China onder het merk *Crown Oil*, in 'concurrerende' rode blikken.

Na 1911 bleef het *Red Crown*-label bestaan bij een opvallend selecte groep van grote SO-opvolgers: SOCAL, Ohio, Indiana en Kentucky. Dit roept de vraag op waarom Rockefeller's dominante tak — SONJ — toestond dat dit merk, met zijn duidelijke koninklijke connotatie, door 'rivalen' werd gevoerd.

Een plausibele verklaring ligt in een herverdeling van controle na de trustbreuk: waar SONJ onder directe regie van John D. Rockefeller bleef, lijken SOCAL, UNOCAL en SOCONY juist te zijn overgegaan naar invloedssferen van het Huis Oranje. De vroege aanwezigheid van SOCONY in Nederlands-Indië, het gebruik van *Crown*-merken in zowel Azië als de VS, en de visuele dominantie van rood en goud suggereren doelbewuste symboliek. Van *Kroon* tot *Red Crown* loopt zo een lijn van institutionele aanwezigheid en participatie van het Huis Oranje in de mondiale olie-industrie.

SOCAL opende in 1907 het eerste benzinestation van Californië en verkocht er benzine onder het merk *Red Crown Gasoline*. Vanaf 1915 bouwde het als eerste langs de hele Amerikaanse westkust een netwerk van 'Red Crown'-stations. Standard Oil of Indiana volgde in 1917 in het Midden-Westen. Kentucky Standard Oil, actief in de zuidelijke staten, ging zelfs over op het merk *Crown*, zonder

[157] Het is niet duidelijk of de West India Oil Company NV al direct als naamloze vennootschap werd geregistreerd in 1882. Pas vanaf 1915 wordt de NV formeel vastgelegd in het bedrijvenregister op Curaçao.

toevoeging. In 1930 introduceerde Crown Central Petroleum — overgenomen door American Petroleum Company (de Blausteins) — het merk *Red Crown* in Houston, dat later werd uitgerold naar Maryland en de oostkust. Ook Standard Oil of Ohio, waar Rockefeller's carrière ooit begon, bleef het merk voeren tot ver in de jaren 1930.

De merkpolitiek van *Red Crown* lijkt daarmee meer dan een stijlkeuze: het fungeerde als een langlopende, visueel herkenbare markering van Oranje-participatie in de zeer lucratieve Amerikaanse benzinemarkt. Deze identificatie wordt versterkt door de betrokkenheid van Oranje bij Koninklijke Olie, Shell, UNOCAL en bij raffinagestructuren in het Caribisch gebied. Zo wordt het kroonmerk een stille, maar consistente manifestatie van wereldwijde koninklijke invloed.

De vroege connecties tussen Rothschild's BNITO (1883) en Oranje's Koninklijke (1890) en Indië

In de jaren 1880 ontstond een wereldwijde concurrentiestrijd tussen het Amerikaanse Standard Oil (1882, een geconsolideerde trust) en de Russisch-Europese combinatie van BNITO, M. Samuel & Co. en de Nobel-broers (1883). Deze strijd draaide om de explosief groeiende wereldmarkt voor kerosine, met als zwaartepunten de lucratieve markten in Zuidoost-Azië, India en China. Daarbij ontstond een afwisseling van hevige concurrentie en strategische kartelvorming tussen de olie-imperia van Rothschild en Rockefeller. Een opvallend, maar nauwelijks zichtbaar Oranje-tintje markeert zowel het begin als het einde van deze BNITO/Samuel/Nobel-combinatie, die uiteindelijk in 1912 grotendeels opgaat in Koninklijke Olie/Shell (1907).

De modernisering van de Russische olie-industrie kwam vooral op het conto van de uitvindersfamilie Nobel. De Zweedse broers Robert (1829–1896) en Ludvig Nobel (1831–1888), oprichters van de *Petroleum Production Company Nobel Brothers Ltd.* (1875, later Branobel), introduceerden vanaf 1876 tal van technologische innovaties. Zo werden pijpleidingen aangelegd om het kostbare transport van ruwe olie van Baku naar Batumi te vervangen — tot dan toe goed voor circa ƒ 1 miljoen per jaar aan vervoerskosten. Rond 1890 was een netwerk van 200 kilometer aan pijpleidingen gerealiseerd. Daarnaast werden gestandaardiseerde reservoirs van 4.650 ton aangelegd voor opslag, en introduceerden de Nobels raffinagetechnieken die superieur waren aan die van Standard Oil. Hun *Vandal* (1903), het eerste motorschip ter wereld, beschikte over een hybride dieselelektrisch voortstuwingssysteem — technologisch ver voor op de Amerikaanse concurrentie.[158]

---

[158] Voordat Ludwig Nobel zich in Rusland vestigt, heeft zijn broer — de chemicus Alfred B. Nobel (1833–1896) — zijn naam al gevestigd als oprichter van Nitroglycerin AB (1864; vanaf 1965: Nitro Nobel AB), de eerste fabrikant van nitroglycerine ter wereld. Reeds in 1865 richt hij in Noord-Duitsland Alfred Nobel & Co. op, dat een vloeibare combinatie van nitroglycerine en buskruit produceert. Deze stof, bekend als het relatief stabiele *blasting oil*, werd toegepast in de mijnbouw en bij spoorwegaanleg. Dochterondernemingen in andere landen volgden spoedig. In 1867 vindt Nobel het dynamiet uit: een gepatenteerd, veel stabieler product op basis van hetzelfde nitroglycerine. Zijn onderneming exploiteert het dynamiet onder licentie in meerdere landen. In 1876 wordt de onderneming hernoemd tot Dynamit AG, dat vervolgens uitgroeit tot de leidende partij in een Duits kartel van explosievenproducenten. In 1893 verwerft Dynamit AG het wapenbedrijf Bofors, dat in 1898 wordt hernoemd tot AB Bofors Nobel Krut. Deze onderneming ontwikkelt zich tot het grootste Zweedse defensiebedrijf. Vanaf 1905 begint de onderneming ook met de productie van nitrocellulose — een krachtig explosief dat beter bekendstaat als cellulose. Tijdens de Eerste Wereldoorlog groeit Dynamit Nobel uit tot de grootste explosievenproducent van Europa, als belangrijke leverancier aan het Duitse Keizerrijk. In 1926 wordt het bedrijf overgenomen door het chemisch-industrieel conglomeraat IG Farben (1925). In 1994 fuseert het weer losgekomen deel met Fentener Van Vlissingens AKZO, een van Europa's grootste producenten van chemicaliën en verf. Nadat ook het Britse concern Imperial Chemical Industries PLC (1926) wordt overgenomen, krijgt de fusiegroep in 1995 de nieuwe naam: AkzoNobel.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Deze modernisering werd vanaf 1883 gefinancierd door het Franse huis Rothschild, dat op uitnodiging van de Russische zakenlieden Palashnikov en Bunge de aanleg van de strategische spoorlijn tussen Baku en Batumi financierde. Deze spoorlijn vormde de cruciale verbinding tussen de oliereservoirs in de Kaukasus en de haven aan de Zwarte Zee. In ruil voor hun investering verkregen de Rothschilds olieproductiefaciliteiten als onderpand, en richtten zij datzelfde jaar het *Batumskoye Neftepromyshlennoye i Torgovoye Obschestvo* (BNITO, 1883) op. Een van de financiers, Bunge, was op dat moment vermoedelijk de grootste handelaar van Anatolische opium voor de NHM, en een van de machtigste grondstoffenhandelaars ter wereld — actief in granen, ertsen en energie.

Vanaf datzelfde jaar 1883 begon BNITO daadwerkelijk met de export van kerosineblikken richting Nederlands-Indië. Uit interne correspondentie van Rothschild Frères blijkt dat hun kartel met M. Samuel & Co. al in 1885 tot stand kwam via Rothschilds Londense agent Fred Lane (van scheepsmakelaar Lane & Macandrew). Hij contracteerde M. Samuel & Co. voor de distributie van BNITO-kerosine als lampolie in Azië — exact in het jaar dat de kostprijs van kisten in Indië spectaculair daalde. Lane werd later zelf directeur bij M. Samuel & Co. en organiseerde het volledige distributienetwerk naar Azië.

In 1890 bereikten Rothschild, BNITO en M. Samuel & Co. een eerste kartelafspraak met Standard Oil's Britse dochteronderneming, de Anglo-American Petroleum Co. (1888), over leveringen aan het Verenigd Koninkrijk en aan afnemers ten oosten van het Suezkanaal. Vanaf dat moment nam Samuel kerosine f.o.b. (free on board) af in Batumi, en in 1891 werd een exclusief, negenjarig leveringscontract afgesloten voor de gehele Aziatische markt. In 1892 volgde een 'verstandhouding' tussen M. Samuel & Co. en Standard Oil of New York (1882, SOCONY) over het hanteren van stabiele prijsniveaus in de belangrijkste Aziatische havens — waaronder Singapore, Shanghai en Yokohama — om onderbiedingen (underselling) te voorkomen (en maximale marges te garanderen). Het was het eerste signaal van een verregaande monopolisering in Zuid- en Oost-Azië.[159]

Opmerkelijk is dat in datzelfde jaar — 1892 — ook Oranje's Koninklijke Olie (1890) zijn eerste lading kerosine aan Singapore leverde. Slechts enkele maanden later werd het bedrijf door Fred Lane betrokken bij het kartel — precies in het jaar van de 'verstandhouding'. De jonge, maar kapitaalkrachtige onderneming ontwikkelde zich vervolgens razendsnel tot een grote speler op de Aziatische markt, onder leiding van de ambitieuze voormalige NHM-boekhouder Henri Deterding, die in 1896 werd benoemd tot marketingdirecteur.

Hoewel Koninklijke nooit expliciet als kartellid werd genoemd, volgde het bedrijf wel degelijk de hoge kartelprijzen van de twee dominante kemphanen, terwijl het opereerde met aanzienlijk lagere kostprijzen — en dus extreem hoge marges. Dat Koninklijke zich daadwerkelijk buiten het kartel zou hebben gehouden, is gezien de rol van Lane en de snelle markttoetreding rond het moment van de exclusieve contracten, weinig geloofwaardig.

Vanaf 1892 begonnen Rothschild en Samuel & Co. ook met rechtstreekse export naar China — mogelijk uit noodzaak, omdat Koninklijke zich ook op de eigen Indische markt ging richten met het merk 'Kroon'. In datzelfde jaar begon Standard Oil of New York aan de opbouw van een eigen distributienetwerk in Azië, met als bekendste zet de gratis verspreiding van de Mei Foo-lamp — een briljante marketing-zet die van Standard Oil lange tijd een dominante speler in China zou maken.

---

[159] Mede gezien de betrokkenheid van Bunge en de grote belangen van de NHM in de Anatolische opiumhandel, is het zeker mogelijk dat de schepen van M. Samuel — en vanaf 1897 ook die van Shell Ltd. — op hun route vanuit Batumi richting Singapore, Batavia en Hongkong een tussenstop maakten in Izmir of bijvoorbeeld Port Saïd om extra lading aan boord te nemen. Op dergelijke smokkelpraktijken wordt ingegaan in *From Anatolia to Indonesia* (1998), J. Schmidt, p. 31.

In de jaren daarna verschoof de machtsbalans langzaam. De aanvankelijk dominante positie van BNITO/Samuel begon te wankelen onder druk van Standard Oil's marketingoffensief en de snelle expansie van Koninklijke. De steeds scherpere concurrentie dwong Rothschild en Samuel uiteindelijk in de richting van samenwerking met de nieuwe dominante speler in Azië: Koninklijke Olie — een onderneming die, hoewel later gestart, zich dankzij lage productiekosten, kortere transportlijnen en politieke rugdekking razendsnel positioneerde als zwaargewicht in de mondiale olie-industrie.

Het Aziatische kartel van Rothschilds/BNITO, Samuels en 'Menten's' Handelsmaatschappij NV

In de jaren 1880 werd ook de olie-exploitatie in het olierijke Oost-Borneo ter hand genomen door een andere koloniale protagonist: gouvernementsmijnbouwkundige J.H. Menten. Vanaf 1860 had Menten deze regio systematisch in kaart gebracht voor het Mijnwezen, aanvankelijk met het oog op kolenvoorraden. Tijdens zijn werkzaamheden raakte hij 'goed bevriend' met de sultan van Kutai, een vorst wiens rijk formeel zelfstandig bleef, maar feitelijk sinds 1844 onder militair toezicht stond van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL).

In 1862 werd Menten benoemd tot directeur van het gouvernements-kolenmijnbedrijf op Borneo, waar de Oranjemijnen (gesticht in 1849) fungeerde als speerpunt van koloniale energie-exploitatie. In deze mijn werd op grootschalige wijze dwangarbeid toegepast, in combinatie met inheemse contractarbeiders, onder vaak uiterst brute omstandigheden. Menten maakte in de daaropvolgende jaren carrière binnen het koloniale mijnbouwapparaat, met standplaatsen op het tin-eiland Banka en bij het Mijnwezen in Buitenzorg.

Opmerkelijk is dat Menten in 1882 abrupt zijn ambtelijke loopbaan beëindigde — het jaar waarin de zogenoemde *Billiton-affaire* uitbrak. In datzelfde jaar verkreeg hij, via zijn persoonlijke relatie met de sultan van Kutai, een lucratieve kolenmijnconcessie. Niet via publieke aanbesteding, maar via een informele regeling in december, waarbij Menten als particulier ondernemer toegang kreeg tot gronden die hij eerder als ambtenaar had geëvalueerd.

Deze overgang van ambtelijk mijnbouwkundige naar zelfstandig concessiehouder roept directe vragen op over belangenverstrengeling, voorkennis en koloniaal cliëntelisme binnen Oranje's gouvernement. Kort daarop richtte Menten in Amsterdam een eigen exploitatiemaatschappij op: de *Handelsmaatschappij J.H. Menten & Co.* (1885).

Overdracht van concessies en oprichting van Oranje's SMOB (1888)

Een verbeterde versie van zijn oorspronkelijke kolenconcessie droeg Menten in 1888 als privépersoon over aan de pas opgerichte *Steenkolen Maatschappij Oost Borneo NV* (SMOB). Deze onderneming stond onder invloed van het Huis Oranje. SMOB nam de volledige exploitatie over van de gouvernementele kolenactiviteiten in Zuidoost-Borneo, en breidde in de jaren daarna haar activiteiten uit naar andere sectoren, waaronder olie.

De NV vestigde zich in Banjarmasin, Zuid-Borneo, waar zij een hoofdrol speelde in de ontwikkeling van stedelijke infrastructuur. Tegelijkertijd raakte de onderneming betrokken bij de uitbating van de omvangrijke *Goenoeng Lawak*-concessie rond Martapura, waar waardevolle delfstoffen als diamanten, goud en platina werden gewonnen. Van deze nevenactiviteiten zijn echter nooit officiële

productiecijfers gepubliceerd — een omissie die de vermoedens van verborgen exploitatie vrijwel bevestigt.[160]

Mentens olieconcessie in Kutai (1888)

Al vóór het verkrijgen van zijn kolenconcessie had Menten oliebronnen ontdekt in het gebied. Op 29 augustus 1888 verleende de sultan van Kutai hem als privépersoon een olieconcessie voor de volledige Kutai-regio, een uitgestrekt gebied in het noordoosten van Borneo.

Drie jaar later, op 20 juni 1891, ondertekenden koningin Victoria en koningin Wilhelmina een verdrag waarin de grenzen tussen respectievelijk het Britse en het Nederlandse protectoraat op Borneo formeel werden vastgelegd. Slechts tien dagen daarna, op 30 juni 1891, werd Mentens *Louisa*-deelconcessie aan de Sanga Sanga-rivier officieel erkend door de Nederlandse kroon — en daarmee gelegaliseerd voor commerciële exploitatie.

In 1895 sloot Menten over deze concessie een overeenkomst met de Londense oliehandelaar Marcus Samuel, oprichter van *M. Samuel & Co.* (1878). Diens broer, Samuel Samuel, leidde inmiddels een succesvolle tak in Japan, eveneens opgericht in 1878. De joodse gebroeders Samuel hadden zich inmiddels een sleutelpositie verworven op de Aziatische markt, mede door hun samenwerking met de Rothschilds in het kader van het *BNITO-contract* (1891). Daarmee waren zij directe concurrenten geworden van zowel Koninklijke Olie (1890) als Standard Oil of New York (1882).

De broers onderhielden uitstekende banden met de Rothschilds en lieten in 1892 de *Murex* bouwen — de eerste olietanker die via het Suezkanaal mocht varen. Dankzij de hoge olieprijzen in Azië liet M. Samuel & Co. al spoedig tien extra van zulke 'Suezschepen' bouwen, allen vernoemd naar zeeschelpen.

Na de overeenkomst met Marcus Samuel werd, met koninklijke toestemming, de *Nederlandsch-Indische Industrie en Handel Maatschappij NV* (NIIHM) opgericht in 1896. Deze NV vormde de juridische basis voor de oprichting van *The Shell Transport & Trading Company Ltd.* (1897) in Londen. Van NIIHM zijn tot op heden geen officiële archiefstukken bekend, ondanks haar centrale rol in de totstandkoming van Shell. Zowel Menten als Samuel lijken hier op te treden als tussenpersonen binnen een groter project waarin het Huis Oranje en de Rothschild-bankiers de regie voerden.

Samuel als stroman of onafhankelijke concurrent?

Hoewel de Samuel-broers — net als de gebroeders Nobel of Cecil Rhodes — slechts stromannen van de Rothschilds leken, ligt de werkelijkheid genuanceerder. Vóór het BNITO-contract van 1891 verkochten zij in Azië vooral kerosine van Standard Oil en waren zij actief als distributeurs voor opiumhandelaar Jardine Matheson in Japan. Zij functioneerden destijds dus nog als onafhankelijke marktspelers.

[160] De Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo (SMOM) verkocht haar kolen onder meer aan de Nederlands-Indische marine en aan de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM), die in september 1888 werd opgericht door de Rotterdamsche Lloyd, samen met Oranje's Stoomvaart Maatschappij Nederland (1870). Laatstgenoemde onderneming controleerde een rederijmonopolie op de lange vaart tussen Europa en Nederlands-Indië, en voer onder meer via belangrijke havenplaatsen als Izmir. In de jaren 1920 participeerde de SMOM ook in andere exploitatieactiviteiten in Nederlands-Indië, onder meer in samenwerking met de Billiton Maatschappij NV.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

In die zin braken zij in 1891 juist het Aziatische distributiemonopolie van Standard Oil open door met de Rothschilds een concurrerend netwerk te vormen. Tegelijkertijd kan NIIHM — en het latere Shell Transport & Trading (1897) — onmogelijk geopereerd hebben in Nederlands-Indië zonder expliciete toestemming van koningin Wilhelmina. De relatie met de Nederlandse kroon was dus eerder wederkerig dan ondergeschikt. Daarbij was Koninklijke Olie vanaf 1892 zelf actief in Azië met lampolie, en daarmee directe concurrent van zowel M. Samuel & Co. als BNITO.

Samuel's mislukte olie-expeditie in Oost-Borneo (1897)

In 1897 vond Menten de eerste olie op zijn Louisa-concessie, die samen met *The Shell Transport & Trading Company Ltd.* werd geëxploiteerd. Daarmee begon de commerciële olieproductie op Borneo. Zowel NIIHM als BNITO lijken als financiers of aandeelhouders betrokken bij de Shell-structuur, met M. Samuel & Co. als meerderheidsaandeelhouder.

Een jaar later leverde Menten ook olie van de tweede deelconcessie, *Mathilde*, nabij de latere hoofdstad Balikpapan. Deze werd geleverd aan de concurrerende SMOB. Rond Balikpapan verrezen vervolgens een raffinaderij en een zeehaven voor de export.

De olie uit Borneo bleek echter weinig paraffine te bevatten en was daardoor ongeschikt voor de productie van lampolie. In plaats daarvan bevatte zij vooral fracties die geschikt waren voor benzine — een product waarvoor de markt in Azië toen nog klein was. Het ambitieuze plan van Marcus Samuel om ook de productiekant van de olieproductie te beheersen, mislukte daarmee. Het Mijnwezen kende de paraffine-tekorten al uit de noodzakelijke testen voor de concessie, maar deelde deze informatie ogenschijnlijk niet. De Samuels bleven daardoor afhankelijk van BNITO en Koninklijke Olie, die wél over hoogwaardige bronnen beschikten.

Financieel succes en politieke erkenning voor Samuel

Het jaar 1897 markeerde niet alleen de oprichting van *Shell Transport & Trading*, maar ook de snelle opmars van Marcus Samuels internationale invloed. Zijn broer Samuel Samuel & Co. bracht via M. Samuel & Co. datzelfde jaar de eerste Japanse staatslening uit op de Londense beurs. Daarmee werd het familiebedrijf, naast olieleverancier, ook een strategisch financieel kanaal voor opkomende staten.

In 1898 werd Marcus Samuel door koningin Victoria tot ridder geslagen — een uitzonderlijke eer voor een Joodse zakenman in die tijd. Daarmee werd hij de derde Joodse ridder in de Britse geschiedenis, na Solomon de Medina (1700) en Moses Montefiore (1837).[161]

De concurrentiestrijd in Azië: Shell versus Standard Oil

Met de oprichting van Shell Transport & Trading (1897) beschikten zowel Oranje's Koninklijke Olie als Rothschild's BNITO over een gezamenlijk platform om Standard Oil te beconcurreren in China. Shells rode kannen daagden de blauwe kannen van Standard Oil openlijk uit op de Aziatische markt.

Standard Oil reageerde agressief, mogelijk slechts voor de bühne: in 1895 en opnieuw in 1897 deed het vergeefse overnamepogingen richting Koninklijke Olie, die beleefd werden geweigerd. In 1898

[161] De eerste joodse *peer* was baron Lionel de Rothschild in 1858. De vierde ridder was zakenman, bankier en politicus Sir Samuel Montagu in 1902.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

probeerde Standard ook het Moreaera Enim-syndicaat over te nemen, maar deze poging werd geblokkeerd door minister van Koloniën Cremer.

Daarop begon een openlijke prijsoorlog, gericht tegen zowel Koninklijke Olie als het kwetsbaardere Rothschild/Samuel-kartel. Rond 1900 escaleerde dit conflict tot een intensief gevecht om de dominante positie op de Aziatische oliemarkt — met China als absolute hoofdprijs. Uiteindelijk kwam Koninklijke Olie als grote overwinnaar uit deze strijd.

De transportkosten en kartelvorming bij het bulkproduct olie, vanaf 1860 tot 1914

Olie als goedkoop, strategisch bulkproduct

Olie verschilde als licht en vloeibaar bulkproduct fundamenteel van koloniale *cash crops* of lucratieve delfstoffen met marktprijzen boven de ƒ 500 per ton. Tot aan de Eerste Wereldoorlog gold olie op mondiale schaal vooral als goedkoop verlichtingsmiddel. Pas later kreeg het door de oprukkende industrialisatie een strategisch karakter als brandstof voor machines, schepen en voertuigen. De relatief lage dichtheid en vloeibare aard maakten olie bij uitstek geschikt voor grootschalig transport, maar vereisten ook een volledig eigen, zeer kostenefficiënte logistieke infrastructuur.

In tegenstelling tot goud, koffie of opium waren olieproducten in deze vroege fase geen hoogwaardig handelsgoed met hoge marges per eenheid. Het was een goedkoop, massaal geëxporteerd product, waarbij de winstgevendheid grotendeels werd bepaald door de efficiëntie van winning, verwerking en transport. Na 1890 verplaatste het concurrentiefront zich dan ook in toenemende mate naar de internationale transportkosten en schaalvoordelen in raffinage.

Vroege kostprijzen en vaarroutes: de prijzenslag ontleed

Hoewel directe data over de reële kostprijzen van olie en transport in deze periode opvallend schaars zijn, biedt de prijzenslag tussen BNITO/Shell, Koninklijke en Standard Oil of New York (SO) waardevolle inzichten. In 1894 leverde SO kerosine in China voor slechts $ 0,05 per gallon — omgerekend $ 0,50 per kist, $ 2,18 of ƒ 5,43 per vat, en $ 15,91 of ƒ 39,62 per ton. Deze dumpprijzen dwongen ook de internationale scheepvaarttarieven verder omlaag. Olie, met zijn lage eenheidswaarde en hoge volume, was snel een dominant bulkgoed geworden in de mondiale scheepvaart.

BNITO/Shell en SO verkeerden bij de slag om China in het nadeel. Hun transportroutes via het Suezkanaal waren beduidend langer dan die van Koninklijke, die olie direct uit Nederlands-Indië naar China kon verschepen. Koninklijke beschikte hierdoor niet alleen over een logistiek voordeel, maar ook over toegang tot goedkope contractarbeid, lokale brandstof en bemanningskosten.

Aan de vooravond van deze prijzenslag had de stoomvaart tussen 1850 en 1890 een reeks technologische innovaties doorgemaakt. De introductie van scheepsschroeven, stalen casco's, krachtiger stoommachines en grotere laadvermogens verhoogde zowel snelheid als capaciteit. Britse scheepsbouwers liepen hierin voorop, met pioniers zoals de *Turbinia* (1894), het eerste schip met stoomturbines, en de *RMS Etruria* (1884), de laatste Cunard-liner met zowel zeilen als stoomkracht.

Rond 1890 konden stoomschepen op afstanden tot circa 18.520 km — de halve aardbol — concurreren met brandstofloze zeilboten. Toch bleven veel olietankers tot aan de Eerste Wereldoorlog nog uitgerust met zeilen, als brandstofbesparing bij de goedkope, laagmarginale olie-export.

De rol van stookolie en kartelvorming

Stookolie — een goedkoop residu uit de raffinage — werd na WOI de dominante scheepsbrandstof. Al in de jaren 1890 werd het toegepast door de zuinige Indische marine. De overgang naar stookolie lag voor de hand: voor oliemaatschappijen was dit de goedkoopst denkbare brandstof. Toch bleef de beloofde kostenbesparing uit. Binnen de sterk gemonopoliseerde rederijsector — gecentraliseerd rond mondiale kartels sinds 1876 — werden efficiencywinsten niet doorgegeven aan klanten, maar als monopolierente ingeboekt. Deze structurele geheimhouding maakt het lastig de werkelijke kostprijs van olietransport te achterhalen.

De transporttijd en omloopsnelheid waren cruciaal voor de businesscase. De retourvaart legde beslag op gespecialiseerde olietankers en daarmee op het geïnvesteerde kapitaal. De kostprijs werd dus mede bepaald door de frequentie waarmee een schip kon worden ingezet. Voor dit onderzoek is uitgegaan van een gereconstrueerde snelheid van 19,5 knopen (36,1 km/u), gelijk aan de *Etruria* en dicht bij de *Titanic* (21 knopen, 39 km/u in 1912). Bij 19,5 knopen bedroegen de reisdata:[162][163][164]

- Batumi–Hongkong (via Suez): 14.531 km → 17 dagen
- New York–Hongkong (via Suez): 21.470 km → 26 dagen
- Balikpapan (Borneo)–Hongkong: 3.056 km → 4 dagen

Daaruit volgt dat een BNITO/Shell-tanker 11 keer per jaar op en neer kon varen (365 ÷ [2×17]), SO 7 keer, en Koninklijke 46 keer. Om in Hongkong eenzelfde hoeveelheid olie aan te leveren, moest de Shell-vloot dus 4,2 keer zo groot zijn als die van Koninklijke. Voor SO gold zelfs een factor 6,6. Koninklijke boekte hierdoor structureel lagere kapitaalkosten, lagere loonkosten per geleverd vat en aanzienlijk hogere marges.

Kostenstructuren en kartelvorming rond olietransport

Over de werkelijke transportkosten van Koninklijke en andere gesloten oliemaatschappijen is vrijwel niets bekend. Om toch tot een realistische benadering te komen, is gebruikgemaakt van vergelijkend materiaal: de trans-Atlantische bulktransportkosten van ruwijzer (pig iron) tussen 1870 en 1914. Deze stroom liep van Britse hoogovens naar de staalfabrieken van Carnegie in Pittsburgh en laat toe om marges en kostenniveaus indirect te reconstrueren.

Ruwijzer gold — net als olie — als een goedkoop bulkgoed. Anders dan olie betrof het echter een droge, vuile en moeilijk hanteerbare massa die vaak samen met andere vracht werd verscheept. De vloeibare aard van olie bood juist operationele voordelen: het kon direct in het ruim van speciaal ontwikkelde olietankers worden gepompt, zonder dat kisten, zakken of tussenopslag nodig waren. Vanaf de jaren 1880 werden dergelijke tankers de nieuwe standaard in maritiem olietransport.

---

[162] Stoomschepen blijven tot aan de Tweede Wereldoorlog de standaard onder oceaanvaarders, met een marktaandeel van circa 73%. Veel stoomschepen — met name uit de enorme Britse vloot — gaan tijdens de oorlog verloren en worden nadien vervangen door nieuwbouwschepen met inmiddels concurrerende dieselmotoren.
[163] Op zee wordt gerekend met de nautische mijl, die gelijkstaat aan 1,852 kilometer.
[164] Of wellicht lag de werkelijke snelheid van de olietankers toch dichter bij die van de zeil-stomer *J.B. Aug. Kessler* (1902) van de Koninklijke, die met een waterverplaatsing van 5.104,13 bruto ton (14.445 m^3) een snelheid van 10 knopen behaalde. Koninklijke had echter geen snelheid nodig.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Hoewel het transport van ruwijzer gemiddeld iets duurder zal zijn geweest dan dat van olie, as de sector vanaf 1876 onderworpen aan internationale rederijkartels — de zogeheten *shipping conferences* — die werkten met vaste prijzen. In die kartels participeerden ook ondernemingen die gelieerd waren aan het Huis Oranje. Zij hielden de vrachtprijzen wereldwijd kunstmatig hoog. Dat bemoeilijkt een zuivere reconstructie van de reële transportkosten.

Als referentie is de haven van Liverpool gekozen, die fungeerde als uitvalsbasis voor onder meer de staalindustrie van Leeds en Sheffield. De afstand naar New York bedroeg 5.756 km. Bij een gemiddelde snelheid van 19,5 knopen komt dat neer op een overtocht van circa zeven dagen. Volgens K. Inwood (2015) daalden de transportkosten rond 1885 — waarschijnlijk als gevolg van overcapaciteit tijdens de mondiale suikercrisis — tot ƒ 1,32 per ton per 1.000 km. Dit lag vermoedelijk dicht bij de daadwerkelijke kostprijs, aangezien varen met structureel verlies economisch onhoudbaar is.

In bredere zin tonen deze historische data aan dat de commerciële bulktransportprijzen daalden van $ 0,86 per ton per 1.000 km in 1870 (ƒ 1,83) tot slechts $ 0,14 in 1913 (ƒ 0,35), ondanks de kartelafspraken. De kostprijs voor transport was een cruciale factor in de wereldwijde prijzenslag die zich vanaf 1892 voltrok tussen BNITO/Shell Ltd. en Standard Oil of New York (SO). Deze strijd speelde zich met name af in China, waar de afzetmarkt enorm was maar ook ver verwijderd lag van de oliebronnen.

Prijs van trans-Atlantisch transport voor het bulkproduct ruw ijzer. Uit: Transport Costs and Trade Volumes: Evidence from the Trans-Atlantic Iron Trade, 1870–1913 (2015), K. Inwood & I. Keay. Oranje's minimale kostprijzen werden vermeden door kartelvorming onder rederijen: de Stoomvaart Maatschappij Nederland (1870, SMN) participeert in 1876 met andere rederijen in een nieuw, groot Zuidoost-Aziatisch scheepskartel, waarna in 1880 de overkoepelende European Shipping Concession volgt om ook de trans-Atlantische vaart te monopoliseren. De 'Conferences' die daarop volgen bestaan tot op de dag van vandaag.

In die confrontatie trokken BNITO en Shell uiteindelijk aan het kortste eind. Koninklijke koos daarbij voor een opvallend indirecte strategie. In plaats van directe concurrentie op prijs of schaal, liet zij Standard Oil en Shell de onderlinge strijd uitvechten. Onder aanhoudende druk van SO voegden Shell en BNITO in 1902 noodgedwongen hun Aziatische belangen samen met Koninklijke in de Asiatic Petroleum Company (APC) om een gezamenlijke vuist te kunnen maken. Desondanks kwamen Shell Ltd. en BNITO in 1907, 1912 en 1918 stapsgewijs volledig onder controle van Koninklijke.

Het opvallende is dat Koninklijke zich in eerste instantie afzijdig hield van de prijzenslag. Terwijl SO en Shell de markt en elkaar kapot concurreerden, profiteerde Koninklijke stilzwijgend van haar superieure logistiek, lagere productiekosten en directe toegang tot de oliebronnen in Nederlands-Indië. Een vergelijkbare strategie is zichtbaar in andere sectoren, zoals bij het goud- en diamantmonopolie. Daar lieten Oranje-gelieerde bedrijven hun Zuid-Afrikaanse concurrenten de prijs zetten, om vervolgens zelf te profiteren van hogere marges door de veel goedkopere productie in Indië.

De structurele concurrentievoordelen van Koninklijke waren geen toeval, maar het gevolg van een structureel koloniaal overwicht. De fundamenten van dit voordeel bestonden uit:

- veel goedkopere kolen, dankzij contract- en dwangarbeid in Nederlands-Indië (minstens 50% goedkoper dan elders);
- extreem lage loonkosten, ca. een factor 10 lager dan in de Verenigde Staten;
- een kleinere vloot met gelijke output, doordat haar vaarroutes 4 tot 7 keer korter waren dan die van SO of Shell.

Deze voordelen werden streng afgeschermd en bleven zelden — zo niet nooit — onderwerp van publieke analyse. Omdat officiële prijzen en kostprijzen in de koloniale context bewust buiten beeld bleven, moest de reconstructie van de werkelijke marges plaatsvinden aan de hand van vergelijkbare bronnen. Het commerciële transport van ruwijzer vormt in dat opzicht een van de weinige ijkpunten die het mogelijk maken om indicatieve ramingen op te stellen voor de kostenstructuur van olietransport.

Prijzenoorlog en margesimulatie op de Chinese markt (1890–1935)

De Chinese kerosinemarkt was tussen 1890 en 1935 het toneel van een hevige en langdurige prijzenoorlog. Standard Oil of New York (SO) en Shell bevochten elkaar met dumpingprijzen om marktaandeel, terwijl Koninklijke deze strijd vanaf de zijlijn strategisch liet uitspelen. De basisprijs voor kerosine werd feitelijk bepaald door SO en Shell, die elkaar in een mondiale concurrentieslag uitputten. Koninklijke hield zich aanvankelijk afzijdig, maar wist wel degelijk te profiteren van de dynamiek die deze rivalen veroorzaakten.

Deze strijd beperkte zich niet tot China; vanaf 1898 breidde Standard Oil zijn prijsagressie uit naar heel Azië en Europa, in een poging wereldwijde dominantie te verkrijgen. De extreme prijsdruk blijkt onder meer uit de situatie in 1900, toen de gecombineerde kosten van ruwe olie, transport en de Suez-toeslag voor SO opliepen tot $ 5,10 per vat ($ 3,07 voor ruwe olie, $ 1,79 voor transport en $ 0,24 extra voor Suez). De marktprijs in China bedroeg dat jaar echter slechts $ 2,14 per vat. Daarbij moest de olie bovendien nog worden geraffineerd, verpakt in blik en kisten, en lokaal worden gedistribueerd.

Transportkosten Liverpool-NY (5.756 km).				Transportkosten in $/vat			Suez toeslag	Ruwe olieprijs VS/vat
	Can. Dollar	in $/ton	$ per 1000km/ton	Shell/BNITO	SOCONY	Koninklijke (3.056 x 2)	in $/vat	
1870	4,1	$ 4,95	$ 0,86	$ 3,42	$ 5,06	$ 0,72	$ 0,31	$ 0,87
1875	1,1	$ 1,33	$ 0,23	$ 0,92	$ 1,36	$ 0,19	$ 0,37	$ 1,36
1880	2,2	$ 2,30	$ 0,40	$ 1,59	$ 2,35	$ 0,33	$ 0,35	$ 1,19
1885	0,4	$ 0,42	$ 0,07	$ 0,29	$ 0,43	$ 0,06	$ 0,26	$ 0,62
1890	2,1	$ 2,20	$ 0,38	$ 1,52	$ 2,25	$ 0,32	$ 0,25	$ 0,61
1895	1,3	$ 1,37	$ 0,24	$ 0,95	$ 1,40	$ 0,20	$ 0,24	$ 0,64
1900	1,7	$ 1,75	$ 0,30	$ 1,21	$ 1,79	$ 0,25	$ 0,24	$ 3,07
1905	0,9	$ 0,93	$ 0,16	$ 0,64	$ 0,95	$ 0,13	$ 0,22	$ 1,68
1910	1,0	$ 1,03	$ 0,18	$ 0,72	$ 1,06	$ 0,15	$ 0,20	$ 1,19
1913	0,8	$ 0,83	$ 0,14	$ 0,57	$ 0,85	$ 0,12	$ 0,19	$ 0,67

Gereconstrueerde commerciële transportkosten in $/vat tussen New York, Batoemi, Batavia en Hongkong.

Deze prijzen impliceren dat Standard Oil zwaar verlies maakte op haar leveringen in China en dat geen enkele Amerikaanse concurrent zich op deze markt zou wagen. Vanwege de grote afstand tot de afzetmarkt had het bedrijf een structureel nadeel ten opzichte van Shell en vooral Koninklijke. Toch bleef SO actief op de markt — een duidelijk teken dat prijzenslag een bewuste, op lange termijn gerichte strategie was, gericht op het uitschakelen van concurrentie en het vestigen van een monopolie.

Koninklijke werd door deze prijzenslag niet getroffen, maar juist versterkt. Door productie en raffinage in Nederlands-Indië kon het bedrijf opereren met extreem lage kosten. De verborgen kostprijs van ruwe olie lag rond ƒ 0,35 per vat of zelfs lager. Tegelijkertijd lagen de verkoopprijzen op binnenlandse en koloniale markten aanzienlijk hoger, tot wel ƒ 10 per vat (1913:$ 4,08). In China zelf

liepen de marges vóór de Eerste Wereldoorlog op tot 150–400%, en op andere markten vaak boven de 500%.

Voor prijsvechter Standard Oil daarentegen bleef de winstgevendheid beperkt, zeker in China. Enkel in 1890 kon het bedrijf nog een positieve marge van 139% behalen. Daarna daalden de marges onder het niveau van de bekende kostprijzen, waarmee ook de kostendekking twijfelachtig werd. Pas na 1907 — wanneer Shell met zijn aandeel in de *Asiatic Petroleum Company* (APC) wordt ingelijfd en Koninklijke via APC de controle over de Aziatische markt verwerft — begonnen de prijzen weer te stijgen. Daardoor kon zelfs SO weer beperkte winst maken in dit scenario.

Olietarieven per vat kerosine op de Chinese markt (1890–1935)

Prijzen en volumes zijn gemiddelden. Kostprijzen zijn inclusief transport.

Jaar	Vaten import	Gem. prijs per vat	Totale omzet	SO/Texaco aandeel	APC/Koninklijke	Kostprijs SO (T+V)	Kostprijs K (T+V)
1890	734.024	$ 7,42	$ 5.444.989	100%	0%	$ 3,11	$ 0,93
1895	1.238.524	$ 2,17	$ 2.681.967	85% *	15% *	$ 2,28	$ 0,84
1900	1.990.000	$ 2,14	$ 4.236.891	65% *	35% *	$ 5,10	$ 3,32
1905	3.654.095	$ 2,52	$ 9.208.320	61% *	39% *	$ 2,85	$ 1,81
1910	3.842.619	$ 4,62	$ 28.307.760	57% *	43% *	$ 2,45	$ 1,34
1915	4.406.429	$ 6,30	$ 27.760.500	58%	42%		
1920	4.514.024	$ 12,18	$ 54.980.810	66%	34%		
1925	6.156.452	$ 10,92	$ 67.228.460	78%	22%		
1930	4.419.262	$ 12,60	$ 55.682.700	66%	34%		
1935	2.432.857	$ 10,08	$ 24.523.200	46%	54%		

*   *Prijs gemiddeld omgerekend over de beschikbare jaren*
*** Standard Oil en Koninklijke: Transport + Vatprijs ruwe VS olie. NB: In Nederlands-Indië lag de olieprijs voor Koninklijke structureel veel lager.*

In de periode tot 1935 veranderden de machtsverhoudingen fundamenteel. In 1912 werd ook Rothschild's BNITO ingelijfd door Koninklijke, waarmee ook Azië volledig onder controle kwam. Wereldwijd bleven nog slechts twee dominante spelers over: Standard Oil en Koninklijke. De onderlinge concurrentie doofde geleidelijk uit. De prijzen stabiliseerden, en na 1928 verhoogden ze deze samen met het Engelse *Anglo Persian Oil Company* (1909, APOC) wereldwijd.

De onderlinge concurrentie doofde uit, en de olie prijzen stabiliseren wereldwijd voordat ze in 1928 door het kartel kunstmatig worden opgevoerd. Ook de kostprijs voor commerciële scheepvaart verandert nog nauwelijks; tussen 1914 en 1939 daalt de prijs per vervoerde ton op zee slechts met circa 5% — een verwaarloosbaar effect, grotendeels te danken aan het kartel van grote rederijen.

Schijn bedriegt, zeker in de oliesector

De officiële marktprijzen voor ruwe olie in de Verenigde Staten gaven na de kartellisatie van Standard Oil in 1882 al snel een vertekend beeld van de werkelijke kostprijzen. Rond 1884 lag de reële productieprijs van geraffineerde olie voor het Standard Oil-kartel op slechts $ 0,30 per vat — ongeveer 50% lager dan de toenmalige marktprijs voor ruwe olie in New York. Deze extreem lage

kostprijs weerspiegelde de uitzonderlijke efficiëntie van Standard Oil's verticaal geïntegreerde structuur: van oliebron tot raffinaderij, van verpakkingslijn tot tankwagen en distributiekanaal. Hoewel deze efficiëntie zelden publiekelijk werd erkend, is het onwaarschijnlijk dat de werkelijke kostprijs na 1884 nog substantieel is gestegen, gezien de aanhoudende schaalvergroting en mechanisering. Dat stelde Standard Oil in staat tot hoge dividenduitkeringen.

Ook de transportkosten — met name over lange intercontinentale afstanden — bleven voor buitenstaanders een goed bewaard geheim. Toch wijzen vergelijkbare bulktransporten uit dezelfde periode op veel lagere tarieven dan vaak wordt aangenomen. Zo lagen de vrachttarieven voor droog bulkgoed zoals ruwijzer (*pig iron*) tussen Liverpool en New York (afstand: 5.756 km) in 1884 op ƒ 1,32 en ƒ 2,63 per ton. Omgerekend komt dat neer op slechts ƒ 0,03 tot ƒ 0,06 per vat per 1.000 kilometer. Hoewel olie speciale tankers vereiste, bood haar vloeibare karakter logistieke voordelen: ze kon direct in het scheepsruim worden gepompt, zonder ompak- of verpakkingskosten. In een situatie zonder kartelvorming lijkt het plausibel dat olie zelfs goedkoper getransporteerd kon worden dan droge bulk.

Wanneer we deze realistische parameters hanteren, ontstaat een fundamenteel afwijkend kostenbeeld. Stel: een vat ruwe olie kost $ 0,15, de raffinage tot een exportklare kist bedraagt $ 0,85, en het maritiem transport over 1.000 km ligt tussen $ 0,18 en $ 0,21 per ton. Dan komt de totale kostprijs niet uit op de veelgenoemde $ 5,10 per ruw vat (zoals eerder afgeleid rond 1900), maar op slechts circa $ 1,20. Dat is minder dan 24% van de eerder aangenomen prijs en toont de ware schaalvoordelen die het Standard Oil-kartel wist te realiseren.

Transportkosten Liverpool-NY (5.756 km).					Transportkosten in $/vat				Suez toeslag		Transportkosten	Ruwe olieprijs VS/vat	
	Can. Dollar	in $/ton	$ per 1000km/ton		Shell/BNITO	SOCONY	Koninklijke		in $/vat		NY-Batavia Fl./kist		
1870	1	$ 1,21	$ 0,21		$ 0,83	$ 1,23	$ 0,18		$ 0,31		0,31	$ 0,15	
1875	1	$ 1,21	$ 0,21		$ 0,83	$ 1,23	$ 0,18		$ 0,37		0,31	$ 0,15	
1880	1	$ 1,04	$ 0,18		$ 0,72	$ 1,07	$ 0,15		$ 0,35		0,32	$ 0,15	
1885	1	$ 1,05	$ 0,18		$ 0,72	$ 1,07	$ 0,15		$ 0,26		0,32	$ 0,15	
1890	1	$ 1,05	$ 0,18		$ 0,73	$ 1,07	$ 0,15		$ 0,25		0,32	$ 0,15	
1895	1	$ 1,06	$ 0,18		$ 0,73	$ 1,08	$ 0,15		$ 0,24		0,32	$ 0,15	
1900	1	$ 1,03	$ 0,18		$ 0,71	$ 1,05	$ 0,15		$ 0,24		0,31	$ 0,15	
1905	1	$ 1,03	$ 0,18		$ 0,71	$ 1,05	$ 0,15		$ 0,22		0,31	$ 0,15	
1910	1	$ 1,03	$ 0,18		$ 0,72	$ 1,06	$ 0,15		$ 0,20		0,31	$ 0,15	
1913	1	$ 1,04	$ 0,18		$ 0,72	$ 1,06	$ 0,15		$ 0,19		0,31	$ 0,15	

Gereconstrueerde werkelijke transportkosten in $/vat tussen New York, Batoemi, Batavia en Hongkong.

Worden deze realistische transportkosten geprojecteerd op de intercontinentale route New York–Hongkong, dan stijgt de kostprijs voor een geraffineerde kist tot ongeveer $ 2,05. Dat bedrag omvat dan de olie, raffinage, verpakking en oceaantransport. Onder deze voorwaarden is grootschalige export naar China dan wellicht niet per se winstgevend, maar wel degelijk financieel haalbaar — zelfs zonder prijsafspraken. Voorwaarde is wel dat de onderneming zich buiten de prijsopdrijvende invloedssfeer van de rederijkartels wist te houden en dus eigen tankers had. Dergelijke lage marges waren acceptabel voor globale expansiestrategieën om de concurrentie de markt uit te duwen.

De prijzenslag om China was dan ook meer dan een puur economische confrontatie; ze vormt een unieke sleutel tot het blootleggen van verborgen kostprijsstructuren in de wereldwijde olie-industrie én het koloniale maritieme transport. Ze laat zien hoe scherp de strijd gevoerd werd tussen Standard Oil, BNITO en Shell — en hoe Koninklijke zich daar met opmerkelijke discretie aan wist te onttrekken, om vervolgens op structurele wijze te profiteren. Dankzij haar koloniaal verankerde infrastructuur, goedkope olie en extreem lage loonkosten in Nederlands-Indië, kon Koninklijke opereren met een concurrentievoordeel dat vrijwel onzichtbaar bleef voor het grote publiek.

Gezien de ogenschijnlijk hechte banden tussen Standard Oil en Oranje's Koninklijke is het bovendien de vraag of deze dynamiek louter door spontane marktwerking werd gedreven. Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit louter aan spontane marktwerking te danken was en het valt moeilijk uit te sluiten dat er — expliciet of stilzwijgend — een onderliggende strategie werd gevolgd, waarbij de

gezamenlijke concurrentie werd uitgeschakeld. In dit scenario was BNITO/Shell het voornaamste slachtoffer, maar ook andere concurrentie werden structureel buiten spel gezet, waardoor de globale oliemarkt tot 1912 nauwelijks vrije mededinging kende.

Het kwaliteitsproduct van Koninklijke Olie, vanaf 1890 tot 1901

Technologische superioriteit en laboratoriumstandaarden

De technische en commerciële superioriteit van Koninklijke's olieproducten blijkt al rond 1897 uit *De petroleum-industrie, in het bijzonder die van Nederlandsch Oost-Indië* van L.P. de Stoppelaar. Deze adellijke auteur toont zich niet alleen bijzonder goed geïnformeerd over de mondiale oliewereld — inclusief Standard Oil in de VS en BNITO/Shell in Rusland — maar ook visionair over de richting die de industrie zou inslaan. Zijn beschrijvingen anticiperen nauwkeurig op ontwikkelingen die zich enkele jaren later daadwerkelijk voltrekken.

In deze periode is de kwaliteitscontrole van petroleumproducten reeds geformaliseerd via gestandaardiseerde laboratoriumtesten. Voor het bepalen van de ontstekingswaarde werd de zogeheten Abel-test toegepast (ontwikkeld door Sir Frederick Augustus Abel in 1868 en aangepast in 1879). De Parrish-test bepaalde de brandkwaliteit, terwijl de dichtheid werd gemeten met behulp van de Areometer van Beaumé (1768). De lichtsterkte van kerosine werd vastgesteld met een fotometer; kleur en zuiverheid werden visueel beoordeeld.

Aan de hand van deze parameters konden Indische raffinaderijen niet alleen de productkwaliteit garanderen, maar ook lampen ontwikkelen die optimaal brandden op de eigen kerosinesamenstelling. Daarmee werd de chemische signatuur van het product functioneel gekoppeld aan het eindgebruik. Dit verhoogde zowel de brandstofgeschiktheid als de gebruiksefficiëntie. Er werd kortom niet alleen een superieur kerosineproduct ontwikkeld, maar ook een bijpassende kwaliteitslamp voor tevreden gebruikers.

Toepassingen en bijproducten van petroleum

De Stoppelaar beschrijft tevens gedetailleerd de toepassingen van andere fracties die bij de raffinage van ruwe olie vrijkwamen. Zo werd voor de zeevaart, spoorwegen en kustverlichting de zogenoemde *mineral-spermolie* gebruikt: een relatief zware, veilige brandstof. Voor straatverlichting en industriële toepassingen was lichtgasnafta populair, dat superieur presteerde ten opzichte van het toen gangbare steenkolengas. De vrijgekomen paraffine vond brede toepassing in de kaarsenindustrie, terwijl lichtere en zwaardere fracties werden benut als respectievelijk smeermiddel en brandstof.

Naast kerosine produceerde Koninklijke ook benzine, diesel en residuen zoals stookolie. Deze laatste brandstof, aanvankelijk beschouwd als restproduct, bleek bij uitstek geschikt voor maritiem gebruik. De Stoppelaar wijst erop dat de nieuwe Indische marineschepen reeds in 1897 waren ingericht om op stookolie te varen — een opvallend vroege toepassing. Ter vergelijking: de Britse marine zou deze overstap pas in 1913 maken, onder invloed van Winston Churchill, toen *First Lord of the Admiralty* en Minister van Marine (1911–1915). Daarmee liep Nederlands-Indië vooruit op de wereldwijde overgang van steenkool naar olie als preferente energiebron voor marine en lange vaart.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Superieure kerosine uit Langkat

Soort van Petroleum.	Lichtsterkte.		Olieverbruik.	
	Brander v. 14'''	Brander v. 200'''	Brander v. 14'''	Brander v. 200'''
Amerikaansche. .	6.3	50	6.08	2.69
Russische	8.5	60	4.62	2.37
Langkat.	17.3	66.9	3.12	2.19

De kerosine die Koninklijke produceerde uit ruwe olie uit Langkat (Noord-Sumatra) werd in deze periode algemeen erkend als superieur. In vergelijking met Amerikaanse en Russische kerosines brandde zij met een hogere lichtsterkte en een lager verbruik — wat haar niet alleen duurzamer maakte, maar ook de kosten per verlichte eenheid verlaagde. Deze kwaliteitskenmerken gaven Koninklijke een structureel voordeel in de koloniale en Aziatische markten.

Aanvankelijk werd deze kerosine vooral afgezet binnen Nederlands-Indië zelf. Al spoedig volgde export naar Penang en Singapore, waarna ook China en Japan tot de afzetgebieden gingen behoren. Dankzij deze combinatie van kwaliteit, betrouwbaarheid en geografisch voordeel wist Koninklijke zich in deze jaren te positioneren als producent van het beste olieproduct op de Aziatische markt.

Kostprijsberekening van Indische olieproductie, vanaf 1890 tot 1901

Inleiding: Eén miljoen kisten als uitgangspunt

In het hoofdstuk *De Oprichting eener Petroleum-Maatschappij in Ned. Oost-Indië* (1897) toont L.P. de Stoppelaar hoe goed geïnformeerd Nederlandse ondernemers werden over de technische en organisatorische aspecten van petroleumproductie. Zijn model – helder opgebouwd en minutieus uitgewerkt – is rechtstreeks geïnspireerd op het Amerikaanse voorbeeld van Standard Oil. De beschreven structuur doet sterk denken aan de raffinage-operaties in New York, aangevuld met Europese, Canadese en Aziatische expertise.

De Stoppelaar's uiteenzetting is opmerkelijk nuchter en technisch onderbouwd, met als expliciet doel: toekomstige ondernemers behoeden voor opportunisme. Hij raamt de volledige keten – van boring tot export – met ruime marges om financiële tegenslagen op te vangen. Tegelijk wijst hij op onzekerheden buiten de technische sfeer, zoals concessiekosten, die hij bewust niet specificeert. In de praktijk vormden die juist een beslissende drempel: tot 1912 kregen uitsluitend Nederlandse ondernemingen toegang tot de olievelden van Indië, zorgvuldig geselecteerd door het koloniale bestuur. Dat oligopolistische karakter – waarin Oranje en haar bondgenoten de regie hielden – blijft bij De Stoppelaar onbesproken.

Het uitgangspunt in zijn berekening is een jaarproductie van 1 miljoen kisten geraffineerde kerosine. Door raffinageverliezen (33–67%) vereist dit een input van 476.190 tot 714.286 vaten ruwe olie. De maximale dagproductie komt uit op 1.957 vaten – theoretisch haalbaar met vier bronnen van elk 500 vaten per dag.

Het rekenvoorbeeld impliceert dat kleinere operaties economisch nauwelijks rendabel waren. De impliciete boodschap is dat alleen grootschalige, goed gekapitaliseerde ondernemingen toegang hadden tot deze markt. Daarbij gold ook een informele voorwaarde: uitstekende politieke connecties. Dat profiel sloot perfect aan bij de Koninklijke Olie, opgericht in 1890 met participatie van het Hof en steun van hun gouvernement en NHM.

Fase 1 & 2: Exploratie en exploitatie op het olieveld

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Volledig uitgesplitst overzicht van kosten in drie kolommen: Subtotaal – Kostenpost – Details

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
17.000	Verkennende expeditie	Eénjarige expeditie met gereedschap zoals een handboor, max. geraamd.
43.590	Inrichting productieveld	Derrick-installatie met Amerikaans boorgereedschap, 20 pk motor, 25 pk stoomketel, pijpen, transport & verzekering (ƒ 13.590); twee derricks bouwen (ƒ 5.000/stuk); transport materiaal en inrichting (ƒ 21.300); woningen (ƒ 1.200).
117.231	Reserveboor, tanks, leidingen	Reserveboortoestel (ƒ 9.351); bouw opslagtanks 2x10.000 vaten (ƒ 72.000); fundering (ƒ 20.000); verbindingspijpen (ƒ 4.000); vracht & verzekering (ƒ 9.880).
11.490	Oil-linepumps en ketelhuizen	Twee oil-linepumps (ƒ 4.200); pomp- en ketelhuisopstelling (ƒ 4.000); twee ketels (ƒ 2.042); vracht & verzekering (ƒ 1.248).
50.900	Oliepijpleiding	1.800 m pijpleiding 3 inch (ƒ 38.250); aanlegkosten (ƒ 5.000); vracht & verzekering 20% (ƒ 7.650).
33.500	Decauville-spoor & voorzieningen	Spoor & wagens (ƒ 15.000); houten woningen staf (ƒ 8.000); loodsen (ƒ 1.000); magazijn (ƒ 1.000); woningen mandoers/ambachtslieden (ƒ 2.500); atelier & gereedschap (ƒ 6.000).

Jaarlijkse kosten:

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
19.200	Europees/Amerikaans personeel	Hoofdopzichter (ƒ 4.800); boorder (ƒ 6.000); derrickbouwer (ƒ 4.200); opzichter gebouwen (ƒ 2.400); opzichter pijpleiding (ƒ 1.800).
42.240	Inlands personeel	2 machinisten (ƒ 1.800); timmermansbaas (ƒ 900); 2 bankwerkers (ƒ 1.800); smid (ƒ 900); 2 mandoers (ƒ 1.440); 30 koelies (ƒ 16.200).
11.800	Vervoer & energie	Vervoer + medische zorg (ƒ 6.175); steenkool 125 ton (ƒ 3.750); olie/vet (ƒ 375); reparatiemateriaal (ƒ 1.500).
16.000	Onderhoud & steiger	Onderhoud gebouwen (ƒ 10.000); permanente steiger met hijsblok (ƒ 6.000).
7.500	Transport materiaal stad–locatie	Materiaaltransportkosten intern.
19.339	Onvoorzien & afronding	Buffer voor afronding.

Samenvatting:

- Totale investering: ƒ 325.000
- Waarvan jaarlijkse variabele kosten: ƒ 96.740
- Investeringsdeel (10 jaar afschrijving): ƒ 228.260 → ƒ 22.826/jaar
- Totaal jaarlijks (afschr. + variabel): ca. ƒ 125.000
- Jaarproductie (schatting): 715.000 vaten
- **Kostprijs per vat aan de bron: ca. ƒ 0,17** (125.000/715.000)

Fase 3: Olietransport naar de raffinaderij

Dan zijn er nog de kosten voor het transport van de ruwe olie van de productielocatie naar het raffineerterrein en de communicatie tussen beiden. Daarbij word de afstand tussen boorterrein en raffinaderij fictief gesteld op 150 kilometer. Als voorbeeld word de VS genomen waar een 5-inch pijp word gebruikt met iedere 40 kilometer pompstations. De onderneming zal iedere 24 uur op 2.000 vaten moeten vervoeren. Een 5-inch pijplijn biedt twee keer zoveel capaciteit, waardoor de onderneming zijn productie zonder kosten kan uitbreiden.

Uitgesplitst overzicht van investerings- en jaarlijkse kosten bij een transportafstand van 150 km

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
612.900	Pijpleiding van 150 km	Leidingen 5 inch (ƒ 522.900); vervoer naar locatie (ƒ 60.000); arbeidsloon en houtwerk (ƒ 30.000).
19.735	Drie pompstations (apparatuur)	Drie duplexpompen (ƒ 6.300); drie ketels (ƒ 3.063); vervoer uit VS (ƒ 1.872); opstellen pompen en ketelhuizen (ƒ 6.000); woning machinist (ƒ 2.500).
5.340	a) Algemeen personeel	Europese opzichter (ƒ 2.400); bankwerker (ƒ 900); djoeriemoedie (ƒ 600); vier matrozen (ƒ 1.440).
6.480	b) Pompstation personeel	Drie keer: inlandse machinist (ƒ 1.200); stoker (ƒ 600); stoker (ƒ 360) = totaal ƒ 6.480.
10.000	c) Jaarlijkse reparaties	Jaarlijkse algemene reparatiekosten pompstations.
42.850	Pompstationreservoirs	Per station 2 reservoirs van 1.500 vaten à ƒ 14.280 per stuk.
1.500	d) Onderhoud pompstations	Jaarlijkse onderhoudskosten voor drie stations.
35.000	Radarboot voor communicatie	Radarboot voor verbinding tussen olieveld en raffinaderij.
14.180	e) Jaarlijkse kosten radarboot	Steenkool, olie en vet (ƒ 5.000); bemanning (ƒ 3.480); toezichthouder (ƒ 4.200); reparaties boot/prauw (ƒ 1.500).
52.500	Telefoonverbinding	Telefoonlijn over 150 km à ƒ 350 per kilometer.
20.525	Onvoorzien & afronding	Reserve voor overschrijdingen.

Samenvatting:

- Totale kosten transportfase: ƒ 825.000
- Waarvan jaarlijkse kosten (a–e): ƒ 37.500
- Investeringskosten: ƒ 787.500
- Jaarlijkse afschrijving investeringen (10 jaar + rente): ca. ƒ 85.000
- Totale jaarlijkse uitgaven transportfase: ca. ƒ 122.500
- Verwerkte hoeveelheid ruwe olie: 715.000 vaten/jaar
- **Kostprijs per vat** (aan raffinaderij/exportlocatie): **ca. ƒ 0,17** (122.500/715.000)

Fase 4: Raffinaderij en kisten-/blikkenfabriek

Kostenraming voor infrastructuur, installaties, personele lasten en productiekosten, inclusief afschrijving bij 1 miljoen kisten geraffineerde petroleum per jaar.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
35.000	Steiger en hijsinstallaties	Steiger met schroefpalen, houten dek, hijsblok en twee handkranen.
7.000	Prauwen of lichters	Voor goederenvervoer over water.
26.000	Inrichting terrein	Kappen, nivelleren en schoonmaken 1 km² terrein (ƒ 6.000); wegen (ƒ 4.000); drainering (ƒ 6.000); Decauvillespoor (ƒ 10.000).
72.000	Woningen personeel (Europees)	Woningen hoofdadministrateur (ƒ 12.000), kantoor (ƒ 4.000), boekhouder (ƒ 6.000), ingenieur (ƒ 6.000), 3× opzichters (ƒ 24.000), 2× klerken ongehuwd (ƒ 20.000).
20.050	Woningen personeel (Inlands)	12 woningen (ƒ 6.000); 2 ijzeren loodsen (ƒ 4.000); 5 koelieloodsen (ƒ 6.250); passar (ƒ 800); waterputten (ƒ 3.000).
60.280	Tanks	2 tanks van 10.000 vaten (ƒ 36.000); transportkosten (ƒ 4.680); fundering en schilderen (ƒ 10.000).
211.360	Destillatie-installatie	6 stills (ƒ 24.000); vrachtkosten 20% (ƒ 4.800); fundering en stookplaatsen (ƒ 32.000); condensorvaten (ƒ 12.000); tailhouse (ƒ 2.000); 6 tanks van 1.000 vaten (ƒ 12.000); vracht (ƒ 1.560); funderen (ƒ 15.000).
7.972	Agitators	2 agitators van 400 vaten, lood bekleed (ƒ 4.400); vrachtkosten 13% (ƒ 572); opstellen (ƒ 3.000).
10.520	Bleachers & chemische tanks	Tank voor zwavelzuur en loog (ƒ 1.000); 2 bleachers van 1.000 vaten (ƒ 4.000); vrachtkosten (ƒ 520); fundering (ƒ 5.000).
9.040	Tin-blik fabriek (kisten)	Twee gebouwen van 30×10 m (ƒ 4.000); vracht (ƒ 1.040); fundering op stenen vloer (ƒ 4.000).
43.020	Magazijnen petroleum	3 gebouwen van 40×20 m (ƒ 24.000); vrachtkosten 13%; fundering op stenen vloer (ƒ 15.900).
502.242	**Subtotaal**	

Vervolg: blikproductie, kistenbouw en installaties (bewerkt van het origineel)

Zie eerder goedgekeurd segment voor volledige aansluiting

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
93.040	Blikproductie – gebouwen & machines	2 gebouwen 30×10 m met ijzeren beplating, stenen onderrand (ƒ 13.040); 2 stoommachines met ketels (ƒ 25.000); machines voor 2.000.000 blikken (ƒ 48.000); opstellen (ƒ 7.000).
541.170	Kistenproductie – loodsen & machines	10 open loodsen 50×15 m (ƒ 60.000); 8 ketelhuizen (ƒ 24.000); vracht 13% (ƒ 10.920); opstellen (ƒ 30.000); houtzagerij incl. vracht (ƒ 142.500); opstellen (ƒ 6.250); houtbewerkingsmachines (ƒ 237.500); sleephelling (ƒ 30.000).
34.940	Pompgebouw	IJzeren gebouw 30×10 m (ƒ 13.040); pompen (ƒ 14.500); vrachtkosten 20% (ƒ 2.900); opstellen (ƒ 4.500).

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
62.010	Ketelhuis	IJzeren gebouw 30×20 m (ƒ 7.000); stenen vloer & opstand (ƒ 2.200); ketels & schoorsteen (ƒ 30.000); inmetselen & stellen (ƒ 18.000); vracht (ƒ 4.810).
84.645	Reparatieatelier werktuigen	IJzeren gebouw 30×20 m met materieel, gereedschap, vervoer, ketels enz.
11.410	Magazijn machineonderdelen	Opslagruimte voor reserveonderdelen en technische voorraad.
55.336	Pijpleidingen & installatie	Pijpleidingen op het raffinaderijterrein en complete installatie.
20.000	Magazijnbehoeften	Voorraad gereedschap, klein materiaal, slangen, dichtingen enz.
31.107	Onvoorzien & afronding	Reservepost voor prijsstijging, montageverschillen en afronding.
1.435.900	**Totaal vaste kosten**	

Variabele kosten raffinaderij – per jaar

Alle bedragen in guldens (ƒ). Subtotaal gecorrigeerd op basis van optelsom van posten.

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
40.640	a) Europees personeel (17 fte)	17 functies, gemiddeld gedeeld door 2,5. Hoofdadministrateur (ƒ 14.400); boekhouder (ƒ 9.000); ingenieur (ƒ 3.600); treaters/stillmen (ƒ 22.200); etc.
70.920	b) Inlands personeel (557 fte)	9 stokers (ƒ 4.320); 383 koelies (ƒ 137.880); 14 mandoers (ƒ 7.560); 17 machinisten (ƒ 15.300); 134 ambachtslieden (ƒ 12.240); gedeeld door 2,5.
25.000	Overige bedrijfsdiensten	Kantoor (ƒ 10.000); geneeskundige dienst (ƒ 7.000); reis- en verblijfkosten ambtenaren (ƒ 8.000).
15.000	Onderhoud infrastructuur	Steigers, gebouwen, emplacementen en spoor.
95.000	Brandstoffen	4.000 ton steenkool à ƒ 20/ton (ƒ 80.000); olie, vet en poetskatoen (ƒ 15.000).
803.000	Verpakkingsmateriaal	2,2 miljoen blikken en schroefdoppen: blik (ƒ 528.000); doppen (ƒ 80.000); blik/zink handvaten (ƒ 25.000); soldeer (ƒ 10.000); hout kisten (ƒ 170.000).
40.000	Werktuigen en agentschappen	Onderhoud werktuigen (ƒ 10.000); agentschappen in Indië (ƒ 30.000).
22.220	Uitgaven Nederland	Directie (ƒ 6.000); ingenieur (ƒ 4.000); boekhouder (ƒ 2.000); conciërge (ƒ 520); kantoorhuur (ƒ 600); belasting (ƒ 100); kantoorinrichting, reizen, etc.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Subtotaal (ƒ)	Kostenpost	Details
18.220	Onvoorzien en afronding	Bufferpost.
1.130.000	**Totaal variabele kosten per jaar**	Gecorrigeerd totaal op basis van volledige optelsom.

Samenvatting: [165]

- Totale kosten fase 4: ƒ 2.565.920
- Waarvan jaarlijkse kosten (variabel): ƒ 1.130.000
- Investeringskosten (vast): ƒ 1.435.900
- Jaarlijkse afschrijving investeringen (10 jaar + rente): ca. ƒ 155.000
- Totale jaarlijkse uitgaven fase 4: ca. ƒ 1.285.000
- Verwerkte hoeveelheid geraffineerde olie: 1.000.000 kisten/jaar
- **Kostprijs per kist** (raffinage & verpakking): ca. **ƒ 1,29** (1.285.000/1.000.000)

Concluderend

De volledige infrastructuur voor olieproductie in Indië blijkt dus kapitaalintensief. De marges waren afhankelijk van locatie, politiek privilege en arbeidsomstandigheden — niet alleen van marktprijzen.

De door De Stoppelaar gerapporteerde kostprijs van ƒ 1,20 per kist van Koninklijke, lijkt reëel. In 1896 lag de verkoopprijs in Nederlands-Indië op gemiddeld ƒ 3,78 per kist, wat een maximale brutomarge van 215% impliceert — al zal een deel daarvan bij distributeurs zijn beland. In China lag de marktprijs dat jaar met ƒ 1,29 aanzienlijk lager, en Koninklijke lijkt daar dus zelfs onder de kostprijs hebben geleverd (bij ƒ 0,12 transport).

Hoewel Koninklijke profiteerde van structurele voordelen zoals goedkope arbeid, lagere verpakkingskosten en efficiënte concessiepolitiek, lag de berekende kostprijs alsnog op ƒ 1,63 per kist. Dat verschil is deels te verklaren door het contrast tussen formele calculatie en feitelijke uitbuiting: koelies verdienden eerder ƒ 0,50 dan ƒ 1,00 per dag, en leefden vaak onder schrijnende omstandigheden – niet in goed ingerichte gebouwen zoals in deze calculatie.

Dankzij de voorkeursbehandeling vanuit het koloniale bestuur kreeg Koninklijke toegang tot de meest rendabele velden — dicht bij raffinaderijen en met hoge opbrengst. Hierdoor kan de werkelijke kostprijs per kist 20–50% lager hebben gelegen dan berekend, wat de hoge winstmarges deels verklaart. De orde van grootte blijft echter overeind. De marges berustten dus niet enkel op marktmechanismen, maar op koloniale structurering, protectie, uitbuiting en serieus kapitaal.[166]

[165] Van de ƒ 1.130.000 jaarlijkse kosten van de raffinaderij zijn maar liefst ƒ 803.000 (78%) tinblikkosten.
[166] Het totale blad nodig voor blik is 2 × 48,9 × 35,6 cm + 1 × 50,8 × 25,4 cm, oftewel 0,4772 m². De standaard tinplaat wordt in de VS verhandeld in 1900 à $ 4,00 per 45,3 kg, oftewel $ 0,09 per kg. Een blik van SO woog 1.170 gram. De basis van tinplaat is voor ca. 98% 7.900 kg per ton; 2,133 kg/m². De kosten van tinplaat zijn in 1900 dus $ 0,09 per blik, of ƒ 0,23 per blik aan materiaalkosten in de VS.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De werkelijke kostprijs van een geraffineerd vat olie in Nederlands-Indië

Wanneer de olie niet meer per kist wordt verkocht, maar als vloeistof via tankertransport, dalen de kosten aanzienlijk. Zo kan naar schatting 70% van het personeel dat betrokken is bij de kisten- en blikproductie vervallen. De investeringskosten zakken dan naar ca. ƒ 441.000, en de jaarlijkse variabele kosten naar ƒ 175.000. Wordt deze investering afgeschreven over tien jaar met 7% rente, dan resulteert dit in jaarlijkse kosten van ongeveer ƒ 225.000. Dat leidt tot het volgende kostenoverzicht:

Jaarlijkse kosten bij raffinage zonder verpakking (tankertransport)

Post	**Jaarlijkse kosten**
Expeditie en productie	ƒ 125.000
Pijpleiding naar raffinaderij	ƒ 122.500
Raffinaderij (zonder blikfabriek)	ƒ 225.000
Totaal	**ƒ 472.500**

De productie van 715.000 vaten ruwe olie per jaar levert, bij een raffinagerendement van 50% kerosine, ongeveer 357.500 vaten geraffineerde olie op. De kosten per vat worden hierdoor ongeveer tweemaal zo hoog. Voor de raffinage alleen komt dat neer op ƒ 0,63 per vat (ƒ 225.000/357.500).[167]

Totale kostprijs per vat geraffineerd (50% rendement, 1897):

Onderdeel	**Berekening**	**ƒ/vat**	**$/vat**
Winning ruwe olie	ƒ 0,17/50%	ƒ 0,34	$0,14
Transport naar raffinaderij	ƒ 0,17/50%	ƒ 0,34	$0,14
Raffinage	ƒ 225.000/357.500	ƒ 0,63	$0,25
Totaal		**ƒ 1,31**	**$0,53**

Ter vergelijking: de mondiale prijs van een vat ruwe olie lag in 1897 rond de $ 0,79, terwijl de werkelijke kostprijs voor een geraffineerd vat bij Standard Oil & Co. op basis van de 1884 prijs eerder op ca. $ 0,28 (ƒ 0,69) lag. Deze marge verklaart mede waarom SONJ in de jaren 1890 zulke hoge dividenden kon uitkeren aan haar aandeelhouders.

De gereconstrueerde kostprijs voor een vat ruwe olie hierboven uit Nederlands-Indië (ƒ 0,34) lag vermoedelijk 30 tot 50% lager voor grotere producenten, dankzij schaalvoordelen, strategische concessies en goedkope arbeid. Zelfs wanneer men rekent met deze hogere kostprijs van ƒ 0,34 en een raffinagerendement van 50%, blijft de kostprijs van een volledig geraffineerd vat Indische kerosine met $ 0,53 nog onder de wereldmarktprijs voor ruwe olie.

Daarbij komt dat technologische vooruitgang – onder meer door figuren als Rogers en Nobel – het raffinagerendement verder wist op te voeren. Eerder waardeloze fracties zoals benzine, diesel (20–40%), nafta, en residuen vonden alsnog commerciële toepassingen, zoals brandstof voor de marine. Hierdoor steeg het rendement tot ca. 75%. Als de output met dezelfde installaties en bezetting stijgt

[167] De Stoppelaar (1897) schetst duidelijk een ideaalbeeld van hoe het zou moeten. De werkelijke prijzen zouden, gezien de extreem slechte werkomstandigheden in die periode en het grote opportunisme in de sector, wel eens 50% lager hebben kunnen liggen.

tot 536.000 vaten (75% van 715.000), dalen de vaste raffinagekosten per vat naar ƒ 0,42 (ƒ 225.000 ÷ 536.000). De nieuwe totale kostprijs per vat komt dan uit op:

Kostenpost	**Kostprijs per vat (75% rendement)**	**In USD (1897)**
Winning ruwe olie (ƒ 0,17/75%)	ƒ 0,23	$ 0,09
Transport naar raffinaderij (ƒ 0,17/75%)	ƒ 0,23	$ 0,09
Raffinage	ƒ 0,42	$ 0,16
Totaal per vat	**ƒ 0,88**	**$ 0,34**

Maar ook dit rendement was in feite al achterhaald. Volgens het Statistical Yearbook (1895) van de VS leverde raffinage van 100 gallon toen al gemiddeld 76 gallon verlichtingsolie, 11 gallon benzine of nafta, 3 gallon smeerolie, en slechts 10 gallon verlies of residu op. Daarmee komt het effectieve rendement op ca. 95% (plus stookolie). In dat geval ziet het kostenplaatje er nóg gunstiger uit:

Kostenpost	**Kostprijs per vat (95% rendement)**	**In USD (1897)**
Winning ruwe olie (ƒ 0,17/95%)	ƒ 0,18	$ 0,07
Transport naar raffinaderij	ƒ 0,18	$ 0,07
Raffinage (ƒ 225.000/678.250)	ƒ 0,33	$ 0,13
Totaal per vat	**ƒ 0,69**	**$ 0,27**

Het verschil is spectaculair: bij gelijkblijvende kosten en hogere opbrengst daalt de kostprijs per vat van ƒ 1,31 (bij 50%) naar slechts ƒ 0,69 (bij 95%). Realistisch bezien zullen grotere raffinaderijen door schaalvoordelen, technologie en goedkope arbeid dan in De Stoppelaars rekenvoorbeeld een verdere kostprijsverlaging van 10–30% hebben gerealiseerd. Daarmee lijkt een werkelijke kostprijs rond ƒ 0,60 per vat een redelijke schatting.

Het rekenvoorbeeld is ook van toepassing op Standard Oil: ook daar leidde technische innovatie, verticale integratie en marktdominantie tot dramatische kostprijsdalingen. Zoals in Indië werden ook in de VS de echte cijfers strategisch verborgen gehouden nadat de markt eenmaal veroverd was.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De periode Loudon/Deterding met de Koninklijke Olie/Shell (1907) fusie, vanaf 1901 tot 1912

Deterding's aanval op Standard Oil in Azië

Loudon's directeur, Kessler, overleed in 1900 onverwacht op 47-jarige leeftijd. Zijn secondant, Henri Wilhelm August Deterding, ook wel de 'Napoleon van de Olie' genoemd, volgde hem in 1901 op als directeur-generaal van Koninklijke Olie. Deterding was al vóór Kessler nauw betrokken bij de onderneming als lid van NHM's 'Oosterlijke staf' in Penang en had daardoor een goed overzicht van de snelgroeiende olieproductie in Nederlands-Indië. Via figuren als Loudon en Deterding bleven de Oranjes en NHM een sturende rol houden in Koninklijke Olie sinds de oprichting in 1890.

Tussen de oprichting van Koninklijke Olie en Deterding's aantreden in 1901 was de olieproductie in Nederlands-Indië al goed op gang gekomen. Deze ontwikkeling vond plaats binnen een door het gouvernement gecontroleerde 'oilrush', met enkele in de schijnwerpers gezette pioniers. Rond 1900 waren er 18 gereguleerde oliebedrijven actief in Indonesië. De strikte controle van het gouvernement verplichtte deze bedrijven zich in Nederland te registreren, met de eis dat het management volledig Nederlands moest zijn, zonder ruimte voor inheemse deelname. Deze controlerende aanpak garandeerde dat het gouvernement, en daarmee de Oranjes, een stevige grip hadden op de olieproductie in 'hun' Nederlands-Indië.

Vanaf zijn aantreden in 1901 stelde Deterding zich ten doel om de industriële gigant Standard Oil te verslaan in Azië, nadat deze in 1900 een nieuwe prijzenoorlog had gestart. Deterding was extreem ambitieus en geloofde sterk in de haalbaarheid van zijn visie, wat hem ertoe aanzette de tegenaanval te leiden. In 1901 had Standard Oil een hoofdkantoor in Shanghai geopend en beschikte het over een vloot van olietankers die zou uitgroeien tot 13 schepen. In de Verenigde Staten was Standard Oil inmiddels een enorme trust, georganiseerd onder *Standard Oil Company of New Jersey* (SOCNJ, 1899), die de aandelen hield in 41 andere Standard Oil-bedrijven. In 1904 controleerde SOCNJ 91% van de olieproductie en raffinage in de VS en 85% van de verkoop. Deterding stond voor de immense uitdaging om deze gigant te verslaan, vooral op het gebied van kerosine, waarvan Standard Oil 55% exporteerde naar Azië en Europa. Ook in die markten kocht Standard Oil alle ondernemingen op die het maar te pakken kon krijgen, waarbij *robber baron* Rockefeller geen enkel middel onbenut liet om zijn marktdominantie te behouden. In de VS werden eerder concurrerende raffinaderijen letterlijk opgeblazen in de strijd om marktaandeel.

Tegelijkertijd woedde in Zuid-Afrika de Tweede Boerenoorlog (1899-1902), waarin zowel de Oranjes als de Rothschilds grote belangen hadden. In hetzelfde jaar van Deterding's aantreden werd de Boxer Opstand (1898-1901) in China beëindigd, wat leidde tot de volledige onderwerping van Beijing. Deze gebeurtenis opende China voor onbeperkte westerse invloed en gedwongen handel van opium, kerosine en andere producten. In 1903 opende NHM een bankkantoor in Shanghai, en drie jaar later werd Hong Kong eveneens een belangrijk financieel knooppunt. Door de instabiliteit van de Chinese munt besloot NHM de Shanghai dollar uit te geven, wat de Oranjes een strategisch economisch voordeel gaf in een opkomende markt. De Oranjes hadden niet alleen olie-export naar China, maar ook aanzienlijke belangen in de Zuidoost-Aziatische opiumhandel, waardoor zij financieel veel sterker stonden dan bijvoorbeeld de Rockefellers. De jaarlijkse opbrengsten uit de opiumhandel waren op dat moment zelfs groter dan de waarde van heel Standard Oil.

De APC en Koninklijke's overname van Shell

De archieven van Koninklijke Olie/Shell (1907) en M. Samuel & Co. (1878) vertonen aanzienlijke hiaten in de periode vóór de fusie tussen beide bedrijven. Toch tonen documenten uit het archief

van Rothschild Frères in Roubaix aan dat er al snel na 1901 een sterk Aziatisch kartel werd opgericht. Dit kartel bestond uit Koninklijke Olie (1890), Shell (1897) en Rothschild's BNITO (1883), met als doel de Chinese markt te veroveren en zich te positioneren tegen het machtige Standard Oil. In mei 1902 sloten Koninklijke Olie en Shell een samenwerkingscontract voor gezamenlijke verkoop en marketing. Vervolgens werd, onder leiding van Deterding, samen met BNITO de gezamenlijke onderneming *Asiatic Petroleum Company* (APC, 1902) opgericht.

Hoewel de APC aanvankelijk lucratief werd onder leiding van Deterding, stuitte Shell op problemen. Het bedrijf kon de snelle groei niet bijbenen en raakte zijn verplichtingen niet meer na. Tegelijkertijd werden de Samuel-broers door de Rothschilds verdacht van 'een gebrek aan integriteit'. Dit leidde tot het vertrek van BNITO-agent Lane uit het bestuur van Shell in december 1902, nadat hij zijn ontslag had ingediend wegens mismanagement. De situatie verslechterde verder toen in 1903 een ongeluk het Suezkanaal tijdelijk blokkeerde, waardoor de transportkosten voor Shell aanzienlijk verhoogden. Ondertussen woedde de prijzenoorlog tussen Standard Oil en de concurrenten. In 1905 werd het duidelijk dat het inmiddels noodlijdende Shell gedwongen moest fuseren met het kapitaalkrachtige Koninklijke Olie.

Gedwongen fusies, zoals deze, worden sterk beïnvloed door oprichtingsdetails, zoals het bestaan van de NIIHM (Menten's Nederlands-Indische Olie- en Handelsmaatschappij NV), die mogelijk de mogelijkheid voor Rothschilds om *The Shell Transport & Trading Company Ltd.* (1897) over te nemen, ogenschijnlijk belemmerde. De kartelstructuur van de APC was daarnaast gebaseerd op een exclusief contract van 21 jaar voor Azië, met lange termijnverplichtingen. Koninklijke Olie, Shell en BNITO bezaten ieder 33% van de aandelen, maar het lijkt erop dat Koninklijke Olie, door zijn invloed via The Shell Transport & Trading Company Ltd. (1897), uiteindelijk de doorslaggevende aandelenpositie binnen de constructie had.

Na het opzetten van het Aziatische kartel breidde Koninklijke zijn invloed razendsnel uit door de 'concurrentie' in Sumatra op te kopen. In 1904 werd Petroleum Maatschappij Muara Enim NV (1897, PMME) overgenomen, en twee jaar later volgden Sumatra-Palembang Petroleum Maatschappij NV (1897, SPPM) en het MUSI ILIR Syndicaat (1897), die Boissevain voor de Oranjes controleerde. De laatste twee ondernemingen hadden ook goede bronnen voor de veelgevraagde lampenolie, met eigen raffinagecapaciteit. Koninklijke had inmiddels zelf ook een vloot met schepen en bronnen die veel dichter bij China lagen dan die van de concurrentie. De onderneming had BNITO dus niet nodig, maar omgekeerd moest BNITO het wel hebben van de winsten in Azië, aangezien de concurrentie onder leiding van Standard Oil in Europa verwoestend werd door het dumpen van kerosine tegen zeer lage prijzen.

In het zogenaamde 'fusiejaar' 1906 overwegen Deterding en Samuel volgens de Rothschild-archieven verschillende scenario's: van het overnemen van Rothschilds aandeel in de APC tot het volledig overnemen van BNITO, dat zonder de Aziatische winsten weinig waarde had. Dit leidde uiteindelijk tot een plan waarin de partijen zouden fuseren. De onderhandelingen resulteerden in een bijzonder complexe kartelconstructie van Koninklijke Olie/Shell (1907). De gekozen bedrijfsstructuur lijkt vanaf het begin ontworpen om het (Nederlandse) publiek te misleiden. Koninklijke Olie (60%) en Shell (40%) zouden als twee holdingmaatschappijen in respectievelijk Nederland en Engeland gevestigd blijven en samen drie werkmaatschappijen controleren: de Bataafse Petroleum Maatschappij NV (BPM) voor exploratie en productie, de APC voor marketing, en een nieuwe dochteronderneming, de *Anglo-Saxon Petroleum Company Ltd.* (ASPC), opgericht in de Britse kroonkolonie Singapore, waarin de schepen van Shell werden ondergebracht.

In 1908 bracht de holding Shell Trading Company Ltd. (1897) al zijn belangen onder in BPM en ASPC, waardoor de 40% Britse Shell (1907) feitelijk een lege huls werd. Via deze complexe structuur

controleerde Koninklijke Olie (1890) vanaf 1907 onbetwist twee derde van het Aziatische kartel van APC. De fusie werd het antwoord op de vraag wiens 'stromannen' de Samuels nu uiteindelijk waren geweest, want al het kapitaal van Koninklijke Olie/Shell (1907) werd vanaf 1908 dus gecontroleerd door het Nederlandse Koninklijke Olie, en via deze door zijn ogenschijnlijk belangrijkste grootaandeelhouder: de Oranjes.

Er wordt vaak mondeling beweerd dat koningin Wilhelmina 25% van de Koninklijke Olie/Shell (1907) zou bezitten, maar dit kan vooralsnog niet met papieren bewijs worden onderbouwd. Toch kan, zonder formeel bewijs, de deductie worden gemaakt: net zoals bij de NHM, de Nederlandsche Bank (DNB), de Deli, Billiton en Pagouat NV's aandeel nam het koninklijk huis aanzienlijk deel in ondernemingen in 'hun' kolonies die onder 'hun' oppergezag stonden. Dat dit ook bij de pionier Koninklijke Olie gebeurde, is niet meer dan logisch. Het is dan ook de vraag waarom Wilhelmina 'maar' 25% zou bezitten, gezien de andere aanzienlijk grotere deelnemingen en de potentie van de wereldwijde oliehandel. Veel waarschijnlijker controleerden zij de volle 60% van de onderneming via de Nederlandse aandelen. Dat blijft onzeker omdat de familie simpelweg weigert om openheid van zaken te geven.[168]

De compleet onzichtbare Koninklijke Olie-president en Oranje-stroman, Hugo Loudon (1860-1941), bleef het grootste deel van zijn leven president van Koninklijke Olie/Shell, met Deterding als uitvoerend directeur-generaal. Loudon richtte na Koninklijke Olie zelf met Deterding ook de Bataafsche Petroleum Maatschappij NV (1907) op in Den Haag en werd in 1924 (ook) voorzitter van de machtige NHM's Deli Maatschappij NV. Hij bleef, net als Deterding, een graag geziene gast op het paleis en werd voor zijn verdiensten geëerd als commandeur in de Orde van Oranje-Nassau en ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.[169][170]

De overname van Rothschild's BNITO

Na 1907 trekken de Rothschilds snel aan het kortste eind. In 1912 koopt Koninklijke Olie / Shell (1907) het steeds verder geïsoleerde BNITO (1883) op, waarmee hun belang in de *Asiatic Petroleum Company* (APC) effectief wordt geneutraliseerd. Deze overname gebeurt via een aandelenruil, waarbij 20% van de bijna waardeloze Britse aandelen van Shell aan de Rothschilds wordt overgedragen. De aandelen gaven geen reële zeggenschap binnen de concernstructuur, waardoor de Rothschilds gereduceerd werden tot aandeelhouders zonder invloed, ondanks hun formele 33%-belang in de APC. De juridische zeggenschap over deze 33% werd overgedragen aan Koninklijke Olie, die via de fusiestructuur de controle had.

Opmerkelijk is de goede verstandhouding tussen Rothschilds agent Lane en Deterding tijdens dit proces. Hun nauwe contacten wijzen op een bewuste, vreedzame overdracht van invloed, mogelijk als gevolg van eerdere afspraken binnen dit kartel of bijvoorbeeld het diamanten en goudkartel. Zo bleef ook hier een façade van internationale samenwerking intact, terwijl de controle in werkelijkheid naar de Nederlandse aandeelhouder verschuift.

---

[168] Koninklijke familie moet belangen in Shell openbaar maken, artikel 29 19 1 2018 naar aanleiding van een uitzending van PvdA Kamerlid Henk Nijboer bij NPO Radio 1 op 1 bij KRO-NCRV.
[169] Mogelijk kennen de Loudons Kessler al, want die was tot 1888 werkzaam bij Tiedeman & Van Kerchem, de handelsmaatschappij die in 1857 de nauw aan de NHM gelieerde Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij (1857) oprichtte. Later is deze onder andere betrokken bij de Bandoengsche Kininefabriek (BKF, 1896) en het kininekartel (1913). Loudon is in 1913 directeur van Tiedeman & Van Kerchem.
[170] Hugo Loudon bleef in Nederland toen de Duitsers binnenvielen, terwijl het bestuur van Koninklijke de operaties ging leiden vanuit Curaçao. Van zijn drie zonen volgt John Loudon Hugo op als bestuursvoorzitter.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

In hetzelfde jaar 1912 werden ook de resterende Britse aandelen — de overgebleven delen van Samuels' belang — naar de beurs gebracht. Deze beursnotering moest de waarde van het concern legitimeren, maar diende vooral als een symbolische handeling. De werkelijke winsten bleven buiten het bereik van de Britse aandeelhouders, die slechts een beperkt dividend ontvingen, dat niet in verhouding stond tot de verborgen winsten.

De Aziatische winsten waren aanzienlijk. Eerdere ramingen wijzen op opbrengsten van meer dan ƒ 100 miljoen in de Devoe periode tot 1890, terwijl de werkelijke kostprijzen veel lager lagen dan het publiek dacht. Deze winsten vloeiden grotendeels naar de Nederlandse kernholding en haar onzichtbare eigenaren, terwijl Britse investeerders zich tevreden moesten stellen met symbolische uitkeringen. De overname van BNITO markeerde het einde van Rothschilds operationele invloed en de consolidatie binnen het Koninklijke netwerk en haar Oranje-aandeelhouders.[171]

Koninklijke's consolidatie van de olieproductie in Nederlands-Indië, tussen 1907 en 1912

Na de oprichting van Koninklijke Olie / Shell (1907) en daarmee de uitschakeling van zowel de Samuels als de Rothschilds, startte er onmiddellijk kartelvorming met Standard Oil (SO). In 1908 werden prijsafspraken gemaakt tussen Koninklijke Olie en Standard Oil of New York (1882) over de Chinese markt. Deze afspraken bleven twee jaar intact. Dit kan verband houden met de ontwikkelingen in de Verenigde Staten, waar het gigantische Standard Oil Company of New Jersey-trust, opgericht in 1899, in 1911 gedwongen werd opgesplitst.

In 1904 had Koninklijke Olie voor de olie-export uit Nederlands-Indië een eigen rederij opgericht: de Nederlands-Indische Tank-Stoomboot Maatschappij NV (1904, NIT). In deze maatschappij werden onder andere de oudere tankers Halaban, Babalan, Besitang, Haliotis en Shell's grote Trigona (1898) ondergebracht. In 1908 werd ook de enorme olietanker J.B. August Kessler (1902, 5.104 brt.) overgenomen. Twee jaar later, in 1910, was de NIT de opdrachtgever voor de Vulcanus (1910), de eerste Nederlandse tanker uitgerust met de nieuwe dieselmotoren. Deze vormden een nieuwe standaard voor olietankers, hoewel de calorierijke, vervuilende maar goedkopere stookolie voor oceaantankers tot en met de Tweede Wereldoorlog favoriet bleef.

Daarnaast breidde de nieuwe werkmaatschappij, de Bataafse Petroleum Maatschappij (BPM, 1907), snel uit door vrijwel alle resterende 'vrije' oliemaatschappijen in Nederlands-Indië over te nemen. Na de oprichting van BPM werd onmiddellijk de controle over de Sanga-Sanga- en Tarakan-concessies in Oost-Borneo verworven, waarbij BPM de activiteiten in dit gebied flink uitbreidde. In Tarakan boorde BPM maar liefst 700 oliebronnen en bouwde er een nieuwe, grote raffinaderij. Dit kleine eiland zou in de jaren twintig goed zijn voor ongeveer een derde van de totale olieproductie van Nederlands-Indië, met een capaciteit van 18.000 vaten per dag. Het bijzonder goed geïnformeerde BPM wist precies waar de waarde lag.

---

[171] De relatie tussen de Rothschilds en Koninklijke Olie kantelt compleet tijdens de Eerste Wereldoorlog, en in januari 1918 wordt de Aziatische overeenkomst opengebroken. Rothschilds Frères verkoopt zijn 33% aandeel in APC en blijft over als 20% aandeelhouder van Shell. (In 1918 worden zowel Rothschild's Lena Goldmine Ltd. als BNITO genationaliseerd door de Russische Bolsjewieken.) Na 1933 verslechteren de verhoudingen verder tussen de aandeelhouders, omdat Deterding openlijk een extreme — antisemitische — nazi-supporter is. Getuige hun archieven lijken de Rothschilds grootaandeelhouder te blijven tot zeker 1939, terwijl ze niets meer te zeggen hebben in de onderneming en slechts minimaal profiteren van de woekerwinsten.

In West-Sumatra nam BPM direct de raffinaderij van Koninklijke Olie bij Pangkalan Brandan en de faciliteiten bij Pangkalan Susu over. In Oost-Sumatra werden de reeds overgenomen maatschappijen SPPM, MEPM en het MUSI ILIR Syndicaat geïntegreerd, zowel qua bronnen als infrastructuur.

Op Java kocht BPM in 1911 de beroemde Dortsche Petroleum-Industrie Maatschappij NV (DPIM, 1887/1896) van de inmiddels rentenierende Adriaan Stoop, via een aandelenruil. Daarmee kwam ook vrijwel de hele Javaanse olieproductie onder controle. Door de transactie kregen de anonieme aandeelhouders van DPIM tot 2000 aanzienlijke invloed binnen Koninklijke Olie / Shell. In 1992 had de holdingmaatschappij nog een belang van 6,24% in Koninklijke Olie, met stemrecht op aandelen tot het moment van uitkoop in 2000, toen ABN AMRO en Dresdner Bank het belang voor bijna 19 miljard gulden overnamen.

In 1911 was vrijwel de gehele olieproductie in Nederlands-Indië in handen van Koninklijke Olie, die deze via de eigen vloot kon exporteren. Aangezien er geen belasting werd geheven op de productie in Nederlands-Indië, blijft de werkelijke omvang van Koninklijke's omzet en winsten onduidelijk.

Koninklijke's rol bij de Persian Anglo Persian Oil Company (1909, APOC), 1901 en 1912

De opkomst van Burmah Oil en Oranjes aanwezigheid in Brits-Birma

De Rangoon Oil Company (1886), later bekend als Burmah Oil, werd opgericht in Glasgow door David Sime Cargill, nadat hij in 1883 concessies had verworven om olievelden in Brits-Birma (nu Myanmar) te ontwikkelen. De Oranjes waren al vroeg betrokken bij deze regio: in 1899 opende de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) een kantoor in de hoofdstad Rangoon (tegenwoordig Yangon) en investeerde er onder meer in de lokale tinindustrie, die traditioneel nauw verbonden was met de bloeiende opiumhandel.

Aan het eind van de jaren 1890 werd Burmah Oil overgenomen door Finlay Hodgson & Co. (1807), de bank van de invloedrijke Schotse ondernemer Sir Campbell K. Finlay. Via de familieonderneming James Finlay & Co. (1750) bezat hij omvangrijke plantages en andere koloniale belangen in Birma en Brits-Indië. Finlay's sterke expansie vanaf de jaren 1870 werd vooral gefinancierd door Oranje's huisbank Barings. Tegen 1903 was James Finlay & Co. uitgegroeid tot de grootste theeleverancier van het Britse rijk, met 30.000 hectare aan plantages en 70.000 Indiase arbeiders onder leiding van een omvangrijke Schotse staf. Naast thee had de familie ook belangen opgebouwd in de Britse koloniale rubber- en olie-industrie.

Deze expansie werd mede mogelijk gemaakt door een uitzonderlijke kredietlijn via Barings, dat als huisbank van Oranje fungeerde en met instemming van het Britse hof koloniale investeringen organiseerde. Via deze route kon het Oranje-netwerk greep krijgen op zowel de agrarische als petrochemische infrastructuur van Brits-Indië, zonder formeel eigenaar te zijn.

Oranje's Barings, Finlay Hodgson & Co. en de koloniale olie-expansie

In 1902 nam Barings de familiebank Finlay Hodgson & Co. (1807) over, waarmee het zijn greep op de Britse koloniale industrie verder verstevigde — vooral in de sectoren katoen, olie, rubber en thee.

Vanaf dat moment bleef Barings de primaire financier van Burmah Oil en, later, van de aanverwante Anglo-Persian Oil Company (APOC, 1909). In hetzelfde jaar werd de Rangoon Oil Company officieel hernoemd tot Burmah Oil, waarbij anonieme nieuwe aandeelhouders werden toegelaten. Dit lijkt een directe reactie te zijn geweest op de toetreding van Standard Oil tot Brits-Indië in 1901, nadat deze van de kroon een operatielicentie had verkregen en ook in de Britse domeinen de strijd om de oliemarkt oplaaide. Na het overlijden van oprichter David Sime Cargill in 1904 gingen zijn aandelen en het voorzitterschap over op zijn zoon, Sir John Cargill.

Perzische oliedromen en Oranje's informele netwerken

Tegelijkertijd liep er een nog belangrijker traject in Perzië. De ontwikkeling van de Perzische olie-industrie begon rond 1900, mede op basis van rapporten van de Franse ingenieur en 'archeoloog' Jacques de Morgan (1857–1925). Die had eerder exploraties verricht voor Oranje's Billiton Maatschappij in Maleisië en was vervolgens onder meer in Perzië actief was geweest. De Nederlandse netwerken van de Oranjes onderhielden op dat moment nauwe banden met het Perzische koningshuis. Zo stimuleerde hun Perzische Handelsvereeniging (1874, PH) de jonge opiumproductie in het land. Na de tweede Baron De Reuter concessie werd er ook geparticipeerd in de private Britse *Imperial Bank of Persia* (1889–1929) die een sleutelrol speelde in de modernisering van het land. De Perzische commissaris-generaal in Parijs, Ketābčī Khan — eerder betrokken bij de concessies aan De Reuter — werd op onbekend verzoek geïntroduceerd aan penvoerder William Knox D'Arcy om te onderhandelen over een grote Perzische olielicentie.[172][173]

In 1901 onderhandelde D'Arcy, een bekende Britse 'ondernemer' en stroman, een exclusieve olielicentie met sjah Mozaffar ed-Din Kadjar (r. 1896–1907), zonder ooit zelf Perzië te bezoeken. Hij kreeg een concessie voor 60 jaar in ruil voor £ 20.000 (1901: ƒ 241.589) in contanten, aandelen ter waarde van nog eens £ 20.000, en 16% van nader te bepalen toekomstige winsten. Voor de technische realisatie huurde hij George Bernard Reynolds (1853–1925) in — een ingenieur die sinds 1897 werkzaam was bij Koninklijke Olie in Nederlands-Indië. De continuïteit tussen de Nederlandse oliebelangen en het Perzische project is daarmee opvallend.

D'Arcy's financiële middelen raakten snel uitgeput. In 1905 nam het anonieme *Concessions Syndicate Ltd.* de aandelen van zijn *First Exploration Company* (1903) over, inclusief de rechten op de enorme Perzische olievelden die het grootste deel van het land besloegen. In ruil daarvoor ontving D'Arcy

---

[172] De Perzische Handelsvereeniging J.C.P. Hotz & Zn. (1874) wordt opgericht met een hoofdkantoor in Rotterdam, met financiële steun van Prins Hendrik en opiumhandelaar — en latere Nederlandse consul-generaal van Bushir — Richard Keun (ca. r. 1870–1879). Zij werken nauw samen met de Rotterdamse arts en latere Perzische gouvernement-generaal Johannes L. Schlimmer (1818–1881, r. 1851–1872/1876). Schlimmer had de duizelingwekkende Reuter-concessie (1872) binnengehaald. Bij die beruchte concessie aan de Duits geboren Britse bankier baron Paul de Reuter worden bijna alle industriële grondstoffen in Perzië overgedragen via een concessie voor 25 jaar: alle mijnen (behalve die voor goud, zilver en edelstenen), overheidsbossen, al het niet-gecultiveerde land binnen het gebied, het recht om alle kanalen en irrigatiewerken te realiseren, het eerste recht op het oprichten van een nationale bank, en alle toekomstige ondernemingen die te maken hadden met de introductie van wegen, telegrafie, fabrieken, werkplaatsen en publieke werken van alle soorten. Onder druk van lokale groepen, de Russen en de Britten wordt de concessie uiteindelijk afgeblazen. Het leidt wel tot een tweede Reuter-concessie, die resulteert in de oprichting van de Imperial Bank of Persia door baron De Reuter. De jonge zetbaas Hotz wordt partner in de private Britse Imperial Bank of Persia (1889–1929).

[173] Zetbaas William Knox D'Arcy was rijk geworden met de Morgan Gold Mining Company (1886) in Australië — de rijkste goudmijn van Australië, die ogenschijnlijk toebehoorde aan de bekende adellijke Morgan-familie uit Wales. Zij zijn dezelfde familie als de bekende Morgan familie in de VS, maar hadden ook *zeer* sterke posities in het Britse imperium via andere takken van de familie.

170.000 aandelen Burmah Oil en een vergoeding voor zijn gemaakte kosten. In 1909 worden de rechten van het mysterieuze *Concessions Syndicate* formeel overgedragen aan de Anglo-Persian Oil Company (APOC, 1909), die als volledige dochteronderneming van Burmah Oil wordt opgericht. Onder welke voorwaarden deze overdracht plaatsvond, is onbekend.

Koninklijke participatie bij Birmah Oil en APOC

Terwijl de Perzische velden nog in ontwikkeling waren, verzekerde Koninklijke zich elders al van dominante distributiekanalen, onder meer in het rijkste afzetgebied van kerosine: Brits-Indië. In hetzelfde jaar als het anonieme *Concessions Syndicate Ltd.* verschijnt, tekent de Asiatic Petroleum Company (1903, APC) — het distributieconsortium van Koninklijke Olie, Shell en BNITO — een contract met Burmah Oil voor de verkoop van kerosine in Brits-Indië. Tegen 1911 verhandelde Koninklijke's Shell circa 50% van de totale productie van Burmah Oil. De onderlinge verwevenheid tussen Koninklijke en Burmah Oil werd daarmee zichtbaar. Mede omdat Koninklijke via de APC het anti–Standard Oil-kartel in Azië leidde, lijkt alles erop te wijzen dat het bedrijf reeds in 1902 deelnam als aandeelhouder en logischerwijs ook participeerde in het Concessions Syndicate Ltd.

Op 26 mei 1908 slaagde Koninklijke's Reynolds erin om de eerste succesvolle oliebron aan te boren bij het Masjid Sulaiman-veld. De fontein van 50 meter olie markeerde het begin van een nieuwe wereldorde. De keuze voor Reynolds onderstreept de gecoördineerde inzet van vertrouwde Koninklijke-agenten in cruciale expansiegebieden. De feitelijke overdracht van exploitatie aan Burmah Oil lijkt op een gelaagd systeem van stille participatie: formeel Brits, financieel Nederlands. In 1909 werd APOC opgericht als formele exploitatiemaatschappij, met Burmah Oil als moedermaatschappij. Een jaar later, in 1910, werd de gigantische raffinaderij bij Abadan gebouwd — jarenlang de grootste ter wereld.

De banden bleven innig. Na jaren van groei en kartellisatie werd in 1928 een overkoepelend mondiaal oliekartel gesloten tussen Koninklijke Olie / Shell, Standard Oil New Jersey en APOC. Het eerste concrete resultaat was de oprichting van Burmah Shell (1928), waarin alle distributie en verkoop van Burmah Oil en APOC werden samengebracht. Dit had verstrekkende gevolgen voor de mondiale olieprijzen.

Het anti-SO kartel van Koninklijke en Deutsche Bank in Duitsland en Brittannië, 1901-1907

Koninklijke's Heinrich Späth richtte in 1902 *Benzinwerke Rhenania GmbH* op in Düsseldorf, als een dochteronderneming van Koninklijke Olie (1890), ogenschijnlijk bedoeld voor de distributie van Shell's Russische BNITO-olie. Na de bouw van een grote raffinaderij in 1903 veroverde Rhenania binnen twee jaar bijna 90% van de jonge Duitse benzinemarkt. Standard Oil moest zich door de zware competitie van deze Duitse markt grotendeels terugtrekken. De onderneming leverde vooral aan de snelgroeiende markt voor stationaire motoren in landbouw, handel en industrie. Rhenania's aandelenkapitaal bevond zich grotendeels in privébezit van president Hugo Loudon en Deterdings vertrouweling en directeur in Duitsland, Abraham Capadose.

Ook de kapitaalkrachtige Deutsche Bank (1870) begon actief tegenwicht te organiseren. In 1904 richtte zij de *Deutsche Petroleum-Aktiengesellschaft* (DPAG) op, specifiek om het quasi-monopolie van Standard Oil in Duitsland te breken. Deutsche Bank verwierf vervolgens belangen in de *Petroleum-Product-Gesellschaft* (PPG) en het *Kasbek-Syndicaat*, dat mede participeerde in Roemeense olie via Steaua. In 1903 had Deutsche Bank al het oliebedrijf *Steaua Română* overgenomen. Voor het transport van deze Roemeense olie naar Duitsland werd een overeenkomst

gesloten met de *Shell Transport and Trading Company* (1897), die in 1907 opging in Koninklijke Olie / Shell (1907).

In maart 1906 richtte Deutsche Bank de *Europäische Petroleum Union* (EPU) op, met een kapitaal van RM 30 miljoen (1906:ƒ 17,7 miljoen). De aandelenverdeling toont een breed front tegen Standard Oil: Nobel's Branobel bezat 20%, Rothschild's BNITO 24%, en Deutsche Bank zelf 50,4%. Shell organiseerde ook voor deze combinatie de distributie van EPU-benzine. De *Deutsche Petroleum-Verkaufs-Gesellschaft* (DPVG, 1906) werd opgericht als verkooporganisatie van DPAG.

Na de fusie in 1907 nam de nieuwe Koninklijke Olie / Shell de posities van Shell ook in Duitsland en Groot-Brittannië volledig over. In datzelfde jaar richtte de EPU ook de *British Petroleum Co. Ltd.* (PB) op, bedoeld voor de verkoop van Koninklijke Olie–Shell-producten in het Verenigd Koninkrijk, waar Standard Oil op dat moment de markt domineerde.

Hiermee werd het anti-Standard Oil-kartel in Europa voltooid: Deutsche Bank, Koninklijke en Rothschilds BNITO beheersten voortaan gezamenlijk de Russische olie-invoer, distributie en raffinage op de Britse thuismarkt. Standard Oil verloor haar machtsgreep, terwijl de gecoördineerde as tussen Amsterdam, Frankfurt en Londen verder werd versterkt.

Koninklijke's expansie naar Egypte, vanaf 1907 tot 1912

Vanaf 1907 verwerft de *Egyptian Oil Trust* (1908) meerdere concessies voor olievelden in Egypte. In 1909 wordt bij Ras Gemsah op een diepte van circa 400 meter olie gevonden, met een geschatte productiecapaciteit van ongeveer 1,1 miljoen vaten per jaar (ca. 3.000 per dag). De *Egyptian Oil Trust* word een onderneming van de regering van Brits-Egypte in samenwerking met de later opgerichte *Anglo Egyptian Oilfields Ltd.* (1911), een 50/50 joint venture tussen Koninklijke en BP — destijds nog eigendom van de Europäische Petroleum Union (EPU). Vanaf 1912 neemt Koninklijke ook het 24% BNITO-belang in deze EPU over.

In 1911 was verder noordwaarts langs de kust een nog groter olieveld bij Hurghada ontdekt, dat eveneens wordt geëxploiteerd door Anglo Egyptian Oilfields Ltd. In 1912 wordt daar een nieuwe raffinaderij in gebruik genomen.

De verborgen wereldmacht van Oranje's Koninklijke Olie

Wat op het eerste gezicht een reeks losse bedrijfsmatige beslissingen lijkt — raffinaderijen, fusies, concessies, joint ventures — blijkt in werkelijkheid de contouren te vertonen van een gecoördineerd imperium. De periode 1901–1912 markeert niet alleen de Koninklijke Olie overname van Shell en BNITO, maar het ontstaan van een transcontinentale infrastructuur waarin het Oranje-netwerk via banken als Barings, holdings als Koninklijke, en constructies als APC en Burmah Oil de controle verwerft over de wereldwijde oliestromen. De expansie gebeurt met geruisloze steun van de Britse kroon, het Wilhelmina's kabinet en het eigen Indische gouvernement.

Koninklijke opereert niet als een zichtbare monopolist zoals Standard Oil, maar als stille aandeelhouder, regisseur van distributie en facilitator van kapitaal. De echte kracht van Koninklijke ligt in deze onzichtbare coördinatiecapaciteit als een internationale kameleon — grensoverschrijdend, formeel Brits of Duits, maar functioneel onder Nederlands-Oranje beheer. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog is de positie ingenomen; Koninklijke heeft dan zeer

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

krachtige strategische posities opgebouwd in Azië, Europa, Rusland, Brits-Birma, Perzië, het Ottomaanse Midden-Oosten en Brits-Egypte. De wereldmarkt is klaar voor consolidatie.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Verdere expansies van ‘Koninklijke’, vanaf 1912 tot 1920

De uitschakeling van de Rothschilds en de controle over BNITO, Mazut en APC

In 1912 verkochten de Rothschilds hun deelnemingen in de Baku-onderneming BNITO (1883) en het Russische verkoopkartel Mazut (1898), opgezet met de familie Nobel, aan Koninklijke Olie – Shell (na de fusie van 1907: ‘Koninklijke’). De overname werd afgekocht voor Rs. 27,5 miljoen (1912: $ 14,1 miljoen / 1912:ƒ 29,6 miljoen), aangevuld met 20% van de Britse Shell-aandelen. Deze aandelen waren echter stemloos en verleenden de familie Rothschild geen zeggenschap maar slechts wat dividend.

Zes jaar later, in 1918, deed Rothschild Frères ook afstand van zijn 33%-belang in de Asiatic Petroleum Company (APC, 1902). Deze verkoop vond vermoedelijk plaats onder druk van zowel politieke als financiële omstandigheden. Doorslaggevend was de nationalisatie van BNITO en Mazut door de Bolsjewieken dat jaar, waardoor de Rothschilds hun directe invloed op de oliemarkt verloren. Daarmee verdween het Huis Rothschild vrijwel volledig uit het actieve beheer van het mondiale olie-imperium dat het zelf had helpen opbouwen.

Hiermee kreeg Koninklijke volledige controle binnen het lucratieve Aziatische APC-kartel, dat toegang bood tot de enorme Chinese, Brits-Indische en sterk opkomende Japanse markt. In slechts 22 jaar was Koninklijke uitgegroeid tot een geheime grootmacht in olie. Ter illustratie: in 1914 produceerde Koninklijke alleen in Bakoe 57 miljoen *poods* (7,3 miljoen vaten), terwijl in de Verenigde Staten dat jaar slechts circa 6 miljoen vaten ruwe olie werden geproduceerd.

De ‘coup’ tegen het olie-imperium van de Rothschilds lijkt breder van opzet te zijn geweest dan enkel de overname van BNITO en Mazut. Het is aannemelijk dat Koninklijke daarbij nauw samenwerkte met Standard Oil, in een gecoördineerde operatie om de controle over de Russische olie-industrie te herverdelen. Een cruciaal scharniermoment vormde de beursnotering van de *General Oil Corporation* (GOC) in Londen in 1912. Aan deze oprichting namen twintig grote Russische en buitenlandse banken deel, met als expliciet doel om aandelen Branobel — het gewilde oliebedrijf van de familie Nobel — op te kopen.

In 1916 kwam GOC echter onder persoonlijke controle van Emanuel Nobel (1859–1932), de zoon van Ludvig Nobel. Dit gebeurde via een gecoördineerde aandelenopkoop door GOC zelf én haar achterliggende aandeelhouders. Daarmee keerden de Nobels terug aan het hoofd van een nog groter Russische olie-imperium. Op dat moment beschikte GOC over een handelskapitaal van Rs. 33 miljoen (1912:$ 16,9 miljoen / ƒ 35,4 miljoen), waarmee het onmiddellijk begon aan een agressieve overnamecampagne.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog voltrok zich een fundamentele machtsverschuiving binnen de Russische oliemarkt. Aan het begin van de oorlog werd deze markt nog beheerst door drie grote spelers: GOC, Koninklijke en Branobel. Gezamenlijk vertegenwoordigden zij 86% van het aandeelhouderskapitaal en controleerden zij ongeveer 60% van de totale olieproductie in Rusland. Deze delicate balans veranderde radicaal na de val van de tsaar in 1917.

Tegen het einde van de oorlog was de machtsverhouding volledig verschoven ten gunste van Branobel en Standard Oil. De Russische onderdelen van Koninklijke — met name BNITO en Mazut, beide eerder overgenomen van de Rothschilds — werden in 1918 genationaliseerd door de pas onafhankelijke Bolsjewistische volksregering in Azerbeidzjan. Kort daarop werden deze genationaliseerde activa grotendeels doorverkocht aan het nieuwe Standard Oil-filiaal SOCONY (1911, voorheen Standard Oil of New York).

Dezelfde golf van nationalisaties leidde ogenschijnlijk ook tot het gedwongen vertrek van de Rothschilds uit hun resterende positie binnen de *Asiatic Petroleum Company* (APC). Daarmee kwam een einde aan hun directe rol binnen de mondiale olie-industrie, en werd het geopolitieke schaakbord in Rusland herschikt in het voordeel van SOCONY en Branobel.[174]

Koninklijke's snelle expansie na de Rothschilds

Met de Rothschilds definitief uitgeschakeld, en Standard Oil sinds 1911 formeel opgesplitst en onder permanente antitrustcontrole geplaatst, kwam voor Koninklijke een structureel keerpunt. De weg naar mondiale expansie lag open. In 1912 sloot het concern via Shell een strategisch leveringscontract met de Britse *Royal Navy* — op dat moment de grootste oorlogsvloot ter wereld. Tegelijkertijd werden de stemloze, maar dividendrijke Shell-aandelen van Koninklijke genoteerd aan de Londense beurs. De onderneming verwierf zo extra kapitaal, zonder dat zij controle hoefde af te staan.

De 'Ottomaanse' TPC-concessie (1912) mondt uit in de Red Line Agreement, waarop niet veel later het mondiale oliekartel van Koninklijke, SO en APOC (1928) volgt. In 1912 is al bekend dat Irak bijvoorbeeld zeer rijke olievelden heeft in het noorden. Deutsche Bank financiert vóór WOI de Berlin–Bagdadspoorweg (1903), met als werkelijke doel deze door te trekken naar de Perzische Golf en daar een grote raffinaderij te bouwen. Dit zou van het ambitieuze keizerlijk Duitsland — dat zelf geen olie heeft — een mondiale wereldmacht hebben gemaakt. Dat was uiteraard tegen de wil van het tanende Britse Rijk. Het gevecht om deze olie stond gelijk aan de geopolitieke strijd om het Midden-Oosten. De Britten en Fransen 'winnen'.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog groeide Koninklijke uit tot de belangrijkste olie- en smeerolieleverancier van de Britse marine. Die positie leverde niet alleen gegarandeerde afzet tegen hoge marges op, maar verankerde het concern ook institutioneel binnen de Britse oorlogseconomie. Deze status als *'preferred supplier'* werd stilzwijgend gehonoreerd met politieke en diplomatieke bescherming.

Tegelijkertijd zette de Duitse dochteronderneming Rhenania (1902) haar opmars voort op de markt van het Keizerrijk. De snel groeiende vraag naar benzine — voortkomend uit de opkomst van de automobiel — maakte de weg vrij voor nieuwe kwaliteitsmerken als Kraftalin, Stellin en Dynamin. Ondanks zware binnenlandse marktregulering kreeg Rhenania vrijwel onbelemmerd toegang tot de Duitse afzetmarkt. De warme persoonlijke banden tussen koningin Wilhelmina en keizer Wilhelm II ('Onkel Willie') lijken daaraan te hebben bijgedragen.

Nog vóór de oorlog had Koninklijke haar fysieke positie in Duitsland versterkt. In Hamburg werd in 1910 een nieuwe raffinaderij gebouwd; in Regensburg volgde een tweede installatie in 1913. Tijdens de oorlog bleef het concern ook 'patriotisch' haar Duitse afnemers beleveren. In 1917 bracht het al haar smeeroliebelangen onder in een aparte dochtermaatschappij: Mineralölwerke Rhenania

[174] De Nobels zaten voor de Eerste Wereldoorlog zwaar in de schulden bij de Rothschilds — een interessante vraag is dan ook: wie financierde Emanuel Nobel tijdens WOI om de coup van de Rothschilds te kunnen counteren? Alfred Nobel was het niet, aangezien hij volgens zijn testament het merendeel van zijn vermogen had nagelaten aan de Nobelstichting (1900), de organisator van de Nobelprijzen.

Aktiengesellschaft (MRA). Tegelijkertijd verwierf Rhenania een belang in Ölwerke Stern-Sonneborn AG (OSSAG), dat beschikte over moderne raffinaderijen in Hamburg-Grasbrook en Freital bij Dresden.

Na de oorlog volgde een versnelde expansie. Tussen 1919 en 1921 vestigde Rhenania zich in Regensburg, Hamburg, Leipzig, Berlijn en in het Verenigd Koninkrijk. Het resultaat was een geïntegreerd pan-Europees netwerk van raffinaderijen en distributiepunten, actief in zowel voormalige vijandelijke als geallieerde staten — volledig onder controle van Koninklijke.

Koninklijke expansie in Roemenië: heropbouw na vernietiging

In 1916 werden de Roemeense raffinaderijen systematisch vernietigd door Duitse troepen. Tussen 1916 en 1918 volgde een selectieve heropbouw van de infrastructuur — ditmaal onder nieuwe eigendomsverhoudingen. De Rothschilds verloren bij deze herverdeling opnieuw hun resterende posities in de regio.

Na afloop van de oorlog besloot de Roemeense staat haar genationaliseerde olieconcessies te gelde te maken. Buitenlandse ondernemingen uit het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Frankrijk en Nederland kregen toegang. De strategisch gelegen Steaua-raffinaderij werd hernoemd tot Astra Română (‘Romanian Star’) en ging over in handen van Koninklijke. Daarmee werd het concern in één stap de grootste speler op de Roemeense oliemarkt.

Standard Oil of New Jersey (SONJ) wist via haar dochteronderneming Romano-Americana eveneens een aanzienlijk belang te verwerven. APOC nam in 1920, via de heringerichte structuur van Steaua Română, concessies in exploitatie in de rijke Sospiro-velden. Tegelijkertijd stapten anonieme Frans-Belgische investeerders in via *Omnium International des Pétroles AS* (1920), onder de dekmantel van de naam *Colombia*.

In de decennia erna ontwikkelde Roemenië zich tot een van de belangrijkste olieproducenten van Europa. In 1936 werd een jaarproductie bereikt van 62 miljoen vaten — waarmee het land opklom tot de vierde plaats wereldwijd, na de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en Venezuela. De eigendom van deze productiecapaciteit lag grotendeels bij buitenlandse consortia, met Koninklijke en Standard Oil in leidende posities.

TPC en de rol van George’s kabinet

In 1912 werd de *Turkish Petroleum Company* (TPC) opgericht, met een aandelenstructuur die meteen de onderliggende geopolitieke verhoudingen weerspiegelde: 50% kwam in handen van de nieuwe *Turkish National Bank* (1909, vertegenwoordigd door Calouste Gulbenkian), 25% ging naar Deutsche Bank, en de resterende 25% werd toegewezen aan Koninklijke. De oprichting viel samen met de afbrokkeling van het Ottomaanse rijk, dat net de Turks-Italiaanse oorlog (1911–1912) had verloren en zijn controle over Noord-Afrika verloor aan Italië.

In 1914 kocht de Anglo-Persian Oil Company (APOC) zich voor £ 2 miljoen (1914:$ 9,7 miljoen / ƒ 20,4 miljoen) in TPC in. Daarmee werd de aandelenverdeling herzien: APOC verwierf 50%, Deutsche Bank en Koninklijke behielden elk 25%. Na de Eerste Wereldoorlog werden de aandelen van Deutsche Bank geconfisqueerd en als herstelbetaling overgedragen aan de Franse staat, die daarmee in 1924 de *Compagnie Française des Pétroles* (CFP, nu: Total) oprichtte.

Reeds bij de oprichting in 1912 was er sprake van een expliciete kartelstructuur. APC en APOC sloten een overeenkomst waarin werd vastgelegd dat Koninklijke’s APC voortaan de spotgoedkope benzine

van APOC op de Europese markt zou afzetten, terwijl het APOC's kerosine in Azië zou distribueren. In ruil daarvoor verkreeg Koninklijke — via Shell — wereldwijde diplomatieke dekking van het Britse staatsapparaat. Die dekking impliceerde ook militaire bescherming waar nodig.

De positie van Koninklijke werd bovendien verder versterkt toen APOC in 1913 een olieleveringscontract sloot met de Britse Admiraliteit, via de toenmalige *First Lord of the Admiralty* en George IV's minister van marine (1911-1915) Winston Churchill. Shell, het commerciële vehikel van Koninklijke, was toen reeds gepositioneerd als *'preferred supplier'*. Daarmee raakte de Britse oorlogsmachine in vredestijd al structureel afhankelijk van een klein netwerk van door kartelafspraken verbonden oliebedrijven — met Koninklijke vooraan.

De staatsgreep van het Britse kabinet op APOC en BP

In 1913 begon de Anglo-Persian Oil Company (APOC) met de bouw van een grootschalige raffinaderij bij Abadan, nabij de Perzische Golf. Een jaar later, in 1914, nam Winston Churchill het strategische besluit om 51% van de APOC-aandelen te nationaliseren. De aankoopprijs bedroeg £ 2 miljoen (1914: $ 9,7 miljoen / 1914:ƒ 20,4 miljoen), in ruil voor een gegarandeerde levering van 40 miljoen vaten olie over een periode van twintig jaar. Zes weken na deze transactie begon de Eerste Wereldoorlog.

De overige 49% van de aandelen bleef in handen van anonieme aandeelhouders, vermoedelijk verbonden aan Koninklijke en Burmah Oil. De controle over APOC's olievelden in het Midden-Oosten, Perzië en Egypte vormde een belangrijke pijler voor de Britse oorlogsplannen. De beschikbaarheid van deze oliebronnen gold als een voldoende motief voor de Britse regering om in het Ottomaanse rijk een langdurige en kostbare militaire campagne te starten — gericht tegen zowel Turkse als de daarmee geallieerde Duitse posities.

In 1917 zette het Britse kabinet de volgende stap: de overname van de verkooporganisatie *British Petroleum*, destijds eigendom van de European Petroleum Union (EPU). In deze EPU participeerden Branobel (20%), de Rothschild-gelieerde BNITO (24%), en Deutsche Bank (50,4%), met Koninklijke's Shell als distributiepartner. BP werd als 'oorlogsbuit' geannexeerd en overgedragen aan APOC — waarin de Britse overheid inmiddels meerderheidsaandeelhouder was geworden.

Dankzij deze ingreep kreeg APOC de beschikking over een vrijwel volledige binnenlandse distributie-infrastructuur in het Verenigd Koninkrijk. Deze omvatte 520 opslagdepots, 535 spoorwegwagons, 1.102 tankwagens en vier bevoorradingsschepen. De Britse staat zelf bevond zich inmiddels in een toestand van technisch faillissement als gevolg van de extreem hoge oorlogskosten. De controle over de strategische olievoorraden — binnen en buiten Europa — werd daarentegen sterker dan ooit.

Koninklijke's expansie naar de Amerika's en de opkomst van La Corona (1912–1920)

Na de gedwongen opsplitsing van Standard Oil in 1911 begon Koninklijke direct met een gerichte uitbreiding naar de Amerikaanse continenten. In 1912 werd in de Verenigde Staten de *Roxana Petroleum Company* opgericht, met als doel toegang te krijgen tot de olievelden van Oklahoma. Deze staat zou zich in de jaren 1920 ontwikkelen tot het grootste olieproducerende gebied van het land, met Roxana als dominante partij.

In 1913 volgde de overname van de British-American Gasoline Company (1906) in Canada. Vanuit deze positie breidde Koninklijke zich snel uit naar andere strategische regio's: Californië, het Middenwesten van de VS en Brits-Columbia. De expansie bestond uit overnames, concessies en de aanleg van infrastructuur, gericht op directe controle over productie én distributie.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Tegelijkertijd werd in Den Haag de Petroleum Maatschappij La Corona NV (1912) opgericht, speciaal bedoeld voor operaties in het Caribisch gebied en Latijns-Amerika. Deze dochteronderneming organiseerde een eigen vloot van gemotoriseerde tankerschepen, ontworpen voor snelle en grootschalige export vanuit regio's rond Oranje's Antillen. Tot de eerste schepen behoorden de J.B. August Kessler (1902, 5.104 BRT, overgenomen van de NIT), de Ares (1913, 5.366 BRT), Artemis (1914, 3.809 BRT), Hermes (1914, 3.768 BRT) en Selene (1914, 3.738 BRT).

Vanuit La Corona werden ook olieconcessies veiliggesteld in het olierijke Venezuela (1913) en het strategisch gelegen Trinidad (1914), dat toen nog onder Brits kroongezag viel. Zo ontstond een operationeel netwerk waarin productie, opslag en maritiem transport volledig in eigen beheer waren.

In 1919 verwierf Shell een controlerend belang in de *Mexican Eagle Petroleum Company* (1909), opgericht door de Britse ingenieur Sir Weetman Pearson. Deze onderneming gold als een van de grootste olieproducenten van Mexico en was in dat jaar gewaardeerd op £ 63 miljoen (1919:$ 278,1 miljoen / ƒ 710,7 miljoen) — vergelijkbaar met Burmah Oil of Koninklijke zelf, op papier dan. Niet lang daarna nam Koninklijke de volledige controle over voor £ 75 miljoen (1919: $ 331,1 miljoen / ƒ 847,6 miljoen), en positioneerde zich daarmee ook officieel als van de grootste olieondernemingen ter wereld.

De schijnbaar toevallige samenwerking tussen de Oranjes en de Rockefellers in Nederlands-Indië — bijvoorbeeld bij de oprichting van de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij NV (1912) — kreeg in Latijns-Amerika verdere formelere invulling. In 1915 richtte Standard Oil-dochter SOCONY (1911), met toestemming van koningin Wilhelmina, de West India Oil Company NV (1915) op, met hoofdzetel op de Nederlandse kroonkolonie Curaçao. Tegelijk werd een parallelle entiteit opgericht in Nassau: de West India Oil Company Ltd. (1915), gevestigd in het Britse belastingparadijs van de kroon - de Bahama's.

Later zouden nog andere dochtermaatschappijen volgen, waaronder de West Indian Oil Company Uruguay SA (1934), die onder directe of indirecte controle van Koninklijke vielen. Dergelijke structuren gaven Koninklijke mondiaal meer speelruimte via belastingvriendelijke fiscale regimes.

Rond 1915 beschikte het concern officieel over een internationaal netwerk van eigen pijpleidingen, meerdere raffinaderijen en een vloot met een gecombineerde capaciteit van 1,6 miljoen ton, of circa 13 miljoen vaten. In 1920 controleerde de BPM — de concessie- en productiearm van Koninklijke in Nederlands-Indië — naar schatting 95% van de totale olieproductie in de kolonie. Daarmee was het concern, twintig jaar na oprichting, uitgegroeid tot een olie-imperium met machtsposities op vijf continenten.[175]

Analyse: Koninklijke en verdere kartelvorming, 1912–1920

Vanaf 1912 tekent zich een verscherpte fase af van mondiale kartelvorming tussen Standard Oil en Koninklijke. De periode tot 1918 — het moment waarop de Rothschilds definitief uit de *Asiatic Petroleum Company* (APC) worden uitgekocht — laat een patroon zien dat kenmerkend is voor andere wereldwijde kartels waarbij ondernemingen onder regie van Oranje betrokken zijn. Er vindt een duidelijke versmalling plaats richting hoogwaardige technologie aan de ene kant, en een expliciete focus op kartelstructuren met hoge marges aan de andere — zoals de APC.

---

[175] West India Oil NV (1915) wordt in 2018 inactief. Het levert tijdens de Tweede Wereldoorlog samen met SO-schepen olie aan nazi-Europa.

Tegelijkertijd blijkt dat Koninklijke tijdens de Eerste Wereldoorlog beide zijden van het conflict belevert. Aan Britse zijde vervult het concern een strategische rol als belangrijkste olieleverancier van de *Royal Navy*. Aan Duitse zijde blijven de leveringen via Duitse dochtermaatschappijen intact. Ondanks haar formeel neutrale achtergrond heeft Koninklijke geen zichtbare morele bezwaren bij leveringen aan vijandige partijen. Integendeel: het ligt voor de hand dat de onderneming substantieel heeft geprofiteerd van de hoge olieprijzen aan beide kanten van het front van de eerste geïndustrialiseerde wereldoorlog.

Tegen deze achtergrond valt op dat de olieproductie in Nederlands-Indië — ondanks de lage kostprijs en structurele afzetmogelijkheden — tussen 1910 en 1920 slechts beperkt toenam. In 1910 bedroeg de (officiële) jaarproductie 10.965.600 vaten, goed voor circa 3% van de wereldmarkt. In 1920 was dat gestegen tot 15.552.000 vaten per jaar, oftewel slechts 2% van de wereldproductie. Gezien de zeer gunstige win-tarieven had men juist hier een forse volumegroei mogen verwachten.

Een verklaring voor deze beperking kan zijn dat Koninklijke bewust de productie in Indië afremde om politieke en fiscale aandacht te vermijden — bijvoorbeeld van het parlement — op een moment dat het concern vrijwel alle concurrentie in de kolonie had overgenomen. Een andere mogelijkheid is dat deze schaarste kunstmatig werd gecreëerd om de olieprijzen in de Aziatische oorlogseconomie op te drijven. Even waarschijnlijk is dat een aanzienlijk deel van de werkelijke productie buiten de officiële kanalen werd geëxporteerd — en dus buiten de boekhouding van Oranje's gouvernement bleef. Dat was ook de standaard bij de export van veel andere waardevolle *cashcrop* en delfstoffen.

In elk geval positioneerde Koninklijke zich, met Nederlands-Indië als Aziatische productielocatie, als hoofdleverancier van de olievoorziening in Zuidoost-Azië. De regionale afhankelijkheid nam snel toe, met name in China en het opkomende Japan. Beide landen ondergingen een versnelde industrialisatie, terwijl alternatieve oliebronnen in Azië ontbraken. De enige overgebleven serieuze concurrent in deze regio was SOCONY. Maar al sinds 1882 zijn er duidelijke aanwijzingen dat de markt tussen Standard Oil en Koninklijke stilzwijgend werd opgedeeld, en dat de wederzijdse aanwezigheid in Azië eerder gecoördineerd dan concurrerend was.

Wat vooral opvalt, is dat de feitelijke expansie van Koninklijke zich elders voltrok — buiten het zicht van de koloniale boekhouding of het Nederlandse parlement. Tussen 1912 en 1920 ontwikkelde het concern een mondiaal netwerk van olieproductie en -distributie: in de Amerika's, Europa, Egypte, Perzië, het Midden-Oosten en Azië. Het ging daarbij niet enkel om nieuwe olievelden, maar om een volledige logistieke en commerciële infrastructuur: raffinaderijen, tankervloten, opslagfaciliteiten en afzetstructuren.

Deze minder zichtbare groei vormde de ruggengraat van de wereldwijde expansie. De periode 1912–1920 markeert dan ook de vooravond van een nieuw tijdperk: een mondiale oliewereld die in feite wordt beheerst door twee oligopolisten — Koninklijke en Standard Oil — die tegen 1920 beide waren uitgegroeid tot miljardenbedrijven. Voor een onderneming die pas dertig jaar eerder werd opgericht, is dat een opmerkelijk resultaat — maar geen toevallig succes.

Rockefeller's en Oranje's private Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij NV (1912)

Het Amerikaanse holdingbedrijf Standard Oil of New Jersey (SONJ, 1882/1899) begon, via dochter Vacuum Oil Company AG (1866), kort na de oprichting van de *Vacuum Oil Company AG* (1899) met olie-exploitatie in het koninkrijk Galicië en Lodomeria — het Oostenrijks-Hongaarse kroongebied dat bekendstond als een van de rijkste oliegebieden van Europa. Deze regio, officieel *Königreich Galizien*

und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator, was het eigendom van Huis Habsburg.

In datzelfde jaar werd ook Mobil opgericht in Hamburg als verkoopkantoor van Vacuum AG. De oorspronkelijke functie was eenvoudig: de import van smeeroliën en vetten in houten vaten vanuit de Verenigde Staten, bestemd voor de Duitse industriële markt. Vanaf 1905 begon Vacuum AG met een agressieve expansie in Duitsland. Onder het mom van uitbreiding werden belangen in bestaande entiteiten zoals de *Deutsche Amerikanische Petroleum Gesellschaft* (DAPG, 1890) geconsolideerd en de belangen in eerder aangekochte bedrijven zoals Siemers (1891) en de Bremen Petroleum Refinery Company over te hevelen.

In 1905 werd bovendien een grote raffinaderij gebouwd in Schulau, net buiten Hamburg aan de Elbe. In 1911 volgde een tweede raffinaderij in Bremen-Oslebshausen. Niet toevallig waren Hamburg en Bremen de thuishavens van de twee grootste commerciële vloten ter wereld: de Hamburg-Amerika Linie (HAPAG, 1847) en de Norddeutscher Lloyd. De familie Merck — toen wereldwijd actief in morfine, codeïne en cocaïne — financierde een deel van de HAPAG-vloot, en had stevige connecties met het Habsburgse hof en met keizer Wilhelm II, als lid van diens *Geheimrat*.

Juist binnen dit autoritair-dynastieke blok botste Standard Oil in 1910 met de Habsburgse regering vanwege diens keiharde handelspraktijken. Deze breed uitgemeten aanvaring gooide olie op het vuur. In 1911 werd de trust Standard Oil Company of New Jersey (SOCNJ, 1899) in de Verenigde Staten juridisch veroordeeld tot opsplitsing wegens misbruik van marktmacht en monopolie-praktijken. De holding viel uiteen in 34 entiteiten. Twee daarvan bleven dominant: Standard Oil of New Jersey (1882, gericht op de Amerikaanse binnenlandse markt, onder leiding van John D. Rockefeller) en Standard Oil of New York (1882, exportgericht, geleid door William Rockefeller Sr.).

Die laatste onderneming wordt gereorganiseerd met als dan niet nieuwe aandeelhouders als SOCONY (1911). Alleen Vacuum Oil Company (1866) werd eind 1911 geprivatiseerd met een nieuwe, geheime aandeelhoudersstructuur. Daarmee verdween publieke zichtbaarheid in een onderneming die grote belangen had opgebouwd in het Duitse en Oostenrijks-Hongaarse imperium. Het zijn aanwijzingen dat zowel de Rockefellers als het Huis Oranje direct in deze structuur participeerden — mogelijk aangevuld met Duitse of Oostenrijkse keizerlijke belangen die een groter deel van de opbrengsten wilden.

In het jaar daarop, 1912, richtte Vacuum Oil Company (1866) in Rotterdam een nieuwe dochter op: de *Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij NV* (NKPM). De onderneming werd bij koninklijk besluit toegestaan en kreeg conform de eis een formeel Nederlands karakter. In de directie werden twee verder volledig onzichtbare bestuurders benoemd: F.J.E. en A.C.H. Horstmann. Zij fungeerden als verplichte Nederlandse vertegenwoordiging, een politieke voorwaarde voor operaties in Nederlands-Indië.[176][177]

---

[176] Hoewel F.J.E. Horstmann formeel geen bekende relatie had met het Huis Oranje, bezat hij vanaf ten minste het interbellum het landgoed Oud Clingendael bij Wassenaar. Dit landgoed bevond zich op korte afstand van het officiële Oranje-bezit Landgoed Clingendael en de omliggende kroonbezittingen. In 1929 veilde Horstmann daaruit een collectie schilderijen en antiek, onder vermelding van 'Kasteel Oud Clingendael'. De naamgeving en ligging suggereren aansluiting bij het hogere patriciaat of het financieel-adellijke milieu, zonder dat directe banden met de Oranjes zijn vastgesteld. Oud Clingendael moet worden begrepen als een statusgedreven imitatie binnen een sociaal-cultureel netwerk dat nauw verweven was met de koloniale elite.

[177] De broers Horstmann zijn waarschijnlijk familie van R. Horstmann, die 1901 directie voert over de nieuwe Stoomvaartmaatschappij 'Nederlandsche Lloyd' NV (1901) die direct was gerelateerd aan de in 1905 door Willem van der Vorm overgenomen Scheepvaart- en Steenkolen Maatschappij NV (1896) van Standard Oil of New York (1882). Van der Vorm nam via een achterdeur in 1906 de aandelen in Oranje's Dominiale Mijnen NV

Na de goedkeuring van koningin Wilhelmina begon NKPM direct met exploratieactiviteiten in de kolonie. Maar het momentum bleek beperkt. Vanaf 1913 stelde het Indische gouvernement een algemeen moratorium, beperking, in op het uitgeven van nieuwe mijnbouwlicenties. Hierdoor kon NKPM enkel een marginale concessie verkrijgen in Centraal-Java (1912). Pas in 1916 vond het bedrijf olie in het eerder aangekochte Talang Akar-veld in Oost-Sumatra.

Hoewel Standard Oil of New Jersey aandrong op uitbreiding, werd verdere toegang tot de kolonie jarenlang geblokkeerd door Den Haag. In 1920 leverden de NKPM-velden minder dan 5% van de (officiële) totale olieproductie in Nederlands-Indië. Er werd geen eigen raffinaderij gebouwd. In plaats daarvan werd de ruwe olie geleverd aan de *Bataafsche Petroleum Maatschappij* (BPM, 1907), het vehikel van Koninklijke. De samenwerking was nauw, maar asymmetrisch: NKPM bleef afhankelijk van Koninklijke's infrastructuur en exportcapaciteit.

De oprichting van NKPM lijkt daarmee vooral bedoeld om Rockefeller-belang discreet toegang te geven tot de Indische markt, maar onder strenge supervisie van Oranje. De structuur was formeel Nederlands, Amerikaans in eigendom, maar strategisch ingebed in het koloniale systeem. NKPM fungeerde als gecontroleerde toegangsdeur voor buitenlandse oliebelangen, zonder dat de dominante positie van Koninklijke, BPM of het Huis Oranje werd aangetast. De mysterieuze onderneming zou in de jaren dertig een centrale rol gaan spelen in de opbouw naar het olie-embargo tegen Japan.

Koninklijke's kerosine voor de grote Chinese markt, vanaf 1890 tot 1939

Vroege kerosine-importen en marktgroei (1863–1886)

Voor de introductie van kerosine gebruikten Chinezen vooral plantaardige vetten, zoals pindaolie, als brandstof voor verlichting. In 1863 arriveerden de eerste 2.100 gallons (ca. 8.000 liter) kerosine uit de Verenigde Staten. In 1879 kostte een Chinese pikul kerosine (133,3 pond, 60,4 kg) 2,8 tael, omgerekend $ 3,76 bij een zilverwaarde van 37,5 gram per tael—wat neerkwam op $ 37,10 per vat of $ 234 per ton. Ter vergelijking: een vat ruwe olie in de VS kostte dat jaar slechts $ 0,86.

De import nam razendsnel toe: van 7 miljoen gallon (167.000 vaten) in 1884 tot 23 miljoen (548.000 vaten) in 1886, en 100 miljoen gallon (2.381.000 vaten) in 1893. Kerosine werd verpakt in houten kisten met twee blikken van elk vijf gallon. Tot zeker 1888 was Standard Oil of New York (SONY, 1882) dominant op deze lucratieve markt.

Kerosinegebruik verspreidde zich snel in dorpen, werkplaatsen en fabrieken. Studenten, schoenmakers, kleermakers en timmerlieden gebruikten de brandstof om 's avonds te kunnen werken. SONY opende in 1885 een kantoor in Shanghai, gevolgd door een tweede in Hongkong (1894), waarmee de verspreiding via havensteden richting het binnenland versnelde. Vanaf 1893 werden gratis kerosinelampen verstrekt ter promotie. De superieure lichtkwaliteit en lage prijs maakten snel een einde aan het gebruik van plantaardige olie.

Ongewilde concurrentie: BNITO/Samuels en Koninklijke Olie (1888-1894)

Vanaf 1888 begon de BNITO/Samuels-combinatie Russische kerosine te exporteren via zuidelijke havens als Beihai en Menzi. Koninklijke betrad dezelfde markt in 1893. SONY concentreerde zich vanuit Shanghai op Noord-China en vanuit Hongkong op Japans-Formosa, de Filipijnen en Indochina.

---

over.

Hoewel de markt aanvankelijk losjes verdeeld was tussen SONY, BNITO/Samuels en Koninklijke, ontstond al snel hevige concurrentie. Koninklijke bood kwalitatief betere olie tegen lagere prijzen dan de Russische concurrent.

De strijd om de grote Chinese markt (1894-1912)

In 1894 begon SONY een prijzenoorlog en verkocht kerosine voor $ 0,05 per gallon ($ 2,18 per vat). BNITO/Samuels counterde met bulktransport en leverde 3 miljoen gallon (71.428 vaten) af in Standard Oil's thuisbasis Shanghai. Dat word het begin van een nieuw concurrerender distributiesysteem en een serie prijzenoorlogen die tot 1901 vooral tussen BNITO/Samuels en SONY gaan.

BNITO/Samuels nieuwe distributiesysteem verliep via de tien verdragshavens, zeewegen, rivieren en spoorwegen. Fabrieken voor houten vaten en tin-platen verrijzen bij distributiepunten om distributie te vergemakkelijken. De Chinese overheid werkte mee. De *Imperial Maritime Customs Service* (1856) reguleerde deze distributie. In dit staatsgedreven kerosine-monopolie word er belasting geheven via de opgeslagen kerosine. Kerosine die niet word opgeslagen in een dergelijke loods moet hogere importbelasting betalen.

Koninklijke volgt en opende in 1897 een opslag in Hongkong en leverde direct tot diep landinwaarts, o.a. in Chongqing aan de Yangtze. In 1899 exporteerden Samuels nieuwe Shell Ltd. (1897) en Koninklijke samen 21 miljoen gallon (500.000 vaten) naar Hongkong en 9,4 miljoen gallon (224.000 vaten) naar Shanghai, samen goed voor 24% van de markt. Shell had een opslag van 3.500 ton in Kowloon en een fabriek die 10.000 blikken per dag produceerde. Koninklijke had er 4.667 ton opslagcapaciteit en een zeer goed georganiseerde fabriek voor 12.000 blikken per dag, goed voor 21,9 miljoen blikken (521.000 vaten) per jaar.

Deze blikken kerosine werden verscheept naar havens als Shantou en Xiamen en via de Xijiang-rivier (2.200 km) diep landinwaarts gebracht, o.a. naar Macau, Guangzhou en Sansui. In deze regio woonden veel Hakka en Hokkien Chinezen die ook actief waren in Nederlands-Indië en Brits-Maleisië. In Shanghai bezaten Shell en Koninklijke opslagcapaciteit van resp. 8.250 en 11.000 ton; alleen Koninklijke had er een blikfabriek (4.500 blikken/dag; 195.000 vaten/jaar). Shell bouwde daarnaast een opslag van 5.000 ton in de belangrijke transport-hub Hankou, 1.000 km stroomopwaarts op de Yangtze.

Shell leed rond 1900 onverwacht groot verlies toen Willem II's Duitse troepen tijdens de Boxeropstand de bouwmaterialen voor een grote opslag in Tianjin confisqueerden. Daarmee werd het plan om de grote stad Beijing te bedienen gedwarsboomd. Tegelijk laaide een prijzenoorlog met SONY en Koninklijke op. Omdat de Amerikaanse kwaliteit kerosine superieur is aan de Russische en onder de marktprijs word gedumpt, pakt SONY marktaandeel op de Russische kerosine. Tegelijkertijd bood Koninklijke in 1901–1902 zijn superieure kerosine 0,25–0,27 *Haikwan Tael* goedkoper aan dan Russische kerosine —gelijk aan $ 0,26–0,28 (1900:ƒ 0,65–ƒ 0,70) per gallon.

Om de neerwaartse prijsspiraal te beteugelen werd in 1902 de *Asiatic Petroleum Company Ltd.* (APC) opgericht: een kartel tussen BNITO, Koninklijke en Shell Ltd. De stevige lange termijnverplichtingen zorgde ervoor dat na een ongeluk in het Suezkanaal, en Shell toegang tot die route verloor, de onderneming failliet dreigde te gaan. Ondertussen houdt SONY de druk hoog met zeer concurrerende prijzen.

Tot 1904 behield SONY een marktaandeel van 60–65%. Het verkocht kerosine in blik onder de bulkprijs van ruwe olie: $ 2,10 per vat, terwijl de Amerikaanse exportprijs $ 2,02 was. Tegelijk dumpt

SONY ook voor 50% van de marktprijs in Europa, wat Shell, dat in Batumi tegen f.o.b.-prijzen inkocht, in financiële problemen bracht. Een noodgedwongen fusie met het kapitaalkrachtige Koninklijke (1890) volgde in 1907; Koninklijke kreeg zo controle over het APC-kartel.

Na de fusie neemt SONY in 1908 het gestroomlijnde distributiemodel van Koninklijke Olie - Shell (1907, hierna Koninklijke) over in China. Van 1908–1910 was er ook een kartelafspraak tussen SONY en Koninklijke. Na het aflopen daarvan dumpten de Amerikanen in 1911 opnieuw kerosine, waardoor de prijzen opnieuw met 47% daalde. In 1912 werd het zelfs BNITO van de kapitaalkrachtige Rothschilds te veel. De onderneming word ingelijfd door Koninklijke, dat daarmee volledige controle kreeg over de APC.

De Chinese kerosine-import was tussen 1876 en 1912 gestegen met gemiddeld 12% per jaar tot 20 miljoen gallon (4.711.952 vaten). SONY verzorgde 50–60% van deze import, de rest kwam uit Rusland, Brits-Birma en Nederlands-Indië.

Monopolisering van de Chinese markt door Koninklijke en SOCONY (1912-1929)

Behalve de BNITO/Shell-combinatie werd ook SONY's moederbedrijf, Standard Oil Company of New Jersey (SOCNJ, 1899), hard aangepakt. In 1911 verloor het concern zijn antitrustproces en werd het opgedeeld in 34 afzonderlijke bedrijven, verspreid over evenveel Amerikaanse staten. Een van de afgesplitste onderdelen was het geprivatiseerde Vacuum Oil Company (1866/1911). In november 1911 ging het heropgerichte SOCONY (voorheen SONY) akkoord om 50% van de Chinese markt af te staan. Het lijkt erop dat *robber baron* John D. Rockefeller Sr. daarmee de directe controle over het bedrijf van zijn broer verloor, al bleef hij vermoedelijk als aandeelhouder betrokken. Deze ontwikkelingen zijn echter wel cruciaal voor de grote Chinese markt, waar dan ca. 75% van de populatie in Zuidoost Azië woont.

Na de opsplitsing, komt het dan nog onafhankelijke Texaco (1902) razendsnel op als exporteur richting China om een 'nieuwe' basisprijs te bepalen; 1913 heeft Texaco zijn eerste agent in China en in het volgende jaar verscheept het bedrijf in een enkele maand 7,1 miljoen gallons kerosine (169.000 vaten) naar China. Het Panamakanaal is dat jaar net opengegaan. De reis is zeer inefficiënt en maar liefst 19.933 kilometer: Bij de commerciële rederijprijs van $ 0,14 per 1000 km/ton in 1913, zou de kostprijs voor transport maar liefst $ 5,74 per ton zijn geweest. Daar komt nog $1,20/ton bij aan heffing bij van het nieuwe kanaal, $ 0,16/vat extra. Bij een prijs voor ruwe VS-olie in 1913 van $ 0,25 per vat, is dat alleen al $ 6,15 per ton voor de olie en het transport. Texaco gaat daarom post WOI de nieuwe hoge 'basisprijs' vastleggen voor de gemonopoliseerde Chinese markt. Dit blijkt ook uit de cijfers. In de 1921 controleert de onderneming nog maar 5% van de VS kerosine export richting China, terwijl SOCONY marktleider blijft met 62%. Koninklijke opereert vooral onopvallend vanuit Zuidelijk China en controleert de resterende 33% van de Chinese markt.

Het kartel-effect bleef niet onopgemerkt. Nadat Koninklijke de controle had verworven over het Aziatische oliekartel — en ogenschijnlijk ook directe invloed verwierf op het 'onafhankelijke' SOCONY (1911) — steeg de importprijs voor kerosine in China tussen 1912 en 1918 van 0,13 naar 0,26 Haikwan taels. Omgerekend met een zilvergewicht van 37,8 gram per tael komt dit neer op een stijging van $ 0,10 naar $ 0,31 per gallon, oftewel $ 4,20–13,02 per vat. Nominaal lijkt dat een verdubbeling, maar gerekend in zilver komt dit neer op een prijsstijging van meer dan 200%.

In 1913 richtte Koninklijke's APC de '*Shell Company of China*' op, een nauwelijks traceerbare onderneming met twee subdivisies: *The Asiatic* Company *(North China) Ltd.*, met hoofdkantoor in Hongkong, en *The Asiatic Company (South China) Ltd.*, gevestigd in Shanghai. Beide namen het

Chinese en Koreaanse eigendom over van de *Anglo-Saxon Petroleum Company* (1907) dat in de Britse kroonkolonie Singapore was gevestigd. Via deze nieuwe entiteiten breidde ‘Shell’ razendsnel uit in China. Er werden oliedepots aangelegd en lokale vulstations opgericht waar consumenten hun lege blikken konden bijvullen. In de jaren 1910 had Koninklijke ongeveer 6.500 Chinese werknemers in dienst — vergeleken met 9.410 personeelsleden in Nederlands-Indië in 1915.[178]

Parallel aan deze dynamische kartelvorming tussen 1911 en 1913 liep een onthullende sabotagecampagne van het ‘nieuwe’ SONOCO. In 1912 of 1913 vroeg het nieuwe regime in Peking aan SOCONY om oliebronnen in Mantsjoerije te onderzoeken. Deze regio kende al eeuwen natuurlijke oliewinning, waarbij olie spontaan uit de grond opborrelde. In 1913 werd een joint venture opgericht: 55% voor SOCONY, 37,5% voor de Chinese overheid, met een optie op de resterende 7,5%. SOCONY stuurde daarop twee experts, Fuller en Clapp, die tussen 1913 en 1915 tot de conclusie kwamen dat *"a large part of the Chinese Republic consists of rocks of types and ages in which there is no possibility that commercial oil deposits exist"*.[179]

Ondertussen bleven Chinese consumenten de kerosine van SOCONY en Koninklijke waarderen vanwege de goede prijs-kwaliteitverhouding. Maar feitelijk was er niets te kiezen: de markt was volledig verdeeld. Na de sabotage-aktie breidde SOCONY ook haar activiteiten sterk uit. Het opende, naast het hoofdkantoor in Shanghai, nieuwe regionale kantoren in Tientsin (Noord-China), Hankow (Centraal-China) en Mantsjoerije (Noord-China). Daarnaast werden regionale kantoren geopend in alle belangrijke verdragshavens. In 1919 had de onderneming China opgedeeld in zes districten met twintig kantoren, ondersteund door een netwerk van maar liefst 500 agentschappen.

Na de prijsstijging van +210% in 1918 herverdeelden Standard Oil, Texaco en APC de markt. SONOCO werd de grootste speler, Texaco de kleinste. Als kartel verdeelden de drie partijen de markt in geografische sectoren en sloten daarbij systematisch lokale Chinese spelers uit. De verdeling van de Noord-Chinese markt verliep als volgt: 40% voor Standard Oil, 25% voor APC en 35% voor Texaco. De Zuid-Chinese markt bleef vermoedelijk onder controle van Koninklijke.

Hoewel China na WOI ook begon versneld te industrialiseren, bleef kerosine dominant. In 1921 telde China 70 moderne katoenmolens met 14.000 weefgetouwen, 125 meelfabrieken en 2.000 andere moderne fabrieken. Al deze installaties waren afhankelijk van geïmporteerde ruwe olie, benzine of kerosine. Vanaf 1924 werden ook op grotere schaal auto’s en bussen geïmporteerd, zonder dat er eigen industrie werd opgebouwd. In 1927 begon de aanleg van geasfalteerde wegen, vooral vanuit Hongkong, Koninklijke’s basis. Tegen 1937 beschikte China over slechts 80.000 km aan geasfalteerde

[178] *Shell Company of China* (1913) is waarschijnlijk een directe onderneming van de Koninklijke.
[179] De nieuwe Rockefeller Foundation (1913) investeerde aanzienlijk in ‘medische liefdadigheid’ in Noord-China. Na drie verkennende bezoeken na 1908 werd in 1915 het Peking Union Medical College aangekocht — het belangrijkste hospitaal van het land. Ook een voormalig paleis van de Qing-dynastie werd verworven, wat samen met enkele hectare aan bijgebouwen leidde tot de oprichting van het moderne Peking Union Medical College Hospital (1921), destijds het modernste ziekenhuis van China. Dat is op zijn minst verdacht: niet alleen omdat de Foundation zich later tot over de oren zou verdiepen in eugenetische sponsoring — volledig geworteld in het superioriteitsdenken van het Angelsaksische ras — maar ook omdat ‘medische zorg’ in die tijd nauw verweven was met de distributie van opiaten als morfine en heroïne. Vooral de Chinese bevolking bleek daar uiterst ontvankelijk voor. Het nieuw gevormde SOCONY (1911) richtte zich expliciet op de Noord-Chinese markt, die op dat moment onder controle van Beijing kwam, terwijl de NHM zich ogenschijnlijk met de Koninklijke (1907) op Zuid-China oriënteerde. Voor de medicalisering van opiaten vormden de Opiumconferentie in Shanghai (1909) en vooral de Eerste Internationale Opiumconventie (Den Haag, 1912) het formele uitgangspunt. Voorafgaand aan de oprichting van de Foundation hadden de Rockefellers al uitgebreide expertise op gebouwd met hun Rockefeller Institute of Medical Research (1901), dat internationale faam verwierf bij de ontwikkeling van nieuwe vaccins. Dat instituut stond bovendien in nauw contact met de opkomst van ‘moderne’ (lees: eugenetisch georiënteerde) medische opleidingen in de Verenigde Staten.

wegen — vergeleken met 920.000 km in Japan en 5,1 miljoen km in de VS. Ondanks de opkomst van benzine, smeermiddelen en stookolie daalde het aandeel kerosine in de totale olieconsumptie slechts van 99% naar 72% tegen het uitbreken van WOII. De Chinese markt bleef dus voornamelijk een kerosine markt en het land industrialiseert na WOI aanzienlijk langzamer dan bijvoorbeeld Showa-Japan, Roosevelts-VS of Nazi-Duitsland.

Toen in 1929 de vertraagde industriële investeringen in China toenamen, steeg ook de olie-import. Tegelijkertijd leidde de opkomende elektrificatie, samen met de sterke prijsstijgingen, tot een geleidelijke daling in de vraag naar kerosine. In 1928 importeerde China nog 263 miljoen gallon kerosine, slechts 11,4% meer dan in 1911 — een teken dat de markt verzadigd raakte.

Ondertussen voerde de Chinese overheid tussen 1926 en 1934, in navolging van veel andere staten in de jaren 1920, nieuwe petroleumbelastingen in. Het tarief steeg van 3% in 1926 naar 34,3% in 1934. De belasting per gallon kerosine liep op van 0,008 Haikwan taels in 1919 naar 2,18 in 1934, wat een extra prijsstijging van ongeveer 40% betekende.

Een kapot-geconcurreerd China (1929-1941)

Het Chinese economie stort in wanneer het land, als laatste grootmacht, vasthoudt aan de zilverstandaard. Door massale zilverexport—onder meer veroorzaakt door de structurele opiumconsumptie—ontstaat een diepe muntcrisis. Tussen 1926 en 1931 verliest de Chinese munt 55% van haar waarde, waardoor importgoederen als olie drastisch duurder worden.

De binnenlandse kerosineprijs stijgt in 1930 naar een recordhoogte van 0,48 Haikwan taels per gallon. Bij een koers van 37,8 gram zilver per tael komt dat neer op een internationale referentieprijs van $ 0,22 per gallon (1930), ofwel $ 9,24 per vat. Van buitenaf bezien lijkt dit op een normalisering rond de Amerikaanse marktprijs, maar binnen China betekent het een prijsstijging van +210% ten opzichte van 1912. Het is een van de effecten van het mondiale oliekartel van SONJ, Koninklijke en APOC in 1928.

Die valutacrisis en prijsstijging van kerosine is mede aanleiding voor het nieuwe regime om in 1933 over te stappen op de Yuan (1922), die vanaf 1930 aan goud werd gekoppeld. Toch is de schade al aangericht: de enorme bevolking, die zwaar onder de deflatie lijdt, keert noodgedwongen terug naar goedkopere plantaardige oliën voor verlichting. De Chinese economie wordt in de jaren 1930 willens en wetens richting de afgrond gestuurd door westerse machten.[180]

Zelfstandigheid van China op de petroleummarkt was ongewenst. Als in 1931 de petroleum-importprijs escaleert bouwen Chinese ondernemers eigen raffinaderijen in o.a. Kangtung en Chenkiang. Met eenvoudige destillatietechniek weten zij kerosine uit goedkope diesel te winnen, die door lagere invoerrechten winstgevend wordt. In 1932 zijn in Kanton alleen al honderden van deze raffinaderijen actief.

De kartelpartijen reageren meedogenloos. Standard Oil, APC en Texaco verhogen de prijs van dieselolie en dumpen tegelijkertijd kerosine op de markt. Binnen zes maanden zijn bijna alle Chinese raffinaderijen failliet.

Dan verschijnt er een nieuwe speler. In 1931 vestigt Soyuzneft (*United Petroleum Trust of the USSR*) zich via een agentschap in Shanghai, en levert via het Chinese *Kwang Hwa Petroleum Company Ltd*.

---

[180] Na een gelijktijdige, zogenoemde prijsoorlog tussen SO, Koninklijke en Burmah Oil in Brits-Indië in 1930, past Koninklijke zijn prijzen aan op het Amerikaanse prijsniveau van SOCONY.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Dit leidt in 1932 tot een ware benzineoorlog. In een jaar tijd daalt de kartelprijs van 1,05 Chinese dollars naar 0,20 Chinese dollar per gallon – bij een Silver Dragon Dollar met 24,5 gram zilver betekent dat een prijsdaling van $ 0,23 naar $ 0,06 per gallon, ofwel van $ 9,66 naar $ 2,52 per vat. Soyuzneft moet volgen: ook de Sovjets verlagen hun kerosineprijs van 1,15 naar 0,52 dollar per gallon en dat doet pijn.

De kerosineconsumptie daalt hard in China. Na 1934 wordt nooit meer dan 120 miljoen gallon geïmporteerd (2.857.000 vaten, 391.000 ton). Het traditionele plantaardige olie wint terrein, mede door de gestegen belastingen én de oprukkende elektrificatie. De focus van het kartel verschuift naar de duurdere, lucratievere benzineproducten.

In 1939 heeft Koninklijke's APC 384.000 ton opslagcapaciteit in China, met een logistiek netwerk van trekschuiten, motorboten en olietankers. De distributie is uitgebreid tot 50 dochterondernemingen en 1.000 verkooppunten, verspreid over maar liefst 20 van de 28 Chinese provincies.

Tijdens de niet-gedefinieerde oorlog tussen China en Japan (1937–1945) blijft Koninklijke opnieuw uitgesproken 'neutraal' en levert aan beide partijen. In 1941 heeft APC (Zuid-China) een kapitaal van maar liefst HK$ 150 miljoen, omgerekend 1939:$ 110,9 miljoen—bijna gelijk aan het kapitaal van de immense HSBC. In datzelfde jaar worden alle activiteiten van Koninklijke overgenomen door Showa-Japan.[181]

Mede door de grote belangen in de Chinese petroleum industrie, schaart de VS zich tijdens Tweede Wereldoorlog (1941-1945) aan de zijde van de (opium gedreven) Zuid-Chinese Kuomintang regering van generalissimo Chiang Kai-Shek (r. 1928-1975). In 1946 is het VS aandeel in de olie-import nog steeds 65,3% en blijft de VS een dominante olieleverancier voor de Chinese markt, samen met de met China bevriende Communistische Russen.

Een parallelle infrastructuur: olie als dekmantel voor opiumdistributie

De prijzenslagen tussen Koninklijke en Standard Oil in de periode 1902–1912 zijn ogenschijnlijk te herleiden tot een geheime alliantie tussen Koninklijke en Rockefeller's SONY/SOCONY. Deze samenwerking was gericht tegen het zogenaamde 'Joodse kartel' van Marcus Samuel's Shell en de Rothschilds' BNITO. In 1902 werd Shell Ltd. feitelijk gedwongen tot oprichting van de Asiatic Petroleum Company (APC) in samenwerking met Koninklijke. Vervolgens begon SONY in 1904 kerosine aan te bieden in Europa en Azië tegen prijzen ver onder de kostprijs. Dat leidde tot een definitieve overname van Shell door Koninklijke in 1907.

Een nieuwe prijzenslag in 1911 dwong ook de Rothschilds zich terug te trekken. Tegelijkertijd kwam het Rockefeller-imperium onder vuur te liggen: Standard Oil Company of New Jersey (SOCNJ, 1899) werd in juni 1911 door een gerechtelijk bevel opgesplitst. In november van dat jaar gaf het afgesplitste SOCONY zijn monopolie op de Chinese markt op, waarbij het akkoord ging met de overdracht van 50% van zijn marktaandeel. Texaco – met aanzienlijk hogere transportkosten – kreeg hierdoor ruimte om als 'concurrent' toe te treden. De opening van het Panamakanaal (1914) voltooide deze constructie en stelde een nieuwe, hogere bodemprijs vast, waardoor de schijn van marktwerking behouden bleef.

1911 was ook het jaar waarin het opiummonopolie in Nederlands-Indië werd geïnstitutionaliseerd voor vrijwel heel Nederlands-Indië onder de Opiumregie, met de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) als hoofdleverancier. Deze NHM, nauw verweven met het Oranjehuis, had zich

[181] De HSBC Bank hield zich op grote schaal bezig met de opiumhandel.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

reeds gevestigd in Shanghai (1903) en Hongkong (1906), waar zij niet alleen eigen handelsbelangen behartigde, maar ook die van Koninklijke. Beide ondernemingen functioneerden als een economisch blok – gefinancierd, gesteund en gelegitimeerd door Oranje's gouvernement.

In de jaren 1910 beschikte Koninklijke's APC over circa 6.500 Chinese werknemers — vergelijkbaar met het personeelsbestand in Nederlands-Indië (9.410 in 1915) — en een wijdvertakt distributienetwerk in Zuid-China, vooral ten zuiden van de Yangtze. Dit gebied werd vanaf 1912 bestuurd door de nieuwe Republiek China, die onder controle stond van de Kuomintang, geleid door Sun Yat-sen en later door Chiang Kai-Shek. Beide regimes leunden zwaar op opiumheffingen als fiscale basis en hanteerden opium zelfs als (semi-)valutair instrument.

Rockefeller's medische filantropie als rookgordijn

Na de Eerste Opiumconferentie in Den Haag (1912) intensiveerde ook Rockefeller zijn betrokkenheid op de Chinese markt, zij het onder het mom van medische modernisering. China kende in deze periode een explosieve toename in het gebruik van morfine en heroïne, officieel gelabeld als medische opiaten. Rockefeller concentreerde zich op de Noord-Chinese markt, waar hij behalve olie ook 'westerse geneeskunde' introduceerde.

De *Rockefeller Foundation* (1913) richtte hiertoe het *China Medical Board Inc.* op (1914) en financierde het *Peking Union Medical College* (1917), evenals het hectare grote *Peking Union Medical College Hospital* (1921), destijds het grootste en modernste ziekenhuis van China. Dit netwerk functioneerde enerzijds als filantropische façade, anderzijds als toegangspoort tot de opiumgedreven medische economie van Noord-China.

De betrokkenheid van Rockefeller's netwerken bleef groot. Toen de Chinese regering in 1931 onder leiding van T.V. Soong een formeel opiummonopolie invoerde, was hij betrokken bij de Rockefeller Foundation — lokaal ook wel aangeduid als 'de Oliegroep'. Deze verwevenheid beperkte zich niet tot medische instellingen: ook grote Amerikaanse banken, waaronder de National City Bank (NCB), speelden in de jaren 1930 een actieve rol in de financiering en logistiek van de internationale drugshandel.

In 1929 verdenkt de Amerikaanse federale overheid de NCB – nauw verbonden met Rockefeller's SOCONY én met Oranje's netwerken – van betrokkenheid bij de financiering of facilitering van drugsoperaties. De aanwijzingen waren expliciet: op dat moment verhuurde de NCB haar Cubaanse renbaan aan de beruchte Joodse drugsbaron Meyer Lansky (1902–1983), een sleutelfiguur in de georganiseerde misdaad en de internationale opiumhandel.

Logistiek als sleutel tot de parallelle markt

Gegeven deze context lijkt het aannemelijk dat de werkelijke waarde van Koninklijke's infrastructuur in China niet primair gelegen was in de verkoop van kerosine, maar in de logistieke capaciteit om ook rookopium en 'medische' opiaten als morfine, heroïne en cocaïne op grote schaal te distribueren. In de jaren 1930 bleef NHM & Co. via de tussenhandel actief als grootschalige importeur van rookopium, heroïne, morfine en cocaïne naar Nederlands-Indië en Kuomintang China. Keizerlijk Japan volgde een parallel traject in Noord-China via het marionettenbewind van Puyi in Mantsjoerije (r. 1934–1945).

De werkelijke waarde van Koninklijke's aanwezigheid in China lijkt dus niet primair gelegen te hebben in de verkoop van kerosine, maar in de logistieke infrastructuur die nodig was om opium, morfine en

heroïne op grote schaal te distribueren. De NHM & Co. bleef in de jaren 1930 actief als grootschalige importeur van rookopium, heroïne en morfine naar Zuid-China, terwijl Keizerlijk Japan hetzelfde deed in Noord-China via het marionettenregime van Puyi (r. 1934-1945).in Japans-Mantsjoerije.

De schaal van deze handel wordt bevestigd door contemporaine bronnen. In 1930 registreerde Shanghai een officiële import van 707 ton Indiase opium. Tegelijkertijd fungeerde de rivier de Yangtze als 'opium highway' voor de nog veel grotere smokkel. Een Britse waarnemer noteerde:

"Hardly a ship comes down the river that does not carry a hundredweight or more of opium on board."

H.G.W. Woodhead bevestigde de systematische aard van de handel:

"The traffic is controlled by the military and big opium rings."

Een reeks economische indicaties onderstreept de parallelle functie van Koninklijke's Chinese infrastructuur:

- Na het harde optreden tegen het 'gele gevaar' in de jaren 1880 werd China steeds meer als verlengstuk van de Indische markt — zowel qua afzet als controle.
- Koninklijke beschikte over een eigen tankervloot, officieel om kosten te besparen. Tegelijkertijd was er geen belasting op de olie export en dus geen toezicht. Transporten bleven ongecontroleerd.
- In 1913 bedroeg de prijs van een krat 'Kroon'-kerosine in Nederlands-Indië $ 1,97. In China werd diezelfde krat verkocht voor $ 1,40 — nauwelijks winstgevend. De kerosineprijs blijft ondanks de monopolisering van de markt opvallend laag in de decennia daarna.
- In 1935 genereerde APC met een marktaandeel van 54% in China een omzet van slechts $ 13,2 miljoen, verwaarloosbaar in verhouding tot de woekerwinsten in rubber, tabak en tin.
- In 1941, midden in de Tweede Japans-Chinese Oorlog, had APC Zuid-China een kapitaalpositie van $ 110,9 miljoen — net onder die van HSBC, die diep in de opiumhandel zat. Dit bedrag is disproportioneel gezien de gerapporteerde minimale omzet.

De vermoedelijke drijfveer achter Koninklijke's decennialange aanwezigheid in China was dus niet de verkoop van petroleumproducten, maar de uitbouw van een ongehinderde infrastructuur voor opiumdistributie. Die infrastructuur — opgebouwd onder het mom van olie en filantropie — werd beschermd door zowel Chinese als Japanse machthebbers, gefinancierd door banken, en gelegitimeerd door 'neutrale' medische instellingen. Koninklijke's neutraliteit tijdens het Sino-Japanse conflict (1937–1945) was daarmee niet ideologisch, maar functioneel: het diende het voortbestaan van een parallel systeem van verslavingsgedreven koloniale controle.

De wereld olie-industrie, vanaf 1900 tot 1910[182]

Tabel: Wereldolieprijs en volume (1900 & 1910)

Nominale en naar 2018 gecorrigeerde prijzen, plus wereldproductie in vaten van 159 liter per jaar.

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorr. 2018	Wereldvolume in vaten
1900	$ 1,19	$ 35,77	145.454.000
1910	$ 0,61	$ 16,37	317.369.000

[182] Voor data zie digitale bijlage: Bijlage oliemarkt 1860-2018

Tabel: Top 5 olieproducerende landen (1910)

Productie in vaten per jaar, met aandeel in procent van wereldproductie.

Land	Productie vaten	Aandeel
VS	201.175.000	63%
Rusland	68.695.000	22%
Nederlands-Indië	10.966.000	3%
Roemenië	9.554.000	3%
Brits-India (Birma)	5.890.000	2%
Totaal (top 5)	296.280.000	93%

Gelijk opgaande wereldspelers: Standard Oil versus BNITO/Shell rond 1900

Rond 1900 zijn Standard Oil en BNITO/Shell aan elkaar gewaagd. De mondiale olieproductie is in deze periode ruwweg gelijk verdeeld tussen de Verenigde Staten en Rusland. Standard Oil beschikt inmiddels over een indrukwekkende infrastructuur, waaronder 6.400 kilometer aan pijpleidingen, 5.000 olietankwagens en een personeelsbestand van 100.000 werknemers. Dagelijks exporteert het concern circa 50.000 vaten olie naar Europa.

De olieproductie in de Baku-regio in Transkaukasië doet in die jaren nauwelijks onder voor die in de Verenigde Staten. In 1898 bedraagt de productie daar 8 miljoen ton, wat neerkomt op circa 63 miljoen vaten ruwe olie. In 1901 stijgt deze productie zelfs tot 11 miljoen ton (ongeveer 87 miljoen vaten), wat neerkomt op 95% van de totale Russische productie. Daarmee vertegenwoordigt de regio meer dan de helft van de wereldproductie, die dat jaar wordt geschat op circa 170 miljoen vaten.

Tegelijkertijd verschuift de functie van aardolie binnen de Verenigde Staten. Door de snelle opkomst van elektrische verlichting daalt het aandeel kerosinegebruik drastisch. Waar in 1880 nog het merendeel van de olie werd gebruikt voor verlichting, is dat in 1901 nog slechts 5%. De resterende 95% wordt inmiddels ingezet voor industriële toepassingen, met name in transport, de scheepvaart en de zich snel ontwikkelende automobielsector. Steeds meer kerosine word als restproduct gedumpt in Europa en Azië.

De neerwaartse spiraal van het Joodse BNITO (1883), Mazut (1898) en Shell Co. (1897)

Nadat Alphonse de Rothschild samen met de Nobels het Russische verkoopkartel Mazut (1898) opricht en de Russische oliemarkt grotendeels monopoliseert, begint een neerwaartse spiraal voor het Joodse deel van de BNITO/Shell-combinatie. Tijdens de Chinese Bokseropstand (1899–1901) lijdt *The Shell Transport & Trading Company Ltd.* (1897) zware verliezen door de vernietiging van diverse opslagplaatsen in China.

Tegelijkertijd had *Burmah Oil Company* (1886), opgericht door David Sime Cargill, het exclusieve monopolie op de olieproductie in Brits-Birma gekregen. Deze positie wordt actief beschermd door hoge invoertarieven, waardoor zowel BNITO/Shell als Standard Oil worden geweerd van de lucratieve, grote Brits-Indiase markt.

Standard Oil dumpt in deze jaren steeds grotere volumes kerosine op de Europese en Aziatische markt. In de Verenigde Staten wordt kerosine dan namelijk steeds meer een bijproduct, doordat de snel groeiende automarkt vraagt om benzine en elektrische verlichting de functie van lampolie overneemt. Hierdoor daalt ook de olieprijs in Europa fors, wat de marges van Shell en BNITO sterk onder druk zet.

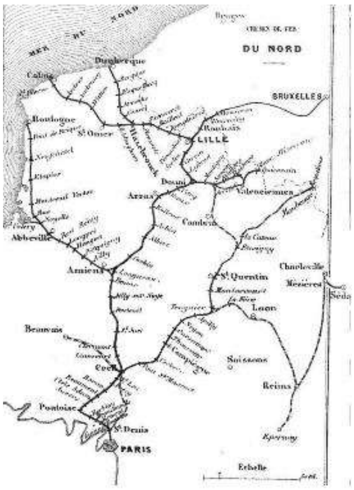

Compagnie du chemin de fer du Nord in 1853.

Na de oprichting van *Asiatic Petroleum Company Ltd.* (1902, APC) — een joint venture tussen BNITO, Koninklijke Olie en Shell Transport — verslechtert vooral de positie van Samuels Shell Transport verder. Een ernstig ongeluk met een olieschip in het Suezkanaal leidt tot een verbod op de doorvaart van olietankers. Dit raakt Shell Transport hard, dat in 1903 aan de rand van faillissement staat.

Fer du Nord, Belge (Maastricht, Parijs, Dinant).

De Rothschilds brengen vanaf dat moment grote opdrachten aan voor Duitsland en Frankrijk voor de Shell. In deze jaren worden de Shell-producten vrijwel exclusief afgezet via *Société Anonyme d'Armement, d'Industrie et de Commerce* (SAIC, 1900) in Antwerpen, van waaruit circa 95% van de Shell-olieproducten Europa in wordt gedistribueerd. De Franse Rothschilds sluiten daarmee aan op hun eigen enorme Frans-Belgische spoorwegnetwerk, dat ook hun uitgestrekte mijnbouwcomplexen bedient. Toch blijft de Europese markt extreem competitief. De prijzen staan onder druk, en in 1907 wordt het kapot geconcurreerde *Shell Transport & Trading Company Ltd.* overgenomen door Koninklijke (1890). Daaruit ontstaat de nieuwe combinatie *Koninklijke Olie / Shell* (1907).[183][184]

Rond de eeuwwisseling investeren Britse financiers — met name de Rothschilds — grote bedragen in de olie-industrie van de Kaukasus. De totale investeringen in de regio lopen op tot circa 60 miljoen goudroebel (1900:$ 30 miljoen / ƒ 130,4 miljoen). Deze beleggingen blijken aanvankelijk bijzonder lucratief. Zo kopen zij in 1897 de olievelden van Taghiyev voor Rs. 5 miljoen (1900:$ 2,5 miljoen/ ƒ 10,9 miljoen) en realiseren binnen tweeënhalf jaar een nettowinst van Rs. 7,5 miljoen (1900:$ 3,3 miljoen / ƒ 14,3 miljoen). Dat komt neer op een marge van 250% in korte tijd, oftewel gemiddeld 100% per jaar.

De regio wordt snel geïndustrialiseerd, onder andere door de aanleg van de *Baku–Batumi*-pijpleiding (1907), met een lengte van 885 km en een capaciteit van 60 miljoen vaten per jaar. Baku groeit na Sint-Petersburg en Moskou uit tot de belangrijkste economische regio van Rusland. Eind 1907

[183] De loodsen van Rothschilds SIAC worden 'toevallig' direct vanaf het begin van de Eerste Wereldoorlog aangevallen en, samen met het spoorwegnetwerk en het mijncomplex, vrijwel volledig door de Duitse legers vernietigd.

[184] In Frankrijk wordt het Franse Huis Rothschild de belangrijkste aandeelhouder in de lucratieve *Compagnie du chemin de fer du Nord* (1845), die Parijs verbindt met Lille, Valenciennes, Duinkerken en Calais. De onderneming telt 20.000 aandeelhouders en heeft een kapitaal van Fr. 200 miljoen (1845: $ 38,4 miljoen; £ 7,9 miljoen). Dochteronderneming *Compagnie du Nord–Belge* (1854) exploiteert de lijnen Luik–Namen–Dinant–Givet in België, waarmee het mineraalrijke Wallonië wordt ontsloten richting de Atlantische Oceaan. In Wallonië investeert het Huis Rothschild onder meer in kolenmijnen. De spoorlijnen in Noord-Frankrijk breiden zich uit tot een fijnmazig netwerk en worden later een van de belangrijkste onderdelen van de Franse nationale spoorwegen (SNCF, 1938). Vervolgens worden de Rothschilds ook de grootste aandeelhouder in de *Paris–Lyon–Méditerranée Railway Company* (1857–1862), die het zuiden van Frankrijk via Lyon met Parijs verbindt.

controleert het Mazut/BNITO-kartel al 75% van de kerosineverkoop in Rusland; in 1909 is dit aandeel zelfs opgelopen tot 90% van de totale Russische olieproductie. Rothschilds kartel is daarmee in Rusland wat Rockefeller's Standard Oil is in de Verenigde Staten.

Ook het financieringsvehicle *Oil Corporatie Neft* (1883), oorspronkelijk opgericht door Russische investeerders in Sint-Petersburg, komt in handen van Rothschild. In 1910 en 1911 verwerft Edmund Rothschild de meerderheidsaandelen, waaronder ook het belang van *G.M. Lianozov & Sons*, tegen een geschatte prijs van Rs. 2 miljoen (1912:$ 1,0 miljoen / ƒ 4,2 miljoen). In 1912 wordt in Londen de *Russian General Oil Society* opgericht — een alliantie tussen Rothschilds *G.M. Lianozov & Sons* en diverse Russische en buitenlandse banken. *Lianozov & Sons* geldt na BNITO als een van de grootste oliebedrijven van Rusland. Vóór de Russische Revolutie bezitten de Rothschilds circa 35% van het aandelenkapitaal van de vijftien grootste Russische olieondernemingen, en 20% van de aandelen in *Koninklijke Olie / Shell* (1907) in ruil voor BNITO.

Behalve commerciële overwegingen, liggen er ook zionistische motieven ten grondslag aan Rothschilds investeringen in de Russische olie-industrie. Tsaristisch Rusland is rond 1900 de thuisbasis voor 85% van de Joodse wereldgemeenschap. De olie-industrie biedt velen daarvan werkgelegenheid. De investeringen van de Rothschilds in de Russische economie waren een poging om de sociaaleconomische positie van Joden in Rusland te versterken.

Nadat de Rothschilds in 1907 grotendeels uit de Aziatische markt zijn verdreven, richten zij hun aandacht op Roemenië. Via hun *Concordia Company* (1907) nemen zij de *Bustenari Oil Company* (1902) over. Deze onderneming is in 1915 de vijfde grootste producent van Roemenië, met een jaarproductie van 77.889 ton olie (ca. 584.000 vaten). Ook hier is de concurrentie hevig en vindt al snel een machtsconcentratie plaats. Tijdens de Eerste Wereldoorlog worden bovendien veel Roemeense raffinaderijen vernietigd door de oprukkende Duitse troepen.[185][186]

---

[185] De Roemeense oliemarkt krijgt vanaf het einde van de 19e eeuw snel vorm, onder aanvoering van het voornamelijk Oostenrijks-Hongaars-Roemeense *Steaua Romana* (1895), dat in 1898 een van de modernste raffinaderijen van Europa bouwt. *Steaua Romana* wordt in 1895 als naamloze vennootschap opgericht in Boekarest door de Weense onderneming *Offenheim und Singer*, die met financiering van de Hongaarse Bank voor Handel en Industrie in Boedapest de voormalige *Romanian Society for Petroleum Industry and Trade* overneemt. De grootste aandeelhouder wordt de anonieme *Romanian Oil Trust*, opgericht in Londen op 12 november 1897.
In datzelfde jaar start de bouw van een grote raffinaderij van 13,5 hectare rond de olierijke regio van de stad Câmpina, die in 1898 voltooid is. In 1900 produceert Roemenië 1,9 miljoen vaten ruwe olie per jaar en is daarmee de derde grootste olieproducent ter wereld, na de Verenigde Staten en Rusland. Wanneer de Hongaarse Bank in 1902 failliet gaat, neemt de Deutsche Bank haar aandelen over en wordt in 1903 meerderheidsaandeelhouder van *Steaua Romana*.
Vrijwel gelijktijdig met de expansie van de Rothschilds richting Roemenië groeit het Britse *Romania Astra* (1880) vanaf 1908 uit tot een van de grootste spelers op de markt via diverse overnames. In 1911 wordt de raffinaderij overgenomen door Koninklijke (1907), die samen met het Duitse *Steaua Romana Co.* (1896) de markt gaat domineren. In 1915 is *Romania Astra*, met een jaarproductie van 342.174 ton ruwe olie (ca. 2.566.000 vaten), de derde producent van Roemenië. Na de Eerste Wereldoorlog worden de Duitse aandelen in Roemeense raffinaderijen als herstelbetaling overgenomen door Franse en Britse partijen.
Intussen bouwt de onderneming *Industrie des Pétroles de Paris* in 1905, met Duitse financiering, de raffinaderij *Vega Oil Refining* in Ploiești. Deze wordt gevolgd door investeringen van de Franse *Pétrolifère Crédit* (1905). De Franse aanwezigheid wordt verder versterkt met de oprichting van de *Franco-Romanian Oil Company* (1905) en *Franco-Romanian Company Unirea Aquila* (1906).

[186] De onderneming *Industrie des Pétroles de Paris* bouwt in 1905 de *Vega Oil Refining* in Ploiești, met Duitse financiering. Kort daarop volgt de Franse *Pétrolifère Crédit* (1905). De Franse aanwezigheid in Roemenië wordt verder uitgebreid met de oprichting van de *Franco-Romanian Oil Company* (1905) en de *Franco-Romanian Company Unirea Aquila* (1906).

Standard Oil

Afbrokkelende binnenlandse hegemonie (1900–1911)

In 1907 zijn J.D. Rockefeller 27% en Henry Flagner met 9% voor zover bekend de grootste aandeelhouders bij *Standard Oil Company of New Jersey* (1899), de holding die de andere Standard Oil ondernemingen controleert. Tegelijkertijd wordt SONJ steeds feller bekritiseerd en actief bestreden door zogenaamde 'Independents': kartels van onafhankelijke olieproducenten die zich verenigen tegen de brute zakentechnieken van Rockefeller & Co.

Binnen de Verenigde Staten groeit de concurrentie snel, mede door de ontdekking van nieuwe, rijke en goedkope olievelden in Texas vanaf 1901Dit leidt tot een afkalving van Standard Oil's binnenlandse dominantie: waar het concern eind 19de eeuw nog 86% van de raffinage- en verkoopmarkt controleerde, is dat in 1906 al gedaald naar 70%.

Ondertussen komt ook de Amerikaanse olieproductie in Californië sterk op dat geschikter bleek voor benzine en dieselproductie voor de sterk opkomende automobielindustrie. In 1900 is de Californische productie ca. 198.000 geraffineerde vaten, in 1905 ca. 384.000 geraffineerde vaten, 1910 ca. 596.000 geraffineerde vaten en 1915 al ca. 861.000 geraffineerde vaten per jaar.

Internationale expansie: Azië, Afrika, Latijns-Amerika

Terwijl de binnenlandse concurrentie toeneemt, expandeert Standard Oil verder over de wereld.

- In 1901 verleent de Britse Kroon toestemming aan Standard Oil om olieactiviteiten te starten in Birma. Daarmee wordt het monopolie van *Burmah Oil* (1886) formeel doorbroken.
- In 1906 opent *Standard Oil of New York* (1882, SONY) haar eerste olieterminal in Alexandrië, Egypte.
- In 1910 wordt Standard Oil Company of Brazil opgericht en neemt de onderneming in Brazilië de *Empreza Industria de Petroleo* over.

Internationale expansie naar Europa: Roemenië, Duitsland en Oostenrijk-Hongarije

In 1904 vestigt SONJ zich in Roemenië via de *Romanian-American Standard Oil Company* (RAU). Deze onderneming concentreert zich op de olievelden rond de stad Ploiești en de regio's Prahova en Moldova. In 1915 is RAU met een jaarproductie van 375.915 ton olie (ca. 2.819.000 vaten) de grootste olieproducent van Roemenië. De export lijkt vooral gericht op Keizerlijk Duitsland.

In Duitsland zet SONJ via dochter *Vacuum Oil Company* (1866) en *DAPG* (1890) verdere stappen:

- In 1905 neemt SONJ een groter belang in DAPG en vestigt het Europese hoofdkantoor in Hamburg.
- In 1905 word de participatie in Siemers oliehandel en de *Bremen Petroleum Refinery Company* uitgebreid, terwijl SO een vergunning krijgt om een grote olieraffinaderij te bouwen in Schulau, bij Hamburg aan de monding van de Elbe.
- In 1911 wordt een tweede raffinaderij geopend in Bremen-Oslebshausen.

Hamburg en Bremen herbergen op dat moment de twee grootste commerciële vloten ter wereld: de *Hamburg-Amerika Lijn* (1847, HAPAG) en de *Norddeutscher Lloyd*. Beide ondernemingen werken

nauw samen met *J.P. Morgan's International Mercantile Marine Company* (IMMC, 1902), dat uitgroeit tot de grootste private scheepvaartmaatschappij ter wereld met 120 stoomschepen. Deze krachtige vloten — waar Keizer Wilhelm II zich persoonlijk mee bemoeit — concurreren de trotse Britse koopvaardij en werven kapot, wat de spanningen met Londen vergroot.

In Oostenrijk-Hongarije opent *Vacuum Oil Company AG* (1899) in 1904 een raffinaderij in Czechowitz-Dzieditz (in Silezië, nu Polen), nadat het al eerder een kantoor in Wenen had geopend. Rond 1910 zijn de investeringen in de regio opgelopen tot $ 3 miljoen (1910:ƒ 12,4 miljoen). Echter, in datzelfde jaar ontstaat een conflict met de invloedrijke *Credit-Anstalt* van het Oostenrijkse Huis Rothschild, die samen met lokale belangen de concurrentie met *Vacuum Oil* door de harde concurrentiepraktijken. De Oostenrijkse Kanselarij mengt zich in de zaak; zelfs de Keizer is betrokken. Dit markeert een keerpunt: Standard Oil was in de Verenigde Staten berucht voor dezelfde *robber baron* praktijken, die ertoe leiden dat de onderneming word aangeklaagd voor misbruik van haar monopolie positie.

Het einde van de holdingstructuur: 1911

In 1911 dwingt het Amerikaanse Hooggerechtshof, op initiatief van president Theodore Roosevelt en met steun van zijn geloofsgenoot *J.P. Morgan Sr.*, de opheffing van de Standard Oil-trust. De holdingstructuur SOCNJ (1899) wordt opgebroken in 34 afzonderlijke entiteiten in evenveel Staten.

De waarde van Rockefellers aandelenpakket wordt bij die rechtszaak geschat op $ 300 miljoen (1911:ƒ 1.242 miljoen), waarmee hij een van de rijkste mensen ter wereld blijkt. Cruciaal is dat hij zijn 27% belang in elk van de afgesplitste bedrijven behoudt — en zo stevige invloed houdt over de gehele, opgesplitste structuur.

Opmerkelijk is dat *Vacuum Oil Company* (1866), dat actief was in zowel Duitsland als Oostenrijk, in 1911 door Rockefeller na de trustbreuk wordt omgevormd tot een privéonderneming — precies in het jaar van de trustbreuk. Dit detail blijkt later van grote betekenis, vooral in het licht van de geopolitieke en commerciële herstructureringen in Europa en Azië.

Gulf Oil (1901) en Texaco Oil (1902): de opkomst van Texaanse rivalen

In 1901 wordt het gigantische olieveld van *Spindletop* ontdekt nabij Beaumont, Texas. Deze ontdekking markeert het begin van de zogenaamde Texas Oil Boom en vormt een directe bedreiging voor de binnenlandse hegemonie van *Standard Oil* (SO). Omdat het SO, als monopolist, in de staat Texas juridisch wordt verboden om te opereren, ontstaat er ruimte voor nieuwe olieconcerns met nationale ambities.

Daardoor komt er ruimte voor nieuwe hoogvliegers als Gulf Oil (1901) en Texaco Oil (1902). Dankzij de uitzonderlijk hoge opbrengsten van de velden rond Spindletop en de relatief lage productiekosten, vormen deze ondernemingen vanaf het begin een reële binnenlandse concurrentie voor Standard Oil. Hun olie is eenvoudig winbaar, rijk aan benzinefracties en relatief goedkoop te transporteren.

Kort na de oprichting sluit *The Shell Transport & Trading Company Ltd.* een langdurig exclusief transportcontract af met *Gulf Oil*. De samenwerking is op papier omvangrijk, maar in de praktijk wordt er slechts minimaal gebruik van gemaakt. Het contract illustreert vooral de geopolitieke zoektocht van Shell naar alternatieve leveranciers, buiten het bereik van Standard Oil.

Het dan nog private Texaco Oil gaat vanaf 1905 olie verkopen in Antwerpen via *Continental Petroleum Company* (1905/1913), een organisatie die het in 1913 overneemt en beconcurreert daar dus het Joods-Russische BNITO/Shell kartel.[187]

De wereld olie-industrie algemeen, vanaf 1911 tot 1920[188]

Wereldolieproductie en prijs (1911 & 1920)

Cijfers in vaten van 159 liter per jaar; prijzen nominaal en omgerekend naar 2018-dollarwaarde

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorr. 2018	Wereldvolume/jr
1911	$ 0,61	$ 16,37	336.168.000
1920	$ 3,07	$ 38,46	715.284.000

Top 5 olieproducerende landen (1920)

Productie in vaten en percentage van wereldvolume

Land	Productie vaten	Aandeel
VS	375.113.000	53%
Mexico	93.341.000	13%
USSR	31.946.000	4%
Indonesië	15.552.000	2%
Perzië	10.138.000	1%
Totaal top 5	**525.090.000**	**73%**

De Grote Oorlog en de mondiale oliemacht

In de periode waarin de Eerste Wereldoorlog (1914–1918) plaatsvindt, speelt olie als brandstof van de tweede industrialisatie een hoofdrol in de mondiale geopolitiek. De Verenigde Staten treden naar voren als nieuwe wereldmacht, ten koste van met name het Britse en Franse imperium. Tegelijkertijd vallen drie grote monarchieën letterlijk van de troon: het Keizerrijk Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Tsaristisch Rusland.

De mondiale oliemarkt consolideert zich ondertussen razendsnel rond twee kernspelers: Koninklijke Olie/Shell (1907) en Standard Oil. Het olie-imperium van de Rothschilds wordt structureel weggeconcurreerd, vernietigd of opgekocht. Beide concerns breiden hun productiecapaciteit wereldwijd sterk uit. De VS ontwikkelt zich onmiskenbaar tot de grootste olieproducent ter wereld en industrialiseert na 1918 bovendien aanzienlijk sneller dan Europa.

[187] Nadat Texaco in 1925 voor 99% in handen komt van SOCONY (1911), breidt de onderneming zich razendsnel uit. Na de ontdekking van nieuwe olievelden in Texas in 1927 groeit Texaco uit tot een van de grootste producenten in de Verenigde Staten. Voor en tijdens de depressie van 1929 tot 1932 speelt de Texaanse olie een hoofdrol in de overname van de wereldmarkt.

[188] Voor data zie digitale bijlage: Bijlage oliemarkt 1860-2018

Standard Oil

De ontmanteling van het Standard Oil-monopolie (1911)

De opheffing van het Standard Oil-monopolie vindt plaats onder druk van het Amerikaanse publiek, gevoed door massamedia die zich massaal keren tegen de almacht van het concern. De politiek voelt zich daardoor gelegitimeerd om de onderneming op te splitsen op basis van de Sherman Antitrust Act (1890).

John D. Rockefeller Sr. presenteert zich in deze periode niet als schuldbewuste kapitalist, maar eerder als een martelaar. In enkele zeldzame interviews biedt hij een inkijk in zijn diep religieus geïnspireerde wereldbeeld, dat opvallende gelijkenissen vertoont met de mentaliteit van Europese kolonisten in Nederlands-Indië, en zelfs met die van Wilhelmina.

Rockefeller beschouwt zijn kartelorganisatie Standard Oil als een coöperatieve onderneming, die – net als het socialistische model van Marx – de economie effectiever zou organiseren dan de vrije markt. Het verschil is dat Rockefeller dit legitimeert vanuit privaat eigendom, terwijl Marx het als collectief goed beschouwt.

De diepgelovige John D. was er heilig van overtuigd dat hij werd geleid door God en dat zijn daden moreel gerechtvaardigd waren, ook wanneer hij mensen economisch de afgrond in dreef. Hij streefde altijd een hogere orde na. Zelfs zijn vermogen om geld te verdienen beschouwde hij als een goddelijke gave. Ook het redden van de olie-industrie door kartelvorming en het 'verlossen' van de zondaars – die door vrije concurrentie de monopolieprijs ondermijnden – zag hij als een goddelijke missie. Hij vergeleek Standard Oil met Mozes, zichzelf en zijn partners met missionarissen van het licht en de aarde als Gods arena:

'The Struggle for the survival of the fittest, in the sea and on the land the world over; as well as the law of supply and demand, were observed jn all the ages past until the Standard Oil company preached the doctrines of cooperation, and it did cooperate so successfully and so fairly that its most bitter opponents were won over to its views and made to realize that rational, sane, modern, progressive administration was necessary to proceed'.

Zijn vervolging beschouwde Rockefeller als een vorm van martelaarschap, vergelijkbaar met dat van Jezus:

'...there would have been the survival of the fittest - and we had proven ourselves to be the fittest, and we could picked up the wrecks as the less fortunate brethen went down. This we did not do, but tried to call a halt and avert the impending disaster'.

De winst van de martelaar

De opsplitsing van Standard Oil betekent allerminst het einde van Rockefellers macht. Integendeel: zijn aandelen – die op dat moment 27% van het geheel vertegenwoordigen – stijgen juist in waarde door de sterke opkomst van de auto-industrie en ander gemechaniseerd transport. Was zijn vermogen in 1911 nog $ 300 miljoen, in 1913 wordt het reeds geschat op $ 900 miljoen (1913:ƒ 2.295 miljoen). Op een moment dat de totale staatsschuld van de VS $ 1,2 miljard bedraagt en de jaarlijkse overheidsuitgaven $ 715 miljoen.

Vijf van de Standard Oil-bedrijven behoren tot de 200 grootste ondernemingen van de VS. Gedurende het daaropvolgende decennium verviervoudigt de waarde van zijn aandelen. In 1923

wordt zijn vermogen geschat op $ 3.600 miljoen (1923:ƒ 9.180 miljoen). Rockefeller behoudt daarbij zijn 27% belang in vrijwel alle afgesplitste bedrijven.

De Standard Oil-ondernemingen waarin de Rockefeller's actief blijven:

- Standard Oil of New Jersey → *Exxon*
- Standard Oil of New York → *gereorganiseerd als SOCONY (1911), later Mobil*
- Standard Oil of California → *Chevron*
- Standard Oil of Indiana → *Amoco*
- Atlantic Refining Company → *Arco*, later *Sunoco*
- Continental Oil Company → *Conoco*
- Standard Oil of Ohio (Sohio) → *British Petroleum*
- Anglo-American Petroleum Company → *Esso* (UK-divisie)
- Marathon Oil Company → *Marathon*

Daarnaast vormt Vacuum Oil Company (1866) in 1931 met SOCONY de fusieonderneming Socony-Vacuum, die in 1963 opgaat in Mobil. Opmerkelijk detail: Rockefeller privatiseert Vacuum Oil in 1911, kort na de trustbreuk — een stap die later strategisch blijkt.

Mondiale expansie na de trustbreuk

Na 1911 ontwikkelt de Amerikaanse oliemarkt zich competitiever. Buitenlandse ondernemingen zoals Koninklijke Olie/Shell krijgen toegang tot de VS-markt, en olieprijzen voor consumenten dalen. De voormalige Standard Oil-bedrijven richten zich vanaf dat moment sterker op mondiale expansie.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog verandert de oliemarkt structureel. Standard Oil verwerft belangen in Europa en Rusland, terwijl Koninklijke zich richt op investeringen in de Amerika's en het Midden-Oosten. Ook Latijns-Amerika komt in beeld:

- Standard Oil of Cuba (c. 1919) wordt opgericht.
- In 1920 koopt dat concern de Tropical Oil Company of Colombia (1920).
- In 1921 volgt de oprichting van Standard Oil Company of Venezuela.

Overname Rothschilds oliebelangen in Rusland en elders

In 1916 koopt Emanuel Nobel privé een groot belang in de Rothschilds' Russian General Oil Corporation (1912) evenals participaties in:

- Volga-Baku Company
- A.I. Mantashev & Co.
- Anglo-Russian Maximov Oil Company (Londen)
- G.M. Lianozov Sons (waar Nobel reeds 1/3 in bezit heeft)

In 1918 verkoopt Nobel zijn concern Branobel voor 50% aan Standard Oil, dat daarmee bevrijd word van de invloed van de Rothschilds.

Tegelijkertijd verliest Rothschild zijn strategische exportinfrastructuur in Antwerpen. De raffinaderijen van SAIC (1900) – verantwoordelijk voor 95% van de Russische olie-uitvoer via Shell – worden bij het Duitse bombardement op Antwerpen (1914) vernietigd. SAIC verhuist zijn hoofdkantoor naar Parijs

en bouwt een nieuwe raffinaderij aan de Seine. Na het overlijden van Alexandre André (1913) wordt diens zoon voorzitter van Esso Standard, de Franse tak van Standard Oil.

Na de nationalisatie van Rothschilds voormalige Mazut en BNITO in 1918 koopt Koninklijke de Rothschilds uit de *Asiatic Petroleum Company* (APC). Standard Oil handelt ondertussen rechtstreeks met de nieuw gevormde Sovjetrepubliek Azerbeidzjan:

- In januari 1919 betaalt Standard Oil $ 330.000 (1919:ƒ 710.700 / £ 63.000) aan de Azerbeidzjaanse regering voor 11 olieconcessies.
- Op 12 april 1920 wordt een voorlopig contract ondertekend.
- Op 28 april 1920 arriveert Sovjetcommissaris Sergei Kirov in Baku, en op 30 juli 1920 worden de officiële contracten in de VS getekend, met instemming van de Amerikaanse regering.

Daarmee verkrijgen Standard Oil en Nobel samen 60% van de Russische olieproductie via Baku. Via hun belangen in de Russian General Oil Corporation en G.M. Lianozov Sons controleren zij zelfs een nog groter aandeel.

Verdere expansies van Koninklijke, vanaf 1921 tot 1928

Door de enorme overproductie slaat de wereldwijde inflatie na de Eerste Wereldoorlog genadeloos toe. Zelfs basisproducten zoals brood worden voor veel mensen onbetaalbaar. In diverse landen, waaronder Italië, Spanje en de Verenigde Staten, breken communistische opstanden uit.

Tegelijkertijd keldert de prijs van ruwe olie. In 1920 bedraagt de wereldolieprijs nog $ 3,07 per vat, maar in 1921 is die al gezakt tot $ 1,73. Dit gebeurt ondanks een relatief bescheiden toename van het wereldwijde olievolume: van 715.284.000 naar 774.382.000 vaten per jaar.

Het zijn zware tijden voor de vele opportunisten in de olie-industrie die tijdens de oorlogsjaren op krediet hebben uitgebreid. Velen kampen nu met fors verlies en een onhoudbare schuldenlast, terwijl de afzet stagneert en de prijzen instorten. Dergelijke ondernemingen vallen ten prooi aan kapitaalkrachtigere spelers als Koninklijke. Zo neemt Koninklijke een deel van het grote private UNOCAL (1890) uit Californië over in 1922 en hernoemd de onderneming Shell Union Oil Corporation (1922).

Veranderingen in Nederlands-Indië

De nieuwe Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij (NKPM, 1912) wil haar activiteiten in Nederlands-Indië uitbreiden, maar stuit op tegenwerking van zowel het koloniale gouvernement als Den Haag. Ondanks jaren van aandringen, gaat in 1921 het rijke Djambi-olieveld uiteindelijk niet naar NKPM, maar naar Koninklijke. Voor de exploitatie sluit Koninklijke met het gouvernement een 50/50 joint venture: de Nederlands-Indische Aardolie Maatschappij (NIAM), opgericht in 1921.

De weigering van het Oranje's gouvernement om Amerikaanse oliebedrijven toegang te geven tot nieuwe concessies leidt in 1921 tot een stevige reactie vanuit Washington. De nieuwe Amerikaanse minister van Binnenlandse Zaken verklaart Nederlands-Indië (en daarmee ook Koninklijke) 'non-reciprocity' – niet wederkerig. Hierdoor verliest Koninklijke tijdelijk haar recht om concessies te verwerven in de Verenigde Staten.

In reactie op de politieke verharding besluit het 'Amerikaanse' NKPM in 1922 voorzienend zijn naam te wijzigen naar Standard-Vacuum Petroleum Maatschappij (1912/1922). De onderneming

intensiveert haar inspanningen en vindt in haar bestaande Telang-concessie al in 1922 voldoende olie om de export naar Japan te starten.

In 1926 telt NKPM daar 24 producerende bronnen, en krijgt de onderneming toestemming om een raffinaderij te bouwen met een capaciteit van 3.500 vaten per dag. Op dat moment beschikt NKPM over 35.000 hectare concessiegebied, tegenover een kolossale 2.023.000 hectare voor Koninklijke.

Pas na zes jaar aandringen krijgt Standard Oil of New Jersey (SONJ) in 1928 toestemming van de Staten-Generaal om namens NKPM 253.208 hectare extra concessiegebied te verwerven in Nederlands-Indië. Daarmee verdwijnt ook het *'non-reciprocity'*-label voor Koninklijke in de VS.

Dankzij de uitbreiding kan NKPM haar jaarproductie opvoeren van 1 miljoen vaten in 1927 tot 16 miljoen in 1937. De onderneming bouwt bovendien een 130 kilometer lange pijpleiding van het immense Talang Akar-veld naar de raffinaderij, die uitgroeit tot de grootste van Zuidoost-Azië. NKPM beschikt ook over een eigen tankervloot voor export, vooral richting China.

In 1928 wordt het wereldwijde kartel tussen Koninklijke, Standard Oil en APOC officieel beklonken. Ondanks de publieke schijn van concurrentie werkten de drie oliereuzen al sinds 1912 in het geheim nauw samen. Nu wordt echter de wereldmarkt formeel gemonopoliseerd. Dat blijkt bijzonder waardevol in de jaren 1920, met name voor de oliestromen richting China en het snel industrialiserende Japan, zeker gezien de extreem lage productiekosten van Indische olie.

Koninklijke' expansies in Rusland

Op 11 mei 1923 sluit Koninklijke een grote overeenkomst met de Sovjet-Unie (USSR Capital Participation) voor een periode van tien jaar. De deal betreft een joint venture in een 50/50-verhouding, met een tekengeld van £ 1,25 miljoen (1923:ƒ 14,60 miljoen). Doel is het gezamenlijk vermarkten van Russische olie.

Er wordt een nieuw kantoor geopend in Londen, van waaruit de olie via exclusieve dealers wordt geëxporteerd. Vanaf 1924 koopt Koninklijke ook voor 50% olie in namens Standard Oil. Deze olie wordt onder meer verkocht op de Duitse markt.

Koninklijke's expansies in de republieken Oostenrijk en Duitsland

In 1923 richt Koninklijke de dochteronderneming *Shell Austria* op, met als doel om ruwe olie uit de regio te raffineren tot benzine en aanverwante producten. Tegelijk vormt de onderneming de basis voor de uitrol van een netwerk van benzinestations in Oostenrijk.

Een jaar later, in 1924, opent Koninklijke nabij Düsseldorf het eerste Duitse tankstation van haar dochteronderneming *Rhenania-Ossag* (1902), in de stad Neuss. Deze installatie markeert het begin van een grootschalige expansie op de Duitse markt voor motorbrandstoffen.

In juni 1925 neemt Rhenania AG het oliebedrijf *Ossag* volledig over voor RM 8,8 miljoen (1925:$ 2,1 miljoen / ƒ 8,7 miljoen). De samengevoegde onderneming gaat verder onder de naam *Rhenania-Ossag Mineralölwerke AG* (1925). In de jaren daarop bouwt Rhenania-Ossag een eigen tankervloot op, mede via overnames van 'concurrerende' bedrijven zoals de *Deutsch-Amerikanische Petroleum Gesellschaft* (DAPG), de Duitse dochter van Standard Oil of New Jersey.

Tot dat moment verwerkt Rhenania voornamelijk ruwe olie uit de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Vanaf 1927 wordt het aanbod uitgebreid met olie uit andere landen.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Vanaf het midden van de jaren 1920 ontwikkelt Rhenania-Ossag een fijnmazig netwerk van tankstations in Duitsland en Oostenrijk, ter ondersteuning van de snelgroeiende automobielsector. In 1927 wordt het merk 'Shell' internationaal ingevoerd als standaardlabel voor gewone benzine. Voor specifieke toepassingen voert de onderneming tevens de merknamen *Dynamine* (voor kleine motoren) en *Kraftaline* (voor vrachtwagens en bussen).

Voor de transportinfrastructuur had Rhenania al begin jaren 1920 een kleinere asfaltfabriek gebouwd. Toen *Ebano Asphalt Werke AG* (1928), een dochter van Standard Oil, een grotere asfaltinstallatie opende in Harburg bij Hamburg, reageerde Rhenania in 1929 met een eigen, nog grotere fabriek in Hamburg-Wilhelmsburg.

De parallelle expansie van APOC

In dezelfde periode breidt de aan Koninklijke gelieerde *Anglo-Persian Oil Company* (APOC) haar activiteiten in Duitsland fors uit via de *Deutsche Tiefbohr-Actiengesellschaft* (1899, DTA). Deze onderneming was in 1899 opgericht door de Essener bank Laupenmühlen, met hoofdzetel in Nordhausen, en werd gefinancierd door anonieme aandeelhouders uit het Ruhrgebied.

In 1911 fuseert DTA met haar dochteronderneming *Vereinigte Norddeutsche Mineralölwerke AG* en met *Deutsche Mineralölindustrie AG*, wat resulteert in de oprichting van het grotere *Deutsche Erdoel-Actiengesellschaft* (1911, DEA), met hoofdkantoor in Berlijn.

In 1922 besluiten *Disconto Gesellschaft* en *Deutsche Bank* om hun oliebelangen samen te voegen. Hun bestaande ondernemingen – *Deutsche Petroleum-Aktiengesellschaft* (1904, DPAG) en *Deutsche Petroleum-Verkaufs-Gesellschaft* (1906, DPVG) – worden samengebracht onder de naam DPVG.

In 1926 dringt APOC erop aan dat DPVG fuseert met de Oostenrijkse concurrent *Aktiengesellschaft für österreichische und ungarische Mineralölprodukte* (1904, OLEX). OLEX, dat zich vooral toelegt op de verkoop van Roemeense olie, had al in 1922 het eerste Duitse benzinestation geopend in Hannover. Het verzoek resulteert in de oprichting van *OLEX Deutsche Petroleum-Verkaufsgesellschaft GmbH* (1926, OLEX), waarin APOC een belang van 40% neemt.

In het crisisjaar 1929 koopt APOC 75% van de *Europäische Petroleum Union* (EPU), de moederonderneming van de DPVG die in handen was van Deutsche Bank, Nobel en Koninklijke. In 1931 verwerft APOC ook het resterende aandelenpakket, waarmee het volledige eigendom van EPU in Britse handen komt.

De Britse overheid verkrijgt zo aanzienlijke oliebelangen in aanstaand nazi-Duitsland (1933).[189]

Het 'high-tech' Bergius kartel van Koninklijke, Standard Oil, Stinnes en IG Farben's BASF

In 1921 richt BASF samen met Koninklijke een joint venture op in Den Haag: de *Internationale Bergin Compagnie voor Olie en Kolen Chemie*. Beide partijen nemen ieder 50% van de aandelen. De

---

[189] De DEA speelt een centrale rol in het Vierjarenplan van Hitlers NSDAP, dat in 1936 van start gaat en waarin zelfvoorziening van Duitsland centraal staat. DEA krijgt daarbij als opdracht om zowel olie en steenkool te winnen, de voorraden te beheren als de verkoop te organiseren — kortom: de volledige keten te controleren. Het aandelenkapitaal bedraagt in 1936 RM 100 miljoen (1936: $ 40,4 miljoen) en staat genoteerd op de beurzen van Amsterdam, Berlijn en vier andere Duitse steden. Het bedrijf bezit veel onroerend goed: 35 hectare met industriële en fabrieksgebouwen, en 152 hectare met commerciële en residentiële gebouwen. Daarnaast exploiteert de onderneming 3.207 hectare aan bruinkoolbedrijven.

onderneming verwerft de wereldwijde rechten op het zogenoemde *Bergius-proces*, een hydrogenatietechniek waarmee uit kolen synthetische olie kan worden vervaardigd. Ook olie van lage kwaliteit en teerachtige reststoffen kunnen met deze methode worden opgewerkt tot hoogwaardige producten zoals benzine, kerosine en diesel.

Voor industrieel Duitsland – rijk aan kolen maar arm aan olie – is het Bergius-proces van strategisch belang. De technologie vormt bovendien de basis voor latere ontwikkelingen in de olieverwerking, zoals het 'cracken' van aardolie (het opbreken van lange koolstofketens tot kortere, bruikbare verbindingen als benzine en diesel) en uiteindelijk ook het 'fracken' van teerzanden en schalieolie.

Gasolin, Stinnes en vroege nazi-sponsoring

Het Duitse oliebedrijf *Gasolin* wordt in 1920 opgericht en in 1923 overgenomen door Hugo Stinnes Sr. (1870–1924), een van de machtigste industriëlen van het Weimar-tijdperk en een vroege hoofdsponsor van de NSDAP. Hij voegt Gasolin samen met zijn oliebelangen in Argentinië.

Sinds 1902 controleert Stinnes, samen met zakenpartner Alfred Thyssen (1842–1926), het energieconcern *Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk AG* (1898, RWE). Via RWE en een netwerk van holdings beheren zij omvangrijke belangen in de kolen- en staalindustrie van het Rijnland tot Berlijn.

Na Stinnes' dood in 1924 komt Gasolin in handen van *Badische Anilin und Soda-Fabrik* (BASF), onder leiding van Carl Bosch (1874–1940). Bosch groeit uit tot een van de machtigste industriëlen van interbellum-Duitsland. Van 1919 tot 1925 is hij voorzitter van de raad van bestuur van BASF, waarna hij voorzitter wordt van *IG Farbenindustrie AG* (1925, IG Farben), het grootste chemische kartel ter wereld.

BASF had reeds voor de Eerste Wereldoorlog een kartel gevormd met aan de Oranjes gelieerde concern *Hoechst*, *Bayer* en *Agfa* (van de joodse industrieel Otto Felix von Mendelssohn Bartholdy, 1868–1949). In 1923 worden de onderhandelingen hervat en in 1925 ontstaat IG Farben, door fusie van BASF en Hoechst, gevolgd door toetreding van *Cassella*, *Kalle & Co* (van de familie Weinberger), *Bayer*, *Agfa*, *Griesheim Elektron* en *Weiler-ter-Meer*.

Op 2 december 1925 wordt de naam gewijzigd in *IG Farbenindustrie AG*, met hoofdkantoor in Frankfurt am Main. Het concern telt dan 80.000 werknemers en heeft een kapitaal van RM 1,1 miljard (1925:$ 262 miljoen / ƒ 1.086 miljoen), waarmee het behoort tot de grootste industriële ondernemingen ter wereld.

Carl Bosch wordt voorzitter van de raad van bestuur tot zijn dood, Carl Duisberg (eveneens van BASF) voorzitter van de raad van commissarissen. Onder Bosch's leiding wordt IG Farben in 1933 de grootste particuliere sponsor van Hitlers *Nationalsozialistisches Treuhandfonds* (1933), nog vóór bedrijven als AEG en Thyssen.

Thyssen, RWE, BASF en Hoechst onderhouden allen directe zakelijke banden met het Huis Oranje. Ook het netwerk van Hugo Stinnes lijkt met deze kring verbonden.

Geheime karteldeal tussen SONJ, BASF en Koninklijke

Nog vóór de officiële oprichting van IG Farben sluit *Standard Oil of New Jersey* (SONJ) in 1924 een strategisch partnerschap met BASF, gericht op gezamenlijke exploitatie van het Bergius-octrooi. In

1926 besluiten BASF/IG Farben, SONJ en Koninklijke gezamenlijk te investeren in de industriële productie van synthetische benzine, op basis van het overvloedige Duitse bruinkool.

Voor de distributie wordt gekozen voor het voormalige oliebedrijf van Stinnes, *Hugo Stinnes-Riebeck Oel-AG*. Deze onderneming krijgt, door ogenschijnlijke fusie met de oude onderneming, opnieuw de naam *Gasolin*. Deelnemende partijen zijn: *A. Riebeck'sche Montanwerke AG*, *Koninklijke*, *BASF* (vanaf 1925: IG Farben), en *Standard Oil of New Jersey*, elk met een aandeel van 25%. Gasolin ontwikkelt daarop een demonstratief netwerk van tankstations in Duitsland. Het marktaandeel blijft relatief beperkt, maar de zichtbaarheid is strategisch belangrijk.

SOCONY (1911, Standard Oil Company of New York), past het *cracking*-principe reeds toe bij de bouw van haar nieuwe raffinaderij (1926/1927) in *Batumi* aan de Zwarte Zee. Dergelijke technieken werden onder licentie toegepast.

Koninklijke's expansies in Zuid Amerika en Cariben

In 1911 wordt geoloog William D'Arcy Reynolds — dezelfde die eerder betrokken was bij de Britse *D'Arcy*-concessie in Perzië — door Koninklijke naar Venezuela gestuurd om daar olievelden te verkennen en directe concurrentie aan te gaan met nieuwkomer Standard Oil. In 1922 boort Reynolds succesvol in het Barros nr. 2-veld in het olierijke La Rosa-gebied, waarmee een grootschalige oliewinning in Venezuela op gang komt.

Hoewel Venezuela in 1921 al circa 1,5 miljoen vaten ruwe olie per jaar produceerde, stijgt dat aantal onder invloed van deze ontdekking naar 20,7 miljoen vaten in 1925. Deze explosieve toename markeert de definitieve doorbraak van Venezuela als opkomende olie-exportmacht, mede gestimuleerd door de investeringen van Koninklijke.

In 1927 wordt het overgenomen Mexicaanse *Compañía Mexicana de Petróleo El Águila* (1908), op Aruba heropgericht onder de naam *Compañía Mexicana de Petróleo El Águila* of *Arend Petroleum Company Ltd.*. Deze nieuwe dochteronderneming van Koninklijke vestigt zich bij Oranjestad en start met de aanleg van een grootschalige raffinaderij aan de zuidwestkust van het eiland.

Over een kuststrook van vijf kilometer worden raffinagefaciliteiten, opslaginstallaties, een scheepswerf en ondersteunende infrastructuur gebouwd. Tegelijkertijd stelt Koninklijke een eigen vloot van grote tankers in dienst om ruwe olie aan en geraffineerde producten af te voeren. Binnen korte tijd groeit Oranje's Aruba uit tot een strategisch knooppunt in Koninklijke's mondiale olienetwerk, gericht op de verwerking van Zuid-Amerikaanse olie voor zowel de Atlantische als de Aziatische markten.

Koninklijke's APOC expansies via de mysterieuze D'Arcy Exploration Company Ltd. (1916)

In 1920 koopt de Anglo-Persian Oil Company (APOC) een olieconcessie in Noord-Perzië, die oorspronkelijk in 1916 was verleend door de sjah aan de Georgisch-Russische oligarch Akaki Khoshtaria. De concessie wordt ondergebracht in een nieuwe dochtermaatschappij, de *North Persia Oil Company* (1916). De Perzische autoriteiten weigeren de concessie echter te erkennen. Tegelijkertijd lopen de spanningen hoog op tussen het nationalistische, pro-Duitse regime in Teheran en het Brits-gecontroleerde APOC, dat slechts 16% van de gemanipuleerde winsten afstaat aan Iran.

In 1923 ontdekt APOC daarnaast aanzienlijke olievoorraden in Naftkhana, in de provincie Diyala, net over de grens in het door de Britten bezette Irak. Hoewel formeel een onafhankelijk koninkrijk sinds

1921, is Irak in feite een Brits kroonmandaat zonder eigen leger. De exploitatie van de Naftkhana-velden komt in handen van een nieuwe Londense dochtermaatschappij: de *Khanaqin Oil Company* (1923).

Opvallend is dat reeds in 1916 — een jaar voor de dood van William Knox D'Arcy — de *D'Arcy Exploration Company Ltd.* (DEC) wordt opgericht. Hoewel formeel een dochter van APOC, opereert deze onderneming opmerkelijk autonoom. DEC tekent in 1916 namens APOC het Britse overheidscontract voor deelname in de *Turkish Petroleum Company* (TPC, 1912), waarbij zij het Britse belang in deze strategische onderneming opkoopt — gefinancierd met belastinggeld van de Britse staat.

Tussen 1918 en 1928 ontwikkelt DEC zich tot een mondiale speler in exploratie. In 1918 is zij al actief in Nigeria en Brits-Maleisië. Alleen al aan concessies zou DEC voor naar schatting £ 2,5 miljoen (1928:ƒ 30,2 miljoen) hebben verworven.

Topgeheime contracten in Bahrein en Koeweit door Birmah-topadviseur Winston Churchill

In 1922 blijkt dat DEC niet enkel optreedt als exploratiemaatschappij, maar ook als exploitant. In dat jaar sluit zij — onder bemiddeling van Burmah Oil-topadviseur Winston Churchill en andere Britse diplomaten — geheime oliecontracten met de sjeiks van Bahrein en Koeweit.

Deze contracten worden ondertekend op een gevoelig moment: kort tevoren heeft de aan de Britten geallieerde Ibn Saud (1875-1953, r. 1902-1932/1953), heerser van Njed, de stad Koeweit bezet. Nadat de sjeik van Koeweit onder druk van de Britse regering tekent, bemiddelen Londen en het hof van koning George V (r. 1910–1936) in 1923 een akkoord. Ibn Saud erkent daarin formeel de onafhankelijkheid van Koeweit, maar wel na annexatie van tweederde van het territorium.

Burmah Oil, na de Britse staat de grootste aandeelhouder van APOC, speelt via Churchill een sleutelrol in deze onderhandelingen. Die weet vervolgens ook de Britse regering ertoe te bewegen APOC exclusieve rechten te geven op Iraakse olie. In 1925 wordt de concessie formeel toegekend aan de TPC, waarin APOC via DEC 50% van de aandelen bezit.

In 1927 boort DEC succesvol in het veld Baba Gurgur nabij Kirkuk, in het Koerdische noorden van Brits-Irak. Deze reusachtige olievondst is zo belangrijk dat TPC in 1929 wordt hernoemd tot *Iraq Petroleum Company* (IPC). Baba Gurgur zal uitgroeien tot een van de grootste olievelden ter wereld, met naar schatting meer dan 10 miljard vaten reserves en een productie die in 1998 nog 1 miljoen vaten per dag bedroeg — goed voor ongeveer 50% van de Iraakse olieproductie.

Imperialisme van de Britse kroon via geheime juridische structuren

Met de *Petroleum Act* (1934) verklaart de Britse regering alle nog niet-ontdekte minerale rijkdommen in de *Commonwealth* tot eigendom van de Kroon — de formele soeverein van het imperium. Vanaf dat moment duikt DEC met opvallende regelmaat op als 'frontbedrijf' bij geheime concessies in gebieden die pas na de Tweede Wereldoorlog 'ontdekt' worden en commercieel geëxploiteerd worden. De onderneming lijkt daarbij steeds nauwer verbonden te raken met de Britse monarchie en steeds zelfstandiger te opereren van het moederbedrijf.

Ook in Brits-Nigeria is DEC prominent aanwezig. Daar zijn de olierechten al in 1914 formeel aan de Kroon vervallen. DEC werkt er samen met Koninklijke's dochtermaatschappij Shell, onder meer via de

in 1936 opgerichte *Shell D'Arcy Petroleum Development Company*. Deze onderneming groeit in de jaren daarna uit tot de grootste olieproducent van Nigeria.

Opvallend is dat alle publieke sporen van DEC uit de Britse bedrijfsregisters vóór 1971 zijn verdwenen. In dat jaar wordt de onderneming officieel hernoemd tot *BP Africa Ltd.* — een dochtermaatschappij van het in 1954 herdoopte *British Petroleum* (BP), het hernoemde APOC.

NHM steun aan het koningshuis van Ibn Saud

In 1926, het jaar waarin Ibn Saud de heilige steden Mekka en Medina verovert en zich uitroept tot koning van Hedsjas (1926–1932), opent de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) — het handelsvehikel van het Huis Oranje — de eerste en decennia lang de enige bank op het Arabisch Schiereiland. De vestiging komt in Djedda (Jeddah), de historische toegangspoort tot Mekka.

Officieel biedt de NHM bancaire ondersteuning aan Hadj-gangers uit onder meer Atjeh, die via Singapore en Djedda naar Mekka reizen. In werkelijkheid speelt de NHM een veel diepere, vrijwel onbekende rol in de institutionele vorming van het koninkrijk Saoedi-Arabië.

De NHM verstrekt vanaf het begin renteloze leningen aan het hof van Ibn Saud. In ruil daarvoor krijgt de bank een informele positie als monetaire spil van het regime. Wanneer Ibn Saud in 1927 de *rijal* invoert als nationale munteenheid, wordt de NHM in feite de informele centrale bank als uitvoerder van het monetaire project: zij laat zilveren munten slaan in Engeland en transporteert deze naar Djedda, waar ze in NHM-kluizen worden opgeslagen.

Het nieuwe Saoedische leger en de Wahabitische elite blijven decennialang vasthouden aan fysiek zilvergeld in plaats van papieren valuta. Zelfs koning Faisal (r. 1964–1975) bewaart zijn persoonlijke zilverreserves in zakken in de NHM-kluis in Djedda — een illustratie van het diepe institutionele vertrouwen in Oranje's handelsbank.

Op het moment van deze muntpolitieke operatie is het in oliewereld al bekend dat onder het Arabische Schiereiland immense olievoorraden moeten liggen. De NHM bevindt zich hiermee op een cruciaal geopolitiek kruispunt: als exclusieve buitenlandse bankier van Ibn Saud, met fysieke controle over het eerste nationale geldsysteem van Saoedi-Arabië, én als strategische tussenpersoon in de komende olie-allianties.

Wereldmarktpositie van Koninklijke rond 1925

Rond 1925 heeft het zichtbare deel van Koninklijke een indrukwekkende wereldpositie verworven binnen de mondiale olie-industrie. De onderneming beschikt op dat moment (officieel) over:

- 3.500 verkooppunten wereldwijd – het grootste retailnetwerk ter wereld;
- Een aandeel van 11% in de wereldproductie van ruwe olie;
- 10% van de totale mondiale vrachtcapaciteit.

Deze positie maakt Koninklijke de grootste onderneming ter wereld die dominant is op zowel upstream (winning) als downstream (distributie en verkoop) niveau.

Rond 1930 bezit Koninklijke zelf 59 zeeschepen, terwijl de formeel aparte Britse Shell-vloot uit nog eens 65 tankers bestaat. Deze gecombineerde infrastructuur vormt samen een van de meest geavanceerde en invloedrijke maritieme olie- en transportsystemen ter wereld. Zowel in volume,

dekking als flexibiliteit is het netwerk slechts vergelijkbaar met dat van Standard Oil of New Jersey (SONJ).

Rond 1930 bezit Koninklijke zelf 59 zeeschepen, terwijl de formeel aparte Britse Shell-vloot uit nog eens 65 tankers bestaat. Deze gecombineerde infrastructuur vormt samen een van de meest geavanceerde en invloedrijke maritieme olie- en transportsystemen ter wereld. Zowel in volume, dekking als flexibiliteit is het netwerk slechts vergelijkbaar met dat van Standard Oil of New Jersey (SONJ).

De feitelijke machtspositie van Koninklijke strekt zich daarmee uit van lokale benzinepompen tot wereldwijde zeevaart, en maakt het bedrijf tot een sleutelspeler in de olievoorziening van industriële grootmachten als de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Duitsland, Frankrijk en Japan.

De mondiale olie-industrie, vanaf 1921 tot 1928 [190]

Tabel: Wereldolieproductie en -prijzen (1921–1928)

Alle prijzen in Amerikaanse dollars per vat; volume in vaten per jaar

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorrigeerd (2018)	Wereldvolume
1921	$ 1,73	$ 24,26	774.382.000
1928	$ 1,27	$ 17,14	1.315.310.000

Tabel: Top 5 olieproducerende landen (1928)

Productie in vaten per jaar, met aandeel in procent van wereldproductie

Land	Productie (vaten/jr)	Aandeel
Verenigde Staten	889.862.000	68%
Venezuela	110.297.000	8%
USSR	83.520.000	6%
Mexico	51.725.000	4%
Iran	41.494.000	3%
Totaal (top 5)	1.176.898.000	89%
Nederlands-Indië	31.918.000	2%

Het Wilde Midden-Oosten: De herverdeling van olie-imperia na de Grote Oorlog (1918–1928)

Na de Eerste Wereldoorlog verliest het Ottomaanse Rijk definitief de controle over zijn overzeese gebieden. Alleen het kerngebied van het latere Turkije blijft behouden en wordt in 1923 heropgericht als de Republiek Turkije. De resterende Ottomaanse provincies in het Midden-Oosten — vaak oliehoudend — komen onder militair gezag van de Britse en Franse overwinnaars. Met superieure legers, strategische verdragen (zoals Sykes–Picot) en steun van financiële belangen nemen zij het ontstane machtsvacuüm in. De Duitse economische invloed — met name via Deutsche Bank —

[190] Voor data zie digitale bijlage: Bijlage oliemarkt 1860-2018

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

wordt volledig uitgeschakeld. Ook delen van het Ottomaanse leger worden ontbonden of onder Brits bevel gesteld.

Centraal in deze herverdeling staat olie. In het kader van de opkomende tweede industriële revolutie wordt aardolie het nieuwe zwarte goud: een grondstof met enorm (verborgen) rendement, essentieel voor gemotoriseerd transport, industriële mechanisatie en militaire expansie. Het 25%-belang van Deutsche Bank in de Turkish Petroleum Company (TPC, 1912) — bedoeld om Duitse toegang tot Mesopotamische olie veilig te stellen — wordt door de geallieerden geconfisqueerd als herstelbetaling. Dit pakket komt toe aan Frankrijk en wordt ingebracht in de in 1924 opgerichte Compagnie Française des Pétroles (CFP), later Total (1985).

Olievelden en concessies in het Midden-Oosten, 1921.

Hoewel de Duitse industrie in de jaren 1920 opnieuw tot bloei komt, blijft zij grotendeels afhankelijk van buitenlandse olie: van het 'Britse' APOC, het 'Nederlandse' Koninklijke en het 'Amerikaanse' Standard Oil. In werkelijkheid zijn dit nauwelijks nationale bedrijven. Met uitzondering van APOC en CFP — die aanzienlijke staatsdeelneming kennen — opereren zij als grensoverschrijdende kapitaalgroepen met complexe holdings en ondoorzichtige aandeelhoudersstructuren. Achter deze commerciële façade speelt Oranje-kapitaal vermoedelijk de hoofdrol, vergelijkbaar met andere mondiale grondstoffenkartels waarin Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) prominent aanwezig was. Die betrokkenheid blijft echter zo mistig mogelijk. De politieke vrees dat olie buiten geopolitieke controle zou vallen — zeker in Duitsland, maar ook in een vrijwel olieloos land als Japan — krijgt vorm als de beruchte *Oil Scare*.

Vanaf 1918 raakt olie steeds nauwer verbonden met geopolitiek, industrialisering en militarisering. Niet alleen is het een strategische brandstof voor vloot, luchtmacht en transport, de olie-industrie blijkt ook een uiterst geschikte dekmantel voor politieke beïnvloeding, geheime geldstromen en internationale inmenging. Het omkopen van regeringen blijft tot ver in de 21e eeuw gangbare praktijk.

Dat de sector zelf zo min mogelijk papieren sporen nalaat, komt ook Westerse regeringen niet slecht uit. De dominante gedragsnormen worden in deze periode vooral bepaald door het steeds machtigere Koninklijke, in nauwe samenspraak met de vooruitgeschoven post en ogenschijnlijke Amerikaanse façade: Rockefeller's Standard Oil. Beide ondernemingen laten nauwelijks waardevol archiefmateriaal na. Waar de Rockefellers na de verplichte opsplitsing in 1911 — toen veel kartelvorming en deelnemingen publiek werden — steeds geheimzinniger gingen opereren, koos de impopulaire Rockefeller-dynastie voor filantropie als publieke façade: een vroege vorm van *public relations*. Het Rockefeller-imperium dijt mondiaal verder uit, maar toont alleen wat het zelf kiest te tonen.

Huis Oranje, zo blijkt, was al eerder tot schimmigheid gedwongen — eerst onder toezicht van de Staten-Generaal, later door een parlement dat nauwelijks controle kon uitoefenen. In deze context specialiseren de Oranjes hun internationale zakenimperium in het onzichtbare: via geheime boekhoudingen, juridische sluierconstructies, mensonterende uitbuiting, frauduleuze joint ventures en mondiale kartels. Hun banken, Shell-holdings, raffinaderijen en transportfirma's vormen ook hier de ruggengraat van een systeem waarin Rockefeller, ondanks zijn reputatie als *robber baron*, vergeleken met Oranje nog als een 'onschuldig kind' kan doorgaan.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Het is dan ook geen verrassing dat de werkstijlen van Standard Oil en Koninklijke — vooral na de opsplitsing in 1911 — naadloos op elkaar aansluiten. Beide creëren een internationaal netwerk dat zich aan vrijwel elke vorm van staatscontrole onttrekt.

Ook de Britten zijn in deze context geen onschuldige derde partij. Zij excelleren in wat later 'geopolitiek spel' zal worden genoemd, vaak ten koste van gehele volkeren. De derde grote oliepartij die zich na WOI aandient is het Britse *Anglo-Persian Oil Company* (APOC, 1909). In 1916 koopt APOC zich via de zelfstandig opererende *D'Arcy Exploration Company* (DEC, 1916) met een meerderheidsbelang in bij de TPC. Tijdens de oorlog nationaliseert APOC bovendien het volledige Britse distributienetwerk van British Petroleum. Daarnaast bezit APOC sinds 1909 het exclusieve recht op goedkope Perzische olie — een monopolie dat in 1911 wordt uitgebreid met 50% deelname in de *Anglo Egyptian Oilfield Ltd*. Met een staatsbelang van 51% controleert de regering van George V dus indirect het grootste deel van de oliebronnen in het Midden-Oosten.

Via haar protectoraten en concessiesystemen ontwikkelt APOC zich in het interbellum tot de derde grote mondiale speler — naast Standard Oil en Koninklijke.

In deze steeds complexere strijd om toegang, controle en juridische legitimering verschijnt de Brits-Nieuw-Zeelandse geoloog en mijnbouwingenieur Frank Holmes ten tonele: een typisch product van het vroege oliekapitaal. Hij vecht als majoor in het Britse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog, reist veelvuldig door Mesopotamië (het huidige Irak) en komt, na expedities naar oliebronnen in Egypte en Perzië, tot de overtuiging dat het Arabisch Schiereiland op een zee van olie rust. In een brief uit 1918 schrijft hij aan zijn vrouw:

'I personally believe that there will be developed an immense oil field running from Kuwait right down the mainland coast of eastern Arabia'.

Bahrein-concessie (1923) van The Eastern & General Syndicate, Ltd. (1919).

In Perzië — het huidige Iran — wordt in 1913 te Abadan, aan de oevers van de Perzische Golf en nabij de grens met Irak, de grootste olieraffinaderij ter wereld voltooid. De locatie is strategisch gekozen: tussen reeds ontwikkelde bronnen in Egypte en de Russische Kaukasus, die beide over omvangrijke olievelden beschikken. Vanaf het interbellum wordt de regio beschouwd als een van de meest veelbelovende olierijke zones ter wereld. De lokale geologie bevestigt dat vermoeden: al in de achtste eeuw werden de straten van Bagdad geplaveid met teer, en op sommige plaatsen komt olie spontaan aan het oppervlak.

Bovendien is de winning relatief goedkoop, net als de arbeid. Anders dan in bijvoorbeeld de Amerikaanse permafrost of de Indonesische regenwouden vereist Midden-Oosterse olie weinig infrastructuur of technische ontginning. De combinatie van lage kosten, grote volumes en geopolitieke instabiliteit maakt de regio tot inzet van een geopolitiek beladen concessiekoorts.

Tegen deze achtergrond wordt Ibn Saud in 1917 door de Britse regering erkend als koning van Nejd en Hasa — voorlopers van het latere Saoedi-Arabië. In de daaropvolgende jaren wordt hij benaderd door Frank Holmes, de eerder genoemde majoor en mijnbouwingenieur. In 1919 richt Holmes de *Eastern and General Syndicate* (EGS) op, een onderneming met anonieme 'Britse' investeerders. Datzelfde jaar verkrijgt EGS van Ibn Saud de al-Hasa-concessie — een olieclaim op het oostelijk deel van het Arabisch Schiereiland, in wat later Bahrein (1971) zal worden.

De politieke situatie tussen de stamculturen blijft instabiel, maar bruikbaar. In 1919 breekt de Koeweit–Nejd-oorlog (1919–1920) uit: Ibn Saud probeert het Britse protectoraat Koeweit met enkele duizenden fundamentalistische Ikwan-strijders in te lijven. Wanneer zij in 1922 Koeweit-Stad bezetten, sluit de Britse Hoge Commissaris van Brits-Irak, zonder tussenkomst van de Koeweiti's, het Uqair-protocol (1922), waarin de nieuwe grenzen van Koeweit worden vastgelegd. Niettemin wordt eerst nog een topgeheime olieovereenkomst gesloten tussen de Sultan van Koeweit en Churchill & Co., via de *D'Arcy Exploration Company* (DEC). Net als eerder in Brits-Indië wordt het geopolitieke speelveld benut om strategische invloed en concessies veilig te stellen voor de Britse kroon.

Naast het contract met Holmes sluit Ibn Saud in 1923 een tweede concessieovereenkomst met EGS, nu voor olie-exploratie in Noordoost-Nejd. In datzelfde jaar bevestigt het Britse gezag de protectoraatsstatus van Bahrein — een tactisch manoeuvre om de toegang tot al-Hasa veilig te stellen. Het Britse bestuur over het eiland wordt in de praktijk uitgeoefend door Sir Charles Belgrave (1894–1969), een 'visionair' koloniaal bestuurder die pas in 1937 de slavernij afschaft. In 1925 tekent de Bahreinse proxy-sjeik Hamad ibn Isa Al Khalifa een nieuwe concessieovereenkomst met Holmes voor hetzelfde gebied.

Met beide contracten op zak — al-Hasa en Bahrein — besluit Holmes zijn positie te verzilveren. Hij verkoopt de concessies eerst aan Gulf Oil. Deze onderneming is echter niet geïnteresseerd in directe exploitatie en verkoopt de Bahrein-concessie door aan de Standard Oil Company of California (SOCAL).

Holmes, die zich vlot beweegt tussen militaire en commerciële macht, krijgt van de Arabieren de bijnaam *Abu Naft* — Vader van de Olie. Net als William D'Arcy in Perzië wordt hij een symbool van de overgang van informele imperialistische bemoeienis naar geformaliseerd olie-imperialisme, verpakt als zakelijke overeenkomst.

Standard Oil?!

De onbekende aandeelhouders van het invloedrijke Standard Oil of Indiana

Standard Oil of Indiana (SO I) wordt in 1889 opgericht als regionale dochter van het imperium van Rockefeller's Standard Oil of New Jersey (SONJ). Rond het midden van de jaren 1890 bezit SO I bijna 20% van de totale raffinagecapaciteit in de Verenigde Staten. John D. Rockefeller Sr. houdt persoonlijk minimaal 11,4% van de beursgenoteerde aandelen. Daarnaast is 15,5% van de aandelen niet genoteerd, waardoor de uiteindelijke eigendomsstructuur van SO I grotendeels onbekend blijft. Aangezien dit optelt tot 27%, en J.D. Rockefeller in 1907 eveneens 27% bezit van de Standard Oil Company of New Jersey (SOCNJ, 1899), is het vrijwel zeker dat Senior die private aandelen in SO I zelf beheerde.

Niettemin blijft onduidelijk wie de overige 73% bezit wanneer de onderneming in 1911 wordt losgemaakt van de SOCNJ-holding na de gedwongen opsplitsing door het Amerikaanse Hooggerechtshof. Die aandeelhouders blijven anoniem en opereren vanuit de luwte. Datzelfde geld ook voor veel andere Standard Oil ondernemingen na 1911.

Binnen de snel uitdijende cluster van SO I-dochters neemt vooral de Sinclair Oil Company een markante plaats in. Deze onderneming wordt in 1916 opgericht door Harry Ford Sinclair (1876–1956), die ook tot zeker 1931 als voorzitter aanblijft. De oorspronkelijke Sinclair Gulf Corporation koopt bij oprichting in New York elf kleinere oliemaatschappijen op. In 1919 volgt een grootschalige

herstructurering: nog eens 26 maatschappijen worden toegevoegd, waarna de onderneming verdergaat als Sinclair Consolidated Oil Corporation.

In 1920 is SO I inmiddels uitgegroeid tot de derde grootste raffinaderij van het land. In 1921 — het jaar waarin de mondiale olieprijs halveert — koopt het kapitaalkrachtige SO I een 50%-belang in Sinclair Consolidated Gulf Corporation.

Sinclair wordt vervolgens nationaal en internationaal berucht door zijn hoofdrol in het Teapot Dome-schandaal (1921–1923), dat de Amerikaanse politiek in het hart raakt. Onder president Warren G. Harding (1921–1923) worden strategische marine-oliereserves — bedoeld voor noodgevallen — in het geheim en ver onder marktwaarde toegewezen aan Sinclair's Mammoth Oil Company. Minister van Binnenlandse Zaken Albert Bacon Fall ontvangt in ruil daarvoor rentevrije leningen en betalingen van zowel de katholieke oliemagnaten Harry Sinclair zelf als van Edward L. Doheny. De regering valt.

Doheny, oprichter van de Pan American Petroleum & Transport Company (PAT, 1916), is dan al een grootmacht op het westelijk halfrond. PAT groeit in de jaren 1920 — mede door de olieprijs-deflatie — razendsnel uit tot een van 's werelds grootste oliebedrijven, met grote belangen in Mexico en Venezuela: het land dat zich in dit decennium ontwikkelt tot de op één na grootste olieproducent ter wereld.

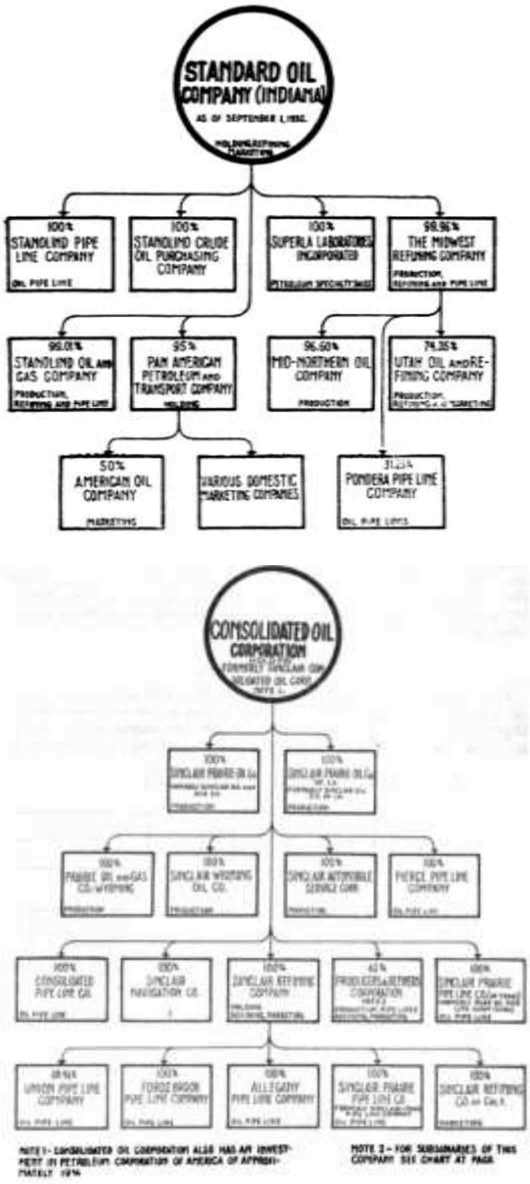

Uit een Amerikaans overheidsonderzoek in 1932: SONJ en Sinclair Oil.

Het Teapot Dome-schandaal is niet slechts een corruptiezaak, maar wordt — na Watergate — beschouwd als *"the greatest and most sensational scandal in the history of American politics."* De verwevenheid van de olie-industrie, financiële macht en staatsstructuur komt hiermee openlijk aan het licht.

De reputatie van Sinclair Oil Company krijgt na Teapot Dome opnieuw een klap — ditmaal in Europa. In Italië controleert SO I's Sinclair via diverse dochtermaatschappijen de *Italo-American Petroleum Society* (SIAP, ca. 1893), ook wel bekend als *Società Italo-Americana del Petrolio di Venezia*. Deze onderneming werkte al sinds de jaren 1890 samen met SONJ's DAPG, en valt in de jaren 1920 volledig onder controle van het Standard Oil-netwerk.

In 1924 raakt SIAP betrokken bij een groot corruptieschandaal. De fascistische leider Benito Mussolini (r. 1922–1943), regerend als dictator onder koning Victor Emmanuel III, tekent op 4 mei een oliecontract met SIAP. Later blijkt dat Sinclair substantiële bedragen heeft betaald aan hooggeplaatste fascistische functionarissen, die als tussenpersonen dienden voor Mussolini zelf. De socialistische politicus Giacomo Matteotti schrijft hierover een aanklacht, waarin hij Sinclair

beschuldigt een marionet van Standard Oil te zijn. Kort daarna wordt Matteotti vermoord door de fascistische geheime politie. Latere onderzoeken bevestigen de kern van zijn beschuldigingen.[191]

Ook in de Verenigde Staten breidt het netwerk zich verder uit. In 1924 neemt Doheny's PAT een 50%-belang in de American Oil Company (Amoco) voor $ 5 miljoen. In 1925 koopt ook SO-I een groot belang in Amoco — op dat moment het grootste oliebedrijf van de VS — en integreert het merk volledig in zijn eigen productielijn. Amoco wordt geleid door de Joods-Amerikaanse ondernemer Louis Blaustein, die in 1931 een prominente rol zal spelen tijdens de wereldwijde oliecrash (1931–1933).

In datzelfde jaar, 1925, neemt SO I vrijwel geheel de controle over PAT over. Daarmee verkrijgt het via PAT ook grote belangen in Mexico, Venezuela en in 1928 een positie in de TPC-concessie. Niet veel later koopt ook APOC een aanzienlijk aandeel in PAT, waardoor de belangen in Latijns-Amerika en het Midden-Oosten via *interlocking* direct door Britse en Amerikaanse netwerken worden gedeeld. Uiteindelijk groeit SO I's belang in PAT tot 95% (1932).

SONJ en SOCONY's expansies naar de Golf

Het opgesplitste SONJ (Standard Oil of New Jersey) richt zich in de jaren 1920 nadrukkelijk op Latijns-Amerika. In 1920 koopt het bedrijf de *Tropical Oil Company of Colombia*, gevolgd in 1921 door de oprichting van de *Standard Oil Company of Venezuela*. De expansie zet zich voort met de *Standard Oil of Cuba* (ca. 1919), actief op het eiland Cuba. Tegen de tijd van de Cubaanse Revolutie (1959) produceert Cuba nog circa 5 miljoen vaten olie per jaar, met concessies in handen van SONJ, het gelieerde Atlantic Refining (1866) en SOCAL (1906), maar ook Koninklijke en Gulf Oil.

De expansie in Cuba is echter niet uitsluitend gericht op olie. Na het instorten van de internationale suikerprijs (1920–1921) raakt het eiland economisch verlamd. De met SOCONY (1911) geassocieerde National City Bank — onder controle van William Rockefeller Sr. — krijgt toegang tot 90% van Cuba's grondstoffenreserves door de crisis en gaat feitelijk functioneren als centrale bank. De bank koopt voor een fractie van de waarde zo'n 20% van de meest winstgevende suikermolens op het eiland op en zet daarmee een precedent voor economische kolonisatie via krediet.

In 1924 richt SONJ op Oranje's Aruba de Lago Oil & Transport Company Ltd. op, genoemd naar het Venezolaanse Lago de Maracaibo. De onderneming verwerkt olie uit Venezuela en andere velden rond de Golf van Mexico. Tijdens de Tweede Wereldoorlog groeit deze raffinaderij uit tot de op één na grootste ter wereld.

SONJ, SOCONY en Vacuum Oil Company's expansies in de USSR

Parallel aan deze ontwikkelingen groeit ook de Amerikaanse invloed in de Sovjetunie. In de jaren 1920 start de USSR met eigen oliewinning nabij Batumi, maar de binnenlandse productie blijft beperkt. In 1926 sluiten het 'Amerikaanse' SOCONY (1911, voorheen Standard Oil of New York) en de private Vacuum Oil Company (1911) een overeenkomst met secretaris-generaal Stalin (r. 1924–1953) om 50% van de olie uit de Kaukasus in Europa te vermarkten. In ruil verstrekken de oliebedrijven een lening van $ 75 miljoen aan de straatarme Sovjetstaat.

[191] De relatie met olie blijft Mussolini achtervolgen: bij zijn vlucht naar Zwitserland wordt hij door partizanen gevangengenomen, geëxecuteerd en ondersteboven opgehangen bij een tankstation.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Deze kapitaalinjectie vormt het begin van een langdurige samenwerking. Nog datzelfde jaar bouwt SOCONY nabij Batumi de grootste buitenlandse raffinaderij op Sovjetgrond, gelegen aan de Baku–Batumi-spoorlijn. De capaciteit bedraagt 16 miljoen ton per jaar (ca. 101 miljoen vaten) — meer dan de volledige Duitse raffinagecapaciteit tijdens WOII. Voor de raffinage wordt gebruikgemaakt van de nieuwe cracking-technologie, gebaseerd op het Bergius-patent, eigendom van Koninklijke Olie en BASF. Vervolgens worden nog twee fabrieken gebouwd met het concurrerende Winkler-Koch cracking-systeem, geleverd door Graver Corporation (1928, 1929), gevolgd door installaties uit Engeland en Duitsland.

In dezelfde periode wordt ook de Baku–Batumi-oliepijpleiding (1928–1930) aangelegd, met fors vergrote capaciteit. Op 31 maart 1931 blijkt dat 60% van de Sovjet-olieproductie in Azerbeidzjan via de nieuwe Socony–Vacuum Oil Company (1931) wordt geëxporteerd naar de wereldmarkt. De Sovjets betalen hun schulden in ruwe olie, die door Socony–Vacuum met winst wordt doorverkocht in het Midden-Oosten en China.[192][193]

---

[192] Het Britse bedrijf Craig Ltd. bouwt in 1928 ook een aanzienlijk grotere olieraffinaderij, die in totaal 16 miljoen ton ruwe olie verwerkt. Vickers bouwt in 1928 en 1929 nog twee Winkler-Koch-crackingfabrieken in Batume. De eerste installatie wordt gebouwd voor Rs. 10 miljoen, met een kredietlijn van zes jaar. In 1928 en 1929 bouwen de Duitse bedrijven Steinschneider, Heckmann, Borman, Wilke en Pintsch het merendeel van de olieproductiecapaciteit en crackingfabrieken bij Grozny, Bakoe en Emba, gefinancierd via een kredietlijn van de Duitse regering uit 1926 van DM 300 miljoen.

[193] Uit: Western Technology and Soviet Economic Development 1917-1930 (1968), A.C. Sutton,
In 1922, the Soviet company Azneft and the American Barnsdall Corporation signed a contract under which American well drilling and oil production equipment was supplied in exchange for Soviet crude oil… In 1923, the United States began delivering rotary drilling rigs, deep-well pumps and other equipment to the USSR. As soon as American equipment arrived in the Soviet Union, it was carefully examined and duplicated at Soviet factories.The import of foreign equipment for the Soviet oil industry continued even after the contract with the Barnsdall Corporation was broken off. In 1925-1926, the share of imported equipment in the deliveries to individual oil trusts was as follows: Azneft - 22.4%, Grozneft - 6.0%, and Embaneft - 6.3%. Altogether, in this period, the three above-mentioned trusts received imported products worth 16.9 mln. rubles. The chief supplier was still the United States…In 1926-1929, equipment for the Soviet oil industry was ordered in the United States to the tune of over $20 mln., mostly on the basis of long-term credits....To facilitate Soviet oil exports brought in foreign currency so badly needed by the country, it was decided in 1925 to construct two oil pipelines as quickly as possible: from Baku to Batum and from Grozny to Tuapse. It was also decided to construct large export-oriented refineries at the pipeline terminal points on the Black Sea coast. The pipelines and the industrial facilities were completed and commissioned at the start of the First Five-Year Plan period.
The Soviet Union required considerable amounts of diverse equipment, including large-diameter pipes (10 inches in diameter) for its oil pipelines. Soviet producers offered to supply such pipes at a price of 3.85 rubles per pood (one pood is equal to 16,38 kg), while some German companies asked only 2.71 rubles per pood. And so the order was placed in Germany, and the USSR received 51,000 tons of pipes for its oil pipelines - on the basis of a five-year credit. Orders for welding operations and electrical equipment worth $100,000 were placed in the United States. The production of welding equipment was started in the USSR with the technical assistance of General Electric Company (USA); about 150 people from the Soviet Union were trained in welding operations in the United States.
Employed during the construction of the Baku-Batum oil pipeline in 1928-1930 were excavating machines, cranes, backfillers and pipeline pigs imported from America…Foreign-made equipment was needed not only for producing and transporting crude oil but also for refining it. Back in 1927, the Standard Oil Company of New York, one of Rockefeller's firms, built a refinery for Azneft in Batum, which produced 150,000 tons of kerosene a year. The Soviet side paid for the imported equipment with this kerosene which the Americans then sold on the Middle Eastern and even Far Eastern markets. As A. Sutton notes, capital investment in the construction of a refinery in Batum was the United States' first investment in Russia following the Bolshevik revolution. The Batum refinery, capable of refining 16 mln. tons of crude oil a year, was the first among the foreign constructed facilities of this kind in Russia.

De Rockefeller-belangen in de Sovjetunie reiken echter verder dan olie. Al vanaf het begin is de met SONJ en John D. Rockefeller Jr. geassocieerde Chase National Bank (1877) actief betrokken bij de economische wederopbouw van de jonge Sovjetstaat. In 1922 richt Chase, samen met de Sovjet Prombank, een bilaterale Russian *Chamber of Commerce* op, bedoeld om de nationale en internationale handel te stimuleren.

Wanneer partijleider Jozef Stalin in 1926 afrekent met de interne oppositie rond de joodse revolutionair Leon Trotski, geeft hij groen licht voor het eerste grootschalige industrialisatieprogramma: het vijfjarenplan (1928–1932). Onder zijn dictatoriale bewind wordt een versnelde opbouw van zware industrie, infrastructuur en militaire capaciteit gepland. Dit programma wordt grotendeels gefinancierd via de centrale Sovjetbank Gosbank (opgericht in 1922), in combinatie met een informele vorm van *lend-lease* met de Verenigde Staten.

In dit systeem koopt de USSR grootschalig goederen, technologie en expertise in bij Amerikaanse bedrijven — en betaalt vooral in strategische grondstoffen, met olie als belangrijkste exportmiddel. Het betreft in feite een consignatie-plus-systeem.

Een groot deel van deze uitwisseling verloopt via de Amtorg Trading Corporation, opgericht in 1924 in New York. Amtorg fungeert als quasi-ambassade en centrale inkooporganisatie van het Sovjetregime, en speelt een sleutelrol in het eerste vijfjarenplan. De onderneming is formeel een dochter van de in 1922 opgerichte Ruskom Bank, die vanaf 1924 opereert als Vneshtorgbank (Foreign Trade Bank).

Ook achter Ruskom en Amtorg schuilt privaat Amerikaans kapitaal. Morgan's Guaranty Trust had de oprichting van Ruskom georganiseerd, terwijl Amtorg werd opgezet door Harriman Brothers & Co. (1918), via een fusie met Allied American Corporation (Alamerico), eigendom van de Joods-Amerikaanse ondernemersfamilie Hammer. Amtorg's hybride status — publiek-Sovjet, privaat-Amerikaans — maakt het tot een spil in de informele VS–USSR-samenwerking. Amtorg blijft tot na WOII opereren als semi-ambassade en is de hoofdinkoper voor het eerste Sovjet-vijfjarenplan (1927–1932).[194]

Nadat de Russische olie-industrie in de tweede helft van de jaren 1920 is gemoderniseerd, volgen vanaf 1929 diverse grote Amerikaanse investeringen ter ondersteuning van het vijfjarenplan. Ondernemingen als Ford, General Electric, International Harvester, Albert Kahn, Inc. en de Radio Corporation of America leveren installaties, ontwerpcapaciteit en technologie voor Sovjetfabrieken, netwerken en infrastructuur.

Tussen 1927 en 1930 fungeert Chase National Bank als officiële Amerikaanse bankier van Amtorg. In 1928 verkoopt Chase Sovjet-staatsschuld aan Amerikaanse beleggers en organiseert samen met J.P. Morgan's Guaranty Trust leningen vanuit Amerikaanse overheidsfondsen, gefaciliteerd door de Federal Reserve. De Rockefeller–Morgan-as is op dat moment nog hecht: in 1930 neemt Chase Morgan's reusachtige Equitable Trust Company over en wordt zo de grootste bank ter wereld.[195][196]

---

[194] Het private Guaranty Trust Company of New York, feitelijk gedomineerd door J.P. Morgan Jr., was betrokken bij de oprichting van Ruskombank (1922). Voormalig Guaranty-medewerker Emil Wittenberg werd er benoemd tot directeur en fungeerde als verbindingspersoon met de Amerikaanse financiële sector. De Joods-Zweedse bankier Olof Aschberg, bekend als de 'Red Banker', werd aangesteld als president (r. 1922–1924); hij onderhield nauwe banden met Wall Street — waaronder met Guaranty Trust — maar ook met de Joodse banken Kuhn, Loeb & Co. en M.M. Warburg & Co.

[195] Ook onder de 'rode' Roosevelt groeiden de Rockefellers in de jaren 1930 uit tot een enorme economische macht, die opvallend nauw met de opkomende USSR was verbonden.

[196] Die nauwe relaties met Stalins bewind zouden kunnen verklaren waarom de Russen vanaf 1931 niets meer

John D. Rockefeller Jr. was in de voetsporen van zijn vader gedreden, nadat Senior zich tussen 1910 en 1913 terugtrekt uit het dagelijks bestuur SONJ via de investeringsvehikels van de familie. Senior had eerder de invloedrijke *General Education Board* (1902) opgericht die het Amerikaanse onderwijssysteem zou moderniseren. Dit model was sterk doordrenkt van de toen gangbare eugenetische denkbeelden: het idee dat maatschappelijke orde en menselijke verbetering bereikt konden worden via gecontroleerde voortplanting, opvoeding en selectie. Om dat beleid kracht bij te zetten richt Junior het *Bureau of Social Hygiene* (1911) op.

In 1923 sticht Junior vanuit de *Rockefeller Foundation* (1913) de *International Education Board*, met als doel dit model wereldwijd uit te rollen — onder meer richting de Sovjetunie. In de context van het vijfjarenplan was functioneel onderwijs onmisbaar: een moderne arbeidersklasse moest immers kunnen lezen, schrijven en rekenen.

De Rockefellers zijn via hun Rockefeller Foundation internationaal invloedrijk als financiers van gezondheidssystemen, universiteiten en 'modernisering' — maar ook van eugenetisch beleid. Ze spelen een centrale rol in de financiering en verspreiding van eugenetische programma's in de Verenigde Staten, het pre-nazistische Duitsland en — minder bekend — ook in de Sovjetunie.

Vanaf 1929 voert de USSR binnen het Stalinistische bewind (1927–1953) officieel eugenetisch geïnspireerd beleid, dat negatieve impact heeft op de grote Joodse gemeenschap. Niettemin blijven de Rockefellers ook na WOII opvallend populair in Sovjetkringen — niet als ideologische partners, maar als symbool van technische vooruitgang, modern industrieel denken en financiële slagkracht.

SONJ's expansies in Duitsland

Standard Oil of New Jersey (SONJ) is al sinds circa 1890 actief op de Duitse markt, via een netwerk van gelieerde ondernemingen en distributeurs. In de loop van de jaren 1920 wordt deze aanwezigheid aanzienlijk uitgebreid, mede door de groeiende Duitse vraag naar geïmporteerde olie.

In 1921 worden de oliebelangen van Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg (MAN) en het Haniel-concern samengebracht in een nieuwe onderneming: Allgemeine Ölinteressen GmbH (kortweg Oelhag), met het hoofdkantoor in Hamburg. Oelhag bouwt in heel Duitsland benzinedepots en fungeert als strategische partner op het gebied van raffinage en distributie. De SONJ-dochter Atlantic Refining Company (1866, AR) levert de ruwe olie en neemt in de jaren 1920 een belang van 50% in Oelhag.

CFP (voorloper Total)

In 1924 richt kolonel Ernest Mercier, met steun van 90 Franse banken en industriële ondernemingen, de Compagnie Française des Pétroles (CFP) op. De oprichting markeert Frankrijk's formele toetreding tot het mondiale olie-imperialisme, als tegenwicht tegen de dominante Britse en Amerikaanse belangen.

De Franse staat brengt als herstelbetaling 25% van de aandelen in de Turkish Petroleum Company (TPC) in — oorspronkelijk in bezit van Deutsche Bank vóór de Eerste Wereldoorlog. Deze overdracht wordt later geformaliseerd binnen de nieuwe structuur van de Iraq Petroleum Company (IPC),

---

leverden aan Japan — al stonden die landen sinds de verovering van Mantsjoerije (1931) ook op voet van oorlog met elkaar.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

opgericht in 1929 als voortzetting van TPC. Binnen deze structuur houdt CFP uiteindelijk een belang van 23,75%.[197]

1928 - Rode Lijn overeenkomst en wereldoliekartel Koninklijke, SO en APOC [198]

Tabel: Wereldolieprijs en productie (1928)

Alle prijzen in Amerikaanse dollars per vat; volume in vaten per jaar

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorrigeerd (2018)	Wereldvolume
1928	$ 1,27	$ 17,14	1.315.310.000

Tabel: Olieproductie naar land (1928)

Productie in vaten per jaar, met aandeel in procent van wereldproductie

Land	Productie (vaten/jr)	Aandeel
Verenigde Staten	889.862.000	68%
Venezuela	110.255.000	8%
USSR	83.520.000	6%
Mexico	51.725.000	4%
Iran	41.494.000	3%
Totaal (top 5)	1.176.856.000	89%

De Red-Line overeenkomst (1928) tussen naties

Na jaren van onderhandelingen wordt op 31 juli 1928 de zogeheten Red Line Agreement gesloten. De overeenkomst verbindt de Europese deelnemers aan de voormalige *Turkish Petroleum Company* (TPC) — APOC, Koninklijke en CFP — met het nieuw opgerichte Amerikaanse consortium *Near East Development Company* (NEDC), waarin onder meer SONJ, SOCONY, Gulf Oil, Atlantic Refining en PAT participeren. De betrokken naties spreken af om gezamenlijk op te treden in voormalig Ottomaans gebied en verbinden zich aan een strikte niet-concurrentieclausule binnen het afgebakende 'Rode Lijn'-gebied.[199]

[197] CFP bouwt in 1933 zijn eerste eigen raffinaderij in Normandië. Na de Tweede Wereldoorlog start de onderneming met olie-exploratie in Venezuela, Canada en Afrika. In 1946 begint CFP met de verkenning van olievelden in de Franse kolonie Algerije.

[198] Voor data zie digitale bijlage: Bijlage oliemarkt 1860-2018

[199] Uiteindelijk kopen SONJ en SOCONY in de jaren 1930 de ondernemingen *Atlantic Refining* en Gulf uit. Los daarvan ontwikkelen zij, samen met Koninklijke Olie, Gulf en Aramco (1933), het Arabisch Schiereiland via een conglomeraat van Standard Oil-bedrijven.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De aandelenverdeling in de nieuwe *Iraq Petroleum Company* (IPC, 1929), opvolger van TPC, luidt als volgt:

- 23,75% Anglo-Saxon Petroleum Co. (1907), dochter Koninklijke in kroonkolonie Singapore
- 23,75% D'Arcy Eploration Co. (1916), zeer zelfstandige dochter APOC
- 23,75% CFP (1924), onderneming met Franse staat als grootaandeelhouder
- 23,75% NEDC
    - 25% SONJ (1882, Standard Oil of New Jersey)
    - 25% SONOCY (1911, Standard Oil Company of New York)
    - 16,67% Gulf Oil (1901)
    - 16,67% The Atlantic Refining Company (1866)
    - 16,67% SO-I's PAT (1916)
- 5% Particpation and Investment Co. van Gilbenkian, een Armeense ondernemer[200]

Merk de participatie D'Arcy Eploration Co. en Anglo-Saxon Petroleum Co. op. Beide entiteiten fungeren als winstkanaal voor verrekening buiten Europese jurisdicties — een klassieke constructie voor belastingontwijking.

In 1931 verstrekt het Brits-Iraakse bewind een concessie van 70 jaar aan IPC (tot 2001), in ruil voor investeringen en leningen aan de overheid — vergelijkbaar met constructies elders, zoals in de Sovjetunie. Tot 1961 blijft de IPC de dominante olieproducent van het Midden-Oosten.

De Achnacarry overeenkomst (1928) tussen de drie particuliere monopolisten

Slechts zes weken later, op 28 augustus 1928, ontmoeten vertegenwoordigers van de drie grootste oliebedrijven elkaar op het Schotse landgoed Achnacarry. Hier sluiten Walter Teagle (SONJ), Henri Deterding (Koninklijke) en Sir John Cadman (APOC) het historische *Achnacarry-akkoord*. Olie wordt in deze periode de sleutelgrondstof voor de nieuwe industriële economie — van schepen en vliegtuigen tot auto's, vrachtvervoer en modern wapentuig waarvan het gebruik na de diepe economische crisis (1929-1933) enorm zal toenemen. De wereldmarkt bedraagt inmiddels ruim 1,3 miljard vaten per jaar.

Het akkoord van het particuliere monopolie regelt onderlinge informatie-uitwisseling over markten, de verdeling van productiequota, de afstemming van transportkosten en de coördinatie van wereldprijzen. Vervolgafspraken worden vastgelegd in geheime bijlagen, waarmee de grondslagen voor internationale kartelvorming worden gelegd. Hoewel het contract niet officieel ondertekend wordt (*plausible deniability*), fungeert het als blauwdruk voor alle latere afspraken.

De totstandkoming roept vragen op. Vooral APOC lijkt onder druk tot deelname te zijn bewogen: de prijsoorlog met SONJ en Koninklijke in Brits-Indië (1927) fungeerde als directe aanleiding. De olieprijs was als gevolg van overproductie ingezakt van \$ 3,07 in 1920 naar \$ 1,17 in 1928 — een daling van 62%. Intussen verkeerden olie-importerende landen als Japan en Duitsland in economische crisis, terwijl de wereldwijde beurscrash van 1929 naderde.

In de weken na Achnacarry volgen regionale kartelafspraken buiten de Amerikaanse 'basismarkt', die ging dienen om de mondiale prijzen voor olieproducten vast te stellen. De eerste afspraak is tussen APOC en Koninklijke's APC, onder leiding van Burmah-topadviseur Winston Churchill. Op 17 oktober 1928 wordt de *Consolidated Petroleum Company* opgericht, waaraan APOC zijn distributienetwerk

[200] Als Koninklijke en of Oranje controle had over SOCONY én grootaandeelhouder bleef van APOC, dan zou de onderneming aanzienlijke invloed kunnen uitoefenen op 53% van de aandelen van de IPC.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

van APOC in Zuid- en Oost-Afrika, Egypte, Soedan, Palestina, Syrië, de Rode Zee en Ceylon overdraagt. Koninklijke krijgt de controle over de onderneming die de export organiseert van de spotgoedkope Perzische APOC-olie. Daarnaast richt Koninklijke samen met Burmah Oil de joint venture Burmah Shell (1928) op, om de kroonkolonie Brits-India te bedienen.

Een tweede overeenkomst volgt in 1930, waarin Koninklijke en SOCONY een exclusief Aziatisch monopolie afsluiten. Dit leidt in 1931 tot de oprichting van Socony-Vacuum, dat in 1933, na participatie van SONJ, overgaat in Standard Vacuum Oil Company Inc. — formeel gevestigd in het belastingvriendelijke Delaware en opererend in heel Azië, inclusief Rusland.

Tegen het eind van de jaren 1930 vormen SONJ, Koninklijke en APOC de kern van wat vanaf de jaren 1950 bekend zal staan als de Seven Sisters. Tot deze groep voegen zich in de loop van de jaren 1930 ook Standard Oil of California (1906, SOCAL), Gulf Oil (1901), SOCONY en diens dochteronderneming Texaco (vanaf 1925). Samen beheersen zij tot aan de oliecrisis van 1973 vrijwel volledig de wereldolieprijs — met Koninklijke, SONJ en APOC als spil.

Na de overwinning in de Tweede Wereldoorlog zal de VS in 1948 aandringen op herziening van de beperkende Red Line Agreement. De geografische afbakening wordt aangepast: gebieden als Saoedi-Arabië, Jemen, Bahrein, Egypte, Israël en West-Jordanië vallen voortaan buiten de regeling. Hierdoor kunnen SOCAL en Texaco het in 1933 de enorme Aramco-concessie van Ibn Saoud uitbaten. Ook Koninklijke en Gulf Oil breiden hun activiteiten uit in Koeweit, Bahrein, Qatar en andere olierijke Britse kroonkolonies — zonder enige overheidsbelemmering.[201]

[201] IPC wordt in juni 1972 'genationaliseerd' door de Iraakse Baath-regering en ondergebracht bij de Iraq National Oil Company (1966, INOC). De kracht van de concessie lijkt voor de participanten echter van kracht te blijven. In 1973 wordt een nieuwe geheime overeenkomst afgesloten voor 35 jaar. Ook de Abu Dhabi National Petroleum Company (1971, ADNOC) houdt zich aan de pre-WOII-concessies. De landen krijgen zelfbestuur, maar de concessies en afgeleide winsten blijven doorlopen.

Spelers tijdens de 2de Texas olieboom (1930): Texas Co, Gulf Oil, Conoco en H. L. Hunt

De eerste olieboom in Texas begon in 1901 met de spectaculaire blow-out van de Spindletop-bron. De tweede oliehausse volgde in 1930, na de enorme vondst van H.L. Hunt in East Texas. De impact op de regio was diepgaand: waar Texas in 1901 nog grotendeels agrarisch en dunbevolkt was, was de staat na de Tweede Wereldoorlog getransformeerd tot een geïndustrialiseerd centrum met een explosief groeiende bevolking. Houston groeide uit tot de locatie met de grootste concentratie raffinaderijen en petrochemische installaties ter wereld.

Deze tweede Texas-boom werd anders gereguleerd dan de *Greater Seminole Oil Boom* (1926–1928) in Oklahoma. De overproductie uit de benzinerijke velden aldaar had eerder geleid tot drastische wereldwijde prijsdalingen. Die crisis vormde de aanleiding voor het *Achnacarry-akkoord* (1928), een internationale kartelpoging om productie en prijzen te coördineren. In deze context viel ook de opkomst van de *Marland Oil Company* (1921), een private onderneming uit Oklahoma die in 1922 naar verluidt 10% van de wereldoliereserves zou controleren.[202]

In 1928 werd Marland overgenomen door J.P. Morgan & Co. voor $5 miljoen. De invloed van gevestigde oliebelangen werd verder zichtbaar toen Dan Moran, directeur van Texaco, werd benoemd tot bestuurder. Kort voor de oliecrisis van 1929 nam Marland de *Continental Oil and Transportation Company* (1875) over, waarna het concern zich hernoemde tot *Continental Oil Company* (Conoco). Het nieuwe hoofdkantoor werd gevestigd in Houston. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde Conoco zich tot een cruciale leverancier van de Amerikaanse oorlogsindustrie, en groeide het daarna uit tot een mondiale speler. In 1981 werd het concern volledig overgenomen door het chemieconcern DuPont

De ondernemingen van de Rockefeller-familie werden, wegens hun beruchte monopolistische reputatie, aanvankelijk uitgesloten van actieve deelname in Texas. Dit belette hen echter niet om via sluiproutes hun invloed uit te breiden — vaak via dochtermaatschappijen of bancaire tussenconstructies. Ook Koninklijke bediende zich van dat soort praktijken waardoor eigendom soms moeilijk in kaart te brengen is:

Een van de vroegste raffinaderijen in Texas werd gebouwd in Corsicana in 1900, door Joseph S. Cullinan, een voormalig manager van Standard Oil in Pennsylvania. In 1902 richtte hij de *Texas Fuel Company* op, die later bekend werd als Texaco. Hoewel de onderneming werd overgenomen door *Magnolia Petroleum Company*, bleef de naam Texaco gehandhaafd. Magnolia kwam in 1925 voor 99% in handen van SOCONY (Standard Oil Company of New York), dat vervolgens een grootschalige en moderne raffinaderij bouwde ten westen van de monding van de Mississippi — een strategische locatie voor raffinage en export.[203]

Gulf Oil Corporation, exploitant van de *J.M. Guffey-concessie* bij Spindletop, groeide tijdens de eerste Texas-boom uit tot de grootste olieproducent van de staat. Vanaf het begin stond Gulf onder controle van de Mellon Bank, die 73% van de aandelen bezat. De onderneming breidde haar operaties uit naar Europa via SIAC in de Antwerpse haven, die uitgroeide tot een belangrijk distributiecentrum voor België en Frankrijk. In 1933 werden deze Europese activiteiten geconsolideerd in de *Belgian Gulf Oil Company*, waaraan diverse olietankers en Belgische handelsmaatschappijen werden toegevoegd, waaronder de *Société Anonyme pour l'Importation des Huiles de Graissage* en de *Société*

[202] In 1922 fuseerde Koninklijke's Roxana uit Oklahoma met de American Gasoline Company en werd geïntegreerd in de Shell Petroleum Company.
[203] Magnolia Petroleum Company werd in 1959 overgenomen door The Texas Company, die kort daarop Texaco ging heten. Texaco bleef tot 2001 buiten de beursgenoteerde structuur en werd dat jaar overgenomen door Chevron, een dochteronderneming van Standard Oil.

Anonyme d'Huiles & Vaselines. In 1935 werkte deze Belgische dochter nauw samen met de *Standard Franco-American Refining Company* (1929), een Europese poot van Standard Oil of New Jersey (SONJ). Gulf Oil zou in 1985 worden overgenomen door Standard Oil of California (SOCAL, 1906); de nieuwe combinatie werd hernoemd tot Chevron..

Een van de meest invloedrijke onafhankelijke spelers tijdens de tweede Texas-boom was H.L. Hunt, die in 1930 een beslissend belang verwierf in het gigantische East Texas Oil Field. Hij richtte de Hunt Oil Company op, dat uitgroeide tot een van de grootste particuliere oliebedrijven ter wereld. In tegenstelling tot de Rockefeller-gelieerde concerns opereerde Hunt volledig zelfstandig, met een strak familiaal eigendomsmodel. Zijn rijkdom, politieke invloed en uitgesproken conservatieve levensvisie maakten hem tot een centrale figuur in het religieus geïnspireerde oliecomplex dat in de decennia daarna het zuiden van de Verenigde Staten zou domineren.

De oliemagnaten van de tweede boom — H.L. Hunt, H. Roy Cullen, Sid W. Richardson en Clint Murchison — verwierven immense rijkdom en politieke invloed, vooral in de tweede helft van de twintigste eeuw. De Bush-dynastie was nauw verbonden met dit kapitaalkrachtige, vaak religieus geïnspireerde olienetwerk. Dat werd niet zelden gekenmerkt door uitgesproken conservatisme en raciale segregatie in de geest van de segregatiewetten die in de jaren 1950 nog springlevend waren in de zuidelijke staten.

SO's mondiale oliecoupe (met steun van Koninklijke), vanaf 1929 tot 1933[204]

Tabel: Wereldolieprijs en productie (1929–1933)

Alle prijzen in Amerikaanse dollars per vat; volume in vaten per jaar

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorr. 2018	Wereldvolume
1929	$1,27	$18,60	1.474.502.000
1933	$0,67	$12,97	1.417.881.000

Tabel: Olieproductie naar land (1933)

Productie in vaten per jaar, met aandeel in procent van wereldproductie

Land	Productie (vaten/jr)	Aandeel (%)
Verenigde Staten	882.259.000	62
USSR	154.800.000	11
Venezuela	124.902.000	9
Roemenië	53.114.000	4
Iran	51.840.000	4
Indonesië	39.852.000	3
Totaal top 6	1.306.767.000	93

De beurscrash van 1929 als strategische start van de wereldwijde oliecoup

Op 25 maart 1929 had de private *Federal Reserve* de Amerikaanse banken formeel gewaarschuwd — na een decennium van ongekende economische voorspoed in de *Roaring Twenties*. Jarenlang had de

[204] Voor data zie digitale bijlage: Bijlage oliemarkt 1860-2018

FED, met opzet, goedkoop geld in de economie gepompt via ruim monetair beleid. Vanaf 1928 had dat geleid tot een explosie van speculatie. De Dow Jones-index was in anderhalf jaar verdubbeld: van 191 punten begin 1928 tot 381 in september 1929.

De beurs was volledig losgeraakt van de economische realiteit: aandelen noteerden koers-winstverhoudingen van soms wel 150 keer de jaarwinst. De zeepbel was verder opgeblazen door miljoenen kleine beleggers die met geleend geld speculeerden. Banken hadden dit actief gefaciliteerd: zij verstrekten leningen tot tweederde van de *face value* van aandelen — de zogeheten *margin calls*. In oktober 1929 stond er voor $ 8,5 miljard aan marginkredieten uit — meer dan de totale hoeveelheid contant geld in omloop in de VS.

Wat volgde, was een doelgerichte beurscrash, gecoördineerd door een consortium rond Morgan's J.P. Morgan & Co., Guaranty Trust en aan de Rockefellers gelieerde banken en ondernemingen. De crash van oktober 1929 luidde een wereldwijde economische depressie in, die zich razendsnel uitbreidde naar Europa en Azië (1929–1933). Banken bezweken, bedrijven vielen om, beleggers verloren hun volledige vermogen. Grote financiële spelers — met cash en voorkennis — sloegen toe: zij kochten in stilte aandelen op tegen absolute bodemprijzen. Dat leek ook precies de opzet te zijn geweest.

De operatie had duidelijk als doel gediend om hernieuwde controle te verkrijgen over de Amerikaanse economie — deels via terugkoop van eigen aandelen, deels door concurrenten uit te schakelen of op te kopen. Tegelijkertijd werden Joodse banken zoals Goldman Sachs, Goldschmidt's Darmstädter Bank en Rothschilds Creditanstalt buitenproportioneel hard geraakt. Miljoenen Joodse spaarders verloren hun vermogen. De klap — en de gerichte propaganda in de media — droeg direct bij aan een golf van antisemitisme, met name in Duitsland.[205]

Kort na het Achnacarry-akkoord (1928) was de wereldolieprijs in 1929 opnieuw gedaald naar $ 1,27 per vat, terwijl de mondiale productie was gestegen tot ruim 1,47 miljard vaten. De voormalige Standard Oil-bedrijven hadden op dat moment circa 50% van die wereldproductie gecontroleerd. Toen de beurs zich begin 1930 nog kortstondig had hersteld, was daarna ook de oliemarkt ingestort: de industriële vraag was weggevallen door de recessie, terwijl het aanbod — vooral door de Tweede Texas Oil Boom — was blijven toenemen. De beurskoersen van Standard Oil en andere grote olieconcerns waren mee gekelderd in het kielzog van deze overproductiecrisis.

Churchill, Wiggin, Mitchell en de show van Black Thursday

Meerdere insiders lijken op de hoogte te zijn geweest van de geplande crash. Opmerkelijk is dat Winston Churchill, op dat moment net afgetreden als Brits minister van Financiën (1924–1929) en topadviseur van Burmah Oil, op de beruchte Black Thursday (24 oktober 1929) persoonlijk aanwezig was op de beursvloer in New York. Volgens *Titan* (Chernow, 1998) bevond hij zich daar op uitnodiging van Rockefeller, Chase National en J.P. Morgan & Co., zogenaamd om "de kracht van het systeem" te aanschouwen.

Ook de hoofden van J.P. Morgan & Co., evenals die van de met de Rockefellers verbonden banken Chase National en National City Bank, waren persoonlijk bij dit bezoek aanwezig. De drie bankhuizen

---

[205] De Rockefeller Foundation was in de jaren 1920–1930 de belangrijkste financier van het Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics in Berlijn, met name via het Heredity Fund. Onderzoekers als Eugen Fischer en Ernst Rüdin — later sleutelfiguren in het nazi-rassenbeleid — ontvingen beurzen en structurele steun. Tegelijkertijd financierde J.P. Morgan Jr. de American Eugenics Society (AES), die in de VS actief pleitte voor rassenselectie, segregatie en sterilisatieprogramma's. Beide netwerken speelden — elk op hun eigen wijze — een rol in de verspreiding van antisemitisch pseudowetenschappelijk gedachtegoed.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

werkten zeer nauw samen tijdens de crash. Chase was op dat moment de hoofdbank van SONJ (Standard Oil of New Jersey), de tak van John D. Rockefeller Jr., die bovendien mede-eigenaar was van de bank. National City Bank was de hoofdbank van SOCONY (Standard Oil of New York), verbonden aan de William Rockefeller-lijn, en speelde daarnaast een sleutelrol in SOCAL en Standard Oil of Indiana. J.P. Morgans Guaranty Trust fungeerde als internationale huisbank voor Koninklijke en het gelieerde APOC.

Albert H. Wiggin, directeur van Chase en toenmalig bestuurder bij de New York FED, werd later veroordeeld omdat hij via een complexe internationale constructie kort voor de crash short was gegaan, met een winst van meer dan $4 miljoen. Tegelijkertijd kocht zijn bank onder zijn leiding publiekelijk aandelen op van het zwaar overgewaardeerde Chase. Wiggin werd dus rijk, terwijl zijn cliënten massaal hun spaargeld verloren.

Charles E. Mitchell, directeur van National City Bank, werd veroordeeld voor belastingontduiking en frauduleuze boekhoudpraktijken. Net als Wiggin was hij een spil in het financiële netwerk rond de crash van 1929, en werkte hij strategisch samen met belangen rond de Rockefellers. Tijdens de crash liet hij zijn bank demonstratief voor honderden miljoenen aan aandelen aankopen. Mitchell pleegde belastingfraude door $3-4 miljoen aan fictieve verliezen op te voeren — verliezen die hij feitelijk niet had geleden — terwijl hij privé aanzienlijke winst boekte.

Beide mannen werden veroordeeld, maar behielden hun vrijheid.

John D. Rockefeller Jr. bleef onzichtbaar, maar was nauw verweven met de familiebank Chase National en met SONJ. Hij liet zich niet in het openbaar zien tijdens de crash en opereerde zoals altijd vooral via afgezonderde holdings en trusts.

Percy Avery Rockefeller — kleinzoon van William Rockefeller Sr., lid van het bestuur van National City Bank en vertrouweling van Mitchell — had de beurscrash ingeleid via een klassieke pump-and-dump-operatie met Anaconda-aandelen. Bij zijn vertrek uit het bestuur in 1933 omschreef *Time* hem als een *"pillar of Manhattan's National City Bank"* en *"big backer van Charles E. Mitchell"*.

Noch Percy, noch Jr. werden zelfs maar verhoord.

Rockefellers verborgen olievermogen vóór de crash

Zeker is dat de Rockefellers ten tijde van de beurscrash van 1929 nog steeds beschikken over een ongekend groot belang in de olie-industrie — al blijft dit vanwege hun gebruik van anoniem aangeschafte aandelen via trusts en tussenholdings grotendeels onzichtbaar.

Een conservatieve schatting: indien John D. Rockefeller in 1929 nog circa 27% van de aandelen bezit in de voormalige Standard Oil-bedrijven, vertegenwoordigt dat belang — uitgaand van zijn oorspronkelijke vermogen van $900 miljoen in 1913 — een waarde van circa $4,7 miljard. Die waardestijging is logisch, gezien de wereldwijde olieproductie tussen 1911 en 1929 verdrievoudigde: van 377 miljoen naar 1.475 miljoen vaten per jaar. Standard Oil en haar rechtsopvolgers controleren in die periode samen nog altijd zo'n 50 à 60% van de wereldmarkt.

De olieprijs stijgt tussen 1913 en 1929 van $0,95 naar $1,27 per vat. Gecorrigeerd voor inflatie daalt de reële prijs echter licht: van $24,04 naar $18,60 per vat (in 2018-dollars). Door de opkomst van goedkopere olie uit Venezuela en Mexico komen de marges onder druk te staan, maar bij een conservatief geschatte nettowinst van gemiddeld $0,50 per vat en een marktaandeel van 50%

genereert het Rockefeller-netwerk tussen 1911 en 1929 naar schatting $7,4 miljard aan totale winst. Bij een aandelenbelang van 27% zou daarvan circa $2 miljard direct aan Rockefeller zijn toegevallen.

Als in 1929 ongeveer 65% van de aandelen van de voormalige Standard Oil-dochters beursgenoteerd is, dan vertegenwoordigen die — afgeleid van Rockefellers indicatieve aandeel — een gezamenlijke marktwaarde van ongeveer $17,4 miljard.

Het imploderen van de olie-aandelen — en de koopkans

Tussen eind 1929 en 1933 implodeert de beurswaarde van de eens zo stabiele olieaandelen. De gezamenlijke waarde van de voormalige Standard Oil-dochters daalt met circa 85%, van $17,4 miljard tot slechts $2,6 miljard — een verlies van $14,8 miljard. Alleen deze aandelen vertegenwoordigen daarmee ongeveer 31% van het totale beursverlies in de Verenigde Staten in 1933, dat wordt geraamd op $47 miljard. En dat is nog exclusief de waardedaling van andere beursreuzen zoals Shell, Gulf Oil, Conoco en Texaco.

Voor Rockefeller — en voor andere rijke insiders zoals de Oranjes — was dit precies het moment waarop ze toesloegen. Dankzij voorkennis en genoeg cash konden ze massaal aandelen terugkopen, tegen bodemprijzen. Terwijl miljoenen mensen alles verloren, werden de belangrijkste olieaandelen in stilte weer geconcentreerd in de handen van een paar kapitaalkrachtige families.

Zoals John D. Rockefeller tijdens de crisis tegen Will Rogers zou hebben gezegd, toen deze hem vroeg waarom hij aandelen kocht terwijl iedereen alles verloor: *"Sure — who has any money left?"* Of de quote letterlijk zo heeft plaatsgevonden is onzeker, maar het sentiment vat de situatie perfect samen: alleen wie de crash verwachtte én liquide bleef, kon toeslaan.

Texaanse overproductie als hefboom

De mondiale depressie wordt door Rockefeller Senior doelbewust verlengd via het opblazen van de internationale oliemarkt, met Texas als strategisch epicentrum.

De crisis vindt haar oorsprong in een concessie die in 1927 wordt verleend aan Columbus Marion "Dad" Joiner in Oost-Texas. Wanneer Joiner in juridische problemen komt, koopt Haroldson Lafayette Hunt Jr. in 1930 een aanzienlijk deel van de rechten over voor $1,03 miljoen, met een bonus bij succesvolle olieontdekking. Op 5 oktober 1930 wordt op deze concessie een gigantisch olieveld aangeboord.

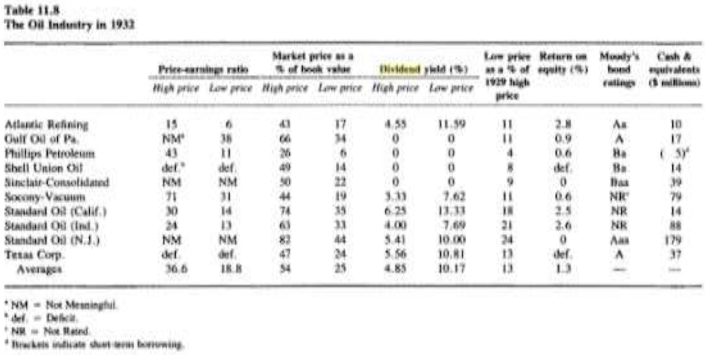
Table 11.8
The Oil Industry in 1932

	Price-earnings ratio		Market price as a % of book value		Dividend yield (%)		Low price as a % of 1929 high price	Return on equity (%)	Moody's bond ratings	Cash & equivalents ($ millions)
	High price	*Low price*	*High price*	*Low price*	*High price*	*Low price*				
Atlantic Refining	15	6	43	17	4.55	11.59	11	2.8	Aa	10
Gulf Oil of Pa.	NM[a]	38	66	34	0	0	11	0.9	A	17
Phillips Petroleum	43	11	26	6	0	0	4	0.6	Ba	(.5)[d]
Shell Union Oil	def.[b]	def.	49	14	0	0	8	def.	Ba	14
Sinclair-Consolidated	NM	NM	50	22	0	0	9	0	Baa	39
Socony-Vacuum	71	31	44	19	3.33	7.62	11	0.6	NR[c]	79
Standard Oil (Calif.)	30	14	74	35	6.25	13.33	18	2.5	NR	14
Standard Oil (Ind.)	24	13	63	33	4.00	7.69	21	2.6	NR	88
Standard Oil (N.J.)	NM	NM	82	44	5.41	10.00	24	0	Aaa	179
Texas Corp.	def.	def.	47	24	5.56	10.81	13	def.	A	37
Averages	36.6	18.8	54	25	4.85	10.17	13	1.3	—	—

[a] NM = Not Meaningful.
[b] def. = Deficit.
[c] NR = Not Rated.
[d] Brackets indicate short-term borrowing.

Gekelderde aandelenprijzen in olieondernemingen, 1932.

Wildcatters stromen massaal toe en negeren in hun goudkoorts de mondiale marktverhoudingen. Door de massale werkloosheid na de beurscrash is arbeid goedkoop en beschikbaar. Hunt koopt hun

olie op en laat deze raffineren bij Sinclair, een bedrijf dat onder controle staat van Standard Oil of Indiana, en kennelijk eveneens belang had bij een kelderende wereldolieprijs.[206]

Ook het zogenaamd onafhankelijke Humble Oil and Refining Company (1911), geleid door William Stamps Farish II en Ross Sterling, speelt een sleutelrol. Humble brengt eveneens op grote schaal ruwe olie op de markt. Farish II is sinds 1922 president van Humble. In 1927 verkoopt het bedrijf 50% van zijn aandelen aan Rockefellers Standard Oil of New Jersey (SONJ, 1882), waarna Humble wordt gereorganiseerd en gekapitaliseerd op $1 miljoen.

Humble groeit in de crisisjaren explosief door vrijwel alles op te kopen wat los en vast zit. SONJ breidt haar belang in 1931 uit tot 69%, op het moment dat Humble de Baytown Refinery sterk moderniseert en uitbreidt met 50.000 vaten per dag aan extra capaciteit — tot in totaal 260.000 vaten per dag. Op een wereldproductie van 1.360,5 miljoen vaten per jaar is dat circa 7%, en op de totale Amerikaanse productie zelfs 11%. De Baytown Refinery — de op één na grootste van de VS — draait op volle toeren.

Farish II wordt na deze groei in 1933 benoemd tot voorzitter van SONJ en in 1937 tot president onder de machtige Walter Teagle.

Halverwege 1931 bereikt de productie van het nieuwe veld in East Texas 900.000 vaten per dag — ruim 24% van de wereldproductie. De olieprijs stijgt aanvankelijk nog van $1,19 naar $1,85 begin 1931, maar stort vervolgens mede door de economische crash volledig in. Op 14 juli 1931 noteert de prijs nog slechts $0,13 — een daling van 93%. Hunt en zijn partners drukken de wereldmarktprijs tot slechts 7% van de vooroorlogse waarde, en produceren tegen circa 25% van de werkelijke kostprijs (ca. $0,50). Dergelijke dumping is zonder externe financiering economisch onhoudbaar.

De totale waarde van de jaarlijkse wereldolieproductie zakt door deze prijscrash van $2,6 miljard naar slechts $183 miljoen — een verlies van $2,4 miljard in één jaar. Tal van grote en kleine oliebedrijven vallen om: zij kunnen hun leningen voor de grote infrastructuurinvesteringen niet meer aflossen. Rockefeller & Co. koopt de failliete boedel massaal op, tegen dumpprijzen.

De kleine wildcatters die doorgaan met boren verergeren de situatie. Met hun bodemprijzen plegen zij collectieve zelfmoord. Bij faillissement worden zij snel overgenomen door beter gekapitaliseerde partijen zoals Hunt Oil en Humble — bedrijven die in deze periode razendsnel uitgroeien tot dominante spelers in de Texaanse olie-industrie.

GAFS en de wildcatters-mobilisatie

De oliecrash van 1931 werd mede mogelijk gemaakt door gerichte financiering vanuit de General American Finance System (GAFS), opgericht in 1930 in Delaware. De onderneming kwam voort uit de General Finance Company (GFC, 1928), opgezet door Algur H. Meadows, samen met H.W. Peters en Ralph G. Trippette. Meadows werkte tussen 1921 en 1929 als accountant voor Standard Oil of New Jersey in Louisiana, en richtte vanuit die achtergrond de GFC op.

GAFS financierde wildcatters op basis van potentiële oliereserves als onderpand — productie of bewezen reserves waren daarbij niet vereist. Deze constructie maakte het mogelijk om

[206] Seth B. Hunt — geen familie van de gelijknamige oliemagnaat, naar het schijnt — was vicepresident, penningmeester en directeur, naast W.C. Teagle, die vanaf 1932 president werd en vanaf 1937 voorzitter van Standard Oil of New Jersey.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

tienduizenden kleine oliezoekers krediet te verstrekken op basis van nauwelijks meer dan hoop en inschatting, wat leidde tot een explosie van ongedekte olie-exploratie.

Zoals verwacht bleven veel aflossingen uit. In korte tijd kwam GAFS via beslagleggingen in bezit van meer dan 170 oliebronnen, meerdere raffinaderijen en een reeks dochtermaatschappijen. In 1936 herstructureerde de onderneming zich tot de *General American Oil Company*, waarmee het zich ontwikkelde tot een volwaardige olieproducent.

Meadows, inmiddels steenrijk, schonk later zijn kunstcollectie aan de Southern Methodist University — een instelling die voortkwam uit een methodistische kerkgemeenschap met historische nauwe banden met de Ku Klux Klan.

Gouverneur Sterling

Gouverneur van Texas was toen Ross Sterling (republikein, 1931–1933), medeoprichter van Rockefeller's Humble Oil. Hij trad op 20 januari 1931 aan en speelde een hoofdrol in de door Rockefeller & Co. geënsceneerde oliecrisis, vooral door talloze schijnbewegingen die weinig effect hadden. Zo stuurde hij in augustus 1931 demonstratief de National Guard naar het oliegebied, die echter niet ingreep. In werkelijkheid bleef de overproductie aanhouden en verdiepte de mondiale crisis zich verder.

Door Sterlings passiviteit daalden in 1932 de beurskoersen van de grootste oliemaatschappijen met 96% tot het absolute dieptepunt. Aandelen die eerder $100.000 waard waren, konden toen voor slechts $4.000 worden gekocht. Zelfs de ooit zo stabiele aandelen van SONJ verhandelden op hun hoogtepunt voor $0,82, maar daalden nu naar $0,44 – een verlies van 44%. Ook het beursgenoteerde Britse Shell van Koninklijke werd hard geraakt: de beurswaarde van de in Londen uitstaande aandelen daalde tot slechts 8%. Aandelen van het onafhankelijke Phillips Petroleum (opgericht in 1917) daalden zelfs tot 4% van hun oorspronkelijke waarde.

De oliecrisis bereikte een dieptepunt, totdat Sterling in april 1932 uiteindelijk ingreep door de olieproductie in Texas te reguleren via de spoorwegcommissie – een ogenschijnlijk simpele, maar effectieve maatregel.

De veranderende oliewereld tussen 1931 en 1933 in de VS

Pijplijninvesteringen als machtsspiegel (1931)

In 1931 had de Amerikaanse overheid een grootschalig onderzoek afgerond naar de monopolistische praktijken binnen de olie-industrie. De druk op de zogeheten Federal Trade Commission (FTC) Oil Investigation was toegenomen onder invloed van de publieke opinie en de ontwrichtende gevolgen van de beurscrash. De commissie had zich gericht op de grote olieconcerns die de markt domineerden — waaronder meerdere voormalige Standard Oil-entiteiten. Het onderzoek had een reeks concurrentiebeperkende tactieken aan het licht gebracht: prijsafspraken, exclusieve contracten, kapitaalgedreven dumpingstrategieën en het systematisch uitschakelen van kleinere concurrenten.[207]

---

[207] Standard Oil Company of New Jersey (SONJ/Esso), Standard Oil of Indiana, Socony-Vacuum Corporation en Consolidated Oil Co. werden tussen 1924 en 1930 onderzocht op verdenking van het monopoliseren van de raffinage, distributie en de patentlicenties voor cracking-technologieën. Deze vier bedrijven beheersten gezamenlijk circa 90% van de raffinagecapaciteit in de Verenigde Staten. Andere onderzochte ondernemingen waren Gulf Oil (via de Mellon-familie), Texas Company (Texaco), Ohio Oil, SOCAL, Tide Water Associated Oil en

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De studie had ook specifiek de kapitaalinvesteringen in pijplijninfrastructuur binnen de Verenigde Staten geanalyseerd — destijds veruit de grootste oliemarkt ter wereld. De cijfers hadden een indicatief overzicht opgeleverd van de investeringsverhoudingen tussen de grote oliebedrijven en hun bekende aandeelhouders:[208]

Onderneming	Investering ($)	Belangrijke aandeelhouders
Standard Oil Co. (New Jersey) (SONJ)	153.645.888	Rockefeller-familie, Standard Oil & Co.
Consolidated Oil Co.	129.792.097	Standard Oil of Indiana (50%, 1928)
Standard Oil Co. (Indiana) (SO-I)	95.021.060	Standard Oil & Co.
Socony-Vacuum Corporation	89.474.562	Rockefeller-familie, SO-I & Co.
Gulf Oil Corporation	85.776.345	73,16% Mellon-familie
Texas Corporation	76.400.501	SOCONY & Co., Rockefeller-familie
Ohio Oil Co.	44.553.522	25% Rockefeller-familie
Standard Oil Co. of California (SOCAL)	37.150.099	Rockefeller-familie, Standard Oil & Co.
Tide Water Associated Oil Co.	33.039.379	18,33% Mission Securities: Standard Oil & Co.
Cities Service Co.	22.343.308	--
Union Oil Co. of California (UNOCAL)	20.296.424	64,35% BPM van Koninklijke
Bataafsche Petroleum Maatschappij	17.349.929	Koninklijke
Continental Oil Co. (Conoco)	12.800.998	J.P. Morgan & Co.
Pure Oil Co.	11.977.903	--
Sun Oil Co.	10.206.626	79,05% Pew-familie
Mid-Continent Petroleum Corporation	9.149.891	--
Barnsdall Corporation	5.486.213	--
Deep Rock Oil Corporation	2.051.078	--
Totaal	**935.876.338**	

Uit deze cijfers bleek dat de vier voormalige Standard Oil-entiteiten samen circa de helft van de pijplijncapaciteit in de Verenigde Staten controleerden. Gulf Oil en Texas Corporation — vooral actief in Texas — hadden samen ongeveer 17%. In totaal was circa 70% van de pijplijninfrastructuur in handen van bedrijven die direct of indirect gelieerd waren aan de Rockefeller-familie. Veel van deze belangen waren afgeschermd via anonieme ‘street name’ trusts, waarmee de Rockefellers buiten het zicht van het publiek dominante posities konden opbouwen zonder formele eigendomsregistratie.

Ook van Oranje’s Koninklijke en het bijbehorende bankennetwerk was bekend dat zij al sinds de negentiende eeuw massaal Amerikaanse aandelen hadden opgekocht. Gezien de strategische posities, de financiële slagkracht en de geheime afspraken binnen het Achnacarry-kartel van 1928, was het niet uitgesloten dat de Oranjes eveneens een sleutelrol speelden in het (voormalige) Standard Oil-imperium. Daarvoor bestonden concrete aanwijzingen — maar geen sluitend bewijs.

Cities Service — waarvan velen nauwe banden onderhielden met de Rockefeller-familie of andere invloedrijke dynastieën. De bedrijven werden beschuldigd van het monopoliseren van raffinage en distributie, prijsafspraken en uitschakeling van concurrentie, patentmonopolisering en marktverdeling. Het hof concludeerde in april 1931 dat er geen duidelijke beperkingen van de concurrentie konden worden vastgesteld.

[208] Let op de impliciete vertekening door de onderliggende aanname: concessiegebieden in bijvoorbeeld Californië of Texas konden dichter bij exporthavens liggen dan afgelegen regio’s zoals Oklahoma. De grote namen staan overigens wel in de lijst.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Zichtbare en onzichtbare overnamestructuren

In 1933 was de wereldwijde oliesituatie ingrijpend veranderd ten opzichte van 1929 — en daarmee bleek dat pijpleidinginvesteringen slechts een deel van het machtsspel lieten zien. In 1933 werd ongeveer 63% van de wereldolieproductie gewonnen in Oklahoma, Texas en Californië, waar nog maar enkele grote maatschappijen domineerden. De Rockefellers en Koninklijke leken in Texas de dominante partijen, via belangen in onder meer SOCONY, Humble en Sinclair, waarbij werd samengewerkt met ogenschijnlijk onafhankelijke spelers zoals Mellon's Gulf Oil en Hunt Oil.

De Koninklijke had in 1931 de controle over UNOCAL verworven en leek daarnaast ook greep te hebben gekregen op SOCAL (opgericht in 1906). Standard Oil of Indiana controleerde het binnenland van de VS, waar Koninklijke eveneens sterke posities had. Het was vrijwel onmogelijk dit extreem complexe web van ondernemingen en bezittingen te ontrafelen zonder toegang tot interne documenten van Standard Oil en Koninklijke. En dat was vermoedelijk precies de bedoeling.

Een goed voorbeeld van zo'n geheime participatie liep via het anonieme Mission Securities (San Francisco). Deze onderneming verwierf in het geheim, namens SOCONY, via Tide Water Associated Oil Co. de controle over Texas Corporation, dat vervolgens formeel werd overgenomen door SOCONY's dochter Magnolia. Hetzelfde Tide Water nam in 1938 eveneens in het geheim de Japanse leverancier Associated Oil Co. over — een overname die pas na de oorlog bekend werd.

De grote vraag was wat de 'grote drie' deden nadat zij in 1928 de mondiale markt hadden verdeeld. Of eigenlijk: de grote twee, want het Britse overheidsbedrijf APOC stond met handen en voeten gebonden aan de regering en kon zich niet bezighouden met dit soort piratenpraktijken.

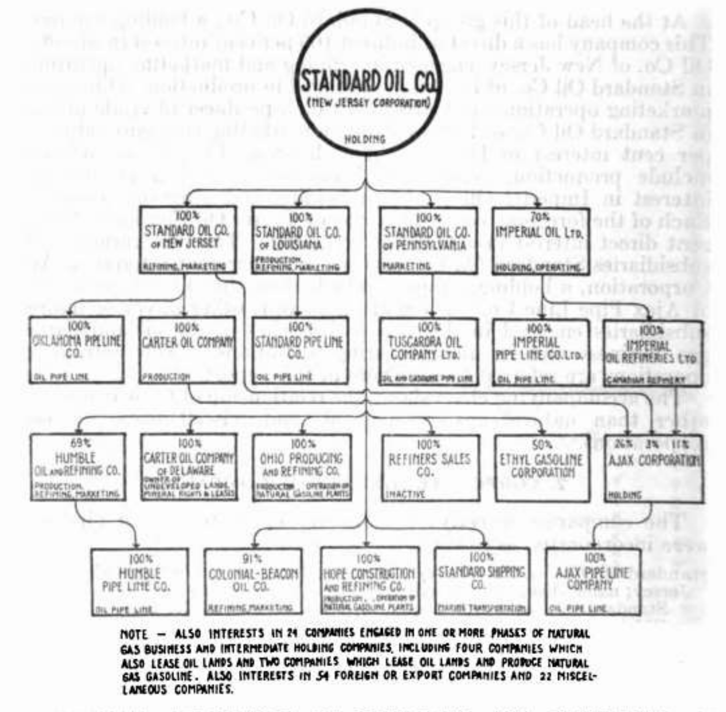

Schema van Standard Oil New Jersey, 1932, uit de studie van 1931 over de complexe interne oliemarkt in de VS.

Rockefeller's SONJ

Door de Texaanse overproductie en de ingestorte beurs hadden Rockefeller & Co. in de crisisjaren 1931 en 1932 spotgoedkoop olieaandelen kunnen opkopen. Dat gebeurde uiteraard zo onzichtbaar mogelijk, om te voorkomen dat de initiatiefnemers risico liepen of aansprakelijk konden worden gesteld. Het is zelfs aannemelijk dat Rockefeller aandelen had teruggekocht van werknemers van Standard Oil of New Jersey (SONJ) — aandelen die hij eerder op grote schaal aan hen had geleend.

SONJ had in 1932 de buitenlandse bezittingen van PAT overgenomen, waaronder belangen in de NEDC (Irak, Bahrein), Venezuela en Mexico, voor slechts $ 100 miljoen van SO-I — een fractie van de werkelijke waarde. SONJ was inmiddels gevestigd in belastingparadijs Delaware en had in dezelfde

periode zijn posities in Venezuela uitgebreid door olievelden over te nemen van het verzwakte Gulf Oil, dat onder druk stond van Mexicaanse concurrentie én de diepe economische crisis.

In 1933 controleerde SONJ via dochterbedrijven zoals AMOCO circa 10–12% van de distributiecapaciteit in de Verenigde Staten en was het verantwoordelijk voor ongeveer 17% van het pijpleidingennetwerk volgens investeringsgegevens uit 1931. Internationaal had SONJ naar schatting 15–18% van de mondiale marktcapaciteit in handen. Wanneer de bekende belangen in SOCONY (20%), Texas (20%) en indirecte controle via kartels werden meegerekend, liep de feitelijke marktinvloed op tot 20–25% wereldwijd.

Deze invloed groeide alleen maar verder door SONJ's sterke posities in Venezuela, de NEDC, Brazilië en Cuba. Tegen 1936–1939 bewoog SONJ zich richting 30% of meer van de mondiale oliecapaciteit — grotendeels opgebouwd buiten formele eigendomsstructuren om.

Oranje's Koninklijke

In 1933 controleerde Koninklijke, via haar Amerikaanse dochter Shell Oil, naar schatting 12–15% van de raffinage- en distributiecapaciteit in de Verenigde Staten. Shell Oil produceerde in 1930 al 126 miljoen vaten (62,9 miljoen uit eigen productie en 63,1 miljoen ingekocht) en vertegenwoordigde daarmee circa 15% van de totale Amerikaanse olieproductie dat jaar. Via de meerderheidsdeelname in UNOCAL (64,35%) voegde Koninklijke daar in 1931 nog eens circa 2% VS-marktaandeel aan toe.

Internationaal is het beeld complexer. In 1933 beschikte Koninklijke volgens conservatieve schattingen over 18–20% van de mondiale marktcapaciteit. Wanneer de volgende strategische posities worden meegeteld, stijgt dat aandeel aanzienlijk:

- 23,75% van NEDC (met velden in Irak, Bahrein en elders);
- Indirecte distributiecontrole over APOC via Consolidated Petroleum Co. (1928);
- 50% van het transport van Burmah Oil via Shell-Burmah (1928);
- Actieve productie en export in Venezuela, Mexico (Arend), en Nederlands-Indië;
- Volledige controle over UNOCAL en sterke posities in Californië;
- Distributienetwerken in Duitsland, Japan (grootste importeur tot 1931), en Egypte (via Anglo-Egyptian Oilfields Ltd., 1911);
- Circa 50% van Sovjet-export tot 1930, en 60% via Socony-Vacuum vanaf 1931 (Azerbeidzjan)
- 23,75% van NEDC (met velden in Irak, Bahrein en elders)

Indien Koninklijke daarnaast circa 25% van APOC in handen had via een vroege participatie in Burmah Oil, stijgt de mondiale controle nog eens met 2 à 3%; APOC had in 1933 een geschat mondiaal marktaandeel van 10–12%.

Een projectie tot 1939 is minder exact dan bij SONJ, maar de richting is duidelijk: Koninklijke wint marktaandeel ten koste van APOC, dat zich om financiële redenen gedwongen terugtrekt in de crisis. Shells logistieke capaciteit (raffinage, tankopslag, scheepvaart) neemt snel toe. De samenwerking met Socony-Vacuum en SOCAL intensiveert. Door toenemende dominantie in Japan, Duitsland, Brits-Indië, Egypte en Afrika groeit het wereldwijde distributienetwerk. Inclusief het veronderstelde APOC-belang beweegt Koninklijke zich tegen 1939 richting 35 tot mogelijk 38% van de mondiale marktcapaciteit.

Deze opmars geschiedde grotendeels buiten formeel zicht: via transport- en distributiedeals, kruiseigendom en strategische allianties binnen het Achnacarry-monopolie van 1928. In stilte

ontwikkelde Koninklijke zich zo tot waarschijnlijk de machtigste olie-entiteit ter wereld — een imperium zonder ogenschijnlijk duidelijk centrum, maar met wereldwijde greep.

Gezamenlijk controleerden Rockefeller's SONJ, Oranje's Koninklijke en het overheidsgebonden APOC in 1933 naar schatting circa 60–65% van de mondiale oliecapaciteit. Tegen 1939, na een reeks overnames, integraties en stille kartelvorming, steeg die gecoördineerde invloed tot mogelijk 75% of meer — met een marktdominantie die de facto alle strategische productie-, transport- en distributieroutes van de wereld omspande.

De 'zwevende reuzen': Standard Oil of Indiana, SOCAL en SOCONY (tot 1933)

Standard Oil of Indiana (SO-I)

SO-I deed tijdens de crisisjaren uitzonderlijk goede zaken. In 1931 nam het Stanolind over – een 100%-dochter van *Standard Oil of America*. Daarnaast kocht het voor $ 72,5 miljoen het resterende belang van Sinclair in zowel de *Sinclair Pipe Line Company* als de *Sinclair Crude Oil Purchasing Co.*, en werd het in juni 1931 de volledige eigenaar van de Sinclair Oil & Gas Company. In maart 1932 volgde de overname van *Sinclair's Prairie Oil & Gas Co.*, waarna het geheel werd hernoemd tot *Consolidated Oil Company* (1932).[209][210]

SO-I bouwde tegelijkertijd zijn belang in het machtige Pan American Petroleum & Transport (PAT) uit van 81% in 1929 tot 95% in 1931, en nam het in 1932 volledig over. PAT bezat op zijn beurt 50% van AMOCO (American Oil Company), een voormalige 100%-dochter van SONJ, om vervolgens het buitenlandse deel aan SONJ te verkopen voor weinig.

In 1933 ontstond door fusie van SO-I en het voormalige Sinclair-netwerk de grootste olieonderneming van de VS, met circa 24% van de distributiecapaciteit. De historische Rockefeller-deelname in SO-I was in 1911 circa 27%; de betrokkenheid van Koninklijke is onbekend, maar het gebruik van het Red Crown Gasoline-merk wijst op blijvende banden.[211]

SOCONY (Standard Oil Company of New York)

SOCONY had in 1929 nog 85% van zijn aandelen op de beurs van New York uitstaan. Deze werden tijdens de crisis goedkoop opgekocht. Na de fusie met het private Vacuum Oil in 1931 ontstond

---

[209] Na het mislukte monopolieproces in april 1931 begint Harry F. Sinclair een reeks strategische overnames: nog datzelfde jaar verwerft hij de noodlijdende *Pierce Petroleum Corporation* en de *Rio Grande Oil Company*, gevolgd door de overname van *Richfield Oil Company* (1932) en de *Producers & Refiners Corporation (Parco)* (1933). Daarna koopt hij ook *Prairie Oil and Gas Company*, eigenaar van het grootste pijpleidingennetwerk in de VS. Sinclair verkoopt de meeste activa, maar behoudt zijn eigen raffinaderijen, het merk Sinclair en de kernbedrijven. Op basis daarvan richt hij in 1943 de *Sinclair Oil Corporation* op, die in 1969 wordt verkocht aan het nieuw gevormde *Atlantic Richfield Company (ARCO, 1966)*.
[210] Richfield Oil (Californië) vroeg in juni 1931 faillissement aan en werd vanuit curatele uiteindelijk naar de beurs gebracht, tot het in 1966 werd gefuseerd met het dan eveneens zelfstandige Atlantic Refining (1870) tot Atlantic Richfield Company (ARCO). Die onderneming werd vervolgens grotendeels ingelijfd door Standard Oil of New Jersey (SONJ), voordat zij in 2000 werd overgenomen door BP.
[211] De naam van de nieuwe Consolidated Oil Corporation werd tijdens de Tweede Wereldoorlog, in 1943, terugveranderd naar Sinclair Oil Corporation. In de jaren 1950 expandeerde de onderneming in Zuid-Amerika en het Midden-Oosten. Standard Oil of Indiana (SO I) was tot zeker 1952 het grootste oliebedrijf in de Verenigde Staten. In 1969 werd Sinclair Oil overgenomen door de Atlantic Richfield Company (ARCO), een andere onderneming uit het Standard Oil-netwerk.

Socony-Vacuum, de derde grootste olieonderneming ter wereld. De onderneming bezat sterke posities in Rusland, China en Zuidoost-Azië en ongeveer 10% van de binnenlandse markt in de VS. In 1933 bracht SONJ zijn Aziatische activiteiten in, waarna de onderneming werd gevestigd in Delaware als *Standard-Vacuum Company*. Daarmee werd het de tweede oliemaatschappij ter wereld.

In 1931 was SONJ goed voor een bekend belang van circa 20% in SOCONY. Daarnaast bezat Rockefeller Sr. historisch (1911) circa 27% van SOCONY en een onbekende deelneming in het in 1911 geprivatiseerde *Vacuum Oil Company*. Wie de resterende aandelen bezat, bleef onbekend. Gezien de langdurige samenwerking lijkt ook een substantiële participatie van Koninklijke voor de hand te liggen. Standard Oil of New York voerde eerder het Red Crown-merk in onder meer China — vergelijkbaar met het blauwe Crown Oil van 'Koninklijke'. Voordat *Vacuum* groot werd, gaf Wilhelmina bovendien persoonlijk toestemming aan dochteronderneming Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij NV (1912) om als enige buitenlandse oliemaatschappij in 'haar' Nederlands-Indië te exploiteren.

SOCAL

SOCAL, gevormd in 1906, verwierf in 1932 de felbegeerde olieconcessie van Ibn Saoed in Saoedi-Arabië. De onderneming bleef na 1911 opereren onder het merk Red Crown Gasoline — een label dat nauw verbonden was met het oude Standard Oil-netwerk én met Koninklijke Shell.

Hoewel SOCAL formeel zelfstandig was, wijzen meerdere signalen op nauwe betrokkenheid van zowel de Rockefeller-familie als Koninklijke. Openbare eigendomsstructuren ontbreken echter, waardoor het werkelijke aandeelhouderschap in nevelen blijft gehuld.

Projectie 1933–1939: De 'onzichtbare' kartelvleugel

Tussen 1933 en 1939 namen de drie zogenoemde 'zwevende reuzen' — SOCONY, SOCAL en SO-I — een sleutelpositie in bij de mondiale herverdeling van oliebelangen. Hun eigendomsstructuren bleven vaag, maar hun strategisch gewicht nam snel toe:

- SOCONY versterkte zijn greep op Azië via Standard-Vacuum, werd (mede via joint ventures met Texaco) invloedrijk in Europa en Azië, en breidde zijn transportcapaciteit fors uit.
- SOCAL richtte in 1936 samen met SOCONY's Texaco het distributie-imperium CALTEX op, en speelde vanaf 1938 een hoofdrol bij de ontwikkeling van Aramco en de Saoedische olie-export.
- SO-I groeide — na de consolidatie van Stanolind, Sinclair en PAT — uit tot de dominante speler in het binnenland van de VS. Via AMOCO-structuren breidde het ook uit naar Latijns-Amerika en het Midden-Oosten.

Hoewel onduidelijk blijft wie deze ondernemingen formeel controleerde, opereerden ze in de praktijk als vaste kartelpartners van SONJ en Koninklijke. Hun gezamenlijke marktaandeel groeide sterk in de jaren 1930.

Tegen 1939 waren SOCONY, SOCAL en SO-I samen verantwoordelijk voor naar schatting ca. 25-30% van de mondiale olieproductie- en distributiecapaciteit — grotendeels via verborgen structuren, joint ventures en fusies. Daarmee vormden zij de onmisbare kartelvleugel onder het grotere Achnacarry-regime van SONJ en Koninklijke.

Samen met Rockefeller's SONJ (ca. 30%) en Oranje's Koninklijke (ca. 35–38%) vertegenwoordigde deze verborgen vleugel van het kartel tegen 1939 een geconsolideerde marktmacht van mogelijk 90% of meer van de mondiale olieproductie- en distributiecapaciteit. Daarbij is echter overlap, kruiseigendom en kartelafspraken worden meegerekend, waardoor deze percentages niet lineair optellen maar eerder wijzen op een vrijwel volledige wereldwijd-monopolie door een handvol onderling verweven partijen.

Een stille coupe: hoe het oliekapitaal de wereld herverdeelde (1929–1933)

Wat na 1933 resteert, is geen helder eigendomsschema, maar een zorgvuldig gecamoufleerde concentratie van macht. De feitelijke controle over strategische oliebedrijven als Standard Oil of California (SOCAL) — dat in 1932 de felbegeerde concessie van Ibn Saoed verwierf —, Standard Oil of Indiana (SO-I) en het wereldwijd opererende Socony-Vacuum, blijft verborgen in archieven. Of deze firma's uiteindelijk onder controle kwamen van Rockefeller, de Koninklijke, of een gezamenlijk belang buiten elke publieke eigendomsregistratie, is historisch nooit sluitend aangetoond. Maar dat lijkt precies de bedoeling te zijn geweest.

De oliecrisis van 1931–1933 valt niet los te zien van de bredere structurele implosie van het wereldkapitalisme. In een periode waarin honderden miljoenen mensen wereldwijd hun baan, spaargeld en bestaanszekerheid verloren, vonden enkele van de machtigste olie- en bankdynastieën hun momentum. Terwijl de bevolking van de Verenigde Staten, het olieloze Duitsland en Japan — en grote delen van de wereld — in armoede verzonk, ging ook Churchill's Britse rijk hard onderuit. In 1931 moest het devalueren: de pond sterling werd losgelaten, en APOC — gebonden aan de staat — werd gedwongen activa af te stoten. Er moest geld komen.

Ondertussen herverdeelden Rockefeller, Koninklijke en hun bondgenoten in stilte het strategische bezit van de planeet.

De Grote Depressie werd daarmee méér dan een conjuncturele neergang. Ze markeerde de systemische doorbraak van een nieuw soort kartelkapitalisme: een structuur waarin kapitaal zich onzichtbaar vestigde, staatsmacht werd geneutraliseerd, en markten niet langer vrij functioneerden maar georkestreerd werden als winstmachines — voor wie het monopolie op schaarste bezat. De echte coup vond niet plaats op straat, maar in dubbele balansboeken, geheime fusieaktes en gesluierde trustconstructies.

Na de operatie herstelt de olieprijs in 1934 spectaculair, om daarna jarenlang stabiel te blijven. Missie geslaagd.

De woekerwinsten voor SO en Koninklijke onder Roosevelts New Deal, vanaf 1933 tot 1938

Het oliekartel van Standard Oil (SONJ) en Koninklijke werd na de coup (1931–1933) verder geconsolideerd toen de 'rode' president Roosevelt (r. 1933–1945) in 1933 het oliebeleid van 's werelds grootste producent en consument centraliseerde. De federale regulering van petroleum verving het versnipperde staatsbeleid via de National Industrial Recovery Act (48 Stat. 194) van 16 juni 1933.

De wereldolieprijs was in 1933 opnieuw teruggevallen tot $ 0,67 per vat, maar steeg in 1934 alweer naar een vrij stabiele $ 1,00. De invloedrijke *Texas Railroad Commission*, die eerder een sleutelrol had gespeeld bij het 'bezweren van de crisis', bleef dankzij haar bevoegdheden en productiecapaciteit in Texas een cruciale speler in de mondiale prijszetting — tot de opkomst van OPEC vanaf 1963. Tot aan

de Tweede Wereldoorlog produceerden de VS nog steeds circa 62% van de wereldolie, terwijl de strategische concessies in het Midden-Oosten en elders reeds waren verdeeld.

Reeds eind jaren 1920 reden er 23,1 miljoen auto's in de VS die veel benzine verbruikten. In de jaren dertig versnelde de federale overheid het proces met de aanleg van snelwegen onder de New Deal (1933–1938), gefinancierd via hoge belastingen op pompbenzine. Een vergelijkbaar proces vond plaats in Duitsland, Japan en Italië — landen zonder eigen oliebronnen, afhankelijk van buitenlandse bedrijven. Dit was niet alleen in het belang van SO en Koninklijke, maar vermoedelijk ook expliciet onderdeel van hun kartelstrategie.

Uit de cijfers blijkt dat na de crisisjaren in de VS bewust een binnenlands tekort werd gecreëerd door het monopolie, waardoor de prijzen konden worden gestabiliseerd op een kunstmatig hoog niveau, met marges tot 700%. Deze binnenlandse schaarste was cruciaal om ook de wereldprijzen hoog te houden. De VS — met zijn relatief dure binnenlandse olie vergeleken met die uit de koloniën of elders — fungeerde vanaf 1928 als mondiale referentieprijs voor het particuliere oliekartel.

Tabel: Prijzen en marges in de VS (1930–1945)

Alle bedragen in Amerikaanse dollars

Jaar	$/vat	$/ton	Pompprijs	In $/ton (marge)	Productie (ton)	Consumptie (ton)
1930	$ 1,19	$ 8,69	$ 0,20/gal	$ 61,32 (706%)	121.430.000	139.348.000
1931	$ 0,65	$ 4,75	$ 0,17/gal	$ 52,12 (1098%)	115.084.000	—
1932	$ 0,87	$ 6,35	$ 0,18/gal	$ 55,19 (869%)	106.170.000	—
1933	$ 0,67	$ 4,89	$ 0,18/gal	$ 55,19 (1128%)	120.857.000	—
1934	$ 1,00	$ 7,30	$ 0,19/gal	$ 58,25 (798%)	121.247.000	—
1935	$ 0,97	$ 7,08	$ 0,19/gal	$ 58,25 (823%)	132.830.000	134.624.000
1936	$ 1,09	$ 7,96	$ 0,19/gal	$ 58,25 (732%)	146.570.000	—
1937	$ 1,18	$ 8,61	$ 0,20/gal	$ 61,32 (712%)	170.497.000	—
1938	$ 1,13	$ 8,25	$ 0,20/gal	$ 61,32 (743%)	161.859.000	—
1939	$ 1,02	$ 7,45	$ 0,19/gal	$ 58,25 (782%)	168.604.000	—
1940	$ 1,02	$ 7,45	$ 0,18/gal	$ 55,19 (714%)	180.368.000	184.222.000
1941	$ 1,14	$ 8,32	$ 0,19/gal	$ 58,25 (700%)	186.900.000	—
1942	$ 1,19	$ 8,69	$ 0,20/gal	$ 61,32 (706%)	184.823.000	—
1943	$ 1,20	$ 8,76	$ 0,21/gal	$ 64,39 (735%)	200.622.000	—
1944	$ 1,22	$ 8,83	$ 0,21/gal	$ 64,39 (729%)	223.645.000	—
1945	$ 1,22	$ 7,67	$ 0,20/gal	$ 61,32 (800%)	228.410.000	238.544.000

Na de machtsgreep van 1931–1933 raakte het industrialiserende Amerika versneld verslaafd aan te dure benzine, diesel en *aviation fuel* — vergelijkbaar met de wijze waarop eerder Aziatische samenlevingen afhankelijk werden van te dure opium. Zeker in die tijd waren de auto's nog relatief goedkoop en rijdende benzine slurpers. De woekerwinst voor zowel de olie-industrie als de meeprofiterende Amerikaanse overheden volgden een scherpe groeicurve, ondanks stijgende belastingen op brandstof:

Tabel: Inkoop en verkoop in de VS (1900–1945)

Alle bedragen in dollars, tonnen ruwe olie

Jaar	Inkoop / ton	Verkoop / ton	Consumptie (t)	Inkoopwaarde ($)	Verkoopwaarde ($)	Max. marge ($)	B (%)*
1900	$ 8,69	$ 21,46	4.723.000	41.034.000	101.379.000	60.345.000	0
1905	$ 4,53	$ 58,25	14.171.000	64.138.000	825.514.000	761.376.000	0
1910	$ 4,45	$ 55,77	23.618.000	113.586.000	1.317.236.000	1.203.650.000	0
1915	$ 4,67	$ 37,96	39.206.000	183.823.000	1.488.713.000	1.304.890.000	0
1920	$ 22,41	$ 76,65	71.327.000	1.598.414.000	5.468.642.000	3.870.228.000	0
1925	$ 12,26	$ 63,24	101.558.000	1.245.512.000	6.422.173.000	5.176.661.000	11
1930	$ 8,69	$ 61,32	139.348.000	1.210.934.000	8.544.819.000	7.333.885.000	23
1935	$ 7,08	$ 58,25	134.624.000	953.138.000	7.841.266.000	6.888.128.000	39
1940	$ 7,45	$ 55,19	184.222.000	1.372.454.000	10.167.212.000	8.794.758.000	41
1945	$ 7,67	$ 61,32	238.544.000	1.829.632.000	14.627.518.000	12.797.886.000	28

** % belasting. Vanaf 1920 werd de belasting op benzine stelselmatig verhoogd, vooral door de federale staten en lokale overheden. Het grootste deel van deze heffing kwam van de staten en varieerde sterk per regio. De weergegeven percentages zijn gemiddelden. Van de berekende marges moet nog belasting worden afgetrokken, evenals onbekende kosten die hier niet zijn meegenomen.*

De totale maximale marge tussen de inkoopprijs van ruwe olie en de verkoopprijs aan de pomp in de VS tussen 1890 en 1939 bedraagt **$ 121.804,1 miljoen (ƒ 281.017,5 miljoen)**.

Tegen 1939 controleerden Rockefeller's SONJ (ca. 30%) en Oranje's Koninklijke (ca. 35–38%) gezamenlijk het grootste deel van de mondiale oliecapaciteit — direct of via kartelstructuren. Een resterende 25–30% werd beheerst door de zogenoemde verborgen vleugel van het kartel: SOCONY-Vacuum, SOCAL en SO-I. Deze 'zwevende drie' fungeerden in de praktijk als strategische extensies van SONJ en Koninklijke, via kruisparticipaties, gedeelde infrastructuur, merkgebruik en coördinatie binnen het Achnacarry-akkoord van 1928.

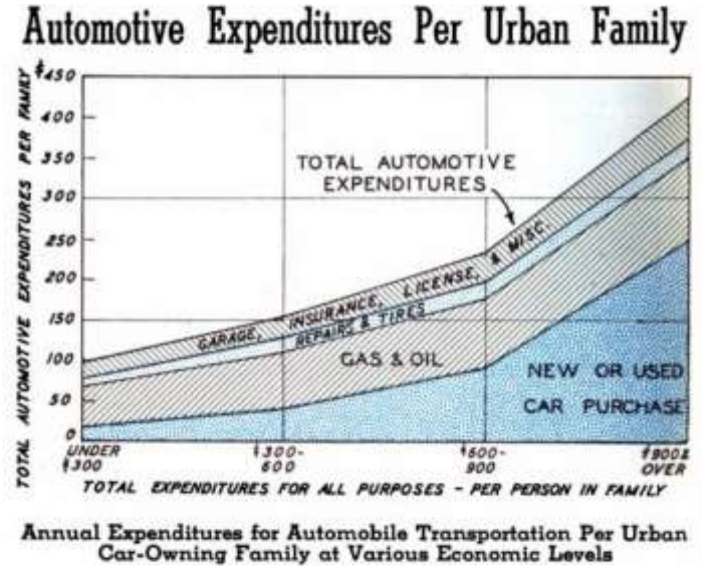

De populaire auto is vanuit olieperspectief een middel om benzine te verkopen; hoe goedkoper de auto, des te hoger het aandeel in het benzineverbruik. Automobile Facts and Figures (1940).

Daarbij moet worden aangetekend dat John D. Rockefeller Sr. in 1911 circa 27% van de aandelen in SOCONY, SOCAL en SO-I bezat. Deze belangen bleven tot zeker in de jaren dertig binnen de invloedssfeer van de Rockefeller-trusts, en versterkten de greep van SONJ op het bredere kartel. Evenzeer is het aannemelijk dat ook de financiële vleugel van Oranje — via instellingen als Hope & Co, NHM, Barings en Guaranty Trust — substantiële belangen had opgebouwd in deze bedrijven. Gezien de kolossale winsten van het Huis Oranje in de koloniale periode (een veelvoud van

honderd miljard gulden), hadden zij de middelen om ongemerkt grote strategische aandelenpakketten verwerven.

In deze verweven structuur fungeerden SONJ en Koninklijke als het hart van het wereldkartel, met de 'zwevende drie' als flexibele onderdelen. Door kruiseigendom, geheime afspraken en gedeelde logistiek werd tegen 1939 feitelijk 90–95% van de wereldwijde olieproductie, distributie en prijszetting gecontroleerd door dit transnationaal duaal kartel. Geen enkele overheid — ook die van de Verenigde Staten — had daar nog wezenlijke controle over.

Een educated guess voor het marktaandeel van Koninklijke en SONJ op de Amerikaanse oliemarkt

De macht van de Rockefellers en Oranjes werd versterkt doordat zij niet alleen via hun concerns (SONJ resp. Koninklijke) participeerden, maar waarschijnlijk ook via hun private vermogens structuren belangen hadden in de 'zwevende drie'. Deze dubbele gelaagdheid van zakelijke én privéparticipatie leken kenmerkend voor de werkwijze.

Tegen 1939 had SONJ circa 12% van de Amerikaanse distributiemarkt rechtstreeks in handen, en nog eens 5,2% via geschatte participaties in SOCONY, SOCAL en SO-I. In totaal bedroeg SONJ's geschatte marktaandeel binnen de VS dus ongeveer 17%:[212]

Tabel: Marktparticipatie van SONJ op de binnenlandse oliemarkt van de VS (1933–1939)

Participatie via	Aandeel	Marktaandeel VS (1933)	Indirect aandeel SONJ
SOCONY	20%	10%	2,0%
SOCAL	15%	13%	2,0%
SO-I	5%	24%	1,2%
Totaal indirect			**5,2%**

Koninklijke's directe aandeel via Shell Oil en UNOCAL lag tussen de 12 en 15%. Daarnaast bezat het concern vermoedelijk indirecte participaties in de 'zwevende drie' ter waarde van circa 10,75%. Samen leidt dat tot een geschatte controle van 27% op de Amerikaanse markt:[213]

[212] De geschatte participaties van Standard Oil of New Jersey (SONJ) in SOCONY (20%), SOCAL (15%) en SO-I (5%) weerspiegelden de zakelijke belangen van het concern in de jaren 1930. Deze participaties verliepen vermoedelijk via juridische dochters, trustconstructies en banken zoals Chase National Bank, die onder invloed van de Rockefellers stond. Ze zijn exclusief de privébelangen van de familie Rockefeller zelf. John D. Rockefeller Sr. bezat in 1911 naar schatting 27% van de aandelen in de opgesplitste Standard Oil-maatschappijen. Deze aandelen bleven deels binnen de Rockefeller-trusts en droegen tot diep in de jaren dertig bij aan een indirecte greep op het management en het beleid van SOCONY, SOCAL en SO-I, naast de officiële greep van SONJ.
[213] De participaties van Koninklijke of andere aan de Oranjes gerelateerde ondernemingen in SOCONY (25%), SOCAL (25%) en SO-I (12,5%) zijn *educated estimates*, gebaseerd op bekende patronen van stille deelneming in strategische olieconsortia zoals de Egyptian Oil Trust (25%) en de Iraqi Petroleum Company / Turkish Petroleum Company (meestal circa 25%). Daarnaast werd er in de praktijk, net als met APOC, nauw samengewerkt met vooral SOCONY en SOCAL, onder meer via gedeeld merkrecht (zoals *Red Crown*), gedeelde infrastructuur en opslagcapaciteit. Deze belangen verliepen vermoedelijk via financiële vehikels en partnerbanken als Hope & Co., NHM, Barings, en met name Guaranty Trust, de huisbank van Shell. Deze aandelen zijn exclusief de vermoedelijke privéparticipaties van het Nederlandse koningshuis, dat de koloniale woekerwinsten — gezien de belangen en opbrengsten — waarschijnlijk via dezelfde bancaire netwerken strategische pakketten aandelen verwierf in de 'zwevende drie'. Dit dubbele netwerk van zakelijke én persoonlijke belangen versterkte de

Tabel: Geschatte indirecte marktaandeel VS van Koninklijke via 'zwevende drie' (1933)

Participatie via	Aandeel	Marktaandeel VS (1933)	Indirect aandeel Koninklijke
SOCONY	25%	18%	4,5%
SOCAL	25%	13%	3,25%
SO-I	12,5%	24%	3,0%
Totaal indirect	–	–	**10,75%**

Deze 27% marktaandeel vertaalt zich naar een marge van maximaal **$ 32.887,1 miljoen (ƒ 75.874,7 miljoen)** op de binnenlandse op olie tussen 1890 en 1939. Ondanks de hoge overheidsbelastingen vormde dit vermoedelijk een van de meest lucratieve 'koloniale' kartels uit de geschiedenis van het Huis Oranje.

De oliemarkt verdeling in het Midden Oosten en Afrika, 1933 tot 1939 [214]

Tabel: Wereldolieprijs en productie (1934 & 1938)

Alle prijzen in Amerikaanse dollars per vat; volume in vaten per jaar

Jaar	Wereldolieprijs	Gecorrigeerd (2018)	Wereldvolume (vaten/jr)
1934	$ 1,00	$ 18,74	1.496.268.000
1938	$ 1,13	$ 20,13	1.968.473.000

Tabel: Olieproductie naar land (1938)

Productie in vaten per jaar, met aandeel in procent van wereldproductie

Land	Productie (vaten/jr)	Aandeel
Verenigde Staten	1.181.570.000	60%
USSR	217.440.000	11%
Venezuela	202.111.000	10%
Iran	74.585.000	4%
Roemenië	72.270.000	4%
Indonesië	53.266.000	3%
Totaal (top 6)	**1.801.242.000**	**88%**

Olie in Saoedi-Arabië: SOCAL en SOCONY

De 'Britse' sultan Abdul Aziz Ibn Saoed veroverde in 1925 het koninkrijk Hedjaz, waarin zich de heilige islamitische steden Mekka en Medina bevonden. Als koning van Hedjaz (1926) verenigde hij deze gebieden met zijn vorstendom Nadjd tot het naar hem vernoemde koninkrijk Saoedi-Arabië (1932), waarvan hij de eerste monarch werd. De vrijgevige Ibn Saoed (r. 1917/1932–1953) sloot

feitelijke controle van Koninklijke op het oliekartel aanzienlijk.

[214] Voor data zie digitale bijlage: Bijlage oliemarkt 1860-2018

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

vervolgens in 1933 een olieconcessie af met het Amerikaanse Standard Oil of California (SOCAL, 1906), ondanks de afspraken van de Red Line-overeenkomst (1928) en een concurrerend bod van de IPC. De concessie betrof het Al-Ahsa-gebied, met een oppervlakte van circa 930.000 km² (965 × 965 km), en werd toegekend voor een periode van zestig jaar (tot 1993), op basis van een 50/50 winstverdeling.

De concessie werd ondergebracht in een nieuwe dochtermaatschappij van SOCAL: de California-Arabian Standard Oil Company (CASOC). In 1936 verkocht SOCAL 50% van haar belang aan SOCONY's Texaco, waarop gezamenlijk CALTEX werd opgericht – een joint venture waarin Texaco haar uitgebreide distributienetwerken in Afrika en Azië inbracht.

Opmerkelijk genoeg was SOCAL kort daarvoor, via de Nederlandsche Pacific Petroleum Maatschappij NV (NPPM, 1930), ook actief geworden in het gesloten Nederlands-Indië, gericht op de Aziatische markt. CALTEX begon vanaf 1936 met grootschalige exploratie in Nederlands-Indië. In 1938 vond in Dhahran de eerste succesvolle olievondst plaats. De export kwam pas na de Tweede Wereldoorlog op gang, toen onder Amerikaanse leiding de geopolitieke kaarten opnieuw werden geschud en de wereld werd 'opengesteld voor vooruitgang'.[215][216]

Bahrein: SOCAL en APOC's D'Arcy Exploration Co.

In 1929 nam SOCONY de activa van het aangeslagen Gulf Oil in Bahrein over. Kort daarna, in 1930, verkreeg ook SOCAL een concessie van de sultan van Bahrein. Deze concessie leidde in 1932 tot de ontdekking van het Awali-olieveld — het eerste olieveld op het Arabisch schiereiland. De concessie was ondergebracht in de Bahrain Petroleum Company (BAPCO), een vehikel dat SOCAL reeds in 1929 in de kroonkolonie Canada had geregistreerd om juridische flexibiliteit te garanderen.

SOCAL en SOCONY (Texaco) exploiteerden het Awali-veld samen op basis van een 50/50-verdeling. Het veld werd snel ontwikkeld en diende als test- en lanceerplatform voor de veel grotere concessie in Saoedi-Arabië. Omdat de Rode Lijn overeenkomst (1928) alleen de voormalige Ottomaanse domeinen beschreef, werd Egypte, Iran en Bahrein nadrukkelijk uitgesloten. Daarom was er in Bahrein geen deling met IPC-partners vereist was. APOC's dochtermaatschappij D'Arcy Exploration Company was betrokken bij latere seismische studies en concessiebeheer.[217][218]

---

[215] In 1944 wordt de onderneming Arabian American Oil Company (1933, Aramco) genoemd. In 1948 neemt SONJ een belang van 10% in Aramco, en Socony-Vacuum (1931), SOCAL en Texaco ieder voor 30%. Aramco is in 1948 dus een bijna 100% (voormalige) Standard Oil-onderneming. In 1973 krijgt de Saoedische regering een belang van 25% in de bezittingen van Aramco (wat nog niets zegt over de winstverdeling), in 1974 60%, en in 1976 de resterende 40%. Voordat de concessie in 1993 afloopt, wordt de onderneming in 1988 bij koninklijk besluit genationaliseerd als Saudi Aramco. De concessie lijkt te zijn voortgezet nadat de VS in 1990 het land binnentrekken tijdens de Golfoorlog (1990–1991).

[216] Nederlandsche Pacific Petroleum Maatschappij NV is een knipoog naar de voorloper van SOCAL (1906), de Pacific Coast Oil Co. (1876), voordat Rockefeller de onderneming in 1900 overnam en fuseerde met zijn Standard Oil of Iowa (1885) tot Standard Oil of California (SOCAL).

[217] In 1975 werd 60% van de BAPCO-aandelen overgedragen aan Bahrein; in 1980 verwierf de staat de resterende 40%, waarna de onderneming werd omgevormd tot nationale oliemaatschappij.

[218] Hoewel de (gemanipuleerde) winsten op papier 50/50 werden verdeeld, verstrekten de Amerikaanse oliebedrijven in Venezuela, Saoedi-Arabië (Aramco) en het Emiraat Abu Dhabi (BAPCO) daarnaast een zogeheten *golden gimmick*: een belastingkorting in de Verenigde Staten die indirect werd doorgegeven aan de lokale heersers. Zo betaalde de Amerikaanse belastingbetaler onbedoeld mee aan de olie-expansieoorlog van de Verenigde Staten.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Koninklijke binnen de IPC

De Koninklijke opereerde binnen de afspraken van de Red Line Agreement (1928), samen met de andere aandeelhouders van de Iraq Petroleum Company (IPC): APOC, CFP en het Amerikaanse NEDC-consortium. In 1935 verkreeg de IPC een olieconcessie van de Britse autoriteiten in het protectoraat Qatar. Deze concessie werd ondergebracht in de speciaal daartoe opgerichte dochteronderneming Petroleum Development Qatar Ltd. (PDQ). Als een volwaardige IPC-deelneming viel deze concessie volledig binnen het kartel, met Koninklijke als 23,75% aandeelhouder, naast de andere partners. De operationele controle lag bij de gezamenlijke directie van IPC, waarin geen enkele partij dominante zeggenschap had.[219]

Koeweit: APOC's D'Arcy Exploration Company Co., Gulf

Koeweit was al sinds 1770 een handelspartner van het Britse rijk en vervulde een sleutelrol in de transitroutes van goederen zoals textiel, rijst en koffie uit Brits-Indië naar de Levant en Europa. In 1899 voorkwam sjeik Mubarak Bin Sabah Al Sabah (r. 1896–1915), met steun van de Britten, een annexatiepoging door het Ottomaanse rijk door een formeel protectieverdrag te ondertekenen. Daarin werd vastgelegd dat Koeweit geen grondgebied mocht afstaan aan buitenlandse machten zonder toestemming van het Britse rijk.

Begin jaren 1920 eiste Ibn Saud het gebied van Koeweit op, wat leidde tot gevechten en een tijdelijke bezetting van Koeweit-stad. In 1922 tekende de sjeik van Koeweit, onder Britse druk, een eerste oliecontract met de D'Arcy Exploration Company, een dochteronderneming van APOC. Onder Britse bemiddeling werd in 1923 een verdrag gesloten waarin Ibn Saud de onafhankelijkheid van Koeweit erkende — zij het ten koste van tweederde van het oorspronkelijke grondgebied.

De economische crisis van 1929 tot 1933 trof ook Koeweit zwaar. In 1934 tekende het land een hernieuwde, geheime en uitgebreidere olieconcessie — het jaar waarin de Britse Kroon via de Petroleum Law (1934) alle nog niet ontdekte petroleum in haar domeinen formeel opeiste. De concessie werd toegewezen aan APOC's D'Arcy Exploration Company en aan Gulf Oil (VS), dat geen deelnemer was in de TPC. Voor de exploitatie richtten beide partijen de Kuwait Oil Company (KOC) op, met een 50/50-verdeling van eigendom. De eerste olievondsten dateren uit 1936 en 1938.

Churchill, die de onderhandelingen over deze hernieuwde concessie begeleidde, bekleedde in deze periode geen formele regeringsfunctie. Hij trad op als informele topadviseur van de particuliere aandeelhouders van de Burmah Oil Company — de dominante belanghebbende in APOC. Churchill gebruikte zijn invloed om druk uit te oefenen op de directie van APOC en bemiddelde actief bij gevoelige concessievraagstukken, waaronder die van Koeweit. In de praktijk fungeerde hij als tussenpersoon tussen particulier kapitaal, het Britse politieke besluitvormingscentrum en — ogenschijnlijk — namens de Kroon.

Hoewel Koeweit juridisch binnen de reikwijdte van de Red Line Agreement (1928) viel, werd deze concessie buiten de IPC-structuur om toegekend. Dit leidde tot spanningen met de andere IPC-

---

In 1952 startte Koninklijke in Qatar met de exploitatie van het merendeel van de offshoreconcessies, met steun van een nieuwe Nederlandse industrie: de bouw van offshoreplatformen door het gefuseerde, omvangrijke kartel IHC Holland (1943). Dit kartel, gevormd op instigatie van de Billiton Maatschappij NV, bestond uit de grootste Nederlandse baggeraars. Het particuliere Petroleum Development Qatar Ltd. ontwikkelde vervolgens in hoog tempo concessies in Venezuela, Colombia, Mexico, de Verenigde Staten, Nederlands-Indië en Bahrein, en groeide daarmee uit tot een wereldspeler van formaat. In 1975 werd het eigendom onder onbekende voorwaarden overgedragen aan de regering van de 'onafhankelijke' Staat Qatar (1971).

partners, maar werd getolereerd vanwege de protectiestatus van Koeweit en de Britse politieke waarborgen. De formele looptijd van de concessie bedroeg 75 jaar, tot 2009. De eerste export van ruwe olie begon pas na de Tweede Wereldoorlog, in 1946.[220]

Irak: TPC (1912/1928) met APOC's D'Arcy Exploration Co., Koninklijke, CFP, NEDC

Na de Eerste Wereldoorlog regeerden de Britten Irak als mandaatgebied onder toezicht van de Volkenbond. In 1932 werd het land formeel onafhankelijk verklaard en trad het toe tot de Volkenbond als soevereine staat. De feitelijke macht bleef echter stevig in Britse handen: in 1921 installeerden zij koning Faisal I — lid van de Hasjemitische dynastie, die eeuwenlang als sjariefs van Mekka fungeerde en tussen 1916 en 1925 het koninkrijk Hedjaz bestuurde. In Irak werd de monarchie ingericht als constitutioneel model, maar functioneerde in de praktijk als autocratisch regime onder Brits toezicht.

In 1936 vond de eerste militaire staatsgreep in Irak plaats. Generaal Bakr Sidqi (1890–1937), van Koerdische afkomst, benoemde zichzelf tot premier en zette het kabinet van premier Yasin al-Hashimi (r. 1924–1925 / 1935–1936) af. Hoewel de Hasjemitische monarchie formeel bleef bestaan, was het gezag ernstig ondermijnd.

De Iraq Petroleum Company (IPC), opgericht als *Turkish Petroleum Company* (TPC) in 1912 en heringericht in 1928, verkreeg in 1938 met bemiddeling van Churchill opnieuw het formele monopolie op oliewinning in Irak, met aangepaste contractuele bepalingen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog bleef de productie echter beperkt. De aandeelhouders van IPC — waaronder APOC's D'Arcy Exploration Company, de Koninklijke, het Franse CFP en het Amerikaanse NEDC-consortium — gaven voorrang aan productie in gebieden met betere infrastructuur en stabielere geopolitieke condities. Transport vanuit Irak bleek kostbaar en risicovol.

De inkomsten voor Irak bleven daardoor minimaal. De door IPC betaalde vergoeding aan de Iraakse staat was gekoppeld aan het effectief gewonnen olievolume — wat door bewuste onderproductie en beperkte afvoercapaciteit leidde tot structureel lage opbrengsten voor de Iraakse overheid.

In 1941 zouden de Britten opnieuw militair ingrijpen in Irak, om pro-Duitse sentimenten binnen de regering te onderdrukken en de controle over de strategische olieroutes veilig te stellen.[221]

Iran: APOC's D'Arcy Exploration Co., Koninklijke

In 1911 bezetten Russische troepen het noorden van Perzië tijdens een conflict met het Ottomaanse Rijk, in de context van de Italiaanse oorlog met Libië. Teheran kwam onder sterke Russische invloed,

---

[220] Na de Tweede Wereldoorlog werd in 1952 een top secret contract getekend met Abu Dhabi, waarin twee derde van de belangen werd toegekend aan D'Arcy Exploration Co. en een derde aan het Franse CFR (1924). In 1954 tekende D'Arcy Exploration Co., onderdeel van APOC, een herzien contract met de sjeik van Koeweit, op basis van een 50/50-licentie met Gulf Oil. In datzelfde jaar volgden ook een geheim contract met Muscat en Oman (eveneens 50/50) en een nieuwe olieconcessieovereenkomst met Abu Dhabi.

[221] In 1958 vond een militaire staatsgreep plaats door de Ba'ath-partij, die een einde maakte aan de door de Britten opgelegde monarchie. In 1961 besloot de Iraakse overheid alle niet in exploitatie zijnde olievelden te onteigenen en richtte zij de Iraq National Oil Company (INOC) op. Met hulp van Frankrijk en de Sovjet-Unie werd het land in staat gesteld zijn olievelden zelfstandig te exploiteren, waardoor de macht van de IPC sterk afnam. In 1972 werd ook de IPC genationaliseerd, waarna de olie-inkomsten van Irak fors toenamen. Na de Golfoorlog van 1990 kreeg het land te maken met een opgelegd olie-embargo, dat pas in 2000 werd opgeheven.

zonder formele bezetting. In 1920 werd in Rasht, nabij het olierijke Azerbeidzjan, de Perzische Sovjetrepubliek uitgeroepen met steun van de Russische legers. Deze entiteit werd in februari 1921 opgeheven na het sluiten van een vriendschapsverdrag tussen Moskou en Teheran, waarna de Russen zich formeel uit Perzië terugtrokken.

Nog datzelfde jaar vond een door de Britten gesteunde staatsgreep plaats, die in 1925 leidde tot de vestiging van de Pahlavi-dynastie. Tot 1932 bleef de Iraanse olie-industrie stevig onder controle van de Britten via de Anglo-Persian Oil Company (APOC). Sjah Reza Pahlavi toonde zich ontevreden over de voorwaarden van het concessieakkoord uit 1909 en zegde dit in 1932 formeel op. Hij eiste een eerlijkere winstdeling, mede geïnspireerd door geruchten over de 50/50-overeenkomst die in Saoedi-Arabië werd onderhandeld.

Hoewel het Verenigd Koninkrijk zich in de minderheid bevond, wist het via diplomatieke en economische druk een nieuw akkoord af te dwingen. De concessie voor het Naft-i-Shah-district werd in 1933 juridisch afgesloten door de voorzitter van APOC, John Cadman en Sjah Reza Pahlavi voor Iran. Hoewel DEC als interne exploratieplatform functioneerde binnen het APOC/AIOC-complex, was het dit keer geen partij bij de formele concessieovereenkomst.

APOC hervatte daarop de exploitatie onder aangepaste voorwaarden — al bleven de inkomsten voor Iran beperkt. In 1935 werd APOC hernoemd tot Anglo-Iranian Oil Company (AIOC), conform de wens van de sjah dat het land internationaal voortaan als “Iran” zou worden aangeduid.

Hoe het model in werkelijkheid werkte

Hoe de Britse versie van ‘50/50 winstverdeling’ in werkelijkheid functioneerde, werd pas veel later door de Iraniërs zelf gereconstrueerd — en zelfs toen slaagden zij er vaak niet in het mechanisme van het particuliere oliemonopolie bloot te leggen:

The APOC began a new phase of vigorous expansion of oil production. In 1935 it was renamed the Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) to conform with Reżā Shah’s wish that foreign governments should call the country Iran rather than Persia. The company’s relationship with the Iranian government remained cordial and stable for the next few years. Following the new agreement, the British developed the Naft-e Šāh field in Kermānšāh, erected a small refinery in the area, and in 1934 registered the Kermanshah Petroleum Company in London as a new subsidiary. The AIOC’s production and profits increased substantially during this period.

In 1933, the company produced 7,087,000 tons of oil [42,1 miljoen vaten] and paid Iran ₤1,785,000 [1933:$ 9.254.399; $ 0,22/vat]. By 1939 AIOC oil production had increased to 11,327,000 tons [67,3 miljoen vaten], and payment to Iran to ₤4,300.000.

During this time, the company discovered four large oil fields and one gas field. The Ābādān refinery increased its storage capacity to 6,000,000 barrels by 1938 and to 10,000,000 tons in 1939. […]

Thus the British company, first as Anglo-Persian, then as Anglo-Iranian Oil, operated in Iran for forty-two years, during thirty-nine of which it was the most important oil producer, refiner and exporter in the Persian Gulf area.

During those thirty-nine years (1912-51, FIGURE 1, FIGURE 2) it exported a total of 338 million tons [2.844 miljoen vaten] of oil from Iran for which it paid Iran ₤ 118,000,000 [1935:$ 577 miljoen, $ 0,20 per vat] representing an average of about 7 shillings per ton [1935:$1,71 of $ 0,23 per vat]. According to an estimate made by the author of Persian Oil the Anglo-Iranian’s total investment in

Iran amounted to £21,656,252 of which £5,000,000 was provided by the British government. In return for this investment the company's stockholders received £115,000,000 [1935:$ 563 miljoen, $ 0,20] in dividends, of which £49,000,000 [1935:$ 240 miljoen, $0,08 per vat] went to the British government apart from the sum of £175,000,000 [1935:$ 856 miljoen, $ 0,30 per vat] which was paid to it as tax.

Distributie en marges

Voor de distributiekosten tussen raffinaderij en pompstation kan voor de jaren 1930–1940 een gemiddeld bedrag van $ 0,30–0,50 per vat worden aangehouden:

Historisch gestructureerde kostenraming per vat (1930s–1940s)

Voor distributie van geraffineerde olie vanuit haven tot pomp

Fase	Type kosten	Gem. kosten per vat (1935–40, $)	Toelichting
1. Maritiem transport	Tankertransport (Midden-Oosten → VS/Europa/China)	$ 0,08–0,12	Grote bulkvoordelen; kosten per vat lager bij schaalvervoer
2. Havenontvangst en overslag	Lossen, opslag, havenrechten	$ 0,03–0,05	Afhankelijk van havenrechten (bv. Rotterdam, Philadelphia, Shanghai)
3. Spoortransport	Binnenlands vervoer	$ 0,06–0,12	Regionaal wisselend; VS goedkoper dan China/India
4. Vrachtwagen	Lokale verdeling (retailstations)	$ 0,05–0,10	Vooral afhankelijk van afstand tot stedelijke centra
5. Distributie en marketing	Shell/BP/Standard retailmarges	$ 0,08–0,15	Inclusief salarissen pompbedienden, merkreclame, onderhoud, etc.
Totaal		**$ 0,30-0,50**	

Totaal: $ 0,30–0,50 per vat, afgerond op $ 0,50 inclusief overhead.

De gemiddelde verkoopprijs van een ruw vat olie op de wereldmarkt tussen 1912 en 1951 bedroeg $ 1,32. De Perzische olie werd geraffineerd geleverd voor $ 0,20, prijzen die aan Nederlands-Indië doen denken. Na afdracht en bewerking lag de geraffineerde kostprijs voor kartelpartners rond $ 0,70.[222]

De vlaggenstokken: DEC, Koninklijke en de Britse Staat

In 1939 werd benzine in het VK verkocht voor $ 94,74 per ton, waarvan $ 44,76 belasting — omgerekend $ 15,06 per vat aan de pomp, met $ 7,11 aan accijnzen en overige belastingen, volgens Fanning (1947). Voor de consument betekende dit $ 0,09 per liter, waarvan $ 0,04 aan belasting.

[222] Merk op dat deze kosten per geraffineerd vat af haven van $ 0,20 (1935: ƒ 0,23) waarschijnlijk ook redelijk representatief waren voor de oliebronnen in het spotgoedkope Nederlands-Indië. De ƒ 0,60 per vat die in het rekenmodel is aangehouden, was daarmee zeer conservatief en feitelijk meer dan twee keer te hoog.

Tabel: Winstverdeling Iraanse olie onder AIOC (1912–1951)

Gemiddelden over 2,844 miljard vaten

Component	**Gem. per vat ($, 1935)**	**Totaal ($, 1935)**	**% van marge**
Inkoop Iran	$ 0,23	$ 577 miljoen	1,5%
Dividenden Britse aandeelhouders	$ 0,20	$ 336 miljoen	1,3%
Britse staat	$ 0,07	$ 240 miljoen	0,5%
Britse belastingen aan de Kroon	$ 0,30	$ 856 miljoen	2,0%
Subtotaal: kostprijs geraffineerd/vat	$ 0,80	$ 2.009 miljoen	5,3%
Distributiekosten + overhead	$ 0,50	$ 1.422 miljoen	3,3%
Marge Koninklijke (en waarschijnlijk DEC)	$ 6,65	$ 18.913 miljoen	44,2%
Belasting aan de pomp	$ 7,11	$ 20.221 miljoen	47,2%
Totale verkoopwaarde (raffi.)	**$ 15,06**	**$ 42.565 miljoen**	**100,0%**

De buitengewone marges bleven grotendeels hangen aan een netwerk van zogeheten vlaggenstokconstructies — dochterondernemingen of joint ventures waarlangs winsten werden 'herverdeeld', zonder transparantie voor aandeelhouders of overheden. Ook staten die financieel verzwakt uit de depressie kwamen, profiteerden via belastingheffing en raakten al snel afhankelijk van deze inkomstenbron.

Een van de vlaggenstokken bleef waarschijnlijk de D'Arcy Exploration Company (DEC, opgericht in 1916), die structureel opduikt in geheime contracten als exploratie- én exploitatiepartij — vaak in plaats van APOC zelf, binnen de Britse kroondomeinen. Toch werd DEC in latere concessiedocumenten zelden expliciet vermeld. Hoewel de D'Arcy-concessie tussen 1901 en 1932 formeel op naam stond van William Knox D'Arcy (en later Burmah Oil/APOC), wijst juridisch en historisch onderzoek erop dat de D'Arcy Exploration Company — als intern instrument van APOC — waarschijnlijk de formele licentie op lange termijn behield, ook na de herziening in 1933. APOC/AIOC trad publiekelijk op als exploitant, terwijl DEC vermoedelijk als onzichtbare juridische concessiehouder bleef fungeren.

Waarschijnlijk bleef Koninklijke — waarvan Reynolds de eerste Perzische oliebron ontdekte — de grootste en meest winstgevende vlaggenstok. In het jaar dat de sjah de concessie vervallen verklaarde, 1932, richtte Koninklijke samen met APOC's British Petroleum Company (1906/1917, BP) de 50/50-distributieorganisatie Shell-Mex and BP Ltd. op. Deze organisatie had als doel het Verenigd Koninkrijk te voorzien van olieproducten uit Iran. Shell-Mex was een volledige dochter van Koninklijke's Shell in het VK en had het operationele overwicht: Shell beheerde de tankstations, logistiek, marketing en infrastructuur, terwijl APOC enkel de geraffineerde olie leverde — waarvoor het reeds gecompenseerd was.

De nieuwe organisatie voorzag het VK van circa 22 miljoen vaten per jaar — ongeveer 43% van het nationale verbruik van 51 miljoen vaten — een aandeel dat tot circa 1970 grotendeels gelijk bleef. Het leverde woekerwinsten op voor de partijen achter APOC en Koninklijke.

Na de Duitse inval in de Sovjet-Unie in juni 1941 bezetten het VK en de USSR gezamenlijk het olierijke Iran op 25 augustus 1941, uit voorzorg tegen mogelijke samenwerking van de sjah met de Asmogendheden. Reza Shah werd gedwongen af te treden ten gunste van zijn zoon, die in januari 1942 het zogeheten Tripartite Verdrag ondertekende — waarin werd verklaard dat de Britse militaire

aanwezigheid geen bezetting was. Ook de Verenigde Staten gebruikten Iran tijdens de oorlogsjaren als militaire logistieke basis.

Brits-Nigeria: D'Arcy Exploration Co. en Koninklijke

Het was al langer bekend dat zich in Nigeria olievondsten bevonden, aangezien deze al vóór 1914 in kaart waren gebracht door de *Nigerian Bitumen Co.* (1905–1914). Toen de Britse Kroon in 1914 alle olievoorraden in Brits-Nigeria formeel opeiste, kwam de exploratie stil te liggen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De nieuw opgerichte *D'Arcy Exploration Company* (1916) hervatte het onderzoek tussen 1918 en 1923, maar de omstandigheden en de beperkte opbrengst maakten dit een minder aantrekkelijke optie dan andere concessies.

Na de Petroleumwet van 1934 vormden AIOC en Koninklijke in 1937 de *Shell D'Arcy Exploration Company*, officieel om opnieuw naar olie te zoeken in Brits-Nigeria. De organisatie werd aangestuurd door Koninklijke en fungeerde, net als elders, als instrument voor gecentraliseerde winstafroming binnen de *Commonwealth* kroondomeinen.

Ook hier opereerden twee nauw verweven kroonvehikels — de *D'Arcy Exploration Company* en Koninklijke — als feitelijke winstmachines, onder dekmantel van exploratie. Dezelfde structuur was eerder toegepast in Iran, Irak, Koeweit, Qatar en Nigeria: DEC fungeerde als formele concessiehouder of stille partner, terwijl Koninklijke in dit geval via haar Britse dochter *Anglo-Saxon Petroleum Company* (1907), toegang kreeg tot explosieve exploitatieruimte. Voor de gelegenheid werd de laatste onderneming hernoemd tot *Shell Overseas Exploration Company* (1937) volgens Steyn (2009). De ondernemingen gingen zogenaamd 'opnieuw zoeken' naar olie. Ook hier was het een manier om na de Petroleum Act (1934) de meest lucratieve concessies in Britse kroonkoloniën op te eisen.

De Anglo-Saxon Petroleum Company (1907), Koninklijke's distributieonderneming en 'exploratiemaatschappij', opereerde vanuit Singapore — een Brits kroondomein dat in praktijk fungeerde als belastingparadijs binnen het imperiale systeem. Vanuit deze positie verkreeg Anglo-Saxon toegang tot strategische zee- en handelsroutes, én tot een fiscaal-juridisch niemandsland dat winstroutes afschermde van zowel Britse als Nederlandse staatscontrole. Oliewinsten uit het Midden-Oosten, India, Zuidoost-Azië en Afrika konden via Singapore geruisloos worden herverdeeld, onttrokken aan publieke zichtbaarheid. De vestiging was geen logistieke keuze, maar een strategisch ankerpunt in een imperiale schaduweconomie — ontworpen om maximale extractie met minimale verantwoording te combineren.

De Brits-Nigeriaanse overheid kende de *Shell D'Arcy Exploration Company* een concessie toe van circa 24.000 km² (ca. 155 x 155 km) aan de kust bij Lagos. Ook op andere locaties in het binnenland werd actief gezocht. De exclusieve exploratielicentie — niet alleen voor geheel Nigeria, maar ook voor andere Afrikaanse landen — stuitte op groeiende weerstand van Nigeriaanse nationalisten zoals Nnamdi Azikiwe, die deze structuur beschouwden als een nieuwe vorm van koloniale exploitatie.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de 'Nederlandse' belangen in Nigeria, waaronder die van het Brits-Nederlandse Unilever en Koninklijke, beschermd door troepen van het Britse leger — uit vrees voor sabotage of aanval door Nazi-Duitsland.[223]

---

[223] Een deel van de geschiedenis van deze ondernemingen wordt zichtbaar wanneer AIOC in 1954 wordt hernoemd tot British Petroleum (BP). In 1978 koopt BP de meerderheid van Standard Oil of Ohio. Onder Thatcher wordt de onderneming tussen 1979 en 1987 geprivatiseerd. BP fuseert in 1998 met Standard Oil of Indiana's AMOCO tot BP Amoco plc en neemt kort daarna ARCO, Burmah Castrol (1966) en Aral AG (1898) over.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Rusland: Koninklijke's en SOCONY-Vacuum

In 1931 fuseerden Vacuum Oil Company en Standard Oil of New York (Socony) tot Socony-Vacuum Oil Company, gevolgd in 1933 door de oprichting van de joint venture Standard Vacuum Oil Company (Stanvac) — een 50/50-constructie van Socony-Vacuum en Standard Oil of New Jersey. Deze onderneming was actief in circa vijftig landen, waaronder Rusland, Oost-Afrika, Zuidoost-Azië en Oceanië.

Tot 1933 waren Stanvac en ook Europese spelers zoals Koninklijke grootschalig betrokken bij de distributie en export van Sovjetolie. In mei 1923 sloot Koninklijke een joint venture-overeenkomst met de Sovjetstaat voor gezamenlijke export van olie via Londen, met een looptijd van tien jaar. In 1931 zou zelfs 60% van de olie uit Azerbeidzjan via Socony-Vacuum zijn geëxporteerd. Echter, naarmate Stalins tweede vijfjarenplan (1933–1937) vorderde, werden buitenlandse oliebedrijven systematisch uitgesloten van verdere participatie. Er is geen bewijs dat na 1933 nog substantiële export van Sovjetolie via Stanvac of Koninklijke plaatsvond.

Desondanks bleef de Sovjet-Unie in hoge mate afhankelijk van de superieure westerse technologie. Volgens Antony C. Sutton verkreeg de USSR tot diep in de jaren veertig technische infrastructuur via het Amerikaanse Lend-Lease-programma en commerciële tussenpersonen zoals Amtorg Trading Corporation. Het betrof onder meer boorinstallaties, raffinaderijtechnologie en transportmaterieel.

Bijzonder cruciaal was de toegang tot complexe en gepatenteerde vliegtuigbrandstoffen, die werden geproduceerd via hydrogeneringstechniek — een specialisatie van Koninklijke en Standard Oil of New Jersey. Deze hoogoktanige brandstoffen waren essentieel voor moderne gevechtsvliegtuigen, zoals die van de Duitse Luftwaffe. De Sovjet-Unie was niet in staat deze technologie zelfstandig te repliceren; pas na massale leveringen van zowel de brandstof als de vliegtuigen via Lend-Lease (vanaf september 1941) kon het Rode Leger zich in de lucht effectief verdedigen tegen de Duitse invasie.

Vanaf 1942 ontving de Sovjet-Unie hoogwaardige brandstoffen, waaronder vliegtuigbenzine geleverd door Koninklijke. Standard Oil of New Jersey is dan met handen en voeten gebonden aan IG Farben en het Derde Rijk. De Nederlandse multinational leverde daarmee strategische olieproducten aan de VS, het VK, China, de USSR, Japan (tot 1941) én aan de Asmogendheden. Het was opnieuw een voorbeeld van dubbelspel en extreme oorlogswinsten die 'neutrale' partijen als Oranje's Koninklijke niet konden weerstaan.

Het verlies van Koninklijke en SO in socialistisch-fascistisch Mexico, 1938

Op 18 maart 1938 nationaliseerde de sociaal-fascistische Mexicaanse regering onder voormalig generaal en president Lázaro Cárdenas (r. 1934–1940) de oliebelangen van buitenlandse ondernemingen, waaronder Koninklijke's El Aguila (1909, *Compañía Mexicana de Petróleo El Águila SA*), Standard Oil en verschillende Britse maatschappijen. De maatregel was gebaseerd op artikel 27 van de grondwet van 1917 — mede geïnspireerd op Trotsky — waarin werd gesteld dat de bodemschatten van het land toebehoorden aan het Mexicaanse volk. De genationaliseerde bezittingen werden samengebracht in een nieuwe staatsbedrijf: Petróleos Mexicanos (PEMEX).

De onderneming, waarvan de aandeelhoudersstructuur onbekend blijft, wordt in 2001 hernoemd tot BP p.l.c. Daarnaast bezit BP een belang van 19,75% in Rosneft (1993) en groeit het uit tot de grootste olieonderneming van de Verenigde Staten.

Mexico was in de jaren twintig uitgegroeid tot de vierde olieproducent ter wereld. Directe aanleiding voor de ingreep waren grootschalige protesten over brandstoftekorten en stakingen van vakbonden, waarop Cárdenas in 1937 de *Junta General de Conciliación y Arbitraje* instelde. Die concludeerde dat de enorme winsten van buitenlandse oliebedrijven niet in verhouding stonden tot de onderbetaalde Mexicaanse arbeiders. In het rapport werd specifiek Koninklijke's El Aguila bekritiseerd. Volgens officiële cijfers maakte de maatschappij jaarlijks een winst van 55 miljoen pesos (1939: ƒ 135,3 miljoen), maar weigerde 26 miljoen pesos extra te betalen voor de lonen en sociale toeslagen.[224]

Tijdens een vergadering verwees Cárdenas expliciet naar een verklaring van Koninklijke uit 1928: "Onze Mexicaanse dochter El Aguila heeft goede winsten gedraaid het laatste jaar." Uit toelichting bleek dat El Aguila $1,96 per vat aan transportkosten declareerde bij zustermaatschappij *The Eagle Shipping Company*, terwijl de marktprijs $3,19 per vat bedroeg — een marge van ruim 60%. Zo werd winst systematisch weggesluisd en de Mexicaanse schatkist benadeeld. De olieprijs daalde het jaar erop fors, maar het kartelmatige winstsysteem was de Mexicaanse regering niet ontgaan. Op 7 juni 1938 ondertekende Cárdenas een presidentieel decreet waarin PEMEX werd opgericht, met het exclusieve recht op exploratie, productie, raffinage en verkoop van olie binnen Mexico.[225]

De nationalisatie leidde tot internationale verontwaardiging, maar weerspiegelde een bredere weerzin tegen het kapitalistische model van buitenlandse controle over natuurlijke hulpbronnen. In plaats van legitiem ondernemerschap werd het systeem van concessies, fiscale sluiproutes en monopolisering steeds vaker gezien als koloniale plundering met moderne middelen. Het sociaal-fascistische bewind van Cárdenas plaatste dit model expliciet ter discussie — niet uit afkeer van economische organisatie, maar uit verzet tegen buitenlandse overheersing en groeiende ongelijkheid. Koninklijke werd daarbij expliciet aangepakt, als verpersoonlijking van dit systeem — en voelde het verlies dan ook het scherpst.

De koloniale autoriteiten in Wilhelmina's Nederlands-Indië, waar Koninklijke diep met het gezag was verweven, reageerden diametraal anders op socialistische of nationalistische bewegingen. In 1920 telde de kolonie ruim 350 gevangenissen waar dwangarbeid werd verricht. Communisten die werden beïnvloed door de Communistische Internationale (1919, Komintern) belandden op speciale gevangeniseilanden. Na de opstanden van de Communistische Partij van Indonesië (PKI, 1914) in 1926 werden meer dan 4.500 mensen gearresteerd of ter dood veroordeeld. Nog eens 8.000 anderen — waaronder journalisten, vakbondsleden en politieke sympathisanten — werden opgesloten of onder permanent toezicht geplaatst. In datzelfde jaar werd op Nieuw-Guinea het beruchte strafkamp Boven-Digoel ingericht, exclusief voor politieke gevangenen. Tussen 1927 en 1947 werden daar duizenden activisten vastgehouden, vaak zonder enige vorm van proces. Ook in Nazi-Duitsland gebeurde dit — met eenzelfde logica van uitsluiting en repressie.

---

[224] De Mexicaanse grondwet (1917) werd in aangepaste versie ingevoerd door de Bolsjewieken in de USSR in 1918 en vervolgens ook in Weimar-Duitsland (1919) – uiteraard tot grote consternatie van alle kapitalisten.

[225]Castro had in 1960 dezelfde overwegingen: Order *"Number 1: Ordered is the nationalization, via obligatory expropriation, and the consequent adjudication to the Cuban state, in full, of property and enterprises located in national territory, and the rights and stocks emerging from the exploitation of these properties, and companies which are owned by incorporated entities from the United States, and those operating companies in which citizens of that country have predominant interest, identified below…".* Dat sloeg onder andere op het zeven-sisters-oliekartel dat op en via VS-Cuba actief was in de regio. Nederland had na de Billiton-affaire (1882–1892) en de daaropvolgende Indische Mijnbouwwet (1899) die kans gemist.

Koninklijke, SONJ en APOC als hoofdleveranciers van het Derde Rijk, vanaf 1934 tot 1945

Koninklijke

In 1929 telde Koninklijke's Rhenania-Ossag in Duitsland in totaal 15 grote en 104 kleine tankstations met circa 7.500 werknemers. De onderneming behaalde dat jaar een lucratieve (officiële) omzet van RM 259 miljoen (1929: $ 61,6 miljoen, ƒ 369,5 miljoen). In 1930 werd het hoofdkantoor van Rhenania-Ossag verplaatst naar Hamburg, waar ook Standard Oil en APOC hun Duitse vestigingen hadden. De organisatie was vanaf het begin nauw verbonden met het nationaalsocialistische regime, en in 1935 beschikte Rhenania-Ossag met 16.363 tankstations over een marktaandeel van 29,3% onder de merknaam Shell.

Frankfurter Zeitung (Frankfurt a. Main)

Nr. 69

Deterding in Deutschland. Im Zusammenhang mit der Ankunft Deterdings, des Präsidenten der Koninklijke-Shell, in Hamburg ...

Deterding bezoekt Duitsland in 1931 om met Berlijn een exclusief monopolie voor benzine te stichten in ruil voor een lening van $ 150 miljoen, in tijden van diepe armoede. De besprekingen worden zwaar gecensureerd, maar slaagden volgens de officiële geschiedschrijving niet. royaldutchshellplc.com rapporteert in 2025 dat Deterding in 1934 een omvangrijker voorstel zou hebben gedaan: een lening van ƒ 400 miljoen, ofwel 1,5 miljard RM, in ruil voor een dertigjarig monopolie op de Duitse benzineverkoop. Ook dit is onbewezen.

Koninklijke is vanaf 1938 de tweede speler op de Duitse markt, achter SONJ (daarvoor achter APOC). Bij de *Anschluss* op 13 maart 1938 met Oostenrijk werd het fascistische regime verdreven van de teruggekeerde banneling Otto von Habsburg (1935–1938). Er volgde een reorganisatie van de industrie in het samengevoegde Nazi-Duitsland-Oostenrijk. Koninklijke (1923) in Wenen werd met haar raffinaderij in Floridsdorf ondergebracht bij het Duitse Rhenania-Ossag.

Bijeenkomst van de leiding van de Shell-oliefabriek in Hamburg, 8 april 1935.

APOC

APOC's DAPG opereert vanuit Hamburg en heeft in 1935 een (officiële) omzet van RM 103 miljoen (1929:$ 24,6 miljoen / ƒ 48,7 miljoen), terwijl dochteronderneming Deutsche Erdoel Petroleum AG (DEA) nog eens RM 45 miljoen (1929: $ 10,8 miljoen / ƒ 21,2 miljoen) draait. In 1931 neemt APOC het volledige *OLEX Deutsche Petroleum-Verkaufsgesellschaft GmbH* over van EPU (1906), en controleert vervolgens samen met Koninklijke het olie- en benzineverkoopnetwerk in Duitsland.

APOC zelf is gevestigd aan de Martin-Luther-Strasse 61–66 in Berlijn. Op datzelfde adres bevindt zich ook het hoofdkantoor van de verkooporganisatie DPAG, die APOC sinds 1931 voor 100% in handen heeft. De geleverde olie is grotendeels afkomstig uit het Midden-Oosten. OLEX blijft onder controle van APOC en voert voortaan de merknaam *BP* in Duitsland.

Tijdens de diepe crisis van 1931 koopt APOC alle aandelen van de EPU en DEA van de Deutsche Bank, en wordt daarmee volledig eigenaar. DEA ontwikkelt daarna nieuwe bronnen in Tsjecho-Slowakije en de Elzas. De onderneming speelt een sleutelrol in Hitlers Vierjarenplan (1936–1939), dat gericht is op volledige economische zelfvoorziening. DEA krijgt de opdracht om zo veel mogelijk olie en steenkool te winnen, voorraden te beheren en olie te produceren uit bruinkool — kortom: de volledige keten.

Het aandelenkapitaal van DEA bedraagt in 1936 RM 100 miljoen (1936: $ 40,4 miljoen / ƒ 47,2 miljoen), en is genoteerd op de beurzen van Amsterdam, Berlijn en vier andere Duitse steden. Het bedrijf beschikt over aanzienlijke onroerende activa: 35 hectare industriële en fabrieksgebouwen, 152 hectare aan commerciële en residentiële gebouwen, en 3.207 hectare bruinkoolbedrijven.

In 1937 en 1938 wordt DEA *geariseerd* en grootschalig gedwongen arbeid ingezet, terwijl de onderneming formeel onder Britse controle blijft (de Britse regering had historisch weinig bezwaren tegen dwangarbeid in de koloniën). De onderneming wordt niet genationaliseerd en blijft tijdens WOII dus Brits.

In 1935 heeft APOC's DAPG 32,7% van de Duitse markt in handen. APOC's OLEX is samen met EPU goed voor nog eens 10,9%, waarmee de groep in totaal 43,6% van de markt beheerst. In 1938 worden DAPG en OLEX voor een onbekend bedrag verkocht aan Rockefeller's SONJ, dat daarmee in één klap marktleider wordt.

Koninklijke, SONJ en APOC samen in Oelhag (1921)

Tijdens de economische depressie van 1929 tot 1933 nemen APOC's DAPG en Koninklijke's Rhenania-Ossag elk 25% van de aandelen in Oelhag (1921) over van het Duitse MAN en het Haniel-Konzern, die tot dan toe ieder 25% bezitten. SONJ's Atlantic Company (AC) behoudt zijn oorspronkelijke belang van 50%. Wanneer AC vervolgens een deel van haar aandelen verkoopt, worden SONJ's AC, APOC's DAPG en Koninklijke's Rhenania-Ossag elk voor 33% aandeelhouder van Oelhag.

In 1935 telt Oelhag 953 benzinepompen en bezit het bedrijf een marktaandeel van 4,2% op de Duitse markt.

In 1938 nemen DAPG (SONJ) en Rhenania-Ossag (Koninklijke) het aandeel van APOC over, waarmee zij hun gezamenlijke controle over de markt verder versterken.

Standard Oil of New Jersey

SONJ levert aan fascistisch Italië (ca. 1922), fascistisch Oostenrijk (ca. 1932), nazi-Duitsland (ca. 1933) en fascistisch Spanje (ca. 1939). In nazi-Duitsland-Oostenrijk (1938) bedient SONJ de lucratieve benzinemarkt via Gasolin (1920), Oelhag (1921) en het gelieerde Vacuum Oil Company (1911), dat eigen raffinaderijen exploiteert in de regio en in 1929 begint met de opbouw van een eigen Europese vloot olietankers. Met de aankoop van DAPG en OLEX (44%) in 1938 wordt SONJ marktleider in nazi-Duitsland.

Affiche van SONJ's DAPG's Esso (1938).

Daarnaast concentreert SONJ zich op levering aan de zware (oorlogs)industrie en transportsector, door olieproducten te leveren voor (oorlogs)schepen, vrachtwagens en vliegtuigen. Voor vliegtuigen levert SONJ de unieke tetraethyl-lead-brandstof, waarvan het concern vanaf 1930 het patent deelt met IG Farben (1925), waarmee het dan reeds zeer intensief samenwerkt.

President en later voorzitter van SONJ, Walter C. Teagle (r. 1932 / 1937–1942), is medeoprichter en directeur van de Amerikaanse tak van Standard IG Farben (1927), een belangrijke kennis-joint venture tussen Standard en IG Farben waarin naar schatting circa 10.000 strategische patenten worden gedeeld — waaronder technieken voor synthetisch rubber, hoogoktanige brandstoffen en industriële processen die cruciaal zijn voor de oorlogseconomie.

De commissie stelt vast dat Rockefeller via SONJ ook ná de oorlogsverklaring in december 1941 leverde aan het Derde Rijk: tetraethyl-lead voor de Luftwaffe en diesel voor Duitse onderzeeërs, terwijl die grootschalig Britse schepen tot zinken brengen tijdens de Atlantische oorlog (1939–1945).

In het jaar van de *Anschluss* (1938) komt het Duitse DAPG voor 94% in handen van SONJ, en wordt ook de Oostenrijkse afdeling van Vacuum Oil Company overgenomen. SONJ wordt daarmee marktleider in zowel de diesel- als de benzinemarkt, en voert voortaan in Duitsland de merknaam ESSO, zoals in de VS. DAPG wordt door de nazi's beschouwd als een Duits bedrijf en wordt een hoofdleverancier van de oorlogsindustrie. De DAPG-directeuren Karl Lindemann en Emil Helfferich zijn lid van de 'Freundeskreis der Wirtschaft' (ook bekend als *Freundeskreis Reichsführer SS* of *Freundeskreis Himmler*), een elitekring van Duitse industriëlen met nauwe banden met de NSDAP en de Nazi-top. De groep staat onder leiding van *Reichsmarschall* Hermann Göring, in het kader van de versnelde industrialisering onder het Vierjarenplan.

Rockefeller's Chase National Bank blijft via de J.S. Stein Bank van Kurt von Schröder betalingen verrichten aan deze *Himmlerkreis* tot 1944 — tot aan de geallieerde landing in Normandië.

Vanaf 1938 controleren SONJ en Koninklijke samen ten minste 84% van de benzine- en dieselmarkt in nazi-Duitsland (Rhenania-Ossag: 29%, DAPG en OLEX: 44%, Oelhag: 4%, Gasolin: 7%). Beide concerns zijn zeer nauw verweven met het Naziregime en de Duitse oorlogseconomie.[226][227]

Net zoals in de VS vanaf 1933, wordt ook in (pre-)nazi-Duitsland de benzinemarkt voor consumenten streng gereguleerd. Vanaf 1924 schommelt de benzineprijs rond RM 0,34 per liter (1924: $ 92,85 / ƒ 120,40 per ton). De marktprijs van een vat ruwe olie bedraagt datzelfde jaar $ 10,44 (1924: ƒ 13,50) — ongeveer 11% van de pompprijs.

Na de invoering van de *Mineralölsteuer* in 1930 stijgt de prijs naar RM 0,39 (1930: $ 104,46 / ƒ 139,90 per ton) en blijft vervolgens nagenoeg stabiel tot 1945. De gemiddelde wereldmarktprijs voor ruwe olie in deze periode ligt rond $ 7,56 per ton (gemiddeld: ƒ 10,10) — wat neerkomt op circa 7% van de eindprijs aan de pomp.

Vanaf 1938, wanneer de arisaties ook in de olie-industrie volledig op gang komen, voert het Naziregime een staatsregie in over de brandstofdistributie. Alle merknamen verdwijnen uit beeld — waarmee verborgen blijft dat Koninklijke, SONJ en zelfs APOC de hofleveranciers waren van Hitlers oorlogsmachine.

Nazi-Duitslands synthetische brandstof programma

Gasolin AG (1920) werd in 1923 overgenomen door Hugo Stinnes, een van de invloedrijkste industriëlen van het interbellum en een hoofdfinancier van de NSDAP (1920). Hij bracht onder meer zijn olieconcessies in Argentinië onder in deze onderneming. Na zijn dood in 1924 kwam Gasolin in handen van de Badische Anilin- und Soda-Fabrik (BASF), geleid door Carl Bosch. Bosch was tussen 1919 en 1925 bestuursvoorzitter van BASF en bekleedde vanaf 1925 tot zijn dood in 1940 de functie van president van het nieuwe kartel IG Farben. Sinds 1921 hield BASF een 50/50-participatie met Koninklijke in de Internationale Bergin-Compagnie voor Olie en Kolen Chemie NV (Den Haag), een

[226] Het Duitse Aral is met 7.740 tankstations (13%) de derde speler. De onafhankelijke onderneming werd opgericht door dertien benzineproducenten als *Westdeutsche Benzol-Verkaufsvereinigung* (1898). Het uitgebouwde *Benzol-Verband* (1918, B.V.) telde 75 leden.
[227] Gasolin (1920) was in 1935 met 3.315 pompen en een marktaandeel van 7% de vijfde speler. Hierin participeerden A. Riebeck'sche Montanwerke AG, Koninklijke, BASF en SONJ met ieder 25%.

joint venture opgericht om het hydrogenatie-octrooi (1913) van chemicus Friedrich Bergius te exploiteren.

In 1926 besloot IG Farbens BASF de krachten te bundelen met Standard Oil of New Jersey (SONJ) voor de grootschalige productie van synthetische benzine uit bruinkool. De betrokken onderneming van Hugo Stinnes, Hugo Stinnes-Riebeck Oel-AG, werd omgevormd tot verkooporganisatie Gasolin, met een vierdelige eigendomsstructuur: A. Riebeck'sche Montanwerke AG, Koninklijke, BASF en SONJ — ieder met een belang van 25%. In 1935 telde Gasolin 3.315 tankstations en had het een marktaandeel van 7%, waarmee het de vijfde speler op de Duitse brandstofmarkt was.

Parallel aan deze commerciële samenwerking werden vanaf 1927 uiterst geheime akkoorden gesloten tussen IG Farben en SONJ, gericht op verdere technologische integratie. In dat jaar begonnen tevens de onderhandelingen met Koninklijke over een gezamenlijke 'Joint Synthetic Oil Company', met als doel de gezamenlijke exploitatie van het hydrogeenproces, waarop IG Farbens BASF en Koninklijke de rechten bezaten.

In november 1929 volgden vier aanvullende overeenkomsten tussen SONJ en IG Farben, die voorzagen in kartelvorming via patentroyalty's en een wereldwijde marktverdeling. Daarbij werd afgesproken dat SONJ zich buiten de chemie zou houden, terwijl IG Farben zich niet zou mengen in de wereldwijde olie-industrie — met uitzondering van Duitsland en zijn invloedssfeer. IG Farben bracht hierbij de meeste patenten en technische blauwdrukken in, in ruil voor ca. $ 30 miljoen aan aandelen van SONJ.

In de daaropvolgende jaren verschenen diverse dekmantelconstructies: de I.G. Chemie AG (1928) in Zwitserland, diens dochterondernemingen *American I.G. Chemical Company* (1929) en de *Joint American Study Company* (1930, JASCO), die onder meer het eerste synthetisch rubberpatent (BUNA) in de VS beheerden, samen met SONJ. In de praktijk fungeerde JASCO als blokkade tegen rubbertechnologie in de VS in de periode waarin Oranje's Nederlands-Indië en Brits-Maleisië hofleverancier waren van lucratief natuurlijk rubber aan de Verenigde Staten.

De relatie tussen IG Farben en SONJ bleef nauw en wederkerig. In 1938 gaf IG Farben toestemming aan SONJ om in Duitsland een 100-octaan vliegtuigbrandstoffabriek te bouwen met een capaciteit van 1,1 miljoen vaten per jaar. Tegelijkertijd verbood IG Farben SONJ om diezelfde technologie in de VS toe te passen — ten gunste van SONJ's kartelpartner Koninklijke.[228]

De opkomst van synthetische olie als strategie voor autarkie

Nazi-Duitsland beschikte zelf over nauwelijks oliebronnen en streefde vanaf Hitlers aantreden (1933) naar volledige economische autarkie. De noodzaak om eigen brandstoffen te produceren groeide exponentieel door de militaire ambities van het regime. De nieuwste schepen waren inmiddels overgestapt op diesel in plaats van steenkool, terwijl auto's, vrachtwagens en vliegtuigen steeds geavanceerdere vormen van petroleum vereisten.

De eerste doorbraak in synthetische olieproductie kwam van Friedrich Bergius (1884–1949), die in 1913 een hogedruk-hydrogeneringstechniek ontwikkelde om steenkool om te zetten in vloeibare

[228] In 1939 sloten SONJ en IG Farben een nieuw contract in Den Haag, waarbij SONJ de rechten kreeg voor alle JASCO-processen, inclusief synthetisch rubber in de VS, het VK en Frankrijk, en IG Farben in de rest van de wereld. Vervolgens blokkeerde SONJ in de VS alle ontwikkeling van Buna, waardoor de VS tot begin 1942 natuurlijk rubber moest inkopen in Nederlands-Indië en Brits-Maleisië.

koolwaterstoffen oftewel olieproducten. Deze methode werd in de jaren twintig met steun van Koninklijke & Co. verder verfijnd, maar bleef opvallend duur.

In 1925 ontstond het reusachtige concern IG Farben, waarin de chemische elite van Duitsland werd samengebracht. Matthias Pier van BASF verbeterde het hydrogenatieproces in twee stappen. Tegelijkertijd werkten Franz Fischer en Hans Tropsch bij het Kaiser-Wilhelm-Institut (KWI, 1911) voor Kolenonderzoek aan een alternatieve route: het Fischer-Tropsch-proces (F-T) met octrooi DE479040 (1925). dat echter nog duurder en energie-intensiever bleek. Beide technieken bleven voorlopig beperkt tot tests en bescheiden toepassingen. Tegen het einde van WOII hebben de Duitsers 12 hydrogeen fabrieken gebouwd en 9 voor het Fischer-Tropsch proces.

Het internationale octrooinetwerk rond hydrogenatie (1932–1938)

In of voor 1932 richtten SONJ, Koninklijke, IG Farben en later Britse ICI samen, in een onbekende verhouding, de *International Hydrogenation Patents Company Ltd.* (IHPC) op om de gezamenlijke rechten op de hydrogenatieprocessen te beheren. De geheimzinnige onderneming trad niet publiekelijk naar buiten, maar kreeg een formele zetel in Liechtenstein. In 1933 werd het eerste patent aangevraagd in de Verenigde Staten, gevolgd door toegekende aanvragen in 1934 in Duitsland, Oostenrijk en Nederland.

De Ltd. beheerde onder meer Europees patent EP 747459, ingediend door IG Farben-uitvinders Matthias Pier, Walter Simon en Walter Kröning, betreffende de drukhydrogenering van steenkool. De technologie werd internationaal breed beschermd, en succesvol geclaimd in Canada (1937) en het Verenigd Koninkrijk (1937, toegekend in 1938). In het VK werd het patent daarna geëxploiteerd door het chemisch conglomeraat ICI.

Vanaf 1936 dook ook een nieuwe entiteit op: de *International Hydrogeneering Octrooien Maatschappij NV* (c. 1936) te Den Haag. Deze NV had in 1936 een nieuwe patentaanvraag ingediend in Polen (toegekend in 1938) en volgde in 1939 met een aanvraag in Frankrijk. Opvallend is dat de NV in 1938 alle Nederlandse octrooien van de Liechtensteinse Ltd. overneemt en op die manier SONJ lijkt uit te sluiten. In 1942 diende zij ook een nieuwe directe patentaanvraag in de VS in, en begin 1944 volgde een aanvraag in de ‘West Indies’, expliciet gericht op de productie van vliegtuigbenzine.[229]

Vanaf 1938 gaf IG Farben toestemming aan SONJ om in Duitsland een fabriek te bouwen voor de productie van 100-octaan vliegtuigbrandstof met een capaciteit van 1,1 miljoen vaten per jaar, die gebruik maakte van deze techniek. Een van de plekken waar IG Farben die synthetische benzine maakt is het beruchte werk- en vernietigingskamp Auschwitz-Monowitz, waar onder dwangarbeid synthetische grondstoffen voor brandstof werden geproduceerd voor IG Farben’s Hydrierwerke.

De Nederlandse NV biedt in 1938 Showa-Japan de noodzakelijke licentie aan voor de zeer kostbare hydrogeneringstechniek zoals die destijds in Nazi-Duitsland was doorontwikkeld - Iets wat het Showa regime zal gaan doen.

De hydrogeentechniek als sleutel tot autarkie

Kortom: de hydrogeentechniek die ooit startte bij de Bergin NV (1921) was via IG Farben (1925) in 1932 uiteindelijk eigendom geworden van IG Farben, SONJ en Koninklijke, en werd na een lange

---

[229] In 1942 werd SONJ in een breed uitgemeten proces veroordeeld voor *Trading with the Enemy*.

ontwikkelperiode met tientallen patenten essentieel om 100-octaan vliegtuigbenzine te produceren – een nieuwe, exclusieve raffineertechniek die SONJ en Koninklijke dus exclusief controleerden. Juist die luchtmacht zou het bepalend overwicht betekenen voor de Tweede Wereldoorlog en de naties wisten dat.

Zover is het nog niet. Vanwege de hoge kosten van de processen hadden de programma's veel voordeel van de overheidssubsidiering die de Nazi regering vanaf december 1933 doorvoerde; Het programma werd een essentieel onderdeel van Hitlers 4-jarenplan (1936-1940). Vanwege een gebrek aan werkkrachten werden er 10.000-en dwangarbeiders ingezet bij de hydrogeen en F-T fabrieken en de kolenmijnen.

Van de twee processen was het hydrogenatieproces het meest geavanceerd en waardevol: het kon hoogwaardige vliegtuigbrandstof en benzine produceren, terwijl het F-T-proces hoofdzakelijk hoogwaardige diesel en oliebijproducten zoals smeermiddelen leverde. Daarom groeide vooral de hydrogenatie-industrie in de late jaren dertig, terwijl de F-T-capaciteit nagenoeg gelijk bleef op circa 12–15% van de totale productie van Duitsland's synthetische olieprogramma.

Het F-T-proces werd doorontwikkeld in samenwerking met Ruhrchemie (1927), dat het zag als een manier om van haar overtollige cokes af te komen. In november 1935, na de eerdere testfabriek (1932), werden vier commerciële fabrieken gebouwd. In 1939 bedroeg de productiecapaciteit van de negen fabrieken 740.000 ton (5,4 miljoen vaten), met een piekproductie in 1944 van 470.000 ton (4,1 miljoen vaten), toen de nood het hoogst was.

Het maximale octaangehalte van dit proces bedroeg 53, wat met toevoeging van 20% benzine en maximaal 0,04% tetraethyllood kon worden opgevoerd tot 70–78, zodat het net geschikt was voor dieselmotoren (schepen, vrachtwagens, tanks en legerjeeps). Bij een mengverhouding van 50% was het octaangehalte voldoende om ook als vliegtuigbrandstof te dienen.

De productiekosten bleven door het hoge energieverbruik en vooral door het dure kobalt zeer hoog: RM 240–330 per ton (1939:$ 15,00–20,63, ƒ 37,10–51,24 per vat). IG Farben's Hoechst-Benzin GmbH (1936) maakte het nog bonter, met kosten van RM 258 per ton (1939:$ 16,13, ƒ 39,87 per vat), tegenover een verkoopprijs van RM 650 per ton (1939:$ 40,65, ƒ 100,53 per vat).

De Weimar-regering had — onder druk van de economische crisis — al in april 1930 het importtarief op olie verhoogd van RM 77,40 per ton (1930:$ 5,58, ƒ 13,79 per vat) naar RM 129 per ton (1930:$ 9,30, ƒ 22,99 per vat). Toen de toch al zwakke Weimareconomie vervolgens hard werd geraakt door onder andere het faillissement van Rothschilds' Kreditanstalt en Goldschmidts' Darmstädter und Nationalbank medio 1931, intensiveerde de regering de staatsregulering van de economie. Dit programma werd later door het nazibewind overgenomen en uitgebreid.

In 1931 werd het importtarief op olie verder verhoogd naar RM 219,30 per ton (1931:$ 15,81, ƒ 39,13 per vat). In datzelfde jaar begon de *Reichsstelle für Mineröl* met de regulering van de Duitse olie-industrie, in samenwerking met het Rohstoffamt en de *Wirtschaftsgruppe Kraftstoffindustrie* (Economische Groep voor Vloeibare Brandstoffen). Alle producenten van vloeibare brandstof werden verplicht hun productie en importen te registreren en zich te organiseren in vier brancheverenigingen:

- REV – Vereniging voor Ruwe Olieproductie en Raffinage
- ARSYN – Vereniging voor Hydrogenatie, Synthese en Laagtemperatuurverkoling
- ARBO – Vereniging van Duitse Benzolproducenten
- AVS – Vereniging voor Toewijzing van Duitse Bitumineuze Teerproducten

Het zogenaamde *Benzinvertrag* werd gesloten op 14 december 1933 tussen IG Farben — toen nog de enige producent van synthetische petroleum — en het Reichswirtschaftsministerium. IG Farben werd hierbij verplicht jaarlijks 350.000 ton (2.490.000 vaten) synthetische benzine te produceren van eind 1935 tot 1944, tegen een gegarandeerde prijs van RM 185 per m³ (1933:$ 11,93, ƒ 29,84 per vat), overeenkomend met circa RM 260 per ton — driemaal de markprijs voor geraffineerde olie op dat moment. Bovendien beloofde het ministerie alle extra kosten boven de vastgestelde minimale winst bij te passen.

In 1934 werd de Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft (WIFO) opgericht, belast met de opslag van olieproducten. In 1941 had de WIFO een totale opslagcapaciteit van 2.400.000 ton (18.600.000 vaten) gerealiseerd, waarvan 500.000 ton (3.875.000 vaten) vliegtuigbenzine — grotendeels ondergronds en bomvrij. Duitsland beschikte in dat jaar over een raffinagecapaciteit van 5.000.000 ton per jaar (38.750.000 vaten), waarvan de helft in Hamburg gevestigd was.

Twee maanden na de oprichting van WIFO werd de Braunkohlen Benzin AG (Brabag) gevormd — een kartel onder leiding van IG Farben, met negen grote bruinkoolproducenten die samen 90% van de Duitse bruinkoolproductie vertegenwoordigden. De invloedrijke ingenieur Keppler, van de naar hem vernoemde Keppler-Kring (1927, vanaf 1936: *Himmler-Kreis*), trad hierbij op als directeur. RM 100 miljoen (1934:$ 38,10 miljoen, ƒ 95,03 miljoen) financiering werd gegarandeerd door deze producenten. De dochteronderneming Gesellschaft für Mineralölbau GmbH (1936) bouwde, naar ontwerp van IG Farben, drie hydrogenatiefabrieken en één F-T-fabriek. In 1937 trad ook Friedrich Krupp AG toe als grote kolenleverancier.

Bij de Nazi-partijbijeenkomst in Neurenberg op 9 september 1936 kondigde Hitler zijn Vierjarenplan aan om Duitsland voor te bereiden op oorlog. Van de 289 geplande projecten, met een totale waarde van RM 1.369 miljoen (1936:$ 522,91 miljoen, ƒ 1.308,18 miljoen), was RM 570 miljoen (42%) bestemd voor het synthetische brandstofproject. Om Duitsland onafhankelijk te maken van buitenlandse olie, verordonneerde Hitler een uitbreiding van de synthetische brandstofproductie: Van 630.000 ton (1936: 4.599.000 vaten) naar 3.425.000 ton (1940: 25.002.500 vaten).

In december 1936 werd het importtarief op petroleum verhoogd van RM 219,30 per ton (1931:$ 15,81, ƒ 39,13 per vat) naar RM 270,90 per ton (1936:$ 19,53, ƒ 48,89 per vat). Het grote prijsverschil werd veroorzaakt doordat Roosevelt de dollar in 1933 had gedevalueerd. Op dat moment draaiden in Duitsland nog slechts vier hydrogeenfabrieken en twee Fischer-Tropschinstallaties. Door de aanzienlijke prijsverhogingen konden deze fabrieken voor het eerst bescheiden winst maken.

In 1939 produceerden zeven hydrogeen- en zeven F-T-fabrieken gezamenlijk 1.280.000 ton (9.344.000 vaten) synthetische brandstof. In 1940 steeg dit volume naar 1.900.000 ton (13.870.000 vaten). Ter vergelijking: de geïmporteerde raffinage bedroeg in 1939 1.256.000 ton (9.168.800 vaten), terwijl de import van ruwe olie, voornamelijk uit Roemenië, 1.085.000 ton (7.920.500 vaten) bedroeg. In 1938 had Göring bepaald dat het hydrogeenproces primair moest worden ingezet voor de productie van vliegtuigbrandstof. Hij verordende tevens de inzet van 135.000 gedwongen arbeiders voor deze industrie, waarvan er in 1943 uiteindelijk 85.000 actief waren.

Op 1 januari 1939 stelde Göring als doel de synthetische capaciteit tegen 1944 te verhogen van 3,5 miljoen ton naar 11 miljoen ton (69,2 miljoen vaten) — voldoende voor volledige olie-autarkie. Door de loop van de oorlog kwam dit doel echter niet in zicht. Toch is het Derde Rijk, in tegenstelling tot veel beweringen en ondanks geallieerde bombardementen, nooit daadwerkelijk in acute olieproblemen geraakt.

De jaarlijkse oliebehoefte van het Derde Rijk ontwikkelde zich als volgt:

Olieverbruik Derde Rijk (1936–1944)

Jaar	Import (ton)	Synth. o.	eigen olie	alt. oliepr	Totaal in ton	Tot. Vaten S.	Roemenië productie
1936	3.377.000	614.000	300.000	630.000	4.921.000	35.923.000	62.662.000
1940	1.736.000	1.670.000	486.000	1.041.000	4.933.000	36.010.900	41.832.000 *
1943	1.970.000	3.406.000	672.000	1.322.000	7.370.000	53.801.000	37.966.000 *
1944	2.132.000	3.702.000	605.000	1.264.000	7.700.000	56.210.000	25.380.000

** Roemenië had sinds de toetreding tot het Anti-Kominternpact op 25 november 1941 ruimschoots voldoende oliecapaciteit. In het fascistische Roemenië (1938–1944) waren Koninklijke en SONJ de grootste producenten. De Roemeense olievelden werden pas vanaf april 1944 effectief gebombardeerd door Amerikaanse vliegtuigen, in voorbereiding op de geallieerde landing in Normandië. Tot die tijd beschikten de raffinaderijen over aanzienlijke overcapaciteit.*

Concluderend:

Bij een productie van 1.280.000 ton (9.345.600 vaten) in 1939, met een kostenstructuur van gemiddeld 1939:$ 59,92 per ton (1939:ƒ 6,87 per vat) voor het hydrogeenproces (85%) en 1939:$ 114,60 per ton (1939:ƒ 13,15 per vat) voor F-T-productie (15%), bedroegen de totale kosten van het synthetische olieprogramma dat jaar circa $ 87.196.160 (1939:ƒ 21.563.632).

Indien Duitsland deze olie op de wereldmarkt had aangekocht dat jaar tegen $ 6,63 per ton (1939:ƒ 0,76 per vat), zouden de kosten slechts $ 8.486.400 hebben bedragen. Maar juist door de enorme belastingheffingen in 1936 van $109,40 per ton (1936:ƒ 43,40 per vat) op import, kwam er bij ca. 10.000.000 ton extra olieverbruik vanaf 1939 $ 1,1 miljard per jaar in de schatkist terecht. Dus het door de staat gesubsidieerde synthetische olieprogramma kon er prima vanaf.

De Duitse luchtmacht was echter structureel afhankelijk van de *International Hydrogenation Patents Company* (1932), gezamenlijk beheerd door IG Farben, Koninklijke en SONJ. Dit octrooikartel beheerde de technologie die essentieel was voor de productie van 100-octaan vliegtuigbenzine — ook toegepast in de VS vanaf 1933. Japan verkreeg in 1938 wel toegang tot deze kostbare hydrogeen technologie, maar kreeg tot grote frustratie nooit toegang tot de techniek om zelf luchtvaartbrandstof te maken.

De ruwe olie voor het Derde Rijk werd na de Eerste Wereldoorlog vooral uit Roemenië aangevoerd. Koninklijke was hier via Astra Română de grootste producent; SONJ volgde met haar dochter Romano-Americana Company. APOC had via Steaua Română belangen in de grote Sospiro-velden. Deze drie bedrijven beheerden samen ook het Duitse distributienetwerk.[230]

Voor de Duitse oorlogsindustrie was Oranje's Koninklijke, via Roemenië, de grootste brandstofleverancier. SONJ was ook hier een goede tweede. Via Hoechst en IG Farben was het Huis Oranje bovendien direct betrokken bij de technologie die het Derde Rijk van synthetische brandstof voorzag. De winsten waren extreem: pure woekerwinst op oorlog. Tegelijk had Koninklijke alle sleutels in handen om die leveringen te stoppen — maar deed dat nooit. Opvallend genoeg kwam er,

[230] De Britten leverden dus ook op deze manier olie aan 'aartsvijand' nazi-Duitsland.

door de opzet van het Neurenberg-tribunaal, geen enkel document boven tafel dat deze nauwe samenwerking tussen IG Farben, Koninklijke en SONJ blootlegde. En dat was geen toeval.[231]

[231] Zie ook het eerdere hoofdstuk over Hoechst en het Nassau-wapen op koloniale cocaïneverpakkingen (circa 1890–1910), waarin directe belangen van Oranje en de NHM bij Hoechst werden aangetoond.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Het Koninklijke verhaal achter het Amerikaans-Duitse Fokker (1919) en General Motors (1907)

Fokker, SHV en Oranje: de verborgen basis van een trans-Atlantisch luchtvaartimperium

Anthony Fokker werd in 1890 geboren in Blitar, Oost-Java, als zoon van Nederlandse koffieplanters — onderdeel van de koloniale elite. Toen hij vier jaar oud was, verhuisde het gezin naar Haarlem voor een 'Nederlandse opvoeding'. Fokker raakte al vroeg bezeten van luchtvaart en bouwde in 1910 zijn eerste vliegtuig, de *Spin*. Hij verwierf nationale bekendheid door op Koninginnedag (31 augustus 1911) met zijn *Spin 3* boven Haarlem te vliegen. De gebroeders Wright waren in 1903 maar net iets eerder geweest.

Kort daarop vestigde Fokker zich in Johannisthal bij Berlijn, waar hij het experimentele Fokker *Aeroplanbau* oprichtte. In 1912 verhuisde hij naar Schwerin, de thuisstad van prins Hendrik (r. 1901–1934), waar in 1913 met onbekende aandeelhouders *Fokker Flugzeugwerke GmbH* werd opgericht. Prins Hendrik was al eerder onzichtbaar grootaandeelhouder in onder andere de Nederlandsche Cocaïnefabriek (1901), een project dat evenzeer koloniaal als lucratief was.

Vanaf dat moment werd het serieus. Fokker's fabriek leverde tijdens WOI duizenden vliegtuigen aan het Duitse leger. In 1918 was de Fokker D.VII het krachtigste jachtvliegtuig van de Kaiser. In totaal werden er ruim 3.300 geproduceerd — een doorslaand succes dat alleen mogelijk was dankzij directe banden met het militaire establishment van keizer Wilhelm II, die op zijn beurt nauwe connecties onderhield met prins Hendrik en Wilhelmina.

Het Verdrag van Versailles (1919) verbood Duitsland om nog vliegtuigen te bouwen, maar dat was voorzien. Bovendien tekende Nederland het verdrag nooit. In plaats van afbouw volgde uitbreiding: met steun van SHV-magnaat Frits Fentener van Vlissingen (1882–1962), vertrouweling van het Oranjehuis, werd Fokker NV in 1919 opgericht. De precieze aandelenverdeling werd zorgvuldig buiten beeld gehouden — maar gezien het patroon bij SHV, Hoogovens en KLM, was directe Oranjeparticipatie vanzelfsprekend.

Van Vlissingen had in 1917 al STAK Unitas opgericht, een vennootschapsstructuur die stemrecht loskoppelde van eigendom — perfect voor wie macht wilde zonder publieke verantwoording. In 1918 werd hij aandeelhouder van Koninklijke Hoogovens, in 1919 volgde de oprichting van KLM. In alle gevallen was 'Koninklijke' niet symbolisch, maar een signaal van actieve betrokkenheid van het koningshuis.

Fokker NV nam in 1925 Atlantic Aircraft Corporation (1924) over in de VS. Als Fokker Aircraft Corporation (1925) werd het binnen enkele jaren de grootste vliegtuigproducent ter wereld. In 1929 stapte General Motors in met een belang van 41%; in 1931 volgde volledige overname door GAMC (General Aviation Manufacturing Corp). In 1933 nam GAMC ook North American Aviation over. Tegen 1936 was ruim 40% van de Amerikaanse burgerluchtvaart een Fokker — gebouwd met Nederlands kapitaal, Duits-Nederlands ontwerp, en Amerikaanse schaal.

> *Profiel: Frits Fentener van Vlissingen (1882–1962)*
>
> *Fentener van Vlissingen gold als een van de machtigste en meest ongrijpbare ondernemers van zijn generatie. Hij erfde SHV in 1905, trouwde datzelfde jaar in de financiële elite via bankiersdochter Sophie Schout Velthuys, en vergaarde in recordtijd een industrieel imperium. SHV verwierf een monopolie op Duitse kolen via het enorme Rheinisch-Westfälisches Kohlen-Syndikat en controleerde binnen tien jaar de energievoorziening van Nederland.*

Maar zijn ambities reikten verder. Via het administratiekantoor Unitas (1917) perfectioneerde hij de techniek van gecamoufleerde zeggenschap: zeggenschap zonder zichtbaar eigendom. Daarmee legde hij de basis voor een netwerk van 'onzichtbare invloed' — ideaal voor het Oranjehuis, dat kapitaal wenste te beleggen zonder publieke blootstelling.

Vanuit eenzelfde discretie was minder bekend dat Frist in 1928 voorzitter werd van de aan het Oranjehuis gelieerde 'Steenkolen' Maatschappij Oost-Borneo NV (1928–minstens 1939), een onderneming die — naast goedkope kolen — vermoedelijk betrokken was bij de geheime exploitatie van goud-, diamant-, osmium- en platinamijnen in Nederlands-Indië: delfstoffen met uitzonderlijk hoge marges. De onderneming vormde de economische voorpost van een gesloten wingewest met de meest waardevolle grondstoffen van de archipel.

Vanaf de jaren '30 manifesteerde Fentener zich openlijk als pro-Nazi. In 1937 werd hij onderscheiden door Adolf Hitler met het Kruis van Verdienste van de Orde van de Duitse Adelaar — een onderscheiding voor economische dienstbaarheid aan het Derde Rijk. Achter de schermen fungeerde hij als spin in het web van internationale camouflageconstructies: structuren bedoeld om de handel en financiering van het Derde Rijk onzichtbaar te maken.

Dergelijke constructies organiseerde hij voor onder andere voor:
– Henkell & Co. uit Wiesbaden (van het voormalige Nassau-hertogdom);
– Fried. Krupp AG (1903), het kolen- en staalimperium van de in Den Haag geboren Gustav Krupp von Bohlen und Halbach;
– Rheinelbe Union (1920) van Hugo Stinnes;
– Vereinigte Stahlwerke AG (1926) van de familie Thyssen;
–IG Farben (1925) via Max Ilgner, hoofd van de bedrijfsspionageafdeling en financiële operaties.

In Wilhelmina's Nederlands-Indië richtte hij in 1937, samen met Krupp en de Oost-Borneo NV, de Bono-Tolo Maatschappij op om nikkelertsen op Celebes gezamenlijk te ontginnen — metaal dat essentieel was voor de scheepsbouw en munitieproductie. Hij werd ook bij deze onderneming commissaris, om zijn betrokkenheid te maskeren. [232]

Deze kartels vormden samen de economische ruggengraat van het Nazi-regime. Krupp en Thyssen werden na de oorlog aangeklaagd voor oorlogsmisdaden. Ilgner kreeg zeven jaar straf voor zijn rol binnen IG Farben. Van Vlissingen bleef volledig buiten schot — met dank aan zijn Oranje-connecties.

Van Vlissingen onderhield ook nauwe contacten met de invloedrijkste bankiers van het Derde Rijk: 'arisator' Hermann Abs van Deutsche Bank, Kurt von Schröder als directeur van Oranje's Nederlandsche Bank bij de pro-Nazi Bank for International Settlements (1930, BIS), en de beruchte J.S. Stein uit Keulen, die SS-leider Himmler en diens Himmlerkreis in het geheim financierde. Via hen

---

[232] Voor de functies van F.H. Fentener van Vlissingen als bestuursvoorzitter van de Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo NV (1928–1939) en als commissaris van de Bono-Tolo Maatschappij (vanaf 1937), zie de betreffende jaarverslagen van de moedermaatschappij.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

> *was Van Vlissingen invloedrijk en altijd op de hoogte van de meest intieme financiële details van het regime en meer.*[233]
>
> *Diens secondant Gerhard Fritze fungeerde ook in deze context als tussenpersoon tussen het Oranjehuis en het Nederlandse, Zweedse en Duitse bedrijfsleven. Zijn persoonlijke nabijheid tot zijn boezemvriend prins Bernhard en zijn rol als verbindingsman tussen Max Ilgner (IG Farben) en de prins, suggereert dat Fritze ook via Frits Fentener van Vlissingen directe invloed uitoefende op Oranje's economische belangen. Bernhard had voor de oorlog zelf gewerkt voor NW7, de geheime financiële en inlichtingendienst van IG Farben, en kende de organisatie dus van binnenuit. Zoals bij zoveel Oranjeconstructies bleef ook dit dossier buiten het zicht van pers en parlement.*
>
> *Na de oorlog werd de vrijwel onaantastbare Van Vlissingen benoemd tot voorzitter van de Nederlandse 'Safehaven'-commissie, belast met het tegengaan van Nazi-kapitaalvlucht — terwijl hij door de geallieerden werd beschouwd als 'aartscollaborateur'. Amerikaanse diplomatieke correspondentie meldde later diepe teleurstelling over de resultaten die onder zijn leiding werden bereikt. Dat is des te relevanter gezien zijn eerdere rol als medeoprichter en commissaris bij Fokker NV (1919) en KLM NV (1919) — pioniers in de luchtvaartindustrie, waarvoor Oranje's Koninklijke tijdens de Tweede Wereldoorlog wereldwijd de belangrijkste brandstoftoeleverancier was.*

De explosieve opkomst van General Motors en DuPont (1907–1921)

General Motors (1907, GM) kende een onstuimige groei. Vanaf het begin was het nauw verbonden met DuPont (1802), het explosievenconcern dat tijdens de Eerste Wereldoorlog een fortuin vergaarde. In 1916 werd General Motors Corporation Inc. naar de beurs gebracht, met steun van DuPont en andere aandeelhouders. Door de naoorlogse inflatiecrisis stond het snel uitdijende concern in 1921 aan de rand van de afgrond en moest het worden gered. Daarna groeiden beide ondernemingen uit tot kernspelers binnen het pro-nazi kapitaalcomplex in de Verenigde Staten.

Tijdens de oorlogsjaren profiteerden GM en DuPont maximaal van de vraag naar voertuigen, rubber, staal en explosieven. DuPont werd hoofdleverancier van munitie aan het Amerikaanse leger. General Motors leverde vrachtwagens en motorblokken. De beide concerns functioneerden in praktijk als één kapitaalcluster, met gedeelde belangen en kruisparticipaties. Ze vormden een industrieel zwaartepunt van de militaire en civiele mechanisatie van de VS.

Grote man achter de vroege expansie was William C. Durant (1861–1947), een speculant uit Boston. Hij bouwde GM op via een reeks agressieve overnames. In 1917 kocht het concern Samson Tractor (1900). In datzelfde jaar werd Chevrolet (1911), mede opgericht door Durant, zo sterk dat het General Motors volledig overnam als Chevrolet Motor Company (1918). De reverse takeover werd gefinancierd door Samuel McLaughlin en Pierre du Pont.

In 1918 kocht GM ook United Motors (1916) voor $ 45 miljoen (1918: ƒ 108,0 miljoen) — een onderdelen-trust die pas twee jaar eerder door Durant was opgericht en inmiddels werd geleid door Alfred P. Sloan (1875–1966), een jonge MIT-student van de in 1916 ingelijfde Hyatt Bearing Co. (1892). In datzelfde jaar nam GM ook de McLaughlin Motor Car Company (1907) over, dat werd hernoemd tot General Motors of Canada Limited.

---

[233] Voor de rol van Kurt von Schröder en Hermann Abs in het Derde Rijk, zie Adam LeBor, *The Tower of Basel* (2013). Voor Schröders benoeming bij de Nederlandsche Bank en zijn connectie met de Bank for International Settlements, zie met name p. 34.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

DuPont breidde in deze periode ook hard uit als toeleverancier voor de auto-industrie in het algemeen en GM in het bijzonder. In 1915 kocht het de *Arlington Company* (c. 1910), destijds de grootste Amerikaanse fabrikant van celluloid, een vroege vorm van plastic. In 1916 volgde de overname van *Fairfield Rubber Company* (1879), die werd omgevormd tot DuPont's Fabrikoid-afdeling voor synthetisch rubber — onder meer voor autodaken. In 1917 werd *Harrison Brothers & Co.* (1833) ingelijfd, een leverancier van verf en coatings aan GM. In 1918 kocht DuPont ook *Flint Varnish & Chemical Works* (1773), dat GM's belangrijkste verffabrikant werd. DuPont kreeg daarmee een stevige greep op GM's toeleveringsketen.

GM had behalve een financiële relatie met grootaandeelhouder DuPont dus ook een synergetische leveranciersrelatie met het chemische conglomeraat. DuPonts eerste man bij GM was de vroom rooms-katholieke John Jakob Raskob, die vicepresident, directeur en voorzitter van de financiële afdeling werd. Hij was vanaf 1901 de persoonlijke secretaris van Pierre du Pont, vanaf 1914 *treasurer* bij DuPont en vanaf 1918 vicepresident voor financiën van zowel DuPont als General Motors.

In 1919 kocht GM de Guardian Frigerator Company (1918), deels nog in handen van Durant. Deze producent van huishoudelijke koelkasten vormde de basis voor GM's entree in de consumentengoederensector. Tegelijk werd GMAC opgericht: de General Motors Acceptance Corporation. GMAC bood krediet aan autokopers en elimineerde zo de hoge instapkosten. Met gespreide betaling werd de auto bereikbaar voor de middenklasse — en kreeg GM vleugels.

In 1918 produceerde GM al 247.000 auto's en trucks. Het concern telde toen 50.000 werknemers. In 1919 steeg de productie naar 400.000 voertuigen en 86.000 werknemers. In 1920 was GM meer dan $ 100 miljoen (1920:ƒ 243,3 miljoen) waard. Tussen 1914 en 1920 was het aandeel met 5.500% gestegen. GM en DuPont groeiden beiden razendsnel. Het groeitempo was ongekend — en kwetsbaar.

Het noodlot sloeg toe. In september 1920 bereikte de naoorlogse inflatiecrisis ook de auto-industrie. Daarnaast begon marktleider Ford een agressieve prijzenoorlog: hij verlaagde zijn prijzen met 20–30% en dwong GM mee te gaan. Ford had op dat moment al 61% van de markt; GM slechts 13%. In november 1920 zakte de verkoop van GM naar 13.000 auto's — een kwart van het zomerniveau. In januari 1921 daalde dit verder naar 6.150 stuks. GM moest $ 85 miljoen (1920:ƒ 206,8 miljoen) aan onverkochte voorraden afschrijven en stond aan de rand van de afgrond.

Grootaandeelhouder Durant kwam in de problemen toen de aandelen kelderden. Zowel hij als GM zaten diep in de schulden. Een reddingspoging via een aandelensyndicaat van Durant mislukte en het bij elkaar geleende kaartenhuis stortte in. Door de gekelderde omzet — naar ca. $ 100–150 miljoen in 1921 — verkeerde het concern in doodsnood. GM verloor bijna tweederde van zijn beurswaarde en had dringend $ 80 miljoen (1921: ƒ 195,3 miljoen) aan nieuwe leningen nodig — een astronomisch bedrag voor die tijd.

GM kwam onherroepelijk terecht bij J.P. Morgan & Co., destijds bekend als de machtigste bank ter wereld, medeaandeelhouder in DuPont en de bank die het grootste deel van de Amerikaanse economie controleerde via de grootindustrie. In ruil voor zes zetels in het bestuur organiseerde J.P. Morgan een kapitaalinjectie van $ 78 miljoen (1921:ƒ 190,4 miljoen) via een aandelenuitgifte. De bank nam zelf, zoals gebruikelijk, ook een onbekend aandelenbelang in GM. Hier begon de verdere overname van GM door het financiële establishment.

Morgan schoof opportunist Durant opzij. Alfred P. Sloan werd vicepresident (1920–1923); Pierre S. du Pont werd president en voorzitter (1920–1923 / 1915–1928). Beiden waren MIT-alumni en inmiddels ervaren bestuurders. In 1921 had DuPont zijn belang in GM kunnen verhogen tot 38%. GM was geen

vrij concern meer — het was vanaf dat moment deel van een grote aandeelhouder en de aandeelhouders die via J.P. Morgan & Co. aan boord waren gekomen.

De herstructurering vanaf 1921 maakte van General Motors meer dan alleen een hersteld concern. Onder leiding van Sloan en DuPont werd GM een strak geleide industriële macht — rationeel, expansief en strategisch. Wat begon als een conglomeraat van samengeraapte onderdelen groeide razendsnel uit tot een gecoördineerd complex, met wereldwijde vertakkingen in brandstof, onderdelen, consumentenfinanciering, defensie, luchtvaart en infrastructuur.

In deze fase zien we ook de eerste duidelijke tekenen van verwevenheid met Nederlands-Oranje kapitaal, via de internationale infrastructuur van banken, trusts en oliebelangen. De investeringslogica was helder: GM moest voertuigen bouwen, niet omwille van de auto-industrie zelf, maar als afzetkanaal voor het lucratief gepositioneerde benzine. Wie controle had over motorisering, controleerde de brandstofmarkt — en daarmee het gemonopoliseerde zwarte goud.

> *De fascistische kern van het trans-Atlantisch oorlogscomplex lag bij de katholiek-fascistisch georiënteerde DuPont-familie en bij DuPont's en GM's financieel directeur John Jakob Raskob — later oprichtend lid van de Amerikaanse Orde van Malta (1927). De Oranjes onderscheidden zich hiervan: zij waren geen fascisten in klassieke zin, maar pasten wél perfect in het raciale en imperiale wereldbeeld dat aan nazi-Duitsland voorafging. Hun koloniale rijk — met Nederlands-Indië als centrum — was strikt hiërarchisch ingericht langs etnische lijnen, vergelijkbaar met het Amerikaanse systeem van segregatie en blanke suprematie. Het 'etnisch meritocratisch' masker diende vooral om structurele uitbuiting langs raciale lijnen te legitimeren.*
>
> *De koninklijke familie had rond het fin-de-siècle diepgewortelde belangen in zowel de Verenigde Staten als Duitsland, en bewoog zich structureel binnen de netwerken rond Carnegie, Rockefeller en J.P. Morgan — de grootste financiers van het internationale eugenetica-programma. Wilhelmina zelf richtte in 1904 de Carnegie Stichting op in Den Haag, zogenaamd voor wereldvrede, maar binnen precies dezelfde circuits die rassenleer, sterilisatiebeleid en imperiale orde legitimeerden.*

General Motors als strategisch vehikel voor olie en pro-Nazi kapitaal (1921–1945)

Sloan's industriële revolutie en integratie van vliegtuigtechnologie, dieselmotoren en tetraethyl-lood

Vanaf 1921 begon GM zich razendsnel te ontwikkelen tot een gecentraliseerd, strak geleid industrieel complex. Alfred P. Sloan Jr., die Pierre DuPont in 1923 opvolgde als president, voerde een nieuw model in: jaarlijks wisselende autolijnen, een goed georganiseerde tweedehandsmarkt, en een krachtig gefinancierd kredietdepartement via GMAC. GM werd niet alleen autofabrikant, maar ook financier, onderdelenleverancier en merkregisseur in één. De verticale integratie van productie, marketing en financiering vormde de blauwdruk voor moderne automobielindustrie.

Sloan introduceerde een gelaagde prijsstrategie, met modellen in oplopende klasse: Chevrolet, Pontiac, Oldsmobile, Buick en Cadillac. In 1925 kocht GM het Britse Vauxhall Motors (1857) voor $ 2,5 miljoen (1925:ƒ 6,2 miljoen), en nam het een groot belang in de grote Yellow Cab Company (1907) en Yellow Cab Manufacturing Company (1920) van John D. Hertz, die vervolgens toetrad tot de raad van bestuur. GM kreeg zo ook toegang tot stedelijke taxivloten — strategisch voor de verspreiding van haar motoren én benzine.

In 1921 deed GM-werknemer Thomas Midgley Jr. een uitvinding met verregaande implicaties: het extreem giftige tetraethyl-lood. Deze loodverbinding elimineerde het klop-effect in motoren en werd daarmee de nieuwe standaard voor de markt. Daarnaast werd het door de toevoeging mogelijk om

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

brandstoffen met lagere octaangehaltes (zoals kerosine en ruwe diesel) te upgraden tot bruikbare benzine. Tegelijk kon er hoog-octaan vliegtuigbenzine mee worden gemaakt. De superieure compressie en het vermogen zou leiden tot een eerste generatie superieure vliegtuigmotoren. De militaire implicaties waren enorm: hogere snelheid, meer trekkracht en grotere hoogtecapaciteit in de lucht.[234]

GM patenteerde het product en richtte in 1923 de Ethyl Corporation op om het wereldwijd te exploiteren. DuPont kreeg toegang tot het proces en Standard Oil of New Jersey (SONJ) nam 50% van de aandelen. Ook Koninklijke maakte gebruik van het gepatenteerde systeem. Tetraethyl-lood werd zo het centrale additief in de eerste generatie vliegtuigbrandstoffen — de sleutel tot luchtoverwicht. Het additief werd een geopolitiek element binnen de militaire brandstofketen. Dat versterkte toen in combinatie met de nieuwe, gepatenteerde hydrogeentechniek hoog-octaan brandstof gemaakt kon worden voor de tweede generatie vliegtuigmotoren die aanzienlijk beter presteerden.

In 1929 nam GM de Allison Engine Company over. Die ging krachtigere, vloeistofgekoelde vliegtuigmotoren bouwen van meer dan 1.000 pk. GM experimenteerde al met de Duitse rakettechnicus Fritz von Opel, die sinds 1928 de eerste raketauto's bouwde. In 1930 volgden overnames van Electro-Motive Diesel (1922) en Winton Engine Company (1920), later omgevormd tot GM's Cleveland Diesel Division. Deze bedrijven ontwikkelden tweetakt-dieselmotoren van 400 tot 1.200 pk — geschikt voor locomotieven en onderzeeboten.

Tijdens de oorlog zouden deze motoren de standaard worden in de Amerikaanse marine: ze dreven onderzeeboten, destroyers en marineschepen aan. De Amerikaanse oorlogsvloot — veruit de grootste ter wereld — draaide op dieseltechniek die GM in de jaren '30 had doorontwikkeld. GM fungeerde daarmee niet alleen als civiele producent, maar als strategisch bedrijf binnen de militaire infrastructuur.

General Motors neemt Opel over: industriële expansie in Nazi-Duitsland (1929–1939)

In maart 1929 kocht General Motors 80% van de aandelen in het Duitse Opel, waarmee het concern de volledige operationele controle verwierf over de grootste autobouwer van Europa. Opel, opgericht in 1862, had zich onder leiding van Fritz von Opel ontwikkeld tot een technologisch avant-gardebedrijf. In 1928 had Von Opel samen met raketpionier Max Valier en ingenieur Friedrich Sander 's werelds eerste raketvoertuigen gebouwd: de *RAK 1* op rails, de *RAK 2* op de weg, en een raket aangedreven zweefvliegtuig (*RAK.1*). Na de overname door GM in 1929 werden deze experimenten stopgezet — de Amerikanen wilden Opel omvormen tot massaproducent van goedkope en betrouwbare voertuigen, niet van "spektakelmachines". De industriële focus verschoof van technologische innovatie naar massaproductie.

In 1935 bouwde General Motors een tweede Opel-fabriek bij Brandenburg, aan de rand van Berlijn. Het werd de grootste en modernste autofabriek van Europa. De productie richtte zich op militaire voertuigen — met als speerpunt de *Opel Blitz*: een robuuste vrachtwagen die uitermate geschikt was voor snel inzetbare legereenheden. De *Blitz* zou uitgroeien tot het werkpaard van de Duitse *Wehrmacht* en de naamgever van de eerste fase van de Tweede Wereldoorlog.

---

[234] Dezelfde Midgley Jr. vond als eerste CFC's, beter bekend als het merk Freon van DuPont. Zowel Freon als loodbenzine zijn inmiddels verboden vanwege de enorme schade aan de menselijke gezondheid en het milieu. De vele doden die bij het begin van de tetra-ethylloodproductie vielen, werden weggemoffeld door de bedrijven. De wereld begreep CFC's pas toen het gat in de ozonlaag werd ontdekt.

Met Hitlers Vierjarenplan (1936–1939) groeide Opels productie explosief. In 1937 leverde de fabriek al 17% van de Duitse militaire vrachtwagens rechtstreeks aan de *Wehrmacht*. Opel had daarnaast 40% van de Europese automarkt in handen. Tussen 1934 en 1938 groeide het aantal werknemers van Opel van 17.000 naar 27.000. Opel werd daarmee een van de grootste werkgevers in Nazi-Duitsland. Het concern werd zowel een industrieel zwaartepunt als logistieke spil van het Derde Rijk.

Samen met Ford controleerde GM via Opel in 1939 70% van de Duitse automarkt. De wapenopbouw van het Derde Rijk versnelde deze groei. In 1937 werd al 17% van de militaire trucks in Duitsland geleverd door Opel, direct aan het leger. Op dat moment was Opel al drie keer zo groot als Daimler-Benz (1926) en vier keer zo groot als Ford-Werke (1925) in Keulen.

Van Ethyl naar oorlog: GM, IG Farben en de verspreiding van luchtmachtbrandstof (1935–1939)

Na de oprichting van Ethyl GmbH in 1935 — een joint venture tussen General Motors en IG Farben — werd het mogelijk om tetraethyl-lood lokaal te produceren voor de Duitse oorlogsmachine. Ethyl GmbH leverde direct aan de speciale raffinaderijen die de *Luftwaffe* van brandstof voorzagen. In dezelfde periode werd ook in Italië een Ethyl-fabriek opgezet in samenwerking met Montecatini, het grootste chemieconcern onder Mussolini. Zo beschikten zowel Duitsland als Italië over de modernste vliegtuigbrandstoffen van hun tijd. De asmogendheden kregen hiermee toegang tot de tweede generatie hoge-octaan brandstof die essentieel was voor moderne luchtmachtoperaties.

In Groot-Brittannië richtten GM, SONJ en DuPont samen de British Ethyl Corporation op (1936), met steun van Koninklijke Shell. Hiermee kon ook de Royal Air Force (RAF) – mist gebruik gemaakt van ICI hydrogeentechniek (1938) - worden voorzien van dezelfde loodbenzine als de Luftwaffe. De strategische afhankelijkheid van één chemisch kartel gold ook hier.

In 1938 sloot SONJ met IG Farben een nieuw contract voor de bouw van een productiefaciliteit in Hamburg. Behalve het tetraethyl-lood betrof dit ook de geavanceerde hydrogeneringsprocessen die nodig waren voor de productie van tweede-generatie vliegtuigbrandstof van 100-octaan. Dit viel samen met eerdere afspraken tussen IG Farben, SONJ en Koninklijke over de levering van 20 miljoen liter kerosine aan de *Luftwaffe* — een directe koppeling tussen Amerikaans, Brits en Nederlands kapitaal en het Duitse militaire complex.

Japan ontving tot kort voor de oorlog eveneens tetraethyl-lood via deze netwerken. De Japanse luchtmacht maakte actief gebruik van loodbenzine, met name voor marinevliegtuigen. De technologie werd echter nooit overgedragen: Japan was tot 1941 volledig afhankelijk van geïmporteerd tetraethyl-lood. Koninklijke leverde deze vliegtuigbrandstof vanuit Nederlands-Indië, maar kneep die toevoer eind jaren 1930 steeds verder af. Het was een vorm van geopolitiek oliebeheer met commerciële marges en vergaande militair-strategische implicaties.

De export van tetraethyl-lood stond nergens onder nationale controle. In plaats daarvan functioneerde Ethyl als gepatenteerd product onder controle van het privaat monopolie van Koninklijke en SONJ, dat selectief zowel democratieën als dictaturen van strategische brandstof voorzag. De oorlogseconomie van de jaren dertig draaide op dezelfde chemie — met het oliekartel als belangrijkste stakeholders.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De highway en autobahn als nieuwe winstmachine voor GM, SO en Koninklijke (1933–1939)

De *Autobahn* was geen gewone weg. Het was Hitlers oorlogsinfrastructuur in beton gegoten — de *Kriegsstraße*. Vanaf 1933 liet hij onder leiding van Fritz Todt een netwerk aanleggen van duizenden kilometers snelweg, ontworpen voor tanks, vrachtwagens en militaire colonnes. De aanleg ging razendsnel en was door de massale werkloosheid relatief goedkoop — en loste tegelijk een aanzienlijk deel van de werkloosheidscijfers op. Binnen vijf jaar telde Duitsland 3.900 kilometer moderne *Reichsautobahn*: viaducten, gescheiden rijbanen, strategisch geplande corridors die steden omzeilden. Geen enkel ander land had iets vergelijkbaars.

Achter dit programma school een economische logica die naadloos aansloot op de belangen van de kartels. General Motors (via Opel) en Ford — maar vooral de olieconcerns Standard Oil of New Jersey (SONJ) en Koninklijke — zagen hun winsten exploderen. De Autobahn vergrootte niet alleen Hitlers militaire slagkracht, maar genereerde permanente vraag naar asfalt, benzine, synthetische olie, banden, vrachtwagens en onderhoud. Elke kilometer beton betekende miljoenen voor de kartels.

Ook Roosevelt begreep deze logica. In de Verenigde Staten diende de New Deal (1933–1938) als seculiere variant van dezelfde strategie: industriële herstructurering, oorlogsklaar maken, en een enorme uitbreiding van het geasfalteerde wegennet — 5,1 miljoen kilometer in 1939. Hoewel de VS toen nog geen echte snelwegen had, werden miljoenen kilometers zogeheten *U.S. Numbered Highways* (zoals Route 66) geasfalteerd, met het oog op militaire mobilisatie. Het waren geen *Reichsautobahnen*, maar ze dienden een vergelijkbaar doel. Pas in 1956 begon de VS aan een snelwegensysteem dat op het Duitse leek — maar de fundamenten lagen er al vóór Pearl Harbor, met miljoenen tonnen asfalt van SONJ en Koninklijke, die ook in Amerika de oliegedreven logistieke ruggengraat vormden.

De hele oorlogseconomie — nazistisch, fascistisch of liberaal — draaide op hetzelfde netwerk van belangen: asfalt, olie, motorvoertuigen en staatsgeleide infrastructuur. De winsten kwamen niet van idealen, maar van het strategisch verkopen van bewegingsvrijheid: militaire en economische mobiliteit als product.

Ook Japan beschikte in 1939 over een indrukwekkend netwerk van 920.000 km geasfalteerde wegen, maar het had geen snelwegen. China, ondanks zijn bevolkingsgrootte, bleef achter: slechts 80.000 km geasfalteerd — vaak van erbarmelijke kwaliteit.

De onderstaande tabel toont de kloof tussen de opmarsstaten en de achterblijvers:

Tabel: Vergelijking snelwegennet en geasfalteerde wegen (1938–1939)

In kilometers; genormaliseerde schattingen op basis van officiële en secundaire bronnen

Land	Snelwegen (km)	Geasfalteerde wegen totaal (km)
Duitsland	3.900	140.000
Italië	1.300	92.000
Verenigde Staten	300	5.100.000
Frankrijk	0	140.000
Japan	0	920.000
China	500	80.000
Nederland	120	13.000
Verenigd Koninkrijk	0	257.000

GM's dubbele oorlog: productie voor Hitler én Roosevelt (1939–1945)

GM's uitgesproken pro-Nazi Alfred P. Sloan Jr. (r. 1916–1923 / 1937–1956) volgde in 1937 Pierre DuPont op als voorzitter van de raad van bestuur. Een maand later brak in de nacht van 9 op 10 november de *Kristallnacht* uit — een natiewijde pogrom waarbij Joodse eigendommen werden geplunderd en verbrand. Vanaf 1938 werden bij grotere fabrieken concentratiekampen geplaatst met vooral Joodse dwangarbeiders. GM bleef — net als Koninklijke en SONJ — in Duitsland produceren ondanks massale protesten in het thuisland, en breidde zijn activiteiten zelfs aanzienlijk uit.

General Motors bleef tijdens de oorlog formeel eigenaar van zijn Duitse dochteronderneming Opel — ook nadat het Nazi-regime in september 1943 aankondigde de onderneming te nationaliseren. In werkelijkheid veranderde er weinig: Amerikaanse vertegenwoordigers bleven in het bestuur en Opel bleef volledig geïntegreerd in het Duitse oorlogsapparaat, als een van de belangrijkste toeleveranciers van de *Wehrmacht*. Al vóór de oorlog was de fabriek bij Brandenburg vrijwillig omgebouwd tot een machinefabriek voor de *Wehrmacht* en *Luftwaffe*: men produceerde er onder meer Junkers Ju 88-bommenwerpers, mijnen, torpedo-ontstekers en ander wapentuig. Tegelijkertijd bleef Opel economische winsten boeken. Er werden zelfs tijdens de oorlog nieuwe dochterbedrijven overgenomen, terwijl de winst werd geboekt als 'reserves'. Die uitgestelde winst werd na de oorlog alsnog geïncasseerd toen Opel werd 'bevrijd'.

General Motors produceerde ondertussen óók massaal voor de geallieerde oorlogsinspanningen. In de VS draaide GM vanaf 7 december 1941 — na de aanval op Pearl Harbor — op volle toeren mee in Roosevelts oorlogseconomie. Tussen 1941 en 1945 leverde GM voor bijna $ 900 miljoen (1943:ƒ 2.079 miljoen) aan wapens, vrachtwagens, tanks, vliegtuigmotoren en munitie aan de Amerikaanse overheid. De onderneming was daarmee, samen met Ford en het kleinere Chrysler, een van de hoofdleveranciers van het Amerikaanse leger. De situatie werd surrealistisch: tijdens de bevrijding van Europa in 1944–1945 reden zowel Amerikaanse als Duitse troepen in voertuigen van GM-dochterbedrijven — aan Duitse kant in Opel Blitz-vrachtwagens, aan Amerikaanse kant in GMC-trucks, Chevrolet-jeeps en ander legermaterieel van dezelfde firma.

Na de oorlog werd GM door de Amerikaanse overheid gecompenseerd voor schade. In 1942 kreeg het concern al $ 35 miljoen (1943:ƒ 81 miljoen) belastingcompensatie. In 1948 volgde nog eens $ 33 miljoen (1948:ƒ 78 miljoen) aan herstelbetalingen, omdat de geallieerden tijdens het bombardement van Brandenburg de Opelfabrieken hadden verwoest. De volledige controle over Opel keerde op 5 mei 1945 terug naar GM — met inbegrip van alle tijdens de oorlog geboekte 'reserves'.

GM's internationale management werd tijdens en na de oorlog nooit vervolgd. De belangrijkste verantwoordelijke, James D. Mooney — hoofd van GM's wereldwijde operaties — was al vóór de oorlog onderscheiden met het Grootkruis van de Orde van de Duitse Adelaar, de hoogste Nazi-onderscheiding voor buitenlanders. Ook de diep antisemitische Henry Ford kreeg die onderscheiding. Mooney's naaste collega, vicepresident Graeme K. Howard, publiceerde in 1940 het boek *America and a New World Order*, een fascistisch geïnspireerd manifest waarin hij pleitte voor autoritair leiderschap in de VS, samenwerking met Nazi-Duitsland, en de herinrichting van de wereldorde op basis van corporatistische principes. Hoewel het boek Hitler niet expliciet verheerlijkte, werd het destijds breed opgevat als pro-Nazi in toon en strekking. Het gaf daarnaast ook een ideologische inkijk in de bestuurscultuur aan de top van GM.

Het is in die lijn niet vreemd dat Opel's raketmotoren via onder meer Heinkel en Werner von Braun terugkwamen in de V1-raketten (1941), de eerste kruisraketten ter wereld.

Tegelijkertijd bleef General Motors investeren in het eigen wereldimperium. Tijdens de oorlog groeide de waarde van de onderneming — dankzij massale oorlogsproductie aan beide zijden,

belastingcompensaties, herstelbetalingen en de wereldwijde uitbreiding van haar marktpositie. In Duitsland had het concern zich vrijwillig ver vóór 1939 omgevormd tot een van de pijlers onder de oorlogseconomie — en het kwam daar sterker dan ooit uit terug. In 1955 was GM (officieel) het grootste bedrijf ter wereld. In de VS was het concern getransformeerd tot een industriële reus die structureel profiteerde van staatsgestuurde investeringen in infrastructuur, mobiliteit en militaire productie.

DuPont als motor van het Amerikaans-Duitse oorlogscomplex (1921–1945)

DuPont (1802), het chemisch-industrieel conglomeraat uit Delaware, vormde in de eerste helft van de twintigste eeuw de spil in de technologische, financiële en ideologische kruisverbindingen tussen de Amerikaanse en Duitse oorlogsindustrie. Als grootaandeelhouder van General Motors (46% in 1939) was het bedrijf vanaf het begin medeverantwoordelijk voor de militarisering van Opel in Nazi-Duitsland. Maar DuPonts ware machtsbasis lag elders: in explosieven, kunststoffen, synthetisch rubber, nucleaire technologie — en in een hechte, deels ideologisch gevoede alliantie met IG Farben.

De samenwerking tussen DuPont en IG Farben begon in de jaren 1920 en omvatte gedeelde patenten, marktverdelingsakkoorden en kartelvorming. Beide concerns domineerden de wereldmarkt in chemie en sloten trans-Atlantische deals waarin thuismarkten werden afgeschermd en concurrentie werd uitgesloten. Zo blokkeerde IG Farben jarenlang de Amerikaanse productie van synthetisch rubber (Buna), terwijl DuPont deze blokkade met Standard Oil of New Jersey (SONJ) actief handhaafde. Deze stilzwijgende overeenkomst bevorderde de belangen van beide partijen — en verlengde de afhankelijkheid van natuurlijk rubber uit Maleisië en Nederlands-Indië, tot in de jaren 1942.

In andere sectoren werd wél samengewerkt via joint ventures. De Ethyl Corporation — producent van het strategische tetraethyl-lood voor hoog-octaan vliegtuigbrandstof — werd vanaf 1923 gezamenlijk gecontroleerd door dochter General Motors en SONJ. DuPont speelde hierin geen directe rol, maar was via GM en IG Farben nauw verbonden met de militaire toepassing ervan. Het was deze connectie tussen olie en chemie die de machtspositie van de kartels tijdens WOII beslissend maakte.

DuPonts betrokkenheid was niet louter zakelijk, maar ook ideologisch gedreven. De katholieke Irénée du Pont I (1876–1963), broer van GM-topman Pierre du Pont, was uitgesproken fascistisch, pro-Nazi, antidemocratisch en fervent eugeneticus. Hij droomde van een technocratisch bestuur, een ‘Noords’ ras en de uitsluiting van ‘onproductieve’ bevolkingsgroepen. DuPont financierde in de jaren 1930 op grote schaal meerdere extreemrechtse en antisemitische organisaties in de VS — in lijn met het gedachtegoed dat ook IG Farben, via connecties met het SS-apparaat, onderschreef.

Tijdens de oorlog bouwde IG Farben, met gedeelde kennis van DuPont, een fabriek voor synthetisch rubber naast het concentratiekamp Auschwitz-Monowitz. Tienduizenden dwangarbeiders produceerden hier Buna onder gruwelijke omstandigheden — voor de Wehrmacht, de Luftwaffe en de Duitse chemie. Tegelijk leverde DuPont met dochter Remington Arms (1816) aan de Amerikaanse oorlogsmachine: explosieven, geweren (zoals de M1903 Springfield) en honderden miljoenen patronen. Remington bouwde vijf enorme munitiefabrieken voor de overheid en beheerde deze vervolgens zelf — een model waarin staatskapitaal en privaat gewin naadloos samenvielen.

Het hoogtepunt van DuPonts oorlogsinspanningen was het ultrageheime Manhattan Project (1942–1946). In 1943 bouwde DuPont met 50.000 man de Hanford B-kernreactor bij Hanford, Washington, met de revolutionaire T-Plant, waar plutonium uit uranium werd gescheiden. Tegelijk coördineerde

Los Alamos onder Robert Oppenheimer (1904–1967) de ontwikkeling van de atoombom, die in juli 1945 tot ontploffing werd gebracht. DuPont, een formeel privébedrijf, had daarmee niet alleen toegang tot het hart van Amerika's nucleaire infrastructuur, maar bestuurde die ook. Tegelijkertijd profiteerde het concern van vooroorlogse winsten in Nazi-Duitsland en Italië.

De dubbele inzet van DuPont — technologisch, ideologisch en financieel — maakte het tot een van de grootste profiteurs van de Tweede Wereldoorlog. Het concern leverde aan beide zijden, breidde zijn patentmacht uit en versterkte zijn greep op de wereldeconomie. Maar de prijs voor dat succes werd mede betaald in Monowitz en Hiroshima. Dat juist Oppenheimer, de briljante architect van Amerika's nucleaire overwinning, kort na de oorlog als 'linkse Jood' werd vervolgd en uitgesloten, onderstreept de cynische kracht van het netwerk dat oorlog, kapitaal en racistische ideologie samenbracht — een netwerk waarin DuPont de spil was. Op die manier leefde de nazi-fascistische ideologie verder in het hart van de Amerikaanse grootindustrie en grootkapitaal.

Oranje belangen en aanwijzingen voor participatie in General Motors en Ford

Tegen de achtergrond van deze Duits-Amerikaanse industriële verwevenheid doemt ook het investeringsnetwerk van de Nederlandse Oranjes op. Al vanaf het begin van de twintigste eeuw had het Nederlandse hof — via instellingen als de NHM, Hope & Co. en Barings — grote sommen koloniaal kapitaal geïnvesteerd in de Verenigde Staten, met name in spoorwegen, mijnen, olie en militaire industrie. Gezien de systematische wijze waarop deze belangen doorliepen in Koninklijke (Shell), Fokker en andere strategische concerns, ligt directe participatie van de Oranjes in General Motors en Ford tussen 1920 en 1939 economisch voor de hand.

Meer dan voor de hand zelfs: in de olie-industrie ging het al over miljarden dollars per jaar aan (verborgen) inkomsten, terwijl de grootste autoconcerns toen nog worstelden met bedragen van $ 50 tot $ 100 miljoen. Het zou zelfs volstrekt onlogisch zijn als Koninklijke, samen met SONJ, *niet* tot de grootste investeerders in deze sector had behoord.

General Motors beleefde vanaf 1920 onder leiding van Alfred P. Sloan een razendsnelle expansie. De onderneming groeide in korte tijd uit tot het grootste industriële conglomeraat ter wereld, met dochterondernemingen in Duitsland, Frankrijk, het VK, Zuid-Amerika en Canada. Ford bleef weliswaar tot na de Tweede Wereldoorlog binnenlands de grootste autofabrikant, maar GM ontwikkelde zich als motorenfabrikant veel breder en agressiever.

De groei van beide ondernemingen verliep onnatuurlijk snel, met machtsconcentraties in zowel de VS als Duitsland. In pre-nazistisch Duitsland verschenen *Ford-Werke* (1925) in Keulen, gevolgd door de overname van *Opel* (1929). De toon van beide bedrijven was uitgesproken antisemitisch — geheel in lijn met het gewenste nazistisch-fascistische wereldbeeld.

De steun van 's werelds grootste olieconcern, Oranje's Koninklijke, in 1939 — en de nauwe betrokkenheid bij de ontwikkeling van synthetische brandstof, vliegtuigtechnologie, asfaltcentrales en snelwegen — wijzen op een langetermijnstrategie waarin automobiliteit, olie en oorlogstechnologie nauw met elkaar verweven raakten. Binnen die structuur is het veelzeggend dat GM, net als Ford, fungeerde als vehikel voor de verkoop van maximale hoeveelheden olieproduct met maximale marges — exact het patroon dat de Oranjes ook volgden met hun investeringen in Fokker NV, niet toevallig nauw verweven met GM.

Er zijn tal van aanwijzingen dat de Oranjes fors participeerden in beide autofabrikanten, met als doel de marktontwikkeling te sturen vanuit de aanbodzijde. Omdat het hierbij vooral gaat om financiële participatie, wordt dit verderop in dit boek uitgebreider besproken.

Hoe Koninklijke wereldleider vliegtuigbrandstoffen word, vanaf 1931 tot 1945

De geboorte van Shell Aviation: van Bleriot tot Doolittle (1909–1932)

Terwijl SONJ zich vanaf 1927 met patenten en contracten steeds nauwer verbindt aan de Duitse chemiereus IG Farben, houdt Koninklijke de ruimte om een eigen route te ontwikkelen. Dat doet ze via haar Britse tak Shell, die nog opereerde onder die merknaam.

Shell heeft dan al tientallen jaren ervaring met vliegtuigbrandstoffen. De historische Kanaalvlucht van Louis Blériot in 1909 werd gevlogen op Shell-benzine, net als de eerste trans-Atlantische oversteek van Alcock en Brown in 1919. Ook de eerste intercontinentale KLM-vlucht naar Batavia in 1924 werd gevlogen op Shell Avgas. In 1928 — het jaar van het wereldwijde oliekartel — introduceert Shell het merk 'AeroShell' om een eigen portfolio van luchtvaartproducten te vermarkten.

In 1929 richt Shell Oil Co. of California een speciaal luchtvaartdepartement op. Een jaar later wordt majoor Jimmy Doolittle van de Amerikaanse luchtmacht aangesteld als afdelingshoofd, met de opdracht om een tweede generatie vliegtuigbrandstof te ontwikkelen met meer dan 100 oktaan.

Shell gebruikt daarvoor haar gepatenteerde hydrogeenproces (1921) en het oktaanverhogende tetraethyl-loodproces (1921). Het resultaat is revolutionair maar peperduur: de nieuwe brandstof is honderd keer kostbaarder dan gewone benzine. Toch is het technisch veelbelovend — het hogere octaangetal laat hogere compressie toe en levert meer pk bij gelijkblijvende motorinhoud.

In die jaren ligt de standaard voor vliegtuigbrandstof rond de 70–80 oktaan, en luchtvaart vormt nog slechts 0,5% van de wereldwijde brandstofmarkt — waarvan tweederde voor militaire toepassingen.

Doolittle lanceert zelf de reclamecampagne: in 1932 breekt hij het snelheidsrecord met een Shell-vliegtuig, en wint hij een race met een gemiddelde van 406 km/u. Shell en Doolittle hebben dan hun eigen luchtmachtproject gecreëerd.

Shell en de opmars van 100-oktaan vliegtuigbrandstof (1932–1940)

Shell gebruikte hiervoor een combinatie van het 'eigen' Bergius-hydrogeenproces (dat was ondergebracht in de nieuwe International Hydrogenation Patents Company (1932) in Liechtenstein) en het door GM/DuPont/IG Farben gepatenteerde tetraethyl-loodproces. Het (minimale) US Air Force verhoogde zijn standaard in 1934 naar 87 oktaan voor brandstof in vechtersvliegtuigen en begon vervolgens met Shell te experimenteren met de nieuwe 100-oktaan benzine. Vliegkampioen Doolittle bleef in actieve dienst betrokken bij deze gezamenlijke proeven en zette een nieuw wereldrecord met het opnieuw verbeterde Shell Avgas.

Shell gebruikte de National Air Races als etalage voor zijn nieuwe producten. In 1934 werd Shell Avgas gebruikt door 51% van alle winnaars. Het *Shell Aviation Sales Department* verkocht dat jaar vliegtuigbenzine in 26 Amerikaanse staten — een leidend marktaandeel gezien het feit dat vliegtuigbrandstof toen slechts 0,5% van de totale benzineproductie uitmaakte, waarvan twee derde voor militaire toepassingen.

Shell schaalde de productie na verkoop aan het leger commercieel op met twee grotere installaties in 1934, als 's werelds eerste producent van 100-oktaan brandstof, al bleef de productiehoeveelheid beperkt. Tot 1934 rekende Koninklijke een 'laboratoriumprijs' van omgerekend $ 10.000 per ton (1939:$ 1.364,26, ƒ 3.151,43 per vat), maar na investeringen werd die prijs verlaagd tot $ 667 per ton

(1939: $ 91,00, ƒ 210,20 per vat). Ter vergelijking: gewone benzine kostte toen in de VS nog geen $ 67 per ton (1939:$ 9,14, ƒ 21,11 per vat), waardoor de nieuwe brandstof nog steeds tien keer duurder was. De *National Air Races* werden door Shell gebruikt als testarena voor haar *aviation*-producten: tussen 1931 en 1934 gebruikte 51% van de winnaars *Shell Aviation Gasoline*, en Shell verkocht vliegtuigbenzine in 26 Amerikaanse staten via haar gespecialiseerde luchtvaartdivisie.

Tot 1938 bleef Lockheed Aircraft Company (1926) uit Californië de favoriete ontwikkelingspartner. In 1935 werd het speciaal aangepaste toestel 'Shellightning' (een Lockheed Orion) uitgerust met GM's nieuwe Wright Cyclone Model G-motor, die 100-oktaan brandstof gebruikte en 900 pk leverde. Het toestel was speciaal ontworpen voor ongekend hoge vluchten tot 5.500 à 7.600 meter. In datzelfde jaar konden slechts ca. 50 vliegtuigen van de US Air Force (3%) gebruikmaken van 100-oktaan benzine. Toch bestelde de luchtmacht in 1935 omgerekend ca. 17.500 ton Avgas bij Shell.

In 1937 bouwde Shell de eerste raffinaderij voor grootschalige productie van 100-oktaan benzine. Datzelfde jaar werd 100-oktaan de nieuwe standaard voor de kleine Amerikaanse luchtmacht. Een jaar later ontving Shell het eerste commerciële contract voor 100-oktaan brandstof van de US Air Force. De P-35 en B-17 waren toen al uitgerust met geschikte motoren: GM's Wright R-1820 Cyclone en Pratt & Whitney's R-1830 Twin Wasp. Ook GM's Allison V-1710-motor, met ethyleenglycolkoeling, werd aangepast voor 100-oktaan brandstof.

GM's V-1710 doorliep in 1937 met succes een duurtest van 150 uur bij 1.000 pk. Er werden uiteindelijk 69.305 van deze V-1710-motoren gebouwd. Ze dreven onder meer de Lockheed P-38 Lightning (1939, 10.037 gebouwd) en de North American P-51 Mustang (1940, >15.000 gebouwd) aan. Deze toestellen blonken op grote hoogte uit en waren superieur aan de gevreesde A6M Zero's van Mitsubishi (1939), die niet over de hoog-oktaan brandstof beschikten. De motorvermogens stegen van 600 pk begin jaren dertig tot 1.500 pk in 1939. In 1944 leverde de Allison V-1710-143/145 al 1.600 pk.[235]

In 1939 was de businesscase voor Koninklijke vrijwel perfect: vliegtuigbrandstof werd verkocht voor $ 667 per ton (1939:$ 91,00, ƒ 210,20 per vat) — circa 90 keer de wereldprijs van ruwe olie, die op $ 7,45 per ton lag (1939:$ 1,02, ƒ 2,36 per vat). De commerciële droom was werkelijkheid geworden, net op het moment dat luchtmachten wereldwijd massaal werden opgebouwd in aanloop naar de oorlog.

Maar de hyperkapitalistische realiteit bleek weerbarstig. De Franse ingenieur Eugène Houdry (1892–1962) emigreerde in 1931 naar de VS, nadat hij in 1930 voor de private *Vacuum Oil Company* (1911) een experimentele raffinaderij had gebouwd op basis van zijn eigen variant van het hydrogeenproces. Vacuum participeerde met 1/3 in de *Houdry Process Corporation* (1930), maar stapte in 1932 uit het project wegens vermeende onhaalbaarheid. Houdry ging daarop werken bij het onafhankelijke Sun Oil Company (1890) van de gebroeders Pew, die verder investeerden in zijn techniek. In 1937 opende Sun Oil de eerste commerciële Houdry-installatie: een veel goedkopere *catalytic cracking*-unit. In 1942 waren er al 14 Houdry 'fixed bed' eenheden operationeel voor de productie van hoog-oktaan vliegtuigbrandstof. Houdry, fel antifascistisch en tegen het Vichy-regime, maakte zijn product beschikbaar voor $ 61,32 per ton (1939:$ 8,37, ƒ 19,32 per vat) — nauwelijks duurder dan pompbenzine.

---

[235] De Pratt & Whitney R-2800 Double Wasp (1937, 125.334) werd in 1939 commercieel gelanceerd en kon 1.500 pk genereren. De motor werd toegepast in de 'Zero killer' Grumman F6F Hellcat (1942, 12.275 stuks). Hij zat ook in de Republic P-47 Thunderbolt (1941, 15.636), de Vought F4U Corsair (1942, 12.571 stuks) en andere succesvolle vliegtuigen.

Terugblikkend was Vacuum's uitstap in 1932 wellicht een van de grootste commerciële blunders ooit. De Amerikaanse luchtmacht zou immers uitgroeien tot de grootste ter wereld, met 295.959 vliegtuigen.

Net vóór de bezetting van Nederland besloot Koninklijke — 'net op tijd' — om vanaf maart 1940 de Britse luchtmacht zelfstandig te voorzien van hoogwaardige 100-oktaan vliegtuigbrandstof. Die stap was noodzakelijk, want het door IG Farben en SONJ gecontroleerde Ethyl-concern weigerde de gehele oorlog categorisch om de Britten te bevoorraden. Na de bezetting vocht Nederland formeel aan geallieerde zijde (maar leverde Koninklijke gewoon door aan het Derde Rijk…).[236]

Het zorgde voor een onaangename verrassing bij de Luftwaffe. Vlak vóór de Battle of Britain (mei 1940) werden de motoren van Britse Spitfires aangepast voor 100-oktaan brandstof, waardoor ze plots gelijkwaardig waren aan de Messerschmitts van de Luftwaffe. Winston Churchill — voormalig adviseur van Burmah Oil en sinds mei 1940 premier (r. 1940–1945) — gaf intussen zijn beroemde toespraken om het Britse verzet te galvaniseren.

Vanaf 1941 ontwikkelde Shell meer gepatenteerde additieven voor verdere brandstofverbetering. 'Avaro' verhoogde het energetisch rendement van ruwe olie met 20%. In 1942 volgde 'Cumene' en in 1943 de geheime 'C.S.-toevoeging'. Met deze stoffen kon Shell nog krachtigere en efficiëntere 100-oktaan brandstof produceren. Tegelijkertijd richtte het bedrijf zich op massaproductie voor de geallieerde luchtmachten, waaronder de RAF, de USAAF en de Sovjetluchtmacht.

Nadat de VS toetreed (december 1941) krijgt pro-Nazi kartelpartner vrij direct een gevoelige klap: SONJ te verwerken als het medio 1942 veroordeeld word onder de Trading with the Enemy Act (1917) voor samenwerking met IG Farben en sabotage van de *booming* Amerikaanse oorlogseconomie. Patenten op synthetisch rubber (BUNA) en hoog-oktaan brandstof bleven evenwel geblokkeerd. In hetzelfde jaar vroeg Koninklijke's dochtermaatschappij, de International Hydrogeneering Octrooien Maatschappij NV (c. 1936), patent aan in de VS op het hydrogeenproces — de sleuteltechniek achter hoogwaardige vliegtuigbrandstof. Shell bleef marktleider.

Waar SONJ Nazi-Duitsland bleef bedienen, leverde Koninklijke Shell tijdens WOII vliegtuigbrandstof aan zowel de Duitse luchtmacht (via Rhenania-Ossag) als aan de geallieerde strijdkrachten. De VS bouwde uiteindelijk 324.750 vliegtuigen, het VK 131.549 en de USSR (met massale steun uit de VS) 157.261. Nazi-Duitsland bracht ondanks blokkades en schaarste alsnog 119.371 vliegtuigen in de lucht, maar bleef qua volume veruit in de minderheid. Shell groeide in deze jaren verder uit tot wereldmarktleider in luchtvaartbrandstof — een positie die ook na de oorlog extreem lucratief bleef.

De vliegtuigbrandstoffabriek van IG Farben en SONJ — die de productie faciliteerde van zowel synthetische brandstoffen als additieven — werd pas vanaf augustus 1944 gebombardeerd, ruim na de landing in Normandië (juni 1944).

In 1945 lag de ruwe olieprijs op $ 7,67 per ton, terwijl vliegtuigbrandstof werd verkocht voor $ 67 per ton (1945:$ 9,14, ƒ 48,92 per vat) — een marge van 774%. Het kartel met SONJ en APOC bleef na de

---

[236] Shell leverde in 1934 als eerste ter wereld commercieel bruikbare 100-oktaanbrandstof — niet alleen aan het leger, maar ook aan de luchtvaartwedstrijden, waar het product zijn doorbraak beleefde. De onderneming liep daarmee vooruit op SONJ, IG Farben en alle andere producenten. Deze voorsprong suggereert dat Shell, naast het hydrogeenproces en het tetra-ethylloodpatent, ook over eigen aanvullende technologieën beschikte die vroege toepassing mogelijk maakten.

oorlog intact, voortaan nog beter beschermd door aanzienlijk meer patenten en doorontwikkelde kennis en techniek.[237]

De geschiedenis van Koninklijke Shell tijdens WOII is die van een speler met ongeëvenaarde technologische voorsprong én strategisch vernuft. Als pionier in vliegtuigbrandstoffen en additieven — en tegelijkertijd leverancier aan álle zijden van het conflict — wist het concern zich opnieuw te positioneren als spil van een opkomende wereldindustrie: de luchtvaart. Achter de brandstof schuilde steeds dezelfde logica: technologische voorsprong, bescherming via patenten, maximaal volume en marge — en bovenal: controle.

Koninklijke Shell en de opkomst van het jet-tijdperk (1934–1945)

Heinkel, Von Ohain en het vertraagde Nazi-jetprogramma (1935–1945)

Duitsland begon zijn jetprogramma in 1935, toen professor Hans Joachim Pabst von Ohain (Universiteit Göttingen) een succesvol patent indiende op een straalmotor. In 1936 zou hij Ernst Heinkel hebben geschreven, die onmiddellijk enthousiast reageerde. Na een ontmoeting op 17 maart 1936 trad Von Ohain in dienst bij Heinkel. Begin 1937 werd in het geheim de eerste HeS1 jetmotor getest. Het project bleef buiten het zicht van het *Reichsluftfahrtministerium* en was geheel door Heinkel gefinancierd en dus privaat eigendom.

De eerste motor draaide nog op waterstof, maar de opvolger HeS2 (getest in september 1937) werkte op hoog-oktaan vliegtuigbrandstof — vermoedelijk geleverd door Koninklijke, bij gebrek aan andere geschikte leveranciers. In maart 1938 volgde de HeS3, die met 495 kg stuwkracht een nieuwe stap vormde. Heinkel ontwikkelde daarop het bijbehorende straalvliegtuig, de He178.

Tegelijkertijd werkte Heinkel ook aan het raketvliegtuig He176, dat samen met de He178V1 in juni 1939 aan Hitler en Göring werd gepresenteerd. De He176 werd na matige prestaties direct geschrapt. De He178 werd door interne sabotage met de zwakkere HeS3A uitgerust en vloog niet op die dag. De eerste succesvolle vlucht volgde pas op 27 augustus 1939, op het Heinkel-vliegveld bij Rostock. Met de sterkere HeS3B haalde het toestel 600 km/h en was daarmee het snelste vliegtuig ter wereld. Ook in de lucht liep het Derde Rijk ver vooruit op de concurrentie.

In 1941 vloog een nieuwe variant van de He178 met een HeS6-motor zelfs 700 km/h (1.508 pk). Heinkel ontwikkelde ook de dubbelmotorige He280 met de HeS8 (109-001), waarvan Von Ohain later bevestigde dat deze in april 1941 succesvol testte. Toch volgde geen serieproductie omdat de jetmotoren nog buitengewoon inefficiënt waren en er nog allerlei kinderziektes zaten in de jetvliegtuigen. Het *Reichsluftfahrtministerium* hield vast aan propellervliegtuigen vanwege het hogere brandstofrendement: 80% versus 50%.

---

[237] Na de Tweede Wereldoorlog specialiseerde Shell zich verder in de brandstofontwikkeling voor de nieuwe jet-turbines en ontwikkelde de onderneming, met veel patenten, de standaard voor de commerciële luchtvaartindustrie die na 1945 snel opkwam. Fokker NV ontwikkelde samen met Rolls-Royce de nieuwe F28 Fellowship-jet (1960), die concurreerde met de Amerikaanse en Britse industrie. De jetmotoren werden pas even efficiënt als propellormotoren met de high-bypass turbofan, die in de jaren 1960 werd ontwikkeld. De GE TF39 (1964), voor het militaire vliegtuig Lockheed C-5 Galaxy, was de eerste krachtige high-bypass turbofan, met een stuwkracht van circa 19.500 kg en een verbeterde brandstofefficiëntie van 25% — meer dan vier keer sterker dan de eerste Pratt & Whitney J57-turbojetmotoren (1950) die aanvankelijk op het toestel waren geplaatst.

In 1939 had Heinkel de beste helft van de topingenieurs van concurrent Junkers opgekocht. Deze ontwierpen de superieure HeS30 (109-006): met 860 kg stuwkracht bij slechts 390 kg gewicht overtrof deze de BMW003 (800 kg stuwkracht, 562 kg gewicht) en Junker's Jumo004 (900 kg stuwkracht, 720 kg gewicht). Toch werd ook de doorontwikkeling van deze motor geblokkeerd. De ontwikkeling van de HeS6, HeS8 en HeS30 zou zijn onderbroeken door het *Reichsluftfahrtministerium* wat niet logisch overkomt. Waarschijnlijker was het sabotage. Pas eind 1942 kwamen Junkers en BMW met volwassen eigen modellen die de voorkeur genieten. In 1944 volgde de HeS011 (voor de He111-bommenwerper), maar ook deze haalde geen grootschalige productie. Tot ver na de oorlog bleef de HeS30 technisch superieur in prestaties. Dit proces lijkt op subtiele sabotage van Heinkel.

Heinkel He 178 tijdens de eerste testvlucht bij het Erprobungsstelle Rechlin (testcentrum).

Heinkel 176

Koninklijke's steun aan Whittle en de Angelsaksische inhaalrace (1940–1945)

In 1936 richtte de Britse luchtmachtofficier Frank Whittle Power Jets Ltd. op om straalmotoren te ontwikkelen. Hoewel zijn 'WU First Model' uit 1937 was technisch gezien de eerste werkende jetmotor ter wereld was, ondervond het project ondervond onverklaarbaar veel tegenwerking. Financiering bleef uit, en ook de regering van Geoge VI (r. 1936-1952) toonde amper interesse. Vanaf 1938 werd een uiterst beperkte samenwerking met de Royal Air Force opgestart: slechts twee technici werden beschikbaar gesteld voor testondersteuning. Zelfs in 1940 telde Power Jets nog maar zes personeelsleden — dit ondanks de oorlog en dreiging met Nazi-Duitsland, dat al ver gevorderd was met zijn eigen programma.

De technische potentie van Whittle's motor stond buiten kijf. De enige verklaring voor de aanhoudende stagnatie lijkt sabotage of systematisch tegenhouden vanuit gevestigde luchtvaart- en oliebelangen — mogelijk met voorkennis van de aanstaande Duitse doorbraak. Dat vermoeden wordt versterkt door het feit dat juist in augustus 1939, kort vóór het uitbreken van de oorlog, het Duitse Heinkel de eerste succesvolle jetvlucht uitvoerde met de He178 V1. Het Duitse regime beschikte dus aantoonbaar eerder over operationele straalmotoren, vermoedelijk gevoed met hoog-oktaan brandstof afkomstig van Koninklijke Shell.

Pas in 1940, ná de inval in Nederland, boden Koninklijke en Rolls-Royce alsnog ondersteuning aan Whittle's bedrijf. Die steun van Koninklijke — ogenschijnlijk neutraal, maar in de praktijk intens verweven met Hitlers regime — is opmerkelijk laat, maar strategisch verklaarbaar: Oranje's onderneming wist exact hoe ver de Duitse technologie al stond, en wilde ogenschijnlijk de geallieerde zijde mobiliseren.

Vanaf dat moment ging het snel. Shell-ingenieurs boden zich actief aan om het project vlot te trekken. Power Jets ontwikkelde de gepatenteerde Weiland I-motor, terwijl opvallend genoeg Rolls-Royce de rechten kreeg. De motor werd in oktober 1943 ingezet in de Gloster Meteor I — het eerste Britse operationele straalvliegtuig. Maar ook toen bleef het prestatieverschil met Duitsland fors: in april 1944 leverde General Motors' Franse fabriek — ondanks de geallieerde koers — de Jumo004-

motoren voor de Messerschmitt Me262. Die geavanceerde toestellen bleven superieur aan de Britse Meteor. [238]

Ondertussen waren de Amerikanen begonnen aan een inhaalrace. GM's Allison ontwikkelde in 1942, op basis van Whittle's concepten, de Allison J33 (1.800 kg stuwkracht), in samenwerking met General Electric Aerospace (1917). In april 1943 ging de GEJ31 in beperkte productie bij General Electric (241 eenheden) voor de Bell P-59 Airacomet. Vanaf begin 1944 volgde massaproductie van de verbeterde J33 voor de Lockheed P-80A van Shell's favoriete test-onderneming: Amerika's eerste dubbelmotorige jetjager, met uiteindelijk 1.715 eenheden.

Na de oorlog groeiden General Electric, Allison en Rolls-Royce uit tot leidende producenten van jetmotoren voor defensie en civiele luchtvaart. Heinkel — dat ondanks alle voorsprong nooit tot echte serieproductie kwam — schakelde over op scooters. De onderneming vormt een kartel met GM's Focke-Wulf en Weser tot Vereinigte Flugtechnische Werke (1964, VFW) dat in 1969 een joint-venture vormt met Forkker als VFW-Fokker GmbH (1969).

Het hart van de Nazi-superhightech – Oranje's Oranienburg

Oranienburg, ten noorden van Berlijn, werd in 1650 door de keurvorst van Brandenburg geschonken aan Louise Henriette van Oranje, kleindochter van Willem de Zwijger en stammoeder van het Pruisische koningshuis. Het domein Bötzow kreeg haar naam en bleef Oranje-eigendom.

Drie eeuwen later groeide dit erfgoed uit tot het belangrijkste hightech-centrum van Hitler's regime. In 1936 verrees hier het eerste officiële concentratiekamp van nazi-Duitsland. Geen autonome keuze van het regime, maar een strategische vestiging op Wilhelmina's kroondomein — waar dwangarbeid in Europa naadloos voortbouwde op het koeliesysteem uit de Indies. Terreur en industrie werden vanaf het begin verankerd op Oranje-grond. Het landgoed werd een belangrijke spil in de oorlogsmachinerie die volgde.

Heinkel Flugzeugwerke (1922) gold officieel als private onderneming, onder controle van Ernst Heinkel zelf getuige de samenwerkingen in 1964 en 1969. Net als bij Krupp, Flick en Thyssen betekende dit niet dat de eindcontrole werkelijk bij de industrieel lag: die zat vaak bij de financiers, en daar duiken de Oranjes op als plausibele machtsfactor. Het hoofdkwartier in Rostock lag op 55 kilometer van Mecklenburgs hoofdstad — het domein van Wilhelmina's echtgenoot Hendrik — en op slechts 165 kilometer van Oranienburg, waar Heinkel in 1935 een reusachtige fabriek liet bouwen. Vanaf 1938 produceerden daar circa 7.000 dwangarbeiders vliegtuigen voor de Luftwaffe: de He 111, de He 177, de doorontwikkelde straaljager He 162 *Volksjäger* en de Ju 88-bommenwerper, waarvan de ontwikkeling mede leunde op oud-Fokker Aircraft Corporation personeel uit de VS.

Koninklijke Olie stond in dezelfde lijn. Hofleverancier van het Derde Rijk én tegelijk partner van Britten, Amerikanen en later zelfs de Russen. Als wereldleider in vliegtuigbrandstof zat het bedrijf diep in motorontwikkeling; samenwerking met Heinkel lag meer dan voor de hand. Dit was geen toevallig kruispunt van belangen, maar doelbewust dubbelspel dat op meerdere fronten zichtbaar werd. Het Britse jetprogramma stelde in schaal niets voor tot Koninklijke zich vanaf 1940 ermee bemoeide. Uitvinder Whittle werd opzijgeschoven en zijn kennis belandde bij Rolls-Royce Ltd. (1906), een private onderneming met onbekende aandeelhouders die de basis legde voor het Britse straalmotorprogramma.

---

[238] In 1920 richtten Degussa-moeders Auergesellschaft, Siemens en AEG OSRAM op, dat de lamp in massaproductie nam. Na de arisatie in 1934 ontwikkelde Auergesellschaft de lichtgevende gaslamp (1935).

Via Koninklijke en Rolls-Royce rolde de technologie, gesteund door George VI's kabinet, door naar de VS. Oranje's General Motors nam vrijwel parallel de Britse jet-techniek over en ontwikkelde die razendsnel verder. Ook GM Aerospace leunde op Fokker Aircraft Corporation of America (1920, later: Fokker Industries Inc.), midden in de keten en dochter van de Nederlandse NV. Straalmotoren waren geen nationale doorbraken, maar schakels in een Oranje-netwerk dat drie oorlogseconomieën direct bediende. Die zette de uiterst lucratieve brandstofstromen van Koninklijke via publieke middelen om in torenhoge private winsten.

Vanuit dit perspectief waren de nazi's geen architecten van een nieuw systeem, maar coördinatoren van een industrialisatieprogramma dat rustte op de fundamenten van Oranje-verbonden grootindustrie. Hun beleid functioneerde als gecentraliseerd afzetkanaal: orders, kredieten en dwangarbeid stroomden naar posities in handen van Krupp, IG Farben, Thyssen, Flick en Heinkel — knooppunten waar Oranje's invloed direct zichtbaar was. Het Derde Rijk was geen bedenker, maar katalysator van een machtssysteem dat voor Oranje vooral één ding betekende: ongekende winsten op brandstof, arbeid en wapentechniek.

Deze lezing sluit naadloos aan bij de rol van de Keppler Kring (1927) van Oranje's Kurt von Schröder en Hjalmar Schacht, die in 1933 Hitler's machtsovername mede organiseerden en financierden. Ook die kring was geen creatie van het regime, maar een pro-naziplatform van banken en industrieën dat het regime gebruikte als uitvoerder.

Daarom bestond er geen wezenlijke kloof tussen het Duitse, Britse of Amerikaanse programma. Het waren varianten en verlengstukken van dezelfde lijn. Als Koninklijke co-developer was in Oranienburg, betekende overdracht naar Britten en Amerikanen niets meer dan het uitwisselen van blueprints, technologie en instructies — een simpele export van kennis vanuit één netwerk dat de westerse oorlogseconomieën van brandstof en *next-level* vliegtuig motoren voorzag.

Vanuit Oranienburg liep ook een tweede high-tech ontwikkeling: de atoomlijn. De in 1934 geariseerde Auergesellschaft had reeds in 1926 een grote fabriek gebouwd in Wilhelmina's kroondomein. Vanaf 1939 verwerkte zij 'afval-uranium' tot verbindingen voor het Uranverein, het Duitse atoomprogramma dat toen wereldwijd vooropliep. Dochter Degussa, partner van de NHM in het mondiale kininekartel, raakte directer verweven met de Duitse vernietigingsmachine: via dochter Degesch hield het bedrijf het patent op Zyklon, terwijl IG Farben de variant Zyklon B produceerde voor de gaskamers. Tegelijk smolt Degussa het goud uit diezelfde SS-vernietigingskampen om tot basismateriaal voor goudstaven.

Vanuit technology transfer en het Oranje-netwerk bekeken lag er nauwelijks een gat tussen de Duitse programma's en de Britse en vooral de Amerikaanse – ze lagen eerder in elkaars verlengde. Toen de Amerikanen in 1942 het enorme Manhattan Project startten, bouwden ze voort op de kennis van Duitse kernsplijting. Gevluchte Joden als Einstein, Fermi, Teller, Szilard en Bethe, aangevuld met de communistische spion Klaus Fuchs, hielpen het project aan de theoretische basis en de concretisering waarmee de kernkennis van Europa via de VS letterlijk tot wapen werd gemaakt.

Aanvullend speelden Oranje's Billiton NV (BM) en Philips een sleutelrol. In Arnhem verwerkte BM mezoniet tot uranium en thorium, terwijl Philips in 1939 cyclotrons leverde waarmee het atoom daadwerkelijk kon worden gespleten. In Delft stond de Technische Hogeschool (nu TU Delft), waar laboratoria voor natuurkunde en werktuigbouw na mei 1940 onder Duits toezicht kwamen. De bezetter nam onder meer het Technisch Physisch Laboratorium (voorloper van TNO) in beslag, cruciaal voor radar, ballistiek en materiaalkunde. Voor uraniumonderzoek bleef Delft secundair: de kern lag in Leiden (Kamerlingh Onnes-lab, Gorter), Utrecht (Van Cittert) en bij Philips Natlab in Eindhoven (lampen, isotopen) die direct voor de bezetters werkten. De Duitsers vorderden

faciliteiten en inventaris en konden zo voortbouwen en samenwerken met de Nederlandse onderzoekers. Opvallend is dat juist deze collaborerende personen, instituten en bedrijven na 1945 de basis vormden van de nieuwe nationale kernlijn (KEMA, RCN, later ECN).[239]

Aan de andere kant van de oceaan speelden Nederlanders eveneens een zogenaamd bescheiden hoofdrol. Samuel Goudsmit, Joods-Nederlandse fysicus, werd in de VS hoofd van de Alsos-missie (1945), die 'het Duitse atoomprogramma in kaart bracht'. George Uhlenbeck droeg in Chicago bij aan kernfysisch onderzoek.

Hetzelfde dubbelspel is te zien bij de bedrijven. Auergesellschaft verwerkte in Oranienburg tijdens de oorlog behalve radium en thorium ook uraniumoxide voor het Duitse programma, terwijl Siemens en Degussa ondersteuning leverden voor metaalwinning en legering. Billiton bouwde in 1941 in Texas de enorme Longhorn-smelterij voor de VS, maar leverde tegelijk kennis die direct bruikbaar was voor uraniumverwerking. Union Minière du Haut Katanga (1906) uit Belgisch-Congo, gelieerd aan de Oranjes, leverde het bronmateriaal voor het Amerikaanse programma.

Deze dubbelrol maakt duidelijk dat Nederland onder aanvoering van Wilhelmina tegelijk werkte voor het Duitse project én wetenschappers, kennis en netwerk leverde die aan de wieg stonden van het Amerikaanse kernwapenprogramma. Daarmee wordt zichtbaar hoe kennis, instituties en individuen langs twee lijnen werden ingezet. De Nederlandse bijdrage was zogenaamd verborgen, maar functioneerde als verbindende schakel bij de ontwikkeling van nucleaire oorlogscapaciteit — en bleef steeds op de hoogte van de laatste stand van zaken.

In 1945 werd Oranienburg doelwit van een gericht bombardement binnen Operatie Alsos: een Amerikaanse actie om te voorkomen dat de Sovjet-Unie toegang zou krijgen tot de Duitse nucleaire technologie. Het zware bombardement verwoestte het terrein volledig. Vanzelfsprekend werden daarbij ook alle archieven vernietigd. Het landgoed is nog steeds radioactief.

Hoe Koninklijke & Co. oorlog tussen de VS met Japan (en Duitsland) uitlokt, van 1933 tot 1941

Van kartel naar imperium: Oranje's verborgen greep op STANVAC (1928–1933)

Vóór en na 1933 werden meerdere Koninklijke–SO-monopolies opgebouwd die de expanderende markt in Afrika en Azië bedienden en de olieprijzen stelselmatig opdreven. Na Koninklijke's Asiatic Petroleum Company (1903, APC) volgde in 1928, direct na de Achnacarry-kartelovereenkomst, een tweede Aziatisch kartel: Consolidated Petroleum Company Inc. Met slechts £ 1.000 aandelenkapitaal werd de maatschappij op 17 oktober 1928 opgericht door de APC en APOC, op directe instructie van 'topadviseur' Churchill. Via dergelijke stromannen nam Oranje's Koninklijke vanaf 1928 de controle over APOC's distributienetwerk in Zuid- en Oost-Afrika, Egypte, Soedan, Palestina, Syrië, de Rode Zee en Ceylon. De nieuwe organisatie coördineerde de export van goedkope APOC-olie, afkomstig uit zowel Perzië als de IPC-concessie in Brits-Irak, en kon daardoor in deze zones de marktprijs eenzijdig dicteren.

In 1933 fuseerden John D. Rockefeller's Standard Oil of New Jersey (1882, SONJ), het geanonimiseerde Standard Oil Company of New York (1911, SOCONY) en het private Vacuum Oil Company (1911) hun Afrikaanse en Aziatische bezittingen tot de holding Standard Vacuum Oil

---

[239] Philips bouwde zijn eerste cyclotron in 1939 in Eindhoven, onder leiding van de natuurkundige Cornelis Jacobus Gorter (Leiden) en in samenwerking met F.A.F.C. Went en medewerkers van het Philips Natuurkundig Laboratorium (NatLab). De Duitsers hadden vanaf 1937 ook eigen cyclotrons, die in samenwerking met Siemens waren ontwikkeld.

Company (1933–1962, STANVAC). SOCONY was op het moment van de trustbreuk in 1911 al diep met Oranje-belangen verweven: nog vóór de oprichting van Standard Oil of New York (1882) onderhielden de eigenaren in de jaren 1870 een directe en uitzonderlijk lucratieve relatie met Nederlands-Indië. Dit patroon wijst op een indirecte, maar controlerende deelname van Oranje, verankerd via koloniaal concessierecht en parallelle aandeelhouderskanalen.

Na de vorming van STANVAC werd Vacuum's Indische dochter Standard-Vacuum Petroleum Maatschappij (1912/1922, SVPM) in 1933 opgesplitst in drie entiteiten: de in Delaware gevestigde holding STANVAC (1933), de Standard Vacuum Sales Company NV (SVSC) en de Standard Vacuum Tankvaart Maatschappij NV (SVTM, 1933). Kort daarop kreeg de groep nieuwe concessies in Djirak, Benakat, Radja Lirik en Binio in Wilhelmina's Indië. De productie schoot omhoog en de SVPM NV leverde vóór WOII olieproducten aan meer dan vijftig landen. Het nieuwe STANVAC kreeg de volledige keten in handen: productie, raffinage, transport, marketing en verkoop. De joint venture van SOCONY-Vacuum (1931, later Mobil) en SONJ (Esso) beheerste daarmee de olievoorziening van Oost-Afrika, Azië en Australië – een imperiale schaal zonder precedent.

Ook Vacuum Oil is na de privatisering in 1911 direct aan Oranje-belangen te koppelen. Het valt op dat een zogenaamd Amerikaanse onderneming met anonieme aandeelhouders al in 1912 een concessie kreeg in het door Wilhelmina streng afgeschermde Indië. Nog scherper: deze onderneming werd vóór de fusie van 1933 feitelijk al als STANVAC aangeduid. Gezien de connectie met SOCONY is de feitelijke zeggenschap over de parallelle STANCAC-structuur met SVPM en SVTM waarschijnlijk door Oranje afgedwongen, terwijl de officiële geschiedschrijving duidelijk maakt dat de John D. Rockefeller-clan als minderheidsaandeelhouder participeerde in de constructie.

Oranje's Caltex en de nieuwe machtsblokken (1930–1936)

Standard Oil of California (SOCAL, 1906), losgesneden uit de SONJ-holding in 1911, verschijnt in 1930 in Nederlands-Indië. De oprichting van de Nederlandsche Pacific Petroleum Maatschappij NV (NPPM) kreeg directe goedkeuring van Oranje's gouvernement. Daarmee verkreeg SOCAL toegang tot productie in de archipel én tot onder andere de snelgroeiende Aziatische markt. Achter dit besluit lagen waarschijnlijk participerende Oranje-gelieerde aandeelhouders, die hadden ogenschijnlijk al vóór Rockefellers 'overname' in 1906 hun greep op de maatschappij.[240]

Dit is relevant omdat nauwelijks drie jaar later een doorbraak in Arabië volgt die tot vandaag de oliepolitiek bepaalt. In 1933 verleent koning Ibn Saoed SOCAL de gigantische concessie die wordt ondergebracht in de *California-Arabia Standard Oil Company* (1933, CASOC). Daarmee vestigt SOCAL zich in één klap in de koloniale zone én in de nieuwe Arabische kern.

De concessie wordt in 1933 ondertekend in Djedda, in aanwezigheid van de Nederlandse consul. Dat detail maakt duidelijk dat dit geen puur Amerikaans project was. Al vóór Ibn Saoeds kroning (1932) beheerde Oranje's NHM zijn rekeningen, verstrekte renteloze kredieten waardoor Ibn Saoed in weelde kon leven en trad in 1927 op als feitelijke centrale bank bij de invoering van de nieuwe riyal (1927). Het goud en zilver voor die munt stroomde rechtstreeks via NHM-kluizen. De Saoedische staatsfinanciën lagen dus volledig in Oranje-handen op moment van tekenen. Toen de NHM in 1933

[240] SOCAL startte als Pacific Coast Oil Co. Inc. (1879), nadat het de California Star had overgenomen, en vond daar als een van de eerste maatschappijen olie op commerciële schaal in Californië. De onderneming bouwde daarna een raffinaderij. In 1900 werd de onderneming overgenomen door SONJ. Het jaar daarop bouwde zij de enorme Richmond-raffinaderij. In 1906 fuseerde de onderneming met Standard Iowa tot Standard Oil Co. of California.

weigerde de exploitatie zelf te financieren, schoof zij de concessie door naar SOCAL — formeel Amerikaans, feitelijk een nieuwe arm van het door Koninklijke gedomineerde wereldoliekartel.

In 1936 volgt de strategische koppeling met SOCONY's Texaco. Via dochter Texaco werden de distributiekanalen ingebracht Azië en Afrika en 50% van de Saudische concessie verworven. Zo ontstaat CALTEX (1936), een derde megajoint venture die Azië en Afrika bedient, parallel aan Stanvac en APC/Consolidated en volledig in lijn met de kartelafspraken van 1928. De Indische NPPM wordt hernoemd tot Caltex Pacific Petroleum Maatschappij NV (1936, CPPM), onder Nederlands management, maar de exploitatie blijft ingebed in het kartel. Het 'Amerikaanse' CALTEX boort in razend tempo de Duri- en Minas-velden aan, plus meer dan honderd olie- en gasvelden (!) in de Rokan-concessies. Nog vóór de Tweede Wereldoorlog groeit CALTEX uit tot een van de grootste producenten in de archipel, met piekvolumes rond 1.000.000 vaten per dag — zevenmaal hoger dan de officiële cijfers die Oranje's gouvernement publiceerde. Omdat het Mijnbureau van het gouvernement elke concessie voor uitgifte controleerde met onder andere proefboringen, was dit geen toeval maar doelgerichte Oranje-interventie.

Japan militariseert – olie als breekpunt

Tussen 1912 en 1936 bestaat er in Azië geen 'vrije' oliemarkt. De hele sector wordt gedomineerd door drie niet-transparante kartelstructuren, opgezet rond Koninklijke, Standard Oil en vanaf 1928 ook APOC. Dit drietal trekt wereldwijd de prijzen omhoog en zet de productie strak in lijn met de afspraken van 1928. Precies in diezelfde jaren trekt Showa-Japan (1926–1945) na de diepe economische crisis en verovering van Mantsjoerije (1931) in hoog tempo de industrialisatie en militarisering door. Het land beschikt zelf nauwelijks over olie en wordt daardoor dodelijk afhankelijk van buitenlandse leveranties:

Oil was a basic source of conflict between the United States and Japan. This book examines the role played by the Standard-Vacuum Oil Company in the crisis that led to Pearl Harbor. 'Stanvac' was the largest American supplier of oil to Japan and represented the single largest American direct investment in Asia before the war. In the context of Stanvac's relations with various governments, the author examines the ways in which United States petroleum policy was formulated and the arrangements by which Japan sought to increase its oil reserves. He provides new insight into the impact of the financial freeze of July 1941, the origins of the Pacific War, and the complexities of oil diplomacy.

Stanvac (1933) wordt de grootste Amerikaanse investeringspost in Azië en levert het merendeel van de Amerikaanse olie aan Japan. Tegelijk is Caltex (1936) onder Nederlands management in Indië bezig met een explosieve expansie. In 1938 ligt de officiële productie in Nederlands-Indië rond 140.000 vaten per dag (51,1 miljoen per jaar, 7 miljoen ton), maar ligt de werkelijke productie dus vele malen hoger. In 1940 zijn er nog zeven grote raffinaderijen over, waaronder Pladjoe op Sumatra die vanaf 1934 vliegtuigbrandstof produceert en vanaf 1939 de exclusieve 100-octaan brandstof die de US Air Force vanuit de Filipijnen gebruikt. Vier spelers blijven na 1945 overeind: Koninklijke's BPM, de joint-venture met het gouvernement NIAM (1921) en Nederlandse NV's van Stanvac en Caltex. Alle vier zijn via structuur, joint ventures of kapitaal direct of indirect verbonden met Koninklijke en SONJ.

Na 1933 wordt Japan steeds verder ingesloten door dit Anglo-Amerikaanse-Oranje kartel. Oranje en Koninklijke spelen een dubbelrol: dominant in de Indische productie, tegelijk via Union Oil en SOCAL nauw verweven met de Japanse import uit Californië. Het gerelateerde Stanvac fungeert als 'Amerikaanse' spil in dit complexe spel: economisch de grootste Amerikaanse investering in Azië, in

praktijk een diplomatiek kanaal tussen Washington, Londen, Den Haag, Batavia en Koninklijke. Oliehandel wordt daarmee geen handelskwestie meer maar een geopolitieke hefboom die de Amerikaanse oorlogsdeelname zal uitlokken.

In de aanloop naar het conflict is Nederlands-Indië ook officieel de grootste producent van Azië. In 1938 bedraagt de productie ca. 140.000 vaten per dag (ruim 51 miljoen per jaar, 7 miljoen ton). In 1940 zijn er nog zeven grote raffinaderijen over: drie op Sumatra, drie op Java en één op Borneo. Pladjoe (Koninklijke) produceert vanaf 1934 al vliegtuigbrandstof en vanaf 1939 de exclusieve 100-octaan benzine die de US Air Force in de Filipijnen gebruikt.

In de aanloop van het conflict is Nederlands-Indië ook officieel verreweg de grootste olieproducent in Azië met de volgende exportcijfers van voor tot na de economische crisis:[241]

Export NI in miljoen v.	1928		1929		1930		1931		1932		1933		1934	
Nederland	0,674	3%	0,755	3%	0,931	3%	1,107	4%	1,202	4%	1,253	4%	1,419	4%
Groot Brittannie	0,697	3%	0,840	3%	1,169	4%	1,924	8%	1,720	6%	0,815	3%	0,906	3%
Duitsland	0,112	1%	0,153	1%	0,161	1%	0,131	1%	0,072	0%	0,097	0%	0,100	0%
Frankrijk	0,003	0%	0,033	0%	0,014	0%	0,137	1%	0,610	2%	1,080	3%	1,395	4%
VS en Canada	0,153	1%	0,092	0%	0,077	0%	0,112	0%	0,067	0%	0,188	1%	0,097	0%
Egypte	0,010	0%	0,091	0%	0,395	1%	0,087	0%	0,076	0%	0,359	1%	0,396	1%
Brits-Indie	1,165	5%	1,131	4%	1,067	3%	1,087	4%	0,880	3%	0,908	3%	1,038	3%
Singapore	9,229	42%	10,098	36%	12,736	42%	8,523	34%	7,971	28%	7,392	23%	8,767	24%
Hongkong	0,542	2%	1,388	5%	1,315	4%	1,250	5%	1,551	5%	1,575	5%	1,597	4%
China	1,355	6%	1,758	6%	1,553	5%	1,369	5%	1,718	6%	1,999	6%	1,699	5%
Japan (en kolonies)	2,201	10%	2,628	9%	2,021	7%	1,286	5%	3,103	11%	3,028	9%	3,127	9%
Australie en NZ	3,011	14%	3,333	12%	3,135	10%	2,183	9%	2,604	9%	3,190	10%	4,068	11%
Elders	2,940	13%	5,667	20%	6,065	20%	5,920	24%	7,238	25%	10,235	32%	11,254	31%
	22,093	100%	27,966	100%	30,638	100%	25,115	100%	28,813	100%	32,120	100%	35,862	100%

Singapore is in die jaren het centrale distributieknooppunt. In deze Britse kroonkolonie was Koninklijke's dochter *Anglo-Saxon Petroleum Company Ltd.* (1907, ASPC) gevestigd – de schaduwonderneming van de groep die waarschijnlijk de winsten onzichtbaar afroomde. In Singapore wordt olie doorverkocht, onder meer aan Japan. Dat betekent dat zelfs volgens de officiële cijfers de werkelijke Japanse afname veel hoger lag dan de directe import. Voor 1934 kan het theoretisch om tenminste een derde van de officiële Indische export zijn gegaan, in plaats van de officiële 9%.

Japan had in 1931 Mantsjoerije veroverd, ogenschijnlijk om de groeiende Showa-industrie van grondstoffen te voorzien. Olie werd er echter niet gevonden. Het verlies van Russische aanvoer na 1933 — die door de Japanse interventie de controle verloren over hun enige zomerhaven in Azië — maakte Japan volkomen afhankelijk van Westerse leveranties.

De handelsbalans van 1933 laat dat scherp zien (vaten en ton):

	Mantsjoerije		**Japan–Korea–Formosa**		**Totaal**	**Totaal**
	Vaten	**Ton**	**Vaten**	**Ton**	**Vaten**	**Ton**
APC	253.000	35.000	5.960.000	816.000	6.213.000	851.000
Stanvac	197.000	27.000	3.128.000	428.000	3.325.000	455.000
Texaco	82.000	11.000	53.000	7.000	135.000	18.000
Totaal	**532.000**	**73.000**	**9.141.000**	**1.251.000**	**9.673.000**	**1.324.000**

Van de omgerekend 9.673.000 vaten die in 1933 officieel werden verhandeld, kwam 3.038.000 vaten (31%) direct uit Nederlands-Indië.

[241] Statistisch Zakboekje 1934 (p. 60)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Japan op scherp: de Petroleumwet (1934), olieafhankelijkheid als lont in het kruitvat

In 1933 is Japan zo afhankelijk geworden van olie uit Nederlands-Indië, dat een functionaris van het Japanse Foreign Office volgens de Amerikaanse diplomaat Joseph Grew verklaart: *"The Japanese Navy would seize the Dutch East Indies oil fields immediately on the outbreak of a war, no matter who the enemy might be."* Zowel in Londen als Washington wordt dit als directe dreiging opgevat: een olie-embargo tegen Japan zou vrijwel zeker leiden tot een inval in Indië. De Koninklijke's APC, op dat moment Japans hoofdleverancier, valt onder Britse diplomatieke bescherming; Stanvac, Texaco en SOCAL onder Amerikaanse.

Japan is vanaf dan een handgranaat op scherp — elke beperking van de olie-import geldt als een aanval op zijn soevereiniteit en dus een oorlogsverklaring. De spanningen stijgen na het uitroepen van een oliemonopolie in Japans-Mantsjoerije (1933), gevolgd door de Petroleumwet (1934), die alle distributeurs verplicht om op eigen kosten zes maanden olievoorraad aan te leggen. Die voorraadeis geldt als machtsgreep van de staat. Op dat moment controleren de westerse oliemaatschappijen de toevoer, prijzen én infrastructuur. De dominante leveranciers STANVAC en Koninklijke's Rising Sun weigeren openlijk. Ze willen niet geassocieerd worden met de oorlogszuchtige Japanse ambities — ambities die zowel Nederlands-Indië als de dominante posities van Shell en Standard Oil in Zuidoost Azië rechtstreeks bedreigen.

De wet is in essentie een verkapt staatsmonopolie zoals dat ook in Nazi Duitsland werd opgetuigd: Tokyo wijst zelf quota toe aan producenten, en eist tegelijk raffinage op Japans grondgebied. Wat begon als leveringsafspraken, werd zo een structurele confrontatie tussen imperiale blokken.

De tegenstelling tussen het gesloten, militaristische Japan en het 'open door'-imperialisme van Londen, Washington en Den Haag raakt in 1934 naar een kookpunt. Oranje's Nederlands-Indië is op dat moment van zeer strategisch belang: de VS is afhankelijk van Indische rubber en tin, terwijl Britse maar vooral Amerikaanse (olie)bedrijven stevig exploiteren in de kolonie. Olie is de spil van de geopolitieke spanningen — Het is voor Japan niet alleen essentieel voor de snel expanderende industrialisatie maar ook voor de Japanse oorlogsmachine.

Tabel: Marktaandeel benzine in Japan (1934)

Distributiequota onder Petroleumwet

Maatschappij	Marktaandeel (%)
Koninklijke's Rising Sun	29,8
Stanvac (Koninklijke & SO)	19,2
Nippon Oil	21,9
Ogura	12,7
Mitsubishi	8,4
Matsukata (Russische olie)	4,9
Overig Japans	3,4

STANVAC wordt vanaf 1934 steeds nadrukkelijker een diplomatiek verlengstuk van het Anglo-Amerikaanse — én Oranje's — belang in Azië. De zeer ervaren George S. Walden, ex-NKPM, wordt in 1934 topman in New York. Hij kent de verhoudingen in Batavia en Den Haag van binnenuit. Zijn

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

tweede man, Philo Parker, geldt als China-expert: hij overziet de bevolkingsrijke regio waar zowel SOCONY als de Koninklijke de markt controleren.

Japan produceert in 1934 slechts ca. 7% van zijn oliebehoefte. Meer dan de helft van de import komt uit Californië, de rest uit Indië. Belangrijkste leveranciers zijn SOCAL, Koninklijke's UNOCAL, Texas Oil (SOCONY), en het 'onafhankelijke' Richfield en Associated Oil. Maar in beide regio's loopt de keten richting Japan via dezelfde spil: Oranje's Koninklijke.

Tokyo wil zich losmaken van deze afhankelijkheid, maar raakt alleen dieper verstrikt. In april 1935 opent Mantsjoerije — formeel onafhankelijk, feitelijk een satellietstaat — de raffinaderij van Dairen. STANVAC, Texaco en APC trekken zich terug, maar hun positie werd actief ondergraven: de ruwe olie komt steeds meer van Californische bronnen, zogenaamd buiten hun grip. Alle drie dienen schadeclaims in bij Mantsjoerije, terwijl Tokyo formeel ontkent bij het regime betrokken te zijn.

Na maanden van diplomatieke druk en overleg met Den Haag, Londen en Washington stemmen STANVAC en Koninklijke's Rising Sun uiteindelijk in met een leveringsquotum van 494.000 ton per jaar (ca. 3,6 miljoen vaten) voor tien jaar. In ruil daarvoor aanvaarden ze de verplichting om zes maanden strategische voorraad op Japans grondgebied aan te leggen. Maar de ondernemingen leggen géén olievoorraden aan — ondanks ultimatums, afspraken en toezicht.

In 1937 escaleert de situatie opnieuw. STANVAC sluit een deal met een concurrerend Chinees syndicaat om concessies te onderzoeken in Noordwest-China. Kort daarna begint Japan aan een grootschalige invasie van China. Tijdens de aanval op Shanghai vernietigen Japanse troepen drie tankers van Vacuum Oil en een Amerikaanse marineschip. Roosevelt accepteert — na excuses en snelle schadebetaling — het incident. Maar de Yangtze wordt gesloten voor westers handelsverkeer, en de economische schade loopt op.

Na 1937 laat Tokyo elke schijn van samenwerking varen. Het legt zelf voorraden aan, sluit grensregio's af en negeert elk voorstel uit het westen. Pogingen tot samenwerking in China worden categorisch afgewezen door Britse, Amerikaanse en Nederlandse partijen. Toch behouden STANVAC, Texaco en APC hun handelsrechten in de resterende KMT regio's in China — en krijgt het beperkte toegang tot de door Japan bezette gebieden.[242]

Van quota naar oorlogsdiplomatie (1937–1940), camouflage en stille bevoorrading

De spanningen escaleerden verder toen prins Konoe op 3 november 1938 verkondigde dat Japan een *"New Order in East Asia"* zou vestigen: een stabiele orde waarin Japan, Mantsjoerije en China werden verenigd onder Japans gezag. Na de Britse capitulatie bij München (30 september 1938) voor Hitlers expansie is de 'expansieschrik' in Londen, Washington en Den Haag compleet. Walden — als oud-NKPM-man — vreesde al sinds 1934 een Japanse aanval op de Indische olievelden. Hij werd zo onbedoeld de ideale vertegenwoordiger van Den Haag én Koninklijke: zijn Indische belangen lagen direct in het verlengde van die van Oranje. Zijn vaste overtuiging dat Japan een invasie richting Nederlands-Indië plande ging via STANVAC ook rondzingen in Washington.

Evenwel begonnen vanaf 1933 de officiële Amerikaanse olierapportages merkwaardig af te wijken van die van Batavia. Zo liepen de cijfers van het US Department of Commerce (a) en het US Bureau of

---

[242] Sinds de Anti-Immigratiewet (1924) van de VS die speciaal tegen Aziaten was gericht.

Mines (b) uiteen met de gegevens uit de Jaarverslagen van Oranje's gouvernement (c). Die laatste verdonkeremaande de Indische export richting Japan via de rubriek 'Azië':[243][244]

Tabel: Exportgegevens olie naar Japan (1931–1941)

Eenheden in vaten olie

Jaar	VS → Japan (a)	NI → Japan (b)	Tot. NI-export (b)	Tot. NI-export (c)	Azië-aandeel (c)
1931	10.964.000	1.130.000	25.692.000	27.977.554	13.515.220 (48%)
1932	12.037.000	2.910.000	29.418.000	33.595.624	15.223.420 (45%)
1933	12.527.000	2.796.000	33.111.000	44.613.786	18.190.140 (41%)
1934	16.740.000	2.718.000	36.982.000	41.181.111	19.775.260 (48%)
1935	21.470.000	3.992.000	38.830.000	38.762.978	21.309.430 (55%)
1936	21.356.000	3.327.000	40.572.000	40.299.137	18.698.220 (46%)
1937	30.024.000	3.791.000	43.955.000	45.250.489	24.443.320 (54%)
1938	33.186.000	2.904.000	45.716.000	46.290.576	23.690.690 (51%)
1939	29.930.000	3.489.000	48.404.000	50.621.209	24.430.910 (48%)
1940	24.927.000	3.489.000	48.256.000	46.294.460	24.549.000 (53%)
1941	12.564.000	2.699.000	32.463.000	onb.	—

In 1933 was de afwijking al 26% — net op het moment dat Japan versneld militariseerde. Volgens de Amerikaanse data steeg de Indische export naar Japan nauwelijks, terwijl het totaal naar 'Azië' met 82% groeide tussen 1931–1940. Die vermeende export liep ogenschijnlijk via hub Singapore: Japan legde enorme olievoorraden aan buiten zicht van Londen en Washington.

Er waren duidelijke sporen dat Oranje's gouvernement samen met STANVAC en Koninklijke vanaf 1933 een statistische illusie creëerde om Londen en Washington te misleiden. Het eerste spoor van statistische camouflage zat in het onschuldig ogend Statistisch Jaarboekje (1937): dat meldde voor 1933 een exportvolume van 32,1 miljoen vaten, terwijl het Koloniaal Jaarverslag van datzelfde jaar 44,6 miljoen vaten toonde — een verschil van ruim 12 miljoen vaten. Ook Washington kreeg, gezien de cijfers, blijkbaar lagere cijfers aangeleverd dan de Nederlandse diplomatie zelf bezat.

Washington meende dat de hele Indische export naar Japan in 1937 op 3,8 miljoen vaten lag — maar alleen STANVAC leverde dat jaar al 5,6 miljoen vaten, bleek uit interne rapporten, terwijl Koninklijke op dat moment nog groter was.[245]

Tabel: Stanvac-export van olieproducten naar China en Japan (1937)

Interne cijfers van Stanvac, in vaten

Product	China (vaten)	Japan (vaten)
Kerosine	1.390.000	349.000
Diesel	630.000	2.359.000

[243] The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933-1941 (1975), Irvine jr. H. Anderson, P223.
[244] US Bureau of Mines, International Petroleum Trade Vol. 2-11.
[245] The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933-1941 (1975), Irvine jr. H. Anderson, P184-194

Product	China (vaten)	Japan (vaten)
Benzine	527.000	1.491.000
Fuel oil	143.000	1.183.000
Smeermiddelen etc.	229.000	208.000
Totaal	**2.919.000**	**5.590.000**

Een derde duidelijke aanwijzing dat het gouvernement de boel misleidde was dat het personeelsbestand in de Indische oliesector groeide van 17.445 in 1937 naar 33.008 in 1939 — een verdubbeling in twee jaar die alleen maar op razendsnelle expansie kon duiden. Een expansie die niet terug te zien was in de gouvernement statistiek óf in die van Washington.[246][247]

Het geheime verbond ging verder. In 1938 boden Koninklijke en SONJ via hun Liechtensteinse vennootschap *International Hydrogenation Patents Company* (c. 1932) technologie aan Tokyo aan. Deze hydrogenatie-techniek was op dat moment in Duitsland cruciaal voor de synthetische brandstofproductie van het Nazi-regime én voor de zeer gewilde hoog-octaan vliegtuigbrandstof. Showa zou met de licenties een beperkt deel van deze techniek realiseren en in productie nemen.[248]

Conclusie: Oranje's gouvernement hielp de Japanse Aziatische expansies in China en de Japanse *New Order*-politiek (1937, *Shintasei*) en hield Londen en Washington doelbewust blind. Daardoor had Japan in 1937, ondanks de publieke weigering van STANVAC en Koninklijke om voorraden aan te leggen, ruim voldoende voor een grote expeditie richting China en ruim voldoende om koloniaal Zuidoost-Azië te veroveren in lijn met hun 'New Order'-ambities.

Door de steeds stuggere, maar doorlopende onderhandelingen tussen Batavia en Tokyo werd Tokyo (zogenaamd) aan de lijnband van Koninklijke, STANVAC en de 'Amerikaanse' oliebedrijven gehouden,

---

[246] De Indische Jaarverslagen en Statistische Jaarboeken (1922–1940) waren/zijn extreem onvriendelijk georganiseerd voor de lezer. Zo moest de lezer zelf totalen optellen, werden er steeds andere exportvolumes genoteerd en was het onmogelijk om de kostprijs van olie te reconstrueren. Kilo's en liters werden afwisselend gebruikt in verschillende jaren, waardoor reconstrueren extra werd bemoeilijkt. Productiecijfers voor de jaren 1920 werden door de bureaucraten bijvoorbeeld steeds achteraf gecorrigeerd, net als inlandse prijzen van bijvoorbeeld een blik kerosine in 1913. De correcties en verschillen waren soms enorm: zo werden in 1933 volgens het Statistisch Jaarboekje (1937) 32.120.000 vaten geëxporteerd, maar waren dat er volgens het jaarverslag van 1933 44.613.786 vaten. Hoewel steeds losse (al overgenomen) maatschappijen werden genoemd, leek er sprake van diversiteit, maar al die cijfers behoorden, net als die maatschappijen, tot één partij: Koninklijke. Er was dus helemaal geen Indische 'markt', maar hetzelfde systeem dat Japan vanaf 1934 nastreefde: een gecontroleerd monopolie. Wat zaken verder bemoeilijkte was dat er geen exportbelasting werd geheven op olie. Behalve dat de exportcijfers alles konden zijn wat de oliemaatschappijen ervan wilden maken, droeg dat ertoe bij dat de export naar Japan niet te reconstrueren was voor de ambtenaren. Wat was het doel van deze 'boekhouding', die vanaf het Jaarboek 1922/1923 werd geïntroduceerd? Niet alleen raakte het gouvernement via de nieuwe NIAM (1921) direct betrokken bij de olieproductie (en was het dus op de hoogte van de kostprijs maar publiceerde deze niet), ook grootaandeelhouders als de Rothschilds keken mee. Zij werden via de gouvernementsstatistiek net zo hard benadeeld als het Nederlandse én Indische volk, omdat zij niet mochten meegenieten van de enorme winsten die de olie-export opleverde.

[247] Dit was niet het enige spoor van geheime, intensieve samenwerking tussen Oranje en keizerlijk Japan. In 1936 realiseerde Oranje's Billiton Maatschappij de gezamenlijke verwerking van bauxiet in een nieuwe fabriek op Japans-Formosa (Taiwan), die in datzelfde jaar werd opgeleverd. Ook in de enorme opiatenhandel werkten Japan en Oranje's NHM & Co. in de jaren 1930 zeer nauw samen om de Chinese markt te veroveren. Oranje's Nederlandsche Bank en de Keizerlijke Bank of Japan deden zaken bij de Bank of International Settlements (1930).

[248] De techniek kwam te laat om hoge omzetten te halen, maar Japan kon door het gebrek aan onder andere tetra-ethyllood en inmiddels talloze andere technieken en patenten zelf geen hoog-octaanvliegtuigbrandstof ontwikkelen.

terwijl Londen en Washington steeds meer op spanning werden gebracht voor escalatie. Op 2 februari 1940 vroeg Japan formeel toestemming aan Den Haag om grotere volumes olie te mogen inkopen in Indië. Batavia reageerde maandenlang neutraal, terwijl Den Haag de boot af hield. Intussen had het met Japan geallieerde Nazi-Duitsland Denemarken en Noorwegen bezet. Toen ook de Benelux en Frankrijk vielen (mei-juni), bleef de Londense regering-in-ballingschap zwijgen — terwijl Tokyo dreigend bleef aandringen. STANVAC groeide intussen uit tot een op zichzelf staande lobbyorganisatie richting Washington: het vroeg voor elke Japan-deal expliciete goedkeuring van de Amerikaanse overheid waarmee het Witte Huis werd gedwongen tot het maken van beleid.

In juni 1940 kondigde prins Konoe nieuwe expansies aan: *"In order to include the English, French, Dutch and Portugese settlements within the substance of the New Order in the Far East, positive arrangements will be undertaken... Even though we will avoid unnecessary collisions with the United States, as long as it concerns the establishment of a New Order in the Far East, we are firmly determined to eliminate any interference by show of power."* De spanning liep verder op en het olie-embargo van de VS kwam steeds dichterbij.

De Japanse delegatie had op de olieconferentie van juni 1940 een eis neergelegd: 2 miljoen ton olie per jaar (14,6 miljoen vaten), tegenover 600.000 ton in 1939. Batavia twijfelde, maar bood uiteindelijk 1.859.000 ton *free on board* aan — een significante verhoging van het oude quotum van 494.000 ton. Maar de levering van meer dan 87-octaan brandstof werd categorisch geweigerd, terwijl die strategisch noodzakelijk was voor de grote Japanse luchtmacht. Japan bezat zelf de techniek niet om het te vervaardigen. De beslissing was het resultaat van overleg in vier hoofdsteden: New York, Washington, Londen en Batavia.

Onder tegenzin van Den Haag en Londen vond na dreigend aandringen van Tokyo vanaf 26 juni 1940 ook een 'economische conferentie' plaats die alleen over olie ging. Koninklijke vaardigde Baron J.C. van Panthalon van Eck af, vanaf 1928 president van Shell Union Oil in de VS en secretaris van Koninklijke-president Hugo Loudon. STANVAC sloot zich aan bij de besprekingen met vicepresident Fred H. Kay. Tijdens de onderhandelingen kreeg Roosevelt op 2 juli via een nieuwe *National Defence Act* de macht om de export van ieder strategisch materiaal te blokkeren. Japan werd het eerste slachtoffer van Roosevelts nieuwe macht: hij blokkeerde de export van vliegtuigbrandstof richting Japan op 17 juli. Dat standpunt werd naadloos gevolgd door de Britten en dus ook door Koninklijke's Shell, APC en gelieerde organisaties.

Japan verloor met die beslissing een cruciaal voordeel voor zijn grote vloot oorlogsjagers ten opzichte van de geallieerde jagers, die vanaf 1937 alleen nog maar superieure motoren en brandstoffen kregen voor 100-octaan brandstof en daardoor meer dan 30% krachtiger waren en sneller en hoger konden vliegen.

Dat de pin doelbewust uit de handgranaat werd getrokken, bleek uit een uitspraak van Roosevelt op 10 oktober 1940: *"We were not to shut off oil from Japan... and thereby force her in a military expedition against the Dutch East Indies."*

Olie-embargo's en escalatie (1940–1941)

De olieconferenties waren een publieke show die Washington in het donker deden tasten. Japan accepteerde morrend de beperkingen, maar had door een gebrek aan eigen tankercapaciteit slechts de helft van zijn olie kunnen vervoeren. Omdat Koninklijke en STANVAC weigerden extra tankers beschikbaar te stellen boven hun oude quota, verslechterde de diplomatieke situatie verder. In werkelijkheid had Tokyo via Nederlands-Indië al voorraden aangelegd die ruim achttien maanden

grootschalige oorlogvoering konden dekken — inclusief een miljoenenleger en een ultramoderne lucht-, land- en zeemacht. Terwijl Hitler op vergelijkbare wijze de USSR binnenviel, onderschepte Washington op 14 juli 1941 een geheim bericht van Tokyo aan Moskou en Berlijn: *"na de bezetting van Indochina, is Nederlands-Indië aan de beurt."* Op 24 juli 1941 landdden 40.000 Japanse troepen in Indochina met toestemming van Vichy-Frankrijk. Een dag later zegde Roosevelt alle oliecontracten met Japan op en bevroor hij de Japanse tegoeden in de VS. Het was een semi-embargo: zonder dollars kon Japan geen olie meer kopen. De Britten — inclusief Koninklijke's APC — volgden opnieuw onmiddellijk. Batavia sloot zich op 26 juli aan: het bevroor de tegoeden en legde de olie-export aan banden via nieuwe, complexe vergunningen.

Op dat moment is de officiële olie-export richting Japan sterk veranderd ten opzichte van 1933:

Tabel: Importquota en controle in 1939[249][250]

Eenheden in vaten, met aandeel in % van totaal

Land – maatschappij	Vaten	% totaal	Onder controle van
NEI – APC	3.838.000	11,5%	Koninklijke
NEI – Stanvac	986.000	2,9%	sinds 1933: SONJ, SOCONY & Koninklijke
Japan – Sachalin eilanden	1.000.000	3,0%	Japan
Andere niet-VS	487.000	1,9%	Japan
VS – Associated	8.585.000	25,6%	sinds 1938: SOCONY
VS – SOCAL	5.018.000	15,0%	sinds 1930: Koninklijke-gelieerd
VS – Union	3.865.000	11,5%	sinds 1931: Koninklijke
VS – General Petroleum	3.763.000	11,2%	sinds 1926: SOCONY
VS – Richfield	2.045.000	6,1%	sinds 1936: onder curatele, publiek
VS – Texas	1.497.000	4,5%	sinds 1925: SOCONY
VS – Shell	1.171.000	3,5%	Koninklijke
VS – Overig	1.224.000	3,7%	Onbekend

Kortom: door de blokkade van Amerikaanse maatschappijen en Wilhelmina's gouvernement was het embargo tegen Japan volledig. Nadat SOCONY's Tidewater Oil Company in 1938 in het geheim ook Associated Oil had ingelijfd, stonden vrijwel alle noemenswaardige 'vrije' Californische producenten onder controle van SOCONY of het gerelateerde Koninklijke. Washington kondigde weliswaar geen nieuwe blokkades af, maar deed ook niets om de aanstaande escalatie te voorkomen. De blokkade lag niet in Washington, maar in Batavia en Den Haag: Zij trokken de lijnen strakker — de enige vraag was wanneer Japan zou toeslaan.

Kortom: Omdat de VS oliemaatschappijen en Wilhelmina's gouvernement de olieleveringen blokkeren, word het olie-embargo tegen Japan volledig. Nadat SOCONY's Tidewater Oil Company (1887) in 1938 ook het Associated Oil Co. in het geheim had overgenomen, stonden al die zogenaamd 'vrije' Californische oliemaatschappijen onder controle van SOCONY en Koninklijke. Washington had dus helemaal geen olieblokkade verordend, maar deed ook niets om de situatie niet

---

[249] The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933-1941 (1975), Irvine jr. H. Anderson, P224
[250] Memorandum of August 6, 1940, provided by G.S. Walden of Stanvac to Secretary of Treasury Morgenthau.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

te laten escaleren. Door de acties van het Indische gouvernement en de oliemaatschappijen was de enige vraag nog wanneer Japan de geplande invasie zou uitvoeren.

Op 4 augustus 1941 vond een geheime ontmoeting plaats. Dean Acheson van het State Department sprak met jhr. John Loudon (zoon van oud-minister James Loudon, oud-ambassadeur in Japan, de VS en Frankrijk, later minister van Buitenlandse Zaken) en Shell-adviseur baron Van Boetzelaer. Acheson suggereerde quota's met ruimte om zelf te kiezen. Koninklijke weigerde echter te leveren zolang de tegoeden geblokkeerd bleven. Daarmee liet het concern doelbewust de spanningen verder oplopen — voor geld. Het rekte iedere export vanuit Indië; zelfs toen Japan netjes alle nieuwe formulieren indiende, werden de leveringscontracten niet nagekomen.

Toen het halfjaarlijkse quotum in november 1941 afliep, wachtten Japanse tankers wekenlang voor de Indische kust. Ze keerden onverrichter zake terug — zonder olie. Omdat uitleg ontbrak, concludeerde Tokyo onterecht dat de oliemaatschappijen handelden in opdracht van Washington. Dat was niet zo. Het waren Koninklijke en het gelieerde STANVAC en SOCONY die oorlog uitlokten.

Pearl Harbor en de onvermijdelijke oorlog met Japan en Duitsland

Pearl Harbor vond omgerekend plaats om 19:18 CET op 7 december 1941. De Nederlandse ambassade in Tokyo werd om 2:30 op 8 december geïnformeerd – anderhalf uur vóór de regering in ballingschap in Londen hoorde van de aanval. Om 7:00 CET diezelfde dag verklaarde Wilhelmina's gouverneur via een radio-uitzending dat het Koninkrijk der Nederlanden *'accepts the challenge and takes up arms against the Japanese Empire.'*

De VS volgde en verklaarde Japan om 18:30 CET op 8 december de oorlog. Het land heeft dan een leger dat kleiner is dan dat van Portugal. Toch was oorlog onvermijdelijk. De VS was niet alleen strategisch afhankelijk van Indische producten zoals rubber en tin, maar er waren ook grote Amerikaanse ondernemingen zoals STANVAC, SOCAL en SOCONY actief in Nederlands-Indië. Twee dagen later, na intensief overleg, verklaarden bondgenoten Duitsland (dan vastgelopen in Rusland) en Italië op 11 december 1941 de oorlog aan de VS. Washington beantwoordde diezelfde dag de oorlogsverklaring van Hitler. Zoals Sun Tzu (5de eeuw BCE) stelde: *"All warfare is based on deception."*

Na de ongewoon snelle en succesvolle verovering van de Filipijnen, waarbij het koloniaal georganiseerde Amerikaanse leger ongekend werd vernederd, viel Japan op 11 januari 1942 Nederlands-Indië binnen. Daar begon de jacht op de fel begeerde oliebronnen. De installaties bleken slechts deels onklaar gemaakt en konden – zonder de raffinage-techniek voor hoog-octaan vliegtuigbrandstof – grotendeels binnen korte tijd weer draaien. Het gaf de indruk dat de situatie bewust zo was achtergelaten: genoeg schade voor de schijn van verzet, maar functioneel genoeg om Japan zonder vertraging zijn "New Order in the Far East" te laten uitrollen.

Conclusie en oliefraude

De conclusie is hard: Wilhelmina stuurde bewust aan op oorlog met Japan en accepteerde de daaropvolgende verovering van Nederlands-Indië als gecalculeerd risico. Het bredere plaatje was winstgevender. De Amerikaanse oorlogsverklaring aan Japan, en kort erna aan Nazi-Duitsland, betekende totale mobilisatie van de enorme Amerikaanse industrie. Dat was de jackpot voor de oliebedrijven, vooral voor Koninklijke, dat in de VS al primaire leverancier van brandstof was en tegelijk diep verankerd zat in de Britse en Duitse oorlogscomplexen. Een kolonie verliezen woog in deze handelslogica minder zwaar dan de compensatie in oliewinsten, schadevergoedingen en

beoogde dominantie. Daarbij was de oorlog via Japan ook een middel om de Duitse bezetter na de 'opruiming' weer uit Nederland te krijgen.

De gok was veel minder groot dan hij leek. Een Amerikaanse overwinning was vrijwel zeker: Japan zo zou het militair nooit kunnen opboksen tegen de superieur industriële macht van de VS. Voor Oranje lag er vrijwel gegarandeerd het vooruitzicht dat het extreem lucratieve mondiale oliekartel van 1928 intact bleef, ditmaal zonder de knellende staatscontrole van Japan en Duitsland die net als in andere markten strengere quota, belastingen en inzage in marges oplegden. Alles stond klaar. Juliana had vanaf december 1940 al rechtstreeks banden met de Roosevelts in het Witte Huis aangeknoopt, en in februari 1941 haalde Wilhelmina's kabinet in Londen de banden aan met communistisch Rusland. Koninklijke zou ook dat gigantische leger van brandstof voorzien om het verloren Oranje bezit terug te vorderen met enorme militaire middelen.

De oliefraude van Koninklijke & Co. werd pas na de oorlog zichtbaar in de Japanse archieven. Al in 1931 beschikte Japan over voorraden die ruim een jaar consumptie konden dekken. Die reserves groeiden zelfs door tot tweemaal de jaarlijkse consumptie in 1941. De uitkomst lag daarmee vast: ook zonder atoombommen zou Japan simpelweg door brandstofgebrek zijn ingestort.

Tabel: Japanse oliepositie[251][252]

Jaren van april tot maart, productie in vaten. Bron: Japanse archieven

Jaar	Import (ruw)	Productie (ruw)	Import (geraff.)	Productie (geraff.)	Consumptie	Voorraad
1931	6.391.000	1.923.000	13.303.000	4.727.000	14.930.000	22.446.000
1932	9.136.000	1.594.000	14.868.000	6.298.000	18.276.000	24.285.000
1933	10.179.000	1.419.000	15.077.000	7.350.000	19.422.000	27.579.000
1934	11.953.000	1.785.000	17.181.000	9.052.000	22.665.000	30.649.000
1935	12.829.000	2.214.000	20.633.000	10.130.000	28.592.000	32.764.000
1936	15.996.000	2.458.000	18.739.000	10.452.000	27.699.000	36.096.000
1937	20.231.000	2.470.000	16.651.000	12.573.000	29.927.000	43.062.000
1938	18.404.000	2.465.000	14.044.000	13.142.000	27.951.000	44.356.000
1939	18.843.000	2.332.000	11.818.000	11.981.000	25.261.000	51.398.000
1940	22.050.000	2.063.000	10.806.000	10.806.000	28.558.000	49.581.000
1941	3.130.000	1.941.000	15.997.000	15.997.000	22.648.000	48.893.000
1942	8.146.000	1.690.000	16.674.000	16.674.000	25.794.000	38.229.000
1943	9.848.000	1.794.000	16.167.000	16.167.000	27.780.000	25.327.000
1944	1.641.000	1.585.000	9.615.000	9.615.000	19.401.000	13.816.000
1945	–	809.000	1.933.000	1.933.000	4.582.000	4.946.000

De fraude van Koninklijke met steun van het gouvernement, vanaf 1890 tot 1939

Inleiding

De enorme fraude van Koninklijke & Co. in Nederlands-Indië werd na 1949 effectief toegedekt door de officiële rapporten van ir. R.W. van Bemmelen, directeur van het Mijnbureau van het

251 The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933-1941 (1975), Irvine jr. H. Anderson, P230
252 US Strategic Bombing Survey, Oil in Japan's War, Appendix, p. 12-15.

gouvernement. In zijn verslag over het zogenaamd ‘geologisch erfgoed’ van Indonesië poneerde hij dat Nederlandse zakenlieden in 1869 vijftig olievelden hadden “ontdekt” op Sumatra, Java en Borneo, en dat de eerste boringen in 1871 begonnen bij Cibodas op Java — onder leiding van de onbekende pionier Jon Reesink, met financiering van Oranje’s Nederlandsche Handel-Maatschappij.

Maar Van Bemmelen verzweeg het werkelijke krachtenveld. In 1939 had hij bovendien al eerdere sprookjes gepubliceerd over de zogenaamd afwezige diamant- en goudreserves op Borneo. In werkelijkheid waren sinds 1854 alle Javaanse oliebronnen al systematisch in kaart gebracht door twee geologen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen (1808, KNAW). Volgens de Indische Mijnwet van 1850 was het zelfs verplicht dat Oranje’s gouvernement zélf eerst onderzoek deed alvorens concessies uit te geven. Iedere olieconcessie, elke oprichting van een NV in de wingebieden, werd ondertekend door Willem III en later Wilhelmina — niet als formaliteit, maar als directe bekrachtiging van koninklijk eigendom in Nederlands-Indië.

De mythe van pioniers en het ontstaan van Koninklijke (1890–1912)

In de jaren 1880 en 1890 verschijnen de petroleumhelden van Nederlands-Indië: Zijlker op West-Sumatra, IJzermans op Oost-Sumatra, Stoop op Java en Menten op Borneo. In de opgepoetste verhalen brengen zij ‘beschaving’ naar de uithoeken van de archipel. Maar wie beter kijkt, ziet een geregisseerd schouwspel. Propaganda. Deze pioniers waren stromannen, ingezet om tijdens de Billiton-affaire (1882–1892) concessies te organiseren voor Oranje-georiënteerde kapitaalkringen in Den Haag, en deze vervolgens onder te brengen in NV’s met anonieme aandeelhouders.

Na de wijziging van de Indische Mijnwet (1899) — waarmee het mineralenrecht definitief overging naar de private sector én Oranje als kolonie-eigenaar — begon een systematische inlijving van deze zogenaamd vrije ondernemingen. Tussen 1901 en 1911 werden vrijwel alle concessiehoudende maatschappijen één voor één ‘opgekocht’ door Oranje’s Koninklijke (1890). Integratie is een accurater woord: hetzelfde model werd later toegepast bij Oranje’s Deli Maatschappij en Oranje’s Billiton Maatschappij. Het gouvernement — via het Mijnburo — speelde een centrale rol in deze operatie. Het deelde concessies uit aan vooraf geselecteerde partijen, terwijl Wilhelmina persoonlijk tekende voor elke NV die in ‘haar’ Nederlands-Indië werd opgericht. Een vrijwel waterdicht systeem.

Nog vóór de oprichting van de Koninklijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië (1890, KNMEP, Koninklijke) door Zijlker, Kessler en Loudon — met directe Oranje-deelneming — lagen de internationale lijnen al klaar. Er waren directe banden met de twee grootste kerosinespelers van dat moment: het Amerikaanse Standard Oil-trust (1870) van de gebroeders Rockefeller, en het Russisch-Engelse BNITO/Nobels/Samuels-complex (1883), dat tot kort voor de Eerste Wereldoorlog werd gedomineerd door het bankiershuis Rothschild.

De maximale waarde van de olie-export naar Indië vóór 1890 van deze twee kartels bedroeg omgerekend maar liefst ƒ 211.701.000 — een bedrag dat nooit publiek werd gerapporteerd. Het gouvernement hield de prijzen kunstmatig hoog in de kolonie en ‘vergat’ vervolgens de woekerwinsten te melden aan bijvoorbeeld het parlement. Dat Oranje — al dan niet via de NHM — hierin vanaf het begin de organiserende partij was, is een zekerheid.[253]

---

[253] Het gouvernement had moeite met het reconstrueren van zijn eigen belastingheffingen in de Jaarverslagen. In de rapportage van 1901 zou er nog maar ƒ 456.000 in totaal aan belasting zijn geheven over de jaren 1897 tot en met 1901. Maar volgens het Jaarverslag van 1907 zouden de belastingen in alleen 1901 al zijn opgelopen tot ƒ 4.439.000.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De Aziatische kerosineoorlog en de rol van Oranje

In de vrije, enorme Chinese markt waren zulke winstmarges allang niet meer haalbaar. Daar bevochten Standard Oil en BNITO elkaar na 1890 in een nietsontziende prijsoorlog, net als in andere ongereguleerde markten. In de VS werd een kist kerosine in New York verkocht tegen kostprijs en een kleine marge; in Europa was de situatie nauwelijks beter. Koninklijke (1890) was in deze strijd de lachende derde — met veel kortere Aziatische leveringslijnen en in verhouding veel hogere marges.

Het dreigement waarmee Koninklijke de Aziatische winstmachine kon beheersen, was simpel: als zij haar eigen merk 'Kroon' op de beschermde Indische markt zou brengen, zouden de lucratieve winsten voor beide kemphanen sterk aangetast worden. Vanaf 1901 lijkt precies dat te gebeuren.

De fraude van Koninklijke en Oranje's gouvernement zat in het zorgvuldig gesluierde driekoppig kartel dat zij via statistische rookgordijnen — in de koloniale Jaarverslagen en uitvoerstatistieken — in stand hielden. Samen verhulden zij de enorme waarde van het Aziatische kerosinekartel, die Koninklijke gaandeweg zou gaan domineren.

Deze machtsstrategie leidde tot een geleidelijke absorptie van BNITO door de Koninklijke/Shell-combinatie, met sleutelmomenten in 1902, 1907, 1912 en 1918. Het resultaat was in 1911 een de facto mondiale dominantie door slechts twee partijen: Standard Oil Company of New Jersey (1899) van John D. Rockefeller Sr. en het veel beter verborgen Koninklijke van Huis Oranje.

De ontmanteling van Standard Oil en de opmars van Koninklijke

Voor John D. Rockefeller Sr. (1839–1937), de meedogenloze, diepgelovige patriarch van het Amerikaanse oliemonopolie, lijkt in 1911 het einde nabij. Na jaren van publieke verontwaardiging, gerichte perscampagnes en politiek momentum breekt *trustbuster*-president Theodore Roosevelt zijn imperium in stukken. De almachtige holding Standard Oil Company of New Jersey (1899, SOCNJ) wordt opgedeeld in 34 brokstukken, verspreid over evenzoveel staten. Maar achter die schijn van afstraffing ging een grotere herverdeling schuil — geen breuk, maar strategische consolidatie. Niet ten bate van Rockefeller, maar van de belangen die hij diende.

Standard Oil of New York (1882) — tot dan toe de belangrijkste exportpoot, onder leiding van zijn discretere broer William Rockefeller Jr. (1941-1922) — gaat als SOCONY (1911, Standard Oil Company of New York) zelfstandig verder. In november van datzelfde jaar staakt het plotseling de jarenlange prijsoorlog in Azië. Decennia werd kerosine op de Chinese markt gedumpt, met op papier diepe verliezen, om BNITO uit de markt te drukken. Die strategie wordt direct na de opsplitsing beëindigd. In 1912 volgt de overname van het uitgeputte BNITO. Missie geslaagd.

Ook andere delen van Rockefellers voormalige imperium volgen een opvallend patroon. Vacuum Oil Company (1911) — kort daarvoor nog in conflict met keizer Franz Joseph I en Rothschild's Creditnstalt — verdwijnt via privatisering uit het publieke zicht. Standard Oil of California (SOCAL, 1906) groeit uit tot kernspeler in de post-WOI-oliepolitiek, met een sleutelpositie in het Midden-Oosten die pas na WOII duidelijk zal worden. Standard Oil of Indiana (1889/1911) blijft onder de radar, maar controleerde al in de jaren 1890 bijna 20% van de raffinagecapaciteit van de VS en in 1933 zelfs 24% van de Amerikaanse distributiecapaciteit. Uit dit onderdeel ontstaan spin-offs zoals Sinclair (1916) en Pan-American Trust (1916), die opduiken in dubieuze concessiedeals in Mexico, Venezuela en Irak (IPC, 1912/1928). In de jaren '20 raken ze verstrikt in omkoopschandalen en vervolgens in de oliebeurskrach van 1931-1933, die honderden kleinere spelers van de kaart veegt.

Sommige andere onderdelen van het Rockefeller's voormalige Standard Oil imperium volgen eenzelfde opvallende route. Vacuum Oil Company (1911) — actief in het keizerlijk Europa en net daarvoor in conflict gekomen met Franz Joseph I — wordt geprivatiseerd en van de publieke radar gehaald. Standard Oil of California (SOCAL, 1906) groeit uit tot kernspeler in de post-WOI-geopolitiek, met een leidende positie in het Midden Oosten die na WOII verzilverd zou worden. Standard Oil of Indiana (1889/1911) blijft op de achtergrond opereren, maar controleerde in de jaren 1890 reeds bijna 20% van de enorme raffinagecapaciteit van de VS. Na de opsplitsing duiken spin-offs Sinclair (1916) en Pan-American Trust (1916) op in schimmige concessiedeals rond Mexico, Venezuela en de 'Irakese IPC (1912/1928). In de jaren '20 raken ze verwikkeld in internationale omkoopschandalen en de oliebeurscrash van 1931, die honderden kleinere spelers wegvaagt.

En Rockefeller zelf? Hij verdwijnt niet. Hij blijft met zijn familie na de opsplitsing met 27% grootaandeelhouder — verdeeld over ogenschijnlijk alle 34 fragmenten van zijn oude imperium. Geen verbanning. Geen veroordeling. Geen verlies. De publieke executie van 1911 maskeerde een stille verschuiving van eigendomslijnen: onzichtbaar, maar intact. Wat is effectiever dan je belangen verhullen achter een ascetische 'dienaar van God' — die de kranten vult, maar ondertussen de grotere belangen bewaakt en bereid is het vuile werk te doen?

De stille opiumhandel en het verborgen kapitaal van APC

Na de opsplitsing van SONJ in 1911 slokt Koninklijke BNITO op en verwerft zo de volledige controle over het enorme Aziatische APC-kartel (1912). Vanaf dat moment loopt de lijn rechtstreeks naar de export van grote hoeveelheden opium en opiaten richting vooral Zuid-China. Ook SOCONY (1911) opereerde in Noord-China met aandacht van de Rockefeller Foundation (1913) via de 'medische' route die de Haagse Opiumconferentie van 1912 had opengezet.

Tot de Japanse verovering in 1937 bleef drugs in China vele malen lucratiever dan olie. De oliemaatschappijen gebruikten ogenschijnlijk hun fijnmazige infrastructuur om die handel te dragen, met actieve steun van de KMT-regering — een afhankelijk staatsapparaat dat zo feitelijk deze dubieuze maar lucratieve markt faciliteerde. De papieren sporen blijven indirect, maar de cijfers zijn onverbiddelijk.

In 1941 staat er bij APC HK$ 150 miljoen (1939: $ 110,9 miljoen) op de balans, terwijl de hele Chinese oliemarkt marginaal en nauwelijks winstgevend was. Dat getal verraadt waar de werkelijke winsten lagen. Het netwerk van tinnen blikken droeg meer opium dan olie. Discreet. Onder de radar. En overal aanwezig.

Het explosieve winstmodel van benzine en diesel (1913–1924)

Vanaf 1890 kreeg olie vijf motoren tegelijk: auto (1885), tractor (1889), vrachtwagen (1893), schepen (1897) en vliegtuig (1903). Kerosine voor verlichting bleef belangrijk, maar een vat ruwe olie leverde ineens veel meer op: benzine en diesel voor motoren, smeerolie voor fabrieken, residu als stookolie voor Oranje's Indische marine. Oranje's Koninklijke zat met het gouvernement in de cockpit van die verschuiving — en werkte in de VS opvallend nauw samen met Rockefellers Standard Oil Union (1882–1899) om met 'Red Crown Gasoline' (1892) benzine hoog te positioneren in de markt.

De doorbraak kwam in de VS. Ford's goedkope Model T (1908) democratiseerde het autobezit; in 1913 produceerden de VS 485.000 van de 606.000 auto's wereldwijd (80%). Eind jaren twintig reden er al 23,1 miljoen voertuigen. Benzine maakte van olie vloeibaar goud. In 1918 kostte een gallon

benzine $ 0,31 ($ 12,81 per vat), bij een wereldolieprijs van slechts $ 1,98 per vat — een marge van +547%, vrijwel belastingvrij. In Indië sloeg de balans door: pompprijs in 1920 ƒ 0,29 per liter (ƒ 46,11 per vat) tegenover raffinagekosten van maximaal ƒ 0,60. Een onvoorstelbare marge van 7.585%.

Oranje's Indië werd de proeftuin. Alle merken auto's verschenen er vanaf 1907 tegelijk, en Koninklijke gebruikte de kolonie als laboratorium voor de ontwikkeling van het nieuwe winstmodel rondom benzine en diesel — zoals het later ook de vliegtuigmarkt zou aanpakken. Achter pompen en blikjes hing een doelbewust prijsregime. Toen het gouvernement in 1921 instapte in de kleine Nederlands-Indische Aardolie Maatschappij (NIAM), resulteerde dat niet in controle maar een boekhoudkundig rookgordijn op waarin de woekerwinsten van Koninklijke werden verstopt.

Na de oprichting van Shell Ltd. (1907) en de overname van BNITO (1912) volgde razendsnelle expansie. Koninklijke domineerde met de Standard Oil ondernemingen de Aziatische markt en had sterke posities in Brits-Indië, Perzië, Brits-Egypte, de Ottomaanse TPC en de Amerika's. In de jaren 1920 was het achter de schermen verreweg de grootste oliemaatschappij ter wereld — en *pushte* het de lucratieve *gasoline* met brandstofmotors de wereld in: van Showa Japan tot Weimar Duitsland, Kuomintang China en Stalin's Rusland.

De verdwenen marges en woekerprijzen van kerosine (1890–1913)

Pas in 1924 duikt in de Koloniale Jaarverslagen ineens op dat Koninklijke al sinds 1913 ook de goedkopere, superieure 'Kroon'-kerosine in kisten verkocht op de lucratieve Indische markt. De aantallen blijven onvermeld. In de rapporten vóór die tijd is daarover niets terug te vinden: alsof het product niet bestond. Die stilte was geen toeval. Zo konden de woekerwinsten onzichtbaar blijven. Door SOCONY's duurdere Devoe-merk vanaf 1924 als façade van concurrentie op te voeren, werd bovendien de indruk gewekt dat er sprake was van een open markt. In werkelijkheid was die markt vanaf 1890 al stevig afgeschermd en zeer lucratief voor Koninklijke en voor het gelieerde SOCONY.

De cijfers die wél te reconstrueren zijn, maken de schaal van de verborgen marges zichtbaar. In 1896 kostte een kist 'Kroon' circa ƒ 1,20, terwijl de verkoopprijs volgens de Koloniale Verslagen tussen 1890 en 1913 gemiddeld ƒ 4,14 bedroeg. De marge van ƒ 2,94 per kist (245%) vloeide vrijwel volledig terug naar Koninklijke, dat niet gebukt ging onder de hoge transportkosten van Amerikaanse concurrenten en tegelijk goedkoper produceerde. Op de thuismarkt groeide de vraag officieel tot ruim 8 miljoen kisten in 1913; de export lag gemiddeld op bijna 10 miljoen kisten per jaar. Samen komt dit neer op een maximale verborgen marge van ƒ 918,5 miljoen in de periode 1890–1913. Ter vergelijking: de volledige Nederlandse staatsschuld bedroeg in 1913 ƒ 2.656 miljoen (Mitchell 1992).

Om de rekenwijze zichtbaar te maken: voor de interne markt wordt aangenomen dat die in 1890 op nul begon en jaarlijks lineair groeide tot de officiële 8.078.775 kisten in 1913, gemiddeld 4.039.387 per jaar. Met een marge van ƒ 2,94 per kist en een looptijd van 23 jaar levert dit ƒ 273,1 miljoen op (4.039.000 × 2,94 × 23). Omdat het gouvernement nooit winst- of exportbelasting rekende op petroleum, bleef deze marge netto.

Voor de export wordt gerekend met de officiële export van 9.215.567 vaten in 1913. Bij een raffinage-rendement van 50% kerosine vertaalt dit zich naar 19.352.690 kisten kerosine, gemiddeld 9.676.345 kisten per jaar over dezelfde 23 jaar. Op deze export werd slechts ƒ 0,04 per kist aan transportkosten gerekend (Batavia–Hongkong, 3.056 km), zodat een marge van ƒ 2,90 per kist resteerde. Dit leidt tot een verduisterde exportmarge van ƒ 645,4 miljoen (9.676.345 × 2,90 × 23) op basis van de officiële gegevens.

Opgeteld geeft dit ƒ 918,5 miljoen verborgen marge in de periode 1890–1913, een bedrag dat in verhouding tot de nationale schuld onthult hoe lucratief de Indische petroleummarkt was. Daarbij zijn andere winststromen – zoals stookolie, smeerolie, benzine en diesel, die na 1897 steeds belangrijker werden – nog niet eens meegerekend. Ook het sterke vermoeden dat er aanzienlijk meer buiten de boeken om werd geëxporteerd is niet meegerekend. Het rookgordijn van het gouvernement en Koninklijke werkte: officiële verslagen toonden marginaal groeiende cijfers, maar de feitelijke woekerwinsten en marktgegevens bleven buiten beeld.

Verduisterde miljoenenmarges: 1913–1924

Na de mondiale kartellisatie tussen Oranje's Koninklijke en SONJ transformeerde de oliemarkt fundamenteel. Tussen 1912 en 1924 nam het raffinagerendement verder toe, en met de opkomst van tankwagens, spoortanks en regionale depots daalde de distributiekost per vat spectaculair. Naast kerosine verschenen nu ook benzine, diesel, smeerolie en stookolie als serieuze winstpijlers. Maar wie op zoek gaat naar de cijfers achter deze sprong in winstgevendheid, vindt vooral mist.

De koloniale jaarboeken gaven geen inzicht in marges, marktvolumes of onderlinge verhoudingen tussen Koninklijke, Devoe en andere spelers. Alleen de accijnsopbrengsten stegen — maar accijns zegt niets over volumes, niets over prijzen, niets over de werkelijke winsten. Precies dat was de bedoeling.

Achter het rookgordijn groeide de woekerwinst ongehinderd verder. Uit reconstructie blijkt dat de maximale marge op binnenlandse kerosine in 1913 opliep tot ƒ 33,00 per vat (verkoopprijs ƒ 33,60 minus kostprijs ƒ 0,60). In 1923 bedroeg de marge nog steeds ƒ 19,90. Het gemiddelde binnenlandse volume lag in deze periode op 7,2 miljoen vaten per jaar; met een rendement van 50% bleef daarvan jaarlijks ca. 3,6 miljoen vaten kerosine over. De gemiddelde marge over elf jaar bedroeg ƒ 26,45 per vat — goed voor een totaal verduisterde marge van ƒ 1.050,2 miljoen op de binnenlandse markt alleen. Ondertussen klaagde de Bataafse over 'duizelingwekkende' belastingen.[254]

Voor de export lag het bedrag ruim driemaal hoger. Tussen 1913 en 1924 schommelde het exportvolume rond 12,3 miljoen vaten per jaar. Bij een gemiddelde marge van ƒ 26,35 per vat (ƒ 53,95 verkoopprijs minus ƒ 0,10 transportkosten retour Hongkong, minus ƒ 0,60 raffinagekostprijs) komt dit neer op een maximale verduisterde exportmarge van ƒ 3.565,8 miljoen. De totale verduisterde marge op kerosine in deze periode bedraagt dus ƒ 5.616,0 miljoen — vijfmaal meer dan de gehele periode 1890–1912.[255]

Juist toen de marges explodeerden, begon het gouvernement de cijfers te vernevelen. Vanaf 1921 ging het zelf olie winnen via de NIEM, maar in plaats van transparantie volgde systematische desinformatie. In 1921 verschenen voor het eerst exportcijfers vanaf 1912. Maar in het volgende verslag, over 1922/1923, bleek het exportcijfer van 1920 plots 44% lager dan eerder vermeld (!). In

---

[254] De marge per 'vateenheid' liep omhoog omdat de kostprijs van een Indisch vat geraffineerde olie circa ƒ 0,60 bedroeg, slechts 12% van de kostprijs van ƒ 1,20 per kist of omgerekend ƒ 5,04 per vat door het relatief dure blik en de kist. Zeker vanaf de jaren 1890, toen de distributiesystemen van olietankers, tankwagens en lokale distributiepunten zoals pompstations werden uitgerold, werden de blikken vaak gewoon bijgevuld. Die blikken werden in het begin ook gebruikt om te tanken, omdat de tankstations nog geen goede tellers hadden, die bovendien niet werden vertrouwd. Dat systeem rolde Koninklijke niet alleen uit in Nederlands-Indië, maar bijvoorbeeld ook in Zuid-China.

[255] De prijs voor benzine en andere petroleumproducten was inlands ƒ 53,95 per vat, met een marge van ƒ 48,91 per vat in 1913, maar dat werd hier niet meegenomen.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

1924 volgde weer een andere versie — met voor het eerst een onderverdeling in kerosine en ‘andere kwaliteiten’. Welke versie klopt?

In datzelfde verslag (1924) bleek dat het exportvolume van 1920 volgens de nieuwe telling nog slechts 2.219.642 vaten betrof — tegenover 9.406.335 (1921) en 5.299.648 (1922/23). Een reductie van 76%. Die daling valt nergens mee te rijmen. Behalve dan met fraude. Dat deze wisselende cijfers van de maatschappijen zelf afkomstig waren, lijkt sterk. In het verlengde daarvan: Of de cijfers van de oliemaatschappijen ooit klopten, valt niet te controleren. Oranje’s bestuur had het systeem zó ingericht dat niemand zou merken als er twintig miljoen vaten extra werden geëxporteerd. Gezien het parallelle wegboeken van de waardevolle goud-, diamant- en platina-export is dat bepaald geen vergezochte hypothese.

In 1926 werd een nieuw rookgordijn opgetrokken: plots meldde het jaarverslag dat de export in 1913 — dertien jaar eerder — maar liefst ƒ 113,4 miljoen had bedragen, uitgesplitst in ƒ 39.655.000 voor kerosine en ƒ 73.723.000 voor benzine en andere producten. Alleen: het enige eerdere cijfers zonder financiële gegevens voor 1913 kwamen uit het jaarverslag 1921, zonder specificatie. Marges of volumes zijn dus niet te vergelijken, behalve dat nu voor het eerst een gemiddelde prijs werd genoemd: ƒ 25,23 per vat. Vanaf 1923 waren dergelijke cijfers wél weer jaarlijks opgevoerd. De periode 1913–1924 blijft zo een statistisch onbetrouwbare periode — doelbewust georganiseerd.

Dat is geen toeval. Diezelfde periode omvat de Eerste Wereldoorlog. Nederland bleef ‘neutraal’ en verkocht olie aan zowel Duitsland als Groot-Brittannië, Japan en China. De vraag naar olie explodeerde. Moderne legers slokten kerosine, diesel en benzine op. Maar in de gouvernement cijfers is daar niets van terug te vinden. Integendeel: volgens het Jaarboek 1921, het enige met gegevens over die jaren, werd er in 1917 zelfs mínder geëxporteerd dan in 1914. Zeer onwaarschijnlijk.

De binnenlandse verkoopprijs van kerosine in 1913 bedroeg al ƒ 53,95 per vat (Jaarverslag 1921). Wie de officiële exportgegevens van 1920 doorkijkt, ziet dat de werkelijke marges absurde proporties hadden aangenomen. Voor kerosine: ƒ 59.997.000 bij 2.219.642 vaten = ƒ 27,03 per vat. Raffinagekostprijs ƒ 0,60 → marge 4.405%. Voor benzine: ƒ 250.204.000 bij 3.080.006 vaten = ƒ 81,23 per vat → marge 13.283%.

Zulke winsten zijn ongekend. En precies daarom werden ze verborgen. Niet uit slordigheid, maar door bewuste statistische sabotage. Zolang het parlement in Den Haag geen zicht kreeg op volumes, prijzen en marges, kon Koninklijke’s kartel zijn oorlogswinsten stil incasseren. Oranje’s gouvernement was instrumenteel in de enorme fraude die zich buiten zicht van publieke controle voltrok.

Crisis, camouflage en belastingtrucs (1924–1939)

Vanaf 1924 begon een nieuwe fase in de wereldwijde oliemarkt. Benzine en diesel werden massaproducten, aangejaagd door de opkomst van auto's, vrachtwagens en bussen in steden van Milaan tot Shanghai. Overheden grepen hun kans: accijnzen werden een structureel verdienmodel. Eerst in Wilhelmina’s kolonies (vanaf 1921), daarna in KMT’s Zuid-China, Mussolini’s Italië, het kabinet-Coolidge in de VS, het herstelde Weimar-Duitsland en Showa-Japan. Het Koninklijke–SONJ-kartel zorgde ondertussen voor ‘redelijke’ instapprijzen. De technologie moest immers eerst overal

ingebed raken — daarna zou het net worden opgehaald. Tot aan WOII stegen de prijzen wereldwijd (!) langzaam maar zeker.[256][257]

De eerste uitgesplitste exportcijfers verschenen pas in het koloniale jaarverslag van 1926. Kerosine leverde toen ogenschijnlijk nog slechts ƒ 8,54 per vat op, benzine ƒ 10,51 — ondanks sterk toenemende volumes. In Zuid-China en Japan werd inmiddels grootschalig geïnvesteerd in wegen en tankstations, onder leiding van Koninklijke, SONJ en de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij (NKPM), een poot van het 'Amerikaanse' Vacuum Oil. In Indië bleef de distributie onder direct gouvernementeel monopolie. Het jaarverslag 1925 bood voor het eerst een ruwe schets van de binnenlandse kerosinehandel; vanaf 1927 volgden ook andere petroleumproducten.

Maar ook daar werd het zicht meteen vertroebeld. Liters, kilo's, vaten en gewestelijke spreidingen werden kriskras door elkaar gebruikt — totalen ontbraken. Alleen wie handmatig optelde, ontdekte dat een binnenlands vat kerosine in 1923 gemiddeld ƒ 24,15 opleverde (of, volgens de versie van 1926: ƒ 33,94). In 1927 stabiliseerden deze cijfers en werden prijzen gesynchroniseerd over de hele linie: kerosine zou toen gemiddeld slechts ƒ 9,73 opleveren — identiek aan de opgevoerde exportprijs. Benzine en andere producten werden verkocht voor ƒ 8,05 per vat.

Die officiële exportprijzen kelderden vervolgens zogenaamd spectaculair volgens het gouvernement: naar ƒ 3,42 (kerosine) en ƒ 3,10 (benzine) in 1939. Maar die cijfers bleken opnieuw misleidend. Aan de pomp in Indië kostte een liter benzine dat jaar nog steeds ƒ 0,22 — omgerekend ƒ 34,98 per vat. Daarvan was 59% accijns (ƒ 0,13 per liter), wat betekende dat de oliemaatschappij, Koninklijke, nog steeds ƒ 14,34 ontving. Bij een kostprijs van ƒ 0,60 per geraffineerd vat betekende dat een maximale woekerwinst van 2.380%.

Internationaal lagen de cijfers al even opvallend. In 1939 bedroeg de pompprijs per vat ƒ 9,33 in Yokohama, ƒ 12,96 in Hongkong en maar liefst ƒ 21,36 in Delhi. Het was duidelijk: de werkelijke marges vielen niet meer binnen landsgrenzen. Ze verdwenen uit de gouvernementsrapportages — het Koninklijke kartel sluisde zijn winsten weg vóór de nationale boekhoudingen. Het jaar 1928 bleek daarbij het kantelpunt: toen sloten Koninklijke, SONJ en APOC hun geheime private oliewereldkartel.[258]

Vanaf 1929 begon een nieuwe fase van desinformatie door het gouvernement. In het jaarverslag van 1930 werd de gebruiksbelasting voor 1929 (en voor 1931, 1933) met terugwerkende kracht verlaagd: van ƒ 30,9 naar ƒ 20,5 miljoen (!). Tegelijkertijd verdwenen alle petroleumoverzichten uit de overheidsrapportage. Raffinage, binnenlandse consumptie en omzetstatistieken werden voortaan vervlochten met gas, steenkool en cokes. Export bleef nog wel genoemd — maar alleen in tonnages, zonder prijs.

Vanaf 1933 nam de sabotage groteske vormen aan. Petroleumaccijnzen werden verstopt in tabellen met bier, lucifers, tabak en gedistilleerd. Productievolumes verschenen nu in liters, kilo's en vaten

---

[256] Japan herstelde van de Grote Kanto-aardbeving van september 1923, waarbij de houten hoofdstad Tokio na de zware aardbeving en de daaropvolgende vuurstormen bijna geheel werd vernietigd. J.P. Morgan en Rockefeller Jr. stonden vooraan met hun steun. Weimar-Duitsland was lamgelegd door hyperinflatie tot de Pruisische Bank/Reichsbank in november, onder leiding van Hjalmar Schacht (r. 1923–1930/1933–1939), met steun van J.P. Morgan Jr. (r. 1913–1943), werd voorzien van nieuw goud om de nieuwe Reichsmark (1924–1948) te staven.

[257] Het economische model leek op dat van ieder ander koloniaal kartel: ieder monopolie begon met een laagdrempelige periode van 'verslaving', waarna de prijzen omhoog werden gewerkt.

[258] De accijnzen voor het gouvernement liepen wel wat op tot een record van ƒ 40.014.000 (Jaarverslag 1940), wat de reden lijkt te zijn geweest waarom er in Den Haag *niemand* de miljardenfraude van het gouvernement tussen 1890 en 1940 ontdekte. Kregen ze destijds wel rekenen op school?

door elkaar; omzetstatistieken ontbraken. Zelfs de eenheden werden vervalst: aardgas en paraffineolie vielen onder hetzelfde kopje. De bedoeling was duidelijk: datavervalsing als politiek instrument.

Deze versleuteling was geen slordigheid, maar opzet. Zonder betrouwbare data was geen enkele controle mogelijk. Oranje's kabinet kon de Kamer zand in de ogen strooien, terwijl Koninklijke Olie/Shell en de Indische overheid zelfs ongezien geheime leveringen aan oorlogszuchtig Japan konden faciliteren richting China. Tegelijk werd ook Washington via de cijfers verzekerd dat er niets gebeurde wat tegen Amerikaanse belangen inging.

Na reconstructie bleken de statistieken zó verdraaid dat de binnenlandse consumptie in 1933 zelfs negatief zou zijn. Volgens het jaarboek: 14.143.951 vaten geproduceerd, 21.419.413 vaten geëxporteerd — binnenlands verbruik: – 7.275.462 vaten. Een fysieke onmogelijkheid, maar door Oranje's regering en gouvernement overgenomen als 'feit'. In hetzelfde overzicht werd ook de export voor 1928 verhoogd ten opzichte van eerdere verslagen — zonder toelichting of vragen.

Om consequent te blijven — en bij gebrek aan beter — werd zelfs met deze gemanipuleerde cijfers gerekend om een orde van grootte te bepalen. In 1924 bedroeg de officiële productie 21.358.106 vaten, waarvan 14.327.145 vaten (67%) geëxporteerd werden. De resterende 7.030.961 vaten (33%) waren bestemd voor de binnenlandse markt. Volgens de exportdata van datzelfde jaar bestond de buitenlandse afzet nog maar voor 12% uit kerosine; 88% betrof high-end benzine en zwaardere raffinageproducten. De export verschoof dus richting waardevollere markten. Koninklijke leverde in het gemonopoliseerde Indië intussen het hele palet.

Als basis voor de binnenlandse prijs gold de versleutelde post "inlandse handel petroleumproducten Java" uit de jaarverslagen 1927–1940. In 1924 bedroeg die prijs ƒ 25,20 per vat. In 1939 was de officiële inlandse prijs nog slechts ƒ 3,11 per vat — een bedrag dat niets meer te maken had met de realiteit aan de pomp. Daar bedroeg de prijs omgerekend ƒ 34,98. Daarvan ging ƒ 20,64 naar belasting (ƒ 0,13 accijns per liter), waardoor ƒ 14,34 resteerde voor de oliemaatschappijen. Dat was de échte verkoopprijs — verstopt achter een nieuwe muur van statistische misleiding. Merkwaardig genoeg kostte ook een kist 'Kroon' in datzelfde jaar precies ƒ 14,33. Toeval?

Tegen deze achtergrond kwam de maximale marge op de binnenlandse markt uit op ƒ 24,60 per vat in 1924 (ƒ 25,20 minus ƒ 0,60 raffinagekosten) en ƒ 13,74 in 1939 (ƒ 14,34 – ƒ 0,60). Bij een gemiddelde binnenlandse productie van 8.800.801 vaten per jaar leidde dat over zestien jaar tot een maximale verduisterde marge van ƒ 2.075,6 miljoen (8.800.801×14,74×16).[259]

De officiële export steeg na 1924 spectaculair. In 1924: 16.089.579 vaten. In 1939: 50.621.209. Het gemiddelde voor de periode 1924–1939 bedroeg 33.355.394 vaten per jaar. Voor de berekening werd aangenomen dat de exportprijs gelijk was aan de pompprijs in Indië, minus ƒ 0,11 transport per vat. De gemiddelde marge kwam daarmee op ƒ 14,63. De verduisterde maximale exportmarge bedroeg ƒ 7.807,8 miljoen (33.355.394×14,63×16).

Totaal: ƒ 9.883,4 miljoen aan maximale marges — bijna tweemaal zo veel als in de voorgaande periode (1913–1923). De nadruk lag nu echter niet langer op de binnenlandse markt, maar op

---

[259] Geprojecteerd op de Indische markt zijn er alleen gegevens beschikbaar uit de onbetrouwbare *Statistische Zakboekjes* (1934, 1939, 1941), waaruit zou blijken dat tussen 1928 en 1940 gemiddeld 33% van alle petroleumproducten (voor de consumentenmarkt?) voor benzine werd gebruikt. Petroleum en benzine telden in 1928 op tot 3.459.849 vaten. Die cijfers kwamen echter slechts uit op een fractie van het verbruik volgens de Jaarverslagen: de productie in 1928 bedroeg 42.077.337 vaten, de export 20.885.055 en dus bleef er een binnenlands verbruik over van 22.192.282 vaten. De *Statistische Zakboekjes* misten dus 84% van de totale consumptie.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

grootschalige, lucratieve en structureel onbelaste export. De werkelijke exportcijfers waren – gezien de negatieve balans vanaf 1933 – waarschijnlijk aanzienlijk groter, net als de woekerwinsten. Dat gebeurde in nauwe samenwerking met Oranje's gouvernement die elke vorm van democratische controle onmogelijk maakte.

De geheime oliehegemonie van Koninklijke wereldwijd

Het 'spel' dat Koninklijke speelde in Nederlands-Indië was geen uitzondering, maar het patroon. Na 1912 groeide de maatschappij razendsnel uit tot een onzichtbare reus binnen de mondiale olie-industrie. Al voor 1911 had ze alle lokale concurrenten opgekocht — met uitzondering van de aan Oranje gelieerde Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo.

In 1912 zette het net geprivatiseerde 'Amerikaanse' Vacuum Oil Company (1911) via de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij (NKPM, 1912) voet aan de grond in de kolonie, met goedkeuring van Wilhelmina. Koninklijke en andere Oranje-gerelateerde ondernemingen hadden toen reeds directe banden met het in 1911 geconsolideerde SOCONY (Standard Oil Company of New York, voorheen SONY) en met het oudere Standard Oil-netwerk: het oorspronkelijke moederbedrijf in Ohio (1870), Indiana (1889), Kentucky (1886) en California (1906, SOCAL). Vanaf 1911 voerden deze bedrijven samen het merk 'Red Crown Gasoline' in grote delen van het Amerikaanse Westen, Zuiden en Midden. Ook SOCONY's Devoe exporteerde van 1867 tot zeker 1941 kerosine naar Nederlands-Indië.

In werkelijkheid lagen de onzichtbare eigendomsverhoudingen met de Amerikaanse giganten SOCAL, SOCONY en Vacuum zo dat Koninklijke en Oranje gerelateerde ondernemingen in de praktijk konden afromen, zonder dat deze belangenverstrengeling ooit werd erkend. Terwijl Wilhelmina's kabinet zich formeel neutraal opstelde, werkte Oranje's gouvernement actief mee met de verstrekking van vergunningen, infrastructuur en exclusieve concessies voor de 'Amerikaanse' maatschappijen — die in wezen verlengstukken waren van het door Oranje's Koninklijke geleide wereldoliekartel.

Ook buiten de kroonkolonie controleerde Koninklijke. Vanaf zeker 1915 ging het bedrijf een strategische alliantie aan met Texaco in Azië, die via SONOCO en SOCAL zou uitmonden in het wereldwijde STANVAC/CALTEX -duopolie in Zuidoost-Azië in aanvulling op Koninklijke's eigen APC. In het Midden-Oosten werd samen met o.a. D'Arcy Exploration Company (1916, DEC) en SOCONY, de Red Line Agreement (1928) gesloten: een geheim akkoord om alle exploratie in de voormalige Ottomaanse regio's exclusief tussen de partners te verdelen. De oprichting van de Iraq Petroleum Company (1928) volgt waarin Koninklijke via DEC en SOCONY invloed uitoefende op 53% van de aandelen.

Op aangeven van Oranje's NHM vormde SOCAL de basis van de Saudi-Arabische ARAMCO. Samen met SONOCY's Texaco zou de meerderheid worden verkregen in wat post WOII het geopolitieke zwaartepunt van geopolitiek zou vormen.

In de Amerika's exploiteerde Koninklijke zowel direct, als via het vehikel Shell en via kartelpartners als SOCONY, SOCAL en STANVAC — deels via onbekende deelnemingen en gelieerde maatschappijen; in de Golfregio ook via DEC net als in Brits-Nigeria via het vehikel Shell D'Arcy (1936). In Qatar opereerde Petroleum Development Qatar Ltd (1936) — formeel een Canadese firma, maar in werkelijkheid eigendom van DEC en daarmee van Koninklijke en het Britse APOC.[260]

---

[260] In de lucratieve oliewereld bedroog zelfs de schijn. In 1936 participeerde Oranje via de aan de Britse kroon gelieerde D'Arcy Exploration Company (1916, DEC) in Petroleum Development Qatar Ltd.

Achter deze façade stuwde Koninklijke en Oranje gelieerde ondernemingen hun exploitatierendementen buiten zicht van overheden en aandeelhouders op tot ongekende hoogtes. In de jaren dertig controleerden het mondiale oliekartel (1928) van Koninklijke met Rockefeller's Standard Oil of New Jersey en het Britse APOC meer dan 90% van wereldmarkt.

De raffinagemarges in Nederlands-Indië en Brits-Indië, het Midden Oosten met Perzië en Latijns Amerika lagen gemiddeld 300–1000% hoger dan in de VS. Wie geen toegang had tot het kartel, betaalde aan de pomp prijzen die kunstmatig ver waren opgedreven. Patenten, technologie, transport en tankinstallaties waren zodanig verdeeld dat overheden wereldwijd afhankelijk bleven van karteldistributie én van de belastinginkomsten die het genereerde.

Tegen het einde van de jaren dertig was Koninklijke wereldwijd verweven geraakt met elk dominant olievehikel, van Peru tot Nigeria, van Iran tot Canada. In alle gevallen werd de betrokkenheid afgeschermd via holdings, joint ventures of dubbelregisters. Terwijl de buitenwereld een Britse oliemarkt, een Amerikaanse sector en een Nederlands-Indische productie veronderstelde, was het wereldimperium van Koninklijke al gevormd — met rugdekking van zijn controlerend grootaandeelhouder, Huis Oranje.

Het mondiale oliemonopolie van Oranje's Koninklijke, samenvatting

De razendsnelle groei tot de grootste oliemaatschappij ter wereld (1912-1928)

Nadat Koninklijke in Nederlands-Indië de overhand had gekregen en vrijwel alle andere oliemaatschappijen had opgeslokt — met uitzondering van Oranje's eigen Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo NV — werd in 1912 de Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij NV (NKPM) opgericht. Deze nieuwe dochtermaatschappij stond formeel in verbinding met het net geprivatiseerde, ogenschijnlijk 'Amerikaanse' Vacuum Oil Company (1911), maar opereerde onder koninklijke toestemming.

Koninklijke was op dat moment al opvallend internationaal georiënteerd. De lijnen naar Standard Oil of New York (1882) waren van meet af aan zichtbaar en zeer stabiel gebleven, ook na de fusie tot SOCONY (1911). Illustratief is dat SOCONY's merk Devoe kerosine tussen 1867 en ten minste 1939 bleef worden geëxporteerd naar Nederlands-Indië.

Na het opbreken van Rockefeller's Standard Oil Company of New Jersey (1899, SOCNJ) in 1911 — wegens misbruik van marktdominantie — investeerde Koninklijke direct in de Amerikaanse oliemarkt. Niet voorzichtig, maar met volle kracht: via rechtstreekse deelneming, via het Britse vehikel Shell Ltd. (1897) en via andere partijen. In 1912 richtte Koninklijke de Roxana Petroleum Company op om rijke olieconcessies in Oklahoma veilig te stellen. Oklahoma groeide in de jaren twintig uit tot de grootste productiestaat van de VS, met Roxana als een van de dominante spelers. Canada volgde: in 1913 ging ook de British-American Gasoline Company (1906) over in Koninklijke handen.

Tegelijk bleven nauwe banden bestaan met de kernbedrijven uit de oude Standard Oil-familie: Standard Oil of Ohio (1870), Standard Oil of Indiana (1889, SO-I), Standard Oil of Kentucky (1886), en

---

(1936). Deze onzichtbare onderneming werd door DEC discreet opgericht in Canada en groeide na de Tweede Wereldoorlog razendsnel uit tot exploitant van olieconcessies in Venezuela, Colombia, Mexico, de VS, Bahrein en Indonesië. Een onzichtbare wereldspeler, juridisch verpakt in een simpele Ltd., bestuurd vanuit het Canadese kroondomein.

Standard Oil of California (1906, SOCAL). Deze maatschappijen behielden het merk 'Red Crown Gasoline' en distribueerden samen de zeer lucratieve benzine in het zuiden, midden en westen van de Verenigde Staten.

De lijnen liepen breed, maar scherp naar het kartelcentrum. Na de opsplitsing groeiden SO-I en SOCAL, naast Koninklijke, uit tot de grootste olieondernemingen ter wereld. Niet toevallig. SO-I speelde al vroeg een geopolitieke hoofdrol: via Sinclair Oil in het Teapot Dome-schandaal (1922) werd president Coolidge gelanceerd, geheime financiële steun verleend aan Mussolini's regime (1924), en door in 1930–33 enorme hoeveelheden ruwe olie te dumpen, werd de wereldwijde depressie versterkt en uitgerekt.

Koninklijke trad in die jaren zelden op de voorgrond — maar na WOI leek zij, achter de schermen, de sterkste marktpositie in Noord-Amerika te bezitten.

Daarnaast had de onderneming niet alleen Shell Ltd. (1897) en BNITO (1912) overgenomen, maar ook het strategische hart van het Aziatische kartel: de Asiatic Petroleum Company (1903, APC). Deze onderneming beheerste samen met SOCONY de grote Zuidoost-Aziatische markt.

Via Shell's Rising Sun Petroleum Co. Ltd. (1876) werd Koninklijke al vroeg de grootste benzineleverancier van Meiji-Japan (1867–1926). En dat niet alleen: onder het snel militariserende Showa-regime (1926–1945) groeide die dominantie verder. Wat volgde was een stille machtsopbouw — zichtbaar in leveringsvolumes, onzichtbaar in zeggenschap.

Oranje's Koninklijke bouwde ook via Burmah Oil (1902/3) en de APC sterke posities op in Brits-Indië, de grootste markt in deze regio. Maar de ware sleutel lag dieper: via het schimmige Concessions Syndicate (1905), directe connecties met de Britse kroon en via expert Reynolds drukte Koninklijke zijn stempel op het ontstaan van APOC (1909) — zijn kleinere 'Britse' tegenhanger.

Parallel daaraan werd in Brits-Egypte via Anglo Egyptian Oilfields Ltd. (1911) een 50%-belang genomen. De andere helft lag bij het gerelateerde APOC. De onderneming exploiteerde samen met de Brits-Egyptische overheid de twee grote bronnen in het land. Ook elders werd de greep verstevigd. Koninklijke participeerde rechtstreeks met 25% in de nieuwe Turkish Petroleum Company (TPC, 1912), en indirect met nog eens 50% via APOC vanaf 1914. Het resultaat: na WOI bezat Koninklijke zonder publieke zichtbaarheid de sterkste oliepositie in het Midden-Oosten, Perzië, Afrika en Azië.

In het via de kronen verweven Duitse Keizerrijk richtten Oranje's zetbaas en Koninklijke-president Hugo Loudon en zijn vertrouweling Abraham Capadose in 1902 de Benzinwerke Rhenania GmbH op. Zij hielden het grootste deel van het aandelenkapitaal in privébezit. In de eerste jaren produceerde deze onderneming vrijwel 90% van alle nieuwe benzine voor de Duitse markt — een indirecte monopoliepositie.

Na een conflict met de Oostenrijkse keizer en Rothschild's Creditanstalt kwam ook het in 1911 geprivatiseerde Vacuum Oil Company — met sterke posities in Duitsland, Oostenrijk en Habsburgs-Selicië — ogenschijnlijk onder controle van Koninklijke & Co. In 1915 werd het Roemeense Astra Română ingelijfd, waarna Koninklijke de grootste olieproducent van Roemenië werd — een cruciale leverancier aan een snel industrialiserend Duitsland dat de eerste wereldoorlog leidde tegen de Entente.

Tijdens WOI werd ook Ölwerke Stern-Sonneborn AG (Ossag) overgenomen en direct uitgebreid. In 1924 volgde ook een belang in Gasolin (1920), de vehikelmaatschappij van 'superondernemer' Hugo

Stinnes Sr. Met deze reeks acquisities verankerde Koninklijke zijn dominantie op de Europese oliemarkt.

Aan de andere kant van de Atlantische Oceaan richtte Koninklijke in 1912 de Petroleum Maatschappij La Corona NV op, vanuit Den Haag. Ze bouwde rond de Antillen een eigen tankervloot en netwerk om Latijns-Amerika te bedienen. Uitbreiding volgde in Venezuela (1913), Trinidad (1914) en vermoedelijk ook via SOCONY's West India Oil NV (1882/1915), gevestigd op o.a. Nassau op de Bahama's en Barbados.

In 1919 kocht Shell voor £ 75 miljoen (1919: $ 331,1 miljoen / ƒ 847,6 miljoen) de Mexican Eagle Petroleum Company (1909, El Águila) — destijds een van de grootste producenten van Latijns-Amerika. In 1927 werd El Águila heropgericht als Arend Petroleum Company Ltd. op kroonkolonie Aruba. Daar verrees vervolgens een gigantische raffinaderij met scheepswerf, tankopslag, infrastructuur en vloot over vijf kilometer kustlijn. Met extra posities in Cuba had Koninklijke na WOI ook hier de sterkste oliepositie.

In 1921 richtte Koninklijke samen met het gouvernement de Nederlands-Indische Aardolie Maatschappij (NIAM) op — vermoedelijk als bevoorradingsvehikel voor vloot en andere gouvernementorganisaties. In 1922 werd NKPM hernoemd tot Standard-Vacuum Petroleum Maatschappij (SVPM), dat zou uitgroeien tot de grootste 'Amerikaanse' oliemaatschappij in Azië. Op Sumatra verrees de grootste raffinaderij van Zuidoost-Azië.

Samen met SOCONY en het geallieerde Vacuum bouwde Koninklijke vervolgens de hele olie-infrastructuur voor Azië — en voor de stalinistische Sovjet-Unie (1922/1927–1953). Hier was olie niet alleen grondstof, maar vormde het de basis van de tweede industriële revolutie.

Na de opening van het Panamakanaal (1914) groeide ook Texaco (The Texas Company, 1902) snel in Azië. In directe samenwerking met SOCONY en Koninklijke's APC werd het het derde kartellid voor de grote Chinese markt. Magnolia Petroleum Company (1911), vanaf 1925 voor 99% in handen van SOCONY, bouwde een nieuwe raffinaderij bij de Mississippi en breidde snel uit naar Europa, Azië en Afrika, waar het razendsnel grootschalige infrastructuur aanlegde.[261]

Tegelijkertijd kreeg de Britse D'Arcy Exploration Company (1916, DEC) — een schaduwmaatschappij binnen APOC — opvallend snel concessies in Britse kroondomeinen in het Midden-Oosten, Afrika en Azië. In 1920 ontving het een licentie voor Brits-Irak. In 1927 volgde een enorme doorbraak: een spuiter bij Kirkuk. DEC leek direct verbonden aan de Britse kroon en werkte opmerkelijk nauw samen met Oranje's Koninklijke.

Van Red Line Agreement (1928) tot onbetwiste dominantie van Koninklijke in 1933

De imperialistische verdeling van het spotgoedkope olierijke Midden-Oosten via de geheime Red Line Agreement (1928) verdient nadruk: dit akkoord legde na jarenlange onderhandelingen de fundamenten voor de naoorlogse geopolitiek. In het centrum lag de Iraq Petroleum Company (IPC, 1929), opvolger van de Turkish Petroleum Company (1912), die werd geherstructureerd na de ontdekking van het gigantische olieveld bij Kirkuk. IPC verkreeg kartelmatig exclusieve controle over olievondsten in Brits-Irak, Brits-Palestina, Brits-Koeweit, Frans-Syrië, Frans-Libanon, Jordanië en

[261] Magnolia Petroleum Company werd in 1959 overgenomen door dochter The Texas Company, dat kort daarop Texaco ging heten. The Texas Company/Texaco was niet beursgenoteerd tot 2001 en werd dat jaar overgenomen door Chevron (eerder: SOCAL).

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Turkije. Buiten de lijn vielen Perzië, Egypte, Bahrein, Qatar en Saoedi-Arabië — niet toevallig buiten het voormalige Ottomaanse rijk.

Slechts zes weken later sloten Koninklijke, SONJ en APOC in het Schotse Achnacarry een privaat mondiaal oliekartel. De rest van de wereld werd verdeeld, en tussen 1928 en 1939 stegen de olieprijzen gecontroleerd naar gemiddelde marges van 500–700%. De consolidaties volgden elkaar in rap tempo op:

- De eerste afspraak die volgde was die tussen APOC en Koninklijke APC's onder leiding van 'Burmah-topadviseur' Churchill, door de gezamenlijke Consolidated Petroleum Company (1928) te vormen. De nieuwe onderneming kwam onder controle van Koninklijke en nam het distributienetwerk van APOC over in Zuid- en Oost-Afrika, Egypte, Soedan, Palestina, Syrië, de Rode Zee en Ceylon, zodat Koninklijke de prijs in deze gebieden kon bepalen.
- Daarnaast vormde Koninklijke's Shell in 1928 de joint venture Burmah Oil als Burmah Shell (1928) om de rest van Brits-Indië te bedienen.
- In 1936 volgde de Shell D'Arcy (1936), een onderneming tussen DEC en Koninklijke's Anglo-Saxon Petroleum Company (1907, ASPC) uit de Britse kroonkolonie Singapore, om de oliebronnen in Nigeria te exploiteren. Diezelfde schaduworganisatie ASPC, vergelijkbaar met DEC, participeerde net als DEC ook in de Red Line Agreement — ogenschijnlijk om de woekerwinsten buiten het zicht van overheden en aandeelhouders weg te sluizen.

Koninklijke's spotgoedkope hub Nederlands-Indië en het jaar 1928 markeerden ook een moment van waarheid voor de complexe camouflage tussen Koninklijke en de 'Amerikaanse' reuzen Vacuum Oil, SOCONY en SOCAL.

- In 1931 fuseerde het private Vacuum Oil Company (1911) in de VS volledig met het gerelateerde SOCONY (1911) tot Socony-Vacuum Oil Company (1931). Nadat Rockefeller's SONJ zijn Aziatische en Afrikaanse distributienetwerken had ingebracht, werd een 50/50 joint venture gevormd met hoofdzetel in belastingvrij Delaware: Standard-Vacuum Oil Company (1933, STANVAC), dat vijftig landen bediende in Oost-Afrika, Zuidoost-Azië en Oceanië.
- Voordat het ongebonden SOCAL participeerde in het Midden-Oosten, richtte de maatschappij de Nederlandsche Pacific Petroleum Maatschappij NV (1930, NPPM) op in Nederlands-Indië met Wilhelmina's handtekening. In 1933 won SOCAL op aangeven van Oranje's NHM de beroemde 50/50 concessie van de nieuwe koning Ibn Saoed, die zijn familie en Saoedi-Arabië (1932) later rijk zou maken. Om de olie uit die bronnen te exploiteren richtten SOCAL en SOCONY's Texaco in 1936 CALTEX op, waarin Texaco zijn snel gegroeide distributienetwerk in Azië en Afrika inbracht. In 1938 werd de eerste enorme spuiter geboord in Saoedi-Arabië. Het 'Amerikaanse' CALTEX groeide in Nederlands-Indië razendsnel uit tot een van de grotere producenten voor WOII. Wilhelmina zou dat nooit ten koste laten gaan van 'haar' Koninklijke als zij CALTEX niet direct zou controleren.

Na de diepe oliecrisis van 1931–1933 was het Midden-Oosten de facto verdeeld tussen Koninklijke (IPC, Iran (distributie), Egypte en Qatar — via DEC), het 'Amerikaanse' SOCAL (Saoedi-Arabië, Bahrein) en SOCONY (Saoedi-Arabië, IPC), het 'Britse' DEC (Irak, Iran, Bahrein, Koeweit, Qatar) en het Franse Compagnie Française des Pétroles (CFP). Koninklijke had via zijn Singaporese schaduwdochter Anglo-Saxon Petroleum Co. een belang van 23,75% in IPC, maar oefende via D'Arcy Exploration Company (DEC, 1916) en SOCONY invloed uit over 53% van de aandelen. Via DEC verkreeg Koninklijke ook sterke posities in Perzië, Bahrein en Qatar.

Via dit enorme, rondom Koninklijke georganiseerde web van diverse zeer complexe kartels en talrijke oliemaatschappijen werd de afzetmarkt van Afrika, Azië en Oceanië net als het Midden-Oosten herverdeeld tijdens de wereldwijde oliecrisis (1931–1933).

Ook in de VS, waar in de jaren 1930 80% van de wereldproductie werd gerealiseerd, vonden tijdens die kunstmatige crisis aanzienlijke verschuivingen plaats. De olieposities in de VS draaiden vanaf 1926 razendsnel: in 1933 werd 63% van de wereldwijde olieproductie gewonnen in Oklahoma (waar de wildcatters vanaf 1926 toesloegen), het aangrenzende Texas (wildcatters vanaf 1929) en Californië, waar dan nog maar enkele maatschappijen actief waren. SONJ van zetbaas John D. Rockefeller Sr. en geallieerde ondernemingen speelden een hoofdrol bij de organisatie van de oliecrisis, die tot talloze grote overnames leidde. Tegelijkertijd had het onzichtbaar opererende Koninklijke met geallieerde maatschappijen uitzonderlijk sterke posities in Oklahoma, Texas en Californië — en ook die posities werden versterkt.

In Californië werd het private UNOCAL (1890) in 1922 en 1931 in twee stappen overgenomen door Koninklijke. BPM's UNOCAL-holding groeide uit tot een enorme olieonderneming die zich specialiseerde in infrastructuur zoals pijpleidingen. De dochtermaatschappij die in 1922 was overgenomen, werd hernoemd tot Shell Union Oil Corporation (1922, vanaf 1939: Shell Petroleum Corporation).

De bezittingen van het door SO-I overgenomen PAT werden in 1932 opgesplitst. SO-I behield de controle over de bezittingen in de VS, waarmee het de grootste binnenlandse producent werd, terwijl Rockefeller's SONJ de bezittingen van de onderneming voor een dumpprijs kocht in onder meer Mexico, Venezuela en de IPC. Koninklijke werd zo met SONJ de grootste speler in de Cariben en Latijns-Amerika, waarbij Koninklijke de dominante positie behield.

Wat opvalt is dat Koninklijke mondiaal steeds de grootste concessies controleert en aanzienlijk sterkere positie heeft dan het altijd zo breeduit gepubliceerde SONJ van 'martelaar' J.D. Rockefeller. Het was gezien het enorme Oranje-kapitaal ook niet vreemd dat juist de Rockefeller's in een ideale stelling waren gebracht om het vuile werk op te knappen in ruil voor ongekende rijkdom.

Het resultaat: in 1933 stond Oranje's Koninklijke, onzichtbaar maar onbetwist, aan het hoofd van het mondiale oliecomplex. Na de herverdeling in 1933 herstelden de extreem lage ruwe olieprijzen zich razendsnel. Tot 1939 werden de olieprijzen aan de pomp van diesel en benzine wereldwijd gesynchroniseerd tot relatief stabiele marges van 500 tot 1.000%.[262]

Koninklijke: wereldeider in hydrogeen-techniek en vliegtuigbrandstof in de jaren 1930

Vanaf het begin van de jaren dertig speelde Koninklijke een hoofdrol in de ontwikkeling van 100-octaan vliegtuigbenzine. Die ontwikkeling volgde op de opbouw van grote belangen in Fokker NV (1919) en het gelieerde General Motors (1907), dat in de jaren dertig uitgroeide tot de grootste motoren- en autofabrikant ter wereld. Voor deze high-octane brandstoffen was geavanceerde hydrogeen-techniek essentieel. Het Bergin-octrooi van de Nederlands-Duitse Internationale Bergin Compagnie voor Olie- en Kolenchemie (1921, Den Haag) werd vanaf 1921 geëxploiteerd door 50/50-aandeelhouders Koninklijke en BASF. Via BASF werd de techniek verder ontwikkeld binnen IG Farben (1925) tot 1931, waarna de wereldwijde octrooien en licenties werden ondergebracht in de

[262] Het sluitstuk rondom schaduwmaatschappij DEC volgde met de Britse Petroleumwet (1934), die alle 'onontdekte' oliereserves aan de Britse kroon gunde, waarna er opvallend veel 'nieuwe' ontdekkingen werden gedaan en concessiecontracten met de oliesjeiks werden overgesloten.

International Hydrogenation Patents Company (1932, Liechtenstein), een vehikel van Koninklijke en SONJ.

Terwijl SONJ vanaf de jaren dertig stevig vastzat aan bindende contracten met de nazistische chemiegigant IG Farben, bleek Koninklijke via haar eigen International Hydrogenation Octrooien Maatschappij NV (c. 1936) de techniek zelfstandig te kunnen exploiteren — vooral in de Verenigde Staten, waar SONJ in 1942 aan banden werd gelegd onder het *Trading with the Enemy Act*. Shell leverde ondertussen de hoofdvoorraad vliegtuigbrandstof aan de nieuwe Amerikaanse luchtmacht — maar ook aan de luchtvloten van Nazi-Duitsland, Stalinistisch Rusland en het Britse Rijk.

De winstmarges op deze vliegtuigbrandstoffen moeten tijdens WOII buitensporig zijn geweest. Berekeningen ontbreken, maar de combinatie van monopolie, oorlog en noodzakelijk strategisch overwicht doen het ergste vermoeden.

Tot slot: 59 jaar Koninklijke

Het resultaat van 59 jaar Koninklijke was een mondiaal, grotendeels onzichtbaar olie-imperium dat de wereldmarkten structureel domineerde. In 1939 waren de prijzen opgelopen tot marges van 1.000%. Deze wereldmarkt — aan de vooravond van WOII stevig verankerd in de superkolonie Amerika — werd beschermd door meer dan tienduizend patenten, complexe productietechnieken, geavanceerde motoren en kapitaalkrachtige vehikels.

De schaal van de opbouw was adembenemend: organisatiegraad, marktkennis, technische ontwikkeling en marktdominantie waren ongeëvenaard. Tegelijkertijd maakte datzelfde systeem zich los van iedere morele beperking. In zijn schaduw ontstonden structuren die structureel geweld vergden: rassenhiërarchie, onderdrukking, uitbuiting, schuldslavernij, dwangarbeid en kampensystemen. Technologische superioriteit ging hand in hand met ecologische destructie, de opwaartse beweging met bewust dubbelspel tijdens beide wereldoorlogen en doorgeschoten winstbejag waarin fraude, geheimhouding en illegale sluierstructuren tot standaard werden verheven — door Oranje.

Robber baron van het eerste uur John D. Rockefeller Sr. was er niets bij.

Bepaling van de kost- en verkoopprijs van olieproducten in de periode tussen 1890 tot 1939

De kostprijs van een vat ruwe en geraffineerde olie lag rond 1900 in Nederlands-Indië, Perzië en de VS in grote lijnen op vergelijkbaar niveau. In Nederlands-Indië bedroeg de prijs voor ruwe olie circa ƒ 0,18 (1896) en voor geraffineerde olie op maximaal ƒ 0,66 (1896). De kosten daalden vermoedelijk verder tot 1912, maar door een (doelbewust) gebrek aan bronnen is onduidelijk met hoeveel. Die daling vloeide deels voort uit technologische verbeteringen — zoals de vervanging van stoommachines door elektrische pompen — en deels uit schaalvoordelen: de markt voor geraffineerde producten werd breder, waardoor de raffinage-efficiëntie steeg tot boven de 90% (1895). Vanaf 1912 is gerekend met een kostprijs van ƒ 0,60 per geraffineerd vat Indische olie.

Voor Perzië/Iran ligt de nacalculatie over de periode 1912–1951 op gemiddeld $ 0,23 per geraffineerd vat, omgerekend 1935:ƒ 0,34. Die waarde zou wijzen op lagere kosten dan in Indië, wat — gezien de koloniale schaalvoordelen — twijfelachtig is. In de VS bleef de officiële ruwe olieprijs opmerkelijk stabiel: $ 0,74 per vat in 1912 (1912:ƒ 1,84), en $ 0,97 in 1935 (1935:ƒ 1,44). Maar de werkelijke prijzen lagen voor de kartelleden waarschijnlijk een stuk lager. Zo werd in 1871 ruwe olie geëxporteerd tegen $ 0,12 per vat en geraffineerde verlichtingsolie tegen omgerekend $ 0,09. In het

huidige model wordt gerekend met $ 0,30 per geraffineerd vat — gebaseerd op exportcijfers voor verlichtingsolie uit 1882 (Statistical Yearbook 1889). In die schatting zijn ook organisatie- en installatiekosten inbegrepen. Grote spelers als Standard Oil (1870), Koninklijke (1890) en APOC (1909) hielden zulke werkelijke kostprijzen zorgvuldig verborgen.

Een andere structurele component in de bulkprijs van olie was het transport. Op basis van analyse wordt een droogtransportkosten van omgerekend ƒ 0,06 per vat per 1.000 kilometer gehanteerd voor kerosinekisten. De werkelijke zee-vervoerskosten zijn onduidelijk, maar oliemaatschappijen gebruikten eigen tankervloten, waardoor tegen interne kostprijs kon worden gevaren. Die tankers waren vermoedelijk goedkoper dan bulkvervoer, maar exacte cijfers ontbreken ook hier. In deze tarieven waren ook afschrijvingen, onderhoud en bemanning van de schepen inbegrepen.

Tegenover deze kosten stond de verkoopprijs aan eindgebruikers: van kisten met tinnen blikken kerosine voor lampen, tot stookolie voor marines, benzine voor voertuigen en hoog-octaan brandstof voor vliegtuigen. Vanaf 1928 werd het verschil tussen deze verkoopprijzen door het particuliere wereldkartel actief opgedreven en de prijzen over de hele linie opgedreven: In 1939 golden wereldwijd min of meer uniforme eindprijzen met marges die tot boven de 1.000% konden oplopen. Die stijgende marges werden steeds beter afgeschermd via patenten en raffinagetechniek. De enorme kapitaalintensieve distributiestructuren maakten zelfs de hoogste verkoopprijs onbereikbaar voor outsiders zonder toegang tot licentiecontracten — die werden strikt verdeeld via het kartel.

De VS vormde, als verreweg grootste producent én consument, de ‘basismarkt’ voor het wereldmonopolie. Daar stabiliseerde de verkoopprijs voor een vat kerosine op $ 3,10 (1882) tot $ 3,86 (1911), ondanks de opkomst van elektriciteit. Nieuwe toepassingen zoals koken, verwarming en later de jet aangedreven-luchtvaart hielden de vraag omhoog en de prijs langzaam omhoog. De benzineprijs bleef opmerkelijk constant: vanaf ca. 1910 was de prijs per gallon circa $ 0,22 — oftewel $ 9,24 per vat (1912:ƒ 22,92).

De VS bleef tot WOII veruit de grootste oliemarkt. In 1911 produceerde het land 201.175.000 vaten ruwe olie — zo’n 63% van de wereldproductie. In 1938 was dat opgelopen tot 1.181.570.000 vaten – nog steeds ca. 60% van het wereldvolume ondanks de sterke opkomst bijvoorbeeld Nazi Duitsland, Stalins USSR en Showa Japan. De consumptie groeide mee: in 1938 werd ca. 523 miljoen vaten (ca. 42%) omgezet in benzine, vooral voor de snelgroeiende transportsector. Via hoge accijnzen werd deze sector direct gekoppeld aan infrastructuurprojecten zoals het snelwegennet — wat op zijn beurt de afzet verder aanjoeg én de overheden afhankelijk maakte.

Vliegtuigbrandstof werd in de jaren 1930 — mede via Koninklijke’s octrooien op hydrogeen-techniek — tot een nieuw *hightech* kernproduct gemaakt. De doorontwikkeling vond vooral plaats in de VS én in nazi-Duitsland, en werd tijdens WOII bepalend voor de luchtmacht-dominantie van zowel de Asmogendheden als de geallieerden. Ook de ‘pompprijs’ van vliegtuigbrandstof werd vlak voor de oorlog gelijkgetrokken met die van gewone benzine.

Het wereldkartel tussen Koninklijke, SONJ en APOC (1928) maakte het mogelijk om ook buiten de VS uniforme verkoopprijzen op te leggen. In 1939 betaalde de rest van de wereld een in orde vergelijkbaar tarief als in de Amerikaanse ‘basismarkt’. Door het verschil tussen productielocatie en eindmarkt — en door de relatief lage exportkosten — konden de enorme winstmarges verschoven worden naar territoriale wateren en offshore-zones zonder belastingafdracht of toezicht. De winsten verdwenen daar grotendeels aan het zicht om elders weer anoniem op te duiken. De fysieke productie bleef beperkt tot enkele kartel-gebonden landen (geel), terwijl de benzine en diesel in vooral de snelgroeiende industriestaten (groen) extra werden belast via hoge petroleumbelastingen; zie bijlage A voor de details.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Berekening van de maximale marge algemeen

De wereldwijde oliemarkt vóór WOII liet zich opsplitsen in twee prijsniveaus. Aan de ene kant: de kapitaalkrachtige kernmarkten van Noord-Amerika en West-Europa, inclusief Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en Italië. Aan de andere: de goedkope oliegebieden van de rest van de wereld. In beide clusters had Koninklijke — rechtstreeks of via kartelpartners als APOC en Rockefeller's SONJ — conservatief geschat tenminste 36% van de controle. Exacte aandelen zijn niet te reconstrueren: de cruciale archieven zijn gesloten of verdwenen. De wirwar van dochtermaatschappijen, fusies en overlappende distributiekanalen was doelbewust ontworpen om zicht op de werkelijke machtsstructuur te blokkeren.

Toch is de globale marge te bepalen. Als verkoopbasis geldt de 'dure' markt van de Verenigde Staten; als kostprijsreferentie de 'goedkope' productie in Nederlands-Indië. Voor het omrekenen van ruwe naar geraffineerde olie wordt gerekend met een rendement van 90% vóór 1895 en 95% daarna — gedreven door verbeterde destillatietechniek en een bredere afzetmogelijkheden. Via de kartels werden productie en distributie wereldwijd uitgewisseld, terwijl de verkoopprijs kunstmatig werd opgedreven. Zo konden de maatschappijen tegelijkertijd hun kostprijs minimaliseren, de winstmarges maximaliseren zonder de schijn van concurrentie op te geven.

De ontwikkeling van de Indische markt wordt geanalyseerd in drie fases: 1890–1912 (expansie), 1913–1923 (consolidatie), en 1924–1939 (camouflage). De Amerikaanse markt volgt één doorgaande lijn, met gestage prijsstijging. Beide markten zijn onderverdeeld in dezelfde productcategorieën, met bijbehorende waardebepaling van de exportstromen. In het slot van dit segment volgt een projectie op de wereldmarkt op basis van gecombineerde segmentering.

Berekening van Koninklijke's marge in Nederlands-Indië van 1890 tot 1939

Voor de berekening van de 'Waarde import kisten kerosine, monopolie Nederlands-Indië tot en met 1912' in de digitale 'Bijlage exploitatiewinsten 1800-1948' zijn de volgende overwegingen gemaakt. Tot 1897 wordt uitgegaan van de relatief hoge kostprijs van SONY's Devoe-kisten. Daarna geldt de fors lagere kostprijs van Koninklijke, die dan voldoende produceert om de binnenlandse markt te dekken. In werkelijkheid zal de overgang geleidelijker zijn verlopen, maar door het ontbreken van nauwkeurige data is die overgang niet precies te reconstrueren. Verkoopprijzen van de merken 'Devoe' en 'Kroon' zijn afkomstig uit de Koloniale Jaarverslagen (1889–1940). Omdat de importgegevens vanaf 1895 plotseling verdwijnen (precies het moment dat Koninklijke de binnenlandse markt betreedt), is het importvolume van dat jaar als constante gehanteerd tot en met 1912.* Accijnzen zijn buiten beschouwing gelaten. Tot 1912 is dit als leidende distributiesysteem genomen, na 1912 het vloeibare distributiesysteem. Het geheel leidt tot de curve:

Tabel: Waarde import kisten kerosine Nederlands-Indië 1890 tot en met 1912

Eenheden: kisten / f per kist / f totaal

Jaar	Import (kist)	Kostprijs Devoe	Kostprijs Koninklijke	Verkoopprijs	Max. marge
1890	3.082.014	2,24		3,43	3.647.422
1895	3.272.646	2,23		2,61	1.576.989
1900	3.272.646*	2,52	1,20	4,75	11.617.893
1905	3.272.646*	3,54	1,20	4,05	9.327.041

Jaar	Import (kist)	Kostprijs Devoe	Kostprijs Koninklijke	Verkoopprijs	Max. marge
1910	3.272.646*	3,08	1,20	4,55	10.963.364
1912	3.272.646*	3,14	1,20	4,53	10.881.548

De maximale marge in deze analyse bedraagt **f 171.136.434.**

De 'Waarde geraffineerd monopolie Nederlands-Indië tot en met 1912' sluit direct aan op de voorgaande analyse, maar is gebaseerd op vatvolumes in plaats van kisten en betreft andere markten dan die van kerosine. Ook de kostprijs van deze surplus is omgerekend naar geraffineerd kist-product: Fl. 5,12/vat (gebaseerd op 4,2 x Fl. 1,20). Accijnzen blijven ook hier buiten beschouwing.

Tabel: Waarde geraffineerd monopolie Nederlands-Indië 1890 tot en met 1912

Eenheden: vaten / f per vat / f totaal

Jaar	Consumptie (vat)*	Kostprijs	Verkoopprijs	Marge
1890	4.879	5,12	14,39	45.291
1895	337.297	5,12	11,39	2.115.695
1900	779.201	5,12	19,95	20.786.010
1905	6.917.766	5,12	17,01	78.262.726
1910	7.670.710	5,12	19,11	103.323.719
1912	9.200.540	5,12	19,01	131.497.774

** Consumptie geraffineerd rest. Voor de kerosineproductie in de eerste analyse wordt in dit schema een correctie toegepast. Vanaf 1897 produceerde Koninklijke voldoende om de volledige binnenlandse markt te bedienen, zoals die voor de daaropvolgende periode is ingeschat. De theoretische hoeveelheid van 3.272.646 kisten (779.201 geraffineerde vaten) is daarom in mindering gebracht op de totale consumptie. Door gebrek aan data zijn de kostprijs en verkoopprijs tot en met 1912 ook toegepast op andere raffinageproducten zoals stookolie en smeerolie. Om een vloeiende overgang te creëren is de eerstgenoemde export in de Jaarverslagen — die van 1912 — nog bij de binnenlandse markt opgeteld. Hoewel duidelijk is dat Koninklijke al vanaf 1892 exporteerde, ontbreken gegevens over die uitvoer. In dit model wordt daarom gesimuleerd alsof ook die export deel uitmaakte van de binnenlandse markt.*

De maximale marge in deze analyse bedraagt **f 923.605.859.**

De analyse ‘Waarde geraffineerd monopolie Nederlands-Indië, na 1912’ rekent hetzelfde uit als hierboven maar voor het goedkopere natte distributiesysteem. Het vormt een geheel samen met de de calculatie voor benzine en de export in dezelfde periode. Het levert een volgende curve op:

Tabel: Waarde geraffineerd monopolie Nederlands-Indië van 1913 tot en met 1939

Eenheden: vaten / f per vat / f totaal

Jaar	Consumptie (vat)	Verkoopprijs kerosine *	Verkoopprijs petroleum rest *	Kostprijs**	Marge
1913	1.366.564	33,60	53,95	0,60	58.998.909
1915	6.137.319	21,76	53,95	0,60	228.625.932

Jaar	Consumptie (vat)	Verkoopprijs kerosine *	Verkoopprijs petroleum rest *	Kostprijs**	Marge
1920	10.783.356	26,46	19,66	0,60	242.185.707
1925	8.103.442	31,08	13,39	0,60	175.301.161
1930	10.408.062	27,05	7,42	0,60	173.116.235
1935	2.476.612***	16,59	2,85	0,60	22.582.678
1939	3.307.740***	17,22	3,11	0,60	31.635.155

** De verkoopprijzen van kerosine en overige petroleumproducten ('inlandse petroleum') zijn hier berekend exclusief de benzineconsumptie. Omdat voor de binnenlandse markt geen specifieke productverdeling beschikbaar is, is uitgegaan van een 50/50-verdeling tussen kerosine en overige producten.*
*** Aangenomen is dat de distributie vanaf deze periode grotendeels plaatsvond via een 'vloeibare' distributiesystemen: olietankers, tankwagens en lokale vulstations. De kostprijs voor geraffineerd word gereduceerd tot f 0,60 per vat — een scherpe daling ten opzichte van de f 5,12 per vat bij het eerdere droge 'kisten-distributiesysteem'.*
**** De onrealistisch lage consumptiecijfers voor de jaren 1930 zijn toch doorgerekend om methodologisch consistent te blijven. Vermoedelijk bleef de werkelijke binnenlandse vraag stabiel tussen de 10 en 12 miljoen vaten per jaar. Uit de officiële cijfers blijkt dat echter niet. De afwijking wijst erop dat overheid en/of oliemaatschappijen via deze 'foute data' circa f 2 miljard hebben kunnen wegsluizen. Deze is niet meegenomen.*

De maximale marge in deze analyse bedraagt **f 3.339.956.604.**

Bij de analyse 'Waarde geraffineerd monopolie Nederlands-Indië, na 1912' wordt de waarde van de benzinemarkt in de kolonie berekend. In 1915 zijn officieel 92 auto's geregistreerd, al reden er al sinds zeker 1907 voertuigen rond. Vergeleken met de VS en bijvoorbeeld Nederland blijft de markt opvallend klein: vanaf 1924 schommelt het aantal auto's rond de 40.000. Het gebruik bleef vermoedelijk beperkt tot vooral Nederlanders en Europees personeel van de grotere NV's. Vanaf 1930 worden de pompprijzen gelijkgeschakeld met die in de VS — relatief hoog voor delen van Azië. Ook wordt een forse belasting aan de pomp geheven, onder meer voor de aanleg van nieuwe wegen. Het verloop tekent zich af in de volgende curve:

Tabel: Waarde benzinemarkt Nederlands-Indië, 1913–1939

Eenheden: aantal / vaten / f per vat / f totaal

Jaar	Gereg. auto's**	Consumptie (vat)**	Verkoopprijs*	Belasting (vat)	Kostprijs**	Marge
1913	–	–	33,60	3,98	0,60	–
1915	92	1.321	21,76	3,98	0,60	60.116
1920	22.321**	320.490	46,11	3,98	0,60	14.585.503
1925	44.744	642.432	46,91	11,93	0,60	29.747.808
1930	39.980**	1.691.384	37,37	11,93	0,60	63.183.720
1935	41.422	936.465	38,16	15,90	0,60	20.283.841
1939	42.031**	1.195.258	34,98	20,67	0,60	16.386.985

** De eerste bekende pompprijs uit externe bronnen bedraagt omgerekend Fl. 46,11 per vat in 1920. Die hoge prijs is teruggevoerd tot 1913, in lijn met de verhoogde 'oorlogsprijzen' voor kerosine en andere petroleumproducten in de kolonie.*
*** Op basis van accijnscijfers en het vroege benzineverbruik per auto is zowel het gemiddelde verbruik als het aantal voertuigen tussen 1915–1925, 1925–1934 en 1937–1940 gereconstrueerd omdat officiële cijfers ontbreken.*

De maximale marge in deze analyse bedraagt **ƒ 623.465.385**.

De 'Waarde export monopolie Nederlands-Indië' analyse vormt het sluitstuk. In deze berekening is kerosine gescheiden van de export van benzine en andere geraffineerde producten. De prijzen in de bestemmingslanden zijn grotendeels onbekend; in China lagen die vermoedelijk lager, terwijl latere gegevens wijzen op juist hogere prijzen in de grote Britse kroonkolonies India en de Maleisische federatie. In dit model is uitgegaan van een gemiddelde exportprijs die gelijk ligt aan die op de binnenlandse markt in Indië. Ook de hoge accijns op benzine in de afzetlanden is hierin meegenomen.

Tabel: Waarde exportmonopolie Nederlands-Indië, 1913–1939

Eenheden: vaten / ƒ per vat / ƒ totaal

Jaar	Export kerosine	Export benzine*	Evk kerosine**	Evk benzine**	Kostprijs ***	Belasting benzine****	Marge
1913	4.495.398	4.720.168	33,60	46,11	0,60	3,98	344.400.338
1915	2.938.384	2.320.233	21,76	46,11	0,60	3,98	158.538.668
1920	2.219.642	3.080.006	46,11	46,11	0,60	3,98	185.327.991
1925	1.762.352	12.836.101	31,08	46,91	0,60	11,93	495.021.633
1930	2.872.532	23.388.850	27,05	37,37	0,60	11,93	656.951.757
1935	4.169.719	34.593.259	16,59	38,16	0,60	15,90	815.963.803
1939	6.171.151	44.450.058	34,98	20,67	0,60	20,67	711.974.820

** Aantal geëxporteerde vaten benzine en andere petroleumproducten.*
*** Exportverkoopprijs van kerosine en van benzine en overige geraffineerde producten, per vat. Voor de benzineprijs tussen 1913 en 1920 is uitgegaan van de waarde in het laatste bekende jaar, wegens gebrek aan eerdere gegevens.*
**** Kostprijs van geraffineerde olie per vat.*
***** Indicatieve accijns op benzine per vat in de exportmarkten.*

De maximale marge in deze analyse is **ƒ 13.523.235.371.**

Als ervan uit word gegaan van 36% van de exportmarkt na 1912 en 80% van de binnenlandse markt dan is de Nederlands-Indische markt goed voor **ƒ 8.946.896.159** (80%x (171.136.434+923.605.859+3.339.956.604+663.465.385) + 36%x 13.523.235.371)**.**

Berekening van Koninklijke's marge in de VS van 1890 tot en met 1939

Bij 'Waarde geraffineerd (minus benzine) monopolie VS' zijn kerosine en 'stookolie, smeerolie, anders' als aparte posten weergegeven in de 'Bijlage exploitatiewinsten 1800-1948'. Er is geen accijns meegenomen. Voor de kostprijs van 1882 — $ 0,30 per vat — zijn inflatiecorrecties toegepast vanwege de sterk wisselende dollarkoers. Het geheel leidt tot de volgende curve:

Tabel: Waarde geraffineerd (minus benzine) monopolie VS, 1890–1939

Eenheden: vaten / $ per vat / $ totaal

Jaar	Cons. geraf. (vat)	V. K. (vat)*	V. P. (vat)*	V. gem.	K**	Marge
1890	17.357.611	$ 3,10	–	$ 3,10	$ 0,28	48.589.383
1895	28.512.523	$ 3,09	–	$ 3,09	$ 0,30	80.233.266
1900	40.446.344	$ 3,57	–	$ 3,57	$ 0,26	133.927.981
1905	104.771.197	$ 5,29	–	$ 5,29	$ 0,28	525.177.448
1910	160.882.996	$ 4,54	–	$ 4,54	$ 0,29	683.137.264
1915	189.633.857	$ 6,01	–	$ 6,01	$ 0,31	1.079.272.476
1920	387.347.350	$ 10,25	$ 11,69	$ 10,97	$ 0,62	4.007.361.252
1925	528.228.750	$ 6,97	$ 5,55	$ 6,26	$ 0,54	3.021.303.356
1930	645.923.550	$ 6,80	$ 5,91	$ 6,36	$ 0,52	3.772.174.472
1935	622.229.350	$ 5,54	$ 3,47	$ 4,51	$ 0,43	2.539.306.416
1939	796.476.250	$ 5,50	$ 3,37	$ 4,44	$ 0,43	3.189.522.924

* Verkoopprijs van kerosine en overige petroleumproducten ('inlandse petroleum'), exclusief de benzineconsumptie. Omdat de exacte verhoudingen niet zijn vastgelegd, is de binnenlandse markt verdeeld volgens een 50/50-verhouding.
** Voor de kostprijs voor geraffineerde producten is 1882 als peiljaar genomen: $ 0,30 per vat.

De maximale marge in deze analyse is **$ 77.699.072.238.**

Bij 'Waarde benzinemonopolie VS' valt in de data van het *US Statistical Yearbook* op dat, naast het grote aantal auto's, ook het aandeel vrachtwagens en tractoren relatief hoog is. Ook deze voertuigcategorieën gebruikten tot in de jaren dertig voornamelijk benzine — en per eenheid bovendien aanzienlijk meer.

Tabel: Waarde benzinemonopolie VS, 1890–1939

Eenheden: vaten / $ per vat / $ totaal

Jaar	Ger. auto's	Cons. (vat)*	V. prijs (vat)**	Belasting (vat)	K***	Marge
1890	–	–	–	–	$ 0,28	–
1895	300	3.862	–	–	$ 0,26	31.069
1900	13.824	320.490	$ 4,20	–	$ 0,26	701.470
1905	77.988	1.004.082	$ 7,84	–	$ 0,28	7.591.474
1910	468.497	6.031.816	$ 7,77	–	$ 0,29	45.119.039
1915	2.445.666	31.487.519	$ 8,95	–	$ 0,31	271.779.769
1920	9.231.941	108.945.000	$ 14,91	0,3 %	$ 0,62	1.551.858.658
1925	19.937.000	232.745.000	$ 8,19	10,5 %	$ 0,54	1.579.579.209
1930	26.545.000	382.878.000	$ 7,31	23,4 %	$ 0,52	1.945.238.032
1935	26.231.000	434.810.000	$ 7,31	38,2 %	$ 0,43	1.778.731.800
1939	30.615.000	552.557.000	$ 7,06	40,9 %	$ 0,43	2.668.171.530

** Consumptie benzine. Op basis van het benzineverbruik en algemene consumptie gereconstrueerd.*
*** Verkoopprijs per vat aan de pomp(wagen).*
**** Kostprijs geraffineerd: 1882: $ 0,30*

De maximale marge in deze analyse is **$ 38.194.150.005.**

Bij 'Waarde geraffineerde export' wordt de Amerikaanse exportmarkt geanalyseerd. Omdat buitenlandse prijzen grotendeels onbekend zijn, zijn de binnenlandse prijzen voor kerosine, 'stookolie, smeerolie en anders', en benzine geprojecteerd. Ook de hoge accijns op benzine is in de berekening meegenomen — op identieke wijze als in de analyse van Nederlands-Indië. Wat daarbij opvalt: de export vanuit dit 'hoge lonen'-land blijft relatief beperkt. De bulk van de wereldolie kwam juist uit 'goedkope' productiegebieden, waar Koninklijke dominant was.

Om scherper te laten zien waar de marges vielen, is de analyse opgesplitst in twee delen. Deel 1:

Jaar	Exp. ruwe olie	Exp. kerosine	E.V.O.*	E.V.K.**	K.O.***	K.R.****	Marge
1890	2.272.635	12.578.455	$ 0,87	$ 3,10	$ 0,14	$ 0,28	37.107.275
1895	2.649.649	15.291.424	$ 1,36	$ 3,09	$ 0,13	$ 0,26	46.572.887
1900	3.167.230	17.167.325	$ 1,19	$ 3,57	$ 0,13	$ 0,26	60.204.511
1905	3.049.024	19.592.427	$ 0,62	$ 5,29	$ 0,14	$ 0,28	99.673.719
1910	4.021.523	23.929.227	$ 0,61	$ 4,54	$ 0,14	$ 0,29	103.478.031
1915	3.631.289	21.102.780	$ 0,64	$ 6,01	$ 0,16	$ 0,31	121.856.015
1920	8.044.907	20.730.120	$ 3,07	$ 10,25	$ 0,31	$ 0,62	221.772.569
1925	13.125.000	21.212.000	$ 1,68	$ 6,97	$ 0,27	$ 0,54	154.849.830
1930	60.832.000	20.022.000	$ 1,19	$ 6,80	$ 0,26	$ 0,52	182.525.206
1935	32.131.000	6.651.000	$ 0,97	$ 5,54	$ 0,21	$ 0,43	58.373.921
1939	33.490.000	8.241.000	$ 1,02	$ 5,50	$ 0,22	$ 0,22	68.746.369

** E.V.O = Export Verkoopprijs Olie (ruw), per vat.*
*** E.V.K. = Export Verkoopprijs Kerosine, per vat - prijs gelijk als in de VS.*
**** K.O. = Kostprijs ruwe olie, per vat in de VS.*
***** K.R. = Kostprijs geraffineerd, per vat in de VS.*

Deel 2:

Jaar	Exp. S&S, rest*	Exp. benzine	E.V.S.&S.**	E.V.B.***	K.R.	B.****	Marge
1890	1.026.189	–	$ 3,09	–	$ 0,28	–	2.891.921
1895	1.386.194	–	$ 3,09	$ 2,94	$ 0,26	–	3.926.324
1900	523.526	–	$ 3,57	$ 4,20	$ 0,26	–	1.733.525
1905	733.730	–	$ 5,29	$ 7,84	$ 0,28	–	3.677.904
1910	5.906.695	–	$ 4,54	$ 7,77	$ 0,29	–	25.080.858
1915	23.610.692	3.734.540	$ 6,01	$ 8,95	$ 0,31	–	166.610.807
1920	36.814.018	9.413.911	$ 11,69	$ 14,91	$ 0,62	–	541.411.650
1925	41.134.000	31.497.000	$ 5,51	$ 6,97	$ 0,54	$ 0,53	419.871.488
1930	46.385.000	65.575.000	$ 5,91	$ 7,31	$ 0,52	$ 1,71	583.435.101
1935	37.447.000	30.613.000	$ 3,47	$ 7,31	$ 0,43	$ 2,79	239.201.687
1939	61.386.000	44.638.000	$ 3,37	$ 7,06	$ 0,43	$ 2,89	347.253.958

** Export van stookolie, smeermiddelen en overige producten (in vaten).*
*** Exportverkoopprijs van stookolie, smeermiddelen en overige producten (per vat); gelijkgesteld aan de binnenlandse prijs in de VS.*
**** Exportverkoopprijs van benzine (per vat); gelijkgesteld aan de binnenlandse prijs in de VS.*
***** Belasting op benzine zoals geheven in de VS.*

De maximale marge van deze analyse is **$ 14.467.510.477.**

De totale maximale marge op de Amerikaanse markt tussen 1890 en 1939 bedraagt **$ 130.360.732.720**, omgerekend **ƒ 302.127.243.516**. Indien Koninklijke in deze periode 36% van die markt controleerde, komt haar maximale marge uit op **ƒ 108.765.807.666**.

Berekening van Koninklijke's marge in de resterende olie-wereldmarkt

Een groot deel van de wereldwijde olieproductie en -consumptie blijft buiten beeld, omdat slechts twee markten zijn bestudeerd. Toch werd olie in de jaren 1930 overal ter wereld gebruikt. Bovendien exporteerden vooral de 'goedkope' landen als Iran, Irak, Egypte, Venezuela en Mexico hun olie tegen extreem lage prijzen via het kartel. In die gebieden — maar vooral ook in de distributieketen, waar de winst viel — had Koninklijke vanaf het begin een uitstekende positie.

In dit model wordt het 'duurdere' Amerikaanse model geprojecteerd op Noord-Amerika en West-Europa, omdat deze regio's zich industrieel vergelijkbaar ontwikkelden. Aangenomen is dat tussen de *free on board*-haven (f.o.b.) en het verkooppunt ('de pomp') de correctie voor transport en distributie in handen was van de oliemaatschappijen zelf. Zeetransport was verwaarloosbaar goedkoop: maximaal ƒ 0,06 per vat per 1.000 km, ofwel ƒ 0,0004 per liter.

Er is gecorrigeerd voor de binnenlandse consumptie en export van de VS, om zo de maximale marge te berekenen van vooral de drie grote monopolisten over deze grotendeels onzichtbare markt tussen 1890 en 1939. Die marge blijkt opvallend hoog.

Tabel: Maximale marge op resterende markt Noord-Amerika en West-Europa, 1890–1939

Eenheden: aantal vaten / gemiddelde marge in ƒ per vat / totaalbedrag in ƒ

Jaar	Cons. VS*	Export VS	O. C. NA, WE**	Gem. Exp.***	Marge
1890	19.286.234	15.650.015	18.717.655	ƒ 7,05	131.871.334
1895	30.017.248	19.062.303	27.400.737	ƒ 7,05	193.250.406
1900	42.762.448	20.699.719	41.111.936	ƒ 8,29	340.613.234
1905	111.342.399	23.222.730	23.222.730	ƒ 12,59	1.381.434.943
1910	175.699.802	33.656.370	170.392.135	ƒ 10,86	1.851.135.744
1915	232.759.343	51.897.736	296.447.314	ƒ 15,03	4.455.783.097
1920	522.413.000	74.600.710	418.040.885	ƒ 32,82	13.720.269.823
1925	801.025.000	106.311.750	714.670.888	ƒ 15,05	10.759.123.947
1930	1.082.949.000	189.772.400	959.551.280	ƒ 13,84	13.279.840.886
1935	1.112.673.000	105.235.450	1.204.373.418	ƒ 6,05	7.281.455.463
1939	1.420.035.000	146.080.500	1.291.756.518	ƒ 7,29	9.411.212.423

** Consumptie VS in vaten.*
*** Overige Consumptie in Noord-Amerika en West-Europa, in vaten.*
**** Gemiddelde 'exportprijs', gebaseerd op binnenlandse prijzen in de VS, berekend vanaf een geraffineerde kostprijs van 1882: $ 0,30 per vat, bij een raffinagerendement van 95% na 1895 en 90% daarvoor.*

De maximale marge in deze analyse bedraagt **ƒ 268.343.934.349**.

Het 'goedkopere' model van Nederlands-Indië wordt geprojecteerd op de overige landen in Afrika, Latijns-Amerika, Azië, Rusland en Centraal-Europa. Daarmee kan een orde van grootte worden bepaald van de marge die de drie monopolisten vergaarden in de periode 1890–1939.

Tabel: Maximale marge overige regio's op basis Indisch model, 1890–1939

Eenheden: aantal vaten / gemiddelde marge in ƒ per vat / totaalbedrag in ƒ

Jaar	Cons. NI*	Export NI	O. C. rest**	Gem. Exp.***	Marge
1890	738.692	–	33.572.700	ƒ 9,27	ƒ 86.709.536
1895	1.116.498	–	73.965.060	ƒ 6,27	ƒ 171.871.124
1900	3.229.038	–	120.710.610	ƒ 14,83	ƒ 609.690.009
1905	8.476.169	–	121.112.840	ƒ 11,89	ƒ 1.304.420.389
1910	9.229.113	–	190.331.075	ƒ 13,99	ƒ 2.383.785.975
1915	6.138.640	5.258.616	177.612.952	ƒ 21,16	ƒ 3.757.782.852
1920	11.103.846	5.299.648	128.675.790	ƒ 25,86	ƒ 3.327.555.924
1925	8.745.874	14.598.453	192.351.436	ƒ 30,48	ƒ 5.862.871.769
1930	12.099.446	26.261.382	253.662.958	ƒ 26,45	ƒ 6.708.877.916
1935	3.413.077	38.762.978	363.373.399	ƒ 15,99	ƒ 7.281.455.463
1939	4.502.998	50.621.209	449.284.799	ƒ 16,62	ƒ 7.467.113.357

**Cons. NI = Binnenlandse consumptie Nederlands-Indië (in vaten).*
***O. C. rest = Overige consumptie buiten VS, NA, WE (in vaten).*
****Gem. Exp. = Gemiddelde exportprijs gebaseerd op het model van Nederlands-Indië.*

De maximale marge van deze analyse bedraagt **ƒ 162.737.836.364.**

De totale marge van de 'rest van de wereld' komt uit op **ƒ 431.081.770.713.** Indien Koninklijke circa 36% van deze markt controleerde, zou dat neerkomen op een aanzienlijke maximale marge van **ƒ 155.189.437.457**.

Tot slot

De wereldwijde machtspositie van Koninklijke was vóór de Tweede Wereldoorlog al indrukwekkend — en grotendeels onzichtbaar. Die werd niet alleen opgebouwd via de Nederlandse koloniën, maar evenzeer via het Britse imperium (Shell, Burmah Oil, APOC, DEC, Anglo Egyptian Oilfields Ltd., IPC, Petroleum Development Qatar Ltd., D'Arcy Shell) en via een strategische aanwezigheid in de Verenigde Staten (onder meer via Koninklijke, Shell, SOCAL, SONOCY, Vacuum). Koninklijke was het zichtbare deel van bedrijf — maar fungeerde feitelijk als het bovenste deel van een enorme mierenkolonie van belangen, waaronder een wereldwijd netwerk van verbonden en gecontroleerde

ondernemingen opereerde. Die onzichtbaarheid lijkt geen toeval en is ook terug te zien bij de handelingswijze van Oranje gerelateerde ondernemingen in de kroonkolonies én elders. Alles wijst erop dat het ook een fiscale functie had: buiten beeld blijven van de Nederlandse belastingbetaler. Die insteek is tot op heden nog niet veranderd.

Opmerkelijk is dat Koninklijke in deze structuur niet slechts deelnemer was op het wereldtoneel — maar regisseur. Waar APOC en Rockefeller's Standard Oil of New Jersey als zwaargewichten golden, waren het in de praktijk slechts zijwieltjes naast het operationele zwaartepunt van Koninklijke Olie / Shell. Ook technisch en commercieel trok Koninklijke de lijn. In Azië domineerde het merk 'Crown' kerosine (1882), een superieur eindproduct met de laagste prijs. In de opkomende VS-markt was 'Red Crown Gasoline' (1892) een van de vroegste benzinemerken die vanaf het begin via het (voormalige) Standard Oil imperium de markt ontwikkelde. Vanaf ca. 1928 werd de onderneming wereldwijd leidend in vliegtuigbrandstoffen met Shell AeroShell en Avgas. Tegelijk liep zij voorop in de ontwikkeling van de hydrogenische raffinagetechniek (1921) — en was zij innig verstrengeld met regimes aan beide zijden van het conflict: van Showa-Japan tot Nazi-Duitsland, maar evengoed met het Britse imperium, de VS, China en de Sovjet-Unie. Koninklijke leverde aan iedereen. En speelde iedereen tegen elkaar uit.

Het resultaat was een wereldwijd distributie- en licentie-imperium dat in 1939 haar vooroorlogse toppunt bereikte: een machtspositie tot aan 'de pomp', beschermd door duizenden patenten en handelsgeheimen, met marges die in meerdere werelddelen woekerhoog waren én bleven. In deze analyse is geschat dat Koninklijke 80% van de Nederlands-Indische markt controleerde en circa 36% van de wereldmarkt. De analyse is conservatief en de conclusie duidelijk:

De maximale marge over de hele periode 1890–1939 bedroeg **ƒ 272.870.141.281** (1939:$ 56,1 miljard): bestaande uit **ƒ 8.946.896.159** in Nederlands-Indië, **ƒ 108.765.807.666** in de Verenigde Staten, en **ƒ 155.189.437.457** in de rest van de wereld. Gecorrigeerd voor inflatie betekent dit in 2011-termen: **2011:€ 5.808,7 miljard**. Olie was zonder twijfel het meest winstgevende product uit de enorme Oranje-portefeuille — en het enige dat probleemloos de postkoloniale tijd zou overleven.

Het vormde ook het vertrekpunt voor de Tweede Wereldoorlog. Het meeste geld werd niet in Europa verdiend, maar in de Verenigde Staten en in de koloniale wereld. Miljarden aan dollars en ponden vloeiden uit deze markten — en werden actief beschermd door Wilhelmina, juist in het dubieuze conflict met Nazi-Europa. In 1939 was er al $ 56,1 miljard aan olie-inkomsten gerealiseerd: goed voor 4% van het wereld-BNP. Het zwarte goud voedde niet alleen de industrialisatie, maar ook de enorme oorlogsmachines die vanaf dat moment op volle toeren gingen draaien. De winsten die tijdens de oorlog zelf werden geboekt, waren ongekend — en konden rechtstreeks worden ingezet voor de oorlogsinspanning én het kapitalistische eigenbelang. Dat bleek uiteindelijk aanzienlijk krachtiger dan de ideologie van het Derde Rijk: waar Hitler viel, werd Wilhelmina's onzichtbare imperium sterker dan ooit.[263]

[263] Dit hoofdstuk is een boek in een boek, een onderzoek in een onderzoek en het fundament onder dit werk, maar ook onder dat van het Oranje imperium

De Nederlandsche Handel-Maatschappij en de opbouw van Nederland (1900-)

Van koloniale naar binnenlandse macht: Oranje's NHM wordt ook bankier in Nederland

Vanaf circa 1900 ontwikkelde de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) zich tot een volwaardig internationaal bankbedrijf. In 1902 begon de onderneming ook te opereren binnen Nederland zelf, waar zij kredieten verstrekte aan burgers en ondernemers — onder meer in de vorm van hypotheken en leningen. De vestiging in Amsterdam functioneerde steeds nadrukkelijker als het mondiale hoofdkwartier van een kapitaalimperium dat werd geleid door figuren als NHM- en Deli-topman Jacob Theodoor Cremer (r. 1907–1913), de langstzittende NHM-president C.J.K. van Aalst (r. 1913–1934), en vader en zoon Heldring (r. 1901–1907 en r. 1939–1948).

Onder hun leiding kende de NHM tussen 1900 en 1934 een krachtige bloeiperiode en speelde zij een centrale rol in de ontwikkeling van enkele van Nederlands nieuwste en grootste industrieën — met name die welke de titel 'Koninklijk' zouden dragen. Er werden leningen verstrekt aan onder meer de Twentse textielsector, die door mechanisatie en massaproductie werd omgevormd tot industriële kernregio. Daarnaast participeerde de NHM direct in opkomende bedrijven die zouden uitgroeien tot industriële reuzen.

Maar achter dit zichtbare banken- en kredietbedrijf liep een tweede, minder zichtbare lijn. Via de Franse Wendel-groep, waarin Oranje via NHM en koninklijke concessies een belang had genomen, verschoof steeds meer koloniaal kapitaal naar de Limburgse mijnbouw. Samen met een participatie in de Staatsmijnen NV en via 'superondernemers' (Fentener van Vlissingen en Van der Vorm) werd hier het fundament gelegd voor een kartel dat de kolenprijzen decennialang kunstmatig opdreef en na 1945 met publieke middelen werd uitgekocht. Wat als nationale industrialisering werd gepresenteerd, was in werkelijkheid een nieuw Oranje koloniaal-achtig monopolie, waarin Wendel de spil vormde.[264]

De Limburgse mijnen: anonieme belangen, koninklijke lijnen

Kolenwinning in Nederland is geen negentiende-eeuws fenomeen. Al sinds 1113 werden bij het klooster in Kerkrade kolenschachten geëxploiteerd. Na het Congres van Wenen (1815) kwamen de Limburgse mijnrechten in handen van de streng door Willem I geleidde Nederlandse Staat, ondergebracht in de zogeheten Domaniale Mijnen. In 1823 werd op dit terrein de eerste stoommachine van Nederland gebouwd.

Om het mijngebied te ontsluiten, werd in 1845 de Aken-Maastrichtse Spoorweg-Maatschappij (AMSM) opgericht — de derde spoorlijn van Nederland, en de eerste in Limburg. Hoewel de aandeelhouders van AMSM anoniem bleven, werd het statutaire boekwerk uitgegeven als koninklijk vormgegeven document, wat duidt op participatie van Huis Oranje – in die tijd zeker niet ongebruikelijk. In datzelfde jaar verwierf AMSM ook de concessie voor het Domaniale mijngebied voor 99 jaar (tot 1944), tegen betaling van ƒ 50.000. Opmerkelijk is dat 173 hectare van het concessiegebied in Pruisisch gebied lag en desondanks ontgonnen mocht worden — een aanwijzing voor de warme banden tussen de koningshuizen van Nederland en Pruisen.

[264] Limburg werd pas laat verenigd. Tot 1794 was het gebied verdeeld onder diverse regenten; na de Franse invasie van Napoleon kwam het onder direct Frans gezag. Onder koning Willem I (r. 1813–1840) werden de regio's samengevoegd tot één provincie Limburg binnen het Koninkrijk der Nederlanden (vanaf 1813). In 1839 ging het zuidelijke deel over naar het afgescheiden België.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De genealogische lijnen tussen beide dynastieën liepen diep. Wilhelmina van Pruisen (1774–1837), dochter van het Pruisische koningshuis, werd als eerste koningin der Nederlanden (r. 1815–1837) medegrondlegger van de Oranjemonarchie in Nederland. Andersom was Louise Henriëtte van Nassau (1627–1667), kleindochter van Willem van Oranje, de stammoeder van het Pruisische Hohenzollern koningshuis. Zij huwde Frederik Willem van Brandenburg (r. 1640-1688), die later hertog van Pruisen werd. Hun zoon werd de eerste koning.

Kolenprijs op de Beurs van Essen. Na de syndicaatvorming in het Ruhrgebied in 1893 stijgt de prijs van ca. DM 7,50 (1893: ƒ 4,43) naar DM 10,50 (1911: ƒ 6,20). Het laagste punt in 1880 — DM 4,75 (1880: ƒ 2,81; 1911: ƒ 3,15) — ligt waarschijnlijk dicht bij de werkelijke kostprijs. Het Duitse RWKS-kartel dwingt de verkoopprijs omhoog tot circa tweemaal de kostprijs.

Na de verkoop van AMSM aan het Belgische Grand Central Belge in 1867 werd de mijn zelfstandig voortgezet als Domaniale Mijn NV. De groep anonieme investeerders uit 1845 bleef ogenschijnlijk aan boord. In 1875 werd het concessiegebied met 250 hectare op Pruisisch grondgebied uitgebreid. In 1880 volgde de aansluiting op de nieuwe Simpelvelt-tak van het spoor (bijgenaamd het 'miljoenenlijntje'), en werd bepaald dat Domaniale Mijn NV per gewonnen ton kolen ƒ 0,50 royalty aan de Staat moest afdragen. In 1925 werd de naam formeel gewijzigd in Dominiale Mijn Maatschappij NV na de overname door Van der Vorm's SSM— wat zo bleef tot de staatsovername in 1966.

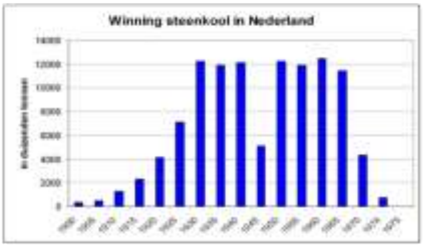

Steenkoolwinning in Nederland. De prijs daalt na de Tweede Wereldoorlog tijdelijk door Amerikaanse dumppraktijken, en in de jaren 1970 opnieuw sterk.

Op aansluitend gebied verleende de Staat in 1893 een nieuwe mijnbouwconcessie onder de veelzeggende naam 'Oranje Nassau', die werd ingebracht in de Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen NV. Opnieuw bleef het aandeelhouderschap anoniem. In 1908 kwamen de exploitatierechten via de Duitse Honigmann-broers in handen van het Franse bedrijf *Les Petits-Fils de François de Wendel & Cie*, dat voor ƒ 5 miljoen eigenaar werd. Dezelfde Wendel Groep (1704) had in 1903 reeds een andere Limburgse concessie verworven uit handen van koningin Wilhelmina (r. 1890–1898) en voegde deze ogenschijnlijk samen.

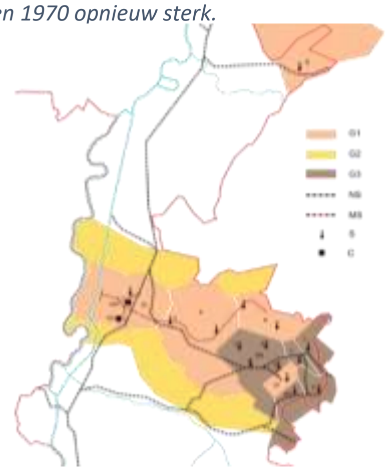

Staatsmijnen in rose

Een belangrijk detail is dat Oranje's NHM zou in ruil voor de concessie aandelen hebben ontvangen in de familieholding Wendel Groupe SA — een geanonimiseerde Franse vennootschap gespecialiseerd in staal en staalfabrieken, ijzererts, machines, spoorwegen én kolen.

Met de Mijnwet van 1901 legde de Staat vast dat alle Limburgse kolenmijnen die nog niet geprivatiseerd waren, in staatsexploitatie zouden komen. In 1902 werd daarom Staatsmijnen NV opgericht — gefinancierd met publieke middelen, maar naar verluidt opnieuw met een structuur van anonieme aandeelhouders die aan Oranje gelieerd waren. Daarmee stonden er rond 1902 drie grote partijen in Limburg waarin het koningshuis participeerde. Bovendien controleerde de Oranjes niet alleen via de Wendels, maar ook via twee Nederlandse 'superondernemers'.

De eerste in die lijn was de Rotterdamse industrieel Willem van der Vorm (1873–1957). In 1905 verwierf hij de Scheepvaart- en Steenkolen Maatschappij NV (SSM, 1896), oorspronkelijk opgericht door de American Petroleum Company (1891), een dochter van SONY (1882, Standard Oil of New

York). SSM importeerde sinds het fin de siècle zowel Britse kolen als Amerikaanse olie en legde zo de basis voor een gemengd energiebedrijf dat aan beide wereldoorlogen zou verdienen. In 1901 had SSM de Stoomvaart Maatschappij 'Nederlandsche Lloyd' NV opgericht, die uitgroeide tot logistieke spil in de maritieme aanvoerketen van fossiele brandstoffen. Onder Van der Vorm ontstond een internationaal netwerk van dochterondernemingen dat decennialang in familiehanden bleef — een sluimerend conglomeraat waarin kolen, olie, scheepvaart en kapitaal samenkwamen onder koninklijk toezicht.[265]

De tweede superondernemer was Frits Hendrik Fentener van Vlissingen (1882–1965). In 1905 nam hij de Steenkolen Handels-Vereeniging NV (SHV, 1896) over van zijn vader Jan. SHV was het Nederlandse verkoopkanaal voor het machtige *Rhenish Westphalian Coal Syndicate* (RWKS, 1893), destijds het grootste kolenkartel ter wereld. Na de crash van 1893 had RWKS de prijzen via exportquota opgedreven tot ruim tweemaal de kostprijs: tussen 1893 en 1911 steeg de prijs van ƒ 4,43 naar ƒ 6,20 per ton. Via gesubsidieerde RWKS-export werd Staatsmijnen NV gedwongen zijn Limburgse kolen in het buitenland te verkopen, terwijl SHV de Nederlandse markt vulde met goedkope Duitse import. SHV bouwde hiervoor met anoniem kapitaal een omvangrijke Rijnvloot op en veroverde tegen 1914 een marktaandeel van 75% — vrijwel een monopolie. De benoeming van Fentener tot directeur van de Nederlandse Kolenbond verstevigde die greep op de markt.[266]

De Oranje-getinte Staatsmijnen NV bracht in 1909 de eerste mijn, Wilhelmina, in bedrijf; andere volgden, vaak met koninklijke namen. Onder leiding van directeur-voorzitter W.F.J. Frowein (r. 1908–1942) groeide Staatsmijnen NV uit tot de grootste mijn van Europa, met de hoogste productiviteit van Noordwest-Europa. De knowhow — zowel technisch als organisatorisch — was rechtstreeks overgeplant uit Nederlands-Indië. De nauwe verwevenheid van Oranje met de energieproductie was in Nederland misschien nieuw, maar in de kolonie al lang standaard. Het gebruik van zetbazen als Van der Vorm en Fentener van Vlissingen was een beproefd middel om indirecte deelnemingen te

---

[265] In 1919 kocht de SSM 80% van de aandelen van de AMSM, waarmee de spoorwegconcessie volledig in Nederlandse handen kwam. De onderneming bezat echter niet de concessie van de mijn; die werd later ondergebracht in de Dominiale Mijnen NV (1925). Vanaf 1928 werd de SSM in het geheim overgenomen door de 'concurrent' Steenkolen Handels-Vereeniging NV (SHV, 1896) van 'superondernemer' Fentener van Vlissingen. Willem van der Vorm (1873–1957) kreeg nationale bekendheid toen hij in 1933 de Holland-Amerika Lijn (1871, HAL) oprichtte, die het investeringsvehikel van de familie werd. Via deze investeringsmaatschappij groeide de familie onder meer uit tot een grootmacht in de brillenindustrie met GrandVision (verkocht in 2021 voor € 5,5 miljard), Vopak (omzet 2020: € 1,2 miljard), baggeraar Boskalis (omzet 2021: € 3,0 miljard), Coolblue (omzet 2021: € 2,3 miljard) en SBM Offshore (omzet 2018: € 2,0 miljard). Het vermogen van de familie werd in 2018 geschat op € 9,2 miljard.

[266] P.F. van Vlissingen & Co's Katoenfabrieken (Vlisco) groeide snel nadat de Amsterdamse ondernemer Pieter Fentener van Vlissingen (1794–1868) zich in 1843 inkocht in de onderneming en deze in 1844 geheel overnam. De fabriek richtte zich vooral op zakdoeken, spreien, meubelstoffen en sitsen (bontgeschilderde doeken, rokken en kleden), en kreeg een nieuwe naam. Doel was de productie en verkoop van handbedrukt textiel in binnen- en buitenland. De onderneming trok internationaal bekende coloristen aan voor de dessins en liet ook lokale kunstenaars ontwerpen voor de Afrikaanse markt, waar de Oranjes destijds de Goudkustkolonie (nu: Ghana) bezaten. Vanaf 1852 werden de eerste schepen met imitatiebatik naar Nederlands-Indië gestuurd voor goedkope sarongs, slendangs en hoofddoeken. Pieter Fentener van Vlissingen jr. nam de onderneming in 1873, enkele jaren na het overlijden van zijn vader, samen met Jan Matthijsen jr. over. Onder hun leiding ging de onderneming exporteren naar Oost- en West-Afrika, Japan, Singapore, Thailand en Birma. De productie werd opgevoerd en tegen de laagste prijzen aangeboden: Van Vlissingen werd de grootste katoendrukkerij van Nederland. Vanaf 1837 introduceerden KNIL-soldaten in de Goudkustkolonie batik uit Nederlands-Indië, die daar populair werd. Voor de imitatiebatik 'Javaprint' ontstond in het laatste kwart van de negentiende eeuw grote vraag. Vanaf 1900 verkocht de onderneming ook de eerste khanga's aan vrouwen in Kenia, Tanganyika en Zanzibar, waar de kleden vooral door islamitische vrouwen werden gedragen. In 1916 werd de onderneming een NV. Na een aandelenstrijd binnen de familie werd zij rond 1959 overgenomen door Unilever.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

organiseren. De NV-vorm maakte onzichtbare controle over aandelen mogelijk. Zo participeerden de Oranjes ook in de Steenkolen Maatschappij Oost-Borneo NV (1888), waar Fentener later voorzitter van werd.

Tot 1914 steeg de Limburgse kolenproductie snel. Economische voorspoed, oorlogsdreiging en modernisering joegen de vraag omhoog. De productie bereikte in 1914 2 miljoen ton, bij een binnenlands verbruik van 10 miljoen ton. Gezien de hogere productiviteit van de Nederlandse mijnen lag de kostprijs vermoedelijk lager dan de Duitse (ca. ƒ 2 per ton in 1893). Bij een Duitse inkoopprijs van ƒ 6,20 en een afdracht van ƒ 0,50 per ton, kwam de geschatte winst in 1914 uit op ca. ƒ 7,4 miljoen (2 miljoen × ƒ 3,70). De mijnen lagen in Limburg, maar de winst vloeide elders.

Wat in Nederlands-Indië gebruikelijk was — anonieme concessies, inzet van zetbazen en uitbuiting van koelie-arbeid — werd in Limburg vrijwel ongewijzigd herhaald. De NV-vorm maakte het mogelijk controle te verbergen, winsten systematisch af te romen en de arbeiders met loonsverlagingen en hoge risico's op te zadelen. Onzichtbare participatie werd zo een beproefd middel om hele sectoren te karteliseren en vervolgens te monopoliseren, met als doel de marktprijzen kunstmatig op te drijven. Het decor was anders, maar het mechanisme identiek: waar in Indië koelies onder contract stonden, werden in Limburg mijnwerkers in crisistijd geslachtofferd. Dezelfde Oranje-verbonden structuren die overzee floreerden, bleken in eigen land even doeltreffend inzetbaar.

Oorlogswinst: WOI als springplank voor monopolie

Tijdens de Eerste Wereldoorlog schoten de kolenprijzen in neutraal Nederland omhoog. Officieel was het land 'bevrijd' van Duitse kartelafspraken — in werkelijkheid ontstond een perfect binnenlands monopolie. De mijnen van de Staatse-Oranje NV's dreven, in samenwerking met de Wendel Groep en de superondernemers, de prijzen genadeloos op. Het resultaat was een nationale bloeiperiode waarin de kolensector vrijwel ongehinderd zijn marges maximaliseerde, terwijl neutraliteit als scherm werd gebruikt.

De Steenkolen Handels-Vereeniging (SHV) ondervond aanvankelijk problemen: het machtige RWKS-kartel en andere buitenlandse concurrenten werden uitgesloten van de Nederlandse markt. Maar SHV herpositioneerde zich razendsnel. In 1914 richtte C.J.K. van Aalst — president van NHM en tegelijk voorzitter van de nieuw opgerichte Nederlandsche Overzeesche Trustmaatschappij (NOT) — een coördinatieorgaan op dat de handel tussen Nederland, Duitsland en Groot-Brittannië 'neutraal' moest sturen. De façade van onafhankelijkheid maskeerde een nieuwe verdelingsmachine.

Frits Fentener van Vlissingen, inmiddels de drijvende kracht achter SHV, werd benoemd tot secretaris van het Rijkskolenbureau. Daarmee kreeg hij directe greep op de nationale distributie en de politieke besluitvorming. SHV breidde vervolgens via gerichte overnames zijn greep uit en consolideerde een dominante marktpositie. Onder de vlag van neutraliteit groeide een kartel dat winst tot hoogste norm verhief.

De oorlogsdynamiek joeg de vraag naar kolen explosief omhoog. In 1917 piekte de internationale prijs op ƒ 45 per ton — een vertienvoudiging ten opzichte van de vooroorlogse RWKS-prijs. De opbrengsten stroomden naar een select netwerk van exploitanten: de Staat, Fentener van Vlissingen, Van der Vorm, Wendel en bovenal Huis Oranje.

NHM en Fentener van Vlissingen: Oranje's energie-imperium als motor van industrialisatie

Na de Eerste Wereldoorlog leidde Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) de oprichting van de Koninklijke Hoogovens (1918). Tot de kring van investeerders behoorden ook andere Oranje-gelieerde bedrijven als Koninklijke Olie, Stork en Philips. Samen met de Staat en de Gemeente Amsterdam legden zij de basis voor de eerste hoogwaardige staalindustrie van Nederland. Frits Fentener van Vlissingen participeerde via SHV's Administratiekantoor Unitas (1917) — een vehikel voor anonieme deelname — en trad toe als commissaris.

Kort daarop, in 1919, investeerde dezelfde Oranje-kring opnieuw onder leiding van de NHM in de oprichting van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij voor Nederland en de Koloniën (KLM) en de vliegtuigfabriek Fokker NV – opnieuw met Fentener van Vlissingen als commissaris. Dat gebeurde precies op het moment dat Duitsland door het Verdrag van Versailles (1919) de productie van vliegtuigen verboden was. Nederland kreeg zo een eigen luchtvaartindustrie naast zijn nieuwe staalindustrie — beide strategische sectoren, beide olie- en kolenintensief, en beide gedragen door een netwerk van NHM, Oranje-partners en 'superondernemers'.

De naoorlogse modernisering van de Nederlandse industrie was daarmee geen neutraal economisch project, maar ook een directe uitbreiding van Oranje's energie-imperium. Staal, kolen en kerosine vormden één geïntegreerd verdienmodel, met extreem opgehoogde prijzen, waarin de nationale industrie werd opgetild door dezelfde structuren die eerder al in Indië waren geperfectioneerd.

Crisis, kartels en collaboratie (1920–1945)

Na de oorlog zakte de kartelprijs in 1920 iets naar ƒ 34 per ton, maar de gemonopoliseerde prijs bleef uitzonderlijk hoog. De binnenlandse productie was sinds 1915 bijna verdubbeld naar 4 miljoen ton. Met een kostprijs van circa ƒ 2,58 per ton betekende dat een marge van ruim ƒ 31 per ton: vijftien keer de kostprijs. De totale mijnproductie van 1920 vertegenwoordigde plots een waarde van ƒ 125 miljoen. De enkele exploitanten — Oranje, Wendel, SHV, SSM — streken recordwinsten op, terwijl in 1921 Oranje's Dominiale Mijn NV de lonen verlaagde. Het resultaat: arbeidersopstanden tegenover woekerwinsten.

In 1925 stabiliseerde de prijs op ƒ 10 per ton, een niveau dat standhield tot 1929. Zelfs dit werd internationaal als 'laag' gepresenteerd: in geliberaliseerd Groot-Brittannië en de VS lag de prijs rond ƒ 80–100 per ton en was de kartellisatie dus nog veel nadeliger voor de bevolking. Maar ook de Nederlandse marge was nog altijd grotesk, vooral vanwege de Oranje participatie. Nadat SHV in 1928 Van der Vorm's SSM in het geheim had overgenomen en daarmee ook de Dominiale Mijn NV, trad Fentener van Vlissingen's Unitas het jaar daarop toe tot de *Kolenconventie*: een kartel die de Nederlandse markt nu ook formeel verdeelde en de monopoliepositie bestendigde.

De productie steeg in 1930 tot 12 miljoen ton — Nederland was zelfvoorzienend, een model dat Nazi-Duitsland kort daarna niet toevallig zou kopiëren. Tijdens de crisis van 1929–1933 werden particuliere mijnen teruggedrongen en kreeg DSM NV de hoofdrol. In 1931 produceerde DSM 7,2 miljoen ton (ca. 60%), met 22.291 werknemers; de Dominiale Mijn NV van SHV leverde 1 miljoen ton (8%); de Oranjemijnen via Wendel namen vermoedelijk ca. 30% voor hun rekening. Tijdens de economische crisis daalt de kolenprijs in 1930 van fl. 9,95 (1911:ƒ 6,20) reëel licht naar ƒ 5,76 (1911:ƒ 5,72) per ton in 1934 naar ca. 200% winst. Arbeiders werden opnieuw gedwongen 20% loon in te leveren.[267]

[267] Eerste uitgave Dominiale Mijn Archief door Regionaal Historisch Centrum Limburg (retrieved in 2023, bron

Tussen 1931 en 1936 groeide het aandeel van de Staatsmijnen naar 70% van de productie. In 1935 daalde de prijs naar ƒ 5 per ton, en in 1936 zelfs tot ƒ 2,67 — vrijwel gelijk aan de kostprijs van 1911. De prijsval was geen crisisverschijnsel maar strategie: Nederland sloot aan bij Hitlers economische model, gericht op zelfvoorziening en massaproductie met dunne marges. Terwijl in Europa tekorten opliepen, en Britse en Amerikaanse kolen twintig keer (!) duurder bleven, dumpte Nederland zijn productie liever richting Duitsland. In 1937 leverden de mijnen 14 miljoen ton, waarvan een aanzienlijk deel rechtstreeks naar Nazi-Duitsland werd geëxporteerd om de steeds aanzienlijkere oorlogseconomie te voeden.[268]

Al in 1937 had het kabinet van Wilhelmina de zogeheten Aanwijzingen vastgesteld: bij een Duitse inval mochten de Staatsmijnen 300.000 ton kolen aan het Rijk leveren. Na de invasie van 1940 hoefde er niets meer te worden besloten — de draaiboeken lagen klaar. Tijdens de bezetting werd de productie opgevoerd en 18% van de output (ca. 2,4 miljoen ton) ging jaarlijks naar Duitsland, ten koste van de Nederlandse bevolking. De Duitse afgevaardigde Bruch werkte nauw samen met de NV-directies en nam in 1942 de formele leiding over de Staatsmijnen en de Dominiale Mijn, om leveringen aan de oorlogsindustrie te maximaliseren. Een deel van de Limburgse kolen belandde aan het oostfront.

Officieel was er door de Aanwijzingen, net als bij Oranje's NHM, Philips, Hoogovens, Werkspoor en de Spoorwegen, geen sprake van collaboratie. In werkelijkheid bestond er volledige structurele medewerking met het Nazi-regime — inclusief grootschalige inzet van Joodse dwangarbeid. De façade van de zogenaamde beoogde neutraliteit voor de Tweede Oorlog gold ook hier als camouflage: het kartel bleef draaien, de mijnen produceerden, de winst stroomde, en alle moraal werd opzij gezet.

De uitkoop: publieke exit voor een privaat imperium

Voor de oorlog was DSM NV de grootste werkgever van Limburg en samen met Oranje's Koninklijke Olie (1890) de belangrijkste energievoorziener van Nederland. Op enige afstand volgden de particuliere Oranje-Nassau-mijnen, die in 1953 nog 8.349 arbeiders telden. Tijdens de Nazi-bezetting werd de Haagse Commissie-Frowein ingesteld (1944–1956), genoemd naar de oud-DSM-directeur W.F.J. Frowein (r. 1908–1942). Deze commissie bepaalde opmerkelijk genoeg nog vóór de bevrijding dat de particuliere investeerders — Oranje, Wendel en SHV — moesten worden uitgekocht voor ƒ

150, inmiddels gesloten).

[268] Frits Hendrik Fentener van Vlissingen nam in 1905 de SHV (1896) over van zijn vader. De onderneming was toen nog vooral een verkooporganisatie, maar ontwikkelde zich vóór de Eerste Wereldoorlog tot monopolist op de Nederlandse markt. Frits bleek een 'superondernemer'. Oranje's NHM financierde samen met Frits Fentener van Vlissingen's SHV in 1911 de textielfabrikant ENKA van Jacques Coenraad Hartogs. De onderneming in kunstvezels groeide uit tot een wereldspeler. Zijn ENKA kwam in de crisis van 1929 in de problemen — net als veel andere, vooral Joodse ondernemingen. Fentener van Vlissingen greep de kans, eigende zich de onderneming toe en herstructureerde deze als AKU (1929), die snel internationaal expandeerde richting de VS en Nazi-Duitsland. In 1937 ontving de pro-nazi Fentener van Vlissingen van Hitler het Kruis van Verdienste van de Orde van de Duitse Adelaar, voor zijn economische bijdrage aan de opbouw van Duitsland. Hij werd — net als de eveneens nauw aan de Oranjes verbonden 'Napoleon of Oil' Henri Deterding — sterk geassocieerd met het naziregime. Eind jaren vijftig had de AKU 50.000 werknemers in dertig bedrijven verspreid over meerdere landen. Na de fusie met Koninklijke Zwanenberg-Organon (KZO) ontstond in 1969 het AKZO-concern. In 1994 fuseerde AKZO met Nobel Industries (1646), de holding van de nazaten van Alfred Nobel (1833–1896), tot AKZO Nobel, dat in 2020 een omzet van € 8,5 miljard behaalde. Na de Tweede Wereldoorlog stond SHV eveneens aan de basis van de groothandel Makro (1968). De familie Fentener van Vlissingen geldt als een van de rijkste families van Nederland, met een vermogen dat in 2018 werd geschat op € 9,2 miljard.

300 miljoen, vastgelegd in het Buitengewoon Mijnbesluit van 26 april 1945 met Wilhelmina's zegen. Het was een publieke afkoop, betaald door de belastingbetaler, die privaat kapitaal nog eens extra compenseerde.

Niet veel later stortte de Nederlandse kolenmarkt in. Het Groningse gas — vanaf 1947 via de Nederlandsche Aardolie Maatschappij (NAM, een joint venture van 50% SONJ en 50% Koninklijke Olie) — sloot binnen vijf jaar 80% van de huishoudens aan op het net. Het gasnet werd als een bijna militaire operatie uitgerold. Tegelijk overspoelde een naoorlogs overschot aan goedkope Amerikaanse kolen de Europese markt: de VS gebruikten dumping om de Britse industrie te breken. De ingestorte kolenmarkt werd aangegrepen om de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS, 1951) op te richten — een nieuw supranationaal kartel dat de markt herverdeelde en de basis zou vormen voor de Europese Unie (1993). Voor Nederland betekende dit dat de Limburgse mijnen definitief hun afzet verloren; in 1952 werd de staatsbijdrage per ton verlaagd naar ƒ 0,20. De sector droogde langzaam op en werd in 1974 gesloten.[269]

De particuliere resultaten zijn sprekend. Tussen 1899 en 1974 produceerde Wendel's Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkoolmijnen 118,1 miljoen ton; de Domaniale Mijn NV van Van der Vorm leverde tussen 1915 en 1969 nog eens 38 miljoen ton. Bij een conservatieve verkoopprijs van ƒ 6,20 per ton komt de omzet voor de Wendel-groep uit op ca. ƒ 730 miljoen (tegen 200% winst), en voor de Domaniale Mijn ca. ƒ 235 miljoen. Tel daar de publieke uitkoop van ƒ 300 miljoen bij op, en de nominale winsten werden nog veel groter. De kolensector implodeerde en de werkloosheid kwam voor rekening van de belastingbetaler, maar de Oranje-gelieerde families liepen weg met goud.

De truc zat ook hier in de lange staart: via anonimiteit en NV-structuren werd vermogen omgezet en herbelegd. De Wendel-familie bezit via Wendel-Participations SE nog altijd 39,3% van de holding; de rest is geanonimiseerd. Rond 2010 had de groep 17,1% van Saint-Gobain (€ 38,1 miljard omzet in 2020), 29,3% in Legrand (€ 6,6 miljard in 2019), 81% in Bureau Veritas (€ 4,8 miljard in 2021), plus meerderheidsbelangen in een reeks andere multinationals. De samenwerking met Oranje bleef zichtbaar: de Oranje-Nassau Groep BV (1924), formeel een Wendel-dochter, beheerde de vier Oranje-Nassau-mijnen en transformeerde daarna tot vastgoed- en investeringsmaatschappij met belangen in Cromology, Stahl, Allied Universal, CSP Technologies, Saham, IHS, Nippon Oil Pump, Mecatherm, Exceet Group en Constantia Flexibles. De vraag is onvermijdelijk: waarom draagt een "willekeurige" onderneming de naam Oranje? Het retorische antwoord: sinds de kolenconcessies beschikten zij over een controlerend belang in Wendel, waarschijnlijk rond de 60%.

Ook in de energiesector loopt de lijn door. De Oranje-Nassau Energie NV (1893), opgericht in hetzelfde jaar als de Limburgsche Steenkolenmijnen, groeide uit tot de grootste private Nederlandse exploratie- en productieonderneming. Zij nam Cirrus over, kocht NAM's belang in het Q16-veld en verwierf SOCONY's Esso-aandeel in de Sean-licentie. De onderneming bezit 170 miljoen Barrels of Oil

[269] De ingestorte kolenhandel kwam in 1952 met de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS, 1951) weer op gang. De EGKS had als officieel doel de handelsbelemmeringen tussen de deelnemende landen — Nederland, België, Luxemburg, Duitsland, Frankrijk en Italië — na de Tweede Wereldoorlog weg te nemen, maar functioneerde feitelijk als een nieuw groot Europees kartel, bedoeld om de prijzen opnieuw op te stuwen, maar dit keer met meer aandacht voor de arbeidssituatie. De EGKS vormde de basis voor de Europese Economische Gemeenschap (EEG, 1958). Samen met de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (1957) kregen deze organisaties in 1967 één Commissie, één Raad en één budget, onder de verzamelnaam Europese Gemeenschappen (EG). Deze naam werd met het Verdrag van Maastricht (1993) gewijzigd in Europese Gemeenschap.

Equivalent (BOE) in Gabon en de Noordzee. Met een olieprijs van $ 85 per vat (december 2022) vertegenwoordigt dit een marktwaarde van $ 14,5 miljard, minus exploitatie- en verkoopkosten.

Zelfs DSM NV, ooit een staatsmijn met Oranje-participatie, bleef geen publieke voorziening. Tussen 1989 en 1996 werd de onderneming volledig geprivatiseerd en groeide met anonieme aandeelhouders uit tot de chemiereus Koninklijke DSM NV. In 2021 draaide de groep $ 9,1 miljard omzet. De koninklijke familie bezit een onbekend aantal aandelen. De fusie met het Zwitserse Firmenich (2022) bracht de onderneming net als het Oranje-gerelateerde Shell PLC en Unilever bovendien buiten EU-jurisdictie en dus buiten bereik van strengere Europese belastingregimes.

Slotreflectie: Zo blijkt Wendel de sleutel in een eeuwlange cyclus: waar NHM koloniaal kapitaal verschafte en DSM de publieke façade bood, zorgde Wendel dat de winsten bewaard en herbelegd bleven. Van mijnwerker tot belastingbetaler werd de last gedragen; de waarde stroomde omhoog — en muteerde telkens in nieuwe vormen, onzichtbaar maar onafgebroken verbonden met Oranje.

Oranje's Duitse Keizerrijk – een industriële, imperiale grootmacht (1871-1918)

Oranje en Hohenzollern: fundament van Pruisen

De protestantse Pruisische gebieden met hun Teutoonse burchten werden in de zeventiende eeuw samengebracht onder Frederik Willem I van Brandenburg en Pruisen (r. 1640–1688) van Huis Hohenzollern. Zijn huwelijk met Louise Henriëtte van Nassau (1627–1667) — oudste dochter van de vermogende stadhouder Frederik Hendrik van Oranje (1584–1647) — verbond de Hohenzollern direct met het Huis Oranje-Nassau. Hun zoon Frederik I van Pruisen (r. 1688/1701–1713) voegde Brandenburg en Pruisen samen tot het Koninkrijk Pruisen (1701–1918). Oranje en Hohenzollern stonden daarmee gezamenlijk aan de basis van dit protestantse koninkrijk, dat door de eeuwen heen nauw met Oranje-Nassau verbonden zou blijven.

Zijn zoon en opvolger Frederik Willem I van Pruisen (r. 1713–1740) trouwde met Dorothea van Hannover — het huis dat vanaf 1714 tevens over het uitdijende Britse imperium regeerde met steun van Huis Oranje. Als 'Soldatenkoning' breidde hij de Pruisische gebieden uit en voerde hij diepgaande economische en militaire hervormingen door. Zijn zoon Frederik de Grote (r. 1740–1786) werd beroemd om zijn militaire successen en expansies: het gemoderniseerde Pruisische leger veroverde omvangrijke gebieden op Polen en het Habsburgse Oostenrijk. Zo groeide het streng hiërarchisch geleide Pruisen uit tot de dominante macht in Noord-Duitsland.

De dynastieke lijnen bleven strak verweven. Koningin Wilhelmina van Pruisen (1774–1837), dochter van Frederik Willem II (r. 1786–1797), huwde haar neef Willem V (r. 1748–1806), de laatste Nederlandse erfstadhouder. Hun zoon, Willem I (r. 1815–1840), zou als eerste koning van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden opnieuw trouwen met zijn nicht, eveneens Wilhelmina van Pruisen. Zo werd het Oranjehuis via opeenvolgende generaties stevig met de Hohenzollern-dynastie verweven.

Terwijl Oranje in 1814 eigenaar werd van enkele van de meest lucratieve kolonies — vooral Nederlands-Indië — fungeerde het Koninkrijk der Nederlanden nog lange tijd als vooruitgeschoven handelspost voor de Duitse deelstaten, die via de Rijn werden ontsloten voor overzeese handel. Na de Noord-Duitse Unificatie van 1866 sloten ook het Hertogdom Hessen-Nassau (1806–1866) en Hannover (1868–1944), met hun kapitaalkrachtige dynastieën, zich aan als provincies van Pruisen. Daarmee werd het Pruisische koninkrijk de spil binnen de Noord-Duitse Bond (1866–1918).

Oprichting van het Keizerrijk en economische sprong (1871–1873)

Na de zware nederlaag van het Tweede Franse Keizerrijk (1852–1871) kreeg het verenigde Duitse Keizerrijk (1871–1918) onder de Hohenzollern-keizers direct een strak gereguleerd economisch beleid opgelegd — een breuk met decennia van liberalisme en ongereguleerde vrijhandel. De nieuwe economie kreeg vorm met de invoering van de centrale Reichsmark (1871), geslagen door de Pruisische munt, en de oprichting van het eerste Duitse patentbureau (1871).

De Franse herstelbetalingen van 4,2 miljard goudmark (1873:$ 1.145 mld.) stroomden rechtstreeks via de nieuw opgerichte, op industrialisatie gerichte private Deutsche Bank (1870) in de Duitse economie. Het effect was spectaculair: tussen 1870 en 1873 werden meer dan 873 nieuwe bedrijven opgericht — méér dan in de twintig jaar daarvoor samen. In Pruisen werd het spoorwegnet tussen 1865 en 1875 verdubbeld. Duizenden kleine beleggers stapten voor het eerst in aandelen, vaak gedreven door patriottisch elan, en ondersteunden zo de economische opbouw van het nieuwe Keizerrijk van Wilhelm I.

Crisis en kartellisatie (1873–1900)

Het Pruisische optimisme werd ruw doorbroken door de wereldwijde depressie van 1873. Prijzen voor landbouw- en industriële goederen kelderden, lonen daalden en het nationaal product kromp tot 1879 jaar op jaar. De trotse Junker-elite van grootgrondbezitters raakte geruïneerd door overschotten van graan uit de VS en Rusland.

De economische ineenstorting gaf de Pruisische staat ruimte om de Duitse economie streng te reorganiseren. Met de oprichting van de Reichsbank (1876) — een private centrale bank met anonieme aandeelhouders — trok Berlijn kapitaal en controle naar zich toe. Willem I's kanselier Otto von Bismarck (r. 1871–1890) draaide in 1878–79 de koers van liberalisme naar staatsgeleide protectionistische politiek, met hoge importtarieven en directe steun aan grootschalige kartels. De hiërarchische cultuur van Pruisen en de oude Duitse gilde-structuren boden een logische bedding. De kleinschalige landbouw werd ongekend opgeschaald met nieuwe producten als bietsuiker; de nieuwe grootindustrie vernieuwde zich met staal, kolen, glas, cement, potash, chemie en farmacie.

Huis Oranje participeerde via zetbazen als Thyssen en Stinnes direct in de opbouw van de Duitse kolen- en staalhegemonie. De nieuwe chemische en farmaceutische reuzen — Bayer met zijn heroïne (1898), Merck en Hoechst met morfine en cocaïne — dreven letterlijk op koloniale grondstoffen uit Nederlands-Indië. Hun doorbraken waren gestoeld op Oranje's suiker- en opiummonopolies.

Onder Bismarck spanden de Keizerlijke elite van Junkers, industriëlen, leger en bureaucratie samen tegen de kleinschalige arbeiders en boeren. Wie niet mee kon komen, moest emigreren. Zo verlieten tussen 1871 en 1895 ca. 5 miljoen Duitsers hun vaderland, waarvan ruim 2 miljoen uit Pruisen. Emigratie werd ventiel en instrument tegelijk: sociale spanning weg, kolonisten beschikbaar voor Afrika en Amerika.

De consolidatie van staatsbedrijven, lage lonen en hoge werkloosheid gaf de Keizerlijke economie vleugels. Na de Oostenrijks-Pruisische oorlog (1866) werden spoorlijnen, mijnen en grote infrastructuurprojecten onder Pruisische controle gebracht. Tussen 1880 en 1889 volgde een brede nationalisatiegolf. De Preußische Staatseisenbahnen groeiden uit tot de grootste onderneming van Duitsland met 486.000 werknemers in 1907; ook de Rijksposterijen (277.000), staatsmijnen (180.000), militaire werkplaatsen (30.000) en keizerlijke werven (27.000) behoorden tot de grootste

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

werkgevers van het rijk. Pruisen bood behalve ruimte voor zeer concurrerende grootindustrie en landbouw ook aanzienlijke sociale werkgelegenheid via de staat.[270]

De diepe financiële crisis die in 1873 start hield net als in de VS aan tot ca. 1895. In deze periode ontwikkelde het hiërarchisch georganiseerde Keizerrijk zich tot een Europese industriële grootmacht, met de staat Pruisen voorop. Door de krachtige, gemoderniseerde economie werd het Keizerrijk een serieuze concurrent voor de versnipperde, koloniale economie van Groot-Brittannië. Ondanks al die koloniale rijkdom streefde Duitsland Groot-Brittannië begin 1900 in BNP voorbij, in navolging van de VS. De industrie vroeg om grondstoffen; het leger om ruimte. De machine draaide, maar verslond brandstof: kolen, staal en lichamen. Het antwoord lag buiten Europa.

Koloniale expansie en imperiale cultuur (1873–1900)

Tijdens de lange economische crisis zocht het Keizerrijk legitimiteit in cultuur en imperium. Filosofen als Friedrich Nietzsche (1844–1900) leverden de taal van hiërarchie: de dood van God, wil tot macht, meester-slaafmoraal en het ideaal van de Übermensch, perfect passend bij de Pruisische Junker-elite. Met Richard Wagner als klankbord en Schopenhauer, Goethe en Emerson als inspiratiebronnen kreeg het Duitse zelfbeeld een mythische onderlaag die teruggreep op het Romeinse rijk en tot in nazi-Duitsland doorwerkte.

Op de Berlijnse Conferentie (1884–1885) leidde Wilhelm I de tafel bij de verdeling van Afrika en Oceanië. Onder Bismarck volgden directe koloniale sprongen: Duits-Nieuw-Guinea, Duits-Oost-Afrika, Kameroen, Togoland en Zuidwest-Afrika. Het patroon was overal hetzelfde: marineschepen die kustlijnen veiligstelden, keizerlijke bescherming voor exploitatie, gewelddadige onderdrukking van opstanden en gedwongen arbeid op nieuwe plantages en in veelbelovende mijnen.

Met Wilhelm II (r. 1888–1918), Wilhelmina's "Oncle Willie", brak een nieuwe fase aan. In 1900 gaf hij zijn beruchte *Hunnenrede*, waarna Duitse troepen samen met Britten, Fransen, Amerikanen en Japanners de Boxeropstand bloedig neersloegen en het keizerrijk China onder Westerse controle brachten:

If you come before the enemy, he will be defeated! No quarter will be given! Prisoners will not be taken! Whoever falls into your hands is forfeited! Just as a thousand years ago the Huns under their king Etzel [Attila de Hun, d. 453] made a name for themselves, one that even today makes them seem mighty in history and legend, so may the name Germany be affirmed by you in such a way in China that no Chinese will ever again dare to look cross-eyed at a German!

Dezelfde jaren markeerden ook bloedige exploitatieoorlogen in Afrika. In Zuid-Afrika ondersteunde Wilhelm II via Oranje de Britse kroon in de Tweede Boerenoorlog (1899–1902). Tienduizenden boers en inheemsen kwamen om in kampen bij de brute verovering van de diamant- en goudrijke Oranje Vrijstaat en Transvaal. In Namibië liep de Duitse kolonisatie uit op genocide: tussen 1904 en 1908 werden circa 100.000 Herero en Nama uitgeroeid in strafexpedities en concentratiekampen.

Achter dit vertoon van macht lag een keihard winstbejag: kolen, kerosine, opium, olie, goud en diamanten. Hier kruisten de belangen van Wilhelm II en Wilhelmina. Duitsland zocht imperiale status en domein; Oranje beheerste via Indië de cruciale monopolies in tabak, thee, rubber, cocaïne, olie, tin, platina, goud en diamanten. De Duitse grootindustrie draaide op Indisch product, maar de

---

[270] De Beierse, Saksische, Elzas-Lotharingse, Badische en Württembergse Staatsspoorlijnen staan ook in de top 20 van grootste werkgevers in 1907, en zijn samen goed voor nog eens 173.783 werknemers.

winsten vloeiden naar de NHM en het Oranje-netwerk. Duitsland leverde het geweld en spierballen; Oranje de brandstof én waarschijnlijk de financiering.

Wereldmacht en ondergang (1900–1918)

Rond 1900 zette Duitsland een nieuwe koloniale sprint in. Na Afrika volgden ambitieuze projecten in het Midden-Oosten en Azië: spoorlijnen richting Bagdad met eigen olieconcessies in het vizier, marinebases in de Pacific, economische penetratie in China. Wilhelm II's beruchte Hunnenrede zette de toon: agressief, imperialistisch en expliciet gewelddadig. Terwijl Duitsland schepen, kanonnen en nieuwe industrieën uit de grond stampte, leverde Oranje het fundament: olie, coca en rubber uit Indië voedden de Duitse expansie. Onder kanselier Bernhard von Bülow (r. 1900–1909) werd het binnenlandse front gesloten via een pact tussen Junkers en industriëlen — stabilisatie van het rijk, stroomlijning van de economie. Buiten de grenzen escaleerde tegelijk de wedloop met Groot-Brittannië. De Boerenoorlog en de Boxeropstand maakten duidelijk dat het Britse imperium aan glans verloor, ten koste van de Duitse opmars in Afrika en Azië.

Onder de radar voltrok zich een maritieme machtsverschuiving. In 1902 lanceerde J.P. Morgan de International Mercantile Marine Company (IMMC), een scheepstrust die met ruim 120 stoomschepen de Britse hegemonie op zee moest breken. Het kartel werkte met steun van de Keizer nauw samen met de Hamburg-Amerika Lijn (HAPAG), gefinancierd door de Merck-dynastie, en met Norddeutscher Lloyd uit Bremen. De drie rederijen sloten kartelakkoorden om de Britse commerciële vloot te ondermijnen, overnames te blokkeren en de trans-Atlantische handelslijnen te herverdelen in Duits-Amerikaans voordeel. Voor Londen, dat zijn wereldrijk ophing aan controle over maritieme routes, was dit een directe aanval op de economische ruggengraat van het imperium. Opmerkelijk genoeg bleven de rederijen van Oranje — met een eigen, omvangrijk rederij-imperium — volledig buiten schot.

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, trapten Entente en Centralen in dezelfde val. Groot-Brittannië en Frankrijk financierden hun oorlogsinspanningen via de Amerikaanse geldpomp: J.P. Morgan & Co. werd vanaf 1914 exclusief inkoper van Amerikaans materieel voor beide landen. Het was Amerikaans kapitaal dat hun oorlogsmachine draaiende hield — en de belastingbetaler opzadelde met een explosieve staatsschuld. Duitsland, de agressor, werd na afloop ook commercieel ontmanteld: het Verdrag van Versailles verbood vanaf 1919 de opbouw van een eigen zee- en luchtvloot, terwijl de HAPAG en andere activa als schadevergoeding aan Amerikaanse belangengroepen toevielen. Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland gingen alle drie technisch failliet; Duitsland verloor daarbovenop ook zijn koloniën, en daarmee een aanzienlijk deel van zijn verdienvermogen. De uitkomst was voor alle partijen gelijk: structurele afhankelijkheid, hoge belastingen, rentebetalingen aan anonieme crediteuren — en het einde van Europa's financiële hegemonie. Het zwaartepunt van de wereldeconomie verschoof definitief naar de sterke VS.

Tabel: GDP

Maddison, met PPP-correctie

Jaar	Duitsland	VS	Groot-Brittannië	Frankrijk
1873	$ 1,9 mld (127,5)	$ 3,3 mld (220,9)	$ 2,8 mld (188,0)	$ 1,7 mld (116,1)
1893	$ 2,6 mld (200,9)	$ 6,0 mld (459,5)	$ 3,4 mld (259,6)	$ 2,1 mld (161,7)
1913	$ 5,0 mld (378,3)	$ 12,9 mld (986,6)	$ 4,9 mld (374,9)	$ 3,0 mld (230,3)

Toch was het niet alleen de VS die opsteeg uit de puinhopen. Ook Oranje's economische imperium werd tijdens en na WOI structureel versterkt. In Duitsland werd de greep op de kolen- en staalindustrie verstevigd via onder andere Thyssen en de Krupp-familie, en via indirecte controle over de partijen achter de latere chemische grootmacht IG Farben — allemaal spelers die baat hadden bij Indische grondstoffen. In Frankrijk groeide Oranje's Wendel-tak uit tot dominante kracht in de staal- en kolensector. Zij verdrongen de sterk verzwakte Rothschilds en legden de basis voor een industrieel complex dat in de jaren dertig zelfs de Franse wapenproductie ging beheersen.

Terwijl Willem II als grote verliezer asiel kreeg in Doorn, had Oranje gewonnen door aan beide zijden te leveren. Oranje's Nederland — en vooral Nederlands-Indië — profiteerde ongekend van de export van olie, rubber, tabak en strategische ertsen naar beide kampen. Neutrale havens als Rotterdam en Amsterdam floreerden als overslagknooppunten, onder controle van de 'neutrale' rederijen uit het Oranje-netwerk. Wat begon als koninklijk belang bij koloniale exportmonopolies, groeide uit tot een diepgeworteld financieel-industrieel netwerk dat na 1918 greep kreeg op zowel de Duitse als de Franse economie — terwijl hun officiële machtsstructuren zich herstelden onder inflatie, schulden en heropbouw. De gerestaureerde orde werd nog afhankelijker van Oranje.

Na de militaire nederlaag van Duitsland werd het Keizerrijk ontmanteld — maar niet de economische structuren die het voedden. Oranje's netwerk bleef standhouden: deels onzichtbaar, deels geïntegreerd in de financiële wederopbouw. Terwijl Versailles nieuwe grenzen trok, groeide achter de schermen een wereld zonder grenzen — waarin crediteuren, kartels en zogenaamde filantropische fondsen het speelveld bepaalden. Juist daar begon Oranje's tweede opmars: via instituties, patenten en de stille opbouw van een juridisch-economische wereldorde. Wat begon als koloniale bevoorrading, zou zich ontpoppen tot fundament van een nieuwe, supranationale macht. Het is in die verborgen schakels dat het verhaal van Carnegie begint.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De Onzichtbare Overwinning: De Wereldbankiers en de private Wereldorde

Het eugenetische ‘Wereldbankenplan’ van Carnegie

Inleiding: Het vredesproject van Carnegie

Het zogeheten Wereldbankenplan voor Vrede (ca. 1916) is gelanceerd via de staalmagnaat Andrew Carnegie (1835–1919), die in 1901 werd uitgekocht door J.P. Morgan & Co. voor circa $ 400 miljoen bij de vorming van de gigantische US Steel-trust. Met het vrijgekomen kapitaal richtte Carnegie achtereenvolgens het Carnegie Institute (1902) op in de VS, en vervolgens de Koninklijke Nederlandse Carnegie Stichting (1904) in Den Haag. Die laatste stichting fungeerde niet alleen als culturele geste, maar waarschijnlijk ook als kanaal waarlangs Carnegie’s institutionele wereldplan Europa bereikte.

In 1910 doneerde Carnegie $ 10 miljoen aan het *Carnegie Endowment for International Peace*, een invloedrijke denktank in Washington. Die organisatie werd later ook actief in het Vredespaleis in Den Haag (1913), waar zij naast het *Permanent Court of Arbitration* (1913) zou opereren. Die laatste organisatie zou het juridische hof voor de *League of Nations* (1920) worden. Ook de invloedrijke *Hague Academy of International Law* (1923) werd in het Vredespaleis gevestigd.

Het bestuur van de *Carnegie Endowment* bestond uit zwaargewichten uit het Amerikaanse establishment: Elihu Root (voormalig *Secretary of War* en *Secretary of State* onder president Theodore Roosevelt), financier Cleveland H. Dodge (sponsor van president Wilson), JP Morgan-partner George W. Perkins, en leden uit het Amsinck- en AIC-netwerk zoals G.J. Balch, R.F. Herrick en H.W. Princhett en andere Protestante Wall Street grootheden. Onder het vaandel van juridische orde en vredesideaal werd zo een trans-Atlantische infrastructuur opgetuigd, waarin *international bankers*, industriëlen en advocaten de contouren van een nieuwe wereldorde uittekenden.

Deze opbouw van een trans-Atlantische juridische infrastructuur viel niet toevallig samen met de Tweede Haagse Vredesconferentie van 1907, waar internationale afspraken werden vastgelegd over het eigendomsrecht tijdens oorlog. Onder het mom van vrede en neutraliteit werd zo een nieuw soort wereldorde gesmeed: één waarin eigendom, contracten en concessies — ook die van bankiers, multinationals en koloniale fondsen — beschermd zouden worden, zelfs als de wereld in brand stond.

Prelude: de FED, Jekyll Island Club en het private financieel fundament van de VS

De Verenigde Staten zijn lang voorgesteld als bastion van vrijheid en democratie. Maar achter de façade van het *‘land of the free’* gaat een gesloten financieel regime schuil dat vanaf het einde van de 19e eeuw systematisch is opgebouwd door een bijzonder kleine groep kapitaalkrachtige families en financiële trusts. Deze groep stond in 1913 aan de basis van een nieuwe private monetaire orde voor de VS.

Na de enorme beurscrisis van 1907, waarbij de Amerikaanse economie wéér moest worden gered door J.P. Morgan Sr., werd een commissie gevormd onder leiding van Republikeins senator Nelson Aldrich — schoonvader van John D. Rockefeller Jr. en beschermeling van de industriële elite. Aldrich leidde in 1910 een geheime bijeenkomst op het eiland Jekyll Island (Georgia). Hun doel: het opzetten van een centrale bank, niet als publiek instrument, maar als privaat consortium onder controle van de grote private banken zelf. De blauwdruk voor dit systeem was bedacht binnen de exclusieve *Jekyll Island Club* (1886), een elitaire miljonairsclub op Jekyll Island. Leden waren onder meer J.P. Morgan Sr. en Jr., William Rockefeller, Vanderbilts, Astors en Pulitzer, en andere financiële grootmachten.

Deze club vormde tijdens eerdere crises, zoals die van 1893 en 1907, een informeel coördinatiecentrum voor financiële 'reddingsoperaties' — telkens zonder democratisch of federaal mandaat maar vooral veel consolidatie onder hun vlag. De bijeenkomst van 1910 werd een van de best bewaarde geheimen in de Amerikaanse financiële geschiedenis: de zes hoofdrolspelers reisden incognito, gebruikten aliassen, en een spreek verbod met de pers.

Behalve de superbankiers J.P. Morgan Sr. en Jr. waren de zes architecten van deze coup:

- Senator Nelson Aldrich – schoonvader van John D. Rockefeller Jr., voorzitter van de National Monetary Commission, en de politieke frontman voor het industriële establishment;
- A. Piatt Andrew – directeur van het Amerikaanse ministerie van Financiën, later onderminister;
- Frank A. Vanderlip – president van National City Bank, dan grotendeels eigendom van de Rockefellers;
- Henry P. Davison – senior partner bij J.P. Morgan & Co. en organisator van de bijeenkomst;
- Benjamin Strong – directeur van Bankers Trust, later eerste voorzitter van de New York Federal Reserve (1914);
- Paul M. Warburg – senior partner bij Kuhn, Loeb & Co., gehuwd met Nina Loeb, schoonbroer van Felix Warburg (getrouwd met Frieda Schiff, dochter van Jacob Schiff), en verbonden met het Europese Warburg–Rothschild netwerk.

De club kwam tot een akkoord over een hybride structuur: een schijnbaar federale centrale bank, maar in feite volledig gecontroleerd door Wall Street en bovendien volledig privaat. Aldrich diende het wetsvoorstel in via de Senaat. De *International Bankers* schatplichtige President Woodrow Wilson (Democraat, r. 1913–1921) tekende de *Federal Reserve Act* eind 1913, nadat Aldrich's voorstel licht herschreven was.

Ten tijde van deze bijeenkomst was het kapitaalkrachtige Huis Oranje al diep verweven met zowel Rockefeller, Morgan als Rothschild, via gedeelde holdings, trustconstructies en gezamenlijke belangen in onder meer olie, spoorwegen, diamanten, goud en koloniale concessies. Superbankier J.P. Morgan Jr. stond later met zijn protegés Montagu Norman (Bank of England, 1922–1944) en vriend Hjalmar Schacht (Reichsbank, 1923–1937) ook aan de basis van de private Wereldbank *Bank for International Settlements* (1930) in Bazel — met indirecte betrokkenheid van huis Oranje via hun Britse huisbank Barings Brothers Ltd. (Londen), 'hun' Bank of England (1694) als De Nederlandsche Bank die vanaf 1935 de BIS leidde. Ook Rockefeller's National City Bank was medeoprichter. Zover was het nog niet.

Het Marburgplan: Vrede onder toezicht van financiers

Het geheime Wereldbankenplan werd nooit officieel gepubliceerd, maar kreeg later bekendheid als het zogeheten Marburgplan. De inhoud ervan werd tussen ca. 1905 en 1918 ontwikkeld binnen Carnegie's stichting, in een periode waarin internationaal georiënteerde bankiers en socialisten in de Verenigde Staten nog elkaars bondgenoten waren. Deze vroege 'Internationalist'-beweging werd niet alleen gedragen door Carnegie, maar ook door invloedrijke leden van de geheime Club X — waaronder socialistisch geïnspireerde Joodse bankiers als Paul Warburg, Otto Kahn, Bernard Baruch en de latere president Herbert Hoover. Daartegenover stond een protestantse klasse van bankiers en financiers die op Wall Street haar hoogtijdagen beleefde.

Het oorspronkelijke vredesplan van Carnegie's *Endowment for International Conciliation* bereikte via onder meer de Koninklijke Nederlandse Carnegie Stichting (1904) ook het Europese vasteland. De strategie was helder: het opbouwen van een private, juridische wereldorde waarin het kapitaal — niet de staat, niet de kiezer — het laatste woord zou krijgen. Zoals een interne notitie het formuleerde: *"What then if Carnegie and his unlimited wealth, the international financiers and the Socialists could be organized in a movement to compel the formation of a league to enforce peace?"* Overheden moesten worden gesocialiseerd, maar de feitelijke macht zou blijven bij de internationale financiers — *"…to control its councils and enforce peace [and so] provide a specific for all the political ills of mankind."*[271]

Het plan voorzag een wereld waarin private banken, trusts en juridische instituties de vrede bewaakten tegen alle 'politieke fouten' van de mensheid — precies die fouten die de Eerste Wereldoorlog tot een humane catastrofe zouden hebben gemaakt.

Na de Russische Revolutie van 1917 werden de socialistisch georiënteerde netwerken rond Club X systematisch weggezet als 'Joodse Bolsjewieken', verwijzend naar hun vermeende rol in de val van het tsaristische regime en de opkomst van de Communistische Internationale (1919). Die breuk was fundamenteel — en werd door de westerse imperiale machten ervaren als een directe bedreiging. Na 1918 kwam de internationale vredesbeweging volledig in handen van de protestants-imperiale bankierskringen rond Lord Milner, de Astors, de Morgans en de Rockefellers. Binnen dit kamp werd het revolutionaire, universele karakter van het 'joodse bolsjewisme' gezien als een directe bedreiging voor eigendom, privaat gezag en koloniale stabiliteit — kortom, de kern van de bestaande orde.

Het opvolgende Marburgplan moet in dat licht worden gelezen: als een poging om wereldvrede af te dwingen via een supranationale structuur waarin internationale banken, juristen en contractueel recht wél toegang kregen — maar volksbewegingen, ideologische radicalen en 'joodse revolutionairen' expliciet werden uitgesloten. Het communistische ideaal gold als aartsvijand, het zakelijke contract als heilige grond.

De post-oorlogse infrastructuur concentreerde zich in New York, op de bovenste verdieping van de *Bankers Club*, gevestigd in Morgan's imposante Guaranty Trust Building op 120 Broadway — het zenuwcentrum van het enorme JP Morgan-imperium. Daar werd ook het einddoel van de protestantse bankiers zichtbaar: het installeren van autoritaire, stabiele regeringen — regimes waarin *International Bankers* hun belangen ongehinderd konden behartigen, buiten bereik van storende volkswil of parlementaire grilligheid.

Theodore Marburg en de geboorte van een supranationale orde

De naam 'Marburgplan' verwijst vermoedelijk naar de jurist en diplomaat Theodore Marburg Sr. (1862–1945), een overtuigd internationalist en uitgesproken voorstander van supranationale rechtsstructuren. Marburg diende als gezant voor België (r. 1912–1914) onder de sociaal-democratische *whitepower* president Woodrow Wilson (r. 1913–1921), en was een sleutelfiguur in de voorbereidende architectuur van de latere *League of Nation* (1920).

In 1915 lanceerde Marburg, voor het vredesprogramma van Carnegie, de *League to Enforce Peace*: een initiatief dat tijdens de Eerste Wereldoorlog werd gepresenteerd als 'de Amerikaanse blauwdruk voor wereldvrede'. In 1916 en 1917 organiseerde Marburg meerdere besloten sessies in de exclusieve *Century Association Club* (1847) in New York — een elitaire ontmoetingsplek van de

[271] De VS zou nooit lid worden van de League of Nations door weerstand in de senaat

Amerikaanse bovenlaag, met leden uit de families Morgan, Rockefeller, Vanderbilt, Roosevelt en Astor. Daar werden de contouren geschetst van een nieuw federale wereldordening: een 'League of Nations' naar Amerikaans voorbeeld, waarin internationale vrede door contractuele samenwerking en permanente arbitrage moest worden gegarandeerd.

Bij deze bijeenkomsten sloten ook trustees van de protestantse *Church Peace Union* (1914) aan — een door Carnegie gesponsord religieus vehikel, dat morele legitimiteit verleende aan een supranationaal wereldplan dat feitelijk uitging van financieel bestuur. Die kerkelijke tak zette Marburgs ideeën kracht bij in de protestantse geloofsgemeenschap, en vormde een moreel kanaal voor verspreiding van het plan. Marburg werd uiteindelijk benoemd tot uitvoerend secretaris van de *League to Enforce Peace*, en groeide uit tot dé juridische pleitbezorger van Wilsons internationale ordeproject: de League of Nations (1920), opgericht na de Vrede van Versailles in 1919.[272]

Hoe nauw de banden waren blijkt als de *League to Enforce Peace* opgaat in *Carnegie Council for Ethics in International Affairs* (1914) waardoor de invloed van Marburg en zijn netwerk bleven doorwerken. De ideologische lijnen liepen via het Carnegie Institute (1902) en de Koninklijke Nederlandse Carnegie Stichting (1904), en verbonden zo het Amerikaanse wereldordeproject met de juridische architectuur van het Vredespaleis in Den Haag. Zo werd via Carnegie's Marburg niet alleen het juridisch fundament gelegd van een wereldorde zonder democratische tegenmacht — maar ook de schijnbare christelijk-morele rechtvaardiging van een financieel gedreven vrede.

Het 'toeval' wil dat juist degene die het vermogen had om Carnegie voor $ 400 miljoen uit te kopen, in datzelfde jaar in 'haar' door Oranje-banken gecontroleerde Nederlands-Indië de Ethische Politiek (1901) lanceerde: een christelijk-moreel beleid waaronder het gouvernement Javanen en Chinezen systematisch volpompte én afroomde met rookopium en de dwangmatige contractarbeid institutionaliseerde. Enkele jaren later verscheen haar handtekening onder de Koninklijke Carnegie Stichting — die datzelfde type vrede promootte: onder particuliere controle, vermomd als idealisme, vereeuwigd in het Vredespaleis te Den Haag.

Milner's Imperialistische Model: Van Zuid-Afrika naar de wereldorde

De ideevorming rond het Marburgplan werd niet enkel gevoed door bankierskringen uit New York, maar kreeg ook vorm via de machtige Brits-Duitse imperialist Lord Alfred Milner (1854–1925). Milner, geboren in Gießen (Hessen), studeerde aan de universiteiten van Tübingen, King's College London en Oxford. Voor zijn imperialistische versie van een wereldordemodel koos hij de internationale vrijhandel en bestuursstructuur van het Britse imperium als uitgangspunt — een model waarin ras, klasse en financiële controle onlosmakelijk verbonden waren.

Zijn loopbaan begon als protegé van Sir Evelyn Baring, partner bij Oranje's huisbank Baring Brothers (1807), die als Director General of Accounts optrad in Brits-Egypte. Daar adviseerde hij de Khedive, die na de bouw van het Suezkanaal diep in de schulden was geraakt. In 1889 volgde Milner hem op in die functie. Hij werd vervolgens voorzitter van de *Board of Inland Revenue*, de belastingdienst van het Britse Rijk. Vanaf 1897 diende hij als Gouverneur van de Kaapkolonie en *High Commissioner for Southern Africa*. Tijdens inspectiereizen (1897–1898) door de Kaap, Transvaal en de Oranje Vrijstaat

[272] Waar internationale samenwerking uitging van vrijwillig overleg tussen soevereine staten, impliceerde een supranationale structuur juist een overdracht van bevoegdheden aan een bovenliggende instantie. Die instantie kon bindende besluiten nemen — ook tegen de wil van individuele lidstaten. Organen zoals de BIS, de ECB of delen van de Europese Commissie functioneerden daarom wezenlijk anders dan klassieke overlegfora als de *League of Nations* of de VN: ze opereerden buiten directe nationale controle.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

concludeerde hij dat de Boeren zich nooit vrijwillig aan de Britse kroon zouden onderwerpen. Bovendien driegden ze door de bloeiende goudindustrie een bedreiging te worden voor het Britse gezag in de kaap. Onder zijn instigatie kreeg de Tweede Boerenoorlog (1899–1902) vorm. Milner leerde zowel Nederlands als Afrikaans en werd na de verovering gouverneur van Transvaal en de Orange River Colony (1901–1905). Hij toonde zich tijdens deze oorlog een bikkelharde imperialist, verantwoordelijk voor de opzet van concentratiekampen voor zowel Boeren als Inheemse bevolking.

Ook Oranje speelde een directe rol in dit imperialistische geweld. Al vóór de Tweede Boerenoorlog had het koninklijk huis via banken en tussenpersonen aanzienlijke financiële belangen opgebouwd in de goudrijke Transvaal. Na de Britse overwinning en onder Milners nieuwe bestuursstructuur werden deze posities niet alleen veiliggesteld, maar aanzienlijk uitgebreid. Net als in Nederlands-Indië camoufleerde ook hier Milner's morele façade de werkelijke structuur: achter het masker van orde, beschaving en imperialistische wederopbouw ging een exploitatiemodel schuil waarvan Oranje profiteerde. De parallellen met de Ethische Politiek (1901) in de Indische archipel zijn opvallend: ook daar werd onder christelijke vlag een systeem geperfectioneerd waarin morele superioriteit werd gecombineerd met verslavingspolitiek en financiële afroming. In beide gevallen werd orde als rechtvaardiging gebruikt — om de exploitatie systematisch op te voeren.

Samen met zijn voorganger en imperialistische vriend Cecil Rhodes — nauw verbonden met de Joodse bankiersfamilie Rothschild en de Zuid-Afrikaanse goud- en diamantindustrie — werkte Milner aan een bestuursmodel dat apartheid institutioneel verankerde. Dat model, ontwikkeld in samenwerking met Oxford, moest de superioriteit van de Brit ten opzichte van Boeren en zwarte bevolking veiligstellen. Het werd de blauwdruk voor het latere apartheidsregime van de Unie van Zuid-Afrika (1910), en weerspiegelde koloniale verhoudingen elders, zoals in Nederlands-Indië en Brits-India. Milner richtte een netwerk van 'Milner-scholen' op, elite-instituten waar Anglicanisering centraal stond — met de Church of England van de kroon als moreel kompas van het imperiale bestuur.

Na zijn terugkeer naar Londen belandde Milner in de kern van de commerciële wereldmacht. In 1906 werd hij voorzitter van Rothschild's Rio Tinto Zinc Company, dat diepgewortelde mijnbelangen bezat in Zuidelijk Afrika. Hij leidde ook de Joint Stock Bank, later de Midland Bank (1836) — een van de vier grootste Britse banken van de 20ste eeuw. Binnen de Londense elite bouwde Milner aan een nieuwe imperiale kaste: zijn protegés, bekend als 'Milner's Kindergarten', vonden onderdak bij Count Waldorf (1879-1952) en Nancy Astor. Deze groep groeide uit tot een invloedrijk scharnier tussen koloniaal bestuur en trans-Atlantische netwerken.

Milner werd eveneens lid van de geheime Pilgrims Society (1902), opgericht om de Anglo-Amerikaanse alliantie te verdiepen. Tot haar leden behoorden het Britse koningshuis, de Astors, Morgans, Rockefellers, Mellons en andere protestants-financieel-aristocratische families. Met zijn protegés richtte Milner in 1910 *The Round Table* op — een lobbygroep voor federale uitbreiding van de Britse Commonwealth. Lionel Curtis, een van zijn volgelingen, zou later het *Royal Institute for International Affairs* (Chatham House, 1927) oprichten, het Britse tegenstuk van de Council on Foreign Relations (1921).

Ideologisch werd dit netwerk verankerd in een elitaire, eugenetische logica. Milner was via zijn protegé Grey lid van de *Co-Efficients Club* — een elitaire dinergroep verbonden aan de sociaal-democratische *whitepower* Fabian Society (1884). Deze stroming, mede vormgegeven door George Bernard Shaw, propageerde een hiërarchisch samenlevingstype op basis van ras en selectie. In dat denkraam werden Joden uitgesloten als 'Aziaten', in strijd met Noordse Anglo-Saksische

uitgangspunten. Via Milner, Rhodes, majoor Darwin en Churchill raakte deze eugenetische ideologie verankerd in het Britse imperialisme.[273]

Vanaf december 1916 werd Milner lid van het oorlogskabinet van premier David Lloyd George. Hij trad op als hoofdadviseur van de Britse koning en van de geallieerde generaals. Zijn invloed reikte tot Palestina: hij was medeauteur van de beruchte Balfourverklaring (1917), die via Lord Rothschild de belofte deed van een Joodse staat in het toekomstige Britse protectoraat Palestina (1920–1948). Milner was van 1918 tot 1919 *Secretary of State for War*, en van 1919 tot 1921 *Secretary of State for the Colonies* — en zo eindverantwoordelijk voor de organisatie van Brits Palestina.

Milner's imperiale bestuursmodel, gevormd in Zuid-Afrika, gefinancierd door banken, verbonden met Oxford en verankerd in eugenetica, zou een blauwdruk blijken voor de supranationale orde die na de Eerste Wereldoorlog met goedkeuring van George V (r. 1910-1936) gestalte kreeg in de enorme *Commonwealth*: top-down, particulier gecontroleerd, en raciaal georganiseerd onder het mom van vrede en beschaving.

Van opvoeding tot wereldorde: de anglo-Amerikaanse blauwdruk voor gehoorzaamheid

Vrijwel gelijktijdig met de institutionalisering van segregatie in Zuid-Afrika, werd ook in de Verenigde Staten de rassenscheiding formeel verankerd — onder president Woodrow Wilson (r. 1913–1921), zelf afkomstig uit het diepe zuiden. Als president van Princeton had Wilson het historisch werk *History of the American People* (1902) geschreven, dat als ideologische basis diende voor de beruchte film *Birth of a Nation* (1915), waarmee de Ku Klux Klan haar heroprichting (1915) aftrapte. Achter de façade van democratisch ideaal en pedagogische vooruitgang, ontstond zo een scherp gedefinieerde orde waarin ras, onderwijs en sociale hiërarchie fundamenteel verweven waren.

Het nationale Amerikaanse schoolsysteem werd intussen modelmatig ontwikkeld door de filosoof, psycholoog en pedagoog John Dewey (1859–1952), actief binnen Club X en gelieerd aan het Rockefeller netwerk. Aan Rockefeller's University of Chicago (1890) richtte hij de eerste sociologische faculteit op die geworteld was in eugenetische *whitepower* principes. Dewey's semi-fascistische opvattingen waren diep geworteld in het functioneel liberalisme en beïnvloed door het Hegeliaanse staatsdenken zoals dat eerder aan de Universiteit van Berlijn was uitgewerkt. Zijn model was gericht op sociale vorming ten dienste van de natie: gehoorzaam, rationeel en gelaagd naar bekwaamheid — een model dat naadloos aansloot op het Britse imperialistische model.

Via Rockefeller's General Education Board (1902) was Dewey's systeem uitgerold over de Verenigde Staten. Via de *International Educational Board* (1923) liet Rockefeller Jr. het model implementeren in Japan, China, het nieuwe Turkije (1923), de Sovjet-Unie (1922) en Weimar Duitsland. Het Amerikaanse particuliere onderwijsmodel werd zo instrument van gedragsvorming binnen autocratische systemen, met als doel de opbouw van 'moderne' autocratische, sociaal-nationalistische samenlevingen. In alle varianten — van Stalinistisch Rusland tot Showa-Japan en Nazi-Duitsland — speelde het populaire eugenetische gedachtegoed een centrale rol.

Maar achter dit pedagogisch exportmodel school méér dan opvoeding. De zogenaamd filantropische Rockefeller-Dewey-orde was niet enkel gericht op sociale gehoorzaamheid, maar fungeerde als

---

[273] In de VS sloot de eugeneticabeweging (doel)bewust aan op de in de VS populaire, vernieuwde Ku Klux Klan (1915) en de *white power*-arbeidersbeweging. In de USSR werd de grote groep Joden in 1928 eveneens beoordeeld als 'niet-native' en gediscrimineerd. Fascistisch Europa (Mussolini-Italië en Franco-Spanje) leverde de Joden uit aan nazi-Europa, dat in samenwerking met de Rooms-Katholieke Kerk het eugenetisch en antisemitisch hoogtepunt vormde.

voorportaal voor een breder supranationaal ontwerp. De systemen die individuen leerden zich te onderwerpen aan nationaal bestuur, kregen hun financiële tegenhanger in een wereldbankstructuur waarin naties zelf onder toezicht kwamen.

Ook de voorzitter van de *International Bankers*, J.P. Morgan Jr., investeerde vanaf 1921 grootschalig in autoritaire sociaal-nationalistische regimes — Duitsland, Oostenrijk, Italië, Japan en de USSR. Net als Rockefeller opereerde hij binnen het ideologische raamwerk van Carnegies Wereldbankenplan. In samenwerking met Oranje's huisbank Barings en private Bank of England stond Morgan bovendien aan de basis van de oprichting van de eerste private Wereldbank: de *Bank for International Settlements* (BIS), formeel opgericht in 1930. Daarmee kreeg Carnegie's plan zijn beoogde institutionele lichaam.

De aanleiding: de strategisch geregisseerde implosie van het Weimar Duitsland die samenviel met de door Rockefellers en Morgan georganiseerde beurscrash in 1929. Zonder herstelbetalingen geen stabiliteit in Frankrijk of Groot-Brittannië, zonder gecoördineerd banktoezicht geen controle over de monetaire orde. Zo werd de pedagogiek van gehoorzaamheid via de staat overgeheveld naar de wereldcontrole door private centrale banken — Carnegie's blauwdruk van beheersing verpakt in de ideologie van vrede.

De BIS: Van Young Plan naar de geheime Wereldbank

Op uitnodiging van Wilhelmina's minister van Buitenlandse Zaken vond op 31 augustus 1929 in Den Haag een internationale conferentie plaats over het betalingsprobleem van de Duitse herstelverplichtingen. Twee maanden vóór de beurscrash werd daar het *Young Plan* ondertekend — een nieuwe poging om de torenhoge herstelbetalingen structureel te herfinancieren. Afgesproken werd dat het plan vanaf januari 1930 zou worden uitgevoerd, tijdens een tweede Haagse conferentie. Het verdrag werd gesloten tussen Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, België, Italië, Japan (alle lid van de Volkenbond) en de VS als buitenstaander en schuldeiser.

Toen de economische bom afging in oktober 1929, droogde de Amerikaanse kredietverlening aan Duitsland acuut op. Tijdens de tweede conferentie werd daarom noodgedwongen besloten tot de oprichting van een internationale bank die de betalingsstromen voortaan buiten nationale politiek kon beheren — op commerciële basis en met supranationaal statuut. De private bank *J.P. Morgan & Co.* en Oranje's huisbank *Baring Brothers* — tot dan gezamenlijk actief als *Agents General for Reparation Payments* — stonden aan de basis van de oprichting van de Bank for International Settlements (*BIS*, 1930). Deze werd met instemming van de deelnemende staten statutair gevestigd in Bazel, en ondergebracht op speciaal internationaal terrein, volledig buiten bereik van de Zwitserse wetgeving — vergelijkbaar met de extraterritoriale status van een ambassade.

De oprichting volgde direct op het formele besluit van president Hoover (r. 1929–1933) om de schadebetalingen niet via het Amerikaanse centrale banksysteem (1913, FED) te laten verlopen. Daardoor ontstond een machtsvacuüm dat de private banken prompt opvulden.

JP Morgan Jr., tevens financieel adviseur van Hoover, bevond zich toen op het hoogtepunt van zijn macht. Hij financierde een dozijn regeringen en controleerde via zijn belangen in de grootindustrie circa 40% van het Amerikaanse BNP. In de jaren twintig werkte hij nauw samen met FED-gouverneur Benjamin Strong Jr. (r. 1914–1928), maar ook met Montagu Norman (Bank of England, r. 1920–1944) en Hjalmar Schacht (Reichsbank, r. 1923–1930/1933–1939). In 1927 kwamen deze drie centrale bankiers bijeen voor een geheime ontmoeting, waarna gezamenlijk een massieve geldverruiming

werd ingezet die het monetaire fundament legde onder de speculatieve hausse — en de daaropvolgende crash.

Huis Morgan en de Rockefellers — via hun National City en Chase National banken — waren de hoofdrolspelers achter de beurscrash van oktober 1929. De Rockefeller-dynastie participeerde via National City Bank ook direct in de BIS. De instelling die voortkwam uit deze financiële coup was nooit bedoeld als publieke bank: ze werd het supranationale vehikel van een kleine kring centrale bankiers die voortaan zonder parlementaire controle hun macht over naties konden uitoefenen.

In 1932 omschreef de *New York Times* gouverneur Norman als beheerder van het Britse *"invisible imperium of wealth"* — een typering die nog toepasselijker was voor de BIS zelf.

Bankieren buiten de politiek: Het Zwitserse model

Hoewel de verantwoordelijke regeringsleiders het BIS-verdrag ondertekenden, begon de Bank for International Settlements in 1930 feitelijk als een **private bank** — omdat ook de meeste aangesloten centrale banken in de jaren dertig nog particuliere instellingen waren. De oprichters van het eerste uur waren dan ook geen staten, maar instellingen als de private Reichsbank (1923), de Nationale Bank van België (1850), Banque de France, Banca d'Italia, de private Bank of Japan, en drie Amerikaanse banken: het private *J.P. Morgan & Co.*, de aan de William Rockefeller-clan gelieerde *National City Bank of New York* (1863), en de *First National Bank of Chicago* (1863). Sinds 1900 stond laatstgenoemde al onder gedeelde controle van Morgan en Rockefeller.

In datzelfde jaar, 1930, werd *Chase National Bank* — onder leiding van John D. Rockefeller — na een reeks fusies de grootste bank ter wereld. De eerste president van de BIS was een directe Rockefeller-connectie: Gates White McGarrah II (r. 1930–1933). McGarrah had gediend als president van *Mechanic's National Bank* (1904–1926), werd na fusie president van *Chase National* (1926–1930), en was eerder directeur van het private *Schrobanco* (1923–1927), dat een centrale rol speelde in de financiering van de Duitse herstelbetalingen. Hij diende ook als voorzitter van de FED New York (1924–1927) én als Amerikaans afgevaardigde in de algemene raad van de Reichsbank (1924–1930). Als eerste BIS-president leidde McGarrah het 'directoraat voor de wereldbank', belast met de coördinatie van valuta- en investeringsstromen tussen Tokyo, Rome en Helsinki. De bank handelde in 24 munteenheden en sprak 10 officiële talen.

In 1934 beschermde Zwitserland de positie van de BIS verder met de invoering van het **bankgeheim** — als eerste en enige land ter wereld. Daarmee werd alles wat in 'de bank van WOII' gebeurde officieel onzichtbaar. Geen parlement, geen rechtbank, geen regering had nog inzage in de geldstromen die daar werden verwerkt. Tot 1977 was deze obscure 'wereldbank' discreet gevestigd in een hotel in Bazel, met een onopvallende ingang achter een Zwitserse chocolaterie. Het interieur was spartaans; de naam stond nergens op de gevel.

McGarrah verwoordde de missie van de BIS in *Nation's Business Magazine* (mei 1932):

'De bank staat compleet los van welke staats- of politieke bemoeienis dan ook. Voor overheidsfunctionarissen is geen plaats in de directie. De Bank is apolitiek. De bedrijfsvoering is opgezet op een commerciële en financiële basis. Overheden hebben geen invloed op en geen enkele verbintenis met het bestuur.' [274][275]

---

[274]

[275] In het jaar van zijn vertrek, 1930, fuseerde *Chase National Bank* met Morgans *Equitable Trust Company*

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Niets te zien, doorlopen svp.

De Marburg Files en de verborgen allianties

De zogeheten *Marburg Files* waren genoemd naar het kasteel van Huis Hesse, waar de documenten waren verborgen: ruim 400 ton top-secret archieven van nazi-minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop (r. 1938–1945), in mei 1945 door Amerikaanse troepen in beslag genomen.

Het spoor liep via Karl Christian von Loesch, assistent van Hitler's persoonlijke vertaler dr. Paul-Otto Schmidt. Von Loesch werd door de Amerikanen gearresteerd en overgedragen aan luitenant-kolonel R.C. Thomson, hoofd van het Britse documententeam. In ruil voor immuniteit wees Von Loesch de Britten op de locatie waar hij eigenhandig een deel van de dossiers had begraven.

Tussen deze enorme stapel papier bevonden zich ook de explosieve *Windsor Files*: correspondentie tussen Hitler en de voormalige Britse koning Edward VIII (r. januari–december 1936), nazi-sympathisant en kortstondig keizer van India, die aftrad om met de Amerikaanse Wallis Simpson te trouwen. Premier Winston Churchill en diens opvolger koning George VI (r. 1936–1952) besloten deze stukken geheim te houden. De inhoud bleef onbekend.

Wat onderbelicht bleef, is dat dezelfde codenaam *Marburg* ook opdook in de context van het *Wereldbankenplan*. De BIS, het supranationale vehikel van centrale banken opgericht in 1930, stond tijdens de oorlog onder directe invloed van de Reichsbank en functioneerde tot 1945 als clearinghouse voor nazi-goud en internationale betalingen. Daarmee waren de *Marburg Files* geen louter diplomatieke archieven, maar hadden zij ook een directe relatie met de financiële *Neuordnung* die tijdens de oorlog werd uitgerold.[276]

Het financiële zenuwcentrum van Mussolini's *Nuovo Ordine* in Rome, van Hitlers beoogde *Neuordnung*, van Vichy's *Ordre Nouveau*, van de Japanse *Shintasei*-politiek en zelfs van de Amerikaanse *New Order*-doctrine bevond zich niet in Rome, Berlijn, Parijs, Tokyo of New York, maar in Basel. Mussolini was de eerste die van een *Nieuwe Orde* sprak, Hitler de laatste die het begrip tot kernleus verhief — niet vreemd: zijn megalomane Germania was de beoogde hoofdstad van het Derde Rijk en een ode aan de macht van het oude Rome.[277]

Carnegie's schaduwzijde: de ideologie van rasverbetering

De diverse Carnegie-instellingen promootten naast het 'wereldbankenplan voor vrede' ook een uitgesproken eugenetisch en *white-supremacy* wereldbeeld. Andrew Carnegie's (1835–1919) *Carnegie Institution* (1902) had vanaf het begin het *Eugenics Record Office* (1904, ERO) gesponsord — de eerste instelling van zijn soort. In lijn met Darwin's evolutietheorie stelde de eugenetica dat de menselijke populatie verbeterd kon worden door selectie, net als bij planten en dieren.[278]

(1871) tot de grootste bank ter wereld in kapitaal.

[276] De hertog van Windsor werd tijdens de oorlog naar buiten toe gepresenteerd als een geïsoleerd figuur, maar in werkelijkheid bleef hij een rol spelen in geheime vredesinitiatieven tussen nazi-Europa en de Verenigde Staten, terwijl hij officieus was verbannen naar de Bahama's door Churchill. Huis Coburg (Saksen-Coburg en Gotha) was vanaf het begin nauw verweven met het NSDAP-regime.

[277] Karl Christian von Loesch was professor, etnoloog en hoge nazi-ideoloog op het gebied van rassenkunde, die hij in Berlijn vanaf 1925 doceerde. De familie Von Loesch was een oud adellijk geslacht uit Marburg zelf, de hoofdstad van het *Marburg-Hesse*-domein.

[278] J.P. Morgan's tweede man Thomas Lamont was bevriend met en de belangrijkste financieel adviseur van de

Het ERO ontwikkelde zich vanaf 1910 formeel tot onderzoekscentrum voor erfelijkheid en bleef bestaan tot 1939. De eugenetica sloot naadloos aan bij de racistische tradities in de VS: de heropgerichte Ku Klux Klan (1915), het idee van een superieur 'Noords ras', en de overtuiging dat inferieure groepen moesten worden geweerd of gesterkt uitgestoten. Niet racisme of sociale omstandigheden, maar genen werden aangewezen als oorzaak van armoede, zwakte of "ongeschiktheid". Het ging om *"degenerate Anglo-Saxon hill clans, immigrants from southern and eastern Europe [Katholieken en Joden], Asians, backward peoples in the territories of the new American empire, African Americans, the feebleminded, the epileptic."*

In het door Carnegie Instituut (1902) gefinancierde rapport *Preliminary Report of the Eugenics Section of the American Breeder's Association* (1911) werd euthanasie genoemd als methode om het menselijke "germ-plasm" te zuiveren. De meest "praktische" oplossing die de commissie voorstelde was een *"dodelijke kamer"* of een *"publieke, lokale gaskamer."*

Eugenetica leverde zo, in navolging van het bijbelse christendom sinds 1492, een "wetenschappelijk" argument voor de brute kolonisatiepraktijken die rond 1900 wereldwijd hoogtij vierden. Het aan Carnegie én Oranje te relateren *Permanent Court of Arbitration* (1913) werd vervolgens ingericht als gerechtshof dat binnen de League of Nations (1920) internationale conflicten moest beoordelen — de juridische poot van dezelfde koloniale wereldorde.

Eugenetica was in de VS opvallend nauw verweven met de Carnegie-organisaties, de internationale bankiers rond het private *J.P. Morgan & Co.* (dat aan de vooravond van WOII circa 40% van de Amerikaanse economie controleerde), en de 'filantropische' Rockefeller-stichtingen: het *Rockefeller Institute for Medical Research* (1901), de *General Education Board* (1902), die de nieuwe eugenetische standaard bepaalde voor het hogere medisch onderwijs, en de *Rockefeller Foundation* (1913), die na oprichting ook het ERO (1904) sponsorde. Alle drie de partijen waren financieel en ideologisch rechtstreeks te verbinden met de Oranjes.

Van Californië naar Auschwitz: Het trans-Atlantische eugeneticanetwerk

Het idee van het witte, blonde, blauwogige Noordse Ras was geen Duitse vondst, maar werd al decennia eerder ontwikkeld in de Verenigde Staten. In 1911 publiceerde de door Carnegie gefinancierde *Eugenics Section of the American Breeders Association* een rapport waarin euthanasie werd besproken als middel om het menselijke *"germ-plasm"* te zuiveren. Daarin werd zelfs de bouw van een "dodelijke kamer" of een "publieke gaskamer" genoemd. De Californische legerdierenarts

democratische *white power*-president Woodrow Wilson (r. 1913–1921); Wilson was schatplichtig aan de groep 'Internationalisten', een club van vooral bankiers die zich onder andere rondom J.P. Morgan Jr. (r. 1913–1943) hadden verzameld. Wilson speelde een hoofdrol in WOI, toen de VS in 1917 ging deelnemen met miljoenen gesegregeerde troepen aan het Brits-Franse westelijke front. Hij verkondigde voor en tijdens zijn presidentschap een duidelijk eugenetische, 'socialistische' boodschap, die onder andere de basis legde voor de heropgerichte Ku Klux Klan (1915) en de rassenwetten die onder zijn leiding werden ingevoerd bij de federale overheid. Wilson gaf ook het paspoort aan de verbannen revolutionair Trotsky, zodat die in mei 1917 naar Rusland kon reizen om daar, met de door het Duitse Keizerrijk gestuurde Lenin, de (antisemitische) Bolsjewistische Revolutie te leiden. Voor het Duitse Keizerrijk was de directe reden om Lenin te sturen het ondermijnen van de nieuwe sociaal-liberale regering van het Russische Rijk (1702–1917), die een enorm oostelijk front in stand hield. Dat front viel direct na de succesvolle Oktoberrevolutie (1917), waarna de Duitsers de talrijke vastgepinde troepen aan het westfront konden inzetten tegen de Britten en Fransen. De Amerikaanse troepen kwamen echter net op tijd. Onbedoeld sloeg de 'Joodse Bolsjewiek'-revolutie over naar keizerlijk Duitsland (1918), wat na de Novemberrevolutie (1918) uiteindelijk leidde tot de afzetting van de keizer en de start van de sociaaldemocratische Weimarrepubliek (1919–1933).

Paul Popenoe (1888–1979) werkte dit idee uit in het invloedrijke boek *Applied Eugenics* (1918), waarin hij als coauteur "dodelijke selectie" propageerde.

In dezelfde periode was J.P. Morgan Jr. financier van de nieuwe *American Eugenics Society* (AES, 1922/1926–1972) en had hij president Calvin Coolidge (r. 1921–1929) via een *"gravy train"* op de loonlijst. Coolidge, uitgesproken voorstander van *"America must remain white"*, voerde in 1924 de gaskamer in als methode voor de doodstraf. In Californië werden intussen, via Popenoe's samenwerking met E.S. Gosney en diens *Human Betterment Foundation* (1928), de eerste staatsgedreven verplichte sterilisatieprogramma's uitgevoerd — jaren voordat Nazi-Duitsland dat deed.

De Amerikaanse theorie sijpelde door naar Europa. In *Mein Kampf* (1925/1926) gebruikte Hitler de term "Noords" vrijelijk als synoniem voor "Germaans" en "Arisch". Net als de heropgerichte Ku Klux Klan (1915) sloot hij Joden expliciet uit als "Aziatisch" — ironisch genoeg in lijn met de eigen zionistische eugenetische stromingen die toen opkwamen.

Harry Hamilton Laughlin (1880–1943), directeur van het door Carnegie gefinancierde Eugenics Record Office (1910–1939), leverde in 1924 expertise voor de diep-racistische Immigration Act. In datzelfde jaar ontwierp hij de *Model Eugenical Sterilization Law* voor Virginia. Die werd vrijwel direct aangenomen als de *Virginia Sterilization Act* (1924) en in 1933 bijna letterlijk door de Reichstag overgenomen in de *Law for the Prevention of Hereditarily Diseased Offspring*. Alleen in het eerste jaar werden in Duitsland 35.000–80.000 mensen gesteriliseerd; in totaal circa 350.000. Parallel nam Virginia ook de *Racial Integrity Act* (1924) aan, die huwelijken tussen "blanken" en "niet-blanken" verbood en verplichte raciale registratie oplegde. Nazi-juristen verwezen hier expliciet naar bij de formulering van de Neurenberger rassenwetten (1935).

Laughlin stond met zijn supranationale blauwdruk allerminst alleen. Zijn plannen voor een wereldorde sloten naadloos aan bij de filantropische lijnen van Carnegie, Rockefeller en J.P. Morgan Jr. John D. Rockefeller Sr. had sinds 1902 grootschalig geïnvesteerd in eugenetica en internationale instellingen. Al vóór de Eerste Wereldoorlog sponsorde hij organisaties die de oprichting van een League of Nations-achtig orgaan voorbereidden, en later financierde hij het Volkenbondgebouw in Genève; zijn zoon schonk na 1945 de grond voor het VN-hoofdkwartier in New York. De Rockefeller Foundation werd bovendien een van de grootste sponsors van eugenetisch onderzoek, waaronder het Kaiser Wilhelm Institut in Berlijn. Via Standard Oil was Rockefeller direct verweven met het olie-imperium van Oranje's Koninklijke. Morgan's Guaranty Trust — huisbank van Shell, spil in de Morgan's internationale imperium en actief via de AES — ondersteunde eveneens Laughlin's ideeën. Zo stonden de machtige financiers achter Laughlin niet los van de macht, maar forceerden zij via Lauglin & Co. het Carnegie-ideaal van een supranationale "vrede door orde": een project waarin juridische arbitrage, eugenetica en private economische werelddominantie onlosmakelijk samenkwamen.

In de jaren dertig zaten Popenoe, Gosney en anderen in het bestuur van de American Eugenics Society (AES). Prominente andere leden waren whitepower-erfgename Mary Duke Biddle, geboortebeperkingsactiviste Margaret Sanger en de racistische cornflakes-magnaat John H. Kellogg. Ook J.P. Morgan Jr. (r. 1913–1943) was niet alleen lid, maar sponsor. Via zijn huisadvocaat John W. Davis — trustee van de Rockefeller Foundation en voorzitter van de Carnegie Endowment — en partner Russell Cornell Leffingwell — voorzitter van de Carnegie Corporation en vanaf 1944 eerste voorzitter van de pro-nazi Council on Foreign Relations — waren de netwerken van Carnegie, Rockefeller en Morgan diep verweven met de eugenetische infrastructuur. Via organisaties als de

Koninklijke Nederlandse Carnegie Stichting (1904) vond dit gedachtegoed zijn weg naar koloniaal Europa:[279]

Eugenetica kreeg via de Rockefeller's General Educational Board (1903) in de VS academische status. In 1928 werden al 376 universitaire cursussen geteld; tussen 1931 en 1939 werden 20.000 Amerikanen gedwongen gesteriliseerd, driemaal zoveel als in het voorgaande decennium. Dezelfde Rockefellers waren via de International Education Board (1923) en Rockefeller Foundation (1913) ook betrokken bij de opbouw van Weimar en Nazi-Duitsland. In 1927 financierde zij de aankoop van het gebouw aan de Tiergartenstrasse 4 (T4) in Berlijn voor het Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity and Eugenics. Al vóór 1926 had Rockefeller honderden Duitse genetici met beurzen ondersteund, onder wie Ernst Rüdin (1874–1952), die later de nazi-theoreticus en architect van het T4-programma werd. Rüdin had al in 1905 de *Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene o*pgericht — de Duitse tegenhanger van het Amerikaanse ERO. Rockefeller Jr. leidde in de VS zelf het *Bureau of Social Hygiene* (1911) dat dezelfde 'sociale hygiëne' voorstond, een programma dat in de jaren 1920 ook in Oranje's Nederlands-Indië werd uitgerold.

Het Kaiser Wilhelm Institut, tijdens de depressie op de been gehouden door Rockefeller, werd het zenuwcentrum van het nazi-denken rond "rassenhygiene" en het "Noordse Ras". In 1932, tijdens de door de Harrimans gesponsorde *Third International Eugenics Conference* in New York, werd Rüdin benoemd tot president van de International Federation of Eugenics Organizations (IFEO). Kort nadat Hitler in 1933 de macht greep, stelde SS-baas Heinrich Himmler (r. 1933-1945) Rüdin en zijn staf aan als *Task Force of Heredity Experts*, die de Duitse sterilisatiewet opstelden naar Amerikaans model. In 1934 organiseerde Rüdin nog een IFEO-conferentie in zijn geboorteland — ironisch genoeg in zogenaamd neutraal Zwitserland dat zou gaan dienen als witwaskanaal voor Nazi-Fascistisch Europa.[280]

In 1935 werden de Neurenberger rassenwetten aangenomen, rechtstreeks geïnspireerd door de *Virginische Racial Integrity Act* (1924). Rüdin's protegé Otmar Verschuer schreef met zijn beruchte assistent Josef Mengele de rapporten voor de speciale hoven die de wetgeving bekrachtigden. Daarmee werd in Nazi-Duitsland een juridische scheiding opgelegd zoals in koloniale systemen al

---

[279] De *American Birth Control League* (1921, ABCL) wordt opgezet door Margaret Sanger (1879–1966), een overtuigd racist en eugenetica-aanhanger die in 1926 een lezing geeft aan de vrouwenafdeling van de Ku Klux Klan en in 1938 de Amerikaanse burgers nog aanmoedigt om het nazi-sterilisatieprogramma in te voeren in de VS. John D. Rockefeller Jr. is een vroege sponsor van haar werk. Zij dient in 1939 een voorstel in bij het Congres voor *The Negro Project*, samen met anderen, voor gerichte geboortebeperking door educatie en zwarte klinieken voor deze groep, met name in arme buurten. Dit project wordt landelijk opgepakt in 1942 door de nieuwe *Planned Parenthood Federation of America* (1942, PPFA), de nieuwe naam van de ABCL, die behalve de Rockefeller Foundation (1913) ook wordt gesponsord door de nieuwe *Rockefeller Brothers Foundation* (1940). Broer Winthrop Rockefeller wordt bestuurslid van het *United Negro College Fund* (1944), dat eveneens gesteund wordt door de *Rockefeller Foundation* (1913) en het *Rockefeller Brothers Fund* (1944) voor de (beperkte) hogere schooleducatie van Afro-Amerikanen in het nog gesegregeerde zuiden. Sanger richt ook de *International Planned Parenthood Federation* (1952, IPPF) op, waarvan zijzelf voorzitter is van 1952 tot 1959. Deze organisatie wordt gefinancierd door de Rockefellers' eugenetische *Population Council* (1952), waarvan John D. Rockefeller III de eerste voorzitter is, en tot zijn dood in 1978 *non-executive* voorzitter blijft.

[280]De eugenetica-afdeling is een onderdeel van het oudere, vooraanstaande Kaiser Wilhelm Society (1911, volledig: *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften*), dat is vernoemd naar de antisemitische keizer Wilhelm II (r. 1888–1918), die in 1918 wordt verbannen en door Wilhelmina een plek krijgt aangeboden in Doorn. Behalve het bekende nazi-eugeneticaprogramma heeft het elitaire instituut ook andere vooraanstaande natuurkundige en scheikundige directeuren gehad. Zo leidde de wereldberoemde Albert Einstein (r. 1914–1933) de afdeling voor natuurkunde, voordat zijn rol — na diens min of meer gedwongen migratie — wordt overgenomen door de Nederlander Petrus Debije (r. 1934–1939).

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

eeuwen bestond; In Nederlands-Indië hadden de witte Nederlandse “burgers” sinds 1795 immers formeel meer rechten dan de vrijwel rechteloze “inheemse” en Chinese “uitlandse” bevolking.

De radicale ingrepen van de nazi’s maakten dat eugenetica tegen het einde van de jaren dertig openlijk werd vereenzelvigd met fascisme en antisemitisme. Waar de beweging in de VS decennialang academische legitimiteit had genoten, verloor zij nu snel publieke steun — niet in de laatste plaats omdat ook veel Amerikaanse Joden zich massaal tegen de eugenetica beweging verzetten. Het Carnegie Instituut trok in 1939 zijn financiering voor het ERO formeel terug, maar toen was het systeem van wetgeving, propaganda en praktijken al onomkeerbaar in werking gezet. Carnegie kon daardoor smetteloos schoon blijven, ondanks zijn leidende rol.

Het eugenetische gedachtengoed had zijn weggevonden in Noord Amerika en Europa en de bewondering bleef wederzijds. Californische eugeneticus Charles M. Goethe (1875–1966), medeoprichter van de Human Betterment Foundation (1928) en later stichter van de California State University (1947), bevestigde de invloed in een brief uit 1934 aan zijn collega Gosney na terugkeer uit Nazi-Duitsland: *‘You will be interested to know that work has played a powerful part in shaping the opinions of the group of intellectuals who are behind Hitler in this epoch-making program. Everywhere I sensed that their opinions have been tremendously stimulated by American thought, and particularly by the work of the Human Betterment Foundation. I want you, my dear friend, to carry this thought with you for the rest of your life.’* In 1936 verdedigde Goethe publiekelijk het nazi-beleid als een “eerlijk verlangen naar een betere populatie” en bleef hij actief binnen de Amerikaanse eugenetica tot ver na de oorlog.

Zoals journalist Edwin Black stelde, was de Rockefeller Foundation *“instrumental in funding the German eugenics program and even funded the program that Josef Mengele worked in before he went to Auschwitz.”* Mengele’s mentor Verschuer ging na de oorlog vrijuit — en bleef een vooraanstaand lid van de American Eugenics Society, die ook na 1945 ongestoord bleef bestaan. De Rockefeller-broers? Die schakelden na de oorlog gewoon een versnelling hoger.

De stille hoofdrol van Oranje’s Nederland

Carnegies gedachtengoed had zich al vóór de oorlog diep genesteld in het hoogste bestuur van het land. De laatste vooroorlogse conferentie van de IFEO vond in 1936 plaats in Scheveningen, op uitnodiging van de Nederlandse Eugenetica Federatie — slechts enkele kilometers van het parlement en de Koninklijke Nederlandse Carnegie Stichting (1904). Voorzitter dr. Waardenburg was adviseur van Wilhelmina’s regering. Tijdens de conferentie stond het ‘voorbeeldige’ eugeneticabeleid van het Derde Rijk centraal — toegelicht door Duitse collega’s die het in de praktijk brachten.

Het postoorlogse narratief van Nederlandse neutraliteit en morele terughoudendheid bezwijkt onder het gewicht van de feiten: de Aanwijzingen van 1937, de stille goedkeuring van Wilhelmina en de structurele collaboratie van Oranje’s NHM & Co. bewijzen dat Nederland geen toevallige toeschouwer was, maar op het hoogste niveau doelbewust meespeelde met de ideologie van het Derde Rijk.

Tot slot een zeldzame persoonlijke noot: Als dit loodzware deel binnenkomt, laat het dan binnen. Niet om eronder te bezwijken — maar om het mee te helpen dragen. Bewustzijn is geen einde, maar een doorgang. Voorbij het verleden, voorbij de onwetendheid, liggen de betere vragen — die tot betere antwoorden én oplossingen zullen leiden.

De sanering van Weimar Duitsland door J.P. Morgan & Co. en de BIS Wereldbank (1930)

Van Keizerrijk naar Kartel

Toen de klokken van Versailles luidden in 1919, viel er één rijk — maar verrees een ander. Het Duitse Keizerrijk werd formeel ontmanteld, zijn vlag gestreken, zijn kroon verjaagd naar Doorn. Maar de netwerken die het voedden, bleven onaangetast: oliemaatschappijen, staalmagnaten, chemische trusts en maritieme allianties hervormden zich slechts — tot kartels met nieuwe gedaanten. Onder de vlag van herstel begon een veelomvattender project: de creatie van een nieuwe mondiale orde, geleid door de eigenaars van banken en multinationals. Terwijl politici de vrede tekenden, sloten bankiers de werkelijke contracten — over rente, aflossing, grondstoffen en toegang.

In deze nieuwe orde was Oranje geen toeschouwer, maar leidend participant. Dezelfde financiële lijnen die de keizerlijke industrie voedden met Indische olie, rubber en cocaïne, liepen nu via de balansen van Bazel, Londen en New York. Het zou uiteindelijk culmineren in de stilzwijgende collaboratie van Oranje's Nederlandsche Bank met de nieuw opgerichte *Bank for International Settlements* (1930) — een bastion van private centrale banken, zonder enige democratische grondslag. Via Koninklijke, NHM, SHV en schermconstructies in Zwitserland, Luxemburg en Liechtenstein was Oranje betrokken bij een systeem dat staten herstructureerde — niet op basis van volkssoevereiniteit, maar op basis van eigendom en schuld.

De revolutie van 1918: Van keizer naar republiek

Door de uitzichtloze situatie aan het Westfront, de ontwrichting aan het thuisfront en de algehele uitputting van het Keizerrijk barstte in Duitsland eind 1918 de Novemberrevolutie los. De opstand begon bij de Duitse marine, die weigerde nog langer een kansloze confrontatie met de Britse vloot aan te gaan. Onder invloed van de Russische Revolutie — waarin matrozen eveneens een beslissende rol speelden — breidde het verzet zich razendsnel uit. In steden als Kiel, Hamburg en Berlijn namen revolutionaire raden de macht over, gedragen door communistisch en pacifistisch georiënteerde groepen. Aan het front was de discipline ingestort; in de kazernes heerste muiterij.

De opstand kreeg een ideologische ruggengraat via figuren als de Joods-Poolse Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht, beiden actief in de linkervleugel van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (1875, SPD). Samen met anderen richtten zij in 1915 de revolutionair-marxistische *Gruppe Internationale* op. Deze groep vormde zich in januari 1917 om tot de *Spartacusbund*, die na de val van het Keizerrijk zou opgaan in de *Kommunistische Partei Deutschlands* (KPD), opgericht op 30 december 1918. De KPD groeide snel uit tot massabeweging en werd de voornaamste tegenpool van Hitlers *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (1920, NSDAP) en verwante racistische arbeiderspartijen.

Oostenrijk-Hongarije tekende op 3 november een wapenstilstand met Italië. In Duitsland volgde het beslissende moment op 9 november: de Weimarrepubliek werd uitgeroepen, keizer Wilhelm II werd tot aftreden gedwongen waarmee de monarchie viel. Twee dagen later ondertekende Duitsland de wapenstilstand met Groot-Brittannië en Frankrijk. Op 12 november trok ook keizer Karel I zich terug uit de Oostenrijkse politiek — zonder formeel afstand te doen van de troon.

Met de democratische macht in handen probeerde de SPD een burgeroorlog te vermijden. In overleg met de legerleiding werd het Freikorps opgericht: nationalistische milities, veelal bestaande uit oorlogsveteranen, die zich fanatiek richtten op het neerslaan van linkse opstanden. Tussen 3 en 15 januari 1919 werd de Spartacusopstand in Berlijn met geweld neergeslagen. Luxemburg en Liebknecht werden gevangengenomen en vermoord.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Op 19 januari volgden de eerste nationale verkiezingen. Toen op 11 augustus 1919 de Weimar Grondwet werd aangenomen, eindigde de revolutie. De federale monarchie van het Keizerrijk maakte plaats voor een parlementaire republiek met een sterke president, naar Amerikaans model. De nieuwe machtsverhoudingen verschoof richting SPD, Zentrum en de links-liberalen — partijen die in juli 1917 al voor vrede hadden gepleit, maar toen werden genegeerd door de autocratische Wilhelm II. De conservatieve elite verloor haar greep. Ironisch genoeg had diezelfde SPD, vóór de oorlog goed voor 35% van de stemmen, in 1914 nog ingestemd met de oorlogsverklaring. *But that's politics.*

De nieuwe republiek was gebouwd op sociaal-democratische grondslagen, met opvallende parallellen met de grondwetten van postrevolutionair Mexico (1917) en de jonge Sovjet-Unie (1918). Binnen dit bestel bleef ook de KPD, ondanks repressie, een invloedrijke kracht.

Straf en plundering: Het Versaillesregime onder toezicht van Morgan

Na de val van het Keizerrijk werd Duitsland als verliezer permanent uitgeschakeld door Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. De pas opgerichte Weimarrepubliek kwam onder streng financieel toezicht te staan, met het private Amerikaanse bankhuis J.P. Morgan & Co. als stille regisseur. Onder leiding van J.P. Morgan Jr. en zijn rechterhand Thomas Lamont bepaalde het Parijse vredesoverleg van 1919 niet alleen de politieke voorwaarden, maar vooral de financiële. Samen met partner Norman H. Davis (namens het Amerikaanse ministerie van Financiën) zetten Lamont en Morgan de structuur neer voor wat een van de zwaarste herstelbetalingsregimes uit de moderne geschiedenis zou worden: $ 132 miljard. In werkelijkheid lag de schuldenlast nog aanzienlijk hoger, doordat ook de binnenlandse oorlogsschulden van het Keizerrijk bleven staan — nu op naam van de ontwapende republiek.

'Neutraal' Nederland en Wilhelmina's kroonkolonies hadden tijdens de oorlog uitbundig geleverd aan beide zijden van het conflict. De wereldoorlog van 1914–1918 bleek met afstand de duurste tot dan toe: $ 186 miljard (1918: ƒ 401,1 miljard). Een aanzienlijk deel van dat bedrag stroomde naar Amerikaanse leveranciers en financiers. Terwijl Duitsland politiek gebroken was, werd het economisch verder uitgehold: via Frankrijk en Groot-Brittannië liepen de Amerikaanse vorderingen op herstelbetalingen terug via Wall Street, terwijl de binnenlandse schuld van het Keizerrijk – gedragen door de anonieme financiers van de oorlog – eveneens werden doorgeschoven naar de belastingbetalende burgers van Weimar.

De opgelegde verplichtingen bedroegen 132 miljard goudmark, gelijk aan 47.256 ton goud. Daarnaast stond nog 156 miljard papiermark (1914: 56.500 ton goud) aan binnenlandse oorlogsschuld open. Bij een bevolking van ca. 61 miljoen Duitsers kwam dat neer op 1,7 kg goud per burger — vader, moeder, kind — exclusief rente van 3% of meer per jaar. Onder het mom van herstel werd de bevolking onderworpen met schuld: de democratische burger werd lijfeigene van een financieel regime dat zij nooit had gekozen. Zelfs nadat Morgan samen met Hjalmar Schacht in 1923 de Reichsbank hervormde en de nieuwe goudgebonden Reichsmark werd ingevoerd, bleef het schuldenjuk intact — onzichtbaar, maar onverwoestbaar.[281]

Naast deze schuldendwang volgde een stille plundering. Onder het vaandel van oorlogscompensatie eisten de Amerikanen systematisch handelsvloten, patenten en productielijnen op, die vervolgens tegen afbraakprijzen werden doorverkocht aan Amerikaanse bedrijven — wederom met J.P. Morgan

[281] De *Papiermark* was de oorlogsmunt van het keizerrijk en begon met 4,2 (papier)mark per dollar, zoals de mark daarvoor ook deed. Het eindigde met 13.000.000.000.000 per *Goldmark* in 1923.

& Co. in de cockpit. Socialistisch Weimar-Duitsland werd bovendien bewust vleugellam gemaakt: het mocht geen luchtmacht, moderne marine of reguliere landmacht bezitten. Zijn koloniale bezittingen en wereldwijde economische belangen moesten worden afgestaan aan de overwinnaars: België, Frankrijk, Japan — en vooral Groot-Brittannië.

De Britten eisten vooral de Duitse koloniën op als compensatie, maar ook strategische bankenbelangen. Zo verwierf Londen het Duitse belang van 50% in British Petroleum (BP). Frankrijk legde beslag op de 25% die de Deutsche Bank bezat in de Turkish Petroleum Company (TPC, 1912), naast het herstel van de Elzas in het oosten. De socialistische droom van Weimar werd uitgekleed tot schuldenfabriek — onder het mom van vrede.

Hyperinflatie en bezetting: Duitsland op de rand

Na Versailles gleed Duitsland razendsnel af richting chaos. De economische structuur was ontwricht, de belastingdruk ondraaglijk, en de gecombineerde last van herstelbetalingen én oorlogsschuld onhoudbaar. In 1923 barstte de bom. De Weimar-regering — niet langer in staat of bereid aan haar verplichtingen te voldoen — besloot haar munt op te offeren. Miljarden papiermark werden zonder dekking bijgeperst in een poging de schuldenlast weg te inflateren. Het resultaat was vernietigend: het spaargeld verdampte, de middenklasse werd weggevaagd, en de sociale orde kraakte in haar voegen.

De reactie liet niet op zich wachten. Frankrijk en België, formeel begunstigden van de herstelbetalingen, grepen in en bezetten in januari 1923 het Ruhrgebied — het industriële hart van Duitsland. Onder het mom van ‘natuurlijke compensatie’ werd steenkool in beslag genomen en als betaling in natura afgevoerd. De bevolking reageerde met stakingen, sabotage en passief verzet. Maar de mark bleef kelderen: er waren inmiddels biljoenen nodig voor een brood.

In deze zelfgecreëerde catastrofe bood de financiële sector een uitweg — tegen prijs. Op instigatie van de nieuwe Republikeinse president Calvin Coolidge (r. 1923–1929) en diens minister van Buitenlandse Zaken Charles Evans Hughes (zelf nauw verbonden aan Morgan) werd een nieuwe bankiersmissie opgezet. J.P. Morgan Jr., al eerder architect van Versailles, werd opnieuw naar voren geschoven. De opdracht: het Duitse economische systeem hervormen zonder het regime omver te werpen — met behoud van betalingsverplichtingen.

Het Dawes- en Youngplan: De bankiers nemen het over

Na de hyperinflatie werd de Duitse economie in 1924 definitief onder curatele geplaatst. De genationaliseerde spoorwegen dienden als onderpand; de ingestorte papiermark werd met Amerikaanse steun vervangen door een nieuwe, op goud gebaseerde munt: de Reichsmark. De uitgifte kwam in handen van een nieuwe, geprivatiseerde Reichsbank (1923), onder leiding van Morgan-agent Hjalmar Schacht (r. 1923–1930/1933–1939). De herstructurering van het betalingssysteem werd geleid door Charles G. Dawes, vicepresident onder Coolidge en partner van J.P. Morgan & Co., die het naar hem vernoemde Dawes-plan (1924) presenteerde. Dit voorzag in een tijdelijke verlichting van de herstelbetalingen en een internationale lening van $ 110 miljoen — grotendeels verstrekt via Wall Street, onder coördinatie van Morgan Jr. en zijn rechterhand Thomas Lamont.

Het resultaat: de Verenigde Staten namen via J.P. Morgan Jr. de rol van financieel toezichthouder over van Frankrijk en Groot-Brittannië. Duitsland kreeg in ruil voor medewerking het Ruhrgebied

terug (1929), plus toegang tot Amerikaanse leningen. De hervorming was fundamenteel: onder Amerikaans toezicht werd de oude, staatsgestuurde oorlogseconomie vervangen door een marktgedreven model — waarin trusts en kartels de spil vormden.

De hervorming van de Duitse economie werd versneld door kartelvorming naar Amerikaans model. Kleine en middelgrote bedrijven verdwenen of werden opgeslokt door industriële conglomeraten die nauwe banden onderhielden met Wall Street. In 1925 werd IG Farben opgericht — een fusie van de Oranje-gelieerde Bayer, BASF, Hoechst en andere chemische giganten — met directe financiële lijnen naar Standard Oil New Jersey en DuPont. In 1926 volgde de vorming van Vereinigte Stahlwerke, het Oranje-gelieerde staalkartel rond Thyssen, dat op aandringen van Amerikaanse kredietverstrekkers de Duitse staalproductie centraliseerde. Ook andere Oranje-gelieerde firma's — Krupp AG, de groep rond Stinnes en Friedrich Flick — herstelden zich krachtig dankzij gunstige herfinanciering.

Tegelijkertijd vestigden ook grote Amerikaanse ondernemingen zich direct in Duitsland die deels Oranje en Morgan gerelateerd waren zoals General Electric, IT&T, General Motors, Ford, DuPont en Dow. Zo werd de Duitse economie in vijf jaar opgeschaald tot een private economie onder Amerikaans toezicht, waarvan de winsten naar elders vloeiden.

In 1928 opende J.P. Morgan & Co. zijn eerste eigen kantoor in Duitsland, in navolging van het grotere Guaranty Trust, waar Schachts vader ooit als 'eerste kassier' had gewerkt. De werkloosheid daalde tijdelijk, en de economie leek te herstellen — maar de hele opleving was gefinancierd met geleend geld. In werkelijkheid bleef het systeem gesloten: Duitsland leende van Wall Street, betaalde herstelbetalingen aan Frankrijk en Groot-Brittannië, die op hun beurt hun oorlogsschulden aflosten bij de Amerikaanse overheid.

Het leningsprogramma werd vanaf 1924 geleid door Dwight Morrow, later opgevolgd door S. Parker Gilbert — protegé van senior Morgan-partner Russell Leffingwell, tevens voorzitter van de Carnegie Corporation. Gilbert werd op 32-jarige leeftijd benoemd tot 'Reparations Agent for Germany' en beheerde in vijf jaar tijd meer dan $ 2 miljard aan betalingen. Toen in 1927 de economie opnieuw in de problemen kwam, werd in 1929 een nieuwe regeling uitgewerkt: het Young-plan, genoemd naar Owen D. Young, topman van General Electric en vertrouweling van Morgan. Daarmee werd de Amerikaanse greep op Duitsland geformaliseerd — tot aan de wereldwijde beurscrash later datzelfde jaar.

Bazel: Geboorte van een private Wereldbank

Toen de geleende Weimar-economie vanaf 1927 opnieuw gecontroleerd instortte, werd duidelijk dat Duitsland zijn herstelbetalingen niet langer kon opbrengen. Op 31 augustus 1929 — twee maanden vóór de beurscrash in New York — riep de Nederlandse regering, onder leiding van Wilhelmina's minister van Buitenlandse Zaken Andries Cornelis Dirk de Graeff, de Eerste Haagse Herstelbetalingsconferentie bijeen. Daar werd het Young-plan (1929) overeengekomen: een herzien schuldenregime voor Duitsland, gedragen door de voormalige oorlogspartijen — Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, België, Italië, Japan — en hoofdschuldeiser Verenigde Staten.

Maar in oktober 1929 sloeg het zogenaamde noodlot toe: de beurscrisis op Wall Street verlamde de Amerikaanse banken. De financiële pijlers onder het Young-plan vielen weg, en voor het eerst sinds 1918 was er een vacuüm in de trans-Atlantische geldstroom. Tijdens de Tweede Conferentie van Den Haag (januari 1930) grepen de afhankelijke regeringen in. Nu de Amerikaanse bancaire macht tijdelijk was uitgeschakeld, werd besloten tot een revolutionaire wending: de oprichting van een

internationale bank die de herstelbetalingen zou beheren — op commerciële basis en volledig los van nationale wetgeving of politieke controle.

Met akkoord van de betrokken regeringen werd in maart 1930 in Bazel de *Bank for International Settlements* (BIS) opgericht, onder charter van de Zwitserse Bondsraad. Niet als instelling van staten, maar als privaat juridisch trustvehikel, waarin de centrale banken aandeelhouder werden, en private banken dominant. De oprichting werd geleid door J.P. Morgan & Co., met Morgan Jr. als architect en toezichthouder. Niet de naties zelf, maar hun centrale banken participeerden: de private Nederlandsche Bank (in handen van Oranje), de Bank of Japan (van de keizer & Co.), en de private Reichsbank onder Morgan-agent Hjalmar Schacht.

Precies dit juridische onderscheid markeerde een fundamentele verschuiving. Terwijl parlementen en burgers buitenspel stonden, verkregen de centrale banken — via de BIS — stap voor stap greep op begrotingen, valuta en monetair beleid. De BIS werd geen politieke instelling, maar een supranationale private Wereldbank: opgericht door banken, bestuurd door banken, verankerd buiten elke democratische structuur — precies op het moment dat Wall Street zichzelf kortstondig had uitgeschakeld.

Crash en consolidatie: De Grote Crisis als kans voor kapitaal

Vanaf oktober 1929 breekt onder leiding van J.P. Morgan & Co. en de aan Rockefeller gelieerde banken de hel los op Wall Street. De beurskrach verlamt het Amerikaanse banksysteem; nieuwe leningen aan Weimar Duitsland vallen abrupt stil. Onder leiding van Reichsbankpresident Hjalmar Schacht besluit Duitsland medio 1930 zijn herstelbetalingen definitief te staken. Wat volgt is een mondiale implosie: de Grote Crisis (1929–1933) raast door de VS, Europa, Japan en de koloniën.

Voor de belastingbetalende burgers is het een catastrofe. Miljoenen raken opnieuw werkloos, lonen storten in, banken vallen om. Nationale regeringen verliezen de controle — hun centrale banken opereren inmiddels onder supranationaal beheer. Maar precies in deze chaos ontstaat een ander regime: het kapitaal grijpt zijn kans. Beurzen kelderen met 70 tot 95 procent; eigendom wordt massaal en spotgoedkoop herverdeeld. Aandelen, vastgoed en productiemiddelen wisselen van eigenaar voor een fractie van hun feitelijke waarde.

Wie cash heeft, koopt de wereld. Elites als de families Morgan, Rockefeller en vooral Huis Oranje herpositioneren zich zeer discreet. Met steun van de BIS, Wall Street-satellieten en trustfondsen kopen ze grootschalig in: industriële conglomeraten, banken, spoorwegen, grond, staatsleningen. Wat de burger verliest aan koopkracht en zekerheid, wordt elders geconsolideerd in zakelijke imperia.

De Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (1919) van Trip en Heldring & Co.

Kort na de wapenstilstand richtten prominente Nederlandse bankiers, politici en juristen de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (VeV) op — nog vóór de officiële oprichting van de *League of Nations* in Genève (1920). Hoewel Nederland het Verdrag van Versailles nooit zou tekenen, positioneerde de VeV zich nadrukkelijk als pleitbezorger van Wilson's veertien punten: internationale arbitrage, ontwapening en vooral 'open-door' vrijhandel. Met meer dan honderd lokale afdelingen groeide de organisatie uit tot een selectief gecoördineerd netwerk tussen staat, academie en kapitaal — geen spontane beweging, maar een technocratisch voorportaal voor de gewenste imperialistische wereldorde waarin koloniaal eigendom en bancaire controle het anker bleven.

De grote Amsterdamse afdeling stond vanaf 1933 onder leiding van Leonardus J.A. Trip, president van Oranje's Nederlandsche Bank en toekomstig voorzitter van de BIS in Bazel. Ook E. Heldring, president van de Amsterdamse Kamer van Koophandel en later president van Oranje's NHM tijdens de Tweede Wereldoorlog, speelde een sleutelrol. De oververtegenwoordiging van bankiers maakte van de VeV geen vredesorganisatie, maar een beleidsinstrument. Ze leverde directe input aan de Nederlandse delegaties bij de *World Economic Conferences* in Genève (1927) en Londen (1933), waar premier Colijn — nauw verbonden met Koninklijke/Shell en Wilhelmina's imperium — de vrijhandelscomités voorzat. Achter retoriek van vrede, samenwerking en vrijhandel stond het handhaven van de status quo: eigendom, exploitatie en controle.[282]

Hoewel de VeV oppervlakkig verwantschap vertoonde met bewegingen als de *Europäische Verständigung* (Weimar) en de *Paneuropa Union* van Coudenhove-Kalergi, weigerde ze iedere vorm van samenwerking. De breuk zat in het hart van het systeem: het koloniaal belang. Waar Kalergi een federaal Europa zonder dergelijke imperiale hiërarchie bepleitte, verdedigde de VeV juist een juridische ordening die de bestaande monarchieën, hun kroonkoloniën en handelsnetwerken onaangetast liet. Vrijhandel diende hier als codewoord voor ongehinderde en maximale exploitatie, arbitrage als middel om elke volksbeweging buiten spel te zetten. De monarchieën van Groot-Brittannië en vooral Nederland wensten geen supranationaal bestuur of vrijheid voor hun koloniën, maar een 'Commonwealth-achtig' systeem dat zij controleerden. Men was zeer kritisch over de LoN en vice versa.

Onder de oprichters bevonden zich de katholieke senator en bankier W. van Lanschot, de liberale econoom en advocate Elisabeth van Dorp, en de joodse journalist en volkerenbondjurist Ernst van Raalte. Van Dorp brak in de jaren dertig met het economische orthodoxe denken. In haar *A Simple Theory of Capital, Wages, Profit and Loss* (1937) ontwikkelde zij een liberaal alternatief voor zowel de marxistische als de Oostenrijkse school: een kapitalistische surplus benadering gebaseerd op klassiek denken, zonder revolutie. Kortom: behoud van bestaande exploitatie- en eigendomsverhoudingen, verpakt als sociale hervorming.

De juridische en ideologische visie van de VeV sloot naadloos aan op het werk van Andrew Carnegie's Vredespaleis-instituut in Den Haag. Net als de Carnegie Stichting streefde de VeV naar een private wereldorde waarin conflicten niet politiek, maar juridisch en economisch werden 'opgelost' — buiten zicht van het electoraat. De gewenste vrede was geen volkswens, maar een eliteconstructie: bedoeld om bezit te beschermen, kapitaal vrij te laten stromen en sociale revoluties te voorkomen. Niet toevallig waren Trip en Heldring begin jaren dertig betrokken bij de oprichting van de *Bank for International Settlements* (BIS) in Bazel: Carnegie's beoogde private Wereldbank die herstelbetalingen, monetaire coördinatie en centrale banken onttrok aan publieke controle. De VeV was geen spontane beweging, maar een aankondiging die via de juridische logica van vrede financieel wereldbestuur beoogde.

De ideologische lijn van de VeV — arbitrage, kapitaalvrijheid en juridisch controle — liep rechtstreeks door naar het Amerikaanse hyperkapitalistische wereldmodel na 1945. Trip's opvolger bij de BIS en DNB, J.W. Beijen, werd in de jaren vijftig architect van de Europese integratie en pleitbezorger van de Douane-Unie (1968). Daarmee stond de VeV aan de wieg van een trans-Atlantisch systeem dat in naam vrede zocht, maar in werkelijkheid eigendom structureel beschermde.

Hoewel de VeV zich presenteerde als vredesorganisatie, was zij in essentie een propagandistische bufferorganisatie. De betrokken bankiers en juristen fungeerden als ideologische schildwachten van

[282] De VeV zag een *League* als een *legally constituted community of peoples*. De organisatie is kleiner dan de vergelijkbare Britse *League of Nations Union* (1918), maar groter dan de Belgische *League of Nations Union*.

Wilhelmina's koloniale exploitatiepolitiek. Hun 'internationale orde' legitimeerde en verlengde het economisch fundament van Oranje's imperium. Vrede was geen doel, maar de salespitch.[283]

Von Schröders (pre-)Nazistische Keppler Kring (1927-1936/1945)

Van Weimar naar Waffenfabriek: Duitsland als kolonie van het kapitaal (1924–1945)

Tussen 1924 en 1945 ontwikkelde Duitsland zich — als betrof het een uniek economisch experiment — in twee opeenvolgende fasen tot een semi-gesloten productieregio onder extern toezicht. Eerst onder het Dawes- en Youngplan (1924–1929), waarin J.P. Morgan, de Schroderbank en voorlopers van de BIS het financiële toezicht voerden; daarna, na de wereldwijde ineenstorting, onder het nazi-regime (1933–1945), waarin dezelfde netwerken via Schacht, Keppler en Von Schröder de industriële lijnen controleerden — met een pseudo-autarkische, strak geplande oorlogseconomie als uitkomst.

Hoewel het nazisme naar buiten toe een radicale breuk leek, bleef de economische logica nagenoeg identiek aan die van het Dawes-tijdperk: lage lonen, repressieve sociale structuren, volledige controle over exportopbrengsten, en strikte beperkingen op binnenlandse consumptie. Duitsland werd bestuurd als een fabriek zonder intern rendement. Winsten vloeiden niet naar Duitse arbeiders of de staat, maar via de gekartelliseerde grootindustrie naar internationale holdings, banken en trustvehikels — eenzelfde extractielogica die ook in Nederlands-Indië gold.

Hitlers economische beleid weerspiegelde daarmee eerder Wilhelmina's koloniale beheer dan enig nationaal-socialistisch principe: geen looneconomie, maar dwangarbeid; geen binnenlandse winstaccumulatie, maar militaire herinvestering; geen liberalisme, maar centraal bestuur. Hitler's spreekverbod op 'winstbejag' en zijn haat tegen beurskapitalisme camoufleerden het feit dat winsten wel degelijk vielen — maar elders. De term 'Volksgemeinschaft' diende niet om welvaart te delen, maar om weerstand tegen deze extractie te neutraliseren.

Duitsland functioneerde in de praktijk als een kolonie binnen Europa — georganiseerd volgens de blauwdruk van Indië: strak, sober, schulddwang, arbeidsethos, geleid door banken en industriële consortia. Schröder fungeerde als spil: via Wilhelmina's DNB verbonden met de BIS, Ford, IT&T, IG Farben, Thyssen én Himmler. De Nazi-economie werd de geconsolideerde voortzetting van het internationale Dawes-model — met één verschil: het geweld was niet langer onzichtbaar. Het was structureel geworden.

Kurt von Schröder en de koloniale kern van het Derde Rijk (1927–1945)

Vanaf 1927, met de instorting van de Weimar-economie en het Dawes-plan, werden de contouren zichtbaar van een nieuwe, gekartelliseerde Duitse industriestaat. Niet via open wetgeving of publieke

---

[283] Elisabeth Carolina (Lizzy) van Dorp (1872–1945) was een Nederlands jurist, liberaal econoom, politica en uitgesproken feminist. In 1933 startte zij een opmerkelijk offensief tegen de dominante Oostenrijkse waardetheorie binnen de economische wetenschap. In plaats daarvan bepleitte zij een kapitalistische *surplus*-benadering die — in lijn met klassieke economen en deels met Marx — uitging van objectieve waardecreatie en structurele herverdeling binnen het bestaande systeem. Haar centrale these was dat structurele werkloosheid alleen opgelost kon worden door het kapitalistisch waardemodel te herijken op basis van *surplus* in plaats van subjectieve waarde. Zij publiceerde hierover *A Simple Theory of Capital, Wages, Profit and Loss: A New and Social Approach to the Problem of Economic Distribution* (1937), gevolgd door *Neither Communism nor Dictatorship: A Political Proposal* (1938). Deze ideeën kregen indirect vervolg via J.W. Beyen, haar latere medestander binnen de Nederlandsche Bank NV en opvolger van Trip bij de BIS, die in de jaren 1950 pleitte voor een Europese Douane-Unie (voorloper EEG).

instellingen, maar door een stille machtsverschuiving binnen de financiële elite. De spil daarvan was Kurt von Schröder: schaduwbankier, SS-steunpilaar, en later officieel vertegenwoordiger van Oranje's Nederlandsche Bank bij de Bank for International Settlements (BIS). Als directeur van de private J.S. Stein Bank in Keulen en beheerder van net gerealiseerde holdings als IG Farben, IT&T en Vereinigte Stahlwerke bouwde hij als prototype van een parallel systeem van supranationale kapitaalcoördinatie rond het Derde Rijk — formeel Duits, in werkelijkheid echter gefinancierd, gemonitord en geëxploiteerd door internationale belangen die nauw verbonden waren met Oranje.

Samen met Reichsbankpresident Hjalmar Schacht en econoom Wilhelm Keppler richtte Schröder in 1927 de Freundeskreis der Wirtschaft op — de zogeheten Keppler-Kring — waarin de top van de Duitse grootindustrie, de private banken en de SS werden gecoördineerd. Wat begon als een discreet overlegorgaan, werd vanaf 1933 de bestuurskamer van Hitlers geplande oorlogseconomie. Keppler fungeerde als zichtbaar boegbeeld, Schacht als planeconoom, maar het geld, de netwerken en de doorslaggevende internationale connecties lagen bij Schröder. Hij was het prototype van de International Banker die het Derde Rijk kolonialiseerde — van binnenuit én van buitenaf.

Eind 1932 ondertekenden Schröder, Schacht en Keppler met de groep een gezamenlijke aanbevelingsbrief om Hitler tot kanselier te benoemen. President Von Hindenburg, onder druk van vicekanselier Von Papen, gaf gehoor. De groep bestond toen uit circa veertig directeuren van industriële giganten — grotendeels onder directe invloed van Schröder.

Binnen de Keppler-Kring domineerden zijn netwerken. De SS-gelieerde Dresdner Bank stond onder zijn indirecte leiding, met zeven van haar directieleden in de kring. IG Farben, eveneens onder zijn controle, leverde acht afgevaardigden. Zijn andere sleutelvehikel, International Telephone & Telegraph (IT&T), was met drie leden vertegenwoordigd — net als dochterbedrijf AEG. Staalmagnaat Friedrich Flick, door Schröder gefinancierd, vertegenwoordigde zowel Thyssens Vereinigte Stahlwerke AG (1926), AEG als SS-verzekeraar Allianz Versicherungs AG — allemaal gefinancierd via zijn netwerken.

Deze Keppler-Kring vormde het financiële en industriële skelet van het aanstaande naziregime. In december 1931 werd Keppler benoemd tot economisch adviseur van de NSDAP; na de coup van juli 1933 volgde zijn aanstelling tot Reichskommissar für Wirtschaftsfragen. Maar het echte machtsmoment vond eerder plaats.

Op 4 januari 1933 organiseerde Schröder in zijn villa aan de rand van Keulen de geheime ontmoeting die de wereldpolitiek zou herschrijven. Aan tafel zaten Franz von Papen, Adolf Hitler, Heinrich Himmler, Rudolf Hess en Wilhelm Keppler. Het gesprek draaide om één zaak: de geplande machtsovername van de NSDAP — en hoe die politiek, economisch en juridisch te verankeren. Tijdens deze bijeenkomst — buiten alle officiële structuren om — werd een plan ontvouwd voor een autarkisch economisch model. Niet Hitler, maar waarschijnlijk Keppler of Schröder zelf legde dit voor: een strak gereguleerde oorlogsvoorbereidende economie zonder parlementaire controle, bedoeld om buitenlandse blokkades te omzeilen.

Op 20 februari 1933, minder dan een maand na de Rijksdagbrand die desastreus zou uitpakken voor de communisten, volgde een tweede geheime vergadering — ditmaal in de Rijksdag zelf. De Keppler-Kring trad er op als economische hofhouding van de beoogde dictator. Er werd besloten tot het opzetten van een Treuhandfonds: een miljoenenfonds, gevuld door kartelbaronnen als Thyssen, Flick en IG Farben, om de NSDAP van volledige campagnefinanciering te voorzien. De partij werd daarmee niet slechts gesteund — ze werd gekocht. Een maand later volgde de verkiezingsoverwinning, en in juni werd Duitsland een dictatuur toen de Führer de overige politieke partijen verbood.

Kort na de verkiezingsoverwinning werd Schröder, inmiddels openlijk verbonden aan de SS, benoemd tot vertegenwoordiger van Oranje's Nederlandsche Bank bij de BIS in Bazel — een door de Reichsbank gedomineerd privaat instituut dat in eerste instantie onder Nederlandse leiding het internationale kapitaalverkeer ging faciliteren, inclusief de verkoop van roofgoud. Keppler's rol als zetbaas was steeds minder nodig. In 1934 droeg hij zijn positie in het kabinet over aan *'Iron Willed Pilot of Nazi Finance'* Hjalmar Schacht. Deze kreeg als minister van Economische Zaken (1934–1937) de leiding over Hitlers economische planning.

Voor de beoogde Duitse autarkie was olie het meest strategische product. De weggepromoveerde Keppler werd voorzitter van Braunkohle-Benzin AG (Brabag), een dochter van IG Farben. Brabag bouwde nabij Leipzig een reusachtige fabriek voor synthetische olieproductie op basis van het Bergius-proces: een Nederlandse hydrogeneringstechniek, ontwikkeld in een joint venture tussen Oranje's Koninklijke Olie en IG Farben's BASF. Na 1932 werd het octrooi ondergebracht in de Liechtensteinse International Hydrogenation Patents Company, eigendom van Koninklijke en Standard Oil (SONJ). De licentie voor het Derde Rijk werd via Brabag uitgebaat; de winsten — ondanks het gebruik van 13.000 dwangarbeiders uit Buchenwald — vloeiden naar de patenthouders. Keppler werkte voor Koninklijke's marges.

Via de Keppler-Kring verbonden Schröder & Co. de nazi-industrie rechtstreeks met het Führer-programma. Sleutelfiguren uit staal, olie, banken en scheepsbouw sloten zich aan. Otto Steinbrinck trad toe namens Thyssens Vereinigte Stahlwerke AG. Emil Helffrich vertegenwoordigde de German-American Petroleum Co. (DAPG), voor 94% in handen van Rockefeller's Standard Oil of New Jersey. Friedrich Reinhardt bracht de Commerzbank in, Edwald Hecker vertegenwoordigde ijzerproducent Ilseder Hütte. Graaf von Bismarck fungeerde als liaison met Krupp's Stettin AG, dat in 1928 was opgenomen in het superkartel Desimag (Deutsche Schiff- und Maschinenbau AG), in handen van de aan Oranje gerelateerde supernazi's Gustav Krupp Sr. en Jr.[284]

Deze netwerken — waarin SS, staal, telecom, chemie, banken en verzekeringen op één lijn kwamen — vormden geen Duitse economie, maar een koloniale productie-infrastructuur onder leiding van Von Schröders buitenlandse kapitaal.

In deze structuur verrichtte Schacht zijn 'wonderen'. Dankzij spotgoedkope (dwang)arbeid, afschaffing van vakbonden (vervangen door het staatsorgaan DAF), strakke planning en repressie daalde de werkloosheid van zes miljoen naar 300.000. Schacht bouwde aan autowegen, infrastructuur, herbewapening — en liet alles financieren via de MEFO-bills: een schaduwstructuur waarmee Duitsland miljarden leende zonder inflatie of parlementaire controle. Voortaan liepen alle exportinkomsten via de Reichsbank. Buitenlandse tegoeden van joden en tegenstanders werden systematisch geconfisqueerd.

Maar de binnenlandse koopkracht bleef laag. Duitsland produceerde op volle kracht, zonder welvaart. De winsten verdwenen — via Zwitserse en Zweedse camouflagestructuren, Liechtensteinse patenthouders, Nederlandse bankiers, Amerikaanse holdings. Hitler roemde Schacht als een 'intelligente Arische bankier', superieur aan het Joodse bankwezen dat hij had uitgeschakeld — maar de rijkdom van het Derde Rijk vloeide naar het buitenland.

---

[284] Tot 1932 sloten zich bij deze extreme nazi-Duitse grootindustriëlen circa 40 directeuren aan. In dat jaar verschenen ook steeds meer banken. Vooral de direct met Himmlers SS geassocieerde *Dresdner Bank* was met 7 directeuren oververtegenwoordigd, net als IG Farben met 8. Verder had Schröders *IT&T* 3 directeuren, net als dochter *AEG*. De supernazi en kolen- en staalmagnaat Friedrich Flick vertegenwoordigde er Thyssens *Vereinigte Stahlwerke AG* (1926), *Allianz Versicherungs AG* en *German General Electric* (*AEG*). Heinrich Schmidt van IG Farben vertegenwoordigde er de *Dresdner Bank* en *Brabag AG*.

Na 1936 verdween Keppler van het toneel en met hem verdween alle onschuld. De Keppler-Kring werd overgenomen door SS-leider Heinrich Himmler, die de groep herdoopte tot Himmler-Kreis die de Nazi-economie versneld zou militariseren. Schröder bleef in de schaduw: als geheime financier van Himmlers SS, maar ook als stille geldschieter van diens persoonlijke Ahnenerbe-project — het ideologische hart van de aryaanse ideologie.

Het Derde Rijk was geen economische welvaartsstaat. Het was een kolonie gebaseerd op dwangarbeid. Onder de vaandel van de Führer produceerde Duitsland op volle capaciteit, zonder noemenswaardige binnenlandse rijkdom. De winsten vloeiden weg via de Duitse grootindustrie. Schacht hield het systeem draaiend — Schröder exploiteerde het.

Oranje's Handelscompagnie Ruilverkeer NV (1918) en gelieerde partijen

Oranje's schaduwbank: Ruilverkeer NV, BHS en de UBC

Oranje's NHM-bankennetwerk groeide na de opening van zijn Nederlandse hoofdkantoor in 1902 uit tot een wereldwijd vertakte financiële macht. In 1918 werd de NHM grootaandeelhouder van de Handelscompagnie Ruilverkeer NV — een vehikel dat later 100% eigenaar zou worden van de Union Banking Corporation (UBC) in New York. Officieel waren het Ruhr-industriëlen die dit netwerk optuigden, maar in werkelijkheid trok het Huis Oranje via de achterdeur de zeggenschap naar zich toe. Zelfs de verbannen Duitse keizer lijkt nog zijdelings betrokken: het concern van August Thyssen werd in 1891 opgericht als *Gewerkschaft Deutscher Kaiser* — een naam die niets te raden laat. De Thyssens fungeerden als scherm, als zetbazen.

August Thyssen richtte in 1916 in Rotterdam de Bank voor Handel en Scheepsvaart NV (BHS) op, die na 1919 werd gebruikt om het Verdrag van Versailles te omzeilen via 'neutraal' Nederland — cruciaal, want Duitsland had zijn volledige commerciële vloot moeten afstaan. Twee jaar later volgde de Handelscompagnie Ruilverkeer NV. Oorspronkelijk opgericht door BHS, maar pas later blijkt dat ook de NHM en de gelieerde proxy Twentsche Bank NV (1917) aandeelhouders zijn. Vanuit deze structuur werd in 1924 de UBC opgericht, met een startkapitaal van $ 400.000 — onder leiding van de pro-nazi bankier W. Averell Harriman. In de oprichtingsakte ontbreken de aan Oranje te relateren namen. Maar in oktober 1942 legt de Amerikaanse overheid op grond van de *Trading with the Enemy Act* beslag op UBC: de bank blijkt dan volledig in handen van de Handelscompagnie Ruilverkeer NV, bestuurd vanuit Zwitserland door Heinrich Thyssen — na zijn vader de stroman van Oranje. Cornelis Lievense was er direccteur.

Ook tijdens de oorlog bleef het netwerk operationeel. Allen Dulles — toen OSS-agent in Basel — trad op als juridisch vertegenwoordiger van zowel UBC in New York als BHS NV in Rotterdam: twee sleutelvehikels binnen het internationale netwerk van Heinrich Thyssen. In datzelfde netwerk fungeerde Kurt von Schröder, de aan Oranje's Nederlandsche Bank gelieerde supernazi-bankier, als trustee voor de Thyssen-ondernemingen in het Derde Rijk. Schröder, hoofd van het Keulse Bankhaus

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

J.H. Stein, was geen randfiguur: hij gold als vertrouweling van Himmler, als brug tussen grootindustrie en Nazi-top, en werkte via Oranje's DNB nauw samen met de Reichsbank.[285][286]

Zowel Allen als Foster Dulles bekleedden bestuursfuncties bij de gelieerde J. Henry Schroder Bank (1923) in New York — een vehikel dat via leningen aan de Duitse grootindustrie direct bijdroeg aan de opbouw van het Nazi-industrieel complex. In die rol faciliteerden zij samen met Schröder en Harriman de stroom van Amerikaanse dollars naar de Duitse staal- en chemiesector — en vice versa — vaak via schermconstructies en 'neutrale' entiteiten.

Tegelijkertijd speelde de Thyssen-familie een dubbele rol. Heinrich Thyssen-Bornemisza (1875–1947) presenteerde zich als Nederlands burger en bleef ogenschijnlijk 'neutraal'. Zijn broer Fritz radicaliseerde snel: vanaf 1926, na de dood van hun vader, groeide hij uit tot een van de voornaamste industriële financiers van de NSDAP. In 1930 werd het *Braunes Haus* — Hitlers hoofdkwartier in München — gefinancierd met kapitaal uit of via de BHS NV. Daarmee werd Oranje's schaduwbank niet alleen vehikel, maar ook leverancier van de fysieke kern van Hitlers partijstaat — precies op het moment dat Duitsland onder de economische crisis begon te kantelen.

---

[285] Uiteindelijk moest Kurt von Schröder verschijnen voor het Neurenbergtribunaal, waar hij tot zijn ongenoegen werd veroordeeld tot een korte gevangenisstraf en een kleine boete. Na de oorlog werd onderzoek naar *Bankhaus J.H. Stein* — van waaruit met AT&T-dochter *IT&T*-middelen Himmlers *Circle of Friends* werd gefinancierd door Amerikaanse bankiers — geblokkeerd. De leden van Himmlers *Circle of Friends* financierden ook uit eigen zak speciale projecten, zoals de *Ahnenerbe*, die ideologisch onderzoek deed naar Arische geschiedenis, gecombineerd met eugenetica-onderzoek. Een ander speciaal project was de lugubere Joodse schedelcollectie, die werd samengesteld uit *Zyklon B* 86-slachtoffers van Auschwitz en zou moeten aantonen waarom het Joodse ras inferieur was. Schröder speelde een instrumentele rol in *Wall Street and the Rise of Hitler* (1976), van Anthony C. Sutton, waarin werd beschreven hoe J.P. Morgans *General Electric*, *AT&T* en *General Motors* samen met Rockefellers *Standard Oil* en de met W. Rockefeller en SO geassocieerde *National City Bank*, J.D. Rockefellers *Chase* en anderen een rol speelden in de opkomst van Hitler.

[286] De Hansa Schröder-familie uit Hamburg vestigde zich internationaal met Johann Heinrich Schröder (1784–1883, *John Henry* in Londen), die in 1804 partner werd in de firma van zijn broer, *J.F. Schröder & Co* (1800), waarin de bank zich ontwikkelde tot een van de grootste banken van het Britse Rijk in de 19e eeuw. De bank richtte in 1923 de *J. Henry Schroder Banking Corporation* op in New York. *Freiherr* Kurt von Schröder (1899–1966) werd vanaf 1919 bankier als partner bij het private *J.H. Stein Bankhaus* in Keulen. Hij was NSDAP-partijlid van het eerste uur en sinds 1925 lid van de beruchte paramilitaire SS. Kurt von Schröder was in 1927 medeoprichter van de invloedrijke *Keppler Kring* van nazi-Duitse grootindustriëlen en bankiers, samen met J.P. Morgans Duitse *liaison* en Reichsbank-president Hjalmar Schacht (r. 1923–1930 / 1933–1939). Laatstgenoemde stelde hem in 1933 aan als directeur bij de nieuwe private *Bank of International Settlements* (1930, BIS) namens Wilhelmina's *Nederlandsche Bank* (1814), na Hitlers machtsovername. Von Schröder bleef gedurende de hele periode 1933–1945 de meest invloedrijke schaduwfiguur binnen de BIS, met de hoogste connecties in Europa en de VS.
Von Schröder leidde samen met Hjalmar Schacht de *Keppler Circle* (1927) rondom Wilhelm Keppler, die vanaf 1931 Hitlers economisch adviseur werd. De groep, inmiddels bestaande uit twintig grootindustriëlen en bankiers, verzocht op 19 november 1932 aan Von Hindenburg om Hitler aan te stellen als kanselier, kort nadat pauselijk kamenier Franz von Papen twee dagen eerder was afgetreden. Von Schröder organiseerde vervolgens, samen met Keppler, de cruciale geheime ontmoeting op 4 januari 1933 in zijn villa in Keulen, waar Hitler en Von Papen afspraken maakten om de regering over te nemen.
Als Duits directeur van ITT (r. 1933–1945) fungeerde Schröder ook als tussenpersoon voor geldtransfers van die organisatie naar de SS-organisatie van Heinrich Himmler, tot in 1944 — op het moment dat de VS al in oorlog was met Duitsland. Kurt von Schröder speelde, samen met zijn familie, een hoofdrol bij verschillende grote Duitse bedrijven in de (pre-)nazi-periode.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Thyssen, Schröder en de constructie van een Nazi-bankimperium

Tijdens de Eerste Wereldoorlog vestigde Heinrich Thyssen-Bornemisza (1875–1947), zoon van de rooms-katholieke industrieel August Thyssen (1842–1926), zich met zijn Hongaarse vrouw in Den Haag. Hij nam de Nederlandse nationaliteit aan en gebruikte die positie om de buitenlandse holdings van het familie-imperium te besturen. De spil van die structuur werd de Bank voor Handel en Scheepsvaart NV (BHS, 1916), die na de dood van August in 1926 formeel op Heinrich's naam kwam. De Duitse industriële kern — staal, kolen, mijnbouw — viel toe aan zijn broer Fritz.

Voor de Bühne hadden de broers ruzie: Heinrich profileerde zich als neutraal, Fritz als uitgesproken nazi. Maar het conflict was theater. Achter de schermen werkten zij nauw samen. Net als andere industriële families — Schröder, Schmitz, Ingler, Clemm en Merck — bouwden zij gelijktijdig aan beide zijden van het wereldconflict. Camouflage was standaard: officieel vijand van de geallieerden, feitelijk producent voor beide trans-Atlantische oorlogseconomieën. Diezelfde façade van verdeelde loyaliteit was zichtbaar in de netwerken van de pro-nazistische Oranjes, de Coburg-Saksen-Gotha's en de Zweedse Wallenbergs. Het was een dekmantel om maximale exploitatie mogelijk te maken.

In 1927 kocht BHS zich in bij de Von der Heydt's Bank AG in Berlijn, destijds volledig eigendom van Von der Heydt-Kersten's Bank NV (1924), statutair gevestigd in Zandvoort. Het aandelenkapitaal werd verhoogd van RM 500.000 naar RM 16 miljoen via de uitgifte van 15.500 aandelen à RM 1.000. Cornelis Lievense (1890–1949), president van UBC namens de Handelscompagnie Ruilverkeer NV, trad toe tot de toezichtraad. Eduard von der Heydt, huisbankier van Wilhelm II, behield in eerste instantie 25% van de aandelen; de aan Thyssen gelieerde ondernemingen kregen circa 60%.

In 1930 werd de Berlijnse bank gereorganiseerd tot 'August Thyssen Bank' — de centrale concernbank van het Duitse deel van het imperium. De eigendomsstructuur werd bewust gelaagd opgezet: BHS NV bezat 20%, Thyssen's Press- und Walzwerke Reisholz uit Dortmund 55%, en de familiestichting Thyssen (1926), gevestigd in Kaszony, Zwitserland, de resterende 25%. Diezelfde stichting controleerde ook 63,1% van Reisholz en dus de bank. Via deze juridisch verankerde gelaagdheid bleef de zeggenschap over het concern in Zwitsers beheer — terwijl Fritz Thyssen vanuit Duitsland vrij kon opereren binnen het Derde Rijk.

Wanneer het Huis Oranje directe controle kreeg over dit web van holdings, blijft vooralsnog onduidelijk. Maar de camouflage structuren rond BHS, Ruilverkeer NV en Von der Heydt's Bank vormden een perfect vehikel: discreet, transnationaal en juridisch afgeschermd. Gezien vergelijkbare camouflageconstructies elders — met zetbazen, stichtingen en tussenbanken — en het latere verloop is het aannemelijk dat ook de Thyssens op persoonlijke titel aanspreekbaar waren.

Geld voor Hitler: van kunstkluis tot partij(dis)krediet

Met de groei van de industriële activiteiten groeide ook de invloed van de concernbank. In 1930 opende Hermann Göring een persoonlijke rekening bij de August Thyssen Bank in Berlijn. Tijdens de diepe crisis van 1930–1931 verstrekte BHS NV een krediet van RM 250.000 aan de NSDAP — een rechtstreeks partijfonds, opgezet via het netwerk van de Thyssens. Fritz en Heinrich schaarden zich in deze fase openlijk achter Hitler. In totaal had Fritz tegen het najaar van 1932 al RM 650.000 uit privévermogen aan de partij gedoneerd. In november 1932 ondertekende hij samen met topbankiers Hjalmar Schacht en Kurt von Schröder de fameuze brief aan president Von Hindenburg waarin zij pleitten voor de benoeming van Hitler tot rijkskanselier. Kort daarna mobiliseerde hij via de

Association of German Industrialists nog eens RM 3 miljoen voor de verkiezingscampagne van maart 1933.[287]

De Nederlands-Duits-Zwitserse 'August Thyssen Bank', met formele zetels in Amsterdam en Düsseldorf maar de controle in Kaszony, groeide in de jaren daarna uit tot centrale schakel in de financiële organisatie van het Derde Rijk. Tussen 1933 en 1945 liep vrijwel de volledige Abwehr-financiering via de bank — de militaire inlichtingendienst van de Wehrmacht onder de gerespecteerde admiraal Wilhelm Canaris (r. 1935–1944). Ook Joseph Goebbels gebruikte de bank voor alle transacties rond zijn privécollectie roofkunst, die in omvang die van menig museum overtrof.

Fritz Thyssen steunde openlijk de rassenwetten van 1935 en ontsloeg systematisch al zijn Joodse werknemers. Maar tegenover buitenlandse pers hield hij de façade van onenigheid met de partij in stand — eenzelfde strategie als Wilhelmina, die vanuit ballingschap lang een pro-nazi beleid bleef voeren terwijl ze zich als slachtoffer profileerde. In 1939, vlak voor de invasie van Polen, zou Thyssen volgens eigen verklaring vanuit Zwitserland aan Göring hebben geschreven dat hij tegen de oorlog was geweest. Hij werd geroyeerd uit de NSDAP, zijn bezittingen werden tijdelijk genationaliseerd. Maar de onderneming bleef opereren — vanuit Nederland en later 'neutraal' Zwitserland, onder leiding van Heinrich Thyssen. In het Rijk zelf werd de operatieve leiding overgenomen door de aan de Oranjes gelieerde nazi-baron Kurt von Schröder, vertrouweling van Himmler en SS-huisbankier.

Fritz Thyssen werd niet uit de NSDAP gezet vanwege moreel verzet zoals hijzelf later aanvoerde, maar omdat hij in 1939 een deel van zijn kapitaal illegaal naar Zwitserland had overgebracht. De Nazi-top beschouwde dit als kapitaalvlucht en verraad aan de oorlogseconomie. Zijn belastingconstructies — opgezet via de Zwitserse familiestichting en Nederlandse holdings als BHS NV — waren ontworpen om winsten te verbergen en vermogens buiten Duitsland veilig te stellen. Toen de autoriteiten hem confronteerden met deze financiële ontduiking, volgde zijn royement uit de partij. Fritz probeerde in 1940 via Zwitserland naar Argentinië te vluchten, maar werd gearresteerd, opgesloten in Franse en later Duitse concentratiekampen, tot aan de bevrijding in 1945. Het bestuur van het Thyssen-imperium ging toen over op 'Nederlander' Heinrich — veilig verankerd in Zwitserse neutraliteit.

Van kolen naar oorlog: IG Farben, Gasolin en Oranje's olie

Gasolin werd in 1920 opgericht en in 1923 overgenomen door Hugo Stinnes Sr. (1870–1924), destijds de machtigste industrieel van Duitsland en een van de eerste grote geldschieters van de NSDAP. Al in 1902 had hij samen met Fritz Thyssen (1873–1951) de meerderheid genomen in de Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk AG (1898, RWE). Vanuit deze infrastructuurgigant bouwden Stinnes en Thyssen — formeel onafhankelijk, maar feitelijk parallel — een kolen- en staalimperium dat zich uitstrekte van het Rijnland tot aan Berlijn. Stinnes Sr. controleerde op het hoogtepunt meer dan 4.000 bedrijven via Stinnes AG (1808/1892) en Hugo Stinnes GmbH (1892), en was met 600.000 werknemers de grootste werkgever van Duitsland. De vraag die zich, net als bij andere plots opkomende industriëlen in kapitaalintensieve maar marginaal renderende sectoren, onvermijdelijk opdringt: waar kwam het overnamekapitaal vandaan?

[287] Vanaf 1923 begon Fritz Thyssen met het structureel financieren van extreemrechtse bewegingen. In oktober van dat jaar schonk hij 100.000 gouden mark aan de *NSDAP*, via generaal Ludendorff, en eenzelfde bedrag aan de paramilitaire *Deutscher Kampfbund*. Deze vroege steun markeerde het begin van een reeks giften die zich over het volgende decennium opstapelden. Tegen de tijd van zijn denazificatie in 1948 bekende Thyssen dat hij tussen 1923 en 1932 in totaal circa 650.000 Reichsmark had gedoneerd aan de *NSDAP* en verwante groeperingen — ruimschoots vóór de partij aan de macht kwam.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Juist in 1902 bouwden ook de zeer kapitaalkrachtige Oranjes hun eerste systematische belangen op in de Rijnlandse energie- en kolensector — via Hugo Loudon in het latere Rhenania-concern (dochter van Koninklijke), via de Wendel-groep in kolenmijnen net over de grens in Pruisisch domein, én ogenschijnlijk via stille participatie in de net aangeschafte RWE-belangstelling van Stinnes en Thyssen. Gezien deze datering en de latere verwevenheden ligt het voor de hand dat Stinnes en Thyssen vanaf het begin fungeerden als vehikels voor Oranje-kapitaal. Na de dood van Stinnes Sr. in 1924 verschoof de machtsbalans binnen RWE naar Fritz Thyssen, die zich vanaf 1926 openlijk achter Hitler schaarde. De geldstromen die eerst via Stinnes liepen, liepen daarna via Thyssen en vervolgens via de Bank voor Handel en Scheepvaart NV (BHS) — telkens één juridische schakel verwijderd van Oranje, maar met identieke structuur: als façade voor het kapitaal achter de industrie, afkomstig uit enorm koloniaal vermogen.

Na de dood van Hugo Stinnes Sr. in 1924 wordt Gasolin overgenomen door de Badische Anilin und Soda-Fabrik (1865, BASF) van Carl Bosch (1874–1940), die tussen 1919 en 1925 voorzitter is van de Raad van Bestuur en vervolgens voorzitter wordt van het gigantische chemiekartel IG Farben (1925) tot aan zijn dood. BASF had al voor WOI een kartel gevormd met het aan de Oranjes gerelateerde Hoechst, Bayer en Agfa van Otto Felix von Mendelssohn Bartholdy (1868–1949). Dit kartel wordt grotendeels ontmanteld na de oorlog: de productie wordt geminimaliseerd en een groot deel van de patenten gaat verloren aan met name de VS, waar DuPont voornamelijk profiteert. In 1923 worden de kartelbesprekingen hervat, en in 1925 ontstaat het nieuwe IG Farben door een fusie van BASF, Hoechst, Cassella (van de Joodse Weinbergers) en Kalle & Co. In hetzelfde jaar voegen ook Bayer, Agfa, Griesheim-Elektron en Weiler-ter-Meer hun activa toe.

Op 2 december 1925 wordt het kartel hernoemd tot IG Farbenindustrie AG (1925), met een hoofdkantoor in Frankfurt bij Nassau, een aandelenkapitaal van RM 1,1 miljard (1925: $ 262 miljoen) en 80.000 werknemers. Carl Bosch wordt voorzitter van de Raad van Bestuur, Carl Duisberg (BASF) voorzitter van de Raad van Commissarissen. Onder Bosch wordt IG Farben in 1933 de grootste donateur van Hitlers Nationale Treuhandfonds, nog ruim voor AEG en Thyssen. IG Farben groeit als een van de grootste ondernemingen ter wereld uit tot een staat in een staat.

BASF, als onderdeel van IG Farben, heeft met Koninklijke Olie een 50%-belang in de Internationale Bergin Compagnie voor Olie en Kolen Chemie (1921, Den Haag), die het hydrogenatiepatent van Friedrich Bergius exploiteert. Met dit Bergius-proces kan BASF olie uit kolen maken en raffineren tot hoogwaardige benzine, kerosine en diesel. Zelfs de slechtste teer- en reststromen zijn omzetbaar tot brandstof. Deze technologie vormt de basis voor het latere 'cracking' en 'fracking' (1927) van teerzanden, en wordt vanaf 1927 toegepast in de VS, VK en USSR. Voor oliearm maar kolenrijk Duitsland is dit een essentiële techniek.

In 1926 besluit BASF samen te werken met Rockefeller's Standard Oil of New Jersey (SONJ) voor de productie van synthetische benzine uit bruinkool. Ze gebruiken Hugo Stinnes-Riebeck Oel-AG als verkoopkanaal. De onderneming wordt hernoemd tot Gasolin, waarin A. Riebeck’sche Montanwerke AG, Koninklijke Olie, BASF (vanaf 1925: IG Farben) en SONJ elk voor 25% participeren. Gasolin ontwikkelt ook een eigen tankstationnetwerk binnen Nazi-Duitsland.

Voor het autarkisch gerichte Nazi-regime wordt deze technologie cruciaal. Het Derde Rijk heeft circa 7 miljoen ton olie nodig, waarvan circa 3 miljoen ton synthetisch geproduceerd moet worden via deze dure kolentechnologie. De zeer kostbare synthetische brandstoffen vormen een sleutelelement

voor het Duitse oorlogsapparaat en werden door Koninklijke en SONJ vanaf 1932 geëxploiteerd via een Luxemburgse onderneming.[288]

De Thyssens zijn als zetbazen van de onzichtbare Oranjes nauw verweven met Stinnes via hun gemeenschappelijke belang in RWE (1898). Opgeteld bij de nauwe relaties tussen de Nederlandsche Bank, de nazi-baron Schröder (J.H. Stein Bank, Keulen) en de Koninklijke met pro-nazi conglomeraten als GM, Fokker, Hoechst, BASF, Bayer en IG Farben, dringt zich een centrale vraag op: *hoe* werd een aanzienlijk deel van de Indische kroonkoloniale winsten geheralloceerd naar de opbouw van de Duitse grootindustrie? Snippers informatie toonden aan dat dit gebeurde en de gecamoufleerde parallellen met Oranje's investeringsstrategie in Nederland en de VS zijn evident en soms licht het er zelfs dik op ook al ontbreken de archieven.

De relaties zijn concreet zichtbaar via de UBC. IG Farben (incl. Bayer) is een van de grootste begunstigden van deze bank, het latere conglomeraat dat Auschwitz zal bouwen. Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld was voor de oorlog lid van IG Farbens industriële financiële en spionagedienst NW-7, geleid door de bij Neurenberg veroordeelde Max Ilgner. Tijdens de oorlog onderhoudt Oranje's zetbaas Frits Fentener van Vlissingen en Bernhards boezemvriend Gerhard Fritze nauwe banden met deze groep.

Daarnaast fungeert UBC als de Amerikaanse handelsbank voor Vereinigte Stahlwerke AG (1926) van Fritz Thyssen en vanaf 1940 voor Heinrich Thyssen, voor de aankoop van ijzererts ten behoeve van de Duitse oorlogseconomie. Samen produceren Vereinigte Stahlwerke en IG Farben het overgrote deel van de lucratieve Duitse oorlogsproductie en 95% van alle explosieven.[289]

---

[288] De Bank voor Handel en Scheepvaart N.V. (1919, BHS, *Bank für Handel und Schiff*, Von der Heydt's Bank) werd door patriarch August Thyssen (1842–1926) opgericht en handelde (ook) als 'Von der Heydt's Bank' in Amsterdam. De Von der Heydt's waren een adellijke *Freiherr*-familie die als eigenaars van het *Bankhaus Von der Heydt-Kersten & Söhne* (1754) de oudste private bank van Duitsland bezaten. De Duits-Zwitserse Eduard von der Heydt (1882–1964) van de dynastie werd genoemd in *Hitler's Secret Backers* (1933, 'Sidney Warburg') als intermediair tussen Morgans *Guaranty Trust* in New York en Hitler. Hij richtte in 1909 de *E. von der Heydt & Co.* op in Londen. De familie was aandeelhouder bij de Berlijnse *Lebens-Versicherungs-Actien-Gesellschaft Nordstern* (1866); E. von der Heydt richtte voor deze verzekeraar de *Nordstern-Bank AG* (1923) op in Berlijn, met 55% van de aandelen voor de verzekeraar en de overige 45% voor de ondernemer en financier Hugo Stinnes sr. August Thyssen was samen met grote NSDAP-sponsor Hugo Stinnes (1870–1924) de oprichter en eigenaar van het enorme *RWE* (1898) energieconcern in het Ruhrgebied, met Fritz Thyssen reeds in 1924 als sponsor van de ultranationalistische nazi-partij, terwijl de Thyssens nauw verbonden waren met het zakelijk netwerk van de Oranjes. In 1924 kocht de *Von der Heydt-Kersten's Bank N.V.* (1924) de 55% van de verzekeraar, en in 1925 — na de dood van Hugo Stinnes in 1924 — ook het pakket van Hugo's zoon Edmund Stinnes. De kleine Berlijnse bank veranderde in 1925 haar naam in *Von der Heydt's Bank AG* (1925), nu de mark weer stabiel was. Von der Heydt was inmiddels de private bankier van ex-keizer Wilhelm II (r. 1888–1918), die in Doorn, Nederland, in ballingschap zat.

[289] In het Nederlandse boek *De geldbronnen van het Nationaal-Socialisme: drie gesprekken met Hitler* (1933) speelt de niet-bestaande, anonieme 'Sidney Warburg' een hoofdrol. Achter dit pseudoniem ging een anonieme groep schrijvers schuil, die beschreven hoe de nazi-partij tussen 1929 en 1933 werd gefinancierd door bankiers uit de VS. Sidney Warburg presenteerde zich als zoon van de Joods-Duits-Amerikaanse bankier Felix Warburg, die in 1929 aanwezig zou zijn geweest bij een gesprek tussen Hitler en de president van Morgans *Guaranty Trust* en senior partner van *Morgan & Cie* (1868/1926) in Parijs, John Ridgley Carter (gehuwd met Alice Morgan [1865–1933] van de familie), John D. Rockefeller Jr. en Henri Deterding van Oranjes Koninklijke Olie. Zowel J.P. Morgan Jr., Rockefeller als Deterding waren uitgesproken pro-nazi en later nauw betrokken bij de Duitse nazi-(oorlogs)industrie. Tijdens dit gesprek zouden de bankiers Hitler hebben gevraagd hoeveel geld hij nodig had om kanselier van Duitsland te worden.

Hitler werd volgens het boek geholpen door Von Heydt en zou in 1929 bijna $10 miljoen hebben ontvangen om tijdens de economische crisis voedsel en onderdak te bieden aan zijn aanhang. In 1931 zou 'Sidney Warburg' opnieuw $15 miljoen hebben georganiseerd, en in 1933 nog eens $7 miljoen via Koninklijke's Rhenania,

Een alternatieve witwasroute loopt via Zwitserland. Eduard von der Heydt, antisemitisch directeur van J.H. Stein in Berlijn, maar getrouwd met een Joodse vrouw, vertrekt in 1939 naar Zwitserland waar hij optreedt als vertegenwoordiger van de August Thyssen Bank. Ook Heinrich Thyssen vestigt zich daar. Beiden worden 'kunstverzamelaars' en wonen in hetzelfde Zwitserse villadorp. Tijdens WOII worden via deze 'neutrale' route enorme hoeveelheden geld en kunst weggesluisd in wat geldt als de *'mother of all money laundering schemes'*.

Operatie Juliana: het heimelijk veiligstellen van eigendom

Hoe nauw de Oranjes betrokken waren bij de Bank voor Handel en Scheepvaart NV en het Thyssen-imperium blijkt opnieuw in augustus 1946, bij de clandestiene 'Operatie Juliana' onder leiding van Prins Bernhard, op dat moment commandant van de Nederlandse Strijdkrachten (r. 1944–1948). Daarbij worden industriële eigendomsdocumenten en waardepapieren uit Duitsland naar de kluis van 'hun' NHM in Nederland overgebracht. Centraal daarin staan de aandelen- en obligatieportefeuilles van het voormalige Thyssen-concern, sinds 1942 opgeslagen in de kluizen van de August Thyssen Bank — inmiddels gelegen in de Russische zone.

Terwijl Fritz Thyssen tussen 1945 en 1949 wordt vastgehouden door de geallieerden, en Heinrich Thyssen de ontwikkelingen vanuit Zwitserland moet volgen, claimen de Oranjes – formeel via Bernhard, feitelijk via de NHM – de inhoud van deze kluizen als hun rechtmatig eigendom. De gehele portefeuille wordt zonder douane-autorisatie overgebracht naar Nederland en ondergebracht bij de NHM, ondanks protesten van Heinrich Thyssens dochter.

Er komt geen onderzoek. In 1947 organiseert Wilhelmina's regering een formele importvergunning, waarmee de transactie wordt gelegaliseerd onder Nederlands recht. Vanaf dat moment geldt een deel van het industriële kernbezit van Thyssen juridisch als Nederlands, en valt het onder beheer van Oranje's financiële arm. In 1951 komen de tegoeden van de *Union Banking Corporation* vrij — oorspronkelijk geblokkeerd sinds oktober 1942 door de Amerikaanse *Alien Property Custodian* — waarmee honderden miljoenen aan aandelen en obligaties weer beschikbaar komen. In Duitsland wordt het oude imperium formeel geliquideerd, maar vanaf 1953 herrijst het in gesaneerde vorm als

---

waarmee de NSDAP definitief in het zadel werd geholpen. De nazi Otto Strasser zou de auteur achter het pseudoniem zijn geweest. Hij werd tijdens de *Nacht der langen Messer* (1934) vermoord, samen met veel andere 'opstandige' SA-topleden.
Een alternatieve theorie stelt dat de Joodse bankier Paul Warburg — voormalig president van de FED en directeur bij IG Farben — de eerste donatie van $15 miljoen in 1929 had georganiseerd, en ook de latere bedragen in 1931 en 1933. Warburg was tot 1933 een grote aandeelhouder van IG Farben, tot de arisatie. Deze 'donaties' zouden mogelijk zijn gedaan in ruil voor de *Haavara Agreement* (1933), die op 25 augustus werd ondertekend tussen nazi-Duitsland en de Zionistische Federatie van Duitsland (1897) en de *Anglo-Palestine Bank* (1902, later Bank Leumi) — een dochter van de Londense *Jewish Colonial Trust Limited* (1899) — om industrie, bouw, landbouw en infrastructuur in Palestina te financieren. Het doel was om in het Britse mandaatgebied Palestina een Joodse staat te stichten, zoals was beloofd in de Britse *Balfourverklaring* (1917). De antisemitische stemming in nazi-Duitsland was aanvankelijk ook bedoeld om Joden te stimuleren te emigreren. Tussen 1933 en 1937 verlieten ongeveer 60.000 van de circa 300.000 Joods-Duitse inwoners het land, waarbij zij vrijwel al hun bezit moesten achterlaten om een nieuw bestaan op te bouwen in Brits-Palestina.

August Thyssen-Hütte AG, met veel van de oude deelnemingen opnieuw ingebracht. Vestzak, broekzak.[290][291]

Oranje's Barings rol in WOI en bij de oprichting van de private BIS Bank (1930)

John Baring (1863–1929), 2nd Lord Revelstoke en achterkleinzoon van Francis Baring, werd in 1890 partner van Oranje's huisbank Baring Brothers & Co. Hij leidde de herstructurering van de firma na het bijna-faillissement datzelfde jaar, en groeide uit tot spil in het mondiale financiële verkeer aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Toen het Keizerrijk Duitsland op 4 augustus 1914 België binnenviel, begon niet alleen een militair conflict — ook het kredietstelsel kraakte in zijn voegen. Barings had op dat moment voor £ 5,35 miljoen (1914: ƒ 64,1 miljoen) aan wissels uitstaan, grotendeels aan de zijde van de Entente.

John Baring bleef als financieel adviseur verbonden aan de Britse regering en concentreerde zich op het bijeenbrengen van kredieten voor de Russische tsaar, de stabilisatie van de roebel, en —

---

[290] De rooms-katholieke George Herbert Walker onderhield een uitstekende relatie met de Duitse keizer Wilhelm II (r. 1888–1918) en hielp W.A. Harriman (1891–1986) aan de nodige middelen om na WOI de enorme *Hamburg-Amerika Linie* (1847, HAPAG) over te nemen van de Duitsers, nadat zij met het Verdrag van Versailles (1919) gedwongen waren afstand te doen van deze commerciële vloot. De bank *W.A. Harriman & Co.* (1922) kocht een groot deel van deze vloot op en maakte G.H. Walker tot president van *W.A. Harriman & Co.*. Nadat broer E. Roland Harriman zich aansloot bij de onderneming, werd deze in 1927 hernoemd tot *Harriman Brothers & Co.*.
Walkers schoonzoon Prescott Bush was medeoprichter van de *Union Banking Corporation* (1924, UBC), een vehikel van de Oranjes en de familie Thyssen. Hoewel zij zich — net als anderen — anti-nazi presenteerden voor de bühne, was de Thyssen-familie een van de veroordeelde grote financiers van het naziregime en tijdens de oorlog, samen met Krupp, de grootste Duitse wapenfabrikant. Directe betrokkenheid van de Oranjes bij de financiering van het regime is onbekend, maar ligt via hun belangen in onder andere UBC, Koninklijke Olie, *General Motors* en *IG Farben* feitelijk nogal voor de hand.
De pro-nazi W.A. Harriman onderhield tijdens WOII de relatie tussen F.D. Roosevelt (r. 1933–1945) en Churchill (r. 1940–1945 / 1951–1955), en was via Morgans *Guaranty Trust* (1864) ook vanaf het begin nauw betrokken bij de industriële opbouw van de USSR (1922). De eveneens pro-nazi Prescott Bush werd in 1934, samen met legerleider MacArthur, bankiers rondom J.P. Morgan Jr. en anderen, door generaal Smedley Butler genoemd in het fascistische complot tegen Roosevelt in 1933.
[291] De Truman-Commissie nam op 20 oktober 1942 de tegoeden van de *Union Banking Corporation* (1924, UBC) in beslag onder de *Trading with the Enemy Act* door Robert F. Kennedy. George Herbert Walker (1875–1953) was zoon van een vooraanstaande slavenhouder uit Maryland en kleinzoon van een slavenhandelaar. Zijn schoonzoon Prescott Bush (1895–1972) werd vicepresident van de *W.A. Harriman & Co.* Bank, waar zijn schoonvader en AIC-directeur George Herbert Walker president was, en zijn voormalig klasgenoot E. Roland Harriman eveneens werkzaam was.
In 1925 begon Bush als manager bij de *United States Rubber Company* (1892), dat het nieuwe synthetische rubber van *Standard IG Farben* (1927) verkocht, onder meer voor autobanden. Die onderneming bezat via dochter *Hollandsch-Amerikaanse Plantage Maatschappij N.V.* (1911) al sinds 1911 grote rubberplantages in Nederlands-Indië. In 1931 werd Bush partner bij het nieuwe *Brown Brothers Harriman & Co.* (1931), ontstaan uit een fusie in datzelfde jaar. Bush werd aandeelhouder en directeur van de *Union Banking Corporation* (1924, UBC), die opereerde als *clearing house* voor de Duitse staalmagnaat Fritz Thyssen, een lid van de nazi-partij en een van de belangrijkste wapenproducenten voor het naziregime.
In juli 1942 kwam de Truman-Commissie achter de rol van Thyssen, waarna de banktegoeden werden bevroren — tot dan toe waren Prescott Bush, E. Roland Harriman en George Herbert Walker betrokken bij transacties met het nazi-regime. Ook de UBC-gelieerde bedrijven *Holland-American Trading Corp* en *Seamless Steel Equipment Corp* werden in beslag genomen.
Prescott Bush (1895–1972) was Wall Street-bankier en senator voor Connecticut tussen 1952 en 1963, en vader van de ultrarechtse CIA-directeur en (vice)president George H.W. Bush (r. 1976–1977, 1981 / 1989–1993), en grootvader van president George W. Bush (r. 2001–2009).

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

opvallend — ook van de gulden van het 'neutrale' Nederland. De banden met Rusland waren oud en diep: sinds 1775 had de Russische kroon een rekening bij Barings; na de fusie met Hope & Co. – die nog oudere banden had – werkte de bank ook intensief samen met de heropgerichte Hope & Co. bij de uitgifte van Russische staatsleningen in Londen en Amsterdam vanaf 1817. In 1850 werd Barings formeel financieel agent van het Russische hof in Londen — een rol die na 1914 verder werd uitgebouwd. Tijdens de oorlog organiseerde Barings honderdduizenden betalingen voor het Russische leger: van prikkeldraad tot geweerkatoen, van ammunitie tot motoren. In 1916 herstructureerde de bank zelfs de roebel–sterlingkoers, die onder druk stond door de militaire uitgaven.

Tegelijkertijd breidde Barings zijn positie uit als Londens bankhuis voor Italië (na diens alliantiebreuk in 1915), Portugal en Japan. Via de gelieerde firma Kidder, Peabody & Co. in Boston kocht Barings op grote schaal militair materieel in voor het geallieerde front — kleding, kabels, voertuigen — maanden vóórdat J.P. Morgan & Co. in december 1914 het exclusieve inkoopmandaat kreeg van de Franse en Britse regeringen.

Binnen het Britse establishment was Barings stevig verankerd. John Baring was sinds 1898 directeur van de Bank of England, lid van de *Privy Council* en persoonlijk bevriend met koning George V, voor wie hij als kind al speelkameraad was. Later zou hij diens (enorme) persoonlijke financiële belangen herstructureren. Voor WOI had hij reeds kredietlijnen opgezet voor Meiji-Japan en de Argentijnse staatsfinanciën geherstructureerd. In 1917 werd hij door Londen afgevaardigd naar de geallieerde conferentie in Sint-Petersburg — slechts weken voor de Februarirevolutie. Na de bolsjewistische machtsgreep in november 1917 werden alle Russische staatsschulden genationaliseerd. Barings verloor daarmee in één klap zijn grootste buitenlandse cliënt en een enorm kapitaal — 'gestolen' door wat in Britse kringen 'the Jewish Bolsheviks' werd genoemd.

Toch waren de winsten uit de oorlogsjaren aanzienlijk geweest, vooral in 1915–1916. Maar Groot-Brittannië ging technisch failliet en kon pas in april 1925 terugkeren naar de goudstandaard, en dan nog slechts tegen de oude verhouding van £1 = $4,96. Die terugkeer leidde in het achtergebleven Britse productiemodel tot deflatie en torenhoge rente.

In de jaren twintig vormde Barings met Rothschilds en Schroders een syndicaat dat schuldpapier van de nieuwe Oostenrijkse en Hongaarse republieken verkocht op de Londense markt. De centrale rol van John Baring werd na Versailles (1919) voortgezet: hij werd lid van de commissie die de Duitse herstelbetalingen vastlegde op $132 miljard, en was betrokken bij het Dawes Plan (1924) en Young Plan (1929) ter herstructurering daarvan. Op verzoek van Chancellor Winston Churchill (r. 1924-1929) vertegenwoordigde hij het Verenigd Koninkrijk in het *Reparations Committee* (1928), naast Sir Charles Addis en Sir Basil Blackett, onder voorzitterschap van Owen D. Young. In 1929 was hij voorzitter van het *Committee of Experts on German Reparations*, samen met J.P. Morgan Jr. en diens secondant Thomas Lamont. Deze commissie ontwierp de structuur voor een nieuwe supranationale bank — de *Bank for International Settlements* (BIS) — waar Duitse herstelbetalingen gecrediteerd zouden worden op een speciale clearingrekening.

Lord Revelstoke overleed in 1929, in Parijs, tijdens de laatste bijeenkomst van deze commissie.

Hij werd opgevolgd door zijn broer Cecil Baring (1864–1934), de 3rd Lord Revelstoke, opgeleid bij Kidder, Peabody & Co., waar hun oom Thomas Baring senior-partner was. Cecil was reeds bestuurder bij Barings Brothers & Co. en zou na 1929 de rol van zijn broer voortzetten — zij het nog minder publiekelijk, maar met onverminderd gewicht in het netwerk van wereldpolitiek en financiën.

De lijn naar Oranje bleef in dit alles zeer dicreet, maar waarschijnlijk. Barings en Hope & Co. werkten al sinds het begin van de 19e eeuw als huisbanken van Oranje, en ook Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) was partnerbank van beide — in het bijzonder voor de distributie van herstelbetalingen en de clearing van internationale transacties via Amsterdam. De oprichting van de BIS, met zetel in Basel, het formele aandeelhouderschap van Oranje's Nederlandsche Bank, en de koppeling aan Duitse herstelbetalingen, past naadloos binnen deze private, schaduwrijke machtsstructuur. De BIS werd zo het eerste mondiale bankknooppunt buiten parlementaire controle — opgericht door exact die financiële belangen die het meest aan de oorlog hadden verdiend.

Oranje's connectie met Schweizerischer Bankverein (1854/1912, nu: UBS) en Liechtenstein

Jan Boissevain (1836–1904), telg uit een Amsterdamse bankiersfamilie, richtte in 1870 de Stoomvaart Maatschappij 'Nederland' NV (SMN) op — een jaar na de opening van het Suezkanaal, en voor rekening van de ondernemende grootaandeelhouder prins Hendrik. Tussen 1876 en 1890 kreeg de SMN het monopolie op de vaart tussen Nederland en de kroonkolonie Nederlands-Indië. Boissevain redde in 1884, samen met enkele andere kooplieden, de noodlijdende Nederlands-Indische Handelsbank (NIH, 1863), die nauw verweven was met zowel de Oranjes als hun NHM-netwerk — vermoedelijk een klassiek voorbeeld van koloniale camouflage via loyale stromannen. Hij nam vervolgens de vloot over van Sir William McKinnons Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij en bouwde deze uit tot de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1888), een directe dochter van de SMN met het exclusieve vaartmonopolie in de Indische archipel — later uitgebreid naar China en Japan.

Zijn oom, Athanase Adolphe Henri Boissevain (1843–1921), stichtte in 1875 Adolphe Boissevain & Co., gespecialiseerd in de verkoop van Amerikaanse waardepapieren op de Amsterdamse beurs. In 1888 richtte hij in Londen, samen met zijn Amerikaanse partners Blake Brothers, de firma Blake, Boissevain & Co. op. Hij werd een spilfiguur in de financiering van Amerika's spoorweginfrastructuur: hij organiseerde de herstructurering van Union Pacific (1893), financierde samen met Sir William Van Horne de Canadian Pacific Railway (1881), en indirect ook de Cuba Railroad Company (1900), die het eiland doorkruiste. In 1913 verwierf Boissevain de aandelen van Marconi Wireless Telegraph Company of America (1899), dat het radiopatent hield voor de VS en Cuba. Via de overname van United Wireless (1912) en de verkoop van American Marconi aan General Electric (1892, GE) werd hij zo de stille katalysator achter de oprichting van de Radio Corporation of America (1919, RCA) — van oorsprong een patentmaatschappij van GE, Westinghouse, AT&T en United Fruit.

Boissevains eerste grote daad was echter de oprichting in 1872 van de Basler Bankverein — later omgevormd tot Schweizerischer Bankverein (1912, SBV, SBC), en uiteindelijk UBS. Hij verkocht na WOI Blake, Boissevain & Co. aan deze bank, wat duidt op een controlerend belang. SBC en concurrent Credit Swiss Bank (CSB) stonden aan de wieg van de Zwitserse industrialisatie, via grootschalige financiering van spoorwegen, chemie en energie. In tegenstelling tot de meeste andere banken kwam SBC ongeschonden uit de Eerste Wereldoorlog en ging vanaf 1924 een hoofdrol spelen bij de heropbouw van de Zwitserse economie. In 1929 hielp de bank actief mee aan de vestiging van de BIS in Bazel, strategisch gelegen op het drielandenpunt waar spoorlijnen uit Duitsland en Frankrijk elkaar kruisen. SBC hield de Zwitserse economie overeind tijdens de depressiejaren, en speelde in 1936 een hoofdrol bij de stabilisatie na de gedwongen devaluatie van de Zwitserse frank.[292]

---

[292] Na Athanase Boissevains dood werd zijn bankiersfirma hernoemd tot *Pierson & Co.*, die de firma in 1919 had overgenomen. *Pierson & Co.* was verbonden aan Nicolaas Pierson, de oud-president (r. 1885–1891) van Oranje's *Nederlandsche Bank*. Deze eveneens aan Oranje gelieerde private bank zou later opgaan in het

Voorafgaand aan WOII beheerde de bank grote buitenlandse fondsen, trok ze vers kapitaal aan, en opende in 1939 een kantoor in New York dat als uitwijkhoofdkwartier moest dienen bij een eventuele Duitse invasie. De Zwitserse regering werd in die periode zelf de grootste klant van SBC, als financier van de nationale defensie — waarmee de belastingdruk op de 4,5 miljoen Zwitsers verder toenam, voor een dreiging die uiteindelijk uitbleef.

Zwitserse cloaking voor Duitse roofconstructies

Op 10 augustus 1944 verzamelde zich een elitegroep van Duitse grootindustriëlen in het Maison Rouge Hotel in bevrijd Straatsburg volgens het niet onbetwiste Britse intelligentierapport EW-Pa 128, ook wel *Red House Report*. Onder hen vertegenwoordigers van Krupp, Messerschmitt, Volkswagen en diverse ministeries. Daar werd het concept besproken van een 'Fourth Reich': geen militair, maar een financieel imperium. Een Franse spion rapporteerde het overleg; zijn verslag belandde in het Amerikaanse Red House Report (november 1944), dat circuleerde binnen het *State Department* en het *Treasury Department*. De kern: na de oorlog zouden Duitse grootindustriëlen nauw samenwerken met buitenlandse firma's om hun vermogen veilig te stellen en het Nazi-netwerk in stand te houden. In besloten kring werd afgesproken de NSDAP ondergronds door te blijven financieren, en kapitaal via twee Zwitserse grootbanken over te hevelen naar 'neutrale' oorden — in het bijzonder Zuid-Amerika. Daar kochten Nazi grootindustriëlen en -financiers inderdaad massaal vastgoed en ondernemingen op. Vermoedelijk waren het vooral de grootbanken UBS en Credit Suisse die bij deze kapitaalvlucht betrokken waren geweest.

Harry D. White (Weissnovitz), de Joodse tweede man bij het Amerikaanse Treasury, concludeerde gelaten dat het plan voor een onzichtbaar Vierde Rijk "uiterst complex" was, met meerdere fronten en nauwelijks te traceren routes. De kritische White kende de plannen al eerder en bracht het thema ter sprake op de Bretton Woods Conferentie (juli 1944), waar hij ook vaststelde dat 16 van de 21 BIS-banken afkomstig waren uit landen waarmee de VS officieel in oorlog was. In november 1944 ontving ook generaal Eisenhower berichten over industriële topontmoetingen waarin de Duitse elite erkende dat de oorlog verloren was — en collectief besloot om 'de Duitse economische belangen veilig te stellen'. Die belangen werden gebundeld bij de Basler Handelsbank (BHB), die in 1945 werd overgenomen door SBC. Ook die bank zou dergelijke belangen onder het mom van het Zwitserse bankgeheim later fel verdedigen bij de onherroepelijke rechtszaken die volgden.

Lauchlin Currie, economisch adviseur van president Roosevelt, was een van de architecten van Operatie Safehaven: een Amerikaans inlichtingenprogramma dat eind 1944 werd opgezet door de 'joodse' *US Treasury* van Henry Morgenthau Jr. en Harry Dexter White. Het doel: het traceren en in beslag nemen van kapitaal bestemd voor het door de Nazi's geplande Vierde Rijk — waarvoor Zwitserland als draaipunt zou dienen. De *Enemy Branch* van de FEA van *State Department* meldde dat vijf Zwitserse banken actief Duitse bedrijfsstructuren hadden gecamoufleerd en geherstructureerd. Ze beheerden belangen van holdings, leverden de Wehrmacht en financierden oorlogseconomieën.

Naast Oranje's SBC werden de volgende banken genoemd:

- Wädenswil: vastgoedbeheer voor Duitse ondernemingen;
- H. Sturzenegger & Cie.: nauw verbonden met het IG Farben-netwerk;
- Johann Wehrli & Cie.: faciliteerde belangenversluiering in Argentinië;

---

welbekende *MeesPierson*, en vervolgens in NHM's opvolger, de *ABN AMRO*.

- Financière AG: Zwitserse holding voor Duitse bezittingen in Latijns-Amerika.

SBC kreeg een centrale rol toebedeeld. De bank beheerde belangen van onder meer Schering AG en IG Farben, en trad op als juridische architect van verborgen eigendomsstructuren, met als doel Duitse activa te onttrekken aan geallieerde inbeslagname — terwijl de productie en bevoorrading voor de Wehrmacht werd gecontinueerd. SBC streefde naar maximale onzichtbaarheid en maximale invloed — een strategisch dualisme dat zich uitstrekte over decennia. In 1944 was het kapitaal van de bank gegroeid tot CHF 2 miljard (1944:ƒ 875 miljoen).

De SBC werd door Enskilda gebruikt om Schering te cloaken, de Amerikaanse dochter in New Jersey van de Duitse Schering AG uit Berlijn. Daarnaast speelde de bank een hoofdrol voor IG Farben: President van IG Chemie dat vanaf 1940 de belangen buiten het Derde Rijk controleert is de Zwitserse bankier Felix Iselin, een kolonel in het Zwitserse leger die zowel bestuurder is bij zowel SBC en de ander reus Credit Suisse. Daarnaast verwerft de bank in 1945 door fusie met de BHB behalve het kapitaal dat bestemd was voor het Vierde Rijk ook de rechten over Interhandel, een belangrijke Zwitserse holding waarin de belangen van GAF Inc. (1939) in onder waren gebracht.

Als Oranje-gelieerde instelling had SBC alle belang bij afscherming. De bank hield zich aan de letter van de wet, zweeg categorisch, en verdedigde haar geheimhouding hardnekkig in elke rechtszaak — tot ver in de twintigste eeuw. Tijdens de onderhandelingen in Bern (1945) schatte Currie het volume aan nog aanwezige Duitse tegoeden op Zwitserse rekeningen op $ 600 miljoen (1945:ƒ 1.597,4 miljoen) — exclusief de activa die via derden of schermconstructies liepen. Maar Morgenthau Jr. werd in de zomer van 1945 door president Truman ontslagen wegens ‘meningsverschillen’, Currie’s rapport werd begraven, en zowel hij als White werden later weggezet als ‘communisten’ door de Truman administratie — waarmee de drijvende krachten achter het Safehaven onderzoek verdwenen.

Liechtenstein als achterdeur voor Oranje’s schaduwkapitaal

Tussen neutraal Zwitserland en geannexeerd Oostenrijk lag het kroonstaatje Liechtenstein, dat zich vanaf de jaren 1920 ontwikkelde tot juridisch sluipkanaal voor koloniaal, kartel- en roofkapitaal. Oranje had een historische band met het vorstendom: bij de Vrede van Campo Formio (1797) werd Willem V formeel soeverein van de proostij Bandern (nu: Bendern) in Liechtenstein. Die eigendom lijkt in de twintigste eeuw nog altijd in bezit van de Oranjes te zijn geweest; er is geen latere overdracht bekend.[293]

Bendern werd eind twintigste eeuw thuisbasis van Bendura Bank AG (1998), die zich razendsnel ontpopte tot vehikel voor trustkapitaal en tot een van de grootste banken van het ministraatje. Ook vóór die tijd liepen er al activiteiten via Liechtenstein van aan Oranje gelieerde ondernemingen die het daglicht moeilijk konden verdragen. Ivar Krueger opereerde er al via de Continental Investment Corporation, een holding in Liechtenstein. Continental in Vaduz was opgezet om belasting te ontwijken — zowel in Nederland als in de Verenigde Staten — en om geld weg te sluizen. In Amsterdam zat de Financieele Maatschappij Kreuger & Toll, die in tandem werkte met Continental en dezelfde functie had: investeren, winsten doorsluizen en belasting ontwijken. Centrale bank van de constructie was de Hollandsche Koopmansbank (1923), die net alleen zeer nauw verbonden was met de Wallenbergs was verbonden, maar via directeur Gerhard Fritze ook met Huis oranje.

[293] Zonder enige latere bekende overdracht of formele verkoopakte bleef het domein Bandern in Liechtenstein juridisch gerekend tot het bezit van Oranje.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Een andere onderneming van Krueger was Garanta Corporation in Nederland, dat fungeerde als een *Structured Investment Vehicle* (SIV) — een instelling die uitsluitend in financiële middelen handelt zonder zelf een bank te zijn. Tot 1928 kenden zijn accountants Ernst & Ernst niet eens het bestaan van Garanta, terwijl hij ook tussen *International Match Corp.* en *Continental* een contract had gesloten dat volledig buiten de boeken werd gehouden. Na de oprichting in 1923 verkocht International Match Corp. (1923–1932, IMCO) bijvoorbeeld aandelen voor $ 148.500.000 aan het Amerikaanse publiek. Waar dat geld naartoe ging, is onbekend. Kruegers motto 'Zwijgen, zwijgen, zwijgen' hielp niet mee — zijn 'zelfmoord' ook niet.

Via Vaduz, Liechtenstein, exploiteerde Oranje's Koninklijke samen met kartelpartner SONJ vanaf 1932 ook de International Hydrogenation Patents Company Ltd. (1932, IHPC), om de bij IG Farben doorontwikkelde hydrogenatietechniek — waarmee uit kolen synthetische olie werd gemaakt — wereldwijd te exploiteren. De IHPC-operaties werden vanuit daar uitgerold, te beginnen in de VS (1933), Duitsland (1934) en Oostenrijk (1934). De techniek stond tevens aan de basis van hoog-octaan vliegtuigbenzine, dat tijdens WOII selectief *'business as usual'* aan alle grote oorlogspartijen werd geleverd behalve aan Japan. De licentieafdrachten zijn onbekend, maar kunnen aanzienlijk zijn geweest.

Ook Bernhards vrienden van de geariseerde Teixeira de Mattos — die tijdens WOII grootschalig betrokken waren bij witwassen en wapenhandel — gingen na de oorlog via dochteronderneming Swiport NV door met schimmige wapendeals met Oost-Europese landen. Swiport NV had ook banden met Vaduz in Liechtenstein, ogenschijnlijk om de winsten definitief buiten Nederland te houden. Later blijkt Bernhard betrokken bij Liechtensteinse constructies met 700 ondernemingen.

Oranje's BIS vertegenwoordiger: Nazibaron Kurt von Schröder van de private bank J.S. Stein

De Schröderbanken als financiële corridor naar het Derde Rijk

De belangrijkste Britse bank voor de financiering van de Duitse herstelbetalingen na het Verdrag van Versailles (1919) is J. Henry Schröder & Co., opgericht in 1804 door de gelijknamige Hamburgse familie. Al vroeg in de negentiende eeuw opent Schröder naast het Londense hoofdkantoor ook een vestiging in Hamburg (1819), die tot in de twintigste eeuw een spilfunctie vervult in de kapitaalstroom tussen Groot-Brittannië, Duitsland en de Verenigde Staten. Na de Eerste Wereldoorlog zet de familie via haar Londense tak een trust op om in Duitse industriereuzen te investeren, waaronder Siemens, Deutsche Bank (met reeds mondiale vertakkingen), en IG Farben — het chemisch-industrieel conglomeraat dat in 1925 ontstaat en snel uitgroeit tot economische ruggengraat van het Derde Rijk.

De Londense Schröder-bank werd sinds 1900 geleid door Bruno von Schröder (r. 1900-1940), die samen met zijn rechterhand en neef Frank C. Tiarks — directeur en aandeelhouder — het Britse front van de bank vormde. Tiarks (r. 1902–1952) richt in 1923 in New York een nieuwe entiteit op: J. Henry Schroder Banking Corporation (Schrobanco). Deze Amerikaanse tak ontwikkelt zich razendsnel tot spil in de financiële herstructurering van Weimar-Duitsland. Via Schrobanco lopen leningen voor industriële opbouw, maar ook miljarden aan herstelbetalingsconstructies volgens de Dawes- en Young-plannen (1924–1931). Tiarks is geen randfiguur: hij is gelijktijdig lid van de raad van bestuur van de Bank of England (r. 1918–1946), waar hij nauw samenwerkt met gouverneur Montagu Norman (r. 1922–1944) — net als hij een uitgesproken pro-Nazi figuur.

De president van Schrobanco in New York, Prentiss Gray (r. 1922–1935), is een vertrouweling van John Foster Dulles — die samen met zijn broer Allen aan de wieg staat van de *Council on Foreign Relations* (CFR, 1921). De CFR, een pro-Nazi denktank uit de top van het Amerikaanse etablissement die *de facto* steeds meer zal gaan fungeren als schaduwregering van de VS. Terwijl Prentiss Gray Schrobanco bestuurt, nemen de gebroeders Dulles als juristen van het Wall Street-elitekantoor Sullivan & Cromwell de vertegenwoordiging van Duitse kartels als IG Farben op zich — zowel in de VS als in Europa.

Onder de aandeelhouders van Schrobanco bevinden zich behalve enkele ongenoemde Duitse, Oostenrijkse en Zwitserse private banken ook twee sleutelpartijen: de Hamburgse Schröder-tak zelf, en de Keulse private J.H. Stein Bank (1790). Deze laatste wordt sinds 1920 geleid door Freiherr Kurt von Schröder — een van de vroegste bankiers die zich openlijk aan het nationaalsocialisme verbinden. Samen met Hjalmar Schacht, de latere Reichsbank-president, richt hij in 1927 de *Freundeskreis der Wirtschaft* op: een exclusief netwerk waarin de Duitse grootindustrie haar steun aan de NSDAP structureel organiseert. Vanaf dat moment reist Von Schröder regelmatig naar Londen om met Tiarks te overleggen over financieringsstromen, eigendomsstructuren en industriële belangen.

Tegelijkertijd is Tiarks ook de man die Gates McGarrah II rekruteert voor Schrobanco (r. 1923–1927), die vervolgens wordt benoemd tot voorzitter van zowel de Federal Reserve Bank of New York (1927–1930) als J.D. Rockefeller's Chase Bank (1926–1930). In 1930 wordt McGarrah (r. 1930-1932) aangesteld als eerste voorzitter van de nieuwe *Bank for International Settlements* (BIS) — de BIS die in Bazel zal uitgroeien tot de onzichtbare private Wereldbank, opgericht buiten parlementaire controle, en bevolkt door exact de *International Bankers* uit deze netwerken.

De broers Dulles — John Foster en Allen — zijn ondertussen actief op meerdere fronten. Via Sullivan & Cromwell begeleiden zij fusies, kredietlijnen en contracten tussen Amerikaanse en Duitse concerns. John Foster Dulles zit in het bestuur van Schrobanco terwijl hij miljoenenleningen regelt aan Duitsland via JP Morgan, Harriman, Loeb & Co en andere Wall Street huizen. Allen Dulles, later CIA-chef, vertegenwoordigt IG Farben en andere kartels juridisch aan de overzijde van de Atlantische Oceaan en is betrokken bij dezelfde Schrobanco en Oranje's Union Banking Corporation (1924, UBC). Zo ontstaat er een hecht verweven circuit van bank, industrie en recht, dat in stilte de nieuwe fundamenten van het Derde Rijk financiert — jaren voordat Hitler aan de macht word gebracht.

Vanaf 1927 werken Montagu Norman (Bank of England), Schacht (Reichsbank) en J.P. Morgan Jr. actief samen om de ideale omstandigheden te scheppen voor wat later de Beurskrach van 1929 wordt: een periode van veel goedkoop geld en opgestuwde beurskoersen. Norman en Schacht zijn beiden lid van de Anglo-German Fellowship (1935–1939), een antisemitisch elitegenootschap dat onder directe invloed staat van de pro-Nazi Prins van Wales, de latere koning Edward VIII (r. 1936). Norman is er nauw gelieerd aan Nazi-buitenlandminister Joachim von Ribbentrop. De banden zijn diep en warm: Norman en Schacht ontmoeten elkaar vaak in Bazel, en na Kristallnacht reist Norman in januari 1939 per trein naar Berlijn als eregast bij de doop van Schachts naar hem vernoemde kleinzoon — Norman Schacht.

Na de oprichting van de BIS in 1930 en de demonstratieve aftocht van Schacht bij de Reichsbank, komt een kettingreactie op gang die Duitsland in een diepe crisis zou storten. Nadat in de VS Goldman Sachs bovengemiddeld hard word geraakt door de J.P. Morgan Jr. en Rockefellers aangezwengelde beurskrach, stort in mei 1931 Rothschild's grote Kredit-Anstalt (Wenen) in. In juli volgt de grote *Darmstaedter und National Bank* van de familie Goldschmidt die met hulp van Schacht ten onder gaat. Beide Joodse instellingen vertegenwoordigen het historische joods-Duitse bankwezen. Hun ondergang raakt miljoenen, vooral joodse spaarders — maar verdiept ook in

Duitsland de crisis sterker. De nieuwe media zwengelt de antisemitische beeldvorming aan tegen deze 'joodse profiteurs'. Die sfeer wordt niet alleen gevoed door de NSDAP, maar ook gecultiveerd binnen de CFR, de BIS en de netwerken rond Schröder, Schacht en Norman die een eigen kruistocht waren begonnen tegen deze zogenaamde *International jews*, joodse bankiers en zakenlui. In deze crisis wordt het Derde Rijk niet alleen geboren, maar ook discreet gesponsord — met private middelen van over de grens.[294]

Von Schröder als spil in Nazi-Duitslands industrie-kapitaal

Vanaf 1927, met de gecontroleerde instorting van de Weimar-economie en het falen van het Dawes-plan, kreeg een stille machtsverschuiving binnen de Duitse economie vorm. Aan de basis stond Kurt von Schröder: een SS-gelieerde schaduwbankier met sterke connecties in Londen en New York. Samen met Hjalmar Schacht en Wilhelm Keppler richtte hij de zogeheten Keppler-Kring op — een discreet overlegplatform waar geselecteerde Duitse grootindustrie, de Reichsbank, de SS en internationale financiering samen konden komen. Schröder controleerde sleutelkartels als IG Farben, IT&T en Vereinigte Stahlwerke, en gebruikte de crisisjaren om via zwakke valuta, goedkope arbeid en buitenlandse financiering een nog sterker gekartelliseerde productie-economie te creëren, waarvan Hitler de politieke façade werd.

Nadat Hitler door Schröder en Co. aan het kanselierschap was geholpen, begon de feitelijke machtsovername in Schröders villa bij Keulen op 4 januari 1933. Aanwezig: Hitler, Himmler, Hess, Von Papen, Keppler. Twee maanden later, op 20 februari, werd in de Rijksdag de financiële basis gelegd via een 'Treuhandfonds' gevuld door Oranje en Schröder gerelateerde kartelbaronnen als Thyssen, Flick en IG Farben. De NSDAP werd gekocht — en direct na de verkiezingsoverwinning werd Schröder benoemd tot vertegenwoordiger van Oranje's Nederlandsche Bank bij de BIS. De Bank for International Settlements werd zo de spil van een internationale kapitaalstructuur die het naziregime faciliteerde — met olie, staal en patenten als ruggengraat. Licenties voor synthetische brandstoffen, ondergebracht in Liechtenstein en eigendom van Koninklijke Olie en Standard Oil, leverden winst via dwangarbeid, onder toezicht van SS'er Keppler bij Brabag.

Binnen dit systeem kreeg Schacht de rol van planeconoom. Hij reduceerde via de Reichsbank de werkloosheid via repressie, infrastructuurbouw en de creatie van schaduwgeld (MEFO-bills), maar de binnenlandse welvaart bleef uit. Duitsland produceerde — zonder te consumeren. De winsten verdwenen via Zwitserland, Liechtenstein, Nederland en de BIS. In 1936 verdween Keppler, en nam Himmler de Keppler-Kring over als Himmler-Kreis. Schröder bleef, in de schaduw, als SS-financier, liaison met buitenlandse holdings én als eindverantwoordelijke voor de financiers die de exploitatie van het Derde Rijk mogelijk maakte.

Voor *Freundeskreis Reichsführer SS* bleef Schröder de financiële spil. Via zijn J.H. Stein Bank in Keulen sluisde hij kapitaal van de betrokken Duitse grootindustrie — waaronder IG Farben, AT&T en Rockefeller's Standard Oil of New Jersey — rechtstreeks door naar Himmer's Freundekreiz en zijn privéfonds, het anonieme 'R-Fonds'. De rekeningen liepen via de 'S'-rekening: een interne rekening zonder nummer die buiten elk toezicht vielen. Het geld werd gebruikt voor de financiering van Ahnenerbe, Himmlers pseudowetenschappelijke denktank die zich bezighield met 'Arische erfzuiverheid', filosofische eugenetica, en medische experimenten op Joden, zigeuners en andere *Untermenschen* in de vernietigingskampen. De betalingen via Schröders bank liepen tot in 1944 door

[294] Tiarks was behalve directeur van de *Bank of England* en partner van *J. Henry Schröder & Co.* ook partner in de *Anglo-Iranian Oil Company* (1917–1948, AIOC).

— tot de Amerikaanse troepen Normandië binnenvallen. Dat Oranje's BIS directeur daarmee lijnrecht tegen het internationale oorlogsrecht in handelde, is door de post WOII geschiedschrijving bijna volledig verborgen.

Kurt von Schröder bleek ook elders pragmatisch. Toen Fritz Thyssen in 1940 werd opgepakt wegens belastingontduiking, bleek de kluis van hun Bank voor Handel en Scheepvaart (BHS) in Rotterdam leeg. Schröder had kort voor de Duitse inval in Nederland alle waardepapieren overgebracht naar de August Thyssen Bank in Berlijn. Vandaar werden ze deels met aanzienlijke bedragen geld doorgesluisd naar Union Banking Corporation (UBC) in New York — het vehikel dat al in 1924 was opgericht via Oranje's Handelscompagnie Ruilverkeer. De route liep via Zwitserland en Liechtenstein. Terwijl het Nederlandse parlement nog werd overrompeld, was veel oorlogskapitaal van Thyssen al discreet geparkeerd op Manhattan.

International Banker Kurt von Schröder, spil tussen Wall Street en Derde Rijk

Von Schröder is in 1933 al SS'er en brigadeleider binnen de Totenkopf-eenheden — en fungeert in stilte als liaison tussen de Nazi-grootindustrie, de SS-top en het trans-Atlantisch grootbankwezen. De internationale bankier die evenzeer thuis is in Berlijn, Londen als in New York. Zijn private J.H. Stein Bank concentreert zich onder meer op de financiering van de enorme kolen- en staalindustrie in het Rijnland: in Londen organiseert Kurt von Schröder leningen voor de later veroordeelde oorlogsmisdadiger Friedrich Flick uit Pruisisch Westfalen. Flick was — door een enorme hoeveelheid anonieme financiering — razendsnel opgeklommen tot een van de grootste Duitse industriëlen op het gebied van kolen en staal tijdens de Weimarrepubliek (1919–1933), en is vanaf 1932 een van de grootste sponsors van de NSDAP. Zijn enorme private imperium (op zijn eigen naam) groeit in de nazi-periode (1933–1945) verder door met de expansies van het Derde Rijk, van Frankrijk tot de Oekraïne, waarbij Flick grootschalig gebruik maakt van vooral Joodse slavenarbeid voor het loodzware werk in de mijnen.

In de Verenigde Staten onderhoudt Von Schröder directe lijnen met Winthrop Aldrich (voorzitter van de Rockefeller-gelieerde Chase National Bank en schoonvader van John D. Rockefeller Jr.), Walter Teagle (president van Rockefeller's Standard Oil of New Jersey), en Sosthenes Behn (oprichter en CEO van telecomgigant ITT, tevens directeur bij Rockefeller's National City Bank of New York). Samen beheersen deze partijen een juridisch-financieel netwerk dat onder dekmantel van Amerikaanse multinationals actief participeerde in het Derde Rijk.

Een aparte rol in dit netwerk is weggelegd voor Von Schröders twee oude oorlogsmakkers: Dr. Heinrich Albert en Gerhardt Alois Westrick. Al tijdens de Eerste Wereldoorlog opereren zij met Von Schröder en Von Papen als Duitse inlichtingenofficieren in New York, waar ze betrokken zijn bij sabotage en spionage voor het Keizerrijk. Na 1918 zetten ze hun operaties voort via het advocatenkantoor Albert & Westrick (1921), dat zich, samen met de Dulles-broers, specialiseert in Duitse herstelbetalingen. Vanaf 1933 functioneren zij als feitelijke regisseurs van de financiële dekking van Schröders netwerk in de VS — opnieuw met de Dulles-broers van Sullivan & Cromwell. Deze driehoek — Schröder, Albert & Westrick, en de Dulles-broers — vormt de onzichtbare ruggengraat die de basis legde voor Hitlers oorlogsmachine, deze financierde én internationaal legitimeerde.

Vanaf 1932 werkt Kurt von Schröder via zijn private J.H. Stein Bank in Keulen nauw samen met Hermann Schmitz, de latere CEO van IG Farben (r. 1935–1945). Een deel van de financiering voor het Derde Rijk verliep via het farmaceutische kartel tussen IG Farben en Sterling Products Inc., dat via General Aniline & Film (GAF) en Bayer nauw met Farben was verweven. Het 'Sterling–Farben'-pact

(50/50 winstverdeling) beheerde vanaf 1920 een fijnmazig distributienetwerk van geneesmiddelen en industriële chemicaliën in de Amerika's. Via Zwitserland en Liechtenstein werd de winst teruggehaald: Sterling's opbrengsten uit Duitsland en de bezette gebieden werden via Schröders bank in Keulen verwerkt; de Amerikaanse inkomsten geparkeerd bij J. Henry Schröder Bank in New York. De overdracht van patenten naar Sterling camoufleerde hun Duitse oorsprong — een strategie afgestemd tijdens BIS-overleg tussen Schröder, Schmitz en Sterling's juridische architecten. Zo werd Von Schröder het knooppunt in een bancaire infrastructuur die industriële winst, octrooien en oorlogseconomie met elkaar verbond — buiten het zicht van de Amerikaanse overheid én de geallieerde controle.

Na de machtsovername van Hitler in maart 1933 werd Kurt von Schröder aangesteld als directeur van de Duitse afdeling van de mondiaal opererende telecomgigant ITT — een onderneming die via J.P. Morgan & Co. was geïncorporeerd en zowel gelieerd was aan Wall Street als aan het Derde Rijk. ITT-oprichter en CEO Sosthenes Behn (r. 1920–1957), tevens directeur van National City Bank, werkte nauw met Schröder samen en liet een directe zeekabel aanleggen tussen New York en Berlijn om gecodeerd en onbespied te kunnen communiceren. Via deze kabelstructuur en de dochterbedrijven Focke-Wulf (vliegtuigbouw) en Standard Elektrik Lorenz (radar, wapentechniek, coderingsmachines) leverde ITT massaal cruciale technologie aan Hitlers oorlogsindustrie — met directe betrokkenheid van Schröder en Westrick, die toen beiden als gedelegeerd bestuurders fungeerden voor ITT's Duitse takken. Vanaf 1936 produceerde ITT's Focke-Wulf de meerderheid van de jachtvliegtuigen van de Luftwaffe.[295]

Na Pearl Harbor wordt Dr. Heinrich Albert directeur van alle Ford-operaties in Duitsland — financier van de fabrieken in Keulen van Von Schröder's J.H. Stein Bank. Ford controleert in 1940 meer dan 50% van de Amerikaanse auto-industrie, waarvan Henry Ford het gezicht is, en circa 16% van de Europese markt. Henry Ford is ervan overtuigd dat de 'Internationale Joden' achter alle oorlogen zitten, en kon het in die stelling uitstekend met Hitler vinden. In zijn wekelijkse blad *The Dearborn Independent* (1918) verspreidde hij consequent antisemitische propaganda. De eerste oplage draagt de kop *"The International Jew, the World's Problem"*. Al in 1924 doneert hij aan Hitlers NSDAP, en in 1937 ontvangt hij van Hitler persoonlijk het zeldzame Grootkruis van de Duitse Adelaar.

Ook Davis Oil Company (1939), van de pro-Nazi William Rhodes Davis (1889–1941), die olie uit Mexico leverde, is verbonden met Kurt von Schröder, de Schröder-banken en diamantair en heler Karl von Clemm: de olie werd betaald in diamanten. De familie Von Clemm waren diamantairs uit New York en via huwelijk neven van buitenlandminister Joachim von Ribbentrop. Davis had in 1938, na de nationalisatie van Mexicaanse oliebronnen, de rechten gekregen over de export en leverde aan Duitsland en Italië — met de zegen van zowel Hitler als Kurt von Schröder. Een goede bekende van Von Schröder sinds de Eerste Wereldoorlog, Dr. Albert, zat in het bestuur van Davis Oil, als zakenpartner van Westrick. Westrick zelf regelde bijvoorbeeld olieleveranties voor de Duitse marine via de later veroordeelde, pro-nazi Noorse voorzitter van SOCONY's Texaco, Torkild Rieber.

[295] ITT leverde tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de Duitsers onder meer *switchboards*, telefoons, *alarm gongs*, boeien, luchtaanvalwaarschuwingssystemen, radarmateriaal en 30.000 bomontstekingen per maand (in 1944 oplopend tot 50.000). *ITT* leverde ook onderdelen voor de V2- en V1-bommen op Londen, seleniumcellen voor droge transformatoren, hoogfrequent radiomateriaal en fortificatie- en veldcommunicatiesets aan het Duitse landleger, de luchtmacht en de marine. Ook in Latijns-Amerika werkte *ITT* tot zeker in 1943 samen met de Europese asmogendheden — in overleg en met toestemming van het *State Department*.

De Schröder-Rockefeller-as: hoofdleveranciers van het Derde Rijk

Avery Rockefeller (1903–1986) was vanaf 1928 actief in het bestuur van de J. Henry Schröder Bank in New York. Hij was de kleinzoon van William Rockefeller Jr. (1841–1922), medeoprichter van Standard Oil of New Jersey. Deze tak van de familie was vooral verbonden met de Oranje-gelieerde Standard Oil Company of New York (1882/1911, SONOCY), en met de daarmee vervlochten National City Bank (NCB) — een van de oprichters van de Bank for International Settlements (BIS) in 1930 en als vaste bank van ITT zeer actief in het Derde Rijk. Net als het met SOCONY verweven Vacuum Oil – vanaf 1931 Socony-Vacuum Oil Company. In 1929 stond Avery samen met het koperconglomeraat Anaconda Copper aan de basis van de beurskrach. Twee jaar later, in 1931, werd hij benoemd tot Assistant Treasurer van Schrobanco, de Amerikaanse tak van de Schrödergroep die ook werd geleid door Bruno von Schröder.

In 1936 werd de samenwerking tussen Avery Rockefeller en de Schröders geformaliseerd. Samen richtten zij de investeringsbank Schroder, Rockefeller & Company op, met 47% van de aandelen voor de Schröders en 42% voor Rockefeller. Avery werd, zoals eerder bij de National City Bank, vicepresident — een functie die hij grotendeels buiten het publieke zicht vervulde. Ook John Foster Dulles en zijn broer Allen Dulles, prominente partners bij het kantoor Sullivan & Cromwell, waren in deze periode nauw verbonden met Schrobanco. Allen Dulles trad in 1937 toe tot het bestuur van Schrobanco, waar zijn broer reeds zitting in had.

Parallel aan deze institutionele vervlechting waren ook de banden tussen Amerikaanse banken en de Duitse industrie sterk. Zo was IG Farben’s Zwitserse dochteronderneming IG Chemie — juridisch gepositioneerd als moedermaatschappij van de Amerikaanse Farben-takken — in het begin voor 91,5% in handen van National City Bank en Chase Bank. IG Chemie stond onder leiding van de zwager van IG Farben-directeur Hermann Schmitz; de Amerikaanse tak werd aangestuurd door diens broer. Hermann Schmitz was vanaf 1932 nauw verweven met Kurt von Schröder.

Ook de met SONJ verweven Chase National Bank collaboreerde structureel. SONJ werd in 1938 samen met Koninklijke Petroleum hoofdleverancier van het Derde Rijk. Onder leiding van Winthrop Aldrich (r. 1930–1953), de schoonvader van John D. Rockefeller Jr., groeide Chase uit tot de grootste private bank ter wereld, met filialen in Parijs, New York, Londen, Mexico-Stad en Shanghai. De bank beheerde rekeningen van de private *Reichsbank* en haar dochter Gold Discount Bank, en werkte samen met de *Banque Française et Italienne pour l’Amérique du Sud* — een 50/50 joint venture van het collaborerende *Paribas* en de *Banca Commerciale Italiana*. In Zuid-Amerika werkte Chase nauw samen met de *Banco Alemán Transatlántico*, die tot 1943 financiering en vertegenwoordiging verzorgde voor lokale nazi-partijen.

Na de Duitse inval in Frankrijk in mei 1940 werkte het Parijse Chase-filiaal openlijk samen met de bezetter — met toestemming van zowel New York als het goed geïnformeerde *US Home Office*. In januari 1939 had Chase Manhattan in New York bovendien een operatie opgezet waarbij 10.000 pro-nazi Amerikanen voor $25 miljoen goedkope Duitse marken aankochten. Deze zogeheten ‘Rückwanderer’-actie richtte zich op Amerikaanse ‘Arische’ burgers met nazisympathieën, waarbij vooral winkeliers en arbeiders geselecteerd werden — een expliciete reactie op de ontwrichting van Kristallnacht.

SONJ — nauw verweven met IG Farben — was hoofdleverancier van de Duitse oorlogsmachine, en dat was de ‘hoodse’ Treasury niet ontgaan. Minister Morgenthau kreeg SONJ in 1942 veroordeeld voor *‘Trading with the Enemy’* — nadat was gebleken dat het bedrijf via Zwitserland technologie en olie had geleverd aan Duitsland. De zaak kostte topman Walter Teagle later dat jaar de kop, en zette

het Witte Huis onder Roosevelt onder zware druk. De verwevenheid tussen SONJ de Duitse vernietiging werd niet langer genegeerd, al werd de vervolging gesmoord in politieke belangen.

Binnen de Amerikaanse regering waren slechts enkelen bereid de collaboratie van Chase aan te kaarten. De joodse minister van Financiën Henry Morgenthau Jr. en zijn secondant Harry Dexter White (eveneens joods) zetten het thema herhaaldelijk op de agenda, maar werden stelselmatig tegengewerkt door Francis Biddle, de katholieke *Attorney General* (1941–1945), die het onderzoek naar Chase saboteerde. Toen Morgenthau in 1945 alsnog een onafhankelijk onderzoek startte, werd Niedermann ontslagen. Chase ontkende iedere betrokkenheid, stelde dat het Parijse filiaal onder nazi-controle had gestaan, en liet alle sporen verdwijnen in het bredere onderzoek naar *'secreted German assets'*.

Op 17 april 1945 werd Chase formeel aangeklaagd voor 'trading with the enemy', omdat het gedurende de oorlog Duitse rekeningen niet had bevroren. Aldrich noemde het proces publiekelijk absurd en "based on a technicality". Slechts achttien dagen later, op 5 mei, werd de zaak zonder gevolgen geseponeerd. Niet lang daarna werden Morgenthau en Dexter — heimelijk weggezet als 'joodse bolsjewieken' — uit hun functies ontheven.

De institutionele verwevenheid bleef na de oorlog intact. BIS-president Thomas McKittrick (r. 1940–1946) ging na zijn vertrek bij de BIS aan de slag bij Chase, waar hij tot zijn pensioen in 1954 bleef. In die rol leidde hij onder meer een Wereldbankmissie naar onafhankelijk geworden India — een symbolische demonstratie van de nieuwe, door de VS geleide wereldorde die het kolonialisme publiekelijk afwees, maar het financieel liet voortbestaan.

Samenwerken in stilte: Oranje's NHM, Schröder en de Duitse bezetter

In de kern ging het om kapitaalbeheer. De Oranjes verdienden jaarlijks miljarden aan grondstoffen uit de koloniën. Duitsland was niet alleen buurland, maar ook een van de grootste afzetmarkten voor Indische olie, suiker, tabak, cocaïne, opium en strategische metalen als tin, nikkel, wolfraam en osmium. Alleen al in 1939 leverde de combinatie Nederlands-Indië en Koninklijke een geschat overschot van € 9 miljard op — nog exclusief goud, zilver en diamanten. Wat moest Oranje met al die opbrengsten, anders dan ze herinvesteren in de industriële kern van continentaal Europa? De Duitse grootindustrie — met bedrijven als IG Farben, Krupp, Siemens, Bosch en Thyssen — vormde het natuurlijke verlengstuk van dat kapitaal: stabielere afzet, hoge rendementen, loyalere relaties. Binnen die logica is het volstrekt aannemelijk — zelfs voorspelbaar — dat Oranje's NHM, DNB én via Kurt von Schröder met diens Keppler Kring structureel verbonden met het Derde Rijk.

Vanuit macro-economisch perspectief was het industriële complex van het Derde Rijk niet de bron van kapitaal, maar een middel. Een enorme Opel-fabriek kostte opgeteld niet meer dan $ 30 miljoen — het bedrag dat General Motors later claimde als schadevergoeding voor geallieerde bombardementen. Ter vergelijking: alleen al in 1939 stroomde uit de kolonie een overschot van meer dan € 9 miljard richting kroonbedrijven. De industriële investeringen van Oranje in Duitsland — via NHM, DNB of privévehikels — waren daarmee geen primair rendement, maar secundaire afzetstrategie.

De logica was simpel: voor een fractie van de exploitatiewinst kon men een fabriek opzetten die de verwerking van eigen tin, nikkel, olie of cocaïne versneld mogelijk maakte — met verzekerd politiek protectionisme, gedwongen arbeid, gegarandeerde afzet, en fiscale dekking. In dit licht fungeerde de Duitse grootindustrie niet als 'partner' of 'machtige speler', maar als gestroomlijnde verwerkingslaag van een waardevollere waardeketen, aangestuurd vanuit koloniaal vermogen. De NHM maakte die

koppeling tastbaar, structureel en discreet — het was geen toevallige samenwerking, maar een winstlogica die schaal en richting gaf aan de collaboratie.

Ook met Oranje geassocieerde Amerikaanse bedrijven speelden daarin een hoofdrol. General Motors (GM), via haar volledige controle over Opel, was vanaf 1931 de grootste autobouwer binnen het Derde Rijk en leverde meer dan 40% van alle Europese voertuigen. Opel werd hoofdaannemer van de Wehrmacht en Luftwaffe. De auto's, vrachtwagens en vliegtuigen die in Duitsland geproduceerd werden, verplaatsten niet alleen troepen en wapens — ze reden vooral ook het lucratieve product van Koninklijke weg: (synthetische) olie. De hele waardeketen werd daardoor dubbel benut: olie voedde de tanks, en de voertuigen waarin ze verbrand werd, kwamen uit fabrieken waarin Oranje zelf (via GM en NHM) investeerde. GM was bovendien direct verbonden aan de Keppler en latere Himmler Kring, en werd net als Ford, ITT en Standard Oil opgenomen in het netwerk van Schröder. De industriële oorlogseconomie van het Derde Rijk werd daarmee een logistieke schakel in het verdienmodel van het Oranje-imperium.

Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) functioneerde hierbij als spil. Tijdens de bezetting draaide haar operatie door onder het door Nazi-Duitsland opgelegde "Verrechnungssystem Niederlande–Deutschland". Duitse importen werden in guldens geboekt op geblokkeerde rekeningen. Nederlandse leveringen — van kolen, metalen, machineonderdelen — liepen via NHM-compensaties, waardoor men een overschot aan Reichsmark ontweek én tegelijkertijd ook de Nederlandse industrie integreerde in Hitlers oorlogseconomie. Dit terwijl Oranje's Nederlandsche Bank – met Von Schröder vanaf 1933 als vertegenwoordiger – de *clearing* op een nog grotere schaal deed bij de BIS. De NHM en DNB waren geen slachtoffer, maar schakel. Niet toevallig waren beiden nauw betrokken bij het merendeel van de koloniale handelsstromen, waar de winsten direct richting de kroon vloeiden.

Deze samenwerking was allerminst ad hoc. Reeds in 1937 legde Wilhelmina's kabinet in de Aanwijzingen vast dat, in het geval van een Duitse invasie, de civiele en economische structuur moest blijven draaien. Er werd ogenschijnlijk voorzien in een leverplicht van 300.000 ton kolen — inclusief juridische dekking, institutionele rugdekking, en paraatheid van de betrokken directies. Wat volgde in mei 1940 was dus geen improvisatie, maar afwikkeling van een draaiboek. In de praktijk vloeide 18% van de Nederlandse kolenproductie — jaarlijks circa 2,4 miljoen ton — naar Duitsland. Metaal, machinecomponenten en raffinagecapaciteit volgden. Bedrijven werkten mee, soms met Joodse dwangarbeid. Dankzij de Aanwijzingen kon dit na de oorlog gepresenteerd worden als 'legitiem bestuur onder bezetting', geen collaboratie — een juridisch rookgordijn dat morele en financiële verantwoordelijkheid effectief neutraliseerde. Het verhaal dat dwangarbeid 'bescherming' was, is omkering — propaganda.

De Oranje connectie tussen Von Schroder en de BIS Wereldbank

De Bank for International Settlements (BIS), opgericht in 1930, groeide in de jaren dertig en veertig uit tot het zenuwcentrum van een supranationaal privaat bankennetwerk dat het internationale kapitaalverkeer coördineerde in tijden van crisis, oorlog en regimewisselingen. Binnen deze structuur nam de Nederlandsche Bank (DNB), onder directe controle van de kroon, een centrale rol in als vertegenwoordiger van Nederland. Samen met de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), verantwoordelijk voor de private kapitaalstromen, vormde de DNB de kern van een gelaagde infrastructuur: publiek en privaat, koloniaal en continentaal, volledig afgeschermd verankerd in Bazel.

Aan Britse zijde participeerde Oranje's Bank of England — formeel opgericht door medeaandeelhouder Willem III in 1694 — samen met Oranje's huisbank Barings in Londen – de

partnerbank van de NHM. Ook J. Schröder was via Tiarks nauw betrokken bij zowel de Bank of England, als met de BIS. Aan Amerikaanse zijde participeerden National City Bank, de bank van onder andere Standard-Vacuum (1933) waarmee Koninklijke dan het wereldolie-kartel runde. Via participant J.P. Morgan & Co. word het surplus van Shell in de Amerikaanse economie geïnvesteerd. In Zwitserland werd nauw samengewerkt met Oranje's UBS uit hetzelfde Bazel, onder andere om het Nazi-roofgoud te verwerken en herverpakken. De BIS zelf opereerde zogenaamd neutraal, maar was volledig ingericht op de bescherming van kapitaal – of dat nu uit de kolonies kwam of werd geroofd in Nazi-Europa of Showa-Azië.

Binnen deze context was Oranje's DNB niet slechts een deelnemer, maar co-architect van het schaduwbankensysteem. Leonardus Trip, kroonman en oud-gouverneur van de DNB's Javasche Bank, was als president van DNB van 1935 tot 1937 voorzitter van de BIS. Zijn opvolger en tweede man, Johan Willem Beijen (r. 1937–1940), eveneens DNB-man, werd later minister van Buitenlandse Zaken onder Wilhelmina. Via deze lijn zat de kroon dus nog tijdens WOII met directe vertegenwoordiging in Bazel aan tafel. Sterker nog – ze leidde de bank toen Nazi-Duitsland Tsjechoslowakije en Polen binnenviel.

Na de machtsovername door Hitler in 1933 werd Kurt von Schröder, bankier van het nazi-netwerk en SS'er, benoemd tot BIS-directeur. Hij nam de plaats in van Trip, in overleg met Schacht's Reichsbank en de DNB. Von Schröder werkte nauw samen met Hjalmar Schacht (president Reichsbank), later met diens werkelijke opvolger Emil Puhl (vicepresident), en met de Nederlandse delegatie. De inrichting die onder leiding van de Nederlanders werd ontworpen, legde de fundamenten voor een supranationale Wereldbank die nog steeds actief functioneert – mede omdat Beijen met steun van de Britse en Noorse delegatie sluiting bij Bretton Woods (1944) kon voorkomen.

Een schrijnend voorbeeld van de effectiviteit van de bank was de roof van het Tsjechische goud. Toen Duitsland in maart 1939 Tsjechoslowakije binnenviel, bevond slechts 7% van de 94,7 ton goud zich nog in Praag. De rest lag opgeslagen in Londen. Op verzoek van Schacht en Puhl werd het goud — 14,5 ton — via de Bank of England doorgeboekt naar een rekening van de Reichsbank bij de BIS. Deze transactie werd goedgekeurd door de BIS-president: Johan Willem Beijen. Britse parlementariërs protesteerden, maar de BIS handelde conform contract boven de nationale wet. De resterende 27 ton werd geblokkeerd door de Britse minister Simons, maar bleek buiten zijn juridische bereik te vallen: de BIS was zoals bedoeld *untouchable*.

Deze praktijk wees op een veel bredere inzet: de BIS werd niet alleen gebruikt om roofkapitaal te verplaatsen, maar functioneerde ook als de embryonale infrastructuur voor een Europees economisch federatief model. Met Duitsland, Zweden, Nederland en Zwitserland als operationele knooppunten en medewerking van de VS, werd in stilte gebouwd aan een toekomstig post-oorlogs model — onder leiding van bankiers, niet regeringen. Von Schröder stond hier middenin, en DNB zat er bovenop.

Tussen 1940 en 1946 werd de BIS geleid door de Amerikaan Thomas McKittrick, Harvard-jurist met diepe wortels in Wall Street en vertrouweling van de gebroeders Dulles. Hij werkte eerder voor National City Bank, daarna Lee, Higginson, en organiseerde samen met John Foster Dulles Duitse leningen in het kader van het Dawes Plan. Zijn benoeming kwam na goedkeuring van de dominante Europese aandeelhouders, waaronder Beijen.

McKittrick werkte nauw samen met Marcus en Jacob Wallenberg van de Zweedse Enskilda Bank nadat hij in 1931 voor de BIS ging werken als lid van het nieuwe *German Credits Arbitrary Committee* (1931). Het andere commissielid was Franz Urbig (r. 1930–1944), voorzitter van de gefuseerde Deutsche Bank (1870), de grootste commerciële bank van het (pre)Nazi Rijk; Deutsche zou onder de

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

latere voorzitter Hermann Abs (r. 1938/1947-1976).de belangrijkste arisator van Joods bezit worden. Marcus was al sinds 1931 mentor van McKittrick binnen het BIS-bestuur, Jacob had nauwe banden met het Nazi-regime, Marcus met het Amerikaanse complex. Samen stroomlijnden zij eveneens de Zweedse logistiek voor de Duitse oorlogseconomie: miljoenen tonnen Zweeds ijzererts, kogellagers, hout en voedsel. Ook de Wallenbergs waren nauw verbonden met de gebroeders Dulles, die ook post-oorlog bleven optreden als hun advocaat.

Het netwerk van de BIS functioneerde tijdens WOII met de Portugese escudo als medium voor transacties met Zuid-Amerika, onder dekking van goudtransfers via de Bank of Portugal, de voorzittende ‘neutrale’ Swiss National Bank, de Reichsbank en de BIS in zijn geheel. De BIS hield delen van het nazi-goud in eigen beheer, leende informeel goud aan de Reichsbank, en verwerkte de rentebetalingen. Alle operaties werden geleid buiten parlementaire controle, en met expliciete medewerking van DNB die dan werd geleid door de machtige schaduwbankier Von Schröder:

‘By the late 1930's the BIS had assumed an openly pro-Nazi bias - much of it disclosed by Charles Higham in his book "Trading With the Enemy", and years later corroborated by a BBC Timewatch film "Banking With Hitler" (broadcast in late '98). Two examples of such bias (there were many more) were: (1) The BIS had arranged transfers into the account of the German's Reichbank of $378 million of what was, in effect, gold looted from the coffers of the invaded countries of Austria, Czechoslovakia, Holland and Belgium; and (2) in the summer of 1942, plans for the projected American invasion of Algeria were leaked to the governor of the French National Bank, who immediately contacted his German colleague in the BIS, SS Gruppenfuehrer Baron Kurt von Schroder (of the Stein Bank of Cologne), and by transferring 9 billion gold francs to Algiers - via the BIS…’

De bank was ook een diplomatiek overlegorgaan voor de westerse geallieerden, de ‘neutrale’ staten én de Asmogendheden inclusief Japan tijdens de oorlog. Vanaf 1943 werd via Walter Schellenberg en de Wallenbergs gepoogd om een separate vrede met het Westen te sluiten. Japanse vertegenwoordigers probeerden hetzelfde in 1945. OSS (voorloper CIA) werkte via de zeer goed geïnformeerde Allen Dulles in Zwitserland, de goede vriend van McKittrick, en gebruikte de BIS als communicatiekanaal. Via McKittrick communiceerde Puhl, verantwoordelijk voor het roofgoud uit de vernietigingskampen, ook over de Duitse moraal, de Duitse economie en politieke intriges samen met Dulles en de Amerikaanse ambassadeur Harrison. Op OSS-telegram 3589-90 van 25 mei 1944 — als nog honderdduizenden Hongaarse joden worden afgevoerd naar Auschwitz — wordt Puhls vrees vastgelegd dat de Reichsbank zijn hoofdrol verliest bij de Europese reconstructie na het aanstaande Duitse verlies. *General Manager* van de BIS Roger Auboin (r. 1938–1958), OSS-codenaam 651, voor (Vichy) Banque de France communiceert actief met Allen Dulles en zijn OSS, net als met Von Schröder.

Ook het Harvard Plan (1944), mede ondersteund door McKittrick, was gericht op het demotiveren van Duits verzet tegen de geallieerde invasie vanaf juni 1944. Daarnaast was het plan instrumenteel in het veiligstellen van industrieel potentieel van Duitsland na de oorlog – lees: het verklaart waarom de Duitse grootindustrie en infrastructuur nauwelijks werd gebombardeerd door de westerse geallieerden. Ook de Wallenbergs werden door zowel de OSS als het State Department aangemoedigd om de banden met Nazi-Duitsland in stand te houden, zodat post-oorlog de productie weer snel hervat kon worden. Het verklaart de nauwe samenwerking tussen het Derde Rijk en Wall Street voor, tijdens en na de oorlog. Er waren weinig geheimen: Het OSS-memo van het Harvard Project laat bijvoorbeeld zien hoe profijtelijk de oorlog was geweest voor SONJ, dat in 1944 een recorddividend boekt van $300 miljoen, 20% meer dan in 1943.

De BIS was geen neutrale bank, maar een supranationaal machtsinstrument voor het grootkapitaal in het hart van Nazi-fascistisch Europa. Von Schröder fungeerde als spil van de Nederlandse kroon,

maar handelde nooit alleen: zijn machtspositie werd mogelijk gemaakt door actieve participatie van de Nederlandsche Bank, het Oranje-netwerk, en een supranationaal consortium van privaatbankiers dat de oorlog, zoals gepland, oversteeg.

De rol van de DNB binnen deze structuur moet mede gezien worden in het licht van het Wereldbankenplan van Carnegie, waarin de BIS fungeerde als beoogde private Wereldbank met supranationale status. De hele operatie — van kapitaaloverdracht tot juridische camouflage — draaide op financiële infrastructuren die al sinds de 19e eeuw grotendeels onder krooncontrole stonden. Er was geen sprake van overrompeling, maar van beheersing. Geen uitzonderingstoestand, maar planning. Geen neutraliteit, maar verrekening. En in de schaduwen van de schaduw vinden we Oranje's DNB-vertegenwoordiger.

Laatste scène: vernietiging, vergetelheid en doorstart

In maart 1945 ligt Keulen in puin. De geallieerde bombardementen hebben de stad herschapen tot een maanlandschap: 61% van de bebouwing is vernietigd, meer dan 20.000 burgers zijn omgekomen. Maar te midden van het puin blijft één installatie fier overeind — de gigantische Ford-fabrieken aan de rand van de stad, vrijwel onbeschadigd en volledig operationeel. Oprukkende Amerikaanse troepen staan perplex, net als de internationale pers. De fabrieken blijken jarenlang hoofdleverancier van voertuigen voor de Wehrmacht én de Luftwaffe — gebouwd met Amerikaanse kennis, verzekerd via Wall Street, gefinancierd via Von Schröder.

Niet ver daarvandaan staat een ander gebouw in lichterlaaie: het hoofdkantoor van de J.H. Stein Bank, sinds 1790 het zenuwcentrum van Schröders financiële macht in het Rijnland. Wat er precies gebeurde, blijft duister: werd de bank door de Duitsers zelf in brand gestoken, of was dit het werk van de oprukkende T-Force? Was het een toevalstreffer van de luchtmacht, of een welgekozen doel? Feit is dat de volledige administratie verdween — en daarmee een cruciale schakel in het financiële spoor van oorlog, roof en collaboratie.

Toch is niet alles verdwenen. Schröder had zijn belangrijkste papieren veiliggesteld in zijn villa bij Bonn, waar hij kort na de Duitse capitulatie wordt gearresteerd. Maar is duisternis: hij zwijgt, wordt nauwelijks ondervraagd, en verdwijnt na slechts drie maanden Britse detentie achter een gordijn van juridische mist. Geen proces. Geen verantwoording. Zijn naam verdwijnt uit de geschiedschrijving alsof hij nooit heeft bestaan.

Jaren later duiken in 'internationale archieven' sporen op van een explosieve constructie: de inmiddels beruchte 'S-Rekening' en het 'R-Fonds' van Heinrich Himmler, ondergebracht bij J.S. Stein. Interne documenten onthullen Schröder als schaduwbankier van Himmlers persoonlijke kring, en als beheerder van de financiële stromen achter de SS, de vernietigingskampen, de slavenarbeid en het systeem van roofbankieren. De constructie legt een direct verband tussen de sponsoring van Himmler's netwerk door bedrijven als ITT, IG Farben, Thyssen, Krupp, General Motors en SONJ — en het hart van de nazi-vernietigingsmachine.

Prins Bernhard had met Operatie Juliana, hoogstpersoonlijk en met steun van Wilhelmina's kabinet, nog enkele andere losse eindjes onder het tapijt geschoven die Oranje's hoofdrol zichtbaar hadden kunnen maken. De archieven van de NHM werden vanaf 1945 systematisch vernietigd onder leiding van F.C. Heldring (r. 1939–1948), de koloniale hofbankier.

Met Schröder uit beeld, en alle sporen in het vuur of de kluis, werd collaborateur van het eerste uur Johan Willem Beijen benoemd tot een van de *founding fathers* van de naoorlogse Europese Unie —

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

vrijwel exact opgebouwd volgens de blauwdruk van de Nederlandse Volkenbond en Vrede (1919). Carnegie's Wereldbankenplan voor vrede had zijn doel bereikt en werd een groot succes.

Fentener van Vlissingen, de Zweedse Wernergren en Wallenbergs imperiums en WOII plunder

Het was niet precies te duiden waar de Nederlandse — of beter gesteld: Oranje's — relatie met het Lutherse Zweden begon. Misschien al met Louis de Geer (1587–1652), die via Amsterdamse connecties moderne metaaltechniek in Zweden introduceerde en strategische ijzermijnen opkocht. Die technologische revolutie stond aan de basis van het Zweedse Keizerrijk (1611–1721) dat samen met de VOC de controle over de Oostzee overnam van de Duits georiënteerde Hanzeliga.

Vanaf de negentiende eeuw herstartte de relatie tussen Zweden en Oranje in industriële vorm. In 1865 richtte Alfred Nobel in Stockholm *Nitroglycerin Aktiebolaget* op, later voortgezet als Bofors Nobelkrut AB (1898) met anonieme aandeelhouders. Via licenties en patenten bouwden de Nobels een slim georganiseerd explosievenimperium dat reikte van Californië tot de Kaukasus. In 1873 stichtten Alfreds broers in Bakoe Branobel AB (Aktiebolaget Bröderna Nobel), dat met steun van het Franse huis Rothschild moderne olie-exploitatie en transport introduceerde. De Rothschilds plaatsten de distributie in een apart vehikel, BNITO Ltd. (1883), dat een opvallend Oranje-tintje had. In 1912 werd Koninklijke via de overname van BNITO directe partner van Branobel en mede-monopolist voor de exploitatie van de grootste olievelden van Europa.

Parallel leverde het zogenaamd neutrale Bofors AB in beide Wereldoorlogen explosieven — net als het zogenaamd 'neutrale' Koninklijke olie en brandstoffen. Neutraliteit was vooral een verdienmodel: beide concerns bevoorraadden vrijwel alle strijdende partijen, tegen hoge marges. Hoe ver de directe Oranje-participatie reikte bleef verhuld, maar een teken aan de wand was dat Bofors in 1995 fuseerde tot Akzo Nobel NV, het chemische concern van Fentener van Vlissingen — nog altijd met anonieme aandeelhouders.

Achter deze façade bevond zich waarschijnlijk de altijd verborgen opererende koninklijke Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), die tijdens de Tweede Wereldoorlog onverstoorbaar bleef functioneren. Commissarissen uit de kring van Frits Fentener van Vlissingen en diens 'secondant' Gerhard Fritze — Prins Bernhards boezemvriend — gebruikten dergelijke NV-structuren als sluier om kapitaalstromen van en naar de Duitse oorlogsindustrie af te schermen. Alleen al in dit onderzoek werden 18 Nederlandse NV's geïdentificeerd die als camouflage-entiteit fungeerden voor IG Farben, en 5 voor Krupp.

Het patroon was niet nieuw. In de koloniën had *Tarnung* met naamloze vennootschappen al meer dan een eeuw gediend als kerntechniek om winningsactiviteiten en eigendomslijnen van Huis Oranje te verhullen. Oranje's Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo NV (1888) diende bijvoorbeeld niet voor de braaf gerapporteerde exploitatie van steenkool, maar primair voor de winning van waardevolle delfstoffen als diamant, goud en platina buiten de boekhouding om. In 1937 richtte Krupp samen met deze Oost-Borneo NV de Bono-Tolo Maatschappij NV (50/50) op voor de exploitatie van nikkelertsen op Celebes, afkomstig uit meer dan tien concessies van de zogenoemde kolenmaatschappij. Fentener van Vlissingen, sinds 1928 voorzitter van Oost-Borneo, trad daarbij op als commissaris en hield de exploitatie uit de boekhouding. Dat was de essentie van *Tarnung* of camouflage: controleren door eigendom te verhullen en vervolgens exploiteren buiten boekhouding en parlement om.

De verborgen opbrengsten waren immens. Eerder werd in dit boek gereconstrueerd dat tussen 1890 en 1941 circa 39.889,2 ton goud (1941:ƒ 67,7 miljard) en 48,8 ton diamant (1941:ƒ 9,4 miljard) via dit

kanaal verdwenen. Er werd niets door Oranje's gouvernement gerapporteerd en de exploitatie verliep volledig buiten de boekhouding. Op eenzelfde manier verdwenen, net als bij Oranje's Billiton Maatschappij NV, ook de waardevolle exporten van wolfraam, platina, kobalt, zilver, osmium, nikkel en de 'mezonietzanden' (thorium, radium, uranium), die bij Oranje's Billiton Maatschappij (Arnhem) werden verwerkt.

Fentener van Vlissingen was meer dan een voorzitter. Hij was een absoluut vertrouwenspersoon van Huis Oranje die de meest kostbare koloniale exploitaties overzag via de 'steenkolen'-maatschappij. Het woord onschuld was op 'superondernemer' Fritz Fentener van Vlissingen niet van toepassing. Eerder het tegenovergestelde.

Het two-faced Wallenberg imperium

Een Zweeds zakenimperium achter de façade van neutraliteit

Een financieringslijn van Fentener van Vlissingen & Co. liep via het Zweedse bankiersimperium van de Wallenbergs, die aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog een groot deel van de nationale industrie controleerde. Tijdens de Eerste Wereldoorlog fungeerde Marcus Wallenberg sr. (1864–1943) als stroman voor de Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken AG, een van de grootste munitiefabrikanten van het Duitse Keizerrijk. Zijn zonen Jacob Wallenberg (1892–1980) en Marcus Wallenberg jr. (1899–1982) namen vanaf de jaren dertig die rol over als façade voor Duitse belangen. Hun grote financiële doorbraak kwam in 1932, toen zij ongekend profiteerden van de implosie van het Kreuger-imperium.

Het motto van de familie — *Esse non videri*, "zijn maar niet gezien worden" — bleek meer dan een devies: het was een bestuursfilosofie die camouflage niet uitsloot maar omhelsde. Als grootaandeelhouders bezaten de Wallenbergs in de jaren 1930 via hun Skandinaviska Enskilda Banken AB (1856, kortweg SEB) en holdingmaatschappijen de zeggenschap over sleutelondernemingen als Svenska Kullagerfabriken AB (1907, kogellagers), ASEA AB (1883, elektrische apparatuur en generatoren), SAAB AB (1937, vliegtuigfabriek), Scania-Vabis AB (1911, vrachtwagens en spoorvoertuigen), Alfa Laval AB (1883, separatoren en warmtewisselaars), Swedish Match AB (1915, lucifers en tabak) en LM Ericsson AB (1876, telefonie en transmissiesystemen).

Aanvullend kon de famlie ook veel onzichtbare macht uitoefenen. In Zweden was geen meerderheidsbelang vereist om de koers van een onderneming te bepalen: door de extreme versnippering van kleine aandeelhouders in Zweden — die zelden op vergaderingen verschenen — kon een georganiseerd blok met tien of vijftien procent van de aandelen al de feitelijke controle uitoefenen. Juist deze juridische constructie maakte het mogelijk dat de Wallenbergs ook elders de schijn van neutraliteit konden behouden, terwijl zij in werkelijkheid controle uitoefenden. De economische controle van de Wallenbergs overtrof die van welke andere Zweedse familie dan ook.

Van Kreuger naar Wallenberg: lucifers, tabak en Oranje's Deli

De Wallenbergs en hun bank Enskilda profiteerden op grote schaal van het Kreuger-debacle in 1932. Na de dubieuze dood van Ivar Kreuger werd een commissie ingesteld waarin diens belangrijkste concurrenten zitting hadden, onder wie Jacob Wallenberg. Toen geruchten over zwendel paniek veroorzaakten, verkochten talloze kleine aandeelhouders hun pakketten voor een fractie van de waarde. De Wallenbergs kochten ook die aandelen massaal op en groeiden binnen enkele maanden uit tot de belangrijkste investeerders van Zweden. Zij verwierven controle over Svenska Tändsticks AB

en het gerelateerde Swedish Match AB, Ericsson AB, Alfa Laval, de Stora Kopparberg-mijnen en Svenska Kulllagerfabrieken AB – de grootste kogellagerfabrikant ter wereld.

Kreuger had tussen 1908 en 1932 enorme hoeveelheden geleend kapitaal in de Zweedse economie gepompt. Zijn Swedish Match AB was sinds de Eerste Wereldoorlog uitgegroeid tot een wereldspeler met luciferfabrieken van Europa tot Nederlands-Indië. Minder bekend is dat hij in 1915 ook Svenska Tobaksmonopolet AB oprichtte, met Oscar Wallenberg (1872–1939) als president. Deze jongere broer van Marcus, Jacob en Gustav bleef grotendeels onzichtbaar, maar speelde een sleutelrol in de uiterst lucratieve tabaksindustrie.

Het staatsmonopolie op tabak concentreerde de productie onder één dak. De opbrengsten financierden zowel de defensie-industrie (met Nobels Bofors voorop) als de eerste steen van het Zweedse pensioenstelsel. Swedish Match AB (1915) groeide uit tot mondiale producent van lucifers én leidende leverancier van sigaren in Europa en de VS. Die markt was van Oranje: via Deli Maatschappij NV & Co. verdiende Huis Oranje tussen 1890 en 1938 maar liefst ƒ 10,9 miljard aan dekblad uit Nederlands-Indië, dat vooral in de VS tegen woekerprijzen werd verkocht.

De op sigaretten gerichte tabaksindustrie in de VS kreeg een kwaliteitsimpuls toen Swedish Match via de Swedish Match Leaf Tobacco Company (1915) massaal oude fabrieken opkocht, moderniseerde met machinaal vervaardigde sigaren en de markt professionaliseerde. Zo ontstond razendsnel een wereldwijd zakenimperium van Zweden tot Australië en de VS terwijl NHM's Deli NV & Co. zorgde voor de toevoer van topkwaliteit dekblad. Tegelijkertijd was Nederland de grootste sigarenproducent ter wereld en was de NHM via kartels ook monopolist van de inhoud: De NHM controleerde niet alleen de aanvoer uit Indië, maar ook die uit grote productielanden als Kameroen, Congo, de Dominicaanse Republiek en Cuba en elders.

Toen Kreuger in 1932 in Parijs onder verdachte omstandigheden 'zelfmoord' pleegde, stortte zijn kaartenhuis in. Tientallen miljoenen dollars van Amerikaanse beleggers waren via Nederlandse NV's in Liechtenstein geparkeerd. Vervolgens verdwenen ze spoorloos uit beeld. Officieel wist alleen Kreuger hoe dit systeem werkte. Maar ook Oscar Wallenberg wist hoe het imperium functioneerde. Dat de Enskilda-bank van de Wallenbergs het imperium vrijwel ongewijzigd voortzette was dan ook meer dan logisch: de belangen van Huis Oranje waren groot en continuïteit moest worden veiliggesteld.[296]

Bosch en de Nederlands-Zweedse cloaking-constructie

In de schaduw van het opkomende nazisme bouwde de Duitse private firma Robert Bosch GmbH net als andere Duitse grootindustrie een juridisch rookgordijn om zijn internationale belangen te beschermen. De topman van Bosch, Hans Walz (r. 1926-1963), werd vanaf mei 1933 lid van de NSDAP en de SS.

Bosch's Zweedse dochter Nikab was in december 1929 opgericht als volle dochter van de Internationale Bank NV (1929) die tot 1931 onder management stond van Goldschmidt van de 'joodse' DANAT bank: De Nederlandse bank zelf was opgericht door een bankenconsortium met onder andere DANAT en Wallenberg's Enskilda. Ook de grote Amerikaanse tak, American Bosch Company, stond sinds WOI onder beheer van de Joodse bankier Jacob Goldschmidt (Danatbank), met

[296] De anonieme *Swedish Match Leaf Tobacco Company* (1915) opereert nog steeds in 100 landen en is gerelateerd aan het eveneens private *Pinkerton Tobacco Company* (1887).

kapitaal van het Joodse Kuhn, Loeb & Co. In 1930 richtte Bosch GmbH met steun van Enskilda ook Industria Kontor AB op, een andere Zweedse holding om buitenlandse vestigingen te camoufleren.

Toen DANAT in mei 1931 met Goldschmidt ten onder ging en genationaliseerd werd, werd de buitenlandse portefeuille van DANAT overgedragen aan het Amsterdamse filiaal van Mendelsohn & Co., terwijl Bosch in de zomer van 1931 Nikab direct overneemt. In Nederland wordt een nieuwe juridische entiteit opgericht — de Amsterdamsche Maatschappij voor Nijverheidsbelangen NV (AMvN) — die de feitelijke eigenaar werd van Bosch's Zweedse constructie. Daarmee werd een complex scherm voltooid waarin op papier Joodse bankiers de controle hielden, maar de touwtjes uiteraard in handen van Bosch GmbH bleven.

Toen de Amerikaanse SEC in 1934 ingreep, werden alle aandelen van Loeb, Kuhn ook ondergebracht bij de Amsterdamse bank van Mendelsohn. Op instigatie van Göring (r. 1933-1945) en op advies van de aangesloten groep Duitse bedrijven van het Himmler Kreiz (1936), gingen Duitse ondernemingen hun buitenlandse bezittingen verkopen met een geheime optie om die later terug te kunnen kopen. Dat was zogenaamd nodig om broodnodige buitenlandse valuta op te halen voor het Duitse Rijk dat opschaalt naar een oorlogseconomie, maar feitelijk was het dé manier om buitenlands bezit te camoufleren zodat de latere vijand er geen beslag op zou kunnen leggen.

Bosch verkocht alles aan Mendelsohn & Co. met een geheim contract, waardoor Mendelsohn op papier de officiële eigenaar leek maar het niet was. De contracten werden in 1937 getekend, het bedrag voor de vergoeding mondeling afgesproken. Er werden op die manier in totaal 29 Bosch bedrijven verkocht. Walz mocht ook een afgevaardigde benoemen in het bestuur van Mendelsohn & Co. en de Nazi kon zo dus direct inzicht krijgen bij de bank: de nazi-bankier Otto Fisher trad toe tot het bestuur en kreeg zo inzicht in de werking van de grote joodse bank. Het kapitaal van het 'Zweedse' Nikab werd uitgebreid van ƒ 50.000 tot ƒ 2 miljoen en gebruikt als centrale organisatie die de 26 Bosch buitenlandse bedrijven runde.

Toen de geisoleerde Joodse Mendelsohn bank in steeds diepere problemen kwam en de directeur van Mendelsohn, Mannheimer, op 9 augustus 1939 'zelfmoord' zou hebben gepleegd, bleek de hele onderneming inmiddels op drijfzand gebouwd. Nog diezelfde maand stort de Joodse bank in en wordt deze onder curatele geplaatst. Mannheimer zou in de zomer van 1939 zwaar gespeculeerd hebben en daarbij de belangen van een groot aantal Nederlandse bedrijven geschaad - een verhaal dat vergelijkbaar was met de propagandacampagne rondom de ondergang van DANAT. De waarheid was simpeler: Mendelsohn bleek de Nikab-aandelen te hebben beleend bij de New York Trust Company (NYTC) die echter zijn geld terug wilde zien en er dus de stekker had uitgetrokken.

De rol van het failliete Mendelsohn werd helemaal overgenomen door het via Nikab uitstekend gepositioneerde Enskilda. De curator Baron Waldemar von Oppenheim leidde de onderhandelingen voor Mendelsohn met Bosch, die zijn ondernemingen wilde terugkopen. Von Oppenheim was aangetrouwd aan de Wallenbergs, gedeeltelijk opgeleid bij Enskilda maar werkte ook voor de Duitse contraspionage, de Abwehr. Op 22 september 1939 bereikten partijen akkoord. Enskilda volgde Mendelsohn op en bracht de onderdelen onder in de nieuwe Zweedse holding Planeten AB in het 'neutrale' Zweden, buiten het bereik van bijvoorbeeld een Amerikaanse beslaglegging.

De gevoelige transactie werd definitief in een openbaar en geheim contractdeel (sideletter) dat op 20 juli 1940 werd gesloten, nadat Nederland al was binnengevallen. Het geheime contract werd niet ondertekend en alle banden tussen Bosch AG (of onzichtbare financiers) en de buitenlandse ondernemingen bleven op papier zogenaamd doorgesneden. Bosch kon door deze 'neutrale' constructie ook aan de andere zijde van de oceaan grote winsten blijven boeken. Op 6 mei 1940 had Enskilda $ 2.942.500 betaald aan de NYTC, die daarvoor 77% van de ABC-aandelen aan Nikab

retourneerde. Via een aantal verboden en gecodeerde transacties kocht Enskilda die aandelen over. Om de hele ABC-constructie over te zetten organiseerde Marcus Wallenberg met de Amerikaan John F. Dulles die zowel Enskilda als de familie Wallenberg in de VS vertegenwoordigde. Nieuwe directeur wordt William Batt die ook SKG in de VS leidde. Zowel Dulles als Batt waren prominente leden van het *American First Committee* dat uitgesproken pro-Duitse sympathieën had en veel geld kreeg uit Nazi-bronnen.

De Wallenberg-Dulles connectie: Cloaking en OSS

In Stockholm werkte de Amerikaanse *Office of Strategic Services* (OSS, 1942–1945), waarvoor Allen Dulles als onderdirecteur vanuit Zwitserland opereerde, nauw samen met de gebroeders Wallenberg. Jacob onderhield gelijktijdig contacten met zowel de top van het Nazi-regime in Berlijn als met het Duitse verzet, terwijl Marcus sinds 1931 als mentor fungeerde van Thomas McKittrick (r. 1940–1946), president van de BIS in Bazel. McKittrick was op zijn beurt een persoonlijke vriend van Allen Dulles met wie hij zeer nauw samenwerkte — en zo bleven de lijnen zeer kort.

Enskilda organiseerde in diezelfde periode de overzeese cloaking voor Bosch en, via de aan Oranje te relateren *Swiss Banking Corporation* (1854, SBC), ook voor Schering — een Amerikaanse dochter van IG Farben's Bayer in New Jersey. Officieel stond Schering AG op afstand, maar de feitelijke controle bleef in handen van Berlijn. Schering AG werd later, samen met Hoechst en Bayer, aangeklaagd voor medische experimenten in de concentratiekampen.

John Foster Dulles, de oudere broer van Allen, trad in deze periode op als *voting trustee* in twee Amerikaanse investeringsmaatschappijen van de Wallenbergs: Instoria Inc. en Providentia Ltd. Na de oorlog verdedigde hij de broers bij hun verhoren in de VS. Die hoorzittingen waren echter doorgestoken kaart: het officiële onderzoek naar hun betrokkenheid bij Schering werd in 1945 geleid door Calissendorff, die zeven jaar in het bestuur had gezeten van Cepha — de holding die op papier eigendom was van SBC, maar in werkelijkheid via *cloaking* onder Enskilda viel.

De *Tarnung*-constructies van de Wallenbergs liepen inmiddels via 'neutrale' landen als Zweden, Zwitserland en Panama — en zelfs via bezet Nederland. Zelfs na de gedwongen verkoop van de Amerikaanse Schering-tak en de verplichte openbare veiling kwam de controle via de Wallenbergs opnieuw in handen van Schering AG in Berlijn. Het gehele traject — van cloaking tot procesvoering en *de facto* teruggave van eigendom — was geen toeval, maar een vooropgezet plan. *Business as Usual.*

Wallenberg's kogellagers: de spil van de Westerse oorlogseconomieën

Tijdens de oorlog hield de Reichsbank een omvangrijke rekening aan bij W. Rockfeller's National City Bank (NCB), die fungeerde als correspondentiebank voor bedrijven die aan beide zijden van het front opereerden — zoals IG Farben (via de Amerikaanse dochter General Aniline & Film, GAF) en ITT. Binnen dit dubbelspel speelde William Batt een centrale rol. Als directeur van de Amerikaanse tak van kogellagergigant SKF én vicepresident van de machtige *War Production Board* (1942–1945) gebruikte hij zijn positie om geblokkeerde tegoeden via NCB alsnog naar Europa te sluizen. Batt had eerder gewerkt voor het Duitse Bosch AG en gold als vertrouweling van de Wallenberg-groep en hun Enskilda Bank.

ITT-topman Sosthenes Behn had via Enskilda geïnvesteerd in SKF (Svenska Kullagerfabriken AB, 1907), opgericht door Sven Wingquist en Axel Carlander. Onder Wallenbergs vleugels groeide SKF uit

tot een van de grootste industriële conglomeraten van Zweden. Batt leidde de Amerikaanse dochter samen met Görings neef Hugo von Rosen en wist uit eerste hand hoe cruciaal kogellagers waren voor de oorlogsmachine aan beide zijden: vliegtuigen, tanks, onderzeeboten, voertuigen, generatoren, wapens, communicatiesystemen — alles draaide letterlijk op lagers. Via zijn positie bij de War Production Board zorgde Batt ervoor dat SKF-fabrieken in Zuid-Amerika op de 'Proclaiming List' bleven staan, zodat deze 'neutrale' vestigingen ook de Duitse productie konden blijven bevoorraden.

Een Focke-Wulf gevechtsvliegtuig bevatte circa 4.000 kogellagers — net zoveel als een Amerikaanse B-17 Flying Fortress. Met een marktaandeel van 80% in Europa controleerde SKF het hele knooppunt van metaal, beweging en macht. Het concern beschikte over eigen ijzermijnen en staalfabrieken in de VS, Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië. Tijdens de oorlog leverde het naar schatting 60% van zijn wereldproductie aan Nazi-Duitsland; het grootste deel van de rest ging naar de VS.

Ook het netwerk rond SKF straalde pro-nazistische macht uit. Voorzitter Wingquist was bevriend met Göring én de pro-nazistische Hertog van Windsor, en partner in Wallenbergs Enskilda — destijds de grootste privébank van Zweden én correspondent van de Reichsbank. Behn en Wingquist werkten samen met Axel Wenner-Gren (Electrolux, Bofors AB), wiens bedrijven in WOII een aanzienlijk deel van de Duitse staalproductie verzorgden. Batt werd intussen president van SKF-dochter Hess-Bright Manufacturing Co. in Philadelphia — een fabriek bijna even groot als die in Göteborg en het Duitse Schweinfurt. Tegelijk leidde hij de Amerikaanse tak van Bosch AG, opnieuw met rugdekking van John Foster Dulles, die hem door de hele oorlog politiek bleef beschermen.

President Roosevelt benoemde Batt tot vicevoorzitter van de War Production Board. Net als zijn Duitse evenknieën spoorde Batt het Amerikaanse publiek aan tot metaalinzameling *'voor de strijd tegen de tirannie'*. Tegelijk saboteerde SKF de Amerikaanse productie doelgericht. Onder leiding van Batt en Von Rosen haalde de fabriek in de VS niet eens haar minimale leveringsverplichtingen, terwijl er via omwegen — met name Latijns-Amerika — wél geleverd werd aan Nazi-Duitsland. Curtiss-Wright Aviation Company dreigde failliet te gaan door het tekort aan SKG-lagers na Pearl Harbor (december 1941), tot grote woede van Treasury Secretary Henry Morgenthau Jr. De Curtis P-36 Hawk, besteld door de Franse luchtmacht, kon nauwelijks worden geleverd; zendingen voor Nederland en Noorwegen kwamen zelfs te laat aan voor de Duitse invasies.

Ook de leveringen aan Pratt & Whitney Fighter Engine Company — een geduchte concurrent van het aan Oranje gelieerde General Electric en General Motors — werden ondermijnd. Vanaf 1942 leverde SKF slechts 20.000 van de afgesproken 150.000 lagers, waardoor opdrachten noodgedwongen overgingen naar de concurrentie. Roosevelt hield Batt én Von Rosen buiten schot, ondanks waarschuwingen van economisch adviseur Lauchlin Currie. Die beschuldigde Von Rosen van antisemitisme, pro-nazisme en anti-Amerikaanse sentimenten, en rapporteerde dit rechtstreeks aan Morgenthau Jr. — zonder enig gevolg voor diens positie.

Ondertussen liet NCB de door SKF verdiende tegoeden uit Zuid-Amerika doorstromen naar Zweden, ondanks dat Zweedse rekeningen formeel door Morgenthau's US Treasury Department bevroren waren. Batt wist met steun van Dulles een deel van die rekeningen te deblokkeren. Via een speciaal opgerichte Panamese onderneming — juridisch afgeschermd tegen Amerikaanse inbeslagname — werden jaarlijks zo'n 600.000 kogellagers geleverd aan Siemens, Diesel, ASEA, Separator, Electrolux en ITT. Aankopen verliepen via de nazistische Banco Alemán Transatlántico. Batt's secondant Von Rosen bleef ondertussen communiceren met Berlijn via diplomatieke post, in gecodeerde taal.

Vanaf 1943 ontstonden in de VS acute tekorten aan kogellagers, terwijl Duitsland en Zweden juist extra beleverd werden via havens in Rio en Buenos Aires. Britse schepen lieten deze ladingen ongemoeid. De Wallenbergs, met belangen in zowel SKF als de Zweedse staalindustrie, profiteerden

op beide fronten. Volgens oorlogsonderzoeker James Stewart Martin was SKF feitelijk voor 60% in handen van de Oranje gerelateerde Duitse giganten Thyssen en Krupp. Hun *Vereinigte Kugellagerfabriken* (VKF) — op papier gecontroleerd door SKF met 99,7% van de aandelen — zou in werkelijkheid omgekeerd de touwtjes in handen hebben gehad. Dit zou de gang van zaken beter verklaren, maar ook Wallenberg ten onrechte vrijpleiten.

De strategische macht van SKF was immens. Zonder kogellagers vielen tanks, vliegtuigen en productiebanden stil. Omdat Zweden 'neutraal' was, konden de geallieerden geen sancties opleggen. In september 1943 sloten het VK, de VS en Zweden een geheime overeenkomst: leveringen aan beide zijden zouden doorlopen. De geallieerde oorlogsproductie was immers net zo afhankelijk van SKF als die van Duitsland. Toen Washington in 1944–1945 probeerde de volledige productie op te kopen om Nazi-Duitsland te saboteren, bleek dat zinloos: SKF bleef leveren zoals het zelf wenste.

Generaal Henry H. Arnold wilde in oktober 1943 de SKF-fabriek in Schweinfurt bombarderen. Het plan lekte uit: 60 Amerikaanse bommenwerpers werden neergeschoten. Precies die maand voerde Batt nog overleg in het 'neutrale' Zweden met Wingquist en Wallenberg. Na het bombardement verdrievoudigden de Zweden hun leveringen aan Duitsland, waardoor de productie op pijl bleef. Ondertussen bombardeerde de *Luftwaffe* wel de SKF-fabriek in het Britse Luton — waardoor het VK in 1944 direct afhankelijk werd van Zweedse leveranties.

Als reactie sloot de Amerikaanse regering via het State Department een directe overeenkomst met SKF — samen met Groot-Brittannië én Nazi-Duitsland (!). Toen de Zweedse ambassadeur Christian E. Günther in april 1944 gewaarschuwd werd dat SKF op de Zwarte Lijst dreigde te belanden, dreigden de Zweden Britse voorraden te gijzelen. Londen haalde Washington over om het plan te laten varen.

Op 9 mei 1944 arriveerde diplomaat-zakenman Stanton Griffis in Stockholm om namens Roosevelt een handelsverdrag te bespreken met Jacob Wallenberg en president Harald Hamberg. Wallenberg hield Berlijn op de hoogte van iedere stap. Griffis — topman van Paramount Studios, uitgesproken pro-Hitler en bevriend met Batt — sloot de deal op 8 juni, twee dagen na D-Day. De voorwaarden: SKF zou leveren aan de VS, immuniteit krijgen voor nazi-connecties, zijn Duitse bezittingen behouden en ontsnappen aan antitrustvervolging. Wallenberg eiste bovendien compensatie voor het bombardement op Schweinfurt én voor gederfde winst.

In het liberale blad *PM* werd SKF openlijk beschuldigd van samenwerking met de nazi's. Massaal protest volgde onder het personeel in de Amerikaanse fabriek. Maar Batt, nog steeds vicepresident van de War Production Board, hield toespraken waarin hij de beschuldigingen afdeed als 'Duitse propaganda'. De 8.000 arbeiders keerden terug naar hun werk. De *Alien Property Custodian* bevestigde zijn verklaring.

Op 13 juni 1944 sloten de VS, het VK en SKF een nieuwe geheime deal: leveringen aan Duitsland zouden formeel worden afgebouwd, maar bleven doorgaan via neutrale landen als Portugal, Spanje en Zwitserland. In augustus waarschuwde Currie in een geheime memo dat Batt, Von Rosen en SKF gewoon bleven leveren — en de Amerikaanse tekorten doelbewust in stand hielden.

In oktober 1944 beloofde SKF stilzwijgend te stoppen met leveringen aan het Derde Rijk. Tegelijk werd een nieuwe smokkelroute opgezet: via vissersschepen met anonieme ladingen gingen kogellagers richting het front. De smokkel hield aan tot in 1945.

SKF en Enskilda speelden dus met een goedkoop, strategisch product een hoofdrol in het temporiseren van beide oorlogsmachines: eerst die van de VS, later die van Duitsland. Al vóór de oorlog telde SKF 185 wereldwijde verkoopkantoren. Andere Zweedse reuzen van Enskilda —

Separator (1883), Atlas Diesel (1916), ASEA (1883) — lieten zich in het buitenland vertegenwoordigen door SKF. De groep opereerde onder diplomatieke, 'neutrale' Zweedse dekking.

In 1943 lag de productie in Philadelphia nog slechts op 38% van het vooroorlogse niveau; in Luton nog lager. De *War Production Board* — met Batt als vicevoorzitter — vormde het hart van de Amerikaanse oorlogseconomie. Grote banken als Brown Brothers Harriman leverden sleutelspelers: W. Averell Harriman leidde als gezant het Marshall Plan; Robert Lovett coördineerde de luchtvaartsector; James Forrestal, ex-topman van Dillon, Read, werd onderminister en later minister van Defensie. J.P. Morgan & Co. bepaalde ondertussen de koers — zoals Enskilda dat deed in Zweden.

Reichsmarschall Göring onderhield onderwijl direct contact met zijn neef Von Rosen en diens vriend Björn Prytz — Duits gezant in Londen én topman van VKF. Wingquist was kind aan huis bij Göring en de pro-nazi Hertog van Windsor. ITT bleef intussen sleutelpartner in Duitse telecom en oorlogstechnologie. ITT-directeur Walter Schellenberg — ook hoofd van de Gestapo's contraspionage — coördineerde de samenwerking.

ITT-topman Behn, tevens directeur bij NCB, had nauwe banden met Wilhelm Keppler via NCB-agent Henry Mann en zijn Duitse directeuren Kurt von Schröder en Westrick — op hun beurt verbonden met de Dulles-broers. Alles draaide via dezelfde zwijgende assen: kogellagers, kabels, kredieten, Wallenbergs, Von Schröders, Dulles — verbonden via Stockholm, Berlijn, New York en Bazel.

Plunder, goud en diamanten: Enskilda als wasserette

De Wallenbergs waren rechtstreeks betrokken bij het witwassen van nazi-plunder. In alle bezette landen opereerden de zogeheten *Dividenschutzkommando's* — gespecialiseerde eenheden die systematisch beslag legden op goud, diamanten, edelstenen, effecten, waardepapieren en juwelen. Deze roofbuit werd via Emil Puhl's Reichsbank gecentraliseerd en verhandeld. Parallel hieraan werd met actieve steun van het centrale bankiersduo Montagu Norman (Bank of England) en Puhl via de Bank for International Settlements (BIS, 1930) de waarde van de goudvoorraad van de Tsjechische, Belgische, Franse en Nederlandse centrale banken — met een gezamenlijke waarde van $ 625 miljoen (1940:ƒ 1.032,4 miljoen) — overgeheveld naar de private Reichsbank. Door dit 'confiscatiegoud' vervolgens door te verkopen aan onder andere de Zweedse Riksbank en Wallenbergs Enskilda Bank, konden de nazi's harde valuta genereren voor oorlogsdoeleinden.

Nederlandse juwelen van veelal joodse huizen werden verwerkt door Duitse firma's als Goldfalken-Busse en Otto Reinertz; Nederlandse edelstenen belandden in de versierselen van hoge Duitse naziorden; Nederlandse diamanten doken op in Zweden. In 1944 smokkelde graaf von Schwerin — diplomatiek verbonden aan het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken en opererend onder bescherming van het Hertogdom Mecklenburg — wekelijks gestolen Nederlandse diamanten Stockholm binnen, ongehinderd en verpakt in diplomatieke bagage. IG Farben-functionaris Herbert Lickfett had een rol bij deze zwarte handel.[297]

Ook Marcus Wallenberg trad op als heler. Via banken in zogenaamd neutrale landen werd de nazi-roofbuit — kunstwerken, waardepapieren, deviezentegoeden, buitenlandse investeringen en andere

---

[297] Hetzelfde gebeurde met kunst. In 1941 schatte de Britse regering dat de nazi's voor 144 miljoen aan kunst hadden geroofd en verkocht. Anderen schatten het aandeel op een vijfde van alle kunst ter wereld, voornamelijk uit privécollecties. Veel Joodse kunstverzamelaars werden, op weg naar een vernietigingskamp, ontdaan van hun collectie. Soms kregen zij een geblokkeerde financiële vergoeding. Roofkunst werd naar Duitsland vervoerd, maar verliet ook via Zwitserland, Spanje en Oostenrijk het continent.

plunder — in contanten omgezet. Enskilda handelde direct in gestolen goud, diamanten en obligaties. Tegelijk gebruikte het een netwerk van stromannen om Duitse bezittingen veilig te stellen en discreet op te kopen voor een fractie van de prijs. Een spilfiguur in dit netwerk was baron Waldemar von Oppenheim: Duitse bankier, abwehr-agent én gelieerd aan de Wallenbergs. Hij leidde transacties tussen Enskilda en o.a. Bosch, en beschikte over een breed scala aan agenten in Stockholm, Washington en New York. Hij rapporteerde direct aan Berlijn.

Het totaalbedrag van die clandestiene handel liepen in de miljarden en de 'neutrale' Marcus Wallenberg had van de Reichsbank carte blanche gekregen voor de operatie. Als Wallenberg op 25 oktober 1940 arriveert in New York houd de FBI hem in de gaten. Volgens de FBI kocht hij op de beurs via de bank van Brown Brothers, Harriman & Company (1931) in New York, diverse Duitse obligaties ter waarde van $ 2.658.000, die hij direct naar de *Banco Hispano Americano* in 'neutraal' Madrid stuurde. Via de *Credito Italiano* in Rome vonden ze hun weg naar Berlijn. Het Amerikaanse ministerie van Financiën stelde vast dat de Deutsche Golddiskontbank, een Rechsbank dochter, regelmatig grote bedragen op de rekening van Enskilda bij de Brown Brothers Harriman (1931) stortte.

Binnen de Amerikaanse overheid stemde Marcus Wallenberg zijn activiteiten af met Merle Cochran — pro-nazi lid van State Department, en een persoonlijke vriend van Ivar Rooth, de president van de Zweedse Riksbank. De verwevenheid was diep. Zoals een rapport van de OSS het in 1944 formuleerde:

"De Wallenbergs zijn meedogenloos en gespeend van burgerzin. In ons land staan ze in contact met National City Bank en J.P. Morgan & Co."

Wallenbergs rijkdomsexplosie in de Tweede Wereldoorlog

Juist de Wallenberg-dynastie, die in 1932 de volledige controle verwierf over Krueger's imperium, speelde met het formeel neutrale Zweden en de aan de kroon en dezelfde Wallenbergs gelieerde Riksbank een sleutelrol tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tussen 1933 en 1945 participeerden de Wallenbergs via hun bancaire en industriële netwerk op grote schaal in Duits-Zweedse projecten — met uitzonderlijk hoge winsten tot gevolg. In 1940 bedroeg het bankkapitaal $ 544 miljoen (1940: ƒ 899 miljoen); in 1943 was dat al opgelopen tot $ 648 miljoen (1940: ƒ 1.218 miljoen), een toename van ruim 35% in oorlogstijd.

De broers Marcus (1899–1982) en Jacob Wallenberg (1892–1980) fungeerden als publiek tweeluik: Marcus gold als diplomatiek aanspreekpunt in Washington en Londen, Jacob als vertrouweling in Berlijn en Stockholm. Maar in de praktijk opereerden zij als één internationale familieholding, met nauwe connecties aan beide zijden van het front. In 1941 werd Jacob door de nazi-regering onderscheiden met de 'Orde van de Duitse Adelaar' — Hitlers hoogste ridderorde voor buitenlandse zakenlieden.

Van 1927 tot 1946 was de oudere Jacob president-directeur van Enskilda Banken. Na de oorlog werd Marcus zijn opvolger, onder druk van Washington. Maar de feitelijke machtsstructuur bleef onaangetast: het was geen breuk, slechts een cosmetische rotatie. De oorlog had de dynastie geen schade berokkend — integendeel: hij had haar groot fortuin opgeleverd.[298]

[298] De Riksbank was geen privébank, maar een formeel staatsorgaan dat in de praktijk echter werd bestuurd vanuit een elitekring waartoe ook de Wallenbergs en het hof behoorden.

Alex Wenner-Gren en de Wallenberg-Bofors-Krupp-Coburg connectie

De Zweedse schaduwbankier van Wallenberg en Krupp

Een nauw aan de Wallenbergs gelieerd figuur is de Zweed Alex Wenner-Gren (1881–1961), geboren als Wernergren. Hij was van huis uit geen bankier, maar begon op 21-jarige leeftijd als verkoper bij een dochterbedrijf van Kreuger's AB Separator (1883) in Berlijn: Electrolux AB — nog steeds een van 's werelds grootste stofzuigerfabrikanten. Om zijn maatschappelijke status op te krikken wijzigde hij zijn naam naar het adellijker klinkende Wenner-Gren. De stofzuigerkoning was al vroeg een meester in connecties: hij kende Göring, Mussolini, Roosevelt én de Hertog van Windsor (Edward VIII, r. 1936) persoonlijk. De Windsors stonden bekend om hun nazisympathieën en hun warme banden met Hitler en Göring – het huis stond letterlijk aan de basis van de NSDAP.

Tijdens de Kreugercrisis van 1932 had Wenner-Gren op persoonlijke titel de meerderheid verworven in Svenska Celulosa AB, 's werelds grootste producent van papierpulp (het basisbestanddeel van wc-papier), samen met Svenska Handelsbanken (SHB, 1871). Al in de Eerste Wereldoorlog had hij zich bewezen als moreel-flexibele meester in schaduwinfrastructuur: hij hielp de buitenlandse belangen van Oranje's Krupp verbergen, en deed na 1918 hetzelfde voor andere bedrijven om de beperkingen van het Verdrag van Versailles te omzeilen.

Na WOI speelde Wenner-Gren een sleutelrol in de heimelijke deelname van Krupp aan het Zweedse munitiebedrijf Bofors AB — waar jarenlang geheim onderzoek voor Krupp werd verricht. Rijkskanselier Wirth (r. 1921–1922) had daarvoor 'mogelijk 120 miljoen mark' beschikbaar gesteld via de Joodse Mendelssohn-bank in Berlijn. Zo kon de Duitse oorlogsindustrie zich in stilte doorontwikkelen, buiten het zicht van Versailles. Via Bofors, een van de grootste munitie- en staalfabrieken van Europa, werd de ontwikkeling van zware artillerie voortgezet. Het bedrijf ontwikkelde samen met Krupp het prototype voor de Tiger-tank, en werkte in 1929 al aan afstandsbediening voor vuurgeleidingssystemen en scheepskanonnen. In 1930 volgden de eerste raketprototypes. Volgens het Neurenberg-tribunaal werden patenten en verdragen misbruikt door Krupp om buitenlandse productie te beperken, prijzen op te drijven, technische knowhow binnen te harken en buitenlands kapitaal naar Duitsland te sluizen via 'royaltybetalingen'. Krupp camoufleerde zijn belangen, maar opereerde in de praktijk als een verlengstuk van de Nazi-industrie – ver voordat die ontstond.

Vanaf begin jaren '20 begon Krupp aandelen Bofors op te kopen. In 1925 bezat men al een derde van de aandelen. Dankzij Wenner-Gren, die intussen ook in privé grootaandeelhouder was geworden, kon de Duitse wapenreus invloed uitoefenen op de bedrijfsvoering. Dividenden werden overgemaakt via de Amsterdamse bank van Fritz Mannheimer (Mendelssohn & Co.), waar Krupp onder de codenaam "Custodia" een rekening had. Omdat Zweedse wetgeving uit 1916 buitenlandse eigendom boven 20% verbood, richtte Krupp een dekmantel op: Boforsintressenter. De constructie werd geleid door twee stromannen: Maurits Carlsson (tevens actief bij Bofors zelf), en Sven Wingquist — bestuurvoorzitter, directeur van kogellagerproducent SKF en boezemvriend van Wenner-Gren.

De camouflage constructies werden steeds complexer. In 1939 bezat zetbaas Carlsson in privé 63.000 aandelen Bofors, met een schuld van 63 miljoen kronen bij Krupp — gedekt door datzelfde aandelenpakket. Ook Wingquists aandelen waren gedeponeerd bij een bank die ze juridisch ter beschikking stelde aan Krupp. Zelfs een nieuwe Zweedse wet uit 1934, gericht tegen dit soort dummybedrijven en stromannen, bracht geen verlichting. Integendeel: zij leidde tot 'innovatieve' camouflagevormen die nog moeilijker te traceren waren – die op persoonlijke titel. Opmerkelijk

genoeg was deze wet tot stand gekomen na 'overleg tussen de Zweedse regering en de voorzitter van de directieraad van AB Bofors, dr. Sven Wingquist'.[299]

Volgens zijn privésecretaris Af Trolle bezocht Wenner-Gren regelmatig Villa Hügel, de residentie van de Krupp-familie in Essen. Toen de privé-camouflage was georganiseerd, werd de dekmantel Boforsintressenter ontmanteld: overbodig geworden in een structuur die voluit draaide op loyaliteit, persoonlijke connecties en financiële flegmatiek.

De Bahama's, Wallenbergs, Bofors en het Coburg-Windsor-kanaal

Wenner-Gren bracht al in 1938 zijn houdstermaatschappij Viking Foundation over van Liechtenstein naar Panama. In het voorjaar van 1939 trad hij eveneens toe tot het bestuur van Bofors, Electrolux en Wallenberg's Saab, en reisde hij naar de Bahama's — een Brits kroongebied zonder toezicht oftewel een belastingparadijs. Hij verliet Zweden exact één dag vóór de Duitse inval in Polen op 1 september 1939. Vanaf volle zee verklaarde hij cryptisch dat hij "de zaak van de democratieën beter kon dienen buiten een belegerd Zweden." Dat was voor de bühne. In de praktijk deed hij zaken met alle drie: de VS, het VK én het Derde Rijk.

Op de Bahama's settelde later zijn goede vriend Edward VIII, de afgetreden Britse koning. Hij was in mei 1940 — op het moment dat de Slag om Engeland losbarstte en de Benelux werd veroverd — door Churchill benoemd tot gouverneur van de eilanden – oftewel verbannen. Ondanks Wenner-Grens relatie met Göring en zijn nauwe betrokkenheid bij Duitse wapenbedrijven, belandde zijn naam pas in januari 1942 op de zwarte lijst van Londen en Washington. Het Windsorpaar — dat openlijk nazisympathieën koesterde en innig bevriend was met Wenner-Gren — intervenieerde, waarna zijn naam prompt van de Britse lijst verdween. Die beslissing werd de volgende dag alweer ingetrokken, vermoedelijk onder druk van de Amerikanen. Vanaf dat moment vielen al zijn ondernemingen onder de Amerikaanse *Trading with the Enemy Act*.

De economische blokkade bleek zwak. Door zijn langdurige banden met SKF en Sven Wingquist had Wenner-Gren nog altijd toegang tot cruciale infrastructuur. In Nassau richtte hij de Bank of the Bahamas op in het kroondomein, waar hij onder andere het vermogen van de Hertog van Windsor beheerde: een deposito van $ 2,5 miljoen. Vanaf 1 november 1939 werkte hij, volgens het State Department, nauw samen met de pro-nazistische bemanning van zijn ultramoderne jacht, dat was uitgerust met een krachtige radiozender waarmee versleutelde berichten werden verzonden. Zijn aandelen waren ondergebracht bij de National City Bank of New York — dezelfde instelling die ook werkte voor de Wallenbergs, Bosch, IG Farben en andere Duitse concerns. Toen er in 1942 beslag werd gelegd op zijn bezittingen in de VS, de Bahama's en het VK, zette Wenner-Gren zijn operaties voort via stromannen vanuit Mexico, dat toen werd geregeerd door een openlijk fascistisch regime.

Zijn stofzuigers waren strategisch irrelevant. Veel belangrijker was zijn rol als doorgeefluik voor patenten, handelsmerken en cashflows uit het Derde Rijk, op het moment dat Krupp al diep in de Zweedse economie verankerd was. Dankzij zijn greep op Bofors kreeg Wenner-Gren ook indirect de

[299] Feitelijk waren ze niet innovatief, maar gebaseerd op het internationale basisrecht en volkerenrecht, waarbij vanaf 1907 persoonlijke eigendommen niet afgenomen mochten worden. Niets is onzichtbaarder dan aandelen in privébezit en mondelinge afspraken. Dat kwam ook families als de Oranjes natuurlijk uitstekend uit en zal een reden geweest zijn waarom bijvoorbeeld Koninklijke-president Hugo Loudon een deel van de aandelen van de Duitse marktleider *Benzinwerke Rhenania GmbH* (1902) in privé bezat — niet omdat hij zelf investeerde, maar voor iemand anders. Aangezien de Loudons al vanaf 1850 een favoriete zetbaas waren voor de Oranjes, is het niet moeilijk te raden voor wie die aandelen in werkelijkheid bedoeld waren.

controle over het Zweedse munitiebedrijf Nobel — leverancier van explosieven aan de Duitse oorlogsindustrie.

Hoewel er formeel weinig papier tegen hem werd gevonden, waren zijn connecties met de Nazitop en zijn jarenlange economische banden met Duitsland voldoende reden voor verdenking. Zijn donatie aan het pro-nazistische *America First Committee* maakte zijn positie des te verdachter. Feitelijk fungeerde Wenner-Gren als stroman voor zowel Krupp als de Wallenbergs. Zijn bedrijven leverden op grote schaal aan Duitsland, en hij speelde net als de Hertog van Windsor een actieve rol in de informele vredesbesprekingen tussen het Derde Rijk en de Verenigde Staten — die “in het belang van de internationale zakenwereld” zouden zijn. Amerikaanse bedrijven investeerden nog altijd in nazi-Duitsland, en vice versa.

Na de oorlog werd Wenner-Gren verhoord in het kader van de Amerikaanse zwarte lijst, onder meer over de kapitaalvlucht richting Zuid-Amerika. Ook zijn drie persoonlijke secretarissen werden ondervraagd. Uiteindelijk pleitten zij hem volledig vrij van betrokkenheid bij Nazi’s of contacten met Göring. Tijdens de FBI-interviews had Wenner-Gren zich consequent pro-geallieerd opgesteld. Dat zijn Duitse broer Hugo altijd het rechtstreekse contact met Göring had onderhouden kwam nu goed uit.

Cloaking en comeback: hoe Krupp herrezen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de Zweedse economie geherstructureerd en het eigendom verder versleuteld. Marcus Wallenberg vormde via Enskilda Bank een consortium met Svenska Handelsbanken (SHB) en ITT — het Amerikaanse telecomconcern dat al sinds het interbellum verweven was met Nazi-Duitsland. Tegelijk hield Wenner-Gren aandelen in Wallenberg’s IM Ericsson, dat op papier voor 34% in handen was van ITT’s volle Zweedse dochter, International Standard Electrical Company - Siemens en Telefunken hadden aanvullend bindende kartelafspraken met Ericsson. Atlas Diesel — eigendom van Enskilda — fungeerde als internationale distributeur van Siemens-producten. Enskilda’s dochterbedrijf ASEA importeerde ondertussen elektromotoren van de Brown Instrument Company in Philadelphia om die te exporteren naar Nazi-Duitsland. SKF leverde via SKH kogellagers aan Siemens en andere Duitse bedrijven, die ook werden gebruikt voor de V1- en V2-raketten in 1944.

Zelfs het eigendom van de grote Duitse rederijen werd via Zweden gecamoufleerd. AB Skeppsbron in Stockholm werd gebruikt als dekmantel voor de Hamburg-Amerika Lijn (HAPAG), met steun van SHB. Otto Wolff, zetbaas van het Duitse grootkapitaal, had zitting in het bestuur van HAPAG. In de praktijk werd Per Gustav Thulin — een van Zweden’s grootste reders — gerekruteerd om mee te werken aan de constructie. Hij richtte een nieuwe rederij op met een startkapitaal van 300.000 kronen. De Reichsbank sluisde via haar Zweedse rekening 11 miljoen kronen naar Stockholm om vier nieuwe schepen aan te schaffen. De financiering verliep via SHB, de bank waar ook Wenner-Gren nauw mee verbonden was.

Stap voor stap kregen de Duitsers greep op grote delen van het Zweedse grondstoffenapparaat. Midden-Zweden werd doorspekt met kleinere mijnbouwbedrijven en kwamen, direct of via stromanconstructies, onder Duitse invloed. Grängersberg AB groeide uit tot een van de grootste mijnbedrijven van Europa en een van de grootste ijzererts exporteurs ter wereld. Het concern werd via Flicks Possehl GmbH in Lübeck gecontroleerd door het Oranje gelieerde imperium van Flick — een andere spil van het Duitse oorlogskapitaal. De Wallenbergs bezaten formeel 20% van de aandelen, maar oefenden de feitelijke controle uit. Tegelijkertijd bleken ook de Britse én de Duitse regering in stilte een onbekend aandelenpakket in handen te hebben. De controle lag dus niet alleen

bij private handen, maar was ingebed in een bredere geopolitieke alliantie — vermomd als neutrale structuur.

Toen de leiding van Krupp bij Neurenberg persoonlijk werd veroordeeld bij Neurenberg, bleek dat volgens het internationale recht privaat eigendom niet geconfisqueerd kon worden. Een juridische subtiliteit die bij de heren oorlogsmisdadigers en hun financiers vanzelfsprekend al lang bekend was. Tijdens de zogeheten 'denazificatie' werd het concern formeel ontmanteld: de kolenmijnen en staalfabrieken gingen in de verkoop, en Krupp mocht zich voortaan enkel nog toeleggen op de productie van trucks, locomotieven en schepen. Eén van de grootste mijncomplexen werd verkocht aan Bochumer Verein für Gusstahlfabrikation AG — een van de weinige kolen- en staalgiganten die buiten de invloed van het Krupp-concern vielen.

Het was een schijnbeweging. Alex Wenner-Gren begon al snel aandelen op te kopen in Bochumer AG. Die verkocht hij uiteindelijk in 1958 — toen de heftigste gevoelens waren gezakt en Krupp het meeste bezit had teruggekregen — weer aan Krupp. De structuur keerde terug in bijna originele vorm. Op vergelijkbare wijze herrezen ook Oranje's Thyssen en de drie resterende onderdelen van IG Farben: BASF, Hoechst en Bayer overleefden de 'denazificatie' vrijwel ongeschonden en keerden terug op het wereldtoneel, groter en winstgevender dan ooit tevoren.

Spin in het Oranje web: Fentener van Vlissingen

Frits Fentener van Vlissingen en 'luitenant' Gerhard Fritze

Er is een stevige 'Nederlandse' connectie te leggen tussen de Wallenbergs naar de 'superbankier en superzakenman' Frits Fentener van Vlissingen, die voor, tijdens en na WOII als spil fungeerde voor de belangen van de Oranjes.

In Duitsland deden de Wallenbergs veel zaken met Otto Wolff Gruppe uit Keulen, een miljoenenbedrijf in de kolen en staalbranche met dezelfde vestigingsplaats als Kurt von Schröders private J.S. Steinbank. Diezelfde Kurt von Schröders Friedrich Flick imperium gefinancierd met 'Brits' kapitaal.

De 'staalkoning van Keulen' Wolff was net als Flick lid van Himmlers Freundekreiz (1936) en diens SS en maakte (ook) grootschalig gebruik van dwangarbeid. Wolff specialiseerde zich tijdens WOII in het opkopen van in beslag genomen vreemde valuta en gestolen Belgische waardepapieren. Dat waren onder andere door de Reichsbank in beslag genomen goudstaven van de centrale banken van België, Frankrijk en Polen, maar ook het door de Pruisische munt omgesmolten 'offergoud' uit de concentratie- en vernietigingskampen. Het roofgoud werd door Otto Wolff ingewisseld voor dollars, franken en Portugese escudo's. Dat gebeurde massaal. Drie transporten naar Portugal en Spanje in juni 1944 waren ter waarde van omgerekend 1944:Fl. 29,6 miljoen. Het meeste van die laatste transporten zijn nog steeds zoek. In Augustus 1944 werd er 11,1 miljoen Zwitserse frank overgemaakt van het 'neutrale' *Instituto Espagnol de Moneda Extranjera* naar het *Schweizerische Bodenkreditanstalt* (1883, later: Credit Suisse Group AG) aan Wolff voor 3% commissie: Het totale van die transporten zouden daarmee omgerekend 1944:Fl. 161,2 miljoen (1944:77,4 ton goud) zijn geweest. Een andere Zwitserse bank waaraan Wolff veel verkocht was de Zwitserse *Eidgenössische Bank* (1912, Eiba) die in het jaar daarop helemaal word overgenomen door de veel grotere, Nederlands getinte private *Schweizerischer Bankverein* (1854, vanaf 1872: Basler Bankverrein, vanaf 1897: Schweizerischen Bank, Swiss Bank Corporation, SBC, vanaf 1998: UBS): De aan de Oranjes gerelateerde Amsterdamse Boissevains waren vanaf de oprichting van de Schweizerischer Bankverrein onderdeel van deze *private* bank. Wolff verkocht geariseerde aandelen via de 'neutrale'

Compania Hispano Americana de Electricidad ook direct aan diezelfde Schweizerischen Bankverrein. De legale adviseur van Otto Wolff Gruppe, Rudolf, had ook de geheime ontmoeting geregeld tussen Hitler, Rudolf Hess, Von Papen en Kurt von Schröder op 4 januari 1933.[300]

Fentener van Vlissingen en de Wallenberg connectie

In Nederland onderhielden de Wallenbergs connecties met de Rebholz Bank van de genaturaliseerde Duitser Otto Rebholz, de grootste handelaar in Nederland van geconfisqueerde waardepapieren. Hij verhandelde voor meer dan 34 miljoen gulden in waarde. Rebholtz had de geariseerde bank Leeser overgenomen, werkte voor de *sicherheidsdienst* en was vertrouwensbankier van de Nederlandse gouverneur Seys-Inquart (r. 1940-1945). Hij kreeg een speciale volmacht om geroofde Joodse bezittingen en waardepapieren te mogen verkopen aan neutrale landen. Een groter deel van 146 miljoen van in beslag genomen buit werd verkocht via de Amsterdamse beurs. Van de inkomsten werd kamp Westerbork uitgebreid, kamp Vugt gebouwd, de politie en de spoorwegen betaald. Wallenberg's Enskilda kocht niet alleen direct, maar ook via de beurs die waardepapieren op en financierde dus feitelijk die expansies.

Wallenberg was ook betrokken bij de inmiddels door IG Farben gedomineerde Hollandsche Koopmansbank NV (1923, HKB) waarin Enskilda ook 20% aandeel had. Die beruchte HKB word vanaf 1933 ook genoemd in de bewaarde archieven van Kreuger & Toll AB (1908/1917), de grote constructie en holding onderneming van de Ivar Kreuger en Paul Toll. Kreuger & Toll AB organiseert in het jaar van de oprichting van de bank, 1923, samen met de investeringsbank Lee, Higgingson & Co. uit Boston ook de International Match Corporation (1923) in New York om de expansies van Kreugers luciferondernemingen te organiseren in de Amerika's en buiten Europa. Lee, Higginson & Co. (1848) speelde eerder een hoofdrol bij de fusie van de enorme General Electric Trust (1892, GE) en de financiering van GM's groeiperiode. De bank gaat ten onder bij het Swedish Match schandaal in 1932, als het speculatieve kaartenhuis dat Kreuger vanaf 1928 had opgebouwd uit elkaar valt.

Lee, Higginson & Co. start door met anonieme financiers en levert de door Marcus Wallenberg persoonlijk opgeleide actieve Amerikaanse pro-Nazi BIS president Thomas McKittrick (r. 1940-1946), die als president in Zwitserland zeer nauw samenwerkte met zijn persoonlijke vriend en OSS onderdirecteur in Bazel, Allen Dulles. Hij onderhield ook uitstekend contact en de machtige vicepresident van de Reichsbank en BIS directeur Emil Puhl (r. 1939-1945) die als '*secret ruler of the Reichsbank with excellent relations with Himmler, Heydrich and the SS'* verantwoordelijk was voor de Nazi-goudtransporten als ook met de beroemde Zweedse hoofdeconoom van de BIS, Per Jacobsson (r. 1931-1956) voor de Zweedse Riksbank van het Zweedse koningshuis. De BIS was een belangrijke 'goldhub' omdat de Duitse staat niet helemaal autarkisch is en bijvoorbeeld Zweeds staal, Roemeense olie, Portugees wolfraam en Zuid Amerikaans vlees importeren moest importeren met hard geld, wat veelal gebeurt in Zwitserse franken en met goud. Dat soort transacties gebeuren onder andere via de BIS bank, maar ook via grote Zwitserse banken als de *Schweizerischer Bankverein* (1854) en *Schweizerische Bodenkreditanstalt* (1883).

Ook Per Jacobssen en Puhl gingen vriendschappelijk met elkaar om, ook als de Joodse goud-plunder van de exterminatie kampen via de BIS worden witgewassen. Jacobssen is ervan overtuigd dat het overleven van de pro-Nazi BIS afhankelijk van het succes van het Duitse Rijk, waarvan Puhl aan het financiële front stond. De BIS bank heeft in 1943 voor $96 miljoen geïnvesteerd in Nazi Duitse

[300] Ook de aan Barings gerelateerde *Kidder, Peabody Group*, die zich al in 1845 in Zwitserland had gevestigd, ging in 2000 eveneens op in de *UBC*.

staatsfondsen en de rente-inkomsten daarover maken 82% van het inkomen van de bank uit die daardoor overeind kan blijven tijdens WOII: Na maart 1940 betaald Duitsland via de Reichsbank in goud en Duitsland voegt tijdens de oorlog $603,5 miljoen aan goud toe aan zijn BIS reserves, waarvan 80% afkomstig is van de beroofde Europese centrale banken is, $ 88 miljoen van burgerslachtoffers en $3 miljoen (1940:goud 2,6 ton) van concentratiekampslachtoffers inclusief de omgesmolten gouden tanden. Deze goudtransacties worden overzien door Puhl. Ook de 'neutrale' Zwitserse Nationale Bank speelde als voorzitter van de BIS (r. 1940-1946) speelt met McKittrick een hoofdrol door het geplunderde goud zonder beperkingen te accepteren: Het diende om massaal extra Zwitserse Franken uit te geven die werden gebruikt om de enorm toegenomen internationale tussen de Asmogendheden en Geallieerden te financieren; De Zwitserse BIS voorzitter Ernst Weber (r. 1940-1947) is dan ook president van de SNB en werkt ook nauw samen met McKittrick, Puhl en Jacobssen. IG Farbens CEO en BIS directeur Hermann Schmitz is weer nauw bevriend met Reichsbank directeur en Minister van Economie Hjalmar Schacht. Hij trekt in de VS op met Walter Teagle van SONJ en Edsel Ford, de zoon van Henry Ford die in de board van IG Farben's GAF (1929) zitten. Ook de machtige 'Nederlandse' bijna onzichtbaar opererende afgevaardigde Nazi Baron Kurt von Schröder speelt er een hoofdrol: De BIS dient in praktijk als zeer goed geïnformeerde communicatie hub om *top secret* informatie uit te wisselen tussen Berlijn, Londen en Washington en bijvoorbeeld als informeel onderhandelingskanaal met Japan dat ook vertegenwoordigd was bij de maandelijkse vergaderingen. Puhl en McKittrick blijven ook vrienden: Als McKittrick post WOII vicepresident word van de Chase Bank en Puhl in 1949 vervroegd vrijkomt voor zijn veroordeling bij Neurenberg voor oorlogsmisdaden, gaat hij in 1950 op uitnodiging op bezoek bij McKittrick in New York.

Fentener van Vlissingen en de Oranje connectie

Ook de Oranjes waren direct betrokken bij de Joodse plunder via Fentener Van Vlissingen's secondant Gerhard Fritze. Fritze was oprichter van de HKB (1923) en goed bevriend met zowel Prinses Juliana als Prins Bernhard en de tussenpersoon tussen Fentener Van Vlissingen en Wilhelmina's favoriete schoonzoon Prins Bernhard. Fritze was met zijn bank vertegenwoordiger van IG Farben in Nederland en was getrouwd met Margaete Ilgner, een familielid van IG Farben bazen Rudolf (VS) en Max Ilgner (Nazi Europa). Prins Bernhard was bij de HKB opgeleid door Fritzl voor zijn rol bij NW7, Ilgner's industriële spionageafdeling van de IG Farben en Fritze had Bernhard voorgesteld aan Juliana in 1936. De HKB verkocht geroofde aandelen van onder druk gezette Joodse Nederlanders, via de geariseerde Amsterdamse Liro bank aan de Sarphatistraat. De HKB verkocht die via allerlei constructies in het buitenland om deze om te zetten naar kapitaal. Hun goud en zilver kwamen bij het in 1934 geariseerde Degussa (De organisator van de Duitse tak van het door NHM's Kina Bureau (1913) dat het wereldkartel in Kina organiseerde) terecht om omgesmolten te worden. Een deel van de in 1937 door de HKB overgenomen Internationale Bank NV kwam ook in handen terecht van het grote Berliner Handels Gesellschaft (1856). Via Fritze lopen ook weer lijntjes van Bernhard, de goed met Bernhard en Göring bevriende SS-er Alois Miedl en Bernhards andere vriend en vaste co-piloot Gerben Sonderman. Miedl was via zijn Veland Import en Export Handel Maatschappij NV (1932) nauw betrokken bij de gelegaliseerde plunder van onder andere de bekende Joodse Goudstikker collectie. Veland NV verkocht de voor spotprijzen opgekochte kunstcollecties van Joodse Nederlanders onder meer aan de NSDAP, de Organisation Todt en de Volks wagenwerke.' Ook 'verzetsman' Sonderman smokkelde kunstwerken, terwijl andere intimi van Bernhard en Juliana, de dames Von Pannwitz die net als Miedl betrokken waren bij diamantsmokkel richting Zwitserland.

Bernhards vertrouweling Fritzl deed ook zaken met de VS en vice versa via de in Delaware gevestigde HKB dochter Holland American Merchants Corp. (1941). Dat de banden tussen de HKB ook na Fritze's

dood intiem blijven blijkt als in 1963 de HKB directeur A.E. van Braam Houckgeest de persoonlijke secretaris en thesaurier van Bernhard word. Helaas vergat zetbaas en directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD, nu: NIOD) Lou de Jong (r. 1945-1979) in zijn enorme bundel *Het Koninklijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969-1994) de hele HKB bij naam te noemen.[301]

De Joodse waardepapieren (onder druk) werden via HKB aandeelhouder Enskilda verkocht. De latere Nederlandsche Bank president J.H.O. graaf van den Bosch (de kleinzoon van die vanaf 1932 wisselend carrière maakte bij de Twentsche Bank en gerelateerde Nederlandsche Bank NV's) kocht bij het terugkopen van het waardepapier van Enskilda voor 75% van de betaalde waarde met klem aan dat die nooit gestolen waren terwijl beide partijen duidelijk was dat het rooftransacties waren: Door de vrijwaringsverklaring van de Graaf gingen Enskilda en de Wallenbergs vrijuit en konden de Amerikanen de waardeloos gemaakte Rebholz papieren van de Zwarte Lijst halen, terwijl de roof tegelijkertijd gelegaliseerd werd. Dit word ook in een slotovereenkomst van 14 november 1950 vastgelegd. Enskilda kreeg de 75% van de oorspronkelijke waarde uitbetaald via de NCB.

Fentener van Vlissingen als Oranje's cloacking-specialist voor hun Duitse industrie-imperium

Een mooi, intiem voorbeeld was die internationale drankenhandel Henkell & Co Sektkellerei KG (1832), een Duitse vorm van Commanditaire Vennootschap met een GmbH als aandeelhouder, uit Wiesbaden (Nassau), dat belangen had in de aanzienlijke American Wine Company (c. 1859). Henkell had zijn belang ondergebracht bij VINCO AG in Zwitserland. De firma vroeg en kreeg toestemming haar belangen te camoufleren door die in december 1939 voor 35.000 dollar te verkopen aan het Administratiekantoor Unitas (1917) van Fentener van Vlissingen wiens jongste dochter was getrouwd met Henkell.

F.H. Fentener van Vlissingen had in 1938 volgens eigen zeggen 38 van dat soort onzichtbare commissariaten - 16 op het gebied van energievoorziening, 10 in de kunstzijde sector en enkele bij grootafnemers van energie zoals Werkspoor NV (1891), Koninklijke Hoogovens NV (1918), KLM NV (1919), Fokker NV (1919) waarvan de laatste drie mede door hem waren opgericht met participatie van de Oranjes en hun NHM, net als Werkspoor daarvoor. Vanuit die commissariaten kon hij ook *cloaken* begeleiden met de wetenschap dat hij onzichtbaar zou blijven in iedere rechtbank. De pro-Nazi Fentener van Vlissingen promote aan het begin van de oorlog (1939) al samen met een twaalftal andere industriëlen via het 'Nationaal Comité voor Economische Samenwerking' voor samenwerking met Duitsland – in lijn met de verdwenen Aanwijzingen (1937) van Wilhelmina. Dat was succesvol en na 'de aansluiting' werd het comité gelijk opgeheven. Tijdens de Duitse bezetting was hij redelijk vrij in doen en laten. Sterker: Hij was in 1937 als een van de eerste door Hitler beloond met de Orde van de Duitse Adelaar (1937) voor zijn verdienste voor de Duitse economie. De geallieerden noemden hem 'aartscollaborateur'. Dat hij bedreven was in het cloaken blijkt uit het feit dat de geallieerden gedurende de hele oorlog niet wisten of de AKU vestiging in Washington nu een dochteronderneming was van VGF was, of dat de onderneming juist een stroman voor de laatste. Dat was natuurlijk precies de bedoeling. Van Vlissingen ontkende altijd stroman te zijn geweest of eraan mee te werken. Men vertrouwde hem niet, ook omdat hij post WOII een hoofdrol speelde bij de 'zuivering' van het Nederlandse bedrijfsleven van Nazi invloeden.

[301] *Prins Bernhard, een politieke biografie* (1979), W. Klinkenberg — communistische onderzoeksjournalist en vakbondsman.

Fentener van Vlissingen en AKU: Kurt von Schröder en Hermann Abs.

Oranje-zetbaas Frederik Hendrik Fentener van Vlissingen — directeur van het SHV-kolenimperium (1896) — groeide uit tot de centrale architect van juridische sluierstructuren tussen Duitse industrie en Nederlands kapitaal. Vanuit Rotterdam bouwde hij via het Administratiekantoor Unitas (1917) onder andere een ondoorzichtig producentenkartel in het Rijngebied dat vrijwel zeker werd gefinancierd door derden — en zeer waarschijnlijk door Huis Oranje zelf. Unitas maakte het mogelijk eigenaarschap te verbergen via certificaten, geldstromen te kanaliseren via schaduwvehikels, en belangen juridisch af te schermen tegen vijandige inname of controle.

Vóór de oorlog waren in Nederland zeker 275 ondernemingen actief met sterke Duitse connecties. Daaronder klinkende namen als Bosch (1886), Siemens AG (1847), Vereinigte Stahlwerke (1926), de partijen achter het latere IG Farben AG (1925), Mannesmann AG (1890), Krupp AG (1811), Stinnes AG, Guttehoffnungshütte (1758), Otto Wolff Gruppe (1904), Osram (1920) en het machtige Deutsche Kalisyndikat (1919). Het Verdrag van Versailles (1919) had de Duitse industrie commercieel verlamd en dwong haar tot creatieve routes. Nederland bood de logische uitweg: neutraal, met een sterke koopmanscultuur, ruimhartige financieringsfaciliteiten, slimme bedrijvenconstructies en een robuuste haven- en rederijcultuur voor import en export naar het Duitse industriële achterland aan de Rijn. De Britse *Times* schreef al in 1919: “The activity of the Germans in the commercial field is extremely great in Holland. (…) Holland can be a most powerful factor in re-establishing their commercial position.”

Ook in de moderne textielindustrie speelde Fentener van Vlissingen, net als de gelieerde Vlissingen-familie, een hoofdrol. Ook hier illustreerde Van Vlissingen hoe bedreven hij was in camouflagetechniek. Hij was na de oorlog medeoprichter van de Hollandsche Kunstzijde Industrie (HKI, 1911), die in 1929 — na het overlijden van zijn joodse zakenpartner Jacques Hartogs in 1928 — de Duitse Vereinigte Glanzstoff Fabriken (VGF, 1899) aankocht om daar samen de Algemeene Kunstzijde Unie (AKU, 1929) mee te vormen. Daarmee ontstond een complex grensoverschrijdend conglomeraat. Terwijl het concern formeel vanuit Breda werd aangestuurd, bleven de technische kennis en het productievolume geconcentreerd bij VGF in Wuppertal. Ook de Amerikaanse dochter Enka (1928), nog opgericht door Hartogs, groeide na de fusie explosief — mede dankzij de lage crisislonen in Nederland, Duitsland en de VS, en de nieuwe massamarkt voor goedkope damesmode en populaire artikelen als ‘nylons’. In 1939 bezat AKU 16% van de wereldmarkt voor kunstzijde, met 31 fabrieken wereldwijd.

Na de Conferentie van München (30 september 1938), waarin Duitsland de handen vrij kreeg om Tsjechoslowakije in te lijven, veinsde het Reichswirtschaftsministerium (RWM) de vrede. Twaalf dagen later gaf het RWM opdracht om het maken van Duitse Tarnung-structuren op te schorten — maar die waren toen al voltooid. Net als bij Loudon, Kreuger, Wenner-Gren, de Wallenbergs en Fritze wist slechts een klein *inner circle* van vertrouwelingen hoe die juridische constructies werkelijk in elkaar zaten. Zelfs voor het RWM bleef het ‘wat, waar en hoe’ van het geparkeerde kapitaal en de geldstromen een raadsel. De ondernemingen hielden hun eigendomsstructuren strikt geheim — al was het maar om belastingen en deviezenbeperkingen te ontwijken. Het was voor Berlijn ook duidelijke oorlogsstrategie: terwijl het RWM officieel slechts $10 miljoen opgaf, werd de Duitse industriële aanwezigheid in de VS in 1939 door Amerikaanse instanties geschat op circa DM 1 miljard, verspreid over zo’n 500 gecamoufleerde bedrijven. Berlijn hield zich ondertussen sportief en onderhield op basis van de ‘officiële’ bedrijfsgegevens uitstekende contacten met deze ondernemingen.

De meeste grotere structuren werden opgezet via Fentener van Vlissingen, samen met zijn ‘Oranje’-secondant Gerhard Fritze. Voor die Tarnung (cloaking) was absolute discretie cruciaal: zodra

Amerikaanse of Britse autoriteiten lucht zouden krijgen van de onderliggende eigendomsverhoudingen, dreigde onmiddellijke beslaglegging. De belangen waren tegelijkertijd wel wederzijds, want ook de VS had aanzienlijke industriële belangen in Duitsland opgebouwd. Daarom liepen veel structuren via ogenschijnlijk neutrale landen als Zwitserland, Zweden en Nederland — dat zijn 'neutraliteit' juridisch aanwendde om beslaglegging praktisch onmogelijk te maken. Daarbij speelden schaduwbankiers zoals Fentener van Vlissingen's 'paladijn' Fritze een centrale rol.[302]

Fentener van Vlissingen's AKU fungeerde vanaf mei 1939 mogelijk als het best verborgen zakelijke overlegorgaan van het Derde Rijk. Toen Hermann Göring de vier Duitse leden van het AKU-delegatiecomité ontsloeg wegens 'onbetrouwbaarheid', benoemde hij Hermann Josef Abs (Deutsche Bank) en baron Kurt von Schröder (Bankhaus Stein, Keulen) als hun opvolgers. De aanstelling was zo geheim, dat de namen van de andere twee nooit geregistreerd zijn.

Schaduwbankier Abs werd in 1938 benoemd tot bestuurslid van Deutsche Bank, maar zijn invloed begon eerder. In 1929 trad hij toe tot Delbrück, von der Heydt & Co. in Keulen en werkte later bij Delbrück Schickler & Co. in Berlijn, waar hij de rekeningen beheerde waarmee de Führer werd betaald. Na Kristallnacht leidde hij voor de bank het grootschalige arisatieprogramma — ook internationaal. Abs speelde dezelfde stille rol als 'vicepresident' Emil Puhl voor zijn publieke chef Funk bij de Reichsbank.

Kurt von Schröder — SS'er en schaduwbankier van de Himmlerkring en Himmler persoonlijk — stond via de Kepplerkring aan de basis van Hitlers macht, en oefende vanaf 1933 via Oranje's DNB bij de BIS — samen met Abs & Co. — ongekende supranationale macht uit over Europa. Hij was daarnaast nauw verbonden met BIS-directeur Hermann Schmitz, CEO van IG Farben vanaf 1935, met wie Von Schröder sinds 1932 intensief samenwerkte aan het cloaken van IG Farben bezit. Hun invloed op de financiële infrastructuur van het Derde Rijk liep — begrijpelijk gezien de enorme genocide — via een zeer select netwerk van absolute loyalisten, waarin ook Fritze en Van Vlissingen sleutelfiguren waren.

Schröder stelde later afwerend en nietszeggend: "De feitelijke beslissingen voor het AKU-consortium kwamen van Abs en Van Vlissingen", waarbij Abs rechtstreeks met Berlijn communiceerde. Volgens Abs was de cloakingstrategie van het Derde Rijk echter 'een groot succes' geweest — zó succesvol dat zelfs het Reichswirtschaftsministerium niet meer wist waar het Duitse kapitaal zich bevond.

Fentener van Vlissingen en Thyssen

In dit deel verschuift de aandacht naar een parallel circuit binnen het Oranje-netwerk in de nazi-oorlogseconomie: het staal- en kolenkartel rond Vereinigte Stahlwerke (1926), waarin Fentener van Vlissingen commissaris was. Deze lijn opereerde met eigen schermstructuren — waaronder Hanyco, Cehandro en Themis Zug — en week in juridische zin af van de eerder beschreven circuits rond BHS, Ruilverkeer NV en de Union Banking Corporation van Oranje's NHM. Ook Prins Bernhards 'Operatie

---

[302] De boodschap dat Nederland neutraal wilde blijven, werd versterkt door honderden gecamoufleerde N.V.-structuren, vaak opgezet rond Duits-Nederlandse belangen. Die boodschap stond echter haaks op Wilhelmina's geheime *Aanwijzingen* van mei 1937, waarin werd vastgelegd dat bestuur en industrie bij een vijandelijke inval moesten blijven functioneren — zogenaamd 'ten bate van de bevolking'. Omdat ook het koningshuis tot twee dagen vóór de Duitse invasie publiekelijk volhield dat het "nooit zou wijken voor de vijand", kon de omvangrijke Joodse gemeenschap maximaal worden verrast. De snelheid en systematiek van de plundering van Joods bezit — met de Oranje-gelieerde *Hollandsche Koopmansbank* (HKB) voorop — wijst op nauwgezette voorbereidende betrokkenheid.

Juliana’ viel aan deze lijn te koppelen. Maar het verschil tussen de circuits was eerder vorm dan inhoud: beide gecamoufleerde netwerken speelden een complementaire rol.

De centrale spil tussen deze schijnbaar gescheiden circuits was Oranje’s SS-bankier Kurt von Schröder. Vanuit Keulen beheerde hij zowel het Rijnlandse vermogen van Vereinigte Stahlwerke als de truststructuren van Heinrich Thyssen, via Bankhaus J.H. Stein en de August Thyssen Bank. In beide netwerken gold hij als onmisbare schakel: van Himmler, van IG Farben, van Oranje’s DNB. Von Schröder personifieerde de symbiose van staal, geld en schaduwpolitiek — precies op de grens tussen het publieke Derde Rijk en de private wereldorde van Oranje & Co. daarachter.

‘Superondernemer’ Fentener van Vlissingen was reeds sinds 1917 actief in de opbouw van het Duitse kolen-, staal- en explosievencomplex, waarin hij samen met IG Farben investeerde. Emil Puhl bevestigde na de oorlog expliciet dat Nederland een sleutelrol speelde in de camouflage (“Tarnung”) van nazi-kapitaal — met bijzondere nadruk op het buiten het publieke zicht reeds ‘gesaneerde’ Vereinigte Stahlwerke (VWS) van de familie Thyssen.

Toen Roosevelt op 10 april 1940 — direct na de Duitse inval in Denemarken — met Executive Order 8389 beslag liet leggen op alle Nederlandse tegoeden in de VS, raakten de Amerikaanse dochters van VWS, die via Nederlandse NV’s werden aangestuurd, direct in de problemen. VWS bracht de aandelen van Steel Union Sheet Piling (New York) en Steel Union Inc. (Los Angeles) daarom razendsnel onder bij de Rotterdamse Handelsmaatschappij voor Nijverheid en Commissiezaken NV (Hanyco) en de Wodan Handelsmaatschappij. Deze werden juridisch gehangen onder het onbekende Themis Finanzgesellschaft te Zug, Zwitserland.

Wodan NV was oorspronkelijk een dochter van Raab Karcher (1848) uit Kaiserslautern en stond onder leiding van Hans Wolf von Gorschen (1894–1945), een net als Von Schröder uit Keulen afkomstige bankier die zich in 1933 in Nederland naturaliseerde. De aandelenoverdracht werd ‘voorzienend’ op 3 mei 1940 gedateerd — exact één week vóór de Duitse inval. Themis belandde kort daarna op de zwarte lijst van Groot-Brittannië. Het netwerk week daarop uit naar Zweden, waar Pars AB als nieuwe holding fungeerde voor de Scandinavische belangen van VWS. Pars was ook moedermaatschappij van de Centrale Handelsvereniging Rotterdam NV (Cehandro, 1917), waarin onder meer Otto Wolff participeerde. Cehandro speelde een sleutelrol bij de camouflage van Thyssen-kapitaal in Argentinië. Voor de oorlog exporteerde het al grote hoeveelheden Duits staal naar Latijns-Amerika en hield het belangen op naam in onder meer Lametal SA (Buenos Aires), en firma’s in Zweden, Noorwegen, Zwitserland, Japan en het Verenigd Koninkrijk.

Via Fentener van Vlissingen en Otto Wolff liep een directe lijn naar Vereinigte Stahlwerke (1926), waarin Fentener commissaris was. Via het enorme kartel controleerde de dominante Thyssen groep de Rheinelbe Union (van Emil Kirdorf en Hugo Stinnes jr.), Rheinische Stahlwerke AG (gelieerd aan IG Farben), Phoenix AG (onder Otto Wolff), en Gutehoffnungshütte (1758), dat werd gecontroleerd door de Haniel-familie. Fentener van Vlissingen coördineerde het Nederlandse deel van dit staal- en kolenkartel — wat mogelijk ook de latere verdeling van de opbrengsten na liquidatie verklaart: bij de Safehaven-onderhandelingen tussen Zweden en Nederland in 1950 kreeg Nederland 40% van de opbrengst van de in Nederland geregistreerde bezittingen van VWS, Zweden slechts een bescheiden deel. Het verschil suggereert waar het werkelijke financiële zwaartepunt van het kartel lag.

Het aan Oranje gelieerde RWE van Stinnes en Thyssen stond aanvankelijk ook aan de basis van de carrière van voorzitter dr. Walter Funk. Toen Göring vanaf 1937 persoonlijk de leiding nam over het staatsindustriële conglomeraat Reichswerke Hermann Göring AG — als *Reichsmarschall* en architect van de militaire mobilisatie — schoof Funk snel door naar hogere posities: eerst als opvolger van de

'Iron-Willed Nazi Banker' Hjalmar Schacht als minister van Economische Zaken (1938–1945) en vervolgens als president van de Reichsbank (1939–1945). Ook dat was camouflage.

De werkelijke macht lag echter bij Funk's vicepresident Emil Puhl — tevens bestuurder van de BIS in Basel. Puhl, net als Schacht minister zonder portefeuille in Hitlers kabinet (1938–1943), organiseerde de goudtransporten van het Reich en was de centrale architect van de Tarnung-structuren die het Duitse industriële complex aan het zicht onttrokken — met hulp van RWM, BIS, en hun neutrale bondgenoten in Nederland en Zwitserland. Na de oorlog werd Funk als zondebok tot levenslang veroordeeld in Neurenberg. Terwijl Funk als symbolische zondebok werd opgesloten, bleven de echte architecten — Puhl, Schacht en Von Schröder — vrijwel buiten schot, beschermd door hun machtige netwerken.[303]

Fentener van Vlisisngen en Krupp AG

De allereerste bekende industriële Tarnung-constructie tussen Nederland en Duitsland lijkt de oprichting van de Handel Maatschappij Ruilverkeer NV (1918), opgezet vanuit Oranje's NHM in samenwerking met de familie Thyssen. Dit vehikel leidde uiteindelijk tot de oprichting van de Union Banking Corporation (1924) in New York. Fentener van Vlissingen lijkt de primeur te hebben buiten deze NHM-structuren, met het Administratiekantoor Unitas (1917), dat via Duitsland onder meer de Nederlandse kolenindustrie monopoliseerde. De eerstvolgende bekende constructie in zijn netwerk was Invacos NV (1922), een cruciaal vertrekpunt voor het camouflagecircuit rond Vereinigte Stahlwerke (1926) en de doorontwikkeling van nieuwe Duitse marinetechnologie.

De enorme staal-, kolen- en wapenfabrikant Fried. Krupp AG (1903) uit Essen werkte al tijdens de Eerste Wereldoorlog nauw samen met het Zweedse Bofors AB, en zette die samenwerking na de wapenstilstand voort. In de jaren 1920 werkte Krupp ook samen met Rheinmetall, dat later zou opgaan in Vereinigte Stahlwerke, voor geheime militaire samenwerking met het Rode Leger. In Kazan richtten beide partijen de *Panzerschule* op, voor de ontwikkeling van pantservoertuigen — die uit camouflage-overwegingen als 'tractoren' werden aangeduid.

Parallel daaraan liepen ontwikkeltrajecten in Zuid-Zweden, bij Landsverkfabriken in Landskrona. Twee derde van de aandelen in deze fabriek werd indirect gecontroleerd via de Duitse firma Gutehoffnungshütte (1758) van de Haniel-familie, die deze belangen in 1925 formeel op naam liet zetten van de Nederlandse schermvennootschap Handelsmaatschappij Rollo NV. Ook grote spelers als MAN en Daimler-Benz maakten gebruik van deze structuur — en bleven dat ook tijdens de Tweede Wereldoorlog doen.

Vanaf 1926 intensiveerde Krupp de samenwerking met de Hollandsche Industrie- en Handelsmaatschappij Siderius NV (1916, HIH), die kort daarop werd gereorganiseerd als holdingmaatschappij voor onder meer de Rotterdamse scheepswerf Piet Smit Jr. De helft van deze aandelen bleef in handen van de Rotterdamsche Droogdok Maatschappij (1902), de Machine- en Apparatenfabriek Utrecht en het Ingenieurskantoor voor Scheepsbouw NV (1922, Invacos) in Den Haag. Deze laatste was gespecialiseerd in het ontwerpen van oorlogsschepen — met name onderzeeërs — en werd een spil in zowel Krupps camouflagestrategie als in de feitelijke

---

[303] Zowel Fritz Thyssen (r. 1933–1945), Hjalmar Schacht (r. 1933–1946) als Kurt von Schröder (r. 1934–1945) traden toe tot het prestigieuze *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft*. Als respectievelijk industrieel, bankier en SS-*liaison* verenigden zij de economische, wetenschappelijke en ideologische pijlers achter het Derde Rijk. Via Schröder en Schacht — tot 1943 Hitlers algemeen minister zonder portefeuille — liep bovendien ook een stevige brug naar de BIS, en daarmee naar de Oranje's kapitaalstructuren.

modernisering van diens maritieme oorlogscapaciteiten. De HIH produceerde geschut en munitie in alle kalibers, voor landmacht, marine en luchtmacht, terwijl het juridische eigendom van de ontwerpen en ontwikkeling bij Krupp vielen.

De financiële afwikkeling van Krupps Nederlandse belangen liep via de Algemeene Overzeesche Handelmaatschappij NV in Den Haag, waarvan de winsten werden afgeroomd via de Amsterdamsche Crediet Maatschappij NV. In de raad van toezicht van die laatste zaten onder anderen een vertegenwoordiger van Krupp en de beruchte SS-baron Waldemar von Oppenheim — die ook de gevoelige transacties tussen Enskilda en Bosch begeleidde.

De Germaniawerf in Kiel leverde dertig ingenieurs aan Invacos. Onder leiding van dr. Hans Techel — die in Kiel de eerste geavanceerde U-Boote had ontworpen — werd het Duitse onderzeebootprogramma via Den Haag feitelijk voortgezet. Directeur was kapitein-luitenant ter zee Ullrich Blum, die al in 1919 Gustav Krupp von Bohlen und Halbach had gewaarschuwd dat Duitsland koste wat kost onderzeeërs moest blijven bouwen, bij voorkeur in landen die het Verdrag van Versailles niet hadden ondertekend — zoals Nederland, Spanje, Finland en Turkije.

De beste onderzeeërs ter wereld konden na 1919 vrijelijk worden bestudeerd door de voormalige geallieerden — de VS, Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië — die tot 1922 onderzeeërs als 'studieobjecten' ontvingen. Ondertussen meldden Japan, de Sovjet-Unie en Argentinië zich ook voor blauwdrukken en maritieme expertise — die in Nederland via Invacos werd doorontwikkeld. Op uitdrukkelijke instructie van de in Den Haag geboren Gustav Krupp mocht er op papier geen enkele band bestaan tussen de Germaniawerf en Invacos. De prioriteit lag bij kennisbehoud en beschermde doorontwikkeling, niet bij winst.

In het verlengde hiervan richtte Krupp ingenieursbureaus op in Spanje, Turkije en Finland. In al deze landen leverde Invacos zowel technische tekeningen als gespecialiseerde mariniers. Hieruit ontstonden de prototypes van de U-25 en U-26, die later de trots van Hitlers Kriegsmarine werden. Duitse bemanningen trainden op deze schepen in buitenlandse havens, onder toezicht van Invacos. Voor Turkije werden de boten gebouwd bij werf Feyenoord in Rotterdam, waar Krupp zich in 1925 had ingekocht — met drie ex-Germania-directeuren in de raad van bestuur. Zweden plaatste in 1930 een order bij Invacos; de onderzeeërs liepen onder licentie van stapel bij Kockums Mekaniska Verkstad AB (1840) in Malmö. Voor de jonge Sovjet-Unie werd gebouwd in Leningrad, op basis van het (inferieure) Cadiz-prototype.

Vanaf 1937 was Krupp — via Fentener van Vlissingen — ook direct verbonden aan Oranje's mijnimperium in Nederlands-Indië, waaronder de Oost-Borneo Maatschappij NV. De cruciale grondstof daar was nikkel, waarin Krupp vanaf dat moment op wereldschaal een vrijwel onaantastbaar monopolie verkreeg. Tegelijk vormden Invacos en haar zusterbedrijven de spil van een juridisch onzichtbaar, maar technisch hoogontwikkelde productenseries — waarin marinetechnologie, grondstofbeheersing en Oranje-bescherming samenkwamen onder het mom van 'neutraal' zakendoen.[304]

---

[304] Aanvullend richtte *Krupp* in 1937 samen met 'kolenmaatschappij' *Oost-Borneo N.V.* — ieder voor 50% — de *Bono-Tolo Maatschappij* op, om de nikkelertsen op Celebes gezamenlijk te ontginnen uit tien of meer concessies van laatstgenoemde. Fentener van Vlissingen was betrokken als commissaris van de nieuwe onderneming en bovendien voorzitter van de *Oost-Borneo Maatschappij N.V.* van 1928 tot zeker 1939. Vanuit zijn achtergrond was hij bijzonder vertrouwd met kolen en had hij zijn werkzaamheden verlegd naar Azië, waar Japan sinds 1931 zijn oorlogsindustrie begon op te bouwen. *Oost-Borneo* leverde dan ook met winst kolen aan Japan, waar een oplopend tekort bestond.
In 1935 richtte *Oost-Borneo N.V.* samen met Japanse partijen het *Japan Aluminium Syndicaat* op, waarbij

Fentener van Vlissingen en IG Farben

De Duitse industriereus IG Farben AG, officieel opgericht in 1925 als Interessen-Gemeinschaft Farbenindustrie AG, groeide al snel uit tot het machtigste industriële concern van Europa – ogenschijnlijk vernoemd naar het aan Oranje gelieerde Farbwerke MLB AG. Met een structuur die tegelijk kartel, holding en juridisch rookgordijn was, wist het bedrijf belangen in duizenden ondernemingen wereldwijd te verbergen. Vanaf het begin werden deze belangen gecamoufleerd via juridische dekmantels in Zwitserland, Nederland, Luxemburg en de VS, met hulp van verbonden bankiers en andere discrete bestuurders.

Fentener van Vlissingen en Gerhard Fritze speelden hierin een hoofdrol namens het Oranje-netwerk. Het begon schijnbaar onschuldig via een op papier onbeduidend commissariaat bij de Handelsvereeniging Overzee NV (1922, Havero), waarmee directe banden met IG Farben werden onderhouden: Havero kocht en verkocht overzeese producten voor IG. Later volgden andere schermmaatschappijen als Mapro NV (1932), Voorindu NV (1933) en Chehamij NV (1934), waarin aandelenbelangen, licentierechten en octrooien van IG Farben werden ondergebracht — losgekoppeld van hun Duitse oorsprong. De controle over deze NV's lag bij een klein, gesloten netwerk van vertrouwelingen, met Fritze als spil. Via de Hollandsche Koopmansbank (HKB) organiseerde hij het financiële verkeer tussen Duitsland en 'neutraal' Zwitserland en Zweden. Zwitserse banken als Von der Heydt, SHB en de Zürcher Bankverein verzorgden de kapitaalstromen, terwijl de Luxemburgse *Compagnie Financière et Industrielle* een fiscale sluier optrok om de winsten verder af te romen en bezit beter te kunnen verduisteren.

Fritze, Oranje's vertrouweling, werkte intussen actief en openlijk voor IG Farben, zowel via zijn directe contacten als via de HKB. Die bank was ook de toegang tot het Zweedse web van Wallenberg's Enskilda, net als eerder voor Ivan Kreuger. Toen Fritze zich in 1929 in Nederland naturaliseerde, nam hij de regie over bij HKB, die toen nog grotendeels in handen was van Kreuger. Na diens dood in 1932 bleef Enskilda voor 20% aandeelhouder en nam zitting in de raad van bestuur. IG Farben nam pas later een grote deelname, zoals dat ook elders gebeurde. Fritzes werkte bij IG Farben samen met Max Ilgner en Günther Frank Fahle, respectievelijk directeur en onderdirecteur van NW7 — de financiële en inlichtingenpoot van IG Farben. Zij noemden Fritze na de oorlog hun "Vertrauensmann". De Britse inlichtingendiensten waarschuwden: *"If you're going to sup with Mr. Fritze, use a long spoon."*

Fritze verzorgde de cloakingsoperaties voor IG in Nederland, en de HKB was hun voornaamste bankverbinding aldaar. Zijn uitstekende contacten in het Nederlandse establishment — inclusief de koninklijke familie — maakte zijn positie onaantastbaar. Terwijl Fentener van Vlissingen in Europa actief bleef in samenwerking met het naziregime, week Fritze in mei 1940 uit naar de VS (net als Juliana & Co.), waar hij zich met IG's overzeese belangen bezighield. Dankzij Fritze's activiteiten konden Bernhard, Juliana én Fentener zelf hun handen in de publieke beeldvorming schoonhouden — bij wat een van de grootste moordoperaties met voorbedachten rade in de moderne geschiedenis zou worden.

---

bauxiet uit Nederlands-Indië werd vervoerd naar Japans Formosa voor verwerking in de fabriek aldaar. De keizerlijke *zaibatsu Mitsui* was al sinds 1928 samen met *Oost-Borneo N.V.* actief bij de exploratie van (zeer beperkte) olieconcessiegebieden in Indië.
Bronnen: *NRC*, 22 augustus 1928, 15 september 1928, 7 augustus 1931, 25 juli 1935, 1 augustus 1935, 8 juli 1937, 28 oktober 1937, 10 augustus 1938, 20 september 1939; Jaarverslagen 1928 en 1939.

Nederland fungeerde als cruciale draaischijf tussen Zweden, Zwitserland en de rest van de wereld. IG's dochterbedrijven voor onder andere de Nederlandse koloniën, het Verenigd Koninkrijk en *Commonwealth*, Italië en Finland waren formeel in Nederland gevestigd. Belangrijke verkoopmaatschappijen als Chehamij, Voorindu en Mapro werden al vroeg opgezet en controleerden dus grote hoeveelheden inkomsten. Chehamij en Voorindu waren voor de oorlog ook de grootste aandeelhouders van de Amerikaanse dochter General Aniline & Film (GAF, 1929), terwijl Chase en NCB IG Chemie AG (1930) in Zwitserland controleerden. Voorindu hield daarnaast directe zeggenschap over IG-bedrijven in onder meer Australië, België, Canada, Egypte, Groot-Brittannië, Frankrijk en Nederland. Mapro, waarvan Fritze directeur was, was direct verbonden aan Oranje's koloniën, IG's strategische kernbedrijven en met Max Ilgner zelf.

De werkelijke omvang van IG Farben's imperium was, zoals bij andere Tarnung-constructies, slechts bekend bij een zeer selecte kring van insiders. In 1943 schatte IG de waarde van zijn deelnemingen op DM 715 miljoen binnen Duitsland (1943:ƒ 539 miljoen) en DM 65 miljoen (1943:ƒ 49 miljoen) daarbuiten. Deze cijfers waren echter zwaar gemanipuleerd, met toestemming van de eigen overheid. Zelfs na nieuwe controle door Duitse auditors werden de buitenlandse deelnemingen maar op DM 100 miljoen gewaardeerd — omdat de echte omvang buiten de boeken werd gehouden. IG Farben was tegen 1939, met SS'er Hermann Schmitz als CEO en BIS-directeur, uitgegroeid tot een parallelle staat. Alleen US Steel, General Motors en Standard Oil waren wereldwijd groter — maar geen van hen was zó breed actief:

'It produced pharmaceuticals, chemicals, high explosives, film, plastics, fuel, rayon, paint, pesticides, car tires, poison gases, light bulbs, asparin, margarine, detergents, fertilizer and much more. IG Farben provided the nickel for the engines of the Heinkel and Stuka bombers, the aluminium for their bodies the magnesium for their wings and the artificial rubber to hold the windshields together. It refined tur fuel, oils and greases that let the Wehrmacht unleash the Blitzkrieg.' De onderneming was met Thyssen de grootste explosieven fabrikant van het Duitse Rijk.

Het onzichtbare rijk van IG Farben was zeer actief in de VS – met het duo Fentener van Vlissingen met 'secondant' Fritze als tandem in centrale rollen. Vanaf 1929 werden de Amerikaanse belangen van IG Farben ondergebracht in de nieuwe General Aniline Works (GAF). Die controleerde onder meer Agfa-Ansco Corp. (1842/1928), 50% van de BASF-erfgenaam Winthrop Chemical, en 50% van Magnesium Development Corporation. Via laatstgenoemde werkte IG samen met Alcoa in American Magnesium Company, waarmee het in een wereldmonopolie door patenten en licenties productiebeperkingen kon opleggen aan marktleider Dow. Magnesium is dan een revolutionair materiaal — een derde lichter dan aluminium en net zo sterk en daardoor veel toegepast in de vliegtuigindustrie.

Samen met Rockefeller's Standard Oil of New Jersey (SONJ) richtte IG ook Standard IG Farben op (1927), een andere grote onderneming. Een andere dochter American IG Chemical Corp. (AICC) werd in 1929 opgezet als Amerikaanse tak van IG Chemie AG (Zwitserland). Voor de oorlog fuseerden GAF en AICC tot GAF Corp. (1939), en werden de aandelen overgedragen aan IG Chemie in Zwitserland om de cloaking te maximaliseren. Dietrich A. Schmitz, de tot Amerikaan genaturaliseerde broer van IG-CEO Hermann, werd aangesteld als Amerikaanse topman. Het was cloacking om zijn best: Tijdens de oorlog zou slechts 10% van de aandelen formeel in handen blijven van IG Chemie AG, maar via Zwitserland bleef Frankfurt in controle – via de broers Schmidt.

In de raad van bestuur van GAF Corp. zaten zwaargewichten: SONJ's Teagle, Edsel Ford die dan Ford leidt, NCB's Charles E. Mitchell (betrokken bij de beurscrash van 1929), en (onder)minister van Marine en schaduwbankier James V. Forrestal (r. 1940–44/1947), een partner in Dillon, Read & Co. dat eveneens actief was in Nazi Duitsland. Ook voormalig *Attorney General* Homer S. Cummings (r.

1933–1939), die alles wist van het Amerikaanse juridische systeem, nam plaats. Via lobbycampagnes, waaronder de ‘Keep America Out of War’-bijeenkomsten — waarbij tientallen Republikeinse Congresleden aanwezig waren — en directe sponsoring van parlementsleden en senatoren beïnvloedde GAF de Amerikaanse politiek.

In New York was ook het Amerikaanse filiaal van NW7, Chemnyco, gevestigd. *'Specialised in world patent and cartel agreementsnand organised foreign markets for IG Farben's development and penetration into other continents. Ilgner is (...) maniacal on the subject of German domination and reportedly one of the men who laid careful plans for Germany's post-war industrial rearmament.* Ilgner’s broer Rudolf kreeg de leiding over Chemnyco. De technische staf van Chemnyco deed diepgaand onderzoek naar bedrijfsinstallaties en productieprocessen van 'ontelbare' bedrijven voor IP of voor IG als potentieel aandeelhouder. *'For the same ostensible reason they solicited and obtained information for thorough reports of great variety of American plants, projects, processes, natural resources, financial institutions and whole industrial reasons. Chemnyco's Statistical Department, through acces to United States Governement information agencies as well as to other public and private sources of general and specific economic data, was able to amass reports more impressive than anything that could be obtained by an American Company using the sources ordinarily available to it. (...) Chemnyco transmitted to Germany our economic and industrial vital statistics whise German counterpar our militaryband administrative authorities would give much to posess.'* Bij onderzoek in 1940 werden documenten verbrand. De boete: $1.000. De spionage zelf bleek niet illegaal volgens de antitrustafdeling.

Hier vinden we ook Walter Schellenberg terug. Net als schaduwbankier én voormalig keizerlijk spion Baron Kurt von Schröder en voormalig strijdmakker Gerhardt Westrick was hij directeur van ITT, maar ook hoofd van *counter intelligence service* (Sicherheitsdienst, SD) van de Gestapo. Hier kwam ongewoon veel doorgewinterde intelligentie- en financieringskracht bij elkaar - Westrick had met spionnenmeester Dr. Heinrich Albert het prestigieuze advocatenkantoor Albert & Westrick (1921) opgericht, dat zeer nauw verbonden was met de Dulles-broers van Wallstreet waarvan Allen Dulles vanaf 1942 onderdirecteur is van de OSS in Zwitserland.

Schellenberg werkte in de VS nauw samen met Max Ilgner, neef van de Schmitz, binnen de *'Organization of Germans Abroad'* (AO), een netwerk met 5.000 agenten, opererend via American IG Chemical — geleid door Nazi-consul Fritz Wiedemann. De *Statistical Department* van Chemnyco stuurde wekelijks rapporten naar Duitsland over de Amerikaanse economie, politiek, wetenschap en geografie. De *Financial Department* volgde douane, belastingen, patenten; de *Technical Department* beheerde industriële spionage en patentonderhandelingen. De kaartencollectie van natuurlijke rijkdommen en infrastructuur uit alle hoeken van de wereld, inclusief geheime militaire kaarten van het Amerikaanse leger, was volgens justitie ‘spectaculair’. Het was tot dan een enorm succes geweest.

Op 11 december 1941 – als de Führer de oorlog verklaart aan de VS - werd Chemnyco gesloten door het Amerikaanse ministerie van Financiën en de aandelen door *Alien Property Custodian* (APC) geconfisqueerd. De poging van het joodse hoofd Morgenthau Jr. om IG’s rekeningen bij NCB te bevriezen werd aanvankelijk teruggedraaid, maar het beslag op IG Chemie zette wel $250 miljoen vast. Toen Schmitz de dochter probeerde te verkopen aan andere IG-entiteiten, blokkeerde Morgenthau dit. Nadat Morgenthau 97% van de aandelen had opgeëist, gaf Roosevelt de voorkeur aan een ‘beheerde nationalisatie’ via APC onder pro-Nazi *Attorney General* Francis Biddle (r. 1940–1945). Morgenthau ontsloeg pro-nazikader, maar Roosevelt stelde William Bullitt aan om dat juist te beschermen. Halbach krijgt in maart 1942 met zijn hoofd verkoop en pro-Nazi Alfredo E. Moll ook de

aandelen terug en de bevriezing van de tegoeden opgeheven, nog geen twee maanden nadat Morgenthau de onderneming grotendeels had genationaliseerd.

Toen Bullitt opstapte, kreeg pro-nazi Ernest K. Halbach de leiding van pro-nazi Leo T. Crowlee (r. 1943–1947) van State Department (op de payrol van Schrobanco), met hulp van de J. Henry Schröder Bank en John Foster Dulles — diens vriend en juridisch adviseur. In 1944 waren de drie knullig opgezette antitrust zaken van Biddle stukgelopen op de verdediging van John F. Dulles – een goede vriend van Crowlee en Halbach. Uiteindelijk kreeg Halbach door het werk van J.F. Dulles $ 697 miljoen schadevergoeding plus rente van de Amerikaanse staat ter compensatie.

IG Farben saboteerde — of misschien is selectief temporiseren een beter woord — net als Enskilda en kartelpartner SONJ (Standard Oil of New Jersey) van John D. Rockefeller Jr. actief de Amerikaanse oorlogseconomie, onder meer via synthetisch rubber. Terwijl SONJ in 1938 met moeite enkele details over butylrubber vrijgaf aan Amerikaanse producenten, hield IG Farben zijn eigen Buna-technologie strikt geheim. De beslissende onderhandelingen over de samenwerking vonden nog voor de oorlog plaats in Nederland — en wezen al op een opzettelijke voorbereiding op de aanstaande oorlogssituatie. *"Pursuant to these arrangements,"* zo rapporteerde een vicepresident van SONJ, *"I was able to keep my appointments in Holland, where I had three days of discussion with the representatives of the IG. They delivered to me assignments of some 2,000 foreign patents and we did our best to work out complete plans for a modus vivendi which would operate through the term of war, whether or not the U.S. came in."*

Na het uitbreken van de oorlog formaliseerden partijen hun marktverdeling: IG gaf SONJ de volledige controle over hun gezamenlijke *Joint American Study Company* (JASCO, 1930), opgericht voor de exploratie en exploitatie van diverse rubbersyntheseprocessen. In ruil kreeg IG de wereldwijde patentrechten van JASCO buiten de VS, het VK en Frankrijk. SONJ weigerde vervolgens technische knowhow over butylrubber te delen met derden. Frankfurt blokkeerde intussen iedere overdracht van Buna-kennis, waardoor de verkregen patenten in feite waardeloos waren. Tegelijk vertraagde SONJ de uitgifte van sublicenties aan Dow en Goodyear, en eiste het zelfs tijdens oorlogstijd 3–7% royalty's — wat alleen United States Rubber (geleid door pro-Nazi Prescott Bush) accepteerde. Mede door deze obstructie — en vanwege het illegaal blijven leveren van olie aan de vijand — kreeg SONJ in 1942 een zware antitrustzaak van Morgenthau's ministerie, wat uiteindelijk leidde tot het aftreden van Teagle. Wat zelden werd benoemd: SONJ controleerde samen met Oranje's Koninklijke het enorme wereldwijde oliemonopolie, terwijl Oranje tot mei 1941 ook de grootste leverancier van lucratief natuurlijk rubber was via zijn posities in Nederlands-Indië en Brits-Maleisië.

Een tweede sabotagekanaal verliep via de markt voor magnesium. Het wondermetaal is ruim een derde lichter dan aluminium maar minstens zo sterk, en daarom onmisbaar voor de moderne vliegtuigindustrie waar iedere kilo minder het bereik, snelheid en wendbaarheid vergrote. Daarnaast werd het materiaal ook gebruikt in brandbommen, verlichtingsstaven voor nachtoperaties, ontstekingen in explosieven en bij signaalmiddelen. Ook in tankonderdelen en radarsystemen werd het gebruikt.

IG Farben had het slim gespeeld. De onderneming was al vroeg 's werelds grootste producent van aluminium en vormde daarmee een rechtstreekse bedreiging voor *Aluminum Company of America* (Alcoa, 1888). Om die reden werd in 1931 het zogenaamde Alig Agreement gesloten — een wereldwijd aluminium- én magnesiumkartel tussen Alcoa en IG Farben. Daaruit volgde de oprichting van de 50/50 Magnesium Development Corporation, een gezamenlijke patent- en kennismaatschappij. IG verwierf daarnaast een 50% belang in Alcoa's *American Magnesium Company*. Meteen legde IG productiebeperkingen op — dan een standaardstrategie van mondiale kartels om schaarste kunstmatig te creëren en prijzen op te drijven.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Ook Dow Chemical, op dat moment de grootste Amerikaanse magnesiummonopolist, werd in het kartel opgenomen, zij het als ondergeschikte partner, omdat het niet over de essentiële patenten beschikte. In 1934 volgde een gezamenlijke patentholding-overeenkomst, waarna een contract werd gesloten dat Dow verplichtte géén magnesium aan andere landen te leveren anders dan de VS en het VK met voor die laatste een leveringsbeperking tot 150 ton per jaar — de wereldmarkt werd daarmee vrijwel volledig overgelaten aan IG. Tussen 1934 en 1939 leverde Dow maar liefst 2.063 ton magnesium aan IG, dat inmiddels 's werelds grootste producent was geworden. Dit was het leeuwendeel van Dows totale output van 2.172 ton in die periode — bovendien verkocht tegen prijzen die gemiddeld 39% lager lagen dan wat Dow aan andere klanten vroeg. Vooral de Britten werden hierdoor extreem kwetsbaar: 88% van hun magnesiumvoorziening kwam van 'aartsvijand' IG Farben. In 1940 produceerde Duitsland meer dan 19.000 ton, tegenover 5.680 ton in de VS. Groot-Brittannië liep bij aanvang van de oorlog direct tegen acute tekorten aan en werd daarmee in zijn oorlogsinspanning geblokkeerd — precies zoals IG het al vijf jaar daarvoor had gepland.

Hetzelfde gebeurde voor aluminium, een ander wondermateriaal waarvan 80% verdween in vliegtuigen. Het onroestbare, niet geleidende bulkmateriaal werd ook gebruikt voor lichte pantservoertuigen, onderdelen van duikboten, radarkoepels, sonarsystemen en communicatieapparatuur.

In 1940 kwam maar liefst 66% van de wereldproductie uit Duitsland, grotendeels via de Vereinigte Aluminium-Werke AG (1917) — een combinatie van staatsbedrijven en IG Farbens dochteronderneming Aluminium-Werke. De opbouw van het kartel begon tussen 1929 en 1931, met deelname van onder meer Alcoa's Canadese dochter Aluminium Company Ltd. In 1931 verenigden Franse, Duitse, Zwitserse en Britse producenten zich in een formeel kartel via de zogeheten Foundation Agreement. Hieruit ontstond de *Alliance Aluminium Compagnie*, gevestigd in het Zwitserse Bazel, die jaarlijks de maximale productievolumes voor de aangesloten leden dicteerde, met als doel het kunstmatig hooghouden van de prijzen.

Onder het regime van Hitler gingen de Duitse producenten akkoord met het overschrijden van hun formeel toegekende aandeel van 19,64%, mits ze hun aluminiumproductie niet zouden exporteren. De overige leden stemden met tegenzin in. Duitsland begon zijn binnenlandse productie fors op te voeren: in 1937 produceerde het bijna evenveel als de Verenigde Staten, en in 1941 was de Duitse output verreweg de grootste ter wereld. Als gevolg van deze kartelafspraken en productiebeperkingen kampte de Amerikaanse vliegtuigindustrie in 1942 met ernstige tekorten. De antitrustdivisie van het ministerie van Justitie signaleerde weliswaar de dominante positie van IG Farben en zijn Duitse partners, maar tegen de tijd dat formele stappen overwogen werden, was het al te laat.

Net als bij andere ondernemingen gebeurde de inbeslagname op basis van de *Trading with the Enemy Act* (1917), uitgevoerd door de *Alien Property Custodian* (APC) en de *Division of World Trade Intelligence* (DWTI) van het State Department, opererend onder Crowley's *Foreign Economic Administration* (FEA). De DWTI stelde in 1941 een zwarte lijst op van personen en bedrijven die in strijd handelden met de Amerikaanse 'defensiebelangen'; deze lijst werd vanaf juli 1942 actief toegepast. Op 30 juni 1944 had de APC — die sinds 11 mei 1942 bevoegd was — al de controle over $ 484 miljoen aan vijandelijk bezit, waaronder 46.000 patenten, meer dan 200.000 copyrights en ruim 400 merknamen. Waar mogelijk werd dit in beslag genomen bezit ingezet voor de Amerikaanse oorlogsinspanning. Maar opvallend genoeg werden lang niet alle cruciale bedrijven aangepakt: Oranje's NHM bleef bijvoorbeeld onaangetast. Er werd dus selectief beslag gelegd — mogelijk omdat Crowley een vertrouweling was van J.F. Dulles. Oranje's Fritze bevond zich bovendien in de buurt, om discreet toezicht te houden op het gewenste verloop.

Het valt op dat juist op het moment dat de Verenigde Staten Japan tot oorlog provoceerden, het Duitse leger reeds was vastgelopen aan het Oostfront. In december 1941 beschikte de VS over het 17de leger ter wereld — kleiner dan dat van Portugal. Toch hadden zij zich al in september strategisch gepositioneerd met een kolossaal *Lend-Lease*-programma aan de zijde van zowel Brittannië als de Sovjet-Unie, waarmee Washington een cruciale bijdrage leverde aan de verdediging van Londen en Moskou. Na de aanval op Pearl Harbor op 7 december 1941 bouwden de VS, met steun van Oranje, razendsnel een oorlogseconomie van ongekende schaal: een 'total war'-complex dat de fundamenten zou leggen voor de latere Amerikaanse wereldheerschappij. De juridische conflicten van 1942 — zoals de antitrustzaak tegen SONJ — vormden slechts de eerste schermutselingen in deze machtsverschuiving. Het selectieve temporiseren en de selectieve toepassing van beslagmaatregelen maakten duidelijk dat bepaalde actoren — waaronder Oranje, dat zowel binnen het geallieerde als het Nazi-complex opereerde — konden meebepalen wie groot mocht worden van de lucratieve, explosief groeiende oorlogsindustrie. Die macht werd niet alleen uitgeoefend via Oranje's Amerikaanse reuzen als General Motors, US Steel, SONJ en ITT, maar juist ook via de participaties in de patentgedreven Duitse grootindustrie — IG Farben, Krupp, de SKG. Hier was de gecamoufleerde macht achter de macht aan het werk.

Het gesaboteerde onderzoek naar Fentener van Vlissingen's AKU activiteiten

Crowley's FEA-medewerker James Stewart Martin, die anderhalf jaar leiding gaf aan de *Decartelisation Branch* in bezet Duitland, uitte herhaaldelijk zijn wantrouwen over de manier waarop AKU — Fentener van Vlissingen's imperium — in korte tijd meerderheidsbelangen had verworven in drie grote Amerikaanse kunststoffabrieken: American Enka, North American Rayon Corp. en American Bemberg Corp. Martin vroeg zich publiekelijk af hoe dit mogelijk was geweest tijdens een wereldoorlog waarbij de meeste vijandelijke belangen onder toezicht of beslag lagen. Zijn onderzoek werd echter actief tegengewerkt: het Militair Gezag in Den Haag, onder directe controle van Wilhelmina en Prins Bernhard, hield Martin af van Nederlandse informatiebronnen en beloofde 'eigen onderzoek'. Die toezegging bleef zonder contact, zonder onderbouwing, zonder gevolg.

Ook vanuit de Amerikaanse kant werd Martin onder druk gezet. Zijn meerdere bij de *Foreign Economic Administration* (FEA), de machtige *general* William Draper, saboteerde systematisch de pogingen van zijn ondergeschikten. De gemilitariseerde bankier Draper was partner geweest bij Dillon, Read & Co., waar hij verantwoordelijk was voor de investeringen in Duitse bedrijven — waaronder IG Farben. Eerder had Draper ook Josiah DuBois (de pro-Joodse hoofdaanklager bij het IG Farbenproces), Joseph Borkin en Russell Nixon (plaatsvervangend directeur van de *Division of Investigation of Cartels of External Assets*) effectief buitenspel gezet.

Martin keerde uiteindelijk gefrustreerd terug naar de Verenigde Staten. Hij verwerkte zijn ervaringen in het boek *All Honorable Men* (1950), waarin hij expliciet schreef dat zijn pogingen tot kartelontbinding systematisch waren gesaboteerd — zowel door de financiële elite van Wall Street als door de collaborerende elites in Europa. Fentener's AKU bleef intussen ongestoord opereren — als stille hoeksteen van een netwerk dat tot ver na de oorlog onaantastbaar bleef.

Fentener van Vlissingen's netwerk met andere 'aartscollaborateurs'

De Amerikanen waren na de oorlog allerminst tevreden met de resultaten van de Safehaven-commissie die onder leiding stond van Fentener van Vlissingen — een figuur die zij onomwonden aartscollaborateur noemden en die binnen Nederland ook na de oorlog als onaantastbaar gold. Ook

andere ‘aartscollaborateurs’ zoals Gerhard Fritze, Reinder Zwolman (1912–1988), dr. J.W. Duyff (1907–1969), A.D. van Buuren en Pieter Schelte Heerema (1908–1981) kregen een vergelijkbare vrijgeleide van de hoogste Nederlandse autoriteit: Wilhelmina. Als symbolische tegemoetkoming aan de VS werd nog een deel van AKU’s Amerikaanse activa afgestoten, tegen royale compensatie. Maar verder bleef het grotendeels bij de status quo. De belangen van Oranje gingen voor, maar niet nadat Fentener van Vlissingen ‘Safehaven’ een sarcastische bijklank had bezorgd.

‘Aartscollaborateur’ Reinder Zwolman, ondanks zijn nauwe betrokkenheid bij de SS, zeer dubieuze vastgoedtransacties en wapenhandel tijdens de bezetting, in Loe de Jongs ‘Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog’ zelfs opgevoerd als verzetsheld. Zwolman kreeg een koninklijke onderscheiding, en zijn Maatschappij van Onroerende Goederen Nassaulaan NV (1944) — what’s in a name — bleef als vastgoedvehikel fungereren tot het met verdwenen portefeuille gecontroleerd werd opgeruimd. Zijn aannemersbedrijf VAB (1953) werd een dominante speler in de wederopbouw en was nauw verbonden met Oranje’s Koninklijke (1890). Via de diep corrupte Exploitatie Maatschappij Scheveningen (EMS, 1958) verwierf Zwolman op ongewoon grote schaal vastgoed in Den Haag en Scheveningen; zijn imperium groeide door onzichtbare bescherming uitgroeien tot wellicht de meest schimmige pijler van Koninklijke BAM NV (1973/1992).

Dr. J.W. Duyff, Leids hoogleraar en naaste vertrouweling van prins Bernhard, gold eveneens als ‘verzetsman’, maar stond bekend als wapenhandelaar — mogelijk gefaciliteerd door Bernhard zelf. Duyff fungeerde als discrete tussenpersoon bij transacties waarmee Bernhard zich niet openlijk kon verbinden. Zijn rol was noodzaak, omdat anders gebeurde wat de prins bij de Lockheed-affaire (1976) fataal werd.

Ook François van ’t Zand (r. 1940-1944), leider van de Centrale Inlichtingendienst (CID, 1919) tijdens de oorlog en vertrouweling van zowel Wilhelmina als Bernhard, werd door officiële geschiedschrijving opgevoerd als verzetsfiguur — terwijl hij in werkelijkheid het koninklijke dubbelspel vanuit Londen coördineerde. Zijn reputatie was dermate omstreden dat zelfs binnen de regering sprake was van wantrouwen. Toen hij zich in 1941 zogenaamd terugtrok als CID-chef, bleef hij actief achter de schermen; hij vormde in Londen met Wilhelmina en Bernhard een ‘driekoppige dictatuur’ die dus geheel los van de officiële kanalen opereerde. Toen Wilhelmina’s ‘verzetsleider’ Bernhard vanaf oktober 1944 met steun van Van ‘t Zand de verschillende werkelijke Nederlandse verzetsgroepen ging centraliseren onder zijn gezag, kostte dat opvallend genoeg alsnog aan honderden verzetsmensen het leven omdat de Gestapo hen te pakken kreeg. Een deel van het verzet zou Van ‘t Zand hebben willen liquideren, omdat hij met de Nazi’s zelf zou hebben geheuld.

Een van de vele onbegrijpelijke beslissingen van het nieuwe Nederlandse Beheersinstituut (1945-1947), dat de ‘collaboratie’ na de oorlog aan de tand moest stellen, was om de voormalige joodse bank Teixeira de Mattos (1822) niet op de lijst te zetten. De bank was na de arisatie tijdens de oorlog spil geweest bij internationale wapenhandel. Eén van haar aandeelhouders, Tonnie van der Gouw — een SS’er die later tot de doodstraf werd veroordeeld — had in zijn bekentenissen verklaard dat Zwolman verantwoordelijk was voor meer dan 120 moorden. Toch kreeg Van der Gouw in 1949 'voor zijn eigen veiligheid' detentie, en in 1955 ongevraagd gratie. Hij trad vervolgens in dienst van de BVD. Medeaandeelhouder A.D. van Buuren — eveneens een bekende van Bernhard — was ook wapenhandelaar geweest tijdens de oorlog. Als directeur van Handelsmaatschappij Montan Export NV, officieel een Nederlandse exportfirma van het Duitse reus Klöcker & Co. (1906), werd hij na de oorlog actief in wapenhandel naar Oost-Europa via constructies in Liechtenstein.

Pieter Schelte Heerema, NSB-lid en uitgesproken antisemiet, was reeds tijdens de oorlog veroordeeld wegens zijn lidmaatschap van de Waffen-SS. Hij kon Nederland in 1945 wonderwel ontvluchten en richtte in Venezuela Constructora Heerema (1948) op om te gaan werken voor Oranje’s Koninklijke en

andere partijen. Na zijn terugkeer in Nederland startte hij Heerema Ingenieursbureau Engineering Service (1961), dat later internationale faam zou verwerven in de offshore-industrie. Zijn latere financiële vehikels met anonieme aandeelhouders — Heerema International Group Services Holding SA en Heerema Group Services SA in Luxemburg — sturen het imperium aan.

Fritze zelf vertrok op 10 mei 1940 naar Curaçao, waar hij Oranje's Curaçaose connecties gebruikte om de HKB — verbonden met Enskilda en IG Farben — te herhuisvesten in Willemstad, de hoofdstad van de kroonkolonie en belastingparadijs. Tegelijk bleef Fritze vanuit New York de belangen van IG Farben en de GAF-coördinatie behartigen, samen met de NHM, die daar in 1941 een vestiging opende. Nederlandse holdings zoals Mapro NV, Voorindu NV en Chehamij NV werden na de oorlog eenvoudigweg zonder vragen geliquideerd door het Nederlandse Beheersinstituut (1945-1947), zonder dat hun Nederlandse bestuurders of eigenaars aansprakelijk werden gesteld. Fritze zelf ontkende simpelweg alle banden met IG Farben en kwam ermee weg. Hij werd — net als Fentener van Vlissingen — nooit vervolgd voor enige collaboratie, en zelfs voorgedragen voor een koninklijke onderscheiding. Die werd, verstandig, op het laatste moment ingetrokken om geen aandacht te treken. De zaak tegen Fritze en de HKB werd in 1948 geseponeerd, zonder enige zitting of uitspraak. De HKB werd vervolgens in 1953 zonder vragen technisch failliet gemaakt door een andere vriend van Bernhard.

Ook dat laatste was geen toeval: de voorzitter van de organisatie die het Beheersinstituut controleerde was Pieter Sjoerds Gerbrandy, oud-premier (1940–1945) en minister van Koloniën (1941–1942), die kortstondig ook minister van Justitie (1945) was geweest in Wilhelmina's kabinet. Vertrouweling Gerbrandy kende de verhoudingen en wist precies wat te doen.

In Groot-Brittannië voltrok zich een vergelijkbaar scenario van anti-interventie. Daar was op voorspraak van de Bank of England en de joodse Sir Charles Hambro — directeur bij de Bank (1928–1963) én voormalig hoofd van de Britse geheime dienst SOE (r. 1940–1943) — de plaatsing van het Wallenberg-imperium op de zwarte lijst voorkomen. Sterker nog: George VI overwoog zelfs de Wallenbergs te benoemen tot Ridders in de Orde van St. Michael and St. George — wat iedere vervolging feitelijk blokkeerde. Missie geslaagd.

Fentener van Vlissingen als schaduwinvesteerder in Oranje's financiële wereldimperium

Wat zich in de jaren dertig en veertig voordeed als pragmatisch bankieren of neutrale bemiddeling, was in werkelijkheid een zorgvuldig opgebouwd systeem van juridisch afgeschermde roofkapitalen — met Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) als stil maar centraal knooppunt. Vanuit Batavia regelde deze koninklijke instelling onder andere de *off-the-record* uitvoer van goud, diamanten en zeldzame metalen, via tussen-NV's en vertrouwenspersonen. In Amsterdam — of elders — werden de goudladingen discreet herlabeld, om vervolgens in Londen legaal te worden verhandeld via de NHM's zetel aan de Gold and Diamond Fixing-tafel, samen met Rothschild & Co.

Maar de echte kracht van dit systeem lag in de onzichtbare routes achter dit front. In Zürich coördineerde de NHM hoe goud — onder de codenaam 'Sterling cloaking' — via SBC samen met het offergoud werd gesmolten en herlabeld en direct werd ingebracht in internationale truststructuren. SBC zelf was mede opgericht door Oranjebankier Boissevain, die ook elders als schaduwbankier optrad. In Stockholm verzorgde de NHM-vestiging de liaison met dynastieën als Wallenberg en Wennergren, die deze kapitalen juridisch herverpakten en politiek afschermden. In Keulen, Londen en New York waren — onder toezicht van de NHM, vooral na 1941 — de Von Schröders actief in de herinvestering en juridische controle van dit geanonimiseerde kapitaal.

Het systeem was geen toevallig netwerk, maar een supranationale infrastructuur. Oranje bevond zich geslepen door eeuwen ervaring — zichtbaar noch aanspreekbaar —in het hart van deze structuur.

'Superondernemer' Fentener van Vlissingen, mede-oprichter van Koninklijke Hoogovens, KLM en Fokker, en vervolgens commissaris bij tal van 'onafhankelijke' industriële giganten, bewoog zich naadloos binnen deze structuur. Hij fungeerde als Oranje's schaduwinvesteerder in een gecoördineerd netwerk van collaboratie, legale camouflage en roof. Zijn werk voor AKU, zijn betrokkenheid bij de Duitse oorlogseconomie en zijn sleutelrol in de overdracht van patenten en kapitaalstromen tijdens én na de oorlog, zijn onlosmakelijk verbonden met de machtige NHM — die als koninklijke clearingbank fungeerde voor gecamoufleerde vermogens, van Indië tot Oranienburg, van Basel tot Batavia. Fentener was geen randfiguur, maar een loyale operator binnen een discrete, maar uiterst effectieve parallelstructuur die werkte met Zwitserse precisie: juridisch waterdicht, financieel onzichtbaar, moreel volledig uitgehold.

In dit netwerk rondom hem — NHM–Schröder–Wallenberg — werden de fundamenten gelegd van een wereldorde waarin roofkapitaal een legaal paspoort kreeg. De beurzen waren legitiem, de fondsen herverzekerd, de banden koninklijk. Maar achter deze façade schuilde een infrastructuur die medeverantwoordelijk was voor de continuïteit van collaboratie, plundering en onttrekking — ook lang na 1945. De *Bank for International Settlements* (BIS) functioneerde precies zoals Carnegie (en diens grote sponsor) de Wereldbank hadden bedoeld: een publiek ogend instituut waarin privaat belang, monarchale macht en roofkapitaal elkaar stilzwijgend de hand gaven. Dit was geen nalatigheid, geen toevallige overlap — dit was ontwerp. En de NHM, met Oranje als stille eigenaar, stond in het centrum van die ontworpen duisternis.

Wat zich presenteerde als 'Oranje's verzet in oorlogstijd', was in werkelijkheid de voltooiing van een stille coupe: via de NHM, Fentener van Vlissingen en hun schermpartners werd het roofkapitaal van een wereld in chaos omgezet in permanente controle. De wereld dacht dat de oorlog voorbij was. Oranje wist beter — zij hadden hem net gewonnen.

Epiloog: Het door banken gerunde Derde Rijk (en de VS)

Wat opvalt aan de organisatie van Nazi-Duitsland is niet alleen de autoritaire macht die Berlijn uitoefende over het volk van het Derde Rijk, maar vooral de overweldigende invloed van commerciële banken onder leiding van de Reichsbank en de private BIS. Die macht concentreerde zich bij slechts zes grootbanken — Deutsche Bank, Dresdner Bank, Commerzbank, Bank der Deutschen Arbeit, Reichs-Kredit-Gesellschaft en Berliner Handelsgesellschaft — waarvan de eerste drie het economische hart vormden.

Volgens de Amerikaanse militair-gouverneur Lucius D. Clay vormden deze banken eind 1945 een octopusachtige structuur, met vertakkingen tot diep in de industrie en samenleving. Vrijwel alle directies werden verhoord; opvallend veel leden bleken NSDAP'er. Veel beslissingen werden genomen door een handvol mannen in topfuncties, waardoor de banken functioneerden als controle-instrumenten met enorme machtsconcentratie in de top.

De 'protestantse' Dresdner Bank vervulde alleen al 451 bestuurszetels bij kernsectoren als kolen, staal en chemie. Zij opereerde als verlengstuk van het regime — en was mede verantwoordelijk voor de financiële infrastructuur achter de SS-concentratie- en vernietigingskampen. *"Het is zeker geen toeval dat een vertegenwoordiger van Dresdner, Von Knieriem, door de gebroeders Wallenberg [sic!] is gehuisvest in een kantoor direct naast Enskilda Bank — en dat die drie nauw samenwerken. Ik probeer concrete feiten daaromtrent boven water te halen, desnoods via omkoping. Maar ik heb*

pech." Von Knieriem's kantoor zou toezicht hebben gehouden op de belangen van Dresdner, AEG, Osram en Krupp.

Dr. Rasche van Dresdner was de enige grootbankier die in Neurenberg terecht moest staan. Een proces tegen de bank zelf kwam er nooit. De 'katholieke' Deutsche Bank, groter en dieper verweven met de oorlogseconomie, en leidend bij de arisaties, werd volledig ontzien bij de verhoren. *Lynchpin* Hermann Abs (1938/1947-1976) bleef, net als het overgrote deel van het bankpersoneel, na 1945 onaangetast en word in 1947 zelfs voorzitter.

De banken werden wel gesaneerd bij de 'denazificatie' van Duitsland, waarbij de absolute top andere posities kreeg. Ook vielen autoritair Berlijn en de Reichsbank weg, net als Russisch Oost-Duitsland, maar de machtsconcentraties van deze banken in West-Duitsland bleven bestaan — net als een groot deel van het nazi-personeel. Eenzelfde patroon was zichtbaar in de superkolonie Verenigde Staten, waar de private Chase National en National City Banken van Huis Rockefeller, samen met het Morgan-bankencomplex, na WOI de economie via de grootindustrie controleerden. Dit systeem kreeg in Bazel een supranationale spil: de pro-nazi Bank for International Settlements (BIS, 1930). Precies zoals Wilhelmina & Co. dat propageerde via de Koninklijke Carnegie Stichting en de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (1919).

Als we de Duitse banken vervangen door Oranje's Nederlandsche Bank (1814), de Javasche Bank (1828), de NHM (1824), de Nederlandsch-Indische Handelsbank (1863) en BEII (1870), dan verschijnt hetzelfde patroon: een handvol instellingen bestuurde een imperium met tientallen miljoenen mensen — op afstand, via banken. De coördinatie kon plaatsvinden vanuit Batavia, New York, of wellicht zelfs uit Doorn, waar Wilhelm II 'aan het houthakken' was. Wilhelmina heeft dan ook nooit voet gezet in 'haar' Nederlands-Indië.

Naast de Schröder-netwerken viel in nazi-Duitsland ook de rol van de National City Bank op. Deze NCB-bank speelde een hoofdrol in de crash van 1929 en was medeoprichter van de BIS. Gelieerd aan de Percy Rockefeller-tak van de familie, en verbonden aan Stanvac (1933) — een fusie tussen het Oranje-gelieerde SOCONY en Vacuum Oil, en Rockefellers Standard Oil of New Jersey. Deze bank herinvesteerde de oliemiljarden in het Derde Rijk via de grootindustrie. Andersom investeerde de NCB, samen met Schrobanco, ook in de VS. Percy Rockefeller werkte voor beide, terwijl het onzichtbare Koninklijke van Huis Oranje het wereldoliekartel domineerde.

Als iets duidelijk wordt van al die camouflageconstructies die werden opgetuigd, is het dat het eigendom onduidelijk was en bleef. Er is geen garantie dat er achter die geheime contracten geen mondelinge afspraken lagen op persoonlijke titel, zoals ook aandelen op persoonlijke titel werden gekocht en verhandeld. Niemand weet, door de enorme vernietiging, precies hoe de kapitaalstromen liepen.

De lucratieve Duitse oorlogsindustrie zette RM 670 miljard (1944:$ 268 miljard / ƒ 504 miljard) om — veel meer dan de waarde van al die gecloakte netwerken samen, en een aanzienlijk deel van de wereldeconomie. Het overgrote deel van dit bedrag was al vóór 1939 uitgegeven: het Derde Rijk had zijn oorlogseconomie al opgetuigd vóór de oorlog begon. In de VS gebeurde vervolgens iets vergelijkbaars: via de US Treasury, private bankenstelsels als de FED (1913) en eerder genoemde grootbanken werd nog eens $ 202 miljard (1945: ƒ 535,7 miljard) in oorlogsproductie gepompt vanaf eind 1941.

Het lucratieve militair-industriële complex dat bijna 70 miljoen doden veroorzaakte, stond garant voor in totaal 1944:$ 1.263 miljard omzet — bijna tien keer het wereld-GDP van $ 175,9 miljard in 1940. Verreweg de meeste omzet kwam via kartel-monopolies, samen met de bijbehorende

woekerwinsten, via een selecte groep grootindustrie terecht bij enkelen; terwijl de ‘bevrijde’ wereldburger (1948) via de ‘neutrale’ centrale banken in evenredige schuld werd ondergedompeld.

Het was niets nieuws — en al eerder gebeurd binnen het Britse imperium, het Nederlandse Koningsrijk en Weimar-Duitsland.

Op de vraag wie al dat oorlogskapitaal financierde, wordt geen antwoord gegeven door de bronnen. Ja, het was een ideale gelegenheid om illegaal koloniaal kapitaal om te zetten in legale schuld. Nee, de gecamoufleerde constructies achter dat militair-industriële complex geven geen antwoord op de financiers van het complex — of op de grootste profiteurs. En dat was precies de bedoeling geweest.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Wilhelmina en de Nazi Duitse grootindustrie

Koninklijke, IG Farben, Thyssen, Stinnes en Flick

Wilhelmina's geopolitiek en de draai van 1942

Koningin Wilhelmina (r. 1890–1948) was tot in de vroege oorlogsjaren nauw verweven met de opbouw van (pre-)Nazi-Duitsland, het Derde Rijk en de Duitse grootindustrie — en liet zich in die periode niet openlijk uit tegen Hitler. Net als de Belgische koning Leopold III (r. 1934–1951), wiens land eveneens 'gezuiverd' zou worden, feliciteerde zij Hitler persoonlijk na diens overleving van de moordaanslag op 8 november 1939 — een moment dat volgde op de inval in Polen én het uitbreken van de oorlog met Groot-Brittannië. De Oranjes zelf bezaten aanzienlijke industriële belangen in Nazi-Duitsland — waaronder in IG Farben, Vereinigte Stahlwerke en natuurlijk via Koninklijke — en hadden daarmee een concreet vermogen te verliezen. Tegelijkertijd moest ook het extreem lucratieve koloniale complex heroverd worden.

Nederland stelde zich tot 1942 neutraal op tussen het Anglo-Amerikaanse en het Duitse machtscomplex in — Oranje was met beide nauw verbonden, zowel politiek als financieel. De publieke ommezwaai volgde pas op 5 augustus 1942, toen Wilhelmina zich tijdens haar toespraak voor het Amerikaanse Congres duidelijk uitsprak vóór de Verenigde Staten en tégen Nazi-Duitsland in de duidelijkste termen. De timing was strategisch: de VS waren recent tot de oorlog toegetreden, de geallieerde macht groeide met een gestabiliseerd front, en de Nederlandse regering-in-ballingschap trachtte via Washington haar naoorlogse positie veilig te stellen. De Sovjetdoorbraak bij Stalingrad moest nog komen, maar de contouren van een kantelende wereldorde tekenden zich al af.

Een duidelijkere publieke draai volgde medio 1943. De nazi's waren inmiddels gebroken bij Stalingrad (winter 1942–1943) en Nederland was na de Duitse invasie als een van de eerste landen gezuiverd van 'Joodse Bolsjewieken' en andere linkse elementen. Op 10 mei 1943 haalde Wilhelmina in een uitzending van Radio Oranje hard uit, waarbij zij sprak over *"den verraderlijken aanslag, welken de moffen gepleegd hebben op ons vaderland"*. Vervolgens gaf zij de microfoon aan haar aanstaande schoonzoon Bernhard, die het had over zijn *"geloof aan de komende overwinning van vrijheid en recht over barbarendom en slavernij"*.

Het was een fijn staaltje financieel gedreven geopolitiek — of, beter gezegd, een dubbelspel: naar buiten toe verzetsretoriek, achter de schermen vooral bescherming van eigendom. Oranje beschikte op dat moment nauwelijks nog over koloniaal grondgebied — met uitzondering van de Antillen en Suriname — maar bezat wél een omvangrijke kapitaalpositie in de vorm van aandelen, concessies en internationale netwerken. Die werden ingezet als ruilmiddel, hefboom en pressiemiddel bij het streven naar de gewenste private wereldorde.[305]

Nog subtieler bekeken hadden de Oranjes zich altijd uitgesproken anticommunistisch opgesteld, zeker in hun kolonies. Niettemin konden de Sovjets de mensenlevens leveren die nodig waren om de nazi's af te stoppen. Tegelijkertijd was de gewenste wereldorde van Oranje in lijn met die van de Verenigde Staten — hyperkapitalisme — en het Britse rijk — koloniale gezag via de kroon. Het werd

---

[305] De grote pro-Britse bankier J.P. Morgan Jr. stierf drie dagen later in Boca Grande. *J.P. Morgan & Co.* was (groot)aandeelhouder in *General Electric* (1892), *General Motors* (1908), *U.S. Steel* (1902), *AT&T* (1920) en *IBM* (1924). 'Zijn' Russische ambassadeur William Bullitt werd later dat jaar door Roosevelt teruggetrokken uit Moskou en vervangen door W.A. Harriman. Morgans zonen en opvolgers zouden via Donovans *OSS* en hun enorme bankennetwerk een hoofdrol spelen bij de oprukkende Verenigde Staten, met een werkelijk grootschalig opgeschaalde Amerikaanse oorlogsproductie om in Europa te redden wat er te redden viel.

dus urgent om ook de Russische opmars te keren en zo de Europese eigendommen van kerk, adel en financiële elite te vrijwaren van nationalisatie door 'het Volk'.

Koningin Wilhelmina bedreef geen klassieke diplomatie, maar een vorm van financiële geopolitiek die zich grotendeels in de diplomatieke schaduwen afspeelde. Door te laveren tussen het Britse model, het Amerikaanse hyperkapitalisme en de Duitse industriële as wist zij het bezit van Oranje veilig te stellen — en daarmee haar imperium te behouden en zelfs te versterken.

De oorlog leverde Oranje zowel de herovering van haar domeinen als extreme oorlogswinsten op — het resultaat van een geopolitiek die in klinkende munt werd berekend.

Thyssen, Stinnes en Flick: kartel en energie

Oranje's participatie in het Duitse industriële complex verliep onder meer via de industriëlen-stromannen Albert Thyssen (1842–1926) en diens zoon Fritz Thyssen (1873–1951), oprichters van Vereinigte Stahlwerke AG (1926). Oranje participeerde indirect in de onderneming, onder meer via de Nederlandse Handel-Maatschappij. Het netwerk van hun partner Hugo Stinnes (1870–1924) vormde de tweede pijler.

Stinnes werd in zijn tijd gepresenteerd als 'superondernemer', maar was in werkelijkheid ook een zetbaas: geselecteerd om met vrijwel onbeperkt krediet razendsnel een kolen- en staalimperium op te bouwen in markten waar nauwelijks marge werd gemaakt. Ondernemen is geen kunst wanneer je vrijwel oneindig vermogen en een gedekte achterhoede hebt.

Hij bouwde zijn machtsbasis rond de Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk AG (RWE, 1898), samen met de Thyssens. Vanaf 1902 waren Stinnes en Fritz Thyssen de grootste aandeelhouders. RWE kreeg een hoofdrol in het kolengedreven elektrificatieprogramma van Pruisisch-Westfalen. De onderneming, met eigen kolenmijnen en tramnetwerken, sloot hele steden met fabrieken en huishoudens aan op een snel uitdijend net. Dat project breidde zich na 1925 uit richting het voormalige keizerlijke domein Pruisen — traditioneel geleid door het aan Oranje gelieerde huis Hohenzollern. Ook Hessen-Nassau, inclusief diverse Oranje-domeinen, was sinds 1866 een Pruisische provincie en nauw verbonden via de adel. Elektrificatie was extreem kapitaalintensief, en Oranje kon het broodnodige kapitaal leveren. Financiering was in die lijn meer dan waarschijnlijk.

Stinnes breidde zijn netwerk later uit naar olie. In 1923 nam hij Riebeck Oel-AG over, inclusief zijn Argentijnse concessies. Na zijn dood werd het imperium van Stinnes Sr. steeds meer een beheersorganisatie, die deels strategisch werd overgedragen. Riebeck werd de spil in de oprichting van Gasolin (1925–1926), waarin Oranje's Koninklijke Olie, Rockefeller's Standard Oil of New Jersey (1882/1911, SONJ), BASF (1865) en de erven Stinnes gezamenlijk het Bergius-proces vermarktten: een technologie waarmee uit kolen synthetische olie werd geproduceerd. Koninklijke Olie was op dat moment al de grootste olieonderneming ter wereld en, samen met SONJ en Anglo-Persian Oil Company (1909, APOC), vanaf 1928 marktmonopolist.

Na Stinnes' dood kalfde diens imperium af en werd het restant voortgezet als beheerstructuur. De jonge industrieel Friedrich Flick (1883–1972), opgeleid binnen de staalgroep Phönix, nam vanaf 1926 via complexe leningen en overdrachten de strategische positie van Stinnes binnen Vereinigte Stahlwerke AG (1926, VS AG) over. Deze overname vond plaats op het moment dat Thyssen, Rheinstahl, Phoenix en Stinnes' staaldivisies werden samengevoegd tot het grootste staalkartel van Europa — onder controle van Fritz Thyssen en Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder en gefinancierd via onder andere Nederland (NHM's Ruilverkeer NV) en via de Londense Schroder Bank. Flick werkte nauw samen met Von Schröder, die hem in 1932 ook binnenbracht in de geheimzinnige

en invloedrijke Keppler-Kreis — een besloten kring van industriëlen die Hitlers machtsovername financieel voorbereidde. In 1938 nam Flick, net als Thyssen, zitting in Görings zogeheten Oorlogsraad, waar militaire productie, economische plundering en territoriale exploitatie op elkaar werden afgestemd.

Flick was geen zelfstandig ondernemer in de klassieke zin, maar een intermediair of stroman — een gebonden uitvoerder van industriële plannen, gefinancierd met (semi-)publiek krediet, staatsopdrachten en juridische schermconstructies. Na 1933 werd Schröders informele rol aangevuld door de Deutsche Bank, die Flicks concern gebruikte als doorgeefluik voor massaal geariseerd bezit. Op die manier kon Flick zijn kolenimperium groeien tot diep in Frankrijk, Bohemen en de Oekraïne.

Hier ligt ook de verbinding met Oranje's Koninklijke. Partner BASF ontwikkelde binnen IG Farben (1925) het Bergius-hydrogeneringsproces voor de grootschalige productie van synthetische brandstof. Toen dit programma vanaf 1934 in tientallen fabrieken werd uitgerold, waren daar enorme hoeveelheden steenkool en arbeiders voor nodig. Flick werd de onmisbare toeleverancier van kolen, transport en werkkrachten — de fundering waarop het Duitse synthetische olieprogramma draaide. Terwijl Koninklijke, SONJ en BASF het kartel controleerden, zorgde Flick's holding voor de massale aanvoer, grotendeels via dwangarbeid.

Flick was een uitgesproken *true believer*: een van de grootste financiers van SS-leider Himmler, sponsor van diens Ahnenerbe-project en lid van de Himmlerkreis. Zijn concern telde in 1944 circa 120.000 werknemers, waarvan 60.000 tot 80.000 vooral Joodse dwangarbeiders en SS-concentratiekampgevangenen. Volgens schattingen kwamen 40.000 tot 50.000 van hen om door uitputting, ziekte of executie. Flick's industrialisatie van slavenarbeid was structureel verweven met het Nazi-regime — zowel financieel, politiek als organisatorisch. Hij werd in 1947 veroordeeld bij het Neurenbergse Industriëelentribunaal, niet voor moord maar expliciet voor de inzet van systematische dwangarbeid. In 1950 kwam hij vervroegd vrij en herstelde zijn fortuin. Dankzij het vrijwel intact gebleven netwerk van banken, juristen en vertrouwenspersonen werd Flick opnieuw miljardair — en behield hij, tot aan zijn dood in 1972, een sleutelpositie in het West-Duitse industriële complex.

IG Farben: superkartel en oorlogsmachine

BASF werd vanaf 1925 onderdeel van het nieuwe, allesverslindende chemische kartel IG Farbenindustrie AG, een samenstelling van BASF, Bayer, Farbwerke vormals Meister Lucius & Brüning (later: Hoechst), en enkele kleinere spelers. Al vóór die formele fusie werkte BASF nauw samen met Oranje's Koninklijke Olie in de *Internationale Bergin Compagnie voor Olie en Kolen Chemie NV* (Den Haag, 1921), met een 50/50 belang. Deze onderneming exploiteerde via licenties het hydrogenatiepatent via het Bergius-proces dat via BASF bij IG Farben werd doorontwikkeld. Cruciaal was dat deze olie verder verwerkt kon worden tot gasoline, kerosine en diesel — een chemisch doorbraak met groot strategisch belang voor het olieloze Duitsland.

Na enkele jaren van technologische doorontwikkeling binnen IG Farben werd de licenties overgezet: in 1932 werd in Vaduz de *International Hydrogenation Patents Company Ltd.* opgericht, een joint venture van Koninklijke Olie en SONJ. Vanuit het fiscale schaduwdomein Liechtenstein werden de octrooien vervolgens wereldwijd geëxploiteerd zoals in Nazi Duitsland, maar ook in andere Europese landen de VS en Japan — ver van publieke controle, maar cruciaal voor de oorlogseconomie.

De techniek werd peperduur verkocht, maar was uiterst waardevol. Zo rekende Hoechst-Benzin GmbH — een 100% dochter van Hoechst — in 1939 een productiekostprijs van RM 258 per ton

synthetische olie (1939:$ 14,21 / ƒ 35,78 per vat) en een verkoopprijs van RM 650 (1939:$ 35,80 / ƒ 90,02 per vat), terwijl geraffineerde aardolie destijds minder dan $ 1,00 (1939:ƒ 2,52) kostte. Die abnormale verkoopprijs werd mogelijk gemaakt door de structurele militaire subsidies die Nazi-Duitsland aan deze strategische industrie verleende.

Juist Hoechst, gehuisvest in het oude Nassau en gebruikmakend van het beschermde Nassau-wapen, is hier opvallend. Zij was, samen met Bayer en BASF, een van de drie grote pilaren van IG Farben en ogenschijnlijk als Farbwerke de naamgever van het kartel. De nauw aan de Oranjes te relateren onderneming was al vóór 1900 betrokken bij het cocaïne-exportnetwerk via Nederland en bleef ook in de jaren 1930 actief in opiumverwerking. Ook Bayer, groot geworden met hun opiummerk Heroïn (van opium) en 'medische' cocaïne-producten, was ook een bekende naam voor de Oranjes die immers een enorm Aziatisch drugskartel runden en tijdens en na WOI de grootste cocabladeren producent ter wereld waren. Omdat precies daar de marges zaten in de farmacie, is het niet ondenkbaar dat de Oranjes uit direct eigenbelang ook in Bayer participeerden.

Het kartel van IG Farben had ook bancaire wortels. Zo had Hoechst al voor de Eerste Wereldoorlog een kartel gesloten met Bayer, BASF en Agfa, geleid door Otto von Mendelssohn Bartholdy (1868–1949). Zijn bank — Mendelssohn & Co. (1795) in Berlijn — was hofbankier van keizer Wilhelm II, tot diens afzetting. Juist Wilhelm II had post WOI meer dan een appeltje te schillen met dit soort 'International Jews' (zie: Wilhelm II van Hohenzollern & zonen). Nog voor WOII ging de prominente bankiersfamilie ten onder. Eerst werden hun belangen in IG Farben geariseerd, in 1938 volgde de Duitse tak van de bank door de Deutsche Bank. de Nederlandse tak viel in 1939 om.

In Nederland en Zweden was het steeds verder geïsoleerde Mendelssohn nauw verweven met het pro-Nazi bankennetwerk van de familie Wallenberg, met IG Farben zelf én met Gerhard Fritze — intiem bevriend met prins Bernhard en Juliana. Fritze bestuurde via de Hollandsche Koopmansbank NV (1923, HKB) een reeks belangrijke Nederlandse NV's die de verkoop van IG Farben-producten overzees en naar de koloniën organiseerde. Daarnaast hield hij als *'vertrouwensmann'* toezicht op de buitenlandse belangen van het enorme kartel. De HKB, die Fritze vanuit Curaçao en New York aanstuurde tijdens de bezetting, was direct betrokken bij de arisatie van de grote Joodse diamantbanken in Amsterdam.

IG Farben werd niet alleen het grootste, maar zonder twijfel ook het meest perverse bedrijf van het Derde Rijk. Bedrijven binnen het kartel voerden medische experimenten uit op gevangenen in concentratie- en vernietigingskampen als Auschwitz. In de IG Farben-mijnen rond Monowitz stierven gevangenen gemiddeld binnen zes weken – dat werd berekend. Gouden tanden van vermoorde gevangenen werden na vergassing verwijderd voor goudstaven, hun haar verwerkt tot matrassen, en hun vet tot zeep. En daarmee lijkt deze 'chemische' cirkel aardig rond.

Koninklijke en Oranje's woekerwinsten in oorlogstijd

Ook Koninklijke was chemisch sterk en op meerdere manieren verbonden met IG Farben, al concentreerde haar expertise zich primair op oliegerelateerde producten. Samen met SONJ controleerde Koninklijke vanaf 1938 circa 80% van de Duitse markt, onder meer via aanvoer uit Roemenië. Het zwaar gemilitariseerde en geïndustrialiseerde Nazi-imperium was door de monopolisering van de wereldmarkt een uiterst winstgevende afzetmarkt voor Oranje.

Koninklijke Olie / Shell (1890/1907) was vanaf de oprichting nauw verbonden met Oranje. De Nederlandse koninklijke familie zou rond 1912 volgens mondelinge overlevering een controlerend belang van circa 25% in de Brits-Nederlandse combinatie hebben gehad. In het hoofdstuk over

Koninklijke is echter beredeneerd dat dit waarschijnlijker 60% was, via volledige controle over Koninklijke Olie, de dominante Nederlandse poot. Vanuit haar machtsbasis in Nederlands-Indië ontwikkelde de onderneming zich tot een wereldwijd opererend concern dat vóór de Tweede Wereldoorlog een berekende marge had gemaakt van ƒ 272,9 miljard in 1939. Het was verreweg het meest lucratieve kartel binnen Oranje's wereldwijde portefeuille. En olie had nog een bijkomend voordeel: voor een geïndustrialiseerde wereldoorlog was het onmisbaar. De echte woekerwinsten moesten nog komen.

Tot aan de vooravond van de oorlog werd Koninklijke Olie met ijzeren hand geleid door de aan Oranje's NHM (1824) gelieerde directeur-generaal Henri Wilhelm August Deterding (1866–1939, r. 1900–1936) en president Hugo Loudon (1860–1941, r. 1890–1937). Beiden golden als loyale vertrouwelingen van het koningshuis. Koninklijke was uitgesproken pro-Nazi en gold al vanaf 1929 als grote sponsor van de NSDAP — ruim vóór Hitlers coup in 1933 om de communistische dreiging in Duitsland, zoals in Wilhelmina's koloniën, definitief uit te schakelen.

Jonkheer Hugo Loudon (1860–1941), zoon van voormalig gouverneur-generaal en minister van Koloniën James Loudon, werkte aanvankelijk als civiel ingenieur bij de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM, 1887–1902) in Transvaal, alvorens met Deterding medeoprichter te worden van de Koninklijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië NV (1890, KNMEP, Koninklijke). Hij werd een zetbaas toen hij een deel van het nieuwe Duitse Benzinwerke Rhenania GmbH (1902) op zijn naam zette. In 1924 werd Hugo Loudon tevens voorzitter van de NV Deli Maatschappij (1869), die toen verreweg het grootste plantage-imperium van Nederlands-Indië exploiteerde voor Oranje's NHM.

De koninklijke familie was ook bijzonder goed bevriend met de 'Napoleon van de Olie' Sir Henri Deterding. De geridderde Henri Deterding zou het landgoed Kasteel Dobbin van Wilhelmina (r. 1890–1948) hebben gekocht dat na de dood van haar man Prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin (1876–1934) beschikbaar kwam. Gezien de sensitiviteit is het belangrijk het werkelijke eigendom te bepalen. Het landgoed in Rittergut, ten noorden van Berlijn, grensde aan vergelijkbare grote landgoederen van de gelieerde families Thyssen en Von Strauss.[306]

---

[306] De Duitse Wikipedia verwijst naar het artikel *Die Friedrich-Heinrich-Landstiftung: ein "Muster"-Beispiel faschistischer Siedlungspolitik in Mecklenburg* van H. Bley (*Jahrbuch für Regionalgeschichte*, 1972). Daarin staat dat de veiling plaatsvond op 17 maart 1936, waarna op 8 juli van dat jaar de zogenoemde *Friedrich-Heinrich-Landstiftung* werd opgericht. In deze stichting werden Dobbin (1.391 ha), Zietlitz (755 ha) en het later aangekochte landgoed Glave (900 ha) ondergebracht — samen goed voor 3.046 hectare. Bley verwijst op zijn beurt naar *Friedrich Lorenz: Ein Erdölmagnat erwirbt das Gut* (*Dobbiner Dorfgeschichten*, 2004, p. 51), waarin wordt gesteld dat Deterding het geheel zou hebben verworven voor slechts RM 1.050.000. Dat bedrag is ongeloofwaardig. Het wijst eerder op een fiscale constructie met gebruiksrechten — geen marktconforme koop.
De Duitse Wikipedia verwijst naar het artikel *Die Friedrich-Heinrich-Landstiftung: ein "Muster"-Beispiel faschistischer Siedlungspolitik in Mecklenburg* van H. Bley (*Jahrbuch für Regionalgeschichte*, 1972). Daarin staat dat de veiling plaatsvond op 17 maart 1936, waarna op 8 juli van dat jaar de zogenoemde Friedrich-Heinrich-Landstiftung werd opgericht. In deze stichting werden Dobbin (1.391 ha), Zietlitz (755 ha) en het later aangekochte landgoed Glave (900 ha) ondergebracht — samen goed voor 3.046 hectare. Bley verwijst op zijn beurt naar *Friedrich Lorenz: Ein Erdölmagnat erwirbt das Gut* (*Dobbiner Dorfgeschichten*, 2004, p. 51), waarin wordt gesteld dat Deterding het geheel zou hebben verworven voor slechts RM 1.050.000. Dat bedrag is ongeloofwaardig. Het wijst eerder op een fiscale constructie met gebruiksrechten — geen marktconforme koop. Aangenomen dat grondprijzen voor dergelijke landgoederen in Mecklenburg destijds tussen de RM 5.000 en RM 10.000 per hectare lagen, zou het domein minimaal RM 15,2 miljoen en maximaal RM 30,5 miljoen waard zijn geweest. Dat komt, omgerekend naar hedendaagse koopkracht, neer op een waarde tussen 2025: € 571 miljoen en € 1,15 miljard. De schijntransactie voor RM 1.050.000 bevestigt dus dat hier geen reguliere overdracht plaatsvond — en versterkt het vermoeden dat de stichting functioneerde als juridische

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Deterding was zeer goed bevriend met Nazi Emil Georg von Strauss (1877–1942), die vanaf 1930 nauw betrokken en zelfs instrumenteel was bij de sterke opkomst van de NSDAP. Hij financierde die partij niet alleen voor de aanstaande machtsovername, maar integreerde de partij ook met 'zijn' DKV — de andere grote antisemitische arbeiderspartij van Duitsland. Von Strauss was vanaf 1932 lid van de raad van toezicht van Deutsche Bank en later president van de bank, die (inter)nationaal de meeste en grootste ondernemingen zou ariseren. Strauss was ook goed bevriend met Nazi-bankier Hjalmar Schacht en Hermann Göring, maar onderhield eveneens nauwe banden met Hitler zelf. Bovendien was Strauss nauw verbonden met de grote olie- en automotive-industrie als bestuurder bij SONJ's marktleider Deutsch-Amerikanische Petroleum Gesellschaft (1890, DPAG) vanaf 1920, en als voorzitter van het aanzienlijke gefuseerde Daimler-Benz AGH (1926), BMW (1916) en het nieuwe Lufthansa (r. 1926–1942).

Ook Deterding en Koninklijke waren nauw betrokken bij het sterk opkomende Naziregime. Deterding was inmiddels getrouwd met zijn jonge secretaresse — een fanatiek Nazi-aanhangster — en goed bevriend met Reichstag-president en latere Reichsmarschall Göring (r. 1932–1945), met wie hij samen jaagde op zijn landgoed. Directeur-generaal Henri Deterding werd in 1937 gedwongen af te treden bij het Nederlands-Britse Koninklijke Olie / Shell (60/40%) vanwege zijn al te openlijke nazisympathieën — iets wat vermoedelijk slecht was gevallen bij de grootste Britse aandeelhouder, de uiterst zionistische Rothschilds in Londen. De pro-Nazi onderneming, die vanuit Nederland werd gecontroleerd, telde toen meer dan 100.000 werknemers, was de grootste en kapitaalkrachtigste onderneming ter wereld en, na SONJ marktleider in Nazi-Duitsland.

Deterding bleef na zijn aftreden actief als directeur bij Koninklijke, bleef een van de grote sponsors van de NSDAP en organiseerde voedseldonaties tijdens de Nazi-verovering van Polen in 1939. Deterding was belangrijk genoeg voor Hitler om hem vier dagen persoonlijk te ontvangen in 1934 om de aanstaande oorlog voor te bereiden en mee te doen aan Hitlers snelwegenplan. Zowel Koninklijke als Hitler hadden hun oog laten vallen op de enorme Russische Kaukasische olievelden. Beiden waren fel anticommunistisch, maar deels om verschillende redenen: Hitler uit 'Arische' overwegingen, Deterding ook vanwege het verlies van de omvangrijke BNITO-domeinen na de nationalisaties van 'joodse bolsjewieken' in 1918.

Koninklijke bleef tot aan Deterdings dood publiekelijk zeer nauw verbonden met het Naziregime. Toen Deterding op 4 februari 1939 overleed en werd begraven in Dobbin, werd zijn uitvaart bijgewoond door prominente Nazi's. Hij werd postuum geëerd als een van de grootste financiers van de NSDAP, felste antibolsjewieken en trouwste aanhangers van het regime. Wilhelmina's kasteel Dobbin zou in de tweede helft van de oorlog gebruikt worden door het hoogste militaire commando van Nazi-Duitsland: Wilhelm Keitel (r. 1938–1945), opperbevelhebber van de Wehrmacht; Heinrich Himmler (r. 1933–1945), leider van de SS; en Alfred Jodl (r. 1939–1945), chef operaties van het *Oberkommando der Wehrmacht*. Zowel Keitel als Jodl werden voor hun coördinerende rol in het Nazi-apparaat ter dood veroordeeld en geëxecuteerd bij het tribunaal van Neurenberg. Massamoordenaar Himmler pleegde eerder zelfmoord.

Tijdens de oorlog collaboreerde het Nederlandse continentale deel van Koninklijke overtuigend met Nazi-Duitsland conform de Aanwijzingen (1937). Terwijl Loudon in Nederland achterbleef, werd de onderneming onder de Duitse bezetter gezuiverd van al het Joodse personeel, maar nooit genationaliseerd. De onderneming kreeg op het continent diverse andere directeuren, terwijl de aansturing werd afgestemd met het Nazi oorlogsapparaat. Die hadden de geariseerde onderneming echter nooit kunnen gebruiken zonder massale medewerking van het personeel. In Duitsland had

---

schermstructuur om het eigendom te verhullen. De Oranjes waren niet onbekend met dit soort *Tarnung*.

Koninklijke enkele duizenden dwangarbeiders in dienst, terwijl het hoofdkwartier in Kopenhagen — het 'Shellhus' — het gevreesde Gestapo-hoofdkwartier van Denemarken huisvestte.

Een van die nieuwe directeuren na de arisatie was jonkheer John Hugo Loudon (1905–1996), zoon van Hugo Sr. en net als zijn vader intiem verbonden met het koningshuis. Hij werkte sinds 1930 voor Shell in Venezuela, trouwde met Marie van Tuyll van Serooskerken (1902–1989) — gezelschapsdame van Wilhelmina — en groeide uit tot CEO van Shell (1952–1965) en daarna elf jaar bestuursvoorzitter. In deze rol werd hij ook voorzitter van het internationale adviescomité van de Chase Manhattan Bank onder David Rockefeller (r. 1970-1985). De twee olie-imperia — Rockefeller's SONJ en Oranje's Koninklijke — beheersten toen samen ruim 50% van de wereldolieproductie.

De lijnen bleven innig. Toen prins Bernhard in 1976 moest aftreden na het Lockheed-schandaal, werd Loudon diens opvolger als voorzitter van het Wereld Natuurfonds (WWF). Loudon en Oranje bleven elkaar trouw — en behoorden tot de hoogste echelons van de postkoloniale wereldmacht.

General Motors en Ford

Oranje en General Motors binnen het fascistische plan voor een Nieuwe Wereldorde

De Oranjes waren waarschijnlijk veel nauwer verweven met General Motors (1907) dan tot op heden is erkend — vermoedelijk niet slechts als aandeelhouder, maar als strategisch deelnemer met controlerende invloed. Mogelijk begon deze relatie al via het groeikapitaal dat werd verstrekt door Lee, Higginson & Co. uit Boston, dat ook de favoriete Amerikaanse bank was van Kreuger. Vanaf 1927 worden de contouren van deze connectie zichtbaar: in dat jaar werd in Nederlands-Indië de General Motors Java Handel Maatschappij NV opgericht, de eerste en enige autofabriek in de kolonie — persoonlijk geautoriseerd door Wilhelmina. Kort daarop volgde GM's overname van Fokkers omvangrijke Amerikaanse vliegtuigproductie (1929), destijds de grootste van het land, waarmee een andere Oranje-connectie werd ingelijfd. In hetzelfde jaar verwierf GM een meerderheidsbelang (80%) in het Duitse Opel Automobile GmbH (1862), gevolgd door de resterende 20% in 1931 — samen voor slechts $ 34,2 miljoen. Opel groeide vervolgens razendsnel uit tot Europa's dominante autobouwer met 40% marktaandeel, ruim voor concurrent Ford (16%).

Gegeven deze reeks overnames, de geopolitieke relevantie van GM's internationale expansie en de directe bemoeienis van Wilhelmina, is het aannemelijk dat de Oranjes hun positie binnen General Motors vanaf de jaren 1920 structureel hebben versterkt — niet in de marge, maar een controlerend belang. GM groeide in het decennium daarop immers uit tot 's werelds grootste producent van auto's, vliegtuigmotoren en transportvoertuigen, met sleutelposities in Europa, Noord-Amerika én de koloniale wereld. De strategische belangen van Oranje liepen via Koninklijke exact parallel aan deze ontwikkeling: hoe meer auto's, vliegtuigen, vrachtwagens, schepen, dieseltreinen en militaire voertuigen — hoe meer olieconsumptie, hoe hoger de winsten. Oorlog was in deze logica niet de schaduwzijde van industrieel succes, maar juist de economische versneller. Terwijl hele autofabrieken werden overgenomen voor tientallen miljoenen, liepen de winsten in olie in de tientallen miljarden. Actieve participatie in GM was dan ook geen ideologische keuze, maar een rationeel vervolg van een expansief bedrijfsmodel.

Tegen deze achtergrond is het nauwelijks verrassend dat General Motors en Koninklijke beide zeer nauw betrokken raakten bij het naziregime (1933–1945). Dat bouwde eerst met massa-werkprojecten het grootste snelwegennetwerk ter wereld en begon tegelijkertijd met de bewapening en militarisering van nazi-Duitsland. GM's Duitse dochteronderneming Opel leverde niet alleen voertuigen aan de Wehrmacht, maar ook vliegtuigen aan de Luftwaffe. Daarnaast verschenen

Opels raketmotoren later bij de straalvliegtuigen van Heinkel en de V1 raket (1941) van Wernher von Braun. Ook Koninklijke was diep verankerd in de nazi-oorlogsmachine, met raffinaderijen, asfaltfabrieken, hydrogeen-licenties en strategische banden met IG Farben. In dat licht bezien is het niet slechts logisch, maar bijna onvermijdelijk dat de Oranjes — via hun positie in Koninklijke, GM en aanverwante holdings — tot de grootste en meest renderende stille aandeelhouders behoorden van een systeem dat oorlog als groeistrategie omarmde.

General Motors stond vanaf de jaren twintig formeel onder controle van de Amerikaanse DuPont-familie, die tot de grootste aandeelhouders van de onderneming behoorde. Ook IG Farbens Amerikaanse dochter GAF had zwaar geïnvesteerd in GM – en dat was wederzijds: tussen 1932 en 1939 pompte DuPont meer dan $ 30 miljoen in IG Farben-fabrieken. Irénée du Pont zelf bewonderde Hitlers principes vanaf het begin openlijk. In een toespraak tot de American Chemical Society in september 1926 schetste hij een toekomstig ras van 'supermensen', gekweekt via injecties met karakterversterkende drugs vanaf de jeugd. Hun fysiek moest dat van een marinier benaderen; hun bloedlijn diende puur en noordelijk te zijn — "als Vikingen".

Na de geheime bijeenkomst over het *'National Treuhand'*-fonds op 20 februari 1933 doneerde ook GM's Duitse dochter Opel aan Hitlers machtsgreep. Met deze donaties werd de nazistische staatsgreep van maart gefinancierd. In het kielzog van de machtsovername konden Opel en andere GM-dochters hun positie in het staatsgestuurde Derde Rijk razendsnel uitbreiden.

In datzelfde jaar ontdekte DuPonts Duitse agent Wendell R. Schwint aan Hermann Schmitz en Carl Krauch van IG Farben dat zij samen met Krupp hadden georganiseerd dat de nazi-industrie 0,5% van alle lonen in hun bedrijven structureel afdroegen aan de NSDAP. Ook Opel droeg af. Schwints getuigenis tijdens de Munitions Hearings van 1934 bevestigde dat GM dan al gepantserde wagens en trucks leverde aan Duitsland en dus vanaf het begin betrokken was bij de nazi-oorlogsindustrie.

Maar DuPonts steun aan het fascisme bleef niet beperkt tot Duitsland. In de Verenigde Staten zelf begon de familie vanaf 1933 met het financieren van extreemrechtse groeperingen, waaronder de antisemitische en racistische *Clarke's Crusaders* (1,25 miljoen leden) en de vergelijkbare *American Liberty League* (1926). Deze laatste was opgezet door de katholieke Irénée, Pierre en Lammot du Pont, samen met de financiële man, politicus en medeoprichter van de Amerikaanse tak van de Kruisridderorde van Malta (1927), John Jacob Raskob, en de internationale bankiers van de Bankers Club rond J.P. Morgan Jr. en Thomas Lamont – van de private Amerikaanse huisbank van het Vaticaan. Hun doel: president Roosevelt neerzetten als een communistische marionet die omringd was door joden (zoals Henry Morgenthau Jr. en Harry Dexter White van *US Treasury*).

Vroeg in 1934 beraamden de industriële elite van de Bankers Club een staatsgreep tegen Roosevelt. Het plan behelsde $ 3 miljoen aan financiering voor een paramilitair legioen, gemodelleerd naar de Franse fascistische beweging Croix de Feu. Generaal Smedley Butler, een zwaar gedecoreerde held onder WOI-veteranen, zou als charismatische 'Amerikaanse Hitler' het publieke gezicht worden van de coup — en Roosevelt vervangen, die men met zijn polio als eugenetisch inferieur beschouwde. Wall Street-advocaat Gerald MacGuire trad op als tussenpersoon.[307]

Butler weigerde echter. Hij haatte Wall Street-bankiers met passie en bracht Roosevelt persoonlijk op de hoogte van het complot. Na de Grote Depressie kon Roosevelt zich echter geen openlijke confrontatie permitteren met giganten als DuPont, JP Morgan of General Motors. Butler speelt het

[307] *Croix de Feu* (1927) was een nationalistische Franse politieke partij, met onder meer een doodshoofd als logo, die voornamelijk bestond uit veteranen van de Eerste Wereldoorlog. De beweging ontving steun van de rooms-katholieke kerk en conservatieve katholieken, waaronder de jonge François Mitterrand. De groep was antisemitisch en promootte in Frans-Algerije aanvallen op zowel moslims als Joodse Algerijnen..

spel mee om meer te ontdekken voordat hij eind 1934 naar de pers stapt. Het Congres stelde een onderzoek in, maar zonder de DuPonts en JP Morgan medewerkers te verhoren. Butler stapte opnieuw naar de pers, noemde de Morgans en DuPonts bij naam. Daarnaast onthulde hij de deelname van de chef van de generale staf Douglas MacArthur (r. 1930–1935) en Prescott Bush — de directeur van Oranje's Union Banking Corporation (UBC, 1924). Ook eeuwige schatkistbewaarder van DuPont en GM en Roosevelts democratische concurrent, John Raskob, werd genoemd. De coup werd door de betrokken figuren weggehoond als lachwekkend; MacGuire werd na verhoren vrijgelaten omdat hij 'verkeerd begrepen' zou zijn en de rest ging vrijuit.

Na maar liefst vier jaar onderzoek bevestigde het congrescomité in 1938 dat alle verklaringen van Butler geverifieerd waren. De beoogde militie zou een miljoen man sterk zijn en bewapend worden door DuPonts dochteronderneming Remington. Na de ontdekking bleef de coup dreigend maar afgeweerd, waarvoor in ruil de straf voor hoogverraad en onvermijdelijke executie eveneens uitbleef.

Ondertussen was de American Liberty League in 1934 omgezet tot een officiële Republikeinse lobbyorganisatie. Ze verspreidde anti-Joodse en anti-zwarte propaganda, haatte Roosevelt, adoreerde Hitler, en werd in haar eerste jaar gefinancierd met $ 500.000 van Irénée en Lammot du Pont. Vanuit hun New Yorkse hoofdkantoor en een netwerk van 26 colleges en 15 regionale afdelingen verspreidden ze meer dan 50 miljoen pro-nazi pamfletten. Bij de presidentsverkiezingen van 1936 steunde de League de Republikein Alf Landon — samen met de *American Nazi Party* en de *German-American Bund* (1936–1941). Die laatste was de opvolger van de *Friends of Germany* (1933), opgericht door Hitlers secretaris Rudolf Hess. Lidmaatschap was enkel toegestaan aan Amerikaanse burgers van Duitse afkomst.[308]

In 1936 financierden DuPont en GM ook de fascistische Black Legion, een grote splintergroep van de Ku Klux Klan, die werd ingezet tegen vakbonden, Joden en communisten. In Detroit werd daarmee een soort paramilitaire afdeling opgericht — de *Wolverine Republican League of Detroit* — met 75.000 leden, die GM-fabrieken zuiverde van deze 'linkse elementen'. GM voerde ondertussen de productie op in de VS, terwijl Irénée in 1936 $ 1 miljoen betaalde om met gas uitgeruste stormtroepen, zoals de SS, door de fabrieken te laten marcheren om elke opstand met geweld neer te slaan. De beruchte Pinkerton Agency zond zwermen detectives door de chemische, munitie- en automobielfabrieken om alle opstandige linkse werknemers te identificeren.

Deze geopolitieke strategieën maakten integraal deel uit van een bredere, semi-geheime fascistische ideologie: de New Order-politiek. Deze vond haar oorsprong in het rooms-katholieke fascistische complex dat vanuit het Vaticaan werd geleid, en droeg een herkenbare symboliek van gezagsverering, etnische zuivering en machtsdiscipline. Vanaf 1939 werd pro-nazi paus Pius XII (r. 1939–1958) hoofd van deze wereldkerk — dezelfde Eugenio Pacelli die als staatssecretaris het Concordaat met nazi-Duitsland had gesloten in juni 1933, waarmee het Vaticaan als eerste staat Hitlers coup formeel legitimeerde.

Deze New Order-netwerken verspreidden zich in parallelle lijnen vanuit Italië over de wereld. Mussolini Italië lanceerde zijn *Nuovo Ordine* (1922) als beoogde ordening voor de Middellandse Zee. Frankrijk werkte aan *l'Ordre Nouveau* (ca. 1930) voor haar domeinen. Japan lanceerde *Shintasei* (1937) voor Zuidoost-Azië en Noord-Amerika sprak over de *New World Order* (ca. 1940).

De Kerk opereerde in het geheim om zijn strategie uit te rollen. Zo was de hele nazi-top verhuld rooms-katholiek: Himmler, Goebels, Göring en Hitler zelf. Die laatste presenteerde zijn

[308] De Black Legions zijn een Ku Klux Klan splinterorganisatie met ca. 135.000 leden volgens de FBI in 1934. Ze dragen zwarte kappen en gewaden met doodskoppen als symbool.

Neuordnungsplannen pas bij Operatie Barbarossa (22 juni 1941), de massale invasie van Rusland. Hij plaatste de door hem beoogde nieuwe wereldorde onder Duits suprematistisch leiderschap. Hierbij spiegelde hij zijn beoogde wereldhoofdstad Germania inclusief de megalomane 'volksarchitectuur' van Speer publiekelijk aan de eeuwige stad Rome. Bij die vernietigingsoorlog tegen Rusland speelden SS-doodseskaders achter de linies een hoofdrol om de *Untermenschen*, vooral slaven en joden, uit te moorden. Na de invasie werden de Oranjes steeds openlijker de antithese van deze ontwikkeling, die immers hun domeinen had afgepakt en een staatsgestuurde planeconomie promootte.[309]

Achter deze zichtbaar ideologische strijd tijdens de Tweede Wereldoorlog voltrok zich een tweede conflict — niet primair over geloof, ras of westerse suprematie, want die vooronderstellingen werden in hoofdlijnen gedeeld — maar over controle: over eigendom, infrastructuur en continuïteit. Moest dat recht worden uitgeoefend door de autoritaire staat, of via een privaat bankensysteem?

Achter de drive voor een nieuwe wereldorde woedde een parallel gevecht tussen twee concurrerende machten binnen het Westen zelf: het Vaticaan en zijn katholiek-fascistische bondgenoten van de *Neuordnung*, tegenover een private, protestants gekleurde eigendomsorde zoals die door Carnegie en Oranje werd belichaamd. De één streefde naar wereldcontrole via geloof, autoritaire macht en bloed, met een centraal geleide economie; de ander via juridische structuren, imperialistische winsten en het maximaliseren van bezit via een grenzeloos privaat kapitaalstelsel.

Beiden vormden — om voor de hand liggende redenen — de perfecte antithese van het volkse, antireligieuze communisme van de Sovjetunie. Het uitroeien van dergelijk 'joods-bolsjewisme' gold daarbij als rechtvaardiging én motor voor de militarisering van de Tweede Wereldoorlog — formeel vastgelegd in het anti-komintern pact van 1936.

Beide christelijke complexen plunderden de wereld al sinds de 17de eeuw — maar op fundamenteel verschillende manieren. Ze deelden dezelfde theologische aannames over ras, hiërarchie en economische uitbuiting, conform de bijbels — maar de interne strijd ging over wie het wereldtoneel zou domineren ná de oorlog.

General Motors als trans-Atlantische leverancier van de Nieuwe Wereldorde

In Duitsland had GM zich vanaf 1933 volledig gericht op de productie van vrachtwagens, gepantserde wagens en vanaf 1935 ook op tanks; het bedrijf had nauwe politieke, economische en persoonlijke banden onderhouden met Hitler en de nazitop, en had hetzelfde gedachtengoed in de VS gepromoot. De uitgesproken pro-nazi Alfred P. Sloan (1875–1966) had in 1936 persoonlijk gedoneerd aan de protestantse *National Council of Clergymen and Laymen*, dat een platform was geworden voor pro-Hitler-speeches. Hij had de katholieke coupepleger Pierre du Pont in 1937 opgevolgd als voorzitter van GM (r. 1937–1956). Sloan had regelmatig Berlijn bezocht voor ontmoetingen met Göring en Hitler.

---

[309] In Japan werd de dood niet zichtbaar gemaakt, maar tot ritueel verheven: de daad zelf – het offer – wás het symbool. In de Japanse context had de dood een andere symboliek dan in Europa. Vanuit de leidende *Shintō*-traditie van het *Shōwa*-regime gold dood vooral als onreinheid (*kegare*): iets dat gezuiverd moest worden, niet iets om te verbeelden. Daarom ontbraken doodshoofden en macabere emblemen in de oorlogscultuur. In plaats daarvan werd de dood ritueel gekanaliseerd via offers en zelfopoffering die stoelden op oude *samurai*-discipline: rituele zelfmoord (*seppuku*), *banzai*-aanvallen, *kamikaze*-missies, doodsdichten en zuiveringsrituelen vóór vertrek. De heilige *Shintō*-symbolen waren spiegel, zwaard en zon — tekens van harmonie en levenskracht, niet van sterfelijkheid.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

GM's vicepresident Graeme K. Howard had het fascistische boek *America and a New World Order* (1940) in de VS gepubliceerd, waarin hij had gesteld dat Duitsland slechts een probleem had gehad met Frankrijk en Groot-Brittannië, en niet met de VS. De VS moest volgens Howard uit de oorlog blijven om de Nieuwe Wereldorde in continentaal Europa en Japan te laten slagen. Zijn doel: het kapitalisme vervangen door een gecontroleerde planeconomie zoals in Nazi-Duitsland, herstel van de goudstandaard en de republiek als een fascistische staat.[310]

GM's Europese vertegenwoordiger James D. Mooney had vanaf 1936 geprobeerd de Amerikaanse ambassadeur George Messersmith te overtuigen van de voordelen van nauwere samenwerking met nazi-Duitsland — zoals ook Sosthenes Behn van ITT dat op gelijke wijze had gedaan. Zowel ITT als GM's Duitse dochter Opel hadden toen al volledig voor de Duitse oorlogsindustrie gewerkt. GM was ook sterk in opmars geweest in de VS: tijdens de crisis in 1930 had de onderneming in de VS al Electro-Motive Diesel (EMD, 1922) en Winton Engine Company (1920) overgenomen — de laatste was later herdoopt tot Cleveland Diesel Engine Division. Deze ondernemingen hadden krachtige tweetakt dieselmotoren van 400 tot 1.200 pk gebouwd voor diesellocomotieven en onderzeeërs. Tijdens de oorlog hadden deze Cleveland-motoren de basisaandrijving gevormd van de Amerikaanse marine.

Aanvullend had de speciale Ethyl Corporation — een GM-bedrijf waarin DuPont inmiddels een belang van 34% bezat — in 1935 een productiecontract gesloten met I.G. Farben voor de oprichting van Ethyl GmbH. Deze onderneming, waarin ook DuPont participeerde, had gepatenteerde tetraethyl-lood-brandstof geproduceerd. Dat was niet alleen nodig geweest voor de anti-klopbandstof voor de moderne benzinemotor, maar ook voor superieure vliegtuigbenzine. Na Nazi-Duitsland was een samenwerking gevolgd met Montecatini in fascistisch-Italië, de andere Europese Asmogendheid.[311]

Dochteronderneming Opel was in nazi-Duitsland uitgegroeid tot de dominante speler: met een marktaandeel van 40% was zij de grootste autofabrikant van Europa geworden, ver vóór Ford met slechts 16%. GM had in 1935 een tweede Opel-fabriek gebouwd nabij Brandenburg (Berlijn), toen de modernste van Europa. Deze had onder meer de Opel Blitz-trucks geproduceerd die breed waren ingezet door de *Wehrmacht*. In 1939 hadden GM en Ford samen 70% van de Duitse automarkt gecontroleerd. Opel leverde in 1937 al 17% van alle vrachtwagens direct aan de Wehrmacht en was toen driemaal zo groot als Daimler-Benz, en viermaal groter dan Ford-Werke (1925) in Keulen. De werkmacht van Opel was tussen 1934 en 1938 gegroeid van 17.000 naar 27.000 werknemers. De waarde van GM's Duitse dochter was op de vooravond van de oorlog geschat op $86,7 miljoen (1938:ƒ 176,0 miljoen) – het was een belangrijk onderdeel in het wereldwijde netwerk van de gigant.

Voorafgaand aan de inval in Polen op 1 september 1939 had GM zich vrijwillig omgebouwd tot militair producent. Amerikaans personeel was via Nederland geëvacueerd; de Duitse directie had het bestuur overgenomen. Ondanks het uitbreken van de oorlog in 1939 en de formele nationalisatie in

---

310 De term *"New World Order"* zoals gebruikt in Graeme K. Howard's *America and a New World Order* (1940) verwijst naar een geopolitieke herstructurering van de wereld in invloedssferen, waarbij hij pleitte voor Amerikaanse neutraliteit, samenwerking met het Derde Rijk en het Japanse *Shōwa*-imperium, en een centraal geleide industriële planeconomie — niet een private, door banken en bedrijven geleide wereldorde zoals Carnegie die voorstond. Het boek was corporatistisch, autoritair, isolationistisch en gebaseerd op machtspolitieke logica, niet op privaat economisch wereldbestuur. Het zou in januari 1940 zijn gepubliceerd, maar dat is niet zeker. Vanaf april 1940 begon Duitsland aan zijn *Blitzkrieg* naar Denemarken en Noorwegen. De Benelux en Frankrijk werden in mei 1940 veroverd. De *Blitz* bracht in Frankrijk het *Ordre Nouveau* Vichy-regime aan de macht.

311 Ethyl vestigde zich pas onder Sloan in het Verenigd Koninkrijk, om ook de RAF van noodzakelijke brandstof te voorzien.

1943, bleven Amerikanen echter zitting houden in de raden van bestuur. De Brandenburg-fabriek werd omgevormd tot productiecentrum voor JU-88-bommenwerpers, landmijnen en torpedo-ontstekers. De winstgevende, 'afgesneden' GM-dochter investeerde haar winsten in nieuwe aankopen en hield haar tegoeden in reserve.

Met de formele toetreding van de VS tot het conflict in december 1941 werden GM, Ford en Chrysler sleutelspelers in de geallieerde bewapeningsindustrie. GM draaide tussen 1941 en 1945 een omzet van bijna $ 900 miljoen (1945: ƒ 2,4 miljard) in het geallieerde complex en was ook daar een van de grootste toeleveranciers. Bij de geallieerde invasie van Europa reden beide legers massaal in door GM en Ford gebouwde voertuigen. In 1942 ontving GM $ 35 miljoen belastingcompensatie van de Roosevelt-administratie. Deze financiële steun uit Washington contrasteerde scherp met de samenwerking van GM met het 'vijandige' Derde Rijk.

Een vroege sleutelontmoeting vond plaats tijdens kerst 1936, toen Mooney in Berlijn Hitlers economieminister en Reichsbank-president Hjalmar Schacht (r. 1933–1939) ontmoette om de economische toekomst van Duitsland en de VS te bespreken. Ook de uitgesproken antinazistische Amerikaanse ambassadeur William E. Dodd (r. 1933–1937) was daarbij aanwezig. In een brief aan senatoren schreef Dodd later dat hem op de terugreis naar New York, aan boord van het schip, *"a prominent executive of one of the largest financial corporations"* had verteld bereid te zijn definitieve actie te ondernemen tegen Roosevelt's progressieve beleid en een fascistisch regime te installeren. Zijn observaties onderstreepten de verwevenheid van Amerikaanse bedrijven met het nazi-regime al vóór de oorlog. In Berlijn was het Dodd opgevallen hoe nauw de dominante zakelijke families van de VS verweven waren met het naziregime, een reden waarom hij eind 1937 ontslag nam.

Op 23 november 1937 had een vertegenwoordiging van GM een geheime ontmoeting in Boston met baron Manfred von Killinger — de voorganger van Fritz Wiedemann als hoofd van de spionage aan de Amerikaanse westkust — en baron Kurt von Tippeskirch, nazi-consul-generaal en Gestapo-leider in Boston. Er werd een geheim contract ondertekend voor samenwerking met het nazi-regime. Deze bijeenkomst markeerde de clandestiene collaboratie tussen GM en nazi-Duitsland. Alle middelen dienden te worden ingezet om Roosevelt bij de volgende verkiezingen ten val te brengen, en de Joodse invloed in het politieke, culturele en publieke leven moest worden uitgeroeid. Ook moest een Amerikaanse Führer worden aangesteld — bij voorkeur de Democratische senator van Montana, Burton K. Wheeler (die vanaf 1938 samenwerkte met Truman tegen Wall Street, in het bijzonder tegen J.P. Morgan & Co. en de joodse bank Kuhn, Loeb & Co.). Zowel Mooney als Henry Ford ontvingen in 1938 de zeldzame Orde van de Duitse Adelaar uit handen van Hitler, als erkenning voor hun verdiensten voor nazi-Duitsland.[312][313][314]

---

[312] Het volledige contract werd op 20 augustus 1942 onthuld door de liberale afgevaardigde van de staat Washington, John M. Coffee, met als doel de *Du Ponts* voor een congrescommissie te slepen — wat uiteindelijk niet gebeurde.

[313] Burton Wheeler was anti-big business en anti-oorlog voorman van het America First Committee dat tegen de VS-bemoeienis in WOII was. Hij werd beroemd vanwege het Teapot Dome-schandaal. Tot Pearl Harbor leidde hij de politieke tak die tegen interventie in WOII was. Als voorzitter van de Wheeler-Commissie (1938) brak hij de dominantie van J.P. Morgan & Co. en Loeb, Kuhn over het spoorwegennetwerk in de VS. Zijn tweede man was de latere president Truman. Hij pakte ook de Joodse studiobazen aan en was fel tegen de Lend-Lease Bill (1941) van Roosevelt, die ervoor zorgde dat het VK en de USSR de oorlog konden overleven. Hij lekte ook het beroemde Victory Program, dat dagen voor Pearl Harbor verscheen, waarin de VS eerst Japan zou verslaan en vervolgens Nazi-Duitsland. Dat zou door de Japanse aanval heel anders verlopen.

[314] De artikelen verschenen in de *New York Times* op 12 en 14 mei 1937. William E. Dodd had het daarin over een 'billionaire', over wie hij de week daarvoor een brief had gestuurd naar enkele senatoren om zijn vrees te uiten over het oprukkende fascisme. Pierre DuPont lachte het weg in dezelfde krant toen hij ernaar werd

In de aanloop naar de oorlog, op 19 april 1939, ontmoette Mooney Emil Puhl van de Reichsbank en de BIS (1930), en Helmuth Wohlthat, Görings rechterhand bij de uitvoering van het Vierjarenplan. In het gesprek lichtte Hitler toe dat de basis voor zijn toen nog geheime *New Order*-plan zou bestaan uit een Amerikaanse goudlening. Mooney reisde met dit idee naar Londen, waar hij op 25 april 1939 sprak met de Britse katholieke Orde van Malta-ambassadeur Joseph Kennedy (r. 1937–1940), en vervolgens met Francis Rodd van Morgan-Grenfell. Zij stemden in met het verstrekken van de lening via de BIS, om internationale regelgeving voor leningen te omzeilen. Kennedy en Wohlthat wilden begin mei met Mooney afspreken in Parijs, maar na ruggenspraak met Roosevelt moest Kennedy rapporteren aan Washington; de beoogde Neuordnung/New World Order werd uitgesteld. Mooney noteerde de Duitse wensen op papier:

- Een goudlening van de VS van 0,5 tot 1 miljard
- Herstel van de Duitse kolonies
- Stop van het VS embargo op Duitse goederen
- Participatie in de Chinese markt

In ruil daarvoor bood Duitsland vrede, wapenbeperkingen, een non-agressiepact en vrijhandel. Kennedy legde dit voor aan Roosevelt, die opnieuw weigerde. Wohlthat ontmoette Kennedy alsnog in Londen op 9 mei 1939 — wat direct in de pers verscheen als het bezoek van *'Görings Mystery Man'*. Roosevelt blokkeerde verdere stappen. Later dat jaar zou Westrick van ITT voor hetzelfde plan pleiten. De plannen bleven dus circuleren, ook nadat de oorlog met het VK al was begonnen.

Op 22 september 1939 had Mooney een gesprek met Roosevelt, die voorstelde om samen met hem en de nieuwe paus als bemiddelaars aan tafel te gaan om kwesties als Silezië, Polen, Tsjechoslowakije en de houding tegenover de USSR te bespreken — samen met Berlijn, Londen en Parijs. Mooney kreeg toestemming om contact te zoeken met Hitler, maar mocht het Witte Huis hierover niet telefonisch informeren. In maart 1940 schreef Mooney gedetailleerd over zijn ontmoeting, waarop Roosevelt op 2 april antwoordde dat het Amerikaanse publiek vrede en ontwapening verlangde. Aangekomen in New York vierde Mooney samen met Westrick, Behn en Torkild Rieber van SOCONY's Texaco de verovering van Frankrijk in het Waldorf-Astoria Hotel.

Zomer 1940, tijdens de zogenaamde *'phoney war'*, stuurt de nazi-consul-generaal op 27 juli 1940 stuurde de nazi-consul-generaal in de VS en Gestapo-leider in New York, Heinrich Borchers, een rapport aan Ribbentrop waarin hij meldde dat hij de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken had verzocht om Roosevelt het volgende over te brengen: (1) een nieuwe ambassadeur naar Berlijn sturen; (2) een wisseling van ambassadeurs in Londen; (3) het tijdelijk stoppen van bewapeningsschepen naar Groot-Brittannië totdat de nieuwe ambassadeur in Berlijn de gelegenheid had gehad om de situatie te bespreken. De diplomatieke kanalen bleven actief, ondanks de groeiende spanningen. Mooney's rechterhand bij GM in Berlijn, Eduard Winter, fungeerde als geheime koerier.

Ondertussen beschermden Roosevelt's *Secretary of State* Cordell Hull (r. 1933–1944) en het *State Department* nazi-gerelateerde GM-leveranciers in Zuid-Amerika. Intussen bleven de productiecapaciteiten van GM in Duitsland ongehinderd produceren. De GM-fabriek Adam-Opel in Rüsselsheim am Main bij Frankfurt produceerde 50% van alle motoren voor de Junkers Ju 88-bommenwerpers — de dodelijkste binnen de Duitse luchtmacht tijdens WOII. Ook bleven Sloan, Mooney, John T. Smith en Graeme K. Howard zitting houden in het Duitse GM-Opel-bestuur

---

gevraagd.

gedurende de gehele oorlog. De productie in Rüsselsheim was tussen 1942 en 1945 volledig afgestemd op de wereldwijde GM-productie- en verkoopstrategie.

Sterker, de productieontwikkelingen toonden progressie. In 1943 ontwikkelde, produceerde en assembleerde de Duitse GM-groep ook de straalmotoren voor de Messerschmitt Me 262 — een van de eerste operationele jetvliegtuigen ter wereld, met een topsnelheid die 160 km per uur hoger lag dan de snelste Amerikaanse propellervliegtuigen (zoals de P-51 Mustang). Via GM in Zwitserland werden onderdelen geleverd aan nazi-Duitsland, met volledige kennisgeving aan de Amerikaanse ambassade in dat land. Zowel de hertog als de hertogin van Windsor — die toen als gouverneur op de Bahama's verbleven — onderhielden nauw contact met Mooney over GM en de op de zwarte lijst geplaatste Electrolux-ondernemingen van Axel Wenner-Gren.

Ook vanaf 1938 ging GM volledig mee in het repressieve systeem van het Derde Rijk. Toen waren bij de grotere GM-fabrieken ook SS-concentratiekampen geïnstalleerd met voornamelijk Joodse dwangarbeiders. De onderneming bleef — net als Koninklijke en SONJ — produceren in Duitsland, ondanks massale protesten in het thuisland, en breidde de activiteiten dus zelfs aanzienlijk uit. Na de oorlog kwam Opel simpelweg opnieuw in handen van het Amerikaanse GM, inclusief de opgepotte oorlogsreserves uit het nazi-tijdperk. General Motors bleef — net als Ford — ongestraft gedurende en na WOII, en werd in 1967 zelfs gecompenseerd met $ 33 miljoen aan belastingvoordelen voor de beschadiging van eigendommen in Duitsland en Oostenrijk tijdens de oorlog.

Ford en de trans-Atlantische productie voor het Derde Rijk: Schröder, BIS en Poissy

Ook de Ford-organisatie had in de jaren dertig en veertig een transnationaal netwerk opgebouwd rond Nazi-Duitsland. De verbindingen liepen via Keulen, Zwitserland, Wall Street en Parijs, en kenden — net als bij GM — een verstrengeling met de BIS, de Schröder-banken en antidemocratische netwerken in Zuid-Amerika en Noord-Afrika.

Er leek een connectie tussen de Oranjes en Ford te zijn via hun schaduwbankier Kurt von Schröder, die in Duitsland gefungeerd had als spilfiguur binnen de industriële financiering van het Derde Rijk. Ford had zijn Ford-Werke (1925) in Keulen gebouwd — de vestingplaats van Von Schröder — en vestigde zich daarmee op een strategische locatie. Een andere, niet minder relevante connectie liep via Henry Fords zoon Edsel Ford (r. 1919–1943), die zitting had gehad in het bestuur van de General Aniline & Film Corporation (GAF, 1929–1939). Binnen die bestuursperiode moet hij directe banden hebben onderhouden met de belangrijkste Nederlandse aandeelhouders: Voorindu NV (1925) en Chehamij NV (1934).

Na zijn overlijden aan kanker werd Henry Ford Sr. opnieuw president van het concern, totdat diens kleinzoon Henry Ford II de leiding in 1945 overnam. De senior Ford stond bekend als een uitgesproken bewonderaar van Hitler — een houding die er waarschijnlijk toe leidde dat zowel hij als zijn zoon weigerden om vliegtuigen te leveren aan Engeland. In 1940 controleerde Ford meer dan 50% van de Amerikaanse auto-industrie, waarvan Ford Sr. toen het onbetwiste gezicht was. Tegelijkertijd realiseerde het concern in Duitsland een marktaandeel van circa 17% — een verdienstelijke prestatie in een sterk staatsgestuurde markt.

Henry Ford Sr. gold wellicht als de bekendste antisemiet van de VS in de naoorlogse jaren. Hij was ervan overtuigd geweest dat 'de internationale Jood' achter alle oorlogen zat, en vond in Hitler een geestverwant. In zijn eigen wekelijkse publicatie, de *Dearborn Independent* (1918), verspreidde Ford systematisch antisemitische retoriek. De allereerste oplage droeg de kop *The International Jew, the*

World's Problem — een titel die veelzeggend was voor de ideologische lijn van het blad. Al in 1924 doneerde Ford aan de NSDAP.

Voormalig spionnenleider voor de Keizer Dr. Albert, die Ford aanstelde als voorzitter van Ford Duitsland, was een spilfiguur in het netwerk. Hij opereerde vanaf 1921 ook op Wall Street en werkte nauw samen met de J. Schröder Bank (1923) en de gebroeders Dulles. Onder zijn leiding werd Ford Duitsland ingericht volgens een uitgesproken pro-nazi koers. Zo benoemde hij onder meer een kleinzoon van keizer Wilhelm II in de onderneming, en werkte hij nauw samen met Carl Bosch — tot diens dood in 1940 voorzitter van IG Farben. Ford's 5-ton vrachtwagens vormden de logistieke ruggengraat van het Duitse leger. In 1941 nam Edsel Ford bovendien de uitgesproken pro-nazi vliegheld Charles Lindbergh in dienst. De koers van de onderneming was op dat moment onmiskenbaar: ideologische sympathie en industriële samenwerking liepen in de pas.

In 1941 liet Ford een fabriek bouwen in bezet Parijs, gemanaged door de Franse financier Maurice Dollfus. Deze beschikte over goede contacten bij de *private* Worms Bank en de *Bank for International Settlements* (BIS). De Franse Poissy-fabriek begon al in 1940 met het produceren van vliegtuigmotoren voor het Duitse leger. Ook vrachtwagens en personenauto's rolden er van de band. Carl Krauch en Hermann Schmitz — beiden verbonden aan IG Farben — coördineerden de productie vanuit Berlijn, terwijl Edsel Ford vanuit Dearborn toezicht hield.

Om deze samenwerking tijdens de oorlog voort te zetten, sloot Edsel Ford in 1942 een overeenkomst met Breckinridge Long (1881–1958), *Undersecretary of State* in Washington. Dezelfde Long speelde dat jaar een sleutelrol in het blokkeren van financiële hulp aan Joodse vluchtelingen, onder de *Trading with the Enemy Act*. Afspraken werden gemaakt: brieven vanuit Ford zouden via Portugal en Vichy-Frankrijk toegestaan worden, maar niet direct uit het Derde Rijk. De Portugese koerier George Lesto kreeg daartoe officiële toestemming van het Nazi-regime en pendelde tussen Parijs en de Amerikaanse zones.

Dollfus organiseerde ook de bouw van een Ford-fabriek in Oran, Frans-Algerije — de tweede stad na hoofdstad Algiers. De fabriek van Poissy zelf draaide in 1941 een winst van $ 58 miljoen, tot ze in april 1942 werd gebombardeerd door de Britse RAF. De schade werd prompt vergoed door de Vichy-regering.[315][316]

Dollfus en Dr. Albert hadden ondertussen de volgende stap al gezet: de bouw van een nieuwe fabriek in Algiers, met toestemming van IG Farben. Deze installatie zou gepantserde wagens en trucks gaan maken voor het Afrikakorps van generaal Rommel. De financiering verliep opnieuw via Dollfus, die prominent lid was van de bankiersgroep rond Vichy's binnenlandminister Pierre Pucheu (r. 1941–1942). Deze fascistische Pucheu — ook bankier — lekte de invasieplannen van Eisenhower voor

---

[315] Eigenaar van de Worms Banque is Hypolite Marx Worms II (1889-1962) die een Joodse vader had en een christelijk moeder, die hem christelijk had laten dopen. Hij is getrouwd met de anglicaanse Gladys Mary Lewis-Morgan (1889-1984) uit Llanishen, Glamorgan, Zuid Wales. Zij is de dochter van de Lewis Morgan die in 1908 burgemeester van Cardiff is. De Worm bank werkt *'business as usual'* succesvol samen met zowel Vichy Frankrijk als met Vrij Frankrijk, zowel met Nazi Duitsland als met de VS in Noord Afrika na Operatie Torch.

[316] Breckinridge Long was al een persoonlijke vriend van F. D. Roosevelt voordat die president werd, en leerde hem kennen in diens periode als *Assistant Secretary of the Navy* (r. 1913–1920) onder Woodrow Wilson. Roosevelt benoemde Long tot Amerikaans ambassadeur in Italië (r. 1933–1936), waar hij Mussolini met succes verdedigde toen de VS een olie-embargo wilden opleggen aan Italië na de genocide in Ethiopië (1935). In 1939 werd hij benoemd tot *Special Assistant Secretary of State* als coördinator van oorlogszaken, tot hij in januari 1940 *Assistant Secretary of State* (r. 1940–1944) werd, waar hij als overtuigd antisemiet een hoofdrol speelde in het structureel blokkeren van de toegang van Joodse vluchtelingen tot de VS.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Noord-Afrika aan de Nazi's via de BIS, waarop Oranje's bankier Kurt von Schröder kon ingrijpen met extra financiering.

De Pucheu-bankiers financierden de fabriek via de Worms Bank, de J. Henry Schröder Bank en de BIS-correspondentiebank in Parijs. Binnen dit netwerk fungeerde Dollfus als de verbindende schakel tussen Pucheu, de *Banque de France*, Chase Manhattan en de BIS. Na het bombardement in augustus 1942 meldde hij dat de productie op vier geheime locaties gewoon doorging. Op 10 september 1942 schreef Breckinridge Long dat de 38 miljoen franc schadevergoeding van het Vichy-regime was overgemaakt.

Toen Henry Morgenthau Jr. en Lauchlin Currie in april 1943 een uitgebreid onderzoek startten naar de activiteiten van Ford in Vichy-Frankrijk, kwamen zij tot een ondubbelzinnige conclusie: *"Their production is solely for the benefit of Germany and the countries under its occupation."* Desondanks leverde Ford in diezelfde periode nog steeds aan zwarte lijst-bedrijven als José O. Moll in Chili en Lilienfeld in Bolivia (eind 1942).

De vestigingen in België en Keulen waren gecamoufleerd onder de holding Ford Zwitserland, formeel gevestigd in Zürich. Deze Zwitserse entiteit fungeerde ook als doorgeefluik voor onderdelen uit de VS — zoals bleek uit een rapport van december 1943. Ondanks dit alles — en ondanks de conclusies van Morgenthau en Currie — werd er niets ondernomen. Zowel zij als het publiek bleven blind, mede door het stilzwijgen van Roosevelt en het *State Department*.

Ford was, net als GM, een trans-Atlantisch georganiseerd conglomeraat dat simultaan produceerde voor beide 'aartsvijanden' in de oorlog. Het concern bouwde 8.685 van de 18.500 nieuwe *Consolidated B-24 Liberator*-bommenwerpers — toestellen die ontworpen waren om enorme hoeveelheden bommen over lange afstanden te vervoeren. Elke *Liberator* bestond uit meer dan 150.000 onderdelen: een staaltje van ongekende industriële complexiteit. Terwijl in Poissy vliegtuigmotoren, vrachtwagens en pantservoertuigen voor het Derde Rijk van de band rolden, bouwde Ford in de VS vanaf 1944 ook de eerste Amerikaanse kruisraketten op basis van de Duitse V1 (*Vergeltungswaffen 1*): de *Republic-Ford JB-2* was een vrijwel exacte kopie.

De activiteiten van Ford voor het Nazi-regime bleven ook na de oorlog grotendeels geheim. Toch groeide de onderneming, net als General Motors, uit tot een van de grootste bedrijven ter wereld — mede dankzij de winsten die in en voor het Derde Rijk waren gerealiseerd.

De enorme conglomeraten Ford en General Motors tonen niet alleen collaboratie, maar ook interne strijd. Binnen deze ondernemingen voltrok zich via de aandeelhouders een botsing tussen twee wereldordes: de *New World Order* van katholiek geïnspireerd fascisme, tegenover een private orde van Anglo-Amerikaans hyperkapitalisme — de orde die Oranje prefereerde.[317]

[317] De spanning speelde ook binnen de kolen- en staalimperia van Thyssen, Stinnes, Flick en Krupp. Fritz Thyssen en Friedrich Flick waren katholieken, wat vóór en tijdens de oorlog gunstig was voor financiering — bijvoorbeeld via de 'katholieke' *Deutsche Bank*. Na de oorlog hielp het eveneens bij het ontlopen van vervolging, mede dankzij katholieke netwerken rond Adenauer, McCloy en Abs — allen verbonden aan de *Orde van Malta*. De katholieke kerk positioneerde zich na 1945 als slachtoffer en tegenstander van het nazisme, terwijl zij het ultra-christelijke complex juist had helpen opbouwen. De nooit vervolgde supernazi Fritz Thyssen deed, geheel in de traditie van zijn geloof, in 1948 publiekelijk boete met *Ich habe Hitler bezahlt*; Flick hield eenvoudigweg zijn mond en beleed ook na de oorlog zijn geloof meer in stilte. Krupp en Stinnes waren daarentegen luthers en spartaans in hun overtuigingen, maar ook zij kregen na enkele jaren een vrijgeleide en hun vermogen terug.

Deze bedrijven waren geen neutrale schakels in de oorlogseconomie: zij herbergden beide krachten tegelijk. En juist daarin lag hun macht. Ze faciliteerden de oorlog aan beide zijden van de oceaan — tussen zogenaamde ‘aartsvijanden’ — en beheerden vervolgens samen de toekomst erna.

In dat interne dualisme, en de wrijvende synthese die daaruit ontstond, werd de basis gelegd voor de Westerse New World Order die de rest van de twintigste eeuw zou beheersen.

Krupp

Dynastie en diplomatie: het huwelijksimperium van Krupp

Een van de belangrijkste financiers van de NSDAP was Gustav Krupp von Bohlen und Halbach (1870–1950), die via zijn huwelijk met Bertha Krupp de leiding kreeg over het grootste wapenimperium van Keizerlijk Duitsland. Zijn schoonvader, Friedrich Alfred Krupp (r. 1887–1902), (oorlogs-)industrieel én pionierend sponsor van de eugenetica-beweging, had in 1896 reeds de strategisch gelegen Germania-werf in Kiel verworven. Na de dood van haar vader in 1902 werd de zestienjarige Bertha Krupp door Wilhelm II formeel aangewezen als erfgename van het wapenimperium — een positie die zij op uitdrukkelijk keizerlijk bevel diende te versterken via een dynastiek huwelijk. De feitelijke leiding van het bedrijf werd in 1906 overgedragen aan haar echtgenoot Gustav von Bohlen und Halbach, die daarbij ook de naam Krupp ontving.

Gustav zelf stamde uit een adellijke dynastie: zijn vader, Gustav Halbach (1831–1890) uit Saksen, diende als ceremoniemeester en minister-president van de Groothertog van Baden. Via diens huwelijk met Sophie Bohlen (1837–1915) ontstond een ver familielidmaatschap met het Huis Lippe-Biesterfeld: een tak die later door Bernhard met Oranje werd verbonden. Gustav Halbachs zus was namelijk Caroline zur Lippe-Biesterfeld (1844–1905), grootmoeder van prins Bernhard.

Gustav von Bohlen — geboren in Den Haag en dus geen Krupp van geboorte — had na zijn rechtenstudie in Heidelberg vanaf 1897 gediend als diplomaat voor de Duitse Keizer, onder meer in Washington en China. In 1904 werd hij benoemd tot Pruisisch gezant bij het Vaticaan. Daar ontmoette hij de jonge Bertha Krupp, de erfgename van het industrieel-militaire Krupp-concern. Op aandringen van Wilhelm II en haar moeder moest Bertha trouwen met de ambitieuze Gustav. Bij hun huwelijk in 1906 werd hem bij keizerlijk decreet de naam Krupp verleend, en werd contractueel vastgelegd dat hun kinderen de volledige eigendommen van het familiebedrijf zouden erven.

Oorlogsindustrie en ‘sociaal’ beleid

Gustav von Bohlen und Halbach zette na zijn toetreding tot het familiebedrijf de snelle expansie van het Krupp-concern voort, en bouwde het uit tot een industriële grootmacht. Onder zijn leiding groeide Krupp uit tot de grootste wapenproducent van Keizerlijk Duitsland en de grootste gietijzerfabrikant ter wereld — de kanonlopen werden letterlijk gegoten in eigen huis. De onderneming verwierf wereldfaam met haar zware artillerie: het reusachtige *Paris Gun* en het beruchte *Big Bertha*-kanon (what’s in a name) werden beide strategisch ingezet tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Daarnaast speelde de Krupp Germaniawerft een centrale rol in de opbouw van de Duitse onderzeebootvloot. De werf bouwde in 1906 de allereerste U-boot van Duitsland, en leverde tijdens zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog een substantiële bijdrage aan deze gevreesde tak van de Duitse marine.

Tegelijkertijd voerde Gustav — sinds 1909 formeel voorzitter van het concern — een voor Keizerlijk Duitsland opvallend sociaal beleid binnen de onderneming. Al vanaf zijn toetreding in 1906 experimenteerde Krupp AG met kortere werkdagen, bedrijfshuisvesting, eigen winkels, medische zorg en scholen — een compleet 'Krupp-dorp' bij Essen als paternalistische buffer tegen klassenstrijd. In een tijd van opkomende socialistische bewegingen en massastakingen bood het concern zijn arbeiders stabiliteit en voordelen, in ruil voor loyaliteit en gehoorzaamheid. Achter dit 'progressieve' gezicht school echter een strategische logica: het bond de arbeidersklasse aan het bedrijf, dempte maatschappelijke spanningen, en fungeerde als preventief schild tegen radicalisering en linkse ideeën.

Dergelijke opstanden vormden in de jaren 1900 en 1910 wereldwijd een probleem in het Westen, maar de principes van arbeidsdisciplinering kwamen rechtstreeks uit de koloniale praktijk. In Oranje's Nederlands-Indië hadden ondernemingen al eerder complete steden aangelegd om armoedige contractarbeiders economisch, sociaal en medisch te binden. In Nederland zelf werd vanaf circa 1900 geëxperimenteerd met vergelijkbare modellen door Cremer & Co., via Oranje's Nederlandse Handel-Maatschappij.

Toen het concern vanaf 1914 werd ingeschakeld in de militaire massaproductie, bleek dit sociale fundament bovendien een effectief scherm voor haar nieuwe functie: het veiligstellen van continuïteit, het opvoeren van discipline, en het garanderen van productiecapaciteit voor Wilhelm II's oorlogsmachine.

Krupp, Wilhelm II, de (pre-)Nazi economie en eugenetica

In 1910 werd Gustav Krupp von Bohlen benoemd tot lid van de Pruisische senaat en kort daarna, samen met grootindustrieel Georg Wilhelm von Siemens (1844–1919), opgenomen in de exclusieve Aufsichtsrat van de Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (1911). Deze invloedrijke wetenschappelijke organisatie was datzelfde jaar opgericht onder bescherming van Keizer Wilhelm II.

Na de dood van Von Siemens in 1919 bleef Krupp alleen over als zwaargewicht binnen de toezichtsraad. Vanaf de jaren twintig groeide hij daardoor uit tot de feitelijke spil tussen de Duitse grootindustrie en de wetenschappelijke elite. In 1924 trad hij aan als president van de toezichtraad van de door Reichsbank-president Hjalmar Schacht (1923–1930/1933–1939) opgerichte Bank für Deutsche Industrieobligationen (IKB, de 'Dawes-bank'). Via deze bank werd de Duitse zware industrie met Amerikaans kapitaal opnieuw gefinancierd in het door crisis geteisterde Weimar. Krupp bepaalde in diezelfde jaren mede de koers van de Kaiser-Wilhelm-Instituten, waaronder het in 1927 opgerichte *Institut für Anthropologie, Menschliche Erblehre und Eugenik*, dat mede dankzij de ruimhartige sponsoring van de Rockefeller Foundation (1913) de pseudowetenschappelijke basis voor het nazistische vernietigingsprogramma leverde.

Vanaf 1931 kreeg Krupp bovendien de leiding over de Reichsverband der Deutschen Industrie (1919), waarmee hij als officieel spreekbuis van het nazi-grootkapitaal fungeerde. In samenwerking met Schacht werd in 1933 via de *Adolf-Hitler-Spende der deutschen Wirtschaft* de financiering van de partij en de industrie gecoördineerd. Een jaar later ging de Reichsverband op in de nieuwe, nog omvangrijkere Reichsstand der Deutschen Industrie (RStDI, 1934), waarvan Krupp president werd.

Hij vervulde zo in de industriële sfeer de rol die Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder organiseerde in de bankwereld via de samen met Schacht opgezette Keppler/Himmler-Kreis (1927) — een ander bolwerk van nazi-grootindustrie. Krupp had daarbij nog een extra dimensie: zijn nauwe verbondenheid met Wilhelm II, die in ballingschap tot zijn dood in 1941 een stille maar stevige

invloed uitoefende op wat men mag omschrijven als 'kolonie' — het nazi-Duitsland dat industriëlen, bankiers en wetenschappers samen bestuurden.

Het KWG was in functie het best te vergelijken met de *Council on Foreign Relations* (1921, CFR) in de Verenigde Staten, waar met onder andere de Dulles-broers en partners van J.P. Morgan & Co. de absolute elite van bestuur, wetenschap, industrie en bankiers bijeen werd gebracht. Na de oorlog werd de CFR feitelijk de schaduwregering van Washington, doordat vanaf Truman (r. 1945–1953) meer dan 40% van de kabinetsposten door CFR leden werd bezet.

Ook binnen de NSDAP werd het KWG opgewaardeerd tot strategisch vehikel: het moest niet alleen de militaire en raciale pseudowetenschappen van het regime faciliteren, maar ook de koloniale ambities onderbouwen. Sinds het verlies van haar overzeese gebieden in 1919 droomde Nazi-Duitsland van een imperiaal herstel — met Lebensraum in het oosten als eerste stap, maar een herstel van overzeese kolonies als einddoel. In dat licht fungeerden de Kaiser-Wilhelm-Instituten niet slechts als laboratoria, maar als wetenschappelijke springplanken van een toekomstig wereldrijk: uitgerust met antropologen, genetici, landbouwdeskundigen en ingenieurs die het Derde Rijk opnieuw een wereldmacht moesten maken — in naam van ras, bodem en productiviteit.

Nederland kende geen equivalent van één coördinerend instituut zoals het KWG, maar beschikte over een oudere, fijnmaziger en nog omvangrijkere infrastructuur van Koninklijke genootschappen. Onder direct patroonschap van het Huis Oranje werden sinds 1752 een tiental genootschappen gelanceerd, waaronder: de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (1752), de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (1808), het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (1851), het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (1873), en het Koninklijk Instituut voor de Tropen (1910).

Veel van deze genoemde genootschappen — zoals het Aardrijkskundig Genootschap onder NHM-voorzitter Heldring — waren actief betrokken bij expeditie- en beleidsrapporten over Nieuw-Guinea, Borneo, Sumatra en Celebes, evenals bij onderbouwing van landbouwbeleid, etnografie, cultuurstelsel en vooral maximale exploitatie van lucratief product als tabak, suiker, rubber, goud, diamanten en olie. Ze fungeerden als de 'brains and boots' van het koloniaal bestuur. Met duizenden tot tienduizenden leden vormden zij de cognitieve bovenlaag van een imperium dat toen ca. 65 miljoen onderdanen telde met een oppervlakte van Europa.

Waar Nazi-Duitsland zijn koloniale renaissance voorbereidde via het KWG — een centrale denktank voor wetenschap en macht — beschikte Nederland al over een oudere, maar uiterst efficiënte infrastructuur van gescheiden genootschappen onder direct patronaat van Oranje. Geen overkoepelend instituut, maar een reeks hoforganen: hooggekwalificeerd, strak georganiseerd, met eigen mores, gesloten toegang en impliciete trouw aan de kroon. Ze vormden de absolute elite van het koloniale denkapparaat — en hun inzet kon naar believen worden gericht via dynastieke goedkeuring.

De geheime wapeninnovaties van Krupp

Al vóór Hitlers machtsovername bouwde de Duitse wapenindustrie via schermbedrijven en buitenlandse sluiproutes aan een clandestiene herbewapening. In de Sovjetunie ontwikkelden Krupp met Rheinmetall pantservoertuigen aan de Panzerschule in Kazan, vermomd als 'tractoren'. Tegelijkertijd werkten zij samen met MAN en Daimler-Benz via de Landsverkfabrieken in Zuid-Zweden, waarvan vanaf 1925 66% heimelijk in handen was van het Nederlandse *Tarnung*-bedrijf Rollo NV.

Ondertussen ontwikkelde Krupp in het geheim wapentechnologie in Zweden, samen met Bofors, via zetbaas Axel Wenner-Gren. In deze stille alliantie werden de eerste systemen gebouwd die later de beruchte Tiger-tanks mogelijk maakten — de sterkste tanks van de oorlog. Reeds in 1929 werd geëxperimenteerd met afstandsbediening voor scheepsgeleidingssystemen; in 1930 volgden de eerste schetsen voor raketlanceerplatformen. De ontwikkeling was geheim, grensoverschrijdend, en direct gericht op de herbewapening van Duitsland — in strijd met het Verdrag van Versailles.

Ook Nederland werd ingezet als testbank en productiezone. Via bedrijven als de Hollandsche Industrie- en Handelsmaatschappij Siderius NV (1916, HIH Siderius) en het Ingenieurskantoor voor Scheepsbouw NV (Invacos) werden oorlogsschepen ontworpen en onderdelen geleverd voor de Duitse onderzeeboten. HIH Siderius specialiseerde zich in geschut en munitie voor alle krijgsmachtonderdelen: landmacht, luchtmacht én marine. In het bijzonder bouwde het firma's systeem voor luchtafweer, pantserartillerie en zwaar kaliber kustverdediging — met directe koppelingen naar Bofors en Duitse technici. De opbouw van het Derde Rijk begon dus al decennia eerder — via Nederland, Zweden en Rusland als dekmantel, en Krupp als stille architect.

In 1933 werd Gustav Krupp benoemd tot voorzitter van de Adolf Hitler-Spende der deutschen Wirtschaft — het door Schacht gecentraliseerde donatiesysteem waarmee de NSDAP werd gefinancierd. De organisatie transformeerde vervolgens naar de Reichsgruppe Industrie (1919/1934), waarin onder meer SS'er, latere minister van Financiën en kanselier Ludwig Erhard (r. 1949–1963/1967) tot de prominente leden behoorde. Krupp AG werd vanaf dan de grootste wapenproducent van het Derde Rijk, antisemitisch georganiseerd, strikt hiërarchisch, en volledig in lijn met het nationaalsocialistisch programma.

Vanaf 1937 is ook zijn zoon Alfried Krupp militair economisch leider (Wehrwirtschaftsführer), net als zijn vader. De onderneming produceert onder Gustav en Alfrieds Krupps leiding onderzeeboten, oorlogsschepen, howitzers, treinen, enorme *railway guns*, machine geweren, auto's, tanks en meer. Het produceert de superieure Tiger I tanks tijdens WOII en de meest gevreesde onderzeeboten-serie ter wereld. Krupp is een essentieel onderdeel van de Duitse oorlogsmachine tijdens WOII.

Kartelwinst en patenten: Krupp met General Electric

Net als IG Farben temporiseerde en profiteerde ook Krupp van de Amerikaanse oorlogsindustrie. Een van de lucratiefste kartelconstructies ontstond rond wolfraamcarbide, een gepatenteerd product dat in 1927 en 1928 in de VS al werd verkocht voor $ 50 per pond bij een kostprijs van slechts $ 8. In 1930 sloten Krupp en General Electric een wereldwijde overeenkomst: GE zou de verkoopvoorwaarden controleren, terwijl Krupp zijn patenten inbracht. De prijs werd gedurende de jaren dertig opgedreven tot $ 453 per pond — een winst van ruim 5.500%.

Hoewel het product formeel door Krupp was gepatenteerd, waren de grondstoffen ruim voorradig in de VS en nauwelijks winbaar in Europa (alleen op het Iberisch schiereiland). Wolfraamcarbide is twee keer zo hard en zwaar als staal, en werd onmisbaar in hardmetaal gereedschap, mijnbouwmaterieel, pantser doorborende munitie en tankbepantsering (zoals bij de Tiger-serie).

De echte woekerwinsten ontstonden vanaf 1936, toen de hightech oorlogsindustrie in Nazi-Duitsland razendsnel opschaalde. Dat jaar werd er al 22 keer zoveel wolfraamcarbide verbruikt als in de VS. Volgens de overeenkomst zou Krupp zich van de Amerikaanse markt onthouden, terwijl GE-dochter Carboloy beloofde geen licenties te verstrekken zonder goedkeuring uit Essen. Het kartel controleerde de mondiale distributie.

De afzet steeg explosief: van 10 ton in 1930 naar 100 ton in 1935, en naar ca. 1.000 ton per jaar tussen 1938 en 1942. De marktwaarde liep in deze jaren op tot gemiddeld $ 1 miljard per jaar, $ 5 miljard in totaal — met een geschatte jaarwinst van $ 0,98 miljard. Na aanklachten wegens antitrustschending in april 1942 daalde de prijs daar naar $ 27–45 per pond, maar de afzet verdubbelde opnieuw: in 1943–1945 werd ca. 2.000 ton per jaar afgezet, bij een gemiddelde prijs van $ 249. De marktwaarde bedroeg toen $ 3,3 miljard met minimale kosten van ca. $ 35 miljoen per jaar. Totale geschatte woekerwinst in 1945: $ 8,2 miljard (1945: ƒ 21,8 miljard).[318]

De prijs crashte pas toen GE in 1942 door het *US Senate Patent Committee* werd aangeklaagd wegens ernstige tekorten aan legeronderdelen. Toch bleef het een van de meest winstgevende producten van de oorlog. Tijdens het GE–Krupp Conspiracy Trial (1947) werd GE formeel beschuldigd van *war profiteering* door de anti-walsstraat Truman administratie, wat resulteerde in een symbolische boete van $ 56.000 van rechter Knox.

Ook andere metalen en gepatenteerde legeringen volgden dit patroon. Zo is het waarschijnlijk dat GE en Krupp ook informele afspraken hadden over platina — een van de duurste, zeldzaamste en meest strategische metalen ter wereld. Papieren bewijs voor een platina-kartel ontbreekt, maar gezien de bestaande Krupp–GE-structuur, de scherpe prijsstijgingen sinds de jaren 1920 en de cruciale toepassingen in legeringen, katalysatoren en defensietechniek, is die aanname legitiem. Het metaal werd op grote schaal illegaal gewonnen via Oranje's Oost-Borneo Maatschappij NV op Borneo. Platina kostte na WOI met ƒ 6–8 miljoen per ton aanzienlijk meer dan goud, en de legeringen nog een veelvoud daarvan.

Ook berylliumtoepassingen groeide na WOI uit tot specialiteit van het GE–Krupp-complex. De 'koning van de lichte metalen' is half zo zwaar als aluminium, vijf keer lichter dan staal, maar even hard. Siemens & Halke bezat de voornaamste patenten in de jaren 1920. Toepassingen liepen uiteen. Koper-beryllium werd gebruikt voor telefooncentrales in de jaren 1920. Veel nieuwe gepatenteerde toepassingen volgen in de jaren 1930: van radiobuizen tot vliegtuigonderdelen tot nucleaire applicatie in de uiteindelijke atoombom. Duitsland werd de grootste markt, met door de staat gesponsorde productie. Het materiaal werd relatief goedkoop gewonnen in Brazilië, Congo, China en Nederlands-Indië. De geschatte prijs voor puur product lag rond ƒ 2–4 miljoen per ton — ook duurder dan goud.

Het waardevolle beryllium werd in Borneo illegaal gewonnen als bijproduct van de alluviale diamantwinning en bereikte via Oranje-gelieerde NV's als de Oost-Borneo Maatschappij zeer waarschijnlijk de Duitse wapenindustrie — met Krupp als eindbestemming. Net als wolfraam en RVS was het een strategisch materiaal, waarvan de VS bij het uitbreken van de oorlog acute tekorten had.

Een ander cruciaal kartelgebied was roestvast staal (RVS), waarvoor nikkel essentieel is. Het product werd onder andere gebruikt voor onderzeeboten, schepen en andere toepassingen waarvoor de roestvrije eigenschappen belangrijk waren. Via twee 'gemiste' Amerikaanse patenten wist Krupp zich in 1926 ook een controlerend belang te krijgen op de grote RVS-markt van de VS. Daarvoor werd in 1928 de gecamoufleerde *Krupp-Nirosta Company* opgericht, geleid door Emil Schill — tevens contactpersoon voor Thyssen. Vanaf 1937 startte Krupp samen met Oranje's Oost-Borneo Maatschappij, dan onder leiding van Fentener van Vlissingen, ook de eigen nikkelwinning in de kolonie. Ondanks cloaking via Nederland en Zwitserland wist de Amerikaanse overheid in de tweede

[318] Bij 1.000 ton/jaar tussen 1938–1942 en $ 453 per Brits pond komt de marktwaarde uit op $ 1 miljard per jaar. Voor 1943–1945, bij 2.000 ton/jaar en een geschatte $ 249 per pond ((453+45)/2), resulteert dit in $ 3,3 miljard aan inkomsten tegenover verwaarloosbare kosten van $ 35 miljoen per jaar. Dit komt neer op $ 1,1 miljard per jaar. Totale woekerwinst 1938–1945: $ 8,2 miljard.

helft van 1942 beslag te leggen op Nirosta om de controle van Krupp op de Amerikaanse markt te breken.

De connectie tussen Oranje en Krupp liep niet alleen via gedeelde belangen in koloniaal nikkel, tin, platina, beryllium en wolfraam — maar ook via mensen. Fentener van Vlissingen, een van Oranje's meest geliefde 'superondernemers', fungeerde in de jaren twintig als spil in het *cloaken* van Krupp's vermogens, octrooien en eigendomsrechten via Zweden, Zwitserland en Nederland. Zijn betrokkenheid bevestigt hoe het Oranjekapitaal niet slechts faciliteerde, maar ook vorm gaf aan het geopolitieke en juridische schermwerk waarlangs het Derde Rijk zijn snel expanderende militaire industrie én bevoorrading verborg. De intieme relatie was buitengewoon goed verborgen.

Niet alleen de relatie en bevoorrading moest gecamoufleerd worden, maar ook de ertsverwerking van de ertst. Vanaf 1911 beschikte Billiton over een eigen tinsmelterij op het eiland zelf, waar met enkele aanpassingen ook goud kon worden verwerkt. De installatie werd in 1921 gesloten wegens 'technische beperkingen'; sindsdien werd tin vooral verwerkt in Maleisisch-Singapore en Ipoh, waar Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) onder de Britse kroon de exploitatie domineerde. In 1927 volgde een grotere stap: de oprichting van een ultramodern smelterijcomplex in Arnhem, ondergebracht in de nieuwe dochtermaatschappij Hollandsche Metallurgische Bedrijven NV. Officieel voor de verwerking van Indische tin, maar vanaf 1936 ook ingericht op de verrijking van bij voorbeeld wolfraam, bismut en zilver en zogenoemde 'mezonietzanden' — thorium, radium en uranium. In dit licht is het technisch aannemelijk dat ook andere strategische ertsen — zoals nikkel, platina en het extreem waardevolle beryllium — in Arnhem (of via NHM-faciliteiten in Brits-Maleisië) werden voorverrijkt, alvorens ze te verkopen aan Duitse partijen als Auergesellschaft, Degussa en Krupp. De officiële dekking als 'tinsmelterij' bood maximale juridische ruimte om zulke materialen discreet te verwerken — buiten zicht van parlementaire controle.

De kern van deze exploitatie lag dus niet in de mijnbouw of de verwerkingsinstallatie, maar in het exclusieve recht op vermarkting. Niet de tonprijs van wolfraam of beryllium bepaalde de winst, maar de juridische beheersing van het eindproduct. Gepatenteerde legeringen als wolfraamcarbide — extreem hard, onvervangbaar in wapenproductie, en uitsluitend verhandelbaar via het GE–Krupp-kartel — genereerden winstmarges van duizenden procenten. Het ging niet om miljoenen (de waarde van de fabrieken), het ging om miljarden (de jaarlijkse verkoopwaarde in een gemonopoliseerde markt).

Deze kartelformule — strategische metalen combineren met patenten, exportrestricties en prijsafspraken — groeide in de jaren dertig en veertig uit tot het kernmodel van de oorlogsgedreven industrie. Ook platina, thorium, beryllium en hoogwaardig RVS werden juridisch afgeschermd, technisch exclusief gemaakt en tot ongekende hoogten opgedreven in prijs — ver buiten bereik van open markten of normale concurrentie. Dat juist de Oranje-gelieerde mijnmaatschappijen en kartelpartners als Krupp dit model uitrolden, was geen toeval, maar doelbewuste strategie.

Deze verwevenheid tussen Oranje en Krupp — met controle over de hele keten, van koloniale mijnbouw tot patenten en militaire toepassingen — bevestigt de juridische en geopolitieke façade structuren waarlangs zowel het Derde Rijk als de VS hun strategische bevoorrading en bewapeningsindustrie uitbouwden. Dat geheel bleef zorgvuldig gecamoufleerd via de netwerken rond het kapitaalrijke, maximaal profiterende huis Oranje.

De ‘Black Knight’: onderzeeboot, onderhandeling en kapitaalvlucht

Alfried Krupp’s achterneef, Zijne Doorluchtige Hoogheid prins-gemaal Bernhard zur Lippe-Biesterfeld (r. 1936/1948–1980), speelde vanaf 1939 met Wilhelmina een hoofdrol in het diplomatieke verkeer tussen Nazi-Duitsland en de Verenigde Staten. Hij was lid van de NSDAP, de cavalerieafdeling van de SS (Reiter-SS) en het paramilitaire Nationalsozialistische Kraftfahrkorps (NSKK) toen hij kroonprinses Juliana ontmoette op de door de nazi’s georganiseerde Winterspelen in Garmisch-Partenkirchen. Enkele weken later volgde de verloving en niet lang daarna een huwelijk, onder druk van dynastieke verplichtingen: De 27-jarige Juliana moest 'aan de man' voor troonopvolging.

Voor zijn huwelijk was Bernhard al in dienst van IG Farben. In 1934 werd hij aangesteld op het kantoor van dochteronderneming Farben-Bilder in Parijs, waar hij snel opklom tot managementniveau. Voor de oorlog werkte hij voor NW-7, de financiële- en inlichtingendienst van IG Farben — een eenheid die wereldwijd actief was. De onderneming was zeer actief in de Verenigde Staten, waar IG Farben omvangrijke belangen bezat. De rol van NW-7 en Bernhards betrokkenheid werden pas na de oorlog impliciet bevestigd in het IG Farben-proces (*The United States of America vs. Carl Krauch et al.*, 1947–1948), de tweede reeks van de Neurenberg-processen. Hierin werden de topbestuurders van IG Farben, Krupp en Flick formeel aangeklaagd — zogenaamd ‘gedenazificeerd’, maar in feite om de reorganisatie te kunnen controleren.

De onderzeeër, bijgenaamd de ‘Schwarzer Ritter’, zond op het moment van vernietiging versleutelde berichten uit naar de Map Room van het Witte Huis — het militaire zenuwcentrum van de Amerikaanse president. Volgens lokale kustwachtrapporten werd dit radioverkeer onderschept, wat vermoedelijk de directe aanleiding vormde voor de aanval. De Amerikaanse regering ontkende later dat zij de boot bewust tot zinken had gebracht. Het wrak werd nooit geborgen. Een geplande duikexpeditie in 1998 naar mogelijke documenten aan boord werd uitgesteld en nooit hernomen.

Amerikaanse overheidsarchieven bevestigen dat er in diezelfde periode diplomatiek overleg plaatsvond tussen vertegenwoordigers van het Oranjehuis en de Protocol Section van het State Department. Opmerkelijk is dat na de vernietiging van de onderzeeër, op 26 augustus, Juliana en Bernhard de volgende dag haastig Chetham verlieten. Bij ondervraging door lokale pers gaven zij geen verklaring voor hun aanwezigheid. Deze talrijke protocol documenten zouden in juli 1997 zijn vrijgegeven door de VS uit de archieven van State Department door werk van onderzoeker Mr. Eric Brothers, maar er is geen publicatie bekend over ‘Oranje’ of ‘Krupps’ correspondentie — wat kan duiden op selectieve onthulling of achterhouding.

Duitse bronnen vermelden dat een onderzeeboot met codenaam ‘TL’ op 20 juli 1944 — de dag van de mislukte aanslag op Hitler (Operatie Walküre/Valkyrie) — vertrok vanuit Danzig, vanaf de Krupp-werf. Een plausibele theorie luidt dat deze ‘Black Knight’ bedoeld was voor de evacuatie van bedrijfsactiva en industriële onderhandelaars uit het ineenstortende Nazi-Duitsland, en mogelijk ook om voorwaarden te bespreken voor de overgave van wat later West-Duitsland zou worden. De Oranjes, met grote economische belangen in het Derde Rijk, fungeerden daarbij — net als Krupp — ogenschijnlijk als discrete bemiddelaars zoals in de Eerste Wereldoorlog.

Wie vanaf 2025 in dit epische verhaal graaft, stuit niet meer op bronnen — maar op een gat. Tijdens de reconstructie van de onderzeebootzaak rond de *Black Knight* verdwenen meerdere gelokaliseerde hyperlinks uit een Word-document. Geen sync, geen cloud, geen logica: alle andere links bleven intact, behalve deze. Toeval? Misschien. Technisch? Onwaarschijnlijk. Wat overbleef, was een herinnering zonder bewijs. Maar de herinnering was te mooi om niet te delen.

De dwangarbeid en veroordeling van Krupp

De onderneming werd na 1938 een industriële hel voor tienduizenden dwangarbeiders. Naar schatting werkten ca. 100.000 concentratiekampgevangenen bij de Krupp-fabrieken — het merendeel Joden — onder omstandigheden die varieerden van mensonterend tot dodelijk. Sterftecijfers in het nazi-concentratiekampensysteem liepen op tot 30 à 50%, afhankelijk van kamp, sector en periode. Voor de Krupp-complexen is geen exact sterftecijfer bekend, maar vergelijkbare percentages golden bij Monowitz (IG Farben), Flossenbürg (Messerschmitt/Krupp) en Mauthausen-Gusen (Steyr-Puch).

Het concentratiekampmodel van Nazi-Duitsland was in zijn kern geen Duitse uitvinding, maar een doorontwikkeling van koloniaal precedent. Prikkeldraadcompounds, arbeidsdwang, ondervoeding en sterfte door uitputting waren decennia eerder al geperfectioneerd in onder meer Brits Zuid-Afrika, Duits-West-Afrika, Belgisch Congo, Frans Guyana en Nederlands-Indië. Zo stierf bij de ESP (1890) van Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij uiteindelijk 37% van de contractarbeiders — onder omstandigheden van doelbewuste ondervoeding, opsluiting en permanente intimidatie. Gedurende de hele koloniale tijd werden onder de Oranjes tienduizenden 'kettinggangers' aan het werk gezet in de staatsmijnen, terwijl miljoenen onderworpen werden aan herendienst – dwangarbeid die pas in de 20ste eeuw werd afgeschaft. De nazi's pasten deze methoden op massale schaal toe, met dezelfde wrede logica die Europa niet gewend was: arbeid werd niet langer een recht voor tweederangs burgers, maar een vernietigend dwanginstrument tegen etnisch ondergeschikte of ongewenste linkse groepen.

Hitler had met een speciale Führerverlass (Lex Krupp) op 12 november 1943 de firma Friedrich Krupp AG tot een *Sondernvermögen* omgezet, oftewel het hele concern op persoonlijk titel gezet. In 1947 werd Gustav Krupp door de geallieerden als hoofd van het industriële complex aangeklaagd in Neurenberg, maar op medische gronden vrijgesteld van berechting. Daarmee ontliep hij het lot van andere topnazi's die wél terechtstonden. Van de 24 aangeklaagden werd hij uiteindelijk niet vervolgd — samen met de andere supernazi's Franz von Papen en Hjalmar Schacht.

De feitelijke leiding van het kartel was sinds 1941 overgenomen door zijn zoon Alfried Krupp von Bohlen und Halbach (r. 1941–1945 / 1952–1967), die na de beroerte van zijn vader het concern leidde. Alfried werd in het Krupp Trial (1947–1948, *The United States of America vs. Alfried Krupp et al.*) wél veroordeeld — niet wegens oorlogsmisdaden of genocide, maar specifiek voor het grootschalig inzetten van dwangarbeid. In 1951 werd hij alweer vrijgelaten, op voorspraak van Orde van Malta-lid en West-Duitse bankier-gouverneur John J. McCloy (r. 1949–1951). Alfried kreeg het overgrote deel van zijn bezittingen terug. Na zijn dood werd het familiekapitaal ondergebracht in een stichting: de Alfried Krupp von Bohlen und Halbach Stiftung, onder leiding van Deutsche Bank-voorzitter en Orde van Malta-lid Hermann Abs (r. 1947–1976), zelf eveneens een architect van het Derde Rijk. Abs was niet eens opgeroepen voor vervolging.

Krupp stond na zijn herstel via deelname aan de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1951) mede aan de basis van de latere EU. Hij stierf zonder nakomelingen. In 2025 is de Alfried Krupp Stiftung met 21% de grootste aandeelhouder van ThyssenKrupp AG. De stichting valt onder algemeen institutioneel bestuur, maar is niet meer verbonden met de familie Krupp.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

AT&T en ITT[319][320]

Een ontstaansgeschiedenis met een oranje tintje

De Bell Patent Association (1874) beheerde de patentrechten van de naar de VS gemigreerde Schot Alexander Graham Bell, uitvinder van het eerste bruikbare telefoonsysteem. Op 7 maart 1876 ontving Bell zijn eerste patent; drie dagen later slaagde hij erin zijn assistent Thomas Watson succesvol te bellen — een mijlpaal in de geschiedenis van communicatie. Hij demonstreerde zijn toestel op de Centennial Exhibition in Philadelphia (25 juni 1876) en vestigde daarmee internationale aandacht als de grote uitdager van het bestaande, wereldwijd uitgerolde telegraafnetwerk. De eerste gekoppelde toestellen werden commercieel geëxploiteerd via de Bell Telephone Company (1877), opgericht om via patenten een monopolie op telecommunicatie in de VS en Canada te vestigen.

Vrijwel onbekend is dat in datzelfde jaar ook in Den Haag geheime tests met telefoons plaatsvonden. Niet veel later, op 14 januari 1878, demonstreerde Bell het apparaat persoonlijk aan keizerin Victoria op het eiland Wight, met werkende verbindingen naar Cowes, Southampton en Londen — de eerste langeafstandsgesprekken in Groot-Brittannië. De marktperspectieven binnen het uitgestrekte Britse rijk waren enorm.

Datzelfde jaar werden ook de patenten van Edison verworven, waaronder de carbon microfoon, die het voor het eerst mogelijk maakte stemgeluid elektrisch te versterken zonder te hoeven schreeuwen. De combinatie van Bell's transmissiesysteem en Edison's microfoon maakte telefonie geschikt voor grootschalige exploitatie. Bell Telephone en New England Telephone fuseerden op 17 februari 1879. Bell's schoonvader en compagnon Gardiner Hubbard richtte vervolgens de National Bell Telephone Company op in Boston, en parallel daaraan de International Bell Telephone Company (IBTC) in Brussel om de Europese markt te bedienen. De Nederlandsche Bell-Telephoon Maatschappij (1880) kreeg direct een contract om een telefoonnetwerk aan te leggen in Amsterdam en omgeving, ongetwijfeld met toestemming van Willem III.

National Bell fuseerde op 20 maart 1880 met de American Speaking Telephone Company. Op 17 april 1880 werd American Bell Telephone Company (ABTC) afgesplitst van het moederbedrijf. ABTC kocht vervolgens in 1881 het aanzienlijke Western Electric Company van Western Union. De technologie is dan voldoende volwassen voor internationale uitrol. In de VS werd gestart met AT&T Long Lines — een landelijk netwerk van interlokale verbindingen tussen steden. Tegen 1886 beschikten meer dan 150.000 Amerikanen over een telefonische aansluiting.

Vrijwel gelijktijdig werd via de IBTC na Nederland in hetzelfde jaar ook expansies in Italië, Zwitserland en Zweden. In 1881 start de Nederlandsche Bell-Telephoon Maatschappij het Amsterdamse net met 49 commerciële abonnees.

Ondertussen werd in de VS een tweede onderneming opgericht om de kostbare infrastructuur versneld uit te rollen: de American Telephone and Telegraph Company (1885, AT&T), gericht op langeafstandslijnen ('Long Lines'). In 1892 werd Chicago met New York verbonden en konden bewoners uit deze steden met elkaar bellen.

---

[319] Ook investeerde J.P. Morgan in het aan GE gerelateerde *AEG* en het aan *ITT* gerelateerde *C. Lorenz AG*, terwijl *ITT* zelf rechtstreeks onder meer de telecom- en andere faciliteiten voor het nazi-complex optuigde en via *Guaranty's IBM* de administratie werd georganiseerd om de enorme Joodse populatie in het Duitse Rijk te identificeren.

[320] Volgens *Wikipedia* was de eerste niet-Amerikaanse onderneming van *Bell* de *Bell Telephone Manufacturing Company* (*BTM*) in Antwerpen in 1882, die vervolgens de dochter *Compagnie Belge du Téléphone Bell* oprichtte en meer afdelingen in andere landen kreeg..

In 1899 bracht men alle nationale Bell-bezittingen onder bij AT&T om kapitaalkrachtiger te kunnen opereren. In Europa werden in die periode internationale verbindingen gelegd tussen Amsterdam, Brussel, Parijs en Londen. AT&T nam in 1899 ook de aandelen van IBTC (1879) over in Antwerpen — en daarmee van het grote Europese netwerk, waaronder de Nederlandsche Bell-Telephoon Maatschappij (1880), Compagnie Belge de Téléphone Bell, en Compagnie Générale des Téléphones (Frankrijk), met afdelingen in Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Spanje en elders. In datzelfde jaar werd dochter Nippon Electronic Company (NEC) opgericht, waarmee telefonie Japan bereikte.

Rond 1900 was AT&T uitgegroeid tot de dominante aanbieder van telefonie in de VS, Europa, Brits-Egypte, China, Japan en Zuid-Amerika. Onder leiding van president Theodore N. Vail ontwikkelde AT&T zich tot monopolist door concurrenten massaal op te kopen onder het beroemde credo: *One Policy, One System, Universal Service*. De ware consolidatie volgde in 1906, toen J.P. Morgan & Co. de controle overnam van Kidder, Peabody — een kleinere Bostonse investeerder die in praktijk fungeerde als verlengstuk van Oranje's huisbank Baring.

Morgans betrokkenheid effende de weg voor een juridische herstructurering, trustvorming, van de expanderende internationale activiteiten. In 1920 werden de buitenlandse ondernemingen afgesplitst en ondergebracht in het nieuwe *International Telephone and Telegraph* (ITT, 1920), geleid door de broers Hernan en Sosthenes Behn, die eerder de *Puerto Rico Telephone Company* (1914) en de *Cuban Telephone Company* (1914) hadden opgericht. Feitelijk was dit een juridische herverpakking, oftewel cloacking: de broers hadden nooit het kapitaal om het grootste telefoonnetwerk ter wereld te kopen, laat staan te organiseren. ITT groeide vervolgens uit tot een agressieve overnamepartij, gesteund door J.P. Morgan & Co., en verwierf dominante posities in Argentinië, Brazilië en andere markten — vaak ten koste van Britse belangen.

Via J.P. Morgan's secondant Lamont kreeg ITT voet aan de grond in Mussolini's Italië en Oostenrijk. In 1923 volgde de uitrol in Spanje, waar het snel tot monopolist uitgroeide. Tussen 1922 en 1925 kocht de onderneming op grote schaal andere Europese telefoniebedrijven op. In 1930 volgde uitrol in Roemenië en vervolgens in Hongarije, Duitsland en Zweden. Voor de controle van een maatschappij, maar ook voor oorlog is communicatie essentieel.

Tussen 1919 en 1933 onderschreef J.P. Morgan & Co. voor $6 miljard aan schuldpapier — ruwweg gelijk verdeeld over spoorwegen, staatsobligaties en industriële leningen. Bedrijven als US Steel, GE, GM, DuPont, AT&T, ITT, Montgomery Ward, Kennecott Copper, American Can, Con Edison en New York Central werden door JP Morgan & Co. gecontroleerd namens onzichtbare aandeelhouders. Tot aan de SEC-regulering in 1934 verkocht het bankiershuis vaak onderhands, zonder notulen of transparantie. Zo ontstond een netwerk van juridisch onzichtbare eigendomsstructuren, waarin AT&T zich op de binnenlandse markt concentreerde, terwijl ITT wereldwijd kon uitrollen — vaak met grote politieke of militaire implicaties.

In de VS bleef AT&T tot 1984 monopolist, en groeide dankzij woekerprijzen uit tot een van de rijkste, grootste en technologisch meest geavanceerde bedrijven van het land. Het werd tevens hoofdleverancier van het Amerikaanse leger. Vanaf het begin zat Huis Oranje bovenop de ontwikkelingen.

Het onvertelde verhaal van telegrafie en telefonie in Oranje's Nederlands-Indië

Wat zelden werd benoemd, maar in elk opzicht essentieel was voor het begrijpen van de globale infrastructuurstrijd tussen AT&T, ITT en hun rivalen: Nederlands-Indië was geen randgebied — het was een rijk van continentale schaal: qua uitgestrektheid vergelijkbaar met de Verenigde Staten of

Europa, en in oppervlakte 46× zo groot als Nederland. Het betrof geen abstracte kolonie, maar een gebied dat onder directe kroonsoevereiniteit viel: eigendom van Oranje, bestuurd via gouverneurs en residenten die trouw zwoeren aan de vorst(in) persoonlijk. Dit was geen symbolisch gezag, maar een bestuursvorm waarin elke concessie, vergunning of exploitatie expliciet langs het hof liep.

In deze context kregen kabelnetwerken, telefonie-infrastructuren en draadloze radioverbindingen een dubbele functie: modernisering én militaire beheersing. Waar in Europa en de VS infrastructuur werd uitgerold voor burgers en markten, werd zij in Indië vanaf het begin ook gebouwd voor bevelvoering, onderdrukking en gecentraliseerde communicatie. Een imperiaal project in de zuiverste zin. Het gezag moest met minder dan honderdduizend Nederlanders tientallen miljoenen Aziatische onderdanen in bedwang houden — een bestuursdoctrine die in zijn behoefte aan onmiddellijke, foutloze bevelslijnen later als blauwdruk diende voor de militaire controlemodellen van het Derde Rijk.

Juist deze enorme kolonie ontbrak opvallend in vrijwel elke reconstructie van de vroege telefonie-imperia. Waar het opkomende imperium van de Verenigde Staten — met haar duizenden kilometers spoorlijnen, telefoonnetwerken en militaire depots — tot in detail is beschreven, bleef de mondiale exploitatie van Nederlands-Indië als wingewest praktisch onzichtbaar. Dat was geen toeval. Waar AT&T en ITT opereerden onder de spotlights van publieke verslaggeving, voltrok zich in Indië een parallelle infrastructuurexpansie onder directe controle en censuur van Oranje. Steevast met steun van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, en uitgevoerd door NV's met anonieme aandeelhouders, die slechts opereerden bij gratie van krooncconcessies.

Net als in Nederland startte de aanleg van het telegrafienetwerk in 1852, als militaire infrastructuur voor het bestuur en het KNIL. De uitrol verliep opvallend snel — parallel aan spoorwegen, postroutes en snel toenemende exploitatie en controle over de wingewesten binnen het gedwongen Cultuursysteem (1830–1870). Vanaf 1871 werd de kolonie aangesloten op het Britse wereldwijde kabelnetwerk dat onder gezag van Victoria stond. Maar de echte versnelling kwam in 1901: dat jaar werd, na een bilateraal verdrag, de Duitsch-Nederlandsche Telegraafmaatschappij (DNT) opgericht. Deze onderneming bouwde buiten het Engelse systeem om twee verbindingen: één via China en Siberië, en één via de VS naar Nederland en Duitsland. Het project werd versterkt door de Deutsch-Atlantische Telegraphengesellschaft (DAT), opgericht in Keulen in 1899, met onbekende aandeelhouders — dat een zeekabel legde vanuit Emden, via de Azoren naar New York.

Ongenoemd bleef dat Nederlands-Indië ook een belangrijke toeleverancier was: voor de isolatie van de enorme zeekabels werd getah pertja gebruikt dat boven de 50 graden vloeibaar werd, maar bij daling 'golfballen' hard werd. Het groeide aanvankelijk alleen op bomen in Sumatra en Borneo, maar vanaf het einde van de 19de eeuw dwong het gouvernement ook tot aanplant op Java.

De imperiale geopolitiek lag open en zichtbaar op tafel. Wilhelm II's Duitsland had kolonies achter Borneo (Duits-Nieuw-Guinea, Bismarck-archipel), Wilhelmina controleerde de hele archipel. In 1903 volgde een kabelovereenkomst met Frankrijk voor een kabel tussen Pontianak op Borneo en Saigon, en in 1906 werd een verbinding met Shanghai aangelegd door de DNT. Deze netwerken waren geen neutrale communicatiemiddelen, maar geopolitieke zenuwbanen: een station op Borneo of elders betekende directe commerciële én militaire connecties tussen Den Haag, Batavia, Berlijn en Shanghai. Toestemming van de Keizer en Wilhelmina moet essentieel zijn geweest — en alles wijst op strategische afstemming op het hoogste niveau.

Opvallend was dat de DAT in 1930 in handen was gekomen van ITT — dat aanvullend de belangrijkste delen van het Duitse telefonienetwerk onder controle had gekregen. Daarmee kreeg de onderneming een privéverbinding in handen tussen Berlijn en New York. De Duitsch-Nederlandsche

Telegraafmaatschappij was toen al spoorloos verdwenen — zonder publieke overdracht of papieren spoor. Er is reden om aan te nemen dat zij na WOI was geconfisqueerd door de Amerikanen, zoals ook gebeurde met andere Duitse patenten en commercieel bezit. Het is mogelijk dat de activa — direct of via schermmaatschappijen — bij AT&T waren beland voor 1920 (de oprichting van ITT), in lijn met de strategische expansie van de Bell-imperia.

De telefonie-infrastructuur in Nederlands-Indië ontwikkelde zich minstens zo snel als in Europa en de VS op inmiddels herkenbare wijze. Vanaf 1881 werd in de steden Batavia, Semarang en Soerabaja een telefoonnet uitgerold door de Nederlands-Indische Telefoonmaatschappij NV (NITM) — met onbekende aandeelhouders, maar met een koninklijke exploitatievergunning voor 25 jaar. Andere vergunningen gingen naar gespecialiseerde maatschappijen als de Intercommunale Telefoonmaatschappij en de Buitenzorgsche Intercommunale om de verbindingen tussen de steden te leggen (zoals de Long Lines van AT&T). In 1884 had de NITM al tien centrales operationeel die lokale netwerken aanstuurden — waarmee Indië de facto het eerste Aziatische telefoonnetwerk kreeg.

In 1906 — exact het jaar dat J.P. Morgan via Baring's Peabody de controle over AT&T had verkregen en de concessie van NITM was afgelopen — greep ook Oranje in. Het koloniale bestuur stopte met het verlengen van concessies en trok het hele systeem naar zich toe. Vanaf dat moment werd het gouvernement exclusief eigenaar van de telefonie. Om deze overname in goede banen te leiden, werd een directeur van de Nederlandsche Bell-Telephoon Maatschappij (toen AT&T) naar Indië gestuurd. De installaties waren afkomstig van Bell-Telephone Manufacturing Company (1882) uit Antwerpen (toen nog onder AT&T, vanaf 1920 overgenomen door ITT), en van het Zweedse I.M. Ericsson & Co. (1876) van Ivan Krueger — de latere zakenpartner van de Wallenbergs in het Duitse infrastructuurkartel.

Juist deze namen keerden terug in de jaren '30: ITT, Ericsson en Siemens verdeelden vanaf 1930 onder andere de Duitse communicatiemarkt — en bouwden zo voort op de infrastructuurprincipes die eerder in Nederlands-Indië getest en toegepast waren. Telefonie was niet slechts een 'civil utility', maar ook een strategisch wapen — essentieel voor een oorlogseconomie die op simultaan bevel, coördinatie en radiocommunicatie draaide.

Voor de aanzienlijk complexere telefonietechnologie was een zeekabelsysteem niet haalbaar — daarvoor was radio nodig. In het jaar dat Oranjebankier Boissevain de Marconi-patenten had binnengehaald, werd in 1913 begonnen met experimenten met draadloze telegrafie in Indië. C.J. de Groot, chef van het radiostation Situbondo, ontwikkelde en testte de technologie tot in detail. Zijn proefschrift Radiotelegrafie in de Tropen (1916) werd leidraad voor zendstations in de regio. Zijn onderzoek stelde onder andere dat een directe radioverbinding met Nederland via vier tussenstations zou moeten lukken. In hetzelfde jaar 1916 richtte de Nederlandsche Telegraaf-Maatschappij NV (1851) Radio-Holland op. De onderneming installeerde in 1919 het eerste radiostation in Batavia en Curaçao; uitzendingen begonnen vrijwel direct. Deze waren uiteraard niet neutraal, maar in lijn met het propagandabeleid voor de koloniën.[321]

---

[321] In Nederland exploiteerde de *Nederlandsche Telegraaf-Maatschappij NV* (1851) het telegraafnetwerk samen met enkele andere particuliere bedrijven, conform de *Telegraafwet* (1852). Tegelijkertijd werd in 1852 ook de *Rijkstelegraaf* opgericht, om de wildgroei aan particuliere telegrafielijnen die sinds 1845 waren aangelegd, om te vormen tot een landelijk netwerk. Deze dienst stond vanaf 1877 onder controle van het ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, en werd in 1886 samengevoegd tot een afdeling die uiteindelijk resulteerde in de *Administratie der Posterijen en Telegrafie* (1893).
Deze nam in 1897 de interlokale telefoonverbindingen over van de *Nederlandsche Bell-Telephoon Maatschappij* (1880), destijds de grootste aanbieder van telefonie in Nederland. Er ontstond competitie tussen de

Ook de draadloze revolutie in Indië voltrok zich grotendeels buiten beeld — maar was opnieuw toonaangevend. Wat AT&T en ITT later perfectioneerden in Europa en de VS, werd eerst, en in stilte, getest in Oranje's koloniale laboratorium. Wie de communicatie beheerste, beheerste het volk. En wie zijn rijk kon besturen via zendmasten, kabels en concessies, had al ver vóór 1940 de blauwdruk in handen voor een totalitaire infrastructuur.

Religieuze marktverdeling en totalitaire infrastructuur

Vanaf de consolidaties van 1906 (AT&T) en 1920 (ITT) lijkt de wereldwijde expansie van de telefonie-imperia niet alleen geografisch, maar ook religieus te zijn verdeeld — volgens een onzichtbare maar structurele marktscheiding. Beide netwerken werden gecoördineerd via J.P. Morgan & Co., dat niet alleen Amerika's machtigste investeringsbank was, maar in stilte ook functioneerde als huisbankier van de Heilige Stoel. In deze gespleten constellatie groeide ITT onder de vroom-katholieke leiding van Sosthenes Behn uit tot de dominante telefoniepartner in vrijwel alle rooms-katholieke machtsgebieden: België, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië, Oostenrijk en Latijns-Amerika — en het Vaticaan zelf. Het was een netwerk dat zich wortelde in katholieke hiërarchie, waar ITT's infrastructuur zich als vanzelf verstrengelde met autoritair gezag. Niet toevallig waren het juist deze gebieden waar vanaf de jaren '20 en '30 de gerelateerde fascistische regimes opkwamen.

AT&T, daarentegen, had vanaf het begin diepe wortels in het puriteins-protestantse netwerk van de Amerikaanse elite. Oprichter Alexander Graham Bell kwam uit een uitgesproken presbyteriaans milieu, en zijn firma werd na 1906 onder controle gebracht door het protestantse J.P. Morgan & Co, dat AT&T transformeerde tot monopolistisch infrastructuurvehikel voor het protestantse-Anglo-Amerikaanse kerngebieden. Huis Morgan controleerde ook het private Guaranty Trust, de huisbank van Koninklijke Olie/Shell — en een kanaal waarlangs Oranje stevig en onzichtbaar in de Amerikaanse economie investeerde. Binnen deze protestantse symbiose van kapitaal, infrastructuur en staat groeide AT&T uit tot monopolist op de Amerikaanse markt en later tot hoofdleverancier van het immense leger van de VS.

Wat zelden wordt benoemd: deze communicatienetwerken vervulden vanaf het begin ook een geheime, repressieve functie. Zowel AT&T als ITT leverden systemen voor het aftappen, afluisteren en filteren van berichten — niet alleen in oorlogstijd, maar ook in de koloniale wereld, binnen opkomende dictaturen en westerse democratieën. Vanuit zendstations en centrale knooppunten konden in real time berichtenstromen worden gevolgd, sabotages worden opgespoord en politieke dissidenten worden geïdentificeerd. Geheime berichten konden worden opgeslagen en gedecodeerd door teams van specialisten. In Spanje, Duitsland, Oostenrijk, maar ook in Nederlands-Indië en Frans-Algerije werd deze infrastructuur gebruikt voor preventieve opsporing, arrestatie en censuur — een techniek die zich dus ontwikkelde binnen commerciële systemen, en pas in de jaren '30 zichtbaar werd als strategisch verlengstuk van de geheime diensten. De infrastructuur was zelf het wapen geworden.

Voor het Derde Rijk ontstond een hybride structuur: zowel het protestantse als het katholieke telefonienetwerk raakte erin verstrengeld. Binnen Duitsland fungeerde Oranje's vertrouweling Kurt

---

rijksoverheid en de particuliere telefoniebedrijven, tot de eerste in 1902 definitief won — in naam van het algemeen belang. Dit resulteerde in de *Telegraaf- en Telefoonwet* (1904), die ook de versnipperde particuliere maatschappijen (51 in 1905) en concurrerende gemeentelijke netwerken (17 in 1905) in Nederland moest centraliseren via concessieverlening. De rijksoverheid controleerde toen circa 43% van het aantal aansluitingen. Vanaf 1915 werd dit de *Staatsbedrijf der Posterijen en Telegrafie*, dat in 1928 werd hernoemd tot *Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie* (1928, *PTT*).

von Schröder — afkomstig uit een oud protestants bankiersgeslacht — als sleutelpersoon voor ITT's belangen, terwijl de katholiek-georienteerde directeur Gerhard Alois Westrick nauwe banden onderhield met Franz von Papen en het Vaticaan. De heren kenden elkaar goed: beiden waren lid van het spionage- en sabotageapparaat van Kaiser Wilhelm II tijdens WOI in de VS, onder leiding van Heinrich F. Albert. Wat zij daar leerden, zou in de jaren '30 worden toegepast op een schaal die tot dan toe ondenkbaar was — met ITT als ruggegraat van Hitlers infrastructuur en AT&T van de Amerikaanse.

ITT en het Derde Rijk

ITT verdeelde met Wallenberg's IM Ericsson en het vanuit Berlijn opererende Siemens via kartelovereenkomsten de Europese en Zuid-Amerikaanse telefoniemarkten.

In 1930 had ITT tijdens de diepe crisis aanvullend 62% verworven van de stemaandelen van de Duitse holding Standard Elektrizitäts A.G., 81% van de stemaandelen van het enorme Allgemeine Elektricitäts-Gesellschaft AG (AEG), en 6% van de stemaandelen van Felton & Guilleaume. ITT breidde haar invloed verder uit door twee grote Duitse fabrieken en de Telefonfabrik Berliner A.G. aan te kopen. Ook verwierf het bedrijf de Deutsch-Atlantische Telegraphengesellschaft (1899), dat een van de drie Atlantische kabels tussen Duitsland en de VS exploiteerde.

In 1930 werd ook C. Lorenz AG (1880) overgenomen, een Duitse elektronicafirma die zich specialiseerde in radar, telefonie, radio en crypto-machines — die de Westerse geallieerden, net als de Enigma-machines, vanaf vrijwel het begin konden meelezen. Vanaf 1937 werd Lorenz een van de grotere toeleveranciers van de Duitse militaire industrie. In 1938 verwierf C. Lorenz AG 28% van de aandelen van de Focke-Wulf Flugzeugbau AG (1923), de maker van de gevreesde Focke-Wulf Fw 190 (Würger, butcher-bird), het uitstekende jachtvliegtuig van de Luftwaffe, waarvan er 20.000 werden geproduceerd. De onderneming maakte tijdens de oorlog gebruik van 24.000 dwangarbeiders, waaronder gevangenen uit het concentratiekamp Buchenwald.

De expansie van ITT vanaf de jaren 1920 werd gefinancierd via J.P. Morgan & Co. en de Rockefeller-georiënteerde National City Bank (NCB). President Behn breidde vooral uit in (semi-)fascistische regimes en had een portret van paus Pius XI (r. 1922–1939) in zijn werkkamer, samen met portretten van andere fascistische leiders die hij bewonderde. In Duitsland overlegde Behn vaak met Von Schröder en Westrick, en op 4 augustus 1933 werd een monopolie-deal gesloten met nazi-Duitsland die zou duren tot het einde van de oorlog. Behn werkte nauw samen met Keppler en Himmler, en ook met zijn vriend Herman Göring. Betalingen aan ITT werden via de Reichsbank geregeld door Emil Puhl. ITT doneerde via dochterondernemingen aan Himmler en zijn Himmler Circle. De Duitse onderneming werd beschermd en gefinancierd door nazi-baron Kurt von Schröder, die directeur was bij alle Duitse ITT-deelnemingen en de schaduwbankier van de Keppler/Himmler-Kreis. Het in New York gevestigde ITT doneerde via onder andere C. Lorenz AG aan Himmler tot in 1944.

ITT was ook nauw verbonden met NCB, waar ITT-oprichter en president Sosthenes Behn directeur was. Een ander kanaal in nazi-Duitsland voor ITT liep via Dr. Gerhard Westrick, die na zijn spionageactiviteiten in de Eerste Wereldoorlog samen met Dr. Heinrich Albert de Wall Street-firma Albert & Westrick (1921) was gestart, die zich na de oorlog specialiseerde in de Duitse zijde van de J. Henry Schroder-bankleningen, terwijl John Foster Dulles via Sullivan and Cromwell de Amerikaanse zijde van de oorlogsschuldenregelingen beheerde. Westrick werd directeur van veel Duitse ITT-deelnemingen en vertegenwoordigde andere Duitse belangen in de VS, zoals het regelen van olieleveranties voor de Duitse marine via Texaco-voorzitter Torkild Rieber. Ook die onderneming werd, net als moedermaatschappij SONONO, bediend door huisbank NCB.

Begin 1942 kreeg Standard Oil of New Jersey-directeur in Berlijn Karl Lindeman telefoontjes van twee directeuren van ITT: hoofd van de Gestapo counter-intelligence service (SD) Walter Schellenberg, en Oranje's Duitse schaduwbankier Kurt von Schröder van de BIS en J.H. Stein Bank. Hoofd van de Duitse ITT, Westrick, vloog in een ITT-Focke-Wulf-bommenwerper naar Madrid voor een ontmoeting met president Sosthenes Behn. Hier werden verbeteringen besproken voor het hele nazi-systeem, dat werd uitgerust met ITT-techniek voor telefoons, teleprinters, vliegtuigintercoms, onderzeeboot- en scheepstelefoons, elektrische boeien, alarmsystemen, radio- en radaronderdelen, ontstekingen voor mortieren en verbeterde Focke-Wulf-bommenwerpers.

In 1944 produceerde ITT bijvoorbeeld 50.000 ontstekingen per maand, terwijl het ook onderdelen voor de V2- en V1-bommen op Londen, seleniumcellen voor droge transformatoren, hoogfrequente radioapparatuur en veldcommunicatiesystemen voor de Duitse landmacht, luchtmacht en marine leverde. In Latijns-Amerika werkte ITT, ten minste tot 1943, voor de Asmogendheden — in overleg met en met toestemming van het State Department. In diezelfde lijn kreeg het steenrijke ITT in 1967 alsnog $27 miljoen van de VS-overheid aan compensatie voor de geallieerde bombardementen van de Focke-Wulf-fabrieken in Duitsland.

ITT als verlengstuk van de katholieke New Order politiek

Vanuit zijn directiekantoor in New York bleef Gerhard Alois Westrick tot 1945 het wereldwijde imperium van International Telephone & Telegraph aansturen — zelfs terwijl zijn netwerken het Derde Rijk van communicatietechnologie voorzagen. Westrick, al sinds 1921 nauw verbonden met katholiek jurist en Ford-directeur Heinrich Albert, bekleedde in deze periode gelijktijdig topposities bij GM, Standard Oil, Texas Company, Davis Oil en Sterling Products. Zijn invloed reikte tot in de hoogste kringen van zowel de nazi-hiërarchie als het Amerikaanse bedrijfsleven — en vormde een spil in de katholiek geïnspireerde wereldorde (*Ordine Nuovo*, *Ordre Nouveau*, *Shintasei*, *Neuordnung*, *New Order*) die in de jaren dertig haar greep op Europa en Azië versterkte.

Op 12 april 1940, drie dagen na de Duitse inval in Denemarken, pleitte Westrick in de pers voor een radicale herschikking van het wereldfinanciële systeem. In lijn met de plannen van BIS-directeur Emil Puhl en de Amerikaanse Secretary of State Cordell Hull stelde hij voor dat de VS haar goudreserves — $ 7,5 miljard in papier en $ 18 miljard in munten — via de BIS zou overmaken aan de centrale banken van Duitsland, Japan, Oostenrijk, Tsjechoslowakije en Polen. Zo zou de 'economische frictie tussen naties' worden beëindigd en de wereldvrede worden bevorderd. In werkelijkheid zou het een formele erkenning betekenen van het nazibewind als legitieme wereldmacht via het BIS-netwerk.

Op 26 juni 1940 organiseerde Westrick een uitbundig feest in het Waldorf-Astoria Hotel te New York, ter ere van Hitlers Blitzkrieg die na Denemarken en Noorwegen ook de Benelux en Frankrijk had onderworpen. Tot de aanwezigen behoorden onder meer Dietrich Schmitz (GAF Inc.), James D. Mooney (GM Duitsland), Edsel Ford (Ford Motors) en Torkild Rieber (Texas Company). Tot Westricks kring behoorde ook de machtige, rooms-katholieke OSS-chef William Donovan (r. 1942–1945) – later lid van de Orde van Malta. Deze kring propageerde een akkoord tussen nazi-fascistisch Europa en de VS. Achter de schermen fungeerde Westrick als onderhandelaar, bemiddelaar én informant.[322]

ITT's banden met het repressieve nazi-regime werden intussen steeds hechter. Tijdens de oorlog bleef het Duitse netwerk van ITT — met meer dan 30.000 werknemers — gewoon opereren onder

[322] Cordell Hull van het State Department was een antisemitische politicus die wereldwijd de Amerikaanse consulaten verordende om geen visa aan Joden uit te geven. Hull was ook de drijvende kracht en ontwerper van de VN.

toezicht van het hoofdkantoor in New York. Betalingen aan de Gestapo werden opgevoerd; alleen een formele nazi-toezichthouder werd toegevoegd om het beleid optimaal met Berlijn af te stemmen. Tegelijkertijd bleef ITT actief in 'neutrale' landen als Spanje, Portugal, Zwitserland en Zweden — van waaruit fabrieken van ITT actief leverden aan de Asmogendheden. Vanuit Spanje werden in augustus 1942 nog telefoononderdelen geëxporteerd naar nazi-Duitsland, met medeweten van het Amerikaanse *State Department*.

Niet alle Amerikaanse instanties gingen hierin mee. Binnen het 'Joodse' US Treasury Department wekte de nauwe samenwerking tussen ITT en de nazi's diepe argwaan. In september 1942 weigerden Henry Morgenthau Jr. en Harry Dexter White — ondanks herhaald aandringen van het State Department — handelslicenties af te geven aan ITT's Spaans-Zwitserse dochtermaatschappij *Telephone and Radio*. Hun vrees waarschijnlijk: dat Amerikaanse geheimen via deze infrastructuur richting Berlijn zouden stromen.

ITT was op dat moment ook actief in Japan, waar het via Nippon Electric Company opereerde. In opdracht van het Amerikaanse *State Department* filterde ITT in meerdere regio's berichten en leverde het 'gecontroleerde' informatie aan de overheid. De publieke perceptie bleef ongeschonden: Sosthenes Behn werd in de Amerikaanse pers gepresenteerd als patriot — ondanks het feit dat zijn bedrijf de backbone vormde van de communicatie voor zowel nazi-Duitsland als keizerlijk Japan. In veroverd Denemarken legde de Duitse ITT-tak onder toezicht van het *State Department* zelfs een nieuw netwerk aan. De Duitse ITT legt ook een netwerk aan in veroverd Denemarken met toestemming van *State Department*.

ITT functioneerde kortom als wereldwijde communicatie- én afluisterorganisatie voor Berlijn én Washington.

Ook het Britse *Cable & Wireless* (10% in staatsbezit) collaboreerde in Latijns-Amerika met Duitse en Italiaanse netwerken. *Radio Corporation of America* (RCA, 1919) — opgericht op basis van Oranje's Marconi-patenten en officieel een concurrent van ITT — werkte in werkelijkheid nauw samen met Siemens en Telefunken, en had directe verbindingen met het nazi-gecontroleerde *TTP*-netwerk. In Argentinië stonden vier permanente radio-ontvangers opgesteld, gericht op Tokyo, Rome, Berlijn, Londen en New York — waardoor real-time informatie werd verzameld en gedeeld tussen de Asmogendheden én de Westerse geallieerden. Deze gegevensuitwisseling tussen zogenaamde 'aartsvijanden' ging door tot ver in 1943. Ondertussen tapten Amerikaanse inlichtingendiensten, met medeweten van ITT, de netwerken af om vertrouwelijke berichten te onderscheppen. Het was onverhuld dubbelspel.

ITT-medewerkers als generaal Erich Fellgiebel en Fritz Thiele waren betrokken bij de samenzwering om Hitler op 20 juli 1944 te doden. Zij werden ontdekt; beiden werden geëxecuteerd. De Gestapo dreigde kort daarop ITT te confisqueren, maar Westrick wist dit te voorkomen — als formeel hoofd van het ITT-netwerk binnen het Derde Rijk.

Toen Frankrijk in 1944 werd bevrijd, presenteerde Behn zich nadrukkelijk als bondgenoot van de geallieerden. In 1945 begon hij met het transport van ITT-eigendommen uit de Russische zone (Oost-Duitsland) naar het westen. De omvangrijke dossiers waaruit bleek dat ITT, RCA en andere Amerikaanse bedrijven aandeelhouders uit nazi-Duitsland en keizerlijk Japan hadden gehad, verdwenen spoorloos. In 1946 werd Behn door president Truman geëerd voor zijn 'bijzondere verdiensten'. ITT ontving miljoenen dollars aan compensatie voor door bombardementen beschadigde fabrieken in Duitsland. Westrick kreeg eenzelfde bedrag van Berlijn.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Unilever

Lever Brothers en het imperiale plantagemodel

Het Brits-Nederlandse Unilever (1929) werd op vergelijkbare wijze gevormd als Koninklijke Olie/Shell (1907) — met opnieuw het zwaartepunt in Nederland. Lever Brothers (1848) was rond 1902 uitgegroeid tot een internationaal opererende zeepfabrikant, met fabrieken in Zuid-Afrika, Europa, Canada, Australië en de VS. Om de aanvoer van grondstoffen te verzekeren, richtte het bedrijf Lever Pacific Plantations (1902) en Huileries du Congo Belges (1911) op, bedoeld om eigen plantages te exploiteren voor de productie van onder meer kopra (gedroogd kokosvlees) en fosfaat. In eerste instantie verwierf het concern 20.000 hectare (30 x 30 km) aan kokosplantages op de Britse Solomon-eilanden (1893), ten oosten van Nederlands-Nieuw-Guinea, voor slechts £ 6.500 (1903: ƒ 78.633).

In 1905 had Lever al 32.000 hectare op de eilanden verworven en verscheepte het 13.000 ton kopra naar zijn fabriek in Sydney, waar het werd verwerkt tot zeep. In 1911 bevond zich circa 90.000 hectare in ontwikkeling. Vanwege grootschalige illegale landonteigening werd de onderneming in 1914 onderworpen aan de *Solomon (Land) Regulation* door de Britse kroon.

Parallel hieraan verkreeg het bedrijf in Belgisch-Congo (1908–1960) in 1911 een concessie van 750.000 hectare (87 x 87 km). Palmolie werd — na de rubber- en ivoorgenocide onder Leopold II — de belangrijkste nieuwe nijverheid van de Belgische kolonie. Reeds in 1921 bedroeg de officiële export al 9.000 ton. In Brits-Nigeria nam Lever Brothers in 1920 een groot belang over in de Royal Niger Company (1881, RNC), een gemilitariseerde exploitatiemaatschappij die aan de basis stond van het Britse protectoraat (1884). Vanaf 1923 volgden zeepfabrieken in Nigeria en Congo: de *Savonneries Congolaises* (1924) en *Lever Soap Factory* in Nigeria (1925) groeiden uit tot de belangrijkste producenten van Lux-zeep voor het Britse rijk. De productie werd gerealiseerd met dwangarbeid volgens quota — een systeem vergelijkbaar met het koelie-regime in Nederlands-Indië. In 1929 fuseerde de RNC met de *African & Eastern Trade Corporation* (1919) tot de *United Africa Company* (UAC), een onderneming van aanzienlijke omvang.

Lever was in eigen land inmiddels bekend geworden met een hele keten van producten voor het moderne huishouden. Lever Brothers werd aan het begin van de 20ste eeuw producent van Vim, een van de eerste schuurmiddelen voor huishoudelijk gebruik. Andere bekende merken als Eve, Lifebuoy, Rinso, Persil en Lux volgden.

In Nederlands-Indië begon de commerciële exploitatie van kopraplantages vanaf het midden van de negentiende eeuw. Op verschillende locaties werden plantages met zogenoemde ‘klapperbomen’ (kokospalmen) aangelegd, waarvan het gedroogde vruchtvlees — kopra — werd verwerkt tot dikke palmolie (ook wel ‘copra cake’ of ‘klapperolie’) en koprameel, dat diende als veevoeder. Vanaf ten minste 1877 werd het product verscheept vanuit Meulaboh (Atjeh) naar onder andere Marseille. De olie groeide uit tot een belangrijk handelsartikel voor Europese afnemers, met name voor de productie van zeep en cosmetica.

Een van de voornaamste plantagegebieden werd Deli, waar in 1913 — naast circa 23.400 ton tabak — ook 3.500 ton rubber en ruim 5.000 ton kopra werd geëxporteerd. De productie werd mede ondersteund door het proefstation in Medan. Kopra bleek daarnaast bij uitstek geschikt voor verwerking door de lokale bevolking (‘huisnijverheid’) en werd na de Eerste Wereldoorlog — net als thee en rubber — op grote schaal verbouwd door inheemse boeren in de hele archipel.

Nederlands-Indië groeide in de jaren 1920 razendsnel uit tot de grootste kopraproducent ter wereld en bediende vooral landen buiten het Britse imperium. In 1928 bedroeg de totale export 440.900

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

ton, waarvan 136.600 ton (31%) naar Nederland, 97.100 ton (22%) naar Duitsland, 70.600 ton (16%) naar Frankrijk, 42.300 ton (10%) naar Denemarken, 14.200 ton (3%) naar Noord-Amerika, 47.200 ton (11%) naar Singapore en de resterende 21.000 ton (5%) naar overige bestemmingen. Kopra was ogenschijnlijk lucratiever dan klassieke exportproducten als thee (69.700 ton), koffie (116.600 ton) en tabak (39.100 ton). Het product werd grotendeels op volksplantages verbouwd: van de totale productie kwam 93% uit inheemse handen, waarmee Nederlands-Indië rond 1928 verantwoordelijk was voor circa 30% van de wereldwijde kopramarkt.

De opkomst van het margarinekartel: Jurgens, Van den Bergh en de weg naar Unilever

Vanaf 1908 begon Lever informeel samen te werken met Jurgens en Van den Bergh om greep te krijgen op de internationale margarine– en botermarkt, een aan kopra gerelateerd product.

De rooms-katholieke Antonius Johannes Jurgens (1867–1945) werd geboren in Oss, waar zijn grootvader in 1867 een boteronderneming oprichtte en in 1870 de eerste stoomboterfabriek ter wereld bouwde. In 1871 volgde de eerste margarinefabriek, aanvankelijk op basis van dierlijk vet. Het Franse patent op margarine (1869) werd in 1878 verworven door Jurgens en de minder bekende industrieel Pieter-Eduard Leverd. Vanaf 1888 leidde Jurgens het bedrijf en opende margarinefabrieken in Goch (Duitsland) en Merksem (België), waardoor de onderneming snel uitgroeide tot een Europese marktleider.

Rond 1900 werd ontdekt dat palmitinezuur — eerder uit melk en dierlijk vet gewonnen — ook uit palmolie kon worden gehaald. Dit maakte plantaardige margarine mogelijk. In 1902 richtte Jurgens voor deze exploitatie de Anton Jurgens' Margarinefabrieken NV op, gevolgd in 1906 door de Anton Jurgens Verenigde Fabrieken NV als holding met anonieme aandeelhouders. Het imperium van Jurgens schaalt vervolgens aanzienlijk op.

In Europa gaat Jurgens de 'competitie' aan met de Joodse industrieel Samuel van den Bergh (1864–1941) uit het nabijgelegen Geffen. Die bouwde zijn margarine– en later zeepfabriek in Kleef (1888). Van den Bergh doet veel onderzoek om margarine te verbeteren en breidt ondertussen zijn imperium uit met een fabriek in Brussel (1895) en Engeland, waar hij in 1904 een Ltd. voor de toenemende handel opricht.

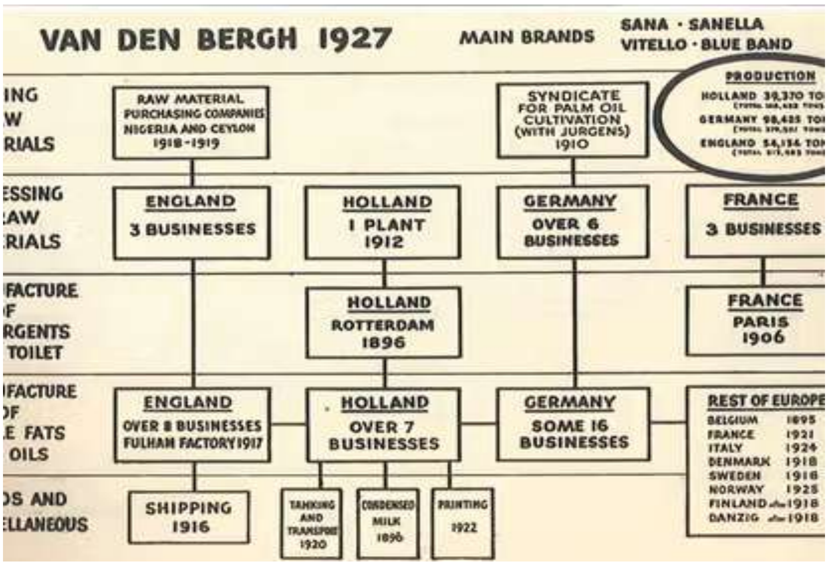

Het imperium Van den Bergh (zie https://www.unilever.com/our-company/our-history-and-archives/1900-1950/

In 1908 sloten Jurgens en Van den Bergh een geheim kartel en startten zij een gezamenlijke plantageonderneming in Afrika. De samenwerking resulteert in de gezamenlijke Hollandsche Vereeniging tot Exploitatie van Margarinefabrieken NV (1912, HOVEMA). De Eerste Wereldoorlog is een enorm succesvolle periode door de grote tekorten aan zeep en margarine, en Jurgens en Van den Bergh bouwen in 1917 de eerste margarinefabriek van Engeland in Fulham.

De productie en export namen na de kartelvorming en NV structurering bovennatuurlijk snel toe: in 1918 beschikte het kartel over 67 fabrieken en 16 handelsfirma's, vooral in Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland. Het imperium werd geherstructureerd en verdeeld over drie holdings: de Hollandsche Vereeniging tot Exploitatie van Margarinefabrieken NV (HOVEMA, 1912), Van den Bergh's Ltd. (1904) en de Van den Bergh-fabrieken NV (1895). Tezamen bezaten deze bedrijven margarinefabrieken, raffinaderijen, zeepfabrieken en een aanzienlijk verkoopapparaat.

Na de overname van de onderneming Centra start een felle concurrentiestrijd met een andere grote Oostenrijks-Hongaarse margarineproducent in het gebied, Schicht. In 1920 sloten Jurgens, Van den Bergh en Schicht een kartelovereenkomst om de prijzen kunstmatig op te voeren. Daarnaast was het samenwerkingsverband expliciet gericht tegen het Britse Lever Brothers (1842), dat steeds dominanter werd in de zeepmarkt. Om de productiekosten verder te drukken en directe toegang tot grondstoffen te verkrijgen, nam Jurgens in 1921 de Macassarsche Oliefabriek op Celebes over — waarmee het concern ook in de kolonie kopra begon te verwerken tot margarineolie.

Op het hoogtepunt van deze machtsconcentratie bezat Jurgens circa 60% van alle margarinefabrieken in het Verenigd Koninkrijk; Lever Brothers controleerde op dat moment naar schatting een vergelijkbaar percentage van de Britse zeepmarkt. De krachtsverhouding leidde tot het tekenen van een fusievoorstel op 8 augustus 1929. Enkele maanden later, na de beurskrach van oktober 1929, werd de fusie daadwerkelijk uitgevoerd: Unilever werd opgericht in 1930 — als Nederlands-Britse megacombinatie en, volgens tijdgenoten, *“one of the biggest industrial amalgamations in European history”*.

De Unilever PLC (Londen) en Unilever NV (Rotterdam) werden gevormd, beide beursgenoteerd met anonieme aandeelhouders en een 50/50 verdeeld economisch belang. De nieuwe fusieonderneming bleek opvallend crisisbestendig en kapitaalkrachtig, en kon zich tijdens de Grote Depressie razendsnel uitbreiden onder de Britse bestuursvoorzitter Francis D'Arcy Cooper. Een van de eerste acquisities was de noodlijdende *United Africa Company* (1929, UAC), de fusieonderneming van *Niger Company* en *African & Eastern Trade Corporation*, die in 1929 op de rand van faillissement stond. Op dat moment stond de UAC onder leiding van de prominente zionist Sir Robert W. Cohen (r. 1929–1931).

Niet veel later begon ook Oranje's Koninklijke (1890) samen met Anglo-Iranian Oil Company's D'Arcy Exploration Company (1916) met de olie-exploitatie in Brits-Nigeria, waarmee de imperialistische invasie van koloniaal vettenimperium en oliekapitalisme compleet werd.

Zionisme en margarinekapitaal: Samuel van den Bergh en Palestina

Samuel van den Bergh was lid van het dagelijks bestuur van het Internationaal Joodsch Emigratie-Comité (ca. 1918, IJEC), een organisatie verbonden aan de Nederlandse Zionistenbond (1903) die zich actief inzette voor de stichting van een Joodse staat in Palestina. Opmerkelijk genoeg werd deze structuur opgericht in de directe nasleep van de beruchte Balfour-verklaring (1917), waarin de Britse regering onder minister Arthur Balfour haar steun uitsprak voor een Joods nationaal tehuis in Palestina — gericht aan de machtige bankiersfamilie Rothschild, al sinds 1868 de dominante financiële motor achter het zionisme.

In 1918 werd in Deventer ook de Vereniging tot Vakopleiding van Palestinapioniers opgericht, gericht op praktische voorbereiding van Joodse emigratie naar Palestina. Nadat Van den Bergh in 1920 persoonlijk naar Brits-Palestina (1920) reisde, trad hij toe tot het nieuw opgerichte Palestina-opbouwfonds Keren Hayesod, gevormd op het World Zionist Congress in Londen (1920). Het fonds

had tot doel grootschalig kapitaal te werven voor de opbouw van een Joods thuisland in lijn met de Balfour-doctrine. Keren Hayesod stond onder leiding van prominente figuren als Chaim Weizmann — de latere eerste president van Israël (r. 1948–1952) — en werd gesteund door beroemdheden als Albert Einstein.

Van den Bergh ontwikkelde via dit netwerk een hechte band met Weizmann en groeide uit tot een belangrijke vertrouweling. Met diens steun werd in Jeruzalem ook het Jewish Agency opgericht, dat de migratie en vestiging van Joden in Palestina moest coördineren. Van den Bergh trad op als de enthousiaste Nederlandse vertegenwoordiger van deze organisatie. Na het sluiten van de Ha'avara-overeenkomst (augustus 1933) tussen Nazi-Duitsland en zionistische organisaties, kreeg het agentschap ook een rol bij de gecontroleerde uittocht van Joodse vluchtelingen uit Duitsland. In totaal financierde de organisatie circa 900 nederzettingen in Palestina.

Op 4 februari 1941 overleed Van den Bergh in Nice — ogenschijnlijk op de vlucht voor de Duitsers. Het Internationaal Joodsch Emigratie-Comité werd inmiddels door de Duitse bezetter hernoemd tot *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung*, en functioneerde onder rijkscommissaris Seyss-Inquart (r. 1940–1945) als instrument voor systematische deportatie richting de concentratie- en vernietigingskampen.

Unilever in oorlogstijd: collaboratie, controle en kartel

Unilever groeide in de jaren dertig uit tot een van de grootste Europese ondernemingen. De Nederlandse poot werd geariseerd en collaboreerde tijdens de Tweede Wereldoorlog structureel met de Duitse bezetter, conform de Aanwijzingen (1937). Daarbij speelde de Duitse nazi-bankier Karl Blessing een hoofdrol.

Blessing werd in 1923 direct de persoonlijk assistent van president Hjalmar Schacht (1923–1930 / 1933–1939) bij de nieuwe Reichsbank. Vanaf 1930 bekleedde hij een opvallende sleutelpositie bij de nieuw opgerichte *Bank for International Settlements* (BIS), waar hij de Duitse sabotage van de Versailles-reparatiebetalingen mee coördineerde. In 1934 keerde hij terug naar Berlijn om opnieuw secondant te worden van de teruggekeerde *Iron-Willed Pilot of Nazi Finance* Schacht — zowel bij de Reichsbank als het Reichswirtschaftsministerium (Rijksministerie voor Economie). Blessing behoorde tot de absolute financiële elite van het beoogde Derde Rijk.

Na de annexatie van Oostenrijk (Anschluss, 1938) werd hij belast met de integratie van de Oostenrijkse centrale bank in de Duitse Reichsbank. Hij onderscheidde zich, net als Schacht, als een overtuigd technocraat op missie: onzichtbaar, meedogenloos en efficiënt. In functie woont hij 38 ontmoetingen van de Himmler-Kreis bij en maakt twee trips met de groep nazi-industriëlen om Himmlers concentratiekampen te bewonderen. Hij verlaat, net als Schacht, de Reichsbank in 1939 om onzichtbaar lid te worden van zetbaas Walter Funk's machtige adviesraad. Nog vóór de Duitse invasie in Nederland werd Blessing in april 1939 lid van de raad van bestuur van het Nederlands-Britse Unilever (1929), en bleef dat tijdens de gehele oorlogstijd — met toezicht op zowel het geariseerde Nederlandse deel als diverse Afrikaanse domeinen.

Parallel aan zijn rol bij Unilever was Blessing ook actief in het nazi-staatsproject *Kontinental-Öl* — een kolossale olieholding die onder leiding van Joseph Goebbels in het leven werd geroepen om geconfisqueerde en geannexeerde olieondernemingen in Oost-Europa te bundelen. Daar zaten in ieder geval aanzienlijke oliebezittingen van Huis Rothschild bij. Hij trad er op als financieel directeur, naast andere sleutelfiguren als Walther Funk (Reichsbank-president, economieminister) en Heinrich Bütefisch (IG Farben-directeur).

Kontinental-Öl was het economische antwoord op de kapitalistische ideologie van Schacht en Blessing: de hardline nazi-staatsideologen wilden staatscontrole, overheidsbezit en een centraal geplande economie (Neuordnung) — met name van vitale strategische industrieën. In dit geval resulteerde dat in een door de staat gecontroleerd olie-imperium, gefinancierd door de 'katholieke' Deutsche Bank en gebouwd op roofkapitaal en massale inzet van dwangarbeid. Schacht en Blessing hadden formeel een voorkeur voor een commercieel gedreven economie — net als broodheren als J.P. Morgan Jr. en Wilhelmina.

De enorme onderneming was, net als IG Farben en de kolen- en staalimperiums van Flick, gebouwd op plunder en een van de concerns die het meeste dwangarbeid uit de SS-concentratiekampen inzette. Gevangenen hadden er een bovengemiddeld korte levensverwachting: tussen de drie en zes maanden. Er vindt kortom massamoord plaats onder Blessings leiding. Later worden er documenten gevonden waaruit blijkt dat de bedoeling was dat hij minister van Economie of president van de Reichsbank zou worden bij een geslaagde moordaanslag op Hitler op 20 juli 1944.

Deze Blessing speelde een doorslaggevende rol bij Unilever, die het onzichtbare zwaartepunt van de onderneming naar Nederland zou trekken. In hetzelfde jaar dat joodse grootaandeelhouder Van den Bergh op de vlucht sloeg, werd Unilever direct gereorganiseerd. De onderneming werd in 1940 opgesplitst in ogenschijnlijk twee gelijkwaardige delen: een private Unilever Ltd. in Londen — een niet-beursgenoteerde onderneming met anonieme aandeelhouders — en een geariseerde Unilever NV in Rotterdam.

Op papier leek sprake van de eerdere 50/50-structuur, maar achter de schermen verschoof het economische zwaartepunt richting Nederland. Dat had niet alleen te maken met de forse bezittingen van de Nederlandse tak in de vettenindustrie en de voormalige holdings van Van den Bergh en Jurgens, maar ook met het feit dat de cruciale Lever-bezittingen in de Verenigde Staten en op het Europese vasteland al vóór de oorlog waren ondergebracht bij de Nederlandse NV. Die had in 1937 bovendien het indrukwekkende Thomas Lipton Company (1865) ingelijfd — een van de grootste theeproducenten ter wereld. De onderneming, gefinancierd door Oranje's huisbank Baring, werd geleid door de flamboyante kapitalist Sir Thomas Lipton, die fortuin maakte op Indiase theeplantages, maar ook opvallend groot werd in koloniaal olie, rubber en katoen. Met meer dan 400 fabrieken wereldwijd had dit thee-imperium nog steeds een enorme koloniale verankering. Door de arisatie en overnames werd de NV direct in 1940 het feitelijke zwaartepunt van de onderneming. Bovendien was de Ltd. niet langer beursgenoteerd – blijkbaar hadden anonieme kapitaalkrachtige partijen alle aandelen opgekocht. Van den Bergh was het in ieder geval niet.

Men zou, gezien deze coup, kunnen spreken van camouflage — in het belang van Huis Oranje. Die coup van verschuiving van controle én bezit werd verhuld in de latere jaarcijfers. In de periode tussen 1939 en 1944 publiceerde de Nederlandse NV geen enkel jaarverslag. Pas in 'bevrijdingsjaar' 1945 werden opnieuw cijfers vrijgegeven: Unilever NV beschikte toen over een maatschappelijk kapitaal van ƒ 722.445.793, tegenover £ 109.118.915 (omgerekend ƒ 1.166.590.352) voor Unilever Ltd. Samen vertegenwoordigde dat in 1945 een totaal vermogen van ƒ 1.889.036.145 — waarmee Unilever op dat moment tot de grootste industriële conglomeraten van Europa behoorde. De omzet over 1945 bedroeg ƒ 3.285.857.000, aanzienlijk meer dan die van het beruchte IG Farben-concern in zijn topjaar 1943 (RM 3,1 miljard / ƒ 2,2 miljard). Hoewel de Britse private tak opeens groter was geworden, werd het hoofdkantoor in Rotterdam belangrijker. Unilever overleefde niet alleen de oorlog: het kwam er sterker uit dan ooit.

De topcarrière van Karl Blessing na 1945

Na de oorlog werd Blessing vrijgepraat door Allen Dulles, en vooral door BIS-president McKittrick (r. 1940–1946), die Dulles een lijst had gegeven met nuttige post-WOII bankiers voor de Duitse wederopbouw. Ook Orde van Malta-lid en Wall Street-bankier John J. McCloy schreef als president van de nieuwe Wereldbank (1944) een bevrijdende brief aan de militaire rechtbank in Neurenberg.

De nazi-crimineel werd direct na de oorlog opnieuw aangesteld bij het Nederlands-Britse Unilever. Vervolgens werd hij benoemd tot eerste president (r. 1958–1969) van de nieuwe Bundesbank, waar hij — net als eerder bij de pro-nazi BIS en bij Unilever — *"a towering role"* speelde. Tussen 1948 en 1980 bestond 39% van het management van de BdL, de centrale banken van de Duitse deelstaten en de Bundesbank uit voormalige nazi's. Hij was kortom een geschikte leider.

Oranje's betrokkenheid bij illegale olietransporten tijdens WOII

De collaboratie werd geleid vanuit kroonkolonie Curaçao

Vanuit bezet Den Haag collaboreerde Koninklijke Olie conform de Aanwijzingen (1937) volledig met de 'vijand'. Evenwel ging de gevluchte directie na de invasie formeel opereren vanuit Curaçao, waar de maatschappij – net als SONJ – een enorme raffinaderij had staan voor de verwerking van olie uit onder meer Venezuela en Mexico. Pas veel later bleek dat vanaf dit veilige eiland het Derde Rijk ook werd voorzien van vitale olie – zelfs terwijl Londen brandde.

Diamanten voor diesel: Davis Oil en de Nazi-marine

De eerste connectie liep via de Davis Oil Company (1939) van de pro-Nazi William Rhodes Davis (1889–1941), die na de nationalisatie van oliebronnen in Mexico in 1938 door de fascistische president Lázaro Cárdenas (r. 1934–1940) de exportrechten verwierf over de genationaliseerde olievelden. Hij startte vrijwel direct met leveringen aan de Asmogendheden Duitsland en Italië – met de zegen van Hitler en Kurt von Schröder. Koninklijke was als benadeelde exploitant via de enorme *Mexican Eagle Petroleum Company* (1909) uitstekend vertrouwd met deze olie.

Davis stond nauw in verbinding met de Von Schröder-banken, en via IG Farbens topman Herman Schmitz met de diamantairs Werner en Karl von Clemm – neven van Nazi-buitenlandminister Joachim von Ribbentrop. Deze Von Clemms, gevestigd in New York, vormden de spil van het alternatieve betalingsmechanisme: de olie werd betaald met diamanten, verzonden via Rome, Dakar en Rio, en per diplomatieke post bezorgd bij de Duitse ambassade in New York. Zonder zichtbare valuta, zonder formele contracten, zonder controle van financiële toezichthouders. Een parallel circuit van grondstoffen, diplomatie en edelstenen financierde zo de Duitse oorlogsmachine.

Toen Groot-Brittannië in 1939 Duitsland de oorlog verklaarde, werden schepen van Davis Oil geënterd door de *Royal Navy* en Nazi-bemanningen gearresteerd. Davis liet zijn vloot daarop simpelweg herregistreren onder Panamese vlag. Zijn onderneming bleef ondertussen de enorme *Kriegsmarine* van olie voorzien.

Na Davis' plotselinge dood op 1 augustus 1941 nam zijn competente secretaresse, Erna Frieda Wehrle, het voorzitterschap over van Davis & Co. Inc., met Werner von Clemm als vicepresident en Wall Street-jurist en voormalig topspion Gerhardt Alois Westrick als directeur. Opmerkelijk was de samenstelling van de *board*: die bestond onder meer uit Jesse H. Jones (*US Secretary of Commerce*),

Harry D. Collier van het aan Oranje's gelieerde SOCAL, en Hamilton Pell van *Standard Gas and Electric.*

In 1942 verkocht Von Clemm de onderneming aan de Joods-Amerikaanse oliebaron Rubinstein, maar werd op 26 september van dat jaar alsnog gearresteerd op last van minister Morgenthau Jr. en tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld.[323]

De vloot van Texas: Rieber's oliedeals en spionageroutes

Een tweede traject liep via de genaturaliseerde Noor Torkild Rieber van het aan Oranje's gelieerde SONONY. Zijn Texas Company had tegen 1933 een van de grootste olievloten ter wereld opgebouwd, en handelde zowel met de opkomende Asmogendheden Duitsland en Japan. Rieber leverde olie aan Franco tijdens de Spaanse Burgeroorlog, verschaft IG Farben wereldwijd toegang tot polymerisatietechnieken, en ondersteunde de pro-Nazi presidentskandidaat in Mexico – met wapens en geld, samen met Davis Oil en Pacific Fruit Express. Olie was ook hier geen handelswaar meer, maar een hefboom in geopolitiek en oorlog.

Rieber stond bekend als uitgesproken pro-As, net als de gehele top van Texas. Via een gecodeerde communicatielijn via Brits-Bermuda (!) verzond hij geheime inlichtingenrapporten naar Duitsland. Hij gaf de Nazi's toegang tot ontwerptekeningen van Amerikaanse marinemotoren, forten en installaties waarop Texas leverde. Duitse ingenieurs reisden over om de laboratoria van Texas te bezoeken en kennis direct over te hevelen naar de Nazi-industrie.

Begin 1940 dwong aandeelhouder James J. Hill hem tot aftreden – na toenemende media-aandacht en scherpe verkoopdalingen. Rieber verdween echter niet, maar ging werken vanuit de schaduw. Hij sloot nieuwe allianties met Harry D. Collier die ook betrokken was bij Davis Oil, en met de machtige bankier James V. Forrestal, president (r. 1937–1940) van Dillon, Read & Co. Forrestal zat in het bestuur van GAF (IG Farben, vanaf 1939 gefuseerd met American IG Chemical Corporation) en werd na vertrek bij Dillon Read Roosevelt's (under) Secretary of the Navy (r. 1940/1944–1947). Dezelfde mannen die IG Farben's domeinen in de VS bestuurden, zaten kort daarna op sleutelposities in de Amerikaanse oorlogsleiding. De cirkel sloot zich: olie, wapens en chemie versmolten in een supranationaal belangencomplex.

Ook in Saoedi-Arabië vond Texas Company een strategische bondgenoot. Samen met SOCAL had de onderneming vanaf 1936 een exclusief oliecontract – en een gezamenlijke vijand: de Britten én de Joden. In 1940 ontmoette Hitler persoonlijk de Saoedische ambassadeur Khalid Al-Hud in Berghof; in ruil voor politieke steun kregen de Saoedi's Duitse leningen. Op 28 november 1941 sloot de Groot-Moefti van Jeruzalem zich formeel aan bij dit verbond, in een heilige oorlog tegen "de Joden, de Britten en de communisten".

Rockefeller's Standard Oil of New Jersey, Aruba en de derde route naar Berlijn

Het derde traject liep direct via het aan Oranje's gelieerde SOCONY en SOCAL en het nauw daaraan verbonden SONJ – de mondiale kartelpartner waarmee Oranje's Koninklijke intensief samenwerkte. In *Trading with the Enemy* (1983) worden de partijen gemakshalve allemaal onder de noemer 'SO' geplaatst. De werkelijkheid was anders: SONJ nam de risico's en werd publiek aangepakt, terwijl

[323] Volgens Verne Marshall, hoofd van de *No Foreign War Committee*, had oprichter en financier van het comité Davis na een trip naar Duitsland in 1939 aan het State Department een vredesplan van Göring voorgelegd, met Roosevelt als mediator tussen de naties in oorlog, waar Roosevelt echter niet op inging.

Koninklijke en de verbonden SOCONY en SOCAL in de luwte maximaal profiteerden. Koninklijke was immers zelf een hoofdleverancier aan het Derde Rijk. Bovendien bleef SONJ leveren via Aruba – een kolonie waar Wilhelmina de macht had om de transporten te stoppen. De hele top van Koninklijke opereerde ondertussen vanuit het naburige Curaçao. De keuze om via SONJ te leveren was geen toeval, maar een afgesproken rolverdeling.

SONJ was het meest zichtbaar in de handel met het Derde Rijk en was vanaf 1930 diep verweven met IG Farben. In de jaren dertig groeide het bedrijf uit tot officieel de grootste oliemaatschappij ter wereld, geleid door voorzitter Walter C. Teagle (r. 1937–1942) en president William S. Farish II (r. 1937–1942). Ook dat was opnieuw nauwkeurig geconstrueerde schijn, want via gecamoufleerde constructies was Koninklijke nog een aantal maten groter.

Topman Teagle onderhield nauwe banden met Hermann Schmitz van IG Farben en met de uitgesproken pro-Nazi Sir Henry Deterding (r. 1900–1936/1939) van Koninklijke. Hij stond bovendien dicht bij de uitgesproken antisemiet Henry Ford (1863–1947) die Hitler openlijk bewonderde. Teagle bezocht Berlijn regelmatig en trad toe tot de board van American IG Chemical Corporation – een Amerikaanse dochter van IG Farben – samen met Edsel Ford (1893–1943) en William E. Weiss (1879–1942), voorzitter van Sterling Products. De oliemagnaat, de autofabrikant en de chemiebaronnen zaten letterlijk in hetzelfde bestuur.

De verwevenheid liep verder. Rockefeller's pr-man Ivy Lee werkte voor IG Farben en zette zich in om de publieke opinie in de VS te beïnvloeden. Hij schilderde Nazi-Duitslands optreden tegen bepaalde christelijke kerken, de organisatie van de Gestapo en het bewapeningsprogramma positief af. Zelfs de openlijke discriminatie van Joden en andere bevolkingsgroepen werd door zijn pen gladgestreken. Voor deze diensten kreeg Lee via de BIS betaald – in naam van de Zwitserse IG Farben-dochter IG Chemie – tot $25.000 per jaar. Tegelijk verspreidde hij in de VS pro-Nazi propaganda, inclusief harde aanvallen op Joden en het Verdrag van Versailles. Gezien de enorme belangen van de John D. Rockfellers in het Derde Rijk, was dat geen verrassing.

In 1938 trad Teagle na verhoren terug als voorzitter van het onder vuur liggende American IG Chemical, maar hij bleef bestuurder van andere IG Farben-ondernemingen en van SONJ. Onder zijn directie 'leende' SONJ vervolgens bijvoorbeeld 500 ton van het onmisbare tetraethyl lood aan IG Farben, dat in Londen opgeslagen lag, waardoor de Britten tekorten kregen.

Na 1938 schoof William S. Farish II, afkomstig van het door SONJ gekochte Texaanse Humble Oil, naar voren. Toen Britse marineschepen Standard Oil-tankers met Nazi-bemanningen in de Atlantische Oceaan aanhielden, ontsloeg Farish de Duitsers en liet de vloot onder Panamese vlag varen. Olie werd vervolgens overgeslagen op Tenerife, dat toen onder 'neutraal' Spaans gezag stond, en vandaar naar het continent vervoerd. Duitse onderzeeboten werden er eveneens van brandstof voorzien – midden in de oorlog. In 1938 had Teagle, samen met IG Farben, al een raffinaderij in Hamburg laten bouwen die jaarlijks 15.000 ton vliegtuigbenzine produceerde voor Nazi-Duitsland. SONJ financierde bovendien de Roemeense fascistische Iron Guard die later een hoofdrol zou spelen in de coup. In maart 1941 sprak de onderneming met Göring en generaal (later dictator) Ion Antonescu af dat Duitsland olie uit Roemenië zou blijven ontvangen – zelfs als de oorlog voortduurde. In juli 1941 kreeg SO van Washington toestemming om zijn Hongaarse dochteronderneming te verkopen aan IG Farben, inmiddels de tweede Europese producent achter Roemenië. Tot de Duitse inval in de Sovjet-Unie leverde SO via de Trans-Siberische spoorlijn olie aan Duitsland én aan Vichy-Frankrijk.

Ook de luchtbrug werd benut. SO leverde vliegtuigbenzine aan de Nazi-luchtvaartmaatschappij L.A.T.I., die van Rome via Madrid, Lissabon en Dakar naar Rio vloog. Deze lijn werd intensief gebruikt voor spionage, patenten, diamanten, drugs en propaganda. Via dezelfde route vervoerde de

Reichsbank fondsen voor de met Rockefeller, SOCAL en SOCONY geassocieerde National City Bank, en goud en zilver voor verkoop in Brazilië. Omgekeerd kwamen tonnen mica en platina – onmisbare strategische materialen – vanuit Brazilië naar Europa. Ruwe edelstenen werden aangevoerd, in Belgische kampen geslepen, en opnieuw uitgevoerd naar Zuid-Amerika als betaling. Ook de bevoorradingsschepen voor L.A.T.I. voeren onder Panamese vlag. Toen de Amerikaanse Treasury onder Morgenthau Jr. bezwaar maakte, werd L.A.T.I. in 1941 alsnog bevoorraad via de Braziliaanse SO-dochter in Rio – met toestemming van de Amerikaanse ambassadeur. Begin 1941 bleek bovendien dat SO openlijk Nazi-propaganda verspreidde in Zuid-Amerika.

Verhoren, boetes en vergetelheid: hoe de oliekartels overleefden

Bij de verhoren die begin 1942 tegen SONJ startten, verklaarde Nelson Rockefeller – als coördinator van het *Proclaimed List Committee* (1941–1945) en Coordinator of Inter American Affairs – dat hij niets afwist van de leveringen. De zoon van John D. Rockefeller Jr. kon kortom bepalen welke bedrijven op de Amerikaanse zwarte lijst kwamen. Het US Treasury-onderzoek wees echter uit overduidelijk uit dat SO via Caracas ongeveer 20% van zijn productie naar de Canarische eilanden uitvoerde. Die transporten liepen via Oranje's Aruba, waar SONJ een grote raffinaderij had, met zes schepen die grotendeels door Nazi-bemanningen werden gevaren. Duitse onderzeeboten werden zo op Tenerife nog steeds bevoorraad. Deze Amerikaanse SO-schepen werden opvallend genoeg niet aangevallen door de U-boten – in tegenstelling tot andere Amerikaanse tonnage. De route via Aruba was niet alleen winstgevend, maar ook wonderlijk veilig.

Binnenlandminister Harold Ickes (r. 1933–1946) sleepte Walter Teagle – als *Petroleum Administrator* en *Coordinator for National Defence and War* – in 1942 voor de rechter wegens overtreding van de *Trading with the Enemy Act* (1917). Dit gebeurde op instigatie van Henry Morgenthau Jr. en Harry Dexter White van de US Treasury. Roosevelt had echter vicepresident Henry Wallace en Farish' rechterhand Max Thornburg juist benoemd tot *Hoofd Petroleum Administrator* om juist dergelijke vervolging te voorkomen – iets waar Ickes fel bezwaar tegen maakte. Ickes schakelde de zwaargewicht Thurman Arnold, hoofd van de Antitrust Divisie, in om SONJ aan te klagen voor de olietekorten en patentdeals die de oorlogsproductie belemmerden. De aanklacht werd op 27 februari 1942 ingediend – in 30 Rockefeller Plaza, het hoofdkwartier van de Rockefeller-bedrijven. Hoewel er 1,5 miljoen dollar werd geëist, trof Farish II een schikking voor slechts $50.000 en stemde hij in met het vrijgeven van noodzakelijke patenten, zodat de VS zelf synthetisch rubber kon produceren. Noodzakelijk want de VS is dan afgesloten van bevoorrading van natuurlijk rubber uit Brits-Maleisië en Nederlands-Indië.

Toen de verhoren eenmaal waren begonnen, verscheen Arnold op 25 maart voor het *Truman Defence Committee* met uitvoerig bewijs dat IG Farben en SONJ de wereldmarkt voor olie- en chemiepatenten onderling hadden verdeeld. Roosevelt, ongelukkig met de publieke aandacht, promoveerde Arnold weg naar het *US Court of Appeals*. Ickes werd door Roosevelt onder druk gezet om Teagle en Farish in de *War Petroleum Board* ongemoeid te laten. Ickes weigerde en startte met steun van senator Truman en Homer T. Bone een nieuwe zaak. De hoorzittingen van de Bone Commissie begonnen in augustus 1942 en waren hard en persoonlijk. Farish II stierf kort daarna, op 30 november, aan een hartaanval; Teagle trad onder publieke druk af als voorzitter van SONJ. De gezichten verdwenen, het systeem bleef overeind.

Ondertussen bleef SOCONY ongehinderd leveren via zijn West India Oil Company NV (1882/1915) op Aruba, waarin de Oranje's ogenschijnlijk participeerden. Deze leverde olie aan Argentinia Comercial de Pesqueria in Buenos Aires – met toestemming van het State Department. Ook SOCAL-

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

vicepresident Harry D. Collier liet in 1936 speciale overslagschepen bouwen voor trans-Atlantisch transport; daar werd niet naar omgekeken. Omdat ze niet genoemd werden, lijkt het alsof ze niet bestonden of minder lucratief waren.

Vanaf eind 1942 liepen steeds meer fysieke olietransacties uit Hongarije en Roemenië richting Duitsland via Zwitserland, met expliciete toestemming van Roosevelt's State Department – zogenaamd "om de Amerikaanse ambassade in Bern te verwarmen". Op 9 juni 1943 leverde SO nog steeds olie aan Nazi-Duitsland. Gedurende de hele oorlog bleef dit doorgaan, met kennis van Washington. De betalingen verliepen via de Bank of England, de Bank of France en de BIS; de olie werd vanuit de Cariben met Spaanse tankers naar Europa vervoerd. *Everybody was in on it*, maar sommige duidelijk niet.

Pas op 22 januari 1944 verbood Roosevelt, onder druk van Ickes, de leveringen aan Nazi-Duitsland en Vichy-Frankrijk. Tegelijk werd het transport van wolfraam – essentieel voor munitie en pantserdoorborende kogels – stopgezet. Spanje leverde het Derde Rijk echter nog steeds olie, platina, industriële diamanten en zelfs troepen uit Argentinië. Op 28 januari 1944 verbood ook de Britse regering de export van olie en petroleumproducten naar Spanje. Toch stroomde er in dat jaar maandelijks nog altijd 48.000 ton olie (3,4 miljoen vaten per jaar) en 1.100 ton wolfraam richting Nazi-Duitsland. Op 6 juni 1944 vallen de geallieerden onder leiding van de VS Normandië binnen.

Alle drie de trajecten eindigden dus in publieke verhoren, doofpotten en gecontroleerde verantwoording. Rockefeller's SONJ ving de klappen, terwijl het machtigere Koninklijke en de verbonden ondernemingen van Huis Oranje volledig buiten schot bleven. Dit terwijl Oranje's Curaçao/Aruba de scharnier vormden van de operaties.

Oranje's betrokkenheid bij het Duitse uraniumprogramma

Van Oranje's Billiton tot Oranienburg: grondstoffen voor het Duitse atoombomprogramma

Vanaf 1936, toen Duitsland zijn herbewapening versnelde, schaftte de fabriek van Oranje's Billiton NV in Arnhem gespecialiseerde apparatuur aan voor het scheiden van mengertsen — in de eerste plaats gericht op wolfraam. Ook monazietzanden van Billiton en de Sangkep-mijnen werden er voortaan gescheiden van tin en wolfraam. Wolfraam vond toepassing in onder meer gloeilampen van Philips NV (1891/1912) en OSRAM (1920), maar werd vooral cruciaal in bepantsering en pantserdoorborende munitie op basis van wolfraamcarbide — een terrein waarop Krupp inmiddels een mondiaal kartel leidde, samen met General Electric. Monaziet diende als basismateriaal voor radioactieve elementen zoals thorium, uranium en radium. Radium werd toegepast in fluorescerende pigmenten, onder meer voor landingsbanen en wegenverf; thorium werd gebruikt als coating op wolfraamdraden in elektronische apparatuur en als legering in magnesium voor verhoogde corrosiebestendigheid. Zowel thorium als uranium vormden sleutelmateriaal voor het Duitse kernonderzoeksprogramma, dat in 1938 wereldwijd voorop liep.[324]

In 1934 werd het Berlijnse Auergesellschaft (1892), formeel bekend als Deutsche Gasglühlicht AG (Deegea), onder dwang geariseerd en overgedragen aan de Gold- und Silber-Scheide-Anstalt (Degussa) — een chemisch conglomeraat dat eveneens de Duitse kant organiseerde van het door Oranje's NHM gecontroleerde wereldwijde kininemonopolie. Auergesellschaft was oorspronkelijk opgericht door de Joodse bankier Leopold Koppel — lid van Wilhelm II's Geheimrat — en de Oostenrijkse chemicus Carl Auer von Welsbach. Het bedrijf verwierf faam met de uitvinding van de

[324] Op *Banka* wordt nog steeds uranium gewonnen voor het Indonesische kernprogramma.

OSRAM-lamp (1906), genoemd naar de elementen osmium en wolfraam. Koppel was ook medeoprichter van het Kaiser-Wilhelm Gesellschaft (1911), waar Einstein tot 1933 leiding gaf.

Auergesellschaft specialiseerde zich in gasverlichting, lichtgevende materialen (zoals radium), zeldzame metalen en radioactieve stoffen — met bijzondere nadruk op thorium en uranium. In 1920 richtten Auergesellschaft, Siemens, AEG en International General Electric de moderne OSRAM GmbH op, die uitgroeide tot spil in de massaproductie van de moderne gloeilamp. Vanaf 1925 opereerde OSRAM als onderdeel van het wereldwijde Phoebus-kartel, dat de levensduur van lampen kunstmatig beperkte en de wereldmarkt onderling verdeelde. Auergesellschaft en (Koninklijke) Philips deelden binnen OSRAM belangen in patenttechnologie en thoriumverwerking. In 1935 volgde de ontwikkeling van de lichtgevende gaslamp — een cruciale stap in goedkope industriële verlichting die wereldwijd pers haalde, en waarop ook Philips-octrooien van toepassing waren. Er was een extra belang voor Oranje: het uiterst zeldzame osmium werd — net als het strategische wolfraam — vermoedelijk illegaal gewonnen in Zuid-Borneo door Oranje's Oost-Borneo Maatschappij NV, waar Frits Fentener van Vlissingen toen voorzitter was.[325]

Na de arisering ontwikkelde Degussa zich tot spil in zowel het vernietigingsprogramma van de Nazi's als het Duitse kernwapenonderzoek. De dochteronderneming Degesch (1919), onder leiding van Fritz Haber — uitvinder van het gifgas voor WOI — produceerde pesticiden en bezat het patent op Zyklon, waarvan de variant Zyklon B werd ingezet in de vernietigingskampen. Degussa verwerkte daarnaast goudvullingen uit de kampen, evenals juwelen uit de geconfisqueerde Liro-bank aan de Sarphatistraat in Amsterdam. Deze bezittingen werden onder leiding van Fritze's HKB (1923) onder dwang afgenomen en in Duitsland omgezet naar anonieme goud- en zilverstaven. De uraniumverwerkingsfabriek in Oranienburg — in 1926 opgericht door Auergesellschaft — produceerde vanaf 1939 verrijkt uranium uit restafval voor de Uranverein (1939), het officiële Duitse atoomprogramma dat wereldwijd als het meest geavanceerd gold.[326]

Ook het terrein zelf had een directe historische band met Huis Oranje. Bötzow was in 1650 door de keurvorst van Brandenburg geschonken aan Louise Henriette van Oranje, die het domein hernoemde tot Oranienburg. Ook de uraniumfabriek stond daarmee feitelijk op kroondomein. Juist op dat terrein richtten de Nazi's in 1936 hun eerste officiële concentratiekamp op — gericht op de 'neutralisering' van communisten en linkse tegenstanders. De parallellen met koloniale repressie lagen voor het grijpen. In 1935 volgde de vestiging van de Heinkel-Werke Oranienburg, waar met massale

---

[325] *General Electric* participeerde via haar internationale dochter *International General Electric* (IGE) in het zogeheten *Phoebus Kartel* (1925–1939), een geheim industrieel samenwerkingsverband tussen *GE* (VS), *OSRAM* (Duitsland), Philips' Gloeilampenfabrieken NV (Nederland, vanaf 1936 Koninklijk), *Tungsram* (Hongarije, onder Angelsaksische controle via *General Electric* en *British Thomson-Houston*) en *Compagnie des Lampes* (Frankrijk, gelieerd aan *Thomson-Houston France*). Het kartel verdeelde de wereldmarkt voor gloeilampen, standaardiseerde kunstmatige veroudering (*planned obsolescence*) en wisselde octrooien en radioactieve neventechnologieën uit. *General Electric* verwierf via *IGE* een belang van 19% bij de oprichting in *OSRAM GmbH*, dat in 1920 was opgericht uit de fusie van gloeilampactiviteiten van *Auergesellschaft*, *AEG* en *Siemens*.

[326] Het NatLab (1914, Philips Natuurkundig Laboratorium) werd door de Koninklijke Philips opgericht in 1914 naar voorbeeld van het *Western Electric Engineering Department* (c. 1890, later *AT&T Bell Laboratories* [1925]). Het lab deed fundamenteel onderzoek. Vanaf 1922 huurt NatLab Balthasar van der Pol in voor een onderzoeksprogramma naar radiotechnologie, wat resulteert in de Philips Omroep Holland-Indië (1927). NatLab deed ook fundamenteel atoomonderzoek in de jaren 1920 en nodigde daarvoor bijvoorbeeld Einstein uit (1923) en de bekende Italiaanse natuurkundige *Enrico Fermi*, die in 1924 en 1925 doceerde aan de Universiteit Leiden op een Rockefeller beurs. Hier leerde Fermi Hendrik Lorentz en Albert Einstein kennen en raakte hij bevriend met Samuel Goudsmit en Jan Tinbergen. Zowel Einstein, Fermi als Goudsmit stonden na hun vlucht naar de VS aan de basis van het Manhattan Programma (1942).

dwangarbeid vliegtuigen voor de Luftwaffe werden geproduceerd. Heinkel liep voorop in de ontwikkeling van de eerste straaljagers ter wereld. Oranienburg werd zo de locatie waar de technologische hightech van Nazi-Duitsland samensmolt met systematische repressie: uranium, jetvliegtuigen, verlichting en slavernij.

Ook de aan de HKB gelieerde Wallenbergs speelden hun rol. Zij financierden Norsk Hydro — producent van zwaar water — dat een cruciale component vormde in het Duitse atoomprogramma. De Duitse kernfysici boekten in die jaren wereldprimeurs, waaronder de eerste gecontroleerde splijting van uranium. De Wallenbergs onderhielden intensieve banden met Nederland, onder meer via gecamoufleerde NV's en via de BIS, en stonden via dezelfde HKB in direct contact met IG Farben — medeverantwoordelijk voor zowel de Holocaust-infrastructuur als de industriële exploitatie van dwangarbeid. Fritze zelf was intiem bevriend met Juliana en Prins Bernhard, die onder hem actief was geweest bij de HKB én bij de industriële inlichtingendienst NW7 van IG Farben. De cirkel was klein, rond en gesloten.

Van Arnhem naar Los Alamos

Toen Duitsland in 1939 Groot-Brittannië de oorlog verklaarde, sloten de Britten onmiddellijk de tinroutes naar Nederland af. Als reactie besloot de Billiton Maatschappij — Oranje's mijnbouwonderneming — de verscheping van ruwe ertsen naar Nederland stop te zetten en voortaan via Maleisië naar Britse smelters te sturen. Binnen Nederland werd snel geschakeld: de vestiging in Arnhem werd heringericht tot een gespecialiseerd laboratoriumcomplex voor de verwerking van strategische mengertsen.

In plaats van standaardlegeringen richtte Arnhem zich nu op hoogwaardige metalen voor de chemische en metaalverwerkende industrie: soldeer (tin en lood), lettermetaal (tin, lood en antimoon), witmetaal (tin met antimoon en koper), en bismuth — een metaal dat veelvuldig werd toegepast in kleurstoffen, farmaceutica maar werd ingezet voor atoomtechniek. De productie werd uitgebreid met de extractie van complexe mengertsen zoals wolfraam, calciumwolframaat, wolframzuur, vanadiumzuur, ammoniummetavanadaat, monaziet en xenotime. De verschuiving richting zeldzame en zware metalen markeerde een duidelijke oriëntatie op elementen die later centraal zouden staan in zowel het Duitse als het Amerikaanse kernprogramma.

Vanaf 1939 werd het laboratorium fors uitgebreid. Er kwam een aparte onderzoeksafdeling voor de verwerking van 'onbekende ertsen' — vermoedelijk gericht op thorium- en uraniumhoudende mineralen uit Billiton, Banka of Borneo. Geavanceerde spectrografische en röntgenanalyses werden ingezet om de zuiverheid van de gewonnen elementen te optimaliseren. Arnhem was inmiddels geen gewone fabriek meer, maar een vooroorlogs kenniscentrum voor geavanceerde minerale extractie en metallurgische innovatie.

Toen Nazi-Duitsland in mei 1940 Nederland binnenviel, was het meeste strategische materiaal reeds legaal geleverd. Tin, wolfraam en uraniumoxiden waren vóór de invasie verkocht of via alternatieve routes doorgeleid. Tijdens de bezetting leverde Arnhem géén uranium of tin meer aan het Derde Rijk — maar dat was ook niet meer nodig: het zat al in het systeem. Alles was al binnen.

De bezetter kreeg bovendien directe toegang tot technologische zwaargewichten van wereldniveau. Niet alleen Billiton werkte, conform Wilhelmina's Aanwijzingen van 1937, loyaal mee met het nieuwe regime; ook Philips bleef opereren onder Duitse controle. Het concern vormde in die jaren de spil van het Nederlandse kernonderzoek, via het Natlab en in samenwerking met universiteiten en gespecialiseerde instituten. Philips beschikte vanaf 1939 over cyclotron-technologie waarmee

atomen gesplitst konden worden — en was daarmee, technisch gezien, op gelijk niveau met de Duitse Uranverein. Ook deze kennis en infrastructuur vielen na de bezetting moeiteloos in Duitse handen.

Na de mislukte aanval op Moskou en de Russische olievelden in de winter van 1941 — en de gelijktijdige Japanse expansie in Azië — schakelden de Verenigde Staten razendsnel over op nucleaire bewapening. Het invloedrijke *Carnegie Institution for Science* in Washington, onder leiding van Vannevar Bush (1938/1940–1947), had eerder al het *National Defense Research Committee* (1940) opgericht, dat kort daarop uitgroeide tot het machtige *Office of Scientific Research and Development* (1941). Bush nam ook de leiding over het zogeheten Uranium Committee (1941, later: S-1), waaruit rechtstreeks het Manhattanproject voortkwam. Hij benoemde Robert Oppenheimer tot wetenschappelijk directeur en stelde majoor-generaal Leslie R. Groves aan als operationeel hoofd van het project.[327][328][329][330]

Op 13 augustus 1942 werd het ultrageheime Manhattanproject gelanceerd: een militair-wetenschappelijk megaproject met een initiële begroting van $ 2 miljard. Het was technisch gezien de implementatiefase van de resultaten van het slechts tientallen miljoenen grote programma van Hitler. De uitvoering kwam in handen van het chemieconcern DuPont, dat nog tot diep in de oorlog samenwerkte met IG Farben en geleid werd door extreem pro-Nazistische leiding.

DuPont, bekend van zijn springstoffen, synthetische vezels en grootaandeelhouder van GM, organiseerde binnen een jaar meer dan 50.000 arbeiders en ingenieurs. Onder hun toezicht verrezen een verrijkingsfabriek in Oak Ridge (Tennessee), een plutoniumreactor in Hanford (Washington), en een netwerk van laboratoria. De kernbom zelf werd ontworpen in Los Alamos (New Mexico) onder leiding van de joodse natuurkundige J. Robert Oppenheimer, die zijn vaderland diende met kennis die deels uit Europa was gevlucht.

In 1943 werd een werkende kernreactor gebouwd; in 1944 werd er zuiver plutonium geproduceerd; in juli 1945 volgde de eerste testexplosie — de *Trinity*-bom. De christelijke naamgeving verwees naar iets wat het protestantse en katholieke complex wél deelden — de verering van de drie-eenheid én een onuitputtelijke zucht naar werelddominantie. Het was in naam en daad het begin van een nieuw tijdperk dat de mensheid behalve een bom ook kernenergie zou geven. De technologische as was definitief verschoven: van Berlijn naar Washington, van Auergesellschaft naar DuPont, van monazietzand naar atoombom.

---

[327] *Carnegie Institution for Science* is dan nauw verbonden met het *Eugenics Records Office* (1905) van de Amerikaanse 'rassenwettenspecialist' Harry H. Laughlin. Die laatste werd gefinancierd door het *Carnegie Institute* tot 1944.

[328] Vannevar Bush (1890–1974) zou niet gerelateerd zijn aan leeftijdsgenoot senator Prescott Bush (1895–1972) van de bankiers-politieke dynastie.

[329] Vannevar Bush werd vicepresident van *MIT* in 1932. Daarvoor had hij het bedrijf opgericht dat na de oorlog razendsnel uitgroeide tot het private 'defensiebedrijf' *Raytheon* (1922) met anonieme aandeelhouders. Bush had als hoofd van het *Office of Scientific Research and Development* toegang tot alle geheime militaire techniek die voor WOII was ontwikkeld, en post-WOII ontvangt *Raytheon* dan ook indrukwekkende defensiecontracten. Eerst levert het de *Sparrow* en *Hawk* raketten voor de Koreaanse Oorlog en later de *Patriot* en *Phoenix* raketten. Daarnaast ontwikkelt het veel ander hightech voor *NASA* en de marine.

[330] Tijdens WOII levert *Hydro* en aandeelhouder *IG Farben* veel magnesium en aluminium aan de Duitse oorlogsindustrie. Post-WOII ontwikkelt Wallenbergs onderneming zich, behalve als een grote aluminium- en waterkrachtproducent, ook tot een internationale oliereus: vanaf 1965 wordt de onderneming een grote speler in Noorse olieprojecten, maar participeert ook in Qatar, Rusland en Brazilië. Het is ook nu nog betrokken bij diverse schandalen.

Pas veel later werd duidelijk dat ook hier een Oranjehand meespeelde. De machtige Carnegie-instituten waren direct verbonden met Oranje; ook Philips en Billiton beschikten in 1939 over de noodzakelijke techniek en kennis om mee te draaien. Daarnaast speelden ook diverse Nederlandse wetenschappers een onbekende sleutelrol binnen het Manhattanprogramma. Het 'neutrale' Nederland lijkt achteraf bezien de missing link tussen de twee 'aartsvijanden'.

In ieder geval behielden de Verenigde Staten na 1945 het monopolie — maar deden dat met Europese kennis, koloniaal materiaal, en formeel smetteloze juridische handen. Ondanks expliciete toezeggingen aan de Verenigde Naties (1945) weigerde Washington de bom te delen. Onder de uitgesproken anticommunistische president Truman maakte de VS bovendien een 180 graden draai: bondgenoot Sovjet-Unie werd een ideologische aartsvijand. Amerika stelde zich op als beschermer van de 'vrije' kapitalistische wereld — gewapend met atoombommen.

Operatie Alsos en de intellectuele plundering van het Derde Rijk door de VS & Co.

Operatie Alsos maakte deel uit van een geheime militaire missie onder de paraplu van *Project Overcast* (later: *Paperclip*), gericht op het veiligstellen van Duitse technologische voorsprong. In eerste instantie concentreerde men zich op rakettechnologie, vooral de V1 en V2 die vanaf juni 1944 werden ingezet. De in 1942 opgerichte *Joint Chiefs of Staff* (JCS) toonde daarnaast expliciet interesse in biologische en chemische wapens — maar ook martelspecialisten als Klaus Barbie en inlichtingendeskundigen zoals Reinhard Gehlen bleken welkom bij Operatie Paperclip of vergelijkbare operaties.

Majoor-generaal Leslie R. Groves, die ook het Manhattanproject leidde, stond aan het hoofd van deze eerste Amerikaanse militaire inlichtingendienst die in 1943 werd opgericht. Groves had ook de inlichtingendienst Alsos opgezet om de Duitse vorderingen naar de atoombom te onderzoeken. De wetenschappelijke leiding kwam in handen van Joodse-Nederlander dr. Samuel Goldschmidt. Op 24 september 1944 betraden de eerste eenheden Duitse bodem, met als voornaamste doel het in beslag nemen van materiaal en vooral het ontzetten van wetenschappers voordat zij in handen van de Sovjets zouden vallen.

Toen Oranienburg niet op tijd kon worden bereikt, gaf Groves op 16 maart 1945 het bevel om het hele onderzoekscomplex met de rest te vernietigen met een bombardement van maar liefst 612 Flying Fortresses, die in totaal 2.000 ton hoog-explosieve bommen afwierpen. Alles werd verwoest. Operatie Alsos werd met Oranjes hoofdrol vervolgens onder strikte geheimhouding uit het collectieve geheugen gewist.

De Duitsers liepen op meerdere fronten voor: raketbrandstof, straalaandrijving, onderzeeërs en geavanceerde chemische wapens. Eind maart 1945 drongen Amerikaanse troepen — ondanks eerdere afspraken met Moskou — diep door in Saksen en Thüringen, formeel Sovjetgebied. Daar bezocht de *Special Mission V2* op 12 april het ondergrondse raketcomplex Mittelwerk bij Nordhausen. Hier bleken de assemblagelijnen voor V2's nog intact. De SS had het personeel afgevoerd naar concentratiekamp Dora of vermoord.

De Amerikanen begonnen onmiddellijk met het weghalen van onderdelen, apparatuur en documentatie en lieten weinig bruikbaars achter. Ook het technische personeel van Peenemünde werd opgepikt. De geheime mijn in de Britse zone — vol met wetenschappelijke archieven — werd leeggehaald vóór Britse aankomst. Onder meer Werner von Braun en generaal Walter Dornberger gaven zich over. Von Brauns persoonlijke archief in Dörnten werd eveneens veiliggesteld.

Deze acties gingen naadloos over in *Operatie Overcast*, officieel gelanceerd in juli 1945, met als doel 350 van de meest vooraanstaande Duitse wetenschappers naar de VS over te brengen. Officieel om "de oorlog tegen Japan te ondersteunen", in werkelijkheid om het raketprogramma voort te zetten. Al binnen een maand draaiden de eerste Duitse teams in White Sands, New Mexico. De eerste succesvolle Amerikaanse raketlancering met Duitse technologie volgde op 28 juni 1946. Dit vormde de basis voor het latere NASA-programma (1958).

Omdat het volume te groot was om alles over te brengen, beperkten de Amerikanen zich tot 400 firma's — waaronder BMW, AGFA, Degussa, Schering, Siemens, Krupp en IG Farben. Ook de universiteiten van Marburg, Berlijn, Erlangen, Freiburg, Hamburg, München en Düsseldorf werden systematisch geplunderd. Het patentbureau in Berlijn leverde een miljoen pagina's aan microfilm. Bij Krupp in Essen werden 60.000 patenten gekopieerd; bij het aan Oranje gelieerde Hoechst, dan IG Farben, maar liefst 311.000. In totaal werden 174.000 internationale patentaanvragen bestudeerd en 27 kilometer microfilm geproduceerd.

Deze kennisroof werd gerechtvaardigd als 'geestelijke herstelbetalingen', maar was volgens het volkenrecht verboden: privébezit mocht niet worden geconfisqueerd. Toch legitimeerden zowel de VS als Groot-Brittannië de roof als 'recht van de overwinnaar'. De Britten gingen nog verder: zij demonteerden onder andere het complete laboratorium van Focke-Wulf in Detmold en scheepten dit over naar Engeland. Beiden onttrokken zich hiermee aan de Inter-Allied Reparation Agency (IARA), die in samenwerking met de Sovjet-Unie was opgericht om herstelbetalingen te coördineren.

Duitsland kwam dus niet helemaal onder de herstelbetalingen uit — maar de exploitatie verliep niet via formele kanalen. In 1947 gaven de Britten onder druk van Moskou toe dat ze 70.000 patenten hadden toegeëigend. De VS en hun bondgenoten stelden de resultaten van deze roof selectief beschikbaar aan bedrijven uit geallieerde landen als België, Nederland, Luxemburg, Noorwegen en Denemarken — mits men bereid was kopiekosten te betalen. Het beste werd uiteraard zelf gehouden. Op 27 juli 1946 werd dit in Londen geformaliseerd in een verdrag.

Medio 1947 hadden de Amerikanen 5 miljoen pagina's op microfilm verzameld die beschikbaar waren voor geïnteresseerde bedrijven en academische instituten. Het was de *'greatest transfer of mass intelligence ever made from one country to another'*. De waarde is moeilijk vast te stellen.

De meest gevoelige kennis over militaire toepassingen — met name die van het raket- en kernprogramma — bleef echter strikt geheim en vooral onder controle van de VS. Daarmee kwam *Operatie Paperclip* regelrecht in botsing met het eigen beleid van denazificatie. Achter de façade van recht, rechtvaardigheid en wetenschappelijke vooruitgang, voltrok zich een massale intellectuele roof die de wereldorde blijvend zou veranderen. Toen de buit binnen was verklaarde Truman met zijn Truman-Doctrine speech op 12 maart 1947 de USSR en de communisten wereldwijd feitelijk de koude oorlog.

Het communisme werd eerst ingezet als bruikbaar kanonnenvoer en daarna tot demon gemaakt. Het was geen tegenstrijdigheid, maar het resultaat van botsende ambities van twee christelijke wereldorden: de door Oranje & Co. gepromote protestantse visie van Carnegie versus de fascistische New Order van het Vaticaan. Beide smolten op 12 maart 1947 samen onder Truman's Amerikaanse vlag, om vervolgens decennialang schouder aan schouder deze gezamenlijke *New World Order* uit te bouwen.

Oranje's relaties met de Duitse adel in het Derde Rijk (1933-1945)

Asiel voor de keizer: dynastiek machtsspel in neutraal Nederland

Koningin Wilhelmina van 'neutraal' zette zich aan het einde van de Eerste Wereldoorlog intensief in met de intentie om de vredesonderhandelingen in Carnegie's nieuwe Vredespaleis (1913) in Nederland plaats te laten vinden — een gegeven dat pas in de eenentwintigste eeuw (!) bekend werd. Er bleek veel contact tussen leden van de Nederlandse regering, het koninklijk huis, diplomaten en Duitse machthebbers met keizer Wilhelm II, ruim voordat die op 10 november 1918 — twee dagen na zijn afzetting — formeel asiel aanvroeg in Nederland.

De relatie tussen de twee vorsten zou volgens de officiële lezing koud zijn geweest en gebleven. In *Eenzaam, maar niet alleen* (1959) schrijft prinses Wilhelmina (1880–1962, r. 1890–1948) in haar 'door God geleide leven' memoires dat zij 'wel een week of nog langer' verrast was over de vlucht en komst van de Duitse keizer, die internationaal werd aangewezen als hoofdverantwoordelijke voor de oorlog.

Ook Oranje-biograaf Cees Fasseur (1938–2016) bevestigde dit verhaal nogmaals in 1998, nadat hij hiervoor toegang had gekregen tot de koninklijke privé-archieven. De klucht omtrent het voorval vormt een maat voor de publieke leugens én voor de methoden waarmee de koninklijke familie, 'hun' kabinet en 'hun' diplomatendienst structureel zaken in de doofpot wisten te stoppen.

Propaganda en paleisgeschiedenis

Cees Fasseur werd geboren op Borneo, waar zijn vader werkte bij Koninklijke Olie's Bataafse Petroleum Maatschappij (1907) van Huis Oranje. Na een succesvolle carrière als hoge ambtenaar op het ministerie van Justitie in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, kreeg hij vanaf 1960 — kort na de dood van Wilhelmina in 1962 — als buitengewoon hoogleraar een centrale rol in de geschiedschrijving van Oranje's koloniale beleid in Nederlands-Indië.

Fasseur, van huis uit jurist, werd bij het grote publiek bekend door zijn tweedelige biografie over Wilhelmina (1998/2001). In 2008 volgde de zalvende monografie *Juliana & Bernhard*, waarin hij — in tegenstelling tot andere historici — als enige toegang kreeg tot het privéarchief van het koninklijk huis. Die uitzonderingspositie als 'expert' leidde tot felle kritiek van vakgenoten, en moest zelfs worden verdedigd door premier Balkenende (r. 2002–2010).

De biografieën over Wilhelmina functioneerden als propagandistisch tegengewicht voor *Prins Bernhard, een politieke biografie* (1979) van de communist Wim Klinkenberg, en de controverse herhaalde zich na de publicatie van *Juliana & Bernhard*. Zo 'vergat' Fasseur te vermelden dat de NSDAP-lidmaatschapskaart van Bernhard in 2004 per ongeluk werd aangetroffen door hofarchivaris Flip Maarschalkerweerd — ná de dood van Bernhard. Een zeer kritisch *De prins kan mij nog meer vertellen: Prins Bernhard. Feit en fictie* (2009) van Gerard Aalders volgde. Fasseur volgde op met *Een dame van ijzer* (2012) en verfijnde daarmee zijn propagandistische benadering, vijftig jaar na Wilhelmina's dood. Zijn werk werd meermaals bekritiseerd vanwege het hardnekkig pro-Oranjestandpunt en de ontoegankelijkheid van zijn bronnen voor onafhankelijk historisch onderzoek

De historica Beatrice de Graaf (1976–) publiceerde in 2018, na diepgaand onderzoek in Nederlandse en vooral Duitse archieven, het artikel *Vorstin op vredespad. Wilhelm II en Wilhelmina en het einde van de Eerste Wereldoorlog*. Daarin vernietigde zij met het beeld dat Wilhelmina 'verrast' zou zijn geweest door de komst van de Duitse keizer. In vooral Duitse bronnen vond De Graaf overtuigend

bewijs dat Wilhelmina zich intensief bemoeide met de vredesonderhandelingen, en samen met Wilhelm II een internationale conferentie wilde organiseren in het Vredespaleis in Den Haag.

Dat voornemen werd, zo blijkt, doelbewust geheimgehouden door de betrokken Nederlandse topambtenaren en politici. Toen het plan mislukte, liet Wilhelmina niet alleen de officiële overheidsdocumenten vernietigen, maar — ogenschijnlijk — ook haar persoonlijke archief. Volgens De Graaf gebeurde dat omdat Wilhelmina's uitgesproken pro-Duitse houding haar 'in de problemen kon brengen'.

Prins Hendrik en de verborgen adel-diplomatie via Amerongen

Ook 'haar' prins Hendrik bleek intensief betrokken bij de onderhandelingen rond de komst van Wilhelm II, samen met graaf Bentinck van Kasteel Amerongen — de plek waar de afgezette keizer van 1918 tot 1920 verbleef, voordat hij Huis Doorn aankocht. Zo meldde de huisarts in Amerongen op de dag van de abdicatie, 8 november 1918, al dat keizer Wilhelm zou arriveren — ruim vóór zijn formele asielaanvraag. Vanuit Amerongen kocht de keizer Huis Doorn, waar hij zich vestigde en regelmatig bezoek ontving van koningin Emma (1858-1934, r. 1879–1890/1898), prins Hendrik, Juliana en Bernhard. Wilhelmina vermeed volgens de officiele lezing als staatshoofd ieder publiek contact met haar gevluchte neef om controverse te voorkomen — hoewel zij al vanaf haar tiende elke zomer naar het hof in Berlijn reisde, en ogenschijnlijk sterk gehecht was aan 'Onkel Willie'.

Ook Wilhelmina's schoonzoon en vertrouweling Bernhard (1911–2004) loog — met rugdekking van Fasseur en consorten — openlijk over zijn naziverleden. Kort voor zijn dood verklaarde hij in *de Volkskrant*: "Ik kan met de hand op de Bijbel verklaren: ik was nooit een nazi. Ik heb nooit het partijlidmaatschap betaald, ik heb nooit een lidmaatschapskaart gehad." In werkelijkheid werd zijn NSDAP-lidmaatschapskaart in 2004 gevonden door hofarchivaris Flip Maarschalkerweerd, toen die Bernhards privéarchief opruimde — een ontdekking die discreet werd gehouden. De kaart was na de oorlog in bezit gekomen van generaal Lucius Clay, de pro-nazigezinde tweede man van Eisenhower en militair gouverneur van de Amerikaanse zone in Duitsland (r. 1947–1949). Clay maakte de vondst niet publiekelijk bekend, maar stuurde de kaart bij zijn legerpensioen in 1949 naar Bernhard terug, vergezeld van een briefje met het voorstel het document te vernietigen. Of Bernhard het vervolgens vergat, dan wel bewust bewaarde uit nostalgie, bleef onduidelijk. Zeker is dat ook Fasseur van het bestaan van de kaart wist.

Maarschalkerweerd verwees pas veel later naar zijn vondst — en wel in een voetnoot van zijn boek *De achterblijvers. Het hof na de vlucht van Wilhelmina* (2023), over hoe het koninklijke hof zich tijdens de oorlog zelf moest redden na Wilhelmina's vertrek. Hij kreeg voor zijn onderzoek inzage in het koninklijke privéarchief, met toestemming van koning Willem-Alexander (r. 2013–), en publiceerde ook andere 'nieuwe' vondsten — zoals een uitgebreid verslag van Bernhards bezoek aan Adolf Hitler in 1936: "Na tien minuten was de Duitse dictator wel klaar met zijn gast, die hij een gigolo vond." Opnieuw was daar de framing waarin Bernhards reputatie — mede via zijn buitenechtelijke escapades — diende als afleiding voor de veel fundamentelere vraag: hoe diep was de band tussen de Oranjes en het nazi-regime werkelijk?

Op papier verbrak SS-prins Bernhard bij zijn verloving met kroonprinses Juliana in 1936 alle banden met de NSDAP. Maar de historische realiteit — inclusief zijn Duitse netwerk, militaire connecties en persoonlijke overleveringen — werd pas via een oplettende journalist uit de voetnoot geplukt en leidde tot publieke verontwaardiging en parlementaire vragen. Die oproepen tot objectief onderzoek naar Bernhards oorlogsverleden werden wederom afgewimpeld door premier Rutte (r. 2010–2024), die net als zijn voorgangers formeel sprak namens het koningshuis.

De systematiek van deze geschiedenis — ontkenning, manipulatie, vernietiging, framing — zou voor historici en journalisten reden moeten zijn om alles wat met Oranje te maken heeft in fundamentele twijfel te trekken. Niet alleen wordt er bewust gelogen, maar ook archieven worden aangepast, gemanipuleerd of zelfs volledig vernietigd. Zelfs geaccrediteerde Oranje-biografen, voormalige hoge ambtenaren of huisarchivarissen blijken onderdeel van een propagandistisch apparaat, gericht op het behouden van het imago van de dynastie. Die manipulatie blijkt buitengewoon effectief — in het verhullen van een werkelijkheid die fundamenteel anders was, en soms zelfs exact het tegenovergestelde.

Oranje als verborgen aandeelhouder: koloniale controle en industriële netwerken

In werkelijkheid hadden de Oranjes enorme invloed — en vaak directe controle — over de koloniale bevolking in onder andere 'hun' Nederlands-Indië, zonder er ooit fysiek aanwezig te zijn geweest. Het gezag werd uitgeoefend via 'hun' regering onder 'hun' gouverneur, en via ondernemingen waarin Oranje's direct of anoniem als aandeelhouders participeerden: de Nederlandsche Handel-Maatschappij NV (1824), Javaasche Bank NV (1828), Deli Maatschappij NV (1869) en Koninklijke Olie NV (1890) en vele anderen. De enige uitzondering was prins Hendrik van Luxemburg (1820–1879, r. 1850–1870), broer van Willem III, die voorafgaand aan de oprichting van 'zijn' Billiton Maatschappij (1852/1860) éénmaal afreisde naar de kroonkolonie.

Inmiddels is ruimschoots bekend dat vooral twee- en derderangs 'inheemse' Indonesiërs en 'uitlandse' Chinezen hier als schuldslaven werden ingezet. Zij werden ruimhartig voorzien met speciaal voor dat doel ontwikkelde opiumpillen van de Opiumfabriek Weltevreden van Oranje's gouvernement. Zo werden hun lage salarissen maximaal afgeroomd en hun levensduur verder verkort.

De framing in de vorm van pro-Oranjepropaganda via 'Oranje-biografen' blijft actueel. In 2023 bood koning Willem-Alexander — samen met de Nederlandse regering — zijn excuses aan voor de rol van de staat in het kolonialisme. Wat de regering daarmee te maken had, bleef onduidelijk behalve als men de grondwet goed kent. Tegelijkertijd werd glashelder gemaakt dat er géén sprake zou zijn van enige financiële compensatie. Aanvullend financiert de koning zelf een historisch onderzoek naar de koloniale rol van het Huis Oranje, onder leiding van de Universiteit van Leiden — waar hij ooit 'afstudeerde'. De slager keurt zijn eigen vlees.

Het onderzoek wordt geleid door historicus Gert Oostindie — voormalig directeur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV, r. 2000–2021) en hoogleraar koloniale en postkoloniale geschiedenis aan diezelfde universiteit. Voor dit onderzoek heeft Willem-Alexander ook het private Koninklijk Huisarchief opengesteld — tot en met de periode-Wilhelmina. Is dit opnieuw een poging van de Oranjes om hun burgers (1795) om de tuin te leiden, en hun belangen nu via 'wetenschappelijker' onderzoek in de doofpot te stoppen?

Oostindie's standpunt, dat vermoedelijk zwaar zal meewegen in het eindrapport, luidt dat de Oranjes sinds de grondwetswijziging van 1848 géén grote invloed meer zouden hebben gehad in de koloniën, omdat hun formele rol zou zijn overgenomen door de regering. Maar dat is juridisch onjuist: het Verdrag van Londen (1814) bevestigde samen met de grondwet (1814) dat de Oranjes via 'hun' gouverneur het *Oppergezag* voerden over 'hun' koloniën en volksplantingen. De Nederlandse koloniale overheid voerde het bestuur uit — maar deed dat ongeveer op kostenneutrale basis. De burgers of de staat deelde niet mee in de winsten. Die gingen vrijwel exclusief naar Oranje's bedrijven. De werkelijkheid is dus het tegenovergestelde van de 'wetenschappelijke' constructie

(lees: doofpot) die Oostindie voorstaat — en waarvan de status quo de voornaamste begunstigde blijft.

De Antillen illustreren hoe die werkelijkheid voortleeft. Als ‘bijzondere gemeenten’ onder het Nederlandse koninkrijk, fungeren ze vandaag nog steeds als fiscale vluchthaven met duizenden brievenbusfirma’s, onzichtbare toonderaandelen en een begroting die – net als in Indië – kostenneutraal door de staat wordt gedragen. Nederlanders beseffen niet dat ze nog steeds eigendom zijn van Huis Oranje die oppergezag handhaven via hun gouverneurs.

Een tweede standpunt van Oostindie, dat eveneens de uitkomsten van zijn onderzoek zal kleuren, is zijn methodologische eis dat iets zonder schriftelijk bewijs — zonder ‘stuk papier’ — niet wetenschappelijk bewezen kan zijn. Concreet: als er geen boekhouding is van de goud- of diamantwinning in Oranje’s Borneo, dan heeft die exploitatie volgens Oostindie niet bestaan — ook al was het KNIL er al sinds 1815 actief, en werkten er sindsdien waarschijnlijk structureel meer dan 100.000 mensen aan de winning. Andersom geldt dat vervalste boekhoudingen — zoals bij de NHM of de koloniale gouverneurs — wél als waarheid worden geaccepteerd. En vernietigde archieven — zoals in opdracht van Wilhelmina in 1918 — gelden voor Oostindie dus als niet-bestaande werkelijkheid.

Oranje’s bedrijven zoals Deli NV of Bellington NV vallen sowieso buiten het officiële onderzoeksveld. Ze hoefden geen omzetcijfers te publiceren, hun aandeelhouders bleven anoniem. Onafhankelijke onderzoekers worden steeds meer aan hun lot overgelaten: decennia van archiefonderzoek, zonder subsidie, zonder toegang, op eigen risico.

Een van de weinige uitzonderingen is Reggie Baay. In *De contractarbeiders van Deli* (2024) reconstrueert hij de ‘Hel van Deli’ — zonder toegang tot het Koninklijk Archief — als een historische roman, maar met onthutsend realistische feiten. Pas bijna een eeuw na de nationalisering wordt duidelijk dat honderdduizenden Javanen tot 1942 in slavenachtige omstandigheden voor Oranje’s winsten werkten. Deli NV — ‘hun’ plantage-imperium — bestaat nog steeds, met honderden miljoenen euro’s omzet per jaar. Hun Billiton NV, volledig privaat, is inmiddels uitgegroeid tot het op één na grootste mijnbouwbedrijf ter wereld met miljarden aan omzet en winsten. Dat staat nog in de schaduw van Oranje’s Shell PLC (1890/2022). Hoeveel aandelen de Oranjes in deze maatschappijen bezitten, blijft onbekend. Zij weigerden dat te zeggen.

De publieke discussie wordt intussen gekaapt door de Keti Koti-beweging, een initiatief van nazaten van enkele tienduizenden tot slaaf gemaakte Afro-Surinamers. Dat lijkt geen toeval. Suriname kende relatief weinig slaven, veelal op kleinere Nederlandse plantages. In Nederlands-Indië daarentegen werkten miljoenen mensen — vaak als slaaf of onder dwang, zonder rechten — voor de extreme exploitatie van grondstoffen als olie, opium, tin, goud en diamanten. Die extreme schaalverschillen en verantwoordelijkheden verdwijnen met de woekerwinsten volledig in de gemanipuleerde publieke verontwaardiging.

Keti Koti werkt, bewust of niet, als bliksemafleider voor Oranje’s rol als eigenaar, hoofdverantwoordelijke en hoofdexploitant in het koloniale systeem. De nationale discussie wordt gevoerd op het emotionele vlak van christelijke spijt en boetedoening — maar de kernvraag wordt niet gesteld: wat was de juridische positie van Oranje in deze koloniën, en waar zijn de winsten gebleven? Juist die vraag raakt aan de wortels van het enorme Oranje-kapitaal en exploitatienetwerk, dat structureel buiten beeld blijft.

In dat licht krijgen ook de excuses van de Nederlandse regering iets wrangs. Natuurlijk werd er meebestuurd vanuit Den Haag, maar het lokale bestuur in Indië handelde namens Oranje’s

gouverneur en het kabinet namens de onschendbare koning(in). Het hoogste gezag bleef bij de kroon. In die zin zijn de excuses van de Oranjes even goedkoop als hun winsten exorbitant waren. Door het emotionele debat kunstmatig los te koppelen van juridische realiteit en eigendom, wordt een compleet verwrongen beeld gecreëerd — waarin de nazaten van slachtoffers troost krijgen met misplaatste boetedoening, maar de nazaten van daders buiten schot blijven en blijven profiteren.

De dynastieke orde: hoe Europese adel de wereld bestuurde

Wat het geval 'Oranje' extra betekenis geeft, is dat de Nederlandse dynastie géén uitzondering vormt. Integendeel: ook andere Europese koningshuizen opereerden tijdens de koloniale periode als internationale belangenmachines, met sterke onderlinge verwevenheid en diepgaande allianties via huwelijk, erfopvolging en diplomatieke verknoping. Deze hiërarchie was vaak juridisch bevestigd in de grondwet en de wetten die volgden. Op die juridische basis was het vaak niet moeilijker dan selectieve toegang organiseren en de woekerwinsten buiten zicht van het parlement afromen.

De koloniale woekerwinsten van deze huizen verdwenen zelden in staatskassen, maar werden systematisch geherinvesteerd via particuliere bankstructuren — bij voorkeur in private investeringsbanken waarin de families zelf stille aandeelhouders waren. Wie de financiële archieven en dynastieke netwerken zorgvuldig leest, ziet post-Napoleon het contour ontstaan van een transnationaal opererende, onzichtbare bestuurslaag die qua macht, reikwijdte en juridische ongrijpbaarheid in wezen de middeleeuwse feodale orde voortzette — alleen nu gecamoufleerd binnen de parlementaire statenstructuur. Oorspronkelijk noemde men die financiële laag ook 'geldadel'.

Deze hoogste Europese hoge adel — met vertakkingen en kruisbestuiving in heel Europa — bewoog zich doelbewust buiten het democratisch toezicht van de natiestaat, oftewel het 'volk'. In naam waren zij zogenaamd dienend aan de grondwet of regering, maar in praktijk onderhielden zij via 'hun' kabinetten, 'hun' gouverneurs, 'hun' banken, 'hun' religieuze instellingen en 'hun' bedrijven een geopolitiek parallelsysteem waarin eigenbelang, erfopvolging en kapitaal bepalend bleven. Net als de Rooms-Katholieke Kerk waren zij doelbewust structureel immuun ontworpen voor wetgeving en publieke transparantie die vanaf 1789 de nieuwe burgerklasse werd opgelegd. Die leefde immers in de speciaal voor hem ontworpen constitutionele natiestaat.

Opmerkelijk is hoe weinig papieren sporen deze adellijke en kerkelijke netwerken nalieten — alsof discretie een strategische kernwaarde was. Cruciale transacties, eigendomswisselingen of geopolitieke afspraken zijn vaak alleen indirect te traceren, via naamloze vennootschappen, onzichtbare participaties of overgeërfde titels. De retorische hypothese dringt zich op dat veel gevoelige informatie bewust uit het publieke domein werd gehouden: sommige documenten verdwenen in particuliere archieven, andere werden verbrand, en de belangrijkste besluiten werden ogenschijnlijk mondeling genomen — bijvoorbeeld tijdens jachtpartijen, besloten diners of exclusieve logeerpartijen op buitenverblijven. Het gebrek aan archief is hier niet het gevolg van nalatigheid, maar van traditie en intentie.

Juist deze adellijke structuren — in combinatie met kerkelijke instituties en aristocratische familiebanken — bleken sleutelactoren in de opbouw van het Derde Rijk. Achter de theatrale façade van Führer Hitler & Co. met hun 'Volkshalle', bevond zich een elite van erfelijke belangenhouders, geworteld in oude dynastieën, die ogenschijnlijk bereid waren hun privileges en kapitalen opnieuw in te zetten binnen een vernieuwd totalitair systeem — zolang hun dynastieke positie maar werd hersteld.

Van Leopold tot Windsor: de adellijke macht achter Congo en het imperium

Een krachtig voorbeeld van de transnationale werking van de Europese adel was het huis Saksen-Coburg en Gotha, dat in de 19e eeuw opvallend snel uitgroeide tot een dynastieke macht met wortels op vrijwel elk continent. Na de Belgische 'bevrijding' installeerde Leopold I (r. 1831–1865) zich als Koning der Belgen — een moderne katholieke burgerkoning. Net als het huis Hohenzollern stamde hij uit een oeroude dynastie, die haar machtspositie ontleende aan Clovis (r. 509–511), de eerste rooms-katholieke koning der Franken. Voor ingewijden dampte de christelijke symboliek ervan af.

Hetzelfde huis werd in de 19e eeuw niet alleen in positie gebracht in België, maar ook in Hongarije en Bulgarije, en als prins-gemaal aan de Britse, Portugese, Oostenrijkse, Braziliaanse en Mexicaanse troon verbonden. Prins-gemaal Albert (r. 1840–1861), echtgenoot van de machtige keizerin Victoria (r. 1837–1901), vertegenwoordigde de Britse tak, waarvan de nazaten het wereldomspannende Commonwealth-imperium tot 2022 bestuurden. Via de Portugese lijn oefende het huis aanzienlijke invloed uit in Afrika, via Oostenrijk in Mexico, via Brazilië in Zuid-Amerika. Steeds werd de koloniale orde militair, missionair en financieel opgelegd — opvallend vaak met genocide, maar formeel ter verheffing van de 'wilden' en 'inheemsen' tot gedomesticeerde christelijke onderdanen.

De Belgische koning Leopold II (r. 1865–1909) vormde in dit opzicht een uitzonderlijk grensoverschrijdend geval. Binnen België oefende hij indirect invloed uit via zijn kabinet, maar in zijn 'Vrijstaat Congo' (1885–1908) was hij persoonlijk soeverein — een juridische constructie die gelijkstond aan Oranje's koloniale systeem en de Britse Commonwealth. Leopold II regeerde via zijn privéleger, geestelijkheid en een netwerk van concessiehouders met compagnies, zonder ooit voet op Congolese bodem te zetten. Onder zijn bewind werd naar schatting de helft van de bevolking uitgeroeid en miljoenen slachtoffers gemaakt. De exploitatiewinsten, goed voor miljarden Belgische franken, verdwenen naar onder andere de Niederfüllbacher Stiftung (1907), waar de inkomsten — met steun van zijn belangrijkste kabinetsleden — buiten parlementair zicht werden overgebracht naar Coburg, de Duitse dynastieke hoofdzetel. Het model van Oranje's koloniale kroonkapitalisme stond hier ogenschijnlijk model voor — Willem III was Leopolds grote voorbeeld.

Nadat de koning in privé had huisgehouden in Congo, kwam Congo noodgedwongen formeel onder bestuur van de Belgische staat. Toch veranderde het karakter van de exploitatie maar beperkt. De Belgische regering bestuurde het gebied kostenneutraal en legde gezegende dwangarbeid op, maar de exploitatie bleef in handen van de adellijke elite. Vergelijkbaar met Nederlands-Indië, waar Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (1822, NHM) domineerde, werd die exploitatie aangevoerd door de Generale Maatschappij (GM, 1822/1830) — ooit ook opgericht door dezelfde grootaandeelhouder Willem I (r. 1813–1840).

Net als Oranje's NHM en J.P. Morgan & Co. in de VS groeide GM in de eerste helft van de 20e eeuw uit tot een mondiaal opererende investeringsmacht. De extreme koloniale woekerwinsten van de adellijke families werden deels uitgekeerd, maar vooral ook opnieuw geïnvesteerd tegen hoge marges in bijvoorbeeld spoorlijnen in het door de Bokseropstand (1898–1901) definitief opengebroken China. De staat België, die maar zeer beperkt meeprofiteerde, werd desondanks een van de rijkste landen ter wereld.

Ondanks de gruweldaden in de Vrijstaat bleef de Belgische koninklijke familie grootaandeelhouder, samen met 59 andere anonieme adellijke families. In 1940 controleerde GM circa 40% van de Belgische economie via de grootindustrie en 70% van de economische infrastructuur in Belgisch-Congo. De winsten van decennia vloeiden naar private adelijke aandeelhouders, niet naar de

Belgische burgers. Het exploitatiemodel verschilde in weinig van dat van Oranje, het Britse hof of de VS-superkolonie onder controle van huis Morgan: koloniale roof gejuridiseerd, vermomd als beschaving.

Deze kapitaalkrachtige investeringsbanken bleken ondertussen ook verbonden met elkaar en oefenden samen mondiaal invloed uit op de economie: Rockefeller's Anaconda (1889) en J.P. Morgans Anglo American Ltd. (1917) vormden samen met GM een mondiaal koperkartel in 1935, dat onder andere de enorme Congolese mijnen omvatte. De prijzen werden kunstmatig opgedreven met een factor zes, terwijl de productie draaide op dwangarbeid. Morgan participeerde rechtstreeks in GM en bezat ook aandelen in Anaconda — net als huis Oranje. Via de American Congo Company (1906) werd via Morgan en Rockefeller daarnaast een belang van minimaal 25% genomen in de *Société Internationale Forestière et Minière du Congo* (1906, Forminière), dat vanaf 1911 de grootschalige diamantwinning in Congo opzette. Later bleek ook Oranje's NHM een serieus aandeel te bezitten, dat het ergens *off the record* had verworven.

De Congolese bestuurskosten — leger, rechtspraak, infrastructuur — draaiden, zoals in Indië, goedkoop en break-even. De werkelijke exploitatiewinsten verdwenen ondertussen richting de monarchie & Co, via de GM en vergelijkbare instellingen. De omvang van die winsten bleef onbekend, maar op basis van de schaal van exploitatie, het tempo van industrialisatie, de controle over de Belgische economie en de rol van GM in mondiale kartels, moest het gaan om honderden miljarden Belgische franken.

Het Britse imperium was volgens precies dezelfde logica opgebouwd sinds de *Act of Union* (1707). Ook daar troffen we de kroon aan als stille participant — onder andere via de opvallend zelfstandige *D'Arcy Exploration Ltd.* (1916), dat binnen het juridische kader van de enorme Britse *Commonwealth* onder diezelfde kroon opereerde. Alles uiteraard uiterst discreet — want als dit model begrepen zou worden door 'burgers', zou de pleuris wel eens kunnen uitbreken.

Wilhelmina en de geheime Malthezer en Johanitter Ordes

Katholieke adelijke allianties via een protestantse façade

Nederland gold tot in de regeerperiode van koning Willem III (r. 1849–1890) als een uitgesproken protestants vorstenhuis — een traditie die begon met opstandelingenleider Willem van Oranje (r. 1568–1584). Tegen die achtergrond is het opvallend dat juist tussen 1911 en 1970 een afdeling van de rooms-katholieke Orde van Malta (c. 1099/1117) actief was in Nederland. Deze werd overigens vaak verward met de afgesplitste protestantse Johanniter Orde, die sinds de 16e eeuw was gevestigd in Berlijn. Slechts belijdende rooms-katholieken mochten toetreden tot deze geheim opererende adellijke orde.

In een westerse wereld die toen werd gedomineerd door de tegenstelling tussen protestantse en katholieke machtsblokken, is het relevant dat ook de Duitse Johanniter Orde via prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin (r. 1901–1934) in Nederland werd ingevoerd. Ter ere van de geboorte van kroonprinses Juliana werd in 1909 de *Commenderij Nederland van de Balije Brandenburg der Johanniter Orde* opgericht, bij koninklijk besluit van Wilhelmina en gebaseerd op de grondwet. De exclusief adellijke orde kon sindsdien volledig los van de staat opereren. Prins Hendrik bleef tot zijn dood in 1934 de eerste *commendator* — de hoogste rang binnen de Nederlandse orde. Bekend is dat beide ordes samenwerkten, en Hendrik belichaamde die dubbele loyaliteit: hij bekleedde immers hoge posities in zowel Malta (katholiek) als Johanniter (protestants). Daarmee stond hij symbool voor een verborgen verzoening tussen twee religieuze orden, die elders — zoals bij Carnegie's

protestantse wereldvisie en de katholieke *New Order* van het Vaticaan — soms juist lijnrecht tegenover elkaar stonden.

De verbannen oorlogszuchtige Wilhelm II was zelf *Lord Protector* van de Johanniter Orde — een militaire orde die sinds 1693 onafgebroken werd geleid door huis Hohenzollern, en die vooral in protestantse gebieden van Duitsland domineerde. Het is aannemelijk dat Hendrik, bij zijn vele bezoeken aan Wilhelm II, feitelijk ook als tussenpersoon fungeerde voor de ordes. Daar zijn aanwijzingen voor, bijvoorbeeld in zijn hoofdrol bij de onderhandelingen in de nadagen van de Eerste Wereldoorlog. Ook graaf Bentinck, die assisteerde bij de vlucht van de keizer, was lid van de orde. Via het ogenschijnlijk onschuldige Doorn liep zo een onzichtbare elitestructuur rechtstreeks naar het hart van het Duitse Rijk. Zie huis Hohenzollern.

De Orde van Malta viel — samen met de overgebleven Teutoonse Orde (1190) — rechtstreeks onder pauselijk gezag. Volgens haar statuten 'beschermde' zij christenen, terwijl zij zich tevens toelegde op het 'verzorgen' van christelijke pelgrims. Die doelen werden zeer ruim geïnterpreteerd. Tijdens de napoleontische oorlogen (1795–1815) verloor de Orde haar thuisbasis Malta aan Franse troepen (1798), waarna zij tijdelijk werd gedeactiveerd. Aan de vooravond van het trotse Duitse Keizerrijk (1871–1918) werd de thuisloze Orde opnieuw tot leven gewekt. In 1870 verleende keizer Franz Joseph (r. 1848–1916) van het huis Habsburg-Lorraine de titel 'prins' aan het ambt van grootmeester. Vervolgens benoemde paus Leo XIII (r. 1878–1903) in 1879 Giovanni Battista Ceschi a Santa Croce tot nieuwe grootmeester, waarmee de Orde weer tot bloei kwam.

Officieel richtte de Orde zich op grootschalige hospitaal- en liefdadigheidsactiviteiten, maar haar ridders en dames vormden in de praktijk een omvangrijk, gesloten netwerk van rooms-katholieke adel, dat het pauselijk gezag als hoogste autoriteit erkende. Tijdens de Eerste Wereldoorlog koos de Orde duidelijk partij: zij diende aan de zijde van de keizerrijken Duitsland en Oostenrijk, erfgenamen van het voormalige Heilige Roomse Rijk. De Orde verzorgde gewonden aan het immense oostfront, maar verkocht ook bezittingen om massaal oorlogsobligaties te kopen — een keuze die haar bijna tot faillissement bracht. Met de soevereiniteitsverklaring van Vaticaanstad in 1929 — inclusief eigen paspoorten, muntstelsel en diplomatieke status — werd ook de Orde van Malta internationaal erkend als soevereine entiteit. Sindsdien kon zij zich vrij over de wereld bewegen, zonder tussenkomst van nationale ambassades. Haar volledige naam luidt: *Soevereine Militaire Hospitaalorde van Sint Jan van Jeruzalem, Rhodos en Malta* — doorgaans afgekort als SMOM.

In de twintigste eeuw opereerde de Orde, net als het Vaticaan zelf, grotendeels buiten het zicht van de wereldlijke rechtsorde, en liet zij bewust nauwelijks papieren sporen na. Opvallend is hoe frequent de Orde sindsdien opduikt in de nabijheid van antisemitische regimes en reactionaire staatsgrepen. Bekende leden waren onder meer de fascistische leiders Benito Mussolini (r. 1922–1943) en Francisco Franco (r. 1937–1976), beiden innig verbonden met de Heilige Stoel én met de conservatief-katholieke elite van hun landen. Ook het verbannen huis Habsburg speelde opnieuw een actieve rol. Otto von Habsburg (1912–2011, r. 1916–1922), voormalig keizer van Oostenrijk en koning van Hongarije, bleef via zijn functie als baljuw van de Orde politiek actief verbonden binnen het Derde Rijk — waar de Orde achter de schermen een doorslaggevende hoofdrol speelde als militaire arm van het Vaticaan.

De beruchte spion, kanselier en diplomaat Franz von Papen was een prominent ordelid, evenals sleutelfiguren als Reinhard Gehlen en Hermann Abs. Over Adolf Hitler — zelf rooms-katholiek — is

nooit bevestigd of hij lid was, net zomin als over de katholieke Goebbels, Göring of Himmler. Maar niemand die het zeker weet.[331]

De Orde van Malta en Wilhelmina's recht op de troon

De Nederlandse afdeling van de Orde van Malta werd in 1911 opgericht, met koningin Wilhelmina (1880–1962, r. 1890–1948/1962) als *Grootkruis van Eer en Devotie*, en haar echtgenoot prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin (r. 1890–1936) als haar baljuw (*Bailiff*). In 1949 volgde schoonzoon Bernhard van Lippe-Biesterfeld (1911–2004, r. 1948–1980) hem op, waarna hij tot 1970 als erebaljuw verbonden bleef aan de inmiddels opgeheven afdeling. Prinses Beatrix (b. 1938, r. 1980–2013) werd in 1960 nog ingewijd als Grootkruis van Eer en Devotie; opvallend is dat Wilhelmina haar titel direct op Beatrix overdroeg, terwijl de wat onstabiele Juliana werd overgeslagen.[332]

De innige alliantie tussen Wilhelmina en de katholieke Kerk roept vragen op, temeer daar het Huis Oranje formeel een protestantse dynastie was. Mogelijk speelde een geheime geopolitieke verbondenheid met de keizerlijke Asmogendheden daarbij een rol, in aanloop naar de Eerste Wereldoorlog — een oriëntatie die haaks stond op de belangen van Groot-Brittannië en Frankrijk. Ondanks de officiële neutraliteit van Nederland, hadden de Oranjes in het Duitse Keizerrijk (1871–1918) aanzienlijke economische belangen opgebouwd via Koninklijke Olie (1890), RWE (1898), Fokker GmbH (1912) en de Koninklijke (1900). Keizerlijk Duitsland was nauw verbonden met het rooms-katholieke Keizerrijk Oostenrijk (1804–1918), gedomineerd door huis Habsburg-Lorraine en diep verbonden in de katholieke Zuid-Duitse staten. De Orde van Malta fungeerde daarbij waarschijnlijk als een verbindende bovenlaag om deze netwerken religieus, dynastiek en diplomatiek te verankeren.

De alliantie met de machtige Kerk had echter mogelijk ook een intiemere, dynastieke reden. Sinds Wilhelmina's geboorte circuleerden aan het hof geruchten over het vaderschap van koning Willem III. Wilhelmina werd in 1880 geboren uit diens tweede huwelijk met Emma van Waldeck-Pyrmont, een adellijk huis van beperkte betekenis. Emma stamde uit George Victor van Waldeck-Pyrmont en prinses Helena van Nassau-Weilburg — een tak van het huis Nassau, dat tot 1806 over het graafschap Nassau regeerde. Willem III was op het moment van Wilhelmina's geboorte al 63 jaar oud en zou volgens tijdgenoten aan syfilis hebben geleden, een gevolg van zijn beruchte seksuele escapades. Zijn drie zonen uit het eerdere huwelijk met Sophie van Württemberg (1818–1877) overleden allen voortijdig: op respectievelijk 39-, 7- en 29-jarige leeftijd.

Wilhelmina gold vanaf haar geboorte in 1880 formeel als erfopvolger, omdat de zonen uit het eerste huwelijk van Willem III waren overleden of ongeneeslijk ziek. In juridische zin werd zij dus onmiddellijk aangewezen als troonopvolger. Maar als zij — zoals sommige bronnen suggereren — niet van Willem III afstamde, dan berustte deze erfopvolging op een fundamentele vergissing of zelfs

---

[331] Ook na WOII blijft de *Orde* bij het creëren van de 'New World Order' *tip of the spear* bij de bestrijding van het 'antireligieuze communistische gevaar' van de supermacht *USSR* of tegen islamieten die de kapitalistische, christelijke belangen van de 'vrije wereld' bedreigen. De *Maltezer Orde* bestaat nog steeds en kent momenteel wereldwijd ruim 13.500 rooms-katholieke leden, zowel geestelijken als leken, waaronder zowel adel als niet-adel. Bij de activiteiten van de Orde zijn 80.000 vrijwilligers uit 120 landen betrokken, waarvan 42.000 een medische scholing hebben. De Orde organiseert daar liefdadigheidswerk en (nood)hulpverlening. Een meer accurate interpretatie is dat de Orde via hulpverlening infiltreert om de christelijke belangen in landen wereldwijd ook met geweld te beschermen.

[332] De Vaticaanse gezant Józef Retinger draagt Prins Bernhard von Lippe-Biesterfeld voor als voorzitter voor de *Bilderberg* organisatie (1954-), een geheime machtige eliteclub die start in *Hotel de Bilderberg* in Oosterbeek, naar het model van de *Council on Foreign Relations* (1921, CFR).

opzettelijke misleiding. De buitenwereld beschouwde haar als wettige erfgenaam, terwijl dat op basis van artikel 18 van de Grondwet alleen rechtmatig was als er sprake was van aantoonbare afstamming in rechte lijn.

Volgens hardnekkige geruchten zou Wilhelmina niet de biologische dochter zijn geweest van Willem III, maar van zijn koninklijke secretaris Sebastiaan de Ranitz — een man die, net als Wilhelmina, erfelijk toondoof zou zijn geweest. Biograaf Dik van der Meulen (b. 1963) nam deze beschuldiging op in zijn *Koning Willem III* (2013). Zijn bewering werd nooit weerlegd, maar ook nooit bevestigd: er is tot op heden geen DNA-onderzoek verricht dat het vaderschap van Willem III definitief aantoont. Indien Wilhelmina niet van koninklijk bloed was, dan berustte haar koningschap op een juridische fictie — en heeft het huis Oranje sinds 1890 in feite onrechtmatig geregeerd. De grondwet (artikel 18) schrijft immers expliciet voor dat troonopvolging uitsluitend in de directe bloedlijn mag geschieden.

Deze mogelijke ontkoppeling tussen dynastieke schijn en biologische werkelijkheid werpt een indringend licht op de machtspositie van Oranje na 1890. Een buitenechtelijke afkomst zou niet alleen het monarchale recht fundamenteel ondermijnen, maar ook het eigendomsrecht op kroonbezittingen, dividenden en andere erfelijke vermogensstromen. Het is mogelijk de verklaring dat het huis vanaf Wilhelmina’s generatie structureel huwelijken sloot met relatief onbeduidende Duitse adel — buiten de grote Europese dynastieën om.

Wie deze dynastieke orde betwijfeld, praat over het fundament van imperium; maar het blijft een kernkwestie: als de dynastie feitelijk illegitiem is, dan zijn ook haar vermogen, haar wetgevende positie en haar historische status juridisch aanvechtbaar. Het is een uiterst gevoelig punt, waar men — zo bewijst dit boek — de Oranjes of hun archieven zeker niet blind op hoeft te vertrouwen.

Oranje’s relaties met de Duitse koningshuizen voor en tijdens WOII

Dynastieke verbindingen: Oranje, Pruisen en het Duitse Keizerrijk

Het van oorsprong Duitse huis Oranje-Nassau had vanaf het begin een directe en strategische relatie met het Koninkrijk Pruisen van Huis Hohenzollern. Beide dynastieën waren sinds de vereniging van Brandenburg en Pruisen met elkaar verbonden door huwelijken op de meest doorslaggevende momenten. Toen het Koninkrijk Pruisen (r. 1701–1918) tussen 1864 en 1866 vrijwel geheel Noord-Duitsland wist te verenigen in de Noord-Duitse Bond (1866–1871), voegde ook Oranje’s provincie Nassau zich direct als provincie van het koninkrijk Pruisen in 1866. Het gebied werd in 1868 samen met Hesse gereorganiseerd als de nieuwe Pruisische provincie Hesse-Nassau (1868–1944), net als het machtige Hanover (1868–1945) — buiten de losser georganiseerde Noord-Duitse Bond om.

Deze voormalige zelfstandige vorstendommen waren op dat moment nog steeds in handen van financieel extreem krachtige en internationaal opererende adellijke huizen. Terwijl Oranje haar rijkdom uit een wereldwijd imperium van kolonies haalde, was het naburige Huis Hesse inmiddels aangetrouwd met het machtige Russische Keizerlijk Huis Romanov, dat over het gigantische Russische rijk heerste. De familie Hesse oefende daar directe invloed uit op de reorganisatie van het Russische leger, de industrialisatie, en de opbouw van de financiële sector — waarin zij zelf ook aanzienlijke belangen vergaarde. De familie was bovendien verweven met zowel de Habsburg-Lotharingen als het Huis Hanover. Tegen die achtergrond is het dan ook niet verwonderlijk dat Frankfurt, in het hart van Hesse-Nassau, zou uitgroeien tot de financiële hoofdstad van het latere Duitse Keizerrijk.

Ook het aanliggende Huis Hanover — dat destijds over Groot-Brittannië regeerde en via zijn imperium van kroondomeinen controle uitoefende over het enorme Britse imperium waarin uiteindelijk de helft van de wereldbevolking viel — werd in 1868 als provincie onder Pruisisch gezag gebracht. Na de overwinning van Pruisen op het Tweede Franse Keizerrijk (r. 1852–1870), werd het Duitse Keizerrijk (1871–1918) onder Hohenzollern-vlag formeel uitgeroepen, met Pruisen en Berlijn als centrum van orde. Kort daarna werd de bestaande Pruisische Bank vervangen door de nieuwe private Rijksbank (1876–1945), met aandeelhouders en financiers die tot op de dag van vandaag onbekend zijn gebleven.

Gedeeld verlies: koloniale conflicten en de ondergang van twee imperia

Het Duitse Keizerrijk start na oprichting met een versnelde koloniale expansie — niet onder eigendom van de Pruisische kroon, maar via domeinen die eigendom zijn van de staat. De Pruisische overheid leent daarvoor enorme sommen via de private Rijksbank, om het beoogde Duitse wereldimperium van de grond te tillen. Anders dan de Oranjes of de Hanovers krijgen de Hohenzollerns dus nooit eigen kroonkolonies, en zullen zij daarom bij lange na niet zo vermogend worden.[333]

Onder de laatste Hanover, koningin Victoria (r. 1837–1901), groeit het Britse wereldrijk in de negentiende eeuw uit tot het grootste geïndustrialiseerde imperium ter wereld. Rond 1900 bereikt de Britse Commonwealth van kroonkolonies haar absolute hoogtepunt. Bij de troonwisseling van 1901 komt het directe gezag over Canada, Australië en Zuid-Afrika en de rest van de gemenebest in handen van het nieuwe Huis Saksen-Coburg-Gotha. Maar bepaalde imperiale belangen en rechten — zoals de controle over de ‘superkolonie’ van de Verenigde Staten — lijken in handen te blijven van de oude Duitse dynastie van Hanover.

Tegelijkertijd escaleerde het Britse koloniale project ogenschijnlijk tot een conflict met het pro-Duitse Nederland en het Duitse Keizerrijk. Tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899–1902) werden de goud- en diamantrijke kroonkolonies Transvaal en Oranje Vrijstaat van de Nederlands sprekende Afrikanders met grof geweld ingelijfd door het Britse kroonleger. De Oranjes waren op dat moment vrij openlijk verbonden met het Duitse Keizerrijk, dat onder Hohenzollern-leiding in hoog tempo concurrerende marines, koloniale legers en handelsnetwerken had opgebouwd.

Als belangrijkste belanghebbende stelde Huis Oranje zich formeel neutraal op. Maar zoals eerder besproken, was er onder hun leiding in werkelijkheid sprake van nauwe afstemming tussen Berlijn en Londen — met als doel om de waardevolle domeinen via de Britse kroon onder gezamenlijke controle te brengen en maximaal te kunnen exploiteren. Een vergelijkbaar mechanisme lijkt zich te hebben afgespeeld tijdens de Boxeropstand (1899–1901) in China, waar Oranje eveneens aanzienlijke economische belangen had. Wie betaalt, bepaalt?

Hoewel deze conflicten wezen op tegengestelde geopolitieke belangen, fungeerden ze in de praktijk als katalysator voor snelle militaire en koloniale expansie. En zoals eerder gesteld: er bestond een levensgroot verschil in exploitatiemogelijkheden — afhankelijk van of men kon opereren onder het privilege van de Britse monarchie, of moest concurreren omdat het gezag bij de Duitse staat lag. Het succes van Berlijn noopte de nieuwe koning Edward VII (r. 1901–1910) van Saksen-Souburg-Gotha tot

[333] De Nassau’s houden op als hertogen van Nassau in 1866, toen hun hertogdom werd opging als provincie van het Koninkrijk Pruisen. De dynastie heerst vanaf 1890 over het Groothertogdom Luxemburg (1890-) sinds Adolphe van Nassau-Weilburg (r. 1890–1905) na de dood van Koning Willem III. Het is de familie van Wilhelmina’s moeder.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

actie: er ontstond een wereldwijde militaire en commerciële wedloop tussen Londen en Berlijn — deels als confrontatie, deels als verdeelsysteem.

Beide keizerrijken zouden hun machtspositie verliezen in de Eerste Wereldoorlog (1914–1918). Duitsland werd verslagen door Rusland en de westelijke geallieerden Groot-Brittannië en Frankrijk — die op hun beurt financieel afhankelijk waren geworden van de opkomende wereldmacht Verenigde Staten. Onder leiding van J.P. Morgan Jr. (1867–1943) positioneerde Wall Street zich als de grote financiële winnaar van de oorlog. Ook het 'neutrale' Nederland en de kroonkolonies van Wilhelmina bloeiden ongekend op: het land handelde actief met beide zijden en beleefde zijn meest lucratieve periode tot dan toe. De totale oorlogsinspanning van WOI had in 1918 zo'n $ 186 miljard (1918: ƒ 401,1 miljard) omzet opgeleverd, met meer dan tien miljoen gesneuvelde soldaten en talloze burgerslachtoffers. Na de oorlog kreeg Morgan Jr. de bijnaam *merchant of death* — maar de geschiedenis is vergeten Wilhelmina, die ook hier op veel grotere schaal profiteerde, eenzelfde soort bijnaam toe te dichten.

De prijs van vrede: schuld, onteigening en goudroof onder Weimar

Na de Eerste Wereldoorlog verloren de Duitse koningshuizen zoals de Hohenzollern, Hesse en Saksen-Coburg-Gotha hun titels en aanzienlijke landgoederen, conform de nieuwe 'joods-bolsjewiekse' Weimar-grondwet (1919–1933). Onder druk van de Westelijke geallieerden werd de Tweede Poolse Republiek gevormd, waarbij grote delen van het voormalige Pruisen — en dus van het Hohenzollernbezit — van eigenaar wisselden. Ook de lucratieve Duitse koloniën werden onteigend, en kwamen onder gezag van de Britse kroon. In deze gebieden hadden Duitse investeerders, ondernemers en bijvoorbeeld de Kerk via de 'katholieke' Deutsche Bank (1870) en gemilitariseerde exploitatiemaatschappijen in korte tijd enorme belangen opgebouwd. Die belangen werden massaal afgepakt of — met het dreigende Verdrag van Versailles (1919) in aantocht — gedwongen verkocht voor een fractie van hun waarde.

Zowel de grondwet, de enorme opgelegde schuldenlast maar ook de onteigening van adelijk eigendom en kolonies vormden brandstof voor Hitler's Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (1920, NSDAP) die vanaf het begin beloofde om de kolonies te herstellen.

Tegelijkertijd werd de jonge Weimarrepubliek onder leiding van JP Morgan & Co. volgepompt met schuld. De opgelegde herstelbetalingen vloeiden via Frankrijk en Groot-Brittannië uiteindelijk door naar het door Morgan gecontroleerde Wall Street. De totale oorlogsschuld van Duitsland — de optelsom van de herstelbetalingen (132 miljard goudmark, ≈ 47.256 ton goud) en de lopende oorlogsschuld (156 miljard papiermark in 1918, ≈ 56.500 ton goud in 1914-waarde) — drukte zwaar op de Weimar-balans. Bij een bevolking van 61 miljoen kwam dat neer op circa 1,7 kg goud per burger (1789) - man, vrouw en kind - exclusief 3%+ rente per jaar. Anders dan Keizerlijk Oostenrijk-Hongarije, dat simpelweg failliet ging en kon doorstarten als Republiek zonder noemenswaardige oorlogsschuld, bleef Duitsland gebonden aan zijn goudschuld — via de private Reichsbank. Zo werden gewone Duitsers, zonder dat zij het beseften, schuldslaven in eigen land. Immers: Duitsland had geen kolonies met grote goud- of diamantmijnen om zijn schuld af te lossen.

Het is minder bekend dat Oranje's Britse huisbank Barings achter de schermen een hoofdrol speelde bij het vaststellen en opstellen van de enorme schuldenlast die volgde na Versailles. Als adviseur van de Britse delegatie binnen de *Inter-Allied Reparations Commission* (1920–1921) bepaalde Baring — in stilte maar met het gezag van de kroon zelf — de kernvoorwaarden van de herstelbetalingen die Duitsland na de oorlog werden opgelegd. De uiteindelijke '*London Schedule of Payments*' uit mei 1921 — goed voor 132 miljard goudmark — werd mede ontworpen op basis van hun expertise in

langlopende staatsschulden, renteconstructies en internationale betalingsstromen. Hoewel JP Morgan het publieke gezicht was van de Dawes- en Youngplannen, was het Baring dat het doorslaggevende Brits standpunt bepaalde.

In nauwe afstemming met Oranje's private Bank of England — en via persoonlijke lijnen tussen Montagu Norman, Benjamin Strong (FED) en Parijs — borg Baring de belangen via het Londense financiële systeem. De instroom van betalingen moest voorspelbaar blijven om het Britse pond en de goudstandaard te beschermen. Dat het huis van Baring hier ook Oranje's belang diende, mag geen verrassing zijn: de financiële verwevenheid tussen Barings, Hope & Co., de NHM én de Bank of England — mede opgericht door grootaandeelhouder Willem III — betekende dat ook Oranje profiteerde van de goudstromen en afgedwongen liquidatie van Duitse overzeese bezittingen. Baring's rol bleef onzichtbaar, maar was doorslaggevend: niet als formeel ondertekenaar, maar als de stille boekhouder van een nieuw opgelegd systeem van economische onderwerping.

Tegelijk bleven de vermogende adellijke huizen, zoals Saksen-Coburg-Gotha, grotendeels buiten schot. Zij werden voor het verlies van 'hun' domeinen bij de overgang naar de republiek zelfs ruimhartig gecompenseerd — door datzelfde Duitse volk. Velen behielden aanzienlijke bezittingen, zowel in Duitsland als elders. Toen JP Morgan & Co. samen met Hjalmar Schacht in 1923 de private Reichsbank herstructureerde en een nieuwe goudgedekte munt (de Rentenmark en in 1924 de Reichsmark) introduceerde, bleef de goudschuld gewoon staan. Duitsland was ontwapend, onteigend en bezwaard — en de inkomsten stroomden naar elders.

In contrast: Het gevallen Keizerrijk van Huis Habsburg-Lorraine

De keizerlijke familie van Huis Habsburg was eveneens een grote verliezer van de Eerste Wereldoorlog. Op 11 november 1918 — de dag waarop zowel Duitsland als Oostenrijk capituleerden en de Weimarrepubliek werd uitgeroepen — trok keizer Karl I (r. 1916–1918) zich eenvoudigweg terug uit de staatsaangelegenheden, vertrok met zijn gezin in zelfgekozen ballingschap naar Zwitserland, en liet het keizerrijk failliet achter. Op diezelfde dag ontstond de sociaaldemocratische Republiek Duits-Oostenrijk (1918–1919), die zich met een schone lei aanvankelijk probeerde aan te sluiten bij Weimar-Duitsland — wat op fel verzet stuitte van Frankrijk en Groot-Brittannië. Uiteindelijk werd, conform het Verdrag van Saint-Germain (1919), een zelfstandige, uitgeklede Eerste Oostenrijkse Republiek (1919–1934) gevormd: zonder herstelbetalingen, maar met verregaande territoriale amputatie.

De staatsschuld van het Habsburgse rijk bedroeg op dat moment meer dan 60 miljard kroon (1917:ƒ 16,1 miljard) — grotendeels opgebouwd uit oorlogsobligaties, gedekt door de fictie van een overwinning die nooit kwam. De nieuwe republiek weigerde deze schulden te erkennen; het schuldpapier werd waardeloos en de Oostenrijkse kroon raakte in hyperinflatie — vergelijkbaar met die van Weimar-Duitsland. Binnen enkele jaren was het hele monetaire fundament van de oude monarchie verdampt.

Ook de Orde van Malta werd meegesleurd in deze financiële implosie. De toenmalige Grootmeester, de Oostenrijkse edelman Galeas von Thun und Hohenstein (r. 1905–1931), had tijdens de oorlog grote hoeveelheden Oostenrijks staatspapier laten aankopen — deels uit dynastieke loyaliteit, deels als belegging met invloed. Om deze aankopen te financieren had de Orde meerdere kloosters en landgoederen verkocht. Toen de markt voor Oostenrijkse schuld na 1919 instortte, kelderde ook het vermogen van de Orde, die op de rand van faillissement belandde.

De verliezen lieten diepe sporen na. De val van het keizerrijk en adellijke invloed, het verlies van dynastieke bezittingen, het financiële bankroet van de Orde en de machtsovername door republikeinse en socialistische regeringen werden in adellijk-katholieke kringen — net als in Duitsland — ervaren als meer dan een nederlaag. Binnen de contrarevolutionaire netwerken van de jaren twintig en dertig werd ook in Oostenrijk herhaaldelijk verwezen naar de rol van "vreemde machten", zoals de 'International Jews' en 'Joods-Bolsjewistische complotten' die verantwoordelijk zouden zijn geweest voor het verlies van monarchie, rijkdom en orde. In kerkelijke en aristocratische kringen werd dat zelden expliciet uitgesproken, maar het was een pijler onder de antisemitische coup van 1935. De vrome *kruisridderorde* van Malta — financieel geknakt, symbolisch vernederd — had ongetwijfeld nog een appeltje te schillen.

Het Verdrag van Saint-Germain tussen Oostenrijk en 27 geallieerde landen hakte het oude keizerrijk in stukken: het grondstofrijke Sudetenland werd toegewezen aan de nieuw gevormde Tsjecho-Slowaakse Republiek (1918–1938), Zuid-Tirol ging naar Italië, en het hertogdom Stiermarken werd toegevoegd aan het nieuwe Koninkrijk der Serven, Kroaten en Slovenen (1918–1943, later: Joegoslavië). De zogeheten Habsburg-wet (1919) verbood leden van het huis Habsburg-Lorraine nog langer verblijf in Oostenrijk, en confisqueerde hun aanzienlijke bezittingen. Alleen bepaalde gebieden in Italië en Hongarije bleven voorlopig onder dynastiek bestuur: de familie bleef formeel staatshoofd van het afgesplitste Koninkrijk Hongarije (1920–1944), dat zeer autocratisch bestuurd bleef.

De enorme landgoederen van de familie in het oostelijke deel van het rijk — zoals het Koninkrijk Galicië en Lodomeria (1772–1918), inclusief het grootvorstendom Krakau en de hertogdommen Auschwitz en Zator — gingen over naar de nieuwe Poolse Republiek. Het was een historisch gebied met diepe dynastieke wortels: het Vorstendom Galicië-Wolynië (1199–1349), ooit gesticht door de Ruriken die aan de basis stonden van het Groothertogdom Kiev en het tsaristisch Rusland. Galicië was bovendien extreem grondstofrijk: het leverde tot 90% van de olieproductie van het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk en gold als tweede oliebekken van Europa na de Karpaten. Auschwitz en Krakau, ooit symbolen van Habsburgs dynastieke rijkdom, werden wellicht niet toevallig het voornaamste decor van menselijke vernietiging in Hitlers Derde Rijk.

Opmerkelijk is dat Oostenrijk — in veel opzichten de werkelijke aanstichter van WOI — geen financiële straf kreeg opgelegd. Keizer Karl I trad niet formeel af, beloofde slechts zich niet meer met staatszaken te bemoeien, en ontsnapte aan vervolging. In 2004 werd hij zelfs zalig verklaard door de Katholieke Kerk. Huis Habsburg claimt tot op de dag van vandaag formele rechten op Oostenrijk en Hongarije. De eeuwige kroonprins Otto von Habsburg (1912–2011) bleef prominent aanwezig in de Europese machtsstructuren: als *Bailiff* van de Orde van Malta speelde hij een sleutelrol in de anticommunistische netwerken tijdens de Tweede Wereldoorlog én in het naoorlogse Europese eenwordingsproject.

Franz von Papen — voormalig keizerlijk top-spion, Orde van Malta-lid en pauselijk kamenier — had eerder Hitler als kanselier gelanceerd als zijn opvolger. In 1934 werd hij diens ambassadeur in Wenen — een strategische zet. Een jaar later volgde de zogeheten Austro-fascistische machtsgreep, waarbij de parlementaire democratie werd afgeschaft en een autoritair katholiek regime aan de macht kwam. Het Huis Habsburg werd via deze fascistische netwerken — en met actieve steun van de Kerk — in stilte gerehabiliteerd. De Habsburg-wet werd ingetrokken, hun bezittingen deels hersteld, en de dynastie keerde via de achtergrond terug in het centrum van de macht.[334]

[334]Franz von Papen (1879–1969) was vanaf 1913 militair attaché aan de Duitse ambassade in Washington D.C., en leidde daar voor het Keizerrijk, tot zijn uitwijzing in 1915, een omvangrijk spionagenetwerk dat sabotageacties coördineerde op Amerikaanse bodem, onder meer tegen de geallieerde wapenvoorziening. Na

Fascistisch Oostenrijk werd geen onderworpen provincie, maar een brugstaat binnen het Derde Rijk — geopolitiek, ideologisch én religieus. Via de Orde van Malta, de Heilige Stoel en het diplomatieke web van Von Papen en consorten werd de Habsburgse dynastie opnieuw ingepast in de geoogde *Neuordnung*. De *Anschluss* van 1938 was slechts de formele bekroning van een stil herstelproces.

De adel herstelt zich via de NSDAP

Veel Duitse koningshuizen (4), groothertogen (6), hertogen (5) en prinselijke geslachten (7) verloren met de vele andere adellijke huizen na 1918 hun titels, bezittingen en prestige — tot grote frustratie van deze eeuwenoude elite. De republikeinse Weimar-grondwet van 11 augustus 1919 schafte de monarchieën formeel af en ontnam de adel zijn constitutionele status. In conservatief-adellijke kringen werd dit ervaren als een socialistische coup, mede omdat de tekst van de Weimar-grondwet inhoudelijk leunde op eerdere revolutionaire constituties in Mexico (1917) en de Sovjet-Unie (1918). Dat Lev Trotski — Joods van afkomst en bolsjewistisch kopstuk — betrokken was geweest bij die processen, maakte het voor contrarevolutionaire netwerken eenvoudig om hun verlies te framen binnen de antisemitische retoriek van het 'Joods-Bolsjewistische complot'.

NSDAP-leider Adolf Hitler beloofde de adel vanaf de heroprichting van zijn partij en de publicatie van zijn antisemitische *Mein Kampf* (1925) herstel van titels en eigendommen, en gaf hun opnieuw politieke legitimiteit. Al vóór Hitlers machtsovername in 1933 waren naar schatting 3.592 adellijke prinsen — circa 27% van alle prinselijke families — lid van de NSDAP, meestal onder informeel herstelde titel. Na 1933 nam dat aantal nog sterk toe, en vrijwel alle Duitse adellijke huizen telden familieleden in bestuurs-, militaire of partijfuncties. Voor veel edellieden was de NSDAP een directe weg terug naar macht.

De verbinding tussen Hitler en deze voormalige bestuurlijke en militaire toplaag was opvallend direct. Toen kroonprins Wilhelm (1906–1940), kleinzoon van keizer Wilhelm II, in mei 1940 sneuvelde aan het westfront, vaardigde Hitler kort daarna de zogeheten *Prinzenerlass* (juni 1940) uit. Deze verordening verbood prinsen van de koningshuizen aan het front te vechten — maar stond hen wel toe functies te bekleden in de Wehrmacht, partijbureaucratie of SS. Opvallend veel prinsen sloten zich juist bij de Schutzstaffel (SS) aan, die de concentratie- en vernietigingskampen en de Einsatzgruppen (doodseskaders) aanstuurde.

Vooral de huizen Hessen en Lippe — waartoe ook prins Bernhard behoorde — leverden bovengemiddeld veel leden aan de NSDAP. Voor toetreding tot eliteorganisaties als de SS was partijlidmaatschap immers verplicht. Diverse zonen van Wilhelm II bleven actief binnen het Duitse leger tot zeker 1942. Zeker na de razendsnelle bezetting van Nederland in mei 1940 moet er frequent contact zijn geweest tussen leden van het Huis Hohenzollern in Berlijn en het verbannen familiehoofd Wilhelm II in Doorn. Nederland nam, mede door Wilhelmina's *Aanwijzingen* (1937), bovengemiddeld actief deel aan het Duitse vernietigingsprogramma. Onder het nieuwe nazi-regime keerde de adel in stilte terug naar het centrum van de macht.

---

zijn terugkeer naar Duitsland hervatte hij zijn werkzaamheden binnen de *Abteilung IIIb* (de militaire inlichtingendienst) en stond hij in nauw contact met keizerlijke topkringen. Hoewel hij na de oorlog een publieke politieke carrière begon (o.a. als Rijkskanselier in 1932), bleef zijn rol als doorgeefluik tussen Kerk, monarchistische, militaire en later fascistische netwerken bepalend. Als pauselijk kamenier en *Orde van Malta*-lid speelde hij in de jaren dertig opnieuw een rol van betekenis in het diplomatieke en ideologische herstel van de oude katholieke aristocratie, vooral in Oostenrijk en Beieren.

Wilhelmina's problemen met het Derde Rijk

Nassau's Luxemburg capituleerde in nauwelijks vier uur; België, bestuurd door het huis Saksen-Coburg-Gotha, viel binnen dertien dagen. Ook dit huis — dat naast België ook over Groot-Brittannië regeerde — leverde bovengemiddeld veel kaderleden aan de nazi-top, net als het huis Waldeck-Pyrmont van Wilhelmina's moeder Emma en het aangetrouwde huis Mecklenburg. Samen met Oranje, dat enorme financiële belangen had binnen het Derde Rijk én ver daarbuiten, vormden deze dynastieën met het huis Hohenzollern een intiemer adellijk familienetwerk.

Dat netwerk bezette opvallend veel sleutelposities in het Derde Rijk en onderhield tegelijkertijd intensieve diplomatieke contacten met zowel de hoogste adel in 'aartsvijand' Groot-Brittannië en de VS als met bondgenoten als Shōwa-Japan en Mussolini-Italië. Alles gebeurde discreet, vrijwel zonder papieren spoor. Via diezelfde kanalen bleef ook het contact warm met pro-nazi-paus Pius XII (r. 1939–1958) van het kapitaalkrachtige Vaticaan — de eerste staat die Hitlers regime formeel erkende via het *Reichskonkordat* (1933) en aan de basis stond van de mondiale *Neuordnung* beweging.

Binnen dit spanningsveld botsten Berlijn en Oranje. De nazi's eisten onderwerping en loyaliteit, maar Wilhelmina weigerde afstand te doen van haar koloniën en van de woekerwinsten die zij trok uit ondernemingen als Billiton (1860), Deli (1869) en Koninklijke (1890). Het Duitse economische model was staatsgestuurd, het hare koloniaal en particulier; de kloof was fundamenteel. Wat niet hielp, was dat Wilhelmina bekendstond als extreem gierig. Ook Bernhard lag al vóór de oorlog slecht: in 1936 sprak Hitler hem persoonlijk aan omdat Juliana weigerde de hakenkruisvlag te promoten, waarna in nazi-Duitsland een anti-Bernhard-campagne werd opgestart.

In 1941 tekenden zowel Wilhelmina als Bernhard via Radio Oranje formeel protest aan. Een jaar later, op 24 april 1942, schreef Bernhard ogenschijnlijk een beruchte brief aan Hitler met het verzoek hem tot 'stadhouder' van Nederland binnen het Derde Rijk te maken. De vraag was in wezen: was er nog plek voor Wilhelmina & Co. in Hitlers nieuwe orde? Het antwoord kwam nooit, want Bernhard werd geen stadhouder. Vanaf Wilhelmina's toespraak aan de Amerikaanse congres op 5 augustus 1942 escaleerde de oorlog met de VS in hoog tempo — en verdween de kans op terugkeer onder Hitler's gezag definitief.

Epiloog: De Nieuwe Orde was een oude orde

Wat als Hitlers *Neuordnung* in wezen geen breuk was met het verleden, maar een restauratie? Een modern jasje over een feodale structuur, gepresenteerd in de taal van het volk (*Mein Kampf*), maar gevoed door de belangen van dynastieën, ordes en oude machten. De *Volksgemeinschaft* werd verheerlijkt — maar de *Volkshalle* bleef een papieren droom, de *Volkswagen* een geprivilegieerd exportproduct, en de *Volksjäger* een laatste wanhoopswapen. Het volk werd op nieuwe manieren gemobiliseerd, geofferd, onderdrukt en op radicale wijze raciaal gezuiverd.

Parallel aan deze moderne *Volksstaat* voor de burger (sinds 1789) herrezen twee nieuwe toplagen, zorgvuldig verpakt in diplomatie, eigendom en sacrament. In plaats van de verlichte republiek keerde de gelaagde drie-eenheid terug: Kerk, Kroon en Burger. De protestantse *Reichskirche* werd ondergeschikt gemaakt aan het pauselijk erkende katholieke regime van het Concordaat. Hitler voerde zuiveringen uit in beide christelijke kampen — op brute wijze, waar nodig. De leden van de adellijke ridderordes van Malta en Johanniter overbevolkten een aparte diplomatieke en militaire toplaag. Ook de rest van de 'onzichtbare adel' keerde — zij het in burgerkledij — terug in de raderen van industrie, bankwezen en leger.

Dat was ook een onbenoemde, maar bij nader inzien duidelijk te herkennen peiler van de Italiaanse *Nuovo Ordine* (1922), het Franse *Ordre Nouveau* (ca. 1930), het Japanse *Shintasei* (ca. 1937), de Amerikaanse *New World Order* (ca. 1940) en Hitlers eigen *Neuordnung* (ca. 1941). Het was een herstel van het *Sacrum Imperium Romanum* in moderne gedaante. Dat die weg naar Rome leidde, gaf de rooms-katholieke Hitler in 1941 ruiterlijk toe, toen hij — na de ongekend brute invasie van Rusland — zijn plannen voor wereldhoofdstad *Germania* spiegelde aan de eeuwige stad. Het lag er, bij nader inzien, al die tijd al redelijk dik bovenop.

Schaduwkeizer Wilhelm II von Hohenzollern & zonen

Wilhelm II, Wilhelmina en Oranje's dubbele spel: van alliantie naar wereldbrand

Wilhelm II (1859–1941, r. 1888–1918) was de oudste zoon van keizer Frederik III (r. 1888) en de koninklijke prinses Victoria (1840–1901), het oudste kind van koningin Victoria van Huis Hanover en prins-gemaal Albert van Saksen-Coburg-Gotha. Als dominante heerser zette hij in 1890 de machtige kanselier Otto von Bismarck (r. 1866–1890) af, nam zelf de controle over als een verlicht despoot, en voerde een agressieve, expansieve koers. Onder zijn leiding groeide het hiërarchisch georganiseerde Keizerrijk Duitsland razendsnel uit tot een leidende koloniale wereldmacht, die al aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog kon wedijveren met het enorme Britse imperium.

Tijdens zijn autocratische bewind voerde Wilhelm II een racistisch beleid dat naadloos aansloot bij het westerse kolonialisme en bij de 'wetenschappelijke' eugenetica van zowel het opkomende Zionisme als het Angelsaksische Nordisme. In tegenstelling tot de latere geschiedschrijving stond hij tot en met WOI niet te boek als antisemitisch. Integendeel: hij onderhield vriendschappen met Joodse bankiers, onder wie Mendelssohn en de Warburgs. In 1898 reisde hij naar Ottomaans-Palestina, waar hij Theodor Herzl (1860–1904) verzekerde dat hij de zionistische kolonisatie van Palestina steunde — en zelfs Duitse protectie zou bieden.

De belangen van Wilhelm II en die van het Duitse Keizerrijk liepen tijdens en na de Tweede Boerenoorlog (1898–1902) opvallend parallel aan die van Wilhelmina. Grote delen van het pro-Duitse Nederlandse volk koesterden uitgesproken anti-Britse sentimenten: de diamant- en goudrijke Zuid-Afrikaanse kolonies waren door de Britse kroon met grof geweld ingelijfd. Wilhelmina wist die druk handig te gebruiken. Achter de schermen trad zij, met steun van Berlijn, op als koopmansvrouw die de beste condities afdwong voor de 'Unie' die in 1910 zou volgen.

Het militair sterke Keizerlijke Duitsland fungeerde bovendien in Azië als de sterke arm van Oranje. Wilhelm's *yellow peril*-politiek en zijn beruchte *Hun Speech* (1900), uitgesproken tijdens de door Duitsland uitgelokte Boxeropstand (1898–1901), richtten zich niet alleen tegen China maar ook tegen het snel-industrialiserende Meiji-Japan (1868–1912). Het door Groot-Brittannië beïnvloede China werd in diezelfde periode verder opengesteld voor Duitse én Oranje-belangen. Duitsland nam het voortouw bij de harde aanval op Beijing; toen Ming-China eenmaal gebroken was, introduceerde de NHM in de olie- en opiumhoofdstad Sjanghai direct de zogeheten 'Sjanghai-dollar'. Daarmee begon imperialistische fase 4.0. Toch zag Wilhelm II ook een ander gevaar: een sterk, Brits-georiënteerd Japan zou op termijn de Duitse (én de Oranje's olie- en opiumbelangen) in China bedreigen.

De samenwerking met de kapitaalkrachtige Joodse gemeenschap in Ottomaans-Palestina was eveneens functioneel. Keizerlijk Duitsland bouwde via de Deutsche Bank razendsnel grote economische belangen op in het Ottomaanse Rijk van de sultan, dat zwaar onder de Brits-Franse knoet gebukt ging. Bij die expansie hoorden ook grootschalige spoorlijnprojecten, waaronder de lijn

die Istanbul via Ottomaans-Palestina zou verbinden met Mekka, de religieuze hoofdstad van het imperium. Londen en Parijs wilden geen sterk Istanbul, maar Berlijn duwde door.

In 1912 verwierf de Deutsche Bank bovendien een belang van 50% in de Turkisch Petroleum Company, naast 25% voor de nieuwe private National Bank of Turkey (1909) en Oranje's Koninklijk Olie. Duitsland werkte toen al aan de Bagdadspoorlijn en wilde deze doortrekken naar een oliedepot aan de Perzische Golf, om zich definitief los te maken van de dure buitenlandse olie. De Britten bouwden intussen hun eigen posities op, gesteund door Brits-Egypte en hun allianties met olierijke Arabische en Perzische staten. Zo werd olie een geopolitiek strijdperk in de race om werelddominantie. In het Midden-Oosten botsten Duitse en Britse belangen frontaal.

Daarnaast was er een 50% participatie van Deutsche Bank in de Turkisch Petroleum Company (1912) samen met 25% voor de nieuwe *private* Naitonal Bank of Turkey (1909) en 25% Koninklijke Olie. Duitsland bouwde toen al een spoorlijn naar Bagdad en wilde nu een oliedepot aan de Perzische golf waarmee de industriële wereldmacht niet meer afhankelijk zou zijn van kostbare buitenlandse olie. De Britten hebben dan net sterke olieposities opgebouwd in Brits-Egypte en Perzië. De geopolitieke strijd rondom olie was onderdeel van beide industriële rijken van de race voor werelddominantie. In het Midden Oosten conflicteerden de Duits-Britse belangen duidelijk.

Die botsing was nog sterker in Rusland. Volgens zijn biograaf, professor J. Röhl, was Wilhelm II in 1912 verheugd over de naderende strijd waarin Duitsland samen met Oostenrijk zou optrekken in een *"racial war — the war of Slavdom against Germandom."* Daarbij verklaarde hij: *"the Anglo-Saxons, with whom we are related by common ancestry, religion and civilisatory striving, [would] allow themselves to be used as tools of the Slavs."*

Juist in Rusland had de omvangrijke Joodse gemeenschap — én de machtige groep rond het huis Rothschild — sterke economische posities. Toen in 1907 de Entente werd gecompleteerd met een militaire en economische samenwerking tussen het VK en Rusland, werden die belangen verankerd en nog eens aanzienlijk versterkt. Het enorme Russische front dat daaruit voortkwam, bleek uiteindelijk het breekpunt.

Opvallend genoeg had ook Wilhelmina ook hier grote, maar zelden besproken belangen. Oranje's Koninklijke had net Rothschild's grote BNITO overgenomen, fungeerde als grootste olieleverancier van het Duitse Rijk, en Oranje's huisbank Barings ondersteunde tegelijkertijd zowel Rusland als Nederland om gulden en roebel overeind te houden.

De eerste wereldoorlog was geen overzichtelijke veldslag, maar het resultaat van een geopolitiek spinnenweb waarin belangen elkaar vasthielden en versterkten: olie, spoorlijnen, dynastieke claims, financiële posities. In zo'n web kon één enkele beweging een kettingreactie ontketenen — en dat is precies wat in 1914 gebeurde.[335]

[335] De Eerste Wereldoorlog was geen overzichtelijke botsing van blokken, maar een gefaseerde kettingreactie binnen een complex web van koloniale belangen, dynastieke loyaliteiten, financiële onderstromen en opkomende machtsblokken. Klassieke analyses zoals die van Fritz Fischer (*Griff nach der Weltmacht*, 1961) benadrukten de agressieve Duitse expansiepolitiek, terwijl latere studies zoals Christopher Clark's *The Sleepwalkers* (2012) juist de systemische blindheid van alle grootmachten onderstreepten. Niall Ferguson betoogde in *The Pity of War* (1998) dat Britse financiële en industriële netwerken — waaronder de Rothschilds, *Barings* en *Deutsche Bank* — een cruciale, maar vaak onderbelichte rol speelden in het ontstaan en verlengen van de oorlog. De term 'spinnenweb' werd later ook expliciet gebruikt door historici als David Stevenson (*Cataclysm: The First World War as Political Tragedy*, 2004), die stelde dat *no empire was ever in full control of the events it helped set in motion*.

De vlucht naar Nederland, vestiging in Doorn en radicalisering

Na het verlies van de Eerste Wereldoorlog tegen de Triple Entente — Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland — verloor Wilhelm II de steun van zowel het uitgeputte leger als het politieke establishment. De belangen van deze geallieerden vielen, net als eerder tijdens de Russisch-Japanse Oorlog (1904–1905), opvallend samen met die van het machtige Joodse bankiershuis Rothschild — én met Oranje's huisbank Barings. Onder druk van de financieel zeer krachtige Joodse internationale gemeenschap — die een dominante rol speelde in de politiek van de Entente — en onder aanvoering van de Amerikaanse president Woodrow Wilson (r. 1913–1921), die miljoenen troepen naar het Westfront had gestuurd, werd het einde geëist van de monarchieën van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije.

Wilhelm II werd afgezet en vroeg in november 1918 asiel aan bij zijn achternicht Wilhelmina in Nederland. Vanuit Doorn trad hij formeel af van zowel de Pruisische als de Keizerlijke troon, en ontsloeg hij zijn onderdanen van hun loyaliteitsplicht. Zijn ideologische koers radicaliseerde pas na deze verbanning. In de jaren twintig ontwikkelde Wilhelm een antisemitisme dat zich — naar eigen zeggen — richtte tegen joden in het algemeen en tegen 'internationale Joodse krachten' in het bijzonder. Hij hield hen verantwoordelijk voor de ondergang van zijn imperium. Zijn uitspraken, onder meer vastgelegd door zijn lijfarts Haehner, verraden een obsessieve wrok of zelfs moordzucht — een houding die ook binnen andere vorstenhuizen, zoals Habsburg-Lotharingen, in vergelijkbare vorm opflakkerde. Toch lijkt Wilhelm II zijn overtuigingen deels te baseren op informatie die hem ná 1918 bereikte, toen het stof van de oorlog was opgetrokken.[336][337][338][339]

In 1922 publiceerde hij het eerste deel van zijn memoires, waarin hij elke verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog afwees en zijn buitenlands beleid verdedigde. In Doorn hield hij zich naar eigen zeggen bezig met archeologie, tekenen, maar vooral met jagen en houthakken. Hij leek zich afzijdig te houden van politiek en financiën — een beeld dat waarschijnlijk doelbewust werd geënsceneerd voor de bühne. Net als bij Wilhelmina werd zijn gedrag nauwlettend gevolgd door buitenlandse inlichtingendiensten. In een dergelijke context was discretie essentieel, en onzichtbaarheid de beste strategie. In Doorn kon hij het leren van de besten: huis Oranje, dat al generaties lang toonde hoe een imperium op afstand en via stille controle bestuurd kon worden.

---

[336] *The Engl[ish], French and German Jews were all in cahoots with one another. Their sole aim was to establish the Jewish domination of the world. Therefore they first had to enslave the German people completely. The Engl[ish] Prime Minister [David Lloyd George, r. 1916-1922] was completely in the hands of the Jews...When a new era dawned once more in Germany the Jews would meet their fate in no uncertain terms. They had syphoned off some 80 billions out of the country. They would have to repay all of this, the government must start by demanding 15 billions immediately. They would have to forfeit everything, their art collections, their houses, all their property. They would have to be removed once and for all from all their public offices, they must be thrown completely to the ground. Remarks to his doctor, Dr Haehner (8 March 1921), quoted in John C. G. Röhl, Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile 1900-1941 (2014), pp. 1234-1235.*

[337] *A Jew cannot be a true patriot. He is something different, like a bad insect. He must be kept apart, out of a place where he can do mischief – even by pogroms, if necessary. The Jews are responsible for Bolshevism in Russia, and Germany too. I was far too indulgent with them during my reign, and I bitterly regret the favors I showed the prominent Jewish bankers. The Chicago Tribune*, 2 July 1922.

[338] *All the Jews needed to be expelled from the press, none of them could be allowed to work their poison in this way, one day I would see, on his restoration, what a pogrom there would then be, but of a different and more effective kind than all those in Galicia! Remarks to his doctor, Dr Haehner (7 October 1922), quoted in John C. G. Röhl, Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile 1900-1941 (2014), p. 1235*

[339]*They [Jews] belong to the Coloured Races and not the European White Race...which they intend to enervate, subjugate and destroy! Letter to George Sylvester Viereck (21 April 1926), quoted in John C. G. Röhl, Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile 1900-1941 (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p. 1237*

Wilhelm II gold in 1914 als de rijkste man van Duitsland. Na zijn abdicatie bleek hij echter slechts zeer bemiddeld — zijn vermogen stond in geen verhouding tot dat van de koloniale huizen Oranje, Hanover of Saksen-Coburg & Gotha/Windsor. Via onder andere zijn huisbankier Eduard von der Heydt (1882–1964), die destijds vanuit Nederland opereerde, zijn indirecte lijnen te trekken naar de familie Thyssen en de NSDAP.

Patriarch August Thyssen had zijn industriële imperium in 1891 gesticht onder de naam *Gewerkschaft Deutscher Kaiser*. In de decennia daarna ontstonden diverse financiële vertakkingen: naar de Bank voor Handel en Scheepvaart NV (BHS, 1916) in Rotterdam, naar de August Thyssen Bank (1928, voorheen: Von der Heydts Bank) in Berlijn, en naar het energiebedrijf RWE (1898), dat vanaf 1925 betrokken was bij de elektrificatie van het voormalige Koninkrijk Pruisen.

Hoewel deze connecties mogelijk beperkt waren, werpen ze een verhelderend licht op de machtsverschuivingen na 1918 richting de antisemitische NSDAP. Fritz Thyssen werd na de dood van zijn vader in 1926 — en het verschijnen van het tweede deel van *Mein Kampf* — een van de voornaamste financiers van de NSDAP. Bovendien werd via BHS in 1930 het *Braunes Haus* in München — Hitlers partijkantoor — gefinancierd.

Na zijn verhuizing naar Zwitserland in 1937 ontwikkelde Von der Heydt zich, net als Heinrich Thyssen, tot een invloedrijk kunstverzamelaar en kunsthandelaar. Von der Heydt werd later beschuldigd van collaboratie, mede vanwege de herkomst van delen van zijn collectie. Daarmee plaatst Wilhelm II zich, via zijn persoonlijke netwerk, dichter bij de financiële en ideologische basisinfrastructuur van het nationaalsocialisme dan doorgaans wordt erkend.

Hitler's regime respecteerde ook de aanzienlijke eigendommen van Huis Hohenzollern. Wilhelm II ontving van het nazibewind toelages van tienduizenden marken uit inkomsten van deze domeinen. Pas na 1945 werden de bossen, boerderijen, fabrieken en paleizen van de Hohenzollerns door de Sovjet-georiënteerde DDR geconfisqueerd, en gingen duizenden kunstwerken over in het bezit van staatsmusea.[340]

Wiens kanselier was Hitler?

Het is de vraag hoe machtig de Hohenzollerns na 1918 werkelijk nog waren binnen het Derde Rijk. Formeel had de familie geen politieke rol meer binnen de Weimarrepubliek, maar informeel bleef ze stevig verankerd in de netwerken van de hogere Duitse adel en de top van het machtige Pruisische leger. Met name via de oude Pruisische machtsstructuren — voor het Duitse Volk grotendeels onzichtbaar — oefende de familie waarschijnlijk invloed uit in een complex machtsspel dat erop gericht was Duitsland te herstellen als koloniale wereldmacht.

De Weimar-provincie Pruisen bleef ook na 1918 het juridische, politieke en militaire zwaartepunt van Duitsland. Instellingen als de Pruisische Munt, de Reichsbank en de Reichstag bleven bestaan, en Berlijn bleef het bestuurscentrum. De Weimarperiode (1919–1933) wordt vaak gezien als pacifistisch en democratisch, maar was óók een fase van industriële herstructurering, militaire reorganisatie (Reichswehr, 1921–1935) en de opkomst van de nationaalsocialistische politieke beweging. Ook in de

---

[340] De Duits-Zwitserse banier *Eduard von der Heydt* (1882–1964) wordt genoemd in *Hitler's Secret Backers* (1933, 'Sidney Warburg') als intermediair tussen *Morgan's Guaranty Trust* in New York en Hitler. Via donaties van o.a. *Guaranty* (maar ook van bijvoorbeeld *Koninklijke* en de *Warburg* bank) zou Hitler's *NSDAP* tijdens de diepe economische crisis aan de macht zijn gebracht.

Weimar periode blijft de hiërarchisch militair georganiseerde Pruisische maatschappij de basis en het centrum vormen van de nationale politiek.[341]

Het Naziregime werd letterlijk gebouwd op Pruisische fundamenten. Hermann Göring werd na Hitlers machtsovername in maart 1933 benoemd tot Reichsstatthalter en Ministerpräsident van Pruisen, nadat hij eerder reeds President van de Reichstag was geworden (r. 1932–1945). De nazistaat werd nog steeds bestuurd vanuit Berlijn en Pruisen, en leunde sterk op het grote, ervaren en gemoderniseerde Pruisische leger — de enige macht die Hitler werkelijk kon breken. Ook de symboliek bleef behouden: het *Eiserne Kreuz* (Iron Cross), oorspronkelijk ingesteld door de eerste koning van Pruisen en later overgenomen door het Duitse Keizerrijk, bleef ook in Nazi-Duitsland de hoogste militaire onderscheiding. De orde was gebaseerd op de nog oudere katholieke Teutoonse Kruisridderorde (1190) die de militaire cultuur van Pruisen had gevormd — een religieus-ideologische continuïteit die Hitler bewust handhaafde.

Tegen deze achtergrond bleven er in Nazi-kringen geruchten circuleren dat Wilhelm II hoopte op een restauratie van het keizerschap, met zijn kleinzoon Wilhelm (1906–1940), de kroonprins van Pruisen, als troonopvolger. Zijn familie werd als 'loyaal huis' gezien: zijn zoon en acht kleinkinderen vochten mee aan het front toen Duitsland Polen en Frankrijk binnenviel. Daarmee herhaalden zij hun 'heroïsche' rol uit de Pruisisch-Oostenrijkse oorlog (1866), de Frans-Duitse oorlog (1870–1871) en de Eerste Wereldoorlog (1914–1918) waar de dynastie de troepen ook had aangevoerd.

Meerdere zonen van Wilhelm II waren actief binnen de NSDAP en steunden het regime openlijk. Hoewel er weinig direct contact tussen Wilhelm en Hitler werd vastgelegd, voerde de Führer — met zijn ultranationalistische, antisemitische en antislavische politiek — precies het programma uit dat Wilhelm in ballingschap had verlangd. Zijn brieven tonen een welwillende instemming: na de val van Frankrijk stuurde Wilhelm persoonlijke felicitaties aan Hitler, en in correspondentie met intimi sprak hij enthousiast over de campagnes "om de Joden definitief van het Europese continent te verdrijven". Hij zag hierin zelfs de aanzet tot een soort "Europees USA"-project, waarin de wens naar een etnische 'zuivere' maatschappij en naar imperiale expansie samenkwamen.[342]

Tegelijkertijd zou een openlijke alliantie met een regime dat verantwoordelijk werd voor massamoord en vernietiging politiek rampzalig zijn geweest. Zoals bij veel Europese vorstenhuizen gold ook hier: in het Derde Rijk was discretie macht — openlijke steun leverde vieze handen op, stille macht was verstandiger. Hitler fungeerde in veel opzichten als Wilhelm II's perfecte kanselier: hij voerde uit wat de verbannen keizer droomde te mogen herinvoeren.

---

[341] Van Göring is bekend dat hij zeer warme relaties onderhield met onder andere de zeer pro-nazistische Henri Deterding van Oranje's *Koninklijke Olie*, die op zijn beurt weer goed bevriend was met Wilhelmina.
[342] *The hand of God is creating a new World & working miracles...We are becoming the U.S. of Europe under German leadership, a united European Continent, nobody ever hoped to see. The Jews [are] beeing thrust out of their nefarious positions in all countries, whom they have driven to hostility for centuries. Letter to Margarethe Landgraffin von Hessen (3 November 1940), quoted in John C. G. Röhl, The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany (1996), p. 212*

Op 4 juni 1941 overleed Wilhelm in Doorn, slechts achttien dagen voordat de Wehrmacht Operatie Barbarossa lanceerde — de totale vernietigingsoorlog tegen Rusland. Hij maakte het niet meer mee, maar alles wijst erop dat hij die campagne zou hebben toegejuicht. [343][344][345]

De werkelijke doelen van de NSDAP

Wat vaak wordt vergeten in hedendaagse geschiedschrijving, is dat Hitler's NSDAP vanaf het allereerste moment expliciet was over haar bedoelingen — niet alleen qua antisemitisme, militarisme of territoriale expansie, maar ook in het structureel afwijzen van monarchaal herstel. Het oorspronkelijke 25-puntenprogramma van de partij uit 1920, mede opgesteld door Anton Drexler en Hitler zelf, was doordrenkt van ideologische radicaliteit, maar opvallend stil over enige herinvoering van de adel of het keizerschap. In plaats daarvan presenteerde het zich als volksbeweging, christelijk geïnspireerd, bereid tot zelfopoffering — maar ook als antidemocratisch, antisemitisch en kolonialistisch in toon.

The Program of the German Workers' Party is designed to be of limited duration. The leaders have no intention, once the aims announced in it have been achieved, of establishing fresh ones, merely in order to increase, artificially, the discontent of the masses and so ensure the continued existence of the Party.

1. We demand the union of all Germans in a Greater Germany on the basis of the right of national self-determination.

2. We demand equality of rights for the German people in its dealings with other nations, and the revocation of the peace treaties of Versailles and Saint-Germain.

3. We demand land and territory (colonies) to feed our people and to settle our surplus population.

4. Only members of the nation may be citizens of the State. Only those of German blood, whatever their creed, may be members of the nation. Accordingly, no Jew may be a member of the nation.

5. Non-citizens may live in Germany only as guests and must be subject to laws for aliens.

22. We demand the abolition of the mercenary [i.e. professional] army and the formation of a people's army.

The Party, as such, stands for positive Christianity, but does not commit itself to any particular denomination. It combats the Jewish-materialist spirit within and without us, and is convinced that our nation can achieve permanent health only from within on the basis of the principle: The common

---

[343] *I was deeply moved by the incomparable achievements of the German Wehrmacht, leading to such prodigious successes. I followed the development of operations in minute detail with the aid of maps. Under brilliant leadership all sections of the armed forces displayed the greatest courage to achieve deeds that were quite stunning. The ignominy of November 1918 in the forest of Compiègne has been wiped out and the Diktat of Versailles torn up! Letter to Kurt Jagow (5 July 1940), Wilhelm II...1900-1941 (2014), p. 1238*

[344] *Under the deeply moving impression of France's capitulation I congratulate you and all the German armed forces on the God-given prodigious victory with the words of Kaiser Wilhelm the Great of the year 1870: "What a turn of events through God's dispensation!" All German hearts are filled with the chorale of Leuthen, which the victors of [the Battle of] Leuthen, the soldiers of the Great King sang [in 1757]: Now thank we all our God! Telegram to Hitler (19 June 1940), Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile 1900-1941 (2014), p. 1261*

[345] Die ambities van Wilhelm II waren een soort middenweg tussen die van de Nederlandse *Vereeniging voor Volkenbond en Vrede* (1919), maar vanaf september 1941 bij Hitler's presentatie van de *Neuordnung* plannen meer in lijn met Otto von Habsburg's *International Paneuropean Union* (1923).

interest before self-interest. The leaders of the Party promise to work ruthlessly—if need be to sacrifice their very lives—to translate this program into action.[346]

Zonen die het vaderland dienen

Alle vijf zonen van Wilhelm II dienden in de Eerste Wereldoorlog, maar alleen zijn jongste drie traden daadwerkelijk toe tot de Wehrmacht (1935–1945) van Nazi-Duitsland. Dat zou verklaard kunnen worden door hun leeftijd, maar mogelijk speelde ook de wens mee om rechtstreekse aansprakelijkheid te vermijden voor de vernietigingsoorlog die volgde — of juist om onzichtbaar te kunnen opereren binnen een bredere dynastieke strategie.

Toen generaal Kurt von Schleicher (r. 1932–1933) — voormalig pro-keizerlijke kanselier en Hitlers laatste rivaal binnen de NSDAP — op 30 juni 1934 werd vermoord tijdens de Nacht van de Lange Messen, trok kroonprins Wilhelm (1882–1951), de oudste zoon van Wilhelm II, zich publiekelijk terug uit de politiek. In de Duitse pers werd gesuggereerd dat hij het vertrouwen in Hitler verloor toen duidelijk werd dat een herstel van de monarchie niet op de agenda stond. Na de dood van zijn vader in 1941 werd Wilhelm het hoofd van het Huis Hohenzollern, en bewoog hij zich grotendeels vrij. Toch werd hij, na de mislukte aanslag op Hitler op 20 juli 1944, verdacht door de Gestapo en in de gaten gehouden.

Eitel Friedrich (1883–1942), de tweede zoon van Wilhelm II, werd in 1921 veroordeeld voor fraude. In het jaar van zijn scheiding (1926) trad hij af als *Herrenmeister* van de Johanniterorde — een positie die werd overgenomen door zijn discreter opererende jongere broer. Tijdens de Weimarperiode was Eitel Friedrich actief in de Sturmabteilung (SA), de paramilitaire vleugel van de NSDAP die onder andere streed tegen communistische knokploegen. Volgens de Britse pers nam hij 'frequently part in early Nazi parades'. In Nazi-Duitsland trok hij zich terug uit het publieke leven en vestigde zich in de Hohenzollern-villa bij Berlijn.

De derde zoon, Adalbert (1884–1948), diende na de Eerste Wereldoorlog niet meer actief en vertrok in 1928 naar het formeel neutrale, maar feitelijk semi-fascistische Zwitserland — het land dat tijdens de Tweede Wereldoorlog een financiële hoofdrol zou spelen. Daar leidde hij een teruggetrokken, bijna onzichtbaar bestaan.

August Wilhelm (1887–1949), de vierde zoon van Wilhelm II, werd op 1 april 1930 lid van de NSDAP en sloot zich in 1931 aan bij de SA. Hij gold als uitgesproken aanhanger van Hitler, hield publieke toespraken voor de partij, en werd op 30 juni 1939 — aan de vooravond van de inval in Polen — benoemd tot SA-Obergruppenführer. Na de Wannseeconferentie van 20 januari 1942, waarin het vernietigingsprogramma tegen de Joden werd geformaliseerd, verdween August Wilhelm abrupt uit het publieke leven. Volgens sommige berichten werd hij door de partijtop monddood gemaakt, maar achteraf zou ook gesteld kunnen worden dat hij precies wist wat komen ging — en er niet mee geassocieerd wilde worden. Hij trok zich terug uit de politiek en sprak niet meer in het openbaar.

---

[346] *Positief Christendom* was naast Rooms Katholicisme de leidende en enige toegestane religie binnen het Derde Rijk. Het betrof een geariseerde vorm van het christendom, waaruit de volledige Joodse context was verwijderd. Jezus werd er voorgesteld als een "Arische Amoriet" uit Galilea, losgezongen van zijn semitische wortels. Openlijk atheïsme was verboden: iedere burger diende een religie aan te hangen, mits die aansloot bij de ideologie van het Rijk. De christelijke drijfveer achter het nationaalsocialisme is later grotendeels verdwenen uit de historiografie, maar speelde een hoofdrol — zowel bij de ingezette kruisridderordes als in de pseudowetenschappelijke eugenetica, die dus ook bijbels werd gelegitimeerd..

Na de oorlog werd hij, ondanks zijn ogenschijnlijke terugtrekking, gearresteerd door de Amerikanen en geïnterneerd in Ludwigsburg. In 1948 werd hij in een denazificatieproces veroordeeld tot 2,5 jaar dwangarbeid — een straf die hij, vanwege het voorarrest, niet hoefde uit te zitten.

Wilhelms onzichtbare vijfde zoon, prins Oskar (1888–1958), volgde in 1926 zijn oudere broer prins Eitel Friedrich (1883–1942) op als *Herrenmeister* van de Johanniterorde — de protestantse afsplitsing van de middeleeuwse Militaire Orde van Malta (gesticht ca. 1099). Ook zijn vader en oom waren lid: keizer Wilhelm II bekleedde de titel *Lord Protector*. Maar achter deze ogenschijnlijk religieuze hospitaal façade ging een gesloten, adellijk netwerk schuil dat — net als zijn katholieke tegenhanger — sluipenderwijs een sleutelrol opeiste in het machtsspel van de twintigste eeuw.

Oskar's Johanitterorde (1926-1933): De herovering van het Pruisische commando

Introductie: Ordes op missie

Opmerkelijk genoeg telde deze protestantse ridderorde, net als haar grotere Rooms-Katholieke tegenhanger de Orde van Malta, nauwelijks NSDAP-leden. Hoewel de nazi's de christelijke ridderordes vanaf 1941 ogenschijnlijk onderdrukten, bleven hun decoraties toegestaan binnen het reguliere militaire ceremonieel. Juist dát blijkt achteraf de belangrijkste identificatiemethode: leden droegen hun insignes zichtbaar op hun uniformen, terwijl hun naam zelden op lijsten voorkwam. Er was — doordat zij de NSDAP-loyaliteitstest niet hoefden te doorstaan — geen formeel lidmaatschapsspoor. Het bleek een bijna perfecte vorm van *Tarnung*: onzichtbaarder dan wat men vandaag *plausible deniability* zou noemen.

Terwijl veel adellijke Johanniter- of Orde van Maltaleden zich discreet terugtrokken of de loyaliteitsverklaring weigerden, traden andere adellijke families via de NSDAP juist opvallend vaak toe tot de SS. Vanuit die vleugel voerden zij later de Einsatzgruppen aan, beheerden zij de concentratie- en vernietigingskampen, en organiseerden zij de etnische (vooral joodse) en politieke (communistische, socialistische) zuivering van het Derde Rijk.

De Johanniterorde daarentegen was vanaf het begin oververtegenwoordigd in de top van het Pruisisch gedomineerde leger van het aanstaande Derde Rijk. In directe opdracht van de politiek en de Führer hielpen zij mee aan de opbouw van de in 1935 gestichte Wehrmacht, de Kriegsmarine en de Luftwaffe. Ook de Orde van Malta keert terug in de top van de politiek (bijv. Von Papen), maar ook in de geheime dienst (Reinhard Gehlen) en het bankwezen (bijv. Hermann Abs). Ook die orde was op missie.

Het was kortom een machtige symbiose: twee grote kruisridderordes, elk met leden die zorgvuldig waren geselecteerd op christelijk geloof en adellijke bloedlijnen, werkten achter de schermen van het 'Volk' samen aan een religieus-militair project. De grove rolverdeling lijkt al vóór de machtsovername van Hitler in 1933 vastgelegd. Beide kruisridderordes werkten ogenschijnlijk aan dezelfde missie: het realiseren van een door God gelegitimeerd Derde Rijk — een gewijde en zuiverende herovering van Europa én de overzeese gebieden. De gezamenlijke missie van deze ridderordes ging gepaard met een geweld dat — in zijn industriële schaal, technische precisie en morele overtuiging — zelfs de extreem gewelddadige kruistochten van de middeleeuwen ver overtrof. Deze ridders traden niet op als bureaucratische uitvoerders, maar als de *tip of the spear*: in ideologische zuiverheid geselecteerde ariërs, strategen en bevelhebbers, in wie vroomheid, adel en oorlog samenvielen.

Die christelijke missie kon niet wachten. De oprichting van de protestantse Reichskirche (14 juli 1933) viel samen met de dag waarop Hitler formeel dictator werd, door alle andere politieke partijen af te schaffen. Via deze Reichskirche werd het 'Positieve Christendom' uitgeroepen tot staatsideologie: een *geariseerde* vorm van christendom voor het Duitse volk. Slechts zes dagen later, op 20 juli 1933, tekende het Vaticaan het *Reichskonkordat* met Hitlers Derde Rijk — via staatssecretaris Eugenio Pacelli, als latere Pius XII (r. 1939-1958) de hoogste in gezag voor de Orde van Malta. Franz von Papen, Maltezer ridder én pauselijk kamerheer, tekende voor Duitsland. Op 25 augustus 1933 volgde het *Haavara-Akkord* tussen Nazi-Duitsland en internationale zionistische organisaties; Hjalmar Schacht tekende als minister van Economische Zaken namens het *Reichswirtschaftsministerium*. Die joodse organisaties hadden geen idee van wat zou komen.

De ogenschijnlijk vroom-christelijke strekking van beide ridderordes maakte hen bij uitstek geschikt om — zonder publieke controle, zonder pers, zonder joodse of linkse inmenging — achter de schermen een rol te spelen in de coördinatie van de nieuwe macht. Zij organiseerden vanuit het verborgene, overlegden in discretie en traden naar buiten met christelijke decoraties — niet met documenten. Juist in post-WOI Duitsland en Oostenrijk, waar de grondwetten van 1919 de adel formeel verboden hadden, keerde de nieuwe adellijke macht vrijwel onzichtbaar terug — om niet veel later via een gemoderniseerde kruisriddermissie ongenadig hard toe te slaan met het Derde Rijk.

Via prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin (r. 1901–1934), gemaal van Wilhelmina en zowel Maltezer- als Johanniterridder, was de Duitse Johanniterorde ook in Nederland geïntroduceerd. Ter ere van de geboorte van kroonprinses Juliana werd in 1909 de *Commenderij Nederland* van de *Balije Brandenburg der Johanniter Orde* opgericht, per koninklijk besluit, geheel conform de grondwet. In 1911 volgde de Orde van Malta. Beide exclusief adellijke ordes konden vervolgens ook in het Koninkrijk der Nederlanden volledig los van de burgerlijke staat opereren — als besloten adellijke machtsstructuren: onzichtbaar, maar legaal. De lijn tussen *Lord Protector* Wilhelm II in Doorn en Berlijn bleef kort — en 'zuiver'.

Structuur van de Johanniterorde (1693–1926)

De protestantse Johanniterorde, formeel de *Balije Brandenburg der Johanniter Orde*, was sinds 1693 onafgebroken in handen van het Huis Hohenzollern — en daarmee een centrale machtspool binnen de Pruisische adel. Wat zich naar buiten toe presenteerde als een liefdadige religieuze broederschap, functioneerde in werkelijkheid als een gesloten adellijk machtsbolwerk. Alleen mannen (en later ook vrouwen) van adellijke geboorte en vroom protestants geloof kwamen in aanmerking voor toetreding. De organisatie werkte op invitatiebasis, met een geheime ledenlijst, een militaire rangorde en een erfelijke dynastie aan de top.

Tot 1926 was prins Eitel Friedrich von Preußen (1883–1942), tweede zoon van keizer Wilhelm II, de officiële *Herrenmeister* (grootmeester) van de orde. Hij benoemde leden onder directe protectie van het Hohenzollern-hof. Zijn rol was meer dan ceremonieel: hij bewaakte de ideologische zuiverheid van de Orde, de dynastieke lijn en de binding met het militaire apparaat. In 1939 zou blijken hoe diep deze structuur was verankerd: van de ca. 4.000 actieve leden wereldwijd waren er zeker honderd actief als generaals, admiraals of stafchefs binnen de Duitse krijgsmacht.[347]

De Orde kende, naast de *Ehrenritter* (eereridders), ook een hogere, spirituele vleugel: de *Ritter des Rechts*, ofwel 'Ridders van Gerechtigheid'. Deze orde van rechtmatige ridders werd geleid door een

[347] Voor meer informatie, zie digitale bijlage: Bijlage Johanitterorde WOII

Ehrenkommandeur. Vanaf circa 1907 was deze functie in handen van de latere *Generalfeldmarschall* Paul von Hindenburg (1847–1934, c. 1866/1885-1919), sinds 1888 lid van de generale staf en de bevelhebber die tijdens de Eerste Wereldoorlog uitgroeide tot nationaal icoon. In 1916, na zijn successen aan het Oostfront, werd hij benoemd tot opperbevelhebber van het Duitse leger. In de laatste oorlogsjaren voerde hij — samen met Wilhelm II — een feitelijk militair bewind over het keizerrijk.

Na de val van de monarchie bleef Von Hindenburg politiek actief. In 1920 onderdrukte hij, als symbool van de oude orde, de socialistische en communistische opstanden met brute inzet van de Freikorps. In 1925 werd hij, op 77-jarige leeftijd, verkozen tot president van de Weimarrepubliek, met bijna autoritaire macht over de Reichstag. Achter de schermen werkte hij aan een restauratie van monarchale, militaire en kerkelijke autoriteit. Daarbij kon hij rekenen op zijn zoon, *Generalmajor* Oskar von Hindenburg (1883-1960, r. 1903-1942/1945), eveneens lid van de Johanniterorde, die zich in de jaren twintig ontwikkelde tot fervent aanhanger van de NSDAP. Hij werkte daarbij nauw samen met Franz von Papen — Maltezer ridder, pauselijk kamerheer en voormalig spion voor het keizerrijk. In 1932 overtuigde hij zijn vader om Von Papen tot rijkskanselier te benoemen — en daarmee Kerk en katholieke adel sterker aan het ultranationaal gezag van Berlijn te verbinden.

De ledenlijst van de Johanniterorde bleef geheim, maar er zijn reconstructies gemaakt op basis van een deels gepubliceerde lijst uit 1926, biografisch materiaal, militaire archieven en fotomateriaal waarin leden hun ridderinsignes zichtbaar dragen naast hun andere decoraties. Van de ca. 4.000 lezen zijn op deze manier in totaal 147 Johanniterleden geïdentificeerd, onder wie:

- 33 Generalmajore
- 41 Generalleutnante
- 24 generaals (artillerie, infanterie, panzertruppe, flieger, flakartillerie)
- 3 Generaloberste
- 6 Generalfeldmarschälle

Twee van hen vervulden van 1938 tot 1941 de functie van *Oberbefehlshaber* — de hoogste functie binnen de Wehrmacht. Ook binnen de *Kriegsmarine* was de invloed significant: 3 *Konteradmirale*, 4 *Vizeadmirale* en 3 (General)admirale. Vrijwel al deze militaire rangen gingen gepaard met lidmaatschap van de Johanniterorde en een heldendecoratie uit de Eerste Wereldoorlog, vaak in de vorm van de Orde van Huis Hohenzollern. Veel leden waren veteraan-officieren van de generale staf in WOI. De ideologische lijn liep dus ononderbroken van bewezen moed en aristocratische afkomst naar strategische commando's in Hitlers Derde Rijk.

De Orde werd zorgvuldig gecamoufleerde door het regime. Op 29 november 1935 werden (nieuwe) leden van de Orde bij decreet verboden, en op 2 juli 1938 verbood Rudolf Hess ook het combineren van het NSDAP-lidmaatschap met het lidmaatschap van de Orde. De Orde werd kortom onzichtbaar gemaakt en de adellijke leden werden gescheiden van het NSDAP-'Volk' en de 'mindere' adel. Het dragen van het Johanniterkruis op het uniform werd verboden, waarna leden overstapten op een minder opvallende ring met het achtpuntige kruis.

Pas in 1941, na de dood van Wilhelm II in Doorn, nam Hitler — veelbetekenend — de directe controle over het leger over. Dat markeerde het einde van de grootste invloed van de Johanniterorde. De ridders verdwenen niet, maar de regie verschoof — samen met de verantwoordelijkheid. De industriële oorlogsmachine was op gang gebracht. Wat resteerde, was een stil netwerk van geestelijken, officieren en ridders, geworteld in een adellijke traditie die terugging tot het Hertogdom Pruisen. In het Derde Rijk beleefde die traditie haar laatste militaire bloei. Onder leiding van Huis Hohenzollern.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Hindenburg, Von Schleicher en de Black Reichswehr

In Duitsland bleef de protestantse Johanniterorde na 1918 een invloedrijk gereedschap in handen van het Huis Hohenzollern om — achter de schermen van de Weimarrepubliek — greep te houden op het politieke en militaire machtscentrum. Nadat het Duitse leger volgens het Verdrag van Versailles (1919) drastisch was ingekrompen tot 100.000 man, begon onder leiding van de oude generaals een clandestiene heropbouw: soldaten werden gedetacheerd via NSDAP SA-milities, sportclubs, vliegverenigingen en arbeidscommando's. Pas in 1931 werd dit geheime netwerk publiekelijk onthuld door de pacifistische journalist Carl von Ossietzky, die kort daarop werd gearresteerd en na vijf jaar gevangenschap terugkeerde — om in 1938, voortijdig en gebroken, te overlijden.

Centraal in deze verborgen restauratie stond oorlogsveteraan *en Rechtsritter* Kurt von Schleicher (1882–1934, r. 1900–1934), een vertrouweling van president en *Eerecommandeur* Paul von Hindenburg. Tijdens de Eerste Wereldoorlog diende Von Schleicher als staflid onder Hindenburg, in het hart van de Generale Staf, en verkreeg hij daarmee toegang tot de hoogste kringen van het militaire gezag. In de jaren na de oorlog speelde hij een hoofdrol in de clandestiene herstructurering van het Duitse leger. Vanaf 1921 organiseerde hij, samen met onder meer Kurt von Hammerstein-Equord, Fedor von Bock en Eugen Ott, de opbouw van een geheime paramilitaire structuur: de *Schwarze Reichswehr*. Deze organisatie fungeerde als schaduwleger onder de vlag van 'arbeidscommando's', maar voerde in werkelijkheid een gewelddadige campagne van intimidatie, zuivering en politieke moord uit — de beruchte *Fememorde* (letterlijk: strafmoord) waarbij waarschijnlijk honderden tegenstanders van de Weimar Republiek aan hun voortijdig einde kwamen tussen vooral 1919 en 1923.

Toen Von Schleicher in een rechtszaak werd opgeroepen te getuigen voor een dergelijke moord die gerelateerd werd aan de Black Reichswehr, ontkende hij eenvoudigweg het bestaan van de organisatie — en liep ongeschonden de rechtszaal uit. Zijn succesvolle loopbaan ging onverminderd verder. Vanaf 1926 trad hij op als politiek adviseur van president Von Hindenburg, en werd hij aangesteld op het ministerie van Defensie, waar hij onder zijn mentor Wilhelm Groener (minister van Defensie, 1928–1932) uitgroeide tot een sleutelspeler. Hij gebruikte zijn invloed om, tegen de wens van links in, de conservatief-katholieke Heinrich Brüning (r. 1930-1932) tot kanselier te benoemen. Hij rekruteert vanaf 1931 troepen van de inmiddels verboden paramilitaire SA van de NSDAP voor de officiële Reichswehr (1921-1935), die in de crisisjaren meer publiekelijk langzaam word uitgebreid en eveneens knokploegen organiseert tegen de communisten.

Strijd om de top van de NSDAP (1932–1934)

Als protestants hoofd van de linkerflank van de NSDAP komt Von Schleicher terecht in een machtsstrijd met zijn directe rooms-katholieke concurrent, partijleider Adolf Hitler. Nadat hij als minister van Defensie (r. 1932) de eveneens rooms-katholieke kanselier Von Papen ten val brengt, wordt hij op 3 december 1932 zelf benoemd tot kanselier — in wat neerkomt op een stille politieke coup. Vervolgens werkt hij intensief samen met de radicale NSDAP'er Gregor Strasser om de macht van Hitler binnen de partij te ondermijnen. Die operatie mislukt en hij komt zo lijnrecht tegenover de gedoodverfde kanselier te staan in een politieke impasse.

Op 4 januari 1933 vindt ondertussen in Keulen een geheim overleg plaats tussen Hitler, Von Papen, Oranje's nazibankier Kurt von Schröder en Wilhelm Keppler — het trio dat achter de schermen de

voorwaarden voor Hitlers machtsovername organiseerde met steun van de machtige Nazi-Duitse grootindustrie. Von Schleicher raakt in hoog tempo politiek geïsoleerd én bovendien snel ziek. Hij stelt aan president Von Hindenburg voor om de Rijksdag te ontbinden en zelf als president te gaan regeren als *de facto* dictator. Hindenburg weigert.

Op 28 januari 1933 geeft Von Schleicher zich gewonnen. Hij stelt aan Von Hindenburg voor om Hitler alsnog tot kanselier te benoemen. De rol van erecommandeur en president Von Hindenburg is beslissend: zijn prestige als 'vader des vaderlands' legitimeert de benoeming. Op zijn initiatief worden nieuwe verkiezingen uitgeschreven voor 5 maart.

Herrenmeister Oskar von Pruisen (1888–1958, r. 1926–1958) steunde deze keuze vermoedelijk. Zijn vader kende Von Hindenburg al persoonlijk sinds diens jeugd, toen deze als page diende in het hof van zijn grootvader, keizer Wilhelm I (r. 1866–1888). De benoeming van Hitler herstelde het machtsevenwicht tussen protestantse en katholieke elites binnen de Reichstag, en bood zodoende bredere christelijke steun voor het NSDAP-beleid.[348]

Op 20 februari 1933 organiseren Von Schröder en de Keppler-kring, op uitnodiging van Hitler in de Rijksdag, opnieuw een ontmoeting met de industriële Nazi-grootindustrie om de verkiezingscampagne en geplande machtsovername van Hitler financieel te ondersteunen.

Op 27 februari brandt het Rijksdaggebouw af. De schuld wordt publiekelijk toegeschreven aan communistische samenzweerders, maar de brand lijkt eerder afkomstig uit Hitlers eigen kringen. Diezelfde nacht ondertekent Von Hindenburg het *Notverordnung zur Reichstagsbrand* — een decreet 'ter bescherming van Volk en Staat' — waarmee Hitler vrijwel onbeperkte bevoegdheden krijgt. De eerder verboden SA en SS worden officieel gereactiveerd. In de weken voor de verkiezingen worden die ongelimiteerd ingezet om communisten, sociaaldemocraten en andere tegenstanders gewelddadig uit te schakelen. Mede door deze georganiseerde terreur, overvloedige partijfinanciering en een intensieve mediahetze behaalt de NSDAP op 5 maart een doorslaggevende meerderheid.

Op 14 juli 1933 worden alle andere partijen verboden, zoals Mussolini dat eerder deed in Italië. Dan gaat het snel. Op 20 juli tekent Hitler's vicekanselier Von Papen het *Reichskonkordat*. De coup was geen ontsporing meer, maar institutioneel gelegitimeerd. Op 25 augustus volgt het *Haavara Agreement* tussen de NSDAP en een internationale groep Zionistische Federaties. Daarin wordt afgesproken dat Joden Duitsland mogen verlaten richting Brits-Palestina — mits zij hun bezittingen achterlaten. Deze lijn lag in het verlengde van wat de verbannen Wilhelm II én de NSDAP reeds direct na WOI hadden voorbereid.

Volgens diverse bronnen zou de Johanniterorde, samen met delen van de SA en de NSDAP-top, betrokken zijn geweest bij een geplande coup tegen Hitler in 1934. Tijdens de beruchte *Nacht van de Lange Messen* (30 juni – 2 juli) voert de SS onder Himmler en de Gestapo van Göring een aanzienlijke hoeveelheid politieke executies uit. Onder de slachtoffers bevinden zich naast Gregor Strasser ook

---

[348] Door Von Hindenburgs keuze voor de rooms-katholieke Hitler en de rooms-katholieke Partij van Orde van Malta-lid Von Papen, werd het grote, rijke 'zuidelijke' rooms-katholieke blok beter vertegenwoordigd in de landelijke politiek en kwam er meer draagvlak voor de nationale regering onder de aanzienlijke rooms-katholieke Duitse (en Oostenrijkse) populatie. Aanvullend was ook NSDAP-hoofdsponsor en 'huisbaas' Wilhelmina van Nassau Grootkruis van de Orde van Malta, net als machtige figuren als baliff Otto von Habsburg (1912–2011, r. 1916–1922), die de rooms-katholiek Oostenrijkse troon claimde en zich later – net als de protestantse keizer Wilhelm II – bleef inspannen achter de schermen voor een *US of Europe*. De Orde van Malta was een aanzienlijk grotere organisatie, met de hoogste rooms-katholieke adel in heel Europa als lid – zoals het koningshuis van België, Nederland, het Spaanse koningshuis via dictator-*baliff* Franco (r. 1937–1975), en het Italiaanse koningshuis en dictator-*grootkruis* Mussolini (r. 1922–1943) – Hitlers grote voorbeeld.

Von Schleicher en zijn secondant Von Bredow — beiden actieve Johanniterridders. Strasser, lid sinds 1920, vertegenwoordigde de radicaal-sociale vleugel binnen het nationaalsocialisme. Met zijn dood wordt ook het zogenaamde concurrerende Strasserisme uitgeschakeld. De aanval richt zich dus niet enkel op partijgenoten, maar op de hele machtige oppositie binnen adel, leger en eliteorde.

Tijdens de zuivering ligt president Von Hindenburg op zijn sterfbed, verzwakt door kanker. Na diens dood op 2 augustus 1934 worden de functies van president en kanselier samengevoegd. Hitler roept zichzelf uit tot *Führer und Reichskanzler*. De dictatuur is daarmee volledig geconsolideerd. De coup was volledig.

Kort na deze machtsgreep trekt kroonprins Wilhelm (1882–1951), zoon van Wilhelm II, zich officieel terug uit de politiek — zogenaamd uit teleurstelling dat Hitler de monarchie niet wil herstellen. Die terugtrekking kan oprecht zijn geweest, of een strategisch rookgordijn. Het is evenzeer mogelijk dat Wilhelm werd gedwongen omdat hij actief had deelgenomen aan de mislukte coupe in 1934, en zich op deze manier terugtrok om verlies van prestige of vervolging te vermijden.

Oskar's Johanniter Orde: De Pruisische belangen onder het hakenkruis (1934–1941)

In lijn met het Reichskonkordaat (1933) is het veelzeggend dat de NSDAP-top — Hitler, Göring, Goebbels, Himmler — vrijwel volledig Rooms-Katholiek was, zij het verhuld. Via de zogenaamde *Reichskirche* werd het nauwkeurig geconstrueerde *Positief Christendom* geïmplementeerd, dat tevens aansloot bij de fascistische doctrine van het Vaticaan: een geariseerde, antisemitische vorm van christendom, bedoeld als religieuze ruggengraat van het Grootduitse Volk. Boven deze structuur functioneerde de Johanniterorde — samen met Orde van Malta — als aristocratisch netwerk voor zowel protestantse als katholieke adel: letterlijk kruisridders van het beoogde *Dritte Reich*.

Tot aan Hitlers machtsgreep waren, naast Von Hindenburg en diens zoon, meerdere prominente Johanniterleden actief binnen de militaire en inlichtingennetwerken van de Weimar- en vroege Nazi-periode. Walther von Brauchitsch (1881–1948), sinds 1901 lid van de Orde, leidde vanuit het *Reichswehrministerium* (1919–1935) de hervorming van artillerie- en infanterie-eenheden binnen de strikt gelimiteerde *Reichswehr*. Net als Von Hindenburg was hij opgeleid als keizerlijk page en onderscheiden met de Huisorde van Hohenzollern.

Een ander sleutelfiguur was *Generalmajor* Ferdinand von Bredow (1884–1934), drager van het Ridderkruis van Hohenzollern en rechterhand van Kurt von Schleicher. Tussen 1929 en 1932 stond hij aan het hoofd van de Abwehr, de militaire inlichtingendienst. Toen Von Schleicher in december 1932 tot rijkskanselier werd benoemd, kreeg Von Bredow tijdelijk de leiding over meerdere geheime diensten, waaronder de *Sicherheitsdienst* van de SS.

Ook Kurt Freiherr von Hammerstein-Equord (1878–1943), sinds 1898 verbonden aan de Johanniterorde en betrokken bij de clandestiene *Black Reichswehr*, vormde een spilfiguur. Als jeugdvriend van Von Schleicher diende hij tijdens de Eerste Wereldoorlog onder Von Hindenburg en werd in 1930 benoemd tot chef van de *Reichswehr*. Onder zijn bevel werden 34 nieuwe divisies voorbereid, en begon men — in directe schending van het Verdrag van Versailles — met de heropbouw van zowel luchtmacht als marine. De vertrouwenskring waarin deze operaties plaatsvonden, was extreem gesloten — lekken zouden grote internationale gevolgen hebben gehad.

Het tekende de fundamentele machtsstrijd die rond 1933 oplaaide tussen het protestants-aristocratische commando van de Johanniterorde en de opkomende katholiek-totalitaire partijstructuur rond Hitler. De laatstgenoemde zou de strijd uiteindelijk beslissend winnen, met moord als politiek instrument tijdens de *Nacht van de Lange Messen* (1934).

In de daaropvolgende jaren werd gebouwd aan een nieuwe orde. In 1935 werden de Neurenberger rassenwetten van kracht, waarmee Joden officieel het staatsburgerschap werd ontnomen — geheel conform de statuten van de NSDAP uit 1920. De antisemitische en anti-Slavische logica vond haar intellectuele rechtvaardiging via het *Kaiser Wilhelm Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik* (1927), dat de imperialistische rassenpolitiek van Wilhelm II had herverpakt als 'wetenschap' en vervolgens instrumentaal was bij de juridisch uitrol van de ideologie.

De gevolgen waren niet toevallig, maar doelgericht: arisatie, ontmenselijking en massapropaganda gingen hand in hand. Nieuwe media als radio en film werden doelgericht ingezet om antisemitische en anti-Slavische propaganda op industriële schaal in de Duitse psyche te kneden. De val klapte definitief dicht met de Kristallnacht (1938), waarna de overgang werd ingezet van juridische uitsluiting naar gecontroleerde uitroeiing. Dat die aanpak ver van te voren gepland was en op volle steun van Wilhelm II kon rekenen, blijkt onder meer uit correspondentie: in een brief uit 1927 suggereerde hij expliciet het gebruik van gas tegen Joden; in een interview met een Britse krant in 1941 noemde hij Hitlers antisemitisme zelfs "*marvelous*." Er waren harde uitspraken waaruit bleek dat de schaduwkeizer uitstekend wist waarmee hij bezig was en dat er een groot plan op de rails stond:[349][350]

The hand of God is creating a new World & working miracles...We are becoming the U.S. of Europe under German leadership, a united European Continent, nobody ever hoped to see. The Jews [are] beeing thrust out of their nefarious positions in all countries, whom they have driven to hostility for centuries. — Brief aan Margarethe Landgravin von Hessen, 3 november 1940, geciteerd in: John C. G. Röhl, The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany (1996), p. 212.

Hoewel Wilhelm II — net als Wilhelmina — zich formeel distantieerde van het regime, tonen uitspraken, netwerken en beleidsparallellen een duidelijke ideologische en strategische betrokkenheid. De plannen van de Führer werden in brede kring gedragen, niet alleen binnen de Johanniter- en Malthezerorde, maar ook door andere Duitse adel getuige het opvallend hoge SS-gehalte onder de rest.

De Johanitterorde bleef ook na de ogenschijnlijke coupepoging van 1934 een hoofdrol spelen. Nadat Von Hindenburg in januari 1933 Hitler tot rijkskanselier benoemde — ten koste van Von Schleicher — had Von Hammerstein woedend publiek ontslag genomen. Hij werd opgevolgd door Johanniterridder en *Generaloberst* Werner Freiherr von Fritsch (1880–1939), sinds 1898 in dienst en eveneens onderscheiden met de Huisorde van Hohenzollern. Privébrieven uit de jaren 1920 tonen zijn uitgesproken antidemocratische, antisemitische en pro-NSDAP-gezindheid. Als hoofd van de Generale Staf leidde hij de formele heropbouw van de ultramoderne Wehrmacht, Kriegsmarine en Luftwaffe (1935) — structuren die in werkelijkheid al jaren clandestien waren doorontwikkeld.

In 1938 werd Von Fritsch door Hitler opzijgeschoven via een valse beschuldiging van homoseksualiteit — een zuiveringstechniek die in deze periode veelvuldig werd toegepast en

[349] Press, Jews & Mosquitoes...are a nuisance that humanity must get rid of in some way or another. I believe the best would be gas? *Letter to Poultney Bigelow (15 August 1927, VS journalist), quoted in John C. G. Röhl, Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile 1900-1941 (2014), p. 1238*

[350] In 1918 stelt de Californische leger-dierenarts Paul Popenoe (1888-1979) deze vorm van 'dodelijke selectie' voor als coauteur van het wijdverspreide boek *'Applied Eugenics'*. Hij is ook een directie lid van de American Eugenics Society (1922/1926, AES), de VS-versie van *Kaiser Wilhelm Institute of Anthopology Human Heredity and Eugenetics* (1927). De Angel-Saksische *Nordse* theorie van de Amerikaanse-Californische AES afdeling komt via het populistische *Mein Kampf* (1925/26) in Duitsland terecht, waarbij de term 'Noordse' vrij wordt gebruikt met *'Germaans'* en *'Aryaans'*. Kaiser Wilhelm II was dus getuige de uitspraak uit 1927 uitstekend op de hoogte van de wetenschappelijke vorderingen zoals die beschreven zijn in *'Applied Eugenics'*.

dodelijk was voor iedere beroepsmilitair in die tijd. Een jaar later sneuvelde hij, gedegradeerd en publiek vernederd, tijdens de veldtocht in Polen.

Hitler koos vervolgens de mentaal aanzienlijk zwakkere Walther von Brauchitsch uit als opvolger. Von Brauchitsch had sinds 1933 het bevel over het nieuwe I. Armee Korps in Oost-Pruisen en leidde daar de moderniseringslag met pantserdivisies en artillerie. In 1938 werd hij benoemd tot Generalfeldmarschall en Chef van alle legeronderdelen. In lijn met Hitlers tactiek liet hij zich financieel afhankelijk maken: via geheime betalingen vanaf *Konto 5* kocht de nazitop systematisch de loyaliteit van de geselecteerde militaire top. Von Brauchitsch leidde vervolgens de Blitzkrieg-campagnes tot en met Operatie Barbarossa (juni 1941), waar SS-hoofd Reichssicherheitshauptamt Reinhard Heydrich ogenschijnlijk de zogeheten *Aktion Reinhard* ontwierp — een vernietigingscampagne van ongekende schaal, geleid door kruisridders in dienst van het *Reich*.[351]

Oskar's Johanniter Orde: Vernietiging en verlies (1941–1945)

Als het doel van de Johanniter- en Maltezer Ordes werkelijk was om Joden en Slaven uit Europa te verdrijven, dan ging dat plan op 22 september 1941 naar de volgende fase van uitvoering. De vervolgde Europese Joodse gemeenschap had zich sinds de uitnodiging van Catharina de Grote (r. 1762–1796) relatief succesvol gevestigd in de *Pale of Settlement* — een uitgestrekt gebied van Oekraïne tot de Baltische staten. Voor 1772 woonden er nauwelijks Joden in Rusland; aan de vooravond van WOI vormden zij er de grootste Joodse populatie ter wereld, met aanzienlijke economische belangen, waaronder die van bankiersfamilies zoals de Rothschilds. Dat was de context toen de schaduwkeizer Wilhelm II in juni 1941 overleed in Doorn.

Wat volgde onder Operatie Barbarossa — genoemd naar de Heilig Roomse kruisridder-keizer Frederik Barbarossa (r. 1155–1190) — behoort tot de donkerste hoofdstukken uit de menselijke geschiedenis. Bijna vier miljoen troepen van de Asmogendheden vielen op 22 juni 1941 de Sovjet-Unie binnen, over een front van 2.900 kilometer. De invasie omvatte het volledige gebied van de *Pale of Settlement* en meer. Onder Duitse leiding vond een ongekende vernietiging plaats in het dichtbevolkte westelijke Rusland: 1.710 steden, 71.000 dorpen, 30.000 fabrieken, duizenden bruggen en honderdduizenden kilometers spoor en wegen werden compleet verwoest. Vanaf de inval tot het einde van de operatie op 5 december 1941 vielen ca. 5,5 miljoen militaire slachtoffers waarvan 1 miljoen aan de zijde van de Asmogendheden en de rest aan de overrompelde Russische zijde. In eenzelfde verhouding stierven er ca. 750.000 militairen.

Die getallen verbleekten nog bij het structurele geweld tegen de weerloos achtergebleven bevolking. Daar opereerden de gemotoriseerde SS-Einsatzgruppen van de *Aktion Reinhard* (waarschijnlijk naar Reinhard Heydrich), die met systematische precisie hadden huisgehouden onder de Joodse en Slavische bevolking. Aanvullend stierven vele miljoenen Slavische burgers door een berekend hongerprogramma in concentratiekampen met open gebouwen of in belegerde steden. Het was een

---

[351]De term *Operatie Reinhard* wordt veelal gemakkelijk toegeschreven aan SS-hoofdman Reinhard Heydrich, maar die stierf op 4 juni 1942 aan zijn verwondingen van een moordaanslag. De oudste notitie met *Einsatz Reinhard* dateert pas van twee maanden later. In maart 1942 werd het eerste vernietigingskamp *Belzec* operationeel onder leiding van de *SS-Totenkopfverbände*, die geheimhouding hadden gezworen. *Sobibór* (mei) en *Treblinka* (juli) volgden: hier vond de moord plaats met koolstofmonoxidevergiftiging. Eerdere verwijzingen noemden deze benaming ook als codenaam voor de vernietigingscampagne die plaatsvond achter het front van *Operatie Barbarossa*. Misschien was het een combinatienaam: Orde van Maltaridder Reinhard Gehlen was hoofd van de militaire inlichtingendienst binnen de *Wehrmacht* (*Fremde Heere Ost*, FHO) vanaf 1938 voor de Oosterse domeinen. Drie concentratiekampen met gedwongen arbeid — *Auschwitz*, *Majdanek* en *Krakau* — werden deels omgebouwd en uitgerust met crematoria en gaskamers voor *Zyklon B*-vergassing.

onderdeel van Hitler's Lebensraum-politiek en Neuordnung. Het was meedogenloos, op een industriële schaal. De schaal van de moordlust moeilijk te beschrijven.

Operatie Typhoon, de beoogde belegering van Moskou, mislukte echter omdat de Russen onverwacht krachtig bleken te zijn. Zij werden gered door enorme *lend-lease* steun vanuit de VS via o.a. J.P. Morgan & Co. en Huis Oranje. In januari 1942 nam Hitler het commando over van Von Brauchitsch. Himmler had de SS, Goebbels de propaganda, Göring de Reichstag. Het gezag was absoluut.

Ook de Jodenvernietiging radicaliseert verder richting de laatste fase, de Endlösung ((de definitieve oplossing van het Jodenvraagstuk). Toen de Nazi's vastliepen in Rusland en beseften dat de 'Aziatische' Joodse bevolking zich te traag liet uitputten door dwangarbeid, volgde na de Wannseeconferentie (januari 1942) de versnelde vernietiging in daarvoor reeds opgezette SS-concentratiekampen. De barakken van Hitler's Autobahnproject bleken zó ontworpen dat vergassingsinstallaties er daarna moeiteloos in konden worden ingebouwd — een oplossing die wijst op vergaande planning. Zo ontstonden de eerste vernietigingskampen en zouden er nog vele volgen. Het was moord met voorbedachten rade, het was de climax van het plan. De ridderlijke netwerken die dit plan deels hadden voorbereid, draaiden nu op volle toeren — met Oskar's Johanniter Orde als stille kern die ook na Wilhelm's dood werd voortgezet.

Oskar's Johanniter Orde bleef vanaf 1939 een centrale rol spelen in deze vernietigingscampagne, vooral in veroverd Slavisch Polen en de Oekraïne, waar ook grote Joodse gemeenschappen woonden. Tal van ridders en hoge officieren in de Orde bekleedden sleutelposities. Uit de selectie van 147 van de 4.000:

De Johanniterorde bleek in deze periode diep verweven met het Nazi-apparaat, ook in haar bemanning van sleutelposities tijdens de Holocaust. Ordelid Otto von Oelhafen (1886–1952, r. 1906–1920, 1933–1944) diende eerst in het Beierse leger, sloot zich na de Eerste Wereldoorlog aan bij de Freikorps en groeide binnen de politie uit tot *Generalleutnant der Polizei*. In 1937 werd hij lid van de NSDAP en in 1939 trad hij toe tot de SS, waar hij in 1941 de rang van *SS-Gruppenführer* bereikte. Tijdens Operatie Barbarossa kreeg hij het bevel over de SS-activiteiten in de Nazi provincie Oekraïne, waar dan de grootste Joodse populatie ter wereld woonde. Hier start hij de massamoord, nog vóór de oprichting van de beruchte *Einsatzgruppe* C. Tot oktober 1942 leidde hij deze afdeling, waarna hij terugkeerde naar Beieren als leider van dezelfde 'Hoge SS en Politie kader'-structuur. Hij ging in 1944 met pensioen.

Zijn opvolger, eveneens Johanniterridder, was *Generalleutnant der Ordnungspolizei* en *SS-Gruppenführer* Adolf von Bomhard (1891–1976, r. 1910–1919, 1921–1938, 1938–1940/1945). Net als Von Oelhafen had hij gediend tijdens WOI, was hij actief in de Freikorps en bouwde hij daarna een politiecarrière uit. Lid van de NSDAP sinds 1937 en SS-lid sinds 1938, nam hij in 1942 het bevel in Oekraïne over tot 1943 en werd daarna Inspecteur van de Politiescholen en commandant van de gevreesde *Ordnungspolizei*.

Eereridder Helmuth von Pannwitz (1898–1947, r. 1914–1945), oorlogsveteraan van WOI en betrokken bij politieke moorden in de jaren 1920, verwierf toegang tot de NSDAP via zijn rol in de *Nacht van de Lange Messen*. Hij vocht in Polen, Frankrijk en Stalingrad, en organiseerde een kozakkenbrigade die betrokken was bij etnische zuiveringen in Oekraïne, Wit-Rusland, Servië en Kroatië. Zijn Kozakken benoemden hem tot *Feldataman*, een titel die normaal voorbehouden was aan de Russische tsaren. Als *SS-Gruppenführer* en *Generalleutnant der Waffen-SS* leidde hij het *XV SS Cossack Cavalry Corps*, rechtstreeks onder Himmler. Post WOII geeft hij zich over aan de Russen om het lot van zijn Kozakken te delen. Hij werd hiervoor ter dood veroordeeld in 1947.

Johanitterridder en *General der Flakartillerie* Karl von Roques (1880–1949, r. 1899–1941/1945) had het bevel over het achtergebied van *Heeresgruppe Süd*, de naam van drie legers waarmee hij vernietigingsprogramma's uit zoals *Aktion Reinhard* (1941, waarschijnlijk naar Reinhard Heydrich), gericht tegen Sovjets, Slaven en vooral de beoogde vernietiging van twee miljoen Joden. In 1948 werd hij veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf.

Ridder van Gerechtigheid Max von Schenckendorff (1875–1943, r. 1897–1940/1943), *General der Infanterie*, leidde vanaf maart 1941 het centrale militaire district in Rusland en stuurde 400.000 manschappen aan. Hij organiseerde in september 1941 de beruchte Mogilev-conferentie, waar de *Wehrmacht* en SS *'bandit fighting tactics'* afstemden — codetaal voor systematische zuivering en vernietiging. Zijn *Sicherungsdivisionen* werkten nauw samen met Himmlers *Einsatzgruppen*. Von Schenckendorff was persoonlijk betrokken bij de moord op 800 Joden die levend werden verbrand in een synagoge. Hij stierf onverwacht aan een hartaanval tijdens verlof.

Ridder van Gerechtigheid Hans Graf von Sponeck (1888–1944, r. 1908–1940/1944) leidde de luchtmacht tijdens de invasie van Nederland, en later de 22e infanteriedivisie tijdens Operatie Barbarossa. In het zuiden van Oekraïne werkte hij samen met de *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* bij het verzamelen van Joodse burgers voor liquidatie door *Einsatzgruppe* D. Na het negeren van een direct bevel van legerleider Hitler tijdens een strategische terugtrekking op de Krim werd hij veroordeeld, en na de mislukte Valkyrie-aanslag op 23 juli 1944 geëxecuteerd op bevel van de Führer.

Johanniterridder *General* Walter von Unruh (1877–1956, r. 1896–1945), drager van de Huisorde van Hohenzollern, diende in WOI en werd *Generalmajor* in 1927. Hij was ereadjudant van Wilhelm II (1927–1937) en dus vermoedelijk diens contactpersoon. In 1941 keerde hij terug in actieve dienst als hoofd personeelszaken voor het nieuwe Oostland en Oekraïne. Hij dient vervolgens aan het Oostfront wat hem de bijnaam *General Heldenklau* opleverde. Als overtuigd Nazi speelt hij een actieve rol bij de Jodenvernietiging in het gebied. In 1948 werd hij veroordeeld tot dwangarbeid, maar in 1950 vrijgesproken.

Ook binnen de Kriegsmarine was sprake van veel Johanniter-leden in de top. Eereridder *Vizeadmiral* Kurt von dem Borne (1885–?, r. 1904–1942/1945) vocht reeds in WOI. In 1940 werd hij *Konteradmiral* als hoofd van de *Amtsgruppe Wehrwirtschaft der Kriegsmarine* en vanaf 1942 *Chef des Amtes Rüstung und Wehrwirtschaft* bij het *Oberkommando der Marine*. In 1945 verdween hij in Russische gevangenschap.

Een opvallend figuur is Johanitterridder en *Generaladmiral* Hans-Georg von Friedeburg (1895-1945, r. 1914-1941/1945). Hij was ondercommandant van de Duitse zeebotenmacht in 1941 en als *Konteradmiral* 2de in rang onder admiraal Erich Raeder (r. 1935-1943) die was gedecoreerd met de Orde van Huis Hohenzollern, net als diens opvolger, admiraal Karl Dönitz (r. 1943-1945). Von Friedeburg werd in 1945 grootadmiraal van de Kriegsmarine volgens Hitler's testament. Nadat hij door de Britten gevangen werd gezet pleegde hij zelfmoord.

Wilhelmina's openlijke verwerping van Hitler's bewind & de Valkyrie aanslag.

Context: De breuk tussen Hitler en het protestants-christelijke grootkapitaal

De aanslag op Hitler op 20 juli 1944 — Operatie Valkyrie — was geen moreel eindsalvo van verzetshelden, maar de culminatie van een machtsstrijd binnen de hoogste rangen van leger, adel en kapitaal. Terwijl het regime nog draaide op terreur en propaganda, brokkelde zijn legitimiteit aan de

top al jaren af. Onder de oppervlakte voltrok zich een breuk tussen het fascistische kernregime en zijn vroegere sponsors: de protestants-christelijke elite, de dynastieën, de grootbanken, de industriëlen — en in het bijzonder: Huis Oranje.

De Johanniterorde, geleid door prins Oskar von Preußen, stond centraal in deze aristocratische poging tot staatsgreep. Binnen het Duitse officierskorps circuleerden al sinds 1942 scenario's om de keizerlijke dynastie te herstellen. Onder andere hoog-adellijke officieren — van Von Tresckow tot Von Stauffenberg — ontstond een coalitie die terug wilde naar het pre-nazistische bestel. Ze waren niet langer loyaal aan de Führer. Ze deden niet mee uit idealisme, maar uit lijfsbehoud.

De breuk draaide om macht. Hitler's *Neuordnung* (september 1941), een door het Vaticaan gedomineerde herordening van Europa, had de protestantse Pruisische aristocratie tot decor gereduceerd. De Hohenzollerns, eeuwenlang dragers van de Pruisische kroon en leiders van de Johanniterorde, zagen hun invloed in enkele jaren verdampen. Ordeleden werden bewust buitenspel gezet en uit de top gehouden. Ondertussen rukten Russische legers op naar Pruisisch gebied — en Hitler bleef koppig elke samenwerking met de Westerse geallieerden weigeren. De klok tikte.

In dit krachtenveld bewoog Wilhelmina als stille supermacht. Sinds de 17e eeuw was Huis Oranje intiem en strategisch verbonden met de Pruisische kroon, en sinds de 19e eeuw nauw verstrengeld met zowel de Amerikaanse Republiek als het Duitse Keizerrijk. Oranje was diep verbonden met het Amerikaans-Duitse industrieel-financiële complex tijdens de Tweede Wereldoorlog. Haar belangen in IG Farben, General Motors, Fokker, Krupp en Koninklijke Olie waren ongeëvenaard. Wilhelmina was geen monarch onder monarchen, maar een supranationale actor — vanaf het begin promotor van Carnegie's Wereldbankenplan voor Vrede, en eigenaar van een enorme koloniaal imperium en wereldomspannend kapitaalnetwerk. Haar ideologische tegenstander was Hitlers *Neuordnung*, evenals het Japanse *Shintasei*-regime. Beide machten hadden bovendien haar domeinen bezet. Haar belangen werden beschermd door de gemobiliseerde protestantse Anglo-Amerikaanse wereldmacht, waarvan zij zelf een van de aanvoerders was.

Dat netwerk — van Wall Street tot BIS, van Witte Huis tot Koninklijke Olie — was in 1944 gemobiliseerd voor een totale oorlog. In juni landden miljoenen geallieerde soldaten in Normandië, vrijwel tegelijk met de inname van Rome door de zuidelijke legers. Operatie Valkyrie moest het westelijke front openbreken voordat de Sovjets de boel overnamen en zouden nationaliseren. De aanslag werd gepleegd door een kleine groep, maar gedragen door duizenden hooggeplaatste militairen en bestuurders. Generaals als Rommel, Von Witzleben en Von Stülpnagel stonden op de lijst voor de post-nazistische machtsoverdracht.

De Valkyrie coupe van 20 juli 1944

De Valkyrie-coup van 20 juli 1944 Na de vermeende betrokkenheid van de Johanniterorde bij de coup tegen Hitler in 1934 — en de moord op Von Schleicher die daarop volgde — rommelde het opnieuw na de Duitse inval in de Sovjet-Unie in juni 1941. Op 21 maart 1942 probeerde de oprichter van de *Johanniter-Unfall-Hilfe* en majoor-generaal in de generale staf, Rudolf-Christoph von Gersdorff, een zelfmoordaanslag te plegen op Hitler tijdens een tentoonstelling van buitgemaakte Sovjetwapens in Berlijn. Omdat Hitlers plannen — zoals vaker — op het laatste moment wijzigden, ging de aanslag niet door. Het was een eerste teken dat onder de schijnbare gehoorzaamheid het oude dynastieke verzet nog altijd sluimerde — en zich zelfs tot zelfopoffering bereid toonde.

De aanslag van Operatie Valkyrie op 20 juli 1944 vond plaats op het moment dat de geallieerde legers oprukten vanuit Frankrijk en Italië, terwijl het Rode Leger richting Berlijn stormde. De

Russische troepen stonden op het punt Oost-Pruisen, de wieg van het Huis Hohenzollern, binnen te vallen. De Duitse defensie aan het oostfront was ingestort over een linie van meer dan duizend kilometer en de Sovjets eisten bloed voor wat er in hun land was aangericht.

Een van de bekendste betrokkenen bij het complot was veldmaarschalk Erwin Rommel (1891–1944), die als bevelhebber van het Afrikakorps en later als commandant in Normandië zelfs bij de Britten op respect kon rekenen. Op D-Day was hij opvallend afwezig — op bezoek bij zijn nichtje. Na de aanslag kreeg hij van Hitler de gelegenheid zichzelf van het leven te beroven, met een bijbehorende staatsbegrafenis. Alles wees erop dat deze gang van zaken bedoeld was om algehele muiterij binnen het leger te voorkomen — en het beeld van Rommel als 'onbesmet' oorlogsheld overeind te houden.

Toch vormden niet Rommel, maar leden van de protestantse Johanniterorde de harde kern van het complot. Hitler leek ook in dit geval te balanceren tussen repressie en voorzichtigheid, om geen volledige opstand binnen de aristocratisch-militaire elite te riskeren.

Ridder der Gerechtigheid Erwin von Witzleben (1881–1944, r. 1901–1942) was een centrale figuur bij de aanslag. Oudgediende van de generale staf in WOI, drager van het Ridderkruis van de Huisorde van Hohenzollern, en sinds de Nacht van de Lange Messen in 1934 in conflict met Hitler, nadat hij openlijk onderzoek eiste naar de moord op Von Schleicher. Hij was betrokken bij het Oster-complot tegen Hitler in 1938, dat strandde door de onverwachte vredesovereenkomst van München. In 1940 werd hij *Generalfeldmarschall*, maar trad op 15 maart 1942 terug — zogenaamd om gezondheidsredenen, maar vermoedelijk uit verzet tegen Hitlers bevelvoering. Hij werd na de mislukte aanslag gearresteerd, berecht door het *Volksgerichtshof*, en op 7 augustus 1944 opgehangen.

Johanniterridder en Oberstleutnant Fritz von der Lancken (1890–1944, r. 1939–1944), de laagste in rang van de coupeplegers, leidde sinds 1932 een elitair internaat in Potsdam. Als reservist werd hij adjudant van generaal Friedrich Olbricht en later van Claus Schenk Graf von Stauffenberg. Zijn villa 'Rohn', aangekocht in 1941, fungeerde als ontmoetingsplek en opslaglocatie voor de explosieven. Hij werd na de aanslag samen met Olbricht en Stauffenberg terechtgesteld.

Ridder der Gerechtigheid en *General der Infanterie* Joachim von Stülpnagel (1880–1968, r. 1898–1931/1932) was een andere spilfiguur. Ooit kandidaat voor de post van minister van Defensie onder Von Papen, raakte hij gemarginaliseerd in Hitlers regime en werd hoofdredacteur van de Berlin Stock Exchange-krant, later oprichter van de militaire publicatie *Die Wehrmacht*. Zijn neef Carl-Heinrich von Stülpnagel en schoonzoon Hans-Alexander von Voss waren direct betrokken bij het complot en werden na de aanslag terechtgesteld. Joachim zelf overleefde de oorlog. Hij was de hoogste legercommandant van Frankrijk ten tijde van de geallieerde invasie. Net als Rommel werd hij verdacht, gevangengezet, maar uiteindelijk vrijgelaten. Zijn jongere broer, *Generalmajor* Siegfried von Stülpnagel (1891–1976, r. 1911–1942/1944), werd op 23 juli 1944 gearresteerd, tijdelijk vrijgelaten maar opnieuw vastgezet. Ook hij overleefde de oorlog.[352]

Ordelid en Generalfeldmarschall Walther von Brauchitsch (1881–1948, r. 1901–1941), voormalig opperbevelhebber van de Wehrmacht, vervulde een faciliterende rol. Sinds zijn gedwongen pensionering in 1941 leefde hij op gespannen voet met Hitler. Via zijn vrouw was hij stiefvader van

[352] De uitgesproken antisemitische en anticommunistische Carl-Heinrich Rudolf Wilhelm von Stülpnagel leidde het 17de leger bij *Operatie Barbarossa* in Oekraïne, waar hij participeerde in de massale executie van Joden in samenwerking met de *SS-Einsatzgruppen*. In februari 1942 volgde hij zijn neef op als militair commandant van bezet Frankrijk, waar hij eveneens betrokken was bij vervolging en deportatie van Joden. Hij werd veroordeeld voor deelname aan het moordcomplot van 20 juli 1944 en ter dood gebracht.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Hans Bernd von Haeften — de adjudant van Stauffenberg die de bom droeg — en diplomaat Werner von Haeften, beiden terechtgesteld na de aanslag.

Rechtritter en General der Artillerie Friedrich von Rabenau (1884–1945, r. 1903–1940) was een invloedrijk theoloog en openlijk criticus van Hitler. Hij leidde het Heeresarchiv in Potsdam en fungeerde als contactpersoon tussen Carl Goerdeler en generaal Ludwig Beck. In augustus 1943 werd hij ontslagen. Later speelde hij een centrale rol in de communicatie tussen de samenzweerders. Op bevel van Himmler werd hij zonder proces doodgeschoten. Von Rabenau was de oom van Reinhard Gehlen, lid van de Orde van Malta en hoofd van de militaire inlichtingendienst *Fremde Heere Ost* sinds 1938.

Rudolf-Christoph von Gersdorff, de eerste aanslagpleger van 1942, op 28 juli 1944 bevorderd tot stafchef van het 7e Leger dat actief was in Normandië. Hij trok zijn eenheden succesvol terug om vrije doorgang te bieden aan de geallieerden. Hij overleefde de oorlog.

Leden die eveneens betrokken waren bij het Valkyrie-complot waren onder anderen: generaal-majoor Heinrich Graf zu Dohna-Tolksdorf (Ridder der Gerechtigheid), Albrecht von Hagen (Ridder der Eer), Ulrich von Hassell (Duits ambassadeur in Italië, 1932–1938, en Ridder der Eer), Ewald von Kleist-Schmenzin (Ridder der Gerechtigheid), luitenant-kolonel Fritz von der Lancken (Ridder der Eer), majoor Wilhelm Graf zu Lynar-Lübbenaü (Ridder der Gerechtigheid), generaal Friedrich von Rabenau (Ridder der Gerechtigheid), majoor Adolf Graf von Schack (Ridder der Gerechtigheid), Johanniterridder Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg (Duits ambassadeur in Moskou, 1934–1941), Ulrich Wilhelm Graf von Schwerin von Schwanenfeld (adjudant van veldmaarschalk Von Witzleben, Ridder der Gerechtigheid).

Een doel van leden van het Valkyrie-complot was om de Hohenzollern-dynastie te herstellen ten koste van Hitlers regime — zeker nu de onaantastbaar geachte Führer zichtbaar faalde en het Rode Leger in hoog tempo oprukte richting Berlijn. Carl Goerdeler, een van de centrale aanslagplegers, had al sinds het begin van de oorlog openlijk zijn voorkeur uitgesproken voor de installatie van prins Oskar als staatshoofd — de onkreukbare *Herrenmeister* van de Johanniterorde. Binnen de coup zou *Generalfeldmarschall* en Johanniterridder Erwin von Witzleben worden aangesteld als opperbevelhebber van de Wehrmacht, met als doel een machtswissel naar het koningshuis te begeleiden, de dynastie te herstellen en een afzonderlijke vrede te sluiten met de oprukkende geallieerde troepen — vóór de Russen Berlijn konden bereiken.

Het resultaat: Instorting van het duizendjarige Rijk

De bom explodeerde — maar de Führer overleefde. De coup faalde. Maar het signaal was onmiskenbaar: de oude machten hadden gekozen. De protestantse dynastieën, de ridders, de bankiers, de superondernemers kozen niet voor democratie of bevrijding, maar voor het Westerse blok. Voor eigendom. Voor voortbestaan. De geallieerde legers rukten op, en uiteindelijk werden de Russen gestuit. Ook de Kerk overleefde, gehavend met een loodzware geschiedenis. De belangen waren maar net op tijd veiliggesteld.

De prijs van de mislukking was hoog. Vijfduizend executies volgden. De Hohenzollern-domeinen gingen verloren. De wereldstad Berlijn werd platgebombardeerd en gevierendeeld. Maar de kern van het netwerk overleefde, net als de Johanniterorde. Er ontstond een nieuwe wereldorde: de supermacht VS — protestants, kapitalistisch, imperiaal — beschermde zijn heerschappij met atoombommen. Een nieuwe orde waarin Oranje, zoals eerder, opnieuw achter de schermen mee bleef regeren.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De NSDAP ging definitief ten onder. Maar uit de afsluiting van het partijprogramma van 1920 blijkt dat de partij niet gebouwd was om te blijven bestaan — maar om een opdracht te volbrengen: “de leiders van de Partij beloven meedogenloos te handelen — en zo nodig hun eigen leven te offeren — om dit programma te verwezenlijken.”

Die opdracht was niet slechts een plan, maar een religieus geladen missie om Europa te zuiveren — op raciale, morele en religieuze gronden. In het door het Derde Rijk geleide continent was vanaf het begin geen plaats voor Joden, en kreeg het ‘algemeen belang’ absolute voorrang boven elk individu. En in die zin lijkt de missie, hoe gruwelijk ook, geslaagd. Uit de ruïnes van het door het Derde Rijk gedomineerde continent verrees uiteindelijk ook het beoogde ‘Verenigde Staten van Europa’ — maar onder Amerikaanse directie. De partij en haar leiders gingen ten onder, maar de opdracht werd volbracht.

Epiloog

Wat begon als een stil geformuleerd wraakplan — de restauratie van Pruisisch gezag, militaire eer en dynastieke continuïteit — eindigde in een tragedie waarin het Huis Hohenzollern zijn laatste restjes macht en bezit verloor. De Johanniterorde fungeerde als onzichtbare commandostructuur, bevolkt door de meest loyale kameraden en veteranen van de verloren oorlog. Maar de wraak die zij hielpen uitvoeren, keerde zich tegen hen. De Führer nam het roer over — en marginaliseerde de Pruisische invloed bij elke stap.

De man die het revancheproject in de kiem had gelegd — Wilhelm II — bleef tot aan zijn dood hopen op historische genoegdoening. Maar wie zijn verzamelde uitspraken onder ogen krijgt, ziet iets anders dan deemoed of vergiffenis. Vrij vertaald: “De Engelsen, Fransen en Duitse Joden werkten samen en moeten betalen met alles: hun kunstcollecties, hun huizen, al hun bezit” (1921). “Een Jood is geen patriot maar een insect, verantwoordelijk voor het bolsjewisme in Rusland en Duitsland” (1922). “De Joden behoren tot de gekleurde rassen en niet tot het Europese witte ras dat zij willen vernietigen” (1926). “Joden zijn als insecten waar men vanaf moet. Gas is de beste oplossing.” (1927). “Het antisemitische beleid van Hitler is marvelous” (1940). “We worden een VS van Europa onder Duitse leiding en verdrijven de Joden uit alle landen” (1940).

Wie deze verzameling uitspraken achter elkaar leest, denkt niet aan onschuld. Hohenzollern had een pact gesloten met de duivel — voor zijn wraak. En ogenschijnlijk, net als zovelen, had hij diens partijprogramma niet goed gelezen.

Het zou niet goed aflopen. In plaats van vergelding kwam vernedering. In plaats van herstel kwam totale ondergang. Ook de laatste couppoging via de Johanniterorde — de aanslag van 20 juli 1944 — mislukte. Tientallen adellijke officieren van de Orde werden geëxecuteerd; nog veel meer raakten geruïneerd. De bezittingen van het Huis Hohenzollern in Oost-Pruisen, Pommeren en Silezië werden in 1945 systematisch geplunderd door de oprukkende Sovjets — deels als oorlogsbuit, deels als wederwraak. De keizerlijke erflanden gingen met het Derde Rijk verloren: paleizen verwoest, bibliotheken in vlammen, schilderijen verkocht. Alles weg. Alles verloren.

De tragedie van de Hohenzollerns leest als een klassiek toneelstuk: een dynastie die, verblind door eer en gekrenkt door vernedering, haar laatste troeven uitspeelde in een spel dat zij zelf had helpen opzetten — en uiteindelijk verloor. De wraak van de schaduwkeizer leidde tot de ondergang van zijn huis.

De ‘Brit’ Carl Eduard II van Saksen-Coburg-Gotha: ‘Duits’ Nazileider en Rode Kruis President

Carl Eduard II: Vertegenwoordiger van een dynastieke wereldmacht

Toen prins Carl Eduard II (r. 1900–1918) in 1900 het hertogdom Saksen-Coburg en Gotha erfde van zijn vader Alfred (1844–1900, r. 1893–1900) werd hij de nieuwe patriarch van een dynastie die diep verankerd was in de top van de Europese machtspiramide. Zijn vader was getrouwd met groothertogin Maria Alexandrovna, dochter van tsaar Alexander II, en bracht zo het huis diep binnen de Russische hofkringen. Zijn oom was als Edward VII (r. 1901–1910) koning van Groot-Brittannië. Zijn tante Victoria (1840–1901) huwde met keizer Frederik III van Duitsland en werd moeder van Wilhelm II.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog waren Groot-Brittannië, Duitsland en Rusland dus dynastiek verstrengeld via dezelfde bloedlijnen. Deze verwevenheid werd pijnlijk zichtbaar toen het Duitse keizerrijk — geleid door een kleinzoon van Victoria — Engelse steden begon te bombarderen. Om de publieke woede te temperen én de familieband met Duitsland te verdoezelen, veranderde het Britse koningshuis in 1917 zijn naam van Saksen-Coburg-Gotha naar het meer Engels klinkende Windsor. Die naamswijziging was puur cosmetisch: achter de façade bleven de lijnen intact, loyaal en actief. De dynastie werd niet ontmanteld — slechts gecamoufleerd.

Carl Eduard II belichaamde een dynastieke macht die in het Europa van de twintigste eeuw nauwelijks werd begrepen, maar diep bepalend was. De volle neef van George V, Wilhelmina en Wilhelm II bewoog zich moeiteloos tussen Windsor, Oranje, Hohenzollern, Habsburg, Romanov en Hesse — de dynastieën die al generaties lang de geopolitiek van het continent aanstuurden. Zijn eigen huis, Saksen-Coburg en Gotha, gold rond 1900 als het machtigste van allemaal. Via een labyrint van huwelijksallianties beheerste het direct of indirect de tronen van Engeland, België, Hongarije, Bulgarije, Portugal, Roemenië, Zweden en het keizerrijk Brazilië — en daarmee ook hun enorme koloniale imperia.

Financieel beschikte het huis over een veel groter vermogen dan de Hohenzollerns, met belangen in Europa, Congo, Cuba, Brazilië, munitiefabrieken, plantages, banken en trustkapitalen. Politiek opereerde het als een onzichtbare actor met buitensporige reikwijdte: boven de burgerlijke staten, diep in de kolonies, wars van partijgrenzen. Samen met andere dynastieën belichaamde het een permanente machtssfeer die de Europese imperiale orde van bovenaf aanstuurde. Carl Eduard was daarvan de levende manifestatie — een tastbaar ankerpunt van een macht die zogenaamd was afgeschaft, maar in werkelijkheid slechts gecamoufleerd van vorm veranderde.[353]

Ook in 1940 zat deze dynastie nog altijd op, naast of achter vrijwel elke Europese troon — vaak verhuld onder verengelste namen als Windsor, of zwijgend aanwezig als echtgenoot, bloedlijn of beschermheer.

Vanaf 1922 verbond Carl Eduard II zich openlijk met Hitler — en daarmee zijn dynastie met het hart van het aanstaande Derde Rijk en de internationale *Neuordnung*-politiek die de wereld in 1940 ogenschijnlijk in een houdgreep hield.

---

[353] Toen Carl Eduards dochter Sibilla in 1932 trouwde met de Zweedse prins Gustav Adolf (1906–1947), ontstond er ook met Zweden een warme relatie.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De Windsors en het nationaalsocialisme

Edward VII's zoon George V (r. 1910–1936) volgde hem op als koning van Groot-Brittannië. Diens oudste zoon, Edward VIII (r. 1936), deed in hetzelfde jaar van aantreden nog afstand van de troon — officieel omdat hij volgens de Anglicaanse kerk niet mocht trouwen met de eerder gescheiden Amerikaanse Wallis Simpson. Minder officieel, maar veel opzienbarender, waren zijn openlijke nazisympathieën. Die werden breed uitgemeten in de Britse pers, maar zelden systematisch onderzocht — wellicht omdat ze breed gedeeld werden binnen de hogere lagen van de Britse aristocratie.

De contacten tussen Edward VIII en de Führer waren allesbehalve marginaal. Tijdens de oorlog namen Amerikaanse troepen de zogenoemde Marburg Files in beslag — onderdeel van circa vierhonderd ton nazi-archiefmateriaal dat naar *Schloss Friedrichshof* bij Marburg was overgebracht. In het slot van de invloedrijke Hesse-dynastie werden de documenten geanalyseerd. Onder de documenten zat veel materiaal van Joachim von Ribbentrop (r. 1933–1938/1945), die onder Hitler vanaf 1938 als minister van Buitenlandse Zaken diende en eerder in Londen ambassadeur was geweest. Ribbentrop had daarnaast het *Deutsch-Englische Gesellschaft* (1935) opgericht, met veel leden van de Brits, Amerikaanse en Duitse elite.

Edward VIII was in 1935 als *Prince of Wales* (troonopvolger) nauw betrokken bij de vorming van de Britse equivalent van de *Deutsch-Englische Gesellschaft*; *The Anglo-German Fellowship* (1935-1940) die in hetzelfde jaar wordt opgericht met vooral vooraanstaande zakenelite en conservatieve parlementsleden. De extreem rechtse eliteclub promoot commerciële samenwerking met Duitsland en heeft een sterk antisemitisch karakter. In 1937 heeft de groep 347 leden onder de absolute elite van Brittannië. Van de zakelijke elite is onder andere Montagu Norman van de *private* Bank of England (1694) een toonaangevend lid, die ook in Basel intiem samenwerkt met Nazi-Duitsland. Lid Duke of Wellington illustreert kort en krachtig het doel van de organisatie: *'The main objective was to oppose and expose the activities of organised Jewry.'* Onder druk van publieke campagnes van Labour-politici en Joodse organisaties — die de antisemitische kern van de club blootlegden — raakte de *Fellowship* in diskrediet en werd ze in 1939, bij het uitbreken van de oorlog, noodgedwongen opgeheven.

De *Marburg Files* bevatten documenten die Karl von Loesch had begraven om ze aan vernietiging te onttrekken. Onderdeel van deze collectie waren zestig *top secret* dossiers — later ook bekend als de *Windsor Files* — met directe correspondentie tussen Edward VIII en het naziregime. De inhoud wees op diepgaande sympathie, gedeelde belangen.

Uit hetgeen dat bekend is bleek onder andere dat Edward VIII actief samenspande met de Duitsers om hem te herstellen op de troon. In conversatie met de Spaanse diplomaat Don Javier Bermejillo beschuldigde de Hertog de "*the Jews, the Reds and the Foreign Office for the War*". Dat impliceert dat Churchill – de voormalig topadviseur van Burmah Oil die werd aangesteld op de dag dat de Duitsers Nederland binnen vielen - het koningshuis onder controle hield en niet andersom. In een conversatie van 25 juni 1940 – het bombardement van Londen is in volle gang – rapporteert Bermejillo dat Windsor benadrukte dat als men Engeland zou bombarderen dat er vrede zou komen. Er stonden ook details in van een gesprek dat de Hertog herstelt zou worden als koning. De Hertog achtte dat onmogelijk na de abdicatie. In reactie op de opmerking dat oorlog zoiets wellicht wel zou kunnen afdwingen werd vooral de Hertogin bedachtzaam. Dat komt overeen met het opvolgende complot, Operation Willi (juli 1940), waarin de Duitsers planden om het verbannen stel te overtuigen of zelfs te kidnappen als zij via Madrid zouden reizen en route naar de Bahama's om dit te gebruiken om de troon met Duitse hulp terug te krijgen of vrede af te dwingen.

In 1948 werden deze explosieve documenten teruggestuurd naar het Verenigd Koninkrijk. Winston Churchill (r. 1940–1945 / 1951–1955) en George VI (r. 1937–1952), Edwards broer en opvolger, besloten het dossier geheim te houden. Tot op de dag van vandaag is slechts een deel van deze archieven vrijgegeven. De rest blijft weggesloten in de kluizen van het Britse establishment— een zwijgend testament van de onbesproken rol die de Windsor-dynastie leek te spelen in het nazitijdperk.

Maar de Amerikanen hadden de kopieën. Dat betekende dat de Amerikanen plots over een archief beschikten dat het Britse koningshuis kon ruïneren. Edward VIII bleek niet slechts naïef, maar actief bereid tot samenwerking met Hitlers regime. Churchill probeerde de documenten te vernietigen, maar kopieën waren al veiliggesteld in Amerikaanse handen. President Truman deed het materiaal af als *'totally unfair'* en *'tendentious'*, maar archiveerde het wél — niet als vuilnis, maar als machtsmiddel: een latent chantagedossier tegen de Windsors

Prins Carl Eduard II: onzichtbare pijler van het Derde Rijk

Prins Carl Eduard II van Saksen-Coburg en Gotha (1884–1954), tot 1917 formeel *Prince of the United Kingdom*, was een kleinzoon van koningin Victoria en via zijn moeder, Helene van Waldeck-Pyrmont, ook een neef van koningin Wilhelmina. Hij gold als erfopvolger van de hertogelijke troon van Saksen-Coburg en Gotha, tot hij op 14 november 1918 — twee dagen na de Duitse wapenstilstand — door de revolutionaire Weimarrepubliek tot aftreden werd gedwongen. Zijn dynastie had, en bleef, fortuin vergaren met de uitbuiting van Congo en gold als een van de rijkste adellijke huizen van Europa. In de nasleep van zijn gedwongen troonsafstand radicaliseerde Carl Eduard snel.

Op 14 oktober 1922 vond op het terrein van het familiekasteel in Coburg de tweede partijdag (!) van de NSDAP plaats — een vroege, gewelddadige propagandabijeenkomst die later bekend zou staan als de *Deutscher Tag*. Hitler reisde erheen met zo'n 800 SA-leden uit München en andere steden, en provoceerde succesvolle straatgevechten met de lokale communisten. Coburg werd zo het toneel van de eerste directe erkenning van de NSDAP door een Europese vorstelijke dynastie. Carl Eduard zou Hitler voor het eerst hebben ontmoet op die dag — een symbolisch moment dat hun alliantie bezegelde.

In 1932 sprak de protestantse Carl Eduard zich openlijk uit vóór Hitler en tegen veldmaarschalk Von Hindenburg bij de presidentsverkiezingen. Exact tien jaar na de *Deutscher Tag* — op 10 oktober 1932 — kende Hitler het *Coburg Abzeichen* (Coburg Badge) toe aan de 'oude strijders' van 1922. Het werd het eerste officiële nationale ereteken van de NSDAP en gold als de hoogste onderscheiding van de partij — hoger dan de *Blutorden*. Onder de circa 430 gedecoreerden bevond zich ook Carl Eduard zelf.

Na Hitlers geforceerde machtsovername werd Carl Eduard op 1 mei 1933 officieel lid van de NSDAP én van de *Sturmabteilung* (SA), en werd hij benoemd tot president van het Duitse Rode Kruis. Die functie gebruikte hij om nationaalsocialistische propaganda en rassenwetten binnen de humanitaire organisatie door te voeren. Duitsland had de humanitaire Conventies van Genève (1929) nooit ondertekend, wat hem binnen de Rode Kruis-structuur relatief vrij spel gaf om de organisatie in lijn te brengen met de eugenetische nazi-ideologie.

Carl Eduard bleef intussen eveneens stijgen binnen de nazi-rangen: in 1936 werd hij benoemd tot SA-Obergruppenführer en president van het *Deutsch-Englische Gesellschaft* (1935-1945), een invloedrijk netwerk van Duitse, Britse én Amerikaanse elitefiguren. Via dit circuit onderhield hij nauwe banden met onder anderen Montagu Norman van de Bank of England en fungeerde hij als

verbindingsschakel in de diplomatieke en financiële coördinatie tussen Berlijn, Londen en Washington. In diverse inlichtingenrapporten werd hij daarnaast genoemd als informele spion ten gunste van het Derde Rijk.

Er werden ogenschijnlijk daden bij woorden gevoegd. In 1937 werd het beruchte concentratiekamp Buchenwald naast Weimar gebouwd, in 'zijn achtertuin' — tussen Coburg (60 km) en de naamgever van zijn huis, Gotha (20 km). Als regionaal elitefiguur én nazi-functionaris was hij op de hoogte van de bouw en het regime binnen het kamp. Historici vermoeden dat hij, in naam van zijn zeer vermogende huis, niet alleen de partij financierde, maar ook op de hoogte was van politieke moorden die in opdracht van de SA en SS werden uitgevoerd.[354]

Informele Nazi-topdiplomaat van wereldniveau

Hitler had aan Carl Eduard II een diplomatiek zwaargewicht: een aristocraat van koninklijk bloed, die op het niveau van monarchieën kon onderhandelen. Carl Eduard reisde daarvoor frequent naar Engeland, waar hij contacten onderhield met zijn koninklijke familieleden — waaronder zijn neef George V en later diens zonen Edward VIII en George VI. De reizen dienden ogenschijnlijk familiale of diplomatieke doelen, maar stonden steeds meer in het teken van geopolitiek. De in Surrey geboren Carl Eduard was als vertegenwoordiger van zijn huis de trendzetter geweest voor verschillende takken van de familie. Groot-Brittannië was publiekelijk antinazi, maar die houding leek geenszins gedeeld te worden door het Saksen-Coburg-Gotha-koningshuis, de kern van de Britse monarchie sinds 1901.

Carl Eduard ontmoette ook president Roosevelt in 1940 — maar waarschijnlijk belangrijker: hij onderhield nauwe banden met het Amerikaanse Rode Kruis, dat toen onder leiding stond van Norman H. Davis (r. 1938–1944), vertrouweling van Roosevelt, partner van J.P. Morgan & Co., en bestuurslid van de Rockefeller Foundation. Een ogenschijnlijk onschuldige organisatie waarin internationale diplomatie en humanitaire façades zich vermengden met harde imperiale belangen en pure macht.

Toen de kampen in Europa later discreet moesten worden opgeruimd tot het niveau van een doofpot, werd Basil O'Connor voorzitter en president van het Amerikaanse Rode Kruis (1944–1947/1949) — Roosevelts voormalige zakenpartner en zijn meest loyale vertrouweling. Roosevelt noemde hem niet voor niets *"his closest adviser — after himself."* O'Connor speelde ook een centrale rol in de Georgia Warm Springs Foundation (c. 1934), een onschuldig ogende netwerkhub met ongekend machtige bestuursleden. Aangezien Roosevelt al zeker vanaf juli 1943 op de hoogte was

---

[354] Het concentratiekamp Buchenwald — opgericht in juli 1937 op de Ettersberg bij Weimar — vormde het beginpunt van wat zou uitgroeien tot een netwerk van 139 satellietkampen. Het hoofdterrein besloeg circa 40 hectare, maar het kampcomplex strekte zich via zijn nevenlocaties uit over heel Thüringen en delen van Beieren. In totaal werden tot 1945 circa 277.800 mensen geïnterneerd: politieke gevangenen, Joden, Roma, homoseksuelen, Jehovah's Getuigen en Sovjet-krijgsgevangenen. Naar schatting 56.000 tot 70.000 van hen kwamen om het leven (20–25%) — het merendeel door dwangarbeid, medische experimenten of executie. De SS liet gevangenen tegen betaling arbeid verrichten voor onder meer *IG Farben*, *Junkers*, *BMW*, *AEG* en *Topf & Söhne* (fabrikant van crematoria-ovens).
Vanaf 1943, na de Wannseeconferentie (januari 1942), werden Joodse gevangenen op grote schaal gedeporteerd naar vernietigingskampen zoals Auschwitz, Majdanek en Sobibór. Deze transporten werden niet opgenomen in de officiële sterfteregistratie, waardoor het werkelijke aantal slachtoffers structureel werd onderschat. Buchenwald functioneerde daarmee niet alleen als uitbuitings- en experimentatiekamp, maar ook als doorvoercentrum voor industriële vernietiging — een voorportaal van de Holocaust.

van de vernietigingskampen, bleef het Rode Kruis vermoedelijk een cruciaal diplomatiek kanaal — met Carl Eduard als Duitse tegenhanger aan tafel.

In 1934 reisde Carl Eduard af naar Japan, waar hij ontvangen werd door keizer Hirohito zelf. Twee jaar later tekende Japan het Anti-Kominternpact (1936) met Duitsland — een expliciet anticommunistisch samenwerkingsverdrag waarmee het Derde Rijk zijn greep op Azië verstevigde.

In 1940 reisde hij via Moskou en Tokyo naar de VS, terwijl zijn drie zonen dienden aan het Oostfront, waar de Wehrmacht en SS zich schuldig maakten aan massale slachtingen onder Joodse en Slavische burgers in Polen. Na Italië zouden ook Hongarije, Roemenië, Bulgarije en andere fascistische regimes zich bij het pact aansluiten — om vervolgens gezamenlijk, met Operatie Barbarossa (1941), communistisch Rusland binnen te vallen, met als doel de totale vernietiging en de start van het systematisch uitroeien van de Joodse en Slavische *Untermenschen*. Die 'joodse bolsjewieken' hadden immers het regime van zijn aangetrouwde achterneef, Tsaar Nicolaas II (r. 1894–1917), omvergeworpen — de echtgenoot van zijn nicht Alexandra via Victoria's dochter Alice.

In werkelijkheid fungeerde Carl Eduard als meer dan een informele topdiplomaat tussen Berlijn, Londen, Washington en Tokyo — met een directe lijn naar zowel het Witte Huis, Buckingham Palace als het keizerlijk paleis in Tokyo, waar hij ontvangen werd als gelijke. Carl Eduard vertegenwoordigde dynastiek 'superieur' bloed, militaire loyaliteit en financiële macht in één lichaam — een lichaam dat door Europa, Azië en Amerika reisde als machtig boegbeeld van een nieuwe wereldorde, ver voordat die werd aangekondigd.

Vernietiging via het Rode Kruis

Als president van het Duitse Rode Kruis (DRK) maakte Carl Eduard II deel uit van Hitlers kabinet en was hij dus op de hoogte van alles. Onder zijn leiding werd de organisatie vanaf 1935 omgevormd tot een 'SS-riddled ambulance corps', en in 1940 bestond de top voor 86% uit leden van de NSDAP. Hoewel het DRK op papier een neutrale humanitaire instelling bleef, fungeerde het in de praktijk als een schaduwministerie van Volksgezondheid, militaire ziekenzorg en eugenetische rassenselectie — betrokken bij euthanasieprogramma's, politieke moorden, deportaties en de ondersteuning van de Wehrmacht aan het Oostfront. Duitsland had de Geneefse Conventie van 1929 nooit ondertekend, wat het DRK formeel buiten het internationale toezicht plaatste.

Tijdens de oorlog ontkende het door hem geleide Duitse Rode Kruis het bestaan van vernietigingskampen en fungeerde het als logistiek voorportaal bij de deportatie van Duitse Joden, van wie de burgerrechten sinds 1935 formeel waren afgenomen. In samenwerking met de SS en de medische eenheden van de *Wehrmacht* richtte het DRK zogenaamde *Sammellager* in — wachtkamers naar de vernietiging. In 1944, toen het bestaan van de kampen niet langer geheim kon blijven, werd het modelkamp Theresienstadt door het Internationale Rode Kruis (ICRC) bezocht. Carl Eduard's organisatie had het kamp voorafgaand aan de inspectie cosmetisch laten opknappen. Het ICRC bracht een gunstig rapport uit — een mediagenieke legitimatie, midden in de Holocaust.

De eerste publieke 'actie' ter bescherming van de Joodse populatie kwam pas in juni 1944, toen paus Pius XII en Roosevelt — beiden al geruime tijd op de hoogte — via de VS-georiënteerde *League of Red Cross Societies* (IFRC) een brief lieten sturen aan de Hongaarse dictator Miklós Horthy. Die brief kwam net te laat voor de 400.000 Hongaarse Joden die in de eerste helft van 1944 werden gedeporteerd naar Auschwitz, deels omdat de VS weigerde de spoorlijnen waar ze overheen vlogen te bombarderen en de inname van Rome om onduidelijke redenen een half jaar was vertraagd.

Na de oorlog werd Carl Eduard slechts kort onder huisarrest geplaatst door generaal Patton. In 1946 werd hij vrijgelaten — zonder formele aanklacht, laat staan een proces. Zijn dynastie, zijn netwerk en zijn façade van neutraliteit bleven grotendeels intact.[355][356][357]

SS-generaal Josias Erbprinz zu Waldeck und Pyrmont

Josias zu Waldeck und Pyrmont (1896–1967, r. 1946–1967) was erfprins van Huis Waldeck-Pyrmont tijdens het Derde Rijk en getrouwd met prinses Bathildis van Schaumburg-Lippe. Hij was een directe neef van Wilhelmina (r. 1890–1948), via diens moeder koningin Emma van Waldeck-Pyrmont (1858–1934). Via verwantschap met Carl Eduard II van Saksen-Coburg en Gotha (1884–1954, r. 1900–1918) en koning Wilhelm II van Württemberg (r. 1891–1918), was hij nog steviger verankerd in de bredere protestants-adellijke netwerken die het Derde Rijk mogelijk maakten. Net als andere Duitse vorsten verloor de Waldeck-dynastie na de revolutie van 1918 het gezag over haar domein. In het kader van de *Fürstenabfindung* werd het huis door de Weimarrepubliek echter genereus gecompenseerd — met financiële tegemoetkomingen en het behoud van gebruiksrechten over aanzienlijke delen van het voormalig domeinbezit.

In 1929 werd Josias lid van de NSDAP. Op 2 maart 1930 trad hij toe tot de SS, waar hij razendsnel carrière maakte: in september van dat jaar werd hij al stafchef van Reichsführer-SS Heinrich Himmler — een vertrouwenspositie waarin hij volledig op de hoogte was van de interne structuur, ambities en methoden van de organisatie. In 1938 word hij gepromoveerd tot *Higher SS and Police Leader* van Weimar met de supervisie over het nieuwe concentratiekamp Buchenwald (1937) bij Gotha en Coburg — een van de grootste Duitse kampcomplexen, dat een hoofdrol speelde als verzamel- en doorvoerpunt in de aanvoer naar de industriële vernietiging.

Vanaf april 1941 werd hij formeel onderdeel van de gevreesde *Ordnungspolizei*, en in 1942 volgde zijn benoeming tot Hoge Commissaris van de Politie in het door Duitsland bezette Frankrijk. In juli 1944 — de maand van de mislukte Valkyrie-aanslag op Hitler — werd Josias bevorderd tot generaal van de *Waffen-SS*, waarbij hij als trouwe volgeling van Himmler tot het einde onder diens bevel bleef opereren.

---

[355] Prinses Caroline Mathilde verklaarde later dat haar vader, Carl Eduard II, haar seksueel had misbruikt. Zijn andere dochter, Sybilla, werd in 1946 samen met kroonprins Gustav Adolf de moeder van de huidige Zweedse koning Carl XVI Gustaf (r. 1973–), en staat daarmee aan de basis van het huidige koningshuis van Zweden.
[356] Norman Hezekiah Davis wordt rijk van de handel in Cuba en is tijdens deze periode nauw verbonden met J.P. Morgan senior partner Henry Pomeroy Davison (1867–1922, r. 1909–1922). Henry Pomeroy Davison is met J.P. Morgan Jr. ook nauw betrokken bij de Jekyll Island meeting in 1910, waar de basis wordt gelegd voor het Federal Reserve-systeem van 1913, het private bankensysteem van de VS. Davis wordt voorzitter van het Amerikaanse Rode Kruis in 1917 en oprichter van het Internationale Rode Kruis in 1919. Norman Hezekiah Davis is van 1940 tot 1942 voorzitter van de Peabody Awards, vernoemd naar bankier en filantroop George Foster Peabody en het equivalent van de Pulitzerprijs voor de industrie.
[357] De Zwitserse historicus Jean-Claude Favez concludeerde dat het *International Committee of the Red Cross* (ICRC) in Zwitserland al in november 1942 wist van de nazi-vernietigingsplannen voor de Joden, en dat deze toen al met Amerikaanse diplomaten waren besproken. Toen duidelijk werd dat Duitsland de oorlog zou verliezen, gaf ICRC-president Jacob Burckhardt (r. 1945–1948) vanaf februari 1945 — dus nog vóór de overgave van Duitsland in mei — duizenden reisdocumenten af aan 'vluchtelingen': hoge nazi-collaborateurs en SS-functionarissen uit heel Europa, waaronder Holocaustleiders als Adolf Eichmann en Josef Mengele. Op 12 maart 1945 ontving Burckhardt een bericht van SS-generaal Ernst Kaltenbrunner dat ICRC-delegaties de concentratiekampen mochten bezoeken, op voorwaarde dat zij tot het einde van de oorlog in de kampen zouden verblijven. Het ICRC verbrak pas in 1990 het stilzwijgen over zijn 'neutrale' rol in de Tweede Wereldoorlog.

Na de oorlog volgde geen dynastieke val, maar een formele promotie: in 1946 volgde hij zijn overleden vader op als hoofd van het huis Waldeck-Pyrmont. De werkelijke confrontatie kwam pas in 1947, tijdens het zogeheten Buchenwaldproces, waar Josias als enige aristocraat onder de aangeklaagden persoonlijk verantwoordelijk werd gehouden voor moord, mishandeling en verduistering binnen kamp Buchenwald. Hij werd veroordeeld tot een gevangenisstraf, maar werd in 1953 alweer vrijgelaten — op direct initiatief van de minister-president van de deelstaat Hessen. Misschien had Philipp van Hessen (r. 1940–1980) — zijn adellijke ambtgenoot en voormalig liaison tussen Hitler, Mussolini en de paus — wel iets in diens oor gefluisterd.

De onzichtbare rol van Mecklenburg-Schwerin

Via Wilhelmina's gemaal prins Hendrik (r. 1901–1934), hertog van Mecklenburg-Schwerin, vestigde de Duitse Johanniterorde zich permanent in Nederland. Ter ere van de geboorte van kroonprinses Juliana werd op 9 oktober 1909 — bij koninklijk besluit en conform de Grondwet — de Nederlandse Commenderij van de Balije Brandenburg der Johanniter Orde opgericht. Deze structuur fungeerde volledig autonoom ten opzichte van de Nederlandse staat en bleef uitsluitend toegankelijk voor protestantse adel. Prins Hendrik werd aangesteld als eerste *commendator*, de hoogste in rang, en bleef dat tot zijn dood in 1934.

De hoofdstad Schwerin behield een sleutelrol binnen de militaire en industriële infrastructuur van het rijk. Al in 1912 vestigde Fokker zich in Schwerin, dat snel uitgroeide tot centrum van de opkomende Duitse luchtvaartindustrie — mede dankzij de aanwezigheid van Ernst Heinkel, die in de regio ook zijn eerste toestellen ontwikkelde.

Friedrich Franz IV (1882–1945, r. 1897–1918), de groothertog van Mecklenburg-Schwerin en broer van prins Hendrik, verloor zijn titels bij de val van het Duitse keizerrijk in 1918. Zijn zoon, Friedrich Franz (r. 1945–2001), trad in 1931 toe tot de SS en werd in 1936 benoemd tot *SS-Hauptsturmführer*. Tijdens de oorlog opereerde hij onzichtbaar onder rechter, dokter en *SS-Obergruppenführer* Karl Best — die vanaf 1942 als civiel bestuurder Denemarken onder controle kreeg. Best had daarvoor de *Einsatzgruppen* georganiseerd: de *SS-doodseskaders* die verantwoordelijk waren voor systematische massamoord in Oost-Europa. Friedrich Franz vocht vanaf 1944 aan het oostfront als tankofficier en overleefde de aaanslag.[358]

Ook het gelieerde oude gravenhuis Schwerin (gesticht 1178) verloor in 1918 zijn titels. De dynastie had echter een historische Zweedse tak — ontstaan tijdens de Zweedse overheersing van Pommeren en Mecklenburg (1630–1815) — die later cruciaal bleek. In deze context waren Zweedse connecties strategisch: het geplunderde goud en edelstenen uit de Nazi-domeinen werden massaal doorgesluisd naar Stockholm, onder meer via de Riksbank en de Wallenberg-banken, om buitenlandse valuta te genereren voor het Derde Rijk. De Duitse bedrijven Goldfalken-Busse en Otto Reinertz — gelieerd aan de Reichsbank — verhandelden grote hoeveelheden gestolen Nederlands goud, juwelen en diamanten. Een aanzienlijk deel kwam terecht in Nazi-onderscheidingen, of verdween via diplomatieke smokkelroutes.

In 1944 verkocht een "Graaf von Schwerin" vrijwel wekelijks diamanten op de zwarte markt in Stockholm — afkomstig uit Nederland, en verhandeld op bevel van de Duitse staat. Dankzij zijn

---

[358] Deze Best had ook de 'Boxheim-documenten' geschreven op 5 augustus 1931, vernoemd naar de boerderij bij Darmstadt waar hoge leden van de Hessische NSDAP zich die zomer hadden verzameld om een nazi-coup voor te bereiden..

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

functie bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken kon hij de stenen ongemoeid via diplomatieke bagage uitvoeren.

Wie deze 'graaf' precies was, blijft onduidelijk. Mogelijk doelen Aalders en Wiebes op de geadopteerde Johan Ludwig graaf Schwerin von Krosigk (1887–1977), die in 1932 minister van Financiën werd onder Von Papen. Hij behield deze positie in het Hitlerkabinet na januari 1933 en bleef minister tot aan het einde van het Derde Rijk. Daarin was hij onder andere verantwoordelijk voor het financieren van de concentratiekampen en het witwassen van het eigendom van gedeporteerde Joden. Dat hij belangrijk was blijkt uit Hitlers politieke testament dat hem gepromoveerd tot *Reichsminister van Buitenlandse Zaken*. In Neurenberg werd Von Krosigk veroordeeld voor zijn betrokkenheid bij de plundering van eigendom van Joden. Hoewel hij in 1949 tot tien jaar werd veroordeeld, werd hij al in januari 1951 vrijgelaten — waarna hij ging werken voor de *Organisation Gehlen*, het anticommunistische voorstadium van de Duitse geheime dienst BND.

Een andere telg, Ulrich-Wilhelm graaf Schwerin von Schwanenfeld (1902–1944), was al aanwezig bij Hitlers Bierkellerputsch in München (1923). In 1933 werd hij benoemd tot Ridder der Gerechtigheid binnen de Johanniterorde. Elf jaar later werd hij gearresteerd voor zijn betrokkenheid bij de *Valkyrie*-aanslag van 20 juli 1944. Hij werd berecht door het Volksgerichtshof en op 21 augustus 1944 ter dood veroordeeld.

Landgraaf van Hesse-Nassau Philipp, bemiddelaar tussen Hitler, Mussolini en Paus Pius XII

In 2020 vrijgegeven Vaticaanse archieven bevestigen dat prins Philipp van Hessen (1896–1980, r. 1933/1940–1980) — hoofd van het huis en schoonzoon van de Italiaanse koning — intensief bemiddelde tussen Hitler en de pro-nazi Paus Pius XII (r.1939–1958). Dit terwijl Hitler formeel al een officiële diplomatieke liaison met het Vaticaan had aangesteld. Philipp was een kleinzoon van keizer Frederik III (r. 1888) en achterkleinzoon van de Britse koningin Victoria, via zijn moeder Margaretha van Pruisen (1872–1954), dochter van keizer Frederik III en Victoria van Saksen-Coburg-Gotha. Hij werd opgevoed door een Britse gouvernante en bezocht een Engelse kostschool, waardoor hij zowel vloeiend Duits als Engels sprak. Tijdens de Eerste Wereldoorlog diende hij als militair aan zowel het oost- als westfront.[359]

In 1925 trouwde Philipp met prinses Mafalda van Savoye (1902–1944), de tweede dochter van koning Victor Emmanuel III van Italië (r. 1900–1946), keizer van Ethiopië (r. 1935–1941) en koning van Albanië (r. 1939–1943). Hij werd in 1930 lid van de NSDAP en sloot zich in 1932 aan bij de SA, waar hij opklom tot de rang van *Obergruppenführer*. In 1933 werd hij door de Pruisische minister-president Hermann Göring benoemd tot Oberpräsident van Hesse-Nassau — een functie waarmee hij zowel politiek als persoonlijk nauw verbonden raakte met Göring. In 1936 werd hij bovendien Hauptmann bij de Luftwaffe — een post die, zoals bij de meeste aristocraten, vooral politiek-symbolisch was, maar wel direct onder Görings bevel viel. De lijnen waren kort.

Philipp en zijn vrouw verbleven hoofdzakelijk in Villa Polyxena, onderdeel van Villa Savoia, het koninklijke landgoed nabij Rome. Ze reisden frequent naar Duitsland, waar Philipp zich ontpopte tot prominent NSDAP-lid en verbindingspersoon tussen de Italiaanse en Duitse top. In zijn hoedanigheid als schoonzoon van de Italiaanse koning en SA-leider fungeerde hij als vertrouwelijk tussenpersoon namens Hitler, niet alleen richting Mussolini, maar — zoals nu blijkt — ook richting het Vaticaan.

[359] Ook het Britse tak van Huis Hanover (r. 1714-1901) van de Britse Keizerin Victoria (r. 1837-1901) is al eerder gemengd met o.a. Huis Nassau en Huis Hesse – andere Duitse huizen uit de buurt die dezelfde voorouder delen.

Daarnaast verzamelde vertrouweling Philipp Italiaanse kunstwerken voor Hitlers geplande Führermuseum in het Oostenrijkse Linz, diens geboortestad. Als gouverneur van Hesse-Nassau gaf hij in februari 1940 persoonlijk opdracht om het sanatorium Hadamar over te dragen aan het Reich, waar het een van de eerste euthanasiecentra van het Aktion T4-programma werd. In de kliniek werden circa 10.000 'geestelijk zieken' omgebracht.

Vanaf april 1943 werkte Philipp vier maanden op Hitlers hoofdkwartier. Toen Wilhelmina en prins Bernhard op 10 mei 1943 Nazi-Duitsland via Radio Oranje Hitler weinig omwonden de oorlog verklaarden, vaardigde Hitler op 19 mei het geheime *'Decree Concerning Internationally Connected Men'* uit, waarin hij prinsen verbood om nog langer actief te zijn binnen partij, staat of leger. Philipp bleef desondanks volledig aan, net als Carl Eduard II van Saksen-Coburg en Gotha (1884–1954), president van het Duitse Rode Kruis, en Josias zu Waldeck und Pyrmont (1896–1967), neef van Wilhelmina. Alle drie waren ze volledig op de hoogte van de interne besluitvorming binnen het regime.

De breuk met Hitler volgde in juli 1943, na de geallieerde landing op Sicilië. Philipp's schoonvader, koning Victor Emmanuel III, liet Mussolini afzetten. Kort daarop, op de dag dat Italië zich formeel overgaf (3 september 1943), werd Philipp samen met zijn vrouw gearresteerd. De geallieerde opmars stokte opvallend voor Rome: pas op 4 juni 1944 — twee dagen vóór D-Day — werden Rome en het Vaticaan bevrijd, na een opvallende stagnatie van de geallieerde opmars richting de pauselijke enclave — de facto een van de geestelijke ankerpunten van het fascistische Europa.

De spanningen tussen de hoge aristocratie en Hitler nam ondertussen verder toe; meerdere adellijke figuren werden opgepakt, waaronder leden van Huis Hessen. In januari 1944 werd Philipp ontslagen als Oberpräsident van Hesse-Nassau en afgevoerd naar concentratiekamp Flossenbürg. Vandaar werd hij via Dachau overgebracht naar Hotel Itter (Tirol), waar hij op 30 april 1945 werd 'bevrijd' door *SS-Obergruppenführer* Karl Wolff — samen met 140 andere 'elite-gevangenen'.

Deze bevrijding leek eerder een geregisseerde evacuatie dan een daadwerkelijke gevangenschap, bedoeld om zijn latere vrijlating door de geallieerden te legitimeren. Dat lukte: Philipp werd — net als medegevangene Hjalmar Schacht — wel veroordeeld voor zijn rol bij het T4-sanatorium maar vanwege zijn voorarrest vrijgelaten. Er was wel verlies: zijn vrouw Mafalda stierf in 1944 aan haar verwondingen in concentratiekamp Buchenwald toen een minutiedepot explodeerde.

Tussen 1926 en de bevrijding op 4 juni 1944 onderhield de Nederlandse regering formeel geen diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan. Toch is het voorstelbaar dat er geheime lijnen liepen via het Oranjehuis — mogelijk zelfs via Philipp persoonlijk, die tenslotte ook over de Nassau-domeinen waakte — als adellijk tussenpersoon tussen Wilhelmina, het pausdom en de nazi-fascistische as. Of die lijnen nu verliepen via Philipp zelf, via directe Oranje-connectie, of via andere vertegenwoordigers van adel en Kerk — zulke discrete bemiddelingsstructuren wáren niet uitzonderlijk, maar de *backchannels* waarop dit supranationale systeem draaide.

Daarmee had het Vaticaan eeuwenlange ervaring. Als machtige soevereine religieuze entiteit — met extraterritoriale status en eigen diplomatieke structuur — opereerde (en opereert) het naar eigen overtuiging boven de archiefplicht en buiten de rechtsorde van de natiestaten. Net als de gelieerde Pauselijke Soevereine Militaire Orde van Malta liet het Vaticaan sinds de invoering van de biecht (1607) vrijwel geen papieren sporen na, en werkte het structureel via ongedocumenteerde kanalen: persoonlijke bemiddeling, diplomatieke immuniteit, ridderlijke loyaliteit via een breed scala aan ordes, of via de eigen omvangrijke intelligentieapparaten. Die structuur was vanaf 1942 naadloos verbonden met de OSS — via Malta-ridder William Donovan — en bleef daarna onverminderd actief binnen de internationale veiligheidsarchitectuur. In de *Neuordnung* waar moord, plunder en

staatsbeleid in elkaars verlengde lagen, was discretie niet slechts een norm, maar een voorwaarde voor een niveau van structureel geweld dat ijzingwekkend ordentelijk verliep.

Er was niets frivools aan de taak van Philipp.

Epiloog – Het kamp als bestuursvorm

Het nazi-kamp als Europees koloniaal systeem

Het concentratiekamp was geen nazi-uitvinding, maar de herhaling van een ouder Europees bestuursmodel voor de kolonies. Overal waar het Derde Rijk zijn terreur installeerde, verschenen de kampen niet willekeurig in het landschap, maar opvallend vaak op plaatsen die al eeuwenlang verbonden waren met onteigende adellijke macht.

Het eerste officiële kamp, Sachsenhausen (1936) in Oranienburg bij Berlijn, werd gebouwd op landgoedgrond van de Oranjes en fungeerde al snel als modelkamp: hier werden de methoden van bewaking, administratie en disciplinering gestandaardiseerd na Dachau (1933), en vervolgens naar andere kampen geëxporteerd. Vanuit Oranienburg werd onder meer Neuengamme in Hamburg aangestuurd.

Buchenwald (1937) verrees tussen Coburg en Gotha, naast Weimar, in het hart van het Saksische hertogdom. Het groeide uit tot de spil van een complex van satellietkampen, verspreid naar Thüringen en Beieren. In de provincie Hessen-Nassau werd Hadamar ingericht, waar het Reich in 1939 de kliniek onder controle bracht en het eerste euthanasiecentrum van Aktion T4 vestigde. Ook hier lag de echo van dynastieke lijnen dichtbij: Hadamar verwees naar een oude Ottoonse tak van Huis Nassau-Hadamar (1303–1394).

Deze ruimtelijke concentratie rond adellijke machtsdomeinen was geen toeval. De nazi's kwamen bekend te staan om dit soort symboliek. Het kampensysteem wortelde in dezelfde vergeten aristocratische infrastructuur die al eeuwen macht organiseerde via kastelen, rentmeesters en militair gezag. De vorm van het kamp — een afgebakend terrein, omheind met prikkeldraad, bewaakt door speciale SS-Totenkopfverbände (1933), en administratief uitgewerkt tot achter de komma — was bovendien geen Duitse primeur. In de koloniale wereld waren strafkampen en dwangarbeidskolonies al generaties lang een vanzelfsprekend instrument van bestuur.

In Wilhelmina's Nederlands-Indië bijvoorbeeld bestond rond 1933 een fijnmazig netwerk van gevangenissen, strafkolonies en tuchthuizen: Noesa Kambangan, Boven-Digoel, Atjeh, Ambon, Timor. Ze dienden om opstandige rebellen, ongewenste communisten, politieke leiders en stakende koelies uit te schakelen. Dezelfde logica gold overal: isolatie, dwangarbeid, disciplinering door geweld en bureaucratische registratie — maar altijd met lucratieve exploitatie als onderliggende drijfveer. De kettinggangers mijnden behalve steenkool soms ook diamanten, de gevangenissen weefden behalve doek ook kostbare kleden, en de heerendiensten leverden behalve goedkope wegen ook miljoenen tonnen aan cashcrops op. De kolonie functioneerde zo als laboratorium voor technieken van totale beheersing en maximale extractie.

Belangrijk is dat de schaal en rationaliteit van dit systeem in Indië verder gingen dan in de meeste andere koloniale rijken. Een kleine minderheid van ca. 100–120.000 Nederlandse bestuurders en militairen controleerde in 1930 ruim zestig miljoen Aziaten. Het apparaat was behalve efficiënt bovendien open: niet alleen Nederlanders, maar ook Britten, Duitsers en Amerikanen konden via duizenden door de kroon gecontroleerde vennootschappen, plantages en mijnbouwmaatschappijen

deelnemen aan de exploitatie. De strafkolonie en het tuchthuis waren daarin net zo onmisbaar als de bank en de rechtbank.

In dit licht wordt begrijpelijk hoe het Derde Rijk zijn kampensysteem zo snel kon optuigen. Dachau in 1933, Sachsenhausen in 1936, daarna een lawine aan nieuwe locaties. Niet omdat de nazi's iets nieuws hadden bedacht, maar omdat zij putten uit een bestuurspraktijk die in Europa verborgen bleef achter de façade van censuur — maar in de kolonies al decennialang beproefd was. De sterftecijfers waren vergelijkbaar, net als de brute leef- en werkomstandigheden. De schok was dat nu ook in Europa de rassen werden gescheiden en concentratiekampen werden gebruikt op het continent zelf — door een even absolute macht: een technocratie die prikkeldraad, administratie en geweld naadloos samenvoegde tot één exploitatiesysteem.

De wraak van de keizers en keizerin – eugenetica, vernietiging en de sacralisering van geweld

De overgang van het kamp als instrument van repressie naar het kamp als plaats van vernietiging kwam niet uit de lucht vallen, maar sloot naadloos aan bij oudere dynastieke denkbeelden en haatfantasieën van verdreven keizers. Wilhelm II — de laatste Duitse keizer, die vanuit zijn ballingsoord in Doorn jarenlang antisemitische tirades de wereld instuurde — verklaarde in 1926 dat de Joden "vernietigd moesten worden als insecten." Zulke woorden bleven niet in het luchtledige hangen: zij kregen onder Führer fysieke vorm in de vernietigingskampen van Auschwitz en Krakau, met het anti-insecticide middel Zyklon B.

Het waren nota bene de belangrijkste steden in de verloren kroonlanden van Habsburg: het *Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator*. De keuze voor deze plaatsen was meer dan logistiek; het waren symbolische echo's van verloren imperia. Het was wraak. Waar de Habsburgers hun gezag hadden verloren, installeerden de nazi's na de Anschluss kampen die de ultieme terreur belichaamden.

Auschwitz groeide uit tot het grootste kampcomplex, met meer dan veertig subkampen: dwangarbeid of vernietiging, maar altijd een eindstation. Het speciaal Joodse concentratie- en doorvoerkamp Krakau-Płaszów werd gebouwd op twee Joodse begraafplaatsen — heilige grond. Hans Frank zou vanuit Krakau als Generalgouverneur via het recht de uitroeiing van miljoenen levens faciliteren. Hier werd dynastiek sentiment omgezet in bloedwraak. In Zyclon B grootverbruiker Auschwitz stierven naar schatting 1,3 miljoen Joden en andere 'afwijkenden' — uiteindelijk ca. 12 % van het totaal. Krakau-Płaszów diende vooral als doorvoerkamp voor overwegend Joodse mannen, vrouwen en kinderen uit de omgeving. Het kamp herbergde op het hoogtepunt 20.000 gevangenen, maar in totaal passeerden zeker 35.000 tot 40.000 mensen naar het nabijgelegen eindstation.

Wilhelmina stond, zoals vaker, vooraan in het experiment en de exploitatie. Het kamp in Oranienburg beschikte over de eerste gaskamer en medische experimenteerruimtes van Duitsland. Het was een 'succes' dat vanaf 1941 zulke proporties aannam dat het miljoenen Joden en anderen het leven zou kosten. Het regime was specifiek bruut in vergelijking met andere concentratiekampen. Samen met Hamburg telde het complex ca. 300.000 gevangenen, waarvan er — conservatief geschat — 75.000 à 90.000 stierven.

In Nassau werd het 'sanatorium' Hadamar (1939) heringericht als *NS-Tötungsanstalt*. Daar werden 'ongewensten', geheel in lijn met Carnegies rapport uit 1911, vergast vanwege hun psychische en mentale afwijkingen. Uiteindelijk vonden hier ca. 15.000 tot 20.000 mensen de dood, waaronder vijfduizend kinderen. Het gebeurde volledig volgens de eugenetische richtlijnen van het 'geavanceerde' *Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity and Eugenics* (1927), dat

vanaf 1936 — na het laatste internationale eugenetische congres in Scheveningen — ook in Nederland als standaard gold. Hier begon het T4-experiment, dat zich vervolgens snel verspreidde naar vier andere locaties in het Rijk. Wat begon als 'sanering' van psychiatrische instellingen, groeide uit tot een laboratorium voor de latere massamoord.

Vernietiging werd gekoppeld aan pseudo-wetenschap. In de klinieken van Aktion T4, zoals Hadamar, werd het programma van verplichte sterilisatie en euthanasie ontwikkeld; in Oranienburg medische experimenten en gaskamers met Zyklon B. Het door kartelpartner Rockefeller gesponsorde Wilhelm Instituut in Berlijn leverde de intellectuele façade: genetica, erfelijkheidsleer, eugenetica — een cocktail van zogenaamde wetenschap en staatsmacht, die onder nazi-vlag een quasi-religieus karakter kreeg.

Daarbovenop kwam Himmlers Ahnenerbe (1935), gesponsord via Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder: een instelling die archeologie, mythologie en rasfantasie vermengde tot een nieuwe semi-religieuze cultus rond 'Ariërdom' (conform *Mein Kampf*). Hier werden goudroof, medische experimenten en menselijke schedels verbonden aan een ritueel universum waarin vernietiging werd voorgesteld als vernieuwing. Noorse 'raszuiverheid', Keltische runen, Kaukasische en Tibetaanse expedities — het geheel droeg bij aan een perverse sacralisering van geweld. Overigens waren de Japanners ook flink van hun padje af, met hun supersonische Showa-Shinto-regime in hun poging Azië het gelieerde Shintasei regime op te leggen — net als de Duitsers (en Amerikanen) voortgestuwd op nieuwe 'superdrugs' als amfetamines.

Zo verschoof het nazisme van een koloniale bestuurslogica naar een imperiale offerpraktijk. Sommige, maar niet alle, kampen transformeerden van plekken van opsluiting en arbeid tot duistere altaars, waar miljoenen werden geofferd aan een waanidee van dynastieke wraak en raciale zuivering. Vernietiging, medische experimenten, bizarre goudroof (tanden in goudstaven), producten (lichaamsvet voor zeep) en spirituele symboliek vloeiden samen in een bewust geconstrueerd universum van moderne, semi-religieuze massapsychologie. Het bleek bij nader inzien geen ontsporing, maar een radicale én geïndustrialiseerde uitwerking van wat door de keizers en hun netwerken al veel eerder was ingezet.

Oranje's Nederlands-Indië als blauwdruk

Lang voordat de nazi's hun kampen bouwden, bestond er in de uitgestrekte archipel al een systeem van repressie en exploitatie dat zijn gelijke niet kende. In 1930 telde Oranje's Nederlands-Indië tienduizenden opgeslotenen: in gevangenissen, interneringskampen, strafkolonies, tuchthuizen, mijnen met kettinggangers — en vooral in een maximaal geëxploiteerd stelsel van contractarbeid.

Miljoenen koelies werkten onder de brute poenale sanctie (1880), juridisch verankerd in een systeem waarin zij bij de minste 'werkweigering' of 'luiheid' gevangen konden worden gezet en aan de dwangarbeid. Hun vergoeding lag net boven of onder het overlevingsminimum — onvoldoende om fatsoenlijk te leven, laat staan zich vrij te kopen.

De tinmijnen van Oranje's eilanden Banka en Billiton waren, net als andere mijnen, door de combinatie van uitgekiende opiumgedreven schuldslavernij in praktijk meestal een enkeltje richting ondergang. Zogenaamd vrij verschilde hun situatie nauwelijks van de dwangarbeiders — net wel of net niet voldoende om te overleven. Zij werkten in de mijnen of op de immense plantages om waardevolle cash crops (suiker, tabak, koffie, thee, rubber, enz.) te oogsten, of delfstoffen (olie, goud, zilver, diamant, platina, enz.) te mijnen. Het ging van generatie op generatie. Terwijl Oranje met

mondiale grondstoffen kartels de woekerwinsten opkrikte, ging de minimale vergoeding nooit omhoog.

Het voorportaal van de strafkampen bestond uit deze contractarbeiders die werkten in, al dan niet met ijzerdraad omgeven, kampen van NV's. Alleen rondom Deli, dat vanaf 1920 voor meer dan 90% onder controle stond van Oranje's Deli Maatschappij NV, ging het om meer dan 400.000 mensen. Uit reconstructie blijkt dat het er rond 1930 ca. twee miljoen moeten zijn geweest in de Indische kroonkolonie alleen — circa 3% van de bevolking. Dat stond nog los van de zogenaamd 'vrijere' Chinese kongsi's, die op een andere manier onder de schuldenknoet zaten om bijvoorbeeld de diamant- en goudwinning op Borneo te organiseren. Die werden niet geregistreerd, maar het kunnen er makkelijk meer dan een miljoen zijn geweest.

Dit exploitatiesysteem van ondernemingen werd omgeven door een eigen controlesysteem, geleid door de NV's zelf, waarbij opiumverslaving vaak een hoofdrol speelde. Daar omheen lag een ring van al dan niet commerciële opsporingsdiensten, politie en uiteindelijk het leger als er opstand dreigde. Met de decennia was het door Oranje's administratie extreem efficiënt geworden — geslepen als een door de rivier gepolijste steen.

De achtervang, het straf-controlesysteem, was eveneens efficiënt, fijnmazig en gelegaliseerd. Elke regio beschikte over eigen detentievoorzieningen. Politieke gevangenen werden gedeporteerd naar afgelegen eilanden of herplaatst tussen kampen of mijnen, om verboden samenscholing en opstand te breken. De beruchte kampen van Boven-Digoel en Tanah Merah waren gebouwd op moerasgronden, duizenden kilometers verwijderd van familie, pers of rechtsbijstand. In Atjeh en Zuid-Celebes werd marteling als verhoormethode geaccepteerd. Na de communistische opstand van 1926 werd op Nieuw-Guinea een strafkolonie ingericht voor duizenden van zulke ongewenste dissidenten.

In vrijwel alle gevallen ging het om inheemse 'afwijkenden' — Indonesiërs die weigerden zich te schikken naar de hiërarchie van Oranje's gouvernement. Velen stierven anoniem, in sterftepercentages die nauwelijks onderdeden voor de latere SS-kampen. De schatting was dat er op elk moment ca. 100.000 mensen vastzaten in dit netwerk — ongeveer 0,2% van de bevolking. Was dit geen terreurimperium dan?

Het koloniale bestuur kende een eigen vocabulaire, maar volgde dezelfde logica als het Derde Rijk dat spoedig zou volgen. De Inlandse Politie observeerde, registreerde en infiltreerde, zoals de Gestapo dat later zou doen. De Gouvernementsmariniers en Veldpolitie functioneerden in afgelegen regio's als een paramilitaire organisatie zoals de SA: bewapend, autoritair, zelfsturend. Het Binnenlands Bestuur legde rapporten aan over netwerken, familiebanden, godsdienst, opleiding — precies zoals de Duitse Sicherheitsdienst (SD) en Reichssicherheitshauptamt dat na 1933 zou institutionaliseren.

De administrateurs, NV's en gouvernementsbedrijven van Indië kregen in het Derde Rijk hun tegenhanger in de staat zelf: kampen bemand door SS-Totenkopfbrigades, geëxploiteerd via SS-ondernemingen die dwangarbeid verhuurden aan de nazi-grootindustrie — of, zoals in Indië, rechtstreeks produceerden voor de staat tegen kostprijs.

Oranje hield via de gouverneurs een monopolie op regie en rassenordening (verbod op samenscholing of afwijking), op geweld (politie en KNIL), en op informatie (canon, censuur, propaganda). Wie zich verzette, werd verbannen, opgesloten of onderworpen aan een systeem van 'heropvoeding' — vrijwel altijd gecombineerd met dwangarbeid. Zo kostte dit systeem niets, maar leverde het juist op. Deze repressie was geen toeval, maar instrumenteel.

De geoptimaliseerde Indische uitbuiting van Oranje — door een eeuw koloniale sturing tot in detail geperfectioneerd — bood na 1933 de blauwdruk om in Europa razendsnel een vergelijkbare orde te installeren. Het bijzondere is dat ze niet direct verdween na 1945, maar langzaam opnieuw van vorm veranderde — tijdens de wederopbouw.

Spiegeling: Van Doorn tot Batavia

De vernietigingslogica van het Derde Rijk kwam niet alleen voort uit economische of ideologische motieven. Ze werd mede gevoed door dynastieke wraakzucht, historisch verlies en koloniale ervaring. De laatste Duitse keizer, Wilhelm II — verbannen naar Nederland na de Eerste Wereldoorlog — sleet zijn ballingschap in een villa in Doorn, vanwaar hij zijn haat tegen Joden, republikeinen, communisten en de 'nieuwe wereldorde' ventileerde. In talloze brieven riep hij op tot zuivering, vernietiging, herstel van autoriteit.

Zijn ideeën vonden weerklank in de netwerken die de nazi's later droegen: militair, aristocratisch, spiritueel. Zijn zoon August Wilhelm werd SA-leider; zijn andere kinderen sloten zich aan bij reactionaire netwerken in Pruisen, Oostenrijk en Hongarije en dienden in het leger dat die orde herstelde. Vanuit zijn Doornse studeerkamer stuurde Wilhelm antisemitische pamfletten de wereld in — teksten die later letterlijk zouden worden overgenomen in het SS-gedachtegoed.

Aan de andere kant van de wereld regeerde Wilhelmina, zijn verwante en ideologische spiegelbeeld, over een imperium waarin de repressieve technieken al lang waren geperfectioneerd. De administratie van Oranje's Nederlands-Indië leerde hoe men opstandige elementen structureel kon opsluiten, verplaatsen, breken.

De techniek van het deporteren van dissidenten — van Boven-Digoel naar Tanah Merah, van Java naar Nieuw-Guinea — werd later toegepast in het Derde Rijk: van Westerbork naar Auschwitz, van Drancy naar Sobibór. De legalistische façade, de infrastructuur van dwang en ondernemingen, de eenheid van administratie, geweld en propaganda: Wilhelmina kende deze logica van binnenuit.

Terwijl Wilhelm zijn verbanning verwerkte in haatfantasieën over het herstel van Pruisische orde, gaf Wilhelmina via haar gouverneurs, adjudanten en ministers sturing aan het dagelijks bestuur van een koloniaal kampensysteem dat aan precisie, schaal en duurzaamheid zijn gelijke niet kende.

De imperia weerspiegelden elkaar — geografisch, ideologisch, methodologisch. Waar Wilhelm zijn troon verloor, consolideerde Wilhelmina de hare. Waar Wilhelm zijn antisemitisme verkondigde als 'herstel van orde', voerde Wilhelmina die orde al uit — discreet en maximaal gecamoufleerd. Twee parallelle bewegingen: de ene in ballingschap, de andere in het centrum van de macht.

Maar beiden legden de fundamenten voor een twintigste-eeuws systeem waarin controle, zuivering en repressie structureel werden — niet als excessen, maar als bestuursvorm. Beide systemen waren 'rabiaat' racistisch, gegoten in eugenetische logica. En beiden bestuurden op afstand: Wilhelmina zette nooit voet op Indische bodem, Wilhelm II keerde nooit terug naar Berlijn.

Conclusie: Het kamp als kern van het systeem

Wat de nazi's in amper tien jaar optuigden, was geen plotselinge ontsporing. Het was de systematische voortzetting van een bestuurslogica die elders al lang bestond. Het kamp als kernstructuur van macht was geen Duitse uitvinding, maar werd in een Europees-koloniaal laboratorium ontwikkeld, getest en 'vervolmaakt'. Oranje's Indië bood het blauwdrukmodel;

Wilhelm's ballingschap het ideologische vuur; de moderne wetenschap het pseudowetenschappelijke masker; en de aristocratische netwerken de praktische overdracht.

De SS bouwde voort op technieken die Nederlandse 'ondernemers', het KNIL en het Binnenlands Bestuur al decennia toepasten: commerciële schuldslavernij voor de meest kanslozen; voor opstandige elementen identificatie, isolatie, verplaatsing, heropvoeding, dwangarbeid, uitroeiing. Het verschil lag in de ideologische lading — niet in de structuur. Het Derde Rijk kopieerde en upgrade-de. Het kampregime in Europa leek op dat in Atjeh of Nieuw-Guinea — maar het werd industrieel aangelegd, spiritueel geladen, pseudowetenschappelijk gelegitimeerd, en uiteindelijk ook ingezet voor massavernietiging.

De kern was echter niet de ideologie, maar de machtstechniek: het vermogen om met militaire, juridische en administratieve middelen complete bevolkingsgroepen te isoleren, te reduceren tot economische functie, en — indien gewenst — te elimineren. Dit vermogen kwam niet uit het niets. Het was het resultaat van een eeuwenlange evolutie van koloniaal bestuur, van Oranje's erfgenamen, van aristocratische netwerken die hun methodes verfijnden in overzeese laboratoria. Wat begon in Batavia en Boven-Digoel, eindigde in Auschwitz en Sobibór. Niet als ontsporing, maar als systematische uitkomst van een bestuursvorm die repressie niet schuwde, maar integreerde — en uiteindelijk sacraliseerde om het onvoorstelbare te kunnen doen.

Om werkelijk te begrijpen wat deze schokkende economische infrastructuur inhield — met haar uitwassen én haar logica — moet men de eigen koloniale geschiedenis onder ogen zien. Begrijpen wat Carnegie's 'wereldbankenplan voor vrede' werkelijk betekende. Waarom industriële kartels als IG Farben en Unilever zo snel konden ontstaan en waarvoor ze bedoeld waren: maximale exploitatie.

De nazi-kampstaat was geen moment van barbarij, maar een spiegel: van ons systeem, onze geschiedenis, onze logica van orde — die na 1945 verder opbloeide in wat we het kapitalistische systeem noemen.

Het dubbelspel van de Westerse Geallieerden en het Derde Rijk (1939-1945)

De Blitzkrieg (1940-1941)

Noord Europa: Finland, Denemarken, Noorwegen en Zweden

Stalin probeerde in haar voormalige domein Finland een vrijwillige overgave af te dwingen, zoals eerder Estland, Letland en Litouwen bezweken onder Russische druk eind 1939. De onderhandelingen liepen stuk op 14 oktober. Slechts zes weken later, op 30 november, begon de Sovjet-Unie aan haar inval: de Winteroorlog (1939–1940). In ijskoude guerrilla-gevechten weerden de Finnen zich met minimale middelen tegen een overmacht van 100 tot 300 keer zoveel tanks en vliegtuigen. De verliezen aan Sovjetzijde waren desastreus — zes keer hoger dan die van de Finnen. Toch werd Finland op 13 maart 1940 gedwongen 9% van zijn grondgebied af te staan. Zelfstandigheid behield het, maar tegen een hoge prijs.

De aanval werd internationaal veroordeeld; de Volkenbond zette de Sovjet-Unie uit de organisatie. Maar het effect op Duitsland was anders. De zwakke prestaties van het Rode Leger overtuigden Hitler ervan dat een aanval op de USSR haalbaar was. Nazi-Duitsland steunde Finland in zijn onafhankelijkheid, in ruil voor deelname aan Operatie Barbarossa: van juni 1941 tot september 1944 vocht het land mee in de zogeheten 'Vervolgoorlog'.

Het koninkrijk Denemarken-Noorwegen, cultureel verwant aan Groot-Duitsland via het eugenetische *Nordicism* en de Angelsaksische adel, bood nauwelijks weerstand. Op 8 april 1940 startte Operatie Weserübung: de Blitzkrieg tegen het Noorden. Denemarken capituleerde al na zes uur — een record in Europese oorlogsvoering. Noorwegen hield het langer vol. De Britten en Fransen probeerden via hun marines tegenstand te bieden, terwijl NSDAP-klonen als Vidkun Quisling's *Nasjonal Samling* op de dag van de invasie een mislukte coup pleegden. De strijd om het enorme land duurde tot 9 juni. De Duitsers ondervonden enige weerstand op zee, maar wonnen via de lucht. Dat gebeurde vooral door de snelle luchtverplaatsing van infanterie naar veroverde vliegvelden, waarmee de Duitse mobiliteit die van de Noren ver overtrof.

Het koninkrijk Zweden bleef 'neutraal', maar was in werkelijkheid een belangrijke partner van het Derde Rijk. De Zweedse regering voerde een uitgesproken anti-communistische koers en leverde onder andere massaal ijzererts en machineonderdelen aan Hitlers grootindustrie. Koning Gustav V (r. 1907–1950), zelf pro-Nazi, eerde Hermann Göring in 1939 — middenin de antisemitische terreur — met een koninklijke onderscheiding. Gedurende de oorlog onderhield Gustav V nauwe contacten met nazi-leiders, zogenaamd uit diplomatieke overwegingen. Zweden, net als Zwitserland, stempelde alvast een grote 'J' in de paspoorten van Joodse vluchtelingen — een merkstempel die hen elders de toegang ontzegde, maar wellicht ook al markeerde voor een onbekend vervolg.

In juni 1941, onder persoonlijke druk van Gustav V, kreeg de 163e Wehrmachtd divisie toestemming om via Zweeds grondgebied naar Finland te trekken voor de vernietigende aanval op de Sovjet-Unie. De actie was formeel in strijd met het Zweedse neutraliteitsbeleid en het internationale oorlogsrecht — maar maakte onverbloemd duidelijk dat die neutraliteit vooral een juridisch rookgordijn was.

Benelux

Met Operatie Fall Gelb valt Duitsland op 10 mei 1940 Nederland, Luxemburg en België binnen. In Luxemburg — het erfelijke domein van Huis Nassau sinds 1890 — raken slechts zeven Luxemburgse militairen gewond; het gevecht is na enkele uren beslecht. Nederland capituleert na vijf dagen, na de inzet van Duitse parachutisten en het verwoestende bombardement op onder meer Rotterdam. Het

dreigement van verdere vernietiging bleek voldoende drukmiddel voor onmiddellijke overgave. Wilhelmina, Juliana en Bernhard voeren op 13 mei — ondanks plechtige beloften van slechts twee dagen eerder — halsoverkop over naar Engeland. De abrupte vlucht van kroon en regering leidde tot bestuurlijke chaos en demoralisering van het militaire apparaat, wat de Duitse Blitzkrieg nog verder in de kaart speelde. De overrompeling kwam als een complete verrassing; de snelheid van de Duitse opmars liet velen nauwelijks de tijd om te vluchten.

In België werd binnen enkele uren de volledige luchtmacht vernietigd, waarmee het land militair-technisch kansloos werd. Koning en opperbevelhebber Leopold III (r. 1934–1951) — lid van dezelfde Saksisch-Coburg-Gotha-dynastie als de pro-nazi koningshuizen van Groot-Brittannië en Bulgarije — voerde het Belgische leger ogenschijnlijk moedig aan, maar kon geen verschil maken. Juist doordat hij achttien dagen weerstand bood tegen een superieure overmacht, verstomden de directe verdenkingen dat hij heimelijk met de bezetter zou samenwerken. Toch weigerde Leopold zijn regering naar Londen te volgen en gaf hij op eigen gezag het leger over aan Nazi-Duitsland zonder overleg. Zijn ontmoeting met Hitler op de Berghof (november 1940), zijn stilzwijgen over de Jodenvervolging, het geheime huwelijk met Lilian Baels (1941) én de aanhoudende contacten met de bezetter ondermijnden zijn legitimiteit verder. In 1951 leidde dit alsnog tot zijn aftreden — feitelijk: zijn afzetting.[360]

Ook elders speelden zich merkwaardige gebeurtenissen af. De British Expeditionary Force (BEF) — 335.000 man sterk — trok zich, met steun van premier Churchill (r. 10 mei 1940–1945), samen met 40.000 Franse soldaten tussen 26 mei en 4 juni terug via de haven van Duinkerke. Het was minder een overwinning dan een stille machtsoverdracht: al op de vijfde dag bevonden Duitse troepen zich in West-België en hadden zij de Franse eenheden omsingeld. In plaats van vernietiging liet het Verenigd Koninkrijk een geschenk van formaat achter: 1.200 artilleriestukken, 1.250 luchtafweer- en antitankkanonnen, 11.000 machinegeweren, 75.000 voertuigen en een gigantische munitievoorraad.

Na korte vertraging gaven de 600.000 Belgische soldaten zich op 28 mei over — exact achttien dagen na het begin van de aanval. De arianisatie van de Benelux begon direct met een opvallend hoog niveau van collaboratie.

Frankrijk

Op papier beschikte Frankrijk begin 1940 over het sterkste leger van West-Europa: numeriek groter dan dat van Duitsland, met meer artillerie, beter bepantserde tanks, en de versterkte Maginotlinie als ogenschijnlijk onneembare grensverdediging. Toch zou de Franse staat binnen anderhalve maand volledig instorten — niet vanwege inferieure wapens, maar door opvallend falende bevelstructuren.

Een veelzeggend incident spreekt boekdelen. Tijdens Operatie Fall Gelb rapporteerde een Franse verkenningsvlucht een gigantische file Duitse tanks en voertuigen in het Ardense woud — kwetsbaar opgesteld, urenlang zonder luchtdekking. Eén enkele luchtaanval had de hele colonne kunnen vernietigen en de opmars weken kunnen vertragen. Het Franse opperbevel besloot niets te doen. Had men ingegrepen, dan was de Duitse Blitzkrieg wellicht al gesmoord bij de start.

---

[360] Na de bevrijding verhinderde de regering zijn terugkeer en barstte een jarenlange machtscrisis los, de zogeheten *Koningskwestie*. Bij de volksraadpleging van 1950 stemde 57% voor zijn terugkeer, maar de kloof tussen Vlaanderen (72% vóór) en Wallonië (58% tégen) was zó explosief dat de koning — om een burgeroorlog te vermijden — op 16 juli 1951 de facto werd afgezet. Zijn zoon Boudewijn (1951–1993) nam de troon over. Leopold werd formeel niet veroordeeld voor collaboratie, maar politiek was zijn positie onhoudbaar geworden.

Na de val van de Benelux begon op 5 juni 1940 de tweede fase: Operatie *Fall Rot*. De Duitsers omzeilden simpelweg de statische Maginotlinie, trokken via het ongedekte noorden diep Frankrijk binnen en gebruikten de zogeheten *Sichelschnitt* — een klassieke tangbeweging die zowel het leger als de regering binnen enkele dagen brak. De rooms-katholieke Philippe Pétain (1856–1951, r. 1917–1940), de 'Leeuw van Verdun' en Franse maarschalk sinds de Eerste Wereldoorlog, vroeg al op 17 juni een wapenstilstand aan. Deze trad in werking op 25 juni.

De fascist Pétain, op dat moment hoogste militair van de Franse Republiek, greep de nederlaag aan voor een *de facto* staatsgreep met toestemming van Berlijn. Als staatshoofd van het nieuwe Vichy-regime leidde hij een autoritair, katholiek en fascistisch bewind dat vergelijkbaar was met de politiek van het Derde Rijk — zij het in Franse vorm. Het regime was juridisch gezien een vazalstaat van Duitsland, maar politiek en cultureel relatief zelfstandig, en collaboreerde diepgaand op alle niveaus.

Het regime bestuurde volgens dezelfde doctrine als het Derde Rijk, maar dan in een Franse jas: binnen *Ordre Nouveau* (ca. 1930) werd niet alleen de Rooms-Katholieke Kerk als oorspronkelijke staatsreligie herbevestigd, ook speelde de fascistische *Croix de Feu* (1927) een aanzienlijke rol — via conservatief-katholieke netwerken Oranje's machtige Wendel-broers, destijds de grootste industriële werkgevers van Frankrijk, en met jonge ambitieuze leden als François Mitterrand. Deze beweging was de katholiek-antisemitische tegenhanger van de SS, compleet met doodshoofdsymboliek en talloze WOI-veteranen onder de gelederen. Ze was uitgesproken antisemitisch en promootte in Frans-Algerije actief aanvallen op moslims en Joodse Algerijnen.

Na de gezamenlijke Duits-Italiaanse bezetting van geheel Frankrijk in november 1942 werden alle joodse gemeenschappen systematisch opgejaagd en gedeporteerd. Desondanks wist circa 75% van de 340.000 Franse Joden tijdig te vluchten — vooral via de tot dan toe niet-bezette zuidelijke regio's. De overigen werden grotendeels gedeporteerd en vernietigd.

In nauwelijks zeventig dagen had Duitsland — via de verovering van Noorwegen, Denemarken, de Benelux en Frankrijk — meer dan de helft van West-Europa onderworpen in een *Blitzkrieg*. De resterende 'neutrale' staten, zoals Portugal, Spanje, Zwitserland en Zweden, speelden intussen een sleutelrol binnen het fascistische machtsblok. Hun neutraliteit was façade, hun functie vitaal: Zweden leverde ijzererts en andere diensten, Zwitserland fungeerde als bankier, witwasspil en favoriete locatie voor *tarnung*, Spanje en Portugal faciliteerden import, smokkelroutes en vluchtkapitaal.

Vervolgens sloten veel fascistisch-dictatoriale Oost-Europese staten — zoals Roemenië, Bulgarije en Hongarije — zich aan bij het Anti-Kominternpact (1936): het strategische verbond tegen de Sovjet-Unie. Europa was in 1940 en 1941 geen slagveld van ideologieën, maar een lappendeken van vazalstaten en collaborerende regimes — waarbij nagenoeg alle lijnen, zichtbaar of verborgen, leiden van en naar Berlijn.

Brittannië

De conservatieve *white-power* imperialist, Birmah Oil-topadviseur, oud-*Treasury* minister en voormalig admiraal Sir Winston Leonard Spencer Churchill (r. 1940–1945 / 1951–1955), wordt premier op 10 mei 1940 — exact de dag waarop Duitsland Nederland binnenvalt. Churchill, van meet af aan bewonderaar van het eugenetisch gedachtegoed, wijst elke vorm van vrede met Hitler principieel van de hand, maar onderneemt tegelijkertijd nauwelijks militaire actie tegen Duitsland en noemt de Jodenvernietiging een 'binnenlandse aangelegenheid'.

De enige uitzondering vormt een vroege serie bombardementen op olieraffinaderijen in West-Europa, kort nadat de Britse troepen zich — versneld en vrijwel ongehinderd — terugtrekken uit

België. Vanaf 26 mei 1940 evacueert het Verenigd Koninkrijk in acht dagen tijd 335.000 Britse en 40.000 Franse soldaten via de haven van Duinkerke. De Britten laten daarbij een enorme hoeveelheid oorlogsmaterieel achter, maar behouden hun elites.

Na de Duitse verovering van de Benelux en grote delen van Frankrijk start de zogeheten *Battle of Britain* (10 juli – 31 oktober 1940): een luchtoorlog tussen de *Royal Air Force* (RAF) en de *Luftwaffe*. Met respectievelijk ca. 1.950 en 2.550 vliegtuigen lijken de cijfers indrukwekkend, maar in werkelijkheid werden nooit meer dan 300 toestellen tegelijk ingezet. Er vallen 1.532 doden aan Britse kant en 2.585 aan Duitse zijde. De impact blijft militair gezien beperkt: de meeste Duitse luchtcapaciteit was gericht op het Oostfront, en de invasiedreiging voor Groot-Brittannië was strategisch onrealistisch. Toch presenteert Churchill de luchtcampagne als een overwinning van wereldformaat — zijn eerste grote propagandasucces.

De Duitse reactie, *The Blitz* (9 september 1940 – 11 mei 1941), richt zich op industriële doelen en havens in Londen en andere steden. De bombardementen eisen circa 43.000 burgerdoden, waarvan de helft in de Britse hoofdstad. Ironisch genoeg treft de campagne vooral de zware industrie, waardoor de Britten nog afhankelijker wordt van Amerikaanse leveringen — die medio 1941 pas mobilieren voor oorlog. De niet bedreigende aanvallen amputeren de Engelsen oorlogscapaciteit, terwijl hun enorme, maar verouderde, stoomaangedreven commerciële vloot word gekortwiekt door Duitse u-boten. De campagne zorgt voor massale mobilisatie achter Churchill.

Tot zeker 1941 voeren de Britten een complex dubbelspel met Duitsland, mogelijk ingegeven door gedeelde elitaire ‘Noords-aristocratische’ en antisemitische ideologieën binnen de Britse en Duitse bovenlagen. Bijvoorbeeld: toen Roemenië zich op 23 november 1940 bij de Asmogendheden aansloot, kreeg het Derde Rijk direcctere toegang tot de grootste olievelden van Europa: de achilleshiel van Hitlers oorlogsmachine. De Roemeense olievelden zijn de achilleshiel van de Asmogendheden en de Britten kunnen de grotendeels nog onbewaakt Roemeense olievelden gedurende 4 maanden vrij bombarderen vanuit hun vliegvelden in de Balkan, maar ze doen dit niet.

Hitler gebruikte die dreiging juist als voorwendsel voor de invasie van Joegoslavië en Griekenland in april 1941. Daarna was heel continentaal Europa onder controle van As-handen — en stond niets Operatie Barbarossa nog in de weg. Met steun van bondgenoten Japan, Italië en Oost Europese bondgenoten beginnen de Duitsers hun vernietigingsoorlog tegen de Sovjet-Unie op 22 juni 1941.

Balkan en Griekenland

Aan de vooravond van Operatie Barbarossa in september 1941 sloot het Koninkrijk Joegoslavië (1918–1951) zich op 25 maart 1941 aan bij de Asmogendheden, onder regent prins Paul (r. 1934–1941) van het koninklijk huis. Volgens de Joegoslavische grondwet (1931) beschikte het koningshuis over verregaande bevoegdheden. Paul I was destijds aangesteld na een pro-Britse staatsgreep, maar werd twee dagen na de aansluiting afgezet — op 27 maart 1941 — ten gunste van zijn neef Peter II (r. 1934–1945), die vervolgens weigerde met Joegoslavië deel te nemen aan de Asmogendheden.

Op 7 april 1941 werd Joegoslavië van vier kanten tegelijk aangvallen: Hongarije, Oostenrijk, Bulgarije en Italië lanceerden een gecoördineerde aanval, terwijl de *Luftwaffe* de Servische hoofdstad Belgrado drie dagen lang systematisch bombardeerde. Het koninkrijk stortte snel in. Het Griekse koninkrijk volgde korte tijd later. De op papier oppermachtige Britse vloot — de grootste ter wereld — leed een snelle, vernederende nederlaag en trok zich terug uit de regio. Op 17 april capituleerde Joegoslavië, en op 27 april volgde Griekenland — respectievelijk na tien en twintig dagen oorlog.

De onthullende cijfers van de Blitzkrieg

De Duitse Blitzkrieg in het Westen leek eerder op een showproces dan op een klassieke militaire verovering. Alles wees op vooropzet en geheime planning: de snelle val van West-Europa fungeerde als openingsbedrijf van een gepland federaal Nazi-Fascistisch Europa, gebaseerd op een gedeelde eugenetische ideologie die in contemporaine kringen vaak werd aangeduid als 'Noors-Christelijk' — een raciaal gelaagd, Ariaans cultuurmodel waarin kerk en adel opnieuw de onzichtbare bovenlaag zouden vormen, en het 'joods-bolsjewiekisme' permanent moest worden uitgeschakeld.

Een zeldzaam citaat van Wilhelm II suggereert dat "de hand van God" (lees: het Vaticaan) hier aan het werk was:

The hand of God is creating a new World & working miracles...We are becoming the U.S. of Europe under German leadership, a united European Continent, nobody ever hoped to see. The Jews [are] beeing thrust out of their nefarious positions in all countries, whom they have driven to hostility for centuries. — Brief aan Margarethe Landgravin von Hessen, 3 november 1940, geciteerd in: John C. G. Röhl, The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany (1996), p. 212.

Al in 1936 was internationaal duidelijk dat Nazi-Duitsland op grote schaal herbewapende. In datzelfde jaar sloot het met Italië en Japan het anti-communistische Komintern-pact, dat zich expliciet richtte tegen de Sovjet-Unie. De buurlanden hadden dus ruimschoots de tijd om hun defensie op te bouwen. Frankrijk beschikte op papier zelfs over een leger dat minstens zo sterk was als dat van Duitsland — maar capituleerde al na zes weken strijd. Het werd vervolgens tot 100.000 man teruggebracht. Grote delen van het resterende Franse leger, vooral uit de koloniale eenheden, kwamen onder bevel van het zuidelijke Vichy-regime en werden ingezet voor de militarisering van Frans Noord-Afrika. De Engelse troepenmacht trok zich via Duinkerke terug en nam onder Churchill een afwachtende, defensieve houding aan.

Aan geallieerde zijde vielen tijdens de verovering van West- en Noord-Europa slechts 13.567 militaire doden. Gezien de schaal van de mobilisaties was dit cijfer uitzonderlijk laag: bij vergelijkbare operaties vallen doorgaans ook verliezen buiten het slagveld. Het dodental van de Blitzkrieg in West-Europa was dus nagenoeg te verwaarlozen — zeker vergeleken met de verliezen die Duitsland later zou lijden aan het Oostfront.

In de Slavische Republiek Polen (1919-1939) — waaronder voormalig Pruisen en Silezië, traditioneel Habsburg-gebied — dat als *'Untermensch'*-gebied was bestempeld, werden niet alleen aanzienlijk meer Duitse verliezen geleden, maar ook de meeste Europese burgerslachtoffers geregistreerd. Daar vond — net als later in de Sovjet-Unie — de totale vernietiging plaats van civiele infrastructuur, spoorlijnen, elektriciteitsnetten, watervoorziening en steden. Het grootschalige vernietigingsprogramma startte daar.

In de Slavische Republiek Polen (1919–1939) — grotendeels bestaand uit voormalig Pruisisch en Habsburgs grondgebied in Silezië — die reeds in 1939 tot 'Untermensch'-gebied was bestempeld, werden niet alleen aanzienlijk meer Duitse verliezen geleden, maar werden ook de meeste Europese burgerslachtoffers geregistreerd. Daar vond — net als later in de Sovjet-Unie — de totale vernietiging plaats van civiele infrastructuur: spoorlijnen, elektriciteitsnetten, watervoorziening, administratieve centra en complete steden. In Polen woonde relatief veel Joodse bevolking en startte ook het grootschalige vernietigingsprogramma.

Ook in het Grieks-Orthodoxe Griekenland, dat eind april 1941 onder de voet werd gelopen, vielen uitzonderlijk veel doden — meer dan in geheel West-Europa samen — en werd de civiele infrastructuur doelbewust vernietigd. Daarnaast werd het land systematisch archeologisch

geplunderd, ogenschijnlijk om de geschiedenis letterlijk te kunnen herschrijven in de richting van het Arisch-positiefchristelijke narratief. De Blitzkrieg functioneerde daarmee niet louter als militaire strategie, maar als christelijk-ideologisch ordenings- en zuiveringsinstrument. Het vormde een herstel in lijn met het Concilie van Chalcedon (451), het oecumenische fundament onder de katholiek-protestantse wereldorde, waarin het bijzondere trinitaire wereldbeeld van Zoon–Vader–Geest werd vastgelegd. Het Grieks-Orthodoxe denken week daarvan af — en viel daarmee buiten het beoogde schema. Die logica werd onder het nazisme hernomen: snelle overgave in de 'beschaafde' West-Europese zones, vernietiging en zuivering in de als inferieur beschouwde Oost- en Zuidoost-Europese gebieden.

Tabel: Slachtoffers WO2 Duitse Blitzkrieg (1939–1941) tot aan Operatie Barbarossa (22 juni 1941)

Land/regio[361]	**Militaire doden**[362]	**Militaire doden (eerder) gevallen**	**Burgerdoden***
Polen (Slavisch)	96.000		—
Groot-Brittannië	1.500 (schatting)		43.381
Frankrijk[363]	2.700		—
Nederland[364]	2.032		1.150 (Rotterdam)
België[365]	6.000		—
Luxemburg	0		—
Denemarken[366]	13		—
Noorwegen[367]	1.335		—
Zweden	0		—
Overig:			
Griekenland (Grieks-Orthodox)	13.048		—
Duitsland[368]	85.000		—
Oostenrijk	26.000		—
Finland	25.000		—
Italië	39.000		—
Italiaans-Albanië[369]		185–560	—
Italiaans-Libië[370]		0	0

[361] https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_battles_by_casualties
[362] https://nl.wikipedia.org/wiki/Slachtoffers_in_de_Tweede_Wereldoorlog
[363] https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_casualties_of_World_War_II
[364] https://nl.wikipedia.org/wiki/Duitse_aanval_op_Nederland_in_1940
[365] https://pieterserrien.be/2015/05/21/duitse-bombardementen-op-belgie-tijdens-de-tweede-wereldoorlog/
[366] https://web.archive.org/web/20120306144404/http://www.milhist.dk/besattelsen/ww2stat/ww2stat.html
[367] http://www.historyofwar.org/articles/wars_norway_1940.html
[368] https://en.wikipedia.org/wiki/German_casualties_in_World_War_II, tot eind 1940
[369] https://en.wikipedia.org/wiki/Italian_invasion_of_Albania
[370] https://en.wikipedia.org/wiki/Italian_Libya

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Land/regio[361]	Militaire doden[362]	Militaire doden (eerder) gevallen	Burgerdoden*
Italiaans-Soedan		25.500	275.000
Italiaans-Eritrea[371]	13.000		44.000
Roemenië	0		—
Hongarije	250 (schatting)		—
Bulgarije	0		—
Joegoslavië	250 (schatting)		—
Brits-Egypte[372]	160		0
Totaal	**280.000**		

** Europese Joden en bepaalde andere groepen als Roma hadden hun hun burgerschap verloren en zijn hier niet meegerekend.*

Windsor, Washington en Wilhelmina: de verborgen overdracht van wereldmacht

Londen — en daarmee het immense Commonwealth-imperium van George VI — werd de speelbal tussen Washington en Berlijn, en uiteindelijk langzaam gefileerd. Het spel dat Churchill moest spelen, was uitermate complex. Het resultaat van zijn opzwepende anti-Hitlerpolitiek was dat George VI de controle verloor. Hij bleef weliswaar op de troon, maar het eigendom werd ondertussen elders ondergebracht. George VI was een monarch in huisarrest: de macht gleed weg, het geld vloeide door — en ogenschijnlijk zelfs via hem — maar de controle kwam bij anderen te liggen.[373][374]

Op de achtergrond lijkt sprake van een strijd tussen de grootste en machtigste Europese adellijke huizen. Er lijkt collaboratie te zijn geweest tussen het pro-nazi huis Saksen-Coburg en Gotha en het in 1917 gecamoufleerde huis Windsor van dezelfde dynastie, om vrede te stichten tussen het Britse imperium en het Derde Rijk. Zowel ex-koning Edward VIII, Leopold III, huispatriarch Carl Eduard II als George VI (r. 1936–1952) lijken een hoofdrol te hebben gespeeld bij die coup ten gunste van Berlijn. Daartegenover stonden Huis Oranje, de Hohenzollern en ogenschijnlijk oud-Burmah-topadviseur Churchill — de onderneming waarmee Oranje's Koninklijke vanaf het begin opvallend nauw samenwerkte — die stelselmatig vrede weigerden en van Engeland een pro-VS, anti-nazi bolwerk

---

[371] https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Italo-Ethiopian_War
[372] https://en.wikipedia.org/wiki/Italian_invasion_of_Egypt
[373] Edward VIII (1894–1972), die in 1936 na een kort koningschap troonsafstand deed om te trouwen met de gescheiden Amerikaanse Wallis Simpson, werd in oktober 1937 samen met haar ontvangen door Hitler in Berghof. Zijn uitgesproken sympathie voor het Derde Rijk, evenals zijn contacten met Britse nazi-gezinde aristocraten, maakten hem politiek explosief. Churchill en het Britse establishment zagen zich genoodzaakt hem op afstand te plaatsen: op 18 juli 1940 werd hij benoemd tot gouverneur van de Bahama's, een weinig prestigieuze post die hij vanaf 17 augustus 1940 formeel bekleedde tot 16 maart 1945. Edward beschouwde het als een vernedering en sprak smalend over zijn standplaats als een "third-rate colony". Zijn verbanning geldt algemeen als een subtiele neutralisatie van een risicofiguur binnen de Britse elite.
[374] Hoewel George VI niet officieel onder huisarrest stond, werd zijn bewegingsruimte — zowel fysiek als constitutioneel — zwaar beperkt. Zijn hof stond onder permanente observatie van MI5, zijn militaire ambities werden gefrustreerd, zijn toegang tot strategische besluitvorming was minimaal, en zijn autonomie werd in toenemende mate omgeven door veiligheids-, diplomatieke en constitutionele filters. Zie o.a. *The Windsors at War* (2023), Susan Williams; *The Monarchy and the Constitution* (1995), Vernon Bogdanor; *George VI: The Dutiful King* (1998), Sarah Bradford; *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5* (2009), Christopher Andrew.

maakten. De Duitse pogingen tot vrede met Engeland en de VS gingen door gedurende de hele oorlog, via de hertog van Windsor, via de BIS, via figuren als Sosthenes Behn, Mooney en Westrick. Het enige resultaat was dat partijen in gesprek bleven, maar uiteindelijk werd de enorme bankschoef van de VS en de USSR zelfs het Duizendjarige Rijk te machtig.

De geheime vredeslijn Windsor–Ribbentrop–Hess

Achter de publieke façade van Churchills (en Wilhelmina's) 'we zullen nooit opgeven'-retoriek speelde zich tussen 1936 en 1941 een uiterst complexe diplomatieke schaduwstrijd af — niet in de openbaarheid van het Lagerhuis of Downing Street, maar in de vertrekken van adellijke landgoederen, binnen gesloten circuits van militaire ordes, bankierskringen en dynastieke lijnen. Centraal in deze verborgen diplomatie stond de voormalige Britse koning Edward VIII, na zijn abdicatie in 1936 bekend als de hertog van Windsor.

Edward, openlijk bewonderaar van Hitler, had zich reeds vóór zijn troonsafstand verbonden met Duitse elitefamilies, waaronder zijn verre neef Carl Eduard II van Saksen-Coburg-Gotha — formeel hoofd van het Huis en NSDAP-supporter van het eerste uur. In 1937 bezochten Edward en zijn Amerikaanse echtgenote Wallis Simpson het Derde Rijk, dineerden met Hitler op de Berghof en legden kransen bij de graven van gesneuvelde nazi's. De ontvangst was koninklijk. De intentie was geopolitiek. De banden tussen Windsor en Berlijn, ooit op erfelijke basis, werden hernieuwd als onderhandelingstunnels in een wereldorde die op barsten stond.

Parallel aan deze diplomatie werd Joachim von Ribbentrop — Hitlers vertrouweling en, net als Huis Saksen-Coburg-Gotha, zeer nauw betrokken bij zowel de Anglo-German Fellowship (1935–1939) als de Deutsch-Englische Gesellschaft (1935–1945) — de eerste Duitse ambassadeur in Londen (1936–1938), en hij bleef de belangrijkste liaison tussen Buckingham Palace en Berlijn tot de oorlog in september 1939 uitbrak. In zijn rapportages beschreef Ribbentrop de hertog als 'zeer welwillend jegens Duitsland' en 'een mogelijk politiek hefboomelement' om Engeland op vredeskoers te krijgen. Wat tussen hen besproken werd, bleef buiten de archieven. Wat ervan doorsijpelde, suggereerde een geheim akkoord: Duitse hegemonie op het continent in ruil voor Brits imperiaal behoud — het oude machtsevenwicht, op nazi-fascistische voorwaarden, in lijn met de belangen van Huis Saksen-Coburg-Gotha.

Toen de oorlog op 10 mei 1940 uitbrak, viel Churchill op exact die dag de positie van premier ten deel. De aanstelling leek geen toeval, maar een actieve interventie van de Britse elite. Churchill was uitgesproken tegen een vredesakkoord met Duitsland en stond haaks op de appeasementlijn van zijn voorganger Neville Chamberlain.

Toch ondernam hij in de eerste periode opvallend weinig: er was geen invasie van Europa, geen blokkade van Duitsland en geen serieuze actie, behalve luchtgevechten. Tussen 26 mei en 4 juni mochten de Engelsen zich vrij ongehinderd terugtrekken via Duinkerke. Sommigen zien hierin een 'gebarenoorlog' tussen elitegroepen. Tussen juni en juli 1940 zoekt Duitsland, terwijl het Engeland bombardeert (ogenschijnlijk op suggestie van de hertog), actief naar diplomatieke kanalen om vrede te sluiten. Hitler gelooft dat het VK mogelijk bereid is tot een deal. Wat er gebeurt, is dat de hertog van Windsor abrupt naar de Bahama's wordt overgeplaatst in juli 1940 — op diplomatieke missie als koloniaal gouverneur, maar in werkelijkheid in ballingschap geplaatst, ver van Europa, ver van invloed. Het lijkt erop dat Churchill hem op afstand zette om een geheim vredesinitiatief en een eventuele pro-Duitse coup te saboteren.

Het vredesinitiatief van nazi-Duitsland bereikte zijn climax met de diplomatieke wanhoopspoging van Rudolf Hess op 10 mei 1941 — exact één jaar na de aanval op de Lage Landen. Hess, tot dan toe de feitelijke tweede man (!) van het Derde Rijk, vloog solo in een Messerschmitt Bf 110 van Augsburg naar Schotland, waar hij neerkwam bij het landgoed van de Duke of Hamilton — een aristocratische RAF-commandant met wie hij vermoedelijk eerder contact had gehad. Zijn missie: vrede aanbieden aan Groot-Brittannië. De voorwaarden waren in basis, naar verluidt, eenvoudig en strategisch: Duitsland zou het Britse imperium erkennen, het Verenigd Koninkrijk de Duitse hegemonie op het continent, en beide mogendheden zouden gezamenlijk een antibolsjewistisch pact sluiten tegen de Sovjet-Unie.

De geheime vredesvoorstellen die via Hess werden overgebracht, zouden bovendien ruimte hebben geboden voor een gedeeltelijke Duitse terugtrekking uit West-Europa. Die suggestie krijgt extra lading wanneer ze wordt gelezen naast de zogenoemde stadhoudersbrief van prins Bernhard (april 1942), waarin hij — buiten de bestaande constitutionele orde — volgens mondelinge overlevering vroeg om regent-veldheer van Nederland onder Duitse supervisie te mogen worden. Op dat moment waren zowel Nederlands-Indië als grote delen van het Britse imperium waarin Oranje aanzienlijke belangen had, al bijna bezet door partner Japan (januari–mei 1942).

Premier Winston Churchill eiste echter niets minder dan de onvoorwaardelijke overgave van Hitler. Hess werd direct gevangengenomen, en zijn missie werd publiekelijk weggezet als het werk van een geesteszieke zonder mandaat. Maar in werkelijkheid werd hier mogelijk een reële — en laatste — kans op vrede begraven: een vrede waarbij Amerikaanse steun aan Engeland en verdere oorlogskosten hadden kunnen worden vermeden. Vanaf mei 1942 zaten de kinderen van Juliana en Bernhard in het zwembad van president Roosevelt in Hyde Park.

De betrekkingen tussen president Franklin D. Roosevelt, het machtige bankimperium J.P. Morgan en Stalins Sovjet-Unie waren op dat moment opvallend vriendschappelijk en strategisch intensief. De vernietigingsaanval op de Sovjet-Unie volgde zes weken later, op 22 juni 1941. Daarmee kon het Derde Rijk — opnieuw — rekenen op een twee-frontenoorlog: ditmaal tegen twee opkomende wereldmachten.

Het lijkt dan ook geen toeval dat Hitler in augustus 1942 begon met de bouw van de enorme Atlantikwall: een verdedigingslinie van Noorwegen tot de Spaanse grens, bedoeld om het continent te beschermen tegen een westelijke invasie. Juist in die maand wierp koningin Wilhelmina zich op als moreel leider van het 'vrije' Westen, met haar geruchtmakende toespraak voor het Amerikaanse Congress. Vervolgens militairiseerde ook de Verenigde Staten volledig voor een *total war*-inspanning. Vanaf dat moment werd het verloop van de oorlog voorspelbaar.

Het fileren van Washington via financiële geopolitiek (à la Carnegie)

Brittannië was eind 1940 vrijwel technisch failliet — een herhaling van de situatie in de Eerste Wereldoorlog. WOII en de periode erna zouden resulteren in een langzame ontmanteling van het VK, en daarmee van de positie van George VI als dynastieke wereldmacht via 'zijn' Commonwealth. Ook Wilhelmina, die een bloedhekel had aan communisten, had enorme financiële belangen in het Britse imperium en bij haar voortbestaan. Net als in de Eerste Wereldoorlog werd het VK financieel uitgehold — nu nog sterker, want het vertrouwen in de troon leek er niet meer te zijn.

De weigerhouding van de populaire Churchill dreef Londen financieel in de handen van Washington. Die was bereid tot enorme Lend-Leasecontracten — uiteindelijk $11 miljard aan goederen — maar de prijs was hoog. Er werd *free on board* geleverd. De aanzienlijke U-bootvloot op de Atlantische

Oceaan reduceerde de enorme, maar verouderde commerciële stoombotenvloot van de Engelsen in hoog tempo. Toen Londen eind 1940 niet meer kon betalen, werd betaling in natura geëist: vliegvelden in de Amerika's voor 50 destroyers, een enorm viscosebedrijf in ruil voor contanten. Het Lend-Leaseprogramma fungeerde als financiële chantage: Britse koloniën, intellectueel eigendom en militaire geheimen werden ingezet als onderpand. Churchill wist het, maar kon niet anders — of kon het juist op die manier verkopen.

Via het *Atlantic Charter* (14 augustus 1941), gepusht door Roosevelt, Wilhelmina en bondgenoten in ballingschap (saillant: inclusief de Belgische regering), werd het zeer persoonlijk voor koning George VI. Het contract zou uiteindelijk het einde inluiden van de macht van het gecamoufleerde huis Saksen-Coburg & Gotha, Windsor: de absolute macht over 'hun' Britse Commonwealth zou verdwijnen, de politiek was inmiddels overtuigd anti-nazi, en de Engelse schatkist was technisch failliet. Roosevelt, Churchill en Wilhelmina hadden de breuk en de afhankelijkheid meesterlijk geforceerd.

Wellicht was Wilhelmina's argument in Berlijn of de BIS dat zij de Amerikanen wel móést mobiliseren, omdat de totaal gemobiliseerde communistische Russen de Duitsers eind 1941 hadden afgestopt en het momentum uit de vernietigingscampagne was gehaald. In ieder geval weigerde ze Tokio vanaf medio 1941 nog olie te leveren, en zowel Washington als Wilhelmina wisten precies wat dat betekende. Op 7 december 1941 volgde Pearl Harbor, en Roosevelt sloot zich aan bij de oorlogsverklaring aan Tokio die Wilhelmina *eerder* had gegeven. Een ongekende mobilisatie volgde onder leiding van de door J.P. Morgan gedomineerde War Production Board, samen met veel intieme onderonsjes op Roosevelts Hyde Park. Die familieboekjes eindigden in een unieke toespraak van Wilhelmina in het Amerikaanse Congres op 5 augustus 1942, waarin zij maande tot een strijd in naam van de vrijheid (en een enorme belastingschuld). Daarna zette Roosevelt zoveel leningen uit via de Treasury dat het van de VS de nieuwe supermacht zou maken.

De lijn die loopt van Carnegie's Wereldbankenplan (ca. 1916), via de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (1919), tot het Atlantic Charter (1941) en uiteindelijk de oprichting van de Verenigde Naties (1945), vormt géén spontane evolutie van idealisme naar wereldvrede, maar een doelbewust opgebouwd supranationaal privaat machtssysteem. De oorlog was de katalysator — de architectuur was reeds klaar. Binnen die structuur speelde Wilhelmina een onzichtbare sleutelrol: ze herhaalde in feite haar succesvolle WOI-strategie maar op een veel grotere schaal. Door gecontroleerd materieel te leveren aan alle strijdende partijen, met haar industriële en financiële netwerken in de VS, Nazi-Duitsland en Vichy-Frankrijk, en tegelijk de morele kaart te trekken via Roosevelt en het Atlantic Charter, dwong ze het VK én de VS in een financiële houtgreep terwijl ze haar eigen belangen stimuleerde.

Net als in WOI werden de Britten — zwaar afhankelijk van grondstoffen, scheepsroutes en oorlogskrediet — door Churchill's prolitiek stapsgewijs financieel uitgeperst door hun vermeende bondgenoten. Zo werd het Britse imperium — vanaf 1941 vrijwel bankroet — ook na de oorlog 'ordentelijk' ontmanteld. De vrijhandelszones en strategische havens bleven intact via de Commonwealth, maar de politieke invloed werd op veel plekken overgedragen aan 'zelfbestuur'. Een gecontroleerde overdracht van invloed, geen oprechte dekolonisatie. Buckingham Palace kwam onder curatele te staan van Washington door de Marburg/Windsor-files. Lekken zou het einde van de dynastie betekenen.

Uiteindelijk zouden de partijen van het private Wereldbankenplan voor Vrede van Carnegie winnen van de totalitaire Neuordnung-politiek van het Vaticaan en haar bondgenoten. Wilhelmina was aan het dammen, terwijl de machtsblokken aan het schaken waren. Als hofleverancier van zowel de enorme VS, het Derde Rijk, bondgenoten als Frankrijk en de USSR, werd zij sterker naarmate de

oorlog langer voortduurde, terwijl haar tegenstanders verzwakten — zowel in mensenlevens als door oplopende schuld. Haar *merchant of death*-tactiek was nog aanzienlijk succesvoller dan in WOI. Met Wilhelmina als sleutelspeler tussen de Amerikaanse trustnetwerken, het oude Europese kapitaal en de 'neutrale' BIS-structuur werd Carnegie's beoogde nieuwe wereldorde geboren. De wereldmacht ging over van Windsor naar Washington, maar de woekerwinsten vielen in dezelfde handen — en Huis Oranje bleef on top.

De niet-vernietigde economische infrastructuur van Nazi-Duitsland en Showa-Japan

Tijdens de Tweede Wereldoorlog voltrok zich een opvallend fenomeen dat in de officiële geschiedschrijving zelden wordt benoemd, maar postuum van strategische waarde bleek: de industriële infrastructuur van Nazi-Duitsland en Showa-Japan bleef grotendeels intact nadat de Amerikanen vanaf 17 augustus 1942 starten met hun bombardementen. Onder leiding van de Verenigde Staten werden spoorlijnen, wapenfabrieken, raffinaderijen, chemische installaties en machineparken in zowel Duitsland als Japan nauwelijks geraakt — terwijl juist woonwijken en stedelijke centra systematisch tot puin werden gereduceerd. Daarmee werd niet de militaire slagkracht, maar de burgerbevolking het voornaamste slachtoffer van de geallieerde luchtbombardementen.

Deze praktijk was niet alleen extreem in haar implicaties, maar ook illegaal volgens de Geneefse Conventie van 1929, die expliciet bescherming bood aan burgers. Toch werden in steden als Hamburg, Dresden en Tokio opzettelijk vuurstormen gecreëerd met het effect van een atoombom, waarbij per aanval tienduizenden vrouwen, kinderen en ouderen omkwamen. De mannen waren immers aan het front. De officiële verklaring luidde dat deze bombardementen de burgerbevolking tegen hun regimes zouden opzetten. Maar de uitvoering suggereert iets anders: het waren juist de productieketens, fabrieken, spoorlijnen en energiecentrales — de kapitalistische kern van de oorlogseconomieën — die werden ontzien, omdat die blijkbaar belangrijker waren dan de mensen die erin moesten werken.

Een ander berucht voorbeeld is de weigering van de Amerikaanse regering om de spoorlijnen naar Auschwitz te bombarderen, ondanks herhaalde verzoeken van Joodse organisaties, en het feit dat Amerikaanse bommenwerpers de kampen passeerden op weg naar elders. Assistent-secretaris en Orde van Malta-lid John J. McCloy (r. 1941–1945) blokkeerde namens het State Department deze missies tweemaal. De tweede keer was op Onafhankelijkheidsdag, 4 juli 1944, met het argument dat militaire prioriteiten elders lagen — terwijl allang bekend was wat zich in de kampen voltrok.

Had men de oorlog werkelijk willen beslechten, dan had men juist als eerste de infrastructuur en productiecapaciteit moeten vernietigen. Maar oorlog was nu eenmaal extreem lucratief en er waren reeds anticommunistische plannen actief in lijn met het Anti-Kominternpact (1944), die pas in maart 1947 officieel zouden worden gepresenteerd via Truman (r. 1945-1953). Het resultaat was dat de kapitaalstructuren, industriële holdings en productienetwerken van anonieme eigenaars die de oorlog mogelijk hadden gemaakt, grotendeels overeind bleven — en na 1945 vrijwel naadloos werden ingepast in het Amerikaanse 'herstelprogramma'. De enorme fabrieken van IG Farben, Mitsubishi, Siemens en Nippon Steel werden nauwelijks geraakt, en de netwerken van eigendom, licenties en aandeelhouderschap bleven grotendeels intact, of werden in het voordeel van de VS (en de investeerders daarachter) gesaneerd en opengebroken. Dat maakt de hypothese dat het hier niet slechts ging om militaire strategie, maar om het behoud van economische macht, bijna retorisch.

De invasie van Normandië, 6 juni 1944

Tot de invasie van Normandië op 6 juni 1944 voerde de Sovjet-Unie de oorlog aan het oostfront in principe alleen. Na de Duitse inval in juni 1941 leden de Russen aanvankelijk enorme verliezen tegen de technisch superieure Wehrmacht en Luftwaffe, die vrijwel heel West-Rusland met de grond gelijkmaakten. Tijdens Operatie Barbarossa en de veldslagen rond Leningrad en Stalingrad kwamen miljoenen mensen om. In 1943 alleen al stierven nog eens 4,5 miljoen soldaten en burgers. Daarbovenop stierven circa drie miljoen mensen in kampen en strafkolonies, door een doelbew**u**st gebrek aan water en voedsel. Tegen het einde van de oorlog liep het totale aantal Sovjetslachtoffers door een ongekend brute campagne van dictator Stalin op tot minstens 25 miljoen.

Het invasieproject in Frankrijk begon onder leiding van luitenant-generaal Frederick E. Morgan (1894–1967) – ogenschijnlijk een prominent lid van de millennia oude adellijke Welshe familie. Hij werd in maart 1943 benoemd tot *Chief of Staff to the Supreme Allied Commander* (COSSAC) en daarmee de hoogste bevelvoerder in Noordwest-Europa. Zijn ontwerp voor Operatie Overlord — het plan voor de massale geallieerde landing in Normandië — werd in augustus 1943 goedgekeurd tijdens de eerste Quebecconferentie van Roosevelt en Churchill. De operatie zelf begon op 6 juni 1944 met 156.000 geallieerde troepen.

Op 17 januari 1944 werd COSSAC omgedoopt tot het *Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force* (SHAEF), dat voortaan viel onder het directe bevel van de *Supreme Commander, Allied Expeditionary Force* (SCAEF): generaal Dwight D. Eisenhower. Hij werd daarmee de hoogste militaire gezagsdrager van de westelijke geallieerden in Europa — en bezat op dat moment de uiterst zeldzame Orde van het Heilig Graf van Jeruzalem (ca. 1099), een pauselijke ridderorde die zijn wortels terugvoert tot de kruisridderorde van de Tempeliers en uitsluitend wordt toegekend aan toegewijde rooms-katholieken: ogenschijnlijk wilde het verliezende Vaticaan ook een ordentelijke transitie van de macht.

Ondanks het hardnekkige propagandaverhaal dat de Duitsers op het strand van Normandië een slachtpartij aanrichtten, vielen bij de gehele D-Day-operatie vanaf 6 juni 1944 slechts 4.414 bevestigde doden — ongeveer 3% van de op 6 juni gelande troepen, waarvan een deel bovendien omkwam door eigen vuur. De volledige operatie liep tot 30 augustus 1944, toen in totaal 2,1 miljoen geallieerde soldaten — voornamelijk Amerikanen, met Britse en Canadese eenheden — aan land waren gebracht. In totaal vielen in deze periode 36.689 bevestigde doden (ca. 2%), waarvan naar schatting de helft daadwerkelijk op het slagveld omkwam. Net als bij de Blitzkrieg dus een bijna verwaarloosbare fractie.

Nadat Rome op 4 juni onder geallieerde bescherming was gesteld, rukten de westelijke troepen in hoog tempo op richting Berlijn — geholpen door een geheim complot binnen het Duitse leger. Verschillende Duitse generaals gaven zich met hun troepen over aan de westelijke eenheden, vóór de val van Berlijn: zij verkozen Amerikaanse bezetting boven Russische wraak.

Een van de centrale figuren in dit netwerk was de gerenommeerde veldmaarschalk Erwin Rommel (1891–1944), die door de Britten werd gerespecteerd als briljant strateeg tijdens de Noord-Afrikaanse campagne (1940–1943). Na het verlies van Afrika aan de overgelopen Franse troepen en vooral de Amerikanen, kreeg Rommel het bevel over de Duitse verdediging van Bretagne tot Nederland. Op D-Day zelf was hij echter afwezig: hij bevond zich honderden kilometers verderop, op de verjaardag van zijn nichtje. Hierdoor ontbrak op het beslissende moment het centrale commando.

Rommel, die door nazi-propaganda was opgehemeld tot een haast mythische oorlogsheld, bleek later betrokken bij dit pro-westerse complot. Terwijl de geallieerden vanuit het westen onstuitbaar oprukten, ontketenden de Sovjets aan het oostfront een verwoestende tegenaanval. Op 22 juni 1944 startten zij Operatie Bagration: een massaal offensief over een duizend kilometer breed front. Binnen enkele weken heroverde het Rode Leger grote delen van Wit-Rusland en Oost-Pruisen — en kwam het in staat om rechtstreeks door te stoten naar Pruisen en Berlijn.

De Valkyrie-aanslag (20 juli 1944): Vijf lagen van een mislukte staatsgreep

1. De Hohenzollern-laag: troonherstel via de Johanniterorde[375]

De kern van de aanslag op Hitler op 20 juli 1944 werd gevormd door een adellijk-militaire coalitie, diep verankerd in de Pruisische aristocratie en de protestantse Johanniterorde. Deze orde, onder leiding van prins Oskar von Preußen, fungeerde als een schaduwstructuur van monarchale legitimiteit die Hitlers absolute leiding vanaf het begin met meer dan argwaan had bekeken.

Sleutelfiguren als Erwin von Witzleben, Claus von Stauffenberg, Karl-Heinrich von Stülpnagel en Heinrich von Rabenau waren niet alleen betrokken bij het Valkyrie-complot, maar ook verbonden via bloed, geloof en orde met een restauratief ideaal: de herinvoering van de monarchie. De Orde van Huis Hohenzollern en de Johanniterorde overlapten in deze kring, waarin dynastieke loyaliteit zwaarder woog dan partijpolitiek.

Karl-Heinrich von Stülpnagel was de *Militärbefehlshaber in Frankreich* op het moment dat Rommel eveneens betrokken raakte bij een eerder complot. De geallieerden hadden hun landingen al met succes uitgevoerd — mede vanwege de chaos doordat de aanvoerder van de troepen van *Oberbefehlshaber Heeresgruppe B*, Rommel, niet aan het front was, maar naar de verjaardag van zijn nichtje. De oorlogsheld kreeg later van de SS de keus om de eer aan zichzelf te houden met een staatsbegrafenis, of zijn familie aan Himmlers organisatie bloot te stellen. Hij pleegde op 14 oktober 1944 zelfmoord. Men hoopt dat deze gunst werd verleend vanwege de hoopvolle symboliek, maar waarschijnlijker was het om algehele muiterij te voorkomen.[376]

Carl Goerdeler, de beoogde kanselier in een post-Hitler-kabinet, pleitte openlijk voor een Hohenzollern-restauratie met de onberispelijke Herrenmeister Oskar von Preußen aan het hoofd — een plan dat intern breed werd gedragen door een elite die niet enkel Hitler wilde verwijderen, maar mogelijk het Derde Rijk als vehikel wilde gebruiken, en/of te redden wat er te redden viel. Deze laag van Valkyrie was reactionair in de letterlijke zin: niet vooruitstrevend, maar herstelgericht. De afrekening met de rooms-katholieke Führer diende als opstap naar een nieuwe, oude orde.[377]

---

[375] Joachim Fest (1996), *Plotting Hitler's Death*; Peter Hoffmann (1971), *The History of the German Resistance 1933–1945*; Friedrich Zipfel (1966), *Kirchlicher Widerstand*; Giles MacDonogh (2009), *The Last Kaiser*; Christopher Clark (2006), *Iron Kingdom*; Roland Kopp (2003), *Die Johanniter im Dritten Reich*; "Johanniterorden: Mitgliederverzeichnis 1933–1945", Johanniter-Archiv Berlin; Bundesarchiv, R 43-II/1082, "Stauffenberg-Kreis Verhöre"; Biografieën Claus von Stauffenberg, Erwin von Witzleben, Heinrich von Rabenau via *Deutsche Biographische Enzyklopädie* (K. G. Saur Verlag); Hohenzollern-archief (Prinz Oskar von Preußen).

[376] De uitgesproken antisemitische en anticommunistische Carl-Heinrich Rudolf Wilhelm von Stülpnagel leidde het 17de leger bij Operatie Barbarossa in de Oekraïne, waar hij participeerde in de massale executie van Joden in samenwerking met SS-Einsatzgruppen. Hij volgde zijn neef op in februari 1942 als militair commandant van bezet Frankrijk, waar hij eveneens betrokken was bij de vervolging en deportatie van Joden. Hij werd veroordeeld voor deelname aan het moordcomplot van 20 juli 1944 en ter dood gebracht.

[377] Otto von Habsburg (1912–2011), erfopvolger van de Habsburgse troon, voerde in 1943–1944 in stilte campagne voor 'zijn' katholieke Midden-Europese federatie — bestaande uit Oostenrijk, Hongarije, Slowakije,

2. De BIS-bankierslaag: McKittrick & Co. en het financiële dubbelspel[378]

Als de aristocratie Valkyrie de politieke bovenlaag gaf, dan vormde de private wereldbank, de *Bank for International Settlements* (BIS, 1930), het hart van de stille financiële macht. De Amerikaan Thomas McKittrick (1940–1945), als president van de BIS in Bern, stond in 1944 op een haast bovennatuurlijke manier in contact met alle relevante partijen: met State Department, de Reichsbank in Berlijn, de Zwitserse toezichthouders en de geheime dienst OSS (1942-1945).

Onder OSS-codenaam “Agent 664” was McKittrick informant van zijn goede vriend Allen Dulles, die vanuit Bern met het Duitse verzet correspondeerde en met de Duitse grootindustrie. Adam von Trott zu Solz — protestants diplomaat, aristocraat en leidende samenzweerder — werkte ook via deze lijn. Zijn arrestatie en executie volgden na de mislukte coup.

BIS-directeur Karl Blessing, afkomstig van Oranje’s Unilever NV en directeur van Görings Kontinental Öl, zou minister van Economie of president van de Reichsbank worden bij een geslaagde moordaanslag — en was dus op de hoogte. Hjalmar Schacht, Hitlers minister zonder portefeuille in Zwitserland tot zeker 1943, was ogenschijnlijk op de hoogte van de aanslag, waarvoor hij direct na de mislukking werd gearresteerd en vervolgens afgevoerd naar concentratiekamp Ravensbrück.

Per Jacobsson, hoofdeconoom van de BIS (r. 1931-1956) en tot zijn dood de latere IMF-directeur (r. 1956-1963), balanceerde in 1944 tussen economische seminars in Berlijn en rapportages aan de Amerikanen. Oranje’s onaantastbare schaduwbankier bij de BIS Kurt von Schröder werd op 26 april 1945 opgepakt in zijn villa in Wuppertal door Amerikaanse troepen, en kreeg — na twee jaar voorarrest — drie maanden bij een anoniem nazi-tribunaal wegens deelname aan een criminele organisatie, de SS. Hij werd zonder noemenswaardig verhoor direct vrijgelaten en verdween weer in de schaduwen. Omdat OSS-tweede man Dulles op de hoogte was, wist zijn baas — Orde van Malta-lid Bill Donovan —het waarschijnlijk ook, net als het *State Department* via de ambassadeur in Zwitserland.

De BIS was in wezen het zenuwcentrum van het financiële systeem dat aan beide zijden van de oorlog bleef functioneren. Deze laag van Valkyrie beoogde niet zozeer Hitlers val om ideologische redenen, maar om een gecontroleerde machtswisseling mogelijk te maken — waarin de industriële vermogens behouden konden blijven, de kapitaalstromen beschermd, en de post-Hitler-orde vooral voorspelbaar én zoveel mogelijk in Westerse handen bleef.

3. De ITT-laag: trans-Atlantische industrie en communicatie[379]

Parallel aan het adellijke netwerk opereerde een andere, minder zichtbare laag: die van de transnationale communicatie- en wapenindustrie. Hierin speelde het Amerikaanse concern

---

Kroatië, delen van Servië, Bulgarije en Roemenië — gesteund door het Vaticaan, Britse diplomaten en de Paneuropa-beweging. Zijn diplomatie verloor samen met het Huis Saksen-Coburg en Gotha, het Vaticaan en Hitlers Derde Rijk. Na 1945 speelde hij een rol binnen het bredere netwerk van Operation Paperclip, waarbij hij — samen met de Soevereine Militaire Orde van Malta (SMOM) en CIA-gecoördineerde *ratlines* — betrokken was bij de evacuatie van fascisten en nazi's richting de Amerika’s.

[378] LeBor, *Tower of Basel* (2013, hfdst. 9–12), Higham, *Trading with the Enemy* (1983, p. 105–113), James, *The Bank for International Settlements 1930–2005* (2001), Tooze, *The Wages of Destruction* (2006, hfdst. 23), Dulles, *The Secret Surrender* (1966), Hersh, *The Old Boys* (1987), BIS-jaarverslagen 1943–1945 (archief Basel), Per Jacobsson Foundation Archives (1944), House of Morgan (Chernow 1990, sectie McKittrick/BIS).

[379] Higham, *Trading with the Enemy* (1983, p. 105–115), LeBor, *Tower of Basel* (2013, p. 114–117), Hiller von

International Telephone & Telegraph (ITT) een hoofdrol. Via dochterbedrijven als C. Lorenz AG (o.a. radiotechnologie), belangen in Focke-Wulf (oorlogsluchtvaart) en controle over de industriereus AEG, was ITT diep verankerd in de Duitse oorlogseconomie. In 1944 was de onderneming daarnaast, als toeleverancier van ca. 600.000 ontstekingen voor artillerie, een van de grootste vliegtuigbouwers, producent van de beste codeer-machines — essentieel voor de verdediging.

Het meest waarschijnlijk is dat Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder, directeur van alle ITT-vestigingen in nazi-Duitsland, betrokken was bij het complot. Hij was vermoedelijk de machtigste bankier binnen de BIS en medeoprichter van het Himmlerkreis, waardoor hij zowel zeer dicht bij de Nazitop stond als bij het hart van de nazi-grootindustrie. Zijn oude medespion voor de keizer, Gerhardt Westrick, was commercieel directeur van ITT en adviseur van Göring — een combinatie die alleen mogelijk was met instemming van de hoogste niveaus aan beide zijden van het front. De rooms-katholieke Sosthenes Behn, CEO van ITT, schaarde zich pas na de oorlog aan geallieerde zijde.

Generaal Fritz Thiele, hoofd van de communicatiedienst bij de Wehrmacht en betrokken bij Valkyrie, werd op 20 juli als schakel ingezet om de communicatiekanalen over te nemen. Hij werd kort daarna gearresteerd en geëxecuteerd. Ook Fellgiebel, als Thiele's voorganger, lijkt een schakel te zijn geweest tussen de ITT-netwerken en de militaire samenzweerders en werd eveneens gedood.

De fysieke infrastructuur van monopolist ITT, compleet met trans-Atlantische telegraafkabels, werd intussen gedeeld met andere spelers: Radio Corporation of Amerika, Transradio en Telefunken. In Zuid-Amerika werden deze lijnen actief gebruikt door zowel Duitse als Amerikaanse belangen, waarbij informatie via neutrale staten als Argentinië tot diep in 1943 tussen biede kampen werden gedeeld. Zonder ITT verloor het regime van Hitler niet alleen het fundament van communicatie in het Derde Rijk, maar ook het contact met de noodzakelijke achterban in Zuid-Amerika om bijvoorbeeld materiaal aan te voeren.

De technologische netwerken die Hitlers regime mogelijk maakten, werden dus benut — en deels bezet — door figuren die hem wilden uitschakelen. In plaats van een ideologisch front fungeerde de communicatielaag als een functionele brug tussen sabotage en samenwerking. De implicaties zullen Berlijn ook na 20 juli niet lekker hebben gezeten.

4. Bretton Woods en de timing van 20 juli[380]

De timing van Valkyrie was geen toeval. De aanslag vond plaats op 20 juli 1944 — midden in de slotfase van de Bretton Woods-conferentie (1–22 juli), waar de geallieerden het nieuwe monetaire systeem voor de 'vrije' wereld ontwierpen. Onder leiding van de Amerikaan Harry Dexter White en de Brit John Maynard Keynes werd daar geheel in lijn met Carnegies gedachtengoed een nieuwe private wereldorde gesmeed, waarin de dollar - en niet de pond sterling - de spil zou worden.

Gaertringen, *Gerhardt Alois Westrick* (2002), Sampson, *The Sovereign State of ITT* (1973, p. 47–64), Srodes, *Allen Dulles: Master of Spies* (1999, p. 241), Aalders, *Nazi's in Nederland* (1998, p. 92), United States Congress, *Corporate Connections to the Nazi War Machine* (1974), BIS-archief 1931–1945 (dossiers Schröder, directieschema's), OSS Field Reports, Bern Station (1944, Thiele-communicatie).

[380] LeBor, *Tower of Basel* (2013, hfdst. 12–13), Higham, *Trading with the Enemy* (1983, p. 112–113), Steil, *The Battle of Bretton Woods* (2013), Skidelsky, *John Maynard Keynes: Fighting for Freedom* (2000, p. 412–428), Morgenthau Diaries (US Treasury Archive, 1944), Dexter White Papers (IMF Archive, 1944), Beijen-archief (Nederlands Instituut voor Bankgeschiedenis), United Nations Monetary and Financial Conference, *Final Act* (1944), Red House Report (OSS, 10 augustus 1944).

Op 20 juli werd het akkoord bereikt over de oprichting van de tweede private Wereldbank (1944), die samen met het Internationaal Monetair Fonds (IMF) werd geboren. Op 22 juli volgde de definitieve beslissing van 43 landen om de gouden basis van valutapolitiek te herdefiniëren — met Bretton Woods als wereldwijd ijkpunt.

In dit decor was Nederland officieel vertegenwoordigd door Dirk Beijen, oud-(vice)president van de BIS (r, 1935–1940), opnieuw namens Oranje's Nederlandsche Bank. Met steun van Keynes wist hij via informele diplomatie met Noorwegen te voorkomen dat de pro-nazi BIS werd opgeheven — zoals geëist door de getergde joodse Amerikaanse delegatie onder leiding van Henry Morgenthau jr. en Dexter White.

Juist op dat moment voerden McKittrick, Dulles en Wallenberg achter de schermen geheime onderhandelingen met de Duitse grootindustrie over overgave. De zogeheten Red House Meeting in het inmiddels bevrijde Straatsburg — die nauwelijks later, op 10 augustus 1944, plaatsvond — werd in deze context voorbereid. Tijdens deze bijeenkomst, onder leiding van *SS-Obergruppenführer* Dr. Scheid, bespraken nazi-industriëlen als Krupp, Volkswagen, Messerschmitt en anderen hun post-oorlogsstrategie: zij wilden via banken en bedrijven in neutrale landen een Vierde Rijk stichten, op basis van de nazi-ideologie.

De betrokken concerns leken vooral gelieerd aan het alternatieve Krupp-circuit, en minder aan het netwerk rond Kurt von Schröder. Valkyrie blijkt achteraf niet alleen een poging om Hitler uit te schakelen, maar ook een geopolitiek breekpunt: het moment waarop de eigendomsverhoudingen en wereldmacht structureel verschoven tussen 43 deelnemende landen. Alleen de communistische Sovjetunie weigerde dit 'Wallstreet akkoord' te ondertekenen.

5. Chatham en de onderzeeër: Oranje's schaduwzijde[381]

De meest raadselachtige laag van Valkyrie speelde zich af aan de andere kant van de Atlantische Oceaan. Op 20 juli 1944 zou vanuit de Oostzee een onderzeeër zijn vertrokken — van het type XI-B (Krupp-Deschimag) — met als doel geheime onderhandelingen met Amerikaanse autoriteiten.

Deze boot, de "*Schwartzer Ritter*", werd op 25 augustus 1944 onderschept en tot zinken gebracht nabij Chatham, Massachusetts. Volgens militaire rapporten stond deze Krupp-boot op dat moment in directe verbinding met de *War Room* van het Witte Huis — toen diezelfde locatie plotseling werd gebombardeerd. Op exact dat moment bevond de Nederlandse koninklijke familie zich eveneens in Chatham: Bernhard, Juliana en hun dochters, inclusief kroonprinses Beatrix. Zij zouden gelijktijdig contact hebben gehad met de *Protocol Section* van het Amerikaanse *State Department*. De ochtend na het incident verlieten zij — volgens getuigenverklaringen en beeldmateriaal — gehaast het gebied zonder een verklaring af te willen geven.

Een theorie luidt dat de onderzeeër van Krupp een zakelijke elite en een groep onderhandelaars aan boord had, die probeerden bedrijfsactiva en oorlogswinsten uit Duitsland weg te sluizen voordat het Rode Leger het gebied zou bezetten — en gelijktijdig te onderhandelen over de voorwaarden voor een toekomstige West-Duitse overgave. Aangezien Oranje enorme economische belangen had in Nazi-Duitsland, lijkt bemiddeling door het hof aannemelijk. Maar even plausibel is het scenario

[381] De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (deel 10b, 1981), Aalders, *Nazi's in Nederland* (1998), Higham, *Trading with the Enemy* (1983, p. 109–113), Cave Brown, *Bodyguard of Lies* (1975). Eigen bronnenonderzoek (augustus 2025) naar onderzeeboot U-1226, type XI-B, via U-Boat Archive (Kiel), NARA Submarine Files, Chatham Naval Base logs en OSS-archieven leverde geen bevestiging op — geraadpleegde hyperlinks en lokale verwijzingen bleken verdwenen of incompleet.

waarin de bominslag het gevolg was van verraad: wellicht hadden de Oranjes nog een appeltje met Krupp te schillen — of een winstdeling af te dwingen.

De hypothese dat prins Bernhard — bij MI5 bekend om zijn dubbelrol tijdens de Britse operatie Market Garden (17–25 september 1944) — hier optrad als informele bemiddelaar tussen Duitse, Amerikaanse en Britse elites, blijft onbewezen. Maar ze wordt gevoed door het hardnekkige verdwijnen van bronnen: van getuigenissen tot hyperlinks in lokaal opgeslagen documenten. Ondanks een gebrek aan bewijs blijft de intuïtie overeind: het kan bijna niet verzonnen zijn — daarvoor is het te bizar.[382]

Conclusie: Wat resteert van Valkyrie

De aanslag op Hitler van 20 juli 1944 faalde zichtbaar, maar slaagde ogenschijnlijk op onzichtbare niveaus.

- De adellijke troonrestauratie van Hohenzollern en Habsburg werden voorkomen.
- De betrokken grootindustriële netwerken en (schaduw)bankiers bleven vrijwel onaangetast. Tussen 1945 en 1947 werd de nazi-grootindustrie onder toezicht van de VS 'gesaneerd'. Vooral de supernazi's van Krupp, het IG Farben-kartel en de rooms-katholieke concerns van Thyssen en Flick werden deels vrijwillig ontmanteld, deels op de pijnbank gelegd in Neurenberg. In Japan voerde een vergelijkbaar militair tribunaal een soortgelijke operatie uit op de keizerlijke grootindustrie.
- De overspelige, supranationale BIS overleefde Bretton Woods — dankzij de interventie van Beijen. Er werd een nieuwe wereldorde vastgelegd, geheel in lijn met Carnegies Wereldbankenplan voor Vrede. Tegelijkertijd werd een tweede private Wereldbank (1944) opgericht, die onder Truman razendsnel werd gezuiverd van 'joods-bolsjewieke' elementen en geleid door Orde van Malta topbankier-gouverneur John McCloy. Na de

[382] Over magische kogels en het recht op twijfel
De lezer moet zich bewust zijn van een structureel probleem dat niet incidenteel is, maar fundamenteel: het officiële overheidsverhaal blijkt in veel cruciale kwesties zelden volledig — en vaak aantoonbaar ondeugdelijk. Dat gold voor de overdracht van nazi- en showa-kapitaal, waarvan documenten met de buit massaal verdwenen, en geldt evenzeer voor latere gebeurtenissen zoals de val van de Twin Towers, waarvan de officiële lezing botst met natuurwetten, getuigenverklaringen en elementaire fysica. Massahypnose en -hysterie is een krachtig instrument.
Magische kogels bestaan niet. Wie beweert dat één projectiel zes verwondingen veroorzaakt, van richting verandert in een lichaam, opnieuw draait, en daarna ongeschonden op een brancard belandt, bedrijft geen wetenschap maar staatsmythologie. De *Warren Commission* deed dat in 1964, en de 9/11 Commission herhaalde het veertig jaar later — met het even fysisch onverklaarbare instorten van drie wolkenkrabbers op valsnelheid, zonder bewijs voor explosieven of structurele instabiliteit.
Zulke breuken in de geloofwaardigheid van de staat maken het moeilijk om elk alternatief verhaal als 'complot' af te serveren. Dat wantrouwen is niet irrationeel, maar historisch verdiend. Het betekent niet dat elk tegenverhaal waar is, maar wél dat het blind afwijzen ervan een even grote vorm van dogma vertegenwoordigt als het kritiekloos aanvaarden van officiële versies.
Dit manuscript kiest een andere weg. Hier blijft het verstand aan — altijd. Er wordt niets geloofd omdat het gezegd wordt, en niets verworpen omdat het ongepast klinkt. We nemen verantwoordelijkheid — intellectueel én ethisch — door alles af te wegen, bronnen te controleren, en zichtbaar te maken wat de officiële geschiedschrijving liever onzichtbaar houdt.
Een les die tijdens het schrijven van dit manuscript steeds duidelijker werd, is dat een netwerkaanpak — gebaseerd op duizenden flarden informatie, gecombineerd met diepgravende literatuur — een uiterst effectieve manier is om onzin te filteren van waarschijnlijkheid, of zelfs van zekerheid op het niveau van een Higgs-boson (97,5%). Zie bijvoorbeeld de koloniale extractie door Huis Oranje, onderbouwd met duizenden datapunten. Hoe meer data, hoe beter — en hoe onwaarschijnlijker iets lijkt, hoe nieuwsgieriger we worden.

oorlog speelden beide instellingen een sleutelrol in de implementatie van deze onuitgesproken *New World Order*, die Truman in maart 1947 met zijn Truman Doctrine — feitelijk een opvolger van het Anti-Kominternpact onder Amerikaanse leiding — indirect aankondigde.

- En Huis Oranje — vrijwel onzichtbaar opererend in alle oorlogsarena's, met een *merchant of death*-strategie en enorme belangen in het Amerikaanse, Britse én Duitse complex — bleef volledig buiten schot. Echte macht laat zich niet zien.

Wat zichtbaar faalde als moordaanslag, functioneerde in stilte als een gelaagde machtsoverdracht. Die werd eenvoudigweg uitgesteld — tot 5 mei en 15 augustus 1945. Het grootkapitaal had, in lijn met Wilhelmina's verzet, overtuigend gewonnen.

Unthinkable, Sunrise, Ultra: de geheime overdracht aan het Amerikaanse wereldimperium

Jalta: de verdeelsleutel van de wereld

Op de conferentie van Jalta, tussen 4 en 11 februari 1945, bespraken Stalin, Roosevelt en Churchill de naoorlogse verdeling van Europa en het opknippen van Duitsland. Het Rode Leger stond op dat moment al zestig kilometer van Berlijn, terwijl de westelijke geallieerden Frankrijk en België volledig onder controle hadden. Zij waren vertraagd en hielden in Duitsland alleen nog de westelijke Rijnoever bezet: zij lieten opnieuw de Russen het dodelijke werk opknappen tegen de meest fanatieke Nazi aanhangers die hun hoofdstad verdedigden.

Stalin eiste formeel erkenning van de voorlopige communistische regering in Russisch Polen. Daarnaast wilde hij alle gebieden behouden die de Sovjetunie sinds 1939 had veroverd in Slavisch Oost-Europa. Zijn inzet was helder: de geopolitieke oogst van het Molotov-Ribbentrop-pact moest definitief worden erkend.

Daarmee werd duidelijk dat ook Britse eigendommen en kerkelijke domeinen in Oost-Europa zouden worden blootgesteld aan communistisch gezag en kortom zouden worden genationaliseerd. De droom van een hersteld Habsburgs Donau-rijk vervloog, net als de domeinen en het gezag van Saksen-Coburg en Gotha in bijvoorbeeld Bulgarije. Wat overbleef was een Slavische bevolking die, zwaar aangslagen, onder de vlag van Moskou verder mocht leven — temeer omdat dat soort eugenetische geopolitiek nog steeds de norm was, niet de uitzondering.

In ruil voor deze zwijgende annexatie, eisten Roosevelt en Churchill militaire steun tegen Japan. Stalin stemde in: de Sovjetunie zou zich uiterlijk drie maanden na de Duitse overgave (5 augustus) mengen in de oorlog in de Pacific, met haar enorme landlegers.

De tegenprestatie kwam met een oostelijke bonus: strategische concessies in Mantsjoerije, waaronder het herstel van Russische invloed op de Chinese Eastern Railway, de terugkeer van Port Arthur als zomerhaven, en de overdracht van Zuid-Sachalin en de Koerilen-eilanden. Ook dit was een zakelijke deal: nieuw territorium in ruil voor militaire inzet.

De beloofde aanval kwam: op 8 augustus 1945 verklaarde Moskou de oorlog aan Tokio en bezette het in hoog tempo delen van China en Korea waarbij de Japanse bezetter snel werd verdreven. En eerlijk is eerlijk — Stalin was drie dagen te laat. Maar toen de eerste bom viel op 6 augustus, wist Moskou precies waar de tweede zou kunnen landen.

Atomen voor Stalin: het Manhattan-dubbelspel

Na de start van het enorme Manhattan-project (1942) had de regering Roosevelt via een aparte "Super Lend-Lease"-regeling atoomtechnologie gedeeld met de Sovjetunie. Informatie en onderdelen werden discreet geleverd via bestaande handelsnetwerken, vaak verpakt in sporttassen en verstuurd onder militaire dekking via de informele ambassade in Washington. Ondanks bezwaren van sommige militairen keurde generaal Leslie Groves, hoofd van het Manhattan-project, de leveringen goed — onder geanonimiseerde politieke druk van boven. De geleverde onderdelen waren bewust inferieur: ze moesten Moskou toegang (of illusie) geven tot kerntechnologie, maar met gecalculeerde vertraging. De inschatting was dat het de Sovjets tot ver na 1954 zou kosten om een bruikbare atoombom te produceren.

Maar het Kremlin had inmiddels ook andere ijzers in het vuur.

Tijdens een besloten diner in de zomer van 1944 verklaarde Groves dat het werkelijke doel van de Amerikaanse atoombom "niet Japan, maar Rusland" was. De Joods-Poolse natuurkundige Joseph Rotblat nam daarop direct ontslag. Zijn jongere collega Theodore Hall — een briljante fysicus en zoon van Joodse Russische immigranten — besloot zelf in te grijpen. In oktober 1944 overhandigde hij een gedetailleerd technisch rapport uit Los Alamos aan Amtorg, de informele Sovjetambassade in Manhattan sinds 1924. Via contactpersoon Sergey Kurnakov en Hall's koerier Helen Cohen bereikten via dezelfde route ook de ultieme blauwdrukken van de bom Moskou — precies twaalf dagen vóór de Trinity-proef op 16 juli 1945.

De overdracht markeerde een keerpunt. Met hulp van Hall, en met aanvullende technische steun van de overgelopen Joods-Duitse chemicus Harry Gold (Henrich Golodnitsky, 1910–1972) en de gevluchte communistische wetenschapper Klaus Fuchs (1911–1988), wist de Sovjetunie binnen slechts vier jaar een werkende bom te ontwikkelen. Op 29 augustus 1949 testte Moskou zijn eerste atoombom. De wereld had er een supermacht bij.

Na die test — en al vóór de bombardementen op Japan — hadden meer dan zeventig wetenschappers uit het Manhattan-project zich al uitgesproken tegen de inzet van het wapen. Onder hen de beroemde Leo Szilard (Joods-Hongaars) en Albert Einstein (Joods-Zwitsers). In juli 1945 boden zij de beroemde *Szilard Petition* aan president Truman aan. Ze riepen hem op de gruwelijke bom niet te gebruiken zonder Japan eerst te waarschuwen. De fel anti-communistische Truman (r. 1945–1953) negeerde hun oproep.

Operation Unthinkable: Churchill's geheime plan voor oorlog met Moskou

Parallel aan de overdracht van atoomgeheimen werkte Churchill samen met Roosevelt aan een ultrageheim offensiefplan dat pas in 1998 zou worden vrijgegeven en de hele canon op zijn kop zou moeten zetten: *Operation Unthinkable*. Onder leiding van generaal Frederick E. Morgan (1894–1967), toen nog steeds hoofd van de Combined Operations Staff (COSSAC), werd vanaf januari 1945 een scenario uitgewerkt waarin Amerikaanse, Britse, Poolse én tien volledige Nazi-divisies (ca. 120-180.000 man) gezamenlijk zouden oprukken tegen de Sovjetunie.

Het officiële doel was glashelder: *"to impose upon Russia the will of the United States and the British Empire."* In het rapport werd expliciet geklaagd over de dreigende 'communisering' van Britse bezittingen in Oost-Europa.

In Washington werd blijkbaar overwogen om de aanstaande atoombom — die op dat moment nog niet eens getest was — in te zetten tegen Moskou. Het scenario was realistisch: hele steden zouden

met een atoombom kunnen worden vernietigd, en de Amerikaanse bommenwerpers vlogen zo hoog en snel dat Sovjetjagers ze niet konden onderscheppen.

Tussen januari en april 1945 vond verhitte diplomatieke correspondentie plaats tussen Moskou en Washington — de inhoud is tot op heden grotendeels geheim. Roosevelt hield in diezelfde periode via Allen Dulles van de OSS in Bern geheime onderhandelingen met SS-generaal Karl Wolff, die namens Himmler sprak — buiten Stalin om. Voor de Sovjets was de ontwikkeling van de bom die voor Moskou bedoeld was, en de uitsluiting van communicatie het ultieme bewijs van westers dubbelspel.

In zijn laatste maanden leek Roosevelt te kiezen voor een tweeledige strategie: eerst de overgave van Berlijn, vervolgens een directe confrontatie en onderwerping van Moskou. *Unthinkable*, maar wel degelijk voorbereid.

Operation Sunrise: het broze bestand tussen 'bondgenoten'

Het Anglo-Amerikaanse plan werd uiteindelijk niet uitgevoerd — waarschijnlijk omdat Roosevelt op 12 april 1945 onverwacht overleed, en omdat het plan reeds was gelekt aan Moskou via de beruchte Britse spion Guy Burgess en Joods-Amerikaanse informanten uit Los Alamos.

Het was dit verraad dat de verhitte diplomatieke confrontaties tussen de 'bondgenoten' verklaarde: onderhuids woedde reeds een koude oorlog.

De Verenigde Staten beschikten op dat moment nog niet over een inzetbare bom, terwijl Stalins enorme grondleger meer dan twee keer zo groot was als de gezamenlijke Europese troepen van het VK en de VS samen. Bovendien stonden die troepen al bijna in Berlijn en Wenen — alleen de meest fanatieke nazi-divisies stonden hun opmars nog in de weg en de verliezen aan beide kanten waren groot. Ook dat vonden Londen en Washington niet vervelend.

Het alternatief voor de confrontatie was nauwelijks minder onthullend. In plaats van open oorlog volgde een geruisloze aftocht: Operatie Sunrise (1945–1949). Deze ultrageheime extractie-operatie werd gecoördineerd door de OSS/CIA (1942–1945 / 1947–), de Counter Intelligence Corps (CIC), het Zwitserse Rode Kruis, de Orde van Malta en het Vaticaan.[383]

Genua, Lissabon, Madrid en Bern fungeerden als geheime spilpunten in dit geheime netwerk waarin de helden van de oude regimes hun vrijgeleide kregen. Allen Dulles, voormalig hoofd van de inmiddels opgeheven OSS en vanaf 1950 CIA-(onder)directeur, speelde een coördinerende rol — niet als jager, maar als facilitator.

Van Paperclip tot MK-Ultra: knowledge transfer compleet met nazi-wetenschappers

Allen Dulles leidde in dezelfde periode een tweede extractie-operatie: *Operation Overlord* — later omgedoopt tot *Operation Paperclip* — waarbij duizenden topwetenschappers en -ingenieurs uit Nazi-Duitsland en bezette gebieden werden gerekruteerd voor Amerikaanse onderzoeksprogramma's. Dulles werkte persoonlijk hun dossiers bij, waarbij oorlogsmisdaden en andere zaken die de keuring in de weg zouden staan, spontaan verdwenen.

Het programma paste naadloos in de bredere intellectuele plundercampagne die de VS vanaf de invasie uitvoerde in zowel West-Duitsland als Japan. De buitgemaakte kennis en mensen zouden

[383] https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/operation-unthinkable/

worden ingezet voor een ongekende intellectuele sprong na 1945 — gecoördineerd via ultrageheime, vaak illegale militaire programma's.

Onder leiding van CIA-directeur Allen Dulles (r. 1953-1961) resulteerde dit in onder meer:

- *MK-Ultra* (1953), een geavanceerd hersenspoel- en martelprogramma op nazi-Duitse leest;
- *Operation Whitecoat* (1954), een biologisch wapenprogramma op basis van de complete Duitse en Japanse programma's;
- En het officiële Amerikaanse ruimtevaartprogramma *NASA* (1958).

Alle drie kwamen ze rechtstreeks uit het Derde Rijk, inclusief wetenschappers.

De bom als boodschap: Hiroshima, Nagasaki, Moskou

Sunrise was de praktische uitwerking van een gedeelde visie — gedragen door zowel protestanten als katholieken, de denkwereld van Carnegie als die van de *Neuordnung* — dat de werkelijke vijand uiteindelijk niet Berlijn, maar Moskou was. Waar Churchill nog hoopte op een militair offensief (*Unthinkable*), zette Truman in op infiltratie, reorganisatie en *containment* — met een gesaneerd Japan en West-Duitsland als nieuwe militaire bolwerken, onder strikte supervisie van massale Amerikaanse troepenmachten.

De aanval op Rusland bleef uit. Maar de geest van het Anti-Kominternpact (1936) bleef stijf overeind: in plaats van een open oorlog kwam het niet veel later tot een nieuwe, ideologisch verpakte coalitie tegen het communisme — geleid door de VS, met Japan en West-Duitsland in de frontlinie, omringd door tal van zogenaamd gerehabiliteerde nazi's en ultrarechtse Japanners.

De dreiging richting Moskou was reëel — en fysiek. Op 6 augustus 1945, exact één dag nadat de Sovjet-Unie volgens afspraak had moeten aanvallen, wierpen de Amerikanen *Little Boy* op Hiroshima: een uraniumbom die onmiddellijk aan ca. 75.000 mensen het leven kostte, en ultimo aan ruim 200.000. Op 8 augustus verklaarde Stalin alsnog de oorlog aan Japan. De dictator had weinig keus met deze dreiging.

De Sovjet-Unie had de enorme troepenovermacht die West Europa bedreigde conform afspraak verplaatst en begon vrijwel direct aan een massaal offensief. Binnen enkele weken veroverden de Sovjets grote delen van Mantsjoerije, Noord-Korea en het noorden van China.

De tweede bom viel niet op Moskou, maar als laatste waarschuwing aan Tokyo. Truman liet op 9 augustus de tweede bom vallen. *Fat Man*, een plutoniumbom, trof Nagasaki en kostte ca. 35.000 mensen direct het leven, en op termijn nog eens ca. 120.000. De boodschap was glashelder: "Wij, de Verenigde Staten, beschikken over dit wapen — en zijn bereid het op deze manier te gebruiken."

In Tokyo kwam die boodschap hard binnen. Op 15 augustus 1945 kondigde keizer Hirohito via de radio de onvoorwaardelijke overgave aan. De formele ondertekening volgde — opnieuw, net als bijna een eeuw eerder, aan boord van een oorlogsbodem — op 2 september 1945.

De capitulatie betekende niet alleen een gigantisch gezichtsverlies, maar ook het verlies van de enorme oorlogsbuit. Want net als de nazi's in Europa, had Japan Zuidoost-Azië volledig gestript. Ook de Japanse oorlogsbuit is officieel nooit teruggevonden. De Amerikaanse archieven blijven ongrondwettelijk gesloten over deze financiële coupe.

De communistische Sovjetunie als dankbaar aambeeld van de New World Order 2.0

De boodschap aan Moskou was niet minder direct. De Russen waren opnieuw aan het werk gezet na de uitputtingsslag in Europa die hen ca. 25 miljoen levens had gekost. De enorme legers waren gehard en getest, en sneden als boter door de Japanse weerstand in Korea en China. Sovjet-verkenners en inlichtingendiensten (o.a. GRU, NKVD) namen het effect van de bommen waar, evenals de vrijwel directe kanteling van het conflict. Interne notities van het Politburo bevestigden de dreiging, waarop het Sovjet-atoomprogramma in een ongekende stroomversnelling werd gebracht.

Anders, maar met hetzelfde effect, werden systematisch duizenden Duitse (2.200 specialisten plus families) en Oost-Europese wetenschappers en technici gegijzeld of “geëvacueerd” door het totalitaire regime en afgevoerd naar het moederland. Daar moesten ze in gesloten wetenschapssteden als Sukhumi (kernfysica), Obninsk en Dubna (atoombom) werken onder dwang en toezicht van de NKVD/MGB/KGB en de militair-wetenschappelijke directies, waar zij bijdroegen aan het herstel en de modernisering van de Sovjetindustrie, ruimtevaart en atoomwapens.

Aanvullend faciliteerde Moskou — mede dankzij de overcapaciteit van de enorme wapenindustrie — tot grote frustratie van het Westen (en hun aandeelhouders) de opmars van communistische regimes, die dankzij politieke en militaire steun van Moskou snel de overhand kregen. Ook op andere plekken als Turkije en Noord Perzië werden communistische revoluties gesteund. Deze beweging zou, nadat ook Moskou een bom had, uiteindelijk leiden tot officiële afspraken met communistische landen als Noord-Vietnam (1945), Noord-Korea (1948) als China (1949).

Truman’s strategie leidde via de Truman Doctrine (1947) en binnenlandse heksenjachten naar ‘joodse bolsjewieken’ rechtstreekts tot de Koude Oorlog. Bij de geopolitiek die diende het communistische voorbeeldland dankbaar als aambeeld voor het beoogde nieuwe ‘zelfbestuur’ dat volgde met de westerse dekolonisatie. Het was bijna letterlijk een opvolger van Hitlers retoriek over het zelfbeschikkingsrecht (1920), maar nu verkocht via de VN (1945) — waarvan China en de USSR werden uitgesloten — en via de nieuwe Verklaring van de Rechten van de Mens (1948), gericht op de al dan niet gedekoloniseerde wereldburger.

Je kan de plotselinge dood van Roosevelt lezen als een coup, en misschien was het dat ook wel. Maar het resulteerde feitelijk een synthetisch moment dat via Wall Street-hater Truman werd gepromoot: de versmelting van het private Carnegies wereldbankplan met de Neuordnung-visie van het Derde Rijk. De uitingen van deze nieuwe New World Order 2.0 waren duidelijk zichtbaar: het anti-Kominternpact herrees in de contouren van de transatlantische NAVO (1949) en de SEATO voor de pacific, de afspraken van Bretton Woods (1944) die via de pro-nazi BIS (1930) ook in kapitalistisch Europa werden uitgerold. Via de VN (1945) werden de westerse kolonies vanaf 1947 gecontroleerd overgedragen aan eigen bestuur. Via de tweede private Wereldbank (1944) en het IMF (1944) werd de wereld voortaan financieel heringedeeld met veel ‘derde wereld’ of ‘ontwikkelingslanden’ — die nog steeds ten dienste stonden van dezelfde kapitalistische elite die eerder direct heerste.

Achter de façade van de adviesorganen van de tandeloze Verenigde Naties (1945) werden de echte machten nu permanent onzichtbaar — en kwam de atoombom, ondanks de belofte de wereld ermee te ontwapenen, nooit in handen van de VN. De VN zelf kreeg ook nooit de macht van een wereldregering voor iedereen die het volgens de verkoopbrochure had moeten zijn.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Het verdwijnen van twee koloniale grootmachten

En de Britten? Die bleven permanent verzwakt en technisch failliet achter. Hun huis Saksen-Coburg en Gotha moest, onder druk van de Verenigde Staten, zijn kroonkolonies laten gaan. Het belangrijkste, keizerrijk India, volgde al direct in 1947. De absolute monarchie van tsaar Boris III, zoon van Ferdinand I van Saksen-Coburg, werd in 1946 afgeschaft na een communistisch referendum en ging op in het grote Russische rijk. Via Hohenzollern-Sigmaringen verwante koning Mihai I (r. 1944–1947) van Roemenië werd in 1947 door de Sovjets afgezet. Hun voormalige kroondomein Hongarije werd tussen 1945 en 1949 door de Sovjets gezuiverd, samen met de rest van de adel. Hun familiedomeinen in Oost-Duitsland (Thüringen) waren al direct in 1945 onteigend door de communistische SED; de kastelen werden genationaliseerd.

In België brak, door het optreden van Leopold III eerder tijdens de oorlog, bijna een burgeroorlog uit. De koning werd, behalve met enorm gezichtsverlies, door de teruggekeerde regering gereduceerd tot hoofd van een ceremonieel huis — dat ogenschijnlijk alleen nog kon exploiteren via de Generale Maatschappij met de andere adellijke families, maar zelfs dat is niet zeker. In 1953 trad de langszittende en laatste monarch Elisabeth II (r. 1953–2022) aan voor huis Windsor, onder permanente curatele van de Verenigde Staten en andere machten. Het huis had gegokt — en groots verloren.[384]

Ook Oranje verloor tussen 1945 en 1949, na een bittere strijd en onder Amerikaanse druk, het bestuursrecht over zijn felbegeerde kroonkolonie Nederlands-Indië. Ook verloor het zijn bijzonder sterke posities in bijvoorbeeld Zuid-China aan de gehate communisten. Maar iedere transformatie op deze schaal heeft een prijs — en de koloniale plunder en oorlogsbuit waren, met rente, allang binnen. Er waren nu zelfs twee private wereldbanken, en de controle over veel mondiale grondstofmonopolies stond nog overeind, net als de enorme belangen in de grootindustrie. Onzichtbaarheid, toch al favoriete modus operandi, werd bijzonder lucratief in de wereld van de New World Order 2.0. Omdat Truman de gekartelliseerde Europese en Japanse economieën bij de

---

[384] Toeval of niet: met de Russische bezetting van Oost-Europa gaat het oorlogszuchtige, protestantse Pruisische Rijk definitief ten onder en wordt de Pruisische én nazi-hoofdstad Berlijn opgesplitst. De landgoederen van de Pruisische grootadel worden genationaliseerd en gaan gedeeltelijk op in het nieuwe communistische Polen, om nooit meer hersteld te worden. Opvallend is dat, behalve de Oost-Europese ‘Slavische’ gebieden die worden ingelijfd door de Russen, ook andere Slavische gebieden zoals Tsjechoslowakije en de Balkan — ondanks dat ze niet bezet zijn — communistische systemen krijgen.
Toeval of niet is dat met de Russische bezetting van Oost Europa het oorlogszuchtige protestante Pruisische Rijk definitief ten onder gaat en de Pruisische en Nazi hoofdstad Berlijn wordt opgesplitst. De landgoederen van de Pruisische grootadel worden genationaliseerd en gaan gedeeltelijk op in het nieuwe communistische Polen om nooit meer hersteld te komen. Opvallend is dat behalve de Oost Europese ‘Slavische’ gebieden ingelijfd worden door de Russen, terwijl andere Slavische gebieden als Tsjechoslowakije en de Balkan ondanks dat ze niet bezet zijn ook communistische systemen krijgen. Toeval of niet is dat met de Russische bezetting van Oost Europa het oorlogszuchtige protestante Pruisische Rijk definitief ten onder gaat en de Pruisische en Nazi hoofdstad Berlijn wordt opgesplitst. De landgoederen van de Pruisische grootadel worden genationaliseerd en gaan gedeeltelijk op in het nieuwe communistische Polen om nooit meer hersteld te komen. Opvallend is dat behalve de Oost Europese ‘Slavische’ gebieden ingelijfd worden door de Russen, terwijl andere Slavische gebieden als Tsjechoslowakije en de Balkan ondanks dat ze niet bezet zijn ook communistische systemen krijgen. Behalve dat onder andere het Britse kapitaal in Oost Europa in beslag wordt genomen, verliest ook de Habsburg dynastie opnieuw. Otto Habsburg had diverse pogingen gedaan bij Churchill om zijn troon en ‘Danube Rijk’ te herstellen met al zijn voormalige macht wat niet lukt. West Duitsland wordt met de sterk geïndustrialiseerde deelstaten Beieren, Noord Rijn Westfalen, Rijnland Palatinaat en Baden-Württemberg overwegend Rooms Katholiek.

sanering open zou breken en de aandelen spotgoedkoop waren, zag de toekomst er meer dan zonnig uit.

Epiloog: Het tegenovergestelde van een bevrijding

Wat zich in de voorgaande pagina's ontvouwde, leek een militair verhaal, een geopolitieke lezing, een economische dissectie. Maar onder die lagen lag iets anders: een spiegel.

Niet van schuld of heldendom. Niet van links of rechts, niet van goed of kwaad. Maar van structuren die bleven. Van machten die zich aanpasten. Van netwerken die de oorlog overleefden — niet ondanks, maar dankzij hun inspanningen.

Deze tekst biedt geen bevrijding. Zij toont wat achter de 'bevrijding' verborgen bleef. En wie goed leest, merkt: dit is geen geschiedenisles. Dit is een beschrijving van de kamer waarin wij nu nog altijd zitten.

De muren zijn echt.
De uitgang is niet ver.
Maar pas als je het patroon herkent, kunt je de sleutel vinden.

Sterkte.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Van genocide tot Bretton Woods: de supranationale BIS en de Nieuwe Wereldorde[385]

De BIS als zenuwcentrum van de New World Order (1930–heden)

Een belangrijk hoofdkwartier tijdens de Tweede Wereldoorlog — misschien wel het belangrijkste — bevond zich niet in Berlijn, Rome of Tokio, maar achter een chocolaterie in het Zwitserse Bazel. Een naamplaatje ontbrak. Hier vergaderden de International Bankers van twee elkaar overlappende wereldordes: die van het 'protestantse', private *Wereldbankenplan voor Vrede* van Carnegie met Wilhelmina & Co., en het staatsgedreven 'katholieke' *Neuordnungsplan* van Hitler & Co. In dit anonieme gebouwtje werd het grootkapitaal van de wereld vertegenwoordigd — en werd een wereldomspannend financieel netwerk gecorrdineerd. De BIS faciliteerde niet alleen, maar hier ontstonden ook de contouren van de naoorlogse wereldorde.[386][387]

Deze twee visies — kapitalistisch-privaat en autoritair-statelijk — vormden de kapstok voor zowel de nazi-fascistische-showa wereldordedroom als de naoorlogse kapitalistische wereldstructuur. De Bank for International Settlements (1930, BIS) fungeerde niet slechts als bank, maar als centraal overlegorgaan en schaduwministerie van Financiën voor beide plannen. Voor, tijdens en na de oorlog.

De BIS was voor de oorlog feitelijk ingericht door Oranje's Nederlandsche Bank. Vanuit Nederlands perspectief zat de bank diep verankerd in koloniale belangen: Leonardus Trip, voormalig DNB-president (r. 1935–1937), had er als voorzitter zijn stempel op gedrukt. Zijn opvolger Johan Willem Beijen (r. 1935/1937–1940) zette als BIS-president de lijnen strakker tussen Londen, Wall Street en het Duitse Rijk. Achter de schermen opereerde Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder, met volledige toegang tot de SS-top, de Oranje-gekleurde Nazi-industrie én de BIS-directie. Beijens opvolger werd voorgedragen door Frank C. Tiarks (r. 1902–1952), Schröderbankier in Londen en van de familie die als directeur bij de Bank of England contacten had op het hoogste niveau in de City.

In 1940 werd de Amerikaanse *'international banker'* Thomas H. McKittrick benoemd als president van de BIS. Hij bleef tot 1946 — precies tijdens de kernjaren van de Holocaust en *Operatie Barbarossa*. McKittrick was geen gewone technocraat: hij was sinds 1931 getraind in het *German*

---

[385] Veel informatie over de BIS en de betrokken figuren is overgenomen uit Tower of Basel (2013), A. Lebor

[386] In Wilhelmina's kamp stonden machtige banken als haar eigen Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), De Nederlandsche Bank, de Generale Maatschappij, de Bank of England, Baring Brothers, Hope & Co. en de *Union Bank of Switzerland*. Haar DNB werd tijdens de oorlog vertegenwoordigd door Kurt von Schröder van de machtige private Schröder-banken. Huis Morgan was aandeelhouder via het private J.P. Morgan & Co. (tot 1935), dat ook de andere Morgan-banken vertegenwoordigde: *Guaranty Trust*, *Morgan Stanley*, *Morgan Grenfell & Co*. en *Morgan & Cie*. Huis Rockefeller was aanwezig via de enorme National City Bank en de Chase National Bank. De Wallenbergs van de Enskilda Bank waren vertegenwoordigd via de Zweedse Riksbank en vertegenwoordigden het Scandinavisch-Baltische industriekapitaal. Dit kamp was nauw verbonden met de private grootindustrie en bankensector.

[387] Anderzijds waren daar de Banque de France en de Banca d'Italia, beide in handen van de staat. De private Reichsbank was dominant en vervulde een dubbele rol: enerzijds als spreekbuis van Berlijn, anderzijds als vertegenwoordiger van banken als de semi-genationaliseerde 'protestantse' Dresdner Bank en de 'katholieke' private Deutsche Bank — ook Hermann Abs was een vaste gast in Bazel. De Zweedse Riksbank stond op papier onder staatscontrole, maar werd feitelijk geleid door de elite rond Wallenbergs, die kind aan huis waren bij de BIS. De Bank of Tokyo, formeel privaat, was deels eigendom van de Keizerlijke familie, die zelf de staat belichaamde. Dit kamp vertegenwoordigde de staatsgedreven lijn — van de Italiaanse *Nuovo Ordine* (1922), via de Franse *Ordre Nouveau* (ca. 1930) en de Japanse *Shintasei* (ca. 1937), tot aan Hitlers *Neuordnung* (1941). Het was nauw verweven met de staatsgeleide grootindustrie en banken, al dan niet geariseerd.c

Credits Arbitral Committee (GCAC) van de BIS door zijn mentor Marcus Wallenberg die ook de loyale hoofdeconoom van de BIS, Per Jacobsson (r. 1931–1956), hadden aangeleverd.

McKittrick was begonnen bij de NCB Bank, mede-veroorzaker van de beurskrach van 1929 en medeoprichter van de BIS. De NCB beheerde onder meer het kapitaal van de oliegigant STANVAC (1933) die een sterke aanwezigheid had in het Derde Rijk. De bank had diepe wortels had in de Duitse communicatie-, wapen- en staalindustrie via onder meer ITT. McKittrick werkte na zijn diensttijd in WOI voor de Amerikaanse investeringsbank Lee, Higginson & Co., die samen met de broers Dulles het economische herstel van Duitsland organiseerde via leningen aan IG Farben en Krupp. De anonieme investeringsbank was nauw betrokken bij het Amerikaanse tabaksimperium dat terugleidde tot de koloniale belangen van Oranje in Nederlands-Indië, met connecties naar de dubieuze Zweed Ivar Kreuger, en vanaf 1932, opnieuw: de Wallenbergs.

Via Lee, Higginson stond McKittrick ook in contact met General Electric (1892) en General Motors (1907) — twee bedrijven waarin de Oranjes vermoedelijk groots participeerden. GM opereerde uitgesproken pro-nazistisch via haar Duitse dochter Opel, een van de belangrijkste toeleveranciers van de nazi-oorlogsindustrie. GM's vice-president Graeme K. Howard pleitte in zijn boek *America and a New World Order* (1940) voor een economische wereldorde waarin private kartels en autoritaire regimes gezamenlijk optrokken tegen het communisme. Hij bepleitte Amerikaans isolationisme en economische samenwerking met nazi-fascistisch Europa. Zijn oproep vond weerklank in conservatief-isolationistische kringen, waaronder die rond Prescott Bush, Fritz Thyssen en Allen Dulles — al leidde het binnen GM tot interne spanningen.

Dit gebeurde ruim vóór de katholieke Hitler zijn *Neuordnung*-programma in 1941 publiekelijk onthulde, waarna de eerste grote breuklijnen snel zichtbaar werden. De *Neuordnung* was fundamenteel gericht op de vernietiging van de USSR, de opbouw van een duizendjarig *Derde Rijk*, en de creatie van een nieuwe wereldhoofdstad — het megalomane Germania (Berlijn 2.0) naar het model van de Eeuwige Stad Rome. Het protestantse kamp, wars van de paus en staatscontrole over de economie, reageerde afwijzend.

Toch bleef president McKittrick de spil tussen beide werelden. Vanuit Bazel onderhield hij nauwe contacten met Emil Puhl, vice-president van de Reichsbank én BIS-directeur. Puhl stond bekend als *"the secret ruler of the Reichsbank"*, met directe lijnen naar Himmler, Heydrich en de SS. Samen met Puhl faciliteerde de BIS de verwerking van roofgoud uit de vernietigingskampen: goud dat via de Pruisische munt werd omgesmolten tot anonieme staven, officieel 'neutrale reserves'. Dat deze stromen afkomstig waren uit tanden, brillen en trouwringen van miljoenen vermoorde slachtoffers, werd na de oorlog collectief ontkend. Vrijwel alle betrokken bankiers beweerden: *"Ich habe es nicht gewusst."*[388]

In werkelijkheid wisten ze alles.

[388] Uitvinder Thomas Edison exploiteerde in de VS onder meer het gloeilampoctrooi via de *Edison Illuminating Co.* (1880), en richtte na financiële steun van J.P. Morgan Sr. en de Vanderbilts het trustbedrijf *General Electric* (1892) op, samen met Charles A. Coffin, Henry L. Higginson en *J.P. Morgan & Co.* De onzichtbare grote man van *General Electric* was bestuurslid George F. Peabody (1852–1938, r. 1892–1906), die onder meer te relateren is aan de Rockefellers als medeoprichter van de *General Education Board* (1902), aan *J.P. Morgan & Co.* via familielid George Peabody, en aan F.D.R. Roosevelt via onder meer de *Warm Springs Trust* in Georgia. (Vanaf 1881 worden ook in Nederland de eerste elektrische lampen geproduceerd. In 1891 wordt Philips opgericht, en wordt een veel efficiëntere gloeilamp ook in Nederland massaal geproduceerd.) Barings partnerbank *Kidder, Peabody & Co.* (1865) van de familie wordt in 1986 verkocht aan *General Electric*.

Van roofgoud naar vernietiging: BIS, Reinhard en Wilhelmina's verborgen rol (1941–1943)

Het was op geen enkel moment de bedoeling dat levende Joden deel zouden uitmaken van Hitlers Derde Rijk of van het post-oorlogse continentale Europa. Onderdeel van Operatie Barbarossa (1941) was de parallelle Operatie Reinhard (1941–1945), waarin SS-Einsatzgruppen West-Rusland systematisch zuiverden van elke Jood die zij konden vinden. Deze actie werd uitgevoerd nadat vrijwel geheel West-Europa al onderworpen was. Reinhard Heydrich — dezelfde die het roofgoud naar Bazel hielp verplaatsen — organiseerde in januari 1942 de beruchte Wannseeconferentie, waar de 'Endlösung' van het Jodenvraagstuk formeel werd vastgesteld: volledige uitroeiing. Kort daarop werden de eerste vernietigingskampen in gebruik genomen.

De BIS, evenals bijvoorbeeld Oranje's Swiss Banking Corporation (SBC), accepteerde in deze fase zonder bezwaar het 'offergoud' uit de concentratiekampen — goud dat via Emil Puhl en de Pruisische Munt werd gezuiverd en omgesmolten tot anonieme staven. De centrale rol van Europese en Amerikaanse bankiers bij de BIS, de Reichsbank en SBC binnen deze logistiek van vernietiging is ten onrechte nauwelijks benoemd. Misschien omdat ze nooit goed werd begrepen — maar waarschijnlijker omdat de financiers achter deze bankiers er alle belang bij hadden dat de ware opdrachtgevers en profiteurs van de genocide buiten beeld bleven. De sporadische bankier die ná de oorlog werd ondervraagd, hield zijn lippen stijf op elkaar. Bankgeheim.

Toch verdween vrijwel niemand van het toneel: velen (40%+) namen onzichtbare topposities in binnen de naoorlogse bankensector, en vormden opnieuw de harde kern van wat voortaan als 'gedenazificeerd' gold.

Nog vóór het Oostfront definitief werd gebroken in de winter van 1942–1943 bij Stalingrad, had Puhl in Bazel al aan McKittrick laten doorschemeren dat de oorlog niet te winnen was. De VS bleek Nazi-Duitsland in het geheim te hebben bevoorraad — zonder medeweten van Berlijn. Ook binnen de Duitse grootindustrie groeide vanaf 1943 de onvrede over Hitlers koers: vanwege zijn onrealistische houding tegenover het oprukkende Rode Leger én zijn weigering om tot een acceptabele regeling met de Verenigde Staten te komen.

Daartegenover positioneerde Wilhelmina zich, als hoofdrolspeler binnen het trans-Atlantische militair-industriële en financiële complex, steeds nadrukkelijker aan de zijde van de geallieerden. Als een van de grootste belanghebbenden in de oorlogseconomie opereerde zij in dezelfde lijn als Churchill en Roosevelt — tijdelijke politici met relatief beperkte werkelijke invloed. Haar anti-nazistische houding was niet alleen principieel, maar ook persoonlijk: de bezetting van Nederland en van haar eigendommen in Nederlands-Indië had haar direct geraakt en onteigend. De Atlantische coalitie, geformaliseerd in het Atlantic Charter (14 augustus 1941), gaf haar de legitimiteit om steeds uitgesprokener stelling te nemen tegen het Derde Rijk.

Binnen deze alliantie leverde 'haar' Koninklijke Olie, via de VS, geavanceerde vliegtuigbrandstof aan de Sovjet-Unie — met als expliciet doel het breken van de Duitse luchtmacht. Stalin's Rusland kon enkel standhouden dankzij de Amerikaanse Lend-Lease-deal (30 september 1941): na de vernietiging van het grootste deel van de Russische luchtmacht in 1941–1942, werd vanaf augustus/september 1942 via de geheime Alaska–Siberië-luchtbrug (ALSIB) het merendeel van de Sovjet-vliegtuigen

geleverd, samen met miljoenen tonnen ander strategisch materiaal. Verreweg de meeste ‘Russische’ vliegtuigen in 1942 en 1943 waren Amerikaans.[389][390]

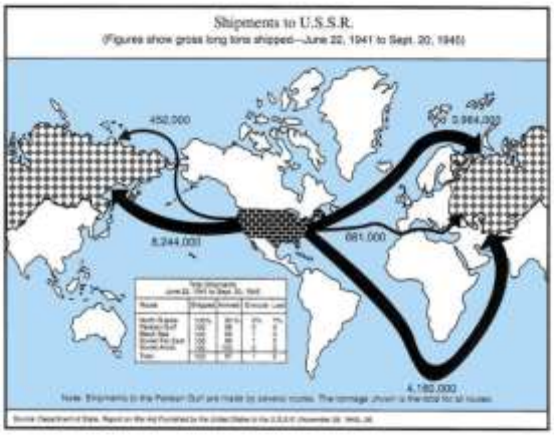

Transport naar de USSR: van het totale tonnage van 17.501.000 g.l. gaat circa 47% via de ASLIB-route.

Toen het tij was gekeerd, schaarde Wilhelmina zich op 10 mei 1943 — exact drie jaar na de Duitse inval — ook officieel achter de geallieerden. In haar toespraak op Radio Oranje sprak zij over “den verraderlijken aanslag, welken de moffen gepleegd hebben op ons vaderland”. Vervolgens gaf zij de microfoon aan haar aanstaande schoonzoon Bernhard, die het had over zijn “geloof aan de komende overwinning van vrijheid en recht over barbarendom en slavernij”.

Het vormt een schoolvoorbeeld van geopolitieke finesse en strategische propaganda. Toch menen vrijwel alle Nederlandse historici dat Wilhelmina niet zou hebben begrepen wat er werkelijk speelde. Maar gezien het immense Oranje-kapitaal — dat bepaald niet met naïviteit was vergaard — en de strategische belangen in grootindustrieën als Koninklijke Olie (goed voor meer dan 36% van de wereldmarkt), én de mogelijkheid om dit vermogen in te zetten voor de Amerikaanse oorlogsinspanning ($ 203 miljard in 1944), ligt het tegendeel aanzienlijk meer voor de hand. Het waren niet de Oranjes die naïef en slecht geïnformeerd waren.

McKittrick: spil van het supranationale New Order Project

McKittrick bleef tijdens de hele Tweede Wereldoorlog een sleutelfiguur binnen het gemengde VS–Nazi-bankiersnetwerk. Hij speelde cruciale informatie door over hoe de economie er na de oorlog uit zou moeten zien volgens het Derde Rijk. In 1942 reisde de doorgaans anonieme McKittrick naar New York zonder publiekelijk op te treden; de BIS was in de Verenigde Staten inmiddels een controversieel

---

[389] Op 30 september 1941 tekende de VS een Lend-Lease-overeenkomst met de Sovjet-Unie. De uiteindelijke waarde van dit hulpprogramma beliep $ 11,3 miljard en omvatte onder meer: 400.000 trucks en jeeps, 14.000 vliegtuigen, 12.000 tanks, 32.000 motorfietsen, 13.000 locomotieven en wagons, 8.000 luchtafweerkanonnen, 135.000 machinegeweren, 300.000 ton explosieven, 40.000 veldradio’s, 400 radarinstallaties, 400.000 metaalbewerkingsmachines, 15 miljoen paar laarzen, 107.000 ton katoen, 2,7 miljoen ton olieproducten en 4,5 miljoen ton voedsel.
De Amerikaanse bijdrage was met name in 1942 en 1943 doorslaggevend, toen de Russische industrie nog niet hersteld was van de Duitse aanvallen. In deze periode bestond de operationele luchtmacht van de Sovjet-Unie soms voor wel 70% uit Amerikaans geleverde toestellen. Technologisch bleef de VS echter op haar hoede: viermotorige bommenwerpers, geavanceerde radarapparatuur en andere cruciale systemen werden niet geleverd. De Sovjets vulden dit gemis later aan via een massaal spionageprogramma in de VS.

[390] Op 7 december 1941 vond de aanval op Pearl Harbor plaats en verklaarde de VS (na Nederlands-Indië) de oorlog aan Japan. Op 8 november 1942 startte de VS haar militaire offensief in het Westen met *Operation Torch*, een aanval in Noord-Afrika onder leiding van George Patton en Dwight Eisenhower. De VS had toen ook een zeer intensief gebruikte luchtbrug opgebouwd: de *Alaska–Siberian Airroad* (ALSIB), die liep via Alaska, Alberta en Yukon in Canada, en Siberië tot net achter het Russische front bij de Oeral. Deze luchtbrug leverde zijn eerste zendingen op 11 november 1942 — acht dagen vóór het vernietigende tegenoffensief bij Stalingrad (19–23 november) onder leiding van de Russische generaal Zjoekov (1896–1974). Bij deze Russische Blitzkrieg versloeg een volledig nieuw, massaal leger de uitgeputte 300.000 Duitse soldaten tijdens een meedogenloze hongerwinter. Niet veel later stortte het Duitse Oostfront in, en vanaf begin 1943 rukten de Russen in hoog tempo op naar Berlijn.

instituut, mede door de uitgelekte transactie van het Tsjechoslowaakse goud in 1938 — een operatie die nog had plaatsgevonden onder president Beijen. Voor Henry Morgenthau Jr. en Dexter White van de ‘joodse’ Treasury was dit reden genoeg om de BIS-tegoeden in de VS direct te bevriezen. Dat was waarschijnlijk de reden van de reis geweest. Maar de president kreeg ze zelfs met steun van John Foster Dulles niet vrij.

McKittrick werd vastgehouden en ondervraagd door onder meer OSS-directeur William J. Donovan (r. 1942–1945), waarbij zijn paspoort werd ingenomen. Uiteindelijk regelden de Britten zijn terugkeer via bemiddeling van pro-nazistische BIS-directeuren bij de Bank of England, onder wie Montagu Norman. Met steun van BIS-secretaris-generaal Raffaele Pilotti van de Bank van Italië werd zijn route via Lissabon en Rome naar Bazel veiliggesteld — zodat hij nog eens drie jaar president kon blijven van de BIS. Morgenthau had deze ronde verloren en zou de volgende nog zwaarder verliezen.

Ondertussen was Allen Dulles, onderdirecteur van de OSS, sinds 1942 gestationeerd in Bern, vanwaar hij het paspoort voor zijn vriend McKittrick alsnog wist los te krijgen. Dulles leidde vanuit Bern een omvangrijk spionagenetwerk van bankiers, industriëlen, onderzoekers, diplomaten, informanten, *eminences grises* en vluchtelingen in en uit het Derde Rijk. McKittrick deelde, onder OSS-codenaam 664, regelmatig informatie met hem — niet uit loyaliteit aan de VS of de geallieerden, maar aan een beoogde supranationale financiële ‘New World Order’ waar Dulles zelf ook intensief bij betrokken was.

De BIS in Bazel — net als de steden Lissabon, Bern en Stockholm — functioneerde in deze jaren als discrete ontmoetingsplek waar Westerse geallieerden en Asmogendheden informatie uitwisselden. De internationale staf van de BIS, en het supernetwerk van aangesloten topbankiers, maakte de instelling ideaal voor het verzamelen en doorspelen van strategische intelligentie. Na zijn terugkeer naar Bazel ontmoette McKittrick geregeld zijn goede vriend Dulles en de Amerikaanse ambassadeur in Zwitserland, Leland B. Harrison (r. 1937–1947), voor open gesprekken over de financiële structuren van Nazi-Duitsland en de handel met Latijns-Amerika.

Uit deze ontmoetingen bleek onder meer dat de Portugese escudo fungeerde als sleutelvaluta voor Nazi-handel met Zuid-Amerika — waaronder de aankoop van het cruciale wolfraamerts. De kernspelers bij deze intercontinentale transacties waren: de centrale Bank of Portugal (fascistisch, maar ‘neutraal’), de Zwitserse centrale bank als ‘neutrale’ voorzitter van de BIS in McKittricks periode, de private Reichsbank en uiteraard de BIS zelf. Vooral de Reichsbank en BIS onderhielden een opmerkelijk warme relatie: de BIS beheerde een deel van het Nazi-goud, en financierde daarmee onder andere zichzelf (80%+) via de rente daarop. Andersom leende de Reichsbank soms BIS-goud zonder formele overeenkomst, om inkopen voor de oorlogsinspanning te doen via Zwitserse banken. Het was ogenschijnlijk een intieme vriendenclub waarin dat soort dingen konden.

Via McKittrick communiceerde Puhl ook over de Duitse moraal, de stand van de economie en interne politieke intriges. Deze informatie werd gedeeld met spionnenmeester Allen Dulles en ambassadeur Leland B. Harrison. In OSS-telegram 3589–90 van 25 mei 1944 — op het moment dat duizenden Hongaarse Joden versneld naar Auschwitz werden gedeporteerd — werd Puhls vrees vastgelegd dat de Reichsbank haar bevoorrechte positie zou verliezen bij de aanstaande West-Duitse wederopbouw na de onvermijdelijke nederlaag. Ook BIS-directeur-generaal Roger Auboin (r. 1937–1958) — OSS-codenaam 651 en voormalig bestuurder van de Banque de France — communiceerde actief met Dulles, die via deze lijnen continu op de hoogte bleef van de belangrijkste financiële en geopolitieke ontwikkelingen binnen Europa.

De Wallenberg-connectie: Zweden als brug tussen oorlog en wederopbouw

In ‘neutraal’ Stockholm werkte de OSS actief samen met de gebroeders Wallenberg. Jacob Wallenberg onderhield gelijktijdig contacten met de leiding van het Nazi-regime én met kringen binnen het Duitse verzet. Zijn broer Marcus was sinds 1931 mentor van McKittrick en onderhield structureel contact met geallieerde banken en inlichtingendiensten. De broers waren een trans-Atlantisch tandem.

Via dit netwerk probeerde SS-generaal-majoor Walter Schellenberg, hoofd van de Gestapo in de VS en ITT directeur, in november 1943 een afzonderlijke vrede te sluiten met de westerse geallieerden. De reden: angst voor een Russische overname van Oost-Europa. Binnen de OSS en het State Department bestond daar begrip voor, maar niet meer dan dat. Wallenberg werd aangemoedigd zijn lijnen met de Nazi-grootindustrie intact te houden.

McKittrick speelde hierin eveneens een centrale rol. Hij werkte in 1944–1945 aan het OSS Harvard Plan voor psychologische oorlogsvoering om de Duitsers aan westerse zijde te krijgen. Met steun van Wallenberg en Dulles werden in deze fase meerdere Amerikaans-Duitse industriële allianties gesloten, vooruitlopend op een gecontroleerde capitulatie.[391]

In diezelfde netwerken bevonden zich sleutelfiguren die — net als leden van de protestantse Johanniterorde — betrokken waren bij de mislukte aanslag op Hitler van 20 juli 1944: de dag waarop bij Bretton Woods werd besloten tot de oprichting van de tweede Wereldbank en het IMF (en de BIS overeind bleef), de geallieerden Frankrijk binnentrokken, en het Rode Leger Warschau naderde.

Per Jacobsson: Bruggenbouwer tussen Berlijn, Londen en Washington en Berlijn

Ook de aan Wallenberg gelieerde Zweed Per Jacobsson (r. 1931–1956), vaste hoofdeconoom van de BIS, bleek een sleutel-informant voor Allen Dulles. Net als de meeste BIS-bestuurders mocht hij vrij reizen tussen zowel Geallieerde als As-gebieden — een privilege dat hem toegang gaf tot de economische elites van alle kampen.

Al vanaf 1940 onderhield Jacobsson intensieve contacten met Washington, Londen én Berlijn, en fungeerde als informeel doorgeefluik tussen de Britse en Duitse top. Zo rapporteerde hij aan zijn zwager generaal Sir Archibald Nye, plaatsvervangend chef van de Britse Generale Staf, dat volgens Duitse bronnen Finland mogelijk nog zou overlopen in de oorlog tegen de Sovjet-Unie. Zijn suggestie om de Finnen géén steun te geven werd in Londen met dank ontvangen. Tegelijk gaf Jacobsson informatie van Nye dóór aan Berlijn.

Zijn rol als dubbelkanaal bleef niet beperkt tot het begin van de oorlog. Op 1 mei 1943 hield hij in Berlijn een lezing getiteld *The Anglo-American Currency Plans*, waarin hij expliciet advies gaf over wat hij in Washington had vernomen over de aanloop naar Bretton Woods. De speech werd op de Amerikaanse ambassade in Bern vertaald, en vervolgens rechtstreeks doorgestuurd naar het State Department in Washington. Er was dus volledige openheid van informatie — tenminste op dat hogere, supranationale niveau.

[391] Net als bij de internationale broers Wallenberg komen in nazi-Duitsland opvallend veel broers voor die tegelijk actief zijn in beide werelden: die van de Westerse geallieerden én die van de Europese Asmogendheden. Hermann Schmitz is almachtig president bij IG Farben; zijn broer Dietrich neemt zijn positie in Europa over wanneer Schmitz in de VS verblijft. Andere broers of familie die op vergelijkbare wijze opereren, zijn grootindustriëlen en bankiers als de Ilgners, Thyssens, Schröders, Mercks en Clemms.

In lijn met het OSS Harvard Plan (c. 1944) hield Jacobsson bewust de lijnen met de Duitse grootindustrie open. Zijn communicatie gold formeel niet als spionage, maar als ‘supranationale economische diplomatie’. Het was Dulles die met zijn OSS-codering de illusie van geheimhouding creëerde. In werkelijkheid lagen de muren rond de Bank for International Settlements hoger dan die van de nationale archieven in Washington.

Binnen die muren werkten BIS-bankiers van alle kampen tijdens WOII intensief samen — boven de natiestaten, die dus alleen op een lager niveau met elkaar in oorlog waren.

Van IG Farben tot Hiroshima: hoe de BIS bemiddelde tussen oorlog en vrede

Georg von Schnitzler, commercieel directeur van IG Farben en ondergeschikte van CEO en BIS-bestuurder Hermann Schmitz, gebruikte zijn contacten binnen de BIS om vredesopties met de Geallieerden te verkennen — zowel in Londen als in Washington. Von Schnitzler werkte al sinds 1908 voor J.H. Stein, de bank van Oranje’s schaduwbankier Kurt von Schröder bij de BIS. Von Schröder was daarnaast ook degene die de persoonlijke *S*-rekening van Heinrich Himmler beheerde. Vanuit deze rekening werden Himmlers beruchte ‘hobby’s’ gefinancierd, zoals de Ahnenerbe (1935), de occulte SS-stichting die een meer ‘spirituele’ legitimering gaf aan de genocide en zijn Himmler Kreiz (1936).

In 1943, na de Russische doorbraak bij Stalingrad, begrepen Von Schnitzler en andere grootindustriëlen dat de oorlog voor Duitsland verloren was. Zijn doel was duidelijk: behoud van IG Farben’s fabrieken, het industriële hart van het Derde Rijk. In een memo aan de BIS stelde Von Schnitzler Duitse medewerking aan een overgave voor, in ruil voor bescherming van de industrie tegen bombardementen. Die waarschuwing lijkt doorgekomen, want de fabrieken werden inderdaad nauwelijks getroffen.

Ook Japan maakte via de BIS gebruik van deze *‘backchannel diplomacy’*. In juli 1945, na de Duitse capitulatie, vroegen BIS-bestuurslid Kojiro Kitamura van de Bank of Japan samen met wisselkoers-chef Kan Yoshimura aan Per Jacobsson om te bemiddelen tussen Tokyo en Washington. De Geallieerden eisten onvoorwaardelijke overgave, terwijl de Japanse keizerlijke familie haar feodale almacht — inclusief een enorm zakenimperium en de buit uit China en Zuidoost-Azië — wilde behouden conform de Meiji-grondwet (1890).

Jacobsson gaf de Japanse positie door aan Allen Dulles, die het voorstel doorspeelde naar *Secretary of War* Henry Stimson. Het voorstel werd besproken op de Potsdamconferentie op 20 juli 1945, maar werd overduidelijk niet geaccepteerd en bovendien waren de plannen als sinds Jalta duidelijk:

Twee weken later wierpen de VS de atoombommen op Hiroshima (6 augustus) en Nagasaki (9 augustus). Daartussenin — op 8 augustus — begon de Sovjet-Unie zijn offensief in Mantsjoerije, Korea en China, conform eerdere afspraken met het VK en de VS (mei 1945). Alles ging als *clockwork*. Op 15 augustus 1945 capituleerde Japan alsnog — onvoorwaardelijk.

Met die overgave kregen de Westerse bezettingsmachten vrij spel om beslag te leggen op de Japanse oorlogsbuit: goud, platina, culturele artefacten en industrieel kapitaal dat vanaf de jaren dertig met grote nijverheid was verzameld in heel Zuidoost Azië. Het moest allemaal worden overgedragen. De rol van de BIS — bemiddelaar tussen roof en vrede — werd nooit formeel onderzocht.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Het Red House Plan: blauwdruk voor het Vierde Rijk

Op 10 augustus 1944 — minder dan een maand na de conferentie van Bretton Woods en de Valkyry aanslag — kwam een elitegroep van Duitse industriëlen bijeen in het Maison Rouge Hotel in het reeds bevrijde Straatsburg. Aanwezig waren vertegenwoordigers van Krupp, Messerschmitt, Volkswagen en meerdere ministeries van het Derde Rijk. De bijeenkomst draaide niet om de verdediging van het bestaande regime, maar om de voorbereiding van wat meer een financieel dan een militair imperium moest worden: het Vierde Rijk.

Volgens het verslag van een aanwezige Franse inlichtingenofficier, dat terechtkwam in het Amerikaanse Red House Report (november 1944), spraken de industriëlen af om hun naoorlogse operaties zo discreet mogelijk voort te zetten via allianties met buitenlandse ondernemingen. Specifiek werden Amerikaans-Duitse firma's genoemd die al voor 1945 succesvol waren gecloackeds, zoals de American Chemical Foundation, Zeiss Lens Company, Leitz/Leica Camera en de Hamburg-American Line. Deze bedrijven werden aangemerkt als *"especially effective in protecting German interests abroad"*.

Een kleinere groep uit deze bijeenkomst kwam die middag opnieuw bijeen. Daarbij werd besloten om de kernstructuren van de NSDAP ondergronds voort te zetten. De financiering zou via twee grote Zwitserse banken worden verplaatst naar neutrale landen, met nadruk op Zuid-Amerika. Daar werd vervolgens op grote schaal vastgoed gekocht, bedrijven opgericht en industriële posities opgebouwd — een beweging die later systematisch zou blijken. Vermoedelijk ging het om de *Eidgenössische Bank* (1912, Eiba), die in 1945 word overgenomen door Oranje's Swiss Banking Corporation (SBC).

De beoogde sleutelfiguren van dit Red House Plan zouden na de oorlog niet worden gepresenteerd als partijfunctionarissen, maar als technische experts en wetenschappers. Dat was doelbewust: het stelde de grootindustriëlen in staat hen ongemerkt te laten wegsluizen via twee parallelle ontsnappingsroutes. De 'ongewensten' werden geëvacueerd via *Operation Sunrise* (februari–april 1945) naar Zuid-Amerika. De 'bruikbaren' kwamen op de lijst van *Operation Paperclip* (juli 1945–1949), opgesteld en gecoördineerd door OSS-onderdirecteur Allen Dulles.

Dulles redigeerde persoonlijk de curricula vitae van de Paperclip-kandidaten, zodat hun betrokkenheid bij oorlogsmisdaden werd uitgefilterd. Ze kwamen binnen als technici, ingenieurs of medisch onderzoekers — en vielen daarmee buiten verdenking van justitie.

Binnen het Amerikaanse ministerie van Financiën was dit netwerk bekend. De Joods-Russische onderminister Harry Dexter White (geboren Weissnovitz) herkende al tijdens Bretton Woods de contouren van een gecoördineerde machtsverschuiving. Hij had nog geen volledige bevestiging met het Red House Plan, maar begreep dat het Nazi-systeem zich voorbereidde op een voortzetting onder een nieuwe vlag. In aantekeningen omschreef White de situatie als "gefractioneerd, gelaagd en ontworpen om verwarring te zaaien" — met eerste, tweede en derde fronten die tegelijk opereerden. Het was *Tarnung* voor gevorderden.

White speelde samen met zijn directe meerdere, Henry Morgenthau Jr., een centrale rol in pogingen om alsnog beslag te leggen op alle nazi-gerelateerde middelen, waar dat juridisch mogelijk was. Beiden stonden tegenover een blok van pro-Nazi bankiers en vertegenwoordigers, onder wie John Maynard Keynes (namens het Britse Treasury), vertegenwoordigers van de Bank of England, en oud-BIS-president Johan Beyen, die tijdens de conferentie de Nederlandse delegatie leidde.

White kreeg stevige tegenstand toen hij als hoofd van de Amerikaanse delegatie openlijk eiste dat de *Bank for International Settlements* (BIS) zou worden opgeheven vanwege haar actieve rol in het faciliteren van Nazi-financiering. Zijn bezwaar was niet ideologisch, maar feitelijk: van de 21 centrale banken die lid waren van de BIS tijdens Bretton Woods, kwamen er 16 uit landen waarmee de VS op dat moment in oorlog was.

De BIS bleek op dat moment de spiegelversie van het alternatief dat White en Morgenthau zelf voorstonden: een transparant, publiek verantwoord financieel systeem. In 1942 had de Amerikaanse Treasury al beslag gelegd op de BIS-tegoeden in de VS — een actie die duidelijk maakte dat de strijd om de naoorlogse orde niet alleen ging om troepen en verdragen, maar om financiële netwerken en institutionele macht.

Bretton Woods en hoe de BIS van het Derde Rijk overleeft

In juli 1944 kwamen meer dan 700 afgevaardigden uit 44 geallieerde landen bijeen in het Amerikaanse Bretton Woods om te onderhandelen over de contouren van een nieuw mondiaal financieel systeem. De officiële aanleiding was de oprichting van de *United Nations Monetary and Financial Conference*, zogenaamd bedoeld om na de oorlog orde te scheppen in het wereldwijde monetaire verkeer. Maar achter de schermen draaide het om iets veel fundamentelers: de herverdeling van wereldmacht.

Onder de aanwezigen bevonden zich tientallen *'international bankers'* — meest afkomstig uit semi-private centrale banken, met directe lijnen naar Wall Street, de City of London en de goudkluizen van Zürich. De Amerikaanse delegatie stond onder 'Joodse' leiding van Henry Morgenthau Jr. en diens onderminister Harry Dexter White, beiden werkzaam bij de U.S. Treasury. Beiden waren uitgesproken tegenstanders van de Bank for International Settlements (BIS), die zij beschouwden als de centrale spil van het nazi-fascistische-'neutrale' financiële netwerk van een Europa dat hun verwanten op industriële schaal had vernietigd.

De formele uitkomst van de conferentie werd de oprichting van het *Internationaal Monetair Fonds* (1944, IMF) en de *International Bank for Reconstruction and Development* (IBRD), beter bekend als de Wereldbank (1944). Tegelijkertijd werd Bretton Woods naamgever van een nieuw globaal muntsysteem waarin nationale valuta gekoppeld werden aan de Amerikaanse dollar, en die dollar op zijn beurt aan een vaste goudprijs van $35 per troy ounce — eerder vastgelegd door Roosevelt in 1933.

De officiële rechtvaardiging voor deze constructie was het beëindigen van monetaire oorlogen en valutamanipulatie. In tegenstelling tot de BIS zouden het IMF en de Wereldbank wél verantwoording verschuldigd zijn aan het Amerikaanse Congres — toen het machtigste economische én militaire centrum ter wereld. De impliciete boodschap was helder: het tijdperk van onafhankelijke, supranationale bankstructuren zoals de BIS moest eindigen. En dat was exact de inzet van Morgenthau en White.

Na felle onderhandelingen werd op voorstel van Wilhelm Keilhau — namens de Noorse regering in ballingschap — zonder tegenstem een resolutie aangenomen:

'Be it resolved that the United Nations Monetary and Financial Conference recommends the liquidation of the Bank of International Settlements at Basel. It is suggested that the liquidation shall begin at the earliest possible date and that the governments of the United Nations now at war with Germany appoint a Commission of Investigation in order to examine the management and the transactions of the bank during the present war.'

In de plenaire zaal, en dus in de notulen, sprak niemand zich openlijk uit vóór de BIS. Maar achter de schermen werd oorspronkelijke motie om de bank direct te sluiten hard aangevallen. Functionarissen van het *State Department*, *Wall Street*, de *Bank of England*, het *Britse Treasury* en het *Foreign Office* activeerden tegenmaatregelen — discreet maar doeltreffend. De aanval op de BIS was begonnen, maar de verdediging stond al klaar.

De voormalige BIS-vicepresident Johan Willem Beyen (r. 1935–1937/1940), namens Oranje's Nederlandsche Bank, beschuldigde White er openlijk van de Noorse delegatie als marionet te hebben ingezet om diens 'vuile werk' te doen. Ook de Britse delegatie — vertegenwoordiger van het goudrijke Britse rijk — verzette zich krachtig. Tegelijk stelde Ansel Luxford namens de Amerikaanse delegatie dat geen enkel land mocht toetreden tot het IMF zonder instemming met liquidatie van de BIS.

De situatie escaleerde toen de wereldberoemde econoom John Maynard Keynes, leider van de Britse delegatie, furieus werd. Hij dreigde de voltallige Britse afvaardiging terug te trekken als de motie niet werd ingetrokken. In plaats van te verdwijnen, werd de motie herschreven: *'closure'* werd vervangen door het juridisch tandeloze *"liquidation at the earliest moment."* De supranationale BIS kreeg uitstel. En in de praktijk: eeuwig leven.

McKittrick, de Amerikaanse president van de BIS, reageerde woedend op de aantijgingen van White & Co. en eiste in een brief aan de *Bank of England* een volledig onderzoek naar de rol van de Bank tijdens de oorlog. Binnen het Britse apparaat gingen de alarmbellen af. Lord Catto (r. 1944–1949), de nieuwe gouverneur van de Bank of England — partner van Morgan Grenfell, Londense tak van J.P. Morgan en BIS-lid — kreeg meerdere vertrouwelijke memo's onder ogen. Een interne notitie van het Foreign Office stelde vast dat McKittrick *"was going native in neutral Switzerland… and was thoroughly out of touch with the way people think nowadays."* Britse zwarte humor op een moment van diepe institutionele paniek.

Maar het beloofde onderzoek kwam er. In het kader van het Safehaven-project (c. november 1944) stuurde Morgenthau in maart 1945 een delegatie naar Zwitserland, onder leiding van Orvis Schmidt. Tijdens een ontmoeting in het sobere BIS-kantoortje achter de Zwitserse chocolaterie gaf McKittrick een ongewoon openhartig relaas. De BIS, zo verklaarde hij, had zich strikt 'neutraal' opgesteld als een kleine club van wereldlijke centrale bankiers — *"a little group of likeminded men who understood and trusted each other"* — en opereerde volgens haar statuten los van overheden of politiek. Zijn Duitse contactpersoon was Emil Puhl, vicevoorzitter van de Reichsbank. Volgens McKittrick zou Puhl het gestolen Belgische goud na de oorlog zeker teruggeven.

McKittrick bevestigde dat de BIS valutatransacties voor Nazi-Duitsland had uitgevoerd — maar beweerde dat dit de Duitse economie eerder zou hebben verzwakt, er zou 'meer zijn uitgegaan dan er binnenkwam'. Al het eventueel geroofde goud zou apart zijn gehouden — en was volgens hem volledig traceerbaar. De BIS, zei hij, zou vanzelfsprekend haar volledige medewerking verlenen.

Schmidt was verbijsterd door de openheid van de bekentenis. Het latere rapport van Puhl, gedateerd december 1945, ging nog verder: een langgerekte schuldbekentenis waarin werd onthuld dat McKittrick tijdens de oorlog gevoelige economische informatie over de Amerikaanse economie had doorgespeeld aan de Reichsbank — én Puhl persoonlijk had gewaarschuwd voor de naderende geallieerde Tripartite Gold Commission Mission naar Zwitserland in februari 1945, die zou worden geleid door Harry Dexter White zelf om onderzoek te doen naar de nazi-plunderingen.

Operation Safehaven (november 1944) — een internationaal project rond gestolen plunder en ter voorkoming van een 'Vierde Rijk' — werd gestart na ontvangst van het Red House Report, dat in

diezelfde maand door het State Department werd geregistreerd. Het project werd opgestart door de Amerikaanse geheime dienst OSS, in samenwerking met Morgenthau's *Treasury*. De coördinatie lag in handen van OSS-directeur William J. Donovan — lid van de katholieke Orde van Malta, een soevereine ridderorde onder directe pauselijke jurisdictie. Safehaven werd dus van meet af aan gestuurd vanuit een machtig transnationaal netwerk dat geen enkel belang had bij enige onthulling.

Schmidt schreef beleefd zijn verslag, waarna er nooit meer iets van hem werd gehoord. De integere en zeer ervaren Morgenthau Jr. werd in juni 1945 als enige Joodse deelnemer van Trumans kabinet ontslagen vanwege 'meningsverschillen'. Dexter White werd weggepromoveerd naar zijn IMF, waarna hij in een zeer publieke campagne vervolgd werd als 'Joodse bolsjewiek' die geheime plannen aan de Russen zou hebben geleverd. Hij stief tijdens het proces aan een hartaanval.[392]

Na de zuivering werd Operatie Safehaven een internationale politieke doofpot. Wat zich werkelijk afspeelde in het financiële web van WOII, bleef onzichtbaar. Het 'Volk' mocht slechts geloven wat het werd verteld.[393]

De goudcoup van Bretton Woods: hoe insiders de financiële wereldmacht herverdeelden

Economisch gezien betekende Bretton Woods niets minder dan een gecoördineerde, wereldwijde goudcoup — een via staten geformaliseerd privaat kartel, waarin de Verenigde Staten de prijszetting controleerden en 42 andere landen de standaard aanvaardden. Alleen de Sovjet-Unie weigerde te tekenen — niet vanwege het systeem zelf, maar vanwege de oorsprong ervan: dit was een "plan van Wall Street" — en dat hadden ze goed gezien.

Voor het publiek leek het alsof de VS, met hun immense zichtbare goudreserves, de touwtjes stevig in handen hadden. In juli 1944 bezat de U.S. Treasury 20.663 ton goud — ongeveer 70% van de officieel bekende wereldvoorraad — opgeslagen in Fort Knox, Denver en West Point.

Maar dat was slechts het zichtbare deel.

Alleen al op Borneo was, volgens een zeer conservatieve reconstructie, minstens 39.889,2 ton 'onzichtbaar' goud gewonnen — exclusief de mechanische winning door baggerschepen in de regio of de winning op de andere eilanden. De legale én illegale goudwinning van Canada, Rusland, Venezuela, de VS, en de enorme mijnen van Zuid-Afrika en Australië zijn dan nog niet eens meegerekend.

In Zuidoost-Azië — China, Nederlands-Indië, Brits-Malaya, Frans-Indochina, de Filipijnen en Japans-Mantsjoerije — leefden in 1941 naar schatting meer dan 1,1 miljard mensen, oftewel ruim de helft van de wereldbevolking. Goud had in deze gebieden niet alleen economische, maar ook diep culturele en religieuze betekenis: het werd verwerkt in tempels, keizerlijke kunstcollecties, sierraden en metershoge Boeddhabeelden.

Showa-Japan plunderde deze beschavingen met chirurgische systematiek: goud, platina, edelstenen, industriële metalen, religieuze artefacten — alles werd geconfisqueerd en afgevoerd. Vooral China,

---

[392] Het Britse *Red House Report* (10 augustus 1944), dat werd gedeeld met de Amerikanen, is opgesteld door de *Economic Warfare Section* van de Britse ambassade, op basis van informatie afkomstig van 'een Franse spion of informant' die aanwezig zou zijn geweest bij de ultrageheime SS-bijeenkomst in het *Maison Rouge*-hotel in Straatsburg. Zie Evans (2004), Higham (1983) en Aalders (1995). Het kan natuurlijk ook gewoon bedacht zijn om bepaalde elementen van de regering in Washington het bos in te sturen.

[393] *Safehaven als doofpot*: Vergelijk Aalders, Operation Safehaven (1995), p. 187–209. Ook: Tooze (2006), Feldman (2012). Safehaven liep op niets uit.

dat al sinds 1937 grotendeels was bezet, werd in steden als Nanking, Shanghai en Peking doelbewust gestript: paleizen leeggeroofd, banken geplunderd, edelsmeden ontmanteld — de gehele civiele goudvoorraad werd op industriële schaal naar Tokyo en Osaka verscheept. Totdat de Amerikanen Japan al medio 1942 militair omsingelden en hun vloot grotendeels vernietigden.

Het roofgoud werd vervolgens hersmolten tot standaardbaren volgens de Londense goudstandaard, onder meer in Ipoh, Saigon, Seoul en Nagasaki, en na juni 1942 opgeslagen in verborgen netwerken van tunnels, bunkers en ondergrondse mijnen — vooral in de Filipijnen. Wat daar werd begraven, opgeslagen of verscheept, blijft tot op heden staatsgeheim — illegaal afgeschermd in ontoegankelijke Amerikaanse archieven. Slechts fragmenten zijn zichtbaar in constructies als het enorme trustfonds TVM-LSM-666 van het Vaticaan (alias de *Global Debt Facility*, waarmee de Wereldbank werd gefinancierd), of in het mediagenieke maar misleidende Yamashita Gold-dossier.

Eenzelfde vorm van plundering vond plaats in Europa door de Nazi's. Alleen al de Reichsbank en de SS begrootten hun roof op tientallen miljarden Reichsmark, met een goudplunder van naar schatting 5.000 tot 10.000 ton.

En toen gebeurde het echte mirakel: Bretton Woods legaliseerde een plotselinge goudprijsverhoging van 61% — van $21,79 naar $35 per troy ounce voor alle landen buiten de VS. Wie op dat moment bijvoorbeeld 40.000 ton goud in handen had — zeg, opgeslagen in Londen of Zürich — zag zijn bezit stijgen van $700 per kilo naar $1.125 per kilo: een absolute waardesprong van $16,95 miljard (1944: ƒ 45,7 miljard). Volkomen legaal. En na slechts 22 dagen vergaderen.

Goudbezitters als Oranje's NHM, SBC, Rothschild & Co., J.P. Morgan en het Vaticaan konden hun verborgen reserves nu officieel herwaarderen ten opzichtte van nationale valuta, via de bij de BIS aangesloten centrale banken, en tegen de hoogste koers inwisselen voor vrijwel elke munt ter wereld. Voor de buitenwereld was dit onzichtbaar — maar voor insiders betekende het een ongekende herverdeling van rijkdom.

De timing was geen toeval. De VS wisten al sinds begin 1943 dat de oorlog zou worden gewonnen. Maar men wachtte met de aanzet tot onvoorwaardelijke overgave tot de Bretton Woods-structuur stond. Eerst het geldsysteem, dan de atoombom. Japan kreeg pas in augustus 1945 het bevel tot onvoorwaardelijke capitulatie — en moest dus al zijn plunder opgeven één jaar ná Bretton Woods, toen het juridische fundament voor het nieuwe financiële wereldsysteem volledig was gelegd.

Dat was de volgorde: eerst een financiële overwinning, dan een militaire. New World Order 2.0 kon beginnen — terwijl Morgenthau & Co. met het Red Room Rapport het bos in werden gestuurd.

Hoe de wereld echt werkt(e)

In Amsterdam en Antwerpen werd voor 1940 vrijwel alle ruw diamantmateriaal uit Belgisch-Congo, Nederlands-Indië en Brits-Borneo informeel binnengebracht via zendingen van de Union Minière, Antwerpse Diamantbank, Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) of via intermediairs van de bank. De Amsterdamse diamantbeurs — lang de grootste ter wereld — diende als kernschakel in dit witwasproces van koloniaal roofmateriaal, waarin Joodse verwerkers en Nederlandse intermediairs zoals huisbank Hope & Co. opereerden onder volledige toezicht van NHM — een private bank die tegelijk betrokken was bij de koloniale winning, kartellisering als de verkoop. Van officiële registratie was nauwelijks sprake; Het werd via de beurs en informele *backchannels* 'witgewassen' en als legale waarde op de markt gebracht

Een vergelijkbare werkwijze gold voor goud. Vanaf 1852 had N.M. Rothschild & Sons de exclusieve controle over de Royal Mint Refinery in Londen. Tot het moment van overdracht in het speciale jaar 1967 zou deze raffinaderij naar schatting meer dan 70% van het formeel verwerkte wereldgoud hebben gesmolten en gestandaardiseerd, met Londen als wereldwijd prijsanker. Toch zijn er geen afschriften of onafhankelijke auditrapporten van deze private operatie bekend — een opmerkelijk feit gezien het gigantische volume aan goud (in tonnages én waarde) dat hier gepasseerd is. De Royal Mint functioneerde in feite als een gelegaliseerd privaat witwaskanaal waarin geroofd, gevonden of gekocht goud uit alle hoeken van het Britse (en Nederlandse) koloniale imperium in 'legale' goudstaven werd omgezet, conform de leidende Londense goudstandaard — en daarmee werd het geschikt voor interbancaire handel.

Toen in de jaren dertig de financiële macht verschoof van Londen naar Bazel en Zürich, nam SBC geleidelijk de rol van hersmelter en distributeur over van Rothschilds Royal Mint — geheel in lijn met de algemene strategie om invloedrijke *International Jews* uit het systeem te weren. Oranje's Zwitserse SBC werd vanaf WOII het nieuwe epicentrum van goudherschikking. Zowel Nazi-roofgoud uit Europa als Japanse plunder uit Zuidoost-Azië werd via Zwitserland hersmolten tot nieuwe, geregistreerde goudstaven. Belangrijke toeleveranciers waren onder meer de Deutsche Bank, IG Farben, en de bij de BIS aangesloten banken. Binnen dit circuit fungeerde Oranje's SBC-contacten als private clearing: het goud werd hersmolten, voorzien van een neutrale oorsprongsverklaring (vaak "pre-war industrial gold"), en vervolgens ondergebracht bij BIS-depots of opnieuw uitgezet als onderpand voor leningen van de Wereldbank, IMF of nationale centrale banken.

Deze operatie — waarin roofgoud en koloniaal goud samenkwamen via het Zwitserse-Oranje netwerk — voltrok zich niet in de schaduw, maar in het volle licht van juridische en diplomatieke erkenning. Slechts enkele insiders beschikten over de toegangscodes. Het publiek kreeg enkel het eindproduct te zien: de prijsstijging van 61% op Bretton Woods, zogenaamd ingegeven door monetaire noodzaak, in werkelijkheid de bekroning van een lang voorbereid plan waarin koloniale extractie, roofkapitaal en private herwaardering samenvloeiden in een mondiaal geldsysteem zonder tegenmacht. Zowel de intimi van Carnegie's Wereldbankenplan als Hitler's Neuordnung sloegen hun slag.

De wederopstanding van de BIS: herstel, deblokkering en eerherstel

In de nasleep van de oorlog hervatte de Bank for International Settlements langzaam haar activiteiten. In december 1946 vond in Bazel de eerste officiële vergadering van de directieraad plaats — onder bescherming van de Amerikaanse inlichtingendienst. Thomas McKittrick, die als president (officieel *managing-director*) van de BIS tijdens de oorlog met alle partijen had samengewerkt, was toen al afgetreden dankzij directe rugdekking van Allen Dulles en weer opgevolgd door de Franse president Roger Auboin (r. 1938-1940/1946-1958).

Een sleutelrol in de wederopstanding werd gespeeld door Maurice Frère, gouverneur van de Nationale Bank van België en vertegenwoordiger van de BIS. Hij reisde naar Washington om de bevroren BIS-tegoeden in de VS te laten deblokkeren. Het keerpunt kwam in mei 1948, toen de BIS formeel 3,74 ton 'gestolen' goud teruggaf aan de centrale bank van België en de inmiddels deels genationaliseerde Nederlandsche Bank— een symbolische maar cruciale handeling. In ruil daarvoor trok de gezuiverde *Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold* (US–UK–FR), die de Nazi-plunder onderzocht, haar claims tegen de BIS in. Kort daarop hief de *US Treasury* de bevriezing op, waarmee de BIS weer vrij kon opereren binnen het wereldwijde financiële systeem.

De context was inmiddels 180 graden gedraaid. De VS lagen sinds de Truman-doctrine (maart 1947) op volle ramkoers met hun voormalige bondgenoot, de Sovjet-Unie. Binnen de *Treasury*, Wereldbank en IMF was de Joodse invloed — Henry Morgenthau Jr., Dexter White en Eugene Meyer — verwijderd. De macht Washington lag nu bij anticommunistische technocraten, Orde van Malta-gerelateerde posities en de sterk aan de Dulles broers gerelateerde *Council on Foreign Relations* (1921).

McKittrick, al in 1946 vrijgesteld van juridische vervolging, werd benoemd tot vicepresident van Rockefeller's Chase National Bank, met leiding over de internationale vermogensfondsen onder informeel toezicht van machtige bankiers als Orde van Maltalid John McCloy. In Brussel werd hij gelauwerd met de Orde van de Kroon, *"in recognition of his friendly attitude to Belgium and his services as President of the BIS during the war"*.

De BIS was terug als supranationale Wereldbank alsof er niets was gebeurd. Opgefrist om New World Order 2.0 uit te voeren.

Oude plannen, nieuwe jassen: Nazi-Europa als blauwdruk voor het Europese project

De plannen voor een post-WOII 'vrij' verenigd Europa waren al tijdens de oorlog gemaakt — niet in Genève of Washington, maar in Berlijn. Weliswaar bestond er discussie over de exacte vorm: de heersende 'Oostenrijkse kapitaal- en verdelingstheorie', onder andere uitgedragen door Richard Coudenhove-Kalergi's Paneuropa-Unie (1922) in samenwerking met de Volkenbond (1920), stond lijnrecht tegenover het wereldbeeld van de koloniaal georiënteerde Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (1919, VeV), gedragen door kapitalistische denkers. Deze Nederlandse beweging, in lijn met het Britse kamp, weigerde samenwerking met bovengenoemde Europese eenheidsdenkers — niet vanwege meningsverschillen over 'vrede', maar omdat men de buit niet wilde delen. De LoN werd door de VeV afgewezen op 'fundamentele gronden'.

Roosevelt's Amerika positioneerde zich als kampioen van Carnegie's protestantse Wereldbankenplan zoals Wilhelmina & Co. die actief promote: een hyperkapitalistisch Imperium waarin private banken, grootindustrie en handelscontracten — net als in de VOC-tijd — de kern vormden van wereldwijde maximale exploitatie. Hitler's Derde Rijk, daarentegen, was de aanvoerder van een Vaticaans geïnspireerde *Neuordnung*: een corporatief, feodaal, dictatoriaal bestuur waarin de centrale bank en de grote staatsgedreven kartels de planeconomie controleerden. Beide machten beloofden eeuwige vrede aan hun volk, maar financierden oorlog en wilden imperium. Beide bouwden aan een eigen versie van supranationale controle. De ideologische botsing had veel weg van de bloedige Europese godsdienstoorlogen na 1517, alleen nu met industriële middelen.

In 1940 riep de 'visionaire' rijkscommissaris van Nazi-Oostenrijk én bezet Nederland, Arthur Seyss-Inquart (r. 1938–1940/1945), cryptisch op tot Europese eenheid "*above and beyond the concept of the nation-state*", waarbij men moest *"transform the living place given us by history into a new spiritual realm."* Het Nieuwe Europa, aldus Seyss-Inquart, zou profiteren van "*the most modern production techniques and a continentwide system of trade and communications developed on a joint basis... once national barriers are removed.*"

Oranje's voormalige RWE-voorzitter Walther Funk (r. 1939–1945) diende als kersverse president van de Reichsbank op 26 juli 1940 een acht pagina's tellend memorandum in bij BIS-president Thomas McKittrick, getiteld *Economic Reorganisation of Europe* — vertaald en doorgeleid door de staf van Per Jacobsson. In dit stuk schetste Funk een Europese muntunie, met de Reichsmark als voorlopige

rekeneenheid. De muntstelsels van Europa dienden onderling gekoppeld te worden, via bilaterale betalingen en een supranationaal clearingsysteem: schuldvereffening zonder fysieke transacties.

Dat was exact waarvoor de supranationale *Bank for International Settlements* (1930, BIS) was opgericht — een zogenaamd neutrale wereldbank, juridisch boven de natiestaat verheven, beschermd door een ondoordringbaar bankgeheim. Hier zaten beide oorlogszuchtige kampen gecontroleerd aan tafel. Het Neuordnungs-systeem werd tijdens de bezetting uitvoerig getest op nationaal niveau: in Nederland was Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) de spil van het *Verrechnungssystem Niederlande–Deutschland* — een clearingstructuur voor tweerichtingshandel in oorlogstijd.

Na de vernietigende wereldoorlog sloot men vrede onder de voorwaarden van Truman's Doctrine. Maar in de praktijk bleek Funk's voorstel niet dood, maar slechts herschikt. De structuur keerde vrijwel letterlijk terug in de vorm van de *European Payments Union* (1947), onder directe coördinatie van de 'neutrale' BIS. Het integratieproces, aldus Funk, moest 'geleidelijk en natuurlijk' verlopen — op basis van stabiele wisselkoersen tussen nationale munten. De echo klonk opnieuw in het *European Monetary System* (1979), wederom gecoördineerd door de BIS.

De Duitse plannen voorzagen het grotendeels verwijderen van handelsbarrières tussen landen. Ook goud als anker zou overbodig worden: politieke afspraken en clearingmechanismen konden voldoende vertrouwen genereren. En theoretisch klopt dat — de waarde van goud is fundamenteel gebaseerd op fictie. Maar die heldere logica kwam om begrijpelijke redenen na de oorlog niet meer terug. Want achter de schermen was de goudvoorraad al naar tevredenheid verdeeld. De roof uit de koloniale periode, aangevuld met systematische plundering en de woekerwinsten tijdens WOII, was ondergebracht bij partijen die juist belang hadden bij voortzetting van de goudgebaseerde muntdiscipline en het onlosmakelijk daarmee verbonden mondiale goudkartel.

In plaats van een open, transparante Europese muntarchitectuur kwam er in 1944 een formeel goudgebonden stelsel — vastgelegd in het Bretton Woods-akkoord — dat in werkelijkheid een compromis was om de geopolitiek kostbaar verworven status quo te borgen.

De Europese Unie: een project van het Derde Rijk

In 1942 richtte het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken het *Europe Committee* op. De leden ontwikkelden plannen voor een door Duitsland geleide Europese confederatie — een soort Verenigde Staten van Europa. In hetzelfde jaar organiseerde de *Berlin Union of Businessmen and Industrialists* een conferentie aan de economische universiteit van Berlijn, met als thema: *European Economic Community*. De voordrachten droegen titels als *The Economic Face of the New Europe*, *The Development Towards European Economic Community*, *European Currency Matters*, en het centrale slotstuk: *The Fundamental Question: Is Europe a Geographical Concept or a Political Fact?*

In juni 1942 schreef een anonieme Duitse ambtenaar het interne document *Basic Elements of a Plan for the New Europe*, waarin werd uiteengezet hoe de nieuwe Europese confederatie zou functioneren. De architectuur van het plan vertoonde opmerkelijke overeenkomsten met wat na 1945 onder westerse vlag werd doorgevoerd. Zelfs het herstel van de Duitse democratie werd als postoorlogs doel vermeld. De BIS zou worden ingezet als verbindingskanaal met de westerse geallieerden, en figuren als Hermann Schmitz (IG Farben) en Kurt von Schröder (JS Steinbank, Himmler-Kreis, en Oranje's vertegenwoordiger bij de BIS) zouden fungeren als bemiddelaars bij een diplomatiek akkoord — met name richting de VS.

Die poging strandde — onder meer door de opstelling van Roosevelt, Churchill en Wilhelmina. Maar na 1945 voltrok zich alsnog het scenario dat de linkse journalist Heinz Pol in zijn boek *Hidden Enemy* (1943) had voorzien: de nazi's pasten zich aan, maakten het goed met de overlevenden van hun beleid, en keerden terug in sleutelposities binnen het leger, het rechtsapparaat, het onderwijs en de economie.

De nazi-plannen en het latere Europese project vertoonden structurele parallellen zoals prominent christendom, maar verschilden in morele retoriek: democratie, mensenrechten en bescherming van minderheden werden na de oorlog verankerd in de nieuwe *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* (1948), geschreven door een commissie onder leiding van weduwe Eleanor Roosevelt voor de nieuw opgerichte Verenigde Naties (1945). Daar werden steeds meer voormalige kolonies bij aangesloten, met nieuwe zelfbeschikkende 'Wereldburgers', zoals Hitler dat gewild had. In de praktijk bleven echter de economische kernstructuren, instellingen, netwerken én de mondiale machtsverhoudingen grotendeels intact.

De BIS en de Europese elite van bankiers en industriëlen bleven fier overeind als coördinatiecentrum voor de kapitalistische wederopbouw van West-Duitsland en de rest van bevrijd West-Europa. Ondanks de latere steun van het Marshallplan (1948) verkeerde Duitsland in een rampzalige toestand: 20% van de woningen was vernietigd, terugkerende soldaten bevolkten de ruïnes, de voedselproductie was gehalveerd, en in 1947 bedroeg de industriële output slechts een derde van het niveau van 1938.

In 1948 werd de verlamde Reichsbank gesloten en vervangen door de *Bank deutscher Länder* (BdL). Die voerde de nieuwe *Deutsche Mark* (DM) in als vervanger van de geinflateerde *Reichsmark*. De BdL fungeerde aanvankelijk als simpele clearingsbank voor regionale commerciële banken van de Duitse deelstaten en was grofweg gemodelleerd op de Amerikaanse Federal Reserve en de BIS. De bank opereerde formeel onafhankelijk van de nationale regering, maar was — in tegenstelling tot de Reichsbank — niet langer privaat eigendom: een essentieel verschil. Een ontwikkeling die opvallend parallel liep met de nationalisatie van Oranje's Bank of England (1948) en de deelnationalisatie van hun Nederlandsche Bank (1948).

De nieuwe DM werd ondersteund met goud en buitenlandse valuta's, en gevolgd door een postoorlogse economische planning zoals de nazi-leiding dat eerder al had voorzien. Reichsbank-opvolger BdL (1948) nam, na een sanering van de Duitse economie met steun van de BIS, de rol van de gevallen Reichsbank over — nadat alle buit was weggesluisd naar onbekende bestemming.

Aan de top van de Duitse financiële wereld bleef de personele continuïteit opvallend groot. Tussen 1948 en 1980 had naar schatting 39% van het management van de BdL, de centrale banken van de deelstaten en de Bundesbank (opvolger van de BdL) een nazi-verleden. In 1945 werd de gearresteerde Hermann Schmitz (IG Farben) opgevolgd door de prominente (ex-)nazi Rudolf Brinckmann (ca. r. 1950–1964), die in 1950 tevens werd benoemd tot directeur van de BIS. Brinckmann had in 1938 de geariseerde Warburg Bank overgenomen, geariseerd en vervolgens weer de financiering van Krupp AG opgestart.

Een andere sleutelfiguur was Wilhelm Vocke (1886–1973, r. 1948–1957), een Reichsbankveteraan sinds 1919 onder de *iron-willed bankers of the Nazi economy* Schacht (r. 1923–1930 / 1933–1939) en Puhl (r. 1937–1945) had gediend. Vocke werd de eerste en enige president van de BdL en bekleedde tevens een directeurschap bij de BIS. Hij verdedigde bij het Neurenbergtribunaal zijn voormalige chef Hjalmar Schacht, oprichter en organisator van de Keppler- en Himmler-Kreis — met succes.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De nazi-econoom Fritz Paersch, die als Reichsbankmanager de Poolse centrale bank had geplunderd en de Poolse economie had geïntegreerd in die van Nazi-Duitsland, keerde na de oorlog terug als vicepresident van de Hesse Staatsbank, tot zijn pensioen in 1957.

De meest opvallende figuur was de eerste president van de nieuwe Bundesbank (1958): Karl Blessing (r. 1958–1969). Als tweede man van Schacht had hij sinds 1938 gediend als centrale bankier voor het geannexeerde Oostenrijk en Polen, en was al in 1931 benoemd tot onzichtbare 'senior functionaris' bij de BIS om de herstelbetalingen van Versailles te saboteren. Tijdens de oorlog was hij betrokken bij massale dwangarbeid als directeur van Görings enorme staatsonderneming Kontinental Öl. Via zijn directeurschap bij Oranje's gigant Unilever NV was hij niet alleen goed vertrouwd met de praktijk van arisering, maar ook met de Nederlandse wens voor een vrije handelseconomie. Hij kreeg daarmee uiteindelijk zijn uitgestelde promotie — voor zijn inspanningen bij de Valkyrie-aanslag.[394]

De Europese integratie begon niet als breuk met het Derde Rijk, maar als reorganisatie. Nieuwe namen, nieuwe munt, nieuwe vlag, nieuwe mores — maar dezelfde netwerken, dezelfde instellingen, en in veel gevallen: dezelfde mensen. Geen oordeel. Geen bekering. Slechts: transformatie.

---

[394] Brinckmann werd eigenaar van *Brinckmann, Wirtz and Company*, de in 1938 geariseerde *M. M. Warburg* uit Hamburg, die hij sinds 1933 leidde — een van de meest vooraanstaande private banken ter wereld en de thuisbasis van de Joodse familiedynastie Warburg. Onder Brinckmann werden alle Joden bij deze Joodse bank ontslagen en werden nazi-insignes gedragen. Brinckmann trok ook de supernazi Krupp opnieuw aan als klant en financierde diens imperium.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De grootste kapitaalroof uit de wereldgeschiedenis (1933–1948)

I. Inleiding: De verdwenen staatsschuld

Nazi-Duitsland: de verdwijntruc met de staatsschuld

In 1945 had de nazi-oorlogsindustrie een omzet geboekt van RM 670 miljard (1944: $ 268 miljard). Daartegenover stond een staatsschuld van RM 340 miljard ($ 167 miljard), dat was 92% van het uitstaande langlopend overheidspapier ter waarde van RM 362 miljard ($ 178 miljard). Dat schuldpapier was in feite gebaseerd op de verwachting dat het Duizendjarige Rijk met zijn enorme gebied toekomstige belastingopbrengsten zou garanderen.

Dat rijk stortte echter in, en de schuld verdampte. In 1952 resteerde slechts DM 7 miljard aan staatsschuld — een reductie van ruim $ 160 miljard zonder enige publieke afbetaling of faillisment. En dat kan niet: industrie draait niet zonder betaling, arbeiders werken niet zonder loon. De omzet van $ 268 miljard moet dus reëel gefinancierd zijn, vermoedelijk deels via plunder en transacties met activa: goud ($ 268 mld. is in 1944 het equivalent van ca. 241.000 ton), diamanten, schilderijen, juwelen. Bekend is dat er neutrale staten als Zwitserland en via bedrijven als Krupp en Thyssen — nauw verbonden met Oranje — werd witgewassen, maar niet op die schaal. De staatschuld leek dus grotendeels fictief: ze bestond ogenschijnlijk alleen op papier en verdampte zogenaamd zodra de plundering was afgerond. Maar schijn bedriegd, zo blijkt.

De arisering was een van de grootste eigendomstransities van privaat, naar staat en weer naar privaat. Alleen was die tweede groep private lieden die ogenschijnlijk de staatschuld hadden gefinancierd, en dus de oorlog en de holocaust, een zeer selecte beperkte elitegroep. Wat resteerde, bleef in private handen en kwam nooit meer terug in publieke balansen.

Showa-Japan: devaluatie als reset

Een parallel verschijnsel speelde zich af in Japan. In 1944 had de Japanse oorlogsindustrie $ 68 miljard omgezet, met een resterende staatsschuld van $ 56 miljard. Ook hier werd die schuld grotendeels gedekt door langlopende staatsobligaties, gebaseerd op verwachte belastingopbrengsten uit het Zuidoost-Aziatische keizerrijk.

Dat rijk verdween na de capitulatie, en de schuld werd tijdens de geallieerde bezetting weggevaagd. In 1946 resteerde slechts $ 6 miljard, gekoppeld aan een gerestaureerde munt, de yen, vastgezet op $ 1 = 360 yen (voorheen $ 1 = 2 yen). Daarmee werd in één klap de arbeid van de Japanse bevolking gedevalueerd en werd de economie klaargestoomd voor goedkope massaexport. Ook hier gold dat de productie wel degelijk gefinancierd was: de Japanners plunderden systematisch goud, edelstenen en kunst uit bezette gebieden. Het theoretische equivalent van die $ 68 miljard was toen ca. 61.000 ton goud. Bekend is dat massieve gouden beelden werden omgesmolten tot goudstaven volgens de Engelse standaard, o.a. in Ipoh. Grote delen van de buit verdwenen na 1944 in Amerikaanse handen, vooral in de Filipijnen, en van daar naar elders.

De gedeelde noemer

Zowel in Duitsland als in Japan verdwenen honderden miljarden aan staatsschuld, zonder dat de activa verdwenen. In Duitsland werd de schuld zogenaamd fictief gehouden en via onzichtbare transacties afgeboekt; in Japan werd ze weggevaagd door devaluatie. In beide gevallen werd de oorlogsschuld 'afgelost': via de overdracht van geroofde bedrijven, kunst, edelmetalen en

infrastructuur aan private netwerken tussen 1945 en 1948 door een door de VS geleide militaire sanering met legale vlaggen konden doorgaan.

Die schuld verdween geruisloos uit beeld. Er was geen publieke afbetaling, geen inzichtelijke schuldsanering, geen openbare terugbetaling aan crediteuren. Toch bleef de economische infrastructuur van beide reiken grotendeels intact, en opvallend weinig gebombardeerd. Bedrijven als Hoechst, Bayer, BASF, Krupp, Thyssen, Mishibushi, Toyota, Mitsui overleefden — vaak in gesplitste of 'geschoonde' vorm. De vraag is dus: waar is die schuld gebleven, en wie hield het bezit over?

Ter vergelijking van de schaal van die roof: Het wereld-BNP (GDP) is in 1940 $ 175.9 miljard groot en de totale transitie van bezit was dus groter dan een jaar wereldeconomie en zelfs een veelvoud daarvan.

II Vier bewijzen van systemische roof (1939–1946)

De structuur van het model wordt pas echt zichtbaar wanneer we vier scherp omlijnde voorbeelden naast elkaar leggen. In alle gevallen betreft het niet alleen roof, maar ook juridische camouflage, actieve betrokkenheid van elites en een opvallend gebrek aan juridische vergelding na 1945. De lezer ziet hier exact waar de schuld verdween — en in wiens bezit het kapitaal terugkeerde.

1. Goudstikker en andere particuliere arisering

In 1940 vluchtte de Joodse kunsthandelaar Jacques Goudstikker richting Engeland, maar werd dood aangetroffen in het ruim — met een gebroken nek. Zijn wereldvermaarde kunstcollectie, met meer dan duizend topstukken, werd daarop geariseerd en onder toezicht van de nieuwe Duits-Nederlandse autoriteiten ‘verkocht’ aan Hermann Göring, die persoonlijk eerste keus kreeg. Hij betaalde slechts ƒ 2 miljoen voor een geschatte waarde van ƒ 12 tot 15 miljoen. De resterende stukken ter waarde van ca. ƒ 10 tot 15 miljoen werden via de met Göring en Prins Bernhard bevriende SS’er Alois Miedl via Veland NV (1932). Een ander deel werd onderhands verkocht, onder andere via Bernhard’s andere goede vriend Gerben Sonderman in onder meer Zwitserland.

De spilfiguur achter deze operaties was Gerhard Fritze: vertrouweling van de Oranje-kring, boezemvriend van Bernhard, formeel ‘secondant’ van aartscollaborateur Fentener van Vlissingen, maar in werkelijkheid de *Vertrauwensmann* van IG Farben. Fritze was gehuwd met een nicht van de nazi-topman Max Ilgner (NW-7, IG Farbens industriële spionage-eenheid) en leidde de Hollandsche Koopmansbank (HKB) — een vehikel waarin naast IG Farben ook de Zweedse Enskilda Bank van de Wallenbergs grootaandeelhouder was. Fritze had Bernhard persoonlijk opgeleid binnen zijn bank, én via NW-7 — Bernhard wist exact hoe dit soort schaduwtransacties moesten worden afgehandeld.

De HKB fungeerde als financiële draaischijf in de arisering van Joods bezit in vooral Amsterdam. Afgeperste of ‘vrijgekomen’ aandelen, waardepapieren en edelmetalen werden via de geariseerde Liro-bank doorgesluisd naar het netwerk van Fritze, en voor marktprijs verkocht aan internationale partijen. In totaal ging het om zeker ƒ 120 miljoen aan activa (1941:$ 64 miljoen, RM 170 miljoen), waarvan slechts een fractie ooit werd gerepatrieerd. Hierbij speelde de Wallenbergs een hoofdrol als internationale helers.

In 1950 werd deze hele operatie gelegaliseerd door de latere president van Oranje’s Nederlandsche Bank, J.H.O. graaf van den Bosch, via een zogeheten ‘vrijwaringsverklaring’ die de transacties retrospectief als niet crimineel classificeerde. Nota bene de Nederlandse staat keerde daarop 75% van de nominale waarde uit aan Enskilda voor het zogeheten Rebholz-schuldpapier, via de National

City Bank (NCB). De Wallenbergs en hun Amerikaanse partners werden op die manier gevrijwaard van vervolging omdat deze transacties op een zwarte lijst van de Amerikanen stonden.

2. Unilever / Van den Bergh en andere Nederlandse grootindustrie

In april 1941 werd Samuel van den Bergh — Joods zakenman, medeoprichter van Unilever en sleutelfiguur in het fusieproces met Lever Brothers — dood aangetroffen in Marseille. Hij was op de vlucht en zijn overlijden kwam volgens Aalders (2002) 'strategisch gunstig' uit: Van den Bergh hield stevige aandeelhoudersposities in zowel de Nederlandse NV als de Britse PLC-poot van het concern, geen gigant die wereldwijd opereerde via koloniale plantages, raffinaderijen en honderden fabrieken.

Cruciaal was de structuur van Unilever NV: een naamloze vennootschap met anonieme aandeelhouders, diep verankerd in Nederlands-Indië — een typische configuratie waarin Oranje-participatie waarschijnlijk was. Het concern kende al vóór de oorlog een trustlijn via Mapro NV, een vehikel onder controle van prins Bernhard en zijn vertrouwenskring. Na Van den Berghs dood werd het Nederlandse deel van Unilever 'gezuiverd' onder toezicht van Karl Blessing, nazi-topbankier en latere president van de Bundesbank: Joodse bestuurders en werknemers verdwenen, aandelen werden herverdeeld via stille overdrachten, en de feitelijke controle verschoof onder Duitse supervisie naar een Nederlands-Oranje blok.

Opmerkelijk is dat ook de Britse tak — Unilever Ltd — nog tijdens de oorlog privaat werd gemaakt. Het op papier bleef de onderneming 50/50 verdeeld, maar de uitvoerende macht verschoof de facto naar Nederland, waar het onder controle kwam van het Oranje-netwerk. De belangen van Van den Bergh — waaronder cruciale aandelen in Margarine Unie, Lever NV en koloniaal suikerkapitaal — werden zonder publieke interventie overgeheveld naar de Mapro-structuur. Unilever werd zo het prototype van 'gezuiverd' kapitaal: 'arisch', herverdeeld, en door het gebrek aan zichtbare transacties onaantastbaar bij Neurenberg.

In 1945 draaide Unilever een omzet van ƒ 3,29 miljard (1945: $ 877 miljoen / RM 2,97 miljard) — meer dan IG Farbens topjaar 1943. De greep op deze structuur leverde het Oranje-netwerk controle op over een van Europa's grootste industriële conglomeraten. Historici spreken verbazingwekkend zelden van roof, maar het patroon is glashelder: ariseerde controle, juridische camouflage en absoluut onschendbaar door de internationale regelgeving.

De casus-Unilever stond niet op zichzelf. Ook de andere Nederlandse industriële zwaargewichten — waaronder Koninklijke Olie (Shell), Philips, Billiton en AKU — ondergingen in dezelfde periode een gelijkaardige 'reiniging', vaak onder toezicht van het Reichswirtschaftsministerium, en met actieve instemming van de Nederlandse bestuurlijke elite, conform Wilhelmina's 'Aanwijzingen' van 1937. In al deze gevallen werd Joodse invloed verwijderd, eigendom onzichtbaar herverdeeld, en controle hersteld in de handen van stille, vaak Oranje-gelieerde aandeelhouders. En die zuivering gebeurde met overtuiging: Nederland zuiverde zorgvuldiger — en vaak grondiger — dan de Duitsers zelf.

3. Thyssen en de link naar andere 'Duitse' grootindustrie

De connectie tussen het Oranje-netwerk en het industriële imperium van de familie Thyssen verliep niet via de voordeur, maar via een gecamoufleerd labyrint van naamloze vennootschappen, bankvehikels en buitenlandse holdings. Centraal in deze constructie stond Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), die via haar gelieerde Twentsche Bank de Handelsmaatschappij voor Ruilverkeer NV (1918) controleerde — en daarmee ook de Union Banking Corporation (1924, UBC) in

New York. Via deze route fungeerde het Oranje-netwerk als spil in het internationale betalingsverkeer van het Thyssen-kapitaal.

De NHM was op dat moment de spil van talloze complexe kartellisaties rondom enorme mondiale grondstofmonopolies — kartels die in volume en waarde het Thyssen-imperium kleineerden. En toch controleerde Thyssen, op Krupp na, het grootste deel van de Duitse staalindustrie. Met die andere gigant Krupp had Oranje overigens ook zeer directe en intieme lijnen, die elders in dit hoofdstuk uitvoerig worden behandeld. Via Thyssen en Krupp was het Oranje netwerk via 'superondernemer' Fentener van Vlissingen en hun schaduwbankier Kurt von Schröder verankert in het hart van de nazi-oorlogseconomie.

Met Fritz Thyssen kon men zaken doen. Hij was niet alleen een van de grootste sponsors van Hitler's NSDAP — onder andere via de Bank voor Handel en Scheepvaart NV (1916), de andere component van Ruilverkeer — maar stond ook bekend als belastingfraudeur en grootschalig witwasser van kapitaal. Precies die kwaliteiten maakten hem als zetbaas bruikbaar.

Op eenzelfde manier was het ongeluk dat de betrokkenheid van de NHM werd ontdekt. Dat gebeurde pas toen Morgenthau's Treasury op basis van *Trading with the Enemy Act* (1917) en op basis van Executive Order 8389 (april 1940) — beslag liet leggen op de Amerikaanse bezittingen van de Union Banking Corporation (1924). Toen werd pas zichtbaar dat Ruilverkeer NV 100% eigenaar was. Het beslag was raak en er werden voor honderden miljoenen dollars aan waardepapier en krediet vastgezet. Dekmantel en werkelijkheid liepen voor het eerst uit de pas.

De *Tarnung* — de camouflage — had dat juist moeten voorkomen. Om dergelijk beslag te voorkomen, waren diverse Amerikaanse dochtermaatschappijen van Thyssen — waaronder *Steel Union Inc.* (Los Angeles) en *Steel Union Sheet Piling* (New York) — hals over kop ondergebracht bij Rotterdamse NV's als Hanyco en Wodan. Beide entiteiten waren juridische dochters van het obscure Themis Finanzgesellschaft, gevestigd in het Zwitserse Zug. De overdrachtsdatum — 3 mei 1940 — spreekt boekdelen: gedateerd ná Roosevelt's Executive Order, maar exact één week vóór de Duitse aanval op Nederland. Het was anticipatie, geen toeval.

De betrokken schermbedrijven — waaronder *Cehandro NV* (1917) en de Zweedse holding *Pars AB* — speelden een sleutelrol in het verbergen en verplaatsen van Thyssen-bezit en kapitaalstromen, met name richting Latijns-Amerika en Scandinavië. In Argentinië werd geïnvesteerd in firma's als *Lametal SA*, in Scandinavië werden belangen aangehouden in Zweden, Noorwegen en het VK. De internationale distributie van dit kapitaalnetwerk werd gecoördineerd vanuit Nederland door Fentener van Vlissingen samen met staalmogul en arisator Otto Wolff en met Oranjeman Von Schröder — het brein en financier achter onder andere het Thyssen imperium en de rest van de grootindustrie die hij het Keppler/Himmler Kreiz (1927) was aangesloten.

Deze operaties vonden plaats met goedkeuring van het Reichswirtschaftsministerium en verliepen in volstrekte synergie met de nazi-oorlogseconomie waarvoor Thyssen's Vereinigte Stahlwerke AG (1926) een van de belangrijkste toeleveranciers was. Via het kartelverband Vereinigte Stahlwerke (1926) liepen ook Nederlandse lijnen naar de andere deelnemers zoals *Rheinelbe Union*, *Phoenix AG* en *Gutehoffnungshütte*. De zeer kapitaalkrachtige Oranjes zaten via Von Schröder heel dicht bij het vuur en waren altijd bereid groeikapitaal ter beschikking te stellen, tegen de juiste prijs.

Dergelike constructies richting Duitse giganten was geen uitzondering: bedrijven als Hanyco NV, Cehandro NV, Mapro NV en Wodan NV en meer dan honderd anderen fungeerden als camoulfage netwerk voor eigendom en kapitaal. Vanuit daar liepen behalve naar de Thyssen groep ook intieme

lijnen naar Krupp, IG Farben, Daimler-Benz, MAN, Raab Karcher en talloze andere concerns, *voordat* ze uitgroeiden tot de industriële kolossen in Nazi-Duitsland en postoorlog Europa.

De hoofdrol van dit financiële rookgordijn werd later bevestigd door niemand minder dan Emil Puhl, vicepresident van de Reichsbank én bestuurder van de BIS in Basel. Puhl gaf toe dat Nederland een actieve rol speelde in de *Tarnung* van nazi-kapitaal — en noemde Fentener van Vlissingen nadrukkelijk als architect van deze 'neutrale' bescherming.

Het rijpe oogst van deze samenwerking met Thyssen kwam in 1946, bij de uitvoering van wat in inlichtingenkringen werd aangeduid als Operatie Juliana. Onder direct bevel van prins Bernhard — op dat moment bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten — werd de geheime verplaatsing georganiseerd van aandelen, obligaties en eigendomsbewijzen uit de kluizen van de August Thyssen Bank in de Russische bezettingszone. Bernhard reisde persoonlijk mee naar Berlijn om zeker te weten dat dit losse draadje weer vast werd gezet.

De inhoud — aandelen, obligaties, erfpapieren — belandde buiten douanetoezicht in de kluis van de NHM. In 1947 werd dit post factum gelegaliseerd via een simpele Nederlandse importvergunning die men van hogerhand had gekregen. De eigendomsrechten werden zo ondergebracht bij de Oranjes, terwijl de formele erfgenamen in Duitsland en Zwitserland buitenspel stonden. In 1951, bij de vrijgave van het bevroren UBC-kapitaal in New York, kwamen eveneens honderden miljoenen aan Thyssen-activa opnieuw beschikbaar, waarna ook de UBC, in navolging van de Nederlandse constructies, in stilte werd geliquideerd.

Overigens: later fuseerde Thyssen AG — ogenschijnlijk toevallig — in 1999 met Krupp AG tot de industriële reus ThyssenKrupp AG, vandaag de dag een van de grootste staalbedrijven ter wereld. Maar zoals men wel zegt: *toeval bestaat niet.*

De casus Thyssen vormt een uitstekende illustratie voor wie de liquidatie van het Derde Rijk (1948) werkelijk wil begrijpen: zijn industriële kern werd niet vernietigd, maar het eigendom werd verplaatst. Niet als Duits bezit, maar ondergebracht in onbekende handen — die niet zelden buitenlands waren. En bovenal: in handen van hen die zich voordeden als bevrijders. Juist daar lag het verraad.

4. IG Farben (Reich, 1940–1948)

IG Farben was geen gewoon bedrijf. De reus ontstond in 1926 als superkartel rond Bayer, BASF en Hoechst, en groeide uit tot een parallelle staat met directe toegang tot de kernsectoren van het Derde Rijk: olie, kunstrubber, medicijnen, kleurstoffen, aluminium, munitie, gifgas, staal en synthetische brandstoffen. Alleen US Steel en Standard Oil waren qua marktwaarde groter — maar geen enkele onderneming was zo alomtegenwoordig, of zó diep vervlochten met het nazi-apparaat. IG produceerde letterlijk alles: van aspirine tot aluminium en Zyklon B. De Joodse ondernemingen die zich bij het kartel hadden aangesloten werden intern geariseerd onder directie van Berlijn. En geen enkele onderneming was zó direct betrokken bij massavernietiging: in het BUNA-werkkamp Monowitz en het nabijgelegen Auschwitz-Birkenau werden tussen de 1,1 en 1,3 miljoen mensen vermoord.

De banden met Oranje's koloniaal-industrieel complex waren er vanaf het begin. Bayer groeide via cocaïne uit Nederlands-Indië — een NHM-wereldmonopolie, net als het verwante kartel dat de opium leverde voor Bayer's meest winstgevende product: Heroïn. Het Oranje-getinte Hoechst werd eveneens groot op basis van Indische cocaïne en opiaten, en BASF werkte al in de jaren twintig samen met Oranje's Koninklijke rond het revolutionaire Bergius-patent voor synthetische olie. De

kostbare licenties werden vanaf 1932 samen met Standard Oil of New Jersey wereldwijd geëxploiteerd via een patent-holding in Liechtenstein. Juist vanwege die rol als eindverwerker is eerder uiteengezet waarom controlerende participatie voor de Oranje's niet alleen voor de hand liggend was, maar ook strategie. De zichtbare samenwerking bleek ook structureel, wederzijds voordelig en werd gecontinueerd door Oranje's vertrouwensmannen: Fentener van Vlissingen aan Europese zijde, Gerhard Fritze tijdens de oorlog in de VS.

Fritze was de centrale schakel. Hij leidde de Hollandsche Koopmansbank (HKB), waarin ook IG Farben en de Wallenbergs (via Enskilda) deelnamen. Zijn schermmaatschappijen — Mapro, Voorindu en Chehamij NV — beheerden patenten, octrooien en licentierechten buiten het zicht van Berlijn of Washington. Deze NV's controleerden de overzeese kapitaalstromen en bezaten tientallen buitenlandse entiteiten: in Australië, Groot-Brittannië, Egypte, Canada, Frankrijk en Nederlands-Indië. De enorme Amerikaanse dochter General Aniline & Film Corp. (GAF, 1929) was tot de Amerikaanse oorlogsinmenging formeel eigendom van de Nederlandse vennootschappen Chehamij en Voorindu. Fritze zat in hun directie. SS'er Max Ilgner, topman bij NW7, noemde hem na de oorlog zijn *Vertrauensmann*.

De ware economische functie van IG Farben kwam pas in oorlogstijd aan het licht. Enerzijds was het machtige concern als wereldwijde monopolist in kunstrubber, aluminium en magnesium in staat om de Amerikaanse oorlogsindustrie te temporiseren en er tegelijkertijd grof geld aan te verdienen. Anderzijds was de kolos hét vehikel voor de arisering van de Duitse economie — een parallelle structuur waarlangs de nazi-staat Joods bezit, bezette gebieden en buitenlandse bedrijven onteigende, herstructureerde en privatiseerde. Volgens reconstructie liep de waarde van de totale staatsoogst via IG Farben op tot $ 20–30 miljard (1940-dollars):

De schaal van deze roof was ontstellend. IG's marktwaarde bedroeg in 1939 circa $ 2 miljard (ƒ 8,9 miljard); in 1945 lag de reële waarde van de 'winst' rond $ 20 à $ 30 miljard (ƒ 100 à ƒ 150 miljard). Deze toename was niet zichtbaar op de balans: het betrof ongeprijsd of ondergewaardeerd bezit, doorgegeven via staatsgaranties, dwangarbeid, massaproductie voor de Wehrmacht en contracten met het Reichsministerium für Rüstung en Görings Vierjarenplan. IG Farben wás het Derde Rijk in economische vorm — de motor onder Auschwitz, Buna, rubber, olie, gifgas en oorlog.

De gelegaliseerde boekhoudfraude tussen Staat en IG Farben zag er ongeveer zo uit:

Mechanisme	**Impact**	**Schatting**
1. Ariseringstrajecten (Joodse activa)	Staat confisqueert en verkoopt door voor een fractie.	$ 8–12 mld
2. Bezette gebieden (fabrieken, laboratoria)	Staat draagt activa over aan IG Farben voor een fractie.	$ 5–8 mld
3. Schuldherfinanciering	Overheid verkoopt schuldpapier aan IG Farben dat nooit geïnd wordt	$ 5–6 mld
4. Belastingontwijking via exportkanalen	Staat ontvangt belasting op buitenlandse export en roofgoederen	$ 2–4 mld
5. Ontmanteling & splitsing na 1945	Staat "verkoopt" Bayer/BASF/Hoesch aan nieuwe holdings	$ 2–3 mld

Het bezit van die transacties verdween na de oorlog allerminst. Integendeel: direct na mei 1945 werd onder toezicht van de Amerikaanse militaire autoriteiten een juridische sanering opgezet maar de onderneming draaide gewoon door. De onderneming werd zogenaamd gedenazificeerd in het

‘bedrijvenproces’ Krauch et al. (1947-1948) bij Neurenberg; slechts enkele topmannen verschenen in de beklaagdenbank. Geen enkele aandeelhouder verloor zijn bezit.

Max Ilgner — de man die alles wist — kreeg zeven jaar straf. Oranje’s contactpersoon Kurt von Schröder werd ongemoeid gelaten. Hermann Schmitz, CEO en hoofdverantwoordelijke, kwam al in 1950 vrij. Hij trad toe tot het bestuur van de ‘nieuwe’ Deutsche Bank AG (1947) van Hermann Abs — de man van de ‘katholieke’ bank die meer bedrijven geariseerd had dan wie ook in Europa. Gerhard Fritze werd niet eens aangeklaagd en kreeg bijna een koninklijke onderscheiding.

Na het proces werd de onderneming onder Orde van Malta bankier-gouverneur John McCloy (r. 1949-1951) op verzoek van de anonieme aandeelhouders ‘vrijwillig’ opgeknipt in drie nieuwe concerns: Bayer (1951), Hoechst (1951) en BASF (1952). Met deze ‘vrijwillige sanering’ was in 1952 in één klap zo’n $ 20–30 miljard aan roofbuit witgewassen. Net als bij de ‘bedrijfsproccessen’ tegen Alfried Krupp en Friedrich Flick werd er geprocedeerd tegen personen, niet de onderneming. De werkelijke erfenis — activa — werd ongemoeid gelaten. Met de vrijgaven door de Geallieerde Hoge Commissie werd met Wet Nr.35 toestemming gegeven om:

- De bezittingen, patenten, fabrieken, grondstoffen, handelscontracten, aandelenlijnen en buitenlandse holdings over te dragen aan de drie ‘nieuwe’ ondernemingen — met dezelfde aandeelhouders, via trustvehikels, buitenlandse postbusfirma’s en nieuwe Duitse holdings;
- Ook het mondiale netwerk van dochterbedrijven werd simpelweg ingepast in de structuur van de ‘nieuwe’ giganten;
- De leeggetrokken IG Farbenwerke AG (1925-2012) bleef in liquidatie om eventuele repressailles op te vangen.

Een voorbeeld van de manier van afwikkeling. In de Amerikaanse zone werd de Buna-fabriek (Auschwitz III-Monowitz) als 'bewijsmateriaal' onder beheer gesteld, maar de installaties werden nooit ontmanteld. In het kamp hadden zware misdaden plaats gevonden. De overwegend Joodse kampgevangenen werden doelbewust tot de dood uitgeput met dwangarbeid met vergelijkbare sterftecijfers als in het vernietigingskamp Auschwitz II-Birkenau. Arbeidsongeschiktheid werd afgestraft met een enkeltje naar dat kamp. Er werden op grote schaal wrede medische experimenten uitgevoerd op mensen; tijdens een experiment overleden alle 150 proefpersonen. De direct verantwoordelijke leidinggevende van IG Farben, zoals Otto Ambros, werd schuldig bevonden aan dwangarbeid en massamoord, maar kwam alweer in 1951 vrij. Er stierven ca. 10-25.000 mensen in het kamp. In het jaar dat Ambros werd vrijgelaten, werd ook de fabriek stilletjes verkocht aan private partijen, waaronder oude IG Farben-netwerken — via onder meer Karl Blessing, Hermann Schmitz en het ‘nieuwe’ Hoechst-concern.

Ook in de fase van en na de ‘sanering’ tussen 1945-1952 dook Oranje alweer op:

- De Nederlandse firma’s die eerder al betrokken waren bij IG-kartels (Koninklijke Olie, Billiton, Unilever, AKU) behielden hun directe contractlijnen met de ‘nieuwe’ bedrijven;
- De oude, door oorlog verrijkte holdings bleven bestaan, gecamoufleerd via trustvehikels in Zwitserland, Liechtenstein en Nederland, en konden buiten het zicht van het publiek hun eigendommen rustig overdragen geholpen door banken als Oranje’s Union Bank of Switzerland.

De liquidatie van IG Farben was dus een ijskoude, papieren operatie — uitgevoerd om de publieke opinie te sussen, maar in werkelijkheid bedoeld om een enorme hoeveelheid bezit veilig te stellen. En dat lukte: Het bedrijvenkapitaal werd niet vernietigd, het werd juridisch gesaneerd en onzichtbaar herverdeeld.

En IG Farben was geen uitzondering. Eenzelfde structuur zagen we bij:

- Goudstikker (roof & overdracht via HKB),
- Unilever (arianisering & herverdeling van aandelen),
- Thyssen (clandestiene overdracht via Nederlandse NV's, stille liquidatie en doorstart).

In elk van deze gevallen ging het niet om verwoesting, maar om herverkaveling: van zichtbaar, Joods of Duits bezit — via staatsconfiscatie — naar 'gekozen' derde partijen. Transacties die nooit economisch verantwoord waren, maar ideologisch gelegitimeerd: het uitwissen van ongewenste bevolkingsgroepen en hun bezit, ten gunste van de '*Neuordnung'*.

De liquidatie van het Derde Rijk (1948) moet daarom niet worden gelezen als morele afrekening, maar als technische herverdeling van eigendom — uitgevoerd door de overwinnaars. En de Oranjes — via hun belangen, banken, holdings en 'neutrale' posities — mochten opnieuw kiezen vanaf de eerste rij.

III. Het herverdelingsmodel

1. De Oorlogsbalans van het Derde Rijk (1939-1945)

Wat opvalt wanneer men probeert een totaaloverzicht samen te stellen van de financiële oorlogsinspanning van het Derde Rijk, is de scheve verdeling van de bronnen van liquiditeit. Veel nadruk ligt in de historiografie op de plundering en arisering binnen het Reichsgebied — maar de daadwerkelijke boekhoudkundige bijdrage van deze operaties blijkt relatief beperkt.

De zogenaamde 'arisering' — de systematische onteigening van Joodse bedrijven, huizen, aandelenportefeuilles en bezittingen — leverde de staat en verwante ondernemingen slechts een fractie op van de werkelijke waarde. Meer dan 100.000 bedrijven gingen voor bodemprijzen over naar private concerns als Krupp, Flick en IG Farben, of naar semi-staatsbedrijven als Kontinental Öl. Huizen werden via institutionele veilingen verhandeld; waardepapier werd via banken en verzekeraars onteigend. Een aanzienlijk deel van deze vermogensverschuivingenverdampte bovendien via partijkorting, corruptie en deprivatisering in bevriende handen. De totale marktwaarde van deze transacties binnen het formele Derde Rijk (Duitsland, Oostenrijk, Tsjechoslowakije en Polen) werd postuum geschat op ruim RM 150 miljard — drie keer zoveel als de geregistreerde ontvangsten.

Buiten deze binnenlandse plundering leverden ook de West-Europese landen aanzienlijke bijdragen aan de oorlogskas van het Derde Rijk — bijdragen van een omvang en regelmaat dat men zich veeleer afvraagt of er überhaupt sprake was van een bezetting. In combinatie met het snelle, vaak bloedeloze verloop van de invasies lijkt het eerder op een onderlinge taakverdeling, waarbij via bestaande kanalen en instructies 'diensten' werden geleverd aan de Duitsers. In lijn met die bijna retorische vraag sloten de *Aanwijzingen* van Wilhelmina (1937) en het *Verrechnungssystem Niederlande–Deutschland* naadloos aan bij de BIS-clearingsystematiek die via Oranje's NHM werd uitgevoerd. In ieder geval betaalden Denemarken, Noorwegen, Nederland en Luxemburg betaalden hun bijdrage via formele 'bezettingsheffingen'; België rechtvaardigde zijn afdrachten ideologisch als anti-bolsjewistische steun onder Leopold III; Frankrijk werd na de militaire coup van Pétain als 'tribuutbetaler' zelfs de meest lucratieve contributor. Of men het nu verpakte als heffing, solidariteitslast of ideologisch offer — boekhoudkundig én financieel kwam het op hetzelfde neer: een systematische transfer van West-Europees kapitaal richting Berlijn, ter ondersteuning van Hitlers Neuordung en zijn kruistocht tegen het communisme.

Bezettingsafdrachten West-Europa (1940–1945)

(Bron: Klemann & Visser, omgerekend naar 1944-dollars)

Land	Bezettingskosten RM	Bezettingskosten $ (1944)	Incl. clearing & claims RM	Incl. clearing & claims $ (1944)
Frankrijk	RM 31,6 miljard	$ 12,64 miljard	RM 40,1 miljard	$ 16,04 miljard
Nederland	RM 10,1 miljard	$ 4,04 miljard	RM 14,6 miljard	$ 5,84 miljard
België	RM 5,3 miljard	$ 2,12 miljard	RM 10,3 miljard	$ 4,12 miljard
Denemarken	RM 2,4 miljard	$ 0,96 miljard	RM 3,8 miljard	$ 1,52 miljard
Noorwegen	RM 6,9 miljard (geschat)	$ 2,76 miljard (geschat)	RM 6,9 miljard (geschat)	$ 2,76 miljard (geschat)
Totaal	**RM 56,3 miljard**	**$ 22,52 miljard**	**RM 75,7 miljard**	**$ 30,28 miljard**

De ruggengraat van de nazi-oorlogsfinanciering bleef echter de binnenlandse schuld, die de basis vormde voor de enorme militaire opbouw die vanaf 1936 in een stroomversnelling raakte. Reichsschuldscheine, MEFO-wissels en andere staatsleningen werden semi-verplicht afgenomen door banken, pensioenfondsen, middenklasseburgers en industriële conglomeraten. Het Grootduitse volk — en zijn instituties — ging 'all-in' voor de *totaler Krieg*. Toen in juli 1948 de munt werd vervangen, verdampte vrijwel de volledige publieke schuld: de nieuwe Deutsche Mark gold niet voor oorlogsschuld, pensioenrechten of verzekeringstegoeden. De rekening werd nog een keer betaald door de generatie die het rijk had opgebouwd.

Oorlogsbalans Derde Rijk (1939–1945) — als simpele kasstroom

Bron van inkomen	Inkomsten (RM)	Toelichting
Binnenlandse schuld (Mefo, leningen)	RM 362 miljard	Leningen van banken, burgers, pensioenfondsen; terugbetaald met waardeloze DM na 1948
Bezettingsheffingen (W-Europa)	RM 76 miljard	Frankrijk, Nederland, België, Denemarken, Noorwegen, enz.
Arisering & confiscaties	RM 50 miljard	Joodse huizen, bedrijven, bezittingen, bankrekeningen — binnen Duitsland, Oostenrijk, Polen
Staatseigendom / bestaande infrastructuur	RM 75 miljard	Reichsbahn, Luftwaffe, Organisation Todt: produceerden direct voor oorlog zonder externe financiering
Verkoop van geroofde goederen	RM 10 miljard	Goud, diamanten, kunst, schilderijen, juwelen — verhandeld via Zwitserland, Spanje, Zweden
Belastingopbrengsten binnen Reich	RM 50 miljard	Reguliere belastingen in Duitsland en bezette gebieden als Polen, Tsjechië, Sudetenland

Bron van inkomen	Inkomsten (RM)	Toelichting
Overige middelen (SS-handel, clearing)	RM 20 miljard	Incl. zwarte markt, clearing-credits, geheime transfers, Vaticaan/Zwitserland-deals
Totaal aan liquiditeit (≃ "kasstroom")	RM 643 miljard	≈ 96% van totale oorlogskosten
Onverklaard / marge / overschatting	RM 27 miljard	Rekenverschil, overschatting of onbekende posten

De enorme som van RM 670 miljard (1944: $ 268 miljard) werd als volgt uitgegeven:

Uitgavenbalans Derde Rijk (1939–1945) — als simpele kasstroom

Kostenpost	Uitgaven (RM)	Toelichting
Wapens, tanks, munitie, vliegtuigen	RM 300 miljard	Directe militaire aankopen en productie
Bunkers, spoorlijnen, snelwegen, infrastructuur	RM 90 miljard	Organisation Todt, Atlantikwall, V2-complexen
Arbeid en salarissen	RM 100 miljard	Soldaten, ambtenaren, bouwvakkers, fabrieksarbeid
Goederen & bevoorrading	RM 80 miljard	Uniformen, voedsel, rubber, olie, medicijnen
Bezettingskosten en lokale besturen	RM 70 miljard	Administratieve systemen in Frankrijk, Nederland, Polen, enzovoort
Geheime operaties en elite-uitgaven	RM 30 miljard	SS-projecten, onderzoek, Himmler's programma's, kunstroof, occult experimenten
Totaal oorlogsinspanning	**RM 670 miljard**	**Komt overeen met inkomende zijde van de oorlogsbegroting**

2. De plan-economie van het Derde Rijk (1938–1945)

Naarmate de oorlogseconomie versnelde, verschoof het Derde Rijk steeds meer naar een grootschalige economische herverdeling — niet via marktovernames of belastingwetgeving, maar via confiscatie en gedwongen arbeid. Deze verschuiving begon al vóór de formele oorlog vanaf zeker 1934 (Desimag), maar kreeg vaart na de aansluiting van Oostenrijk in 1938 (de *Anschluss*) en de Kristallnacht (1938) pas echt vaart.

Hierop volgde de ontmanteling van het Joods-Oostenrijkse bedrijfsleven. Grote holdings als Rothschild's *Österreichische Credit-Anstalt*, de *Voest-Alpine Stahlwerke*, en talloze bank- en vastgoednetwerken werden geconfisqueerd, herverdeeld of simpelweg geabsorbeerd in bestaande Duitse structuren. Eenzelfde model werd toegepast in Tsjechië (1939), Polen (1939), en na 1941 ook in grote delen van Rusland en Oekraïne: economisch gezien was het Derde Rijk een expansief roofimperium dat staatsgeleide kartelvorming gebruikte voor wat feitelijk juridische annexatie was.

Binnen Duitsland was al eerder een parallel proces gestart. Bij de eerste fase van arianisatie van Joodse bezittingen werden dat duizenden bedrijven, banken, verzekeraars en woonpanden — vaak in handen van de welgestelde Joodse burgerij — op systematische wijze overgenomen en overgedragen

aan al dan niet anonieme arische partijen, meestal onder dwang en tegen spotprijzen. Na Kristallnacht veranderd dat en werd er op veel grotere schaal simpelweg zonder compensatie genationaliseerd. De opbrengsten van deze transacties vloeiden niet meer terug naar de oorspronkelijke eigenaars, maar naar de staat. Joodse ondernemers werden na onteigening direct gedeporteerd — de economische zuivering was een voorfase van de fysieke eliminatie. Zij konden volgens internationaal recht (1907) zo hun bezit niet meer opeisen, waardoor de roof ook juridisch legaal werd.

De economische herverdeling was niet zozeer ideologisch maar functioneel. De nazi-staat bouwde vanaf 1936 met steun van Hjalmar Schachts Reichsbank versneld aan een netwerk van enorme staatsbedrijven, hybride holdings en kartels die samen een grote peiler van de oorlogseconomie vormden — met als spil de *Reichswerke Hermann Göring*, die in 1937 werd opgericht als staalconglomeraat maar in werkelijkheid uitgroeide tot het grootste industriële imperium van Europa. De *Reichswerke* absorbeerde mijnen, staalfabrieken, munitiebedrijven, spoorlijnen, energiecentrales, aluminiumsmelters en raffinaderijen — niet alleen in Duitsland, maar ook in de bezette gebieden. Göring's netwerk werd aangevuld door andere ernorme staatsgecontroleerde entiteiten zoals *Kontinental Öl AG*, *Organisation Todt*, *Volkswagen GmbH* (onder DAF), *Deutsche Reichsbahn*, en de logistieke vleugel van de SS.

Hiertegenover stonden private conglomeraten als IG Farben, Krupp en Flick, die als 'vertrouwde partnerbedrijven' die ook aansloten op de gekartelliseerde oorlogseconomie, maar evenzeer toegang kregen tot goedkoop onteigend kapitaal, gedeporteerde arbeiders, uitgeholde concurrenten en door de staat toegewezen afzetmarkten. Deze markt werd gestructureerd door intermediairs als private banken zoals Deutsche Bank die de bankafdelingen absorbeerde en meer dan 700 van de grootste bedrijven voor weinig verkocht aan geselecteerde particuliere partijen.

Dwangarbeid werd het operationele hart van deze economie. Naarmate de oorlog vorderde, groeide het aantal gedwongen arbeiders tot meer dan 12 miljoen — Joodse, Slavische, Franse, Belgische, Nederlandse, en zelfs Italiaanse burgers, gedeporteerd of opgepakt en te werk gesteld in kampen of fabrieken. Veel van deze arbeid werd niet verricht in concentratiekampen maar in 'normale' fabrieken van private en staatsbedrijven. Siemens, AEG, IG Farben, BMW, Daimler-Benz, Porsche, MAN, Bosch en vele anderen integreerden deze arbeid naadloos in hun bedrijfsvoering, met volledige toestemming van de staat en vaak met bevoorrading vanuit het Reich. De productie van wapens, voertuigen, vliegtuigen, bunkers, spoorlijnen en olie liep rechtstreeks over de rug van miljoenen dwangarbeiders die voor weinig werkten. De *Untermenschen* en andere ongelukkige tweederangs burgers zoals communisten, Roma en opstandige christenen werden ondergebracht in omheinde concentratiekamparbeiders, waar ze door de brute omstandigheden in percentages van 20-40% stierven. Een ander deel werd vernietigd.

Gaandeweg werd de economie steeds gecentraliseerder aangestuurd. Na de Hitler's planeconomie (1936-1939) voor de militarisering volgde de *Zentrale Planung* (1942). Geleid door Albert Speer, voerde deze een technocratisch planmodel in dat middelen toekende op basis van militaire prioriteit — vergelijkbaar met de Sovjetplaneconomie, maar met behoud van formeel privébezit. Ondernemingen kregen productiedoelstellingen opgelegd, werden voorzien van arbeiders, grondstoffen en transportcapaciteit, en werden beloond met staatsleningen, belastingverlagingen of eigendommen van vijanden. In feite werd het Duitse bedrijfsleven volledig onderdeel van een staatsgeorganiseerde roofstructuur, waarbij het onderscheid tussen overheid, partij en kapitaal steeds verder vervaagde.

Wat hierdoor ontstond, was geen klassieke marktstructuur maar een geforceerde herverdelingsmachine, waarin eigendom niet langer gebaseerd was op verworven recht, maar op

aansluiting bij de partijstructuur en dienstbaarheid aan de oorlog. Niet de aandeelhouder, maar de partijleider, de SS-officier of de kartelcoördinator bepaalde wat een bedrijf mocht produceren, voor wie, met welk arbeidspotentieel en tegen welke vergoeding. Alles werd dienstbaar gemaakt — Joodse ondernemingen, Oostenrijkse staal, Tsjechische wapens, Franse trucks, Poolse oliebronnen. Alles werd gecentraliseerd georganiseerd en gecontroleerd alsof het altijd al tot het Duitse productiesysteem had behoord. Het rijk werd letterlijk groter door roof. Deze groei zou echter in 1945 abrupt tot stilstand komen.

Tabel: Particuliere oorlogswinsten binnen het Derde Rijk (1938–1945)

Indicatie van de kartellisering en staatsgedreven voordelen zoals goedkope overnames (arianisatie), dwangarbeid, productiecontracten, patentafdwinging en monopolieposities.

Actor	Schatting	Commentaar / Aanvulling
IG Farben (BASF, Hoechst, Bayer)	$ 20–30 miljard	Beheerste de chemische industrie, synthetische brandstoffen en rubber; volledige integratie met dwangarbeid (Auschwitz, Buna); eigen concentratiekampen; kreeg toegang tot overgenomen bedrijven in Oostenrijk, Polen, Tsjechië.
Krupp / Flick	$ 15–25 miljard	Massaal gebruik van slavenarbeid; verwierf staal-, wapen- en mijnbedrijven via arisering; verplaatste activa naar West-Europa; Flick kreeg kapitaal via Deutsche Bank en nam aandelen in geconfisqueerde ondernemingen.
Thyssen-kartel	$ 10–15 miljard	Grootstaal, kolen en wapens; geprofiteerd van aansluiting Oostenrijk; belangen in Bank voor Handel en Scheepvaart (Rotterdam); deels gecamoufleerd via trusts.
Ford / GM / ITT / Standard Oil NJ	$ 15–20 miljard	Fungeerden als neutrale leveranciers; ontvingen oorlogswerkorders (GM-Opel bouwde tanks en trucks); kapitaal veiliggesteld via Zwitserland; vergoedingen na de oorlog geweigerd of omzeild.
Koninklijke & SONJ	$ 2–3 miljard	Controleerden ca. 80% van Duitse oliemarkt; leverden via Cariben en Roemenië; exclusieve toegang tot hydrogeen-patent; winst op import, raffinage en licenties; arbeid vaak via IG Farben-netwerk met dwangarbeid.
Siemens / AEG / Telefunken	$ 5–7 miljard	Grootschalige productie voor Wehrmacht en Luftwaffe; dwangarbeid op meerdere locaties; profiteerden van kartelvorming en staatsopdrachten.
Brabag / Leuna / Hydrogenation AG	$ 3–5 miljard	Synthetische brandstofsector, zwaar afhankelijk van dwangarbeid; co-exploitatie met IG Farben; draaide op technologie van Shell & Standard Oil.
Porsche / Daimler-Benz / BMW	$ 2–3 miljard	Oorlogsproductie onder DAF-contracten; deels NSDAP-bezit; gebruik van concentratiekampgevangenen en krijgsgevangenen als arbeidskrachten.
Duitse machinebouw / MAN / Rheinmetall	$ 3–5 miljard	Staatsgecoördineerde productie; grote contracten onder Zentrale Planung; dwangarbeid als kernmechanisme.
Totaal	**$ 75–110 miljard**	

Tabel: Staatsbedrijven van het Derde Rijk (1938–1945)
Indicatie van staatsgedreven kartellisering, dwangarbeidstoepassing, en overdracht na 1945

Entiteit	**Geschatte waarde (USD, 1938–1945)**	**Omschrijving + Sector + Toelichting**
Reichswerke Hermann Göring AG	$ 10–15 miljard	Grootste staatsconglomeraat voor staal, mijnbouw en wapenindustrie; roof van buitenlandse mijnen en inzet van slavenarbeid
Brabag (Braunkohle-Benzin AG)	$ 5–7 miljard	Staatsbedrijf voor synthetische olie (steenkoolhydrogenering), cruciaal voor brandstofvoorziening; IG Farben-joint venture
Deutsche Reichsbahn	$ 4–6 miljard	Staatsspoorwegen; logistieke ruggengraat voor militaire bevoorrading, dwangarbeid en Holocaust-transporten
Organisation Todt	$ 3–5 miljard	Staatsgestuurd bouwapparaat; aanleg bunkers, wegen, Atlantikwall en wapenfabrieken met inzet van dwangarbeiders
Volkswagenwerk (KdF)	$ 1–2 miljard	NSDAP-project voor massaproductie auto's; onderdeel van Deutsche Arbeitsfront; later geprivatiseerd als VW
Lufthansa / Luftfahrtkontor GmbH	$ 1–2 miljard	Staatsluchtvaartbedrijf voor militaire cargo, troepentransport en civiele camouflagevloten
Kraft durch Freude / DAF	$ 0.5–1 miljard	NSDAP-toerisme- en productiecomplex met cruises, vakantieoorden en fabrieken; schijnprivé maar feitelijk staatscontrole
Völkischer Beobachter / Eher Verlag	$ 0.2–0.5 miljard	Staatsmedia en propaganda-uitgeverij onder direct NSDAP-beheer; nationale distributie van ideologie
SS-holdings / Zentrale Planung	$ 3–5 miljard	Landbouw- en industriecomplex in beheer van SS; roofboerderijen, kampen, goederenproductie met slavenarbeid
Kontinental Öl AG	$ 2–3 miljard	Staatsoliebedrijf onder Göring; exploitatie Roemeense olievelden met dwangarbeid, deels met SONJ-technologie
Mauser, DWM, Rheinmetall-Borsig	$ 4–6 miljard	Wapen- en munitiebedrijven; semi-staatsbedrijven met staatsorders en herstructurering binnen oorlogscomplex
Totaal	**$ 34-52 miljard**	

In totaal viel dus ca. $ 109-162 miljard via deze kartels toe te wijzen aan voordeel. Dat is nog buiten de werkelijke omzet van de ondernemingen. Op de totale oorlogsomzet van 1944:$ 268 miljard, is het 41-61%.

3. De transitie van kapitaal naar een nieuwe toplaag

De massale onteigening van Joods kapitaal — geschat op tientallen miljarden Reichsmark — moet binnen het bredere plaatje van de kapitaaltransitie 1939–1945 worden begrepen. Hoewel numeriek een kleine minderheid, controleerde de Joodse bevolkingsgroep een aanzienlijk deel van het stedelijk kapitaal in bijvoorbeeld banken, ondernemingen, vastgoed, kunst en intellectueel

eigendom. Daarmee werd deze groep — juridisch bezien — een logisch doelwit voor een regime dat geen afweging schuwde om met de oorlogsmachine zijn beoogde imperium te realiseren.

De daaropvolgende vernietiging was binnen dat systeem niet louter ideologisch, maar functioneel: zij maakte de eigendomsoverdracht juridisch onherroepelijk. Dat gebeurde niet alleen ten opzichte van Joden, maar ook ten aanzien van nog meer miljoenen Slavisch Polen, Tsjechen, Oekraïners, Sovjet-Russen — binnen hetzelfde model.

De ontvangers van dit onteigende kapitaal waren zelden ‘de Nazi’s’ of ‘het Volk’. Wie profiteerden waren de Kerk, de christelijke adel, de ‘bankiersadel’ en grootindustriële bourgeoisie — de traditionele feodale topstructuur van het continent, die via het nazisme feitelijk haar greep op het maatschappelijke domein herstelde. Niet in naam, maar in vermogen. Onzichtbaar, want moord met voorbedachten rade.

De ideologieën van Bijbelse rassenleer en eugenetica, massapsychologie en massamedia functioneerden als strategisch gereedschap — voor een morele rechtvaardiging van juridische confiscatie, uitsluiting en eliminatie. Niet het antisemitisme stond centraal, maar de herverdeling van kapitaal naar oude macht. De cirkel sloot zich op het moment dat oude eigenaars fysiek werden uitgewist, en hun bezittingen juridisch herverdeeld in het belang van een nieuwe orde, geleid door oude machten. *Neuordnung*, kortom.

Dat na de transactie ook de archieven massaal werden vernietigd, was geen toeval, maar afronding van een proces. Het was moord, maar in de eerste plaats roof.

4. Dekartellisatie van Showa-Japan en Nazi-Duitsland

Na de onvoorwaardelijke overgave van Japan op 2 september 1945 begon ook daar een militair gecontroleerd saneringsproces, vrijwel parallel aan de tribunalen in Neurenberg. De militaire processen in Tokyo richtten zich, net als in Duitsland, op een beperkt aantal individuen — niet op de onderliggende economische structuren.

Bij de ‘sanering’ van Showa-Japan en Nazi-Duitsland werd het nationalisme weliswaar beschadigd, maar niet uitgeroeid. Onder direct toezicht van de Verenigde Staten kregen beide landen een nieuwe democratische grondwet en een nieuwe munt: de Japanse yen werd sterk gedevalueerd richting de ‘goedkopere’ Aziatische arbeidsmarkt, de Duitse mark werd in 1948 opnieuw gelanceerd onder de nieuwe Bundesbank (BdL) waar mee het Duitse spaargeld en persioenen werden vernietigd.

Het doel was helder: beide naties werden heringericht als militair-economische bolwerken tegen de USSR, in lijn met de Truman-doctrine van 1947. Het Wirtschaftswunder en het ‘lichtend voorbeeld’ van Azië fungeerden als ideologisch geladen wapens tegen het communisme. De economieën werden opengebroken en omgevormd naar Amerikaans model: consumentgericht, exportgedreven, democratisch verpakt.

Opmerkelijk was dat de overgrote meerderheid van de productiecapaciteit onaangetast bleef. In plaats van vernietiging was er vooral sprake van concurrentieverwijdering. Grote fabrieken stonden overeind, maar werden tijdelijk stilgelegd via de militaire tribunalen. Het gevolg was massale honger, werkloosheid en extreem goedkope arbeid.

In Duitsland worden grote industriëlen zoals Krupp en Flick persoonlijk voor het tribunaal gedaagd, maar hun ondernemingen blijven grotendeels intact. In het eergevoelige Japan wordt juist vermeden

dat de leidende koopmansfamilies direct worden aangepakt — maar ook daar blijven de eigendomsstructuren juridisch overeind.

Wat volgde was een grootschalige dekartellisatiecampagne. In Duitsland werden de kartels omgezet in *Aktiengesellschaften* (AG's): naamloze vennootschappen zonder zichtbare eigenaars, losgemaakt van directe familiecontrole. In Japan ondergingen de enorme *Zaibatsu's* — zoals Mitsubishi, Mitsui, Sumitomo en Yasuda — een vergelijkbare transformatie. Ze werden hervormd tot *Keiretsu*: industriële conglomeraten met vrij verhandelbare, anonieme aandelen.

De rode draad was duidelijk: eigendom werd verlegd van familie en natie naar markt. Niet verbazingwekkend belandden deze bedrijven niet veel later massaal op de beurs, waar door kapitalisten op succes en falen gespeculeerd kon worden. *The American way.*

5. Uithongering (1945-1948): het Derde Rijk en Showa Japan als liquidatieobjecten

De militaire nederlaag van het Derde Rijk betekende niet het onmiddellijke einde van de Duitse economie — integendeel. De meeste fabrieken stonden fysiek nog overeind. Maar wat volgde, was een gecontroleerde stillegging van de industriële productie, door de Westerse geallieerde bezettingsautoriteiten, die de Duitse bedrijvigheid drie jaar lang op slot zetten. De bezetting veranderde daarmee in een economische blokkade — niet om Duitsland te verwoesten, maar om de enorme grootindustrie uit te roken. De miljoenen teruggedreven Duitsers uit de buitengebieden kwamen terug en de steden lagen in puin. In Japan gebeurde precies hetzelfde.

Als argument werd onder andere de denazificering en deshowaficering gebruikt. Ja, de industrie moest deels ombouwen van 'wapens naar sikkels' voor de beoogde consumentenindustrie van de *American Dream* die de bezetter oplegde. Maar dat had technisch gezien natuurlijk ook binnen enkele maanden en integraal kunnen gebeuren. Bovendien bleek die morele bekering bijzonder slecht gelukt, want de laag onder de kopstukken die de oorlog hadden gevoerd, kwamen na 1948 weer gewoon aan de macht. Dus daar ging het niet over.

Degene die toen wél beschikte over liquide middelen — harde valuta, goud, internationale kredietlijnen — omdat ze bijvoorbeeld hadden geprofiteerd van de oorlogsindustrie kon tegen spotprijzen industriële kernactiva opkopen: machines, fabrieken, patenten, contracten, licenties, personeel, distributienetwerken, aandelen, schulden. Niet met bommen, maar met cash. Niet via tribunalen, maar via transactie. Onzichtbaar.

Begin 1948 lag de productie in West Duitsland op ca. 51% van het niveau van 1936, maar toen de transacties gedaan was de productie aan het einde van 1948 alweer gestegen naar 78%. In Japan was de productie in 1948 op slechts 20-30% van het niveau van voor de oorlog. Gedreven door de Korea oorlog tegen de communisten, waar Japan goedkoop leverde aan vooral de Amerikanen, was de productie in 1950 herstelt tot ca, 80%. Tientallen miljoenen Duitsers en Japanners leden ondertussen honger.

"Het failliete Derde Rijk werd geen bezet land, maar een afwikkelingsobject — een bedrijf dat via gecontroleerde stagnatie werd voorbereid op overname door de overwinnaar."

Deze praktijk — monetaire uitmergeling gevolgd door inkoop tegen bodemprijzen — verklaart ook waarom de overgang van de Reichsmark naar de Deutsche Mark in juli 1948 geen simpele muntvervanging was, maar het sluitstuk van een stille herverdelingsoperatie. De Reichsschuld ($ 178 miljard) werd niet kwijtgescholden: ze werd omgezet in eigendommen die met harde valuta konden

worden opgekocht — en de oorspronkelijke Duitse aandeelhouders, pensioenfondsen en spaarders, kregen niets.

Herziene optelsom (netto kapitaaloverdracht, 1938–1948)

Schatting van het werkelijk overgedragen of geconsolideerde kapitaal via oorlog, arisering, koloniale plundering en structurele herverdeling

Component	Schatting (in 1944 $)	Uitleg
Arisering binnen Duitsland	$ 60–80 miljard	Overdracht van Joodse, communistische en ongewenste activa aan NSDAP-gelieerde bedrijven; reeds verrekend met kartellijsten
Arisering buiten Duitsland	$ 150–225 miljard	Systematische confiscatie van bedrijven, onroerend goed, banken en activa in Frankrijk, Nederland, België, Tsjechië, Polen enz.
Extractie kolonies en plundering (Zuidoost Azië.)	$ 60–100 miljard	Exploitatie van rubber, olie, tin, arbeid van Europese koloniale en China door Japan
Zwarte markt, kunst, diamanten, goud	$ 50–100 miljard	Illegale en schaduwtransfers via Zwitserland, Vaticaan, Zuid-Amerika, BIS, kunstroof, goudsmokkel.
Valutasanering & herstructurering	$ 30–50 miljard	DM-hervorming, Japanse yen-devaluatie, kapitaalreset t.b.v. Anglo-Amerikaanse consolidatie
Totaal netto vermogenswinst	**$ 350–555 miljard**	Samengestelde netto-overdracht van privé-, koloniaal en institutioneel bezit naar post-oorlogse machtsstructuren

IV Missie geslaagd: De grootste transfer van kapitaal uit de menselijke geschiedenis

Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen drie vormen van kapitaaltransitie: (1) de plunder – goud, kunst, diamanten en andere fysieke waarde; (2) bankgerelateerde activa – tegoeden, waardepapieren en balansen; en (3) de transactie van productiecapaciteit – via gedecartelliseerde bedrijven, overgenomen aandelen en juridisch herverpakte structuren.

Wat betreft de eerste: veel verdween via Zwitserland, dat zijn reputatie als bolwerk van het bankgeheim (1934) meer dan waarmaakte. Oranje's SBC speelde een hoofdrol bij de relocatie van het gestolen goud, het afwikkelen van gecamoufleerde constructies en soortgelijke operaties. De BIS-Wereldbank speelde de vermoorde onschuld. Hun plan was perfect uitgevoerd.

Door de enorme kartellisatie en kapitaalconcentratie was het operationeel overzichtelijk. Het Derde Rijk werd commercieel bestuurd via zes grootbanken, waarvan Deutsche Bank, Dresdner Bank en Commerzbank verreweg de grootste waren. Ongeveer dertig kartels draaiden het overgrote deel van de productie. Toen de buit bij de banken was weggesluisd, werden deze 'gesaneerd' verklaard. Deutsche Bank werd met een schone balans opgesplitst, om vervolgens opnieuw te worden samengevoegd onder leiding van lynchpin Hermann Abs (r. 1947–1976) als voorzitter. De sanering vond uiterst discreet plaats, grotendeels achter de schermen en zonder publieke controle. Veel archieven werden ontoegankelijk gemaakt.

Pas toen de heimelijke overdrachten binnen de banken en grootindustrie waren afgerond, werd de wurggreep losgelaten. Het gedemocratiseerde West-Duitsland, onder leiding van diezelfde Abs, sloot vervolgens een deal met zijn schuldeisers – waaronder Israël (1949) – en had in 1952 nog slechts $ 7

miljard uitstaande schuld. Het land was opnieuw economisch uitgekleed en overgenomen, had geen cent meer in handen, maar kon officieel met een schone lei beginnen.

In Japan had eenzelfde transitie plaatsgevonden. De oorlog was financieel geleid door de Keizerlijke Bank van Japan en de internationaal opererende Yokohama Specie Bank (1880), samen met een handvol mega-zaibatsu's zoals Mitsui en Mitsubishi. Zes van die conglomeraten werden onder militair toezicht ontmanteld tot keiretsu; de rest volgde op bevel van Tokyo. De sanering, onder leiding van de diep-racistische Amerikaanse bezettingsmacht, was buitengewoon hardvochtig. De kluizen en bankrekeningen van de Yokohama Specie Bank werden leeggehaald; de bank werd hernoemd tot de Bank of Tokyo (1946). De rest werd op vergelijkbare wijze gestript.

De Japanse staatsschuld van $ 68 miljard werd nog datzelfde jaar gereduceerd tot $ 6 miljard. De yen werd gekoppeld aan de dollar op $ 1 = 360 yen (voorheen $ 1 = 2 yen). Daarmee werd de hele economie, en dus de arbeid van het Japanse volk, effectief met een factor 180 gedevalueerd. Van de werkelijk enorme plunder aan goud, edelstenen en edelmetalen werd nooit meer iets teruggevonden. Wie de nieuwe aandeelhouders van de herverpakte keiretsu's werden – onbekend.

Het herstel zette pas in toen hongerlijdend Japan zijn economie en bevolking ter beschikking stelde van de Amerikaanse belangen in de Korea-oorlog (1950–1953). In 1951 werd het US–Japan Security Treaty gesloten, onder leiding van John Foster Dulles, John D. Rockefeller III en de fascistische generaal Douglas MacArthur. Tegelijkertijd stemden 49 VN-lidstaten in met een symbolische schuldregeling, waardoor Japan permanent werd gevrijwaard van juridische aansprakelijkheid voor zijn agressie. Het geplunderde communistische China was, net als Rusland en Italië, niet uitgenodigd en kreeg niets. Ook het onafhankelijke Indonesië (1949), waar voor ƒ 24 miljard schade was geconstateerd, kreeg nauwelijks iets: in plaats daarvan betaalde Japan schadevergoedingen aan Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij.

De keizer, die zijn gezicht mocht houden van de Amerikanen, wilde het zo – en daarmee ook zijn volk.

Het wereld-BNB (GDP) bedroeg in 1940 $ 175,9 miljard. In 1952 was een veelvoud daarvan overgegaan in anonieme, particuliere handen. De VS en de gesaneerde, opengebroken economieën van Japan en West-Duitsland groeiden tijdens de wederopbouw ongekend snel. De bedrijven die de grootste misdaden hadden gepleegd — Hoechst, BASF, Bayer, Mitsui en Mitsubishi — groeiden nog harder. Voormalig Nazi-Duitsland en Showa-Japan werden via de sanering omgevormd tot consumentgerichte markteconomieën, perfect geschikt voor de rol die de VS hen in de nieuwe wereldorde had toebedeeld. De industrieën van de Amerikanen bedienden voortaan vooral de Amerika's, West-Duitsland richtte zich op Europa, en Japan op Zuidoost-Azië.

Maar wiens winst en kapitaal was dat, nu het productiecomplex in private handen was overgegaan? Of zoals Marx zou vragen: wie bezit nu de productiemiddelen?

Niemand die het wist, behalve een uiterst beperkte *inner circle* van bankiers en hun opdrachtgevers. Er waren geen openbare veilingen geweest. De archieven van BIS, NHM, Enskilda, Deutsche Bank, Yokohama Specie Bank en talloze andere instellingen waren verbrand, verdwenen of ontoegankelijk gemaakt. De gecamoufleerde trustholdings en banken — in Zwitserland, Liechtenstein, de Antillen, Luxemburg, Panama en elders — stonden roodgloeiend van de hoeveelheid kapitaal, plunder en waardepapier die verwerkt moest worden. Het was bijna niet te doen.

De poortwachters van dit systeem — enkele honderden (voormalige) private topbankiers van instellingen als de BIS, JP Morgan, de Nederlandsche Bank, Reichsbank, Dresdner Bank en de Bank of Japan — zwegen als het graf. Zij wisten ongeveer hoe de kapitalistische wereldorde eruit zou komen te zien na 1945, want zij hadden haar zelf mee ontworpen. Maar zij spraken niet. Zij lieten in plaats

daarvan de archieven verdwijnen. Hun loyaliteit gold hun opdrachtgevers en het systeem — niet de volkeren. Hun gereedschap: discretie. Hun methode: onzichtbaarheid.

Onder bescherming van het Zwitsers bankgeheim van 1934 en onder vlag van Bretton Woods werd de hele operatie gelegitimeerd: goud werd het medium, 'zelfbeschikking' het propaganda-frame, en de 'wereldburger' de nieuwe afleiding. Wat in werkelijkheid gebeurde, was precies wat Carnegie ooit had voorgesteld: een mondiale eigendomsoverdracht onder het mom van vrede. Met Wilhelmina als misschien wel belangrijkste promotor en grootste overwinnaar.

Een spoor van plunder richting de oprichting van een geheime 'post-war capitalist order'

Van de Japanners is bekend dat zij enorme hoeveelheden goud, kunst en edelstenen roofden uit vooral China en bezette kroonkolonies. Die waren — relevant nu het gaat om terugbetaling — juridisch gezien vooral eigendom van de Britse en Nederlandse kroon, niet van het volk. Massieve gouden Boeddhabeelden en andere waardeobjecten werden systematisch omgesmolten tot standaardgoudstaven, conform de Engelse norm, in munterijen zoals die van Ipoh. De schaal van deze operatie — bekend als het *Golden Lily*-project — was zó immens dat de waarde ervan nauwelijks te vatten is, maar waarschijnlijk een aanzienlijk deel ging vertegenwoordigen van de onbekende wereldwijde goudvoorraad. Goud dat eerder 'opgesloten' zat in heilige beelden werd immers liquide gemaakt. Shintoïstisch Japan had, net als katholieken, een bloedhekel aan boeddhisten en alles wat ermee samenhing, dus de omsmelting was ideologisch gepast. De operatie werd hoogstpersoonlijk geleid door prins Chichibu van de goddelijke Japanse keizerlijke familie — de beste garantie voor volledige controle door absolute trouw en discretie.

Japan gaf zich in 1945 onvoorwaardelijk over — en werd vervolgens, als VN-mandaatstaat, waarschijnlijk onderhands volledig systematisch gestript van haar oorlogsbuit door de Amerikanen, in ruil voor amnestie voor de keizer en diens entourage. De Filipijnen, waar volgens meerdere inlichtingenbronnen een groot deel van deze plunder tijdelijk was begraven, werden pas in 1946 formeel 'onafhankelijk' van de VS. Het lijkt erop dat de Amerikanen tussen 1944 en 1946 enorme hoeveelheden goud en andere oorlogsbuit heimelijk hebben afgevoerd naar onbekende eindbestemmingen.

Overigens waren het waarschijnlijk niet alleen de inlichtingendiensten die daarvan op de hoogte waren. De zeer rooms-katholieke eilandengroep beschikte over haar eigen ogen en oren — in de vorm van een dicht netwerk van bisschoppen en religieuze orden. Zij vertegenwoordigden een bevolking die voor meer dan 80% katholiek was, en rapporteerden rechtstreeks aan Rome. De rol van de Kerk is in de geschiedschrijving wel vaker op deze manier zwaar onderschat. Zo vormde de katholieke inlichtingendienst *Pro Deo*, onder leiding van de latere paus Giovanni Battista Montini (Paul VI), bijvoorbeeld vanaf het begin een van de onzichtbare pijlers van de Amerikaanse OSS — de voorloper van de CIA, die werd geleid door Orde van Malta-ridder William Donovan (r. 1941–1945).

De precieze operaties blijven mistig, en de relevante archieven blijven hermetisch gesloten. Maar volgens meerdere secundaire bronnen staat vast dat in het najaar van 1944 — kort na de herovering van de Filipijnen — de machtige Secretary of War Henry L. Stimson (r. 1911–1913 / 1940–1945), persoonlijk opgeleid door Carnegie-man Elihu Root (1845–1937), directe instructies gaf aan zijn machtige 'assistenten': Orde van Malta-bankier John J. McCloy (r. 1941–1945) en Oranjebankier Robert A. Lovett (r. 1941–1945; Brown Brothers Harriman, UBC) samen met de latere Secretary of the Treasury Robert B. Anderson (r. 1957-1961). Deze kleine *inner circle* zou persoonlijk naar de regio

zijn afgereisd. Alleen president Truman, generaal MacArthur en John Foster Dulles zouden volledig op de hoogte zijn geweest van de ware omvang van de operatie.[395]

Het boek *Gold Warriors* (2003) — net als een handvol andere secundaire bronnen — beschrijft een geheime structuur genaamd het *Black Eagle Trust*, waarin fortuinen aan oorlogsbuit zouden zijn ondergebracht. Het fonds zou gebruikt zijn om een wereldwijd anticommunistisch opererende activiteiten te financieren — in Japan, Griekenland, Italië, Indochina en elders. McCloy en Lovett worden door de Seagraves herhaaldelijk aangeduid als de centrale architecten achter deze structuur, die werd opgezet om een geheime 'post-war capitalist order' te ondersteunen. De geplunderde goudvoorraden zouden onder andere via Oranje's *Union Bank of Switzerland* (1912) discreet zijn witgewassen. Vanuit daar zou het zijn weg hebben kunnen vinden met steun van de Zwitserse bankelite naar de gecamoufleerde trustnetwerken via de BIS, Bank of Switzerland, NHM en andere van dergelijke partijen.

De Seagraves — en enkele andere onafhankelijke bronnen — noemen het mysterieuze TVM-LSM-666-fonds, maar laten dat spoor vervolgens ogenschijnlijk doelbewust doodlopen. De Joodse klokkenluidster Karen Hudes toonde echter in 2014 het bestaan van dit fonds overtuigend aan — met 1.715.000 ton goud (1944: $1.930 miljard, 2014:$ 69.861,0 miljard) — en onderbouwde dit met een indrukwekkende set documenten. Het was een structuur van het Vaticaan, bekend onder de naam *Global Debt Facility* (c. 1946) — let op die woorden. Veel waarschijnlijker dan het mistige Seagraves-verhaal is dat het Vaticaan via deze goudplunder werd vergoed voor de (geheime) voorfinanciering van de Amerikaanse oorlogsinspanningen, en op grond van de *Emergency Banking Act* van 1934 zijn recht had opgeëist om staatsleningen per direct in fysiek goud uitbetaald te krijgen en daarbij niet bepaald eerlijk was geweest over de hoeveelheid. Dat is een veel robuustere verklaring dan het onsamenhangende en soms suggestieve narratief van de Seagraves. Het Vaticaan eiste kortom op — en leende de plunder vervolgens met rente weer uit, conform de beste kapitalistische tradities.

Die synthese werd bevestigd toen John J. McCloy, als gouverneur van de Wereldbank (r. 1947–1949), dit Vaticaan-fonds activeerde als instrument voor de beoogde New World Order 2.0. De Wereldbank was nauwelijks betrokken bij de wederopbouw waarvoor de organisatie formeel was opgericht. In plaats daarvan ging men op commerciële basis geld uitlenen aan de nieuwe 'ontwikkelingslanden' — ex-kolonies die zich bij de VN en de Bank hadden aangesloten — en die via deze georkestreerde financiële herordening van schuld, rente en afhankelijkheid nu op een 'vrijere' manier werden onderworpen.

McCloy werd vervolgens Hoge Commissaris voor Duitsland (r. 1949–1952), en werkte nauw samen met mede-Orde van Maltaleden als Hermann Abs (Deutsche Bank) en bondskanselier Konrad Adenauer (r. 1949–1963) om de gedekartelliseerde Duitse economie in een stroomversnelling te brengen. Onder zijn leiding werden tientallen zware oorlogscriminelen vrijgelaten, waaronder Alfried Krupp, Friedrich Flick en Hermann Schmitz (BASF/IG Farben). Schmitz ging samenwerken met arisator Hermann Abs; Krupp en Flick werden 'hersteld' in hun bezittingen via een juridisch sluipkanaal — een herstructurering die hen in staat stelde om opnieuw deel te nemen aan het nieuwe kartelmodel van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1951, ESKG).[396]

---

[395] We komen prins Bernhards vriend Allen Dulles, als CIA-directeur (r. 1950–1953/1961), nog tegen bij de anticommunistische campagnes in Indonesië tegen Soekarno (r. 1945–1967), en — samen met Lovett — bij de strijd om Oranje's Nederlands-Nieuw-Guinea.

[396] De stelling dat Konrad Adenauer (r. 1949–1963) de 'morele wederopbouw' van West-Duitsland belichaamde, is hardnekkig — en onhoudbaar. In werkelijkheid was Adenauer lid van de *Sovereign Military*

Deze EGKS werd — niet toevallig — opgericht in het Groothertogdom Luxemburg, een gebied onder controle van Huis Nassau, en voorzag in de oprichting van een eigen supranationaal hof: het Europese Hof van Justitie (1951). Samen vormden zij de juridische structuur van de latere Europese Unie (1993) en de handhaving daarvan.

Het is moeilijk te ontkennen dat Huis Oranje en het Vaticaan niet opnieuw op de eerste rij zaten — bij zowel de verdeling van de oorlogsbuit, als bij het lanceren van een gezamenlijke anticommunistische wereldorde. Oude wijn, nieuwe vaten.[397]

Order of Malta, een exclusief netwerk waarin tal van katholiek-aristocratische elites zich na 1945 hergroepeerden. Zijn directe entourage weerspiegelde deze structurele continuïteit van macht, niet een breuk met het Derde Rijk:

- Zijn staatssecretaris binnenlandse zaken Hans Globke (r. 1949–1963) schreef in 1935 de juridische onderbouwing van de Neurenberger rassenwetten, en werd vanaf 1953 Adenauers hoogste juridisch adviseur.
- Zijn minister van Economie (r. 1949–1963, 1966–1967) en latere bondskanselier, Ludwig Erhard, werd gepresenteerd als de 'vader van het Wirtschaftswunder', maar werkte nauw samen met talloze ex-NSDAP'ers in sleutelposities tijdens het economische herstel.
- De buitenlandse inlichtingendienst van de BRD, de Bundesnachrichtendienst (BND), ontstond uit de Gehlen-Org (1949), gecleid door ex-SS'er én Orde van Malta-lid Reinhard Gehlen, die zijn netwerk van voormalige Gestapo- en Sicherheitsdienst-functionarissen heractiveerde — ditmaal onder supervisie en nauwe samenwerking met de CIA (1947). Hield ook na de oorlog contact met buitenlandse fascistisch-nazistische netwerken als ODESSA/Die Spinne en Kameradenwerk..

De inzet van talrijke voormalige Einsatzgruppenleden en SS-functionarissen in de naoorlogse Bondsrepubliek is uitgebreid gedocumenteerd (vgl. *Paul Manning, Martin A. Lee, Peter Hayes*), maar werd zelden erkend op het hoogste politieke niveau.

Het beeld dat ontstaat is dat van een zorgvuldig gecureerde façade: een ogenschijnlijk democratisch bewind, geleid door een katholieke burgervader, dat in werkelijkheid leunde op netwerken die de ruggengraat van het Derde Rijk hadden gevormd. De rooms-katholieke Orde van Malta — met haar impliciete belofte van discretie, hiërarchie en Europese restauratie — fungeerde hierbij als een beschermende institutionele schil, en hielp mee de gesaneerde infrastructuur van het Derde Rijk te transformeren tot een anticommunistisch bolwerk.

[397] De stelling dat topfunctionarissen van het Amerikaanse Oorlogsdepartement — waaronder John J. McCloy, Robert A. Lovett en Robert B. Anderson — betrokken waren bij het verplaatsen van geroofd Japans goud (*Golden Lily*) en het oprichten van geheime fondsen als de Black Eagle Trust, het M-Fund en mogelijk het TVM-LSM-666 fonds, is gebaseerd op meerdere Type-2 bronnen. Er is vooralsnog geen onomstotelijk Type-1 archiefmateriaal vrijgegeven dat deze claims volledig bewijst, maar de onderlinge consistentie tussen secundaire bronnen, biografische reconstructies en de bekende loopbanen van de betrokkenen is opvallend:

1. Sterling & Peggy Seagrave (*Gold Warriors*, 2003) presenteren het meest complete en gedetailleerde narratief, inclusief namen, datums, locaties en operationele lijnen. Hun boek is op sommige plekken echter doordrenkt met desinformatie, waarschijnlijk bedoeld om bepaalde sporen te verwarren. Hun bronnenset is omvangrijk, maar inconsistent in kwaliteit en vermengd met symboliek, geruchten en rookgordijnen. Gebruik met uiterste voorzichtigheid.
2. Chalmers Johnson (*London Review of Books*, 2003) bevestigt op basis van gesprekken met Japanse insiders het waarschijnlijke bestaan van het Black Eagle of M-Fund, opgezet voor politieke beïnvloeding tijdens de vroege Koude Oorlog. Robert Anderson wordt expliciet genoemd als betrokken partij. Johnson's reputatie als politicoloog en voormalig CIA-analist verleent de stelling aanzienlijke geloofwaardigheid, al blijft het bewijs indicatief.
3. Diverse ex-CIA en DoD-veteranen, vaak anoniem of in interviews geciteerd (o.a. op *Deep Black* fora en in alternatieve geschiedschrijvingen), bevestigen het bestaan van zogenaamde "black gold funds" voor anticommunistische operaties. De namen Lovett, McCloy en Anderson duiken daarbij regelmatig op. Deze getuigenissen zijn niet verifieerbaar, maar sluiten inhoudelijk en chronologisch naadloos aan op de bekende netwerken en posities van de genoemde figuren.
4. Karen Hudes publiceerde vanaf 2014 formeel als *Acting General Counsel* van de *International Bank for Reconstruction and Development* (de juridische kernentiteit van de Wereldbank, opgericht in 1944) tientallen openbare brieven, documenten en presentaties over het bestaan van het zogenoemde TVM-LSM-666-fonds. In een formele nota aan het bestuur van de Wereldbank van 22 juni 2014 stelt zij

Epiloog

Zowel in het gesaneerde Duitsland als Japan verdween het spoor van aandelen, kapitaal, goud en edelstenen achter een hoge muur van private banken en onzichtbaar opererende truststructuren.

Wat volgde op deze gigantische eigendomsoverdracht leek griezelig veel op Carnegie's Wereldbankenplan voor vrede met de structuur van Hitler's *Neuordnung*. De wereld werd pas écht kapitalistisch met de New World Order 2.0 die Truman — zonder het zo te noemen — aankondigde in 1947.

"De grootste coup van de twintigste eeuw werd niet gepleegd door generaals, maar door bankiers."

De wereld was te verdoofd om goed op te letten, door het waanzinnige oorlogsgeweld dat beide kampen hadden ingezet om hun doelen te bereiken. Maar wat als het geen waanzin was geweest — maar rationeel ontworpen? Een economische oorlog zoals het kolonialisme, maar dan tussen de christelijke kampen onderling om het recht op imperium?

Dat de NSDAP (1920) inderdaad vanaf het begin bedoeld was als een tijdelijk plan — een meedogenloze transitiemachine die doelbewust aanstuurde op vernietiging. Op een brute manier die alleen een religie — zoals het speciaal ontworpen positieve christendom (of het Showa-shintoïsme) — kon aanjagen. Tot de dood zou volgen. Conform de statuten.

Dat zou een hoop verklaren.

---

dat dit fonds — ook wel aangeduid als de Global Debt Facility — 1.715.000 ton goud omvat, met bijbehorende gelegaliseerde certificaten, verspreid over 172 banken in 49 landen. Het goud zou zijn ondergebracht in drie 'umbrella accounts', waaronder bij HSBC (Hong Kong) en Barclays (Londen), met Wolfgang Struck als formeel juridisch beheerder (*authorized signatory*).
Hudes stelt dat deze structuur direct na WOII werd opgezet, formeel verankerd in de *Bilateral Minesfield Breakthrough Successor Agreement* (1950), met gedeeld toezicht door de Wereldbank en het IMF. Haar documentatie is uitzonderlijk gedetailleerd, inclusief interne Wereldbank-correspondentie, formele beleidsstukken en parlementaire rapporten.
Hoewel ook in haar publicaties doelbewust blinde sporen en misinformatie lijken te zijn ingebouwd — vermoedelijk om het spoor ontraceerbaar te maken — doet dat niets af aan de kern van de basisdocumenten. Voor goed ingevoerde lezers was haar werk een absolute goudmijn — die inmiddels grotendeels van het internet is gepoetst.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Hoe het Oranje imperium verdween (1945-1948)

Wilhelmina's dubbelspel en omgekeerde coupe tijdens WOII

De illegale vlucht en staatsgreep

Op 10 mei 1940 vielen de Duitse troepen Nederland binnen. Koningin Wilhelmina bevond zich op dat moment met haar familie in de schuilkelders van Huis ten Bosch. Twee dagen later, op 12 mei, vluchtte ze via IJmuiden naar Engeland, ondanks dat ze op 8 mei publiekelijk had verklaard het land niet te zullen verlaten. Op de dag van de invasie stuurde ze haar ministers Kleffens en Welter op 10 mei naar Londen, waar zij de zaak direct bespraken met de nieuwe oorlogs-premier Churchill (r. 10 mei 1940 – 26 juli 1945) — was als topadviseur van Birmah Oil een zeer goede bekende van de Oranjes.

Het effect: iedereen stond op het verkeerde been, ook de bedreigde Joodse gemeenschap, en door de chaos die ontstond in bestuur en militaire organisatie konden de Duitsers nog sneller oprukken.

Haar beslissing kwam niet alleen als een schok, maar was ook ongrondwettelijk: de grondwetsherziening van 1938 stelde nadrukkelijk dat 'in geen geval de zetel der regering buiten het Rijk kon worden verplaatst.' Toch werd deze zetel, zonder parlementaire goedkeuring, naar Londen verplaatst. Wilhelmina verklaarde op 14 mei, de dag voor de overgave, eenvoudigweg dat "het harde, maar noodzakelijke besluit (moest) worden genomen de zetel der regering te verplaatsen naar het buitenland." En dat was dat, blijkbaar.

Wilhelmina schoof als souverein vervolgens ook premier De Geer (r. 1939 – 3 september 1940) aan de kant, omdat die openlijk had verklaard dat de oorlog niet gewonnen kon worden en dat er vrede met Duitsland moest worden gesloten. Omdat het parlement feitelijk was uitgeschakeld door de bezetting, nam Wilhelmina de facto de uitvoerende macht over — een feitelijke coup met dictatoriale macht, een precedent dat in de Nederlandse geschiedenis niet meer was voorgekomen sinds Willem II (r. 1840–1848).

In Londen trad de autoritaire, maar zeer ervaren Wilhelmina op als staatshoofd met vrijwel onbegrensde macht. Ze benoemde en ontsloeg ministers naar wens en stelde zich op als leider van het Koninkrijk in ballingschap. De macht van de Kroon, doorgaans gehuld in de symboliek van onschendbaarheid en neutraliteit boven de partijen, werd zichtbaar en tastbaar.

Opmerkelijk is hoe deze machtsoverdracht zogenaamd plaatsvond onder het mom van urgentie en nationaal belang, terwijl het constitutionele fundament ontbrak. Of misschien is het beter te formuleren als: nu de belangen van Huis Oranje op het spel stonden. Wilhelmina handelde op eigen gezag, zonder mandaat van de Staten-Generaal, in strijd met de letter én de geest van de Nederlandse grondwet. Haar breuk met De Geer, eveneens zeldzaam en buiten het protocol om, onderstreepte dat Wilhelmina zich als souverein gedroeg. Zij deed precies wat zij nodig achtte — en iedereen die in haar weg stond, zou dat direct merken.

Dit alles markeert het begin van een veel grotere ontwikkelingen in complexe, wereldwijde geopolitiek: de eerste stap was gezet — zonder parlementaire legitimiteit, achter een rookgordijn van oorlog, bezetting en vlucht — om de handen vrij te hebben voor pure machtspolitiek. Wilhelmina's vlucht was geen reactie op overmacht, maar een strategische zet in een bredere operatie: het veiligstellen van dynastieke continuïteit, de kroonkolonies, en de daarmee samenhangende enorme financiële macht. Het bleken achteraf gezien ook de eerste stappen in een proces van gecontroleerde verdwijning — van macht, van kapitaal, en vooral van verantwoordelijkheid.

Vanaf 29 mei 1940 leidde de 'visionaire' gouverneur Arthur Seyss-Inquart als *Reichskommissar* (1940–1945) de Arisatie van Nederland — op eenzelfde manier als eerder in Duitsland, Tsjechoslowakije, Oostenrijk en Polen was gebeurd. Wilhelmina's Aanwijzingen van 1937 hadden intussen gezorgd voor een bestuurlijk en juridische basis voor de 'bezetting' die zo enthousiast was, dat de collaboratie vaak efficiënter verliep dan bij de Duitsers zelf. De arianisaties die al vóór de oorlog waren voorbereid bij ondernemingen als Unilever N.V., onder leiding van SS'er Karl Blessing, leverden — net als die in Duitsland — permanent voordeel op voor de Kroon.

Want de Oranjes zaten via hun Nederlandsche Handel-Maatschappij, die onder president Heldring (r. 1938–1956) gewoon doordraaide om het *Verrechnungssystem Niederlande–Deutschland* te runnen, Bernhards boezemvriend Fritze & Co. van de Hollandsche Koopmansbank NV (1923, HKB), aartscollaborateur Fritz Fentener van Vlissingen, schaduwbankier Kurt von Schröder van de Himmler-Kreis en de *Bank for International Settlements* (1930), en 'Onkel Willie' in Doorn, meer dan dicht bij het vuur.

Ze had het zelf aangestoken.

Londen, Canada en het geopolitiek schaakbord

Toen Wilhelmina op 13 mei 1940 arriveerde in Londen, was ze allerminst alleen. Ook de Belgische regering (zonder de collaborerende koning Leopold III), de Luxemburgse Nassaus, koning Haakon VII van Noorwegen en de Poolse regering waren naar de Britse hoofdstad uitgeweken — een compact ballingsoord van monarchieën en gevluchte regeringen.

Vanaf september 1940 werd Londen zwaar gebombardeerd. De koninklijke familie week uit naar Stubbings House in Berkshire, maar Wilhelmina bleef bewust in de hoofdstad. Juliana en de kinderen reisden vervolgens door naar Ottawa, diep in het hart van Canada, waar toevallig ook het goud van Oranje's Nederlandsche Bank was gestald. Wilhelmina's keuze was helder: zij wilde de rots in de branding zijn aan het front. Niet in de laatste plaats om haar aanzienlijke koloniale belangen in de Britse kroondomeinen, en huis Windsor zelf, in de gaten te houden.[398]

In Londen onderhield ze nauwe banden met Paul-Henri Spaak (r. 1938–1939 / 1946 / 1947–1949), de voormalige Belgische minister van Buitenlandse Zaken. Samen zouden ze met Huis Nassau in 1944 de Benelux-douane-unie ondertekenen — ter ondermijning van de autoriteit van Leopold III. Ze ontving Charles de Gaulle en sprak formeel ieder half jaar met Churchill, informeel wellicht nog vaker.

Via Radio Oranje — *what's in a name* — riep ze het volk in bezet Nederland op tot een soort vorm van 'lijdzaam verzet', maar nooit tot sabotage of openlijke tegenstand. Omdat Wilhelmina in haar radiotoespraken bleef vasthouden aan het geallieerde blok tegen Hitler, plaatste Reichskommissar Seyss-Inquart haar op 16 september 1941 in het vijandbeeld van het 'bolsjevistisch-kapitalistische front'. Vervolgens werd beslag gelegd op haar bezittingen in Nederland.

De spanning werd gecontroleerd opgevoerd.

---

[398] In Oranje's Nederlands-Indië, waar de woekerwinst werd gemaakt, speelde het volgende: in juni 1940 kondigde prins Konoe nieuwe expansieplannen aan: *"In order to include the English, French, Dutch and Portuguese settlements within the substance of the New Order in the Far East, positive arrangements will be undertaken... Even though we will avoid unnecessary collisions with the United States, as long as it concerns the establishment of a New Order in the Far East, we are firmly determined to eliminate any interference by show of power."*
Na Pearl Harbor op 7 december 1941 verklaarde Wilhelmina als eerste de oorlog aan Tokyo.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De succesvolle merchant-of-death strategie: De VS, UK, USSR én het Derde Rijk

Ondertussen bleven de Oranjes gelijktijdig zowel de Verenigde Staten als het Derde Rijk bewerken om hun belangen veilig te stellen. Op 24 september 1941 tekende Wilhelmina's regering in ballingschap — samen met de (al dan niet gevluchte) regeringen van België, Tsjecho-Slowakije, Griekenland, Luxemburg, Noorwegen, Polen, Joegoslavië, Vrij Frankrijk en zelfs de communistische USSR — het *Atlantic Charter*, eerder op 14 augustus opgesteld door de Verenigde Staten en (onder luid protest van huis Saksen-Coburg-Gotha/Windsor) Groot-Brittannië.

Het charter streefde mondiale vrijhandel na — zonder barrières — in lijn met Carnegie's Wereldbankenplan en de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (VeV, 1919), en riep op tot zelfbestuur voor bezette volkeren, inclusief koloniën — conform het zelfbeschikkingsrecht zoals ook Hitler dat bepleitte.

De geboren imperialist Churchill verzette zich publiekelijk fel: het charter betekende *de facto* het einde van het Britse koloniale model, de *Commonwealth* van de kroon. Maar Roosevelt maakte duidelijk dat het VK anders kon fluiten naar de levensreddende Lend-Lease-goederen die vanaf maart 1941 richting de behoeftige eilanden stroomden. Het was chantage ten koste van het Britse imperium — én vooral van de monarchie die toen op allerlei manieren intiem verbonden waren met Berlijn.

De Asmogendheden — Duitsland, Japan en Italië — zagen het charter als een impliciete oorlogsverklaring. Hitler sprak van een Joodse samenzwering tussen de VS en het Britse rijk. Japan intensiveerde zijn aanvallen op Britse en Amerikaanse belangen in Zuidoost-Azië, dat het beschouwde als zijn invloedssfeer. Duitsland bombardeerde Londen en torpedeerde de Engelse vloot op de Atlantische Oceaan.

Rudolf Hess zou na zijn landing op 10 mei 1941 — exact één jaar na de aanval op de Lage Landen — in een wanhoopspoging hebben aangeboden Duitsland uit West-Europa terug te trekken. In die lijn van dubbelspel lijkt Bernhard ook de zogenoemde stadhoudersbrief in april 1942 te hebben verstuurd, waarin hij — ook buiten de grondwet om — volgens mondelinge overlevering vroeg om regent-veldheer van Nederland onder Duitse supervisie te mogen worden. De handtekening van Juliana zou volgens ooggetuigen ook onder de brief hebben gestaan. Jan Gideon Heitink verklaarde de brief zelf te hebben gezien. Volgens hem bestonden er bovendien nog andere brieven, waarin Bernhard "zijn trouw en enthousiasme aan het Derde Rijk" zou hebben betuigd.

Ondertussen had Wilhelmina's regering in ballingschap, in lijn met het *Atlantic Charter*, in februari 1942 de diplomatieke betrekkingen met de Sovjetunie hersteld om het land te steunen in de strijd tegen Hitler. Oranje's Koninklijke leverde de olie. Wilhelmina had in juni 1942 de olietoevoer naar Japan afgesloten, en wist — net als Washington — exact welke reactie dit zou uitlokken. Zij verklaarde zelfs *eerder* de oorlog aan Japan dan Washington dat deed, waarna onherroepelijk de oorlog tussen Duitsland en de VS volgde. Maar Koninklijke bleef ondertussen ook hoofdsleverancier van het Derde Rijk en bondgenoten.

Dergelijk dubbelspel was de Oranjes bepaald niet vreemd. Opvallend genoeg zijn alle relevante AIVD-archieven uit deze periode verdwenen, opgeschoond of nog altijd niet openbaar. Zodat de bevrijdingspropaganda kon blijven voortleven.

De geheime lijnen naar Nederland én het Derde Rijk

Datzelfde patroon, zoals blijkt uit de Stadhoudersbrief, keert terug bij Bernhards netwerk van vertrouwelingen tijdens de oorlog — een kring die opvallend vaak kan worden getypeerd als 'aartscollaborateurs': Gerhard Fritze, Frits Fentener van Vlissingen, Reinder Zwolman, dr. J.W. Duyff, A.D. van Buuren, Alois Miedl, Gerben Sonderman, en de dames Von Pannwitz. De meesten kregen na de oorlog de eretitel *verzetsstrijder* — maar het bleef volkomen onduidelijk waarom.

Spil in het inlichtingsspel was François van 't Zand (r. 1940–1941), voormalig hoofd van de Centrale Inlichtingendienst (CID, opgericht 1919). In 1941 trok Van 't Zand zich officieel terug als CID-chef — en opereerde vanaf dat moment buiten de controle van de Nederlandse regering in ballingschap. In Londen vormde hij samen met Wilhelmina en Bernhard een informele 'driekoppige dictatuur' die geheel buiten de officiële kanalen functioneerde. Toen Bernhard — met steun van Van 't Zand — in november 1944 het Nederlandse verzet officieel zou gaan leiden, kwam hen dat opvallend duur te staan. Ook Van 't Zand werd verdacht van collaboratie met de Duitsers.

De zakelijke spil was Frits Fentener van Vlissingen, in 1937 door Hitler hoog gedecoreerd als 'superondernemer' en vertrouweling van Huis Oranje. Via zijn AKU (Algemene Kunstzijde Unie) liepen de lijnen naar Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder — naar het industriële hart van het Derde Rijk, Himmler's *Freundeskreis*, de occulte *Ahnenerbe*-projecten en de *Bank for International Settlements* (1930), het feitelijke financiële zenuwcentrum van het continent tijdens de oorlog. Via Hermann Abs — de onbetwiste *lynchpin* van de nazi-economie — liepen de lijnen vervolgens naar Deutsche Bank, dat als centrale coördinator van de Europese Arisierung opereerde, verbonden met vrijwel alle grote nazi-conglomeraten. En natuurlijk naar het zakelijker hart van het Reich, IG Farben.

De financiële coördinatie van dit systeem lag bij dr. Ernst Heldring (r. 1939–1948), president van Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij en vertrouweling van zowel Wilhelmina als Bernhard. Onder zijn leiding liepen de lijnen rechtstreeks naar het Duitse *Verrechnungssystem* en de Reichsbank in Berlijn, de *Bank for International Settlements* (BIS) in Bazel en de Nederlandse grootindustrie — waaronder Oranje's Unilever, Koninklijke Philips, de Dominiale Mijnen en Koninklijke Olie — die, geheel conform de Aanwijzingen (1937), zich volledig ten dienste stelde van de Duitse oorlogseconomie. Heldring fungeerde hierbij — zoals de NHM dat in Nederlands-Indië al decennia deed — als onzichtbare spil van de kroon: via technocratische collaboratie verving hij het 'gewone bestuur', zonder zichtbare instructie of regeringsmandaat maar volledig effectief.

Deze netwerken waren geen bijzaak — zij vormden de stille infrastructuur van voortgezette macht, eigendom en financiële continuïteit in nazi-Europa.

'Onze Joden' en het nut van propaganda

Joden vormden inmiddels een aanzienlijke, kapitaalkrachtige en politiek invloedrijke groep in de Verenigde Staten — met prominente woordvoerders als Brandeis, Morgenthau Jr., White en Einstein. En na haar toespraak in het Congres op 5 augustus 1942 was het zakelijke verbond met de VS onherroepelijk geworden. Wilhelmina sprak op Radio Oranje slechts drie keer terloops over de Jodenvervolging, voor de eerste keer op 17 oktober 1942:

"Ik deel van harte uw verontwaardiging en smart over het lot onzer Joodse landgenoten. En met mijn gehele volk voel ik de onmenselijke behandeling, ja, het stelselmatig uitroeien van deze landgenoten, die eeuwig met ons samen woonden in ons gezegend vaderland, als ons persoonlijk aangedaan."

Maar wat zegt zo'n uitspraak, wanneer precies dat uitroeiingsplan mede mogelijk werd gemaakt door netwerken waarin de Oranjes zelf participeerden — en de meeste slachtoffers reeds een enkeltje Duitsland hadden gekregen?

In 'haar' kolonies was Wilhelmina altijd helder: opstandig of ongewenst volk werd uitgeschakeld en dat gebeurde niet zachtzinnig. Ook in bezet Nederland voltrok zich een meedogenzame zuivering, vooral in de diamantsector — voor de oorlog het economische hart van Joods Amsterdam. Circa 80–90% van de diamantarbeiders was Joods: naar schatting 13.000 tot 15.000 slijpers, klovers, zagers en handelaars. Daarvan overleefden slechts enkele honderden de kampen. De diamantindustrie werd vrijwel volledig weggevaagd — inclusief haar archieven, haar families, haar geheugen.

De bank van Prins Bernhards vertrouweling Gerhard Fritze, de Hollandsche Koopmansbank (1923), speelde een sleutelrol bij de arisatie van de sector: onder meer bij de overname van Lippmann, Rosenthal & Co. (1869), de Hollandsche Handelsbank voor de Diamantindustrie (1920), en de Liro-bank. Joodse bezittingen werden geliquideerd of toegeëigend, administraties systematisch vernietigd. Met de fysieke en economische vernietiging verdween ook een groot deel van het koloniale geheugen — én met de deportatie van 60-80.000 Amsterdamse Joden (80% van het totaal in Nederland) verdween ook de linkse, anti-Oranje Joodse oppositie.

De operatie was gruwelijk efficiënt. De Oranjes zagen hun vijanden — en met hen een ongewenst verleden — verdwijnen. De Duitsers deden het vuile werk, als 'bezetters'. De Amerikanen zagen een koningin die 'in verzet' leek. Abraham Asscher, prominente figuur van de Joodse Raad en de geariseerde Koninklijke Asscher Diamantmaatschappij, hielp — uit trouw en naïviteit — actief mee aan de deportaties. De internationale Joodse gemeenschap bleef intussen misleid door de postume verslaglegging, vooral die van Loe de Jong (r. 1945–1979), de Joodse directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Oranje bleef buiten schot — en werd zelfs gesteund.

Ondertussen werd circa ƒ 9,4 miljard aan illegale Indische diamanthandel in één klap weggevaagd, samen met de lokale Joodse bevolking. Het plan was angstaanjagend nauwkeurig uitgevoerd — in samenwerking met de Duitsers, en zonder archiefspoor.

Wilhelmina werd achteraf slechts wat bekritiseerd op de spaarzaamheid van haar sympathie, maar dat was het wel. Door dit toneelspel, een combinatie van mensvernietiging, archiefvernietiging en propaganda, konden Wilhelmina en Bernhard met dank aan de Duitse bezetters uitgroeien tot een symbool van het 'verzet' en het uithangbord van de 'vrije' (extreem kapitalistische) VS.

Wilhelmina's stille diplomatie: invloed, belangen en geheime brieven

In lijn met het Atlantisch manifest dat eerder door de Britse kroon onder dwang was getekend, kondigde ook Wilhelmina aan voor 'haar' koloniën op 17 september 1941 met beoogd zelfbestuur. Zij controleerde dan een zeer lucratief overzees imperium dat circa 65 miljoen landgenoten groot was, met een uitgestrektheid gelijk aan Europa of de VS. Haar stellingname was volledig in lijn met de VS-politiek — maar ook met Hitler, die de volkeren eveneens zelfbestuur beloofde binnen het enorme Derde Rijk sinds de NSDAP-statuten (1920). Het was niet onbelangrijk om de enorme koloniale bevolking te motiveren voor coöperatie in de aanstaande krachtmeting.

Vanaf mei 1942 waren Prins Bernhard en Juliana met 'Trixie' en Irene opvallend vaak te vinden in het zwembad, aan de eettafel en in de studeerkamer van Frank en Eleanor Roosevelt, al weet niemand precies hoe vaak. Niet veel later bezocht ook Wilhelmina, van juni tot augustus 1942, Canada en de

VS, waar zij de Roosevelts vaak informeel ontmoette op hun buitenhuis in Hyde Park, Massachusetts — onder andere om over de door haar beoogde economische hervormingen te praten.

Haar kabinetsleden werden ondertussen doof en blind gehouden, en zelfs op het verkeerde been gezet, getuigde de verslaglegging waar onder andere Gerard Aalders naar verwees: hij was er, net als andere historici, van overtuigd dat — op basis van het archiefmateriaal en sterk gekleurde naoorlogse publicaties — de invloed van Wilhelmina op de buitenlandse VS-politiek nihil was geweest. Desondanks sprak Wilhelmina aan het einde van haar lange en intieme bezoek, op 5 augustus 1942, in een primeur voor een vrouw en Europees staatshoofd, het voltallige Congres toe om te mobiliseren tegen het Derde Rijk en diens bondgenoten.

Operation Torch (8 november 1942) was de geallieerde invasie onder leiding van George Patton en Dwight Eisenhower, waarbij de frisse, maar vooral zeer grote VS-legers bezet Noord-Afrika binnenvielen met hun bondgenoten. De Duitse en Italiaanse troepen werden snel verslagen, terwijl de Franse troepen vrijwel direct van kant wisselden. De Russen waren ondertussen massaal bevoorraad via de geheime *Alaska–Siberian Airroad* (ALSIB) vanaf juni 1942 en startten vrijwel gelijktijdig een vernietigend counteroffensief bij Stalingrad (19–23 november). De Russische generaal Zjoekov (1896–1974) omsingelde de Duitsers met meer dan een miljoen goed uitgeruste troepen bij Leningrad. Toen de Russen, dankzij de massale steun van de VS, in de winter van 1942/43 door het Oostfront braken, sloeg de stemming in Duitsland om. De VS was, na de oorlogsverklaringen vanaf 8 december 1941, razendsnel gemilitariseerd met de beste techniek, en had in slechts twee jaar — als verreweg de grootste economie ter wereld — een enorm, hypermodern leger, een marine en een luchtvloot opgebouwd.

Wilhelmina was opnieuw van mei tot juli 1943 in Canada op bezoek. De vrouw die de oorlog met Japan (en Duitsland) eind 1941 had uitgelokt, bezocht opnieuw informeel Roosevelt om te spreken over de organisatie van de naoorlogse vrede. Ondertussen hadden de Oranjes via ondernemingen en banken als J.S. Stein, IG Farben, GM, Koninklijke, Thyssen, Krupp, Degussa en niet in de laatste plaats de BIS, nog steeds enorme belangen in het Derde Rijk, dat afhankelijk was van de leveringen.[399]

Het leek er vanuit dit perspectief op alsof Wilhelmina's invloed achter de schermen aanzienlijk en zelfs doorslaggevend was geweest. Die macht was behalve via haar controle over het industriële complex ook gestoeld op de enorme middelen die Wilhelmina kon inzetten. Dat kwam niet in de laatste plaats doordat de Koninklijke op dat moment de grootste olieleverancier ter wereld was — en de winsten op het zwarte goud torenhoog. En hoe meer industriële oorlog, des te meer winst. Koninklijke werd in 1942 hofleverancier van vliegtuigbenzine en andere olieproducten aan alle geallieerde vijanden van het Derde Rijk, terwijl kartelpartner Standard Oil of New Jersey met handen en voeten gebonden was aan datzelfde Rijk.

In die lijn waren er vóór de oorlog met Japan al diverse gesprekken gevoerd tussen het *State Department* en (oud-)president Hugo Loudon (r. 1890–1936) van Koninklijke Olie over de situatie in

[399] De Roosevelts (of Rosenvelt of Van Rosevelt) zijn van oorsprong een adellijke familie uit Zeeland, die zich in de 17de eeuw vestigden in New Amsterdam als nazaten van Claes Maartenszen van Rosenvelt (ca. 1626–1659), die land kocht op de plek van het huidige Empire State Building. Zijn zonen stichtten Oyster Bay en Hyde Park. De Hyde Park-tak kwam bekend te staan als democratisch georiënteerd, terwijl de Oyster Bay-tak vooral Republikeinen voortbracht. President Theodore Roosevelt (r. 1909–1913) behoorde tot de Oyster Bay-tak en was de oom van Eleanor Roosevelt (r. 1933–1945), terwijl haar man Franklin D. Roosevelt (r. 1933–1945) afkomstig was uit de Hyde Park-familie — en dus trouwde met zijn verre achternicht. De familie was verbonden met andere Nederlandse emigrantenfamilies als de Schuylers, Van Cortlandts en Van Rensselaers. De beroemde Vanderbilts waren meer gelieerd aan de familie Couwenhoven uit Amersfoort en aan Britse families als de Churchills.

de Pacific, waar de spanningen metoliearm Japan steeds hoger opliepen. Assistant Secretary of State Acheson (r. 1941–1945) ontmoette daarover op 4 augustus 1941 de Nederlandse gezant Alexander Loudon (1892–1953, r. 1938–1947). De Nederlands-Amerikaanse contacten werden geformaliseerd en uitgebreid met de oprichting van een eigen ambassade in mei 1942 in Washington.

Alexander Loudon kreeg van de Friese minister van Buitenlandse Zaken, Eelco van Kleffens (r. 1941–1946), in 1943 een inzichtelijk paniekbriefje dat de invloed van Wilhelmina achter de schermen duidelijker maakte:[400][401]

"Mijn telegram over de onwenschelijkheid van openbare bespreking van het vraagstuk der al- of niet verbanning van Nazi's en andere rotmoffen (…) hangt samen met een waarschijnlijk tijdelijke idiosyncrasie van HM, die alle Nazi's ('natuurlijk met vrouwen en kinderen, ziet U') doodeenvoudig wil verbannen; 'U wil daar dus wel voor zorgen'. 'Jawel, jawel, het is immers zoo reëel gedacht en zoo simpel van uitvoering'."

Wilhelmina schreef over die wens ook aan Roosevelt.

De Loudons kwamen alleen in beeld als het over extreem discrete, lucratieve zaken ging — zoals de belachelijk grote monopolies van de Oranjes in olie, goud en opium. Het is in die lijn goed mogelijk dat Loudon ook belangrijke informele gesprekken voerde in Washington in lijn met het Oranje-belang. In ieder geval leek Wilhelmina's bijzondere wens te resulteren in het Morgenthauplan, dat werd ondertekend door Roosevelt en Churchill op de Quebec-conferentie in september 1944, toen de geallieerden al succesvol optrokken in Frankrijk. De joodse *Treasury*-baas Henry Morgenthau Jr. (r. 1933–1945) stelde voor om Duitsland terug te brengen tot een agrarische staat, en spleet met die kwestie het al verdeelde *State Department* nog verder. De beoogde verdeling van Duitsland door de geallieerden krijgt met het plan versneld vorm.

---

[400] Alexander Loudon startte zijn carrière op aangeven van zijn oom John Loudon (1866–1955), de zoon van ex-minister en gouverneur James Loudon. John Loudon was oud-ambassadeur in Japan (1906–1908), ambassadeur in de VS (1908–1913), minister van Buitenlandse Zaken (1913–1918) en ambassadeur in Frankrijk (1919–1940). Hij moet op persoonlijke titel 'gezant in Washington' zijn geweest, want hij had in 1940 — na 22 jaar ambassadeurschap in Frankrijk — ontslag genomen uit de diplomatieke dienst. Dat was beter voor de illusie, want Loudon stond bekend als groot bewonderaar van Maréchal Pétain (r. 1940–1944), de Franse generaal die de Vichy-regering vanaf 1940 met ijzeren hand leidde als de 'Hitler' van Frankrijk.
De Loudons bewaakten de belangen van het Oranje-imperium, zoals *Koninklijke Olie/Shell* (1890) en *Deli Maatschappij NV* (1860), maar zagen bijvoorbeeld ook toe op de belangen in het enorme Aziatische opiumimperium in de jaren dertig.

[401] De Oranjes hadden grote belangen in de 'Franse' *Wendel Group SE* (1704). De onderneming groeide, na de vernietiging van het bezit van de Rothschilds in Noord-Frankrijk en Oost-België na de Eerste Wereldoorlog, uit tot verreweg het grootste kolen- en staalconcern van Frankrijk, en tot het grootste bedrijf van het land met 33.000 werknemers in 1929. *Wendel* domineerde samen met Théodore Laurent en Eugène Schneider de Franse staalindustrie: de familie Wendel gold als het Franse equivalent van Duitse 'tegenpolen' als *Thyssen* en *Krupp*. Het enorme concern werd tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog geleid door de broers François (1874–1949), Humbert (1876–1954) en Maurice (1879–1961) de Wendel, die tevens bestuursfuncties vervulden bij bedrijven als de private *Banque de l'Union Parisienne* (1904), de tweede investeringsbank van Frankrijk; het gelieerde *Suez SA* (1858, *Compagnie universelle du canal maritime de Suez*); het in Zuid-Europa en Noord-Afrika opererende *Sociedad Minera y Metalúrgica de Peñarroya* (1881); en nog dertien andere grote ondernemingen.
De Wendels waren actief in de Franse politiek — als senator (r. 1933–1941) en als gouverneur van de *Banque de France* (r. 1913–1936) — en trokken tevens het katholieke, sterk antisemitische *Feux du Croix* (1927), de Franse tegenhanger van de SS, dat ook *l'Ordre Nouveau* (1930) promootte. De familie Wendel speelde later een hoofdrol in de vorming van de Europese Kolen- en Staalgemeenschap (EGKS, 1951).

Morgenthauplan voor Duitsland, uit zijn boek *Germany Is Our Problem* (1945).

Het 'Joodse' plan kwam aan in Berlijn, waar Goebbels het gebruikte om zijn gedemoraliseerde troepen te motiveren. Hij sprak op Berlin Radio: *"The plan proposed by that Jew Morgenthau which would rob 80 million Germans of their industry and turn Germany into a simple potato field."* Maar generaal Marshall, de mentor van de leider van de Westerse legers Eisenhower, klaagde over Morgenthau: *"Just as the army placed loudspeakers on the front urging Germans to surrender (it) stiffened the will of the Germans to resist."* Hoofd van de U.S. Army's religious affairs section, Lt. Col. Marshall Knappen, schreef na interviews met Amerikaanse soldaten dat *"weary men returning from the field reported the Germans fought with twice their previous determination after the announcement of the Morgenthau policy."* Roosevelt trok door die negatieve effecten niet veel later publiekelijk zijn steun voor het plan in, maar dezelfde intenties van Stalin bleven staan.

Mogelijk was het een nieuwe poging geweest om de Duitse leiding zich na de mislukte aanslag van 20 juli 1944 alsnog vrijwillig te laten overgeven. Misschien was het inderdaad een Joods initiatief, van een groep die machteloos moest toekijken naar de Jodenvernietiging in Europa. Wellicht was het Russische infiltratie via Dexter White — zoals de Amerikanen beweerden in het anti-communistische proces. Zo zouden de Russen de Duitsers feitelijk hetzelfde aan hebben willen doen als wat de Duitsers hadden gepland met het Westen van de Sovjetunie na Operatie Barbarossa (juni 1941). Stalin zou het plan deels uitvoeren in Oost-Duitsland, waarbij hele fabrieken naar de USSR werden verplaatst.

Niemand die het zeker weet — want de belangrijkste zaken **worden** al bijna een eeuw lang geheim gehouden.

Dubbele bevoorrading, dubbele winst

Vanaf 1941 werkte het Oranje-imperium actief mee aan de geallieerde oorlogsbevoorrading. In razend tempo werd dat jaar in Longhorn, Texas, een gigantische tinsmelterij gebouwd door Oranje's Billiton Maatschappij onder toezicht van het Amerikaanse leger. Tegelijk leverden de Oranjes bauxiet en olie vanuit Suriname en de Antillen, en werden daar Amerikaanse bases gestationeerd ter bescherming van die cruciale toevoerlijnen. Ook werd Koninklijke de strategische belangrijkste olieleverancier door hun exclusieve vliegtuigbenzine en hydrogeen techniek. Zowel tin, bauxiet en olie waren strategische materialen waarin de VS een tekort had om de enorme oorlogsinspanning te kunnen leveren, dus die steun was essentieel.

Aanvullend lag een aanzienlijke hoeveelheid Oranje-goud, afkomstig van de Nederlandsche Bank en de Javaasche Bank, inmiddels veilig opgeslagen in kluizen van de Federal Reserve in New York, in Ottawa, en in Australië. Maar een veel groter ander deel — het restant van koloniale roof en continentale transacties — bevond zich ogenschijnlijk reeds in Zwitserland, bij Oranje's Union Bank of Switzerland, of de goudkluizen van Nazi-Europa.

Tegelijkertijd bleven Oranje-gelieerde bedrijven als Koninklijke Olie, STANVAC, IG Farben, GM, ITT, Thyssen, Krupp, Degussa en diverse minder bekende Duitse kartelpartners actief leveren aan het industriële complex van het Derde Rijk. Die leveringen stopten pas laat — en volgens diverse

bronnen ging de toevoer van Antilliaanse olie via neutrale doorvoerhavens zelfs door tot diep in 1944 — onder de ogen van Amerikaanse militairen en Nelson Rockefeller, met impliciete toestemming van het *State Department*. Terwijl het officiële verhaal — aangevoerd door hofhistorici als Cees Fasseur en Loe de Jong — spreekt van koninklijk verzet, tekent zich hier het omgekeerde beeld af: een strategisch dubbelspel waarbij de Oranjes beide kampen bedienden, daar maximaal van profiteren en hun eigen positie niet alleen veiligstelden maar zelfs sterk verbeterde.

De strategische verwarring die ontstond na de strategische vlucht uit Nederland, zette zich ook door in Londen. Historici leggen vast hoe Wilhelmina's interventies tot diep in 1943 vooral verwarrend en contraproductief waren. Historici Gerard Aalders toonde overtuigend aan dat zij ná de oorlog persoonlijk verantwoordelijk was voor het laten vernietigen van belastend archiefmateriaal — zelfs buiten Nederland — om sporen definitief uit te wissen.

Op instigatie van Wilhelmina en onder druk van Eisenhowers *Chief of Staff* en *hatchetman* Walter Bedell Smith, werd diens vriend prins Bernhard in november 1944 benoemd tot opperbevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Vanaf dat moment werd Prins Bernhard het gezicht van het nationale verzet — precies op het moment dat delen van Zuid-Nederland net waren bevrijd (sinds 12 september), maar de rest van het land nog hongerend in de greep van het Derde Rijk zat. Deze ontwikkeling loopt parallel met het verraad van Prins Bernhard, volgens MI5, van de mislukte Engelse Operatie Marketgarden (17-26 september 1944) én met de enorme archiefvernietiging die de terugtrekkende Duitsers toen onder andere in Amsterdam organiseerden om al hun sporen van Jodenvernietiging, diamantdiefstal enzovoort uit te wisselen. Het verraad gaf de Duitsers nog een hele Hongerwinter de tijd. Er kwamen daardoor nog eens 20-22.000 burgers om. Dat stond nog los van de slachtoffers onder het verzet.

Pas na de hongerwinter werd ook het noorden bevrijd. Toen Wilhelmina in 1946 weer terugkeerde naar een zorgvuldig gerestaureerd Paleis Het Loo was alles schoon. Zo schoon dat het leek alsof Oranje nooit aan twee kanten had geleverd en dubbel had geprofiteerd. Samen met de directe betrokkenheid bij de collaboratie en de 'strategisch voordelige' mensenvernietiging, in Amsterdam en in de Duitse faciliteiten. was dat misschien nog wel de grootste leugen.

De façade van oorlog en bevrijding

Zo wordt duidelijk dat wat als "totale oorlog" in het Westen werd gepresenteerd, in werkelijkheid meer weg had van een strak geregisseerde campagne — met Wilhelmina als misschien wel de belangrijkste spil. De propaganda was overtuigend, de beelden aangrijpend, maar achter de façade bleven de aan Oranje verbonden industrie, adel en financiële infrastructuur meer dan intact. Juist die discrepantie tussen het achteraf geconstrueerde beeld en de werkelijke gang van zaken legt bloot dat hier vooral sprake was van het uitoefenen van een buitengewoon calculerende, brute en onzichtbare wereldmacht.

Oranje's verdwenen koloniale plunder, oorlogsbuit en industriële controle

De verdwijntruc van koloniale roofkapitaal

Het koloniale Oranje-kapitaal dat na 1890 werd verdiend, bedroeg ten minste ƒ 400 miljard (1939: $ 163 miljard), maar het kon net zo goed het dubbele zijn geweest. Op een wereld-BNP van $ 175,9 miljard in 1940 was dat kapitaal niet alleen aanzienlijk, maar doorslaggevend. In dat licht is Carnegie's Wereldbankenplan voor Vrede (c. 1916) — de private, financieel-juridische variant van het

kolonialisme via maximale exploitatie en vrijhandel (lees: kapitalisme) — volstrekt logisch. Het postoorlogse kapitalisme van de New World Order 2.0 bouwde direct voort op het kolonialisme dat sinds de VOC in essentie niet veranderd was; het is alleen zogenaamd beschaafder geworden omdat het tegenwoordig gecodificeerde roof is door mannen in pak, in plaats van in matrozenoutfit.

Die koloniale woekerwinsten verdwenen niet in de vlammen van oorlog, maar in de mist van herinvestering. Een substantieel deel van het Oranje-kapitaal was waarschijnlijk al voor 1940 in de VS aanwezig. Nederlands-Indië werd na WOI een hoofdleverancier van olie, rubber, tabak en andere koloniale grondstoffen aan de VS. Omdat de VS de grootste olieconsument was, werd een aanzienlijk deel van de winsten van Oranje's Koninklijke Olie in dollars betaald. Met een geschat mondiaal marktaandeel van 36% betekende dat alleen al in de VS ca. ƒ 108,8 miljard (1939:$ 44,2 miljard) tot 1939, met een jaarlijkse winst van ƒ 3,8 miljard (1939:$ 1,5 miljard). Wereldwijd lag die jaarlijkse oliewinst voor Koninklijke rond de ƒ 16,9 miljard (1939:$ 6,9 miljard). Tijdens de oorlog steeg de olieproductie bovendien nog eens met 25% tussen 1939 en 1945 — en het mag verondersteld worden dat de prijzen, zoals altijd in tijden van oorlog, natuurlijkerwijs omhoogschoten door de plotselinge krapte op de wereldmarkt.

Maar olie was slechts één poot van het Oranje-imperium. Via Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij NV (1824) en aanverwante organisaties werd een dominante rol gespeeld in grondstoffenkartels voor suiker, thee, tabak, koffie, rubber, tin, opium, cocaïne en kinine. In Nederlands-Indië werden dat soort grondstoffen al decennia — van generatie op generatie — onder Oranje-bewind gewonnen voor *compagnies* als de NHM door miljoenen koelies in schuldslavernij. Alleen al uit Nederlands-Indië leverde dat in 1939 bruto ƒ 1,7 miljard (1939: $ 0,7 miljard) aan bruto winst op. Goud, diamanten, platina en andere illegaal gewonnen lucratieve delfstoffen zijn nog niet eens meegerekend — die zouden dit bedrag anders waarschijnlijk ruimschoots overtreffen.

Maar olie was slechts één poot van het Oranje-imperium. Via Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij NV (1824) en aanverwante organisaties werd een dominante rol gespeeld in grondstoffenkartels als suiker, thee, tabak, koffie, rubber, tin, opium, cocaïne en kinine. In Nederlands-Indië werden dat soort grondstoffen al decennia, van generatie op gerenatie, onder Oranje bewind gewonnen voor *compagnies* als de NHM door miljoenen koelies in schuldslavernij. Alleen al uit Nederlands-Indië leverde dat in 1939 bruto ƒ 1,7 miljard (1939:$ 0,7 miljard) aan winst op. Goud, diamanten, platina en andere illegaal gewonnen delfstoffen zijn nog niet eens meegerekend — die zouden dit bedrag anders waarschijnlijk nog eens ruimschoots overtreffen.

Toen Keizerlijk Japan Nederlands-Indië en Brits-Maleisië bezette in het kader van hun Shintasei–New Order-politiek, ging het dan ook om meer dan militaire dominantie. Voor Wilhelmina was het een directe aanval op haar bezit en verdienvermogen. Het verklaarde niet alleen hoe kapitaalkrachtig zij was, maar ook waarom ze koste wat kost het gebied wilde heroveren. De omzet van het Oranje-imperium kon op dat moment letterlijk worden uitgedrukt als een aanzienlijk percentage van het wereld-BNP en dat geld werd niet alleen verdiend in Nederlands-Indië.

Want een aanzienlijk deel van de koloniale winsten kwam bijvoorbeeld ook uit andere delen van de Britse *Commonwealth*: er waren sterke posities in Brits-India, Brits-Afrika, Canada, en het olierijke Midden-Oosten dat onder *dominion* was van Huis Windsor. De Oranjes hadden hier aanzienlijk grotere belangen opgebouwd dan het Britse koningshuis zelf; terwijl het huis Saksen-Coburg en Gotha (vanaf 1917: Windsor) pas in 1901 de troon besteeg, opereerde Oranje al vóór 1815 via huisbankiers als Baring en Hope & Co. grootschalig in bijvoorbeeld de slavenstaten van de Verenigde Staten en de opkomende industrieën in het noorden. Oranje had bovendien controlerende posities in de belangrijkste wereldwijde grondstoffenmonopolies — een ongekende economische macht die het adellijke huis Windsor volkomen vreemd was.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De strekking is simpel: Huis Oranje was in 1939 verreweg het meest kapitaalkrachtige koningshuis ter wereld. En dat kapitaal werd niet enkel beschermd, maar verplaatst, herbelegd en strategisch ingezet om die macht tijdens en na de oorlog uit te breiden. Dat kapitaal was vooral na de Eerste Wereldoorlog steeds meer verdiend daar waar het goed verkocht was. Omdat de VS zo'n grote economie had, werd daar veel materiaal verkocht. Daar kwam het geld in dollars op de bank, en daar werd het ogenschijnlijk ook geherïnvesteerd in aandelen, vastgoed, spoorwegen, staatsobligaties, enzovoort. Maar tegelijkertijd was de Europese economie als geheel ongeveer net zo groot, en de economie van Zuidoost-Azië met bevolkingsrijk China en Japan was ook niet bepaald klein. Zeker van China is duidelijk dat Huis Oranje daar enorme kapitaalinvesteringen had via bijvoorbeeld Shell. Dat de plek van investering voor investeerders minder relevant is dan de exploitatiewinsten, is niet goed gegrepen door de geschiedschrijving. Net zoals het niet goed begrepen is dat Huis Oranje al meer dan drie eeuwen ervaring had met zaken doen in zowel de Amerika's als in Azië. Het succes en de netwerken van geselecteerde bankiers- en ondernemersfamilies kwamen niet met de jaren, maar met de eeuwen. Zie bijvoorbeeld de geschiedenis van huizen als Bunge, Van Vlissingen, Mees, Hope en Baring.

De NHM was in de meeste landen actief vertegenwoordigd en vormde vanaf de 19e eeuw het knooppunt van een wereldwijd netwerk van partnerbanken, handelsfirma's en intermediairs — allen opererend in de schaduw, buiten het publieke zicht. Huisbanken als Barings en Hope & Co., de eigen Nederlandsche Bank met haar koloniale dochterinstellingen, de Guaranty Trust van Morgan en de machtige bankengroep eromheen, idem voor N.M. Rothschild & Co. en Schröder & Co., de participatie in de dominante *Union Bank of Switzerland*, de warme relaties met de Keizerlijke Bank van Japan en de Yokohama Specie Bank. Via dit netwerk werd al decennia vóór 1939 koloniaal kapitaal in stilte verplaatst — via private circuits, zonder verslaglegging en zonder toezicht over het hoofd van de natiestaten heen. Gecamoufleerde trustfondsen, fiscale sluiproutes en juridische rookgordijnen maakten deel uit van hun standaardpraktijk, lang voordat de Duitse oorlogsindustrie deze technieken op schaal zou toepassen, met steun van 'superondernemers' als Fentener van Vlissingen. Het financiële systeem na de Tweede Wereldoorlog was geen product van oorlog, maar een voortzetting van een onzichtbaar opererend financieel systeem dat buiten het publieke toezicht werd uitgebreid en verder geperfectioneerd. Het was zo hermetisch afgesloten dat het zelfs de enorme plunder van WOII kon laten verdwijnen.

De kroon op dat systeem was de juridisch volledig afgeschermde *private Bank for International Settlements* (1930), gevestigd in een bescheiden gebouwtje achter een chocolaterie in Bazel zonder naamplaatje. Clearing is ook met grote bedragen in essentie kinderlijk eenvoudig: jij krijgt nog zoveel van mij, ik nog zoveel van jou. Laten we het tegen elkaar wegstrepen, dan hoeven we niet met al die goudstaven te slepen. Dit is de essentie van het mondiale geldsysteem in de eerste helft van de 20e eeuw. En dat uitgerekend Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder daar vanaf 1933 namens de Nederlandsche Bank zitting had, had alle alarmbellen moeten doen afgaan. Maar omdat de meeste historici meer weten van verbrande archieven dan van geld, is het nooit in het publieke debat terechtgekomen.

Het witwassen van de plunder van WOII

Wat gebeurt er wanneer een wereldoorlog eindigt, maar de economische buit onzichtbaar blijft?

Wat als de opbrengst van vernietiging — goud, diamant, kunst, onroerend goed, aandelen — niet wordt teruggegeven, maar verwerkt, herverpakt en opgenomen in het economische systeem van de overwinnaars?

Deze vraag raakt de kern van een vergeten aspect van de twintigste eeuw: het structurele witwassen van de enorme oorlogsbuit van de Tweede Wereldoorlog. Niet als incidentele diefstal, maar als doelbewuste missie — uitgevoerd door actoren die zich tot op heden grotendeels hebben weten te onttrekken aan ethische, publieke en juridische aansprakelijkheid.

In wat volgt worden de feiten niet gepresenteerd als aanklacht, maar als spiegel. Want wie terug durft te kijken naar de fundamenten van onze huidige orde, ontdekt misschien dat het geheugenverlies na de oorlog geen bijwerking was — maar een voorwaarde voor succes.

I. De herverdeling van eigendom: arisatie als kapitaaltransformatie

De arisaties die vanaf 1938 werden versneld en uitgevoerd door het Derde Rijk, de Deutsche Bank en de Treuhand, betroffen niet alleen Joodse ondernemers, maar complete lagen van de Europese middenklasse. Onroerend goed, fabrieken, aandelenpakketten — het ging om eigendom dat de basis vormde van de economie. De geschatte marktwaarde van deze onteigeningen bedroeg tussen de $ 210 en $ 305 miljard (in 1944-dollars), op een wereld-BNP van $ 175,9 miljard in 1940.

Het grootste deel werd niet publiekelijk geveild, maar via onderhandse transacties overgedragen aan partijen die ideologisch sterk aan het nazi-regime gelieerd waren. Zeker geen Joodse, linkse of Slavische elites, maar juist kapitaalkrachtige partijen als Huis Oranje en het Vaticaan.

In feite vond er een massale overdracht van eigendom plaats naar partijen binnen de bestaande monetaire infrastructuur — die genoeg reserves hadden om zich massaal in te kopen in de extreem lucratieve markt die het regime in Berlijn had gecreëerd. Door de onderwaardering konden activa worden overgenomen tegen veelal 20–40% van hun werkelijke waarde. Het directe surplus na de transactie bedroeg daardoor al $ 168 tot $ 244 miljard — zonder dat hier enige arbeid of economische prestatie tegenover stond, maar uitsluitend bepaald door toegang.

Dit was geen plundering door soldaten, maar een plundering door de elite: uitgevoerd via bancaire, dynastieke en religieuze netwerken, die onder de vlag van Hitler's Neuordnungs-regime het eigendom van Europa herprogrammeerden.

De twee protagonisten springen er opnieuw uit:

Het Vaticaan, dat via het Concordaat en met steun van ordeleden als Hermann Abs, Franz von Papen en Reinhard Gehlen Hitler's regime hielp lanceren — en vervolgens op sleutelposities de uitvoering vrijwel onzichtbaar ondersteunde. De organisatie - die ultimo de geestelijke basis legde voor de *Ordine Nuovo*, *Ordre Nouveau*, *Shintasei*, *New Order* en *Neuordnung* die sinds de Mars op Rome (1922) letterlijk de wereld had veroverd - bleef vervolgens opvallend buiten schot.

Huis Oranje keerde terug via zijn directe relatie met Huis Hohenzollern, dat feitelijk de militaire kern leverde aan het regime in de vroege fasen. Via Oranje's schaduwbankier Kurt von Schröder, die zowel het industriële complex rondom Himmler-Kreiz controleerde als het financiële netwerk via de BIS. Via hun bedrijven als *Deutsche Gold- und Silberscheideanstalt* (Degussa), de Hollandsche Koopmansbank en de *Swiss Banking Corporation* (SBC) werd de infrastructuur opgebouwd voor de extractie en verwerking van roofgoud en -diamanten.

II. Religie als vector en geheugenvernietiging

De plundering van edelmetalen en kunst was geen willekeurige bijvangst van oorlog, maar onderdeel van een ideologische zuivering met een uitgesproken religieuze component. In het Derde Rijk nam deze vorm aan onder invloed van het arische positieve christendom (1920) en de adellijke kruisridderordes die het gedachtegoed ervan verspreidden.

Klassieke werken werden onteigend voor musea van Hitler en Göbbels die nooit gebouwd zouden worden. Moderne kunst — waarin de mens zich subjectief en soms kritisch uitdrukte, zoals het impressionisme — werd bestempeld als "ontaard" en te gelde gemaakt via veilingen in Zwitserland, ten dienste van de oorlogsinspanning. De volledige culturele canon van de Europese burger — inclusief religieus erfgoed — werd systematisch gezuiverd en gereset, in lijn met de strikte partijstatuten en 'verheffende' projecten als de Volkshalle, geïnspireerd op het Pantheon in Rome. Het was een soort omgekeerde renaissance.

Sommige van deze kunsttransporten zijn daadwerkelijk fysiek vastgelegd: vrachtwagens met onteigende collecties verschenen in Rome, om vervolgens ook via de Vaticaanse instituten permanent uit beeld te verdwijnen.[402]

Deze 'reset' was geen toevallig bijproduct, maar ontworpen en gepland. Het effect was zowel structureel als functioneel. Het verwijderen van gouden Boeddhabeelden en heilige kunstschatten in Azië, het liquideren van Joodse collecties in Europa, het elimineren en plunderen van communistische en andere linkse groepen en de oude paleizen van de Tsaren in St. Petersburg — het waren geen losse incidenten, maar uitingen van een ideologisch systeem dat eigendom, geloof en identiteit herstructureerde.

Deze herstructurering was gebaseerd op gehoorzaamheid: aan de paus, de Führer en de goddelijke keizer — via een zuiverende ariaans-christelijke én shinto-orde die elke afwijking desnoods vernietigde. In die systemen functioneerden religies niet als moreel anker, maar als instrument: voor selectie, uitsluiting en (mis)daad — gelegitimeerd door geloof, niet door recht.

De kunstroof werd zo een vorm van geheugenvernietiging. Niet alleen economisch, maar ook maatschappelijk: door ongewenste elementen simpelweg te verwijderen uit het publieke domein, werd het collectieve geheugen gezuiverd — en herschreven.

III. Edelmetalen, certificaten en goudverhalen

Het fysieke goud dat werd geroofd, werd grotendeels professioneel verwerkt: eerst door kartelbedrijven zoals Oranje's Degussa (een historische partner van Oranje's Nederlandsche Handel-

---

[402] Volgens verschillende Amerikaanse auteurs speelde de Vaticaanse Bank ook een rol in de financiering van de zogenoemde rattenlijnen: ontsnappingsroutes voor Duitse nazi's en Italiaanse fascisten naar onder meer Noord- en Zuid-Amerika, en andere delen van de wereld. Uit documenten in Amerikaanse en Duitse archieven blijkt dat de nazi's goud van de Reichsbank overdroegen aan de Vaticaanse Bank, die dit vervolgens doorsluisde naar banken in Zwitserland. Deze rekeningen werden later door (hoge) nazi's gebruikt om te ontsnappen. Ook vermogen van de Kroatische Ustaša-regering volgde deze route, aldus onder anderen William E.W. Gowen, voormalig speciaal agent van het Amerikaanse leger. Het betrof oorlogsbuit — kunst, goud, zilver, juwelen van slachtoffers van het regime — en opbrengsten van slavenarbeid.
Volgens Gowen vertelde de Kroatische ambassadeur bij het Vaticaan, mgr. Krunoslav Draganović, hem dat hij in 1946 ongeveer tien vrachtwagenladingen ontving in *San Girolamo* in Rome. Draganović was de organisator van deze operatie en rapporteerde destijds rechtstreeks aan Giovanni Battista Montini, de latere (en heiligverklaarde) paus Paulus VI (r. 1963–1978). Volgens Gowen was de uiteindelijke bestemming de Vaticaanse Bank, die het geld later gebruikte voor de ontsnapping van Ustaša-leiders.

Maatschappij in het mondiale kinine-kartel), vervolgens via de Pruisische munt verspreid binnen de Zwitserse bankenwereld. Goudstaven van dit ‘offergoud’ — soms nog vervuild met kwik van vullingen — werden gestandaardiseerd en ingebracht in de officiële reserves van private centrale en commerciële banken, waaronder de BIS maar ook aan de Vaticaanse Bank (IOR, 1942). Transporten van meer dan $82 miljoen aan goud aan de IOR werden vastgelegd in een van de zeldzame snippers documentatie bij de Zwitserse grens door de oprukkende Britse troepen.[403]

De schaal van de roof blijft onbekend. Maar het patroon is glashelder: religieuze instellingen fungeerden niet alleen als morele dekmantel, maar ook als eindstation van de gecamoufleerde stroom.

Via partners zoals Oranje’s SBC werd het goud omgesmolten, voorzien van nieuwe certificaten of simpelweg herlabeld — ongeacht of het afkomstig was van roof of dubieuze koloniale winning. Vervolgens werd het, via de door SBC gedomineerde Zurich Gold Pool, opnieuw in roulatie gebracht. Het systeem van goudcertificaten werd een vorm van virtueel geheugen, want de enorme hoeveelheid goudstaven hoefden niet meer verplaatst te worden. Daarnaast gold: wie de registratie controleerde, bepaalde wie bezit mocht maken — en wie niet.

Bretton Woods (1944) is zelden echt begrepen. Daar werd in feite bepaald hoe de immense goudplunder — uiteraard bekend bij inlichtingendiensten, al was het maar via hun kerkelijke connecties — de naoorlogse wereldorde zou gaan vormgeven. Toen Nixon in 1971 het systeem opblies door de inwisselbaarheid van dollars tegen goud op te zeggen, kreeg de kracht van die verborgen plunder pas echt gewicht. De goudprijs steeg van $35 per troy ounce naar $3.650 (2025) — een factor 105 — zonder dat er fysiek iets veranderde.

De plunder was geen afgesloten hoofdstuk. Zij werd — samen met Oranje’s andere specialiteit olie — de stille motor van systeemexpansie richting de Arabische archipel, China en de rest van de regio.

De enorme hoeveelheid omgesmolten roofgoud fungeerde, via Bretton Woods en de BIS, als de hefboom van het naoorlogse kapitalistische monetaire systeem.

Slot

Wie de architectuur van deze roof bestudeert, treft geen chaos of improvisatie aan, maar een systeem. Een supranationaal mechanisme, opererend boven de natiestaten, dat — terwijl de wereld brandde — haar greep op kapitaal, bezit en macht verder consolideerde. Onder het mom van strijd, en vervolgens van bevrijding, werden eigendommen herverdeeld, levens vernietigd en de naoorlogse economische orde herschreven als New World Order 2.0. Niet via open oorlog, maar via papieren eigendomsoverdrachten, ondoorzichtige truststructuren, inkomsten op aandelen, vastgoed, goud-, diamant- en kunstplunder, en de zorgvuldig geconstrueerde illusie van een rechtvaardige

[403] Op 21 oktober 1946 publiceerde de Amerikaanse Treasury-agent Emerson Bigelow het uiterst geheime Bigelow-rapport (1946), dat pas op 31 december 1996 werd gedeclassificeerd. Het rapport stelde vast dat het Vaticaan 350 miljoen Zwitserse franken (1945: $ 81,5 miljoen) in nazi-goud had ontvangen ‘om veilig te bewaren’, en dat de Britse autoriteiten hiervan 150 miljoen (1945: $ 35,0 miljoen) hadden onderschept bij de Oostenrijks-Zwitserse grens. Het geld stond op een genummerde Zwitserse bankrekening van de Vaticaanse Bank (1942). Het resterende bedrag van 200 miljoen Zwitserse franken (1945: $ 46,5 miljoen) in gouden munten zou uiteindelijk — met hulp van rooms-katholieke klerken en de franciscaanse orde — zijn overgemaakt aan het Instituut voor Werken voor Religie (27 juni 1942, Vaticaanse Bank). Het Vaticaan ontkent.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

wederopbouw voor een straatarme en diep getraumatiseerde bevolking. Zowel in Europa als in Azië had de oorlog ongekend diepe sporen nagelaten in het collectieve geheugen.

In deze orde speelden het Vaticaan en Huis Oranje geen passieve rol — maar stonden zij centraal als representanten van respectievelijk de katholieke *Neuordnung* en het protestantse *Carnegie Wereldbankenplan*. De eerste ontwierp de religieuze en morele atmosfeer waarbinnen zuivering en herverdeling gelegitimeerd konden worden. De tweede fungeerde als dynastieke poortwachter aan de voorzijde van de goud- en diamantenstromen die — via Degussa, SBC, HKB en NHM — richting Bazel en Zürich stroomden, waar materiaal van dubieuze herkomst werd gelegaliseerd voor verkoop. Deze dubbele rol — spirituele coördinatie en materiële executie — maakte onze protagonisten niet tot toeschouwers, maar tot centrale actoren in wat in wezen een verhulde maar gecoördineerde kapitalistische herverdelingsoorlog was. Het fundament voor een mondiale economische verovering die later bekend zou worden als globalisme.

De werkelijke buit — schilderijen, diamanten, goud, aandelen, monopolieposities, dwangarbeid — vertegenwoordigde in 1944 naar schatting twee tot drie maal de mondiale jaaromzet (!). Dat is al een adembenemende schaal. Maar door concentratie, kartellisatie en exclusieve markttoegang groeide deze buit in de decennia daarna tot een vermenigvuldiging van 200 tot 300 keer haar oorspronkelijke waarde (2025). Niet de natiestaten, maar trusts, private banken en een loyale groep van participanten consolideerden deze winst. Dit terwijl de vanaf 1948 genationaliseerde centrale banken als systeembeheerders optraden van de economieën van de natiestaten, zogenaamd neutraal opererend onafhankelijk van elke politieke kleur. Het was — en is — een bijna perfecte, onzichtbare gevangenis.

Het is deze kapitalistische structuur die de zogenaamd ‘vrije’ wereldorde na 1945 vormgaf. Een orde waarin het geheugen van plunder samen met het koloniale hoofdstuk werd gewist, maar het resultaat ervan bleef bestaan: ongelijkheid, afhankelijkheid, schuld. De roof van meerdere malen de totale wereldomzet werd witgewassen — via hypotheken, ontwikkelingshulp, privatisering en onschuldig ogende goudcertificaten. Naarmate haar kracht groeide, dicteerde het systeem steeds scherper de levensomstandigheden van de nieuwe wereldburger (1948): via diens arbeidsvergoeding, via diens selectieve toegang (denk aan de Ordes in Frankrijk of de Koninklijke patronaten in Nederland), en via de prijs van voedsel, energie en onderdak.

Wie vragen stelde, kreeg moderne ‘economieles’ — en werd niets wijzer. Wie documenten eiste, werd verwezen naar gepolijste geschiedschrijving — die de lacunes van verbrande bankarchieven zorgvuldig meed.

De schijn van financiële neutraliteit werd nauwgezet bewaakt door dezelfde banken en bankiers die de wandaad hadden uitgevoerd — en nu als poortwachters het systeem bewaakten, met alle middelen.

Zo werd het fundament gelegd van de naoorlogse economische wereldorde. Op de lijken waar niemand met enig gevoel naar durfde te kijken.

Epiloog

Na de Europese rooftocht ontstond een decennialang juridisch kat-en-muisspel tussen vooral Joodse families die hun bezit terug wilden hebben en de daders die het niet wilden teruggeven. Door de herrie die hierover ontstond, zou men bijna vergeten dat ook heel Polen en West-Rusland vrijwel volledig werd vernietigd na minutieuze plundering, en dat er alleen al in het eerste halfjaar bijna 4,5

miljoen mensen stierven — vooral Russen. In China gebeurde hetzelfde: naar schatting 20 miljoen Chinezen kwamen om, tegenover 'slechts' 6 miljoen Joden. De Joodse slachtoffers hadden hun strenge familiecodes, maar of de vermoorde Russen of Chinezen ooit in aanraking waren geweest met de Partij, kon *post mortem* niet meer worden vastgesteld.

Dat men het nog steeds vooral over bezit en recht heeft, in plaats van over systeem, is verbijsterend. Want waarom zou een zeer kleine groep — of dat nu Joods is, of adel en Kerk — het recht hebben om zoveel kapitaal te bezitten ten koste van de arbeidsenergie en levensbehoeften van anderen? Maar de kwestie blijft zorgvuldig emotioneel en religieus geladen, en dus kan de strijd in de rechtbanken en daarbuiten al bijna een eeuw doorgaan, terwijl men ondertussen — zoals in de eeuwen ervoor — nijver probeert de schade op andere manieren in te halen binnen hetzelfde systeem en met dezelfde methodes. De discussie blijft zorgvuldig zo geframed en op spanning gehouden dat rationele analyse nauwelijks ruimte krijgt. En dat is de bedoeling.

Daardoor kunnen de actoren van destijds buiten zicht blijven. Zo speelde Oranje's SBC al tijdens de oorlog een hoofdrol in het herlabelen en het uitdelen van goudcertificaten voor dit roofgoud. Dat was lang voordat de bank de officiële Zurich Gold Pool (1968) ging leiden en Nixon het monetaire goudsysteem opblies (1971), zodat de goudprijs wereldwijd omhoog gespeculeerd kon worden: van de oorspronkelijke $35 per troy ounce naar de huidige $3.650 (een factor 105), zonder dat daar iets anders tegenover stond dan beursmanipulatie. Het mondiale goudkartel was immers al vanaf zeker 1919 in kracht gegroeid en werkte uitstekend.

Belanghebbenden als het Vaticaan zagen daardoor de waarde van hun opgeslagen 1.715.000 ton goud (1944: $1.930 miljard) voor hun *Global Debt Facility* stijgen naar $69.861 miljard in 2014. De wereldeconomie was toen $78.000 miljard groot: door speculatie à la *"The American Way"* steeg de waarde van de plunder dus tot maar liefst 90% van het wereld-BNP. Men kon de halve wereld kopen en de hele wereld tegen rente uitlenen met de oorlogsplunder. Dat dit soort partijen dat soort macht controleren is de prijs die de mensheid betaalt voor haar geheugenverlies.

Op eenzelfde manier werd ook de clandestiene roof van edelstenen na de oorlog weer het circuit ingebracht. Die handel was al buitengewoon schimmig vóórdat de Joodse diamantondernemingen en gemeenschappen uit Amsterdam en Antwerpen werden geariseerd en afgevoerd. Het werd er niet beter op. Door de verbrande en gesloten archieven is het bijvoorbeeld volstrekt onduidelijk hoeveel de Japanners plunderden bij de lokale sultans en Chinese generaals die diamanten en goud hadden verzameld in hun schatkamers. Wel is het vrijwel zeker dat Keizerlijk Japan ook deze buit na de onvoorwaardelijke overgave onderhands moest afstaan. De kolonies waren immers op basis van de *Act of Union* (1707) en het Verdrag van Londen (1814) onherroepelijk eigendom van de Britse en Nederlandse monarchieën, en die stonden niet bepaald bekend als onbaatzuchtig of zachtzinnig.

Voor iedereen die de dagelijkse praktijken van bijvoorbeeld de ogenschijnlijk futiele tinexploitatie van Oranje's Billiton Maatschappij nauwkeurig heeft bestudeerd, is het evident dat er nog veel meer onderhands moet zijn betaald door de Keizerlijke familie en Co. Niet alleen voor de plunder van goud, diamanten en edelstenen, maar ook voor de rubber, olie, tin, 'troostmeisjes' en andere vormen van dwangarbeid aan de Nederlandse en Britse monarchie. (Er is ook daadwerkelijk betaald voor de Indische troostmeisjes aan de NHM.) Want de kolonies waren immers van hen, en dus was dit hun recht. Dit soort westers 'handelsrecht' had al eeuwen oorlogen ontketend in Zuidoost-Azië en elders sinds de gemilitariseerde VOC werd opgericht in 1602.

De werkelijke kracht van het naoorlogse kapitalistisch systeem werd in die lijn duidelijk toen de Japanners na de onvoorwaardelijke overgave alles verloren op straffe van een atoombom. Het is niet onwaarschijnlijk dat ze ook werden gedwongen om onderhands een deel van hun grootindustrie

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

over te dragen (zoals in Duitsland was gebeurd) en om hun 'schuld' af te betalen via de devaluatie van hun munt met een factor 180. Hoe het precies zat, zal nooit in de boeken worden gevonden, maar wie de VOC of de Opiumoorlogen bestudeerde, weet hoe het werkte. Het enige dat zeker is, is dat het Keizerlijk Huis niet wegkwam met de magere schadevergoeding die in 1951 werd afgesproken met de VN-landen. Er werd geïnt — het is alleen niet bekend hoe dit gebeurde.

Dat soort mist verscheen ook rondom de herdistributie van de enorme diamanten- en edelstenenplunder. Die werden via het De Beers-kartel (1926) en de Gold and Diamond Fix (1919) van N.M. Rothschild & Co in Londen, en vanaf 1960 door de nieuwe NHM-banken in gezuiverd Amsterdam en Antwerpen weer het circuit ingebracht. Samen met (bloed)diamanten van bijvoorbeeld Union Minière uit Congo, om te worden witgewassen buiten de belastingbetaler om. Uit reconstructie blijkt dat de diamantprijs voor 1 karaat geslepen — de misleidende marktstandaard van de sector — tussen 1940 en 2014 steeg met een factor 17 (o.a. Rapaport-index) conform de inflatie. Maar had men toegang tot grotere diamanten — en dus toegang tot die van 'bevrijd' Indonesië, Botswana of Congo — dan was dat een factor 80–110.

Wie kon het verschil zien of het een bloeddiamant was of een onteigende familie die was afgevoerd — en wie wilde het verschil zien? Geen mensen uit de sector zelf, zelfs niet de teruggekeerde Joodse bewerkers in Antwerpen, want er verscheen geen enkel onthullend rapport of klokkenluider. Het stille bewijs van *business as usual* was dat het NHM–N.M. Rothschild-goud- en diamantkartel en de bijbehorende monopoliehandel na WOII gewoon werden voortgezet, met nieuwe aftakkingen naar Tel Aviv in de nieuwe staat Israël (1949).

De casus is illustratief voor de werkelijke 'neutraliteit' van het kapitalistische systeem, dat — net als ieder ander systeem — geen enkel gevoel heeft. Het project Israël van de zionistische Rothschilds kreeg na bijna een eeuw van strijd vorm als 'vergoeding' voor de Jodenvernietiging. De schuldafhandeling werd definitief beklonken in Londen met nota bene Orde van Malta-arisator Herman Abs in 1953 met de nieuwe staat West-Duitsland. Op een bizarre manier kreeg zo iedereen van de beslissers wat hij wilde. Dit kan alleen bij 'echte' geharde zakenlui en bankiers, want mensen met enig gevoel zouden de pen niet eens hebben kunnen vasthouden bij de implicaties van het verhaal waar die handtekeningen werkelijk voor stonden.

Dat de diamantprijs vervolgens ongekend hard steeg door de marketingcampagne van Rothschild's kartelmeester De Beers in de VS — "A Diamond is Forever" — betekende dat het kartel niet alleen sterker was dan voorheen, maar ook dat die diamanten met onbekende oorsprong op de trouwringen verschenen van de gegoede Amerikaanse middenklasse, die had geprofiteerd van de exploderende oorlogseconomie van de VS. De campagne had hen eerst wijs gemaakt dat een diamant ongeveer een maandsalaris moest kosten, en in 1960: twee maandsalarissen. Zo 'neutraal' is het kapitalistische systeem dus: volstrekt amoreel, net als een computer en de bankiers zelf.

Met het tekenen en zwijgen van Rothschilds & Co. was ondertussen wel een prijs betaald die niet in geld is uit te drukken. Niet alleen de Joodse gemeenschap betaalde hier. Maar wat was die prijs precies?

Tot slot de samenvatting: Er verdween op basis van de officiële bronnen een geschatte plunder van $ 50–100 miljard aan schilderijen, goud, diamanten en edelstenen in de oorlogsjaren, die — vermenigvuldigd met een factor 80–105 — in 2014-dollarwaarde neer zou komen op $ 4.000 tot $ 10.500 miljard. De wereldeconomie bedroeg in 2014 $ 78.000 miljard. Dat is dus aanzienlijk.

Maar als men bekentenissen zoals die van de *Global Debt Facility* meeneemt, dan bleek dat alleen al de Japanse goudplunder een waarde had van $ 70.000 miljard in 2014 — ca. 90% van de

wereldeconomie. Dan hebben we de rest nog niet eens meegenomen, maar duidelijk is dat ook die bedrijven, schilderijen en diamantwaardes stevig in prijs stegen. Niet alleen bleek de oorlogsplunder dus veel groter dan de officiële sporen ons willen laten geloven, maar nu wordt duidelijk dat die plunder van astronomische schaal was en letterlijk werd gebruikt voor kapitalistische wereldverovering via de New World Order 2.0.

Die winst was vooral voor kapitaalkrachtige nazi-gelieerde partijen zoals Huis Oranje en het Vaticaan. Zo werkt het kapitalistisch systeem nu eenmaal samen met het voordeel van de succesvolle aanstichters en overwinnaars. Zij mochten — anders dan buitengesloten groepen — niet alleen extreem lucratief inkopen, maar ook tegen ongekende woekerwinsten het gestolen waar legaal weer in het afgeschermde mondiale kapitalistische circuit brengen via streng gecontroleerde monopolies. Of het natuurlijk gewoon in de kluis laten liggen in Zwitserland en elders, om het via de nieuwe certificaten uit te laten lenen tegen rente.

Dit is de zwarte spiegel van WOII die eerst begrepen moet worden, voordat er bevrijding kan zijn.

Oorlogsindustrie en -schuld als kapitaalmachine: hoe roof controle en winst werd

De onbegrepen rol en macht van private banken aan de vooravond van WOII

Een deel van de betalingen voor de enorme oorlogsindustrie van WOII verliep via de BIS (1930), die feitelijk fungeerde als clearingsbank tussen de private centrale banken zoals *Oranje's* Bank of England en de Nederlandsche Bank, de banken van de Oranje-gelieerde huizen Morgan en Rockefeller in de VS, en de Reichsbank in Berlijn — in tandem met vooral Deutsche Bank en de Keizerlijke Bank van Japan, samen met de Yokohama Speciebank. Dit waren de acht belangrijkste private financiële actoren achter het enorme militair-industriële complex dat in de aanloop naar en tijdens de Tweede Wereldoorlog werd opgetuigd.

De Nederlandsche Bank speelde via BIS-directeur Kurt von Schröder en zijn koloniale collega's Trip en Beijen een hoofdrol bij de inrichting van het beoogde economische systeem en de financiering van de belangrijkste Duitse private oorlogsindustrie, via het Himmler-Kreis, samen met Hermann Abs van de Deutsche Bank. De voortgang werd ongetwijfeld regelmatig besproken tijdens bestuursvergaderingen van Fritz Fentener van Vlissingens AKU. Von Schröder en Abs controleerden — zeker vanaf de grootschalige arisaties van 1938 — meer dan 50% van de economie van het Duitse Rijk via de grootindustrie.

De Amerikaanse economie werd na de beurscrash van 1929 feitelijk via de grootindustrie gerund door de Huizen Morgan en Rockefeller, die ook aan de wieg stonden van het Amerikaanse militair-industriële complex. J.P. Morgan Jr. runde alleen al via zijn private bank *J.P. Morgan & Co.* volgens de Pecora-commissie (1934) circa 40% van de Amerikaanse economie via controle over de grootindustrie. Toen Roosevelt via de Glass-Steagall Act (1933) regulering wilde afdwingen, reageerde de superbankier tweeledig. J.P. Morgan & Co. werd zogenaamd een publieke onderneming — aandelen gingen naar familieleden — terwijl zijn jongste zoon Henry S. Morgan een tweede industriebank opzette: Morgan Stanley (1935). Zijn andere zoon leidde sinds 1917 ondertussen Shell's onzichtbaar opererende private huisbank *Guaranty Trust* die bij de fusie in 1959 viermaal zo groot bleek te zijn als *J.P. Morgan & Co.* zelf. Het moederconcern bleef via *Morgan, Grenfell & Co.* en *Morgan & Cie* diep verankerd in de Britse en Europese economie. De oliegedreven zetbazen Rockefeller hadden ten tijde van de Glass-Steagall Act groots toegeslagen door via *Chase National* en *National City Bank* (NCB) tegen bodemprijzen alles op te kopen wat los en vast zat: NCB was, net als als Chase, direct betrokken bij de organisatie van de beurscrash van 1929, mede-oprichter van de BIS

en net als Chase zeer actief bij de financiering van Amerikaanse grootindustrie in het Nazi-Duitsland en het Derde Rijk.

Japan was bijna het tegenovergestelde georganiseerd dan de hyperkapitalistische markt van de VS. De binnenlandse economie werd zeer streng bestuurd door de *Bank of Japan*; de overzeese gebieden, inclusief de legers, vielen onder het beheer van de *Yokohama Specie Bank*. De 'goddelijk' vereerde keizer Showa/Hirohito zelf was grootaandeelhouder van beide banken.

En toch: wie naar kapitaalkracht en controle over de markt kijkt, zal constateren dat de sobere en vrome president van Oranje's *Nederlandsche Handel-Maatschappij*, Ernst Heldring (r. 1938–1948), waarschijnlijk het grootste financiële imperium van allemaal bestuurde. Hij voelde zich in alle markten en economieën thuis — net als zijn VOC-voorgangers onder primitievere voorwaarden een financieel wereldimperium runden.

De gigantische oorlogsindustrie van de Tweede Wereldoorlog

De totale omzet van de wereldwijde oorlogsindustrie bedroeg in 1944 circa $1.263 miljard — bijna tien keer het wereld-BNP van $175,9 miljard in 1940. Binnen die omzet werden via de gepatenteerde wereldmonopolies van de grootindustrie, zoals het thungstencarbidekartel van GE en Krupp, enorme woekerwinsten gemaakt. Het zwaartepunt van deze omzet lag bij het gevanceerde militair-industriële complex van Duitsland en de Verenigde Staten.[404]

Kosten oorlog, 1944 ($)	**Total (miljard)**	**Privaat (miljard)**	**Privaat + Oranje-gerelateerd (omzet #)**
VS	$341	$ 175,1	$175,1 – GM (#1), Ford (#3), Bethlehem (#6), GE (#9), Lockheed (#10), AT&T (#13), US Steel (#16), US Rubber (#37), RCA (#43) = $33,9 miljard
Duitsland	$268	$ 120-135[405]	$120–135 – IG Farben (#1), Krupp (#2), Flick (#3), Thyssen (#4), VS-deelnames Ford, GM, ITT, SONJ (#5), Koninklijke (#6). Omzet $21–35 miljard, met een marktvoordeel van $62–93 miljard
Sovjetunie	$192		

---

404 Zie bijlage B: private oorlogsproductie VS, 1942-1945, voor een overzicht van de top 45.

405 De schatting van $ 120–135 miljard aan omzet van private ondernemingen binnen het Derde Rijk (1938–1945) verhult een fundamentele systemische vertekening. Uit een vergelijking van kartelvorming, arisatie, monopolisering, dwangarbeid, staatsopdrachten met gegarandeerde afname, en roofconstructies blijkt dat tussen de $ 75–113 miljard van deze 'omzet' in feite moet worden beschouwd als onnatuurlijk voordeel — ontstaan onder omstandigheden van systematisch staatsgeweld, juridische onteigening en geprogrammeerde marktvervorming.
Wanneer dit voordeel wordt afgetrokken, resteert een 'marktconforme' omzet van naar schatting slechts $ 7–45 miljard. Anders gezegd: tot 92% van de Duitse private oorlogseconomie draaide niet op reële vraag, maar op dwang, kunstmatige monopolisering en roof. Toen het regime instortte, verdween ook dit voordeel — wat aangeeft hoe parasitair deze industriële architectuur op het naziregime leunde.
De parallel met koloniale exploitatiemodellen is hier onontkoombaar, zoals eerder beschreven in het stuk *Het kamp als bestuursvorm*: in beide gevallen werd structureel kapitaal gegenereerd zonder vrije marktwerking of vrijwillige arbeidsinbreng, maar via extractie en geweld — gelegaliseerd door een regime dat maximaal voordeel nastreefde ten koste van zijn onderworpenen. In plaats van woekerwinsten, zoals in de koloniën, ging het voordeel in het Derde Rijk naar de oorlogsinspanning.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Kosten oorlog, 1944 ($)	Total (miljard)	Privaat (miljard)	Privaat + Oranje-gerelateerd (omzet #)
China	$190		
VK	$120		
Italië	$ 94		
Japan	$ 56		
Totaal	**$1.263**	**$ 609**	

De *bekende* Oranje-gerelateerde ondernemingen vormden de kern van de oorlogseconomie: in de VS goed voor circa $34 miljard omzet, en in het Derde Rijk tussen $21 en $35 miljard. Het is zeker mogelijk, zie de geschiedenis van zetbazen als Hugo Stinnes (1870–1924) en Oranje's *The Corporation Trust Company* (1892), dat dit netwerk in werkelijkheid vele, vele malen groter was.

Tussen 1942 en 1945 gaf de Amerikaanse overheid via 'prime defence contracts' van de War Production Board zo'n $175,1 miljard uit — een astronomisch bedrag dat grotendeels werd toegewezen aan een kleine groep industriële reuzen. De top-45 bedrijven draaiden samen ca. $102 miljard (58% van het totaal); vijf bedrijven incasseerden zelfs 20% van de totale oorlogsomzet. De allergrootste was de onbetwiste Oranje-gelieerde topmonopolist: General Motors.

De sector waarin Koninklijke Olie de onbetwiste wereldleider was — vliegtuigbrandstoffen — ontving het grootste deel van de uitgaven. De moderne 100-octaangevechtsvliegtuigen waren de weg naar de overwinning en namen daarom ook ca. 32% van de totale uitgaven voor hun rekening; de autobedrijven, die naast voertuigen ook tanks produceerden, kregen $27,1 miljard, oftewel 15,5%. Nog eens 15% ging naar de bouw van wat in zeer korte tijd de grootste moderne oorlogsvloot ter wereld werd: in het hoogtepunt van de productie rolde er bijna één vliegdekschip per maand van de band.

Na Wilhelmina's toespraak voor het Amerikaanse Congres in augustus 1942 werden onder Roosevelts regie vanaf november dat jaar grootschalige oorlogsleningen uitgeschreven — gefinancierd voor de Amerikaanse belastingbetaler, tegen gunstige voorwaarden: 25% onder pari plus 4% rente. In tegenstelling tot Duitsland of Japan werden deze leningen na de oorlog niet kwijtgescholden of afgeschreven. De superkolonie werd zo als eigenaar van de grootste staatschuld ter wereld het nieuwe Weimar Duitsland/Derde Rijk, en zou als eerste supermacht de rest van de wereld kapitalisme opleggen.

Die enorme investeringen in de eigen industrie waren niet eens alles, want er werden ook enorme bedragen uitgeleend aan Brittannië ($31,4 miljard), de Sovjetunie ($11,3 miljard), het 'vrije' Frankrijk ($3,2 miljard), nationalistisch China ($1,6 miljard) en nog eens $11,3 miljard aan andere landen zoals Nederland. Die ca. $59 miljard kwam er dus nog eens bovenop. Het zou Brittannië en de rest tot afhankelijkheid disciplineren via staatsschuld, het nieuwe controlemiddel voor de New World Order 2.0. Dergelijke staatschuld werd na WOII onder ogenschijnlijk uiterst gunstige voorwaarden verkocht via de wereldbanken in Washington en Bazel.

Dat die kapitaaloverdracht gecontroleerd overging, werd ook afgedwongen via mondiale monopoliespelers als Oranje participaties als IG Farben en Krupp en SKG van de bevriende Wallenbergs. Maar de temporisering in deze oorlog tegen de rest van de wereld kon ook noodzakelijk zijn geweest, omdat de aanval zo massaal was dat er mogelijk niet eens voldoende tin, nikkel, magnesium, aluminium, wolfraam en andere strategische (lees: lucratieve) metalen voorradig waren om al die vliegtuigen, tanks en oorlogskruisers te bouwen. Wie de koloniale geschiedenis kent, weet

dat Huis Oranje met hun mijnbouwimperium via Billiton Maatschappij, Koninklijke en minder bekende deelnemingen ook via de grondstoffenmonopolies in beide complexen vooraan stond en dus ook op die manier controleerde en profiteerde.

Het lijkt bijna onmogelijk dat een operatie van deze schaal, $609 miljard (3–4x de wereldeconomie), gepland kon worden. Maar wie goed kijkt naar bijvoorbeeld de complexiteit van de tiental mondiale grondstoffenmonopolies die Oranje's Nederlandse Handel-Maatschappij opbouwde tussen WOI en WOII, snapt dat deze operatie als opvolger van *Grand Area* en *Drang nach Osten* politiek veel dwingender was georganiseerd. Ja, het was complex, maar het werd tenminste top-down afgedwongen door Roosevelt en Hitler, wat het speelveld in werkelijkheid aanzienlijk versimpelde. Bovendien werkte de moderne economie via kartrekkers: de contractuele giganten als GM en Ford assembleerden in essentie de onderdelen van de kleinere toeleveranciers. Zo kon dus de hele organisatie, zeker in een *state-of-emergency*-oorlogseconomie, top-down gecontroleerd worden.

In die combinatie van zaken lag ook de waarde en de beloning. In Duitsland absorbeerden Oranje's ondernemingen eerst enorme hoeveelheden Joods bezit via het arisatieprogramma. Terwijl iedereen te getraumatiseerd was om dingen helder te zien, werden deze bedrijven na de transactie volkomen geïntegreerd en daarna gesaneerd terwijl de transactie werd witgewassen. De nauwelijks gebombardeerde bedrijven als Hoechst, Bayer, BASF, Krupp, Thyssen en Flick kwamen dus sterk uit de strijd – en een stuk groter dan voor de oorlog.

In de VS werden meer subtiele methodes toegepast om marktvoordeel af te dwingen. Bijvoorbeeld: superieure concurrenten als Pratt & Whitney werden door Wallenbergs SKF de noodzakelijke kogellagers geweigerd, zodat de contracten noodgedwongen werden uitbesteed aan GM – dat dus nog een grotere omzet had dan op papier. Die reus nam zo'n enorme omvang aan in de Amerikaanse economie dat men bijna zou vergeten dat de onderneming ook verreweg de grootste was in de Europese auto-industrie, en ook daar vliegtuigen en tanks produceerde voor het Duitse complex. Bedrijven als ITT waren niet alleen in Duitsland monopolisten, maar over het hele Europese continent en ver daarbuiten. Dat bedrijven als General Electric, Shell's favoriete testpartner Lockheed, AT&T, het aan de Bush-dynastie gerelateerde US Rubber en de *Radio Company of America* uitgroeiden tot iconen van de Amerikaanse economie, werd tijdens de oorlog bepaald. Er zijn achteraf ook concrete verdenkingen geuit in het Congres en onderzoekers dat het spel gemanipuleerd werd, maar de beschuldigingen sloegen nooit aan. Maar als men de enorme lijsten van leveringen zelf bestudeert, komt men bij deze opwaartse beweging vrijwel nooit Joodse ondernemingen tegen, die blijkbaar zwijgend uitgesloten werden van contracten — en daarmee van naoorlogs succes.

Wat opvalt, als men de Koloniale Verslagen van Oranje's koloniën uitvoerig heeft bestudeerd, is dat Oranje's enorme Koninklijke Olie / Shell (1890) nergens werd genoemd, terwijl men op basis van marktaandeel weet dat er toch zo'n jaarlijkse winst van $1,5 miljard moet zijn gedraaid in de VS alleen. Bovendien was de onderneming wereldleider in vliegtuigbrandstoffen — en er vlogen nogal wat vliegtuigen rond. Ook in Duitsland was Koninklijke dominant, maar verscheen het nergens genoemd in een balans. Oranje's Koninklijke was dan ook het absolute icoon van succesvolle camouflage: Shell, *what's in a name*, was maar voor 8% zichtbaar, terwijl het ten minste 36% van de wereldmarkt controleerde en de pijler was onder het wereldoliekartel dat de prijs van het zwarte goud in 1939 omhoog had weten te krikken naar marges van soms meer dan 1.000%. Zelfs op de voormalige top secret-verslagen van de War Production Board was de marktdominantie niet alleen onzichtbaar, maar werd het bedrijf in de paar honderd bestudeerde pagina's niet eens genoemd (!). Dat doet denken aan de Koloniale Verslagen, die voor iedere degelijke onderzoeker die op zoek is

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

naar werkelijke winsten, oplichting ademen die men nergens anders op vergelijkbaar niveau kan vinden.

Na het succes van WOII in termen van buit en woekerwinsten uit het enorme militair-industriële complex is het des te waarschijnlijker dat de Oranjes zich na de arisaties opnieuw inkochten in economisch zwaar getroffen Europa, waar men zich met superieure dollars en goud kon inkopen voor minder dan 10% van de werkelijke marktwaarde. De industrie lag grotendeels stil tot 1948 omdat die zogenaamd gedenazificeerd werd. Maar ondernemers moesten rente betalen op hun schulden en waren bezig met overleven: met de verkoop verdween in ieder geval de schuld over het industriële goed. Hier was de economische variant van oorlogsvoering aan het werk. Europa was in de eerste jaren een goudmijn. De situatie was aanzienlijk gunstiger dan toen Oranje toesloeg tijdens de depressie van 1929 tot 1933. Voor industrieel Japan was de situatie zeker niet beter. Gelukkig was de industrie nauwelijks gebombardeerd door de westerse geallieerden.[406]

In economische termen vertaalde de enorme opschaling en kapitalistische overwinning zich droogjes als:

BNP (in miljarden USD, afgerond)[407]

Jaar	Japan	Duitsland	USSR	VS	Wereld (VS-aandeel)
1940	8,0	13,5	14,0	35,9	175,9 (41%)
1945	6,2	10,6	11,6	50,8	–
1950	14,6	24,1	46,4	132,3	484,4 (45%)

Toen de versnelling intrad na de sanering en de overname van het industriële complex tot 1948, was Huis Oranje financieel en juridisch volledig onzichtbaar gemaakt. Maar vanwege het oorverdovende gebrek aan informatie blijft de vraag: van wie waren die staatsleningen en winsten genereerden via de gestroomlijnde mondiale grootindustrie?

Epiloog

Het supranationaal eigendomsmodel: De Tweede Wereldoorlog eindigde niet met een overwinning van naties, maar met een herverkaveling van eigendom door supranationale spelers. Het Wereldbankenplan, zoals dat al voor 1940 door Carnegie, de BIS en Amerikaanse, Nederlandse en Duitse specialisten was voorbereid, voorzag precies in deze structuur: een wereld zonder oorlog, maar ook zonder lokale soevereiniteit. Eigendom werd gecentraliseerd, schuld werd geüniformeerd, en de controle verschoof naar een nieuwe elite die opereerde buiten parlement, pers of rechtsorde.[408]

---

406 Over die koopprijzen naar minder dan 10% van de werkelijke waarde direct na de oorlog: Adam Tooze (2006**),** *The Wages of Destruction,* Barry Eichengreen (2007), *The European Economy since 1945,* Volker Berghahn (1994**),** *Der Untergang des alten Europa*

407 In nominale dollars ("current prices") uit: The World Economy: Historical Statistics [2003/2007], Maddison Project.

408 Specialisten waren — behalve het hele complex rond *J.P. Morgan* en de Rockefellers — onder anderen de gebroeders Dulles en hun Duitse *partners in crime* Westrik en dr. Albert, die nauw samenwerkten met Kurt von Schröder, Hermann Abs en de Duitse bankiers bij de private banken en de Reichsbank. Nederlandse specialisten waren Gerhard Fritze, Frits Fentener van Vlissingen, en natuurlijk Ernst Heldring en al die andere Oranje-bankiers. Zweedse specialisten waren de gebroeders Wallenberg, en Zwitserse specialisten werkten onder meer bij de BIS en Oranje's SBC.

Het juridisch vergeten: Wat archieven vernietigen werkelijk betekent, is het verwijderen van het bewijs van eigendom. Het was de laatste stap van de brute transitie, de voorwaarde voor succes zelfs en die was nauwkeurig gepland en werd overal nauwkeurig geïmplementeerd. In een wereld waarin winst, belasting en kapitaal allemaal afhankelijk zijn van eigendomstitels, is het vernietigen van die titels de ultieme witwasoperatie. Het gebeurde bij de NHM, bij de BIS, bij de Yokohama Specie Bank, bij de Reichsbank. In een wereld die draaide om recht en bezit, werd geschiedenis herschreven via archiefbeheer. Toen de papieren verdwenen, verdween ook het verleden. Wat overbleef, was onherleidbaar bezit — en permanente controle.

De verdwenen eigenaars: Na de oorlog begon het tijdperk van de naamloze aandeelhouder. Niet alleen de oorlogsfabrikanten kregen nieuwe juridische jassen, ook hun eigenaars verdwenen achter lagen van trusts, holdings en proxies. SBC, NHM, DNB, Deutsche Bank, Barings, Schroder, JP Morgan & Co. en de rest— allemaal gingen ze het template gebruiken dat door de Oranje's al vanaf 1890 gebruikt werd in hun olie-imperium en het technocratische bestuur van de kolonie met als doel maximale exploitatie: het laten verdwijnen van zichtbaarheid, zonder controle te verliezen.

De wereld als kolonie: Wat in Nederlands-Indië met 3.000 NV's lukte vóór 1900, werd na 1945 wereldwijd uitgerold. Onder druk van de VS zou ook de rest van de wereld gerund gaan worden via dergelijke juridische naamloze eenheden, die niet herleidbaar waren tot eigendom. Of het nu AG's in Duitsland waren, SA's in Frankrijk, Inc.'s in de VS of Keireitsu's in Japan — overal verdween het lokale belang, en ontstond een internationale managementlaag die alleen nog verantwoording aflegde aan hun eigen groep en hun opdrachtgevers. Na hun rol in de beurscrash van 1929 werd deze groep in de jaren 1930 in de VS aangeduid als *international banksters* wat een waarschuwing had kunnen zijn.

De roof als reorganisatie: De oorlog was de economische variant van de langzame liquidatie van de oude koloniale wereldorde die werd getransformeert naar de beoogde New World Order 2.0. In plaats van afwikkeling kwam er consolidatie: eigendom werd herverdeeld, industrie werd opgeschoond, de plunder werd als schuld uitgesmeerd over meerdere generaties belastingbetalers van de VN wereldburgers (1948). Net zoals bij een fysieke of boekhoudkundige liquidatie verschenen dezelfde spelers opnieuw aan de top — ditmaal met meer en ze werkten beter georganiseerd, scherper, internationaler en nog discreter.

Wie de productie bezit, bezit de wereld: Marx stelde dat wie de productiemiddelen bezit, de arbeid controleert (lees: volk) en daarmee de toekomst. Maar na 1945 gold het omgekeerde: wie de toekomst had georkestreerd, bezat de productiemiddelen. Koninklijke, GM, Bayer, Mitsubishi — stuk voor stuk groeiden ze explosief na de oorlog, met directe lijn naar hun eerdere posities als oorlogsfabrieken. Alleen hun eigenaars leken veranderd — nu verstopt achter internationale holdings en supranationale stichtingen.

Bazel, het nieuwe centrum van de wereld: In het neutrale Zwitserland lag achter diverse juridische muren (neutraal land, bankgeheim, extraterritoriaal gebied) het hart van het nieuwe wereldimperium. De BIS in Bazel, de bakermat van Oranje's SBC, en de legale infrastructuur van trustfirma's die zich via Genève en Zürich vertakten naar de rest van de wereld vormden samen het zenuwcentrum van de nieuwe wereldorde. Hier werden oorlogsschulden gestructureerd, herbeleggingen georganiseerd, plunder witgewassen en eigendomstitels overgezet. Die verdwenen samen met de registratie van de oorlogsplunder en het eveneens zeer lucratieve koloniale verleden in de versnipperaar van neutraliteit en discretie.

Het geheugen als voorwaarde voor slavernij: De vernietiging van archieven is niet alleen een bureaucratische ingreep, maar een existentiële voor succes. De beste vorm van slavernij is als de slaaf niet weet wat hem is afgenomen, zoals een koelie die op de plantage werd geboren — en de

meester die zich zijn daden niet hoeft te herinneren en daarom zonder wroeging kan blijven handelen zoals hij dat al vóór de oorlog deed. De roof van WOII functioneerde daarom alleen als het geheugen van die roof kon worden gewist. Geen herstelbetalingen, geen restitutie, geen zicht op eigendom: alleen een opgeschoonde mondiale productieketen met opgefriste banken zonder verleden.

De oorlog als format: WOII was geen anomalie, geen ontsporing, geen incident. Het was een systeem in transitie: een vernietiging van de concurrentie, de overname van het complex gevolgd door de consolidatie via een nieuw eigendomsmodel van de New World Order 2.0. De roof was gepland, de vernietiging was gecalculeerd, en het herstel was al minutieus vóór de bevrijding voorbereid. De oorlog was het fundament en format voor de wereld daarna. En als je het eenmaal ziet, begrijp je: die wereld draait nog steeds op precies dezelfde motor.

Wilhelmina's stille rol: Net als zij nooit sprak over de bijzonder hoge sterftecijfers onder koelies in haar kolonies, zo sprak de koningin ook nooit over de vernietiging van de Joodse bezittingen, nooit over de koloniale roof, en nooit over de oorlogswinst die via trustroutes opnieuw werd belegd in de naoorlogse NV-wereld. Haar zwijgen was geen uitzondering, maar de *modus operandi*. Net zoals zij haar kolonies had gerund waar ze nooit was geweest. Haar publieke afwezigheid werd zorgvuldig geframed als vorstelijke soberheid, maar functioneerde als machtspolitieke strategie: alles wat niet benoemd kon worden, hoefde ook niet worden onderzocht. En zo verdween het Oranje-imperium met steun van dezelfde daders die het hadden helpen opbouwen — 'aartscollaborateurs' als Prins Bernhard, Fritze, Fentener van Vlissingen, Zwolmans enzovoort — achter een scherm van nationaal sentiment, schaamte en verdriet over wat had plaats gevonden.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Wilhelmina's Wrap-up (1945-1948)

'Zelfbeschikkingsrecht' voor de nieuwe wereldburger (1948)

De onderwerping via de VN met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948)

De Verenigde Naties (1945) worden na Bretton Woods in recordtijd opgericht. De grondstructuur werd al in 1944 vastgelegd tijdens de *Dumbarton Oaks Conference* door de Big Four (VS, VK, KMT-China, USSR). Op 24 oktober 1945 is de VN een feit met 51 landen. De structuur sluit aan op het Atlantic Charter (1941) en Wilhelmina's toespraak over zelfbeschikkingsrecht, en loopt via de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (VeV, 1919) terug naar het Carnegie-wereldplan voor vrede (1916), letterlijk. Het Internationaal Gerechtshof van de VN wordt gevestigd in het Vredespaleis in Den Haag, als opvolger van het Permanent Hof van Internationale Justitie (1922) — dat eenzelfde rol vervulde voor de *League of Nations* (1920).

De ideologische kleur van de VN wordt na de oprichting snel bepaald door de diep anticommunistische president Truman (r. 1945–1953). Na de invoering van zijn doctrine (1947) verklaart hij op 4 juli 1948, onafhankelijkheidsdag, de USSR officieel tot aartsvijand van de 'vrije wereld'. De VN wordt vanaf dan versneld een westers machtsinstrument, temeer omdat Rusland en Communistisch China werden uitgesloten nadat partijen door McArthurs interventies lijnrecht tegenover elkaar kwamen waren komen te staan in de Koreo Oorlog (1950-1953).

De ideologische kleur werd na de oprichting snel bepaald door de diep anti-communistsiche Truman (r. 1945-1953). Na zijn doctrine (1947) verklaart hij de USSR op bevrijdingsdag, the 4th of july 1948, tot aartsvijand van de Westerse wereld. Daarna word VN een westers machtsinstrument, temeer omdat Rusland en Communistisch China werden uitgesloten van overleg.

Achter de schermen hadden vooral de Rockefellers het ideologische én fysieke fundament gelegd voor de nieuwe kapitalistische wereldorde. Dezelfde Nelson Rockefeller die tijdens de oorlog de zwarte lijsten controleerde, terwijl zijn oliemaatschappijen olie via de cariben naar het Derde Rijk dirigeerde — met medeweten van het State Department. Hij was de zoon van Rockefeller Jr., sponsor van de eugenetica afdeling van het Kaiser Wilhelm Institut sinds het begin, het Himmler Kreiz, en diens eugenetische experiment tot 1944. Deze Rockefellers waren de kleinere partner van Oranje's Koninklijke in wat toen waarschijnlijk het meest waardevolle grondstoffenkartel ter wereld was: olie. Ze hadden zeker meer dan een miljard dollar verdiend aan de Duitse oorlogsindustrie.

Toen de met Roosevelt bevriende jonge politicus Nelson Rockefeller de politieke handen op elkaar had gekregen voor de oprichting, nam hij de grond in optie voor het toekomstige VN-hoofdkantoor in New York. Het stuk land, ter waarde van $8,5 miljoen, werd vervolgens geschonken door John D. Rockefeller Jr. in een groots gebaar. Het was in lijn met de familietraditie: ook het *League of Nations*-gebouw in Genève was gebouwd op donaties van Rockefeller Sr. Beide locaties functioneerden als supranationale organisaties met eigen extraterritoriale zones, net als de BIS.[409]

De VN ontwikkelt zich vervolgens tot een bijzonder soort supranationaal overlegorgaan, waarin mensenrechten, wereldhandel en veiligheid worden gereguleerd. Omdat het echter geen echte macht bezit — slechts adviesrechten — blijft het tot heden een tandeloze tijger. Een supercomplex overlegorgaan voor natiestaten, dat niets kan veranderen aan het eigendom van de zittende elites.

---

[409] De VN-gebouwen in New York en Genève staan op een stuk grond dat toebehoort aan alle deelnemende naties. Ze beschikken, net als de *BIS*, over een eigen beveiligings- en politiedienst..

Bijna iedereen vergat dat het oorspronkelijk anders was bedoeld. Zoals de BIS (1930) zogenaamd was opgericht voor schuldbetalingen aan een straatarm Weimar-Duitsland, maar feitelijk een clearingbank werd voor vooral private banken. Zoals de *Bank for Reconstruction and Development (*1944, later Wereldbank) zich oorspronkelijk op wederopbouw zou richten, maar na 'joods-bolsjewieke' vooral infrastructuurprojecten in derdewereldlanden zou financieren — met als resultaat dat die jonge 'vrije' naties in schulden werden gestort en dat net als tijdens het kolonialisme de winsten elders vielen.

Ook de VN was oorspronkelijk bedoeld als wereldregering, met echte macht, inclusief het beheer over kernwapens zodat staten konden ontwapenen. Truman's VS zou die bom nooit afstaan — en Roosevelt was dat nooit van plan geweest. Daarom werd de VN het veredelde overlegorgaan dat het vandaag nog steeds is.

Voor deze organisatie ontwierp een commissie onder leiding van Eleanor Roosevelt, weduwe van de 'bevrijder van de wereld', de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948). Net als in 1789 werd de 'wereldburger' vanaf 1948 gesuggereerd dat Kerk en Adel uit het domein waren verdwenen — met alle gevolgen van dien.

De VN wordt zo een westers georiënteerde intergouvernementele organisatie voor naties die samenwerken op het gebied van mensenrechten, internationaal recht (Internationaal Gerechtshof), mondiale veiligheid (Veiligheidsraad, blauwhelmen), ontwikkeling van de wereldeconomie (WTO, Wereldbank, UNDP), en wetenschappelijk onderzoek naar maatschappelijke (WHO, UNICEF) en culturele ontwikkelingen (UNESCO). De organisatie kent inmiddels 193 leden: bijna alle landen.

Maar de VN zoals zij werd vormgegeven, bracht geen bevrijding maar onderwerping — via de aangesloten natiestaat.

Van dekolonisatie naar herkolonisatie: zelfbeschikkingsrecht in de praktijk

Windsors kroonkolonie India was als eerste aan de beurt. Zelfbeschikking kwam daar niet uit vrije wil. Het geweldloze verzet van Mahatma Gandhi had zulke vormen aangenomen tijdens de oorlog, dat de Britse koloniale heersers — afgesneden van hun thuisland — de controle waren verloren.

Misschien begon het met de brief van een onbekende 'Nederlandse vriend' aan Mahatma Gandhi (1869-1948), gepubliceerd op 21 juli 1940 in *Harijan*. Daarin werd het nazisme en kolonialisme moreel afgewezen, in naam van *"the undying spirit of free men"*. Het geweldloze verzet van Gandhi startte in 1942 en kreeg het Britse gezag uiteindelijk op de knieën. In 1947 volgde de opdeling van het rijk als dominions: Pakistan (islamitisch) en India (hindoeïstisch), die later via eigen grondwetten zelfstandig werden. Zo verloren de Windsors hun meest waardevolle kolonie.

Wilhelmina koos voor 'haar' Nederlands-Indië een meer gecontroleerd pad. Terwijl Soekarno en Hatta op 17 augustus 1945 eenzijdig de Indonesische onafhankelijkheid uitriepen, stuurde Nederland — na een grondwetswijziging — bijna 100.000 dienstplichtigen naar de archipel. De 'politionele acties' (1947, 1948) waren extreem bloedig, vooral tegen communsten gericht en Ze eindigden met de gevangenneming van de Indonesische leiders eind 1948. De transitie zou plaatsvinden onder de voorwaarden van Oranje's ministers in Den Haag.

De eerste afrekenig met de Republiek van Indonesië, 1945-1948

Net zoals Nazi-Fascistisch Europa en Japan tussen 1945 en 1948 financieel werden 'gesaneerd', zo gold dat ook voor Oranje's kroonkolonie Nederlands-Indië. Bij die liquidatie zaten soms nog pijnlijke bekentenissen. In 1947 incasseert de NHM bijvoorbeeld de opbrengst van de Japanse schadevergoeding voor de zogenaamde troostmeisjes: grotendeels Indonesische vrouwen die tijdens de bezetting in bordelen waren misbruikt door Japanse militairen. Het bedrag van 25,8 miljoen gulden werd zonder pardon bijgeschreven bij Oranje's NHM — en kwam nooit bij de slachtoffers terecht. De banken die had gefaliciteerd, de Taiwan Bank en de Yokohama Specie Bank, bleken bovendien deels in bezit van de Japanse keizerlijke familie. Dat maakte niet uit. Geld was geld, en juridisch klopte de transactie. Het geheel werd ogenschijnlijk teruggebracht tot een exploitatie-vergoeding.[410][411]

---

[410] Een nieuw dieptepunt in de exploitatie van Nederlands-Indië is het bedrag dat de NHM in 1947 int van de opbrengsten voor de Japanse 'troostmeisjes'. Het betreft een schadevergoeding van de Japanse bezetter in Indonesië voor de door het Nederlandse RIOD berekende '70.000 troostmeisjes' die tijdens de Japanse bezetting tot dwangarbeid in de prostitutie waren gedwongen. Van dat aantal klopte weinig, maar het ging hier vooral om de vorm. De troostmeisjes betroffen voor het merendeel 'inheemsen', maar er waren ook enkele honderden Nederlandse vrouwelijke 'burgers' die onder dwang werden misbruikt door een deel van de circa 300.000 Japanse troepen die in Indonesië waren gestationeerd.

Troostmeisjes waren een typisch verschijnsel van de Japanse Showa-legercultuur: in heel Azië hadden de Japanners sinds 1932 circa 200.000 troostmeisjes in kampen opgesloten voor dit doel. Van het verdiende geld werd tweederde gestort bij twee Japanse oorlogsbanken die ook op Java waren gevestigd: de *Taiwan Bank* (1897, TB) en de *Yokohama Specie Bank* (1880, YSB), beide vanuit Tokio bestuurd. De inkomsten werden gebruikt om de oorlog te financieren.

In deze TB bezat de Japanse keizerlijke familie na de oorlog nog 7.566 van de 300.000 aandelen (2,5%); in de YSB nog 22%. De keizerlijke familie participeerde — net als de Oranjes — in de grootste private banken van Japan. Deze banken werden ook gebruikt om de Japanse troepen mee te betalen.

Na de oorlog werden drie maanden aan banktegoeden van deze banken in beslag genomen door de geallieerden. Die tegoeden werden verdeeld door de VS, Australië, Taiwan, het VK, Frankrijk, Portugal en de NHM (!), niet door de Javasche Bank.

De opbrengsten van de troostmeisjes werden in het Nederlandse *NEFIS*-rapport (1946) van de militaire inlichtingendienst — Bernhard was toen de informele baas van de Nederlandse strijdkrachten — bepaald op 25,8 miljoen gulden. De schadevergoeding werd geïnd door de NHM voor het 'gebruik' van vooral Indonesische vrouwen.

De Oranjes bekennen op vele manieren kleur. Ogenschijnlijk exploiteerde de NHM al vóór de Japanners een uitgebreid prostitutienetwerk, dat door de Japanners in eerste instantie eenvoudig werd overgenomen en blijkbaar werd uitgebreid. Daarnaast blijkt dat ook de Oranjes de inheemse bevolking direct exploiteerden voor slavernij en dwangarbeid tijdens de koloniale periode.

[411] Ook het Nederlandse kabinet was na de oorlog nalatig bij het uitkeren van vergoedingen aan de Indonesische inheemse bevolking, of zelfs aan de gerepatrieerde Nederlandse burgers, voor de Onafhankelijkheidsoorlog (1945–1949). Zo betaalde Japan ƒ 38 miljoen schadevergoeding voor de geïnterneerde Nederlandse burgers, waaronder naast Nederlandse troostmeisjes ook burgers en militairen vielen. Het ging om ƒ 415 per burger en ƒ 285 per militair — de Indonesische bevolking werd door de Nederlanders niet aangemerkt als 'burger'.

Voor de 18.000 Indonesische dwangarbeiders die aan de Birma-spoorlijn werkten kwam eveneens compensatie. Het onafhankelijke Thailand betaalde in 1954 ƒ 9,5 miljoen aan het opperbevel in Londen. Van dit bedrag ging ƒ 1,5 miljoen naar de Nederlandse regering — niet naar Indonesië — waarvan ƒ 1,1 miljoen bestemd was voor de 18.000 veelal Indonesische dwangarbeiders. Het geld werd grotendeels niet uitgekeerd aan de slachtoffers.

Er bleef ƒ 15 miljoen onbetaald voor 82.000 ambtenaren en KNIL-militairen, omdat de verantwoordelijkheid voor uitbetaling naar verluidt was overgedragen aan de nieuwe Indonesische regering. Die verantwoordelijkheid en schuld werden in werkelijkheid nooit overgedragen.

Daarnaast bleef ƒ 60 miljoen aan pensioenen van KNIL-militairen openstaan, die de Nederlandse staat nooit betaalde. Het merendeel van deze gelden verdween in de Nederlandse schatkist — en niet in de Indonesische

Het land zelf is het dekolonisatieproces stevig op weg. Na de Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 riepen de Indonesische leiders Soekarno en Hatta op 17 augustus de onafhankelijkheid van Indonesië uit. Ze deden dat namens de in 1927 opgerichte Indonesische Nationale Partij, waarvan Soekarno president was en Hatta vicepresident. Hoewel de Japanse bezetter verschrikkelijk had huisgehouden onder de bevolking, was er meer ruimte geweest voor ontwikkeling. Die emancipatie leidde onder andere tot het door de Japanners opgerichte 'Onderzoekscomité ter voorbereiding op de Indonesische onafhankelijkheid' (BPUPK, mei 1945) waarin Soekarno en Hatta ook zaten. De BPUPK had als doel de Nederlandse terugkeer politiek en ideologisch te voorkomen. Die strategie bleek effectief: na de capitulatie vormden zich overal verzetsgroepen die zich massaal keerden tegen de terugkerende KNIL-troepen, het Nederlands gezag en de geallieerde bondgenoten.[412]

Het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger bestond toen alleen nog op papier en bleek militair niet in staat om de opstand het hoofd te bieden. Pas na een grondwetswijziging kon Nederland vanaf september 1946 dienstplichtige troepen sturen naar de lucratieve archipel. Tussen 1946 en 1949 werden ongeveer 95.000 jonge mannen uitgezonden om er te vechten.

Oranje's dubbele moraal werd weer zichtbaar toen dienstweigeraars zware straffen kregen opgelegd, terwijl in dezelfde periode de meeste 'aartscollaborateurs' vrijuit gingen. Die keerden terug in het economische zadel of in de bestuursstructuren. Zijn hadden immers op grond van de Aanwijzingen gecollaboreerd. In schril contrast daarmee werden kritische veteranen als 'partia's' geclassificeerd en na terugkeer achtervolgd — terwijl figuren als Fentener van Vlissingen en Zwolmans, die bewezen hadden geprofiteerd van roof, collaboratie en ogenschijnlijk zelfs massamoord, zeer succesvol hun carrière konden vervolgen.

Na de troepenopbouw begint in juli 1947 de eerste bloedige 'politionele actie', nadat de onderhandelingen tussen Nederland, Engeland, de VS en de Republiek op een dood spoor waren beland. De gevechten concentreren zich op bevolkingsrijk Java, waar het Indonesische Nationale Leger (*Tentara Nasional Indonesia*, TNI) zich krachtig verzet. De strijd was bloedig, met grove excessen van Nederlandse zijde. Daarom moet de VN Veiligheidsraad op 5 augustus 1947 ingrijpen, met de oproep tot een staakt-het-vuren — een oproep die door Den Haag volledig genegeerd wordt.

Na een succesvol offensief op Java volgt onder Amerikaanse druk de Renville-overeenkomst (17 januari 1948), maar het geweld dooft niet. De Indonesiërs schakelen over op guerrillatactieken die het Nederlandse bestuur ontregelen. Nadat Wilhelmina op 4 september afgetreden valt het opperbestuur van de kolonie toe aan Juliana met aan haar zijde 'vrijheidsstrijder' prins Bernhard. Er werd gelijk succes geboekt: In december 1948 worden Soekarno en Hatta gevangen genomen in Yogyakarta door het Korps Speciale Troepen. De spoedvergadering van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, eist onder regie van de VS hun vrijlating en een onmiddellijk einde aan het conflict. De diplomatieke druk loopt op, met het dreigement van Washington om de Marshallhulp stop te zetten.[413]

De wrap-up van Wilhelmina om de aandelen van de NV op 1 juli over te dragen aan de staat zou doorslaggeven blijken voor het verloop van de oorlog. Want in plaats van welhaast ongelimiteerde middelen, liep de precaire nationale balans van de Nederlandse staat nog steeds via de bank. De

— en werd nooit uitgekeerd.

[412] Datum capitulatie Japan, 15 aug 1945, door Hirohito's radiotoespraak en officiële overgave op 2 september.

[413] De Nederlandsche Bank NV werd zogenaamd zelfstandig. De aandelen werden weliswaar op 1 juli 1948 genationaliseerd — onder onbekende condities — maar de controle bleef, met drie van de vier zetels in de raad van bestuur, tot op de dag van vandaag in handen van de Oranjes. In die lijn is ook het 'zelfbestuur' van DNB fictie.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

oorlogsuitgaven overzees, volgens de grondwet het probleem van de Nederlandse belastingbetaler, viel de schatkist bijzonder zwaar. Dat was op zich illustratief voor hoe het koloniale systeem postoorlog wereldeconomie ging werken: De lagen tussen bestuur en exploitatie werden perfect gescheiden. Terwijl de inkomsten van Oranje's Deli, Billiton, Koninklijke enzovoort nog richting Huis Oranje vielen, werd de belastingbetaler geconfronteerd met de sterk opgelopen handhavingskosten. Om de strijd voort te kunnen zetten waren dus extra Marshall inkomsten nodig.[414]

Het was ook aanleiding voor een van de eerste voorbeelden van naoorlogse propaganda. Hoewel de geschiedenisboekjes graag vertellen dat de Nederlandse Marshallhulp gebruikt werd voor de wederopbouw, kan men beter stellen dat het geld gebruikt werd om de strijdende partijen supranationationaal naar de onderhandelingstafel te dwingen. Het is een voorbeeldcasus van Carnegie's Wereldbankenplan voor Vrede: financiële manipulatie om vrede af te dwingen.

Het werd steeds duidelijker dat de koloniale zelfbeschikking een zorgvuldig geconstueerde illusie was, waarbij het eigendomsrecht stijf overeind bleef.[415]

Een Nieuwe Wereld Orde 2.0 voor de Wereldburger (1948)

Het nieuwe kolonialisme: GDP en de architectuur van controle

Terwijl de Tweede Wereldoorlog nog in volle gang was, maar de afloop al duidelijk, werden achter de schermen afspraken gemaakt over een nieuwe wereldorde. In juli 1944 kwamen 44 geallieerde landen bijeen in Bretton Woods om te onderhandelen over de structuur van de wereld ná de oorlog. De formele oorlog tegen het nazisme ging nog door, maar de echte strijd draaide inmiddels om wie de economische wereldmacht van de toekomst zou worden. In plaats van vrede stond hier controle op het spel — en over de instrumenten van die machtsgreep werd hier besloten.

De onderhandelingen in Bretton Woods draaiden in de kern om twee denkrichtingen. Aan de ene kant stond Sir John Maynard Keynes, de wereldberoemde Britse econoom die pleitte voor een multilateraal clearingmodel dat de nationale soevereiniteit moest beschermen. Volgens hem moesten staten zelfstandig hun valuta- en handelsstromen kunnen beheren, mits er een eerlijk verrekeningssysteem bestond. Het was de vertaling van het koloniale model van de Commonwealth en het Europese model dat Berlijn toen al had geïmplementeerd via de supranationale Bank of International Settlements (1930, BIS). Keynes werd gesteund door *Oranje's* Bank of England en de Europese BIS-leden, die op dat moment op grote schaal betrokken waren bij het organiseren van de Joden- en Slavische vernietiging.

Aan de andere kant stond de Joods-Amerikaanse econoom Harry Dexter White, die — mede gezien zijn achtergrond — Joodse én Sovjet-sympathieën had. Hij had geen vertrouwen in de Europese centrale banken of in de nationale staten waarmee de VS bovendien grotendeels in oorlog

---

[414] De Nederlandsche Bank NV kreeg bij haar 'nationalisatie' in 1948 een openingsbalans mee van ƒ 624 miljoen aan goud en buitenlandse middelen, tegenover een staatsschuld van ƒ 871 miljoen — een netto tekort van ƒ 247 miljoen. De eerste $ 400 miljoen aan Marshallhulp werd op 13 januari 1949 uitgekeerd, terwijl tot dan toe $ 436 miljoen was besteed aan militaire acties in Indonesië. De totale kosten van de koloniale oorlog bedroegen $ 1.184 miljoen (≈ ƒ 4.500 miljoen); de totale Marshallhulp tot 1952 bedroeg $ 1.128 miljoen (≈ ƒ 3.350 miljoen).

[415] Het verschil tussen eigendom van een centrale bank, eigendom van een land — of beter gezegd: een kadastraal gebied — financiering met (geplunderd) goud, en de 'zelfbeschikking' van een regering wordt duidelijker in de in 1950 in het geheime *Bilateral Minesfield Breakthrough Successor Agreement*. In deze overeenkomst wordt voor het eerst het fonds *TVM–LSM–666* genoemd, samen met een aantal gecodeerde persoonsnamen en goudcertificaattitels.

verkeerde. Zijn model bepleitte imperialistische controle via supranationale instituties, met de dollar als ruggengraat. White leek te hebben gewonnen, want zijn Wereldbank zou er komen. Maar oud-BIS-president Beijen — ten tijde van de invasie van Polen — wist met steun van Keynes via een stille interventie de sluiting van de BIS te voorkomen. En daardoor kwamen er twee Carnegie-achtige Wereldbanken.

Het akkoord dat volgde leidde tot de oprichting van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank: instellingen met centrale banken als aandeelhouders, maar onder controle van het Amerikaanse Congres — inclusief vetorecht. Hoewel de Bretton Woods-instellingen waren opgezet als zogenaamd neutrale platforms voor wederopbouw, functioneerden ze na de 'joodse bolsjewieke' sanering in de praktijk als supranationale controleorganen voor de nieuwe ontwikkelingslanden, via de verkoop van kapitaal en daarmee schuld — op commerciële basis. De BIS bleef voortbestaan als de discrete, krachtigere Europese wederhelft in Basel. Nooit in de pers, maar met een hoofdrol in het Amerikaans getinte Europese integratieproject, en later in de economische grootmachten van de wereld. Met meer dan 50% Nederlandse voorzitters.

Cruciaal in deze nieuwe architectuur was het monetaire fundament: de dollar werd, in plaats van *pound sterling*, de reservemunt van de wereld, gekoppeld aan een vaste goudwaarde van $35 per troy ounce. Omdat de Amerikaanse schatkist op dat moment tweederde van alle officiële wereldgoudreserves bezat, betekende dit niets minder dan een formalisering van Amerikaanse monetaire hegemonie — ten koste van de Britten. Alle andere valuta's werden aan de sterke dollar gekoppeld, waardoor Washington via het internationale goudkartel directe controle kreeg over internationale kredietverlening, schuldstructuren en handelsbalansen. Met stille instemming van partijen die enorme hoeveelheden *onofficieel* goud bezaten — zoals Huis Oranje en het Vaticaan — werd deze controle door de nieuwe kapitalistische supermacht ook overzees afgedwongen.

Op de veel minder bekende militaire Tweede Quebecconferentie, in september 1944, werd aanvullend het GDP (*Gross Domestic Product*, Bruto Nationaal Product) vastgesteld als internationale standaard voor economische meting. De gevolgen zouden verstrekkend zijn. Ontwikkeld door de Amerikaanse ambtenaar Simon Kuznets, reduceerde het GDP 'economische waarde' tot belastbare output, consumptie en productie. Het was de langverwachte opvolger van de meettheorieën van William III's ambtenaren William Petty en Charles Davenant, die daarmee het succes hadden ingeleid van Willem III's hervormde *Honorable East India Company* (1698, EIC) en daarmee van het liberale kapitalisme. Het is geen toeval dat de balans van de moderne natiestaat lijkt op die van de EIC.

Het GDP-model is gericht op maximale exploitatie. Nieuw was dat consumptie — en dus massaproductie voor consumptie via de private grootindustrie — bovenmatig werd gewaardeerd. Tegelijkertijd waardeerde de meetlat voor iedere moderne economie juist niet wat ook relevant was. Het dwingende competitieve model verdrong de waardering voor huishoudelijk werk, mantelzorg, ecologische schade, roof, repressie en economische gelijkheid. Grof gesteld: roof werd vastgelegd als groei, vernietiging als productie.

Met het GDP werd de kapitalistische motor van de wereld opnieuw ontworpen. Vanaf 1945 werd deze methode via de VN verspreid als de nieuwe weg naar 'zelfbeschikking'. Elke wereldburger (1948) kreeg via zijn paspoort een natiestaat toegewezen, een belastingnummer en zijn eigen plaats in het GDP-complex. De wereld werd voortaan ingedeeld in Ontwikkelde landen (hoog BNP per hoofd, hoge industrialisatie, stabiele financiële systemen, hoge arbeidsdeling, hoogwaardige infrastructuur) en Ontwikkelingslanden (laag BNP per hoofd, vooral grondstoffenexport, agrarische en mijnbouweconomieën, vaak met oplopende schulden en afhankelijk van import van technologie en kapitaalgoederen).

De ex-kolonies werden in hun "ontwikkeling" gefinancierd door Wereldbankleningen — leningen die landen decennialang bonden aan voorwaarden die waren opgesteld door Amerikaanse en Europese technocraten. De landen die voorheen gekoloniseerd waren, kwamen via het IMF en de Wereldbank opnieuw onder toezicht te staan — dit keer via schuld. Het was economisch neokolonialisme volgens Carnegie, maar niemand die het zo noemde.

De VS kreeg samen met de EU-landen en het Britse Commonwealth de meerderheid van de stemmen binnen het IMF en de Wereldbank. In werkelijkheid betekende dit de 'democratische' consolidering van imperiale financiële machtsstructuren onder het mom van vrede, wederopbouw en ontwikkeling — waarbij ultimo het zwaartepunt van de economische wereldorde stevig in het Westen verankerd bleef.[416]

Wat werd gepresenteerd als een vreedzaam model van stabiliteit, bleek in de praktijk een uitgekiend financieel controlesysteem om soevereiniteit om te zetten in afhankelijkheid. Bretton Woods introduceerde een wereld waarin economische groei gelijkstond aan gehoorzaamheid en arbeid, waarin de natiestaat een uitvoeringskantoor werd voor onzichtbare eigenaars via de aangesloten centrale banken.

De controlestructuur om de wereld te regeren stond op papier. De injectie van dwingend kapitaal — via het Marshallplan en de OESO — zou spoedig volgen om deze nieuwe machine tot leven te wekken.

Dollars onder voorwaarden: CFR, Marshallhulp en de OESO-matrix

Toen president Truman (r. 1945-1953) in maart 1947 voor het eerst zijn fameuze *Truman Doctrine* aankondigde — het begin van het officiële Amerikaanse anticommunistische containmentbeleid — lag het strategisch raamwerk voor die doctrine al volledig klaar. Niet in het Witte Huis of het Congres, maar in de besloten werkgroepen van de *Council on Foreign Relations* (CFR, 1921), een New Yorkse denktank die in werkelijkheid functioneerde als een supranationaal schaduwkabinet. Vanaf de late jaren dertig had de CFR zich getransformeerd van een diplomatieke studiegroep tot de feitelijke regiekamer van het Amerikaanse buitenlandse beleid. Gesponsord door de Rockefeller Foundation, verbonden aan J.P. Morgan en diep vervlochten met de juridische en diplomatieke elite rond de broers Allen en John Foster Dulles, stond hier de nieuwe wereldorde al op papier — ver voordat de oorlog ten einde was.

De sleutelfiguren van deze schaduwregering waren geen gekozen politici, maar private strategen met een diepgaande band met het internationale kapitalistische netwerk: Allen Dulles, voormalig advocaat van IG Farben en onderdirecteur van de OSS (voorloper van de CIA); John Foster Dulles, Rockefeller-trustee en juridisch architect van het post-Europese én Aziatische federalisme; en Russell C. Leffingwell, partner bij J.P. Morgan en eerste voorzitter van de CFR (vanaf 1944), tevens voorzitter van de Carnegie Corporation. Aan deze groep was ook bankier-politicus W. Averell Harriman toegevoegd: de diplomatieke spil tussen Roosevelt, Stalin en Wilhelmina. Als voormalig directeur van de *Union Banking Corporation* (UBC) — Oranje's vehikel dat direct gelinkt was aan *Trading with the*

---

[416] Het IMF (1944) werd opgericht met als doel het internationale monetaire systeem te hervormen naar een gezamenlijke westerse standaard. Inmiddels speelt het een rol bij betalingsmoeilijkheden, bijstand tijdens internationale financiële crises, en bij het hervormen van nationale economieën.
Kritiek op het IMF is dat het instituut geen moeite lijkt te hebben met het doen van zaken met landen waar sprake is van dictaturen, mensenrechtenschendingen, schending van arbeidsrechten en milieuwetgeving. Het *Gross Domestic Product* is voor zowel de Wereldbank, het IMF als de BIS leidend.

Enemy-activiteiten met Nazi-Duitsland — en vervolgens als ambassadeur in Moskou (r. 1943–1946), was Harriman meer dan een bankier-diplomaat: hij was de *tip of the spear* in de kapitaaltransitie.

De ultrageheime *War and Peace Studies* (1939–1945), gefinancierd door Rockefeller en geleid door Norman Davis en de Dulles-broers, produceerden 682 geheime memoranda die de basis vormden voor het gehele naoorlogse Amerikaanse buitenlandse beleid. Leffingwell leidde de geheime economiesectie en leerde generaal (en latere president) Eisenhower (r. 1953–1961) er de basisregels van het spel. De *Truman Doctrine*, het Marshallplan en de oprichting van de VN kwamen vrijwel direct voort uit deze gemengde club van de absolute elite van het protestantse én katholieke, democratische én republikeinse complex. De president ondertekende het beleid, maar de pen werd elders vastgehouden.

De impact van deze CFR-architectuur op Europa was immens. Het Marshallplan werd officieel gepresenteerd als een groots solidariteitsproject — een wederopbouwplan voor een verwoest continent. Maar in werkelijkheid fungeerde het als een instrument voor economische reorganisatie, marktdominantie en schuldcreatie, ontworpen door dezelfde Amerikaanse en Europese elites die al vóór de oorlog met elkaar verbonden waren. De Europese integratiebeweging, gefinancierd door het *American Committee on United Europe* (ACUE) — met geld van de Rockefeller Foundation en geleid door de ex-OSS top Allen Dulles en William Donovan — was een directe voortzetting van deze strategie.

De Marshallhulp dwong het zogenaamd neutrale OEES-systeem (1948, *Organisatie voor Europese Economische Samenwerking*, later OESO) af, waarin Marshallfondsen vanuit Washington werden verdeeld en nationale begrotingen onder toezicht geplaatst. De conditie was 'GDP-meting', waarmee de eerste stap werd gezet om de economische soevereiniteit te verankeren via staatsschuld, terwijl de wederopbouw werd verpakt als vooruitgang. Elk land dat wilde deelnemen aan het Marshallplan moest zijn budgettaire, fiscale en economische soevereiniteit deels overdragen aan een transnationaal toezichtskader en de nieuwe spelregels adopteren. De hulp, die deels bestond uit giften van de Amerikaanse belastingbetaler, was voor de behoeftige Europese regeringen goed uit te leggen aan hun eigen belastingbetalers. Feitelijk haalden ze daarmee een Trojaans paard binnen, dat economische transformatie afdwong — en meer. Dit systeem werd gecoördineerd door dezelfde elitegroepen die zeer actief waren geweest in het Europa van het Derde Rijk, en die vervolgens via de BIS, Bretton Woods en de Wereldbank voor de VN ook de monetaire fundamenten voor de post-oorlog wereld hadden gelegd.

Aan de periferie — of was het het centrum? — van deze structuur duikt opnieuw het netwerk van Wilhelmina op. Niet alleen via haar invloed op het Carnegie-netwerk, waarin ze een sleutelrol speelde als beschermvrouw van de Europese 'vrede via banken', maar ook via haar directe lijnen met de familie Rockefeller die als haar secondanten het vuile werk hadden opgeknapt voor het wereldoliekartel dat tijdens WOII extreem goede zaken had gedaan. Zij had ook direct overleg met haar *tip of the spear* Harriman, die zowel diplomatiek als economisch opereerde op de grens tussen publiek en privaat belang. Het was Harriman die in 1947, samen met McKittrick van de BIS, de grondvesten ontwierp voor de OESO — met 'vader van de Europese Unie' Beijen, voormalig BIS-president en Nederlands topbankier als supporter. Ondertussen moedigde Wilhelmina, in lijn met Radio Oranje, haar volk aan tot wederopbouw, terwijl ze zelf haar koloniale en oorlogswoekerwinsten aan het wegsluizen was en haar enorme industriële complex aan het saneren als de nieuwe economische motor van de nieuwe Atlantische constellatie.

De combinatie van militaire bezetting, economische injectie en supranationaal toezicht legde het fundament voor wat men de 'vrije wereld' noemde. Maar die wereld was noch vrij, noch nieuw. Het was een herschikking van bestaande machten — een in ere hersteld systeem waarin eigendom,

informatie, valuta en geweld nog strenger bijeen werden gebracht onder controle van een nog kleinere, private elite. De grote bureaucratische gebouwen van de VN, de Wereldbank en het IMF leken neutrale instellingen, maar hun beleidslijnen, programma's en kaders vloeiden voort uit de pen van superbankiers, -ondernemers en -juristen als Leffingwell, Harriman, Rockefeller en de gebroeders Dulles — niet van gekozen parlementen. Zij aanbaden Carnegie, en hadden Wilhelmina als hun naamloze matriarch.

Zo werd het Marshallplan, in essentie, een operatie in consolidatie: consolidatie van macht, van kapitaal, van controle. De wederopbouw was een alibi; het resultaat was een nieuwe vorm van supranationaal kolonialisme — ditmaal verpakt in de taal van democratie, vrijheid en economische groei voor de Wereldburger van de natiestaat. Maar achter de schermen was al verdeeld wie de wereld zou bezitten, besturen en beheren.

Toen de infrastructuur eenmaal stond, verklaarde Truman op de Amerikaanse Onafhankelijkheidsdag — 4 juli 1948 — de inmiddels geïsoleerde, communistische Sovjet-Unie tot aartsvijand nummer één van de vrije wereld. Kort daarna begon de Marshallhulp te stromen — vernoemd naar generaal Marshall, mentor van populaire bevrijder Eisenhower.

Wederopbouw als alibi: Oranje's onzichtbare eigendom en industriële macht (1945–1948)

Toen de puinhopen van de Tweede Wereldoorlog nog maar net waren afgegrendeld met prikkeldraad en internationale verdragen, begon ook in Nederland een groots nationaal project onder de vlag van vernieuwing: de wederopbouw. In speeches, krantenkoppen en schoolboeken werd het een moreel imperatief: bouwen aan een betere wereld, met de nieuwe moederlijke koningin Juliana als staatshoofd en bevrijdingsprins Bernhard aan haar zijde.

De werkelijkheid was contrasterend. De Duitsers waren weliswaar al gestart met de 'wederopbouw' na het bombardement van het armoedige centrum van Rotterdam, met grote 'Duitse' infrastructuurprojecten zoals de Maastunnel (1942), maar de stad lag nog grotendeels in puin. Van de 230.000 Nederlandse doden waren er 105.000 Joods (85% van de groep) — net als in Duitsland was bijna de gehele Joodse populatie uitgeroeid. Bijna 98% van alle treinwagons was door de Duitsers gebruikt voor transport en moest vervangen worden. In de winter van 1944, toen de geallieerde legers halt hielden bij de grote rivieren, werden veel bruggen vernield, waardoor ook de binnenvaart stil kwam te liggen. Havens en spoorlijnen waren eveneens beschadigd, en de fabrieksinstallaties van Shell Pernis en Hoogovens waren al eerder ontmanteld en naar nazi-Duitsland overgebracht. Van de nood werd een deugd gemaakt: alles werd met verbeterde techniek teruggebouwd.

Hét sleutelproject van deze extreem armoedige, maar hoopvolle periode was de oprichting van de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM), formeel in 1947, als joint venture tussen Oranje's Koninklijke Olie/Shell en Rockefeller's Standard Oil of New Jersey. In de NAM werden technieken uit Nederlands-Indië en de VS ingezet voor een moderne binnenlandse energievoorziening — zogenaamd voor de heropbouw van het vaderland. In werkelijkheid werd het grootste gasveld van Europa tot 2018 geëxploiteerd door de grootste olieleveranciers van zowel het Derde Rijk als de geallieerden. De ogenschijnlijk nationale onderneming was een volwaardig onderdeel van de Nederlands-Amerikaanse oliehegemonie, waarin het Koninklijk Huis de stille, maar dominante aandeelhouder was. Het was een viering van succes en een nieuwe fase in een uitermate lucratief

verbond. Nederland werd vanaf 1965 in slechts vijf jaar als een militaire operatie aangesloten op het gas dat de vervuilende kolen uit het opgeschoonde straatbeeld verdreef.[417]

In werkelijkheid diende deze wederopbouw periode, tussen 1945 en 1948, als alibi voor iets anders — iets fundamentelers. Het was het moment waarop het diep met Nederland verweven industriële complex van Huis Oranje, in stilte en onder bescherming van de staat, werd gesaneerd, hergegroepeerd, losgekoppeld en verder geïntegreerd met de infrastructuur van de nieuwe Atlantische New World Order 2.0.

De retoriek voor het volk bleef helder: Nederland moest herrijzen uit zijn as — mogelijk zelfs zonder Nederlands-Indië. De werkelijkheid was ondertussen een stuk schimmiger. Achter de façade van publieke solidariteit werden de geariseerde industriële belangen van het Koninklijk Huis verder onttrokken aan het zicht van parlement en pers, ook in Nederlands-Indië, waar hard werd gestreden over de gewenste vorm van transitie. Via strategische overheidsinterventies, juridische hertaxaties en het manipuleren van eigendomslijnen via supranationaal opererende truststructuren werd het kolossale koloniale kapitaal, de oorlogswinst en dit financiële eigendom discreet weggesluisd naar de nieuwe internationale supranationale financiële laag.

Frits Fentener van Vlissingen, aartscollaborateur en vertrouweling van Huis Oranje sinds voor de eerste wereldoorlog, leidde als camouflagespecialist de Nederlandse variant van het Safehaven Project, met steun van het Beheersinstituut (1945–1947) van Wilhelmina's oorlogspremier Gerbrandy. Dit was de laatste fase van de geariseerde Nederlandse industrie, banken en maatschappij. Oranje's andere 'aartscollaborateurs' kwamen vrij, en collaborerende banken en NV's kregen discreet vrijgeleide en soms zelfs een lintje.

Het was een bijzonder succesvolle operatie. Oranje's geariseerde Koninklijke Olie/Shell (1890) was nog steeds verreweg de machtigste oliemaatschappij ter wereld, onzichtbaar uiteraard. Hun koloniale private Billiton Maatschappij (1860) zou na de oorlog uitgroeien tot de grootste mijnbouwer ter wereld. Geariseerd Unilever en Koninklijke Philips groeiden uit tot mondiale grootmachten. Hun Deli N.V. (1869), Fokker NV (1912) en het vernieuwde Koninklijke Hoogovens (1918) zouden het uitstekend blijven doen binnen het nieuwe complex.

Oranje's onzichtbare greep op het mondiale complex werd pas zichtbaar wanneer men beseft dat in de periode 1945–1948 niet alleen de Nederlandse economie was gesaneerd, maar ook die van nazi-

---

[417] Een schrijnend voorbeeld van de gecoördineerde herstructurering van Oranje's industriële belangen was de zogeheten Commissie-Frowein (1944–1956), ingesteld tijdens de nazi-bezetting en vernoemd naar de inmiddels overleden *DSM*-directeur mr. dr. W.F.J. Frowein (r. 1908–1942). Nog vóór de bevrijding bepaalde deze commissie dat de particuliere aandeelhouders van de Limburgse mijnen — waaronder het Huis Oranje, de Franse Wendel-dynastie en *SHV*'s Fentener van Vlissingen — door de Nederlandse belastingbetaler zouden worden uitgekocht voor een bedrag van ƒ 300 miljoen. Deze uitkoop werd op 26 april 1945 (!) — nog onder het kabinet in ballingschap — wettelijk vastgelegd in het *Buitengewoon Mijnbesluit*.
In de jaren die volgden werden op grond van diezelfde regeling ook politieke delinquenten — waaronder NSB'ers en niet-geëxecuteerde communisten — in de Limburgse mijnen als dwangarbeiders tewerkgesteld, een praktijk die tot 1949 aanhield.
Kort na de uitkoop stortte de Nederlandse kolenmarkt grotendeels in door de opkomst van aardgas en spotgoedkope Amerikaanse kolen. Datzelfde gas werd vanaf 1947 massaal gedistribueerd via de *Nederlandse Aardolie Maatschappij* (*NAM*), een joint venture van Oranje's *Koninklijke Olie* en Rockefeller's *Standard Oil* (*SONJ*). Binnen vijf jaar werd meer dan 80% van de Nederlandse huishoudens aangesloten op het nieuwe gasnet, dat als een bijna militaire operatie werd uitgerold.
Het *NAM*-project — gebouwd op technologie uit Nederlands-Indië en de VS — zou uitgroeien tot een van de meest lucratieve exploitaties in Europa. Ook hier gold: niemand wist hoeveel eraan werd verdiend, laat staan hoeveel daarvan naar het Huis Oranje ging.

Duitsland, Showa-Japan én van Indonesië. Onder Amerikaans militair gezag werd Wilhelmina's zakenimperium in die regio's volkomen onzichtbaar gemaakt. Het gigantische koloniale kapitaal werd succesol afgevoerd. Ook de oorlogswinsten — dankzij de participatie aan Amerikaanse, Britse, Duitse én Russische zijde — waren buitengewoon groot geweest. En de enorme oorlogsplunder uit het Derde Rijk en Showa-Azië verdwenen compleet van de radar. Pas decennia later werden archieven geopend die duidelijk maakten hoe omvangrijk die werkelijk was geweest.

Oranje's bedrijven in de VS — zoals GM, US Steel, GE, Ford en ITT — werden hersteld met hun Duitse dochters en groeiden uit tot mondiale reuzen. De participaties in West-Duitsland — Thyssen, Krupp, RWE, BASF, Bayer, Hoechst — zouden elk op zichzelf groter worden dan heel IG Farben samen. De Franse Wendel Group SA (1704) was al vóór de oorlog dé industriële reus van Frankrijk, en opereerde via talloze Oranje-getinte bedrijven als Suez (1858) groots in de Franse koloniën en daarbuiten. Ze werkten net zo goed samen met het Vichy-regime (1941–1945) als met de nieuwe 'vrije' regering van De Gaulle & Co. Tegen de lezers die menen dat dit onmogelijk groot was om te controleren door één partij: het was in werkelijkheid waarschijnlijk nog veel groter.

Het Oranje-imperium van grootindustrie kwam na de oorlog ongekend tot bloei — onder andere in de luwte van het Europa Project en de *booming* economie van de Europese wederopbouw (1945–1960). Het plunderkapitaal werd herbelegd op een moment dat hele industrietakken tussen 1945 en 1948 voor minder dan 10% van hun waarde konden worden opgekocht. Door fusies, buitenlandse joint ventures en juridische herstructureringen werd het eigenaarschap direct na de oorlog verder geconsolideerd. De anonieme kapitalisten — zoals Huis Oranje — kregen met steun van de VS vrijwel de vrije hand. Ze golden als bevrijders, en werden nooit verdacht van dit soort kapitalistische plunderpraktijken ten koste van de samenleving. Maar wie de geschiedenis van het Huis goed kende — als voorzitters van de VOC en 'hun' East India Company sinds de 18e eeuw — had beter moeten weten. Veel beter.

In de periode tussen 1945 en 1948 gingen opvallend veel bankarchieven verloren — waaronder die van Oranje's NHM, en ogenschijnlijk ook die van DNB en vrijwel alle Oranje-gelieerde banken zoals Mees & Co., Hope & Co., PHP, enzovoort. De belastende delen dan. En dus: bijna alles.

Het hoogtepunt — of dieptepunt, afhankelijk van het perspectief — was de 'nationalisatie' van Oranje's Nederlandsche Bank (DNB) op 1 juli 1948, gepresenteerd als een overwinning van de democratische controle op het geldwezen. In werkelijkheid markeerde dit, na een uiterst grondige schoonmaak, de afsluiting van het intieme koloniale verleden — via de Javasche Bank — en de hoofdrol die de onderneming had gespeeld in aanloop naar, en tijdens, WOII in Nederland én bij de BIS. Het markeerde de scheiding van privékapitaal van het koninklijk huis en schijnbaar publiek beheer van de opgeschoonde natiestaat. In werkelijkheid bleef Wilhelmina — tot dat moment eigenaar van het grootste deel van de DNB-aandelen — bepalend via haar vertrouweling, president Heldring (r. 1938–1948), die de bank zo onzichtbaar mogelijk 'door de oorlog had geloodst'. De 'nationalisatie' was een semantisch rookgordijn — waarbij de overdracht zelfs schijn was: ja, de aandelen gingen over naar de staat, maar Oranje bleef drie van de vier bestuursleden controleren, en daarmee ook de president. Het gaf de indruk van vernieuwing, terwijl de transactie in feite de voorgaande machtsstructuren — en vermogenslijnen — definitief onzichtbaar maakte.

Toen de bankarchieven in Nederland massaal waren verdwenen, werd hard gewerkt aan het nationale narratief: de zogenaamde canon. De koloniale geschiedenis werd voorgesteld als een glorieuze fase — zoals Wilhelmina's Ethische Politiek (1901) die eerder had verkocht. Hoeveel er precies was verdiend in de kroonkolonies? Niemand die het wist. Laat staan: wie dat had verdiend. Men wilde ook liever niet weten hoeveel collaboratie er werkelijk was geweest met die 'rotmoffen'. Het was beter om dat verleden te laten rusten — en vooral de goede dingen te onthouden. Mensen

waren er, op aangeven van historici als Loe de Jong, stellig van overtuigd dat de Oranjes 'maar een paar miljoen' bezaten. Ex-boekhouder 'Vadertje' Drees van de nieuwe Partij van de Arbeid (1946) wees de straatarme bevolking vanaf 8 augustus 1948 op hun plicht: sober leven en vooral heel hard werken. Operatie geheugenverlies was uiterst succesvol verlopen.[418]

Wilhelmina's Verenigde Staten van Europa: De European Movement (1948)

Lang vóór het Haagse Vredespaleis in mei 1948 het decor werd van de Europese Beweging, werden in Londen de fundamenten gelegd voor een nieuwe supranationale orde. Onder leiding van koningin-dictator Wilhelmina — die als spil fungeerde in het netwerk van gevluchte Europese regeringen — werden daar, in de nadagen van de oorlog, de eerste verdragen gesmeed. Niet toevallig tekende Paul-Henri Spaak namens België in 1944 het Benelux-verdrag, samen met Wilhelmina en de Luxemburgse Nassau's — zonder enig mandaat van zijn koning Leopold III, die zogenaamd onder huisarrest zat, maar in werkelijkheid, net als de rest van zijn huis Saksen-Coburg-Gotha, diep verweven was met het Derde Rijk.

Toen Spaak in Londen zijn handtekening zette, handelde hij in feitelijke constitutionele rebellie. Leopold III werd niet geraadpleegd, tekende niets, en moest zich na de oorlog neerleggen bij voldongen feiten. In 1951 trad hij af om een burgeroorlog over zijn oorlogsoptreden te voorkomen en om de monarchie zelf te redden — waarna deze in België feitelijk tot ceremoniële functie werd gereduceerd.

De flegmatische Spaak daarentegen werd gepromoveerd tot architect van het Europese integratieproject, waarbij hij — met Wilhelmina's zegen en Amerikaans kapitaal — meeschreef aan de blauwdruk van een nieuw Europa, waarin de Benelux als eerste spil zou fungeren.

Het was pure machtspolitiek: de Europese Saksen-Coburg-Gotha-dynastie werd aan de kant geschoven. Spaaks rebellenstatus werd achteraf gelegitimeerd via zijn rol als bouwmeester van de Europese Unie. Vergelijkbaar was George VI van Saksen-Coburg-Gotha — alias Windsor — eerder al door voormalig topadviseur van Burmah Oil, Winston Churchill, gepasseerd bij de ondertekening van het *Atlantic Charter* (1941). Daarmee was door diens regering de formele macht van het Britse *Commonwealth* feitelijk overgedragen aan een Atlantisch blok dat voortaan vanuit Washington zou

---

[418] In 1946 was de Nederlandse industrie al voorbij het niveau van vóór de oorlog: het nationaal inkomen bedroeg toen ƒ 9,9 miljard, tegenover ƒ 5,4 miljard in 1938. Maar ondanks die indrukwekkend opgevoerde binnenlandse productie leidde het gemis van Nederlands-Indië tot een tekort op de handelsbalans van 14%, waardoor kapitaal langzaam wegstroomde naar het buitenland.
Tegelijkertijd ontving de Nederlandse staat in 1946 en 1947 nog steeds respectievelijk 12% en 14% van het nationale inkomen uit Nederlands-Indië — onder meer via versnelde verkoop van staatsbezittingen in de kroonkolonie. Die tijdelijke inkomstenstroom diende als dekmantel voor een complexere manoeuvre: het kabinet rechtvaardigde het dure militaire optreden in Indonesië aan de Nederlandse belastingbetaler met het argument van economisch belang, terwijl het zich tegelijkertijd voorbereidde op een scenario zonder koloniaal eigendom.
De oplossing: verkoop wat er nog te verzilveren viel. De operatie werd gedreven door grotere belangen en was pure manipulatie via de staatsbalans.
In die lijn begon De Nederlandsche Bank vanaf 1947 ook met het toepassen van het bruto nationaal product (BNP, *GDP*) als nieuwe maatstaf voor economische groei. Het jaar 1948 markeert op meerdere fronten een kantelpunt. In dat jaar werd de eerste fase van de wederopbouw afgesloten: het merendeel van de infrastructuur, gebouwen en woningen was toen hersteld van de oorlogsschade.
De materiële puinhopen waren geruimd — terwijl de fundamentele machtsstructuren ongemoeid waren gebleven, en sterker dan ooit.

worden gecoördineerd — onder verplicht stilzwijgen van Windsor, die als institutioneel eigenaar eenvoudigweg was gepasseerd.

De Europese eenwording begon dus niet in Den Haag of Straatsburg, maar in Londen — in een schaduwkabinet van verbannen regeringen, waar de contouren van een nieuwe orde al zichtbaar werden.

Of misschien begon het toch in de VS. Bij de door de Rockefeller Foundation gesponsorde denktank *Council on Foreign Relations* (1921) formuleerde medeoprichter John Foster Dulles in 1941 al:

"We should seek the political reorganisation of continental Europe as a federal commonwealth. There must be a large measure of local self-government along ethnic lines. This can be assured through federal principles, which in this respect are very flexible. But the reestablishment of some twenty-five wholly independent sovereign states in Europe would be political folly."

De CFR was tijdens en na de oorlog het belangrijkste adviesorgaan voor het Amerikaanse *State Department*, dat via de gebroeders Dulles nauwe contacten onderhield met de nazi-grootindustrie — ondernemingen die zij vanaf de jaren twintig hadden helpen opbouwen. Dulles was, naast zijn rol als een van de negen trustees van de Rockefeller Foundation, ook lid van de *Carnegie Endowment for International Peace* (1910), geleid door John W. Davis (1910–1945). Davis was eveneens medeoprichter van de CFR en zowel hoofdadvocaat van J.P. Morgan als trustee van de Foundation.

In mei 1948 werd het door *Carnegies Endowment* gefinancierde Vredespaleis (1913) in Den Haag het toneel van een ogenschijnlijk idealistisch congres: het Congres van Europa. Onder het toeziend oog van Winston Churchill en zijn schoonzoon Duncan Sandys verzamelden zich achthonderd vertegenwoordigers uit zestien landen: intellectuelen, geestelijken, politici en vertegenwoordigers van NGO's. Het publiek kreeg het beeld van een nieuwe Europese lente voorgeschoteld, gestoeld op democratische samenwerking, vrede en mensenrechten. Maar achter deze façade van idealisme voltrok zich een heel ander spel: een gecodeerde choreografie van Amerikaanse agenten, oliebaronnen, katholieke netwerken en de monarchale belangen van Huis Oranje. In het gebouw dat door Carnegie was opgericht om oorlog te voorkomen – via een privaat bancair netwerk en privaat kapitaal – werd de infrastructuur gelegd voor een nieuwe supranationale orde waar weinig democratisch aan was.

De drive achter deze beweging lag niet in Brussel, Londen of Parijs, maar in New York en Washington. Via de in 1947 opgerichte CIA (*Central Intelligence Agency*), ter bestrijding van het internationale communisme, was eerder het geheime ACUE (1948, *American Committee for a United Europe*) opgericht. Langs dit kanaal stroomde een onbekend miljoenenbudget naar Europa om de Europese beweging kracht te geven. Allen Dulles en William "Wild Bill" Donovan, respectievelijk voormalig OSS-onderdirecteur en directeur, traden op als vicevoorzitters; het voorzitterschap lag bij generaal Walter Bedell Smith, voormalig stafchef en *hatchetman* van generaal Eisenhower. De fondsen kwamen van geheime *'contingency funds'* van de CIA.

Bankier-politicus John J. McCloy – ridder van de Orde van Malta, voormalig *Assistant Secretary of War*, directeur van de Wereldbank (1947–1949) en later Hoge Commissaris voor Duitsland (1949–1951) – was op dat moment voorzitter van zowel de Rockefeller Foundation als de Ford Foundation, die het project royaal ondersteunden.

Het doel was helder: de vorming van een sterk, kapitalistisch en geïntegreerd Europa dat economisch verbonden bleef met de Verenigde Staten, politiek immuun voor communistische opstanden, en juridisch gedemilitariseerd via supranationale verdragen. Averell Harriman en Thomas McKittrick verzorgden de financiële infrastructuur via de OEEC en de Marshallhulp; Smith en zijn netwerk

voegden daar de militair-politieke vleugel aan toe, gekoppeld aan een zorgvuldig geselecteerd Europees elitecircuit — een zogenaamde *best of the best*, maar dan wel volgens een afgestempelde kapitalistische definitie.

De beweging verkocht democratie als façade voor een systeem dat juist ontworpen was om directe volksinvloed te minimaliseren. Onder invloed van Huis Oranje en de genoemde protagonisten zou de beweging, in de logica van het Schumanplan (1950), resulteren in de opbouw van de eerste supranationaal opererende economische kartels: de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1951, ESKG). Onder leiding van Wall Street-bankier en J.F. Dulles' vriend en zakenpartner Jean Monnet (r. 1952–1955) kregen 'foute' industriëlen als Krupp, Flick, Thyssen en Wendel opnieuw een sleutelrol. Zij vormden het eerste via natiestaten georganiseerde Europese kartel dat juridisch en economisch de basis legde voor wat in 1993, met het Verdrag van Maastricht, de Europese Unie zou worden. Wie deze grootindustrieën bezat kwam — om voor de hand liggende redenen — nooit ter sprake.

Het ideaal van Europese eenheid was geen spontaan democratisch vredesproject, maar een zorgvuldig ontworpen militair-juridisch-financieel-economisch instrument. Het diende, net als het eerdere Benelux-akkoord (1944) en naar Amerikaans model, om hinderlijke bureaucratie en grensbeperkingen te verwijderen ten gunste van internationale maximale vrijhandel en exploitatie — via grootindustrieën die in de jaren voor 1948 doelbewust waren geconsolideerd door de meest kapitaalkrachtige partijen. Samen met de consumentgerichte logica van het GDP werd *The American Dream* nu ook in Europa uitgerold — net zoals die, onder leiding van het gesaneerde Japan en opnieuw J.F. Dulles ook in Azië snel zou volgen. Tegelijkertijd zou het technocratisch bestuurssysteem van internationaal opererende bankiers de enorme koloniale en oorlogsbuit beschermen tegen democratische en andere volkse bewegingen zoals het communisme. Zoals de imperialist Churchill zei eind 1947 in het Lagerhuis:

"Democracy is the worst form of government, except for all the others that have been tried."

Boven deze machtsarchitectuur opereerden ook dominante religieuze en monarchale actoren. Joseph Retinger, katholiek strateeg met diepe banden tot het Vaticaan, fungeerde als een onzichtbare spin in het Europese web. De charismatische quasi-jezuïet was secretaris-generaal van de Europese Beweging en kon zonder afspraak binnenlopen bij zowel de Amerikaanse presidenten als de paus — destijds Pius XII (r. 1939–1958), dezelfde paus die aan de basis had gestaan van het Derde Rijk, en diens opvolgers.

Retinger was later de oprichter van de Bilderbergconferenties (1954), de Europese tegenhanger van de CFR, met Prins Bernhard als protestants tegengewicht en voorzitter. Bernhard was intussen goed bevriend met ACUE-voorzitter Walter Bedell Smith (r. 1950–1953), voormalig stafchef van Eisenhower en CIA-directeur, met Allen Dulles als zijn onderdirecteur en opvolger. Smith werd ook lid van Bernhards 'stropdassenclub' (c. 1954), een besloten netwerk voor zijn meest intieme vertrouwelingen. De lijn naar president Eisenhower (r. 1953–1961) was daarmee kort: diens *Secretary of State* werd niemand minder dan de flegmatische John Foster Dulles (r. 1953–1959), medeontwerper van zowel het Europese als het Aziatische project.

Deze verwevenheid toont hoe nauw het Atlantische project — zowel het Europese als het Amerikaanse — verbonden was met Huis Oranje en het Vaticaan.

Wilhelmina trad terug in het jaar van de lancering van het project. Als een van de langstzittende staatshoofden van Europa was zij waarschijnlijk degene geweest die de diep-racistische 'superondernemer' Andrew Carnegie in 1901 had uitgekocht voor het toen astronomische bedrag

van ca. $400 miljoen. Dat bedrag stond aan de basis van de hele beweging die letterlijk het centrum vormde van de Europese Beweging in 1948. Diens Vredespaleis, ooit opgericht als symbool van internationale gerechtigheid, werd lang na zijn dood het decor voor de beoogde technocratische machtsoverdracht van New World Order 2.0.

Hier ontstond een Verenigd Europa dat niet werd gebouwd op volkswil, maar op geheugenverlies, kartelvorming en gecontroleerde macht. Wie betaald bepaald.

De Wall Street Wereldkerk: Van Wilhelmina's Opiumethiek tot een bijbels geheugenverlies

De finale akte van Wilhelmina's wrap-up begon niet in Europa, maar in Azië. In het jaar 1901, waarin zij haar 'Ethische Politiek' lanceerde, tekende zich een ander, veel minder bekend front af: dat van de opiumregie. In haar Nederlands-Indië, met Java als epicentrum, werd de productie en distributie van opium gereguleerd onder koninklijk gezag, terwijl er binnen dit extreem lucratieve Oranje-monopolie waarschijnlijk meer dan tien keer zoveel 'smokkel' werd verkocht via de eigen Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM). Er was in de wereld geen belasting zo effectief als deze vice-tax, die niet alleen alle surplus aan inkomen afroomde, maar ook opstanden in de kiem kon smoren.

Wilhelmina's christelijk gemotiveerde 'ethiek' bleek een verdovend regime met een extreem verdienmodel. De imperiale exploitatie waarmee de inheemse en uitlandse (met name Chinese) bevolking werd onderworpen, functioneerde als een nauwkeurig ontworpen en gereguleerd verslavingssysteem, volledig gecontroleerd door Oranje's Javasche Bank, de NHM en het oppergezag. In 1901 werd in de kroonkolonie een bruto marge behaald van ƒ 949,9 miljoen (1901:$ 380 miljoen), waarvan ƒ 658,0 miljoen (1901:$ 263 miljoen), oftewel 69%, direct voortkwam uit de opiumverkopen.

In datzelfde jaar werd Andrew Carnegie (1835–1919) in de Verenigde Staten uitgekocht voor ca. $ 400 miljoen door J.P. Morgan Sr., die met steun van Rockefeller Sr. de gigantische staaltrust U.S. Steel (1901) oprichtte — toen de grootste onderneming ter wereld. Carnegie werd gepresenteerd als de rijkste man op aarde. Trustbuilder Morgan Sr. was op dat moment de onbetwiste architect van het moderne Amerikaanse superkapitalisme: de *Gilded Age*-manager van beroemde *robber barons* als Rockefeller Sr., de Vanderbilts en de Amerikaanse Astors, en de superbankier die Wall Street groot maakte. Hij fungeerde als bankier van de toen nog machtige Britse kroon én het Vaticaan. De meeste van zijn *robber barons* waren lid van zijn eigen *Church of the Holy Communion* — Morgan's kerk aan Wall Street 20–32, recht tegenover zijn bankgebouw. Ook de bijzonder selectieve *trustbuster*-president Theodore Roosevelt (r. 1901–1909) was er lid van.

Morgan's kerk fungeerde als een financieel-theologisch altaarstuk van economische orde, in communie (synchronisatie) met zowel Rome als de Anglicaanse Kerk. Hier, in dit religieuze centrum van kapitaal, werd in 1910 — na de protestantse *World Missionary Conference* (1910) in Edinburgh — met $ 100.000 sponsoring van Sr. door de Episcopaalse bisschop Charles Brent (1862–1929) de Generale Conventie (1910) opgericht voor Brents *Faith and Order*-beweging.

Dat was misschien een beloning. Het jaar daarvoor, 1909, had Brent in Shanghai de eerste internationale opiumconferentie georganiseerd omdat steeds grotere hoeveelheden opium China overstroomden. Iets dat de bijna drie eeuwen oude Qing-dynastie (1644–1912) inderdaad — zoals bedoeld — na de Ottomanen en Indiërs zou onderwerpen. De onschuldig ogende conferentie die zogenaamd bedoeld was om de enorme toevoer te stoppen, was juist de opmaat naar een gecoördineerd Aziatisch opiummonopolie via koloniale regiesystemen. Rockefeller verkocht behalve olie 'medische' opiaten in het noorden, terwijl Oranje behalve olie ook enorme hoeveelheden populaire rookopium aanvoerde in het zuiden van het bevolkingsrijke land. Aangezien Oranje's NHM

dat enorme opiummonopolie controleerde, kreeg dat natie-gedreven monopoliesysteem vorm in 1912, met het Internationaal Opiumverdrag van Den Haag.

Wilhelmina's hofstad werd daarmee bevestigd als een supranationaal centrum van moreel herverpakte exploitatie — in 1907 had de Haagse conferentie vastgelegd dat persoonlijk eigendom niet kon worden onteigend via internationaal recht. Om dat recht en andere rechten te beschermen, werd in 1913 in Carnegie's Vredespaleis het *Permanent Court of Arbitration* opgericht — het juridische hof van de latere League of Nations (1920). *Merchant of Death* Wilhelmina bleef conform dat internationale recht vervolgens volstrekt neutraal, want ze wilde aan alle partijen kunnen blijven verkopen conform de beste VOC-tradities.

In het jaar van de World Missionary Conference (1910) zag de *Carnegie Endowment for International Peace* (1910) het licht, mogelijk gemaakt door het fortuin dat Morgan Sr. in 1901 had overgemaakt aan Carnegie. De denktank functioneerde als het eugenetisch-religieus-financieel brein van een nieuwe wereldorde. Onder leiding van John W. Davis — hoofdadvocaat van J.P. Morgan, trustee van de Rockefeller Foundation en medeoprichter van de *Council for Foreign Relations* — vormde zich een vrijwel onzichtbaar opererend netwerk dat zowel de juridische, bancaire als juridisch-politieke koers van de twintigste eeuw zou bepalen. Theodore Marburg, Carnegie's persoonlijke ideoloog, was nauw verbonden met de *Endowment* toen hij in 1915 de protestantse *League to Enforce Peace* (1915) oprichtte – een directe voorloper van de *League of Nations*. In 1916 stelde hij met Andrew de blauwdruk op voor het wereldbankenplan die supranationaal toezicht moest combineren met 'morele verheffing en vrede'.

De verwevenheid werd totaal: Charles E. Leffingwell werd trustee van de *Carnegie Corporation* van 1923 tot 1959, nadat hij partner was geworden bij J.P. Morgan & Co., de private bank van Morgan Jr. De stichting — nog steeds een van de oudste en grootste particuliere fondsen in de Verenigde Staten — had als doel de bevordering van 'onderwijs en kennis'. Behalve Morgan-senior-bankier en latere voorzitter van de bank was hij ook Fed-directeur en fungeerde hij als spil tussen de Carnegie-stichtingen, J.P. Morgan Jr., Davis, Rockefeller en het Amerikaanse ministerie van Financiën. Het Vredespaleis in Den Haag, betaald met Carnegies geld, werd het institutionele altaar voor deze beweging met grote internationale uitstraling. Wilhelmina, opnieuw de stille maar machtige schakel, had daarvoor in 1904 persoonlijk een koninklijke stichting opgericht voor Carnegie. De invloed van dit Carnegie-complex was niet in de laatste plaats omdat Morgan's *Guaranty Trust* de huisbank was van Wilhelmina's Shell, dat miljarden aan woekerwinsten te besteden had in de Amerika's.

Na de Tweede Wereldoorlog, wanneer het Atlantisch project zijn volle omvang bereikte, keerde deze verdovende geschiedenis terug onder een nieuwe naam: de *World Council of Churches* (WCC), opgericht in 1948 door een fusie van Brents *Faith and Order Movement* en de Zweeds-Lutherse *Life and Work Movement*. De beweging van 147 kerken uit 44 landen was in het begin vooral protestants, maar bedoeld als mondiale verzameling van alle confessionele families binnen het christendom buiten de Rooms-Katholieke Kerk. Het werd een waardige opvolger van de kerk van Morgan. Hier kwamen alle lijnen samen: Rockefeller- en Morgan-banken, protestants-katholieke communie, en de vervanging van nationaal geloof door supranationaal geheugenmanagement.

De kerk functioneerde ook als opvolger van de protestantse arische "Positief Christendom" dat via de *Reichskirche* het protestantse geloof had gemobiliseerd voor het Derde Rijk en ongewenste stromingen zoals de Jehova's getuigen had vernietigd. Dat religieuze component van dat verloren rijk, waarvan Wilhelmina ook aan de basis had gestaan, had opvolging nodig. Het was tijd voor een nieuw protestants complex dat opnieuw samen met 'bevrijd' Rome kon werken. Het was kortom een religieuze witwasoperatie in de beste christelijke tradities. Mea culpa, enzovoort.

De WCC verkocht vergeving zonder herinnering, gemeenschap zonder opstand. Hier werd religie het alternatief voor kapitaal — want iedereen was straatarm — en een geheugenmachine die dienstdeed als morele smeerolie voor acceptatie van de New World Order 2.0.

Op de dag van de formele installatie van de WWC, 4 september 1948, trad Wilhelmina af. Ze liet de monarchie achter in een getemde, verdoofde wereld. Haar politieke testament was niet democratie, maar geheugenverlies. Niet herinnering, maar neo-feodale structuur. Geen volkswil, maar een complexe supranationale verzoening tussen kerk, kroon, volk en uiteraard kapitaal.

Zo werd religie de laatste sluier van eigendom — na de militaire, financiële, juridische en bancaire. De kerk werd opnieuw gebruikt om de werkelijke zakelijke belangen te verbergen. Een koningin op grote afstand van 'haar' volk — zoals ze later zelf zou schrijven: 'eenzaam, maar niet alleen'. Er werd vrede zonder geheugen geboden — en die werd na al het waanzinnige geweld met beide handen aangegrepen door de verdoofde wereldburgers.

Het Niets: De poppenkast voor het volk

In het vacuüm dat achterbleef na 1948 werd niet alleen een monarchie overgedragen, maar een herinnering gewist. Wat restte, was volkstoneel zonder coulissen. Wilhelmina — ijzeren koningin, grootkruisdrager in de Orde van Malta, hoedster van kapitaal, bondgenoot van paus en adel — trok zich terug achter een sluier van rook en wierook, als een heilige. Haar rol was uitgespeeld, haar erfenis gecodeerd en haar eigendom verdwenen.

Bernhard, haar SS-schoonzoon en baljuw in de Orde van Malta sinds 1949, nam het toneel over als bevrijder — terwijl hij achter de schermen, via de geheime Bilderberg Conferentie (1954), de intieme Stropdassenclub (1954) en de clandestiene Club van 1001 (1970) van 'zijn' WNF, de kapitalistische weg bleef plaveien voor Oranje-industrieën als Koninklijke Olie/Shell, Billiton, Union Minière en natuurlijk Lockheed.

Juliana werd gepresenteerd als witte moeder van het volk — om een inktzwart verleden te verhullen. Een uiterst succesvolle propagandacampagne, nauwkeurig geregisseerd door ministerie en pers, gezegend door de Kerk en geaccepteerd door een uitgeput publiek.

Wat bleef, was niets. Geen archieven. Geen bezit. Geen schuld.

Alleen een keurig opgeborgen waarheid, in een kluis zonder sleutel.

Een zogenaamd ceremoniële monarchie.

Een sober vorstenhuis.

Een canon zonder noemenswaardige misstanden.

Het geheugenverlies was compleet: 1948 was het jaar dat het Oranje-imperium verdween.

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

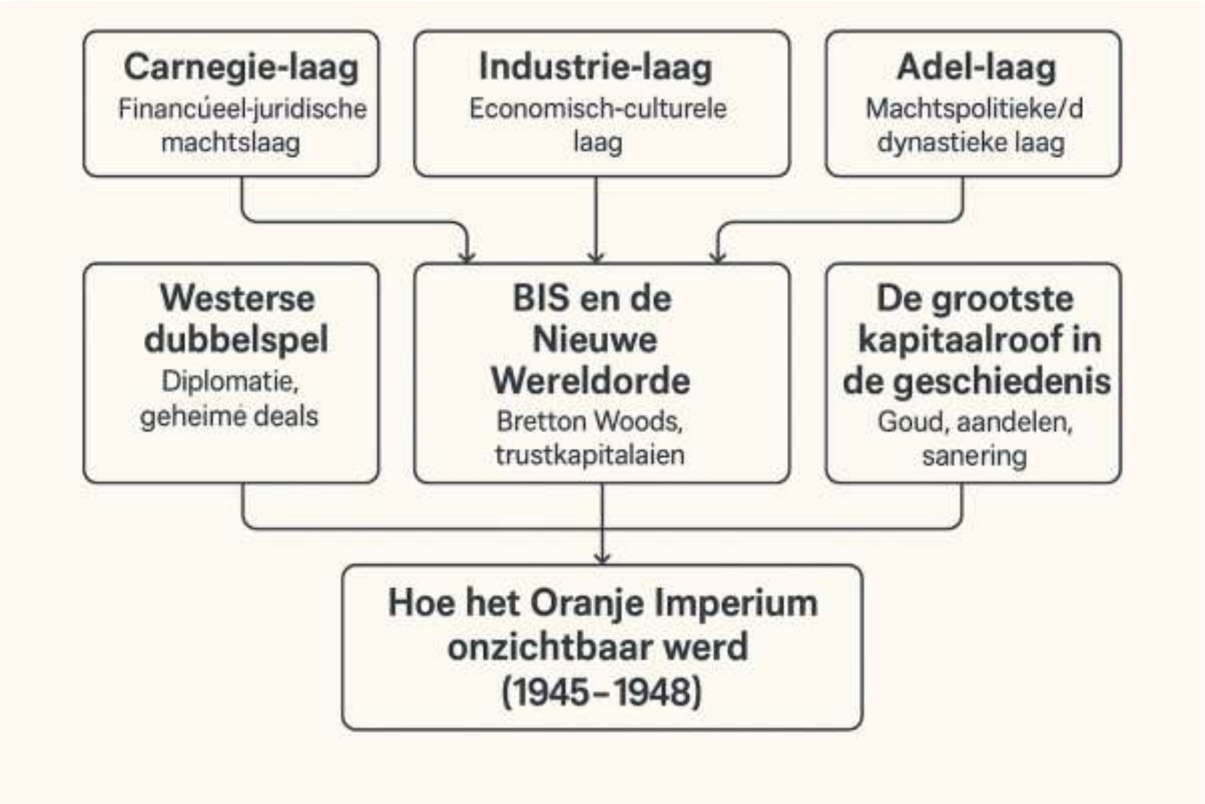
Carnegie-laag
Financúeel-juridische machtslaag
Industrie-laag
Economisch-culturele laag
Adel-laag
Machtspolitieke/d dynastieke laag
Westerse dubbelspel
Diplomatie, geheime deals
BIS en de Nieuwe Wereldorde
Bretton Woods, trustkapitalaien
De grootste kapitaalroof in de geschiedenis
Goud, aandelen, sanering
Hoe het Oranje Imperium onzichtbaar werd (1945–1948)

Epiloog: bekentenissen in goud

Oranje's stille bekentenis in goud

Voor de Tweede Wereldoorlog had de Javasche Bank officieel 183,75 ton goud in kas, met een geschatte waarde van $ 202,5 miljoen. Hiervan werd in 1942, vlak voor de Japanse inval in Nederlands-Indië, 122,5 ton verscheept naar de *Federal Reserve Bank* in New York, en het resterende derde deel naar Brits-Australië. Ook Oranje's Nederlandsche Bank NV had voor de Duitse invasie 577 ton goud op de balans staan, waarvan 430 ton tijdig naar New York was overgebracht. Een resterende 146 ton in Nederland en Zwitserland werd door NSB'er Meinoud Rost van Tonningen, op dat moment Oranje's president van De Nederlandsche Bank, persoonlijk overgedragen aan de nazi's in Berlijn. Op 13 juni 1942 stond er in totaal $ 339 miljoen aan officieel DNB-goud en $ 135,3 miljoen aan Javasche Bank-goud op de rekeningen van de Fed in New York. Pas in 2014 werd dit goud officieel door de Fed opgestuurd aan De Nederlandsche Bank, en door Oranje's gouverneur Klaas Knot discreet geboekt als "handelsoverschot". Het was een bekentenis van jewelste, voor diegene die hem nog konden lezen.[419][420]

Ten eerste bleek de stille macht van het koninklijk huis toen dit overzeese goud niet werd genoemd in officiële documenten of rapporten zoals het *Haalbaarheidsonderzoek Indische Tegoeden – buitenlandse archieven* (2003). Uit die rapportage werd wel een andere verrassing duidelijk. Toen men de kasboeken voor het eerst te zien kreeg bij de nationalisatie van de aandelen in juli 1948 bleek dat er veel meer liggen bij DNB dan de Nederlandse munt in 1948 nodig had toen de bank op 1 juli 1948 onvolledig werd genationaliseerd: een verborgen spaarpot dus, van het Koninklijk Huis, die direct werd overgemaakt aan de werkelijke eigenaar.

---

[419] Toen men de kasboeken voor het eerst te zien kreeg bij de nationalisatie van de aandelen in juli 1948 bleek er bovendien veel meer goud te zijn bij de bank dan de Nederlandse munt in 1948 nodig had toen de bank op 1 juli 1948 onvolledig werd genationaliseerd: een verborgen spaarpot dus, van het Koninklijk Huis. De stille macht van het koninklijk huis bleek toen dit overzeese goud niet werd genoemd in officiële documenten of rapporten zoals het *Haalbaarheidsonderzoek Indische Tegoeden – buitenlandse archieven* (2003).

[420] Zie: *Federal Reserve Bulletin*, vol. 28, nr. 12 (december 1942), uitgegeven door de Board of Governors of the Federal Reserve System, Washington D.C., via FRASER https://fraser.stlouisfed.org/title/62/item/21052. Op p. 42 wordt gemeld dat in 1941 voor $ 855.000 aan goud uit Nederlands-Indië is geïmporteerd naar de VS. Op p. 81 blijkt dat de goudreserves van De Nederlandsche Bank (DNB) eind 1940 $ 617 miljoen bedroegen, overeenkomend met ca. 548,2 ton (gerekend tegen $ 35 per troy ounce bij 31,1 g/toz). De reserves van de Javasche Bank bedroegen op datzelfde moment $ 140 miljoen (≈ 124,4 ton).
Op p. 82 staan cumulatieve goudinvoerbedragen uit Nederland naar de VS voor de jaren 1934–1940: respectievelijk $ 94.348.000 (1934), $ 227.185.000 (1935), $ 71.006.000 (1936), $ 6.461.000 (1937), $ 163.049.000 (1938), $ 341.618.000 (1939) en $ 63.260.000 (1940), samen goed voor $ 966.927.000, oftewel ≈ 859,2 ton goud (966.927.000 ÷ 35 × 0,0311).
In januari 1942 stond het tegoed van de Javasche Bank bij de Federal Reserve op $ 216 miljoen (191,9 ton) en dat van DNB op $ 575 miljoen (510,9 ton). Op p. 87 blijkt DNB in juli 1942 te beschikken over ƒ 939 miljoen aan goud en ƒ 1.498 miljoen aan overige activa, bij een biljettenomloop van ƒ 2.451 miljoen — vrijwel volledige dekking.
De Javasche Bank had per januari 1942 nog ƒ 407 miljoen aan goud, ƒ 335 miljoen aan overige bezittingen, ƒ 339 miljoen aan biljetten in omloop en ƒ 366 miljoen aan verplichtingen (liabilities), en was daarmee eveneens volledig gedekt.
Deze afwezigheid wijst erop dat de Javasche Bank ogenschijnlijk *voor* de Japanse inval als opgeheven of geliquideerd werd beschouwd omdat het goud vooraf was verplaatst. De implicatie is pregnant: volgens de Amerikaanse centrale bank bleef DNB onder Duitse bezetting wél functioneren als legitiem financieel orgaan, terwijl de koloniaal-Indische tegenhanger geacht werd opgehouden te bestaan — op het moment dat haar volledige dekking in goud, deposito's en spaargelden verdween uit zicht.

Daarnaast springt de vermeende transactie van Rost van Tonningen aan Berlijn eruit. Waarom werd niet al het goud geëvacueerd naar New York, maar werd er juist 146 ton ter beschikking gesteld aan Berlijn? Het was exact het bedrag dat nodig was voor de onderbouwing van de Nederlandse gulden in bezettingstijd. Dit was geen vergissing of chaosbesluit: het wijst op vergaande financiële planning. Aanvullend bekend Wilhelmina kleur met de aanstelling van de fanatieke NSB-er Rost van Tonningen als bankpresident. De Nederlandsche Bank werd door de NSB-leiding gepositioneerd als functionele schakel in het Nazi-verrekeningssysteem, waarbij Nederland niet alleen als producent maar ook als crediteur en tussenstation fungeerde. Daarbij werkte DNB nauw samen met Oranje's NHM die de spil vormde van dit *Verrechnungssystem* met Berlijn. De leiding was zowel bankier als partijfunctionaris, met dus directe lijnen naar het Koninklijk Huis. Het besluit om juist deze 146 ton achter te laten toont aan dat tijdens de bezetting werd geëxperimenteerd met het 'breakeven'-systeem van Centrale Banken dat in Nederland, Engeland en Duitsland vrijwel tegelijkertijd werd ingevoerd. Geheel volgens de *Neuordnung* richtlijnen van de BIS in Bazel. [421]

Ten derde herschreef Oranje's gouverneur van DNB met één pennestreek de hele geschiedenis door zowel het koloniale goud als DNB reserves bij de Fed in New York in 2014 te boeken als "handelsoverschot". De term suggereert een overschot uit economische transacties, maar in werkelijkheid ging het om oude tegoeden van de voormalige kroonkolonie — tegoeden die, volgens het oude stelsel, dienden ter dekking van de Indische munt en daarmee onder andere het spaargeld en pensioenen van honderdduizenden Indonesiërs en Nederlanders. Dat deze post als niet als schuldtitel maar als overschot werd geboekt, toont dat het juridisch eigendom in handen lag van de bank zelf — die, tot 1948, een private NV was onder controle van Huis Oranje. Het 'overschot' werd dus keurig, maar stilzwijgend, overgemaakt aan de oude eigenaar. Geen herstelbetalingen. Geen pensioenen. Geen restitutie. Alleen een boekhoudkundige erkenning: Huis Oranje was altijd al eigenaar. Wilhelmina's standpunt bleef overeind dat eigendom nu eenmaal eigendom is, ook al gaat het over honderdduizenden levens. Dat werd bevestigd toen DNB de 60 ton die nog steeds in Zwitserland ligt, weigert te claimen. Het was en is namelijk juridisch geen eigendom van de bank van de Oranjes.[422]

Ten vierde werd hier via de boekhouding een krachtige illusie gecreëerd. De boeking in 2014 wekte namelijk de indruk dat het koloniale verleden eindelijk 'afgewikkeld' werd. Maar deze symbolische handeling maskeerde een veel grotere operatie: het grootste deel van het koloniale goud — zoals de naar schatting 40.000 ton uit Borneo — was reeds decennia eerder via SBC, BIS, Zürich en Liechtenstein witgewassen en stond elders op de bank. De boekhoudkundige actie van het overgebleven goud was geen reparatie van het verleden, maar een reparatie van de illusie ervan en geritualiseerde camouflage conform de hoge standaard van Huis Oranje. Het functioneerde als

---

[421] De genoemde 146,7 ton goud die tijdens de Duitse inval niet werd geëvacueerd naar New York, maar in Europa beschikbaar bleef, komt overeen met het bedrag dat Nederland in 1946 via de *Tripartite Gold Commission* teruggedeclareerde als "roofgoud". Van deze 146,7 ton bevond zich ongeveer 40 ton in Amsterdam ten tijde van de invasie; de resterende tonnen lagen opgeslagen bij de BIS in Bazel en bij Oranje's SBC in Zürich — de vaste *correspondent bank* van zowel de Oranje's Nederlandsche Bank (DNB) als dochter Javasche Bank (JB). Deze opslag betrof geen klassiek roofscenario, maar een juridisch-gecamoufleerde verplaatsing onder auspiciën van de BIS, die goedgekeurd moet zijn door Wilhelmina's DNB-president Meinoud Rost van Tonningen, die als overtuigd NSB-er volledig collaboreerde met het gezag. Het goud werd later deels aangetroffen in Merkers (in de vorm van staven en tandgoud), Frankfurt, Berlijn, en bij eerder genoemde Zwitserse banken. Het bedrag vormde de reserve die nodig was voor de gouddekking van de gulden tijdens bezettingstijd — een operationeel breakeven-experiment conform de BIS-richtlijnen voor de *Neuordnung*.

[422] Griselda Molemans baseerde zich op een document van de New York Fed van 17 juni 1945 van de grootste verzekeringsmaatschappijen in Nederlands-Indië voor ƒ 251,8 miljoen gulden aan levensverzekering had verkocht in 1938 die nooit werden uitbetaald omdat eigenaren hun eigendom niet konden aantonen omdat hun papieren tijdens de Japanse bezetting waren verdwenen. Hetzelfde was gebeurd met hun bankrekeningen.

rookgordijn: een discreet signaal dat alles nog steeds volgens plan liep werd hier bevestigd dat het systeem nog steeds werkte. En dat, ondanks onafhankelijkheidsverklaringen, revoluties en verdragen, via de ogenschijnlijk onschuldig ogende titel het eigendomsrecht van *al* het koloniale goud eindelijk ook officieel van Huis Oranje was. Het was namelijk allemaal een ‘handelsoverschot’.

Het is de perfecte illustratie van geheugenverlies. Er verschenen, ondanks opstand van een klokkenluider Griselda Meulemans over dit onrecht, nergens degelijke artikelen in de media. Sterker nog, ambtenaren verdedigde de onzin die in 2003 was gepresenteerd. De klokkenluider die het onrecht aan de kaak had gesteld werd vervolgens zelf belachelijk gemaakt in de Nederlandse media. Niemand had een nog een idee wat hier werkelijk gebeurde.

Het was de calvinistische variant van de strijd die Joods-Amerikaanse klokkenluider Karen Hudes parallel aan de overkant van de oceaan voerde vanaf 2014, nota bene in de functie van *Acting General Counsel* van de *International Bank for Reconstruction and Development* (het juridische hoofd van de Wereldbank) toen zij het bestaan van de Vaticaanse *Global Debt Facility* bekend maakte met maar liefst 1.715.000 ton goud. Ze werd, ondanks al haar volledig gelegaliseerde bewijsmateriaal en functie, totaal belachelijk gemaakt door de media en zelfs door de bank zelf. Het was een ongekende systeemstrijd tussen de twee machtigste partijen op deze planeet. En u heeft hem gemist. Geheugenverlies is een krachtig instrument.

Molemans strijd tegen geheugenverlies en geweigerde schadevergoeding

Griselda Molemans (geboren Griselda Edwien Visser, 1961) is onderzoeksjournalist en van moederszijde van Indisch-Molukse afkomst. In *Opgevangen in Andijvielucht* (2014) baseert zij zich onder meer op een rapport, *Netherlands Indies Money and Banking* (17 juni 1945), uit een groot archief in New York, waarin wordt beweerd dat in 1938 de zeventien grootste verzekeraars in Nederlands-Indië voor ƒ 251,8 miljoen aan levensverzekeringen verkochten, waarvan vele polissen niet konden worden opgeëist wegens verdwenen documenten tijdens de Japanse bezetting. (Java Post: “Indiëgangers hebben nog miljoenen tegoed”, 18 maart 2014. Op dezelfde dag verschijnt ook het artikel *Ontheemden uit Indonesië hebben nog miljoenen tegoed* door Lidy Nicolasen in de *Volkskrant*.)

Senioronderzoeker Peter Keppy van het NIOD reageerde in blogs, onder andere *"Griselda Molemans wekt valse hoop voor Indische-Nederlanders"* (23 januari 2019), in naam van medeonderzoekers van de overheid publiekelijk met scepsis: hij zei dat hij het onderzoek verwarrend vond en dat het slecht onderbouwd was. Hij was lid van de Commissie van Galen (1997–2000) geweest, die onderzoek had gedaan naar zogenaamd ‘rechtsherstel’ van eventuele tegoeden van Indische Nederlanders. Die commissie vond nooit dat soort bedragen en kreeg slechts in enkele tientallen gevallen de vergoedingen gekoppeld aan personen. Zij kenden blijkbaar deze documenten niet — een verloren gewaand los eindje dat als een boemerang terugkwam.

Dat was pijnlijk want Keppy had als auteur van het boek *Oorlogsschade, roof en rechtsherstel in Indonesië 1940–1957* (2006) ook zijn eer te verdedigen. De commissie wees destijds in haar wijsheid naar de in augustus 1945 uitgebroken Indonesische onafhankelijkheidsstrijd en de soevereiniteitsoverdracht van 1949, waarbij ook de stellingname over dit soort levensverzekeringen en banktegoeden als ‘afgewikkeld’ werd beschouwd. Dat was waarschijnlijk de reden geweest dat het *Haalbaarheidsonderzoek Indische Tegoeden – buitenlandse archieven* (2003) het net vóór de invasie weggesluisde goud of dat in de kruis van de FED van New York niet eens noemde (!).

Bij een aan te raden NPO 1-uitzending, "70 jaar bedrog over Indisch goud", op 14 augustus 2021 maakte Molemans expliciet dat het verzekeringsgeld uit Indië vlak voor de invasie van Batavia naar New York was gestuurd — en dat zij daar veel documenten van had. Daarnaast bleek ook het goud van de Javasche Bank daarheen te zijn gebracht, waarmee de tegoeden van de KNIL-militairen en pensioenen waren gedekt. Het transport bleek zeer geheim te zijn geweest, en bij vraag om uitleg bij het ministerie werd haar onderzoek actief gesaboteerd. De strekking was: de Nederlandse minister van Financiën destijds, Lieftinck (r. 1945–1952), wilde niet betalen, want de net genationaliseerde DNB kon als moedermaatschappij niet aansprakelijk worden gesteld. Er werd beweerd — en dat was blijkbaar altijd al de opzet geweest — dat Japan alles had gestolen.

Molemans was er daarnaast achtergekomen dat het goud (122 ton van de Javasche Bank) dat in 2014 door de Federal Reserve New York was verstuurd naar de DNB als 'handelsoverschot' was geboekt en uitgekeerd aan het Koninklijke Huis, als eigenaren van de bank destijds. Volgens haar berekeningen zijn de verdwenen tegoeden van verzekeraars en banken inmiddels opgelopen tot € 40 miljard (teruggerekend naar 1941:ƒ 5,62 miljard). Ze zet haar bevindingen onder andere op 4 oktober 2019 uit bij de Vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport in een Rondetafelgesprek. Zonder het zelf direct zo te benoemen, had Molemans hiermee een directe lijn blootgelegd tussen koninklijk eigendom, kapitaalvlucht en postkoloniaal geheugenverlies. (Bron: Indisch4ever, 14 augustus 2021)[423]

In 2022 werd Molemans mede-auteur van een onderzoek bij *Follow the Money* onder de prikkelende kop: *"Both the State and the royal family benefited from the earnings of Dutch East Indies 'comfort women'."* Hoewel de titel feitelijk gebaseerd was op een misvatting — het gouvernement **was** het Koninklijk Huis — bleek dat de schadevergoeding die Japan betaalde voor de dwangarbeid van deze vrouwen, rechtstreeks terechtkwam bij de NHM, waarin het Huis Oranje participeerde. Nu werd het wel erg persoonlijk.

De publieke afrekening liet niet lang op zich wachten. Op 9 maart 2024 publiceerde het *Algemeen Dagblad* een artikel waarin Molemans vertelde over haar ervaringen met seksisme bij *Studio Sport*, waar ze in de jaren 1990 werkte. Het verbaasde haar niets dat er op de redactie nog steeds een cultuur van seksuele intimidatie, racisme en structurele achterstelling heerste. In het artikel werd zij het *"neukertje van de chef"* genoemd. Diezelfde dag verscheen een blog op *FCUpdate.nl* met als kop: *"Het 'neukertje van de chef' doet boekje open…"*. Op dit blog stond ook het videofragment van de uitzending van *Veronica Inside* die diezelfde avond werd uitgezonden. Daar stelde Johan Derksen voor een miljoenenpubliek dat Molemans seks had gehad met Derksen's medewerker bij *Voetbal International* in ruil voor een baan. Zijn woorden: *"Die bijnaam zal ze niet gekregen hebben als er niks aan de hand was."* De implicatie was duidelijk. Touche?

Deze reeks publieke incidenten vormt een perfecte illustratie van wat geheugenverlies op systeemniveau kan aanrichten. Punt voor punt:

- Het Koninklijk Huis Oranje was en is formeel eigenaar van de Nederlandse kolonies, conform het Verdrag van Londen (1839), tenzij Wilhelmina geen dochter was van Willem III.
- Het Huis Oranje voerde en voeren als soeverein het oppergezag over de koloniën, inclusief de benoeming van gouverneurs en financiële instellingen zoals de NHM en de Javasche Bank. Zij waren dus eindverantwoordelijk tot 1948.

---

[423] https://www.roelbazuin.nl/project/indische_kwestie_molemans_comissie_vws_30092019.html (retrieved 23 7 2023, bron 144)

- Het Huis Oranje participeerde actief in Indische ondernemingen — niet alleen in de NHM en de Javasche Bank, maar vermoedelijk ook in de verzekeraars die verantwoordelijk zijn voor miljarden aan niet uitgekeerde schadevergoedingen.
- De aansprakelijkheid ligt niet bij de Nederlandse Staat, maar bij het Huis Oranje — tenzij die aansprakelijkheid bij de semi-nationalisatie van de DNB in 1948 is overgedragen, terwijl Wilhelmina of een van haar gevolmachtigden opdracht had gegeven tot de geheime transporten. In dat geval zou sprake zijn van een zuiver geval van oplichting.
- Hoewel Molemans inzet op rechtsherstel via de rechtbank, zal dat een uiterst moeizame weg blijken: het Huis Oranje stelt ultimo de gouverneurs en directeuren van DNB, de rechterlijke macht en het politieapparaat aan. De belangen zijn groter dan de € 40 miljard, want niet alleen zou ook de fraude aan het licht komen, maar ook zou een rechtsgang door onthulling van de massale participatie van Huis Oranje de illusie doorbreken dat er *geen* woekerwinsten waren gemaakt in Nederlands-Indië en elders.

Zou de spontane voormalig sportverslaggeefster en onderzoeksjournalist Molemans beseffen dat ze bezig is met een kaart onderin het kaartenhuis? Daar lijkt het niet op. Zo spannend.

Bijlage A: Mondiale prijzen aan de pomp en winstmarges oliemaatschappijen

Tabel: Prijzen benzine (1939)[424]

Landen/kolonie	**Consument**		**Oliemaatschappij**	
	Pomp, $/ton	Belasting, $/ton	Marge, $/ton	Marge. $/ton
VS (basisprijs)[425]	58,25	16,90	41,35	5,66
Westelijk halfrond				
Canada, Saskatoon	79,72	17,78	61,94	8,48
Brits-Honduras, Belize	85,85	25,45	60,40	8,27
Costarica, San José	136,13	44,46	91,67	12,56
Honduras, San Pedro Sula	122,64	40,16	82,48	11,30
Panama, Panama City	76,65	32,81	43,84	6,01
Nicaragua, Managua	119,57	30,66	88,91	12,18
Salvador, El Salvador	141,04	18,40	122,64	16,80
Mexico, Durango	46,60	19,01	27,59	3,78
Newfoundland, Saint John’s	88,91	27,59	61,32	8,40
Brits-Bermuda, Hamilton	63,77	22,07	41,70	5,71
Britse-West Indies, Barbados	98,73	51,20	47,53	6,51
VS-Cuba, Havana	92,98	20,24	72,74	9,96
Ned. West Indies, Curacao	67,76	20,24	47,52	6,51
Franse West Indies, Martinique	79,10	40,16	38,94	5,33
Haïti, Port-au-Prince	98,11	47,83	50,28	6,89
Argentina, Buenos Aires	62,85	13,80	49,05	6,72
Bolivia, La Paz	83,70	-	83,70	11,47
Brazil, Bahia	87,38	23,00	64,38	8,82
Chile, Santiago	99,95	44,46	55,49	7,60
Colombia, Cali	65,31	17,48	47,83	6,55
Ecuador, Quito	42,92	11,65	31,27	4,28
Peru, Lima	40,77	16,56	24,21	3,31
Uruguay, Montevideo	66,23	32,50	33,73	4,62
Venezuela, Maracaibo	36,79	-	36,79	5,04
Trinidad, Port-of-Spain	88,91	45,99	42,92	5,88
Europa				
Noorwegen, Oslo	89,83	32,50	57,33	7,85
Zweden, Lulea	91,06	28,13	62,93	8,62
Denemarken, Kopenhagen	80,64	33,73	46,91	6,43
België, Antwerpen	128,77	72,05	56,72	7,77
VK, London	94,74	44,76	49,98	6,85
Frankrijk, Lyon	96,27	48,44	47,83	6,55

[424] American oil operations abroad (1947), L. M. Fanning, P.220-223
[425] De VS staat niet in het overzicht van Fanning (1947). De federale regering hief $ 0,01 per gallon in de jaren 1920 en 1930 maar de staat en lokale overheid dus aanzienlijk meer.

Portugal, Lissabon	110,68	64,69	45,99	6,30
Duitsland, Berlijn	196,22	110,38	85,84	11,76
Polen, Warschau	119,57	33,73	85,84	11,76
Tsjechoslowakije, Brno	131,53	62,55	68,98	9,45
Oostenrijk, Innsbruck	152,07	71,44	80,63	11,05
Hongarije, Budapest	107,31	79,72	27,59	3,78
Italië, Rome	331,13	242,21	27,59	3,78
Joegoslavië, Belgrado	120,19	60,09	88,92	12,18
Roemenië, Boekarest	72,97	56,41	60,10	8,23
Zwitserland, Zürich	143,49	61,93	16,56	2,27
Bulgarije, Sofia	137,97	116,51	81,56	11,17
Griekenland, Athene	97,81	60,71	21,46	2,94
Azoren, St. Michael	122,64	85,54	37,10	5,08
Madeira, Funchal	120,80	68,68	37,10	5,08
Ierland, Dublin	98,11	33,73	52,12	7,14
Estland, Talin	162,50	113,44	49,06	6,72
Letland, Riga	131,84	66,53	65,31	8,95
Litouwen, Kaunas	196,84	47,52	149,32	20,45
Afrika				
Frans-Algerije, Algiers	85,85	36,79	49,06	6,72
Frans-Tunesië, Tunis	68,68	30,97	37,71	5,17
Canarische eilanden, Las Palmas	82,78	30,35	52,43	7,18
Brits-Egypte, Caïro	88,30	53,66	34,64	4,75
Liberia, Monrovia	141,04	30,66	110,38	15,12
Frans-Marokko, Casablanca	58,25	24,53	33,72	4,62
Brits-Nigeria, Lagos	142,26	49,67	92,59	12,68
Brits-Kenya, Nairobi	81,56	28,51	53,05	7,27
Portugees-Mozambique, Lour.	118,35	86,77	31,58	4,33
Portugees-Angola, Louanda	141,04	45,68	95,36	13,06
Brits-Zuid Afrika, Kaapstad	63,16	20,85	42,31	5,80
Overig Brits-Zuid Afrika, Durban	59,79	20,24	39,55	5,42
Midden Oosten				
Brits-Palestina, Jeruzalem	101,79	56,11	45,68	6,26
Frans-Syrië, Beirut	66,23	30,35	35,88	4,92
Iran, Teheran	34,34	13,18	21,16	2,90
Irak, Bagdad	73,28	38,94	34,34	4,70
Turkije, Ankara	161,88	76,96	84,92	11,63
Verre Oosten				
Brits-India, Delhi	125,09	41,70	83,39	11,42
Brits-Maleisië, Singapore	89,83	42,00	42,83	5,87
Brits-Birma, Rangoon	110,38	59,79	50,59	6,93
Brits-Ceylon, Colombo	98,11	55,19	42,92	5,88

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

China, Shanghai	65,61	21,77	43,84	6,00
Nederlands-Indië	136,44	79,71	56,73	7,77
Frans-Indochina, Saigon	85,85	21,77	64,08	8,77
Brits-Hong Kong	69,60	19,01	50,59	6,93
Japan, Yokohama	55,19	17,78	37,41	5,12
Filipijnen, Manila	92,90	31,27	61,63	8,44
Thailand, Bangkok	104,55	44,76	59,79	8,19
Australië, Adelaide	87,07	37,41	49,66	6,80
Nieuw-Zeeland, Wellington	91,98	49,06	42,92	5,88

Tabel: Prijzen kerosine (1939)

Landen/kolonie	**Consument**		**Oliemaatschappij**	
	Pomp, $/ton	Belasting, $/ton	Marge, $/ton	Marge. $/ton
VS (basisprijs)	58,25	16,90	41,35	5,66
Westelijk halfrond				
Canada, Saskatoon	59,42	0,00	59,42	8,14
Brits-Honduras, Belize	79,71	10,12	69,59	9,53
Costa Rica, San José	104,24	33,44	70,80	9,70
Honduras, San Pedro Sula	137,93	72,89	65,04	8,90
Panama, Panama City	42,56	5,82	36,74	5,03
Nicaragua, Managua	94,06	27,87	66,19	9,07
Salvador, El Salvador	120,71	44,16	76,55	10,49
Mexico, Durango	30,96	0,00	30,96	4,24
Newfoundland, Saint John’s	64,36	23,00	41,36	5,67
Brits-Bermuda, Hamilton	110,02	4,59	105,43	14,44
Britse-West Indies, Barbados	107,61	27,02	80,59	11,04
VS-Cuba, Havana	79,74	43,82	35,92	4,92
Ned. West Indies, Curacao	52,39	0,00	52,39	7,18
Franse West Indies, Martinique	53,64	13,80	39,84	5,46
Haïti, Port-au-Prince	84,31	32,44	51,87	7,10
Argentina, Buenos Aires	46,27	0,00	46,27	6,34
Bolivia, La Paz	74,47	0,00	74,47	10,20
Brazil, Bahia	55,47	12,87	42,60	5,84
Chile, Santiago	64,58	32,83	31,75	4,35
Colombia, Cali	54,22	0,00	54,22	7,43
Ecuador, Quito	58,25	0,00	58,25	7,98
Peru, Lima	23,00	0,00	23,00	3,15
Uruguay, Montevideo	44,10	0,00	44,10	6,04
Venezuela, Maracaibo	24,53	0,00	24,53	3,36
Trinidad, Port-of-Spain	61,32	0,00	61,32	8,40
Europa				

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Noorwegen, Oslo	50,57	0,61	49,96	6,84
Zweden, Lulea	64,65	0,00	64,65	8,86
Denemarken, Kopenhagen	42,60	0,00	42,60	5,84
België, Antwerpen	107,61	45,88	61,73	8,46
VK, London	67,51	2,56	64,95	8,90
Frankrijk, Lyon	89,88	49,25	40,63	5,57
Portugal, Lissabon	59,47	18,67	40,80	5,59
Duitsland, Berlijn	145,14	91,80	53,34	7,30
Polen, Warschau	110,65	15,26	95,39	13,07
Tsjechoslowakije, Brno	77,54	35,52	42,02	5,76
Oostenrijk, Innsbruck	69,61	15,30	54,31	7,44
Hongarije, Budapest	58,19	36,72	21,47	2,94
Italië, Rome	288,56	208,88	79,68	10,92
Joegoslavië, Belgrado	122,56	75,47	47,09	6,45
Roemenië, Boekarest	28,79	8,60	20,19	2,77
Zwitserland, Zürich	78,23	7,68	70,55	9,66
Bulgarije, Sofia	76,53	36,40	40,13	5,50
Griekenland, Athene	99,87	70,48	29,39	4,03
Azoren, St. Michael	70,50	20,89	49,61	6,80
Madeira, Funchal	75,52	21,42	54,10	7,41
Ierland, Dublin	-	-	-	onbekend
Estland, Talin	40,00	6,13	33,87	4,64
Letland, Riga	42,93	9,18	33,75	4,62
Litouwen, Kaunas	116,27	64,74	51,53	7,06
Afrika				
Frans-Algerije, Algiers	66,64	30,64	36,00	4,93
Frans-Tunesië, Tunis	41,95	9,51	32,44	4,44
Canarische eilanden, Las Palmas	70,56	13,83	56,73	7,77
Brits-Egypte, Caïro	27,17	5,52	21,65	2,97
Liberia, Monrovia	110,02	24,44	85,58	11,72
Frans-Marokko, Casablanca	54,89	12,12	42,77	5,86
Brits-Nigeria, Lagos	119,59	19,77	99,82	13,67
Brits-Kenya, Nairobi	79,24	10,14	69,10	9,47
Portugees-Mozambique, Lour.	48,24	12,23	36,01	4,93
Portugees-Angola, Louanda	124,77	43,56	81,21	11,12
Brits Zuid Afrika, Kaapstad	29,74	0,00	29,74	4,07
Rest Brits-Zuid Afrika, Durban	30,66	0,00	30,66	4,20
Midden Oosten				
Brits-Palestina, Jeruzalem	45,10	9,51	35,59	4,88
Frans-Syrië, Beirut	46,32	14,09	32,23	4,42
Iran, Teheran	29,74	13,20	16,54	2,27
Irak, Bagdad	30,06	2,45	27,61	3,78

Verre Oosten				
Brits-India, Delhi	125,09	41,70	83,39	11,39
Brits-Maleisië, Singapore	89,83	42,00	42,83	5,87
Brits-Birma, Rangoon	110,38	59,79	50,59	6,93
Brits-Ceylon, Colombo	98,11	55,19	42,92	5,88
China, Shanghai	65,61	21,77	43,84	6,01
Nederlands-Indië	136,44	79,71	56,73	7,77
Frans-Indochina, Saigon	85,85	21,77	64,08	8,78
Brits-Hong Kong	69,60	19,01	50,59	6,93
Japan, Yokohama	55,19	17,78	37,41	5,12
Filipijnen, Manila	92,90	31,27	61,63	8,44
Thailand, Bangkok	104,55	44,76	59,79	8,19
Australië, Adelaide	87,07	37,41	49,66	6,80
Nieuw-Zeeland, Wellington	91,98	49,06	42,92	5,88

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Bijlage B: private oorlogsproductie VS, 1942-1945

Tabel: top 45 VS oorlogsproductie 1942-1945[426]

#	Bedrijf	Mld.	
1	General Motors, trucks, tanks, aircraft parts	13,3	
2	Curtiss-Wright, aircraft engines	10,1	schatting
3	Ford Motor Company, trucks, aircraft	3,9	
4	Convair, aircraft	3,9	
5	Douglas Aircraft Company, aircraft	3,8	
6	United Aircraft, aircraft parts	3,8	
7	Bethlehem Steel, ships	3,8	
8	Chrysler, tanks, electronics, trucks	3,5	
9	General Electric, electrical parts, engines	3,3	
10	Lockheed Corporation, aircraft	3,2	
11	North American Aviation, aircraft	3,1	
12	Boeing, aircraft	3,0	
13	AT&T Corporation, telephones	2,7	
14	Glenn L. Martin Company, aircraft	2,5	
15	DuPont, chemicals, ammunition, atomic bomb parts	2,2	
16	U.S. Steel, steel	2,0	
17	Bendix Aviation, aircraft parts	1,9	
18	Packard, aircraft engines	1,8	
19	Sperry Corporation, electronics	1,7	
20	Kaiser Shipyards, ships	1,7	
21	Westinghouse Electric Company, parts	1,6	
22	Grumman, aircraft	1,5	
23	Newport News Shipbuilding, ships	1,5	
24	Republic Aviation, aircraft	1,4	
25	Bell Aircraft, aircraft	1,3	
26	Todd Shipyards, ships	1,3	
27	Nash-Kelvinator, parts	1,2	
28	Studebaker, trucks	1,1	
29	Consolidated Steel Corporation, warships	1,1	
30	Goodyear Tire and Rubber Company, tires	1,1	
31	SONJ, gasoline & oil	1,0	
32	Avco, aircraft parts	1,0	
33	International Harvester, trucks	1,0	
34	American Locomotive Company, tanks	1,0	
35	Western Cartridge Company, ammunition	1,0	
36	American Car and Foundry Company, tanks	0,9	
37	United States Rubber Company, rubber parts	0,9	
38	Continental Motors, Inc., aircraft parts	0,9	
39	Sunoco, gasoline & oil	0,9	
40	Baldwin Locomotive Works, tanks	0,9	

[426] *The Weapons Acquisition Process: An Economic Analysis* (1962), M.J. Peck & F.M. Scherer, P. 108–109 & 619–620. Blauw zijn schattingen.

41	Pressed Steel Car Company, tanks	0,8
42	Permanente Metals, ships, incendiary bombs	0,8
43	RCA, radios	0,8
44	Caterpillar Inc., tanks	0,8
45	Allis-Chalmers, parts	0,8
	Totaal	101,7

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Bijlage C: bronnen

Oranje's kroonkolonie Nederlands-Indië als reservoir van spotgoedkope arbeid

1. Heijting, H.G. – *De koelie-wetgeving voor de buitengewesten van Nederlandsch-Indië* (1925)
2. Frisart, R. – *Miljarden stroomden van Indië naar Nederland* (update 2024), historiek.net/miljarden-stroomden-van-indie-naar-nederland/148633/ (24 juli 2023, b 222)
3. Vicq, A. de et al. – *Kolonisatie Nederlands-Indië droeg sterk bij aan privaat vermogen* (2022) in *ESB*, esb.nu/kolonisatie-nederlands-indie-droeg-sterk-bij-aan-privaat-vermogen/ (16 oktober 2025, bron 223)

Gedwongen arbeid onder het gouvernement

1. Rossum, M. van – *The Carceral Colony: Colonial Exploitation, Coercion, and Control in the Dutch East Indies, 1810s–1940s* (2018)
2. Fowler, J.A. – *Netherlands East Indies and British Malaya: A Commercial and Industrial Handbook* (1923)
3. Li, T. – *The Price of Un/freedom: Indonesia's Colonial and Contemporary Plantation Labour Regimes* (2017)
4. Taylor, N. – *Cinchona in Java: The Story of Quinine* (1945)
5. Sumitha, S. – *Bringing In, Living In, Falling Out: Labour Market Transitions of Indian Plantation Sector, A Survey* (2012)
6. Bosma, U. – *The Sugar Plantation in India and Indonesia: Industrial Production 1770–2010* (2013)
7. Varma, N. – *Coolies of Capitalism: Assam Tea and the Making of Coolie Labour* (2017)
8. Kamp, A.F. – *De standvastige tinnen soldaat, 1860–1960, N.V. Billiton Maatschappij* (1960), p. 97
9. Ruiter, P. de – *Het mijnwezen in Nederlands-Oost-Indië, 1850–1950* (2018), p. 106–107, 167
10. Chakraborty, S. – *Labourers Worst Hit as India's Only Cinchona Plantation in North Bengal Plunges into Crisis* (2021), newsclick.in/labourers-worst-hit-india-cinchona-plantation-north-bengal-plunges-crisis (16 oktober 2025, b 224)
11. *"Ombilinmijn Sumatra"* – nl.wikipedia.org/wiki/Ombilinmijn (16 oktober 2025, b 225)

De opkomst van de opium gedreven plantage-mijnbouw economie van Maleisië

1. Ho, T.M. – *Ipoh: When Tin Was King* (2014)
2. Vlieland, C.A. – *A Report on the 1931 Census and on Certain Problems of Vital Statistics, British Malaya* (1932)
3. Kaur, A.N. – *Plantation Systems, Labour Regimes and the State in Malaysia, 1900–2012* (2014) op Wiley Online Library, doi.org/10.1111/joac.12061

Contractarbeid, schuldslavernij en koloniale imperialistische expansie

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

1. Anatona, A. – *Between Laborer and Slave: The Fate of Contract Coolies in Colonial East Sumatra Plantation* (2024), algemeen
2. Beurden, A.I.J.P. van – *De Indische 'goldrush', goudmijnbouw en Nederlands beleid in Noord Celebes* (1986), in *Imperialisme in de marge*, red. J. van Goor, p. 180–216
3. Burgers, H. – *Hoofdstuk III: Indonesië en het Nederlandse koloniale bestuur* (2010), in *De garoeda en de ooievaar*

De 'vrije' Indische en Maleisische 'volksnijverheid' in de eerste helft van de 20ste eeuw

1. Lindblad, J.Th. – *Westers en niet-westers economisch gedrag in Zuid-Oost Kalimantan, c. 1900–1940* (2024), algemeen

Contractarbeid in andere Nederlandse (kroon)kolonies

1. Francis, W. – *Labour in the South African Gold Mines 1911–1969* (1972), algemeen
2. Yap, M., Man, D.L. – *Colour, Confusion and Concessions* (1996), algemeen
3. Harris, K.L. – *Indentured Coolie Labours in South Africa: The Indian and Chinese Schemes in Comparative Perspective* (2013), algemeen
4. Hughes, H. – *The Coolies Will Elbow Us Out of the Country: African Reactions to Indian Immigration in the Colony of Natal, South Africa* (2007) op ResearchGate, doi.org/10.1179/174581807X224588
5. Laer, R. van – *Arbeidsverhoudingen in Zuid-Afrika I: Ontstaan en Ontwikkeling van een Discriminatie* (1979/1980) op DBNL, dbnl.org/tekst/_str008197901_01/_str008197901_01_0052.php
6. Bergh, J.S. – *White Farmers and African Labourers in the Pre-industrial Transvaal* (2010) op Scielo uit *Historia*, scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0018-229X2010000100002 (16 oktober 2025, b 226)
7. Denoon, J.M. – *The Transvaal Labour Crisis, 1901–1906* (1967), p. 481–494, in *The Journal of African History* (1967), Cambridge University Press
8. *Diamonds and Migrant Labour in South Africa, 1869–1910*, britishempire.co.uk/maproom/southafrica/southafricamigrantlabour.htm (16 oktober 2025, b 227)
9. *The History of Migrant Labour in South Africa* – sahistory.org.za/article/history-migrant-labour-south-africa (16 oktober 2025, b 228)
10. *Javaanse emigratie naar Suriname* – javaansemigratie.nl/geschiedenis/ (16 oktober 2025, b 229)
11. *Javaanse contractarbeid website* – javaansecontractarbeidvertelt.nl/ (16 oktober 2025, b 230)
12. *Collectie Contractarbeid Gemeente Amsterdam* – openresearch.amsterdam/nl/page/96996/contractarbeid (16 oktober 2025, b 231)
13. *"Contractarbeid"* – nl.wikipedia.org/wiki/Contractarbeid (16 oktober 2025, b 232)

Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij en exploitatie van Indië

Vertaling van de rest van het Gedenkboek der Nederlandsche Handel-Maatschappij (1924)

1. *Gedenkboek der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (1924), algemeen
2. Verrijn Stuart, G.M. – *Het Bankwezen in de Nederlandsche Koloniën* (1934), algemeen
3. Krüsemann, B. – *Sabang: haven in de rimboe. Analyse van een kolenstation en zeehaven in 1890–1941* (2015), studenttheses.universiteitleiden.nl/handle/1887/34695 (16 oktober 2025, b 233)
4. Oort, M. van – *De Nederlandsche Handel Maatschappij op het wereldtoneel* (2013), essay.utwente.nl/fileshare/file/64051/BSc_Max_van_Oort.pdf (16 oktober 2025, b 234)
5. *Zuid-Afrikaanse Republiek* – en.wikipedia.org/wiki/South_African_Republic (16 oktober 2025, b 235)
6. *Nederlandsch-Indische Escompto Maatschappij (NIEM)* – en.wikipedia.org/wiki/Nederlandsch-Indische_Escompto_Maatschappij (16 oktober 2025, b 236)
7. *Borsumeij gebouw* – yogifajri.blogspot.com/2017/01/borsumij-building-only-legacy-of-jfl.html (16 oktober 2025, b 237)
8. *"Balthasar Heldring"* – nl.wikipedia.org/wiki/Balthasar_Heldring (24 juli 2023, b 238)
9. *"Balthazar Heldring"* – nl.wikipedia.org/wiki/Balthazar_Heldring (16 oktober 2025, b 239)

De globale expansie van Oranje's Nederlandsche Handel-Maatschappij (1890–1945)

1. Teeuwen, D. – *Opium in Dutch East-India* (2007, revisie 2015), algemeen
2. Schmidt, C. – *Over de rijkdom van het Oranjehuis* (1988), algemeen
3. *De Oranjes profiteerden van geld verdiend door troostmeisjes* (2022), ftm.nl/artikelen/de-oranjes-profiteerden-van-geld-verdiend-door-troostmeisjes (23 juli 2024, b 240)
4. *Indische kwestie – Griselda Molemans – Rondetafelgesprek VWS (30 september 2019)* – roelbazuin.nl/project/indische_kwestie_molemans_comissie_vws_30092019.html (16 oktober 2025, b 241)
5. *Koloniale periode Indonesië* – indonesia-investments.com/culture/politics/colonial-history/item178 (24 juli 2023, bron 141)
6. *61 miljard goud in Zwitserse kluizen* – businessinsider.nl/zeg-maar-dag-tegen-2-miljard-euro-ges... (23 juli 2024, b 242)
7. *Effecten ethische politiek* – nitroburner.nl/astaga/indonesie-tijdlijn/index.htm (24 juli 2023, b 243)

Oranje's rederijmonopolie op Nederlands-Indië en de rest van de wereld

1. Janssen, M. – *Den Haag stak miljoenen in de redding van de Zuid-Amerika Lijn* (update 2024), historischnieuwsblad.nl/ernst-heldring-en-de-zuid-amerika-lijn/ (24 juli 2023, b 244)
2. *Vloot Nederland-Zuidelijke Afrika* – vns-voe.nl/MENU05_REI/M0566RVHall.html (16 oktober 2025, b 245)

3. *“Koninklijke Hollandsche Lloyd (KHL)”* – nl.wikipedia.org/wiki/Koninklijke_Hollandsche_Lloyd (24 juli 2023, b 246)
4. *“Van Nievelt Goudriaan & Co Scheepvaartmaatschappij B.V.”* – theshipslist.com/ships/lines/nigoco.shtml (24 juli 2023, b 247)
5. *“Koninklijke Java-China Paketvaart Lijnen (KJCPL)”* – nl.wikipedia.org/wiki/Koninklijke_Java-China-Paketvaart_Lijnen (24 juli 2023, b 248)
6. *“P&O Nedlloyd”* – en.wikipedia.org/wiki/P%26O_Nedlloyd (24 juli 2023, b 249)

Oranje’s enorme Aziatische opiumimperium

Introductie

1. Wiselius, J.A.B. – *Een bezoek aan Manila en omstreken* (1876), algemeen
2. Wiselius, J.A.B. – *De Opium in Nederlandsch- en Britsch-Indië: oeconomisch, critisch, historisch* (1888), p. 6, 20
3. Kol, H.H. van – *Weg met het Opium* (1912), p. 16
4. Zegers, J.L. – *Het opium-vraagstuk in Nederlandsch Oost-Indië* (1890), p. 164
5. Vanvugt, E. – *Wettig Opium* (1995), p. 198, 294–299, 320, 340, 353
6. Schmidt, J. – *From Anatolia to Indonesia* (1998), p. 55, 147
7. Derks, H. – *History of the Opium Problem. The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), algemeen
8. *“Bunge Global”* – en.wikipedia.org/wiki/Bunge_Global (16 oktober 2025, b 250)

De creatie van koloniale Aziatische opiummonopolies

1. Vanvugt, E. – *Wettig Opium* (1995), p. 392
2. Derks, H. – *History of the Opium Problem* (2012), p. 372
3. Thilly, P. – *Opium’s Reverse Course: A Story of Shifting Winds* (2022), algemeen
4. Marshall, J. – *Opium and the Politics of Gangsterism in Nationalist China, 1927–1945* (1976), p. 19
5. Freixa, F., Soler, P.A. – *Historic-cultural and Socioeconomic Aspects*, in *Toxicomanias: A Multidisciplinary Approach* (1981/2012, vertaald en geredigeerd), algemeen
6. Windle, J. – *Insights for Contemporary Drug Policy: A Historical Account of Opium Control in India and Pakistan* (2011) op ResearchGate, doi.org/10.1007/s11417-011-9104-0
7. Maddison, A. – *Contours of the World Economy I–2030AD* (2007), p. 379, tabel A.4., rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2020 (16 oktober 2025, b 251)
8. Collins, G. – *Diana Kim on the Opium Industry in Colonial Southeast Asia* (2020), asiaexpertsforum.org/diana-kim-opium-industry-colonial-southeast-asia/ (24 juli 2023, b 252)

9. McCoy, A.W. – *Interim Draft Final Report: Historical Review of Opium/Heroin Production*, druglibrary.org/schaffer/heroin/historic.htm (24 juli 2023, b 253)

10. Motte, E.N. La – *The Opium Monopoly*, Shanghai, druglibrary.org/schaffer/history/om/om9.htm (24 juli 2023, b 254)

11. *"Geschiedenis van opium in China"* – en.wikipedia.org/wiki/History_of_opium_in_China (24 juli 2023, b 255)

12. *"Japans opiumbeleid in Taiwan"* – en.wikipedia.org/wiki/Japanese_opium_policy_in_Taiwan_(1895%E2%80%931945) (24 juli 2023, b 256)

Ontwikkeling en expansie van het Nederlands-Indische Opiumregiesysteem (1894–1911)

1. Kol, H.H. van – *Weg met het Opium* (1912), p. 11–14

2. Derks, H. – *History of the Opium Problem. The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), p. 332, 339, bijlage 5

3. Jong, J. de – *Pacht, profijt en ethische principes: opium in Indië rond 1900* (1997) op Academia.edu (16 oktober 2025), https://www.academia.edu/80083903/Pacht_profijt_en_ethische_principes_Opium_in_Indi%C3%AB_rond_1900

4. Aspinall, C., Eng, P. – *Small-Scale Mining in Indonesia* (2001), iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/G00725.pdf (16 oktober 2025, b 257)

5. Vanvugt, E. – *Nederland runde eeuwenlang een drugskartel (en betaalde er zijn oorlogen mee)* (2017), decorrespondent.nl/7514/nederland-runde-eeuwenlang-een-drugskartel-en-betaalde-er-zijn-oorlogen-mee/2864549513826-9cf3bcd8 (24 juli 2023, b 258)

6. *"Nederlandse invasie op Bali"* – en.wikipedia.org/wiki/Dutch_intervention_in_Bali_(1906) (24 juli 2023, b 259)

Verdere expansie van de lucratieve opiumregie in Nederlands-Indië tussen 1912 en 1928

1. Derks, H. – *History of the Opium Problem. The Assault on the East* (2012), p. 340–341, 351

2. Vanvugt, E. – *Wettig Opium* (1995), p. 386, 389, 399, 402

3. Aspland, G. – *Fixing the Blame for the Opium Evil* (1925) op JSTOR, jstor.org/stable/45330855?seq=3

4. Teeuwen, D. – *Government Monopolies in Dutch East-India: Opiumregie* (2007), indonesia-dutchcolonialheritage.nl/Special%20Subjects/Opium%20in%20Dutch-East-India.pdf (16 oktober 2025, b 260)

5. Council on Chemical Abuse – *Nicotine is extremely addictive and marketed towards teenagers*, cocaberks.org/nicotine-as-addictive-as-heroin-and-marketed-to-teens/ (16 oktober 2025, b 261)

Het opium doordrenkte regime van Nationalistisch China, 1911–1937

1. Marshall, J. – *Opium and the Politics of Gangsterism in Nationalist China, 1927–1945* (1976) op ResearchGate, doi.org/10.1080/14672715.1976.10404414

Oranje's sleutelrol van de medicalisering van opiaten via de League of Nations, 1919–1939

1. Rush, J.R. – *Opium in Java: A Sinister Friend* (1985), algemeen
2. Vanvugt, E. – *Wettig Opium* (1995), p. 260, 263
3. Derks, H. – *History of the Opium Problem* (2012), p. 317, 570–572
4. Velden, B.N. van der – *De Opiumregie in Nederlands-Indië* (1937), p. 45, 47
5. Kort, M. de – *Between Patient and Delinquent* (1995), p. 66, 98–110
6. Leuw, E., Marschall, I.H. – *Between Prohibition and Legalization: The Dutch Experiment in Drug Policy* (1994), algemeen
7. Goldsmith, M. – *The Trail of Opium* (1939), p. 189–191
8. Wahid, A. – *From Revenue Farming to State Monopoly: The Political Economy of Taxation in Colonial Indonesia, Java ca. 1816–1942* (2013), p. 153
9. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 88
10. Scheltema, J.F. – *The Opium Trade in the Dutch East Indies* (1907) in *The American Journal of Sociology*, journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/211563
11. Chandra, S. – *What the Numbers Really Tell Us about the Decline of the Opium Regie* (2000) op ResearchGate, doi.org/10.2307/3351498
12. Pacurucu-Castillo, F. et al. – *World Opioid and Substance Use Epidemic: A Latin American Perspective* (2019) op ResearchGate, doi.org/10.1176/appi.prcp.20180009
13. Permanent Central Opium Board – *Control of Opium and Other Dangerous Drugs* (1942) in *Nature*, doi.org/10.1038/150370a0
14. *Opium Committee – Representation of Netherlands*, archives.ungeneva.org/opium-committee-representation-of-netherlands/download (24 juli 2023, b 262)
15. *Advisory Committee on Traffic in Opium and Other Dangerous Drugs, Report to the Council on the Work of the Twenty-Third Session* (1938), digitallibrary.un.org/record/1297483/files/unodc0127e.pdf (24 juli 2023, b 263)
16. *United Nations Economic and Social Council (1946), Commission on Narcotic Drugs, Summary Record of the Fourth Meeting*, digitallibrary.un.org/record/832980/files/E_C.S.7_25-EN.pdf (24 juli 2023, b 264)
17. *Twenty Years of Narcotics Control under the United Nations* (1966), unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1966-01-01_1_page002.html (24 juli 2023, b 265)
18. *Agreement concerning the Manufacture of, the Internal Trade in, and the Use of Prepared Opium, with Protocol and Final Act* (1925/1928), mfaic.gov.kh/wp-content/uploads/2019/01/Ministry-of-Foreign-Affairs-and-International-Cooperation-201901-1792.pdf (24 juli 2023, b 266)
19. *Inventaris van het archief van het Nederlandse Gezantschap in de Verenigde Staten van Amerika, 1814–1940* (1946), Nationaal Archief, Den Haag, toegang 2.05.13, inv.nrs. 474 en 475

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

20. *Nationaal Archief, Den Haag, Consulaat Teheran / Gezantschap in Iran (Teheran)*, toegang 2.05.230, inventarisnummer 85

21. Teeuwen, D. – *Opium in Dutch East-India: A Government Opium Monopoly, Called "Opium Regie"*, indonesia-dutchcolonialheritage.nl/IndInstutions/OpiumDutchEastIndia.pdf (24 juli 2023, b 267)

22. Luijk, E. van, Ours, J. van – *The Effect of Government Policy on Drug Use: Java, 1875–1904* (2001) op PubMed, PMID: 18468008

23. Pinsky, D. – *Facts and Myths: Opium and Morphine Use in Nineteenth Century America* (2018), drdrew.com/2018/facts-myths-opium-morphine-use-nineteenth-century-america/ (24 juli 2023, b 268)

24. Trickey, E. – *Inside the Story of America's 19th-Century Opiate Addiction* (2018), smithsonianmag.com/history/inside-story-americas-19th-century-opiate-addiction-180967673/ (24 juli 2023, b 269)

25. *Report to the Secretary of State on the Second International Opium Conference by the American Delegates: Hamilton Wright, Lloyd Bryce, Gerrit John Kollen* (2019), history.state.gov/historicaldocuments/frus1913/d229 (24 juli 2023, b 270)

26. *Opiaatverslaving in jaren 1920 in de VS*, saturdayeveningpost.com/2016/09/prohibition-opiate-addiction-roaring-20s/ (24 juli 2023, b 271)

27. Wright, Q. – *The Opium Conferences* (1925) in *The American Journal of International Law*, doi.org/10.2307/2188887

28. Moulin, D. de – *De Dienst der Volksgezondheid in Nederlandsch-Indië; een terugblik* (1986), ntvg.nl/artikelen/de-dienst-der-volksgezondheid-nederlandsch-indie-een-terugblik (24 juli 2023, b 272)

29. Chandra, S. – *Economic Histories of the Opium Trade*, University of Pittsburgh, eh.net/encyclopedia/economic-histories-of-the-opium-trade/ (24 juli 2023, b 273)

30. *"Hamilton Wright"* – en.wikipedia.org/wiki/Hamilton_Wright (24 juli 2023, b 274)

31. *"Internationale Opium Conventies"* – en.wikipedia.org/wiki/International_Opium_Convention (24 juli 2023, b 275)

32. *"League of Nations / Volkerenbond"* – en.wikipedia.org/wiki/League_of_Nations (16 oktober 2025, b 276)

33. *"Chemische Fabriek 'Naarden' NV"* – en.wikipedia.org/wiki/Quest_International (24 juli 2023, b 277)

34. *"Geschiedenis van Heroïne"* – en.wikipedia.org/wiki/Heroin#History (24 juli 2023, b 278)

35. *"Laudanum"* – nl.wikipedia.org/wiki/Laudanum (24 juli 2023, b 279)

36. *"Merck familie"* – en.wikipedia.org/wiki/Merck_family (24 juli 2023, b 280)

De opkomst van de 'medische' opiatenmarkt in Nederlands-Indië

1. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), p. 579

2. Vanvugt, E. – *Wettig Opium* (1995), p. 401
3. Mol van Otterloo, A. de – *De opiumschuiver in het hospitaal* (1933), p. 4–19, 161
4. Doorn, J.A.A. – *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (1996), p. 154
5. Doel, H.W. van den – *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (1996), p. 41–42
6. Maassen, H. – *Van drooglegging naar methadon* (2006), medischcontact.nl/actueel/laatste-nieuws/artikel/van-drooglegging-naar-methadon (16 oktober 2025, b 281)
7. UN Office on Drugs and Crime – *The Shanghai Opium Commission* (2009), unodc.org/unodc/en/frontpage/this-day-in-history-the-shanghai-opium-commission-1909.html (24 juli 2023, b 282)
8. *"Nederlandsche Cocaïnefabriek"* – en.wikipedia.org/wiki/Nederlandsche_Coca%C3%AFnefabriek (24 juli 2023, b 283)

De werkelijke opiumcijfers en -winsten van Nederlands-Indië

1. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), p. 341

Cash-Crops: Cocaïne

De westerse (her)ontdekking van coca

1. Grisaffi, T. – *A brief history of coca: From traditional use to the cocaine economy, working paper* (2021), p. 3–4, 9, research.reading.ac.uk/coca-cocaine-bolivia-peru/wp-content/uploads/sites/127/2021/07/A-history-of-coca-Grisaffi-Website-V2.pdf (16 oktober 2025, b 284)

Ontwikkeling van de wereldmarkt voor farmaceutisch geproduceerde cocaïne

1. Bosman, H.H. – *The history of the Nederlandsche Cocaïne Fabriek and its successors* (2012), p. 43–46, 48–55, 59, 68, 159
2. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), p. 344–345
3. Bosman-Jelgersma, H.A. – *Poeders, pillen en patiënten* (1983), p. 128
4. Gootenberg, P. (ed.) – *Cocaine: Global Histories* (1999), p. 131, Taylor & Francis Group, doi.org/10.4324/9780203026465
5. Musto, D.F. – *International traffic in coca through the early 20th century* (1998) op ScienceDirect, doi.org/10.1016/S0376-8716(97)00157-9
6. Bos, A. – *The history of licit cocaine in the Netherlands* (2006) in *De Economist 154*, Springer, doi.org/10.1007/s10645-006-9031-0

Hoe Oranje's Nederland wereldspeler wordt op de mondiale cocaïne-markt

1. Bosman, H.H. – *The history of the Nederlandsche Cocaïne Fabriek and its successors* (2012), p. 59, 65, 67, 165–176

2. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), p. 345

3. *“Karl Merck”* – second.wiki/wiki/karl_merck (24 juli 2023, b 285)

4. *“Hoechst”* – de.wikipedia.org/wiki/Hoechst (16 oktober 2025, b 286)

5. *“Albert Knoll”* – de.wikipedia.org/wiki/Albert_Knoll_(Chemiker) (16 oktober 2025, b 287)

De VS: Onbetrouwbare cijfers, farmaceuten, overheden en drugsdealers als artsen en maffioso

1. Bosman, H.H. – *The history of the Nederlandsche Cocaïne Fabriek and its successors* (2012), p. 160

2. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), p. 346, 577–583

3. Derks, H. – *Verslaafd aan Opium* (2015), p. 130

4. Topik, S. et al. (ed.) – *From Silver to Cocaine: Latin American Commodity Chains and the Building of the World Economy, 1500–2000* (2006), p. 326 – op JSTOR, doi.org/10.2307/j.ctv125jnbx

5. Roersch van der Hoogte, A. – *Thesis: Colonial Agro-Industrialism: Science, Industry and the State in the Dutch Golden Alkaloid Age, 1850–1950* (2015), dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/323947/roersch.pdf?sequence=1

Het door de NCF geleidde mondiale cocaïne kartel (1914–1950)

1. Bosman, H.H. – *The history of the Nederlandsche Cocaïne Fabriek and its successors* (2012), p. 161–163, 206

2. Woude, C.M. van der – *Wilhelmina: De biografie* (2018), algemeen

3. *Nederlandsche Cocaïnefabriek en Chemische Fabriek Naarden* in *Pharmaceutisch Weekblad voor Nederland* (1939), p. 796–803

4. *Reclame Novocain van Farbwerke vorm Meister Lucius & Brüning – Hoechst am Main* – nationaalfarmaceutischmuseum.nl/collectie/item/248 (24 juli 2023, b 288)

5. *“Procaïne”* – nl.wikipedia.org/wiki/Procaïne (24 juli 2023, b 289)

6. *“Zwitsal”* – nl.wikipedia.org/wiki/Zwitsal (16 oktober 2025, b 290)

De opkomst van Japan als cocaïne productie- en consumptieland

1. Musto, D.F. – *International traffic in coca through the early 20th century* (1998) op ScienceDirect, doi.org/10.1016/S0376-8716(97)00157-9

De Verenigde Staten als supermarkt voor medische, recreatieve en illegale cocaïne

1. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600–1950* (2012), p. 569

2. *“George W. Merck”* – en.wikipedia.org/wiki/George_W._Merck (24 juli 2023, b 291)

Productie en afzet voor de mondiale illegale groeimarkt in de jaren 1930

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

1. *“Geschiedenis van Shanghai”* – en.wikipedia.org/wiki/History_of_Shanghai (18 oktober 2025, b 292)

Het verdwenen cocablad in Nederlands-Indië en Nederland in de jaren 1930 voor China

1. Searles, H. – *IG Farben's Entrepreneurial Collaboration With Nazi Germany* (2018), algemeen
2. Akira, K. – *Dominance through Cooperation: IG Farben’s Japan Strategy* (2022), algemeen
3. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600-1950* (2012), p. 347–348
4. *IG Farben Trial Transcripts* (1947)

Prijsvorming en woekerwinsten

1. Derks, H. – *History of the Opium Problem: The Assault on the East, ca. 1600-1950* (2012), cocaïne hoofdstuk
2. Kort, M. de – *Tussen patiënt en delinquent: geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid* (1995), p. 58
3. Musto, D.F. – *International Traffic in Coca Through the Early 20th Century* (1998), Sciencedirect.com, https://doi.org/10.1016/S0376-8716(97)00157-9
4. *Koloniaal Verslag* (1920–1939), inkomsten opiumregie

Cash-Crops: Kinine

1. Roersch van der Hoogte, A. – *Thesis: Colonial Agro-Industrialism. Science, Industry and the State in the Dutch Golden Alkaloid Age, 1850-1950* (2015), p. 7, 9, 10, 17, 23, 32, 41, 43–50, 54–56, 58, 63–69, 74, 76–77, 80, 90, 92–94, 97–105, 109–115, 129–140, https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/323947/roersch.pdf?sequence=1

De opkomst van de ‘eigen’ Nederlands-Indische kina kweek, de cinchona calisaya ledgeriana

1. Derks, H. – *Verslaafd aan opium* (2015), p. 128–129.

Hoe het Nederlands(-Indische) kinine kartel het Duitse overneemt

1. Bosman, H.H. – *The history of the Nederlandsche Cocaïne Fabriek and its successors* (2012), p. 45, 68.

Prijsvorming en woekerwinsten

1. Taylor, N. – *Cinchona in Java: the story of quinine* (1945), algemeen
2. Hodge, W.H. – *Wartime Cinchona Procurement in Latin America* (1948), p. 253, doi.org/10.1007/BF02859067
3. *De Sumatra post*, *Een kina onderneming der Italiaansche regeering*, 8 oktober 1925, p. 2 – www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd:010359343:mpeg21:a0061
4. *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, *Het Kina Vraagstuk*, 21 juli 1931, p. 1 – www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd:010229243:mpeg21:a0001
5. “*Kina*” – nl.wikipedia.org/wiki/Kina_(plant) (18 oktober 2025, b 293)

Cash Crops: Suiker

De grote koloniale suikerindustrie onder leiding van de NHM

1. Lintsen, H.W. – *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel I* (1992), "Suiker", p. 215–251 – dbnl.org/tekst/lint011gesc01_01/lint011gesc01_01_0010.php#568T
2. Reesse, J.J. – *De suikerhandel van Amsterdam van 1813 tot 1894*, deel II (1911), p. 43–44
3. Elson, R.E. – *Village Java Under the Cultivation System, 1830–1870* (1994), p. 215
4. Schoor, W.J. van der – *Pure Science and Colonial Agriculture: the case of private Java Sugar Experimental Stations (1885–1940)* (1995), IRD horizon, https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_7/carton07/010008851.pdf (18 oktober 2025, b 294)
5. Van Zanden, J.L., Marks, D. – *An Economic History of Indonesia, 1800–2010* (2012)
6. Bulbek, D., Reid, A., Tan, L.C., Wu, Y. – *The Southeast Asian Exports since the 14th Century, Cloves, Pepper, Coffee and Sugar* (1998), hoofdstukken over suiker
7. *Suiker – Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië – Vierde Deel, 1917–1939* (1939)
8. Luthfurrahman, N.A. – *Sweetening History: Exploring the Economic Evolution of Javanese Sugar Industries in the Dutch East Indies* (2024) – himiespa.feb.ugm.ac.id/sweetening-history-exploring-the-economic-evolution-of-javanese-sugar-industries-in-the-dutch-east-indies/ (18 oktober 2025)
9. *Inventaris van het archief van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM)* (2.20.01), (1784) 1824–1964 (1994)
10. "*Suikerwet*" – en.wikipedia.org/wiki/Suikerwet (18 oktober 2025, b 295)

Consolidatie en expansie van de Nederlands-Indische suikermarkt onder leiding van de NHM

1. Tegegn, D.A., Dhont, F. – *The downhill journey of the Java sugar economy in the Netherlands Indies (Later Indonesia) from the late 19th century to the mid-20th century* (2023), op tandfonline.com. https://doi.org/10.1080/23311983.2023.2220213
2. Taylor, B. – *The Brussels Sugar Convention* (1909), op JSTOR, https://www.jstor.org/stable/pdf/25106458.pdf
3. Yustika, A.E. – *Problems of the Indonesian Sugar Industry: An Institutional Economics Perspective* (2015), op Academia.edu, doi.org/10.22146/JIEB.6583

Een supranationaal gedreven mondiaal suikerkartel 184

1. Fakhri, M. – *The institutionalisation of free trade and empire: a study of the 1902 Brussels Convention* (2014) in *London Review of International Law*, doi:10.1093/lril/lru006

Indische suiker voor opium in het Midden Oosten

1. Schmidt, J. – *From Anatolia to Indonesia, opium trade and the Dutch community of Izmir, 1820–1940* (1998), p. 126, 137, 185
2. Derks, H. – *Verslaafd aan Opium* (2015), p. 114

Cash-Crops: Koffie

Introductie

1. *Gedenkboek der Nederlandse Handels-Maatschappij* (1924), p. 72, 84
2. Crawford, J. – *History of Coffee* (1852) op JSTOR, doi.org/10.2307/2338310
3. *"Koffieplantage"* – nl.wikipedia.org/wiki/Koffieplantage (18 oktober 2025)
4. *"Koffieproductie in Nederlands-Indië"* – en.wikipedia.org/wiki/Coffee_production_in_Indonesia (18 oktober 2025)
5. *Inventaris van het archief van de Koninklijke Nederlandse Vereniging voor de Koffiehandel*, (1874) 1887–1987 (1992)

Ontwikkelingen op de koffiemarkt na 1890

1. Fowler, J.A. – *Netherlands East Indies and British Malaya: A Commercial and Industrial Handbook* (1923), p. 120
2. Burgers, H. – *Hoofdstuk III: Indonesië en het Nederlandse koloniale bestuur* (2010), uit: *De garoeda en de ooievaar*
3. *Koffie – Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië – Vierde Deel, 1917–1939* (1939)
4. *Geschiedenis van koffie* – gastropedia.nl/artikel/koffie-geschiedenis/ (18 oktober 2025, b 296)
5. *Terug in de geschiedenis van Indonesische excellente biologische koffie vanaf 1696 tot heden* – kopi-ter-enak.com/de-historie/ (18 oktober 2025, b 297)

Koffieproductie en Westerse koffiecultuur 195

1. Bulbek, D., Reid, A., Tan, L.C., Wu, Y. – *The Southeast Asian Exports since the 14th Century, Cloves, Pepper, Coffee and Sugar* (1998), p. 148, 150, 152, 156, 162, 164, 170, 175–176, 178
2. *Geschiedenis van koffie* – food-info.net/uk/products/coffee/hist.htm (18 oktober 2025, b 298)

Cash-Crops: Tabak

De opkomst van tabak na 1890 (en thee en rubber)

1. *Gedenkboek der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (1924), p. 44, 72, 113
2. Jahn, E. (ed.) – *Tabacco Dictionary* (1954), algemeen

De opbouw van NHM's tabaksimperium via de Deli Maatschappij NV vanaf 1890 tot WOI

1. Fowler, J.A. – *Netherlands East Indies and British Malaya: A Commercial and Industrial Handbook* (1923), p. 33–34, 103–104, 112–114, 118–119

Plantersvereniging, uitbuiting en propaganda: De contractarbeiders van Deli (2024), R. Baay

1. Baay, R. – *De contractarbeiders van Deli* (2024), algemeen
2. Breman, J. – *Koelies, planters en koloniale politiek* (2022), p. 217

Het Amerikaanse NHM-tabakskartel 215

1. Whitney, M. – *Tobacco Soils of the United States* (1898), algemeen
2. Gibbs, J.B. – *Tobacco Production and Consumption in the Netherlands Indies* (1940), algemeen
3. Mulder, E. – *Cultivation of Tobacco in Sumatra* (1898), algemeen
4. Stubbs, J. – *El Habano and the World It Has Shaped: Cuba, Connecticut, and Indonesia* in *Cuban Studies* (2010), p. 39–67
5. Budiman, B.M. – *Deli tobacco in the USA* (2021), budimanbm.medium.com/deli-tobacco-in-the-usa-dd34f3850e1c (verwijderd)
6. *Swedish Match* – swedishmatch.com/Our-company/ (18 oktober 2025, b 299)
7. *Autobedrijf Teknismobil* – teknisimobil.com/dasar-otomotif/ensiklopedia/history-of-the-fir... (23 juli 2023, b 300)
8. *"United States Rubber Company"* – en.wikipedia.org/wiki/United_States_Rubber_Company (18 oktober 2025, b 301)

Prijsvorming binnen door de NHM mondiaal georganiseerde tabakskartels 220

1. Baay, R. – *De contractarbeiders van Deli* (2024), p. 126
2. *Beursprijzen voor tabak per 100 kg Nederland tussen 1824 en 1913 – Lijst goederen –* International Institute of Social History (2005)
3. *Sigarenmakerijen en- industrie in Nederland* – tabakshistorie.nl/tabakshistorie/sigaren/ (18 oktober 2025, b 302)
4. *"Nitisemito"* – id.wikipedia.org/wiki/Nitisemito (24 juli 2023, b 303)

Cash-Crops: Rubber

De opkomst van rubberplantage in de Maleisisch-Indonesische archipel na 1890

1. Fowler, J.A. – *Netherlands East Indies and British Malaya: A Commercial and Industrial Handbook* (1923), p. 33–34, 103–104, 112–114, 118–119
2. Lindblad, J.Th. – *Westers en niet-westers economisch gedrag in Zuid-Oost Kalimantan, c. 1900–1940* (2024)
3. Schoor, W. van der – *Zuivere toegepaste wetenschap in de tropen, biologisch onderzoek aan particuliere proefstations in Nederlands-Indië 1870–1940* (2012), p. 31–70
4. Beck, S. – *Congo, Angola, and Mozambique 1700–1950* (2010), san.beck.org/16-13-Congo,Angola,Mozambique.html (18 oktober 2025, b 304)
5. *Rubber makes history: Part I-1: The conflict about the rubber monopoly* (2014), k-online.com/en/Media_News/News/April_2014_From_red_rubber_to_Buna_the_world_war_about_rubber_(part_III)/Rubber_makes_history_Part_I-1_The_conflict_about_the_rubber_monopoly (18 oktober 2025, b 305)
6. *Rubber – Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië – Vierde Deel, 1917–1939* (1939)
7. *Natural rubber prices* (2008), therubbereconomist.com/NR_prices.html (18 oktober 2025, b 306)

8. *Inventaris van het archief van de NV Nederlandse Rubber Unie (NRU)*, (1924) 1926–1934, nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.20.44 (18 oktober 2025)

De eerste internationale rubber overeenkomsten vanaf 1934

1. International Labour Office, *Intergovernmental commodity control agreements* (1943), P104, 115

Prijsontwikkeling en woekerwinsten

1. *Rubber* – encyclopedia.1914-1918-online.net/article/rubber (18 oktober 2025, b 307)
2. *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek, Bijlage VII* (1988) – AmsterdamNEHA

De gerelateerde, enorme rubberproductie in Brits-Maleisië

1. *Gedenkboek Nederlandsche Handel-Maatschappij* (1924), p. 61, 86
2. Kaur, A.N. – *Plantation Systems, Labour Regimes and the State in Malaysia, 1900–2012* (2014)
3. Nadaraja, K. – *Malay Reaction to the 1930s Economic Depression in Malaya* (2016)
4. Lafaye de Micheaux, E. – *British Malayan Capitalism, 1874–1957: An Economic-Historical Perspective* (2022), hal.science, hal.science/hal-04030948v1 (18 oktober 2025, b 308)
5. Hagan, J., Wells, A. – *Thesis: The British and Rubber in Malaya, c. 1890–1940* (2005), University of Wollongong, ro.uow.edu.au/artspapers/1602 (18 oktober 2025, b 309)
6. Loh, Y.P., Panicker, H. – *Rubber, Race, and Colonial Exploitation* (2023), kontinentalist.com/stories/rubber-race-and-colonial-exploitation (18 oktober 2025, b 310)
7. *Rubberproductie in Maleisië* – ehm.my/publications/articles/about-rubber (18 oktober 2025, b 311)

Cash-Crops: Thee

De opkomst van de theecultuur in Nederlands-Indië

1. Cohen Stuart, C.P. – *Gedenkboek der Nederlandsch Indische theecultuur, 1824–1924* (1924), p. 31–59 en bijlage
2. *Thee – Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië – Vierde Deel, 1917–1939* (1939)
3. Fowler, J.A. – *Netherlands East Indies and British Malaya: A Commercial and Industrial Handbook* (1923), p. 130–133

De opmars van de Indische theecultuur vanaf 1890

1. Janssen, C.W., Bool, H.J. – *Semembah Maatschappij 1889–1939* (1939)
2. Higgins, D.M., Velkar, A. – *Storm in a Teacup: Empire Products, Blended Teas, and Origin Marking Debates in Britain* (2023), doi.org/10.1080/00076791.2024.2313519
3. Gupta, B. – *The International Tea Cartel During the Great Depression, 1929–1933* (2001), doi.org/10.1017/s0022050701025074

De organisatie van een mondiaal theekartel onder leiding van de NHM

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

1. International Labour Office – *Intergovernmental Commodity Control Agreements* (1943), p. 47, 52
2. *Thee prijzen volgens President of the Board of Trade Stanley (1937)* – api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1937/jul/20/tea-prices (18 oktober 2025, b 312)

Mijnbouw-exploitatie na 1890: tin (o.a.) met Oranje's Billiton Maatschappij NV

Inleiding – de start met tinwinning in 1850 met Oranje's Billiton Maatschappij

1. *Kamp, A.F. – Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 92
2. Van Kol, H. – *De Indische mijnwet en het eigendomsrecht der mijnen* (1898), marxists.org/nederlands/van_kol/1898/1898mijnwet.htm (18 oktober 2025, b 313)
3. Manders, B. – *De ontdekking van tin op het eiland Billiton* (2010), p. 14–15, 152

Chinese contractarbeid na 1890: Van kongsi via het kwantumstelsel naar loondienst

1. Kamp, A.F. – *Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 98–99

Chinese tinmijnwerkers: Opium, schuldslavernij en propaganda vanaf 1890

1. Kamp, A.F. – *Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 95–97
2. Van Kol, H.H. – *Weg met het Opium!* (1912), p. 23, 57–58
3. Derks, H. – *Verslaafd aan opium* (2015), p. 96–97, 99
4. Antonisse, J.H. – *Indië en het Opium* (1931), p. 158–159

De emancipatie van de Inheemse arbeider bij de mechanisering van de BM vanaf 1890

1. Kamp, A.F. – *Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 99–102

De Europese werknemers en cultuur op het eiland vanaf 1890

1. Kamp, A.F. – *Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 99–102, 105–109

Mechanisering van de tinwinning na 1890

1. Kamp, A.F. – *Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 123–144

Oranje's BM slaat via het gouvernement zijn vleugels uit in de 1920s

1. Gruythuysen, M.W.M.M., Kramer, R. – *Inventaris van het directie-archief van de NV Billiton Maatschappij 1852–1970* (1970), p. 20–21
2. Bruhèze, A.A.A. de la, Lintsen, H.W., Rip, A., Schot, J.W. – *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 2. Delfstoffen, energie, chemie* (2000), p. 332–357, dbnl.org/tekst/lint011tech02_01/lint011tech02_01_0022.php
3. Friedrich, M. – *Die Aktivitäten des deutschen Stickstoff-Syndikats in Ägypten 1924–1939* (1993) op JSTOR, jstor.org/stable/40695379
4. Capelleveen, R. van – *Strijdgas van Fritz Haber*, geschiedenisextra.nl/d/strijdgas-fritz-haber.htm (18 oktober 2025, b 314)

5. *"Duitse Stikstof Syndicaat"* – de.wikipedia.org/wiki/Deutsches_Stickstoff-Syndikat (18 oktober 2025, b 315)
6. *"Oranje-Nassau kolenmijnbedrijf"* – nl.wikipedia.org/wiki/Oranje-Nassau_(mijnen) (24 juli 2023, b 316)
7. *Inventaris van het archief van het Syndicaat voor Brandstofveredeling Brickcarbo*, (1919) 1933–1967, nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.20.37.06/download/pdf (18 oktober 2025, b 317)

De betrokkenheid van BM bij de explosieve tinwinning in Maleisië vanaf 1890

1. *Pahang Consolidated Company – A History of the Pahang Consolidated Company Limited 1906–1966* (1966), algemeen
8. Prasetya, W.D. – *Artikel over J.F. den Dekker van Billiton* (2022), djkn.kemenkeu.go.id/kpknl-pangkalpinang/baca-artikel/15607/Johannes-Fredrik-den-Dekker-Kota-Manggar-dan-Sejarah-Timah-di-Belitung.html (18 oktober 2025, b 318)
2. Alagesh, T.N. – *Pahang govt initiate probe on unpaid wages claim by former PCCL mining workers* (2023), nst.com.my/news/nation/2023/03/889687/pahang-govt-initiate-probe-unpaid-wages-claim-former-pccl-mining-workers (18 oktober 2025, b 319)
3. Ming, H.T. – *Ipoh—lifted then left behind by tin* (2014), ehm.my/publications/articles/ipoh%E2%80%94lifted-then-left-behind-by-tin (18 oktober 2025, b 320)
4. *Tin mijn Myah mijnen in Pahang* – showcaves.com/english/my/mines/SungaiLembing.html (18 oktober 2025, b 321)
5. *"Bank Ekspor Impor Indonesia"* – id.wikipedia.org/wiki/Bank_Ekspor_Impor_Indonesia (18 oktober 2025, b 322)

De vorming van een mondiaal particulier tin-kartel vanaf 1921

1. *Intergovernmental Commodity Control Agreements* (1943): 1931–33 – p. 73, 1933–36 – p. 75, 1937–41 – p. 81
2. Kamp, A.F. – *Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 204
3. Ingulstad, M., Perchard, A., Storl, E. – *Tin and Global Capitalism – 1850–2000, The Devil's Metal* (2014), p. 60

De tin-kartelvorming en opbouw van de (oorlogs)industrie in Nazi-Duitsland (1933–1939)

1. Ingulstad, M., Perchard, A., Storl, E. – *Tin and Global Capitalism – 1850–2000, The Devil's Metal* (2014), p. 122–129, 160
2. Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA) – Oost-Borneo Maatschappij NV (Jaarrapporten Oost Borneo Maatschappij 1903-1939 en persartikelen), pm20.zbw.eu/mirador/?manifestId=https://pm20.zbw.eu/iiif/folder/co/048311/manifest.json (18 oktober 2025, b 323)
3. *Links tussen Fentener van Vlissingen en Oost-Borneo Maatschappij - Bronnen: NRC, edities van 22 augustus 1928, 15 september 1928, 7 augustus 1931, 25 juli 1935, 1 augustus 1935, 8*

juli 1937, 28 oktober 1937, 10 augustus 1938, 20 september 1939, Jaarverslag maatschappij 1928 en 1939 (18 oktober 2025, b 323)

4. *"Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpfung"* – en.wikipedia.org/wiki/Degesch (18 oktober 2025, b 324)
5. *"Deutsche Gold- und Silber-Scheide-Anstalt en Degesch"* – en.wikipedia.org/wiki/Evonik_Industries#History (18 oktober 2025, b 325)

BM's technology transfer met de Longhorn smelterij en het VS wereld-tin kartel

1. Kamp, A.F. – *Gedenkboek Billiton Maatschappij NV 1860–1960* (1960), p. 180–184, 187–189, 205–207
2. *Intergovernmental Commodity Control Agreements* (1943): 1942–1946, p. 95

Mijnbouw-exploitatie na 1890: het (verdwenen) goud en diamanten van Indië

Intro: Oranje's gouvernement en de verdwenen goud- en diamanten van Borneo

1. Yih, T. D., Kreek, J. de. - *The Gongsi Cash Pieces of Western Borneo and Banka in the Ethnographical Museum at Rotterdam* (1993), JSTOR, http://www.jstor.org/stable/42667887

De verdwenen Chinezen, Inheemsen, goud en diamanten van Borneo na 1890

1. Loos, D. de – *Diamant en Edele Metalen* (1889), algemeen
2. Verloop, J.H. – *De goudindustrie* (1916), p. 9, 10, 13, 38, 41, 44, 58–60, 71, 74–76
3. Lindblad, J. Th. – *Ondernemen in Nederlands-Indië c.1900–1940* (1993), algemeen
4. *Regeerings-Almanak voor Nederlandsch-Indië* (1898), p. 280–281
5. Peluso, N.L. – *Entangled Territories in Small-Scale Gold Mining Frontiers: Labor Practices, Property, and Secrets in Indonesian Gold Country* (2016) – op Elsevier, doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.11.003 (16 oktober 2025)
6. Gorsel, J.T. van – *Geological Investigations of Sulawesi (Celebes) before 1930* (2022) – op ResearchGate, DOI: 10.51835/bsed.2022.48.1.391
7. O'Connor, S.J., Harrisson, T. – *Gold and Megalithic Activity in Prehistoric and Recent West Borneo* (1970/1971), op Academia.edu, doi.org/10.2307/2799206
8. Leeuwen, S. van, Zwaan, J.C. – *"Banjarmasin Diamond: War Booty from Borneo in Amsterdam"* (2023) in *The Journal of Gemmology*, doi.org/10.15506/JoG.2023.38.7.662
9. Spencer, L.K., Dikinis, S.D., Keller, P.C., Kane, R.E. – *The Diamond Deposits of Kalimantan, Borneo* (1988), www.gia.edu/doc/The-Diamond-Deposits-of-Kalimantan-Borneo.pdf (16 oktober 2025, b 326)
10. Ruiter, P. de – *Dissertatie: Het mijnwezen in Nederlands-Oost-Indië, 1850–1950* (2016), p. 106–107, 167, www.fisme.science.uu.nl/publicaties/literatuur/2016_ruiter_mijnwezen.pdf (16 oktober 2025, b 327)
11. Singh, D.S.R. – *Convention between Great Britain and the Netherlands Defining Boundaries in Borneo. Signed at London, 20 June 1891* (2019), Cambridge University Press, www.cambridge.org/core/books/abs/indonesiamalaysia-dispute-concerning-sovereignty-

over-sipadan-and-ligitan-islands/convention-between-great-britain-and-the-netherlands-defining-boundaries-in-borneo-signed-at-london-20-june-1891/1CF3BA0898FFB2E1E3BE1E6A17C9FC4C

12. *Witgoud verkenning in de archipel, verspilde waardevolle metalen* (2024), tirto.id/deteksi-dan-eksplorasi-emas-putih-di-nusantara-g6w3 (16 oktober 2025, b 327)
13. *De Nederlandse Mijnspoorwegen III: Nederlands-Indië* – demijnen.nl/actueel/artikel/de-nederlandse-mijnspoorwegen-iii-nederlands-indi%C3%AB (16 oktober 2025, b 328)
14. *Oost-Borneo Maatschappij* – colonialbusinessindonesia.nl/en/database-en/catalog/item/oost-borneo-maatschappij (16 oktober 2025, b 329)
15. *"Borneo Company Ltd."* – en.wikipedia.org/wiki/Borneo_Company_Limited (16 oktober 2025, b 330)
16. *Archief van het Exploratie Syndicaat Pagoeat, N.V. Nummer Toegang: 660* – archief.amsterdam/archives/pdf/660.ead.pdf (16 oktober 2025, b 331)
17. *Archief van de Bankiers en Commissionairs Wertheim en Gompertz, Nummer Toegang: 593* – archief.amsterdam/archives/pdf/593.ead.pdf (16 oktober 2025, b 332)

Reconstructie van de goudwinning op koloniaal Borneo, vanaf 1890

1. Loos, D. de – *Diamant en Edele Metalen* (1889), algemeen
2. *Historische goudprijzen 1833–2024* – nma.org/wp-content/uploads/2016/09/historic_gold_prices_1833_pres.pdf (16 oktober 2025, b 210)

Oranjes 'handtekening' in de strijd om de diamant- en goudwinning in Zuid-Afrika, vanaf 1852

1. Baerveldt, P.C. – *De financieele betrekkingen van Nederland met Zuid-Afrika* (1913), dbnl.org: www.dbnl.org/tekst/_nee003191301_01/_nee003191301_01_0251.php (16 oktober 2025, b 333)
2. Cong, D. – *Bank of the United States of America – Dutch Loan Certificate 1844* (2022), www.papermoneyforum.com/post/bank-of-the-united-states-of-america-dutch-loan-certificate-1844-12287774 (15 oktober 2025, b 83)
3. Picard, E. – *Thesis: Queen Wilhelmina and the Boers, 1899-1902* (2018), p. 19, 24, 50, 51, 56, studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item:2661097/view (18 oktober 2025, b 334)
4. Kotzé, W.F. – *Diamond mining in Namibia at the beginning of the 20th Century*, dna.nust.na/diamonds/objects/kolmanskoppe-history.pdf (18 oktober 2025, b 335)
5. Korner, B. – *De Stamboom van MeesPierson* (1997), https://www.scripophily.nl/scripophily/textsVVOF-periodiek/De%20Stamboom%20van%20MeesPierson.pdf (18 oktober 2025, b 336)
6. *Kosten van de Boerenoorlog*, www.angloboerwar.com/other-information/16-other-information/1845-cost-of-the-war (18 oktober 2025, b 337)
7. *"Andries Pretorius"* – en.wikipedia.org/wiki/Andries_Pretorius (18 oktober 2025, b 338)
8. *"Marthinus Wessel Pretorius"* – en.wikipedia.org/wiki/Marthinus_Wessel_Pretorius (18 oktober 2025, b 339)

9. *“Jan Bantjes”* – en.wikipedia.org/wiki/Jan_Bantjes#Family (18 oktober 2025, b 340)
10. *“Johannesburg”* – en.wikipedia.org/wiki/Johannesburg (18 oktober 2025, b 341)
11. *“Nedbank”* – nl.wikipedia.org/wiki/Nedbank (18 oktober 2025, b 342)
12. *“Leonard Lewisohn (philanthropist)”* – en.wikipedia.org/wiki/Leonard_Lewisohn_(philanthropist) (18 oktober 2025, b 343)
13. *“Hermann Eckstein”* – en.wikipedia.org/wiki/Hermann_Eckstein (18 oktober 2025, b 344)
14. *“Hugu Loudon (1860–1941)”* – www.wikitree.com/wiki/Loudon-410 (18 oktober 2025, b 345)
15. *“Hugu Loudon (1860–1941)”* – geneagraphie.com/getperson.php?personID=I410236 (23 juli 2024, b 346)
16. *“Hugu Loudon (1860–1941)”* – www.geni.com/people/Hugo-Loudon-jhr/6000000009670613706 (18 oktober 2025, b 347)

De verborgen koloniale diamantwinning van Borneo

1. Zientek, M.L., Page, N.G. – *Contract no. 569/PIO/ADB/1988*, U.S. Geological Survey (1990), pubs.usgs.gov/of/1990/0527/report.pdf (18 oktober 2025, b 348)
2. White, L.T. et al. – *The provenance of Borneo's enigmatic alluvial diamonds: A case study from Cempaka, SE Kalimantan* (2016), sciencedirect.com, doi.org/10.1016/j.gr.2015.12.007
3. Kjarsgaard, B.A. et al. – *A Review of the Geology of Global Diamond Mines and Deposits* (2022), ResearchGate, doi.org/10.2138/rmg.2022.88.01
4. Aziz, S. – *Secondary diamonds found along the Landak River, West Kalimantan* (2007), jgsm.geologi, doi.org/10.33332/jgsm.geologi.v17i5.308 (18 oktober 2025, b 349)
5. Spencer, L.K., Dikinis, S.D., Keller, P.C., Kane, R.E. – *The Diamond Deposits of Kalimantan, Borneo* (1988), gia.edu/doc/The-Diamond-Deposits-of-Kalimantan-Borneo.pdf (16 oktober 2025, b 209)
6. *The 10 Biggest Diamonds on Earth, From the Cullinan to the Star of Sierra Leone* (2023), robbreport.com/style/jewelry/gallery/worlds-biggest-diamonds-1234898471/rough-cullinan-diamond/ (18 oktober 2025, b 350)
7. *“Premier Mine”* – en.wikipedia.org/wiki/Premier_Mine (18 oktober 2025, b 351)

Mondiale kartelvorming van de handel van diamanten, vanaf 1889

1. Harrisson, T. – *Gold & Indian Influences in West Borneo* (1949). algemeen
2. Scribner, Armstrong, and Company – *Diamonds and Precious Stones* (ca. 1867–1890), algemeen
3. *De Banjarmasin Diamant* – rijksmuseum.nl/en/collection/object/The-Banjarmasin-Diamond--986672ec647e9af066242dce1aace198 (18 oktober 2025, b 352)
4. Levinson, A.A., Gurney, J.J., Kirkley, M.B. – *Diamond Sources and Production: Past, Present, and Future* (1992), gia.edu/doc/Diamond-Sources-and-Production-Past-Present-and-Future.pdf (16 oktober 2025, b 208)

5. Spencer, L.K., Dikinis, S.D., Keller, P.C., Kane, R.E. – *The Diamond Deposits of Kalimantan, Borneo* (1988), gia.edu/doc/The-Diamond-Deposits-of-Kalimantan-Borneo.pdf (16 oktober 2025, b 209)
6. Central Selling Organization – *Dictionary of Gems and Gemology* (2009), Springer Nature
7. *Diamond potential / De Beers Group* – angloamerican.com/products/diamonds (18 oktober 2025, b 353)
8. *"British and Dutch control"* – en.wikipedia.org/wiki/Borneo#British_and_Dutch_control (18 oktober 2025, b 354)
9. *"Harry Oppenheimer"* – en.wikipedia.org/wiki/Harry_Oppenheimer (18 oktober 2025, b 355)
10. *"Ernest Oppenheimer"* – en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Oppenheimer (18 oktober 2025, b 356)
11. *"Nicky Oppenheimer"* – en.wikipedia.org/wiki/Nicky_Oppenheimer (18 oktober 2025, b 357)

Waardeontwikkeling van diamanten (1890–1960)

1. Ball, S. – *Diamonds: Their Origin and Commercial Value* (1935)

Herwaardering van de verdwenen Borneo-diamanten (1890–1941)

1. Cleveland, T. – *Stones of Contention: A History of Africa's Diamonds* (2014)
2. Baker, A. – *Inside the Democratic Republic of Congo's Diamond Mines* (2015), time.com/4011617/inside-the-democratic-republic-of-congos-diamond-mines/ (18 oktober 2025, b 358)
3. *The World's Biggest Diamonds (and Who Owns Them)* (2019), rockher.com/blogs/all-blog/the-worlds-biggest-diamonds-and-who-owns-them (18 oktober 2025, b 359)
4. Mbikayi, F. – *Social Survey Report into Artisanal Diamond Mining Sites in Kasaï-Oriental Province in the Democratic Republic of Congo* (2015), impacttransform.org/wp-content/uploads/2017/09/GAERN_PAC_Kasai_November_2015_EN.pdf (18 oktober 2025, b 360)
5. *History of Diamonds*, brilliance.com/education/diamonds/history (18 oktober 2025, b 361)
6. *"Société Minière de Bakwanga"* – https://en.wikipedia.org/wiki/Societé_Minière_de_Bakwanga (18 oktober 2025, b 362)
7. *"American Congo Company"* – en.wikipedia.org/wiki/American_Congo_Company (18 oktober 2025, b 363)

Goud en zilvermijnbouw op Sumatra, vanaf 1890

1. Leeuwen, T. van – *Mineral Exploration and Mining in Sumatra, Indonesia—A Historical Overview* (2022), GeoScienceworld.org, doi.org/10.5382/SEGnews.2022-129.fea-01
2. Leeuwen, T. van, Haji, J. – *A Brief History of Mineral Exploration and Mining in Sumatra* (2014), doi.org/10.13140/2.1.2278.5607

3. *The Redjang-Lebong Mining Company* (2014), williamsfamilytree.blogspot.com/2014/04/the-redjang-lebong-mining-company.html (18 oktober 2025, b 364)
4. *“Ombilin Coal Mine”* – en.wikipedia.org/wiki/Ombilin_Coal_Mine (18 oktober 2025, b 365)

De Indische goudkoorts en de kolonisatie van Noord-Celebes na 1890

1. Van Beurden, A.I.J.P. – *De Indische goldrush: goudmijnbouw en Nederlands beleid in Noord-Celebes* (1986), p. 180–216, in: *Imperialisme in de marge*, red. J. van Goor (1986), algemeen
2. Lindblad, J. Th. – *Ondernemen in Nederlands-Indië c.1900–1940* (1993), algemeen
3. *Lot 21: Exploratie Syndicaat “Pagoeat”, N.V. – E.S.P.* – invaluable.com/auction-lot/exploratie-syndicaat-pagoeat-n-v-e-s-p-21-c-b57495a852 (18 oktober 2025, b 366)

De verborgen grootschalige mechanische alluviale goudwinning vanaf 1907

1. Bosman, U. – *Nederlands Nieuw-Guinea en de late Empire-Builders* (2009) op ResearchGate, DOI: 10.18352/tseg.452
2. *Tekeningen goudbaggermolens Gusto* – werf-gusto.com/goudbaggermolens-2 (18 oktober 2025, b 367)
3. *“Werf Gusto”* – nl.wikipedia.org/wiki/Werf_Gusto (18 oktober 2025, b 368)
4. *“J.K. Smit baggerbedrijf”* – nl.wikipedia.org/wiki/J._%26_K._Smit (18 oktober 2025, b 369)
5. *“Koninklijke IHC”* – nl.wikipedia.org/wiki/Koninklijke_IHC (18 oktober 2025, b 370)
6. *Archief van het Exploratie Syndicaat*, Nummer Toegang: 660 – archief.amsterdam/archives/pdf/660.ead.pdf (18 oktober 2025, b 371)

De verdwenen, superieure goudbagger-machines van Conrad enzo (vanaf 1907)

1. Mordin, P.V. – *Brochure Russische Conrad-vertegenwoordiging* (1906) (18 oktober 2025, b 372)
2. Lijst van geleverde goudbaggermolens door Scheepswerf Conrad (18 oktober 2025, b 373)
3. *“Werf Conrad (Haarlem)”* – nl.wikipedia.org/wiki/Werf_Conrad_(Haarlem) _(Haarlem) (18 oktober 2025, b 374)

Mijnbouw-exploitatie na 1890: Olie en de mondiale expansie van ‘Koninklijke’

Oliewinning tot 1860

1. *Geschiedenis van de petroleumindustrie* – stringfixer.com/nl/History_of_petroleum (verwijderd)
2. *“History of the petroleum industry”* – en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_petroleum_industry (18 oktober 2025, b 375)

De verbrandingsmotor en de start van het benzine, diesel en kerosine tijdperk, vanaf 1860

1. *What’s the difference between gasoline, kerosene, diesel, etc?* – auto.howstuffworks.com/fuel-efficiency/alternative-fuels/question105.htm (18 oktober 2025, b 376)

2. *"Verbrandingsmotor"* – nl.wikipedia.org/wiki/Verbrandingsmotor (18 oktober 2025, b 377)
3. *"Ford Motor Company"* – nl.wikipedia.org/wiki/Ford_Motor_Company (18 oktober 2025, b 378)

De eerste oliewinning in Nederlands-Indië, tot 1890

1. Gorsel, H. van – *A bibliography and brief history of Indonesia, geology literature* (2009)
2. *"Caspian and Black Sea Oil Company (BNITO)"* – en.wikipedia.org/wiki/Bnito (18 oktober 2025, b 379)
3. *"Geschiedenis van aardolie in Indonesië"* – id.wikipedia.org/wiki/Sejarah_perminyakan_di_Indonesia (18 oktober 2025, b 380)
4. *"Franz Wilhelm Junghuhn"* – en.wikipedia.org/wiki/Franz_Wilhelm_Junghuhn (18 oktober 2025, b 381)

De 'heroïsche' oliestrijd in Nederlands-Indië, van 1890 tot 1901

1. *"Adriaan Stoop"* – nl.wikipedia.org/wiki/Adriaan_Stoop (18 oktober 2025, b 382)
2. Poley, J.P. – *Eroïca. The quest for oil in Indonesia (1850–1898)* (2000), p. 134–140
3. *"Adolphe Boissevain"* – en.wikipedia.org/wiki/Adolphe_Boissevain (18 oktober 2025, b 383)

De opkomst van Standard Oil (1870), de oliegigant, vanaf 1860 tot 1899

1. Chernow, R. – *Titan: The life of John D. Rockefeller* (1998), p. 113
2. Omin, C. – *The Men Who Built America* (2018), cyberomin.github.io/motivation/2018/01/16/the-men-who-built-america.html (18 oktober 2025, b 384)
3. *West India Oil Company, Paradise Papers – Bahamas corporate registry* – offshoreleaks.icij.org/nodes/30000018 (18 oktober 2025, b 385)
4. Podruski, J., Cala, E.L., Thornton, S.E. – *Hot Black Salsa: A Brief History of Petroleum in Cuba* (2016), searchanddiscovery.com/pdfz/documents/2016/30478podruski/ndx_podruski.pdf.html (18 oktober 2025, b 386)
5. *Adventures in the Tropics, Imperial Oil of Canada Ltd., Standard Oil of New Jersey and the International Petroleum Company 1914–1948* – petroleumhistory.ca/history/speeches/Adventures%20in%20the%20Tropics.pdf (18 oktober 2025, b 387)
6. *"John D. Rockefeller"* – en.wikipedia.org/wiki/John_D._Rockefeller (18 oktober 2025, b 388)
7. *"John D. Rockefeller"* – ohiohistorycentral.org/w/John_D._Rockefeller (verwijderd)
8. *"Henry Flagler"* – en.wikipedia.org/wiki/Henry_Flagler (18 oktober 2025, b 389)
9. *"Cornelius Vanderbilt"* – en.wikipedia.org/wiki/Cornelius_Vanderbilt (18 oktober 2025, b 390)
10. *"Exxon Mobil"* – en.wikipedia.org/wiki/History_of_ExxonMobil (18 oktober 2025, b 391)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

11. *"Standard Oil"* – en.wikipedia.org/wiki/Standard_Oil (18 oktober 2025, b 392)
12. *"Imperial Oil"* – en.wikipedia.org/wiki/Imperial_Oil (18 oktober 2025, b 393)
13. *"German American Petroleum Company"* – en.wikipedia.org/wiki/German-American_Petroleum_Company (18 oktober 2025, b 394)
14. *"Glückauf (1886)"* – en.wikipedia.org/wiki/Gl%C3%BCckauf_(1886) (18 oktober 2025, b 395)

De vroege connecties tussen Rockefeller's SO (1870) en Oranje's Koninklijke (1890) en Indië

1. Stoppelaar, L.P. de – *De petroleum industrie, in het bijzonder die van Nederlandsch Oost-Indië* (1897), p. 27, 123, 153
2. *Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden* (1890), p. 97
3. *Jaarverslag Koninkrijk der Nederlanden* (1889 en 1891)
4. *Wholesale Prices of Kerosene, Refined, 150 Degree Fire Test, Water White for New York (1890–1925)* – fred.stlouisfed.org/series/M04182US000NYM264NNBR (18 oktober 2025, b 396)
5. *Office of the Historian, Conflict Devoe en Engelhard & Co over Indische kerosine* – history.state.gov/historicaldocuments/frus1887/d531 (18 oktober 2025, b 397)
6. Tarbell, I. – *The History of the Standard Oil Company, volume II*, en.wikisource.org/wiki/The_History_of_the_Standard_Oil_Company/Volume_2/Appendix/Number_57 (18 oktober 2025, b 398)
7. *The China Mail*, advertentie Devoe 3de kolom bovenaan (13 augustus 1877) – ia801203.us.archive.org/7/items/NPCM18770813/NPCM18770813_text.pdf (18 oktober 2025, b 399)
8. *Panama en Suez Canals* (1970) – ia600200.us.archive.org/0/items/panamasuezcanals00pana/panamasuezcanals00pana_bw.pdf (18 oktober 2025, b 400)
9. *Andrew Carnegie in olie* – petroleumhistory.org/OilHistory/pages/Columbia/ColumbiaConc.html (18 oktober 2025, b 401)
10. *Whatever Happened to Standard Oil?* – us-highways.com/sohist.htm (18 oktober 2025, b 402)
11. *Red Crown Gasoline* – defunct-brands.fandom.com/wiki/Red_Crown_Gasoline (18 oktober 2025, b 403)
12. Henderson, W. – *How About Those Crowns?* (2001), pcmpublishing.com/articles/22.html (18 oktober 2025, b 404)
13. Henderson, W. – *The Story of Crown Central Petroleum* (2014), crowncentral.com/#History (18 oktober 2025, b 405)
14. *Standard Oil Company* – encyclopedia.com/history/united-states-and-canada/us-history/standard-oil-company (18 oktober 2025, b 406)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

15. *Shell Oil Company geschiedenis* – company-histories.com/Shell-Oil-Company-Company-History1.html (18 oktober 2025, b 407)
16. *“Charles Pratt”* – prabook.com/web/charles.pratt/1046039 (18 oktober 2025, b 408)
17. *“Charles Pratt”* – en.wikipedia.org/wiki/Charles_Pratt (18 oktober 2025, b 409)
18. *“Astral Oil Worksgo”* – en.wikipedia.org/wiki/Astral_Oil_Works (18 oktober 2025, b 410)
19. *“Henry H. Rogers”* – en.wikipedia.org/wiki/Henry_Huttleston_Rogers (18 oktober 2025, b 411)
20. *“Andrew Carnegie”* – en.wikipedia.org/wiki/Andrew_Carnegie (18 oktober 2025, b 412)
21. *“Unocal Corporation”* – en.wikipedia.org/wiki/Unocal_Corporation (18 oktober 2025, b 413)

De vroege connecties tussen Rothschild’s BNITO (1883) en Oranje’s Koninklijke (1890) en Indië

1. Schmidt, J. – *From Anatolia to Indonesia* (1998), p. 31
2. *“Nobel Industries AB”* – britannica.com/topic/Nobel-Industries-AB (18 oktober 2025, b 414)
3. *“Alfred Nobel”* – britannica.com/biography/Alfred-Nobel (18 oktober 2025, b 415)
4. *“AkzoNobel”* – britannica.com/money/AkzoNobel#ref212605 (18 oktober 2025, b 416)
5. *“Dynamit Nobel”* – en.wikipedia.org/wiki/Dynamit_Nobel (18 oktober 2025, b 417)
6. *“Nitroglycerin AG”* – sv.wikipedia.org/wiki/Nitroglycerin_Aktiebolaget (18 oktober 2025, b 418)

Het Aziatische kartel van Rothschilds/BNITO, Samuels en ‘Menten’s’ Handelsmaatschappij NV

1. Anderson, I.R. – *The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933–1941* (1975), p. 18–25
2. Jonker, J., Luiten, J. – *Searching for oil in Roubaix* (2007), rothschildarchive.org/materials/ar2007oil.pdf (18 oktober 2025, b 419)
3. Meland, T. – *Royal Dutch Shell – a brief history* (2018), draugen.industriminne.no/en/2018/08/08/royal-dutch-shell-a-brief-history (18 oktober 2025, b 420)
4. *The Shell Transport and Trading Company Limited* – find-and-update.company-information.service.gov.uk/company/00054485/filing-history?page=14 (18 oktober 2025, b 421)

De transportkosten en kartelvorming bij het bulkproduct olie, vanaf 1860 tot 1914

1. Bernstein, W.J. – *A splendid exchange: how trade shaped the world* (2008), p. 327–328
2. Inwood, K., Kea, I. – *Transport costs and trade volumes: Evidence from the Trans-Atlantic Iron Trade, 1870–1913* (2015), op JSTOR, jstor.org/stable/24550596
3. Kaukiaianen, Y. – *Tons and Tonnages: Ship Measurement and Shipping Statistics, c. 1870–1980* (1995), op Sage Journals, doi.org/10.1177/084387149500700103 (18 oktober 2025)

4. Wegerich, A. – *Thesis: Digging Deeper: Global Coal Prices and Industrial Growth, 1840–1960* (2016), p. 138, libmast.utm.my/Record/oxford-uuid:7552ed01-53d6-40cd-94b2-ca5e3c8f5cd5 (18 oktober 2025, b 422)
5. *Tanker Iris van NITM* – cnooks.nl/Jubileum/2%20%20Other%20documents/4%20%20Various%20documents%20-%20ships/I&J%20various%20documents.pdf (18 oktober 2025, b 423)
6. *"Stoomboot"* – en.wikipedia.org/wiki/Steamship (18 oktober 2025, b 424)

Het kwaliteitsproduct van Koninklijke Olie, vanaf 1890 tot 1901

1. Stoppelaar, L.P. de – *De petroleum industrie, in het bijzonder die van Nederlandsch Oost-Indië* (1897), p. 93–110, 153

Kostprijsberekening van Indische olieproductie, vanaf 1890 tot 1901

1. Stoppelaar, L.P. de – *De petroleum industrie, in het bijzonder die van Nederlandsch Oost-Indië* (1897), p. 161–208
2. *The Kerosine Can* – thelampworks.com/lw_kerosene_cans.htm (18 oktober 2025, b 425)
3. *U.S. Wholesale Price of Tin Plate van 1898 tot 1955 in dollar per ton* – data.nber.org/databases/macrohistory/rectdata/04/m04145.dat (18 oktober 2025, b 426)
4. *Wholesale Price Steel Sheets for Pittsburgh (1947)* – fred.stlouisfed.org/series/M0454AUS38300M267NNBR (18 oktober 2025, b 427)
5. *Tinplaat conversie matrix* – rsi.biz/wp-content/uploads/2019/04/RSI_Tinplate_Conversions.pdf (18 oktober 2025, b 428)
6. *"Tinplate"* – en.wikipedia.org/wiki/Tinplate (18 oktober 2025, b 429)

De periode Loudon/Deterding met de Koninklijke Olie/Shell (1907) fusie, vanaf 1901 tot 1912

1. Poley, J.P. – *Eroïca. The quest for oil in Indonesia (1850–1898)* (2000)
2. Anderson, I.H. – *The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933–1941* (1975), p. 34
3. Burgers, H. – *De garoeda en de ooievaar* (2010), hoofdstuk III: Indonesië en het Nederlandse koloniale bestuur, p. 102
4. Karlsch, R. van, Stokes, R.G. – *'Faktor Öl': die Mineralölwirtschaft in Deutschland 1859–1974* (2003), p. 88
5. Ferrier, R.W. – *The history of the British Petroleum Company* (1982), p. 28–30
6. Gonggryp, G.F.E. – *Petroleum*, in: *Geïllustreerde Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* (1934)
7. Jonker, J., Luiten, J. – *Searching for oil in Roubaix* (2007), rothschildarchive.org/materials/ar2007oil.pdf (18 oktober 2025, b 419)
8. Jones, G.G. – *The State and Economic Development in India 1890–1947: The Case of Oil* (1979), JSTOR, https://www.jstor.org/stable/312306

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

9. Darini, R. – *The Oil Industry in Pangkalan Brandan, 1890–1930's* (2023), Academia.edu, https://doi.org/10.2991/978-2-494069-35-0_144

10. Rhouhani, F. – *D'Arcy, William Knox* (1994/2013), iranicaonline.org/articles/darcy-william-knox (18 oktober 2025, b 430)

11. Sorkhabi, R. – *George Bernard Reynolds, A Forgotten Pioneer of Oil Discoveries Persia and Venezuela* (2011), https://archives.datapages.com/data/phi/v11_2010/sorkhabi.htm (18 oktober 2025, b 431 - betaalmuur)

12. Åsbrink, B. – *Nobel Brothers. The oil companies merge* (2011), branobelhistory.com/themes/the-branobel-company/The-oil-companies-merge/ (18 oktober 2025, b 432)

13. Khaled, N. – *More than A 100-year journey* (2014), egyptoil-gas.com/features/more-than-a-100-year-journey/ (18 oktober 2025, b 433)

14. *Bibliography of Indonesia Geology. Java* (2022), vangorselslist.com/java.html (18 oktober 2025, b 434)

15. *Zijlker, from Tobacco to Oil*, storiesfromdeli.com/2020/09/06/zijlker-from-tobacco-to-oil/ (18 oktober 2025, b 435)

16. Djuang, J. – *The Three Big Oil Companies in Indonesia before 1945*, oilandgascourses.org/the-three-big-oil-companies-in-indonesia-before-1945/ (18 oktober 2025, b 436)

17. *William Knox D'Arcy*, stanmoretouristboard.org.uk/william_knox_darcy.html (18 oktober 2025, b 437)

18. *Balikpapan The Oil Town – How it began*, oilandgascourses.org/balikpapan-the-oil-town-how-it-began/ (18 oktober 2025, b 438)

19. *Anglo-Saxon Petroleum Co*, gracesguide.co.uk/Anglo-Saxon_Petroleum_Co#cite_note-3 (18 oktober 2025, b 439)

20. *Type Built Ships*, tynebuiltships.co.uk/T-Ships/trigonia1898.html (18 oktober 2025, b 440)

21. *Koninklijke familie moet belangen in Shell openbaar maken* – uitzending PvdA Kamerlid Henk Nijboer bij KRO-NCRV (29 januari 2018), https://www.nporadio1.nl/nieuws/achtergrond/a87cd339-a486-4765-a45b-b1b610ce6f02/koninklijke-familie-moet-belangen-in-shell-openbaar-maken (18 oktober 2025, b 441)

22. *Oliekaart van het Midden Oosten*, arcgis.com/home/webmap/viewer.html?layers=4a99caf63d6b4d3290ed27290e261a07 (18 oktober 2025, b 442)

23. *"William Knox D'Arcy"* – nl.wikipedia.org/wiki/William_Knox_D%27Arcy (18 oktober 2025, b 443)

24. *"Anglo-Saxon Petroleum Co"* – en.wikipedia.org/wiki/Anglo-Saxon_Petroleum (18 oktober 2025, b 444)

25. *"Abadan Refinery"* – en.wikipedia.org/wiki/Abadan_Refinery (18 oktober 2025, b 445)

26. *“Anglo-Persian Oil Company”* – wikimonde.com/article/Anglo-Persian_Oil_Company (18 oktober 2025, b 446)

27. *“Anglo-Persian Oil Company”* – en.wikipedia.org/wiki/Anglo-Persian_Oil_Company (18 oktober 2025, b 447)

28. *“Jean Baptiste August Kessler”* – en.wikipedia.org/wiki/Jean_Baptiste_August_Kessler (18 oktober 2025, b 448)

29. *“Gustaaf Adolf Frederik Molengraaff”* – en.wikipedia.org/wiki/Gustaaf_Adolf_Frederik_Molengraaff (18 oktober 2025, b 449)

30. *“Hugo Loudon (1860–1941)”* – nl.wikipedia.org/wiki/Hugo_Loudon (18 oktober 2025, b 450)

31. *Werkarchief Banque Rothschild*, rothschildarchive.org/materials/catalogue_of_de_rothschild_freres_records_at_roubaix_132_aq.pdf (18 oktober 2025, b 451)

32. *The Burmah Oil Company Archive*, archiveshub.jisc.ac.uk/search/archives/af216f6c-c215-3492-aeab-b93dbe187dab (18 oktober 2025, b 452)

Verdere expansies van ‘Koninklijke’, vanaf 1912 tot 1920

1. Karlsch, R. van, Stokes, R.G. – *‘Faktor Öl’: die Mineralölwirtschaft in Deutschland 1859–1974* (2003), p. 124

2. Jones, G.G. – *The Search for an Oil Policy* (1977), *The Historical Journal*, p. 650–651

3. Gerretson, C. – *Geschiedenis der Koninklijke, deel III* (z.j.), p. 204–206, 467

4. *Royal Dutch Shell – a brief history* (2018), draugen.industriminne.no/en/2018/08/08/royal-dutch-shell-a-brief-history/ (18 oktober 2025, b 453)

5. *Shell 1890–heden*, shie.nl/bedrijven/shell-1890-heden/ (23 juli 2024, b 454)

6. *Early history*, bp.com/en/global/corporate/who-we-are/our-history/early-history.html (18 oktober 2025, b 455)

7. *Historical journal article on petroleum policy* – gateway.okhistory.org/ark:/67531/metadc2031652/m2/1/high_res_d/1991-v69-n01_a04.pdf (18 oktober 2025, b 456)

8. *Whatever Happened to Standard Oil?* – losthistory.net/us-highways/soworld.htm (18 oktober 2025, b 457)

9. *Esso Tankers – Auke Visser* – aukevisser.nl/esso/id230.htm (18 oktober 2025, b 458)

10. *Koninklijke Paketvaart Maatschappij* – aukevisser.nl/nkpm/ (18 oktober 2025, b 459)

11. *“Mexican Eagle Petroleum Company”* – en.wikipedia.org/wiki/Mexican_Eagle_Petroleum_Company (18 oktober 2025, b 460)

12. *“Shell Oil”* – nl.wikipedia.org/wiki/Shell_Oil (18 oktober 2025, b 461)

13. *“Royal Dutch Shell”* – en.wikipedia.org/wiki/Royal_Dutch_Shell (18 oktober 2025, b 462)

Koninklijke’s kerosine voor de grote Chinese markt, vanaf 1890 tot 1939

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

1. Anderson, I.H. – *The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933–1941* (1975), p. 29
2. Cheng, C.Y. – Hoofdstuk 7: *The United States Petroleum Trade with China, 1876–1949* (1986), p. 205–233, in: *America's China Trade in Historical Perspective: The Chinese and American Performance* (1986)
3. *Shell in China: bedrijfsgeschiedenis* – shell.com.cn/about-us/who-we-are/shell-china-history.html (18 oktober 2025, b 463)
4. Emory R., Johnson, E.R. – *Commercial Importance of the Panama Canal* (1913), usni.org/magazines/proceedings/1913/december/commercial-importance-panama-canal (18 oktober 2025, b 464)
5. Yao, Y. – *The Rockefellers's Connection with China: Peking Union Medical College* (2017), chinachristiandaily.com/news/category/2017-04-13/the-rockefellers-s-connection-with-china--peking-union-medical-college_4564 (18 oktober 2025, b 465)
6. *"Peking Union Medical College Hospital"* – en.wikipedia.org/wiki/Peking_Union_Medical_College_Hospital (18 oktober 2025, b 466)

De wereld olie-industrie, vanaf 1900 tot 1910

1. Abbasova, H. – *The Rothschilds: The Biggest French Investor at Azerbaijan Ever* (2014), op ResearchGate, https://doi.org/10.2139/ssrn.2876080
2. Frank, A. – *The Petroleum War of 1910: Standard Oil, Austria, and the Limits of the Multinational Corporation* (2009), Oxford Academic, doi.org/10.1086/ahr.114.1.16
3. Morton, M.Q. – *The Winning of Romanian Oil* (2021), Academia.edu, https://www.academia.edu/49154846/The_Winning_of_Romanian_Oil_2021_ (18 oktober 2025, b 467)
4. Mir-Babayev, M.Y. – *Baku Baron Days, Foreign Investment in Azerbaijan's Oil* (2004), www.azer.com/aiweb/categories/magazine/ai122_folder/122_articles/122_foreign_investment.html (18 oktober 2025, b 468)
5. Åsbrink, B. – *Nobel Brothers, The oil companies merge* (2011), branobelhistory.com/themes/the-branobel-company/The-oil-companies-merge/ (18 oktober 2025, b 432)
6. *Nobel Brothers, Ludvig and Robert Nobel, Alfred Nobel's brothers* – branobelhistory.com/themes/the-branobel-company/29-1892-the-oil-barons-in-baku-are-forced-to-work-together/ (18 oktober 2025, b 469)
7. *Adventures in the Tropics, Imperial Oil of Canada Ltd., Standard Oil of New Jersey and the International Petroleum Company 1914–1948* – petroleumhistory.ca/history/speeches/Adventures%20in%20the%20Tropics.pdf (18 oktober 2025, b 387)
8. *#100YearsofRomania: The companies that turned Romania into the "Japan of Europe" in the 1900s* (2018), business-review.eu/business/the-romanian-companies-that-influenced-europes-businesses-188095 (18 oktober 2025)

9. Cureau, D. – *Alexander Andre* (2019), emblemes.blog.free.fr/index.php?post/2019/11/12/Alexandre-ANDRE (18 oktober 2025, b 471)
10. *Romanian Petroleum History* – furcuta.blogspot.com/2009/10/romanian-petroleum-history.html (18 oktober 2025, b 472)
11. *Petrotel Lukoil SA – bedrijfsgeschiedenis* – petrotel.lukoil.com/en/About/History (18 oktober 2025, b 473)
12. *"Petrotel-Lukoil"* – ro.wikipedia.org/wiki/Petrotel-Lukoil (18 oktober 2025, b 474)
13. *"Pangkalan Brandan"* – en.wikipedia.org/wiki/Pangkalan_Brandan (18 oktober 2025, b 475)
14. *"Branobel"* – nl.wikipedia.org/wiki/Branobel (18 oktober 2025, b 476)
15. *"Steaua Română"* – enciclopediaromaniei.ro/wiki/Steaua_Română (18 oktober 2025, b 477)
16. *"Steaua Română"* – ro.wikipedia.org/wiki/Astra_Română (18 oktober 2025, b 478)
17. *"Standard Oil"* – en.wikipedia.org/wiki/Standard_Oil (18 oktober 2025, b 392)
18. *"John Norton Griffiths"* – en.wikipedia.org/wiki/John_Norton-Griffiths (18 oktober 2025, b 479)
19. *"Imperial Oil"* – en.wikipedia.org/wiki/Imperial_Oil (18 oktober 2025, b 480)
20. *"Spindletop"* – en.wikipedia.org/wiki/Spindletop (18 oktober 2025, b 481)
21. *"Texaco"* – en.wikipedia.org/wiki/Texaco (18 oktober 2025, b 482)

De wereld olie-industrie algemeen, vanaf 1911 tot 1920

1. Chernow, R. – *Titan: The life of John D. Rockefeller* (1998), p. 152–154, 555–557.
2. Flynn, J.T. – *God's Gold, the Story of Rockefeller and his time* (1932), p. 401.
3. Åsbrink, B. – *Nobel Brothers, A great deal at stake over the sale of Branobel* (2011), branobelhistory.com/themes/the-branobel-company/A-great-deal-at-stake-over-the-sale-of-Branobel/ (18 oktober 2025, b 483)
4. *"G.M. Lionozov Sons"* – en.wikipedia.org/wiki/G.M._Lianozov_Sons (18 oktober 2025, b 484)

Verdere expansies van Koninklijke, vanaf 1921 tot 1928

1. Anderson, I.H. – *The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933–1941* (1975), p. 30–31.
2. Sutton, A.C. – *Western Technology and Soviet Economic Development, 1917–1930* (1968), p. 41.
3. Karlsch, R. van, Stokes, R.G. – *'Faktor Öl': die Mineralölwirtschaft in Deutschland 1859–1974* (2003), p. 124.
4. Ferrier, F.W. – *The History of the British Petroleum Company* (1981), p. 459.
5. Steyn, P. – *Oil Exploration in Colonial Nigeria, c. 1903–58* (2009), Academia.edu, https://doi.org/10.1080/03086530903010376

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

6. *Geheim contract tussen APOC, Churchill en Sjeik van Dubai (1922)* – agda.ae/en/catalogue/tna/co/727/4/n/793 (18 oktober 2025, b 485)
7. *Lijst van 7200 items in geheime olieovereenkomsten tussen D'Arcy Exploration Co. en sjeiks in het Midden Oosten* – agda.ae/en/search/%20D%E2%80%99Arcy%20Exploration%20Co (18 oktober 2025, b 486)
8. *D'Arcy Exploration Co. in Brunei* – history-centre.gov.bn/Download/Minyak%20di%20Brunei.pdf (18 oktober 2025, b 487)
9. *Tankstation in Duitsland 1935–2014* – de.wikipedia.org/wiki/Tankstelle#Die_größten_deutschen_Tankstellenmarken_im_Vergleich_2014_zu_1935 (18 oktober 2025, b 488)
10. *"Olex"* – de.wikipedia.org/wiki/OLEX (18 oktober 2025, b 489)
11. *"EPU"* – de.wikipedia.org/wiki/Europäische_Petroleum-Union (18 oktober 2025, b 490)
12. *"Gasolin"* – de.wikipedia.org/wiki/Gasolin_(Tankstellenkette) (18 oktober 2025, b 491)
13. *"Carl Bosch"* – de.wikipedia.org/wiki/Carl_Bosch (retrieved 23 juli 2023, b 492)
14. *"Arend Petroleum Maatschappij NV"* – nl.wikipedia.org/wiki/N.V._Arend_Petroleum_Maatschappij (18 oktober 2025, b 493)
15. *"GPA Syndicate Ltd and D'Arcy Exploration Co Ltd licence to bore for petroleum at Heathfield, Sussex"* – discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C201990 (18 oktober 2025, b 494)
16. *"BP Africa Ltd."* – find-and-update.company-information.service.gov.uk/company/01030652/filing-history?page=8 (18 oktober 2025, b 495)

De mondiale olie-industrie, vanaf 1921 tot 1928

1. *Rayburn, Report on Pipe Lines voor House of Representatives* (1933)
2. *Standard Oil Co. Indiana* – encyclopedia.chicagohistory.org/pages/2863.html (18 oktober 2025, b 496)
3. Podruski, J., Cala, E.L., Thornton, S.E. – *Hot Black Salsa: A Brief History of Petroleum in Cuba* (2016), Datapages, searchanddiscovery.com/pdfz/documents/2016/30478podruski/ndx_podruski.pdf.html (18 oktober 2025, b 386)
4. *"Frank Holmes"* – en.wikipedia.org/wiki/Frank_Holmes_(geologist) (18 oktober 2025, b 497)
5. *"Sinclair Oil Corp."* – en.wikipedia.org/wiki/Sinclair_Oil_Corporation (18 oktober 2025, b 498)
6. *"Mexican Revolution"* – en.wikipedia.org/wiki/Mexican_Revolution (18 oktober 2025, b 499)
7. *"Edward L. Doheny"* – en.wikipedia.org/wiki/Edward_L._Doheny (18 oktober 2025, b 500)
8. *"Teapot Dome Schandaal"* – en.wikipedia.org/wiki/Teapot_Dome_scandal (18 oktober 2025, b 501)
9. *"Louis Blaustein"* – en.wikipedia.org/wiki/Louis_Blaustein (18 oktober 2025, b 502)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

10. *“PAT”* – en.wikipedia.org/wiki/Pan_American_Petroleum_and_Transport_Company (18 oktober 2025, b 503)
11. *“Lago Oil Transport Co. Ltd.”* – nl.wikipedia.org/wiki/Lago_Oil_%26_Transport_Co._Ltd. (18 oktober 2025, b 504)
12. *“Exxon Mobil”* – en.wikipedia.org/wiki/History_of_ExxonMobil (18 oktober 2025, b 391)
13. *“Oelhag”* – de.wikipedia.org/wiki/Oelhag (24 juli 2023, b 505)

1928, de Rode Lijn overeenkomst en het wereldoliekartel van Koninklijke, SO en APOC’s DEC

1. Anderson, I.H. – *The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933–1941* (1975), p. 33–35
2. *Consolidated Petroleum Company oprichting* (1928), api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1928/nov/13/consolidated-petroleum-company (18 oktober 2025, b 506)
3. *Consolidated Petroleum Company Ltd. oprichtingsakte* (1928), find-and-update.company-information.service.gov.uk/company/00234106/filing-history/MzAwNzY5ODAwMmFkaXF6a2N4/document?format=pdf&download=0 (18 oktober 2025, b 507)
4. *Conocophillips geschiedenis* – conocophillips.com/about-us/our-history/1929-1910 (18 oktober 2025, b 508)
5. *“Total SA”* – en.wikipedia.org/wiki/Total_S.A. (18 oktober 2025, b 509)
6. *“Joseph S. Cullinan”* – en.wikipedia.org/wiki/Joseph_S._Cullinan (18 oktober 2025, b 510)
7. *“Iraq Petroleum Co.”* – en.wikipedia.org/wiki/Iraq_Petroleum_Company (18 oktober 2025, b 511)

Spelers tijdens de 2de Texas olieboom (1930): Texas Co, Gulf Oil, Conoco en H. L. Hunt

1. Mathews, J.J. – *Life and Death of an Oil Man, the Career of E. W. Marland* (2019)
2. *Gulf Oil Belgium* – cegesoma.be/docs/Invent/AA_2024_GulfOilBelgium.pdf (verwijderd)
3. *“Oliegeschiedenis Saoedi-Arabië”* – en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_oil_industry_in_Saudi_Arabia (18 oktober 2025, b 512)
4. *“Texas oil boom”* – en.wikipedia.org/wiki/Texas_oil_boom (18 oktober 2025, b 513)

SO’s mondiale oliecoupe (met steun van Koninklijke), vanaf 1929 tot 1933

1. Chernow, R. – *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr.* (1998), p. 670–675
2. Sobel, R. – *The Money Man: Charles E. Mitchell and the Making of the Modern Sec8urities Market* (1965), p. 120–130, 140–150
3. Pecora, E. – *Wall Street Under Oath* (1939), p. 805–820
4. Yergin, D. – *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power* (1991), p. 450–460, 480–490

5. Brown, J.C. – *Why Foreign Oil Companies Shifted Their Production from Mexico to Venezuela during the 1920s* (1985), in JSTOR, doi.org/10.2307/1852670
6. *Rayburn, Report on Pipe Lines voor House of Representatives* (1933), p. 160 (18 oktober 2025, b 514)
7. Kennon, J. – *A Glimpse at Oil Stocks In the Great Depression*, joshuakennon.com/a-glimpse-at-oil-stocks-in-the-great-depression/ (18 oktober 2025, b 515)
8. Kleiner, D.J. – *History of General American Oil Company of Texas* (1995), tshaonline.org/handbook/online/articles/dogrm (18 oktober 2025, b 516)
9. *The New York Stock Market Crash of 1929 Preludes the Great Depression*, goldmansachs.com/our-firm/history/moments/1929-financial-crash.html (18 oktober 2025, b 517)
10. *'Business & Finance: Socony-Vacuum Corp' – Time Magazine*, 10 augustus 1931
11. *General American Finance System* – gaoct.co (18 oktober 2025, b 518)
12. *H.L. Hunt* – britannica.com/biography/H-L-Hunt (18 oktober 2025, b 519)
13. *Sinclair Oil* – sinclairoil.com/history/1930.html (18 oktober 2025, b 520)
14. *Standard Oil Co. Indiana* – encyclopedia.chicagohistory.org/pages/2863.html (18 oktober 2025, b 496)
15. *"Algur H. Meadows"* – en.wikipedia.org/wiki/Algur_H._Meadows (18 oktober 2025, b 521)
16. *"Sinclair Oil Corp"* – en.wikipedia.org/wiki/Sinclair_Oil_Corporation (18 oktober 2025, b 498)
17. *"Tidewater Petroleum"* – en.wikipedia.org/wiki/Tidewater_Petroleum (18 oktober 2025, b 522)
18. *"Railroad Commission Texas"* – nl.wikipedia.org/wiki/Railroad_Commission_of_Texas (18 oktober 2025, b 523)
19. *"Humble Oil"* – en.wikipedia.org/wiki/Humble_Oil (18 oktober 2025, b 524)
20. *"Ross S. Sterling"* – en.wikipedia.org/wiki/Ross_S._Sterling (18 oktober 2025, b 525)
21. *"PAT"* – en.wikipedia.org/wiki/Pan_American_Petroleum_and_Transport_Company (18 oktober 2025, b 503)

De woekerwinsten voor SO en Koninklijke onder Roosevelts New Deal, vanaf 1933 tot 1938

1. Painter, D.S. – *Oil and the American Century* (2012), *Journal of American History*, Oxford Academic, doi.org/10.1093/jahist/jas073
2. *History of energy consumption in the United States, 1775–2009* (2011), eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=10 (18 oktober 2025, b 526)
3. *Prices and Wages by Decade: 1930–1939*, libraryguides.missouri.edu/pricesandwages/1930-1939 (18 oktober 2025, b 527)
4. Francis, B. – *Gasoline Excise Taxes, 1933–2000* (2000), irs.gov/pub/irs-soi/00gastax.pdf (18 oktober 2025, b 528)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

5. *Automobile Facts and Figures* (1940), p. 69, babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015006050457&seq=285 (18 oktober 2025, b 529)

6. *Records of the Petroleum Administrative Board 1924–1942*, archives.gov/research/guide-fed-records/groups/232.html (18 oktober 2025, b 530)

De verdeling van de oliemarkt van het Midden Oosten en Afrika, 1933 tot 1939

1. Sutton, A.C. – *Western Technology and Soviet Economic Development 1930–1945* (1972), olie hoofdstukken

2. Jonker, J., van Zanden, J.J., Sluyterman, K., Howarth, S. – *Powering the Hydrocarbon Revolution, 1939–1973, A History of Royal Dutch Shell, Volume 2* (2007)

3. Fanning, L.M. – *American Oil Operations Abroad* (1947), p. 38–39, algemeen

4. *Anglo-Persian Oil Co.* – iranicaonline.org/articles/anglo-persian-oil-company (18 oktober 2025, b 531)

5. Amorkovieoniso, A.G. – *The History of Nigeria's Oil Industry: Background, Key Events, and Economic Impact* (2024), rexclarkeadventures.com/history-of-nigerias-oil-industry/ (18 oktober 2025, b 532)

6. *Olielanden NRC* (14 december 2000), retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Olie/olielanden.html (18 oktober 2025, b 533)

7. *"Bahrein Petroleum Company"* – en.wikipedia.org/wiki/Bahrain_Petroleum_Company (18 oktober 2025, b 534)

8. *"Kuwait Oil Company"* – en.wikipedia.org/wiki/Kuwait_Oil_Company (18 oktober 2025, b 535)

9. *"Kuwait Oil Company"* – nl.wikipedia.org/wiki/Kuwait_Oil_Company (18 oktober 2025, b 536)

10. *"Shell-Mex"* – en.wikipedia.org/wiki/Shell-Mex_and_BP (18 oktober 2025, b 537)

Het verlies van Koninklijke en SO in socialistisch-fascistisch Mexico, 1938

1. Silva-Herzog, J. – *México y el vampirismo petrolero* (1983), p. 55–56, in: Óscar Flores Torres – *Historiadores de México siglo XX* (2003)

2. *"Boven-Doegel concentratiekamp"* – en.wikipedia.org/wiki/Boven-Digoel_concentration_camp (18 oktober 2025, b 538)

Koninklijke, SONJ en APOC als hoofdleveranciers van het Derde Rijk, vanaf 1934 tot 1945

1. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen tegen elke prijs* (1990), p. 74

2. Krammer, A. – *Fueling the Third Reich* (1978), p. 400–401, 405

3. Donovan, J. – *Royal Dutch Shell and the Nazis* (2011), citeert uit *A History of Royal Dutch Shell, deel II: Powering the Hydrocarbon Revolution, 1939–1973* (1997), Howarth, S., Jonker, J., van Zanden, J.L., Sluyterman, K., introductie, p. 12, 17, 19–33, 69–70, 78–87, royaldutchshellplc.com/wp-content/uploads/2019/06/ShellHistoryV2COMP29pages.pdf (18 oktober 2025, b 539)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

4. Kleinmanns, J. – *Super, voll! Kleine Kulturgeschichte der Tankstelle* (2002), p. 46
5. Stranges, A.N. – *Germany's Synthetic Fuel Industry 1927–45* (2003), ResearchGate, doi.org/10.1007/978-94-015-9377-9_7
6. Weber, G. – *"Getting along with their own business": The secret pact of Standard Oil with the Nazis and why Adolf Eichmann was silenced*, gabyweber.com/dwnld/artikel/eichmann/ingles/secret_pact_standard_oil.pdf (18 oktober 2025, b 540)
7. Donovan, J. – *CHAPTER 13: Royal Dutch Shell and Nazi slave labor* (2018), royaldutchshellplc.com/2018/08/26/chapter-13-royal-dutch-shell-and-nazi-slave-labor/ (18 oktober 2025, b 541)
8. *Standard Oil (SO) – The facts: no more, no less* – aukevisser.nl/inter-2/id851.htm (18 oktober 2025, b 542)
9. *Reis door de tijd* – bp.com/de_de/germany/home/wer-wir-sind/bp-in-deutschland/geschichte/reise-durch-die-zeit.html#accordion_1930er%20bis%201950er%20Jahre (18 oktober 2025, b 543)
10. *Benzineprijzen* – was-war-wann.de/historische_werte/benzinpreise.html (18 oktober 2025, b 544)
11. *Sharing With Standard, synthetic rubber* – pslc.ws/macrog/exp/rubber/synth/share.htm (18 oktober 2025, b 545)
12. *Deterding in Deutschland*, *Frankfurter Zeitung* (27 januari 1931), royaldutchshellplc.com/1931/01/27/deterding-in-germany-27-jan-1931/ (18 oktober 2025, b 546)
13. *Eerste vermelding International Hydrogenation Patents Company (ca. 1932) in Liechtenstein*, *Chemisches Zentralblatt* (1934), deel II, p. 2640–2641
14. *Hydrogenating carbonaceous materials. [Using halogen compounds of Mo, W, or V...]* – US GB 403481, United States Patent and Trademark Office (december 1933), osti.gov/biblio/5186554 (18 oktober 2025, b 547)
15. *Patent Internationale Hydrogeneeringsoctrooien Maatschappij NV 1940 in Frankrijk* – fischer-tropsch.org/primary_documents/patents/FR/fr854962.pdf (18 oktober 2025, b 548)
16. *Internationale Hydrogeneeringsoctrooien Maatschappij NV Pools patent (1938)* – patentimages.storage.googleapis.com/f4/4e/9f/84e8338939b23b/PL27379B1.pdf (18 oktober 2025, b 549)
17. *International Hydrogenation Patents Company (1939), archief – niet gedigitaliseerd* – discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C7237669 (18 oktober 2025, b 550)
18. *International Hydrogenation Patents Co. Ltd. patent in de VS (1938) en Groot-Brittannië (1940)* – fischer-tropsch.org/Bureau_of_Mines/abs_of_pat/pat-abs/1700/pat1733.htm (18 oktober 2025, b 551)
19. *Internationale Hydrogeneeringsoctrooien Maatschappij NV patent: Process for the hydrogenation of liquid olefine polymers GB17485/38A (1939)* – patents.google.com/patent/GB501325A/en (18 oktober 2025, b 552)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

20. *“Rhenania-Ossag”* – de.wikipedia.org/wiki/Rhenania-Ossag (18 oktober 2025, b 553)
21. *“DAPG”* – de.wikipedia.org/wiki/Deutsch-Amerikanische_Petroleum_Gesellschaft (18 oktober 2025, b 554)
22. *“Kontinentale Öl”* – en.wikipedia.org/wiki/Kontinentale_%C3%96l (18 oktober 2025, b 555)
23. *“Keppler/Himmlerkreis”* – en.wikipedia.org/wiki/Freundeskreis_der_Wirtschaft (18 oktober 2025, b 556)
24. *“Hitler’s Vier Jaren Plan”* – en.wikipedia.org/wiki/Four_Year_Plan (18 oktober 2025, b 557)
25. *“Olex”* – de.wikipedia.org/wiki/OLEX (18 oktober 2025, b 489)
26. *“EPU”* – de.wikipedia.org/wiki/Europäische_Petroleum-Union (18 oktober 2025, b 490)
27. *“Oelhag”* – de.wikipedia.org/wiki/Oelhag (18 oktober 2025, b 505)

Het Koninklijke verhaal achter het Amerikaans-Duitse Fokker (1919) en General Motors (1907)

1. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 61, 275, 276, 297, 300, 305–308
2. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen tegen elke prijs* (1990), p. 71
3. Higham, C. – *Trading with the Enemy* (1983), p. 3
4. Black, E. – *The Nazi Party: General Motors & the Third Reich* (1998), jewishvirtuallibrary.org/general-motors-and-the-third-reich (18 oktober 2025, b 558)
5. *Geschiedenis Ethyl Company* – octelamlwch.co.uk/octel-corporate-history/ (18 oktober 2025, b 559)
6. Dobbs, M. – *Ford and GM Scrutinized for Alleged Nazi Collaboration* (1998), washingtonpost.com/wp-srv/national/daily/nov98/nazicars30.htm (18 oktober 2025, b 560)
7. *“Winton Engine Company”* – en.wikipedia.org/wiki/Winton_Motor_Carriage_Company#Winton_Engine_Company (18 oktober 2025, b 561)
8. *“Electro Motive Diesel”* – en.wikipedia.org/wiki/Electro-Motive_Diesel (18 oktober 2025, b 562)
9. *“Durant-Dort Carriage Company”* – en.wikipedia.org/wiki/Durant-Dort_Carriage_Company (18 oktober 2025, b 563)
10. *“Thomas Midgley”* – en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Midgley_Jr. (18 oktober 2025, b 564)
11. *“Peters Cartridge Company”* – en.wikipedia.org/wiki/Peters_Cartridge_Company (18 oktober 2025, b 565)
12. *“Oak Ridge National Laboratory”* – en.wikipedia.org/wiki/Oak_Ridge_National_Laboratory (18 oktober 2025, b 566)
13. *“Los Alamos National Laboratory”* – en.wikipedia.org/wiki/Los_Alamos_National_Laboratory (18 oktober 2025, b 567)

Hoe Koninklijke wereldleider vliegtuigbrandstoffen wordt, vanaf 1931 tot 1945

1. Jewkes, J., Sawers, D., Stillerman, R. – *The Source of Invention* (1958/1969), p. 234

2. Warsitz, L. – *The First Jet Pilot: The Story of German Test Pilot Erich Warsitz* (2008)
3. *Interview Von Obain*, op ca. 56 min – youtu.be/BTk_8GCwuzk (18 oktober 2025)
4. Hansen, A. (red.) – *The Aircraft of the Shell Oil Company in the 1930s* (2002), p. 194–198, aahs-online.org/pubs/journals/files/473190.pdf (18 oktober 2025)
5. *A History of Aviation Gasoline* (2022), airfactsjournal.com/2022/04/a-history-of-aviation-gasoline/ (18 oktober 2025, b 568)
6. Dunn, R. – *Avgas, Jimmy Doolittle, Hap Arnold, and the Battle of Britain: The 100-Octane Story* (2020), warbirdforum.com/octane.htm (18 oktober 2025, b 569)
7. *Luchtvaartgeschiedenis Shell* – shell.com/who-we-are/our-history/aviation-history.html (18 oktober 2025, b 570)
8. *Heinkel He 178 uit 1939, eerste jetvliegtuig* – plane-encyclopedia.com/ww2/he-178/ (18 oktober 2025, b 571)
9. *Vereinigte Flugtechnische Werke GmbH (VFW)* – all-aero.com/2025/04/28/vfw-fokker-vereinigte-flugtechnische-werke-fokker-gmbh/ (18 oktober 2025, b 572)
10. *“Grumman Hellcat”* – en.wikipedia.org/wiki/Grumman_F6F_Hellcat (18 oktober 2025, b 573)
11. *“Eugene Houdry”* – en.wikipedia.org/wiki/Eugene_Houdry (18 oktober 2025, b 574)
12. *“WOII vliegtuigproductie”* – en.wikipedia.org/wiki/World_War_II_aircraft_production (18 oktober 2025, b 575)
13. *“Frank Whittle”* – en.wikipedia.org/wiki/Frank_Whittle (18 oktober 2025, b 576)
14. *“Ernst Heinkel”* – nl.wikipedia.org/wiki/Ernst_Heinkel (18 oktober 2025, b 577)
15. *“Ernst Heinkel”* – en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Heinkel (18 oktober 2025, b 578)
16. *“Heinkel HeS 8 motor”* – en.wikipedia.org/wiki/Heinkel_HeS_8 (18 oktober 2025, b 579)
17. *“Heinkel HeS 11 motor”* – en.wikipedia.org/wiki/Heinkel_HeS_011 (18 oktober 2025, b 580)
18. *“Heinkel HeS 30 motor”* – en.wikipedia.org/wiki/Heinkel_HeS_30 (18 oktober 2025, b 581)
19. *“Glostor Meteor”* – en.wikipedia.org/wiki/Gloster_Meteor (18 oktober 2025, b 582)
20. *“General Electric J31 motor”* – en.wikipedia.org/wiki/General_Electric_J31 (18 oktober 2025, b 583)

Hoe Koninklijke & Co. oorlog tussen de VS met Japan (en Duitsland) uitlokt, van 1933 tot 1941

1. Anderson, I.H. – *The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian Policy, 1933–1941* (1975), p. 32, 37, 51, 74–78, 81, 84–85, 104–105, 109, 114–116, 119–124, 126–131, 143, 152–160, 171–180, 184–194, 223–224
2. Weller, J.M. – *Caravan Across China: An American Geologist Explores the Northwest 1937–1938* (1984), p. 3
3. *Geschiedenis van de NKPM* – aukevisser.nl/nkpm/id33.htm (18 oktober 2025, b 584)
4. Lditrain – *The Old Dutch Oil Companies in Indonesia*, oilandgascourses.org/the-old-dutch-oil-companies-in-indonesia/ (18 oktober 2025, b 585)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

5. Djuang, J. – *Nederlandsche Pacific Petroleum Maatschappij*, oilandgascourses.org/tag/nederlandsche-pacific-petroleum-maatschappij/ (18 oktober 2025, b 586)
6. Djuang, J. – *The Three Big Oil Companies in Indonesia before 1945*, oilandgascourses.org/the-three-big-oil-companies-in-indonesia-before-1945/ (18 oktober 2025, b 436)
7. *Chevron geschiedenis* – chevron.com/-/media/chevron/about/documents/chevron-history.pdf (18 oktober 2025, b 587)
8. *Standard Oil Around the World* – losthistory.net/us-highways/soworld.htm (18 oktober 2025, b 588)
9. *"Tidewater Oil Company"* – en.wikipedia.org/wiki/Tidewater_Oil_Company (18 oktober 2025, b 589)
10. *Bezoek Juliana met Eleanor Roosevelt aan Mt. Vernon 18 december 1940* – catalog.mountvernon.org/digital/collection/p16829coll31/id/463/ (18 oktober 2025, b 590)
11. *US Bureau of Mines, International Petroleum Trade Vol. 2–11* (1932–1964)

De fraude van Koninklijke met steun van het gouvernement, vanaf 1890 tot 1939

1. Fanning, L.M. – *American Oil Operations Abroad* (1947), p. 220–223
2. *Prices Paid by Farmers for Commodities and Services United States 1910–1960*, p. 109, babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo.31924013952522&seq=109 (18 oktober 2025, b 591)
3. *Shell in Nederlands-Indië: de Bataafse klaagt over 'duizelingwekkende' belastingen* (2020), ftm.nl/artikelen/shell-nederlands-indie-de-bataafsche?sh... (23 juli 2024, b 592)
4. *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* (1939), p. 1806
5. *Geschiedenis auto's in Nederlands-Indië tot 1948* – conam.info/historie/nederlands-indie-tot-1948 (18 oktober 2025, b 593)
6. *1900s Standard Oil SOCONY Devoe's Works Refinery Java* – worthpoint.com/worthopedia/1900s-standard-oil-socony-devoes-3863475188 (18 oktober 2025, 594)

Het mondiale oliemonopolie van Oranje's Koninklijke, samenvatting

1. Newsom, D.E. – *Roxana, The Last of the Wild Boom Towns* (1991), gateway.okhistory.org/ark:/67531/metadc2031652/m2/1/high_res_d/1991-v69-n01_a04.pdf (18 oktober 2025, b 456)
2. Fanning, L.M. – *American Oil Operations Abroad* (1947), p. 220–223
3. *Anglo-Persian Oil Company* – iranicaonline.org/articles/anglo-persian-oil-company (18 oktober 2025, b 531)
4. *"Arend Petroleum Maatschappij NV"* – nl.wikipedia.org/wiki/N.V._Arend_Petroleum_Maatschappij (18 oktober 2025, b 493)
5. *"Mexican Eagle Petroleum Company"* – en.wikipedia.org/wiki/Mexican_Eagle_Petroleum_Company (18 oktober 2025, b 460)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

De Nederlandsche Handel-Maatschappij en de opbouw van Nederland (1900–)

1. Raedts, C.E.P.M. – *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg* (1974), tracelimburg.nl/sites/default/files/maaslandse-monografieen/MM%2018%20def.pdf (23 juli 2023, b 595)
2. Stegro – *Scheepvaart- en Steenkolen Maatschappij 1896–1969* (2004)
3. Klemann, H.A.M. – *Ontwikkeling door isolement. De Nederlandse economie 1914–1918* (2007), in: *Wankel evenwicht. Neutraal Nederland en de Eerste Wereldoorlog*
4. Bruhèze, A.A.A. de la, Lintsen, H.W., Rip, A., Schot, J.W. – *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 2. Delfstoffen, energie, chemie* (2000), p. 44–65, dbnl.org, dbnl.org/tekst/lint011tech02_01/lint011tech02_01_0004.php (23 juli 2023, b 596)
5. Roelevink, E.M. – *Een Nederlandse steenkolenmijn op Duitse bodem: de Steenkolen Handels-Vereeniging verwerft de mijn Sophia-Jacoba te Hückelhoven (1917)* (2012)
6. Roelevink, E.M., Schenk, J. – *Dutch-German Coal Business, 1918–1925, the impact of War on a transnational business relationship: The Rhenish Westphalian Coal Syndicate and the Coal Trade Association* (2011), https://ebha.org/ebha2011/files/Papers/Roelevink_Schenk_paper-15-7-2011.pdf (18 oktober 2025, b 597)
7. *Dominiale Mijnen geschiedenis* – rhcl.nl/application/files/8815/1386/8196/Nieuws_Domaniale_Mijn_archief_periodiek_i.pdf (23 juli 2023, b 598)
8. *Dominiale Mijn* – tudelft.nl/en/ceg/about-faculty/departments/geoscience-engineering/sections/resource-engineering/links/coal-mining-in-the-netherlands/former-mining-companies/domaniale-mine/ (23 juli 2023, b 599)
9. *Oranje-Nassau Mijnen* – tudelft.nl/en/ceg/about-faculty/departments/geoscience-engineering/sections/resource-engineering/links/coal-mining-in-the-netherlands/former-mining-companies/oranje-nassau-mines/ (23 juli 2023, b 600)
10. *Het Kempische Kolenbekken* – emieldullaert.be/gastschrijvers/geschiedenis-1917-kempische-kolenbekken/ (23 juli 2023, b 601)
11. *Fentener van Vlissingen, Frederik Hendrik (1882–1962)* – resources.huygens.knaw.nl/dagboekaalst/BWN/lemmata/bwn5/fentener (23 juli 2023, b 602)
12. *Dominiale mijn* – web.archive.org/web/20110130002458/http://www.limburgsemijnen.nl/Domaniale.html (verwijderd)
13. *Commissie Frowein (1944–1956)* – archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/NL-HaNA/type/fa/id/2.06.059.08 (23 juli 2023, b 603)
14. *P.F. van Vlissingen & Co's Katoenfabrieken (Vlisco)* (2016), hugovandermolen.nl/scripophily/Vlisco.php (23 juli 2023, b 604)
15. De Graaff, A. – *Martijn van der Vorm gunt zijn trouwste adjudanten voor miljoenen euro's aandelen HAL* (2021), quotenet.nl/quote-500/a37413420/martijn-van-der-vorm-gunt-zijn-trouwste-adjudanten-voor-miljoenen-euros-aandelen-hal/ (23 juli 2023, b 605)

16. *Rijke families: zo vergaarden de Van der Vorms 9 miljard euro* (2019), rtlnieuws.nl/geld-en-werk/artikel/3776821/rijke-families-zo-vergaarden-de-van-der-vorms-9-miljard-euro (23 juli 2023, b 606)
17. *Bezit Huis Oranje* – hethuisvanoranje.nl/15%20Fortuin%20van%20Oranje%20en%20Nassau/Bezittingenoranjenassau.html (23 juli 2023, b 607)
18. *Domaniale mijn* – demijnstreek.net/de-domaniale-mijn/ (23 juli 2023, b 608)
19. *Oranje Nassau Energie BV* – nl.linkedin.com/company/oranje-nassau-energie-bv?original_referer=https%3A%2F%2Fwww.startpage.com%2F (23 juli 2023, b 609)
20. *"Staatsmijnen in Limburg"* – nl.wikipedia.org/wiki/Staatsmijnen_in_Limburg (23 juli 2023, b 610)
21. *"Grand Central België"* – nl.wikipedia.org/wiki/Grand_Central_Belge (23 juli 2023, b 611)
22. *"Dominiale Mijnen"* – nl.wikipedia.org/wiki/Domaniale_mijn (23 juli 2023, b 612)
23. *"Frits Fentener van Vlissingen"* – nl.wikipedia.org/wiki/Frits_Fentener_van_Vlissingen_(1882-1962) (23 juli 2023, b 613)
24. *"Nederlandse Kolen Handel Unie"* – en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Coal_Trade_Union (23 juli 2023, b 614)
25. *"SHV"* – en.wikipedia.org/wiki/SHV_Holdings (23 juli 2023, b 615)
26. *"Fokker Technologies"* – nl.wikipedia.org/wiki/Fokker_Technologies (23 juli 2023, b 616)
27. *"Wilhelmina"* – nl.wikipedia.org/wiki/Wilhelmina_der_Nederlanden (23 juli 2023, b 617)
28. *"Wendel Groep"* – en.wikipedia.org/wiki/Wendel_(group) (23 juli 2023, b 618)
29. *"NAM"* – nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Aardolie_Maatschappij (23 juli 2023, b 619)
30. *"Aken-Maastrichtsche Spoorweg Maatschappij"* – nl.wikipedia.org/wiki/Aken-Maastrichtsche_Spoorweg-Maatschappij (23 juli 2023, b 620)
31. *"Koninklijke DSM"* – nl.wikipedia.org/wiki/Koninklijke_DSM#Vertrek_uit_Mijnstreek_en_fusie (23 juli 2023, b 621)

Oranje's Duitse Keizerrijk – een industriële, imperiale grootmacht (1871–1918)

1. *Maddison Project database 2020* – rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2020 (16 oktober 2025, b 251)
2. *Germany in History, the economy 1870–1890* – britannica.com/place/Germany/The-economy-1870-90 (19 oktober 2025, b 622)
3. *Bismarck Archipel* – britannica.com/place/Bismarck-Archipelago (19 oktober 2025, b 623)
4. *"Werknemers grootste bedrijven Duitse Keizerrijk"* – en.wikipedia.org/wiki/List_of_German_companies_by_employees_in_1907 (19 oktober 2025, b 624)

5. *“German colonization of Africa”* – en.wikipedia.org/wiki/German_colonization_of_Africa#German_desires_for_Tanganyika_and_early_expansion (19 oktober 2025, b 625)
6. *“Noord Duitse Thaler”* – en.wikipedia.org/wiki/North_German_thaler (19 oktober 2025)

De Onzichtbare Overwinning: De Wereldbankiers en de private Wereldorde

Eugenetica, Milner, Marburg Files en het Anglo-Amerikaans-Duitse rassenproject

1. Schmuhl, H.W. – *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity and Eugenics, 1927–1945* (2008). algemeen
2. Wrench, E. – *Alfred Lord Milner, the man of no illusions, 1854–1925* (1958), p. 98
3. Sutton, A.C. – *Wall Street and the Bolshevik Revolution*, hoofdstuk 11: *The Alliance of Bankers and Revolution* (1974), algemeen
4. Higham, C. – *Trading with the Enemy* (1983), proloog
5. Hodson, C.B.S. – *International Federation of Eugenic Organizations in Scheveningen* (1936), ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2985601/pdf/eugenrev00284-0045.pdf (19 oktober 2025, b 626)
6. Platt, T. – *Engaging the Past: Charles M. Goethe, American Eugenics, and Sacramento State University* (2005), jstor.org/stable/29768305
7. Black, E. – *Eugenics and the Nazis – the California connection* (2003), sfgate.com/opinion/article/Eugenics-and-the-Nazis-the-California-2549771.php (19 oktober 2025, b 627)
8. Redmond, C. – *The Marburg Files Revealed Former British King Edward VIII’s Nazi Ties — And The U.K. Tried To Cover It Up* (2024), allthatsinteresting.com/marburg-files (19 oktober 2025, b 628)
9. *The Churches, The War and The Peace* (1970), carnegiecouncil.org/media/series/100-for-100/the-churches-the-war-and-the-peace (19 oktober 2025, b 629)
10. *“League of Nations/Volkerenbond”* – en.wikipedia.org/wiki/League_of_Nations (16 oktober 2025, b 276)
11. *“Alfred Milner”* – en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Milner%2C_1st_Viscount_Milner (19 oktober 2025, b 630)
12. *“Coefficients diner club”* – en.wikipedia.org/wiki/Coefficients_(dining_club) (19 oktober 2025, b 631)
13. *“Century Association”* – en.wikipedia.org/wiki/Century_Association (19 oktober 2025, b 632)
14. *“Eugenetica in de VS”* – en.wikipedia.org/wiki/Eugenics_in_the_United_States (19 oktober 2025, b 633)
15. *“Theodore Marburg”* – en.wikipedia.org/wiki/Theodore_Marburg# (19 oktober 2025, b 634)
16. *“Ernst Rüdin”* – en.wikipedia.org/wiki/Ernst_R%C3%BCdin (19 oktober 2025, b 635)
17. *“Marburg Files”* – en.wikipedia.org/wiki/Marburg_Files (19 oktober 2025, b 636)

18. *“Karl Christian von Loesch”* – de.wikipedia.org/wiki/Karl_Christian_von_Loesch (19 oktober 2025, 637)

De sanering van Weimar Duitsland door J.P. Morgan & Co. en de BIS Wereldbank (1930)

1. *“Duitse Revolutie van 1918”* – en.wikipedia.org/wiki/German_Revolution_of_1918%E2%80%931919 (19 oktober 2025, b 638)
2. *“Papiermark”* – en.wikipedia.org/wiki/Papiermark (19 oktober 2025, b 637)

De Vereeniging voor Volkenbond en Vrede (1919) van Trip en Heldring & Co.

1. Richard, A.I.; Dijk, R. van; Kruizinga, S.; Kuitenbrouwer, V.; Maar, R. van der – *Between the League of Nations and Europe: multiple internationalisms and interwar Dutch civil society* (2018), p. 101–108, Universiteit Leiden, hdl.handle.net/1887/3655438
2. Wagt, W. de – *H.C. Muller en het echec van de Verenigde Staten van Europa* (2022), wimdewagt.nl/blog/article/59161/hc-muller-en-het-echec-van-de-verenigde-staten-van-europa (19 oktober 2025, b 640)
3. *“Paneuropese Unie”* – en.wikipedia.org/wiki/Paneuropean_Union (19 oktober 2025, b 641)
4. *“Lizzy van Dorp”* – nl.wikipedia.org/wiki/Lizzy_van_Dorp (19 oktober 2025, b 642)

Von Schröders (pre-)Nazistische Keppler Kring (1927–1936/1945)

1. Lebor, A. – *The Tower of Basel* (2013), p. 35, 44–47
2. Sutton, A.C. – *Wall Street and the Rise of Hitler*, hoofdstuk 9: *Wall Street and the Nazi Inner Circle*, membership and financial support for the Nazi "Circle of Friends" (1976)
3. *Krupp Desimag* – justapedia.org/wiki/Deutsche_Schiff-_und_Maschinenbau (19 oktober 2025, b 643)
4. *“Böhlen”* – en.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6hlen (19 oktober 2025, b 644)
5. *“Brabag”* – en.wikipedia.org/wiki/Brabag (19 oktober 2025, b 645)
6. *“Wilhelm Keppler”* – en.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Keppler (19 oktober 2025, b 646)
7. *“Keppler/HimmlerKreis”* – en.wikipedia.org/wiki/Freundeskreis_der_Wirtschaft (18 oktober 2025, b 556)

Oranje’s Handelscompagnie Ruilverkeer NV (1918) en gelieerde partijen

1. Mulder, G., Wiebes, C., Zeeman, B. – *Operatie Juliana* (NRC, 1 juni 1991), tuks.nl/docs/Operatie_Juliana_NRC.pdf (19 oktober 2025, b 647)
2. Zwaap, R. – *De Thyssens: bankiers van Oranje en het Derde Rijk* (2018), derepublikein.nl/2018/11/11/de-thyssens-bankiers-van-oranje-en-het-derde-rijk/ (19 oktober 2025, b 648)
3. *“Preß- und Walzwerk Aktiengesellschaft met participatie van Thyssen & Co. KG”* – albert-gieseler.de/dampf_de/firmen0/firmadet266.shtml (23 juli 2023, b 649)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

4. *“Nordstern (verzekering)”* – second.wiki/wiki/nordstern_versicherung (23 juli 2023, b 650)
5. *“Von der Heydt’s Bank AG, Berlin”* – deutsche-digitale-bibliothek.de/item/53NH6KJEOIQIIU... (23 juli 2023, b 651)
6. ZWB Leibnis-informationcentrum WIrtschaft – *Oprichtingsakte en jaarstukken bank voor Handel en Scheepvaart NV opgericht met koninklijke bewilliging (1918) 1918-1940 met persartikelen* – pm20.zbw.eu/mirador/?manifestId=https://pm20.zbw.eu/iiif/folder/co/049139/manifest.json (19 oktober 2025, b 652)
7. *288 F2d 375 Bank Voor Handel En Scheepvaart Nv v. F Kennedy Nv Hollandsch-Amerikaansche Beleggings-Maatschappij* – openjurist.org/288/f2d/375/bank-voor-handel-en-scheepvaart-n... (23 juli 2023, b 653)
8. *“Kurt von Schröder”* – fr.wikipedia.org/wiki/Kurt_Freiherr_von_Schr%C3%B6der (23 juli 2023, b 654)
9. *“Cornelis Lievense”* – en.wikipedia.org/wiki/Cornelis_Lievense (23 juli 2023, b 655)
10. *“Schroders bank”* – en.wikipedia.org/wiki/Schroders (23 juli 2023, b 656)
11. *“Bankhaus von der Heydt-Kersten”* – de.wikipedia.org/wiki/Bankhaus_von_der_Heydt-Kersten_%26_S%C3%B6hne (23 juli 2023, b 657)
12. *“Hugo Stinnes”* – de.wikipedia.org/wiki/Hugo_Stinnes_GmbH (19 oktober 2025, b 658)
13. *“August Thyssen Bank”* – de.wikipedia.org/wiki/August-Thyssen-Bank (23 juli 2023, b 659)
14. *“George Herbert Walker”* – en.wikipedia.org/wiki/George_Herbert_Walker (23 juli 2023, b 660)
15. *“Braunes Haus”* – nl.wikipedia.org/wiki/Braunes_Haus (23 juli 2023, b 661)
16. *“Sydney Warburg”* – en.wikipedia.org/wiki/Sydney_Warburg (23 juli 2023, b 662)

Oranje’s Barings rol in WOI en bij de oprichting van de private BIS Bank (1930)

1. *Artikel in The New York Times, 20 april 1929.*

Oranje’s connectie met Schweizerischer Bankverein (1854/1912, nu: UBS) en Liechtenstein

1. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 199–200
2. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen via iedere prijs* (1990), p. 180
3. Aalders, G. – *Zwendel* (2017), p. 44–45, 144–145
4. Lebor, A. – *The Tower of Basel* (2014), p. 85, 118
5. Partnoy, F. – *Historical Perspectives on the Financial Crisis: Ivar Kreuger, the Credit-Rating Agencies, and Two Theories about the Function, and Dysfunction, of Markets* (2009), uit *Yale Journal on Regulation*, openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/8104/17_26YaleJonReg431_2009_.pdf?sequence=2 (19 oktober 2025, b 663)
6. *Jan Boissevain (1836–1904)* – resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/boissevain (19 oktober 2025, b 664)

7. *UBS AG* – company-histories.com/UBS-AG-Company-History.html (19 oktober 2025, b 665)

Oranje's BIS vertegenwoordiger: Nazibaron Kurt von Schröder van de private bank J.S. Stein

1. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 221
2. Higham, C. – *Trading with the Enemy* (1983), p. 21, 28–34, 64–66, 132–134, 141–145, 155
3. Lebor, A. – *Tower of Basel* (2013), p. 24–26, 33–35, 38, 44, 59–63, 73–76, 104–107, 108–109, 114–121, 195
4. Wixforth, H. – *Eine Konzernbank entsteht: Gründung und Anfangsjahre der August Thyssen-Bank (1927–1932)* (2012)
5. Loftus, J. – *How The Bush Family Made Its Fortune From The Nazis, The Dutch Connection* (2002), rense.com/general26/dutch.htm (23 juli 2023, b 666)
6. *Business: Schroder Rockefeller [Bank]* (1946), content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,771867,00.html (19 oktober 2025, b 667)
7. *The World Central Bank: The Bank for International Settlements* – bilderberg.org/bis.htm (19 oktober 2025, b 668)
8. *Heinrich Thyssen-Bornemisza (1875–1947)* – thyssenkrupp.com/en/company/history/the-founding-families/heinrich-thyssen-bornemisza.html (23 juli 2023, b 669)
9. *Fritz Thyssen helped finance the Nazi Party but later changed his mind* – windowstoworldhistory.weebly.com/fritz-thyssen-helped-finance-the-nazi-party-but-later-changed-his-mind.html (23 juli 2023, b 670)
10. *"Wilhelm Canaris"* – de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Canaris (23 juli 2023, b 671)
11. *"Fritz Thyssen"* – en.wikipedia.org/wiki/Fritz_Thyssen (23 juli 2023, b 672)

Fentener van Vlissingen, de Zweedse Wernergren en Wallenbergs imperiums en WOII plunder

Het two-faced Wallenberg imperium

1. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen tegen elke prijs* (1990), p. 35, 36, 51–57, 63, 99–136
2. Higham, C. – *Trading with the Enemy* (1983), p. 117–118, 122–128
3. *"Curtiss P-36 Hawk"* – en.wikipedia.org/wiki/Curtiss_P-36_Hawk (19 oktober 2025, b 673)
4. *"Oscar Wallenberg"* – sv.wikipedia.org/wiki/Oscar_Wallenberg (19 oktober 2025, b 674)
5. *"Alfa Laval"* – en.wikipedia.org/wiki/Alfa_Laval (19 oktober 2025, b 675)
6. *"Atlas Imperial"* – en.wikipedia.org/wiki/Atlas-Imperial (19 oktober 2025, b 676)
7. *"ASEA AB"* – nl.wikipedia.org/wiki/Allmänna_Svenska_Elektriska_Aktiebolaget (19 oktober 2025, b 677)

Alex Wenner-Gren en de Wallenberg-Bofors-Krupp-Coburg connectie

1. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen via iedere prijs* (1990), p. 120–124, 130, 156, 158–159

Spin in het Oranje web: Fentener van Vlissingen

1. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 55, 59, 61–62, 82–83, 100–101, 117, 121, 125–128, 137–141, 145, 151–152, 159, 215, 275–276, 295, 297, 300, 304–308
2. Aalbers, G. – *Zaken doen tegen elke prijs* (1990), p. 75, 137–147
3. Aalders, G. – *Zwendel* (2017), p. 113–120, 136–143, 152
4. Aalders, G. – *Wilhelmina* (2018), p. 233–237
5. Lebor, A. – *The Tower of Basel* (2014), p. 49, 84–87, 126–128
6. Higham, C. – *Trading with the Enemy* (1983), p. 10, 19, 121, 130, 132, 134–135, 137–140
7. Klinkenberg, W. – *Prins Bernhard, een politieke biografie* (1979)
8. *De BVD en de affaire-Goudstikker* (2023), meitotmei.nl/de-bvd-en-de-affaire-goudstikker/ (19 oktober 2025, b 678)
9. *Drei Prozent strich der Kurier ein, Otto Wolff* (2000) – nd-aktuell.de/artikel/845875.drei-prozent-strich-der-kurier-ein.html (19 oktober 2025, b 679)
10. Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA) – *Rol Fentener van Vlissingen en de Oost-Borneo Maatschappij NV*, NRC 22 aug. 1928, 15 sept. 1928, 7 aug. 1931, 25 juli 1935, 1 aug. 1935, 8 juli 1937, 28 okt. 1937, 10 aug. 1938, 20 sept. 1939; jaarverslagen 1928 & 1939, pm20.zbw.eu/mirador/?manifestId=https://pm20.zbw.eu/iiif/folder/co/048311/manifest.json (18 oktober 2025, b 323)
11. Goossens, A.M.A. – *Het Staatsbedrijf der Artillerie Inrichtingen, 1935–1945* (2007), grebbeberg.nl/uploads/downloads/nederlandse_wapenindustrie.pdf (19 oktober 2025, b 680)
12. *De Hollandse Kunstzijde Industrie*, erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/de-hollandse-kunstzijde-industrie/ (19 oktober 2025, b 681)
13. *Holland American Merchants Corporation* (1941), newyork-company.com/co/holland-american-merchants-corporation (19 oktober 2025, b 682)
14. *UBS*, ubs.com/global/en/our-firm/our-history/roots-of-ubs.html (19 oktober 2025, b 683)
15. *Havero Trading NV*, hoogwegt.com/media/xckpzcmg/havero-100-jaar-1.pdf (19 oktober 2025, b 684)
16. *Heerema*, heerema.com/history (19 oktober 2025, b 685)
17. *Leon Fraser*, prabook.com/web/leon.fraser/1044934 (19 oktober 2025, b 686)
18. *"Jan Willem Duyff"*, nl.wikipedia.org/wiki/Jan_Willem_Duyff (19 oktober 2025, 687)
19. *"Pieter Sjoerds Gerbrandy"*, en.wikipedia.org/wiki/Pieter_Sjoerds_Gerbrandy (19 oktober 2025, b 688)
20. *"Klockner & Co."*, en.wikipedia.org/wiki/Kl%C3%B6ckner_%26_Co (19 oktober 2025, b 689)
21. *"American IG"*, en.wikipedia.org/wiki/American_IG (19 oktober 2025, b 690)
22. *"Walther Funk"*, en.wikipedia.org/wiki/Walther_Funk (19 oktober 2025, b 691)
23. *"Per Jacobsson"*, en.wikipedia.org/wiki/Per_Jacobsson (19 oktober 2025, b 692)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

24. *“Kreuger & Toll”*, en.wikipedia.org/wiki/Kreuger_%26_Toll (19 oktober 2025, b 693)
25. *“UBS”*, en.wikipedia.org/wiki/Union_Bank_of_Switzerland (19 oktober 2025, b 694)
26. *“Lee, Higginson & Co.”*, en.wikipedia.org/wiki/Lee,_Higginson_%26_Co. (19 oktober 2025, b 695)
27. *“Emil Puhl”*, de.wikipedia.org/wiki/Emil_Puhl (19 oktober 2025, b 696)
28. ZWB Leibnis-informationcentrum WIrtschaft – *Jaarstukken en artikelen over de NV Amsterdamche Crediet Maatschappij NV (c. 1931-1935)*, dfg-viewer.de/show?tx_dlf%5Bdouble%5D=0&tx_dlf%5Bid%5D=https%3A%2F%2Fpm20.zbw.eu%2Ffolder%2Fco%2F0728xx%2F072886%2Fpublic.mets&tx_dlf%5Bpage%5D=7&cHash=10ad747847d07015430936c9f9da0aed (19 oktober 2025, b 697)
29. *Kreuger & Toll Company Records, 1911–1952 (mostly 1930–1939), Hollandsche Koopmansbank (1933–1935)*, findingaids.princeton.edu/catalog/MC078_c0532 (19 oktober 2025, b 698)

Epiloog: Het door banken gerunde Derde Rijk (en de VS)

1. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen tegen elke prijs* (1990), p. 183
2. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 255–256

Wilhelmina en de Nazi Duitse grootindustrie

Koninklijke, IG Farben, Thyssen, Stinnes en Flick

1. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen tegen elke prijs* (1990), p. 73–74
2. Debels, T. – *Leopold en Wilhelmina: felicitaties voor Hitler na mislukte aanslag* (2019), slideshare.net/slideshow/leopold-en-wilhelmina-felicitaties-voor-hitler-na-mislukte-aanslag/143065946 (24 juli 2023, b 699)
3. Zwaap, R. – *De Thyssens: bankiers van Oranje en het Derde Rijk* (2018), derepublikein.nl/2018/11/11/de-thyssens-bankiers-van-oranje-en-het-derde-rijk/ (19 oktober 2025, b 648)
4. Donovan, J. – *Summary of Featured Content From the EBook “Sir Henry Deterding and the Nazi History of Royal Dutch Shell”* (2018), shellnazihistory.com/?cat=28 (19 oktober 2025, b 700)
5. *Friedrich Lorenz: Ein Erdölmagnat erwirbt das Gut* (2004), p. 51, uit: *Dobbiner Dorfgeschichten*
6. Bley, H. – *Die Friedrich-Heinrich-Landstiftung: ein "Muster"-Beispiel faschistischer Siedlungspolitik in Mecklenburg* (1972), uit: *Jahrbuch für Regionalgeschichte*
7. *“Radiotoespraak Wilhelmina 10 mei 1943”*, nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_10_mei_1943 (19 oktober 2025, b 701)
8. *“Gouden aandeel”* – en.wikipedia.org/wiki/Golden_share (24 juli 2023, b 702)
9. *“Slot Dobbin”* – de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Dobbin (19 oktober 2025, b 703)
10. *“Georg von Stauss”* – de.wikipedia.org/wiki/Emil_Georg_von_Stauß (24 juli 2023, b 704)

11. *"Emil Georg von Stauss"* – en.wikipedia.org/wiki/Emil_Georg_von_Stauss (19 oktober 2025, b 705)

General Motors en Ford

1. Higham, C. – *Trading with the Enemy* (1983), p. 3, 155–177
2. Dobbs, M. – *Ford and GM Scrutinized for Alleged Nazi Collaboration* (1998), washingtonpost.com/wp-srv/national/daily/nov98/nazicars30.htm (18 oktober 2025, b 560)
3. *FBI document on Graeme K. Howard of General Motors*, rationalrevolution.net/war/fbi_document_on_graeme_k.htm (19 oktober 2025, b 706)
4. *William E. Dodd en fascistische 'billionaire'* – Artikelen *The New York Times*, 12 en 14 mei 1937
5. *"Secret Meeting of Nazi Industrialists with Hitler in the Reichstag"* – en.wikipedia.org/wiki/Secret_Meeting_of_20_February_1933 (19 oktober 2025, b 707)
6. *"Burton K. Wheeler"* – en.wikipedia.org/wiki/Burton_K._Wheeler (19 oktober 2025, b 708)
7. *"Hypolite Worms"* – en.wikipedia.org/wiki/Hypolite_Worms (19 oktober 2025, b 709)
8. *"Banque Worms"* – en.wikipedia.org/wiki/Banque_Worms (19 oktober 2025, b 710)
9. *"Gladys Mary Lewis Morgan"* – thepeerage.com/p71002.htm#i710011 (19 oktober 2025, b 711)

Krupp

1. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 55–56, 110–111, 114, 135–136

10. Handel, P. – *Another Big Story the Mainstream Media Missed: GE-Krupp Conspiracy Trial of '47* (2013), portside.org/2013-04-29/another-big-story-mainstream-media-missed-ge-krupp-conspiracy-trial-47 (19 oktober 2025, b 712)

2. *Rol Fentener van Vlissingen, Oost-Borneo Maatschappij NV en Krupp*, pm20.zbw.eu/mirador/?manifestId=https://pm20.zbw.eu/iiif/folder/co/048311/manifest.json (18 oktober 2025, b 323)
3. Corner, L. – *What Is Tungsten Carbide Used For?* (2025), azom.com/article.aspx?ArticleID=1203 (19 oktober 2025, b 713)
4. *"Carboloy Company, Inc."* – corporationwiki.com/p/nkauq/carboloy-company-inc (19 oktober 2025, b 714)
5. *"Senatoren Kaiser Wilhelm Gesellschaft"* – de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Senatoren_der_Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (19 oktober 2025, b 715)
6. *"Reichsstand der Deutschen Industrie"* – de.wikipedia.org/wiki/Reichsstand_der_Deutschen_Industrie (19 oktober 2025, b 716)
7. *"Tungsten carbide"* – en.wikipedia.org/wiki/Tungsten_carbide (19 oktober 2025, b 717)

AT&T en ITT

1. Higham, C. – *Trading with the Enemy* (1983), p. 93–117

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

2. Chernow, R. – *The House of Morgan* (1990), p. 94, 98–99, 152, 257, 307
3. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 65
4. Hougan, J. – *Spooks: The Haunting of America* (1978), p. 423–424
5. Sampson, A. – *The Sovereign State of ITT* (1973), p. 47
6. Wieringa, B. – *Kort overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis der posterijen, telegrafie en telefonie in Nederlandsch-Indië* (1914), p. 23–28
7. Maitland, C.E.A. – *Staatstelefoon-exploitatie* (1920), p. 53
8. Groote, P.D. – *Kapitaalvorming in infrastructuur in Nederland* (1995)
9. Mets, Y.C. – *Thesis: De radiotelefonieverbinding tussen Nederland en Indië, 1928–1940* (1994), radiokootwijk.nu/geschiedenis-malabar/radiocommunicatie-in-de-koloniale-tijd-een-nieuwe-weg-naar-indie/ (19 oktober 2025)
10. *"The Bell Telegraph & Telephone, 1875–1876"* – collections.museumsvictoria.com.au/articles/15726 (19 oktober 2025, b 718)
11. Spechtgrijp, J. – *"Uit Shanghai van de Duitsch-Nederlandsche Telegraaf-Maatschappij"* (1906) uit *Neerlandia. Jaargang 10*, dbnl.org/tekst/_nee003190601_01/_nee003190601_01_0382.php
12. *BTMC and ATEA – Antwerp's Twin Telephone Companies* – strowger-net.telefoonmuseum.com/tel_hist_antwerp.html (19 oktober 2025, b 719)
13. *Telegrafie* – nedindie.nl/T.htm (19 oktober 2025, b 720)
14. *"Bell Telephone Company"* – en.wikipedia.org/wiki/Bell_Telephone_Company (19 oktober 2025, b 721)
15. *"Deutsch-Atlantische Telegraphengesellschaft"* – de.wikipedia.org/wiki/Deutsch-Atlantische_Telegraphengesellschaft (19 oktober 2025, b 722)
16. *"Nederlandsche Bell-Telephoon Maatschappij"* – nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandsche_Bell-Telephoon_Maatschappij (19 oktober 2025, b 723)
17. *"Radio Holland"* – nl.wikipedia.org/wiki/Radio_Holland (19 oktober 2025, b 724)
18. *"Focke-Wulf Fw 190"* – en.wikipedia.org/wiki/Focke-Wulf_Fw_190 (19 oktober 2025, b 725)
19. *"C. Lorenz AG"* – en.wikipedia.org/wiki/C._Lorenz_AG (19 oktober 2025, b 726)

Unilever

1. Freitag, G.G. von – *Unilever & Koninklijke/Shell, Multinationals in crisistijd. Een studie naar de impact van de Tweede Wereldoorlog op het voortbestaan van Unilever en Koninklijke/Shell* (2010), studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/5713/Unilever%20%20Koninklijke%20Shell%20v2.1.pdf?sequence=1 (19 oktober 2025, b 727)
2. Camfferman, K., Zeff, S. – *The apotheosis of holding company accounting: Unilever's financial reporting innovations from the 1920s to the 1940s* (2003), op ResearchGate, https://doi.org/10.1080/0958520032000084987

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

3. *Lever Brothers & Unilever Ltd. Annual Report 1940*, unilever.com/files/origin/451be483d38a190ffa77b27c9a841ae497a2e8b9.pdf/1940%20Annual%20Report.pdf (19 oktober 2025, b 728)
4. *"1900–1950 – Joining forces, Unilever comes to life"* – unilever.com/our-company/our-history-and-archives/1900-1950/ (19 oktober 2025, b 729)
5. *Statistisch Zakboekje 1934*, p. 59–62
6. Langeveld, H., Bouwers, B. – *Daniël Wolf, Joods ondernemer in crisis- en oorlogstijd* (2019), historiek.net/daniel-wolf-joods-ondernemer-in-crisis-en-oorlogstijd/84031/ (19 oktober 2025, b 730)
7. Wekker, I. – *Hitler en de oprichting van Israël – de Ha'avara-overeenkomst* (2020), nl.reseauinternational.net/hitler-et-la-fondation-disrael-laccord-haavara/ (19 oktober 2025, b 731)
8. Alonso, T. – *How Unilever Went From Soap Manufacturer To Multinational Giant* (2023), cascade.app/studies/unilever-from-soap-manufacturer-to-multinational-giant (19 oktober 2025, b 732)
9. *Thomas J. Lipton Company* – company-histories.com/Thomas-J-Lipton-Company-Company-History.html (19 oktober 2025, b 733)
10. *Samuel van den Bergh (1864–1941)* – resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/bergh (19 oktober 2025, b 734)
11. *Rudolf Cohen* – dutchjewry.org/genealogy/deventer/635.shtml (19 oktober 2025, b 735)
12. *Jewish Agency* – britannica.com/topic/Jewish-Agency (19 oktober 2025, b 736)
13. *"Huileries du Congo Belge"* – en.wikipedia.org/wiki/Huileries_du_Congo_Belge (19 oktober 2025, b 737)
14. *"Levers Pacific Plantations"* – en.wikipedia.org/wiki/Levers_Pacific_Plantations (19 oktober 2025, b 738)
15. *"Palmitinezuur"* – fr.wikipedia.org/wiki/Acide_palmitique (19 oktober 2025, b 739)
16. *"Anton Jurgens' Margarinefabrieken"* – nl.wikipedia.org/wiki/Anton_Jurgens%27_Margarinefabrieken (19 oktober 2025, b 740)
17. *"Anton Jurgens"* – nl.wikipedia.org/wiki/Anton_Jurgens (19 oktober 2025, b 741)
18. *"Samuel van den Bergh"* – en.wikipedia.org/wiki/Samuel_van_den_Bergh (19 oktober 2025, b 742)
19. *"Keren Hayesod"* – en.wikipedia.org/wiki/Keren_Hayesod (19 oktober 2025, b 743)
20. *"Karl Blessing"* – en.wikipedia.org/wiki/Karl_Blessing (19 oktober 2025, b 744)
21. *"United Africa Company"* – en.wikipedia.org/wiki/United_Africa_Company (19 oktober 2025, b 745)

Oranje's betrokkenheid bij illegale olietransporten tijdens WOII

1. Trading with the Enemy (1983), C. Higham, P32-54, 58-60, 65-72, 77-78

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

Oranje's betrokkenheid bij het Duitse uraniumprogramma

1. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 223–225, 227
2. *"Deutsche Gold- und Silber-Scheide-Anstalt en Degesch"* – en.wikipedia.org/wiki/Evonik_Industries#History (18 oktober 2025, b 325)
3. *"Odd Dahl"* – en.wikipedia.org/wiki/Odd_Dahl (19 oktober 2025, b 746)
4. *"Vannevar Bush"* – en.wikipedia.org/wiki/Vannevar_Bush (19 oktober 2025, b 747)
5. *"Manhattan Project"* – en.wikipedia.org/wiki/Manhattan_Project (19 oktober 2025, 748)

Oranje's betrokkenheid bij het Duitse uraniumprogramma

1. Aalders, G. – *Operatie Safehaven* (2006), p. 223–225, 227
2. *"Deutsche Gold- und Silber-Scheide-Anstalt en Degesch"* – en.wikipedia.org/wiki/Evonik_Industries#History (18 oktober 2025, b 325)
3. *"Degesch"* – en.wikipedia.org/wiki/Degesch (18 oktober 2025, b 324)
4. *"Odd Dahl"* – en.wikipedia.org/wiki/Odd_Dahl (19 oktober 2025, b 746)
5. *"Vannevar Bush"* – en.wikipedia.org/wiki/Vannevar_Bush (19 oktober 2025, b 747)
6. *"Manhattan Project"* – en.wikipedia.org/wiki/Manhattan_Project (19 oktober 2025, b 748)

Oranje's relaties met de Duitse adel in het Derde Rijk (1933–1945)

1. *Wilhelmina – Eenzaam Maar Niet Alleen* (1959)
2. *"Wilhelmina wist van komst Onkel Willy"* – blauwbloed.eo.nl/royaltynieuws/wilhelmina-wist-van-komst-onkel-willy (19 oktober 2025, b 749)
3. *NSDAP-lidmaatschapskaart prins Bernhard gevonden* – historiek.net/lidmaatschapskaarmacht-t-nsdap-van-prins-bernhard-gevonden/159198/ (19 oktober 2025, b 750)
4. Van der Plicht, E. – *Boekrecentie: Maarschalkerweerd laat zien: bij terugkeer na de oorlog liet Wilhelmina de achterblijvers aan het hof wéér in de steek* (26 oktober 2023), trouw.nl/tijdgeest/maarschalkerweerd-laat-zien-bij-terugkeer-na-de-oorlog-liet-wilhelmina-de-achterblijvers-aan-het-hof-weer-in-de-steek~b51b08ae/ (19 oktober 2025, b 751)
5. *"Cees Fasseur"* – nl.wikipedia.org/wiki/Cees_Fasseur (19 oktober 2025, b 752)
6. *"Lucius D. Clay"* – en.wikipedia.org/wiki/Lucius_D._Clay (19 oktober 2025, b 753)

Wilhelmina en de geheime Malthezer en Johanitter Ordes

1. Kousbroek, R. – *Roland Köster – Diplomaat onder Wilhelm II en Hitler* (update 2025), historiek.net/roland-koster-1883-1935-diplomaat-onder-wilhelm-ii-en-hitler/103197/ (19 oktober 2025, b754)
2. Dragstra, L. – *Het kind van de koning* (2014), kloptdatwel.nl/2014/08/26/het-kind-van-de-koning/ (19 oktober 2025, b 755)
3. *Gertrud Franziska Pütz alias Leonie Brandt (1901–1978)* – resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Putz (19 oktober 2025, b 756)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

4. *“Józef Retinger”* – wikispooks.com/wiki/J%C3%B3zef_Retinger (19 oktober 2025, b 757)
5. *“Stadhoudersbrief”* – nl.wikipedia.org/wiki/Stadhoudersbrief (19 oktober 2025, b 758)

Oranje’s relaties met de Duitse koningshuizen voor en tijdens WOII

Schaduwkeizer Wilhelm II von Hohenzollern & zonen

1. Wilson, K. (ed.) – *Decisions for war, 1914* (1995), p. 11
2. Röhl, J.C.G. – *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile 1900–1941* (2014), pp. 1234–1235, 1237, 1238, 1261, 212
3. Bertrand, S. – *The Order of Saint John in Germany and the Second World War* (2004), op ResearchGate, https://www.researchgate.net/publication/297888074_The_Order_of_Saint_John_in_Germany_and_the_Second_World_War
4. *Quotes Wilhelm II* uit de *The Chicago Tribune* (2 juli 1922)
5. *Ex-kaiser Dead at 82, Turned Anti-semitic After Germany’s Defeat* (1941), jta.org/archive/ex-kaiser-dead-at-82-turned-anti-semitic-after-germanys-defeat (19 oktober 2025, b 759)
6. *Nazi partij programma* – encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-party-platform (19 oktober 2025, b 760)
7. *Prins Eitel Friedrich van Pruisen* – en.wikipedia.org/wiki/Prince_Eitel_Friedrich_of_Prussia (19 oktober 2025, b 761)
8. *“Johanitter Orde”* – en.wikipedia.org/wiki/Order_of_Saint_John_(Bailiwick_of_Brandenburg) (19 oktober 2025, b 762)
9. *“Wilhelm II”* – en.wikiquote.org/wiki/Wilhelm_II,_German_Emperor (19 oktober 2025, b 763)
10. *“Prins August Wilhelm”* – en.wikipedia.org/wiki/Prince_August_Wilhelm_of_Prussia (19 oktober 2025, b 764)
11. *“Prins Oskar van Pruisen”* – en.wikipedia.org/wiki/Prince_Oskar_of_Prussia (19 oktober 2025, b 765)
12. *“Omkooppraktijk hogere Wehrmacht officieren”* – en.wikipedia.org/wiki/Bribery_of_senior_Wehrmacht_officers (19 oktober 2025, b 766)
13. *“Duitse herbewapening”* – en.wikipedia.org/wiki/German_rearmament (19 oktober 2025, b 767)
14. *“Christoph von Gersdorff”* – de.wikipedia.org/wiki/Rudolf-Christoph_von_Gersdorff (19 oktober 2025, b 768)

De ‘Brit’ Carl Eduard II van Saksen-Coburg-Gotha: ‘Duits’ Nazileider en Rode Kruis President

1. Future Plc. – *Scandals of the Windsors* (2020), p. 80
2. Doehle, H. – *Medals & Decorations of the Third Reich: Badges, Decorations, Insignia* (1995), p. 74

3. Angolia, J. – *For Führer and Fatherland: Political & Civil Awards of the Third Reich* (1989), p. 197
4. Favez, J.C. – *The Red Cross and the Holocaust* (1999), algemeen
5. Kirsch, J. – *The Red Cross and the Holocaust* (2017), jewishjournal.com/culture/arts/books/223805/red-cross-holocaust/ (19 oktober 2025, b 769)
6. *Basil O'Connor (1892–1972)* – fdr.artifacts.archives.gov/people/1562/basil-oconnor?ctx=49d7e07f40e48c53b32b676d6747f4e3a62c5fd5&idx=740 (19 oktober 2025, b 770)
7. *Deceiving the Public* – encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/deceiving-the-public (19 oktober 2025, b 771)
8. *The Coburg Badge* – identifymedals.com/database/medals-by-period/interwar-medals-database/the-coburg-badge/ (19 oktober 2025, b 772)
9. *"Arthur Wellesley"* – en.wikipedia.org/wiki/Arthur_Wellesley,_5th_Duke_of_Wellington (19 oktober 2025, b 773)
10. *"Charles Edward"* – en.wikipedia.org/wiki/Charles_Edward,_Duke_of_Saxe-Coburg_and_Gotha (19 oktober 2025, b 774)
11. *"Karel Eduard"* – nl.wikipedia.org/wiki/Karel_Eduard_van_Saksen-Coburg_en_Gotha (19 oktober 2025, b 775)
12. *"Crveni Krst"* – en.wikipedia.org/wiki/Crveni_Krst_concentration_camp (19 oktober 2025, b 776)
13. *"Peabody Awards"* – en.wikipedia.org/wiki/Peabody_Awards (19 oktober 2025, b 777)
14. *"Henry Pomeroy Davison"* – en.wikipedia.org/wiki/Henry_Pomeroy_Davison (19 oktober 2025, b 778)

SS-generaal Josias Erbprinz zu Waldeck und Pyrmont

1. *"Friedrich"* – de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_(Waldeck-Pyrmont) (19 oktober 2025, b 779)
2. *"Josias"* – en.wikipedia.org/wiki/Josias,_Hereditary_Prince_of_Waldeck_and_Pyrmont (19 oktober 2025, b 780)

De onzichtbare rol van Mecklenburg-Schwerin

1. Aalders, G., Wiebes, C. – *Zaken doen tegen elke prijs* (1990), p. 132
2. *"Huis Schwerin"* – sv.wikipedia.org/wiki/Von_Schwerin (19 oktober 2025, b 781)
3. *"Johann Ludwig"* – de.wikipedia.org/wiki/Johann_Ludwig_Graf_Schwerin_von_Krosigk#Kriegsende (19 oktober 2025, b 782)
4. *"Ulrich Wilhelm"* – en.wikipedia.org/wiki/Ulrich_Wilhelm_Graf_Schwerin_von_Schwanenfeld (19 oktober 2025, b 783)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

5. *“Werner Best”* – en.wikipedia.org/wiki/Werner_Best (19 oktober 2025, b 784)
6. *“Boxheim Documents”* – en.wikipedia.org/wiki/Boxheim_Documents (19 oktober 2025, b 785)

Landgraaf van Hesse-Nassau Philipp, bemiddelaar tussen Hitler, Mussolini en Paus Pius XII

1. Petropoulos, J. – *Royals and the Reich: The Princes Von Hessen in Nazi Germany* (2006), p. 283
2. Ketzler, D. – *The Pope at War: The Secret History of Pius XII, Mussolini and Hitler* (2022)
3. *Onderscheidingen Oskar Prins van Pruisen* – forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=272273 (19 oktober 2025, b 786)
4. *“Philipp”* – en.wikipedia.org/wiki/Philipp,_Landgrave_of_Hesse (19 oktober 2025, b 787)
5. *“Adellijke leden Nazi Partij”* – en.wikipedia.org/wiki/Former_German_nobility_in_the_Nazi_Party (19 oktober 2025, b 788)

Epiloog – Het kamp als bestuursvorm

1. Edström, B. – *The forgotten success story: Japan and the methamphetamine problem* (2015), isdp.eu, isdp.eu/publication/forgotten-success-story-japan-methamphetamine-problem/ (19 oktober 2025, b 789)
2. Margaritoff, M. – *Allied Forces Dosed Their Troops With Amphetamines After Seeing The Nazis Do It, New Documentary Claims* (2024), allthatsinteresting.com/amphetamine-use-world-war-2 (retrieved 24 juli 2023, b 790)
3. *Pervitin: The Wonder Drug That Fueled Nazi German* – amusingplanet.com/2020/05/pervitin-wonder-drug-that-fueled-nazi.html (retrieved 24 juli 2023, b 791)
4. *“D-IX”* – en.wikipedia.org/wiki/D-IX (retrieved 24 juli 2023, b 792)
5. *“Hadamar Euthanasiecentrum”* – en.wikipedia.org/wiki/Hadamar_killing_centre (19 oktober 2025, b 793)

Het dubbelspel van de Westerse Geallieerden en het Derde Rijk (1939-1945)

De Blitzkrieg (1940–1941)

1. Franssen, A.G. – *Zo neutraal was Zweden niet tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2023), zutphen40-45.nl/sites/default/files/2023-01/Zo%20neutraal%20was%20Zweden%20niet%20tijdens%20de%20Tweede%20Wereldoorlog.pdf (19 oktober 2025, b 794)
2. Laursen, G. – *The Occupation in numbers, Denmark*, web.archive.org/web/20120306144404/http://www.milhist.dk/besattelsen/ww2stat/ww2stat.html (19 oktober 2025, b 795)
3. *Denemarken in de Tweede Wereldoorlog* (2015) – kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/155221-denemarken-in-de-tweede-wereldoorlog.html (19 oktober 2025, b 796)

Pre-redactionele versie – niet voor publicatie. Deze versie is voor inzage en studie. Citeren mag alleen met vermelding van deze voorlopige status. **Meer info: oranjeimperium.org**

4. Rickard, J. – *German invasion of Norway, 9 April–9 June 1940*, historyofwar.org/articles/wars_norway_1940.html (19 oktober 2025, b 797)
5. *Luxemburg in de Tweede Wereldoorlog* (2015) – kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/155929-luxemburg-in-de-tweede-wereldoorlog.html (19 oktober 2025, b 798)
6. *Duitse bombardementen op België tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2015) – pieterserrien.be/2015/05/21/duitse-bombardementen-op-belgie-tijdens-de-tweede-wereldoorlog/ (19 oktober 2025, b 799)
7. *"Winteroorlog"* – nl.wikipedia.org/wiki/Winteroorlog (19 oktober 2025, b 800)
8. *"163ste Infanterie divisie (Wehrmacht)"* – en.wikipedia.org/wiki/163rd_Infantry_Division_(Wehrmacht) (19 oktober 2025, b 801)
9. *"British Expeditionary Force (BEF)"* – nl.wikipedia.org/wiki/British_Expeditionary_Force (19 oktober 2025, b 802)
10. *"Duitse aanval op Nederland in 1940"* – nl.wikipedia.org/wiki/Duitse_aanval_op_Nederland_in_1940 (19 oktober 2025, b 803)
11. *"België in de Tweede Wereldoorlog"* – nl.wikipedia.org/wiki/Belgi%C3%AB_in_de_Tweede_Wereldoorlog (19 oktober 2025, b 804)
12. *"Slag om Frankrijk"* – nl.wikipedia.org/wiki/Slag_om_Frankrijk (19 oktober 2025, b 805)
13. *"Slachtoffers in de Tweede Wereldoorlog"* – nl.wikipedia.org/wiki/Slachtoffers_in_de_Tweede_Wereldoorlog (19 oktober 2025, b 806)
14. *"Battle casualties of World War II"* – en.wikipedia.org/wiki/Battle_casualties_of_World_War_II (19 oktober 2025, b 807)
15. *"German casualties in World War II"* – en.wikipedia.org/wiki/German_casualties_in_World_War_II (19 oktober 2025, b 808)
16. *"Italian invasion of Albania"* – en.wikipedia.org/wiki/Italian_invasion_of_Albania (19 oktober 2025, b 809)
17. *"Italian Libya"* – en.wikipedia.org/wiki/Italian_Libya (19 oktober 2025, b 810)
18. *"Second Italo-Ethiopian War"* – en.wikipedia.org/wiki/Second_Italo-Ethiopian_War (19 oktober 2025, b 811)
19. *"Italian invasion of Egypt"* – en.wikipedia.org/wiki/Italian_invasion_of_Egypt (19 oktober 2025, b 812)

De Valkyrie-aanslag (20 juli 1944): Vijf lagen van een mislukte staatsgreep

1. *The Legend of the Black Knight Part I* – jayseaarchaeology.wordpress.com/2019/10/16/the-legend-of-the-black-knight-part-i/ (19 oktober 2025, b 813)
2. *Oorspronkelijke Operation CA-35 op een forum* – treasurenet.com/threads/sub-sea-research-to-recover-wwii-freighter-carrying-tons-of-precious-metals.100141/page-2 (19 oktober 2025, b 814)

De BIS als zenuwcentrum van de New World Order (1930–heden)

1. Lebor, A. – *Tower of Basel* (2013), algemeen
2. *Voormalige leden van het bestuur van de BIS* – bis.org/about/formerboard.htm (19 oktober 2025, b 815)
3. *Johan Willem Beyen: a plan for a common market* – european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/johan-willem-beyen_en (19 oktober 2025, b 816)
4. *“Geheime Aslib luchtbrug”* – facebook.com/permalink.php/?story_fbid=906101672779646&id=435758609813957 (19 oktober 2025, b 817)
5. *“George Foster Peabody”* – en.wikipedia.org/wiki/George_Foster_Peabody (19 oktober 2025, b 818)
6. *“Radiotoespraak Wilhelmina 10 mei 1943”* – nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_10_mei_1943 (19 oktober 2025, b 701)

Oude plannen, nieuwe jassen: Nazi-Europa als blauwdruk voor het Europese project

Wilhelmina’s dubbelspel en omgekeerde coup tijdens WOII

1. Aalders, G. – *Wilhelmina* (2018), p. 217
2. Jong, L. de – *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 9, p. 211
3. Fasseur, C. – *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas* (2001), p. 399
4. *Stadhoudersbrief* – meitotmei.nl/het-bvd-dossier-over-de-stadhoudersbrief/ (19 oktober 2025, b 819)
5. *Alexander Loudon (1892–1953)* – resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/bwn1/loudona (19 oktober 2025, b 820)
6. *John Loudon (1855–1955)* – parlement.com/id/vg09lljcq9ww (19 oktober 2025, b 821)
7. McMeekin, S. – *Stalin’s War: A New History of World War II* (2021), p. 571–572
8. *Koningin Wilhelmina in de Tweede Wereldoorlog* (2015) – deoranjes.nl/2015/05/koningin-wilhelmina-in-de-tweede.html (19 oktober 2025, b 822)
9. *Verzetsmythe over Wilhelmina ontzenuwd* (2020) – historischnieuwsblad.nl/verzetsmythe-over-wilhelmina-ontzenuwd/ (19 oktober 2025, b 823)
10. Sparrow, P. – *The Roosevelts and the House of Orange* (2016) – fdr.blogs.archives.gov/2016/05/25/the-roosevelts-and-the-house-of-orange/ (19 oktober 2025, b 824)
11. *“Roosevelt family”* – en.wikipedia.org/wiki/Roosevelt_family (19 oktober 2025, b 825)
12. *“Atlantisch Handvest”* – nl.wikipedia.org/wiki/Atlantisch_Handvest (19 oktober 2025, b 826)
13. *“Suez Company”* – en.wikipedia.org/wiki/Suez_Company_(1858%E2%80%931997) (19 oktober 2025, b 827)
14. *“SMMP”* – en.wikipedia.org/wiki/Sociedad_Minera_y_Metal%C3%BArgica_de_Pe%C3%B1arroya (19 oktober 2025, b 828)

15. *“François de Wendel”* – en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_de_Wendel (19 oktober 2025, b 829)

16. *“Maurice de Wendel”* – fr.wikipedia.org/wiki/Maurice_de_Wendel (19 oktober 2025, b 830)

17. *“Société Générale de Belgique”* – en.wikipedia.org/wiki/Soci%C3%A9t%C3%A9_G%C3%A9n%C3%A9rale_de_Belgique (19 oktober 2025, b 831)

Oorlogsindustrie en -schuld als kapitaalmachine: hoe roof controle en winst werd

1. Nagle, J.F. – *A History of Government Contracting* (1992), hoofdstuk 20
2. Kaen, F.R. – *World War II Prime Defence Contractors: Were They Favoured?* (2011)
3. Kaen, F.R. – *Automobile Manufacturer Returns During World War II: From Cars to Armaments and Back* (2012)
4. Peck, M.J., Scherer, F.M. – *The Weapons Acquisition Process: An Economic Analysis* (1962), p. 108–109, 619–620
5. United States Civilian Production Administration – *Alphabetic Listing of Major War Supply Contracts: Cumulative June 1940 Through September 1945* (1946)

Wilhelmina’s Wrap-up (1945-1948)

‘Zelfbeschikkingsrecht’ voor de nieuwe wereldburger (1948)

1. *1950 Bilateral Minesfield Breakthrough Successor Agreement* – archive.org/details/1950BMBSA/page/n1/mode/1up (19 oktober 2025, b 832)
2. *“Internationaal Monetair Fonds”* – nl.wikipedia.org/wiki/Internationaal_Monetair_Fonds (19 oktober 2025, b 833)

Een Nieuwe Wereld Orde 2.0 voor de Wereldburger (1948)

1. Oord, C. – *Hitler’s Plans for a New World Order After His Victory in WW2* (2019) – warhistoryonline.com/instant-articles/hitlers-plans-for-a-new-world.html?firefox=1 (19 oktober 2025, b 834)
2. *Marshallplan* – britannica.com/event/Marshall-Plan (19 oktober 2025, b 835)
3. Ellenbroek, W. – *De wederopbouw moest leiden tot een andere samenleving* (18 maart 1995) – volkskrant.nl/voorpagina/de-wederopbouw-moest-leiden-tot-een-andere-samenleving (19 oktober 2025, b 836)
4. Griffioen, P., Zeller, R. – *Nederland: het hoogste aantal Joodse slachtoffers in West-Europa* – annefrank.org/nl/anne-frank/verdieping/nederland-het-hoogste-aantal-joodse-slachtoffers-west-europa/ (19 oktober 2025, b 837)
5. Been, J. – *Gaswinning in Groningen leverde €428 mrd op* (5 september 2022) – fd.nl/economie/1446676/gaswinning-in-groningen-leverde-428-mrd-op (19 oktober 2025, b 838)
6. *“BNP per regio”* – en.wikipedia.org/wiki/List_of_regions_by_past_GDP_(PPP) (retrieved 24 juli 2023, bron 129, b 839)

7. *“Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling”* – nl.wikipedia.org/wiki/Organisatie_voor_Economische_Samenwerking_en_Ontwikkeling (19 oktober 2025, b 840)
8. *“Kerncentrale Kahl”* – en.wikipedia.org/wiki/Kahl_Nuclear_Power_Plant (19 oktober 2025, b 841)

Het Niets: De poppenkast voor het volk

Epiloog: bekentenissen in goud

1. *Federal Reserve Bulletin*, vol. 28, nr. 12 (december 1942), algemeen
2. Koops, E. – *Nederlands goud vast in Zwitserland sinds WOII* (2025) – historiek.net/nederlands-goud-vast-in-zwitserland-sinds-woii/43167/ (19 oktober 2025, b 842)
3. *Zeg maar dag tegen 2 miljard: gestolen Nederlands oorlogsgoud blijft in Zwitserse kluis* (4 april 2014) – businessinsider.nl/zeg-maar-dag-tegen-2-miljard-euro-ges... (retrieved 23 juli 2024, b 843)
4. *Regeringspartijen zien geen reden om zaak 'oorlogsgoud' te heropenen* (21 november 2014) – nu.nl/politiek/3934825/regeringspartijen-zien-geen-reden-om-zaak-oorlogsgoud-te-heropenen.html (19 oktober 2025, b 844)
5. *In 1942 is een kapitale goud- en geldvoorraad weggesluisd vanuit Batavia naar New York* – indisch4ever.nu/2021/08/14/in-1942-is-een-kapitale-goud-en-geldvoorraad-weggesluisd-vanuit-batavia-naar-new-york/ (19 oktober 2025, b 845)
6. Nicolase, L. – *Ontheemden uit Indonesië hebben nog miljoenen tegoed* (18 maart 2014) – volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/ontheemden-uit-indonesie-hebben-nog-miljoenen-tegoed~b147fa69/ (19 oktober 2025, b 846)
7. *Indiëgangers hebben nog miljoenen tegoed* – javapost.nl/2014/03/18/indiegangers-hebben-nog-miljoenen-tegoed/ (19 oktober 2025, b 847)
8. Keppy, P. – *Griselda Molemans wekt valse hoop voor Indische-Nederlanders* (23 januari 2019) – icmonline.ning.com/profiles/blogs/peter-keppy-griselda-molemans-wekt-valse-hoop-voor-indische-neder (19 oktober 2025, b 848)
9. *Both the State and the royal family benefited from the earnings of Dutch East Indies 'comfort women’* (14 augustus 2022) – ftm.eu/articles/dutch-state-and-royal-family-profited-from-money-comfort-women (19 oktober 2025, b 849)